

Akif Bey

Şair ve Mütefekkir

Yayına Hazırlayanlar

S. Burhanettin KAPUSUZOĞLU

Prof. Dr. Adnan İSMAİLİ

Âkif Bey

Şair ve Mütefekkir

Yayına Hazırlayan

S. Burhanettin KAPUSUZOĞLU
Prof. Dr. Adnan İSMAİLİ

ÂKİF BEY
Şair ve Mütefekkir

YAYIN SAHİBİ
Prof. Dr. Numan KURTULMUŞ
Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı

YAYINA HAZIRLAYAN
S. Burhanettin KAPUSUZÖĞLU
Prof. Dr. Adnan İSMAİLİ

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Talip UZUN
Genel Sekreter

YAYIN YÖNETMENİ
Yahya COŞKUN
Basın, Yayın ve Halkla İlişkiler Başkanı

EDİTÖR
Prof. Dr. Salim ÇONOĞLU
Prof. Dr. Vahit GÖKTAŞ
Prof. Dr. Veysel BOZKURT
Prof. Dr. Adnan İSMAİLİ
Dr. Tolga KESGİN
S. Burhanettin KAPUSUZÖĞLU

GRAFİK TASARIM
Müge İMİR BALCI
Yeşim SEL
Zeynep Ayşe TARHAN

BASKI
1. Baskı Aralık 2024

ISBN
978-625-6871-20-5

BASKI ADEDİ
2.000

© Eserdeki yazı, fotoğraf ve resimlerin tamamı veya
bir bölümü izin alınmadan optik,
elektronik veya mekanik
yolla basılamaz, çoğaltılamaz.

İSTİKLAL MARŞI

Korkma! Sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak,
Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak.
O benim milletimin yıldızıdır, parlayacak;
O benimdir, o benim milletimindir ancak.

Çatma, kurban olayım, çehreni ey nazlı hilal!
Kahraman ırkıma bir gül; ne bu şiddet, bu celal?
Sana olmaz dökülen kanlarımız sonra helal...
Hakkıdır, Hakk'a tapan milletimin istiklal.

Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım,
Hangi çılgın bana zincir vuracakmış? Şaşarım.
Kükremiş sel gibiyim, bendimi çiğner, aşarım,
Yırtarım dağları, enginlere sığmam, taşarım.

Garbın afakını sarmışsa çelik zırhlı duvar,
Benim iman dolu göğsüm gibi serhaddim var.
Ulusun, korkma! Nasıl böyle bir imanı boğar,
“Medeniyet” dediğin tek dişi kalmış canavar?

Arkadaş! Yurduma alçakları uğratma sakın,
Siper et gövdeni, dursun bu hayâsızca akın.
Doğacaktır sana vadettiği günler Hakk'ın,
Kim bilir, belki yarın belki yarından da yakın.

Bastığın yerleri “toprak” diyerek geçme, tanı,
Düşün altındaki binlerce kefensiz yatanı.
Sen şehit oğlusun, incitme, yazıktır atanı,
Verme, dünyaları alsan da bu cennet vatanı.

Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki feda?
Şüheda fışkıracak, toprağı sıksan şüheda.
Canı, cananı, bütün varımı alsın da Hüda,
Etmesin tek vatanımdan beni dünyada cüda.

Ruhumun senden İlahî, şudur ancak emeli:
Değmesin mabedimin göğsüne namahrem eli.
Bu ezanlar, ki şehadetleri dinin temeli,
Ebedî, yurdumun üstünde benim inlemeli.

O zaman vecdile bin secde eder, varsa taşım,
Her cerihamdan, İlahî, boşanıp kanlı yaşım,
Fışkırır ruhumücerret gibi yerden naaşım,
O zaman yükselerek arşa değer belki başım.

Dalgalan sen de şafaklar gibi ey şanlı hilal!
Olsun artık dökülen kanlarımın hepsi helal.
Ebediyen sana yok, ırkıma yok izmihlal.
Hakkıdır, hür yaşamış bayrağımın hürriyet;
Hakkıdır, Hakk'a tapan milletimin istiklal.

MEHMED ÂKİF ERSOY

takdim

takdim

Prof. Dr. Numan KURTULMUŞ

Mehmed Âkif Ersoy, millî şairimiz olmasının yanı sıra geri kalmışlığın ve kaybedişlerin münazarasını yapan bir fikir insanıdır. Onun yüreği ve kalemiyle gerçekleştirdiği Doğu-Batı hesaplaşmasının ardında, İslam ve Doğu toplumlarının geri kalmışlığının, yoksulluğun, Batı karşısında sürekli mevzi kaybedişlerin sebeplerini çözme ve kurtuluş arayışı hâkimdir.

Batı dünyası, Sanayi Devrimi'yle birlikte artan üretim, görece refah ve peşi sıra hammadde ve doğal kaynakların talanı ile başlatılan insaftan yoksun bir sömürgeleştirme fırtınası ile zaman içinde kıtaları dolaşan bir karanlığa dönüşmüştü. Sömürülen topraklardan insan-emek ve maddi zenginlikler Avrupa kıtasına aktıkça, maddi uygarlığın zirvesi yakalanmış, ardından “Şark Meselesi” olarak adlandırılan Osmanlı Devleti ile hesaplaşmaya gelmişti iş...

“İnsanlığın son adası” olarak tarif edilen Osmanlı Cihan Devleti yüzyılların yorgunluğu içinde örselenirken, bitmeyen savaşların, dayanılmaz savaş tazminatlarının ve değişen ticaret yollarının getirdiği yıkım yüzünden korkunç bir darlık buhranına düşer olmuştur. Artık dünya koşullarını belirleyen yeni güç odakları vardı, imparatorluklar dönemi bitmişti, modern çağın getirdikleri karşısında mağlup olanların arayış ve varlık mücadelesi başlamıştı...

Temel soru, “Batı karşısında niçin mağlup oluyoruz?” idi. Verilen cevaplar ve arayışlar farklıydı elbette. Başlayan tecdit yani yenileşme hareketinin arka planındaki genel tema her ne kadar iç karartıcı olsa da bir tür uyanış hamlesini düşünen her kesim arzulamaktaydı. Lakin bu konuda ciddi bir kafa karışıklığı yaşanmaktaydı. Kimi yenilikçiler, âdeti aşık oldukları Batı dünyasını her yönüyle aynen taklit etmemiz gerektiğini söylüyorlar, kimisi ise Mehmed Âkif Bey örneğinde olduğu gibi, “Batı’nın ilim ve teknolojisini alalım ama manevi dünyamız, inancımız ve geleneklerimiz bize dair olmaya devam etsin.” şeklinde düşünüyorlardı.

Osmanlı fikir atmosferinin bütün unsurları ve belirleyici akımlar, dağılmayı önleme ve yeniden ayağa kalkma mefkuresi ile hareket etmektedir.

İstanbul merkezli Osmanlı modernleşmesi, Kahire merkezli Mısır modernleşmesinden önce ve daha sağlamdır. İstanbul merkezli Türk İslamcılığının esareti tatmış Mısır İslamcılığından farklı ve sağlıklı olması gibi...

Modernleşme hamleleri ile kalkınma imkânlarını arayan Osmanlı elitleri fikirde modernleşmenin keyfiyeti hususunda yöntem farklılığına düşse de, düşünürler maksatta müttefiktir. Bilhassa Meşrutiyet devri Türk düşüncesinin âdeti ana caddesi hükmünde olan İslamcılık akımının büyük fikir sahipleri,

Batı karşısında ezilip mağlup olmadan, akliselimle ilim ve fen sahasında geç kalınmaması, bunu yaparken de dinin kalkınmaya engel değil bilakis emredici olduğu vurgusunu yaparak ahlakta ve eğitimde bir denge peşindedirler.

İmparatorluk defterinin kapanmaya ramak kaldığı felaketle geçen günleri yaşayan mütefekkirlerden olan Mehmed Âkif, başında bulunduğu Sıratımüstakim ve Sebilürreşad mahfillerinin çok dikkat çeken merkezî şahsiyetlerindendir.

Âkif ve arkadaşları, İslam âleminin geri kalmışlık yüzünden sine dağılayan elemeler dünyasına dönüşmesine karşı, İslam'ın yanlış yorumlanarak özünden kopartılması ve Müslümanların hayatından çıkması tehlikesine şuurlu bir isyan hâlindeyler. Bu bakımdan onlar, diriliş neslinin öncüleriydi denebilir.

Âkif Bey, daima teyakkuz hâlinde, geçmişin ikbal köklerinde yükselerek, bir maarif ve marifet inkılabı ile Âsım'ların yetişmesi için gözünü ufuktan, sözünü hak ve hukuktan ayırmadan geleceğe yürüyen bir akıncı beydir. Ben demeyi bilmeyen, bilmek için okuyan, bilinme derdi çekmeyen ve kendini bütün varlığı ile milletine vakfetmiş bir edebiyat serdarıdır.

Nâmık Kemâl Bey'in; "Bâis-i şekvâ bana hüzn-i umûmîdir Kemâl/Kendi derdi gönlümün billah gelmez yâdına" beytini ne zaman okusam aklıma aziz ve kâmil üstat "Âkif Bey" gelir.

Âkif, milletimizin üzerine belanın sağanak hâlde yağdığı felaket günlerinde yeni bir hayat hikâyesi yazmak için kıyama durduğu en zor bir devirde, tarihimizin ve talihimizin en sevgili sultanları Kılıçarslan'ların, Selahaddin'lerin, Ertuğrul'ların, Osman'ların ve Orhan'ların yılgınlık bilmeyen büyük ruhlu vârisidir. Bir şahit, mücahit ve edebiyat meydanında yeni şeyler söyleyerek varoluş nutku söyleyen bir müceddittir.

Âkif, millî mutabakat beyannamemiz olan İstiklal Marşı'mızın şair-i hakîmi olarak, tevazusu ile dikkat çeken bir karakter abidesi ve sözünde duran samimi ve özü pak bir ahlak numunesidir. Millî Mücadele'mizin manevi öncülerinden, bulunduğu her yerde duruşu ile temsil ettiklerinin yüzünü ak eden, kalbi vatan diye atan ve ciğeri millet diye sızlayan bir dava divanesidir.

Âkif, bir siyaset ve ideoloji adamı değil, eseri ile hayatı arasında asla ve kat'a tenakuz bulunmayan âlim, mütefekkir ve büyük bir şairdir. O, vahyin aydınlattığı yolda, müeddep bir hâlet ile edebiyat vadisinden geçen "Hz. İnsan"ı şerh eden bir şârihtir. Zulme ve zillete tahammülsüz, riya karşısında celalli, gördüğü problemler karşısında çareler üreten bir hazık tabiptir. Elinden bir şey gelmediği kastıyla tenhaya çekilip mızımızlanmak gibi bir miskinlik yoktur tabiatında... Bu bakımdan safha safha hayatı resmettiği Safahat'ı, âteşin bir iman ile konuşan bilgeliğin zirvesidir.

Âkif, kimseyi ataletin, cehaletin ve kasvetin karanlık odasına sokmamaya gayret eder. “Cedlerin mağfîret iklimine girmiş” bir Rumeli beyi olarak, benzersiz tarih şuuru ve varoluş iradesi ile hakikat mücadelesinin öncülüğünü yapar.

Âkif, sade yaşayan, samimi, dindar ve erdemli bir has adamdır. Hele ki Müslüman mahallesinde dinî darlığa tahammülsüzdür. Millî ruhun şahlanmış bir öncüsü olarak; “İnanıyorsanız güçlü olan sizsiniz!” sırrının tecellisince milleti; “Korkma!” nidasıyla hilalin gölgesinde kıyama çağırmıştır. Böylece yeis ve ümitsizlik batağını kurutmuş ve Âsım’ların millî gücünü tazelemiştir.

Bizim içinse; eski hatalara düşmemek için akıl ve kalp dengesi içinde çağını anlamak, tam bir şuurla geniş bilgi ile donanmak, taassuba düşmeden şahsi ihtiraslara kapıları kapatmak ve Âkif duruşlu Âsım’lar yetiştirmek millî bir sorumluluktur.

Millî şairimiz ve düşünce insanımız Mehmed Âkif Ersoy’u rahmet, hürmet ve minnetle anıyorum.

Sözlerimin sonunda, böylesine değerli bir eserin ortaya çıkması için katkıda bulunan ülkemizin ve kardeş coğrafyalarımızın saygın ilim ehline ve emekleri ile bizlere “Âkif Bey Şair ve Mütefekkir” kitabını kazandıran Adnan İsmaili ve S. Burhanettin Kapusuzoğlu’na teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Numan KURTULMUŞ

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı

İÇİNDEKİLER

TAKDİM/Prof. Dr. Numan KURTULMUŞ	1
SUNUŞ/ÂKİF BEY KİTABI HAKKINDA BİRKAÇ SÖZ/Prof. Dr. Metin İZETİ	15
ÂKİF BEY'E DAİR/Prof. Dr. Vahit GÖKTAŞ	21
ÖN SÖZ/S. Burhanettin KAPUSUZUĞLU - Adnan İSMÂİLİ	23
GİRİŞ/AZİZ ÜSTAT MEHMED ÂKİF BEY/S. Burhanettin KAPUSUZUĞLU	29

I

TARİHİN HAS ODAĞINDA FİKİR MUSAHAİBESİ

Kendisini Milletinin Huzurunda Gören Şair: Mehmed Âkif Ersoy/Salim ÇONOĞLU	51	Mehmed Âkif'in Hayatının Edirne Safahatına Dair: Arşivden İki Belgeyle Hayat-Siyaset-Edebiyat İlişkileri/Yusuf Turan GÜNAYDIN	267
Millî Mücadele'de Mehmed Âkif ve 100. Yılında İstiklal Marşı/Ali GÜLER	113	Tanzimattan Cumhuriyete Bir Beka Reçetesi Olarak İslamcılık/Azmi ÖZCAN	273
Bir Problem Olarak Cihat: Mehmed Âkif ve Şeyh Salih Tunûsî'nin Almanya Misyonu/Kadir KON	143	Mehmed Âkif'in Okuduğu Kitaplar/ Selami ŞİMŞEK	287
Mehmed Âkif'in Millî Mücadele'ye Destek Vaazları/Mehmet Serhat YILMAZ	175	Allâme Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır ve Mehmed Âkif Ersoy/Necmi ATİK	323
Mehmed Âkif Bey'in Büyük Millet Meclisindeki En Uzun Konuşması ve Düşündürdükleri/ Cezmi ERASLAN	227	Mehmed Âkif'in Tefsir Yazılarında Toplumsal Sorunlara Bakışı/Ercan ŞEN	335
Basın, Kuva-yı Milliye ve İstiklal Marşı Bağlamında Mehmed Âkif-Hasan Basri Dostluğu Mustafa ÖZSARI	249	Mehmed Âkif ve Yahyâ Kemal'de Tasavvuf İzleri/ Mehmet DEMİRCİ	363
		Âkif'in Hayran Olduğu Âlim, Ârif ve Sanatkârlar/ Mustafa KARA	393

II

ÂKİF'İN GÖNÜL UFKU VE KARDEŞ COĞRAFYALAR

İki Milletin Şairi ve Aydını İpekli Mehmed Âkif Ersoy/Müftü Naim TERNABA	417	İki Dost Millet Arasında Köprü Kurmuş Bir Şahsiyet: Mehmed Âkif Ersoy/Ferit DUKA	431
Balkanlar'da Müslümanların Durumu ve İslam İle Müslümanların Yeniden Düzenlenmesinin Destekçisi Olarak Âkif Şiiri/Mevlud DUDIÇ	421	Mehmed Âkif Ersoy'un Safahat'ında Arnavutlar/ Hysen MATOSHİ	435

Mehmed Âkif Ersoy'un "Safahat"ı Hakkında Tefekkür/İsmail BARDHİ	441
Âsım'ın Nesli Gözünde Mehmed Âkif ve İstiklal/ Mehdi GURRA	449
Arnavut Müslümanları Nezdinde Mehmed Âkif Ersoy'un Fikirleri/Metin İZETİ	455
Kur'an Şairi Mehmed Âkif Ersoy/ Nexhat İBRAHİMİ	463
Arnavutların Mehmed Âkif'i/ Nuridin AHMETİ	473
Üsküplü Şair Müderris Fettah Efendi'nin Mehmed Âkif'in İrtihali Hakkında İki Mersiyesi/ Süleyman BAKİ	491

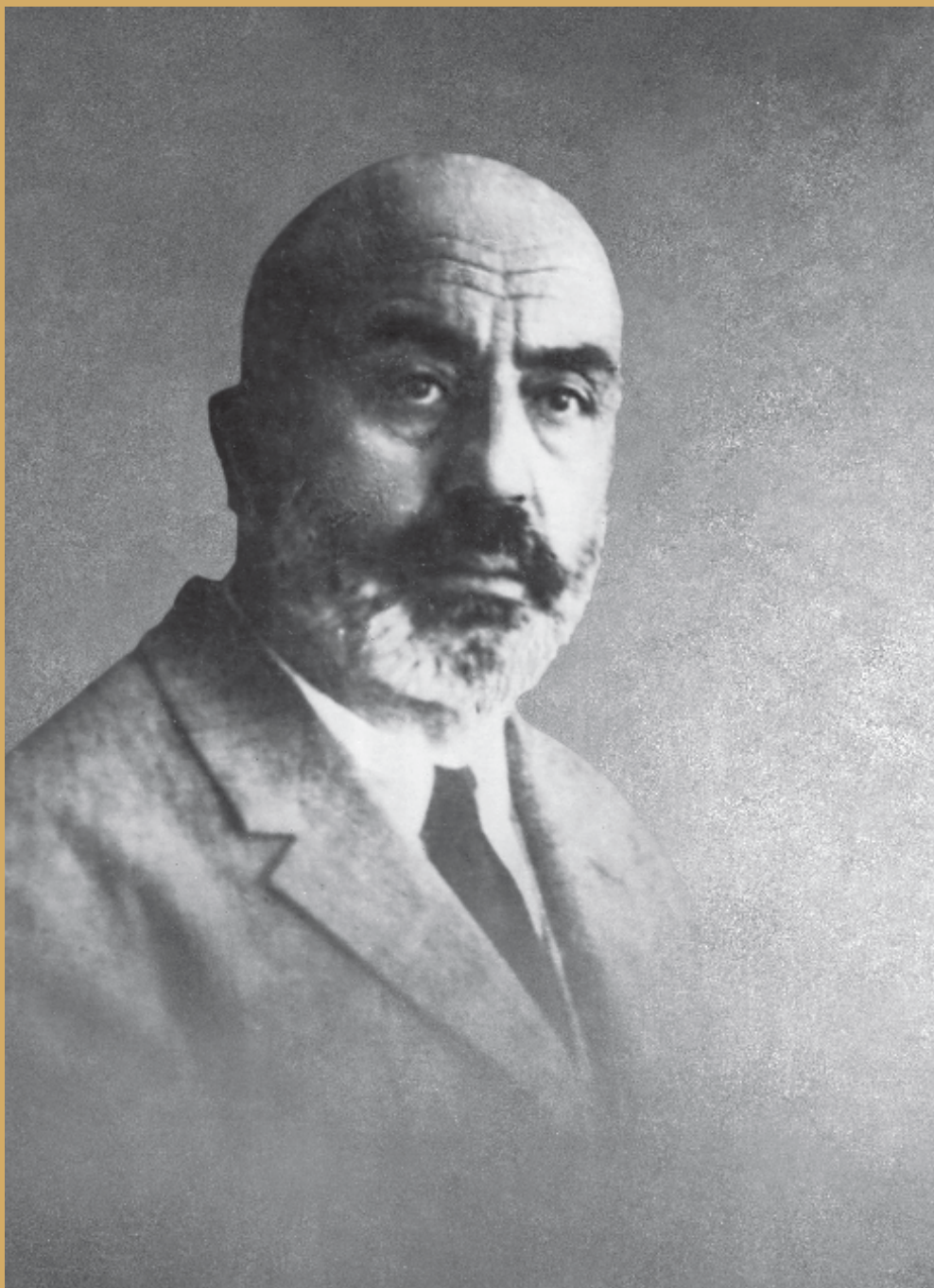
Mehmed Âkif Ersoy'un Eseri ve Zaman/ Xhemile ABDÛ	499
Üsküp Logos-A Yayınevinin Düşünce ve Faaliyet Paradigması Mehmed Âkif Ersoy/ Adnan İSMAİLİ	505
Türkiye ve Balkanlar'ın Ortak Değeri Mehmed Âkif/Necmettin TURİNAY	513
Mehmed Âkif Ersoy'un Şiir Coğrafyası ve Türkistan/Rıdvan CANIM	525
Mehmed Âkif ve Türkistan/ Seyfettin ERŞAHİN	541
Mehmed Âkif: Mısır Yılları/Âlim KAHRAMAN ...	575

III

SESSİZ YAŞAYAN BİR ŞAİRİN ANLAM DÜNYASI: TANIM VE TANITIM

Kültürel Psikoloji Bağlamında İstiklal Marşı, Mehmed Âkif Ersoy ve Şahsiyeti/ Osman SEZGİN	611
Farklı Bir Aydın Örneği Olarak Mehmed Âkif/ Hasan BACANLI	621
Toplumsal Yapının Realist, Toplumsal Geleceğin İdealist Şairi Mehmed Âkif/ Bedri MERMUTLU	629
Siyasal İletişim ve Kültürel Diplomasi Kapsamında Büyük İslam Şairi ve Mütefekkiri Mehmed Âkif Ersoy Bey'i Kardeş Coğrafyalarda Tanıtmak/ Zakir AVŞAR- Serhan KOYUNCU	643
Âkif'in Şiir Dünyası ve Poetikası/ Tacettin ŞİMŞEK	703
Şiiri Nasıl Okumalı? Mehmed Âkif'e Göre İnşadın Usulleri/Ahmet TANYILDIZ	729

Mehmed Âkif ve Çanakkale Destanı/ Mustafa ÖZÇELİK	739
Âkif'in "Hakkın Sesleri"nde Kahrı Duygusu/ Namık AÇIKGÖZ	767
Mehmed Âkif'in Müsiki İlgisi/ Osman ÖKSÜZOĞLU	777
İman'dan Güfteye, Güfteden Besteye: İstiklal Marşı'nın Bestelenmesi ve Bestekârları/ Kâmil BÜYÜKER	805
Mithat Cemal Kuntay'ın Hatıraları Işığında Mehmed Âkif Ersoy'u Yeniden Düşünmek/ Tolga KESGİN	831
Mehmed Âkif Ersoy Bibliyografyası (1911-2021)/ Yusuf Turan GÜNAYDIN	851

MEHMED ÂKİF ERSOY

(20 Aralık 1873-27 Aralık 1936)

Yirminci yüzyıl Türk şiirinin önde gelen temsilcilerinden. Türk milleti için millî mutabakat metni niteliği taşıyan İstiklal Marşı'mızın yazarı. Edebiyat ve düşünce hayatımızın önemli dergilerinden *Sıratı Müstakim* (27 Ağustos 1908-Mart 1912) ile *Sebilürreşat*'ın (8 Mart 1912-5 Mart 1926) başyazarı ve bir anlamda da asıl kurucusu. Düşünce hayatımızın etkili isimlerinden biri. İstanbul Üniversitesi/Darülfünun (11 Kasım 1908-11 Mayıs 1913) ile Mısır'da Câmîâtü'l Mısıriyye'de (1929-1936) Türk Dili ve Edebiyatı öğretim üyesi. Türk edebiyatında en çok baskı yapan eserlerin başında gelen *Safahat*, Âkif'in şiirlerinin bir araya getirildiği eser olarak çok tanındı. Aslında birbirinden bağımsız ve ayrı tarihlerde yayımlanmış eserler olmakla birlikte, *Safahat*'ı teşkil eden eserlerden her birinin müstakil hüviyetleri bulunduğu çoğu zaman göz ardı edildi. Bunlar sırası ile *Safahat* (1911), *Süleymaniye Kürsüsünde* (1912), *Hakkın Sesleri* (1913), *Fatih Kürsüsünde* (1914), *Hatıralar* (1917), *Asım* (1924) ve *Gölgeler* (1933) adlı eserlerdir. *Gölgeler* hariç diğer altı eseri, kendisi Mısır'da bulunduğu bir sırada ve harf devriminden hemen önce (1928) eski harflerle tek cilt hâlinde toplandı. Bu toplu yayında ilk defa olarak *Safahat* adı kullanıldı.

Sayırsız şiirleri ezberlerde dolaşan ve bestelenmiş olan Mehmed Âkif'in öğrencilik yıllarında başladığı şiir hayatı, ömrünün sonuna kadar devam etti. Gençlik yıllarında Mevlâna'yı, Hafız'ı ve Sadî'yi iyi okuyan Âkif, Batılı romantikleri, realistleri ve naturalistleri de aynı şekilde inceledi ve okudu. Onun şiirinde, imparatorluğun yıkım yıllarından kuvvet alan toplumcu bir taraf ile Mevlâna'yı ve Fuzûlî'yi çağrıştıran vecidli, istiğraklı bir söyleyiş hep yan yana seyretti. Ya da insani-toplumsal sorunlardan yola çıktığı şiirlerinde bile, ani sıçramalarla cezbeli bir söyleyiş erdi. Dolayısıyla Âkif şiirinin asıl merkez noktası burada aransa yeridir.

İstanbul Fatih'te, bugünkü Vatan Caddesi civarında Sarıgözel Mahallesi'nde dünyaya gelen Âkif (Aralık 1873) gene doğduğu ay içinde, 63 yaşında vefat etti (27 Aralık 1936). Babası Tahir Efendi, Fatih Medresesi müderrislerindendi (1826-1888) ve İkinci Mahmut Dönemi'nde Balkanlar'dan (Kosova) İstanbul'a hicret etmiş bir ailenin çocuğudur. Annesi Şerife Hanım ise (1836-1926) Orta Asya'dan (Özbekistan/Buhara) önce Tokat'a, oradan İstanbul'a gelip yerleşen bir başka ailenin kızıdır. Dolayısıyla Âkif'in ailesi Türk-İslam âleminin uzak doğusunun ve batısının kesiştiği bir noktada teşekkül etmişti. Âkif'in Balkanlar/Rumeli sorunlarına yönelik ilgisi ile Orta Asyalı ve Rusyalı fikir ve politika öncülerine gösterdiği alakanın temelinde bu aile yapısı yatmaktadır.

Dört yaşında mahalle mektebine başlayan Âkif (1877), yedi yaşında Emir Buhari İlkokuluna (1879), dokuz yaşında Rüştîyeye (1882), on iki yaşında Mektebi Mülkiyenin lise kısmına (1885), on

dört yaşında aynı okulun yüksek bölümüne kaydoldu (1887). Bir yıl sonra babasının vefatı (1888) ve ailesinin içine düştüğü fukaralık yüzünden, yenice açılmış Veteriner Fakültesine geçiş yaptı. Bu okuldan yirmi yaşında mezun oldu (22 Aralık 1893). Mezuniyetini müteakip “mübarek belde” olarak nitelediği Edirne’de göreve başladı (26 Aralık 1894). Âkif’i 1896 yazından itibaren Halep, Şam ve Adana taraflarında görüyoruz. 1905’te Ziraat Orman ve Madenler Bakanlığında müfettiş muavinliği ve Halkalı Ziraat Lisesinde kompozisyon hocalığı (1906) yaptı. Edirne’de bulunduğu sırada bütün Balkanlar’ı, Şam ve Adana’da iken de bazı Orta Doğu şehirlerini dolaştı. Vazifesi dolayısıyla doğrudan insan ve toplumla yüz yüze oldu. İnsani ve toplumsal her sorun onu ilgilendirdi. “Adam aldırma da geç git.” diyemeyen bir sorumluluk şuuruna erdi. “Kanayan bir yara gördüm mü, yanar ta ciğerim.” diyen bir şura.

İttihat ve Terakki iktidarı ile yakın ilişki içinde bulunan Âkif, Meşrutiyet’in ilanının (24 Temmuz 1908) ardından Darülfünuna edebiyat müderrisi olarak atandı. 11 Mayıs 1913’te bu görevi bırakması üzerine yerine Ferit Kam tayin edildi. Basın ve sanat hayatındaki iş yoğunluğu ve savaş içindeki vazifeleri dolayısıyla bir daha resmî görev almayan Âkif’i, son olarak Darül Hikmetil İslamiye adını taşıyan bir akademide genel sekreter ve üye olarak görüyoruz.

İttihatçılar tarafından 13 Ağustos 1918’de teşkil edilen akademi, Âkif gibi bazı üyelerin Milli Mücadele’ye destek vermesi ve Ankara’ya geçişleri sebebiyle bir süre sonra feshedildi (1922). Evrensel bir tasfiye niteliği taşıyan savaş ortasında İngiliz, Fransız ve Rusların zorla savaşa soktuğu, fakat sonunda Almanlara esir düşen Hintli, Endonezyalı, Afrikalı, Orta Asyalı ve Sibiryalı Müslüman askerlerle temas etmek ve onlara İngiltere’nin sömürgeci politikalarını anlatmak üzere Almanya’ya gitti (1914). Buradan *Berlin Hatıraları* adlı eseri doğdu. Bu dönemde ayrıca İngilizlerin ayaklandığı Arap kabilelerini yatıştırmak amacıyla Arabistan’a gitti (1915). En büyük korkusu, Hicaz’ın (Mekke-Medine) İngilizler tarafından işgali idi. *Necid Çöllerinden Medine’ye* adlı şaheseri de bu topraklarda doğdu.

Mehmed Âkif, İstanbul’un işgal edilip koca bir imparatorluğun tasfiye edildiği yıllarda, işgali göğüsleyen en ruhlu eserleri kaleme alan iki isimden biridir. Bu öncü ve yürekli isimlerden biri Mehmed Âkif ise, diğeri de Süleyman Nazif’tir. Süleyman Nazif, *Batarya ile Ateş* (1917), *Firak-ı Irak* (1918), *Asitan-ı Tarihte* (1919), *Hitabe* (1920) ve *Malta Geceleri* (1924) gibi eserlerinde ve *Daussıla*, *Dicle* ve *Ben* gibi şiirlerinde hep bu acıyı dile getirdi. Aynı şekilde Âkif de *Şark*, *Hüsran*, *Umar mıydın* ve *Yeis Yok* gibi şiirlerini bu yıllarda yazdı. Mehmed Âkif ve Süleyman Nazif’in başlatıcısı olduğu işgal karşıtı edebiyata bilahare Falih Rıfkı, Yahyâ Kemal, Abdülhak Şinasi Hisar, Hamdullah Suphi, Yakup Kadri ve Ruşen Eşref gibi isimler katıldı.

Mütareke karanlığında birer yıldız gibi parlayan ve dillerde dolaşan şiirler yazan Âkif, işgal karşıtı tutumu dolayısıyla Ankara’ya özellikle davet edildi. Milleti toplu bir ideal etrafında birleştirmek ve Millî Mücadele’yi ruh cephesinden kuvvetlendirmek amacıyla açılan *İstiklal Marşı* yarışmasında onun eseri birinci oldu. Bu eserini, *Safahat*’ına dâhil etmedi ve onu milletine armağan etti. Böylece adı da eseri de ebedileşmiş oldu. Bu arada Burdur milletvekilliğinde bulundu (1920-1923). Bilahare Mısır’a gitti ve oraya yerleşti (Kasım 1926-1936). 1936’da hasta ve bitkin bir surette yurda döndü ve 27 Aralık 1936’da vefat etti.

Mehmed Âkif’in *Safahat* dışında *Edebi Makaleler*’i ve Ferit Vecdi, Muhammed Abduh, Sait Halim Paşa ve Abdülaziz Çaviş’ten bazı tercümeleri bulunmaktadır.

sunuş

Âkif Mısır'da, gurbette ve yalnız:

"Vatan-cüdâ gibiym ceddimin diyarında / Ne toprağında şu yurdun, ne cûybârında /
Bir aşına sesi, yahut bir aşına izi var / Sadâma beklediğim aksi vermiyor ovalar"

Arkamda kalırsın, beni rahmetle anarsın
Derdim, sana baktıkça a biçare kitabım
Kim derdi ki sen çok de senin arkana kalsın
Uğrunda harab eylediğim ömr-ü harabim

ÂKİF BEY KİTABI HAKKINDA BİRKAÇ SÖZ

Prof. Dr. Metin İZETİ

Kalkandelen

Mehmed Âkif Ersoy'un yaşadığı çağ, ki bizim yaşadığımız günlerle oldukça ortak noktaları bulunmaktadır, imanın, yani dinin, Tanrı'nın, güvenilirliğinin, aşkın güvenliğinin anlamına duyulan inancın kaybına odaklanıyor. Modern çağ, insanlara özgürlük ve onur verme iddiasına rağmen insanı yol ayrımında çıplak bırakmıştır. İnsanı gideceği yere taşımamak, ulaşım aracında bırakmak ve çözüm arayışı açısından makul sayılamayacak pek çok ikilem yaratmıştır. Hedefe ulaşamama, yolda gezinme ve zihinsel sapmalar, insanın hayatta yer edinmemesinin getirdiği bunalım ve belirsizliği artırmıştır. Âkif'in şiirlerinde tarif edilen bu alan o kadar daralmıştır ki insan, yeryüzündeki varlığından bıkmıştır.

Zihniyet veya dünya görüşü açısından, Doğu'da ve Batı'da, Âkif'in adlandırdığı bu "Kaygı Çağı"nda çözümün vahyin anlaşılmasının güncellenmesi ve insanın aslına dönmesinde olduğunu öne sürmektedir. Zamanın nabzını analiz ederek ve temel nedeni bulmaya çalışarak, içkin semptomların ötesine bakarak, o 20. asırda temsil edilen hâkim paradigmalarda veya dünya görüşlerinde bir sorun olduğunu fark etmektedir. Felsefi eleştirileri, varoluşsal ikilemleri ve bilimsel ayrıntılarıyla 20. asrın insanı kendisini tuhaf bir durumda buluyor: Hümanist benlik kavramı, ona doğanın güçleri üzerinde benzeri görülmemiş bir kontrol sağlıyor, ancak geleceğine olan inancını da elinden alıyor.

Bilimin ve Batı uygarlığının dünyamızı tanınmayacak kadar değiştirdiği bir gerçek, ancak bilimin ve insan mizacına yabancı uygarlığın dünya görüşümüzü değiştirdiği gerçeği oldukça merak uyandırıcıdır. Âkif'in söylevinde. Daha da önemlisi, iki dünya görüşünün gelecekte prestij için yarışacağını söylüyor: Ölümünden sonraki yaşamın hayatlarımızda var olduğunu öne süren dünya görüşü ve maddi ve cebir uygarlığının bilim aracılığıyla gerçekliği değiştirmeye odaklanan dünya görüşü. Ancak insan için çok açık olan bir şey

var ki, tamamen maddi bilimsel bir dünya görüşü insan ruhu için sıkıcıdır ve anlamlı bir yaşam sağlayamaz.

Bu nedenle, pratik bir dünya görüşü için manevi bir farkındalık şarttır ve bu, kişinin nihai gerçeği kavramasını amaçlıyor. Bu gerçeklik çoğu zaman sadece bilgi yoluyla değil, sevgi yoluyla da okunur. Ya da daha doğrusu, Âkif'in felsefesine dokunan temel tema sevgi bilgeliğidir, bu, daimi bilgelik içinde yaşayan değerlerle derin şükran veya manevi uyum üreten bilgelik ve sevgi arasındaki bir oyundur. Âkif'in metafiziğine göre dünyada hiyerarşik olarak ortaya çıkan bilinç olgusu, ilahi şuurun tecellisidir. Âkif'in çürütmeye çalıştığı argümanın özü, bilinç alanının sınırlarını genişletmek ve bilincin yalnızca rasyonelliğe indirgenmemesi gerektiği gerçeğini vurgulamak olduğunu burada belirtmek önemlidir. Söylemsel düşünce veya aşkın entelektüel kökü olan kalpten ayrılmış akıl, genel gerçeğin hızını alıp, "bilincin akıl üstü modları"nı öldürmektedir.

Âkif'e göre insan her dönemde, özellikle de 20. asırda, gerçek hakikati kavramaya varoluşsal bir ihtiyaç duymaktadır. Gerçek, kesinlikle kabul edilmesi gereken şeydir. Ve mutlak hakikat söz konusu olduğunda, tamamen kabul edilmelidir, yani, her şeyle, zekâyla, iradeyle, sevgiyle, azimle, inisiyatifle, şansla. Gerçeğin bu tam kabulü güvenilirlik, güvenlik ve esenliktir. Kabulün tam olduğunu söylemek, diğer güçlerimizin bağlı olduğu kalbimizde gerçekleştiği anlamına gelir. Ve kabulün kalbimizi doldurduğunu söylemek, aslında bunun bizim her şeyimize, faaliyetlerimize ve karakterimize uyduğunu söylemektir. Bu nedenle, sonuçları olmadan veya inanca uygun niteliklere sahip olmadan inanca sahip olmak imkânsızdır; bundan, inancı belirleyen şeyin hakikat olduğu sonucu çıkar. Bütün ihtimaller arasında hakikate en çok bağlı olan ve imana bu hakikatle en çabuk yansıyan şey, sebat ve teslimiyettir. Gerçeği kabul etmek için iman sahibi olmak gerekir. İman sahibi olmak Tanrı'ya dönüştür, çünkü insan akılla donatılmıştır, mutlaklık ve aşkınlık yeteneğine sahiptir ve ilahi mesajda tecelli eden de budur. Ancak kalp sadece eylemlerimizde değil, karakterimizde de görülür ve eğer hakikat ve inanç eylemlerimizi manevi ve ciddi çalışmaya zorluyorsa, aynı şekilde karakterimizi de manevi erdeme zorlar. Çünkü erdem olmadan çalışma hiçbir şey değildir ya da erdemin amacı olmadan çalışmak tıpkı inanç olmadan hakikatin kâğıt üzerinde ölü bir mektup olarak kalması gibidir. Yani inanç, hakikat olmadan hiçbir şey değildir ve çalışma, erdem olmadan hiçbir şey değildir. İman için yeterli bir sebep şüphesiz hakikattir ve erdemin ayrılmaz tamamlayıcısı hakikat çalışmasıdır.

Mehmed Âkif Ersoy'un eserlerinde ve hayat felsefesinde takdim edilen dünya görüşü şöyle özetlenebilir:

Gerçek olmayan inanç sapkınlıktır, imansız bilgi ikiyüzlülüktür. Erdem olmadan çalışmak kibirdir ve çalışma olmadan erdem kibirdir, çünkü erde-

min samimiyeti çalışmayı talep eder ve çalışmanın mükemmelliği de erdemi arar.

İşbu eser, erdemli bir hakikat yolcusu olarak temayüz etmiş “Demir Hâfız” Âkif’e samimi bir hürmet tezahürüdür. Dünyamızın değerlisi ve ahlak abidesi bir şair ve mütefekkiri etraflica ele alan kitap; çalışkan ve erdemli yeni Âsım’ların yetişmesi için ömrünü vakfeden bir yolbaşçının hayatı ve eserleri hakkında bizlere önemli ipuçları sunuyor. Bu tür çalışmaların artması dileğimle emek sahiplerini tebrik ediyorum.

ÂKİF BEY'E DAİR

Prof. Dr. Vahit GÖKTAŞ

Ankara

Ebu Zer meşrepli Âkif'in en yakın dostlarından Mithat Cemal Kuntay'ın Mehmed Âkif kitabında yazdığına göre yazar Süleyman Nazif, Âkif ile tanıştıktan sonra ona hayran kalmış ve Kuntay ile ne zaman karşılaşsalar “Yahu bu Âkif ne güzel şiirler yazıyor!”; “Bu Âkif'in ne güzel Arapçası var!”; “Âkif Frenkçeyi ne müthiş anlıyor!”; “Yahu bu Âkif, Baytar Mektebinden birinci çıkmış, müspet ilimleri de biliyor!”; “Bu Âkif ne mütevazı bir adam!” gibi cümlelerle sürekli Âkif'i övermiş.

Süleyman Nazif'in bu sözleri Âkif'in karakterini tespit etmesi bakımından önemlidir. Bunların yanında Âkif'in en önemli karakteri dünya malını ve makamını elinin tersiyle itmesi ve eşyaya sadece ederi kadar değer vermesidir. Bu karakteriyle Mehmed Âkif, meşrep ve mizaç olarak ashabın önde gelenlerinden Ebu Zer Gıfari'ye benzemektedir kanaatindeyiz. Hz. Ebu Zer ve Mehmed Âkif'in müşterek olduğu husus dünya malına ve makamına bakış tarzlarıdır. İki de eşyaya değil de eşyanın hakikatine nazar etmişler ve eşyanın hakikatte hiçbir değerinin olmadığını fark etmişlerdir. Bu bakış açısı onları, eşyanın kölesi olmaktan kurtarmış, böylece hiçbir makamın veya servet ü sâmanın derdinde olmamışlardır. İki de İslam davasını en üstte tutmuştur.

Ebu Zer, ihtiyaç fazlası malın Allah yolunda harcanması gerektiğini savunduğu ve bunu da hayatına tatbik ettiği için ömür boyu kıt kanaat geçirmiştir. Vefatında ailesine üç merkep, birkaç keçi ile diğer bazı hayvanlar miras kalmıştır. Âkif de İstiklal Marşı için kendisine verilen büyük bir meblağı, ihtiyacı olduğu hâlde, şahsı ve ailesi için kullanmamış ve bir hayır kurumuna bağışlamıştır. Dolayısıyla o da kıt kanaat geçinmeyi tercih ettiği için bir eve bile sahip olamamış ve vefatı da Abbas Halim Paşa'ya ait olan Mısır Apartmanı'nda vuku bulmuştur. Hz. Ebu Zer'in de Mehmed Âkif'in de fakir yaşamaları bir zorunluluk değil tamamen bireysel tercihleridir. Onların eline elbette fırsatlar geçmiştir. Fakat onlar tıpkı Allah Resûl'nün yaptığı gibi fakrı tercih etmişlerdir.

İkisinin hayatı incelendiğinde mizaç olarak celal meşrepli oldukları görülmektedir. İkisi de inandıkları değerlerinden asla taviz vermemişlerdir. Taviz vermedikleri için de ikisi de memleketlerinden ayrılmak durumunda kalmışlar, Ebu Zer, Medine'ye üç mil kadar mesafedeki Rebeze'de; "Kesilir belki, fakat çekmeye gelmez boynum." diyen Mehmed Âkif de bir müddet Mısır'da ikamete mecbur olmuştur. Aslında bu tavır ikisinin de kargaşa karşısında gösterdikleri ortak tavidir. İkisi de cedelleşmek yerine, inzivaya çekilmeyi tercih edip münzevi olmuşlardır.

İnsanın pek çok zaafı vardır. Bunlardan en başta gelenleri para ve makamdır. Âkif'in örnek hayatı, paraya ve makama karşı istigna tavrı, bizler için güzel bir numune olarak karşımızda durmaktadır. Âkif, para ve makam ile geçirdiği imtihanda başarılı olmuştur. Onun züht hayatı bu başarının emsalsiz örnekleri ile doludur. Günümüz insanına Âkif pek çok yönden örnek olabilir. Ama içinde bulunduğumuz şartlar göz önüne alındığında Âkif'in züht hayatının daha çok öne çıkarılması ve dünya malına karşı istigna tavrının numune-i imtisal olarak sunulması önem arz etmektedir.

Elinizdeki kitapta pek çok yönüyle ve daha önce hiçbir yerde rastlamadığınız yeni bilgilerle Âkif'i okuma imkânı bulacaksınız. Kitapta bu önemli şahsiyetin insanımızda İslam, kimlik, tarih, millet ve ümmet şuurunun oluşmasında çok mühim bir yere sahip olduğunu göreceksiniz. Âkif'i tanımanın sadece yakın tarihimizi öğrenmeye faydasının olmadığını aynı zamanda kendi iç dünyamızı da tanımaya katkı sağladığını fark edeceksiniz. Elinizdeki eserin tarihe not düşmek adına çok ehemmiyetli olduğuna inanıyorum. Eserin başta S. Burhaneddin Kapusuzoğlu Bey olmak üzere katkıda bulunanlar için sadaka-i câriye olmasını Cenab-ı Hak'tan niyaz ediyorum.

ön söz

ÖN SÖZ

S. Burhanettin KAPUSUZOĞLU
Adnan İSMAİLİ

16 Haziran 2024
Üsküp-Ankara

İmparatorluk, XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın başlarında beşer taktinin tahammül hudutlarını çoktan aşmış büyük bir bela sarmalının içindedir. Karşılık olarak, köklü değişim ve yenileşme teşebbüsleri ise felakete set çekip yıkımı durdurabilme telaşesidir sadece. İşin başında askerî yenileşme çabaları ile başlayan süreç, bir süre sonra her alana sirayet edecek süratle kavuşmuştur. Her hâlükârda buhrandan çıkabilme uğruna yapılanlar, bozulan ekonomik dengelerin askerî, siyasi, eğitim, kültürel, fikrî yapıda atılan adımlarla devam etmiştir. Devletin köklü fakat yaşlı gölgesi altındaki unsurların merkezin gücünün mefluç hâle gelmesi sonucu birlik şuurunun hilafına hareketleri, dış yönlendirme ve destekle başkaca yollara sapmaları ezici sonu getirmek üzeredir.

Bu hengâmede, akillerin attığı adımlar, bilhassa her sahaya hitap eden fikir cephesinde fevkalade bir heybette kendini göstermiştir. Vâkıâ, Meşrutiyet devrinin mütefekkir ilim adamlarının yazıları ve sohbetlerindeki şahitli derin sızı, modernleşme ile gelen tufan karşısında yazılmaya çalışılan yeni bir hayat hikâyesidir.

İşte üstat Mehmed Âkif Bey, bu en zor zamanda söz söyleyen, şahsiyeti, edebiyatı, fikriyatı ile istikbal vadisinde kendini gösteren bir yüz akıdır.

Âkif Bey, tam ve kâmil bir karakter abidesi olarak, vatanımızın Rumeli ve Anadolu kısmının ruh dünyasına ait değerlerin mücessem hâlidir. Onda dile gelen, olanca netliği ve sadeliği ile safha safha bir hayattır. İslam'ın; "Birlikte rahmet, ayrılıkta azap vardır!" ebedî kaidesi ile dindaşlarının ahlak ve eğitim inkılabı ile yenilenerek kıyama durmaları için çırpınmadır.

Âkif Bey, yaşadığı devrin ağır şartları içinde, geri kalışın sebebi ve sonucu olarak tezahür eden cehalet, taassup, taklit, kadercilik, tembellik, atalet, çalışmama, üretmeme ve ayrılık fitnessi gibi yanlışlara belirgin bir şekilde karşı durmuştur.

Âkif Bey, hayatı ile sanatı bütünleşmiş bir hamiyet-i diniye ve hamiyet-i milliye sahibi olarak, fazilet serlevhasının altında sırlanmış erdemleri şahsında toplamış bir hakikat meddahıdır. Şiiri güçlüdür. Nefesi tesirlidir. Onun şiirinde ve vaazlarında, gönül coğrafyasının anlam/lı haritasının sine dağılayan bütün ayrıntılarına vâkıf olunmaktadır. Derdi tarif ettiği gibi, çareyi de hâzık bir tabip sıfatı ile sunar ve sağalmaz denilen yaralara merhametle sürer.

Âkif Bey, meşum emel sahibi istilacıların her teşebbüsüne karşı, hür bir başkaldırıdır.

Âkif Bey, utanç verici Balkan bozgunu ve Birinci Cihan Harbi'nin öncesine ve ağır sonuçlarına şahitliğin altında ezilip kalmadan, toplumu uyarıp, asırlık uykusundan uyandırıp varoluş nutkunu irat etmiş ve can kulağı ile dinletmiştir.

Hele ki baba yurdu Balkan mülkünde yaşanan korkunç faciaya karşı fer-yadına yürek dayanmamaktadır. Bir hisli yürekle, Balkan'ın üstünde sızan her pınarın yara gibi kanamasını, dağlarındaki karı eşince altından çıkanların ot değil dedelerimizin saçları olduğunu söyleyişine karşı söz sadece sükût etmektedir. Falancılık filancılık yüzünden birlik fikrinin zedelenmesine ve bu yüzden yaşananlara karşı yanıp kavrulur âdeti.

Âkif Bey, Rumeli'nin elimizden çıkmasını içine sindirememekle beraber hüsrana kapılmadan yaşananlardan ders çıkaran hikmet ehli bir bilge olarak karşımıza dikilir. Bu bakımdan o, Kosova sahrasındaki Sultan Murad Han'ın vefalı bir vârisi olarak, edebiyat ve fikriyat cephesinin mücahit akıncı beyidir.

Âkif Bey, yılgınlık ve ümitsizlik nedir bilmeyen bir sâbit-kadem, sözünde durmayı hayattan ibaret gören vefakâr ve mütevazı bir diriliş önderidir. Kırmadan sarsan, incitmeden uyaran Ali meşrepli bir öğreticidir, büyük adamdır. Böyle olmakla birlikte şahsi ikbal peşinde koşmayan münzevi bir hicranzededir. Mütefekkir bir şair olarak hayat verdiği eseri Safahat'ı ile millet nezdinde her faniye nasip olmayacak bir ilgiye mazhardır. Her kütüphaneye giren kitaptır Safahat.

Âkif Bey, hayatı ve eserlerine dair yazılan pek çok kitap ve makale olan önemli bir kayak şahsiyettir. Bu bereket haznesinin artarak devam edeceğine şüphe yoktur. İşbu çalışmada da, baba yurdu Rumeli'den ve ana yurdu Türkiye'den Âkif dostlarının kaleme aldığı makalelerle ona olan müebbet vefa borcumuzun ifası uğruna yapılmış bir ihtiram duruşu sergilenmeye çalışılmıştır.

Hasılkelam... Âkif Bey, millî mutabakat metni hükmündeki İstiklal Marşı'na, "Korkma!" diye başlamakla esasında hem Rumeli hem de Anadolu'nun

hilâlin gölgesinde varlık hikâyesini yazmaya devam etmesinin yolunu tarif etmiştir.

Bu yolda, aziz yolbaşçımızın peşi sıra bir yürüyüş eylerken hak teslimi hanesinde sıralanması gerekenleri ekleyerek söze bir mim koyalım: Fikrî mesailerini ile eserin ortaya çıkmasına vesile olan ilmiyemizin değerli mensuplarına teşekkür borçluyuz. Bununla birlikte, her türlü dikkatimize rağmen gözden kaçan hataların, aziz Âkif'in hatırasına hürmeten, samimiyetimize bağışlanması dileğimidir.

Bilhassa, teveccühleri ile kitabın TBMM yayınları arasında neşredilerek "Âsım'ın Nesli" ile buluşturan Gazi Meclisin aziz başkanı saygıdeğer Prof. Dr. Numan Kurtulmuş Beyefendi'ye ise şükranlarımızı arz ediyoruz.

GİRİŞ

قرايتم

محمد

Hilmy
HILWAN

قرايتم

AZİZ ÜSTAT MEHMED ÂKİF BEY

S. Burhanettin KAPUSUZOĞLU

*Şu kubbeden ne ziyâ var, ilac için, ne sedâ,
Bütün nasîbî o ıssız, o sermedî yeldâ!
Harîm-i kalbime indim mi, titrerim tir tir,
Adım başındaki iz, çünkü bir gurûb izidir.
Evet, gurûb izi, lâkin, adem misâli derin,
Tulû'u mahşere kalmış batan güneşlerimin!..
Neden, fakat heyecânın? Nedir yüzündeki yaş?
Sonunda yolcunu incitme, ey güzel yoldaş!
Hudâ bilir ki dayanmaz, taş olsa bir sîne,
O gözlerinde dönen sağnağın dökülmesine.
Hayır! Yakar beni derdimle âşinâ çıkman,
Bırak, ben ağlayayım, sen çekil de karşımdan.
Belâ mı kaldı ki dünyâ evinde görmediğim?
Bırak, şu yaşları, hiç yoksa, görmeden gideyim!*

Mehmed Âkif

Girizgâh

Âteşin bir imanla fikir kılıcını kuşanmış, eseri ve hayatı birleşmiş, keskin zekânın kabına sığmayan kâşifliği ile toplumu peşinden sürüklemiş yüksek karakter sahipleridir ufukları kuşatıp zamanı aşanlar. Akleden kalp sahipleri olarak, her şart altında dengeli hareket eden bilge ve büyük ruhlu bu insanların varlıkları hiç şüphesiz insanlık için ilahi bir ikramdır. Geçmişten geleceğe akan bir hat üzerinde yapılan zaman yolculuğunda, has adamların birer lütuf olan varlıklarının lazimesi olarak geleceğin inşası adına verdikleri harikulade hizmetleri, yolcuların selametini temin eden bir emniyet kemeridir. Vâkiâ, yaptıkları mehabetli beka işçiliği, gönül ocağından çıkarılan erdem taşlarını örerek yükseltile abidelerle mülkü donatmaktan ibarettir. İşte, varlık ve oluş hisarını yapmakla kalmayıp, gerektiğinde yenileyip tahkim eden ve marifet odasının duvarlarına anlam haritasını resmeden ustalardan biri de Mehmed Âkif'tir.

Âkif, hayatı boyunca büyük mücadeleler vermiş, idealleri uğruna feleğin her cefasına katlanmış bir hicranzededir. Mücadelesi, ülkesi ve kardeş coğrafyaların selameti için ahlak, birlik, dirlik ve insan/lık adına olmuştur her zaman.

Âkif, ruh akınlarına çıkan akıncı cengâverlerden biridir. Birleşip yok olmamayı, bölüşüp tok kalmayı, tortulardan arınarak direnmeyi, ataletten sıyrılmayı, cehalete hasım olmayı varlık yokluk mücadelesinin temeline koyup yozluğa ve yobazlığa karşı durmayı, o ve onun gibi haslarda görmüştür seferberlik nesli.

Bu bakımdan Âkif, milletimizin millî ilhamı, bir ruh adamıdır.

Geçti Bu Demden Pir-i Üdebâ-yı Cihân Âkif

Âkif, ebedî vatan Rumeli'den, Hüdavendigâr'ın istirahatgâhı Kosovalı Arnavut bir müderris ile hem annesi hem babası Buharalı bir Türk annenin oğlu olarak Fatih'te dünyaya gelen ve İstanbul'un temsil ettiği ulvi manaya doğan kutsal gönüllü bir hakikat eridir.

Âkif, kadim medreseyi ve moderni birleştiren bir eğitim görmüştür. Mahalle mektebinden Mülkiye Mektebine ve nihayet Halkalı Baytar Mektebine uzanan ilim yolculuğunda; fevkalade geniş bilgili, ilmî disiplin sahibi, üstelik bir kısmı Avrupa'da eğitim görmüş hocaların rahle-i tedrisinden geçmiştir. Arapça, Farsça ve Fransızca'yı ileri derecede öğrenmiştir. Eğitim teşkilatının farklı okullarında bilgi ve görgüsünü arttırmak için çabalarken, en iyi şekilde yetişmesi için uğraşan ilmiye mensubu babası özel derslerle oğluna

ilahiyat alanında ilerleme yolunu da açmıştır. Başta babası olmak üzere ehil hocalardan ders okuyup yetişmiştir. İlmî konulara kuvvetli bir şekilde hâkim olmuştur.¹

Âkif, uzun asırların olanca ihtişamını ve ağırlığını sırtında taşıyan ve sinesi yangın yerine dönmüş bir zattır. Zor bir zamanda yaşamının, yenilenip kıyama durmanın hayat demek olduğunun farkında olarak hikmetle milletin huzur kürsüsüne çıkıp hitap eden bir aşk çağlayanıdır.

Âkif, gök kubbenin altında akliselime çağırıp yeniden fikir hisarına burçlar inşa etmek için çabalayan bir mana mimarıdır. Balkan bozgununun ve I. Cihan Harbi'nin beşerin takatinden aciz kaldığı korkunç felaketi yaşayan bir mütefekkir ve hikmet ehli bir şair olarak, neslinin, içinde bulunduğu şartlar karşısında çare için çırpınanların yolbaşçılarından. Hayatı da yazdığı eserleri de şuurun en üst seviyedeki tezahürüdür.

Âkif, tecdid, inşa ve ihyanın şiir vadisinde ve fikir caddesindeki hocalarından birisi olarak gönül mülkünde silinmez iz/ler bırakmış ve sessiz yaşamasına rağmen nesillerin bildiği bir bilge olmuştur.

Âkif, uçurumun kenarında yürüdüğünü gördüğü milletine, çıkmaz sokakların kasvet dolu hâline dikkat etmesini ve esasen pek değerli oluşunun ruh köklerine bağlılığından kaynaklandığını hatırlayarak akıl azığı ve gayret zırhı ile yolları tutması gerektiğini haykırmıştır.

Âkif, kıtaları tutmuş İslam dünyasının uçuruma sürüklenmesine sebep olan sorumsuzluk, samimiyetsizlik ve tembellik illetinden arınmasını yazılarında, şiirlerinde ve hitaplarında bıkmamacasına söyleyip durmuştur.

Âkif, yeryüzünde onurlu yaşamının gerek şartının ilimde yükselmeye bağlı olduğunu, çalışmayı, yardımlaşmayı, ahlakı, dini doğru anlamayı, ilme yönelmeyi öğütleyerek dilindekini fiilinde samimiyetle gösteren bir hakikat eri olmuştur.

Âkif'in sanatı ve fikrî verimleri hep bu kararın ciddiyetle tatbikinden başkası değildir. İyi yetişmiş, dört dili edebiyatına vâkıf olacak kudrette bilmenin imkânı ile ilmiyenin hikmet ehli mehabetli simalarının dostlukları ile tarihteki yerini almıştır.

Âkif, yetiştirdiği vahiy merkezli dünyanın nebevi bahçedeki güllerinin raiyası ile mest olarak İmam-ı Gazâlî, Hazreti Mevlânâ, Ferîdüddin-i Attar,

¹ Resmî tahsilin dışında, Fatih dersiâmlarından ve Huzur Hocalarından olan babası İpekli Mehmed Tahir Efendi'nin (İpekli Mehmed Tahir Efendi'nin hocası da, Yozgatlı Müderris İpekzâde Hacı Mahmud Efendi'dir.) yanı sıra Fatih Cami Başımamı Arap Hoca, Filibeli Mehmed Rasim Efendi, Mevlvî meşhurlarından Selânikli Es'ad Dede, Hâlis Efendi, Mehmed Zihni Efendi ve Hersekli Ali Fehmi Cabic Efendi gibi değerli isimlerden klasik usulde dersler almıştır.

“Şâh-ı Nakşibend Efendimiz” diye derin ihtiramla andığı Hazreti Pîr Şâh-ı Nakşibend-i Buhârî, Şeyh Sa’dî Şirazî, Kâdî Beydâvî, Sadüddin Taftazânî, Seyyid Şerif Cürcânî, İmam Suyûtî, Fuzûlî, Hazreti Şârih İsmail Ankaravî gibi güzîdelerle azıklanmıştır. Sadrazam Said Halim Paşa, Abbas Halim Paşa, Allâme Muhammed İkbal, Ömer Ferid Kam, “Hazreti Buhârî” dediği Allâme Babanzâde Ahmed Naim Bey, Hoca Kadri Efendi, Şair-i Hakîm Hersekli Arif Hikmet Efendi, Abdülaziz Mecdî Efendi, Süleyman Nazîf Bey, Allâme Elmalılı Hamdi Efendi, Balıkesirli Hasan Basri Efendi gibi haslarla da can-beraberi olmuştur.

Âkif, büyük milletin millî mutabakat metni hükmündeki İstiklal Marşı’nı yazmak mazhariyetine ermiştir. Hamiyet-i milliye ve hamiyet-i diniye sahibi bir zat olarak mücadelesinin büyüklüğü ve ders yüklü hizmetinin doygunluğu ve heybeti ile Türk’ün en büyük evlatlarından birisi olmuştur.

Âkif, cihan yıkılırken seyretmenin, bakakalmanın ezilmişliğine düşmeyen, yaşadığı hayatın farkında, devrinin bütün ağırlığına karşı yılgınlık nedir bilmeyen bir hisli yürektir.

Âkif, ikbal güneşinin battığı bir demde ardı arkası gelmez savaşların, tarifsiz acıların, ekonomik darlığın, ilim ve fende taşra düşmenin, yoksulluğun ve yoksunluğun tetiklediği ruh bozgununa karşı diklenen bir mehabet abidesidir.

Âkif, yılmamayı, yıkılmamayı, mücadeleyi bırakmamayı, geçmişten ibret alarak geleceğe ibret olmamayı, hurafeler çöplüğünün keyifli sakinliği olan yobazlığa karşı durmayı talim ettiren adamdır.

Âkif, en zor zamanda derin köklerden beslenerek çağını anlayan, aydınlatan bir diriliş mürşidi; Sırat-ı Müstakim’in, dosdoğru yolun hakikatle yürüyen yol göstericisidir.

Gazi Âkif, utanç verici Balkan bozgunu karşısındaki ateşin feryadın dağıladığı sinelerle, Cihan Harbi’nin külleri arasından alevlenen Millî Mücadele’nin can pazarındaki söz sahibi hatibidir. Gündüzü geceye çeviren dalkavuklardan olmamıştır bir vakit bile. Alabildiğine vatanperverdir. Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa’nın bizzat davetiyle İstanbul’dan Ankara’ya gelmiş, Millî Mücadele’yi veren mücahitlerin açtığı sancağın altında saf tutulması için memleketi dolaşmış, Tâceddin-i Velî Tekkesi’nin meşrutasında kaldığı sırada da bir zuhuratın ardından İstiklal Marşı’nı yazmıştır.

Âkif, lehdarının da aleydarının da dikkat nazarlarından bir an bile eksik olmayan bir değerdir. Geçtiğimiz iki asrı kapsayacak şekilde bir hüküm vermek gerekirse; onun kadar gündem olan, seveninin de sevmeyeninin de alakasına muhatap ikinci bir fikir ve ahlak abidesi yoktur.

Âkif, omuzlarına koca bir tarihi ve yangın yerine dönen muazzam bir coğrafyayı yüklenmiş, yeniden kıyâmın şart olduğunu haykırarak bir insandır. Şairdir fakat küllerin ortasında açmış güllerden ibaret bir umut manzumesini okutan bir fikir adamıdır, mütefekkir. Batı'nın her türlü kepezeliğine karşı cesur bir yürektir, bu mülkün kılıçtan keskin kalemidir. Emperyalizm onun kadar mehabetli ikinci bir düşman tanımamıştır.

Âkif, değerler dünyasında kurulu tefekkür hisarındaki nöbetinde göz kırpmadan teyakkuz hâlinin idraki içinde, feleğin her türlü cevri u cefasına rağmen ideallerinden vazgeçmeyen, meselelere neşter vurup tedavi yolları gösteren sabit-kadem bir Dârülfünûn hocası ve Dârü'l-hikmeti'l-İslamiyye azasıdır.

Âkif, İstanbul'un tasavvuf neşvesi ile yoğrulmuş bir çevrenin içindedir. Tasavvufa değil, hakikatini kaybetmiş ve yolundan sapmış tasavvuf erbabına karşı durur. Ney üfler. Musikiye kapısı açıktır. Nakşî bir babanın derviş gönüllü oğludur. Hazreti Şârih İsmail Ankaravî'nin Mesnevî Şerhi'ni okumaktadır. Savaş şartları gereği gönül dünyasının inceliğini sûtire gerisine alıp kalemîni kılıç eylemiştir.

Toplumun ve bilhassa okumuşların kapıldığı ruh buhranına karşı adeta bir fecr-i sâdik olmuştur Âkif ve Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad hocaları. Başyazarı olduğu mahfilin verdiği fikir mesaisinde, yenilenip yeni şeyler söylemenin türlü tecellilerine her öncü gibi mazhar olmuş, birlik harcını taşıyan lokomotif çalışır hâlde tutmak için elinden geleni yapmıştır.

Âkif'in, ne sanatı ne de edebiyat tarihimizdeki yerinden ziyade, ömür verdiği gayesidir onu değerliler arasında yazdıran ve andıran. Bu bakımdan o, İbni Sina'ların, İbni Rüşd'lerin, İmam-ı Gazâlî'lerin, Râzî'lerin, Taftazânî'lerin, Mevlânâ'ların dünyasında, engelleri bertaraf ederek el ele gönül gönüle vermenin ve toplu vuran bir sine ile yekvücut olmanın talimini yaptıran bir akıncı beyidir.

Âkif, milletimizin en sevgili evlatlarından birisi olmak bakımından, millî mutabakat beyannamemiz İstiklal Marşı'mızı yazma şerefi kendisine nasip olan bir bahtlıdır. "Kahraman Ordumuza" ithaf ettiği İstiklal Marşı, Türk milletinin ruh/mana köklerine ait unsurları bünyesinde barındıran son ve ebedî destandır. Ârif bir zat olarak, istiklal ve istikbal beyannamesini; "Allah bu millete bir daha İstiklal Marşı yazdırmasın!" duasıyla mühürlemiştir. Öylesine mehabetli bir tecelli olmuştur ki, İstiklal Marşı'nı değiştirme teşebbüsleri, Hazreti Âkif'in duasına yenilmiştir.

Âkif'in Düşünce İklimi

Âkif, imparatorluk güneşinin battığı, birliğin bozulup dirliğin kendini sakladığı, ardı arkası kesilmeyen uzun harplerin ocaklar batırdığı, ekonomik ve siyasi buhranın her alanda tam bir ruhi yıkıma gittiği bir devre doğmuştur. Savrulmalara şahit oldukça kavrulmuş ve yeniden bir kıyam için ömrünü vakfetmiş bir mütefekkir edip olarak dikkat çekmiştir. Edebî ve fikrî dünyası üç Meşrutiyet devrini ve ardı sıra çıktığı uzun ayrılık yıllarını kuşatmış, sinesi dert yüklü bir hicranzede olarak yaşadığı hayatı, imparatorluğun en uzun altmış üç yılı olarak tarihe geçmiştir.

Âkif, sağlam karakterli ve şahsiyetli bir edebiyat adamıdır. Arkadaşları ile beraber çıktıkları “dosdoğru yol”daki hakikat yolculuğunda, gayeleri uğruna verdikleri mücadelenin pişirdiği hayat yumağı sarıldıkça büyümüş ve o da, milleti nezdinde büyüdükçe büyümüştür.

Âkif'in şiirinin, makalelerinin ve vaazlarının arkasında ilmî ve fikrî bir birikim vardır. Yaşananlar karşısında sadece akliselime çağırmaktan başka çıkar yol olmadığının şuuru içinde hareket etmekte ve Melâmî meşrep olarak gönül dünyasını sırlamasını çok iyi bilmektedir.

Âkif, edebî şahsiyetini düşüncelerinin örtüsü altında görünür hâle getirmiş bir fikir adamı olarak düşünmüş ve yazmıştır. Ağırıklı olarak İngiliz, Rus, biraz da İtalyan ve Fransız müstemlekesi olma bahtsızlığına düşürülmüş Müslümanların dünyasının derdini çekmiştir. İslam'ın idraklere yeniden ve daha net yansımaları için yenilenmeyi ve kendilik bilincini vazetmiştir. Müslüman toplulukların idbardan ikbale yönelmesi için takip edilmesi gereken usul ve siyaset hakkında yaptığı değerlendirmelerde birlik ve dirlik çağrısını dillendirerek âdeta yanıp yakılmıştır. Ait olduğu topraklarda yüksek telakiler peşinde koşan/koşturan, özellikli bir İslamlaşma vurgusu ile takip ettiği çizgi, onu yolun en güçlü ve hatırlı temsilcilerinden birisi kılmıştır.

Âkif, İstanbul'da imparatorluk merkezinde doğmuş, büyümüş ve yetişmiş bir mütefekkir olarak mücadelecî bir ruhla iyi tanıyıp takip ettiği Batı karşısında ezilmeden diriliş çağrısı yapan ve bu yolda mesai sarf eden inananmış bir şahsiyettir. Çok iyi tarih bilmektedir ve İslam dünyasının içinde bulunduğu duruma karşı fikir akranları ve takdîrkârı olduğu İstanbul'un mütefekkir uleması ile beraber gayret göstermiştir.

Âkif, İstanbul'daki fikrin ve ışığın, başyazarı olduğu dergi ile devrin gazeteleri sayesinde Kazan'dan Türkistan'a, Mısır'dan Hindistan'a kadar geniş bir kamuoyunu etkileme kudretini mâliktir.

Âkif, sebep sonuç ilişkisine bağlı geçen hayatı aklın rehberliğinde fevkalade gerçekçi ama eziklik duygusuna kapılmadan her şeyin farkında olarak yazan ve kürsüde konuşan bir dertlidir.

Âkif, Namık Kemâl, Allâme Ahmed Cevdet Paşa, Ahmed Mithat Efendi, Manastırlı İsmail Hakkı Efendi, Allâme Elmalılı Hamdi Efendi, Allâme Babanzade Ahmed Naim Bey ve Ömer Ferit Kam gibi zekâ harikası ilim ve irfan güneşlerinin dünyasına ve bunların da içlerinde olduğu eğitim usulüne dâhildir. Hem de bir temenni sadedinde söylemek gerekirse; Safahat'ı dikkatle okumanın, satır aralarına nüfuz etmenin, hayatını ve hatıratları lâıyıkı ile değerlendirmenin, fikriyatına bütün safahatı ile nüfuz edebilmeyi temin edeceği şüphesizdir.

XIX. asrın sonlarından itibaren Devlet-i Aliyye, her bakımdan büyük savrulmaların içine düşmüştür. Tıkanıklık bütün ağırlığı ile hissedilse de bıkkınlık bilmeyen bir diriliş ordusu, irfan meydanında cenk nağmeleri ile talime başlayıp umut ekmiştir. Osmanlı ikbalinin son deminde olduğunun farkında idiler fakat varoluş davasında tavizsizliğin de tek deva olduğunu çok iyi biliyorlardı. Dip, sıçramayı da beraberinde getirir çoğu zaman. Tabii çamura saplanıp kalmamak için tedbir üstüne tedbir almak kaydıyla. O nesil de bunu yapmıştır. Bu hengâmede Âkif'in hayatı da eserleri de tam bir ahlak ve üstün gayret kitabı olarak karşımıza çıkmış ve fevkalade etkili olmuştur.

Âkif, Meşrutiyet İstanbulu'nun kuvvetli ilim ve fikir atmosferinin imkânı ile farklı kesimlerden entelektüellerle fikir alışverişinde bulunmuştur. Sabitelerini gözeterek, Türkçü-İslamcı mütefekkirlerle fikir vadisinde dolaşmış, Cedidçi Kazan Tatarlarından, Cemâleddin Afgânî'ye ve Mısırlı Allâme Abduh'a kadar geniş bir yelpazede fikrin serencamını takip etmiştir. Bir yenilenme gerekiyordu. Devlet de ilim ve irfan cenahı da bunun farkındadır. Dünyayı da iyi takip etmektedirler. Tabii ki bu atmosferde Mısır Müftüsü Şeyh Abduh dikkatini çekmiştir bir süre. Ondan tercümeler yapmıştır. Bu ameliye onu, hayranlık noktasına raptedip Abduh'un etkisi altında kaldığı anlamına gelmemektedir. Nasıl ki, Batılı filozof teologlardan tercüme yapanların, ilmî bir katkının failleri olarak görülmeyip basit bir şekilde mütercimi oldukları, oryantalist hayranlık içinde gösterilmeleri kadar akla ziyan bir durum yoksa, bunun gibi Âkif'in Abduh'a temas etmesi de, bir ara takip edip dikkat çektiği önemli bir alimi nüfuz-ı nazar sahibi bir fikir adamının fark edebilme kabiliyeti olarak görülmelidir.

Âkif, milletimizin güzideleri saffına dâhil ve manevi mimarları serlevhasının altında sıralanmış kâmillerin arasındadır. İslam medeniyetinin yeniden canlanması, millet fertlerinin köklerinden haberdar olarak göklere şehbal açması, akliselim yolunda hakikatli bir yürüyüş eylemesi ve kalbiselimin

aydınlığı ile yeniden ufukları kuşatması ülküsü uğruna ömür feda etmiş bir ezel bahtlısıdır.

Âkif, tam bir ahlak abidesidir. Bu yüzden gündemi insandır. Yazılarında ve sohbetlerinde insana unuttukları hatırlatılır, gafleti yüzünden terk ettiklerinden haberdar edilir, bazen sarsılır, hayat olduğu gibi gösterilir. Hayal ile alışverişi yoktur.

Âkif, imparatorluğun paramparça olmasına ramak kala bir dönemde yaşamıştır. O ve emsalleri felaketin önüne ne kadar set olabilirlerse ellerinden geleni yapmışlardır. Fakat o, bu uğurda bayraklaşan bir isim olmuştur. Temsil gücü hayli yüksek bir mahfilin yayın imkânı sayesinde büyük bir coğrafyaya söz söylemiştir. Fikir cephesinde verdiği mücadelede sath-ı müdafaaya girişmiş ve istilacıların menfur emellerine karşı, Müslüman bilincin uyanmasını temin etmek ve yenilmemek için yenilenmeyi telkin eden yazılar yazıp vazalar vermiştir.

Kuşkusuz, Âkif'in devleti köklü ve büyük bir imparatorluktu. Bünyesinde pek çok unsuru barındırıyordu. Yıkım kaçınılmazdı maalesef. Bu görülüyordu. Hâl böyleyken yok olmamak için ağır yaraların tedavisi şarttı. Öncelikle gereken de, Müslüman unsurların esarete düşüp sömürülmemeleri için birlik fikrinden ayrılmamalarını temin etmektir. Hiç kuşkusuz İslamlaşma akımının tüm temsilcileri gibi Âkif de Batılı sömürgecilere karşı, bilhassa Müslüman topluluklar arasında etnik öncelikli kavmiyetçi propagandalara karşı sesini yükseltmekten çekinmemiştir. Yılların sonunda baba yurdu Balkanların hâlini gördükçe en çok o yanıp kavrulmuştur. Ne garip tecelli!

Âkif'in fikir dünyasındaki en belirgin vurgu, müktesebattan bihaber olarak mevcut vasat düşünce ikliminde, siyaset ve riyaset vadisinde ciddi bir yenilenme olmaksızın varlığımızı sürdürmenin imkansızlığı üzerinedir. Atalete dönmüş tevekkül anlayışına, aslından uzaklaşarak tefessüh etmiş bâtını tasavvufi kabullere ve tatbikata, dindarlığın akıl ve gayret yolunda yürümemesi hâlinde zilletin tek nasibimiz olacağına ve arınıp yenilenmenin tek kurtuluş yolu olduğuna dair uyarıları ile âdeta devrini tek başına kuşatmıştır.

Âkif, Batı'nın kurgulayıp uyguladığı Şark Meselesi'nin kadim Doğu'yu ve en çok da Devlet-i Aliyye'nin hükümrân olduğu toprakları nazara almasına karşı; mazi ile âti, medrese ve modern mektep arasında yetkin bir insan olarak güçlü bir eğitim inkılabı için uğraşmıştır. Geri kalmışlığımızın sebebi-nin Müslümanlık değil, hâlihazırdaki Müslümanlığımız olduğunu içi yanarak haykırmıştır. Nesrinde, nazmında ve hitabında, Batı karşısındaki mevkimizin sabiteler üzerinde konumlandırılması zarureti dikkat çekerek, ilim ve

fennin alınmasının şart olduğunu fakat Batı/ı'nın ahlakından kesinkes uzak durulmasını şiddetle tavsiye etmiştir.

Âkif, sömürü siyasetini medenilik/uygarlık şemsiyesi altında göstererek zemin oluşturma teşebbüslerine karşı dikkatli olunmamasını şiddetli bir şekilde eleştirmiştir. Garp'ın/Batı'nın sığınılıp kurtuluşa erilecek bir yer olmadığını, teslimiyetin büyük acılara sebep olacağını, böyle düşünenlerin yanıldıklarını o dünyayı iyi bilen birisi olarak anlatmaktan usanmamıştır.

Osmanlı modernleşmesinin Sultan Mahmud devrinden itibaren seyrini çok iyi bilen Âkif; akıl, ilim, fen ve sürekli çaba demek olan "asrın idrakine" söylenecek sözümüzün olmamasını kabullenmemiştir. Bu mehabetli ve hayati işin, çok iyi yetiştirilmiş yeni bir nesil sayesinde başarılabileceğini beyan etmiştir. Âsım'ın Nesli dediği güzidler topluluğunun önüne büyük ülküler koymuş ve bir Kızılmele'ye işaretten usanmamıştır. Hemen istediği inkılabın kalıcı dönüşümü tesis edeceğini, bununda dimağlarda, devlette, sanatta ve ahlakta yapılması gerektiğini belîğ bir surette söylemiştir.

Bir iman ve aksiyon adamı olarak Âkif, çağının vicdanıdır. Morallerin bozulduğu koyu kasvet demlerinde şahlanmış bir iradedir. Ataleti silip, eğitim ve ahlakla yangın yerine dönen mülkün yeniden şenelmeye için gök kubbenin rahmet yüklü yankısıdır. İşte bunun için o, şuurdu, inanç eri bir şairdir. Yaşadığı yıllar hüznün doludur. Batı'nın katettiği mesafenin farkında olunmakla birlikte, çökmüş bir ekonomi, iflas etmek üzere olan bir eğitim sistemi, modern okulların açılmasına rağmen bitmiş bir medrese ve buralardan yetişenlerin aktörlüğünü yaptığı bir siyasi vasatta varlık mücadelesine girmişti Âkif ve arkadaşları. Islah-ı Medaris Nizamnamesi'nin çıkarılıp yeni müfredatla medreseleri ayağa kaldırma teşebbüsü bile Millî Mücadele'yi veren Ankara'nın Meclis Hükûmetince yapılmıştı. Pek tabii ki böylesi bir kaos ortamında İbn Sina'ların, İbni Rüşd'lerin Gazalî'lerin, Râzî'lerin yetişmesini beklemek sadece bir avuntudan ibaretti. Savaşlar nefes aldırılmıyordu. Her şeye rağmen bütün o II. Meşrutiyet yılları, diriliş için fikir çerağının yakıldığı devir olmuştur.

Âkif Bey, çıkar nedir bilmeksizin, ömrünü toplumun dertlerine adayan mübarek bir insandır. Çile dolu hayatında ahlaki silabetini hiç kaybetmemiştir. Ben demeyi bilmeden ve çıkar hesabının nasıl yapıldığından habersiz olarak, milletin selameti ve devletin bekası uğruna kendini vakfetmiş bir kişidir. İslam ve Müslüman arasındaki tezatın hasmı olup uyarıcılık görevini, gözlerini ayırmadığı Osmanlı-Türk toplumuna karşı eksiksiz yapmıştır.

Vicdanın Seyir Defteri Yahut Âkif’çe Bir Sanat

Âkif’in şiiri ve sanatı, değerlendirildiği kıymet hükümlerini en edebî şekilde ifade aracıdır. Modernleşme safahatının bilhassa II. Meşrutiyet dönemi ile beraber gelen türlü gaile sağanağı altında devrinin diğer güzideleri ile beraber fikir akınına çıkmıştır. Aydınlık bir vicdanın yankısı olan şiiri her an taze bir safahattır. Manzumeleri, rengârenk güllerin açtığı bir has bahçedir. Bu bahçenin rayihası, garip kalmış cana getiren, gaflete düşmüşü silkeleyen bir şuur ve haysiyet aşısıdır. Şiirlerinde ve nesirlerinde imparatorluk mirasçısı bir hocanın akıl karışıklığına ve gönül bulanıklığına karşı dillenmiş bir fikir kalitesi hâkimdir.

Âkif, derin duyuları ve geniş bir kültür zenginliği ile temayüz etmiş manzum ve mensur eserleri ile Türk edebiyatı tarihinin ve millî talihinin mümtaz ve müstesna bir değeridir. Şiirle düşünen, milletin hayatını, meselelerini, tarifsiz sıkıntılarını, devranın ters dönmesi yüzünden ağırlaşan şartları, safha safha anlatmış bir sanatkâr muallimdir. O, irfan nasiplisi bir mütefekkir olarak idraklere hitap etmesini bilmiş, uyandırdığı derin tesir ile dikkatleri hayatın gerçekliğine ve gereğine çekebilmiştir.

Âkif, başlı başına bir vatandır. Harimin bağrında kefensiz yatanların ardı sıra, sineleri yangın yerine dönmüş teselli arayan sessizlerin muhrık bir sada ile inleyen bülbüldür. Bu bakımdan onun şiiri bir hürriyet güneşi gibi parlamaktadır. Erdemden inşa edilmiş bir abidedir eseri.

Âkif, “kendi gök kubbemiz” altında, “cedlerin mağfiret iklimi”nde ruh akınlarına çıkmış bir akıncı beyi olarak Çanakkale’nin, Müdafaa-i Hukuk’un, Kuvayımilliye’nin ve Sakarya’nın talimgâh nizamnamesini yazan destan kahramanıdır.

Gerek şiirlerinde ve gerekse Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad’ın kıtalar aşan yüksek hissiyat halkasına nice fikir, şiir ve şuur sahibini eklemiştir. Makaleleri, vaazları ve dost meclislerindeki sohbetlerini kuşatan irfan hâlesi ne ise Çanakkale Destanı, Bülbül ve İstiklal Marşı da aynı irfanın mehabetli iklimine aittir.

Millî mefkûrenin kemâline ermiş aziz Âkif, şiirinin her satırı ve her kelimesi karakter diye hecelenecek, vatan diye bestelenecek bir güzellikler demetidir. Özden ve sahih sözden mahrum olarak onun şiirine, eserine ve eğilip bükülmeden geçen hayatına kem nazarla bakan olursa şayet; sefil bir asker kaçağının vatanperverlikten bahsederek kendini tekzip etmesi karşısında sükût eden kelimeleri sıralamak yetişir.

Âkif, beşer takatinin tahammül sınırlarını aşacak kadar çoğalan bela sa-ğanağında yazmıştır. Belanın bileyerek alabildiğine keskinleştirdiği şiir ve makalelerinde asil bir ruhi direniş hâkimdir. Mücadele zamanlarında bunalsa da asla yeise düşmeyen bir insandır. Cemale de celale de aşına, sanat vadi-sinin şiir ve edebiyat derinliklerinde pek rahat dolaşabilen ve içinde bulun-duğu şartların fevkalade farkında bir düşünce adamıdır.

Vâkıâ Âkif, sadece milletin şeref madalyası olan İstiklal Marşı'nı yaza-bilen bir bahtlı değildir sadece. Öncesine ve sonrasına nüfuz ettiği Balkan bozgununa, en mehabetli meddahı olduğu Çanakkale şehitlerine, işgalin ardı sıra matemini kendi hakkı olduğunu söyleyerek sus dediği bülbülün ter-cümanı olmasına bakarak değerlendirilemez. Millî Mücadele önderlerinden bir direniş ve diriliş kahramanı sıfatı da eksik kalır.

Âkif, öyle bir iş eylemiştir ki, değere ve değerliye düşman mankurlara karşı kalem ile akından akına koştuğu gibi, bilgiyi ve hayatı donduran softa takımının hezeyanlarına da yakışır tarzda karşı koymuştur. Sanayi Devrimi'ni yapıp teknolojik üstünlüğü eline geçiren Batı'dan esen/estirilen moderniz-min de tabii ki farkında olarak çare arayan ve kendi efkârınca sunan fikir işçi-lerinden olmuştur. Bu bakımdan onun şiirinde de, yazılarında da, vaazlarında da var olan hayattır ve sıkça tekrarlanan derin bir heyhattır! Bir sırça köşkte değil, cihannümâsında hâlin şerhedildiği, mazi ve atının seyredildiği bir gönül köşkünden konuşmuştur her zaman. Bundandır ki, her dem Hakk'ın hatırının âli tutulduğu ve safha safha hayatın anlatıldığı bir eser-i müstahkem olan Safahat'ın zarfı da mazrufu da bir anlam haritasıdır.

Büyük eseri Safahat'ta, millî ruhun kıyam ettiği zor zamanlara ait nutuk-ların yanı sıra, manzum hikâyelerinde de gündelik hayatı, gerçekçi ve ayırın-tıya hâkim usta bir ressamın ince işçiliği ile resmetmiştir.

Âkif, hayatını şiire, şiirini de hayatına ekmiş bir iman rençberidir. Milleti-nin istikbal harmanında hasadı yapılmış/yapılacak ürünlerin üreticisidir. Aru-zun âhenginin desteği ile Sa'dî-i Şîrâzî'den, Hâfız-ı Şîrâzî'den, Mevlânâ'dan tevarüs ettiklerinin aydınlığında, manzum tahkiye geleneğini kudretli bir şeklide konuşturmuştur.

Yaşanan medeniyet krizine karşı tikanıklığın aşılabilmesi yolunda ders veren bir hoca olan Âkif'in, sanatında, metafizik bir rasyonellik hâkimdir. Onda, akliselimin kalbiselimle iç içeliği belirgindir. Edebî ve irfanî bir muhit olan Fatih'ten başladığı yolculuğu, hakikate raptedilmiş sağlam bir irade-nin her durakta bıraktığı derin izlerden ibarettir. Bu noktada ifade edecek olursak, onun gönül dünyasını ve ruh ülkesini tasvir eden şiirlerine bakmak yeterlidir.

Âkif, sanatını ve şahsiyetini aynı istikamet çizgisinde sabitlemiş bir düşünürdür. Her fert kendi zamanını yaşar. Asrın idrakince yola çıkmamak sadece dert yüklenmektir. Buna işareten o, bir yolbaşçı olarak, Türklerin ve bütün İslamların ikbal ve istikbal endişesi taşımamaları için birlik ve bilgelik semsiyesini daimî bir gölgelik olarak tarif etmiştir.

Şiiri ve sanat anlayışına muarız olanlar dahi, fikirlerini tartışma konusu yapsalar bile, onun ahlakına, sağlam karakterine, şahsiyetinde dalgalanmanın olmayışına, inandıkları uğrunda tavizsiz duruşuna, dost ve arkadaş canlılığına, vatanperverliğine ve büyük adam oluşuna şahitlik etmişlerdir.

Âkif'in şiir kudreti müsecceldir. Galiba Safahat kadar her kitaplığa ve kütüphaneye çıkmamacasına giren bir şiir ve fikir kitabı yok gibidir. Çünkü "Üç buçuk nazma gömülmüş koca bir ömr-i heder!" değil, yüzlerce nazma bezenmiş koca bir ömr-i münevverdir hayatı.

Sonuç

Osmanlı Cihan Devleti'nin yorgunluğu arttıkça artmıştır XIX. yüzyılın sonunda. Büyük savaşlar, ardı sıra ödenen ağır tazminatlar, en ağırları da tükenen insan kaynağı ve beraberinde hücum eden halli müşkül meseleler tarihin en uzun yolculuğuna nokta konacağını vazediyordu âdeta. 93 Harbi, Balkan felaketi ve Cihan Harbi milletin baht güneşini batırmak üzereydi. 1908'den sonra devletin sadece adı vardı. Saatin zembereğini kuranlar başka akıllardı. Zorluğun, ciltler dolusu külliyatı sanki bir zorunlulukmuş gibi kanla yazılıyor ve bütün millet fertleri boğulurcasına ezberliyordu. Artık, arif bilgiler kahrından lütuf doğacağı umuduyla bekleşmede idiler.

Buhranlar, savrulmalar ve gelmekte olan ağır yıkıma karşı, büyük ruhlu diriliş önderleri varlık meydanında gözükmede gecikmedi. Onlar, derin bir kahırla; "Büyük ruhlu insanda büyük büyük dert olur/Mert olan insanların tâlihi namert olur." nağmesini dillerine pelesenk edip köşelerine çekilmediler. "Eğil dağlar eğil üstünden aşam" demeyi yakıştırdılar kendilerine. Hayatın her neyi varsa şahidi olarak, bilgi, hikmet ve ateşin bir imanın aydınlattığı dosdoğru yolda, değerlilerden olmanın verdiği özgüvenle istiklal ve istikbalin hakikat hatibi oldular. Uyanış, diriliş, derleniş, kurtuluş ve kuruluş saye-i devletleri ile ferahlattı tabii.

Bu kâmillerden ve soylu er kişilerden olan Âkif; ilim, irfan, edep ve karakter bakımından iyi yetişmiş bir millet bülbülü olarak, Hakk'ın hatırını gözettiği için zillate asla tahammülü olmayan, devrinin farkında olarak fikir çareleri sunan, din gayreti ile ahlaki değerlerden taviz vermeyen ve davasını devası bilen saygın bir önderdir.

Âkif, kendi fildişi kulelerinde oturmayı tercih edip dilsiz pespayelerden olmayı kendilerine yakıştıranlara inat, millî selamet için çırpınan divanelerden olma bahtına eren bir mütefekkir ve şair olarak temayüz etmiştir.

Âkif, tam bir ahlak adamı olarak bilgi, şuur ve gayretten ibarettir. Altmış üç yıllık bir ömre asırların ağırlığını sığdırmış, İslamlaşma serlevhasının şarihi olarak suskunluğa yanaşmamış, karamsarlığı ve tembelliği dünyasına yaklaştırmamış, medeniyet krizine karşı sözünü rasyonel bir netlikte söylemiş bir ümit rehberidir.

Âkif, felaket zamanlarının kaçınılmaz sonucu olan ahlaki çözümlere ve geri kalmışlığın inişli çıkışlı nizamsız yürüyüşüne yol vermemek için bir akıncı çevikliği ile ince işçiliğin titizliğinde kalemını kullanmıştır.

Âkif'in hayatı, imparatorlukla yaşattır âdeta. Nakşibendiyye'ye müntesip ulemadan temiz bir babanın oğlu olarak, demir hâfız olmanın zihin diriliği ile tertemiz bir ömür sürmüştür. Şarkın en sevgili sultanı Şehid Alparslan Han'ın, Gâzî Kılıçarslan Han'ın, Gâzî Osman Han'ın, Gâzî Orhan'ın, Şehid Hüdavendigâr'ın samimiyet, gayret ve asaletinin hak edilmiş vârisi ve münâdisi olmuştur. Tam yerinde, baba yurdu Rumeli'nin elden çıkışına ve ana yurdu Türkistan'ın, Buhara'nın, Semerkand'ın içinde düştüğü duruma ciğeri yanmış ve feryad etmiştir.

Hasılı:

Âkif, istikameti kıbleye ayarlı, ağyara karşı dikkatli, vatan diye kalbi çarpan devletli, ahlak bakımından kuvvetli, fenâ fi'l-mille ve'd-devle olmuş bir millet mistikidir.

Âkif, yalnız yaşamış, ıstırapıyla yanarken bile yakınmamış, yanmış ama tütmemiş ve hep aydınlatmış bir Süreyya yıldızıdır.

Âkif, milletin sevdiği, sürekli saydığı kıymetlisi olarak; yakın arkadaşı Al-lâme Ahmed Naim Bey'in yanında sırlandığı Edirnekapı'da, millî beka nöbetini tutmaya ve nesillere rehberlik etmeye devam etmektedir.

İleri Okuma Tavsiyesi

Abdülkerim Abdulkadiroğlu-Nuran Abdulkadiroğlu, Mehmed Âkif Ersoy Hakkında Yazılanlar, Ankara 1989.

Abdullah Uçman, Mehmed Âkif Ersoy, Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, İstanbul 1999.

Ahmed Güner Sayar, Çekiç İle Örs Arasında Mehmed Âkif Ersoy, İstanbul 2021.

Ahmet Kabaklı, Mehmed Âkif, İstanbul 2012.

Âkif Çarkçı, Hürriyet ve İstiklalimizin Gür Sesi Mehmed Âkif-Ümmetçilikten Milliyetçiliğe Bir Aydın Portresi, İstanbul 2021.

Âlim Kahraman, Mehmed Âkif -Tutuşmuş Bir Yürek, Adanmış Bir Hayat, İstanbul 2020.

Babanzâde Ahmed Naim Hayatı-Eserleri-Fikirleri, Editörler: M. Cüneyt Kaya-İsmail Kara, İstanbul 2018.

Bedri Gencer, Gelenekten Modernliğe Osmanlı, İstanbul 2019.

Bedri Gencer, İslam'da Modernleşme 1839-1939, Ankara 2012.

Beşir Ayvazoğlu, 1924 Bir Fotoğrafın Uzun Hikâyesi, İstanbul 2023.

D. Mehmet Doğan, Camideki Şair Mehmed Âkif, Ankara 2021.

Direnen Meal Âkif Meali, Editör: Recep Şentürk, İstanbul 2016.

Düccane Cündioğlu, Bir Kur'an Şairi Mehmed Âkif ve Kur'an Meâli, İstanbul 2017.

Düccane Cündioğlu, Âkif'e Dâir, İstanbul 2022.

Elemim Bir Yüreğin Kârı Değil-Mehmed Âkif Albümü, Metin: İsmail Kara, Fulya İbanoğlu, İstanbul 2013.

Emin Âkif Ersoy, Babam Mehmed Âkif İstiklal Harbi Hatıraları, Derleme: Yusuf Turan Günaydın, İstanbul 2017.

Enes Şahin, Türk İslamcılığı-Tetkik, Tasnif, Teklif, Çizgi Kitabevi Yayınları 2023.

Ergün Yıldırım, İslam Toplum Tasavvuru-İslam, Modernleşme, Toplum, İstanbul 2015.

Eşref Edip, Mehmed Âkif-Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları, Hazırlayan: Fahrettin Gün, Beyan Yayınları, İstanbul 2010.

- Fatih M. Şeker, Yerli Kalarak Modernleşmek: Mekteple Memleket Arasında Bir Mütefekkir ve Vaiz Olarak Âkif, Vefatının 75. Yılı Anısına Mehmed Âkif Ersoy, DİB. Ankara 2013.
- Fazıl Gökçek, Mehmed Âkif'in Şiir Dünyası, İstanbul 2014.
- Fevziye Abdullah Tansel, Mehmed Âkif Ersoy Hayatı ve Eserleri, Hazırlayan: Abdullah Uçman, İstanbul 2021.
- Hicran Göze, Mehmed Âkif Hüzünlü Bir Yolculuk, İstanbul 2017.
- Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, İstanbul 2014.
- Hüseyin Hansu, Babanzâde Ahmed Naim, Ankara 2018.
- İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, Son Asır Türk Şairleri Kemâlû's-Şuarâ, Cilt I, Hazırlayan: Müjgan Cunbur, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999.
- İsmail Alper Kumsar, Safahat'ta Özlü Sözler, Ankara 2020.
- İsmail Kara, Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi I-II, İstanbul 2011.
- İsmail Kara, Bir Düşünce Tarihi Metni Olarak İstiklal Marşı, İstanbul 2021.
- İsmail Kara-Abdülkerim Asılsoy, Din ve Milliyet, II. Meşrutiyet Ve Millî Mücadele Dönemlerinde Milliyetçilik Tartışmaları 1904-1914, I, İstanbul 2023.
- Kemal Karpat, İslam'ın Siyasallaşması Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması, İstanbul 2022.
- M. Ertuğrul Düzdağ, Mehmed Âkif Hakkında Araştırmalar, I-III, İstanbul 2014.
- M. Ertuğrul Düzdağ, Mehmed Âkif Mısır Hayatı ve Kur'ân Meâli, İstanbul 2020.
- M. Orhan Okay, Mehmed Âkif Kalabalıklarda Bir Yalnız Adam, İstanbul 2015.
- Mehmed Âkif Ersoy, Firaklı Nâmeler, Hazırlayan: Ö. Hakan Özalp, İstanbul 2011.
- Mehmed Âkif Ersoy, Hazırlayan: Mustafa İsmet Uzun, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2020.
- Mehmed Âkif Ersoy, Tefsir Yazıları ve Vaazları, Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ, Ankara 2016.
- Mehmed Âkif Külliyyatı, Hazırlayan: İsmail Hakkı Şengüler, İstanbul 2000.
- Mehmed Âkif Ersoy ve İstiklal Marşı, Devlet Arşivleri Başkanlığı Yay., Ankara 2021.

- Mehmed Âkif Ersoy, Safahat, Hazırlayan: Salim Çonoğlu, İstanbul 2021.
- Mehmed Âkif Ersoy Şiir Külliyyatı Safahat, Yayına Hazırlayan: Necmettin Türinay, TBMM Yayınları, Ankara 2021.
- Mehmet Ali Büyükkara, Çağdaş İslamî Akımlar, İstanbul 2021.
- Mehmet Demirci, Yahyâ Kemal ve Mehmed Âkif'te Tasavvuf, Akademi Kitabevi, İzmir 1993.
- Mehmet Kaan Çalen, Osmanlıcılık ve İslamcılık Karşısında Türkçülük, İstanbul 2017.
- Mevlüt Uyanık, Çağdaş İslam Düşünürleri, Ankara 2022.
- Mithat Cemal Kuntay, Mehmed Âkif Ersoy Hayatı, Seciyesi, Sanatı, İstanbul 2022.
- Muallim Mâhir İz, Üstadım Mehmed Âkif, Derleyen ve Hazırlayan: M. Ertuğrul Düздаğ, İstanbul 2017.
- Mustafa Kara, Üsküdar Mevlevihânesi Postnişini Ahmet Remzi Dede'nin Hüzünü, Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1, Mayıs 2022.
- N. Ahmet Özalp, Akıllı Kamaştıran Belagat Kasırgası Safahat'ın Yankıları 1911-1924, İstanbul 2019.
- Nazif Öztürk, M. Âkif'in İstiklal Marşı'nı Yazdığı Mekân Tâceddin Dergâhı, Ankara 2023.
- Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, İstanbul 2022.
- Nurettin Topçu, Mehmed Âkif, İstanbul 2022.
- Osman Öksüzöğlü, Mehmed Âkif'in Mûsikî Dünyası, İstanbul 2021.
- Ömer Açıkgöz, Osmanlı Modernleşmesi, İktisadi-Siyasi Dinamikler ve Kırılmalar, Ankara 2013.
- S. Burhanettin Kapusuzoğlu, Yılların Sonu-Mehmed Âkif'in Entelektüel Biyografisi. Yayına Hazır.
- Sadık Albayrak, Son Devrin İslam Akademisi Dârü'l-Hikmeti'l-İslamiyye, İstanbul 2014.
- Said Halim Paşa, Buhranlarımız, Hazırlayan: Yakup Öztürk, İstanbul 2020.
- Selahattin Tansel, Mondros'tan Mudanyaya'ya Kadar, TTK., I-IV, Ankara 2019.
- Selami Şimşek, Mehmed Âkif ve Tasavvuf, İstanbul 2019

Sessiz Yaşadım Matbuatta Mehmed Âkif 1936-1940, Hazırlayan: Fulya İbanoğlu-İsmail Kara, İstanbul 2023.

Sezai Karakoç, Mehmed Âkif, İstanbul 2020.

Süleyman Hayri Bolay, Mehmed Âkif Ersoy'un Fikir Dünyası, Ankara 2021.

Şemsettin Şeker, Ders İle Sohbet Arasında On Dokuzuncu Asır İstanbulu'nda İlim, Kültür ve Sanat Meclisleri, İstanbul 2013

Şerif Mardin, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908, İstanbul 2023.

Şerif Mardin, Türk Modernleşmesi, İstanbul 2021.

Tahsin Yıldırım, Mehmed Âkif'le Başbaşa, İstanbul 2011.

Tarık Zafer Tunaya, İslamcılık Akımı, İstanbul 2007.

TDVİA. İslamcılık, Cilt 23.

TDVİA., "Dârü'l-Hikmeti'l-İslamiyye", Cilt 8,

TDVİA., Mehmed Âkif Ersoy, Cilt 28.

TDVİA., Osmanlıcılık, Cilt 33.

TDVİA., Türkçülük, Cilt 41.

Türk Edebiyatı Dergisinde Mehmed Âkif ve İstiklal Marşı 1972-2021, İstanbul 2021.

Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi, Editörler: İsmail Kara-Asım Öz, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2013.

Yusuf Akçura, Üç Tarz-ı Siyâset, Hazırlayan: Yakup Öztürk, İstanbul 2020.

Yusuf Turan Günaydın, Âkif, İstanbul 2017.

Yüksel Çelik-Fatih Yeşil, Osmanlı Modernleşmesinde Tereddüt ve Teceddüt Yılları 1768-1908, İstanbul 2023.

I
**TARİHİN HAS ODASINDA
FİKİR MUSAHABESİ**

KENDİSİNİ MİLLETİNİN HUZURUNDA GÖREN ŞAİR: MEHMED ÂKİF ERSOY

Salim ÇONOĞLU*

*“Eşikten atladığım gün değişti, lâkin, cevâ;
Kuşattı parçalanan Şark’ı bir duman, bir alev.”**

Mehmed Âkif

Mehmed Âkif Ersoy, yaşadığımız yüzyılın penceresinden gördüğümüz konforlu manzarayla anlamamızın mümkün olmadığı; vatan savunması için cepheye koşan vatan evlatlarının geride bıraktıkları eşlerinin, çocuklarının açlık ve yoklukla imtihan olduğu, yiyecek bir lokma ekmeği olan insanların varının yarısını olmayanlarla paylaştığı zorlu bir döneme, Türk milletinin sırtına ateşten gömlek giydiği bir devre aittir.

Ahmet Hamdi Tanpınar, Tanzimat’tan bu güne iki sanat zihniyetinin sürekli karşı karşıya olduğundan bahseden “Şiirin Peşinde” adlı makalesinde, bu zihniyetten ilkinin sanatın sadece güzellik peşinde koşmasını isteyen ve güzel denilen şeyin mükemmele yaklaşan bir form içinde ve o form yoğrulurken elde edilmesini savunanlar, ikinci zihniyetin ise şiirin hayat ve cemiyyetle sıkı bir münasebeti olmasını, onun ihtiyaçlarını, atılmaya hazırlandığı büyük hedefleri hazırlamasını isteyenler olduğunu söyler.¹ Mehmed Âkif Ersoy, günün ve hayatın emirlerini sanatın üzerinde tutan bu ikinci grubun içinde ve Tarlan’ın da ifade ettiği gibi: “Bais-i şekva bana hüzn ü umumidir kemâl/Kendi derdi gönlümün billâh gelmez yâdıma” diyen Namık Kemâl’in

* Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

* Mehmed Âkif Ersoy, “Sanatkâr”, *Safahat, Gölgeleler*, Ötüken Neşriyat, Haz. Salim Çonoğlu, Mayıs 2021, s. 668.

¹ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Haz. Zeynep Kerman, Dergâh Yayınları, İstanbul: 1977, s.27.

neslindendir. Kalbinin içinde cemiyetin ruhuna yaslanmış olan şair, bu muazzam millet, ölüm ıstırapı içinde kıvranırken onun feryadını dile getirmiştir.¹

Mehmed Âkif Ersoy'u, Türk milletine ait yeni bir hayat hikâyesinin yazılmaya başlandığı devrin hemen başlangıcında asıl önemli kılan husus, hem yeni hikâyenin yazıldığı dönemin ihtiyaçlarını doğru tespit etmesi hem de bu yeni dönemde toplumda uç veren zihinsel yetimliğin telafisi için metinler üretmiş olmasıdır. Özellikle bu telafi edici tavır ve "memlekete faydalı olmak" düşüncesinin, Âkif'in, Safahat'taki şiirleriyle "sevecen, yol gösterici bir baba" rolünü üstlendiğini de göstermektedir. O, böylesine sıkıntılı bir süreçte, devirle ilgili endişeleri, problemleri kavramış, karşılaştığı problemleri sadece kâğıda geçirmemiş, samimi bir şekilde bu problemlere çözüm yolları da önermiştir. İstiklal Marşı şairi, inanmış adam, büyük şair, tevazu, karakter ve ahlak abidesi, samimi, çalışkan, dürüst, namuslu, güvenilir, verdiği sözde durur, sözde değil özde bir ahlak adamı, Millî Mücadele'nin mânevî lideri, vefalı dost vb. onlarca sıfatın sahibi bu samimi tavrın, millet nezdinde de karşılığı elbette büyük olmuştur.

-“Bazen Bütün Bir Memleketi Birkaç Adamın Vefası Temsil Eder.”*

Somut yaşam yolunda yazarın eserde bıraktığı izler, bir anlamda yazar-eser-hayat ilişkisi arasındaki bağ kurmak için bir çıkış noktası/dayanak oluşturmaktadır. Açıkçası, Mehmed Âkif Ersoy'un eserine de hayatından girmek/başlamak, eseri ve yazarı anlamak için okuyucuya önemli imkânlar sunmaktadır. Gerek kendisine dair anlattıkları, gerek hakkında yazılan biyografiler yazarın hayatının eseri için önemli bir kaynak teşkil ettiğini göstermektedir. Yaşamı boyunca başından geçen olaylar, aldığı eğitim, aile çevresi, meslek hayatı, okuduğu kitaplar vb. durumların eserindeki karşılıkları, Mehmed Âkif Ersoy'da hayat ve eserin yan yana yürüdüğünü göstermektedir. Bu çerçevede, okuyucuyu Mehmed Âkif Ersoy'un dünyasına ulaştıracak yol, onun şiirinin sayfaları arasından geçmektedir. Mehmed Âkif Ersoy, sadece iç dünyasına ait sırları değil, kendi gerçek yaşamını somut hâle getiren bütün olayları da olanca ayrıntısıyla şiirinin dizeleri arasına ilmek ilmek dokumuştur.

Mehmed Âkif Ersoy'un doğduğu yüzyıl parçalanmalar ve yeni oluşumlar çağı. Tanpınar'ın ifadesiyle, dünya gömlek değiştiriyor ve dünya gömlek değiştireceği zaman hadiseler de ister istemez kaçınılmaz oluyor.² O zamana kadar koskocaman bir gövde olan Osmanlı İmparatorluğu'nda da bir mem-

¹ Ali Nihat Tarlan, "Millet Şairi Mehmed Âkif", *Mehmed Âkif, Milliyetçiler Derneği Neşriyatı*, 14, İstanbul 1961, s. 14-15.

* Peyami Safa, "Mehmed Âkif Geldi", *Mehmed Âkif, Milliyetçiler Derneği Neşriyatı*, 14, İstanbul 1961, s.76.

² Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005, s.11.

nuniyetsizlik ve yeni bir düzen arayışı var. İşte, müthiş entelektüel kudretiyle, tarihin bu fotoğraf karesinde Âkif çok önemli. Hüseyin Cahit Yalçın'ın¹ da ifade ettiği gibi Âkif'in "hayatı eserlerinden çok daha muhteşem bir şiir."

Eseri Hayattan Okumak: Hayatı ve Eserinin Kaynağı

-“Manevi evden yetişen çocuk”

Safahat ve İstiklal Marşı şairi ve İslam Birliği idealinin en önemli temsilcilerinden biri olan Mehmed Âkif Ersoy, Arnavutluk'un İpek kasabasından Tahir Efendi'nin ve aslen Buharalı olup Tokat'ta doğmuş olan Emine Şerif Hanım'ın oğlu olarak 1873 yılında dünyaya geldi.²⁻³ Mehmed Âkif'in doğum yeri İstanbul olmakla beraber, nüfus kâğıdı, daha sonra bir ziyaret için gidildiğinde Bayramiç'te çıkarıldığı için, "Bayramiç" olarak kayıtlıdır.⁴ Hem Fevziye Abdullah Tansel hem de Uğur Derman, ilk nüfus tezkiresi Bayramiç'ten alınırken, doğum yerinin de yanlışlıkla aynı yer olarak gösterildiğini ifade etmektedirler.⁵

Âkif'in babası Tahir Efendi, oğluna, "ebced" hesabıyla doğum yılını gösteren "Ragıyf" adını vermişti. Ancak aile efradı ve muhit tarafından anlaşılamayan bu kelime, bir zaman sonra Âkif'e çevrilerek, öylece kalmış, ancak babası, vefatına kadar kendi koyduğu adı kullanmıştır.

[Ragıyf veya Ragîf: "Rı, gaym, ye, fe" imlâsıyla yazılmaktadır. Arapçada bir çeşit ekmeğin adıdır. Ebced hesabına göre harflerinin değerleri toplamı (200 + 1000 + 10 + 80) doğum yılı olan 1290'ı göstermektedir. Âkif: Arapça olan kelime "ayın, elif, kef, fe" imlâsıyla yazılır. Kur'an'ın birkaç ayetinde geçmektedir. "İbadet eden" manasına gelir.]"⁶

Çocukluğunu annesine ait Fatih'te Sarıgözel'de, Sarı Nasuh Mahallesi 12 numaralı evde geçiren Mehmed Âkif için bu muhit, "Sanatkâr" şiirinde de ifade ettiği gibi bahtiyar olduğu cennetten farksız bir köşedir.⁷

¹ Hüseyin Cahit Yalçın, "Matbuat Hayatı: Âkif'in Ölümü", *Tanin*, 1937, c. 7, s. 170. S. 119-120.

² Orhan Okay, *Meşrutiyet Sonrası Türk Edebiyatı*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 1990, s.17.

³ İbnülemin Mahmut Kemal İnâl, *Son Asır Türk Şairleri*, Cüz: I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969, s. 81

⁴ Eşref Edip (Fergan), *Mehmed Âkif, Hayatı, Eserleri ve 60 Muharirin Yazıları*, c. 1, Maarif Basımevi, İstanbul 1938, s. 123.

⁵ Fevziye Abdullah Tansel, "Mehmed Âkif'in Doğum Yeri Bayramiç midir?", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, yıl 6, sayı 2, 1977/M. Uğur Derman, "Mehmed Âkif'e Dair İki Vesika", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, yıl 7, sayı 3, 1977.

⁶ M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s.1.

⁷ Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat, Gölgele*, Ötüken Neşriyat, Haz. Salim Çonoğlu, Mayıs 2021, s. 667-668.

İlk dinî bilgilerini Fatih Dersiamlarından babası Tahir Efendi'den almış olan¹ Mehmed Âkif Ersoy'un doğduğu mahallenin farklı bir konumu vardır. Burası İstanbul'un küçük, sıradan insanların yaşadığı yerli semtlerinden biridir. Âkif, *Safahat*'ın altıncı kitabı olan *Âsım*'ın girişinde: "Bu eser, bir muhâvereden ibarettir ki Harb-i Umûmî içinde ve Fatih yangınından evvel, Hoca-zâde'nin Sarıgözel'deki evinde geçer."² ifadesiyle hem bütün hayatını etkileyecek Fatih yangınına hem de doğduğu Sarıgözel'e işaret etmektedir.

Günümüzde Akşemseddin Mahallesi (Hoca Üveys ve Hasan Halife Mahalleleri) sınırları içinde kalan Sarıgözel semti, Fatih Camii ve Külliyesi mevkiinden Vatan Caddesi'nin (Adnan Menderes Bulvarı) yer aldığı eski Bayrampaşa Deresi yatağına inen yamacın yukarı kesiminde, Fevzi Paşa Caddesi'ne paralel Sarıgözel Caddesi çevresindedir. Bugün Sarıgözel isminin geçtiği yegâne yer ise Eski İpaşa'daki Koyun Baba kabri önünden başlayan ve İskender Paşa Camii civarında nihayet bulan Sarıgözel Caddesi'dir. Sarı Gez, Sarı Gürz, Sarı Gürüz, Sarı Kürz veya Sarı Güz isimleri zamanla Sarıgözel'e dönüşmüş ve bu ad ile anılmaya başlanmıştır. Semt, adını Sultan II. Mehmed Han (Fatih), Sultan II. Bayezid Han ve Sultan I. Selim Han (Yavuz Sultan Selim) devri âlimlerinden olan Sarıgürz Nureddin Efendi'den almaktadır. Nureddin Efendi aslen Balıkesirli olup doğum tarihi bilinmemektedir.

Mehmed Âkif Ersoy 1873 senesinde o zamanlar Sarıgözel semti içinde yer alan ve Sarı Nasuh adı ile anılan mahallenin sınırları dâhilindeki 12 numaralı evde dünyaya gelmiştir. Bugün doğduğu evin yerini şöyle tarif edebiliriz. Akşemseddin Mahallesi'nde, Bali Paşa Caddesi üzerindeki 63 numaralı Kırman Apartmanı'nın bulunduğu nokta. 1889 senesinde meydana gelen Fatih yangınında yok olan evin üzerinde yükselen binanın girişinde asılı olan sarı pirinç levhada İstiklal Marşı ve Millî Mücadele'nin manevi önderlerinden Mehmed Âkif Ersoy'un bu binanın bulunduğu evde 1873 yılının Aralık ayında doğduğu yazmaktadır.³

Damadı Ömer Rıza Doğrul, Mehmed Âkif'in doğduğu evi şöyle tarif ediyor:

"Fatih'te Millet Kütüphanesi'nin bitişiğindeki Ali Emiri Efendi Sokağı'ndan Kıztaşı'na doğru inerek sağa saptınız ve Sarıgözel'e doğru ilerleyerek Sarı Nasuh Sokağı'na vardınız mı, Fatih yangınında kül olan ve bugün meç-

¹ "Babam, Fâtih müderrislerinden İpekli Hoca Tâhir Efendi merhumdur ki, benim hem babam, hem hocamdır. Ne biliyorsam kendisinden öğrendim. Şiirin daha iyi anlaşılmasına, merhumun da rahmetle anılmasına vesile olur diye şu haşiyeyi (kısa açıklamayı) yazmaya mecbur oldum. Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat, Hakkın Sesleri*, Ötüken Neşriyat, Haz. Salim Çonoğlu, Mayıs 2021, s. 295.

² Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat, Âsım*, Ötüken Neşriyat, Haz. Salim Çonoğlu, Mayıs 2021, s. 483.

³ <https://www.dunyabizim.com/gezi-mekan/kifin-dogup-buyudugu-semt-h5231.html>

hul bir şahıs tarafından ekildiği göze çarpan bir arsa ile karşılaşsınız. Mehmed Âkif'in doğduğu ev buradaydı. Bu ev, Âkif'in anası Emine Şerife Hanım'a aitti ve merhumeden oğlu ile kızı Nuriye Hanım'a intikal etti. Hâlâ da Âkif'in veresiyle Nuriye Hanım'ın uhdesindedir. Âkif'in doğduğu sırada bu ev, yedi sekiz odalı, beş yüz arşın bahçeli bir yarı konaktı.”¹

Mithat Cemal de evin adresini vermektedir: “Sarıgül'de Sarı Nasuh Mahallesi, 12 numaralı ev.”²

Mehmed Âkif Ersoy'un babası Tahir Efendi, Düzdağ'a göre, medrese tahsili ve hocalığı sırasında temizliği ile tanındığı için kendisine “temiz” lakabı verilmiş olan bu muhterem şahsiyet, “İpekli Temiz Tahir Efendi” diye anılmaktadır.³ Mehmed Âkif de, Âsım'da:

*“Kimin oğluydu baban? Kimdi unuttun mu deden?
İpek'in köylüsü, ümmi, yarı vahşi bir adam...
Bir şey öğrenmedi elbette o ümmi babadan.
Ne kazanmışsa, bütün, kendi kazanmış, kendi.”*⁴

dizeleriyle dedesi ve babası hakkında bilgi vermektedir. Mehmed Âkif, Birinci Safahat'taki “Fâtih Câmi” adlı şiirinde de babasından şöyle bahsetmektedir:

*“Sekiz yaşında kadardım. Babam gelir: “Bu gece,
Sizinle câmi'e gitsek çocuklar erkence.
Giderseniz gelin amma namazda uslu durun;
Merâmınız yaramazlıksa işte ev, oturun!”
Deyip alırdı beraber benimle kardeşimi.
Namâza durdu mu, hâliyle koyverir peşimi,
Dalar giderdi. Ben artık kalınca âzâde,
Ne âşıkane koşardım hasırlar üstünde!
Hayal otuz sene evvelki hâli pişimden
Geçirdi, başladım artık yanımda görmeye ben:
Beyaz sarıklı, temiz, yaşça elli beş ancak;
Vücûdu zinde, fakat saç, sakal ziyâdece ak;*

¹ Mithat Cemal Kuntay, *Mehmed Âkif Hayatı-Seciyesi-Sanatı*, Oğlak Yayınları, İstanbul 2013, s.161.

² Mehmed Âkif, *Safahat*, Haz. Ömer Rıza Doğrul, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1943, s. V.

³ M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s.4.

⁴ Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat, Âsım*, Ötüken Neşriyat, Haz. Salim Çonoğlu, Mayıs 2021, s. 486.

*Mehîb yüzlü bir âdem: Kılar edeble namaz;
Yanında bir küçücek kızcağızla pek yaramaz
Yeşil sarıklı bir oğlan ki, başta püskül yok.
İmâmesinde fesin bağlı sâde bir boncuk!
Sarık hemen bozulur, sonra şöyle bir dolanır;
Biraz geçer, yine rayet misâli dalgalanır!”¹*

Tokat’ta doğan annesi ise aslen Buharalı bir aileye mensuptur. Tâhir Efendi, Emine Hanım’la evlendiği sırada kırk beş yaşlarında bulunmaktadır. Karı-kocanın, Âkif’ten sonra Nuriye ismini verdikleri bir de kızları olmuştur. Âkif’in Birinci Safahat’ta ölümünü anlattığı yeğeni “Selma”, bu hemşiresinin kızıdır.²

Âkif, yeğeni Selma’nın hastalığı ve vefatından bahsettiği “Selma” adlı şiirinde, annesinden de söz etmektedir:

*“Bir eski komşu gelip: “Vâliden selam ediyor,
Diyor ki: Hasta ağırlaştı, durmasın, akşam
Hemen bizim eve gelsin” deyince davrandım,
O âşiyân-ı perîşâna doğru yollandım.
.....
Sarıldı boynuma annem, girince ben içeri.
Diyordu ağlayarak:
- Görme, Âkif’im çocuğu!
Senin değil, yedi kat ellerin yanar ciğeri,
Ölüm döşekleri üstünde görse yavrucuğu.
Şükür, bugün azıcık farklıdır, diyorduk dün...
O pembe pembe yanaklar kireç kesildi bugün!”³*

-“Atmalıyız ilme doğru ilk adımı.”*

Mehmed Âkif, 1878’de dört yaşında Emir Buhari Mahalle Mektebi’ne başlamış, iki yıl sonra da yine Fatih’te Muvakkithane’nin yanında bulunan Fatih İbtidaisi’ne geçmiştir. Emir Buhari Mahalle Mektebi olarak zikredilen sıb-

¹ Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat, Birinci Kitap*, Ötüken Neşriyat, Haz. Salim Çonoğlu, Mayıs 2021, s. 49-50.

² M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s.2.

³ Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat, Birinci Kitap*, Ötüken Neşriyat, Haz. Salim Çonoğlu, Mayıs 2021, s. 107.

* a.g.e., *Safahat, Dördüncü Kitap Fatih Kürsüsünde*, s. 380.

yan mektebinin asıl ismi kaynaklarda Kazasker (Kızıl) Abdurrahman Efendi Mektebi olarak geçmektedir. Âkif, dört buçuk yaşlarındayken bu sıbyan mektebine başlamış ve iki yıl kadar burada okumuştur. Söz konusu mektep muhtemelen 1918 senesindeki Fatih yangınında yok olmuştur. Bugün mevcut olmayan mektebin arsasında apartmanlar bulunmaktadır.¹

İnal'ın ifadesiyle, Mehmed Âkif'in babası, Mühürdar Emin Paşa'nın ailesinin özel öğretmenidir. Emin Paşa'nın oğulları İbnülemin Mahmut Kemal ve Ahmet Tevfik'e de özel ders vermektedir. Bu özel dersler kışın Emin Paşa'nın Bakırcılar'daki konağında, yazları ise Yakacık'taki köşkünde yapılmaktadır. Tahir Efendi, yazları ailesiyle birlikte Yakacık'a giderek köşkün bir dairesinde kalmakta ve Mehmed Âkif de İbnülemin kardeşlerle beraber derslere katılmakta, onlarla arkadaşlık etmektedir:

“Pederimin üstatlarımdan ve ricali ilmiyeden Kırşehirli Hoca Mahmut Efendi merhum, en faziletli mezunlarından olan Tahir efendiyi eyyamı sabavetimizde muallimliğimize intihap etmişti. Benimle beraber biraderim Ahmet Tevfik Bey merhumu, amcamızın çocuklarını, diğer müteallikatımızı kışın İstanbul'daki hane-mizde okuturdu. Yazın ailesiyle birlikte Yakacık'taki sayfiyemizin bir dairesinde ikametle bizi müstefit ederdi, salih, fadıl, vefi, sahi, âlicenap, mürüvvetkar, mustakim bir üstadı kâmil idi. Bir aile efradı gibi senelerce beraber yaşadık. Hadidülmizac, seriülnifal olduğu halde bizi hiç bir surette incitmedi. Aslen Buharalı olan refikası da hüsni ahlak sahibi muhterem bir hanımdı. Cenabı hak ikisini de mazharı rahmet buyursun.”²

Üç yıllık ilkokulu bitirdikten sonra da, 1882 yılında Fatih Otlakçılar Yokuşu'nda bulunan Fatih Merkez Rüştîyesi'ne başlayan Mehmed Âkif, bu okulda kendisine çok tesir edecek bir isimle karşılaşır: Hoca Kadri Efendi:

“Bu seyyar hocaların en mühimi son sınıfta kendisinden Türkçe okuduğum Hoca Kadri Efendi'dir. Hoca Kadri Efendi Abdülhamit devrinin hürriyetperver şahsiyetlerindendir. O devirde evvelâ Mısır'a kaçtı. Orada Kanun-i Esasî gazetesini çıkardı. Sonra Paris'e gitti. Paris'te Harb-i Umumî ortalarına kadar yaşadı. İlmen ve ahla-ken çok yüksek bir zât. Aslen Hersekli'dir. İngiliz Kerim Efendi'den, Hoca Tahsin Efendi'den okumuş. Arapçası, Acemcesi çok kuvvetli. Fransızca da öğrenmişti. Paris'te ilerletmiştir. Bu zât lisan itibariyle

1 <https://www.dunyabizim.com/gezi-mekan/kifin-dogup-buyudugu-semt-h5231.html>

2 İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Cüz: I, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1969, s. 81.

üzerimde çok müessir oldu. O kadar yüksek bir adamın aletâde nasihati bile tesir eder.”¹

Rüştiyeye devam eden Mehmed Âkif, bir taraftan da Fatih Camii'nde Farsça dersler veren Selanikli Esat Dede'den Farsçasını, Hoca Halis Efendi'den de Arapçasını ilerletmiştir.

Burada, Âkif'in şahsiyetinin önemli parçalarının teşekkülünde hamilerin ve yetişmesine yardımcı olanların tesirinin büyük olduğunun altını çizmek gerekir. Bu isimlerden ilki, ilk dini bilgileri öğrendiği babası İpekli Tahir Efendi'dir. Ayrıca Abdülhamit devrinin hürriyetperver isimlerinden Fâtih Merkez Rüştiyesi'nde Türkçe muallimi Mehmet Kadri Efendi, hafızlık hocası Mehmet Rasim Efendi, Mesnevi ve Gülistan derslerini takip ederek Farsçasını ilerlettiği Esat Dede, Arapça hocaları Hersekli Ali Fehmi Efendi'yle Mu'allakat hocası Halis Efendi önemlidir. Yine, bir kısmından Safahat'ta da sırası geldiğinde bahsedeceği ders arkadaşları Mehmet Şevket ve Babanzade Ahmed Naim ile daha Baytar Mektebi'nde talebeyken kendisini klasik eserleri okuyacak kadar Fransızcasını ilerletmeye ve Batı edebiyatını takip etmeye yönelten Ispartalı Hakkı Bey, memuriyetinin ilk yıllarında yanında bulunarak Fransızca çalıştığı Baytar Miralay İbrahim Bey sayılabilir. Bu isimler dışında, özellikle Doğu ve Batı edebiyatlarından zengin bir birikimi olan Âkif'in okudukları arasında çoğu yazıldığı dillerden olmak üzere, Mu'allakat, Divan-ı Hafız, Gülistan, Mesnevi, Fuzuli Divanı gibi eserlerle Doğu'dan İbnü'l-Fârız, Feyzî-i Hindî, Muhammed İkbal; Batı'dan W. Shakespeare, Milton, Victor Hugo, Ernest Renan, Anatole France, Alfred de Musset, Lamartine, J. J. Rousseau, Alphonse Daudet, Emile Zola, Alexandre Dumas Fils, Sienkiewicz gibi şair ve yazarların eserleri vardır.² Rüştiye eğitimi boyunca Âkif'in Arapça, Farsça ve Fransızca derslerindeki başarısının ardında yukarıdaki isimler olmalıdır.

Bu dönemde edebiyata olan ilgisi artan Mehmed Âkif; Hafız'ı, Sadi'yi, Mevlana'yı ve Fuzuli'yi okur. Diğer taraftan Rüştiyede okurken şiire de merak salan Âkif, ilk okuduğu manzum eserin Fuzuli'nin “Leylâ ve Mecnûn”u olduğunu söylemektedir.³

Çocukluk ve gençlik hayatını Âkif'le geçirmiş olan İbnülemin Mahmut Kemal İnal da, Hasan Basri Çantay'a yazmış olduğu bir mektubunda, Âkif'in şiire ilgisine dair şunları ifade eder:

¹ M. Orhan Okay, *Mehmed Âkif Bir Karakter Heykelinin Anatomisi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1989, s. 6.

² Orhan Okay-M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy*, İslam Ansiklopedisi, 2003, c. 28, s. 432-439.

³ Nevzat Ayas, “Mehmed Âkif Zihniyeti ve Düşünce Dünyası”, Eşref Edip (Fergan), *Mehmed Âkif, Hayatı, Eserleri ve 60 Muharririn Yazıları*, c. 1, Maarif Basımevi, İstanbul 1938, s. 518.

“Henüz on, on iki yaşında iken Âkif ’te şairlik alametleri görünmeye başladı. Vezinli vezinsiz, manalı, manasız nazımlar söylemeye çalışırdı.

Âkif’i şair yapan, o masumane güzelliklere gönül verişler, o suretler kendinden geçişlerdir. Âşık olmayan şair olamaz. Onun âşıkane, şairane beyitleri çoktur. Bir zamanlar memleketin maruf pehlivanları sırasına geçmesi de şairliğinden ve âşıklığından ileri geliyordu.

Yarım asır evvel söylediği bir kaç Farisi beyit karikatüründen mısraa benzeyen şu söz, hatırımda kalmış:

“İmşeb tâbesehar nehâbidem başkî yâr.”

Amcamızın bizden büyük olan kızı Hatice Cemile, Âkif ve ben çocukluğumuza bakmayarak müşterek gazel söylemeye uğraşırdık. Aruz bilmediğimiz gibi parmak hesabında da parmağımız yoktu. Yaşımız, başımız, bilgimiz, görgümüz, şiir şöyle dursun, düzgün bir kaç cümle yazmaya da müsait değildi. Fakat Âkif’in sözlerinden bazıları, bizim sözlerimizden daha iyice idi. Eşyamız, kitaplarımız ve kâğıtlarımız, senelerden beri enva-ı inkılaba uğradığından o “Eş’ar-ı letafet nisar” da zayi’ oldu. Bugün ellerde bulunsaydı bir kaç parçasını naklederim de -bilahare en değerli şairler derecesine yükselen- Âkif merhumun sabavet hengâmındaki sözlerini okurdunuz ve muhtelif suretlerde mütehassis olurdunuz.

Âkif, muahharen ilmi aruz tahsil etti. Mümarese için daima nazm ile meşgul oldu. Çocukluğunda başladığı şiirden ihtiyarlığında da vazgeçmedi.

Bir zamanlar, onunla Yenişehirli Hüseyin Haşim, Halil Edip, Ağlarca Zade Hakkı, Beyazıt Kütüphanesi müdürü hoca Tahsin ve şair zarif ve şair ahibbamızla buluştukça nazmen muhavere ederdik.”¹

1885 yılında üç yıllık rüştiye mektebini bitirmesinin ardından kendi arzusuyla Mülkiye Mektebi’ni seçen Âkif, bu mektebin hazırlık okulu olarak açılan Mülkiye İdadisi’ne girer. O sırada üç yıl olan bu okulu 1888’de bitirerek Mülkiye’nin yüksek kısmına geçmişse de yüksek kısma ancak iki hafta kadar devam edebilir. Nevzat Ayas’a verdiği mülakatta, önce babasının vefatı daha sonra evlerinin yanması üzerine zaruret içinde kaldığından, iki sene sebat edip mülkiyeyi bitirmek mümkünse de o dönemde mezunlara ya hiç vazife

¹ Hasan Basri Çantay, *Âkifname (Mehmed Âkif)*, Ahmed Sait Matbaası, İstanbul: 1966, s.16-17.

vermedikleri ya da çok cüzi maaşla istihdam ettikleri için bu hevesten vaz-geçtiğini söylemektedir.¹

-“Bize insan hekiminden daha lâzım baytar.”*

Babasının 1888 yılında gırtlak vereminden ölümü ve ardından 1889’da bü-yük Fatih yangınında Sarıgözel’deki evlerinin yanmasıyla maddi ve manevi sıkıntıya düşen Mehmed Âkif’in bütün bu olumsuz şartlar altında gündüz-lü okumak imkânı kalmamıştır. Bunun üzerine o yıl açılan Mülkiye Baytar Mektebi’ne yatılı öğrenci olarak kaydolur. Bu arada babasının çok sevdiği öğrencilerinden biri olan Mustafa Sıtkı Efendi, yangın arsası üzerine bir ev yaptırarak onları evsiz kalmaktan kurtarmıştır. Âkif’in, “Babam öldükten son-ra bize babalık yaptı.”² dediği Mustafa Sıtkı Efendi, Bilgegil’in tespitine göre, Cerrahpaşa’da Çandarlı Halil Hayreddin Paşa evkaf-ı şerîfesi kaim-i makamıdır.³ İbnülemin Mahmut Kemal İnal da Mustafa Sıtkı Efendi için: “Mustafa Sıtkı efendi Hoca efendinin “dere beği” namıyla yâd ettiği ve talebesi içinde en ziyade sevdiği civanmert bir adam idi ki hocasının hizmetinde bulunurdu. Hocanın vefatından sonra Mehmet Emin Paşa gibi o da aileye muavenet ve sahabetten geri durmadı. Âkif ona amca derdi.”⁴ demektedir ve Hasan Basri Bey’e yazdığı mektubunda bu acı günlere dair hatıralarını da anlatmaktadır:

“Hoca efendinin irtihali, bizim de maişetçe en mihnetli zamanımı-za tesadüf etmekle beraber, yaz gelince o yetim aileyi -her seneki gibi- Yakacık’a götürdük. Aradan bir ay geçmiş yahut geçmemiş idi ki Mustafa Sıtkı Efendi bir akşamüstü geldi. Şen ve şuh meşrep bir adam olduğu halde, cehresi mağmum idi. Faciayı birdenbire haber verip de yetim aile ile beraber bizi de dilhun etmemek için bir takım imalı mukaddimeler serdediyordu. Nihayet anlaşıldı ki -esbab-ı maişetleri yok denilecek derecede az olan- bu biçarelerin Sarıgözel’deki ocakları yanmış yahut sönmüş.

Sığındığı yuvadan da mahrum olan o dertli kadınla o iki bedbaht çocuğun bu feci’ haber üzerine ne hale girdiklerini düşününüz. O haber-i musibet bizi de yaktı, tutuşturdu.

¹ Nevzat Ayas, “Mehmed Âkif Zihniyeti ve Düşünce Dünyası”, Eşref Edip (Fergan), Mehmed Âkif, Hayatı, Eserleri ve 60 Muharririn Yazıları, c. 1, Maarif Basımevi, İstanbul 1938, s. 519./Mülkiye İdadisi’nden arkadaşı Emniyet Sandığı emeklilerinden Salahaddin Bey’in hatıraları, Fergan, c. 1, s. 285-286.

* Mehmed Âkif Ersoy, Safahat, Altıncı Kitap, Âsım, Ötüken Neşriyat, Haz. Salim Çonoğlu, Mayıs 2021, s. 489.

² Mithat Cemal Kuntay, Mehmed Âkif Hayatı-Seciyesi-Sanatı, Oğlak Yayınları, İstanbul 2013, s. 167.

³ M.Kaya Bilgegil, Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar, ikinci cilt, Erzurum 1980, 403-480.

⁴ Hasan Basri Çantay, Âkifname (Mehmed Âkif), Ahmed Sait Matbaası, İstanbul: 1966, s.18.

Âkif'in -yukarıdaki manzumede söylediği vechile- anası, evvelce de yuvası yıkılmış, ocağı sönmüş bir çilekeş kadındı. İkinci defaki yıkılış ve sönüş zavallı kadını dünyaya geldiğine peşiman etti, peşman etti.

Âkif, işte böyle musibetler, mihnetler, zaruretler, sefaletler içinde İdadi tahsilini bitirdi. Kendini ve anası ile kardeşini beslemek için kısa bir yol bulmaya mecbur oldu. Uzun müşavere, müzakereler ettik. Meslekine, meşrebine tamimiyle muhalif olduğu halde -o sıralarda açılmış olan- Halkalı Baytar mektebine girdi.”¹

Sultan II. Abdülhamit döneminde, Ahmet Cevdet Paşa'nın Ticaret ve Ziraat Nazırlığı zamanında Ziraat Mektebi açılması gündeme gelmiş, Ziraat Mektebi'nin kurulabilmesi için, Mısırlı Hurşit Paşa'nın eşinin Halkalı'daki arazisi satın alınmıştır. Halkalı Ziraat Mektebi'nin inşasına 1884 yılında başlanmış, inşaat bir türlü bitirilememiş ve mektebin faaliyete geçmesi 1891 yılını bulmuştur. Halkalı Ziraat Mektebi'nin ziraat kısmı 13 Ekim 1892 tarihinde resmen açılmıştır. Çağına göre modern bir eğitim anlayışıyla yönetilen Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi'nde Avrupa'daki okullar örnek alınarak eğitim yapılmış, alet, edevat ve kitaplar Avrupa'dan getirilmiş ve devlet, okulu maddi olarak sürekli desteklemiştir. Bina tamamlanınca, ilk önce Mektebi Tıbbiye-i Mülkiye içinde açılmış olan Mülkiye Baytar sınıflarının öğrencileri bu okula nakledilmiş ve asıl ziraat öğrencilerinin kabulüne ise bir yıl sonra başlanmıştır. Okula “Halkalı Ziraat ve Baytar Mekteb-i Âlisi” adı verilmiştir. 1894 yılında okul ikinci dönem baytar mezunlarını verdikten sonra, bu sınıflar İstanbul'a nakledilerek müstakil bir baytar okulu haline getirildiğinden, Halkalı'daki okul Ziraat Mektebi olarak kalmış ve 1896 yılından itibaren mezun vermeye başlamıştır.

Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi'nin Nizamnamesine göre; ücretsiz olarak öğrenim görmek üzere mektebe her sene otuz talebe alınacak, talebeler ücretli-yatılı ve ücretli-yatısız olarak öğrenim görecektir, ücret ödeyerek öğrenim gören talebelere daha sonra bir sınav daha uygulanacak ve bu sınavda başarılı olanlar öğrenimlerine ücretsiz olarak devam edebileceklerdi.²

Mehmed Âkif'in yakın dostu olan şair Mithat Cemal Kuntay, Mehmed Âkif'in bu dönemiyle ilgili şu tespitleri yapmaktadır:

“Manevi evden yetişen çocuk, bu müspet ilimli mektebin, artık bütün manasıyla içindeydi. Kimya tahlilhanesinden çıkıp, nebatat la-

¹ A.g.e., s.18.

² Objektiften Yansıyanlarla Sultan II. Abdülhamit Döneminde Eğitim, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2017, s. 173.

boratuarına giriyor, toprağın üstünü ve altını okuyor, yerden bıkınca rasathanesine tırmanıyordu. Fakat gökyüzünün kaldırım kadar maddi ve malum olmasından da usanıyor, o zaman evine koşuyordu, ölen babasının Kur'an sesiyle hâlâ dolu olan küçük eve.

Bu Kur'an'lı ev... Bu rasathaneli mektep... Gökyüzüyle meşgul olan bu iki bina... İşte hep bu iki binadan baktığı için, Âkif gökyüzünü iki tane sandı.

Halkalı'nın tahta mihraplı camisine beş vakit gitmek için mubassır Mehmet, laboratuarına koşmak için de Rıfat Hüsameddin, Âkif'i hiç zorlamadılar: İmam Mustafa'nın arkasında da, Pasteur'un önünde de aynı intizamla durdu; fakat aynı heyecanla değil.”¹

Düzdağ, Âkif'in okuldayken çeşitli sporlarla uğraştığını ve daha önce başladığı yağlı güreşi ilerleterek, kispet giyerek Çatalca civarındaki köylerde güreşmeye başladığını söylemektedir.² Oğlu Emin Âkif Ersoy da, babasının sporculuğundan bahsederken, Halkalı'da başından geçen bir olayı nakletmektedir:

“Spordan bahsetmişken babamın talebelik hayatında on sekiz on dokuz yaşlarında Halkalı Ziraat Mektebi'nde talebe iken başından geçen bir hâdiseyi nakletmek münasip olacak. Bu meseleyi benden başka, bugün bilen hiç kimse kalmamıştır: Babamın sınıf arkadaşları arasında birisi Musevi diğeri Ermeni olmak üzere iki yaman rakibi varmış. Musevi'nin ismini unuttum. Hem bu adamın, babamla ilgisi yalnız derslere inhisar ediyormuş. Sınıfta birinciliği arkadaşlarına vermek istemeyen bu Musevi'nin bilhassa riyaziyesi çok kuvvetli imiş. Agop'a gelince o da derslerine pek fazla çalışıyor sınıfta en ileri gelen talebelerin başında geliyormuş. Aynı zamanda vücut itibarıyla pek kuvvetli ve okkalı olan bu Ermeni biraz da güreş biliyormuş. Lâkin babama nazaran yaşı da ileri, kilosu da çok fazla imiş. Lâkin genç Mehmed Âkif Halkalı Ziraat Mektebi'nde sınıfında birinciliği bu iki Türk olmayana vermeyi çok büyük bir zül telâkki ederek geceyi gündüze katarak çalışmış onları geçmiş ve sınıfının birincisi olmuş.”³

¹ Mithat Cemal Kuntay, *Mehmed Âkif Hayatı-Seciyesi-Sanâtı*, Oğlak Yayınları, İstanbul 2014, s.169.

² M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s.9-10.

³ Emin Âkif Ersoy, *Babam Mehmed Âkif, İstiklal Harbi Hatıraları*, Kurtuba Kitap, İstanbul 2010, s. 60.

Emin Âkif Ersoy, babasının mektepten aldığı diplomasında da bu imtiyazın göze çarptığını ve şahadetnamesinin birinciliğini kaydettiğini söylemekte ve şunları eklemektedir:

“Agop, mektepteki talebe hatta hademeler arasında kolunun hari-kulade kuvveti ve güreşteki mahareti sayesinde önüne geleni yeniyor. Koca mektepte kimse bu genç irisi delikanlıya mukavemet edemiyordu. Mehmed Âkif o zamanlar çok çevik, kuvvetli ve usta bir güreşçi olduğu kadar izzeti nefis sahibi ve mağrur bir Türk genci idi. Agop için bana şöyle söylemişti:

Ermeni bildiğin gibi değil dehşetli kuvvetli idi. Arkadaşlarımı çarçabuk altına alıp ezmesi öyle zoruma gidiyor, beni çileden çıkarıyordu ki sana anlatamam... Kendisi ile şaka mahiyetinde dahi olsun hiç tutuşmamıştık. Zira onun da gözü beni pek tutmuyordu. Cüsseten okkaca kendisinden aşağıda idim. Lâkin ondan çok daha atik ve daha oyuncu idim. Göz hasmını tanır! O da bunları görüyor, hesap ediyor, benimle elense şakası bile yapmaya yanaşmıyordu. Bir gün hiç unutmam. Hüseyin Avni isminde Fatihli bir hemşerim ve benden bir sınıf aşağı bir arkadaşımın Agop idman mahiyetinde güreş tutmuşlardı. İdman filan derken Avni'ye boyunduruk çekiyor, şiddetli elenseleriyle çocuğu eziyor, pek müşkül vaziyetlere sokuyordu. Nasıl oldu bilmiyorum Avni, Agop'un çektiği şiddetli bir elense ile yere kapandı. Ağzından dişlerinden kan boşanmaya başladı. Artık dayanamadım. Gel Agop dedim biraz da ikimiz idman tutalım. Tereddüt edemedi. Arkadaşlarımın intikamını almak üzere Agop'u tek çapraz aldım. Meydan genişti. Belki on beş yirmi adım sürdüm. Nihayet kavi rakibim tutunamadı. Burnu üzerine yüzükoyun yere kapaklandı. Bu sefer çok iyi kullandığım kündeğe aldım. O koca Agop'u kaldırarak öyle bir çevirdim ve sırtını yere getirdim ki bütün bunlar bir buçuk iki dakika içinde olmuştu. Ermeni ne olduğunu şaşırdı. Kıpırmızı olmuş hâlâ yerinde oturuyor, önüne bakıyordu. İşte o zaman etrafı şiddetli bir alkış tufanı cınlatıldı. Agop'u tam manasıyla mağlup etmiştim. Hiç sesini çıkarmadı. Yavaş yavaş yerinden kalktı, kafası önünde kös kös mektebin kapısından içeriye girerek kayboldu.

Bir riyaziye hocamız Ekrem Bey vardı. O da bu hâdiseye şahit olanlar arasında idi. Muhterem ihtiyar o kadar sevinmiş o kadar heye-

canlanmış idi ki: “Yahu Agop’u, Agop’u kaldırdı savurdu attı, Agop kalkar mı?” diye bağırıyor, tuhaf tuhaf hareketler yapıyordu.”¹

Âkif, zaruretle, mihnetle pençeleşerek bu okuldan 1893 yılında birincilikle mezun olur. Emin Âkif Ersoy, babasının kendisine naklettiğine göre, Mehmed Âkif’in Halkalı Ziraat Mektebi’nde birinciliği Musevi ve Ermeni iki rakibine vermemek için geceyi gündüze katarak çalıştığını ve onları geçerek sınıf birincisi olduğunu ifade etmektedir.²

“‘Oku, Şâyed Sana Bir Hisli Yürek Lâzımsa’* / Toplumun İstiraplarını Yüklenen Bir İrade.”

Mezuniyetiyle birlikte memuriyet hayatı da başlayan Mehmed Âkif, 26 Aralıkta 1893’te, kendisinden sonra sınıfın ikincisi olan Simon’la birlikte, “Orman ve Ma’âdin ve Ziraat Nezareti” fen heyetinin baytarlık işlerine bakan beşinci şubesine “Baytar Müfettiş Muavini” olarak tayin edilir. Edirne milletvekili Şeref Aykut, Âkif’in ilk memuriyet günlerine dair şunları söylemektedir:

“1893 yılında Mehmed Âkif, Edirne vilayet baytarı idi. Edirne’deki hayatı taşkın, coşkun geçen gençlik çağıdır...”

O zaman Âkif 20 ile 25 yaş arasında idi. Benim bir horde beygirim vardı. Âkif bunun üzerine meşhur kıl heybesini atarak üstüne biner, köy köy gezerdi ve Türk köylerinden topladığı bin bir destanı içli ve duygulu gönlünden taşıyarak anlatırdı. Genç günlerimiz!”³

Emin Âkif Ersoy’da Edirne günlerine dair şunları söylemektedir:

“Edirne, Mehmed Âkif’in pek güzide hatıralarıyla andığı bir şehirdir. Babam çok genç yaşta yüksek baytar mektebini ikmal edince, Edirne’ye tayin edilerek oralarda epey zaman kalmış. Yirmi bir, yirmi iki yaşlarında iken bu memlekette çok tatlı ve heyecanlı günler yaşamıştı.”⁴

Bilgegil’in tespitine göre Âkif’in Edirne’de bulunduğu, burada bir ev tutarak annesini de yanına aldığı ve 1896 başlarında İstanbul’a döndükleri bilinmektedir. 1896 Mayıs ayında hayvan alımı ile vazifeli olarak Adana’ya ve Şam’a gitmiştir.⁵

¹ Emin Âkif Ersoy, *Babam Mehmed Âkif, İstiklal Harbi Hatıraları*, Kurtuba Kitap, İstanbul 2010, s. 61.

² A.g.e., s. 60.

* Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat, Birinci Kitap*, Ötüken Neşriyat, Haz. Salim Çonoğlu, Mayıs 2021, s. 45.

³ Hasan Basri Çantay, *Âkifname (Mehmed Âkif)*, Ahmed Sait Matbaası, İstanbul: 1966, s.348-349.

⁴ Emin Âkif Ersoy, *Babam Mehmed Âkif, İstiklal Harbi Hatıraları*, Kurtuba Kitap, İstanbul 2010, s. 81.

⁵ M.Kaya Bilgegil, *Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar*, ikinci cilt, Erzurum 1980, s. 409.

İlk göreviyle uzun süre Anadolu, Rumeli ve Arabistan'ın çeşitli kasabalarında hayvan hastalıklarıyla ilgili çalışmalarda bulunan Âkif, bu çalışmaları sırasında Edirne'de baytar müfettişi, Adana'da vilayet baytarı olarak bulunmuş ve bu iki şehir merkez olmak üzere civar vilayetlerde de dolaşmıştır. Bu uzun soluklu görev, İstanbul dışındaki zorlu hayatı, bu zorlu hayatın içinde ayakta kalmaya çalışan halkı ve köylüyü tanımasına da yardımcı olmuştur. Şiirlerindeki canlı tabloların, problemlere getirdiği gerçekçi çözümlerin kaynağının bu görevlerden geldiği açıktır. Kuntay'ın da ifade ettiği gibi, memleketin haksız olan fukaralığının ne demek olduğunu gözleriyle gören Âkif, artık memleketini haritada tanıyan, kâğıt ve mürekkep kokan şair değildir.¹

Âkif'in, Tophane-i Amire veznedarı Emin Bey'in kızı İsmet Hanım'la evliliği de, Baytar Mektebi'ni bitirdikten sonradır.² Bu evlilikten ilk üçü kız olmak üzere altı çocuğu olmuş, dördüncüsü bir buçuk yaşındayken vefat etmiştir. Çocukları sırasıyla, Cemile, Feride, Suat, İbrahim Naim, Emin ve Tahir'dir.³

İstanbul'da bulunduğu dönemde, 17 Ekim 1906'da memuriyetine ilave olarak, eski okulu, Halkalı Ziraat Mektebi'ne "Kitabet-i Resmiye Muallimi" ve 25 Ağustos 1907'de Çiftlik Makinist Mektebi'ne "Türkçe Muallimi" olarak tayin edilmiştir.⁴

23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet ilan edildiğinde Âkif, İstanbul'da, Umur-ı Baytariye Dairesi Müdür Muavini görevindedir.

-“Öyle ya... Hürriyet var!”*

Yıllardan beri mutlakiyet idaresine karşı, gizli bir ihtilâlcî teşkilât şeklinde çalışan İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meşrutiyet'in ilanından sonra açıktan üye kaydına başlamıştır. Daha önce bu cemiyetle ilgilenmeyen Mehmed Âkif, millete faydalı olacak irşat ve eğitim faaliyetlerine katılmak şeklinde anladığımız bir arzuyla buraya üye olmayı kabul etmiştir. Böylece Meşrutiyet'in ilanının onuncu gününde Mehmed Âkif ve bir grup arkadaşı, Fatin Hoca (Gökmen) tarafından Cemiyet'e kaydedilirler. Âkif'i ve arkadaşlarını Cemiyet'e kaydeden astronom Muhammet Fatin Gökmen, Türkiye'de gözlem ve araştırmaya dayalı astronomi çalışmalarının geliştiricisi ve Kandilli Rasathanesi'nin kurucusudur. 1904'te Dârülfünun Fen Medresesi'ni birincilikle bitiren Fatin Efendi Dârülfünun'da talebe iken İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmiş,

¹ Mithat Cemal Kuntay, *Mehmed Âkif Hayatı-Seciyesi-Sanatı*, Oğlak Yayınları, İstanbul 2014, s.178.

² Fevziye Abdullah Tansel, *Mehmed Âkif Ersoy (Hayatı ve Eserleri)* 1, Mehmed Âkif Ersoy Fikir ve Sanat Vakfı Yayınları, Ankara 1991, s.13.

³ M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s.17-18.

⁴ M.Kaya Bilgegil, *Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar*, ikinci cilt, Erzurum 1980, s. 407.

* Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat, İkinci Kitap, Süleymaniye Kürsüsünde*, Ötüken Neşriyat, Haz. Salim Çonoğlu, Mayıs 2021, s. 266.

bu yüzden bir müddet de Taşkışla'da hapsedilmiştir. Millî Mücadele senele-
rinde İstanbul'da kurulan Kuvayı Milliye Teşkilatı'na girerek faal bir rol oy-
namıştır. Kendisine İttihatçılar tarafından Şeyhülislâmlık teklif edilmişse de
kabul etmemiştir.

27 Ağustos 1908'de Sırat-ı Müstakim dergisi yayımlanmaya başlar. İslamcı aydınların toplandıkları dergi, 8 Mart 1912 tarihli 183. sayısından itibaren yalnız Eşref Edip tarafından yayımlanacak ve Sebilürreşât adını alacaktır. Ebül'ulâ Zeynelâbidin (Ebül'ulâ Mardin) ve Eşref Edip'in (Fergan) sahibi olduğu dergide başyazarlık yapmaya başlayan Âkif, devrin ilim ve fikir hayatında önemli yeri ve tesiri olan bu dergide şiir ve yazılarını yayımlamaya başlamıştır. Sırat-ı Müstakim'in ilk sayısında "Fatih Camii" şiiri yayımlanır. Ardından "Hasta", "Küfe", "Hasır", "Meyhane" ve "Seyfi Baba" şiirleri gelir. Şiirlerin dışında tercümeleri ve müstakil makaleleri de bu dergide yayımlanır. 10 Eylül-31 Aralık 1908 tarihleri arasında, on yedi sayı devam eden bir tefrika hâlinde, Ferid Vecdi'nin "Müslüman Kadını" adlı eserinin tercümesi, 27 Ekim ve 5 Kasım 1908 tarihli sayılarda Muhammed Abduh'tan iki makalenin tercümeleri ve ardından imzalı ilk makalesi 18 Kasım 1908'de yayımlanır: "Dârülfünûn Talebesine Mühim Bir Tebşir"

Âkif, 5 Kasım 1908'de Baytar Mektebi'ne Harita-i Sıhhiye, Kitâbet-i Baytariye, Hukûk-i Ticârî ve Kanun-i Tıb derslerinin muallimliklerine tayin olunduysa da kabul etmez.

24 Kasım 1908'de İstanbul Dârülfünunu Edebiyat Şubesi'nde Osmanlı edebiyatı müderrisliğine tayin edilir. Dönemin aydınları arasında Arapçayı en iyi bilenlerden olduğu için bir taraftan da İttihat ve Terakki'nin Şehzadebaşı Kulübü'nde cemiyetin Heyet-i İlmiye üyesi olarak Arap edebiyatı ve tercüme usulü dersleri vermekte ve Darüledep adlı bir özel okulda da fahri hocalık yapmaktadır.¹

31 Mart 1909 vakası sırasında Sırat-ı Müstakim yirmi beş gün yayımlanmaz. Yayına tekrar devam etmeye başladığında Âkif; "İnsan", "İstibdâd", "Hürriyet", "Cânan Yurdu", "Hersekli Arif Hikmet", "Dirvas" ve "Ressam Haklı" manzumelerini yayımlar. 1909 yılı içinde Abduh'dan çeşitli makalelerin tercümeleri, on beş sayı devam eden "Hanoto (Hanotaux) ve İslam" yazısı, Ferid Vecdi'nin yirmi bir tefrika süren "Hadîka-i Fikrîye adlı eserinin tercümesi yayımlanır. Ayrıca imzasını taşıyan müstakil bir makalesinin yayımı da yine bu yıl içindedir: "Mukallidliği de Yapamıyoruz"²

¹ Orhan Okay-M. Ertuğrul Düzdağ, "Mehmed Âkif Ersoy", İslam Ansiklopedisi, 2003, c. 28, s.432-439.

² *Sırat-ı Müstakim*, 3. Cilt, Bağcılar Belediyesi Yayını, İstanbul, Aralık 2014.

Âkif, 1910 yılı içindeyse; “Kocakarı ile Ömer”, “Mahalle Kahvesi” ve “Köse İmam” gibi meşhur şiirleriyle, edebî ve toplumsal konularda makalelerini neşreder.¹

Âkif, Sırat-ı Müstakim’de yayımlanmış kırk iki manzumeye birlikte, daha önce herhangi bir dergide yayımlanmamış başlıksız şiirini, Safahat’ın 1911 Nisan ayında yapılmış ilk baskısının giriş kısmına, şiir anlayışını yansıtan bir önsöz/mukaddime olarak koyarak yayımlar.² Kitaptaki bazı şiirler daha önce dergide yayımlanırken “Safahat-ı Hayattan” genel başlığını taşıdıkları için esere “Safahat ismi verilmiş ve bu kelime, bundan sonraki kitaplara da umumi bir serlevha olmuştur. Bilindiği gibi, Safahat: “Safhalar, hayattan sayfalar, görünüşler” manasında kullanılmıştır.³

Birinci Safahat içinde yer alan ve büyük bir kısmı 1908-1911 tarihleri arasında Sırat-ı Müstakim’de yayımlanmış şiirler daha çok toplumsal nitelikli olup cehalet, fakirlik, acizlik, istibdat, yardım, geçim sıkıntısı, kahvehanelelerin zararları vb. konulara değinir. Ömer Rıza Doğrul, özellikle Meşrutiyet’in ilanından sonra, memleketin içinde bulunduğu kötü duruma kurtuluş çaresi bulmak ve bu çareye dört elle sarılmak noktasında Mehmed Âkif’in sadece Safahat şairi değil aynı zamanda vatan şairi olduğunu ifade etmektedir.⁴ Mehmed Âkif, artık sanat yapma özentisini bir kenara bırakmış ve toplumun dertlerine yüzünü çevirmiştir. Şair, bireysel, toplumsal, siyasal vb. problemler karşısında duyduğu ıstırapı dile getirirken, Düzdağ’ın ifadesiyle henüz tam anlamıyla sesini yükseltmiş değildir. Sadece Mart 1910’da yayımlanan “Köse İmam” şiiriyle toplumdaki bozukluğun ıslah olunamazlığını haykırarak ve bu manzumeye daha sonraki kitaplarında göreceğimiz üslubu haber vermiştir.⁵

1911 Mayıs’ında Sırat-ı Müstakim, Ispartalı Hakkı’nın, Birinci Safahat’ı tanıtmak için yazdığı ve Sırat-ı Müstakim’de yayımlanan makalesinde, Hareket Ordusu ve Örfî İdâre Kumandanı ve Harbiye Nâzırı Mahmut Şevket Paşa’yı kastettiği zannedilince süresiz kapatılmış, ancak işin aslı anlaşıncı yeniden neşrine müsaade olunmuştur.

Âkif, tek ve uzun bir manzumeden meydana gelen “Süleymaniye Kürsüsünde” adlı manzumesini 11 Ocak 1912-29 Ağustos 1912 tarihleri arasında, ilk dört tefrikayı Sırat-ı Müstakim dergisinde; kalan beş tefrikasını da Sebilür-

¹ *Sırat-ı Müstakim*, 5. Cilt, Bağcılar Belediyesi Yayını, İstanbul, Ekim 2015.

² *Safahat, Birinci Kitap*, İstanbul 1329, 272 sayfa, Sırat-ı Müstakim Matbaası.

³ M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s.32.

⁴ Ömer Rıza Doğrul, *Safahat*, İnkılâp ve Aka, İstanbul 1966, 8. Basım, s. XVIII.

⁵ M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s.164.

reşât'ta yayımlamıştır. Aynı yıl Eylül ayında Safahat, İkinci Kitap, Süleymâniye Kürsüsünde, adıyla kitap haline gelir.¹

Âkif'in İslam birliği düşüncesi bu kitapla başlar. Haliç'ten Süleymaniye Camii'ne doğru görülen manzaralar ve ardından Süleymaniye Camii'nin dış ve iç mekânlarını tasvirle başlayan manzumede Âkif, hürriyetin yanlış anlaşıldığını, aydınların dini yanlış anlayarak ortadan kaldırmaya çalıştığını, halkın ise dinin aslını bırakıp hurafelerle oylanmak zorunda bırakıldığını, edebiyatın halkı iyiye ve güzele değil, bölünmeye, eğlenceye, kötülüğe teşvik ettiğini anlatır. Çağdaşı ve dostu bir İslam seyyahının ağzından dönemin Osmanlı toplumu ve diğer İslam diyarlarının o dönemdeki dini, sosyal ve siyasal durumlarından bahseder. Abdürreşid İbrahim, eğer bu yanlışlar devam ederse milletin başına gelebilecek felaketlerden bahseder. Eğitimci, vaiz, gazeteci, matbaacı, seyyah, Rusya Türklerinin siyasi temsilcisi vb. gibi sıfatları bulunan bu çok yönlü insan, bütün İslam âlemini dolaşmanın getirdiği birikimle, İslam dünyasının genel bir manzarasını anlatarak durumun iç açıcı olmadığını ifade eder. Eserin sonunda, sözlerini, bu problemlerden kurtulmak için neler yapılması gerektiğini söyleyerek bitirecektir.

1912 yılı başında Sırat-ı Müstakim'in sahiplerinden Ebu'l-ulâ'nın ayrılmasıyla yalnız kalan Eşref Edip, derginin adını Sebilürreşât olarak değiştirir. Düzdağ'a göre, 1912 yılı boyunca yazılarına devam eden Âkif, makaleler yazar, Şeyh Şiblî en-Nu'mânî'nin Corci Zeydan'ın kitabına cevap olarak kaleme aldığı yazıları "Medeniyet-i İslamiye Târîhi'nin Hataları" adıyla tercüme ederek on bölüm hâlinde tefrika eder. Âkif, derginin Sebilürreşât adını aldığı 183. sayısından başlayarak kısa Tefsir-i Şerifler de yazarak, bu yazılarında zamanın meseleleriyle ilgili ayet ve hadisleri ele alarak açıklar. Aralıklarla 1919 sayılarına kadar devam etmiş olan bu yazılar elli yedi tanedir. On sekiz tanesi manzumdur ve Safahat'a alınmışlardır.²

-“Evlâd-ı Fatihânın trajik dönüşü”

Edebiyat ne anlatır, edebiyat ne işe yarar? Sorusunun cevabı, Balkan Savaşları'na dair yazılanlarda/söylenenlerde gizlidir. 8 Ekim 1912'de başlayan Balkan Savaşları, 93 Harbi olarak da bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun karşı karşıya kaldığı en büyük felaketlerden biridir. Taştan'ın ifadesiyle Balkanlar, Osmanlı İmparatorluğu için varlık

¹ Safahat, İkinci Kitap, Süleymâniye Kürsüsünde, İstanbul, Ramazan 1330,61 sayfa, Sebilürreşâd Kütüphanesi: 1

² M. Ertuğrul Düzdağ, Mehmed Âkif Ersoy, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s.38.

nedeni olan toprakları ifade etmektedir. Üstelik devletin oluşum ve bir imparatorluk biçimini alması Balkanlar ve Rumeli'nin fethiyle gerçekleşmiştir.¹

Ancak Balkan Savaşları'nın ardından "eski vatan" topraklarının elden çıkması ve Türk nüfusun gücünü ve nüfuzunu kaybetmesi, anavatana doğru tersine bir göç hareketini başlatmıştır. Bu çerçevede, Balkanlar, 14. yüzyıldaki yeni başlangıcın olduğu kadar, 19. yüzyıl sonunda yani yaklaşık 500 yıl sonra kaybedişin devlet ve toplum katında yaşattığı travmatik bir sonun ifadesi olmaktadır.

Rumeli'ye veda edişimize sebep olan ve Yahyâ Kemal'in, "Ölenler en sonu kurtuldular bu dağdağadan/ Ve göz kapaklarının arkasında eski Vatan/ Bizim diyâr olarak kaldı tâ kıyâmete dek"² dizelerinde en anlamlı ifadesini bulan Balkan Savaşları'yla, eski vatan, anne vatan toprağının elden çıkışı trajik bir biçimde halktan, en tepedeki yönetici sınıfa kadar herkese büyük bir travma yaşatmıştır.

Bu travmayı Âkif de derinden yaşamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti Şehzadebaşı Kulübü Heyet-i İlmiyesi tarafından 1912 Eylül ayında "Mevâiz-i Diniye" adıyla yayımlanan, vaazlar ve dinî konuşmalar kitabının birinci kısmında Mehmed Âkif'in de bir yazısı yayımlanır: "İttihat Yaşatır Yükseltir, Tefrika Yakar Öldürür." Daha sonra Beyazıt (2 Şubat 1913, Pazar), Fatih (7 Şubat 1913, Cuma) ve Süleymaniye Camilerinde de (14 Şubat 1913, Cuma) bu konuda vaazlar verecektir.

1913 yılı başından itibaren, gördüğü bu facialar karşısında çılgına dönmüş olan Âkif'in, bu yılların acılarını dile getirdiği manzum tefsirler de, bütün milletin ıstırabını dile getiren ortak bir lisan olmuştur. Bu manzumeler, aynı yıl yayımlanacak olan Hakkın Sesleri'nde toplanacaktır.

Âkif, 1913 yılında, tamamı 1692 mısra tutan "Fatih Kürsüsünde" adlı manzumesinin yayımına başlamıştır. Yirmi sekiz bölüm olarak tefrika edilecek olan bu eserin ilk on altı bölümü 1913 yılı içinde, kalan kısım Mısır'a gidip döndükten sonra 1914 yılı içinde tamamlanır.

1913 yılının ilk aylarında ve Balkan Harbi mağlubiyetinin felaketli günleri içinde Mehmed Âkif, İstanbul'un üç büyük camisinde vaaz vererek, halka hitap eder. Şubat ayının ilk yarısında Beyazıt, Fâtih ve Süleymâniye Camilerinde verilen bu vaazlarda, Müslümanların arasına sokulan tefrikadan ve bu tefrikanın yurdumuzu parçalamak isteyen yabancılar tarafından içimize

¹ Yahyâ Kemal Taştan, "Kanonik Topraklardan Ulusal Vatana: Balkan Savaşları ve Türk Ulusçuluğunun Doğuşu", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, c. 12, s. 2, İzmir 2002, s. 8.

² Yahyâ Kemal Beyatlı, *Kendi Gök Kubbemiz*, Yahyâ Kemal Enstitüsü Yayınları, İstanbul: 1974, s. 79.

sokulduğundan; felaketimizin ikinci mühim sebebinin ise ahlak düşüklüğü olduğundan; çalışmanın, eğitimin, dinimiz ve milletimiz için hayati önemi üzerinde durmuş; Balkan Harbi dolayısıyla halkı orduya yardımcı olmaya çağırmıştır.

Âkif, Balkan Savaşı yıllarında Recaizade Mahmut Ekrem, Abdülhak Hamit, Süleyman Nazif ve Cenap Şahabettin’le birlikte Müdafaa-i Milliye Heyeti Neşriyat Şubesi’nde çalışmıştır. Bu kuruluşun amacı halkı edebiyat yoluyla uyandırmak ve aydınlatmaktır.¹

Süleyman Nazif’in² aktardığına göre, bu toplantılar sırasında Recaizade Mahmut Ekrem, milletin bir destana ihtiyacı olduğunu söyleyerek, bunun ancak Âkif tarafından yazılabileceğini söylemiş ve bunun üzerine Âkif, Hakkın Sesleri adlı kitabına alınan, başında Hadis-i Şerif ibaresi olan ve aşağıya bir kısmı alınan manzumeyi yazmıştır:

*“Üç beyinsiz kafanın derdine, üç milyon halk,
Bak nasıl doğranıyor? Kalk, baba, kabrinden kalk!
Diriler koşmadı imdâdına, sen bâri yetiş...
Arnavutluk yanıyor... Hem bu sefer pek müdhiş!
Tek kıvılcım kabarıp öyle cehennem kustu:
Ki hemen kol kol olup sardı bütün bir yurdu.
O ne yangın ki: Ocak kalmadı söndürmediği!
O ne tûfan ki: Yakıp yıktı bütün vâdîyi!
Âşinâ çehre arandım... O, meğer, hiç yokmuş...
Yalnız bir kuru çöl var ki, ne sorsan: Hâmûş!
Âşinâ çehre de yok, hiçbirinin yâdı da yok; .
Yakılan bunca hayâtın, hani, ecsâdı da yok!
Yoklasan külleri, altından, emînim, ancak,
Kömür olmuş iki üç parça kemiktir çıkacak!*

*Nerde olsam çıkıyor karşıma bir kanlı ova...
Sen misin, yoksa hayâlin mi? Vefâsız Kosova!
Hani binlerce mefâhirdi senin her adımın?
Hani sînende yarıp geçtiği yol “Yıldırım”ın?*

¹ Orhan Okay, *Meşrutiyet Sonrası Türk Edebiyatı*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 1990, s.19.

² Süleyman Nazif, *Mehmed Âkif, Şairin Zâtı ve Asarı Hakkında Bazı Malumat ve Tetkikat*, Amedi Matbaası, İstanbul 1924, s.10.

*Hani asker? Hani kalbinde yatan Şâh-ı Şehîd?
Âh o kurbân-ı zafer nerde bugün? Nerde o iyd?
Söyle, Meşhed, öpeyim secde edip toprağını:
Yok mudur sende Murâd'ın iki üç damla kanı?
Âh Meşhed! O ne? Sâhandaki meyhâne midir?
Kandilin, görmüyorum, nerde? Şu peymâne midir?
Ya harîminde yatan şapkalı sarhoşlar kim?
Yoksa yanlış mı? Hayır, söyleme, bildim... Bildim!
Basacak mıydı, fakat, göğsüne Sırb'ın çarığı?*

*Serilip yerlere binlerce şehîdin sarığı,
Silecek miydi en alçak neferin çizmesini?*

*Artık ey millet-i merhûme, sabâh oldu uyan!
Sana az geldi ezanlar, diye ötsün mü bu çan?
Ne Araplık, ne de Türklük kalacak, aç gözünü!
Dinle Peygamber-i zîşânın ilâhî sözünü.”¹*

¹ Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat, Hakkın Sesleri*, Ötüken Neşriyat, Haz. Salim Çonoğlu, Mayıs 2021, s. 295-299.

-“Ya hamiyyetsiz olaydım, ya param olsa idi!”*

Mehmed Âkif, 11 Mayıs 1913'te Baytarlık Dairesi müdür yardımcısıyken, müdürü olan Abdullah Bey'in haksız yere görevinden alınması üzerine, başkasına yapılan bir haksızlıktan dolayı yirmi bir yıllık memuriyetini bırakmaktan çekinmez ve mesleğinden istifa eder.¹

Mehmed Âkif Ersoy, bütün kıymetlerin altüst olduğu, tam anlamıyla bir değer yitimi yaşandığı, tüm niteliksel değerlerin çöktüğü, yitirilen değerlerin yerine yenilerinin konulamadığı, hayatın kutsallığını sağlayan her şeye sırt çevrildiği modern çağda, örneğine rastlamanın mümkün olmadığı sözde değil özde bir ahlak adamıdır. “Ya hamiyyetsiz olaydım, ya param olsa idi!” diyerek; rakamlara indirgenemeyen değerlere bağlılığını gür bir sesle haykıran bu büyük insan, bu ahlak ve karakter abidesi, Abdullah Bey'in yerine müdür olma ihtimali varken hatta Abdullah Bey sevdiği bir kimse olmadığı halde,² maddi sıkıntıya düşeceğini bile bile, bugün bile benzerinin görülmesi mümkün olmayan ahlaki bir tavır göstermiştir. Mithat Cemal Kuntay, o günleri şöyle anlatmaktadır:

“Ziraat Nezaretindeki memuriyetinden istifa etti. Beylerbeyi'ndeki evinde kendi yağıyla kavruluyordu. O sırada, ona her cuma, sabahdan gidiyordum: Kitap okuyorduk. Sabahdan gittiğim için de öğle yemeklerinde ondaydım. İstifadan sonra mazeretler bularak yemeklerden sonra gitmeye başladım: Evin ıstırapı o derece belliydi... Bir cuma, Âkif'in evinde sekiz çocuk buldum.”³

Mithat Cemal Kuntay'ın kitabında da belirttiği gibi, Doğu ve Batı müziğine ilgi duyan, ney üfleyen, yüzme, taş atma (bir çeşit gülle atma), güreş gibi sporlara meraklı, hoşsohbet, çevresindekilerle şakalaşmayı seven, zeki ve nüktedan bir insan olan Mehmed Âkif'in yazdıklarıyla hayatı arasında tam bir uyum vardır. Âkif, kendisini yakından tanıyan dostları arasında verdiği sözleri her şartta tutmasıyla tanınan bir kişidir. Nitekim Baytar Mektebi'nde okurken arkadaşı Hasan Efendi ile birinin önce ölmesi halinde diğerinin onun çocuklarına bakacağına dair sözleşmeleri buna örnektir. Yirmi yıl sonra Âkif, geçim sıkıntısı içindeyken bile sözüne sadık kalarak vefat eden arkadaşının çocuklarını evine almış ve kendi evlatlarıyla birlikte okutup yetiştirmiştir.⁴

* a.g.e., *Safahat, Birinci Kitap*, Ötüken Neşriyat, Haz. Salim Çonoğlu, Mayıs 2021, s. 130.

¹ Eşref Edip (Fergan), *Mehmed Âkif, Hayatı, Eserleri ve 60 Muharririn Yazıları*, c. 1, Maarif Basımevi, İstanbul 1938, s. 256.

² a.g.e., s. 397.

³ Mithat Cemal Kuntay, *Mehmed Âkif Hayatı-Seciyesi-Sanatı*, Oğlak Yayınları, İstanbul 2014, s.254.

⁴ Mithat Cemal Kuntay, *Mehmed Âkif Hayatı-Seciyesi-Sanatı*, Oğlak Yayınları, İstanbul 2014, s. 265.

Mehmed Âkif, Sebilürreşât'ın İttihat ve Terakki Hükümeti'nin siyasetine muhalif yayın yapması üzerine 1913 yılında Dârülfünûn'daki vazifesinden de istifa etmek zorunda kalır. Hasan Basri Çantay'ın Âkifname'sinde, Fatin Gökmen'in bir yazısından hareketle şunlar ifade edilmektedir:

“Menfaatine nasıl alakasızlık gösterirse, memuriyet mevkiine de öylece alakasızlık gösterirdi. Darülfünundan çekildiğini işittiğim zaman canım sıkılmıştı. Sebebini anlamak için kendini aramıştım, buldum, beni tam bir neşe içinde karşıladı, “Ne yapayım?” Dedi. Neşriyatım hükûmetin arzusuna uygun düşmüyormuş. Darülfünun dersiâmlığı ise Hükûmet memuriyeti imiş, memur olana da böyle hareket caiz değilmiş... Peki dedim, istifa ettim.”¹

Âkif, -kabul etmemekte ısrar etse de- yerine samimi ve candan dostu Ferit Kam'ı tavsiye eder ve 5 Ocak 1914'te bu göreve Ferit Kam getirilir.²

1913 yılı Haziran ayında Safahat'ın üçüncü kitabı olan Hakkın Sesleri yayımlanır.³ Hakkın Sesleri, bir taraftan Balkan Savaşı facialarından ve bu savaşın ağır kayıplarından bahsederken bir taraftan da İslam dünyasının kendi iradesiyle uyanması gerektiğini haykıran bir kitaptır. İçerisinde 8 ayet ve 1 hadisin açıklaması ve “Hazin Bir Mevlit Gecesi” adlı bir parçayla toplam 10 manzume vardır. Âkif, bu manzumelerde milletin karşı karşıya kaldığı felaketlerden kurtuluş yollarını göstermeye çalışır. İlk iki kitabında olduğu gibi, tembelliğe, atalete, ümitsizliğe, cehalete ve tefrikaya saldırarak milleti uyandırmaya çalışır. Nurettin Topçu'nun Âkif'in şiirinde bulduğu “isyan ve iman”⁴ en belirgin şekilde görüldüğü eser olan Hakkın Sesleri'yle ilgili, Hasan Basri Çantay, şu tespiti yapmaktadır:

“Onlar ya bir ayetin yahut hadisin kutsi tercümeleri, İlahi nağmeleridir. Balkan harbinin şenaatleri işte bu şiirlerle tel 'in edildi. Milletin alâmına bu hisli şiirler ağıladı.

Diyebilirim ki: Üstat Âkif'in halk arasında en çok okunan eseri (Hakkın Sesleri) dir. Onu Kur'an gibi ezberlediler. İhtiraslara, tefrikalara, gafletlere kurban olan (Rumeli) nin acıklı destanını bu eserde okuyacaksınız.”⁵

¹ Hasan Basri Çantay, *Âkifname (Mehmed Âkif)*, Ahmed Sait Matbaası, İstanbul: 1966, s.248.

² Âgâh Sırrı Levend, *Profesör Ferid Kam, Hayatı ve Eserleri*, Bürhaneddin Erenler Matbaası, İstanbul 1946.

³ *Hakkın Sesleri*, İstanbul, Selânik Matbaası, Receb 1331, 64 sayfa, Sebilürreşâd Kütüphanesi Neşriyatı:7.

⁴ Nurettin Topçu, *Mehmed Âkif*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998, s. 81-88.

⁵ Hasan Basri Çantay, *Âkifname (Mehmed Âkif)*, Ahmed Sait Matbaası, İstanbul: 1966, s.140.

- “O, Nîl’i koynuna çekmiş yeşillenen vâdî”*

Mehmed Âkif Ersoy, 1914 yılı Ocak ayında Mısır’a ve Medine’ye iki aylık bir seyahate çıkar. Mart ayı başında tamamlanan bu yolculuğu sırasında; İstanbul-Beyrut-Kahire-El Uksur-Kahire-Medine-Şam-İstanbul güzergâhını takip ettiği anlaşılmaktadır.¹

Kahire’de ehramları gezen, Nil sahilini gören Âkif, Eş-Şa’ab gazetesinde, daha önce gıyaben tanıştığı -daha sonra damadı olacak- Ömer Rıza Doğrul’u bulur ve Mısır ulemasından Ferit Vecdi’yle görüşür. El-Uksur’a kadar gider ardından Kahire’ye döner. Bundan sonra Medine’ye giderek derin bir aşkla bağlı olduğu yüce Peygamber’in nurlu şehrini, mescidini ve kabrini ziyaret ettikten sonra Hicaz demiryolu ve Şam yoluyla İstanbul’a döner.²

Safahat’ın beşinci kitabı olan, Hatıralar’daki “El-Uksur’da” şiiri bu seyahatin ürünüdür. 1914 yılı Ağustos ayı başlarında Safahat’ın dördüncü kitabı Fatih Kürsüsünde yayımlanır.³

Fatih Kürsüsünde, Süleymaniye Kürsüsünde adlı kitabı andırır. Eser, Sebilürreşât’ta 28 sayıda tefrika edilmiştir. 10 Temmuz 1913’te başlayan tefrika, 23 Temmuz 1914’te tamamlanmıştır. Eser, “İki Arkadaş Fatih Yolunda” ve “Vaiz Kürsüde” adlı iki bölümden oluşur. Galata Köprüsü’nden Fatih Camii’ne kadar yürüyen iki arkadaşın karşılıklı diyaloglarını içeren birinci bölümde, hem toplum hem de kültürel hayatımız hakkında bilgiler verilir. İkinci bölümdeki vaizin konuşması da, Âkif’in Balkan Harbi günlerinde yine bu caminin kürsüsündeki konuşmalarını andırır. Bu bölümde özellikle çalışma düşüncesi üzerinde duran Âkif, bir leitmotive gibi şu mısraları tekrarlar: “Bekâyı hak tanıyan sa’yî bir vazife bilir/Çalış çalış ki bekâ sa’y olursa hak edilir.” Şark, miskinlik içinde hudutlarını zorlamazken, çalışkan Batı, sadece dünyaya değil göğe de hükmetmektedir. Bir taraftan geçmişteki zafer ve başarıyla günleri anan vaiz, bugün Şark’ın içinde bulunduğu bu kötü durumun kader ve tevekkülün yanlış anlaşılmasından kaynaklandığını, bu yanlış anlaşılmanın da cehaleti hâkim kıldığını ifade eder. Eserin sonunda vaiz, ağlayan cemaatle birlikte dua ederek vaazını bitirir.

Âkif, Düzdağ’ın ifadesiyle, medreselerin ıslahı programının tatbik olunmaya başlanmasından sonra, 1914 Eylül ayından itibaren, Dârü’l-Hilâfeti’l-

* Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat, Beşinci Kitap Hatıralar*, Ötüken Neşriyat, Haz. Salim Çonoğlu, Mayıs 2021, s. 426.

¹ Eşref Edip (Fergan), *Mehmed Âkif, Hayatı, Eserleri ve 60 Muharirin Yazıları*, c. 1, Maarif Basımevi, İstanbul 1938, s. 424-430.

² A.g.e., s.430.

³ *Fatih Kürsüsünde*, İstanbul, Ramazan 1332, 102 sayfa, Tevsi-i Tibâat Matbaası, Sebilürreşâd Kütüphânesi Neşriyatı.

Aliyye medresesinin orta öğrenim bölümü beşinci ve altıncı sınıflarından birer şubeye, haftada ikişer saat “Türkçe-Edebiyat” dersine girmeye başlar.¹

-“Uçurdunuz yürüyen fenne taktınız da kanat.”*

Mehmed Âkif, Harbiye Nezâreti tarafından istihbarat çalışmaları yapmak üzere kurulmuş olan Teşkilât-ı Mahsûsa’nın verdiği görevle 1914 yılı sonlarında Berlin’e gider ve burada üç ay kalır. Batı’yı yakından tanımasına imkân veren bu gezi sırasında Almanlara karşı savaşırken esir düşmüş Müslüman askerlerin kamplarını ziyaret eden Âkif,² onlara savaştan sonra bağımsızlıklarını kazanmak için faaliyet göstermeyi telkin eden konuşmalar yapmıştır. Yine Hatıralar’daki “Berlin Hatıraları” adlı uzun manzumesi bu gezinin sonucunda yazılmıştır. Hilmi Yücebaş, Habip Edip Törehan’ın Yeni İstanbul gazetesinde yayımlanmış bir yazısını kitabına almıştır. Törehan, bu yazısında Âkif’in Berlin seyahatiyle ilgili bilgiler vermektedir:

“Ben bundan tam kırk sene evvel bir talebe olarak Berlin’de bulunurken Şair Mehmed Âkif’in Berlin’e geldiğini duymuştum. Onu ismen ve eserleri ile tanırdım. Babam, merhum Halil Edip’in şair olması hasebiyle dostlukları fazla bulunmasına rağmen kendisini şahsen tanıımıyordum. “Berlin’in işlek bir tren istasyonunun karşısında ikinci sınıf ve mütevazı bir otelde oturduğunu haber aldım ve ziyaretine gittim. “Babamın ismini söylediğim vakit bana çok büyük iltifat etti. O günden itibaren her gün kendisine uğruyor, günlük Alman gazetelerinde bizi alâkadar eden haberleri tercüme ederek bildiriyordum. “Kendisinin söylediğine göre, Alman hariçyesi ona da muhteşem bir otelde büyük bir daire tahsis etmiş, fakat şair Mehmed Âkif bunu reddeylemişti. “Berlin’e gelmesinin maksadı: O vakit Birinci Cihan Harbi’nde Almanya ile müttefik bulunduğumuzdan Arapça beyanname yazılıyor ve bunlar uçaklarla Fransız ordusunun Müslüman askerlerinin bulunduğu yerlere atılıyordu. (...) Bu beyannameleri Şair Âkif Arapça olarak kaleme alıyordu... “Almanların kendisine muhteşem bir hayat sürmesini teklif ettikleri vakit söylediği söz “Çok müteessirim ki, burada sizin ücretini verdiğiniz otelde oturuyor ve yemek masraflarını da size ödetiyorum. Bu parayı vermeme imkân yoktur, eğer bu imkâna sahip

¹ M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s.54.

* Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat, Beşinci Kitap Hatıralar*, Ötüken Neşriyat, Haz. Salim Çonoğlu, Mayıs 2021, s. 451.

² Ömer Rıza Doğrul, “Mehmed Âkif Şahsi ve Aile Hayatı”, Eşref Edip (Fergan), *Mehmed Âkif, Hayatı, Eserleri ve 60 Muharririn Yazıları*, c. 1, Maarif Basımevi, İstanbul 1938, s. 438.

olsaydım size beş para ödetmezdim, onun için en asgari masrafı yapmak mecburiyetindeyim, benim gördüğüm hizmet yalnız size değil, sizinle müşterek olan memleketime aittir” demiştir. “Ben bir talebe olduğumdan kendisine fazla dâvetler yapamıyordum, fakat o, en basit şeylerle iktifa ediyordu. Bir gün akşam yemeğini bulunduğu otelde yerken beni de dâvet etmişti. Ben yemek listesinde en basit ve oldukça ucuz bir şey ısmarlamış ve bununla iktifa etmiştim. Yemek bittikten sonra garson hesabı getirdi, çünkü her defasında o, hesap pusulasını imza ediyormuş. Bana tercüme ettirerek garsona bu hesaptan benim masrafımı çıkarmasını, onu kendisi ödeyeceğini bildirdi, garson buna lüzum olmadığını söylediği halde Şair Âkif ısrar etti ve çantasında bulunan bir kaç marktan benim yemek paramı ödedi.”¹

-“Eğer babama sövseydi affederim ama peygamberime sövmek...”

Bu arada, dönemin önemli tartışmalarından biri olan “Tarih-i Kadim” tartışmasından da bahsetmek gerekir. 1901-1908 yılları arasında en buhranlı devresini yaşayan ve inzivaya çekilen Tevfik Fikret’in, tarihi değerlere, kahramanlara, zaferlere, bayraklara ve bu arada dine ve inançlara lanetler yağdıran “Tarih-i Kadim” şiiri, Meşrutiyet’ten sonra basılmış ve birçok dindar aydınının mensur ve manzum reddiyeler yazmasına sebep olmuştur. Mehmed Âkif de Süleymaniye Kürsüsünde adlı kitabında konuştuğu vaize:

*“Şimdi Allâh’a söver... Sonra biraz bol para ver:
Hiç utanmaz, Protestanlara zangoçluk eder”²*

dizelerini söyler. Tevfik Fikret’in Protestanlara ait olan Robert Koleji’nde öğretmenliğe başlaması, Mehmed Âkif Ersoy’la aralarının açılmasına sebep olmuştur. Bu yetmezmiş gibi, Fikret’in “Tarih-i Kadim” şiirinin elden ele doluşmaya başlamasıyla Âkif dayanamaz ve Süleymaniye Kürsüsünde, hem vaizin ağzından bu sözleri söyler hem de Fikret’e zangoç sıfatı verir. Fikret de “Tarih-i Kadime Zeyl”de ona Molla Sırat adını takmıştır.

Tevfik Fikret bu mısralara, iki yıllık bir aradan sonra 1914 yılı sonlarında “Tarih-i Kadim’e Zeyl” adını taşıyan seksen mısralık bir manzume ile cevap verir. Başlığın altında “Molla Sırat’a” ithâfı bulunmaktadır. Mehmed Âkif de “Berlin Hatıralarında” Fikret’e cevap vermiş ancak Tevfik Fikret’in “Tarih-i Kadim” ve “Tarih-i Kadim’e Zeyl” adlı şiirlerine cevap olarak yazdığı, “Fakat

¹ Hilmi Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle Mehmed Âkif*, İstanbul 1958, s. 171-172.

² Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat, Süleymaniye Kürsüsünde*, Ötüken Neşriyat, Haz. Salim Çonoğlu, Mayıs 2021, s. 276.

bu, ırzını dellâla vermiş, alçaklar” mısraıyla başlayıp “Paçavralar ki nigâh ürperrir temasından!” mısraıyla biten bu doksan sekiz dizeyi kitap baskılarına almamıştır.

Mithat Cemal, Âkif’e, “Bu mısralar sen değilsin, konuşurken bile kim-senin aleyhinde söyleyemeyeceğin sözleri niçin yazdın?” dediğinde Âkif’in: “Yırtılır ey kitab-ı köhne, yarın/Medfen-i fikr olan sahifelerin” mısralarını işaret ederek, bu beyit aylarca beynimde öttü. Bu adam benim peygamberime sövdü. Eğer babama sövseydi affederim ama peygamberime sövmek...” dediğini nakletmektedir.¹

-“Çıkınca karşıma Cânân’ımın yeşil yurdu”*

Mehmed Âkif, aynı teşkilâtın verdiği diğer bir görevle, Arabistan’da başlayan Şerif Hüseyin isyanına karşı devlete bağlı kabilelerin desteğinin devamını sağlamak amacıyla teşkilât başkanı Eşref Sencer’in (Kuşçubaşı) idaresindeki bir heyetle 1915 Mayıs’ında Necid bölgesine (Riyad) gider. Dört buçuk ay süren bu seyahatin devamında ikinci defa ziyaret ettiği Medine ve Ravza-i Mutahhara’nın uyandırdığı duygularla, Cenap Şahabettin ve Süleyman Nazif gibi edebiyatçıların bir şaheser olarak nitelediği “Necid Çöllerinden Medine’ye” adlı manzumesini kaleme alır.²

Mehmed Âkif’in Necid seyahati dönüşünde yayımlanan ve “Berlin Hatıraları”nın altıncı bölümünün çıktığı 25 Kasım 1915 tarihli 352. sayısından sonra 11 Mayıs 1916’ya kadar Sebilürreşât altı ay çıkmaz. Dergi tekrar yayına başlanan 353. sayısında bu durumu kâğıt kıtlığı ve parasızlıkla izah etmiştir. Sekiz sayfaya inen ve aralıklarla çıkmaya çalışan Sebilürreşât haftada bir çıkar hale geldiği sırada, 26 Ekim 1916 tarihli 360. sayısından sonra yayımını durdurur ve 4 Temmuz 1918’e kadar yirmi ay hiç yayımlanmaz. Ancak yirmi aylık aradan sonra 4 Temmuz 1918’de 361. sayısıyla dergi tekrar çıkmaya başlar.

Sebilürreşât 1917 yılında kapatıldıktan sonra Âkif, Safahat’ın beşinci kitabı olan Hatıralar’ı yayımlar.³

Hatıralar, Âkif’in Arabistan, Mısır, Medine ve Berlin’e yaptığı seyahatleri 1914-1915 yılları arasında manzum hikâyeler haline getirmesiyle meydana gelmiş bir kitaptır. Balkan Harbi ve ardından gelen I. Dünya Savaşı’nın sebep

¹ Hikmet Tanyu, *Tevfik Fikret ve Din*, İrfan Yayınevi, İstanbul 1972, s. 140.

* Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat, Beşinci Kitap Hatıralar*, Ötüken Neşriyat, Haz. Salim Çonoğlu, Mayıs 2021, s. 472.

² M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s.50-77.

³ *Hatıralar*, İstanbul, Zilhicce 1335, Necm-i istikbal Matbaası.

olduğu felaketler, Âkif'e, eserin başındaki yedi manzumeyi yazdırmıştır. Eserin sekizinci manzumesi "El-Uksur'da", 1914 yılındaki Mısır seyahati sırasında karşılaştığı Luksor Harabeleri'nin verdiği ilhamla yazılmıştır. Ancak, onun düşüncelerini yansıtmaması bakımından eserin büyük bir kısmını teşkil eden "Berlin Hatıraları" ve dini lirizm açısından "Necid Çöllerinden Medine'ye" adlı manzumeleri önemlidir. "Berlin Hatıraları"nda Garp'ı ve Şark'ı karşılaştıran Âkif, Alman toplumunun ileride olmasının en büyük sebebi olarak "birlik" düşüncesini görür. Bizde ise tam tersidir. Ayrıca bizim geri kalışımızın sebeplerinden bahsederken, maarif sistemimizin gençleri hayattan uzak ve tüketici olarak yetiştirdiğini, yeni edebiyatın iyilik yerine kötülük yaydığını, özellikle İngilizlerin aramıza tefrika soktuğunu ve bu durumların sonucunda düşman donanmasının Çanakkale açıklarına gelip dayandığını ifade eder. Eserin son manzumesi Necid Çöllerinden Medine'ye ise Âkif'in 1915 yılında Medine'yi ve Hazret-i Muhammed'in kabrini ikinci kez ziyaret ederken hissettiklerinin yansımasıdır.

-“Diri bir yanda uzanmış, ölü bir yanda sefil.”*

Mehmed Âkif, geçim sıkıntısı sebebiyle bir zamandan beri, kira vermemek için, annesinin Sarıgözel'deki üç odalı evinde oturmaktadır. 1918 yılı başlarında büyük kızı Cemile'yi Ömer Rıza Doğrul'la evlendirir. Damat da gelince, zaten yetersiz olan küçük eve aile sığmaz. Yaz başında hep birlikte, biraz ferahlamak için Heybeliada'ya taşınırlar.¹

31 Mayıs 1918'de çıkan büyük Cibali-Fâtih yangınında, yedi bin beş yüz evle birlikte, Sarıgözel'deki küçük bina ikinci defa yanmış ve sadece arsası kalmıştır. Bunun üzerine 1918-1919 kışını da Heybeliada'da geçirdikten sonra, yazın Çengelköyü'ne taşınırlar. Çengelköyü ve Beylerbeyi muhiti Âkif'in çok iyi tanıdığı ve pek çok dostunun bulunduğu bir yerdir. Mehmed Âkif, 10 Nisan 1920'de Millî Mücadele'ye katılmak için yola çıktığında burada oturmaktadır. Savaş sona erip Birinci Meclis dağıldıktan sonra 1923 Mayıs'ında İstanbul'a dönünce Beylerbeyi'nde oturmuş, oradan da Mısır'a gitmiştir.²

Âkif, Mütareke döneminde Sebilürreşât'ın 4 Temmuz 1918 tarihinde tekrar yayımlanmaya başlamasıyla ilk sayısında "Necid Çöllerinden Medine'ye" şiirinin tamamını yayımlar. Ardından "Berlin Hatıraları"nın dergide çıkmamış olan son üç bölümü ve bir manzum tefsir yayımlanır. 15 Kasım-5 Aralık tarih-

* Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat, Altıncı Kitap Âsım*, Ötüken Neşriyat, Haz. Salim Çonoğlu, Mayıs 2021, s. 531.

¹ Ömer Rıza Doğrul, "Mehmed Âkif Şahsi ve Aile Hayatı", Eşref Edip (Fergan), *Mehmed Âkif, Hayatı, Eserleri ve 60 Muharirin Yazıları*, c. 1, Maarif Basımevi, İstanbul 1938, s. 444.

² A.g.e., s. 448.

lerinde çıkan dört sayıda ise Said Halim Paşa'nın meşhur "İslamlaşmak" adlı eserini Fransızcadan tercüme ederek yayımlar.

1918 Temmuz'unda Mekke Emiri Şerif Ali Haydar Paşa'nın daveti üzerine İzmirli İsmail Hakkı Bey'le birlikte Lübnan'da bulunur. Düzdağ, bu gezi için şunları söylemektedir:

*"İzmirli İsmail Hakkı Bey, daha önceki senelerde, Şerif Ali Haydar Paşa'nın iki oğlu Muhyiddin ve Abdülmecid Beylerin hocası olduğu için, Ali Haydar Paşa'nın tanışmak arzusu üzerine, Mehmed Âkif'i de onların Çamlıca'daki köşklerine götürmüştü. Âkif, büyük bir mûsikîşinas olan Şerif Muhiyyidin'in (Targan, 1892- 1967) ud çalışma hayran olmuştu... Aliye'ye de bu âilenin dâveti üzerine gitmişlerdi. Âkif daha sonra "Gölgeler"i de "Şerif Muhyiddin"e ithâf edecektir. Safahat'ın son şiiri olan "San'atkâr" da bu zâtın başından geçen bir vak'a üzerine nazm olunmuştur."*¹

Mehmed Âkif, Beyrut'ta bulunduğu sırada şeyhülislâmlığa bağlı dinî-akademik bir kuruluş olan Dârü'l-Hikmeti'l-İslamiyye'nin başkâtipliğine atanır ve dönüşünde de Ağustos 1918'de bu kuruldaki görevine başlar.² Mehmed Âkif, Ocak 1920'de kuruluşun aslî üyesi olmuş ve müessesenin yayın organı olan Ceride-i İlmiyye'nin idaresini de üstlenmiştir. Bu arada İstanbul Darülfünununda Maarif Nezareti'ne bağlı olarak kurulan Kamus-ı Arabî Heyeti üyeleri arasında yer almış,³ ancak, Anadolu'ya geçtiği anlaşıncı 3 Mayıs 1920'de bu görevinden azl olunmuştur.

Mehmed Âkif, 18 Eylül 1919'dan itibaren, en büyük ve en önemli eseri olan Âsım'ın neşrine başlamıştır. Âsım'ın yazılması 1919-1924 yılları boyunca devam eder.

"Bugün Bir Serserisin, Derbedersin Kendi Yurdunda!"*

I. Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devleti aleyhine sonuçlanması ve ardından memleketin işgaliyle başlayan zorlu süreç, Yunanlıların İzmir'i işgali, Mehmed Âkif Ersoy'u Millî Mücadele saflarında yer almaya yönlendirmiştir. Kaldı ki kendisi de İstanbul'da sadece makaleler kaleme alarak bu olumsuz durumun üstesinden gelineceğine inanmamaktadır. Böylece 1920 yılı Ocak sonunda Eşref Edip'le birlikte Balıkesir'e giden Mehmed Âkif burada Zağnos

¹ M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 77-78.

² Mehmet Emin Uludağ-Deniz Polater, "Dârü'l-hikmeti'l-İslamiyye ve Mehmed Âkif", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, yıl 6, sayı 13, güz 2020, s. 236.

³ Orhan Okay-M. Ertuğrul Düzdağ, "Mehmed Âkif Ersoy", *İslam Ansiklopedisi*, 2003, c. 28, s.432-439.

* Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat, Yedinci Kitap Gölgeler*, Ötüken Neşriyat, Haz. Salim Çonoğlu, Mayıs 2021, s. 489.

Paşa Camii'nde kürsüye çıkarak halka hitap eder. "Ey Müslüman" hitabıyla konuşmasına başlayan Âkif, "Cihan altüst olurken seyre baktın öyle durdun da; bugün bir serserisin, derbedersin kendi yurdunda!"¹ diye başlayan şiiri okumuş ve halkı Millî Mücadele saflarında birleşmeye çağırmıştır. Bu hitap, İzmir'de Doğru gazetesinin 1 Şubat 1920 sayısında da yayımlanmıştır:

"Euzubillahimineşşeytanirracim. Bismillahirrahmanirrahim. "İnnal-lahe ve melaiketehu yusalluna alennebi ya eyyühellezina amenu sallu aleyhi ve sellimu teslima" [Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber'e salât ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salât edin, selam edin. (Ahzab Suresi, Ayet: 56)] Allahumme salli ve sellim ve barik alâ hatemil enbiya-i velmürselin" (Allah'ım Son Nebi ve Resul olan Peygamberimize salât ve selam eyle ve onu mübarek kıl.)

Ey Müslüman!

*Cihan alt üst olurken seyre baktın, öyle durdun da,
Bugün bir serserisin, derbedersin kendi yurdunda!
Hayat elbette hakkın... Lâkin ettir haykırıp ihkak;
Sağırdır kubbeler, bir ses duyar: Dava-yı istihkak.
Bu milyarlarca davadan ki, inler dağlar, enginler;
Oturmuş ağlayan avare bir masumu kim dinler?
Emeklerken sabi tavrıyla topraklarda sen, hâlâ;
Beşer doğrulmuş etmiş, bir de baktın cevvi istila:
Yanardağlar uçurmuş gezdirir beyninde dünyanın;
Cehennemler batırmış yüzdürür kalbinde deryanın;
Deşer afakı, bir şeyler sezer esrar-ı kudretten;
Eşer amakı, izler keşfeder edvar-ı hilkatten.
Zemin mahkûmu olmuştur, zaman mahkûmu olmakta;
O heyhat, istiyor hâkim kesilmek bud-ı mutlakta!
Tabiat bin çelik bâzûya sahipken, cılız bir kol,
Ne kahir saltanat sürmektedir, bak bak da hayran ol!
Hayır, bir kol değil, binlerce, milyonlarca kollardır,
Yek-ahenk olmuş işler, çünkü birleşmekte muztardır:
Bugün ferdî mesâînin bütün mahsulü bir hüsrân,*

¹ "Alınlar Terlemeli", Sebülürreşâd'da "Hasbîhâl" başlığıyla yayımlanmıştır. (nu. 372, 26 Zilhicce 1336 /3 Teşrin-i evvel 1334/3 Ekim 1918, s. 137); Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat, Gölgeler*, Ötüken Neşriyat, Haz. Salim Çonoğlu, Mayıs 2021, s. 589.

Birer beyhude yaştır damlayan efradın alnından!
 Cihan artık değişmiş, infiradın yoktur imkanı,
 Göçüp mamurelerden boylasan, hatta beyabanı.
 Yaşanmaz böyle tek tek, devr-i hazır: Devr-i cemiyet.
 Gebermek istemezsen, yoksa izmihlâl için niyet,
 Şu vahdet tarumar olsun deyip saldırma İslam'a;
 Uzaklaşsan da imandan, cemaatten uzaklaşma.
 İşit, bir hükm-i kat'î var ki istinafa yok meydan:
 'Cemaatten uzaklaşmak, uzaklaşmaktır Allah'tan.'
 Nedir iman kadar yükselterek alçak bir ilhadı,
 Perişan eylemek zaten perişan olmuş ahadı?
 Nasıl yekpare milletler var etrafında bir seyret,
 Nasıl tevhid-i ahenk eyliyorlar, bak da al ibret.
 Gebermek istiyorsan başka.. Lâkin korkarım, yandın.
 Ya sen mahkûm iken, sağlık, ölüm hak mıdır sandın?
 Zimamın hangi ellerdeyse artık onlarınsın sen;
 Behimi bir tahammül varlığından en büyük hissen!
 Ezilmek, inlemek, yatmak, sürünmek var ki âdettir;
 Ölüm dünyada mahkûmîne en son bir saadettir.
 Desen bin kere "insanım!" o kanmaz, hem niçin kansın?
 Ya sen hürriyetin, hakkın masun oldukça insansın.
 Bu hürriyet, bu hak bizden bugün aheng-i sa'y ister;
 Değil üç dört alından, hep alınlardan boşansın ter.

Evet, biz Müslümanlar cihan çalışırken, didinirken, uğraşırken, namütenahi terakkiyat namütenahi inkılaplar geçirirken uzaktan seyirci sıfatıyla baktık. Bilhassa şu son senelerde başımıza birçok felaketler yağdı. Elan çilemizi doldurmadık. Sebebi? Hep seyirci kalmamız, umur-ı diniye olduğu gibi umur-ı dünyaya karşı da bigâne durmamızdır. Hayat, herkesin hakkıdır. Evet, bütün mahlûkat-ı ilahiye hakk-ı hayata maliktir. O halde Allah'ın diğer mahlûkları arasında biz de yaşamakta haklıyız. Lâkin bilirsiniz ki haklı olmak başka, haklı çıkmak yine başkadır. Herhangi hak olursa olsun ihkak olunmadıkça sahibine hiçbir menfaat temin etmez. Bugün hangi milletin mahkeme-i adaletine koşsanız elinizde kuvvetiniz varsa derdinizi duyurabilirsiniz. Yok, böyle yapmaz da ağlarsanız;

onun hiss-i insaniyetine, hiss-i medeniyetine ilticaya kalkışırsanız hüsrandan başka bir netice elde edemezsiniz. İstihkak davasını yükseltebilir misin, herhangi mahkemeye gitsen haklısın. Yoksa milyonlarca milyarlarca mahlûk: - “Yaşamak hakkımdır, bu hakkı benden kimse alamaz” diye haykırıp dururken senin, benim gibi bir miskin bir köşede ağlamış, inlemiş merhamet dilemiş... Hiç tesiri olmaz, hatta duyulmaz. Çocuk yürümezden evvel bilirsiniz ki emekler. Biz Müslümanlar da tıpkı henüz doğrulamayan, yürümeyen sabiler gibi yerlerde emekler dururken bir de gözümüzü açtık, gördük ki etrafımızdaki milletler göklerde uçuyorlar. Gelip çöldeki masumların tepesine ateşler yağdırıyorlar. Biz Bandırma’dan İstanbul’a kadar adamakıllı vapur işletemezken herifler bahr-i muhitî altından geçiyorlar. NivYork’tan (New York) dalıyor, Hamburg’tan çıkıyorlar ki aradaki mesafe bizim vapurların ayağıyla bir aylık yoldur. Berlin’den uçuyorlar Trabzon’a konuyorlar. Biz ise hâlâ yeryüzündeki yürümeyi temin edemedik. Tabiat bin çelik bazuya sahipken insanın bir cılız kolu nasıl kâinata hâkim oluyor? Nasıl bu kadar kuva-yı tabiyyeyi hükmü altına alıyor? Hayır, yanlıştın var. Bu kadar işleri gören bir kol değil binlerce, milyonlarca koldur. Bunların hepsi bir araya gelmiş, teşrik-i mesai etmişler, geceli gündüzlü çalışıyorlar, uğraşıyorlar. Çünkü anlamışlar ki birleşmeseler kendilerini her taraftan kuşatan tehlikelere karşı duramayacaklar. Demek birleşmekte zaruret var. Bu ıztırar olmasaydı birleşmeleri de mümkün olmazdı. İşte biz şimdi derdimizin başını bulduk. Başkaları zarureti görünce birleşmişler, biz ise o zarureti görmediğimiz için bu birliği vücuda getirememişiz yahut gördüğümüz halde temini vahdet cihetine yanaşmamışız. Bugün hayatın, maişetin, ihtiyacatın aldığı tarz itibarıyla bir insan tek başına bir iş göremiyor. Bütün işler, şirketler, cemiyetler, milletler tarafından meydana getiriliyor. Ne fabrikalar, ne demiryolları, ne vapurlar, ne limanlar, ne hastaneler, ne camiler, ne mektepler, ne ticaretler, ne de din ve vatani müdafa edecek toplar, tüfekler, cephaneler... Elhasıl hiçbir şey ferdi sa’y ile yani tek başına çalışmakla kabil olamıyor. Bugün hayat öyle bir şekil almış ki tek başına çalışan bir adamın alnından damlayan terler tıpkı gözyaşı gibi dökülüp gidiyor, hiçbir fayda temin etmiyor. Ne zaman bir yere gelmiş binlerce alın birden terlerse işte o vakit bu sa’yın yeryüzünde bir eseri, bir izi görülebiliyor. Mademki tek başına sarf olunan mesainin kıymeti yoktur, biz de aramızda vahdeti temin ederek topluca çalışmaya koyulmalıyız. Cemaatsiz yaşamaya, cemaatten ayrılmaya gelmez. Cemaat-i İslamiye’nin ke-

safet peyda etmesi için çalışmalıyız. Ufak sebeplerle birbirine küsmemeli. Biliyorsunuz ki yabancılar asırlardan beri tefrika tohumlarını aramıza serptiler. Bir hayli de mahsul aldılar. Biz gözümüzü açsaydık bugün altında inim inim inlediğimiz şu felaketleri elbette görmeyecektik. Her ne ise geçmişe esefin faydası yoktur. Maziden yalnız ibret alınır. Eğer Müslümanlar yaşamak istiyorlarsa cemaat arasında nifaka, şikaka, dargınlığa, küskünlüğe, ayrılığa, gayrılığa meydan açabilecek en ufak sözlerden, en ehemmiyetsiz görünen hareketlerden bile çekinmelidirler. Yok, yaşamak istemezlerse ona diyecek yok. Ancak bu hal ile insan gibi yaşamak elde olmadığı gibi yaşamamak da elde değildir. Çünkü biz maazallah hakk-ı hayatımızı kaybettiğimiz gün mahkûmiyet felaketine düşeriz ki bizi tahakkümleri altına alanların nazarında behaimden farkımız kalmaz. Hayvan gibi bizi kendi hesaplarına işletirler, sırtımızdan menfaatlerini temin ederler. Dünyanın yedi iklim dört köşesinden sürü sürü, ordu ordu getirilmiş renk renk mahkûm milletlerin ne halde bulunduklarını gözlerimizle gördük. Maazallah sonra biz de onlar gibi oluruz. Biz sığırlarımızı beygirlerimizi nasıl kullanıyorsak onlar da bizi öylece kullanırlar. Acaba biz Müslümanlar niçin bu hale düştük? Bunun illetini ben şöyle görüyorum: Doğduğumuz günden itibaren babalarımız, analarımız, hocalarımız, siyasilerimiz, ediplerimiz, şairlerimiz, muharrirlerimiz bize istikbal için ümit verecek bir şey söylemediler. Ben çocukluğumdan beri: - “Biz yaşamayız. Avrupalılar terakki eylemiş. Siz çok fena günler göreceksiniz!” Nakaratından başka bir şey işitmedim.

- “Çocuklar, siz geceli gündüzlü çalışınız ki bu memleket kurtulsun” diye sizleri sa’ye, mücahedeye sevk edecekleri yerde rastgelen adam ruhlarımıza kalplerimize yeis mayası aşıladı. Garbın terakkiyatından bahsederlerken diyeceklerdi ki: - “Evlatlar, görüyorsunuz ya, Avrupalılarla bizim aramızda çok mesafe var. Bu mesafeyi telafi edecek surette çalışınız. Yoksa daha geride kalır, mahvolursunuz. Sakın meyus olmayınız. Sakın azminize fütur getirmeyiniz!” Evet, böyle diyeceklerdi. Lakin demediler, bilakis yüz binlerce halk bu devletin batacağını kail idi. Bir taraftan Avrupalıların terakkiyatı gözlerimizi kamaştırdı. Diğer taraftan muhitimizin bu gibi makûs telkinleri sinirlerimizi uyuşturdu. Onun için ileri gidemedik. Hâlâ o yeis ruhlarımızda hükümandır. Hiç biz Kitabullah’ı düşünmedik. O Kitabullah ki birçok ayat-ı celilesiyle ümmet-i İslamiye’yi yeisten, azimsizlikten, tahzir ediyor. Esta’îzübillah (“Euzü besmele” okuyarak Allah’a sığınırım) “Ya beniyye’zhebu fe tehassesu min Yusufe

ve ehiyhi ve la tey'esu min ravhillah innehu lâ yey'esu min ravhillahi illel kavmül kâfirun" (Yusuf Suresi, Ayet: 87) "Oğullarım gidiniz, Yusuf'la kardeşini araştırınız. Sakın Allah'ın inayetinden ümidinizi kesmeyiniz. Zira şunu iyi biliniz ki kâfirlerden başkası Allah'ın inayetinden ümidini kesemez." Demek ki bir Müslüman için Allah'ın inayetinden, merhametinden ümidi kesmek küfürdür. Sonra sure-i Hicr "Sale ve men yaknetu min rahmeti Rabbihi illed dallun [Dedi ki: "Rabbinin rahmetinden, sapıklardan başka kim ümit keser?" (Hicr Suresi, Ayet: 56)] buyruluyor. Bu ayet-i kerime Hazret-i İbrahim'in lisanından varit olmuştur. Melekler: "Allah sana halim selim, hayırlı bir oğul ihsan edecektir." dediler. O da "Ben artık doksan yaşına geldim. Bundan sonra çocuğum olur mu?" deyince "Bizim sana verdiğimiz müjde haktır, doğrudur. Sakın bu saatin husûl bulacağından ümidini kesme. Allah'ın inayetinden yeise düşme" dediler. Bunun üzerine Hazret-i İbrahim: "Hâşâ, Cenab-ı Hakk'ın inayetinden, kereminden ancak dalale düşenler ümidini kesebilir, yeise düşebilir. Erbab-ı iman için yeise düşmek imkanı yoktur. Velhasıl nazar-ı İslam'da Allah'tan ümidi kesmek haramdır. Haram da değil, küfürdür, şirktir. Ancak Mevla'nın merhametine bel bağlayarak emrettiği tariki tutmamak tabii caiz olmaz. Allah'ın inayetini temenni için elbette o inayete -velev cüzi olsun- istihkak lazım. Feyyazda buhl yoktur. Şu kadar var ki o feyze istidat şarttır. Kitabullah'ta "Vellezîne câhedû finâ le nehdiyennehum subulenâ ve innallâhe le meal muhsinîn. [Bizim uğrumuzda cihat edenler var ya, biz onları mutlaka yollarımıza ileteceğiz. Şüphesiz Allah mutlaka iyilik yapanlarla beraberdur (Ankebut Suresi, Ayet: 69)] buyruluyor. Evet, bu ayet-i kerime sarahaten gösteriyor ki Allah yolunda, Hakk yolunda mücadele edenler için tevfik, hidayet mevcuttur, muhakkaktır. O halde daha ne istiyoruz? Ne için bu feyze, bu inayete kabiliyet gösterebilmek için çalışmıyoruz?

Bu dünyada hiçbir şeye güvenilmez. Ne servete, ne sıhhate, ne akla, ne ilme, ne ahlaka. Elhasıl hiçbir şeye dayanılmaz. Bakarsınız: Milyonlarca servet mahvolur, en metin sıhhatler bir an içinde devrilir; en temiz huylar değişir, kirlenir. Hülâsa maddi, manevî, ruhani, cismani, ne varsa hiçbirini için beka tasavvur edilemez. Kaviyyüşşekime hükûmetler çöker. Dünyaya meydan okuyan saltanatlar bakarsınız yıkılır gider.

Dünyaları huzurunda titreten bu kudretler bir varmış bir yokmuş sırasına girer. Güvenilecek, dayanacak bir şey vardır ki o da an-

cak Allah'ın merhameti Allah'ın inayetidir. Evamir-i ilâhîye inkiyat etmeli, nevahiden sakınmalı. Cemaat-i İslamiye el ele vermeli, çalışmalı. Evet, vahdet lazımdır; dünya için de ahiret için de. İslam bundan bin üç yüz elli sene evvel dünyanın en ücra bir köşesinde karanlıklar arasından bir kandil gibi parladı. Pek az zaman içinde o kandil büyüdü, bedir oldu. Daha büyüdü güneş oldu. Nuru bütün kâinatı kapladı. Yirmi beş sene zarfında yirmi beş bin senelik bir tealiye mazhar oldu. Bu mazhariyetin sırrı sahabe-i kiram rıdvannullahi aleyhim ecmain (Allah hepsinden razı olsun) hazeratının el birliği ile çalışmaları idi. İslam'dan evvel aralarında senelerce, hatta asırlarca süren birçok kanlı muharebeleri intaç eden ne kadar kabile gürültüleri aşiret kavgaları varsa hepsini unuttular. Bilirsiniz ki Ashab-ı Kiram iki kısımdır: Ensar, Muhacirin. Bu isimler Cenab-ı Hakk tarafından kendilerine verilmiştir. "Ensar" esasen Medine'de bulunanlardır. "Muhacirin" evvelce Mekkeli olup da müşriklerin eza ve cefasından dolayı Aleyhissalatu Vesselam Efendimiz'in arkasından Medine'ye hicret edenlerdir. Bu Ensar'ın muhacirlere karşı yaptıkları fedakârlıkların tarih-i âlemde hiçbir misli görülmemiştir. Ensar-ı kiram "Evs" ile "Hazrec" kabilesine mensuptur. Bu iki kabile esasen amca çocuklarıdır. Lakin mürur-ı zaman ile Evsîlik-Hazrecîlik meselesi bu iki kabileyi birbirine düşman yaptı. Değil akvamı iptidaiye en terakki etmiş milletlerde bile, asabiyet gürültüleri en müthiş muhasamata sebebiyet verir. İşte bunların beynlerindeki muharebe yüz seneden fazla devam etti. Hatta hicretten bir sene evvel de aynı harp tazelenmişti. Bunlar şeref-i İslam ile müşerref olunca İslam onları barıştırdı. Kardeş oldular. Peygamber aleyhisselama zahir oldular: İslamı neşr için feda-yı can etmeye başladılar. Sahabe-i kiram efendilerimizin giydikleri libaslar neresinden eskirdi, bilir misiniz? Omuzlarından. Çünkü daima cemaatle kıldıkları namazda saflar adeta sabun kalıpları gibi idi. O ayrı ayrı vücutlar yekpare birer duvar kesilirdi. Aralarından su sızmaz hava geçemezdi. Görüyorsunuz ya, Aleyhissalatu Vesselam Efendimiz'in safları düzeltmeye atıf buyurdıkları ehemmiyet neden dolayı imiş. Hep cemaat-i Müslimin arasındaki vahdeti temin etmiş.

Fakat Müslümanların bu hali o zaman Medine'de bulunan Yahudilerin hiç hoşuna gitmiyordu. Hatta günün birinde şöyle bir vaka oldu: İhtiyar Yahudi'nin biri baktı ki Ensar-ı kiramdan birkaç genç bir arada oturmuşlar, tasavvur edilemeyecek bir samimiyetle konuşuyorlar, musahabe ediyorlar. Herif bunu görünce İslam'ın atisinden kendi hesabına ürktü. İçi gıcıkladı. - "Ne olacak bu?" dedi.

İş biraz daha giderse bize ekmek kalmayacak... Bunun üzerine bir delikanlı Yahudi buldu. - "Git, şunlara Evs-Hazrec arasındaki vukuatı hatırlat, geç" dedi. O da gitti. Her iki tarafa ait şairlerin vaktiyle olup biten maceraları musavver olmak üzere söylemiş oldukları şiirleri okudu. Bunun üzerine gençlik saikasıyla her iki tarafın kabadayılık damarları galeyana geldi. Her biri kendi kabilesinin kahramanlığını sayıp dökmeye başladı: İş alevlendi. Hatta biri: - "İsterseniz o geçmiş vakaları tazeleyebiliriz." Sözünü ortaya attı bunun üzerine ötekileri: - "Hay hay! Sizden ne korkumuz var!" dediler. Hepsi ayaklandılar, silahlarını alıp Medine haricindeki taşlık bir vadiye çıktılar. Muharebe başlamak üzereyken vakadan haberdar olan Aleyhissalatu Vesselam Efendimiz hemen oraya koştular. Hazret-i Peygamberi görünce her iki taraf durdu. Aleyhissalatu Vesselam Efendimiz yüksekçe bir yere çıkarak: - Ey Müslümanlar! Allah'tan korkunuz, Allah'tan korkunuz! Aklınızı başınıza alınız, daha ben sağ iken henüz aranızda bulunuyorken cahiliyet davalarıyla mı ayaklanıyorsunuz. Bu hareketlerinizin akıbeti nereye varacağını düşünmüyor musunuz?.. Mealinde gayet müessir, gayet belîğ muhtasar bir hutbe irat buyurdular. Bunun üzerine her iki tarafın akli başına geldi. Yaptıklarından nadim olarak ağlaşa ağlaşa sarmaşıp barıştılar. İşte bu vakayı müteakiben şu ayat-ı celile nazil oldu ki: "Ya eyyühellezine amenu in tütıy'u ferıkam minellezine... lealleküm tehtedun" (Al-i İmran Suresi, Ayet: 100, 101, 102, 103) Bu ayetlerin meal-i kerimi şöyledir: "Ey Müslümanlar, kendilerine sizden evvel kitap gönderilenlerden bir kısmına uyacak olursanız siz şeref-i imanla müşerref olmuşken onlar sizi yeniden neuzubillah küfre sokarlar. Ya siz henüz aranızda Cenab-ı Hakk'ın ayat-ı celilesi okunup dururken, Allah'ın Peygamberi içinizde yaşıyorken nasıl bu suretle küfür yolunu tutarsınız? Kim Allah'ın gönderdiği rabıtaya sınımsız sarılacak olursa doğru yolu bulmuş olur. Ey Müslümanlar, Allah'tan nasıl korkmak icap ederse öylece korkunuz! Ve ancak Müslüman olarak Müslümanlıkta can veriniz. Sonra hepiniz birden habl-ı ilâhîye sınımsız sarılınız. Sakın aranızda ayrılık gayrılık girmesine meydan bırakmayınız. Allah'ın hakkınızdaki nimeti düşününüz. Hani sizler birbirinize düşman idiniz; Cenab-ı Hakk kalplerinizi feyz-i İslam ile birleştirdi de onun saye-i nimetinde kardeş oldunuz. Hani sizler bir zaman ateş çukurunun ta kenarına kadar gelmiştiniz de Cenab-ı Hakk sizi oradan kurtarmıştı. İşte, belki tarik-i hidayeti bulursunuz diye, Cenab-ı Hakk ayet-i celilesini size böyle sarîh olarak tebliğ buyuruyor. İşte bin üç yüz bu kadar sene evvel nazil olan

bu ayet-i celilenin hükmü kıyamete kadar bakidir. Sebeb-i nüzulü olan vaka maalesef tekerrür edip duruyor. Binaenaleyh Müslümanlar arasında ayrılığı gayrılığı mucip olacak en ufak hadiselerden, dargınlığı intaç edecek en hafif hareketlerden, sözlerden katiyen çekinmelidir. Fırkacılık, bunlar artık susmalı. El birliği ile bugün vatanı müdafaa etmeli. Asla meyas olmamalı. Emin olmalıyız ki canla başla çalışırsak aradaki esbab-ı tefrikayı kaldıracak olursak vatan-ı İslamı kurtarırsak. İnşallah bundan sonra âlem-i İslam hakkındaki tecelli-i celal cemale inkılap edecektir. Önümüzde hamdolsun birçok beşaretler var. Bugün bütün Müslümanlar uyandı. Gerek dünyayı, gerek kendilerinin dünyadaki mevkilerini artık anlamaya başladı. Sonra gözleri büsbütün açıldı. Müslümanlar kendi başlarını kurtarmaya, kendi hakk-ı hayatlarını ihkak etmeye çalışmazlarsa kıyamete kadar zillet içinde, meskenet içinde kalacaklarını anladılar. Ona göre çalışmaya başladılar. Başkalarından merhamet, adalet dilenmenin mürüvvet-i insaniyet beklemenin pek beyhude olduğunu bilfiil gördüler; asırlardan beri dalmış oldukları uykudan artık silkiniyorlar. İnşallah bu intibah devam edecek, bütün cihan İslam'a yayılacak. Yakın zamanda bir gün gelecek ki İslam asırlardan beri kaybettiği şevketini, kudretini, azametini yine istirdat edecektir. Bütün aleyhimizdeki cereyanlar biraz değişmiş, eskisinden biraz daha iyileşmiş görünüyorsa, emin olunuz ki bu inkılap hep vatanı müdafaa yolunda maruf olan bu mücahedelerinizle âlem-i İslam'ın lehimizdeki galeyanları, tezahürleri sayesinde. Ey cemaat-i Müslimin! Memleketlerinizi kurtarmak için devam eden mücahedatınızda bir noktaya son derece dikkat etmelisiniz: Bu hareketlerin, bu himmetlerin sırf müdafaa-i din ve vatan gayesine müteveccih olduğu yar ve ağyar nazarında tamamıyla anlaşılmalıdır. Fırkacılık, menfaatçilik gibi hislerden külliyen müberra olduğuna yakındakilere uzaktakilere tamamıyla kanaat gelmelidir. Bu kanaati zerre kadar sarsacak bir harekete, bir söze kimse tarafından meydan verilmemelidir. Hususi emeller, hususi içtihatlar yine hususi olarak sahiplerinin kafasında, kalbinde kalmalıdır. Çünkü gaye birdir. Efrat tarafından o müşterek gayeye karşı gösterilecek ufacık bir inhıraf son derece muhtaç olduğumuz vahdeti temelinden sarsmaya kâfidir. Onun için bundan son derecede sakınmalıdır. Cemaat içinde herkesin uhdesine düşen bir vazife-i vataniye bir farize-i diniye vardır ki onu ifada zerre kadar ihmal göstermek caiz değildir. Bu hususta hiçbir fert kenara çekilerek seyirci kalamaz. Çünkü düşman kapılarımıza kadar dayanmış, onu kırıp içeri girmek, harim-i

namus ve şerefimizi çiğnemek istiyor. Bu namert taarruza karşı koymak kadın erkek, çoluk çocuk, genç ihtiyar... Her fert için farz-ı ayn olduğu bir lahza hatırdan çıkarılmamalıdır. Bugün herkes vüs'unu sarf ile mükelleftir. Osmanlı saltanatını i'lâ için "Karesi"nin, bu kahraman İslam muhitinin vaktiyle ne büyük fedakârlıklar gösterdiği herkesin malumudur. Rumeli'yi baştanbaşa fetheden hep bu topraktan yetişen babayiğitleri o kahraman ecdadın torunları olduğunuzu ispat etmelisiniz. Anadolu'yu müdafaa hususunda diğer vilayetlere ön ayak olmak şerefini siz ihraz ettiniz. Sa'yiniz meşkûrdur. İnşallah bu şan ve şeref kıyamete kadar artar gider. İnşallah vatanımızın haysiyeti, istiklali, saadeti, refahı, ümrani dünyalar durdukça masun ve mahfuz kalır. Allahümme'n-suru'l-İslam ve'l-Müslimin! Allahümme'nsur min nasraddin! Ve'h-zul min hazali'l-Müslimin! Rabbene'f-riğ aleyne sabren ve sebbit akdamena ve'n-surna ale'l-kavmi'l-kâfirin! Ve'l-hamdulillahi Rabbi'l-âlemin! (Allah'ım, İslam'a ve Müslümanlara yardım et! Zafer ve galibiyet ver! Allah'ım, dinine yardım et, onu üstün kıl! Müslümanların yardım etmeyerek kalleşlik yapanlarını, arkadaşlarını tehlikede bırakıp kaçanlarını da yardımsız bırak! Rabbimiz, sabır ver, ayaklarımızı sabit kıl, dayanıklı kıl! Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et! Hamd, şükran, âlemlerin, evrenin Rabbi, besleyeni, yetiştireni, terbiye edeni ve sahibi olanı Allah'adır.)¹

Hasan Basri Çantay, bu hitabenin memlekette büyük bir tesir yaptığından söz ederek, Âkif'in, Zağnos Paşa Camii'nde verdiği meşhur ve vatanperverane hitabeden sonra Darülmualimin'de de ayaküstü bir konuşma yaptığını ve talebeden birinin sanat hakkındaki telakkisini sorması üzerine: "Sanat için sanat düsturu ölmüştür. Cemiyete, hayata yaramayan sanat yerin dibine batsın." cevabını verdiğini söylemektedir.²

"Ankara'ya. Oradan Sizi Çağırıyorlar"

Hasan Basri Çantay'ın birkaç gün Âkif'i Balıkesir'de misafir etmesinin ardından Âkif ve Eşref Edip İstanbul'a dönerler.³ Mehmed Âkif, İstanbul'a döndükten sonra var gücüyle Millî Mücadele'ye destek sağlamaya devam eder. Ancak Balıkesir'deki vaazı sonrası eskisi gibi serbest hareket etmesi mümkün değildir. Bu yüzden Millî Mücadele'ye daha faydalı olabilmek için Anadolu'ya

¹ İzmir'e Doğru Gazetesi, 1 Şubat 1920, sayı 24, İzmir Büyükşehir Belediyesi, Kent Kitaplığı Dizisi, Ağustos 2010, S. 129-132.

² Hasan Basri Çantay, Âkifname (Mehmed Âkif), Ahmed Sait Matbaası, İstanbul: 1966, s. 52.

³ Hayreddin Karan, "Millî Mücadele'de Sebilürreşât", Sebilürreşât, c. 10-11, no.234-258, 1956-1957.

geçmek kararını verir. Böylece 1920 Nisan ayında bu kararını kesinleştiren ve bu düşüncesini sadece ailesi, Eşref Edip ve damadı Ömer Rıza'yla paylaşan Âkif,¹ 10 Nisan 1920 tarihinde İstanbul'dan ayrılır. 1 Temmuz 1936'da Yedigün dergisi adına Kandemir'in yaptığı bir mülakatta Âkif, "İstanbul'dan, mücadele aleyhine fetva çıktığı gün ayrılmıştım." demektedir.² Âkif, Eşref Edip'e de ayrılışının sebeplerini şöyle izah eder:

*"Artık burada duracak zaman değildir, gidip çalışmak lâzım. Bizim tarafımızdan halkı tenvire ihtiyaç varmış. Çağırıyorlar. Mutlaka gitmeliyiz. Ben yarın Ankara'ya hareket ediyorum. Hiç kimsenin haberi olmasın. Sen de idarehanedeki işlerini derle topla. Sebîlürreşâd klişesini al, arkamdan gel. Meşihattakilerle de temas et. Harekât- ı Millîye aleyhinde bir halt etmesinler."*³

Âkif'in Ankara'ya gidiş kararı almasıyla ilgili Eşref Edip şunları söylemektedir:

"O sıralarda bir gün rahmetli Âkif'le idarehanede konuşuyorken merhum Ali Şükrü geldi:

Haydi hazırlanınız, gidiyoruz, dedi.

Nereye? dedik.

-Ankara'ya. Oradan sizi çağırıyorlar. Paşa sizi istiyor. Sebîlürreşâd'ın Ankara'da neşrini istiyor. Sebîlürreşâd'ın Ankara'da intişârı, Millî Hareketin mânevî cephesini kuvvetlendirecektir.

Âkif'le bakiştık. Ali Şükrü kat'î bir lisanla Hiç düşünmeyiniz, gideceğiz, herhalde gideceğiz.

Âkif sordu: - Nasıl gideceğiz?

Ali Şükrü cevap verdi: - Basbayağı gideceğiz. Biz ikimiz Üsküdar'dan yola çıkacağız. İngiliz hatlarını yarararak geçeceğiz. Eşref de sonra gelir. Burada işleri yoluna koyar, Karadeniz tarikiyle İnebolu'ya çıkar, oradan gelir.

Âkif bana: - Ne dersin? dedi.

¹ Ömer Rıza Doğrul, "Mehmed Âkif Şahsi ve Aile Hayatı", Eşref Edip (Fergan), Mehmed Âkif, Hayatı, Eserleri ve 60 Muharririn Yazıları, c. 1, Maarif Basımevi, İstanbul 1938, s. 446-447.

² Kandemir, "Millî Edebiyatın En Kuvvetli Yazıcısı M. Âkif", Yedigün Dergisi, 1 Temmuz 1936, no 173, s. 6-7.

³ Eşref Edip (Fergan), Mehmed Âkif, Hayatı, Eserleri ve 60 Muharririn Yazıları, c. 1, Maarif Basımevi, İstanbul 1938, s.56.

Ben: - Gidelim, dedim; artık burada yapacak işimiz kalmadı. Herhalde orada daha faideli oluruz.”¹

Âkif, Ankara'ya giderken yanında bulunan oğlu Emin Âkif, bu yolculuğu şöyle anlatmaktadır:

“İstanbul en hazin ve pek kara günlerini yaşıyor idi. Müttefikler bu güzel şehri işgal etmişlerdi. Boğaz; İngiliz, Amerikan, İtalyan, Fransız harp gemileriyle dolu iken memleketin muhtelif semtlerinde işgal kuvvetlerinin ayrı ayrı karakolları ve kuvvetleri vardı. O zamanları çok iyi hatırlarım; on iki yaşımda idim. Çengelköyünde büyük bir evde oturuyorduk.

Bir mayıs sabahı babam bizzat beni pek erken uyandırdı; kalabalık olan evimizde bir fevkaladelik, garip bir heyecan vardı. Annem gizlemek istediği gözyaşlarını saklayamıyor, herkes bana düşünceli görünüyor idi. Çabucak hazırlandık, Mehmed Âkif ile gün doğmadan Üsküdar'a müteveccihen yola düzüldük...

Safahat şairi o zamanlar çok zinde ve pek çevik bir adamdı. Ben de kanı kaynayan bir çocuktum. Çengelköyü ile Karacaahmet arasındaki mesafeyi süratle katettik. Henüz güneş doğar iken Üsküdar'ın büyük bir kısmını kaplayan Karacaahmet Mezarlığı'na vâsıl olmuş-tuk. Orada bizi bir payton arabası bekliyordu. Merhum Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey oradaydı. Kısıklı üzerinden derhal hareket ettik. Payton ikindiye kadar bizi Alemdağı arkalarında bir çiftliğe götürdü. O günlerde bizim geçtiğimiz yollar pek tehlikeli idi. İşgal ordularına hizmet etmeyi kabul eden bazı hamiyetsiz vatansızlar yolları kesiyor, Millî Mücadele'ye menfaat temin edebilecek herhangi bir teşebbüse mâni olmağa ellerinden geldiği kadar gayret ediyorlar idi.

Çiftlikte pürsilâh heybetli insanlar dikkatimi çekti. Bunların bazıları göğüslerine çapraz fişeklikler asmışlar, başlarına da İzmir zeybeklerinininkine benzeyen başlıklar dolamışlar idi. İşte bu kahramanlar o muazzam savaşın ilk günlerinde düşmanlara karşı cephe tutan Kuvayı Milliye'nin serhad fedaileriydi. Orada az bir zaman istirahat ettik. Bize yol gösteren müsellâh bir süvariye çiftlikten bindiğimiz atlar ile takip ettik. Geceyi o civar köylerin birinde köy muhtarının misafiri olarak geçirdik.

¹ Hayreddin Karan, “Millî Mücadele’de Sebilürreşât”, *Sebilürreşât*, c. 10-11, no.234-258, 1956-1957.

Ertesi gün sabah erken hareket ettik. O gün bütün gün yol aldık. İzmit ile Adapazarı arasında bir köye geldik. Orada Kuvayi Milliye'ye cephane götüren kalabalık bir kabileye rast geldik ve onlara iltihak ettik.

Kafilemiz Geyve Boğazı'na yaklaşır iken bir köyde konakladı. Orada Kuşçubaşı'nın oğlu Eşref Bey'le birleştik. Bu zât Mehmed Âkif'in dostlarından ve sevdiği arkadaşlarındandır. Harb-i Umumî'de Necid Çölleri'nde de develer üzerinde uzun boylu arkadaşlıkları vardır. Eşref Bey'le birlikte Enver Paşa'nın yaveri, o zamanlar binbaşı olan Yenibahçeli Şükrü Bey de var idi. Türk ordusunda nişancılığı ile şöhret bulan Binbaşı Şükrü Bey'e de Mehmed Âkif'in sevgisi pek fazla idi. Anzavur Ahmet Çetesi'nin Kuvayi Milliye'ye cephane sevk eden kafilemizi çevirmek gayesi ile üzerimize geldiğini duyduk. Ancak buna cesaret edemeyerek bize yol verdi.

Tehlikeli mıntıka geçildikten sonra biz, yani Mehmed Âkif ve ben, Ali Şükrü Bey, Kuşçubaşı Eşref Bey, Binbaşı Şükrü Bey kafileden ayrıldık, tren yolu üzerinde dekovil ile Eskişehir'e kadar daha çabuk gittik. O zamanlar Yunanlılar İzmir'i işgal etmişler, Manisa, Aydın, Ödemiş üzerine ilerliyorlardı. Eskişehir'den Ankara'ya tren ile gittik. Atatürk Ankara'da idi. Millet Meclisi yeni teşekkül etmişti. Gazi ile babamın ilk görüşmelerini bugünkü gibi hatırlarım.

Tren öğleye doğru Ankara'ya vâsıl oldu. Ali Şükrü Bey, peder ve ben yaylı bir arabadan Millet Meclisi'nin önünde indik. Babam bana sen buralarda otur diyerek, Meclisin bahçesini gösteriyordu. İşte o sırada Gazi başındaki siyah kalpağı ile gözüktü. Yanında Erzurum Mebusu Gözübüyükzade Ziya Hoca var idi, daha tanımadığım iki üç kişi var idi. Evvelâ Ali Şükrü Bey'in elini sıkarak hoş geldiniz, diyen Atatürk oldu; bilâhare şaire iltifat etti: "Sizi bekliyordum efendim, tam zamanında geldiniz, şimdi görüşmek kabil olmayacak, ben size gelirim" dedi.

Onlar uzaklaşır iken biz de Ankara'da acıkan karnımızı doyuracak bir lokanta aradık."¹

Birinci'nin tespitine göre, Âkif'in Ankara'ya varışı bu çevrede büyük bir memnuniyetle karşılanmış, basın olaya geniş yer vermiştir.² Millî Mücade-

1 Emin Âkif Ersoy, *Babam Mehmed Âkif, İstiklal Harbi Hatıraları*, Kurtuba Kitap, İstanbul 2010, s. 30-31.

2 Nejat Birinci, "Âkif'in Hayatı ve Eserleri", *Türk Edebiyatı Dergisi Mehmed Âkif Anıt Sayısı*, Aralık 1986, s. 73.

le'nin resmî organı durumunda olan Hâkimiyet-i Milliye gazetesi de Âkif'in Ankara'ya varışını şu şekilde vermiştir:

“İslam Şairi Âkif Bey” Pek hassas ve ulvî İslam şairi Mehmed Âkif Bey dahi İstanbul'dan çıkarak birkaç gün evvel Ankara'ya muvasalat eylemiştir. İlhamât-ı şahanesinin menba-ı asili bilhassa hâkimiyet-i diniyye ve gayret-i vataniyyesinde olan bu güzide İslam şairi bir şahsiyet-i mümtazdırlar da. Milletin giriştiği mücadele-i vatanperverâne İslam şairi Mehmed Âkif Bey'in himmet-i hamiyetkârından pek çok feyiz ve kuvvet olacaktır. Şair-i hakîm-i İslam'ın önümüzdeki cuma günü halka bir mev'iza irad buyuracağını memnuniyetle haber aldık.”¹

Bu arada, Mehmed Âkif, resmî izin almadan memuriyetini terk edip, ortadan kaybolduğu gerekçesiyle 3 Mayıs 1920'de Dârülhikme'deki vazifesinden de azledilmiştir.

Mehmed Âkif'in Balıkesir'e ve ardından Ankara'ya gitmeye karar vermesi onun vatanseverliğinin açık bir göstergesidir. Ayrıca halkın sevip saydığı bir Müslüman aydın sıfatıyla Millî Mücadele'ye katılması, bu hareketin İttihatçıların yeni bir macerası olduğu şeklindeki şüpheyi büyük ölçüde gidererek Kurtuluş Savaşı çalışmalarına önemli bir güç katmıştır. Nitekim bu sebeple ona “Millî Mücadele'nin manevi lideri” sıfatı verilmiştir.

“Bu Güzel Toprakları Düşman İstilas Altında Bırakmayalım.”

Mehmed Âkif, Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın teklifi üzerine 5 Haziran 1920'de Burdur mebusu seçilmiş, haberi olmadan en yüksek oyu alarak Biga'dan da seçilmesine rağmen daha önce Burdur mebusluğunu kabul ettiğinden Mecliste bu sıfatla bulunmuştur. Zaman zaman Eskişehir, Burdur, Sandıklı, Dinar, Afyon, Antalya, Konya, Kastamonu gibi şehirlerde halka ve diğer bazı mebuslarla beraber cephelerde askerlere hitaben Millî Mücadele'yi teşvik eden konuşma ve vaazlarını sürdürmüştür. Oğlu Emin Âkif, Âkif'in Burdur'daki konuşmasından şöyle söz etmektedir:

“Babamı ilk defa Burdur'da hükûmet konağında üç dört yüz kişiyi mütecaviz bir cemaate karşı hitap ederken gördüm. Fazla bağırdığı zaman sertleşen gür sesi ile konuşuyor. Çok heyecanlı olduğu bütün hareketlerinden belli oluyordu. İzmir havalisinden sızan kara haberleri vatandaşlarımıza yapılan işkence ve hakaretleri, mülev-

¹ Hâkimiyet-i Milliye, nr, 25, 28 Nisan 1336/1920.

ves çizmeler altında çiğnenen tarihî ve ilâhî mabetlerimizi öyle yankı bir dille ifade ediyor. Bu fecayiin yürekler acısı avakıbını öyle acı bir dille tarif ediyordu ki: Ben de dinleyiciler arasında sıkışmıştım.

O muazzam kalabalık derin bir sükûta dalmıştı. Lâkin bu öyle bir sessizlik öyle bir hava idi ki, kasırgalar koparacak ruhların kellesini koltuğuna almağa niyet eden başların son kat'î kararından doğuyordu. Bir de şurada burada hissiyatına malik olamayarak hıçkırıklarını tutamayan vatanseverlerin iniltileri duyuluyordu.”¹

Âkif'in Anadolu'ya geçtiği sırada 463. sayısı çıkan Sebilürreşât, başyazarının Millî Mücadele'ye katılması üzerine İstanbul'daki yayımına son vermiş, Eşref Edip de, ailesiyle beraber Kastamonu'ya kayınpederinin yanına gitmiştir.² Âkif de 19 Ekim 1920'de Kastamonu'ya gelir. Âkif'in Kastamonu ve kazalarında okuduğu hutbeler önemlidir. Bu hutbelerden biri, Mehmed Âkif'in Kastamonu Nasrullah Camii'nde 5 Kasım 1920'de verdiği vaazdır. Kastamonu'da çıkan Açıksoz gazetesi bu vaazı 4 Teşrinisani 1336 [4 Kasım 1920] tarihli nüshasında, “Nasrullah Kürsüsünde” başlığıyla “Yarın Cuma namazından evvel Sebilürreşât Başmuharriri Mehmed Âkif Beyefendi tarafından Nasrullah Camii Şerifi'nde bir meviza irad buyurulacaktır.” cümlesiyle duyurmuştur. 5 Kasım 1920'de verilen vaaz Eşref Edip tarafından not edilmiş ve 25 Kasım 1920 tarih ve 464 sayılı Sebilürreşât'ta yayımlanmıştır. Cemaate hitaben avazı çıktığı kadar bağırان Âkif'in bu vaazı, içeriğiyle devrin tahlilidir:

“Milletler topla, tüfekle, zırhlı ile, ordularla, tayyarelerle yıkılamaz. Milletler ancak aralarındaki rabıtalı çözölerek, herkes kendi başının derdine, kendi havasına, kendi menfaatine, kendi menfaatini temin etme kaygusuna düştüğü zaman yıkılır. Bizi mahviçin tertip edilen muahede-i sulhiye paçavrasını mücahitlerimiz şark tarafından yırtmaya başladılar; şimdi beri taraftaki düşmanları Anadolu'muzun diğer cihetlerindeki düşmanları denize dökerek o murdar paçavrayı büsbütün parçalamaktır. Zira o parçalanmadıkça İslam için bu diyarda beka imkanı yoktur. Ey Cemaat-i Müslimin! Düşmanlarımızın bugün bizden istedikleri ne filan vilayet, ne filan sancaktır; doğrudan doğruya başımızdır, boynumuzdur, hayatımızdır. Ey Cemaat-i Müslimin! Ağyar eline geçen Müslüman yurtlarının hâli bizim için en müessir bir levha-i ibrettir. İslam'ın son mültecası olan bu güzel toprakları düşman istilası altında bırakmayalım.

¹ Emin Âkif Ersoy, *Babam Mehmed Âkif, İstiklal Harbi Hatıraları*, Kurtuba Kitap, İstanbul 2010, s. 36.

² Hayreddin Karan, “Millî Mücadele'de Sebilürreşât”, *Sebilürreşât*, c. 10-11, no.234-258, 1956-1957.

Ye'si, meskeneti, ihtirası, tefrikayı büsbütün atarak azme, mücadeleyle, vahdete sarılalım. Cenâb-ı Kibriya hak yolunda mücadeleye için meydana atılan azim ve iman sahipleri ile beraberdir."

Bu vaaz, son derece ihatalı bir bakışla dünyanın siyasi vaziyetini tahlil edip Sevr Antlaşması'nın bizim için nasıl bir felaket olacağını izah eden, onu yırtıp atmaya ve Batılı sömürgecilerin karşısına iman ve silahla dikilmeyi hayatı bir mecburiyet olarak telkin edip Millî Mücadele'yi büyük bir heyecanla teşvik eden önemli bir belgedir.¹ Bu vaazın önemine binaen, Sebilürreşât'ın 464. sayısı birkaç kez basılarak Anadolu'ya ve cephelere dağıtılmıştır.

“Güneş Varken Yıldızı Kim Arar!”

Mehmed Âkif, Eşref Edip'le beraber 1920 Aralık ayı sonunda Ankara'ya döner ve Tacettin Dergâhı'na yerleşir. 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılması ve bağımsız hükûmetin kurulmasıyla uluslararası arena da bir marş da ihtiyaç duyulmuştur. İstiklal Marşı'na ihtiyaç duyulmasındaki siyasi neden budur. Kurtuluş Savaşı'na girmeden önce, Trablusgarp'ta, Balkanlar'da, I. Dünya Savaşı'nda ağır kayıplar verilmiştir. Bu savaşların ve kayıpların getirdiği ruhi durum, tam bir bunalım ve ümitsizlik halidir. İşte milletin ve devletin çözülüş dönemlerinde, sanatın her biçimi, yeni bir dünyanın tasavvuru ve yaratılması için bir rol üstlenir. Yazar/şair, bir anlamda yalnızlığa itilen toplumun vicdanı haline gelir. Böylesi sıkıntılı bir dönemde Türk milletinin ümidini, heyecanını, azim ve kararlılığını diri tutmak için böyle bir marş yazdırılması zarureti doğmuş ve Mehmed Âkif de, savaşın öncesini ve sonrasını edebî bir metinde ortaya koyarak Türklerin, geçmişten kaynaklanan yaratıcılığını yeniden çağdaş bir destan metni haline getirmeye, halkın, özgürlükleri boğan sıkıntılı havanın üstesinden gelebilmesi için millî ruhu, ortak kimliği harekete geçirmeye ve yeniden inşa etmeye çalışmıştır. Bu da marşın yazılmasındaki toplumsal ve ruhi sebeptir.

Çetin'in ifadeleriyle, 1920 yılı sonlarında Batı Cephesi Kurmay Başkanı İsmet Bey (Paşa), Maarif Vekili (Millî Eğitim Bakanı) Dr. Rıza Nur'a askerlerimizi millî heyecanla coşturacak Fransızların millî marşına (Marseyyez) benzer bir millî marş yazılması zaruretinden bahseder. Bu konuda anlaşılır. Rıza Nur, İsmet Bey'i bu konuyla ilgili olarak Orta Öğretim Müdürü Kazım Nami (Duru)'ye gönderir. İsmet Bey, Kazım Nami'ye: “Beni size Dr. Rıza Nur Bey gönderdi. Orduca karar verdik, bir istiklal marşı istiyoruz. Bunun güftesini, bestesini ayrı ayrı yarışmaya korsunuz. Her birini kazanana beşer yüz

¹ Orhan Okay-M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy*, İslam Ansiklopedisi, 2003, c. 28, s.432-439.

lira vereceğiz.” der. Kazım Nami de bu emir doğrultusunda yarışma işini düzene koymaya çalışır.¹

7 Kasım 1920’de Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde, “Türk Şairlerinin Nazar-ı Dikkatine” başlığıyla Maarif Vekâleti’nin bir ilanı yayımlanır:

“Milletimizin dâhili ve harici istiklali uğrunda girişmiş olduğu mücadelatı ifade ve terennüm için bir istiklal marşı müsabakası vaz edilmiştir. Hür ve meşgul memleketlerimizde bütün erbab-ı kalemi hizmete davet ediyoruz. İthaf olunacak asar içinden biri iki ay sonra 23 Kanunu evvel 336 da maarif vekâleti nezdinde bir heyet tarafından intihap olunacaktır. İntihap olunacak eserlerin yalnız güftesi için beş yüz lira mükâfat vardır.

Yine la-akal beş yüz lira tahsis edilecek olan beste için bilahare ayrıca müsabaka açılacaktır. Bütün müracaatlar Ankara’da Türkiye Büyük Millet Meclisi Maarif Vekâletinedir.”²

Yarışma için belirlenen son katılım tarihi 23 Aralık 1920’dir. Rıza Nur, 1 Aralık 1920’de bir görevle Moskova’ya gönderilince onun yerine Millî Eğitim Bakanlığına Hamdullah Suphi getirilir. Bu tarihe kadar yarışmaya 700’den fazla eser katılır. Gelen metinleri beğenmeyen Maarif Vekili Hamdullah Suphi, çok güzel, etkili ve kaliteli bir marş ortaya çıkması için Âkif’in mutlaka yarışmaya katılmasını istemektedir. 5 Şubat 1921 tarihli bir mektup yazarak onu marş yazmaya ikna etmeye çalışmış, para ödülü meselesini de Âkif’in istediği tarzda halledeceklerini söylemiştir. Hem Hamdullah Suphi’nin ricası hem de Balıkesir milletvekili Hasan Basri Çantay’ın iknası sonucu Âkif, marş yazmaya karar verir. Çantay, Âkifname adlı eserinde Hamdullah Suphi’nin Âkif’e verilmek üzere kendisine verdiği tezkireden bahsetmektedir:

“Pek aziz ve muhterem efendim, İstiklal marşı için açılan müsabakaya iştirak buyurmamalarındaki sebebin izalesi için pek çok tedbirler vardır. Zati üstadanelerinin matlup şiiri vücuda getirmeleri maksadın husulü için son çare olarak kalmıştır. Asil endişenizin icap ettiği ne varsa hepsini yaparız. Memleketi bu müessir telkin ve tehyiç vasıtasından mahrum bırakmamanızı rica ve bu vesile ile en derin hürmet ve muhabbetimi arz ve tekrar eylerim efendim.

5 Şubat 1337

Umur-ı Maarif Vekili Hamdullah Suphi”³

¹ Nurullah Çetin, “İstiklal Marşımızı Anlamak”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 21 (2), 2014, s.32-33.

² *Hâkimiyet-i Milliye*, 7 Kasım 1920, s. 2.

³ Hasan Basri Çantay, *Âkifname (Mehmed Âkif)*, Ahmed Sait Matbaası, İstanbul: 1966, s. 62.

Önder'in ifadesiyle, Âkif, 500 liralık ödülün kaldırılması şartıyla bu işi kabul etmiş ve Ankara'da ikâmet ettiği Taceddin Dergâhı'nda İstiklal Marşı'nı yazmıştı.¹

İslam ilmi hali yazmış fıkıhçı din âlimi olan Hasan Basri Çantay, Âkif'in İstiklal Marşı'nı nasıl yazmaya başladığı konusunda aralarında geçen şu diyaloga yer verir:

“Meclis’te Âkif’le yan yana oturuyoruz. Çantamdan bir kâğıt parçası çıkardım. Ciddi ve düşünceli bir tavır ile sıranın üstüne kapandım, güya bir şey yazmaya hazırlanmışım. Üstat ile konuşuyoruz:

- Neye düşünüyorsun, Basri?
- Mani olma, işim var!
- Peki. Bir şey mi yazacaksın?
- Evet.
- Ben mani olacaksam kalkayım.
- Hayır, hiç olmazsa ilhamından ruhumda bir şey sızar!
- Anlamadım.
- Şiir yazacağım da.
- Ne şiiri?
- Ne şiiri olacak? İstiklal şiiri! Artık onu yazmak bize düştü!
- Gelen şiirler ne olmuş?
- Beğenilmemiş.
- Ya!
- Üstat, bu marşı biz yazacağız!
- Yazalım, amma şartları berbat!
- Hayır, şartlar filan yok. Siz yazarsanız müsabaka şekli kalkacak.
- Olmaz, kaldırılmaz, ilan edildi.

¹ Mehmet Önder, “İstiklal Marşı Belgeleri”, *Türk Edebiyatı Dergisi Mehmed Âkif Anıt Sayısı*, Aralık 1986, s. 35.

- Canım, vekâlet buna bir şekil bulacak. Sizin marşınız yine resmen Meclis'te kabul edilecek, güneş varken yıldızı kim arar!

- Peki bir de ikramiye vardı?

- Tabii alacaksınız!

- Vallahi almam!

- Yahu lâtife ediyorum, onu da bir hayır müessesesine veririz. Siz bunları düşünmeyin.

- Vekâlet kabul edecek mi ya?

- Ben Hamdullah Suphi Bey'le konuştum. Mutabık kaldık. Hatta sizin namınıza söz bile verdim!

- Söz mü verdiniz, söz mü verdiniz?

- Evet!

- Peki ne yapacağız?

- Yazacağız!

*Tekrar tekrar "Söz verdin mi?" diye sorduktan ve benden kati cevapları aldıktan sonra elimdeki kâğıda sarıldı, kalemını eline aldı. Benim daldığım yapma hayale şimdi gerçekten o dalmıştı."*¹

Âkif, marşın bazı kısımlarını Tacettin Dergâhı'nda kendinden geçmiş dalgın hâllerde, gece uyku aralarında, bazı kısımlarını da Mecliste meclis görüşmeleri sırasında, bazı kısımlarını Hâkimiyet-i Milliye gazetesi idarehanesinde yazar. 7 Şubat 1921 tarihinde yazılması tamamlanır. Marş, ilk önce 17 Şubat 1921'de Sebilürreşât'ın baş sayfasında "Kahraman Ordumuza" ithafla yayımlanır.² Âkif, marşın bir nüshasını eliyle yazıp Kastamonu Açıksöz gazetesine de göndermiştir. Marş, 21 Şubat 1921'de Açıksöz gazetesinde de yayımlanır.³

Bir süre sonra yarışmaya katılan eserler Maarif Vekâleti'ne gelir. Orada seçilen 7 şiir Meclise sunulur ve Meclisin bunlardan birini seçmesi istenir. İstiklal Marşı konusu, Türkiye Büyük Millet Meclisinde 26 Şubat 1921 ve 1 Mart 1921 tarihlerinde görüşülür. Hamdullah Suphi, Âkif'in şiirini 12 Mart 1921 tarihli Meclis görüşmesinde okur. Milletvekilleri hararetle alkışlarlar. Meclis, İstiklal

¹ Hasan Basri Çantay, *Âkifname (Mehmed Âkif)*, Ahmed Sait Matbaası, İstanbul: 1966, s. 62-63.

² *Sebilürreşât*, 17 Şubat 1337, [17 Şubat 1921], cilt 18.

³ *Açıksöz*, 21 Şubat 1337 [21 Şubat 1921], sayı 123, s. 1.

Marşı'nın nasıl seçilmesi gerektiği üzerinde tartışır. Bir kısmı marşı Meclisin seçmesini, kimi de özel bir komisyon tarafından seçilmesini ister. Tartışmalar sonunda Atatürk'ün reisi olduğu Meclis, Âkif'in şiirini büyük bir oy çoğunluğuyla Türk İstiklal Marşı olarak kabul eder ve ardından Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin resmî gazetesi olan Ceride-i Resmiyye'nin 11 Recep 1339 [21 Mart 1921] tarihli 7. sayısında yayımlanır.¹

Âkif, yarışma ödülü olarak konan 500 lirayı alıp kimsesiz kadın ve çocuklara iş, sanat öğretme ve fakirlikle mücadele amacındaki “Dârülmesai” adlı kuruma bağışlar. Âkif, İstiklal Marşı'nı şiirlerinin toplandığı kitabı olan Safahat'a almaz. Hastalığı sırasında bu kitabı neden Safahat'a almadığını soran Mithat Cemal'e: “O, benim değil, memleketimindir.” diyecektir.² Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 17 Mart 1921 tarihli sayısında da “Teberru” başlığıyla şöyle bir haber yer almaktadır:

“Burdur meb'ûsu şâ'ir-i muhterem Mehmed Âkif Beyefendi'nin Büyük Millet Meclisi'nce kabûl edilen İstiklal Marşı için mahassas beşyüz lira mükâfât-ı nakdiyeyi müşârün-ileyh fakir İslam kadın ve çocuklarına iş öğretmek sefâletlerine nihayet vermek emeliyle teşekkül eden Dârü'l-Mesâ'î menfa'atine hediye eylemişlerdir”³

Sebilürreşât'ın 21 Mart 1921 tarihli sayısında da “İstiklal Marşı” adlı habere de Âkif'in ödülü bağışlamasından söz edilmektedir:

“Maârif Vekâleti'nce müsâbakaya konulan (İstiklal Marşı) için dâhilde ve hâriçte bütün şâirlerimize i'ân sûretiyle mürâcaat edilmişti. Müsâbakada birinciliği ihrâz edecek zâta (500) lira mükâfât-ı nakdiyye verilmesi de takarrur etmişti. Marşın mükâfât ile yazılmasına öteden beri tarafdâr olmayan başmuharririmiz İslam şâir-i muhteremi Mehmed Âkif Beyefendi hazretleri kendisine vuku bulan mürâcatlara karşı bu endîşe-i hamîyyetini izhâr etmiş ve nihayet bu cihet o necîb arzusuna muvâfık bir sûrette halledilmek şartıyla 469 numaralı nüshamızda münderic marşı yazmış ve vekâlet-i müşârün-ileyhâya takdîm eylemişti. Milletimizin ve bütün İslam âleminin girdiği istiklal mücâdelesini pek belîğ ve canlı bir sûrette tasvîr ve terennüm eden muhterem üstâdımız Mehmed Âkif Beyefendi'nin mezkûr marşı; diğer marşlarla birlikte Büyük Millet Meclisi'nin geçenki müzâkeresinde mevzû'-ı bahs olarak, ittifâka yakın bir ekseriyet-i azîme ile ve pek sürekli alkışlarla kabûl edilmiş

¹ <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/7.pdf>

² Mithat Cemal Kuntay, *Mehmed Âkif Hayatı-Seciyesi-Sanâtı*, Oğlak Yayınları, İstanbul 2014, s.122.

³ *Hâkimiyet-i Milliye*, “Teberru”, 17 Mart 1921, s. 2.

ve ba'de'l-kabûl Maârif vekîl-i muhteremi Hamdullah Subhi Beyefendi tarafından Meclis kürsisinde okunarak Meclis yine büyük bir takdîr ve alkış tûfânlarıyla dolmuştur. İstiklal marşı için muhassas (500) lira Mehmed Âkif Beyefendi tarafından fakir çocuk, kadınlara örgü öğretmek, bir maîşet te'mîn etmek emel-i hayr-perveriyle teşekkül etmek üzere olan (Dâru'l-mesâî)ye teberru' olunmuştur. Öteden beri hayatını ictimâî, dinî tekemmülâtımıza hasr ile bu vâdîde millete lâ-yemût ve pek kıymetli şiirler, eserler ihdâ eylemiş olan müşârun-ileyh hakkında Büyük Millet Meclisi'nin gösterdiği takdîrât-ı kadr-şinâsâneye teşekkürler eder ve avn-i ilâhî ile yakında tam bir halâs ve istiklal zamanlarının hulûlünü temennî eyeriz."

Eşref Edip, Mehmed Âkif'in özellikle ikramiyeden bahsedenlere çok kızdığını anlatırken, Baytar Şefik'in de bu yüzden Mehmed Âkif'ten kuvvetli bir azar işittiğini ifade etmektedir:

"Üstat Ankara'da ceketle gezerdi. Paltosu yoktu. Pek soğuk günlerde Şefik'in muşambasını istiare ederek giyerdi. Bir gün Şefik: -Âkif Bey, şu mükâfatı reddetmeyip de bir muşamba yahut bir palto alaydın daha iyi olmaz mıydı? Diyecek oldu. Hiddetinden ne hale geldiğini görmeliydiniz. Böyle söylediği için Şefik'le iki ay konuşmadı."¹

-“Yüzüstü çok süründün, ayağa kalk, Sakarya!”*

Sakarya Harbi'nin başladığı sıralarda Ankara'yı hedef tutan düşman orduları Ankara'ya iyice yaklaştığı zaman, milletvekili aileleri Kayseri'ye gönderilmiş hatta Meclisin bile nakli konuşulmaya başlamıştır. Âkif, böyle bir geri çekilmenin doğru olmayacağını düşünerek bu karara muhalefet etmiş ve ailesini Kayseri'ye gönderdiği halde kendisi Ankara'da kalmış ve oğlu Emin Âkif'i de, “Benim öldüğüm yerde oğlum da ölsün.” diyerek yanında alıkoymuştur. Emin Âkif Ersoy, hatıralarında bu döneme ait şunları ifade etmektedir:

“Top sesleri gecenin ıssızlığında Ankara'dan duyulabiliyordu. O zaman Ankara'yı Kayseri'ye nakletmek düşünülüyor. Mebuslar, büyük memurlar ailelerini çocuklarını peyderpey Kayseri'ye gönderiyorlardı. Ziraat Mektebi daha bazı müesseseler dahi Kayseri'ye göç etmişlerdi. Sıra yine bizimkilere geldi. Sıcak bir yaz günü akşamüzeri Kayseri'ye giden kağı arabalarından müteşekkil bir kafiye

¹ Eşref Edip (Fergan), Mehmed Âkif, Hayatı, Eserleri ve 60 Muharririn Yazıları, c. 1, Maarif Basımevi, İstanbul 1938, s. 83.

* Necip Fazıl Kısakürek, Çile, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 2000, s. 73.

ile anam ve hemşirelerim de yola çıktılar. Babam beni yanından ayırmadı. Benim kaldığım, icabında öldüğüm yerde oğlum da öl-sün dedi. Gözyaşlarımı tutamayarak anamın elini öptüm, kardeş-lerim ile vedalaştım. Kağrı arabaları hazin gıcırtilar çıkararak ağır ağır uzaklaşıyor, Şarka doğru hicret eden bu zavallıları taşıyorlardı. Onları teşvi ederken çeteci Eşref Bey'in bana verdiği kısrağa bin-miştim. Babamla boş kalan evimize dönerken yedeğimizde gelen kısrağın bile mahzun bir hali vardı. Atın; mahlûkat içinde, Allah'ın özenerek yarattığı bu asîl hayvanın, ne demek olduğunu, ahırların gübre kokan yumuşak zemininde dolaşmayanlar, açlığını sahibine ince kışneyişleriyle ihsas etmeye çalışan atların dilinden anlamaz-lar, bu bambaşka bir âlem, apayrı bir ilimdir. Burada uzun uzadıya izah edemeyeceğim.”¹

Mehmed Âkif 1-16 Ağustos 1922 tarihleri arasında Meclis namına ve Mec-lisin selamlarını iletmek üzere seçilmiş Ali Fuat Paşa'nın başkanlığında teşkil edilen milletvekili heyetinin içinde cepheleri dolaşmış ve ay sonunda başla-yacak olan Büyük Taarruz öncesinde askerlerle cesaret verici konuşma ve sohbetler yapmıştır. Büyük Taarruz'un zaferle neticelenip düşmanın İzmir'e doğru kovalandığı günlerde ise heyecanından Ankara'da duramamış, oğlu Emin'i de yanına alarak, cesetlerle dolu savaş sahalarını dolaşmış, düşmanın bıraktığı yangınlara su taşımış, bu şekilde Bilecik'e kadar gitmiştir:

“Ankara'nın o günleri büyük taarruz ile başlayan her saat, her gece, ardı arkası kesilmeyen müjdeli haberleriyle panik halinde kaçan düşmanın elinden kurtulan topraklarımızın, kasaba ve şehirlerimi-zin istirdadını müjdeleyen o mesut günler, Mehmed Âkif'i neşeden sarhoş edecek kadar sevindiriyor, babam yerinde duramıyor, göz-leri ümitle, sevinçle parlıyordu.

Fazla dayanamadı ordu ile birlikte olmazsa harikalar yaratan o kahramanların biraz arkasından o da ayaklandı. Beni de yanına al-mayı unutmuyarak Ankara'dan Eskişehir'e oradan da Afyon'a ha-reket ettik.

Yunan Harbi'nin henüz dumanları tüten karmakarışık meydanları, daha hayvan ve düşman leşleriyle tamamıyla temizlenemeyen, kı-rık topların hurdahaş olmuş mitralyözlerin kum torbalarının başa giyilen miğferlerinin doldurduğu o muharebe [meydanını] ba-bamla adım adım dolaştık. Yanan yıkılan kasabalarda, şehirlerde

¹ Emin Âkif Ersoy, *Babam Mehmed Âkif, İstiklal Harbi Hatıraları*, Kurtuba Kitap, İstanbul 2010, s. 70.

düşman esirlerinin yüksek üniformalı Yunan zabitanının mukadder akıbetlerine şahit olduk. Maneviyatı sıfıra düşen müstevli hâlâ kaçıyor, piyademiz, süvarilerimizle onları kovalamakta yarış ediyordu. Bazı yerlerde mel'un düşman oraları yakmağa, tahrip etmeğe zaman ve fırsat bulmuş, köylerimizi, kasabalarımızı gazla yakarak harap etmiş, halka akla gelmeyen zulümler yapmıştı.

Bilecik ve havalisine vardığımız zaman henüz söndürülemeyen yangınlara kovalarla su taşıdık. Babam Mehmed Âkif de bu itfaiye ameliyesine bizzat iştirak etti.”¹

Âkif, 1922 Eylül ayı başında TBMM kararıyla Şeriye Vekâleti'ne bağlı olarak kurulmasına karar verilen “Tedkikat ve Te'lifât-ı İslamiye Heyeti” adındaki “İslamî Araştırmalar ve Eserler Akademisi'ne üye seçilmiştir.”²

-“Ondan kendini sakın ve koru demiştim.”

1923 yılı Mart'ının son günlerinde Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey'in ortadan kayboluşu Birinci Meclis tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Ali Şükrü Bey'i, Mustafa Kemal'in, eski çetecilerden kurulu muhafız bölüğünün başında bulunan Topal Osman Ağa'nın öldürmüş olduğu meydana çıkınca, bu olaya çok üzülen Âkif, Meclisten tamamen soğur. Oğlu Emin Âkif Ersoy, bu olaya dair şunları söylemektedir:

“Yazılarımın başında ismi geçen Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, İstanbul'dan Ankara'ya kadar muhtelif vasıtalarla geçtiğimiz her bakımdan tehlikeli yollarda babamın can yoldaşı ve yegâne arkadaşı bu zat birdenbire ortadan kayboldu. O zamanlar Trabzon mebusunun refikası hanım ve kerimleri bize komşu denecek bir yerde oturuyorlar. Bizimkiler onlara onlar bizim eve sık sık gelip giderlerdi.

Kocasının bu beklenmedik kayboluşuna hanım efendi pek üzüldü ve merak ediyordu: Her halde babam da bu hususta birçok şeyleri hesap ediyor ve şüpheleniyordu. Aradan iki gün, üç gün, bir hafta geçtiği halde Ali Şükrü Bey'den hiç bir malûmat alınamamış, nerede olduğu öğrenilememişti. Hâlbuki vaziyetler onun Ankara'dan, Meclis'ten böyle haftalarca ayrılmasına hiç müsait değildi. Bu işin içinde yani Ali Şükrü Bey'in kaybının pek mühim ve müphem bir

¹ Emin Âkif Ersoy, *Babam Mehmed Âkif, İstiklal Harbi Hatıraları*, Kurtuba Kitap, İstanbul 2010, s. 77.

² Eşref Edip (Fergan), *Mehmed Âkif, Hayatı, Eserleri ve 60 Muharririn Yazıları*, c. 1, Maarif Basımevi, İstanbul 1938, s. 98.

sebebi, düşündürücü, şüphelendirici bir manası olmalıydı. Babamı o güne kadar o derece mahzun, kederli gördüğüm pek nadirdir. Gözlerinde gizlemeğe çalıştığı yaşlar garip bir şekilde parlıyor. Sesi azap duyan bir heyecanın titrek nağmelerini fısıldıyordu:

Ben ona söylemiştim! Bu adama itimat etme. Ondan kendini sakın ve koru demiştim. Demek ki Allah bana bunları söyletmiş yüreğimde bir hissikablelvuku Ali Şükrü'ye Topal Osman'dan gelecek felaketi bana ilham etmiş, ben de bunu kendisine ifade etmeye uğraşmışım. Ne yazık ki onu ikna edemedim. Mert çocuk, hemşerilikten, mertlikten, saflıktan bahsediyor, Topal Osman'a güveniyordu. Çok yazık oldu.

Pek sevdiği arkadaşının esrarengizce öldürülüşü onu çok derinden yaralamış. Meclisten soğutmuştu. Korkmuştu diyemeyeceğim babamı çok iyi tanıdım. Hiç bir zaman korkak değildi.

Korkunun ihtirazın, tedbirin, mukadderatın önüne geçmeyeceğine öyle kuvvetli bir kanaati vardı ki; daima mütevekkil her zaman Allah'a güvenir ondan gelecek her şeye boyun bükerek ve sinesine çekirdi..."¹

Bundan sonra 1 Nisan 1923'te yeniden seçim kararı alan Birinci Meclis, 21 Mayıs'ta son defa toplanıp, dağılacaktır. Birinci Mecliste muhalefet grubu içinde yer alan Âkif, Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasının ardından Büyük Millet Meclisinin aldığı seçim kararı üzerine yeniden teşekkül eden İkinci Meclise katılmamıştır. Kaldı ki, Okay'ın da ifade ettiği gibi, yeni hükûmet onun ideal olarak gördüğü İslam birliği düşüncesinde olmadığından 1923 yılında Abbas Halim Paşa'nın daveti üzerine Mısır'a gider.² 1924 yılında İstanbul'a dönen Âkif, aynı yılın Ağustos ayında Âsım'ı yayımlar.³

Âsım, manzum bir hikâye veya manzum bir diyalog özelliği gösterir. Düzdağ'ın ifadesiyle, daha önce yazdığı manzumelerinde parça parça nazmettiği fikir, his ve heyecanlar, Âsım'da toplu olarak, mükemmel bir lisan ve mükemmel bir ifade ile şiirleşmiştir.⁴ Eserde konuşan şahıslar; Köse İmam, Hocaşade ve Köse İmam'ın oğlu Âsım'dır. Köse İmam ve Âsım, Âkif'in ideal tipleridir. Âkif, bu eserinde memleketin genel toplumsal durumunu ele alır. Ancak burada dikkati çeken Âsım ve onun nesli ile alakalı tespitleri, eleştiri-

¹ Emin Âkif Ersoy, *Babam Mehmed Âkif, İstiklal Harbi Hatıraları*, Kurtuba Kitap, İstanbul 2010, s. 66.

² Orhan Okay, *Meşrutiyet Sonrası Türk Edebiyatı*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 1990, s.20-21.

³ Âsım, İstanbul, Âmidî Matbaası, 1342, 132 sayfa, Sebilürreşad Kütüphanesi Neşriyatı.

⁴ M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s.169.

* Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat, Beşinci Kitap Hatıralar*, Ötüken Neşriyat, Haz. Salim Çonoğlu, Mayıs 2021, s. 630.

leri ve takdirleridir. Köse İmam, ahlak bozukluğu içindeki bu memleketi kim kurtaracak diye sorduğunda Hocazade'nin Âsım'ın nesli cevabını vermesi, Köse İmam'ın bu nesille ilgili tereddütlerini, Hocazade'nin Âsım'ın neslini öven, üstünlüklerini ortaya koyan tespitlerle gidermesi ve bu hitabesini "Çanakkale Şehitleri" adıyla tanıdığımız mısralarla bitirmesi, eserin en can alıcı bölümlerindendir. Eserde, Hocazade, Âsım'a memleketimizin neden geri kaldığı konusundaki düşüncelerini anlatırken özellikle ilim tahsil etmenin altını çizer. Ona göre, Batı'ya karşı ezilmemek ve onlarla aynı seviyelere gelebilmek için, ilmin ve bilginin peşinde koşmak lazımdır. Sonunda, kendisine söylenenleri doğru bulan Âsım, arkadaşlarıyla birlikte eğitimlerini tamamlamak için Almanya'ya gitmeye razı olur.

“Bütün Dünyâyı İnletsin Benim Secdem, Benim Âhım.”*

İki yıl kışları Mısır'da geçirip yazları Türkiye'ye dönen Âkif, 1925 yılında tekrar geldiği İstanbul'da başyazarı olduğu dergiyi kapatılmış ve derginin sahibi, yirmi yıllık arkadaşı Eşref Edip'i isyana teşvik ve idam isteğiyle yargılanır bulmuştur. 1925 yılı sonunda Mısır'a tekrar giden Âkif, artık 1936 yılına kadar İstanbul'a dönmeyecektir. Bir taraftan Kahire Üniversitesi'nde Türk edebiyatı dersleri verirken bir taraftan da Diyanet İşleri tarafından kendisine verilmiş olan Kuran-ı Kerim tercümesi üzerinde çalışır. Âkif, yapılacak çalışmanın sorumluluğunu düşünerek tercüme yerine meâl denilmesi ve Elmalılı M. Hamdi'nin hazırlayacağı tefsirle birlikte basılması şartıyla teklifi kabul etmiştir. 1926 başından 1929 yılı sonuna kadar müsveddeyi bitirmiş olan Âkif, Kuran'ın aslı yerine kendi tercümesinin okutulacağından endişe ederek aldığı avansı iade etmiş ve bitirdiği halde tercümeyi vermemiştir. Âkif'in, hastalanarak Mısır'dan Türkiye'ye geldiği sırada geri dönmediği takdirde tercümenin yakılmasını vasiyet ettiği ve yıllar sonra vasiyetin Kahire'de yerine getirildiği Düzdağ'ın ifadelerinden anlaşılmaktadır.¹

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi General Kazım'a Âkif hakkında uzun bir dilekçe göndererek onun Türk milletinin vicdanı olduğunu söyleyen ve "Yüreğim sızlıyor ki Milletin ihtiyacı edebisini duyuralı ve duyuracak olan Âkif bir lokma ekmek için uzak bir sofraya sığınmıştır..." diyen ve Duymaz'ın ifadesiyle, Balıkesir'de Yunan işgaline karşı direniş hareketini başlatanlar arasında yer alan ve Kuvayı Milliye Katib-i Umumisi görevini üstlenmiş olan²

* Mehmet Âkif Ersoy, Safahat, Beşinci Kitap Hatıralar, Ötüken Neşriyat, Haz. Salim Çonoğlu, Mayıs 2021, s. 630.

¹ A.g.e., s.132-133.

² Ali Duymaz, "Ruhi Naci Sağdıç", <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/sagdic-ruhi-naci>

Ruhi Naci Sağdıç, “Âkif’e Dair Hatıralar” adlı yazısında Âkif’in bu dönemine ait şunları söylemektedir:

“Âkif’in ardından gizli gizli:

-O şapkadan kaçtı!

-Onun taassubu teceddüt inkılabını hazmedemedi!

-O, metainı müşteri bulmak için bir İslam pazarı aramaya gitti!

-O ecnebi diyarını öz vatana tercih edecek kadar hamiyetsizdir!

diyen kara ağızlılar oldu. Fakat bu çeşit iftirayı yapanların endamı ne yeni severlikte, ne vatani hamiyette, ne de İnsani seciye-de Âkif’le boy ölçüşebilecek kamet ve istikamete sahip değildi. Kendilerince fidan boylu geçinen o zavallıların, Âkif gibi leventleri haset etmesinden daha tabii ne olabilirdi. Onlar için Âkif peşin dememiş miydi?

“Sıkılmadan gezecekler geniş sokaklarda!”

Onlar hakkında Halil Nihat da iltifatını şöyle izhar etmişti:

“Âkif’in kestiği tırnak bile olmaz birisi.”

Hatta utanmadan, sıkılmadan kubbeli bir yalan uydurdular, Âkif’in (kara listeye dâhil olduğunu) kulaktan kulağa fısıldadılar. Hiç akıldan çıkmaz. Bugünün genç ve kıymetli şairlerinden hemşerim Mustafa Seyit (Sütüven) o tarihlerde henüz çocuktu. Kendisiyle edebiyat dersleri müzakere ederdik. Altı cilt Safahat’ı su gibi ezberleyen ve Âkif’i candan seven Mustafa’nın kulağına da Âkif aleyhine uydurulan propagandalar gitmiş, onun kara listeye konmasına ve Mısır’a sürgün edilmesine çok üzülmüş...

Müteessir bana geldi, yaşına ve samimiyetine yakışan bir masumiyetle derdini döktü:

-Âkif, hiç vatan haini olur mu? Ona bu töhmet konduysa ve töhmetinin cezası idam ise, ceza çekmekte vekâlet muteber tutulursa, razıyım, ben idam olunayım, tek o vatandan, vatan da ondan uzak kalsın.”¹

¹ Hasan Basri Çantay, Âkifname (Mehmed Âkif), Ahmed Sait Matbaası, İstanbul: 1966, s.263-264.

Düzdağ, Mehmed Âkif'in Mısır'da inzivaya çekildikten sonra yazdığı şiirlerinde, daha önceki eserlerinde açığa vurmadığı bir duygu âlemini terennüm ettiğini ve Âkif'in, yüksek bir iman, derin bir irfan, tam bir tevekkül hissi ile gönlüne ve Rabb'ine döndüğünü söylemektedir.¹

Mehmed Âkif, Mısır'da yerleştiği ilk iki yılda Abbas Halim Paşa'nın sarayının karşısında bulunan küçük bir köşkte misafir kalmış ve daha sonra ailesini de yanına getirterek Hilvan kenarında küçük bir ev tutarak buraya yerleşmiştir. Ancak bu hayat oldukça sıkıntılı geçmiştir. Âkif, Mısır'daki hayatının ikinci yarısında, Mısır Üniversitesi "El-Câmiatü'l-Mısriyye"de Türkçe öğretmenliği yapmıştır.² Bununla beraber, Âkif'in, 9 Nisan 1932 tarihinde Mâhir İz Bey'e yazdığı mektubundan, Mısır'da gönlünün harap olduğu anlaşıl-maktadır: "Gönlüm harap, zihnim perişan. Elim işe varmıyor. Son senelerde haylice okudum. Lakin okuduklarımdan bir istifade ettim mi bilemem."³

Âkif, 1933 yılında Safahat'ın son kitabı olan Gölgeleler'i yayımlar.⁴ Kitabın başında, 1919 yılında yazdığı Hüsrân şiiri bulunmaktadır:

*"Ben böyle bakıp durmıyacaktım, dili bağlı
İslâm'ı uyandırmak için haykıracaktım.
Gür hisli, gür imanlı beyinler, coşar ancak,
Ben zâten uzunboylu düşünmekten uzaktım!
Haykır! Kime, lâkin? Hani sahipleri yurdun?
Ellerdi yatanlar, sağa baktım, sola baktım
Feryâdımı artık boğarak, na'sını, tuttum,
Bin parça edip şi'rime gömdüm de bıraktım.
Seller gibi vâdîyi eninim saracakken,
Hiç çağlamadan, gizli inen yaş gibi aktım.
Yoktur elemimden şu sağır kubbede bir iz;
İnler "Safahât"ımdaki hüsrân bile sessiz!"⁵*

1933 yılında Kahire'de basılan Gölgeleler kitabı Âkif'in gurbette geçen yıllarının bir ürünüdür. Safahat'ın ilk altı kitabında daha çok dışarıyla ilgili olan Âkif, bu eserindeki kırk bir manzumenin büyük bir kısmında daha çok içe yönelmiş ve tasavvufa temayül etmiştir. "Süleyman Nazîf'e", "Bülbül", "Ley-

¹ M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s.132.

² Eşref Edip (Fergan), *Mehmed Âkif, Hayatı, Eserleri ve 60 Muharririn Yazıları*, c. 1, Maarif Basımevi, İstanbul 1938, s. 115.

³ A.g.e., s. 127.

⁴ *Gölgeleler*, Kahire, Matbaatü's-Şebab, 1933.

⁵ Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat, Gölgeleler*, Ötüken Neşriyat, Haz. Salim Çonoğlu, Mayıs 2021, s. 585.

la” gibi şiirleri Hakkın Sesleri adlı eserindeki şiirlerle benzerlik gösterse de, “Gece”, “Hicran” ve “Secde” adlı şiirleri, tasavvufi iç dünyasının ortaya çıktığı şiirlerdir. Hatta Ruhi Naci Sağdıç da yanındayken, Hasan Basri Çantay’la bir karşılaşmalarında, Hasan Basri Çantay’la aralarında şöyle bir konuşma geçer:

“Galiba 1926 senesindeydi. Ben hastalanarak İstanbul’a gitmiş, orada tedavi altına girmiştim. (Karesi) otelinde âcizi lutfen ziyarete gelen Âkif bana yeni bir şiirini okudu. Galiba (Gece) siydi. Dedim ki:

-Hazret, siz vadiyi değiştirmişsiniz! Cevap verdi:

- Benim asıl vadem bu idi. Ben şiirlerimi ce’miyyete faideli olsun diye yazdım.”¹

Eserin son şiiri “Sanatkâr” adını taşımaktadır. Bu şiirinde bir sanat-kârın ağzından:

“Çocukluğumda evet, bahtiyâr idim cidden,

Harîm-i âilenin farkı yoktu cennetten.

Eşikten atladığım gün değişti, lâkin, cev;

Kuşattı parçalanın Şark’ı bir duman, bir alev.

Durur mu, almış ateş hânümânı bir kere?

Bütün mefâhir târîhimin serildi yere;

Harâbe kalmadı hattâ o şanlı mâzîden!

Meğer, bu haybetin altında kıvrılırken ben,

Kopar kopar da gidermiş, o lîme lîme diyâr!

Dönünce arkama, baktım: Ne yer durur, ne de yâr,

Yabancı ellere geçmiş, birer birer, hepsi;”²

Dizeleriyle, hayal kırıklıkları, sıkıntılarla geçen ömrünü, Şark’ın ve İslam dünyasının içinde bulunduğu acı durumu duygusal dizelerle dile getirir. Şiirin sonunda da:

¹ Hasan Basri Çantay, *Âkifname (Mehmed Âkif)*, Ahmed Sait Matbaası, İstanbul 1966, s.25.

² Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat, Âsım*, Ötüken Neşriyat, Haz. Salim Çonoğlu, Mayıs 2021, s. 667-668.

*“Hayır! Yakar beni derdimle âşinâ çıkman,
Bırak ben ağlayayım, sen çekil de karşımdan.
Belâ mı kaldı dünya evinde görmediğim?
Bırak şu yaşları, hiç yoksa, görmeden gideyim!”¹*

dizeleriyle, derdini ağlayarak anlatan sanatkâra içinden seslenen Âkif, sanatkârın ağlayışına dayanamaz. Zira o da en az sanatkâr kadar dertlidir. Dünya evinde görmediği bela kalmamıştır. Bu sebeple, içinin daha fazla yanmasını istemez.

1934 yılında, dostu, arkadaşı, son yıllarını Mısır’da, onun aziz bir misafiri olarak geçirdiği Abbas Halim Paşa vefat eder. Abbas Halim Paşa’nın şu sözleri aralarındaki dostluğu anlatmaya yeterlidir: “Âkif, ne zaman olsa bir Abbas Halim bulur; fakat ben bir Âkif bulamam. O, benim için bir tâlihtir.”²

Âkif, bu ölümden sonra artık Mısır’da duramayacağını anlamıştır. Babanzade Ahmet Naim’in ölümünden sonra, evinin barkının yıkıldığını ve kendisinin altında kaldığını söyleyen Âkif, İstanbul’a dönüşü sonrası Mısırlı Apartmanı’nda Abbas Paşa’nın ölümünden bahsedilirken, bu vefata dair de şunları söylemektedir:

“Donmuş kalmıştım. Hiç ağlayamıyordum. Nihayet dayanamadım. Boyuna sarıldım: ‘Canan, niçin gittin?’ diyecek kadar gaflet gösterdim. İşte ondan sonra ağlamaya başladım. Ağladım, ağladım...

Merhumu gözyaşları içinde defnettik. Evime döndüm. Artık bundan sonra Mısır’da duramayacağımı anladım. Yavaş yavaş pılıyı pırtıyı toplamaya başladım.”³

“Fetihten Beri Şehrin Toprağına Kendi Eseriyle Gömülen İlk Ölü”

1935’te rahatsızlanan Mehmed Âkif, hava değişimi için bir aylığına Lübnan’a ve o sırada Fransız idaresinde bulunan Antakya’ya gider. Antakya’da bulunduğu sırada, hava değişimi için İstanbul’a gitmiş olan bir Arap dostuna yazdığı 24 Ağustos 1925 tarihli mektubunda şunları söylemektedir:

“Evladım, iki gözüm Abdülillah Bey. Pire’den gönderdiğiniz mektubu aldım. Tebdilihava için bir müddet İstanbul’da kalmanız pek muvafık. Memle-

¹ Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat, Âsım*, Ötüken Neşriyat, Haz. Salim Çonoğlu, Mayıs 2021, s. 671.

² Mithat Cemal Kuntay, *Mehmed Âkif Hayatı-Seciyesi-Sanatı*, Oğlak Yayınları, İstanbul 2014, s. 142.

³ Eşref Edip (Fergan), *Mehmed Âkif, Hayatı, Eserleri ve 60 Muharririn Yazıları*, c. 1, Maarif Basımevi, İstanbul 1938, s. 132.

ketin lâtif havası, temiz suları çarçabuk sizi evvelki hâl-i sıhhatinize iade eder inşaallah.”¹

Hastalığının ağırlaşması üzerine 17 Haziran 1936'da İstanbul'a dönmüş ve Şişli Sıhhat Yurdu'nda tedavi gördükten sonra Beyoğlu'nda Sait Halim Paşa ailesine ait Mısırlı Apartmanı'nda kendisi için hazırlanan daireye yerleştirilmiştir. Fatin Gökmen, son ziyaretlerinden birine dair şunları söylemektedir:

“Son ziyaretlerimin birinde eski hatıralar üzerine konuşurken rahatsızlığının sıhhat ve afiyetle neticelenmesini temenni ederek yine o hatıraları yenileriz, demiştim. İnşallah dedi ve gülümsedi. Fakat bu gülümseme bir zehri hand idi. Bana, “zavallı Fatin ya hastalığımı bilmiyor yahut benim yarım doktor olduğumu düşünmüyor da beni teselliye kalkışıyor.” der gibi geldi. Kendisi hastalığının ne mühlik olduğunu biliyordu. Ölüm karaltısının gittikçe kendisine yaklaştığını görüyordu. Yalnız dostlarının tesellisine karşı onları acındırmak istemiyordu. Zannediyorum ki hastalığının çaresizliğini daha Mısır'da anlamıştı. Birdenbire kararlaştırarak Vatanına dönmesi, kendisini ana toprağının kucağına atmak içindi.”²

Âkif, daha sonra Said Halim Paşa'nın Alemdağ'daki Baltacı Çiftliği'nde oğlu Prens Halim tarafından da misafir edilir. Damadı Ömer Rıza Doğrul, Âkif'in İstanbul'a döner dönmez verdiği ilk kararın Alemdağ'daki bu köşke giderek orada yaşamak ve memleket havasını doya doya teneffüs etmek olduğunu ifade etmektedir. Alemdağ, onun için bir yeryüzü cennetidir. Burada yeşilliklerin ortasında, tabiatın bütün canlılığı içinde dinlenecek, kendisini dinleyecek ve burada kendisine gelecektir. Bütün itinaya rağmen Âkif gün geçtikçe çökmekte, erimektedir. Prens Halim tarafından tahsis edilen otomobille sık sık Alemdağ'daki köşke gidip gelinmektedir. Ancak kış mevsimi bu seferlerden vazgeçilmesine sebep olmuştur. Alemdağ'a gidilmemesi kararı verildikten sonra hayatının sonuna süratli adımlarla koştuğu anlaşılan Âkif,³ hastalığının iyice ağırlaşması üzerine 27 Aralık 1936'da Mısırlı Apartmanı'ndaki dairesinde vefat eder. Resmî şahıs ve makamların ilgi göstermediği İstiklal Marşı şairinin cenazesi, Okay'ın ifadesiyle, kadirşinas Türk gençliğinin haber almasıyla büyük bir cenaze merasimine dönüşür ve Âkif'in tabutu eller üzerinde Edirnekapı Şehitliği'ne taşınır.⁴

¹ A.g.e., s. 173.

² Hasan Basri Çantay, *Âkifname (Mehmed Âkif)*, Ahmed Sait Matbaası, İstanbul: 1966, s.251.

³ Ömer Rıza Doğrul, “Mehmed Âkif Şahsi ve Aile Hayatı”, *Eşref Edip (Fergan), Mehmed Âkif, Hayatı, Eserleri ve 60 Muharririn Yazıları*, c. 1, Maarif Basimevi, İstanbul 1938, s. 455-461.

⁴ Orhan Okay, *Meşrutiyet Sonrası Türk Edebiyatı*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 1990, s.21.

Mithat Cemal de cenaze merasimi için şunları söylemektedir:

“Cenaze Beyazıt’tan kalkacak. Oraya gittim. Kimseler yok; bir cenazenin geleceği belli değil. Çok sonra birkaç kişi görüldü. Biraz sonra çıplak bir tabut geldi. Bir fukara cenazesi olmalı dedim. O anda Emin Efendi Lokantası’nın sahibi Mahir Usta, elinde bir bayrakla cenazeye koştu. Sebebini anlamadım. Yine o anda yüzlerce genç peyda oldu. Üniversite’nin büyük sancağına çıplak tabutu sardılar. Ellerimi yüzüme kapadım. Cenazeyi tanımıştım.

Alsancakla siyah Kâbe örtüsüne sarılan tabut, üniversite gençliğinin bir ürperme manzarası alan elleri üstünde gidiyordu. Cenazenin arkasından yekpare bir karaltı yürüyordu: bunda bir damla teşkilat yoktu, bunlar, bir işaretin, bir teşekkülün topladığı insanlar değildi; kendi kendilerine gelenlerin saflarıydı; sırf cenazeye gelmiştiler ve bu, şahidi olmayan güzel dostluktu.”¹

Mehmed Âkif’in Edirnekapi’ya kadar ellerde taşınan naaşı, en sevdiği arkadaşı olan Babanzade Ahmet Naim Bey’in yanına defnedilmiştir. Mehmed Âkif, Babanzade Ahmet Naim ve Süleyman Nazif’in kabirleri, yol inşaatı sebebi ile 1960 yılında Edirnekapi Şehitliği’ne nakledilmiştir. Bugün Mehmed Âkif’in mezarının iki yanında Ahmet Naim ve Süleyman Nazif Bey’lerin kabirleri vardır.

¹ Mithat Cemal Kuntay, *Mehmed Âkif Hayatı-Seciyesi-Sanâtı*, Oğlak Yayınları, İstanbul 2014, s. 174.

Kaynakça

Açıksöz, 21 Şubat 1337 [21 Şubat 1921], sayı 123, s. 1.

BEYATLI, Yahyâ Kemal (1974), Kendi Gök Kubbemiz, Yahyâ Kemal Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

BİLGEGİL, M.Kaya (1980), Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar, ikinci cilt, Erzurum.

BİRİNCİ, Nejat (1986), “Âkif’in Hayatı ve Eserleri”, Türk Edebiyatı Dergisi Mehmed Âkif Anıt Sayısı, Aralık.

ÇANTAY, Hasan Basri (1966), Âkifname (Mehmed Âkif), Ahmed Sait Matbaası, İstanbul.

ÇETİN, Nurullah (2014), “İstiklal Marşımızı Anlamak”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi, 21 (2).

DERMAN, M. Uğur (1977), “Mehmed Âkif’e Dair İki Vesika”, Kubbealtı Akademi Mecmuası, yıl 7, sayı 3.

DUYMAZ, Ali, “Ruhi Naci Sağdıç”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/sagdic-ruhi-naci>

DÜZDAĞ, M. Ertuğrul (2002), Mehmed Âkif Ersoy, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

ERSOY, Mehmed Âkif (1943), Safahat, Haz. Ömer Rıza Doğrul, İnkılap Kitabevi, İstanbul.

ERSOY, Mehmed Âkif (2021), Safahat, Ötüken Neşriyat, Haz. Salim Çonoğlu, İstanbul.

ERSOY, Emin Âkif (2010), Babam Mehmed Âkif, İstiklal Harbi Hatıraları, Kurtuba Kitap, İstanbul.

FERGAN, Eşref Edip (1938), Mehmed Âkif, Hayatı, Eserleri ve 60 Muharririn Yazıları, c. 1, Maarif Basımevi, İstanbul.

Hâkimiyet-i Milliye, nr, 25, 28 Nisan 1336/1920.

Hâkimiyet-i Milliye, “Teberru”, 17 Mart 1921, s. 2.

İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal (1969), Son Asır Türk Şairleri, Cüz: I, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.

İzmir’e Doğru Gazetesi, 1 Şubat 1920, sayı 24, İzmir Büyükşehir Belediyesi, Kent Kitaplığı Dizisi, Ağustos 2010.

- Kandemir, "Millî Edebiyatın En Kuvvetli Yazıcısı M. Âkif", Yedigün Dergisi, 1 Temmuz 1936, no 173, s. 6-7.
- KARAN, Hayreddin,"Millî Mücâdele'de Sebilürreşât", Sebilürreşât, c. 10-11, no.234-258, 1956-1957.
- KUNTAY, Mithat Cemal (2013), Mehmed Âkif Hayatı-Seciyesi-Sanatı, Oğlak Yayınları, İstanbul.
- LEVEND, Âgâh Sırrı (1946), Profesör Ferid Kam, Hayatı ve Eserleri, Bürhaneddin Erenler Matbaası, İstanbul.
- OKAY, M. Orhan (1989), Mehmed Âkif Bir Karakter Heykelinin Anatomisi, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Objektiften Yansıyanlarla Sultan II. Abdülhamit Döneminde Eğitim, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2017.
- OKAY, M. Orhan (1990), Meşrutiyet Sonrası Türk Edebiyatı, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum.
- OKAY, M. Orhan -M. Ertuğrul Düzdağ (2003), Mehmed Âkif Ersoy, İslam Ansiklopedisi, 2003, c. 28.
- ÖNDER, Mehmet (1986), "İstiklal Marşı Belgeleri", Türk Edebiyatı Dergisi Mehmed Âkif Anıt Sayısı, Aralık 1986.
- SAFA, Peyami (1961), "Mehmed Âkif Geldi", Mehmed Âkif, Millîyetçiler Derneği Neşriyatı, 14, İstanbul.
- Sebilürreşât, 17 Şubat 1337, [17 Şubat 1921], cilt 18.
- Sırat-ı Müstakim, 3. Cilt, Bağcılar Belediyesi Yayını, İstanbul, Aralık 2014.
- Sırat-ı Müstakim, 5. Cilt, Bağcılar Belediyesi Yayını, İstanbul, Ekim 2015.
- Süleyman Nazif (1924),Mehmed Âkif, Şairin Zatı ve Asarı Hakkında Bazı Malumat ve Tetkikat, Amedi Matbaası, İstanbul.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (1977),Edebiyat Üzerine Makaleler, Haz. Zeynep Kerman, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (2005), Huzur, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- TANSEL, Fevziye Abdullah (1977), "Mehmed Âkif'in Doğum Yeri Bayramıç midir?", Kubbealtı Akademi Mecmuası, yıl 6, sayı 2.
- TANSEL, Fevziye Abdullah (1991), Mehmed Âkif Ersoy (Hayatı ve Eserleri) 1, Mehmed Âkif Ersoy Fikir ve Sanat Vakfı Yayınları, Ankara.
- TANYU, Hikmet (1972), Tevfik Fikret ve Din, İrfan Yayınevi, İstanbul.

TARLAN, Ali Nihat (1961), “Millet Şairi Mehmed Âkif”, Mehmed Âkif, Millîyetçiler Derneği Neşriyatı, 14, İstanbul.

TAŞTAN, Yahyâ Kemal (2002), “Kanonik Topraklardan Ulusal Vatana: Balkan Savaşları ve Türk Ulusçuluğunun Doğuşu”, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, c. 12, s. 2, İzmir.

TOPÇU, Nurettin (1998), Mehmed Âkif, Dergâh Yayınları, İstanbul.

ULUDAĞ, Mehmet Emin -Deniz Polater, “Dârü'l-hikmeti'l-İslamiyye ve Mehmed Âkif”, Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi, yıl 6, sayı 13, güz 2020.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Matbuat Hayatı: Âkif'in Ölümü”, Tanin, 1937, c. 7. s. 170. S. 119-120.

YÜCEBAŞ, Hilmi (1958), Bütün Cepheleriyle Mehmed Âkif, İstanbul.

Elektronik Kaynaklar

<https://www.dunyabizim.com/gezi-mekan/kifin-dogup-buyudugu-semt-h5231.html>

<https://www.dunyabizim.com/gezi-mekan/kifin-dogup-buyudugu-semt-h5231.html>

<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/7.pdf>

MİLLÎ MÜCADELE'DE MEHMED ÂKİF VE 100. YILINDA İSTİKLAL MARŞI

Ali GÜLER*

Âkif'i Ankara'ya Kim Çağırıldı?

İstanbul'daki bu bunalımlı günlerden birinde Mehmed Âkif'in Çengelköy'deki evinin kapısı çalınır. Kapıyı açanlar Âkif'i görmek için geldiğini söyleyen otuz yaşlarında, uzunca boylu, halinden ve davranışlarından subay olduğu anlaşılan ziyaretçiye, "kim diyelim" diye sorarlar. Meçhul ziyaretçi ismini söyler ve "Âkif Bey beni tanımaz, arkadaşlarından biri, yazdığı mektubu bana götürürver dedi de..." şeklinde karşılık verir. Meçhul ziyaretçi bir evin odasında Âkif'le baş başa yirmi beş dakika kadar görüştüktan sonra çıkar.¹

M. Ertuğrul Düzdağ ise; "nihayet İstanbul'da hizmet imkanı kalmadığını gören Âkif Bey, o sırada dergiye gelen Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in 'Heyet-i Temsiliye' adına kendisini Ankara'ya davet etmesi üzerine itibarlı ve yüksek maaşlı işini ve ailesini bırakarak, 10 Nisan 1920 tarihinde gizlice Ankara'ya doğru yola çıkmış..." diyerek, Âkif'i Ali Şükrü Bey'in Ankara'ya davet ettiğini belirtmektedir.²

Mehmed Âkif, bu olaydan birkaç gün sonra 1920 yılı Nisan ayının ilk günlerinde İstanbul'dan ayrılmadan önce (muhtemelen 9 Nisan 1920) Eşref Edip ile Ömer Rıza Doğrul'a:

"Artık burada duracak zaman değildir, gidip çalışmak lazım. Bizim tarafımızdan halkı tenvire (aydınlatmaya) ihtiyaç varmış. Çağırıyorlar. Mutlaka gitmeliyiz. Ben yarın Ankara'ya hareket ediyorum. Hiç kimsenin haberi olmasın Sen de idarehanenin işlerini derle topla, Sebilürreşat klişesini de al, arkamdan gel. Meşihat'takilerle

* Dr. Öğr. Görevlisi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yarı Zamanlı)

¹ M. Çetin, M. C. Çiftçigüzel, *Mehmed Âkif Ersoy Albümü*, M. A. Ersoy Fikir ve Sanat Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, s. 29.

² M. E. Düzdağ, "Mehmed Âkif Ersoy", *Mehmed Âkif Ersoy, Safahat*, Neşre Hazırlayan: M. E. Düzdağ, TDV., Yayınları, 9. Baskı, Ankara, 2013, s. 29.

de (Şeyhülislâmlık) temas et, Harekât-ı Milliye aleyhine bir halt etmesinler.” dedi.¹

D. Mehmed Doğan, “Mehmed Âkif’in İstanbul’dan ayrılmadan önce Eşref Edip’e söyledikleri arasında iki husus dikkati çekmektedir.” diyerek ilk husus olarak “Ankara’ya çağırılması. Çağıran kimdir? Bu belirtilmiyor. Ancak sebebi açıklanıyor: ‘Bizim tarafımızdan halkı tenvire ihtiyaç varmış.’ Nitekim Ankara’ya gelir gelmez Konya’ya gönderiliyor.”² demektedir.

İlk defa tarafımızdan yayımlanan bir arşiv belgesi³ ile bu konudaki muğlak durum ortadan kalkmıştır. Mehmed Âkif’i Ankara’ya çağırın Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa’dır. Mustafa Kemal Paşa tarafından 8 Nisan 1920 günü İstanbul Heyet-i Merkeziye Teşkilatı’ndan Zafer Bey’e hitaben yazılan bir şifre telgrafın 10. ve son maddesinde, “burada ulemaya ihtiyaç vardır. Ali Beyle görüşülerek Hoca Fatin, Şair Mehmed Âkif Efendilerin ve sair tensip edileceklerin (uygun görüleceklerin)sür’at-i sevkleri”⁴ talimatıyla Mehmed Âkif, yakın arkadaşı Fatin (Gökmen) Hoca ile birlikte Ankara’ya çağırılmıştır.

Bu belgede Mustafa Kemal Paşa’nın talebini ilettiği “Zafer” kod adını kullanan kişi ise meşhur gazeteci-yazar Hıfzı Topuz’un babası Ahmet Rami Topuz (ölümü: 1944) Bey’dir. Millî Mücadele döneminin istihbarat kuruluşları olan Karakol Cemiyeti ve o lağvedildikten sonra yerine kurulan Mim Mim Grubu içerisinde çalışmıştır. A. Rami Bey, Refik İsmail (Kakmacı) Bey ile irtibat halindeydi. Kartal’da kasabadan yarım saat uzaklıkta bir çiftlikte yaşayan Ahmet Rami Bey’in görevi, işgal altındaki İstanbul’daki olayları, gelişmeleri Ankara’ya bildirmek ve oradan gelecek talimatları İstanbul’daki ilgililere iletmektir. Şifreli telgrafları genellikle Kartal Telgraf Müdürü vasıtası ile Ankara’ya gönderiyordu. Kartal ve Tuzla telgraf müdürleri samimi dostlarıydı. Ahmet Rami Bey’in ikinci bir görevi de İstanbul’dan Anadolu’ya geçecek olan insanlara yardımcı olmaktır. Onun Kartal’daki çiftlik evi geçiş güzergâhında önemli bir duraktı. Ahmet Rami Bey, akşamüzeri köşkünde toplananlara at temin eder, gece yarısından sonra kendisi de onlara eşlik ederek Samandıra’ya kadar götürür ve “Oğuz” kod adlı Yenibahçeli Şükrü Bey’e teslim eder, sabaha karşı evine dönerdi.⁵

¹ E. Edip, *Mehmed Âkif (Hayatı ve Eserleri)*, C: I., 2. Baskı, İstanbul, 1962, s. 139. M. Çetin, M. C. Çiftçigüzel, a. g. e., s. 29. D. M. Doğan, *Camideki Şair Mehmed Âkif*, 4. Baskı, Yazar Yayınları, Ankara, 2009, s. 44.

² D. M. Doğan, a. g. e., s. 44.

³ A. Güler, “Mehmed Âkif’i Ankara’ya Gazi Mustafa Kemal Paşa Çağırıyor, İşte Belgesi”, *Düşünce ve Tarih Dergisi*, Sayı: 3 (Aralık 2014), s. 67.

⁴ Genelkurmay ATASE Arşivi, Belge: 29-96ac.

⁵ H. Topuz, *Bana Atatürk’ü Anlattılar*, 14. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2020, s. 172-180.

Âkif Ankara'ya Nasıl Geldi?

Mehmed Âkif, Mustafa Kemal Paşa'nın 8 Nisan 1920 günlü çağrı talimatından iki gün sonra 10 Nisan 1920 sabahı, namazı kıldıktan sonra ailesiyle vedalaştı ve 12 yaşındaki oğlu Emin ile birlikte İstanbul'dan ayrıldı. Oğlu Emin'in anlattığına göre bu yolculuğun ayrıntıları şöyledir:

Âkif ve oğlu Emin, ailesiyle vedalaştıktan sonra Çengelköy'den Üsküdar'daki Karacaahmet Mezarlığı'na kadar yürüyerek gelmişler, burada bir faytonda kendilerini bekleyen Ali Şükrü Bey'le (Trabzon Milletvekili) Kısıklı üzerinden Alemdağı'na, oradan da Millî Mücadele yanlılarının toplandığı bir çiftliğe (muhtemelen Göz Doktoru Esat Paşa'nın Baltacı Çiftliği veya Kartal'da Ahmet Rami Topuz Bey'in çiftliği) geçmişlerdir. Oradan bir süvari refakatinde atla yola devam ettikten ve geceyi bir köyde geçirdikten sonra ertesi gün İzmit Adapazarı arasında Kuva-yı Milliyecilere silah taşıyan bir kafileye katılmışlardır. Geyve yakınlarında karşılaştıkları Kuşçubaşı Eşref ve Yenibahçeli Şükrü Bey'le birlikte kafileden ayrılarak demiryolundan dekovil ile Eskişehir'e oradan da trenle Ankara'ya gelmişlerdir.¹

Yine ilk defa tarafımızdan yayımlanan arşiv belgelerinden², Mehmed Âkif'in Ankara yolculuğu hakkında, oğlu Emin Bey'in eksik bıraktığı bazı ayrıntıları öğreniyoruz. Mehmed Âkif ve arkadaşlarının Ankara yolculuğunun devam ettiği 17 Nisan 1920 tarihli bir belgede Âkif ve arkadaşlarının 17 Nisan 1920 günü Kuşçalı'dan Geyve'ye hareket ettikleri görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa 17 Nisan 1920'de İstanbul Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Hey'et-i Temsiliyesi adına Havalı Komutanı Oğuz Bey'den (Yenibahçeli Şükrü) Kuşçalı vasıtasıyla, *"İstanbul'dan gelenlerden orada kalanların kimler olduklarının iş'arını"*³ (bildirilmesini) istemiştir.

Havalı Komutanı Oğuz (Yenibahçeli Şükrü), aynı gün Mustafa Kemal Paşa'ya konumuzla ilgili birçok ayrıntıyı içeren şu cevabı vermiştir:

"Endaht Mektebi'ne (Atış Okulu) ait sekiz bomba topu, yüzü mütecaviz mermisi ve yedi mitralyözle Dersaadet'ten (İstanbul'dan) gelen esliha (silah) sandıkları Eşref Bey'e teslim edilerek Bolu istikametine hareket etmiştir. Bilahare zat-ı devletlerinden gelen şifreler Eşref Bey'e verilememiştir.

¹ M. E. Düzdağ, a. g. m., s. 30. M. Çetin, M. C. Çiftçigüzel, a. g. e., s. 30. D. M. Doğan, a. g. e., s. 67. Y. Çağbayır, *İstiklal Marşı'nın Tahlili*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 13. Baskı, Ankara, 2003, s. 221.

² A. Güler, "Yeni Arşiv Belgelerinin Işığında Mehmed Âkif'in Ankara'ya Gelişi ve İlk Günleri", *Devlet Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: 452, (Mart-Nisan 2014), s.11.

³ Genelkurmay ATASE Arşivi, Belge: 29-116

14 Akşamı Bulgar Sadık çetesi kırk mekkareyle (at, deve, katır gibi bir yük hayvanı) Maltepe Endaht Mektebi'ne (Atış Okulu'na) giderek seksen sandık cephaneye ve daha sair şeyler alarak dün buraya vasil olmuştur. Bugün Geyve'ye hareket eden mumaileyhe (adı geçene) Şair Mehmed Âkif Bey, Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey, Kütahya mebusu Ragıp Bey, Soysallıoğlu İsmail Bey ile Lahey Şehbenderi Ferid Halid Bey ve evvelce Eşref Bey'le de Eczacı Hulusi Bey, Kadıköy Daire Müdürlüğü'nden mazul (azledilmiş) Rifat Bey, Nuri Bey, Hamdullah Suphi Bey'in biraderi Kerim Bey, Binbaşı Çolak İbrahim Bey, İhtiyat Zabiti Halil Beyler hareket etmişlerdir. Bu akşam Fevzi ve yarın akşam da vürud edecek (gelecek) Yakup Şevki ve Nurettin Paşaların hareketlerini ayrıca arz edeceğim. Menzil vazifesi emr-i alileri üzere icra edilecektir. Yalnız firkanın bir an evvel vazifesini deruhte etmesi emir buyurmaklığınızı istirham ederim. Havalı K. OĞUZ"¹

Bu belgedeki bilgiler, şimdiye kadar Emin Bey'in anlatımlarından hareketle anlatılan bazı konuları netleştirmiştir. Bir defa Âkif'in bu seyahati Kuva-yı Milliye'nin İstanbul-Ankara hattındaki teşkilatları tarafından organize edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa Ankara'dan yolculuğu takip etmektedir. Âkif'in silah taşıyan bir kafileye rastlayarak ona katıldığı ifadesi eksiktir. Bu kafile Bulgar Sadık Bey'in "Çetesi/Birliği"dir. Âkif ve diğer yolcular bunlarla birlikte Ankara yoluna devam ettirilmişlerdir.

Oğlu Emin'in hatıralarında söylediklerinden anlaşıldığına göre, Mehmed Âkif ile Ali Şükrü Bey Ankara'ya Meclis'in açılışının ertesi günü (24 Nisan 1920) öğle sıralarında varmışlardır. Meclis'in 24 Nisan Cumartesi günü yapılan ikinci toplantısının, öğleden sonra üçte başlayan üçüncü celsesinde, Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in, müzakereler sırasında söylediği birkaç cümlemin zapta geçmiş olduğu görülmektedir.²

Tren öğleye doğru Ankara'ya geldi. Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey, Mehmed Âkif ve oğlu Emin bir yaylı arabaya binerek TBMM'nin önüne geldiler. Âkif, Emin'e "sen burada otur" diyerek Meclis'in yanındaki Millet Bahçesi'ni gösterdi. Tam o sırada Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa, başındaki siyah kalpağıyla gözüktü. Yanında Erzurum Milletvekili Gözübüyükzade Ziya Hoca ve iki üç kişi daha vardı. Yanlarına gelen Mustafa Kemal Paşa, önce Ali Şükrü Bey'in elini sıkarak hoş geldiniz dedi. Sonra Âkif'e iltifat etti ve:

"Sizi bekliyordum efendim, tam zamanında geldiniz. Şimdi görüşmek kabil olmayacak, ben size gelirim." dedi.

¹ Genelkurmay ATASE Arşivi, Belge 29-116aa

² M. E. Düzdağ, a. g. m., s. 30-31.

Mehmed Âkif'in Ankara'ya gelişi Ankara'da ciddi bir heyecan yaratmış, büyük bir moral kaynağı olmuştur. 28 Nisan 1920 tarihli Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde Âkif'in gelişi şu şekilde anlatılmaktadır:

“İslam Şairi Âkif Bey-Pek duygusal ve yüce İslam şairi Mehmed Âkif Bey de İstanbul'dan çıkarak birkaç gün evvel Ankara'ya gelmiştir. Şairlik ilhamlarının esas kaynağı özellikle dini korumak, yüceltmek ve vatan sevgisinde olan bu güzide İslam şairi, bir seçkin kişidir. Milletin giriştiği vatan mücadelesi, İslam şairi Mehmed Âkif Bey'in şerefli hizmetlerinden pek çok feyz ve kudret alacaktır. İslam'ın bilge şairinin önümüzdeki Cuma günü halka bir vaaz vereceğini memnuniyetle haber aldık.”

Gazete haberiyle duyurulmuştur. Nitekim Âkif Ankara'ya gelişinden 6 gün sonra 30 Nisan 1920 Cuma günü Hacı Bayram Camii'nde halka hitap etmiştir.¹

Âkif Burdur Milletvekili Seçiliyor

Mehmed Âkif, Mustafa Kemal Paşa'nın istifa eden bir mebus namzedinin yerine kendisinin yazılmasını istemesi üzerine Burdur milletvekili seçilmiştir. Ankara'ya 24 Nisan'da gelmiş olan Âkif Bey'in namzet yazılması, Paşa'nın 29 Nisan 1920 tarihli bir telgrafı ile Burdur'un bağlı bulunduğu Konya Vilayeti Vali Vekili Kolordu Kumandanı olan Albay Fahrettin Altay Bey'e bildirilmiştir. Burada yapılan seçim sonucunda en fazla oyu Âkif Bey almıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Fahrettin Altay'a yazdığı telgrafın tam metni şu şekildedir:

“Ankara, 29 04.36

Konya'da 12. K. K. Fahrettin Bey Efendi'ye,

İstifasında musır bulunan (ısrar eden) Burdur livası Büyük Millet Meclisi azasından ve Ahz-ı Asker Reisi (Asker Alma Şube Başkanı) Miralay İsmail Bey Efendi'nin yerine liva-yı mezkûr Büyük Millet Meclisi azasından Ankara'da bulunan Şair Mehmed Âkif Efendi'nin intihabının (seçilmesinin) temin ve neticenin iş'ar buyrulmasını (bildirilmesini) rica ederim.

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal (imza)”²

¹ A. Güler, a. g. m. M. Çetin, M. C. Çiftçigüzel, a. g. e., s. 30.

² A. Güler, a. g. m., Genelkurmay ATASE Arşivi, Belge 23-45 (1). Âkif'in Milli Mücadele Dönemi'ndeki faaliyetleri, özellikle TBMM'deki çalışmaları için bakınız: C. Eraslan, “Milli Mücadelede Mehmed Âkif ve Âkif'in Ankara Günleri”, *Vefatının 75. Yılında Uluslararası Mehmed Âkif Ersoy Sempozyumu (12-13 Mart 2011) Bildirileri*, Hazırlayan: V. Işık, Zeytinburnu Belediyesi, İstanbul, Kasım 2011, s. 61-78.

Mehmed Âkif Ersoy'un, 8 Temmuz 1920'de Burdur milletvekili olduğu kesinleşmiştir. Âkif Bey bu arada 5 Haziran 1920'de Biga milletvekili olarak da seçilmiş bulunuyordu. Aynı anda iki yerden milletvekili olamayacağı için Âkif, 18 Temmuz 1920'de Biga milletvekilliğinden istifa etmiş ve TBMM'de Burdur milletvekili olarak görev yapmıştır¹

Âkif Ankara'da Nerede Kaldı?

Araştırmalarda genellikle Âkif'in Ankara'da "Taceddin Dergâhı'nda misafir edildiği"² belirtilmektedir. Hâlbuki Ankara'ya gelen Âkif, önce kendisini gar- da karşılayan Akavanzade Tevfik Bey'in (Çiftdoğan) evinde misafir edilmiş- tir. Sonra Taceddin-i Veli Camii'nin "imam evi"ne yerleşmiştir. Zaten Tevfik Bey Taceddin-i Veli Camii'nin imamıdır. Kendisi evinde ikamet ettiği için boş duran imam evini, evinden eşyaları getirerek Âkif için düzenleyen de Tevfik Bey ve ailesidir.³

Yakın arkadaşı Eşref Edip'in anlattığı şekliyle kaldıkları evi ve ortamını şu şekilde anlatıyor:

*"Ufak bir köşk gibi muntazam yapılmış, içi dışı boyalı. Döşenip dayanmış; güzel ve geniş bir bahçesi var. Türlü türlü meyveler... Önünde bir şadırvan; şarıl şarıl sular akıyor. Üstat Ankara'daki büt- tün şiirlerini, İstiklal Marşı'nı hep bu Dergâh'ta yazmıştır... Hele İs- tiklal Marşı kabul edildikten sonra Dergâh'ta çok samimi bir tören yapıldı. Üstadın sevdiği bütün arkadaşlar, birçok milletvekilleri, üs- tadi tebrike geldiler. Güzel sohbetler oldu..."*⁴

Taceddin Dergâhı'ndaki imam evine yerleşen Âkif, Ankara'da çekim merkezi, ilgi merkezi olmuştur. Buraya gelen dostları ile adeta bir "edebi meclis", bir "sohbet meclisi" oluşturmıştır. Âkif'in yerleşmesi ile birlikte burası adeta dost ve ziyaretçi akınına uğramıştır. Gelen misafirler arasında Münir Bey (Washington Sefiri), Mısırlı Abbas Hilmi Bey, Eski Sadrazam İzzet Bey, Hüseyin Kazım Kadri Bey, Fatin (Gökmen) Hoca, Eski Millî Eğitim Baka- nı Hikmet Bey, Dr. Adnan (Adıvar) Bey bulunuyordu. Mehmed Âkif, burada Eşref Edip (Fergan) Bey, Hasan Basri (Çantay) ve Konya Milletvekili Hafız Bekir Bey ile birlikte kalıyordu.⁵

1 F. Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, C: 3, TBMM Yayınları, Ankara, 1993, s. 210-211. T. Yıldırım, *Millî Mücadele'de Mehmed Âkif*, Selis Kitaplar, İstanbul, 2007, s. 175-176.

2 Mesela Bakınız: D. M. Doğan, a. g. e., s.

3 Orhan Karaveli, *Bir Ankara Ailesinin Öyküsü*, 7. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul, 2009, s. 72-74. Karaveli ailesinin Taceddin-i Veli Camii'nin İmam Evi'nde kalan M. Âkif'le ilgili bir başka anısı için bakınız: Ali Güler, "İstiklal Marşını İlk Kim Okudu?" *Yeni Düşünce Dergisi*, Sayı: 764 (Mart, 2014).

4 E. Edip, a. g. e., s. 152. T. Yıldırım, a. g. e., s. 202, Dipnot: 227.

5 T. Yıldırım, a. g. e., s. 203.

Âkif Burdur'da

Ankara'ya gelen Mehmed Âkif, kısa bir süre sonra yakın şehirlere seyahatler yapmıştır. Bu seyahatlerin amacı Millî Mücadele aleyhinde İngilizler ile İstanbul Hükümeti'nin yürüttüğü propagandanın önüne geçmek ve halkı Millî Mücadele için ikna etmektir. Âkif ilk seyahatlerinden birini milletvekili olduğu Burdur'a yapmıştır. Burdur'da sevgi ile karşılanan Âkif, burada Millî Mücadele lehine bir hava oluşturmak için çeşitli çabalar içine girerek ev ev, köy köy, kasaba kasaba dolaşarak halkı aydınlatmaya çalışmıştır. Beraberinde götürdüğü oğlu Emin anılarında Burdur'da vatandaşla Âkif'in temasını şöyle anlatıyor:

"(...) Babamı ilk defa Burdur'da Hükümet Konağı'nda üç dört yüz kişiyi aşan bir cemaate karşı hitap ederken gördüm. Fazla bağırdığı zaman sertleşen gür sesiyle konuşuyor, çok heyecanlı olduğu bütün hareketlerinden belli oluyordu. İzmir havalisinden sızan kara haberleri, vatandaşlarımıza yapılan işkence ve hakaretleri, kirli çizmeler altında çiğnenen tarihi ve ilahi mabetlerimizi öyle yanık bir dille ifade ediyor, bu faciaların yürekler acısı sonuçlarını öyle acı bir dille tarif ediyordu ki, ben de dinleyiciler arasında sıkışmıştım. O muazzam kalabalık derin bir sessizliğe dalmıştı. Lakin bu öyle bir sessizlik, öyle bir hava idi ki, kasırgalar koparacak ruhların kellesini koltuğuna almaya niyet eden başların son kesin kararından doğuyordu. Bir de şurada burada duygularına sahip olamayarak hıçkırıklarını tutamayan vatanseverlerin iniltileri duyuluyordu. Burdur'da bir hafta kadar kaldık. Babama çok fazla iltifat ettiler..."¹

Âkif İrşat Heyetlerinde Görevlendiriliyor

Millî Mücadele yıllarında en önemli meselelerden biri, halkın birlik ve bütünlük içerisinde hareketinin sağlanması ve iç ve dış tahriklere kapılmasının önlenmesi idi. Aynı zamanda İtilaf Devletleri (İngiliz, Fransız, İtalyan) ile İstanbul Hükümeti destekli iç isyanlara karşı halkı aydınlatmak önem taşıyordu. Damat Ferit Hükümeti, Millî Mücadele aleyhinde fetva yayımlatmakla yetinmemiş, Ankara merkezli millî harekete karşı gerçekleştirilen ayaklanmaları da desteklemiştir. Bolu, Düzce, Adapazarı, Geyve, Yozgat, Zile, Bozkır gibi önemli merkezlerin yanı sıra Ankara'nın bir ilçesi olan Beypazarı'nda bile isyan ve tahrikler baş göstermişti. Beypazarı Müftüsü Mevlüt Efendi ve

¹ E. Ersoy, "Eskişehir'de Silahlı Kahramanlar Yolları Doldurmuştu", *Millet Dergisi*, Sayı: 107 (19 Şubat 1948), s. 15. T. Yıldırım, a. g. e., s. 177.

Belediye Başkanı Hakkı Bey'in TBMM'ye gönderdiği bir telgrafta halkın ne şekilde kandırıldığı anlatılıyor ve *"Görülecektir ki, aldatılmış halk, sözlerine güvenecekleri şahsiyetlerin aydınlatması ile hem Millî Mücadele saflarındaki yerlerini alacaklar hem de affedilmiş olmanın minneti ile mallarını vatan için seve seve vereceklerdir"* deniyordu.

25 Nisan 1920'de TBMM'de görüşülen bu telgraf metni üzerinde olumlu ve olumsuz birçok görüş ileri sürülmüştür. Tartışmaların uzaması üzerine kürsüye gelen Mustafa Kemal Paşa, Müftü Efendi ve arkadaşlarının taleplerini uygun bulmuş, problemin "tenvir (aydınlatma) ve irşat (bilgilendirme) yoluyla çözülmesi gerektiğini" söylemiştir.

Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın teklifi ile Beypazarı'na gidecek üç kişilik heyet üyeleri için İsmail Fazıl Paşa şu üç kişiyi önermiştir: Kırşehir Milletvekili Müfit (Özdeş), Konya Milletvekili Mevlana Çelebisi Abdülhalim Çelebi, Ankara Müftüsü Rıfat Börekçi. Heyet Ankara'da bulunan Kırşehir eşrafından Hacı Mehmet Efendi'yi de alarak Beypazarı'na gitmiştir.

27 Nisan 1920'de TBMM'de "İrşat Encümeni" meselesi yeniden gündeme gelmiş ve Mustafa Kemal Paşa, "bu konunun sadece Beypazarı'na özgü olmadığını, aynı akıbete maruz kalan bütün vatanın temel meselesi olduğunu" ifade ederek, "ulemadan beş kişinin seçilmesini ve bunların da yerelde ulema ve eşrafı çağırarak hakikatleri anlatmalarını ve kandırılanların affedilmelerini" önermiştir. Nihayet Şeyh Servet Efendi TBMM'ye bir "Encümen-i İrşat" oluşturulması için önerge verdi. Bu önergenin kabulünden sonra "Encümen-i İrşat ve Heyet-i Nasiha" kurularak çalışmalarına başladı.

7 Mayıs 1920 tarihinde seçilen ilk "İrşat Heyeti"nde Mehmed Âkif Bey dâhil toplam 17 kişi bulunuyordu. TBMM İrşat Heyeti'nin 6'sı din adamı vasfını taşıyordu. İrşat heyetleri Sakarya Savaşı'nın en buhranlı günlerine kadar faaliyetlerini sürdürmüştür. Heyet üyeleri, vatanın en uzak köşelerindeki olumsuz propaganda ve telkinleri boşa çıkartıyor, cephe gerisinde orduya güven temin ediyordu. Millî Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı ne zaman yardım istemişse heyet tarafından bu istekler yerine getirilmiştir.¹

Mehmed Âkif İrşat Heyeti üyesi olarak ilk önce, Antalya Milletvekili Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Trabzon Milletvekili Ali Şükrü ve Konya Milletvekili Refik Bey'lerle Bozkır İsyanı nedeniyle Konya'ya gitmiştir. Oğlu Emin, Mehmed Âkif'in Konya'daki çalışmaları şöyle anlatır:

¹ T. Yıldırım, a. g. e., s. 178-182.

“Babam Konya’da Kuva-yı Milliye’yi takviye edebilecek gönüllü kafilelerini çoğaltmak, bu yol uğrunda milletin gönlünde heyecanlar yaratmak amacıyla nutuklar söyledi. Konferanslar verdi. Kalabalık insan kitleleri onu huşu içinde dinliyor, sözlerine hak veriyordu.”¹

Bugün “İstiklal Yolu” olarak ifade ettiğimiz ve Millî Mücadele’de İstanbul’dan Anadolu’ya insan ve silah kaçırılan en önemli güzergâh olan İnebolu-Kastamonu-Çankırı-Ankara hattında Mehmed Âkif Ersoy’un çok ciddi irşat çalışmaları yaptığını biliyoruz. Bu hatta Kastamonu, Âkif’in önemli duraklarından biridir. Âkif Anadolu’ya geçişinden altı ay sonra 16 Ekim 1920’de İnebolu’ya gelmiştir. İnebolu’da coşkuyla karşılanan, burada iki gün kalan ve camilerde vaazlar veren Âkif, 19 Ekim 1920’de Kastamonu’ya geçmiştir.

Yaylı araba ile İnebolu’dan Kastamonu’ya gelen Âkif’i burada Müdafaa-i Hukuk ve Gençler Mahfeli (Gençler Kulübü) üyeleri sevgi ile karşılamışlardır. Âkif bu gençlerle bazı akşamlar çeşitli sohbetler yaparak onların Millî Mücadele bilincini artırmıştır. Kastamonu gazeteleri onun gelişine ve çalışmalarına geniş yer ayırmışlardır. Mehmed Âkif kendisinden iki hafta sonra İstanbul’dan gelen eşi ve çocuklarını Kastamonu’da kiraladığı bir eve yerleştirmiştir.

Mehmed Âkif, 16 Ekim-25 Aralık 1920 tarihleri arasında Kastamonu’da ikamet ederek, Millî Mücadele lehinde faaliyetlerde bulunmuş ve halkı aydınlatmak için vaazlarda bulunmuştur. Eşref Edip ve Mehmed Âkif Sebilürreşat Dergisi’nin 464, 465 ve 466. sayılarını Kastamonu’da bastırmışlardır. Burada Yılanlı Dergâhı’ndaki toplantılara katılmış ve halkın maneviyatını yükseltici konuşmalar yapmıştır. O dönem için halka ulaşmanın en kolay yolunun basın ve cami kürsüleri olduğunu bilen Mehmed Âkif, Sebilürreşat Dergisi, yerel basın ve camilerde halka yol göstermiştir.

19 Kasım 1920 Cuma günü Nasrullah Camii’nde verdiği vaazın özeti bir sayfa olarak Sebilürreşat’ın Kastamonu’da basılan o ayki sayısında yayımlanmıştır. Basılan bu sayı Anadolu’nun bütün illeri, sancak ve kazalarındaki valilere, kaymakamlara ve müftülere gönderilmiştir. Anadolu’nun her yerinde büyük yankı uyandıran bu vaaz hakkında her yerden olumlu eleştiriler gelmiştir. Mesela Elcezire Cephesi Komutanı Nihat Paşa’nın Âkif’e gönderdiği telgraftan, Sebilürreşat’ta yayımlanan Nasrullah

¹ Emin Âkif Ersoy, “Anlaşıldı ki Mustafa Sagir Bir Hain ve Casustu”, *Millî Dergisi*, Sayı: 112 (25 Mart 1948), s. 15. T. Yıldırım, a. g. e., s. 183.

Camii vaazının Diyarbakır Büyük Camii'nde Cuma namazından sonra aynen okutturulduğu, Diyarbakır Vilayet Matbaası'nda bastırılarak komutanlığa bağlı, Elazığ, Diyarbakır, Bitlis ve Van vilayetleri ile civar sancaklarda teksir ettirilerek dağıtıldığı anlaşılmaktadır.

Mehmed Âkif bu vaazında, Osmanlı Hükümeti tarafından Ağustos ayında imzalanmış bulunan Sevr Antlaşması'nın ne anlama geldiğini, o zamana kadar pek anlayamamış olan Kastamonu halkının dehşetle açılan gözlerine bakarak anlatmıştır. O gün ne kadar korkunç bir durumun içinde bulunulduğunu uzun uzun anlatmıştır. Kars'ın kurtuluşu haberini de camideki halka Âkif duyurmuştur. Doğu'daki kurtuluşun diğer cephelere de yayılacağı inancını tekrarlayan Âkif, *"Düşmanların bugün bizden istedikleri ne filan vilayet, ne filan sancaktır; doğrudan doğruya başımızdır, boynumuzdur, hayatımızdır, devletimizdir."* diyerek tehlikenin boyutlarını bütüncül bir yaklaşımla ortaya koymuştur. Cami cemaati gözyaşlarını tutamaz hale gelmiş, Âkif de fevkalade heyecanlanmış ve yorulmuştu. Mehmed Âkif Nasrullah Camii kürsüsünde vatanın içinde bulunduğu durumu değerlendirdikten sonra, vatanın nasıl elde edilmiş ecdat yadigârı olduğunu cemaate açıklıkla anlatmış ve bu arada *"Yoksa bizler o muazzam ecdadın ahfadı değil miyiz?"* diye bağirmiştir. Sonra coşan ve ağlayan cemaatle birlikte dua etmiştir. O gün ikindi namazından sonra Kars'ın kurtarılması sevinci ile halk Kışla Meydanı'nda toplanmış, zaferi kutlamıştır.

Âkif'in bu konuşması Millî Mücadele'de halkı etkileyen en önemli konuşmalardan biri olarak değerlendirilmiştir. M. Emin Erişirgil, Âkif'in durumu, tehlikeyi ve kurtuluş ümitlerini anlattığı sözlerin, Mustafa Kemal Paşa'nın sözlerinin başka türlü söylenmiş şekli olduğunu ifade etmiştir:

"Yaşamak diğer milletler gibi bizim de hakkımızdır. Fakat bilirsiniz ki haklı olmak başka haklı çıkmak gene başkadır. Haklı çıkmak için kuvvet lazımdır. Hangi milletin adalet muhakemesine müracaat ederseniz ediniz, kuvvetiniz varsa hakkınızı verirler; duygusuna sığınmaya kalmakla bir şey elde edemezsiniz, hüsrandan başka sonuç alamazsınız."

Bu sözler Atatürk'ün o zamanlar ve ondan sonra söylediği şu sözün başka türlü idi: *Merhamet dilenmekle millet işleri, devlet işleri görülmez. Milletin ve devletin şeref ve istiklali sağlanamaz. Merhamet dilenmek diye bir prensip yoktur."*

Mehmed Âkif, Kastamonu'da sadece il merkezinde değil, ilçelerde ve köylerde de konuşmalar yapmıştır. Onun Taşköprü, İnebolu ve Daday'da halkı aydınlatmak için vaazlar verdiği bilinmektedir.

Mehmed Âkif, yaklaşık iki ay kadar Kastamonu'da kaldıktan sonra 25 Aralık 1920 günü Eşref Edip'le birlikte Sebilürreşat'ın başlık kışelerini de alarak Ankara'ya dönmek için yola çıkmıştır. Ailesini Kastamonu'da bırakarak Ankara'ya dönmüştür.¹

Mustafa Kemal Paşa, Ankara'ya gelişlerinden hemen sonra Mehmed Âkif ve Eşref Edip'i Ankara Garı'nda kaldığı küçük karargâh binasına davet ederek bir süre görüştü. Yaklaşık bir saat süren ve Mustafa Kemal Paşa'nın Âkif'i hasretle karşıladığı görüşme, sıcak bir ortamda geçmiştir. Bu görüşmede Mustafa Kemal Paşa, onların İstanbul'da iken Millî Mücadele'ye yaptıkları hizmetleri bildiğini belirttikten sonra şunları söylemiştir:

“Kastamonu'daki vatanpervarene mesainizden çok memnun oldum. Sevr Antlaşması'nın memleket için ne feci bir idam hükmü olduğunu Sebilürreşât kadar hiçbir gazete memlekete neşredermedi. Manevi cephemizin kuvvetlenmesine Sebilürreşât'ın büyük hizmeti oldu. Her ikinize de bilhassa teşekkür ederim.”²

Âkif Batı Cephesi'nde

Âkif, Büyük Taarruz öncesi Cepheyi ziyarete giden Meclis heyeti ile beraberdir. Ordu ve halk Büyük Taarruz'un ne zaman yapılacağını beklerken TBMM'nin 24 Temmuz 1922 tarihli oturumunda ordunun manevi kuvvetini artırmak için çeşitli fikirler ortaya atılmıştı. Bu amaçla orduya moral vermek üzere milletvekillerinden oluşan bir heyetin cepheye gönderilmesine karar verilmişti.

1922 senesi Kurban Bayramı Ağustos'un dördüncü gününe rastladığından 1 Ağustos sabahı erkenden otomobillerle Batı Cephesi Karargâhı'na gitmek üzere Ankara'dan ayrılan heyet ertesi gün Karargâh'a varmıştır. Yapılan programa göre bayramın ilk günü tebrik törenine Cephe Komutanlığı'ndan başlanacak, daha sonra Birinci ve İkinci Ordularla, Kolordu ve Tümen Karargâhlarına gidilecekti. Durumu uygun olan tümenlerin hepsini, olmayanların da bazı kıtalarını tören düzeninde görecekti, TBMM'nin tebrikleri

¹ Y. Semiz, O. Akandere, “Millî Mücadele'de Mehmed Âkif (Ersoy) Bey'in Faaliyetleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: XVIII., Sayı: 54 (Kasım 2002). M. Eski, “Mütareke Sırasında Kastamonu'ya Gelen Önemli Kişiler”, *Atatürk Araştırma Dergisi*, C: XV., Sayı: 45 (Kasım 1999). T. Yıldırım, a. g. e., s. 184 vd.

² H. Karan, Eşref Edip, *Millî Mücadele Yılları*, Hazırlayan: F. Gün, Beyan Yayınları, İstanbul, 2002, s. 94. T. Yıldırım, a. g. e., s. 202-203.

ve başarı dilekleri Heyet Başkanı sıfatıyla bizzat Ali Fuat (Cebesoy) Paşa tarafından tebliğ edilecekti. Bundan sonra karargâhlara uğrayarak, onlar da Meclis adına tebrik edilecekti.

Bu gezi sırasında Âkif, yakında başlayacak olan Büyük Taarruz öncesinde askerlerle yakın ilişki kurma şansını bulmuş, onlara cesaret verici, morallerini yükseltici konuşma ve sohbetler yapmıştır.”¹

Âkif’le birlikte Heyet Başkanı olarak bu geziye katılan Ali Fuat Cebesoy, yaptıkları geziyi şu cümlelerle anlatmıştır:

“Ben, Mustafa Kemal’i, bir kez ağlarken görmüştüm. Ama gözyaşlarının anlamı başkaydı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 29 Temmuz 1922 tarihli oturumunda, Erzurum Milletvekili Şahin Efendi’nin Kurban Bayramı’nı kutlamak üzere Batı Cephesi’ne bir kurul gönderilmesiyle ilgili önergesi görüşülmüştü. Benim başkanlığım altında, Karesi Milletvekili Abdulgaffur Hoca, Burdur Milletvekili Şair Mehmed Âkif ve Kayseri Milletvekili Atıf Beylerden oluşan bir kurul seçilmişti. Gerçek yurtsever ve dini bütün bir Müslüman olan Mehmed Âkif, sevdiğim ve saydığım yakın bir arkadaşım.

Kurban Bayramı Ağustos’un dördüncü gününe rastlıyordu. 1 Ağustos sabahı otomobillerle, erkenden Batı Cephesi Karargâhı’na gitmek üzere Ankara’dan ayrıldık, ertesi günü Karargâh’a vardık. Bayramın ilk günü kutlama törenine, Cephe Komutanlığı’ndan başlayabilmek için, hareketimizi ona göre düzenledik. Komutanlık programı hazırlamıştı. Bu programa göre, 1. Ve 2. Ordularla, kordolu ve tümen karargâhlarına gidilecekti. Durumları uygun olan tümenlerin bütünü, olmayanların da bazı kıtalarını tören düzeninde görerek, TBMM’nin kutlamalarını ve başarı dileklerini, Kurul Başkanı göreviyle kendim bildirecektim. Sonra kıtalar bize bazı hareketler gösterecekler ve geçit töreni yapacaklardı. Bundan sonra karargâhlara uğrayarak, onları Büyük Millet Meclisi adına kutlayacaktık. Benim, Gazi Paşa’dan aldığım gizli bir görevim daha vardı. Ordularımızın maddi ve manevi savaş gücünün ne olduğunu anlamaya çalışacaktım.

Cephedeki görevimiz, dört beş gün içinde sona ermişti. Komutan, subay ve asker arkadaşlarımız arasında geçen bu kısa zamanın

¹ Y. Semiz, O. Akandere, a. g. m. T. Yıldırım, a. g. e., s. 256-257.

sevincini asla unutamam. Kıtalarımızın hareketlerinde karşılaştığımız görünüş, canlılık ve savaş yeteneği, kahraman arkadaşlarımızın sevgi dolu bakışları, bizlere zafer günlerinin pek uzak olmadığı çağrısını vermişti. Bu cephenin eski bir komutanı olarak yaptığım denetleme ve incelemelerden, subay ve askerlerimizin iyi eğitim ve öğretim gördüklerini, acımasız ve saldırgan düşmandan bir an önce intikam almak istediklerini görmüştüm.

‘Tanrım, bize zafer günlerini göster!’ diye dualar etmiştim. Ordularımızın morali çok yüksekti.

Hatırladıkça bugün bile büyük duyguyla titrerim. Tören düzeninde dizilmiş bir tümenin kıtalarını denetliyorduk. Hepsi aslanlar gibiydi. Mehmed Âkif, kendinden geçmişti. Dudaklarından kendi yazdığı İstiklal Marşı’mızın dizeleri dökülüyordu:

‘Ben ezelden beridir hür yaşarım,
Hangi çılgın bana zincir vuracakmış, şaşarım,
Kükremiş sel gibiyim, bendimi çiğner aşarım,
Yırtarım dağları, enginlere sığmam, taşarım.’

Beni solumdan izleyen Âkif’e döndüm. Gözlerinde yaşlar birikmişti. Bu coşkulu görüntü karşısında kendisini tutamıyordu.

Âkif Bey siz ağlıyorsunuz, dedim.

Ne yapayım, sevincimi bastıramıyorum. Cevabını verdi, sonra ekledi:

Ama sizin de gözleriniz yaşlı, Paşam!

Arkadaşım doğru söylüyordu. Bende çok duygulanmıştım. Gözlerimde biriken sevinç gözyaşlarıydı. Ben aslında hep böyleyimdir. Bu yaşta bile önümden alay sancağı geçse, duygulanır ve tıkanacak gibi olurum. Asker ocağı benim her şeyimdir. Bütün gençliğim orada geçti.”¹

Kısaca Mehmed Âkif, 1-16 Ağustos 1922 tarihleri arasında Ali Fuat Paşa’nın başkanlığında cepheleri dolaşan bir TBMM heyeti ile ayın sonunda başlayacak olan Büyük Taarruz öncesinde askerlerimize cesaret verici konuşmalar yapmıştır.

¹ A. F. Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İnkılâp Yayınevi, İstanbul, Tarihsiz, s. 183-185. T. Yıldırım, a. g. e., s. 260-261.

Âkif Harp Meydanında: “Ordu Bizzat Yazıyordu”

Mehmed Âkif Bey, Büyük Taarruz günlerinde çok heyecanlıdır. Adeta yerinde duramaz. Oğlu Emin’in o günleri ve Âkif’in durumunu şöyle anlatıyor:

“Ankara’nın o günleri Büyük Taarruz ile başlayan her saat, her gece ardı arkası kesilmeyen müjdeli haberleri ile panik halinde kaçan düşmanın elinden kurtulan topraklarımızın, kasaba ve şehirlerimizin geri alınışını müjdeleyen o mesut günler, Mehmed Âkif’i neşeden sarhoş edecek kadar sevindiriyor, babam yerinde duramıyor, gözleri ümitte, sevinçle parlıyordu.”

Âkif, fazla dayanamadı. Ordu ile birlikte, harikalar yaratan o kahramanların hemen ardından o da ayaklandı. Oğlu Emin’i de yanına alarak Ankara’dan Eskişehir’e, oradan da Afyon’a gitti. Savaş meydanını bütün çıplaklığı ile gördüler. Muharebe meydanını adım adım gezdiler. Yanan, yıkılan köyler kasabalar şehirler gördüler. Yunan esirlerini, bozulmuş bir şekilde kaçan Yunan birliklerine rastladılar. Yunanlıların kaçarlarırken Türk halkına yaptıkları zulümlere şahit oldular. Bilecik’te itfaiyeye yardım ederek bir yangının söndürülmesine yardım ettiler. Ortalıkta dolaşan garip kıyafetli, püsküllü serpuş ve pabuçları olan Yunan Efsun askerini gördüler. Bilecik’ten Eskişehir’e döndüler. Yunanlılar, Eskişehir’i tahrip ve yakmaya zaman bulamamışlardı.

1936 yılında hasta olarak Mısır’dan İstanbul’a dönen Mehmed Âkif’le bir söyleşi yapan Gazeteci Feridun Kandemir, söyleşinin bir yerinde Büyük Taarruz sırasında neler hissettiğine dair bir sormuştu. Söyleşinin o bölümü şu şekildedir:

“Ya Büyük Zafer üstadım... O anda ne hissettiniz?

Kalbi durmuş gibi sarsılıyor, sonra bir anda yeniden canlanmış gibi, nereden geldiği bilinmez bir ışıkla gözlerinin içi gülerek;

Ah! Diyor:

Ve bir an bırakıyor kendisini bu eşsiz sevincin koynuna. Dalıyor ve sesinin ta içten dudaklarına dökülüşünü seziyorum:

Allah’ım ne muazzam zaferdi o! Ortalık hercümerc oldu. Beş altı saat içinde bir başka dünya doğdu.

Tekrar gözlerini yumuyor:

Ve biz mest olduk!

O zaman bir şey yazmadınız mı?

Artık benim ne düşünecek, ne duyacak, ne yazacak, hatta ne yaşayacak takatim kalmamıştı... Dilimiz tutulmuştu. Ordu, bizzat yazıyordu.”¹

Âkif İstiklal Marşı’nı Yazmaya Nasıl İkna Edildi?

Millî Mücadele’nin en karanlık günlerinde, milletimizin istiklal ve hürriyet azmini ortaya koyan, bu bilinci gelecek nesillere taşıyacak olan bir “İstiklal Marşı”na ihtiyaç duyulmuştu. Erkân-ı Harbiye Riyaseti’nin (Genelkurmay Başkanlığı) konuyla ilgili isteği, Batı Cephesi Komutanı İsmet (İnönü) tarafından dönemin Millî Eğitim Bakanı Dr. Rıza Nur’a ve sonra Orta Öğretim Genel Müdürü Kazım Nami Duru’ya iletilir. Kazım Nami Duru anılarında görüşmeyi şöyle anlatıyor:

“Bir gün Orta Eğitim Müdürü odasında çalışıyordum. Kalpağımı masamın bir kenarına koymuştum. Kapı açıldı. İçeriye kısa boylu bir Kurmay Albay girdi. Onu görünce ayağa kalktım, kalpağı giydim. ‘Buyurunuz’ dedim. Bu zat ‘ben Batı Cephesi Erkân-ı Harp Reisi İsmet’ dedi. Kendisini masanın önündeki iskemleye buyur ettim. Oturdu. ‘Beni size Dr. Rıza Nur Bey gönderdi. Ordu olarak karar verdik. Bir İstiklal Marşı istiyoruz. Bunun güftesini, bestesini ayrı ayrı yarışmaya korsunuz. Her birini kazanana beşer yüz lira vereceğiz’ dedi. Emirlerini hemen yapacağımı söyledim; o da kalktı, gitti. Yarışmayı İstanbul dâhil bütün memlekete ilan ettik.”²

Maarif Vekâleti (Millî Eğitim Bakanlığı) tarafından gazetelere verilen ilanlarla İstiklal Marşı için bir yarışma açıldığı duyurulur. Seçilecek marşın güftesi ve bestesi için beş yüzer lira ödül konur. Yarışmaya 724 eser katılır. Bunlardan altı tanesi seçilir. Fakat bunların tamamı Millî Mücadele’nin ve milletin duygularını ve beklentilerini yansıtabilmekten çok uzaktır.

Mehmed Âkif yarışmaya katılmamıştır. Âkif’in, yarışma ve para ödülü nedeniyle böyle bir şiiri yazmayacağı anlaşılr. O, Türk milletinin bağımsızlık idealini anlatan bir şiirin para karşılığında yazılamayacağını düşünmektedir. Yakın arkadaşı Balıkesir Milletvekili Hasan Basri (Çantay) Bey, ona marşın güftesinin kendisi tarafından yazılmasının uygun olacağını söylediğinde, “ben ne yarışmaya girerim, ne de caize (armağan) alırım” demiştir. Dr. Rıza Nur’un yerine Millî Eğitim Bakanlığı’na getirilmiş bulunan Hamdullah

¹ T. Yıldırım, a. g. e., s. 257-259.

² R. Duymaz, *Millî Mücadele’miz ve İstiklal Marşı’mız*, 3F Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 29.

Suphi (Tanrıöver) Bey, Mehmed Âkif'in yarışmaya katılmasını arzu ediyor fakat bunu kendisine söyleyemiyordu. Gelişmeleri Hasan Basri Çantay şöyle anlatıyor:

"Bir gün Maarif Vekili Bay Hamdullah Suphi Meclis'te beni gördü ve dedi ki:

-Şimdiye kadar 500 yüzden fazla marş geldi. Ben hiçbirini beğenmedim. Üstadı ikna edemez misin?

Cevap verdim:

-Âkif Bey yarışma şeklini ve ikramiyeyi kabul etmiyor, eğer buna bir çare ve şekil buluşanız yazdırmaya çalışırım.

Düşündü, 'dur, dedi. Ben kendisine bir tezkire yazayım. Arzusuna tabi olacağımızı bildireyim; fakat tezkireyi kendisine siz veriniz...'

Ben de muvafık gördüm. Yarım saat sonra şu tezkireyi getirip bana verdi:

'Pek aziz ve muhterem efendim,

*İstiklal Marşı için açılan yarışmaya katılmayışınızın sebebini ortadan kaldırmak için pek çok tedbir vardır. Üstadane şahsınızın talep edilen şiiri meydana getirmeleri, amacın gerçekleşmesi için son çare olarak kalmıştır. Asil endişenizin gerektirdiği ne varsa hepsini yaparız. Memleketi bu etkin telkin ve coşturma aracından mahrum bırakmamanızı rica ve bu vesileyle en derin saygı ve sevgilerimi arz ve tekrar eylerim efendim. 5 Şubat 1921"*¹

Mehmed Âkif'in en samimi arkadaşlarından birisi olan Hasan Basri Çantay onu ikna etmek için oldukça büyük bir çaba göstermiştir. Onun marşı yazması için ona bir küçük "oyun" bile oynamıştır denilebilir. Çantay anlatıyor:

"Meclis'te Âkif'le yan yana oturuyoruz. Çantamdan bir kâğıt parçası çıkardım. Ciddi ve düşünceli bir tavır ile sıranın üstüne kapandım, güya bir şey yazmaya hazırlanmıştım. Üstat ile konuşuyoruz:

Neye düşünüyorsun, Basri?

Mâni olma işim var!

¹ H. B. Çantay, *Âkifname*, İstanbul, 1966, s. 62. R. Duymaz, a. g. e., s. 30-31.

Peki! Bir şey mi yazacaksın?

Evet.

Ben mâni olacaksam kalkayım.

Hayır, hiç olmazsa ilhamından ruhuma bir şey sıçrar!

Anlamadım.

Şiir yazacağım da.

Ne şiiri?

Ne şiiri olacak, İstiklal şiiri! Artık onu yazmak bize düştü!

Gelen şiirlere ne olmuş?

Beğenilmemiş.

(Tam bir üzüntüyle) Ya!

Üstat, bu marşı biz yazacağız!

Yazalım, amma, şartları berbat!

Hayır, şartlar filan yok. Siz yazarsanız yarışma şekli kalkacak.

Olmaz, kaldırılamaz, ilan edildi.

Canım Bakanlık buna bir şekil bulacak. Sizin marşınız yine resmen Mecliste kabul edilecek, güneş varken yıldızı kim arar?

Peki, bir de ikramiye vardı?

Tabii alacaksınız!

Vallahi almam!

Yahu, latife ediyorum, onu da bir hayır kurumuna veririz. Siz bunları düşünmeyin!

Bakanlık kabul edecek mi ya?

Ben Hamdullah Suphi Bey'le görüştüm. Mutabık kaldık. Hatta sizin namınıza söz bile verdim.

Söz mü verdiniz, söz mü verdiniz?

Evet!

Peki ne yapacağız?

Yazacağız.

Tekrar tekrar 'söz verdin mi?' diye sorduktan sonra ve benden aynı kesin cevabı aldıktan sonra, elimdeki kâğıda sarıldı, kalemını eline aldı, benim yaptığımı yapma hayale şimdi gerçekten o dalmıştı.

Meclis Müzakere ile meşgul, Âkif marş yazmakla. Ben süreyi kendisine kısa göstermiştim. Birkaç gün sonra marşı vermiş olacağız! Müzakere bitti, Âkif de engin hayalinden uyandı.

Aradan iki gün geçti, sabahleyin erken üstat bizim evde. Marşı yazmış bitirmiş. Fakat vaktin darlığından müşteki...”¹

Görüldüğü gibi Mehmed Âkif, yarışma şartının kalkması ve 500 liralık ödülün bir hayır kurumuna verilmesinin kabulü ile marşı yazmaya ikna olmuştur. Onu İstiklal Marşı yazma konusunda ikna ve teşvik edenlerden birisi de Yusuf Hikmet Bayur’dur. Bayur, gelişmeleri şöyle anlatıyor:

“Âkif, İstiklal Marşı için açılan yarışmaya katılmak istememişti. Böyle bir yarışma hoşuna gitmiyordu. Birçok dostu ve bu arada ben onun da buna katılmasında direndik.

Belki de kısmen bu direnmeler yüzünden başlangıçta yarışmaya katılmak düşüncesiyle de olmasa bu konuda bazı şeyler yazmaya koyuldu. Bazı akşamlar Dışişleri Bakanlığı’na uğrar beni alır ve birlikte gezerken yazdığı beyitleri okurdu. Aramızda tartışmalar olurdu, ancak okuduklarını çok beğenirdim.

O, Namık Kemal’deki ateşli ifadenin kendisinde olmayışından sızlanırdı. Ben ise daha kuvvetli ve ateşlisin, hele son beyitlerindeki kuvvet, Namık Kemal’inkini aşıyor. O, çöküntü devirlerinin daha çok karamsar şairiydi. Sen, yeni açılan yükseliş devrinin iyimser şairisin, dedikçe memnun olmakla birlikte pek inanmış görünmezdi.

Sonra yazdıklarını yarışmaya katılmak üzere Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey’e vermeye razı oldu. Pek çok eser gelmişti; ancak Âkif’inki hepsinden pek üstündü.

Sanatkâr ruhunun duygululuğu yüzünden, etrafından aldığı ilhamların ve hatta teneffüs ettiği havanın tesiriyle İslamcı Şair Âkif, aynı zamanda Türkçü Şair olmuştu.”²

¹ H. B. Çantay, a. g. e., s. 62-64. T. Yıldırım, a. g. e., s. 233-235.

² M. Nalbantoğlu, *İstiklal Marşımızın Tarihi*, Cem Yayınları, İstanbul, 1964, s. 71. R. Duymaz, a. g. e., s. 31-32.

Duvara Yazılan Mısralar

Çile ve ıstırap insanı olan Âkif, yüreğinde hissettiği sorumluluk bilinci ile İstiklal Marşı'nı büyük bir aşk ile yazmaya çalışıyordu. Ancak bu onun için hiç de kolay değildi. Çünkü ümitlerin kırıldığı, kalemlerden kan damladığı günlerde insanımızın heyecanını artırıp onlara güven verecek ve geleceğe yönelik umutlarını yeşertecek bir marş yazmanın zorluğunu biliyordu. Bundan dolayı Âkif, bu marş ile yatıyor, bu marş ile kalkıyordu.

İşte o günlerde Taceddin Dergâhı'nda şöyle bir olay yaşanmıştır: Konya Milletvekili Hafız Bekir Efendi ile Mehmed Âkif birlikte kalmaktadırlar. Hafız Bekir Efendi, Mehmed Âkif'in gece birden uyanıp, bir şeyler yaptığını fark eder. Ama tam olarak ne olduğunu da anlayamaz. Mehmed Âkif, aceleyle kâğıt aradı. Bulamayınca kurşun kalemiyle yer yatağının sağındaki duvara bir şeyler karaladı. Daha sonra duvara yazılanların İstiklal Marşı'nın; 'Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım.' mısraıyla başlayan kıtasının olduğunu öğrenecektir. Hafız Bekir Efendi, sabah namazına kalktığında, Mehmed Âkif'i çakısıyla duvardaki yazıyı kazırken gördü.

Mehmed Âkif, İstiklal Marşı'nı yazarken bile o kadar yokluk çekti ki, şiiri yazabilmek için sadece iki yaprak kâğıdı vardı. Bir yaprağa temiz kopyası çekileceği için tek yaprak yetmemiş; şiirin bir bölümünü mecburen Dergâh'ın duvarına yazmıştır.¹

Taceddin Dergâhı'nda şiiri yazmaya başlayan Âkif, 17 Şubat 1921 tarihinde bitirmiş ve Millî Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi Tanrıöver'e teslim etmiştir.

İstiklal Marşı Meclis'te Nasıl Kabul Edildi?

İstiklal Marşı, TBMM'de üç kere gündeme gelmiştir. İlk olarak 26 Şubat 1921'de, Millî Eğitim Bakanlığı'ndan gelen seçilmiş 7 şiirin Maarif Encümeni'ne gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Marş konusu ikinci olarak 1 Mart 1921'de TBMM'nin gündemine gelir. Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlık ettiği oturumda, Hasan Basri Çantay ve Hamdullah Suphi Tanrıöver verdikleri bir önerge ile İstiklal Marşı'nın kürsüden okunmasını talep etmişler, Meclis Genel Kurulu da marşlardan birinin kürsüden okunmasına karar vermiştir. Hamdullah Suphi Bey kürsüye geldi. Şu gelişmeler yaşandı:

¹ M. Kaya, *Alkış Sevmeyen Şair*, Gonca Yayınları, İstanbul, 2007, s. 80-81. T. Yıldırım, a. g. e., s. 235-236.

“Hamdullah Suphi Bey (Antalya) –Arkadaşlar, hatırlarsınız Millî Eğitim Bakanlığı, son mücadelemizin ruhunu terennüm edecek (anlatacak, şakiyacak) bir marş için şairlerimize müracaat etmiştir. Birçok şiirler geldi. Arada yedi tanesi en fazla niteliklere sahip olarak görülmüş ve ayrılmıştır.

Salih Efendi (Erzurum) –İsimleri nedir?

Hamdullah Suphi Bey (Antalya) –Ayrıca arzedilecektir. Yalnız Bakanlık yapmış olduğu incelemede fevkalade kuvvetli bir şiir aramak lüzumunu hissettiği için ben şahsen Mehmed Âkif Beyefendi'ye müracaat ettim ve kendilerinin de bir şiir yazmalarını rica ettim. Kendileri çok asil bir endişe ile tereddüt gösterdiler. Bilirsiniz ki bu şiirler için bir ikramiye vaat edilmiştir. Hâlbuki bunu kendi isimlerine takrip etmek (yakıştırmak) arzusunda bulunmadıklarını ve bundan çekindiklerini açıkladılar. Ben şahsen müracaat ettim. Lazım gelen tedbirleri alırız ve gereken ilanı yaparız, dedim. Bu şartla büyük dini şairimiz bize fevkalade nefis bir şiir gönderdiler. Diğer altı şiirle beraber incelemeniz için görüşünüze sunacağız.

Seçim size aittir. Arkadaşlar oyumu belirtiyorum. Beğenmek, takdir etmek hususunda özgürüm. Seçimimi yapmışım; fakat sizin seçiminiz, benim seçimimi bozabilir, ortadan kaldırabilir. Arkadaşlar bu size aittir efendim.”

Hamdullah Suphi Bey'in, niçin Mehmed Âkif'in şiirini seçtiğini anlatırken söylediklerinden, 700 şiir içinden seçilen üç şiirin orduya gönderildiği ve cephelerdeki askerlere ayrı ayrı okunarak hangisinden etkilendiklerinin sorulduğunu öğreniyoruz:

“Elimize geçen 700'den fazla şiirin içinden Âkif'inki dâhil olan üç tanesini seçtik ve ordu komutanlıklarına gönderdik. Millî Eğitim Bakanı imzasıyla komutanlara yazdığım mektuplarda, askerlerinizi toplayarak bu şiirlerin her birini ayrı ayrı okuyunuz. Hangisinin asker üzerinde daha derin bir heyecan ve coşkunluk meydana getirdiğini müşahade ederseniz kendi değerlendirmelerinizin de eklenmesiyle tez elden bildiriniz, demiştim.

'Kahraman Ordumuza' ithaf edilecek olan marşı böylece Büyük Meclis'in kabulünden önce orduya beğendirmek ve onaylatmak amacını takip ettim. Çünkü o günlerde cepheler arka arkaya çökmekteydi. Eskişehir'in kaybı, hatta Ankara'nın istilası dahi gün meselesiydi. Hükümetin Sivas'a kadar çekilmek hesabında vardı.

Ordu her an Sakarya gerisine çekilmek üzereydi. Askerlerimizin maneviyatı son derece sarsılmıştı. İşte bu durumda Âkif'in İstiklal Marşı cephelerde askerlere okunmuş ve kısa zaman zarfında gönderilen sitayişkâr mektuplardan edindiğim intiba, bu eserin aradığımız eser olduğuna olan kanaatimi kuvvetlendirdi. Bunun üzerine karar verdim: Meclis'te Âkif Bey'in şiirini okuyacaktım.”¹

Nitekim o günkü Meclis oturumunda Hamdullah Suphi Bey, kürsüden Âkif'in İstiklal Marşı şiirini “sürekli alkışlar” arasında okudu. Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Karesi Milletvekili Abdülgafur Efendi'nin duasından sonra oturumu kapattı.²

İstiklal Marşı konusunun üçüncü kere Meclis gündemine geldiği ve kabul edildiği gün, 12 Mart 1920 günüdür. İstiklal Marşı, o günkü toplantının, Dr. Adnan Adıvar'ın başkanlık ettiği ikinci oturumunda görüşülerek kabul edilmiştir. Hamdullah Suphi Bey'in süreci özetlediği bu oturumda, Balıkesir Milletvekili Hasan Basri Çantay başta olmak üzere birçok milletvekili “Mehmed Âkif Bey'in yazdığı şiirin okunarak oylamaya geçilmesi” hakkında önergeler vermişlerdir. Meclis'te konuyla ilgili görüşmeler bitince, önce her marşın (7 adet) ayrı ayrı oylanması oylandı ve reddedildi. Ardından Hasan Basri Çantay'ın önergesinin oylanarak kabul edildi. Bunun üzerine Meclis Başkanı, “*Mehmed Âkif Bey tarafından yazılan marşın, İstiklal Marşı olmak üzere tanınmasını kabul edenler lütfen el kaldırsın*” dedi. Yapılan oylamada Âkif'in şiiri İstiklal Marşı olarak büyük bir çoğunlukla kabul edildi.

Kırşehir Milletvekili Mazhar Müfit, Hamdullah Suphi'nin bu marşı kürsüden bir daha okumasını önerdi. Meclis Başkanı, “*müsaade buyurunuz efendim. Muhterem Heyetiniz bu marşı kabul ettiğinden tabii resmi bir İstiklal Marşı olarak tanınmıştır. Binaenaleyh ayakta dinlememiz icap eder. Buyurunuz efendiler*” dedi. Hamdullah Suphi Bey İstiklal Marşı'nı kürsüde okudu; üyeler ayakta sürekli alkışlar arasında dinlediler.³ O gün İstiklal Marşı alkışlar arasında dört kere okunmuştur. O sırada, milletvekillerinin coşkun tezahüratlarından mahcup olan ve sıkılan Mehmed Âkif, TBMM'nin Genel Kurul Salonu'nu terk etmiştir.

Ödül olarak konulan para için resmi şartlar yerine getirilmek üzere parayı aldığına dair Âkif'e bir belge imzalatılır. Âkif, parayı fakir kadınlara ve

¹ M. Nalbantoğlu, a. g. e., s. 105. R. Duymaz, a. g. e., s. 36-37.

² TBMM Zabıt Ceridesi, C: IX., 2. Baskı, TBMM Matbaası, Ankara, 1954, s. 12-14.

³ TBMM Zabıt Ceridesi, C: IX., 2. Baskı, s. 85-90. R. Duymaz, a. g. e., s. 39-50. Diğer altı şiir için bakınız: H. B. Çantay, a. g. e., s. 73-77. R. Duymaz, a. g. e., s. 51-55.

çocuklara iş öğreterek yoksullukları önlemek üzere kurulmuş bulunan Darü'l-Mesai'ye bağışlar. İstiklal Marşı Sebilürreşat, Hâkimiyet-i Milliye ve Açıksöz gazetelerinde yayımlanır. Mehmed Âkif marşı "Kahraman Ordumuza" ithaf eder ve kendi şiirlerini topladığı meşhur "Safahat"ına almaz.

İlginç olan daha Sakarya Savaşı'nın bile yapılmamış olduğu, ülkenin işgal altında bulunduğu, yer yer iç isyanların devam ettiği günlerde bu marşın yazılmış olmasıdır. Her türlü olumsuz şarta rağmen Âkif'te ve Türk Milleti'ndeki kurtuluşa, bağımsızlığa olan inanç üzerinde durulmaya değer bir konudur.

Mustafa Kemal Paşa Marş İçin Ne Dedi?

Mustafa Kemal Paşa Mehmed Âkif'in şiirinin İstiklal Marşı olarak kabulünü ısrarla savunmuştur. Paşa, İstiklal Marşı'nın kabulünden sonra Meclis'te İstiklal Marşı için şunları söylemiştir:

"Bu marşın istiklal davamızı anlatış yönünden büyük anlamı vardır. Benim en beğendiğim parçası da şudur:

'Hakkıdır hür yaşamış bayrağımın hürriyet

Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklal.'

*Benim bu milletten, daima hatırlamasını istediğim dizeler işte bunlardır. Hükümetin en üst kademelerinden en alt kademesine kadar herkes bu şiiri kabullenmiş, ayakta alkışlamıştı."*¹

Âkif İstiklal Marşı'nı İlk Kime Okudu?

Yukarıda anlatıldığı gibi, M. Âkif Ankara'ya geldiği zaman Yazar Orhan Karaveli'nin dedesi Taceddin-i Veli Camii'si imamı "Akavenzade" Tefik (Çiftdoğan) Hoca (1878-1968) tarafından karşılanmış ve bir süre onların kendi evlerinde misafir edilmiştir. Daha sonra yine Sayın Orhan Karaveli'nin dedesi Tefik Hoca'nın imamlığını yaptığı Taceddin-i Veli Camii'nde boş olan imam evinde ikamet etmiştir. Bu arada Âkif'in kahvaltılarını ve yemeklerini evlerinden götürmeye devam etmişlerdir. Tefik Hoca ve eşi Hatice Hanım'ın (Çiftdoğan) (1877-1955) o zaman on beş yaşında kızları Raife, on üç yaşında diğer kızları Naime (Karaer) (1907-1998) ve bir de oğulları Ali Zühtü (1911-1977) isimli üç çocukları bulunuyordu.

¹ M. Kaya, A. g. e., s. 85. T. Yıldırım, a. g. e., s. 251-252.

Sayın Orhan Karaveli'nin annesi Raife Karaveli (1905-1997) anlatıyor:

"(...) Gene böyle, Ankara'nın meşhur 'kelek turşusu', kapama ve babamın pazardan aldığı 'torba yoğurdundan' oluşan yemeğini götürdüğüm bir gün sedirde oturmuştu. Yukarı diktiği sol dizinin üzerinde bir şeyler yazıyordu.

Geldiğimi fark etmedi sandım. Tepsiyi bırakıp usulca çıkmak üzereydim ki arkamdan seslendi:

Dur kızım, gitme!

Buyurun efendim.

Otur bakayım şuraya. Sana yeni yazdığım bir şiirimi okuyacağım. Bakalım beğenecek misin? Sabaha kadar bununla uğraştım...

Heyecanlanmıştım. Âkif Bey, kalemi kâğıdı bıraktı. Kalaylı bakır güğümünden aldığı bir bardak suyu ağır ağır içip bitirdi. Yazılı kâğıtların ilk sayfasını eline alarak okumaya başladı:

Korkma sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak

Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak...

Büyülenmiş gibiydim. Kıpırdamadan dinliyordum Âkif Bey'i. Belki bir on dakika sürdü şiirin tamamını okuması. Bitirince kâğıtları tekrar ve özenle üst üste koyup yüzüme baktı:

- Nasıl olmuş?

Heyecandan mıdır nedir, şiirin çoğu yerlerini pek anlayamamıştım ama gene de:

- Çok güzel olmuş efendim. Elinize sağlık. Hepsini siz mi yazdınız? Dedim.

Güldü:

Tabii ben yazdım. Başka kim yazacak?

Heyecanla eve geldim. Babam sabah namazını kıldırıp dönmüştü.

Soluk soluğa:

- Âkif Bey bana son yazdığı şiiri okudu. Çok güzeldi, dedim. Öyle heyecanlandım ki!..

Yıllar sonra annem Kadıköy Kızıltoprak'taki evimizde bana bunları anlattıktan sonra eklemişti:

- İstiklal Marşı'mızın sözlerini dünyada ilk dinleyen ben olacağımı nereden bilebilirdim?"¹

¹ O. Karaveli, a. g. e., s. 74-76.

Bazı Dizeler Bir Kehanet miydi?

Mustafa Kemal Paşa'nın çağrısı üzerine Ankara'ya koşan Mehmed Âkif'e Millî Mücadele'nin ön saflarında yer aldirtan kudret, onun inanç ve düşünce yapısı ile mücadeleci hayatında gizlidir. Âkif, kendisi gibi bir inanç ve iman adamı olan Mustafa Kemal Paşa'ya çok güvenmiştir. Bu konuda yakın arkadaşı Eşref Edip şunları anlatıyor:

"Sakarya Savaşı sırasında, düşmanın Ankara'yı tehdit etmeye başlaması üzerine Ankara'dan göç etme tartışmaları başlar, Mehmed Âkif, bu sırada şöyle der:

-Telaşa mahal görmüyorum. Evvel Allah, O'na (Mustafa Kemal'e), O'nun askerliğine güvenilir. Ordumuz inşallah galebe çalacak (üstün gelecek), buna imanım var.

Büyük Taarruz zaferle sonuçlandıktan sonra, bu zaferi ve İstiklal Marşı'nda geçen,

'Doğacaktır sana vadettiği günler Hakk'ın,

Kim bilir, belki yarın, belki yarından da yakın.'

mısraları hatırlatılarak,

-Bu bir kehanet miydi, bu kadar nasıl inandın? Diye sorarlar. Âkif, tarihi bir tespit olan şu cevabı verir:

-Başımızdaki adamı (Mustafa Kemal'i) kim görse, zaferin doğacağına inanırdı!"¹

"İstiklal Marşı Milletın Malıdır"

Mehmed Âkif 16 Haziran 1936 tarihinde Mısır'dan İstanbul'a döndü. Hastaydı. Tanıdıkları, dostları ve edebiyatçılar onu ziyaret ediyor, hâl ve hatırını soruyor, hatıralarını dinliyordu. Söz, dönüp dolaşıp Millî Mücadele'ye ve İstiklal Marşı'na geliyordu. Yine ziyaretçilerinin akın ettiği bir gün, konuşmaları sırasında söz yine İstiklal Marşı'na geldi.

İstiklal Marşı denilince Âkif'in gözleri büyümüş ve parlamıştı. Hasta bakıcının yardımıyla doğruldu, anlatmaya başladı:

¹ Y. Çağbayır, a. g. e., s. 215-216.

“İstiklal Marşı... O günler ne samimi, ne heyecanlı günlerdi. O şiir, milletin o günkü heyecanının ifadesidir. Bin bir fecayii karşısında bunalan ruhların, ıstıraplar içinde kurtuluş dakikalarını beklediği bir zamanda yazılan o marş, o günlerin kıymetli bir hatırasıdır. O şiir bir daha yazılamaz... Onu kimse yazamaz... Onu ben de yazamam... Onu yazmak için o günleri görmek, o günleri yaşamak lazım. O şiir artık benim değildir. O, milletin malıdır. Benim milletime karşı en kıymetli hediyem budur...”

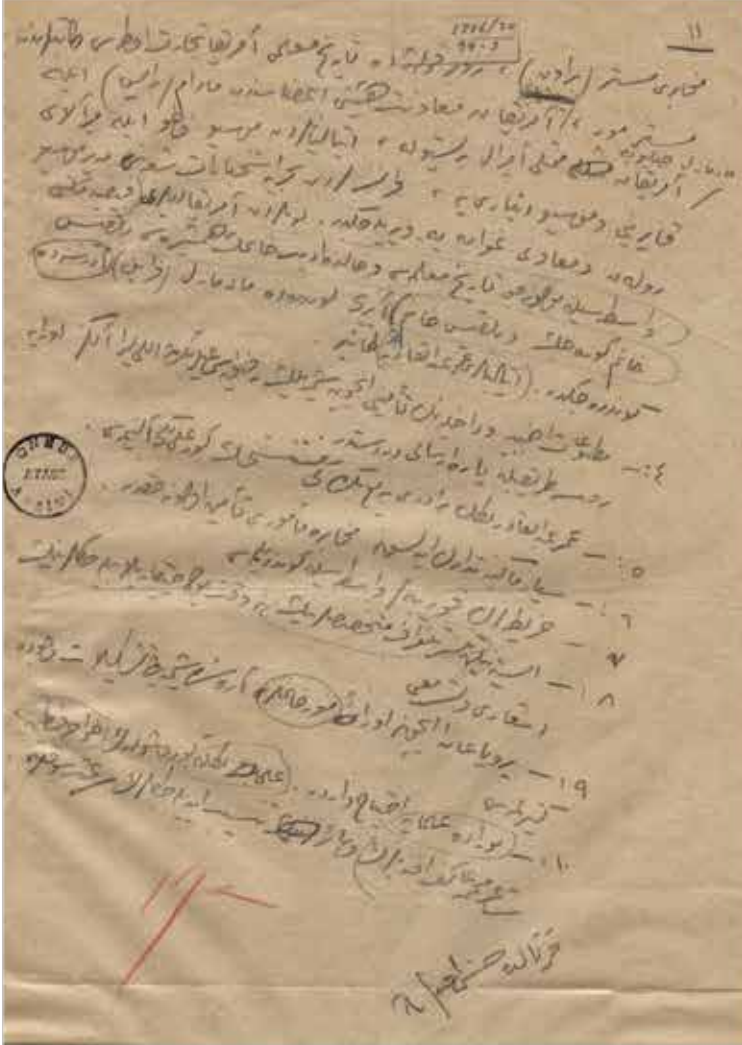
“Kahraman Ordumuza” ithaf edilen İstiklal Marşı, Âkif tarafından Safahat’a alınmamıştır. Yakın arkadaşı Eşref Edip bir gün bunun sebebini sormuş, Âkif şu cevabı vermiştir:

“İstiklal Marşı’nı niçin Safahat’a koymadınız?

Onu millete hediye ettim, dedi. Artık o, milletin malıdır. Benimle alakası kesilmiştir. Zaten o, milletin eseri, milletin malıdır. Ben yalnız gördüğümü yazdım.”¹

¹ R. Duymaz, a. g. e., s. 95-96.

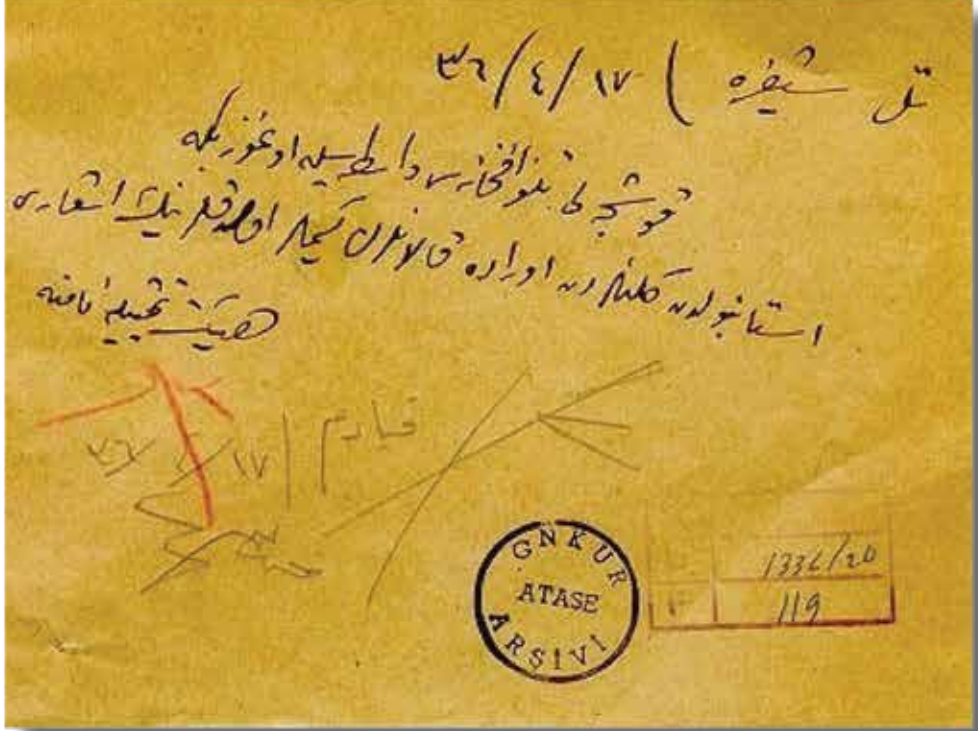
BELGE-1: Özgün Metin

BELGE-1: Çeviri Yazı

Muhabiri Mister Bravn ve Rober Kolejde tarih muallimi Amerika Ticaret Odası kâtiplerinden Mister Mor, Amerikan Muavenet Heyeti azasından Madam Rays ile Matmazel Ceyliyuve, Amerikan mümessili Amiral Bristol'a, İtalyanlardan Müsyö Fago ile Miralay Kaprini ve Mösyö Dinari'ye, Fransızlardan Bahriye İstihbarat Şubesi müdürü Mösyö Rolan ve muavini Gavabe'ye verilecektir. Bunlardan Amerikalıları Fevziye Mektebi vasıtasıyla bulunacak tarih muallimesi ve Halide Edip hanımın hemşiresi Belkıs Hanım görecektir. Belkıs Hanım ayrıca Londra'da Matmazel Frayn adresine gönderilecektir. İtalyanları Emir Abdülkadir tanır.

BELGE-2: Özgün Metin

BELGE-2: Çeviri Yazı

Tel şifre, 17.4.36

Kuşçalı Telgrafhanesi vasıtasıyla Oğuz Bey'e

İstanbul'dan gelenlerden orada kalanların kimler olduklarının iş'arı

Hey'et-i Temsiliye Namına

Mustafa Kemal (imza)

Kapadım, 17.4.36

BELGE-3: Özgün Metin

آثار و روای
از حضرت
میرزا محمد

1336/20

229-1

موسم طوفانی

22/3/20

عقدت في بيت حفرة

 $\frac{12}{14} \text{ c.}$ [illegible]

١٩ (حیدر)

11

22

BELGE-3: Çeviri Yazı

İstanbul Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Hey'et-i Temsiliyesi

Kuşçalı, 17.4.36

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine,

C: 16/17: Endaht Mektebine ait sekiz bomba topu, yüzü mütecaviz mermisi ve yedi mitralyözle Dersa'aadetten gelen esliha sandıkları Eşref Bey'e teslim edilerek Bolu istikametine hareket etmiştir. Bilahare zat-ı devletlerinden gelen şifreler Eşref Bey'e verilememiştir.

14 Akşamı Bulgar Sadık çetesi kırk mekkareyle Maltepe Endaht Mektebine giderek seksen sandık cephe ve daha sair şeyler alarak dün buraya vasıl olmuştur. Bugün Geyve'ye hareket eden mumaileyhe Şair Mehmed Âkif Bey, Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey, Kütahya mebusu Ragıp bey, Soysaylıoğlu İsmail Bey ile (La a h- a a l) şehbenderi Ferid Halid bey ve evvelce Eşref Beyle de Eczacı Hulusi Bey Kadıköy daire müdürlüğünden mazul Rif'at bey, Nuri Bey, Hamdullah Suphi Beyin biraderi Kerim Bey, Binbaşı Çolak İbrahim Bey, İhtiyat zabiti Halil Beyler hareket etmişlerdir. Bu akşam Fevzi ve Yarın akşam da vürud edecek Yakup Şevki ve Nurettin Paşaların hareketlerini ayrıca arz edeceğim. Menzil vazifesi emr-i alileri üzere icra edilecektir. Yalnız fırkanın bir an evvel vazifesini uhde etmesi emir buyurmaklığınızı istirham ederim.

Havali K. OĞUZ

Açtım: 19 (imza)

BİR PROBLEM OLARAK CİHAT: MEHMED ÂKİF VE ŞEYH SALİH TUNÛSÎ'NİN ALMANYA MİSYONU

Kadir KON*

Giriş

Sebilürreşâd dergisinin 24 Aralık 1914 Perşembe günü çıkan 319. sayısının en sonunda “*Muhabere-i Aleniyye: Başmuharririmiz Mehmed Âkif Beyefendi’yi telgraf ve mektupla soran zevâta- mûmâileyh İstanbul’da değildir*” şeklinde bir açıklama yapılması ihtiyacı duyulmuştu. Zira derginin başmuharriri Mehmed Âkif [Ersoy] Bey derginin künyesinde “Başmuharrir” olarak ismi durmasına rağmen bir süredir ki en son yazısı 29 Ekim 1914 tarihli 312. sayıda çıkmıştı, gazetede yazı yazmıyordu ve bu durum da haliyle bir merak uyandırmış olmalıydı. Dergide Âkif Bey’in nerede ve neyle meşgul olduğuna dair hiçbir açıklama yer almazken 14 Ocak 1915 tarihli “Tefsir-i Şerif” başlığı altında Bakara Suresi’nin 286. ayetindeki “*Takat getiremeyeceğimiz yükü bize yükleme Allah’ım!...*” şeklindeki ayet mealinin altında uzun süreden sonra ilk defa Mehmed Âkif imzalı manzum bir yazı/şiir görölüyordu. Âkif değil de başka biri yazsa adeta açıktan “Allah’a isyan ediyor.” şeklinde yorumlanacak şiirde şu ifadeler yer alıyordu:¹

*“Ey bunca zamandır bizi tedib eden Allah;
Ey Âlem-i İslam’ı ezen, inleyen Allah!
Bizler ki senin va’diilahine inandık;
Bizler ki bin üç yüz bu kadar yıl seni andık;*

* Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, kadirkon@gmail.com

¹ Şiirin tamamı için bkz. *Sebilürreşâd* dergisi, 14 Ocak 1915 Perşembe, cilt 13, sayı 322. Bu makale içinde Sebilürreşâd dergisine yapılan atıflar M. Ertuğrul Düzdağ’ın proje yürütücülüğünde ve İskender Türe’nin yayın hazırlayıcılığında Latin harflerine aktarılan derginin Bağcılar Belediyesi tarafından ciltler hâlinde yayımlanan çalışmaya aittir.

*Bizler ki beşer bir sürü ma'bûda taparken,
Yıktık o yaman şirki, devirdik ebediyyen;
Bizler ki birer hamlede evhâmı bitirdik,
Mâbedlere Mâbud-ı Hakikiyi getirdik;
Bizler ki senin ismini dünyaya tanıttık...
Gördükse mükâfatını, yâ Râb yeter artık!
Çektirmedişin hangi elem, hangi ezadır?
Her ânı hayatın bize rûz-ı cezadır!
Ecdadımızın kanları seller gibi akmış...
Maksadları dininle beraber yaşamakmış.
Evlâdı da kurban olacakmış bu uğurda...
Olsun yine, lâkin bu ışık yoksulu yurda,
Bir nûr-ı nazar yok mu ki baksın bacasından?
Bir yıldız, İlâhi? Bu ne zulmet! Bu ne zindan!
Hâlâ mı semamızda gezen leyle-i memdûd?
Hâlâ mı görünmez o ziyâ-pâre-i mev'ûd?
Ömrün daha en canlı, harâretli çağında,
Çalkanmadayız ye's ile hirman batağında!
Kâm aldı cihan, biz yine ferdâlara kaldık...
Artık bize göster ki o ferdâyı, bunaldık...
Bir emrine ecdâdıda, ahfâdı da kurban...
Olmaz mı bu millet daha te'yidine şâyân?
....
Vermezsen İlâhi dökülen hûnu hederdir."*

Âkif'in bu şiirindeki isyankâr yakarışı belki de onun Rabbi ile olan samimiyetine yormak gerekirken dışarıdan yahut çevresinden bir eleştiri getirilmemesinin ise onun imanına olan sarsılmaz bir inançtan ileri geldiğini söyleyebiliriz. Öte yandan bu ifadelerde bilhassa 19. yüzyıla hükmeden Pozitivizm anlayışının Âkif üzerindeki kuvvetli tesirini görmek de mümkündür. Bu yaklaşımın tesiriyle olsa gerek, her bakımdan "geri" kalmış bir Müslüman ümmeti üzerinden "dünyevî" yönden bitmek bilmeyen felaketler onu ümmet adına böyle bir yakarışa, adeta isyana sürüklemiş gibidir. Yahut da Mehmed Âkif'i gerçekten "isyan" ettirecek çok olumsuz bir gelişme olmuş ve şair içini mi dökmüştür? Bu noktada akla Osmanlı ordusunun 1914 yılı sonunda Rus ordusuna karşı giriştiği ve felaketle sonuçlanan Sarıkamış Harekâtı'nın neti-

cesinden mi haberdar olmuştu, sorusu gelmiyor değil. Konumuz açısından bu şiirdeki asıl dikkat çekici unsur ise şiirin altında “Berlin” ibaresinin yer almasıdır. Bu ibareyle dolaylı da olsa o tarihe kadar açıklanmayan bir durum böylece kamuoyuna açık edilmiş oluyordu: Mehmed Âkif Berlin’dedir. Âkif’in Almanya’da bulunduğu dönemde altında Berlin ibaresi bulunan bir diğer şiiri Sebilürreşâd dergisinin 18 Şubat 1915 tarihli nüshasında yayımlanan “Uyan” başlıklı şiiridir. Bu iki şiirin altında yazıldığı yeri belirten Berlin ibaresi dışında Âkif’in Almanya’da olduğuna dair başka bir bilgiye Sebilürreşâd dergisinde rastlamıyoruz. Ta ki 1915 yılı Mart ayı ortalarında İstanbul’a gelinceye kadar...

Mehmed Âkif Almanya’ya Ne Maksatla Gitmişti?

Mehmed Âkif Almanya’nın başkenti Berlin’de ne yapıyordu, neden oraya gitmişti? İşte bu makalede Mehmed Âkif’in Berlin seyahatine, bu seyahatin altında yatan sebeplere yeni bilgiler ve belgeler üzerinden bakılacağı gibi, daha evvelden yayımlanmış olanları da yeni yorumlara tabi tutarak konu farklı boyutlarıyla ele alınmaya çalışılacaktır.¹

Her şeyden önce şunu baştan söylemeliyiz ki Mehmed Âkif Osmanlı devleti adına özel bir görevle, Birinci Dünya Savaşı’ndaki Osmanlı-Alman müttefikliği çerçevesinde Almanya’ya gitmiştir. Bu bağlamda ilan edilen Cihâd-ı Ekber’in İslam dünyasında etkili olması için yapılacak faaliyetlere katkısı yanında Alman kamuoyunu, ama bilhassa bazı münevverleri cihad ve Müslümanlar konusunda aydınlatmak da Âkif’in gidiş amaçları arasında yer alıyordu. İlan edilen Cihâd-ı Ekber’in İslam dünyasına yönelik faaliyetlerinin organizasyonu ise Almanya’nın İslam stratejisi mimarlarından Max von Oppenheim’in Dışişleri Bakanlığı bünyesinde oluşturduğu Şark İstihbarat Birimi’nin [Nachrichtenstelle für den Orient (NfO)] sorumluluğunda yürütülüyordu. Âkif’in Almanya’ya gittiği dönem tam da NfO’nun kuruluş aşamasında olduğu zamana denk gelmektedir. Bu kurum/birim sömürge idareleri altında yaşayan İslam dünyasının İtilaf Devletleri’ne karşı harekete geçirilmesi için gerekli olan propaganda malzemelerini üretme vazifesi yanında İslam dünyasının farklı bölgelerinde birtakım operasyonel organizasyonlar yapmakla da meşguldü. NfO bu amaca yönelik her türlü bilgiyi/istihbaratı üretecek bir yapı olarak düşünülmüş ve bu yüzden de Alman şarkiyatçıları yanında Osmanlı devletinin onayladığı İslam dünyasından din adamlarını,

¹ Bu konuda bkz. Kadir Kon, “Yeni Bilgiler Işığında Mehmed Âkif’in Almanya Seyahati”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 217, Ocak 2012, s. 84-91; “Almanya’ya Gelişinin 100. Yılında Mehmed Âkif Ersoy”, *Sabah Ülkesi*, Sayı: 41, Ekim 2014, s.76-79; “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı-Alman İttifakı ve Mehmed Âkif’in Almanya’ya Gidişi”, *Mehmed Âkif 100 Yıl Sonra Berlin’de*, Yay. Hazırlayan D. Mehmet Doğan, Türkiye Yazarlar Birliği, Ankara 2015, s. 60-70; “Millî Şair Aslında Bir Teşkilat-ı Mahsusa Neferi miydi?”, *Derin Tarih*, Sayı: 51, Haziran 2016, s. 68-77.

gazetecileri, entelektüelleri de bünyesinde istihdam etmiştir. Bu amaçlar doğrultusunda Şeyh Salih Tunûsi ile Mehmed Âkif'in Almanya'ya giden ilk heyet olması tesadüf değildir. Şeyh Salih'in Enver Paşa ile Trablusgarp günlerinden başlayan dostluğu yanında politik yönden de aktif bir İslam âlimi olarak onun Arap dünyası üzerindeki, bilhassa sürüldüğü memleketi Kuzey Afrika meselesindeki etkisi hesaba katılarak Kuzey Afrikalı Müslümanları Osmanlı- Alman ittifakına dâhil etme konusunda yapacağı katkı onun gönderilmesinde etkili olmuş görünürken Mehmed Âkif'in seçilmesindeki en önemli amil ise onun Sebilürreşâd gibi İslamcılığın bayraktarlığını yapan, üstelik de İslam coğrafyasında tanınan bir derginin en meşhur (baş)yazarı olma sıfatını taşıyan birisi olmasıdır. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından kısa süre sonra Sırâtımüstakim adıyla çıkmaya başlayan ve 1912'den itibaren de Sebilürreşâd adını alan derginin İslam dünyasındaki popülaritesi hiç de az değildi. Nitekim derginin sahibi Eşref Edib'in ifadesiyle bir zaman gelmiş ve dergiyi "on bin yirmi bin basıyor, gazete yetiştiremiyorduk. (...) Bilhassa Rusya'ya binlerce nüsha sevk olunuyordu. Asya'nın en uzak köşelerinden üstada (Âkif'e) mektuplar geliyor, şiirleri, yazıları takdir olunuyordu."¹ Ayrıca Âkif'in İttihat ve Terakki çevrelerine, en azından İslamcı kanadına, yakın bir isim olması da başka bir etken olmalıydı. Âkif'in İslamcılığı geleneksel, daha doğrusu "kaderci" İslam anlayışına birçok noktada itirazlarla doluydu ve "ilerleme" fikrine sahip çıkan, aktif, Müslümanların halihazırdaki durumuna itiraz eden, hayatla barışık bir Müslümanlığı şiirlerinde ön plana çıkarıyordu. Şeyh Salih ise politik yönü son derece kuvvetli biri olarak bulunduğu yere ve zamana göre dinî bilgileriyle siyasi fikirlerini çok rahat ifade edebilen, oldukça pragmatik ve de karizmatik kişiliğiyle muhatapları üzerinde etkili olan biriydi.

Kâğıt üzerinde politikacılar ittifakı imzalamışlar, askerler silahları ateşleyip savaşa başlamışlardı. Ancak bu ittifakın toplumlar nezdinde kabul görmesi de başarıya giden yolda ciddi ihtiyacı. Bazı Almanlar ki özellikle koyu Katolikler, Osmanlı Devleti gibi yüzyıllar boyunca Hristiyanlığa karşı Müslümanlığın bayraktarlığını yapan bir ülke ile Hristiyan Almanya'nın müttefikliğinde bir yanlışlık görüyor ve bu durumu kabullenmekte zorlanıyorlardı. İşte bu kesime mensup Almanların bu ittifaka ısındırılmaları, Müslümanların hiç de onların korktukları gibi "barbar", "Hristiyanlık düşmanı", "kültürsüz" bir dinin mensupları olmadığının ispatı gerekiyordu. Öyle ki Mehmed Âkif'in duruma ilişkin sonradan yaptığı tanımlama, tam da bu duruma işaret eder nitelikte olması bakımından son derece isabetlidir:

¹ Eşref Edib'den aktaran Mustafa Özçelik, "Sırât-ı Müstakim ve Sebilürreşâd Dergileri Bağlamında Mehmed Âkif-Eşref Edip Dostluğu", *Vefatının 73. Yılında Mehmed Âkif Ersoy Bilgi Şöleni 4. Mehmed Âkif, Edebiyat ve Düşünce içinde*, Yayına Haz. D. Mehmet Doğan, Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara 2010, s. 37-58. Sebilürreşâd dergisi için ayrıca bkz. Caner Arabacı, "Eşref Edib Fergan ve Sebilürreşâd Üzerine", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Cilt 6 İslamcılık*, Editör: Yasin Aktay, s.96-128. İstanbul, 2005.

“Ben mühim bir vazife ile Berlin’e gitmiştim. O aralık Almanya hükûmeti bize dedi ki ‘Bizim Meclis-i Mebusânımızdaki Katolik mebuslar kıyamet koparıyorlar. Almanlar gibi mütemeddin (medeni) bir millet, nasıl olur da Müslümanlar gibi, Türkler gibi vahşilerle ittifak ediyorlar? Bu bizim için zul değil midir? diyorlar. Aman, makaleler yazınız, biz onları Almancaya tercüme ettirelim. Ta ki Müslümanlığın da bir din, Müslümanların da insan olduğu, bunların nazarında taayyün etsin.’ Almanya hükûmeti haklı idi. Çünkü Alman milleti nazarında Müslümanlar vahşilerden başka bir şey değildi. Onların gazetecileri, romancıları, hele müsteşrik denilip de Şark lisanlarına, Şark ulûm-u fûnûnuna, Şark ahlak ve âdâtına vakıf olan adamları mensup oldukları milletin efkârını asırlardan beri bizim aleyhimize o kadar zehirlemişler ki, orada bir anlaşma husulüne imkan yoktu. Biz o sırada kendimizi onlara tanıtmak için, tabii elden geldiği kadar çalıştık. Lakin tamamıyla muvaffak olduğumuzu asla iddia edemem. Taassubları yaman.”¹

İslamcı Mehmed Âkif’in “modern” dünyaya, gelişmeye olan açıklığıyla Şeyh Salih’in politik ve pragmatik özellikleri birleştiğinde Alman kamuoyunu İslam ve Müslümanlar hakkında aydınlatmak için ilk etapta bu iki ismin seçilmesi daha anlaşılır bir hâl alıyor. Nitekim aşağıda görüleceği üzere bilhassa Şeyh Salih’in bu husustaki dikkate değer faaliyetleri Almanların da takdirini kazanacaktır.

Mehmed Âkif ve Şeyh Salih Tunûsî isimlerinin Almanya’daki faaliyetler için tercih edilmesinde Max von Oppenheim faktörünü de göz ardı etmemek gerekir. Uzun yıllar Alman Dışişleri görevlisi sıfatıyla (1896-1909) ve Mısır/Kahire merkezli olarak İslam dünyasını ve bilhassa da bu dünyanın basınını takip eden Oppenheim’in, tıpkı Enver Paşa gibi, Şeyh Salih Tunûsî ile şahsi tanışıklığı daha o günlere dayanıyordu. Âkif’le Oppenheim şahsen tanışmamışsa bile görevi sırasında o, diğer birçok gazete ve dergiler hakkında olduğu gibi, Sırâtı-müstakim ve Sebilürreşâd dergisini takip etmiş ve bu dergiler hakkında Berlin’e raporlar göndermişti. Dolayısıyla Sebilürreşâd’ın yayın çizgisini ve hangi çevreler üzerinde etkili olduğunu Almanya’da en iyi bilenlerin başında Oppenheim’in kendisi geliyordu. Nitekim Âkif’in Almanya günlerine dair az sayıdaki Almanca belgelerde hep onun İstanbul’da yayımlanan dinî bir derginin başyazarı olduğuna vurgu yapılmış ve bu dergi adeta Âkif’in isminin önüne geçecek şekilde vurgulanmıştır.

¹ Bkz. Eşref Edib, Mehmed Âkif. Hayatı, Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları, 1. Cilt, 1938, s. 45.

Mehmed Âkif'in Almanya'ya gidişi halen günü gününe tespit edilebilmiş olmamakla beraber bu tarihin 1914 yılı Kasım ayı sonu ile aralık ayının hemen başına tekabül ettiği kesindir. Mehmed Âkif Almanya yolculuğuna Şeyh Sâlih Tunûsi ile birlikte ve Karl E. Schabinger von Schowingen adlı bir Alman Dışişleri görevlisinin refakatinde çıkmıştır. Schabinger sıradan bir görevli değildi. İyi derecede Arapça bilen birisi olarak savaştan önce Fas'ta Almanya adına dragomanlık yapmıştı. Savaş başladıktan sonra ise Berlin'e alınarak Almanya Dışişleri Bakanlığı bünyesinde Max von Oppenheim başkanlığında oluşturulan Şark İstihbarat Birimi'nin (NfO'nun) ikinci adamı konumuna getirilmiş,¹ hatta 1915 yılı Mart ayında Oppenheim'in bir başka görevle İstanbul'a gelmesinden sonra bu birimin başkanlığına getirilmiştir. 14 Kasım 1914 tarihinden sadece birkaç gün önce İstanbul'a gelmiş olan Schabinger'in Türkiye'ye gelişinin asıl sebebi İtilaf Devletleri saflarında savaşıırken Almanlara esir düşmüş Müslüman askerler arasından seçilen 14 Müslümanı 14 Kasım 1914'teki Cihad-ı Ekber ilanı törenlerine getirmekti. Kendisinden Berlin'de Arapça dersleri aldığı hocası Prof. Martin Hartmann vasıtasıyla İstanbul'daki Türkçü çevreler hakkında bilgi sahibi olan Schabinger, İslamcı kesimin önde gelenlerini pek tanıımıyordu. Hatta İstanbul'daki Alman elçisiyle yaptığı görüşmede bu çevrelerin önemine dikkat çekmişti. İşte o Schabinger Almanya'ya dönüş yolunda bu sefer iki ağır misafire, İslamcılarının önde gelen iki ismine, refakat edecekti. Kaleme aldığı otobiyografisinde Schabinger bu olaydan şöyle bahseder:

*"Kısa süre sonra İstanbul'dan Berlin'e refakat edeceğim bir Tunuslu ile dost olduk. Oldukça dikkat çekici bir kişilikti. Enver Paşa ile çok sıkı bağları olan bu kişi ona İtalyanlara karşı yapılan Trablus-garp Savaşı'nda etkili yardımlarda bulunmuştu. Refakat ettiğim ve gerçek bir Türk olan ikinci kişiyi bana kimin getirdiğini şimdi hatırlamıyorum. Bu kişi İstanbul'daki dinî bir derginin (baş)yazarıydı."*²

"Berlin'e varır varmaz", Schabinger'in tabiriyle, "Profesör Martin Hartmann Tunuslu Şeyh Salih Tunusî'ye üşüşür" ve hemen onunla ve Mehmed Âkif'le bir görüşme yapar. Bu görüşmeye dair intibalarını da aynı gün (5 Aralık 1914) kendisine misafirleri takdim eden Schabinger'e bir mektupla bildirir:

¹ Max von Oppenheim ve Şark İstihbarat Birimi'ne (Nachrichtenstelle für den Orient) dair daha geniş bilgi için bkz. Kadir Kon, "Almanya'nın İslam Stratejisi Mimarlarından Max von Oppenheim ve Bu Konudaki Üç Memorandumu", *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, Sayı 53 (2011/1), İstanbul 2012, s. 211, 252; Kadir Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi*, Küre Yayınları, İstanbul 2013.

² Karl Emil Schabinger von Schowingen, *Weltgeschichtliche Mosaiksplitter. Erlebnisse und Erinnerung eines kaiserlichen Dragomans*, Baden-Baden 1967, s. 108, 109.

“Bugün, sıra dışı enteresan bir karşılaşma oldu: Size her iki adamı bana getirdiğiniz için içtenlikle teşekkür ederim. Şeyh Salih aslında sıradan birisi değil; zavallı Türk’se onun tam tersi. Salih ne istediğini biliyor, istediği şeyi anlatmasını da. Böyle bir adamla çalışılabilir. Şeriatın doğruluğuna olan inanmışlığına rağmen, onunla bir anlaşma zemini sağlanabilir. ... Doğrusu Almanya’da, Müslüman hocaların ders vereceği İslamî bir üniversite kurulması düşüncesi hoştu! Bilim konusundaki bu idraksizliğe daha sert bir tepki göstermediğim için herhalde sabrıma hayran kalmışlardır! Bilimin ne olduğu konusunu bu sınıflara açıklamanın tabii ki hiçbir faydası yok ve bir süre daha bu durum böyle sürecektir (Hoş Almanya’da da bu konudan anlayan çok yok ya). Düşünceme göre, şayet bizim topluluk (Ön Asya Topluluğu/Derneği), düzenleyecekleri akşam toplantısında bu her iki seçkin yabancıyı misafir ederse mükemmel bir etkide bulunurlar. Bugün seminerde beni ziyaret eden Mehmed Âkif’le Mehmed Emin üzerine hayli öğretici bir sohbetle bulundum. O, yeni zamana ayak uyduramamış Türk dar kafalılığının bir temsilcisi olarak, verimsizce eski usullerle çalışmak arzusunda... Ne mutlu ki bana oldukça sakın kaldım. Sonuçta böyle insanlarla kavga etmenin getireceği hiçbir şey yok ...”¹

Mehmed Âkif’in Hartmann hakkındaki düşünceleri de hiç olumlu değildir. Muhtemelen Hartmann’la yapılan başka bir görüşmesindeki intibalarını Türkiye’ye döndüğünde Mithat Cemal’le paylaşan Âkif’e göre, Hartmann bir “ilim dalaverecisi” ve “cahil”dir. Zira o sıralar Fuzuli konusunda çalıştığını söyleyen Hartmann’ın Fuzuli’yi yüzünden bile okuyamadığını, anlamasının ise mümkün olmadığını söyler. Nihayet görüşmenin sonlarına doğru Âkif dayanamayıp “en iyi bildiği Türk şairinin Fuzuli olduğunu” iddia eden Hartmann’a “... sizin en bilmediğiniz ve anlamadığınız Türk şairi Fuzuli’dir, buna emin olun ...” diyerek tepkisini göstermiştir.²

Schabinger’in ifadelerinden ve Hartmann’ın mektubunun tarihinden de anlaşılacağı üzere Mehmed Âkif ve Şeyh Salih Tunûsî en geç 4 Aralık 1914’te Berlin’de idiler. İstanbul-Berlin arası tren yolculuğunun o dönemde normal şartlarda üç gün sürdüğünü hesaba katarsak bu üçlü İstanbul’dan

¹ Metnin tercümesinde anlamı değiştirmeyecek, ama cümle akışını daha iyi hâle getirecek bazı küçük düzeltmeler yaptım. Mektubun Türkçedeki ilk yayını için bkz. Kon, *a.g.e.*, s. 131, 132. Almanca orijinali için bkz. Schabinger von Schowingen, *a.g.e.*, s. 110.

² Mehmet Emin Erişirgil, Mehmed Âkif. *İslamcı Bir Şairin Romanı*, cilt III, Ankara Maarif Yayınevi, s. 307, 308 (tarihsiz). Âkif’in Hartmann’la ilgili bu kadar sert ifadeler kullanmasının altında yatan sebep muhtemelen Hartmann’ın Almanlarca da malum olan meşhur kibrini hissetmiş olmasıdır. Şarkiyatçı Prof. Martin Hartmann hakkında bkz. Remzi Avcı, *Kurgu İle Gerçek Arasında Alman Oryantalizmi*, Ketebe Yayınları, İstanbul 2021, s. 85-96.

en geç 1 Aralık 1914'te yola ıkımsı olmalıydı. Mehmed Âkif ile Şeyh Salih'in Berlin yolculuklarına dair en erken tarihli Almanca belge ise 10 Aralık 1914 tarihli olup İstanbul'daki Alman büyükelçisi Han von Wangenheim imzasıyla Almanya Başbakanı (Theobald) von Bethmann Hollweg'e hitaben yazılmıştır. Söz konusu belge aslında doğrudan Âkif ve Şeyh Salih'le ilgili değildir. Belge Cezayirli Emir Ali Paşa başkanlığında Almanya'ya gidecek Cezayir misyonuna kimlerin dâhil olacağı ve yol masrafları haricinde aylık ne kadar maaş alacakları gibi konuları içeriyor. Belgenin son kısmına Wangenheim "Bu belirtilen şartlar altında daha evvelden Almanya'ya gitmiş olan Şeyh Salih ve Âkif Bey'in seyahat masraflarına ek olarak aylık bir maaş verilmesinin uygun olup olmayacağını" başbakan ekselanslarının inisiyatifine bıraktığını bildiriyordu.¹ Maaş konusundaki teklifin hayata geçip geçmediğini bilemiyoruz ancak büyük ihtimalle Âkif'le Şeyh Salih'in Almanya'daki masrafları Osmanlı hükûmetince karşılanmıştı. Hatta Âkif'e değil ama Şeyh Salih'e Almanya'daki başarılı faaliyetlerinden dolayı Meclis-i Vükelâ kararıyla 1915 yılı ocak ayından itibaren aylık 4000 kuruş maaş verilmesi kararlaştırılmıştı.²

Alman Dışışleri Bakanlığı arşivinde NfO'nun faaliyetleri hakkındaki binlerce belge içinde Şeyh Salih'in, bilhassa 1915 yılı sonlarında Almanya'ya ikinci defa gidişinden sonraki, faaliyetleri ve diğer Osmanlı görevlileri (Abdürreşid İbrahim, Alimcan İdris, Halil Halid, Halim Sabit vd.) hakkında birçok belgeye ve bilgiye rastlıyorken bir belge hariç, ki orada da ismi yanlış olarak Hâkif Bey olarak geçer, Âkif'le ilgili neredeyse hiçbir ize rastlanamamıştır. En azından şimdiki durum bu minvaldedir. Ancak bu döneme ilişkin Alman gazete ve dergilerinde yaptığımız taramada iki yerde Âkif'e dair bilgiye denk geldik. Bunlardan birisi Vossische Zeitung gazetesinin 9 Aralık 1914 tarihli nüshasında, diğeri ise Alman oryantalistlerin çıkarttıkları Die Welt des Islams dergisinin 1915 yılına ait 2. sayısında. Her iki haber de 8 Aralık 1914 tarihli aynı toplantıyla ilgili olup esas mesele konunun uzmanlarının "cihad problemi" etrafındaki tartışmalarıyla ilgilidir. Die Deutsche Gesellschaft für Islamkunde (Alman İslam Araştırmaları Topluluğu/Derneği) tarafından organize edilen toplantıda Prof. Julius Richter sunum yapmış ve ardından katılımcılarla bilimsel bir tartışma yapılmıştır. Toplantıdaki tartışma gazetenin haber başlığında da verildiği üzere Probleme des Heiligen Krieges [Kutsal Savaşın (Cihadın) Problemleri] üzerineydi. Konuşmasında Türkiye'nin

¹ Fotokopisi şahsi arşivimde bulunan bu belgeyi 2011 yılında Berlin'de ziyaret ettiğim Zentrum Moderner Orient (ZMO) kurumunun arşivinde yer alan müteveffa Gerhard Höpp'ün terekesinde bulmuştum. Orijinali büyük ihtimalle Alman Dışışleri Bakanlığı Arşivi'nde bulunan belgenin arşivdeki kaydını maalesef burada veremiyorum, zira bendeki fotokopide hangi arşivde ve hangi dosyada olduğu yazmıyor. Ancak belgenin gerçekliği konusunda herhangi bir şüphe bulunmamaktadır.

² Kon, *a.g.e.*, s. 130.

Almanya ve Avusturya-Macaristan devleti ile yaptığı ittifaka dikkat çeken Prof. Richter, “Bu savaşta bize karşı harekete geçen düşmanlar karşısında bizim yanımıza geçen ilk millet Türkiye olmuştur. Bu durumda bizim dikkatimizi çekmesi gereken husus tarihte bugüne kadar İttifak Devletleri/Merkez Güçleri’yle Müslüman bir güç/devlet arasında bir savaş ittifakının meydana gelmemiş olmasıdır. Ayrıca bu savaşa girmekle varlığı tehlikede olan Türkiye’nin İngiltere, Rusya ve Fransa tarafından kendisine yönelen tehditlerden kurtulmasının tek yolu savaşmaktır. Yüzyıllardır sıcak denizlere ulaşmaya çalışan Rusya bu arzusunu doğuda ve İran Körfezi’nde başaramayınca bu sefer bütün gücüyle İstanbul’a yöneldi. Bu emperyalist şehvetler, yüzyıllardır var olan dinî düşmanlıkla birleşince Rusya kendisini Müslümanlığa karşı Ortodoks Hristiyanlığın koruyucusu olarak konumlandırdı. ...” demiştir. Daha sonra Avusturya-Macarsitan ve Almanya’nın Türkiye ile ilişkilerine değinen Richter, Avusturya-Macaristan’la Türkiye’nin Balkan Savaşları’ndan bu yana arasının düzeldiğini; Almanya ile ise Alman imparatorunun Türkiye ziyaretinden bu yana ve Bağdat ve Anadolu demiryollarının inşasına başladıktan sonra iki ülkenin ortak ekonomik ve siyasi menfaatlerinin bu iki ülkeyi birbirine bağladığını ifade ediyor. Bu yüzden diyor Richter, “Türkiye’nin gücünün konsolide edilmesi için her türlü çabayı göstermemiz gerekiyor.” Ardından sözlerini şöyle sürdürüyor:

“İşte, Türkiye’nin bir Hristiyan güçle dostluğu bu objektif düşüncelerle doğdu. Bu yüzden, bizimle paralel hedeflere doğru yürüyen İslam’ın savaş yoldaşlığını da memnuniyetle karşılıyoruz. Bütün bunlar yanında cihad ilanının ne sonuçlar getireceği konusunu da düşünmeliyiz. Hilafet ve kutsal savaş/cihad son derece zor konulardır ve savaş ilanına eşlik eden bildiriden dolayı Türkiye sorumlu tutulamaz. Çünkü mücadele kesinlikle Hristiyanlığa karşı genel bir savaş değil, sadece Üçlü İtilaf güçlerine ve onların Müslümanlara zulmeden müttefiklerine karşı yapılacaktır. ...”

Öte yandan konuşmada, İtilaf Devletleri’nin hegemonyası altındaki İslam dünyasının bağımsızlığını kazanmasının ardından Almanya ve Avusturya-Macaristan üzerinden Hristiyan dünyasıyla İslam dünyası ilişkilerinin yakınlaşmasına ve iki dünya arasında kültürel kaynaşmaya zemin hazırlayacağı düşüncesine de yer veriliyor. Prof. Richter daha sonra cihad konusundan özellikle rahatsızlık duyan Hristiyan misyonerlerin görüşlerini kabul etmeyecek, Müslümanların ilan ettiği Kutsal Savaş’ın [cihadın] Müslüman olmayan dünyanın toptan yok edilmesine yönelik bir savaş olmadığı görüşünü savun-

muştur.¹ Richter'in bu görüşünü desteklemek için Şeyh Salih'in Almanya'ya gitmeden önce kaleme aldığı ve Almanya'ya vardktan sonra Schabinger tarafından Almancaya tercümesine başlanan, cihadla ilgili eserinden bazı kısımlar, kitapçığın mütercimi tarafından 350 kişiden oluşan hazirûna okunup, cihadın korkulan endişelere yol açmayacağına bir referans olarak gösterilmiştir. Şeyh Salih'in kitapçığının ana fikri şudur: "Cihad daha ziyade bir savunma savaşı olup yalnızca İtilaf Devletleri'ne yöneliktir."² Vossische Zeitung gazetesi söz konusu haberinde Şeyh Salih'in alıntı yapılan kitabı vesilesiyle toplantıya katılan Şarklı iki misafirden şu cümleyle bahsediyordu: "... Toplantıya, şu sıralar Berlin'de bulunan Türk gazetesi 'Sebil el-Reschad'ın editörü ile Peygamber soyundan Tunuslu bilgin Şeyh Salih Şerif, pitoresk kıyafetiyle katıldı." Görüldüğü üzere Âkif'in varlığından yine başyazarı olduğu Sebilür-reşâd dergisi üzerinden ama ismi anılmadan haberdar oluyorken Şeyh Salih her zamanki gibi yerel kıyafetleriyle dikkat çekip ilgi merkezi olmayı başarmış görünüyor.

Alman arşiv belgelerinde ise Âkif ismine 1915 yılı Şubat ayının sonlarında gündeme gelen bir proje bağlamında rastlıyoruz. Söz konusu proje, bir Şark Basın Bürosu (Orient-Press Buro) kurulmasını ve bu sayede Alman ve Şark basınının, ama özellikle de Şark basınının, Şark'a dair konularda bilgilendirilmesini, daha doğrusu beslenmesini amaçlıyordu. Tasarlanan büro haber, makale, röportaj vb. çalışmalarla bir haber ajansı gibi faaliyet gösterecek ve Şark kamuoyunu savaş ve diğer konularda aydınlatacaktı. Alman Dışişleri Bakanlığı'nın desteğinde kurulacak büronun üyeleri Şarklılardan ve Şark'ı tanıyan Almanlardan oluşacaktı. Dışarıdan özel, bağımsız bir yapılanma gibi görünecek büro aslında NfO'nun (Şark İstihbarat Birimi) bir alt birimi gibiydi. Zira NfO'nun Müslüman ülkelerden sorumlu üyesi Karl Emil Schabinger von Schowingen ile Müslüman olmayan ülkeler sorumlusu kişinin ortak idaresinde faaliyet gösterecek büro NfO bünyesindeki Hindistan Komitesi, İran Komitesi gibi komiteler yanında Şeyh Salih, (H)Âkif Bey, Dr. Rıfat ve diğer Şarklılarla iş birliği içinde çalışacaktı. Yine "Şark'ı tanıyanlar" kontenjanından Profesör Mann ve Profesör Hartmann gibi isimler de bu çalışmada yer alacaklardı. Fakat bu "bağımsız" çalışacak basın bürosu projesinden kısa sürede vazgeçildi. Onun yerine NfO bünyesinde yine aynı amaca yönelik, yani Alman ve Şark basınına haber ve bilgi üretecek

¹ Altında M.M.-J. imzası bulunan haber için bkz. *Vossische Zeitung*, "Probleme des heiligen Krieges", No: 625, 9 Aralık 1914.

² *Die Welt Des Islams*, Band III, 1915, Heft 2, Berlin 1916, s. 134-139. Bu toplantıyla ilgili olarak *Die Welt Des Islams* dergisinde yer alan bu haber için ayrıca bkz. Kadir Kon, "Almanya'ya Gelişinin 100. Yılında Mehmed Âkif Ersoy'u Hatırlamak", *Sabah Ülkesi dergisi*, sayı 41, Köln 2014, s. 76-79.

Korrespondenzblatt adında bir haber bülteni çıkartılmasına başlandı. Bu proje daha sonra profesyonel bir dergiye ve enstitüye dönüşecekti.¹

Osmanlı Basınında Mehmed Âkif'in Almanya Günleri

1914 yılı Kasım sonu-Aralık başı gibi Almanya'ya giden Mehmed Âkif'ten başyazarı olduğu Sebilürreşâd dergisinin kamuoyundan gelen sorular üzerine 24 Aralık tarihli sayısında Âkif'in İstanbul'da olmadığını bildirmekle yetindiğini söylemiştik. Bu bildirim haricinde derginin 14 Ocak 1915 tarihli 322. ve 18 Şubat 1915 tarihli sayılarında yayımlanan şiirlerinin altında yer alan Berlin ibaresi dışında şairin Berlin'de olduğuna ve oradaki faaliyetlerine işaret eden hiçbir haber yahut yazı yayımlanmamıştır. Bunun sebebi muhtemelen Âkif'in Almanya'ya gizli bir görev için gittiği ve bu seyahatin kamuoyuyla paylaşılması konusunda daha baştan alınan karardır. Ancak Sebilürreşâd'ın bu ketumluğu ve sırrı nihayet başka bir Osmanlı gazetesi tarafından 1 Şubat 1915 (19 Kânunusani 1330) tarihinde delinmiş görünüyor. Bu gazete İkdâm gazetesiydi. Gazetede "Âlem-i İslâm'a Mühim Bir Hitabe" başlığıyla çıkan yazıda Şeyh Salih Tunûsî ve Mehmed Âkif'in Berlin'deki faaliyetlerinden söz ediliyordu. İkdâm gazetesinin Berlin özel muhabiri Mehmed Sa'dî imzalı yazıda muhabir, Şeyh Salih'in ikamet ettiği yere gittiğini ve onu orada İslâm dünyasının farklı yerlerinden gelen gençlere vaaz ve nasihatlerde bulunurken gördüğünü anlatıyor. Muhabirin kendisini de olayın bir aktörü gibi anlattığı haber şu şekilde kaleme alınmıştı:

"Âlem-i İslâm'ın halâs ve rehâsı (kurtuluşu) için Almanlarla teşrik-i mesai eden (birlikte çalışan) Müslüman gençlerine Berlin'in şu ve bu mecmualarında rast geliyorum. Mısır'dan, Hint'ten, İran ve Turan'dan vesâir memâlik-i İslamiye'den gelerek memleketlerinin kütlesi kesife-i mazlûmesini (mazlumlardan meydana gelen büyük kısmını) vesâit-i müteaddide (çeşitli vasıtalar) ile ikâza çalışan İslâm'ın bu münevver gençlerini birçok defalarda fâzıl ve hatîb-i bî-nazîr Şeyh Salih Efendi'nin Berlin'deki ikâmetgâhında gördüm. Şeyh Salih Efendi Hazretleri, İstanbul'umuzun müstesnâ bir Müslüman şairi olan Sebilürreşâd ceride-i İslamiyesi şairi olan Hazret-i Âkif'le beraber bu mühim cihâda başlamış olduklarından ara sıra bu muhterem Müslüman simalarını ziyaretle şeref-yâb (müşerref)

¹ Bkz. Kon, a.g.e., s. 132, 133 ve 199, 200 (dipnot 58). İlk sayısı 30 Nisan 1915'te çıkan *Korrespondenzblatt* bülteni gerçekten de basının kullanabileceği Şark'a dair haberler ürettiyordu ve 1917'ye kadar bu isimle yayımlandı. 7 Nisan 1917'den itibaren ise benzer içerikte *Der Neue Orient* adı altında, ama profesyonel bir dergi olarak 1921 yılı Mart'ına kadar çıkmaya devam etti. Der Neue Orient'in 1918 sonrası serencamı hakkında bkz. Samuel Krug, Samuel, *Die "Nachrichtenstelle für den Orient". Im Kontext Globaler Verflechtungen (1914-1921). Strukturen-Akteure-Diskurse*, Bielefeld 2020, s.303-306.

oluverdim. Hazret-i Şeyh, Tunus libâsı altında ferih (sevinçli) ve mes'ûd bir çehre gösteriyor. Koca şâir-i İslam da bu büyük Alman terakkiyâtının (gelişmişliğinin) temâşâsıyla müstağrak-ı takdîr ve hayret (takdir ve hayrete düşmüş) gözüküyordu. ... Temas ettiğimiz bütün mehâfil Şeyh Salih Efendi'nin Berlin'de ikameti müddetince İslam ve Alman davasında gösterdiği kudreti pek büyük senâlarla (övgülerle) yâd ediyorlar. Alman müsteşrikini (oryantalistleri) ise müşârunileyhin (Şeyh Salih'in) fazl ve kemâl ve fasâhâtine (güzel ve açık konuşmasına) hayran oluyorlar.”¹

Bu gazete haberinin merkezinde olan şahıs yine Şeyh Salih Tunûsî olup adeta kıyafetinden hitabetine kadar bütün dikkati ve Almanların takdirini üzerine çekmiş görünüyor. Muhabirin Mehmed Âkîf'le ilgili olarak kurduğu birinci cümlede Şeyh Salih'le onun birlikteliği yanında Sebilürreşad ceride-i İslamiyesi şairliğine vurgu yapması dikkat çekiyor: “... Şeyh Salih Efendi Hazretleri, İstanbul'umuzun müstesnâ bir Müslüman şairi olan Sebilürreşâd ceride-i İslamiyesi şairi olan Hazret-i Âkîf'le beraber bu mühim cihâda başlamış olduklarından ...” İkinci cümlede koca İslam şairi olarak tanımladığı Âkîf'in failliğinden, olayların akışına müdahale eden durumundan ziyade Berlin'de gördükleri karşısındaki şaşırışlığına ve gözlemciliğine işaretle: “Koca şâir-i İslam da bu büyük Alman terakkiyâtının (gelişmişliğinin) temâşâsıyla müstağrak-ı takdîr ve hayret [takdir ve hayrete düşmüş] gözüküyordu.” denilerek adeta bize aynı yıl içinde Sebilürreşâd'da peyderpey yayımlanacak Berlin Hatıraları şiirinin oluşum safhasını haber veriyor.

İkdam gazetesinde, içinde Mehmed Âkîf'in ve Şeyh Salih'in faaliyetlerinden bahseden ve yine Mehmed Sa'dî imzasıyla çıkan ikinci yazı 26 Mart 1915 tarihlidir. Bu yazı/haber aslında oldukça gecikmeli çıkmıştır, zira haberin altında muhabir imzasıyla birlikte 1 Mart [1]915 tarihi verilmiştir. Bu makalenin sonundaki ekler kısmında tamamı verilecek bu haberin içeriğine girmeden önce şunu da hemen belirtmeliyiz ki gazetede yazının çıktığı tarihten en az on gün önce, yani 18 Mart 1915'ten önce, Mehmed Âkîf ve Şeyh Salih Tunûsî Almanya'dan İstanbul'a dönmüşlerdi. Bu dönüş haberini

¹ Bu alıntıda parantez içinde yapılan açıklamalar bana aittir. İkdam muhabiri Mehmed Sa'dî'nin yazısı şu cümlelerle devam etmektedir: “Şeyh hazretlerini bu Cuma ziyarete gittim.” diyen muhabir bu ziyarette Şeyh Salih'in gençlere şu sözlerle hitap ettiğini yazmış: “Ey evlâd-ı Müslimîn, Bugün hakikatte hepiniz birer yetimsiniz... Zira sizi zalim Ruslar, İngilizler ve Fransızlar reşid addetmeyerek adeta esir gibi kullanıyorlar. Ecdadınızın hür yaşadığı bu topraklarda bu mel'unlar bugün hâkim kesilerek 'sizi yerli ...' nâmiyla yâd ediyor ve nazar-ı hakâretle görüyorlar...” cümleleriyle nutkuna başlayan Şeyh Salih, 'kara kalpli' olarak nitelediği Ağa Han'ı örnek göstererek İngilizlere âlet olan cahillerden, İngiltere'nin Hindistan'daki emellerinden; Rus, İngiliz ve Fransızların Müslümanlara zulmünden ve onlara karşı cihâdın farzietinden, Almanların bu zaferi de kazanacaklarına olan inancından bahsetmiştir. Sözlerini başta kahraman İslam ordularına duayla bitiren Şey Salih Efendi'nin 'bu belîğ sözleri' dinleyiciler üzerinde pek büyük bir tesir meydana getirmiştir.” İkdam gazetesinden bu haberle ilgili alıntılar için bkz. İbrahim Öztürkçü, “Mehmed Âkîf'in Berlin Günleri”, *Türk Edebiyatı Dergisi*, Sayı 507, Ocak 2016.

yine Sebilürreşâd'dan alıyoruz. Derginin 18 Mart 1915 tarihli 331. sayısında yer alan açıklama şu şekildedir: “Başmuharririmiz Mehmed Âkif Beyefendi ile fâzıl-ı muhterem Şeyh Sâlih eş-Şerif et-Tunûsî Hazretleri Almanya'dan avdet buyurmuşlardır.” İkisinin tam geliş tarihlerini bilemiyoruz ancak 11 Mart ile 18 Mart tarihleri arasında olduğu kesin gibidir. Nitekim, ilki Sebilürreşâd'ın bu 18 Mart tarihli nüshasında olmak üzere, dergide Şeyh Salih Tunûsî'ye ait iki uzun makale yayımlanmıştır. Bu makalelerle Tunûsî adeta Almanya seyahatinden edindiği intibaları kamuoyuna aktarıyordu. Bunlardan 18 Mart tarihli makalenin başlığı “Âlem-i İslam-Almanya ve İ'tilâf-ı Müselles” [İslam Dünyası-Almanya ve Üçlü Bağlaşıklar] başlığını taşıırken; 1 Nisan 1915 tarihli Sebilürreşâd'da yazarın iki makalesi birden çıkmıştır. Bunlardan birisinin başlığı “Hilâfet-i Muazzama-i İslamiyye Hakkında İngilizlerin Hezeyanları” iken, diğeri “Düşmanlar Boyundurukları Altındaki Müslümanları Nasıl İdare Ediyorlar? Yalancılık, Riyakârlık!” başlığını taşıyordu.¹ Mehmed Âkif ise eski tarzını hiç değiştirmeden Almanya günlerini yine manzum tarzda “Berlin Hâtıraları” başlığı altında bir sanat eseri hüviyetinde, derginin 8 Nisan 1915 tarihli 334. sayısından başlayarak bölümler halinde (10 bölüm) yayımlamaya başlayacaktır. Âkif'in “Berlin Hatıraları” şiirine aşağıda ayrıca değinilecektir.

İkdam'da Gecikmiş Bir Âkif Yazısı

Mehmed Sa'dî'nin altında 1 Mart 1915 tarihi olan, fakat İkdam gazetesinde ancak 26 Mart 1915'te çıkan yazısının içeriğine baktığımızda Mehmed Âkif ve Şeyh Salih Tunûsî'nin Almanya'daki faaliyetleri hakkında Osmanlı basınında çıkan en ayrıntılı ve açık haber olduğunu görürüz. Zaten bu konuda İkdam gazetesindekinden başka da bir yayın çıkmış görünmemektedir.²

“Mecmâ'-i Üdebâda [Yazarlar Toplantısında]” üst başlığı ve “Cihad Mebahisi [Tartışması]” alt başlığıyla verilen haberin daha başında Mehmed Sa'dî adeta rol çalarcasına bir ifadeyle “Âlem-i İslam ve ale'l-husus cihâd hakkında malumat almak isteyen bu zümre-i mütefekkirînin [aydınlar grubunun] ictimâ'ına ve bu suretle Şeyh'in cihâd hakkındaki efkâr-ı mahsûsasından da bu heyeti haberdar etmeyi faydalı buldum.” diye yazıyor. Bu ifadeden çıkan sonuç, sanki oradaki topluluktan bu iki ismin hiç haberleri yokmuş da Mehmed Sa'dî Âkif'i ve Şeyh Salih'i onlara tanıtmıştır. Oysa böyle bir şeyin söz konusu olamayacağını şimdiye kadar anlatılanlardan

¹ Almanya'dan Âkif'le birlikte sönen Şeyh Salih'in, en azından ilk makalesinin yazılması, Türkçeye tercüme edilmesi ve dizgiye verilmesi gibi süreçleri göz önünde bulundurduğumuzda makalenin 11 Mart'la 18 Mart arasında tamamlanmış olma ihtimalini, dolayısıyla da iki ismin dönüş tarihinin de bu tarihler arasında olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

² Bkz. Öztürkçü, a.g.m. İkdam gazetesinin bir yıllık sayılarına baktığını ifade eden Öztürkçü, Âkif'e dair başka da bir habere rastlamadığını yazmaktadır.

rahatlıkla çıkartabiliriz. Belki Mehmed Sa'dî'nin kendisi Şeyh Salih Tunûsî ve Mehmed Âkif sayesinde o toplantıya katılabilmiş ve aşağıda da görüleceği üzere oradaki "seçkin" topluluğa hitap edebilme imkânını bulabilmişti. Buradan Mehmed Sa'dî'nin itibarsız birisi olduğu sonucu çıkartılmamalıdır. Çok büyük ihtimalle "Mehmed Sa'dî" ismi zaten muhabirin gerçek ismi de değil, takma ismiydi. Onun gerçek ismi ve kimliği konusunda bir kanaatim olmakla birlikte bu konuyu daha detaylı bir araştırma sonucunda ortaya koymayı planladığım için şimdilik zihnimdeki ismi burada zikretmeyi doğru bulmuyorum. Ancak sahte isimle de olsa sonuçta o da bir NfO çalışanıydı, dolayısıyla akredite birisiydi. Şayet düşündüğüm kişi ise, onun Almanlardan aldığı maaşın bir kısmı zaten İkdâm için yazdığı makalelerden geliyordu. Netice itibarıyla, Almanya'ya gittiklerinden beri en üst seviyede ağırlanan, hatta Alman İmparatoru II. Wilhelm'in bir davetine bile katılmış fakat beklediği ilgiyi görmeyince kızgınlıktan rengi atmış olan Şeyh Sâlih Tunûsî gibi egosu hayli yüksek ve karizmatik birisi için Mehmed Sa'dî'nin çizdiği tablo gibi bir durum söz konusu olamazdı.¹

Tekrar gazetedeki yazıya dönecek olursak Sa'dî'nin bildirdiğine göre (26 Şubat 1915) cuma akşamı gerçekleşen toplantıda Almanya'nın en güzide simaları bulunuyor ve bu kimseler mesleklerinde ve sanatlarında meşhur kimselerden meydana geliyordu. Konu yine "cihad" meselesi etrafındaydı ve Alman entelektüel çevrelerinin kafalarında oluşan cihada dair soru işaretlerinin ve Müslümanlık konusundaki birtakım önyargılarının giderilmesine yönelikti. Bu işi de İslam ve cihad konusunda en yetkin kişilerden biri olarak özel bir misyonla Almanya'ya gönderilmiş Şeyh Salih yapabilirdi. Şeyh Salih Efendi, Tunus'un yerel kıyafetleriyle daha sokakta iken halkın dikkatini çekmeyi başarmış, Sa'dî'nin ifadesiyle "[yoldan] geçen kadınlar, gezinen erkekler takdîr-kârâne nazarlarla Şeyh'i seyrediyorlardı."

Salona girdiklerinde "Osmanlı heyetine" büyük ilgi gösteren Alman müvevverler onları "yaşasın Türkler" nidalarıyla karşılamışlar ve salonun en güzel köşesine oturtmuşlar. Şerbetler de içildikten sonra bu güzide topluluğa hitapta bulunmaları istenmiş. Yine Mehmed Sa'dî'nin anlatımına göre sanki tesadüfen, yoldan geçerken bu toplantıya gitmişler de "hazır gelmişken bizi de aydınlatın" talebinde bulunulmuş ve bu talebi de onlar

¹ Mehmed Âkif'in de Alman imparatoru tarafından kabul edildiğine dair Türkçe neşriyatlarda birtakım ifadeler olmakla birlikte bu konuda herhangi bir malumata rastlayamadık. Ancak Şeyh Salih'in İmparator tarafından tatsız şekilde sonuçlanan kabulüne dair bilgilere Schabinger'in bahsi geçen kitabında rastlarken Âkif'ten bir bahis söz konusu değildir. Ayrıca aynı kabul ile ilgili Berlin'deki Osmanlı elçiliğinden İstanbul'a gönderilen bir belgede de Şeyh Salih ismi yanında Emir Ali'nin de orada hazır bulunduğu haber verilirken Âkif'in varlığından yine söz edilmemiştir. Âkif orada olsaydı bu elçilik yazışmasında kendisinden kesinlikle bahsedilirdi. Bu ziyaret hakkında bkz. Kon, a.g.e., s. 130 ve 198 (dipnot 49).

lütfen kabul etmişlerdir. Böyle gelişigüzel bir gelişmenin savaş ortamındaki Berlin’de olması tabii ki mümkün olamazdı. Alman mihmandarları olmaksızın Şeyh Salih ve Mehmed Âkif gibi siyasi görevle burada bulunan şahsiyetlerin bu türden faaliyetlerde bulunmaları söz konusu bile olmazdı. Ama burada belki gazetecilik adına olayı süsleyip hikâyeleştirmek için yahut da bu ikilinin görevlerindeki gizliliği saklamak için Sa’dî bu tarzda bir haberleştirmeyi seçmiş görünüyor. Nihayet dinleyici topluluğuna ilk olarak Şeyh Salih Arapça bir hitabede bulunmuş ve bu konuşması Almancaya tercüme edilmiştir. Mehmed Sa’dî burada da muğlak bir ifade kullanarak “konuşmayı tercüme ettik” ifadesini kullanarak olaya yine bir şekilde kendisini de dâhil etmiş görünüyor. Gazetedeki yazıda Şeyh Salih’in hitabesi şu şekilde verilmiştir:

“... Şeyh Efendi’nin bu hutbesi pek müessir [etkili] idi. İslam nokta-i nazarını [bakış açısını], cihâdın fezâilini [faydalarını] izah ediyordu. Bu izahattan anlaşılıyordu ki ‘cihâd’ mevcudiyet-i İslam’ı temin için açılan bir hayat muhârebesidir ve gayet medeni ve mantıkidir. İslamiyet her hususta takip ettiği hikmet esası üzerine mübtenidir [dayalıdır/dayanandır/kuruludur]. [Cihad] A’dâ-yı İslam’a [İslam düşmanlarına] karşı temin-i hürriyet ve hayat için ilan olunur. Hristiyanlara vesâir edyâna [dinlere] karşı İslamiyet’in emrettiği bir şey varsa o da hüsn-ı mu’âmele [iyi davranmak] ve mu’âşered [d]ir [iyi geçinmektir]. Kezalik Müslümanlar tarihin birçok devresinde olduğu gibi hükûmât-ı Hristiyanıyye [Hristiyan devletlerle] ile tabii tevhid-i mesa’î edebilirler [birlikte çalışabilirler], dünya üzerindeki Müslümanların halifesi maslahat-ı ‘âmme [kamunun/halkın yararına] mülâhazasıyla [düşüncesiyle] hayr-ı İslam için her hususta ittihaz-ı tedâbir edebilir [tedbirler alabilir].

Bu sözler sâmi’in [dinleyiciler] üzerinde pek güzel tesir hâsıl eyledi. Cihâdın bu suretle tafsilini her muharrir (yazar) not ediyordu. Şeyh Efendi sözlerini alkışlar arasında şu suretle bitirdi: ‘Bu hususu izâhen yazdığım kitap Almancaya tercüme edilmiştir. Orada her noktayı bulabilir ve o tarz ile müşkülâtınızı halledebilirsiniz.’ dedi.”¹

Yazının devamında Mehmed Âkif’le ilgili kısım geliyor ki buradaki Âkif tanımı ve şairliği konusundaki tanımlamaları Mehmed Sa’dî’nin Âkif’i çok iyi tanıdığını ve onun yazdıklarını da yakından takip ettiğini göstermektedir.

¹ Şeyh Salih’in konuşmasında işaret ettiği ve daha Türkiye’de iken Arapça olarak kaleme aldığı kitapçık Almanca olarak “Die Wahrheit Über den Glaubenskrieg [Cihad Hakkındaki Hakikatler]” başlığıyla 1915 yılı başlarında çıkmıştır. Daha sonra Fransızcaya da çevrilen kitapçıkta Şeyh Salih’in yazdığı metin yalnızca 13 sayfadır. Kitabın tercümesi, aynı zamanda ona mihmandarlık da yapan Schabinger ve Martin Hartmann tarafından yapılmıştır. Kitapçığın sonuna Schabinger’in ayrıca bir açıklaması eklenmiştir. Şeyh Salih Tunûsî’nin bu kitapçığı hakkında bkz. Kon, a.g.e., s. 127-129 ve 198.

Nitekim Âkif'in tarzıyla edebiyat alanında çığır açmasından bahsettikten sonra İslam'ı, yani Müslümanları ilerlemeye ve gelişmeye sevk ettiğini belirtirken kullandığı "terakki" ve "ittihat" kelimeleriyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne de bir gönderme yapmak istemiş midir? Bilemiyoruz. Yine Âkif'le ilgili olarak "faal", "fedakâr", "Müslüman vatanperveri" gençlerin yetişmesine katkısından bahsetmesi de isabetli bir tespit olsa gerektir. Âkif toplantıya bir konuşma yapmak yerine Türkçe bir şiirle katkıda bulunmayı tercih etmiş görünüyor. Almanlar Âkif'in okuduğu şiirinin manasından ziyade müzikalitesiyle yetinmek durumunda kalmış görünüyorlar. Şiirin Almancaya çevrilip çevrilmediği yahut hangi şiirini okuduğu gibi malumatlar yazıda verilmemiştir. Mehmed Sa'dî'nin yazısındaki Âkif 'e dair kısım şu şekildedir:

*"Bundan sonra meclise hazret-i Âkif'i takdim ettim ve edebiyat vadisinde açtığı çığırdan bahseyledim. Âyât-ı Kur'âniyye'yi tefsîren yazdığı ruh-nevâz (ruh okşayan) eş'ârın (vezinli sözlerin) İslam'ı terakki ve ittihadı sevk ettiğini ve bu şiirleri ezberleyen İslam çocuklarının fedakâr, faal birer Müslüman vatanperveri olarak yetiştiklerini söyledim. Bunun üzerine heyet, şairin Türkçe bir şiirini duymak istediler. Hazret-i Âkif güzel bir şiir okudu. Pek âhenkdâr olan bu sözler şairin ruhundan kopup geldiği için pek büyük zevk ve sürûr (sevinç) ile dinlendi."*¹

Daha sonra kendisine söz verildiğini belirten Mehmed Sa'dî İslam'ın nasıl ilerleme ve gelişme taraftarı, akıl ve mantık dini olduğunu anlatarak Almanların Müslümanlarla iş birliği yapmalarında çekinilecek bir şey olmadığını izah etmeye çalışmıştır. Müslümanların geri kalmışlığının sebebi olarak da İngilizlerin, Fransızların ve Rusların Müslümanlara yönelik baskılarını işaret etmiş; Almanya ile Osmanlı devleti arasındaki müttefikliğinin gelecekte İslam dünyasına ve Almanya'ya büyük katkıları olacağına vurgu yapmıştır. Mehmed Sa'dî'nin konuşmasından vereceğim bazı bölümler bir anlayışı, daha doğrusu Osmanlı devletinin Almanlara Müslümanlığı nasıl anlattıklarını göstermesi bakımından önemlidir:

"Bu akşam için size takdim ettiğim arkadaşlarım ve gerek ben Müslümanlıkla, Türklükle iftihar ederiz ve din-i İslam'ın her türlü terakki ve inkişâf için müsaîd olduğunu berâhîn-i adîde ile [birçok delillerle] daima ispata hazırız (yaşasın İslamiyet sedaları). Böyle oluşumuz birçok nokta-i nazardan mucib-i istifadedir. Zira dine sahip olan kavim sözünü tutar taahhüdatını ifâ eder, vazife hisleriyle

¹ Bkz. İkdâm, 26 Mart 1915. Parantez içinde yapılan açıklamalar bana aittir.

*mütehassis olur, israf ve sefâhetten teberri eder [kaçınır]. Ve ke-
zalik dünyanın bütün içtimâiyyat kanunlarında, sair edyânsâlikle-
rinden[dinlerine mensup olanlarından] hiçbir suretle fazla tahdid-i
hürriyete uğramaz. Ben bu dava ile Londra'da senelerce uğraş-
tım. 'Yirminci asırda İslamiyet' namıyla yüzlerce makaleler yazdım.
Din-i İslam'ın fennî, ictimâî, tıbbi menafi'-i mahsusasını İngiliz ef-
kâr-ı umûmiyesine izah ettim. Yüzlerce papazlarla müşavereler ey-
ledim. Hepsi İslam'ın takdîrkârı görünürlerdi. Bununla beraber ben
mutaassıp değilim. Şeriat-ı Muhammediyye'nin elfâziyla değil ruh
ve manasıyla amel olunması taraftarıyım (alkış sedaları). Peygam-
berimiz Hazreti Muhammed cemiyeti sever bir zat idi. Hususiyle
hayat-ı aileye fevkalade hürmet ederlerdi. Zaman-ı saadetlerinde
yetişen fakiheler, alimeler, fâzileler cami'-i şerifte erkeklere vaaz
ve nasihat ederlerdi (yaşasın İslam kadını sedaları). İşte hep bu ta-
rihi delâil gösterir ki İslamiyet hiçbir vakit akıl ve mantık haricinde
bir şey emretmemiştir. Zat-ı hazreti fahr-i kâinat [Hz. Peygamber]:
'Makul olmayan şey meşru' da değildir' buyurmuşlardır (sürekli al-
kışlar). O halde âlem-i İslam neden böyle husûf (karanlık) halde-
dir? Bunu bana sorabilirsiniz... Bu husûfun[karanlığın] esası bugün
âlem-i İslam'ın hürriyet-i hakikiyyeye sâhib olamamasındandır. Bu-
gün Müslümanlar, İngiliz ve Fransız ve Rus gibi üç müthiş müste-
bidin elinde nefes bile alamıyorlar. ... İşte onun için bu harbin İslam
dünyası üzerinde hâsıl edeceği tesir-i nâfi' pek büyük olacaktır.
Bugün bu halde bulunan Müslümanlar üzerinde cihâdın tesiri bu
kadar oldu. Lakin istirdâd-ı hürriyetten [özgürlüğün geri alınma-
sından] sonra ruhen ve bedenen gıda alarak kuvvetlenecek olan
âlem-i İslam üzerinde büsbütün başka türlü olacaktır. O vakit müt-
tefiki Almanya'ya âlem-i İslam daha feyzli, daha kıymetli bir dost
olacaktır (yaşasın âlem-i İslam sedaları). Aynı zamanda bugünkü
âlem-i İslam iyi bir karaktere sahip olan müterakki Almanya'dan
fünûna, sanata, ticarete vesâir geri kaldığı husûsâta dair malûmat-
lar edinerek müterakki bir âlem olacak ve bununla beraber pek
hakşinas ve kadirşinas olan Müslümanlar Almanların ebedi bir dos-
tu olup kalacaklardır (yaşasın ittifak sedâları). ..."¹*

Başka Almanların da söz alıp konuştuğu toplantı gece yarısını da aşmış
saat ikiye kadar sürmüş ve ardından samimi şekilde vedalaşmalar yapılmış

¹ İkdâm, 26 Mart 1915. Bu konuşmanın tamamını Ek 1'de bulabilirsiniz. Bazı kelimelerin parantez içinde verilen bugünkü Türkçe karşılıkları bana aittir. Diğerleri (yaşasın, ittifak sedaları vb. ifadeler) metnin orijinalinde vardır.

ve Müslüman misafirler Alman misafirperverliğinden memnun şekilde oradan ayrılmışlardır. Mehmed Sa'dî bu sözlerle 1 Mart (1)915 tarihli yazısını noktalamıştır.

Osmanlı-Alman İttifakı konusunda Osmanlı kamuoyunu da konuya ısındırmayı amaçlayan böyle bir haber neden, neredeyse bir ay gecikmeli olarak verilmiştir? Ayrıca Mehmed Âkif ve Şeyh Salih Tunûsî'nin faaliyetlerini anlatan bu haber ve bir önceki haber Sebilürreşâd'da neden bir yankı bulmamıştır? Oysa aynı Sebilürreşâd 11 Şubat 1915 tarihli (sayı 326) nüshasında “İkdam refikimizin Berlin muhâbiri ahvâl-i İslam hakkında güzel güzel haberler yazmaya başladı.” diyerek “Mesâil-i İslamiyye ve Şarkıyye mütehasısı Baron Oppenham [Max von Oppenheim] ile icrâ ettiği bir mülâkatta Baron cenaplarının İslamiyet ve Müslümanlar hakkındaki takdîrâtı cidden şâyân-ı dikkat ve ibrettir!” şeklinde yazmışlar ve ardından Oppenheim'ın İkdam muhabirine yaptığı açıklamaları sayfalarına aktarmışlardır. İlginç şekilde Âkif'e yahut Şeyh Salih'e dair haberlerin “refiki” İkdam gazetesinde çıkmasından memnun olan Sebilürreşâd kendi başyazarına dair olanları görmezden gelmeyi tercih etmiştir. Mehmed Âkif'in Berlin seyahatine dair Sebilürreşâd'ın ketumluğu daha sonraki sayılarında da sürüp gitmiştir. Yukarıda da değinildiği üzere yalnızca Şeyh Salih Tunûsî'nin [ve diğer NfO bağlantılı Alimcan İdris ve Abdülaziz Çaviş'in] Almanya'nın İslam dünyasına yönelik makaleleri dışında yalnızca “Berlin Hatıraları” şiirindeki dolaylı, sanatkâr anlatıma mahkûm kalmış gibidir. Bu durum büyük ihtimalle Mehmed Âkif'in tercihi olmalıdır, yoksa Eşref Edib gibi bir gazeteci böylesine önemli bir haberi görmezden gelmek istemezdi elbet.

Berlin Hâtıraları Şiiri

Mehmed Âkif'in “Berlin Hâtıraları” şiiri onun Almanya intibalarının bir sanat eseri hüviyetinde manzum olarak kaleme alınmış hâlidir. Ancak Âkif'in bu şiiri daha önce de ifade ettiğimiz üzere Sebilürreşâd'da yıllara yayılan (1915-1918) bir süreçte yayımlanabilmiştir. Baştan ifade etmeliyiz ki “Berlin Hâtıraları”nın bu kadar uzun sürece yayılmasında iki önemli etkeni dikkate almadan aşağıda yapılacak değerlendirme eksik kalacaktır. Bu etkenlerden birincisi Almanya'dan dönen Âkif'in yeni bir devlet vazifesiyle, Eşref Kuşçu-başı'nın da içinde bulunduğu grupla, Arabistan'ın önde gelen kabilelerinin Osmanlı devletine sadakatlerini güvence altına almak maksadıyla Arabistan'a uzun bir seyahate çıkması; diğeri ise Sebilürreşâd dergisinin yayımının iki defa uzun süreli kesintiye maruz kalmış olmasıdır. Âkif'in Arabistan'a hareketi 27 Mayıs 1915 (340. Sayı) tarihli dergide şu şekilde bildirilmiştir: “Baş-muharririmiz Mehmed Âkif Beyefendi Ceziretül'-Arab'a azîmet eylemiştir.”

Aradan dört aydan fazla bir süre geçtikten sonra bu sefer Sebilürreşâd'ın 7 Ekim 1915 tarihli nüshasında (349. Sayı) Arabistan'dan dönüşü: "Başmuharririmiz Mehmed Âkif Beyefendi dört beş ay kadar devam Ceziretül-Arab seyahatinden geçen hafta avdet buyurmuşlardır." denilerek haber verilmiştir. Sebilürreşâd dergisinin yayımına ilk uzun süreli ara vermesi 25 Kasım 1915 ile 11 Mayıs 1916 tarihleri arasında olmuştur. Altı aylık aradan sonra çıkan 11 Mayıs tarihli 353. sayıdan sonraki sayı içinse (354. Sayı) tam iki ay gerekecektir. Bundan sonra da durum pek düzelmeyecek ve 26 Ekim 1916'ya kadar dergi yalnızca dört sayı çıkabilecek, ardından neredeyse temelli kapanmış intibai veren 21 aylık bir araya girecektir. Sebilürreşâd dergisi nihayet 4 Temmuz 1918'deki 361. sayısı ile neredeyse iki yıllık bir fasıladan sonra okuyucusuyla buluşabilmiştir.¹ Burada derginin neden kapalı kaldığı konusuna girmeyi asıl konunun dışına çıkılacağı için gereksiz bulmakla birlikte, hükûmetteki İttihat ve Terakki çevreleriyle yaşanan birtakım fikrî anlaşmazlıkların bunda etkili olduğunu belirtmeden de geçmeyelim.

Berlin Hâtıraları'na tekrar dönecek olursak farz edelim Berlin'e gidişiyle beraber Âkif'ten beklenen şey "Cihâd-ı Ekber" ilanı ile İslamcı propagandanın zirve yaptığı bu savaş/cihad ortamında Osmanlı- Alman müttefikliğine, iki milletin kaynaşmasına katkı sağlayacak eserler ortaya koymasındı. Aslında bunu farz etmeye de gerek yok, zira Mehmed Âkif'in en yakın arkadaşı Eşref Edib sonraları Âkif'in Almanya seyahatinden olan beklentiyi açıkça yazmıştır:

*"... Alman hükûmeti Müslüman esirlere karşı yapılan müstesna muameleyi İslam âleminin duymasını, bilhassa Türkiye'nin görmesini, bilmesini pek arzu ediyordu. Bunun için muhtelif milletlere mensup Müslüman muharrirler davet ediyor, Müslüman esirlerine yapılmakta olan itina'yı göstermek istiyordu. Almanlar bunu faydalı bir propaganda addediyorlardı. İşte Üstad [M. Âkif] Müslüman esirlerinin geçirdiği hayatı görmek, onlara bazı şeyler söylemek üzere Berlin'e gitmişti."*²

Fakat Âkif, Berlin Hâtıraları şiiri dışında bu beklentiyi karşılayacak yazılı bir fiile girişmemiş, adeta dost sohbetleri dışında bu misyonundan hiç söz etmemiştir. Ancak meseleye biraz yakından baktığımızda Berlin Hâtıraları şiiri bu amaca çok da hizmet edebilmiş görünmemektedir. Şayet şiirin tamamı Âkif Almanya'dan döndükten sonra yayımlanmış olsaydı bu amaca hizmet etmiş olarak değerlendirilebilirdi. Kaldı ki şiirden bu amacı,

¹ Bu tespitler Sebilürreşâd dergisinin ilgili döneme ait nüshaları üzerinden yapılmıştır.

² Eşref Edib, a.g.e., s. 39-41.

yani propaganda amacını çıkartmak hiç de kolay değildir. Her ne kadar şiirinin Sebilürreşâd'daki ilk üç bölümü¹ Berlin'in kafelerinden, otellerinden, kaldırımlarından övgüyle bahsediyor ve gelişmişliğin, maddi medeniyetin neye tekabül ettiğini Türk okuyucusuna aktarıyor olsa da; Berlin Hâtıraları'nın ondan sonraki kısımları ki dördüncü bölümden sekizinci bölüme kadarki kısımlar eşit göz hizasında karşılıklı bir konuşma havasındadır. Burada bir hayranlıktan ziyade neredeyse Batı adına o güne kadar Müslüman dünyasına yapılan kötülüklerden bir hesap sorulmaktadır. Mehmed Âkif'in Berlin kafelerinden birinde gördüğü, savaşta evladını kaybetmiş bir Alman kadını kurduğu bu monolog şeklindeki "hayâli" sohbet/dertleşme adeta onun Almanya ve Almanlar üzerinden Batı ile Müslüman dünyası arasında kurulmaya çalışılan bağa, tanış olmaya, aradaki yüzyıllara dayanan ön yargıları kaldırmaya matuf bir katkı mahiyetinde de okunabilir. Âkif, Alman kadından Müslüman analara empati duymasını beklemektedir. Ardından da İslam dünyasının farklı coğrafyalarındaki anaların evlatlarının yüzyıllardır çektikleri çileler sıralanmaktadır. Aşağıdaki satırlar bir yönüyle Mehmed Âkif'in Almanya'da karşılaştığı manzaradan edindiği intibaları da yansıtmaları bakımından önemlidir. Zira İtilaf Devletleri saflarında yüz binlerce Müslüman bilerek yahut bilmeyerek savaştırılmaktadır ve bu insanların binlercesi daha savaşın başında Almanlara esir düşmüşlerdir. Bu esirlere yönelik çalışmalara Şeyh Salih Tunûsi ve Mehmed Âkif bizzat katılmışlar ve onların durumlarıyla da ilgilenmişlerdir.² Berlin Hâtıraları şiirinde İslam dünyasından manzaralar içeren kısımlar:

"Fedâ-yı cân edeceksin!" demiş "vatan" hissi...
Demek heder değil oğlun, vatan fedâîsi.
Bilir misin ne kadar anne var bugün, yasta,
Tunus'ta, sonra Cezayir'de, sonra Kafkas'ta?
Götür de kalbine bir kerre, ey kadın, elini;
Düşün zavallıların sernüvişt-i erzelini!

¹ Mehmed Âkif'in Berlin Hâtıraları şiiri Sebilürreşâd dergisinde yayımlanan hâliyle değerlendirilmiş olup, şiirdeki bölümlerden bahsedildiğinde dergide numaralanmış olarak (örn. Berlin Hâtıraları 1, Berlin Hâtıraları 2, 3, 4 vb. gibi) yayımlandığından o numaraları bir bölüm olarak kabul ettik ve o şekilde sınıflandırdık. Daha sonrada Mehmed Âkif'in Safahat adı altında toplayıp kitap olarak yayımladığı şiirleri içinde yer alan "Berlin Hâtıraları" şiirinde "bölüm numaraları" olmadığı gibi irili ufaklı birtakım değişiklikler de yapmıştır. Bu değişikliklerden en önemlisi Sebilürreşâd'da yayımlanan 9. bölümünün 1917'de "Hâtıralar" başlığı ile yayımlanan kitaba alınmamış olmasıdır. O sırada dergi kapalı olduğu için 9. bölüm yayımlanmamıştı gerçi ama 1918'de dergide yayımlandıktan sonraki baskısında da kitapta yer almamıştır. M. Ertuğrul Düzdağ'a göre bunun sebebi, 9. bölümde başta Tevfik Fikret olmak üzere İttihatçıların Batıcı tayfasına yönelik ağır eleştiriler içeriyor olması ve hükümet baskısıyla bu kısımların kitaba alınamamasıydı. Yine Düzdağ'a göre, bu bölüm Safahat'ın 1928'deki eski Türkçe son baskısına da alınamamış, bu sefer de Cumhuriyet rejiminin baskısı etkili olmuştur. "Berlin Hâtıraları" şiirinin serencamı ve şiir hakkında değerlendirmeler ve açıklamalar için bkz. Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat*, yayına hazırlayan M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul 2005, s. 26-31 ve 283-306 (yedinci baskı). Ayrıca "Berlin Hâtıraları" şiirinin kitap baskısından çıkarılan doksan sekiz mısra için bkz. aynı eser s.522-525

² Almanya'daki Müslüman esirler ve Müslüman esirlere mahsus esir kampları hakkında bkz. Kon, a.g.e., s. 113 ve devamı.

Ne ibtilâ! Ne musîbet! Cihân cihân olalı,
 Bu ızdırâbı, emînim ki çekmiş olmamalı!
 Hesâba katmıyorum şimdilik bizim yakada
 Sönen ocakları; lâkin zavallı Afrika'da
 Yüz elli bin kadının tütmüyor, bugün, bacası:
 Ne körpe oğlu denilmiş, ne ihtiyar kocası;
 Tutup tutup getirilmiş -Fransız askerine
 Siperlik etmek için- saff-ı harbin önlerine.
 O ümmehâtı, o zevcâtı bir düşünmelisin:
 Kimin hesâbına ölmüş, desin de inlemesin,
 Anarken oğlunu, bîcâre, yâhud erkeğini?
 "Kimin hesâbına?..." Bir söz ki parçalar beyini!
 Bakınca kasdolunan gâyenin şenâ'atine,
 Ne olsa çıldırır insan işin fecâ'atine.
 Ne milletin şerefiyçin, ne kendi şânın için;
 Fedâ-yicân edeceksin aduvv-i cânın için!
 Geber ki sen: Baba yurdun, harîm-i nâmûsun
 Yabancı ökçeler altında çiğnenip dursun!
 Gebermek istemiyorsun değil mi? Bak ne olur:
 Rehin bıraktığın efrâd-ı âilen tutulur,
 Birer birer ezilir. Hem nasıl vesâitle,
 Ki havsalar tutuşur hâlim olsa tahlîle!
 Biraz da geçmeyi ister misin bizim yakaya?
 Al işte: Bir günü mâtemsiz olmayan Asya!
 O eski ma'bed-i irfan, o mehd-i İbrâhîm;
 O, şimdi boynu bükülmüş zavallı hâk-i yetîm!
 Zamân-ı rüşdünü andıkça ağlasın dursun,
 İkiz vesayeti altında İngiliz'le Rus'un.
 Sülûk benizli vasîler, ne emdiler kanını,
 Ki hâli kalmadı artık çıkardılar canını.
 Bütün hazâini Hind'in, o muhteşem yurdun,
 Gider de hırsını teskîne üç şakî lordun;
 Zavallı yerliyi kıtlık zaman zaman kemirir;
 Bu, kan tükürmeye baksın... O, muttasıl semirir!

*Hukûk-ı millete hâkim denî bir istibdâd...
Hayâtı, rûhu soyulmuş yığın yığın ecsâd
Verir de hepsini kalmazsa hiç mi hiç parası;
Damarlarındaki son damlanın gelir sırası,
Ki saklı durmayacak, ister istemez akacak,
Gidip efendisinin düşmanıya çarpışarak.
O, can alıp veredursun; bilir misin bu, ne der:
“Ölürse hizmet eder; öldürürse hizmet eder!”
Ya çünkü her iki sûret lehinde cânînin.
Şimâle doğru çıkarsan, vasiyy-i sâninin,
Neron rezilini mahcûb eden, şenâ’atini
Görür de zaptedemezsin sâdâ-yı lâ’netini.
Ne dul bıraktı, ne öksüz o hânümân yıkıcı...
Nasıl da keskin ahâlîye karşı kör kılıcı!
Şu’ûn-ı câriyeden köy basıp şehir yakmak...
Sefîlin ordusu kâtil, hükûmetiyse yatak!
Hazarda sulhü tehassürle yâd eden teb’a
Sürüldü süngüler altında harbe son def’a;
Yıkıldı arkada milyonla bî-günâhın evi.
Yetim iniltisidir şimdi inleten cevvi!
Değil mi bir anasın sen? Değil mi Almansın?
O halde fikir ile vicdâna sâhib insansın.
O halde “Asyalıdır, ırkı başkadır...” diyerek,
Benât-ı cinsin olan ümmehâtı incitecek
Yabancı tavrı yakışmaz senin fazîletine...
Gel iştirâk ediver şunların felaketine.
Ki “Paylaşıldı mı, artar durur sürûr-ı beşer;
Kederse, aksine: Ortakla eksilir” derler.
...”*

Berlin Hâtıraları’nın 1 Ağustos 1918’den sonra yayımlanan bölümleri daha ziyade Osmanlı toplumu ve Müslümanlar arası gelişmelere yönelik olup, bil-hassa “Korkma!” diye başladığı son kısmı adeta 1921’de kaleme aldığı İstiklal Marşı’nın bir ön provasını niteliğindedir. Kaldı ki 1919’la birlikte küresel bir cihaddan daha dar kapsamlı Anadolu cihadına geçilecektir:

“- Korkma!
 Cehennem olsa gelen, göğsümüzde söndürürüz;
 Bu yol ki Hak yoludur, dönme bilmeyiz, yürürüz!
 Düşer mi tek taşı, sandın, harîm-i nâmûsun?
 Meğer ki harbe giren son nefer şehîd olsun.
 Şu karşımızdaki mahşer kudursa, çıldırsa;
 Denizler ordu, bulutlar donanma yağdırsa;
 Bu altımızdaki yerden bütün yanardağlar,
 Taşıp da kaplasa âfâkı bir kızıl sarsar;
 Değil mi cebhemizin sînesinde îman bir;
 Sevinme bir, acı bir, gâye aynı, vicdan bir;
 Değil mi cenge koşan Çerkes’in, Lâz’ın, Türk’ün,
 Arab’la, Kürd ile bâkîdir ittihâdı bugün;
 Değil mi ortada bir sîne çarpıyor... Yılmaz!
 Cihan yıkılsa, emîn ol, bu cebhe sarsılmaz!
 Nasıl ki yarmadan âfâkı pâre pâre düşer,
 Hudâ’yı boğmak için saldıran cünûn-i beşer;
 Nasıl ki nûr-i hakîkatle çarpışan evhâm;
 Olur şerâre-i gayretle âkıbet güm-nâm,
 Şu karşımızdaki mahşer de öyle haşrolacak.
 Yakında kurtulacaktır bu cebhe...
 - Kurtulacak?..
 Demek yıkılmayacak kible-gâh-ı âmâlim...
 Demek ki ölmüyoruz...
 Haydi arkadaş gidelim!”

Yukarıda son kısmı verilen Berlin Hâtıraları’nın Sebilürreşâd’da yayımlanma tarihi 5 Eylül 1918’dir. Fakat bu şiirin altında yer alan “Berlin: 5 Mart 331. Mehmed Âkif” ibaresindeki tarih dikkat çekicidir. Rûmî takvime on üç gün eklendiğinde 18 Mart 1915’e denk gelen bu tarihte, Sebilürreşâd’daki bildirime göre, Âkif İstanbul’a gelmişti, yani Berlin’de değildi. Bundan hareketle de Âkif ve Şeyh Salih’in 11 ila 18 Mart 1915 tarihleri arasındaki bir gün Almanya’dan İstanbul’a döndükleri sonucunu çıkartmıştık. Oysa bu tarih hesabı biraz karıştırmış gibidir. Acaba 1916’dan itibaren iki takvim arasındaki 13 günlük fark kaldırıldığı için 1918’de 5 Mart 1331 ile 5 Mart 1915 aynı tarih gibi değerlendirilip aradaki fark gözden mi kaçmıştı? Âkif gibi titiz birisinin bunu

gözden kaçıracağına ihtimal vermiyoruz. Ancak bu da çözülmesi gereken bir başka mesele gibi duruyor.

Sonuç

“Harbiye Nezareti’ne merbut Teşkilat-ı Mahsûsa kendisine mühim vazifeler tevdi etti. Bunun üzerine Berlin’e gitti. Almanya’da İtilaf Devletleri ordularından alınmış birçok Müslüman esirler vardı. Almanlar bunları diğer esirlerden ayırmış, bunlara mahsus kamplar yapmışlardı... Almanlar bunları me’lûf oldukları hayatta yaşatıyorlardı. Müttefikleri Türkiye’ye karşı bir cemile olmak üzere Müslüman esirlere hususî bir itina gösteriyorlardı. Onlara mahsus camiler yapmış, mektepler açmışlardı. İmamlar, muallimler, hafızlar, vaizler getirmişlerdi. Ayrı ayrı lisanlarda Araplara, Hintlilere, Rusya Müslümanlarına mahsus gazeteler çıkarıyorlardı. Bu bir siyaset ve cemile idi. Alman hükûmeti Müslüman esirlere karşı yapılan müstesna muameleyi İslam âleminin duymasını, bilhassa Türkiye’nin görmesini, bilmesini pek arzu ediyordu. Bunun için muhtelif milletlere mensup Müslüman muharrirler davet ediyor, Müslüman esirlerine yapılmakta olan itinayı göstermek istiyordu. Almanlar bunu faydalı bir propaganda addediyorlardı. İşte Üstad (M. Âkif) Müslüman esirlerinin geçirdiği hayatı görmek, onlara bazı şeyler söylemek üzere Berlin’e gitmişti.”¹

Sebilürreşâd dergisinin sahibi olan Eşref Edib’in yukarıda verdiğimiz açıklamasında, Mehmed Âkif’in Almanya’ya gidişini yalnızca onun Sebilürreşâd’ın başyazarı olmasına bağlayıp Almanların propaganda amacına işaret etmekle yetiniyordu. Birinci Dünya Savaşı’ndan çok zaman sonra kaleme alınan bu açıklamada Cihâd-ı Ekber ilanının Almanya’daki bazı çevrelerde yol açtığı şaşkınlığın ve de rahatsızlığın giderilmesi misyonu ile Mehmed Âkif ve Şeyh Salih Tunûsî’nin Almanya’ya gittikleri gerçeğinin dile getirilmediğini görüyoruz. Oysa bu misyonla ilgili Âkif’in yaptığı, metin içinde de verilen açıklama seyahatin gerçek sebebini ortaya koyar niteliktedir. Müslüman esirler konusu ise ana meselenin bir yan unsuru konumundaydı.

Âkif’in Almanya seyahatinin bir diğer mevzusu da Şeyh Salih Tunûsî’nin konumuyla ilgilidir. Daha açıkça ifade etmek gerekirse Mehmed Âkif Bey’in Almanya seyahati Şeyh Salih Tunûsî’yi olaya katmaksızın ne anlaşılabilir ne de ondan bağımsız yazılabilir. Nitekim, Âkif Bey’i merkeze alan bu maka-

¹ Eşref Edib, a.g.e., s.39-41.

İnlen başlığına Şeyh Salih Tunûsî'yi katmasaydık içerikle başlık arasındaki uyumsuzluk okuyanın dikkatinden kaçmazdı. Bu seyahatte ve misyonda Âkif Bey birinci aktör değildir. “Baştan böyle mi kararlaştırıldı, yoksa sonradan olaylar böyle mi gelişti” sorusu sorulabilir. Benim kanaatim planlamanın baştan böyle yapıldığı yönündedir. Mehmed Âkif Bey'in ve de başyazarı olduğu Sebilürreşâd'ın İslamcılığın bayraktarlığını yaptıkları ve İslamcılık üzerine oturtulan Türk-Alman müttefikliğinde en fazla ihtiyaç duyulan şeyin de bu yapıdaki insanlar ve kurumlar olduğu bir gerçektir. Fakat her şeyden önce bir şair olan, ama başka çok az kimsede görülen ahlaki prensipler konusunda son derece katı bir şair, Mehmed Âkif'ten politik bir aktör meydana çıkartmak pek mümkün değildir. Yine benzer şekilde bir meselenin eğriliğine doğruluğuna bakmadan, inanmadan o meselenin propagandasını yapmak da Mehmed Âkif'ten beklenecek bir davranış olmasa gerektir. Nitekim o, bu iki konudan da hep uzak durmuştur. Peki, İttihat ve Terakki hükûmeti ki bu meselede Enver Paşa demek daha doğru olur, Âkif'in bu özellikleri bilindiği halde onu Şeyh Salih'le birlikte Almanya'ya neden göndermişlerdir? Bu konudaki yorumumun tamamen spekülâtif olduğunu peşinen itiraf ederek diyorum ki Şeyh Salih'in faaliyetlerini kontrol amacıyla! Buradan Şeyh Salih'in güvenilmez birisi olduğu gibi bir iddiada bulunmak istemiyorum. Tam tersine Enver Paşa'nın has adamı olarak biliniyor ve Berlin'de büyük itibar görmesinin arka planında büyük ölçüde bu durum yatıyordu. Ama yine de o, işgal altındaki memleketinin bağımsızlığı için de mücadele veren politik bir figürdü ve Almanlarla Osmanlı'dan ayrı birtakım ilişkilere girebilirdi. Böyle bir durumsa Osmanlı devletinin Almanlar nezdindeki gücünü zayıflatılabildi. Nitekim savaşın sonraki yıllarında, özellikle 1916'dan sonra Osmanlı Araplarla Osmanlı hükûmeti arasında birtakım görüş ayrılıkları görülmeye başlanacak ve Şeyh Salih Tunûsî de savaşın son zamanlarında Cezayir ve Tunus'un bağımsızlığına odaklanarak İstanbul'dan daha bağımsız politikalar izlemeye başlayacaktır. Zaten savaş bittikten sonra da İsviçre'ye yerleşecek olan Şeyh Salih orada 1920'de hayata veda edecektir. Mehmed Âkif içinse 1936'ya kadar sürecektir hayat hiç de kolay geçmeyecektir. Âkif ve Sebilürreşâd dergisi Birinci Dünya Savaşı'ndaki tecrübelerini Anadolu'da başlayacak Millî Mücadele için hizmete sunmaktan geri kalmayacaktır. Ancak işler yine ters gidecek ve Sebilürreşâd dergisi İstiklal Mahkemesi kararıyla 1925'te yasaklanırken aynı dönemde Mehmed Âkif Bey de İstiklal Marşı'nı yazdığı yeni Türkiye'de daha fazla yaşayamayıp “gönüllü sürgün” yıllarını geçirmek üzere Mısır'ın yolunu tutacaktı.

EK 1.

Mecma'-i Üdebâda

Cihâd Mebâhisi

Berlin Muhabir-i Mahsûsamızdan:

Dostlarımdan bir Amerikalı gazeteci delaletiyle bir akşam Alman Üdeba ve muharrirlerinin mücemmi'i olan bir mahfile davet olundum. Bu heyet-i fazıla Almanya'nın en güzide simalarından mürekkeb idi. Heyetin a'zâ-yı kahriyesinin/fahriyesinin kısm-ı azamını intisab ettikleri meslek ve sanatta nam ve şöhret kazanmış olanlar teşkil eyliyordu. Âlem-i İslam ve ale'l-husus cihad hakkında malumat almak isteyen bu zümre-i mütefekkerinin ictima'ına Şeyh Şerif Sâlih Efendi ve Âkif Bey'le gitmeyi ve bu suretle Şeyh'in cihad hakkındaki efkâr-ı mahsusasından da bu heyeti haberdar etmeyi faydalı buldum. Cuma akşamı idi. Otomobilimiz bizi saat dokuza doğru Kongunzendamm(?) mevkiindeki ictima'gâha getirmişdi. Şeyh Salih Efendi Tunus libası altında halkın pek ziyade nazar-ı dikkatini celb ediyordu. Geçen kadınlar, gezinen erkekler takdirkârâne nazarlarla Şeyh'i seyrediyorlardı. Salona girdiğimiz zaman pek büyük bir hüsn-ı kabul gördük. (Yaşasın Türkler) nida-yı samimânesini yükselten büyük Alman nâsiyeleri [alınları] bizi meclisin en mütena mevkiine oturtuyorlar ve bize şerbetler ikram eyliyorlardı. Heyet reisi bu ictima'da bulunamayan arkadaşlarının telgraflarla mazeret dilediklerini serd etti. Ve ondan sonra misafirin-i Osmaniyye meclis namına beyan-ı teşekkür eyledi. Meclis hakikaten pek mütehayyiz [itibarlı] simalardan mürekkeb idi. Alelhusus ahvâl-i İslamiyye hakkında tettebbu'larda [incelemelerde/araştırmalarda] bulunarak bu hengâmelerde kitap yazmakla meşgul olan ve mesâil-i şarkıyye ve İslamiyyede mütehasıs bulunan muhterem birçok zevatı tanıdık. Herkes tarafımızdan söz istiyorlardı. Biz evvela Şeyh Efendi'nin heyete hitaben irad ettiği Arapça hitabeyi tercüme etmek suretiyle söze başladık. Şeyh Efendi'nin bu hutbesi pek müessir idi. İslam nokta-i nazarını, cihadın fezâilini izah ediyordu. Bu izahattan anlaşılıyordu ki "Cihad" mevcudiyet-i İslam'ı temin için açılan bir hayat muharebesidir ve gayet medeni ve mantikîdir. İslamiyet her hususta takip ettiği hikmet esası üzerine mübtenidir [dayalıdır/dayanandır/kuruludur]. [Cihad] A'dâ-yı İslam'a [İslam düşmanlarına] karşı temin-i hürriyet ve hayat için ilan olunur. Hristiyanlara vesair edyâna [dinlere] karşı İslamiyet'in emrettiği bir şey varsa o da hüsn-ı mu'âmeler ve mu'âşered[d]ir [iyi geçinmektir]. Kezalik Müslümanlar tarihin birçok devresinde olduğu gibi hükûmât-ı Hristiyanıyye ile tabii tevhid-i mesa'î edebilirler, dünya üzerindeki

Müslümanların halifesi maslahat-ı ‘âmme mülâhazasıyla hayr-ı İslam için her hususta ittihaz-ı tedâbir edebilir. Bu sözler sâmi’in üzerinde pek güzel tesir hâsıl eyledi. Cihadın bu suretle tafsilini her muharrir not ediyordu. Şeyh Efendi sözlerini alkışlar arasında şu suretle bitirdi: ‘Bu hususu izahen yazdığım kitap Almancaya tercüme edilmiştir. Orada her noktayı bulabilir ve o tarz ile müşkülâtınızı halledebilirsiniz’ dedi. Şeyh Efendi hazretlerine mukabele eden reis-i meclis büyük teşekkürde bulundu ve bu hutbenin nutk-ı aziminden bahseyletti. Bundan sonra meclise hazret-i Âkif’i takdim ettim ve edebiyat vadisinde açtığı çığırdan bahseyledim. Âyât-ı Kur’aniyye’yi tefsiren yazdığı ruh-nevâz (ruh okşayan) eş’ârın (vezinli sözlerin) İslam’ı terakki ve ittihada sevkettiğini ve bu şiirleri ezberleyen İslam çocuklarının fedakâr, faal birer Müslüman vatanperveri olarak yetiştiklerini söyledim. Bunun üzerine heyet, şairin Türkçe bir şiirini duymak istediler. Hazret-i Âkif güzel bir şiir okudu. Pek âhenkdâr olan bu sözler şairinin ruhundan kopup geldiği için pek büyük zevk ve sürûr ile dinlendi. Bundan sonra reis-i meclis benden söz istiyordu. Ben de şu suretle irad-ı kelama başladım: Bu akşam için size takdim ettiğim arkadaşlarım ve gerek ben Müslümanlıkla, Türklükle iftihar ederiz ve din-i İslam’ın her türlü terakki ve inkişâf için müsaid olduğunu berâhîn-i adide ile [birçok delillerle] daima ispata hazırız (yaşasın İslamiyet sedaları). Böyle oluşumuz birçok nokta-i nazardan mucib-i istifadedir. Zira dine sahip olan kavim sözünü tutar, taahhüdatını ifâ eder, vazife hisleriyle mütehasis olur, israf ve sefâhetten teberri eder [kaçınır]. Ve keza dünün bütün içtimâiyyat kanunlarında, sair edyân sâliklerinden [dinlerine mensup olanlarından] hiçbir suretle fazla tahdid-i hürriyete uğramaz. Ben bu dava ile Londra’da senelerce uğraştım. ‘Yirminci Asırda İslamiyet’ namıyla yüzlerce makaleler yazdım. Din-i İslam’ın fennî, ictimâî, tıbbi menafi’-i mahsusasını İngiliz efkâr-ı umûmiyesine izah ettim. Yüzlerce papazlarla müşavereler eyledim. Hepsî İslam’ın takdîrkârı görünürlerdi. Bununla beraber ben mutaassıp değilim. Şeriat-ı Muhammediyye’nin elfâziyla değil ruh ve manasıyla amel olunması taraftarıyım (alkış sedaları). Peygamberimiz Hazreti Muhammed cemiyeti sever bir zat idi. Hususiyle hayat-ı aileye fevkalade hürmet ederlerdi. Zaman-ı saadetlerinde yetişen fâkiheler, âlimeler, fâzileler cami’-i şerifde erkeklere vaaz ve nasihat ederlerdi (yaşasın İslam kadını sedaları). İşte hep bu tarihi delâil gösterirki İslamiyet hiçbir vakit akıl ve mantık haricinde bir şey emretmemiştir. Zat-ı Hazreti Fahr-i Kâinat: ‘Makul olmayan şey meşru’ da değildir.’ buyurmuşlardır (sürekli alkışlar). O hâlde Âlem-i İslam neden böyle husûf[karanlık] hâldedir? Bunu bana sorabilirsiniz... Bu husûfun [karanlığın] esası bugün Âlem-i İslam’ın hürriyet-i hakikiyyeye sâhib olamamasındandır. Bugün Müslümanlar, İngiliz ve Fransız ve Rus gibi üç müthiş müstebidin elinde nefes bile alamıyorlar. Bu hükûmetler

ellerindeki Müslümanları, bulundukları halde muhafaza etmek için her tedbiri ittihaz ediyorlar. Faraza genç bir Hindli Müslüman memleketine avdet edip de ahali ile temas etmek isterse, konferans vermeğe kalkışırsa anarşist diye derhal tevkif olunur. Kezalik Türkistan ahvali ruh-ı insaniyetini dağdâr edecek [kızgın demirle dağlayacak] kadar müthiş, hazindir. Mektep yok... Maarif yok... Hariçle temas yok... Oraya bir Türk gidip de: 'Yahu Müslümanlar ne yapıyorsunuz?' diyemiyor. Bu sözlerle şunu izah etmek isterim ki, İstanbul'dan bir ses yükselip ey dünya Müslümanları, peygamber-i zîşânımızın, Kur'ân-ı Azimüşşan'ımızın emrettiği din bizi dünya ve ahirette mesud etmek esaslarını ihtiva ediyor. Ulemanızı yollayınız, şurada toplanalım da derdimize derman arayalım... denemiyor. Daha bu kadar değil, Londra'da İslam'a dair birkaç konferans versenizetrafınızı polis hafiyeleri alıyor. Kezalik Hindistan'da iseniz derhal tevkif olunuyorsunuz. İttihad-ı İslam sözleri ağza bile alınamıyor. Elhasıl, Müslümanlar zalim ve gaddar ellerin taht-ı esaretinde kalarak dimağî ve cismanî her türlü inşirahdan[ferahlıktan] ... bırakıldılar. Her biri diğerinin mevcudiyetinden haberdar olamayan yetimler gibi birer köşede yıkılıp(?) kaldılar. İşte onun için bu harbin İslam dünyası üzerinde hâsıl edeceği te'sir-i nâfi' pek büyük olacaktır. Bugün bu hâlde bulunan Müslümanlar üzerinde cihadın tesiri bu kadar oldu. Lakin istirdad-ı hürriyetten sonra ruhen ve bedebab gıda alarak kuvvetlenecek olan Âlem-i İslam üzerinde büsbütün başka türlü olacaktır. O vakit müttefikî Almanya'ya Âlem-i İslam daha feyzli, daha kıymetli bir dost olacaktır (yaşasın Âlem-i İslam sedaları). Aynı zamanda bugünkü Âlem-i İslam iyi bir karaktere sahip olan müterakki Almanya'dan fûnuna, sanata, ticarete vesair geri kaldığı hususata dair malumatlar edinerek müterakki bir âlem olacak ve bununla beraber pek hakşinas ve kadirşinas olan Müslümanlar Almanların ebedi bir dostu olup kalacaklardır (yaşasın ittifak sedaları). Şimdiye kadar tesadüf ettiğim birtakım müsteşrikler şark ve şarklılar hakkında bazen yanlış fikirlerle zahib olmuş görünüyorlardı. Bu gibi efkâr-ı bâtilayı [yanlış düşünceleri] red ve cerh etmek içindir ki bu izahatı veriyorum ve aynı zamanda söylüyorum ki Almanlar yanlarında müterakki bir Âlem-i İslam göreceklerdir. Londra'da rast geldiğim Müslümanlar bana büyük bir ümid verdiler. Dinlerine pek sadık olan bu Müslüman gençlerinden her birinin fikir ve nazarını pek faydeli gördüm. Kezalik Türkiye rical-i hükûmeti büyük bir iman ve itikad ile Türkiye'nin bekası, müterakki ve mütemeddin bir millet-i İslamiye olarak yaşamasına vabestedir [bağlıdır] fikir ve kanaatine malikdirler. Onun için istikbale karşı büyük bir ümid, bir inşirah besleyerek ve silahlarımızın muvaffakiyetine dualar ederek hitam-ı kelam ediyorum." Bundan sonra Berlin Darülfünun profesörlerinden bir zat bana pek nazikâne bir mukabelede bulundu. İslam âleminde istikbalen pek büyük ümidler beslediğini söyledi.

Felsefe-i İslamiye'nin en esaslı ve mantıkî hikmetleri ihtiva etmesi ve daima Müslümanların müttefiklerine sadık kalması, münevver bir İslam Âlemi teşkiline sarf-ı hizmet edeceği gibi Türkiye ile Almanya arasında da ebedî bir rabîta-i ittîfak hasıl edeceğini söyledi ve bu sözler de hararetli alkışlara nail oldu. Daha birçok zevat söz aldılar. Artık vakit nısfülleyliyi geçmiş, saat ikiye geliyordu. Heyete veda ettik. Samimî musâfahalarla ayrıldık. Misafirin-i İslamiyye Alman misafirperverliğinin en hâr ve samimî bir levhasını temaşa eyliyordu.¹

Berlin, 1 Mart 915
Mehmed Sa'dî

¹ 26 Mart 1915 tarihli *İkdam* gazetesi, Sayı: 6501.

Kaynakça

Gazete ve Dergiler

Sebilürreşad Dergisi (1914, 1915, 1916 ve 1918)

Vossische Zeitung, 9 Aralık 1914, No: 625.

İkdam Gazetesi, 26 Mart 1915, sayı: 6501.

Die Welt Des Islams, Band III, 1915, Heft 2, Berlin 1916, s. 134-139.

Kitap ve Makaleler

ARABACI, Caner (2005), “Eşref Edib Fergan ve Sebilürreşad Üzerine”, Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Cilt 6 İslamcılık, Editör: Yasin Aktay, s.96-128. İstanbul.

AVCI, Remzi (2021), Kurgu İle Gerçek Arasında Alman Oryantalizmi, Ketebe Yayınları, İstanbul.

ERİŞİRGİL, Mehmet Emin, Mehmed Âkif. İslamcı Bir Şairin Romanı, cilt III, Ankara Maarif Yayınevi, s. 307, 308 (tarihsiz).

ERSOY, Mehmed Âkif (2005), Safahat, Yayına Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul.

FERGAN, Eşref Edib (1938), Mehmed Âkif. Hayatı, Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları, 1. Cilt.

KON, Kadir, “Almanya’nın İslam Stratejisi Mimarlarından Max von Oppenheim ve Bu Konudaki Üç Memorandumu”, İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi, Sayı 53 (2011/1), İstanbul 2012, s. 211, 252;

KON, Kadir (2012), “Yeni Bilgiler Işığında Mehmed Âkif’in Almanya Seyahati”, Toplumsal Tarih, Sayı: 217, Ocak 2012, s. 84-91.

KON, Kadir (2013), Birinci Dünya Savaşı’nda Almanya’nın İslam Stratejisi, Küre yayımları, İstanbul.

KON, Kadir (2014) “Almanya’ya Gelişinin 100. Yılında Mehmed Âkif Ersoy’u Hatırlamak”, Sabah Ülkesi dergisi, sayı 41, Köln, s. 76-79.

KON, Kadir (2015), “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı-Alman İttifakı ve Mehmed Âkif’in Almanya’ya Gidişi”, Mehmed Âkif 100 Yıl Sonra Berlin’de, Yay. Hazırlayan D. Mehmet Doğan, Türkiye Yazarlar Birliği, Ankara, s. 60-70

KON, Kadir (2016), “Almanya’ya Gelişinin 100. Yılında Mehmed Âkif Ersoy”, Sabah Ülkesi, Sayı: 41, Ekim 2014, s.76-79; “Millî Şair Aslında Bir Teşkilat-ı Mahsusa Neferi miydi?”, Derin Tarih, Sayı: 51, Haziran, s. 68-77.

KRUG, Samuel (2020), Die “Nachrichtenstelle für den Orient”. Im Kontext Globaler Verflechtungen (1914-1921). Strukturen-Akteure-Diskurse, Bielefeld.

ÖZÇELİK, Mustafa (2010), “Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad Dergileri Bağlamında Mehmed Âkif-Eşref Edip Dostluğu”, Vefatının 73. yılında Mehmed Âkif Ersoy Bilgi Şöleni 4. Mehmed Âkif, Edebiyat ve Düşünce içinde, Yayına Haz. D. Mehmet Doğan, Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara.

ÖZTÜRKÇÜ, İbrahim (2016), “Mehmed Âkif’in Berlin Günleri”, Türk Edebiyatı Dergisi, Sayı 507, Ocak.

Schabinger von Schowingen, Karl Emil, Weltgeschichtliche Mosaiksplitter. Erlebnisse und Erinnerungen eines kaiserlichen Dragomans, Baden-Baden 1967.

MEHMED ÂKİF'İN MİLLÎ MÜCADELE'YE DESTEK VAAZLARI

Mehmet Serhat YILMAZ*

Giriş

Millî Mücadele dönemi, şüphesiz Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin atıldığı Türk tarihinin en önemli dönemlerinden birisidir. İstiklal Harbi, hürriyet, kayıtsız şartsız millî hâkimiyet ve "istiklal-i tam" yani tam bağımsızlık kavramları etrafında gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede TBMM'nin teşekkülü ve açılışı ile yeni dönemin kurumsal yapısı ve felsefesi de ortaya konmuştur. Bilindiği gibi, 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Kıtaaatı Müfettişi olarak Anadolu'ya geçişi Millî Mücadele'nin teşkilatlanma aşamasının en önemli dönemini teşkil etmektedir. Amasya Tamimi sonunda gerçekleştirilen Erzurum ve Sivas Kongreleriyle Millî Mücadele'nin amaç ve yöntemi belirlenmiş, Temsil Heyeti teşekkül etmiş ve Mustafa Kemal Paşa Anadolu'nun kaderine hükmeden bir lider olarak tarih sahnesinde yerini almıştır.

Millî Mücadele döneminde Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılıp bir hükûmet oluşturulmuştu. Arkasından Anadolu'daki kanun düzeni Ankara'ya göre tesis edilmeye başlandı. Bütün bunlar gerçekleşirken işgal kuvvetleri de boş durmuyor, son bağımsız Türk coğrafyası olan Anadolu'nun etrafında adeta demir bir çember örüyordu. Başta İstanbul olmak üzere Marmara Bölgesi tamamen İtilaf Devletlerine bağlı kuvvetlerin kontrolündeydi. Ege Bölgesi ise İngiliz destekli Yunan kuvvetlerinin tahakkümüne geçmişti. Güneyde, Akdeniz sahillerinde İngiliz, İtalyan ve Fransız kuvvetleri geçit vermiyordu. Güneydoğuda ise, bölgedeki Türk halkı kıyasıya bir sıcak mücadele yaşıyordu. Bütün bu kötü şartlar karşısında Türk Millî

* Prof. Dr., Kastamonu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, myilmaz@kastamonu.edu.tr

Mücadele'sinin cephede zafer kazanması için mutlaka silah ve cephane ve lojistik ikmale ihtiyacı vardı.¹ Bu bakımdan cephe gerisinde Kastamonu-Çankırı-Ankara hattı ilk akla gelen güzergâhlardan birisidir. İstiklal Savaşı sırasında İnebolu-Kastamonu-Ankara hattı bir anda önem kazanmış İnebolu, Ankara için denize açılan en yakın ve en güvenli pencere olmuştur. Günümüzde bu güzergâh, "İstiklal Yolu" olarak tescil edilmiştir. İstanbul'dan Ankara'ya istiklal mücadelesine katılmak için harekete geçen çok önemli devlet erkânı ve aydınların büyük bir kısmı, sivil ve askeri personel, Buhara ve Azerbaycan sefaret heyetleri, gazeteciler, İnebolu yolunu tercih etmiştir. Hatta Malta yaranı dahi İngiliz esirlerle İnebolu'da değiştirilmiştir. Çeşitli yollarla temin edilen silah mühimmat ve teçhizat en güvenli limanlardan birisi olan İnebolu Limanı'ndan cepheye sevk olunmuştur. Batı Cephesine giden sevkiyat en müsait yollardan birisi olan İnebolu-Kastamonu-Çankırı-Ankara hattı kullanılarak yapılmıştır.

Son Osmanlı Mebusan Meclisinin 12 Ocak 1920 tarihinde açılmasından hemen sonra Meclis, 28 Ocak 1920 tarihinde Misâk-ı Millî'yi kabul etmiştir. Bu tarihi kararlardan hemen sonra arkadaşı Hasan Basri Çantay Mehmed Âkif'i Balıkesir'e davet etmiş, Âkif 6 Şubat 1920 Cuma günü Balıkesir Zağnos Paşa Camii'nde halkı işgallere, Yunanlılara karşı mücadeleye davet eden bir vaaz vermişti. Âkif "Alınlar Terlemeli" başlıklı manzumesiyle başladığı hitabında fırkacılık ve hizipçiliğin artık terk edilmesini, el birliği ile vatani savunmanın zamanı geldiğini ifade ile birlik olmayı ve çalışmayı telkin etmiştir. Balıkesir vaazı ve Anadolu'ya geçmesi sebebiyle 3 Mayıs 1920 tarihinde başkâtiplik vazifesinde bulunduğu Dârü'l-Hikmetü'l-İslamiye'deki görevine son verilmiştir. Bu hitabe Âkif'in Anadolu'ya geçeceğinin, safını belirlemiş olduğunun bir işareti sayılır. 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un resmen işgalinden hemen sonra Mehmed Âkif Bey Ankara'ya geçmiştir. Temsil Heyeti Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'da Heyet-i Merkeziye Teşkilatı'ndan Zafer Bey'e (gerçek ismi Ramiz Topuz) gönderdiği 8 Nisan 1920 tarihli şifre telgrafın onuncu ve son maddesinde "...Burada ulemaya ihtiyaç vardır. Ali Bey'le görüşülerek Hoca Fatin, Şair Mehmed Âkif Efendi'lerin ve sair tensip edileceklerin sür'at-i sevkleri..." talimatıyla Mehmed Âkif, yakın arkadaşı Fatin (Gökmen) Hoca ile birlikte Ankara'ya çağırılmıştır.²

Mehmed Âkif 10 Nisan 1920 günü yanına on iki yaşındaki oğlu Emin'i alarak yola çıkmış, 24 Nisan günü Ankara'ya ulaşmıştır. Âkif İstanbul'dan ayrıldıktan bir gün sonra 11 Nisan 1920 tarihli Takvîm-i Vekâyî'de "Padişah

¹ Turan, "Millî Mücadele'de İnebolu-Kastamonu-Ankara Hattı", s. 693-694.

² Güler, "Yeni Arşiv Belgelerinin Işığında Mehmed Âkif'in Ankara'ya Gelişi ve İlk Günleri", s. 10-14.

Hatt-ı Hümâyûnu", "Damat Ferid Paşa Hükûmetinin Beyannâmesi" ve "Şeyhülislâm Dürrizâde Abdullah Efendinin Fetavâ-yı Şerîfesi" ünvanıyla açıkça belirtilmese de Kuva-yı Milliye aleyhinde kararlar alınmıştır.¹ TBMM'nin açılmasından hemen önce yayımlanan fetva ve kararlar ile buna karşı 16 Nisan 1920 tarihinde Ankara Müftüsü Rıfat Börekçi, Anadolu müftüleri ve din adamlarından 153 kişinin ıstikakıyla bir karşı fetva yayımlanması Mehmed Âkif'in Anadolu'ya geçmesinin önemini ve İstiklal Harbi'nde Âkif'e olan ihtiyacı yeterince anlatmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa'nın istifa eden bir mebus namzedinin yerine kendisinin yazılmasını istemesi üzerine Mehmed Âkif Burdur milletvekili seçilmiştir. Ankara'ya 24 Nisan'da gelmiş olan Âkif'in namzet yazılması, Paşa'nın 29 Nisan 1920 tarihli bir telgrafı ile Burdur'un bağılı bulunduğu Konya Vilayeti Vali Vekili Kolordu Kumandanı olan Albay Fahrettin Altay Bey'e bildirilmiştir. Burada yapılan seçim sonucunda en fazla oyu Âkif Bey almıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Fahrettin Altay'a yazdığı telgrafın tam metni şu şekildedir:

"Ankara, 29.04.36, Konya'da 12. K. K. Fahrettin Bey Efendi'ye; İstifasında musır bulunan Burdur Lıvası Büyük Millet Meclisi azasından ve Ahz-ı Asker Reisi Miralay İsmail Bey Efendinin yerine liva-yı mezkûr Büyük Millet Meclisi azasından Ankara'da bulunan Şâir Mehmed Âkif Efendi'nin intihabının temin ve neticenin iş'ar buyrulmasını rica ederim. Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal (imza)".

Mehmed Âkif Ersoy'un, 8 Temmuz 1920'de Burdur milletvekilliği kesinleşmiştir. Mehmed Âkif bu arada 5 Haziran 1920'de Biga milletvekili olarak da seçilmiş bulunuyordu. Aynı anda iki yerden milletvekili olamayacağı için Âkif, 18 Temmuz 1920'de Biga milletvekilliğinden istifa etmiş ve TBMM'de Burdur milletvekili olarak görev yapmıştır.² Meclisin açılmasından hemen sonra 27 Nisan 1920 tarihinde Bursa Mebusu Servet Efendi'nin takriri ile halkı aydınlatma ve propaganda faaliyetlerini yürütmek üzere bir komisyon olan "İrşad Encümeni" teşekkül etmiştir.³ TBMM Zabıt Ceridelerinde 37 mebusun ismini tespit ettiği Meclisin en kalabalık komisyonu ve altında irşat heyetleri olan bu encümene seçilen Mehmed Âkif seçilen diğer mebuslarla birlikte

¹ *Takvîm-i Vekâyi*, 11 Nisan 1336.

² Güler, "Yeni Arşiv Belgelerinin Işığında Mehmed Âkif'in Ankara'ya Gelişi ve İlk Günleri", s. 10. Bacanlı, "Birinci TBMM'de Burdur Milletvekili Mehmed Âkif (Ersoy) ve Faaliyetleri", s. 12-13.

³ Aslan, "Millî Mücadele Döneminde Halkı Aydınlatma ve Propaganda Faaliyetleri Yürüten Önemli Bir Komisyon: İrşad Encümeni", s. 134-135.

ihtiyaç duyulan bölgelerde Millî Mücadele hareketine katkı sunmak üzere vaazlarıyla, yazdığı şiirleriyle irşat ve tenvir faaliyetlerinde bulunmuştur.

Ankara'da Taceddin Dergâhı'na yerleşen Mehmed Âkif Burdur milletvekili olarak Meclisteki görevine devam ediyordu. O dönemde Yunanlıların Ankara'ya ilerleyişi karşısında Meclisi Kayseri'ye taşımak için hazırlık vardı. Bunun bir dağılmaya yol açacağını düşünen Mehmed Âkif, Ankara'da kalınmasını, Sakarya'da yeni bir savunma hattı kurulmasını önerdi ve bu teklifi kabul edildi.¹ Mehmed Âkif Ersoy Ankara'ya geldiği dönemde Konya'da isyan emareleri görülmeye başlamıştır. Bunun üzerine nasihat etmek üzere üstadın Konya'ya gitmesi münasip görülmüştü. Âkif, Konyalılara nasihat etmiş, memleketin yıkılmak üzere olduğunu, bütün milletin bir vücut halinde birleşerek Ankara'da teessüs eden hükûmete yardım etmeleri lazım geldiğini ifade etmiştir.² Mehmed Âkif büyük gayret göstermesine rağmen Konya'da kesin bir sonuca ulaşamamış ve daha sonra Kastamonu'ya geçmiştir.

1. Mehmed Âkif'in Millî Mücadele'ye Destek Vaazları

Mehmed Âkif'in İkinci Meşrutiyet döneminde, İstanbul'da bulunduğu yıllarda vaazlar verdiği bilinmektedir. Âkif İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olduğu yıllarda halkı bilinçlendirme yolunda vaazlar vermiştir. Bu vaazlardan birisi 1912 yılında Şehzadebaşı Kulübü'nde verilmiştir. Eşref Edib "İttihâd yaşatır, yükseltir tefrika yakar, öldürür" başlıklı bu vaazın kulüp ilmî heyeti tarafından yayımlanan "Mevâiz-i Diniye" unvanlı kitabın birinci kısmında olduğunu ifade etmektedir.³ "Mevâiz-i Diniye" adlı kitabın kapağından Âkif'in de bu ilim heyetinin içinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu vaaz ayrıca Sırâtı müstakim Mecmuasının 116. sayısında yayımlanmıştır.⁴ Kur'an-ı Kerim'den ayetlerin yer aldığı vaazın teması ittihat, tefrikadan kaçınmak, tevhit, okumak, uyanmak ve terakki eksenli olup birlik olmak mesajı vermektedir. ⁵ Mehmed Âkif'in Millî Mücadele döneminde gittiği yol güzergâhındaki kaza ve köylerde halkı aydınlatmaya gayret ettiği vaazlar verdiğini biliyoruz.

Mehmed Âkif Burdur'dan Antalya'ya giderken konakladığı yerleşim yerlerinde dinlenmemiştir. Örneğin Sandıklı'da iki akşam kalmış, ilk akşam kasabanın en büyük camisinde yatsı namazını müteakip minbere çıkmış,

¹ Semiz-Akandere, "Millî Mücadelede Mehmed Âkif (Ersoy) Beyin Faaliyetleri", s. 18.

² Eşref Edib, *Mehmed Âkif Hayatı, Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları*, s. 59.

³ a.e. s. 608.

⁴ Atay, "Mehmed Âkif'in İttihat ve Terakki Cemiyeti Üyeliği sırasında Verdiği Bir Vaaz: İttihâd Yaşatır, Yükseltir Tefrika Yakar, Öldürür", *Mehmed Âkif Ersoy-Çetin ve Sessiz Bir Volkan*, s. 199-201.

⁵ a.e. s. 193-211.

cemaate hitap etmiştir. Konya’da Kuva-yı Milliye’yi takviye edebilecek gönüllü kabilelerini çoğaltmak, milletin gönlünde heyecanlar oluşturmak gayesiyle konuşmalar yapmış, konferanslar vermiştir. Âkif’in mücadeleye desteği sadece camilerde değil, cephede de olmuştur. Büyük Taarruz sırasında oğlu Emin ile birlikte Afyon’a gitmeye karar vermiş Yunan birliklerinin yakıp yıktığı Bilecik’te yangın söndürme çalışmalarına bizzat katılmıştır.¹ Aşağıda içerik itibarıyla onun tespit edebildiğimiz Balıkesir’de, Çankırı’da, Kastamonu ve ilçelerinde verdiği vaazlar alt başlıkları şeklinde ele alınmaktadır.

1.1.Balıkesir Zağnos Paşa Camii’ndeki Vaazı

İzmir’in işgalinden sonra işgalin iç kesimlere doğru genişlemesi ve Yunanlıların masum Türk halkına yaptıkları zulüm, Batı Anadolu’da Kuva-yı Milliye’nin doğmasına yol açmış, 1919 yılı Haziran ayının ilk haftasında da, Balıkesir Kuva-yı Milliyesi meydana getirilmiştir. Bölgede millî direnişi genişletmek ve organize etmek amacıyla ilk toplantı 1919 Haziran sonlarında yapılmış, 26 Temmuz 1919’da da Balıkesir Kongresi toplanmıştır. Balıkesir Kongresi’nde, düşman yurttan çıkarılınca kadar mücadelenin sürdürülmesi kararı alınmıştır. İstanbul’un teslimiyetçi tavrı karşısında, Balıkesir’in mücadele yanlısı tutumu Mehmed Âkif’i ülkesinin geleceği açısından umutlandırmıştır. 21 Kasım 1918’de Balıkesir’de yakın dostu Hasan Basri Bey’in (Çantay) çıkartmakta olduğu Ses gazetesinde “Yeis-Bedbinlik” başlıklı bir makale yayımlayan Mehmed Âkif, Balıkesir’deki direnişe destek vermek amacıyla Balıkesir’e gitme kararı almıştır. Yakın dostu Eşref Edip, bu gidişin öyküsünü anlatırken, nereye gideceklerini sorduğunda, Mehmed Âkif’ten: “Harekât-ı Milliye’nin başladığı yere! Artık burada duramam” cevabını aldığını nakletmektedir. Balıkesir’de büyük bir coşku ile karşılanan Mehmed Âkif’in bu ziyaretini İzmir’e Doğru ve Karesi gazeteleri, “Sebilürreşad gazetesi başyazarı, Dâr’ül-Hikmet-i İslamiye üyelerinden Mehmed Âkif Beyefendi Hazretleriyle, Sebilürreşad gazetesi sahibi ve mesul müdürü Eşref Edip Bey ziyaret için şehrimize teşrif buyurmuşlardır.” cümleleriyle duyurmuştur.²

Balıkesir’in en büyük camilerinden biri olan Zağnos Paşa Camii’nde halka hitap eden Mehmed Âkif, konuşmasına Kur’an-ı Kerim’in, Âli İmran suresinin 203. ayetini okuyarak başlamış, ardından;

¹ Parın, “Milletini Mücadeleye Çağırın Edebi Bir Ses: Mehmed Âkif’in Nasrullah Vaazı’nda Millî Uyanışı Var Eden Değerler”, s. 580-581.

² Kısıklı, “Millî Mücadele’de Kamuoyu Oluşumunda Mehmed Âkif”, s. 205.

*“Cihan altüst olurken, seyre baktın, öyle durdun ya,
Bugün bir serserisin, derbedersin, kendi yurdunda”*

mısralarıyla süren “Alınlar Terlemeli” manzumesini okumuş ve bu manzume çerçevesinde yaptığı konuşmasında: “Başımıza gelen felaketlerin sebebi din işlerimizde olduğu gibi, dünya işlerinde de gevşek davranmamızdır. Hayat herkesin hakkıdır. Fakat hangi hak olursa olsun, savunulmadıkça sahibine hiç bir yarar sağlamaz... Biz Müslümanlar tıpkı yürüyemeyen çocuklar gibi emeklemeye çalışırken, bir de baktık ki, etrafımızdaki devletler göklerde uçuyorlar. Berlin’den havalanıp, Trabzon’a iniyorlar. Biz ise hala yolda yürümeyi bile beceremiyoruz... Onlar zorluk karşısında birleşmişler. Biz ise o zorluğu görmemiş veya gördüğümüz halde birliğimizi sağlayamamışız... Biliyorsunuz düşman aramıza asırlardan beri bölücülük tohumları ekti ve meyvelerini de topladı... Eğer Müslümanlar yaşamak istiyorlarsa, cemaat arasında, küskünlüğe, bölücülüğe yol açacak söz ve davranışlardan kaçınmalıdır” demiştir. Mehmed Âkif konuşmasında Anadolu’da başlayan millî kurtuluş hareketine herkesin katılmasını telkin etmiş ve bunun gerekliliğini de şu sözlerle açıklamıştır:

“Bu hareketin, bu hizmetin sadece vatan savunmasına yönelik olduğu, dost ve düşman tarafından anlaşılmalıdır. Yani bu mücadelenin herhangi bir çıkar için yapılmadığını, en yakınımızdaki ile en uzaktaki dahi bilmelidir... Hepimizin amacı birdir ve bellidir... Hepimizin bir vatan borcu, bir dini borcumuz vardır ki, onu ifa etme hususunda ufakık bir ihmal bile caiz değildir... Düşman kapıya dayanmış ve namusumuzu çiğnemek istiyor... Bugün herkes varını yoğunu ortaya koymak zorundadır... Rumeli’yi baştanbaşa fethedenler hep bu topraklarda yetişen yiğitlerdi. Bugün sizler o kahraman ecdadın torunları olduğunuzu ispatlamalısınız.”

Konuşmasını camiye dolduran Balıkesirlilerin heyecan ve gözyaşları arasında tamamlayan Mehmed Âkif’in, Zağnos Paşa Camii’ndeki vaazlarının büyük ilgi uyandırması, o sırada Millî Mücadele’de halkın millî birlik ve beraberliğe duyduğu ihtiyacının bir sonucudur. Balıkesir’de birkaç gün Hasan Basri Bey’in misafiri olarak kalan Mehmed Âkif, şehrin ileri gelenleri ile görüştüktan sonra İstanbul’a dönmüştür. Hasan Basri Bey, Balıkesir’de kamuoyunun millî harekete kazandırılmasında Mehmed Âkif’in özel bir yeri olduğunu şu sözlerle ifade etmektedir:

“Balıkesir’de başlayan millî harekette Âkif’in rolü vardır. O İstanbul’da Darülhikme üyelerindendi. Balıkesir’e koşup geldi. Etkili bir

hitabet ile halkı millî harekete katılmaya çağırdı. O tunç hitabe hala Balıkesirlilerin kulaklarında çınlar.”¹

1.2. Çankırı’da Ulu Camii’ndeki Vaazı

Mehmed Âkif Konya dönüşünde 4 Ekim 1920 tarihinde TBMM’ye başvuruda bulunarak Kastamonu’ya gitmek üzere izin istemiş, Matbuat ve İstihbarât Genel Müdürü Galip Bey’in “Burdur Mebusu Mehmed Âkif Bey’in berâ-yı irşâd Kastamonu havâlisine i’zâm edilmesi mücib-i fevâid” görülmesi ve kendisine bir buçuk ay mezuniyet verilmesi talebi 7 Ekim 1920 tarihinde Meclis Başkanlığınca uygun bulunarak onaylanmıştır. Âkif daha sonra 5 Aralık 1920 tarihinde dolacak olan iznini bir ay daha uzatmıştır.²

Mehmed Âkif, yanında Çankırı Mebusu Hacı Tefvik Bey, Binbaşı Halim Bey ile Ankara’dan Çankırı ve Kastamonu’ya doğru yola çıkmıştır. Kafileyi Kalecik ilçesi yakınlarında Çankırı Kafkas Topçu Alayı Kumandanı Yahyâ Bey karşılamıştır. Yahyâ Bey mücadele azmiyle dolu heyecanlı bir kumandandı. Mehmed Âkif ve yanındakiler Yahyâ Bey’in de yardımıyla yol üzerinde bulunan köylere uğrayarak, onları vaazları ile irşat edip, Millî Mücadele’ye destek ve katılmaya davet ettiler. Kafkas Topçu Alayının Çankırı’da oluşu ve Çankırı’nın Kuva-yı Milliye ruhu ile çalkalanması Mehmed Âkif’i çok memnun etmiştir. Mehmed Âkif’in Çankırı’da bulunduğu günlerde şehirde Çankırı Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti teşkilatlanmış ve faal bulunuyordu. Çankırı Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetinin reisi Balcızâde Müftü Atâ Efendi, azalar ise; liva encümen üyelerinden Şeyhzâde Hilmi Efendi, İdare Meclisi üyesi Hacı Şükrü Efendi, Dumluzâde İsmail Efendi, Fevzizâde Abdullah Efendi, Belediye Reisi Cemal Bey ve Saraçzâde Hasan Efendi’dir. Daha sonra 12 Temmuz 1920 tarihinde kurulan Çankırı Gençler Mahfeli de Millî Mücadele boyunca Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetine yardımcı olmuştur. Millî şair Mehmed Âkif, 15 Ekim 1920 Cuma günü Çankırı’nın en büyük camisi olan ve halk arasında Camii-i Kebîr olarak bilinen, Kanuni Sultan Süleyman’ın yaptırdığı Ulu Camii’nde bir vaaz vermiştir.³

“Önce hürriyet, sonra ibadet” temalı vaazında halka ibadetten önce hürriyetin geldiğini, halifenin dahi hürriyetsiz gerçek halife olamayacağını ve Mustafa Kemal Paşa’nın açtığı cihat bayrağı altında toplanılması gerektiğini anlatmıştır. Bu vaaza ilişkin bilgiler Çankırı Belediyesi Dr. Rıfki Kamil Urga

¹ a.e. s. 205-206.

² Semiz-Akandere, “Millî Mücadelede Mehmed Âkif (Ersoy) Beyin Faaliyetleri”, s. 18.

³ Akyol, “Mehmed Âkif Ersoy’un Millî Mücadele Yıllarında Çankırı’ya Gelişi ve Çankırı Vaazı”, s. 410.

Çankırı Araştırmaları Merkezi'nde bulunan, Çankırı Mebusu Hacı Tevfik Efendi'nin hatıratında olup oğlu emekli öğretmen Mustafa Durlanık tarafından kaydedilmiştir. Mehmed Âkif vaazında şunları söylemiştir: "...Muhterem Müslümanlar, Aziz Çankırılılar, Allah'a hamd u senalar olsun. Aylardan beri Cuma namazını kılmak fırsatını Çankırı'da buldum. İstanbul ve civarında kılamadım. Çünkü o yörelerde kâfirlerin bayrağı dalgalanıyordu. O bayrağın altında kâfirin kölesi idik. Rabbü'l-âlemin Müslümanlara köleliği haram kılmıştır. Kölenin [Cuma] namazı kabul değildir. Hürriyetinizi kazanacak sonra cumaya koşacaksınız. Kâfirin bayrağı altında halifelik de kuru bir sözden ibarettir. Halifelik İslam bayrağı altında olur. Yoksa halife de bir köledir. Allah'ın reddettiği bir haleftir. Öyleyse Müslüman için evvela hürriyet sonra ibadet. Aziz Çankırılılar, kâfirlerin köleliğini kabul etmeyip hürriyet için cihad açan Mustafa Kemal Paşa etrafında toplanınız ve ülkemizi yakıp yıkan hamile kadınların karınlarını deşen hiçbir günahı olmayan çocuklarımızı süngüleyip havada dolaştıran kız ve kadınlarımızın namuslarına tecavüz eden Yunan ordusunu ve onları destekleyen kâfirleri kovmadıkça ve eli kolu bağlı yörelerimizde İslam'ın bayrağını dalgalandırmadıkça sizlerin de ameli noksan [kalır] ibadeti makbul olamaz. Köleliği kaldıran ona cihad açan Kuva-yı Milliye ordusuna katılınız. Cennetin kapısı daima şehitlere ve gazilere açıktır. Her iki cihanda da Allah'ın makbul kulları şehitler ve gazilerdir." Hatırat'a göre Mehmed Âkif, "Sözü hiçkırıklarla boğazına tıkanarak gözyaşları ile duasını yapmıştır. Mehmed Âkif Bey söylemiş Çankırılılar ağlamış, ağlamak neye yarar namazdan çıkan evine koşmuş, hazırlığını yapıp" Çankırı Askerlik Şubesi'ne koşmuş, gönüllü erlerle şube önü dolup taşmıştır.¹

1.3. Mehmed Âkif'in Kastamonu'daki Faaliyetleri

Mehmed Âkif'in Çankırı'dan Kastamonu'ya hangi gün hareket ettiği kesin değildir. Ancak yanındakilerle beraber yol üzerinde bulunan yerleşim yerlerindeki halka Millî Mücadele'yi anlatarak yoluna devam etmiş ve 19 Ekim 1920 tarihinde yaylı bir araba ile Kastamonu'ya ulaşmıştır.² Âkif Kastamonu'da Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti ve Gençler Kulübü üyeleri tarafından karşılanmıştır. O günlerde Kastamonu'da yayımlanan Açıksöz gazetesi 21 Ekim 1920 tarihli nüshasında Mehmed Âkif'in Kastamonu'ya gelişini okuyucularına duyurmuştur.³

¹ a.e. s. 410.

² a.e. s. 411-412.

³ Açıksöz, 21 Ekim 1920, s. 1.

Mehmed Âkif Ersoy, Millî Mücadele döneminde irşat ve toplumu aydınlatma vazifesiyle Kastamonu'da bulunmuştur. Bu süre içinde Açıksöz gazetesini sık sık ziyaret etmiş ve burada Hamdi Çelen ve Hüsnü Açıksöz başta olmak üzere gelip giden kişilerle istişare ve sohbetlerde bulunmuştur. Mehmed Âkif'in Kastamonu'da kaldığı süre içinde kazaları da dolaşıp irşat faaliyetinde bulunduğu bilinmektedir. Kastamonu'da kaldığı müddetçe hemen her gün Açıksöz gazetesi idarehanesine uğrar, orada biraz vakit geçirirdi. Açıksözü çıkaran Hamdi (Çelen) ve Hüsnü (Açıksöz) Âkif'e çok hürmet ederler, üstat da onların çalışmalarını, himmetlerini takdir eder, onlara teveccüh gösterirdi.¹

İhsan Ozanoğlu Kastamonu'da Mehmed Âkif'e çok hürmet gösterildiğini "Kur'an-ı Kerim'in Edebi Nitelikleri" adlı basılmamış eserinde yer alan 10 Şubat 1978 tarihli metinde şu cümlelerle izah etmektedir: "Âkif, hususi odam bulunan Merdiye Medresesi'ne teşrihinde karşılayıp elini öpmek nasip oldu. Âkif bu medreseye sık sık gelirdi. Müfessir Ahmet Mahir, Mehmet Tevfik Sofuoğlu, müderris Hacı Mümin, Hüsnü Açıksöz, Ziya Demircioğlu gibi zevat Âkif'i yalnız bırakmazlar, bir yerden bir yere giderken ardında bir kabile olduğu gibi çarşılar da halk dükkânlarından mağazalarından çıkarlar, Âkif'e selam ve ihtiram arz ederlerdi..."

Mehmed Âkif, Gençler Kulübü'nde üç dört gece Asım'dan parçalar okuyarak gençlere tatlı şiir geceleri yaşatmıştır. Millî şairin ailesi de daha sonra İnebolu yoluyla Kastamonu'ya gelmiştir. Mehmed Âkif Kastamonu'da verdiği vaazların tesiri kazalara, köylere kadar aksetmiştir. O, Sevr Antlaşması'nın maddelerini herkesin anlayabileceği surette anlatmıştır.² Mehmed Âkif'in vaazları Sebilürreşad sahifelerinde yayımlanmış ve okuyucuyla buluşmuştur. Kastamonu matbaasında basılan bu nüshalar Anadolu'nun bütün vilayetlerine, sancak ve kazalardaki valilere, mutasarrıflara, kaymakam ve müfitlere gönderilmiştir. Bu hitabeler bütün Anadolu'nun camilerinde yüksek sesle okutturulmuştur. Anadolu'da yayımlanan gazeteler tarafından da nakil olunmuştur. Ayrıca Sevr Antlaşması'nın mahiyetini anlatan mühim hitabesini ihtiva eden nüshalar tekrar basılarak külliyetli surette Garp Cephesine dağıtılmıştır.³

Mehmed Âkif Kastamonu'ya oğlu Emin ile birlikte gelmiş, geldiği zaman Olukbaşı mevkiinde bulunan Terzi Emin Ağa'nın konağında

¹ Eşref Edib, *Mehmed Âkif Hayatı, Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları*, s. 67.

² a.e. s. 63.

³ a.e. s. 66-70.

kalmıştır. Bu konak, 1925 yılında Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Kastamonu seyahati sırasında kaldığı konaktır. Daha sonra Hepkebirler Mahallesinde Hafız Sadık Efendi Konağı'nda ikamet etmiştir. Saat Kulesi'nin batısında bulunan Ali Muhlis Tümtürk Konağı'nda da kaldığı yönünde halk arasında rivayet mevcuttur. Sonuçta iki ay kadar Kastamonu'da kalan Âkif'in ilk önce konaklarda misafir olarak ağırlandığı, ailesinin İnebolu yoluyla gelmesinden sonra ise Hafız Sadık Efendi Konağı'nda ikamet ettiği anlaşılmaktadır.

Mehmed Âkif Ersoy 10 Nisan 1920 tarihinde İstanbul'dan Anadolu'ya geçmiş ve geçerken Eşref Edip'e arkasından gelmesini söylemişti. Eşref Edip Kastamonu'ya gelişini şu şekilde ifade eder: "Bu vaziyet karşısında idarehanenin işlerini yoluna koymaya vakit bulamadan olduğu gibi bırakarak Sebilürreşad'ı Anadolu'ya nakletmek lazım geldi. Üstadın dediği veçhile, klişeyi alarak Karadeniz tarikiyle İnebolu'ya, oradan Kastamonu'ya geldim ve üstada bildirdim." (Edip, 1939:57). Eşref Edip Darülhilâfe'de hukuk dersi hocası olan Hilmi Çoruk'un (Çorukzâde Hilmi) yakını idi, Hüsnü Açıksöz eniştesi olduğunu ifade etmektedir. Kastamonulu olan Hilmi Bey de söz konusu dönemde Kastamonu'ya dönmüş ve 24 Ocak 1920 tarihinde kurulan Kastamonu Gençler Kulübü'nün yönetim kurulu muhasip üyesi olarak vazife yapıyordu. Çorukzade Hilmi Bey daha sonra 1 Mart 1926 ile Şubat 1935 tarihleri arasında Kastamonu Belediye Başkanı ve milletvekilliği görevlerinde de bulunmuştur.

Mehmed Âkif 19 Ekim 1920 günü Kastamonu'ya geldiği zaman Eşref Edip Kastamonu'da bulunuyordu. Mehmed Âkif'in gelmesiyle Sebilürreşad Kastamonu'da yeniden yayına başlamıştır. Sebilürreşad'ın İstanbul'daki son sayısı 463. sayı olup 6 Mayıs 1921 tarihli dir. Derginin 464, 465 ve 466. sayıları ise Kastamonu'da yayımlanmış, Kastamonu Vilayet Matbaası'nda basılmıştır. Derginin 467 numaralı baskısı ise Mehmed Âkif ve Eşref Edip'in Ankara'ya gitmelerinden sonra Ankara'da yayımlanmıştır. Bu sayıların başlıca özelliği Âkif'in Kastamonu'da Nasrullah Kadı Camii kürsüsünden yapmış olduğu konuşma ve ilçelerde verdiği diğer vaazlarının metinlerinin yayımlandığı sayılardır. Bu vaazlar aşağıda künyeleri verilen Sebilürreşad dergisinde yayımlanmıştır.

1-Mehmed Âkif, "Nasrullah Kürsüsünden", *Sebilürreşad*, Cilt:18, Sayı:464, (25 Teşrîn-i Sâni 1336), s.199-210.

2-Mehmed Âkif, "Müslümanların Terakkileri İslam'a Sarılmalarına Bağlıdır", *Sebilürreşad*, Cilt:18, Sayı:465, (3 Kânûn-ı evvel 1336), s.267-273.

3-Mehmed Âkif, “Tam Müslüman Olmadıkça Felah Yoktur”, *Sebilürreşâd*, Cilt:18, Sayı:466, (13 Kânûn-ı evvel 1336), s.379-383.

4-Mehmed Âkif, “Ye’se Düşenler Müslüman Değildir”, *Sebilürreşâd*, Cilt:18, Sayı:467, (3 Şubat 1337), s.393-396.

Mehmed Âkif, 66 gün kaldığı Kastamonu’dan 24 Aralık 1920 Cuma günü ayrılarak Ankara’ya dönmüştür. Bu gidişi Açiksöz gazetesi 106 numaralı sayısında okurlarına şu şekilde duyurmuştur: “Sebilü’r-reşad Ankara’ya gitti. Üç nüshasını şehrimizde çıkardıktan sonra Sebilü’r-reşad Ceride-i İslamiyesi Heyet-i Tahririyesi Ankara’da neşriyatına devam etmek üzere bu Cuma günü şehrimizden müfarekat etmişlerdir. Üstad-ı fazilet Mehmed Âkif Beyefendinin sevimli ve zevk alud yazılarını âlem-i İslam’ın her bucağından gelen mektuplarla ahval-i İslamı olanca üryanlığıyla bize bildirecek olan bu muhterem risalenin Ankara’da neşriyatına yakın bir zamanda ibtidarla karilerini tenvir ve tenşîr hususundaki vazifesini ifâya başlamasını sabırsızlıkla intizar ve temenni eyleriz.”¹ Eşref Edip de Kastamonu’dan ayrılımlarını şu cümlelerle ifade etmiştir: “Bir kaç nüsha Kastamonu’da neşrettikten sonra (Sebilürreşad) klişesini alarak üstadla birlikte Ankara’ya hareket ettik. Kış, Ilgaz dağlarını kar kaplamış, güçlkle postalar işliyor. Arabamız bin müşkülâtla Ilgaz’ı geçebildi. Üstat Ilgaz’ın tepesine kadar arabanın arkasından yürüyerek çıktı. Ilgaz’ın azametli, haşmetli manzarası onu teshîr etmişti.” şeklinde ifade etmiştir.²

1.4. Kastamonu’da Nasrullah Kadı Camii’ndeki Vaazı

Mehmed Âkif 5 Kasım 1920 tarihinde Kastamonu’da, Nasrullah Kürsüsü’nde Sebilürreşad’ın 464. sayısında yayımlanan meşhur vaazını vermiştir. Vaazın duyurusu Açiksöz gazetesinde “Yarın Cuma namazından evvel Sebilü’r-reşad Başmuharriri Mehmed Âkif Beyefendi Nasrullah Camii-i Şerifinde bir meviza irad buyuracaktır.” şeklinde verilmiştir.³ Bu vaazında birlik ve beraberlik mesajı vererek tefrikaya düşmenin zararlarından bahsetmiş, müslüman kimliği üzerinde durarak çalışma, azim ve birlik duygusunu işlemiştir. Onun konuşmalarında karamsarlığa kesinlikle yer yoktur. Hatta daha sonraki vaazlarında “tam müslüman olmadıkça felah yoktur” ve “ye’se düşenler müslüman değildir” ifadelerinin içini doldurmuştur. Aynı konuyu şiirlerinde

¹ Açiksöz, 27 Aralık 1920, s. 2.

² Eşref Edib, *Mehmed Âkif Hayatı, Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları*, s. 69.

³ Açiksöz, 5 Teşrin-i sani 1336, s. 3.

de işleye Âkif “yeis küfürdür”, “ey cemaat uyanın!” şeklindeki ifadeleriyle topluma sarsılmaz bir çelik irade sahibi olma mesajı vermektedir.

Mehmed Âkif Kastamonu’da verdiği vaazlarında Kur’an-ı Kerim’den yirmi sûre ve bunlar içerisinde seçtiği kırk ayet üzerinde durmuş, ayetleri tefsir etmiş ve o dönemin siyasi ortamına uygun şekilde yorumlamıştır. İngilizlerin İslam dünyasında yaptıkları kötülükleri, böl parçala ve yönet siyasetini bütün çıplaklığı ile anlatmıştır. Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulmak için Osmanlı tebaasının birlik ve beraberlik içinde hareket etmesi gerektiğini daima vurgulamıştır.¹

Mehmed Âkif, Nasrullah Kürsüsü’nden verdiği vaazında dünyadaki gelişmelerden bahisle Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’na girmesi, Almanlarla yapılan ittifak ve neticeleri üzerinde durmuş, Müslümanların çalışmayı bırakmaları, Avrupalıların gözlerini açmaları ve teknolojiye ileri gitmelerini örneklerle açıklamıştır. Âkif, milletlerin topla, tüfekte yıkılamayacağını ancak aralarındaki bağların çözülerek, herkesin kendi derdine düşmesi durumunda yıkılacağını ifade ederek ülkede çıkarılan problemlerde düşman parmağı olduğunu, Adapazarı, Düzce, Yozgat, Bozkır, Biga, Konya isyanlarının hep İngilizlerin işi olduğunu, bu isyanları düşmanların çıkardığını ifade etmiştir. Âkif vaazında: “Artık kime hizmet ettiğimizi, kimin hesabına birbirimizin gırtlığına sarıldığımızı anlamak zamanı zannediyorum ki gelmiştir. Allah rızası için olsun aklımızı başımıza toplayalım. Çünkü böyle düşman hesabına çalışarak elimizde kalan şu bir avuç toprağı da verecek olursak çekilip gitmek için arka tarafta bir karış yerimiz yoktur...” demiştir. Avrupalılar hakkında milliyet ve din konusu üzerinden kanaatlerini ifade ederek Birinci Dünya Savaşı’nda Almanlarla ittifak yapıldığını, Kudüs İngilizlerin eline geçince ilginç bir şekilde Viyana’da halkın şenlik yaptığını belirten Âkif, Sevr Antlaşması’nı paçavraya benzetmiş, antlaşmanın doğuda parçalanmaya bile başladığını ifade ederek kapitülasyonlar, sömürgecilik faaliyeti, millî sanayinin durumu, İstanbul’un geleceği gibi konularda halkı aydınlatıcı bilgiler vermiştir. Hitabesinde bu antlaşmaya geniş yer ayıran Mehmed Âkif:

“Allah rızâsı için olsun, şu muâhedenâmenin bizim hakkımızdaki maddelerini okuyunuz. Okumak bilmiyorsanız birisine okutunuz da dinleyiniz. Ma’âzallah onu kabûl ettiğimiz gün acaba nemiz kılıyor?”

¹ Eski, Millî Mücadele’de Mehmed Âkif Kastamonu’da, s. VI.

diyerek antlaşmanın muhakkak iyi anlaşılması gerektiğini ifade etmiştir. Âkif vaazında antlaşmayı tahlil etmekte İstanbul'un durumu, işgaller, Karadeniz sahilleri, kapitülasyonlar, gümrükler meselesi ve sanayi konularında izahata girişerek sömürgecilik faaliyetlerini Cezayir'den Tunus ve Fas'tan verdiği örneklerle açıklamıştır. Mehmed Âkif'in Kastamonu vaazlarında genel olarak durum tespiti yaptıktan sonra umutsuzluğu izale etmek için daima bir ışık gösterdiği ve konuşmalarını tefrikadan kaçınarak birlik ve beraberlik üzerine tesis ettiği anlaşılmaktadır. Zaten Açıksöz gazetesindeki şiirlerinde de bu düşünceyi işlediği görülmektedir.¹

Mehmed Âkif Ersoy'un bu dönemde milleti uyarma, uyandırma, tenvir ve irşat etme görevini layıkıyla yerine getirdiği anlaşılmaktadır. Bu bakımdan İstiklal Savaşı'nın kazanılmasında bir şair, bir milletvekili ve bir vatansever olarak yaptığı hizmetler ne kadar anlatılırsa eksik kalır. Mehmed Âkif Balıkesir, Afyon, Konya, Çankırı ve Kastamonu başta olmak üzere kendisine ihtiyaç duyulan vilayetlere giderek İtilaf Devletlerine, isyancılara ve içeride tefrika çıkaranlara karşı tavır almış, toplumun mücadele azmini kuvvetlendirmiş bir şahsiyettir. Bu yönüyle Mehmed Âkif İstiklal Savaşı'nın cephe gerisinde üstün hizmet gören gönüllü fedakâr kahramanlarından birisi olmuştur.

Mehmed Âkif'in Nasrullah vaazı Anadolu'da teveccüh görmüştür. Merkezi Diyarbakır'da olan el-Cezire Cephesi Kumandanı Nihad Paşa Âkif'e 10 Şubat 1921 tarihli bir telgraf göndererek vaaz nüshasının Diyarbakır Ulu Camii'nde Cuma namazı sonunda halkın manevi hislerine hitapla okunup halkın aydınlatıldığını, bununla da yetinilmeyip Elâziz, Diyarbakır, Bitlis ve Van vilayetleriyle müstakil mutasarrıflıklar halkına ulaşması için Diyarbakır Matbaası'nda basılıp, çoğaltılarak bütün cepheye dağıtıldığını ifade etmiştir. Mehmed Âkif de 16 Şubat 1921 tarihinde bir telgraf ile cevap vererek, o bölgedeki halka ve cephedeki bütün dindaşlara tebliğine himmet ve delaletinin cidden minnete şayan olduğunu ifade etmiştir.²

1.5. Kastamonu Kazalarındaki Vaazları

Mehmed Âkif Kastamonu'da bulunduğu süre içerisinde ilçelere de gittiği ve vaazlar verdiği bilinmektedir. Bu vaazlardan birisinde; "Müslümanların terak-kilerin İslam'a sarılmalarına bağlı olduğunu" ifade eden Âkif terakki yolunun kapalı olmadığını, bunu niçin çalışmak gereğini anlatmış; "...Ecdadımızın bize kanları, canları pahasına alarak emanet ettikleri, yadigâr bıraktıkları o koca koca iklimleri, o dünyanın en zengin, en mahsuldar topraklarını vere vere bu-

¹ a.e. s. 5-35. Mehmed Âkif, "Nasrullah Kürsüsünden", *Sebilürreşâd*, (25 Teşrin-i Sâni 1336), s. 199-210.

² Semiz, "Millî Mücadele ve Mehmed Âkif", s. 426-427.

gün avuç içi kadar yere tıkıldık, kaldık” diyerek Osmanlı Devleti’nin geldiği durumu özetlemiş, daha önce düşman önünden kaçarken halkın sığınacak yerler, beldeler bulabildiğini ancak gelinen noktada artık çoluğu çocuğu barındırabilmek için geride bir yer kalmadığını ifade etmiş ve şöyle demiştir:

“Şayet düşmanların hilelerine, tezvirlerine, yalanlarına kapılarak birbirimize girmekte, birbirimizin kanını içmekte bir müddet daha devam olursak maazallah bu son Müslüman hükûmeti de kâfirlerin yakları altında çiğnenip gidecektir... Öyle ise deminden beri söylediğimiz ilahî düstura rücu edelim. Onların gösterdiği yola dönelim. O yoldan, o vahdet yolundan kıl kadar ayrılmayalım. Bize kendimizden başka kimsenin dost olmayacağını yakinen bilelim. Aramıza sokulan ayrılık gayrılık hislerini büsbütün unutalım. Muharebe meydanında teslim ederken bile kendi din kardeşini kayırmak için uğraşan o kahraman ecdadımıza benzemeyi, yaşarsak onlar gibi yaşamayı, ölürsek onlar gibi ölmeyi isteyelim. Günahlarımız, lekelerimizi bu suretle temizleyelim. Huzur-ı ilahîye anımız açık olarak çıkalım. Kendimize acımıyorsak evladımıza olsun merhamet edelim de bütün varını sefahat uğrunda tüketen arkaya sefaletten başka bir şey bırakmayan rezil mirasyedilere dönmeyelim...”¹

Bir diğer vaazında Anadolu’da çıkarılmak istenen tefrikanın arkasında düşman parmağı olduğuna işaret ederek;

“... Sakın düşmana kapılmayın. Sakın bunlardan insaniyet, adalet, merhamet, âlicenaplık, metlik gibi şeyler beklemeyin... Bir taraftan memleketinizde bitmez tükenmez nifaklar, fesatlar, isyanlar, kıtaller çıkartacak, diğer taraftan etrafınızdaki hükûmetleri sizin aleyhinize kaldırarak kanınızı, iliğinizi kurutmak isteyecektir. Dört, beş aydan beridir içinizde dolaşıyorum. Halinizi kemali dikkatle tedkik ediyorum. Türlü isimler, türlü şekiller altında meydan almaya başlayan birçok tefrika esbabı görüyorum ki bunların hepsinde düşman parmağını hissediyorum. Dünyada istiklaline sahip bir hükûmet-i İslamiye var ki o da sizsiniz. Aman aranızdaki vahdeti sarsacak en ufak bir harekete bile meydan vermeyiniz. Sonra bütün Müslümanların akıbeti pek vahim olur... Birçok yerlerde birleniyoruz, dertleniyoruz. Müslümanlığı kuşatmış olan esaret zincirlerini kırmak çarelerini düşünebiliriz. Bu ufak bir mazhariyet değildir. Şarktaki kahraman mücahitlerimizin gösterdiği fedakârlığı bu cephelerde

¹ Mehmed Âkif, “Müslümanların Terakkileri İslam’a Sarılmalarına Bağlıdır”, Sebilürreşâd, (3 Kânûn-ı evvel 1336), s. 267-273.

göstermeye muvaffak olduğumuz gün İslam için en hayırlı bir gün olacaktır. İnşallah o hayırlı gün pek yakındır...”
diyerek halka mücadele azmi ve kararlılığı vermiştir.¹

“Ye’se Düşenler Müslüman Değildir” başlığıyla Sebilürreşad’da yayımlanan bir diğer vaazında Âkif, yeise düşülmemesi gerektiğini ifade etmekte, yeis kapısını kapatmaktadır. Âkif:

“Görüyorum ki evlatlarımızın, kardeşlerimizin bir kısmı muhtelif cephelerde, muhtelif düşmanlara karşı İslam’ın şu elimizde kalan son yurdunu müdafaa için canlarını veriyor, kanlarını döküyor. Hâl-buki o cephelerin arkasında bulunanlardan bir kısmı da ellerini kollarını bağlamış, her tülü muvaffakiyetten ümidini kesmiş, hissiz hareketsiz, en yaman en acıklı akıbetleri bekleyip duruyor. Zaten yeis bundan başka bir netice vermez ki. Dikkat olunursa meyus olmak demek atalete, meskenete, meşru bir şekil vermek demektir. Ruha yeis denilen o mel’un hastalık çöktü mü artık vücutta hareket imkanı, çalışma imkanı, mücadele imkanı kalmaz. İş o zehrin maneviyatı sarsmasına, yürekteki imanı sarsmasına meydan vermemektir. Evvel azim ile sonra tevekkül ile memur olan Müslümanlar için yeis dediğimiz o helak edici afete kapılmak maazallah hem dinin hem dünyanın elden gitmesine sebep olur ki böyle bir akıbet hüsranı Mübin derler...”

Bu vaazında Mehmed Âkif cemaate seslenerek:

“... Artık İslam için bir halas çaresi kalmamıştır, artık dinin son yurdu olan bu topraklar da bizim elimizden mutlaka çıkacaktır diye kötürümler gibi elleri kolları bağlı durursanız halimiz ne olur? Hiç düşünmüyor musunuz?”

diyerek ecdadın kahramanlıklarına maziden örnek göstermekten ise halen misal vermenin en kestirme yol olacağını ifade ederek Adana ve Maraş’ın işgallerini örnek olarak vermiştir. Âkif;

“İşte Maraş ve Adana havalisindeki bir avuç kahraman dindaşımız bir senedir Fransızların toplarına göğüs geriyorlar. Etraftan ciddi bir yardım alamadıkları, ehemmiyetli bir yardım göremedikleri halde düşmanın en müthiş silahlarla silahlanmış bulunan ordularına karşı duruyorlar. Yağmur gibi yağın kurşunlar, yıldırım gibi inen

¹ Mehmed Âkif, “Tam Müslüman Olmadıkça Felah Yoktur”, Sebilürreşad, (13 Kânûn-ı evvel 1336), s. 379-383.

gülleler bunların azmini sarsmıyor... İşte evvela İngilizlerin, sonra Fransız hücumuna göğüs geren, bundan başka İngiliz, Fransız silahlarıyla silahlandırılan Ermenilerin de türlü türlü melanetlerine, hıyanetlerine maruz kalan şu bir avuç Müslüman yeise kapılmadı. Azme sarıldı, bulabildiği kuvvetle, silahla mücahede meydanına atıldı...”.

Âkif vaazında, Millî Mücadele hareketinin son imkân, Anadolu’nun son yurt, son kale olduğunu ve düşmanları vatandan söküp çıkarmak gereğine işaret ederek:

“... Her karış toprağında binlerce şehidin hisse-i şayiası bulunan son Müslüman yurtlarını elimizden çıkara çıkara bugün öyle bir hale geldik ki artık maazallah yeni bir ric’ate imkân yok! İmkân olduğunu farz etsek meydan yok! Önümüzdeki düşmanı sürüp çıkarmazsak, arkamızda dini, imanı, ırzı, namusu, evladı, ayalı barındıracak bir karış yer kalmamıştır. Bunu hiçbir zaman hatırlınızdan çıkarmayınız, Anadolu’nun köyüne kadar sokulmak isteyen düşman maazallah biraz daha ilerleyecek olsa ne yapacaksınız, nereye gideceksiniz? Kaçacak yer olmadığı için -kazaya rıza- diyerek olduğunuz yerde kalacaksınız öyle mi?”

diyerek şiirle vaazını tamamlamıştır.¹

1.6. Mehmed Âkif’in Kastamonu Vaazlarına Destek Olan Şiirleri

Mehmed Âkif’in Millî Mücadele döneminde verdiği vaazları şiirleriyle de desteklediği görülmektedir. Açıksöz gazetesi ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi açısından önemli bir yere sahiptir. Açıksöz gazetesi Kastamonu’da 15 Haziran 1919 tarihinde yayımlanmaya başlamış ve 14 Aralık 1931 tarihinde 2770. sayısı yayımlandıktan sonra kapanmıştır. Kastamonu’da süreli yayın olarak 12 yıl yayın hayatını sürdürmüştür. Açıksöz, Millî Mücadele’yi destekleyen Batı Karadeniz’de isim yapmış önemli gazetelerden birisidir, Ankara’da Hâkimiyet-i Milliye ne ise Kastamonu’da Açıksöz odur. Mehmed Âkif Ersoy Açıksöz’de şiirlerini de yayımlamıştır. 5-8-11-15-18-22-25 Kasım 1920 tarihlerinde Açıksöz gazetesinde yayımlanan yedi şiiri ve Türk Ordusu’na armağan ettiği, bu sebeple Safahat’a da almadığı İstiklal Marşı bulunmaktadır. Bu şiirlerin künyeleri ve içerikleri hakkında bilgiler aşağıda verilmiştir:

¹ Mehmed Âkif, “Ye’se Düşenler Müslüman Değildir”, *Sebilürreşad*, (3 Şubat 1337), s. 393-396.

1-Mehmed Âkif, “Kır Ağasının Rüyası” Açıksöz, (5 Teşrin-i sani 1336), Nu:92, s.1.

2-Mehmed Âkif, “Köse İmamın Dertlerinden”, Açıksöz, (8 Teşrin-i sani 1336), Nu:93, s.1.

3-Mehmed Âkif, “Ey Müslüman”, Açıksöz, (11 Teşrin-i sani 1336), Nu:94, s.1.

4-Mehmed Âkif, “Umar mıydın?” Açıksöz, (15 Teşrin-i sani 1336), Nu:95, s.1.

5-Mehmed Âkif, “Yeis Küfürdür” Açıksöz, (18 Teşrin-i sani 1336), Nu:96, s.1.

6-Mehmed Âkif, “Mevlid-i Nebi Gecesi”, Açıksöz, (22 Teşrin-i sani 1336), Nu:97, s.1.

7-Mehmed Âkif, “Ey Cemaat, Uyanın”, Açıksöz, (25 Teşrin-i sani 1336), Nu:98, s.1.

8-Mehmed Âkif, “İstiklal Marşı”, Açıksöz, (21 Şubat 1337), Nu:123, s.1.

Mehmed Âkif’in Açıksöz gazetesindeki ilk şiiri “Kır Ağasının Rüyası” başlıklı olup 5 Kasım 1920 tarihinde gazetenin birinci sayfasında ve tam sayfa olarak yayımlanmıştır. Bu şiirin en önemli özelliği Asım’ın bir bölümü olup daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış olmasıdır. Şiir ilk defa Kastamonu’da çıkan Açıksöz gazetesi vasıtasıyla okuyucuyla buluşmuştur. Bu şiir Mehmed Âkif’in Açıksöz’e verdiği değerlerin bir göstergesi olarak algılanmalıdır.¹ Açıksöz gazetesinde şu şekilde bir de duyuru yapılmıştır:

“Gazetemiz hakkında hususi bir tevcihe perverde buyuran İslamlığın medar-ı iftihar-ı şairi Mehmed Âkif beyefendi atideki latif şiirlerini lütfettikleri gibi ba’dema da fırsat düştükçe lütf-i muavenetlerini diriğ etmeyeceklerini vaad buyurdular. Bugün İslam âleminde muhterem ve muazzam bir İslam şairi olarak tanınan mumaileyhe gazetemiz arzı teşekkürat eder. Aziz karilerimize bundan sonra büyük şairimizin lâyemut yazılarını okuyacaklarını tebşir ederiz.”²

Âkif’in Açıksöz’de yayımlanan ikinci şiiri “Köse İmam’ın Dertlerinden” başlığını taşımaktadır. Bu şiir de “Asım”dan bir bölümdür. Âkif, bu şiirinde

¹ Gürel, “Mehmed Âkif Ersoy’un Açıksöz Gazetesinde Yayımlanan Şiirlerinin Düşündürdükleri”, s. 561.

² Açıksöz, 5 Teşrin-i sani 1336, s. 1.

Osmanlı'nın kuruluş devrine atıfta bulunarak yeni bir kuruluşa gebe Millî Mücadele hareketine dikkatleri çekmektedir. Adeta Bilge Kağan'ın bengi taşlara kazdırarak günümüze ulaştırdığı "Üstte gök çökmedikçe, altta yer delinmedikçe, ey Türk budunu senin ilini, töreni kim yıkıp bozabilirdi?" hitabı bu şiirde görülür. Bu şiirde sorularla okurun aklını başına getirmeye ve Millî Mücadele lehine halkı uyandırmaya çalışan bir mücahit hatiple karşılaşyoruz. Mehmed Âkif, Açıksöz'de yayımlanan bu şiiriyle hem Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü durumu anlatıyor hem de kurtuluş reçetesine işaret ediyor. Âkif aslında yıkılmışlığın mahzunluğunda diriliş kararlılığıyla Türk milletini atalarının yolundan giderek yeni bir millî ruha erişmeye teşvik etmiştir.¹

Mehmed Âkif, Açıksöz'ün 11 Kasım 1920 tarihli 94. sayısında yer alan "Ey Müslüman!" başlıklı şiirinde ise vatanın içinde bulunduğu durumda Müslümanların olup bitenden, memleketin işgalle karşı karşıya kaldığından habersiz olmasından, vurdumduymazlığından yakınmaktadır. Hâlbuki Müslüman'ın en önemli vasıflarından biri de uyanık olmaktır. Âkif'e göre ne yazık ki, Müslümanlar olup bitenden habersiz oldukları gibi İslam'ı da doğru anlayıp yaşamamaktadırlar. Bu şiirde Âkif o sancılı günlerde Müslümanları uyandırmaya çalışmış, birlikte rahmet vardır diyerek adeta feryat etmiştir.²

Rusya'nın kuzeyinde yaşayan Müslüman âlimlerden Ataullah Bahaeddin'in 3 Ekim 1918 tarihli Sebilürreşad dergisinin 372. sayısında bir yazısı yayımlanmıştır. Bu yazıda anlatılanlar Mehmed Âkif'i çok etkilemiş olmalı ki, o yazıdan bir bölümü de şiirinin başına alarak Açıksöz'deki dördüncü şiiri kaleme almıştır. "Umar mıydın?" başlıklı bu şiirinde Âkif, yok aslında birbirimizden farkımız demeye getirerek uzaktaki kardeşlerine bir selâm gönderirken asıl sitemi ve seslenişi Osmanlı tebaası olan Müslümanlardır:

"Perişan halimize ağlamak yetmez,/ Çalışmak!.. Başka yol yok hem nasıl?/ Canlarla başlarla. Alınlar terlesin, derhal iner mev'ûd olan rahmet,/ Nasıl hâsir kalır 'Tevfik'i hak ettim' diyen millet?" diyerek çıkış yolunu göstermektedir. Ayrıca bütün samimiyetiyle Allah'a yalvarır: "İlâhî! Bir müeyyed bir kerim el yok mu, tutsun da, çıkarsın Şark'ı zulmetten, götürsün fecr-i maksûda"³ Açıksöz'ün 15 Kasım 1920 tarihli 95. sayısında yayımlanan "Umar mıydın?" başlıklı bu şiir Safahat'ta yedinci kitap Gölgele'de üçüncü şiir olarak yer almaktadır. Bu şiir ilk defa Sebilürreşad dergisinin 375. sayısında 24 Ekim 1918 tarihinde yayımlanmıştır. O, bu şiirinde Kur'an-ı

¹ Gürel, "Mehmed Âkif Ersoy'un Açıksöz Gazetesinde Yayımlanan Şiirlerinin Düşündürdükleri", s. 564-566.

² a.e. s. 567.

³ a.e. s. 568-569.

Kerim'in birçok ayetinde bahsi geçen "Emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker" iyiliğe yöneltme ve kötülükten sakındırma şeklindeki bir göreve de işaret ederek Müslümanların başına gelen belaların takva sahibi olmaktan kaynaklandığına işaret etmekte, kurtuluşu da Allah'ın ipine sarılmakla gerçekleşeceğine dair inancını vurgulayarak ümid var olunması gerektiğine işaret etmektedir. Çünkü, Açıksöz'de yayımlanan bir sonraki şiirinde Müslümanlara seslenirken "Yeis Küfürdür" demekte ve Hicr suresinden şu hatırlatmayı yapmaktadır: Kur'an-ı Kerim'in 15. suresi olan Hicr suresinin 56. ayetinde şöyle denilmektedir: "(İbrahim) deki: Dalâlete düşmüşlerden (sapkınlardan) başka kim, Rabb'inin rahmetinden ümidini keser.". Âkif'in beşinci şiiri "Yeis Küfürdür" başlıklıdır, daha önce 30 Ekim 1919 tarihli Sebilürreşad dergisinin 446. sayısında yayımlanmış olup Safahat'ta yedinci kitap olan Gölgelede "Ye's Yok!" başlığıyla yer almıştır. Mehmed Âkif'in Kastamonu vaazlarından birisi Sebilürreşad'da "Ye'se Düşenler Müslüman Değildir" başlığıyla yayımlanırken aynı dönemde bu şiir Açıksöz'ün 18 Kasım 1920 tarihli 96. sayısında birinci sayfasında okurla buluşmuştur. Âkif şiirinde: "Allah'a dayan, sa'ye sarıl, hikmete râm ol. Yol varsa budur, bilmiyorum başka çıkar yol!" diyerek tek çıkış yolu olduğuna işaret etmektedir.¹

Mehmed Âkif'in Açıksöz'deki altıncı şiiri "Mevlid-i Nebî Gecesi" başlıklıdır. Yedinci şiiri "Ey Cemaat Uyanın!" başlığını taşımaktadır. Safahat'ta Süleymaniye Kürsüsünde yer alan bu şiirinde Âkif, Anadolu'da Müslümanları hep birlikte uyanarak kıyama davet etmektedir. Yahyâ Kemal'in "Galip et bu son ordusudur İslam'ın" dediği Türk milletini Âkif de aynı şekilde görmekte ve cemaate adeta yalvarmaktadır: "Etmeyin... Memleketin hâli fenalaştı... Gelin!/ Gelin Allah için olsun ki zaman buhranlı;/ Perdenin arkası -Mevlâ bilir amma- kanlı!/ Siz ki son lem'a-i ümidisiniz İslam'ın". Bu şiirin ön tarafında Âkif, "İşte Fas, işte Tunus, işte Cezayir, gitti! İşte İran'ı da taksim ediyorlar şimdi." diyerek Müslümanların arasındaki tefrikanın, başıbozukluğun nelere sebebiyet verdiğini, vereceğini vurguladıktan sonra çok önemli bir tespitte bulunmaktadır: "Girmeden tefrika bir millete, düşman giremez,/Toplu vurdukça yürekler onu top sindiremez."²

Mehmed Âkif'in Açıksöz'de yayımlanan sekizinci ve son şiiri ise İstiklal Marşı'dır. Âkif, Millî Mücadele'ye destek için Kastamonu'da vaazlar vermiş, ilçeleri gezmiştir. Açıksöz gazetesinde de fikir toplantıları düzenleniyordu. Bu toplantılar sayesinde Açıksöz gazetesi etrafında manevi bir birliktelik oluşuyordu. Bu gazete daha önce Âkif'in yedi şiirini manşetten yayımlamıştır.

¹ a.e.s. 571.

² a.e.s. 574.

Âkif'in İstiklal Marşı'nı bu gazeteye göndermesinin sebebi bu olmalıdır. Âkif'in İstiklal Marşı'nı ilk kez yayımlanması için iki gazete ve bir dergiye gönderdiği anlaşılmaktadır. İstiklal Marşı, 12 Mart 1921 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde daha kabul edilmeden önce Ankara dışında Kastamonu'da ilk Açıksöz gazetesinde yayımlanmıştır. Ankara'da İstiklal Marşı ilk önce 17 Şubat 1921 tarihinde Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde ve Sebilürreşad dergisinde yayımlandı. Dört gün sonra da 21 Şubat 1921 tarihinde Açıksöz'de yayımlanmıştır. İstiklal Marşı dördüncü olarak ise 29 Şubat 1921 tarihinde Konya'da yayımlanan Öğüt gazetesinde görülmektedir. Açıksöz gazetesi İstiklal Marşı'nı şu cümlelerle kamuoyuna duyurmuştur:

"Şâir-i azâm ve muhterem Mehmed Âkif Beyefendi üstadımız İstiklal Marşı unvanlı bir bedii nefiselerinin ilk neşri şerefini gazetemize lütuf buyurdular. Her mısraında Türk ve İslam ruhunun ulvî ve mübarek hisleri titreyen bu abide-i sanatı kemâl-i hürmet ve muhabbetle derç ederiz".¹

İstiklal Marşı'nın Ankara'dan telgraf veya posta yoluyla ne şekilde Açıksöz'e ulaştığı hakkında bir bilğimiz yoktur. Açıksöz gazetesi, o dönemde pazartesi ve perşembe olmak üzere haftada iki defa yayımlanıyordu. Posta yoluyla Ankara dışında olan Kastamonu'ya gelme süresi düşünüldüğünde daha önce basılan sayıya yetişemediği için veya telgrafla dahi gelmiş olsa gazete haftada iki gün çıktığı için olsa gerek 21 Şubat tarihinde yayımlandığı söylenebilir. Çünkü posta ve yol dolayısıyla Açıksöz'de dört gün gecikmeli olarak yayımlanmış olmalıdır. Dolayısıyla millî marşımız Açıksöz'ün 17 Şubat 1921 perşembe günkü baskısına zaten yetişemezdi. Sonuç olarak yukarıda izah edilen sebeplerle İstiklal Marşı'nın Hâkimiyet-i Milliye, Sebilürreşad ve Açıksöz'e ulaştırılmak üzere Mehmed Âkif'in elinden aynı zamanda çıktığı düşünülebilir.

Sonuç

Millî Mücadele döneminde Mehmed Âkif Ankara'ya geçmiş, TBMM tarafından görevlendirildiği irşat faaliyetleri kapsamında yaptığı konuşmaları, vaazları ve şiirleriyle hizmet ederek ismi öne çıkarmıştır. Âkif, Balkan Harbi yıllarında İstanbul'un Beyazid, Fâtih ve Süleymaniye Camilerinde, Millî Mücadele yıllarında ise konuşma metinlerini tamamen veya kısmen tespit edebildiğimiz Balıkesir Zağnos Paşa, Çankırı Ulu Camii ve Kastamonu Nasrullah Camilerinde halka vaazlar vermiştir. Mehmed Âkif; Balıkesir, Afyon, Konya, Çankırı

¹ Açıksöz, 21 Şubat 1921, s. 1.

ve Kastamonu başta olmak üzere kendisine ihtiyaç duyulan vilayetlere giderek İtilaf Devletlerine, isyancılara ve içeride tefrika çıkaranlara karşı tavır almış, vaazlar vermiş, toplumun mücadele azmini kuvvetlendirmiş, kendisinden beklenen uyarma ve uyandırma vazifesini layıkıyla yerine getirmiş bir şahsiyettir. Bu sırada geldiği ve altmış altı gün kaldığı Kastamonu'da halk üzerinde müspet intiba bırakarak cephe gerisinde toplumu tenvir ve teşvik etmiş, mücadele azmini güçlendirmiştir. Kastamonu merkezi dışında bazı ilçelerinde de bulunmuş özellikle Nasrullah Camii'ndeki ilk vaazı ses getirmiştir. Nasrullah Kürsüsü'nden başlıklı vaazı Diyarbakır'da Elcezire Cephesi Kumandanı Nihat Paşa tarafından Diyarbakır Matbaası'nda çoğaltılıp Elazığ, Diyarbakır, Bitlis, Van vilayetleri ile civar müstakil mutasarrıflıklara halkının faydalanmaları için dağıtılmıştır.

Mehmed Âkif'in fikren ve bedenen Millî Mücadele hareketinin ön saflarında bulunmuş, Sebilürreşad dergisinin İstanbul'dan sonra Anadolu'da ilk defa Kastamonu'da yayımlanmaya başlaması üzerine Âkif'in vaazları Sebilürreşad'ın 464, 465, 466 ve 467 numaralı sayılarında yayımlanmıştır. Nasrullah Kadı Camii kürsüsünde 5 Kasım 1920 tarihinde verdiği vaazında birlik ve beraberlik mesajı vererek tefrikaya düşmenin zararlarından bahsetmiştir. Bu vaazında Müslüman kimliği üzerinde durarak çalışma, azim ve birlik duygusunu işliyordu. Âkif vaazında Sevr Antlaşması'nı paçavra olarak değerlendirip antlaşmanın doğuda parçalanmaya bile başladığını ifade ederek kapitülasyonlar, sömürgecilik faaliyeti, millî sanayinin durumu, İstanbul'un geleceği gibi konularda halkı aydınlatıcı bilgiler vermiştir. Âkif kürsüden "Sevr Muahedesini okudunuz mu?" sorusunu soruyor ve "okuyup, okuma bilmeyenler bilenlere okutup dinlesinler, düşman bir şehir bir bölge istemiyor, tamamen yok olmamızı istiyor" diyerek milleti uyandırma ve uyarma görevini yerine getirmiştir. O'nun konuşmalarında kesinlikle karamsarlığa yer yoktur. Vaazlarında Kur'an-ı Kerim'den ayetler verir, sonra tefsir eder, ülkenin durumu ile ilgili mevcut durum ve genel tespitleri yapar, nihayet daima bir çıkış yolu gösterirdi. Bu yönüyle Âkif'in vaazlarında umutsuzluğa, ümitsizliğe ve yeise yer yoktur. Aynı konuyu Açıksöz gazetesindeki şiirlerinde de işleyen Âkif, "yeis küfüdür", "ey cemaat uyanın!" şeklindeki ifadeleriyle toplumu bilgilendirme ve irşat görevini yerine getirmiştir. O'nun Kastamonu'da vaazlarını verirken Açıksöz'de yayımladığı yedi şiiri ve daha sonra İstiklal Marşı yayımlanmıştır.

Mehmet Kaplan, Âkif için "Türk edebiyatında onun kadar içinde yaşadığı devri bütün teferruatıyla gören ve gösteren başka bir şair yoktur." diyordu. Cemal Kurnaz ise; "Mehmed Âkif'i tanıdıkça daha çok sevdim. Beni en çok etkileyen yönü samimiyeti, imparatorluk yangın yerine dönmüş, vatan

toprakları ayaklarımızın altından kayıp gidiyor. Cumhuriyete kadar bizim ağlayan tek şâirimiz neredeyse o. Yahyâ Kemal'in bu konuda yazılmış cılız birkaç şiiri ve yazısını saymazsak Abdülhak Hâmid, Cenap Şahabettin, Ahmet Haşim büyük şâirler ama bizim için ağlayan sadece o" demektedir. Âkif, hemen hemen bütün şiirlerinde halkıyla bütünleşebilen, dış dünyayı iyi tahlil edebilen ve sade bir muhakeme içinde Türk ve İslam dünyasına bakışını ümitsizlik telkin etmeden ifade edebilen bir şairdir.

Sonuç olarak Mehmed Âkif Ersoy'un İstiklal Savaşı'nın kazanılmasında bir şair, bir milletvekili ve bir vatansever olarak yaptığı hizmetler ne kadar anlatılırsa anlatılsın eksik kalır. Bu yönüyle Mehmed Âkif'e mücahit vaiz veya hatip diyebiliriz. O, İstiklal Savaşı'nın cephe gerisinde üstün hizmet gören gönüllü ve fedakâr kahramanlarından birisidir.

Kaynakça

Açıksöz, (21 Ekim 1336), (2 Teşrin-i sani 1336), (5 Teşrin-i sani 1336), (8 Teşrin-i sani 1336), (11 Teşrin-i sani 1336), (15 Teşrin-i sani 1336), (18 Teşrin-i sani 1336), (22 Teşrin-i sani 1336), (25 Teşrin-i sani 1336), (27 Aralık 1920), (21 Şubat 1337).

AKYOL, İbrahim (2009), “Mehmed Âkif Ersoy’un Millî Mücadele Yıllarında Çankırı’ya Gelişi ve Çankırı Vaazı”, I. Uluslararası Mehmed Âkif Sempozyumu (19-21 Kasım 2008), Cilt: I, Burdur: Mehmed Âkif Ersoy Üniversitesi, s.409-412.

ASLAN, Betül (2004), “Millî Mücadele Döneminde Halkı Aydınlatma ve Propaganda Faaliyetleri Yürüten Önemli Bir Komisyon: İrşad Encümeni”, Atatürk Dergisi, 4 (2), s.125-148.

ATAY, Dinçer (2021), “Mehmed Âkif’in İttihat ve Terakki Cemiyeti Üyeliği sırasında Verdiği Bir Vaaz: İttihâd Yaşatır, Yükseltir Tefrika Yakar, Öldürür”, Mehmed Âkif Ersoy – Çetin ve Sessiz Bir Volkan, İstanbul: Türk Ocakları Çerkezköy Şubesi, (Editörler: Salim Çonoğlu, Yasin Yavuz), Doğu Kütüphanesi, s.193-211.

BACANLI, Hakan (2018), “Birinci TBMM’de Burdur Milletvekili Mehmed Âkif (Ersay) ve Faaliyetleri”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 34 (97), s.1-54.

ESKİ, Mustafa (2008), Millî Mücadele’de Mehmed Âkif Kastamonu’da, Ankara: Önder Matbaacılık.

FERGAN, Eşref Edib (1939), Mehmed Âkif Hayatı, Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları, İstanbul: Asarı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı.

GÜLER, Ali (2014), “Yeni Arşiv Belgelerinin Işığında Mehmed Âkif’in Ankara’ya Gelişi ve İlk Günleri”, Devlet Dergisi, 11 (452), s.10-14.

GÜREL, Nazlı Rânâ, “Mehmed Âkif Ersoy’un Açıksöz Gazetesinde Yayınlanan Şiirlerinin Düşündürdükleri”, Uluslararası Mehmed Âkif Ersoy Millî Birlik ve Bütünlük Sempozyumu (12-14 Ekim 2011), İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayını:3, 2011, s.551-582.

KISIKLI, Emine (2009), “Millî Mücadele’de Kamuoyu Oluşumunda Mehmed Âkif”, I. Uluslararası Mehmed Âkif Sempozyumu (19-21 Kasım 2008), Cilt: I, Burdur: Mehmed Âkif Ersoy Üniversitesi, s.203-218.

Mehmed Âkif, “Nasrullah Kürsüsünden”, Sebilürreşâd, Cilt:18, Sayı:464, (25 Teşrîn-i Sâni 1336), s.199-210.

Mehmed Âkif, “Müslümanların Terakkileri İslam’a Sarılmalarına Bağlıdır”, Sebilürreşâd, Cilt:18, Sayı:465, (3 Kânûn-ı evvel 1336), s.267-273.

Mehmed Âkif, “Tam Müslüman Olmadıkça Felah Yoktur”, Sebilürreşâd, Cilt:18, Sayı:466, (13 Kânûn-ı evvel 1336), s.379-383.

Mehmed Âkif, “Ye’se Düşenler Müslüman Değildir”, Sebilürreşâd, Cilt:18, Sayı:467, (3 Şubat 1337), s.393-396.

Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Yakın Tarihimizin Belgeseli 1908-1925, Sebilürreşâd Mecmuası, İstanbul: Bağcılar Belediye Başkanlığı, Cilt:18, Sayı:443-468 (09 Ekim 1919-17 Şubat 1921), (M. Ertuğrul Düzdağ), 2020.

PARIN, Kamil (2021), “Milletini Mücadeleye Çağırın Edebi Bir Ses: Mehmed Âkif’in Nasrullah Vaazı’nda Millî Uyanışı Var Eden Değerler”, 100. Yılında İstiklal Marşı’mızı ve Millî Şairimiz Mehmed Âkif Ersoy’u Anlamak, Ankara: Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi Yayınları, s. 577-599.

SEMİZ, Yaşar (2000), “Millî Mücadele ve Mehmed Âkif”, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (7), s.397-471.

SEMİZ, Yaşar - Akandere, Osman (2002), Millî Mücadelede Mehmed Âkif (Ersay) Beyin Faaliyetleri”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 18 (54), s.903-952.

Takvîm-i Vekâyi, (11 Nisan 1336).

TURAN, Refik (1999), “Millî Mücadele’de İnebolu-Kastamonu-Ankara Hattı”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XV (44), s.693-694.

EK-I*

NASRULLAH KÜRSÜSÜNDE

Üstad-ı muhterem Mehmed Âkif Beyefendi'nin Kastamonu'da Nasrullah Cami-i Şerîfi'nde îrad buyurdıkları mev'izaların hülâsasıdır:

Bismillâhirrahmânirrahîm

Yâ eyyühe'l-lezîne âmenû lâ tettehizû bitâneten min dûniküm lâ ye'lûneküm habâlen veddû mâ anittüm kad bedeti'l-bağdâü min efvâhihim ve mâ tuhfî sudûruhüm ekberu kad beyyennâ lekümü'l-âyâtî in küntüm ta'kılûne.¹

Yâ eyyühe'l-lezîne âmenû. Ey îmân etmiş olanlar, ey müslümanlar, içinizden olmayanlardan, size yabancı milletlerden dost ittihâz etmeyiniz. Âyet-i celîledeki (bitâneten) içli dışlı görüşülen, kendisine her türlü esrâr tevdi' edilen samimî dost, yâr-ı cân, arkadaş, mahrem-i esrâr ma'nâlarıdır.

Öyle "bitâne" ki (lâ ye'lûneküm habâlen), sizlere karşı mazarrat îkâ etmekten, aranızda fitneler, fesâdlar sokmaktan hiç bir vakit geri durmazlar. Elllerinden gelen fenalıkların hiç birini sizden esirgemezler.

(Veddû mâ anittüm) Sizin sıkıntılara, musîbetlere, felaketlere uğramanızı isterler.

(Kad bedeti'l-bağdâü min efvâhihim), görmüyor musunuz, hakkınızda besledikleri düşmanlık ağızlarından taşıp dökülüyor. (Ve mâ tuhfî sudûruhüm ekberu). Bununla beraber yüreklerinde, sinelerinde gizlemekte oldukları kinler, garazlar, husûmetler; o bir türlü zabt edemeyip de ağızlarından kaçırmakta oldukları buğz ve adâvetten çok büyüktür. Çok şiddetlidir.

(Kad beyyennâ lekümü'l-âyâtî in küntüm ta'kılûne). Bizler size her biri ayn-ı hikmet, mahz-i ibret olan ayetlerimizi böyle sarîh bir sûrette bildirdik. Eğer sizler akı karadan, iyiyi kötüden seçer, hayrını, şerrini düşünür akı başında adamlarsanız bu hikmetlerin, bu ibretlerin muktezâsınca hareket ederek, hem dünyada hem ukbâda felâhı bulursunuz.

Ey müslümanlar, sizin için bu ayet-i celîleye ittiba'dan başka selamet yolu yoktur. Takip edilecek hatt-ı hareket, düstûr-i siyâset tamamiyle bu

* Mehmed Âkif, "Nasrullah Kürsüsünde", *Sebilürreşâd*, Cilt:18, Sayı:464, (25 Teşrinisanî 1336), s.249-259., *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Yakın Tarihimizin Belgeseli 1908-1925, Sebilürreşâd Mecmuası*, Bağcılar Belediye Başkanlığı, Cilt:18, Sayı:443-468 (09 Ekim 1919 – 17 Şubat 1921), (Proje yürütücüsü: M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul, 2020, s.265-277., Mustafa Eski, *Millî Mücadele'de Mehmed Âkif Kastamonu'da*, Ankara: Önder Matbaacılık, 2008.

¹ Âl-i İmran Suresi, 118. ayet.

ayet-i celîlede mündemicdir. Binaenaleyh meâl-i ulvîsini bir kere de toplayıp ifade edelim. Cenab-ı Hak buyuruyor ki:

“Ey mü’minler, size ellerinden gelen fenalığı yapmaktan çekinmeyen, bu husûsda hiç bir fırsatı kaçırmayan, dininize yabancı milletleri, kendinize mahrem-i esrâr, dost arkadaş ittihaz etmeyiniz. Bunların sûret-i haktan görünerek size güler yüz göstermelerine, hayrınızı ister gibi tavırlar takınmalarına asla kapılmayınız. Onların gece gündüz isteyip durdukları, sizin felaketinizden, izmihlâlinizden, esâretinizden başka bir şey değildir. Baksanıza, size karşı kalblerinde besledikleri düşmanlık o kadar dehşetli ki, bir türlü zapt edemiyorlar da ağızlarından kaçırıyorlar.

“Halbuki yüreklerinde kök salmış olan husûmet, ağızlarından taşan ile kâbil-i kıyâs değildir. Ondan çok fazladır, çok şiddetlidir.

“İşte bütün hakâyıkı âyât-ı celîlemizle sizlere açıktan açığa tebliğ ediyoruz, bildiriyoruz. Eğer akıllı başında insanlarsanız, eğer dâreyinde zelîl olmak, hüsrânda kalmak istemezseniz, bizim âyât-ı celîlemizin muktezasınca hareket ederek felâhı bulursunuz.”

Bu ayet-i celîle Sûre-i Âl-i İmrân’dadır. Sûre-i Tevbe’de de:

Em hasibtüm en tûtrakû ve lemmâ ya’lemillâhü’l-lezîne câhedü minküm ve lem tettehizû min dûnillâhi ve lâ rasûlihî ve le’l-mü’minîne velîceten).¹ buyuruluyor. Meâl-i celîli:

“Ey müslümanlar, Cenâb-ı Hak içinizden hak yolunda mücâhededede bulunanları Allah ile O’nun Resûl-i Muhtereminden, bir de mü’minlerden başkasını kendisine dost ittihâz etmeyenleri görmedikçe, sizler öyle başıboş bırakılacak mısınız, zannediyorsunuz?” Bu iki ayet-i celîleden ma’ada:

(Yâ eyyühe’n-nebiyyû câhidi’l-küffâra ve’l-münâfikîne veğlüz aleyhim).²

(Ve’l-yecidû fiküm ğılzaten).³

(Ve len terdâ anke’l-yehûdü ve le’n-nâsârâ hattâ tettebia milletehüm).⁴

(Ezilletin ale’l-mü’minîne eizzetin ale’l-kâfirîne).⁵ gibi diğer âyât-ı kerîme daha vardır ki, hep aynı ruhdadır.

Ey cemâ’at-ı müslimîn, insan için, kendi aleyhine bile çıksa hakkı, hakîkati söylemek lâzımdır:

¹ Tevbe Suresi, 16. ayet.

² Tevbe Suresi 73. ayet.

³ Tevbe Suresi 123. ayet..

⁴ Bakara Suresi, 120. ayet.

⁵ Mâide Suresi, 54. ayet.

Ben de bir zamanlar, Kitâbullah'ı tilâvet ederken, bu gibi âyât-ı celîleye geldikçe:

“Acaba sâir milletlere karşı biraz şiddetli davranılmıyor mu? Müslüman olmayan akvâm hakkında daha merhametkâr olmak îcab etmez miydi?” gibi düşüncelere daldım.

Vâkı'a bu hâtıraların, sırf şeytânî vesveselerden başka bir şey olmadığını bilirdim. Lâkin velev şeytânî olsun, o düşünceleri içimden söküp atıncaya kadar hayli mücâhedelere mecbûr kalırdım.

Acaba bu vesvesenin menşei ne idi? Burasını araştırarak olursak işi biraz tabi'î görürüz.

Öyle ya, gözümüzü açtık, Avrupa medeniyeti, Avrupa irfanı, Avrupa adâleti, Avrupa efkâr-ı umûmiyyesi nakarâtından başka bir şey işitmedik.

İngiliz adâleti, Fransız hamiyeti, Alman dehâsı, İtalyan terakkiyâtı kulaklarımızı doldurdu.

Lisân bilenlerimiz doğrudan doğruya bu heriflerin eserlerini, bilmeyenlerimiz tercümelerini okuduk; edebiyatları, hele edebiyatlarının ahlakî, insanî, ictimai mevzuları pek hoşumuza gitti.

Müelliflerin kıymet-i ahlakıyye ve insâniyyelerini, eserleriyle ölçmeye kalkıştık.

İşte bu mukâyeseden i'tibaren aldanmaya, hatâdan hatâya düşmeye başladık. Bu adamların sözleriyle özlery arasında aslâ münâsebet, müşâbehet olamayacağını bir türlü düşünemedik.

İşte okuyan, yazarlarımızın çoğuna ârız olan bu dalâl, bu hatâ bir zamanlar bana da musallat oldu.

Bereket versin ki yaşım ilerledi, tecrübem arttı. Husûsiyle Avrupa'yı, Asya'yı, Afrika'yı dolaşarak, Avrupalı dediğimiz milletlerin esâret altına, tahakküm altına aldıkları bîcâre insanlara karşı revâ gördükleri zulmü, gadri, hakâreti gözümle görünce, artık aklımı başıma aldım.

Demin söylediğim şeytânî vesveselere kapılmış olduğumdan dolayı Cenab-ı Hakk'a tövbeler ettim.

Dünyada Avrupalıları bi-hakkın anlayan ve anladığını da iki cümle ile hülâsa edebilen bir müslüman varsa o da e'âzım-ı ümmetten, fâzıl-ı mağfûr Hersekli Hoca Kadri Efendi merhûmdur.

Âlem-i İslâm'ın en fedâkâr, en faziletli erkânından Mısırlı Prens Abbâs Halîm Paşa bir gün musâhabe esnâsında demişti ki:

“– Hoca Kadri Efendi’yi zaten Mısır’dan tanırım. İrfânına, ulûvv-i cenâbına hayrân olurdum. Bir aralık Fransa’ya uğramıştım. Paris’te ilk işim bu muhterem müslümanı ziyaret etmek oldu. Kendisiyle biraz hoşbeşten sonra dedim ki:

“– Hocam! Senelerden beri burada oturuyorsun. Şarkın, garbın ‘ulûmuna, fûnûnuna cidden vâkıf bir nâdire-i fitratsın. Yakînen gördüğün şeyler tabi’îdir ki tecrübeni, görgünü artırmıştır. Öğrenmek isterim. Avrupalıları nasıl buldun?”

“– Paşa! Bu adamların güzel şeyleri vardır. Evet, pek çok güzel şeyleri vardır. Lâkin şunu bilmelidir ki, o güzel şeylerin hepsi, evet hepsi yalnız kitaplarındadır.”

Hakîkat, Hoca merhûmun dediği gibi Avrupalıların ilimleri, irfanları, medeniyetteki, sanayideki terakkileri inkâr olunur şey değildir.

Ancak insâniyetlerini, insanlara karşı olan muâmelelerini, kendilerinin maddiyattaki bu terakkileriyle ölçmek kat’iyyen doğru değildir.

Heriflerin ilimlerini, fenlerini almalı fakat kendilerine asla inanmamalı, asla kapılmamalıdır.

Bunların bütün insanlara, bilhassa Müslümanlara karşı öyle kinleri, öyle husûmetleri vardır ki hiç bir suretle teskîn edilmek imkanı yoktur.

Sûretâ dinsiz geçinirler. “Hürriyet-i vicdan” diye kâinatı aldatıp dururlar.

Hele biz müslümanları, biz şarklıları “taassubla” itham ederler dururlar!

Heyhât, dünyada bir mutaassıb millet varsa Avrupalılardır. Gerçek, Avrupalılardan daha mutaassıb bir cemâ’at vardır ki, o da Amerikalılardır.

Taassubdan hiç haberi olmayan bir millet isterseniz o da bizleriz.

Ey cemâ’at-i müslimîn! Bilirim ki bu sözlerim sizin senelerden beri avutulmuş uyutulmuş fikirlerinize biraz aykırı gelecektir. Onun için bir iki misâl getirmek îcab ediyor:

Bilirsiniz ki bizim Harb-i Umûmî’ye girmemizden en çok müstefid olan bir millet varsa o da Almanlardı.

Şunu ihtâr edeyim ki, ben bu kürsüde Harb-i Umûmî’ye girmek mi lâzımdı, girmemek mi evlâ idi. Girmeden durabilir miydik, biraz daha geç mi girmemiz muvâfık idi? gibi mes’elelerin hiç birini mevzû’-i bahs edecek değilim.

O benim sadedimin, salâhiyetimin hâricindedir.

Ortada bir vak'a var ki biz Almanlarla birlikte olarak harbe girdik. Yüz binlerce şehid verdik. Yüz binlerce hânümân söndü. Milyonlarca sâ mân kaynadı gitti.

Şimdi Almanlar için ne lâzım geliyordu? Ne yapacaklardı?

Şüphesiz bütün dünyanın, bütün dünyadaki milletlerin kendilerine i' lân-ı harp ettikleri bir zamanda, böyle yegâne müttetikleri olan bizleri sînelerine basacaklar; bütün gazeteleriyle, bütün kitaplarıyla, bütün edîbleriyle, bütün muharrirleriyle bizi alkış, teşekkür tûfânları içinde boğacaklardı.

Heyhât!

Bu umûmî harbin ilk senesinde ben mühim bir vazife ile Berlin'e gitmişim. O aralık Almanyâ hükûmeti bize dedi ki:

“– Bizim meclis-i meb'usanımızdaki bilhassa Katolik meb'uslar kıyamet koparıyorlar: “Almanlar gibi mütemeddin, mütefennin bir millet, nasıl oluyor da müslümanlar gibi, Türkler gibi vahşilerle ittifâk ediyorlar? Bu bizim için zül değil midir?” diyorlar. Aman, makaleler yazınız, eserler yazınız, biz onları Al Mancaya tercüme ettirelim. Ta ki Müslümanlığın da bir din, Müslümanların da insan olduğu bunların nazarında ta'ayyün etsin.”

Almanya hükûmeti haklıydı! Çünkü Alman milleti nazarında Müslümanlık vahşetten, Müslümanlarsa vahşilerden başka bir şey değildi.

Onların gazetecileri, romancıları; hele müsteşrik denilip de şark lisânlarına, şark 'ulûm ve fûnûnuna, şark ahlak ve âdâtına vâkıf geçinen adamları mensûb oldukları milletin efkârını asırlardan beri bizim aleyhimize o kadar müdhiş bir sûrette zehirlemişlerdi ki arada bir anlaşma, barışma husulüne imkan yoktu.

Biz o sırada kendimizi onlara tanıtmak için tabî' elden geldiği kadar çalıştık. Lâkin tamamiyle muvaffak olduğumuzu asla iddia edemem. Heriflerin taassubu yaman! Kökleşmiş bir takım kanaatler, hakkı görmelerine mâni' oluyor.

Harp esnasında bilirsiniz ki Almanya İmparatoru İstanbul'a gelmişti. Biz safderûn müslümanlar Halîfe-i İslâm'ın müttetiki sıfatıyla o misafire karşı nasıl hürmette, nasıl ikrâm da bulunacağımızı şaşırdık.

Bu şaşkınlıkta o kadar ileri gittik ki Dârü'l-Hilâfe'nin yani İstanbul'un minarelerini kandil gecesini imiş gibi kandillerle donattık. Alman Dostluk Yurdu binası kurulacak denildi, bol keseden bir kaç camimizi heriflere peşkeş çektik.

Ha! Gelelim bizim bu gibi fedâkârlığımıza karşı gördüğümüz mukâbeleye...

Kudüs-i Şerîf'i bizim elimizden gasbettikleri zaman, bu felaket harb-i umûmî üzerine büyük bir te'sir îkâ etmişti. Yani Filistin Cephesi'nin bozulması muhârebe terâzisini düşmanlarımızın tarafına epeyce ağıdırmıştı.

Binaenaleyh müttefikimiz olan Almanlarla yine Alman'dan başka bir şey olmayan Avusturyalıların bu işten bizim kadar müteessir olmaları îcab ederdi.

Ey cemâ'at-i müslîmîn! İşe bakın ki Kudüs, velev ki İngilizlerin eline geçmiş olsun, velev ki bu memleketin düşman eline geçmesi, bu cephenin bozulması yüzünden muhârebe bizim hesâbımıza kaybolsun, "tek müslümanların elinde, Türklerin elinde kalmasın da hasmımız da olsa dindaşımız olan İngilizlerin eline geçsin" diyerek, Viyanalılar şehriâyîn yaptılar. Evlerini donattılar.

Bu maskaralığı men' edip yakılan elektrik fenerlerini söndürünceye kadar Avusturya hükûmetinin göbeği çatladı.

Artık ta'assubun hangi tarafta, hürriyetin, müsâmahakârlığın hangi tarafta olduğunu bu misâllerle de anlamazsanız kıyâmete kadar anlayacağınız yoktur.

Avrupalılara, Amerikalılara dinsiz derler. Size bir hakikat daha söyleyeyim mi? Dünyada din ile en az mukayyed olan bir memleket varsa o da bizim memleketimizdir. Bugün Cuma olduğu halde Kastamonu'nun en şerefli bircaminde görüyorsunuz ya, kaç saflık cemâ'at bulunuyor!

Dünyanın en ma'mûr, en müterakkî, en yeni memleketi olan Berlin'de Pazar günü büyük kiliseler hıncahınç doludur. Hem kiliseleri dolduran cemâ'ati avâmdan ibâret zannetmeyiniz. Bütün kibârlar, zenginler, milletin münevver dediğimiz tabakasına mensub adamlar. Temiz temiz giyinmiş halk, bu cemâ'ati teşkil eder.

İngiltere'ye gidiniz, şâyed Cumartesi gününden etinizi, ekmeğinizi tedârik etmezseniz Pazar günü aç kalırsınız. Çünkü kıyamet kopsa, dinî bir gün olan Pazar günlerinde hiç bir dükkânı açtıramazsınız. İngilizler duasız sofraya oturmazlar, duasız sofradan kalkmazlar.

Rumeli zenginlerinden bir adam tanırım ki zirâ'at tahsîli için yetişmiş bir oğlunu Amerika'ya göndermişti.

Çocuğun kendi ağzından işittim, diyordu ki:

“–Memleketin acemisiyim, lisânlarını lâıykıyla bilmiyorum. Newyork’ta bir otelde bulunuyordum. Gece canım sıkıldı. Oturduğum odada bir piyano vardı.

Azıcık şunu tıngırdatayım dedim. Sazın perdeleri üzerinde parmaklarımı hafifçe gezdiriyordum.

“Aradan iki üç dakika henüz geçmemişti ki odanın kapısına yumruklar inmeye başladı. Ne oluyoruz? Diye kapıyı açtım. Bir baktım ki otelcinin karısı hiddetinden ateş kesilmiş bana alabildiğine sövüyordu.

“Karı benim ne barbarlığımı, ne saygısızlığımı, ne ahlaksızlığımı, hülâsa hiç tutar bir yerimi bırakmadı.

“Meğer o gece hıristiyanların e’izzesinden yani velîlerinden birisinin gecesi imiş. O geceyi o veliye hürmeten ibadetle geçirmek îcab edermiş. Piyano çalmak ma’azallah küfür derecesinde günâhmış!

“Artık kariya memleketin acemisi olduğumu, bu hatânın benden kasdım olmaksızın sâdir olduğunu anlatıncaya kadar akla karayı seçtim.”

Ey cemâ’at-i müslimîn! Bizim diyârda Cuma namazı kılınırken tavla şakırtıları, sarhoş na’raları duyulduğu, nâdir vak’alardan değildir, zannederim.

Görüyorsunuz herifler dinlerine nasıl sarılmışlar, asabiyet-i diniyye mes’elesinde ne kadar ileri gitmişler! Bu da sebepsiz değil. Çünkü onların doğar doğmaz beşikte, biraz büyüyünce eşikte dinî, millî telkînât ile kulakları dolar.

Müslümanlara karşı husûmet, adâvet hisleri her fırsattan bi’l-istifâde kendilerine verilir.

Kendi cinslerinden, kendi dinlerinden, kendi renklerinden olmayan mahlûkat-ı beşeriyenin insan sayılamayacağı bunların kafalarına iyice yerleştirilir.

O sebepten bir Avrupalının, bir Amerikalının bir şarklıyı, hele bir müslümanı sevmesine imkan yoktur.

Ressamları meydana getirdikleri türlü türlü resimlerle, şâirleri şiirlerle, hikâyecileri gayet mahâretle yazılmış romanlarla, siyasileri gazetelerle hep onların bu hislerini canlandırır dururlar.

Anlıyorsunuz ya, biz nasıl yetişiyoruz, onlar nasıl yetiştiriliyor?

Lâkin bu heriflere karşı olan buğzumuzu hiç bir vakit onların ilimlerine, fenlerine, san’atlarına sıçratmamalıyız. Çünkü medeniyetin bu kısımlarında

onlara yetişemezsek yaşamamıza, bize emânetullah olan din-i İslam'ı yaşatmamıza imkan yoktur.

Biz müslümanlar bin tarihinden i'tibâren çalışmayı bıraktık. Atâlete, sefâhete, ahlaksızlığa döküldük. Avrupalılar ise gözlerini açtılar, alabildiğine terakkî ettiler. Görüyorsunuz ki denizlerin dibinde gemi yüzdürüyorlar. Göklerde ordular dolaştırıyorlar.

Mâdem ki dinin müdâfa'ası farz-ı ayındır; mâdem ki edâ-yı farzın mütevakıf olduğu esbâbı elde etmek farzdır; o halde düşmanlarımızın kuvvet nâmına neleri varsa hepsini elde etmek için çalışmak, efrâd-ı müslimînin her birine farz-ı ayındır. Ne hâcet!

(Ve eiddû lehüm mesteta'tüm min kuvvetin).¹ “Düşmanlara karşı ne kadar kuvvet tedârik etmeye, hazırlamaya muktedirsенiz derhal hazırlayınız.” emr-i ilâhîsi sarîhtir. Şüpheye, tereddüde, düşünmeye, taşınmaya mahâl yoktur. O halde ne yapacağız?

Aramıza sokulan fitneleri, fesâdları, fırkacılıkları, kavmiyetçilikleri, daha bin türlü ayrılık, gayrılık sebeplerini ebediyyen çiğneyerek el ele, baş başa vereceğiz. Hep birden çalışacağız. Çünkü bugün dünyanın, dünyadaki hayâtın tarzı büsbütün değişmiş, yalnız başına çalışmakla bir şey yapamazsın.

Toplar, tüfenkler, zırhlılar, şimendiferler, limanlar, yollar, tayyâreler, vapurlar elhasıl düşmanları bize üstün çıkaran, yarım milyar müslümanın bir kaç milyon Firenk'e esir olmasını te'min eden esbâb ve vesâit ancak cem'iyetler, şirketler tarafından meydana getirilebilir.

Demek, müslümanlar Allah'ın, Kitâbullah'ın, Resûlullâh'ın emrettiği, tavsiye ettiği vahdete, birliğe, cemâ'ate sarılmadıkça, âhiretlerini olduğu gibi dünyalarını da kurtaramazlar. Her şeyden evvel vahdet, cemâ'at, te'âvün.

Bir kere bunu elde edelim. Alt tarafı Allah'ın inayetiyle kolaylaşır. Bununla beraber, îcabında Avrupalılarla birleşebiliriz; ancak bu birleşmek bize hiç bir vakit onların ezeli ve ebedî düşmanımız olduğunu, her fırsattan bi'listifâde bizi mahvetmek en başlı emelleri bulunduğunu unutturmamalıdır.

Yani vatanımızın, dinimizin menfaati, ticâretimizin, servetimizin, refâhımızın terakkîsi nâmınâ îcab ederse, mümkün olursa mütekâbil, müşterek menfaatler üzerine, bunlarla çekişe çekişe pazarlık ederek ittifâk ederiz. Ancak bu pazarlıklarda son derece açıkgozlü bulunmamız lâzım gelir.

¹ Enfal Suresi, 60. ayet.

Biz müslümanlar ise maalesef gerek içimizdeki, gerek dışımızdaki yabancıların sözüne kanıyoruz da birbirimize i'timâd etmiyoruz. Onlardan giydiğimiz külahı kendi dindaşlarımıza, kendi kardeşlerimize giydirmek için uğraşıyoruz. Cenab-ı Hak:

(İnneme'l-mü'minûne ihvetün).¹ “Müminler birbirlerinin kardeşinden başka bir şey değildir” buyuruyorken yazıklar olsun ki biz o kardeşlikten çok uzakta bulunuyoruz.

Ancak ayda, âlemde bir kere camie geliyoruz. Huzûr-ı İlâhîde birleşiyoruz. Fakat namazı bitirip pabuçlarımızı koltuklayarak dışarıya fırlayınca birbirimize karşı derhal ya hasım yahut hiç olmazsa bî-gâne kesiliyoruz.

Âyât-ı kerîme var, nâmütenâhî ehâdis-i şerîfe var ki: “Efrâd-ı müsliminden biri diğer dindaşlarını kendi öz kardeşi bilmedikçe, onların meserretiyle mesrûr, musîbetiyle, mâtemiyle mahzûn olmadıkça tam müslüman olamaz.”

İmanın kemâli, cemâ'at-i müslimîne sımsıkı sarılmakla kâimdir. “Müslümanların derdini kendine derd etmeyen müslüman değildir” buyuran Resûl-i Hakîm sallâllâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri diğer bir hadis-i şerîflerinde buyuruyor ki: “Dünyanın öbür ucundaki bir müslimin ayağına bir diken batacak olsa, ben onun acısını kendimde duyurum.”

Bütün müslümanlar bir araya gelerek tek bir vücudu meydana getiren muhtelif uzuvlara benzerler. İnsanın bir uzvuna bir hastalık, bir acı isâbet etse, diğer uzuvların kâffesi o hasta uzvun elemine ortak oldukları gibi bir müslüman da diğer dindaşlarının acısına, musîbetine, mâtemine kâbil değil bî-gâne kalamaz. Kalabiliyorsa demek ki müslüman değil.

(El-mü'minû li'l-mü'mini ke'l-bünyâni yeşeddü ba'dühû ba'dan). “Mü'minin diğer mü'mine karşı vaz'iyeti yekpâre bir duvarı vücûda getiren perçinlenmiş kayaların birbirine karşı aldığı vaz'iyet gibidir. Öyle olacaktır. Öyle olmalıdır” hadis-i şerifini elbette işitmişsinizdir.

Sahâbe-i Kirâm rıdvanullâhi aleyhim ecma'în hazerâtı arasındaki vahdet, muhabbet, te'âvün cümlelerinin ma'lûmudur. Bu din uluları, bu Allah'ın en sevgili kulları huzûr-ı İlâhîye cemâ'atle durdukları zaman, saflar âdeta -ma'rûf ta'bîr vechile- sabun kalıbı hâlini alırdı.

Birbirleriyle o kadar ittisâl hâsıl ederlerdi ki, üzerlerindeki libaslar daima omuz başlarından eskirdi. O muazzam saflar müselsel yekpâre bir dağ gibi kıyâm eder, öyle rûkû'a varır, öyle secdeye kapanırdı.

¹ Hucurât Suresi, 10. ayet.

Vahdetin namazdaki bu tezâhürü, namaz hâricinde de böylece devâm eder giderdi. O sâyededir ki İslam, Aleyhissalâtü Vesselâm Efendimiz'in risalet-i celîlelerinden i'tibaren yirmi otuz sene zarfında dünyayı kuşatmıştı.

Hadîs kitaplarını, siyer kitaplarını, târîh-i İslam sahîfelerini gözden geçirince Ashâb-ı Kirâm arasındaki birliğe hayran olmamak elden gelmiyor.

(Eşiddâü ale'l-küffâri ruhamâü beynehüm).¹ vasf-ı ilâhîsiyle tasvir buyurulan o kahraman fitratlar, hakikat birbirleri hakkında ne kadar merhametkâr ne derecelerde rikkatli idiler. Düşmanlarına karşı ise nasıl, şedîd idiler!

(Ezilletin ale'l-mü'minîne eizzetin ale'l-kâfirîne).²

"Mü'minlere karşı mütezellil, mütevâzı, halîm, selîm, şefîk, rahim; kâfirlere karşı ise vakûr, metîn, mekîn, şedîd" olmak İslam'ın hasâisindendir. Yazıklar olsun, biz bu hasâisalardan, bu meziyetlerden, bu büyüklüklerden mahrûm olduk.

Dinimizden olmayanlara karşı yapmadığımız müdâhene, göstermediğimiz nezâket kalmıyor. Birbirimizi ise bir kaşık suda boğmak istiyoruz. Cesâretimiz, kabadayılığımız, asıcılığımız, kesiciliğimiz hep kendi aramızda...

(Be'sühüm beynehüm şedîdün tahsebühüm cemîan ve kulûbühüm settâ).³

"Kendi kendilerine karşı oldu mu hücûmları dehşetlidir. Zâhir hallerine baksan toplu bir cemâ'at zannedersin. Halbuki hepsinin yüreği başka başka hislerle çarpıyor." meâlindeki ayet-i celîle ki münâfıklar vassıfındadır; bugün tamamiyle bizim hâlimizi gösterir oldu. Bundan ne kadar sıkılmamız îcab eder, artık onu siz takdîr ediniz."

Ey cemâ'at-i müslimîn! Kur'ân-ı Kerîm tilâvet ederken, birçok yerlerinde sünnet lâfz-ı celîline tesadûf edersiniz, evet meselâ

(Sünnetallâhi'l-letî kad halet fî ibâdihî).⁴

(Sünnetallâhi fi'l-lezîne halev min kablü).⁵

(Felen tecide li sünnetillâhi tebdîlen).⁶

(Sünnete men kad erselnâ).⁷

¹ Fetih Suresi, 29. ayet.

² Mâide Suresi, 54. ayet.

³ Haşr Suresi, 14. ayet.

⁴ Mü'min Suresi, 85. ayet.

⁵ Ahzâb Suresi, 62. ayet.

⁶ Fetih Suresi, 23. ayet.

⁷ İsrâ Suresi, 77. ayet.

gibi daha birçok âyât-ı kerîmede hep bu sünnet kelimesini okursunuz. Kitâbullah'daki sünnet Resûlullâh'ın sünneti değildir. Peygamberimizin sünneti cümlemizin ma'lûmu. Kur'an'ın sünneti ise "Cenab-ı Hakk'ın ezelî ve ebedî olan kânûnu" demektir. Evet, Allahu Zü'lcelâl'in bu âlem-i hilkatte cârî birçok kânûnları var.

Cemâdâtta, nebâtâtta, hayvânâtta, yıldızlarda, aylarda, güneşlerde, dağlarda, denizlerde, yerlerde, göklerde elhâsıl bizim bildiğimiz, bilmediğimiz ne kadar mahlûkât varsa, bunların hepsinde ayrı ayrı kânûnları cârîdir.

Bu kanûnlar vaz'-ı ilâhî olduğu için insanların tertîb ettikleri kânûnlar gibi ömürsüz değildir. Ta ezelde meşîet-i ilahiyye muktezâsınca ibdâ' olunan bu hükümlerin, bu ahkâmın, bu kavânînin hiç bir maddesi, hatta hiçbir kelimesi, hiç bir noktası değişmez. Bunun böyle olduğunu Kitâbullah da bize sarâhaten bildiriyor.

Şimdi diğer mahlûkâtta, diğer âlemlerde hâkim olan sünen-i ilahiyyeyi yani Cenab-ı Hakk'ın ezelî ve ebedî kânûnlarını bir tarafa bırakalım da yalnız insan kümeleri, beşer yığınları demek olan milletler, ümmetler üzerinde hükmünü süren kânûn-ı ilâhîyi tedkîk edelim.

Evet, milletlerde carî olan bu kânûnun mâhiyetini biz müslümanlar doğrudan doğruya Cenâb-ı Hak'tan yani O'nun bize gönderdiği Kitâb-ı Hakîminden öğreniyoruz:

Ümmet-i İslamiyye'nin dünyada, ukbâda felâhını, necâtını, saâdetini, refâhını, sâ mânîni te'mîn eden evâmîr-i ilahiyye yok mu, işte onların her biri Allah'ın bir sünneti yani bir kânûnudur.

(Ve lâ teferrakû).¹ "Tefrikadan, ayrılık, gayrılık hislerinden uzak olunuz."

(Ve lâ tenâzeû fe tefşelû ve tezhebe rîhuküm...).² "Ey müslümanlar, birbirinize girmeyiniz; sonra kalblerinize meskenet, cebânet, acz, fütûr çöker de devletiniz, saltanatınız, şevketiniz, kudretiniz, kuvvetiniz, hepsi elinizden gider."

(Vasbirû).³ "Sebâtan, azimden kat'iiyen ayrılmayınız."

İşte bunlar gibi birçok vesâyâ, birçok evâmîr var ki milleti yaşatmak, dini yaşatmak istersek, bunların muktezâsına tevfi-k-i hareket etmeliğimiz zarûrîdir. Demek, milletlerin hayâtı, bekası, istiklali, mahkûmiyetten selameti için aralarında vahdet hüküm-fermâ olması lûzümü, bir kânûn-ı ilâhî imiş!

¹ Âl-i İmrân Suresi, 103. ayet.

² Enfâl Suresi, 46. ayet.

³ Enfâl Suresi, 46. ayet.

Ey cemâ'at-ı müslimîn! Milletler topla, tüfekte, zırhlı ile, ordularla, tayyarelerle yıkılmıyor, yıkılmaz. Milletler ancak aralarındaki râbitalar çözülerek, herkes kendi başının derdine, kendi hevâsına, kendi menfaatini te'mîn etmek sevdasına düştüğü zaman yıkılır.

Atalarımızın "Kale içinden alınır" sözü kadar büyük söz söylenmemiştir. Evet, dünyada bu kadar sağlam, bu kadar şaşmaz bir düstûr yoktur.

İslam târîhini şöyle bir gözümüzden geçirecek olursak cenupta, şarkta, şimâlde, garpta yetişen ne kadar müslüman hükûmetleri varsa, hepsinin tefrika yüzünden aralarında hâdis olan fitneler, fesâdlar, nifâklar, şikâklar yüzünden istiklallerine vedâ ettiklerini, başka milletlerin esâreti altına girdiklerini görürüz.

Emevîler, Abbâsîler, Fâtımîler, Endülüslüler, Gaznevîler, Moğollar, Selçukîler, Mağribîler, İranîler, Faslılar, Tunuslular, Cezayirli... Hep bu ayrılık gayrılık hislerine kapıldıkları için saltanatlarını kaybettiler.

Biz Osmanlı müslümanları dünyanın üç büyük kıt'asına hâkimdik. Koca Akdeniz, koca Karadeniz hükmümüz altında bulunan cesim cesim memleketlerin ortasında birer göl gibi kalmıştı.

Ordularımız Viyana önlerinde gezerdi. Donanmalarımız Hind Denizlerinde yüzerdi. Müslümanlık râbitası, ırkı, iklimi, lisânı, âdâtı, ahlakı büsbütün başka olan birçok kavmiyetleri yekdiğerine sımsıkı bağlamıştı.

Boşnak Islâvlığını, Arnavut Lâtinliğini, Pomak Bulgarlığını... Elhasıl her kavim kendi kavmiyetini bir tarafa atarak Halîfe-i Müslimîn'in etrafında toplanmış, Kelimetullâh'ı i'lâ için canını, kanını, bütün varını güle güle, koşa koşa fedâ etmişti.

Fakat sonraları aramıza Avrupalılar tarafından türlü türlü şekiller, türlü türlü isimler altında ekilen fitne, tefrika, fesâd tohumları bizim haberimiz bile olmadan filizlenmeye, dallanmaya, budaklanmaya başladı. O demin söylediğim râbita gevşedi. Artık eski kuvveti, eski te'siri kalmadı.

Kalemizin içinden sarsılmaya yüz tuttuğunu gören düşmanlar kendi aralarında birleşerek yani biz müslümanların me'mûr olduğumuz vahdeti onlar vücuda getirerek, birer hücumda yurdumuzun birer büyük parçasını elimizden alı aliverdiler.

Bugün bizi Asya'nın bir ufak parçasında bile yaşayamayacak hâle getirdiler. Size bir vak'a anlatayım: Mısır-ı ulyâda dolaşıyordum. Orada akli başında bir müslümanla görüştüm. Bahsimiz İngiliz siyâsetine intikâl etti. Dedim ki:

- Şaşıyorum. On beş milyonluk koca Mısır'da İngiliz askeri olarak pek az kuvvet gördüm. Nasıl oluyor da bu kadarcık kuvvetle koca bir iklim muhafaza edilebiliyor?

Bu sualim üzerine o zat dedi ki:

- İngiliz ricâlinden biriyle samimî görüşürdük. Sizin aklınıza geleni ben de düşünmüş de herife demiştim ki:

"- Günün yahud senenin birinde Osmanlı hükûmeti kırk, elli bin kişilik bir ordu tertîb ederek Mısır'a sevk edecek olursa siz İngilizler ne yaparsınız?"

"- Hiç bir şey yapmayız. Müdafa'a imkanı olmadığı için Mısırlarını kendilerine teslim eder çıkarız. Yalnız şurasını iyi biliniz ki biz İngilizler hiç bir zaman Osmanlıların Mısır'a kırk bin kişi değil, kırk kişi sevk edebilecek derecede yakalarını, paçalarını toplamalarına meydan bırakmayız. Memleketlerinde bitmez tükenmez mes'eleler çıkarırız. Onlar birbirleriyle uğraşmaktan göz açamazlar ki bir kere olsun Mısır'a dönüp bakmaya vakit bulabilsinler."

Ey cemâ'at-i müslimîn! Gözünüzü açınız, ibret alınız. Bizim hani senelerden beri kanımızı, iliğimizi kurutan dâhilî mes'eleler yok mu, Havran mes'elesi, Yemen mes'elesi, Şam mes'elesi, Kürdistan mes'elesi, Arnavutluk mes'elesi...

Bunların hepsi düşman parmağıyla çıkarılmış mes'elelerdir.

Onlar böyle olduğu gibi bugünkü Adapazarı, Düzce, Yozgat, Bozkır, Biga, Gönen, Konya isyanları da hep o mel'un düşmanın işidir.

Artık kime hizmet ettiğimizi, kimin hesabına birbirimizin gırtlığına sarıldığımızı anlamak zamanı zannediyorum ki gelmiştir. Allah rızası için olsun aklımızı başımıza toplayalım. Çünkü böyle düşman hesabına çalışarak elimizde kalan şu bir avuç toprağı da verecek olursak, çekilip gitmek için arka tarafta bir karış yerimiz yoktur.

Şimdiye kadar düşmana kaptırdığımız koca koca memleketlerin halkı hicret edecek yer bulabilmişlerdi. Neûzübillah biz öyle bir âkıbeta mahkûm olursak başımızı sokacak bir delik bulamayız.

Zaten düşmanlarımızın tertîb ettikleri sulh şerâiti, bizim için dünya yüzünde hakk-ı hayât, imkan-ı hayât bırakmıyor.

Bu sefer Anadolu'nun bir hayli kısmını yeniden dolaştım, halkın fikrini yokladım. Baktım ki zavallıların bir şeyden haberi yok. Vâkı'a nisbetle havas geçinen takım bu şerâitin pek ağır olduğunu biliyor. Lakin ilimleri son derecede icmâlî.

Avâm ise hiç bir şeyden haberdâr değil. Zannediyorlar ki memleketin kenarları yani Hicaz gibi, Bağdat gibi bir iki yer elimizden çıkmakla iş olup bitecek; Rumeli, İstanbul, Anadolu, Suriye yine bizde kalacak. Artık çiftçi çiftiyle çubuğuyla; esnâf san'atıyla, dükkânıyla; ulemâ medresesiyle, mektebiyle; tüccâr alışıyla verişiyile meşgul olacak.

Heyhât! Düşmanlarımız bizi ne hâle getirmek için geceli gündüzlü çalışıyorlar. Biz ise hâlâ ne gibi hülyalarla kendimizi avutuyoruz!

Allah rızâsı için olsun, şu muâhedenâmenin bizim hakkımızdaki maddelerini okuyunuz. Okumak bilmiyorsanız birisine okutunuz da dinleyiniz. Ma'âzallah onu kabûl ettiğimiz gün acaba nemiz kalıyor?

Bir kere Rumeli'nde hiç bir alâkamız kalmıyor. Çatalca istihkâmâtı da dâhil olduğu halde denizin öbür yakasındaki memleketler kâmilan gidiyor.

Halîfe'miz İstanbul'dan çıkarılmıyor. Lakin kendisine yalnız -tıpkı Roma'daki Papa gibi- yedi yüz asker bulundurmak hakkı veriliyor. Vâkı'a Müslümanlar İstanbul'dan bu sefer kovulmuyor. Çünkü İngilizler Hind müslümanlarının galeyânından çekiniyor.

Bununla beraber Yunanlılar Çatalca istihkâmâtına sâhip olacakları için tabiidir ki Çekmece civarına istedikleri kadar asker yığarlar, Avrupa ahvâlinde bir karışıklık zuhûr ettiği gibi İstanbul'u alıverirler. O zaman İngilizler Hindlilere:

"- Ben Halîfe'nizin memleketini sizin hatırına hürmeten kendisine bırakmıştım, ama ne yapayım, muhafaza edemedi, Yunanlılar da istila etti!" der.

Şimdi bir sual vârid olacak:

- Neden İngilizler İstanbul'u doğrudan doğruya kendisine almasın da Yunanlılara versin?

İngilizlerin bu kadar büyümesi müttefiklerinin işine gelmiyor. Binaenaleyh pâyitahtımızı da alacak olursa araları büsbütün açılacak. Ancak hem Rumeli'yi, hem Aydın vilayetini elinde tutabilmek için Yunanlılar kuvvetli bir donanmaya muhtaçtır. Bunu ise çaresiz İngilizlerden tedârik edecek.

Anlaşıldı ya İstanbul'un Yunan elinde bulunması demek, daima donanmasına muhtaç olduğu İngiliz'in elinde bulunmak demektir. Rumeli'nin, İstanbul'un, Aydın vilayetinin Yunanlılar elinde bulunması ne demektir, biliyor musunuz? Oralarda tek bir müslüman kalmaması demektir.

Vaktiyle eski Yunanistan'la Mora'daki halkın yarısı Rum ise yarısı da müslümandı. Bugün o havalide tek bir dindaşımız kalmamıştır.

Bu musâlaha mücebince verilecek memleketlerde de bir müddet sonra aynı hâl zuhûra gelecektir. Evet, müslüman ahâlî katliam ile korkutularak hicrete mecbur edilecektir.

Bu mu'âhedenin ta'kîb ettiği maksad şudur:

İngilizler bizden mümkün olduğu kadar fazla adam öldürtmek, kendisinden son derecede az insan harç etmek istiyor.

O sebepten bir taraftan Rum, Ermeni çeteleri teşkil edecek; bunlara para, silâh dağıtarak Türkler arasında katliâm yaptıracak; diğer taraftan da müslümanlar, Türkler arasından para ile yahut iğfâl ile adamlar bularak, bizi birbirimize doğratacaktır ki bu zaten olup duruyor.

İşte düşmanın Anadolu'nun iç taraflarında çıkarttığı isyânları bastırmak için biz İzmir, Balıkesir cephelerindeki kuvvetimizi azaltmağa mecbûr olduk da Yunanlılar burnumuzun dibine kadar sokuldular.

Neûzübillâh muâhedeyi kabûle mecbûr olduk mu, Anadolu'da asker besleyemeyeceğiz. Yalnız bir miktar jandarma kuvveti bulundurabileceğiz.

Bu jandarmalar içinde külliyetli mikdarda Rum, Ermeni, Yahudi bulunacak. Zâbitlerin yüzde on beşi ki tabi'î hep yüksek rütbeliler olacaktır, ecnebîden gelecektir.

Anadolu mıntika mıntika ayrılıp her mıntika bir ecnebi zâbitin eline verilecektir.

Meselâ Karadeniz sevâhili mıntikasındaki İngiliz zâbiti bütün inzibat kuvvetlerine kumanda edecek, o zaman istediği gibi Rum, Ermeni çeteleri vücûda getirerek müslümanların üzerine saldıracaktır.

Nitekim bu usulü İngilizler Kars'da, Ardahan'da; Fransızlar, Adana'da, Maraş'da pek güzel tatbîk ettiler.

Bilirsiniz ki Anadolu'nun iki mühim iskelesi vardır: biri İstanbul, biri İzmir. Elimizdeki üç buçuk şimendifer hattı bu iki limanda nihayet buluyor.

Şimdi İstanbul sözde bize bırakılıyorsa da oranın idâresi, gümrükleri, vergileri, zâbitası kâmilten başka ellerde yani bizim dâhil olmadığımız bir komisyonun elinde bulunuyor.

Bu komisyonda tabi'î İngiliz hâkim olduğundan bizim ihrâcâtımıza, idhâlâtımıza istediği gibi müşkilât çıkaracak. Gümrük târifesini, şimendifer târifesini, liman târifesini ona göre tertîb ederek Anadolu'daki müslüman tüccârı tamamıyla iflâs ettirecek.

Zaten Mütareke'den beri İstanbul'daki Müslümanların ticâretine el altından hep böyle güçlükler çıkarılmıştır. Bundan maksat ise müslümanları fakîr, sefil bırakarak bütün âleme, bilhassa Hind'deki dindaşlarımıza:

“– İşte görüyorsunuz a, sizin gayretini gütmekte olduğunuz Türkler ne kadar kâbiliyetsiz insanlardır!” demektir.

Bu mu'âhede mücebince devletimizin bütçesi İngiliz, Fransız, İtalyan murahhaslarından mürekkeb bir komisyon tarafından tertîb olunacaktır. Bu komisyonda bizden bir adam bulunacaksa da re'y sâhibi olamayacaktır. Yani İngiliz bu komisyonda istediğini yaptıracaktır.

O halde verdiğimiz vergiler hep Rumların, Ermenilerin menfaatine sarf olunacaktır.

İngilizler Mısır'da ahâlî cahil kalsın diye Müslümanlara hiçbir mektep açtırmamıştır. Hindistan'da da aynıyle davranmıştır. Biz de Mısırlılar gibi olacağız.

Yalnız bizim Mısırlılardan bir farkımız var ki onlar gibi kâmilen müslüman değiliz. İçimizde Rumlar, Ermeniler var. Onların çocukları bizim paramızla mektepler açıp okuyacaklar, adam olacaklar. San'atı, ticareti, zirâati kâmilen ellerine alacaklar.

Bizden yalnız ırgat yetişebilecek.

Gelelim 'uhûd mes'elesine: Ey cemâ'at-i müslimîn! Frenkçe bir kelime var: Kapitülasyon! Ma'nâsı: Bizim bilerek bilmeyerek, keyfî yahut ızdırârî ecnebilere verdiğimiz eski imtiyâzlardır.

Bunların bir kısmı adliyeye aittir. Meselâ içimizde yaşayan ecnebî tebe'asından biri ne yaparsa yapsın hükûmetimiz tarafından tevkîf olunamaz. Cânîyi yakalamak için mutlaka mensub olduğu sefâretin adamı hazır olmalı. Tevkîf olunduktan sonra da sefâretine teslim edilmeli.

Binaenaleyh ecnebilere bu muhârebeden evvel bizim içimizde alıkıran kesilmişti. Adam döverler, adam vururlar, adam öldürürler, ötekinin berikinin emlâk ve arazîsini gasb ederler. Bütün yaptıkları yanlarına kalırdı.

Biz bu imtiyâzâtı harbin bidayetinde kaldırmıştık. Şimdi sulh şerâitini kabûl ettiğimiz gibi bunlar yine avdet edecek.

Hem nasıl avdet edecek biliyor musunuz? Avrupa devletleri tebe'asına münhasır olan o imtiyâzlar şimdi Rumlara, Ermenilere, Yahudilere de verilecek. Artık bunun ne demek olduğunu ma'tûhlar bile anlar. Gelelim bu imtiyâzların iktisâdî kısmına: Ecnebî tebe'ası temettü', belediye vesâire gibi vergilerden müstesnâdırlar.

Şimdi Rumlar, Yahudiler, Ermeniler de müstesnâ olacaktır. Açıkçası bütün parayı müslümanlar verecekler, bütün parsayı ecnebîlerle içimizdeki gayrimüslimler toplayacak!

Ya gümrükler mes'alesi... O da bir âfet! Biz başka memleketler gibi gümrüklerimize sâhip değiliz. Memleketimize sokulan eşyadan istediğimiz gümrüğü alamayız. Halkımızın fakîr düşmesine en birinci sebep budur.

Bunu biraz îzah edelim. Evvelâ zirâ'atimizi ele alalım. Rusya gibi, Romanya gibi, Amerika gibi toprağı zengin memleketlerde ekin pek ucuza mâl oluyor. Heriflerin vapurları, şimendiferleri de çok olduğundan dünyanın her tarafına kolaylıkla arpa, buğday gönderiyorlar.

Binaenaleyh bu memleketler İstanbul piyasasına döktükleri ekini, bizden yani Anadolu'dan daha ucuza mâl edebilirler. Bizim çiftçimiz ise malını İzmir, İstanbul gibi büyük şehirlerde kurtarabilecek para ile satamayacağından, hem ekemez, hem fakîr düşer.

Buna karşı ne çare olabilir? Evet, çare hâricden gelecek ekin vesâir yiyecek şeylere öyle bir gümrük koymaktır ki, bu gümrüğü verecek ecnebî tüccar, piyasada malını Anadolu'dan gidecek maldan daha pahaliya satmak mecbûriyetinde kalsın.

İşte Fransa gibi, Almanya gibi toprağı çok zengin olmayan hükûmetler, kendi köylülerini hep bu usul sayesinde kurtarabilmiştir. Bizde ise bu çareye müracaat kâbil olamayacağından, muâhedeyi kabûl ettiğimiz gibi çiftçimiz bitecektir.

Gelelim sanayie: Bilirsiniz ki memleketimizde birçok ham eşya yetişir: keten, kenevir, pamuk, yün, tiftik, deri, sonra türlü türlü madenler.

Biz bunlardan istifâde edemiyoruz. Meselâ bir dokuma fabrikası yahut demir fabrikası açmaya kalkışsak Avrupa'nın, Amerika'nın fabrikalarıyla başa çıkamayız.

O halde ne yapmalıyız? Bizim sanayi'imiz de onların sanayi'i derecesini buluncaya kadar hâricden gelecek ma'mûlât üzerine münasip bir gümrük koyabilmeliyiz. Koyamadığımız gibi hiç bir müessesemiz, hiçbir fabrikamız bir sene bile yaşayamaz.

Bilirsiniz ki kendimize mahsûs tezgâhlarımız, bezlerimiz vardı. Bunlar memleketimizin her tarafında satılıyordu. Ahalimize de birçok menfaatler te'min ediyordu. Halbuki ecnebî fabrikalarıyla rekabet edemediğinden dolayı ezildi, gitti.

Şu halde halkımız zirâ'atini, sanâyi'ini ileri götüremez, ticâretini de gayrimüslimlerin vergi vermemesi yüzünden başa çıkaramazsa, tabî'dir ki sefil olur, perîşân olur.

Haydutluktan başka yapacak bir iş bulamaz. Şimdi bir mühim mes'ele var. Onu tedkîk edelim:

Neden İngilizler bizim mahvımızı te'mîn için bu kadar uğraşıyorlar?

Evet, bunlar Harb-i Umûmî'nin bidayetinde "Biz bütün milletlerin istiklali için harbediyoruz!" tekerlemesini muttasıl tekrâr edip durdukları için, mahkûmiyetleri altında bulunan yüz milyon müslümana da istiklal sevdası geldi. Mısır'da, Hind'de birbiri ardınca isyânlar başladı.

Vâkı'a İngiliz bu isyanları kendisine mahsûs olan müdhiş bir vahşetle bastırdı.

Lâkin bunların bir daha başkaldıramamaları için dünyada hiç bir müslüman memleketin müstakil kalmaması lâzımdı. Mütârekeden sonra ise müstakil olarak iki müslüman hükûmet kalmıştı ki biri biz idik. Diğeri de İran idi.

Biliyorsunuz ki İran hükûmet-i İslamiyyesinin îcâbına baktılar. İngiliz himâyesini la'net halkası gibi Acemlerin boynuna geçirdiler.

O halde yalnız biz kaldık.

Ey cemâ'at-i müslimîn! İngilizin asıl düşmanlığı bizedir. Çünkü biz asırlardan beri Hilâfet'i elimizde tutuyoruz. Asırlardan beri âlem-i İslam'ın başında olarak Ehl-i Salîb'le çarpışıyoruz.

Dünyanın bütün müslümanları selametlerini, necâtlarını yıllardan beri müştak oldukları istiklallerini bizden bekliyorlar.

Yüzlerce milyon müslümana nisbetle, bizim bir avuç mesâbesinde olan halkımızın ne ehemmiyeti vardır? demeyiniz; iyi biliniz ki bu bir avuç halkın bütün âlem-i İslam'da pek büyük mevkî'i, pek büyük i'tibârı vardır.

Bütün müslümanlar bilirler ki ma'âzallah Saltanat-ı Osmâniyye'nin, Hilâfet-i İslamiyye'nin devrilmesi bütün cihân-ı îmânı sarsacaktır. Bütün müslüman yurtlarını en müdhiş zelzelelere tutulmuş gibi hasâra uğratacaktır.

Mütârekeyi müte'âkib Mısır'da, Hind'de hatta dün elimizde iken bugün işgal altında bulunan Irak'da, Suriye'de zuhûr eden ihtilâller, isyânlar, kıyâmlar gösteriyor ki, biz Osmanlı müslümanları, öyle âlem-i İslam'ın ve dolayısıyla düşmanlarımızın lâkayd kalabileceği bir küme değiliz.

O sebebdan İngilizler bizi büsbütün mahvetmeğe ne kadar çalışsalar kendi menfaatleri nâmına o kadar haklıdılar.

Ama diyeceksiniz ki:

Bugün bütün dünyaya hâkim olan İngiltere satveti karşısında bizim ne ehemmiyetimiz olur ki, herifler senin dediğin gibi bizim günün birinde büyüyeceğimizden korksınlar da bu kadar ihtiyâtlara lüzum görsünler?

Yanılıyorsunuz, iş öyle değil. Avrupalılar yalnız bugünü, bugünkü hâdisâtı seyretmekle kalmazlar. Onlar yarını, gelecek seneyi hatta gelecek asrı, hatta bir kaç asır sonunu tahmîn etmek, hesâb etmek isterler.

Heriflerin siyâseti müdhiştir. İşte o müdhiş siyâset sâyesinde kendileri ne oldular, bizi ne hâle getirdiler, görüyorsunuz.

Binaenaleyh velev bir kaç vilayetten ibâret bir Anadolu hükûmetinin kalmasına bile, kendi ihtiyârlarıyla, yani muhtar kalmadıkça, kâbil değil, râzi olamazlar.

“-Peka'lâ! Ne yapabiliriz? Uzun zamanlardan beri devâm eden dâhilî, hâricî muhârebeler, bilhassa Balkan muhârebeleriyle şu Harb-i Umûmî bizde can bırakmadı, kan bırakmadı, para bırakmadı, hiç bir şey bırakmadı.

“Düşman ise bu kadar kuvvetli. Şerâit-i sulhiyyeyi çarnâçar kabûl edeceğiz.

“Bu tıpkı silâhsız bir adamın dağ başında müsellâh haydutlar tarafından kuşatılmasına benzer. İster istemez eşkiyânın emrine boyun eğecek...”

Pek doğru! Yalnız iki nokta var. Bir kere o müsellâh haydutlar ortalarına aldıkları bîcâreden parasını isteseler, üzerindeki elbisesini isteseler, ayağındaki pabucunu, başındaki külâhını isteseler biz de vermesini tasvîb ederdik. Lâkin bununla kanâat etmiyorlar ki. Bîcâre herifin kollarını, bacaklarını kestikten sonra:

“- Boynunu uzat! Kafanı da ver!” diyorlar.

Mâdem ki teklîf bu kadar ağırdır, artık bunu hiç kimse kabûl edemez. İster istemez dişiyle, tırnağıyla uğraşır, çabalar. Nefsini, imkanın son derecesine kadar müdâfa'aya bakar.

Ey cemâ'at-ı müslimîn! İşte bugün bizden istedikleri, ne filan vilayet, ne falan sancaktır.

Doğrudan doğruya başımızdır, boynumuzdur, hayâtımızdır, saltanatımızdır, devletimizdir, Hilâfet'imizdir, dinimizdir, îmânımızdır.

Bir de o müsellâh olduğunu kabûl ettiğimiz haydutların başları pek boş değil. Korktukları tehlikeler var. Biz zarûrî olan müdâfa'a-i hayât vazifesinde biraz daha sebât edecek olursak, emîn olunuz ki cehennem olup gidecekler.

Galiba maksad anlaşılmadı. Biraz îzâh edelim:

Kuvvetlerinin, kudretlerinin pek büyük olduğunu bildiğimiz düşmanlarımızın önünde bugün iki müdhiş tehlike var: Biri onların kendi ta'biri veçhile "İslam tehlikesi", diğeri Bolşevik tehlikesi!

İslam tehlikesini herifler çoktan beri hesâba almışlardı da ona göre ellerinden gelen tedbîri tatbîkten geri durmamışlardı.

Lâkin altı, yedi seneden beri devam eden bu harp birçok hesapları altüst etti. Birçok tahmînler yanlış çıktı. Bugün İngilizler artık müstemlekelerindeki insanlardan eskisi gibi emîn olamıyorlar.

Beşeriyetin gözü açıldı. Mahkûm milletler kendilerinin hâkim milletler elinde ne büyük bir kuvvet olduğunu bu sefer gözleriyle gördüler.

Kanlarını, canlarını kimlerin hesâbına döktüklerini anladılar.

Harbin her türlü safahâtında bulundular...

Hücûm nedir, müdâfa'a nasıl olur? En son îcad olunmuş silâhlar, bombalar nasıl kullanılır? Hepsini bilfi'il öğrendiler.

Hele tahakkümleri, esâretleri altında yaşadıkları Avrupalıların kendilerini harbe sürüklerken verdikleri vaadlerin hiç birinin aslı faslı olmadığına, bu gidişle kıyâmete kadar kendileri için hürriyet, refah, rahat yüzü görmek nasîb olamayacağına iyice yakîn hâsıl ettiler.

Bugün cihan eski cihan değil. Hele Asya hiç o bildiğimiz halde bulunmuyor. Bilumûm şarkta, bilhassa müslümanlarda büyük bir intibâh, bir uyanıklık mevcûd.

Asya'nın şimâl kısmında yaşayan dindaşlarımız kâmilten denecek derecede müsellâh, mütebâkîsi de bir taraftan silâhlanıyor.

Fikirler gittikçe değişiyor. İstiklal sevdaları her yerde uyanıyor. İşte bütün bu hareketler "İslam tehlikesi" nâmı altında toplanarak düşmanlarımızı tir tir titretiyor.

İkinci tehlikeye gelince: Bolşeviklik denilen bu hareket Avrupa'nın doğrudan doğruya kalbine çevrilmiş bir silâhtır. Senelerden beri sosyalistlik nâmı altında için için kaynarak Avrupa hükûmetlerini ürkütüp duran bu hareket bugün Rusya'da yanar dağlar gibi alevler saçmaya başladı.

Bu yangının kıvılcımları Paris, Londra, Roma ufuklarına dağılır, oralarda yer yer yangınlar çıkarır oldu. Çünkü hükûmetleri ne kadar uğraşsa, ne kadar çabalasa zaten böyle bir yangın için Avrupa'nın her tarafında isti'dâd vardı, hazırlık vardı.

Sermâye sâhipleriyle amele arasındaki gerginlik son senelerde, bilhassa bu muhârebe esnasında son dereceyi bulmuştu.

Ruslar ön ayak olarak çarı, çarlığı, asilzâdelerin bitmez tükenmez imtiyâzlarını, servetlerini, sâ mânlarını hâk ile yeksân edince, Avrupa'daki sosyalistler de ayaklanmaya azmetti.

Bu adamlar diyor ki:

“– Bu harp, bu yedi seneden beri devam eden âfet, kırk elli milyon beşerin doğrudan doğruya harp meydanlarında helâkine sebep oldu. Bir o kadar insanı da bu sönen hayâtların arkasından bîkes, perîşân bir halde bıraktı, ma'nevî bir ölüme mahkûm etti.

“Netîce ne oldu? Bir kaç zâlim hükûmetin istibdâdını artırdı. Milyarlarca servet bir kaç muhtekirin hazînelerini, kasalarını doldurdu. Fukarâ tabakasının, işçi tabakasının sefâletini artık tahammül edilmeyecek derecelere getirdi. Ahlâk nâminâ, hayâ nâminâ, ırz nâminâ, haysiyet nâminâ, insâf nâminâ bir şey bırakmadı. Hepsini sildi süpürdü.

“Kimsenin kimseye emniyeti, i'timâdı kalmadı. Âlem-i beşeriyet her türlü insanî duygulardan sıyrılarak yırtıcı hayvanlar derekesine indi.

“O halde biz kimin için çarpışmış, hangi gâyeye hizmet etmiş olduk. Bununla beraber sulh şerâiti diye ortaya atılan hezeyân-nâmeler bundan böyle milletlere asla rahat, huzûr te'min etmeyecektir. Bilakis bunların aralarındaki ihtilâfları, husûmetleri, rekâbetleri, kinleri, intikam hislerini büsbütün körükleyecektir.

“Artık beşeriyet buna tahammül edemez. Artık sefil mâhiyetleri bütün çıplaklığıyla meydana çıkan bütün bu teşkilâtı, bütün bu müessesâtı yıkmalı, yerine yenilerini koymalıdır...”

İşte heriflerin mülâhazaları aşağı yukarı bu merkezdedir. Zaten garbın ukalâsı, hükemâsı çoktan beri böyle bir âkıbetin zuhûrunu bekliyorlardı.

Dış gözlemlere pek parlak görünen medeniyet-i hâzırânın içinden çürümeye yüz tuttuğunu, günün birinde paldır küldür yıkılacağını söyleyip duruyorlardı.

Benim bu kürsüden söyleyecek bir sözüm varsa o da, garb medeniyeti dediğimiz o rezil âlemin, bir an evvel hâk ile yeksân olmasını temenniden ibarettir.

Ey cemâ'at-i müslimîn! Sakın bu sözlerimden benim ilim düşmanı, ma'rifet düşmanı, terakkî düşmanı olduğuma zâhib olmayınız.

Benim bütün insanlar hesâbına, bilhassa dindaşlarım nâminâ istediğim bir medeniyet varsa o da her mânâsıyla pâk, yüksek, nâmuslu, vakarlı bir medeniyettir, yani bir medeniyet-i fâzıladır.

Garb medeniyeti maddiyattaki terakkîsini maneviyât sahasında kat'iyen gösteremedi. Bilakis o ciheti büsbütün ihmâl etti. Hayır, ihmâl etmedi; bile bile pâyimâl etti.

Avrupalıların ne mal olduklarını anlayamayanlar, zannederim ki bu sefer artık gözleriyle görerek hatâlarını tashih etmişlerdir.

Avrupa hükûmetlerini titreten Bolşevik tehlikesi, bizler gözlerimizi açmak şartıyla, âlem-i İslam hakkında tehlike değil, bilakis istifâde olunacak bir fırsattır.

Çünkü evvelâ bizde Bolşevikliğin zuhûrunu yahut hâriçten sirayetini hazırlayacak sebepler yok. Ne sermâye sâhiplerimiz, ne bankalarımız, ne amele mes'elemiz, ne arazî mes'elemiz mevcûd değil.

Sâniyen bütün harekâtımızı, muâmelâtımızı tanzim eden şer'iatimiz, sosyalistlerin, Bolşeviklerin bundan asırlarca sonra belki bulabilecekleri düstûrların, esâsların en insanî, en ulvî, en fitrî en şefîk, en rahîm eşkâlini ihtivâ etmektedir.

Binaenaleyh Bolşeviklerin garb medeniyetini yıktıkları gün bizim esâslı hiç bir şeyimiz sarsılacak değildir.

Sarsılsa sarsılsa Avrupalıları körü körüne ve hiç lüzumsuz yere taklîd ederek aldığımız bir takım şeyler sarsılacaktır ki, zaten bugünkü felaketimizin en birinci sebebi o mefâsidin harîm-i mevcûdiyyetimize sokularak hayât-ı içtimâ'îyye ve siyasiyyemizi zehirlemesidir.

O halde bizim Bolşeviklerden korkmamıza mahal olmadığı gibi, Bolşevik olmaya da ihtiyacımız yoktur. Biz elimizdeki şer'îatin ahkâmına, esasât-ı fâzılasına tamamiyle sarıldığımız gün yakamızı kurtarmış oluruz.

Evet, düşmanın düşmanı dost olmak i'tibarıyla müşterek, mütekâbil menâfi' dairesinde Bolşeviklerle ittifak edebiliriz. Garbın âlem-i beşeriyyeti, bilhassa biz müslûmanları ezmek için kuvvet almakta oldukları o mel'ûn zulüm müesseselerini yıkmak husûsunda Bolşeviklere yardım da ederiz.

Artık bu ittifâkın zamanını, zemînini, dâiresini, bu mu'âvenetin derecesini ta'yîn etmek tabi'îdir ki selâhiyet sâhiplerine aittir. O cihetleri onlar düşünsünler, onlar halletsinler.

Böyle bir ittifaktan biz ne kadar istifâde edersek, Ruslar da o derecede müstefid olacaklardır. Çünkü ihmâl edilemeyecek bir kuvvet olduğunu demince söylediğimiz İslam âlemi, kendileriyle müttetik olmak şöyle dursun, bîtaraf kalmakla bile Bolşeviklere pek kıymetli mu'âvenette bulunmuş olur.

Buna mukâbil şimdiye kadar şimâlden, cenûbdan, şarktan, garptan mahsûriyet içinde kalan Müslüman milletlere de böyle bir ittifâkın vereceği fâideler inkâr olunamaz.

Henüz silâh tedârik edememiş olanları silâhlanacaklar, arkalarından emin olarak önlerindeki düşmanı denize dökmeye, asırlardan beri kaybettikleri istiklali ele geçirmeye muvaffak olacaklardır.

Ah, siz o düşmanın elinden zavallı Asya'nın neler çektiğini biliyor musunuz?

Hindistan'ı ele alalım. Hangi şehrine gitseniz iki mahalle görürsünüz ki biri İngilizlere, diğeri Hindlilere aittir. Hiçbir Hindli için İngilizlerin cem'iyetine girebilmek kâbil değildir. Bir Hindli temiz giyinmek istese vergi vermeye mecbur tutulur.

Şimendiferlere binseniz görürsünüz ki Hindliler için ayrı vagonlar vardır. Hastahânelere gidiniz, ayrı koğuşlar vardır. Bîcâreler o vagonlara binmeye, o koğuşlarda yatmaya mecbûrdur. İngilizlere:

“– Niçin bu bîcârelere insan muâmelesi etmiyorsunuz?” diye soranlara:

“– Maymunlar adam olur, Hindliler adam olmaz!” cevabını verirler.

Bir İngiliz, Hindliyi istediği gibi döver; ceza lâzım gelmez. Şâyed öldürürse pek hafif bir ceza-yı nakdî ile kurtulur. Hindlinin kazancının yüzde tamam altmış, hükûmet tarafından alınarak İngiltere'nin ihtiyacâtına sarf olunur. Hindistan'daki bir kaç yüz milyon nüfusun üçte birinden fazlası karnını doyurmaktan âcizdir. Bu sefâlet gittikçe artıyor. Bundan bir asır evvel hesap etmişlerdi: Seksen sene zarfında on sekiz milyon Hindli açlıktan ölmüştü. Bu son asrın ilk on altı senesi zarfında ise aynı sebepten helâk olanların mikdârı yirmi milyonu bulmuştur.

Yetmiş sene evvel bir Hindli günde bizim para ile kırk para kazanırken bugün bu kazanç on beş paraya inmiştir. Bununla beraber zavallı Hindli İngiliz'den üç kat fazla vergi verir.

Peki, bu vergiler ne olur, bilir misiniz? İngiliz hazinelerine toplanıp müstemlekât ahâlîsi arasında nifâk çıkarmaya, fesâd çıkarmaya sarf edilir.

Evet, son yüz sene zarfında Hindistan vâridâtından tamam yüz milyon İngiliz lirası müstemlekâta sefer yapmak için harc olunmuştur.

İngilizler Hindistan'daki kumaş tezgâhlarını yok etmek için ustaların başparmaklarını kesmekten bile çekinmemişlerdir. Bunlar yerli sanayi'ini mahvetmek için hiç bir mel'anetten geri durmazlar.

Seksen milyon müslüman Hindli için tek bir sultaniye mektebi vardır. İngilizler bu mektebe son derecede düşmandırlar. Hindistan'daki İngiliz sultânîlerine girmek Hindlilere memnu'dur.

Bir Hindli en ufak silâhı bile taşıyamaz. Büyücek çakı taşıyanlar şiddetli cezaya çarpılır. Mütârekeden beri kasapların bıçakları, berberlerin usturaları akşamları polis karakollarına teslim ediliyor.

Hindistan'da dört nevi' insan var: İngilizlerin memurları, İngilizlerin Hindistan'da uzun müddet oturup kalanları, melezler, Hindliler. Melezler beşeriyetin hakîr bir sınıfı sayılırlar. Hindlilere gelince o bîcâreler âdil! medenî! İngilizler nazarında hayvan makûlesidir.

Gelin biraz da Afrika'ya geçelim. Cezayir'de, Tunus'ta, Fas'da müslümanlara Fransızlar tarafından hayvan muâmelesi edilir.

Oradaki hristiyanlar, Yahudiler a'şâr gibi, ağnâm gibi vergilerin hiç birini vermezler. müslümanlara gelince bizim zamanımızdan kalma vergilerin hepsini verdikten başka Fransızların vaz' ettikleri kapı, pencere vergilerini de verirler.

Bunun için bîcâre müslümanlar topraklarını, akarlarını, hayvanlarını muvâza'a sûretiyle çok zaman hristiyanların yahut Yahudilerin üzerine çevirmeye mecbûr olurlar. Bu mecbûriyet yüzünden külliyetli para verdikleri gibi ekseriyâ mallarını da kaybederler.

Sırf müslümanların vergisiyle yaşayan belediyelerde hiç bir müslüman a'za bulunamaz. Şâyed bulunursa rey sâhibi olamaz.

Gerek Cezayir'de, gerek Tunus'ta kabîlelerin müşterek mer'aları vardır. Lâkin bu mer'alar muttasıl Fransızlar tarafından bedava gasbedildiği için bîcâre Müslümanlar hayvanlarını geçindiremiyorlar. Zarûrî olarak cenuba yani çöle doğru çekiliyorlar.

Fransızlar Afrika'daki müstemlekelerine kendi milletleri için köy teşkil edecekleri zaman Arapların elindeki araziye bedava alırlar. Bununla kalmayarak o yeni köye lâzım olan suyu civardaki müslüman köylerinden getirip müslümanları susuz bırakırlar.

Bu sûretle vücûda getirilen her hristiyan köyüne vâridât bulmak için yine müslüman köylerine çullanırlar. Onlardan alacakları belediye rûsûmuyla o hristiyan köyünü refah içinde yaşatırlar.

Bir Fransız, müslüman aleyhinde ikâme-i da'va etmez. Çünkü lüzûm görmez. Onu isterse döver, isterse öldürür. Ey cemâ'at-i müslimîn! Zaman, zemîn müsâid olsa size İngiliz adâletinden! Fransız medeniyetinden! Birçok parlak nümûneler daha gösterirdim. Ma'amâfih ibret alacaklar için bu kadarı da yetişir zannederim.

İşte sefâletlerinin derecesini kısaca anlattığım o zavallı dindaşlarımızın imdâdına yetişmek yahut hiç olmazsa onların düştükleri felakete düşmemek için artık gözümüzü açmalıyız.

Düşmanımızın bizi de onların hâline getirmek için bugün elinde iki vâsıtası var. Ziyâde yok. Çünkü hadd-i zâtında gerek keyfiyet, gerek kemmiyet i'tibariyle mühim olan kuvvetlerini dağıtmıştır. Ordusunun bir kısmı Hindistan'da, bir kısmı Irak'da, bir kısmı İran'da, bir kısmı İrlanda'da, bir kısmı bizzat İngiltere'de, bir kısmı Mısır'da, bir kısmı Sudan'da, bir kısmı Filistin'de meşgûl.

Müstemlekât askerine i'timâdı kalmamış. Bilhassa Hind müslümanları "Artık biz dindaşlarımıza karşı silâh kullanmayız" diyorlar.

Binâenaleyh şimdi söylediğim gibi bizi ezmek için ancak iki kuvvete mâlik bulunuyor. Birincisi Yunan ordusu, ikincisi memleketimizde çıkaracağı, daha doğrusu çıkarmakta olduğu nifâk!

Zaten bu ikinci kuvvet olmasa birincisinin hiç ehemmiyeti yoktur. Biz aklımızı başımıza alarak, el ele verdiğimiz gün inayet-i Hak'la memleketimizi, istiklalimizi kurtarmaklığımız muhakkaktır.

İşte vilâyât-ı Şarkıyye ahâlîsi gözünüzün önünde duruyor. Bunlar düşman istilasına ne demek olduğunu gözleriyle gördükleri için bu sefer İngiliz iğfalâtına kapılmadılar. Aralarında tefrika çıkmasına, nifâk çıkmasına meydan bırakmadılar.

Can cana, baş başa verdiler; yurtlarını çiğnemek, kendilerini esâret altına almak için hudut boyunda fırsat gözetip duran düşmanı târümâr ettiler.

Kars gibi en müstahkem bir kal'aya bayrağımızı dikerek ileriye doğru yürüdüler, gittiler. Cenab-ı Hak o kahraman mücâhidlerimize tevfiıklar ihsân buyursun; Anadolu'muzun garbındaki bu sefil düşmanı da, Ermenilerin bi-hakkın uğradıkları âkıbete uğratsın..

"- Âmin!.."

Bizi mahv için tertîb edilen mu'âhede-i sulhiyye paçavrasını mücâhidlerimiz şark tarafından yırtmaya başladılar.

Şimdi beri taraftaki dindaşlarımıza düşen vazife Anadolu'muzun diğer cihetlerindeki düşmanları denize dökerek o murdar paçavrayı büsbütün parçalamaktır.

Zira o parçalanmadıkça İslam için bu diyârda beka imkanı yoktur.

Ey cemâ'at-i müslimîn! Hepiniz bilirsiniz ki buhrânlar içinde çarpınıp duran bu din-i mübîn bizlere vedî'atullahdır.

Kahraman ecdâdımız, bu sübhânî vedî'ayı siyânet uğrunda canlarını fedâ etmişler. Kanlarını seller gibi akıtmışlar.

Muhârebe meydanlarında şehid düşmüşler; rayet-i İslam'ı yerlere düşürmemişler.

Mübârek na'şlarını çiğnetmişler; Şerî'at'ın harîm-i pâkine yabancı ayak bastırmamışlar.

Babadan evlâda, asırdan asıra intikâl ede ede bize kadar gelen bu emânet-i kübrâya hıyânet kadar zillet tasavvur olunabilir mi? Yoksa bizler o muazzam ecdâdın ahfâdı değil miyiz?

Ağyâr eline geçen müslüman yurtlarının hâli bizim için en müessir bir levha-i ibrettir. Endülüs diyârını gözünüzün önüne getirin.

O, cihanın en ma'mûr, en medenî, en mütefennin iklimi, vaktiyle sînesinde on beş milyon Müslüman barındırırken, bugün baştanbaşa dolaşsanız, tek bir dindaşımıza rast gelemesiniz.

Allah'ın vahdâniyetini garbın âfâkına ikrâr ettiren o binlerce minârenin yerlerindeki çan kulelerinden bugün etrafa Teslîs velveleleri aksediyor.

Şevketin, medeniyetin, irfanın, ümrânın müntehasına varmışken, birbirlerine düşerek vatanlarını üç buçuk İspanyol'a karşı müdâfa'adan âciz kalan bu zavallı dindaşlarımızdan olsun ibret alalım da İslam'ın son mültecâsı olan bu güzel toprakları düşman istilasî altında bırakmayalım.

Ye'si, meskeneti, ihtirâsı, tefrikayı büsbütün atarak azme, mücâhedeye, vahdete sarılalım. Cenâb-ı Kibriyâ, hak yolunda mücâhede için meydana atılan azim ve îmân sâhipleriyle beraberdir.

(Ve'l-lezîne câhedü finâ lenehdiyennehüm sübülenâ ve innellâhe lemea'l-muhsinîne).¹

Ya İlâhî bize tevfikını gönder!

¹ Ankebût Suresi, 69. ayet.

- Âmin!

Doğru yol hangisidir, millete göster!

- Âmin!

Rûh-i İslam'ı şedâid sıkıyor, öldürecek.

Zulmü te'dîb ise maksûd-i mehîbin gerçek,

Nâra yansın mı berâber bu kadar mazlûmîn?

Bî-günâhız çoğumuz yakma ilâhî!

- Âmin!

Boğuyor âlem-i İslam'ı bir azgın fitne,

Kıt'alar kaynayarak gitti o girdâb içine.

Mahvolan âileler bir sürü ma'sûmudur;

Kalan âvârelerin hâli de ma'lûmudur.

Nasıl olmaz ki? Tezelzül veriyor Arş'a enîn!

Dinsin artık bu hazîn velvele yâ Rab!

- Âmin!

Müslüman yurdunu her yerde felaket vurdu;

Bir bu toprak kalıyor dinimizin son yurdu.

Bu da çiğnendi mi, çiğnendi demek Şer'-i Mübîn.

Hâksâr eyleme yâ Rab onu olsun!

- Âmin!

Ve'l-hamdu li'llâhi Rabbi'l-âlemîn.

MEHMED ÂKİF BEY'İN BÜYÜK MİLLET MECLİSİNDEKİ EN UZUN KONUŞMASI VE DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Cezmi ERASLAN*

Giriş

İslam'ın büyük şâiri Mehmed Âkif Bey, sanatı, şahsiyeti ve her türlü tartışmadan âzâde olmayı hak eden samimiyeti ve dürüstlüğüyle Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılış ve Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde devlete, millete büyük hizmetleri geçmiş müstesna bir şahsiyettir. Gerek II. Meşrutiyet devrindeki hizmetleri ve gerekse Millî Mücadele'deki çabalarının rejimden veya şahıslardan bağımsız devlet ve milletin hür ve müstakil yaşamasını hedef aldığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşâd'daki yazılarında Türk ve İslam dünyasının her tarafında yaşanan sıkıntılara ve gelişmelere dair değerlendirmeler yapan Âkif'in, Safahât'ı söz konusu edilen sürece içerden yöneltilen eleştirileriyle dönemi anlamaya yarayacak ve günümüze ışık tutacak bir kaynak mahiyetindedir. Tüm bu özelliklerine karşın çok konuşmayı sevmeyen, sıkılgan bir yaratılıştaki olduğu da yakın çevresinin ifadeleriyle sabittir. Birinci Dönem Büyük Millet Meclisi üyeliği sırasında da nadiren ve çok kısa konuştuğunu zabıtları incelediğimizde görüyoruz. Taş yerinde ağır söyleminin hakkını veren Mehmed Âkif, konuştuğu zaman etrafındakileri etkileyecek bir ağırlığa da sahiptir. Bu çalışmada onun Meclisteki en uzun konuşmasını değerlendirmeye çalışacağız.

Türk milletinin Mondros Ateşkes Anlaşması'nı takiben maruz kaldığı haksızlıklara karşı giriştiği mücadele sürecinde Sebilürreşâd Dergisi'nde yazdığı yazılar ile halka sabır, ümit ve cesaret aşılamaya çalışan Mehmed

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, cezmi.eraslan@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3475-310X.

Âkif, 1920 yılı başlarında İstanbul dışına çıkarak halkı mücadeleye doğrudan davet etme çalışmalarına girişmiş, diğer bir tâbirle sahaya inmiştir.

1920 yılı Ocak ayı sonlarında gittiği Balıkesir’de Zağnos Paşa Camii’de verdiği vaazın metnini Sebilürreşâd Dergisi’nde yayımlamıştır. Balıkesir’de bir müddet kalarak Hasan Basri (Çantay) Bey ile birlikte direniş yanlılarıyla görüşmüştür¹. 1920 yılı Nisan ayı başında gelen davet üzerine Ankara’ya gitmeye karar verirken yakın dostu Eşref Edip’in de Sebilürreşâd klişesiyle “arkasından gelmesini” istemiştir.

Nisan 1920, Mütareke’den Cumhuriyet’e geçiş sürecinde İstanbul ile Ankara / Anadolu ayırımının netleştiği günlerdir. IX. Ordu Kıttaat-ı Müfettişi sıfatıyla Samsun’a gönderilen Mirlivâ Mustafa Kemâl Paşa “İngilizlerin ısrarlı istekleri üzerine” önce hükûmet sonra Padişah tarafından görevden alındıktan sonra “bir ferd-i millet” sıfatıyla Erzurum ve Sivas Kongrelerine başkanlık ederek Anadolu ve Rumeli’deki “Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri”ni tek çatı altında toplamıştır. Kongrelerde oluşan Temsil Heyeti’nin Amasya’da Ekim 1919’da İstanbul Hükümetleri tarafından muhatap alınmasıyla oluşan iş birliği ortamında “Son Osmanlı Mebusan Meclisi” toplanarak “Misâk-ı Millî”yi kabul etmiştir. Meclisin 16 Mart 1920 günü İngiliz işgal kuvvetleri tarafında basılması ve önde gelen isimlerin tutuklanması üzerinden iki gün geçtikten sonra Meclis toplantılarına ara verme kararı almış, Padişah VI. Mehmed Vahideddin ise Meclisi 11 Nisan 1920 tarihinde feshetmişti. Meclisin feshedildiği gün Şeyhülislam fetvasıyla Anadolu’da Meclis oluşturmak isteyenlerin asi oldukları ve katledilmelerinin caiz olduğu duyurulmuştur. Böyle bir ortamda Mehmed Âkif Bey’in Mustafa Kemal Paşa’nın davetine icabeti, tercihini hangi yönde yaptığını göstermek bakımından dikkate alınması gereken net bir tavidir.

30 Nisan 1920 tarihinde Hacı Bayram Camii’nde Cuma vaazı veren Âkif, “Kuva-yı Milliye’nin bir “ittihatçı” hareket olmadığına altını çizerek bu vatanın Türk milleti için gidebilecek son yer olduğunu ihtar etmiştir². Dine ve halifeye karşı olmayan bu hareketin bir cihad, katılmanın ise farz olduğunu vurgulayarak Müslümanların gönüllerindeki şüpheleri gidermeye gayret etmiştir.

Burdur ve Biga’dan mebus seçilen Mehmed Âkif Bey, daha önce gidip halk ile temaslarda bulunduğu Burdur’dan mebus olmayı tercih etmiş, bu istek 5 Haziran 1920 tarihinde Meclis tarafından da kabul edilmiştir. TBMM’de

¹ M. Ertuğrul Düzdağ, “Mehmed Âkif Ersoy, Hayatı ve Eserleri”, *Safahat, Eski ve Yeni Harflerle Tenkitli Neşir*, Haz. M.Ertuğrul Düzdağ, İz Yayıncılık, İstanbul, 1991, s. XXXIX.

² M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Âkif Hakkında Araştırmalar*, (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları) İstanbul, 1987, s. 329.

nadiren söz alarak kürsüye çıkan M. Âkif'in daha ziyade halkı aydınlatarak Millî Mücadele'ye maddi ve manevi desteklerini sağlamak için çeşitli merkezlere gittiği görülmektedir. Eskişehir, Burdur, Sandıklı, Dinar, Antalya, Afyon, Konya ve Kastamonu tespit edilebilen yerlerdir¹. Ekim 1920 ortalarında gelip bir ay kadar kaldığı Kastamonu'da, Nasrullah Camii'nde verdiği vaaz Sebilürreşâd'da yayımlanmış, Millî Mücadele'nin verildiği ruh halini çok güzel tasvir etmesi dolayısıyla büyük ilgi görüp çeşitli vilayetlerde basıldığı gibi cephelere de dağıtılmıştır. Âkif'in Kastamonu dönüşünde Eşref Edip Bey ile birlikte Mustafa Kemal Paşa ile görüştüğü ve Millî Mücadele'nin başkomutanından Sebilürreşâd'ın katkıları konusunda takdîrîkâr sözler dinlediği bilinmektedir².

M. Âkif'in Ankara günlerinde Sebilürreşâd'ı çıkarmaya devam ettiğini ve derginin 467-527 numaralı sayılarını burada çıkardığını görüyoruz. Dergi işlerinin kendisinin vaktinin büyük kısmını işgal ettiğini söylemek mümkün görünmektedir. Bu esnada 17 Şubat 1377 tarihli 468 numaralı nüshada basılan "İstiklal Marşı" 1 Mart 1921'de Büyük Millet Meclisinde okunmuş ve 12 Mart 1921 tarihinde "Millî Marş" olarak kabul edilmiştir³.

Sakarya Savaşı günlerinde Meclisin Kayseri'ye taşınması tartışmaları arasında bazı müesseseler ve milletvekili aileleri Kayseri'ye gönderilirken, o da ailesini göndermiş, ancak oğlunu yanından ayırmamıştır. Savaş sırasında cephede askerler arasında dolaşarak onlara cesaret veren heyetin içinde yer almıştır. Büyük Taarruz öncesinde Ali Fuat Paşa başkanlığında oluşturulan ve cepheleri dolaşan bir mebuslar heyeti içinde yer alarak cesaret verici konuşmalar yaptığı bildirilmektedir⁴. Türk ordusunun hızla İzmir'e aktığı günlerde o da oğlu Emin'i yanına alarak savaş alanlarında yardıma muhtaç olanlara hizmet ile Bilecik'e kadar gitmiştir.

Meclisin, 1 Nisan 1923 tarihli genel seçim kararı üzerine Mayıs ayı başlarında ailesiyle birlikte İstanbul'a dönmüştür⁵. II. dönem TBMM çalışmalarında yer almamıştır.

¹ Düzdağ, agm, s. XLI.

² Sebilürreşâd'ın katkıları milletvekilleri arasında da kabul gören bir düzeydeydi. Nitekim Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi bütçesi görüşülürken desteklenmesinin karara bağlandığı dile getirilmiştir. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi* (TBMMZC), Devre 1, Yıl 2, Cilt 8, Ankara, 1945, s. 533.

³ İstiklal Marşı'nın TBMM'de okunup resmen kabulü hakkındaki tartışmalar için bkz. *TBMMZC*, Devre 1, Yıl 2, Cilt 9, Ankara, 1954, s. 85-90. Para için şiir yazmadığı ilkesiyle katılmadığı müsabakanın ödülü olan 500 lira bir şekilde kendisine ödendiği zaman bunu "Darü'l-mesai" adlı hayır kuruluşuna bağışladığı bilinmektedir. Düzdağ, agm, s. XLIV.

⁴ Düzdağ, agm, s. XLVI.

⁵ Düzdağ, agm, s. XLVIII.

1. Padişah ve Büyük Millet Meclisi Çekişmesinde Mehmed Âkif Bey

İtilaf Devletleri'nin I. İnönü Savaşı'ndan sonra Sevr Anlaşması'nda tadilat yapmak vaadiyle toplanacak Londra Konferansı, Padişah ve TBMM Hükümeti arasında hâkimiyet tartışmalarını hızlandırmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisinin İstanbul Hükümeti vasıtasıyla Londra Konferansı'na davet edilmesi üzerine Sadrazam Tevfik Paşa'nın Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı telgraflar ve bunlara verilen cevaplar hakkında Meclis gizli ve açık oturumlarında uzun tartışmalar cereyan etmiştir.

4, 5, 8 ve 12 Şubat 1921 tarihli gizli oturumlarda cevap verilip verilmemesinden cevabın içeriğine kadar pek çok husus tartışmaya açılmıştır. TBMM'de İstanbul Hükümeti ve Hilafet ve Saltanat makamına bakışların henüz netleşmediği, iki tarafın birbirine karşı konumları hakkında farklı değerlendirmelerin yapıldığı bu süreçte ortaya konulan fikirler Türk İstiklal Harbi'nin gelişimini, Saltanatın ve daha sonra Hilafetin kaldırılması sürecini anlamak açısından son derece önemlidir.

Burdur Mebusu Mehmed Âkif Bey de Meclisin 8 Şubat 1921 tarihli gizli oturumunda İstanbul'a verilecek cevabın içeriği konusunda uzun bir konuşma yapmış, burada kendi yazdığı bir cevap metnini Meclisin dikkatine sunarak ilişkilerin daha yumuşak bir şekilde sürdürülmesine katkıda bulunmaya çalışmıştır. Âkif'in teklifine geçmeden önce gerçekleşen yazışmalara ve Mecliste yaşanan tartışmalara işaret etmek, onun konuşmasını layıkıyla anlamamıza yardımcı olacaktır.

Karşılıklı yazışma süreci Tevfik Paşa'nın 26 (Kânun-ı Sani 337) Ocak 1921 tarihli bir telgrafla "Sevr Muahedesinde tadilat icrası maksadıyla" 21 Şubat'ta Londra'da İtilaf Hükümetleri, Osmanlı Hükümeti ve Yunan delegelerinin katılacağı bir konferans düzenleneceğini bildirmesiyle başlamaktadır. Paşa, Osmanlı delegeleri arasında Mustafa Kemal Paşa'nın veyahut Ankara'dan yetkili iki delegenin bulunmasının şart olduğunun İtilaf Devletleri'nin 25 Ocak'ta Paris'te yaptıkları toplantı kararlarından olarak bildirildiğini aktarmıştır¹.

Tevfik Paşa, İtilaf Devletleri'nin politikalarında meydana gelen bu olumlu değişimden ülke adına yararlanmak için uygun kişilerin tayin edilerek Osmanlı delegeleriyle beraber gitmek üzere gereken talimatla gönderilmesini

¹ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, (BOA), Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO), Siyasi (SYS), 34-64/IV-2_8; *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2003, s. 169.

istemekteydi. Tevfik Paşa, bu fırsatın kaçırılmasının “devlet ve millet hakkında bilahire gayr-i kâbil-i telâfi ahval-i müessifeyi bâis olacağı” uyarısında bulunuyordu¹. Tevfik Paşa, bu uyarılar yanında dostluk göstermeyi de ihmâl etmemekteydi. Nitekim 27 Ocak’ta Yunanlıların konferansta ellerini kuvvetlendirmek için Trakya’daki kuvvetlerini Anadolu’ya yönlendirdikleri, bir korduyu İzmir’e sevk etmekte oldukları, 10 güne kadar bir taarruz hareketine girişeceklerinin haber alındığını Ankara’da bulunan İzzet Paşa vasıtasıyla bildirmektedir².

1.1. Tanımak mı Tasdik Etmek mi? Padişah’ın TBMM Karşısındaki Konumu Hakkındaki Yazışmalar ve Tartışmalar

Mustafa Kemal Paşa’nın 28 Ocak 1921 tarihli cevabı, TBMM’nin pozisyonunu son derece net bir biçimde ortaya koymaktadır. “İrade-i milliye’ye müsteniden Türkiye’nin mukadderatına vâzi’ul yed olan yegâne meşru ve müstakil kuvve-i hâkime Ankara’da müstemirren mun’akid Türkiye Büyük Millet Meclisi’dir”³. Paşa, millet iradesine dayanarak ülkenin kaderine el koymuş tek meşru ve müstakil kuvvetin Büyük Millet Meclisi olduğunun altını çizerek muhatabının ve hükümetinin hiçbir meşru ve hukuki vasfının olmadığını iddia etmiştir: “Türkiye’ye müteallik bilcümle mesailin halline memur ve her türlü münasebat-ı hariciyede muhatab ancak işbu meclisin hey’et-i hükümetidir. İstanbul’da herhangi bir heyetin min külli’lvücuha bir vaz’ı meşru ve hukukisi yoktur”⁴.

M. Kemal Paşa, İstanbul’daki hükümetin kendisini muhatap göstermesini gayri meşru ve kabul edilemez bulduklarının altını çizerek İstanbul Hükümeti’ne düşen vazifenin millet ve memleket namına meşru yetkilinin Ankara Hükümeti olduğunu ilan etmek olduğunu ifade etmiştir. İtilaf Devletleri’nin bunu bildikleri halde İstanbul’daki hükümetin kendileri için daha yararlı olacağına inandıkları için onları da çağırdıklarını iddia eden Paşa, TBMM Hükümeti’nin barışı ciddiyetle istediğini, millî haklarının tanınması zemininde görüşmelere gireceğini bildirmiştir. İtilaf Devletleri “Şark meselesini adl ü hak dairesinde halletmeğe karar vermişler ise” daveti doğrudan TBMM Hükümeti’ne yapmaları gerekiyordu.

¹ BOA, BEO, SYS, 34-64/IV-2_8; *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk*, s. 170.

² BOA, BEO, SYS, 34-64/IV-2_6.; *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk*, s. 169.

³ BOA, BEO, SYS, 34-64/IV-2_6, *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk*, s. 170

⁴ TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa’nın 28 Kânun-ı Sâni 1377 tarihli telgrafı, *Aynı belge; Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk*, s. 171.

Bu resmi cevabın yanı sıra Tefvik Paşa'ya bir de hususi telgraf gönderen M.Kemal Paşa, bütün ömrünü millete hizmete adanmış muhterem devlet adamına hizmetini şerefle tamamlayacak bir fırsat çıktığını hatırlatarak tam bir birlik halinde hareket etmek istediklerini bildirmiştir. İki ayrı heyetle katılmanın mahzurlu olduğunu, milletin hâkimiyet hakkını muhafaza etmek yolunda sarf ettiği emekler ve döktüğü kanların İtilaf Devletleri'ni bu yeni tavra mecbur ettiğini tespit etmiştir. Bu çerçevede TBMM'nin daima hürmet ve saygı ile yaklaştığı makâm-ı hilafet ve saltanattan başlayarak bütün güçlerin birlikte hareket etmesi şarttır. Padişahın "irâde-i milliyenin yegâne tecelligahı olan TBMM'yi tanıdığını resmen ilan etmesi gerektiğini, böylece yabancılarla devam ettirilen zararlı iş birliğinin yarattığı gayri tabii durumun sonlandırılmasının mümkün olacağını belirtmektedir. TBMM murahhaslarının katılımının şart koşulmasının Anadolu gerçeğini İtilaf Devletleri'nin de gördüğünü ortaya koyduğuna dikkat çeken Paşa, İstanbul Hükümeti de "vaziyetini tashih ve tesbit buyurursa" düşmanların gerçeği kabullenmelerinin kolaylaşacağını, Paşanın bunu yapmasının onun tarih ve millet huzurundaki hizmetlerinin bir gereği olduğunu hatırlatmıştır.

Bu yazışmanın belki de en mühim kısmı iş birliği yapılmaz ise "doğacak sonuçların tahmin edilemeyeceği, Padişah/Halifenin konumunun sarsılacağı, mesuliyetin ise doğrudan doğruya Padişah'a ait olacağıdır". "Câlis-i makâm-ı saltanat ve hilafet olan zât-ı şâhânenin vaziyeti mütezelzil olmak tehlikesinden bihakkın korkulur ve biz irâde-i milliyenin bahşetmiş olduğu fi'li ve hukûki bütün sâlâhiyetleri hâiz bir hükümet sıfatıyla şimdiden kayd ve işaret ederiz ki bundan tevellüd edecek bütün mesuliyet nâ kâbil-i tahmin olan avakıbyla doğrudan doğruya zât-ı şâhâneye aittir"¹.

TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa, aynı günün gecesi yine Tefvik Paşa'ya gönderdiği resmi bir yazıda Padişah'tan beklentilerini maddeler halinde bildirmiştir.

Buna göre;

Padişah "Makâm-ı Hilâfet ve Saltanat'ın ma'neviyetini esas olarak kabul etmiş bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni şekil, mâhiyet ve sâlâhiyet-i hazırasıyla tanıdığını", kısa bir hâtt-ı hümayunla ilan edecektir. Meclisin mevcut yapısı ve sahip olduğu fevkalade yetkileri ile tanınmasının istendiği dikkat çekmektedir.

¹ BOA, BEO, SYS, 34-64/IV-2_10; *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk*, s. 172.

Birinci madde hükmü yerine getirildiği takdirde “ailevi olan dâhili vaziyetimizin tanzimi ber-vech-i âti” olabilecektir. Padişahın “İstanbul’da oturmaya devam edeceğini, yetki ve sorumluluk sahibi, her türlü saldırıdan korunan ve istiklalin bütün şartlarına sahip olan TBMM ve hükümeti şimdilik Ankara’da bulunacaktır. Dolayısıyla İstanbul’da kabine namına bir şeyin kalmayacağı açıktır. “İstanbul’un vaziyet-i mahsusası ilcasıyla nezd-i şâhânede BMM’den vazife ve sâlâhiyeti hâiz bir heyet bulundurulacaktır. Mustafa Kemal Paşa, devlet olmanın temel şartlarından olan istiklalin Ankara’da Büyük Millet Meclisinde olduğunun altını özellikle çizmektedir.

İstanbul ve çevresinin idaresi daha sonra düzenlenecektir.

Yukardaki şartların kabulü ve tatbikiyle birlikte “BMM’ce musaddak bütçemizde esasen mevcut tahsisât-ı seniyye ve hanedân-ı saltanat tahsisatı ile beraber bilumum me’murin-i lâzime vesair ashab-ı ma’âşın muhassasatlarının i’taya muktezi mebalîğ hükûmetçe temin ve tediye edilecektir. Kudret-i maliyemiz bu hususu mütekeffildir”¹. Henüz kuruluşunun birinci yılında İstanbul’daki makamların maaş ve tahsisatlarını ödemeye gücü olan bir teşkilatın işbaşında olduğu adeta ilan edilmektedir. Bu iddianın boş olmadığını İstanbul Hükümeti’nin mâlî durumunun vahametini İngiliz istihbarat kaynakları da teyit etmektedir².

Hâkimiyet ve istiklal konularına değinmeyen Tevfik Paşa, 29 Ocak tarihli cevabında hükümetinin İstanbul ve Anadolu’nun birleşmesindeki faydayı başından beri takdir ettiğini ve bunun için çalıştığını belirtmiştir. Tevfik Paşa, Meclisin “Milletin hâkimiyet haklarını koruma amacıyla sarf ettiği emeklerin ve verdiği kurbanların geline nokadaki en önemli etken olduğunu” kabul etmiştir. Uygulandığında fayda verecek teklifleri kabule hazır olduklarını belirten Tevfik Paşa, şekil tartışmaları yüzünden konferansta Yunan iddialarının cevapsız bırakılmaları ihtimali üzerinde durarak konferansa mutlaka katılmak gerektiğini hatırlatmıştır. İki taraf arasında önceden yaşanan ayrılıkların kalmadığını kabul ettiklerini; ancak TBMM’nin tekliflerinin, işgal altında olması dolayısıyla icra gücünden yoksun olan İstanbul’da hükümet idaresinin tamamen İtilaf Devletleri’nin eline geçme tehlikesini ortaya çıkaracağı uyarısında bulunmuştur. Sevr’de, İstanbul hakkındaki şartların uygulamaya konmasına yol açılabileceğini, diğer taraftan İstanbul ve çevresindeki Yu-

¹ *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk*, s. 173-174.

² Padişah ve hükümet çevrelerinin bu taleplere çok kızdıkları ve Sadrazamın cevap dahi vermediğine dair bkz. *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, Der. Ali Satan, Çev. Sevtap Demirci, Tarihçi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 44.

nan askerinin TBMM'nin tekliflerini uygulanamaz hale getirdiğini hatırlatarak temsilcilerin bir an evvel gönderilmesini istemiştir¹.

Mustafa Kemal Paşa, 30 Ocak'ta yazdığı cevapta Tevfik Paşa'nın durumu gerektiği şekilde algılamadığını, zamanın ehemmiyetine binaen padişahın ve hükümetin bir defa daha aydınlatılması için TBMM'ce kabul edilen Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu'nun maddelerini bildirerek bunlara “mugayir hareket etmeye imkan ve sâlâhiyet olmadığını” dikkatlerine sunmuş ve artık sürecin takibini hükümetin devraldığını belirtmiştir².

Bu noktada devreye İstanbul ile Ankara arasını bulmak üzere daha önce Bilecik'e gönderilen ve oradan Ankara'ya götürülen Ahmed İzzet Paşa'nın girdiği görülmektedir. İzzet Paşa, Tevfik Paşa'ya gönderdiği telgrafta hakiki vaziyet ve Ankara'daki ortam konularında kendisini aydınlatmak istediğini belirtmiştir. İstanbul'un işgal altında olmasının milletin haklarını ve menfaatlerini koruyamayacağı kanaatinin Anadolu'da yaygınlaştığını, iki heyetle konferansa gitmenin daha sonra İstanbul ve Ankara arasında kopmaya yol açacağını, Mustafa Kemal Paşa'nın telgraflarda belirttiği noktalardan vazgeçmeye yetkili olmadığını altını çizmiştir. İzzet Paşa, Anadolu'da isyanların bastırılarak kuvvetli bir ordu oluşturulduğuna dikkat çekerek Sevr'in lehimize tadiline imkân verecek müzakerelerin kesilmesine yol açmayacak şekilde davranılması gerektiğini belirtmiştir. Padişah, Meclisi tanırsa diğer hususlarda görüşmeler yapılabilir diyerek fırsatın kaçırılmaması için İstanbul'u uyarmıştır³.

Mustafa Kemal Paşa'nın 30 Ocak tarihli telgrafında belirttiği üzere bundan sonra muhatap konumunda TBMM Hükümeti olacaktır. İcra Vekilleri Heyeti Reisi Fevzi Paşa'da aynı gün gönderdiği telgrafta, öncelikle gelinen noktanın millet ve onun meşru temsilcisi TBMM Hükümeti'nin Sevr Anlaşması'nı “külliyyen reddetmesi” üzerine ortaya çıktığı tespit etmiştir. “Sevr muahede-i meş'ûmesini imzalamış bir heyetin varis-i hususisi olan heyetiniz murahhaslarının mülk ve millete nâfi şerait istihsal edebilmeleri gayr-i mümkündür” diyerek İstanbul Hükümeti'nin aradan çıkmasını istemiştir. Fevzi Paşa, konferansa katılacak Türkiye temsilcilerinin TBMM tarafından belirleneceğini, İstanbul'un eğer isterse müşavir ve gerekli vesikaları hazırlayıp heyete dâhil edebileceklerini, bu durumu İtilaf Devletleri'ne bildirmeleri gerektiğini İstan-

¹ İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921, s. 175.

² İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921, s. 176-177.

³ BOA, BEO, SYS, 34-64/IV-2_14; Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta “Tevfik Paşa'nın refik-i mesaisi olup Ankara'da bulunan Fevzi Paşa tarafından da bir telgraf yazılması faydalı olur zannında bulunduk” demektedir, Kemal Atatürk, *Nutuk* (1919-1927), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989, s. 379.

bul Hükümeti'ne teklif ile kabul etmemeleri durumunda sorumlu olacaklarını ihtar etmiştir¹.

Bu günlerde iki taraf arasında karşılıklı olarak sorumluluğu karşı tarafa atma esasına dayalı yazışmalar gerçekleştirildiği dikkat çekmektedir. Tevfik Paşa, 30 Ağustos'ta İzzet Paşa'ya ve sonra Mustafa Kemal ve Fevzi Paşa'lara yazdığı telgraflarda Avrupa siyasetindeki değişimin iyi değerlendirilmesi gerektiğini, tek başına Ankara'nın temsilcilerinin tanınmayacağı gibi konferansa da kabul edilmeyeceğinin anlaşıldığını belirterek, tarafsız olanların kazanılması diğerlerinin de en azından aleyhimize çevrilmemesi için Ankara'nın temsilcilerini hemen göndermesinde ısrarcı olmuştur. M. Kemal Paşa'ya da Anadolu temsilcilerinin davet edilmesinin aslında gelmeyecekleri düşünülerek yapılmış olduğunu iddia ile aslında taleplerinde ısrarın zemini olmadığını söylenmektedir. Tevfik Paşa, konferansa zamanında ve birlikte katılmazlar ise İstanbul ve boğazların elden çıkmasına ve İtilaf Devletleri'nin silah ve para yardımıyla Yunanların Anadolu'daki Türk unsurunu bir kat daha fazla kırmalarına yol açacağı yolunda uyarılmış, eğer mevcut durumda ısrar edilirse kendisinin yalnız gideceğini ve mesuliyetin Ankara'ya ait olacağını ihtar etmiştir².

Türkiye Büyük Millet Meclisinde Üslup Tartışmaları

Fevzi Paşa'nın 30 Ocak tarihli telgrafından sonra Tevfik Paşa'nın tek taraflı yazıları 8 Şubat 1921 tarihine kadar devam etmiş görünmektedir. Tabiidir ki bu durum TBMM'de tartışmalara konu olmaktaydı. Meclisin 4 Şubat 1921 tarihli gizli oturumunda yapılan konuşmalarda Londra Konferansı'na Ankara Hükümeti'nin de temsilci göndermesi hususu İcra Vekilleri Heyeti Reisi Fevzi Paşa tarafından gündeme getirilmiş, gönderilmesi düşünülen heyet üyeleri İcra Vekilleri Heyeti tarafından belirlenmiştir. Ankara Hükümeti'nin de iki temsilcisinin katılmasının şart olarak ortaya konması Meclisin mücadelesinin başarılı bir neticesi olarak görülürken bu süreçte İstanbul'a karşı son bir teklifin yapılması ve metninin Meclis başkanlık divanı tarafından yazılması kararı alınmıştır. Divanın hazırladığı mütavazatın Hamdullah Suphi Bey tarafından kaleme alınan metninde mebusların isteği üzerine birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Burada hemen belirtilmesi gereken husus Meclisin Tevfik Paşa'yı değil daha üstünü muhatap aldığıdır³.

¹ Atatürk, age, s. 178-179.

² BOA, BEO, SYS., 34-64/IV-2 Lef 15-18; *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk*, s. 179-181 Tevfik Paşa, bir yandan Ankara temsilcilerinin tek başına konferansa kabul edilmeyecekleri uyarısını yaparken diğer yandan, tanıma ile ilgili taleplerin konferansta olumlu netice aldıktan sonra "usulü daîresinde hal olunacak mesail-i dâhiliyeden" olduğunu belirtmekteydi.

³ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (TBMMGCZ)*, Cilt 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s. 403.

Hazırlanan teklif metninin içeriği Karesi (Balıkesir) Mebusu Basri Bey tarafından da eleştirilmiştir. Hamdullah Suphi Bey tarafından yazılan yazının iyi olduğunu ancak, “bu karar meclis-i muhteremin vicdan-ı müşterekini tespit edeceği için” meclis-i muhteremin sinesinde bulunan “bütün azanın ifrat, tefrit, itidal noktalarından hâiz olacağı hissiyat ve ruhiyatı ihtiva etmesi lazım geleceğini” hatırlatmıştır. Bu kararın bu üç noktada farklı düşüncelerde olan Türkiye halkının, milletimizin ve hatta bütün Müslümanların hissiyat-ı müşterekesini tamamıyla izhar edeceği için bu kararın o nokta-i nazardan meclisçe kemal-i itina ile tetkik edilmesi lazım geldiğinin” altını çizmiştir¹. Hazırlanan yazının lisanının müfrit olduğunu, bu haliyle efkâr-ı umumiye üzerinde lazım gelen tesiri yapamayacağını belirten Hasan Basri Bey’e katılan milletvekilleri de olunca metnin tartışması sonraya bırakılmıştır². Meclisteki her azanın hissiyatına tercüman olabilecek bir metnin ortaya çıkmasının ne derece imkân hârici olduğu dikkate alındığında, muhafazakâr milletvekillerinin İstanbul ile ilişkilerin kesilmemesi noktasında istedikleri neticeyi aldıklarını söylemek mümkün görünmektedir.

Mehmed Âkif Bey Kürsü’de

8 Şubat 1921 tarihli gizli celsede söz alan Heyet-i Vekile Reisi Fevzi Paşa, İstanbul ile haberleşmede cevabın Meclisçe verilmesi isteğinin gerçekleşmesinden şikayetle yanlış anlaşılmalara meydan vermemek için meselenin hallini talep etmiştir. Bunun üzerine söz alan Burdur Mebusu Mehmed Âkif Bey, Büyük Millet Meclisindeki en uzun konuşmasını yapmıştır. İstanbul’la aramızdaki sui tefehhümün kalkması bu ikiliğin bertaraf edilmesi için meclisin karar verdiğini, İstanbul’a yazılacak cevabın meclis tarafından son bir cevap olacağını hatırlatmıştır. Hazırlandığı daha önce ifade olunan müsvedde hakkında fikirlerini ifade etmiştir:

“Sadi; Şarkın en hâkim şairi Sadi der ki: İnsan daima doğru söylemelidir. Her söylediği doğru olmalıdır. Fakat her doğruyu her

¹ TBMMGCZ, s. 404.

² Mustafa Kemal Paşa’nın Nutuk’ta tarihsiz olarak zikrettiği telgrafname metni yukarıda zikredilen yazışmalara atfen Tefvik Paşa’nın memleketin bugünkü vaziyetini açıkça göremediklerini belirttikten sonra mütarekeden sonra İstanbul’da iki çeşit hükümetin var olduğuna dikkat çekilmekteydi. Damat Ferid Hükümetleri ki İtilaf Devletleri’ne tâbi, milletin mücadelesine karşı düşmanla iş birliği yapanlar ki müsait herkesi kullanarak milletin mücadelesini sekteye uğratmaya çalıştılar. İkinci tür hükümetler Tefvik Paşa kabinesidir ki esas olarak Anadolu müdafaasına taraftar olduğunu söylemekte ancak icraatta buna mani olmaktadır. Padişahise tahtına varıldığı hanedanın başkentini düşmanına bırakmama azminin tam aksine esir olmamaya çalışan milletin kendi eliyle bağlayarak düşmana teslim etmeye çalışmaktaydı. Telgrafta Sevr Anlaşması’nı Şûra-yı Saltanat’ta kabul edenlerin hiçbir hükmünün olmayacağı ortaya konmaktaydı. Ankara Hükümeti’nin “memleketin esir edilmiş, ihtiyarını kaybetmiş parçasını hür ve müstakil kısmına ilhak etmek istediğini, İstanbul’daki devlet adamlarının da bunun tersini yapmaya çalıştıkları ifade edilerek bunun kabul edilmeyeceği ilan ediliyordu. İstanbul için idari teşkilatıyla memleketi yöneten ordularıyla doğuda ve batıda düşmana haddini bildirerek barış yolunu açan meclisi tek heyet olarak tanımak tek yol olarak gösterilmektedir. Zira meclis zaten kendi heyetini gönderme kararı almıştır, beklenen şey sözle zaman geçirmek değil, uygulamadır. İfadeleriyle İstanbul’un kendilerine katılmasını bekledikleri ifade edilmiştir. Atatürk, age, s. 384.

yerde söylememelidir. Bendeniz o telgraf müsveddesinde bugün söylenilmesi muvafık olmayacak birçok hakikatler gördüm. İcap eden yerlerde gayet şedit bir lisanla ifade edilmiş. Eğer maksat itilafın temini ise bu lisan tahfif edilmelidir. Daha itilafcuyane yazılmalıdır. Biz metalibimizi bir lisanı mutedil ile bir uslubu leyyin ile ifade edersek ve onlar kabul etmezler ise o zaman mesuliyet ve vebal onların omuzlarına gider, kabul ederlerse iş bitmiş olur.”

diyerek daha ılımlı bir yaklaşım tavsiye etmiş ve bunun için de kendisinin hazırlamış olduğunu ifade ettiği bir metni okumuştur¹. Âkif Bey’in hükümetin hazırladığı metindeki ifadelerin doğruluğunu kabul ettiğini, ancak şimdi ifade edilmesinin zamanı olmadığını belirttiğine dikkat çekmek isteriz. Sert ifadelerin anlaşma zeminini ortadan kaldıracağına işaretlerle hafifleterek vebali üstlenmemek gerektiğini hatırlatmıştır.

Âkif Bey de Ankara ile İstanbul arasındaki haberleşmeden İstanbul’un “henüz gerek kendi vaziyetini, gerek Anadolu’nun vaziyetini lâıkiyla ihata edemediği kanaati”ndedir: Sevr Muahedenamesi’ni “milletin idam berati” olarak niteleyen Mehmed Âkif Bey, “milletin istiklalinin Sevr’in birkaç maddesinin düzeltilmesiyle temin olunamayacağını, Sevr’in büsbütün ortadan kalkmasına bağlı olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla “vaktiyle o muahedenameyi kabul edenlerin bugün konferansta lâzım gelen vak’ ü tesiri hâiz olamayacakları pek tabiidir” demektedir².

Mütarekeden beri devam eden ve istiklalin kurtarılmasına kadar devam edecek olan mücadelenin sayesinde lehimize bir durumun ortaya çıktığına dikkat çeken Mehmed Âkif, bundan bütün devlet kuvvetlerinin istifadesi şart iken İstanbul’un “hakayık-ı ahvale göz yumarak ruhtan ziyade şekil ile meşgul olduğuna” teessüfle işaret etmektedir. Zamanın geçmiş olayları tahlil ile uğraşmaya müsait olmadığını, memleketin bütün varlığı ayaklar altına alınmış, en tabii haklarını çiğnemişken yabancıların işgali altında baş bile kaldıramayan İstanbul’un bunu dikkate alarak davranması gerekirken makûs bir istikamet alması “cidden mucib-i teessüf” idi. Âkif Bey’e göre: “İstanbul nazarında henüz resmen âsi telakki edilen Anadolu bugün istiklali için, makam-ı hilafet ve saltanatın tahlisi için canla başla uğraşılıyor, düşmanların muhacematına göğüs geriyor, bu yolda kanını döküyordu”.

¹ TBMMGCZ, s. 410.

² TBMMGCZ, s. 410.

2.1. İstanbul Hâlâ Şekil ve Merasimle Uğraşıyor

Mehmed Âkif Bey, bu gerçekten hareketle; “Bugün söz sahibinin ancak Büyük Millet Meclisi’nin olması gerektiğini itiraf ve kabul etmek, aradaki yanlış anlaşılmalara bırakıp işleri Büyük Millet Meclisi’ne bırakmak Padişahın ve bütün memleketin iyiliği adına İstanbul için en öncelikli ve en lüzumlu, zaruri bir vazifedir” diyordu. Âkif’in ifadesinde millet ve İstanbul iki taraf olarak vardı ve İstanbul’un şekil ve merasimle uğraşması millet menfaati ve ümmetin işleriyle bağdaştırılamazdı. “Bugün millet vahdetini temin etmiş, meşru meclis ve hükümetini teşkil ile ordularını tanzim eylemiş, her türlü müdahalat-ı ecnebiyeden azade olarak tenfiz-i ahkâm ve kazada bulunmuş iken bütün bu şeraitten tamamıyla mahrum bulunan İstanbul’un halâ eşkâl ve merasim ile uğraşması menafi-i millet ve maslahat-ı ümmetle katiyen kabil-i telif değildir”¹ diyerek TBMM Hükümeti’nin haklılığını delillendirmekteydi.

Mehmed Âkif ve Hükümetin Arasındaki Fikir Ayrılığı

Mehmed Âkif Bey’e göre bu durumda İstanbul’un yapması gereken en mühim şey: “derhal BMM’nin meşruiyetini tasdik ve konferansa murahhas göndermek hakkının münhasıran bu meclise ait olduğunu ilan etmektir.”² Dikkat edilirse Mustafa Kemal Paşa ve Fevzi Paşa’nın yazılarında talep edilen Meclisi tanıma işi Mehmed Âkif Bey’in metninde Meclisin meşruiyetini tasdik şeklinde ifade edilmiştir. Büyük Millet Meclisi millet meselelerinde en yetkili kurum olarak teşkil edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, daha 24 Nisan’da yaptığı konuşmada; mücadele başarıya ulaştığında Halife/Padişahın alacağı konumu Meclisin belirleyeceğini açık biçimde ifade etmiştir. Tasdik etmek daha üst bir makamın kabulünü gösteren işlem olmak hasebiyle görüşlerin temelden farklılaştığını tespit etmek isteriz.

Mehmed Âkif Bey, iş birliği yapmamanın İstanbul’un her bakımdan devre dışı kalmasına yol açacağı tehlikesini dile getirerek İslam şeriatının buna katiyen izin vermediğinin altını çizmiştir. Bunun hilafında hareket “milletin halâsına set çekmek, tefrika ve inkisâma bâdi olmak, makam-ı hilafet ve saltanatı (papalık) gibi kuvva-yı maddiyeden mahrum ve gayrimeşru bir şekle sokarak ecnebilerin amâline bazı derekesine indirmek demektir. Buna ise şeriat-ı garra-yı İslamiye’nin katiyen müsaadesi yoktur.” Âkif Bey burada Meclisin ve ordusunun aynı zamanda Halifenin maddi kuvveti olduğunu düşünüyor olsa gerek ki, iş birliği yapmama durumunda bundan

¹ TBMMGCZ, s. 411.

² TBMMGCZ, s. 411.

mahrum ve dolayısıyla gayrimeşru duruma düşeceği uyarısını yapmaktadır. Bu fikirde olan devlet adamlarından Padişahı ikna etmek için çabalayanlar, açık açık hareketi gizlice destekleyip işgalcilerin her isteğine karşı direnmenin mümkün olduğunu söyleyenler de Padişahı ikna edememişlerdir¹. Bu yüce hilafet makamını meşru konumundan çıkarmaya Padişahın da yetkisi söz konusu olamayacaktır.

Âkif, İslam'ın müsaadesinin olmaması kadar Padişahın da buna hakkı olmadığını ihtar ediyordu. O, “Müslümanlık nazarında pek büyük bir mevki-i dinisi olan makam-ı muallâyı hilafeti vaz-ı meşruundan çıkarmaya hiçbir ferdin, hatta o makamı işgal eden zât-ı şâhânenin bile sâlâhiyeti olamaz” diyerek işin kişisel olmaktan çok daha etraflı bir mahiyet aldığını ihtar etmekteydi².

Burada mevcut durumu fıkhi açıdan da ele alan Âkif, Padişahın emirlerinin millet yararına olursa muteber ve itaate değer olduğunu, Padişahın şahsi arzu ve emirlerinin başka “ümmetin emini olmak haysiyetiyle deruhte buyurdıkları emanet-i hilafetten mütehasıl şahsiyet-i maneviyesinin iradesinin başka” olduğunu hatırlatmaktadır. Dolayısıyla Padişahın şahsi emellerinden sıyrılıp halife olmaktan kaynaklanan manevi şahsiyet namına milletin işlerinin gerektirdiği kararları vermek durumunda olduğunu, bunun da “icma-i ümmet mahiyetinde olan ve bir kuvve-i maddiyeye istinat eden BMM'nin şahsında tecelli ettiğini göstermekteydi”.

Mehmed Âkif, İslam Devleti'nin yaşaması ve kalıcı olması için gerekli şartları; asker hazırlama, sınırları koruma, hükmünü uygulama ve adaleti sağlama olarak sıralamaktadır. Bu görevleri tamamen iptal ederek hilafet makamını boş bırakan Sevr Antlaşması'nı kabule dinen izin verilemeyeceğine dikkat çekmektedir: “Malumdur ki din-i İslam'ın kıyam ve bekası için zaruri olan techiz-i cüyûş, sedd-i sugur, tenfiz-i ahkâm ve kaza şerait-i esasiyesini bilküllüye iptal ile makam-ı mânâyı hilafeti mühmel bir hale koyan Sevr Muahedesi'ni kabule cevaz-ı şer'i yoktur”. Mevcut şartlarda bu durumun devam ettiği de açıktır. “Şayet İstanbul'u böyle gayri meşru vaziyete sokan sebep cebr ü ikrah ise bugün o sebebin zail olduğu iddia olunamaz.”³ Burada önemli olan şey İslam'ın devamı için gereken işlerin ne olduğu ve kimin tarafından yapıldığıdır; diyerek acziyetlerini sebep olarak gösterdikleri

¹ Bunlardan birisi de Ahmet Reşit Rey'dir. Padişah onu “İngilizlerin kendisini ikna ettiklerini söyleyecektir” Bkz. Ahmet Reşit Rey, *İmparatorluğun Son Döneminde Gördüklerim Yaptıklarım (1890 – 1922)*, Hazırlayan Nur Özmel Akın, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 346-347.

² Mehmed Âkif Bey'in konuşması için bkz. *TBMM Gizli Celse Zabıtları I*, s. 411.

³ *TBMMGCZ*, s. 411.

zaman bu durumun devamı en azından o şartları ortadan kaldıranları tanımayı gerektirdiğini de mantıken izah etmektedir.

Bu durumda yapılacak şey ise gayet açıktır:

“Ecnebinin cebr ü ikrahiyla bütün şerait-i esasiye-i şer’iyesinden tecrit edilen mâkâm-ı hilafet ve saltanat için o şeraiti temin eden Büyük Millet Meclisi’ni derhal makam-ı celil-i hilafetin kuvve-i müeyyidesi olarak tasdik ve bu meclisin icma-i ümmet mahiyetinde olan mukarreratını kabul ile kendi vaz-ı meşruunu iktisap etmek bir vazife-i şer’iye olduktan başka...” Meclis-i hilafetin icra kuvveti olarak tasdik sayesinde kendini meşrulaştırması da şer’i bir görevdir. Böyle bir kabul aynı zamanda Osmanlı Hânedanı’nın Hilâfet mâkâmına sahip olmaya devam edebilmesi için de şarttır. “Bey-nelmüslimin büyük bir mevki-i ihtiramı bulunan Hanedan-ı Âli Osman’ın ilelebet bu mevki-i mümtazı muhafaza edebilmesi için de elzemdir.”¹

Görüldüğü üzere olabilecekler hakkında en açık öngörüler İslam esaslarına göre ortaya konmuştur. Hilafetin bile elden gitmesine kadar ihtimaller izah edilmiştir. Âkif bundan sonra İstanbul’a gelecek için güvence vermek ihtiyacı hissetmekte ve bir bakıma Meclisin gelecek uygulamalarını kontrol altına almayı mümkün kılacak bir teminat vermektedir. “Meclisin bugün ülkenin tam istiklali ve hilafet ve saltanatın kurtulmasını temin etmekten başka gayesi yoktur ve bunu her milletvekili ferdan ferdan yemin ile teyit etmiştir”. Dolayısıyla İstanbul’un manasız vesveselerle dışarıda milletin birliğini engelleyecek gayrimeşru tavır takınmasına “Büyük Millet Meclisi son derecede müteessiftir.”²

Mehmed Âkif Bey’in ifadesiyle bu gayrimeşru duruma son vermek ve fedakâr milletin kaderini idare eden BMM ile iş birliği yapmak dinî, millî, vatani vazifelerin en önde gelenidir. Bu bakımdan Âkif de kısmen Tevfik Paşa gibi düşünmektedir: “Ülke kurtarıldıktan, istiklal kazanıldıktan sonra iç meselelerdeki fikir ayrılıklarının halli pek kolay olup bugün konu edilmemesini” gerekmektedir. Odaklanılacak nokta, din ve milletin yüksek menfaatlerini düşünerek “derhal Büyük Millet Meclisinin meşruiyetinin kabul ve intihap ettiği murahhasların tasdik edilmesini bu suretle aradaki ikiliğin kaldırılmasıdır.” Burada Mehmed Âkif Bey’in Meclisin meşruiyetinin

¹ TBMMGCZ, s. 411.

² TBMMGCZ, s. 411.

kabul ve seçtiği temsilcilerin tasdikini gündeme getirmesinin başlangıçtaki ifadesinden farklılık arz ettiğini belirtmeliyiz. Orada Meclisin tasdiki istenirken sonuçta Meclisin meşruiyetinin kabul ve seçtiği temsilcilerin tasdik edilmesi suretiyle ikiliğin kaldırılması söz konusu edilmiştir.

Son söz olarak da “Kur’an’ın ve sünnet-i Resulün emri vechile devlet ve milletimizin ecanibe karşı yekpare bir bünyan-ı mahsus halinde tecelli ettirilmesinde selamet-i din ü devlet namına son defa olarak temenni ederiz”¹ diyerek mesajın alınmasını ümit etmektedir.

Mehmed Âkif Bey’in Teklifi Sonrasında Müzakereler

İstiklal Marşı şairinin teklifi mebuslar tarafından önemle değerlendirilmiştir. Mehmed Âkif’in bu teklifinden sonra söz alan Hamdullah Suphi Bey, zaten Meclis başkanlığı ile İstanbul arasındaki yazışmalarda söylenenlerin esasta Âkif Bey’in söylediklerinden farklı olmadığını ifade etmiştir.

3.1. Padişah ve Çevresi Uzlaşmamakta Sabit Fikirlidir

Hamdullah Suphi Bey, “müfrit bir hayırhahlıkla azami bir vatanperverlikle lazım gelen şeyi yapınız ve hatta yazılması gereken her şeyi yazınız, yine faidesizdir. İstanbul, saraydan başlayarak bütün sarayın nüfuzu altındaki eş-hasa varıncaya kadar öyle karanlık ve öyle dalalet içindedirler ki bunları akl ü mantığa ircaa imkân yoktur” diyerek kendisinin de başlangıçta uysallıkla işi halletmeyi istediğini ancak sarayın sonuna kadar gideceğine kâni olduğunu, akıl ve mantık dairesine gelmelerin imkân görmediğini ifade etmiştir².

Söz alan Muş Mebusu Hacı Ahmet Efendi, Âkif Bey’in fikirlerine iştirak etmekle beraber yaptığı durum tespitinde milletin büyük kısmının maddi ve manevi bağlarla bağlı olduğu Hilafet makamında bulunan Sultanın, Hilafetin hakkını yerle bir eden bir anlaşmayı tasdik ettiğini, milletin diğer kısmının ise şimdiki Halifenin iyiyi kötüden ayırmaktan, hükmünü ifâdan âciz olduğundan habersiz olduğunu ifade etmiştir. Bu durumda hem milleti aydınlatmak hem de Büyük Millet Meclisinin Türkiye halkını emperyalizm ve kapitalist tahakkümünden ve zulmünden kurtarmak, irâde ve hâkimiyetin millete ait oluşunu gerçekleştirmek için çalıştığını beyannamelerle millete anlatmalı ve Padişah da ikaz edilmelidir diyerek pratik bir tavır önermiştir.

¹ TBMMGCZ, s. 411.

² TBMMGCZ, s. 412.

Mersin Mebusu İsmail Safa Bey, henüz zamanı gelmemiş bir meselenin münakaşa edildiğini ihtar etmiştir. İki taraf arasındaki zihniyet farkının eylemlere de yansıdığını, İstanbul'un Anadolu'nun maksatlarından hep şüphe ettiğini, meşru görmediğini tespit ettikten sonra zamanı gelmediği için söylenmesini muvafık bulmadığımız birçok sözler söylenmesine rağmen İstanbul'un bildiğinden şaşmadığına dikkat çekmiştir. İstanbul, Anadolu'yu serbestçe suçlarken kendilerinin zamanı geldiğinde her türlü kararı vermekte serbest olacaklarını ancak şimdi bu meseleyi kurcalamanın memleket menfaatine uymadığını, kapanması gerektiğin ifade etmiştir¹.

İzmit Mebusu Hamdi Namık Bey diğer mebuslardan farklı olarak Âkif Bey'in teklifinin zararlı olduğunu iddia etmiştir. "Âkif Bey teklifinde; İstanbul'un Büyük Millet Meclisinin meşruiyetini tanımasını, Sevr'i kabul etmemesini, Hilafet ve Saltanat makamının bu feverana tabi olmalarını istiyor. Ancak yazışmalardan görüldüğü üzere Ankara muhatap olarak meclisi gösterdiği halde onlar kişileri muhatap alıyorlar. Büyük Millet Meclisinin meşruiyetini tanımıyorlar. Böyle bir heyetle bir daha konuşmak gereksizdir zaafıdır" diyen Hamdi Namık Bey, Hilafet ve Saltanat makamlarının vazifelerini hatırlatarak adım atılırsa gereğini yapmadıkları zaman artık geri dönülemeyeceğini, yani Padişahın hallinin lazım geleceğini hatırlatmıştır. Dolayısıyla heyet-i vekilenin cevabında şiddet varsa yumuşatılabileceğini, ancak Âkif Bey'in cevabının mücadelenin selameti açısından zararlı olduğunu belirtmiştir².

Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey, birkaç kelimeyi tashih ile Âkif Bey'in teklifinin gönderilmesine destek verirken, Bursa Mebusu Muhittin Baha Bey, iki tarafın zihniyetinin farklı olduğuna dikkat çekerek nasıl yazılırsa yazılsın İstanbul'un Anadolu'nun zihniyetini anlamayacağı kanaatini ifade etmiştir. Cevap yazılma kararı olduğu için Hamdullah Suphi ve Mehmed Âkif Bey'lerin bir şeyler hazırlayabileceklerini, Hamdullah Suphi'nin yazısını şiddet itibarıyla uygun görürken Âkif Bey'in cevabının da gayet iyi yazılmış olduğunu kabul etmiştir. Bu noktada zaaf gösterip Meclisin mevkiini küçültmemeliyiz kanaatini serdetmiştir³.

İstanbul Değil Millet Muhatap Alınmalıdır Yaklaşımı

Bu aşamada mebusların üslup konusundan muhatap konusuna dönmekte oldukları görülmektedir. Nitekim Emir Paşa (Sivas) Meclisin temsilcilerini

¹ TBMMGCZ, s. 412.

² TBMMGCZ, s. 413.

³ TBMMGCZ, s. 413.

gönderme kararı aldığına göre gereğini yapacağını, İstanbul'un düşmanların tesiriyle hareket ettiğini, mevkiini kaybetmek istemediğini tespit etmiştir. Yazışmaların şiddetli ya da mülayim olmasının neticeye tesir etmediği görüldüğünden bir şey söylememek, illa söylenecekse gereğini yerine getirmek mecburiyetinde olduğunu Meclise hatırlatmıştır. Yazışmaların millete yapacağı tesir göz önüne alınarak ilan edilebilecek tarzda yapılmasına özen gösterilmesini isteyen Emir Paşa, Tevfik Paşa'nın değil milletin muhatap alınması gerektiğine dikkat çekmiştir¹.

Mehmed Âkif Bey'in şahsiyeti, mebuslar tarafından dikkate alınması ve teklifinde yer alan maddelerin ehemmiyeti dolayısıyla Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa da söz alarak Âkif Bey'in teklifi üzerinde tenkitlerde bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul ile haberleşmelerin ehemmiyetli bir noktada durduğunu, Tevfik Paşa'nın son telgrafında Meclisin meşru vaziyetini kabul etmedikten başka tarih ve vicdan önünde mesul tuttuğunu hatırlattıktan sonra Meclisin cevap verilmesi kararına karşın bunun gecikmesinin mahzurlarına dikkat çekerek dört saat zarfında bile siyasi durumun değişeceğini ihtar etmiştir. Hükümet boş durmamıştır. Konferansa gönderilecek murahhaslar meselesini halletmiş ve harekete geçirmiştir. Bu karara uygun olarak İtilaf Devletleri'ne birtakım notalar verilmiştir. İstanbul ile yazışmalar karışıklığa uğramıştır. İstanbul, Ankara'daki Meclisi hiç tanımamıştır. Sadece "Âsi bir Mustafa Kemal tanıyordu. Ona da dedi ki, korkma ben seni affettim. Mukarreratı sabıkam mülğadır. Binaenaleyh meşru hükümet benim dedi ve tuttu, şuna buna emirler vermeye başladı."²

Bu aşamada artık "o günkü karar ile bugünkü karar değişmiştir efendiler" diyerek İstanbul'un hakiki vaziyetini kabul etmemesine, Meclisi muhatap almamasına tepki gösteren Mustafa Kemal Paşa, Tevfik Paşa'nın suçlamaları karşısında tarihe geçecek bir vesika olduğu için zaman geçmiş olmasına rağmen yüce Meclis millet namına son ve kat'i kararını tebliğ mecburiyetindedir şeklinde kanaatini belirtmiştir. Bu cevabın ya hükümetçe verilmesini, ya da bazı mebusların ifade ettiği üzere "ithamât karşısında tarihe geçecek bir vesika olması" hasebiyle uzun bir cevap söz konusu olursa Mehmed Âkif Bey'in teklifi üzerinde mühim düzeltmeler yapılması gerektiğini örnekleriyle göstermiştir.

¹ TBMMGCZ, s. 414.

² TBMMGCZ, s. 414.

Mustafa Kemal Paşa'nın Mehmed Âkif Bey'in Teklifine Yönelik Eleştirileri

"Biz Sevr muahedmesini kabul etmediğimizi ilan ettik ve bu azimde olduğumuzu birbirimize söylüyoruz" diyen Mustafa Kemal Paşa, "Âkif Bey'in cevabının başında Sevr Antlaşması'nın bazı maddelerini kabul etmektense Sevr Muahedesi'nin heyet-i umumiyesinin tadil edilmesi gerektiğini söylüyor. Bugün bunu Büyük Millet Meclisi'nin beyannamesinde zikretmek diplomatik bir hatadır" hükmünü ifade etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa devam ederek ikinci sayfasında yer alan "lehimize ortaya çıkan gelişmeden istifade için koşmak bütün kuva-yı devlet için bir vecibe-i hayatiye iken..." ibaresini de doğru bulmamaktadır. "Vaziyet böyle değildir efendiler. Elhamdülillah bizim vaziyetimiz iyidir. Muhtar vaziyette değiliz, koşma vaziyetinde de değiliz" tespitini yapmıştır. Yapılan teklifin ciddiyetine emniyet etmediklerinin altını çizerek "biz koşmuyoruz, fakat bazı hukukumuzu dünyaya ilan etmek için gidiyoruz" sözleriyle gidilecek yolun henüz başında olduğunu, Londra'da işlerin bitmeyeceğini dikkatlere sunmuştur¹.

M. Kemal Paşa, Âkif Bey'in Meclisin meşruiyetinin tasdik edilmesini istemesini de hatalı bulmuştur. "burada deniliyor ki bu meclis meşrudur. Sonra deniliyor ki "bugün İstanbul'un uhte-i hamiyetine düşen en mühim vazife derhal Büyük Millet Meclisi'nin meşruiyetini tasdik ve konferansa murahhas göndermek hakkının münhasıran bu meclise ait olduğunu ilan etmektir" sözüne mukabil "Efendiler bu meclis meşrudur ve bunun meşruiyetini kimseye tasdik ettirmek lazım değildir" tepkisini ortaya koymuştur. Meşru Meclisin meşru ve yetkili temsilcilerini göndermiş olduğunu hatırlatan Paşa, "heyetin Avrupaca tanınması için Tevfik Paşa'ya ricaya ihtiyacımız yoktur" tespitini yapmış ve "böyle bir şeyi beyannamemizde söylemek giden heyetin kıymetini katıyen sıfıra indirmek demektir" uyarısında bulunmuştur².

Mehmed Âkif Bey'in Saltanat ve Hilafetin durumunu izah ederken kullandığı Papalık tabirine de karşı çıkan Mustafa Kemal Paşa, "Makam-ı Hilâfet ve Saltanatın Papalık kelimesiyle heyetimiz tarafından ifade olunmasına bendeniz şahsen taraftar olamam" demiştir.

¹ TBMMGCZ, s. 414.

² TBMMGC, s. 415; Gerçekten de Hariciye Vekili Bekir Sami Bey başkanlığında, Hüseyin (Gerede), Zekai, Yunus Nadi, Cami (Baykurt), Sırrı (Benlioğlu), Mahmud Esat (Bozkurt), Niyazi ve Yüzbaşı Yümnî Bey'lerden oluşturulan Ankara heyetine muhasip olarak Muvaffak (Menemencioğlu), gazeteci olarak Ruşen Eşref'ten (Ünaydın) oluşan heyet Roma'ya gönderilmişti. Görüşmelerin ayrıntısı için bkz. *Hüseyin Gerede'nin Anıları*, Haz. Sami Önal, Literatür Yayınları, İstanbul, 2002, s. 211-216.

Mustafa Kemâl Paşa, Âkif Bey'in konuşma notlarının altıncı sayfasındaki "Sevr Muahedesi'nin kabulüne cevaz-ı şer'i yoktur, edilirse hilafet makamını boş hale getirir" ibaresini de tasvip etmeyerek dikkatli olmaya davet etmiştir.

Hâlbuki Sevr Muahedesi kabul edilmiş ve mâkâm-ı hilafeti mühmel (boş) bırakmıştır diyen Paşa, Saltanat Şûrâsı'nda Padişahın bizzat ayağa kalkmasının kabul manasına geldiğini ifade ile bunu kabul etmenin mâkâm-ı hilafetin boşaltılmış olduğunu itiraf etmekle eşdeğer olduğuna dikkat çekerek anlatarak kendilerinin henüz bunu itiraf etmek istemediklerini dile getirmiştir. Mehmed Âkif Bey'in söylenilmesi muvafık olmayacak birçok hakikatler gördüm dediği yer burası olmalıdır. Zira o da en az diğerleri kadar Saltanat Şûrâsı'nda Padişahın ayağa kalkmasının kabul manasına geldiğini bilmek durumundadır. Zaten o toplantıdan sonra hükümetin temsilcileri gidip Sevr Antlaşması'nı imza etmişlerdir.

Âkif'in teklifinin sonundaki bir tenakuza işaretle; "Zât-ı Şâhâne'den Büyüyük Millet Meclisi'nin tasdiki talep ediliyor. Evvelki başka mânâ idi bu da başka bir mânâdadır. Hâlbuki efendiler biz Zât-ı Şâhâne İstanbul'da düşman süngüsü altında iradesini kullanmaya gayrı muktedir, yani esirdir dedik. Binaenaleyh bizim meclisimizi bir esir tasdik edemez" tepkisiyle Meclis söyleminin tutarlı olması gerektiğine dikkat çekmiştir. "Olsa olsa o zat meclisi kabul ettiğini ve tanıdığını, dikkatle yazılmak lazım geleceğine dair bir fikir vermek için söylüyorum. Tanımak başkadır, tasdik etmek başkadır" sözleriyle ise ilk teklifteki isabete işaret etmekteydi.

Önce dışarıya karşı esasta anlaşıp iç işlerinde sonra kolaylıkla anlaşılabilirliğinin ifadesini de yanlış bulan Mustafa Kemal Paşa, kişiler arasında pazarlık olabileceğini ancak burada bir millet ile bir şahsın konuştuğunu, bir pazarlık söz konusu olamayacağını ifade etmektedir. Meclisin meşruiyet üzere, akıl ve mantık üzerinde olarak azm ü imanında şüphe olmadığını tekrar etmiştir. Cevap metninde ikilikten söz etmenin de yanlış olduğunu vurgulayan paşa, bunun siyasi bir ifade olmadığını, zira Anadolu'nun birlik halinde olmasına karşın ikiliği İstanbul'un iddia ettiğini belirterek bunu yazmanın İstanbul'un bakış açısını kabul manasına geleceğine dikkat çekmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu esaslar üzerine kararların tespit edilerek Heyet-i Vekile'ye verilmesini ve onun tarafından tebliğ edilmesini teklif etmiştir¹.

¹ TBMMGCZ, s. 415.

Bu noktada müzakereler kâfi görülmüş, İkinci Reis Vekili Hasan Fehmi Efendi, cevap yazılmasının kabul edildiğini belirtmiştir. Son olarak Mehmed Âkif Bey'in yakın dostu Karesi Mebusu Hasan Basri Bey müzakere usulü hakkında söz almıştır. Mehmed Âkif Bey'in teklifinin kabulünü istediğini zımnen söylediği bir değerlendirme yapmıştır. Hasan Basri Bey de “akıl ve mantıktan uzak olduğunu bildiğimiz İstanbul'a karşı değil, zâhirde ona karşı, hakikatte efkâr-ı umumiyye karşı telkinât yapmağımız lâzımdır” diyerek muhatap meselesine dikkat çekmiştir. Dünyada tenkitten kolay şey yoktur, diyerek eleştirinin değil neticenin ortaya konmasına yönelik bir faydacı yol teklif eden Hasan Basri Bey, “ruh ve esas itibariyle bir şey yazılmasına Heyet-i Umumiyenizce karar verildikten sonra zannederim ki bunun infazı lâzımdır” neticesine ulaşmıştır. Âkif Bey'in teklifine desteğini ise şöyle dile getirmiştir. “İstanbul'dan ziyade, ey millet, ey Âlem-i İslam; işte biz şunu yazdık. Bu rezil İstanbul zihniyeti bunu bile kabul etmiyor. Hatta bu Âlem-i İslam'ın şairi tarafında yazılmıştır diye propaganda edilecek olursa gayet iyi tesir yapacaktır.”¹ Reis, bu teklif üzerine yeniden müzakerenin kifayetine dair oylama yaptırmıştır. Dikkate değer bir şekilde İstanbul'a Meclis tarafından cevap yazılması hakkındaki önceki kararın muhafaza edilip edilmediğini oya sunmuştur. Bir şey yazılmaması kararı alınarak mesele kapatılmıştır².

Netice

Mustafa Kemal Paşa'nın safha safha uygulamaya koyulduğunu ifade ettiği Türk İnkılâbı'nın silahlı mücadelenin sonunda alınacak sistem değişikliği kararlarının aslında içerik olarak daha mücadelenin başında gündeme geldiğini gösteren bu tartışmalar Büyük Millet Meclisinin her hususu irdelediğini göstermek bakımından önemlidir.

Diğer taraftan Büyük Millet Meclisi içindeki muhafazakâr gruba dâhil olduğu bilinen Mehmed Âkif Bey'in de aynı hakikatleri biraz daha yumuşak bir ifade ile ortaya koyarak netice almak yanlısı olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte Padişah ile Büyük Millet Meclisi arasında kurulacak ilişkinin tanımak şeklinde olması gerektiği yaklaşımı, Mehmed Âkif Bey de tasdik etmek şeklinde dile getirilmiştir. Bunun önemli bir yaklaşım farkı olduğunu not etmeliyiz.

¹ TBMMGCZ, s. 416.

² TBMMGCZ, s. 416. Bursa Mebusu Operatör Emin Bey de İstanbul ile yazışmayı kesinlikle kesmeye karar vermeksizin yalnız sükût ile mukabele edilmesini teklif etmiştir. Bkz. TBMMGCZ, s. 416.

Mehmed Âkif Bey'in yaşadığı dönemdeki Osmanlı Padişahları hakkındaki olumsuz kanaatleri Sırat-ı Müstakim Dergisi'nde olduğu kadar yakın dostlarından Mithat Cemal Kuntay'ın da şahitliğiyle ortadadır¹. Dolayısıyla buradaki tasdik isteği daha üst kurum olarak kabul ettiği Hilafet ve Saltanat makamını iş birliğine cezbetmek ve bir an evvel netice almak gayretine yönelik olarak görülebilecek mahiyettedir.

Bununla birlikte Sevr'in imzalanmış olmasının hiçbir şekilde kabul edilir tarafı olmadığını belirttikten sonra bu teklifleri Meclis adına dile getirmesi Mehmed Âkif Bey'in geleneksel dinî kurumlardan mümkün ise vazgeçmeme anlayış ve arayışının bir neticesi olarak da değerlendirilebilir.

Buna mukabil Meclisi ve kararlarını en yüksek irade olarak kabul ederek yola çıkmış olan Mustafa Kemal Paşa'nın bu ast üst ilişkisi durumuna tepki vermesi son derece anlaşılır bir tutum olarak görülmelidir.

Diğer taraftan Padişahın Meclisi kabul ile hilafetin icra gücü olarak ilan etmesi teklifinin TBMM yönetiminin de dikkatini çeken bir girişim olduğunu tahmin etmek zor değildir. Ancak Hamdullah Suphi Bey'in dediği gibi bu aşamada Padişah ve Hükümetinin bunu fark edebilecek durumda olmadıkları da aşîkârdır.

Nihayet Büyük Millet Meclisi üyelerinin tercih ettikleri yöntemde farklılıklar olsa bile esasta ülkenin düşman işgalinden kurtarılmasında ve İstiklal Harbi'nin menfaatini gözetmede aynı safta olduklarını ifade etmek doğru olacaktır kanaatindeyiz.

¹ "Âkif üç padişahıtan Reşad'a kızıyor, Hamid'den iğreniyor, Vahdettin'e hem kızıyor hem iğreniyordu" İkinci Meşrutiyet'in ilanı döneminde Abdülhamid'i gördüğü andaki tepkisi ve ayrıntılar için bkz. Mithat Cemal Kuntay, *Mehmed Âkif Ersoy, Hayatı-Seciyesi-Sanâtı*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2020, s. 250-251.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri¹

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, (BOA)

Resmî Yayınlar²

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (TBMMGCZ), Cilt 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.

Kitaplar

Atatürk, Mustafa Kemal, Nutuk (1919-1927), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989.

Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2003.

DÜZDAĞ, M. Ertuğrul (1991), "Mehmed Âkif Ersoy, Hayatı ve Eserleri", Safahat, Eski ve Yeni Harflerle Tenkitli Neşir, Haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İz Yayıncılık, İstanbul.

DÜZDAĞ, M. Ertuğrul (1987), Mehmed Âkif Hakkında Araştırmalar, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul.

Hüsrev Gerede'nin Anıları, Haz. Sami Önal, Literatür Yayınları, İstanbul, 2002.

İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921, Der. Ali Satan, Çev. Sevtap Demirci, Tarihçi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011

KUNTAY, Mithat Cemal, (2020), Mehmed Âkif Ersoy, Hayatı-Seciyesi-Sanatı, Alfa Yayınları, İstanbul.

REY, Ahmet Reşit (2014), İmparatorluğun Son Döneminde Gördüklerim Yaptıklarım (1890- 1922), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

¹ Arşiv belgelerinin ayrıntılı künyeleri dipnotlarda verilmiştir.

² Resmî yayınların ayrıntılı künyeleri dipnotlarda gösterilmiştir.

BASIN, KUVA-YI MİLLİYE VE İSTİKLAL MARŞI BAĞLAMINDA MEHMED ÂKİF-HASAN BASRİ DOSTLUĞU

Mustafa ÖZSARI*

20. yüzyılda Türk kültür ve edebiyat hayatının etkili isimlerden birisi olan Mehmed Âkif Ersoy (1873-1936), İstiklal Marşı ve Safahat şairi, fikir adamı ve mütercim yönüyle tanınmaktadır. Yurdun çeşitli bölgelerinde bir süre profesyonel işi olan baytarlık mesleği ile iştigal eden Âkif, 1908'de II. Meşrutiyetin ilanından sonra dergi yayıncılığı, şiir yazımı, inceleme ve araştırmaya dayalı yazılar, çeviri vb. alanlarla ilgilenmiştir. Bir süre Teşkilat-ı Mahsusa'da çalışan Âkif, aynı zamanda istihbaratçı yönüyle dikkati çekmektedir. Mehmed Âkif ile hemen aynı dönemde yaşayan Hasan Basri Çantay (1887-1964) ise gazeteci, siyasetçi ve din âlimi yönüyle öne çıkmış bir kültür adamıdır. Biri Balıkesir'de diğeri İstanbul'da yetişen bu iki isim, uzun süreli dostlukları, ortak idealleri ve müşterek çalışmalarıyla kültür, sanat, siyaset ve edebiyat hayatımızda epeyce etkili olmuştur.

Mehmed Âkif ile Hasan Basri'nin dostluğunun birbirini seven sıradan iki insanın arkadaş olmasının ötesinde bir anlamı vardır. Her ikisi de eğitimlerini Abdülhamit döneminde modern usullerle eğitim veren yeni mekteplerde tamamlamıştır. Ardından kendilerini vatandaşları oldukları devletin ve içinde yaşadıkları toplumun hizmetine adanmışlardır. Bu iki münevver, toplum yararına çalışma arzusu, içlerindeki sonsuz vatan sevgisi ve dine bakışları ile sadece kendilerinin değil; Türk milletinin kaderinin belirlenmesinde belirgin bir etkiye sahip olmuşlardır. Mehmed Âkif ile Hasan Basri'nin dostluklarının kültür hayatımıza etkisini dört dönemde değerlendirmek mümkündür. Bunlar; 1. gazete ve dergi yayıncılığı, 2. başta Balıkesir olmak üzere Batı Anadolu'da

* Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

istiklal fikrinin oluşması ve derinleşmesine katkıları, 3. İstiklal Marşı'nın yazılış süreci, 4. dinî ve ilmî çalışmalardır. Her biri ayrı bir döneme karşılık gelen bu çalışmalar bilinmeden ne Mehmed Âkif'i ve Hasan Basri'yi anlamak ne de İstiklal Marşı'nın anlamını ve değerini tespit etmek mümkündür.

Yaklaşık 20 yıldır genelde yerel kültür, özelde yerel edebiyat araştırmalarına ilgi duydum. Bu kapsamda yerel kültür merkezlerinde gelişen kültürel hareketliliğin merkezî otoritenin bulunduğu genel kültür merkezlerini etkileyip etkilemediğini, eğer etkiliyorsa ne ölçüde ve hangi konular çerçevesinde etkilediğini sorguladım. Bu sorgulamalara bir cevap bulabilmek için, araştırmaya ve incelemeye dönük çalışmalarımı büyük ölçüde 19. yüzyılın ikinci yarısı ile ve 20. yüzyılın ilk yarısında Balıkesir'de gelişen basın, edebiyat, bilim, siyaset vb. alanlara yoğunlaştırdım. Araştırmalarımı, ilk olarak Batı Anadolu'nun önemli kültür merkezlerinden birisi olan Balıkesir'in II. Abdülhamit dönemindeki sosyal, kültürel ve edebî durumu ele alarak başladım. 19. yüzyılda Balıkesir'deki kültürel hareketliliğe dair elde ettiğim bulgular, Şemsettin Sami Bey'in *Kâmus'ul-Âlâm*'da Balıkesir için ifade ettiği *Âlimi bol bir memlekettir* hükmünü doğrular nitelikteydi. Hatta Mehmed Âkif'in kadim ve aziz dostu Hasan Basri Bey'in doğduğu ve eğitimini aldığı yıllarda Balıkesir; kültür, sanat, bilim ve edebiyat bakımından İzmir, Bursa vb. vilayet merkezleriyle yarış hâlindeydi. Nitekim 1887'de hazırlanan *Karesi Vilayet Salnamesi*'ne bakılırsa, Hasan Basri'nin doğduğu şehirde 21 medrese, bir idadî-i mülkî (lise), dört tane rüştiye (ortaokul), çok sayıda iptidaî mektebi (ilkokul), dört tane kütüphane, bir tane matbaa etkin olarak çalışmaktaydı. Bütün bu kurumlar doğal olarak Balıkesir'in kültürünü etkilemiş, şehri bölgenin bir kültür, sanat ve edebiyat merkezi hâline getirmiştir.

Sosyal ve kültürel açıdan belirgin bir altyapıya sahip olan Balıkesir'deki sanat, gazetecilik, edebiyat vb. alanlardaki çalışmalar, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ortaya çıkan özgürlük ortamı sayesinde biraz daha gelişme imkânı bulmuştur. Buna bağlı olarak şehirde pek çok gazete ve dergi yayımlanmış, bu gazete ve dergiler etrafında sayısız bilim, kültür ve sanat adamı yetişmiştir. Meşrutiyet döneminde Balıkesir basın hayatının en etkili, en renkli, en derin simalarından birisi Çantayzâde Hasan Basri'dir. Hasan Basri gerek gazeteciği, gerek şehirdeki siyasal mahfillerdeki etkinliği, gerekse yazdığı yazılarla bu dönemde sadece Balıkesir ve çevresinde değil aynı zamanda İstanbul'da da tanınan bir isim hâline gelmiştir. Aynı dönemde Mehmed Âkif de *Sırat-ı Müstakîm* ve *Sebilürreşat* dergileri etrafında yazdığı yazılar, yayımladığı şiirler ve İstanbul medreseleri ile modern usullerle eğitim verilen yeni okullarda verdiği derslerle sadece İstanbul'da değil, İmparatorluğun kültür merkezlerinin hemen tamamında tanınmıştır. Biri yerel düzeyde, diğer genel

düzeyde epeyce etkili olan Âkif ve Hasan Basri, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra tanışmak suretiyle uzun yıllar sürecek olan bir dostluğun temelini atmışlardır.

Mehmed Âkif ile Hasan Basri'nin dostluğu, Türk kültür, sanat ve siyaset hayatını daha önce eşi benzeri görülmedik bir şekilde etkilemiş ve bu iki isim birbirini karşılıklı olarak etkilemiştir. Dahası bu iki ismin dostluğu, bir bakıma yerel kültür ve yerel anlayışın merkezi kültür ve merkezi anlayışla nasıl bir etkileşimi girdiğini, birbirini nasıl yönlendirdiği ve toplum için nasıl anlamlı neticeler ortaya çıkardığını göstermesi bakımından da hayli dikkat çekicidir.

Görüldüğü gibi, Mehmed Âkif ile Hasan Basri'nin dostluğu bilinenlerin aksine sadece Ankara'da Tâcettin Dergâhı ile sınırlı değildir. Bu dostluğu, 1908 yılında Meşrutiyet'in ilanı sürecine kadar indirmek mümkündür. Genel olarak bir fikir vermesi açısından söylemek gerekirse, Mehmed Âkif'in ve Hasan Basri'nin 1908-1918 yılları arasındaki dostluğu meslekî ve ideolojik yakınlıkla ilişkiliyken, iki isim, 1918-1920 yıllarında doğrudan cephede ve cephe gerisinde omuz omuza vatani savunurken karşımıza çıkmaktadırlar. 1920-1922 yıllarında ise cephedeki dostluk siyasal bir ideal birliğine dönüşmüş, böylece İstiklal Marşı'mız ortaya çıkmıştır. Buna karşılık 1923'te Cumhuriyet'in ilanından sonra Mehmed Âkif-Hasan Basri dostluğu ilmî çalışmalar ve müşterek idealler doğrultusunda yürümüştür. Aşağıda ilk olarak Mehmed Âkif ve Hasan Basri'nin dostluklarının ilk aşamasını oluşturan Meşrutiyet dönemi müşterek faaliyetleri üzerinde durulacaktır.

Meşrutiyet Dönemi: Meslekî Müstereklikler

Daha önce belirttiğimiz gibi Hasan Basri ile Mehmed Âkif Bey'in tanışmaları II. Meşrutiyet'in ilanından sonra gerçekleşmiştir. 23 Temmuz 1908'de milletvekili seçimlerinin yapılacağına ve Meclis-i Mebusan'ın yeniden açılacağına dair padişah emrinin gazetelerde ilanından 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasına kadar geçen süre tarihte Meşrutiyet dönemi olarak bilinmektedir. Meşrutiyet dönemi Türk tarihi içinde siyaset, basın, felsefe, edebiyat vb. pek çok alanda çok sesliliğin, çok renkliliğin ve zıtlıkların bir arada bulunmasının tipik bir örneği olara görülmektedir. Nitekim Meşrutiyet döneminde birbirine zıt fikirler ortaya çıkmış; bu fikirleri destekleyen çok sayıda gazete, dergi, kitap vb. yayımlanmıştır. Ayrıca yine bu dönemde merkezî otoritenin bulunduğu İstanbul'un yanı sıra taşra şehirlerinde de pek çok gazete ve dergi neşredilmiştir.

Balıkesir, Meşrutiyet döneminde basın hareketliliği bakımından dikkati çeken yerel kültür merkezlerinden birisidir. Bu dönemde Balıkesir’de basın hareketliliği deyince akla ilk gelen isim Çantayzâde Hasan Basri’dir. 1908-1918 yılları arasında Balıkesir’de 7 ayrı gazete yayımlanmıştır. Bunlardan *Nasihat*, *Balıkesir*, *Yıldırım*, *Karesi* ve *Ses* gazeteleri doğrudan Hasan Basri Bey ile ilgilidir. Bir vilayet gazetesi olan *Karesi*’yi devlet adına çıkaran Hasan Basri, diğerlerini ise büyük ölçüde şahsî teşebbüs olarak yayımlamıştır. Bütün bunlar, yaklaşık on yıllık sürede Balıkesir basınını Hasan Basri Bey’in yönlendirdiğini ortaya koymaktadır.

Hasan Basri Bey, gazetede işleri sebebiyle sık sık İstanbul’a gitmiştir. O, İstanbul basın yayın çevresiyle de tanışma imkânı bulmuştur. Hasan Basri yıllar sonra yazacağı *Âkifnâme* başlıklı eserinde, Mehmed Âkif ile Âkif’in *Sırat-ı Müstakîm*’in başyazarı olduğu dönemde, 1908’de İstanbul’da tanıştığını ifade eder. Hasan Basri Bey’in *Sırat-ı Müstakîm*’in genel merkezini ziyaretiyle gerçekleşen bu tanışmadan sonra, bu iki ideal adamı çeşitli vesilelerle sürekli bir araya gelmişler, mücadelelerini müşterek olarak devam ettirmişlerdir. Âkif ile Hasan Basri’nin bu dönemde kurdukları dostluğu iki fikir adamı ve yayıncının dostluğu olarak değerlendirmek mümkündür. Fakat Hasan Basri’nin tek başına çıkardığı *Ses* gazetesiyle birlikte, Hasan Basri- Mehmed Âkif dostluğu yeni bir boyuta geçmiştir. Mehmed Âkif ile Hasan Basri’nin siyasal ve ideolojik açıdan bazı ortak yönlerine işaret ettiği için, *Ses* gazetesini ayrıntılı olarak ele almakta yarar vardır.

Balıkesir’in güçlü sesi olarak tanımlanan *Ses* gazetesinin 1. sayısı 17 Teşrinievvel 1334/1918, 22. ve son sayısı 13 Mart 1335/1919 tarihinde çıkmıştır. Müslümanların menfaatlerini savunmak amacıyla çıkarıldığı ifade edilen *Ses*, aynı zamanda Balıkesir’de Kuva-yı Milliye düşüncesinin ortaya çıkmasında ve geniş kitleler tarafından benimsenmesinde öncü kabul edilen bir süreli yayındır. Yayın çizgisi, içeriği, yazar kadrosu, okur kitlesi ve yaygınlığı gibi özellikleriyle, *Ses* gazetesi Mehmed Âkif ile Hasan Basri Bey’in dostluğuna dair bazı önemli ipuçları içermektedir.

Hasan Basri, gazetenin ilk sayısında *Gideceğimiz Yol* başlıklı bir yazı yayımlar. Muharrir, söz konusu yazısında mütareke döneminde Balıkesir ve çevresinde ortaya çıkan asayiş ve kamu düzenindeki bozuklukları geniş bir vukufu anlatmıştır. Ardından Hasan Basri aynı makalesinde *Ses* gazetesinin asıl amacını şu cümlelerle ifade eder:

“... Hülâsa, ortalık o derece dumanlaştı ki bunlara seyirci kalmak doğru olmazdı. Artık bir sesin çıkması, haksızlıklara, zulümlere, ah-

laksızlıklara karşı bağırması, son kerteye gelen zavallı Müslümanların çarelerini araştırması lâzım ve farz idi. Onun gideceği, yürüyeceği ana yol şudur: Ahlâk yolu. Evet, gazetemiz yolunu şaşıran dindaşlarına pürüzsüz ve doğru yolları göstermek, fenalık edenlerle insanca, kardeşçe uğraşmak, ezilen zavallılara dert ortağı olmak işini gösterecek ve bu yolunda yürürken uğrayacağı engelleri gücünün yetiği kadar -tabii- kaldırmaya uğrayacaktır.”

Yukardaki pasajda Türklükten hiç söz edilmemesi, sadece Müslümanlık ve ahlak kavramlarının vurgulanması altı çizilmesi gereken bir düşünüş biçimidir. Burada esasen Ses’in sahibinin *Sebilürreşat* başmuharriri ile Müslümanlığa bakış ve ahlak anlayışı bakımından müşterek idealleri paylaştığını söylemek mümkündür. Daha açık bir ifadeyle Meşrutiyet döneminde Hasan Basri ve Mehmed Âkif, dönemin önemli ve yaygın ideolojilerinden birisi olan İslamcılık ideolojisini benimsemiş gibi görünmektedirler. Nitekim gazetenin yazı kadrosu içinde Mehmed Âkif’in de bulunması, hatta Mehmed Âkif’in *Ye’s ve Bedbinlik* başlıklı makalesinin Ses gazetesinde yayımlanması da bu iki ismin dostluklarının ideolojik temele doğru evrildiğini gösterir. Fakat bölgedeki Müslümanların güçlü sesi olmayı arzu eden Ses gazetesi 13 Mart 1919’da çıkan 22. sayısından sonra, İngilizlerin telkini ve Osmanlı Hükümeti’nin müdahalesiyle kapatılmış, böylece Balıkesir’in Müslümanlık adına bu güçlü sesi susturulmuş, Hasan Basri Bey ve Mehmed Âkif bu defa de Millî Mücadele’ye doğrudan katılmışlardır.

Kuva-yi Milliye Dönemi: Vatan Savunması

Bilindiği gibi, 30 Ekim 1918 günü Osmanlı Devleti açısından Birinci Dünya Savaşı’nı sona erdirecek olan Mondros Mütarekesi imzalanmıştı. Bu mütareke, esasen Osmanlı Devleti topraklarının büyük ölçüde paylaşımını ve Osmanlı Devleti’nin yeryüzünden tamamen silmesini amaçlayan bir anlaşmaydı. Mehmed Âkif Mondros Mütarekesi’nin imzalandığı günlerde Şeyhülislamlık makamına bağlı *Darü’l-Hikmet-i İslamiye Cemiyet*’ne başkâtip olarak atanmıştı. Mehmed Âkif isteseydi; İstanbul’da kalır, maaşını alır, ailesiyle rahatça yaşayabilirdi. Fakat mütarekenin imzalanmasından yaklaşık altı ay sonra, alelade insanlar tarafından pek de beklenmeyen bir şey oldu. Mütareke şartlarında belirtilmemesine rağmen, Yunan orduları 15 Mayıs 1919’da İzmir’i işgal ettiler. Yunan işgali kısa sürede Batı Anadolu bölgesine genişlemeye başladı. Bu haksız işgal hareketleri vatansever bir şair olan Âkif’i ve onun Balıkesirli dostu Hasan Basri Bey’i derinden etkilemiş ve bu iki ideal adamı hiç düşünmeden vatani savunma mücadelesine katılmışlardır.

İzmir'in işgalini takip eden günlerde vatan savunmasına yönelik çalışmaların Balıkesir ve çevresinde yoğunlaşması, Mehmed Âkif'i de umutlandırmıştır. Bunun üzerine Mehmed Âkif hiç düşünmeden değerli arkadaşının memleketi olan Balıkesir'e gelmiş; böylece Mehmed Âkif-Hasan Basri dostluğunun ikinci aşaması olan vatan savunması ve siyasi birliktelik süreci başlamıştır.

Mehmed Âkif, Balıkesir'de filizlenen Millî Mücadele'ye katkı sağlamak için 1919 ve 1920 yılının ilk yarısında birkaç defa Balıkesir'e gelmiştir. Balıkesir'de ve Edremit bölgesinde çeşitli temaslarda bulunan şairin, Balıkesir'deki en önemli etkinliklerinden birisi 1920 yılı Ocak ayında Zağnos Paşa Camii'nde verdiği meşhur vaazdır. Mehmed Âkif Balıkesir'de sadece Hasan Basri ile irtibatla değildir. Abdülgafur Hoca (İştin), Mehmet Vehbi Bey (Bolak), Maarif Müdürü Sabri Cemil Bey gibi Balıkesirli Kuva-yi Milliyecilerin yanı sıra Ruhi Naci (Sağdıç), Pelitköylü Cavit Bey gibi Edremit ve Burhaniyeli vatanseverlerle de temasa geçmiştir. Aynı zamanda Teşkilat-ı Mahsusa elemanı olan Mehmed Âkif, söz konusu temaslarda Edremit ve Balıkesir halkını Kuva-yi Milliye Teşkilatı etrafında toplanmaları için telkin ve teşvik etmiştir. Bu temaları esnasında Hasan Basri dışında Balıkesir'de başkaca kalıcı dostluklar edinen Âkif, ülkenin kurtuluşundan sonra Mehmet Cavit Bey'in köyü olan Burhaniye/Pelitköy'e yerleşmeyi de düşünmüştür.

Mehmed Âkif'in Kuva-yi Milliye'nin merkezi olan Balıkesir'e geliş gidişlerinin ve Balıkesir'deki etkinliklere katılmasının İstanbul Hükümeti'nin dikkatini çekmemesi için azamî çaba sarf edilmiştir. Nitekim gerek Balıkesir'de Kuva-yi Milliye teşkilatının bir gazetesi olan *İzmir'e Doğru* gerekse bir vilayet gazetesi olan *Karesi* gazetelerinden Mehmed Âkif'in Balıkesir'e gelişi ile ilgili haberler verilirken, *Âkif'in Balıkesir'e Sebilürreşat dergisine abone bulmak için geldiği* ifade edilmiştir. Doğal olarak burada asıl amaç, dergiye abone bulmak değil, yöre halkının Kuva-yi Milliye'ye bakışını tespit etmek, olumsuz bakış açısına sahip olanların bu tavırlarının değişimine katkıda bulunmaktır.

Mehmed Âkif'in 1920'li yılların başlarında Balıkesir'e gelmesi manalıdır. Çünkü O zaman Balıkesir Cephesi, Yunan ordusunun Anadolu'da ilerleyişinin durdurulması veya en azından yavaşlatılması açısından oldukça önemlidir. Balıkesir bölgesinde, Mehmed Âkif'in de katkılarıyla, özellikle dindar kesimin desteğinin alınması Balıkesir Kuva-yi Milliyecilerinin daha da güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla Mehmed Âkif gibi başta dindar kesim olmak üzere, toplumda hemen herkesin saygınlığını kazanmış bir ismin Kuva-yi Milliye hareketini desteklemek üzere Balıkesir'e ve Balıkesir'in ilçelerine gelmiş

olması, yerel direnişçilerin moral ve motivasyonunu arttıran en önemli unsur olarak dikkati çekmekteydi.

Âkif'in Balıkesir bölgesinde en yakın çalışma arkadaşı ise yaklaşık 10 yıldır tanıdığı Çantayzade Hasan Basri Bey'dir. Hatta Mehmed Âkif'in Balıkesir'e gelip, burada Kuva-yi Milliye lehine temaslarda bulunmasının geri planında büyük ölçüde dostu ve meslektaşı Hasan Basri Bey'in bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu bakımdan bu iki değerli vatanseverin dostluğu, Kuzey Batı Anadolu'da kurulan İzmir Kuzey Cephesi/Balıkesir Cephesi'nin fikrî anlamda tahkim edilmesine ve güçlenmesine önemli katkılar sağlamıştır.

Balıkesir'de Âkif'in Hasan Basri Bey ve diğer vatanseverlerle Kuva-yi Milliye lehine çalışmaları İstanbul Hükümeti'nin dikkatinden kaçmamıştır. Nitekim Mehmed Âkif 16 Mayıs 1920'de devlet memuriyetinden azledilmiştir. Bu tarihten sonra Âkif, Millî Mücadele'ye fiilen katılmıştır. 1920 yılı Ekim ayında İstanbul'dan İnebolu yoluyla Kastamonu'ya gitmiştir. Amacı Ankara'ya ulaşmaktır. 19 Ekim 1920'de Kastamonu'ya giden Mehmed Âkif, o gün Kastamonu'da Nasrullah Ağa Camii'nde halkı Millî Mücadele'ye katılmaya teşvik eden heyecanlı bir konuşma yapmıştır. Bu vaazını başka vaazlar takip etmiştir. Âkif, Kastamonu'da önce Nasrullah Ağa Camii'nde konuşmalar yapıyor; daha sonra bu konuşmaları *Sebilürreşat* dergisinde yayımlanıyordu. Ayrıca Âkif'in vaazları ayrı basım olarak basılıyor; cephedeki askere dağıtılıyordu. Böylece hem halkın Kuva-yi Milliye'ye güveni artıyor hem de askerin savaşma gücü ve manevi kuvveti arttırılmaya çalışılıyordu.

Ankara Dönemi: İstiklal Marşı'nın Yazılma Süreci

Mehmed Âkif, Balıkesir'deki temalarında ve Kastamonu'daki faaliyetlerinde Osmanlı Devleti'nin düştüğü zor durumu anlatmakta, Sevr Anlaşması'nı kabul etmenin devleti sona erdirmek olduğunu izah etmekte, kurtuluş için tek çarenin silaha sarılmak olduğunu vurgulamaktadır. Daha sonra Kastamonu'dan Ankara'ya geçen Mehmed Âkif, çalışmalarını bu defa TBMM çatısı altında sürdürmüştür. Mehmed Âkif Ankara'ya vardığında, kendisini yine Balıkesirli dostları beklemektedir. Nitekim İstiklal Marşı'nın şairi, Ankara'da Meclis çalışmalarında ve özel hayatında Hasan Basri Bey başta olmak üzere, Mehmet Vehbi ve Abdülgafur Hoca gibi Balıkesirli dostlarıyla birlikte hareket etmiştir.

Ankara'da, Mehmed Âkif ile Hasan Basri'nin bir arada olması, esasen Türk tarihi ve Türk İstiklal Harbi'nin gelişim seyri açısından önemlidir. Bu iki

değerli ismin birlikteliği sayesinde, her şeyden önce İstiklal Marşı ortaya çıkmıştır. İstiklal Marşı'nın yazılış süreci, ortaya çıkışı ve millî marş olarak kabul edilmesi, kurulması düşünülen yeni devletin kuruluş sürecinin önemli bir safhasını oluşturmaktadır. Bu bakımdan Mehmed Âkif ile Hasan Basri'nin çabalarıyla ortaya çıkan bu metnin yazılış süreci, bağlamı ve anlamına kısaca değinmekte yarar vardır.

Bilindiği gibi 1920 yılı sonlarına doğru Maarif Vekili ve Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur, yeni kurulacak devletin bir millî marşının olması gerektiği görüşünden hareketle, millî marş yazılması için ilk girişimleri başlatmıştı. Bu kapsamda Maarif Vekâleti/Eğitim Bakanlığı tarafından millî marş yazımı için bir yarışma açılır. Yarışmayı kazanacak olan şiiir için epeyce miktarda bir ödöl verilmesi kararlaştırılır. Fakat Dr. Rıza Nur, o zaman Adliye Vekili olan Yusuf Kemal (Tengirşek) ile birlikte Rusya ile barış müzakerelerini yürütmek ve Moskova Mutabakatı'nı imzalamak üzere TBMM Hükümeti tarafından Sovyet-Rusya'ya gönderilmiştir. Maarif Vekâleti'ne de Hamdullah Suphi (Tanrıöver) atanmıştır. Dr. Rıza Nur'un açtığı yarışmaya 724 şiiir katılır. Fakat bu şiiirlerden hiçbirisi kayda değer bulunmaz. Maarif Vekili Hamdullah Suphi, bu marşın ancak Mehmed Âkif Bey tarafından yazılabileceğine inanmaktadır. Hamdullah Suphi Bey, düşüncesini önce Mehmed Âkif'in yakın dostu Hasan Basri Bey'e açar. Hasan Basri Bey de ödölün hayır kurumları yararına kullanılması şartıyla, Mehmed Âkif'i marş yazmaya ikna etmiştir. Âkif, İstiklal Marşı'nın yazımını Şubat 1921'de tamamlar. İstiklal Marşı 12 Mart 1921'de TBMM'de defalarca okunarak yeni Türkiye'nin millî marş olarak kabul edilmiştir. Bu tarihten sonra Mehmed Âkif, İstiklal Marşı şairi olarak anılmıştır. Marşın seçim ve kabul töreni TBMM'nin 12 Mart 1337/1921 tarihli ikinci celse-sinde gerçekleştirilmiştir.

Mehmed Âkif'in bir bakıma Karesi Mebusu Hasan Basri Bey ile birlikte yazdığı İstiklal Marşı'nın yazılması ve bu şiiirin TBMM'nin millî marş olarak kabul edilmesi Türk devleti tarihi açısından oldukça önemli bir olgudur. İstiklal Marşı'nı okuyan hemen herkesin kabul edeceği gibi, İstiklal Marşı'nda oldukça derin ve zengin bir mana vardır. İstiklal Marşı'nın anlayabilmek için Anadolu Müslüman Türklüğünün yaklaşık 250 yıllık tarihî gelişim sürecini bilmek gerekir. Fakat İstiklal Marşı'nın asıl manası, bu şiiirin hangi şartlar altında yazıldığının tespitiyle ortaya çıkacaktır. Nitekim İstiklal Marşı "korkma" kelimesiyle başlar.

İstiklal Marşı'nın neden "korkma" kelimesiyle başladığını ve bu şiiirini önemini anlayabilmek için şiiirin yazılış bağlamına ve yazılma sürecine değinmek gerekir. İstiklal Marşı'nın bağlamını bilmeyenler, bu şiiirin neden

“korkma” ifadesiyle başladığını anlayamazlar. Hatta ilk bakışta bu ifade anlamsız gibi görünebilir. Bugün İstiklal Marşı’nı okuyan alelade insan, “*neden korkalım ki*” diye sorabilir; İstiklal Marşı’nın “*korkma*” ifadesiyle başlamasının anlamsızlığını vurgulayıp, değerini düşürmek isteyebilir. Fakat o günün şartlarına, daha doğrusu 1921 yılı Türkiye’sinin siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel durumuna birazcık vakıf olan herkes için, İstiklal Marşı’nın her kelimesi, her ifadesi birer bağımsızlık işareti olarak algılanmaktadır. Şimdi İstiklal Marşı’nın yazıldığı dönemin şartlarına, daha doğrusu bağlamına kısaca göz atalım:

Bilindiği gibi, 15 Mayıs 1919 günü sabahı, Yunan ordusu 50 parça İngiliz ve Fransız savaş gemisinin desteğini arkasına alarak, hiçbir mukavemetle karşılaşmaksızın, İzmir Rıhtımı’na çıktı. İzmir, haksız ve hukuksuz bir şekilde işgal edildi. İzmir’in işgali, daha önce Yemen, Trablusgarp, Galiçya, Irak, Filistin, Çanakkale ve Kafkas cephelerinde savaşı fakat savaşı bu kadar yakınında hissetmeyen Anadolu Türklüğü için yeni bir durumdu. Gerçi modern bir Truva Savaşı olan Çanakkale Muharebeleri de Anadolu topraklarında gerçekleşmişti. Fakat Çanakkale Muharebeleri’nin dehşetini Çanakkale ve Balıkesir gibi çevre yerleşim birimlerinin dışındaki yerler tam olarak hissetmedi. Çanakkale Muharebeleri, ne kadar korkunç olursa olsun, istemeyerek girmiş olduğumuz Birinci Dünya Savaşı’nın yedi cephesinden biri olarak algılandı. Hâlbuki İzmir’in Yunan orduları tarafından işgali ve işgalin çevre yerleşim birimlerine yayılmasına yönelik kararlı girişimler, başta Batı Anadolu bölgesi olmak üzere, bütün Anadolu’da derinden hissedildi. Bu kapsamda hemen ertesi günü Balıkesir’de ve Edremit’te ilk kıpırdanmalar başladı. Önce Alaca Mescit’te toplanan Balıkesir’in ve çevre yerleşim birimlerinin vatanseverleri, kısa sürede teşkilatlandılar. Akhisar, Alaşehir, Soma, Ayvalık, Edremit ve diğer bölgelerden katılımı Balıkesir’de işgali durdurmaya yönelik kongreler düzenlendi. Bu kongreler, öyle neticesiz çalışmalar değildi. Kısa sürede halk teşkilatlandı. Yunan işgaline karşı birlik oldu. İşgalin ilerlemesini durdurmak, mümkünse işgalcileri ülkeden yok etmek için cephe çalışmaları başladı. Yunan ilerleyişine karşı ilk cephe, Balıkesir Cephesi veya İzmir Kuzey Cephesi adıyla Ayvalık, Edremit, Soma, Kırkağaç, Akhisar hattında açıldı. Bu cephede Yunan ilerleyişi neredeyse 13 ay durduruldu. Burada Mehmed Âkif, Hasan Basri Bey, Abdülgafur Hoca, Mehmet Vehbi Bey, Sabri Cemil Bey gibi vatanseverlerin Türk İstiklal Harbi’nde Balıkesir’de kurulan cephenin öncü isimleri arasında yer aldığını hatırlamakta yarar vardır.

Balıkesir Cephesi’nde verilen olağanüstü mücadele ile kazanılan 13 aylık zaman, özelde İstiklal Harbi’nin tarihi, genelde Türk tarihi açısından oldukça önemlidir. Çünkü 15 Mayıs 1919’da İzmir Limanı’na çıkan Yunan işgal

ordusuyla hemen aynı gün, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları İstanbul'dan Samsun'a, daha doğrusu Anadolu'ya geçmek ve Anadolu Türklüğünü yeniden teşkilatlandırmak ve savaşa hazırlamak üzere ayrıldılar. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının yanmış yıkılmış, yüzyıllarca ihmal edilmiş Anadolu Türklüğünü yeniden ayağa kaldırmak, yeniden teşkilatlandırmak; dağıtılmış olan Türk ordusunu yeniden muharebeye hazır hâle getirmek için zamana ihtiyaçları vardı. Yunan işgalcileriyle olağanüstü bir mücadeleye giren Batı Anadolu Türklüğü, Mustafa Kemal Paşa'ya altın değerinde bir zaman kazandırdı. Bu zamanın kazanılmasında Balıkesir merkezli olarak Ayvalık, Edremit, Soma, Kırkağaç, Akhisar hattında kurulan Balıkesir Cephesi'nde verilen mücadelenin önemli bir yeri vardır. Daha doğrusu Yunan ilerleyişi, ilk olarak Balıkesir Cephesi'nde verilen mücadele ile belirli bir süre durdurulmuştur.

Türk İstiklal Harbi'nde ve İstiklal Marşı'nın yazılış sürecinde üç ulu mabet öne çıkar. Bunlar; İstanbul'da Süleymaniye Camii, Balıkesir'de Zağnos Paşa Camii, Kastamonu'da Nasrullah Camii'dir. Aynı zamanda söz konusu mabetlerin/camilerin Mehmed Âkif'in kişisel hayatında da özel bir yeri vardır. Bu üç mabet, Millî Mücadele'de Türklüğü bünyesinde toplayan ve Türk birliğini sembolize eden birer dinî mekân olarak, bilhassa öne çıkar. Süleymaniye, Zağnos Paşa ve Nasrullah camilerinin Türk İstiklal Harbi'nde, Mehmed Âkif'in kişisel macerasında ve hatta Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın temsili hayatında yer edinmesinin geri planını Ziya Gökalp ve Yahyâ Kemal Beyatlı gibi ediplerimizin ve düşünürlerimizin farklı eserlerinde aramak ve bulmak mümkündür.

Yukarıda belirtildiği gibi, İstiklal Marşı'nın şairi Mehmed Âkif Kastamonu'daki çalışmalarından sonra Türk İstiklal Harbi'nin siyasal ve askerî anlamda başlatıcısı olan Mustafa Kemal Paşa'nın davetiyle Ankara'ya geçti. Âkif, Ankara'ya vardığında değerli dostu Hasan Basri Bey de Karesi Mebusu olarak yeni merkezde kendisini bekliyordu. Fakat Bu süreçte Türk İstiklal Harbi'nin ilk cephesi olan Balıkesir Cephesi de bozulmaya yüz tutmuştu. 1920 yılı Haziran ayına gelindiğinde, Yunan ordusu Akhisar - Soma hattına çok büyük bir kuvvetle saldırıya geçti. Yunan ordusunun karşısında Balıkesir Heyet-i Temsiliyesinin kurduğu ve iaşesini ve silahını temin etmeye çalıştığı yaklaşık 1500 kişilik bir birliğimiz vardı. 22-23 Haziran 1920 günü Akhisar Cephesi bozuldu. Türk ordusu geri çekilmeye başladı. Bu bozgun, kısa sürede Soma-Kırkağaç-Keresin (Savaştepe) Cephesi'ne ve Burhaniye-Ayvalık Cephesi'ne yansıdı. Birliklerimiz, daha fazla zayıat vermemek için, geri çekilmek zorunda kaldı. Akhisar-Soma-Ayvalık hattından sonra, artık tutunacak yer İnegöl, Bilecik ve Bursa'nın dağlarıydı. Birliklerimiz İnegöl dağlarına kadar, yaklaşık 300 km geri çekildi. 30 Haziran 1920 günü ne yazık ki Balıkesir

ve Edremit civarı Yunan işgaline maruz kaldı. Ardından 20 gün sonra Bursa ve Osman Gazi'nin türbesi Yunanlılar tarafından ele geçirildi. Balıkesir ve Bursa'nın işgalini duyan Mehmed Âkif, hüznünün derinliğini ifade etmek için, edebiyatımızın en güzel ağıtlarından birisi olan meşhur *Bülbül* başlıklı şiirini yazmış ve şiiri kadim dostu Hasan Basri Bey'e ithaf etmiştir. Mehmed Âkif'in duygu yoğunluğu bakımından en etkili şiirlerinden birisi olan *Bülbül*'ü Hasan Basri'ye ithaf etmesi, millî şairimizin Hasan Basri ile dostluğunun derinliklerini göstermesi bakımından hayli dikkat çekicidir.

Fakat Yunan ilerleyişi Bursa ile sınırlı kalmamıştır. Yunanlılar kısa sürede Uşak, Kütahya ve Afyon'u işgal ettiler. Millî Mücadele'nin komuta, lojistik ve siyasal açıdan merkezi olan Ankara işgal tehdidiyle karşı karşıya kaldı. Zaten işgalcilerin asıl amacı da Türk istiklal mücadelesinin merkezini işgal edip, Millî Mücadele'yi en merkezî noktasından boğmaktır. Tam bu esnada, işgalciler açısından hiç beklenmedik bir gelişme oldu. 1921 yılı başından itibaren kurtuluşa dair ümitler ortaya çıkmaya başladı. 6-10 Ocak 1921 günü İsmet Paşa komutasındaki Türk ordusu, Yunan ilerleyişini, kısa süreliğine de olsa, İnönü'de durdurdu. Böylece Ankara'yı düşürmeye yönelik tehditlerin durdurulabileceğine dair ilk umutlar yeşermeye başladı. Mustafa Kemal Paşa, Türk ordusunun bu zaferini, İsmet Paşa'ya yazdığı bir telgrafta, *Siz İnönü'de sadece düşmanı değil Türk milletinin makûs talihini de yendiniz* diyerek selamlıyordu. Fakat düşmanın ilerleyişi tam olarak durdurulamadı. Yunan ordusu iki koldan Eskişehir'i de işgal etti. Eskişehir'in işgalinden sonra, Mustafa Kemal Paşa, ordumuzun Sakarya nehrinin doğusuna çekilmesine karar verdi. İşte Mehmed Âkif, Karesi Mebusu Hasan Basri Bey'in teşvik, destek ve katkısıyla İstiklal Marşı'nı tam da bu atmosferde yazdı. Anadolu Türklüğünün yok edilmesine yönelik çalışmaların doruk noktasına çıktığı bir anda, Anadolu Müslüman Türklüğü için bir ümit ışığı olan ve "korkma" kelimesiyle başlayan İstiklal Marşı ortaya çıkmış oldu. İstiklal Marşı'nın yazılmasında şiirin müellifi Mehmed Âkif'in yanı sıra onun TBMM'de sıra arkadaşı olan ve aynı evi paylaştıkları Hasan Basri Bey'in de önemli katkıları vardır. Kısaca bu iki vatanseverin dostlukları Anadolu Türklüğüne bir istiklal manifestosu armağan etmiştir.

İstiklal Marşı'nın sadece yazılış süreci ve bağlamı değil, şiirin yapısını oluşturan semantik unsurlar da oldukça önemlidir. İstiklal Marşı; bayrak, vatan, hak, hürriyet, iman, medeniyet, din, ezan, şehitlik gibi Türk milletinin millî varlığını oluşturan temel değerler üzerine kurulmuş bir metindir. Bu bakımdan İstiklal Marşı'nın yazıldığı dönemin bilinmesi, belki İstiklal Marşı'nın değerini biraz arttırır. Buna karşılık İstiklal Marşı'nın asıl değeri ve önemi, onu okuyan veya okunuşunu dinleyen insanların ona yüklediği ortak değerlerde

ve yüksek manadadır. Çünkü İstiklal Marşı'nı okuyan ve okunuşunu dinleyen herkes, bu marşa yeni anlamlar ve yeni değerler yükler. Böylece İstiklal Marşı'nın anlamı ve değeri her geçen gün, her geçen yıl, hatta her geçen yüzyıl biraz daha artmaya devam edecektir. Mehmed Âkif'in şiiri, yazılışının üzerinden 100 yıl geçmesine rağmen, değerini ve güncelliğini korumaktadır. Bu bakımdan İstiklal Marşı'mızın ortaya çıkmasında sadece Hasan Basri ile Mehmed Âkif'in değil, aynı zamanda Millî Mücadele'ye kanıyla, canıyla, malıyla destek veren bütün kahramanlarımızın rolü vardır. Bu yüzden Mehmed Âkif İstiklal Marşı'nı kendi şiiri olarak kabul etmemiş, bu şiiri kahraman ordu-muza ithaf etmek suretiyle, aziz Türk milletine armağan etmiştir.

Cumhuriyet Dönemi: İlmî Çalışmalar ve Müsterek İdealler

Mehmed Âkif ile Hasan Basri'nin dostlukları Cumhuriyetin ilanından sonra da devam etmiştir. Bu iki dost, birbirleriyle mektuplaşmışlar, zaman zaman İstanbul'da çeşitli vesilelerle, imkân buldukları ölçüde görüşmelerini sürdürmüşlerdir. Fakat artık Türkiye'de yeni bir dönem başlamıştır. Cumhuriyet dönemi elitlerinin benimsediği dünyeviliği esas alan ve laisizmi öne çıkaran dünya görüşüyle, Mehmed Âkif ile Hasan Basri'nin dinî yönü ağır basan mütedeyyin dünya görüşleri arasında zıtlıklar ortaya çıkmıştır. Başka bir deyişle genel hatlarıyla İslamcılık düşüncesini benimsedikleri düşünülen bu iki ismin, Ankara'da yeni oluşan siyasi atmosferle ortak ideallerde buluşmaları zorlaşmıştır. Nihayetinde durumdan vazife çıkaran Mehmed Âkif İstanbul'a, Hasan Basri ise Balıkesir'e dönmüştür.

Bununla beraber Mehmed Âkif'in ve Hasan Basri'nin benimsediği İslamcılık idealinin nasıl bir anlayış olduğunu sorgulamak da gerekir. Nitekim Hasan Basri, kadim dostu Mehmed Âkif'in vefatı üzerine İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun çıkarmış olduğu *Yeni Adam Mecmuası* için yazdığı bir metinde Mehmed Âkif'in İslamcılığa ve Türkçülüğe bakışını ortaya koyan bazı açıklamalarda bulunmuştur. Hasan Basri söz konusu mektupta, Âkif'in Kuva-yi Milliye zamanında Balıkesir'e geldiğini, samimi arkadaşlarından birinin Gönen'e Kuva-yi Milliye teşkilatı kurmaya gittiğini, fakat Gönen'de "....."lerin Türklere eziyet ettiklerini, bunu duyan Âkif'in kükreyerek, derhal orada bir Türk Ocağı kurulmasını istediğini ve mücadeleyi Türk Ocağı vasıtasıyla sürdürmelerini belirtmektedir. Yine Hasan Basri aynı günlerde şahit olduğu bir olayın Âkif'in Türklere bakışını ortaya koyduğunu nakletmiştir. Hasan Basri'nin verdiği bilgilere, Balıkesir'de bir sohbet esnasında Âkif'in İstanbul'dan Balıkesir'e beraber geldikleri arkadaşı -ki bu Eşref Edip'tir- Üstad *sizi Türkçü görüyorum* demek isteyince Âkif'in *Ne zannediyorsun, Türk'e hiçbir kavmin horoz olmasına tahammül edemem* dediğini belirtmektedir. (Âkifname,

225.) Hasan Basri Bey'in verdiği bu bilgiler Âkif'in esasen keskin bir İslamcılık düşüncesini benimsemediğini, daima Türklüğü öne çıkardığını, fakat bu Türklüğün Müslümanlık hamuruyla yoğrulmuş bir Türklük olduğunu göstermektedir. Kaldı ki soyu Buhara Türklüğüne dayanan ve son derece hamiyetli bir kişiliğe sahip olan Boyabatlı Emine Şerife Hanım'ın yetiştirdiği Mehmed Âkif Bey'den de başka bir tutum zaten beklenemezdi.

Yukarıda kısaca belirtildiği gibi Mehmed Âkif, genel olarak İslam idealini benimsemiştir. Hayatı boyunca İslam birliği düşüncesine bağlı kalmıştır. Fakat Âkif'in İslamcılığının büyük ölçüde Türklük ile birleştiği de bir hakikattir. Buna karşılık yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli İslam birliği idealine değil; laik ve Batıcı bir devletler hukukuna dayanmaktadır. Felsefî anlamda ise Türkiye Cumhuriyeti Türkçülük, Batıcılık ve Anadoluculuk gibi farklı düşünceleri temel almıştır. Yani, yeni devletin eklektik bir temeli vardır. Bu özellikler yeni devletin üzerine bina edildiği hedeflerle Âkif'in ve arkadaşı Hasan Basri'nin ideal dünya görüşüyle paralel değildir. Dolayısıyla Âkif, Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde kendisine yer olmadığını düşünmüş; 1923 yılında Mısır Hidivi Abbas Halim Paşa'nın daveti üzerine Mısır'a gitmiştir. Bir süre kışları Mısır'da yazları ise İstanbul'da yaşamıştır. 1926 yılı kışından itibaren sürekli Mısır'da ikamet etmeye karar vermiştir. Bu sıralar Kahire Üniversitesi'nde Türk Edebiyatı dersleri vermiştir. Bir taraftan da Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından kendisine görev olarak verilen Kur'an-ı Kerim'i Türkçe'ye tercüme etme işiyle ilgilenmiştir.

Mehmed Âkif ile aynı kaderi paylaşan Hasan Basri ise İstiklal harbinden sonra, Balıkesir'e dönmüştür. Çalışmalarını 1923'ten itibaren Balıkesir'de sürdürmüştür. Bu dönemde bir yandan Balıkesir'de çıkmakta bulunan *Zafer-i Milli*, *Çağlayan* ve *Türk Dili* gibi dergi ve gazetelerde yazılar ve şiirler yayımlayan Hasan Basri, öte yandan öğretmenlik ve çeşitli hayır kurumlarında yöneticilik gibi vazifelerde bulunmuştur. 1928 yılında rahatsızlanan Hasan Basri Bey, aynı yıl emekliye ayrılmıştır. Birkaç yıl entelektüel çalışmaları bırakan Hasan Basri, bu sürede ziraat ve ticaretle iştigal etmiştir. Daha sonra yeniden ilmî çalışmalarına dönen Hasan Basri, İstanbul'a gitmiş, kendisini İslam dininin doğru öğretilmesi, öğrenilmesi, yaşanması ve yaşatılmasına adanmıştır. Bu kapsamda bir taraftan dinî içerikli eserler telif etmiş; diğer yandan çeşitli gazete ve dergilerde hatıra, şiir ve makale türünde yazılar yayımlamıştır. Çantay, zengin dinî ve siyasi birikimi, tecrübesi ve güvenilir kişiliğiyle, gerek Balıkesir'de gerekse Türkiye genelinde adından saygıyla söz edilen bir isim hâline gelmiştir.

Sonuç Olarak

Mehmed Âkif ve Hasan Basri II. Meşrutiyet'in Osmanlı Devleti'ne getirdiği geniş basın hürriyetinin verdiği imkânlar sayesinde basın-yayın işine girmişler; bu vesileyle İstanbul'da tanışmışlardır. Bu iki ideal adamının dostlukları başlangıçta gazetecilik ve dergi yayıncılığı ile sınırlıyken, daha sonra ortak idealler etrafında şekillenmeye başlamıştır. 15 Mayıs 1919 günü Yunanların İzmir'i işgali ve işgalin kısa sürede Anadolu'ya yayılma eğilimi göstermesi, Mehmed Âkif ve Hasan Basri'yi bu defa vatan savunması idealinde birleştirmiştir. Bu amaçla Balıkesir'de şekillenen Kuva-yi Milliye çalışmalarına katılan bu iki isim, Balıkesir ve bölgesi halkının Kuva-yi Milliye saflarına katılmasında öncü rol oynamışlardır. Başka bir ifadeyle Kuva-yi Milliye düşüncesinin başta Ege bölgesi olmak üzere Anadolu'da şekillenmesi, biçimlenmesi, taraftar bulması ve canlanmasında hemen her kesimin güvendiği Mehmed Âkif ile Hasan Basri'nin önemli katkıları vardır.

Mehmed Âkif ve Hasan Basri'nin Anadolu Müslüman Türklüğüne asıl katkısı İstiklal Marşı'nın yazılış sürecindedir. Bu iki isim, Türklüğün en karanlık çağında, İstiklal Marşı'nı yazmak suretiyle, Türk milletinin var oluş mücadelesindeki umutlarını yeşertmişlerdir. Bu bakımdan İstiklal Marşı; yazılış süreci, bağlamı, anlamı ve marşta geçen kavramlar açısından Türk milletinin en önemli ve en fazla tarihî değere sahip metinlerinden birisidir. Bu metnin oluşması için Mehmed Âkif'i yazmaya teşvik eden, ona telkinlerde bulunan ve İstiklal Marşı'nın yaratılma ortamını hazırlayan Hasan Basri Bey'dir. Dolayısıyla bu iki dost, mensubu oldukları Anadolu Türklüğüne çok önemli bir bağımsızlık manifestosu kazandırmışlardır.

Mehmed Âkif ile Hasan Basri, kurtuluştan sonra da görüşmeye devam etmişler; bu defa ilmi, dinî, sosyal çalışmalarıyla yine Türk milletine hizmet etmişlerdir. Cumhuriyet döneminde İstanbul'da Karesi Oteli, bu iki dostun buluşma, konuşma ve dertleşme mekânı olarak dikkati çekmektedir. Bunların dışında Hasan Basri Bey'in isteği üzerine Mehmed Âkif, Balıkesir'de çıkan çeşitli gazete ve dergilerine yazılar göndermiş ve Hasan Basri'yi her fırsatta desteklemeyi sürdürmüştür. Hasan Basri de Mehmed Âkif'in vefatından sonra Âkif'in bilinmeyen pek çok yönünü açığa çıkarmada en önemli kaynak eserlerden birisi olan *Âkifname* adlı eseri yazarak, bu değerli dostuna karşı güzel bir vefa örneği göstermiştir.

Kaynakça

- BEYATLI, Yahyâ Kemâl (2007),Eğil Dağlar, İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları.
- BİRİNCİ, Ali(1995),“Meşrutiyet Matbuatı (1324-1325)/I”, Kebikeç, nr. 2.
- ÇAĞLAR, Behçet Kemal,“Yeter Bu Mecmua Dampingi”, Ülkü, nr. 40, Haziran 1936.
- ÇANTAY, Hasan Basri (1966). Âkifnâme (haz. Mürşit Çantay), İstanbul: Ahmet Sait Matbaası.
- ÇEVİK, Zeki (2011),“Millî Mücadelenin Ayrılmaz İkilişi: Mehmed Âkif Ersoy-Hasan Basri Çantay”, Uluslararası Mehmed Âkif Ersoy Sempozyumu Bildirileri Kitabı. Balıkesir: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- DOĞRUL, Ömer Rıza (1966),“Mehmed Âkif’in Hâl Tercümesi”.Safahat. İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınları.
- DÜZDAĞ, M. Ertuğrul (2004), Mehmed Âkif Ersoy. İstanbul: Kaynak Kitaplığı.
- ERSOY, Mehmed Âkif (1334/1918), “Ye’s ve Bedbinlik”,Ses, nr. 6, 21 Teşrinisanı 1334/21 Kasım 1918.
- FERGAN, Eşref Edip (1938), Mehmed Âkif: Hayatı-Eserleri. İkinci Baskı, İstanbul: Abdullah Işıklar Kitabevi.
- H.B. (1919),“Gideceğimiz Yol”,Ses, nr.1, 17 Teşrinievvel 1335/17 Ekim 1919.
- IŞIK, Emin,“Çantay, Hasan Basri”İslam Ansiklopedisi. C.8. Ankara: TDV Yayınları.
- KAPUKAYA, Zeliha (2015),Hasan Basri Çantay’ın Hayatı ve Eserleri Üzerinde Bir İnceleme Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (bdt).
- KAPUKAYA, Zeliha (2016),“Hasan Basri Çantay-Mehmed Âkif Dostluğu ve Âkifname”, Kırklareli İslami İlimler Dergisi 1(1). Kırklareli.
- KUNTAY, Mithat Cemal (1966),“Âkif’in Sanatkâr Tarafı”, Safahat, İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınları.
- OKAY, Orhan (2005),Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı. İstanbul: Dergâh Yayınları.

OKAY, Orhan-Düzdağ, M. Ertuğrul, "Mehmed Âkif Ersoy".İslam Ansiklopedisi. c.28. İstanbul: TDV Yayınları.

ÖZKAYA Yücel(1989),Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

ÖZSARI, Mustafa (2007),"19. Yüzyılın İkinci Yarısında Balıkesir'in Sosyal ve Kültürel Durumuna Genel Bir Bakış", Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, XIII, 183-196 .

ÖZSARI, Mustafa(2008),"II. Meşrutiyetin İlânından İşgal Dönemine Kadar Balıkesir Basını", Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi,14,81-106.

ÖZSARI, Mustafa (2019),Balıkesir Kuva-yi Milliyecileri. Balıkesir: Büyükşehir Belediyesi Yayınları

ÖZSARI, Mustafa (2021),"Türkiye ve Bolivya Millî Marşları",100 Ülke 100 Marş İstiklal Marşı (Haz. Birol Emil-Zeki Taştan). İstanbul: Kesit Yayınları.

TOKSÖZ- Ahmet İhsan-Közden, Kemal. (1936),"Türkiye'de İlk Mecmua Bolluğu",Ülkü, nr. 37, Mart 1936.

TUNAYA, Tarık Zafer (1962), İslamcılık Cereyanı. İstanbul: Baha Matbaası.

TUNAYA, Tarık Zafer (2009),Türkiye'de Siyasal Gelişmeler 1876-1938. 3. Baskı. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

ÜLKEN, Hilmi Ziya (2001),Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi. İstanbul: Ülken Yayınları.

YETİŞ, Kâzım (1992),Mehmed Âkif'in Sanat-Edebiyat ve Fikir Dünyasından Çizgiler. Ankara: AKM Yayınları.

YURDAKÖK, Abdullah (1992),Balıkesir Basın Tarihi (1886-1991). Balıkesir: İnce Ofset.

Ziya Gökalp (2014), Türkçülüğün Esasları (Haz. Salim Çonoğlu).İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Ziya Gökalp (2014),Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak (Haz. Mustafa Özşarı). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Sürelî Yayınları

<i>Adalet</i>	Bandırma
<i>Balıkesir</i>	Balıkesir
<i>Çağlayan</i>	Balıkesir
<i>Doğru Söz</i>	Balıkesir
<i>İrmak</i>	Balıkesir
<i>Karesi</i>	Balıkesir
<i>Kaynak</i>	Balıkesir
<i>Ses</i>	Balıkesir
<i>Sebilürreşat</i>	İstanbul
<i>Türk Dili</i>	Balıkesir

MEHMED ÂKİF'İN HAYATININ EDİRNE SAFAHATINA DAİR

-Arşivden İki Belgeyle Hayat- Siyaset-Edebiyat İlişkileri-

Yusuf Turan GÜNAYDIN

Mehmed Âkif'in hayat hikâyesine dair ulaşılabilen ayrıntılar gittikçe artmaktadır. Şairimizin hayatının en az bilinen safhalarından biri de Edirne'deki memuriyet dönemidir. Bu dönemden hemen herkesin hatırlayabileceği bir şey Edirne'deki dostlarından Rizeli Taşçıoğlu Süleyman'a gönderdiği birkaç mektuptur.

Mektup arkadaşı Rizeli Taşçıoğlu Süleyman Efendi'ye Âkif'in gönderdiği üç mektup vardır. Bu mektuplarda Âkif, ailesiyle ilgili bazı hususlara değinmiştir. Kaya Bilgegil bunları önce Atatürk Üniversitesi Dergisi'nde, Âkif'le ilgili geniş makalesinin içinde yayımlamıştır.¹ Bu üç mektuptan biri 8 Şevval 1313 / 23 Mart 1896, diğeri 29 Nisan 1312 / 11 Mayıs 1896 tarihli. Üçüncüsü ise son kısmı kayıp olduğu için tarihlendirilememiştir.²

Arşivden / Âkif'ten İki Belge

Bilindiği üzere şair Âkif aynı zamanda devlet memurudur. "Mülkiye Baytarlarından" olan Âkif, memuriyet hayatının bir safhasında görevlendirmeye Edirne'ye gönderilmiştir. Bu resmî görevlendirmeden arşivlerimize yansıyan -şimdilik- iki belge olmuştur. Devlet Arşivleri Müdürlüğü dâhilindeki Osmanlı Arşivi'nde rastladığımız bu iki belge Âkif'in hayatındaki Edirne safahatına küçük de olsa ışık tutabilecek niteliktedir.

¹ Bk. Kaya Bilgegil, "Mehmed Âkif, Resmî Hâl Tercümesi, Basılmamış Bazı Mektup ve Manzumeleri", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, 1971, S. 3, s. 1-34.

² Metinleri için bk. M. Â. Ersoy, *Mektuplar*, haz. Yusuf Turan Günaydin, Atlas Yayınları, gnşl. 2. bs., Ankara 2016, s. 115-118.

İki belgeden biri “Ziraat Heyet-i Fenniyesi Beşinci Şube refakatinde iken “Edirne’ye yönlendirilen Mülkiye Baytarı Âkif Efendi’ye ödenmesi lazım gelen meblağın verilmesine (tesviyesine)” dair 24 Mart 1313 / 5 Nisan 1897 tarihli bir belge¹; diğeri ise yine “aynı Heyet’in aynı şubesinin refakatine memur Mülkiye Baytarlarından Âkif Efendi’nin Edirne’deki hayvan hastalıklarını tetkik için oraya gitmesi sebebiyle harcırahının ödenmesini” öngören/emreden 4 Kânûnievvel 1314 / 16 Aralık 1898 tarihli belgedir.²

Belgelerin Çeviri Yazısı

Bihî

Orman Ve Maâdin Ve Zirâat Nezâreti

Mektûbî Kalemî

Aded: 20

Ma’rûz-ı Çâker-kemîneleridir ki:

Zirâat Hey’et-i Fenniyyesi’nin Beşinci Şubesi refâkatinde ve Merkez-i Nezâret-i kemterîde şehri yedi yüz elli kuruş maaşla müstahdem bulunduğu hâlde Edirne Vilayetinde zuhûr eden hayvan hastalıkları hakkında tedâbîr-i fenniyye ve indifâiyye icrâ etmek üzere Üç Yüz On senesinde Vilayet-i müşârûn-ileyhâya i’zâm ve isrâ kılınmış olan Mülkiye Baytarı Âkif Efendi’nin Edirne’ye azîmet ve avdeti harcırahı olan dört yüz kırk kuruş tesviye ve îfâ olunmuş ise de dâire-i memûriyetleri hâricinde muvakkaten ve seyyâr ve fevkalade memûriyetlere tayin olunacak baytarların harcırahlarından mâadâ sınıflarına mahsûs maâşın nısfı derecesinde fazla maâş itâsı Mülkiye Baytarları Nizâmnamesinin on üçüncü maddesi ahkâmından ve mûmâ-ileyhin Vilayet-i müşârûn-ileyhâ dâhilinde müddet-i istihdâmı Üç Yüz On senesi Ağustosunun on dokuzuncu gününden Üç Yüz On Bir senesi Şubatının yirmiyedinci gününe değin on sekiz mâh dokuz günden ibâret bulunduğu da Vilayet-i müşârûn-ileyhâ Meclis-i İdâresinden vârid olan 25 Teşrînisânî sene 312 târîhli mazbata mündericâtından bulunmasına ve Üç Yüz On Bir senesine aid bulunan ham maâş da tesviye edilmiş olmasına binâen Üç Yüz On Senesi için madd-i nizâmiyye-i mezkûreye tevfikân şehri üç yüz yetmiş beş kuruştan itâsı lâzım gelen iki bin dört yüz yedi kuruşun sene-i merkûme hesâbâtı

¹ Yer: ŞD. / 523 - 59 - 0 Tarih : H-26-11-1314 -.

² Yer: BEO / 947 - 70981 - 0 Tarih: H-04-12-1314 -.

kapanmış olmadığından dolayı Üç Yüz On İki senesi bütçesinde mürakkam Baytarlar Yevmiye ve Harcırâhı terettübünden olarak bi'l-mahsûb tesviye ve itâsiyle masraf kaydı husûsunun muhâsebe ifâdesiyle arz ve istîzânına ictisâr kılınmağın ol bâbda emr ü fermân Hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 3 Zilkade sene 314 / fî 24 Mart sene 1313

[5 Nisan 1897].

Orman ve Maâdin ve Zirâat Baytarı

Selim¹

Bihî

4 Kânûnievvel 1314 / 16 Aralık 1898

Numero: 339

Orman ve Maâdin ve Zirâat Nezâret-i Seniyyesine

Ber-mûceb-i mazbata Orman ve Maâdin ve Ziraat Nezaret-i behiyyesin-de icrâ-yı îcâbına himmet oluna.

Şûrâ-yı Devlet Mâliye Dâiresinin 329 numarolu mazbatası sûretidir.

Orman ve Maâdin ve Zirâat Nezâretinin Şûrâ-yı Devlete havale buyurulan 3 Zilkade sene 314 tarihli ve yirmi numarolu tezkiresi Maliye Dairesinde kiraat olundu.

Ziraat Heyet-i Fenniyyesinin Beşinci Şubesi refakatinde ve merkez-i nezarete şehri yedi yüz kuruş maaşla müstahdem bulunduğu hâlde Edirne Vilayetinde zuhûr eden hayvan hastalıkları hakkında tedâbir-i fenniyye ve indifâiyye icrâ etmek üzere Üç Yüz On senesinde Vilayet-i müşârün-ileyhâya i'zâm kılınmış olan Mülkiye Baytarlarından Âkif Efendi'nin Edirne'ye azîmet ve avdeti harcırâhı olan dört yüz kırk kuruş tesviye ve ifâ olunmuş ise de dâire-i memûriyetleri hâricinde muvakkaten ve seyyâr fevkalade memûriyetlere tayin olunacak baytarların harcırâhlarından mâadâ sınıflarına mahsûs maâşın nısfı derecesinde fazla maâş itâsı Mülkiye Baytarları Nizâmname-sinin on üçüncü mâddesi ahkâmından ve mûmâ-ileyhin Vilayet-i mezkûre

¹ Devlet Arşivleri, Osmanlı Arşivi, ŞD 523 59.

dâhilinde müddet-i istihdâmı Üç Yüz On senesi Ağustosunun on dokuzuncu gününden Üç Yüz On Bir senesi Şubatının yirmi yedinci gününe değin on sekiz mâh dokuz günden ibâret bulunduğu da Meclis-i İdâre-i Vilayetten vârid olan mazbata mündericâtından bulunmasına ve Üç Yüz On Bir senesine aid bulunan ham maâş tesviye edilmiş olmasına mebnî Üç Yüz On senesi için mâtde-i nizâmiyye-i mezkûreye tevfikân şehri üç yüz yetmiş beş kuruştan itâsı lâzım gelen iki bin dört yüz yedi kuruşun sene-i merkûme hesâbâtı kapanmış olduğundan dolayı Üç Yüz On İki senesi bütçesinde mürakkam Baytarlar Yevmiye ve Harcırâhı tertibinden olarak bi'l-mahsûb tesviye ve itâsiyle masraf kaydı istîzânın olunmuş ve mûmâ-ileyhin Edirne'ye i'zâmı esbâb-ı mebsûtadan dolayı görülen lüzûma müstenid olup mûmâ-ileyhe azîmet ve avdet harcırâhından mâadâ dâire-i memûriyyeti hâricinde bulunacağı mahaller için maâş-ı mahsûsunun nisfı derecesinde maâş itâsı hükm-i Nizâmnameye muvâfık olmasına ve meblağ-ı mezbûr bundan sonra sarf olunacağına göre sene-i mâliye muvâzenesinden mahsûben alınması lâzimedenden bulunmuş olduğundan ona göre icrâ-yı icâbının Nezâret-i müşârün-ileyhâya emr ü iş'ârı tizkâr kılındı. Ol bâbda emr ü fermân Hazret-i men lehül-emrindir.

Fî 21 Ağustos sene 314

[2 Eylül 1898].

Değerlendirme

Herhangi bir memur için sıradan yazışmalar hükmündeki bu tür resmî belgeler aradan uzun zaman geçtikten sonra Mehmed Âkif için önem kazanmıştır diyebiliriz. Memuriyet hayatından çok şairliği, düşünce ve mücadele adamlığı yönüyle tanıdığımız Âkif'in de alelaide memurlar gibi o şehirden bu şehre koşuşturduğunu, maaş ve harcırah ödemesindeki bir eksikliğin giderilmesi için belli bir oranda takipte kaldığını bugün pek de düşünemeyebiliriz. Daha doğrusu, şairler ve yazar hayatlarının bu tür pürüzlerden arındırılarak önümüze konulması sebebiyle bu tür belgelerle karşılaşınca şaşırabiliriz. Ama şaşıracak bir şey yoktur. Herkes gibi Âkif de hayatın bu tür cenderelerinden geçmiştir elbette.

Yukarıda söz ettiğimiz mektuplarıyla bu yazışmalar arasında 1 yıla yakın bir zaman geçmiştir. İlk ödeme talep yazısı 5 Nisan 1897'de yazılmış, bu yazının cevabî yazısı (ödeme emri) 2 Eylül 1898'de, yani on sekiz ay sonra kaleme alınmış ve fakat 16 Aralık 1898'de işleme konulabilmiştir. Bürokrasinin ne kadar yavaş işlediğine dair güzel bir örnek olabilir bu belgeler. İkinci

belge, büyük oranda ilk belgeyi tekrarladığı için burada sadece ilk belgenin görseliyle yetinebiliriz.

Âkif için de hayat, memuriyet/siyaset ve edebiyat çalışmaları arasında geçmiş gözüküyor.

TANZİMATTAN CUMHURİYETE BİR BEKA REÇETESİ OLARAK İSLAMCILIK

Azmi ÖZCAN*

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Rusya'ya karşı kaybedilen savaşlar ile Mısır'ın Fransızlarca işgali XIX. yüzyılın Osmanlı Devleti için çok zor geçeceğinin ilk işaretleri olmuştur. Batılıların sömürgecilik rekabetinin dayandığı sınır artık Osmanlı topraklarıdır. Fransız işgalini İngiltere ve Rusya'nın da müdahalesiyle atlatan Babıali bir anda kendisini iç karışıklıklar ve isyanlarla uğraşır bulacaktı. Devlet hiç nefes almadan ardı ardına bazen birkaçı aynı anda devam eden baş döndürücü savaşlar, ayaklanmalar, isyanlar, karışıklıklar ile uğraşmaktan bitap düştü. 1839 Tanzimat Fermanı farklı bir geleceğe kapı açmış olsa da Ruslar 1853'te Kırım Savaşı'nı başlattı. İngiltere ve Fransa'nın desteği ile ilan edilmek zorunda kalınan Islahat Fermanı Babıali'nin işlerini artık Avrupa müdahalesine açarken 1856 Paris Antlaşması'yla da Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü Avrupa devletlerinin himayesine bırakıldı.

XVIII. yüzyılın başlarında Anadolu'dan Kuzey Afrika'ya uzanan geniş sınırlar ile Orta ve Güneydoğu Avrupa'da yaklaşık 2.400.000 km² toprak ve 10 milyon nüfusa sahip Osmanlı Devleti artık topraklarını korumak adına başka devletlere dayanmak durumundadır. Bütün bu süreç içerisinde "devletin bekası" için topyekûn bir dönüşüme yönelişin bir zorunluluk olduğu fikri neredeyse herkesin ortak görüşüdür. Bu yönelişin ideolojik muhtevasını oluşturan Osmanlıcılık, Tanzimat projesinin toplum modelidir. Resmi planda Cumhuriyet'e kadar varlığını muhafaza eden Osmanlıcılık, bu itibarla devletin meşruiyetini dayandığı din esaslı geleneksel yapılanmadan siyasi eşitlik ve hukuk temelli yeni bir yapılanmaya intikali gündeme getirmiştir. Ancak Osmanlı toplumunu oluşturan ilgili taraflardan çoğunun bu gelişmeleri benimsemediği de bir gerçektir. Gayri müslimler başta askerlik muafiyeti

* Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi Öğretim Üyesi

olmak üzere eski imtiyazlarını kaybetmiş olmaktan, onların din adamları da cemaat içindeki eski mevkilerini yitirmekten endişe ettikleri için buna soğuk dururken, Müslümanlar ise “ecdat kanıyla elde edilmiş olan hâkim millet olma hakkının kaybedildiğini” söyleyerek karşı çıktılar.

Nitekim Tanzimat ve İslahat tecrübelerinin devletin hakiki sahibi konumundaki Müslümanları rencide edecek pek çok dayatmalar içermesinin yanı sıra Avrupalı devletlerin artan baskıları da toplumda tepkilere yol açıyor, böylece dini hassasiyetler daha çok ön plana çıkıyordu. Fransız ihtilalinden sonra yayılan ulus devlet fikriyatının Osmanlı Devleti’nde yol açacağı parçalanma tehlikesine karşı müracaat edilen Osmanlıcılık fikriyatının beklentileri tam olarak karşılayamaması buna mukabil kaybedilen topraklar yüzünden Müslüman nüfus yoğunluğunun giderek artma temayülünde olması da gelişmeler üzerinde tesiri olan tecrübeler idi.

Yaşananlar böylece merkezde yeni bir sivil muhalefetin oluşmasına yol açtı ve Tanzimat bürokrasisinin otoriter bir tavırla yerleştirmeye çalıştığı siyaset Yeni Osmanlı aydınlarının tepkisini doğurdu. Onlara göre, Batılı devletlerin baskısıyla ilan edilen İslahat Fermanı bir uhuvvet fermanı değil imtiyazlar fermanı idi ve gayri müslimleri daha imtiyazlı bir konuma getirmişti; En kısa zamanda bürokrasinin mutlakiyetçi yönetimi yerine meşrutiyetçi bir yönetime gidilmeliydi. Esas olan, siyasi haklarda ve eğitim alanında eşitlik ve ortak vatandaşlı.

Böylece 1870’lerin ortalarına gelindiğinde ise Balkanlar’da kaybedilen topraklar üzerinde yoğun katliamlara maruz kalan Müslüman halkın muhacereti, bilhassa Anadolu’nun demografik yapısında Müslüman nüfusun yoğunlaşması gibi faktörler, devletin bekasını Müslüman unsura ve İslam dayanışmasına dayandıran bir siyaset olarak İslamcılığa yönelen yeni bir gelişmeyi gündeme getirdi. Böylece II. Abdülhamid döneminde Tanzimat’ın en azından müsâvat ve siyasi haklar bahsindeki çizgisi korunmuş olsa da artık baskın siyaset “ittihadi İslam” odaklı olma yolunda idi.¹

Diğer taraftan yine aynı dönemde İslam memleketlerinin büyük kısmı da Avrupalı devletlerin sömürgesi olmuş kaybedilen görkemli tarih ve siyasi hâkimiyetin yanı sıra dinî ve kültürel kimlikler de yok olma tehdidi ile karşı karşıya kalmıştı. Bu duruma son verebilmek ve yeniden kuvvetli hale gelebilmek için dinî, felsefi alanında ileri sürülen fikirlerin yanı sıra siyasi alanda

¹ Bu şartlarda XX. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı ve İslamcı uygulamaların tecrübeleri sonucunda alternatif bir siyaset olarak Türkçülük de gündeme gelecektir.

İslam dünyasının birlikte hareket etmesinin gerekliliği pek çok yerde dile getirilmeye başlanmıştı.

Bu çerçevede zamanın en güçlü müstakil Müslüman devleti olan Osmanlılar ve hilafet kurumu etrafında birleşmesi fikrinin siyasi bir ideoloji olarak ilk defa gündeme getirilmesi önce Yeni Osmanlılar'ın 1860'lı yılların sonlarında Londra'da oldukları dönemde gerçekleşmiştir. Böylece 1870'lerde yurda dönen bu aydınlar, İstanbul'da da önce İbret ve Basiret gibi gazeteler yoluyla görüşlerini açıklamaya başladılar.¹ Nitekim bu anlamda İslamcılık, Osmanlı Devleti'nde Tanzimat döneminde ortaya çıkan dinî-siyasi bir ideoloji olarak Müslümanlar arasında İslam dini çerçevesinde birlik ve dayanışmayı tesis ederek sömürgeci Avrupa devletlerine karşı koyabilmek ve ilerleyebilmek gayesiyle öne sürülen bir tarzı siyaset, (ittihad-ı İslam) olarak önce başta Namık Kemal olmak üzere Yeni Osmanlılar olarak bilinen aydın grubu içerisinde tartışılmaya ve savunulmaya başlanmıştır denilebilir.²

Gelişmelere elbette Batılı devletlerin sömürgesi haline gelen İslam memleketlerinden bir şekilde doğrudan gelerek ya da çeşitli gazete ve mecmualar yolu ile Osmanlı kamuoyuna ulaşabilen Müslüman aydınların yol açtığı duygusal zeminin de katkısı olmuştur. Nitekim hilafet kurumunun sorumluluğu ile de ilişkilendirilen bu çağrılar Osmanlı aydınlarının dikkatlerini İslam dünyasının gerçeklerine çevirdi ve bu yöndeki gelişmeler giderek dünya İslam dayanışması fikrinin yüksek sesle ifade edilmesini sağladı.

Bu itibarla bu yönüyle de İslamcılık ana hatlarıyla Avrupa'nın seküler, pozitivist ve materyalist felsefi düşüncelerinin yol açtığı imani ve kültürel tehditlere karşı İslam'ın inanç ve değerlerini yeniden yorumlayarak bu bugüne uyarlamak, diğer taraftan da Avrupa üstünlüğüne imkân sağlayan ilim,

¹ Geniş bir değerlendirme için, bkz. Şerif Mardin, *The Genesis of the Young Ottoman Thought*, Princeton, 1962. Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi* (nşr.) Z. Ebuzziya, İstanbul 1973.

Bkz. Namık Kemal, "İttihad-ı İslam", İbret, 27 Haziran, 1872, *Namık Kemal ve İbret Gazetesi* (nşr. N. Özön) İstanbul 1938 s. 775, 78. 1870'lerde Osmanlı gazetelerinde tartışılmakta olan ittihad-ı İslam, 1873'te Ticaret-i Bahriyye Mahkemesi zabıt kâtibi Esad Efendi tarafından yayımlanan bir risalenin başlığı olmuştur ve muhtemelen İslam dünyasında bu adı taşıyan ilk müstakil eserdir. İstanbul ty.

² Mümtazer Türköne, *Siyasî İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, İstanbul, 1991; Azmi Özcan, *Pan-İslamizm-Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)*, İstanbul, 2021; Batı literatüründe ittihad-ı İslam'ın karşılığı olarak görülen ancak daha çok olumsuz çağrışım ifade eden "panislamizm" tabiri ise ilk defa muhtemelen 1875'te kullanılmıştır. Bu tabire İngilizce neşriyatta ilk olarak Wilfred W. Scawen Blunt'ın Ocak 1882'de Fortnightly Review'de yayımladığı "The Future of Islam" başlıklı makalelerinde rastlanır. 1890'lardan itibaren çok sayıda müstakil makalenin başlığını teşkil etmiştir. Özellikle II. Abdülhamid dönemi Pan-İslamizm ile ilgili olarak bkz. Dwight, E. Lee, "The Origins of Pan-Islamism", *American Historical Review*, Jan. 1942; H. Becker, "Pan-Islamismus", *Islam Studien*, Leipzig 1932; V. Chirol, "Pan- Islamism", *Proceedings Royal Central Asian Society*, 1906, s. 19-24; Ayrıca Urduca ve İngilizce çalışmaları ihtiva eden geniş bir liste için, bkz. M. N. Qureshi, "Bibliographic Soundings in Nineteenth Century Pan-Islamism in South Asia", *Islamic Quarterly*, XXIV/ 182, 1980, s. 22-34; N. Rahman Farooqi, "Pan-Islamism in the Nineteenth Century", *Islamic Culture*, LVII/ 4, Oct. 1984.

fen ve teknolojiyi bir an evvel alarak İslamı ve müslümanları müdafaa edecek güce ulaşmak şeklinde ifade edilebilir.

Müslümanların yüz yüze kaldığı bütün tehditleri bir bütün olarak ele alan ve fiziki sınırlarla mukayyet olmayan bu yeni algıda muharrik güç olan Osmanlılar hem hilafetin sorumluluğunu taşıyarak hala bağımsız ve nispeten güçlü bir Müslüman devlet olarak varlıklarını koruyorlar, hem de Batı ile en yakın ilişki içerisinde olarak diğerlerinden farklı bir birikim ve tecrübeyi barındırıyorlardı. Bu itibarla birlik İslam ortak paydasında Osmanlı Devleti ve hilafet etrafında olacak, bunun sağlayacağı güç ve teşvik ile Osmanlı Devleti hem kendi kendi sorunlarını halledebilecek hem de diğer Müslümanların haklarını savunabilecekti.¹

Bu gerçeklikler ve beklentilerin kesiştiği zihniyetin ifadesi anlamında dinî gelenek ve kavramların Yeni Osmanlı aydınları tarafından modern Batı ideolojileri örneğine uygun şekilde siyaset diline aktarılması süreci ideolojik İslamcılığı böylece ortaya çıkarmıştır. Genel hatlar şu şekilde belirlenmişti: İslam dini ve şeriat Osmanlı Devleti'nin hayat kaynağı ve ruhudur. Bu yüzden Osmanlı siyaset tarzını belirlemeye yönelik her program İslamî kaynaklı olmak zorundadır. Batılı idari ve siyasi müesseseleri savunmakta bir tezat yoktur çünkü bunlar aslında Batılı olmaktan ziyade İslamî'dir. Zira İslam bir akıl ve mantık dini olup insanlık birikimlerini ve yenilikleri reddetmez.²

1870'lerde yoğun olarak tartışılan bu fikirler II. Abdülhamid'in saltanatında bir devlet siyaseti olarak zaman zaman uygulanma imkanı bulmuş olmakla birlikte Yeni Osmanlıların meşrutiyeti de içeren siyasi taleplerin II. Abdülhamid'in tahta geçmesiyle gerçekleşeceği beklentisi çok geçmeden hayal kırıklığına dönüştü. Daha çok Doksan Üç Harbi³ gerekçesiyle meclisin tatil edilip Kânûn-ı Esâsî'nin askıya alınmasıyla diğer fikri ve siyasi tartışmalar yanında teşekkül devrindeki İslamcılığın siyasi modernizm cephesi de askıya alındı; ancak dönemin genel şartları itibarıyla toplumsal alanda din ve dindarlığa, milletlerarası alanda da hilafete daha çok vurgu yapılmaya başlandı. Dolayısıyla II. Abdülhamid döneminde İslamcılık ideolojik bir fikri

¹ YEE, 9-2638-72, BOA., M. Hocaoglu, age., s. 126. YEE, nr. 9-2006-72-4. YEE, nr. 9-2008-72-4. YEE, nr. 11-1763-130-5. YEE, I, 156/XXVI-156-3. YEE, nr. 9-1198-72-; Y.A.HUS, nr. 202/81, nr. 256/89 4. Y.A.HUS, nr. 240/73; İrade-Dâhiliye, nr. 88085.

² Tanzimatçıları İslam dışı kanunlar getirmekle tenkit eden Yeni Osmanlılar bu konuda şöyle demektedirler. "Hulasa-i Kelâm, devletimiz muammer olmak isterse şeriat-i Ahmediyye'ye ittibadan ve Devlet-i İslamiyye halinde kalmaktan ayrılmaz. Demektir ki şeriat devletimizin canı ve mâbihi'l hayâtıdır. İşte bizim bildiğimiz ilaçların en müessiri budur." Bkz. İ. Sungu, age., s. 777-857; M. Kaplan, *Namık Kemal Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1948, s. 108. Hürriyet, 10 Mayıs, 1869, Ş. Mardin, *The Genesis...*, s. 61. Ancak burada ifade edilen görüşler genelde Yeni Osmanlılar arasında ağırlıkta olan görüşlerdir.

³ 93 Harbi sırasında ve sonrasındaki gelişmeler için bkz. M. S. Anderson, age; B. H. Sumner, *Russia and the Balkans 1870-1880*, Oxford 1937; E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII, Ankara 1983; İ. H. Uzunçarşılı, "II. Abdülhamid'in İngiliz Siyasetine Dair Muhtıraları", *İÜ Tarih Dergisi*, 7, 1954, s.453-60;

hareket şeklinde gelişimini devam ettirememekle birlikte en azından içte ve mevcut şartlarda, öncelikle Osmanlı Devleti'nin bekası için bir unsur olarak değerlendirilmek istenmiştir. Özellikle Bâbîâli'nin herhangi bir devletle ilişkilerinin bozulduğu zamanlarda bu imkanın yoğun olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır.¹

Buna karşılık Yeni Osmanlılar'ın yoğun biçimde eleştirdiği Tanzimat'ın uygulamaları çerçevesinde özellikle ordu, idare ve eğitim alanlarında Batılı tarzda modernizasyon devam etti.

Bu meseledeki fikri zorluklar, daha çok ittihâd-ı İslam siyasetinin devlet eliyle veya devlete bağlı kadrolar tarafından yürütülmesinden kaynaklanıyordu. Bu şekliyle tek merkezli yürütülen çalışmalar bazan gelişmelerin gerisinde kalıyor, fakat daima her kesimden aydınların muhalefetiyle karşılaşıyordu. İttihatçılar, II. Abdülhamid'in bu gayretlerinde samimi olmadığı ve böyle bir siyasetin merkezi olacak liyakatten mahrum bulunduğu yönündeki propagandalarıyla İslam âleminde şüphelere sebep olurken bazı ulemâ ve İslamcı aydınlar, hükümdarın yönetim biçiminin bizzat takip edildiği söylenen siyasete uymadığı şeklindeki tenkitleriyle en azından çekimser kalıyorlardı. Bundan dolayı cihanşümul bir siyasetin gelişip yerleşmesi için gerekli olan fikrî derinlik ve dinamizm sağlanamamıştır. Bu yüzden de İslam dünyasının içinde bulunduğu çıkmazlara karşı güçlü bir alternatifin fikrî temelleri yeterince gelişmemiştir. Aynı şekilde muhtelif İslam memleketlerinde bağımsız olarak ortaya çıkan dinî-siyasi fikir hareketleriyle bir irtibat kurulamamış ve benzer hedeflere yönelik sağlanamamıştır. Bu bakımdan denilebilir ki İslam dünyasında bu kabil gelişmeleri şekillendiren şey genelde siyasi ve entelektüel saldırılara karşı savunma içgüdüleriyle ortaya çıkan tepki anlayışı olmuştur.

II. Abdülhamid'in yönetim tarzına karşı çıkanlar arasında, Sırât-ı Müstakîm dergisi etrafında İslamcılık fikrini oluşturmak üzere toplanan aydınlar da bulunuyordu. Şehbenderzâde Ahmed Hilmi, Said Halim Paşa, Mehmed Âkif, Mustafa Sabri, Ferit Kam, Mehmet Ali Ayni, İsmail Fenni, Said Nursi, Mûsâ Kâzım, Halim Sabit, Seyyid Bey ve M. Şemsettin gibi ilim, fikir ve düşünce adamları, II. Abdülhamid döneminde gerek devletin dinî kavram ve değerleri ön planda tutan politikası, gerekse bir fikir hareketi olarak organize olmalarını engelleyen idari şartlar yüzünden müstakil bir muhalefet gru-

¹ Y.A.HUS, nr. 212/60; BA, İrade-Dâhiliye, nr. 61867. A. Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid: Hâtıralarım*, İstanbul 1986, s. 231.

bu oluşturmamışlar, fakat diğer muhalefet gruplarının destekleyicisi gibi kalmayı tercih etmişlerdir.

II. Meşrutiyet'ten sonraki basın ve fikir hürriyeti atmosferinde ise bu düşünceler yoğun ve sistemli bir şekilde Sırât-ı Müstakîm (Sebîlürreşâd), Beyânülhak, Livâû'l-İslâm, Hikmet, İttihâd-ı İslâm, Tasavvuf, İslâm Mecmuası, Volkan gibi gazete ve dergilerde tartışılmaya başlanmıştır. Bu konudaki literatürde, II. Meşrutiyet sonrasının dinî-siyasi fikir hareketlerinden biri olarak değerlendirilen İslamcılık akımı esasen bir gelenek birikimine sahipti ve onun kesintiye uğramış bir devamı sayılabilir. Bu devamlılık, aynı zamanda Osmanlı İslamcıları ile diğer ülkelerdeki İslamcıların birbirleriyle olan irtibat ve yakınlıklarını da anlaşılır kılmaktadır. Bununla birlikte II. Meşrutiyet sonrası İslamcılığı büyük ölçüde ilmiye sınıfı mensuplarınca temsil edildiği için bürokratların ve gazetecilerin öncülük ettiği teşekkül devri İslamcılığından mahiyet itibarıyla farklıdır. Keza İslamcılık hareketi içinde mütalaa edilebilecek ilim ve tefekkür camiası büyük ölçüde Sultan II Abdülhamit ve onun yönetimine muhalifidir; buna karşılık meşrutiyet taraftarı ve bunu destekleyen her çevreye yakındır. Bu dönem İslamcıları için söylenebilecek bir başka hususiyet de temsil ettikleri dünya görüşü itibarıyla bundan evvelki bütün yenilik girişimlerinde muhtemel direnç merkezleri olarak değerlendirilip süreceğlerden dışlanmış olmalarının da etkisiyle bu defa bizzat ön alıp değişimi yönlendirmek arzularının belirgin oluşudur.

Esasen bu düşüncenin mensupları uzun süre kendileri için İslamcılık kavramını kullanmamışlardır. Hatta daha sonra milliyetçi-Türkçü çizgide yer alacak olan Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu ve Halim Sabit gibi fikir adamlarının 1913-1914 yıllarına kadar Sırât-ı Müstakîm-Sebîlürreşâd kadrosu içinde yer almaları da II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında İslamcı-milliyetçi-Batıcı ayrımının henüz teşekkül etmediğini göstermektedir. İslamcılık, muhtemelen ilk defa Ziya Gökalp'in 1913'te Türk Yurdu'nda çıkan "Üç Cereyan" başlıklı makalelerinde geçmektedir. Daha sonra Babanzâde Ahmed Naim, 1914'te yayımladığı "İslâm'da Da'vâ-yı Kavmiyyet" başlıklı makalesinde¹ bu kavramı tasvip etmeyen bir üslûpta kullanmıştır. Bu durum, İslamcılık akımına kimlerin dâhil olduğunu tam olarak tespit etmekte zorluk çıkarmaktadır. Diğer bir husus da bu akımın sınırlarının tespit edilmiş, ilkelerinin belirlenmiş modern anlamda ideolojik bir hareket hüviyetini kazanmamış olmasıdır; aksine İslamcılık, belirli konularda birbirinden farklı düşünebilen kişilerin dâhil olduğu geniş zeminli bir tabir olarak görünmektedir.

¹ Sebîlürreşâd, 293, 10 Nisan 1330)

Her ne kadar bu dönem İslamcılığının bütünlük ifade eden bir tanımı olmasa da gazete, dergi ve bazı risalelerde ortaya çıkan İslamcı fikriyatın genel çerçevesini inanç, ibadet, ahlak, felsefe, idare, siyaset, iktisat, hukuk, eğitim alanlarında İslam'ı bütün bir hayat nizamı olarak yeniden hâkim kılarak Müslümanları medenileştirme; İslam dünyasını geri kalmışlıktan, Batı hâkimiyetinden, zalim ve müstebit idarecilerle keyfî yönetimlerden kurtarma; dinî düşünceyi taklit, hurafe ve bid'atlardan arındırma gibi XIX. yüzyıl İslam dünyasının başka coğrafyalarında da görülen ıslah, tecdit, ihya vb. kavramlarla ifade edilen dinî, siyasi, ilmî çözüm arayışları veya bu arayışları ihtiva eden bir fikir hareketi şeklinde özetlemek mümkündür. Said Halim Paşa'ya göre İslamlaşmak demek İslamiyet'in inanç, ahlak, yaşayış ve siyasete ait esaslarının tam olarak uygulanması demektir ¹

Genellikle çeşitli ıslah hareketlerinde görüldüğü gibi İslamcı hareketin temsilcileri de kelâmda tevhid, tahkik ve belli ölçüde akla dayanılması, fıkıhta Kur'an ve Sünnet dışında kalan meşruiyet kurumlarının sorgulanarak içtihadın ön plana çıkarılması şeklinde bir söyleme sahip bulunmakla birlikte Osmanlı İslamcılar'ının diğerlerinden farkı, bağımsız bir devlet ve memlekette bulunduklarından siyasi hâkimiyet ve iktidar mücadelesine ağırlık vermeleri, böylece geçmişe bakarak yeniden inşa edilecek bir gelenek yerine kendi zamanları ve gelecek üzerinde yoğunlaşmayı tercih etmeleridir. Nitekim "terakki" kelimesine yapılan vurgu, onların bu anlayışını yansıttığı gibi belli ölçüde çağdaş ilerlemeci (evrim) yaklaşımlardan da etkilendiklerini gösterebilir. İslamcılar'ın doğrudan Kur'an ve Sünnet'e dönüş çağrılarının başka gerekçeleri de vardır. Müslümanların geri kalmışlığının sebebi olarak Batılılarca öne sürülen İslam'ın ilerlemeye engel olduğu iddiasını reddetmek için bu durumun sebebinin din değil tarih ve gelenek olduğunu söylemek önemli bir çıkış yoludur. Bunun yanında ilk vahiyden itibaren otuz yıl gibi kısa bir zaman diliminde tarihin en hızlı dönüşümünü sağlayan İslam dininin bu dönemdeki aslî dinamikleri olan naslara tekrar ve en yalın biçimiyle başvuru aynı dönüşümün yeniden sağlanabileceğine dair umutlar da orijinal kaynaklara dönüş söylemlerinde etkili olmuştur.

İslamcılar'ın cevap aradıkları başlıca sorular, İslam dünyasının niçin bu hale düştüğü ve bundan nasıl kurtulabileceği, Batı'nın üstün duruma gelmesinde etken olan değerlerin neler olduğu ve bunların İslam'da da bulunup bulunmadığı, akıl-nakil ilişkisinin mahiyeti, İslam dininin nasıl bir yönetim, hukuk ve iktisat düzeni öngördüğü, saltanat, hilafet ve meşrutiyetin dinle

¹ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız ve Son Eserleri* (haz. M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul 1998, s. 184.

ilişkisinin bulunup bulunmadığı, Batı'dan nelerin alınıp nelerin alınmaması gerektiği şeklinde özetlenebilir.

Bu meseleleri ele alırken kısmen birbirinden farklı yaklaşımlara sahip olsalar da İslamcılar'ın temel noktalarda genellikle kültürel kimliklerini ve fikir atmosferlerini oluşturan ortak kabullerinin bulunduğu görülür. Bunun için İslamcılar hikmetin Müslümanın kaybolmuş malı olduğu, İslamiyet'in gelişmeye engel olmadığı, Avrupa medeniyetine üstünlük sağlayan unsurların esasen Müslümanlardan iktibas edildiği, insan için çalışmanın esas olduğu, Müslümanların mutlaka kuvvetli olmaları gerektiği, ittihat ve kardeşliğin elzem olduğu (hatta Osmanlı vatandaşları için bu kardeşlik, "uhuvvet-i vataniyye" ve "uhuvvet-i insâniyye" gibi derecelendirmelerle herkesi kuşatacak genişliğe ulaştırılmıştır) gibi tezleri savunmada âdeta söz birliği etmiş, Müslümanları saf ve sağlam bir inanç sahibi kılmak, eğitim öğretimi ıslah edip taklitçiliğe karşı savaş açmak, toplumu donukluk ve atâlete sevkeden mevcut ahlak anlayışını değiştirerek aktif bir Müslüman tipi ortaya çıkarmak, yeni ve kapsamlı bir cihat fikri geliştirmek gibi ortak hedefler benimsemişlerdir.¹ Bu genel hedefler çerçevesinde bid'at ve hurafelerin reddi, medreselerin ve eğitim usulünün ıslahı, yeni bir felsefe anlayışı ve terminolojisinin geliştirilmesi, tasavvufun ıslahı gibi meselelere de ağırlık vermişlerdir. Bu prensiplerin XIX. yüzyıl İslam dünyasını meşgul eden ihya, ıslah ve tecdid kavramlarıyla ifade edilen hususun modern düşünce ile aynı çizgide olduğunda şüphe yoktur. Dolayısıyla Osmanlı İslamcılarının farklılık arzeden düşünceleri daha çok siyaset ve idare alanında ve Osmanlı Devleti'nde saltanat, meşrutiyet, hilafet ve din-devlet ilişkileri gibi konular üzerinde yoğunlaşmıştır.

Onlara göre Kur'an ve Sünnet belli bir devlet ve hükûmet biçimi ortaya koymamış, genel esaslar belirlemekle yetinmiştir. Zamana, şartlara ve ihtiyaçlara göre bu esaslar dâhilindeki her türlü yönetim biçimi şeriata uygundur. Yönetimde esas olan unsurlardan biri şûra ve meşverettir; nitekim meşrutiyetin savunulması da bu esasa dayandırılmıştır. Siyasi ve idarî faaliyetler yönetilenlere danışarak yürütülmelidir; bu ise temsili sistemi gerekli kılar. Böylece bir bakıma halkın yönetimde söz sahibi olması, istibdadın ve keyfî yönetimin önlenmesi, kanun hâkimiyetinin sağlanması, hürriyet ve eşitliğin güvence altına alınması, yöneticilerle yönetilenlerin hak ve sorumluluklarının belirlenmesi, tarafların birbirini denetlemesi amaçlanmış oluyordu.

¹ İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, III, 63-66.

Buradan hareketle İslamcılar II. Meşrutiyet, Kânûn-ı Esâsî ve Meclis-i Meb'ûsan'ın kurulması ile diğer kanunlaştırma hareketlerini destekleyerek bu gelişmelere şer'î dayanaklar bulmak için yoğun gayret içerisinde olmuşlardır. Kullanılan ifadeler arasında Kânûn-ı Esâsî'nin "kânûn-ı ilâhî, şeriatın fezlekesi ve şeriat-ı garrâ-yı Muhammediyye'den muktebes" gibi tanımlamalar, ilk anlardaki heyecanın boyutlarını göstermek bakımından dikkat çekicidir. Bu yaklaşımın kayda değer tek istisnasının Said Halim Paşa olduğu anlaşılmaktadır. Anılan kavram ve kurumların Müslümanlara ve Osmanlı Devleti'ne yabancı olduğunu düşünen Said Halim Paşa, "akvâm-ı İslamiyye'nin akvâm-ı Garbiyye'den beğenip alabileceği bir şey olmadığını" savunmuştur.¹ İslamcılar'ın büyük çoğunluğunun söz konusu tavrında, bu gruba dâhil olmayan diğer dindar çevrelerin gelişmelere karşı ortaya koydukları olumsuz tutum veya muhalefetini önleme arzusu da vardır. Bu yaklaşımın tabii bir neticesi olarak birçok İslamcı düşünce temsilcisi II. Meşrutiyet'ten sonra kurulan siyasi teşekküller içerisinde yer almış, özellikle 1912'ye kadar İttihat ve Terakkî'ye olan güven veya sempatilerini yayım organlarında dile getirmiş, içlerinden bir kısmı bu partilere katılarak Meclis-i Meb'ûsan'a girmiştir.² Ancak İslamcılar, sadece on gün kadar yaşayabilen İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti dışında 1919'a kadar açıkça dinî gaye taşıdığını belirten herhangi bir siyasi organizasyon içinde yer almamışlardır. 1919'da işgal altındaki İstanbul'da kurulan Teâlî-i İslam Cemiyeti ise fazla bir etkinlik göstermeden bir yıl içerisinde dağılmıştır.

İslam'ın belli bir yönetim şekli ortaya koymadığını savunurken İslamcılar, saltanat sisteminin tek meşrû yönetim biçimi olmadığı kanaatini de izhar etmiş oluyorlardı. Böylece meşrutî idare altında konum, yetki ve hâkimiyet alanı hususunda mutabakata varılmamış olan halifeliğin, İslam dünyasındaki ağırlığından dolayı milletlerarası mahiyeti korunmaya çalışılmakla birlikte iç siyasette etkinliğinin daraltılması gündeme gelmiştir. Meselâ Elmalılı Muhammed Hamdi'ye göre bu çerçevede hilafet bir vekâlettir, vekâleti veren de millet yani Müslüman ümmettir; dolayısıyla teorik olarak milletin hâkimiyeti halifenin üzerindedir. Bu durumda meşrutî bir idarede halife hükûmet reisi mesabesinde olup hak ve yetkileri icra ile sınırlıdır, teşrî ve kazâ ise başkalarına aittir. Hilafetin, Allah'a veya Peygamber'e vekâlet olarak kabul edildiği geleneksel anlayıştan farklı olarak millete vekâlet şeklinde takdim edilmesi tamamen yeni bir yaklaşımdır. Dolayısıyla halifenin konumu hak-

¹ Sebilürreşâd, sy. 493, XIX [4 Mart 1338].

² Mesela Said Halim Paşa İttihat ve Terakki Fırkası başkanlığı, Mustafa Sabri Efendi İttihat ve Terakki üyeliği, Ahâlî Fırkası ile Hürriyet ve İtilâf Fırkası kuruculuğu, Elmalılı Muhammed Hamdi Evkaf nâzirliği, Seyyid Bey İttihat ve Terakki Fırkası başkanlığı, Said Nursi İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti kuruculuğunda bulunmuştur.

kinda ortaya konulan bu yaklaşımın, millî hâkimiyete vurgu yaparak Kânûnı Esâsî ve Meclis-i Meb'ûsan gibi yeni kurumları güçlendirmeyi hedeflediği açıktır. Buna karşılık İslamcılar arasında zayıf da olsa hilafet konusunda geleneksel yaklaşımın devamını isteyen görüşler de mevcuttur.¹

İslamcılar, düşünce hayatındaki geriliğin öncelikli çaresini Selefî akaide sarılmakta, dolayısıyla Kur'an ve Sünnet'e müracaatta görüyorlardı. Bu müracaatın en önemli hedefi ise kendi dönemlerinin icaplarına göre geliştirdikleri din-dünya, tabiat ve siyaset görüşlerine Kur'an ve hadisten destek aramaktı. Bu sürecin tabii sonucu da ilim-din ve akıl-nakil arasında bir çatışma olmadığını ispat etmek üzere İslamî nasların, zamanın anlayışına paralel olarak belli ölçüde tabiatçı ve determinist denebilecek yorumlarla tefsir ve te'vil edilmesiydi. Bu sonuca götürmeyen tarihî birikim ya reddedilmiş ya da cehaletle veya yanlış anlama ile itham edilmiştir. Aynı şekilde tasavvuf ve tarikatlara da genellikle İslam'ı yanlış yorumlamanın ürünü olarak bakılmıştır. Tarikatlara karşı çıkılmasının sebepleri arasında onların atâlet ve miskinlik yuvaları haline geldiği, insan iradesini dışladığı, tevekkül, zühd gibi kavramları gerçek anlamlarından saptırdığı, bâtıl inanç ve hurafeleri geliştirdiği gibi iddialar sık sık tekrar edilmiştir. Bununla birlikte felsefî boyut taşıması gereğiyle vahdet-i vücûd anlayışı Mehmet Ali Aynî, Ferit Kam ve İsmail Fennî gibi İslamcılar nezdinde özel bir ilgi görmüştür.

II. Meşrutiyet'ten sonra İslamcılar İttihat ve Terakkî'yi "mübarek cemiyet, mukaddes cemiyet, fırka-i muhtereme" gibi adlarla anmakla kalmamış, İttihatçılar'ı İslam dünyasını kurtaracak "erbâb-ı fetih, ashâb-ı celâdet" ve faaliyetlerini de "cihâd-ı mukaddes" gibi sıfatlarla nitelendirmişlerdir. İstibdat devrine geri dönmekten kaygı duyan İslamcılar hatta bunu önlemek için zaman zaman dinsiz, mason olarak da suçlanan İttihatçılar'ın ilk zamanlarda en büyük savunucuları olmuşlardır.²

Ancak özellikle 1909'dan sonra İttihat ve Terakkî'nin giderek sertleşen idaresi, hürriyetlerin sınırlandırılması, sosyal hayattaki kargaşa ve belirsizlik gibi problemler İslamcılar'ı en azından dinî meşruiyet bakımından İttihatçılar'dan uzaklaştırmaya sevk etmiş, sadece istibdadın geri gelebileceği ve savundukları fikirlerin iflâs edeceği korkusuyla siyaseten İttihatçılar yanında yer alır görünmeyi tercih etmişlerdir. Nitekim İslamcılar'ın büyük bir kısmı Otuz Bir Mart Vak'ası'nda da böyle bir tavır sergilemiştir. Nitekim Elmalılı

¹ Kara, *İslamcıların Siyasî Görüşleri*, İstanbul 1994, s. 155-157.

² Derviş Vahdetî'nin bile onları "zamanın Hâlid b. Velîd'leri" olarak nitelemesi savunmanın boyutlarını göstermek bakımından önemlidir. Volkan, sy. 95, 14 Rebiülevvel 1327 / 23 Mart 1325 / 5 Nisan 1909.

Muhammed Hamdi, Şehbenderzade Ahmed Hilmi, Manastırlı İsmâil Hakkı, Tâhirül Mevlevî, Mehmed Âkif gibi dönemin önde gelen “İslamcı” ilim ve fikir adamları, yaşananların İslam açısından kabul edilmesinin mümkün olmadığını ve meşrutiyetten vazgeçilemeyeceğini açıkça ilan etiler. Fakat bu hadise İslamcılar’ın II. Abdülhamid’le ilgili olan tavırlarında daha belirleyicidir. Bundan önce padişahın yönetim tarzına karşı olmakla birlikte hilafet makamından dolayı geleneği koruyarak onu açıkça eleştirmekten kaçınmışlar, hatta II. Abdülhamid’in Kânûn-ı Esâsî’yi ilan etmesi münasebetiyle onun iyi niyet sahibi olduğu şeklinde neşriyatta bulunmuşlardır. Dönemindeki olumsuz uygulamalar ise daha çok padişahın etrafını saran insanlara atfedilmiştir. Ancak Otuz Bir Mart bütün bu iyi niyetli yorumları boşa çıkaran dönüm noktası olmuş, hal’fetvasına gerekçe olarak gösterilen cürümler genel kabul gördüğü gibi II. Abdülhamid için “mel’un, şeytan, hain” gibi kaba ifadeler açıkça kullanılır olmuştur.

Ancak İslamcılar, Otuz Bir Mart’tan sonra İttihatçılar’ın uygulamalarından rahatsızlık duydukları gibi devletin Müslüman unsurları arasında ortaya çıkan milliyetçi gelişmeleri de ittihâd-ı İslam fikrine bir darbe olarak gördüler; bu durum özellikle Arnavut isyanından (1910) sonra had safhaya ulaştı. Bu sarsıntı önce Sırât-ı Müstakîm kadrosu arasında ayrılıkları gündeme getirdi. Başlangıçtan beri kadro içinde yer alan Yusuf Akçura ve Ahmet Ağaoğlu, milliyetçi yönü daha ağır basan Türk Yurdu dergisini çıkarmaya başladılar. Bu yöneliş, aynı zamanda milliyetçi-Türkçü düşünceye karşı bir fikrî muhalefeti de gündeme getirdi. Özellikle 1910’da Arnavut isyanından sonra Mehmed Âkif ve Said Nursi’nin sert şekilde eleştirdiği kavmiyetçilik.¹ Babanzâde Ahmed Naim’in 1914’te “İslamda Da’vâ-yı Kavmiyyet” başlıklı makalesiyle milliyetçi-Türkçülük ve İslamcılık arasında yoğun tartışmaları gündeme getirdi. Bununla birlikte I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında yaşanan gelişmeler artık İslamcılar’ı daha dar çerçeveli coğrafi düşüncelere mahkûm etti. Millî Mücadele’de büyük oranda Kuvâ-yi Milliye ve Ankara cephesinde yer alan İslamcılar bu çizgilerini daha sonra da devam ettirdiler. İçlerinden Said Halim Paşa’nın Malta’dan dönüşünde Türkiye’ye kabul edilmemesine, Mustafa Sabri Efendi ile Mehmed Âkif gibi birkaç kişinin bir süre sonra Mısır’da yaşamayı tercih etmesine rağmen diğerleri Cumhuriyet kadroları içerisinde yer aldı (Mehmed Âkif de ilk dönemde Burdur milletvekili idi). Nihayet 1924’te dönemin tanınmış İslamcılar’ından olan Seyyid Bey’in hilafetin şer’î mahiyetine dair mecliste yaptığı konuşmanın hilafetin ilgasında büyük tesiri oldu.

¹ “Küfr olur, başka değil, kavmini sürmek ileri.”, Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat, Hakkın Sesleri*.

1924 Mart'ında çıkarılan Hilafetin İlgası, Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu, Şer'îye ve Evkaf Vekâleti'ni lağverek Diyanet İşleri Riyâseti düzenlemesini getiren kanunlar İslamcılık hareketinin büyük ölçüde ortadan çekilmesine yol açtı. Hilafetin ilgası, medreselerin kapatılması, Diyanet İşleri Riyâseti'nin normal bir devlet dairesi haline getirilmesi, bundan sonra ardarda gelen Cumhuriyet inkılapları ve laiklik ilkesinin kabulü, doğrudan veya dolaylı olarak dinle ve İslamcılık'la bağlantılı gelişmeler olduğundan İslamcılar'ın dikkatle izlediği ve resmî politikaya nisbetle farklı değerlendirmelerde bulunduğu konular olmuştur. Bununla birlikte II. Meşrutiyet devri İslamcılık hareketi içerisinde yer alan kişilerin 1924 sonrası dönemde ortaya koydukları tavırlarda ve savundukları fikirlerde bir bütünlük yoktur. Meselâ Ahmet Hamdi Akseki, Seyyid Bey, M. Şemsettin Günaltay gibi bir kısmı memuriyet veya siyasete devam ederken Babanzâde Ahmed Naim, Ferit Kam, İzmirli İsmail Hakkı, 1933 üniversite reformuna kadar Dârülfünundaki görevlerini sürdürmüşlerdir. Bu arada Mehmed Âkif ve Mustafa Sabri Efendi yurt dışına gitmiş, Said Nursi 1925'ten itibaren göz hapsinde tutulmuş, İskilipli Mehmed Âtîf Efendi ile Elmalılı Muhammed Hamdi İstiklal mahkemelerinde yargılanmış, ilki idama mahkûm edilirken ikincisi beraat etmiştir. Dikkati çeken bir başka husus, 1925-1926'da Türkiye Büyük Millet Meclisinin gündemine gelen Kur'an meâlî, Kur'an tefsiri ve bir hadis külliyyatı hazırlatma teşebbüsleri yine bu kişilere havale edilmiş; Mehmed Âkif Kur'an meâlî ve Elmalılı Muhammed Hamdi Kur'an tefsiri hazırlama, Babanzâde Ahmed Naim de Tecdîd-ü ş-şarîh'in tercüme ve şerhi görevini üstlenmişlerdir.

Seçilmiş Kaynakça

- Esad, İttihâd-ı İslam, İstanbul, ty;
- Nâmık Kemal (1327), Makâlât-ı Siyâsiyye ve Edebiyye (haz. Ali Ekrem Bolayır), İstanbul.
- Tahsin Paşa (1931), Abdülhamit: Yıldız Hatıraları, İstanbul.
- ÖZÖN, Mustafa Nihat (1933), NamıkKemal ve İbret Gazetesi, İstanbul.
- SUNGU, İhsan (1940), “Tanzimat ve Yeni Osmanlılar”, Tanzimat, İstanbul.
- MARDİN, Şerif A. (1962), The Genesis of Young OttomanThought, Princeton.
- DAVİSON, R. H. (1973),Reform in the Ottoman Empire: 1856-1876, New York.
- Ebuzziya Tevfik, Yeni Osmanlılar Tarihi (nşr.) Z. Ebuzziya, İstanbul.
- HOCAOĞLU, Mehmet (1975), Belgeler: Abdülhamid Han'ın Muhtıraları, İstanbul.
- Devlet ve Memleket Görüşlerim (haz. A. Alâaddin Çetin – R.Yıldız), İstanbul 1976;
- Ayşe Osmanoğlu, Babam Sultan Abdülhamid: Hâtıralarım, İstanbul 1986;
- HANİOĞLU, M. Şükrü (1985), Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük: 1889-1902, İstanbul.
- TÜRKÖNE, Mümtaz'er (1991),Siyasî İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu, İstanbul.
- ERASLAN, Cezmi (1992), II. Abdülhamid ve İslam Birliği, İstanbul.
- Volkan Gazetesi: 1908-1909 (haz. M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul 1992;
- ÇELİK, Hüseyin (1994),Ali Suavi ve Dönemi, İstanbul.
- KARA, İsmail (1994), İslamcıların Siyasî Görüşleri, İstanbul.
- Said Halim Paşa (1998), Buhranlarımız ve Son Eserleri (haz. M. E. Düzdağ), İstanbul.
- KARA, İsmail (2011),Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi (1-2), İstanbul.
- KARA, İsmail -Asım Öz (2013), Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyumu Tebliğleri, İstanbul.
- ÖZCAN, Azmi (2021), Pan-İslamizm: Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924), İstanbul.
- a.mlf., “Hilâfet”, DİA, XVII, 546-553;

a.mlf, “İslamcılık”, DİA, XXIII, 62-65;

LEE, D. E., “The Origins of Pan-Islamism”, American Historical Review, XL-VII/2, Washington 1942, s. 278-287;

FİNDLEY, C. V., “The Advent of Ideology in the Islamic Middle East”, Studia Islamica, I, LV (1982), s. 143-169; LVI (1982), s. 147-180;

M. Naeem Qureshi, “Bibliographic Soundings in Nineteenth Century Pan-Islam in South Asia”, IQ, XXIV/1-2 (1980), s. 22-34.

MEHMED ÂKİF'İN OKUDUĞU KİTAPLAR

Selami ŞİMŞEK*

Giriş

Bir insanın şahsiyetinin şekillenmesinde âile, mektep, hoca ve çevrenin yanında etkili olan en önemli unsurlardan birisi de hiç kuşkusuz okuduğu kitaplardır. Bu durumu *İstiklal Marşı* şâirimiz ve *Safahat* adlı yedi şiir kitabından müteşekkil eserin sahibi Mehmed Âkif'te de çok açık bir şekilde müşâhede etmek mümkündür.

Mehmed Âkif her şeyden önce, ciddî bir “okuyucu”dur ve okuduğu her eseri birkaç kere okumaktan çekinmeyen, iyice anlamadığı her noktayı erbabına müracaat ederek lâyıkiyla anlamadan eseri bırakmayan bir kişiliğe sahiptir.¹ Nitekim Âkif”le otuz beş yıllık dostluğu ve tanışıklığı bulunan ve birlikte bazı kitapları da müzâkere etmiş olan Mithat Cemal Kuntay’a göre Âkif, bir kitabı önce baştan sona tenkit ederek okuyan, dördüncü okuyuşunda seçkilerini yapan, az eseri çok okuyan ve “bir kitabı bitirmek kolay değil” diyen bir zâttır.²

Yine Kuntay’a göre Âkif, okurken de yazarken de başının bütün meleke-leriyle çalışan, “okudum” demesi “anladım” demek olan, not almayan, kitaplara koyacağı işaretler başında bulunan, evinin dışarısında da okuyabilmek için forma forma cebinde kitaplar taşıyan adamdır.³

Esasen Âkif’i yakından tanıyanlar onu hayatının değişik dönemlerinde ya birisinden bir kitabı okuyan yahut birisine bir kitabı okutan bir kişi olarak

* Prof. Dr., Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi

¹ Mehmet Emin Erişirgil, *Bir İslamcı Şairin Romanı Mehmed Âkif*, haz. Aykut Kazancıgil-Cem Alpar, Nobel Yay., Ankara 2006, 3. Bsk., s. 31

² Mithat Cemal Kuntay, *Mehmed Âkif*, L&M Yay., İstanbul 2007, 5. Bsk., s. 43.

³ Kuntay a.g.e., s. 452.

takdim etmekte, etrafıyla sürekli bir okuma alışverişi içinde bulunduğunu ve bu alışverişi sağlamak için gerektiğinde, İstanbul'un bir semtinden uzak başka bir semtine evini taşımaktan geri durmadığını, yakın arkadaşlarıyla haftanın belirli günlerinde okuma zamanları düzenlediğini belirtmektedirler.¹

Âkif'in ciddî bir okuyucu olduğunu gösteren önemli işaretlerden birisi de kütüphanesidir. Mithat Cemal Kuntay'ın verdiği bilgiye göre Âkif'in "şarlatan olmayan bir kütüphanesi" vardır ve "bu ufacık kütüphanede okunmadık tek kitap yoktur."²

Bugün Âkif'in söz konusu mütevazı kütüphanesinde yer alan bu kitapların listesine sahip değiliz. Ancak kaynaklarda bu hususta yer alan bilgilere bakıldığında, okuma ilgilerinin boyutlarını aşağı yukarı tahmin edilebilmektedir. Yakın dost ve arkadaşlarının yahut bir vesile ile onunla tanışmış olanların Âkif hakkında yazdıkları yazı ve kitaplarda, bazılarının isimleri dağınık halde yer alan bu eserler, onun okuma ilgilerinin Türkçe, Fransızca, Arapça ve Farsçanın imkânlarını kullanan, hem Doğu'ya hem de Batı'ya doğru açılan ilgiler olduğunu göstermektedir.³

Âkif'in Doğu'ya ve Batı'ya ait okuduğu eserlere geçmezden önce Mustafa Kara'nın, Âkif'in çok yakın dostlarından Hasan Hasri Çantay'ın kitapla ilişkisi için serdettiği aşağıdaki ifadeleri ve sıralamayı biz de Âkif için söyleyerek konuyu bu çerçevede ele almak istiyoruz:

*"İnsanı ve kâinatı üç kitap aydınlatmıştır, aydınlatıyor ve aydınlatacak: Hazret-i Allah'ın Kitabı, Hazret-i Resûlullah'ın Kitabı, Hazret-i Halifetullah'ın Kitabı. Bir ve ikinci maddeler anlaşılmalıdır. Üçüncü kitap ile âlim, ârif ve sanatkârların eserleri kastedilmektedir. Hasan Basri Çantay da kafa ve kalbini bu üç kitap aydınlatmıştır. Kendisinin üç önemli eseri de konuyla ilgilidir."*⁴

1. Hazret-i Allah'ın Kitabı (Kur'ân-ı Kerîm)

Öncelikle ifade edelim ki Kur'ân-ı Kerîm, Âkif'in ilk duyduğu, en çok okuduğu, ezberlediği ve meâlini yazdığı kitaptır. Nitekim çocukluğunu, Kur'ân'ın mânevî iklimin hâkim olduğu bir evde geçiren Âkif'in küçücük kalbinde Kur'ân-ı Kerîm'e karşı uyanan bu ilgi, daha sonra onu baştan sona ezberlemeye gö-

¹ Alim Kahraman, "Bir Okuyucu Olarak Mehmed Âkif", *Mehmed Âkif, Türkiye'de Modernleşme ve Gençlik Bilgi Şöleni*, TYB Mehmed Âkif Araştırmaları Merkezi Yay., Ankara 2007, s. 74.

² Kuntay a.g.e., s. 42.

³ Kahraman, a.g.t., s. 75.

⁴ Mustafa Kara, *Kalem Kitap ve Kütüphane*, Bursa Akademi Yay., Bursa 2019, s. 176.

türerek demir hâfız yapmış, hattâ Türkçeye çevirmeye, tefsir etmeye kadar ilerletmiştir. Daha da önemlisi Kur'ân, onun şahsiyetine ve sanatına yön veren tükenmez kaynaklardan biri olmuştur. Yirmi iki yaşında iken yazdığı ilk şiirinin “Kur'an'a Hitap” başlıklı olması durumun en önemli göstergesidir. Âkif, tüm bunların yanında, *Sebilürreşâd* ve *Sırât-ı Müstakîm* dergilerinde yazdığı makâlelerinde ve yayımladığı şiirlerinde Kur'ân-ı Kerîm'den seçtiği ayetlerden yola çıkarak duygu ve düşüncelerini yazmaya devam etmiş ve bu davranışını ömrünün sonuna kadar sürdürmüştür.¹

Kuntay'a göre Âkif'in beyninde Kur'ân, sanki Hâfız Osman hattıyla ve sanki Hâfız Mehmed Çelebi tezhibinin secâvendleriyle yazılmıştı. İsteddiği anda her ayeti yerli yerinde kafasında bulurdu. Yaşı ilerledikten sonra unutmaması için her sabah Kur'ân'dan ezbere bir cüz okuyordu. Her sabah önce soğuk su ile düşünu alır, sonra bu Kur'ân temrinlerine geçerdi.²

2. Hazret-i Resûlullah'ın Kitabı (Hadisler)

Hz. Peygamber /Asr-ı Saâdet'i ideal bir devir olarak gören ve gençliğinde Hz. Peygamber'e yazdığı şiirlerin son beyitlerine kendi adını koymaktan korkan Âkif,³ Kurân'ın yanında hadisleri de iyi bilmekte, yeri geldiğinde onları şiirlerinde ve yazılarında doğrudan yahut dolaylı olarak kullanabilmektedir. Âkif'in hadis külliyâtından hangilerini okuduğunu, ne kadar hadisin ezberinde bulunduğunu bilemiyoruz. Ancak babası İpekli Mehmed Tâhir Efendi'nin bir “Buhârihân” yani “Buhârî okuyucusu”⁴ olduğunu biliyoruz. Kuşkusuz babasından ilk dinî terbiyesini alan ve tahsilinin diğer dönemlerinde hadislerle ilgili eserler okuduğu tahmin olunan Âkif, Buhârî başta olmak Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce gibi hadis kitaplarından haberdardır. Meselâ onun *Safahat*'ında otuz bir konuda kırk hadise atıfta bulunduğu görülür ki bunların yirmi tanesi mezkur hadis kitaplarında yer almaktadır.⁵

Burada Âkif'in, Müttakî Hindî'nin (v. 975/1567) Suyûtî'ye ait üç eserdeki rivayetleri fıkıh konularına göre alfabetik olarak hazırladığı devâsâ hadis külliyâtı olan *Kenzü'l-Ummâl*'i inceleyip okuduğunu belirtmek gerekir. Bu hususta Eşref Edib mezkur eserinde şu bilgilere yer vermiştir:

¹ Recep Duymaz, “Mehmed Âkif Ersoy'un Şahsiyetinin Kaynakları”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: 7, Sayı: 73, Mart 2006, s. 28-29.

² Kuntay a.g.e., s. 241.

³ Kuntay a.g.e., s. 433.

⁴ Kuntay a.g.e., s. 170.

⁵ Yavuz Horoz-Mesut Çakır, “Safahat'ta Hadis Kullanımı”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 5, Sayı: 9, Kars 2018, s. 47-65.

“Kadrosunu hazırladığı daha birkaç mevzu vardı. Haccetu’l-Vedâ onlardan biri idi. Vefatından on beş sene evvel Ankara’da Kenz’ü’l-Ummâl’ı bu mesele için tedkik etmişti.”¹

Âkif’in hadis bilgisi ve vukufiyetini ise Kuntay, söz konusu eserinde Namık Kemal’in oğlu ve Âkif üzerinde tesiri de olan Ali Ekrem Bolayır’ın ağzından şu şekilde vermektedir:

“Koca Âkif! Baba Âkif! Seyfi Baba’yı, Fatih Câmiî’ni yazan herif!.. Kur’ân’ı aç anlatsın! Hadîs sor söylesin!.. Frenkt’en, Arap’tan, Acem’den eser ver, izah etsin! Babam tanımalıydı onu...”²

3. Hazret-i Halifetullah’ın Kitabı (Dinî-Tasavvufî-Edebî Klâsikler ve Batı Klâsikleri)

Doğu ve Batı edebiyatlarından oldukça zengin bir birikime sahip olan Âkif’in dinî-tasavvufî ve edebî klâsiklerden ilk okuduğu eser, Fuzûlî’nin *Leylâ vü Mecnûn*’udur. Bunun yanında Hâfız-ı Şîrâzî’nin *Dîvân*’ını, Mevlânâ’nın *Fîhi Mâfih*, *Dîvân-ı Kebîr*, *Mesnevî*’si ile bu eserin İsmâil Ankaravî tarafından yapılan şerhini, Sa’dî-i Şîrâzî’nin *Bostân* ile *Gülistân*’ını, Arap dili ve edebiyatı âlimi Müberred’in *el-Kamil*’ini, Câhiliye döneminde yedi yahut on şâire ait seçkin kasîde koleksiyonu olan *Mu’allakât*’ı, Arap şâirlerden Mütenebbî’nin *Dîvân*’ını, Ebû Firâs’ın şiirlerini, Firdevsî’nin *Şehnâme*’sini, Ferîdüddin Attâr’ın eserlerini, İbnü’l-Fârız’ın *Dîvân*’ını, Şems-i Mağribî’nin *Dîvân*’ını, Şeyh Bedreddin’in *Vâridât*’ını, Süleyman Çelebi’nin *Mevlid*’ini, Celâleddin Mahallî ile Celâleddin Süyûtî tarafından kalem alınmış olan *Celâleyn Tefsîr*’ini, Muhammed İkbâl’in *Peyâm-ı Maşrık*, *Esrâr-ı Hodî* ve *Rumûz-i Bî-Hodî*’sini okumuş, Mütercim Âsım Efendi’nin *Kâmûsu’l-Muhit Tercümes*’ni, Şemseddin Sâmî’nin *Kâmûsu’l-A’lâm*’ını, Hüseyin Kâzım Kadri’nin *Büyük Türk Lügati*’ni elinden düşürmemiştir. Âkif ayrıca Kâşgarlı Mahmud’un *Dîvân-ı Lügat-i Türk*’ünü Samih Rifat Bey ile tercüme etmiştir. Şimdi bunları sırasıyla ele alalım.

3.1. Dinî, Tasavvufî ve Edebî Klâsikler

3.1.1. Leylâ vü Mecnûn-Su Kasîdesi

Âkif’in ilk okuduğu eserler arasında olan *Leylâ vü Mecnûn*,³ klâsik şiirin zirve şahsiyetlerinden Fuzûlî’nin (v. 963/1556) aşk konulu meşhur mesnevîsidir.

¹ Eşref Edib, *Mehmed Âkif: Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, haz. Fahrettin Gün, Beyan Yay., İstanbul 2011, s. 276.

² Kuntay a.g.e., s. 450.

³ M. Orhan Okay, *Mehmed Âkif, Bir Karakter Heykelinin Anatomisi*, Akçağ Yay., Ankara 1989, s. 7; D. Mehmed Doğan, *Camideki Şair Mehmed Âkif*, İz Yay., İstanbul 2006, 3. Bsk., s. 27.

Aruzun “Mef’ûlü/Mefâ’ilün/fe’ûlün” kalıbıyla yazılmıştır. Leylâ ile Mecnûn hikâyesini Türkçe olarak anlatan en güzel eser olarak kabul edilmiştir.¹

Âkif bir makalesinde ise, Fuzûlî’nin büyük bir şâir olduğunu, edebî bakımdan oldukça kıymetli olan *Leylâ vü Mecnûn*’unda pek yüksek şiirler bulunduğunu ancak onun bu eserini sistemli, planlı bir şekilde nazmetmemesinden dolayı onca emeğinin boşa gittiğini, eserinde daha az şâir ve daha çok sanatkârlık ortaya koyması durumunda büyük bir şaheser vücuda getirebileceğini söylemektedir.²

Su Kasîdesi’ne gelince, isminden de anlaşılacağı üzere bir eser değil, Fuzûlî’nin kasîdelerinden birisidir. Redifinin “Su” olması hasebiyle bu ismi almıştır. “Saçma ey göz eşkten gönlümdeki odlâre su/Kim bu denlû dutuşan odlâre kılmaz çâre su” diye başlayan bu kasîdesini Fuzûlî, Hz. Peygamber’i methetmek maksadıyla kaleme almıştır.

Türk edebiyatının en güzel na’tı olarak şöhret bulan ve birçok şerhi de bulunan *Su Kasîdesi*’ni Âkif’in okumasıyla ilgili olarak Kuntay, adı geçen eserinde şu bilgiye ve hatırasına yer vermiştir:

“Alman müsteşriklerinin en mühimi diye adı çıkan bu Hartmann’ı Âkif, Berlin’de tanımış. Bu müsteşrik, Türk edebiyatı hakkında Âkif’e bir nevi azamatle bir takım umumî lakırtılar söylemiş. İlim dalaverecilerinin klâsik kuvvetleri olan bu azamet karşısında Âkif adamı anlamış. Ve onu umumî mütalaalardan hususi rüyetele çekmiş. Adam, bunun üzerine en çok Fuzûlî ile meşgul olduğunu söylemiş; hâlbuki Fuzûlî’yi yüzünden bile doğru okuyamamış. Âkif de müsteşrike en çok Fuzûlî’yi bilmediğini, mutadî olan kısa cümlelerinden biriyle söylemiş. Ancak müsteşrik, bu noktada amelî bir dirayet göstermiş ve kendisine Fuzûlî’nin Su Kasîdesi’ni okumasını Âkif’ten rica etmiş.

*Âkif’e takılır: Şu Berlin seyahatinin tek neticesi, bir müsteşrikin Su Kasîdesi’ni öğrenmesi oldu, derdim, gülerdi.”*³

Bu konu ile ilgili olarak Eşref Edib de eserinde hemen aynı bilgileri vermektedir ki şöyledir:

“Üstad Berlin’de bulunduğu sırada o zaman Alman müsteşriklerinin pîri sayılan Hartman’la görüşmüş. Bu sathî bilgili adam, Üs-

¹ Iskender Pala, “Leyla vü Mecnûn”, *DİA*, c. 27, s. 162-163.

² Eşref Edib, a.g.e., s. 77; İsmail Hakkı Şengüler, *Mehmed Âkif Külliyyatı*, Hikmet Neşriyat, İstanbul ts., c. 5, s. 236.

³ Kuntay, a.g.e., s. 216.

tad ile Türk Edebiyatı üzerinde görüşerek kendisini bilgili bir adam olarak göstermek istemiş. Bâhis Fuzûlî üzerinde dönüyormuş. Hartman, Fuzûlî'nin birkaç beytini, başını gözünü yarararak okumuş, mânâ vermeye de girişmiş.

Hartman'ın saçmaladığını gören Üstad, bu mağrur müsteşrike bir ders vermiş. Bunun üzerine Hartman, Fuzûlî Dîvânı'nı koltuğunun altına alarak gelmiş, Fuzûlî'nin Su Kasidesi'ni Üstad'dan okumuş, Üstad'ın bilgisinden istifade etmiş.”¹

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı Âkif, yeri geldiğinde ister yerli olsun ister yabancı olsun bilgiçlik, büyüklük taslayan ilim, kültür ve sanat erbâbına gereken cevap ve dersi vermiştir. O, Fuzûlî'nin *Leyla vü Mecnûn* mesnevisi olsun, *Dîvân*'ı olsun, *Su Kasidesi* olsun iyi bilmektedir, okumuştur ve bir kısmını da ezberlemiştir.

3.1.2. Dîvân-ı Hâfız

Hâfız-ı Şîrâzî'nin (v. 792/1390) *Dîvân*'ı, ülkemizde *Mesnevî* ve *Gülistân*'dan sonra en çok okunan Farsça metinlerdendir. Hem Fars dilinin hem de belâgat konularının öğretiminde ezberletilen şiirler arasında Hâfız'ın şiirlerinin önemli yeri bulunmaktadır.²

Hâfız'ın *Dîvân*'ını ezbere bilen Âkif, *Safahat*'ında ona,

*O Sa'dî'ler, o Hâfız'lar, o Firdevsî, o Râzî'ler,
Gazâlî'ler, o Kutbüddin, o Sa'düddin, o Kâdî'ler³*

Sa'dî, Firdevsî, Râzî gibi sûfî ve şâirlerle birlikte özlem duyarken bir başka şiirinde, içki içenlerin, her türlü rezillikleri pervasızca işleyenlerin Hâfız'ın *Dîvân*'ında söylediklerini delil göstererek âdeta bir fetvâ kitabı hâline getirilmesine karşı çıkmıştır:

*İçilir, türlü şenâ'atler olur, bî-pervâ;
Hâfız'ın ortada dîvânı kitâbu'l-fetevâ!⁴*

Çünkü “Hâfız bir rind”dir. Âkif, *Safahat*'ta bu tabiri tasavvufi bir mânâ vererek kullanır. Ancak, bir hayat anlayışı olarak rind meşrebin tamamen karşısındadır. Bu bakımdan, Âsım'dan aldığımız mısra da ince bir alay sezilmektedir: *İçelim aşkına rind-i Hudâ'nın! Hay hay.*⁵

¹ Eşref Edib, a.g.e., s. 440.

² Tahsin Yazıcı, “Hâfız-ı Şîrâzî”, *DİA*, c. 15, s. 103.

³ Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat* (Edisyon Kritik), haz. M. Ertuğrul Düzdağ, KTB Yay., İstanbul 1987, s., s. 66.

⁴ Mehmed Âkif, a.g.e., s. 143.

⁵ Mustafa Tatcı, “*Safahat'ta Tasavvufî Unsurlar*”, *Edebiyattan İçeri*, Akçağ Yay., Ankara 1997, s. 424.

Âkif, Hâfız *Dîvân*'ını ezberlemenin yanında onu defalarca okutmuştur da. Nitekim Âkif, Ankara'da iken Tâceddin Dergâhı'nda Washington büyükelçiliği görevinde bulunan Münir Ertegün Bey'e (v. 1944) bu dîvânı okuttuğu gibi daha önce de on yedi kişiye okutmuştur.¹

3.1.3. Mesnevî-Dîvân-ı Kebîr-Fîhi Mâfih

Mesnevî, Dîvân-ı Kebîr, Fîhi Mâfih Mevlânâ'nın üç önemli eseridir. Âkif'in, Farsça dersleri sırasında Mesnevîhân Es'ad Dede'den Sa'dî'nin *Gülistân*'ını ve Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sini okuduğu, *Safahat*'ında *Mesnevî*'den aldığı bazı hikâyeleri manzûm hale getirdiği ve Mısır'da Kur'ân tercümesi sırasında *Mesnevî*'yi daha büyük bir dikkatle incelediği bilinmektedir.²

Burada hemen ifade edelim ki Âkif'in *Mesnevî*'yi Mısır'da bulup okuması bir takım mânevî işâretlerle doludur. Dâmâdı Ömer Rıza Doğrul verdiği bilgiye, Âkif, Hind şâiri Muhammed İkbâl'in eserleriyle meşgûl olduktan sonra Mevlânâ'nın parça parça okuduğu *Mesnevî*'sini başından sonuna kadar okumaya karar verir. Mısır'da *Mesnevî*'nin tam nüshasını bulamaz. Fakat bir gece bir rüya görür ve bu rüyada kendisine bir nüsha *Mesnevî* hediye olunur. Ertesi sabah Prens Abbas Halim Paşa'nın eşi Prenses Hatice annesinden kendisine intikal eden büyük bir sandık kitabı Âkif'e gönderir. Âkif sandığı açar açmaz en üstte *Mesnevî*'nin "Hazret-i Şârih" unvanıyla meşhur Şeyh İsmâil Rusûhî Ankaravî'ye (v. 1042/1663) ait şerhini görerek son derece sevinir ve günden başlayarak tam bir buçuk yılda *Mesnevî*'yi başta sona okur.³

Elinde İsmâil Rusûhî Ankaravî'ninki başta olmak üzere, *Mesnevî*'nin bir kaç şerhi bulunan Âkif, *Mesnevî*'yi kendi ifadeleriyle şu şekilde okumuştur:

"Önceden *Mesnevî*'den kendime göre bir mânâ çıkarıyordum. On-
dan sonra şerhleri açıyor ve bazan onlarla ihtilâfa düşüyordum.
En nihayet Ankaravî'nin şekli ile ittifak ediyor, o zaman çocuk gibi
seviniyordum. Ankaravî çok büyük adam. İstanbul'a döndüğüm
vakit, hiçbir yere gidecek halim yoktu. Fakat Ankaravî'nin kabrine
gittim. Koca Türk mutasavvıfı! Kabrinde hâllendim"⁴

Âkif, *Dîvân-ı Kebîr* ile *Fîhi Mâfih*'i de Mısır'da okumuştur. Mehmet Sılay'ın verdiği bilgiye göre Âkif Mısır'da inzivâ hayatını seçmişti. Kalabalıkla-

¹ Eşref Edib, a.g.e., s. 273; Muallim Mahir İz, *Üstadım Mehmed Âkif*, İBB Yay., İstanbul 2011, s. 51.

² Selami Şimşek, *Mehmed Âkif ve Tasavvuf*, Buhara Yay., İstanbul 2019, s. 54, 179 vd.

³ Ömer Rıza Doğrul, "Mehmed Âkif: Şahsî ve Aile Hayatı", *Eşref Edib, Mehmed Âkif: Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları* (İçinde), s. 459.

⁴ Kuntay, a.g.e., s. 228; Mehmet Demirci, *Yahyâ Kemal ve Mehmed Âkif'te Tasavvuf*, Akademi Kitabevi, İzmir 1993, s. 76; M. Eruğrul Düzdağ, *Mehmed Âkif, Mısır Hayatı ve Kur'ân Medlî, Şûle Yay.*, İstanbul 2009, 3. Bsk., s. 254.

rın ortasında yalnız yaşamayı biliyordu. *Dîvân-ı Kebîr*, *Fîhi Mâfih* ve çalışma masasında devamlı kapağı açık duran *Mesnevî*, Âkîf'i üç boyutlu dünyadan alıp, Kur'ân'ın özü ve felsefesi olan tasavvuf ikliminde mesafe almasını sağlıyordu.¹

Esasen Âkîf'in vefâtından iki-üç ay önce, hasta yatağında yatarken, “*Mevlânâ şâir değil mi idi?*” sorusuna, “*Mevlânâ'nın Dîvân-ı Kebîr*'inde çok kuvvetli bir şâirdir, *Mesnevî*'sinde ise mürşid Mevlânâ'yı buluruz” şeklinde cevap vermesi,² onun Mevlânâ'yı iyi bildiği ve tanıdığını göstermenin yanında söz konusu iki eseri de iyi okuduğunu ortaya koymaktadır.

3.1.4. Makâmât

Arap edebiyatında makâme türünde yazılan bu eser, Harîrî'nindir. (516/1122) Müellifin ismine nisbetle *Makâmâtü'l-Harîrî* olarak da bilinmektedir. Arapça olan eserde anlatılmıştır. Elli kısa hikâyeden oluşan eserde Arap dilinin bütün incelikleri, anlatım gücü, edebî sanatları ve kelime oyunları secili bir üslûpla ortaya konulmuştur. Eserin yazılış amacı toplumdaki çelişki ve çarpıklıklara dikkat çekmektir. Bundan dolayı hayalî kahraman Ebû Zeyd es-Serûcî'nin maceraları Hâris b. Hemmâm'ın dilinden akıcı bir üslûpla anlatılmıştır.³

Âlim Kahraman'ın verdiği bilgiye göre Âkîf, *Makâmât*'ı, Babanzâde Ahmed Naim, Şevket Bey, Necati Lûgal ve Hâfız Yûsuf ile birlikte Şirvanlı Halis Efendi'den Fâtih Câmîi'nde *Mu'allakât*'la okumuşlardır.⁴

Âkîf'in, hocası Hicrî Efendi'yi tanıtırken *Makâmât*'a ve müellifi Harîrî'ye temas ettiğini ve Harîrî'nin Hicrî Efendi'yi tanımış olsa hikâyelerin hayâlî kahramanı olan Ebû Zeyd es-Serûcî'nin bırakıp Hicrî Hoca'yı alacağını ifade etmiştir:

“*Arab'ın eski nâsirleri arasında o meşhûr Makâmâtıyla kendisine gayet yüksek bir mevki temenin eden Harîrî eğer dünyada asrımızda gelmiş olsaydı, hikâyelerinin unutulmaz bir kahraman-ı muhayyeli olan Ebû Zeyd es-Serûcî'yi bırakır, Hicrî Hoca'yı alırdı. Makâmât'ı okumuş olanlar Ebû Zeyd es-Serûcî'yi bilirler; onu bileler de Hicrî Hoca'yı görmedik demesinler!*”⁵

¹ Mehmet Silay, *Seyyâh-ı Beyâban Mehmed Âkîf* (M. Âkîf'in Seyahatleri), Erguvan Yayınevi, İstanbul 2009, s. 166.

² Demirci, a.g.e., s. 76.

³ Hulusi Kılıç, “Makâmât”, *DİA*, c. 27, s. 414.

⁴ Âlim Kahraman, *Mehmed Âkîf, Tutuşmuş Bir Yürek, Adanmış Bir Hayat*, Büyüyen Ay Yay., İstanbul 2020, s. 70.

⁵ Eşref Edib, a.g.e., s. 237.

3.1.5. Bostân-Gülistân

Bostân ve *Gülistân*, İranlı büyük şâir ve sûfî Sa'dî Şirâzî'nin (v. 691/1292) meşhur Farsça iki eseridir. Sa'dî, bu iki eserinde çeşitli kaynaklardan derlediği hikâyeleri, bizzat şahit olduğu olayları ve başkalarından duyduğu rivayetlerle edindiği bilgileri ve tecrübelerini hikâye ve nükteler halinde anlatmış, sade, çekici ve anlaşılır bir üslûp kullanmış, yer yer tarihî şahsiyetlerden de söz etmiş, adalet, siyaset, yöneten-yönetilen münasebetleri, iyi ve kötü ahlak, Allah'a karşı kulluk, terbiye, aşk, muhabbet ve benzeri konuları eğitici ve öğretici bir şekilde işlemiştir.¹

Tüm hayatı boyunca Sa'dî'nin etkisi altında kaldığı belirtilen ve ilk şiirlerini "Sa'dî" mahlasıyla yazan Âkif, onun *Bostân*'ını iyi bilmiş, zevkle okumuş ve okutmuştur. Nitekim Mahir İz, "Bana Harâbat'tan bazı müntehab parçalarla Sa'dî'nin *Bostân*'ını ve *Şems-i Mağribî Dîvânı*'nı okuttu." diyerek Âkif'in *Bostân*'ını okuduğunu söylemiştir.²

Âkif, *Bostân*'dan tercümeler dahi yapmıştır. Nitekim Servet-i Fünûn'daki ilk yazılarını, *Bedâiyü'l-Acem* genel başlığı altında, özellikle Sa'dî'nin *Bostân*'ından yaptığı tercümeler oluşturmaktadır.³

Onun *Bostân*'a olan tutkusu ise, Ziyâ Paşa'nın bir beytiyle kıvılcımlanmış, Ispartalı Hakkî'nin ifadeleri ile ateşlenip yanmaya başlamış, akabinde eser pek çok defa hatmedilmek suretiyle gönlüne taht kurmuştur:

"Ziyâ Paşa merhûm Harabat Mukaddimesi'nde İran şâirlerini birbiriyle mukayese eder de nihayet Efser-i fazîlet'i Sa'dî'ye verir. Merhûmun bu hükmü, bilhassa:

Bir kimse okursa Bûstân'ı,

Anlar o zaman nedir cihânı.

*tarzındaki tavsiyesi Sa'dî'nin bu ikinci eserini de okumak için bende zaten bir heves uyandırmıştı. Kendisinden birçok acı fakat doru sözler işittiğim Ispartalı Hakkî'nin, Senin için Bostan'ı okumamış olmak âdeta rezalettir, gibi tezyifleri o hevesi artık azim derecesine getirdi. Bu kitâb-ı mübîni kim bilir kaç defa hatmettim. O vakte kadar okumadığıma kim bilir ne kadar pişman oldum."*⁴

¹ Bu iki eser hk. bk. Adnan Karaismailoğlu, "Bostân", *DİA*, c. 6, s. 307-308; Tahsin Yazıcı, "Gülistân", *DİA*, c. 14, s. 240-241.

² Eşref Edib, *Mehmed Âkif*, s. 273; Mahir İz, *Yılların İzi*, Kitabevi Yay., İstanbul 2012, 4. Bsk., s. 155.

³ Bu tercümeler için bkz. Şengüler, *Mehmed Âkif Külliyyâtı*, c. 5, s. 401-418.

⁴ Şengüler, *a.g.e.*, c. 5, s. 171.

Âkif, *Bostân*'ın yanında *Gülistân*'ı da okumuş, bazı kısımlarını ezberlediği gibi bazı parçalarını da manzûm olarak Safahat'ına almıştır. Nitekim Âkif'in Fâtih Câmîi'nde *Gülistân* ve *Mesnevî* dersleri veren Es'ad Dede'yi takip ettiğini, mektepte iken ise Sa'dî'nin *Gülistân*'ını beşinci bâbı hariç tümünü kısım kısım okuyup ezberlediklerini, her hikâyeyi okuduklarında önce kırık mânâsını verip sonra gramer bakımından incelediklerini, daha sonra anlamını su gibi söylediklerini fakat yaşlarının küçük olması hasebiyle kıssadan hisse çıkaramadıkları gibi keyif de alamadıklarını belirtmektedir.¹

3.1.6. Tercî-i Bend-i Hâtifi

Hâtifi(v. 927/1521), İranlı bir şâir olup, tam adı Mevlânâ Abdullah Hâtifi'dir. *Dîvân*'ı ve *Hamse*'si vardır.² *Tercî-i Bend*, Hâtifi'nin bir müstakil eseri değil, *Dîvân*'ında yer alan bir manzûmedir. Eşref Edib'in kaydettiğine göre Âkif, İran edebiyatına da vâkıf olup Acem şâirlerinin sözlerinden bir çoğu onun ezberindedir ve Hâtifi'nin *Tercî-i Bend*'i de bunlardan birisidir: “Âkif, İran edebiyatına da vâkıftı. Acem şâirlerinin sözlerinden bir çoğu mahfûzu idi. Hele Hâtifi'nin meşhur *Tercî-i Bend*'ini tamamen ezbere okurdu.”³

Yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı üzere Âkif, Hâtifi'nin *Tercî-i Bend*'ini okumuş ve ezberlemiştir. Bu durum da onun Hâtifi'nin *Dîvân*'ını da bildiğinin, okuduğunun bir işareti olsa gerektir.

3.1.7. Tevhîd-i Hâtif-i İsfahânî

Tevhîd, İran edebiyatının meşhûr şâirlerinden Hâtif-i İsfahânî'ye (v. 1198/1784) ait olup, müstakil bir eser değildir. Tercî, kasîde, gazel, kıta, rubâî ve Arapça şiirlerinden oluşan *Dîvân*'ında yer alan bir manzûmedir.

Mahir İz'in anlattığına göre Âkif, İsfahânî'nin “Kendisi vardır, ondan başka hiçbir şey yoktur. Tek Allah ancak odur” meâlindeki aşağıdaki tasavvufi tevhîd olan tercî beytini öylesine bir vecd içinde okurdu ki âdetâ kendisinden geçirdi:

Ki yekî hest ü hîc nîst cüz û
*Vahdehû lâ ilâhe illâ hû*⁴

¹ Şengüler, *a.g.e.*, c. 5, s. 170; a.mlf., *a.g.e.*, c. 10, s. 53. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Şimşek, *a.g.e.*, s. 57-58.

² Mürsel Öztürk, “Hâtifi”, *DİA*, c. 16, s. 468.

³ Eşref Edib, *a.g.e.*, s. 416.

⁴ Eşref Edib, *a.g.e.* s. 274; İz, *Üstadım Mehmed Âkif*, s. 19, 120.

3.1.8. Nehcû'l-Belâğa

Nehcû'l-Belâğa, Hz. Ali'ye nisbet olunan çeşitli metinlerin Şerîf Radî (v. 406/1015) tarafından derlenerek bir araya getirildiği antoloji tarzında bir eserdir. Eser, hutbeler, hitabeler ve emirnâmeler, resmî ve özel mektuplar, vecîzeler ve öğütler olmak üzere üç bölümden teşekkül etmektedir. Gerek muhteva gerekse üslûp açısından Arap dili ve edebiyatının çok değerli parçalarını muhtevi olan *Nehcû'l-Belâğa* asırlarca ilim ve edebiyat erbabının ilgisini çekmiştir.¹

Âkif'in çok sevdiği dostlarından birisi olan avukat Seniyyüddin Başak (v. 1963)'ın, Eşref Edib'in söz konusu eserinde anlattığına göre İbnü'l-Fârız'ın *Dîvân*'ının yanında *Nehcû'l-Belâğa* da ezberindedir ve Washington büyükelçilerinden Münir Ertegün'e özel olarak okutmuştur:

*“Arabça, Türkçe, Acemce, Fransızca mühim eserlerin çoğunu okumuştum. Bildiğini esaslı bilirdi. Birçok yüksek âlimlerin halledemediği İbni Fânz Dîvânı gibi, Nehcû'l-Belâğa gibi kitaplar mahfûzu idi. Nehcû'l-Belâğa'yı kıymetli arkadaşlarımızdan Münir [Ertegün] Bey'e [v. 1945] (Washington sefiri) sûret-i husûsiyede okuttuğunu gördüm.”*²

3.1.9. el-Kâmil

Bu eser, *el-Kâmil fi'l-Edeb* yahut *Kitâbü'l-Kâmil* olarak da bilinmektedir. Müberred'in en tanınmış eseridir. Câhiz'in *el-Beyân ve't-Tebyîn*'i, İbn Kuteybe'nin *Edebü'l-Kâtib*'i ve Ebû Ali Kâlî'nin *el-Emâlî*'si ile birlikte klâsik Arap edebiyatının dört temel eserini teşkil etmektedir.³

Âkif'in Hersekli Ali Fehmi Efendi'den Müberred'in *el-Kâmil*'ini okuduğunu biliyoruz. Nitekim Kuntay, Âkif'in, *el-Kâmil*'i, çok yakın dostu Babanzâde Ahmed Nâim ile birlikte Hersekli Ali Fehmi Efendi'den okuduklarını söylemektedir.⁴ Eşref Edib ise adı geçen eserinde, Âkif'in Ali Fehmi Efendi'den *el-Kâmil*'i okuduğu gibi edebiyât-ı Arabiyye okuduğunu nakletmektedir:

“Üstad, Ali Fehmi Efendi'den İmam-ı Müberred'in Kitâbu'l-Kâmil'i-ni okumuştum. Malûm ya, bu eser, Edebiyat-ı Arabiye'de ehemmiyet-i mahsûsayı hâizdir. Dört kitabı okumayan edib-i Arabî olmaz, derler. O kitapların birisi de budur.

¹ İsmail Durmuş, “Nehcû'l-Belâğa”, *DİA*, c. 32, s. 538-540.

² Eşref Edib, *a.g.e.*, s. 281.

³ İsmail Durmuş, “Müberred”, *DİA*, c. 31, s. 432.

⁴ Kuntay *a.g.e.*, s. 139.

Üstad'ım Ali Fehmi Efendi'den edebiyat-ı Arabiyye okuduğunu Hoca Halis Efendi işitmiş. Halis Efendi ki meşhur ulemadan. İktidarını rukebâsı bile itiraf eder. Bir gün Üstad'a rast gelmiş. demiş ki: Âkif, oğlum, Müftü Efendi'den okuyormuşsunuz. Aman fırsatı iğtinam edin! Hocanız pek fâzıl adamdır.”¹

3.1.10. Mu'allakât

Mu'allakât, Câhiliye döneminde yedi -bazen on olarak da zikredilir- şâire ait mümtâz kasîde koleksiyonuna verilen isimdir. Kaynaklarda bu yedi şâirin genellikle İmr'ül-Kays b. Hucr, Tarafe b. Abd, Hâris b. Hillize, Amr b. Kül-sûm, Zühayr b. Ebû Sûlmâ, Antere ve Lebîd b. Rebîa olduğu ifade edilmiştir. *Mu'allakât*, daha ziyade Câhiliye şiirinden ve bilhassa muallakalardan Arap nahiv ve lûgatı ile Kur'ân'ın tefsiri ve garîb kelimelerinin açıklanmasında delil olarak birinci derecede yararlanılan bir kaynak olmuştur.²

Âkif, tahsili sırasında Hâlis Efendi'den *Mu'allakât*'ı okuduğu gibi Ankara'da Tâceddin Dergâhı'nda iken yakın dost ve arkadaşlarına okutmuştur. Bu hususta talebesi Mahir İz şu bilgileri vermiştir:

“Bizim ders bitince beraber kaldıkları Balıkesir milletvekilleri Hasan Basri Çantay, Müftüzâde Abdülgafur İştin ve diğer arkadaşlarına Arapça Mu'allakât okuturdu. Öğleden sonra meclise gelir, yerine oturur, müzakere başlayınca kadar Fransızca bir eseri tercüme ettiğini görürdük. Gece yatsıdan sonra da yine Tâceddin Dergâhı'nın kıymetli misafirlerinden Hariciye Hukuk Müşaviri Münir Ertegün Bey'e Hâfız Dîvân'ını okuturdu.”³

Âkif'in *Mu'allakât* okutması ile ilgili olarak eski Diyanet İşleri Başkanlarından Ahmed Hamdi Akseki de Eşref Edib'in kitabında bir hatırasını paylaşılarak şu bilgileri nakletmiştir:

Üstad ilk defa meşhur Muallâkât-ı Seb'a'dan derse başlamıştı. Muallâkât-ı Seb'a malûm. Arab edebiyatının en güç parçaları... Bunu herkes okutamazdı. Pek nâdir olarak okutanlar da müşkilâtla okutabiliyor, birçok hâşiyelerle zevk-i edebîyi kaybediyorlardı. Maksad fevt oluyor, o kadar zahmetten bir netice hâsıl olmuyordu. Onun için şair Mehmed Âkif'in tedris tarzı talebe arasında büyük bir alâka uyandırmıştı. Üstad beyitlere toptan mânâ verir, lâzım gelen

¹ Eşref Edib, a.g.e., s. 234.

² Süleyman Tülüçü, “Muallakât”, *DİA*, c. 30, s. 312.

³ İz, *Yılların İz*, s. 155-156; a.mlf., *Üstadım Mehmed Âkif*, s. 57-58.

kelimeleri kısaca tahlil eder, sonra gayet selîs tercüme ederdi. Herkes de güzel güzel anlardı. Bazen bu tercümeler manzûm olurdu. Talebe bu tercümeleri ezberlerdi. Talebe, Üstad'ın takip ettiği tercüme usulü sâyesinde, birkaç ders sonra tercüme yolunu öğrenmiş oluyordu.”¹

Son dönem Mevlevîlerinden Tâhir Olgun ise Âkif'in *Mu'allakât*'ı, şerhi olan Zevzenî² birlikte okuttuğunu iftiharla söylemiştir:

“Tarih müzâkeresini bitirdikten sonra Âkif de bana Muallâkât-ı Seb'a şerhi bulunan Zevzenî ile birlikte okuturdu. Demek ki bende tâlim hakkı vardır, ruhu şâd olsun. Bunu söylemekle iftihar ederim.”³

3.1.11. Lâmiyyetü'l-Arab

Lâmiyyetü'l-Arab, esasen Câhiliye şâirlerinden Şenferâ'ya (v. 525-550 arası) nisbet olunan bir kasîdedir. ⁴ Zengin lügat malzemesi, bedevî hayatını mükemmel şekilde tasvir etmesi dolayısıyla Arap edebiyatçıları ve şarkiyatçılar tarafından yoğun ilgi görmüş, hakkında birçok şerh yazılmıştır. Bu şerhlerden birisi de Arap dili ve tefsir âlimi Zemahşerî'ye (v. 538/1144) ait olup, *A'cebü'l-Aceb fî Şerhi Lâmiyyeti'l-Arab* adını taşımaktadır. Bu eser, 1300 yılında İstanbul'da da basılmıştır.⁵

Âkif'in *Lâmiyyetü'l-Arab* kasîdesini ve Zemahşerî şerhini okuduğunu eski Diyanet İşleri Başkanlarından Ahmed Hamdi Akseki'den öğreniyoruz. Onun bu hususta Eşref Edib'in kitabında verdiği bilgiler şu şekildedir:

“Üstad Muallâkât-ı Seb'a'dan sonra Zemahşerî'nin Lâmi'atü'l-Arab kasîdesini okuttu. Sonra sıra ile İbn-i Verdî'nin, Ebulfeth Büstî'nin kasîdelelerini ve Arab edebiyatının kıymetli parçalarını gösterdi.”⁶

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşıldığı üzere Âkif, *Lâmiyyetü'l-Arab* kasîdesinden başka tarih, fıkıh, dil ve edebiyat âlimi, mutasavvıf ve şâir Zeynüddin İbnü'l-Verdî (v. 749/1349) ile hikemiyatıyla tanınan şâir, edip ve kâtip Ebu'l-Feth Büstî'nin (v. 400/1010) kasîdelerini de bilmekte ve öğretmektedir.

¹ Eşref Edib, a.g.e., s. 548.

² Bu eserin adı *Şerhu'l-Mu'allakâtı's-S-Seb'a* olup, Hüseyin b. Ahmed Zevzenî tarafından kaleme alınmıştır. Nisbeten açık ve kolay anlaşılabilir ifadesi yanında gereksiz bilgilerden arındırılmış olmasından dolayı büyük rağbet görmüş ve birçok defa basılmıştır. Bk. Ahmet Özel, “Zevzenî, Hüseyin b. Ahmed”, *DİA*, c. 44, s. 312-313.

³ Eşref Edib, a.g.e., s. 417.

⁴ Süleyman Tülücü, “Şenferâ”, *DİA*, c. 38, s. 535.

⁵ Tülücü, a.g.m., s. 536.

⁶ Eşref Edib, a.g.e., s. 548.

3.1.12. Dîvân-ı Mütenebbî

Mütenebbî (v. 354/965), büyük Arap şâirlerindendir. Bizzat derleyip tertip ettiği ve öğrencilerine okuttuğu *Dîvân*'ı vardır. Şiirlerindeki parlak mânalar, serpiştirilmiş zengin hikmet ve meseller, abartılı anlatımlar, bedevî unsurlar, kötümser felsefenin tezahürleri, sınırsız bir yükselme hırsı ile onur, gurur ve kibrin, yiğitlik ve kahramanlık ile Araplık ruhunun terennümü; olayları, savaş ve ihtilâlleri, dinî-fikrî mezhep, akım ve görüşleriyle çağının tarihî tescili; hırs, tamah, şan, şöhret ve yiğitliğiyle mustarip hayatının aynası konumundadır.¹

Âkif'in âşık olduğu şâirlerden birisi de Mütenebbî olup, hikemiyatta onun tesiri altında kalmıştır.² Kuntay onun Mütenebbî *Dîvân*'ını ezbere bildiğini söylerken,³ Eşref Edib şu bilgileri aktarmıştır:

*“Üstad Arab şuârâsından Mütenebbî'yi çok severdi. Çünkü onun şiirleri ahlaki ve hamasî idi. Üstad'a göre Mütenebbî'nin kasideleri insana ahlak dersi verir, En hissiz yüreklerde me'âliye meyl uyan-dırır. En yüreksiz mahlûklara hayatı istihkâr edecek kadar celâdet bahşeder.”*⁴

3.1.13. Eş'âr-ı Ebû Firâs

Ebû Firâs (v. 357/968), Hamdâni hânedânına mensup Arap şâiri ve komutanlarındandır. Âkif'e göre Arapların en büyük şâiridir. Nitekim Kuntay, Âkif'e bir gezinti sırasında, *“Ebuferâs, Arapların en büyük şâiridir demek...”* diye bir çıkışta bulunduğu Âkif, onun bu tereddüdüne telaş ederek *“Evet, çok büyük. Hatta Araplar der ki ‘Şiir bir Emîr ile başladı, bir Emîr ile bitti.’ Birincisi İmrulkays’tır, ikincisi Ebuferas”*.⁵

Âkif'in, bir yazısında belirttiğine göre, çok okuduğu şâirlerden birisi de Ebû Firâs olup, hamasiyette onun tesiri altında kalmıştır.⁶

3.1.14. Şehnâme

İran'ın millî destanı ve Fars edebiyatının en büyük eserlerinden biri kabul edilen *Şehnâme*'nin (Şâhnâme), bütün dünya klâsikleri arasında da eşsiz bir yere sahip olduğu mâlumdur.⁷ Firdevsî tarafından kaleme alınan bu eseri,

¹ İsmail Durmuş, “Mütenebbî”, *DİA*, c. 32, s. 195 vd.

² Mehmed Âkif, “Tahkikat-ı Edebiyye Sütunları”, *Servet-i Fünûn*, c. 54, Nr. 1429, Sayı: 360, 2 Teşrinievvel 1335/2 Ekim 1919'dan naklen Şengüler, *a.g.e.*, c. 5, s. 306-307.

³ Kuntay *a.g.e.*, s. 231.

⁴ Eşref Edib, *a.g.e.*, s. 220.

⁵ Kuntay, *a.g.e.*, s. 75.

⁶ Şengüler, *a.g.e.*, c. 5, aynı yerler.

⁷ Mehmet Kanar, “Şâhnâme”, *DİA*, c. 38, s. 289.

Âkif'in okuduğu ve okuttuğu da bilinmektedir. Nitekim Âkif, eseri Muallim Vahyî'ye okutmuştur.¹ Bu okumayı Muallim Vahyî Eşref Edib'in eserinde şöyle anlatmıştır:

“Bir aralık Üstad bana Şehnâme okuttu. Malûm ya, Şehnâme'nin Acem edebiyatında mühim mevkii var. Firdevsî Acemce'yi ihya için, Acemleri millî hislerle yürütmek için çok uğraşmış, eserini kullanılmayan birçok kelimelerle doldurmuştu. Bu sebeple Üstad bazı kelimeler üstünde durur:

- Bir de lügate bakalım, derdi.

Lügatin yapraklarını çevirirken söylenirdi:

Lügat ilminde pehlivanlık kimseye müyesser değildir. Hiç kimse bir dilin bütün lügatini zihninde tutamaz. Merak etme! Firdevsî'yi tulum çıkaracak adam arama.

Görüyordum ki Üstad; Firdevsî'leri, Kisâî'leri, Enverî'leri, Hakânî'leri, Ömer Hayyam'ları, hele hele Hâfız'ı, Sa'dî'yi, Mevlânâ'yı, Ferîdüddin Attâr'ları, Senâî'yi kendi hocası gibi tanıyor, biliyor, şiirlerini ezber okuyabiliyordu.”²

Fakat burada şu hususu zikretmeden geçemeyeceğiz ki Firdevsî, Âkif'in takdir ettiği ve özlemine çektiği şahsiyetlerden birisi olsa da ve eserini okutsa da Mithat Cemal'e verdiği bir cevapta altmış bin beyitlik Şehnâme'nin Sa'dî'nin *Bostan*'ının sekiz beyitlik bir hikâyesi kadar insanlığa hizmet etmediğini söylemiştir: “...*Senin altmış bin beyitli Firdevsî'n yok mu? Hani Avrupalıların da “Dünyaya gelen şairler içinde Homer'den sonra en büyüğü” dedikleri Firdevsî... Onun altmış bin beyitlik kitabı, “Bostan”ın sekiz beyitli hikâyesi kadar insanlığa hizmet etmemiştir, bunu bil.”³*

3.1.15. Feridüddin Attâr'ın Eserleri

Feridüddin Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ'sı* ile meşhur sûfidir (v. 618/1221). *Mantıku't-Tayr*, *Îlâhînâme*, *Dîvân*, *Muhtârname*, *Hüsrevnâme* gibi eserleri vardır.⁴ Âkif'in, Attâr'ın hangi eserini/eserlerini okuduğu hakkında bir bilgi olmakla birlikte *Safahat*'ta geçen,

¹ Şimşek, a.g.e., s. 233.

² Eşref Edib, a.g.e., s. 245.

³ Kuntay, a.g.e., s. 76.

⁴ M. Nazif Şahinoğlu, “Attâr, Feridüddin”, *DİA*, c. 4, s. 95-96.

*Ben ki Attâr ile Sa'dî'yi okur, hem severim;
Başka vâdileri tutmuşlara ancak söverim¹*

dizelerinden onun, Attâr ile Sa'dî Şirâzî'yi hem okuduğunu, hem de sevdiğini anlıyoruz.

3.1.16. Dîvân-ı İbnü'l-Fârız

İbnü'l-Fârız (v. 632/1235), "Sultânü'l-âşîkîn" olarak tanınan Mısırlı mutasavvıf şâirlerdendir. Şiirleri, Arap edebiyatında tasavvufi şiirin en güzel örnekleri olarak gösterilmiştir. "*Tâiyye*", "*Hamriyye (Mîmiyye)*" kasîdeleri çok meşhurdur ve birçok şerh de yazılmıştır.²

Âkif, *Servet-i Fünûn*'da yayımlanan "Tahkikat-ı Edebiyye Sütunları" başlıklı yazısında, gariyatta İbnü'l-Fârız'ın âşığı olduğu ifâde etmiştir.³ Dostlarından Seniyyüddin Bey de Âkif'in birçok yüksek âlimin hâllemedemediği *İbnü'l-Fârız Dîvânı* gibi kitapların onun ezberinde olduğunu belirtmiştir.⁴ Kuntay ise, Âkif'in Hâşim ve Azîz beylere bazı geceler İbnü'l-Fârız'ı okuttuğu söylemiştir.⁵

3.1.17. Dîvân-ı Şems-i Mağribî

Şems-i Mağribî (v. 809/1406), İran sultanlarından Şâhruh zamanında yaşamış şâirlerdendir. Kübrevî şeyhi İsmâil Sîsî'den tasavvufi terbiye görmüştür. Farsça *Dîvân*'ının yanında *ed-Dürü'l-Ferîd fî Ma'rifeti't-Tevhîd*, *Esrâr-ı Fâtîha* ile *Cihânnümâ* adlı küçük hacimli eserleri bulunmaktadır.⁶

Kaynakların verdiği bilgiye göre Âkif, Ankara'da Tâceddin Dergâhı'nda ikamet ettiği sırada, Mahir İz'e *Harâbât*'tan seçilen bazı parçaların yanında Sa'dî'nin *Bostân*'ını ve Şems-i Mağribî'nin *Dîvân*'ını okutmuştur.⁷

3.1.18. Vâridât

Vâridât, meşhûr sûfî, kadı ve âlim Şeyh Bedreddin'e (v. 823/1420) nispet olunan meşhur eserdir ve tasavvuf tarihinde Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsü'l-Hikem*'inden sonra en çok tartışılan kitaplar arasındadır. *Vâridât*, vahdet-i vücûd anlayışıyla yazılmış bir eser olup, muhteva açısından Şeyh

¹ Mehmed Âkif, *Safahat*, s. 301.

² Süleyman Uludağ, "İbnü'l-Fârız", *DİA*, c. 21, s. 40-42.

³ Bkz. Mehmed Âkif, "Tahkikat-ı Edebiyye Sütunları", *Servet-i Fünûn*, c. 54, Nr. 1429, Sayı: 360, 2 Teşrinievvel 1335/2 Ekim 1919. Ayrıca bkz. Şengüler, *a.g.e.*, c. 5, s. 306.

⁴ Eşref Edib, Mehmed Âkif, s. 281.

⁵ Kuntay, *a.g.e.*, s. 26.

⁶ Necdet Tosun, "Şîrîn-i Mağribî", *DİA*, c. 39, s. 192-193.

⁷ Eşref Edib, *a.g.e.*, s. 273; İz, *Yılların İz*, s. 155; a.mlf., *Üstadım Mehmed Âkif*, s. s. 57.

Bedreddin'in mebde ve meâd hakkındaki düşüncelerini ve sûfiyâne müşahedelerini kapsamaktadır. Türkçe şerhlerinin yanında birçok tercümesi de vardır.¹

Âkif'in, *Vâridât*'ı devrin şeyhülislâmlarından Mûsâ Kâzım Efendi'den okuduğu bilinmektedir. Nitekim Kuntay, mezkûr eserinde Âkif'in *Vâridât*'ı Mûsâ Kâzım Efendi'den okumasıyla ilgili olarak şu bilgileri vermiştir:

*"Âkif, bir sıralar küçük bıyıklı zayıf bir genç ile Şeyh Bedreddin'in Vâridât'ını beraber okumak için Musa Kâzım Efendi'ye gidiyordu. Bu müzâkereleri ben de dinlemek istedim, fakat Musa Kâzım Efendi'yi her gece ispihizme² masasında buluyorduk: Bu zalimi başımızdan ne vakit alacaksın yâ ruh? Âkif kızıyor, beş dakikaya kadar alacak! diyor, kalkıp gidiyordu."*³

*"Âkif bir gece yine Vâridât cebinde Musa Kâzım Efendi'ye gidiyordu. Bu gece ruh gelirse artık Musa Hoca'ya bir daha gitmem, dedi. Fakat o gece genç adam yoktu; hastaymış ve masanın ayaklarından ellerinin sinsî hareketleriyle bir muntazam alfabe çıkaran o genç gelmediği için ruh da gelmiyordu. Musa Kâzım Efendi masada ruha yalvarıyor, diller döküyordu: yâ ruhu müteal! Yâ rûhu mukaddes. Fakat ruhu mukaddes bir türlü gelmiyordu. Ve bu sayede Vâridât okunmaya başlandı. Nihayet genç öldü ve böyle elim bir sebeple Vâridât'ı Musa Kâzım Efendi ile bitirdiler."*⁴

3.1.19. Mevlid

Mevlid, Süleyman Çelebi'nin (v. 825/1422) asıl adı *Vesîletü'n-Necât* olan meşhur eseridir. Kaynakların, Âkif'in gerek *Mevlid*'i çok sevdiği, gerek Süleyman Çelebi'yi hürmetle yâd ettiği, gerekse *Mevlid* okunurken şâir gönlünün rahmânî cezbeler içinde çırpındığı hususunda ittifak ettiği bilinmektedir.⁵ Âkif, *Mevlid*'e o derece bağlı ve o denli hürmet göstermektedir ki ona bazı mısra ve beyit hatta bir kelime dahi ekleyenlere çok kızmaktadır. Bundan dolayı *Mevlid* okuyan hâfızlar onun bu hususa ne kadar canı sıkıldığını bildikleri için okurken *Mevlid*'e bir şey ilave etmemeye özen gösterirlerdi. Kazara yanında bir şey ilave eden olursa fenâ hâlde canı sıkılır, kaşlarını çatır, yerin-

¹ Semih Ceyhan, "Vâridât", *DİA*, c. 42, s. 520-522.

² İspirtizma: Ölümlerin ruhlarıyla haberleşme maksadıyla yapılan faaliyet. Bkz. D. Mehmed Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Vadi Yay., Ankara 2001, s. 646.

³ Kuntay, *a.g.e.*, s. 52-53.

⁴ Kuntay, *a.g.e.*, s. 52-53.

⁵ Eşref Edib, *a.g.e.*, s. 652.

de duramaz olurdu. Hâfız, bahri bitirir bitirmez hemen o bir tenbih geçer, bir daha böyle bir uygunsuzluk yapmamasını söylerdi.¹

3.1.20. Mefâtîhu'l-Gayb

Mefâtîhu'l-Gayb, kelâm, felsefe, tefsîr ve fıkıh usulü alanındaki çalışmalarıyla tanınmış Eş'ârî âlimlerinden Fahrüddin Râzî'nin (v. 606/1210) meşhur tefsiridir. Âkif, *Safahat*'ında Râzî'ye olan hayranlığını ifade etmenin yanında mezkur tefsirini de övmüştür. Ona göre, bu eserin, şu dünya kütüphanesinde sonsuza kadar şan ve şerefle yaşayacağına şüphe yoktur. Râzî'nin bilgi kudretini yansıtan eser, içindeki Kur'ân metinleri kadar ebedîleşse yeridir. Bu eserdeki hükümler, ilâhî hükümler kadar sağlam ve kesin hükümlerdir. Göz attığımız bahislerin hiç birinde itiraz edilecek bir nokta da bulunmaz:

Bu kütüphâne-i âlemde "Mefâtîhu'l-Gayb"

Duracak şân u şerefle ebediyyen lâ-reyb

Hazret'in kuvvet-i irfanını nâtık o eser

Pâyidâr olsa gerek metn-i semâvîsi kadar!

Nass-ı kâtı' gibidir ordaki ahkâm bütûn

Hangi bir mebhâsi şâyeste-i ta'rîz bu gün?²

3.1.21. Celâleyn Tefsîri

Celâleyn Tefsîri, Celâleddin Mahallî'nin (v. 864/1459) yarım bırakıp Celâleddin Suyûtî'nin (v. 911/1505) tamamladığı Kur'ân tefsiridir.³ "Dinî ilimlerle meşgul olan bir talebenin asgarî Kur'ân bilgisinin ölçüsünü *Celâleyn Tefsîri* oluşturur" diyen⁴ Âkif'in *Celâleyn Tefsîri*'ni yanından hiç ayırmadığını, Kelâm-i Kadîm'i okur gibi okuduğunu hatta on sekiz defa baştan sona okuyup bitirdiğini biliyoruz. Nitekim Âkif, 1920 yılında Millî Mücadele dolayısıyla bulunduğu Kastamonu'da Hâfız Ömer'e bu tefsiri hiç yanından ayırmadığını, o ana kadar bu tefsiri on sekiz defa okuduğunu ve on dokuzuncu hatme devam ettiğini söylemiştir. Ayrıca Âkif'in dâmâdı Ömer Rıza Doğrul, onun Mısır'dan dönüşte getirdiği kitaplar arasında *Celâleyn Tefsîri*'nin de bulunduğunu aktarmış ve vefatından birkaç gün önce onu okumak istediğini ancak okuyamadığını belirtmiştir.⁵

¹ Eşref Edib, *a.g.e.*, s. 314.

² Şengüler, *a.g.e.*, c. 4, s. 290.

³ Ali Akpınar, "Tefsîrü'l-Celâleyn", *DİA*, c. 40, s. 294.

⁴ Davut Aydın, "Mehmed Âkif Ersoy'un Tefsirciliği", *Vefatının 75. Yılı Anısına Mehmed Âkif Ersoy* (İçinde), DİB Yay., Ankara 2013, s. 75.

⁵ Eşref Edib, *a.g.e.*, 122, 459, 674.

3.1.22. Kâsîde-i Bürde

İmâm Muhammed Bûsîrî'ye (v. 695/1296) ait olan *Kasîde-i Bürde*'yi Âkîf'in okuduğuna dair bilgileri yine Kutay'dan öğreniyoruz. Onun verdiği bilgiye göre Âkîf, idadîdeki iki arkadaşı Hâşim ve Azîz beylere Arapça edebiyat öğretirken Bûsîrî'nin mezkur kasîdesini de okumak istemişler, "fakat bu manzume güçtür" demişler ve onun bu husustaki hocalığından şüphe duymuşlardır. Âkîf ise onların bu talep ve sözlerine sessiz kalarak cevap vermemiş, İbnü'l-Fârız'ı okutmuştur.¹

3.1.23. Peyâm-ı Maşrık-Esrâr-ı Hodî-Rumûz-i Bî-Hodî

Peyâm-ı Maşrık, *Esrâr-ı Hodî* ve *Rumûz-i Bî-Hodî*, İslam şâir, sûfi ve mütefekkirlerinden, Pakistan'ın fikir babası Muhammed İkbâl'in (v. 1938) üç önemli eseridir. *Peyâm-ı Maşrık*, İkbâl'in, Alman şâir Goethe'nin divanına bir çeşit nazîre olarak kaleme aldığı ve Afganistan Kralı Emânullah Han'a ithaf ettiği Farsça eseridir. Eser, onun Allah-insan, madde-mâna ve Doğu-Batı ilişkilerine yapılan bakışlarla bir bakıma aşk ve heyecan yüklü Şark'ın maddeci Garp'a sunduğu ana mesajlarını içermektedir. İkbâl'i şöhrete kavuşturan eserlerin ilki olan *Esrâr-ı Hodî* de Farsça bir mesnevi olup, Batı maddeciliğine ve daha çok klâsik İran şiir geleneğinin etkisindeki tasavvufa karşı eleştiriler yanında Kur'ân'a dayalı bir insan felsefesini muhtevîdir. Bu iki eser, Ali Nihad Tarlan tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir. *Rumûz-i Bî-Hodî*'ye gelince bir bakıma *Esrâr-ı Hodî*'yi tamamlamak üzere aynı dilde ve edebî tarzda kaleme alınmış olup, ana konu olarak cemiyet içinde insan ele alınmış ve Kur'ân'a göre toplum felsefesi geliştirilmeye çalışılmıştır.²

Muhammed İkbâl'in bazı eserlerini ilk defa Millî Mücadele yıllarında Ankara'da okuyan Mehmed Âkîf'in, Hindistan'dan İkbâl'in *Peyâm-ı Maşrık* ile *Esrâr-ı Hodî* (yahut *Rumûz-i Bî-Hodî*) isimli eserlerini alan Mehmed Âkîf, Mısır'da bir dostuna yazdığı 8 Mart 1925 tarihli mektupta, bu eserin, *Safahât*'ını İkbâl'e vermek üzere emanet ettiği Hintlilerden gelmiş olabileceğini söylüyor ve belli belirsiz bir sitemle:

"Şâirin kendisi tarafından İstanbul'a gönderilseydi, elbette baş tarafında imzası, iki üç kelime yazısı bulunurdu. Ne ise üzümü ye de bağını sorma derler. Biz üzümü seve seve, hatta sarhoş ola ola yedik. Kim gönderdiyse Allah razı olsun"³ der.⁴

¹ Kuntay, a.g.e., s. 25.

² Mehmet S. Aydın, "İkbâl, Muhammed", *DİA*, c. 22, s. 17-23.

³ Krş. Eşref Edib, Mehmed Âkîf, s. 204; Beşir Ayvazoğlu, "Mehmed Âkîf ve Muhammed İkbâl", *Muhammed İkbâl Kitabı Uluslararası Muhammed İkbâl Sempozyumu Bildirileri* (1-2 Aralık 1995), İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yay., İstanbul 1997, s. 52-53.

⁴ İsa Çelik, "Çağdaş İki İslam Şairi: Muhammed İkbâl ve Mehmed Âkîf (Şiirlerindeki Ana Tema ve Motifler Açısından Müsterek Unsurlar Üzerine Bir İnceleme)", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 22, Erzurum 2004, s. 150.

Mahir İz'in, *Yılların İzi* adlı kitabında, Mehmed Âkif ile birlikte Muhammed İkbâl'in *Peyâm-ı Meşrik*'ini okuduklarını yazdığını biliyoruz.¹ İz, Âkif'le eserden Salı günleri okumayı kararlaştırdıklarını belirterek bazı hâtıralar nakletmiştir ki şöyledir:

"O Üsküdar'da, Ben Beylerbeyi'nde oturuyorduk. Aynı vapura bindik. 'İkbâl bana Peyâm-ı Meşrik'ı göndermiş, ben iki kere okudum, güzel kitap. İstersen bir de beraber okuyalım' dedi; memnuniyetle şükranlarımı bildirdim.

Salı günlerini buluşma günü olarak kararlaştırdık. Bir Salı kendileri geliyor, bir Salı ben gidiyordum. Kitabı ben okuyor, o dinliyordu. Bir gün şöyle bir beyit geçti:

Der talebeş dil tapîd deyr ü harem âferîd

Mâ be-temennâ-yı û be-temâşâ-yı mâst

Yani 'Gönüller kendisini bulmak için çırpınmaya başlayınca kiliseyi, Kâbe'yi yarattı. Biz onu istiyoruz, o bizi seyretmekle meşgul.'

Ben bu beyti okuyunca güldü ve dedi ki: 'İşte Ferid Bey'le bir tevârüt' Ferid Bey de: 'Kullar: Dur bakalım Allah ne gösterecek?' O da: 'Bakalım kullarım ne yapacak?' diyor, demektedir.

Yine bir gün şu beyti okuyunca gülmeye başladı. Hoşlandığı şeyler olunca zevk ile gülerdi:

Günâh-ı mâ çi nüvisend kâtibîn-i amel

Nasîb-i ma zi cihân-ı tû cüz nigâhî nîst

Yâni: 'Kirâmen Kâtibin bize ne günah yazacaklar, bilmem. Yâ Rabbi, Senin cihanından bizim nasibimiz ancak bir nazardan ibarettir. Görüp geçiyoruz.'

Bir keresinde de 'Hayat akan bir sudur, böyle akıp gidecektir' meâlindeki şu gazeli okumaya başlayınca heyecanlandı ve gazeli dinlerken kendisi de tekrar etti:

Zindegî cûy-ı revânest ü revân hâhed bûd"²

¹ Bkz. İz, *Yılların İzi*, s. 175 vd.

² İz, a.g.e., s. 175-176.

Âkif, Mahir İz'e gönderdiği başka bir mektubunda ise birlikte okudukları eserin kendilerinde kalıp kalmadığını sormaktadır:

*"Kuzum Mâhir Bey, Hind'li şâir İkbâl'in birlikte okuduğumuz "Peyâm-ı Meşrik" adlı eseri acaba sizde mi kaldı idi? Eğer sizde bırakmışsam, lutfen onu bizim Ömer Rıza (Doğrul) Bey'e verin ki bana buraya göndermeleri için eve yazmıştım."*¹

Ayrıca Mısır'da Dâru'l-Fünûn hocalarından olan Abdülvehhâb Azzâm Mehmed Âkif'in vefatı üzerine kaleme aldığı bir yazısında, onunla İkbâl'in şiirlerini okudukları günlere bilhassa temas ederek şunları söylemektedir:

*"Toplantılarımızın en güzelleri Muhammed İkbâl'in şiirlerini okuduğumuz zamanlardır. İkbâl'i bana tanıtan o idi. Kendisi bir gün bana İkbâl'in Peyâm-ı Meşrik isimli eserini vermiş ve ben o sayede İkbâl'i sevmiştim. Vakit buldukça İkbâl'in şiir kitaplarından birini alır okurdum, O da dikkat ve istiğrak içinde dinlerdi. Arada bir bazı beyitlerin tekrarını isterdi. Beğendiği beyitler üzerinde durur, bunları takdir eder yahut bazı beyitlerini içini çeke çeke dinlerdi. İkbâl'in şiirleri ona bazen heyecan, bazen serinlik, bazen de hüzn ve ıstırap verirdi. İkbâl'in Esrâr-ı Hodî eserini de birlikte okumaya başlamış, birkaç celsede bitirmiş, daha sonra yine onun Rumûz-i Bî-Hodî isimli eserini de aynı şekilde okuduktan sonra tekrarına karar vermiştik."*²

Ahmet Kabaklı'ya göre Âkif, Mısır'da özellikle Pakistanlı büyük şâir Muhammed İkbâl'i okuyarak tasavvufa ve daha derin mistik şiire yönelmiş, nitekim bu tarzda *Leylâ*, *Gece* vb. şiirler denemiş, ancak o güne kadar tutturduğu şiir tarzından çok farklı olan bu yeni mistik temada ne yazık ki fazla şiir yazmasına ömrü vefa etmemiştir.³

3.1.24. Tagore Tercümelere

Rabindranath Tagore (v. 1941), Hint şâir, yazar, ressam, bestecidir. Hint kültürünün Batı'da, Batı kültürünün de Hint kıtasında tanınmasında önemli rol oynamıştır ve 1913 yılında Nobel Edebiyat Ödülünü kazanmıştır. Birçok kita-

¹ Bkz. Şengüler, a.g.e., c. 9, s. 417.

² Bkz. Ayvazoğlu, "Mehmed Âkif ve Muhammed İkbâl", s. 54-55.

³ Ahmet Kabaklı, *Mehmed Âkif*, Toker Yay., İstanbul 1972, 2. Bsk., s. 44.

bının yanında roman ve lirik oyunları vardır. Türkçeye bazı eserleri de tercüme edilmiştir.¹

Âkif'in Tagore'un hangi eserlerini okuduğu hususunda kaynaklarda bir bilgi olmamakla birlikte Nurettin Artam'a göre Âkif'in tesiri altında kaldığı şâir ve yazarlardan birisi de Tagore'dur. Âkif'in etkisinde kaldığı şâir ve yazarlar sıralanırken Tagore unutulmuştur. Âkif Mısır'a gitmeden önce onu pek fazla sevmeye başlamış ve kendisi için tedarik ettiği Fransızca Tagore tercümelerini Mısır'a götürmüştür:

*"Eşref Edib'in kitabında şairin sevdiği, beğendiği ve zaman zaman tesiri altında kaldığı eski ve yeni şairler sayılırken Hindli Rabindranath Tagore unutulmuştur. Hâlbuki Âkif, Mısır'a gitmeden önce onu pek fazla sevmeye başlamış ve benim kendisine tedarik ettiğim Fransızca Tagore tercümelerini alıp Mısır'a götürmüştü."*²

3.1.25. Kâmûsu'l-Muhit Tercümesi

Kâmûsu'l-Muhit Tercümesi, Fîrûzâbâdî'nin (v. 817/1415) Arapça olarak kaleme aldığı sözlüğün, Mütercim Âsım Efendi (v. 1235/1819) tarafından yapılan Osmanlı Türkçesi çevirisinin adıdır. *Kâmûs Tercümesi* olarak da bilinmektedir.³

Kuntay'ın mezkur eserinde kaydettiğine göre Âkif, dostu Babanzâde Ahmed Nâim ile birlikte *Kâmûs Tercümesi*'den Türkçe kelimeleri seçerek sahici bir Türkçe lügat hazırlamak istemişler, başlamışlar ancak bunu tamamlamaya muvaffak olamamışlardır.⁴ Burada yeri gelmişken hemen belirtelim Âkif, Dârulfunûn'da iken Eşref Edib'in başkanlığını yaptığı, Babanzâde ve Mehmed Şevket Bey'lerin içerisinde yer aldığı bir heyet ile birlikte *Kâmûs-ı Arabî* adıyla bir Arapça lügat hazırlamaya başlamışlarsa da bu lügati de tamamlamamışlardır.⁵

Yine Kuntay bu eserinde, bir gün Fuad Şemsi'nin bir beytinde geçen "yuh" kelimesini Âkif'e sorduğunu, onun da bunun "yuf" değil "güneş" anlamına geldiğini söylediğini, kendisinin buna inanamayıp *Burhân-ı Kâtî*'ya baktığını, Âkif'in gülerek babasından kendisine miras kalan *Kâmûs Tercümesi*'ni uzattığını, *Burhân*'a değil *Kâmûs-ı Arabî*'a bakması gerektiğini nakletmektedir.⁶

¹ Filiz Bayoğlu Kına, "Şairin Sesi: Rabindranath Tagore", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 67, Erzurum 2020, s. 397; <https://www.biyografi.info/kisi/rabindranath-tagore> (Erişim Tarihi: 01.02.2022)

² Eşref Edib, *a.g.e.*, s. 820.

³ Hulusi Kılıç, "el-Kâmûsu'l-Muhit", *DİA*, c. 24, s. 287.

⁴ Kuntay, *a.g.e.*, s. 141.

⁵ Eşref Edib, *a.g.e.*, s. 335; Kuntay, *a.g.e.*, s. 141.

⁶ Kuntay, *a.g.e.*, s. 46.

3.1.26. Burhân-ı Kâtî'

Burhân-ı Kâtî', Muhammed Hüseyin Tebrîzî tarafından yazılmış Farsça bir sözlüktür. Mütercim Âsım Efendi tarafından Türkçeye çevirisi olduğu gibi başka tercümeleri de vardır.¹ Kuntay'ın verdiği bilgiye Âkîf'in kitaplığında *Kâmûs Tercümesi*'nin yanında *Burhân-ı Kâtî'* da vardır ve yeri geldikçe bu lügati kullanmaktadır.²

3.1.27. Dîvân-ı Lûgat-i Türk

Dîvân-ı Lûgat-i Türk, Kâşgarlı Mahmûd tarafından XI. asırda kaleme alınmış ilk Türkçe sözlüktür.³ Kaynakların verdiği bilgiye göre son dönemde Diyarbakırlı Ali Emîrî Efendi tarafından bulunarak ilim dünyasına kazandırılan bu lûgat, Âkîf ve Samih Rifat Bey'ler tarafından Maârif Vekâleti adına Osmanlı Türkçesi'ne tercüme edilmiştir. Ancak bu tercümenin nerede olduğu bilinmemektedir. Nitekim Âkîf'in dostlarından Hasan Basri Çantay "Vekâlet kütüphanesine konulmuştu, ne oldu bilmem" demiştir.⁴

3.1.28. Büyük Türk Lûgati

Büyük Türk Lûgati, II. Meşrutiyet döneminin renkli simalarından olan Hüseyin Kâzım Kadrî'nin (v. 1934) eseridir. Dört büyük ciltten teşekkül etmekte olup, eserin Arap harfleriyle basılan ilk iki cildinde Osmanlı Türkçesi bütün kelimelerin Latin harfleriyle okunuş şekilleri gösterilmiştir. Latin harflere geçildikten sonra yayımlanan diğer iki ciltte ise kelimeler yine Arap alfabesine göre sıralanmış, bunların yanına Latin harfleriyle okunuşları yazılmış, açıklamaları yapılarak örnekler verilmiştir.⁵ Âkîf'in, Fâtih Merkez Rüşdiyesi'nde Türkçe hocası da olan Hüseyin Kâzım Kadrî'ye büyük hürmet beslediğini ve Kadrî'nin de aynı şekilde onu sevip takdir, tebcil ettiğini biliyoruz.⁶

Âkîf'in söz konusu lûgate sahip olduğuna ve okuduğuna dar bilgiyi Eşref Edib'ten öğreniyoruz:

"Merhumun bütün kitapları Mısır'da kalmıştır. Kimlerin elinde kaldığı bizce malum değildir. Bu kitaplar arasında bir takım evrakı olması da muhtemeldir. İstanbul'a geldiği zaman birlikte getirdiği kitaplar şunlardır: Kâmusu'l-A'lâm, Hüseyin Kâzım'ın Büyük Türk

¹ Ayla Demiroğlu, "Burhân-ı Kâtî", *DİA*, c. 6, s. 433.

² Kuntay, *a.g.e.*, s. 36, 46.

³ Bk. Ömer Faruk Akün, "Kâşgarlı Mahmud", *DİA*, c. 25, s. 9-15.

⁴ Münir Erten, "Dîvânü Lûgâtî't-Türk'ün Bulunuşu Tercümesi ve Basılışının Serüveni", *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, Ankara 2008, Sayı: 52, s. 289; F. Sümeyra Sağlam, *Her Devir Tek Şair Mehmed Âkîf Ersoy*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2021.

⁵ Mustafa S. Kaçalin, "Türk Lûgati", *DİA*, c. 41, s. 544-545.

⁶ Şimşek, *a.g.e.*, s. 111-112.

Lügati'nin iki cildi, Tefsîr-i Celâleyn, Okyanus Tercümesi (Kâmûs Tercümesi)"¹

3.1.29. Kâmûsu'l-A'lâm

Kâmûsu'l-A'lâm Tanzimat sonrası Türk edebiyatının tanınmış gazetecisi, sözlükçü ve dil bilgini, tiyatro ve roman yazarlarından olan Şemseddin Sâmî'nin (v. 1322/1904) önemli eserlerinden birisidir ve biyografi, tarih ve coğrafya ansiklopedisi niteliğindedir.² Yukarıda da geçtiği üzere Âkîf'in Mısır'dan getirdiği kitapları arasında bu eser de bulunmaktadır.³ Biz onun kitapları arasında, Sâmî'ye ait en zengin ilk Türkçe sözlük olan *Kâmûs-ı Türkî*'nin de olduğu kanaatindeyiz.

3.2. Batı Klâsikleri

Yirmili yaşlardan sonra Fransızca'yı iyice öğrenen, mükemmel telaffuz eden ve ondan tercüme yapacak düzeyde bu dile vukûfiyet kesbeden, hatta tercümeler yapan Âkîf'in Batı'dan Victor Hugo, Lamartine, William Shakespeare, Milton, Ernest Renan, Anatole France, Alfred de Musset, J. J. Rousseau, Alphonse Daudet, Emile Zola, Alexandre Dumas Fils, Sienkiewicz gibi şâir ve yazarların eserlerini okuduğunu biliyoruz.

Nevzad Ayas bu konuda Âkîf'ten, "*Fransızca'yı mektepte öğrendiklerime eklemek suretiyle kendi kendime öğrendim. Fransız şairlerinden Hugo, Lamartine ile, klâsiklerle çok uğraştım. Daudet ile Zola'yı fazlaca okudum.*"⁴ bilgilerini aktarırken, Eşref Edib Âkîf'in dâmâdı Ömer Rıza Doğrul'a dayanarak şu bilgileri vermiştir:

*"Mehmed Âkîf Fransızca sayesinde hem Fransız edebiyatının, hem Garp dünyasının bütün şaheserlerini okuduğunu, bütün bu eserlerin kütüphanesinde bulunan nüshalarından anlamıştım. Bütün bu eserlerin derin dikkat ve itina ile okunduğunu, anlaşılmayan satırlarının üzerindeki yapılan tedkiklerden anlamıştım. İngilizlerin Shakespeareini, Milton'unu, Bayron'unu daha başka büyük simalarını, Fransızların Anatole France'a kadar bütün sanat ulularını okumuş ve kendisine tavsiye olunan her eseri didikleye didikleye tedkik etmişti."*⁵

¹ Eşref Edib, a.g.e., s. 459.

² Abdullah Uçman, "Şemseddin Sâmî", *DİA*, c. 38, s. 519-523.

³ Eşref Edib, a.g.e., s. 459.

⁴ Eşref Edib, a.g.e., s. 500, 512.

⁵ Eşref Edib, a.g.e., s. 75.

Şimdi tespit edebildiğimiz kadarıyla Âkif'in söz konusu şâir ve yazarlara ait okumuş olduğu eserlere bir göz atalım.

3.2.1. Sefiller

Sefiller, Fransız şâir ve yazar Victor Hugo'nun (v. 1885) meşhur romanıdır. Hugo'yu pek beğenen Âkif'in bu eseri okuduğunu, Kutay onun ağzından mezkur kitabında şu şekilde anlatmaktadır:

“Geçende Acıbadem’de Mehmet Ali’ye derse giderken Sefiller’in hasbihâlini okumak için yanınma aldım. Vapurun güvertesinde kitabı okuyayım dedim... Sefilleri okudukça gözyaşlarımı tutamadım. Halktan utandım, güverteden vapurun alt kamarasına indim... Seninle Sefiller’de Fantine’i birlikte okuduk. Sen de düşün. Sefiller’in hasbihâli Hugo’nun Fantine’ini geçmiştir.”¹

Kuntay, eserinin başka yerinde de Âkif’le birlikte okuduğu eserler arasında *Sefiller*’in olduğunu da belirtmiştir:

“Bu çarşambalara daha sonra pazartesi gecelerini de ilave ettik. Haftada iki kere beraber okuduğumuz şeyler bitiyor, başkaları başlıyordu: Sefiller, Hernani, Ruy Blas, Jack, Sapho, Lourdes, Rome, Paris, Thais, sonra biraz Lamartine, biraz Chateaubriand.”²

Kuntay, yine eserinde Âkif'in, *Sefiller*’in bazı kısımlarıyla ilgili düşüncelerine yer vermiştir:

“Hugo’yu, Nefi’yi sevmiyor, yalnız beğeniyor; Sefiller’deki Jan Valjan’ın denizin bir ucundan dalıp öteki ucundan çıkarken boğulmadığına kahkahalarla gülüyordu... Sefiller’de en sevdiği şey kitabı başındaki papazdı; Bu papaz tasvirini okudukça insanın Hristiyanlığı seveceği geliyordu. Hugo bu papazı Hz. Ömer gibi yazmıştı.”³

3.2.2. Graziella-Raphael-Meditations Poetiques-Harmonies

Graziella ve *Raphael*, romantik akımın en önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilen Fransız şâir, yazar ve devlet adamı Alphonse de Lamartine'nin (v. 1869) meşhur iki romanıdır. *Meditations Poetiques* (Şâirâne Düşünceler), onun şiir kitabıdır. *Harmonies*’in tam adı *Harmonies Poétiques et Religieuses*

¹ Kuntay, a.g.e., s. 35.

² Kuntay, a.g.e., s. 38.

³ Kuntay, a.g.e., s. 40.

ses olup, dinî duyguları işleyen ve panteizme geniş yer veren iki ciltlik bir eserdir.¹

Feyzî-i Hindi'ye duyduğu hayranlığı, Fuzûlî'ye gösterdiği sevgiyi aynı şekilde Lamartine karşı da duyan ve gösteren Âkîf'in onun *Graziella*'sını okuduğunu Kuntay'dan öğreniyoruz:

“Âkîf'in Sarıgül'deki evi. O, keyifli, çünkü bu küçük odada bu gece onu mesut edecek üç sebep var: Lamartine'in kitanı, çay semaveri, bir de kendisini anlayan biri. Onun şarlatan olmayan kütüphanesinin karşısındayım. Bu ufacık kütüphanede okunmadık tek kitap yok ve Graziella bu cansız kütüphanenin rafında kitap saflarından dışarı çıkmış, bizi bekliyor. Fakat Graziella'yı okumaya benim hiç niyetim yok. Saraçhane başındaki köşeden, Âkîf'in bana ikram için aldığı su böreğinin –o kadar ısrar ettiğim halde bir türlü bana vermeyerek kendi elinde taşıdığı bu ılık paketin- ehemmiyetli kısmını dalgınlıkla sadece ben yediğim için Graziella'nın gözyaşlarına müteessir olacak halde değilim. Ona dedim ki: Bu gece sadece lakırdı edeceğiz. Su böreğinden sonra Lamartine çekilmez.”²

Âkîf'in Lamartine'in *Raphael, Meditations* ve *Harmonies* adlı eserlerini okuduğunu ise Eşref Edib'den öğreniyoruz:

“Yâr-ı canım Ferid ile Meditations'dan parçalar okuruz. Bu büyük şairi Ferîd'in de benim kadar sevdiğini, âsârı hakkında onun da benim gibi düşündüğünü gördükçe incizab-ı kadîmim bir kat daha arttı.

Ne olur, bir hayır sahibi çıksa da bize Meditations'ları, Harmonies'leri, Graziella'ları, Raphael'leri tercüme etse... Vâkıa iki sonraki eser lisanımıza naklölünmüş, lâkin bugün için kâfi değildir.

Ferîd, Lamartine'in Cenab-ı Hak unvanlı neşide-i ârifânesini tercüme etti. Okuyanlar mest oldu. Fakat vâ-esefâ ki alt tarafı gelmedi. Garbın dühat-i edebinden bizim fakir edebiyatımız nasıl müstağni olabilir?”³

¹ Emel Kefeli, “Lamartine, Alphonse de”, *DİA*, c. 27, s. 93-94.

² Kuntay, *a.g.e.*, s. 42.

³ Eşref Edib, *a.g.e.*, s. 74, 286.

3.2.3. Çocukluk ve Gençlik Hatıraları (Souvenirs D'enfance et de Jeunesse)

Çocukluk ve Gençlik Hatıraları, Fransız şarkiyatçısı, dil âlimi, tarihçi ve edip Ernest Renan'ın (v. 1892) eseridir. Renan'ın Hristiyanlık ve İslamiyet'le ilgili birçok çalışması vardır. İslam öncesi Arap edebiyatı konusunda da birçok makale yazmıştır.¹

Âkif'in bu eseri okumasıyla ilgili olarak Kuntay'ın adı geçen eserinde şu bilgiler yer almaktadır:

“Bir çarşambaydı. Halkalı Mektebindeki dersinden dönüşte gene baba uğradı. Çini sobanın üstünde Çocukluk ve Gençlik Hatıraları duruyordu. Odaya girince fesini attı, kitabı sobanın üstünden aldı; bir yerini arıyordu: Akropol Hakkındaki Münacât bu kitabın en sevdiği tarafıydı...”²

3.2.4. Quo Vadis

Quo Vadis, Polonya edebiyatının kilometre taşlarından birisi olan Henryk Sienkiewicz'in (v. 1916) tarihî romanıdır ve Nobel edebiyat ödülü de almıştır. Kuntay, kitabında Âkif'in bu eseri okumasıyla ilgili olarak şu bilgi ve hatırayı paylaşmıştır:

“Derse gittiği bir gece, yatarken okusun diye talebesi Mehmet Ali Râtip Quo Vadis'in Fransızca tercümesini Âkif'e getiriyor. Âkif sabaha kadar bitiremediği kitabı biraz uyuduktan sonra, sabah, salonda okuyor. Bu aralık köşke Cenâb Şehabeddin geliyor. Âkif'in elinde kitabı görünce yumruğunu burnuna götürerek şaşıyor:

Quo Vadis'i okuyorsunuz! Fransızcasını! Siz!

Âkif, bana bunu anlatırken Cenab gibi yumruğunu eliyle burnuna götürerek, Quo Vadis'i okuyorsunuz! Fransızcasını! Siz!.. der gülerdi.

Sonra durur, söylenirdi: Ne adamlar! Fransızca bir roman okumak gözlerinde bir hâdise!

Fakat bu kitabı okumak Âkif için bir hâdise oldu. Roma'dan kaçan havari Piyer'in, İsa Peygambere:

¹ Faruk Bilici, “Renan, Ernest”, *DİA*, c. 34, s. 568-571.

² Kutay, a.g.e., s. 37.

Quo Vadis Domine? Nidasını anlatırken Âkif'in sesi bir hicrandı: Peygamberi ve dört yârânı bu türlü yazacak bir sanat adamı biz-dee niçin çıkmıyor? der gibi bir ses.

Sienkiewicz'in kitabında, Âkif'in en sevdiği yer Roma yangınıydı. Kitapta Roma bu türlü yanar.”¹

3.2.5. Jack

Jack, Naturalizm akımının temsilcisi Fransız yazar Alphonse Daudet'in (v. 1897) romanıdır. Kuntay'ın verdiği bilgiye göre;

Âkif, Jack'ı ve yazarı Daudet'i en çok sevmiştir. Bu kitap Âkif'in hayatına karışmıştır. Sokağın kimsesiz çocukları arasına bu yazarın iki çocuğu da katılmıştır. Bu iki çocuktan biri Jack'tır. Annesi bir edebiyat "rate"sinin metresi, (Âkif bu tabiri edebiyat kopuğu diye tercüme ediyordu.) Kadın onun metresi olarak yaşıyordu. Jack'ın bu adamdan çekmediği kalmaz. Âkif de bu adamı kendi hayatındaki düşmanlarına ilâve eder. Daudet, romanında bu adamla alay ettikçe Âkif'in intikamını alıyordu; çünkü Âkif'in gözünde, çocuk, hayattaki bütün zavallı çocukların hepsiydi.; çocuğu hırpalayan adam da hayattaki bütün fena damların topuydu. Bu roman Âkif'in Safahat'ına da girdi: Romandaki ikinci çocuk bir zenci çocuğudur. Bu zenci yavrusu Âkif'in bir küçük dostu, bir evladıdır; onu o derece sever.”²

3.2.6. Les Confessions

Les Confessions, Fransız İhtilali'ni etkilediği ifade edilen, Cenevreli düşünce adamı ve yazar Jean-Jacques Rousseau'nun (v. 1778) otobiyografik eseridir. *İtirafklar* adıyla Türkçeye de tercüme edilmiştir.

Kuntay, mezkur eserinde Âkif'in bu eseri dört defa okuduğunu belirterek şunları söylemiştir:

"Hâlbuki Âkif, Confessions'u dört defa okumuştur! Onun için, Rousseau'ya benzerse memnun olacak diye hesap etmişim. Şimdi görüyorum ki, hesap ona karşı yanlışlı.”³

¹ Kutay, a.g.e., s. 56-57.

² Kutay, a.g.e., s. 37.

³ Kutay, a.g.e., s. 115.

3.2.7. Les Adventures de Telemaque (Telamak)

Les Adventures de Telemaque, Fransız Roma Katolik başpiskoposu, ilahiyatçı, şâir ve yazarlardan François Fénelon'un didaktik romanıdır. Âkif'in bu eseri okumasıyla ilgili olarak Kuntay, mezkur kitabında şu bilgilere yer vermiştir:

"Bu şiirler bu zamanda ayıptır, Âkif Beyefendi, diyor ve sahici edebiyatı görmek için Fransızca öğrenmesini Âkif'e emrediyor.

Bu paparadan sonra, Âkif iki gün Ispartalı Hakkı'ya kızılıyordu. Fakat üçüncü gün pantolunun arka cebine Vizental lügatini koydu, ceketinin iç cebine de Telamak romanını.

*Bana, Ispartalı Hakkı'nın iki saat, Âkif'in iki gün dediği bu öfkeden sonra Telamak'tan başladığı Fransızca ile o dildeki şeyleri okudukça, Âkif, artık eski şiirlerini yırtıyordu."*¹

3.2.8. Thais

Thais, edebiyatın hemen her türünde eserler veren Fransız yazar Anatole France'ın (v. 1924) eseridir. Âkif'in bu eseri okumasıyla ilgili olarak Eşref Edib şu bilgileri vermektedir:

*"Umumî Harb yıllarında, Anatole Francein Thais'ini okuduktan sonra Arab edibi İsmail el-Hâfız Efendi'ye anlatmış, eserin birçok yerlerini tercüme etmiş, İsmail Efendi hayretler içinde kalmıştı."*²

3.2.9. La Dame aux Camelias

La Dame aux Camelias (Kamelyalı Kadın), "Dumas Fils" diye de bilinen Fransız yazar Alexandre Dumas'ın (v. 1895) meşhur romanıdır. Türkçeye de birçok defa tercüme edilmiştir.

Eşref Edib, Âkif'in Dumas Fils ve bu eserine ilişkin şu bilgileri kaydetmektedir:

"Üstad, Garp üdebâsından (Alexandre) Dumas Fils'in kudretine hayrandır. Ufak mevzudan büyük neticeler çıkarmak husûsunda onu Sadî'ye benzetir:

¹ Kuntay, a.g.e., s. 440.

² Eşref Edib, a.g.e., s. 75.

Ben ne zaman Sa'dî'yi ansam arkasından Dumas Fils'i, ne vakit Dumas Fils'i tahattur etsem yanı sıra Sadî'yi bilâ-ihhtiyar düşünürüm.

Dumas Fils'in La Dame aux Camelias hepimiz biliriz. Daha doğrusu müellifi yalnız bu telif-i güzîni delâletiyle tanırız. Nasıl Fuzûlî'nin enîn-i rûh-ı giryânı üç beş gazelinde duyulur, Şeyh Gâlib'in hüviyet-i şâiriyeti Hüsn ü Aşk'ının en parlak bir iki safhasında görülürse Dumas Filsin kudret-i bülendi de bu eserinden anlaşılır.

Sa'dî'nin küçük hikâyeleri saatlerce beni düşündürürdü. Her şeyin az şeyde olduğunu söyleyen Dumas Fils'in Mukaddime'sini okuduktan sonra Sa'dî'deki sırr-ı sanatı anladım: Demek büyük büyük hikmetler, ibretler göstermek için uzun uzun vakalar tertip etmeye lüzum yokmuş; her gün görülen, her gün görüldüğü için hiç nazarı dikkali celbetmeyen hâdiseler bir lâhza-i im'an önünde nâ-mütenâhî mevzular teşkil edebilirmiş.”¹

3.2.10. Dictionnaire de Poche Français-Turc

Dictionnaire de Poche Français-Turc, Fransızcadan Osmanlı Türkçesine cep sözlüğüdür. W. Wiesenthal tarafından 1888 yılında İstanbul'da yayımlanmıştır. Karâbet ve Kasbar Matbaası'nda basılan eser, 1240 sayfadır.²

Âkif'in bu sözlüğü kullanıp okuduğunu yukarıda *Telamak*'la ilgil kısımda Kuntay'a dayanarak verdiğimiz için burada tekrar etmek istemiyoruz.

Sonuç

Âkif'in şahsiyetinin şekillenmesinde âile, mektep, hoca ve çevrenin yanında etkili olan en önemli unsurlardan birisi de okuduğu kitaplardır. Doğu ve Batı edebiyatlarından oldukça zengin bir birikime sahip “ciddî bir okuyucu” olan Âkif'in okudukları arasında çoğu yazıldığı dillerden olmak üzere onlarca eser vardır. Onun okumuş olduğu bu eserleri “Hazret-i Allah'ın Kitabı (Kur'ân-ı Kerîm)”, “Hazret-i Resûlullah'ın Kitabı (Hadîsler)” ve “Hazret-i Halifetullah'ın Kitabı (Dinî-Tasavvufî-Edebî Klâsikler ve Batı Klâsikleri)” şeklinde üç grupta toplamak mümkündür.

Âkif, *Kur'ân-ı Kerîm*'i okuyup ezberlediği gibi, meâlini yazmış, yeri geldiğinde tefsirini de yapmıştır. Ayrıca o, Fahreddin Râzî'nin *Mefâtihü'l-Gayb* adlı

¹ Eşref Edib, a.g.e., s. 74-75.

² Osman Erciyas, “Osmanlıda Batı Dillerine Ait Sözlükler”, *EUL Journal of Social Sciences* (2:2) LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2011, s. 73.

tefsirini överek ondan istifade etmiş, Celâleddin Mahallî ile Celâleddin Süyûtî tarafından kalem alınan *Celâleyn Tefsiri*'ni hem okumuş, hem de okutmuştur.

Âkif'in hadis bilgisi de fevkalade olup, başta *Safahat* olmak üzere yazılarında Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce gibi küttüb-i sitte de yer alan hadislere yer vermiş yahut atıfta bulunmuştur. Müttakî Hindî'nin *Kenzü'l-Ummâl* adlı hadis külliyyâtını tedkik etmiş olması da ayrıca dikkate değerdir.

Âkif'in dinî, tasavvufi ve edebî klâsiklerlerden tespit edebildiğimiz kadarıyla okuduğu eser sayısı yirmi dokuzdur. Onun okuduğu dinî eserler içerisinde yukarıda bahsi geçen *Mefâtîhu'l-Gayb* ile *Celâleyn Tefsiri*'ni, Hz. Ali'ye nisbet olunan çeşitli metinlerin Şerîf Radî tarafından derlenerek bir araya getirilmiş olan *Nehcü'l-Belâğa*'sını zikredebiliriz. Tasavvufî eserler içerisinde de Mevlânâ'nın *Mesnevî*, *Dîvân-ı Kebîr*, *Fîhi Mâfih*'ini, Sa'dî Şirâzî'nin *Bostân* ve *Gülistân*'ını, Feridüddin Attâr'ın eserlerini, meşhûr sûfî, kadî ve âlim Şeyh Bedreddin'in *Vâridât*'ını; edebî eserler olarak da başta Câhiliye döneminde yedi şâire ait mümtâz kasîde koleksiyonu olan *Mu'allakât* ve onun şerhlerinden biri olan Zevzenî olmak üzere Müberred'in *Kitâbü'l-Kâmil*'ini, Câhiliye şâirlerinden Şenferâ'nın *Lâmiyyetü'l-Arab* ile Zemahşerî tarafından buna yazılan *A'cebü'l-Aceb* şerhini, Mütenebbî'nin *Dîvân*'ını, Ebû Firâs'ın *Eş'âr*'ını, Harîrî'nin *Makâmât*'ını, Firdevsî'nin *Şehnâme*'sini, İbnü'l-Fâriz'ın *Dîvân*'ını, Şems-i Mağribî'nin *Dîvân*'ını, Bûsîrî'nin *Kasîde-i Bürde*'sini, Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn* mesnevîsi ile *Su Kasîdesi*'ni, Hâfız-ı Şirâzî'nin *Dîvân*'ını, Hâtifî'nin *Tercî-i Bend*'ini, Hâtif-i İsfahânî'nin *Tevhîd*'ini, Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'ini, Muhammed İkbâl'in *Peyâm-ı Maşrık*, *Esrâr-ı Hodî* ve *Rumûz-i Bî-Hodî*'sini ve Tagore'un tercümelerini okumuştur.

Âkif'in Kur'ân'ın demir hâfızı olmasının yanı sıra pek çok hadis-i şerifi ezberinde bulundurduğunu, Fuzûlî'nin birçok gazelini ve *Su Kasîdesi*'ni, *Hâfız Dîvân*'ını, *Bostân* ve *Gülistân*'ın bazı kısımlarını, Hâtifî'nin *Tercî-i Bend*'ini, Hâtif-i İsfahânî'nin *Tevhîd*'ini, İbnü'l-Fâriz'ın *Dîvân*'ını, Şerîf Radî'nin *Nehcü'l-Belâğa*'sını ve Mütenebbî *Dîvân*'ını ezbere bildiğini söylemek gerekir.

Mütercim Âsım Efendi'nin *Kâmûs Tercümesi*'nden Türkçe kelimeleri seçerek gerçekçi bir Türkçe sözlük hazırlamak isteyen fakat bunu hazırlamaya bir türlü muvaffak olamayan Âkif'in, Arapça, Farsça ve Türkçe birçok lügati okuyup onlardan istifade ettiğini de ayrıca söyleyelim. Fîrûzâbâdî'nin *Kâmûsu'l-Muhit* adlı Arapça, Muhammed Hüseyin Tebrîzî *Burhân-ı Kâtî* adlı Farsça, Kâşgarlı Mahmûd'un *Dîvân-ı Lügat-i Türk* ve Hüseyin Kâzım Kadrî'nin *Büyük Türk Lügati* adlı Türkçe sözlükleri bunlardandır.

Gençlik çağında Fransızca'yı iyice öğrenen, mükemmel telaffuz eden ve ondan tercüme yapacak düzeyde bu dile vukûfiyet kesbeden, hatta tercümeler yapan Âkif'in Batı klâsiklerden ise özellikle Fransız şâir ve yazarların eserlerini okuduğu müşâhede edilmektedir. Victor Hugo'nun *Sefiller'i*, Alphonse de Lamartine'in *Graziella*, *Raphael*, *Meditations Poetiques* ve *Harmonies* adlı eserleri, Ernest Renan'ın *Souvenirs D'enfance et de Jeunesse'sini*, Henryk Sienkiewicz'in *Quo Vadis'ini*, Alphonse Daudet'in *Jack'ını*, J. J. Rousseau'nun *Les Confessions'unu*, François Fénelon'un *Les Aventures de Telemaque'ını*, Anatole France'ın *Thais'ini*, Dumas Fils'in *La Dame aux Camelias'ını* okumuştur. Ayrıca W. Wiesenthal'ın cep lûgati niteliğindeki *Dictionnaire de Poche Français-Turc* adlı Fransızca-Osmanlı Türkçesi sözlüğünü yanından ayırmaması dikkatleri çekmektedir.

Velhâsıl Âkif, başta Kur'ân-ı Kerîm ve hadis kitapları olmak üzere, Arapça, Farsça ve Türkçe yazılmış önemli dinî, tasavvufî, edebî içerikli klâsikleri ve lûgatleri, bilhassa Fransızca kaleme alınmış klâsikleri ve lûgati okumuş, öğrenmiş, yeri geldiği zaman da okutmasını bilmiştir. Onun kişiliğini tanımak isteyenlerin okumuş olduğu bu eserleri göz ardı etmemesi oldukça faydalı olacaktır.

Kaynakça

- Akpınar, Ali, “Tefsîrü'l-Celâleyn”, DİA, c. 40, s. 294.
- Akün, Ömer Faruk, “Kâşgarlı Mahmud”, DİA, c. 25, s. 9-15.
- Aydın, Mehmet S., “İkbal, Muhammed”, DİA, c. 22, s. 17-23.
- Aydüz, Davut, “Mehmed Âkif Ersoy'un Tefsirciliği”, Vefatının 75. Yılı Anısına Mehmed Âkif Ersoy (İçinde), DİB Yay., Ankara 2013, s. 75.
- Ayvazoğlu, Beşir, “Mehmed Âkif ve Muhammed İkbal”, Muhammed İkbal Kitabı Uluslararası Muhammed İkbal Sempozyumu Bildirileri (1-2 Aralık 1995), İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yay., İstanbul 1997, s. 52-53.
- Bayoğlu Kına, Filiz, “Şairin Sesi: Rabindranath Tagore”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı: 67, Erzurum 2020, s. 397.
- Bilici, Faruk, “Renan, Ernest”, DİA, c. 34, s. 568-571.
- Ceyhan, Semih, “Vâridât”, DİA, c. 42, s. 520-522.
- Çelik, İsa, “Çağdaş İki İslam Şairi: Muhammed İkbal ve Mehmed Âkif (Şiirlerindeki Ana Tema ve Motifler Açısından Müşterek Unsurlar Üzerine Bir İnceleme)”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 22, Erzurum 2004, s. 150.
- Demirci, Mehmet, Yahyâ Kemal ve Mehmed Âkif'te Tasavvuf, Akademi Kitabevi, İzmir 1993.
- Demiroğlu, Ayla, “Burhân-ı Kâtı”, DİA, c. 6, s. 433.
- Doğan, D. Mehmed, Camideki Şair Mehmed Âkif, İz Yay., İstanbul 2006, 3. Bsk.
- Doğan, D. Mehmed, Büyük Türkçe Sözlük, Vadi Yay., Ankara 2001.
- Doğrul, Ömer Rıza, “Mehmed Âkif: Şahsî ve Aile Hayatı”, Eşref Edib, Mehmed Âkif: Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları (İçinde), s. 459.
- Durmuş, İsmail, “Müberred”, DİA, c. 31, s. 432.
- Durmuş, İsmail, “Mütenebbî”, DİA, c. 32, s. 195-200.

Durmuş, İsmail, “Nehcû’l-Belâga”, DİA, c. 32, s. 538-540.

Duymaz, Recep, “Mehmed Âkif Ersoy’un Şahsiyetinin Kaynakları”, Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim, Yıl: 7, Sayı: 73, Mart 2006, s. 28-29.

Erciyas, Osman, “Osmanlıda Batı Dillerine Ait Sözlükler”, EUL Journal of Social Sciences (2:2) LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2011, s. 73.

Erişirgil, Mehmet Emin, Bir İslamcı Şairin Romanı Mehmed Âkif, haz. Aykut Kazancıgil-Cem Alpar, Nobel Yay., Ankara 2006, 3. Bsk.

Ersoy, Mehmed Âkif, Safahat (Edisyon Kritik), haz. M. Ertuğrul Düzdağ, KTB Yay., İstanbul 1987.

Erten, Münir, “Dîvânü Lûgâti’t-Türk’ün Bulunuşu Tercümesi ve Basılışının Serüveni”, Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, Ankara 2008, Sayı: 52, s. 289.

Eşref Edib, Mehmed Âkif: Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları, haz. Fahrettin Gün, Beyan Yay., İstanbul 2011.

Horoz, Yavuz-Çakır, Mesut, “Safahat’ta Hadis Kullanımı”, Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 5, Sayı: 9, Kars 2018, s. 47-65.

<https://www.biyografi.info/kisi/rabindranath-tagore> (Erişim Tarihi: 01.02.2022)

İz, Mahir, Yılların İzi, Kitabevi Yay., İstanbul 2012, 4. Bsk.

İz, Muallim Mahir, Üstadım Mehmed Âkif, İBB Yay., İstanbul 2011.

Kabaklı, Ahmet, Mehmed Âkif, Toker Yay., İstanbul 1972, 2. Bsk.

Kaçalin, Mustafa S., “Türk Lugati”, DİA, c. 41, s. 544-545.

Kahraman, Alim, “Bir Okuyucu Olarak Mehmed Âkif”, Mehmet Âklif, Türkiye’de Modernleşme ve Gençlik Bilgi Şöleni, TYB Mehmed Âkif Araştırmaları Merkezi Yay., Ankara 2007, s. 74.

Kahraman, Alim, Mehmed Âkif, Tutuşmuş Bir Yürek, Adanmış Bir Hayat, Büyüyen Ay Yay., İstanbul 2020.

Kanar, Mehmet, “Şâhnâme”, DİA, c. 38, s. 289.

- Kara, Mustafa, Kalem Kitap ve Kütüphane, Bursa Akademi Yay., Bursa 2019.
- Karaismailoğlu, Adnan, “Bostân”, DİA, c. 6, s. 307-308.
- Kefeli, Emel, “Lamartine, Alphonse de”, DİA, c. 27, s. 93-94.
- Kılıç, Hulusi, “el-Kâmusu’l-Muhît”, DİA, c. 24, s. 287.
- Kılıç, Hulusi, “Makâmât”, DİA, c. 27, s. 414-415.
- Kuntay, Mithat Cemal, Mehmed Âkif, L&M Yay., İstanbul 2007, 5. Bsk.
- M. Ertuğrul Düздаğ, Mehmed Âkif, Mısır Hayatı ve Kur’ân Meâli, Şûle Yay., İstanbul 2009, 3. Bsk.
- Mehmed Âkif, “Tahkikat-ı Edebiyye Sütunları”, Servet-i Fünûn, c. 54, Nr. 1429, Sayı: 360, 2 Teşrinievvel 1335/2 Ekim 1919.
- Mustafa Tatcı, “Safahat’ta Tasavvufî Unsurlar”, Edebiyattan İçeri, Akçağ Yay., Ankara 1997, s. 424.
- Okay, M. Orhan, Mehmed Âkif, Bir Karakter Heykelinin Anatomisi, Akçağ Yay., Ankara 1989.
- Özel, Ahmet, “Zevzenî, Hüseyin b. Ahmed”, DİA, c. 44, s. 312-313.
- Öztürk, Mürsel, “Hâtifi”, DİA, c. 16, s. 468.
- Pala, İskender, “Leyla vü Mecnûn”, DİA, c. 27, s. 162-163.
- Sağlam, F. Sümeyra, Her Devir Tek Şair Mehmed Âkif Ersoy, Ensar Neşriyat, İstanbul 2021.
- Sılay, Mehmet, Seyyâh-ı Beyâban Mehmed Âkif (M. Âkif’in Seyahatleri), Erguvan Yayınevi, İstanbul 2009.
- Şahinoğlu, M. Nazif, “Attâr, Feridüddin”, DİA, c. 4, s. 95-96.
- Şengüler, İsmail Hakkı, Mehmed Âkif Külliyyatı, c. 1-10, Hikmet Neşriyat, İstanbul ts.
- Şimşek, Selami, Mehmed Âkif ve Tasavvuf, Buhara Yay., İstanbul 2019.
- Tosun, Necdet, “Şîrîn-i Mağribî”, DİA, c. 39, s. 192-193.

Tülücü, Süleyman, “Muallakât”, DİA, c. 30, s. 312.

Tülücü, Süleyman, “Şenferâ”, DİA, c. 38, s. 535.

Uçman, Abdullah, “Şemseddin Sâmî”, DİA, c. 38, s. 519-523.

Uludağ, Süleyman, “İbnü’l-Farız”, DİA, c. 21, s. 40-42

Yazıcı, Tahsin, “Gülistân”, DİA, c. 14, s. 240-241.

Yazıcı, Tahsin, “Hâfız-ı Şirâzî”, DİA, c. 15, s. 103.

ALLÂME ELMALILI MUHAMMED HAMDÎ YAZIR VE MEHMED ÂKİF ERSOY

Necmi ATİK*

Her insanda olduğu gibi, Mehmed Âkif Ersoy'un da, terbiyesi, tahsili, yetişmesi ve sanat anlayışının ve fikir dünyasının oluşmasında ailesinin, öğrenim gördüğü okulların, büyüdüğü semtin etkisi olmuştur. Âkif'in sanat ve fikir alanındaki olgunlaşmasında, "Hiç benim imanım ile Gazalî'nin imanı bir olur mu?" dediği Gazalî'nin, *Mesnevî*'sini ve *Dîvân-ı Kebîr*'ini hayranlıkla okuduğu Mevlânâ'nın büyük tesiri vardır. Bunun yanında; sanat ve fikrî dünyasında Fuzûlî, Attar, Sa'dî, Said Halim Paşa, Muhammed İkbâl, Ferid Kam, Babanzade Ahmed Naim Bey, Hoca Kadri Efendi, Hersekli Arif Hikmet Efendi, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır ve Süleyman Nazif gibi isimlerin de etkili olduğu görülmektedir. Âkif'in hayatındaki en büyük tesir ise "O benim hem babam hem hocamdır, ne öğrendimse babamdan öğrendim" dediği Fâtih Medresesi müderrislerinden Tahir Efendi'nindir. Tahir Efendi, Âkif'in sanat ve fikir dünyasına, Kur'an-ı Kerim'i ve Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) hadis-i şeriflerini yerleştirmesinde etkili olmuştur.

Mehmed Âkif'in, kendilerinden etkilendiği şahıslar arasında, ilim, irfan ve sanatıyla her zaman takdir edip "Hâcem/Hocam" diye hitap ettiği Elmalılı ile irtibatının ne zaman başladığı konusunda net bir bilgiye sahip değiliz. Ancak, Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidin ve Eşref Edip'in 14 Ağustos 1324/27 Ağustos 1908 tarihinde kurduğu, başyazarlığını Mehmed Âkif 'in yaptığı dinî, millî, edebî ve siyâsî konulara yer veren ve dönemin çok önemli süreli yayımı olan haftalık dergi Sebîlû'r-Reşâd'ın, Âkif ve Elmalılı'yı bir araya getirdiğine şahid olmaktayız. Elmalılı'nın Sebîlû'r-Reşâd'da ilk makalesi "Ulûm-i İslamiye'nin

* Dr., e-posta: necmiatik@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-7370-8577

Rûhu ve Mîzâc Tasnîfi” başlığı ile 30 Şevval 1336/ 8 Ağustos 1918 tarihinde yayımlanmıştır. Elmalılı’nın 1336-1343/1917-1924 tarihleri arasında yedi yıllık süre içinde, başyazarlığını Mehmed Âkif’in üstlendiği Sebîlû’r-Reşâd’da 44 makalesi yayımlanmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde Âkif’in, yedi yıllık süre zarfında Elmalılı ile olan irtibatları kesilmeden devam etmiştir diyebiliriz. Elmalılı’nın, siyâsî istikrarsızlığın had safhada olduğu 1339-1340/1921-1922 yıllarında makalelerine ara verdiği görülmektedir. Aynı dönem Elmalılı’nın Ankara İstiklal Mahkemesi’nde yargılanması kendisini olumsuz yönde etkilemiştir.

Âkif’in, Elmalılı ile birlikte kabul ettikleri “Meâl ve Tefsir” konusu, irtibatlarını sıklaştırmış ve ilerleyen dönemde yaşanan problemler onları birbirlerinin sırdaşı hâline getirmiştir. Bilindiği gibi Cumhuriyetin ilk yıllarında yayımlanan Kur’ân tercümeleri üzerine ilim çevrelerinde ve basında yoğun tartışmalar yaşanması, konunun Meclise taşınmasına yol açtı. Meclisin ikinci seçim döneminde Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesinin müzâkeresi sırasında bu mesele gündeme geldi ve piyasada dolaşan Kur’an tercümelerinin durumu hakkında Diyanet İşleri Başkanlığı’ndan bilgi istendi. Bunun üzerine Diyanet İşleri Başkanlığı’nı temsilen bütçe müzâkeresine katılmış olan Ahmet Hamdi Akseki, mevcut tercümelerin “muharref/ bozulmuş” olduğunu, bu durumun Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından ortaya konulduğunu ve kamuoyuna bildirildiğini ifade etti. Bu “muharref” eserleri ortadan kaldırmak için uzman bir heyet tarafından Kur’an’ın tercüme ve tefsir ettirilmesini önerdi.¹ 21 Şubat 1925 tarihinde TBMM’de Diyanet İşleri Başkanlığı’nın bütçe müzakereleri yapılırken, 61. toplantının ikinci celsesinde Eskişehir Milletvekili Abdullah Azmi Efendi (ö.1937), Diyanet teşkilatının devletin diğer kurumlarıyla hem-âhenk çalışması gerektiğinden bahisle sözü Kur’an tercümelerine getirdi ve Meclis Başkanlığı’na, altında elliden fazla arkadaşının imzası bulunan bir önerge sundu. Önerge, Başbakan İsmet İnönü de dahil olmak üzere Meclisin hüsn-i kabulüyle karşılandı ve Kur’an-ı Kerîm’in tercümesi ve tefsiri ile hadîs-i şeriflerin (Sahîh-i Buharî’nin) tercümesi ve şerhi için bütçeye 20.000 liralık bir tahsisat konuldu. Bunun üzerine sevilen ve itimad edilen uzmanlar üzerinde çalışan Diyanet İşleri Başkanlığı, 26 Ekim 1925’te kararını verdi. Tercüme işi Mehmed Âkif Ersoy’a, tefsir işi ise Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’a tevdi edildi.

¹ Halil Altıntaş, *Kur’an Tercümesi ve Tercüme ile Namaz Meselesi*, s. 97-98; Necmi Atik, *Türkçe İbadet – Anadilde İbadet*, Kudema Yayınları, İstanbul, 2022, 176 sfy

Kur’ân-ı Kerîm’in Meâlinin de Elmalılı’ya Verilmesi

26 Ekim 1925’te yapılan mukâvele ile Kur’ân-ı Kerîm tercümesi Mehmed Âkîf’e, tefsiri ise Elmalılı’ya verilmişti. Mehmed Âkîf mukâveleyi imzaldıktan birkaç ay sonra Mısır’a gitti ve oraya yerleşti. Elmalılı, İstanbul’da; Mehmed Âkîf de Mısır’da çalışmalarına başladılar. Elmalılı surelerin tefsirini yapıyor, meal kısımlarını ise Mehmed Âkîf’ten gelecek tercümeleri yerleştirmek için boş bırakıyordu. Nitekim torunu Mehmet Hamdi Yazır’daki Elmalılı’nın metrûkâtındaki tefsir müsveddelerinin meal kısımları ile temize çekilen tefsir metinlerinin meal kısımlarının Tâ-hâ suresine kadar boş bırakıldığı görülmektedir. Müsveddelerin temize çekilmesi görevi Elmalılı’nın hattat ve müderris olan kardeşi Mahmud Bedreddin Yazır’a verilmişti. Bu konudaki Diyânet İşleri Riyâseti’nden Müessesât-ı Dîniye Müdürü açıklama ve imzalı Elmalılı’ya gönderilen 24 Nisan 1926 tarihli yazı şöyledir:

“Dersi’âmdan Hamdi Efendi Hazretlerine

Zât-ı âlileriyle Âkîf Bey tarafından yazılmakta olan tefsir ve tercüme üç nüsha olarak yazılması ve bunun için ücretli iki kâtip istihdâmı mükâvelenâme icâbından ise de zât-ı âlileriyle vâki’ olan müzâkerede şimdilik bir kâtiplerle iktifâ edilmesi takarrür etmiş ve ta’yin olunan kıt’ada beher forması yirmi sahife itibâriyle ve âyât-ı Kur’âniyye’nin harekeli nesih ve tercüme ve tefsirin rik’a hattı ile yazılmak ve hâk ve silintiden ârî bulunmak şartıyla yirmi safifelik bir formanın üç nüshası için yani beher altmış sahife için maktû’an yirmi lira ücret mukâbilinde bunların nesih ve rik’a da hüsn ü hat ve ihtisâsı ma’lûm bulunmuş olan dersi’âmdan Mahmud Bedreddin Efendi’ye yazdırılması lede’l-isti’zân 20 Nisan 1926 tarihinde tensîb-i sâmiin Riyâsetpenâhiye iktiran eylemiş olmakla ‘arz-ı keyfiyyet olunur efendim.”

Elmalılı, 21 Şaban 1345/24 Şubat 1927 tarihinde Ahmet Hamdi Akseki’ye yazdığı bir mektupta, tefsirin üçüncü cüzünü tebyize verdiğini ve yakın zamanda takdim edeceğini, gecikmesinin Bakara suresinin nihayetinde ve Âl-i İmran suresinin bidayetindeki derinliğin, tafsîlatların, yüksek hakikatler ve ilâhî marifetlerin olmasından kaynaklandığını ifâde etmekte, Allah’ın imdâdına sığınarak gece-gündüz çalışarak bitirebildiğini anlatmaktadır. *Erenköyü’nde Koz Yatağı’nda Hacı Hüseyin Paşa Köşkü’nde Münzevî Elmalılı* açıklaması ve imzasıyla tamamladığı aynı mektup da Mehmed Âkîf ’le alâkalı şöyle bilgi vermektedir:

“...Biraz daha yazayım Âkîf’in de fikrini alalım da belki bu yaz tab’ı-na cevâz veririz. Burada okuduğum zevâtşâyân-ı takdir buluyorlar. Ma’a hâzâ ben ancak Kur’ân’ın hakkını düşünüyorum. Sizin de fikrinizin beyânına muntazırım. Âkîf sure-i A`râf’ı da gönderdi...”¹

Ahmet Hamdi Akseki, Elmalılı’nın yazdığı 21 Şaban 1345/24 Şubat 1927 tarihli mektubuna, duâcınız Akseki ibâresi ve imzası ile bitirdiği tarihsiz cevâbî bir mektubunda tefsir ve mealde alâkalı şunları yazmıştır:

“Tefsîri okuyoruz. Çok mühim muvaffâkiyyet vardır. Hârûn Efendi’de tamamen okuttu. Bi’l-hassa arz-ı hürmet ve teşekkür eder. Çok alâkadâr oldu. Fevka’l-âde muvaffak olduğunuzu dâimâ söylemektedir. Bendeniz okurken ba’zı nokat hakkında hatırıma gelen şeyleri not ediyorum. Bilahire Efendimize arz edeceğim. Hatırımıza gelen şeylerden biri de biraz daha münakkıh² olması idi. Sebepini zât-ı fâzılâneleri bi’z-zât mektubunuzda söylüyorsunuz. Ma’a mâ fîh bu cihât esnâ-yıtab’da bile olacaktır. “Kâne’n-nâsü ümmeten vâhideten fe-be’asellâhü...”³ ayet-i kerîmesinde Abduh’un çok uzun bir tefsîri vardı. Bunu da görmenizi çok arzu ederdim. Ma’a mâ fîh bi’l-âhire de görülebilecektir. Formaları Muvâzene-i Mâliye Encümeni gördü ve ipek kâğıt üzerine basılmasını temenni etti. Âkîf Bey muvâfakat ederse, buyurduğunuz gibi, bu yaz tab’a başlayabiliriz...”⁴

Akseki’nin, tefsir ve mealin yazılmış kısmını bu yaz baskıya başlayabiliriz dediği 1927 yılının yazı idi ve bu tarihe kadar Âkîf, mealde A`râf suresi dahil 178 sayfalık meal Elmalılı’ya göndermişti. 1927 yılının Şubat ayından sonra Âkîf mealini yaptığı sayfaları göndermemeye başladı. Akseki, Elmalılı’ya yazdığı 25 Eylül 1927 tarihli “duâcınız Akseki” ibâresi ve imzasının bulunduğu mektubunda bu sıkıntılı durumdan şöyle bahsediyordu:

“Bu mektubu Reis Efendi Hazretlerinin üç dört defa vukû bulan ihtarları üzere yazıyorum. Reis Efendi Âkîf Bey’in vaz’iyetine çok müteessirdir. Bu sebeple bendenizde çok müteessir oldum. Çünkü dâima kırıcı sözlere muhâtap, daha doğrusu her an muâtep olmaktadır. Efendi Hazretleri de çok sıkıldığından ve herkes nazarında rezil olduğu (ta’bir kendisininindir) söylediler. Hamdi Efendi hazret-

¹ Torunu Mehmet Hamdi Yazır Özel Arşivi.

² Düzeltilmiş, tashih edilmiş.

³ Bakara suresi, 2/213.

⁴ Torunu M. Hamdi Yazır Özel Arşivi

lerine yazınız, bu ne olacaksa bir an evvel anlayalım, buyurdular. Bu sene tab'a başlamak bizce çok muvâfık olacaktır. Âkif Bey'in maksadını zât-ı âliniz her halde anlamışsınızdır. Ne yapmak lazımsa lütfen bildiriniz. Bu sebeple şimdiye kadar Âkif Bey'den kaç cüz gelmiştir ve el'ân devam ediyor mu? Âkif Bey'in kat'î fikri nedir? Bizim fikrimiz tekrar ediyorum mukâvelenâme ahkâmına riayet edecekse tercümeleri behemehal isteyeceğiz. Böyle gayr-i memdûd bir zaman için durmak gayr-i mümkündür. Hamd olsun zât-ı âlinizin deruhte ettiği kısım ilerledi ve bunu bugün tab'a başlamak mümkün olacaktır. Zât-ı âliniz de peka'lâ dersiniz hemen başlayacağız. Fakat Âkif Bey'in deruhte ettiği kısım ne olacak? Böyle olacağını bilseydik hepsini zât-ı âlilerine tevdi' ederdik. Fakat..."

Diyânet İşleri Reisliği, hükümetin baskısıyla bir an önce tefsir ve meali -eksik olsa da- basmak istediğini ifâde ediyor, Elmalılı'dan, Âkif'in niyetinin ne olduğunu öğrenmek istiyordu. Elmalılı, Akseki'nin 25 Eylül 1927 tarihli mektubuna yazdığı cevâbî mektupta şu açıklamalarda bulundu:

"Dün Erenköy'den İstanbul'a naklettim. Bugün de 25 Eylül 1927 tarihli bir mektubunuzu aldım. "Dost bî-pervâ felek bî-rahm devrân bî-sükûn" dedim. Âkif beyden suâl ediyorsunuz. Ve 'itâb ve endişeden bahsederek fikrimi soruyorsunuz. Fî'l-vâki' ben bu işe yalnız olarak başlamadığıma çoktan pişman oldum. Fakat bu pişmanlığım meselede endişe edilecek bir hâl bulunduğundan değil, ezher-cihet mu'âvenesiz kalarak münferiden çalışmak mecburiyetinde kaldığımdan ve bi'n-netice bütün mes'ûliyetle yalnızca ma'ruz olduğumdan dolayıdır. Şimdi anlıyorum ki bir buçuk senedir geceyi gündüze katarak ve her türlü zarûret ve müzâhama katlanarak takdim etmekte olduğum ve bugüne kadar altı cüz'ü iblâğ eylediğim eser müceb-i tatmîn olmamıştır. Şüphe yok ki Reis Efendi hazretlerinin hakk-ı 'acizânemdeki teveccühlerine karşı bu vaz'iyet endişe-nâk içinde kalmışım ne kadar hüznümü mücib oldu bilerseniz. Doğrusu ben bugün bu işi yalnız başıma itmâm edip başarmak 'azmiyle çalışıyorum ve öyle bir surette çalışıyorum ki şayet Âkif Bey hiçbir şey gönderemeyecek olursa eser nâkıs olmasın. Meâl kısımlarını dolduruvermek mümkün olsun. Âkif'in işi 'akîm bırakacağına dâir hiçbir zaman zehâbım, sû-i zannım yoktur. Ancak ortada Âkif bu işe teşrikten düşündüğüm mu'âvenetten mahrum kalışım vardır. Ma'lûm-i 'âlileri olduğu üzere Âkif ilkbahara kadar bana sure-i En'âm'ın nihayetini göndermiş idi el-yevm nezdimde yedi buçuk cüz'ü mevcuttur. Benim yazdığım da şimdi

birinci cüz'e gelmiştir. Bu yaz henüz mâ ba'dini göndermedi. Bida-yeten gönderdiği bir mektupta "Henüz bu tercümeler taslaktır, on on beş cüz sonra meslek-i muhtâr-ı yakîn edecek, Na'im Bey'den başkasının görmesine râzı değilim, tam gayr-i tam birçok tercü-melerin mevcut olduğunu biliyorum. İntihâl ederler sonra da bizi müntahil olmakla kâmetli gösterirler. Tabî'i Aksekili Hamdi Efendi Hoca'nın isti'câline de bakacak değiliz. Biz vesilemizi sarf etmiş olduğumuz kanâ'atini kendimizce hâsıl etmeden eseri ortaya çıkara-racak veyâhut mahalline teslim edecek değiliz öyle değil mi?" di-yordu. Ben, hayır cüz cüz teslim edeceğiz, bu hem mukâvele îcâbı hem de benim ihtiyâç ve zarûretim muktezâsıdır demiş idim. Fakat yazdığım mektubu îsâl edemedim ve kendisiyle de muhâbere et-miyorum. Bi'l-vâsita edindiğim ma'lûmâta göre Âkif orada âsûde bir fikr ile çalışabildiği için bir an evvel bitirebilmek üzere hitâmina kadar kalacakmış. Bitirdikten sonra i'timâd ettiği zevâtın nazar-ı tenkitlerine de 'arz edecek ve ba'de tab'ı için takdîm edecekmiş. Başkaca bir maksat perverde ettiğine veyâhut ahdini îfâ etmeye-ceğine dâir bir his ve fikrim yoktur. Yalnız ortada bir hakikat var ki o da benim tek başıma mes'ûl olarak kalmam ve bu bâb da kendi-sinden hiçbir mu'âvenete mazhar olmadığım gibi bu yüzden pek çok zahmetlere giriftâr olmuş bulunmamdır. Şimdi anlıyorum ki bir buçuk seneden beri geceyi gündüze katarak ve her türlü zarûret ve mezâhime ve yalnızlığa katlanarak, takdim etmekte olduğum ve bugüne kadar altı cüze iblağ ettiğim eser mûceb-i tatmîn olma-mıştır. Şüphe yok ki Reîs Efendi Hazretleri'nin hakk-ı 'âcizânemde perverde ettikleri teveccühâta karşı böyle endişeli bir vaz'îyyet-te bulunmuş olmam son derece mûcib-i mahzûniyyetim olacağı tab'dir.¹ Ben bunlara meydan bırakmamak için beş altı ay evvel tab'a başlamak mes'elesini size yazmış idim. Zan ediyorum ki ben hâlden anlar bir insanım, bunun için eser bitmeden evvel tab'ı ci-hetine gidilmemek mukarrarât-i esâsiyeden olduğu halde her türlü kıl ü kâl ihtimâlini kat' etmek üzere tab'ına teşebbüs suretine râzı oldum. Gerçi bunun her hâlde iyi bir şey olacağına hüküm etmiyo-rum, fakat mahzûr da görmez oldum. Âkif'in rızâsını istihsâl etmek üzere muhâbere de edilebilirdi ve yine edilebilir. Ancak bu da yal-nız bana tahmîl edilmemelidir"²

¹ Mektupta bu iki cümle tekrar edilmiştir.

² Torunu M. Hamdi Yazır Özel Arşivi

Âkif, Mısır'a gittikten hemen sonra Kur'ân-ı Kerîm'i Türkçeye tercüme etmek ve bu eserini bitirebilmek için gece gündüz çalışmaya başladı. Elmalılı'nın, 21 Şaban 1345/24 Şubat 1927 tarihinde Ahmet Hamdi Akseki'ye yazdığı bir mektupta, Âkif'in A'râf suresini de gönderdiği nezdinde yedi buçuk cüzün olduğunu belirtmesinden de anlaşılacağı üzere, Âkif çalışmasını aralıksız sürdürmekteydi. Nitekim 1928 yılında tercümesini tamamlamış, eserin temize çekilmesi ve tashîhi ile ilgilenmeye başladı. Âkif, kendisine *Tecrîd-i Sarîh* tercümesinin ilk iki cildini göndermiş bulunan dostu Babanzâde Ahmed Naîm'e bu dönemde yazmış olduğu bir mektupta şunları yazdı:

"İki gözüm, kardeşim, kitaplarınızı aldım, okudum; çok müstefîd oldum. Cenâb-ı Hakk itmâmına muvaffak buyursun. Ben de tercümemi beyaza çekiyorum. Bitince sana göndereceğim. Okursun, yanlışlarını tashîh ettikten sonra Hamdi Efendi Hocamıza verirsün; bir kere de o okur; tashîh eder. Yapamadım, zaten yapamayacağımı biliyordum. Lâ tükellefû nefsün illâ vûs'ahâ.¹ Ellerini, gözlerini öperim. Hamdi Efendi Hocamızın kezâ."²

Âkif'in, Kur'ân-ı Kerîm tercümelerinin müsveddelerini kısım kısım İstanbul'a göndermekten vazgeçmesi, İstanbul Göztepe Tütüncü Mehmet Hâlis Efendi Camii'nde cami imam ve hatîbi Ayasofya dersiâmlarından Cemâled-din Efendi'nin, 1926 Ramazan'ının ilk cumasında (5 Ramazan 1344/19 Mart 1926) hutbeyi Türkçe okuyup, namazı da kendisinin hazırladığı Fâtiha, Asr ve İhlâs surelerinin çevirileriyle kıldırması sonrası, olayın *Vakit*, *Akşam*, *Son Saat*, *Milliyet* gibi diğer gazetelerde de "Türkçe Namaz" meselesi şeklinde manşetlere taşınması akabindedir. Dr. Abdullâh Cevdet (ö.1932), Mehmed Âsım Us (ö.1967), İkdâmcı Ahmed Cevdet (ö.1935) ve Kars Mebusu Ahmed Ağaoğlu (ö.1939) gibi gazete yazarları "Türkçe İbâdet" konusunu Ramazan boyunca makâlelerinde işlediler, büyük gürültü ve sıkıntılara sebep olarak kamuoyunu uzun zaman bu konuyla meşgul ettiler. Mahir İz de konu ile alakalı şöyle yorum yapmaktaydı:

"Bu havâdis Mısır'a aksedince, Âkif Bey telaş göstermiş ve o zamana kadar Diyânet'e gönderdiği 50 sahife kadar tercümeyi, birçok esaslı düzeltmeler yapacağı bahânesiyle geri istemiş."³

Elmalılı'nın metrûkâtında yaptığımız çalışmalar neticesi, Âkif'in kendi el yazısı ile bir deftere yazıp, Eşref Edip vâsıtasıyla gönderdiği Kur'ân-ı

¹ Kişiye ancak gücünün yettiği teklif edilir.

² Dücâne Cündioğlu, *Bir Kur'ân Şâiri*, Kapı Yay., İstanbul 2010, s. 163-164.

³ Mahir İz, *Yılların İz*, Kitabevi Yay., İstanbul 1990, s. 144-145.

Kerim'in sadece ilk iki cüzünü içeren tercümesi¹, diğer tercümelerin de Elmalılı'da olduğunu, Âkif'in Diyanet'teki elli sayfa ile birlikte Elmalılı'da bulunan tercümelerini de geri aldığı dönemde söz konusu iki cüzün sehven kaldığı izlenimini vermektedir. Zira Elmalılı, Akseki'ye yazdığı Şubat 1927 tarihli mektubunda A'râf suresi dahil tercümelerin Âkif tarafından kendisine gönderildiğini ifâde etmektedir. Âkif'in tercümelerini, kamuoyunda "Türkçe Kur'an, Türkçe İbâdet" konularının tartışıldığı harâretli dönemlerde değil, olaylar yatıştıktan aylar sonra istediği ve geri aldığı anlaşılmaktadır.

İstanbul Göztepe Tütüncü Mehmed Hâlis Camii'nde², Dârü'l-fünûn İlâhiyât Fakültesi'nde³ ve benzeri yerlerde namazı Türkçe Kur'an tercümeleri ile kılma girişimleri halkı ve ilim ehlini derinden rahatsız etti. Bunun üzerine Diyanet İşleri Reisi Rifat Börekçi (ö.1941), 3 Mayıs 1926 tarihinde, Türkçe'ye tercüme edilmiş olan meallerin Kur'an'ın yerini tutmadığı, binâenaleyh onlarla kılınan namazların sahih olmadığı açıklamasını yaptı.⁴ Diyanet İşleri Reisi Rifat Börekçi ve Ahmet Hamdi Akseki gibi Türkçe ibâdet konusuna müsbet bakmayanlar olsa da, hükümet Türkçe ibâdetten yana olduğunu açıkça belirtiyor ve bu yöndeki gelişmeleri de destekliyordu. Türkçe ibâdet konusuna karşı menfi açıklamalarda bulunanlardan birisi de Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'dı.⁵ Elmalılı, Türkçe Kur'an diye bir şey olmayacağını ve ibâdetlerin ibâdet dili olan Arapça'dan başka bir dille yapılamayacağını belirterek, tefsirin mukaddimesinde;

"Türkçe Kur'an mı olur be hey şaşkın

Bu oynamaktır din ü îmânla."

beytini yazmıştı.⁶

Ahmet Hamdi Akseki, Âkif'i iknâ etmek ve yaptığı tercümeyi bir an evvel göndermesini temin etmek için, Kuşadalı Rıza Efendi, Kâmil Mîras gibi Âkif'in dostlarını aracı yapıyor, onlara mektuplar yazdırıyor, lâkin bir sonuç alamıyordu. Âkif, âdetinin hilâfına arkadaşlarının bu mektuplarına cevap dahi yazmıyordu.

¹ Necmi Atik, *Mehmed Âkif Ersoy'un Kur'an Meâli*, Büyüyen Ay Yay., İstanbul 2016, 133 syf.

² Bkz. *Vakit Gazetesi*, 6 Nisan 1926, s.2; *İkdam Gazetesi*, 7 Nisan 1926.

³ Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul 1977, c. 5, s. 1964.

⁴ Beyanat için bkz. 3 Mayıs 1926 tarihli *İkdam*, *Cumhuriyet*, *Son Saat*, *Vakit gazeteleri*.

⁵ Bkz. Necmi Atik, "Elmalılı'nın Kendi El Yazması ile Türkçe İbâdet Konusundaki Makâlesi", *İlâhiyat Araştırmaları Dergisi*, Ankara 2016, 6. Sayı, s. 01-51; Necmi Atik, *Türkçe İbadet – Anadilde İbadet*, Kudema Yayınları, İstanbul, 2022, 176 sfy.

⁶ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, DİB Yay., İstanbul 2015, c.1, s.10.

Âkif, 1931 yılının sonlarında yaptığı Kur'ân tercümesi hakkında kesin kararını vermiş, 5 Aralık 1931 tarihinde Eşref Edip'e gönderdiği mektubunda, Kur'ân tercümesinin Elmalılı'ya devri için gerekli işlemlerin hemen yapılmasını istemişti.¹ Âkif, yazdığı bu mektubun ardından yakın arkadaşı Fuad Şemsi'ye bir vekâletnâme gönderdi ve Diyânet Reisliği ile yaptığı Kur'ân tercümesi mukâvelesini feshederek, tercüme vazifesini her hâliyle çok güvendiği ve îtimâd ettiği Elmalılı'ya devretti.²

Elmalılı, Kur'an tercümesi ile alâkalı Diyânet Reisliği ile yaptığı mukâvele tarihini, Diyânet İşleri Reisi Rifat Börekçi'ye yazdığı Ağustos 1932 tarihli mektubunda, 23 Mayıs 1932 olarak ifâde etmektedir.³ Diyânet İşleri Reisliği'nden Elmalılı'ya gönderilen, Muhammed Fehmi isim ve imzalı bir mektup da söz konusu mukâvele ile ilgili şu açıklama yapılmaktadır:

“Efendim, noterden bugün alınan mukâvelenâmenin aslı Riyâset-i Celîleye bir sureti de leffen zât-ı sâmillerine takdîm kılındığı ma'ruzdur Efendim hazretleri. 24 Mayıs 1932 Hürmetkârları Muhammed Fehmi - İmza”⁴

Elmalılı'nın Mehmed Âkif Ersoy'a Mektubu

Elmalılı ile Mehmed Âkif arasında, karşılıklı sevgi ve saygıya dayalı köklü bir dostluk bağı bulunmakta olup her iki tarafta da, hayatları boyunca birbirlerini kırıp üzen bir hâle rastlanılmamaktadır. Elmalılı ile Âkif arasındaki mektupların daha çok tefsir ve mealin yazım sürecinde teati edildiği düşünülmektedir. Rifat Börekçi ile Ahmed Hamdi Akseki'nin Âkif'in meal sözleşmesini feshettiği 1931 yılı sonuna kadar yazdıkları mektuplarda Âkif'le ilgili soru ve endişeler dikkati çektiği gibi, Elmalılı da cevâbî mektuplarında Âkif'in kendisine gönderdiği mektuplardaki ifâdelerini nakletmektedir.

Tarafımızdan yapılan çalışmalarda, Elmalılı'nın metrukâtı arasında Âkif'ten gelen herhangi bir mektuba rastlanamamıştır. Ancak Elmalılı'nın, Ahmed Hamdi Akseki'nin, Âkif'in mealle ilgili çalışmalarını sorduğu 25 Eylül 1927 tarihli mektubuna yazdığı cevâbî mektup içerisinde geçen Âkif'e ait;

¹ Cündioğlu, s. 172.

² Eşref Edip, *Kur'ân Tercümesi, Mehmed Âkif: Hayatı ve Eserleri*, Beyan Yay., İstanbul 2010, c. II, s. 280-82.

³ Ağustos 1932 tarihli mektup, Torunu M. Hamdi Yazır Özel Arşivi.

⁴ 24 Mayıs 1932 tarihli mektup, Torunu M. Hamdi Yazır Özel Arşivi. Not: Elmalılı, mukaveleden birkaç ay geçmeden kendisinden istenilen mealî Diyanet İşleri Başkanlığına teslim etmiş, lakin farklı sebeplerden dolayı istediği gibi bir meal yazamadığı, ayrıca mukavele hârici ve rızası dışında gelişen bu olaydan sonra tekrar bir meal yazmıştır. Bkz. Necmi Atik, “Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Yazdığı Son Meal”, *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı13, Haziran 2020, s. 183-222.

“Henüz bu tercümeler taslaktır, on-on beş cüz’ sonra meslek-i muhtârta’ayyûn edecek, tercümeleri ve tefsir kısmını Na’îm Bey’den başkasının görmesine râzı değilim, tam-gayr-i tam birçok tercümelerin mevcut olduğunu biliyorum, intihal ederler, sonra da bizi müntahil olmakla kabahatli gösterirler. Tabî’i Aksekili Hamdi Efendi Hoca’nın isti’câline de bakacak değiliz. Biz vüs’umuzu sarf etmiş olduğumuz kanâ’atını kendimizce hâsiletmeden eseri ortaya çıkaracak veyahut mahalline teslim edecek değiliz, öyle değil mi?”

ifadelerinden, Âkif’ten, Elmalılı’ya gelen mektupların varlığı anlaşılmaktadır. Edindiğimiz bilgiye göre, Elmalılı, Âkif’in mektuplarını arşivleyerek korumuşsa da, vefâtı sonrasında akademik araştırmacı sıfatıyla gelen biri, söz konusu mektupları çalışmak ve yayımlamak üzere oğlu Hamdun Yazır’dan almış, ancak çalışmayı yayımlamadığı gibi mektupları da getirip teslim etmemiştir. Söz konusu mektupların akıbeti hâlen meçhuldür.

Elmalılı’nın metrukâtında, Âkif’e yazdığı mektuplardan yalnızca bir tanesinin bulunduğu görülmüştür. Elmalılı mektuba, Âkif’in, Mevlid-i Nebevî’yi tebriki mutazammın mektubuna çok sevindiğini ve öpe öpe okuduğunu ifade ederek başlamaktadır. Mektuptan anlaşıldığına göre, Âkif mektubunda, Cidde’deki bir okul için üç hattat istenildiğini, birine hattat kardeşi Mahmud Bedreddin Yazır’ı münasip gördüğünü, diğer ikisini ise Elmalılı’nın seçimine bıraktığını belirterek ücretlerini sormaktadır. Elmalılı münzevi yaşantısını arz ederken, huzur bularak yazdığı tefsirden uykularının kaçtığını ve zihnindeki kaleme almakta sıkıntı çektiğini söylemekte ve tefsirin on bir cüz’ünü Diyanet İşleri Riyâseti’ne gönderdiğini haber vermektedir. Mektuptan anlaşılan bir bilgi de, tefsirin Mahmud Bedreddin Yazır tarafından temize çekilen kısımlarının meal bölümlerinin, Âkif’in göndereceği mealler yazılmak üzere boş bırakıldığıdır. Elmalılı, ayrıca mektubunda nesih ve sülûs icâzetini aldığı hocası Hacı Arif Efendi’nin *“Ben küllü hattat değilim”* sözüyle ta’lik üstadı Sâmî Efendi’nin *“Şiir ve hatt ile zengin olmuş mu var, o bir zevk, bir tabiat, bir ibtilâdır, n’eyleyim kurtulamam tab’-ı heves-nâkimden”* sözlerini naklederek, hat sanatını unutmamak için iki Mushaf yazmakta olduğunu ve kayınpederiyle Babanzâde Ahmed Naim’in (ö. 1934) babasının vefat ettiğini bildirmektedir. Söz konusu mektup şöyledir:

“Bihî

Mevlid-i Nebevî şerefiyle tebrik ve taltifi mutazammın güzel mektubunuzu aldım, öpe öpe okudum. Teveccühâtınıza çok çok teşekkür eder ve derin iştiaqlarla gözlerinizden öperim. Sıhhatimin nasıl olduğu(nu) ve tefsirden hangi sureye geldiğimi suâl ediyor;

Hindî bir zâtın Cidde'deki bir mektebi için münasip üç hattat istendiğini ve birine birâderimi münasip görüp diğer ikisini de intihâb-ı âcizâneme bıraktığınızı yazıyor ve kaçta gelebileceklerini soruyorsunuz. Evvelâ hâlimi arz edeyim: Fakîr-hânemde münzeviyâne oturuyor, gece gündüz tefsir yazmakla uğraşıyorum. Bu meşgale bana o kadar hoş ve zevkli geldi ve gittikçe Kur'ân'ın azameti gözümde öyle büyüdü ki, bilhassa sure-i Yûnus'dan beri gönlüm büsbütün başka bir âlem ve hayât yaşıyor. Fakat çok yoruldum; hele bu sene büsbütün durgunlaştım. Pek yiyemiyor, geceleri uyku uyuyamıyorum. Henüz düşünebiliyorsam da zihnimdakini kaleme almakta çok zahmet çeker oldum. Yazı yazıp dururken birdenbire kendimden habersiz kalkıp odanın içinde gezinmeye başlamış olduğumu sonradan fark ediyorum. Bunun için iş üretmiyorum. Henüz sure-i Hûd'u bitirmek üzereyim. Şimdiye kadar Diyânet İşleri Riyâseti'ne on bir cüz'ü tevdi' edebildim. Bunlardan zât-ı âlinize âit olmak üzere tebyîz edilmiş olanlar da benimkilerle beraber nezdimde mahfûzdur. Lâkin hepsinin meal-işerîf yerleri, bilâhare yazılmak üzere boş duruyor ki, gönderdiğiniz zaman birâder yazacaktır. Siz bitirmiş bulunursanız bende bundan böyle daha kısa kesip bitirivermeye çalışacağım. İki senedir hava tebdiline imkân bulamıyorum. Bir kayın-pederim vardı, sizlere ömür o da geçen sene vefât ediverdi. Dördü kız, biri oğlan beş yetimi de bana kala kaldı. Bu suretle on iki kişilik bir âile bana bakıyor. Rezzâk-ı âlem de lehü'l-hamd aç bırakmıyor. Yarım kalmış iki Mushaf vardı. Tefsirden yoruldukça dinlenmek üzere ara sıra onları da ikmâle çalışıyorum. Ya'ni hattatlığı da unutmak istemiyorum. Nesih ve sülûs hocam Hacı Ârif Efendi merhum "Ben küllü hattat değilim" derdi. Ama ne çâre biz küllendik. "Gâh ma'nâ ilişir gönlüme güftârından / Gâh surette kalır zülfüne hayrân olurum". Sâmi Efendi merhum da "Şi'ir ve hatt ile zengin olmuş mu var, o bir zevk, bir tabî'at, bir ibtilâdır, n'eyleyim kurtulamam tab'-ı heves-nâkimden" derdi. Geçen gün hesap ettim, yaz gelmiş, iki buçuk ay olmuş, bir def'a evimin bahçesine çıkmamışım. Ma'amâfih ara sıra Na'im Bey biraderimiz şeref-i mu(v)ânesetleriyle taltîf buyurur. Ben tefsirden, o da tercümesiyle meşgul olduğu Buhârî'den konuşuruz. Ve zikr-i cemilinizle teşvîr-i iştiyâk ederiz. Onun da geçenlerde pederi vefât etti, rahmetullâhi 'aleyh. İşte hulâsa-i ahvâlim bu. Mektubunuzu alınca biraderime."¹

¹ Bkz. Necmi Atik, *Son Mufessir Elmalılı'nın Mektuplaşmaları*, Mahya Yay., İstanbul 2021, s. 256.

MEHMED ÂKİF'İN TEFSİR YAZILARINDA TOPLUMSAL SORUNLARA BAKIŞI

Ercan ŞEN*

Giriş

Mehmed Âkif, Osmanlı'nın devlet ve millet olarak çözölüş devrinde ömür süren ve şahit olduğu bu manzara karşısında ıstıraplar içerisinde kalan bir İslam şairi ve düşünürü olarak öne çıkmıştır. İçinde bulunduğu toplumun ve yanı sıra İslam dünyasının dertlerini kendi dertleri gibi gören Âkif, çeşitli problemlerle yüz yüze kalmış toplumu önce ayakta tutmak, sonra uyandırmak ve en sonunda ayağa kaldırmak için gerek fikrî olarak, gerekse bunun yanında üstlendiği çeşitli görevlerle fiilen bir mücadele içinde bulunmuştur.

Toplumun içine düştüğü açmazları kendisine dert edinen Âkif, toplumda gördüğü aksaklıkları kimseden çekinmeden, herkesin anlayabileceği bir tarzda dile getirmiş, yaşanan olumsuzluklara çözüm önerileri teklif etmiştir. Âkif'i pek çok düşünürden farklı kılan husus adeta resmettiği olumsuzlukların başında -kendi şahsî sıkıntıları olmaktan öte- toplumu ilgilendiren tarafları öne çıkarmasıdır. Ayrıca o gerek toplumun gerekse tek tek insanların içine düştükleri ümitsizlik ve benzeri hissiyatları sadece tasvir etmekle kalmamış; ümitsizliğin arka planında yer alan zihniyeti de analiz etmiştir.

Genelde İslam dünyasının ve özelde ise Anadolu Müslümanlarının din ve hayat konusundaki problemlerini teşhis etmeye çalışan ve tedavi yollarını gösteren Âkif, gerileme ve çöküşten kurtulmanın yanı sıra yeniden yükselmenin yollarını da aramıştır. Bu bakımdan temel çabası bireysel ve top-

* Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

lumsal hastalıkları teşhis ederek bu hastalıkların tedavi yollarını göstermek olduğu kadar yüreklere ve zihinlere gayret ruhu aşılama olmuştur. O, içinde yaşadığı topluma hâkim olan ve hemen hepsi birbiriyle irtibatlı bulunan cehâlet, kayıtsızlık, sorumsuzluk, tedbirsizlik, tefrika, tembellik, ümitsizlik, taklitçilik, inanç eksikliği, ahlakî zayıflık, Batı'yı yanlış anlamak, birlik ve dayanışma şuuru eksikliği, aydınların yaşadıkları topluma ve onun değerlerine yabancılaşması, nesil çatışması, aile ve evlilik gibi toplumsal problemlere temas etmiştir. Bununla beraber “neş’et-i İslam, safvet-i İslam, sadr-ı İslam” gibi isimlendirmelerle tarihimizin en cevval noktasına atıfta bulunarak bir yandan geleceğe bakmanın diğer yandan köklerimizle irtibat kurmanın önemine sık sık vurgu yapmıştır.¹

Bu çalışmada toplumun içinden biri olarak toplumsal sorunların farkında ve bunları yapıtlarında çeşitli yönleriyle ortaya koymayı başarmış bir düşünür olan Âkif’in *Sebîlürreşâd*, *Sırât-ı Müstakîm* dergilerindeki çeşitli tefsir yazılarından, vaazlarından ve Safahat isimli şiir kitabındaki şiirlerinden hareketle toplumsal sorunlara bakışı ve onlara yönelik çözüm arayışları üzerinde durulmuştur. Çalışmada öncelikle kısa bir şekilde toplum ve toplumsal sorunun ne anlama geldiği üzerinde durulmuştur. Din ve toplumsal sorunlar arasındaki ilişkiyi, Kur’ân’ın toplumsal problemlere bakışı ele alınmış, akabinde bir Kur’ân düşünürü olarak Âkif’in toplumsal sorunlara yaklaşım ve Kur’ân’dan aldığı ilhamla bu sorunlara sunduğu kimi çözüm önerileri çeşitli örnekler üzerinden gösterilmeye çalışılmıştır.

Toplumsal Sorun

Toplumsal sorunun ne olduğuna geçmeden önce kısaca toplumun ne anlama geldiği üzerinde durmak doğru olacaktır. Bir tanıma göre toplum, belirli bir ülkede yaşayan, ortak bir siyasi yönetime tabi ve ortak bir kültürü paylaşan, çevrelerindeki öteki gruplardan ayrı kimlikleri olduğunun farkında olan insan grubudur.² Daha geniş bir açıdan tarifi yapılacak olursa toplumu ihtiyaçlarını karşılamak için etkileşim halinde olan, belirli bir coğrafi mekânı paylaşan, ortak bir kültür iklimini soluyan, bünyesindeki insanların ilişkilerini düzenleyen hukuk, gelenek, norm, ahlak ve değerler sistemi gibi ortak öğeleri bulunan insanların oluşturduğu birliktelik olarak tanımlamak mümkündür.

¹ Abdülkadir Macit, *Çağa İz Bırakan Önderler: Mehmed Âkif Ersoy*, İstanbul: İlke Yayıncılık, 2017, s. 16.

² *Sosyal Bilimler El Sözlüğü*, edit. Erhan Arda, İstanbul: Alfa Basım Yayım, 2003, s. 586.

Her toplumda farklı nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan toplumsal sorunlar toplumun içinde ortaya çıkan ve çözümünü de toplum tarafından gerçekleştirilebilen bir durumu ifade etmektedir.¹ Diğer bir ifadeyle toplumsal sorunlar veya sosyal problemler toplumsal çevrenin koşullarından doğan ve toplumsal hayatla ilgili olarak kimi toplumsal değerler bakımından sakıncalı sayılan, çözümlenmesi için de toplumsal güç ve araçların kullanılmasını gerektiren durumlardır.²

Âkif'in toplum kavramıyla birlikte sıkça kullandığı bir diğer kavram ümmet kavramıdır. Zira onun düşünce dünyasında toplum aynı zamanda ümmet eşdeğer bir anlama gelmektedir. Sözlükte, aynı dine inanma; isteyerek ya da istemeyerek aynı zaman ve mekânda bir arada bulunma veyahut birleştirici ve önemli bir unsur için bir araya gelmiş insanlar topluluğu manasına gelen ümmet kelimesi³, dinî literatürde, kendilerine peygamber gönderilmiş her topluluk manasında kullanılmışsa da çoğunlukla Hz. Muhammed'e iman edip ona tâbi olan kitleler manasında kullanıldığı malumdur.⁴ Nitekim Âkif de, Hz. Muhammed'e inanmış insanların İslam dini çatısı altında bir araya gelerek oluşturduğu bir ümmet anlayışını söz konusu edinmektedir.

Yukarıda da işaret ettiğimiz üzere Âkif'in düşünce dünyasında çoğunlukla toplum ve ümmet kavramları birlikte ele alınmakta olduğu için üzerinde durduğu sosyal problemler onun tarafından her ikisini kapsayacak şekilde resmedilmektedir. Bu yüzden Âkif'in yaptığı tercüme çalışmalarında İslam âleminin dinî/ahlakî problemlerini ve ictimaî açmazlarını tahlil ederek çözümler sunan, yaşadıkları problemlerin üstesinden gelebilmeleri için Müslümanlara aktivist bir dünya ve ahlak görüşü kazandırmayı hedefleyen, Batılıların İslam'a ve Müslümanlara yönelik tehdit ve saldırılarına cevaplar sunan, İslam'ı akıl, bilim ve terakki gibi o dönemin modern değerlerine önem veren bir din olarak takdim eden metinleri tercih ettiği görülmektedir.⁵ Bu bakımdan Âkif, toplum ve ümmet sorunları olarak telakki ettiği meseleleri, bulduğu her fırsatta dile getirmiş ve bu sorunların çözümü noktasında Kur'ân'dan bazı ayetlere vurgu yapmıştır.

¹ Nurşen Adak, *Sosyoloji ve Sosyal Problemler, Sosyal Problemler Sosyolojisi: Dünyadan ve Türkiye'den Örnekler*, edit. Nurşen Adak, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2009, s. 18.

² *Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü: Sosyal Bilimler*, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), 2011, s. 1151.

³ Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, t.y., s. 133.

⁴ et-Tehânevî, *Keşşâfu Istilâhâtî'l-Funûn*, Beyrut: Mektebetu Lubnân, 1996, I/262.

⁵ Suat Mertoğlu, "Âkif Araştırmalarına Bibliyografik Bir Katkı: Mehmed Âkif'in Arapça'dan Yaptığı Tercümeler Üzerine Notlar", *Divân: İlmî Araştırmalar*, Sayı: 7, Cilt: IV, 1999, s. 239.

Din ve Toplumsal Sorunlar

İlahi mesajlar bütünü olarak din toplumlara bazı hedefler koymakta, bu bağlamda toplumda inanç birlikteliği sağlayarak sosyal bütünleşmeyi artırmaktadır. Zira dinin sahip olduğu ve uygulanmasını tavsiye ettiği diğerkâmlık, fedakârlık, merhamet, sevgi, saygı, hoşgörü, adalet, kardeşlik, yardımlaşma, dayanışma, doğruluk, çalışkanlık, misafirperverlik, cömertlik, alçakgönüllülük, selamlaşma ve daha sayamadığımız pek çok değer toplumsal sorunların çözümünde kritik rol oynamakta bunun yanı sıra toplumsal bütünleşmeye de katkı sağlamaktadır. Kısaca belirtmek gerekirse dinin ve dinî değerlerin toplumsal hayata etkisi arttıkça toplumsal ilişkilerdeki çoğu çatışmanın ortadan kalkacağı, toplumsal sorunların asgarî seviyeye ineceği açık bir hakikattir.

İslam, ihtiva ettiği inanç, ibadet ve ahlakî ilkeleri ve tarihi süreç içerisinde oluşturduğu kurumları vasıtasıyla insan onurunun korunmasına ve insanlık değerlerinin gelişmesine katkı sağlamak suretiyle insanoğlunun sosyal hayatta anlamlı ve faydalı bir hayat sürmesine yardımcı olmuştur. Bunda İslam dininin varlık sebeplerinden birinin insanın dünya ve ahiret hayatında mutlu bir hayat sürmesini sağlamayı hedeflemesinin rolü oldukça önem arz etmektedir.¹

Müslüman bir bireyin içinde bulunduğu topluma ve bu toplumda ortaya çıkan sosyal problemlere ve insani krizlere hem bireysel hem de toplumsal olarak karşı çıkmak ve mevcut olumsuzlukları gidermek gibi bir sorumluluğu vardır. Zira İslam'ın özünde emri bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker adını taşıyan ve iyiliği teşvik kötülükten alıkoymaya çalışma anlamına gelen temel bir ilke bulunmaktadır.² Bilindiği üzere bu ilke toplumda iyiliğin hâkim kılınması ve yaygınlaştırılması, kötülüğün önlenmesi yönündeki bütün faaliyetler için kulanılan dinî, ahlakî ve hukukî bir tabirdir. Gerek Kur'ân'ın ve gerekse hadislerin³ Müslümanlardan bir zorunluluk olarak uymalarını istediği bu prensip, İslam'ın toplumsal sorunları gidermeye dönük fiillere ne kadar önem verdiğini ve bir Müslüman'ın dindarlık düzeyini göstermesi açısından oldukça mühimdir.

Bir Müslüman için toplumsal hayat içinde yaşadığı bütün toplumu kapsamaktadır. Bu bakımdan toplumsal hayat, kişiye çeşitli haklarla birlikte bazı

¹ Bakara 2/201.

² İlgili ayetler için bkz. Âl-i İmrân 3/104, 110, 114; A'râf 7/157, Tevbe 9/71, 112; Hac 22/41, Lokman 31/17.

³ İlgili hadisler için bkz. Müslim, "İman", 49; Ebu Dâvud, "Melâhim", 17; Tirmizi, "Fiten", 8, 9, 11; İbn Mâce, "Fiten", 20.

sorumluluklar da getirmektedir. Dolayısıyla Müslümanın kendisi kadar başkalarını da dikkate alması, sınırlarının farkında olması ve toplum içerisinde ona göre hareket etmesi gerekir. Nitekim Hz. Peygamber'in bu sorumluluk bilincini, toplumun farklı kesimlerini temsil eden gemi hadisiyle ifade ettiği bilinmektedir. Buna göre gemiyi paylaşanların bir kısmı üst tarafında, bir kısmı da alt tarafında yolculuk etmeye hak kazanmıştır. Alttakiler geminin altında kapalı hâlde olduklarından su ihtiyaçlarını karşılamak için yukarıdakileri rahatsız etmemek amacıyla bulundukları yerden bir delik açmak isterler. Bu durumda yukarıda bulunanlar aşağıdakileri kendi hâline bırakır da gemiyi delmelerine izin verirlerse gemidekilerin tamamı helâk olur. Fakat onlara engel olurlarsa hem onlar hem de kendileri kurtulur.¹ Hz. Peygamber'in bu gemi metaforuyla hayattaki sosyal oluşum ve katmanları çok veciz şekilde tasvir ettiği söylenebilir. Bu hadiste gemiyle kastedilen, aile, mahalle, köy, belde, şehir, ülke ve nihayetinde en geniş anlamda dünya olup açılan delik de sosyal hayatı etkileyen olumsuzlukları temsil etmektedir.

Kur'ân ve Toplumsal Sorunlar

Kur'ân'ın toplumsal sorunlara bakışı bağlamında öncelikle vurgulanması gereken husus İslam'da insanın bir halife olarak konumlandırılması² ve böylelikle yeryüzünün imarından sorumlu tutulmasıdır. Yüce Allah insanı akıl sahibi olarak yaratmış ve yaptıklarından sorumlu tutmuştur. Dolayısıyla Kur'ân'a göre toplumsal problemler insanın kendi yapıp ettiklerinin sonucuyla yakından ilişkilidir. Bundan dolayı insan sorumlu bir varlık olarak üzerine düşeni yapmalı, ilahi rehberliğin yönlendirmesi ile toplumsal hayatı inşa etme vazifesi uğrunda çalışmalıdır.

Bir hayat kitabı olarak Kur'ân toplumsal problemler karşısında çözüm önerilerini sunarken ayrıntılara girmeden meselelerin özüne yönelik çözümler teklif etmekte, müminlerin bu ana çözümler ışığında hareket etmesini salık vermektedir. Sözelimi Kur'ân bireyin özne olma özelliğini geri plana atan kader anlayışından ziyade sünnetullah kavramını ön plana çıkarmaktadır. Diğer bir ifadeyle Yüce Allah varlıklar için olguların ve olayların kendisine tabi olduğu yasalar koyduğunu haber vermektedir. Yine Kur'ân toplumsal sorunlara yaklaşırken ıslah kavramına dikkat çekmektedir. Yani toplumsal yapının bozulan unsurları karşısında yıkmaktan öte değiştirme ve dönüştürmenin tarafındadır. Bu bağlamda Kur'ân ıslahı gerçekleştirme çerçevesinde yoksulları aşağılama, yalancılık, zorbalık, öksüzü/yetimi korumama, cimrilik,

¹ Buhârî, "Şirket", 6.

² Bakara 2/30.

böbürlenme, kendini müstağni görme, dedikodu, menfaatperestlik, zanla hareket etmek, ikiyüzlülük, anlaşmalara uymamak gibi ahlakî zaafırları eleştirmekte ve bunlardan uzak durulmasını tavsiye etmektedir.¹

Mehmed Âkif ve Toplumsal Sorunlara Bakışı

Âkif'in düşünce dünyası içinde bulunduğru dönemin zorlu şartları gereğince, daha çok vatanın bağımsızlığı, düşmana karşı millî mücadele ve birlik-be-raberlik ruhu etrafında gelişmiştir. Ancak onun millî mücadele anlayışında sadece dıştaki düşmanlarla değil, içeride de cehâlet, tembellik, yanlış kader ve tevekkül anlayışı, ümitsizlik, adaletsizlik ve buna bağılı olarak ortaya çıkan tefrika (bölünmüşlük) gibi toplumu her anlamda geri bırakan düşmanlarla da savaşılmaları gerekmektedir. Âkif, çoğru eserinde² toplumun içinde mevcut bulunan çarpıklıklara temas etmiş ve bunların ıslahı için tedavi yolları göstermiştir. Sözgelimi Âkif yaşadığı dönemde cârî olan bazı toplumsal sorunları şiirine başlık olarak kullandığı bir hadis-i şerîfin meali kapsamında şu dizeleriyle tasvir etmektedir:³

*Zulme tapmak, adli tepmek, hakka hiç aldırmamak;
Kendi âsûdeyse, dünya yansa başkaldırmamak;
Ahdi nakzetmek, yalan sözden tehâşî etmemek;
Kuvvetin meddâhı olmak, aczi hiç söyletmemek;
Mübtezel birçok merâsim: İnhinâlar, yatmalar,
Şaklabanlıklar, riyâlar, muttasıl aldatmalar;
Fırka, millîyyet, lisan nâmıyledâim ayrılık;
En samîmî kimseler beyninde en ciddî açık;
Enseden arslan kesilmek, cebheden yaltak kedi...
Müslümanlık bizden evvel böyle zillet görmedi!
Hâlimiz bir inhilâl etmiş vücûdun hâlidir:
Rûh-i izmihlâlimiz ahlakın izmihlâlidir.*

Bu mısralardan anlaşıldığı kadarıyla Âkif; zulmün toplumun her katma-nına sirayet ettiğini, adalet ve hak-hukuk gibi mefhumların önemini yitirdiği-

¹ Kur'an'da ıslah kavramı ve ilişkili kavramların ayrıntıları için bkz. Murat Kayacan, "Kur'an'da ıslah ve Çağdaş Yorumları: Tefsîru'l-Menâr Örneği", *İslah: Çağdaş İslam Düşüncesinde Yenilenme ve Değişim (Temel Meseleler ve Kavramlar: İslah Çalıştayı)*, İstanbul: İlem Yayınları, edit. Lütfi Sunar, Büşra Bulut, 2020, s. 102-160.

² Sözgelimi onun *Safahat*'ının altıncı kitabı olan Âsim'da, esas itibarıyla insana ve topluma ait meseleler ele alınarak onlarla ilgili hususlar münakaşa edilmiş, toplumun neden geri kaldığı kadar bir toplumu yükselten hususlara da işaret edilmiştir.

³ Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy: Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016, s. 162.

ni; insanların sadece kendi menfaatlerini düşünüp bu uğurda şekilden şekle girdiğini ve buna ilave olarak toplumda tefrikanın baş gösterip insanların birbirlerine ihanet ettiklerini aktarmaktadır.

Kur'an'dan ilham alarak içinde yaşadığı toplumu, insanlığı ve medeniyeti iyileştirme yollarını arayan Âkif, bu maksadını gerçekleştirmek için gerek *Sebilürreşâd* dergisindeki makalelerinde, tefsir yazılarında ve tercümelerinde gerekse *Safahat*'ındaki şiirlerinde kimi zaman doğrudan kimi zaman ise dolaylı olarak bireysel ve toplumsal hayatın inşasına yönelik ayetlere ve onların tefsirlerine daha fazla değinmiştir. Bu çerçevede kimi zaman bir ayet veya hadisi başlık olarak kullanıp hemen altına dizeler halinde düşüncelerini sıralamış, kimi zaman bir konuyu izah ederken satır aralarında ayetleri iktibas etmiş, bazen de ayeti lafzen vermeyip satır aralarında çeşitli ayetlerden mana bakımından iktibaslarda bulunmuştur.¹

Kur'an'ın insanlara ve toplumlara hidayet amacıyla gönderildiğinin idrakinde olan Âkif, *Sebilürreşâd*'da Tefsir-i Şerif bölümünde yayımlanacak tefsir yazılarıyla ilgili tanıtım yazısına yer vermiş. Ağırlık vereceği hususları sıralarken özellikle ilme, fenne ve yaşantıya temas eden bazı ayetlere yer vereceğini ve bunun yanında daha çok hayata hitap eden manalara ve neticelere işaret edeceğini ve böylece o günkü zaman ve zemine göre Müslümanların durumları hakkında düşünceler üreteceğini aktarmıştır.² Tefsir yazılarında yaşanan hayatı ve bu hayatın içindeki toplumsal meseleleri önceleyeceğini açıkça belirtmiştir. Buradan anlaşıldığı kadarıyla Âkif'in toplumsal sorunların çözümünde olduğu kadar birey ve toplumu ıslah etme yolunda da yegâne rehber olarak Kur'an'ı gördüğü ve bu bakımdan onun ictimâî tefsir ekolüne yakın durduğu veya bu çizgide tefsir yaptığı ortaya çıkmaktadır.³

Şunu ifade edelim ki Âkif'in, ictimâî tefsire yönelmesinde ve benimsemiş olduğu düşüncelerin teşekkülünde, yaşadığı dönem ve şartların etkisi bulunmaktadır.⁴ Şöyle ki, o dönemlerde Batılı sömürgeciler Mısır, Hindistan ve Endonezya gibi İslam coğrafyalarını işgal etmiş, buna mukabil Müslüman düşünür ve aydınlar da ittihâd-ı İslam (İslam birliği) fikri etrafında toplanmaya çalışmışlardır. Bu bağlamda Cemâleddin Afgânî (ö. 1897), Seyid Ahmed Hân (ö. 1898) ve Muhammed Abduh (ö. 1905) gibi düşünürlerin görüşleri bu coğ-

¹ Ercan Şen, "Kur'an'la Hayatı Buluşturma Yolunda Bir Şair ve Mütefekkir: Mehmed Âkif Ersoy", *Mehmed Âkif Ersoy ve İstiklal Marşı'mız*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021, s. 140.

² Mehmed Âkif, "Tefsir-i Şerif", *Sebilürreşâd*, 8 Mart 1912/24 Şubat 1327-19 Rebiülevvel 1330, C. 8-1, S. 183-1, s. 5.

³ Ercan Şen, "İctimâî Tefsir Yaklaşımı Açısından Mehmed Âkif Ersoy'un Kur'an Yorumu", *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, 1/2, 2015, s. 165, 176-181, 192.

⁴ Şen, "İctimâî Tefsir Yaklaşımı Açısından Mehmed Âkif Ersoy'un Kur'an Yorumu", s. 177.

rafyalarda revaç görmüştür. Mısır ve Hindistan merkezli ihya, ıslah ve tecdit hareketi ile bu harekete paralel bir şekilde teşekkül eden Osmanlı merkezli İslamcılık hareketinin ortak paydası İslam âleminin geri kalmışlığı ve içine düştüğü kötü durumdan kurtarılması olmuştur.¹ Bu bakımdan Âkif de Mısır ve Hindistan merkezli ihya, ıslah ve tecdit hareketinin düşüncelerini kendisine yakın bulmuş ve mevcut problemlerin çözümünü, Kur'ân'a yeniden yönelmekte öngörmüştür.² Buradan hareketle o, İslam âleminin dağılmışlığına ve geri kalmışlığına çözüm aramaya çalışan ve Müslümanlar arasında birliği sağlamak için çabalayan Cemâleddin Afgânî, Muhammed Abdüh, Abdülaziz Çaviş, Musa Cârullâh ve Abdürreşid İbrahim gibi düşünürlerin fikirlerini ve görüşlerini oldukça önemsemiştir.³

Bilindiği üzere 19. yüzyılın son çeyreğiyle birlikte Müslüman halkların muhatap oldukları sorunlara karşı ortaya koydukları bir teklif olan ıslah hareketinin 19. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış çok sayıda Müslüman şahsiyetin faaliyetleriyle şekillendiği kabul edilmektedir. İslah hareketi İslam toplumunun geleneksel çerçevesine yönelik sosyal değişmeyi gerekli görmüş, halk dindarlığının bazı yönlerine eleştirel tavrıyla ahlakî ve mânevî ıslahı gaye edinmiş bir akım olarak öne çıkmıştır. İslah akımı ana hatlarıyla İslam toplumunun zaaflarını aşma cehdi içinde olmuştur. Çağdaş dönem ıslahçı düşünürler; Kur'ân'ı, sünneti ve iyiliği emir-kötülükü nehiy sorumluluğunu gündemlerinden asla çıkarmamışlardır. Onlara göre İslam toplumlarının yeterli düzeyde teknolojik imkânlarla sahip olmaları ıslah kapsamındadır.⁴ Bu anlamda Âkif de toplumun temeli olan İslam ilkelerine sıkı sıkı sarılmak, yeni ve taze bir ruhla İslam'ı çağın teknik ve maddî güçleri ile donandıktan sonra içimizde ve dışımızda ihya ve ıslahın yollarını aramıştır.

Sonuç itibarıyla toplumsal sorunlara duyarsız kalmayan Âkif toplumun, milletin ve devletin içinde bulunduğu şartları birçok şair gibi görmezden gelmemiş, şair kimliği kadar toplumsal problemlere de çözüm arayan fikri bir mücadele içinde olmuş, kalemini değerleri için seferber etmekten kaçınmamıştır. O, şairlerin şiir ve davranışlarıyla toplumlarının önünde tüm varlığı ile savaşmasının tipik örneklerinden biri olmuştur. İçinde bulunduğu toplumun acılarına tercümanlık etmek suretiyle toplum olma vasfını, yaşanan ortak zemini güçlendirme, millet vasfını pekiştirme yolunda çaba harcamıştır.

¹ Resul Ersöz, "Klasik İslam Modernizmi'nin Kur'ân Yorumlarına Etkisi-Filibeli Ahmed Hilmi ve Mehmed Âkif Örneği", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17/3, 2019, s. 142.

² Şen, "İctimâî Tefsir Yaklaşımı Açısından Mehmed Âkif Ersoy'un Kur'ân Yorumu", s. 178-179, 181; Ersöz, "Klasik İslam Modernizmi'nin Kur'ân Yorumlarına Etkisi", s. 144-145, 158.

³ Ramazan Yıldırım, "Mehmed Âkif'in İslam Tasavvuru", *Vefatının 75. Yılı Anısına Mehmed Âkif Ersoy*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013, s. 41.

⁴ Kayacan, "Kur'ân'da İslah ve Çağdaş Yorumları: Tefsîrî'l-Menâr Örneği", s. 102-160.

Bu bakımdan Onun *Safahat*'ı ve *Sırât-ı Müstakîm*'deki çeşitli yazıları bir toplumun başından geçenleri aktarması açısından oldukça önemlidir. O, yaşadığı devri gerçekçi bir şekilde yansıtmış, merkez konular olarak İslam dünyası ve Osmanlı'yı tasvir etmiş, bir taraftan tarihi bilgiler sunarken diğer taraftan sosyolojik analizler yapmıştır. Bu bakımdan Âkif'in penceresinden toplumsal problemleri belirli bazı başlıklar halinde şöyle sıralamamız mümkündür.

Toplumu Esir Alan Tembellik

İslam dini çalışmaya ve insan emeğine son derece önem vermiş, tembelliği hiçbir zaman hoş karşılamamıştır. Zira tembellik, çalışmanın önündeki en büyük engel olduğu gibi kişilerin çalışma azmini körelten ve başarısızlığına sebep olan bir problemdir. Ashâbını çalışmaya ve helâl yollardan kazanmaya teşvik eden Hz. Peygamber'in, pek çok zararından ötürü tembellikten Yüce Allah'a sığındığı bilinmektedir.¹ İnsanı ve dolayısıyla toplumu işlevsiz hale getiren bir hastalık olan tembellik insanı ve toplumu zaman israfına neden olan davranışlara yönlendirmektedir.

Müslüman kimsenin yaptığı işle bir değer üreten ve bu üretimle kendine, ailesine, toplumuna ve ülkesine fayda sağlayan tarafta yer alması gerektiğini belirten Âkif, Yüce Allah'ın sürekli yaratma halinde olduğunu örnek göstererek, Allah'ın yaratmış olduğu insanın da gece gündüz demeden çalışması gerektiğini esas alan bir anlayışı savunmuştur. Nitekim "Küfe" şiirinde tembel birinin durumunu şu şekilde eleştirmiştir:²

*"Kuzum, ayıp mı çalışmak, günah mı yük taşımak?
Ayıp: Dilencilik, işlerken el, yürürken ayak."*

Öte yandan "Seyfi Baba" şiirinde tembelliğin insan onuruna yakışmadığını şöyle ifade etmiştir:³

*"Kim kazanmazsa bu dünyada bir ekmek parası:
Dostunun yüz karası, düşmanının maskarası!"*

Yine başka bir dizesinde genel olarak tembellik hastalığına yakalanmış Müslümanları harekete geçirmek için enerjinin, dinamizmin ve çalışmanın ilahî kaynağına yönelerek onları şöyle motive etmeye çabalamıştır:⁴

¹ Müslim, "Zikir", 76.

² Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat*, Haz. M. Ertuğrul Düzdağ, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, s. 21.

³ Mehmed Âkif, *Safahat*, s. 63.

⁴ Mehmed Âkif, *Safahat*, s. 217.

*“Kamer çalışmadadır, gökle yer çalışmadadır,
Güneş çalışmada, seyyâreler çalışmadadır,
Didinmeden geri durmaz nücûm-ı gûsidâr,
Bütün alın teridir durmayıp yağan envâr.”*

Dinamik bir insan tasavvuruna sahip olan Âkif’e göre, bu insan devamlı didinen, çalışan, mücadele eden, güçlüklerden yılmayan, tüm güçlükleri yenmeye çalışan bir karaktere sahip olmalıdır.¹ Sık sık hangi hayırlı maksada olursa Allah için çalışıp çabalayanların, hidayet yolunu mutlaka bulacaklarını müjdeleyen ayete² atıf yapan Âkif, adeta toplumda yuvalanan tembelliğe savaş ilan etmiştir.³ Toplumun içinde bulunduğu miskinlikten ve tembellikten şikayet ederek İslam’ın çalışma ve gayret dini olduğunu sürekli dile getirmiş⁴, çalışmak dururken yan gelip yatan kişilere anlam verememiştir. Durum tespiti yapmanın yanı sıra içinde bulunulan kötü durumdan nasıl uzaklaşılacağını da gösteren Âkif’e göre İslam dini asıl olarak bir azim ve sebat dinidir. Bu bakımdan Âsım’ın nesli ilmi elde etmek için gece gündüz, durmadan çalışmalıdır; çünkü millet ancak bu şekilde kurtulacak ve yükselecektir.

Şahsiyetli Birey Yetiştirememek

Güçlü bir toplumun oluşmasında şahsiyetli bireylerin varlığının öneminin altını çizen Âkif, bu anlamda topluma sunulan kişilik modelinin nitelikli olmasını istemektedir. Ancak Âkif’e göre mevcut eğitim sisteminde yeni nesle karamsarlık ve ümitsizlik aşılanmış, böylece gençlerin geleceğe olan inancı zayıflamıştır.⁵ O, bu durumu Âsım’da şöyle tasvir etmiştir:⁶

*“İki üç yüz senedir serpemiyor bizde şebâb;
Çünkü bîçârenin âtîsi ne îmânı harâb.
Hissi yok, fikri bozuk, azmini dersen: Meflûc...
Hani rûhunda o ahlaksızlığa isyan, o hurûc?
Karşıdan zinde görürsün, sokulursun ki: Yarım...”*

Bu dizelerden de görüldüğü üzere Âkif’in insana dair üzerinde hassasiyetle durduğu hususların başında şahsiyetli ve bilgili bireylerin yetişmesi gelmektedir. Mektepler açıp nesiller okutmak ve yetiştirmekle gerçek inkıla-

¹ Macit, Çağa, *İz Birakan Önderler: Mehmed Âkif Ersoy*, s. 68.

² Ankebut 29/69.

³ Mehmed Âkif, Sebîlürreşâd, 9 Mayıs 1912/26 Nisan 1328, 22 Cemaziyelevvel 1330, C. 8-1, S. 192-10, s. 173-174.

⁴ Mehmed Âkif, Sebîlürreşâd, 9 Mayıs 1912/26 Nisan 1328, 22 Cemaziyelevvel 1330, C. 8-1, S. 192-10, s. 173-174.

⁵ Yunus Ayata, “Mehmed Âkif Ersoy’un Âsım’ında Toplumsal Meseleler”, *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/37, 2014, s. 41-42.

⁶ Mehmed Âkif, *Safahat*, s. 369.

bin yapılmış olacağını ileri süren Âkif, “Nesli tehzib ile, i'lâ ile meşgul olalım.” teklifiyle şahsiyete güç veren bir eğitim sistemi istemiştir. Bu anlamda Âkif'te bulunan inkılap davası, dimağlarda ve devlette, sanatta ve ahlakta yapılmasını istediği değişimlerdir. İnkılabın prensibi ve metodu ise bu değişmelerin ağır ve milletin ruhuna sindirilerek bir kültür ve inanç haline getirilmesidir. Diğer taraftan Âkif bir yazısında, “çocuklarımızı kendimize benzetmemizin cinayet olacağından” bahisle çocuk eğitiminin önemine ve çocukların nasıl eğitilmesi gerektiğine dair görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir: “Bizim adam olabilmemiz için çocuklarımızı okutmaktan, asrın icabına göre terbiye etmekten başka çare olamayacağını anlamayan ya hiç kimse yoktur ya pek azdır... Çocuklarımıza kendi terbiyemizi vermeye çalışırsak cinayet işlemiş oluruz...”¹

Toplumsal sorunları aşmada şahsiyetli bireylerin yetişmesi hususunda Âsım'ın şahsında idealist bir gençlik portresi çizen Âkif, Âsım'ı yanına oturarak iyi niyetle ve fakat yanlış yöntemle giriştiği yolun çıkmazlarını kendisine fark ettirir. Âsım'ı terbiyeden geçirerek ona hukukun, ilmin ve akl-ı selimin yolunu gösterir. Sonuçta ortaya kafası ve kalbi iyi çalışan, hak ve hukuktan ayrılmayacak bir kişilik çıkar. Âkif'e göre toplumsal hastalıklarımız ancak böyle bir nesille tedavi edilebilir. Ayrıca ona göre eğitim ve yönetimden kaynaklanan toplumsal sorunların üstesinden gelebilmek için Müslümanların İslam kültürü ile yetişen âlimlere müracaat etmeleri gerekmektedir. Sosyal ve bireysel problemlerin çözümü noktasında Âsım'ı model bir tip olarak sunan Mehmed Âkif'e göre çağın/asrın değerlerini doğru anlayan, ahlaklı, eğitilmiş ve toplumun içinden filizlenen yeni bir neslin inşası şarttır.

Sosyal Bütünleşme Eksikliği

Sosyal bütünleşme bir toplumu meydana getiren fertlerin farklı gruplarının ve daha geniş muhtelif birimlerinin karşılıklı bağımlılık ve ahenk içerisinde bir düzen teşkil edecek şekilde birleşmeleri sürecinden ibarettir.² En geniş anlamıyla toplumun değerlerini ve kültürel unsurlarını da yanına alarak bir mana etrafında toplanıp bir birlik meydana getirme, toplumun ortak heyecan ve hislerinden hareket ve herkesi kendi konumunda kabul ederek bir bütünlük esası meydana getirmek demektir.³

¹ İsmail Hakkı Şengüler, *Açıklamalı ve Lügatçeli Mehmed Âkif Külliyyâtı*, İstanbul: Hak Yayıncılık, 2000, 5/63.

² Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1998, s. 311.

³ Özcan Güngör, “Kur'an'da Sosyal Bütünleşme”, *Sosyolojik Kur'an Okumaları*, edit. Özcan Güngör, Konya: Kitaparası Yayınları, 2018, s. 34.

Sosyal bütünleşme toplumlar için hayati bir ihtiyaçtır. Bu anlamda insanları bir inanç ve ülkü etrafında bütünleştirme bakımından öne çıkan bir din olan İslam içerdiği temel inanç ve ahlakî değerleri aracılığıyla sosyal bütünleşmeye doğrudan katkı yapmaktadır. Bu bakımdan toplumdaki fertlerin sadece kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeleri durumunda toplumun birliğinin bozulacağını ve neticede birbirleriyle çekişip boğuşan toplumların helâk olmaya mahkûm olacağını ifade eden Âkif, bir şiirinde günümüz Müslümanlarının birliği kaybetmeleri neticesinde içine düştükleri durumu Vahdet başlıklı şiirinde acı ifadelerle şöyle dile getirmiştir:¹

*“Târihine mev’ûd-i ezelken ebediyyet,
Ey, tefrika zehriyle şaşırılmış giden, ümmet!
Nisyâna çıkan yolda mı kaldın gümrâh?
Lâ-havle ve lâ-kuvvete illâ billâh.”*

Başka bir şiirinde ise bu konuda şu çarpıcı ifadeleri kullanmaktadır:²

*“En büyük düşmanıdır ruh-ı Nebî tefrikanın;
Adı batsın onu İslam’a soka kaltabanın!”*

Sosyal hayatın çarpıklıklarını yazılarında dile getirmekten çekinmeyen Âkif’e göre Müslümanlar içinde bulunduğu tefrikadan kurtularak birliği sağlayamadıkları takdirde hayat haklarını kaybedecektir. Nitekim bir yazısında herkesin tek başına çok iyi insan olabildiğini fakat aynı insanların bir yere gelince toplumsal bütünlük oluşturamadığından yakınmaktadır.³ Buna karşılık o, bütün sosyal çözümlerin karşısında bulunup ortaya çıkarılması gereken şeyin İslam’ın kendisi olduğunu belirtmiş ve bir yazısında bu inancını şöyle aktarmıştır: “İslam ümmeti arasındaki vahdet ancak İslam’ın Müslümanlar arasında vücuda getirdiği içtimai ve ahlakî nizamın neticesidir. İttihâd-ı İslam demek fikirde ittihâd demektir. Tarz-ı hayatta ittihâd demektir. Temayülatta ittihâd demektir. Vicdanda ittihâd demektir...”⁴

Görüldüğü üzere Mehmed Âkif sosyal bütünleşme meselesine İslam perspektifinden bakmaktadır. Ona göre İslam, Müslüman toplumun ve Müslüman toplulukların toplumsal ve ahlakî müştereklerde birleşmeleri, vicdan birliği yapmaları, fikir ve hayat tarzında ortak eğilimler geliştirmelerinin temel

¹ Mehmed Âkif, *Safahat*, s. 442.

² Mehmed Âkif, *Safahat*, s. 184.

³ Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy: Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, s. 204.

⁴ Eşref Edip Fergan, *Mehmed Âkif: Hayatı Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, Haz. Fahrettin Gün, İstanbul: Beyan Yayınları, 2010, s. 544.

zeminini oluşturmaktadır. Zira İslam'ın temel kurucu metni olan Kur'ân'da ve onun pratik hayata yansımaları olan hadis metinlerinde Müslümanlara sosyal dayanışmayı, birlikteliği ve ortak hareket etmeyi bazen tavsiye bazen de emreden pek çok hüküm bulunmaktadır.

Toplumu Geri Bırakan Cehâlet

Mehmed Âkif daha çok bilgisizlik manasında kullandığı cehâleti toplumun geri kalmışlığının sebeplerinden biri olarak saymıştır. O, *Safahat*'ın Âsım bölümünde toplumun bünyesini sarsan cehâlet hastalığını marifet ve fazilet gibi iki değerle tedavi etmenin gereğine şöyle işaret eder:¹

*“Çünkü milletlerin ikbali için evlâdım,
Marifet, bir de fazilet... İki kudret lâzım.
(...)
Marifet kudreti olmazsa bir ümmette eğer,
Tek faziletle teâlî edemez, za'fa düşer.
(...)
Şimdi, Âsım, bana müfridde, ne istersen de,
Marifetten de cüdâ Şark, faziletten de.”*

Âkif hem bu dizelerde hem de pek çok yazısında İslam toplumu için asıl belânın cehâlet olduğuna vurgu yapar. Zira ona göre cehâlet, eğitim olmadıkça çaresi bulunamayacak bir derttir ve her türlü felâketin başıdır:²

*Felâketin başı, hiç şüphe yok, cehâletimiz;
Bu derde çâre bulunmaz -ne olsa- mektepsiz.*

Toplum hayatının temel problemlerinden birini cehâlet olarak belirleyen şaire göre İslam âleminin başarısızlığında ve geri kalmışlığında en etkin sebeplerden biri cehâlettir ve toplumsal gelişmenin önündeki en büyük engeldir. Bundan dolayı bütün milletin cehâletten kurtulması gerekmektedir.³

*“Olmaz ya... Tabî'î... Biri insan, biri hayvan
Öyleyse, “cehâlet” denilen yüz karasından
Kurtulmaya azmetmeli baştan başa millet.”*

¹ Mehmed Âkif, *Safahat*, s. 403.

² Mehmed Âkif, *Safahat*, s. 243.

³ Mehmed Âkif, *Safahat*, s. 189.

Âkif'e göre Müslümanların durumu iç açıcı değildir. Haddizatında bu cehâletten doğan bir durumdur ve telafi edilmesi lazımdır. Cehâletten kurtulmak için birtakım öneriler de getiren Âkif, ilmin ve teknolojinin millîyetinin olmadığını, bu nedenle Batıda meydana gelen bilimsel ve teknik gelişmelerden mutlaka istifade edilmesi gerektiğini savunmuştur.

Ümitsizlik Girdabı

Ümitsizliğin adeta Müslümanların alameti haline geldiğini aktaran Âkif, bunun yanında azim eksikliğini de Müslümanları zayıflığa ve tefrikaya düşüren iki toplumsal hastalık olarak nitelemiştir. Milletin fertleri arasında gereksiz bir ümitsizliğin, manasız bir kötümserliğin günden güne şiddetini artırarak devam ettiğinden şikayet eden Âkif, yüce bir hedef uğrunda bütün mesaisini, bütün çabalarını heder olmuş gören bir adamın bile ümitsizliğe düşmemesi gerektiğini belirterek hele Müslümanların hiç ümitsiz olmaya hakkı bulunmadığını belirtmiştir.¹

Aslına bakılırsa Âkif bu yakınmasında haksız da değildir. Zira “Köse İmam”da çizdiği karamsar tabloya göre toplumda evlilikler kitabına uydu-
rulmaya başlamış, aile kurumu çökmeye yüz tutmuş, yoksullaşan, bir deri ve kemik kalmış köylünün sıhhati bozulmuş, ahlaki bitmiş, faize bulaşmış, arsasını rehin vermiş ve bahçesine icra gelmiştir. Cehâlet bataklığına saplanan ümmet, yozlaşan millet, işinin ehli olmayan idarecilere körü körüne itaat etmeye başlamıştır. Birbirlerini anlamayan nesil, halk ve idareciler, mektep ve medrese, memleketi hızla yıkılışa götürmektedir. Buna karşılık Âkif'in zihniyetini temsil eden Hocaşade her şeye rağmen ümitlidir. Ona göre İslam dünyası, azmi ve sebatı sayesinde bu uyuşukluktan kurtulacaktır. Bu kurtuluşun en büyük timsali ise Köse İmam'ın oğlu Âsım'dır.²

Ümidini imandan alan bir profil çizen Âkif, şartlar ne olursa olsun insanın ümidini ve mücadelesini Allah'a dayandırabilirse her zaman ümitvar olacağını ve mücadeleye devam edeceğini söylemiştir. Çünkü şartları da onların üstesinden gelme gücünü de nasip edecek mutlak güç sahibi Allah'tır. Ona göre müminler her zaman aydınlık içindedir. Çünkü onların yüce gayeleri vardır ve iman nimeti sayesinde içine düştükleri zorluklar karşısında sığına-

¹ Mehmed Âkif, Sebîlürreşâd, 2 Mayıs 1912/19 Nisan 1328-15 Cemazıyelevvel 1330, C. 8-1, S. 191-9, s. 153 -154.

² Bilindiği üzere *Safahat*'in Âsım bölümü Hocaşade (Âkif) ile babasının talebesi olan Köse İmam arasındaki konuşmalardan tasarlanmış tek parça bir şiirden oluşmaktadır. Bu şiir baştan sona diyalog şeklindedir. Konuşanlar ise Köse İmam (Bosnalı Ali Şevki Hoca) ve Hocaşade (Âkif) ile Köse İmam'ın muhayyel oğlu Âsım'dır. Âkif, Âsım karakterini gelecek nesillere her yönüyle örnek olacak bir şahsiyet olarak tasarlamıştır.

cakları bir liman bulunmaktadır. O yüzden mümin asla ümitsizliğe kapılmaz, en zor durumda bile yılgınlık göstermez.

Niteliksiz Eğitim

Bir süreç olarak eğitim, bireylerin topluma hazırlandığı, toplumsallaşmanın gerçekleştiği ve toplumsal yaşamın düzenlendiği etkinlikleri içeren süreçleri barındırmaktadır. Bu anlamda şairin en çok eleştirdiği eğitim şekli salt kuru bilgiler içeren, yaşamdan kopuk, baskıya ve ezbere dayalı bir eğitim metodudur. Eğitim eksikliğini Müslümanların bir “sıfat-ı kâşifesi” olarak niteleyen Âkif bu musibetten kurtulmanın bütün milletin boynuna bir borç olduğunu düşünmektedir.¹

Âkif’e göre toplumsal sorunların kökeninde bulunan bir diğer problem eskiden çok iyi âlimler yetiştiren medreselerin fonksiyonunu yitirmesi, Kur’ân’ın özüne uygun olarak ve zamanın ihtiyaçlarına cevap verebilen, yeni gelişen hadiselerle karşı çözümler üretebilen âlimlerin yetişememesidir. Bu bağlamda o, dönemin birçok medrese hocasını eleştirmiş, geri kalmış toplumun eskiden olduğu gibi ancak Kur’ân’la kalkınabileceğini ifade etmiştir.² Ona göre Batılı bilim adamları yaptıkları çalışmalarla bilim ve teknikte hızla ilerlerken Müslüman âlimler mevcut olanla yetinerek zamanın ilmî gelişmelerine ayak uyduramamışlardır. Bundan dolayı o, Müslümanların geri kalmışlığını izah ederken önemli sebeplerden biri olarak âlimlerin asrın gereği olan ilim ve bilimle uğraşmadıklarını belirtmiştir. Âkif, toplumun muhafaza ve idamesini sağlayacak sağlam bir eğitimin zamanın şartlarına uygun olarak maddî ve manevî bakımdan toplumu kalkındıracak bir eğitim olması gerektiğini savunmuştur.

Tevekkülün Yanlış Anlaşılması

İslam inancının önemli kavramlarından biri olan tevekkül, bir kimsenin rızıkında ve işlerinde Allah’ı kefil bilip sadece O’na güvenmesi anlamına gelmektedir.³ Diğer bir ifadeyle tevekkül karşılaştığı zorluklara sabretmek, gerekli tedbirleri alıp sonucu Allah’a havale etmek, Allah’ın bizimle olduğunu hatırdan çıkarmamak ve sonucu Allah’a bırakmaktır. Tevekkül, müminin şahsiyetinde yer alan önemli bir özelliktir.

¹ Mehmed Âkif, Sebilürreşâd, 2 Mayıs 1912/19 Nisan 1328-15 Cemazıyelevvel 1330, C. 8-1, S. 191-9. s. 153 -154.

² Mehmed Âkif, *Safahat*, s. 378 vd.

³ Mustafa Çağırıcı, “Tevekkül”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2012, 41/1-2.

Şunu söylemek gerekir ki tevekkül, Allah Teâlâ'nın takdir ettiği sebepleri elde etmek için çalışmaya aykırı bir durum değildir. Bu, Allah'ın kâinattaki kanununun bir gereği ve dünyadaki hadiselerin oluşumunun temel esasıdır. Zira Allah Teâlâ tevekkülü emir buyurduğu gibi sebepleri elde etmek için gayret göstermeyi de emretmiştir. "Kader ne ise o olur." tarzında bir anlayış tedbirsizlikten başka bir şey değildir ve İslam'ın tevekkül anlayışıyla ilgisi yoktur. Bundan dolayı Mehmed Âkif, şiirlerinde tembellik ve bilinçsiz tevekkülün yol açtığı edilgenliğin toplumsal düzene olumsuz etkilerini çağını yansıtan örnekler üzerinden anlatmıştır.

Mehmed Âkif'e göre Müslüman toplumun tevekkül anlayışında problem vardır. Zira cephelerde büyük hüsrانlar yaşamış, toprakları ve mukaddesatı düşman tarafından işgal edilmiş bu insanlar, azmi bırakarak ümitsizliğe düşmüş ve âtıl bir şekilde Allah'a tevekkül yolunu tercih etmiştir. Nitekim o, istiklâl savaşının devam ettiği günlerde Kastamonu'da yaptığı bir vaazında ümitsizliğe düşmenin insanı atâlete ve meskenete sevk ettiğini belirttikten sonra, "Karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et. Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever."¹ ayetini zikrederek tevekkülün bir işin husûlü için mümkün olan esbâbın hepsini tedarik ettikten sonra Cenâb-ı Hakk'a bel bağlamak olduğunu, O'nun tevfikini esirgemeyeceğine yürekten inanıp nihayetinde tedbir bittikten sonra tevekkül başladığını söylemiştir.²

Yine bir şiirinde yanlış tevekkül anlayışını şu sözleriyle tenkit etmiştir:³

*"Allah'a dayandım! diye sen çıkma yataktan...
Ma'nâ-yı tevekkül bu mudur? Hey gidi nâdan!
Ecdâdını zannetme, asırlarca uyudu;
Nerden bulacaktın o zaman eldeki yurdu?
(...)
Alemde "tevekkül" demek olsaydı "atâlet",
Mîras-ı diyânetle yaşar mıydı bu millet?
Çoktan kürenin meş'al-i tevhidi sönerdi;
Kur'ân duramaz nezd-i İlâhî'ye dönerdi."*

Bu mısralarda görüldüğü üzere Mehmed Âkif, çoğu Müslümanın sahip olduğu yanlış tevekkül anlayışına dikkat çekerek; tedbir almadan ve sebep-

¹ Âl-i İmrân 3/159.

² Düzdağ, Mehmed Âkif Ersoy: Tefsir Yazıları ve Vaazlar, s. 297-301.

³ Mehmed Âkif, Safahat, s. 424.

lere sarılmadan her şeyi sadece Allah'tan bekleyen Müslümanların büyük bir hüsrân içine düştüklerini belirtmiştir. Oysaki ecdâdın sürekli bir gayret içerisinde olduğunu ve bu vatana ancak bu şekilde sahip olduklarını söyleyen Âkif, netice itibarıyla Müslümanlara ilk önce azmedip çalışmasını, atâleti ve meskeneti terk etmesini ve en sonunda Allah'a tevekkül etmesini tavsiye etmiştir.

Ona göre öncelikle çalışmalı, bütün şartları eksiksiz yerine getirerek usanmak nedir bilmeden çalışmaya devam ederek sonra tevekküle sarılmalıdır. Gerçek tevekkül budur. O, "Armut piş; ağzıma düş!" tarzındaki temennilerin tevekkülle hiç alakası olmadığını belirtmektedir. Onun gözünde tevekkül demek, insan için mesaisinin, mücâhedâtının mutlaka sonunda tevfiğe mazhar olacağına karşı gevşemez bir ümid, sarsılmaz bir itmîn beslemek demektir.¹

Toplumu İçinden Kemiren Kavmiyetçilik

Kavmiyetçiliğe karşı tavır takınan Âkif, onu tefrika kaynağı olarak görmüş ve kavmiyetçiliği şiddetle reddetmiştir. Ona göre kavmiyetçilik farklı ırkları bünyesinde barındıran Osmanlı toplumunu temelden sarsmış, hatta yıkılmasında çok büyük etki oluşturmuştur. Âkif, İslâm'ın ırk farkı gözetmeksizin bütün insanları bir arada tuttuğunu, ancak kavmiyet fikrinin şeytanî bir fikir olup İslâm dinini temelden sarstığını dile getirmiştir. Nitekim bir şiirinde kavmiyetçiliği şöyle eleştirmiştir:

*"Müslümanlık sizi gayet sıkı gayet sağlam,
Bağlamak lazım iken, anlamadım, anlayamam;
Ayrılık hissi nasıl girdi beyninize?
Fikr-i kavmiyyeti şeytan mı sokan zihninize?
Birbirinden müteferrik bu kadar akvâmı,
Aynı millîyetin altında tutan İslâm'ı,
Temelinden yıkacak zelzele, kavmiyettir."*

Başka bir dizesinde, "Ne fırka herzesi lâzım, ne derd-i kavmiyyet; Bizim diyânete sığmaz sekiz, dokuz millet?"² diyen Âkif, "Müminler ancak kardeş-tirler, öyleyse iki kardeşinizin arasını düzeltin, Allah'a itaatsizlikten sakının

¹ Mehmed Âkif, Sebilürreşâd, 9 Mayıs 1912/26 Nisan 1328, 22 Cemaziyelevvel 1330, C. 8-1, S. 192-10, s. 173-174.

² Mehmed Âkif, Safahat, s. 247.

ki O'nun rahmetine erişesiniz.”¹ ayeti bağlamında İslam dininin kavmiyet ve cinsiyet gibi insanları birbirlerinden uzaklaştıran faktörleri aradan kaldırdığını ve dünyanın farklı yerlerindeki Müslüman cemaatleri birleştirdiğini belirtmiştir. Ancak yaşadığı toplumda ise dine ittibâ etmeyen kimselerin, aynı toprak parçası üzerinde yaşayan insanları kavmiyetçilik düşüncesiyle parçalamaya çalıştıklarını ifade etmiştir.² Buradan hareketle denilebilir ki o, adeta “Müslümandan ırkçı, ırkçıdan Müslüman olmaz” şiarıyla hareket etmiştir.

Toplumların Uyması Gereken Fıtrat Kanunları

Tefsir yazılarından ve şiirlerinden anlaşıldığı kadarıyla Âkif; kaderi, Allah'ın kudret sıfatından bağımsız olarak görmemiş buna karşılık insanda var olan irade sıfatına her zaman vurgu yapmıştır. Ona göre hem tabiat hayatının hem de toplum hayatının düzenli ve sağlıklı bir şekilde devam etmesi için Allah'ın koymuş olduğu ve sünnetullâh olarak bilinen ilâhî kurallar silsilesi vardır. O, Nasrullah Camii kürsüsünden irad ettiği bir vaazında bu konu hakkında özetle şöyle demiştir: Kitâbullâh'taki sünnet, Hz. Peygamber'in sünneti değildir. Kur'ân'da, “Allah'ın kulları hakkında süregelen kanunu böyledir.”³ “Öncekiler arasında da Allah'ın kanunu böyledir.”⁴ “Allah'ın kanununda bir değişiklik göremezsin.”⁵ ve “Senden önce gönderdiğimiz peygamberler hakkında da Allah'ın kanunu böyledir.”⁶ şeklindeki ayetlerde geçen sünnet, “Cenâb-ı Hakk'ın ezelî ve ebedî olan kanunu” demektir. Yerde, gökte ve bütün kâinâtta Allah Teâlâ'nın cârî olan birçok kanunu vardır. Bu kanunlar insanların tertip ettikleri kanunlar gibi geçici değildir ve değişmez. Allah'ın beşer yığınları ve insan kümeleri olan milletler ve ümmetler üzerindeki kanunları ise kendi Kitab'ında bildirdiği ilahî emirlerdir. Bu ilahî emirlerin her biri, Allah'ın bir sünneti ve kanunudur.”⁷ Âkif'e göre İslam ümmetinin felâh ve refâhının temini, bu kanunlara ittiba etmekten geçmektedir.

Yüce Allah'ın gerek fertler gerekse toplumlar üzerinde yürürlükte olan birtakım ezelî kanunları olduğuna vurgu yapan Âkif, bu kanunların asla değişmeyeceği hususunu, “...Bir toplum kendisindekini değiştirmedikçe Allah onlarda bulunanı değiştirmez...”⁸ ayetinden hareketle temellendirmektedir. Zira ona göre yaradılışa uygun gitmeyen yıkılır. Yine o diğer bazı ayetler-

¹ Hucurat 49/10.

² Mehmed Âkif, Sebîlürreşâd, 16 Mayıs 1912/3 Mayıs 1328-29 Cemaziyelevvel 1330, C. 8-1, S. 193-11, s. 193-194.

³ Mü'min 40/85.

⁴ Ahzâb 33/38.

⁵ Fâtır 35/43.

⁶ İsrâ 17/77.

⁷ Düzdağ, Mehmed Âkif Ersoy: Tefsir Yazıları ve Vaazlar, 250-251.

⁸ Rad 13/11.

den hareketle milletlerin arş-ı izzetten esfel-i sâfilîne mahkûmiyete yuvarlanmasını ve bunun sonucunda mevcudiyetlerine başkaları tarafından son verilmesini ilahi kanunların çizmiş olduğu sebîl-i fitratı bırakmalarından ileri geldiği söylemiş, ilahi sınırların dışına çıkmayanlar için böyle bir âkıbetin olmayacağını belirtmiştir.”¹

Toplumların başına gelen sıkıntıların giderilmesi için mutlaka bir iç muhasebesi yapılması gerektiğini söyleyen Âkif, problemlerin öncelikle kendi iç şartları içinde değerlendirilmesi gerektiğini, adeta toplumsal anlamda bir nefis muhâsebesinin gerektiğini teklif etmektedir. Bu takdirde yaşananların aslında yapılanların doğal bir sonucu olduğu anlaşılabilecek, problemlerin aslında şehâmet, himmet, sa’y, sıdk, istikâmet, iffet, ittihâd, teâvün, gayret gibi değerlere gereken önem verilmediği için ortaya çıktığı görülecektir.² Yitirilen manevi değerlerin topluma acı bir maliyeti olduğu gerçeğini gözler önüne seren Âkif, toplumları ayakta tutan fitrat kanunu gereğince toplumu ihya eden değerlerin mutlaka korunmasının gereğine dikkat çekmiştir.

Toplumsal Hafızaya Saygı

Bir birey için hafıza ne kadar önemli ve hayatî ise toplumlar için de o kadar önemli ve vazgeçilmezdir. Zira toplum, bireylerin toplamından daha büyük ve daha geniş bir gerçekliktir. Bu nedenle toplumsal hafızanın titizlikle korunması ve diri kalması gerekmektedir. Hafızasını kaybeden kimliğini, kimliğini kaybeden de varlığını kaybetmiş sayılır. Bu hakikatin farkında olan Âkif bir dizesinde toplumsal hafızanın önemli unsurlarından biri olan geçmişe/tarihî değerlere işaret ederek onları muhafaza etmenin toplumsal açıdan önemine şöyle dikkat çekmiştir:³

*Zulmü alkışlayamam, zalimi asla sevemem;
Gelenin keyfi için geçmişe kalkıp sövemem.
Biri ecdâdıma saldırdı mı hatta boğarım!
-Boğamazsın ki!
-Hiç olmazsa yanımdan kovarım.*

Güçlü toplumlar aynı zamanda toplumsal hafızanın güçlü olduğu toplumlardır. Nitekim Âkif’in, ‘geçmişe kalkıp sövemem’ ve ‘biri ecdâdıma saldırdı mı hatta boğarım’ ifadelerindeki ‘geçmiş’ ve ‘ecdâd’ mefhumları bir

¹ Mehmed Âkif, Sebilürreşâd, 13 Haziran 1912/31 Mayıs 1328, C. 8-1, S. 197-15, s. 273-274.

² Mehmed Âkif, Sebilürreşâd, 13 Haziran 1912/31 Mayıs 1328, C. 8-1, S. 197-15, s. 273-274.

³ Mehmed Âkif, *Safahat*, s. 358.

yönden hakiki anlamıyla geçmiş ve ecdâdı imlerken diğer yönden de onların olmazsa olmazları olan inançları, dinleri, değerleri, örf ve adetleridir. Dolayısıyla ona göre toplumu ayakta tutan temel manevi direklerin başında toplumsal hafızayı oluşturan geçmişe hürmet ve ecdâda saygı gelir. Hal böyle olunca ecdâdın inancı, dini ve değerleri son derece önem taşımaktadır. Zira bunlar Müslüman birey açısından İslam toplumuna aidiyeti ve ruhsal sağlığı açısından önemli bir toplumsal hafıza göstergesi olup aynı zamanda Müslüman kimlik inşasının en temel yapı taşlarındandır.

Toplumsal Bütünleşmenin Yegâne Düşmanı: Tefrika

Toplumsal birlik ve beraberliği oldukça önemseyen Âkif'in tefrika konusuna çok sık temas etmiş, insanların benlik duyguları doğrultusunda hareket edip sadece kendini düşünmesinin ve bu uğurda gayret göstermesinin toplumda birlik ve beraberlik ruhunu ortadan kaldıracağını ve bunun neticesinde milletlerin ve toplumların yok olacağını vurgulamıştır. O, milletlerin asıl helâk sebebinin tefrika ve çekişme olduğunu şöyle belirtmiştir:¹

"Sen, ben desin efrâd, aradan vahdeti kaldır!

Milletler için işte kıyamet o zamandır.

Mazilere in; mahşer-i edvârı bütün gez;

Kânûn-ı İlâhî göreceksin ki değişmez.

(...)

Cem'iyete bir fırka dedik, tefrika çıktı.

Sapsağlam iken milletin erkânını yıktı."

Tefrikayı Müslümanları yutan bir uçurum olarak niteleyen Âkif, fertleri birbiriyle boğuşan milletlerin ve toplumların dış düşmana karşı mevcudiyetini muhafaza edebilecek maddî kuvvetlerin tedarikine ne vakit, ne de imkân bulamayacağını söylemiştir. Bunun sonucunda da "...birbirinizle uğraşmayın, yoksa korkaklaşır, kuvvetten de düşersiniz..."² ayetinde de belirtildiği üzere ittihattan ayrılan, birbirleriyle uğraşan milletlerin şecaat, metânet, itimâd-ı nefis gibi seciyelerden uzak kalacağını ve ardından da satvetine, şevketine, istiklaline ebediyyen vedâ edeceğini acı bir tespit olarak aktarmıştır.³

¹ Mehmed Âkif, *Safahat*, s. 418-420.

² Enfâl 8/46.

³ Mehmed Âkif, *Sebilürreşâd*, 30 Mayıs 1912/17 Mayıs 1328-13 Cemaziyelâhîr 1330, C. 8-1, S. 195-13, s. 233-234.

Tefrikanın aksine birbiriyle kaynaşan milletlerin ve toplumların düşmanın topuyla tüfeğiyle kolay kolay yıkılmayacağını ve hakikatin daima hatırdâ tutulması gerektiğini belirtmiştir. Bu bakımdan dışarıdaki düşmanı bırakıp da içeride birbiriyle uğraşmak son derece yanlış bir tutumdur.¹ O, çok bilinen ifadesiyle, “Girmeden tefrika bir millete, düşman giremez. Toplu vurdukça yürekler, onu top sindiremez.”² diyerek birlikte ve ümmet bilinciyle hareket eden toplumların dağılmadan bir kale gibi ayakta kalacağını söylemek suretiyle küçük çıkarlar ve kaygılar uğruna tefrikaya düşen toplumu bütünleştirmeye, aynı duygu ve değerler etrafında toplamaya çalışmıştır.

Nesiller Arası Çatışma

Nesiller arası çatışma konuşma biçimi, giyim-kuşam, davranış tarzı vb. konularla ilgili olduğu gibi aynı zamanda dünya görüşü, felsefî bakış açısı, dine bakış, farklı inançlara ilgi, siyasal tutumdaki farklılıklara kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Bu anlamda Mehmed Âkîf’in toplumsal problemler kapsamında dikkat çektiği konulardan biri de nesil çatışması olmuştur. O özellikle şiirlerinde ele aldığı şahıslar vasıtasıyla nesiller arasındaki anlayış farkları, onların geçirdiği değişimler ve yeni nesilden beklentileri yansıtmıştır. Nitekim onun ideal gençliği temsil etmek için oluşturduğu “Âsım” tipi üzerinden eski ve yeni tartışması yaptığı bilinmektedir. Aslında o, iki farklı kuşağı bir eserde buluşturarak, hem onların doğru ve yanlışlarını gözler önüne sermiş hem de memleketin bekası için yeni nesillere düşen sorumlulukları kendi penceresinden gündeme getirmiştir. Sözelimi Hocaşade ile Köse İmam arasında geçen konuşmalarda, Köse İmam yeni nesli çeşitli yönlerden suçlarken, Hocaşade ise yeni neslin savunuculuğunu yapmaktadır. Hocaşade’ye göre eski nesli istibdattan kurtaran, onlara “elmas gibi hürriyeti” veren yeni nesildir. Yine Hocaşade “çamları paldır küldür” deviren eski neslin “mâzi denilen kördüğüm”e bu kadar bağılı olmasını kabullenemez ve yeni neslin önüne bakması gerektiğini savunur. Köse İmam’a karşı, yeni nesli öven, memleketin kurtuluşunu onlarda gören Hocaşade ve onun mensubu bulunduğu nesil, devletin ve milletin bekasının eğitimle, ahlakî değerler korunmak kaydıyla Batı’nın ilim ve teknolojisini almakla, yeni neslin bilgi ve becerilerinin geliştirilmesiyle ve daha sonra bunun millî bir bilinçle uygulanmasıyla mümkün olacağını düşünmektedir.³ Buradan anlaşıldığı kadarıyla Âkîf Hocaşade üzerinden kendi görüşlerini dillendirmekte, böylece yeni neslin beklentilerini ve düşüncelerini, insana ve topluma ilişkin görüşlerini paylaşmaktadır.

¹ Mehmed Âkîf, Sebilürreşâd, 30 Mayıs 1912/17 Mayıs 1328-13 Cemaziyelâhîr 1330, C. 8-1, S. 195-13, s. 233-234.

² Mehmed Âkîf, *Safahat*, s. 162.

³ Mehmed Âkîf, *Safahat*, s. 403-405.

Adalet Duygusunun Aşınması

Âkif'in toplumsal bir problem olarak dile getirdiği olumsuzluklardan bir diğeri tahrip olmuş adalet sistemidir. Ona göre adalet kurumu tam olarak işlememektedir. Nitekim Âsım kitabında Âsım'la konuşmaya başlayan Hocazade, ülkenin geri kalış sebeplerini ve bir toplumu yükselten faktörleri anlatırken sözü kaba kuvvet meselesine getirmekte, yumruk yerine kânun hâkimiyetini savunmaktadır. Bu noktada Âkif, Âsım'a işlerin kaba kuvvetle değil kanunla çözülebileceğini, milletin vahdeti için “ne şunun yumruğu” ne de bunun “pençesi”ne ihtiyaç olduğunu anlatır ve tek ihtiyaç olan şeyin kanun olduğunu şöyle dile getirir:¹

Bize, Âsım, ne şunun yumruğu lâzım, ne bunun;

Birinin pençesi ister yalınız: Kanûnun.

Ver bütün kudreti kanûna ki vahdet yürüsün...

Yoksa millet değil ancak dağınık bir sürüsün...

Anlaşıldığı kadarıyla güçlüden yana olmaktan öte haklıdan yana olmayı temel bir esas kabul eden Âkif, burada aynı zamanda İslam'ın haktan, haklıdan yana olan tutumunun da altını çizmektedir.

Yabancılaşma Sorunu

Yabancılaşma, kişilerin veya toplumların, çeşitli durum ve etkenler karşısında kendi özlerine kayıtsız hale gelmesi, kendilerinden uzaklaşması durumu olarak tanımlanabilir. Bireylerin belirli koşullarda toplumsal değerlerden uzaklaşması, toplumun kurum ve kurallarına ters düşmesi durumu olarak da tarif edebileceğimiz yabancılaşma meselesinin Âkif tarafından da gündeme getirildiği görülmektedir. Âkif'e göre hoca, öğretmen, kanaat önderi vb. gibi toplumun önünde olan ve topluma örneklik teşkil eden düşünen ve araştıran kimselerin halktan ve halkın değerlerinden kopuk olmaması gerekir. Onların bir yandan bilimsel faaliyetlerine devam ederken diğer yandan da halkın kültürüne uygun hareket edip halkla iç içe yaşaması gerektiğini savunur. Nitekim Âkif *Safahat*'ının Âsım bölümünde halkın kültüründen kopuk, halka yabancı bir öğretmenin durumunu ve köylünün bu öğretmene karşı olan tavrını anlatmak için Konya'dan bir hatırasını şöyle aktarmaktadır:²

¹ Mehmed Âkif, *Safahat*, s. 396.

² Mehmed Âkif, *Safahat*, s. 354-355.

*“Görmeliydin o muallim denilen maskarayı.
Geberir, câmie girmez, ne oruç var, ne namaz;
Gusül abdestini Allah bilir amma tanımaz.*

...

*Huyu dersen, bir adamcıl ki sokulmaz adama...
Bâri bir parça alışsaydı ya son son, arama!*

...

*Bir selâm ver be herif! Ağzın aşınmaz ya... Hayır,
Ne bilir vermeyi hayvan, ne de sen versen alır.*

...

*Kafa orman gibi, lâkin, o bıyık hep budanır;
Ne ayıptır desen anlar, ne tükürsen utanır
Tertemiz yerlere kipkirli fotinlerle dalar;
Kaldırımından daha berbâd olur artık odalar;
Örtü, minder bulanır hepsi, bakarsın, çamura.”*

Âkif burada topluma örneklik konumunda bulunması gereken kimi muallimlerin aksine topluma yabancılaştığını bu bağlamda ahlakî açıdan yozlaştığını, dine mesafeli durduğunu, adab-ı muaşerete uymadığını ve görgüsüzlüğünü alaycı bir tavırla ifade etmektedir. Bu tespitlere bakıldığında görünen o ki, imanlı, vicdanlı, edepli olması gereken muallimlerin durumu içler acısıdır. Çoğunlukla Batı tarzı eğitim veren mekteplerden yetişen bu muallimler, halka karşı yabancılaşmış ve toplumun maddî ve manevî bütün değerlerine ters düşmüştür. Oysaki durum bunun tam tersi olmalıdır. Diğer bir ifadeyle aydınlar halktan ve manevî değerlerden asla kopuk olmamalıdır.

Kaderi Yanlış Anlama

Âkif’in karşı çıktığı hususlardan biri de kadere inanmanın yerini kaderciliğin almasıdır. Bilindiği üzere kadercilikle kadere iman arasında köklü bir fark olup kadere imanda bireyin iradesi söz konusu olurken kadercilikte bireyin ve toplumun iradesi ortadan kaldırılmaktadır. Bu bakımdan Âkif, İslam dininin kader anlayışının, bireyin iradesini yok sayan, bir tür teslimiyet içerisinde konumlandırıran ve yaşamı üzerinde hiçbir değişikliğe izin vermeyen katı bir düşünce sistemine dayandırılmasına karşı çıkmakta, bunun önemli bir toplumsal sorun oluşturduğuna dikkat çekmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla onun eleştirdiği temel nokta kadere iman adı altında kadercilik yaparak körü körüne boyun eğen, olayları sorgulamayan ve değiştirmeye çalışmayan

pasif kişilerin içine düştüğü durumdur. Âkif'in kader anlayışına göre başarı kazanmanın yolu teslimiyetten çok, çaba ve çalışkanlığa dayanmalıdır. Eleştirdiği kadercilik anlayışı ise insanı pasif durumda bırakıp yaşanılan dünyadan uzaklaştırmaktadır. Bu problemli algı ise aslında dünya hayatı ile ahiret arasında denge kuran İslam'ı anlamamaktan ileri gelmektedir.

Taklit Bataklığı

Âkif kadercilik anlayışını eleştirdiği gibi onunla aynı düzlemde bulunan taklitçiliğe de cephe almıştır. "Böyle gördük dedemizden" mantığı ile hareket eden bir zihniyete karşı çıkan Âkif, taklit bataklığına saplanmış toplumların sonunun karanlık olduğunu şöyle tasvir etmiştir:¹

*"Böyle gördük dedemizden" sözü dinen merdûd;
Acaba sâha-i tatbiki neden nâ-mahdûd?
Çünkü biz bilmiyoruz dini. Evet bilseydik,
Çare yok, gösteremezdik bu kadar sersemlik.
"Böyle gördük dedemizden" diye izmihlali
Boylayan bir sürü milletlerin olsun hali."*

Öncelikle akıllı ve bilgiyi kullanmayı teşvik eden İslam, insan hayatının kalitesini yükseltebilecek bilgi ve donanıma ulaşılmasını hedeflemektedir. Bu anlamda Âkif'e göre, geçmişte ilmin rehberliğiyle hareket eden üstatlarımız, kıtalara hükmetmiştir. Bugün ise her yerde hurafe ve tembellik yuvalanmaktadır. Bunun sebebi, son asırlarda gelen İslam bilginlerinin, yaşadıkları çağın idrakiyle değil, eski çağların taklidiyle yaşamış ve düşünmüş olmalarıdır. Müslümanlar, şan ve şereflerini, ancak insanlıkla birlikte yürüyerek muhafaza edebilirler; aksi takdirde İslam'ın ruhu gider, bugünkü gibi ancak şekli kalır. Buradan da anlaşılacağı üzere Âkif'in taklide karşı çözüm önerisi kadim ve yerli değerlerin günümüz gelişmeleri ışığında yeniden üretilmesidir.

Değerlendirme

Her yönüyle kendisini içinde yaşadığı toplumun bir parçası olarak gören Mehmed Âkif, toplumsal sorunları çeşitli açılardan ele almış ve toplumsal sorunlar karşısında halkı bilinçlendirmeyi bir görev bilmiştir. Başta şiirleri olmak üzere genel anlamda bütün eserleri İslamî bir tefekkürün derin izlerini taşıyan Âkif şiirlerinde, muhtelif yazılarında ve sözlerinde toplumda yaygın-

¹ Mehmed Âkif, *Safahat*, s. 152-153.

lık kazanan ahlakî zaafiyetleri tenkit etmiş, bu zaafiyetlerin giderilmesi için Kur'ân'dan azami derecede istifade edilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Bu anlamda o Kur'ân'ın oluşturduğu ya da daha genel bir ifadeyle İslam'ın oluşturduğu anlam-değer dünyasından hareketle toplumsal problemleri çözmeye çalışmıştır. Yaşamı boyunca Kur'ân'ı insan ve toplum hayatının merkezine koyan Âkif, buna dair düşüncelerini özellikle toplumsal yaşantıya temas eden bazı ayetlerin tefsiri bağlamında kaleme almış ve bu yolla toplumu bilinçlendirmeye çalışmıştır. Onun çoğunlukla ayetlere istinaden toplumsal sorunları çözmeye yönelik bu tutumu bugünün din ve ilim adamları için ilham kaynağı olacak niteliktedir.

Âkif hem hutbe, vaaz, sohbet gibi sözlü iletişim vasıtalarıyla hem de tefsir yazıları, tercümeler ve şiirler gibi yazılı vasıtalarla ümmetin sorunlarına dikkat çekmiş ve bu bağlamda Kur'ân ayetlerine atıfta bulunarak söz konusu sorunlara birtakım Kur'ânî çözümler getirmeye çalışmıştır. Söz konusu eserlerinde ortaya koyduğu dünya görüşü; yaşadığı zaman ve zorlu şartlar gereği, daha çok vatanın bağımsızlığı, millî mücadele ve birlik/beraberlik ruhu etrafında gelişmiştir. Ancak onun millî mücadele anlayışında sadece dıştaki düşmanlarla değil, içeride de cehâlet, tembellik, yanlış kader ve tevekkül anlayışı, ümitsizlik, adaletsizlik ve buna bağlı olarak ortaya çıkan tefrika (bölünmüşlük) gibi toplumu her anlamda geri bırakan düşmanlarla da savaşılmaması gerekmektedir.

Onun çözümlerine veya çarelerine genel hatlarıyla bakılacak olursa içinde bulunduğu şartların bir gereği olarak çöküşü ve dağılmayı önlemek için uzun uzadıya formüller üretmekten çok doğrudan pratik fayda sağlayacak hususlara işaret etmiştir. Sözelimi arkasındaki felsefî ve ahlakî geleneği yeterince sorgulamadan doğrudan batının tekniğinin alınmasını istemiş, İslam'ın ahlakî değerlerine bağlı kalarak, sağlam bir iman ve azimle batının bilimine talip olmuştur. O, Müslüman toplumların kendi öz değeri olan ayetler ve hadisler yanında Müslüman düşünürlerin görüşlerinden de faydalanarak bu sorunların üstesinden gelip İslam medeniyetini yeniden inşa edebileceğini savunmuştur. Ona göre bu başarıyı elde edebilmek için dinî ilimler yanında fennî ilimlere ciddiyetle önem verilmelidir.

Teklifsiz tenkitten uzak duran Âkif, kısaca, atâlete karşı sa'yı, yanlış tevekküle karşı tedbiri, cehâlete karşı maarifi, ihtilafa karşı ittihâdı, ümitsizliğe karşı ümidi, medeniyete karşı insanîyeti, kozmopolit ahlaka karşı yaratılışın hakiki gayesini ve İslam kültürünü, gelişip kalkınma sürecinde yabancılaşma riskine karşı yerli kalma bilincini teklif etmiştir.

Kısaca özetlemek gerekirse Âkif, millî, manevî ve ahlakî değerleri en ideal noktada yaşadığı kadar bunları bütün gücüyle de savunan büyük bir düşünürdür. O, gerçek anlamıyla bir şair, münekkid ve mütefekkidir. Onun gerçek düşmanı toplumu sarsan ve içten içe toplumu kemiren adaletsizlikler, taklitçilik, kadercilik, cehâlet, tembellik, taassup, vatan ve millet düşmanlığı gibi ahlakî bozukluklardır. Bu bakımdan o bütün milletin ve Müslümanların kaygılı vicdanı, çarpan yüreği olmuştur.

Kaynakça

- Abdülkadir Macit, Çağa İz Bırakan Önderler: Mehmed Âkif Ersoy, İstanbul: İlke Yayıncılık, 2017.
- Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzur, Lisanü'l-Arab, t.y.
- Ercan Şen, "İctimâî Tefsir Yaklaşımı Açısından Mehmed Âkif Ersoy'un Kur'an Yorumu", Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi, 2015, 1/2.
- Ercan Şen, "Kur'an'la Hayatı Buluşturma Yolunda Bir Şair ve Mütefekkir: Mehmed Âkif Ersoy", Mehmed Âkif Ersoy ve İstiklal Marşı'mız, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021.
- Ertuğrul Düzdağ, Mehmed Âkif Ersoy: Tefsir Yazıları ve Vaazlar, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Eşref Edip Fergan, Mehmed Âkif: Hayatı Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları, Haz. Fahrettin Gün, İstanbul: Beyan Yayınları, 2010.
- et-Tehânevî, Keşşâfulstılâhâtî'l-Funûn, Beyrut: Mektebetu Lubnân, 1996.
- İsmail Hakkı Şengüler, Açıklamalı ve Lügatçeli Mehmed Âkif Külliyyâtı, İstanbul: Hak Yayıncılık, 2000.
- Mehmed Âkif Ersoy, Safahat, Haz. M. Ertuğrul Düzdağ, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Mehmed Âkif, "Tefsîr-i Şerîf", Sebîlürreşâd, 8 Mart 1912/24 Şubat 1327-19 Rebîülevvel 1330, C. 8-1, S. 183-1.
- Mehmed Âkif, Sebîlürreşâd, 13 Haziran 1912/31 Mayıs 1328, C. 8-1, S. 197-15.
- Mehmed Âkif, Sebîlürreşâd, 16 Mayıs 1912/3 Mayıs 1328-29 Cemaziyelevvel 1330, C. 8-1, S. 193-11.
- Mehmed Âkif, Sebîlürreşâd, 2 Mayıs 1912/19 Nisan 1328-15 Cemaziyelevvel 1330, C. 8-1, S. 191-9.
- Mehmed Âkif, Sebîlürreşâd, 30 Mayıs 1912/17 Mayıs 1328-13 Cemaziyelâhir 1330, C. 8-1, S. 195-13.
- Mehmed Âkif, Sebîlürreşâd, 9 Mayıs 1912/26 Nisan 1328, 22 Cemaziyelevvel 1330, C. 8-1, S. 192-10.
- Mehmed Âkif, Sebîlürreşâd, 9 Mayıs 1912/26 Nisan 1328, 22 Cemaziyelevvel 1330, C. 8-1, S. 192-10.

Murat Kayacan, “Kur’ân’da İslah ve Çağdaş Yorumları: Tefsîru’l-Menâr Örneği”, İslah: Çağdaş İslam Düşüncesinde Yenilenme ve Değişim (Temel Meseleler ve Kavramlar: İslah Çalıştayı), İstanbul: İlem Yayınları, edit. Lütfi Sunar, Büşra Bulut, 2020.

Mustafa Çağrı, “Tevekkül”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Nurşen Adak, Sosyoloji ve Sosyal Problemler, Sosyal Problemler Sosyolojisi: Dünyadan Ve Türkiye’den Örnekler, edit. Nurşen Adak, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2009.

Özcan Güngör, “Kur’ân’da Sosyal Bütünleşme”, Sosyolojik Kur’ân Okumaları, edit. Özcan Güngör, Konya: Kitaparası Yayınları, 2018.

Ramazan Yıldırım, “Mehmed Âkif’in İslam Tasavvuru”, Vefatının 75. Yılı Anısına Mehmed Âkif Ersoy, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.

Resul Ersöz, “Klasik İslam Modernizmi’nin Kur’ân Yorumlarına Etkisi-Filibeli Ahmed Hilmi ve Mehmed Âkif Örneği”, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2019, 17/3.

Sosyal Bilimler El Sözlüğü, edit. Erhan Arda vd. İstanbul: Alfa Basım Yayım, 2003.

Suat Mertoğlu, “Âkif Araştırmalarına Bibliyografik Bir Katkı: Mehmed Âkif’in Arapça’dan Yaptığı Tercümeler Üzerine Notlar”, Dîvân: İlmî Araştırmalar, 1999, Cilt: IV, Sayı: 7.

Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü: Sosyal Bilimler, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), 2011.

Ünver Günay, Din Sosyolojisi, İstanbul: İnsan Yayınları, 1998.

Yunus Ayata, “Mehmed Âkif Ersoy’un Âsım’ında Toplumsal Meseleler”, Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2014, 2/37.

MEHMED ÂKİF VE YAHYÂ KEMAL'DE TASAVVUF İZLERİ

Mehmet DEMİRCİ*

Tasavvuf Hakkında

İnsan denen varlık madde ile mana, bedenle ruh karışımından ibaret bir bütündür. İnsanın mutluluğu bu iki yön arasındaki denge kurmasına bağlıdır. İşte insandaki ruh, kalb, gönül veya kısaca mânâ dediğimiz cevherin diri tutulması için yapılan çalışmanın ve gösterilen gayret yolunun adına “Tasavvuf” diyoruz. İnsanın maddesi ve mânâsı olduğu gibi, dinin de zahiri ve batını vardır. Dinin tam olarak anlaşılması ve yaşanması, onu zahiri ve batını ile birlikte ele almakla mümkün olur.

Tasavvuf bir gönül terbiyesidir. Gönül de insanda bulunduğu için tasavvufun konusu insandır. Gayesi ise, onun kalbî-ruhî yönünü eğiterek, olgunlaştırarak kemal derecesine ulaştırmaktır. Tasavvuf, Kur'an ve hadislerde yer alan, insanın mistik yönüne ve gönül terbiyesine işâret eden, maddenin ve dünyânın geçiciliğini işleyen, kalbî davranışları esas alan kaidelerin değişik yorumlarından ibâret bir ahlak ve tefekkür sistemidir.

Tasavvuf ilâhî ahlakla ahlaklanmak demektir. Tasavvuf bencillikten kurtulup diğergâm olmaktır, kendinden çok başkalarını düşünmektir. Herkese dost olmak, kimseye yük olmamak, gül bahçesinin gülü olmak, fakat diken olmamaktır.¹ Tasavvuf İslam fikir hayatında hoşgörü ve yumuşaklığın sembolüdür, onun ibâdetleri kuru bir otomatizmden kurtararak, onlara ruh verip canlandırdığı görülür.

Türk boylarının İslamiyet'i kabûlünde tasavvuf mensuplarının ve gezginci dervişlerin hizmeti büyüktür. Bunlar yeni dini sert kalıplar içinde değil,

* Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi

¹ Bu konuda bkz. Mehmet Demirci, *Sorularla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Mihrabad, İstanbul, 3.baskı, 2017

geniş ve yumuşak bir ruh ve mânâ ile öğretmişlerdir. Anadolu'da aynı durum devam etmiştir. Türkler, Orta Asya'dan getirdikleri ve İslam cilâsı altında pekiştirerek devam ettirdikleri hoşgörü, sevgi ve saygıya dayalı inançları, misâfirperverlikleri ve en önemlisi taassuptan uzak dervişâne yaşayışları ile dikkati çekmişlerdir.

Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları ve Osmanlı toplumunda tasavvuf ve tarikatlar etkili olmuştur. Osmanlı'nın kuruluş ve yükseliş dönemlerinde, Balkan fetihlerinde tasavvuf mensupları ve gazi dervişleri rolü büyüktür. İmparatorluğun duraklama ve gerileme sürecinde tarikatlar da eski gücünü devam ettiremedi.¹ Konumuz olan iki şairimizin dönemi böyle bir ortama denk gelmiştir.

I. Mehmed Âkif ve Tasavvuf

XIX. yüzyılın son çeyreği ile XX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti siyasi, iktisadî ve sosyal yönden tam bir çöküntü içerisindeydi. Bu kötü gidişe son vermek isteyen Türk münevverlerinin benimsedikleri zihniyet ve görüşler, birer fikir cereyanı olarak isimlendirilmiştir. İslamcılık bu cereyanların başlıcalarından biridir. Mehmed Âkif (1873-1936), "*Sırât-ı Müstakim*" ve "*Sebîlürreşad*" mecmuaları etrafında bir araya gelen "İslamcı" diye tavsif edilen yazarlardandır. Bunlar çoğunluk itibâriyle akılcı bir anlayışa sâhiptirler.

Âkif'in içinde bulunduğu İslamcılar çevresi, Vahdet-i Vücûd konusu hariç, çoğunluk itibâriyle tarikat ve tekkelere ilgi duymamış, tekke düşüncesiyle İslam'ın yeniden eski günlerine kavuşabilmesini mümkün görmemişlerdir. Yıllarca neşriyatını devam ettiren yukarıda adı geçen mecmualarda, doğrudan tasavvufî konulara ayrılan sayfaların azlığı bu tavrın bir belirtisidir.²

Mehmed Âkif din ilimlerini bilir. Bugünkü Veteriner Fakültesi'nin karşılığı olan Baytar Mektebi'nden mezun olduğu için, devrin müsbet ilimlerinden haberdardır. Batı edebiyatını tâkip edebilecek kadar Fransızcası vardır.

Zihniyeti hakkındaki incelemeler, onun Kitap ve Sünnet'e dayanan, fakat bunların tefsirinde akıl ve ilmi esas tutan topluluk arasında yer aldığını ifâde eder.³ Âkifin *Sırât-ı Müstakim* ve *Sebîlürreşad*'da, Cemâleddin Efganî lehinde yazdığı makaleler, Muhammed Abduh ve Ferid Vecdi'nin fikirlerini yaymak

¹ Bkz. Mehmet Demirci, *Türkistan'dan Balkanlara Türklerde Tasavvuf*, Post yayımı, İstanbul, 2021

² Mustafa Kara, "Tanzimattan Cumhuriyete Kadar Tasavvuf ve Tarikatlar", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, 31. fasikül, İstanbul 1986, s. 988

³ Bkz. Nevzat Ayas, "Mehmed Âkif'in Zihniyeti ve Düşünce Hayatı" (Eşref Edip, *Mehmed Âkif* içinde), İstanbul 1938, s. 550

maksadıyla onlardan yaptığı tercümeler, zihniyet îtibâriyle bu zatların tesiri altında kaldığını gösterir.

*

Âkifin tasavvufla ilgisi konusunda fikir beyan edenlerin görüşlerini topluca ve ana hatlarıyla ortaya koymakta fayda var. Sanırım, bu değerlendirmelerde, her bir yazarın kendi tasavvuf anlayışının etkisi hâkimdir.

Mithat Cemal'e göre şâirimiz tasavvufu sevmez "O İslamiyet'i bir sanatkâr gibi değil, bir mütefekkir gibi sevdi. Onun içindir ki "Secde", "Leylâ", "Gece", "Hicran" gibi, ihtiyarlığında yazdığı tasavvuflu şiirlerinde bile "his mistisizmi" değil "fikir mistisizmi" var. Âkif tekke müslümanı değil, câmi müslümanıdır; onda cezbeden ziyâde secde var.¹

Süleyman Nazif Mehmed Âkif'in ömrünün son yıllarında, Allah ile başbaşa vermiş, lûhutî haz ve niyazla muâşaka ediyor. Edebiyât-ı beşere en son ihdâ ettiği şu neşîde (Secde isimli şiiri) o âlemdeki hasbihallerden biridir.²

Nevzat Ayas Âkif'te mutasavvıfâne edâ ve sûfiyâne neşve serpintilerin pek seyrek görüldüğünü, Vahdet-i Vücûd'a temas eden bir kısım şiirleri varsa da, bunların Âkif'in mutasavvıf bir şâir olduğuna hükmettirmediğini, onun birçok şâirlerimiz gibi sûfiyâne neşveye bütbütün kayıtsız kalmadığını belirtir.³

Ali Nihad Tarlan'ın kanaatine göre, Âkif tamâmen şeriate bağlı olup, tasavvufu rûhen yaşamış bir insandır. Tasavvuf onda bir iç meselesi idi. Çok geniş ve şuurlu tesâmühü de belki buradan geliyordu.⁴

Nurettin Topçu, Âkif'in evvelce mistik olmadığını, Vahdet-i Vücûd'a inanmadığını, yurdundan ayrıldıktan sonra; hicrânın, hasretin manâsını iyice anladıktan sonra, kendisinde Eflâtun'ları, Mevlânâ'ları mesteden bir mistisizmin zuhur ettiğini ifâde eder.⁵ S. Hayri Bolay, Fikret'in aksine Âkif'in derin kültürü ve inancının, onu mistisizme götürdüğünü belirtir.⁶

¹ Bkz. Mithat Cemal, *Mehmed Âkif*, İstanbul 1939, s. 250, 263

² Süleyman Nazif, "İki Secde" (Eşref Edip, *Mehmed Âkif* içinde) s. 344.

³ Nevzat Ayas, *age* makale ve yer, s.559.

⁴ Ali Nihad Tarlan, *Mehmed Âkif ve Safahat*, İstanbul 1971, s. 48-49

⁵ Hkz. Nurettin Topçu, *Mehmed Âkif*, İstanbul 1970, s. 69

⁶ Süleyman Hayri Bolay, Dinsizlik Dindarlık Açısından Âkif-Fikret Mücadelesi, *Türk Yurdu Dergisi*, c. III, sayı: 6, Ankara 1963; aynı yazar, *Türkiye'de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi*, İstanbul 1967, s 24

Bu değerlendirmelerin ortak sonucuna göre Mehmed Âkif, herhangi bir tarikat mensûbu olmayıp, kâmil bir mü'minin yaptıkları dışında sûfiyâne ve zâhidâne bir hayat yaşamış değildir. *Safahat*'ı incelediğimiz takdirde, ömrünün son yıllarına doğru daha mutasavvifâne şiirler yazmış olduğu görülür. Yakın arkadaşlarından Hasan Basri Çantay anlatıyor:

“Galibâ 1926 senesiydi. Ben hastalanarak İstanbul'a gitmiş, orada tedâvi altına girmiştim. Karesi otelinde âcizi lütfen ziyarete gelen Âkif bana yeni bir şiirini, Gece'yi okudu. Dedim ki:

-Hayret, siz vâdi değiştirmişsiniz. Cevap verdi:

Benim asıl vâdim bu idi. Ben şiirlerimi cemiyete faydalı olsun diye yazdım.”¹

Âkif, “Annem çok abid, zâhid bir hanımdı. Babam da öyledir. Her ikisinin de dinî salâbetleri vardı. İbâdetin vecdini, yakînî heyecanını tatmışlardı. Pederim, Nakşî şeyhlerinden Hacı Feyzullah Efendi'nin müridlerinden idi. Annemin tarîkate intisâbı yok. Babam bana tasavvuf telkîninde bulunmamıştır” diyor.²

Bir tarikat mensûbu olmamakla berâber Âkif'in tasavvuf ahlakını hâl edinmiş bir yapısı vardır. Onun mütevâzı, mahviyet sâhibi, şöhretten kaçan bir kişiliğe sâhip olduğu görülür. Aynı zamanda hassas ve mûsikî sever bir ruh yapısına mâliktir. Bu hâliyle, tasavvufun hedeflediği ahlak ve mâneviyat zenginliğini kendisinde taşımaktadır. O “velîler gibi bir ahlak idealisti”³ idi.

Uhrevîliğe mütemâyil ve hassas rûhunun küçük bir tezâhürünü de Karacaahmet Mezarlığında dolaşmaktan büyük huzur ve zevk duymasında, mezarlık servilerini çok sevmesinde görüyoruz.⁴ Kudretli bir şâir olmasına rağmen, onun da ifâdeden âciz kaldığı duyguları vardır. Şu mısraları hassâsiyetinin bir göstergesidir:

Ağlarım ağlatamam, hissederim söyleyemem

Dili yok kalbimin, ondan ne kadar bîzârım.⁵

¹ Hasan Basri Çantay, *Âkifname*, İstanbul 1966, s. 25

² Eşref Edip, *Mehmed Âkif*, (Nevzad Ayas'a ait yazı), s. 558-559, İstanbul 1938

³ Ahmet Güner Sayar, *Mehmed Âkif Ersoy*, Ötüken yayını, İstanbul, 2021, s. 348

⁴ Eşref Edip, *age*, s. 324.

⁵ Mehmed Âkif, *Safahat*, neşre hazırlayan, M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul 1987, s. 5

Rüşdiyeye devam ettiği sırada, Fâtih Câmîi'nde Selânikli Esad Dede'den Farsça öğerenen, şahsiyetinin gelişmesinde Şirazlı Sâdî'nin tesiri söz konusu olan¹, Mûsa Kâzım'dan Şeyh Bedreddin'inin *Vâridat*'ını okuyan² Âkîf'in bu yolla en azından tasavvuf kültürünü yakından tanıdığı muhakkaktır.

Farsça dersleri sırasında Mevlânâ'dan bahisler okuyan, ondan aldığı bazı hikâyeleri manzum hale getiren³ Âkîf, Mısır'da Kur'an tercümesi sırasında *Mesnevî*'yi daha büyük bir dikkatle tetkik etmiştir. Şöyle diyor:

“İsmail Ankaravî (1042/1633)'ninki başta, Hind'in, Türk'ün elimde (Mesnevî'nin) birkaç şerhi vardı. Önceden Mesnevî'den kendime göre bir manâ çıkarıyordum. Ondan sonra şerhleri açıyor ve bazan onlarla ihtilâfa düşüyordum. En nihayet Ankaravî'nin şekli ile ittifak ediyor, o zaman çocuk gibi seviniyordum. Ankaravî çok büyük adam. İstanbul'a döndüğüm vakit, hiçbir yere gidecek hâlîm yoktu. Fakat Ankaravî'nin kabrine⁴ gittim. Koca Türk mutasavvıfı! Kabrinde hallendim.”

Bu sözleri vefâtından birkaç ay evvel, hasta yatağında söyleyen Âkîf, Mevlânâ'nın öteki önemli eserini de tanıdığını ifâde eder ve “Mevlânâ şâir mi idi? sorusuna; Hz. Mevlânâ'nın *Dîvân-ı Kebîr*'inde çok kuvvetli bir şâir olduğunu, *Mesnevî*'sinde ise mürşid Mevlânâ'yı bulabileceğimizi söyler.⁵

*

Tasavvufun kol kanat gerdiği güzel sanat dallarından biri de mûsikîdir ve Mehmed Âkîf'in hayli dikkate şayan bir mûsikî ilgisi ve zevki vardır. Mûsikîyi çok seven şâirimiz, “... husûsî sohbetlerinde arkadaşlarıyla birlikte şarkılar okur, güzel sesli olanlara gazeller na'tler okuturdu. Ankara'nın Tâceddin Dergâhı'ndaki odasında, kendi evinde, bağ evlerinde...” bu âlemleri zaman zaman tekrar ederdi.⁶ Neyzen Tevfik, Tanbûrî Aziz, Bursalı Hafız, Üdî Âsım, Hâfız Kemal en güç parçaları çalmak ve söylemek için Âkîf'in arzusunu beklerlerdi.⁷

¹ Fevziye Abdullah Tansel, *Mehmed Âkîf Ersoy*, İstanbul 1973, s. 8 ve 17

² Mithat Cemal, *age*, s. 42-43.

³ Mesela bkz. *Safahat*, 244-245. (Şu fıkrasıyla hakikat Cenâb-ı Mevlânâ / Nigâh-ı ibrete açmış cihan kadar ma'nâ / Delik deşik evinin, bir zavallı hâne-harab ...)

⁴ Ankaravî'nin kabri, Galata Mevlevihânesi hazîresindedir. Şeyh Gâlib'in kabri de aynı türbe içindedir. Bk. Erhan Yetik, *İsmail-i Ankaravî*, İstanbul, 1992, s. 58

⁵ Eşref Edip, *age*, s. 110; Mithat Cemal, *age*, s. 228.

⁶ Hasan Basri Çantay, *age*, s. 83.

⁷ Mithat Cemal, *age*, s. 214; Mehmet Emin Erişgil, *Mehmed Âkîf İslamcı Bir Şâirin Romanı*, Ankara, 1956, s. 1,69-171

Âkif, seviyeli mûsikî üstadlarına karşı oldukça cömert görünüyor: Sâdi Işılây, henüz 20 yaşlarında iken Üsküdar Toygar Rifâî tekkesi şeyhi Hâzım Efendi'nin vefâtının kırkinci günü dolayısıyla tekkesine gider. Hâmid, Celâl Sâhir, Âkif, Gökâlp de oradadırlar. Mevlidden sonra, istek üzerine Sâdi Işılây'ın kemanı ile çaldığı parçalar herkese çok tesir eder. Âkif de bu usta san'atkâra şu mutasavvîfâne medhiyeyi yazıp verir:

*Bütün eşya Hüdâ'yı zikreder bu sırr-ı hikmettir
Kemânın, bî-güman, Allahü Ekber'den ibârettir
Hulûsumla seni tes'îd edersem çok mu Sa'dî
Tecellî eyleyen kudret elinde başka hâlettir.¹*

[Her şey Allah'ı zikreder, bu hikmetli bir sırdır. Senin kemanın da şüphe-siz 'Allahü Ekber'den ibârettir, o da Hakk'ı zikrediyor. Ey Sâdi (Işılây), seni bütün samimiyetimle tebrik etmek istiyorum. Zîra senin elindeki âlette tecelli eden kudret bir başka haldir.]

Onun yakın arkadaşları, tasavvuf mûsikîsinin önemli mahsulleri olan ilâhîlerden bâzılarını çok sevdiğini naklediyorlar. Bu ilâhîler, bilhassa sözleri itibâriyle oldukça mânâlıdır.² Âkif'in mûsikî ile meşguliyeti, dinlenmenin ve söylemenin de ötesine uzanmaktadır. Şâirimiz Neyzen Tevfik'ten ney üfle-meyi öğrenmiştir.³ Tâceddin Dergâhî şeyhinin akrabalarından bir Mevlevî de-desi vardı. Güzel ney üflerdi. Âkif ve arkadaşları, ney dinlemek üzere bâzan bu Dede Efendi'nin evine giderler, bâzan da onu çağırırlardı.⁴

*

Tasavvuf adı altında, işin sâdece nazarî ve felsefe yönünü benimseyip, dinin zâhirini ihmal eden; hatta hafife alan zümreler de eksik olmamıştır. Böyleleri gerçek tasavvuf ehli olmayıp, tasavvufu kötüye kullananlardır. İşte Mehmed Âkif, İslam dünyasındaki çeşitli aksaklıklar gibi, bunların da şiddet-le karşısındadır:

*Sürdüler Türk'e "tasavvuf" diye bir şırayı
Muttasıl hakikat kokuyor şimdi Sıdkı dayı
Bu cihan boş, yalnız rakı hak, bir de şarap
Kible tezgâh başı, meyhâneci oğlan mihrap⁵*

¹ Fevziye Abdullah Tansel, *age*, s. 262-263; *Safahat*, haz. Cemal Kurnaz ve arkadaşları, MEB yayını, İstanbul, 2001, s. 584

² Âkif'in sevdiği ilahiler için bkz. Eşraf Edip, *age*, s. 93, 194-196; Mithat Cemal, *age*, s. 222.

³ Mithat Cemal, *age*, s. 211-213.

⁴ Eşref Edib, *age*, s. 91.

⁵ *Safahat*, 327.

Âkif, tasavvufun aslına değil, ona verilen şekle, onun kötüye kullanılmasına şiddetle karşı idi:

*Sonra tenkîde giriş, hepsi tasavvufla dolu
Var mı sûfiyye de bilmem ki İbâhiyye kolu?
İçilir türlü şenâatler olur, bî-pervâ
.....
“Gönül incitme de keyfîn neyi isterse becer”
Urefâ mesleği! âlâ, hem ucuz, hem de şeker!1*

Sapık bir anlayış olan ve her şeyi mübah kabul eden İbâhîlik’in İslam tasavvufunda elbette yeri yoktur. Bunun böyle olduğunu bilen ve tecâhül-i ârif gösteren Âkif, bu sahte tasavvuf anlayışını, yukarıda görüldüğü gibi hicveder.

Âkif tasavvuf adına, dinin zâhiri ile lâubâlî olanları tenkîd ettiği gibi; tam öbür uçtaki yanlış zâhidlik anlayışının da karşısındadır. Ona göre, din ve zühd nâmına eski püskü paçavralar içine gömülüp, hem müsümanları, hem de bu dini rezil etmek alçakça bir harekettir.²

Netîce olarak, tasavvufun yanlış anlaşılması ve kötüye kullanılmasına karşı olduğunu gördüğümüz Mehmed Âkif’in, tasavvufî mânâda bir seyr ü sülûk hayâtı yaşamamakla berâber, tasavvuf kültür ve düşüncesinin tesirini taşıdığı muhakkaktır. Nesirlerinde pek görülmemekle berâber, şiirlerinde belli ölçüde tasavvuf izlerine rastlanmaktadır.

Safahat’ta Tasavvuf İzleri

Safahat’ta tasavvufî temaların yoğun olarak işlendiği müstakil birkaç şiir vardır. Bunların dışında bazı tasavvuf nazariye ve tâbirlerine değinen ifadeleri görülür. Meselâ “tecellî” kavramını tasavvufî anlamda kullanır:

Bütün şüûn-ı avâlim tecelliyâtı O’nun.³ [Âlemde olup bütün hâdiseler Allah’ın tecellileridir.]

*Âyât-ı ilâhî dolu âfak ile enfüs
Bunlarda tecellî eden esrâra bakanlar
Ümmetler için rûh-i bekâ nerededir, anlar.⁴*

¹ *Safahat*, 154.

² Mehmed Âkif, *Kur’ân-i Kerimden Ayetler Âkifin Nesirleri*, derleyen Ö. R. Doğrul, İstanbul 1976, s. 83

³ *Safahat*, 219.

⁴ *Safahat*, 424.

[Bütün dış ve iç âlemler Allah'ın ayetleri, işaretleri ile doludur. Bunlarda tecelli eden, görünen sırlara bakanlar, milletler için beka ve devam ruhunun nerede olduğunu anlar.]

Tecellî görüşünü teyid eden ve tasavvufî tefsirler için önemli bir dayanak olan¹ "O, her an bir işte, bir tecellîdedir" (Rahman, 29) ayetine telmih yapılır:

*Mâsivâ bir şey midir, boş durmuyor Hâlik bile
Bak tecellî ediyor bin şe'n-i gûnâgûn ile.²*

[Bırakın başkasını, Yaradan bile boş durmuyor. Bak bin türlü şekilde, çeşit çeşit hâdiseyle tecelli ediyor]

İyi kötü her şey Hak'tandır, O bazen Cemâl'i, bazen Celâl'i ile tecellî eder.³ Her ikisi de hoş olmakla berâber, kula düşen cemâl tecellisine tâlib olmaktır:

*Tecellî etmedin bir kerre Allah'ım Cemâlinle
Şu üç yüz elli milyon rûhu öldürdün Celâlinle.⁴*

*

Hayır, bir handeden geçtim, Celâlin etmesin tehdîd.⁵

[Hayır, bir gülüşten geçtim, Celâl'in (kahrı) tehdit etmesin yeter.]

*

*Her ân ediyorsun bizi mahkûr-i Celâlin
Kurbân olayım, nerde senin nerde Cemâlin?⁶*

[Her an bizi Celâl'inle kahrediyorsun. Ya Rabbi kurban olayım, senin Cemâl'in nerede?]

Gene aynı görüşün bir ifâde vasıtası olarak, ezeli ve ebedi bir derya olan Mutlak Varlık'a göre eşyâ ve kâinat bu denizin dalgası mesâbesindedir.⁷

¹ Bkz. İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyan*, c. IV, İstanbul, 1306, s. 200

² *Safahat*, 31.

³ *Tecellî eyler ol dâim celâl ü geh cemâlinde*

Birinin hâsılı cennet, birinden nâr olur peyda" Niyazi Mısri

⁴ *Safahat*, 179.

⁵ *Safahat*, 451.

⁶ *Safahat*, 17.

⁷ Bkz. Süleyman Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, Ankara, 1974, s. 263

*Sanki ummân-ı bekânın ezeli bir mevci
Yükselirken göğe, donmuş da kesilmiş inci'*

[İstanbul Yeni Câmii'yi tasvir eder: Sanki bekâ okyanusunun ezeli bir dalgası göğe yükselirken, inci hâlinde donup kalmış gibi.]

Tasavvufta “Vakt” teriminin çok yönlü bir izâhı vardır. Bunlardan birine göre “Sûfî ibnü'l-vakttir”. Yani, geçmişî veya geleceği değil, içinde bulunduğu ân'ı düşünür ve o andaki en lüzumlu şeyi yapar. Bütün anlarını böyle değerlendirebilen kimse, gafletten uzak kalmış olur. Geçmiş hayıflanması veya gelecek hayâli ile oyalanan kimse, elindeki ânı da kaybeder.² Âkif “Hasbîhal” adlı şiirinde, Arapçasını alt başlık yaptığı bu konudaki meşhur beyti şöyle nazmetmiştir:

*Geçen geçmiştir artık; ân-ı müstakbelse mübhemdir
Hayâtından nasibin, bir şu geçmek isteyen demdir.³*

Ona göre şehitler Velî sayılır:

*Hakk'ın bu velî kulları taş türbeye girmez
Gufrâna bürünmüş yalnız Fâtiha bekler.⁴
Fâil-i hakikî Allah'tır:
Îlâhî, emrinin âvârebir mahkûmudur âlem
Meşîyyet sende, her şey sende. Hiçbir şey değil âdem.*

[Yâ İlâhî, âlem senin buyruğuyun başıboş, şaşkın bir mahkûmudur. İrâde sende, her şey sende. Bu âlem hiçbir şey değildir.]

Vücûd-i Hakîkî de O'dur:

*Fakat hâlâ vücûd isbat eder, kendince
Bugün, üç beş karış toprakta varlıktan vurur dem.⁵*

¹ Safahat, 142.

² “Vakt” teriminin bu anlayış tarzı için bkz. Kuşeyrî, *Risale*, Kahire 1966, s. 53; Mehmet Demirci, *Sorularla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. İstanbul, 2004, s. 146

³ Safahat, 130.

⁴ Safahat, 446.

⁵ Safahat, 177.

Âkif'in Tasavvuf Ağırıklı Şiirleri

Safahat'ta yukarıdakiler kabîlinden, tasavvuf izleri taşıyan daha başka mısra ve beyitler olduğunu belirttikten sonra; şimdi de tasavvufî düşüncenin ağırlıkla işlendiği şiirleri görelim. Bunlar 'Tevhid Yahut Feryad' ile 1925'te beşer gün aralıkla yazıldığı görülen "Gece", "Hicran" ve "Secde" şiirleridir.

Tevhid Yahut Feryad: 'Tevhid Yahut Feryad' isimli şiirde, geniş şekilde Vahdet-i Vücûd görüşü hâkimdir. Buna göre bütün âlem Allah'ın isim ve sıfatlarının tecellîsinden ibârettir. Fakat biz bu tecellînin nasıl vukûa geldiğini idrakten âciziz:

*Ey nûr-i ulûhiyyetinin zıllı avâlim
Zillin bile esrâr-ı zuhûrun gibi muzlim.¹*

[Yâ Rab! Âlemler senin ulûhiyet nûrunun gölgesinden ibârettir. Gölgen bile zuhur edişindeki sırlar gibi karanlıktır.]

Vücûd-i Mutlak olan Allah bütün kayıtlardan âzâdedir:

*Bir an, diyerek eylemişim bilmeyerek bak
Takyîd zamanla seni ey Fâtır-ı Mutlak.*

[Ey mutlak Yaratıcı! "Bir an" diyerek, farkına varmaksızın seni zaman ile sınırlamışım.]

Allah'ın zâtı, "mutlak" kaydından bile münezzehtir, fakat insan idrâki bu kadarını kavramaktan uzaktır:²

*İtlâka nasıl yol bulabilsin ki tefekkür
Eşbâhı görür eyler iken rûhu tasavvur.*

[İnsan tefekkürü "mutlak" kavramını nasıl anlasın, anlayamaz. O, ruhu tasavvur ederken bile cisimleri görür.]

Az önce ifâde edildiği üzere, Vücûd-i Hakîkî Allah olduğu gibi fâil-i hakîkî de Allah'tır. O halde, dünya âdetâ bir tiyatro sahnesidir, her varlık kendine verilen rolü oynamak durumundadır:

Bir sahne midir yoksa bu âlem nazarında?

¹ Bu şiirin tamamı için bkz. *Safahat*, 15-19.

² İsmail Fennî, *age*, s. 4.

*Bir sahne ki milyarlarca oyun var üzerinde
 Bir sahne ki her perdesi tertîb-i meşîyyet
 Eşhâsı da bâzîçe-i âvâre-i kudret
 Cânîleri, kâtilleri meydâna süren Sen
 Cânîdeki, kâtildeki cür'et yine sendin.*

.....

*Mülhid de senin, kalb-i muvahhid de senindir
 İlhad ile tevhid nedir? Menşei hep bir.*

[Ya Rab, senin gözünde bu âlem yoksa bir tiyatro sahnesi midir? Öyle bir sahne ki, üzerinde milyonlarca oyun var. Bu oyunların her perdesi senin irâdenle düzenlenmiştir. Oyuncuları ise sanki senin kudretinin başıboş oyuncakları gibidir. Cânîleri, katilleri meydâna süren sensin, onlardaki cesâreti veren sensin. (...) Allah'ı inkâr eden îmansız da birliğine inanan mü'min de senin kulundur. İnançsızlık ve tevhid inancı nedir? Bunların kaynağı hep bir değil midir?]

Buna rağmen ayrılıklar, fikir çatışmaları sürüp gitmektedir. Celâl ve azametinin âhengi her zerrede görülmekte ise de, tezâhür ve tecellî cilvelerindeki sırlar insanoğlu için meçhuldür.¹

Gece: Âkif in “Gece” isimli şiiri tasavvuf temalarıyla dopdoludur. “Üstâd-ı hakîmim Ferid Beyefendi'ye” hitabıyla, Vahdet-i Vücûd isimli eserin yazarı Ferid Kam'a ithaf edilmiştir.²

Bu şiirinde Âkif, bütün kâinatın secde hâlinde, vecd ve istiğrak içinde dua ve niyazda olduğunu tasvir ettikten sonra Allah'a şöyle seslenir:

*Diyorlar, hep senin şemsinden ayrılmış bu ecrâmı.
 İlâhî, onların bir ân için olmazsa ârâmı;
 Nasıl dursun, benim bîçâre gölgem, senden ayrılmış?
 Güneşlerden değil, yâ Rab, senin sînenden ayrılmış!*

[Gökteki cisimlerin hepsinin senin güneşinden ayrıldığı söylenir. Yâ Rab, onlar bile bir an için durup dinlenmediklerine göre; senden ayrılmış olan bu

¹ Safahat, 19.

² Safahat, 449-450. Ferid Kam, *Vahdet-i Vücud*, İstanbul, 1331; aynı eser, sadeleştiren M. Kara, İbni Arabî'de Varlık Düşüncesi içinde, İnsan yayınları, İstanbul, 1992, aynı eser (*Vahdet-i Vücud*), Kapı yayını, İstanbul, 2015

benim çâresiz gölge varlığım nasıl dursun! O ki, güneşlerden değil senin si-
nenden ayrılmıştır, nasıl sükûn bulsun!]

İlâhî âlemden kopup gelerek bu maddî âleme inen ve beden kalıbına
giren ruh, hep o ulvî âlemi özler, o âlemi hatırladıkça hasreti kabarır:

*Henüz yâdımdadır bezminde olduğum demler
O demler ki yâdından kopar beynimde bin mahşer!*

[Elestü bi-Rabbiküm hitâbı sırasındaki mecliste bulunduğum anlar he-
nüz hatırımdadır. O anları hatırlayınca sanki beynimde bir mahşer kopar.]

Fakat şâirimize hatırlamak kâfi gelmez. Çünkü Allah ululuk (kibriyâ) per-
desinin arkasına gizlenmiştir, O’nu göremez. Başını secdeye koyup, bütün
kâinattan gelmekte olan tehlil ve tekbir seslerini susturacak derecede âh
etmeyi dener. Ne ki, bu delice âşıkın huzur ve sükûn bulmasına imkân yoktur.
O ancak Hakk’a vuslatla huzûra kavuşacaktır:

*Ömürler geçti, sen yoksun, gel ey bir tânecik Mâbud!
Gel ey bir tânecik Gâib, gel ey bir tânecik Mevcud.*

Alelâde îman ona kâfi gelmemektedir:

*Hayır, îmanla itmi’nanla dinmez rûhumun ye’si
Ne âfâk isterim sensiz, ne enfüs, tamtakır hepsi.*

[Hayır, îmanla emîn olmakla rûhumun kederi dinmez. Ben, sensiz ola-
caksa ne başka varlıkları, ne de kendimi hiçbir şey istemem; bunların hepsi
bomboştur.]

Elest Bezmi’ndeki “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” (A’raf, 172) şeklin-
deki hitap, tasavvufta önemli bir tema olarak işlenir.¹ Bu hitap, mâşuk olan
Allah’ın âşık durumundaki kula bir iltifâtı, Sevgili’nin sevene işveli bir bakı-
şıdır. Bu bakış âşıkı kendinden geçirmeye, sarhoş etmeye yetip artar. Hattâ,
bazıları o bakışın sarhoşluğunu hâlâ yaşar ve bu yüzden etraflarının farkında
değildir.² Âkif de de o berâberlik ânının özlemi içindedir; o işveli, şehlâ bakı-
şın sarhoşluğunu devam ettirmektedir:

*Senin mecnûnunun, bir sensin ancak taptığım Leylâ
Ezelden sunduğun şehlâ-nigâhın mestiyim hâlâ.*

¹ Mesela Cüneyd-i Bağdadi’nin “Misâk” nazariyesi, “Elest” hâdisesine dayanır. Bkz. Süleyman Ateş, *Cüneydi Bağdad Meseli Hayâtı Eserleri Mektupları*, s. 8

² “Cânıma bir merhabâ kıldı ezelden çeşm-i yâr
Öyle mest oldum ki gayrın merhabâsın bilmedim.” Ahmet Paşa

[Ben sana sevdâliyım, mecnun gibiyim; benim taptığım Leylâ ancak sensin; ben hâlâ ezelde sunduğun o şehlâ bakışın sarhoşuyum.]

Fakat bu öyle ulvî bir sarhoşluktur ki, onun meyine kanılmaz; içtikçe, susatır ve devâmı istenir. Şâirimiz de “Elest” toplantısındaki berâberlik haz-zını tekrar yaşayabilmek için ilâhî aşk şarabından yarım kadehçik, hattâ bir damlacık bile olsa tekrar istemektedir:¹

*Gel ey sâkî-i bakî, gel, Elest'in yâdı şâd olsun
Yarım paymâne sun bir cür'a sun, tek aynı meyden olsun
O lâhûtî şarâbın vahyi her zerremden inlerken,
Bütün âheng-i hilkat bir zaman dinsin enînimden.*

[Gel ey ölümsüz sâkî, gel; Elest meclisini bir daha hatırlayıp sevineyim. Ne olur yarım kadehçik sun, bir yudumcuk sun; yeter ki aynı şaraptan olsun.

[O ilâhî şarabın ilhâmı benim her zerremde inlerken, benim bu inleyişim-le bütün varlığın âhengi bir süre susup onu dinlesin.]

Secde: “Secde” isimli şiirde de hemen hemen aynı duygular hâkimdir.²

Şühûdumdan cüdâdır, çok zaman var ki, îmânım diyerek müşâhede-i ilâhî hasretiyle yanıp tutuştuğunu belirtir. Etrâfına bakınca görür ki, ilâhî cez-benin istilâsıyla, yerde ve gökte ne varsa çığlıklar içindedir:

Denizler, yükselir, seller döner, taşlar semâ eyler.

Atomlara varıncaya kadar, her şey ilâhî neşvenin sarhoşudur:

*Bütün zerrâtı sun'un bir müebbed neşveden serhoş
Sağım serhoş, solum serhoş, ilâhî, ben ne yapsam boş.
Ömürlerdir, gözüm yollarda, hâlâ beklerim, hâlâ
Şühûd imkânı yok, coştukça hilkatten bu vâveylâ*

[Allah'ın yarattığı her zerre, bir ebedî neşve ile sarhoş vaziyette. Sağım sarhoş, solum sarhoş; ben ise bomboş durumdayım. Ömür boyu gözüm yol-

¹ Âkîf bu vadinin derinliklerine dalınca, bundan evvelki sayfalarda gördüğümüz, “Bu cihan boş, yalnız rakı hak, bir de şarap / Kible tezgâh başı, meyhaneci oğlun mihrab” (Safahat, 327) diyerek evvelce şiddetle tenkit ettiği sembollerin bir kısmını kullanmaktan çekinmiyor. Buradaki anlam tıpkı Ahmed Paşa'nın şu beytindeki anlamdır:

*Cânıma bir merhabâ kıldı ezelde çeşm-i yâr
Öyle mest oldum ki gayrın merhabâsın bilmedim*

² Bkz. Safahat, 453-454.

larda, hâlâ beklemekteyim. Yaradılıştan, tabiattan durmadan çığlık sesleri geliyor, ne yazık ki benim ilâhî tecellileri seyretme imkânım yok.]

Sarhoşluğun sonu, nihayet sızıp kalmak, sükûn bulmak değil midir? Âkif, Hak sarhoşu olan tabiattaki gecenin sükûnunu buna benzetir. Her şey, adetâ Mevlâ'da fânî olmuş ve durgunlaşmıştır. Fakat bir türlü kanmak bilmeyen, sükûna eremeyen kendisidir:

*Bu vahdet-zâra dün baktım: ne meyhâneydi cûşâcûş
Bugün rindânı gördüm: başka bir peymânedен bî-hûş
Bütün dünyâ serilmiş sunduğun vahdet şarâbından
Benim, mest olmayan meczûbun, Allah'ım, benim meydan!*

[Dün bu vahdet bahçesine baktım, herkesin coşup taşıdığı bir meyhâne gibiydi. Bugün rindleri gördüm, başka bir kadehten içmişler, onunla sarhoşlar. Bütün dünya senin sunduğun vahdet şarabından dolayı yerlere serilmiş durumda. Senin dîvânen olarak sarhoş olmayan bir tek benim, şimdi meydan benimdir.]

Her şey sustuğu için artık meydan kendisinindir. Rükûlarla, secdelerle, feryad ve figanlarla yalvarmakta, müşâhede ve vuslatı istemektedir. Yakarışını nâz ü niyazla şöyle bitirmektedir:

*Kıyılmaz lâkin Allah'ım, bu gaşyolmuş yatan vecde
Bırak "hilkat"le olsun varlığım yek-pâre bir secde.*

[Fakat Allah'ım, büyük bir sarhoşlukla yatan bu vecd ve istiğrak hâline kıyılmaz. Bırak, varlığım hilkatle bütünleşmiş bir secde olsun.]

Hicran: "Hicran", bu konuda inceleyeceğimiz dördüncü önemli şiirdir.¹ Âkif'in bu şiirini çok sevdiğini ve heyecanla okuduğunu biliyoruz.² Şöyle bir muhâvere ile başlar:

*Bu bir mâbedse, çırpıplak yakışmaz, sonra gayet loş
Gelen: Mâbud; ışıkbul, yaygı bul, git başka yerden, koş!*

Komşulardan kandil, seccâde gibi lüzumlu şeyler alınıp, misafir davet edilir, fakat nâfile:

¹ Safahat, 451-452

² Eşref Edip, age, s. 165.

*Ne yanlışmış hesâbım: hiç kapımdan geçmez oldun bak
İlâhî söktüm attım, işte hücrem şimdi çırpıplak:
Ne âfâkımda kandil, ne mihrâbımda seccâde.*

Bu başlangıcın hayli sembolik olduğu görülüyor. Şâyân-ı şükrandır ki, bizzat Âkif'in ağzından bu şiirin bir yorumuna sâhibiz. Görüleceği gibi, bu yorum tamâmen tasavvufî mâhiyettedir.

Eşref Edip Âkif'ten nakleder:

“Buradaki mâbed'den maksadım kalb. Yani gittim, o boş kalbi ilimle, irfanla süsledim. Çünkü oraya Mâbud girecekti.

Ne yanlışmış hesâbım: Hiç kapımdan geçmez oldun bak.

Demek ki ben aldanmışım; orası ilimle, zâhirî şeylerle aydınlanmıyormuş, süslenmiyormuş. Sonra ne yapıyorum, gafletimden öyle hesab etmişim, onlar hep varlıkmiş, onları hep atıyorum.”¹

Gerçekten tasavvufta kalp temizliğine büyük önem verilir, İnsan kalbi ilâhî hakikatleri aksettirmeye müsâit bir aynadır. Fakat onun mâsivâ kirlerinden arındırılması ve mârifet nûruyla süslenmesi gerekir. İnsan kalbi bi kap gibidir. Su ile dolu olduğu müddetçe, nasıl ki bir kabın içine hava giremezse, Allah'tan başka şeylerle meşgul olan kalbe de ilâhî mârifet giremez.² Âkif'in de belirttiği şekilde, sâdece ilim kalbi aydınlatmaya kâfi değildir.

II. YAHYÂ KEMAL'DE TASAVVUF

Âkif'ten 11 yıl sonra doğan Yahyâ Kemal (1884-1958) Batı kültürünü daha yakından tanıyan biridir, gençliğinde uzun süre Paris'te kalmıştır. İkisi de Fransız edebiyatına vakıftır. Yahyâ Kemal'i samîmî bir mü'min olarak görenler olduğu gibi, onu dinle hiç ilgisi bulunmayan inançsız bir insan diye tanıtanlar da vardır. Ne ki, “Yahyâ Kemal'i sevmekte birçok kuşaklar birleşmişlerdir, fakat onu anlamakta birbirlerinden ayrılmışlardır.”³

Bazılarına göre, Yahyâ Kemal, Allah'ın varlığına inanmakla berâber, rûha ve âhirete, cennet ve cehenneme inanmaz.⁴ “Ayağı abdest görmemiş rind meclisler ve meyhaneler prensi bir şâirin Süleymâniye'deki târihsel coşkun-

¹ Aynı yer.

² Bkz. Gazali, *İhyâü Ulûmî'd-Dîn*, III, Kahire 1967, s. 12

³ Cahit Tanyol, *Türk Edebiyatında Yahyâ Kemal*, İstanbul, 1982, s. 29

⁴ Bkz. Sermet Sami Uysal, *Yahyâ Kemal'le Sohbetler*, İstanbul, 1959, s. 156, 158

luğunu anlatan mısırâları, onları (yani dindar kimseleri) coşturuyor”.¹ “Yahyâ Kemal’in yakın dostları, şunu da bilir ve itiraf ederler ki, merhûmun dinle hiçbir ilgisi yoktur.”²

Tanpınar’a göre Yahyâ Kemal’in din meselesinde hiçbir teklîfi veya inkârı olmamıştır. Bir taraftan, târihî perspektif içinde ona cemiyetimizin önemli yapıcı realitelerinden biri olarak bakmış, diğer taraftan onda şiirin büyük kaynaklarından birini aramıştır.³ “Yahyâ Kemal’in sistem hâlindeki dini, içinde doğduğu cemiyetin zarûrî realitelerinden biri olarak aldığı âşikârdır.”⁴

Daha da önemlisi, o inanmış bir insandır; İslam inanışına göre mühim olan “hüsn-i hâtîme”dir. Cerrahpaşa Hastanesinde 1 Kasım 1958 sabahı vefat etmiş olan şâirimizin son sözü Bâkî’nin: “Allah’adır tevekkülümüz itimâdımız” mısırâı olmuştur.⁵

Bir yakını ise onu şöyle konuşturur: “Ben belki tam bir müslûman sayılmam (...) Fakat ben, Türk milletinin inandığı Allah’a ve yine Türk milletinin inandığı Peygamber’e inanırım. Ben bu imânın müslûmanıyım (...) Çeşitli hayat hâdiseleri zaman zaman benim imânımı sarsmıştır. Beni imansızlıktan kurtaran ve kendi Tanrı’sına bağlayan yine Türk milleti olmuştur. Çünkü bu kadar büyük bir milletin inandığı Allah’a ve dine inanmamak iz’ansızlık olur.”⁶

Çağımız Türk fikir târihi bakımından Yahyâ Kemal’le ilgili şu tesbit ve değerlendirme de ilgi çekicidir: “Şâirin ölümüyle berâber, sol ideolojilerin politikacı edebiyatçıları, onu da kendileri gibi bir ate, millî söyleyişleri mânevî heyecandan kuvvet almamış bulunan inançsız, kupkuru bir şâir olarak damgalama kampanyasına başlamışlardı bile.”⁷ Bu kampanyayı durduran hâdise, şâirimizin kendi adıyla anılan Enstitü marifetiyle, şiir ve nesir bütün eserlerinin kitap halinde neşredilmesidir.⁸ Nihad Sami Banarlı’nın titiz mesâîsi sonucu yayımlanan bu vesîkalardan sonra, Ayverdi’nin diliyle söylersek: “Yahyâ Kemal denen vatan, îman ve aşk şâirinin, ezel anasının sütüyle beslenmiş bahtlılardan olduğu” anlaşılmış ve şâirimizin hemen hemen hiç

¹ Tanyol, *age*, s. 45

² Tanyol, *age*, s. 110

³ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yahyâ Kemal*, İstanbul, 1962, s. 41

⁴ Tanpınar, *age*, s. 44

⁵ Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, III, İstanbul, 1969, s. 163

⁶ Nihad Sami Banarlı, “Yahyâ Kemal ve İman”, *Yahyâ Kemal Enstitüsü Mecmuası*, I, İstanbul, 1969, s. 12

⁷ Sâmîha Ayverdi, *Âbide Şahsiyetler*, İstanbul, 1976, s. 229

⁸ İstanbul Fetih Cemiyeti bünyesindeki Yahyâ Kemal Enstitüsü’nün şâirimize âit bu serideki kitapları şunlardır: Şiirler: 1-Kendi Gök Kubbemiz, 2-Eski Şiirin Rûzgârıyla, 3-Rubailer Hayyam Rubailerini Türkçe Söyleyiş. Nesirler: 1-Siyasi ve Edebî Hikâyeler, 2-Edebiyata Dair, 3-Hâtıralarım, 4- Târih Musâhabeleri, 5-Makaleler ve Mektuplar, 6-Aziz İstanbul.

bilinmeyen “çok taraflı, bir o kadar da kapalı iç bünyesinin mü'min yüzü” ortaya çıkmıştır.

*

Yahyâ Kemal'in nesirlerinden bir bölümünü oluşturan Aziz İstanbul'un sayfalarını karıştırırken onun “mü'min yüzü”nü apaçık görebiliyoruz. 1921-1922 yıllarında, devrin gazetelerinde neşredilen “Topkapı Sarayında”, “Ezan-sız Semtler”, “Ezan ve Kur'an”, “Bir Rüyâda Gördüğümüz Eyüp” gibi, inanç ve duygu yüklü yazılar bunun delilidir. Topkapı Sarayı'nda huşû içinde dinlediği Kur'ân-ı Kerîm'in 400 seneden beri devamlı okunup geldiğini öğrenince, yoğun düşman baskısına rağmen “İstanbul'dan niçin çıkarılamıyoruz? Bu şüpheyi halleder gibi oldum”¹ demekten kendini alamaz.

Bir ibâdet huşûuyla köşe bucak İstanbul'u dolaşmayı zevk edinen san'at-kârımızın 1922'lerdeki bir tesbîti şöyledir: “Gezintilerimde bir hakikatı keşfettim. Bu devletin iki mânevî temeli vardır: Fâtih'in Ayasofya minâresinde okuttuğu ezan ki hâlâ okunuyor, Selîm'in Hırka-i Saâdet önünde okuttuğu Kur'an ki hâlâ okunuyor.”² Şâirimizin, aynı duygu ve inançları paylaşamayacak olan yeni nesiller için hayıflandığını görürüz: “O semtlerde ki minâreler görülmez, ezanlar işitilmez, Ramazan ve kandil günleri hissedilmez; çocuklar müslümanlığın çocukluk rüyâsını nasıl görürler?”³

*

Yahyâ Kemal'in çocukluğu, XIX. asrın sonlarında samimî bir Müslüman-Türk şehri olan Üsküp'te geçmiştir. “Anne ve baba tarafım kavî müslümandılar, fakat ibâdet yönleri zayıftı”⁴ der. Annesinin daha çok namaz kıldığını, akşamüstleri ölülere Yâsin okuduğunu belirtir. Şâirimiz 5 yaşında iken dualarla ve âmin alayları ile mahalle mektebine başlar. Annesi kendisine Hz. Muhammed'i sevmeyi telkin eder. Yûnus Emre'nin ilâhîlerini söyleyen bu inanmış kadın, onları oğluna da öğretir. Özellikle “Şol cennetin ırmakları, akar Allah deyû deyû” ilâhîsi 7-8 yaşlarında iken öğrenip makamıyla söylediği parçalardandır.⁵ “Hâsılı çocukluğumun muhîti, der şâirimiz, uhrevî bir âlemdi. Alaca Câmii denilen İshâkıyye Câmii'nin minâresinden Partal Hâfız'ın

¹ Yahyâ Kemal, *Aziz İstanbul*, İstanbul, 1964, s. 117

² *Age*, s. 120

³ *Age*, s. 121

⁴ Yahyâ Kemal, *Hâtıralarım*, İstanbul, 1973, s. 33

⁵ Y. Kemal, *Hâtıralarım*, s. 24, 27, 34; Banarlı, *Yahyâ Kemal'in Hatıraları*, s. 25

ezanlarını dinlerdim (...) Maamâfih babamla gittiğim bayram namazlarından başka ibâdet bilmezdim.”¹

Yahyâ Kemal’in çocukluğundaki bu son derece samîmi duygu ve inanç müslümanlığı, yer altına kaçmış sular misâli bir müddet ruhunun derinliklerine gizlenip, şiir ve nesir olarak söz kalıbına bürünerek ortaya çıkacağı zamanı bekleyecektir.

“İstanbul’dan çıkarken (18 yaşlarında) zaten dine karşı kafamda şedit bir aksülâmel vardı. Paris’te dinsizliğim arttı.”² der. Paris’te 10 yıl kadar (1903-1912) kalan Yahyâ Kemal, bir müddet devrin moda fikirleri peşinde koşarsa da, aldığı târîh metod ve kültürü sonucu, Türk târihini iyice tetkik eder. 1071 Malazgirt zaferini bir başlangıç sayarak, o günden bu yana Anadolu ve Rumeli’de vücut bulan kültür, sanat, dil ve medeniyet değerlerimize dört elle sarılmak gerektiğine inanır. Tabii ki, bu muhtevâ içinde dinin önemli yeri vardır.

“Yahyâ Kemal kendi nesli içinde dine ve dinî hayata (...) saygılı olmaktan da öte, onu millî varlığımızın ve Türk olarak yaşamamızın bir şartı kabul etmiştir.”³ Şurası bir gerçektir ki, Yahyâ Kemal Müslümanlığın kitâbî tarafına ilgi duymaz. O, şer’î muhtevâyâ temas etmeksizin ahlakî, rûhî, târîhî sâhada ve kültür eserlerinde kendini gösteren, Türk rûhuna uygun bir İslam anlayışı üzerinde durur. Onu, halkımız ve toprağımız üstünde beliren şekliyle terennüm eder. Böylece bir bakıma millî bir din, bir Türk Müslümanlığı fikrine yönelmiş görünür. Bu millî din düşüncesi çok defa tasavvufla kaynaşır.⁴ Anadolu’ya âit tasavvuf ve tarikat unsurlarıyla yüklü şiirleri, ileride de göreceğimiz üzere, daha çok eski tarz manzum eserleridir.

Tasavvufla ilgisine gelince, şâirimizin velîlere karşı ilgisi ve saygısı dikkati çekmektedir. Çok sevdiği Üsküp’ü şöyle anlatır: “Üsküp bir evliyâ şehri idi. Halkı rivayet eder ki, ya Bağdat’ta bir evliyâ fazla imiş yahut da Üsküp’te. Ulemâ henüz bu bahsi halledememiş. Lâkin Üsküp’ün evliyâsı hep cengâverdiler (Bukağılı Baba, Cafer Baba, Gazî Baba, Haydar baba... gibi). Lâkin bu şehrin binbir evliyâsını sayamıyacağım.”⁵ Aynı duyguları İstanbul’da da devam eder: “Çocukken İstanbul’un sur içinde ve dışında yatan evliyâsını adlarıyla bilirdim. Onların yalnız adları içime yeşil bir nur gibi aksederdi. Ah

¹ Y. Kemal, *Hâtıralarım*, s. 35

² Banarlı, *Yahyâ Kemal’in Hatıraları*, s. 80

³ Kâzım Yetiş, “Yahyâ Kemal’in Eserlerinde Dinî Hayat Tezahürleri, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, yıl: 17, sayı: 1, s. 44, İstanbul, 1988

⁴ Bkz. S. Hayri Bolay, *ag makale ve yer*, s. 218; A. Kabaklı, *age*, III, s. 170

⁵ Y. Kemal, *Hâtıralarım*, s. 46

o eski Türkçe adlar ve lâkaplar! Öyle güzeldirler ki şehit yahut evliyâ, derviş yahut pâdişâh, halkın mübârek gördüğü bir kişiyi göze yüzlerce sene âdetâ canlı gösterir.”¹

Şu beyanlara bakılırsa *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* isimli değerli araştırmanın vücut bulmasında Yahyâ Kemal’in telkinlerinin de rolü vardır: “Fuat Köprülü’ye demiştir ki: Meselâ şu Ahmed Yesevî nedir, kimdir? bir araştırınız. Bakınız, bizim milliyetimizi asıl orada bulacaksınız.”²

Tanpınar, bir gün Yahyâ Kemal’e: “Neydi bu eskilerin hayâtı acaba? Nasıl yaşarlardı?” diye sorar. Gülerek cevap verir: “Gayet basit, pilâv yiyerek ve Mesnevî okuyarak! Medeniyetimiz pilâv ve Mesnevî medeniyetiydi.” Başka bir defasında da: “Medeniyetimiz Mesnevî ve cihad medeniyetiydi.” der.³

Bu hissî ve fikrî alâkasına rağmen, dinin, amelî yönüyle pek az ilgisi olan Yahyâ Kemal, bir tasavvuf adamı değildir. Bir mutasavvıf olmadığını kendisi vurgulardı ve bu ruh yapısının bir yaradılış işi olduğunu söylerdi.⁴ Yahyâ Kemal’in tasavvufila ilgisi bir yaşayış biçimi ve uygulama tarzında değildir. Onu, bağlı olduğu değerler bütününe bir unsur olarak benimser.⁵

*

Yahyâ Kemal’in ilk gençlik yıllarına âit, tasavvufun kısmen pratiği diyebileceğimiz, tekke hayâtına dâir bir tecrübesi vardır. Bu da onun Üsküp Rifâî Tekkesi ile olan ilgisidir. “Üsküp’te Rifâî şeyhi bir Sâdeddin Efendi vardı. Taşranın bu kadar uzak bir şehrinde inanılamayacak gibi kibar, terbiyeli, ince bir adamdı (...) Rifâî tekkesi Üsküp’ün eski, güzel, ziyaretgâh, çeşmeli ve şadırvanlı, oldukça zengin bir dergâhtı.”⁶ Bu tekkenin o günkü şeyhi Sadeddin Efendi ile yakın ilişkisi olmuştur.

Yahyâ Kemal, 1892’den 1923’e kadar hayâtının en mühim hadiselerini 18 madde hâlinde kaydettiği “Senelerimin Bilançosu” başlığı altında şöyle yazar: “1899-Üsküp’teki eski eve nakil. Benim Rifâî Dergâhı’na devamım.”

¹ Y. Kemal, *Tarih Musâhabeleri*, İstanbul, 1975, s. 69

² Banarlı, *Yahyâ Kemal’in Hatıraları*, s. 49

³ Tanpınar, *age*, s. 19

⁴ Fuat Bayramoğlu, Hacı Bayram Velî, I, Ankara, 1983, s. 1, 79

⁵ C. Tanyol, *Türk Edebiyatında Yahyâ Kemal*, s. 92. Tanyol, “Yahyâ Kemal’de hayâtının sonuna doğru, tıpkı Doğu kültürünün Batı kültürüne ağır bastığı gibi, şeriatin de tasavvuf karşısında ağır bastığına şahit oluyoruz” ve bunu teyit eder mahiyette bir konuşmalarını nakleder. Bkz. Aynı yer.

⁶ Y. Kemal, *Hâtıralarım*, s. 96

Bundan anlaşıldığına göre, bu dergâha devâmını mühim vak'alar arasında saymış ve unutmamıştır.¹

Yahyâ Kemal'in Melamiliğe ayrı bir ilgisi vardır. Bir manzum latifesinde şöyle der:

*Bâkî Efendi, Rıfkı Melûl, bir de bendeniz
Bizler ikinci devre melâmîlerindiniz.*²

Fuat Bayramoğlu'ndan öğrendiğimize göre, kendisinin Yahyâ Kemal'le Melamiler hakkında birçok sohbetleri olduğu gibi, şâirimizin Hallâc'a âit araştırmalarıyla tanınan meşhur müsteşrik Louis Massignon (1883-1962) ile Melamilik hakkında konuşmaları olmuş ve ona İstanbul'daki Melamilere âit kabirleri göstermiştir.³

Melamiliğe hissi bir ilgisi olmakla berâber, aklıyla düşündüğü zaman, o farklı bir özlem içindedir. Kendi kendisine, zanaatkâr ve sünnî, elinin işiyle geçinen bir halk tipi, bir nalıncı Ahmed Efendi tahayyül eder. Ona göre bu çalışkan, nâmuslu, işinde gücünde insandır. Tanpınar'ın ifâdesiyle söylersek:

“Melâmîliği ve ona kaçan tasavvuf cereyanlarını, bilhassa XVII. asır sonu târîhimizi tenkid ederken: “Eline her def alan, ben Allah'ım diyor. Böyle bir cemiyeti nasıl idâre edersin ve terakkî ettirirsin?” diye sık sık tenkid ederdi.

Tabii bütün bunlar, Yahyâ Kemal'in özel sohbetlerinde ifâde ettiği, mahrem diyebileceğimiz fikirleridir. Onun daha geniş kitleleri ilgilendiren yönü, bizzat kendi kaleminden çıkan yazıları ve şiirleridir.

¹ Banarlı, *Yahyâ Kemal'in Hâtıraları*, s. 130; aynı yazar, “Yahyâ Kemal ve İman”, *ag mecmua*, 13

² Abdülhak Şinasi Hisar, *Yahyâ Kemal'e Vedâ*, İstanbul, 1959, s. 3; Yahyâ Kemal, *Bitmemiş Şiirler*, İstanbul, 1976, s. 55. Beyitte geçen geçen Bakî Efendi, *Türkçede Melâmîlik ve Melâmîler* adıyla bu konuda ilk kitabı yazan (İstanbul 1931, 2. baskı: Notlarla tıpkıbasım, 1992) Abdülbaki Gölpınarlı'dır (1900-1982). Gölpınarlı için bk. O F Akün, “Gölpınarlı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XIV. Rıfkı Melûl Meriç (1901-1964), uzun yıllar edebiyat hocalığı yaptı, bu arada kültür ve sanat tarihimizin çeşitli alanlarıyla uğraştı. Eski edebiyatımızı iyi bilen ve o \adide şiirleri olan Meriç Yahyâ Kemal hayranlarındandır. Bk. *Dergâh Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c. VI

³ Fuat Bayramoğlu, *Hacı Bayram Veli*, I, s. 79-80, 30 numaralı not.

Yahyâ Kemal'in Şiirlerinde Tasavvufî İzleri

İlk olarak "İthaf"¹ isimli şiir üzerinde duracağız.

*Fer almışken tulû-ı kibriyâdan,
Bugün bî-vâye kalmış her ziyâdan.
Bu mülkün farkı yok bir tengnâdan
Niçin nûr inmiyor artık semâdan?
Bu şek, bağrımda her gün gâh ü bî-gâh
Dolaştım "Hû" deyüp dergâh dergâh
Ümîd ettim ki bir pîr-i dil-âgâh
Desün "Destûr!" mihrâb-ı hafâdan.
Abâ var, post var, meydanda er yok;
Horâsân erlerinden bir haber yok
Uzun yollarda durdum hiç eser yok
Diyâr-ı Rûm'a gelmiş evliyâdan!
Tecellîgâh iken binlerce rinde,
Melâmet söndü Şark'ın her yerinde,
Bu devrin gerçi son sohbetlerinde
Nefes'ler dinledik sâz-ı Rızâ'dan.
O yerler işte Bağdâd, işte Âmid
Bugün her şûleden mahrûm, câmid,
O yerlerden gelen son yolcu: Hâmid
Haberdâr olmaz olmuş mâverâdan
Bu manzûmenle ey üstâd-ı hoşkâm
Alî'den doldurup iksîr-i ilham
Leb-î uşşâka sundun öyle bir câm
Ki yuğrulmuş türâb-ı Kerbelâ'dan!*

Bu şiirinde Y. Kemal yükseliş asırlarımızdaki mânevî güçler ve inançlar refâkatinde kanatlanan hamleli devirlerimize duyduğu özlemi buluyoruz. Vakitli vakitsiz "Hû!" diyerek, çeşitli dergâhları dolaştığını; gönlü açık bir pîr, gizlilik mihrâbından ona seslenerek destur vermesini ümid ettiğini; ne yazık ki dergâhlarda aba gibi, post gibi şekli unsurlar bulunmasına rağmen mey-

¹ Yahyâ Kemal, *Eski Şiirin Rüzgârıyla*, İstanbul, 1962, s. 125

danda er olmadığını, Horasan erlerinden ve Diyâr-ı Rûm'a gelmiş evliyâdan hiçbir eser bulunmadığını belirtir.

Tanpınar'a göre, "İthâf" Yahyâ Kemal'in tek otobiyografik eseri olup, orada rûhunun susuzluğunu ve zekâsının mâcerâsını nakleder. Ayrıca Şark'ın yıkılışından, bütün ledünnî pınarların kuruyuşundan, insanın mânevi çıplaklığından bahseder.

Netîce olarak "İthâf" şiirinde derin sûfiyâne duygu ve düşünceler yoksa da Yahyâ Kemal'in, Türk-İslam medeniyetinin ve kültürünün mühim bir unsuru olan tasavvufî konulara ilgi duyduğu görülür.

*

"Mâverâda Söyleniş"¹ şiiri de konumuz bakımından ilgi çekicidir:

*Geldikti bir zaman Sarı Saltık'la Asya'dan,
Bir bir Diyâr-ı Rûm'a dağıldık Sakarya'dan.
Seyrindeyiz atıldığı sâhilsiz enginin,
Atmeydanı'nda ölmüş "enelhak"şehîdinin.
Merhum Edirne Şeyhi Neşâtî diyor ki: "Biz
Sâf aynalarda sırroluruz öyle gâibiz"
Zâhid hayâl eder bizi meyhâne zındığı,
Bilmez ki sen ve ben hepimizdir tapındığı.
Gâibde bir muhâvere geçmiş de pek hafî,
Gaybî'ye söylemiş bunu İdrîs-i Muhtefî.*

Birinci beyit: Bugünkü bilgilerimize göre *Sarı Saltık* (Saltuk), Anadolu ve Rumeli'nin Türkleşmesi ve İslamlaşmasında vazîfe gören, *alp-eren*lerdendir. Anadolu Selçuklularının inkıraz devrinde yaşar. Başlangıçta Sinop'ta sonra Kefe'de bulunur, bilâhare Tuna boylarında ve Edirne'de karar kılar. Burada 40 sene kalarak Rumeli'yi İslamlaştırmayı başlıca gaye edinir. Sonradan Osmanogulları zamanında bu bölgelerin Türk-İslam diyârı olacağını kerâmet gücüyle anlar ve dervişlerine müjdeler; onların Osman Gâzi'nin etrafında toplanmalarını vasiyet eder.²

¹ Y. Kemal, *Kendi Gök Kubbemiz*, 1961, s. 113

² Fuat Köprülü, *Anadolu Selçuklularının Yerli Kaynakları*, *Belleten*, no 27, Ankara, 1943, s. 430,

İşte Yahyâ Kemal, Sarı Saltuk'un şahsında, bu son derece aktif cenk ve gönül adamlarına, bu derviş gâzilere olan hayranlık ve sevgisini dile getiriyor. Bu beyitte, târîh şuuru ve hamâset duygularının kanatlanışını görüyoruz.

İkinci beyitte; "Atmeydanı'nda îdam edilen "enelhak" şehîdinin kendini attığı, sâhili olmayan sonsuzluk denizini hayret ve hayranlıkla seyrediyoruz" diyor. Burada söz konusu olan şahıs İsmail Mâşukî'dir. İsmail Mâşukî (1508-1529), Melami halîfesi Pir Ali Aksarâyî'nin oğludur. Bir rivayete göre, Kânunî'nin isteği üzerine 18 yaşında olduğu halde babası tarafından İstanbul'a gönderildi. Kısa zamanda büyük şöhrete ulaştı. Beyazıt ve Ayasofya câmilerinde vaaz eder, Vahdet-i Vücut inancı etrafında konuşurdu. Genç ve yakışıklı olduğundan "oğlan şeyh" lakabıyla anılmaktaydı. İstanbul ve Edirne'de birçok müridleri oldu. Sipâhi askerleri arasında büyük rağbet gördü. Bir sene zarfında havas ve avâm içinde hürmet kazandı.

Sonunda Şeyh İsmail muhâkeme edildi ve on iki mürîdiyle birlikte Atmeydanı denen bugünkü Sultan Ahmet meydanında îdam edildi.¹ Her îdam gibi bu da gönüllerde ve kafalarda iz bıraktı. "*Hakkında halk-ı âlemikiye ayrıldı*" Kimi onu zındık ve mülhid görürken, kimi de kendisine "*kerâmât ve makâmât-ı aliyye isnad edip kâbil-i tevcih olan kelimâtını tevil etmiştir.*"²

İsmail Mâşuki, Melamiler nezdinde ve tasavvuf erbâbının ekserisince "Hak şehîdi" kabul edilir. Yahyâ Kemal de bu beytinde, "enelhak" sözünün sâhibi Hallâc'ın âkıbetine mâruz kalmış bu genç şeyhin birçok taraftarının kanaatine iştirak ederek, zulmen katledildiğine inanmakta ve onu şehit saymaktadır.

Yahyâ Kemal'in, Neşâtî'nin, hayranı olduğu bir beytini manâ olarak kendi şiiri içine aldığını görüyoruz. O beyit şudur:

*Ettik o kadar ref -i teayyün ki Neşâtî
Ayîne-i pür-tâb-ı mücellâda nihanız*

Neşâtî şunu demek ister: Kişinin kendi varlık ve benliğinden tamâmen soyunması, pırıl pırıl ve en iyi kalitedeki aynalarda bile görülemeyecek şekilde yokluğa bürünmesi gerekir. Bu, tasavvuf diliyle "ölmeden evvel ölmek" veya "fenâfillâh" sırrına ermektir.

¹ Bu konularda bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15-17. Yüzyıllar)*, İstanbul 1998; Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf: Anadolu'da Sufiler, Devlet ve Ulema (XVI. yüzyıl)*, İstanbul 2000

² Atâyî, *Zeyl-Şakayık*, 89, İstanbul 1268.

Şiirin devamında “Zâhid bizi meyhâne zındığı zanneder, oysa onun tapınmakta olduğu sen, ben yani hepimiziz, fakat o bunun farkında değildir” denir. Dindarlığı şekilde arayan kaba softa bizi, dine karşı gelen zındık bir kimse zanneder. İkinci mısra ise “havâss” zümresinin cem’ mertebesindeki müşâhedesine âit bir ifâde olarak değerlendirilmelidir.

“İsmail Dedenin Kâinâtı”¹ adlı şiir de dikkat çekicidir:

*Mesnevî şevkini eflâke çıkarmış nâyız
Haşrede hem-nefes-i Hazret-i Mevlânâ’yız
Sîne sûrâh-be-sûrâh kanar vecdinden
Teşne-i zevk-i ezel leb-be-leb-i sahbâyız
Şeb-i lâhûtda manzûme-i ecrâm gibi
Lâfz-ı bişnev’le doğan debdebe-i mânâyız
Meyi peymâne-be-peymâne döken sâkîden
Yine peymâne diler neşve-i ser-tâ-pâyız
Şems-i Tebrîz hevâsıyla semâ’ üzre Kemâl
Dâhil-i dâire-i bâl ü per-i Monlâyız*

Şiire ismini veren Hammâmîzâde İsmail Dede Efendi (1778- 1846), bir Mevlevî olup, son devir Türk bestekârlarının en büyüğüdür. Klasik mûsikîmize büyük sevgisi olan Yahyâ Kemal, “İsmail Dede bizim dâhimiz.” diyor. Mevlevîliğe de bir bakıma mûsikî yoluyla daha çok ilgi duymuştur. Konuyla alâkalı tesbit edilen bazı sözleri şöyledir:

“-Mevlânâ Âyinine bir gazelim var: İsmail Dedenin Kâinâtı.”

“-Mevlânâ’ya pek vâkıf değilim, ama yine de onun hayrânıyım.”

“-İsmail Dedenin Kâinâtı: Beynindeki kâinâtı, Mesnevî şevkini eflâke çıkarmış.”

“-Konya’da muhâcirlerden, Tebriz’den gelmiş Şems-i Tebrizî var. Dinamik ruhların en hârikulâdesi. Mevlânâ’nın üstâdı oluyor. Tasavvufun esası olan Vahdet-i Vücut felsefesini aşıyor.”

¹ Y. Kemal, *Eski Şiirin Rüzgârıyla*, s. 95

“-Mevlânâ ne muazzam adam (...) Vahdet-i Vücud, Mevlânâ’ya ve tarîkatine o kuvvet veriyor (...) Mevlânâ Vahdet-i Vücud nazariyesine Mesnevî’den başlar.”¹

Şâirimizin, İsmail Dede’nin âyinlerinden birinin icrâ edildiği bir Mevlevî mukâbelesini seyrederken dalıp gittiği lûhûtî duygular âleminde, bu manzûmenin ilk ilhamlarını yakaladığını düşünebiliriz. Daha sonra, İsmail Dede ile Ney’le semâ’ eden Mevlevî dervişleri ile özdeşleşerek bu beyitleri yazmış olmalıdır. Şiiri şöyle nesre çevirebiliriz:

“Biz Mesnevî şevkini göklere çıkarmış Ney gibiyiz. Kıyâmete kadar Hz. Mevlânâ ile olan yakınlığımız devam edecektir. Bizim ney gibi olan varlığımız, sanki onun nefesiyle ses verecektir. “İlâhî aşkın zevki ile göğsümüz delik delik olmuş kanamaktadır. Ezelde dudaktan dudağa içtiğimiz o aşk şarabının susuzluğunu duyuyoruz, onun hasretiyle yanıp tutuşuyoruz.” Biz mânâ ve lâhût âleminin gecesine “Bîşnev” sözüyle doğmuş, sıra sıra yıldızlar gibi göz kamaştırıcı bir manâyız. (“Bîşnev” (dinle, işit) sözü, Mesnevî’nin ilk kelimesidir. Bu sözün hatırlattığı manâları Mesnevî şâirleri uzun uzun açıklamışlardır.) İlâhî aşk ve şevk şarabını kadehten kadehe döken sâkînin verdiği iksir ve coşkunlukla baştan ayağa neşve kesildik, fakat doyamadık, onun tekrar kadeh sunmasını istiyoruz. (Bilindiği üzere tasavvufî edebiyatta mey (şarap) “ilâhî aşk”, sâkî “mürşid”, peymâne (kadeh) ise “âşkın kalbi” demektir.²) “Ey Kemal, Şems-i Tebrîzî sevgisiyle semâ’a katılarak Hz. Mevlânâ’nın kol kanat gerdiği o Mevlevî zikri dâiresine biz de dâhil olduk.”

Yahyâ Kemal’in “Şevk” isimli rubâîsinde bir semâ’ âyini tasvir edilir:³

Seyreylediğin semâ’-ı Mevlânâ’dır

Devreyliyen ecrâm-ı cihân-ârâdır

Sağ elden uzattıkları peymânelere

Gülrenk sebûlardan akan sahbâdır

“Seyretmekte olduğun bir Mevlevî semâ’ıdır. Ortada hem kendi etraflarında, hem de semâhâne dâiresi boyunca vecd içinde sessizce dönmekte olan semâzenler, gökyüzünde ışık saçarak kâinâtı süsleyen yıldızlar gibidir. Onların sağ elleriyle uzattıkları kadehlere gül renkli testilerden ilâhî aşk şarabı akmaktadır.”

¹ A. Süheyl Ünver, *age*, s. 14-15

² Bkz. Agâh Sırrı Levent, *Dîvan Edebiyatı*, İstanbul 1984, s. 45 vd.

³ Yahyâ Kemal, *Rubailer*, İstanbul, 1963, s. 34

Mevlevî semâi ile gök cisimlerinin hareketleri arasında bir paralellik kurulagelmıştır.¹ Dört selâmdan meydana gelen bu mukâbelenin her bir selâmı, gök katlarından birinin dönmesinin mukâbili sayılır. Bu büyük oluş ve dönüş manzûmesi içinde semâzenler de yıldızları temsil ederler. Semâ sırasında kollar yana uzanmış vaziyette, sağ el biraz yüksekte ve yukarı doğru açık şekilde, sol elin parmakları ise hafifçe aşağıya sarkık bir tarzda tutulur. Sağ elin bu yukarıya doğru açılmış zarif biçimi şâirimize, ilâhî menbaa uzatılmış bir kadeh tasavvurunu hatırlatmaktadır. O kadehlere gül renkli testilerden ilâhî aşk şarabı dolacaktır.

“Vahdet-i Vücûd” rubaisi:

*Bir zümre odur Hâlik-ı mutlak dediler
Bir benzeri yoktur bu muhakkak dediler
Bir kerre görenlerse o Rabb-ı Ezel’i
Dilmestî-i rû’yetle “enelhak” dediler²*

Fuat Bayramoğlu (1912-1996), kendi ifâdesiyle, Hacı Bayram Velî’nin 16. kuşaktan torunudur. Soyadını isminden aldığı bu büyük Anadolu velîsi hakkında iki ciltlik bir kitabı vardır.³ Yahyâ Kemal’in ona ithaf ettiği bir rubaisi vardır:

*İksîri içenler ezelî sâgar’dan
Mestî-i melâmetle geçerler ser’den
Bir kerre “enelhak” diyen erbâb-ı dile
Hallâk-ı avâlim görünür her yerden⁴*

Şunu demek ister: “Elest bezminde ezelî kadehten ilahi aşk iksirini içenler melâmet sarhoşluğu ile kendilerinden geçerler. Bir defa “ene’l-hak” diyen gönül ehli her yerde âlemlerin yaratıcısını müşahede eder.”

¹ Bkz. Ankaravî, *Minhâcü’l-Fukara*, İstanbul, 1286 s. 76

² *Rubailer*, s. 32

³ Fuat Bayramoğlu, *Hacı Bayram Velî Yaşamı Soy ve Vakfı* c.I, c. II (Belgeler), Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara 1983

⁴ *Rubailer*, s. 27

Sonuç

Edebiyat ve fikir hayatımızın iki büyük ismi olan Mehmed Âkif ve Yahyâ Kemal'in yaşayış ve pratik bakımından tasavvufla doğrudan ilgileri yoksa da, tasavvuf kültürüyle iç içe oldukları görülmektedir.

Akılcı bir dinî zihniyete sahip olan ve tekke müslümanı olmaktan çok câmi müslümanı hüviyetini taşıyan Mehmed Âkif'in, özellikle ömrünün son yıllarında yazdığı birkaç değerli şiiri, tamâmiyle tasavvuf düşünce ve inancıyla yüklüdür. *Safahat*'ın mısraları arasında ise, yer yer tasavvuf kavram ve motiflerine rastlanmaktadır. Âkif'te ümit, aşk ve imanla, mistik zevkler birlikte görülür.¹

Her iki şâirimizin Mevlânâ hayranlığı ve Mevlevî kültürüyle ilgileri dikkati çeker. Bilhassa Yahyâ Kemal, bu yönünü şiirlerine de geniş şekilde yansıtmıştır. Aynı şâirimizde Vahdet-i Vücut ve melâmet kavramlarıyla çok sayıda tasavvuf terimine rastlanır. Mehmed Âkif ise Vahdet-i Vücut inancı, tecellî, vahdet-kesret gibi konulara yer vermiştir.

Şurası muhakkak ki, tasavvufun pratiği değilse bile fikrî ve kültürel yönü, bizim düşünce ve sanat hayatımızda son derece etkili olmuştur. Bunun tezâhürlerini bilhassa edebiyatımızda görürüz. O bakımdan, tasavvuf inancı ve düşüncesi belli ölçüde tanınmadan, şâir ve sanatkârlarımızı yeterince anlamamız mümkün değildir. Tasavvuf düşüncesini tanımak ve o dünyanın kavram ve terimlerini doğru anlamak, zengin kültür mirasımızı kucaklayabilmek için de gerekli şartların başında gelir.

Tamamen dünyevî, beşerî ve din dışı sayılabilecek şiir ve şâirlerimizde bile, zaman zaman tasavvuf mazmunlarına rastlanır. Bu durum hem dîvan şiirimiz, hem de halk şiirimiz için geçerlidir. Bu kavram ve mazmunlara bazen doğrudan ve hakîkî mânâsıyla yer verirler, bazen de kaçamak olarak ve esas fikirlerini kamufle etmek için başvururlar. Böylece ayrı bir ifâde ve kullanım zenginliği doğar, hattâ şiirde âdetâ yeni bir boyut ortaya çıkar. Her ne suretle olursa olsun ve hangi maksatla kullanılırsa kullanılsın, tasavvufî motif ve kavramların yer aldığı bir parçayı iyice anlayabilmek için, tasavvuf düşüncesini tanımaya ihtiyaç olduğu bir gerçektir.

¹ İsmail Kara, *İstiklal Marşı*, Dergah yayını, İstanbul, 2021, s. 135

Kaynakça

- Abdülbaki Gölpınarlı, Melmilik ve Melmiler İstanbul, 1931
- Abdülhak Şinasi Hisar, Yahyâ Kemal'e Ved, İstanbul, 1959
- Ahmet Güner Sayar, Mehmed Âkif Ersoy, Ötüken yayını, İstanbul, 2021
- Ahmet Kabaklı, Türk Edebiytı, III, İstanbul, 1969
- Ahmet Hamdi Tanpınar, Yahyâ Kemal, İstanbul, 1962, s. 41
- Agâh Sırrı Levent, Dîvan Edebiytı, İstanbul, 1984
- Ali Nihad Tarlan, Mehmed Âkif ve Safahat, İstanbul 1971
- Atâyî, Zeyl-i Şakayık, İstanbul, 1268.
- Cahit Tanyol, Türk Edebiyatında Yahyâ Kemal, İstanbul, 1982
- Erhan Yetik, İsmail-i Ankaravî, İstanbul, 1992
- Eşref Edip, Mehmed Âkif, İstanbul 1938
- Fevziye Abdullah Tansel, Mehmed Âkif Ersoy, İstanbul 1973
- Fuat Bayramoğlu, Hacı Bayram Velî, I, Ankara, 1983
- Fuat Köprülü, Anadolu Selçuklularının Yerli Kaynakları, Belleten, no. 27, Ankara, 1943
- Hasan Basri Çantay, Âkifname, İstanbul, 1966
- İsmail Ankaravi, Minhc'l-Fukara, İstanbul, 1286
- İsmail Kara, İstiklal Marşı, Dergâh yayını; İstanbul, 202
- Kâzım Yetiş, "Yahyâ Kemal'in Eserlerinde Dn Hayat Tezahürleri, Kubbealtı Akademi Mecmuası, yıl: 17, sayı: 1, İstanbul, 1988
- Mehmed Âkif, Safahat, neşre hazırlayan, M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul 1987
- Mehmed Âkif, Safahat, haz. Cemal Kurnaz ve arkadaşları, MEB yayını, İstanbul, 2001
- Mehmed Âkif, Kur'an-i Kerimden Ayetler Âkifin Nesirleri, derleyen . R. Doğrul, İstanbul 1976

- Mehmet Emin Erişirgil, Mehmed Âkif İslamcı Bir Şâirin Romanı, Ankara, 1956
- Mithat Cemal, Mehmed Âkif, İstanbul 1939
- Mustafa Kara, “Tanzimattan Cumhuriyete Kadar Tasavvuf ve Tarîkatlar”, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, 31. fasikül, İstanbul 1986
- Nevzat Ayas, “Mehmed Âkif’in Zihniyeti ve Düşünce Hayâtı” (Eşref Edip, Mehmed Âkif içinde), İstanbul 1938
- Nurettin Topçu, Mehmed Âkif, İstanbul 1970
- Nihat Sami Banarlı, Yahyâ Kemal’in Hatıraları, İstanbul, 1960
- Reşat Öngören, Osmanlılar’da Tasavvuf: Anadolu’da Sufiler, Devlet ve Ulema (XVI. yüzyıl), İstanbul 2000
- Sâmiha Ayverdi, Âbide Şahsiyetler, İstanbul, 1976
- Sermet Sami Uysal, Yahyâ Kemal’le Sohbetler, İstanbul, 1959
- Süleyman Hayri Bolay, Türkiye’de Ruhçu ve Maddecî Görüşün Mücadelesi, İstanbul 1967
- Süleyman Hayri Bolay, Dinsizlik Dindarlık Açısından Âkif-Fikret Mücadelesi, Türk Yurdu Dergisi, c. III, sayı: 6, Ankara 1963
- Süleyman Nazif, İki Secde (Eşref Edip, Mehmed Âkif içinde), 1938
- Yahyâ Kemal, Aziz İstanbul, İstanbul, 1964
- Yahyâ Kemal, Bitmemiş Şiirler, İstanbul, 1976
- Yahyâ Kemal, Eski Şiirin Rüzgârıyla, İstanbul, 1962
- Yahyâ Kemal, Hâtıralarım, İstanbul, 1973
- Yahyâ Kemal, Kendi Gök Kubbemiz, 1961
- Yahyâ Kemal, Rubailer, İstanbul, 1963
- Yahyâ Kemal, Târih Musâhabeleri, İstanbul, 1975

ÂKİF'İN HAYRAN OLDUĞU ÂLİM, ÂRİF VE SANATKÂRLAR

Mustafa KARA*

İnsanlığı bir arada tutan manevi gücün adı -bilindiği gibi- sevgidir. Anne baba sevgisiyle başlayan bu “yürüyüş” yeni üyelerle zaman içinde büyür ve zenginleşir. İnsan okumaya, dinlemeye, düşünmeye, yazmaya başlayınca aklına ve kalbine hitap eden insanlar da çoğalır. Bir kısmının etkisi azalırken devreye yeni ve farklı dostlar girer. Bazıları fikirlerimizi beslemeye, hislerimizi tezyin etmeye, heyecanlarımızı artırmaya ilgi alanlarımızı değiştirmeye başlarlar. Giderek bu insanlara hayranlık duymaya eser ve tavırlarını taklit etmeye, peşlerine düşmeye başlarız. İlim fikir ve sanat âleminin temsilcilerinin hayat çizgileri bu açıdan gözlem altına alınırsa çok renkli bilgi ve belgelere ulaşılabilir.

Şimdilik burada sorulacak olan soru şudur: Biz İstiklal Marşı'mızın¹ şairi Mehmed Âkif'i bazı fikir ve davranışlarından dolayı seviyoruz, hatta ona hayranız. Peki, Âkif kimleri seviyordu, kimlere hayrandı ve daha da önemlisi niçin hayrandı? Bu sorunun cevabını arayıp bulmak büyük şairimizi daha yakından tanımamıza, bazı hassasiyetlerini örnekleriyle birlikte görmemize, hatta bizden sakladığı bazı hallerini keşfetmemize vesile olacaktır.

Mesnevîhân-ı Şehîr: Hüsameddin Efendi

Âkif'in hayrân olduğu insanların bir kısmı, dervîştir. 1770-1863 yılları arasında yaşayan, Nakşî-Mevlevî tarikatlarını en üst seviyede temsil eden Hüsameddin Efendi de bunlardan biridir. Tasavvufî terbiyesini Bursa'da Mehmed Emin Kerkûkî'nin² yanında tamamlayan Hüsameddin Efendi, İstanbul'da yıllarca mürşid olarak hizmet vermiş, Mesnevî okutmuş, insan yetiştirmiştir.

* Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi

¹ 2021 yılının İstiklal Marşı'nın yazılışının 100. senesi olması dolayısıyla pek çok kitap yayımlanmıştır. Bunlardan biri de İsmail Kara'ya aittir: *Bir Düşünce Tarihi Metni Olarak İstiklal Marşı*, İstanbul 2021

² Bu zat ile ilgili Abdürrezzak Tek'in eseri vardır: Mehmed Emin Kerkûkî, Bursa, 2017

Varlıklı bir âileye mensûb olan, bütün imkân ve kâbiliyetlerini topluma aktarmanın yollarını arayan, Mesnevî derslerinde belli bir kültür seviyesinin üzerine çıkmış insanları cezbeden Hüsâmeddin Efendi'nin, en önemli özelliklerinden biri de, üst yöneticilerle ilişki kurmaktan adeta korkması ve kaçmasıdır. Çünkü "kurb-i sultan âteş-i sûzandır". Bu tavrından dolayı üst kademe yöneticilerin değil, bizzat padişâhın sarayı teşrîf tekliflerini de geri çevirmişti. Hizmet verdiği Hacı Evhaduddin Tekkesi'ni Sultan Abdülmecid'in tamir ettirmesi esnâsında Hünkâr mahfilinin yapıldığını görür görmez o mekânı terk eden Mesnevîhân-ı şehîr Hüsâmeddin Efendi, hizmetlerine Eyüp Hâtuniye Dergâhı'nda devâm etmiş, vefâtında aynı yerde sırlanmıştır.

Mehmed Âkif Ersoy, onun saraya davet edildiği halde gitmemesi, Dolmabahçe yakınlarından geçerken vâkî olan davete de icâbet etmemesi tavrını çok sevmiş olacak ki, bu olayı müstakil bir şiirle kaleme almış ve değerlendirmelerini bu manzume ile bize aktarmıştır.¹ Hüsâmeddin Efendi'nin bu mizaç ve tavrını bilmeden aşağıdaki şiirden pek bir şey anlaşılmaz.

Sebeb-i vürûduyla birlikte okuyalım:

"Hüsâm Efendi Hoca

Nasılca ismini duymuş ki bendegânından,

Hüsâm Efendi'yi aldirmek istemiş Sultan.

İrâdeler geledursun, o i'tizâr ederek,

Saray civârına yaklaşmamış, değil gitmek.

Bu izz ü nâz üzerinden epey zaman geçmiş;

Günün birinde, Beşiktaş taraflarında bir iş,

Sürüklemiş o havâlîye Mesnevîhânı.

Duyunca vak'ayı Abdülmecid'in erkânı,

Çağırtalım mı? demişler;

Evet demiş, Hünkâr;

Takım takım yola çıkmış hemen silâhşorlar.

Hüsâm Efendi henüz Dolmabahçe'lerde iken,

Gelip yetişmiş adamlar, üçer beşer geriden.

-Efendimiz bizi gönderdi çok selâm ediyor;

Görüşmek istiyorum, kendi istemez mi? diyor.

¹ Hüsâmeddin Efendi'nin hayatını Sa'di Şeyhi Elif Efendi şu risalesinde anlatmıştır: *Tenşitü'l-Muhibbîn bi-Menakıb-ı Hâce Hüsâmeddin*, İstanbul. 1342. Ayrıca bk. Hür Mahmut Yücer, "Eyüp Hâtuniye Dergâhı," *Tasavvuf*, sy. 10, 2003

*Uzun değil ki saray, işte dört adımlık yer;
Hemen dönün, gidelim, hiç düşünmeyin bu sefer!
Dönün, ricâ ederiz
-Dinleyin, sabırlı olun:
Ben elli beş senedir teptiğim yegâne yolun,
Henüz sonundan uzakken, tükendi gitti ömür;
Tutup da bir geri döndüm mü, yandığım gündür!*

Hilvan (Kahire) 4 Şubat 1341 (1925)”

Said Paşa İmamı: Hasan Efendi

Safâhat'ta bu başlıkla yer alan şiir için Âkif şöyle bir dipnot düşmüş: “Ahlâkı da sesi gibi ilâhî olan bu adamı, çocukluğumda bir kere dinlemiştim. Said Paşa'nın kim olduğunu bilmiyorum.”

Sultan Abdülmecid devrinin devlet adamlarından biri olan Said Paşa'nın imamı, Hasan Efendi, Manisalıdır. Rifâiyye Tarîkatı'nın Ma'rîfiyye koluna mensûb olup Manisalı Ali Vehbî Efendi'den feyz ve icâzet almıştır. 1307/1889 tarihinde İstanbul'da vefat etmiş, Üsküdar-Sandıkçılar mezarlığına defnedilmiştir. Mezar taşında şu kelimeler var:

Meczûb-ı ilâhî, bende-i İmâm Rifâî, Said Paşa İmamı Hasan Efendi Ruhuna Fatiha 19 Şevvâl, 1307 Cumartesi.

Sesinin güzelliği ile İstanbul'un en meşhur mevlidhanlarından biri olan Said Paşa İmamı'nın Âkif'i mesteden ahlakı nasıldı? Âkif, bir ahlak âbidesi olduğu için, özel şiirlerle anıp yücelttiği şahsiyetlerin de İlâhî ahlak ile ahlaklanan kimseler olması gerekiyordu. İşte bu soruya cevap olabilecek iki olay ve işte Âkif'in çocukluk arkadaşı İbnulemîn Mahmud Kemal'in ifâdeleri:

“Sultan Abdulaziz Hân, Cumâ namazını Dolmabahçe Câmîi'nde kılmak ister. Hutbeyi, padişah imamı, Hafız Hasan Efendi okuyacaktır. Sarık ve cübbesiyle hutbeye hazırlandığı bir zamanda câminin baş imamı, “Şevketlu Efendimiz Hicaz makâmında okunmasını irâde buyuruyorlar” uyarısını yapar. Bu teklife, “İrâde ile hutbe okunmaz, ne zuhûr ederse o okunur” diye tepki göstererek kıyafetini çıkarır ve câmiyi terk eder.

*

*Orman ve Madenler Meclisi Reisi Şeref Efendi, bir gece Hasan Efendi'yi Mevlîd okumak üzere Cağaloğlu'ndaki konağına davet eder. Said Paşa İmamı, âdeti olduğu üzere, örgü torbasıyla -nere-de olursa olsun, çorap örerdî- konağa gelir. Hizmetçiler onun dilenci olduğunu zannederek "Hoca ne istiyorsun" demeleri üzerine, hiçbir şey söylemeden geri döner, Langa'daki Mûsevîlerin devam ettiği bir gazinoya girer, mahâretini gösterir. Yirmibeş lira verirler. Ertesi gün durumu, Şeref Efendi'ye anlatır."*¹

Üçüncü olay ise, Said Paşa İmamı başlığını taşıyan şiirde anlatılmaktadır: Vâlîde Sultan'ın arzusu üzerine sarayda mevlid okunacaktır. Vakit gelip çatmıştır. Hasan Efendi yoktur. Hazır bulunanlar, ileri-geri konuşmaya başlar, lehinde aleyhinde laflar edilir. Meğer Hasan Efendi, yaşlı, fakir ve kırk gün önce kızını kaybeden bir hatunun, yolunu keserek yavrusuna mevlid okuması için yalvarıp yakarması ile karşı karşıya kalmıştır.

İşte 1931 tarihli doksan yıllık şiirin son mısraları:

*"Nerde kaldın, Hoca? der, Vâlîde Sultan o zaman,
Sen de kalleşlik edersen, bize eyvahlar ola!*

*- Henüz akşamdı ki, gelsem diye, düştüm de yola,
Yürüdüm haylice derken hele sen kısmete bak!
Öteden karşıma bir yaşlıca hâtun çıkarak,
Azıcık dursana oğlum! dedi. Durdum nâcâr,*

*-Göğsün î mânîya benzer, sana bir hizmet var,
Ama reddetme ki, zâten beni mahvetmiş ölüm;
Bir perîşân anayım dağ gibi evlad gömdüm!
Kızımın cânı için bari bu kırkinci gece.
Şöyle bir mevlid okutsam diyorum, kendimce.
Nasıl etsem? Okuyan çok ya, benim yufka elim
Hocasın, elbet okursun; hadi oğlum, gidelim.
Ne olur bir yorulursan, hadi bekletme, günah!*

¹ Çocukluğu Manisa'da geçen Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Vehbi Efendi ile ilgili hatıraları için bk. *Anamın Kitabı*, İstanbul, 1999, s. 128 vd. Ayrıca bk. Necdet Okumuş, *Manisa Rifaî Dergâhı, Entekkeliler*, Manisa, 2003. Uğur Derman, *Ömrümün Bereketi*, I, İstanbul 2011, s. 503. Üsküdar'daki tekke Belediye tarafından onarıldıktan sonra Üstad Nâyî Niyazi Sayın'ın ikametine tahsis edilmiştir. (2017)

*Sen benim yavrumu şâd et ki, rızâenlillâh,
İki dünyada azîz eylesin Allah da seni.*

*Hâtunun sözleri dîvâneye döndürdü beni;
Ne saray kaldı hayâlimde, ne sultân, ne filân;
Çile dolsun, yürü öyleyse, dedim, oldu olan!
Size yüzlerce adam mevlid okur benden iyi,
Ama bîçâre kızın, bağı yanık anneciği,
Yoklasın merdini, nâmerdini insan diyerek,
Eli yüzlerce heyûlâya değip boş dönecek!
Fukarânın seneler, belki siler göz yaşını;
Hangi taş pekse, hemen vurmaya baksın başını,
Elin evlâdına yanmaz parasız bir kimse!
Çaresizdim sizi bekletmede, beklettimse.
-Hoca! der Vâlîde Sultân, beni ağlatma, yeter!
Yeniden mevlid okursun bize, da'vâ da biter.*

Hilvan, 15 Haziran, 1347 (1931)"

Hukuk Adamı ve Şair: Hersekli Ârif Hikmet

Tanzimât Fermânı'nın okunduğu yıl, Bosna / Mostar'da doğan Hersekli Ârif Hikmet, XIX. yüzyılın en dikkate değer şahsiyetlerinden biridir. İlk tahsilini doğduğu bölgede yapan, daha sonra Bursa'ya giden Ârif Hikmet, özellikle hukuk konusunda kendisini yetiştirdi. 1854 yılında İstanbul'a ulaşan kısa bir memurluk hayatından sonra istifâ eden, Cevdet Paşa'nın teşvîkiyle yeniden göreve dönen Ârif Hikmet, Bursa, Manastır, Kastamonu, Adana, gibi birçok Osmanlı vilayetinde Adliye Teşkilâtının en üst noktalarında hizmet verdi. Son görevi ise, Temyîz Mahkemesi üyeliği oldu.¹

Selânikli Osman Nûri'nin şehâdeti şöyle:

*"Suâl etme Hudâ'nın hikmetinden
Cevap al ayn-ı da'vâ yamuvâfık
Reîs-i mahkeme Ârif olunca,
Eder her hükmü, kanûna tevâfuk"*

¹ Hayatı ve eserleri için bk. İbnülemin Mahmud Kemal, *Hersekli Ârif Hikmet Divanı'nın Önsözü*, İstanbul, 1334, Metin Kayahan Özgül, *Hersekli Ârif Hikmet*, Ankara, 1987; Ayrıca bk. DİA, XVII, ilgili md.

Resmî görevlerinin dışında şiir ve hikmetle yakından ilgilenen, ilmî-irfanî konularda sözü-sohbeti dinlenen şâirimizin bu yönüne, eserlerinin adı da işâret etmektedir: *Levâyihu'l-Hikem, Levâmiu'l-Efkâr, Sevânihu'l-Beyân, Mis-bâhu'l-Îzâh, Âsâr-ı Hikmet*.¹

Çukurçeşme'deki evinde haftada bir toplanan "Encümen-i Edebî" de Namık Kemâl, Ziyâ Paşa, Osman Şems, Manastırlı Nâilî başta olmak üzere devrin büyükleri bir araya gelir, sohbet ederlerdi.

*Olmuşuz biz aşk ile âzâde-i havf u recâ
Sanma kim Hikmet gam-ı endîşe-i ferdâdeyiz.*

Hersekli Ârif Hikmet'in şahsiyet ve karakterine âşık olanlardan biri de, Mehmed Âkif idi. Âkif'in hayrân olduğu bu insanı İbnülemin Mahmud Kemal'in cümleleriyle biraz daha yakından tanıyalım:

"Nesri selis ve metin idi. Nazmen ve nesren istediği ve istenildiği gibi yazmağa muktedir idi. Edebiyatımızı en iyi bilenlerin ileri gelenlerinden idi. Edebiyâta dair mülâhazâtı, ders-i edeb addolunurdu. Pek muntazam ve bazan pek mühim ve ciddi söz söylerdi. En ciddi mebâhisten en tuhaf şeylere kadar, arzu edildiği yolda fıkralar, menkabeler tertib ve tasnif edebilirdi. Laubaliliğinden, açık saçık laf savurmasından şikayet edenler vardı. Câhiller ile ihtilattan pek ziyâde sıkılır ve sakınırdı.

İrfândan mahrum olanları insandan saymazdı. Laubali meşreb ve der-yadil olduğu halde, ehemmiyetsiz bir söze, bir hâle bazan ehemmiyet verir, muhatabını haşlardı. Rütbeye, mansıba asla kulak asmazdı. Hâlini beğenmediği âdemler en âli tabakalarda bulunsalar da, yüz vermez, riayet etmezdi. O, kimseden ürkmezdi. Herkes ondan ürkerdi. Sevdliğini cidden severdi, sevmediğini sever gibi görünmezdi. Tab'an hür olduğu için bir ferde baş eğmezdi. Laîmin levminden, zalimin tasallutundan ihtiraz etmezdi. Herkesin -dilsizler gibi- birbirine işâretle anlattıkları korkunç maddeleri o, alenen söylemekten sakınmazdı. 'Müslümanlık, Hak yolunda kahramanlıktır' derdi."²

20 Mayıs 1903'te vefât etti. Mehmed Âkif, Ârif Hikmet'in vefâtını duyar duymaz, yollara düşer. Dostu Bursalı Halil Edib³ ve Neyzen Tevfik'i alarak, üstâdın Şehzâdebaşı'ndaki evine gider. Hersekli'nin vefâtı üzerine 123 be-

¹ İstanbul Üniversitesi Ktp. İbnülemin nu. 2570, 3018.

² İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul. 1984, II/640.

³ Bk. Mustafa Kara, Âkif'in Dostu Bursa'lı Halil Edip, *Bursa Günlüğü*, sy. 12 (2021)

yitlik uzun bir mersiye kaleme alan Âkif'in şiirin sonunda düştüğü tarih ve imzâsı şöyledir: *"14 Kânûnisânî 1319, Hâk-i pâ-yi ashâb-ı kemâl."*

Âkif, bu mersiye vesîlesiyle pek çok konuya parmak basar. Ârif Hikmet'in şahsiyeti ile ilgili birçok bilgi sunarken, âlim ve âriflere revâ görülen ilgisizlik ve vefâsızlıktan şikayet eder:

*"Öyle bir fâzıl-ı nihrir idi Ârif Hikmet
Ki onun mislini nâdir görecektir ümmet
Hâs idi kendine pek şanlı olan vadisi
Ümmetin oydu hakîkatte hele Sa'dî'si."*

Merhûmun evine doğru yol alırken büyük bir kalabalıkla karşılaşacağını uman şairimiz, sükût-ı hayâle uğrar:

*"Bir de vardıkta ne görsek koca bir cemm-i gafîr
Beş on âdemle, beş on zâkir u dervîş-i ecir
Bir bulut kaplayarak beynimi işte o zaman,
Etdi didemdeki avâre dumûum¹ feyezân"*

Mersiyenin ilerleyen mıs râlarında Ârif Hikmet'in irfânî yönüne, Muhyiddin İbn Arabî'nin *Futûhat* isimli eserini merkeze alan sohbetlerine işaret ediyor:

*"Gâh ihyâ ederek Hazret-i Muhyiddin'i
Hep Futûhât gelirdi o zaman telkîni."*

Son mıs râlar şöyle:

*"Ârif, bize sen bârika-i Hikmet-i Hak'tın
Dar geldi cihân şa'saa-i feyzine baktım
Yükseldin ufuktan bizi zulmette bıraktın
Mâdâm ki bir gün gelecek ayrılacaktın
Evvel niçin kalbimizi nârına yaktın!"²*

¹ Gözyaşları

² Mart 1898'de *Resimli Gazete*'de yayımlanan Sa'dî isimli şiirini de "Şâir-i Hakîm Ârif Hikmet Beyefendi Hazretlerine" başlığıyla ona ithaf etmiştir.

Abbas Halim Paşa: Ev Sahibi

Bakanlık ve Bursa valiliği yapan Abbas Halim Paşa, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın torunu Sadrazam Said Halim Paşa'nın kardeşidir.

Kendisinin misafiri olarak 1914 yılında ilk defa Mısır'a giden Mehmed Âkif, bu gezinin hatırası olarak kaleme aldığı 'el-Uksur'da' isimli şiirini ona ithaf etmiştir:

"Gülümsüyor kıyılardan beş altı hatve kadar

İçerde, ipli sırtıklarla işleyen kuyular

Gülümsüyor suyu kırbayla aktaran fellah

Gülümsüyor bunu ömründe görmeyen seyyâh

Gülümsüyor çalılıklarla örtülen dereler

Gülümsüyor sayısız tarlalarla meşcereler

Gülümsüyor karılar, başlarında topraktan

Güğüm kılıkli birer kap dönerken ırmaktan

Gülümsüyor derelerde balık tutan çıplak

Çoluk çocuk suyu kepçeyle aktarıp durarak"

1915'te Nafia Nazırlığına getirilen Paşa, İstanbul'un işgalinden sonra bazı fikir ve siyaset adamlarıyla birlikte Malta'ya sürüldü.

Daha sonraki yıllarını yazın İstanbul'da kışın Mısır'da geçiren Abbas Halim Paşa, Âkif'in de Mısır'daki ev sahibidir. *Safahat*'ta kendisine üç şiir ithaf edilen tek kişi odur.

1929 tarihli 'Bir Arıza' başlıklı şiirde onun Mısır'da bir nevi sürgün hayatı yaşamasına sebep olan 'devletlû'lara çatmaktadır:

"Ey Heybeli iklimine kıştan çekilenler

Ey Afrika temmuzunu efsane bilenler

Ey yağ gibi üç çifte kayıklarla kayanlar

Ey Maltepe'den Pendik'i bir hamle sayanlar

Ey çamların altında serilmiş uzananlar

Ey her nefes aldıkça ömürler kazananlar"

'Birinci Arıza' gibi 'Ey bad-ı saba' diye başlayan İkinci Arıza 1932 tarihini taşıyor.

O ise, Âkif için şöyle demişti: “Âkif her zaman ve her yerde bir Abbas Halim bulabilir, ben ise bir Âkif bulamam. Onun için onunla dost olmam en büyük şansımdır.”

Abbas Halim Paşa’nın 1935’te vefat edişi Âkif’in yaşadığı en büyük ızdıraplardan birine –belki de hastalığının başlamasına- sebep olmuştur:

*“Hepsi göçmüş hani yoldaşlarının hiçbiri yok
Sen mi kaldın yalnız kafileden böyle uzak
Postu sermekse meramın yola serdirmezler
Hadi gölgenle beraber silinip gitmene bak!”*

Ahmet Naim Efendi: Vecd İçinde Secde

İlim, irfan ve ahlakına kelimenin tam anlamıyla hayran olduğu, Bağdat doğumlu Ahmed Naim Efendi için Âkif’in söylediği şu cümle dünya varoldukça değerini koruyacaktır: “Ashab’dan sonra en çok onu seviyorum.”

Âkif’ten bir yıl önce doğan ve iki yıl önce vefat eden Babanzâde Ahmet Naim Efendi, 1915-1933 yılları arasında Darulfünûn Edebiyat Fakültesi’nde Felsefe, Mantık, Rûhiyat ve Ahlâk dersleri okuttu. 1933 üniversite reformuyla birlikte Ferit Kam gibi dışarıda kaldı.

Medrese ilimlerine hâkim olan Ahmed Naim Efendi’nin, Fatih türbedârı diye meşhur olan Ahmed Amiş Efendi’nin (öl. 1920) damadı ve müridi olması onun tasavvufî ilimlerle/neşvelerle içli-dışlı olduğunu da göstermektedir.

Âkif-Fikret tartışmasında dostunun yanında yer almış ve *Tevfik Fikret’e Dair* isimli eseri kaleme almıştır.¹ Bilindiği gibi TBMM’nin isteği üzerine 1926’da Âkif, Kur’an-ı Kerim mealine, Babanzâde de *Tecrid-i Sarîh* tercümesine başlamıştı.²

Safahat’ın yedinci ve son basamağı *Gölge/ler* olduğu gibi, *Gölge/ler*’in de zirvesi olarak ele alınabilecek olan *Secde* şiiri bu noktada bizi ilgilendiriyor.

¹ İstanbul 1336.

² Âkif meali tamamladı, basılmasına –bilinen sebepten dolayı- izin vermedi. Ahmet Naim’in ise ömrü vefa etmedi, Kamil Miras tamamladı.

Safahat'ta yer alan bazı şiirleri ithaf ettiği dostlarının arasında Ahmet Naim'in adı yoktur. Niçin? Bunun sebebini dostu Mithat Cemal açıklıyor:

“Çünkü Naim o kadar çok yüksek yerde oturuyordu ki onun eşiğine uzatacağı şiiri Âkif bir türlü yazamıyordu. Nihayet ihtiyarlığında Mısır'da yazdı: Secde. Bunu Fuat Şemsi'ye gönderdi. Naim, Secde'yi o kadar beğeniyor ki Âkif'in yazısıyla olanı alıkoyuyor, hemen kalemle suretini çıkarıp Fuat Şemsi'ye veriyor. Ama Âkif her zamanki bedbinliği ile meseleyi yorumluyor: Naim'in geç kalan cevabı 'Manzumeyi beğenmedi' demekti ve şiirini Ahmet Naim'e ithaf etmekten çekinerek kitabı bastırıyor.”¹

Bugün, Âkif, Edirnekapi mezarlığında Naim'in yanında yatıyor. Orasını kendi vasiyet etmedi ancak Naim'i o kadar çok seviyordu ki bu sevgi vak'a kuvvetinde bir vasiyetti ve Fuat Şemsi onu Naim'in yanına koydurdu. Beraber inandıkları Allah'ın huzuruna beraber çıkıyorlar.”

1925 tarihli, 19 beyitlik şiirin son beytlerini okurken 13 Ağustos 1934'te öğle namazını kılarken secde vefat eden Ahmed Naim Efendi'yi tekrar hatırlayalım:

*“Bırak hâsir kalan seyrinde mi'râcım devam etsin
Rükûum yerde titrerken huşûum arşı titretsin!*

*“Kıyılmaz lâkin Allah'ım, bu gaşyolmuş yatan vecde...
Bırak, “hilkat”le olsun varlığım yek-pâre bir secde.”*

Ferid Kam: Şârihu'l-Mütûn

Âkif'ten dokuz yaş büyük olan Ferid Kam da onun gönülden sevdiği, derinden saygı duyduğu şahsiyetlerden biridir.

Osmanlının son döneminde yetişen, Doğu'yu ve Batı'yı yakından tanıyan bu iki dost arasındaki mahabbeti açığa çıkaran metinlere de sahibiz.

Âkif *Safahat*'ın III. kitabı olan *Hakkın Sesleri*'ni 1913'te yayımladığında kırk yaşındaydı. Ferid Kam bu neşir üzerine Âkif'e takdir ve tebriklerini bildirmek ve teşvik etmek için bir mektup yazdı. Âkif bu mektubu *Safahat*'ın IV. kitabının başına şu cümlelerle koymayı uygun buldu:

¹ Babanzâde Ahmed Naim Efendi için ayrıca bk. İsmail Kara, *Bir Felsefe Dili Kurmak*, İstanbul 2001.

"Bize *Dinî-Felsefî Muhasebeler* gibi muazzam bir eser yazan yâr-ı canım, üstad-ı hâkimim Hazret-i Ferid'in kıymetdâr bir hatıra-ı iltifatıdır."

"Enis-i ruhum Âkif'e" diye başlayan mektup dil, şiir ve diğer sanatlar konusunda çok önemli tespitlerde bulunduktan sonra şöyle sona eriyor:

"Hemen feyyaz kalemine istediği cevelanı ver, ciddi eserlere teşne olanları feyz-i kaleminle reyyan et! Safahat'ın bu kısmını teşkil eden manzumelerin menbaı, Furkan-ı Hakîm olduğundan hepsinin ilham-ı mahz eseri olduğunu söylemek zaittir. Hemen söyle, hemen yaz! Tefvik-ı Huda refikin olsun azizim" 30 Mayıs 1329 (1913)

Âkif 1925'te Mısır'da iken kaleme aldığı Gece isimli şiirini "Üstad-ı hâkimim Ferid Beyefendi'ye" başlığıyla ona ithaf etmiştir.

Kâinattaki esrarengiz oluşumu, tabiattaki sırları konu alan şiir şöyle başlıyor:

*"Bütün kandillerin tehlile dalmışlar... Şaşırdım ben
Nasıl ma'bed ki sun'un sermedi bir secde gökkubben"*

Gece'nin *Sebilürreşad*'da yayımlanan mısralarında daha sonra Şerif İçli tarafından bestelenecek olan şu ifadeler de vardır:

*"Ezelden âşınanım ben ezelden hem-zebânımsın
Beraber ahde bağlandık ne olsan yâr-ı cânımsın
Ne olsan zerrenim kalbimde hâla çarpar esrârın
Gel ey canân gel ey cân kalmasın ferdaya didârin."*

Gece'nin sonunda yer alan şu beyitler ise Âkif'in diğer şiirlerinde görülmeyen bir vecd ve istiğrakı terennüm etmektedir:

*"Gel ey sâkı-i bâkî gel, Elest'in yâdı şadolsun
Yarım peymanе sun bir cur'a sun tek aynı meyden olsun
O lâhutî şarabın vahyi her zerremden inlerken
Bütün aheng-i hilkat bir zaman dinsin eninimden
Gel ey dünyaların mevlâsı ey leylây-ı vicdanım
Senin yâd olduğun sinende olsun, varsa payanım."*

Ferid Kam, Âkif gibi bir tarikata intisab etmemekle beraber "*Vahdet-i Vücut*" gibi bir kitabı yazacak kadar bu dünyaya hâkim ve bu kültürün içindeydi.¹

¹ *Vahdet-i Vücut* isimli eseri yeni harflerle neşredilmiştir: Hzn. Mustafa Kara, İstanbul 2021. Müsikşinas Ruşen Kam (ö. 1981) oğludur.

Hüseyin Avni: Muhalif Bir Sadâ

Safahat'ın birinci kitabında yer alan "*Mahalle Kahvesi*" başlıklı şiir 'Kardeşim Hüseyin Avni'ye' şeklinde bir ithaf cümlesi taşıyor.

Hüseyin Avni 1887'de Erzurum'da doğmuş 1948 yılında İstanbul'da vefat etmiş bir hukuk adamıdır. Âkif ile Hüseyin Avni arasında oluşan aşk ve muhabbet İstiklal Harbi yıllarında ve birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi sıralarında oluşmuştur. Bu mecliste millî konularda yaptığı ateşli konuşmalar, şecaat ve cesaret dolu tavırlarla dikkati çeken Hüseyin Avni muhalif kanadın da başını çekmiştir.

Hüseyin Avni, Âkif için "Bir tek arkadaşım vardı: Mehmed Âkif" derken, Âkif de onun cesareti için: "Hüseyin Avni insan... Biz şeytan-ı ahres¹ mahlûklarız" demiştir.

1923'ten sonra İstiklal Mahkemeleri dahil pek çok sıkıntıya göğüs geren Hüseyin Avni Ulaş doğru bildiği yoldan hiç sapmamış, doğru bildiklerini açık seçik söylemekten çekinmemiştir.

Her ikisinin de dostu olan ve Hüseyin Avni'yi çok daha yakından tanıyan Nurettin Topçu ise onları ve o yılları şöyle anlatıyor: "Muzdariplere ve açık alınla hak isteyenlere bütün kapılar kapatılmıştı. Muzdariplerin ayaklar altında ezilen vicdanların sesini duyurmaya imkân yoktu. Gençlik kendi kulaklarını da sağır eden bir şiddetle nefsinin seslerine ve gurura korkunç bir şekilde kapılmış alkışlıyor, alkışlıyordu, Tahakküme âşık kuvvete hayran olan bütün bir cemaatin vicdanı Hüseyin Avni'nin büyük dostu şair Mehmed Âkif'in şu beytinde en mükemmel ifadesini bulmuş görünüyordu:

"Bir muhalif hava yok dinlediğin aynı sadâ

Zât-ı sâminize millet de hükümet de fedâ"

Bu yetmedi, arkasında bir de riya salgını baş gösterdi. Güya hakperest olan birçokları perdenin önünde alkışladıkları puta perde arkasında hakaret ediyorlardı..."

"Bir gün kendisinin şahitliğine müracaat eden bir mahkemede o devrin tenkitlerini yapan, yazan Ali İhsan Paşa'nın itham edilen bir kitabı hakkında ona:

¹ Dilsiz şeytan.

‘Ali İhsan Paşa neden bu kitabı yazdı’ diye sorulduğu zaman, o sakin bir Sokrat tavrıyla reise döndü: Ali İhsan Paşa bu kitabı niçin yazdı diye sormayın, sen neden yazmadın’ diye sorun” dedi.

“İmanın ifadesi bile imkânsız, vicdanlar tıkanmış bu tüyler ürpertici manzara önünde Hüseyin Avni “tek arkadaşım” dediği müşdidinin ilhamlarına sığınıyor:

*“Yürekler merhametsiz, duygular sufli emeller hâr
Nazarlardan taşan mâna ibadullahı istihkâr”*

“Anadolu birliğini maddi cephede yapan Murat’lar, Yıldırım’lar, Fatih’ler ve Yavuz’lardan sonra araya giren talihsiz asırların arkasından bu ülkenin ruh birliğini yapmaya çalıştı. Büyük önder Âkif’le beraber ve onun gibi sanki:

*“Saldırsa da kırk ehl-i salip ordusu kol kol
Dört yüz bu kadar milyon esir olmaz emin ol
Dedirten müjdeyi Allah’tan almıştı.”*

İstiklal savaşı sırasında omuz omuza beraber çalıştığı iman ve fazilet kahramanı millet davasının diğer velisi, istiklalimizin müjdecisi büyük dost Mehmed Âkif’e;

*“Azmin, emelin heykel-i zîruhu iken dün
Bilmem ki bugün ye’se nasıl oldu da düştün”*

dedirtmemeye karar verdi, Meclis dışında mücadelesine devam etti.”¹

Süleyman Nazif: İlk Müellif

29 Ocak 1870 tarihinde Diyarbakır’da yönetici ve tarihçi Said Paşa’nın oğlu olarak dünyaya gelmiş, babasının görevleri sebebiyle tahsilini değişik vilayetlerde tamamlamıştır. Bir ara Mudanya kaymakamlığı yapmış olan şair Fâik Âli Ozansoy’un² ağabeyidir.

Ahmed Haşim’e göre “kelimelerin serdarı” olan Süleyman Nazif’in, Malta’da sürgünde iken yazdığı “*Son Nefesimle Hasbihal*” başlıklı şiiri şu beyitle tamamlanmıştır:

¹ Nurettin Topçu, *Millet Mistikleri*, İstanbul. 1999, s., 19, 45, 49, 58

² “Yıldızlı semalardaki haşmet ne güzel şey” şarkısının güftesi ona aittir.

*“Ruhum benim oldukça bu imanla beraber
Üç yüz sene... dört yüz sene.. beş yüz sene bekler”*

Eylül 1920’de kaleme alınan bu mısralara Mehmed Âkif, 15 Nisan 1921’de Ankara Tâceddin Dergâhı’ndan cevap verdi:

*“Beş yüz sene bekler mi? Nasıl bekleyeceksin
Ruhunda asırlarca bu hüsrânı mı çekeceksin”*

Âkif, dostunun işgalcilere karşı olan kesin tavrını iyi bildiği için, şiirin dipnotunda: “Nazif, kahraman bir vatanperverdi. Bu hakikat kendisini birkaç defa hayatını istihkârıyla sabittir” tespiti vardır.

1897-1909 arası 12 yıl Bursa Vilayet Mektubculuğu (valilik yazı işleri müdürlüğü) yapan¹ Nazif’in bizi burada ilgilendiren en mühim özelliği Âkif ile ilgili olarak kaleme alınan ilk eserin yazarı olmasıdır. 1919’da *Servet-i Fünûn* dergisinde tefrika edilen yazılar 1924’te *Mehmed Âkif Şâirin Zâtı ve Âsârı Hakkında Ma’lûmât ve Tedkikât* adıyla basılmıştır. Mehmed Âkif ile ilgili yazılar dergide tefrika edilirken *Âsım* yayımlanmamış olduğundan yeni baskının sonuna altıncı kitap *Âsım*’ı değerlendiren bir bölüm ilave etmişti.

“Eserin ithaf cümlesi şöyledir:

Aziz Dostum Midhat Cemâl’e,

Mehmed Âkif’i ben nasıl olsa tanıyacak ve elbette sevecektim. Fakat onun beni tanıyıp sevmesi müşkil idi. Aramızdaki lâyezâl uhuvvet-i fikriyyeyi ihzâr ve te’yid eden sensin. Şu kitabın başına senin her kulağa ve her kalbe mûnis olan faziletli ismini kaydederken, onaltı sene evvel, delâletinle büyük şâire takdim edildiğim mübarek günü, senin ve onun isimlerinle birlikte bir kere daha tahattur ve tebcil ettim. Nişantaşı 19 Eylül 1924²

Son cümleler ise şöyle:

“Ey Allah’ın büyük şâiri ve benim büyük dostum!..

¹ Yıllar sonra 1924 senesi, tekrar Bursa’yı ziyaret eden Süleyman Nazif’in ilgili hatıraları *Bursa Günlüğü* dergisinde 2018’de yayımlanmıştır. Sy. 4.

² Eser ilk defa 1971 yılında yeni harflere aktarılmıştır. M. Ertuğrul Düzdağ neşri 1991, Mustafa Kurt neşri 2015 tarihini taşımaktadır.

On sene evvel Necid çöllerinden Medine'ye giderken üzerinden geçtiğin şâhika-i san'attan daha yüksek ve ufukları daha vâsi' şevâhika çıktın. Tebrik ederim.

Burada çıktın demek ne büyük hatadır! İlhamlarını arş-ı a'lâdan alan dehâ-yı şâiriyetin, etekleri güneşler olan şâhikalara vakit vakit indi. Nâmütenâhilikte hubût ile urûc elfâz-ı müterâdifiedendirler. Ve aynı cihet ve hareketi ifade ederler. Miracların da, hubûtların da mübarek olsun. Âkif"

Burada şöyle bir soru sorma hakkımız doğuyor. Süleyman Nazif, altı sene daha yaşasaydı ve yedinci kitap *Gölge*'yi görseydi ve okusaydı neler yazacaktı acaba?

Âkif, *Bülbül* şiirini yazdığı günlerde onun aynı işgale karşı kalemiyle verdiği mücadelesine *Çal Çoban Çal* isimli eseri şahittir.

Bursa, Kastamonu, Trabzon, Musul, Bağdat valiliği yapan Süleyman Nazif'in hiçbir malvarlığı olmadığından cenazesini Tayyare Cemiyeti kaldırmış, mezarını Belediye yaptırmıştır. (4 Ocak 1927)

Âkif'in mezarının sağında Süleyman Nazif, solunda Ahmed Naim Efendi'nin kabri var. Ne güzel mekân! Adeta dostlar mahallesi...

Hüseyin Kâzım Kadri: Şeyh Muhsin-i Fânî

İkinci meşrutiyet döneminin renkli şahsiyetlerinden biri olan Hüseyin Kâzım Kadri 1870'te İstanbul'da doğmuş, 1934'te dinlenmek üzere gittiği Tarsus'ta vefat etmiş, naaşı İstanbul'a nakledilmiştir.

Tevfik Fikret ve Hüseyin Cahid'le *Tanin* gazetesini çıkarmış, Selânik, Halep ve İstanbul'da valilik, Manisa, Aydın Mebusluğu, Ticaret ve Ziraat ile Evkat Nazırlığı yapmıştır. 1921'den sonra resmî görev almamıştır.

Hem Tevfik Fikret hem de Âkif ile dostluğu olan ender şahsiyetlerden biridir.

Dinî fikrî konulara olan hâkimiyeti, düşüncelerinden taviz vermemesi, mensup olduğu partinin görüşleriyle ters düşse dahi düşünce ve yorumlarını çok net bir şekilde ifade etmesi, bazı resmî görevlerinden maaş almaması onun temel özelliklerindendir.

Mevlânâ Celâleddin'e hayran olmakla birlikte bazı tasavvufî konulara soğuk bakan âlimlerden biridir.

Bir kısmı Muhsin Fânî müsteâr adıyla olmak üzere birçok kitap yayımladı. Uzun müddet emek verdiği ve fakat tamamlayamadığı eseri ise *Büyük Türk Lügati*'dir. Arapça ve Farsçanın yanında İngilizce, Fransızca, Yunanca, İtalyanca, Latince biliyordu.

Kitaplarını/kütüphanesini sağlığında Üsküdar Hacı Selim Ağa kütüphanesine bağışlamıştır. Yayımlanmayan eserlerini ve hatıralarını kızı, Türk Petrol Vakfı'na bağışlamıştır.

Büyük Türk Lügati'nin yazarı için Eşref Edip'i dinliyoruz: "Hüseyin Kâzım, Üstad'ın çok sevdiği dostlarından biri idi. Meşhur, müsteâr ismiyle Şeyh Muhsin-i Fanî. Üstad, Beylerbeyi'nde oturduğu zaman zamanlarının çoğunu Hüseyin Kâzım'la birlikte geçirirdi.

Ateşli bir zekâ, her duyduğunu gördüğünü zapteden geniş bir hafıza ve deniz gibi derin bir bilgi. 'Merhaba kör kadı' diyecek derecede müfrid bir doğruluk. En ufak bir haksızlığa katlanamayan bir hakçılık, heyecanlı bir mizaç... Düşkünlere mümkün olan yardımı yapmaktan zevk alan, dostları için daima iyilik düşünen bir fitrat. Sonra şen, şatır, şakacı, hoşsohbet, zarif, nükteci, güzel ve tatlı sözler, işitilmemiş fıkralar, yakası açılmamış hikâyeler. İlim ve irfanı yüksek, Arapça, Acemce, İngilizce, Fransızca bilir, Şark irfanını felsefesini tetkik etmiş, Garb'ın fikir hareketlerini, hayat telakkilerini de kavramış, açık ve hür fikirli. Hele lisan hususunda büyük kudret ve ihtisas sahibi, ansiklopedi gibi malumat dolu bir ilim adamı...

Hüseyin Kâzım'ın öyle bir anlatış tarzı vardı ki fıkraları hikâyeleri canlandırır. Fena ve ahlaksız kimseleri anlatırken bütün gazap ve şiddetiyle 'el-insanu domuzun' deyişi vardı ki ömürdü."¹

Âsım'da, Âkif, dostu Hüseyin Kâzım'ın bazı düşüncelerini, insanla tabiat arasındaki benzerliği vurgulayan görüşlerini manzum olarak nakletmiştir.

Mehmed Âkif'ten Türkçe-Edebiyat dersleri alan tezhîb sanatkârı Fatma Rikkat Kunt (öl. 1986) kızıdır. Küplüce mezarlığında babasıyla birlikte dostlarının dualarını beklemektedirler.

¹ Ziya Gökalp'in *Tenkidi ile Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım* adlı eserleri İsmail Kara tarafından neşredilmiştir. Hatıraları yakın tarih için önemlidir.

Köse İmam: Ali Şevkî Efendi

Safahat'ın 1911'de yayımlanan birinci kitabında yer alan *Köse İmam* başlıklı şiir Ali Şevkî Efendi'ye ithaf edilmiştir. 1919'da yayımlanan *Asım*'daki Köse İmam da bu zattır. Yani Bosnalı Ali Şevkî Efendi'dir. Gerçekten köse olan, hiç evlenmeyen, bütün imkânlarını kitap almak için harcayan Ali Şevkî Efendi, Âkif'in babası Tahir Efendi'nin talebelerindendir. Bu iki kişi arasında öyle bir dostluk oluştu ki Ali Şevkî Efendi sağlık sebebiyle evini Çarşamba'dan Topkapı dışına taşıyınca Âkif de ona yakın olmak için bu bölgeden bir ev kiralamıştı.

Ali Şevkî Efendi ciltlenmeyen hiçbir kitabı raflarına koymaz emanet kitap isteyenlere duvardaki levhayı gösterirdi:

*“Dest-i gadr-i müsteîrândan ziyanım bî-hisâb
Tevbe ettim âriyet hiç kimseye vermem kitab”*

Köse İmam'ın en büyük özelliği tok sözlü oluşu, bütün kusurlarını hiç eğip bükmeden kişilerin yüzüne karşı söylemesiydi. Kendisiyle tanışan ve bu tavrı hoşuna gitmeyen Mithat Cemal şöyle diyor:

“Ancak Âkif, Hoca'nın asıl bu tarafını seviyor, beğenilmemek ihtiyacını- tertip yanlış değildir- evet beğenilmemek ihtiyacını bu Hoca'nın evinde teskin ediyordu. Ve Âkif'in gözünde hoca mert adamdı. Çünkü şiirlerini bazen Âkif'in yüzüne karşı beğenmiyordu. Yalnız aynı şiirleri arkasından methediyordu. Ben de Âkif'e takılıyorum: Şevkî Hoca tabî ki merd adam, çünkü yüzüne karşı tenkid! Fakat arkadan medih! diyordum. O zaman Âkif kendisiyle alay ediyor:

Yaaa... Arkamdan beğeniyor demek. Öyle ise hakikaten Hoca erkek adammış...”¹

Köse İmam şiirinde karısını döven onu boşamak isteyen perişan bir koca vesilesiyle aile ahlakı ile ilgili konuları enine boyuna tartışan Âkif, II. Abdülhamid'le ilgili o meşhur beytini de bu vesileyle söyler:

*“Gölgesinden bile korkup bağırان bir ödleğ
Otuz üç yıl bizi korkuttu ‘seriat’ diyerek.”*

¹ Mithat Cemal Kuntay, *Mehmed Âkif Ersoy Hayatı Seciyesi ve Sanatı*, İstanbul 1939.

Şiir şu beyitlerle tamamlanıyor:

*“Sözü bir parça uzattımsa da oğlum affet
Hasbihal etmek için başka adam yok ki... Evet
Kimse söyletmiyor artık bizi bak sen derde
‘Mürteci’ damgası var şimdi bütün ellerde*

...

*Sade hürriyeti ilan ile bir şey çıkmaz
Fikr-i hürriyeti hazmettiniz halka biraz”¹*

Şerif Muhyiddin Targan: Dâhî Mûsikîşinâs

Âkif’in sevdiği hayran olduğu insanları üç grupta toplamak mümkündür: Kendisinden önce vefat edenler. Muasırları, yaştaşları. Kendisinden küçük olanlar.

İşte Âkif’ten yirmi yaş küçük olan bir dâhî: Mekke şerifi Ali Haydar Paşa’nın oğlu olan Şerif Muhyiddin 1892’de İstanbul’da doğmuş, 13 Eylül 1967’de aynı yerde vefat etmiştir.

Âkif’i aile ile tanıştıran zat, Muhyiddin ve kardeşi Abdülmecid’e özel dersler veren İsmail Hakkı İzmirli’dir. Çamlıca’daki köşkte Muhyiddin’in udu nu dinleyen Âkif ona hayran olmuş, bu hayranlık vefatına kadar devam etmiştir. Karşılıklı bu muhabbet bize Âkif’in musikî dünyası ile olan derin gönül bağı hakkında da bilgi vermektedir.

18 Eylül 1930 tarihli *“Şarkın Yegâne Dâhisine”* başlığını taşıyan manzumenin bazı beyitleri şöyledir:

*“Yanık bağrında yıllardır kanar mızrabının yâdı
Gel ey bîcâre Şark’ın, Şark’a küsmüş gitmiş evlâdı
Zaman ıssız, mekân ıssız, görülmez kimse meydanda
Gel ey dahî-i gaib sanatın pek bi-kes arkanda*

...

*Gel ey davûdi sanat Sûr-i Mahşer’den nevâ göster
Uyansın gel ki mızrabınla Şark’ın dalgın eb’adı*

...

¹ Ayrıca bk. Turgay Anar, İmza ve Vecize: Bosnalı Ali Şevkî Hocaya Dair Yeni Bilgiler, *Âkif Salnâmesi* 2, s. 173 vd.

*Gel ey Peygamber'in fevka'l-beşer fıtratta evlâdı
Bugün bîçare sanat bekliyor bir sende imdadı*

...

*Gel ey Peygamber'in fevkalbeşer fıtratta evlâdı
Uyansın gel ki, mızrabınla şarkın dalgın eb'âdı"¹*

22 Ağustos 1933'te yazılan *Sanatkâr* isimli uzun şiir hiç tanımadığı bir Amerikalıya ithaf edilmiştir. Mister Archibald Bullok Roosevelt. Eski ABD başkanının oğlu olan bu insan Şerif Muhyiddin Amerika'da iken onunla yakından ilgilendiği için Âkif'in kalbini kıtalar ötesinden fethetmiştir.

Safahat'ın son şiiri olan *Sanatkâr*'da saklı olan mühim bir özelliği Ertuğrul Düzdağ'ın ifadeleriyle nakledelim: "...Âkif bu şiirinde Sanatkâr'ın ağzından kendisinin hayal kırıklığı ve acılarla geçen ömrünü, duygu âlemini, İslam dünyasının üzüntü ve ızdıraplarla dolu geçmişini ve o günkü durumunu, çok tesirli bir lisanla, kaderine teslim olmuş ama acılı bir eda ile dile getirmiştir.

Safahat'ın ilk şiirinde "Ağlarım ağlatamam hissederim söyleyemem..." diye terennüme başlayan büyük şair, eserini yine gözyaşları ile yirmi iki sene sonra bir vedayı andıran şu mısralarla bitirir:

*"Hayır! Yakar beni derdimle âşına çıkman
Bırak, ben ağlayayım sen çekil de karşımdan
Belâ mı kaldı ki dünya evinde görmediğim?
Bırak, şu yaşları, hiç yoksa görmeden gideyim."*

İthafların kaderi: Kendisinden 25 yaş küçük olan Şehzâde Ömer Faruk Efendi de (son halifenin oğlu, son padişahın damadı) onun umut bağladığı gençlerden biri idi. *Safahat*'ın 1917'de yayımlanan 5. kitabı *Hatıralar*, "Hânedân-ı Hilâfet'in erkân-ı muazzamasından Ömer Faruk Efendi Hazretlerine takdime-i ta'zimimdir" cümlesiyle genç şehzâdeye ithaf edilmişti. Fakat -bilinen sebeplerden dolayı- 1928 yılında gerçekleşen yeni baskıda bu ifade yoktur.

Muhammed İkbal: Meslektaş Dost

Muhammed İkbal, Muhammed Âkif gibi 1873'te doğdu. Biri Pakistan'ın millî şairi diğeri Türkiye'nin, Biri Mevlana'nın hayranı oldu, diğeri Sa'dî'nin. Biri

¹ Targan için bk. DİA, ilgili md.

Pakistan devletinin kurulması için yıllarca mücadele verdi ve bu devletin kuruluşunu göremeden âlem-i cemale intikal etti. Diğer Millî Mücadele için her şeyini ortaya koydu. Yeni dönemin gidişatını beğenmediği için Nil sahillerine hicret etti.

İkbal'in mesleği avukatlık idi. Ama bu iş hiçbir dönemde asıl ilgi alanı olmadı. Âkif'in mesleği baytarlıktı. Ama bu iş hiçbir zaman birinci işi olmadı.

İkbal'in İslam dünyasında tanınmasına sebep olan eseri *Esrar-ı Hodi* 1915 yılında Lahor'da yayımlandı. Âkif'e ait *Safahat*'ın birinci cildi ise 1911'de İstanbul'da neşredildi.

İkbal 1934'te gırtlak kanserine yakalandı, sesini kaybetti. Âkif ise aynı yıllarda karaciğer kanserine yakalandı, nefesini kaybetti.

İkbal 21 Nisan 1938'de maddi sıkıntılarla birlikte Rabb'ine kavuştu. Lahor'da Mescid-i Şahi'nin minaresi dibine defnedildi. Âkif ise benzer sıkıntılarla 27 Aralık 1936'da âlem-i cemale intikal etti. İstanbul Edirnekapı Şehitliğine sırlandı.

İkbal, Kurtuba Camii'ni ziyaret ettikten sonra aynı başlığı taşıyan şiirini yazdığı, Afganistan Kralı Nadir Şah'ın daveti üzerine Süleyman Nedvi ile birlikte Kâbil'e giderek bu ülkenin idari yapısının yeniden düzenlenmesi ile ilgili temaslarda bulunurken Âkif, Mısır'da Ezher'in gölgesinde '*Sanatkâr*' isimli şiirini yazıyordu.

Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat*'ın zirvesi olan yedinci kitap *Gölgeler*'i "Şark'ın tek dâhi-i sanatı Şerif Muhyiddin Beyefendi'ye Hatıray-ı ta'zîm" başlığıyla, Şerif Muhyiddin Targan'a (öl. 1967) ithaf ettiği gibi aynı kitapta yer alan *Sanatkâr* isimli şiiri de Şerif Muhyiddin New York'ta iken kendisine candan yakınlık gösteren Reisicumhur Roosevelt'in oğlu Archibald Bulloch'a ithaf etmiştir.

İşte bu şiir burada bizi ilgilendiriyor. Çünkü şiirin bir yerinde İkbal söz konusu ediliyor:

"Figana söyletebilmek bir ızdırabı hayal"

diyordu şairi Hind'in o feylesof İkbal:

*"Heyecana verdi gönülleri
Heyecanlı sesleri gönlümün
Ben o nağmeden müteheyyicim
Ki yok ihtimali terennümün"*

Âkif'in, İkbâl ile ilgili bazı değerlendirmeleri, 8 Mart 1341 tarihli (1925) Mısır'dan İstanbul'da bulunan Hafız Âsım'a yazılan mektupta var. Açalım, okuyalım:

“Evvelki hafta bana Hind’in şair-i İslamı Muhammed İkbâl’in iki manzum eserini gönderdiler. Ben bu şairin ufak bir risalesini Ankara’da görmüş ve sahibini kendime benzetmiştim. Şarkta yetişen urefay-ı sofîyenin bütün eş’arını okuduktan başka Almanya’ya giderek garp felsefesini adam akıllı hazmeden İkbâl hakikat yaman şair. Zaten Hind Müslümanları arasında ismini bilmeyen, şiirlerini ezberlemiş olmayan yok. Urdu lisanında yazılmış olmak tabiidir. Ancak benim gördüklerim Farisi.

Mevlana’yı çok okumuş, çok sevmiş. Ona ‘Mürşidim’ diyor.

Nezdimdeki iki eserin biri “Peyâm-ı Meşrık”dır. Çok güzel kıtalarıyla gazelleri var. Gazellerin bir ikisi bana sarhoş gibi na’ra attırdı.

İkbâl’in Arapçası da kuvvetli idi. İlmi, irfanı, kudret-i şâiranesi benîmkilerle kâbil-i kıyas değil, çok yüksek. Yalnız Acemce’deki kuvveti benim Türkçedeki tasarrufumdan biraz aşağı. Eğer Hazretin üslubu da yeni olsaydı İran edebiyatında kıyametler kopardı. İnşallah sana Peyâm-ı Meşrık’taki eş’arından bazılarını yazdırırım.”

İstanbul’da iken iki üç Hindli ile Sebil idarehanesinde görüşmüş ve İkbâl’e götürülmek üzere bir takım Safahat emanet etmiş idim. Bu eserlerin o adamlar tarafından gönderildiğini tahmin ediyordum. Şairin kendi tarafından İstanbul’a gönderilseydi elbet baş tarafında imzası, iki üç kelime yazısı bulunurdu. Ne ise ‘Üzümü ye de bağını sorma’ derler. Biz üzümü seve seve, hatta sarhoş ola ola yedik. Kim gönderdiyse Allah razı olsun.’

Mehmed Âkif, İkbâl’le tanıştıktan sonra *Mesnevî*’yi baştan sona okumaya karar vermiş. Fakat bütün aramalara rağmen Ankaravî şerhi bulunamamış... Günlerden bir gün Abbas Halim Paşa’nın eşi kendisine bir sandık dolusu kitap göndermiş. En üstte Rusûhuddin Ankaravî’nin *Mesnevî* şerhi... Meğer o gece rüyasında kendisine bir nüsha *Mesnevî* hediye edilmiş... Ankaravî şerhini bir buçuk yılda baştan sona okumuştur.¹

¹ Bu okuma vesilesiyle Âkif ile Ankaravî arasında öyle bir güçlü muhabbet ve hayranlık bağı oluştu ki 1936 yılında hasta bitkin ve düşkün bir hâlde İstanbul’a ulaştığında evinin yolunu tutmadan önce Galata Mevlevihanesinin haziresinde bulunan Ankaravî’nin kabrini ziyaret etmiştir. Bu ziyaret şuna işaret ediyor: Hastalıktan şifa bulup ayağa kalkabilseydi gideceği ilk şehir Konya olacaktı. Aşıklar kabe’sine..

Son yapılan araştırmalar, Âkif ile İkbâl'in Mısır'da görüştüklerine işaret etmektedir. Âkif'in damadı Ömer Rıza Doğrul, İkbâl'in Âkif'e Farsça bir mektup gönderdiğini ve bu mektupta Mevlânâ Celâleddin'in şehrine (Konya) büyük bir özlem duyduğunu ifade etmiştir. İkbâl'in kütüphanesinde *Safahat*'ın var olduğu da bilinmektedir.¹

Şüphesiz Âkif'in sevdiği, ahlakına, irfanına hayran olduğu tavır ve duruşlarından etkilendiği, gönülden alkışladığı şahsiyetlerin sayısını bu isimlerle sınırlandırmak mümkün değildir. Özellikle bir ömür boyu birlikte fazilet mücadelesi verdikleri, vefatından sonra da onunla ilgili ilk kitabı yayımlayan Eşref Edip Fergan'ı (Serez, 1882- İstanbul, 15 Aralık 1971) anmadan geçmek vefasızlık olur.

Şimdilik *Safahat*'ta şiir ithaf edilen şu “yediler”i de ilave edelim: Ali Ekrem Bolayır, Mithat Cemal Kuntay, Fatin Gökmen, Fuat Şemsî, Hasan Basri Çantay, Neyzen Tevfik, Hoca Fahreddin.

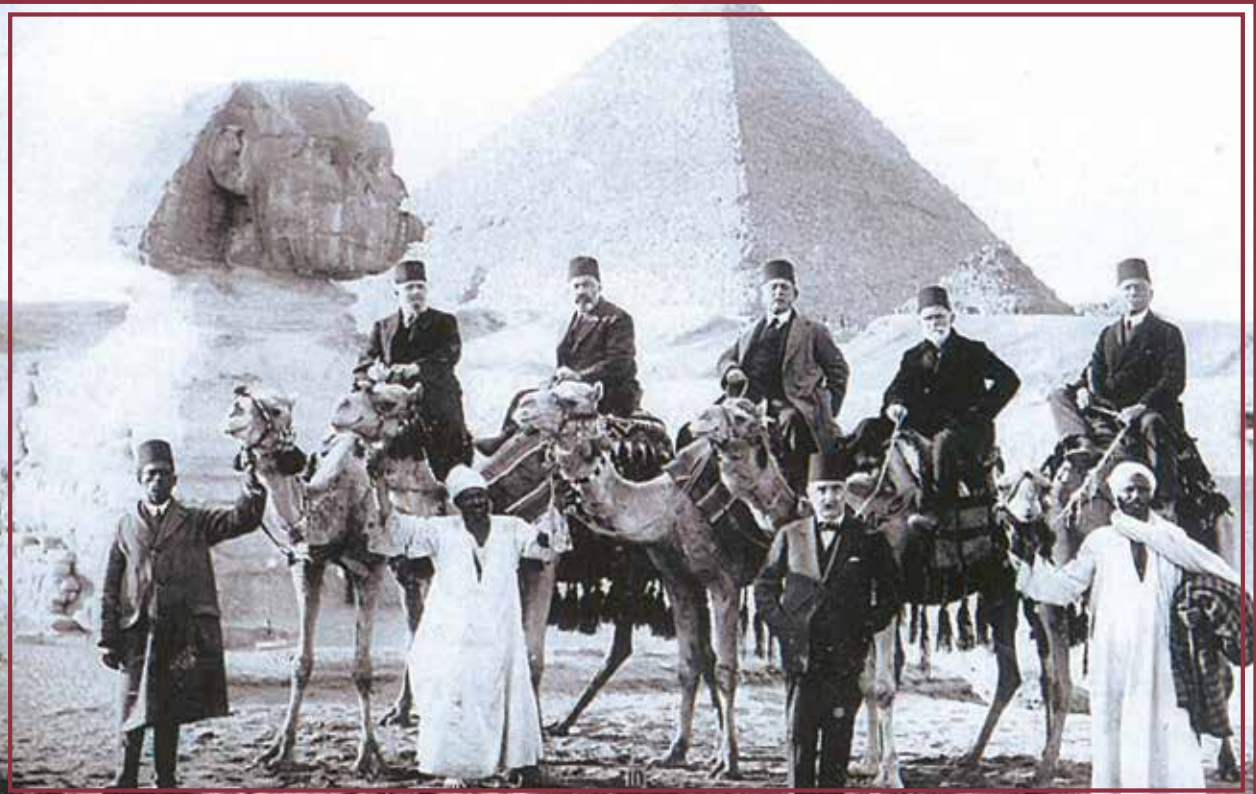
¹ Alim Kahraman, Mehmed Âkif'in Muhammed İkbâl'le Görüşmesi, *Âkif Salnâmesi* 2, İstanbul 2020.

II

ÂKİF'İN GÖNÜL UFKU VE KARDEŞ COĞRAFYALAR

İKİ MİLLETİN ŞAİRİ VE AYDINI İPEKLİ MEHMED ÂKİF ERSOY

Müftü Naim TËRNAVA*

İstiklal Marşı'nın kabulünün 100. yıl dönümü dolayısıyla İpekli Mehmed Âkif Ersoy'un kişiliğini, katkılarını ve çalışmalarını anma amacıyla Türkiye'de çeşitli anma programları, konferanslar ve sempozyumlar düzenlendiği gibi Kosova'da da Kosova Cumhuriyeti İslam Birliği ve İslamî İlimler Fakültesi'nin 28 Ocak 2021 tarihinde ortaklaşa "Mehmed Âkif Ersoy, Eserleri ve Katkıları" adlı bir sempozyum düzenlediğini belirtmek isterim. Bu vesileyle zor zamanlarda ve günlerde milletimizin tarihi işbirliği yollarını belirleyerek ve güçlendirerek tarih sayfalarında ismini nakşeden İpekli Mehmed Âkif Ersoy'un çok boyutlu şahsiyeti hakkında birkaç kelimeyle bahsetmekten mutluluk duyuyorum.

Mehmed Âkif Ersoy, mensubu olduğu toplum, imparatorluk ve medeniyetin ekonomik, siyasi ve kültürel açıdan zor bir süreçten geçtiği bir dönemde dünyaya gelmiştir. Kuşkusuz bu faktörlerin, Âkif'in yaşamı, şahsiyetinin oluşumu ve şiirlerinde etkisi büyük olmuştur. Aktif ve toplumun sorunlarına duyarlı bir insan olarak Mehmed Âkif Ersoy'un yazıları, düşünceleri, faaliyetleri ve çabaları bu bağlamda ele alınmalıdır.

Baytar Mektebi'nden mezun olmasına rağmen, hayatı boyunca yazarlığın yanı sıra çeşitli okullarda Türkçe ve edebiyat öğretmeni, devlet memuru, milletvekili, harp memuru, din önderi, dergi yazarlığı gibi çeşitli iş ve görevler yapmıştır. Aynı zamanda çeşitli kuruluşların üyesi ve lideri olarak görev almış ve devlet temsilcisi olarak Berlin, Mısır, Lübnan, Arabistan, Arnavutluk gibi çeşitli ülkelerde bulunmuştur. Günümüzde Mehmed Âkif Ersoy'un sadece edebi yönü, daha doğrusu yazdığı ve Türkiye marşı kabul edilen İstiklal Marşı şiiri ön plana çıkmaktadır. Ancak Âkif'in Millî Mücadele'de ve Çanakkale savaşında meydanlarda konuşmalarıyla ve cami kürsülerinde vaazlarıyla

* Kosova Cumhuriyeti İslam Birliği Başkanı

Türk milletine ve ordusuna cesaret, ümit ve moral vererek çok büyük bir rol oynadığını unutmamak gerekir.

Mehmed Âkif Ersoy, Millî Mücadele'den zaferle çıktıktan sonra Burdur Milletvekili seçilmiş ve bu makamda da milletin haklarını savunmuştur. Gerktiğinde, halka dini bilgileri öğretmek için ülkenin her köşesine koşmuştur.

Türkiye Büyük Millet Meclisinin kararı ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın teklifi üzerine 21 Şubat 1925 tarihinde Kur'ân-ı Kerim'i Türkçeye tercüme etmekle görevlendirilmiştir.

Mehmed Âkif, dönemin meşhur dergilerden birisi olan Sırât-ı Müstakîm dergisinin başyazarlığını yapmış ve bu dergide kendi şiirleri ve yazıları ile dünyaca meşhur âlimlerin de dönemin sorunlarına ilişkin düşüncelerini kapsayan çevirileri yayımlanmıştır. Kısaca diyebiliriz ki, Mehmed Âkif Ersoy'un tüm çalışmaları ve faaliyetleri dönemin sorunları ve ihtiyaçları ile yakından ilgilidir.

Mehmed Âkif Ersoy, eseriyle Türk milletinin gönlünde taht kurmuş ve Türk şairleri ve aydınları antolojisinde de hak ettiği yeri almıştır.

Mehmed Âkif, geç olsa da, Arnavut halkı tarafından tanınmakta, takdir edilmekte ve hatta onunla gurur duyulmaktadır.

Mehmed Âkif, Türkiye'de doğup yaşamış ve Türkçe yazmışsa da, Arnavut asıllı olduğu için Arnavut halkının da şairi ve aydınıdır. Daha doğrusu Mehmed Âkif, iki milletin şairi ve aydınıdır. Mehmed Âkif, Türk kültürüne değerli katkılar sağlayan ve aynı zamanda Türk halkı ile Arnavut halkı arasında güçlü köprüler kuran Arnavut şairler ve aydınlar arasında yer almaktadır.

Mehmed Âkif'in eserleri ve çalışmaları çok boyutludur, ancak bu sene, İstiklal Marşı'nın kabulünün 100. yıl dönümü vesilesiyle yayımlanan bu kitapla da Türk halkının sevgisini ve takdirini kazandığı İstiklal Marşı şairi olarak anavatanı ve baba vatanının aydınlarınca ortak anılmaktadır.

Baba diyarı Kosova olan Mehmed Âkif, İstiklal Marşı yarışmasına ödül almamak şartıyla katılmış ve şiiri, 12 Mart 1921 tarihinde Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından resmen İstiklal Marşı olarak kabul edilmiştir. O zamandan beri iki halkın şairi olan Mehmed Âkif Ersoy'un dizeleriyle, çağdaş ve demokratik büyük Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin, milleti ve bayrağı onurlandırılmıştır.

Mehmed Âkif Ersoy, bir asırdır farklı tarihi sebeplerden dolayı ayrı olan Arnavut ve Türk halkını en iyi şekilde birleştiren bir şahsiyettir ve ileride Türk-Arnavut kardeşliğinin ve işbirliğinin daha çok büyümesine ve pekiştirilmesine vesile olmaya devam edeceğini umuyoruz.

Mehmed Âkif Ersoy'un yetiştirilmesinde İslam dini bilgileri ve özellikle Arapçanın etkisi oldukça büyüktür. Bu, İslam anlayışının çokça yer aldığı edebi eserlerinde de görülmekte ve hatta şiirlerinin çoğunda Kur'ân-ı Kerim'den ayetlere ve Hz. Muhammed'in hadislerine atıfta bulunmaktadır.

Mehmed Âkif, Türk edebiyatına realist bakış açısı kazandıran bir şairdir. Eserlerinde günlük olayları ve dünyadaki tüm Müslümanların çektiği sorunları, acıları ve zulümleri doğrudan anlatmıştır. Müslümanları derin uykularından uyanmaya, tembellik ve cehaletle savaşılmaya davet etmiş:

*"Ey millet uyan! Cehaletine kurban gidiyorsun!
İslam'ı da "batsın!" diye tutmuş, çekiyorsun!"*

Mehmed Âkif şiirleri, yazıları, vaazları, tavırları ve fikirleriyle Müslümanlara, Türk toplumuna, Balkan toplumuna ve tüm insanlığa çok şey öğretmiştir.

Türk halkının vatanını işgalcilerden kurtarmak için verdiği Millî Mücadele'ye de eşsiz ve yeri doldurulamaz bir katkı sağlamıştır. Şiirleri, vaazları ve gazete yazılarıyla Türk halkını bu uğurda, topraklarının kurtuluşu ve bağımsızlığı için mücadele etmeye teşvik etmiş ve manevi destekte bulunmuştur. Arnavut kökenli Türk şairi, Mehmed Âkif Ersoy bu büyük ve değerli katkısından dolayı Türk halkı tarafından Millî Mücadele'nin "Manevi Kahramanı" ilan edilmiştir. İstiklal Marşı'nda da Mehmed Âkif'in mücadelecisi ruhu ve dini motifler görülmektedir. İstiklal Marşı'nda vatan, özgürlük ve din sevgisinin yanı sıra şaire göre çok yakında doğacak olan özgürlük yolunda umut, çaba ve fedakârlık gibi erdemler övülmektedir:

*"Doğacaktır sana vadettiği günler Hakk'ın...
Kim bilir, belki yarın... belki yarından da yakın."*

Özgürlüğün çok yakında geleceğine vurgu yaparak karamsarlığa yer yok diyerek Türk halkına umut vermiştir.

Mehmed Âkif Ersoy, baba diyarı olan Arnavut topraklarıyla da çok güçlü bir bağı vardı, çünkü babası Tahir Efendi genç yaşta İpek Sancağına bağlı Şuşitsa köyünden okumak için İstanbul'a gitmiş ve yüksek medrese eğitimi alarak dönemin meşhur âlimlerinden olmuştur.

Mehmed Âkif, 1912'den sonra Sırp, Yunan ve Bulgarlar tarafından işgal edilen Arnavut topraklarının acısını ve ıstırabını şiirlerinde dile getirmiştir.

Bu yıl dönümünde de Türk ve Arnavut halkının ortak millî ve manevi bir değeri olan Mehmed Âkif Ersoy'u anıyor ve yeni nesillere aktarıyoruz, çünkü o, millî birlik ve beraberliğin, halkımızın bağımsızlık, vatan ve bayrak sevgisinin temel unsurlarını en iyi şekilde dile getirmiştir.

Mehmed Âkif Ersoy'un eserleri ve katkıları hakkında daha ayrıntılı bir şekilde araştırmacılar ve uzmanlar yazacaktır.

Sonuç olarak, Arnavut milletinden yüzyıllar boyunca insanlığa katkı sağlayan birçok şahsiyet çıktığını söyleyebiliriz. Biz, Arnavut milleti olarak insanlığa bir medeniyet vermediğimiz doğrudur, ancak bizim evlatlarımız insanlığın ilerlemesinde çok etkin ve başarılı olmuştur. Arnavut halkı, hem Batı medeniyetinde hem de Doğu medeniyetindeki imparatorluklara büyük katkılar sağlamıştır. İnsanlığa hizmet etmiş şahsiyetlerimizden biri de Mehmed Âkif Ersoy'dur.

Soyu İpek'in Şuşitsa köyünden gelen Mehmed Âkif, İstiklal Marşı'nın yazarı, aynı zamanda son yüzyılın en büyük Türk düşünürü ve şairlerinden biridir.

Bu yıl dönümünde de vurgulaması gereken husus, Mehmed Âkif Ersoy'un çalışmaları, katkıları ve özellikle eserleri ile halklarımız, küçük Arnavut halkı ve büyük Türk halkı ve bugün hâlâ modern Türkiye'de yaşayan ve çalışan Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer eski halkları arasında bir dostluk köprüsü kurmasıdır.

BALKANLAR'DA MÜSLÜMANLARIN DURUMU VE İSLAM İLE MÜSLÜMANLARIN YENİDEN DÜZENLENMESİNİN DESTEKÇİSİ OLARAK ÂKİF ŞİİRİ

Mevlud DUDIÇ*

19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın ilk on yılına kadar Balkanlardaki çalkantı, Bosna-Hersek'ten Makedonya'ya kadar Balkanlardaki tüm Müslümanları büyük ölçüde etkiledi. Bu dönemde Osmanlıların geri çekilmesiyle birlikte, sosyal, kültürel ve ahlaki yaşamda İslami Doğu medeniyetinden, Hristiyan Batı Avrupa uygarlığına küresel bir kayma yaşandı. Bu tersine dönüş, evrimsel anlamda meydana gelen bir toplumsal değişim olarak gerçekleşmemiş, ancak bir yandan yeni yetkililerin eşi benzeri görülmemiş baskılarıyla, diğer yandan yeni birtakım Müslüman kör aydınların kimlik ve bütünlüğü üzerinde büyük baskıyla değişimler meydana gelmiş ve yeni akımlar belirli aydınlar tarafından körü körüne takip edilmiştir.

Bu kaos, bir yandan Müslümanların pratik toplumsal konumunu, diğer yandan Balkanlardaki Müslümanların entelektüel-teorik söylemini ve Osmanlı devletindeki durumu mükemmel bilerek, estetik bir şekilde, 20. asrın

* Prof. Dr., Sırbistan Diyanet İşleri (Meşihat) Başkanı ve Uluslararası Yeni Pazar Üniversitesi Öğretim Üyesi

ilk yarısında, İslam ve Türk şiirinin büyük ismi Mehmed Âkif Ersoy'un eserlerinde ifade edilmiştir.¹

Mehmed Âkif, bütün bu tecrübeleri şiirinde kendisine has bir şekilde söylemesini çok iyi bilmiştir. Şiirlerinde klasikler olduğu gibi modern akımlar da vardır. Mehmed Âkif, saraylarda oturarak veya gündelik hayattan uzaklaşarak تنها bir yerde şiir yazmadı. Pencereden dışarı bakarak şiir yazmadı, sokağa çıktı. Bu yüzden onun şiirinde bazen zor, bazen kolay gibi görünen iki taraf vardır. Bu iki zıtlık onun şiirini yazmanın teması ve tarzıdır.

Birincisi, onun poetikasının halkta ve genel olarak dünyada var olan toplumsal olaylardan esinlenmesidir ve kolay olan budur. Diğeri ise bu olayların ebedi olması için usta bir ele ihtiyaç duymasındır ki o el Mehmed Âkif'in eliydi ve bu onun şiirinde daha zor olan şeydir. Bunu yapabilmek için Âkif'in o kadar güçlü olması gerekiyordu ki poetikasının o zamanın dünyasının zaman ve mekân olayları altında imza atabilme gücüne ulaşmış olması gerekiyordu. Âkif'in o gücü vardı ama onun bu gücünü aşan bir zekâsı da var, öyle ki onu okuduğumuzda aynada tek kalemle yazan iki adam beliriyor: Sanatçı Âkif ve eleştirmen Âkif. Kendisini ve ait olduğu dünyayı eleştirerek yazdı, Âkif. Yeniden doğuşun ilk adımının kendini görmek ve öz eleştiri yapmak olduğu şiirinde açıktır.

¹ Annesi Buhara'dan Anadolu'ya gelmiş bir ailenin kızı olan Emine Şerif Hanım; babası ise Kosova İpek doğumlu, Fatih Camii medrese hocalarından Mehmet Tahir Efendi'dir. Babası, ona ebced hesabıyla doğum tarihini ifade eden "Ragîf" adını verdi. Fakat telaffuz zor geldiğinden arkadaşları ve annesi ona "Âkif" ismiyle seslendi, zamanla bu ismi benimsedi. İlköğrenimine Fatih'te Emir Buhari Mahalle Mektebinde başladı. İki yıl sonra iptidai (ilkokul) bölümüne geçti ve babasından Arapça öğrenmeye başladı. Ortaöğrenimine Fatih Merkez Rüştiyesinde başladı (1882). Aynı zamanda Fatih Camii'nde Farsça derslerini takip etti. Mehmed Âkif, rüştiyedeki eğitimi boyunca Türkçe, Arapça, Farsça ve Fransızca dillerinde hep birinci oldu. Rüştiyeyi bitirdikten sonra 1885'te dönemin gözde okullarından Mülkiye İdadisine kaydoldu. 1888'de okulun yüksek kısmına devam etmekte iken babasını kaybetti. Ertesi yıl büyük Fatih yangınında evlerinin yanması aileyi yoksulluğa düşürdü. Babasının öğrencisi Mustafa Sıtkı aynı arsa üzerine küçük bir ev yaparak aileyi bu eve yerleştirdi. Mehmed Âkif öncelikle meslek sahibi olmak ve yatılı okulda okumak istediği için Mülkiye İdadisini bıraktı. O yıllarda yeni açılan ve ilk sivil veteriner yüksekokulu olan Ziraat ve Baytar Mektebine (Tarım ve Veterinerlik Okulu) kaydoldu. Okul yıllarında spora büyük ilgi gösterdi; başta güreş ve yüzücülük olmak üzere uzun yürüyüş, koşma ve gülle atma yarışlarına katıldı; şiire olan ilgisi okulun son iki yılında arttı. Mektebin baytarlık bölümünü 1893 yılında birincilikle bitirdi. Daha sonra bu okulda Türkçe öğretmenliği yapacaktır. Resimli Gazete'de, Servet-i Fünun Dergisi'nde şiirleri ve yazıları yayımlanacaktır. Mehmed Âkif'in hem öğrencilik hem de hocalık yaptığı bu mekânda bugün İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi hizmet vermektedir. Mehmed Âkif ve arkadaşlarının yemekhane salonu bugün İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Mehmed Âkif Ersoy Fuaye Salonu olarak kullanılmakta, iç kapı üzeri ve çevresini tam kıtalarıyla İstiklal Marşı ve Âkif'in büyük portresi süslemektedir. Aynı kampüste Mehmed Âkif Ersoy Tarım Müzesi de yer almakta ve gençlere her fırsatta büyük şairimizi hatırlatmaktadır. II. Meşrutiyet'in büyük etkisinde kalan Âkif, arkadaşı Eşref Edip ve Ebül'ula Mardin'in çıkardığı ve ilk sayısı 27 Ağustos 1908'de yayımlanan Sırat-ı Müstakim dergisinin başyazarı oldu. Balkan Savaşı, Çanakkale Muharebeleri ve Kurtuluş Savaşı dönemlerinde çeşitli görevlerde bulunup, Balıkesir'e giderek 6 Şubat 1920 günü Zağnos Paşa Camii'nde çok heyecanlı bir hutbe verdi. Halkın beklenmedik ilgisi karşısında daha birçok yerde hutbe verdi, konuşmalar yaptı. 1921'de Ankara'da Taceddin Dergâhı'na yerleşen Mehmed Âkif, 500 lira ödül konularak açılan İstiklal Marşı yarışmasına başta katılmadı. Millî Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi Bey'in ricası üzerine arkadaşı Hasan Basri Bey'in teşvikiyle ikna oldu. Onun orduya ithaf ettiği İstiklal Marşı, 17 Şubat günü Sırat-ı Müstakim ve Hâkimiyet-i Milliye'de yayımlandı. Hamdullah Suphi Bey tarafından mecliste okunup ayakta dinlendikten sonra 12 Mart 1921 Cumartesi günü saat 17.45'te millî marş olarak kabul edildi. Âkif, ödül olarak verilen 500 lirayı hayır kurumuna bağışladı. Kurtuluş Savaşı ve zafer sonrası uzunca bir süre Mısır'da yaşayan Millî Şairimiz Mehmed Âkif Ersoy, 17 Haziran 1936'da tedavi için İstanbul'a döndü. 27 Aralık 1936 tarihinde İstanbul'da, Beyoğlu'ndaki Mısır Apartmanı'nda vefat etti, Edirnekapı Şehitliği'nde yatmaktadır. En önemli iki eseri İstiklal Marşı ve şiirlerini yedi kitap hâlinde topladığı Safahat'tır.

Döneminin güncel olaylarını yazarken şiirini günlük basının seviyesine düşürme tehlikesiyle karşı karşıya kalmış, ancak haberleri çok yüksek bir estetikle yeniden işleyerek o zamana kadar da melodik olan Türk şiirine ahenk katmıştır.

Şiirlerinin çoğunda poetikasıdan doğan hayat, şiirinden daha duygusaldır:

*“Bırak oğlum, azıcık derdini döksün şu bunak.
Bana dünyâda ne yer kaldı, emîn ol, ne de yâr;
Ararım göçmek için başka zemin, başka diyâr,
Bunalan rûhuma ister bir uzun boylu sefer;
Yaşamaktan ne çıkar günlerim oldukça heder?
Bir güler çehre sezip güldüğü yoktur yüzümün;
Gecedен farkını görmüş değilim gündüzümün.
Seneler var ki harâb olmadığım gün bilmem;
Gezerim abdala çıkmış gibi sersem sersem.
Dikilir karşıma hep görmediğim, bilmediğim;
Sorarım kendime: Gurbette mi, hayrette miyim?
Yoklarım taşları, toprakları: İzler kan izi;
Yurdumun kan kusuyor mosmor uzanmış denizi!
Tüter üç beş baca kalmış... O da seyrek seyrek...
Âşinâ bir yuva olsun seçebilsem, diyerek...
Bakınırken duyarım gözlerimin yandığını;
Sorar âfâkımı binlerle sıcak kül yığını.
Ne o gömgök dereler var, ne o zümrüt dağlar;
Ne o çıldırmış ekinler, ne o coşkun bağlar.
Şimdi kızgın günün altında pinekler, bekler,
Sâde yalçın kayalar, sâde ıpıssız çöller.
Yurdu baştanbaşa vîrâneye dönmüş Türk’ün;
Dünkü şen, şâtır ocaklar yatıyor yerde bugün.
Gündüz insan sesi duymaz, gece görmez bir ışık,
Yolcu haykırsa da baykuş gibi, çığlık çığlık.
“Bu diyârın hani sâhipleri?” dersin; cinler,
“Hani sahipleri?..” der, karşıki dağdan bu sefer!”*

Âkif'in mısralarından naklettığımız yukarıdaki söylemler, Osmanlı döneminde Balkanlarda yaşayan Müslüman toplumlarının sahip oldukları değerler ve o değerlerin kaybedilmiş olmasını yansıtmaktadır, aynı zamanda bu olayı Osmanlı toplumu için de Âkif çok önemli görmektedir. Müslümanların kendileri dışındaki toplumlara önderlik etmelerinin ve o toplumları etkilemelerinin ana unsuru sahip oldukları tasavvur ve eylem ilişkisinin tutarlılığıdır. Ancak son dönemlerde Osmanlı medeniyetinin Kur'an ışığında inşa etmiş olduğu bu davranış biçiminin yerini, tabiri caiz ise egosentrik ve geleneksiz bir insan ve toplum tipi almıştır. Âkif bu olayı ilk önce babasının doğum yeri olan Balkanlarda, yani Kosova, Sancak bölgelerin durumundan tespit etmektedir ve daha sonra bu tespitin Osmanlı devletinin tamamı için örnek olduğunu şiirlerinde ustaca ifade etmektedir.

Osmanlı döneminde bu medeniyetin unsurları olan marifet, fazilet, iyiliği emredip kötülükten alıkoymak, mesuliyet, hayâ, diğerkâmlık, fedakârlık, iffet, azim gibi meziyetler ve onlarla birlikte yurt köşeleri, kış habercisi rüzgârlara tutulmuş kuru hazan yaprakları misali birer birer uçuşup kaybolmaktaydı. İşte bu milletin mensubu olan M. Âkif, yaşanan bu acıları tüm kalbiyle hissederek bir çıkış yolu arama cihetine gitmiştir. O İslam dünyasının problemlerini doğru teşhis edip hal çaresi arayan bir şair ve mütefekkindir. Çünkü Âkif, İslam dünyasında ortaya çıkan olumsuzlukların, yanlış tasavvurun bir sonucu olduğunun farkındadır. O, insanların sahip oldukları tasavvurları tartışmadan, yaptıkları eylemleri ele almanın yetersizliğinin bilincinde olup, yanlış tasavvuru düzeltmeden eylemleri düzeltmeye kalkışmanın boşa harcanmış bir emek olduğunu çok iyi bilmektedir. Örneğin, hayat ve ölüm, iyi ve kötü, adalet ve zulüm, kazanç ve kayıp, değerli ve değersiz, kalıcı ve geçici, tevekkül vb. kavramlar, hayatı belirleyen koordinatlar olduğu için bu koordinatların yanlış verilmesi, hayatı yanlış bir noktaya doğru götürecektir. Vahyin insan bilincini inşa etmeye dönük tüm çabası, insan hayatının koordinatlarını belirleyen bu kavramların içini doğru anlamlarla doldurmaktır. Nitekim tasavvur atlanarak, eyleme yapılmış her düzeltme çabası sonuçsuz kalacaktır.

Âkif felsefesinin ve şiirinin ideali imandır...

Âkif'in gelecek açısından en büyük ideali, İslam'ın doğru bir şekilde öğretilmesi ve İslam kurallarının Müslümanlar tarafından doğru uygulanmasıdır. Bu gerçekleşirse Müslümanlar Asr-ı Saadet (Peygamber ve Dört Büyük Sahabe Devri) konumuna ulaşacak ve dünya arenasında hak ettiği yeri alacaklardır. Âkif'in Safahat'ı elbette şiir kitabıdır. Fakat şiirle fikir her zaman iç içedir. Şiirleri imanın, düşüncenin emrinde, vatanın, milletin geleceğini aydın kılma doğrultusundadır. Bu yüzden sanatı hayatla iç içedir. 20'nci yüzyılın başında Osmanlı toplumunun ve İslam dünyasının dertleri, meseleleri, sı-

kınıtları gerçekçi bir açıdan şiirlerine yansır. Bunları yansıtmakla kalmaz, hal çarelerini de gösterir. O kendini millete, inancına adanmıştır, vazife aşkıyla ve sorumluluk şuuruyla hareket ederek eserlerini vermiştir. Fikirle şiiri bir arada yürütmenin zor bir çaba olduğunu, buna rağmen Ersoy'un büyük şiir kabiliyeti, dil ustalığı ve okuyanı etkileyen üslubu ile bunu bertaraf etmiştir. Mehmed Âkif , 20. yüzyılın başında imanının, düşüncesinin ve milletin hizmetine verdiği şiiriyle yeni bir yolun açıcısı olmuştur. Onun ruh ve düşünce arka planının, milletin kimlik yapıcı unsurlarıyla benzeşerek, iman-medeniyet-hayat görüşü bütünlüğü, İslam ümmetinin varoluş bütünlüğünü ifade etmektedir.

Onun iman anlayışı aktif ve yeisi kabul etmeyen bir yapıya sahiptir. Müslümanların gelecekte başarıyı elde edebileceklerini ısrarla ifade etmektedir. O şöyle diyor:

*Âtiyi karanlık görerek azmi bırakmak...
 "Alçak bir ölüm varsa, emînim, budur ancak.
 Dünyâda inanmam, hani görsem de gözümle.
 İmânî olan kimse gebermez bu ölümle:
 Ey dipdiri meyyit, 'İki el bir baş içindir.'
 Davransana... Eller de senin, baş da senindir!
 His yok, hareket yok, acı yok... Leş mi kesildin?
 Hayret veriyorsun bana... Sen böyle değildin.
 Kurtulmaya azmin neye bilmem ki süreksiz?
 Kendin mi senin, yoksa ümîdin mi yüreksiz?
 Âtiyi karanlık görüvermekle apıştın?
 Esbâbı elinden atarak ye'se yapıştın!
 Karşında ziyâ yoksa, sağından, ya solundan
 Tek bir ışık olsun buluver... Kalma yolundan.
 Âlemde ziyâ kalmasa, halk etmelisin, halk!
 Ey elleri böğründe yatan, şaşkın adam, kalk!
 Herkes gibi dünyâda henüz hakk-i hayâtın
 Varken, hani herkes gibi azminde sebâtın?
 Ye's öyle bataktır ki; düşersen boğulursun.
 Ümîde sarıl sınıksı, seyret ne olursun!
 Azmiyle, ümidiyle yaşar hep yaşayanlar;
 Me'yûs olanın rûhunu, vicdânını bağlar*

*Lânetleme bir ukde-i hâtır ki: çözülmaz...
En korkulu cânı gibi ye'sin yüzü gülmez!
Mâdâm ki alçaklığı bir, ye's ile sirkin;
Mâdâm ki ondan daha mel'un daha çirkin
Bir seyyie yoktur sana; ey unsur- îman,
Nevmid olarak rahmet-i mev'ûd-u Hudâ'dan,
Hüsârâna rıza verme... Çalış... Azmi bırakma;
Kendin yanacaksan bile, evlâdını yakma!
Evler tûnek olmuş, ötüyor bir sürü baykuş...
Sesler de: 'Vatan tehlikedeymiş... Batıyormuş!'
Lâkin, hani, milyonları örten şu yığından,
Tek kol da yapışsam demiyor bir tarafından!
Sâhipsiz olan memleketin batması haktır;
Sen sâhip olursan bu vatan batmayacaktır.
Feryâdı bırak, kendine gel, çünkü zaman dar...
Uğraş ki: telâfi edecek bunca zarar var.
Feryâd ile kurtulması me'mûl ise haykır!
Yok, yok! Hele azmindeki zincirleri bir kır!
'İş bitti... Sebâtın sonu yoktur! ' deme, yılma.
Ey millet-i merhûme, sakın ye'se kapılma."*

Âkîf'in, İslam âleminde gördüğü yeis, tembellik, azimsizlik, gayretsizlik bu dünyanın hastalığı olarak teşhis edilmiş ve bunların çözüm yolları anlatılmıştır. Âkîf'e göre en büyük tehlike, geleceği simsiyah bir gözlükle seyretmek, azmi bırakmak, miskinlik etmek, çalışmadan rızık beklemektir. Yeisi, meskeneti, ihtirası, tefrikayı büsbütün atıp, azme, mücahedeye, vahdete sarılalım çünkü Cenâb-ı Kibriyâ Hak yolunda mücadele için meydana atılan azim ve iman sahipleriyle beraberdir der. Vaziyeti: "Ey cemaat-i müslimin! Düşmanlarımızın bugün bizden istedikleri ne filan vilayet ne filan sancaktır, doğrudan doğruya başımızdır, boynumuzdur, hayatımızdır, devletimizdir" cümleleriyle anlatır. "Eller de senin, baş da senindir!" derken aslında milletin kendine ait olan uzuvlardan bile habersiz olduğunu, öz malını bile kullanmadığını/kullanamadığını ifade ediyor. Bunun için de millet "dipdiri meyyit" ifadesi ile anlatılıyor. Hem "el" hem de "baş" diyerek düşünce ve icraat birlikteliği istiyor, vahdet istiyor; tefrika istemiyor. Hem zihin hem de vücut yorulacak. Böylelikle ne düşünce tembelliği ne de beden tembelliği olacak. Baş çalışmazsa köleliğe ses çıkarılmaz, el çalışmazsa da miskinlikten,

tembellikten çıkılmaz. Hak katındaki büyük günahlardan şirk, Allah’a ortak koşma; küfür ise Allah’ı tanımamadır. Allah’a ortak koşan müşrik, Allah’ı tanımayan ise kâfirdir. Âkif’e göre, Allah’ın rahmetinden ümidini kestiği kâfirler için şirk ile yeisin alçaklığı eşittir. Şiirde yeis “alçak bir ölüm”e benzetilmişti. Burada alçaklık, yeis ve şirkin ortak niteliği olarak seçilmiş.

Mehmed Âkif Balkanlardan bahsederken ağırlıklı olarak o dönemde yükselişte olan millîyetçiliğin yükselişine odaklanmakta ve bu hareketin sonucunda İslam dinine, Müslümanlara ve Osmanlı devletine zarar vereceğini haber vermektedir. Balkanlarda ortaya çıkan ulus devletler birbirini vuracak ve birlik bozulacak diyor Âkif. Kendisi İpekli olduğundan dolayı bu bölgede olup biteni iyi bildiğinden örneklerini Kosova bölgesinden almaktadır. “Üç beyinsiz kafanın derdine” mısraıyla başlayan şiirinde Âkif hem Sırlardan, hem Karadağlıların ve Hırvatların zulmünden hem de Boşnak ve Arnavut toplumlarının zaaflarından bahsetmektedir. O şöyle diyor:

*“Üç beyinsiz kafanın derdine, üç milyon halk
Bak nasıl doğranıyor? Kalk, baba, kabrinden kalk!
Diriler koşmadı imdâdına, sen bâri yetiş...
Arnavutluk yanıyor... Hem bu sefer pek müdhiş!
Tek kıvılcım kabarıp öyle cehennem kustu:
Ki hemen kol kol olup sardı bütün bir yurdu.
O ne yangın ki: Ocak kalmadı söndürmediği!
O ne tûfan ki: Yakıp yıktı bütün vâdîyi!
Âşinâ çehre arandım... O, meğer, hiç yokmuş...
Yalınız bir kuru çöl var ki, ne sorsan: Hâmûş!
Âşinâ çehre de yok hiçbirinin yâdı da yok;
Yakılan bunca hayâtın, hanî, ecsâdı da yok!
Yoklasan külleri, altından, emînim, ancak
Kömür olmuş iki üç parça kemiktir çıkacak!
Baba! En sevgili annen, o senin öz vatanın
Olacak mıydı fedâ hırsına üç kaltabanın?
Dedemin sürdüğü, can ektiği toprak gitti...
Öyle bir gitti ki hem: Bir daha gelmez ebedî!
Ne olurdun bunu kalkıp da göreydin acaba?
“Meşhed”in beynine haç saplanacak mıydı baba!
Ne felâket: Dönüversin de mesâcid ahıra,*

Hırvat'ın askeri tepsin çıkıp üstünde hora!
Bâri bir hâtıra kalsaydı şu toprakta diri...
Yer yarılmış, yere geçmiş, şühedâ türbeleri!
Nerde olsam çıkıyor karşıma bir kanlı ova...
Sen misin, yoksa hayâlin mi? Vefâsız Kosova!
Hani binlerce mefâhirdi senin her adımın?
Hani sînende yarıp geçtiği yol "Yıldırım"ın?
Hani asker? Hani kalbinde yatan Şâh-ı Şehîd?
Ah o kurbân-ı zafer nerde bugün? Nerde o iyi?
Söyle, Meşhed, öpeyim secde edip toprağını;
Yok mudur sende Murâd'ın iki üç damla kanı?
Âh Meşhed! O ne? Sâhandaki meyhâne midir?
Kandilin, görmüyorum, nerde? Şu peymâne midir?
Ya harîminde yatan ,şapkalı sarhoşlar kim?
Yoksa yanlış mı? Hayır, söyleme, bildim... Bildim!
Basacak mıydı, fakat, göğsüne Sırb'ın çarığı?
Serilip yerlere binlerce şehîdin sarığı,
Silecek miydi en alçak neferin çizmesini?
Dürtecek miydi geçen, leş gibi her lîmesini?
Ya şu üç parçalı bayrak dikilirken tepene,
Niye indirmedî, kim çıktı bu halkın önüne?
Hani, milletlere meydan okuyan kavm-i necîb?
Görmedim bir kişi, tek bir kişi meydanda... Garîb!
Hani, haysiyyetinin gölgesi çiğnense eğer;
-Olmadan üç kişinin, beş kişinin, hûnu heder-
Kahraman gayzı yatışmaz, kanı coşkun efrâd?
İşte haysiyyet-i kavmiyye muhakkar, berbâd!
Hani "Nâ-mahreme ben söyleyemem kızlarımın,
Karımın ismini... Hem öldürürüm, sorma sakın!
Diye, tahrîr-i nüfûs istemiyen er kişiler!
Hani, göstermediler eski celâdetten eser;
Fuhşu i'lâyâ koşan bir sürü nâ-merd öteden,
Ne selâmlık ne harem dinlemeyip çiğnerken!
Hani, ey kavm-i esâret-zede, muhtâriyyet?

Korkarım, şimdi nasîbin mütemâdî haybet!
 Hani, ey unsur-i bî-râbîta, istiklalin?
 Ebediyyen, sanırım, söndü bütün âmâlin!
 Hani “Başkim” cıların kurduğu yüksek hülyâ?
 Seni yıllarca avutmuş da o mel’un rû’yâ,
 Uyumuştun... Ya uyansaydın eder miydi tebâh,
 Mülkü, birdenbire âfâka çöken kanlı sabah?
 Karadağ haydudu, Sırp eşşeği, Bulgar yılanı,
 Sonra Yunan iti, çepçevre kuşatsın vatani...
 Târümâr eyleyiversin de bütün ordumuzu,
 Bizi kovsun elimizden alarak yurdumuzu.
 Kimsesiz ailelerden kimi gitsin bıçağa
 Kimi bin türlü fecâ’atle çekilsin kucağa...
 Birinin ırzı heder, diğerinin hûnı helâl...
 İşte, ey unsur-i isyan, bu elîm izmihlâl,
 Seni tahrîk eden üç beş alığın ma’rifeti!
 Ya neden beklemiyordun bu rezîl âkıbeti?
 Hani, millîyyetin İslam idi... Kavmiyyet ne!
 Sarılıp sımsıkı dursaydın a millîyyetine.
 “Arnavutluk” ne demek? Var mı şerîatte yeri?
 Küfr olur, başka değil, kavmini sürmek ileri!
 Arabın Türke; Lâzın Çerkese, yâhud Kürde;
 Acemin Çinliye rûchânı mı varmış? Nerde!
 Müslümanlık’ta “anâsır” mı olurmuş? Ne gezer!
 Fikr-i kavmiyyeti tel’în ediyor Peygamber.
 En büyük düşmanıdır rûh-i Nebî tefrikanın;
 Adı batsın onu İslam’a sokan kaltabanın!
 Şu senin âkıbetin bin bu kadar yıl evvel,
 Sana söylenmiş iken doğru mudur şimdi cedel?
 Artık ey millet-i merhûme, sabâh oldu uyan!
 Sana az geldi ezanlar, diye ötsün mü bu çan?
 Ne Araplık ne de Türklük kalacak aç gözünü!
 Dinle Peygamber-i Zîşân’ın İlâhî sözünü.
 Türk Arapsız yaşamaz, kim ki ‘yaşar’ der delidir,

*Arab'ın, Türk ise hem sağ gözü, hem sağ elidir.
Veriniz baş başa; zîrâ sonu hüsrân-ı mübin:
Ne hilafet kalıyor ortada billâhi, ne din!
"Medeniyet!" size çoktan beridir dış biliyor;
Evvela parçalamak sonra da yutmak diliyor:
Arnavutlar size ibret olacakken, hâlâ,
Ne bu şûrîde siyâset, ne bu fâsîd da'vâ?
Görmüyor gittiği yanlış yolu, zannım, çoğunuz...
Size rehberlik eden haydudu artık kovunuz!
Bunu benden duyunuz, ben ki, evet, Arnavudum...
Başka bir şey diyemem... İşte perişan yurdum!.."*

Mehmed Âkif Ersoy, 1873-1936 yılları arasını kapsayan 63 yıllık ömründe II. Abdülhamit dönemi, İttihat ve Terakki iktidarı, Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele dönemi ile modernleşme yolunda atılan adımlar gibi çok önemli gelişmelere şahitlik etmiştir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrası Osmanlı devletinin dağılması, işgaller ve kurtuluş çarelerinin arandığı dönemlerde kalemiyle, yazılarıyla, şiirleriyle ve vaazlarıyla fikirlerini çeşitli yerlerde ortaya koymuştur. En hassas dönemlerde halkı haklı davasında Müslüman ümmetini kurtarmaya davet etmiş, İslam'ın da bunu emrettiğini belirtmiştir.

Mehmed Âkif, aynı zamanda Batı ve İslam medeniyeti karşılaştırması yapan ve Müslümanların düştüğü durumdan kurtulması için fikirleriyle çare arayan aydınlardan biri olmuştur. İslam medeniyetinin "Tevhid İnancı" çerçevesinde geliştiğini, bunun da temelinde tüm unsurlar için, din, dil, ırk, etnik köken ve renk ayrımı gözetmeden erdemli bir toplum yaratmak olduğunu ifade etmiştir. İslam medeniyetinde farklılık ve üstünlüğün hayır, rahmet, fazilet ve takvada olduğunu, zamanla İslam dünyasının yanlış yorumlarla sıkıntılı bir sürece girdiğini, yanlış kader ve tevekkül anlayışı, hurafe, cehalet, tembellik ile Müslümanların kötü durumlara düştüğünü Âkif'in yazı, vaaz ve şiirlerinde açıkça belirtilmiştir.

Mehmed Âkif'in kötü durumdan çıkış ve çare olarak "Doğrudan doğruya Kur'an'dan alıp ilhâmı/Asrın idrâkine söyletmeliyiz İslam'ı" dizeleri bize günümüzde de faydalı olacak en önemli mesajlarından biridir.

İKİ DOST MİLLET ARASINDA KÖPRÜ KURMUŞ BİR ŞAHSİYET: MEHMED ÂKİF ERSOY

Ferit DUKA*

Arnavut ve Türk halklarının paylaştıkları zengin kültürel mirasın değerleri uzun bir tarihsel geçmişe dayanmaktadır. Söz konusu değerlerin yaratılıp gelişiminde katkıları büyük olan Arnavut kökenli aydınlardan birisi Türkiye millî marşının şairi Mehmed Âkif Ersoy'dur.

Babası Tahir Efendi Kosova Vilayeti İpek Kazası'ndan gelmiş olan Mehmed Âkif, kökenini unutmayıp inkâr etmediği gibi onu her zaman dile getiriyordu. Dolayısıyla ruhsal ve zihinsel olarak kendi atayurduna bağlı kalmış ve Arnavut milletinin çekmiş olduğu ızdırapları ve acıları kendi ızdırap ve acıları gibi yaşamıştır.

28 Kasım 1912 tarihinde Arnavutluk Osmanlı hâkimiyetinden çıkmış ve bağımsız bir devlet olarak ilan edilmiştir. Bu tarihsel an, Mehmed Âkif Ersoy'un hemşehrilerinin hayatında çok önemli olmasına karşın, gerek ülke içinde görülen siyasi, ekonomik ve sosyal sıkıntılardan ve gerekse Balkan ve Avrupa çerçevesinde meydana gelen korkunç gelişmelerden dolayı Arnavutluk'un bağımsızlığının faturası çok pahalı ödenmiştir.

Balkan devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaştıkları süre içinde, Arnavut topraklarında yerli nüfus, müthiş katliamlara maruz kalmış, kendi memleketlerinden kitleler halinde göç etmeye zorlanmıştır. Bunun ötesinde, Londra Konferansı'nın 29 Temmuz 1913 kararıyla Mehmed Âkif'in baba memleketi parçalanıp komşu devletlerin çıkarına bölünmüştür. Arnavutların ülkesinin yarısından daha fazlası ulusun toplum ve iktisadı için haya-

* Prof. Dr., Osmanlı Tarihçisi ve Öğretim Üyesi, Tiran, Arnavutluk, ferit.duka@gmail.com

ti öneme sahip olan Prizren, İpek, Tetova/Kalkandelen, Manastır ve benzeri şehirler yeni kurulmuş olan Arnavut devletinin sınırlarının dışında kalmıştır.

Osmanlı sonrası “öz vatani” Arnavutluk’un uğramış olduğu bu tür felaketlerin karşısında Mehmed Âkif çok üzülmüş, duyguları epey bulanmış, kendi gerilimli ruhsal durumu en güzel şiirlerinden birisinin dizelerinde ayrı bir sanatsal güçle ifade edilmiştir:

“Bak nasıl doğranıyor? Kalk, baba, kabrinden kalk!

Diriler koşmadı imdâdına, sen bâri yetiş...

Arnavutluk yanıyor... Hem bu sefer pek müdhiş!

...Bunu benden duyunuz, ben ki, evet, Arnavudum...

Başka bir şey diyemem... İşte perişan yurdum!...”

Mehmed Âkif’in hayatı iki tarihi dönem içinde uzanmış, Osmanlı ve Osmanlı sonrası dönemlerdir. Yaşadığı bu süre yalnız Arnavutluk için değil, Balkanlar ve Türkiye için de tarihinin en ağır ve en dramatik safhalarından birisi olarak geçmiştir. Balkan Savaşı ve sonrasındaki Birinci Dünya Harbi bölge nüfusuna sonsuz zararlar ve çileler getirip demografik dengeleri bozmaktan ötede insanların ekonomik ve sosyal durumlarını perişan etmiştir.

Söz konusu hadiselerin tüyler ürperten etkileri, Balkanlardan göç etmiş bir kişinin evlâdı olan Mehmed Âkif Ersoy’un yaratıcılığında mükemmel bir sanatsal yansıma bulmuştur. Bu bağlamda ünlü şair, yalnız Arnavut, Balkan ve Türk tarihi açısından önemli hadiseleri takip eden titiz bir gözlemci değil, kendi ruhi hassasiyetleri içinde adaletsizlik, sefalet, düşmanlık ve hoşgörüsüzlüğe karşı kaynayan protesto ve isyan dolu bir insandır. Dolayısıyla Mehmed Âkif’in şiiri, kendi zamanının tarihsel gerçeklerinin karanlık yanlarını tanıyıp anlamak için okurlara yardım etmenin ötesinde, şairin bu gerçekleri güçlü bir şekilde kınayıp fena ve çirkin olan her şeyi toplumdan giderip İslam’da yer alan ahlak, insanlık ve erdeme kavuşmak yönünde etkileyici iletiler dağıtmaktadır.

Türkiye ve Türk milleti Mehmed Âkif Ersoy’un şiirlerinde merkezi bir yer almaktadır. Kendisi Osmanlı İmparatorluğu’nun Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı’nın şiddetli gelişmeler yüzünden bir dağılma süreci içinde bulunup savaşın bitiminde söndüğünü üzüntü ile izlemiştir. Eskiden üç kıtaya yayılmış koca imparatorluğun toprakları onun vârisi yeni Türkiye’nin sınırları kadar bir alana gerilemiş, bununla kalınmamış, savaştan galip çıkan devletler, Türk topraklarını istila edip kendi aralarında paylaşmışlardır. Bu hadiseler Türk milletini bir “var olma” sorunu ile karşı karşıya bırakmıştır.

İşgalcilere hiç taviz vermeden destansı bir direniş gösteren Türk halkı, Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde Türk tarihinin en parlak sayfalarından birisi olan Kurtuluş Savaşı'na katılmıştır. Uzun süren bu kahramanca savaşın içindeki kimi büyük muharebelerle Türk ordusu, düşmanlarını bozguna uğratarak memleketini özgürlük ve bütünlüğe kavuşturabilmiştir. Eşsiz yiğitlik ve fedakârlıklarla elde edilen bu büyük zafer, 29 Ekim 1923 tarihinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin sağlam temelini oluşturmaktadır.

Araştırmalarım sonucu ulaştığım bilgilere göre, Türk tarihinin bu ışıltıyan anlarını Mehmed Âkif kadar güzel ve usta bir üslupla şiirle dile getirebilmiş başka bir Türk veya yabancı yazar yok. Bunun anlamlı kanıtlarından birisi, Türk Kurtuluş Savaşı tarihinin en önemli aşamalarından birisi olarak dünya kamuoyunun önünde Türkiye ve Türk milletinin ismini ve şanını yücelten Çanakkale savaşlarına, “Çanakkale Şehitlerine” ismi ile kaleme aldığı mükemmel bir şiir adamasıydı. Söz konusu şiirin mısralarında, kendi milletinin, kocaman bir ordu ve donanmaya karşı etkileyici bir kahramanlık, cesaret ve kararlılıkla savaştığını övgü ile takdir ederken yabancı istilacıların gösterdikleri insanlık dışı ve vahşi davranışları kızgınlık ve nefretle kınamaktadır. Bunun ötesinde adı geçen şiirde Mehmed Âkif, Türk halkının bu eşitsiz savaşta çok sayıda şehit verdiğini, bu şehitlerin, kanının tevhidi kurtarıcı bir mahiyette olduğunu ve onların bu muazzam eserinin ne kadar takdir edilirse edilsin her zaman az kalacağını belirtmektedir. Müellifin şehitlere karşı duyduğu hürmet ve gururu daha iyi anlamak üzere aşağıda şiirden koparılmış bazı mısraları sunalım:

“Ey, bu topraklar için toprağa düşmüş, asker!

Gökten ecdâd inerek öpse o pâk alnı değer.

Ne büyüksün ki kanın kurtarıyor Tevhîd'i...

Bedr'in arslanları ancak, bu kadar şanlı idi...

Sana dar gelmeyecek makberi kimler kazsın?”

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Mehmed Âkif, Türk kültürü ve edebiyatına çok büyük katkılarda bulunmuştur. Fakat hiç şüphe yok ki, ünlü şairin Türk milletine ve Türk kültürüne vermiş olduğu en anlamlı ve en duygulandırıcı eser, “İstiklal Marşı” veya “Türkiye Millî Marşı”dır. Eser, yalnız sanat değeri açısından değil vatanseverliği ve millî gururu güçlendirme açısından da şairin yaratıcılığının incilerinden birisidir. İstiklal Marşı şiirinde vatana ve aralarında millî bayrağın yeri çok önemli olan millî simgelere karşı her zaman saygı gösterip, memleketimiz ve milletimiz uğruna hiç durmadan uğraşıp ulusal hürriyeti, bağımsızlığı ve ulusal değerleri hiçbir fedakârlığı

göz ardı etmeksizin cesaretle savunmamız yönünde çok kıymetli iletiler alıyoruz. İstiklal Marşı'nın her satırı basit bir satır değil, yukarıda anılmış olan değerleri geliştirip savunmak için gürleyen bir çağrıdır...

“Dalgalar sen de şafaklar gibi ey şanlı hilâl!

Olsun artık dökülen kanlarımın hepsi helâl.

Ebediyyen sana yok, ırkıma yok izmihlâl:

Hakkıdır, hür yaşamış, bayrağımın hürriyet;

Hakkıdır, Hakk'a tapan, milletimin istiklal.”

Osmanlı Türk kültürüne önemli katkılarda bulunmuş olan Arnavut kökenli simaların arasında Mehmed Âkif Ersoy'un çok önemli bir yeri vardır. XVI. yüzyılda yaşayan ve ünlü Dukagin ailesinden şair Dukaginzade Yahyâ Bey ile başlayarak, XIX. ve XX. yüzyıllara damga vuran ünlü Fraşeri ailesinden büyük âlim ve edebiyatçı Şemsettin Sami ve en sonunda Kosovalı Türk Millî Şairi Mehmed Âkif Ersoy'a kadar, uzun bir tarihi olan Arnavut ve Türk milletleri arasında var olan ilişkileri sıkı tutan çok güçlü halkalar vardır.

MEHMED ÂKİF ERSOY'UN SAFAHAT'INDA ARNAVUTLAR

Hysen MATOSHI*

Sayısal olarak Avrupa'nın küçük uluslarından biri olup, tarih boyunca birçok kez etnik yok oluşun eşiğine gelmiş olmasına rağmen Arnavutlar, diğer halkların kültürlerine katkıda bulunan bir millet olduklarını kanıtlamışlardır. Beş yüz yıllık bir süre zarfında Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olan Arnavutların içinden yetişen âlim ve münevverlerin Osmanlı toplumu içerisinde saygın mevkilere ulaşmışlardır. Dönemin büyük güçlerinden biri olan Osmanlı İmparatorluğu'nda hatırı sayılır sayıda Arnavut kökenli sadrazam, vezir, paşa ve diğer yüksek rütbeli askerlerin varlığından çokça bahsedilir. İmparatorluğun kültürel mirasının bir parçası olup, bir şekilde ihmal edilmiş olan Arnavut kökenli sanatkâr ve âlimlerden Atik Sinan, Mehmed İsa, Priştineli Mesihi, Dukaginzade Yahyâ Bey, Hasan Tahsin, Şemsettin Sami gibi isimler,¹ hem geldikleri memleketi hem de zirvesine ulaştıkları kültürü onurlandırmışlardır. Bahse konu şahsiyetler yelpazesinde Mehmed Âkif Ersoy da yer almaktadır.²

Mehmed Âkif, döneminin kültür, sanat, ilim ve siyasetinin merkezinde yer alan biriydi. Birkaç dili ileri düzeyde konuşmasıyla bilinirdi. Çok yönlü bir münevver olması nedeniyle ilim ve kültür yanı sıra edebiyat ve ilahiyatı kapsayacak geniş bir yelpazeye yayılan bir bilgi birikimine sahipti. Engin Kur'an bilgisinin yanında siyaset ve mesleği olan baytarlıkta da başarılıydı. Sanatkâr ve âlimi içinde barındıran bu çok yönlü şahsiyet, içinde şekillendiği kültüre kalıcı hizmetler sunmanın yanında aslını da unutmamıştır. Ata

* Prof. Dr., Priştine Albanoloji Enstitüsü Genel Müdürü

¹ Arnavut kökenli âlim ve sanatkârların katkılarına ilişkin en önemli araştırma Shyqri Nimanî'nin *Arnavud – artistët shqiptarë në Perandorinë Osmane (Osmanlı İmparatorluğu'nda Arnavut Sanatkârlar)* adlı eseri kalmaya devam etmektedir. Eser Priştine Libri Shkollor yayınevi tarafından yayımlanmış olup 178 sayfadan ibarettir.

² Aslen Arnavut olup Türk kültürünün bu bilinen şahsiyetinin biyografisine ilişkin bilgiler Nexhip P. Alban ve Nesip Kaçi tarafından yazılmış olan *Shqiptarët në Perandorinë Osmane (Osmanlı İmparatorluğu'nda Arnavutlar)* adlı eserde bulmak mümkündür. Eser Tiran Albin yayınevi tarafından 1997 yılında yayımlanmış olup, ilgili biyografik bilgiler eserin 158-160 sayfalarında yer alır. Genel ağ ortamında da http://en.wikipedia.org/wiki/Mehmed_Âkif_Ersoy adresinden Mehmed Âkif'in eserleri ve hayatı yanı sıra, onun Arnavut kökenine ilişkin bilgilere ulaşılabilir.

toprağı hakkında babasının kendine anlattıklarıyla yetinmeyip, bu topraklara duyduğu hasret ve muhabbet duygusuyla buraları ziyaret etmiştir. Kazanımlarıyla farklı alanlara ait referansların parçası olan şahsiyetler, zaman içerisinde, yaptıklarının tek bir tanesiyle hatırlanır olurlar. Bu, diğer kazanımların hiçe sayılıp inkâr edilmesinden dolayı değil, yaptıklarından rastgele bir tanesi tarihin kapısını aralayıp diğerlerinin önüne geçerek, ilgili kişi zikrolduğunda aklımıza ilk gelen fiili olur. Mehmed Âkif örneğinde akla gelen ilk eser, yüz milyona yakın insanın ayağa kalkarak okuduğu Türkiye Cumhuriyeti'nin millî marşı olan İstiklal Marşı'dır. Bu noktada unutulmaması gereken husus, XX. yüzyıl boyunca Arnavutların hayatındaki temel kavram olan bağımsızlığın yer almasıdır. Milletçe etrafında birleştiğimiz bu kavram, yöre, lehçe, inanç gibi doğal farklılıklarımızın, ayrıca kötü şöhrete sahip ve trajedilere neden olmuş olan ideolojik ayrılıklarımızın üstünde olmuştur. Âkif'in Safahat adlı eserinde Arnavutluk ve Arnavutlara yönelik muhabbetin ifade edildiği mısralar, bu sevginin sadece bir yönünü oluşturur; zira yukarıda belirtildiği üzere bu sevgi, Mehmed Âkif'in hayat felsefesidir. Her halükârda bu sevgiyi sadece bu boyutta ele alma sınırlılığı bu yazının hacmiyle ilgilidir. Gerçeği ortaya koymak adına Âkif'in şiirlerini kapsayan bu eserinin çok yönlü, tematik açıdan evrensel olduğunu belirtmek durumundayım. Bununla ilgili olarak Prof. Mehdi Polisi'nin görüşünü aktarmak istiyorum. Polisi şunu ifade eder:

“Mehmed Âkif farklı insani ve toplumsal konuları eler alır. Yoksulluk, hastalık, güçsüzlük gibi konulara ilaveten bu durumlardan çıkışın yolu olan yardımlaşma, dayanışma, ümit gibi konuları ele alır. O, kitleleri çalışma ve kararlılığa çağırarak, cehalete karşı duyduğu tiksintiyi, despotluğu, ölçsüzlüğü ve kötü alışkanlıkları, aydın gibi görünenlerin yanlışlarını, ifade ve düşünce özgürlüğünün anlaşılmasından kaynaklanan anarşiyi haykırır.”¹

Slavların esareti altında kalan Arnavutların trajik sonlarına atfedilen mısralarının belli kısımlarının yorumlanmasına geçmeden önce Mehmed Âkif'e göre özgürlüğün hayat bulma kavramına açıklık getirmenin gerekli olduğu görüşündeyim. Ulusal açıdan bakıldığında onun bu kavramı kozmopolittir; dini açıdan bakıldığında ise bütüncüldür. Aslında o, Müslüman toplumların felaketlerini ayrışmalarından ve etnik özelliklerin aşırı vurgulanması nedeniyle bir bütün olarak hareket edememişlerinden kaynaklandığını görerek, ulus fikrini dini mensubiyet gölgesi altında bırakır. Aşağıdaki mısralar bu görüşünü ifade eder:

¹ Mehdi Polisi, “Fletët” që “flasin” shqip, “Lajm”, S. 1306, 27 Aralık 2008, s. 19.

*“Fikr-i kavmiyyeti şeytan mı sokan zihnimize?
Bir birinden müteferrik bu kadar akvâmı,
Aynı millîyyetin altında tutan İslam’ı,
Temelinden yıkacak zelzele kavmiyyettir.”¹*

Bu kavram, hangi kimliğe öncelik verildiğine bağlı olarak tartışılıp ret veya kabul edilebilir. Âkif’in yaşadığı dönemde Arnavutların aleyhinde toprak paylaşımı ile Ortodoksluk ortak paydasında ittifak eden Slav ile Yunan komşularıyla karşı karşıya gelecek gücü olmadığı koşullar göz önünde bulundurularak, onun bu bakış açısı bu yönüyle makul kabul edilebilir. Dolayısıyla Balkanlarda Arnavutlara karşı olan bir uluslar üstü ittifak yani Rusya tarafından teşvik edilip desteklenen bir Balkan Ortodoks ittifakı olduğuna göre, Mehmed Âkif’in bu protest haykırışı ve Arnavutlara yönelik bir ulus ötesi destek fikri Arnavutların başına gelmekte olan trajedi ile onları tehdit eden tehlikeye karşı bir dengeleyici unsur olarak tasarlanmıştı. Öyle ki Arnavutlar tek bir ulusun saldırısına değil, Panslavizm ve Panortodoksizm tarafından desteklenen bir makro yapının saldırısına maruz kalmışlardır. Bundan dolayı bu tehdit karşısında duracak olan uygun savunma, Âkif’e göre, sadece Arnavutlardan oluşmayıp, İslam kardeşliğine dayalı bir dayanışma himayesi olmalıydı.

Dönemin siyasi-askeri güçlerinden biri olan Avusturya-Macaristan, o dönemde, Katolik Arnavutların Ortodoksluğa zorlanmasını, onlara zulmedilmesini ve Peder Luigj Palaj’ın öldürülmesine karşı sesini yükseltirken; Müslüman Arnavutlara, din değiştirmeye zorlanarak uygulanan orantısız baskı ile öldürülerek yapılan mezalime karşı dönemin siyasi-askeri faktörlerinden herhangi birinden destek bulunamadığından bu acıyı yüreğinde hissedenden Mehmed Âkif, bunu protesto etmek amacıyla resmi görevlerinin hepsinden istifa etmiş,² soydaşlarının maruz kaldığı trajediyi dünyaya duyurmak için şu mısraları haykırmıştı:

*“Odun kıyar gibi binlerce sîne doğranıyor!
Ne reng-i muzlime girmiş o yemyeşil Kosova!
Şimâle doğru bütün Pirzerin, İpek, Yakova,
Fezâ-yı mahşere dönmüş gırîv-i mâtemden...
Hem öyle arsa-i mahşer ki: Yok şefâ’at eden!
Ne bir yaşındaki ma’sûm için beşikte hayat;*

¹ Mehmed Âkif Ersoj, *Fletët (Safahat)*, Tercüme: Mithat Hoxha, Logos-A, Biblioteka Divan, Shkup (Üsküp), 2006, s. 261.

² Giuseppe Catapano, Nermin Vlora – Falaschi dhe Skender Rizaj, *Shqiptarët – popull i ndarë, libri i parë*, Forumi i Intelktualëve Shqiptarë, Dega në Pejë, Pejë, 1996, s. 269-270.

*Ne seksenindeki mazlûm için eşikte necat;
O, baltalarla kesiktir; bu, süngülerle delik...
Öbek öbek duruyor pıhtı pıhtı kanla kemik.
Bütün yıkılmış ocak, başka şey değil görünen;"¹*

Âkif'e göre kıyıcı Slav eliyle 150 bin aile ocağının söndürülerek veya yur-
dundan tecrit edilerek işlenen bu trajedinin boyutları, milletin hafızasında
trajik olaylar olarak yer etmiştir. Vardar'ın Sırp askerleri tarafından hunharca
vurulan Arnavutların kanı ile bulanıp kızıl aktığına ilişkin hatıraları çokça din-
lemiştir. Bu hususu şairimiz şu şekilde gözler önüne sermiştir:

*"Şişip şişip gidiyorsun, değil mi, ey Vardar?
Ya boğduğun kadının, erkeğin hesâbı mı var!
Mezârı olmuş iken bun cana's-ı mevvâcın,
Cenâze yutmaya hâlâ mı doymaz emvâcın?"²*

Slavlar tarafından işgal edilen yerleşim yerlerindeki yıkımın ardından or-
taya çıkan ve şairin betimlediği bu görüntüler tüyler ürperticidir. Bu görün-
tüler, Sırpların 1998-1999 yıllarında Kosova'nın her yanında özellikle İslami
dinî mabetlerin hedef alındığı son yıkımları birçok yönüyle anımsatmakta-
dır.³ Kıyım yapan Slav işgalcilerin tüm kinini kustukları yerler camilerdi. Bu
yüzden Sırpların Arnavut yerleşim yerlerindeki yıkımlarını ilk önce camile-
ri ateşe vermek veya tahrip etmekle başlamaları bir tesadüf olmayıp, 1999
Haziran'ında Sırp güçleri Kosova'dan çekilirken, bu toprakları terk etmeye
birkaç kilometre kala çılgın piromani halayları eşliğinde son binaları ateşe
verip birkaç Arnavut'u öldürdüler. Bu çekilme esnasında yakılan son cami
400 yıllık Doburçan Camii'dir. Camiyi yakanlar imamını da katlettiler. Meh-
med Âkif'in mısraları XX. yüzyıl Ortodoks Slav mezalimini anlatıyor olsa da
aynı yüzyılın sonunda insanlığı sarsan trajediye çok benzemektedir. Mazlum
ile zalim değişmedi, aynı kaldı:

*"Minâreler serilip hâke, sustu ma'bedler;
Yıkıldı medreseler; dümdüz oldu merkadler.
Mesâcidin çoğu meydanda yok, kalanlar ise,
Ya gördüğün gibi meyhânedir, ya bir kilise.
Şehirde evlere baskın; kazâda katl-i nüfûs;"⁴*

¹ Mehmed Âkif Ersoj, age., s. 354-355.

² Ae., s. 355.

³ *Barbaria serbe ndaj monumenteve islame në Kosovë (shkurt 98 – qershor 99)*, Monografi e xhamive të djegura e të shkatërruara në Kosovë 1998-99; Serbian barbarities against Islamic monuments in Kosova (February 98 – June 99), Monograph of burned and destroyed Mosques in Kosova 1998-99, arabisht, Shtëpia botuese "Dituria Islame", Prishtinë, 2000, s. 318.

⁴ Mehmed Âkif Ersoj, age., s. 356.

Arnavut milletinin içinden geçtiği durumu iyi bildiği için yırtıcı komşularının Arnavutlara yönelik korkunç mezaliminin boyutlarını ve dünyanın bu kıyım karşısındaki ilgisizliğini de biliyordu. Âkif şiirinde bunları hem hayal kırıklığı hem de ironi tonuyla dile getirir. Bu şekilde, bir yandan karşıdan seyreden hayattakilere olan kızgınlığını dile getirip, diğer yandan ata yurdu Arnavutluk'a yardım etmesi için müteveffa babasına seslenir.

*“Bak nasıl doğranıyor? Kalk, baba, kabrinden kalk!
Diriler koşmadı imdâdına, sen bâri yetiş...
Arnavutluk yanıyor... Hem bu sefer pek müdhiş!*

.....
*O ne yangın ki: Ocak kalmadı söndürmediği!
O ne tûfan ki: Yakıp yıktı bütün vâdîyi!
Âşinâ çehre arandım... O, meğer, hiç yokmuş...
Yalnız bir kuru çöl var ki, ne sorsan: Hâmûş!
Âşinâ çehre de yok, hiçbirinin yâdı da yok;
Yakılan bunca hayâtın, hani, ecsâdı da yok!
Yoklasan külleri, altından, emînim, ancak,
Kömür olmuş iki üç parça kemiktir çıkacak!
Baba! En sevgili annen, o senin öz vatanın
Olacak mıydı fedâ hırsına üç kaltabanın?
Dedemin sürdüğü, can ektiği toprak gitti...”¹*

Şiirsel söyleminde kendisiyle aynı dönemde yaşayanların ilgisizliklerine karşı öfkesini ifade ederken, ata toprağının çektiklerini ve kendisinin ağırlaşmış ruh halini belirginleşmiş bir hassasiyetle tarif ediyordu. Ancak bununla yetinmeyip, bazı mısralarında Arnavut topraklarını işgal eden doyumsuz işgalcileri kendilerine güvenilmeyen, sinsî, canî, kudurmuş gibi kötü anlamlı sıfatlarla nitelemiştir:

*“Karadağ haydudu, Sırp eşşeği, Bulgar yılanı,
Sonra Yûnân iti, çepçevre kuşatsın vatanı...
Târumâr eyleyiversin de bütün ordumuzu,
Bizi kovsun elimizden alarak yurdumuzu...”²*

¹ Ae., s. 281.

² Ae., s. 283.

Hakaret anlamı içeren bu tür nitelemeler adı geçen milletlerin (ölkelerin) Balkan Savaşları'ndan kazançlı çıkmış oldukları olgusundan ileri gelmektedir. Bu şekilde Sırbistan, Yunanistan, Bulgaristan ve Karadağ kendi topraklarını genişletmişler, hatta Balkan Savaşları sonunda bazı durumlarda topraklarını ikiye katlamışlardır. Bu genişlemelerin hepsi Arnavutlar aleyhinde kurulan ittifakın sonucudur. Dolayısıyla bu topraklar yerli halk olan Arnavutların elinden alınmıştır. Arnavutlar kendi topraklarını koruyamadılar ve başka seçenekleri de yoktu. Çünkü her halükârda ya katledilecek ya sürülecek ya da din değiştirmeye zorlanacaklardı.

Mehmed Âkif'in 12 bin mısraı aşan şiiri ana hatlarıyla ele alındığında homojen bir üsluba sahip olmakla birlikte, Arnavutlarla ilgili mısraları onun şiirsel söyleminden ufak nüanslarla ayrılırlar. Gelişmelere kapılıp duygu patlaması yaşadığı durum tek bir kere vuku bulmaz. Arnavutların trajik bir şekilde yok olma tehdidine ilişkin hissi, ona, akademisyen çırpınısını bir yana bıraktırarak, mecazi anlatımın yerini düz anlatım, şiirsel nezaketin yerini kan selini durdurmaya yönelik tüm varlığıyla yaptığı güçlü çağrısı alır.

Ünlü şair, vatansever, münevver olan Mehmed Âkif Ersoy'un sesi yaşadığı dönemde milletlerin kaderlerini belirleyen çevrelerce duyulmak istenmemiş olmakla birlikte, onun Arnavutların haklarını elde etmelerine yönelik çabaları uzun vadede etkisiz kalmadı. Onun çılgılığı yüz yıla yakın bir süre sonra bile özgürlük sevdalı diğer Arnavut aydınların sesleriyle birlikte kesintisiz devam ederek, en nihayetinde dünyayı dürterek irkilmesini sağladı ve Ortodoks Sırpların "Arnavut toprakları üzerindeki tarihi hakka" ilişkin yalancı iddialarının tozunu silkeledi. Arnavutluk'a ilişkin büyük kaygısı ile kaygısına sebep olan sıkıntıların aşılmasına ilişkin eşsiz gayretini Safahat'ta ifade ettiği ve yüreğinden gelen "ben ki evet, Arnavud'um"¹ argümanı ile meşrulaştırmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti en saygın vatandaşlarından biri olarak onu daima takdir etmiştir. Diğer yandan babasının doğum yeri Suşisa köyündeki okulun adının "Mehmed Âkif" olarak değiştirilmesi, Safahat'ın Arnavutçaya tercüme edilmesi gibi gelişmeler, biz Arnavutların da onu takdir etmeye başladığımızı gösteren olumlu işaretlerdir.

¹ Mehmed Âkif Ersoy, age., s. 284.

MEHMED ÂKİF ERSOY'UN “SAFAHAT”I HAKKINDA TEFekkÜR

İsmail BARDHİ*

“Allah bu millete bir daha İstiklal Marşı yazdırmasin.”

*“Zulmü alkışlayamam, zâlimi asla sevemem
Gelenin keyfi için geçmişe kalkıp sövemem.”*

*“Uyan
Baksana kim boynu bükük ağlayan?
Hakk-ı hayâtın senin ey müslüman!
Kurtar o bîçâreyi Allâh için,
Artık ölüm uykularından uyan!*

*Bunca zamandır uyudun, kanmadın;
Çekmediğin kalmadı, uslanmadın.
Çiğnediler yurdunu baştanbaşa,
Sen yine bir kerre kımıldanmadın!*

*Ninni değil dinlediğin velvele...
Kükreyerek akmada müstakbele,
Bir ebedî sel ki zamandır adı;
Haydi katıl sen de o coşkun sele.*

*Karşı durulmaz, cereyan sîne-çâk...
Varsa duranlar olur elbet helâk.
Dalgaların anlamadan seyrini,
Göz göre girdâba nedir inhimâk?*

* Prof. Dr., Kuzey Makedonya'nın başkenti Üsküp'teki İlahiyat Fakültesinin Eski Dekanı

*Dehşet-i mâzîyi getir yâdına;
Kimse yetişmez yarın imdâdına.
Merhametin yok diyelim nefsine;
Merhamet etmez misin evlâdına?*

*“Ben onu dünyâyâ getirdim...” diye,
Kalkışacaksın demek öldürmeye!
Sevk ediyormuş meğer insanları,
Hakk-ı übüvvet de bu cânîliğe!*

*Doğru mudur ye’s ile olmak tebâh?
Yok mu gelip gayrete bir intibâh?
Beklediğin subh-i Kiyâmet midir?
Gün batıyor, sen arıyorsun sabâh!*

*Gözleri mâzîye bakan milletin,
Ömrü temâdîsi olur nekbetin.
Karşına müstakbeli dikmiş Hudâ,
Görmeye, lâkin daha yok niyyetin!*

*Ey koca Şark, ey ebedî meskenet!
Sen de kımıldanmaya bir niyyet et.
Korkuyorum, Garb’ın elinden yarın,
Kalmayacak çekmediğin mel’anet.*

*Hakk-ı hayâtın daha çiğnenmeden,
Kan dökerek almalısın merd isen.
Çünkü bugün ortada hak sâhibi,
Bir kişidir: “Hakkımı vermem!” diyen.”*

Mehmed Âkif Ersoy

Esasen insanın kendi hayatı ve eserleri konusunda tefekkür etmesi zordur, hatta riskli olduğu bile söylenebilir. “Diğerinin” hayatı ve eserleri konusunda tefekkür etmek ise -sebeplerinin farklı olmasından bağımsız olarak - daha da zor ve risklidir. Buna rağmen bizim, Mehmed Âkif Ersoy’un hayatı ve eserleri konusunda tefekkür etme riskini almamız, aslında bilinçli bir cesaret meselesinden ziyade, tesadüfî şartlara boyun eğme eğilimidir.

Tesadüfî durumlar bizim kudretimizde değildir, çevremizde hikmet için ve hikmet adına tecessüm etmiş eserler ve hayatlara dair bir fikir oluşturmamız için oluşturulan zamanın kudretindedir.

Düşünürler genellikle ampirik olandan yola çıkar ve meşruiyete kadar ulaşır. Mehmed Âkif Ersoy ise şiiriyle dünya sahnesinde sergilenen komplo-nun ve çözümünün insani, kişisel ve toplumsal, dinî ve yerel, bölgesel veya devletsel gerekçelerine dokunabilmek için olgusal dış görünümünden daha derine dalıp nüfuz etmektedir. Tarih, hayal gücü ve bütüncül kavramlar olmadan anlaşılamaz, bu nedenle de Mehmed Âkif Ersoy kimi kilit durumları, başta Efendimiz a.s.’ın yaşadığı dönemin olayları olmak üzere, geçmişte kutsal yazılarda anlatılan ve yorumlanan bilgiler ve objektif olgular aracılığıyla aydınlatmıştır.

Her düşünür, varlığının beraberinde getirdiği riski cesaretle kabul eder, iyi düşünülmüş ve anlamlı bir hayatın birliğinde düşüncenin hayata ve hayatın düşünceye dönüştürülmesinin kesin zorunluluğuna bilinçli bir şekilde boyun eğer. Elbette bundan daha zor olanı, özgün düşünürün zamanın düşüncesini yani “logos”unu da düşüncesine dâhil etmek için onu tamamlama görevidir. Bu, Mehmed Âkif Ersoy’un da hayaliydi. Hissesine içinde yaşamaya ve yazmaya düşen zamanların logosu onu çok yorsa da, bu hayalini yıkamadı.

Mehmed Âkif Ersoy’un hayatı ve eserleri, dönemin ana simgesi ya da - tanımlama uyarınca - dönemin enerjik logosu (düşünce) olan “mutlak” düşüncenin ana sembolünü teşkil etmemelerine rağmen, onlar dönemin veya dönemlerin nişaneleriydi. Aynıları hem kendi içinde, hem bizler gibi farklı dönemlerde ama aynı realiteyi yaşayan bizler için de manayı deşifre etmeye bihakkın layıktı.

Mehmed Âkif Ersoy’un hayatı ve eserlerinin anlamının yorumlanması ve ortaya konmasında kullanılacak mefkûreyi belirlemeye çalışırken, yazar ve şair olarak kendisinin de ilahî hikmetin anlamını arayışında uyguladığı yorumlama mefkûresini seçtik. Mehmed Âkif Ersoy söz konusu anlamı, enerjik

anlam(sız)lığının meydan okumasına cevap olarak doğmuş olan “mabadiyla koltukta, ancak akıl ve ruhla çok uzakta” olma zihniyetinin görüldüğü zamanda bulmaya çalışıyordu. Bu zihniyet yazar tarafından “Safahat” dâhil bütün eserlerinde ele alınmıştır. Mehmed Âkif Ersoy yaşamı, felsefi-antropolojik bakış açısıyla, doğrusu insanın hayatta kalmasının manevi-kültürel şekli olarak algılamaktaydı.

Mehmed Âkif Ersoy’un hayatı ve eserleri konusunda bir fikir oluşturma çabamız esnasında metodolojik bir ikilemle karşı karşıya kaldık: Ya dışarıda durup doksografik şekilde yazarın hayatındaki olayları (biyografik gerçekleri) ve yazdığı bibliyografiyi yüzeysel olarak inceledikten sonra hayatı ve eserlerini bio-bibliyografik bir şekilde ortaya koyacak ya da yazarın iç dünyasının derinlerine inmiş, hayatının ve eserlerinin logosunu aramaya çalışacaktık. İkinci seçeneğin riskli ve meydan okuyucu bir girişim olduğunun farkındayız.

On dokuzuncu asır boyunca ve yirminci asrın başlarında yaşanan savaşlar, soykırımlar, vahşet, devrimler, totaliter rejimler, devletlerin çizilen yeni coğrafi haritaları, devletlerin parçalanması, yok olması veya yeni devletlerin oluşturulması, kitlesel göçler gibi pek çok acı olay söz konusuysen, yazarların yazacakları konularla ilgili seçim yapma hakları pek yoktu. Yazarlar her ne kadar istatistiki verilerde en güvenilmez ve en önemsiz tanıklar olarak gösterilse de, dünya tarihinin haritasında iz bırakan yegâne faniler onlardır. Tüm bu mezkûr acı ve kargaşa döneminde yaşayan Mehmed Âkif Ersoy da arkasında iz bırakanlardan biridir.

Mehmed Âkif Ersoy’un gözünde sürgünlerin, köylerin ve şehirlerin yıkılmasının, cami ve mescitlerin yıkılmasının resmi duruyordu ki bunlar anlık gelişmeler değil, yıllar boyunca devam eden olaylardı. Maalesef, doğumundan ölümüne dek yazarın tüm hayatı böyle geçti. Belki de bu yüzden Mehmed Âkif Ersoy ne tarihçi, ne filozof, ne de siyasetçi olmadı. O mütefekkir bir şair oldu, zira onun şiiri okurları tam kalbinden vuran bir “mermi” gibiydi. Mehmed Âkif Ersoy’un şiiri, güçlü temellere dayandığı için güçlü ve ebedidir. Mehmed Âkif hiçbir zaman şiirine şeytanın yaklaşmasına izin vermedi. Bu nedenle şiirini okurken nefret duygusuna kapılmaz, fitne ve yıkımın zehirli sesini değil, eleştiri ve özeleştirisinin sesini duyarsınız. Yazar; “adalet” adına Osmanlı İmparatorluğu’na, dinsizlik adına dine, insanlık dışı davranış adına insanlığa yapılan adaletsizlikleri sert bir eleştirel tonla anlatmaktadır. Onun şiirinin her dizesi, ilhamını “ilâ-yı kelimetullah”tan almakta ve tarihe şahitlik etmektedir.

Şair geçmişten bahsederken dönemin yoksulluk, adaletsizlik ve cehalet dolu hakikatinden yola çıkmaktaydı. İstanbul Millî Kütüphanesinde bulunan ve “ahvali-Bosna”, “ahvali-İstanbul”, “ahvali-Üsküp”, “ahvali-Tirana”, “ahvali-Kibriz” ve diğer pek çok ahvale de değinen 6647 sayılı kaynakta imparatorluk sistemindeki kadılar, naip, müftüler, hatta ulema da dâhil olmak üzere (ki bunu iktidarını onların sırtından kaim etmiş devlet adamları için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz) en yüksek makamlara teneffüs eden dönemin cehaleti, Muhammed Emin İseviç isimli bir ilahiyâtçı tarafından şöyle anlatılır:

“Onlar genellikle cahil ve adaletsizdirler. Onların binde biri bile o makama layık ve yetkin değildir. Kimileri torpil, kimileri komplo, kimileri de saraya hizmet sayesinde kadılar siciline kaydolabilmiştir. Lâkin onların çoğu kanunun, Dîvan’ın, vergilerin, imtihanların ne olduğunu bilmez... Onlar, halk üzerinde hâkimiyet ve esasen eşit olana üstünlük kurma hedefi peşinde koşarken, on - on beş yıl içinde kadıların asırlık sistemini bozdular...”

Müftülerin çoğu cahil ve adaletsizdir. On dört müftüden hiçbirisi imtihanla ya da hak ettiği için atanmamıştır... Medreseyi tamamlayan, yetenekli olduklarını gösteren ve dönemin kriterlerine göre ilgili makamlara atanmayı hak eden bir iki kişi ortaya çıktığında ise, onlara tasallut edilir veya ezilir. Zalimleri destekleyenler ise kadının emriyle ve kurallara aykırı bir şekilde müftü olarak atanır...

... Ezcümle, tüm bu kargaşanın birincil sebebi kötü ulemadır. Uzunca bir zamandır benî şaşırtan husus şudur ki, ulema ve alimler bulundukları yerlerde eziliyor, aşağılanıyor ve şiddete maruz kalıyor...”

Bu size de yaşadığımız dönemi çağrıştırmıyor mu? Bütün bunlar size bugün yaşadığımız zamanı hatırlatmıyor mu?

Tam da bu noktada, Mehmed Âkif’in bana rüyamda dediklerini mealen aktarmak istiyorum: “Neler yaptıklarına bir baksana, inananlar da kandırıyor, siyasi-ekonomik ‘mevcudiyetlerini’ makama bağlamış ve zerre merhamet ile sorumluluk duygusu barındırmamalarıyla nam salmış olanlara bir bak, gizlice ‘hâlimiz vahim, ekonomi günden güne çalkalanıyor’ diyenlere bir bak. Sana düşman olup yıllar yılı kandıranlar ve çalanlardan, mülkiyeti talan edenlerden bahsetmiyorum, onlar için zaten devlet, kültür ve din gibi değerler artık yoktur, onların dili o denli ileri gitmiş ki, artık kandırmaca ve talan olmadan yaşayamazlar. Onlar sırf modern bir yerde kahve içebilmek için devleti par-

sel parsel satmaya hazırlar... Ben sana kendilerini vatan ve iman sevdalısı zannedenlerden bahsediyorum; beni rahatsız eden onlar, onların 'viraneliği', 'fakirliği' beni rahatsız ediyor, onların demokrasisinden tedirginim; onların ahde vefası beni korkutuyor. Devleti, iktidarı, zamanın taleplerini ve günümüzde dünyada egemen olan yıkıcı korkuyu nasıl kavrayamıyorlar?!.”

Bilahare, geçmiş zamanlarda pek çok bey ve valinin de bir kadın için topraklar ve nahiyeler bahsettiklerini, zamane örneklerinin sırf Batılı bir gazetede mevzu bahis olmaları için yalan söylediklerini, bu yalanları imanen söylediklerini; vatana dair zerre saygı ve sevgi beslemediklerini söyledi. Mehmed Âkif daha pek çok şey söyledi, bâhusus kimsenin duymaması için sessizce şunları söyledi: “Türkiye’yi bölmek istediklerini söyleyenler ne demek istiyor? Anlamıyorlar mı? O kadar mı sefiller? Hâlbuki şunu demeleri lâzım: ‘Geçmişte bizim olan ve *halifetullahi fi'l-arz* zaviyesinden bakıldığında gökkubbe ve ebedî kelâma ait olduklarını hâlen kanıtlayan tüm topraklar ile devletleri geri çevirmede gözümüz yok!’ Bundan korkuyorlar ama günümüzde insan zihni ve iktidarını kimlerin yönettiğinden korkmuyor, bunu tefekkür etmiyorlar! Bunlar tamamen birer kukla olmuşlar, yıkıma alet edilmişler... Bu topraklara böyle bir emanet bırakılmıştır ve bu toprakların geçmişin hatalarını tekrarlama hakkı yok, kandırmaca dönemi geçti... Bunlar Allah c.c.’nin işbu ayetini unuttular mı?”

Müslüman dünyayı Müslümansız – yani kâfir – tasavvur edemeyen Mehmed Âkif, kâfirlerin sırf diğer kâfirlerden dolayı kendilerini yok etmeye çalışmalarına şaşırıyor ve onlara şu soruyla hitap ediyor: “Size mâni olan ne; yoksa günümüzdeki oyunu göremeyecek kadar köreldiniz mi?! Kâfir olarak da zarar vermeden, tahkir etmeden ve yıkıma sebebiyet vermeden kendi yurdunuzu muhafaza etme imkânınız var...”

Âkif işbu düşüncayı şaşkınlıkla karşılıyor: Yıkılan devletlerin Avrupa dedikleri bir bütün içerisinde birleşmeye çalışıyor; pek çok millet, dil ve ırkın bir arada olduğu yerde ise insanlar düşünmeyi bilmiyor, ne yapmak istediklerini veya devletsiz kalmayı arzulama ihtimalini sorgulayamıyor.

Mehmed Âkif Ersoy bedenlen bugün aramızda olmasa da, yaşadığı dönemin şartları, içinde yaşadığımız dönemin şartlarıyla aynıdır. Bu nedenle, ben burada Mehmed Âkif Ersoy’u yazılı kaynaklara göre değil yaşadığı dönem göre tanıtmak istedim. Şairin yaşadığı dönem Osmanlı İmparatorluğu’nun her gün kendi topraklarını hatta hâkimiyetinde bulunan kıtaları birer birer kaybettiği dönemdir. İmparatorluk bu dönemde, Mehmed Âkif

Ersoy'un geldiği topraklar olan Balkanları da kaybediyordu. Yazar bu mağlubiyeti – şiirlerinde de ifade ettiği üzere – hem bedenen, hem de manevi bir acıyla yaşamaktaydı. Sanırım biz Arnavutlar için tarih, kültür, bilim ve devlette yaşadığımız bölünmelerin ve gecikmenin münhasıran anlatılmasına gerek yoktur. Mehmed Âkif Ersoy bugün aramızda bulunsaydı bize büyük ihtimalle şöyle söylerdi: Osmanlı İmparatorluğu himayesinde yaşadığınız onca zaman yetmedi mi ki günümüzde dünyada, Doğu'da ve Batı'da güçlü müttefikler aramaya devam ediyorsunuz? Birbirinizle çelişkili bir şekilde mücadele ediyorsunuz. Profan (dinsiz) için ilahi olanı ve ilahi olan için profanı satıyorsunuz. Hiç kimse sizi ciddiye alamıyor. Mehmed Âkif'in Arnavutlar mevzu bahis olduğunda dem vurduğu dertleri, sanırım en iyi anlayan Faik Konica ve Ardian Klosi "Tanrım, aman dilerim, beni Arnavutlardan kurtar..." şiirinde anlamıştır, Mehmed Âkif ise bu dizelere "...beni hainlerden kurtar" ile mukabele edecekti.

Mehmed Âkif Ersoy'un ismini ilk kez 1975 yılında duymuştum. Bilahare hakkında daha çok şey öğrendim. Şiirlerinden esinlenen bendeniz, Üsküp'teki Yahyâ Paşa Camii'nde 1981 yılında verdiğim bir vaazda onun bir dizesini okumuştum: "Ya Rabbi, şu uğursuz gecenin yok mu sabahı?" Bu dize benim yaşadığım döneme, dine ve Allah'a yapılan büyük haksızlıklar dönemine, o uğursuz dönemde yaşayan "akıllı" insanlara yapılan büyük kandırmacaya ve dine karşı açılan savaş dönemine olan isyanımın tecessüm eden bir ifadesiydi. Ersoy'un bu dizesini defaatle tekrarladığım oldu, dahası kimi arkadaşlarla aramızda bir selâm şeklini almıştı bu mısra. Ancak aklımı sürekli kurcalayan, Mehmed Âkif Ersoy'un neden bu topraklardan uzaklaşması gerektiği sorusuydu. Yazarı bunu yapmaya teşvik eden acaba bu topraklarda bilgiye saygı gösterilmemesi ve bu toprakların hürriyeti sevmemesi mi, yoksa bu halkın geçmişi ve geleceği hiç düşünmeden sadece anı yaşayarak hareket etmesi mi diye düşünmeye başlamıştım. Ancak unutmamak gerekir ki Mehmed Âkif öncelikle bir şair, sonra iyi bir insan ve nihayetinde bir Arnavut evlâdıydı.

Bu vesileyle size kendi yaşadığım zamandan bahsediyorum, öncelikle "Mehmed Âkif Ersoy" ismiyle yayın hayatına başlayan ve akabinde "Logos-A" adını alan yayınevi vasıtasıyla resmen dinî, kültürel ve felsefî içerikli kitaplar yayımlamaya karar verdiğimiz zamandan. Mehmed Âkif Ersoy'un ruhu, işbu yayınevinin yayımladığı kitaplarda, her bir kelimesinde mevcuttur. Peki, neden önce "Mehmed Âkif Ersoy" ismiyle işbu yayıncılık faaliyetine başlamak isterken daha sonra bunu değiştirdik ve yayınlarımız için "Logos-A" ismini kullandık? Hatırladığım kadarıyla. Mehmed Âkif'imizi istediğimiz o zamanlar, Arnavut ideolojisi ve politikasının Mehmed Âkif gibi düşünürleri kabul etme-

ye izinli veya yetkili değildi. Bu nedenle yayınevimize sarkastik bir şekilde, Tanrı ile alakalı olan ancak dönemin siyaseti tarafından “kabul” gören “Logos” (Düşünce) ismini vermeye karar verdik. Peki, Mehmed Âkif Ersoy neden hala diridir? Çünkü o bir şehittir ve şehitler ölmez. Rahmetullahi Aleyh!

ÂSİM'İN NESLİ GÖZÜNDE MEHMED ÂKİF VE İSTİKLAL

Mehdi GURRA*

Asıl ismi Mehmed Ragîf olan Mehmed Âkif Ersoy 20 Aralık 1873'te İstanbul Fatih'te dünyaya gelmiştir. Şair, veteriner hekim, öğretmen, vaiz, hâfız, Kur'an-ı Kerim mütercimi, düşünür ve siyasetçi olmak gibi çok yönlü bir kişiliğe sahip olan Mehmed Âkif Ersoy, Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin millî marşı olan İstiklal Marşı'nın şairidir. Vatan Şairi ve Millî Şair ünvanları ile anılır. Çanakkale Şehitleri'ne, Bülbul ve 1911-1933 yılları arasında yayımladığı yedi şiir kitabındaki şiirleri bir araya getiren Safahat en önemli eserlerindedir. II. Meşrutiyet döneminden itibaren Sırat-ı Müstakim (daha sonraki adıyla Sebilu'r-reşad) dergisinin başyazarlığını yapmıştır.

1893-1913 Âkif'in memurluk yıllarıdır. Bu yıllarda Rumeli, Anadolu, Arnavutluk ve Arabistan'da bulunmuştur. İstiklal Harbi sırasında Burdur milletvekili olarak I. TBMM'de yer almıştır.

Mehmed Âkif Ersoy, ilim muhitinin içinde doğmuş bir şahıstır. Kosova İpek kazası Şuşisa köyünden olan, Safahat'ta "hem babam, hem hocamdır" dediği Fatih medresesi müderrislerinden aslen Arnavut olan Mehmet Tahir Efendi'nin oğludur kendisi. O'nun ilme bakışında ve dünya görüşünün oluşmasında işte bu içine doğduğu muhitin hayati derecede önemi vardır. Diğer taraftan, okuduğu okullar ve dâhil olduğu mahfillerin de İslami kültürünün olgunlaşmasında ve Batı'yı tanımada büyük rolü olmuştur. Âkif, Selanikli Esad Dede, Halis Efendi gibi geleneğin temsilcilerinin rahle-i tedrisatından geçmiş, Halkalı Baytar Mektebi gibi Avrupalı anlayışla kurulmuş olan bir okuldan Batılı ilmi zihniyeti kavrayarak birincilikle mezun olurken Fransızca'yı öğrenmesi ve Teşkilat-ı Mahsusa adına yaptığı Almanya seyahati Batı'yı daha yakından tanımaya vesile olmuştur. Ve dahi, Doğu'yla Batı'yı meczetme gayreti tüm bu tecrübeleri sonrası ortaya çıkmıştır.

* ALSAR Vakfı Başkanı, Tiran, Arnavutluk, mehdigura@gmail.com

Mehmed Âkif Ersoy'un ilimle, bilim ve teknikle ilgili tavrını Safahat'ın Süleymaniye Kürsüsü'nde bölümünde belirgin bir şekilde görmekteyiz. O, burada: "Zaman, ulum-ı zamandır" der. Giden 300 senelik ilmi, tez elden edinmemizi Âsım'ın şahsında bizlerden ister. İnkılâbın, ilerlemenin, aydınlığa çıkmanın, problemlerimize çare bulmanın yolunun bu olduğunu söyler. Doğu-Batı sentezinin altını burada çizerken ilmin din ile omuz omuza gitmesi gerektiğini savunur. Âkif'in, itikat dışında bir dünya nizamı olarak ele aldığı İslam'ı, daima çağındaki meselelere en isabetli çözümler üretecek şekilde takdim etmesi dikkati çekmektedir. Diğer taraftan, Müslümanların ilim ve irfandan uzak düştüğünü söylerken bunu kimilerinin yaptığı gibi dine bağlamaz. Dinden uzak kalmaya, tevekkülün yanlış yorumlanmasına, tembelliğe, taklitçiliğe, eğitim öğretim kurumlarının yetersizliğine bağlar. Âkif, aynı şekilde Batı medeniyeti karşısında da tenkitçi ve seçici bir tavır alır. O, Batı'nın mutlak olmayan üstünlüğünü kabul eder. Ona göre bu üstünlük ilmin, tekniğin ve çalışmanın sağladığı bir üstünlüktür ve Batı'dan alınacak temel unsurlar bunlardır... Ve Batı, kendi çöküşünü de hazırlayacak olumsuz unsurları bünyesinde taşımaktadır. Âkif'e göre, Batı medeniyeti olgunluğa ulaşmamış bir medeniyettir.

Onun perspektifinin sacayakları fazilettir, marifettir, ilimdir. Aslolan fazilettir derken, marifet ve faziletin bir arada bulunduğu zaman toplum açısından bir değer ifade ettiğini savunur. Fen ve teknik, belli değer ölçülerine sahip olmayanların eline geçerse büyük bir haksızlık ve zulme sebep olabilir. Marifetten yoksun bir fazilete sahip bir topluma da miskinlik, sefalet ve gerilik hâkim olur kanaatindedir. "Çünkü milletlerin ikbali için evlâdım, marifet bir de fazilet... İki kudret lâzım."

Âkif'in aradığı, manadan kopmuş bir bilim ve teknoloji değildir. "Bilim her şeydir" demez asla. İnsanı köleleştiren bilime karşıdır. Bilimin, sömürgeciliğin gücü, motoru olarak kullanılmasına karşıdır ki bu anlayış onun "Medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar" anlayışıdır. Bilime pozitivistçe yaklaşmaz. Yani onun din mesabesinde görülmesine de karşıdır.

Ona göre kâinatı tanımada, bu dünyadaki vazifelerini bilmede ilim bir vasıta. Sağlam ilim aynı zamanda İslam'ın daha iyi anlaşılması ve yaşanmasına vesiledir. İlmin Yaratıcıyı tanımak ve emirlerini yerine getirmek gibi bir görevi icra ettiğini belirtir.

Mehmed Âkif "dünkü ilmin bile bigânesiyiz" der. İlim merkezi şehirlerimizin viraneliğinden yakındır. Âkif'e göre Müslümanlar daha önce ellerinde bulundurdıkları üstünlükleri koruyamamışlardır. Bu halde olmamızın, şimdi-

ki sıkıntılarımızın temelini ilme gereken değerin verilmemesi olduğunu öne sürer. Bir taraftan da maziye özlem içindedir:

*“Bizler edvâr-ı faziletleri cidden parlak,
Bir büyük milletin evlâdıyız, oğlum, ancak;
O fazilet, son üç asrın yürüyen ilmiyle,
Birleşip gitmedi; battıkça da ümmet cehle.”* der...

“İlerlemek, büyük eserler meydana getirmek çağın ilmini elde etmekle mümkündür” derken Âkif, aynı zamanda ilmin, ilimle uğraşanların mukaddesata saygılı olmaları görüşündedir. Yabancılaşmaya karşıdır. Aydın-halk uzaklaşmasını, zıtlaşmasını istemez ve hoş görmez.

İnanç ve kültür değerlerimize uymayan şeylere ambargo koymanın tabii olduğunu savunurken bu asırda evvelki devirlerden daha çok ilmi çalışmaya ihtiyaç olduğunu, hayatta ilmi hâkim kılmadıkça toplumun yok olmasını önlemenin mümkün olmadığını, evvela kendimizi terbiye etmemizi salık verir.

Çocuk ve aile terbiyesine, eğitime büyük önem göstermemiz gerekliliğini vurgularken birlik-beraberlik, vatan ve millete bağlılık, kahramanlık gibi duyguların geliştirilmesi için gayret edilmesini ister.

Mazisine hürmet ve minnet, geleceğe güven ve ümitte bakan bir toplum inşa etmemizin elzem olduğunu savunurken tüm bunların yolunun da ilim, teknik ve çalışmadan, çalışma seferberliğinden geçtiğini ifade eder:

*“Nedir üç dört alın? Bir yurdun alnından boşansın ter.”
“Doğru yol işte budur, gel diye sen bir yürü de,
O zaman bak ne koşanlar göreceksin sürüde.”*

Mehmed Âkif Ersoy’un ilme, say u gayrete, çalışmaya verdiği öneme böylece değindikten sonra şimdi de Arnavutluk ve Türkiye, Arnavutlar ve Türkler için, kardeşliğimiz için Âkif’in yeri ve önemine dair birkaç kelâm etmek istemekteyiz.

Kendisi ne yazık ki Arnavut edebiyatına dâhil edilmemiştir. 19. ve 20. yüzyıllardaki Arnavut siyasi konjonktürünü ve o dönemde yoğun bir şekilde yaşanan Osmanlı karşıtı eylemlerin yanı sıra dini esaslara dayanarak yazan yazarlara karşı komünizmin reddedici yaklaşımını dikkate aldığımızda, Arnavut edebiyatının o dönemde büyük bir yazar grubundan vazgeçmesinin ve dahi Âkif’i yok saymasının sebebi anlaşılabilir.

Şairin Hak'tan, ezandan, şehitlerden bahseden, "Hakkıdır Hakk'a tapan milletimindir istiklal" dizesiyle istiklalin yolunun nereden geçtiğini vurgulayan dizeleri, yaşadığı dönemde hatta günümüzde bazı çevrelerce niçin dışlandığının açık bir göstergesidir. Mehmed Âkif Ersoy, Hakk'a tapan, inanç üzerine oluşturulmuş bir millete şiir yazmaktadır.

Âkif, kendisinin savunduğu değerleri inkâr edecek kadar sekülerleşen bir sistem tarafından dışlanmıştı. Ersoy'un ne ölçüde dışlandığını anlamak için öldüğü zamana bakılması yeterlidir. Naaşı Bayezid Cami'ne getirildiğinde, dönemin idaresi cenaze töreninin fazla gösteriş ve ilgi olmadan, sessiz bir şekilde yapılmasını istemişti. Ancak üniversite öğrencileri, büyük şairin tabutunu kilometrelerce taşıyarak onun Edirnekapı Mezarlığı'nda toprağa verilmesini sağlamıştı. Yazarın mezar taşı bile üniversite öğrencilerinin aralarında toplamış olduğu para ile hazırlanabilmişti. Ancak çok şükür ki, Türkiye daha sonra Millî Şair'ine vefasını birçok vesile ile göstermiştir. Hepsisi bir tarafa bunun somut örneği Burdur'daki güzide üniversitenin ismi ve dahi yine aynı üniversitede açılan Mehmed Âkif Ersoy Araştırma Enstitüsü'dür.

Bunların haricinde, bir başka mevzumuz, Âkif'in Arnavut olduğundan bahsettiği kadar Türk olduğundan, Türklüğe, vatan olarak Türkiye'ye ve kendi dili olan Türkçe'ye aidiyetinden de bahseden bir şair olmasıdır. Kendi kimliğinin, duruşunun aslında ne olduğunu Âkif, şiirlerinde bize en iyi şekilde anlatmaktadır:

"Arnavutluk" ne demek? Var mı şeriatta yeri?

Küfr olur başka değil kavmini sürmek ileri"

"Arabın Türke; Lazın Çerkeze yahut Kürde

Acemin Çinliye üstünlüğü mü varmış? Nerde!

Müslümanlık da "anasır" mı olurmuş ne gezer

Fikr-i kavmiyeti tel'in ediyor peygamber"

Arabın Türke; Lazın Çerkeze yahut Kürde

Acemin Çinliye üstünlüğü mü varmış? Nerde!

Ancak bu satırlar kapsamında değerlendirdiğimizde Âkif'in gerçek kimliğini anlayabiliriz.

Âkif, etnik-üstü olan altı asırlık Osmanlı kimliğini ve Balkan halkları arasındaki dinî kardeşliğin pan-İslam unsurunu korumak isteyen -bir yazarın tabiriyle söyleyecek olursak- son samuray gibidir.

Şairin millet kavramını etnik bir kategori olarak değil dinî ve kültürel bir kategori olarak algıladığı millet konseptine sadık kalarak işlediğini görmekteyiz.

İşte şimdi tam burada şunu ifade etmekte fayda var ki; son yüzyılda meydana gelen kargaşa ve savaşlardan sonra bugün gelinen nokta itibarıyla, Balkanlar'daki halklar ancak etnik kimliklerin üzerine çıkan bir bağ ile ortak bir geleceğin inşâ edilmesinin elzem olduğunu anlamışlardır, diyebiliriz. Mehmed Âkif Ersoy'un ifade ettiği kültürel ve dinî kardeşliğe dayanılarak oluşturulan kimliğin bugün daha çok anlam kazandığını görüyoruz.

Bugün Arnavutlar, Balkanlar'da kendilerine dost olacak bir halkın Türk halkı olduğu dersini çıkarmışlardır. Buna mukabil Türkler de Arnavut halkının dostları, kardeşleri olduğunu bilmektedirler. Bu kardeşlik köprümüzün baş mimarlarından birisi bugün kendisini rahmet ve minnetle andığımız Mehmed Âkif Ersoy'dur.

ARNAVUT MÜSLÜMANLARI NEZDİNDE MEHMED ÂKİF ERSOY'UN FİKİRLERİ

Metin İZETİ*

Kadim dünyanın ortasında Batı'nın ezici kapitalizmi ile Doğu'nun gelenekleri arasında varlığını sürdüren Arnavutlar, tüm bu savaşların ve keskinleşen ayrımların olumsuzluklarına maruz bırakılmıştır. Müslüman olan Arnavutlar, Osmanlı devletinin çöküşünden sonra, bir kaos ortamında kendi tarihlerini var eden birlik beraberlik düşüncelerini de yer yer yitirmiş bir halde parçalanmış ama kendi öz topraklarında siyasal ve ekonomik problemlerini aşamaz olmuş ve dede topraklarında yabancı gibi yaşamlarını sürdürmüşlerdir.

Osmanlı'dan sonra kurulan yeni siyasal ve ilmi çevre, genelde geleneksel anlayışa cephe almış ve entelektüel çevrelerin uzun yıllar kalıcı geleneksel hikmetin uzağında kalmalarına sebep olmuştur. Üniversiteler ve diğer ilim ve kültür müesseseleri, devlet politikalarına uyarak Müslüman Arnavutları tarihlerinden koparıp yeni kimlik anlayışlarını dayatmıştır. Bu şekilde ki davranışlar buhranı daha da yoğunlaştırmıştır. İşte durum böyle iken rejim ve politikalarına karşı çıkan az da olsa belirli şahıs ve çevreler Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlayarak seslerini kaldırmaya başlamıştır. Bu seslerin yükselmesinde etkili olan düşünce abideleri vardır. Bunların arasında en çok yankı yapanı hiç şüphesiz Mehmed Âkif Ersoy'dur.

Mehmed Âkif Ersoy sadece Türkiye'de yaşayan Müslümanlar için değil, dünyanın birçok başka yerinde olduğu gibi, eski Yugoslavya sınırları içerisinde yaşayan tüm Müslümanlar için örnek bir şahsiyet olma özelliğini taşımaktadır. Mehmed Âkif'in mefkûresi bir müşterek hissin ifadesidir ve bu müşterek hissin bünyesinde İslam dini geleneği vardır.

* Prof. Dr., Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Tetova Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Felsefesi Öğretim Üyesi

Arnavut Müslümanları, Mehmed Âkif'ten intikal eden entelektüel bakiye içerisinde, modern dünyanın açmazlarını, küresel/emperyalist siyasetin kodlarını ve Şarkiyatçı bilim felsefesinin köklerinin bir analizini ortaya koymuş ve düşünsel dünyalarına yeni açılımlar ortaya konulmasına vesile olmuştur. Âkif'in mefkûresi kuru bir nazariyat değil, onun teorisi, pratiğin içerisinde şekillenmiş ve olgunlaşmıştır. Mehmed Âkif bu yönüyle değerlidir ve söylemleri altında birer yaşanmışlık barındırmaktadır.

Bu minvalde, çok etnikli ve kültürel farklılığın yüksek olduğu bir coğrafyada, bu farklılıkları bir maslahat istikametinde kanalizetme potansiyeline sahip olan Mehmed Âkif'in, İslam birliği ideali için zihinlerimize düşeceği çok önemli notlar vardır. Osmanlı sonrası geçiş döneminin sınanma alanı olan Yugoslavya çalkantılı dönemiyle, psikososyal gerilimlerin yoğun olarak yaşandığı ve bu anlamda birlik duygusuna ihtiyacın had safhada hissedildiği bir bölge olmuştur. Osmanlı'nın son dönemini ve sonrasını Mehmed Âkif iyi analiz etmiş ve bu darboğazı aşma konusunda temel kodları şekillendirmiştir. Binaenaleyh Arnavut dünyanın daha geniş bir ölçekte yaşadığı problemler ve darboğazlar açısından çok şey söylemiş ve yollar çizmiştir. Nitekim tarihin bu evresinde, Müslüman coğrafya üzerine oynanan oyunların girdabına kapılmadan küresel çapta yürütülen siyasetin deşifresi Müslümanların dayanışması ve aralarındaki ortak zeminleri ve mutabakat noktalarını yazı ve şiirlerinde sunmuştur.

Mehmed Âkif'in Mefkûresinde Batı Medeniyet Krizi ve Farklı Medeniyet Anlayışı

Farklı tanımlara rağmen medeniyetler hem dayandıkları kavramsal çerçeve hem de tarihî tecrübe ve çeşitlilik açısından statik değil dinamik bütünüldür. Yaşayan bir organizma olarak yaratıcı enerjisini kullanabilen ve hayatîyetini sürdürebilen medeniyetler, diğer canlı organizmalar gibi, iç ve dış unsurların etkisine açıktırlar. Medeniliği ve medeniyeti Avrupa'nın akli ve tarihiyle özdeşleştiren aydınlanma düşünürleri, Batı-dışı toplumları medeniyetten yoksun ve yarı-medeni topluluklar olarak gördüler. Avrupa medeniyetini merkeze alan tarih ve kültür tasnifleri, hiyerarşik bir kültürler ve medeniyetler tipolojisi üretti ve böylece medeniyet kelimesi Avrupa-merkezci düşüncenin temel kavramlarından biri haline geldi. Mehmed Âkif medeniyetin ve medeniliğin bu şekilde değer-yüklü kavramlar olarak tanımlanmasına karşı çıkmış ve düşüncelerinde bu anlayışı tenkit etmiştir. Başta birçok aydın tarafından tenkit edilen bu düşünce yavaş yavaş Arnavutların ilim ve kültür alanlarına da yerleşmeye başlamıştır. Âkif'in düşüncesinde medeniyet, bir topluluğun kolektif olarak sahip olduğu siyasi, toplumsal ve dini değerlerin toplamıdır.

Burada medeniyet, bir topluluğun ortak değerlerine ve tarihî birikimine atıfta bulunur. Aynı zamanda arzu edilen, özenilen, sahip olunması gereken, ileri, asil, değerli bir şeydir. Medeniyet sahibi olmak, aynı zamanda değer üretebilmek demektir. Bu yüzden genel kabule göre organize olabilen, düzen kurabilen ve hukuka dayalı sistem kurabilen toplumlar, medenilik vasfına sahip olurlar ve bu özelliklerden yoksun toplumlara göre daha ileri ve üstün bir mevki elde ederler. Bu noktada Âkif'in düşüncesinde kalıcı hikmet ortaya çıkmaktadır.

Mehmed Âkif eserlerinde hayat düalizminin anlamını sorgular ve bir varlık olarak insanın ve gerçekliğin doğasının ne olduğuna dair felsefi bir soruşturmaya gider.

En eski zamanlardan bugüne kadar ortaya atılmış bütün ideoloji, felsefe düşünce sistemleri bir temel dünya görüşünden birine dayanmaktadır. Birine göre yegâne veya esas varlık ruhtur. İkincisine göre maddedir. İslam dünya görüşüne göre ise ruh ve maddenin bir arada var oluşundan yola çıkmaktadır. Mehmed Âkif'in temel çabası bu dünya görüşünün uzantılarını anlamak ve ele aldığı kavramların bu dünya görüşünden hangisine uygun olduğu üzerinden hayatın düalizmini kavramaya çalışmaktır. Bu bağlamda, Âkif'e göre İslam orta yolu temsil eder. Her iki düşüncenin gerçekliği ele alış biçimini kuşatır ve ziddiyetlerin iç içe geçmiş olduğu varlık âlemini isabetli bir şekilde kavrar. Bu sebeple modern dünyada insanı, toplumları, devletleri iki uca çeken yapıları aşmak için İslam'ı bir çıkış olarak görmek gereklidir. İşte Mehmed Âkif medeniyet bahsini böyle bir bağlamda ele alır ve medeniyetin bu iki uçtan İslam dünya görüşünün içinde anlaşılabilir bir kavram olduğunu ifade eder.

O medeniyeti hayat düalizminin iki ucuna yerleştirir. Medeniyeti; din, sanat, ahlak ve felsefenin uzantısı olarak görürken, aynı zamanda, tekniğin, bilimin, tekâmülün ve beşeriyetin uzantısı olarak görür. O medeniyeti insanın tabiatla olan ilişki biçiminde anlamlandırırken, aynı zamanda insanın kutsal ile kurduğu ilişki biçimleri ile açıklar.

Mehmed Âkif ve Farklı Edebiyat Sistemi Oluşturmak

Mehmed Âkif, eğitim ve tefekkür arasındaki ayrımları ortaya koyduktan sonra, teknolojik eğitim ve klasik eğitim arasındaki ayrıma şerh düşer. Ona göre modern dünya teknolojik eğitimi merkeze almaktadır. Modern eğitim bilimi ve entelektüelliği önceleyerek, maneviyatı öter. İnsanın ahlaki yönünü ihmal eder ve onu sadece bir beşer olarak görür. Bu sebeple modern eğitimde

insan doğru dürüst olmalıdır diye bir öğüt zikredilmez. Klasik eğitimin gayesi ise insandır. İnsanla başlar ve insanla biter. Klasik eğitimde insanın sadece zihinsel ve bedensel gelişimi önemsenmez, bunların yanı sıra ahlaki gelişimi ve terbiyesi de gözetilir. Bu açıdan Âkif, okulları medeniyetin bir parçası olarak görür. Gerçekten de bugün eğitim sistemine bakıldığında bilimi temele alan ve üzerinde yaşadığımız dünyaya daha fazla hâkim olmayı arzulayan bir mantalitenin hüküm sürdüğünü söylemek mümkündür. İlkokul çağından başlayarak deney ve gözlemi yöntem olarak merkeze alan modern eğitim sisteminin temel amacı teknik ilerlemeyi sağlamaktır. Hatta teknik ilerlemede (insanın tabiat ve başka toplumlara üstünlük arayışında) toplumlar arası yoğun bir mücadele göze çarpmaktadır. Savaşların teknolojiye indirgendiği bir dönemde eğitim sisteminin bu durumun aksi bir mantalite üzerine kurulduğu inkâr edilemez. İşte bu durum medeniyetin ürünü olarak karşımızda durmaktadır. Kaldı ki savaşı kurulumamış bir medeniyetin olmadığını göz önüne alırsak medeniyetin teknik ile olan ilişkisi daha da netleşmektedir. Malesef bu ilerleme gün geçtikçe insanlık için olumsuzluklar getirmektedir. Bu durum hiç şüphesiz teknik ilerlemenin ve zihniyetler arasında el değiştiren medeniyetin ürünüdür. Mehmed Âkif, medeniyeti düşünce dünyasının manevi ve geleneksel paradigmasına yerleştirirken, yaşadığı dönemin yaygın tartışmalarından olan Batı medeniyetini taklit tartışmalarını düşünce sistemi içinde değerlendirir. Bu yüzden Âkif, Avrupa medeniyetinin temel krizinin ekonomik yahut sosyal değil, bir “dünya görüşü” krizi olduğunda ısrar eder. Ona göre pozitivistin ortaya koyduğu “bilimcilik” ideolojisi, sadece sosyal bilimlerde bir meşruiyet krizine yol açmamış, aynı zamanda tabiat bilimlerini de metodolojik sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır. Varlığı ölçülebilir maddeyle özdeşleştiren pozitivism Avrupa’nın ufkunu “fizikalizm”e indirgemiş, bu ise medeniyetin yerini teknik-teknolojik bir sistemin almasına neden olmuştur.

Âkif’in bu bütüncül yaklaşımı, zıt kültürlerin temel varsayımlarını eklektik şekilde bir araya getirmekten çok öte anlamlar taşımaktadır. Ona göre Müslümanlar, eklektik çözümlerle yetinmek yerine sürekli bir çaba içinde olmalı; düşünsel ve eylemsel bakımdan İslam’ın ideal dengesini yakalamak için uyanık bulunmalı ve meydan okumalara karşı yeni çözümler üretme mecburiyetinin bilincinde olmalıdırlar. İslam düşüncesi, toplumdaki her şeyin “İslami” formlara uygun olduğunun düşünüldüğü zamanlarda bile içten içe işleyen karşıt dalgalara karşı uyanık olan bir zihinle yeniden ve yeniden üretilmek durumundadır.

Âkif’in medeniyet, kültür ve eğitim konularındaki düşünceleri ve yazılarında tavsiye ettiği farklı literatür Arnavut Müslümanların da dini ve sosyal

hayatına etkisini göstermeye başlamıştır. Bu anlayışa yaklaşımın sonucu olarak bu minvalde olan eserler tercüme edilmeye başlanmış ve değişik platformlarda tartışılmaya başlamıştır.

Mehmed Âkif ve Farklı Anlayışlar

Âkif insanı ontolojik olarak ahlak alanında tanımlamıştır. Kendi düşüncesini, “iman yoksa insan da yoktur” anlayışıyla temellendirmiş, etik alanı insanı anlamlandıran ve sınırlandıran bir varoluş alanı olarak kabul etmiştir. İnsanın masum olmadığını, sonuçta tercihlerinin sorumluluğunu üstlendiği bir varlık alanında yaşadığını savunmuştur.

Buna göre insana ve insanın ürettiği gerçekliğe dair unsurlar, özgürlük-ahlak ilişkisi bağlamında değerlendirilebilecek unsurlardır. Müslüman bir entelektüel olarak Mehmed Âkif toplumsal felsefesi onun genel düşüncesinden ve özellikle de insan ve İslam anlayışından ayrı değildir. Âkif’in toplum ve sosyalite kavramları, geleneksel paradigmaya dayanan bir yeniden okuma anlayışı ve insanın madde-mana yapısı temel alınarak anlam kazanmaktadır. Ona göre ideal bir toplum, insan gerçekliğinin düalizmindeki unsurları (ruh-beden, mana-madde, acı-haz, dünya-ahiret, birey-toplum gibi) birbirine feda etmemelidir ki bu, ancak ahlaki olarak sınırlandırılmasına bağlıdır. İslam, bu metodun, inançta, düşüncede ve pratikte imkânıdır. Âkif’in tespitiyle ahlakın insanın inancını ve pratiğini sınırlandırmasının bir sonucu olarak sadece insan tercihlerine ve eylemlerine bağlı olarak ahlaklı ya da ahlaksız, iyi ya da kötü olabilir. Aynı şekilde ahlaklı olmanın temelinde bulunan özgür olma ve özgürlüğünü kullanma; başka bir deyişle tercihte bulunabilme ve tercihinin sorumluluğunu üstlenme özellikleri insanın sosyalleşmesiyle doğrudan ilgili konulardır. Toplum yönetimi mesele çözme ve yönetilenlerin mutluluklarını ve iyiliklerini sağlama gücünü bu amaçlar dışında kullanma imkânını da içeriyor olması, güç ile hak; yönetim ile ahlak arasındaki mesafeyi aşabilmektedir. Böylece güç, ahlaki temelden uzaklaştıkça, iktidara sahip olanlar güçlü oldukları için haklı görülürler ya da kendilerini bu şekilde sunarlar. Bu durumlarda bile insanlar daha iyi bir durumun takipçileri olurlar ki mevcut durumdan daha iyi bir durumu talep etmek, siyaset felsefesinin en önemli dinamiklerinden birisidir.

Dolayısıyla Mehmed Âkif’in İslam anlayışı açısından bu dünya ötelenecek, reddedilecek bir yer olarak değil, toplumsallığın ve ahlakiliğin ortak bir alanı olarak da görülebilir. Ona göre “dünya red yoluyla kazanılmaz”. Bu anlamda İslam, ahlaka kaynaklık ettiği gibi “ahlaklı yönetim”e de kaynaklık edebilir. Toplumsal faaliyet, dünyevi olsa bile bu dünya ile ahiret arasındaki

ilişki üzerinden anlaşılabilir bir meseledir. İslam, bu dünyayı da ahiret hayatını da önemseydiği gibi iki dünya arasındaki dengenin inançta ve pratikte inşa edilmesine yönelmektedir. Bu dünyalardan biri lehine diğerini inkâr ya da reddetme anlayışının tersine, her ikisinin de saadeti için çaba gösterme İslam açısından daha uygun bir anlayışa karşılık gelmektedir.

Toplumsal yönetimin dünyeviliği meselesi, Mehmed Âkif'te İslam temelli bir yorumla ele alınmaktadır. Ona göre toplumsal yönetim, dünyevi olsa bile bu dünya ile ahiret arasındaki ilişki üzerinden anlaşılabilir. Böylece İslamî temelde Âkif açısından toplumsal yönetim, her iki dünyayı da önemseyen ve ikisi arasında denge kurabilecek bir imkân olarak kabul edilir. “Ahlâk âlemini varlık âleminde farklı olarak olması gereken âlem” şeklinde tanımlayan Mehmed Âkif, en azından düşüncede ahlak ile toplumsal faaliyetin “olması gereken” hedefinde birbirlerine yaklaştıklarını ve İslamî temelde bir toplumsal felsefesinin çıkış noktasının bu ahlaki temel olduğuna işaret etmiştir. Ona göre “insanlar arası ilişkileri düzenleyen değişmez İslamî prensipler vardır, ancak bunların yaşadığımız döneme göre şekillenmesi mümkündür”.

Müslüman toplumların içinde bulunduğu durumu eleştiren, İslam'dan uzaklaşmaktan kaynaklanan bozulmalara ve yozlaşmalara pratikten pek çok örnekler gösteren Mehmed Âkif, İslam dünyasında yaşanan bütün yanlış ve gayri ahlaki durumların İslam'ın, Müslümanlar tarafından dışlandığını apaçık gösterdiğini savunmuştur. Böylece neden İslam dünyası geri kaldı sorusuna o, kendisinden önceki İslamcı neslin temel tezlerini doğrulayan bir cevap bulmuştur. Ona göre, Müslüman toplumların kendi rönesanslarını başarmaları için İslam dışında bir çareleri yoktur. İslam, onun toplum felsefesinin temeli ve kurucu aklıdır. Allah'ın iradesine teslimiyet, insan iradelerine bağımsızlık demektir. Allah'a itaat, insana itaati men eder. Böylece insan ile Allah ve insan ile insan arasında yeni bir münasebet inşa eder. Burada Âkif'in toplum felsefesinin temeline insan ve Allah arasındaki ilişkiyi koyduğu görülmektedir. İnsan, kendi şahsiyetinin inşasına katkıda bulunan bir varlıktır. Bu yüzden insan aktif, özgür ve ahlaki olarak sorumlu yaratılmıştır. Şahsiyetin inşa edilmesi onun düşüncesinde merkezî bir yerdedir. İnsanın dünyada iyi olabilmesi, varlıklar içinde yükselebilmesi, Allah ile yaptığı sözleşmeye uygun bir iman ile bu dünyada iyi pratikler gerçekleştirebilmesine bağlıdır. Kur'an-ı Kerim'de defalarca ve birlikte zikredilen, Mehmed Âkif'e göre İslam'ın en temel şartı olan “iman etmek ve iyi işler yapmak” bu sözleşmenin de temelidir.

Mehmed Âkif çalkantılı bir dünyada yaşamıştır. Bu dünyanın içinden, bu dünyada edindiği tecrübelerle düşünce üretmiştir. Onun İslam'a çağrısı, öz-

gürlüğün ve ahlakın birbirinden ayrılmadığı bir teoriye ve pratiğe çağrıdır. Bu çağrı, kendisinden önce farklı zamanlarda ve mekânlarda Müslüman şura sahip düşünürlerin ve hareket adamlarının çağrılarına bir katkıdır. Onun düşüncesi ve mücadelesi de belli bir zamanda ve mekânda, kendi hikâyesinin sınırları dikkate alındığında anlaşılabilir. Başka bir dönemde insanlar, yeni karşılaşılan pek çok mesele ile yaşamaya devam ediyorlar ve gelecekte de yeni meselelerle karşılaşacaklar.

Mehmed Âkif, kendi hayatında sorumluluğunu yerine getirmiş bir düşünce ve mücadele adamı olmayı başaramamıştır.

Âkif tüm dünya Müslümanlarına, özellikle de Arnavut fikir dünyasına şöyle bir çağrıda bulunmaktadır: Eğer evrensel fikirlerle ilişki kurmazsak, toplumsal sorumluluğun imkânsız olduğunu söyler. Evrensel fikirler, görünmeyen, ancak insan zihninde entelektüel varlığı olan rasyonel ve ayırt edici şeylerdir. Şahıs ve sorumluluk arasındaki ilişki, tikel ve evrensel fikirler arasındaki bağıdır. Önce evrensel fikirler ile doğal fenomenler arasındaki ilişki açıklığa kavuşturulmalı, ardından görünürlükteki çeşitli tezahürler arasındaki ilişkiler tartışılmalıdır. Son olarak, Mehmed Âkif düşüncesinde bizleri de çok ilgilendiren insanlığın toplumsal erozyona uğradığı gerçeği ortaya çıkmaktadır. Âkif'in sunduğu anlayışta dış formdaki iyilik ve güzellik içteki iyilikle, yani geleneksel anlamdaki 'güzellik'le, Allah'ın evrendeki görkemiyle ilişkili hale gelir.

KUR'AN ŞAİRİ MEHMED ÂKİF ERSOY

Nexhat IBRAHİMİ*

Özet

Bu makale Arnavut ve Türkmen kökenli büyük Türk ve Müslüman mütefekkir, ilahiyatçı, şair ve filozof Mehmed Âkif Ersoy'ı tanıtmaya yöneliktir. Makalenin önemi, Arnavutların 'ağabey' olarak gördükleri Osmanlı Devleti'nin büyük dönemeçlerle dolu bir dönemin şahidi ve bir Arnavut ve Müslüman olarak Mehmed Âkif'in kişiliği ve eseriyle Arnavutluk'un resmi bilimi tarafından tamamen görmezden gelinmiş olmasında yatmaktadır. Bir şair, kültür bilimci, tarihçi, siyaset bilimci, filozof ve ilahiyatçı olarak Mehmed Âkif, ayrı ayrı olarak Türklerin, Arnavutların, Boşnakların vb. ve ayrıca tüm Müslümanların varlığının tehlikede olduğu bu zor dönemin hem şahididir hem de tüm cefasını çekmiştir. Genel olarak Arnavut kamuoyunun Mehmed Âkif Ersoy hakkında pek az bilgiye sahip olduğu, başka yazar ve araştırmacıların daha detaylı, bilinmeyen, yeni ve daha başka araştırmalar için çığır açıcı bilgiler ortaya koyacakları göz önünde bulundurularak, bu makalede Türkiye'nin millî marşı olan İstiklal Marşı'nın yazarının hayatı, eserleri ve fikirleri geniş hatlarıyla ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Mehmed Âkif Ersoy, Safahat, İslam, Türkiye, Arnavutlar.

Giriş

Mehmed Âkif Ersoy (1290-1355 h. / 1873-1936), coğrafya ve köken bakımından Arnavutlara, Türkmenlere ve Türklere ait ise de, manevi ve entelektüel şahsiyeti ile hepimize aittir. O değerlerin, erdemlerin, insanlığın, mücadelenin ve değişimin insanıdır. Belli bir coğrafya, siyasi düşünce yahut edebi tür-

* Kosova Cumhuriyeti, İslam Meşihatı Eski Ulema Birliği Başkanı, Prizren, Kosova, nexhatib@hotmail.com

le¹ sınırlandırılması, Mehmed Âkif'i fakirleştirir, tüketir ve zamanın akımlarından soyutlandırır. Onun hayatı ve eseri zaman ve mekân hudutlarını aşmıştır.

Kökeninin Kosova'nın Şusitsa'sından olması ve Slavlar'ın Arnavutlar'a zulümlerinden çekmiş olması sebebiyle sadece Arnavut olarak, annesinin Buhara'dan olması sebebiyle sadece Asyalı olarak yahut İstanbul'un Fatih semtinin Sarıgözel mahallesinde doğmuş ve mücadelesinin çoğunun Türkiye'de geçmiş olması sebebiyle onu sadece Türk olarak kabul eden herhangi bir araştırmacı, bununla Mehmed Âkif'i ve eserini yalnızca sakatlamış olup mesajını anlamamış demektir. Çünkü hepimizin ortak mirası olarak, Mehmed Âkif edebiyat, tarih, siyaset ve kültür alanlarında güzide bir yere sahiptir. Şahsiyetinin belli bir alana sınırlandırılışı küçük bir Mehmet verir bize, sıfatlarının tümü ise büyük bir Mehmet, zaman ve mekân, dil ve ırk, düşünce ve ruhla sınırlı olmayan, bugün dahi bir deniz feneri gibi bize yol gösteren büyük bir Mehmet.

Akan Bir Nehir Olarak Mehmed Âkif

Türk devleti, özellikle son zamanlarda Mehmed Âkif'e hak ettiği değeri vermişken, Arnavutluk ve Kosova adını anmak için bile zorlanmakta ve bizi bu konuda hayal kırıklığına uğratmaktadır. Hatta Arnavut öğrencilerin çoğu kendisi hakkında hiçbir şey duymamıştır. Hiçbir eğitim seviyesindeki ders kitaplarında kendisinden bahsedilmemektedir. Büyük eseri Safahat'ın Üsküp Merkezli Logos-A yayınevi tarafından Arnavutça yayımlanması (Fletët) bile resmi bilimsel, eğitim ve kültür kurumlarındaki bu durumu değiştirmeye yetmemiştir.

En az başka dinlerden olan bazı büyük isimler kadar Arnavut edebi, siyasi, kültürel, estetik ve felsefi literatürünün önemli bir ismi olmak için tüm kriterlere sahip olsa bile, Mehmed Âkif Ersoy Arnavut ilminin üst tabakası tarafından görmezden gelinmiştir. Bu tespiti çok önceden Hasan Kaleshi yapmış olup,² günümüzde Zeqirija İbrahimi çok güzel özetlemiştir:

“Arnavut edebi eleştiri çevrelerinin Arnavut Hristiyan dünyası için uygulanan ölçülere, Osmanlı lisanında yazmış, Osmanlı Devleti'nde veya Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşamış, Arnavut kökenli olduklarını kendileri beyan edip eserlerinde Arnavut meselesine yer vermiş yazarlara gelince hiçbir zaman riayet etmemişlerdir. 19'uncu

¹ Mehmed Âkif Ersoj, *Fletët - Safahat*, Logos-A, Üsküp 2006, s. 21-97.

² Hasan Kaleshi, *Kontributi i shqiptarëve në dituritë islame*, Logos-A, Üsküp, 2013, s. 7-8, 27-28.

ve 20'nci yüzyıllardaki Arnavut siyasi oluşumlarını, dönemin pek keskin olan Osmanlı karşıtı ruhunu, dini eğilime sahip olan yazarlara karşı olan reddedici tutumuyla komünist rejimin etkilerini düşününce, Arnavut edebi eleştiri dünyasının bütün bu yazarlardan vazgeçişinin sebepleri daha anlaşılır hale gelmektedir.”¹

Mehmed Âkif'in çok yönlü şahsiyetinin Arnavutlar nezdinde solmak şöyle dursun, gündün güne berraklaştığını görmekteyiz. Bunda şiirler ve çeviriler kadar, Âkif'in Sebilürreşat ve Sırat-ı Müstakim mecmualarında yayımlanan yazıları da değer taşımaktadır.

Âkif gibi büyük ruhlu sanatçılarda dikkat çeken önemli bir unsur, kendi şahsiyetlerini merkeze koydukları eserler ortaya koymakla birlikte, o merkezin etrafında bazen tabiatı, bazen toplumu, bazen de tüm dünyayı toplayabilmeleridir. İlginçtir ki Mehmed Âkif, birçok düşünürün aksine, çözüm göstermediği sorunlara dikkat çekmeye yanaşmamıştır. Aksine, bilimde, kültürde veya siyasette olsun, sorunları, düşüncesinin ve faaliyetinin değişmez feneri olan İslam dinini daima ölçüt alarak, önce bütün yönleriyle tartıp, sonra kamunun dikkatine sunmaktadır. İslam dini Âkif'e ritmini, dinamizmini, haktan yana sarsılmaz ve ısrarcı duruşu için cesaret verendir. O, ülkeler arasında, vatani olan Balkanlar ve Müslümanların vatani olan Asya veya Afrika arasında ayırım yapmaz. Bunun için bir yazar Âkif'i şöyle tarif etmiştir: “Her Müslüman Âkif'ten ve Âkif'te kendisinden birşeyler bulabilmekte. Bundan dolayıdır ki Âkif bu denli sesimiz, nefesimiz olmuştur.”² Hatta çağdaşı, şair, eleştirmen ve siyaset adamı Hüseyin Cahit, onun hakkında şöyle der: “Onun bizzat hayatı büyük bir şiirdi.”³

Bu çerçevede, dış dünyaya açık, kâinata yönelmiş, benini görünmez kılacak kadar dünyaya ilişkin düşüncelerinde eriten, sübjektif olarak hisseden, başka bir ifadeyle iç dünyaya ilişkin düşüncelerini benine yöneltmiş bir yazar olarak Mehmed Âkif, herşeyin amacını kendi içinde bulacak ve herşeyden önce hayatının portresini çizecektir. Dikkat edersek, Âkif daima kendisiyle konuşmakta, kendisiyle kavga etmekte ve acısını da kendi içinde taşımaktadır. Âkif'in en büyük düşmanı Âkif'tir. Güçlü karakteriyle toplumdaki her soruna kafasında cevap bulamayınca, sorunlardan kaçmak için değil, aksine

¹ Zeqirija Ibrahim, Fletët e Mehmed Âkif Ersojt, *Atayurdunda Mehmed Âkif Ersoy Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Tiran, 2016, s. 327.

² Atilla Olçum, Poeti islam me dashuri për pavarësinë, *Atayurdunda Mehmed Âkif Ersoy Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Tiran, 2016, Tiran, s. 17.

³ Ali Yalçın, *Fjalë përshëndetëse*, s. 29.

zamanın meydan okumalarına çözümler aramak için yalnızlığı tercih eder.¹ Şairin insanlarla dostluklar kurması kolay değildi fakat dostluk kurabildiği dostlukları hayatı boyunca devam etmiştir. Bundan dolayı kendisi hakkında “demir leblebi” denmiştir. Bununla ilgili şu örneği verebiliriz:

“Mehmed Âkif Ersoy bir dönem bugünkü İstanbul Üniversitesi olan Osmanlı Üniversitesi’nde (Dârülfünûn) dersler vermiştir. Kurumda-ki sevdiği meslektaşlardan olan Ferit Kam’a bir haksızlık yapılır ve üniversiteden uzaklaştırılır. Mehmed Âkif bu haksızlığa dayanama-yıp hemen istifasını verir. Hâlbuki herkesten daha çok bir işe ve ge-lire ihtiyacı vardı fakat haksızlıklar karşısında susamayacak kadar da güçlü bir ahlaka sahipti.”²

Mehmed Âkif yazıları ve konuşmalarıyla güçlü bir şekilde milletin şuur ve vicdanına dokunuyordu. En güçlü çağrısı ise İstiklal Marşı’nda “Korkma!” idi. Çağrısının dili ise her an değişir; bazen duyarlılık, bazen cesaret içerir, bazen de yıldırım gibi gürler. Bugünkü sorunlarımızı, manevi yokluğumu-zu, ilim eksikliğimizi, erdem cesaretliğimizi de görüyormuş hissi verir. Bazı Arnavutların Mehmed Âkif’i sadece ilk görünüşte “milliyetçi” bir mısra için, bazı Türklerin sadece İstiklal Marşı için, daha başkalarının bağlamdan ko-parılmış laik bir fikir için sevmeleri hüznü vericidir. Bunlar Âkif’in ilahiyatçı, öğretmen, filozof, estetik, tarihçi, siyaset bilimci ve şair olarak taşıdığı değ-lerlere uzak kalmaktalar. Onlar Mehmed Âkif’i benliğinden arındırılmış olarak görmek ve onu kendileri için sahiplenmek istiyorlar.

Mehmed Âkif Ersoy kozmopolittir, diğergamdır, ümmetçidir, vatanse-verdir. Bir Osmanlı vatandaşı olarak devletin parçalanışı ve köşeye sıkış-tırılması ona acı verir, fakat aynı zamanda sahtekâr ve hilekâr Avrupa’nın Sırp, Karadağlı ve Yunan yırtıcılarına parçalattığı, mensuplarını Türkiye’ye, Suriye’ye, Ürdün’e, Mısır’a ve bilumum memleketlere sürgün ettirdiği Arna-vut vatani için de acı çekmiştir.³ Hatta vaziyet karşısında rahmetli babasına hitap eder:

¹ Mehmed Âkif Ersoy’un entellektüel kişiliğinin gelişmesinde özellikle Ziya Paşa’nın, Muallim Naci’nin ve Abdülhak Hamid’in etkili olduğu düşünülür. Bundan başka yabancı etkiler de yok denemez çünkü kendisi Shakespeare, Hugo, Lamartine, Rousseau, Renan ve Zola vb. gibi yazarları da okumuş idi (Bkz.: M. Orhan Okay, M. Ertuğrul Düzdağ, Mehmed Âkif Ersoy, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. XXVIII, Ankara, s. 433.)

² Metin Önal Mengüşoğlu, Mehmed Âkifi një umet më vete, *Atayurdunda Mehmed Âkif Ersoy Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Tiran, 2016, s. 91.

³ Necmettin Turinay, Osmanlı Devleti’nin küçülüşünü ve parçalanışını “20’nci yüzyılın başında hepimizin başına gelen, hiçbir zaman telafi edilemeyecek tarihi bir felâket” olarak tasvir eder. Necmettin Turinay, *aynı yer*, s. 51.

*“ ... Üç milyonluk halk, bak nasıl doğranıyor!
Kalk, baba, kabrinden kalk!
Diriler koşmadı imdadına, sen bari yetiş...
Arnavutluk yanıyor... Hem bu sefer pek müdhiş!”¹*

Niçin bu eleştiriyi yapar? Çünkü Müslümanlar kariyer, maddi kazanç gibi dar çıkarlar, Müslümanlara uymayan yabancı ideolojilere dayalı türlü kaprisler için ayrılığa düştüler. Onların aksine Âkif inanç ve faziletler etrafında birliği, ayrılıklardan uzak kalmayı, kardeşlik duygularının sözde kalmayıp diri tutulmasını savunuyordu. O, gördüğü vaziyet karşısında acı çekiyor ve suçu içimizde aramayı öğütlemekle bir deniz feneri gibi yolumuzu aydınlatıyordu:

*“Girmeden tefrika bir millete düşman giremez,
Toplu vurdukça yürekler onu top sindiremez!”²*

Osmanlı Devleti’nin içten yenilmesinden duyduğu hüznü 1921 yılında yazdığı Bülbul şiirinde şöyle ifade ediyordu Âkif:

*“Teselliden nasîbim yok, hazân ağlar bahârımda;
Bugün bir hânümansız serseriyim öz diyârımda!”³*

Fakat yaşadığı vatanın ve devletin yenilmesinden çok Mehmed Âkif Ersoy’u Arnavutların bir kısmının Sırbistan’a, Bulgaristan’a, Karadağ’a ve Yunanistan’a sadakati ve Osmanlı’ya karşı ihaneti hüznlendirmiştir:

*“Baba! En sevgili annen, o senin öz vatanın
Olacak mıydı fedâ hırsına üç kaltabanın?
Dedemin sürdüğü, can ektiği toprak gitti...
Öyle bir gitti ki hem: Bir daha gelmez ebedî!
Ne olurdun bunu kalkıp da göreydin acaba?
“Meşhed”in beynine haç saplanacak mıydı baba!
Ne felâket: Dönüversin de mesâcid ahıra,
Hırvat’ın askeri tepsin çıkıp üstünde hora!
Âh Meşhed! O ne? Sâhandaki meyhâne midir?
Kandilin, görmüyorum, nerde? Şu peymâne midir?*

¹ Mehdi Gurra, Fjala përhëndetëse, Atayurdunda Mehmed Âkif Ersoy Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Tiran, 2016, s. 23.

² Ali Yalçın, Fjalë përhëndetëse, s. 30.

³ Necmettin Turinay, aynı yer, s. 52.

*Ya harîminde yatan, şapkalı sarhoşlar kim?
Yoksa yanlış mı? Hayır, söyleme, bildim... Bildim!
Basacak mıydı, fakat, göğsüne Sırb'ın çarığı?"¹*

Kur'an Şairi Olarak Mehmed Âkif Ersoy

Şüphesiz, Arnavutlar arasında Mehmed Âkif Ersoy'un kurumsal olarak görmezden gelinmesinin sebeplerinden biri onun Kur'an'ı ferdi ve toplumsal düzeyde tüm dini, bilimsel ve siyasi faaliyetin mihveri olarak görmesidir. Âkif'e "Kur'an şairi" denmiştir çünkü Kur'an onun düşüncesinde, faaliyetinde, dünyasında, insani ve toplumsal boyutta, edebiyatta, sanatta, yazıda ve konuşmada başlıca kaynağı teşkil eder. Âkif'in en büyük kaygısı Kur'an'ın Müslümanlar tarafından anlaşılıp hayata geçirilmesi meselesiydi. Ele aldığı en önemli konular arasında Kur'an'ın indirildiği amaca göre okunması, anlaşılması ve yaşanmasıydı. Kur'an'ı anlamak için Maturidî ve Abdüh gibi eski müfessirler ile İkbâl, Meragî, Şeltuti, Gjozo gibi çağdaşların yolunu takip ediyordu. Bu kaygıyı Eşref Edip ve Sait Halim Paşa ile de paylaşıyordu.² Türk milletinin ve bütün Müslümanların sorunlarının nedeni olarak Mehmed Âkif Kur'an'ın anlaşılmasını ve dolayısıyla ondan uzaklaşmayı görüyordu. Bunun için Kur'an vurgusu eserinde ön plana çıkmakta. Dönemin Türkiye'sindeki üç başlıca akım arasında Âkif İslam akımındaydı: 1) Her şeyin çözümünü tamamiyle Batılılaşmada gören Batıcılar; 2) Kurtuluşun temel ilkesi olarak Türk ırkını ve onun varlığını gören Türkçüler; 3) Devletin ve milletin kurtuluşunu İslam'da gören İslamcılar.³

Âkif Müslümanların geri kalışını şöyle eleştiriyordu:

*"Medresen var mı senin? Bence o çoktan yürüdü.
Hadi göster bakayım şimdi de İbnü'r-Rüşd'ü?
İbn-i Sînâ niye yok? Nerde Gazâlî görelim?
Hani Seyyid gibi, Râzî gibi üç beş âlim?
En büyük fâzılınız: Bunların âsârından,
Belki on şerhe bakıp, bir kuru ma'nâ çıkaran,
Yedi yüz yıllık eserlerle bu dînin hâlâ,
İhtiyâcâtını kâbil mi telâfi? Aslâ.*

¹ Necmettin Turinay, *aynı yer*, s. 52-53.

² Said Halim Paşa, *Tê gjitha veprat*, Prizren, 2018.

³ Ejder Okumuş, Mehmed Âkif Ersoy me personalitetin dhe botën e tij të mendimit, *Atayurdunda Mehmed Âkif Ersoy Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Tiran, 2016, s. 135.

*Doğrudan doğruya Kur'an'dan alıp ilhâmı,
Asrın idrâkine söyletmeliyiz İslam'ı.
Kuru da'vâ ile olmaz bu, fakat ilm ister;
Ben o kudrette adam görmüyorum, sen göster?"*

*"İbret olmaz bize, her gün okuruz ezber de!
Yoksa, bir maksad aranmaz mı bu ayetlerde
Lâfzı muhkem yalınız, anlaşılan, Kur'ân'ın:
Çünkü kaydında değil, hiçbirimiz ma'nânın:
Ya açar Nazm-ı Celîl'in, bakarız yaprağına;
Yâhud üfler geçeriz bir ölünün toprağına.
İnmemiştir hele Kur'an, bunu hakkıyla bilin,
Ne mezarlıkta okunmak ne de fal bakmak için!"¹*

Unutulmamalı ki 1925 yılında Diyanet, Mehmed Âkif'e Kur'an'ı tercüme etmeyi, Elmalılı Muhammed Hamdi'ye ise tefsir etmeyi teklif etmiştir. Birçok tereddüitten sonra, Âkif bu teklifi kabul etti ve 1926-1929 yılları arasında bu tercümeyi tamamladı. Fakat Türkiye'de ezanın Arapça okunması yasaklanınca bu işbirliğine son verdi ve yaptığı tercümenin yakılmasını vasiyet etti. Bu vasiyeti 1961 yılında Kahire'de yerine getirildi.² Bu vasiyetin sebebi ise tercümesinin Türk hükümeti tarafından suistimal ile Kur'an'ın orijinali yerine namazda okutulabileceği kaygısıydı.

Sonuç

Mehmed Âkif Ersoy'un ebediyete intikal etmesinden bir asır geçmek üzereyken, dost ve düşman herkes için mücadelesinin ve cefasının boşa gitmediği anlaşılmaktadır. Onun sadece yaşadığı dönemin ve doğup çabaladığı ülkenin değil, iyiyi, terakkiyi, barışı ve refahı seven herkes için bir değerdir. Bu, Safahat'ın Türk edebiyatında en çok yayımlanan ve ilgi uyandıran, bütün kesimlerden en çok okunan ve alıntılanan eserlerden biri olmasından da anlaşılır.

Safahat bu ilgiyi hakediyor çünkü iki Balkan Savaşı'nın, Birinci Dünya Savaşı'nın, Türk İstiklal Savaşı'nın ve trajik Balkan'daki Arnavutların 'bahtsız' kaderinin gerçekleştiği en zor yılları en iyi tasvir eden bir abide eserdir.

¹ Ejder Okumuş, Mehmed Âkif, *aynı yer*, s. 137.

² Mehmed İhsan Efendi, Mehmed Âkif Ersoy, *TDV İslam Ansiklopedisi*, cl. XXVIII, Ankara, s. 432-439.

Safahat hepimizin mirası olup onu gelecek nesillere aktarmamız gerekir. Son gelişmeler ışığında, Âkif'in eseri ilham, fikirler ve çözümler bulmak için okunmalı, incelenmeli ve yeni yorum ve bakış açılarıyla devamlı tartışılmalıdır. Umulur ki bir gün ulu Arnavut resmi makamları da Âkif'in çağrısıyla uyanıp onu önceliklerinin başına koyacaktır.

Kaynakça

Abdullah Hamiti, Perceptimi dhe interpretimi i Islamit sipas poetit turk Mehmed Âkif Ersoj, Trashëgimia orientale – islame në Ballkan, ISHH “ Ibni Sina”, Prishtinë, 2015, s. 25-43.

Ali Yalçın, Fjalë përshëndetëse, Atayurdunda Mehmed Âkif Ersoy Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Tiranë, 2016, s. 23, 30.

Atilla Olçum, Poeti islam me dashuri për pavarësinë, Atayurdunda Mehmed Âkif Ersoy Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Tiranë, 2016, Tiranë, s. 17.

Eduart Caka, Një shqiptar në shërbim të njerëzimit: Mehmed Âkif Ersoj, Zani Naltë, nr. 4, Viti 2013, Tirana/Albania.

Ejder Okumuş, Mehmed Âkif Ersoj me personalitetin dhe botën e tij të mendimit, Atayurdunda Mehmed Âkif Ersoy Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Tiranë, 2016, s. 135.

Elisabeta Kosumi, Mehmed Âkif Ersoj dhe poema e tij kushtuar Kosovës “Ben Arnavudum”(Unë jam shqiptar) 1913,Ura, nr. 10-11, Tiranë, 2013, s. 73-80.

G. Catapano dhe Nermin Vlora Falaschi - S. Rizaj, Shqiptarët, populli i ndarë, Pejë, 1996.

Hasan Kaleshi, Kontributi i shqiptarëve në dituritë islame, Logos-A, Shkup, 2013.

Hysen Matoshi, Antidespotizmi në poezitë e Mehmed Âkifit, Shenja, nr. 1, Shkup, maj 2011, s. 73-75.

M. Orhan Okay, M. Ertuğrul Düzdağ, Mehmed Âkif Ersoy,TDV İslam Ansiklopedisi, cl. 28, Ankara 2003, s. 432-439.

Mehdi Gurra, Fjala përshëndetëse, Atayurdunda Mehmed Âkif Ersoy Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Tiranë, 2016, s. 23.

Mehmed Âkif Ersoj, Fletët - Safahat, Logos-A, 2006.

Metin Önal Mengüşoğlu, Mehmed Âkifi një umet më vete, Atayurdunda Mehmed Âkif Ersoy Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Tiranë, 2016, s. 91.

Necmettin Turinay, Türkiye'nin ve Balkanların ortak değeri Mehmed Âkif, Atayurdunda Mehmed Âkif Ersoy Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Tiranë, 2016, s. 47, 51.

Nexhat Ibrahimî, Fjalor Enciklopedik Islam, Logos-A, Shkup, 2017.

Said Halim Pasha, Të gjitha veprat, Prizren, 2018.

Skender Rizaj, Âkif Mehmeti-poeti më i madh i letërsisë turke, Bashkimi Paqësor, nr. 2-3, Prishtinë, 1992, s. 3.

Shukrije Kjahja, Millet ve milliyetçilik kavramları etrafında Mehmed Âkif'in eseri ve Arnavut aydınlarının yorumları, İstanbul, 2020, <http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/3104/Kjahja.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

Shyqri Nimani, Âkif Mehmet Pejani - kryepoet i Turqisë moderne, Dituria Islame, nr. 100, Prishtinë, 1998, s. 46-48.

Zeqirija Ibrahimî, Fletët e Mehmed Âkif Ersojt, Atayurdunda Mehmed Âkif Ersoy Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Tiranë, 2016, s. 327.

ARNAVUTLARIN MEHMED ÂKİF'İ

Nuridin AHMETİ*

Giriş

Osmanlı döneminde hizmeti geçmiş olan Arnavut kökenli şahsiyetlerden biri olan Mehmed Âkif Ersoy, hâlihazırda kanıtlanmış olan Arnavut kökenini gizlememiş, aksine şiir dizelerinde ikrar etmiştir.

Arnavut müellifler bu şahsiyet hakkında şimdiye kadar onlarca makaleyi kaleme almışlardır. Soydaşlarım tarafından kaleme alınmış olan çok sayıda çalışmaya, üç hususu ele aldığım bu çalışmayı da katabiliriz. Bu yazıda ele alınacak olan hususlar sırasıyla şöyledir:

Birincisi, Mehmed Âkif'in 1936 yılında vefatından sonra Arnavutça olarak ilk defa 1937 yılında kaleme alınmış olan bir yazıyı ele alacağım. Bu yazıda Mehmed Âkif'in kişiliği Arnavut okurlarına tanıtılmıştır.

İkincisi, Mehmed Âkif'in kişiliğini Safahat adlı eserinin Arnavutçaya tercüme edilmesi serüveni üzerinden ele alacağım. Bu çerçevede tercüme sürecinin başından itibaren Arnavutçasının baskıdan çıkmasına kadarki aşamaların hepsine tanıklık eden kişilerle görüşmeler yaptık.

Üçüncüsü, Mehmed Âkif'in günümüzde Arnavutlar nezdindeki kişiliğine ışık tutmaya gayret edeceğiz. Dolayısıyla bu şahsiyetin kıymeti Arnavutlarca ne ölçüde bilinmektedir sorusuna yanıt aramaya çalışacağız.

Dördüncüsü, 1937 yılından başlayarak, Arnavut müelliflerin Mehmed Âkif Ersoy hakkında günümüze kadar kaleme aldıkları yazıların bibliyografya künyelerini sıralayacağız.

* Doç. Dr., Priştine Albanoloji Enstitüsü Tarih Araştırma Görevlisi

Branko Merxhani'nin Mehmed Âkif'i

Branko Merxhani (Mercani) 1894 yılında Niş'te doğdu. Daha sonra ailesiyle İstanbul'a yerleşerek eğitimine orada başladı. Medrese eğitimini Bursa'da tamamladı. Felsefe üzerine yükseköğrenimine Türkiye ve Viyana'da devam etti. 1923 yılından sonra Ankara'da yayın hayatına başlayarak, daha sonraları Arnavutluk'a döndü. Arnavut kültürünün ünlü isimlerinden biri olup 1930'lu yıllarda oldukça faaldi. Faal olduğu dönemde Arnavutluk'ta ve Arnavutluk dışındaki diasporada çıkan dergilerin önde gelenleriyle irtibatta oldu. *Neo Shqiptarizmi (Yeni Arnavutçuluk)* adlı kısa ömürlü bir dergi çıkardı. 1936 yılından itibaren meşhur *Përpejka shqiptare (Arnavut Gayreti)* dergisini çıkarmaya başladı. Dergi ayda bir çıkmakta olup, Branko Merxhani kendi adını kullanarak dergiyi yönetiyordu. Bu dergi 1939 yılına kadar çıkmaya devam etti. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Arnavutluk'tan ayrılıp Türkiye'ye yerleşti ve 29 Eylül 1981 tarihindeki vefatına kadar Türkiye'de yaşadı.¹

Branko Merxhani, *Përpejka shqiptare* dergisinde felsefe, sosyoloji, tarih, arkeoloji, dilbilimi gibi alanlardan yazılara yer verdi. René Descartes, Auguste Comte, Émile Durkheim gibi düşünce ve bilim adamlarının eserleri bu dergide tanıtılmıştır. Arnavut ve yabancı şahsiyetlere ilişkin çok sayıdaki yazıların yanı sıra vefatı nedeniyle Mehmed Âkif Ersoy hakkındaki yazı da bu dergide yer alır.

Branko Merxhani'nin Mehmed Âkif'i bizzat tanımış olma ihtimali de söz konusudur. Branko Merxhani böyle bir tanışıklıktan bahsetmemekle birlikte, her ikisinin de Arnavut kökenli olmaları, ayrıca aynı dönemde yazılarıyla etkin oldukları için birbirlerini tanımış olabilirler.

Yukarıda belirtildiği üzere Mehmed Âkif hakkındaki yazı *Përpejka shqiptare* dergisinin 1937 yılının Mayıs sayısında çıkmıştır.

Yazısında belirttiği üzere Mehmed Âkif'in vefat haberini, ünlü Arnavut Şarkiyatçılarından olan Junus Tafilaj'dan (1892-1976) öğrenmiştir. Mehmed Âkif'in vefat haberini aldığı anı Branko Merxhani, İstanbul Süleymaniye Camii'nin minarelerinden birinin gözü önünde yıkılmış gibi hissine kapıldığını ifade eder. Onun ifadesine göre Türk şiiri, en büyük dindarlarından birini yitirmişti. Bu yazıda ayrıca Mehmed Âkif'in Safahat'ı hakkındaki bilgilerin yanı sıra, onun aslen Arnavut olduğu, dinî meselelere kendini adanmış insan olduğu, Hazreti Muhammed'in hayatıyla ilgili ve sünnetine bağlı, ayrıca

¹ Robert Elsie, *Fjalori historik i Shqipërisë*, (Arnavutça tercüme: Eva Bani), Uegen, Tiranë, 2011, s. 405-406.

muhafazakâr ve Müslüman Osmanlı olduğu belirtilmiştir. Asr-ı saadete ve özellikle Hazreti Ömer dönemine, ayrıca Osmanlı dönemine hayranlık duyardı; İslam'ın ateşli savunucusu, Arap-Fars tasavvufuna vakıftı. Ruhunun dili Arapçaydı. Toplumsal olayları konuştuğunda sesi titrerdi. Bu nitelemeler Branko Merxhani'nin Mehmed Âkif konusunda ortaya koyduklarından bir kaçıdır. Merxhani, yazısında, zaman darlığı ve bu yazıya ayrılan sayfalara sığdıramadığı için Mehmed Âkif Ersoy'un estetik değerlerine yer verme imkânı olmadığından okurlarından af dileyerek daha sonraki sayıların birinde Âkif'in bu yönünü de ele alacağını duyurusunu yapar. Ancak günümüze kadar Merxhani'nin böyle bir yazı kaleme aldığı tespit edilememiştir. Merxhani yazısında Âkif'in mütedeyyin kişiliğine vurgu yapmış, fakat esas takdirini onun şiirine saklar; hatta Âkif'in yayımlanmış olan şiirlerinden bazılarının Arnavutçaya tercüme edilmesinin yararlı olduğunu belirtir.

Bu çalışmayı okuyacak olanların merakını gidermek adına Branko Merxhani'nin Mehmed Âkif hakkında yazdığı yazının tamamını olduğu gibi aşağıya almanın uygun olacağı kanaati hâsıl olmuştur.

“Mehmed Âkif

Birkaç gün önce Junus Tafilaj yanıma gelerek Mehmed Âkif'in İstanbul'da vefat ettiğini söyledi. Başım döndü. İstanbul Süleymaniye Camii'nin muhteşem minarelerinden biri gözümün önünde yıkılmış gibi geldi. Mehmed Âkif'in gurûbuyla Orta Çağ İslam ruhunun son ateşi de sönmüş, Türk şiiri ise dini haykıran en büyük sesini yitirmiştir. Mehmed Âkif soyca Arnavut'tu. Altmış küsur yıl önce Kosova yaylalarında çiçek dolu bahçelerle gizlenen köylerin birinde dünyaya gelmişti. Bu kadar. Kan bağı, çocukluk hatıraları, ilk şiir denemelerine ilişkin ilhamları, köyünün hoş kokulu bahçelerinin gölgelerinde oyun oynarken kurduğu hayaller ona bir şey söylemedi. İslam hayaline ilişkin heyecan dalgası içerisinde çabucak yok oluverdi; kendisine hayatı ve insanî varlığını güzellikle ve cömertçe bahşeden toprağı, yuvasını, kan bağını ve diğer unsurları unuttu. Onun sesi ilk Müslüman-Osmanlı-Arnavut aşk şarkısının son notası gibi çınlar. Böyle bir şarkıyı onun hemşerisi sayılan bir başka Dukaginli XVII. yüzyılda terennüm etmiştir... Tezkire müellifleri Âkif'in hayatına ilişkin tarihleri şöyle tarif etmişlerdir: 1870 yılında Arnavutluk'ta doğdu. Baytar Mekteb-i Âlisini İstanbul'da bitirdi. Medrese müdavimlerindendi. Arapça ve Farsçaya ilişkin tahsili baytarlıktan fazladır. İslamiyet tahtını dolduran Şarkın bu iki büyük milletin dil ve edebiyatlarına ziyadesiyle vakıftı. Tahsilini

bitirince Ziraat Nazırlığına memur olarak tayin edildi. İkinci Meşrutiyet'e yakın zamanlarda Darülfünuna edebiyat muallimi olarak atandı ve bu göreve 1915 yılına kadar devam etti. Müellif ve naşir olarak da ünlendi. Sırat-ı Müstakim ve Sebilü'r-Reşad dergilerinin başyazarlıklarını yapmıştır. Bu iki dergi İslam Mecmuası'nın yenilikçi eğilimlerine şiddetle karşı koymaktaydı.

Mehmed Âkif'in en belirgin özelliği nedir? Herkes ağız birliği etmişçesine iliklerine kadar koyu bir muhafazakâr olduğunu söylerdi. Rakipleriyle girdiği polemik ve tartışmalarda kendisi de bunu belirterek "ben bir muhafazakâрім" demiştir. Onun muhafazakârlığı ve tutuculuğu kelimenin tam anlamıyla özel iki kavramdır. Ancak tüm diğer ideolojik niteliklerin birbiri içerisine geçtiği Şark düşünce ve fikir ortamında olduğu gibi, Âkif'in, Batı'dan ithal olan bu kavramları da yanlış anlaşılmıştır; bu iki kavram öyle birbiri içerisine geçmiş durumda ve biri diğeriyle öyle örtüşür ki, bu ikisini şeytan bile birbirinden ayırt edemez. Mehmed Âkif, kelimenin tam anlamıyla bir Müslüman Osmanlıdır. Arnavut değil; Türk değil. Onun kafası ulus kavramının herhangi bir şeklini kavrayamaz. Onun hayalinin aşk ve hayranlıkla gezindiği zamanlar Asr-ı Saadet ve özellikle Hazreti Ömer dönemi ile Osmanlı Devleti'nin parlayan yükseliş devridir. Osmanlı hayatının Avrupalılaşması ve Moğollaşmasından nefret eder. Eski Şarkın kanaatkâr ve kaderci bilgeliği onu büyülemiştir. Arap-Fars tasavvufunun doğuştan hayranı ve iman sahibi âlimidir. Arapça, onun kalbinin dilidir. Onun ifadesiyle, Arap milletin bağından dünyanın en aydınlık ruhu ve en parlak akıllı olan Hazreti Muhammed doğmuştur. Sorgulamadan ve kuşku duymadan iman eder. Onun ifadesiyle, mükemmel ve erişilmez olan Sâmi kavmi ruhaniyetine yönelik en hafif tahrike bile tahammülü yoktur...

İran bahçesi ise Cennet değil ona göre. Bura toprağında diken çoktur, der. Hayyam'ın okunan bir rubaisini duyduğunda kızgınlığından tüm vücudu tir tir titrer. Hafız'dan da nefret eder. İran bostanı tek bir çiçek yetiştirmiş ve onu şefkatle korumaktadır. O da Sa'di'dir. Âkif'in bu tercihini gerekçelendiren şöyle bir ifadesi var: "Ben aşırı hassasiyetten hazzetmem, adil ve sarîh bilgeliği severim". Âkif şüpheci değil, iman edendir. Onun dünya görüşü canla başla Şarklıdır. Ancak tüm bunlara rağmen, şiiri, şaşırtıcı şekilde moderndir. Şair Mehmed Âkif, şeytanileşmemiş, muhafazakâr bir Müslüman'dır. Mısra tezgâhı başına oturup hayal âlemine daldığın-

da, hayret verici bir şekilde hayatın en çirkin yönlerini bile, teşbihe başvurmaksızın, son derece açık ifadelerle ortaya koyan koyu bir natüralist ruhuyla uyanır.

Onun temel eseri şiirlerinin toplandığı Safahat adlı eseridir. Bu eser dört kitaptan oluşur. Birinci kitapta ilk şiirleri yer alır. İkinci kitabı Süleymaniye Kürsüsünden diye adlandırılmış olup bir vaizin nasihatlerinin mısralara dökülmüş halidir. Üçüncü kitabı Hakkın Sesleri şeklinde adlandırılmıştır ve Kur'an ayetlerinden alıntılar yapılmıştır. Fatih Kürsüsünden olan dördüncü kitapta da bir vaizin hitapları yer alır. Tüm bu kitaplar 1910-1914 yılları arasında İstanbul'da yayımlanmışlardır.

Mehmed Âkif'in estetik değerleri hakkında birkaç satır yazmaya ne yer ne de vakit kalmadığı için üzgünüm. Bir başka sefer böyle bir fırsatın doğacağını ümit ederim.

Âkif, hararetli bir İslamiyet vaizidir. Batılı Türkologlardan bazıları Âkif'in eserleri ile Chateaubriand'ın Hristiyanlığın estetik değerlerini ustalıkla tasvir eden Genie du Christianisme adlı eseri arasında benzerlikler bulurlar. Benim bildiğim bir şey var; o da Müslüman-Osmanlı-Arnavut şair bir cami kürsüsünden mısralarını okumaya başladığında bir anda yumuşayarak tatlı dilli olur. Onun sadece hayali değil, gözü, kulağı ve kalbi de vardır. Ve çevresinde inleyen toplumsal acı ve sefalet nedeniyle duyduğu acıdan sesi titrer. Şiirlerinden bazıları Avrupa dillerine tercüme edilmiştir. Arnavutçaya da tercümeleri elzemdir. – tre yje (Üç Yıldız)¹

Mehmed Âkif'in hayatı ve eserleri göz önünde bulundurulduğunda bu yazının kısa olmasına rağmen, Arnavut okuyucu için Arnavutça olarak kalemle alınmış olan bu yazıdan ilk defa Mehmed Âkif'in hayat hikâyesini özet şeklinde okuma imkânı bulmuştur.

Arnavutça Safahat

Arnavut kamuoyuna Mehmed Âkif'in tanıtılmasına ilişkin en önemli olay, kuşkusuz, 2006 yılında Safahat'ın Arnavutça tercümesinin yayımlanmasıdır. Bu tercüme Üsküp'teki Logos-A yayınevi tarafından basılmıştır. Kosova'da Şarkiyat alanındaki çalışmalarıyla ün yapmış olan Prof. Dr. Mehdi Polisi, Ko-

¹ Tre yje, "Mehmet Aqif", *Perpjekja shqiptare*, nr. 8, Tiranë, Mayıs 1937, s. 116-117. Tre yje (Üç Yıldız), Branko Merxhani'nin takma adıdır.

sova'da yayımlanan bir gazeteye bir yazı yazarak Arnavut okurlara Safahat'ın Arnavutçaya tercümesini duyurarak eseri tanıtıyordu. Bu yazı 2008 yılında Arnavutça "Konuşan" Safahat başlığıyla çıkmıştı.¹

Bu eserin Arnavutça olarak yayımlanmasına kadarki süreçte çeşitli sınamalarla karşı karşıya kalındığı kuşkusuzdur. 1990'lı yıllarda başlamış olmasına rağmen ancak 2006 yılında tamamlanabilmiştir. Bu işin içinde yer alanlardan tercüme süreciyle ilgili edindiğimiz bilgilere göre farklı türden zorluklarla karşılaşmıştır. Bunların başındaki en önemli sınama ciddi bir tercümanın bulunmasıydı. Projenin bu kadar sürmesinin nedeni de buydu. Bu eserin Arnavutçaya tercüme edilip yayımlanmasını Kosova'daki edebi çevreler memnuniyetle karşıladılar. Bu nedenle yayınevi ikinci ve üçüncü baskıları hazırlayıp çıkardı. Bu projeyi nihayete erdirenler yaptıkları bu güzel işin haklı gururunu yaşamaktalar; ayrıca tercüme yapan Dr. Mithat Hoxha'ya da şükranlarını ifade etmekte.

Bu serüvene açıklık getirmek amacıyla bu olayda başı çekenlerden biri olan Husamedin Abazi² ile röportaj³ gerçekleştirdik. İlahiyatçı olan Husamedin Abazi, Logos-A yayınevinin yayın sorumlusudur.

Mehmed Âkif Ersoy'un Safahat'ının Arnavutçaya tercüme edilmesine ilişkin ilk girişimleri hatırlıyor musunuz?

HA: Âkif'in şiiriyle bilinen gerçek, belli aralıklarda sınırlı sayıda şiirinin tercüme edilip kimi dergilerde yayımlanmış olmasıdır. Ancak Safahat'ın tamamının Arnavutçaya tercüme edilmesine yönelik karar yayınevimizin en zor kararlarından biriydi.

Bu eserin tercüme projesi, ilk girişimlerin başladığı andan on yılı aşkın bir sürede tamamlandı. Bunun nedeni nedir?

HA: Öncelikle belirtilmesi gereken husus şudur: Ekip olarak 80 ve 90'lı yıllarda Mehmed Âkif'in düşünceleriyle büyüdük. Yayıncılık hayatımıza da

¹ Mehdi Polsi, "Fletët" që "flasin" shqip", *Lajm*, Prishtinë, 27 Aralık 2008, s. 19.

² Husamedin Abazi (1967-) Kosova'da Obiliç Belediyesi'ne bağlı Aziziye köyünde doğmuştur. Prishtinë'de ortaöğrenimini tamamladıktan sonra Arabistan Riyad'da Kral Suud Üniversitesi Pedagoji Fakültesi İslami İlimler Bölümünden 1995 yılında mezun olmuştur. Sırbistan Yeni Pazar'da İslami İlimler Fakültesi'nden yüksek lisans derecesini almıştır. Merkezi Üsküp'te olup Prishtinë ve Tiran'da temsilcilikleri bulunan Logos-A yayınevinin kurucularından biridir. Yayınevinin 2010 yılından itibaren yayın sorumlusudur. 1996 yılından bu yana Prishtinë Hasan Bey Camii imam hatibidir. Sivil toplumda da aktif görevler almıştır. 2002-2010 yılları arasında Prishtinë Alaüddin Medresesi'nde hadis derslerini okutmuştur. 90'lı yılların başından günümüze kadar yazı yazıp tercümeler yapmaktadır. Kosova ve yurt dışında, başta İstanbul, Brüksel, Amman, Kuveyt, Londra, Doha, Riyad gibi yerler olmak üzere, çok sayıda konferansa katılmıştır. Prishtinë'de yaşamakta ve çalışmalarını sürdürmektedir.

³ 23 Ocak 2022 tarihinde Prishtinë'de gerçekleştirilen görüşme.

Mehmed Âkif Kütüphanesi¹ ile başladık. Çalışmalarımızın ilk iki yılında yani 1990-1992 yıllarında bu başlık altında hatırı sayılır sayıda yayınıımız oldu. Daha sonra Logos-A adımızla yayın faaliyetlerine devam ettik. Dolayısıyla Mehmed Âkif'in eserlerini Arnavut okurlarla buluşturma fikri oldukça eskidir. Fakat Mehmed Âkif'in şirindeki yüksek üslup ve o dönemlerde Türkçeden Arnavutçaya bu tercümeyi yapacak kişilerin sınırlı sayıda olmasından kaynaklanabilecek sorunlar göz önünde bulundurulduğunda, Arnavutçaya tercüme edilmesine ilişkin nihai kararın alınması kolay olmamıştır. Kaldı ki Türkler bile Mehmed Âkif'in kullandığı tatlı Osmanlıcaı günümüz Türkçesine aktarmada zorluklar yaşıyordur. Bu nedenlerden dolayı tercüme, tashih ve redaksiyon işleri uzun sürmüş, ilk baskıyı ancak 2006 yılında yapabilmisizdir.

Bu projeyi sonuçlandırmanın zorluklarından bazılarını bize açıklayabilir misiniz?

HA: Bu büyük projeye girme kararından sonraki ilk zorluk, belirttiğim üzere, Arnavut topraklarında Türkçeyi ve özellikle şiir dilini ileri düzeyde bilenlerin sayısı az olduğundan bu işi yapacak olan bir tercüman bulmaktı. Bir diğer zorluk ise hepimizin üzerinde anlaşılmaya varması gerçekten zor olan bazı terimler konusunda tercümanla eşgüdüm içerisinde çalışmaktı. Bunların başında “Safahat” kelimesi gelmektedir. Bu kelimenin Arnavutçadaki uygun karşılığını bulmak kolay olmamıştı.

Bu eserin tercümesi Arnavut kamuoyunda nasıl karşılandı?

HA: Arnavut tarihçileri ve kökeni Arnavut olan edebiyatçılar, Mehmed Âkif'i uluslararası alanda adından söz ettiren yazar ve şairler arasına katmak için çok az şey yapmış olsalar da tarafımızca Safahat'ın yayımlanması kitap ve şiir severler arasında büyük yankı uyandırdı. Mehmed Âkif çapında bir şairi tanımaya hevesli olanların sayısı az değildi. İlk baskı 2006 yılı içerisinde kısa sürede tükeniverdi. Aynı yıl ikinci baskıyı yaptık. 2016 yılında üçüncü baskı ile devam ettik. Bu kitap artık Arnavut topraklarındaki millî kütüphaneler ile özel kütüphanelerde yerini alması sonucunda Safahat hakkında yazılmış olan tanıtım yazıları ile eleştiriler bizleri ziyadesiyle memnun ettiğini belirtmek isterim.

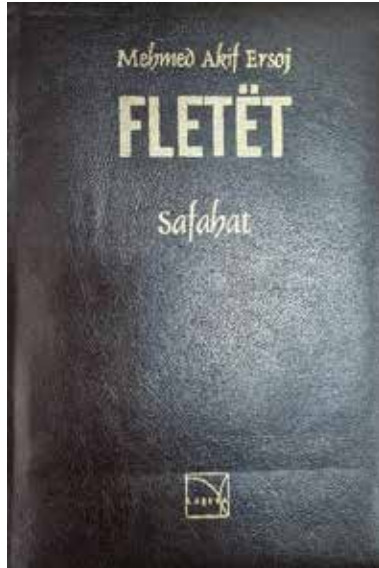
¹ O dönemdeki rejim özel mülkiyetli yayınevlerine izin vermediğinden, bu yayınevi ilk başta kütüphane ismi olarak faaliyete başlamıştır. (N.A).

Üsküp merkezli “Logos-A” yayınevi bu eserin Arnavutçaya kazandırılması işini neden üstlendi?

HA: Arnavut topraklarındaki devlete ait kültür ve sanat kurumları bunu yapmıyorsa, bizden başkasının da yapmayacağını anlamış olduk. Bu nedenle ülkemizin kültür ve sanatı açısından sorumluluk gerektiren, ayrıca kolay olmayan bu işi yapmaya soyunduk. Bu şekilde Türk edebiyatını mükemmel düzeyde bilen merhum hocamız Dr. Mithat Hoxha'ya Safahat'ı mükemmel şekilde tercüme ettiği için ömrümüzün sonuna kadar şükran borçluyuz.

Safahat'ın Arnavutça olarak çıkan ilk baskısından sonra bugüne kadar birkaç kez yeni baskıları çıktı. Yayın sorumlusu olarak başında bulunduğunuz bu projenin başarılı bir şekilde tamamlanmış olmasına bugün baktığınızda ne hissediyorsunuz?

HA: Daha önce de belirttiğim gibi, 2006 yılındaki ilk baskı göz açıp kapatana kadar tükeniverdi. Bu nedenle ikinci baskıyı 2006 yılında yapmak durumunda kaldık. 2016 yılında Tiran merkezli “Alsar” bir başka baskı yaptı. Üçüncü baskının, bizim buralarda tanınan iki kalem olan Prof. Metin İzeti ile Prof. Ali Pajaziti'nin eserin aslı ile birebir karşılaştırma yaparak, ilk ve ikinci baskıdaki hata ve eksikliklerin giderilmesiyle yapılan redaksiyon sonucunda yayımlandığını belirtmekte fayda görüyorum. Bu nedenle, Safahat'ın yakaladığı başarıdan dolayı ve her şeyden önce okurların, şairlerin, eleştirmenlerin ve kitapseverlerin yoğun ilgisi nedeniyle yayınevi olarak gurur duyduğumuzu tevazu ile söylüyorum.

2006 yılında Arnavutça yayımlanan Safahat'ın kapağı.

Günümüzde Arnavutların Gözünde Mehmed Âkif Şahsiyeti

Mehmed Âkif Ersoy hakkında 1937 yılında Arnavutça olarak çıkan ilk yazıdan bu yana, yıldan yıla farklılık arz eden sayıda bir dizi yazı çıktığı söylenebilir. Mehmed Âkif hakkında Arnavutça çıkan yazıların sayısında 1990'lı yıllardan itibaren bir artış gözlenmektedir. Mehmed Âkif hakkında derlediğimiz yazılar bibliyografyasından, Safahat'ın tercümesi de dâhil olmak üzere, tercüme ve Arnavutça olarak telif edilmiş elliye aşkın yazının kaleme alındığı sonucu çıkmaktadır. Son dönemlerde Tiran, Priştine, Üsküp vb. yerlerde Mehmed Âkif konulu çok sayıda bilimsel toplantı düzenlenmiştir. Bu şahsiyete ilişkin çalışmalar Kosova'nın önde gelen akademik dergilerinde gün geçtikçe daha çok sayıda yer almaktadır. Mehmed Âkif Ersoy'un ata yurdu İpek İstog'a bağlı Şuşisa köyündeki camiye Tahir Efendi Camii adı verilmiştir. Kosova'da çok sayıda okula da Mehmed Âkif Ersoy adı verilmiştir.¹

Mehmed Âkif hakkında yazan Arnavut araştırmacıların yazılarının yer aldığı bir sergi 2019 yılında açılmıştı. Sergi başlığı *Mehmed Âkif Hakkında Arnavutlar* şeklinde belirlenmişti.² Bu sergi Kosova'da bu türden ilk olma özelliğine sahiptir.

Mehmed Âkif'in kişiliğinin Arnavutlara tanıtılması konusunda yazı yazmış olup artık aramızda olmayanlardan Hasan Kaleshi³, Skender Rizaj⁴ ve Qemajl Morina⁵ gibileri zikrolunabilir. Mehmed Âkif konusunda yazı yazmaya devam edenler arasında zikre değer bulduklarımız şunlardır: Abdullah Hamiti, Ismail Bardhi, Hysen Matoshi, Milazim Krasniqi vb.

¹ Nuridin Ahmeti, "Personaliteti i Mehmed Âkif Ersoj-it në Kosovë", *Atayurdunda Mehmed Âkif Ersoy Uluslararası Sempozyumu*, Tiranë, 2016, s. 104-112.

² Bu sergiyi hazırlayanlar: Dr. Nuridin Ahmeti, Arnavut Tarihi Araştırmacısı ve Dr. Abdurrahim Maxhuni, Arnavut Dili Araştırmacısı. Sergi International Maarif Schools of Kosova tarafından açılmıştır.

³ Hasan Kaleshi, "Autorët e Kosovës në gjuhët orientale", Kosova dikur e sot, Prishtinë, 1973, s. 387-388.

⁴ Skënder Rizaj, "Shqiptari Âkif Mehmeti - Poeti me i madh i letërsisë turke", *Fjala*, nr. 1, Tetor, Prishtinë, 1984, s. 5.

⁵ Qemajl Morina, "Mehmed Âkif Ersoji në faqet e revistës "Err-risale" të Kajros", *Historia dhe kultura e Ballkanit*, SU-UP, Prishtinë, 2009, s. 941-946.

Safahat'ın Arnavutça tercümesinin yayımlanması dolayısıyla çıkan ilk yazılardan biri. Yazının başlığı *Arnavutça "Konuşan" Safahat* şeklindedir.

Arnavut Müelliflerin Mehmed Âkif Ersoy Hakkında Kaleme Aldıkları Yazıların Bibliyografyası -1937-2021

"İnsan zekâsı, yazılı mirasın oluşturulması için gerekli araçları uzun zaman önce icat etmiştir. Bu araçların evrensel geçerliliği olanı bibliyografyadır (kitabiyat). Bibliyografya kayıtlarının, günümüzde yazılı bibliyografya çalışmaları yapıldığında zorunlu kaynaklar olarak esas alındığından, değerleri artmış durumdadır. Bibliyografya, nesillerin mirası olarak tanımlanmış olup, her durumda bibliyografyaya başvurulması ve genç nesillerin kullanımına sunulması gereklidir. Bilimsel araştırmalardaki uzun yolculuklarında araştırmacılar, kendi entelektüel portrelerini ve mirasını tekâmül eden bibliyografyaya güçlü bir şekilde güvenmelidir."¹ Bibliyografya derlemesi ve kullanılması hakkındaki bu tespit, iki Arnavut araştırmacının ortak görüşüdür. Söz

¹ Zekeria Cana-Maksim Gjini, "Mendimi i recensentëve për botimin", *Daut Bislmi, Bibliografia e punimeve të historisë të publikuara në revistat periodike në Kosovë gjatë viteve 1946-1988*, IA, Prishtinë, 2006, s. 3.

konusu araştırmacılarından biri tarihçi Prof. Dr. Zekerija Cana, diğeri ise Arnavutluk Millî Kütüphanesinde uzman olarak çalışmış olan Maksim Gjinaç'dır.

İlk bakışta bir bibliyografyanın hazırlanması daha çok teknik nitelikte bir çalışma gibi görünse de Batı Balkanlar'da ad yapmış Bosnalı âlim Midhat Şamić böyle bir görüşü reddeder. Şamić'e göre "bibliyografya basit bir irdeleme değildir"¹; dahası, bibliyografya künyeleri oluşturulurken kararlılık ve ciddiyet gereklidir.

Dünyaca ünlü İtalyan yazar ve araştırmacı Umberto Eco, belli bir konuyu araştırmak isteyenlerce kullanılacak olan bibliyografya künyelerini "güvenli ve zorunlu kaynak" olarak değerlendirir.²

Yukarıda alıntılanan tespitler ile bibliyografya ile ilgili görüş bildiren diğeri araştırmacıların tespitlerinden hareketle, Arnavut kökenli biri olan Mehmed Âkif Ersoy hakkında araştırmacılarımızın yazdıklarını birkaç yıldır derleyip bir bibliyografya oluşturma yoluna gittik. Bu çerçevede Arnavut topraklarında Tiran, Priştine, Üsküp gibi şehirlerdeki çeşitli kütüphanelerden derlediğimiz çalışmaları bu yolda küçük bir katkı mahiyetinde aşağıya almanın yerinde olduğuna kanaat getirdik.

Yaptığımız araştırma sonucunda Mehmed Âkif Ersoy hakkında Arnavut araştırmacılarca kaleme alınmış en eski yazının Branko Merxhani tarafından 1937 yılında yazılmış olan yazı olduğunu tespit ettik. Aşağıdaki bibliyografyada en eski yazıdan başlayarak 2021 yılına kadar çıkan yazıları tarih sırasına göre sıraladık. Burada elimizden geldiğince Arnavut yazarların Türkçe yazdıkları yazılara da yer verdik. Safahat'ın kendisi veya Safahat hakkında yazılmış yazıların Arnavutçaya tercüme edilmiş olanları da bu listeye dâhil ettik. Bu bibliyografyanın sürekli bir şekilde genişleyeceğini umuyoruz.

Bu mütevazı katkımızın, önümüzdeki yıllarda Balkanlar ve daha geniş coğrafi bölgeleri kapsayacak şekilde Mehmed Âkif Ersoy'un kişiliği ve edebi yaratıcılığı hakkında çıkmış olan çalışmaları içine alan geniş kapsamlı bir bibliyografya derlemesi için vesile olması temennimizdir:

¹ Mid'hat Shamić, *Si shkruhet vepra shkencore*, (Arnavutça tercüme: Nexhat İbrahimi), Logos-A, Shkup, Priştinë, Tiranë, 2006, s. 58.

² Umberto Eco, *Si shkruhet një punim diplome*, (Arnavutça tercüme: Shpëtim Çuçka), Dituria, Tiranë, 2006, s. 79.

1937

Tre yje (Üç Yıldız),¹ *Mehmet Aqif*: “Përpyjekja shqiptare”, nr. 8, Tiranë, 1937, s. 116-117.

1973

Hasan Kaleshi, *Autorët e Kosovës në gjuhët orientale (Doğu Dillerinde Kosovalı Müellifler)*: “Kosova dikur e sot”, Prishtinë, 1973, s. 387-388.

1976

Hasan Kaleshi, *Roli i shqiptarëve në letërsinë orientale (Doğu Edebiyatında Arnavutların Rolü)* : “Seminari i Kulturës Shqiptare për të Huaj”, nr. 2, UP-FF, Prishtinë, 1976, s. 163.

1984

Skënder Rizaj, *Shqiptari Âkif Mehmeti - Poeti me i madh i letërsisë turke (Arnavut Âkif Mehmet - Türk Edebiyatının En Büyük Şairi)*: “Fjala”, nr. 1, Te-tor, Prishtinë, 1984, s. 5.

1986

Abdullah Hamiti, *Mehmed Âkif Ersoj-poet i dashur nga të gjithë (Meh-med Âkif Ersoy-Herkesçe Sevilen Şair)*: “Rilindja”, 20. IX, Prishtinë, 1986, s. 14-15.

1992

Mehmed Âkif Ersoj (1873-1936), Türkçeden Tercüme: Naime Hoxha, : “Dituria islame”, nr. 33, janar, Prishtinë, 1992, s. 37.

Skender Rizaj, *Âkif Mehmeti-poeti më i madh i letërsisë turke (Âkif-Mehmet-Türk Edebiyatının En Büyük Şairi)*: “Bashkimi Paqësor”, v.1, nr. 2-3, Prishtinë, 1992, s. 3.

1998

Shyqri Nimani, *Âkif Mehmet Pejani-kryepoet i Turqisë moderne (İpekli Mehmed Âkif-Modern Türkiye'nin Baş Şairi)*: “Dituria Islame”, nr. 100, BIK, Prishtinë, 1998, s. 46-48.

¹ Branko Merxhani'nin takma adı.

2003

Shyqri Nimani, *Poeti Âkif Mehmet Pejani (İpekli Şair Mehmed Âkif): Arnavud-artistët shqiptarë në Perandorinë Osmane*, Libri shkollor, Prishtinë, 2003, s. 95-99.

Shemsi Rrahimi, *Mehmed Âkif Ersoj: "Dituria Islame"*, nr. 150, BIK, Prishtinë, 2003, s. 86-88.

2006

Mehmed Âkif Ersoj, *Fletët (Safahat)*, (Tercüme: Mithat Hoxha), eserin tamamının Arnavutça tercümesinin ilk baskısı, Logos-A, Shkup, Prishtinë, Tiranë, 2006.

2008

Mehdi Polisi, *"Fletët" që "flasın" shqip (Arnavutça "Konuşan" Safahat): "Lajm"*, Prishtinë, 27 dhjetor 2008, s. 19.

Zymer Ramadani, *Mehmed Âkif Ersoj: "Vepra"*, nr. 98, Shkup, 2008, s. 37-40.

2009

Hysen Matoshi, *Shqiptarët në "Fletët" e Mehmed Âkif Ersojt (Mehmed Âkif Ersoy'un Safahat'ında Arnavutlar): "Historia dhe kultura e Ballkanit"*, SU-UP, Prishtinë, 2009, s. 845-851.

Milazim Krasniqi, *"Safahat" si sintezë e botëvështrimit të Mehmed Âkifit (Mehmed Âkif'in Dünya Görüşünün Sentezi Olarak Safahat): "Historia dhe kultura e Ballkanit"*, SU-UP, Prishtinë, 2009, s. 925-928.

Gemajl Morina, *Mehmed Âkif Ersoji në faqet e revistës "Err-rrisale" të Kajros (Kahire "er-Risale" Dergisi Sayfalarında Mehmed Âkif Ersoy): "Edukata Islame"*, nr. 89, BIK, Prishtinë, 2009, s. 5-13; *"Historia dhe kultura e Ballkanit"*, SU-UP, Prishtinë, 2009, s. 941-946.

2010

Ledian Cikalleshi, *"Mehmed Âkif Ersoj -shqiptari që shkroi himin e flamurit turk" (Mehmed Âkif Ersoy-Türk Millî Marşını Yazan Arnavut): Ura*, nr. 2(5), Tiranë, 2010, s. 75-85.

2011

Feti Mehdiu, *Reflekse kur'anore në poezinë e Mehmed Âkifit (Mehmed Âkif'in Şiirinde Kuran Yansımaları)*: "Edukata islame" nr. 96, BIK, Prishtinë, 2011, s. 121- 129.

Hysen Matoshi, *Antidespotizmi në poezitë e Mehmed Âkifit (Mehmed Âkif'in Şiirinde Antidespotizm)*: "Shenja", nr. 1, Shkup, maj 2011, s. 73-75.

Robert Elsie, *Âkif Mehmet*: "Fjalor Historik i Kosovës", Skanderbeg Books, Tiranë, 2011, s. 72.

Abdullah Hamidi, "Mehmed Âkif Ersoy'un Şiirinde Kosova ve Arnavutlar", *Mehmed Âkif Millî Mücadele ve İstiklal Marşı*, Ankara, 2011, s. 96-99.

Adnan İsmaili, "Mehmed Âkif'i Yeniden Keşfetmek", *Mehmed Âkif Millî Mücadele ve İstiklal Marşı*, Ankara, 2011, s. 141-149.

2012

Qemajl Morina, *Âkif Mehmet Ersoji - poeti i dy popujve (Âkif Mehmet Ersoy-İki Millet'in Şairi)*: "Edukata islame", nr. 99, BIK, Prishtinë, 2012, s. 5- 7.

Abdülkadir Haktanır, *Mehmed Âkif Ersoy*, (tashih ve redaksiyon: Ajni Sinani), İstanbul, 2012.

2013

Elisabeta Kosumi, *Mehmed Âkif Ersoj dhe poema e tij kushtuar Kosovës "Ben Arnavudum" (Unë jam shqiptar) 1913 (Mehmed Âkif Ersoy ve Kosova'ya Adadığı Şiiri "Ben Arnavudum" 1913)*: "Ura", nr. 10-11, Tiranë, 2013, s. 73-80.

Ali Pajaziti, *Vizione bashkëkohore në opusin letrar të veprave të Mehmed Âkif Ersojit (Mehmed Âkif Ersoy'un Edebi Eserlerinde Çağdaş Bakış Açıkları)*: "Univers", nr. 15, ISHMQI, Tiranë, 2013, s. 222-233.

Eduard Caka, *Një Shqiptar në Shërbim të Njerëzimit: Mehmed Âkif Ersoj (İnsanlığın Hizmetinde Bir Arnavut: Mehmed Âkif Ersoy)* "Zani i Naltë", nr. 4, KMSH, Tiranë, 2013, s. 88-98.

2014

Skënder R. Hoxha, *Mehmed Âkif Ersoj-të dhëna për jetën dhe aktivitetin letrar (Mehmed Âkif Ersoy-Hayatı ve Edebi Faaliyetlerine Ait Bilgiler)*, "Edukata islame", nr. 107, BIK, Prishtinë, 2014, s. 263-268.

Zeqirija Ibrahim, Fletët e Mehmed Âkif Ersojt (Mehmed Âkif Ersoy'un Safahat'ı): *Interlinearis-studime mbi gjuhën shqipe*, Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve, Shkup, 2014, s. 211-217

2015

Abdullah Hamiti, *Perceptimi dhe interpretimi i Islamit sipas poetit turk Mehmed Âkif Ersoj (Türk Şair Mehmed Âkif'e Göre İslam'ın Algılanması ve Yorumlanması)*: "Trashëgimia orientale -islame në Ballkan", ISHH " Ibni Sina", Prishtinë, 2015, s. 25-43.

2016

Nuridin Ahmeti, "Personaliteti i Mehmed Âkif Ersoj-it në Kosovë" (Kosova'da Mehmed Âkif Ersoy'un Kişiliği), *Atayurdunda Mehmed Âkif Ersoy Uluslararası Sempozyumu*, Tiranë, Shqipëri/ 11-12 Mars 2016, s. 104-112.

Metin Izeti, "Pragmatizimi estetik në poezinë e Mehmed Âkif Ersoj" (Mehmed Âkif Ersoy'un Şiirinde Estetik Pragmatizm), *Atayurdunda Mehmed Âkif Ersoy Uluslararası Sempozyumu*, Tiranë, Shqipëri/ 11-12 Mars 2016, s. 148-158.

Milazim Krasniqi, "Safahat" si sintezë e botëvështrimit të Mehmed Âkifit" (Mehmed Âkif'in Dünya Görüşünün Sentezi Olarak Safahat), *Atayurdunda Mehmed Âkif Ersoy Uluslararası Sempozyumu*, Tiranë, Shqipëri/ 11-12 Mars 2016, s. 159-164.

Ismail Bardhi, "Mehmed Âkif Ersoj si frymëzues i Shtëpisë Botuese "Logos-A" (Logos-A Yayınevinin İlham Kaynağı Olarak Mehmed Âkif Ersoy), *Atayurdunda Mehmed Âkif Ersoy Uluslararası Sempozyumu*, Tiranë, Shqipëri/ 11-12 Mars 2016, s. 172-178.

Zyhdi Dervishi, "Vlera të vizionit poetik idealisto-altruist të Mehmed Âkif Ersoj për aktualitetin e shoqërisë shqiptare" (Arnavut Toplumunun Güncel Konuları Açısından Mehmed Âkif Ersoy'un İdealist-Fedakâr Şair Vizyonunun Değeri), *Atayurdunda Mehmed Âkif Ersoy Uluslararası Sempozyumu*, Tiranë, Shqipëri/11-12 Mars 2016, s. 276-287.

Hysen Matoshi, "Veçori të poezisë së Mehmed Âkif Ersoj" (Mehmed Âkif Ersoy'un Şirinin Özellikleri), *Atayurdunda Mehmed Âkif Ersoy Uluslararası Sempozyumu*, Tiranë, Shqipëri/ 11-12 Mars 2016, s. 288-293.

Musa Kraja, "Idetë pedagogjike në krijimtarinë letrare dhe veprimtarinë aplikative të Mehmed Âkif Ersoj" (Mehmed Âkif Ersoy'un Edebi Yaratıcılığında ve Faaliyetlerinde Öğretici Fikirler), *Atayurdunda Mehmed Âkif Ersoy Uluslararası Sempozyumu*, Tiranë, Shqipëri/ 11-12 Mars 2016, s. 315-323.

Zeqirija Ibrahim, “Fletët e Mehmed Âkif Ersojt” (Mehmed Âkif Ersoy’un Safahat’i), *Atayurdunda Mehmed Âkif Ersoy Uluslararası Sempozyumu*, Tiranë, Shqipëri/ 11-12 Mars 2016, s. 324-332

Mehmed Âkif Ersoj, *Safahat*, (Türkçeden tercüme: Mithat Hoxha), Düzeltmiş Üçüncü Baskı, Logos-A, Shkup, Prishtinë, Tiranë, 2016.

2017

Nexhat Ibrahim, *Mehmed Âkif Ersoj: “Fjalor Enciklopedik Islam”*, Logos-A, Shkup, Prishtinë, Tiranë, 2017, s. 538-539.

Selim Selim, *Poeti i Marshit të pavarësisë së Turqisë Mehmed Âkif Ersoj-Pejani (Türkiye’nin İstiklal Marşı’nın Şairi İpekli Mehmed Âkif Ersoy): “Buletini”*, nr. 5, Fakulteti i Studimeve Islame, Prishtinë, 2017, s. 201-212.

2018

Frashër Demaj, *Ersoj Mehmed Âkif: “Fjalori Enciklopedik i Kosovës I”*, ASHAK, Prishtinë, 2018, s. 396.

2020

Kosovare Krasniqi, *Kosova në poezinë e poetit shqiptaro-turk Mehmed Âkif Ersoj (1873-1936) [Arnavut-Türk Şair Mehmed Âkif Ersoy’un (1873-1936) Şiirinde Kosova]*: “Ballkanologji”, nr. 2, Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve, Shkup, 2020, s. 313-321.

Feim Gashi, *Kuptimdhënia e unitetit dhe solidaritetit sipas Mehmed Âkif Ersojit (Mehmed Âkif Ersoy’a Göre Beraberlik ve Dayanışmanın Anlamı): “Edukata islame”*, nr. 122, BIK, Prishtinë, 2020, s. 147-162.

2021

Muhamed Mufaku, “Poeti i islamit” apo “Poeti i Pavarësisë”: Vitet e Mehmed Âkifit në Egjipt” (“İslam Şairi” veya “İstiklal Şairi”: Mehmed Âkif’in Mısır Yılları): *Figura shqiptare në Lindjen e Mesme shekujt XVI-XX*, Logos-A, Shkup, Prishtinë, Tiranë, 2021, s. 233-239.

Muhamed Mufaku, “Vitet e Mehmed Âkifit në Egjipt” (Mehmed Âkif’in Mısır Yılları): “Koha ditore”, Prishtinë, 21 mars 2021, s. 12.

Valmire Batatina-Krasniqi, Kontributi i *Mehmed Âkif Ersojit në fushën e tefsirit*, (Tefsir Alanında Mehmed Âkif Ersoy’un Katkıları): “Edukata islame”, nr. 125, BIK, Prishtinë, 2021, s. 107- 129.

Sonuç

Mehmed Âkif'in kişiliği hakkında Arnavutça kaynakların taranması sonucunda Âkif hakkında çıkan ilk yazının, vefatı nedeniyle 1937 yılında kaleme alınan yazı olduğu tespit edilmiştir. Mehmed Âkif hakkında yazı yazarlar çoğunlukla Kosova'da bilinen araştırmacılarıdır. 1990'lı yılların başından itibaren Mehmed Âkif hakkında çıkan yazılarda bir artış gözlenmektedir.

Safahat'ın tamamının Arnavutçaya tercüme edilip 2006 yılında Üsküp merkezli Logos-A yayınevi tarafından yayımlanması bu topraklarda kayda değer bir olay ve şaire bir saygı mahiyetindedir. Bu yayınevinin yönetici kadrosu bu tercüme için 90'lı yılların başında girişimlerde bulunmuş, ancak dönemin koşulları nedeniyle ancak 2006 yılında bu girişimini nihayete erdirebilmişlerdir. Bu eserin kısa bir süre içerisinde yeniden basılması Arnavut okurların bu tercümeyle yönelik takdirlerinin ve şair Mehmed Âkif Ersoy'a duyduğu muhabbetin göstergesidir.

Günümüzde Mehmed Âkif Ersoy'un kişiliği hakkında ülkemizin rûştünü ispat etmiş âlimleri yazmakta, bilimsel toplantılar düzenlenmekte, sergiler açılmaktadır. Ayrıca okullara ismi verilmekte, yeni çıkan Arnavutça ansiklopedilerde hakkında maddeler yazılmaktadır. Tüm bu gelişmeler yeterli olmakla birlikte, Mehmed Âkif Ersoy adının Kosova ve diğer Arnavut topraklarında bilim çevrelerince takdir edilmeye başladığını ortaya koymaktadır.

Arnavut müelliflerin Mehmed Âkif Ersoy hakkında kaleme aldıkları yazılar bibliyografyasının yayımlanması, vefatından günümüze dek Arnavutların bu kişiliğe gösterdikleri ilgiyi ortaya koyar niteliktedir.

ÜSKÜPLÜ ŞAİR MÜDERRİS FETTAH EFENDİ’NİN MEHMED ÂKİF’İN İRTİHALİ HAKKINDA İKİ MERSİYESİ

Süleyman BAKİ*

*“Bir şâir-i mülhem idi Âkif, o büyük zât
Âkif gibi üstâd-ı beyân geldi mi, heyhât
Âdâb edebiyât ile zıd addedilirken
Feyzinle bunun zıddını sen eyledin ispât”
Fettah Efendi*

Giriş

Rumeli’nin kıymetli şehri Üsküp, Osmanlı Devleti tarafından 1391 yılında fet-
hedilerek Türk ve Müslüman bir belde olduğu günden itibaren Müslüman-
lar’ın yoğun olarak yaşadığı ve İslam kültürünün yaygın olduğu bir şehirdir.
Yine Üsküp, Osmanlı Devleti hakimiyeti altına girdiği zamandan itibaren
Balkanlar’da önemli bir İslam kültür, sanat ve siyaset merkezi olmuştur. Üs-
küp’te yetişen ünlü şariler arasında Nâmî, Atâ, Niyâzî, Zârî, Şeydâ, Vâlihî, İs-
hak Çelebi, Kâtib Veysî, Âşık Çelebi, Yahya Kemâl Beyatlı gibi kıymetli isim-
ler zikredilebilir. Bu meyanda şairler silsilesinde Üsküp’te doğup büyümüş
ve burada vefat etmiş Fettah Efendi’yi de yâd etmek gerekir.

* Prof. Dr., Kuzey Makedonya, Tetova Üniversitesi Felsefe Fakültesi Doğu Dilleri Bölümü Öğretim Üyesi

Üsküplü Müderris ve Şair Fettah Efendi (Abdülfettah Rauf)

Şair ve müderris Fettah Efendi (Abdülfettah Rauf), 1910 yılında Üsküp'te dünyaya gelmiş olup babası Üsküp'ün Hacı İshak sülalesinden ve tanınmış şahsiyetlerinden manifaturacı esnafından Rauf Efendi, annesi Üsküplü Refiye Hanım'dır.

Fettah Efendi, ilköğrenimini Üsküp'te tamamlamış, ardından medrese eğitimini Üsküp Türk Çarşısı'nda bulunan Osmanlı medreselerinden Meddah Medresesi'nde hocası başmüderris Atâullah Efendi'den 1934 yılında icâzet alarak tamamlamıştır. Medrese 1946 yılında komünist rejim tarafından kapatılmıştır. Fettah Efendi, mezun olduğu bu medresede, medrese kapatılana kadar uzun yıllar İslami ilimler'de (kelam ve akaid) hocalık yapmış ve talebe yetiştirmiştir. Üsküp camilerinde de uzun yıllar fahri vaizlik yapmıştır. Daha sonra 1934 yılında medresenin Başmüderrisi olarak tayin edilmiştir. 1944 yılında mezuniyet töreninde kendisinden icazet alan öğrenciler arasından İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü daha sonra Marmara İlahiyat Fakültesi hocalarından Hâfız Prof. Dr. Bekir Sadak Hoca da vardı. Dönemin sosyalist rejimi tarafından 1947 senesinde 7 yıl ağır hapis cezasına mahkûm edilmiş, hapisten çıktıktan sonra da Makedonya Devlet Arşivi'nde Osmanlıca, Türkçe ve Arapça uzmanı olarak çalışmıştır.

25 Nisan 1963 yılında Üsküp'te vefat etmiş, cenazesi İsa Bey Camii'nde kılınarak naaşı Butel mezarlığında defnedilmiştir.¹

Merhum Fettah Efendi, Meddah Medresesi'nden mezun olmuş ve ilk nesil talebeler arasında zekâsıyla, ilmi vukûfiyetiyle ve de şairliğiyle temâyüz etmiştir. O, yaşadığı dönemde Osmanlı'yı ruhunda yaşayan ve yaşatan bir âlim ve şairdir. Belki de Osmanlı sonrası Rumeli'de yetişmiş en büyük ve en güçlü İslam şairlerinden biridir. Binden ziyade şiiri olan bu şairimizi maalesef biz, yeterince tanımıyor ve de tanıtamıyoruz. Bu gün bile yeterli derecede hakkında kapsamlı ne bir eser yazılmış ne de bir ilmi toplantı düzenlenmiştir.²

"*Hatifi*" mahlasını kullanan Fettah Efendi'nin hem hece hem aruz vezniyle yazdığı şiirlerinden Osmanlıca, Farsça ve Arapçaya güçlü şekilde vâkıf olduğu anlaşılmaktadır. İlk şiirleri Üsküp'te çıkan Sadâ-yı Millet (1925)

¹ Abdülfettah (Fettah) Efendi hakkında daha geniş bilgi için bkz: Aruçi, Muhammed, "*Fettah Efendi*", DİA, c.12, s. 483-484.

² Fettah Efendi hakkında daha geniş bilgi için bkz: Fahri Kaya, Makedonya Türklerinden İz Bırakanlar, Köprü Derneği Yay, Üsküp, 2008, s.123-147; Bekir Sadak, *Rumelide Bir Şair Fettah Efendi*, İslami Kültür, Sanat ve Edebiyat, Sayı 4, sayfa 27-29, Mart 1989, İstanbul; Suat Engüllü, *Üsküp'te Abdülfettah Rauf da Yaşıyordu*, Yedi İklim, Cilt 9, Sayı 64, sayfa 21-25, İstanbul, 1995.

gazetesinde yayımlanmıştır. Şiirlerinin muhtevasını daha çok dinî, vatanî ve sosyal konular oluşturmaktadır. Hayatı boyunca Osmanlı münevveri olmanın sağladığı üstünlüğün gururunu taşıyan ve bunu fikirlerine aktaran Fettah Efendi, Osmanlı idaresinin sona ermesine ve vatanında gurbet hayatı yaşamasına rağmen mağlubiyet duygusuna kapılmamış, şiirlerinde cesur bir kişilikle ortaya çıkmıştır. *“Hasma teslim olmam amma Rabba teslim olmuşum”* mısrası bu tür duygunun bir tezahürüdür.

Şiirlerinin büyük bir kısmında Mehmed Âkif ve Yahya Kemal izlerini gördüğümüz Fettah Efendi, İslam ve Osmanlı aşığı bir şahsiyet olarak, vatanının elden çıkmasına hayıflanır ve üzüntüsünü dile getirir. O vatan ve din şairidir. Maziye karışmış tarihî mefâhirlle kaybolup giden Osmanlı medeniyetinin mirasına karşı duyduğu hasret ve üzüntüyü dile getirmiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası Yugoslavya’dan Türkiye’ye başlatılan göçe karşı çıkmış ve muhtelif yerlerde bu göçün dinî açıdan caiz olmadığını söylediği gibi, bu kanaatini şiirlerine de aktarmış, *“Ah hicret, o mel’ûn akın”* mısraı ile tanımlamıştır. Onu Balkanlar’da Osmanlıca yazan ve aruz veznini kullanan son nesil şairlerinden biri olarak kabul etmek mümkündür.¹ Merhum Fettah Efendi hakkında başta talebesi Prof. Dr. Bekir Sadak ile talebesi Kemal Efendi Aruçi’nin oğlu Prof. Dr. Muhammed Aruçi bir çok çalışma yapmıştır.

Ayrıca merhumun ismini yaşatmak ve gelecek nesillere aktarmak gayesiyle 2013 yılında Üsküp’ün Butel semtinde Üsküp esnafı, mahalle sakinleri ve Çayır Belediyesinin katkılarıyla inşa edilen cami, Fettah Efendi Camisi olarak isimlendirilmiştir. Diğer yandan şairin şiirleri Hilal Gazetesi başta olmak üzere Köprü Dergisi’nde dönem dönem yayımlanmıştır.

Fettah Efendi’nin Şiirlerinde Mehmed Âkif’in İrtihali

Şair Fettah Efendi’nin başta Mehmed Âkif Ersoy olmak üzere Yahya Kemal Beyatlı, Necip Fazıl Kısakürek ve Ali Ulvi Kurucu hakkında da şiirler yazdığı bilinmektedir.

Genç yaşta iken gazete makaleleri de yazan Fettah Efendi’nin Mehmed Âkif Ersoy’un ölümü üzerine Üsküp’te hicri 30 Şevval 1355’te yazdığı bir mersiyesi Bulgaristan’ın başkenti Sofya’da neşredilen Medeniyet Gazetesi’nin 6 Şubat 1937 /25 Zilkâde 1335 tarihli 115. sayısında Abdülfettah Abdürrauf imzasıyla yayımlanmıştır. Şiir öncesinde Fettah Efendi, Mehmed Âkif’in vefatı sebebiyle duyduğu hüznü şu şekilde dile getirmiştir:

¹ Bkz: Aruçi, “Fettah Efendi”, DİA, c.12, s.483-484.

“İslam âlemine ağlayan büyük İslam şâirine, bugün ziyâ-yı ebedisiyle İslam âlemi ağlıyor, ağlayacak. Ta’bir-i câiz ise bu mertebe üstâd-ı a’zâmın vücûd-ı âfiline karşı samim-i ruhumdan dökülen bir kaç katre girye-i teessür ve mâtemimdir”.¹

Şiir şöyledir:

*“Bir şâir-i mülhem idi Âkif, o büyük zât
Âkif gibi pir-i beyân geldi mi? heyhât
Âdâb edebiyât ile zıd addedilirken
Feyzinle bunun zıddını sen eyledin ispât
Şi’r olmuş idi meşher-i her fuşş-u fezâhat
Şi’rinde edeb buldu edep edebiyât
Sen münbit-i şi’r olmuş idi hâk-ı belâgat
Bir tuhm-ı edeb zerk ederek eyledin inbât
Türk şi’rini, fenn-i nazmı, âdâb-ı beyânı
Âkif’le beraber alıyor âlem-i emvât
Mefkûre-i İslamı belâgatla kulûba
Telkîn edecek hâme bugün sustu mu? heyhât
Şi’r ile şuuru o barıştırdı yegâne
Âkif, o yüce şâir-i kâhîr, o büyük zât*

*Bir menkıbe-i fahr u rehâ fikr u hayâtın
Bir âbide-i şi’r u şehâmet Safahât’ın
Ümidlere “rûh”, rûhlara ümid veriyordu
Coşkun kaleminden taşan ulvî nefehâtın
Hassâs yüreğin âlem-i İslam’a mekardı
Bir cevhere-i rüşd u edebdi kelimâtın
Âkif, seni takdîs edemez kavl u kalemler
Timsâl-ı ilâhîsi idi nazm u sebâtın
Bîcârelerin derdine dermânını yazdın*

¹ Medeniyet Gazetesi, sayı 115, 6 Şubat 1937 / 25 Zilkâde 1355, s.2. Bu gazete Bulgaristan’da faaliyet gösteren “Din-i İslam Müdâfileri Cemiyeti”nin haftalık çıkan ilmi ve ictimâî bir yayın organıdır. Bu gazetenin kuruluşu 19 Ağustos 1933. Bu nüshanın temini için Bulgaristanlı araştırmacı Basri Zilabid Çalışkan Bey’e teşekkür ederim.

Nûrun ile esrârını yırttın zülûmâtın
 Şi'rin elimizde, dîlimizde, dilimizde
 Ey şâir-i mâhir!, nerede şanlı hayatın
 Ey neyyir-i lâmi' batıverdın mi nihayet
 Lâkin ebedî sönmeyecektir leme'âtın
 Öksüz kalarak ağlayacak hâme-i irfân
 Billâhi kıyâmet oluyor şi're memâtın
 Tasvîr-i fecâyî'de yegâne kalemindî
 Tefhîm-i dekâikte sayılmaz hidemâtın
 Tahkîk-i hakâikte sözün söz idi Âkif
 A'lây-ı meâlîde büyüktü memâtın
 Teshîr-i kulûb etti senin sihr u beyânın
 Şi'rin ile sihrinle yayıldı hikemâtın
 Bir mürdeyi ihyâ edecek mertebe-yi kudret
 Telkîn ediyordu o bülend-i rûh-ı kelîmâtın
 Kudsiyyet-i agrâz ile ulviyyet-i elfâz
 Mevlûd-i kemâlin idi şâhid nefehâtın
 Bir defter-i îmân ve meâlî Safahat'ın;
 Allah'ına ibrâz ediver, elde berâtın

Ey hârikalar mübdi'-i zîkudreti şâir
 Dilbeste-i şi'rin oluyor cümleme şâir
 Şi'rinle senin gûş u lisanlar mütezeyyin
 Feyzinle zuhûr eyledi en şanlı mezâhir
 Tasvîr-i menâzırda ne câzipti beyânın
 Öldün, ebedî şimdi yetim kaldı menâzır
 Eyrûh-ı şebâb, ma'şer-i âtî Safahâtı
 Al kalbine tak, ondadır en tatlı mefâhir
 Bir kenz-i edeb, bâg-ı behâ, mushaf-ı hikmet
 Suhufunda defîndir nice kıymetli cevâhir
 Eymurg-i hayâl! ufk-ı tehabbürde yorulma
 Gelmez bu gibi âleme bir şâir-i mâhir
 Âkif yüreğim savme'a-i şi'rîne Âkif

Takdîs edecek nâmını ahfâd u evâhir
Kânûn-ı mübînindi senin şer'-i Muhammed
Tebliğine hâdimdi hep o şî'r-i muhalled
Öldünse de, Âkif, ebedîsin, ebedîsin
Ahlâfın unutmaz seni, billâhi müebbed
Eş'ârın eder fikrini âlemlere iş'âr
Âsârın olur sıyt-ı cihângîrine ma'bed
"Hassân" ile sen Cennet-i a'lâ'da gezerken
Tahsîn ediyor şî'rini her fikr-i mümecced
Bir şâir-i Peygamberidi "Hazret-i Hassân"
Peygamberimin şer'ine sen şî'r-i mücerred
Şî'rin ile bir şî'r-i beyâbân-ı beyândın
Nârefte yolun yolcusu bir şâir-i ecled
Rabbim seni hem-bezm-i cemâl eylesin, âmîn!
Tavsîfine yetmez nice bin dâne mücelled
Ta'lîk edecek sînesine şî'rini ahfâd
Her hâfıza hıfz eyleyecektir ile'l-âbâd"

Abdülfettah Abdürrauf, 30 Şevvâl 1355 (12 Ocak 1937)

Fettah Efendi, çok sevdiği Mehmed Âkif hakkında, "Büyük Şâir Mehmed Âkif" isimli ikinci şiirini merhum Âkif'in vefâtından yirmi sene sonra 7 Şubat 1956 yılında kaleme almıştır. Şiirin metni şöyledir:

"Büyük Şâir Mehmed Âkif"
Âkif denilince koca bir heykel-i irfân
Bir âbide, güyâ ki oyulmuş kayalardan
Kalbinde kudurmuş gibi volkan
Rûhunda köpürmüş gibi tûfân
Her nâlesi bir sâikadır Arş-ı Hudâ'ya
Her âhı birer bârikadır arz u semâya
Seller gibi sahrâlara, dünyalara erzân
Volkan gibi bir âteş-i sûzân u fûrûzân
Eyler koca bir âbide-i şî'r ü şehâmet
Bir ümmete bir rehber-i irfân u hamâset
Heycân veriyor kalbe o üslûb-i selîsin

*Rûhlarda kasırga yapıyor şi'r-i nefîsin
Mûnisti bütün hislere, mâtemlere mûnis
Bir ma'kes-i rennân idi üslûb-i enîsin
Taht-ı edebin yüksek idi şâhikalardan
İlhâmına fer almış idin bârikalardan
Kalbinse ateşlenmiş idi sâikalardan
Tab'ın yaratılmıştı bütün hârikalardan
Hep fecr-i bahar, ebr-i seher, kavs-ı kuzahlar
Elvânını sundu sana eyhâme-i sehhâr
Sen hilkatı hilkat gibi tasvîr ediyordun
Yetmez mi idi sanki ya o hilkat-ı Cebbâr
Sen hâme-i tasvîrini mehtâba batırdın
Nurlarla yazıp fitratı şi'rinde yatırdın
Her mâteme, her nâleye şehbâlini gerdin
Âlemleri sen meşher-i eş'ârına serdin
Ma'sûmların elhânını şi'rinle duyurdun
Sen ağladın, efgânını dünyaya duyurdun
Mazlûmlara dil oldu o feryâd-ı mehîbin
Ruhlarda bütün çağladı sen her ne buyurdun.*

(7 Şubat 1956, Üsküp)¹

¹ Bkz. Baki, Süleyman, "Üsküplü Şair Fettah Efendi'nin Şiirlerinde Mehmed Âkif'in Vefaâtı", Uluslararası Mehmed Âkif Ersoy Milli Birlik ve Bütünlük Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul. 12-14 Ekim 2011, s.319-327; Hilal Gazetesi, Eylül-Ekim 1989, 15. sayı, s.14, Üsküp; Fettah Efendi'nin şiiri hakkında faydalı bir çalışma için bkz: Ertuğrul Karakuş "Üsküp'ün Âkifi, Balkan Şairi Üsküplü Abdülfettah Rauf'un Şiiri Üzerine Makaleler", Kriter Yayınevi, 2021, İstanbul.

Üsküplü Müderris Şair Fettah Efendi (1910-1963)

MEHMED ÂKİF ERSOY'UN ESERİ VE ZAMAN

Xhemile ABDÛ*

Türkiye ve Arnavutluk arasında ortak kültürel bir miras vardır. Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu dönemi yeni bir devlet teşkilatı, yeni bir dini inanç ve yeni bir yaşam tarzı geleneği ile çok uzun bir zaman bir arada yaşaması nedeniyle Balkan yarımadası tarihinde çok önemli bir yer tutmaktadır. Hemen hemen tüm Balkan yarımadasında Osmanlı idaresinde yapılan tarihsel gelişmeler ve değişikliklere paralel olarak bölge halklarında da kültür, eğitim, dil ve gelenek gibi sahalarda değişiklikler ve etkileşimler görüldü. Bu topraklarda Osmanlılar, cami, türbe, köprü, kervansaray, hamamlar gibi birçok mimari eserler inşa ettiler. Sanatın türleri de Balkan ülkelerine yayıldı. Hızlı bir şekilde ticaret ve ekonomi gelişti. Balkan ülkelerinde Türkçe yaygınlık kazandı. Başlangıçta bu etkileşim sadece bir kültür ve bir medeniyetin dil etkisiydi ve Balkan toplumlarına yeni kavramlar getirmekteydi. Dil ile başlayan ilk etkileşim, kültür, gelenek ve edebiyat ile devam etti. Devrin en yüksek medeniyeti olan Osmanlı İmparatorluğu, Balkan toplumlarında sosyal ve manevi hayatı etkileyen çok zengin bir miras bıraktı.

Bu zaman çerçevesinde kültürel etkileşimden dolayı, Balkan toprakları, Türk dili ve edebiyatı ve Türk kültürü için Şemsettin Sami, Mehmed Âkif Ersoy, Yahya Kemal Beyatlı, Tahsin Hoca, Abidin Dino, Vaso Paşa gibi Balkan kökenli güçlü kalemler ve aynı zamanda çağın en seçkin entelektüel kuşağını verdi.

İstanbul'da, tarih boyunca, Arnavut kökenli olan ünlü şahsiyetler bilim, dil ve edebiyatı ve Türk kültüründe çok değerli eser bırakmışlardır. Bilindiği gibi Arnavutlar, Osmanlı tarihi boyunca uzun bir süre Osmanlı Devleti'nde önemli bir yer tutmuşlardır. Bu şahsiyetlerden biri de İstiklal Marşı yazarı İpekli Mehmed Âkif Ersoy'dur.

* Doç. Dr., Tiran Üniversitesi Yabancı Diller Fakültesi Türkoloji Bölümü

Mehmed Âkif Ersoy, paha biçilmez bir eser bırakmıştır. Böylelikle Türk edebiyatı tarihinde kendisine çok önemli bir yer ayrılmıştır.

Mehmed Âkif Ersoy İstanbul'da doğdu. Dil derslerine büyük ilgi duyan Mehmed Âkif, rüştiyedeki eğitimi boyunca Türkçe, Arapça, Farsça ve Fransızca derslerinde hep birinci oldu. Daha sonra dönemin gözde okullarından Mülkiye İdadisine kaydoldu. Daha sonra ilk sivil veteriner yüksekokulu olan Tarım ve Veterinerlik Okuluna kaydoldu. Pozitif ilimler sevgisi kazanmasında Rifat Hüsametdin Paşa etkili oldu. Yine de baytarlık bölümünü birincilikle bitirdi. Çok çalışkan ve çok kültürlü bir insandı. Türk ansiklopedisine göre "Mehmed Âkif Ersoy Türk-İslam-Batı ahlakının soylu değerlerini nefsinde toplamış bir insan örneğidir". Vatan şairi olmuştur. Kurtuluş Savaşı'na yalnız fikir ve duygularıyla değil vücuduyla da katılıp camilerde, kürsülerde halka yüce duygular aşılamıştır. Memuriyet hayatında da çok başarılı oldu. Görev merkezi İstanbul olmasına rağmen memuriyetinin ilk dört yılında teftiş için Rumeli, Anadolu, Arnavutluk ve Arabistan'da bulundu. Edebiyata olan ilgisini şiir yazarak ve edebiyat öğretmenliği yaparak sürdürdü. Resimli Gazete'de, Servet-i Fünun dergisinde şiirleri ve yazıları yayımlandı. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyetine "sadece iyi ve doğru olanlarına" itaat etmek şartıyla üye oldu. Mehmed Âkif Ersoy hayatında II. Meşrutiyet'in en büyük etkisi, meşrutiyetle birlikte yayın dünyasına adım atmasıydı. Sırat-ı Müstakim ve Sebilü'r-reşad dergileri için yazdı. Daha sonra Millî Mücadele'ye şair, gazeteci, siyasetçi olarak katıldı. Mustafa Kemâl Paşa, Konya vali vekline telgraf göndererek Mehmed Âkif Ersoy'un Burdur Milletvekili seçilmesini sağlamasını istemiştir. Böylece 1920-1923 yılları arasında vekil olarak birinci Türk Büyük Millet Meclisinde yer aldı.

Bilindiği gibi Mehmed Âkif Ersoy'un temel görüşü millet ülküsü ve İslam-lık ülküsüne dayanmaktadır. O'nun anlayışıyla millet var olmayı hak sayan, çalışmayı vazife telakki eden, var olmayı çalışma ile elde eden varlıktır. Millî hayatın temel felsefesi çalışmaktır ve çalışmayı bir felsefe haline getirmiştir:

"Şu âlemde bakarsanız, canlı ve cansız bütün varlıkların adeta isteyerek Çalışma Kanununa bağlı olduklarını görürsünüz. Kâinattaki olayların hepsi çalışmanın bir başka görünüşüdür. Çalışmanın bit-tiği ve olmadığı yerdedir ki yokluk başlar. Şu türlü biçimlere giren madde yok mu, onun da aslı birikmiş ve yoğunlaşmış çalışmadır."
(Kabaklı, 1997, 430)

Mehmed Âkif Ersoy için marifet ve fazilet kavramları çok önemliydi ve onun görüşünün sütunlarıydı.

Marifet kavramının ilimde olduğunu vurgular ve bunun gerçek örneğini Avrupa'dan alınmasını ister. Kendisi Doğu'nun eski ve verimli ilim yuvaları olan medreseleri bu marifetten uzak kaldıkları ve çağın yürüyen ilmine ayak uyduramadıkları için eleştirir. Yine de Batı bilgilerinin ileri olduklarını bildiği halde, Batı'nın körü körüne taklit edilmesine karşı çıkar.

Fazilet kavramının ise Türklüğün öz benliğinde olduğunu vurgular, fazilet ve marifet kavramı ile birlikte yürüdüğüne inanır. Bu ikisini birbiriyle kaynaştırmak gerekmekteydi. Aksi takdirde bir millet yükselmeyi başaramazdı. Çünkü Mehmed Âkif Ersoy'a göre bilgisizlikle ahlaksızlık ve ahlaksızlıkla bilgisizlik hemen hemen aynı şeylerdi.

Mehmed Âkif Ersoy, medeniyeti severdi ve millete medeniyetin temelerini atmak için aydınlara başvururdu. Bunun için en ağır yük entelektüellere ve öğretmenlere düşmekteydi. Ona göre medeniyetli olabilmesi için insanlar, teker teker ahlaklı ve faziletli olmalıydı ki, millet de faziletli ve ileri olabilsin. Böylece memleketi kurtarma işine ilkokuldan başlamak gerektiğini düşünüyordu. Buna sadece öğretmenler başarabilirlerdi. Mehmed Âkif Ersoy'a göre bir ülkenin kalkınma ve gelişmesi ancak tam yetkili fen ve hüner sahibi aydınların halkın önüne geçmesiyle başılır.

Mehmed Âkif Ersoy'un diğer temel görüşüne gelince aşırı dindar olduğunu söylüyorlar. Fakat o, ilimde, ahlakta, politikada, kültürde ve sanatta aydın İslamcılık'ı savunmaktaydı. Mehmed Âkif Ersoy için "Müslümanlık, hayat dini, insanlık dinidir. İnsan vicdanı Allah'a dost olmak için, insanlıkla birlikte yürümek şanı taşımalıdır".

Mehmed Âkif Ersoy'un meşhur eseri Safahat'tır. Safahat, Süleymaniye Kürsüsünde, Hakkın Sesleri, Fatih Kürsüsünde, Hatıralar, Âsım, Gölgeler bölümlerinden oluşturulan bu eser Mehmed Âkif Ersoy'un bütün hayatı ve onun temel görüşlerini içermektedir. Bu eser Türkçeden Arnavutçaya çevrilmiştir. Safahat'taki bölümlerin çoğu dini-millî ve düşüncelerini yansıtan nazımlardır. İster konu, ister tema, ister tür bakımından çok zengindir. Mehmed Âkif Ersoy Türkçeyi çok iyi bildiği için ve çekici üslubunu sağlamak için Safahat'ta anlatım yollarının hepsini kullanmıştır. Halka seslenmek isteyen şair, halkın dilini kullanmaktadır.

Türkçenin sağladığı imkânlarından faydalanan ve kendisi Türkçeyi ustalıkla kullanarak son derece güzel şiirler yazdı. Safahat'ta her türlü mizah

vardır. Mehmed Âkif Ersoy, mizahlı mazum fıkralar anlatmaktadır. Gülünç olaylar naklederek Türk edebiyatının mizah ustalarından birisi olur. Mehmed Âkif Ersoy'un başka eserleri manzum hikâyeler, hutbe şiirleri, lirik şiirleri ve taşlama şiirleridir. (Kabaklı, 1997, 437)

Mehmed Âkif Ersoy'a göre "sanat sanat için değil, hayat içindir". O, toplumcu bir Müslüman ahlakını şiirlerine yansıtmıştır. Mehmed Âkif'in düşünceleri realist akımın görüşleridir. Çoğu şiirlerinde realistleri de aşır natüralistlerle birleşir. Realist ve natüralist tasviri nazma sokan ilk şair Mehmed Âkif'tir. Türk edebiyatından Türkçeyi aruza en kolay, en ustaca uygulayan şair Mehmed Âkif'tir. Gerçek hayat safhalarını, fikirleri, olayları ve her sınıfı iyi bilmesi, deyim ve söz hazinesinin zenginliğindendir. (Kabaklı, 1997, 439)

Mehmed Âkif Ersoy, Türk edebiyatında en sevilen şairlerden biridir ve İstiklal Marşı Türk edebiyatının en güzel nazım örneklerinden biridir. İstiklal Marşı'nın hem ölçüsü, hem kafiyesi vardır. Şiir, bu büyük savaşta canla başla çalışan kahraman Türk ordusunun ve milletin sarsılmaz karakterini özetler, inancını, coşkunu duygularını getirir.

1921 yılında açılan millî marş yarışmasına "para ödülü almamak" şartıyla katılmayı kabul etti. Mehmed Âkif Ersoy'un yarışmaya katılmayı kabul etmesi üzerine kimi şairler şiirlerini yarışmadan çektiler. Mehmed Âkif Ersoy'un Türk ordusuna ithaf ettiği İstiklal Marşı, 17 Şubat günü Sırat-ı Müstakim ve Hakimiyet-i Milliye'de yayımlandı. Türk ordusuna ithaf ettiği bu şiir 12 Mart 1921 tarihinde TBMM tarafından millî marş olarak kabul edildi. Ödül olarak verilen 500 lirayı bağışladı.

İstiklal Marşı, dönemin ruhunu yansıttığı kadar geleneksel Türk şiiri açısından da zengin bir sanatsal içeriğe sahiptir.

Mehmed Âkif Ersoy, İstiklal Marşı'nı yazarak armağan etti ve milletin kalbinde ebediyet kazandı. Bu dünyadan ayrılırken kendi temel görüşlerini zamana bıraktı ve zaman onun görüşlerini yeni nesile aktarmaktadır.

Türk ve Arnavut kültüründe Mehmed Âkif Ersoy'un eseri önemli bir yer tutmaktadır.

Türk-İslam ahlakının soylu değerlerini nefsinde toplamış bir insan örneği olan Mehmed Âkif Ersoy, Türk milletine İstiklal Marşı gibi en kutsal armağan etmiştir.

Literatür

ERSOY, Âkif, M., *Fletet: Vepra Poetike e plotë*, Shkup, Prishtinë, Tiranë, 2009.

KABAKLI, A, *Türk Edebiyatı*, III. Cilt, Ankara, 1997.

KABAKLI, A, *Şiir Tahlilleri*, Ankara, 1954.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, 8. Cilt, Dergah Yayınları.

KARAKOÇ, Sezai, *Mehmed Âkif*, 1968

AIITC, *Historia e shtetit, shoqërisë dhe qytetërimit osman*, vëll. I, II, , 2009

Alpan, N. *Shqiptarët në Perëndorinë Osmane*, Tiranë, 1997.

ÜSKÜP LOGOS-A YAYINEVİNİN DÜŞÜNCE VE FAALİYET PARADİGMASI MEHMED ÂKİF ERSOY

Adnan İSMAİLİ*

Komünist dönemde Yugoslavya devletinde yaşayan Müslümanlar dinî ibadetleri yerine getirme hürriyetine sahip olmalarına rağmen dinî düşünce ve dinî faaliyetler konusunda oldukça kısıtlı idiler. İlk düşünce gayretleri yetmişli yıllarda başlamış ancak topluma yansımaları seksenlerden sonra, sosyalist rejim zayıflamaya başladıktan sonra, olgunlaşmıştır. Bu dönemde Bosna Hersek, Makedonya ve Kosova'da yaşayan Müslümanlar kendi kimliklerini ifade edebilme konusunda belirli teşkilatlar etrafında birleşmeye başlamıştır. Bu teşkilatların düşünce platformunda dayandıkları paradigmatik İslami şahsiyetler vardır. Bunların arasında hiç şüphesiz, Mehmed Âkif Ersoy, önemli bir yere sahiptir.

Mehmed Âkif şiirlerinde, insanların ve toplum hayatının ortaya çıkardığı, döneminin bütün sıkıntı ve buhranlarını gerçekçi bir tutumla gözler önüne serer. Bu gerçekçi tutumu şiirlerine konu olarak seçtiği insan ve olaylar üzerinden yakalamak mümkündür. İnsanların içinde bulunduğu zulüm çeşitleri, cehalet, yanlış dinî telakkiler, geçim sıkıntıları, çaresizlikleri bütün açıklığıyla tasvir edilmektedir. O, *Süleymaniye Kürsüsünde*, *Hakkın Sesleri*, *Fatih Kürsüsünde* adlı eserlerinde yaşadığı şartların getirdiği sosyo-politik durumun da etkisiyle İslam birliği idealini öne çıkarmıştır. Çünkü döneminin siyasi fikir akımlarının ortaya çıkardığı ayrılıkçı yaklaşımların sonuçlarını yakından müşahade etmiştir. O, İslam medeniyetinin geçmişinin Batı medeniyetinden her alanda daha üstün ve parlak medeni değerler içerdiği anlayışını temel

* Prof. Dr., Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Tetova Üniversitesi Felsefe Fakültesi Şarkiyat Bölüm Başkanı ve Öğretim Üyesi, Üsküp merkezli Logos-A Yayınevi Genel Müdürü

düstur olarak belirleyerek; dönemin dinî, medenî gelişiminin önünde bir engel olarak görülmesi anlayışının karşısında yer almıştır. Âkif'e göre Kur'an-ı Kerim insanlara en yüce ahlakı, birliği, yardımlaşmayı, çalışmayı, ilme yönelmeyi emretmektedir. İşte bu ve benzer gerçekler seksenli ve doksanlı yıllarda bölgede yaşayan Müslümanları ilgilendiren problemlerin başında yer almaktadır. Özellikle Makedonya'da, Türkçenin daha çok okunup anlaşıldığı bölgelerde Mehmed Âkif Ersoy'un *Safahat*'ı elden ele gezmiş ve okunmuştur.

Âkif, "İslam'ı asrın idrakine söyletmek" için Batı'nın tekniği dışında bir şeyine muhtaç olmadığımızı ifade eder. Bu yaklaşıma göre İslam dünyasının geri kalmasının altında tembellik, cehalet ve din adına uydurulan çeşitli hurafeler bulunmaktadır. Mehmed Âkif, her şeyden önce dine sosyolojik anlamını aşan ve toplumu her yönüyle yönlendirecek, biçimlendirecek ve yönetecek anlamlar yükler. Bu anlamda Âkif, idealist bir şairdir. İslam ideali *Safahat*'ının bütün sayfalarında karşımıza çıkar. İslam toplumlarının çökme durumuna gelmelerinin ona göre tek sebebi; İslam'dan, onun asli kaynaklarından uzaklaşmadır. Âkif, yazılarında ve şiirlerinde insanların ve toplumun içinde bulunduğu yanlış uygulamaları hata, zan, taklid, akıl kârı olmama, kıyas-ı fâsid ve cehl gibi kavramları kullanarak tanımlamaktadır. O, bu olumsuzlukların aile, toplum ve devlet hayatındaki yansımalarını gözlemlemiş; maddi ve manevi bozulmalara nasıl yol açtığını büyük bir açık bir dille beyan etmiştir.

Bu düşünce yapısı sosyalist bir rejimde yaşayan Müslümanlara ufuk açabilecek önemli temel taşları temsil etmektedir. Dünyanın siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel reformlar geçirdiği, farklı bir tablo çizdiği bir dönemde, Balkan Müslümanları da yeniden kimliklerini inşa edebilme çabaları vermektedir. Komünizm sonrası oluşan yeni konjonktürde Müslümanların dinî ve kültürel yaşamını düzenlemek için geçici de olsa tek bir programı yoktu. Sadece kırılması veya değiştirilmesi zor olan hususlar ve diyanetin ilgi alanlarından oluşan hiyerarşik bir ağ yapısı mevcuttu. Müslümanlar akıllı ve sağduyulu bir yaklaşımdan, bireysel ve kurumsal dinamizmden yoksundular. Bu dönemde Makedonya'nın Üsküp şehrinde, İsmail Bardhi hocanın yönetiminde Mehmed Âkif Ersoy Kütüphanesi ismi altında İslam literatüründen belirli kitaplar basıldı. Mehmed Âkif Ersoy ismi tesadüf olarak değil bir düşünce paradigması olarak seçilmiştir. 1990-92 yılları arasında bu isim altında İslam dininin temel kitapları basılmıştır. Daha sonra mevcut ismi "Logos-A" ile faaliyete geçen yayınevi, dönemin eski Yugoslavya'sında ve yeni Makedonya'da kendisini bağımsız yayın öncüsü addetmiştir. Bu noktada özellikle zikredilmesi gereken husus şudur ki, Logos-A Yayınevi vakıf konseptini şiar ederek çalışmış ve günümüze dek bir vakıf yayınevi gibi faaliyetlerini devam ettirmiştir. "*Nasıl Müslüman Olunur*" kitabıyla çalışmalarına başlayan bu ku-

rum, 30 yıllık başarılı çalışmaların sonunda, farklı bilim alanlarından 1200'ün üzerinde başlık (8 milyon adet kitap) yayımlamıştır.

Bunların arasından 600'e yakın başlığı Türkçe, İngilizce, Fransızca, Boşnakça, Sırpça-Hırvatça, Arapça ve Makedoncadan Arnavutçaya çevrilmiş olup 600 kadar başlığı da Arnavut yazarlarından orijinal Arnavutça yazılmış telif eserlerdir. Logos-A Yayınevi eski Yugoslavya topraklarında, özel yayıncılık sektöründe ilkokul öğrencilerine yönelik ideolojik soluklu olmayan kitapları yayımlamış ilk yayınevidir. Bunun yanı sıra, yayımladığı tarihi ve edebi eserlerle, Osmanlı mirası ve değerlerini hedef alan mesnetsiz konseptlere karşın, Arnavut düşünce dünyasına objektif bir ışık tutmuştur. Şimdi de devamlı çalışma haline gelen bu tarz yayınlarla birlikte, Logos-A Yayınevi, büyük yayıncılık projelerine de imza atmıştır. Bu doğrultuda müşterek medeniyet hafızamızın manevi, kültürel ve tarihi boyutlarında temayüz etmiş isimlerin eserleri Arnavut okuyucusuna sunulmuştur. Bunların arasında Hafız Ali Korça ve Şemseddin Sâmî gibi Osmanlı âlimleri ile Mevlânâ'nın *Mesnevî'si* gibi abidevi eserleri zikredebiliriz. Bununla birlikte Türk müellif Yusuf Hamza'nın 3 ciltlik "*Balkan Türklüğü*" eseri de önem arz etmektedir. Mehmed Âkif Ersoy'un *Safahat* kitabı da 2006 yılında Logos-A Yayınevi tarafından ilk defa Arnavutça yayımlanmıştır. Nitekim Türk-İslam karşıtı rejimin ve bu rejimin yansıması olan Arnavut tarih biliminin menfî sonucu olarak, bundan önce Mehmed Âkif Ersoy ismi Arnavut dünyasında hiç bilinmiyordu ve büyük üstat neredeyse Arnavut kollektif hafızasından tamamen silinmeye yüz tutmuştu. Logos-A Yayınevi'nin Mehmed Âkif'in müstesna eserlerini Arnavut okuyucusuyla buluşturması ve başta Üsküp, Tiran ve Priştine gibi Balkanlardaki Arnavut dünyasının önemli merkezleri olmak üzere bu coğrafyada kitaplarını gündeme getirmesiyle, büyük üstat Arnavut düşünce dünyasında yeniden keşfedilmiş oldu. Ezcümle, Logos-A Yayınevinin Mehmed Âkif Ersoy'un Arnavut dünyasında bir ilham kaynağı teşkil etmesine vesile olduğunu büyük bir gurur ve mutlulukla söyleyebilirim.

Logos-A Yayınevi, Üsküp'te "Medeniyetlerarası Diyalog" adlı sempozyum ve "Şemsettin Sami Frasheri" 100. ölüm yıldönümü vesilesiyle düzenlenen uluslararası bilimsel toplantının da bulunduğu pek çok bilimsel etkinlik tertiplemiş, kuruluşundan günümüze Balkanlarda ve uluslararası düzeyde pek çok seçkin isim ve kurumla nitelikli işbirliği gerçekleştirmiştir.

Logos-A Yayınevi sadece bir yayınevi değil aynı zamanda Arnavut topraklarına İslam düşünce ve medeniyet paradigmasını taşıyacak bir oluşum olarak faaliyet göstermiştir. Mehmed Âkif Ersoy'un şiirlerinde temsil edilen

ve İslam temel kaynaklarına dayanan ideal insan tipi ve toplumsal ahlak konsepti Logos-A Yayınevinin düşünce ve faaliyet paradigmasını oluşturmuştur.

Mehmed Âkif Ersoy ahlaki ve kimlikssel çöküş içerisinde olan Batı medeniyetinin karşısında tek çıkış yolu olarak İslam medeniyetinin prensiplerini sunmaktadır. Ona göre: “Avrupa medeniyeti, bir medeniyet-i fazıla, bir medeniyet-i hakikiye-i insaniye değildir.” Âkif, medeniyet anlayışının ahlakî bir temele dayalı olmasına büyük önem vermektedir. Batı dünyasında yer alan Fransa, Almanya gibi ülkelerde yaşanan ahlakî olumsuzlukların, sanki medenî olmanın bir gereğiymiş gibi sunulmasının karşısında olmuştur. Âkif’e göre; “maymun gibi, taklide özenmek” asla kabul edilemez; Alman, İngiliz, Fransız milletlerinin ahlakıyla müteallik olmayı tavsiyeden vazgeçip, kendi özümüze ve değerlerimize yönelmemiz bir zarurettir. Şaire göre din medenileşmenin karşısında yer almaz. Tam aksine din ahlakın ve medenileşmenin yegâne ölçüsünü belirlemektedir. Âkif, kökü mazide olan bir âtinin peşindedir.

*“Mütefekkirleriniz dîni de hiç anlamamış;
Rûh-i İslam’ı telakkileri gayet yanlış.
Sanıyorlar ki: Terakkiye tahammül edemez;
Asrın âsâr-ı kemâliyle tekâmül edemez. ...
Dîni tedkîk edeceksek, dönelim haydi geri;
Alalım neş’et-i İslam’a yakın bir devri:
O ne dehşetli terakkî, o ne müdhiş sûr’at!
Öyle bir hârîka gösterdi mi insâniyyet?”*

Âkif, *Safahat*’la öncelikle Batılı medeniyet anlayışının ortaya çıkardığı sorunların bir paradigmasını bizlere sunmaktadır. Âkif’in “medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar” mısrasıyla ifade ettiği medeniyet telakkisi ile Batı emperyalizminin insan ve insani değerleri dışlayan, medeniyet adına medeniyete yakışmayan, sömürgeci tutumları, vahşeti ve ahlaksızlığı ifade etmektedir.

Âkif’in bu düşünceleri Logos-A Yayınevinin yayımladığı kitaplarda ve etrafında oluşan toplumsal teşkilatlanmanın temel prensiplerini teşkil etmiştir. Toplumu yeniden değerlendirmenin bu içkin işlevini etik, estetik, sosyo-politik bir boyut ile sergilemek Logos-A Yayınevinin temel konseptidir ve bu konseptin felsefesi ile pragmatik altyapısını Mehmed Âkif’in şiirlerinde görmekteyiz. Ancak işlevsellik için gerekli olan estetik bir yeniden değerlendirme, avangard anlayışa ihtiyaç vardı, en azından avangardın ilk aşamasında kendine bir “meydan okuma” olarak görünmekti ve toplumda geleneksel

standartlar olarak bilinen konuları yeniden okumaktı. Ve sadece bu değil; güzel kavramlar oluşturmak, mantıklı, rasyonel ve insan anlayışına uyumlu bir şekilde dini temsil etmekte. İşte bunu da Logos-A Yayınevi yapmaya çalıştı ve belirli ölçüde başarılı da oldu. Yayımlanan kitaplar ve tartışmaya sunulan problemlerle Balkanlar'da yeni bir terminoloji oluştu ve Arnavut Müslümanların düşünce yapısını şekillendirdi.

Mehmed Âkif Ersoy'un şiiri olayların yüzeyselliği ile ilgilenmez, o aslında şiirlerinde bir karakteroloji yapmaktadır. Onun her ifadesi bir taraftan şahıstaki karakter zaafalarını diğer taraftan da toplumsal olaylardaki yansımalarını işlemektedir. Zira sanatı ve şiiri insan, âlem ve hayat telakkisinden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Başka bir ifadeyle Mehmed Âkif'in şiiri, İslam ilkeleri ve inanışları üstünde yükselen bir medeniyetin ifadesidir. Zaten medeniyet bir topluma düşünce, duygu, edebiyat, sanat, fen bilimleri, teknik ve ahlak gibi maddi ve manevi alanlarda aynı yönü, aynı hızı ve aynı duyarlılığı veren bir güç ya da dünyadır. İşte Mehmed Âkif bu gerçeği çok iyi anlamış ve pragmatizm ile estetiği mecz ederek misalsiz bir taraftan aktüel diğer taraftan evrensel şiirler yazmıştır.

"Kalk baba kabrinden kalk" derken Âkif hem Osmanlı'yı mayalandıran değerlere hem de Arnavutların genel tarihleri açısından en parlak dönemi olan Osmanlı dönemine seslenmektedir. Aslında böyle bir seslenme bugün açısından da geçerli olan bir uyarıdır. Bugün de Arnavutlar İslam ve Osmanlı anlayışı ile oldukça ortak noktası olan anlayışa mı yoksa tamamen ateist ve İslam karşıtı anlayışa mı evet demeleri gerekir ikilemi içerisinde bulunmaktadır. İşte Mehmed Âkif şiiri ve örneği verirken tamamen karakteroloji araştırması yapmaktadır.

Bilindiği üzere köklü bir duyuş ve kavrayış bir "buluş" ve "bulunuş" tecrübesiyle birlikte gelişir. Başka bir ifade ile söyleyecek olursak, tecrübe ve yaşantıda kalp ve vicdanın son derece büyük bir yeri ve önemi vardır. Bedahet duygusunun ağır bastığı böyle bir tecrübeye işleyen şey, sonuca götürücü akıl yürütme ya da bilimsel düşünme biçimi değil buluşma mantığı denen mantıktır. Burada Mehmed Âkif Ersoy akıl ile kalbi bir yerde buluşturmaktadır. Bu bizim insan olarak parçalanmaktan kurtulup bütünlüğümüzü korumamız açısından da önemlidir. Mehmed Âkif'teki estetik ve sanat anlayışı bu bütünlüğün sağlanması konusunda büyük imkânlar sunar.

O bu bütünlüğü kaybeden Arnavutlar için babasına feryad ederek seslenmektedir:

*"Baba! En sevgili annen, o senin öz vatanın
Olacak mıydı feda hırsına üç kaltabanın?
Dedemin sürdüğü, can ektiği toprak gitti...
Öyle bir gitti ki hem: Bir daha gelmez ebedi
Ne olurdu bunu kalkıp da göreydin acaba?
Meşhedin beynine haç saplanacak mıydı baba
Ne felaket dönüversin de mesacid ahıra
Hırvatın askeri tepsin çıkıp üstünde hora!
Bari bir hatıra kalsaydı şu toprakta diri
Yer yarılmış yere geçmiş şuheda türbeleri".*

Yukarıdaki mısralarda Mehmed Âkif Arnavutların asli değerlerden uzaklaşmış fiziki olarak da kendi öz vatanlarında köle durumuna düştüklerini anlatmaktadır. Metafizikteki "meşhetler" korunmazsa fizikteki meşhetler de ortadan kalkar bir bakımda diyor şairimiz.

İde planında bu kadar ince ve estetizim ile yazmasına rağmen, Mehmed Âkif, aynı zamanda Arnavut Müslümanların bir başka gerçek konusunda da dikkatini çekmektedir. O zamanlarda Sırp, Hırvat ve Karadağlılarla ittifakın yapılabileceğini düşünen bazı Arnavut aydınlarına diyor ki: "Buyurun bakın onların bastıkları topraklarda canlıları bırakın mescitler ahıra döndü ve hiçbir hatıra toprak üzerinde kalmamış, sanki yer yarılmış yere geçmiş şuheda türbeleri."

Mehmed Âkif Ersoy, Osmanlı devletinin dağılıpını yaşadı, Balkan savaşlarını yaşadı, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu yaşadı ve modern Türkiye'nin millî marşını yazdı.

Mehmed Âkif, bütün bu tecrübeleri şiirinde kendisine has bir şekilde söylemesini çok iyi bilmiştir. Şiirlerinde klasikler olduğu gibi modern akımlar da vardır. Mehmed Âkif, sarayda oturarak veya gündelik hayattan uzak tenha bir yerde şiir yazmadı. Pencereden dışarı bakarak şiir yazmadı, sokağa çıktı. Bu yüzden onun şiirinde bazen zor, bazen kolay gibi görünen iki taraf vardır. Bu iki zıtlık onun şiirini yazmanın teması ve tarzındadır.

Birincisi, onun poetikasının halkta ve genel olarak dünyada var olan toplumsal olaylardan esinlenmesidir ve kolay yanı budur. Diğer ise bu olayların ebedi olması için usta bir ele ihtiyaç duyması ki o el Mehmed Âkif'in eliydi ve bu onun şiirinde daha zor olan şeydir. Bunu yapabilmek için Âkif'in o kadar güçlü olması gerekiyordu ki, poetikasının o zamanın dünyasının zaman

ve mekân olayları altında imza gücüne ulaşmış olması gerekiyordu. Âkif'in o gücü vardı ama onun bu gücünü aşan bir zekâsı da var, bu yüzden onu okuduğumuzda aynada tek kalemle yazan iki adam beliriyor: Sanatçı Âkif ve eleştirmen Âkif. Kendisini ve ait olduğu dünyayı eleştirerek yazdı. Canlanmanın ilk adımının kendini görmek ve özeleştiri yapmak olduğu şiirinde açıktır.

Döneminin güncel olaylarını yazarken şiirini günlük basının düzeyine düşürme tehlikesiyle karşı karşıya kalmış, ancak haberleri çok yüksek bir estetikle yeniden işleyerek o zamana kadar melodik olan Türk şiirine ahenk katmıştır.

Şiirlerinin çoğunda poetikasıdan doğan hayat, şiirinden daha duygusaldır:

*“Geceden farkını görmüş değilim gündüzümün-
Bir güler çehre sezip güldüğü yoktur yüzümün
Seneler var ki harab olmadığım gün bilmeme
Gezerim abdala çıkmış gibi sersem sersem
Dikilir karşıma hep görmediğim, bilmediğim
Sorarım kendime: gurbette mi hayrette miyim?
Yurdu baştan başa viraneye dönmüş Türkün
Yurdun sen satir ocaklar yatıyor yerde bugün
Yolcu haykırsa da baykuş gibi çığlık çığlık.”*

Mehmed Âkif, Balkanlar'dan bahsederken ağırlıklı olarak o dönemde yükselişte olan milliyetçiliğin yükselişine odaklanmakta ve bu hareketin sonucunda İslam ülkeleri ve Balkanlar'da ulus-devletler ortaya çıkmıştır. Mehmed Âkif'in babası Tahir Efendi İpek'te doğdu ve bu nedenle özellikle yirminci yüzyılın ilk yirmi yılında Arnavutlar örneğinde biraz daha yoğunlaştı. Aşağıda birkaç mısrasını aktaracağımız şiiri, onun Balkan milliyetçiliğine karşı olan düşüncesinin en güzel örneğidir. Aynı zamanda Balkanlar'daki bu kaosu Türkiye'ye de ibret olmasını talep ediyor:

*“Üç beyinsiz kafanın derdine, üç milyon halk,
Bak nasıl doğranıyor? Kalk, baba, kabrinden kalk
Diriler imdadına koşmadı sen bari yetiş
Arnavutluk yanıyor hem bu sefer pek müthiş”...*

Mehmed Âkif, bu şiirini Balkan savaşları sırasında yazmıştır. Balkan savaşları, Balkanlar'da yaşayan milletler, özellikle Arnavutlar için, hem çok kanlı hem de gelecekleri açısından çok menfi geçmiştir. Balkan savaşlarından sonra Sancak bölgesi tamamen Sırp yönetimi altına geçmiş, Arnavut toprakları da üç bölüme parçalanmıştır. Balkanlar'daki bu gerçeklerin yavaş yavaş İstanbul'a da gelmekte olduğunu gören Mehmed Âkif, Arnavutlar ile Arnavutçuluk üzerinden pragmatik bir örnek sunarak, aynı gerçekle İstanbul'un da karşılaşabileceğini ihtar etmektedir. Bu dönemde Arnavut toprakları parçalanmış ve yönetimin başına Avrupa'dan Wilhelm Vidi isminde bir prens tayin edilmiştir. Bundan dolayı Mehmed Âkif, üç beyinsiz kafanın derdine üç milyon halkın ızdırap çektiğini anlatmaya çalışıyor ve aynı zamanda geleneksel bir avangardizm yaparak kabirdeki babasına, İpekli Tahir Efendi'ye seslenmektedir.

Sonuç olarak, Âkif'in toplumsal meselelere yoğun bir şekilde temas ettiği görülmektedir. O, eserinde bilim ve teknoloji alanında Batı'nın çok gerisinde olduğumuzu çeşitli vesilelerle ifade eder. Şairi asıl üzen durum bu hâlde olmamıza rağmen yeni neslin ilme karşı duyarsızlığıdır. İslam âleminin bulunduğu kötü duruma üzülen şair, baş gösteren çarpıklıkları eleştirmenin yanında kurtuluş yolunu da gösterir. Âkif'e göre; yeise düşmeden, gelenin keyfi için geçmişe küfretmeden, kanundan ayrılmadan, zalimin zulmünü alkışlamadan, İslam'ın ahlakî değerlerine bağlı kalarak, sağlam bir iman ve azimle Batı'nın ilmine talip olmak gerekir. Ayrıca "îmân-ı hakîkî", "salâh", "hak" ve "sebat"ta birleştikten ve bu değer yargılarına bağlı kaldıktan sonra bu milletin hüsrana uğramayacağını da sözlerine ekler.

Âkif'in özellikle bu minvaldeki düşünce ve faaliyet paradigması, Üsküp merkezli olan ve pergelin diğer ucuyla Arnavutluk, Kosova, Makedonya ve Balkan coğrafyasındaki diğer Arnavut yerleşim yerleriyle temasta bulunan Logos-A Yayınevi ile uhdesinde şekillenen anlayışı beslemiş ve Arnavut Müslümanlara İslam geleneğine bağlı yeniden okunmuş bir toplumsal muhayyile sunmuştur. Logos-A konsepti Müslüman Arnavut toplumunda bir "Âsım" nesli yetiştirmek gayesini gütmüş ve Arnavut entelektüel kubbealtına, Batı'nın tüketici ve materyalist anlayışına karşı yeniden okunmuş bir geleneksel İslam paradigması sunmuştur ve bidüziye sunmaya devam etmektedir.

TÜRKİYE VE BALKANLAR'IN ORTAK DEĞERİ MEHMED ÂKİF

Necmettin TURİNAY*

Büyük ruhlu sanatkârlarda dikkatimizi çeken bir yan var. Onlar kendi ferdiyetini merkez alan eserler verse bile, o merkezin etrafında bazan tabiatı, bazan toplumu, bazan da bütün bir âlemi cem etmesini biliyorlar. Yahya Kemal, büyük bestekâr İtrî için yazdığı bir şiirinde: *“O deha öyle toplamış ki bizi/ Yedi yüzyıl süren hikâyemizi/ Dinlemiş ihtiyar çınarlardan”* diyor. Buradan anlaşıldığına göre klasik bestekârlarımızdan İtrî, bitmez tükenmez uzun çağların hikâyesini ihtiyar çınarlardan dinliyor ve dinlediği seslerde haşmetli bestelerinin ruhunu teşkil ediyor. Dolayısıyla İtrî'nin bestelerini dinleyen, dinleme sırasında da zihninde bu tür çağrışımlar uyanan Yahya Kemal'in ondan bir farkı kalmıyor. Sizin anlayacağınız, tarihin ve zamanın hangi döneminde olursa olsun, büyük ruhlar birbirini duyuyor, birbirini tefsir ediyor ve tamamlıyorlar.

Unutmamak gerekir ki bu büyük ruhlardan biri olan Mehmed Âkif, Türkiye'nin millî bağımsızlık marşını yazmış, Türk dilini en iyi kullanan şairlerden biri. Yani neresinden bakarsanız bakın o, biz Türklerin ulusal şairlerinin önde gelenleri arasında bulunuyor. Nihayetinde, Mehmed Âkif'in Türkiye'nin ulusal sınırlarına sığmayan bir yanı bulunduğu sonucuna ulaşmak zor olmuyor.

Yahya Kemal'den Mehmed Âkif'e

Bizi böyle bir kanaate sevk eden husus, sırf çeşitli Balkan ülkelerinden Âkif konulu makaleler yazan her türden entelektüel sınıfların ilmî çabaları değil, doğrudan Âkif'in baba topraklarına yönelik geliştirdiği yüksek bir hassasiyet ve bu hassasiyetin *Safahat* adlı eserine yansımış halleri oluyor. Yani Mehmed Âkif'in hayatı boyunca ortaya koyduğu sanatın, bu coğrafyalara ve buraların halklarına değen, dokunan bir yanı bulunduğuna işaret etmek istiyorum.

* Dr., TOBB Üniversitesi Öğretim Üyesi

Dediğimiz gibi, Mehmed Âkif bir İstanbul çocuğu olduğu halde, onun eserinin çeşitli bölümlerinde Kosova'ya, İpek'e, Manastır'a veya çeşitli Balkan ülkelerine temas eden atıflardan geçilmiyor. Onun bölgeye yönelik ilgisinin sebebini araştırırken, karşımıza "baba ocağı" gibi bir kavram çıkıyor. Çünkü Mehmed Âkif'in babası Tahir Efendi çok küçük yaşlarda, Kosova İpek'ten tahsil için İstanbul'a gelmiş, orada yüksek medrese eğitimi görmüş ve âlim seviyesine yükselmiş birisidir. Dahası Tahir Efendi aldığı bu eğitim, öğrendiği yüksek seviyeli Türkçenin yanı sıra, bir de talih onun karşısına Türkistanlı bir hanım çıkarmış. Onunla evlenmiş ve bu evlilikten Mehmed Âkif gibi Balkanlıları, Anadolu ve İstanbul Türklerini, daha ötede Buhara ve Orta Asya coğrafyalarında varlığını muhafaza eden uzak akrabalarımızı ortak bir parantez içinde toplayan, toplamak isteyen büyük bir irade ortaya çıkmış.

Dolayısıyla bu hali ile Mehmed Âkif'te, birbirleriyle alâkasız gibi görünen farklı farklı coğrafyaları, dilleri ve milliyetleri bir arada ve bütün olarak okuma imkânı buluyoruz. Yani demek istiyorum ki Mehmed Âkif'in Balkanlar'a dönük ilgisi İstanbul merkez olmak üzere Arnavutluk'a, Kosova'ya, Üsküp'e, Prizren'e, Priştine'ye, Saray-Bosna'ya, Sancak'a veya Bulgaristan, Yunanistan gibi ülkelere doğru açıldıkça açılmaktadır. Açıldıkça açılmakta dedim, fakat bu açılma onda asla bir dağılmaya ve savrulmaya dönüşmüyor. Tam tersine, tarihin büyük mutasavvıf şairlerinin yaptığı gibi her türlü teferruatı ve tabiatı, tek bir vahdet merkezinde toplamayı biliyor. Buradan da o büyük şiirinin temellerini oluşturuyor. İşte bu büyük terkip kabiliyeti onda ve onun şiirinde bulduğumuz en önemli yanlardan biri oluyor. Dolayısıyla gene Balkanlı (Üsküp) bir şair olan Yahya Kemal'in, büyük mûsikîşinas İtrî'nin bestelerinde yakaladığı yüksek terkip kabiliyetine, tabi ki aynısı olmasa bile Mehmed Âkif'in şiirini okurken de şahit olabiliyoruz.

Şuna bakın ki İtrî, tarihin uğultulu seslerini derleyip toplayıp bir araya getirirken, Mehmed Âkif bunu farklı farklı milliyetler, diller ve coğrafyalar üzerinden gerçekleştirmek istiyor. Ne kadar trajik bir durum ki, Âkif'in bu tür şiirli besteleri birbiri ardına boşanırken, ona inat tarihî ve siyasi gelişmeler büsbütün farklı bir istikamette seyrediyor; Âkif'in ruhunda duyduğu birlikte yaşama, beraber olma arzusu bir türlü gerçekleşme imkânı bulamıyor. Yani Mehmed Âkif'in şiirlerinde yüksek bir aşk ve arzu olarak ifadesini bulan her türlü duygular, kendisine muhatap bulmasa bile, o gene de bu yoldaki fikirlerini, duygularını ifadededen geri kalmıyor. Yaşadığı türlü olumsuzluklardan, siyasi gelişmelerden asla fütur getirmeyen Âkif'in bu hali, bizim üzerimizde, adresini ve muhatabını yitirmiş derin ve lirik bir aşk serenadı gibi hala daha tesirini devam ettiriyor.

Âkif'in Balkanlar'a Bakan Yüzü

Fakat şuna da şükür ki, yirminci yüzyıl başlarında Balkanlar'ın ve Anadolu'nun maruz kaldığı büyük tarihî yıkımın ardından, yani aradan bir asır geçtikten sonra bizi bir araya getiren, gene Âkif'in o büyük parantezi oluyor. Onu biz Türkler gibi seven, bağrına basan, onu anlayan ve anlamaya çalışan geniş Arnavut gruplarla karşılaşmanın verdiği memnuniyeti ifade edemem. Fakat burada asıl memnun olanın sizden veya bizden ziyade büyük ruhlu şair olduğu unutulabilir mi? Onu duyan, onun büyük orkestral müzikler gibi durmaksızın çağılayan şiirlerini bir araya getiren *Safahat*'ını Arnavutçaya tercüme eden, akrabalarından Âkif nasıl olur da memnun olmaz?

Âkif, ne sırf Türklerin ne de sırf Arnavutların sevgisi ile sınırlandırılmayacak birisi. Onun yüreğinin bir köşesinde Kosova veya Arnavutluk varsa, diğer bir köşesinde de Bosnalı veya Sancaklı, Üsküplü kardeşleri bulunuyor. Bu söylediklerimizi kanıtlayan o kadar çok veri var ki elimizin altında, tahmin edemezsiniz! Çünkü Âkif'in eserini okuyanlar, onun *Köse İmam* adlı meşhur bir şiirinin bulunduğunu iyi bilirler. İşte o şiirde anlatılan Köse İmam karakteri, Âkif'in babası Tahir Efendi'nin yetiştirdiği öğrencilerden biridir ve Bosnalıdır. Âkif ona o kadar bağlı ve hürmetkâr ki, Köse İmam'ı sırf bu şiirinde yâd etmekle yetinmiyor, aradan yıllar geçtikten sonra kaleme aldığı *Âsım* adlı eserinde de yeni baştan onu öne çıkarıyor. Hem bu sefer tek bir şiir olarak değil! Gene şiir olarak kaleme alınmış uzun bir mesnevi/hikâye/romanın ana kahramanlarından biri seviyesine yükselterek! Daha garibi de, 1918-1924 yılları arasında imparatorluğun dağılmasının ardından, Batılı emperyalist güçler tarafından işgal edilmiş bulunan İstanbul'un kurtuluşu yolunda, Köse İmam'ın oğlu Âsım karakterine büyük, tarihî bir rol biçerek! Yani İstanbul'un kurtuluşu yolunda aslen Bosnalı bir karakteri öne çıkarmaktan geri durmuyor Âkif!

Şunu söylemek istiyorum:

Âkif eserine, adını verdiği veya vermediği sayısız Balkanlıyı dâhil etmekten geri durmuyor. Halkının acılarına, hemen her vesile ile tercüman oluyor, olmak istiyor. Nitekim onun *Hakkın Sesleri* (1913) adlı yürekler parçalayan eseri, neredeyse baştan sona Balkan ağıtları ile doludur. Bu eser kuşkusuz farklı farklı okunmaya müsait şiirlerden oluşuyor. Nitekim biz Türkler onu okurken, tarihî bir imparatorluğun yıkımı karşısında duyulan bin bir acının ağıtları, feryatları gibi bir tesirler alıyoruz. Benim buradaki kastım, *Hakkın Sesleri*'ndeki şiirlerin, tek bir anlama hapsedilerek okunması olamaz kuşku-

suz. Nitekim bu söylediklerimi, *Safahat*'ı Arnavutçaya tercüme eden değerli bilim ve sanat adamları Adnan İsmaili, Selver Cemali, İsmail Bardhi ve Metin İzeti daha iyi anlayacaklardır.

Dolayısıyla Türkiye'nin *İstiklal Marşı*'nı yazması bakımından kendisiyle iftihar ettiğimiz Mehmed Âkif gibi büyük bir değerın eserinin Arnavutçaya tercümesi her bakımdan önemli görünüyor. Çünkü Âkif bu eserinde bizi anlattığı kadar Arnavutlar'ı da anlatmış oluyor. Özellikle de *Hakkın Sesleri* adlı eseri dolayısıyla bunları söylüyorum. Ayrıca *Hakkın Sesleri*'nin Balkan Savaşları'nın ardından veya sonuna doğru kaleme alındığını ve 1913 yılında da kitap olarak yayımlandığı nasıl olur da unutulur? Bu açıdan ilgili eserin hem Türkler, hem Balkanlar'ın Arnavut, Makedon, Boşnak halkları tarafından daha bir dikkatle okunması gerekir. Çünkü o savaş arasında, Arnavutların bir bölümü bağımsızlığına kavuşmuş olsa bile, asıl ana kütlenin yaşadığı bölgeler ve meselâ Kosova, İşkodra, Makedonya gibi topraklar, hemen tamamen Bulgarların ve Sırpaların eline geçmişti. Bundan dolayı da hem Osmanlı bütünlüğü, hem de Arnavut ve Türk nüfusların bizzat kendileri büyük, tarihi kayıplara maruz kalmışlardı. Dolayısıyla yirminci yüzyıl başlarında müştereken maruz kaldığımız o tarihî zayıat, bir daha telâfi edilememiş ve bunun için Sovyet Perestroyka'sının ardından Sırbistan'ın dağılmasını beklemek mecburiyeti hâsıl olmuştur.

Hakkın Sesleri/Âkif'in Feryatları

İşte Mehmed Âkif *Hakkın Sesleri* adlı eserinde Kosova, Prizren, Priştine, Üsküp Manastır, İşkodra vs. gibi nice Müslüman beldelerin, Hristiyan Sırp ve Bulgarların işgali altına düşmesi karşısında derin bir acı duyuyor. Onun duyduğu acı kitabının sayfalarına sığmıyor, hemen bütün Balkanlar'a yerlerden ve göklerden adeta sağnak sağnak yağmaya başlıyor.

O sıralarda şair İstanbul'da olduğu halde, bugünkü Kosova'nın da içinde bulunduğu geniş coğrafyaların kaybına tahammül edemiyor. Sanki Kosova'da yaşayan ve istiklâlini yitiren bir Balkanlı gibi, kendini adeta "vatan"sız hissediyor. "Vatansız, savunmasız bir garip!.." *Hakkın Sesleri*'nde ilk defa karşımıza çıkan bu imge, Âkif şiirinin temel motiflerinden birini teşkil eder. Daha sonra aynı imge İstanbul'un ve Bursa'nın işgali yıllarında da karşımıza çıkacak, 1921 yılında kaleme aldığı *Bülbül* şiirinde en derin, en anlamlı ifade-sine kavuşacaktır:

*“Teselliden nasibim yok, hazan ağlar baharında
Bugün bir hânümansız serseriyim öz diyarımda.”*

Vatanını kaybetmiş bir ruhun çaresizliğini Âkif dikkat edilirse, hem Balkanlar’ın yani Kosova yörelerinin işgali karşısında, hem de İstanbul veya Bursa’nın işgali sırasında duyabilmektedir. Dolayısıyla onun için İstanbul ve Türkiye ne kadar vatan ise, Kosova da aynı şekilde vatanın bir parçasıdır. Kosova ayrıca hem babasının doğduğu bölgeler olması, dedesinin ve akrabalarının halen oralarda yaşıyor olması, onu en çok yaralayan hususların başında gelmektedir.

Unutmamak gerekir ki Âkif’in maruz kaldığı acı, sırf baba-dede topraklarını kaybetmekten ileri gelmiyor. Onu yaralayan asıl husus, Osmanlı’ya karşı Hristiyan Balkan halklarıyla birlikte hareket eden bazı Arnavut grupların; sonunda oyuna gelmeleri Sırp, Bulgar, Karadağ ve Hırvatların işgaline maruz kalmalarıdır. İşte Âkif *Hakkın Sesleri*’nde, bu tarihî yanılığı ve hüsrânı anlatıyor:

*“Baba! En sevgili annen, o senin öz vatanın
Olacak mıydı fedâ, hırsına üç kaltabanın?
Dedemin sürdüğü, can ektiği toprak gitti...
Öyle bir gitti ki hem, bir daha gelmez ebedî!
Ne olurdun bunu kalkıp da göreydin acaba?
Meşhed’in beynine Haç saplanacak mıydı baba!
Ne felâket: Dönüversin mesâcid ahıra,
Hırvat’ın askeri tepsin, çıkıp üstüne hora!
...
Ah Meşhed! O ne? Sâhandaki meyhane midir?
Kandilin görmüyorum nerde? Şu peyman midir?
Ya harîminde yatan şapkallı sarhoşlar kim?
Yoksa yanlış mı? Hayır söyleme, bildim... bildim!
Basacak mıydı fakat göğsüne Sırb’ın çarığı?”*

Mevcut durumun Âkif o kadar farkındadır ki “dedesinin sürdüğü”, adeta “can ektiği” toprakların kaybının ne manaya geldiğinin bütünüyle şuurundadır. O giden toprakların yani vatanın, bir daha ve kolay kolay geri dönmeyeceği endişesindedir. Bu noktada Âkif’in ne kadar ileri görüşlü biri olduğunu bir kere daha fark ediyoruz. Nitekim Kosova ve civarlarının tekrar bağımsızlığına kavuşması için, aradan bir asrın geçmesi icap etmemiş midir?

Arnavutların ve Türklerin Tarihî Sürgünü

Diğer bir husus da *Hakkın Sesleri*'nde Âkif'in, Balkan Savaşları sırasında 600 bin civarında Arnavut ve Türk'ün İstanbul'a, Anadolu'ya hicret etmek mecburiyetinde kaldığına dair işaretidir. Sırp ve Bulgarların işgali altında yaşamaktansa, Müslüman halkın akın akın İstanbul'a doğru yönelmek mecburiyetinde kalması! Açlık, susuzluk, çaresizlik içinde, türlü perişanlık manzaraları! Bunların çok büyük ekseriyetini Arnavut nüfusların teşkil ettiği bilinen bir husustur. Nitekim bu sefalet manzarası karşısında İstanbul halkının da nevro dönmüş; çarşı ve pazarlar, sokaklar, büyük İstanbul camileri bu kalabalıkları misafir etmekte adeta zorlanmıştı. Tabii ki bütün göç kabilelerinin ulaşmak istediği, doğrudan şehrin merkezi Fatih idi. Yani Mehmed Âkif'in ve babasının oturduğu tarihî Fatih semti. Dolayısıyla şair kendi topraklarında yaşama imkânını kaybeden, sürgün edilen kalabalıklara karşı kendini yakın hissediyor, onların acısını vicdanında duyuyor ve yerleri gökleri dolduran feryatları da buradan kaynaklanıyor. Âkif'in *vatan*, *vatanın kaybı*, *vatan-cüda yaşamak*, *hânümansız kalmak* gibi kavramlara nasıl ulaştığının sırrı buralarda yatmaktadır denilse yeridir.

İşte Âkif İstanbul sokaklarını dolduran Arnavut ve Türk muhacirlere bakarak Kosova'nın durumunu düşünüyor. Buradakiler bu halde ise, oradakiler kim bilir nasıldır? İkinci bir husus da bu kabilelerin, kendi yurtlarından özellikle sürgün edildikleri gerçeği. Yani geldikleri diyarların nüfus dengeleri ile özellikle oynamak istediği gerçeği! Nitekim ülkelerin nüfus dengeleri ile oynamaya dayalı politikalar bugün de revaçta değil midir? Irak'ta, Suriye'de gördüğümüz bundan farklı mıdır? Dolayısıyla 1912-1913 yıllarında aynı denemelere Balkanlar da maruz kalmış, farklı farklı tarihlerde yüz binlerce Müslüman Arnavut kendi yurtlarından sürgün edilmek mecburiyetinde kalmıştır. Müslüman ve Türk nüfusların sayısını Balkanlar'da azaltmak, Hristiyanları çoğunluk haline getirmek gibi bir politika!

Fakat Mehmed Âkif Balkanlar'ın ve Arnavutların maruz kaldığı acılı durumu şiirine yansıtırken, sırf dışa dönük tespit ve eleştirilerle iktifa etmediği de görülüyor. Çünkü bu durumun içe dönük sebeplerini de sayıp döküyor şiirlerinde. Bunun başında da ırkçılık gibi, yerinde kullanılmayan nasyonalist görüşler yer alıyor. *Hakkın Sesleri*'nde öne çıkardığı eleştirilerin başında bu husus geliyor. Daha önemlisi de Âkif bu husustaki eleştirilerini, bir yandan Arnavut "Başkim" hareketi öncülerine yöneltirken, diğer yandan da mevcut yönetimini eleştirmekten geri durmuyor. Nitekim bunu bir iki örnek ile desteklemek mümkündür.

Tarihi Önceden Okuyan Şuur: Mehmet Âkif

Meselâ Mehmed Âkif'in *Süleymaniye Kürsüsünde* adlı bir eseri var. Orada Âkif Rusya, Türkistan, Moğolistan, Çin, Japonya ve Hindistan'ı kâmilten dolaşmış Müslüman bir seyyahı konuşturuyor. Abdürreşit İbrahim adlı bu seyyahın gezip dolaştığı ülkelerden Rusya ve Japonya hariç diğerleri, Batılı büyük güçlerin işgali altındadır ve bu ülkeler sömürgeleştirilmiş vaziyettedir. Sonunda Abdürreşit İbrahim İstanbul'a gelir ve Süleymaniye Camii'nin minberinden ziyaret ettiği ülkelere dair gözlemlerini, çıkardığı önemli tarihî sonuçları anlatır. Batılı büyük güçlerin İslam ülkeleri hakkında neler düşündükleri, bu ülkelerin neden geri kaldığı vs.

Ancak Abdürreşit İbrahim'in *Süleymaniye Kürsüsünde* anlattıkları bundan ibaret de değildir. Bir de onun doğrudan İstanbul'a, Türkiye şartlarına, imparatorluğun 1908 ihtilâli sonrasında içine sürüklendiği karmaşaya dair tespitleri bulunmaktadır. Bunların başında da İttihat ve Terakki ortak cephesinin (içinde Arnavutlar ve çeşitli ırklara mensup temsilciler de vardır) Abdülhamit idaresini devirmesinin ardından nükseden ırkçılık cereyanları gelmektedir. Yani 1908'de ilân edilen Meşrutiyet'in ardından gelen hürriyet ortamında ülkeye huzur geleceği yerde, hemen her unsur ve kavim kendi nasyonalizmini öne çıkaran çalışmalar yapmaya başlamıştır. Dahası her kavim ve millet istiklâlini ilân etme arayışındadır. İşte böyle bir ortamda Âkif, seyyah Abdürreşit İbrahim'in ağzından Türklere ve Arnavutlara, Araplara seslenmek ihtiyacını duymaktadır:

*“Ayrılık hissi nasıl girdi sizin beyninize?
Fikr-i kavmiyyeti şeytan mı sokan zihninize?
Birbirinden müteferrik bu kadar akvâmı
Aynı millîyetin altında tutan İslam'ı,
Temelinden yıkacak zelzele kavmiyyettir.
Bunu bir lâhza unutmak ebedî haybettir.
Arnavutlukla Araplıkla bu millet yürümez...
Son siyaset ise Türklük, o siyaset yürümez.
Sizi bir aile efradı yaratmış Yaradan
Kaldırın ayrılık esbâbını aradan.”*

Mehmed Âkif'in *Süleymaniye Kürsüsünde*'de, Kazanlı seyyah Abdürreşit İbrahim'e yaptırdığı bu tür tespit ve eleştiriler, gene de nazarı bir seyir takip ederler. Orada Abdürreşit İbrahim gezip dolaştığı, sömürge durumu-

na düşmüş ülkelere bakarak, yirminci yüzyıl başlarındaki Osmanlı İmparatorluğu'nun istikbaline dönük kaygılı öngörülerde bulunmaktadır. Nitekim sömürge durumuna düşmüş o ülkeler de iç ihtilaflara düşmüş, bilime ve eğitime lâyık derecede önem vermemiş, nasyonalist cereyanların doğurduğu ihtilafların kurbanı olmaktan kurtulamamışlardır. Bu tespitlerin ışığında Abdürreşit İbrahim, hitap ettiği İstanbul halkına, Asyalı ve Afrikalı esir Müslüman ülkeleri örnek göstermek durumunda kalıyor. Fakat bu dediklerimiz, ilgili eserin sayfalarında gene de fikrî ve nazarî bir seyir takip ediyorlar.

Feryatların Muhatabı

Dolayısıyla Âkif'in Balkanlar'a, Balkan facialarına tahsis ettiği *Hakkın Sesleri*'ndeki şiirleri, *Süleymaniye Kürsüsünde*'ye göre biraz daha farklılık arz ederler. Çünkü Âkif o şiirlerinde, neredeyse şuurunu yitirmiş bir Mecnun gibi feryat ediyor. Ağlıyor, isyan ediyor, feryatları yerlere ve göklere sığmaz bir hal alıyor. Âkif bu şiirlerinde, aynen Fuzuli gibi yapayalnız hisseder kendini. Nitekim Fuzuli de bir gazelinde şöyle demiyor muydu?

"Şeb-i hicrân yanar cânım, döker kan çeşm-i giryanim

Uyarır halkı efganım, kara bahtım uyanmaz mı?"

Fakat Âkif'e göre gene de bir fark var bu söyleyişte. Fuzuli'nin feryatları sokağı, çarşısı pazarı ayağa kaldırırken, kendi bahtını bir türlü uyandıramıyordu. Âkif ise koca Arnavutluk diyarlarının kaybı ve en mukaddes belde-leri kilise çanlarının istila ettiğinin şuurunda olarak feryat ediyor. Ne var ki yerleri ve gökleri istila eden bu ıstırapın doğurduğu feryatları, Arnavutlar duymuyor. Dolayısıyla şairin bundan içi yanıyor, bu yangından doğan ıstırapı da damla damla, gene kendi içine akıtıyor. Vefat etmiş babasına, ya da tamamen ıssızlığa dönüşmüş dünyada, "ıssız yolcular" icat etmesi onlara seslenmesi bundandır. Çünkü bu acıyı ve ıstırapı paylaşacak birileri kalmamış gibi yalnızlığını derinden duyan şairin ölümlere, hayalinin icat ettiği "meçhul yolculara" hitap etmesinin başka türlü bir sebebi bulunamaz.

Ancak ilgili şiirlerde Âkif'in, manidar kabul edilmesi gereken bazı eleştirileri de bulunmaktadır. Buradaki eleştirilerin dikkati çeken yanı şudur: Bölgede yaşayan, o gün için nüfusu üç milyonu bulduğu ifade edilen ve Sırp, Bulgar vs. orduları tarafından "doğranan" bir halk! İşte bu Müslüman Arnavut ve Türk katliamını şair, mezarda yatan babasının dikkatine arz ediyor: *"Kalk baba, mezarından kalk!"* diye hafakanlar içinde haykırıyor. Peki, bunca katliamın, jenosit denemelerinin, toplu sürgünlerin yani ilgili toprakların İslam nüfuslarından arındırılmasını amaçlayan politikalardan, Âkif kimi veya kimleri sorumlu tutmaktadır? İlgili sorunun cevabını Âkif *Hakkın Sesleri*'n-

de, *Süleymaniye Kürsüsünde* olduğu gibi fikrî ve nazarî seviyede bırakmıyor. Doğrudan doğruya o sorumluları somutlaştırmaya çalışıyor. Kosova gibi nice Müslüman beldelerin Hristiyan ülkeler tarafından işgal edilmesine yol açan sorumluları “üç beyinsiz kafa”, “üç kaltaban” veya “üç-beş alık” olarak belirginleştiriyor. Bu nitelemelere bağlı olarak, ilgili sorumluların yanlışlıklarının altında da “kurdukları bir hülya”, ya da Arnavut halkı yıllarca avutmuş oldukları “o mel’un rüya” yatmaktadır. Bu durumda Âkif’in işaret ettiği sorumluların kimler olabileceğini, ister istemez yeni baştan düşünmek mecburiyetinde kalıyoruz. İlgili şiir daha bir dikkatle okununca o “mel’un rüya”nın sahiplerinin, ya da böyle yüksek hülyalar peşinde koşan sınıfların, “Başkımcılar” olduğu sonucuna ulaşmak hiç de zor olmuyor.

Ne var ki Âkif’in bu şiiri yorumlanırken; zikredilen “üç beyinsiz kafa” tarzındaki kullanımından hareket eden bazıları, bu ifadelerle İttihat ve Terakki iktidarının üç önderinin kastedildiğini söyleyebiliyorlar. Kaldı ki böyle düşünülmesi ilk anda çok tabii geliyor insana. Fakat bu tür bir yorum ve iddia, şiirin dikkatle okunması ve bir bütün olarak yorumlanması karşısında bir hayli zayıflıyor. Çünkü ilgili şiirde bize Osmanlı-Arnavut çatışması anlatılmıyor veya hadisenin bu yanına temas edilmiyor. Öyle anlaşılmaktadır ki Osmanlılar bölgeden çekilmiş, ya da çekilmek mecburiyetinde kalmışlardır. Zira şiirde vuku bulan “üç milyon halkın” yani Müslüman Arnavutların ve Türklerin doğranması hadisesi, Kosova ve Makedonya’nın Sırp, Bulgar vs. kuvvetleri tarafından işgali sırasında gerçekleşiyor. İşgalci kuvvetler her yerde hora tepiyor, kilise çanları işgalin zaferini ilan edercesine durmaksızın çalıyor. Nitekim şiirde nakledilen bu hadiselerin, Osmanlı kuvvetlerinin bölgeden çekilmesinden çok sonra gerçekleştiği açık bir husustur.

İkinci bir husus da şudur:

Balkan Savaşları’nın devam ettiği sıralarda, İttihat ve Terakki yönetiminin Enver Paşa, Talat Paşa ve Cemal Paşa’dan oluşan, üçlü bir “triumvira” tarafından yönetildiği gerçeği henüz mevcut değildi. Siyasi tarihlerde çok kullanılan bu tanımlama için, asgari Babıâli baskınının vukuunu, Cihan Savaşı’nın başlamasını, daha ileride de Sait Halim Paşa’nın sadrazamlıktan çekilmesini beklemek gerekecektir. Dolayısıyla Âkif’in şiirde kullandığı “üç beyinsiz kafa”, “üç kaltaban”, “üç-beş alık” gibi ifadelerle, herhangi bir sayıyı kastetmediğini hatırlamak gerekir. Dahası Âkif’in bu tür ifadelerle İttihatçı yönetimi kastetmiş olabileceğini söylemek, İttihatçıları tanımamış olmakla birdir. O kadar gazeteciyi tutuklayan, üst üste suikastlar düzenleyen İttihatçı yönetimin, böyle açıktan eleştirilebileceğini sanmak hayalden öte bir şey olamaz. Kaldı ki buradaki kastımız, Âkif’in şiirinin yanlış okunmasının veya yanlış algılanmasının önüne geçmek içindir. Çünkü bu tür bir okuma hatası çok yapıldığı için, konunun üzerine biraz olsun eğilmek ihtiyacını duydum.

M. Âkif'in Türklere, Arnavutlara, Araplara Yönelik Uyarıları

Hakkın Sesleri'nde üçüncü sırada yer alan parçada şair, sırf Kosova ve Makedonya'nın işgalini, bölgede yaşayan Arnavutların esaretini, buradan doğan bitmez tükenmez feryatları dile getirmekle yetinmiyor. Bunun ardından hem Arnavut halka, hem de Türklere ve Araplara, aklını başına toplamaları yolunda tarihî uyarılarda bulunuyor. Bu bakımdan ilgili şiirin son bölümünü tekrar okumakta fayda bulunduğu kanaatindeyim:

*"Artık ey millet-i merhume, sabah oldu uyan!
Sana az geldi ezanlar diye, ötsün mü bu Çan?
Ne Araplık, ne de Türklük kalacak, aç gözünü
Dinle Peygamber-i zî-şân'ın ilahi sözünü.
Türk Arapsız yaşamaz, kim ki yaşar der, delidir.
Arabın Türk ise hem sağ gözü, hem de sağ elidir.
Veriniz baş başa... Zira sonu hüsrân-ı Mübin:
Ne Hilâfet kalıyor ortada billâhi, ne din!
"Medeniyet" size çoktan beridir dış biliyor;
Evvela parçalamak, sonra da yutmak diliyor,
Arnavutlar size ibret olacakken, hâlâ,
Ne bu şûrîdesiyâset, ne bu fâsîd dava
Görmüyor gittiği yanlış yolu, zannım çoğunuz...
Size rehberlik eden haydudu artık kovunuz!
Bunu benden duyunuz, ben ki, evet, Arnavud'um
Başka bir şey diyemem... İşte, perişan yurdum."*

Bütün bu izahlardan ortaya çıkan sonuç şu ki, Mehmed Âkif İstanbul'da yaşayan bir şair olduğu halde Balkanlar'a, Arnavutlarla ilgili meselelere karşı duyarsız kalmamaktadır. Konu ile ilgili gelişmeler onun psikolojisini altüst ederken, bundan ayrı olarak imparatorluğun bütünlüğünün muhafazası, ya da ırkçılık manasıyla Türkçülük, Arnavutçuluk (Başkımcılık), Araplık gibi siyasetlerin eleştirisine sık sık başvurabilmektedir. Çünkü Âkif hem sahip olduğu inancı dolayısıyla, hem de nasyonalist tavırlarla örtüşmeyen bütünlükçü fikirleri bakımından bambaşka bir duruş içindedir. Dolayısıyla onun bu tutumunu kabul edelim veya etmeyelim, Âkif'in bakış açısını iyi tayin etmek mecburiyetindeyiz.

Âkif'in Çıkardığı Dergilerde Arnavutluk, Kosova, Makedonya

Diğer bir husus da Âkif'in Balkanlar'la yahut Arnavutluk'taki gelişmelerle ilgili görüşleri, sırf *Süleymaniye Kürsüsünde* (1912) ile *Hakkın Sesleri* (1913) adlı eserleri ile sınırlı değildir. Nitekim konu üzerine çalışanlar sırf bu iki eserle yetiniyor, Âkif'in yönetiminde çıkan *Sırat-ı Müstakim* ve *Sebilürreşat* dergilerine başvuruyorlar bile. Hâlbuki adı geçen dergilerde Arnavutluk meselesi ile ilgili sayısız makale, rapor, mektup, seyahat intibaları göze çarpmaktadır. Tabii ki Âkif'in dergisi sadece Arnavut meselesi ile de sınırlamıyor kendini. Orada Bulgaristan, Yunanistan, Bosna-Hersek, Sancak, Sırbistan gibi bölgelerle, oraların Müslüman halkları ile ilgili sayısız yayın gerçekleştiriliyor.

Sırat-ı Müstakim'in Arnavutlara ve Balkanlara dönük yayınları gerçekten bir hazine değerinde. Osmanlılarla Arnavutlar arasındaki ilişkilerin bozulması, problemin nereden kaynaklandığı ve nasıl bir seyir takip ettiği gerçekten önemli bir meseledir. Sonradan sonraya kaleme alınan millî tarihler bir yana, *Sırat-ı Müstakim* periyodik olarak bu sorunu ele almakta, bölgeden gönderilen mektuplara, açıklamalara, raporlara sık sık yer verebilmektedir.

Anlaşıldığı kadarıyla sorunun başlangıcında, Arnavutların Kur'an harfleri yerine Latin harflerini tercih etmeleri yatmaktadır. Problem buradan doğmuş, sonra da kartopu gibi büyüyerek içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Bilindiği gibi Balkan Savaşı 8 Ekim 1912 tarihinde başlamış, Osmanlılar bu savaşta mağlûp olarak bugünkü Trakya sınırlarına çekilmiş; ardından da Sırp İşkodra ve Manastır'ı, gene Sırp ve Bulgarlar bütün Makedonya'yı işgal etmişlerdir. Bugünkü Arnavutluk da o sıralarda bağımsızlığını ilân etmişti. Fakat Kosova ve Makedonya Arnavutları, asıl Arnavutluk'un dışında kalmak şartıyla! Âkif zaten hadisenin bu yanına önem veriyor, ıstırapı da buradan kaynaklanıyor. Burada dikkatimizi çeken asıl husus, işgal sonrasında Âkif'in bölgeye dönük ilgisinin asla kesintiye uğramamasıdır. Bu ilgi şiiri dışında, *Sırat-ı Müstakim*'deki yazı ve yayınlar vasıtası ile de sürdürülüyor ki bunlar son derece önemlidir. İsterseniz bu yayınlardan bazılarının başlıklarını vermekle iktifa edelim:

Meselâ *Sırat-ı Müstakim*'in önemli yazarlarından Halil Halid'in Müslüman Arnavutlar ve *Arabî Harfler*¹ adlı makalesi! Meselâ *Priştine-İpek Vukûatı*² ve Ulemâ-yı İslam'ın bu husustaki tepkilerini ortaya koyan bir başka yayın. Ar-

¹ *Sırat-ı Müstakim*, 4 Mart 1326/ 17 Mart 1910, c.4, nr. 80, s. 33-34

² *Sırat-ı Müstakim*, 19 Mayıs 1910/ 6 Mayıs 1326, c. 4, s. 199-200

*navutluk Ahvâli*¹ başlıklı diğer bir yazı ki Arnavutluk'a gitmiş, oraları dolaşmış bir Osmanlı aydınının intibalarını ihtiva ediyor. İlgili yazıda, İşkodra bölgesindeki Hristiyanlaştırma faaliyetleri anlatılıyor ve bundan doğan acı ve hüznün dile getiriliyor. 1911 yılında, henüz daha Balkan Savaşları'nın başlamadığı bir sırada yayımlanan *Arnavut Lisanı Hakkında*² başlıklı bir başka yazı var ki bayağı dikkat çekici. Sonra 1910 yılında Arnavutlara tanınan *Adem-i Mûsâvat'ın Netâyici*³ üzerine kaleme alınmış diğer bir değerlendirme, o da bayağı önemli gözüküyor.

Bir de meselâ, *Priştine'de Dârü'l-Ulûm-u İslam*⁴ kurulmak istenmiş. Mısır'daki Câmîü'l-Ezher'in benzeri bir eğitim kurumu olacak bu yapı. Arnavutların bizzat kendileri tarafından gerçekleştirilmiş çağdaş bir proje. Bilâhare Sultan Reşat bu teşebbüsten haberdar oluyor ve her türlü masrafını kendisi üstleniyor. Peki, bu yapı sonuçlandırılmış mıdır? Sonra ne olmuştur, maalesef bilemiyoruz. İşte böyle sayısız yazı, haber ve mektuplarla *Sırat-ı Müstakim*'in yayını devam edip gidiyor.

Dolayısıyla Âkif'in çıkardığı dergiler, Balkanlar'a, Kosova'ya ve Arnavutluk'a yönelik yayınları ile tam bir hazine değerinde. Onun için *Sırat-ı Müstakim*'in dikkatle incelenmesi, her bir Balkan ülkesi adına ilgili yayınların bir bütün olarak derlenip toplanması gerekir. Çünkü bu yayınlar, ilgili ülkelerin hem ulusal tarihlerinin gelişme seyrini ortaya koymak, hem de Balkanlar'ın İslam geçmişini, unutulmuş bazı sanatçı, gazeteci ve bilim adamlarının keşfi bakımından ziyadesiyle önem arz etmektedir.

Bu açıdan düşünülünce, Mehmed Âkif'in başyazarlığını ve yöneticiliğini yaptığı *Sırat-ı Müstakim* ve *Sebilürreşat* dergileri daha bir kıymet kazanıyor. Çünkü onlar çeşitli Balkan ülke ve halklarının, bir döneme mahsus olsa bile geniş bir envanterini sunuyor. Bundan ayrı olarak da bugünkü yakınlığımızın tarihî köklerini ortaya koyuyorlar.

¹ *Sırat-ı Müstakim*, 5 Ağustos 1326/ 18 Ağustos 1910, c. 4, nr. 102, s. 416

² *Sırat-ı Müstakim*, 13 Kânunusani 1326/ 26 Ocak 1911, c. 5, nr. 125, s. 350

³ *Sırat-ı Müstakim*, 9 Kânunuevvel 1326/ 22 Aralık 1910, c. 5, nr. 120, s. 270

⁴ *Sırat-ı Müstakim*, 10 Recep 1326/ 23 Şubat 1911, c. 5, nr. 29, s. 146

MEHMED ÂKİF ERSOY'UN ŞİİR COĞRAFYASI VE TÜRKİSTAN

Rıdvan CANIM*

Mehmed Âkif Ersoy, Türk-İslam coğrafyasını çok iyi tanıyan münevverlerimizden biridir. Hiç şüphesiz bir sanatkârı tanımının en iyi yolu, onun yazdıklarını okumaktır. Zira şair olsun, hikâyeci olsun yahut roman yazarı olsun kuşkusuz her sanat eseri sonuç itibarıyla elinden çıktığı yazarını anlatır. Bir sanat şaheseri olan “Safahat” da Âkif’i en iyi tanıtan eseridir.¹ Âkif’in seyahat ettiği yerler zaten merak ettiği yerlerdir. Çok tabiidir ki Âkif eserlerinde etkili bir anlatım yakalamak için, oraları görmek, o yerlerin havasını yaşamak istemiştir. Esasen nazik bir dönemde bu tür görevler tehlikeli ve meşakkatlidir. Bu sebeple aslında hiç de cazip değildir. Ancak Âkif, zorlukları içindeki vatan sevgisiyle aşmış, hayatının büyük bir kısmını alan gezilerini gerçekleştirerek izlenimlerini şiirlerine yansıtmıştır.

Gerek şiirlerinin kaynağı ve gerekse tespitlerinin çıkış noktası ve ilhamının özü olması bakımından Âkif’in seyahatlerinin, özellikle “Türkistan” adıyla andığı Türk dünyasının da içinde yer aldığı “Şark”a yaptığı gezilerin değerlendirilmesinde fayda vardır. Seyahat ettiği yerin durumuna, konumuna, gelişmişliğine, manevi değerine göre Âkif’e etki ettiği, şiirlerine ilham kaynağı olduğu görülmektedir. İnce bir dikkat, titiz bir gözlem ve ayrıntıyı takipte hassas olan Âkif, tüm bu yerleri dış ve iç güzellikleriyle, madde ve ruhuyla eserlerine yansıtmıştır.²

Âkif’in “gönül haritası”nı ve “şiir coğrafyası”nı tespit bakımından önemli ve hatta ilgi çekici sayılabilecek böyle bir araştırmaya girerken doğrusu araştırmayı bitirdiğimde karşıma nasıl bir tablonun çıkabileceğini önceden

* Prof. Dr., Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, Edirne

¹ Ersoy, M. Âkif; *Safahat*. (Milletimizin, Dilimizin ve İstiklalimizin Şairi, Ankara Büyükşehir Belediyesi Eğitim ve Kültür Dairesi Başkanlığı. Ankara 2004, 631 s. (Metindeki beyit numaraları bu esere göre verilmiştir.)

² Elmas, Nazım; *Mehmed Âkif’in Dış Seyahatleri. Mehmed Âkif Dönemi ve Çevresi*. Türkiye Yazarlar Birliği M. Âkif Sempozyumu. Ankara 2008, s.140.

tam olarak kestiremezdim. O'nun ifadeleriyle "Şark"ın ve "Garp"ın önemli sayılabilecek coğrafyalarını adım adım gezmiş biri olarak Âkif, buralardan şiirine neleri taşımış olabilirdi? Bir seyahat yazarı olarak değil belki ama bir entelektüel olarak Âkif, bu diyarlara dair izlenimlerini "Safahat"ına nasıl yansıtmıştı? Bu sorunun cevabı aynı zamanda onun buraları gezerken kendisine neyi "dert" edindiğini de ortaya koyacaktı. Âkif, "Süleymaniye Kürsüsünde" adlı şiirinde şunları söyler:

*"-Beni kürsîde görüp, va'zedecek sanmayınız;
Ulemâdan değilim, şeklime aldanmayınız!
Dînin ahkâmını zaten fukahânız söyler,
Anlatırlar size bir müşkiliniz varsa eğer,
Bana siz âlem-i islâmı sorun, söyliyeyim;
Çünkü hiçbir yeri yok gezmediğim, görmediğim.
Şark-ı Aksâ'dan alın, Magrib-i Aksâ'ya kadar,
Müslüman yurdunu baştan başa kaç devrim var".*

Âkif'in bu mısralarından da anlaşılıyor ki O'nu diyar diyar gezdiren bir sebep vardır. Bunu anlayabilmek için onun şiirleriyle birlikte aynı coğrafyalara yola koyulduğumuzda ilk gördüğümüz şey; Âkif'in "Şark" ve "Garp" kavramlarını yoğun bir biçimde kullandığı idi. Âkif, Safahat'ında toplam 47 yerde "Şark" sözcüğünü kullanır.¹ "Şark", bu metinlerde, Doğu dünyasının genelini karşılayan, bu coğrafyada belirli, özel bir noktaya işaret etmeyen genel bir kavramdır. Bunun yanı sıra 3 yerde de "Asya" kelimesinin adı geçer.²

Âkif'in, Doğu dünyasında sözünü ettiği mekânlar elbette bu kadar genel ve bunlarla sınırlı değildir. Meselâ yine Safahat'taki şiirlerinde İran, Afganistan, Cava, Japonya, Turan ili, Kafkasya, Kırım, Rusya, Sibirya, Türkistan, Taşkent, Buhara, Gazne, Hive, Semerkand, Çin, Mançurya, Hindistan, Lahor, Haydarâbad, Kaşgar, Serendip gibi mekânların yer aldığını görüyoruz:

¹ "Hamâset-perverân-ı kavmi tuttan bir bir öldürdün/Umûmen Şark'ı ağılattın, umûmen Garb'ı güldürdün" (s.114)

"Hayır, bu perde, bu Şark'ın bakılmayan yarası / Bu, çehresindeki levsıyla yurda yüz karası" (s.150)

"Mahalle kahvesi Şark'ın harîm-i kâtilidir / Tamam o eski batakhâneler mukâbilidir." (s.151)

² "Medenî Avrupa'nın dâmen-i irfânında / Asya'nın belki o kumluk Arabistan'ında" (s.217)

"Kadın, erkek koşuyor borç ederek Avrupa'ya.. / Sapa düşmekte sizin şıklara, zannım, Asya!" (s.219)

"Biraz da geçmeyi ister misin bizim yakaya? / Al işte bir günü mâtemsiz olmayan Asya!" (s.373)

*“Nöbetle bekliyorlar. Acep içinde ne var?
Caponya’dan gelen, insan suratlı bir canavar!” (s.77)*

*“Tûran İli” nâmıyle bir efsâne edindik;
“Efsâne, fakat, gâye” deyip az mı didindik?” (s.512)*

*“Gelirdi hep bana: “Mısır’ın, Irak’ın, İran’ın,
Tihâme’nin, Yemen’in, Gazne’nin, Buhâra’nın” (s.563)*

Kuşkusuz Âkif, adı geçen bütün bu coğrafyaların hepsini tek tek gezme-
se de, gidip görmese de bu coğrafyalar onun ilgi alanı içinde ve buralarda
yaşayan insanların sorunları ile haşır-neşirdir. Şiirlerinde en fazla kullandığı
yer adı olarak “Şark”; Âkif’in olduğu gibi aslında bütün “Doğu” toplumlarının
kangren haline gelmiş, onulmaz bir yarasıdır. Bir vakitler dünyanın en büyük
âlimlerini, en değerli sanatkârlarını, en meşhur siyaset ve devlet adamlarını,
komutanlarını yetiştiren “Şark”, şimdi derin bir meskenetin kucağında tari-
hin derin uykularına dalmıştır:

*“Ne gördün, Şark’ı çok gezdin? diyorlar, gördüğüm: yer yer
Harâb iller; serilmiş hânümanlar; başsız ümmetler” (s.500)*

dese de aslında şair, büsbütün umutsuz da değildir. Bu milletin bağrından
çıkacak üç beş imanlı kahraman dünyayı yeniden ayağa kaldıracaktır:

*“Titretirsin yine dünyayı, emin ol, tir tir;
Hele sen Şark’a o imanda beş on sîne getir” (s.464)*

*“Uyansın, gel ki, mızrabınla Şark’ın dalgın eb’âdi,
Kıyâmetler koparsın her telin bir sesle feryâdı” (s.628)*

Şark, kavramıyla eşanlamlı olarak kullandığı “Asya” için de yüreğinde-
kiler aynıdır. Asya, “bizim yaka”dır ve baştan aşağı “matem”dir onun ifade-
siyle:

*“Biraz da geçmeyi ister misin bizim yakaya?
Al işte bir günü mâtemsiz olmayan Asya!” (s.373)*

İran adı, Safahat’ta 10 yerde geçer. Bir yerde de Sa’dî-i Şirazî dolayısıyla
Şiraz’dan söz eder. Onun nazarında İran’ın perişanlık açısından Anadolu’dan
farkı yoktur. Asırlardan beri İslam coğrafyası üzerinde Batılı güçlerin oyna-
dıkları oyun aynıdır. Buna karşılık bu coğrafyalarda yaşayan Müslümanların
hadiselere kayıtsızlığı ise deyim yerindeyse insanın kanını donduracak cins-
ten bir vurdumduymazlıktır.

*“O, birçok memleket vîrân edip yaptırdığın eyvan
Harâb olmaz mı ? Kabristana dönmüşken bütün İran?” (s.113)*

*“Evet, İran’ı kabristan’a döndürdün, helâk ettin;
Kefen yaptın giribân-ı ümîdi çâk çâk ettin!” (s.113)*

Şark’ta Afganistan, Hive ve Kaşgar, Endonezya’ya bağlı Cava Adaları, daha beride Kafkasya ve Kırım vardır:

*Tunus’ta, Fas’ta, Cezayir’de, Çin’de, İran’da,
Cava’yla, hıttâ-i Hindî’de, belki Afgan’da” (s.318)*

*Habeşli, Hiyveli, Kaşgarlı yerli, Hersekli,
Serendib’in, Cava’nın, Magrib’in bütün şekli: (s.392)*

*Bilir misin ne kadar anne var bugün, yasta,
Tunus’ta, sonra Cezayir’de, sonra Kafkas’ta (s.372)*

*Harekâtın görüyorsun ya, Hocam, en kolayı,
Yalnayak Kafkas’ı tutmak, baş açık Sînâ’yı! (s.473)*

Rusya ise Âkif’in ezeli ve ebedi hasmıdır. Bunu her fırsatta dile getirmekten çekinmez. Rusya zalimdir, zorbadır, bütün gücünü baskıdan alır. Safahat’ta 7 yerde Rusya’dan söz eder Âkif:

*“Hâle baktıkça fakat, ümmetin âtisinden,
Pek derin ye’s’e düşüp Rusya’ya geçtim tekrar.” (s.201)*

*“O zaman Rusya’da hâkimdi yaman bir tazyik..
Zulmü sevdirmek için var mı ya bir başka tarik?” (s.203)*

Sibirya, Rusya’ya nispetle çok daha genel bir kavram olmakla birlikte sadece bir yerde anılmıştır. Sibirya’da yaşayan Türk toplulukları, bugünkü Özbekistan’ın Hive ve Buhara şehirleri ve Kırım çevresi Hristiyan dünyasının nüfuzu altındadır.

*“Sibirya, Hiyve, Buhara, Kırım muhîtinde
Yaşarken ehl-i salîbin nüfûzu altında” (s.319)*

Âkif'in Milliyetçiliği ve Türkistan Hayâli

Mehmed Âkif, her şeyden önce üzerinde yaşadığı topraklara, bu millete ve onun tarihine, kültürüne, inanç ve geleneklerine derinden bağlı bir münevverdir. Nitekim “Şairin kelime kadrosunda, sıklığı en fazla kelimelerden ikisi olan ‘milliyet’ ve ‘İslam’, aynı zamanda şairin eserlerindeki ruhu da şekillendiren iki önemli değerdir. Âkif’e tesir eden ve onun tesir alanındaki coğrafyalar arasında Türk dünyasının ve dolayısıyla Müslüman-Türk topluluklarının yer alması, şairin şiirine büyük oranda yansıyan söz konusu değerler ile ilgilidir.”¹

Âkif, aynı zamanda edebiyatımızda “Türkçülük” fikrini “İslamcılık” ile telif eden en önemli şahsiyetlerden biri olarak bilinir. Âkif’teki bu Türkçülük ve İslamcılık ideali terkipini belki “Nurettin Topçu’nun ifadeleriyle;

“Türk’ün Müslümanlıktan, milliyetçiliğimizin İslamdan ayrılmayacağını bize öğreten Âkif oldu.”

sözleriyle izah etmek mümkündür”.² Safahat’taki şiirlerinden de anladığımız kadarıyla bilhassa Abdürreşid İbrahim, Âkif’in Türkistan olarak adlandırdığı bu coğrafyaya yakın alaka duymasında tesiri olan şahsiyetlerden birisidir. Nitekim “Rusya’daki Müslüman Türklerin istiklâl mücadelesi için Petersburg’a yerleşerek matbaa kuran, dinî ve siyasi sahada eserler yazan ve yayımlayan aslen Buharalı Özbek bir aileye mensup Başkurt Türklerinden mütefekkir Abdürreşid İbrahim (1857-1944), Âkif’in adını çokça zikrettiği ve hayran olduğu bir insandır. Türk dünyasının mazlumluğunu ve ne yapılması icap ettiğini bu zâtın ismi ve eserlerinden hareketle anlatır. Orta Asya ve Rusya’daki Türklerin dertlerini, perişanlığını manzumlaştıran ve Türkistan için *“Bizim menşe’imiz ve asıl memleketimiz”* diyen Âkif’e Türk dünyasına muhabbeti yok demek insafsızlıktır. Türkistan’daki Rus mezalimini o yıllarda dile getiren ilk şair Âkif’tir:

“Din için, millet için iş görecek alçağa bak / Dîni pâmâl edecek, milleti Ruslaştıracak! / Bunu Moskof da yapar, şimdi rızâ göstereyim / Başka bir mârifetin varsa haber ver görelim...” (Türk Yurdu Dergisi, Âkif Özel Sayısı, Ankara, Aralık 1987).³

Âkif, ömrünü “tevhid” düşüncesi ve inancı uğrunda geçirmiş idealist bir insandır. O, vatanseverliğinin gereği olarak yaşadıkça İslam birliğini telkin

¹ Akgün, Atif; a.g.m. s.2390.

² Akgün, Atif; a.g.m. s.2395.

³ İlbey, Ahmed Doğan; *Yenisöz*, 2 Nisan 2021.

etmiş ve bu konuda da ısrarcı olmuştur; ancak Âkif'in savunduğu söz konusu "birlik" düşüncesi, ona göre zaten Müslüman olan Türk dünyasını da kapsamaktadır. İslamcılık ve Turancılık düşüncelerinin, Müslümanların kendi vatanlarında gerçekleştirmeye çalıştıkları istiklâl mücadelelerinde tecrübe ettikleri birer kurtuluş yolu olarak görüldüğünü, yine Âkif'in dizeleriyle izah etmek mümkündür:

*"Cem'iyete bir fırka dedik, tefrika çıktı;
Sapsağlam iken milletin erkânını yıktı.*

"Tûran İli" nâmiyle bir efsane edindik;

*"Efsâne, fakat, gâye!" deyip az mı didindik?
Kaç yurda vedâ etmedik artık bu uğurda?
Elverdi gidenler, acıyın eldeki yurda"*

Esasen, bu söyleyişlerinde Âkif, Turancılık düşüncesinin bir ülkü olarak benimsendiğini; ancak gerçekleşemediğini dile getirirken ontolojik olarak "Türk dünyasının birliği" fikrine karşı bir muhalefet sergilemez, ancak bir yöntem eleştirisi getirir. Nitekim Osmanlı dâhilinde tutulan bu yol ve yöntem ile başarıya ulaşılamamış ve eldeki diğer yurtlar da kaybedilmiştir. Eldeki yurt ile kastedilen Anadolu ise kaybedilmemesi gereken son Türk yurdudur.¹ Yani koca bir Türkistan'dır.

Âkif'i en iyi tanıyanlardan biri olarak Kur'an müfessiri Hasan Basri Çantay'ın "Âkifnâme - Mehmed Âkif" adlı kitabında yazdıkları hangi Müslüman Türk'ün yüreğini heyecanlandırmaz?:

"Âkif hep Türklerin başında bulunduğu bir İslam birliğini savunmuştur. Eğer milliyetçi demek 'Türkü Türk olarak sevmek' demek ise, Âkif şüphe yok, olanca temiz ve şümullü mânasıyla bir milliyetçidir. Çünkü o, içinde yaşadığı milleti kadar hiçbir varlığın mehabetine, âşına kendini vermedi, bağlayamadı. Evet, Âkif'e tam bir 'İslam şairi' diyebiliriz (...) Fakat, Türk daima başta kalmak şartıyla. Türk olarak yazdı, Türk olarak düşündü, Türk olarak yaşadı ve nihayet Türk olarak öldü. Savaş sırasında üstad, Balıkesir'e gelmişti. O'nun samimi arkadaşlarından biri Gönen'e teşkilât kurmaya gitmişti. Dönüşünde o arkadaş dedi ki: 'Yunanlılar Türklere cefa ediyorlar. Millî teşkilâtı boğmaya çalışıyorlar.' Âkif'in o zaman kükreye-

¹ Akgün, Atıf; *ag.m.* s.2395

rek verdiği cevap şudur: 'Orada bir Türk Ocağı açınız ve mücadele ediniz!' Âkif ile birlikte İstanbul'dan gelen kişi: 'Üstad, sizi Türkçü görüyorum' demek istedi. Âkif'in ağzından alev gibi şu kelimeler çıktı: 'Ya ne zannediyorsun? Türk'e hiçbir kavmin horoz olmasına tahammül edemem!'" (Hasan Basri Çantay-Mehmed Âkif Dostluğu ve Âkifnâme, DergiPark.org.tr, 15 Nisan 2016).¹

Bilindiği gibi Türkistan, uzun asırlar boyunca Orta Asya'da Özbekistan, Pakistan'ın kuzey bölgesi, Türkmenistan, Kazakistan, İran'ın kuzeydoğu bölgesi, Tacikistan, Rusya, Moğolistan ve Çin topraklarının bir kısmını (Doğu Türkistan ve Tibet) kapsayan ve daha çok Türk halklarının yaşadığı coğrafi bölge karşılığında kullanılmış bir terimdir. Arapların "Bilâdi'd-Türk" (*Türk bel-deleri*), Farsların "Türkistan" (*Türk ülkesi, Türklerin oturduğu yer, Türk yurdu*) olarak adlandırdığı bu topraklar esasen "genel" bir coğrafyanın adı olup, geçen asırlarda; Asya'daki Türklerin yaşadığı coğrafyaların genel adı olarak kullanılmıştır. Türkistan'ı Âkif de biraz bu anlamda kullanır. Ve şöyle der:

Yolu tuttum yalnız doğruca Türkistan'a

Gece gündüz yürüdüm bulmak için Taşkent'i (s.207)

Âkif'in, bilhassa Orta Asya Türk dünyasına olan ilgi ve alakasının başlıca iki sebebi vardır: İlki şairin başyazarlığında çıkan Sırât-ı Müstakim'in Türk dünyası için anlamı ve önemi; diğeri de onun Türkistanlı Abdürreşid İbrahim gibi bir şahsiyeti tanımış olmasıdır. Sırât-ı Müstakim, bir yandan Âkif'in şiirini ve dünya görüşünü Türk dünyasına taşırken, bir taraftan da yayımlandığı dönemde adı geçen bu coğrafyalardan Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu ve Abdürreşid İbrahim gibi şahsiyetlere kapılarını açarak Türk dünyasının sosyal meselelerinden Anadolu Türklerini haberdar etmiştir. Derginin bu yayın anlayışı, neşredildiği dönemde gerek İslamcı ve gerekse Türkçü düşünürlerin Batı karşısında benzer tavır takınmalarından kaynaklanmış olmalıdır.² Bazılarına göre Özbek, bazılarına göre Tatar Türkü olan ve Âkif tarafından Safahat'ın ikinci kitabı "Süleymaniye Kürsüsünde" yaşlı bir vaiz olarak konuşturulan Abdürreşid İbrahim (1857-1944), esasen Rusya Türklerinin ilk siyasi temsilcisidir. Aynı zamanda din adamı, seyyah, gazeteci, siyasetçi, yayıncı, medrese hocası gibi çok kimlikli bir aydın olan Abdürreşid İbrahim, 1907-1910 yılları arasında Türkistan, Sibiry, Moğolistan, Çin, Mançurya, Japonya, Kore, Singapur, Endonezya, Hint Adaları, Hicaz ve İstanbul'a seyahatler düzenlemiş; bu seyahat notlarını, izlenimlerini, değerlendirme ve yorumlarını

¹ İlbey, Ahmet Doğan; a.g.y. 2021

² Akgün, Atif; a.g.m. s.2397

“Âlem-i İslam ve Japonya’da İntişâr-ı İslamiyet” adlı kitabında yayımlamıştır. Âkif, Abdürreşid İbrahim’in bu eserini Sırât-ı Müstakim’de tefrika halinde yayımladığı gibi, “Süleymaniye Kürsüsünde” adlı manzumesinde de bu eserden oldukça yararlanmıştı. Kuşkusuz Âkif’in niyeti, bir bakıma Abdürreşid İbrahim’in ağzından Türk dünyasının sorunlarını dile getirmektir.¹ Esasen Mehmed Âkif’in Türk dünyasına dair fikir ve düşüncelerinin yoğun olarak yer aldığı, Türk dünyasının sosyal meselelerine realist bir bakış açısıyla çözümler getirmeye çalıştığı şiirleri de şairin bu kitabındadır. İşte o mısralarından birkaçı:

*“O zaman Rusya’da hâkimdi yaman bir tazyik...
Zulmü sevdirmek için var mı ya bir başka tarik?
Düşünen her kafanın mutlak ezilmekti sonu!
Medenî Avrupa, bilmem, neye görmezdi bunu?
Süngü, kurşun gibi kestirme ölümlerle, ölen;
Yâhud işkenceler altında ecelsiz gömülen:
Ne soluk var, ne ışık var, ne otur var, ne durak,
İki üç yüz kulaç altında zemînin çıplak,
Aç, susuz işletilen kanları donmuş canlar,
Size milyonla desem, fazlası yok, eksikliği var!”*

Orta Asya Türkleri üzerindeki Rus baskıları, bu coğrafyalardaki halkın eğitimsizliği ve bunun sonucunda ortaya çıkan cehalet, dini taassup ya da din düşüncesinden uzaklaşma, yaygınlaşan hurafeler, toplumda ahlaki değerlerin düşüşü ve değersizleşmesi, millî bilincin kaybolması, kimliksizlik, sanatta, kütürde ve edebiyatta yozlaşma vb. sorunlar Âkif’in ısrarla üzerinde durduğu, dikkat çekmeye çalıştığı konulardır. Dolayısıyla Rusların Orta Asya’da gerçekleştirdiği bütün bu emperyalist faaliyetlerden Anadolu sahasındaki birçok şair ve yazarın haberinin dahi olmadığı bir dönemde Âkif’in Türkistan’da yaşanan mezâlimden haberdar olması ve bu duruma sessiz kalmayı son derece dikkate şayandır.

*“Din için, millet için iş görececek alçağa bak:
Dîni pâmâl edecek, milleti Ruslaştıracak!
Bunu Moskof da yapar, şimdi rızâ gösterelim,
Başka bir ma’rifetin varsa haber ver görelim...”*

¹ Çetin, Nurullah; a.g.m. s.22

Şairin bu dizeleri de, onun Türkistan Müslümanlarının meseleleriyle dertlendiğini gösteren örneklerdendir. Âkif'in şiirleri arasında bazıları doğrudan Türk dünyasına dair beslediği hissiyatı yansıtır. Abdürreşid İbrahim'in kitabına yazdığı beğeni yazısında Orta Asya'dan "bizim menşe'imiz ve asıl memleketimiz" diyerek bahseden Âkif'in duygu dünyasında Orta Asya'nın özellikle Semerkand, Buhara, Taşkent gibi kültür merkezlerine dair içten bağlılığı dikkate değerdir. Söz konusu coğrafyayı böylesine bir sahiplenşi dönemindeki şair kadrosu bir yana günümüzün tanınmış şairlerinde görmek de güçtür:

*"Onların nevbeti geçmiş, sıra gelmişti bana,
Yolu tuttum yalnız doğruca Türkistan'a.
Gece gündüz yürüdüm bulmak için Taşkent'i;
Geçtiğim yerleri ta'dâda mahal yok şimdi.
Uzanıp sonra Buhârâ'ya, Semerkand'e kadar;
Eski dünyâda bakındım ki ne âlemler var?
Sormayın gördüğüm âlemleri, hiç söylemeyim:
Yâdı temkînimi sarsar da kan ağlar yüreğim.
O Buhârâ, o mübârek, o muazzam toprak;
Zilletin koynuna girmiş uyuyor müstağrak!
İbni Sînâları yüzlerce doğurmuş iklim,
Tek çocuk vermiyor âgûşuna ilmin, ne akîm!
O rasad-hâne-i dünyâ, o Semerkand bile;
Öyle dalmış ki hurâfâta o mâzîsiyle:
Ay tutulmuş, "Kovalım şeytanı kalkın!" diyerek,
Dümbelek çalmada binlerce kadın, kız, erkek!
Bu havâlîde cehâlet ne kadar çoksa, nifâk,
Daha salgın, daha dehşetli... Umûmen ahlak"¹*

Âkif'in Safahat'taki şiirlerinde adını andığı Taşkent, Buhara, Semerkand ve Hive, eski Türk yurtlarının en önemli kültür ve medeniyet merkezlerinden olup bugün Özbekistan sınırları içinde kalmıştır. Nitekim yukarıdaki beyitte, yine Abdürreşid İbrahim'in ağzından; "Türkistan"ın yolunu tuttuğunu ve bugün Özbekistan'ın başkenti olan Taşkent'e ulaşmak için çaba sarfettiğini" söyler. Annesinin soy olarak uzandığı topraklardır buralar. Çünkü annesi

¹ Akgün, Atıf; a.g.m. s.2401

Emine Şerife Hanım, aslen Buharalı bir aileye mensuptur. İlginçtir, Âkif, burada Buhara'dan söz ederken aile kökenlerine dair herhangi bir atıfta bulunmaz. Nitekim babası da Kosova/ İpekli olmasına rağmen bu bağlılığına bir gönderme görülmez şiirlerinde:

*“Geçtiğim yerleri ta'dâda mahal yok şimdi
Uzanıp sonra Buhara'ya, Semerkand'e kadar” (s.207)*

Buhara'ya ve Semerkand'a gelinceye kadar geçtiği, gezip gördüğü yerleri saymaya gerek duymadığını söyleyen Âkif, Buhara karşısında duygularını gizleyemez ve şunları söyler: Ona göre Buhara da Şark'ı kasıp kavuran zilletten nasibini almıştır:

*“O Buhâra, o mübârek, o muazzam toprak;
Zilletin koynuna girmiş uyuyor müstağrak” (s.207)*

Tıpkı bir ilim şehri olan Buhara gibi, dünyanın rasathaneler şehri olarak tanındığı Semerkand da hurafelerin kucağında can çekişmektedir:

*“O rasadhâne-i dünyâ, o Semerkand bile;
Öyle dalmış ki hurâfâta o mâzisiyle” (s.207)*
*“Çekecek memleketin hâli ne olmaz, düşünün
Sayısız medrese var gerçi Buhâra'da bugün ..” (s.208)*

Âkif, Çin'den, Maçin'den, Çin seddinden daha çok “uzak” ama erişilmesi gereken bir yer olarak söz eder. İslam coğrafyasının devâsâ sınırlarını da gösterir bu:

*“Uzandı ansızın İspanya'nın eteklerine
Hicaz'ı, Çin'i düşün nerde? Nerededir Pirene!” (s.304)*

*“Getirin Magrib-i Aksâ'daki bir müslümanı;
Bir de Çin sûrunun altında uzanmış yatani”; (s.209)*

*“Yalınız, hepsi de hürmetle anar nâmınızı.
Hiç unutmam, sarılıp hırkama bir Çinli kızı”, (s.210)*

*“Dayandı bir ucu tâ Sedd-i Çîn'e; diğer ucu,
Aşıp bulut gibi, binlerle yükselen burcu”. (s.304)*

Bu seyahatları esnasında maksadının bütün Hindistan'ı baştan başa gezmek olduğunu da özellikle söyler:

*"Hind'i baştan başa gezmekti murâdım, lâkin,
Nerde olsam, beni ta'kîbi yüzünden polisin" (s.211)*

Âkîf'e göre Hindistan'ın İslam âlemi içerisinde çok özel bir yeri ve önemi vardır. Hind diyârı İslam'ın hassas kalbidir:

*O sıksa gövdesi üstünde âdetâ kafası;
Diyâr-ı Hind ise, göğsünde kalb-i hassası; (s.384)*

Onun şiirlerinde Hind ve Sind, ayrıca Hindistan'ın Haydarabad ve Pakistan'ın Lahor şehirleri ile bugün Seylan olarak bildiğimiz Serendip Adası da çıkar karşımıza.¹ Doğu Türkistan'dan, bugün pek kimsenin ilgi alanında olmasa da Kaşgar'dan söz eder bize Âkîf yüz yıl önce:

*Habeşli, Hiyveli, Kaşgarlı yerli, Hersekli,
Serendib'in, Cava'nın, Magrib'in bütün şekli: (s.392)*

Âkîf'in Şiirlerinde Türk-İslam Coğrafyasının Diğer İlleri

Âkîf'in şiirlerinde söz konusu ettiği sadece Orta Asya'da yaşayan Türk toplulukları değildir. Nerede bir Müslüman varsa onun derdiyle dertlenen biridir Âkîf. Bunun içindir ki Arabistan² coğrafyası; Yemen'iyile³, Hicaz'ıyla⁴, Necd'iyile⁵, Bedir'i⁶, Ka'be'si⁷, Medine'si⁸, Irak'ı⁹ ve Dicle'si¹⁰ ile onun şiirlerinde bütün acılarıyla arz-ı endâm eder karşımızda... Tihâme'nin Mekke olduğunu biz onun şiirlerinden öğreniriz.¹¹ Bilindiği kadarıyla Âkîf'in yurt dışına yaptığı seyahatlerin ilki Mısır'a olmuştur. Âkîf, bu seyahati tasarladığı bir şiiri yazmak

¹ "Âh biz hayra yarar unsur-i iman değiliz / Hind'in islamını pek Türk'e kıyâs etmeyiniz. (s.212)
Bütün hazâini Hind'in, o muhteşem yurdun / Gider de hırsını teskine üç şakî lordun; (s.373)
Hülâsa, Hind ile Sind'in serâb-ı mâzisi / Duman duman tütüyor her harâbeden hissi!" (s.563)
Haydarâbad'a yetiştim ki, bütün Hindistan / "Verdi kanûn-ı esâsiyi nihayet sultan!" (s.214)
Başta âbânî sarık, tenâde hilâlî gömlek / Belde Lahûşalı, üstünde o som sırma yelek; (s.427)
Serendibler şu sahiller mi? Cûdiler bu dağlar mı? / Bu iklimin mi İbrahim'e yol gösterdi ecramı (s.501)
² Medenî Avrupa'nın dâmen-i irfânında; / Asya'nın belki o kumluk Arabistan'ında. / s.217, 600
³ Zavallının büyük evlâdı öldü askerde; / İkinci oğlu da sürgün Yemen'de bir yerde. / s.119
⁴ Bin üç yüz otuz beş senedir, arz-ı Hicaz'ın / Âteşli muhîtindeki süzîşli niyâzın, / s.251
⁵ Necd'in a'mâkına dalmış iki aydan beridir / Koca bir kafilâ Mecnun gibi hâib, hâsir. / s.390
⁶ Ne büyüksün ki kanın kurtarıyor tevhidî... / Bedr'in arslanları ancak, bu kadar şanlı idi / s.476
⁷ Dört taraftan akın etmiş de, nasıl çepçevre, / Saracaklarsa yarın Ka'be'yi huccâc-ı kirâm; / s.544
⁸ Medine'nin dalarak münhanî sokaklarına / Dönüp dönüp hele geldik zahîre anbarına. / s.129
⁹ Gelirdi hep bana: "Mısır'ın, Irak'ın, İran'ın, / Tihâme'nin, Yemen'in, Gazne'nin, Buhâra'nın / s.563
¹⁰ Kenâr-ı Dicle'de bir kurt aşırda bir koyunu / Gelir de adl-i ilâhî sorar Ömer'den onu! / s. 130
¹¹ Gelirdi hep bana: "Mısır'ın, Irak'ın, İran'ın, / Tihâme'nin, Yemen'in, Gazne'nin, Buhâra'nın / s.563

amacıyla yapar. Bu şiir veda haccıdır. Hz. Peygamber'in son hutbesini şiire aktarmayı düşünmektedir. Niyetini Abbas Halim Paşa'ya açar. "Peygamberimizin veda haccını hikâye etmek ve onun son hutbesinde Müslümanlara söylediklerini yazmak istiyorum" der. Paşa; "Niye bunu bir an önce yazmıyorsun?" sorusunu sorduğu zaman da ; "-Ben, demişti, hiç olmazsa Medine'yi ve Mekke'yi görmeliyim ki bunu yazabileyim." Abbas Halim Paşa, Mısır ve Kahire'nin güneyindeki El-Uksur'u da görmesini tavsiye eder. Mısır yolculuğu Ocak ayının ilk günlerinden başlar, Mart ayının ilk haftası sona erer. Yol güzergâhı şu şekildedir. İstanbul-Beyrut-Kahire-El-Uksur, Kahire-Medine-Şam-İstanbul.

Mehmed Âkif, bu seyahatinin intibalarını Safahat'ın altıncı kitabında "El-Uksur'da" başlığı ile yayımlamıştır. Şiirde Nil vadisi, Mısır uygarlığından geriye kalanlar, İslam âleminin mahzun hali, Batı'nın şımarık tavrı anlatılmaktadır. Seyahat kısa sürmüş, veda haccını yazacak ortam oluşmamıştır.¹

Mısır, Âkif için her şey demektir.² Can dostu Mithat Cemal o günlere dair sunları naklediyor bize:

"Âkif Mısır'a gittiği zaman memleketinin bütün âbideleri onundu. Bir kişinin olacak kadar küçülen servet onun gözünü kamaştırmazdı. Ve kolay paranın Mısır'daki coşkunluğunu Âkif, arkasında hazinelerini bırakan adamın soğukkanlılığıyla seyretti. Çünkü İstanbul'da Süleymaniye Camii, çünkü Sivas'ta Keykavus türbesi, bu sütunlar, bu kubbeler hep onundu. İstanbul'a döndüğü zaman Mısır'da gördüğü adamların kasırlarından, bana, bir tek hikâye, bir tek renk, bir tek çizgi getirmedi. Salonlarının şeref mevkilerinde oturduğu prenslerin, ne vükelâ maaşlı mutfak nâzırlarını biliyordu, ne de Sudan'da onların otuz bin liralık kaplan avlarını. O, bu hususi saraylardan cebinde iki şiirle döndü. Güneşin ve paranın insan etini pelteleştirdiği refah diyarında Firavun'un karşısına bir iskelet katılığıyla dikildi ve bir iskeletin dudaksız dişleriyle Ehramlara en güzel lanetini haykırdı: "Firavunla Yüz Yüze" şiiri:

*"Vatan cüdâ gibiyim ceddimin diyârında
Ne toprağında şu yurdun, ne cûybârında
Bir âşinâ sesi, yahud bir âşina izi var;
Sedâma beklediğim aksi vermiyor ovalar!"*

¹ Elmas, Nazım; a.g.e. s.141

² Medine halkını ıryan bırak, Mısır'da dolaş.. /Gazâ! Gazâ ! diye git soy cihânı, gel paylaş! / s.129

Fakat Âkif, Mısır'da en temiz insanların her gün artan hürmetlerini görmüştü. Onu kendine müsâvi olarak, misafir eden Prens Abbas Halim, Âkif'in giyâbında, Fuad Şemsi'ye diyordu ki; "Âkif, ne zaman olsa bir Abbas Halim bulur; fakat ben bir Âkif bulamam. O, benim için bir talihtir."¹

Aynı şekilde Nil Nehri de bütün hüznüyle Âkif'in Mısır günlerinin unutulmazları arasında yer alacaktır. Safahat'ın 7 yerinde Nil'i hatırlatır bize.² Süveys³, Sina⁴ ve Akdeniz⁵ de ayrıca girer şiirlerine. Şam, İslam şehirlerinin tâcidir. Onu da unutmaz elbette Âkif...⁶

Âkif'in Necid yolculuğu Mayıs 1915'te başlamış ve Ekim 1915'te tamamlanmıştır. Âkif, bu seyahati de Teşkilat-ı Mahsusa adına yapmıştır. Necid yolculuğu Almanya'dan farklıdır. Burada iken, Osmanlı topraklarının geniş bir alanında inceleme ve gözlem yapma imkânı bulmuştur. Bu yolculuk, İstanbul'dan Necid'e kadar sürerken tren hattının dışındaki yerler, Toroslarda mekkârelerle geçilmiş, Medine'den sonraki yerlere develerle gidilmiştir. Güzergâh şöyledir: İstanbul, Pendik, İzmit, Şam, Medine, Bir-i Nasib, Vadi-i Hamiz, Hail, Teyme Köyü, El Muazzam Tren İstasyonu, Beyrut, Şam, İstanbul.

Âkif Afrika'yı da unutmaz.⁷ Bütün bir Afrika'nın yanında özellikle Fas⁸, Tunus⁹, Cezayir¹⁰ ve Sudan'da yaşayan Müslümanların içine düştükleri durum onu derinden yaralar. Sudan'dan "Şu bizim Sudan" diye söz eder.¹¹

Hesâba katmıyorum şimdilik bizim yakada

Sönen ocakları; lakin zavallı Afrika'da, /s.372

Garp, Âkif'in "Şark" sözcüğünden sonra Safahat'ında en fazla (27 kez) sözünü ettiği kavramdır.¹² Tıpkı "Doğu" gibi "Batı" sözcüğünü de hiç kullanmamıştır. Ama buna karşılık Safahat'ın 16 yerinde "Avrupa" sözcüğünü kullanır.¹³

¹ Mithat Cemal; *Ölümünün 50. Yılında Mehmed Âkif*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1986, s.126

² Bugün, sütunlarının küskün ihtişamıyla, /Ne ser-nigün oluvermiş, aman bakın Nil'e / s.524

³ Süveys'in ağzına heykel nasıl dikilmişse, / Beka-yı nâminı te'yid için "dö Lesseps'e; /s.311

⁴ Harekâtın görüyorsun ya, Hocam, en kolayı, /Yalnayak Kafkas'ı tutmak, baş açık Sînâ'yl! /s.473

⁵ Süveys'i yardı herif... Akdeniz'le Şab denizi /Bitişdi. Öyle ya, bizler de kendi fikrimizi /s.310

⁶ Tarık-ı Şam'ı tutup doğru "Surg"a indi Ömer. /Ebû Ubeyde hemen koştu almasıyla haber. /s.302

⁷ Ey Heybeli iklimine kıştan çekilenler /Ey Afrika temmüzünü efsâne bilenler! /s.547

⁸ İşte Fas, İşte Tunus, İşte Cezayir, gitti! /İşte İran'ı da taksim ediyorlar şimdi. /s.221

⁹ Bilir misin ne kadar anne var bugün, yasta, /Tunus'ta, sonra Cezayir'de, sonra Kafkas'ta /s.372

¹⁰ İşte Fas, İşte Tunus, İşte Cezayir, gitti! /İşte İran'ı da taksim ediyorlar şimdi. /s.221

¹¹ Gidelim bir yere, hatta şu bizim Sudan'a; /Yeni bir medrese tesis edelim urbâna /s.492

¹² Hamâset-perverân-ı kavmi tuttun bir bir öldürdün /Umûmen Şark'ı ağılattın, umûmen Garb'ı güldürdün s. 114

Hayır, hiçbir gülen yok, sızlıyor Garb'ın da vicdânı, /Görüp ecsâd-ı mazlûmine meşher hâk-i İran'ı! s.114

Rûh-ı edyânı görür, hikmet-i Kur'an'ı bilir /Ulemâ var ki: Huzûrunda bugün Garp eğilir. / s.2

¹³ Kadın, erkek koşuyor borç ederek Avrupa'ya.. /Sapa düşmekte sizin şıklara, zannım, Asya! / s.219

Siyasetin kanı: Servet, hayât: Satvettir, /Zebun küş Avrupa bir hak tanır ki; Kuvvettir /s.299

Biz ne müftî, ne imam istemişiz Avrupa'dan /Ne de ukbâda şefâat dileriz Rimpapa'dan /s.437

Amerika (Boston)¹, Avusturalya², Kanada ve İngiltere (Mançester)'den³ başlayarak Almanya (Prusya, Berlin)⁴, Belçika (Brüksel)⁵, Endülüs (İspanya)⁶, Rumeli⁷, Balkanlar, Hersek⁸, Bulgaristan (Kızanlık, Varna)⁹, Arnavutluk¹⁰, Yunanistan (Gümölcine, Selanik, Serez)¹¹, Kosova (Prizren, İpek, Yakova)¹², Makedonya¹³ ülkeleriyle ve şehirleriyle Safahat'ta çıkar karşımıza.

Âkif'in Berlin seyahati, O'nun "Teşkilât-ı Mahsusa" bünyesinde devlet adına görevli olarak Almanya'ya yaptığı bir seyahattir. Aralık 1914 ile Mart 1915 tarihleri arasında yapılan bu seyahat üç ay sürmüştür. Bu seyahat Âkif'in Batı'yı daha yakından tanımasına vesile olmuştur. Berlin'de kaldığı günlerin intibalarını içeren asıl çalışması "Berlin Hatıraları" adını taşımaktadır.

Buraya kadar Âkif'in yurt dışına seyahatlerinden söz ettik. Bunların bir kısmını fiilen gidip gezmiş, bazılarını da yüreğinde yaşatmış, bu coğrafyalara zihni seyahatler yapmıştır. Diğer taraftan başta İstanbul¹⁴ olmak üzere ülkemizin çok sayıda şehrinin, bölgesinin Safahat'taki şiirlere girdiğini görüyoruz. İstanbul, doğduğu, tahsil gördüğü ve yetiştiği şehirdir. Birçok semti arasında kuşkusuz adı en çok geçen yer dünyaya geldiği Fatih semtidir.¹⁵ Şehzadebaşı¹⁶, Yakacık¹⁷, Heybeliada¹⁸, Maltepe¹⁹ ve Pendik, Kartal²⁰, Beşik-

- ¹ Zevâli beş geçe, Boston'dan ayrılınca tren, /Vagonda volta vuranlar dağıldılar birden /s.561
- ² Yedi iklimi cihânın duruyor karşında /Ostralya'yla beraber bakıyorsun: Kanada! /s.474
- ³ Hele hayran kalır insan yetişen gençlere de : /Bunların birçoğu tahsil eder İngiltere'de; / s.212
- ⁴ Hani tezgâhınız nerde? Sanayi nerde? /Ya Brüksel'de, ya Berlin'de, ya Mançester'de /s.437
- ⁵ Deyip kararını vermiş ki, aynen icrâya /Konunca ortaya çıkmış, bugünkü Almanya /s.316
- ⁶ Geçende haylice kar yağdı Berlin'in içine; /Bıcık bıcık olacakken takır takırdı yine! /s.366
- ⁷ Ne der, bilir misiniz? Hem de öyledir inanın: / "Muallem ordusudur harbeden Prusyalının; / s.316
- ⁸ Bir yıkık köprü için Belçika'dan kalfa gelir; /Hekimin hâzıkı bilmem nereden celbedilir. /s.437
- ⁹ Endülüs tâci elinden alınan bahtı kara, /Savuşurken, o güzel mülkü verip agyâra, /s.224
- ¹⁰ Uzandı ansızın İspanya'nın eteklerine /Hicaz'ı, Çin'i düşün nerde? Neredir Pirene! /s.304
- ¹¹ Çatırdamakla bütün hânûmânının temeli: /Alev, saçaklara sarmış... Yerinde yok Rumeli! /s.382
- ¹² Balkan'ı bildin mi nedir hemşeri? /Sevgili ecdâdının en son yeri. /s.615
- ¹³ Habeşli, Hiyveli, Kaşgarlı yerli, Hersekli, /Serendib'in, Cava'nın, Magrib'in bütün şekli: /s.392
- ¹⁴ Fark olunmazdı Kızanlık'taki güllüklerden! /Bu dayak faslı da aç karnına bilmem nerden? /s.404
- ¹⁵ Sürüklenip karakışlarda Varna sâhiline /Sefinelerle taşınmakta Rusya sahiline. /s.382
- ¹⁶ Diriler koşmadı imdâdına, sen bâri yetiş... /Arnavutluk yanyor... Hem bu sefer pek müdhîş! /s.244
- ¹⁷ "Arnavutluk" ne demek? Var mı şeraitte yeri? /Küfr olur, başka değil, kavmini sürmek iler! /s.247
- ¹⁸ Gümölcine'yle havâlisidir ki, bir canavar /Bu mel'anetleri yapmaz - meğer ki Bulgarlar! /s.330
- ¹⁹ Selânik'in, Siroz'un, bak, o nâmdâr ovası, /Kimin elinde bugün, hangi haydudun yuvası? /s.334
- ²⁰ Ne reng-i muzlime girmiş o yemyeşil Kosova! /Şimale doğru bütün Pirzerin, İpek, Yakova, /s.332
- ¹³ Şişip şişip gidiyorsun, değil mi, ey Vardar? /Ya boğduğun kadının, erkeğin hesabı mı var! /s.333
- ¹⁴ Tuttum İstanbul'a doğru yolu âvâre-misâl /Öyle bir hâl-i garâbetle ki tasviri muhâl /s.593
- ¹⁵ Göründü; Fatih'e gelmişim anladım, azıcık /Gidince ma'bede baktım ki bekliyor uyanık! (s.37)
- ¹⁶ Hikmet'in hânesi Şehzadebaşı'ndaydı ki, biz, /Doludur halk ile zannetmiş idik her ikimiz (s.593)
- ¹⁷ Demek, şu arsada ot bitse ne bahâr olacak... /Ne var gidip Yakacık'larda dem-güzâr olacak? (s.117)
- ¹⁸ Bir, Heybeli derler -bileceksin- ada vardır /Etrafı da az çok ona benzer adalardır... (s.546)
- ¹⁹ Ey yağ gibi üç çifte kayıklarla kayanlar /Ey Maltepe'den Pendik'i bir hamle sayanlar! (s.547)
- ²⁰ Sorma, Kartal'da idim ben de bu Çarşamba günü /Dediler: "Kurna'da dünden beri var köy düğünü (s.42)

taş¹, Florya², Haliç,³ Yıldız⁴, Dolmabahçe⁵, Samatya ve İstanbul'un eski semtlerinden Tatavla (Şişli, Kurtuluş)⁶, Üsküdar⁷, Kağıthane⁸, Kuzguncuk⁹ adını Safahat'a yazdırabilmiş İstanbul'un talihli semtleri arasındadır.

İstanbul dışında Âkif'in ismini en çok andığı şehir Edirne'dir. Memuriyeti dolayısıyla gittiği Edirne onun üzerinde derin tesirler bırakır. Edirne'de yaklaşık 20 ay kalan Âkif bu şehirde Ahmed Bâdî Efendi, Edirne Mebusu Şeref Bey ve şair Ömer Seyrî Efendi ile tanışma ve dostluklar kurma fırsatını bulur. Mithat Cemal, Âkif'in Edirne günleri ile ilgili olarak şunları söyler:

*“Âkif, Edirne’de her adımda vatan toprağı diye hakikaten bir toprak yığını görmekten duyduğu acıyı her adımda “Sinan”ın mermerler saltanatını karşısında bularak azaltıyordu ve bu mermer Edirne’ye kırk sene sonra da hicran duyacak; “... Edirne’de yirmi ay kaldım. Ancak pek toy, pek gençtim... Heyhat! Edirne’ye bir daha dönebilsem, lâkin böyle altmış iki yaşımdan sonra değil, hiç olmazsa on beş seneyi tarh ederek dönebilsem! 12 Mayıs 1935”.*¹⁰ Tunca ve Meriç nehirleri, Balkan Harbi'nin Edirne/Sarayıcı'nde sahnelediği insanlık dışı muameleleri unutulacak gibi değildir¹¹.

Amasra¹², Şile¹³, Bartın, Çanakkale¹⁴, İzmir¹⁵, Karesi (Balıkesir)¹⁶, Trabzon¹⁷, Çamlıbel¹⁸ ve Erzurum¹⁹; Âkif'i Safahat'ındaki şiirlerinde yer alan diğer şehirler ve yerleşim birimleridir.

¹ Bu izz ü nâz üzerinden epey zaman geçmiş /Günün birinde Beşiktaş taraflarında bir iş (s.542)

² Bugün Florya mı? A'lâ! Yarın ne var? Konser... /"Sular" da pek ömür amma, açık değil, dediler (s.327)

³ Ne Haliç'in o yosun çehreli miskin suları; /Ne onun hilkate küsmüş gibi duran kenâr! (s.193)

⁴ Belki kırk elli bin askerle sarılmış Yıldız /O silahşörler; o al fesli herifler sayısız (s.463)

⁵ Hüsam Efendi henüz Dolmabahçe'lerde iken, /Gelip yetişmiş adamlar, üçer beşer geriden (s.542)

⁶ Samatya lordu müfettiş; Tatavla kontu müdür, /Zavallı milletin efrâdı orta yerde esir! (s.361)

⁷ Üsküdar'dan geliyorduk, ikimiz: Âsım, ben /Saat on bir sularındaydı... Vapur beklerken. (s.477)

⁸ Pupa yelken açılın şayed oturmazsa gemi! /Bu tenezzüh, cici bey, doğruca Kağıthane'ye mi? (s.449)

⁹ Kimdi, anlat şunu? Kuzguncuk'a geçtim bir gün /Molla'nın köşküne yaklaşmadan etmez mi sükûn (s.452)

¹⁰ Prenses Emine Abbas Halim'e Mısır'dan gönderdiği mektubundan.

¹¹ Sarayıç'indeki biçâreler ki hepsi kadın... / Kenara vurmuş olan kısmıdır bu ecsâdın! (s.329)

Edirne.. İşte o İslâmın âhenin sürü; / Edirne... İşte o Şark'ın cebin-i mağrûru (s.328)

Edirne... İşte o İstanbul'un demir kilidi; / Sefil ayakları altında Bulgar'ın şimdi! (s.328)

Meriç'le Tunca'nın üstünde gördüğün kümeler / Nedir bilir misin? Enkaz-ı târümâr-ı beşer! (s.329)

¹² Amasra sahili çok eski bir müessesedir /Uşakların topu cerrah olur... Hemen kestir! /s.267

¹³ Getirin hartayı !, der; baksana mâşâ'allah /Şile, Bartın, Kızılırmak... Güzelim, Bahr-i Siyah /s.450

¹⁴ Donanmamızla verip, sonra, Şark'ı velveleye, /Birinci hamlede bayrak diker Çanakkale'ye; / s.385

¹⁵ Yel üfürsün, su götürsün diye bekletmez pek, /Gece kalkar bu âdem postası İzmir diyerek. /s.450

¹⁶ O yeşil toprağın ey yüzler ağartanKaresi /Şimdi binlerce şehidin kanayan makberesi /s.624

¹⁷ Bizi bir sâhile aktardı "Trabzon" diyerek /Henüz inmiş bakınırken: Bunu vali görecektir. /s.461

¹⁸ Duvarıda türlü resimler: Alındı Çamlıbel'i, /Kaçırılmış Ayvaz'ı ağırlar Köroğlu rahmetli! / s.154

¹⁹ Karakoldan dediler: "Şimdi, İmam, Erzurum'a!" /Bir de kış, bir de kiyâmetti ki artık sorma! /s.461

Ancak burada şunu da eklemek gerekir ki Kastamonu, Konya, Burdur ve Bursa, Antakya, Adana ve Halep gibi şehirlerin Âkif'in hayatında çok özel yeri olmakla birlikte Safahat'taki şiirlerinde bu şehirlerimizi göremiyoruz.

Görüldüğü üzere Mehmed Âkif'in gönül coğrafyası Anadolu ile sınırlı değildir. Avrupa'nın en uzağından Asya'nın en ücra köşelerine kadar, Rusya'dan Balkanlara, Mançurya'dan Afrika çöllerine kadar uzanan devâsâ bir coğrafyadır bu. Mithat Cemal, onun çok istediği halde İspanya ve Hindistan seyahatlerini gerçekleştiremediğini söylüyor. Ama her şeye rağmen nerede bir Müslüman varsa Âkif'in yüreği de yaşadıkça orada olmuştur. Bu bir tek Müslüman bile olsa. Safahat'ın karşımıza çıkardığı coğrafya işte budur.

Kaynakça:

AKGÜN, Atıf (2017), "Mehmed Âkif Ersoy'un Türk Dünyası Şairlerindeki Tesir Alanına Bir Bakış." *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2017, 6 (4), s.2389-2413.

ERSOY, M. Âkif (2004), *Safahat. (Milletimizin, Dilimizin ve İstiklalimizin Şairi.)* Ankara Büyükşehir Belediyesi Eğitim ve Kültür Dairesi Başkanlığı, Ankara.

ELMAS, Nazım (2008), "Mehmed Âkif'in Dış Seyahatleri", *Mehmed Âkif Dönemi ve Çevresi*, Türkiye Yazarlar Birliği M. Âkif Sempozyumu. Ankara.

ÇETİN, Nurullah (2008), "Prof.Dr. Nurullah Çetin'le Mehmed Âkif'te Kavmiyet-Milliyet Meselesi Üzerine" (Söyleşi: Emine Türkdoğan), *Edebiyat Bahçesi Dergisi* 2008, Sayı: 1, s.9-17.

ÇETİN, Nurullah (2021), "Mehmed Âkif'e Göre Türk Dünyasının Sorunları". *Mehmed Âkif Ersoy Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları - IX*. Editör: Doç. Dr. Yunus Emre Tansü. İKSAD. Ankara 2021, s.19-40.

ÇANTAY, Hasan Basri (2016), *Mehmed Âkif Dostluğu ve Âkifnâme*, Dergi-Park. org.tr, 15 Nisan 2016.

İLBEY, Ahmet Doğan (2021), "Âkif, Türkleri Çok Sever; Türkler de Âkif'i..." *Yenisöz*, 2 Nisan.

KYDYRALİYEV, Darhan (2001), *Türkistanda Ceditçilik Hareketi ve Bunun Türkiye ile Olan Münasebeti*, İÜ. SBE. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

MEHMED ÂKİF VE TÜRKİSTAN

Seyfettin ERŞAHİN*

“Odama girdim; kapıyı kapadım ağlamaya başladım..:

O gün akşama kadar İslamın garipliğine,

Müslümanların inhitatına ağladım, ağladım.”

Şimal/Rusya Müslümanlarından Ataullah Bahauddin Efendi
(Safahat, s. 383)

Giriş

Acaba “Mehmed Âkif” ve “Türkistan” derken İslamlık ve Türklüğü karşı karşıya mı getirmiş oluyoruz? İslamiyet son hak din, İslam medeniyeti olgu; Türkler bir millet, Türklük de olgudur. İslamı ve İslam medeniyetini referans alanlar milliyetlerini veya Türklüğü; Türklüğü esas alanlar da İslamiyeti geri atmak durumunda mıdır? Bunlar birbiri ile uyumu, bir arada bulunması mümkün olmayan birer varlık alanı mıdır? Birlerinin ötekisi, munaferet ve muhalefet unsurları mı yahut mutabakat ve müşareket unsurları mı? Karşılaşmaları sonucunda birbirlerini asimile ya da yok eden olgular mı, insanlığın önemli bir bölümüne başarı, barış, refah, huzuru getiren bir olgu mu? Aynı şekilde, söz konusu terakki/ilerleme-zirveden tereddi/gerileme-zeval sürecine nasıl girilmiştir? Ve en can alıcı soru: Tekrar terakki yoluna girip dirilip zirveye nasıl çıkılacaktır? Acaba Mehmed Âkif Ersoy da buna mı işaret ediyor? Terakki, tereddi hatta tedenni ve tekrar dirilişin amillerini doğru yaklaşım ve doğru kaynakla doğru bilgiye ulaşip bu olguyu doğru okumaya mı çağırıyor?

Emperyalist ve Oryantalist literatürün Müslüman Türk dünyasını 19. yüzyıl sonlarından itibaren “İslamlık” ve “Türklük” ya da “Pan-İslamizm” ve “Pan-Türkizm” üzerinden tanımlaması ve bunları birbirinin ötekisi gibi konumlandırması hala etkinliğini sürdüren bir bakış açısidir. Bu tanımda güya

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

“İslamiyeti” ve “Müslümanları” esas alanlar “İslamcı” kanata; “Türklüğü” ve “Türkleri” esas alanlar da Türkçü hatta Turancı kanata yerleştirildiler. Bu kanatlar da birbirleriyle çatıştırıldılar. Bu yaklaşımda son bin yıldır İslamiyeti din kabul edip İslam medeniyet dairesinde var olan Türkler ve Türklük gerçeği görmezlikten gelindi. Oysa son bin yılda belki bütün tarihinde Türklük en büyük atılımı İslamiyetle yaparken yine aynı zaman diliminde İslam medeniyeti de maddi-manevi hamlelerini Türklük üzerinden gerçekleştirmişti. Batı da uzunca bir süre Müslüman terimini “Türk” ile ifade ediyor Kur’an’ı Türklerin kanun kitabı olarak adlandırıyordu. Bu organik ilişki işaret ettiğimiz tanım ve tasniflerle tahrif ve tahrip edilmmişti. Çin Seddi’nden Macar ovalarına kadar uzanan Avrasya coğrafyasında Müslüman Türk varlığı bir olgu idi. Bu lisani, dini, fikri, coğrafi, kültürel bütünlük 16. yüzyılda parçalandı. 1501’de Safevi Şii Türkmen Şah İsmail’in kurduğu Safevi hanedanı ile mezhebi, 1552-1556 arasında Rus çarı Korkunç İvan’ın Kazan ve Astrahan hanlıklarını alıp İdil/Volga nehrinin batısını doğu Türk dünyasından koparmasıyla siyasi-askeri ayrılık söz konusu olmuştu. Bununla beraber Türk dünyası birbirleriyle irtibatlarını hiçbir zaman kesmemişlerdi.

Bu tasnif ve tanımda Mehmed Âkif daha ziyade İslamcılar kanadına uygun görülmüştür. “İslam şairi”, “millî şair”, “İstiklal Marşı şairi” gibi unvanlarla anılan, Türkiye’nin hatta İslam dünyasının 20. yüzyılına kalbiyle, kafasıyla, fikirleriyle, faaliyetleriyle, diliyle, kalemiyle damgasını vuran M. Âkif uzunca bir süredir her yönüyle inceleme ve araştırma konusu yapılmaktadır. Daha çok da araştırmayı hak etmektedir. Ancak bu araştırmalarda onun Dış Türklerle ilişkileri veya onlara yönelik fikirleri hakkında henüz yeterince kafa yorulmuş, kalem oynatılmış değildir. Acaba, Mısırlı M. Abduh ile Afganistanlı C. Afgani ile Kuzey Afrika Müslüman önderleri ile Balkan Müslümanları ile Arabistan Müslümanları ile bu kadar yakından ilgilenen, fikir teatisinde bulunan M. Âkif, Osmanlı-Türkiye ile din, dil, ırk ve kültür birliği olan Dış Türkler konusuna hiç ilgi duymamış, irtibat kurmamış mıdır? Kurmamışsa niçin, kurmuşsa niçin? soruları cevap beklemektedir bu ülkenin eli kalem tutanlarından. Bu cevap, Türklük veya Türk dünyası ekseninde M. Âkif gibi kendisine “İslam”ı eksen alanların daha açıkçası “İttihad-ı İslam” yahut “İslamcılık” tarafında olanların genelleme yapılarak “ötekileştirilmesi” gibi yargılara da açıklık getirecektir. Başka bir ifade ile son bir asırdır bu coğrafyanın insanına “İslamiyet” ve “Türklüğü” karşı karşıya getirerek, birine “dincilik” diğerine “ırkçılık/kavmiyetçilik” etiketi vurarak kutuplaştırmanın, kamplaştırmanın, çatıştırmanın ne kadar gerçekçi ne kadar kurmaca olduğu hususuna da ışık tutacaktır.

M. Âkif’in Cumhuriyet neslini inşa eden öncüler arasında olduğu hep söylenegelmiştir. Bunun nesnel bir cevabını bilmiyorum. Ancak kendi hayat

hikâyem üzerinden bir şey söyleyebilirim. Ben, “milliyetçi”, “mukaddesatçı”, “maneviyatçı” kategorisinde tanımlıyordum kendimi gençken. Bu gençliğin beslendiği kaynaklardan biri de M. Âkif idi. Esasen o inşa ve idealize ettiği gençliği “Âsım nesli” şeklinde kavramsallaştırmıştı. Nesnel olanı şu ki ben tarihen bu gençlik kategorisine girebilirim. Merhumun vefatından yaklaşık çeyrek asır sonra dünyaya geldim. Fikren etkilenme meselesine gelince, daha altı yaşında onun yazdığı İstiklal Marşı’nı ezberledim. Ki o marş benim anlam haritamı oluşturdu. Bana “beni” ve “beni tehdit eden” ya da “öteki”-ni öğretti. Bana Müslüman Türk olduğumu, beni tehdit edenin de “tek dışı kalmış Garp medeniyeti” olduğunu bildirdi. Ömrümde gittiğim ilk bilimsel toplantı, on altı yaşında iken, “Ölümünün 40. Yılında Mehmed Âkif Ersoy” adıyla Kültür Bakanlığı himayesinde Aralık 1976’da Ankara TRT Arı Stüdyosu’nda gerçekleştirilen anma günü etkinliğidir. Kütüphanemdeki ilk kitaplarından biri olan Safahat’ı alış tarihim de 10.04.1978. Üstadın damadı Ömer Rıza Doğrul’un 1977 neşri. O tarihten beri de Safahat başucu kitaplarımdandır.

Bizim neslin ilgi alanlarından biri de Türk dünyası veya Dış Türkler idi. Ben, Türk tarihinin Cumhuriyet döneminin, dünya tarihinin “Soğuk Savaş” döneminin nesliyim. Hem Cumhuriyet’in millî eğitim müfredatında “millî” duygularla, hem de soğuk savaşın siyaseten “Hür/kapitalist dünya”, askeri olarak NATO paktına mensup olduğumdan Sovyet rejiminin zulmü altında inleyen Kafkasya, İdil/Volga boyu ve Türkistan coğrafyalarındaki din ve ırk kardeşlerime, hasret, sevgi ve yardım duygularıyla yetişmişim. Bu süreçte Dış Türkler olarak da adlandırılan bu kardeşlerimi en azından edebiyatta, sanatta, fikirde, siyasette zikreden aydın, sanatçı, siyasetçi ve bilim insanlarının varlığı beni sevindiriyordu. Ancak kendisini de çok sevdiğim millî şairimiz M. Âkif’e neredeyse hiç atıf yapılmıyordu ya da biz gençler karşılaşmıyorduk. Dahası belki bizde de böyle beklenti yoktu. Öyle ya o “İslam şairi” idi; ne diye “millî” yönü ağır basan Dış Türkler konusunda söz söylesin veya gündemine alsın ki! Fakat yine de içimden bütün İslam dünyasını, Endonezya’dan Balkanlara, Mısır’dan Mağrib-i Aksa’ya, Necid çöllerinden Macar ovalarına, Hindistan’a kadar neredeyse bütün insanlık coğrafyalarını kendine dert edinen Üstad Türkistan’a bigâne kalamaz sesi geliyordu. Bu sorunun cevabını ben kendi adıma 1990’ların başında buldum. Zira bu sırada Dış Türkler konusu tekrar gündeme gelip oturmuştu. 1991’de SSCB resmen dağılmış, ardından Yugoslavya parçalanmış, Adriyatik’ten Çin Seddi’ne kadar bir Türk dünyası ortaya çıkmıştı. O dönemde benden Dış Türkleri konu alan bir yazı istenmişti. Ben de yıllardır içimi kemiren duyguyla Safahat’ta yeniden bakınca kendimden utandım. Merhum Dış Türkleri hiç ihmal eder mi! İslam âleminin geneli ile bu cümleden olarak Müslüman Türk dünyası ile ilgilenmiş, yazılarında, vaazlarında, şiirinde onların dertlerini dillendirmiş. Elinizdeki bu

yazı o zaman kısmen neşrettiğim malzemenin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.¹ Böylece bu konuda üstada ve toplumumuza olan borcumu da kısmen ödemiş bulunuyorum diye düşünüyorum.

I. Dış Türkler-Türkistan

Türkiye merkezli literatürde “Dış Türkler” olarak kavramsallaştırılan Türkler Türk dünyasının bir büyük parçası. Türk dünyası deyince neyi anlıyoruz veya neyi kastediyoruz? Elbette Adriyatik’ten Çin Seddi’ne, Sibiry a ovalarından Akdeniz sahillerine kadar geniş on milyonlarca km²lik geniş bir coğrafyada yaşayan Türkleri. Türkiye’den bakınca “Dış Türkler” dediklerimizi. Daha açık bir ifade ile Doğu Avrupa (Balkanlar, Kırım, İdil/Volga Boyu), Kafkasya, İran, Hindistan ve Türkistan’da yaşayan Türkler. Bu coğrafyalar 16. yüzyıldan başlayarak Rusya ve İngiltere gibi Avrupalı ve Çin gibi Asyalı sömürgecilerin istilasına uğramıştır. Bizim Mehmed Âkif bağlamında eğileceğimiz bölge Çarlık Rusya hâkimiyetindeki Türkler, ağırlıklı olarak da Türkistan olacaktır. Ana hatlarıyla Ural dağlarından Çin Seddi’ne, Sibiry a’dan Afganistan’a kadar olan coğrafyaya Türkistan denmektedir. Müslüman coğrafyacılar daha ziyade Güney Türkistan için Maverâünnehir (Nehir arkası) tabirini kullanmışlardır.

Türkistan Türklerin kadim yurdu. Pek çok halkı bağrında barındıran bu coğrafyanın tarih boyunca faili, banisi, hamisi Türkler. Tarih boyunca “Bozkır” medeniyet geleneğini ifade eden Türkistan 9. yüzyıldan itibaren yine Türklerin önderliğinde İslam medeniyet geleneği havzasına girmiştir. Samaniler ile başlayan bu medeniyet yolculuğu Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular ve Harezmşahlar ile zirveye ulaşmış, 13. yüzyılda Moğol istilasıyla kesintiye uğramış ancak özellikle Özbek Türklerinin önderliğinde yeniden bir hamle yapmıştı. Bu hamle iç etkenler yanında dış etkenlerin de etkisiyle 18. yüzyıldan itibaren zayıflama emareleri göstermiş, nihayet 19. yüzyılın ikinci yarısında dış sömürge güçlerinin istilasıyla durdurulmuştu.

Bu coğrafya, tefsir, hadis, fıkıh, kelam, felsefe, tarih, tasavvuf, matematik, kimya, tıp, fizik, astronomi, coğrafya kısacası hemen her ilim dalında öncü âlimler yetiştirmişti. İslam medeniyetinin, Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Endülüs gibi örneklerine eş değerde hatta kimi alanlarda daha da ileri giden bir versiyonu Buhara’da, Semerkant’ta, Harezm’de, Farab’ta Nesef’te, Fergana’da, Şaş/Taşkent’te, Tirmiz’de vücut bulmuştu. Kimi Avrupalı tarihçiler

¹ Seyfettin Erşahin, “Türkistan Meselesine Mehmed Âkif’in Bakışı”, *Bizim Dergâh*, yıl 6, sayı 60, Nisan 1993, ss. 7-10

kendi kavramları üzerinden bu tecrübeyi “Altın çağ”, “Rönesans”, “Aydınlanma” vb. olarak adlandırırlar.¹

1. Türk illerinin Ruslar Tarafından İstilas

Türkler ile Rusların tarih içinde birbirleri hakkında oluşan bilgileri, kanaatleri ve duygularının Türk illerinin istilasında önemli rol oynadığını düşünüyoruz. Çarlık ve Sovyet dönemi Rus tarihçilerine göre Avrupa’nın doğusunda bulunan Ruslar, düşman İslam dünyasına karşı Hristiyanlığın ve “barbarlığa” karşı “medeniyetin” kalesi idiler. Türklere karşı geliştirdikleri siyasetlerinde “dini” ve “dünyevi/seküler” olmak üzere iki “meşruiyet” kaynakları vardır: Dinen “Tanrı tarafından Avrupa’yı ve Hristiyanlığı barbar Asyalılar karşısında korumakla görevlendirilmiş” olduklarına inanan bu millet, dünyevi açıdan da, kendilerini “vahşi Asyalıları medenileştirmekle” görevli saydılar.² Oysa Rus müsteşrik W. V. Barthold, Rusların Türkistan’a vardıklarında sanıldığı gibi barbarlıkla karşılaşmadıklarını, bu yaklaşımın yanlış, önyargılı ve taraflı olduğunu belirtmektedir.³

Altın Ordu’nun 15. yüzyılda yıkılmasıyla Kazan Hanlığı (1437-1552), Astrahan Hanlığı (1466-1556), Kırım Hanlığı (1460-1783), Kasım Hanlığı (1445-1681), Sibir Hanlığı (1220-1598) ve Nogay Hanlığı (?-1557) ortaya çıktı. Bu sırada İdil boyuna doğru ilerlemeye başlayan Moskova Knezliği Rusları 1552’de Kazan Hanlığı, 1556’da Astrahan Hanlığı, 1628’de Yukarı Yenisey Kırgız yurtlarını, 1730’larda Kazak topraklarını istila ettiler. Bunu, 1783’te Kırım Hanlığı’nın ilhakı⁴ve 1859’larda Kuzey Kafkasya’nın istilas

Türkistan’ın güneyine gelince, Ruslar 1859’da Kuzey Kafkasya’da Şeyh Şamil direnişini kırdıktan sonra yönelmişlerdir. Rusların, bu tarihten itibaren Türkistan’ı istilasıyla ilgili askerî, siyasi, ekonomik ve kültürel olmak üzere dört sebep vardı. Askerî olarak 1854 Kırım Savaşı’nı Rusya, batıya ilerlemekten ümidini kesince Türkistan’a yöneldi. Siyasî yönden Britanya İmparatorluğu’nun Hindistan üzerinden bölgeye nüfuz etme girişimleri Rusya’yı harekete geçirdi. Ekonomik sebebe göre hem hammadde hem de ürettiği mamule pazar için bölgeye göz dikti. En önemlisi olan kültürel sebepte ise

¹ Bkz. S. Frederick Starr, *Kayıp Aydınlanma, Arap Fetihlerinden Timur’a Orta Asya’nın Altın Çağı*, çev. Y. Selman, İnanc, Kronik yayınları, İstanbul, 2019.

² A. Bennigsen, Maria Broux, *The Islamic Threat to the Soviet State*, New York, 1983, 5.

³ W. W. Barthold, *Four Studies on History of Central Asia*, I, (A Short History of Turkestan), Leiden, 1962, 67.

⁴ Bu hanlıkların Osmanlılar başta olmak üzere Türk dünyasını etkilemesi ile ilgili tartışma ve gelişmeler için bkz., Akdes Nimet Kurat, *Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarlık ve Bitikler*, Ankara, 1940, aynı yazarın, *Türkiye ve İdil Boyu*, Ankara, 1966; Halil İnalçık, “Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)”, *Belleten*, no.46, 1948, 349-402.

⁵ Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi* (1905-1917), TTK yayınları, Ankara, 1985, 2.

dinî heyecan taşıyan Rus yayılmacılar, Türkistan'ı Rus medeniyetine kavuşması gereken bir bölge olarak gördüler.¹

19. yüzyılın ilk yarısına gelindiğinde Türkistan'da geriye Özbeklerin yönetimindeki hanlıklar kalmıştı. 1853'te Hokand Hanlığına bağlı Ak Mescid'in (Kızıl Orda) alınmasıyla başlayan Türkistan istilasını 1865'te Taşkent'in düşmesiyle önemli bir aşamaya geldi. Taşkent'i hareket üssü edinen Ruslar, 1868'de Semerkant'ı işgal ettiler. Aynı yıl Buhara Emirliği, 1873'te de Hive Hanlığı Rusya'nın hâkimiyetini kabul etmek zorunda kaldılar. Hokand Hanlığı da 1876'da tamamen işgal edilip Türkistan Genel Valiliği'nin Fergana vilayeti olarak düzenlendi. Ruslar karşısında bir süre direnen Türkmenler 1881'de Göktepe, 1884'te Merv savaşlarını kaybedince Türkistan'ın işgali tamamlanmış oldu.² Böylece Rusya dünyada Britanya İmparatorluğu'ndan sonra ikinci büyük Müslüman nüfusu bünyesinde bulunduran devlet oldu ve 1897 nüfus sayımına göre Çarın Müslüman tebaasının toplam nüfusu 15 milyona ulaştı.³

Türkistan'ın düşmesinde kuşkusuz Rusların emperyal iddiaları, askeri, teknolojik ve ekonomik üstünlükleri baş etkendi. Ancak gelinen bu sonuçta Türkistan'ın o tarihlerde içinde bulunduğu siyasi, ekonomik ve sosyal durumunun da etkili olduğunu düşünüyoruz. Ruslar Türkistan'a yöneldiklerinde orada birbirleriyle savaşan Buhara, Hive ve Hokand hanlıklarını buldular. Bunun yanında Kazaklar, Kırgızlar ve Türkmenlerin bir kısmı ise merkezi otoriteden uzak yarı bağımsız bir şekilde bozkırlarda yaşıyorlardı. Göçebeler ve konar-göçerler sadece kabile hayatı yaşayan insanlar olup, otlaklarına doku-nulmadıkça harekete geçmiyorlardı. Bu bakımdan Ruslara karşı direnişler bireyselliği ve bölgeselliği aşıp bölgede yaşayan bütün toplulukları kapsayan bir boyut kazanamadı. Bu şartlar altında, Türkistan'daki o dönem halklarını birleştiren ortak değerlerin başında İslam geliyordu. Bununla beraber hanlar istilacılara karşı ortak bir cephe oluşturma cesaretini gösteremediler. Zaten modern Rus ordusuna ve silahlarına karşı durabilecek askeri güçleri de yoktu. Bu bakımdan Ruslar bölgede bir milletle değil, sadece mahalli cemaatler veya kabilelerle karşılaştılar.

¹ William K. Medlin, William M. Cave, Finley Carpenter, *Education and Development in Central Asia, A Case Study on Social Change in Uzbekistan*, Leiden, 1971, 46-47; Hidayetov, 280 vd.

² Rusların Türkistan'ı işgali hakkında bkz, Edward Allworth, *Central Asia, A Century of Russian Rule*, Columbia, 1967; Hayit, *Türkistan*; Mehmet Saray, *Rusya'nın Türk İllerinde Yayılması*, İstanbul, 1975; Haydarbek Bababekov, "Hive Hanlığının Zapt Etilişi", *Fen ve Turmuş*, 1992/1, 12-14, 1992/2, 14-15; Macid Hasani, *Türkistan Baskını*, Taşkent, 1992; Hamid Ziyaev, "Çarizm İstilas", *Şark Yulduzu*, 1990/8, 184-190.

³ N. A. Smirnov, *An Outline of the History of Islamic Studies in the USSR*, Eseri, Ann K. S. Lambton özet hâlinde İngilizceye çevirmiş, bir ön söz ilave etmiş ve *Islam and Russia* adıyla yayımlamıştır. Oxford, 1956, 10.

Rusya’da, 1905 yılında Japonlar karşısında alınan yenilgiden sonra ilan edilen meşrutiyet dönemi,¹ St. Petersburg’ta 28 Şubat 1917’de hürriyet, eşitlik ve kardeşlik şiarlarıyla ortaya çıkan Burjuva-Demokratik Devrimi² ile sona erdi. Bunun üzerine 2 Mart’ta kurulan, burjuva ağırlıklı Geçici Hükümet ile İşçi, Asker ve Köylü Temsilcileri Sovyeti iktidar mücadelesine başladılar. Özgürlük, eşitlik ve bağımsızlık şiarları ile ortaya çıkan bu devrimi imparatorlukta yaşayan halkların büyük bir kısmı sevinçle karşıladılar. Ruslar arasında başlayan iktidar mücadelesini Ekim 1917’de Bolşeviklerin önderliğindeki komünistler kazandı. Bolşeviklerin, başta Rusya olmak üzere eski Çarlık sömürgelerinde hâkimiyet sağlamaları 1920’li yılların ortalarına kadar devam etti. Sovyetler, Devrim’in ilk yedi yılında Türkistan’da coğrafi ve tarihî şartlara uygun eski idarî sınırları, bazı isim değişiklikleri ile, Bozkır Genel Valiliği’ne Kazakistan Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Türkistan Genel Valiliği’ne de Türkistan Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adını vererek devam ettirdiler. Buhara Emirliği ve Hive Hanlığı’nın ise Buhara Halk Cumhuriyeti ve Harezm Halk Cumhuriyeti olarak siyasi ve hukuki varlıklarını devam ettirmelerine izin verdiler. Çarlık döneminden kalma bu ayırım aslında yerli milliyetçilerin arzularına uygundu. Onlar er geç birleşik bir Sovyet Türkistan’ı, ve bir Türkistan milleti oluşturabileceklerine inanıyorlardı. Fakat 1924’te Stalin tarafından yapılan bir düzenleme ile Türkistan sadece şive farklarına dayanan millî devletlere bölündü. Bu düzenleme ile Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti/SSC, Türkmen SSC, Kırgız SSC, Kazak SSC ve Tacik SSC oluşturuldu.³

2. Çarlık Rusya’nın İslama Karşı İzlediği Siyaset

Ruslar bu zaman zarfında, hâkimiyetleri altında bulundurdıkları Müslümanlara, Hristiyanlaştırmaktan Ruslaştırmaya kadar bir dizi asimilasyon politikaları uyguladılar. Ancak bunların hemen hiçbirisi başarılı olamadı. Baskı politikalarından sonuç alamayınca zaman zaman ılımlı politikalar izlediler. Çariçe II. Katherina zamanında 1788’de ilk defa Müslümanlar için Orenburgskoye Mogametanskoe Dukhovnoye Sobraniye (Orenburg Muhammedî Ruhânî İdaresi) adıyla bir dinî kurumun vücut bulmasına izin verildi. Bu kurum, kısa süre sonra Ufa’ya nakledildiğinden dolayı daha çok Ufa Müftülüğü, Ufa Mahkeme-i Şer’iyesi veya sadece Mahkeme-i Şer’iye gibi adlarla meşhur ol-

¹ 1905’ten itibaren Çarın danışma meclisi niteliğindeki Duma oluşturulmuş, İmparatorluk sınırları içinde yaşayan halklara sosyal, siyasi, dinî ve kültürel bazı haklar tanınmış, bu bakımdan söz konusu yıllara “Meşrutiyet dönemi” denmiştir. Bkz, Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, Ankara, 1993, 379 vd.

² *Özbekistan SSR Tarihi*, II, 420.

³ Türkistan’ın millî devletler bölünmesi hakkında bkz., Baymirza Hayit, *Türkistan, Rusya ve Çin Arasında*, Almancadan çev, A. Sadak, İstanbul, 1975, 341 vd.

muştur. 1917 Bolşevik Sosyalist Devrimine kadar ayakta kalmayı başarabilen bu kurum, o tarihten itibaren Rusya Müslümanları Merkez Diniye Nezareti olarak varlığını sürdürmüştür. II. Dünya Savaşı'ndan sonra da Avrupa Rusyası ve Sibirya Müslümanları Ruhani İdaresi adını almıştır. Günümüzde ise Rusya Federasyonu Müslümanları Dini İdaresi veya Ufa Müftülüğü adıyla hizmet vermektedir.¹

Rusların Türkistan'ı istilası ve uyguladığı yönetim geleneksel sömürgeciliğin örneklerinden biridir. Çarlık rejimi Türkistanlılara ne tam vatandaşlık hakkı verdi ne de askere aldı; onlara sadece "inorodtsy" (gayri cins, yani Rus olmayan) ikinci sınıf vatandaş statüsü tanıdı; Türkistanlılar hiçbir zaman tam bir vatandaş olarak kabul edilmedi. Asimilasyon politikası uygulamaya cesaret edemeyen Rusya, Bennigsen'in adlandırmasıyla, Türkistan'da tecrit politikası izledi. Bölgeyi, özellikle Türk, İran ve Tatar etkisinden uzak tutmaya çalıştı.²

Türkistan'ın Ruslar tarafından işgali gerek Müslüman, gerekse Rus asıllı Sovyet yazarlar tarafından kaleme alınan tarih kitaplarında "Orta Asya Rusya'ya katıldı" tarzında yazıldı ve halka böyle okutuldu.³ Çarlık dönemini Marksizm açısından her fırsatta tenkit eden ve kötüleyen komünistler o dönemdeki işgalleri ve istilaları savunma ve sahiplenme yoluna gitmişlerdir. Son zamanlarda Türkistanlı tarihçiler bunu reddedip "Rusya, Orta Asya'yı istila etti" görüşünü benimsemişlerdir.⁴

Çarlık Rusya'nın Türk illerinde İslamî kurumlara karşı izlediği siyaset zamanla ve şartlara göre değişiklik gösterdi. İdil boyunda işaret ettiğimiz gibi bir ara yasakladıkları İslamiyeti 18. yüzyıl sonlarında kendi kontrollerinde kurumlara kavuşturdular. Bu arada Tatarlar ve Başkurtlar arasında misyonerler marifetiyle Hristiyanlığı yaymaya çalıştılar. Bu faaliyetler sonucunda sayıları az da olsa vaftizli anlamına gelen "Kraşin Tatarları" adı verilen bir Hristiyan cemaat oluşturdular. Türkistan Genel Valiliği, ülke sınırları içine misyonerlerin girmesine izin vermedi.⁵ Rus yöneticiler Türkistan'da başlangıçta şeriata saygı duyduklarını, hatta onun koruyucusu olduklarını ortaya koymaya çalıştılar. Türkistan'ın ilk askeri valisi M. G. Çernayev, 1865'te yayımladığı emirde

¹ Abdürreşid İbrahim, *Rusya İmparatorluğunda Müslümanlar Çoban Yıldızı*, yay. Seyfettin Erşahin, Ahmet Yesevi Üniversitesi yayınları, Ankara, 2015, s. 18 vd.

² A. Bennigsen, *SSCB'ndeki Müslümanlar*, çev. Selim Taygan, Ankara, 1984, 30-35.

³ *Özbekistan SSR Tarihi*, II, ed. M. G. Vahabov, V. Ya. Nepomnin, T. N. Kâriniyazov, Taşkent, 1957, 289 vd.

⁴ Haydarbek Bababekov, "Rusya Orta Asyanı Basıp Algan mı?", *Fen ve Turmuş*, 1989/8, 22-24.; 1989/10, 12-15; Hurşid Devran, "Baskıncı Kahraman Boladı mı?", *Fitne Sanatı*, I, 44-75.

⁵ Abdürreşid İbrahim, s. 51 vd.; Serge A. Zenkovsky, *Pan-Turkism and Islam in Russia*, Cambridge, 1960, 79.

şeriata uymayan Müslümanların cezalandırılacağını duyurdu. Yüksek resmî dinî görevlerde bulunan ulemayı görevlerinde bıraktı.¹

İzlenen siyaset sonunda Türkistan'da İslamın kendi kendine yok olacağına inanan Çarlık yönetimi, ideolojik düzeyde müdahaleden çok, dinî kurumları zayıflatmayı ve dolayısıyla dinin halk üzerindeki etkinliğini azaltmayı hedeflemişti. Bu siyaset çerçevesinde çıkarılan 1867 tarihli "Türkistan Vilayeti Yönetim Esasları" adlı kararlar kadılık ve kadıların adı "halk mahkemeleri" olarak değiştirilip yetkileri daraltılırken, vakıflar doğrudan genel valiye bağlanmıştır.² Ancak bu uygulamalar Türkistan halkı tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Ruslara karşı 1898'de ayaklanan Medali İşan (Dükçü İşan), Rus mahkemesinde yapılan sorgulamasında ayaklanma sebebini şöyle dile getirmiştir:

*"Rus hükümeti zekât toplamayı yasakladı, vakıf gelirlerine el koydu ve Mekke'ye hacca gitmeyi yasakladı."*³

Bu ifadeler açıkça Rusların din kurumlarına ve hatta doğrudan doğruya dinî hayata müdahale ettiklerini göstermektedir.

Ruslar adlî kurumlardan sonra geleneksel eğitim kurumlarını da kendi siyasetleri doğrultusunda düzenlemeye başladılar. Çünkü onlar Türkistan'daki geleneksel eğitimi, teşkilatı ve içeriği ile kendilerine tamamen yabancı ve medenileştirme misyonlarına engel olarak gördüler. Türkistan'ın ilk genel valisi K. P. Kaufman (1867-1882) Türkistan'ın eğitim meselesi hakkında 1873'te hazırladığı raporda eğitimdeki İslamî unsurların temizlenmesinin zamana yayılmasını öngördü. Plan gereği, 1875'te çıkarılan bir kanunla Türkistan'daki Müslüman okulları yani mektepler ve medreseler Rus makamlarının kontrolüne verildi. Kaufman, yine eğitim meselesi ile ilgili olarak Mart 1881'de merkezi hükümete sunduğu raporda medreseleri birer İslam propaganda merkezi ve Müslümanlar için kadro yetiştiren yuvalar olarak nitelendirdi. Ne var ki, kamuoyundan gelecek tepkilerden çekinerek doğrudan kapatma yerine, kanun dışı sayılmasını teklif etti. Bu arada 1875'te Türkistan Ülke Maarif İdaresi adlı bir birim kurarak Türkistan Genel Valiliği sınırları içindeki eğitimi kendi kontrolü altına almaya girişti. Ancak bu düşünceler hayata geçirilemedi. 1890'da V. P. Nalivkin, Türkistan'daki dinî okullar için müfettiş olarak atandı. Nalivkin, İslamî eğitim kurumlarında Rusça okutulması konusunda bir plan hazırladı. Burada müsbet ilimlerin Rus dilinde okutulması teklif edil-

¹ A. Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, İstanbul, 1982, 274; Hasani, 39-40.

² *Özbekistan SSR Tarihi*, II, 109-110; "Kadı", *Özbek Sovyet Ansiklopediyası*, Taşkent, 1980, XIV, 132-133.

³ Macid Hasani, *Türkistan Baskını*, Taşkent, 1992, 39-40.

di. Bu medreselerin Rus çizgisinde ıslah edilmesine yönelik bir plandı.¹ Bu tür uygulamalar ve tartışmalarla 1917 Bolşevik Devrimi'ne gelindi. Ancak Hive Hanlığı ve Buhara Emirliği'nde medreseler 1920'ye kadar geleneksel düzenlerini devam ettirdiler.

İslama karşı en uzlaşmaz tavır takınan Türkistan genel valilerinden birisi S. M. Duhovsky'dir (1898-1901). Onun "İslam nüfuzlu bir güçtür, bu bakımdan onunla uzun zaman dilimi içinde hesaplaşmaya mecburuz" sözü hem kendisinin hem de Çarlık rejimin İslama yaklaşımını gösteren ifadelerdendir.² Çarlık Rusya 17 Nisan 1905'de ilan ettiği "Hürriyet-i Edyan Nizamları" adlı ferman ile dinî konularda yeni bir yaklaşım ortaya koydu. Müslümanlara bazı dini teşkilatlanma ve eğitim konusunda bazı haklar vaat edildiyse de hiç birisi yerine getirilmedi.³ Türkistan Müslümanları bu şartlar altında 1917 Bolşevik Devrimi ile karşılaştılar.

Her sömürgeci güç gibi, Çarlık yönetiminin de Türkistan'da dayanabileceği ve güvenebileceği bazı sosyal grupları bulması gerekiyordu. Ruslar bu grupları, verdikleri maddi yardımlarla, Togan'ın deyimi ile Türkistan "para aristokrasisi" ve "ulema aristokrasisi"nden oluşturdular. Bu arada yüksek rütbeli ulema değişen şartlara kendini hazırlamada ve uyum sağlamada zorlanmadı.⁴ Ancak bu iş birliği ve yakınlaşmanın esas sebebinin, gerçekten Ruslardan kendileri için menfaatler ve ayrıcalıklar koparmak mı, yoksa Ruslardan Türkistanlılara gelebilecek zararları önlemek veya azaltmak mı olduğu ayrı bir araştırma konusudur.

19. yüzyıl ve 20. yüzyıl Müslüman düşünürleri, siyasetçileri ve aydınları İslam dünyasının yeniden uyanması, dirilmesi, sömürgeci kurtulması sadedinde Türkistan'a hep atıfta bulunmuşlar, "Yiğit düştüğü yerden kalkar" atasözündeki manaya uygun olarak diriliş kaynaklarından birini belki de en önemlilerinden birini Türkistan olarak görmüşlerdir. 19. yüzyılda Kazan ve Kırım'da başlayan cedidcilik hareketi de hep Türkistan'a işaret etmiştir. Söz gelişi, Gaspıralı İsmail Bey bu önde ciddi adımlar atmış, Türkistan Uleması adıyla bölge "ulema ve hukema-yı İslamiyesi, yani âlimleri, arifleri, filozofları edibleri ve fen insanlarını tanıtan bir risale yayımlamış (1901), seyahatleri ile Buhara emiri başta olmak üzere cedidciler ve diğer toplum önderleri ile gö-

¹ Ş. Ş. İsmailov, "XIX. Asrın Ahırlarında Türkistandaki Halk Maarifi Tarihiden (Medreseler Misalıda)", *Özbekistan İctimai Fenler Jurnalı*, 1974/11, 50-52.

² H. Bababekov, H., C. Rahimov, X. Sadikov, *Özbekistan Tarihi*, (XIX. Asrın İkinci Yarımı-XX. Asrın Başları), Taşkent, 1994, 100.

³ Musa Carullah, *Islahat Esasları*, Petrograd, 1917, 187.

⁴ Togan, *Türkistan*, 273-274.

rüşmeler yapmıştı.¹ Osmanlı münevver muhiti de Türkistan'dan ümitvar idi. Mehmed Âkif de bunlardan biriydi.

II. M. Âkif'in Kimliği

Hemen ifade edelim ki M. Âkif'in aile bağları Türkistan'a uzanmaktadır. Babası Mehmed Tahir Efendi (1826-1888) Kosova'nın İpek şehrinde doğmuş, sonra İstanbul'a göçmüş ve ömrünün uzunca bölümünü burada tamamlamıştır. İlk eğitimini ve hafızlığını babasından ve mahalle mektebinden almış, rüştiye okumuş, mülkiyenin idadi kısmına girmiş, dönemin en modern okullarından olan Mülkiye Baytar Mektebi'nden birincilikle mezun olmuştur (1893). Arapça ve Farsça yanında ileri derecede Fransızca öğrenmiştir. Bir süre memleketin çeşitli yerlerinde baytarlık, sonra İstanbul'da muallimlik ve Darülfünun Edebiyat Şubesi müderrisliği yapmıştır. Hem İslami hassasiyetli Sırat-ı Müstakim-Sebilürreşad yayın organını çıkaranlar arasında, hem de Türklüğü öne alan İttihad ve Terakki grubu içinde yer almıştır. Osmanlının dağılışıda "kavmiyetçilik" faktörünün menfi etkisini yaşayarak görmüştür. Millî Mücadele'ye katılmak için Ankara'ya gelmiş, Anadolu'da halkı direnişe teşvik etmiştir. Bu tarihçenin ortaya koyduğu şu ki Mehmed Âkif fikren de neseben de Türk dünyasına ait bir şahsiyettir. Fikren memleket ve millet menfaatine gördüğünde "İslamcıların" veya "Türkçülerin" yanında yer almakta bir beis görmemiştir. Baba tarafından neseben kendisini Arnavut olarak tanısa da ana tarafından Türkistanlıdır. Anası Emine Şerif Hanım'ın (1836-1926) kaynaklarda Buhara'dan Anadolu'ya göç eden bir aileye mensup olduğu kaydedilir.² Âkif'in bir İslam şairi olduğu düşünülürse İslam üst kimliği de her iki kökeni ve coğrafyayı Âkif'te bir daha birleştirir. Bir yazısında da "kendi menşeimiz, kendi memleketimiz Asya" ifadesini kullanır.³ Milliyet kavramını ve kimliğini de ortak din, dil ve tarih unsurlarına sahip üst yapı olarak gördüğü "millet" kavramı içinde görür. Nurettin Topçu Âkif'in bu hususiyetini şöyle ifade eder: "Türk'ün Müslümanlıktan, milliyetçiliğimizin İslam'dan ayrılmayacağını bize öğreten Âkif oldu."⁴

¹ Bkz. Seyfettin Erşahin, *Türkistan Ulemasının İslam Medeniyetindeki Rolü* (İsmail Gaspıralı'ya Göre), MAMER yayınları, İstanbul, 2019.

² Hasan Basri Çantay, *Âkifnâme (Mehmed Âkif)*, Ahmed Sait Matbaası, İstanbul, 1966, s. 14.

³ *Sırat-ı Müstakim*, c. IV, aded 97, s. 322.

⁴ Nurettin Topçu, *Mehmed Âkif*, yay. Ezel Elverdi, İsmail Kara, Dergâh yayınları, İstanbul, 2011, s. 46.

III. M. Âkif'in Türkistan'a Dair Bilgi Kaynakları

Tarih metodolojisinin bildirdiğine göre bir konunun incelenmesinde yaklaşım ve kaynak önem taşımaktadır. M. Âkif esasen Türkistan konusunda işe buradan başlamaktadır. Aşağıda değineceğimiz gibi konuya dair bilgi kaynaklarından biri Abdürreşid İbrahim'dir. Onun Âlem-i İslam ve Japonya'da İslamiyet (1328/1910) adlı seyahatnamesin neşri vesilesiyle "Gayet Mühim Bir Eser" adıyla kaleme aldığı yazısında M. Âkif, Dış Türkler hakkındaki bilgi ve ilgi eksikliğinin farkındadır. Konuya dair yaklaşımları ve kaynakları tasnif etmekte ve tanımlamaktadır. Buna göre; içeride Batıcı ve Müslümanca yaklaşımlar, dışarıda Şarkiyatçı yaklaşım. Kaynaklar da buna göre şekillenmektedir.

Batıcıların bu konuya yönelik ilgileri olmadığı gibi bilgi kaynakları da Batı'da yazılanlara dayanmaktadır.

Müslümanca yaklaşanların önemli bir kısmı teessüf ve teessürlerini ifade edip vicdanlarını rahatlatmaktan öte gitmemekteler. A. İbrahim gibi Müslümanlar ise doğrudan sahip oldukları bilgileri dünya ile paylaşmaktalar. İlmen ve irfanen lazım olan M. Âkif'e göre A. İbrahim gibilerin eserleridir.

Şarkiyatçılar ise neredeyse tamamen yalana dayanan itimat edilemez eserleri ile hem Avrupa hem de İslam dünyasında etkili olmaktadır.

M. Âkif, A. İbrahim'in eseri üzerinden konuyla ilgili kanaatlerini şöyle ifade eder:

"Bilad-ı Garb'ın ahvalini tasvir edecek seyahatnamelere bizden lüzum olsa bile ihtiyacımızı bertaraf etmek her zaman elimizedir. Çünkü o gibi eserleri gerek başka lisanlardan gerek tercümelerinden bol bol okur, elhasıl Avrupa hakkında istediğimiz kadar malumatı istediğimiz eserlerden alabiliriz.

Lakin Asya'yı hangi eserlerden öğreneceğiz? İtiraf etmeliyiz ki dünyada en az bildiğimiz bir kıta varsa o da kendi menşeimiz, kendi memleketimiz Asya'dır. Bu eski dünyadaki bitmez tükenmez biladın en meşhurlarını yalnız isimlerini bilmek suretiyle tanırız; o mütenevvi iklimlerde yaşayan akvamın lisanlarına, ahlaklarına, adetlerine dair, o da yanlış olmak şartıyla, pek az şey biliriz...

Vakıa, Garblı seyyahlar Şarkı da gezerek birer seyahatname yazmışlarsa da onlara ne dereceye kadar itimad olunabilir, bilemem.

İbrahim Bey merhum ile bir gün Şam'da oturuyorduk. Söz müşâ-rünileyhin Avrupa'daki müsteşriklerle buluştuğu devre intikal etti. Burada ismini söylemek biraz kalabalık olacak, bir müsteşrik kendisine Tibet hakkında yalan yanlış bir yığın malumat verirken sol elini göstererek 'Bak! Benim bu elim işte orada sakat oldu' demiş. İbrahim Bey bu vak'ayı yine o memlekette birine anlatınca karşı-sındaki 'Hay maskara herif hay! Size böyle söyledi ha? Ayol o anadan doğma sakattır. Hatta çocukken biz ona 'çolak', 'çolak' diye kızdırırdık' demiş. Şimdi bu kadar cesur bir yalancıdan kimsenin gidip göremeyeceği memleketler hakkında neler beklemezsiniz!

...

Sözü fazla uzatmayalım. Biz Asya'mız hakkında malumatı doğru-dan doğruya Abdürreşid İbrahim Efendi hazretlerinden alacağız. ...Hazret Asya'nın her tarafının mазisini, halini tetkik etmiş, bun-larda saadet görmüşse menbâını taharri etmiş. Evladını, iyalini, memleketini sırf bir hiss-i cûşâcûş-ı hamiyetle bırakıp yola çıktığı halde gezdiği yerlerde hiç hissiyatına mahkûm olmamış. Evet, İslam âleminin felahı için çırpınıp duran bu muazzam kalp, başkala-rının faziletlerine karşı lâkayd kalmamış; bir Mecusi'ye, bir Budist'e atfettiği nazar-ı tedkik ve tenkidî, bir Müslüman'a da atfetmiştir.

Bugün zillet içinde, sefalet içinde çalkalanıp duran cihan-ı İslamın birçok menâzırı, birçok tezahüratı zavallıyı adım başında ağlatmış olmakla beraber o tarafını iyi görmek için gözlerini sile sile yoluna devam eylemiş. Evet, durup ağlamanın, şu üç yüz milyonluk insan kitlesinin haline acımanın hiçbir faidesi yoktur. Vâ-esâfâ ki cibilli-yetsizlerimiz Şark taraflarına dönüp bakmayı medeniyetlerine zül saydıkları gibi, hamiyetlilerimiz de Müslümanların felaketlerinden müteessir olmakla kendilerine vazifelerini ifa etmiş nazarıyla bakıyorlar! ...

Vakıa Abdürreşid'in bu seyahatnamesi insana o kadar keyif vermiyor. Çünkü birçok acı hakikatleri olanca acılığıyla, olanca üryanlığıyla gösteriyor, şarkın emrâz-ı içtimaîsini ortaya döküyor. Lâkin hastalık bütün a'râziyle, edvârıyla meydana çıkmalıdır ki müdâvatı kabil olsun, esbabı bertaraf edilebilsin.”¹

¹ *Sırat-ı Müstakim*, 1 Temmuz 1326 / 7 Receb 1328, (1910) c. IV, aded: 97, ss. 322-323; Mehmed Âkif Ersoy'un Makaleleri, ss. 61-65.

Yukarıda özetlediğimiz gibi Dış Türklerden önemli bir kısmı Çarlık Rusya'nın doğrudan işgali altındaydı. Kafkasya ve İdil boyunun Türklüğünü çağrıştıracak bir adı da yoktu. Büyük Türkistan'ın kahir ekseriyeti de doğrudan Rusya'nın hâkimiyetinde Türkistan Genel Valiliği adıyla teşkilatlandırılmıştı. Buhara Emirliği ve Hive Hanlığı ise Rusya'nın "vasal/uydu" devletleri durumundaydılar. Dolayısıyla M. Âkif'in terminolojisinde daha ziyade Buhara, Hive, Semerkant gibi şehir veya kültür havzalarının adları vardı. Bölgenin geneli de Asya olarak geçiyordu.

Her şeyden önce şunu biliyoruz ki Mehmed Âkif, Çarlık Rusya veya Türkistan'a hiç gitmemiştir. Ancak onun Türk dünyasına, Türk dünyasını da ona taşıyan kanallar veya kaynaklar vardır. Bunları yayın organları ve Türk dünyasından gelenlerle ilişki şeklinde sayabiliriz.

1. Yayın Organları: Sırat-ı Müstakim-Sebilürreşad Dergisi

M. Âkif bir Müslüman münevver olarak dünyada, hassaten de İslam dünyasında neler olup bittiğini yayın organları vasıtasıyla takip ediyor kendisi de sesini bu vasıtalarla o coğrafyalara duyuruyordu. Bu cümleden olarak Sırat-ı Müstakim (1908-1912) - Sebilürreşad (1912-1925/1948-1966) dergisi Âkif'i Türk dünyasına, Türk dünyasını da Âkif'e ulaştırmada büyük rol oynamıştır.¹ M. Âkif'in başyazarı ve yöneticilerinden olduğu ve daha ziyade "İslamcı" siyaset izleyen bu süreli yayın Osmanlı dışındaki Türk dünyasında büyük ilgiyle karşılanmıştır. Derginin siyasi ve sosyal içerikli yazılarında o sırada Çarlık Rusya hâkimiyetinde yaşayan kalem erbabına sayfalar açmıştır. Kırım'dan Gaspıralı İsmail Bey, Kazan'dan Şehabeddin Mercani, Kayyum Nasiri, Sadri Maksudi, Hadi Atlasi, Ataullah Beyazidof, Alimcan Barudi, Musa Carullah, Alimcan İbrahim, Şevket Galiyev, Rızaeddin bin Fahreddin, Fatih Kerimi, Ahmet Hadi Maksudi, Abdullah Tukay, Halim Sabit Şibay, Alimcan Şeref, Abdürreşid İbrahim, Abdullah Battal Taymas, Başkurdistan'dan Ahmed Zeki Velidi Togan, Azerbaycan'dan Ali Merdan Topçubaşı, Mehmed Emin Resül-

¹ Mehmed Âkif'in Türk dünyasındaki etkisi hakkında bkz. Atıf Akgün, "Mehmed Âkif Ersoy'un Türk Dünyası Şairlerindeki Tesir Alanına Bir Bakış," *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* Sayı: 6/4 2017 s. 2389-2413

zade vb. isimler zaman zaman yer alıyordu. Dergi Türk dünyasından bazı edebiyatçıların eserlerine de yer vermiştir.¹

Bu kadroya ya da isimlere baktığımızda cedidci ya da yenilikçi dahası milliyetçi bir tablo ile karşılaşırız. Bu olgu, dergi yönetiminin kendilerini bunlara yakın görmesi olarak açıklanabileceği gibi Rusya hâkimiyetindeki Türkler arasında daha ziyade cedidcilerin arayış içinde olduklarını ve çareler aramak adına İstanbul ya da dış dünya ile ilişkilere önem verdikleri şeklinde de yorumlanabilir. Hatta II. Meşrutiyet döneminde, Y. Akçura'nın "üç tarz-ı siyaset" ifadesiyle kavramsallaştırdığı Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük akımlarının, bugün anladığımız manada birbirleriyle düşman veya uzlaşmaz bir tutum sergilemediklerini, birbirlerinin birikimlerinden yararlanmakta, aynı masaya oturmakta, aynı yayın organının sayfalarını paylaşmakta, belki aynı rüyayı görmekte bir sakınca görmediklerini, belki de çıkış yolunun bu olduğu kanaati taşıdıklarını da düşünebiliriz.

1. Türk Dünyasından Gelenlerle İlişki

Osmanlı ve İstanbul 20. yüzyıl başında hala genelde Müslümanlar özelde Türkler için dini ve dünyevi bakımlardan merkez idi. Osmanlı İslam dünyasının en büyük ve en güçlü devleti, İstanbul en büyük ve gelişmiş şehri idi. Çarlık Rusya hâkimiyetinde yaşayan Türkler hac ve halife ziyareti gibi dini, fikri siyasi görüşmeler gibi dünyevi vesilelerle İstanbul'a gelmeyi dini ve millî bir vecibe gibi görürlerdi.² M. Âkif'in yakın dostu Eşref Edib hatıralarında, Gaspıralı İsmail Bey, Yusuf Akçura, Ayaz İshaki ve Ahmed Ağaoğlu gibi şahısların Âkif ile İstanbul'da zaman zaman görüştüklerinden bahsetmektedir.³ Benzeri şekilde Türkistan Türkleri ile de irtibat halindeydi. Buhara ve Hive hanlıkları ileri tahsil için bazı öğrencileri İstanbul'a göndermişti. Bunun yanında tıpkı Osmanlıda olduğu gibi söz konusu hanlıklarda da Yaş/Genç Buharalılar, Yaş/Genç Hiveliler gibi fikri-siyasi akımlar doğmuştu. Bu akımların bazı üyeleri de İstanbul'a gelip gidiyorlardı. Bunların bir kısmı resmî sıfatla bir kısmı hayriye cemiyetleri tarafından finanse ediliyorlardı. Bu öğrenciler

¹ Türk dünyası şair ve yazarları ve yazılarından şunları sıralayabiliriz: Sadri Maksudi, "Rusya Meclis-i Mebusanında Kazan Mebusu Sadri Efendi Maksudi'nin Mühim Bir Nutku"; YY, "Bakü'de İran Taksimi Aleyhinde Miting"; Arif ve Mehmed Abdülgani, "Bahçesaray'da Medreseler"; Nur Alizade Gıyaseddin, "Buhara Ahvaline Dair"; Ahmed Agayef, "Bulgarların Müddeayâtı"; SM., "Çin'de Türkçe Gazete"; İsmail Bey Gasprinski Hazretleri Tarafından Konferans; YY, "Rusya Müslümanlarının Muhafaza-i Milliyet Cihadları"; Kazanlı Ayaz, "Lisan Meselesi"; "Rusya Müslümanları"; Halim Sabit, "Ezherliler ve Bizim Talebe-i Ulum"; Hüseyin Cavid, "Yad-ı Mazi", "Sonbaharda", "İlm-i Beşer"; Abdürreşid İbrahim, "Japonya Mektupları"; Akçuraoğlu Yusuf, "Rusya'da Sakin Türklerin Hayat-ı Medeniye, Fikriye ve Siyasilerine Dair"; "Medreselerin Islahı"; Sibiryalı Veliyullah Enveri, "Çin Müslümanları"; İsmail Gaspıralı, "Tadrisat-ı Umumiye Hakkında." Bkz. Atif Akgün, "Mehmed Âkif Ersoy'un Türk Dünyası Şairlerindeki Tesir Alanına Bir Bakış," s. 2389-2413; M. Suat Mertoğlu, Sırat-ı Müstakim Mecmuası (Açıklamalı Fihrist ve Dizin), Klasik Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 17, 277-304.

² Seyfettin Erşahin, "Osmanlı Devleti ve Türkistan Müslümanlarının Hac Seferleri (Çarlık Döneminden Günümüze)", Diyanet İlmî Dergi, (Osmanlı Özel Sayısı), XXXV/1, 1999, 231-248.

³ Eşref Edip, *Mehmed Âkif - Hayatı Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, haz. Fahrettin Gün, Beyan Yayınları, İstanbul, 2010, s. 68.

ve aktivistler İstanbul'da dönemin Türkçü, İslamcı, Batıcı akımları ile temasa geçmişlerdi. Hem bu odaklardan bilgi ve fikir alıyorlar hem de ülkeleri hakkında bilgi veriyorlardı. Mesela, Buharalı cedidci Abdurrauf Fitrat bunlardan biriydi.¹ İstanbul'da hemen her muhit ile irtibat halindeydi. Bu ve benzeri şahısların Mehmed Âkif ile de görüştüklerini tahmin etmek zor olmasa gerek.

Ancak Türk dünyasından İstanbul'a gelip yerleşen birisi var ki M. Âkif'in onunda ilişkileri dostluk düzeyinde fikir ve fiil birliği halindedir. O da Safahat'ın ikinci kitabı olan Süleymaniye Kürsüsünde vaaz veren yaşlı vaiz Abdürreşid İbrahim'dir (1857-1944). Rusya Müslümanları arasında "Reşid Kadı" olarak da bilinen A. İbrahim Sibiry'a da Tabals ilinin Tara kasabasında Buharalı Özbek asıllı Ömer Bey ve Başkurt Türklerinden muallim Afife Hanım'ın çocuğu olarak dünyaya geldi. Medreselerde eğitim-öğretim gördü. 1880'de Hacca gidince Medine'de beş yıl eğitim görüp icazetnamesini aldı. 1884'te Rusya'ya dönüp, Tara'da müderrisliğe başladı. Ufa şehrinde Rusya Müslümanlarının en büyük dinî kurumu olan Mahkeme-i Şer'îye'de, 1892'de kadı olarak görevlendirildi. Resmî görevlerinin yanı sıra fakir ve yetimler için dernekler kurmakla meşgul oldu. Bir ara Kırgız ve Kazak boyları arasında imamlık yaptı. Müslümanların sorunlarına çözüm bulmak için başkent St. Petersburg'a gidip Rus İçişleri ve Eğitim Bakanları ile görüşmelerde bulundu. Rus yanlısı müftüler tarafından hükümete şikayet edilince canı tehlikeye girdiğinden Mahkeme-i Şer'îye'den istifa edip 1895'te İstanbul'a geldi. Zaman zaman İstanbul dışına çıktı. Sultanahmet, Ayasofya, Şehzadebaşı camilerinde, gezdiği ülkelerdeki Müslümanların durumunu Osmanlılara aktaran vaazlar verdi. Müslümanların son kalesi olarak gördüğü Osmanlı Devleti'nin ayakta kalması için de çaba harcadı. 1911'de İtalya ve Osmanlı arasındaki Trablusgarp Savaşı'na beş ay katıldı. İstanbul'a dönüp konuyla ilgili ateşli vaazlar verdi. Akabinde 1912'de başlayan Balkan Savaşı'nda, Edirne'nin Osmanlı hâkimiyetinden çıkması üzerine Müslümanları cihada çağıran yayınlar yaptı. 1912'de Osmanlı teb'ası oldu. Doğu Anadolu, 1914'te Rus işgaline uğrayınca Osmanlı askerine moral vermeye gitti. Enver Paşa'nın görevlendirmesiyle Rus ordusundan Almanlara esir düşen askerleri örgütleyip Osmanlı ordusuna kattı. Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, (İstanbul 1328, 1329- 1331) 1907-1910 arası gerçekleştirdiği seyahat notlarıdır. O ömrünü İslam dünyasını gezmekle, Müslümanların hallerini incelemekle geçirdiği için "seyyah-ı şehir" diye nam almıştır. A. İbrahim, bu hareketli ve yorucu hayatın

¹ Seyfettin Erşahin, *Türkistan'ın Millî Uyanışında Özbek Cedidciler Abdurrauf Fitrat Örneği*, MAMER yayınları, İstanbul, 2021.

sonunda 17 Ağustos 1944 günü Tokyo'da vefat etti ve Müslüman mezarlığına (Tamareien) defnedildi.¹

A. İbrahim Mehmed Âkif'in yakın dostları arasındaydı. Âkif'in ifadesiyle o şöyle tanımlar kendini:

*“Bana siz âlem-i İslamı sorun söyleyeyim,
Çünkü hiçbir yeri yok gezmediğim.
Şark-ı Aksa'dan Magrib'i Aksa'ya kadar,
Müslüman yurdunu baştanbaşa kaç devrim vardır.”*

Mehmed Âkif'in Türk dünyasına dair fikirlerinin en yoğun olarak yer aldığı Süleymaniye Kürsüsünde adlı eserde A. İbrahim'i şöyle anlatır:

*“Kimdi kürsideki? Bir bilmediğim pîr amma,
Hiç de bîgâne değil kalbe o câzib sîmâ.
Bembeyaz lihye-i pâkiyle, beyaz destârı,
O mehîb alnı, pek mûnis olan didârı,
Her taraftan kuşatıp, bedri saran hâle gibi,
Ne şehâmet, ne melâhat veriyor, yâ Rabbi!
Hele gözler iki mihrak-ı semâvidir ki:
Bir şua ile alevlendiriyor idrâki.
Ah o gözlerden inen huzme-i nûrânûrun,
Bağlı her târ-ı füsunkârına bin rûh-i zebun!”*

IV. M. Âkif'in Çarlık Rusya Türkleri Hakkındaki Değerlendirmeleri

M. Âkif 1912'de yayımladığı Süleymaniye Kürsüsünde adlı şiirinde Türk dünyasının sosyal meselelerine realist bir bakış açısıyla temas eder.² Burada anlatılanlar, A. İbrahim'in bir yıl sonra basılacak olan Âlem-i İslam ve Japonya'da İslamiyet (1328/1910) adlı seyahatnamesinin özeti gibidir.³

¹ Bkz. Mustafa Uzun, “Abdürreşid İbrahim”, *DİA* c.I, İstanbul, 1988, s.295-297; İsmail, Türkoğlu, *Abdürreşid İbrahim*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997; M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Âkif Hakkında Araştırmalar*, İstanbul 1987, s. 167-170; Azada A. Rorlich, “Komünist İdaresinde Volga-Ural Müslümanları”, çev. A. E. Yüksel, Ankara, 1984; Seyfettin Erşahin, “Türkistan Meselesine Mehmed Âkif'in Bakışı”, *Bizim Dergâh*, Nisan 1993, yıl 6, sayı 60, s. 7-10; Namık Kemal Karabiber, “Süleymaniye Kürsüsü'ndeki Vaiz: Abdürreşid İbrahim”, *I. Uluslararası Mehmed Âkif Ersoy Sempozyumu*, 19-22 Kasım 2008 (<http://uam.mehmetakif.edu.tr/mehmetakif/files/sem/12.pdf>); Bekir Biçer, “Abdürreşit İbrahim'in Öğrencisi”, *Memleket Gazetesi*, 29.07.2008

² Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara, 1990, s. 139-143.

³ Süleymaniye Kürsüsünde şiiri ile A. İbrahim'in Âlem-i İslam adlı eserinin karşılaştırmalı bir tahlili için bkz. Namık Kemal Karabiber, “İslam Birliği, Abdurresid İbrahim ve Mehmed Âkif”, *Köprü, İttihad-ı İslam*, sayı 108, Güz 2009

1. Çarlık Rusya'nın İslam ve Müslüman Siyasetine Dair Değerlendirmesi

Şimal/Rusya Müslümanlarından Ataullah Bahaiddin Efendi'nin Sebilürreşad'da (sayı 372) yayımlanan bir yazısı;

“Odama girdim; kapıyı kapadım ağlamaya başladım. O gün akşama kadar İslamın garipliğine, Müslümanların inhitatına ağladım, ağladım.”

cümlesiyle bitmektedir. M. Âkif bu cümleleri 1918'de yazdığı “Umar mıydın?” adlı şiirinin başına almıştır.¹ Bu manzumede Üstad, tam da Harb-i Umumi'nin (I. Dünya Savaşı) ağır şartlarında İslam dünyasının dışarıdan ve içeriden müdahalelerle maruz kaldığı hazin ve harap duruma:

*“Görünmez âşinâ bir çehre olsun rehğüzârında;
Ne gurbettir çöken İslam'a İslam'ın diyârında?
Umar mıydın ki: Ma'bedler, ibâdetler yetîm olsun?
Ezanlar arkasından ağlasın bir nesl-i me'yûsun?
Umar mıydın: Cemâ'at bekleyip durdukça minberler,
Dikilmiş dört direk görsün, serilmiş bir yığın mermer?
Umar mıydın: Tavanlar yerde yatsın, rahnedan bîtâb?
Eşiklerden yosun bitsin, örümcek bağlasın mihrâb?
Umar mıydın: O, taş taş devrilen, bünyân-ı mersûsun,
Şu vîran kubbelerden böyle son feryâdı dem tutsun?”*

girizgâhıyla dikkat çekmekte, on dört asırlık medeniyetin tereddisini şöyle özetlemektedir:

*“Beyinler ürperir, yâ Rab, ne korkunç inkılâb olmuş;
Ne din kalmış ne îman; din harâb, îman türâb olmuş!”*

Sonra da Ataullah Efendi'ye atfen şiirini bitirmektedir:

*“Sen ey bîçâre dindaş, sanki, bizden hayr ümîd ettin;
Nihayet, ye'se düştün, ağladın, ağlattın, inlettin.
Samîmî yaşlarından coştı rûhum, hercümerc oldu;*

¹ Safahat, s. 383-384.

*Fakat, mâtem halâs etmez cehennemler saran yurdu.
 Cemâ'at intibâh ister, uyanmaz gizli yaşlarla!
 Çalışmak!.. Başka yol yok, hem nasıl? Canlarla, başlarla.
 Alınlar terlesin, derhal iner mev'ûd olan rahmet,
 Nasıl hâsir kalır "Tevfiki hak ettim" diyen millet?
 İlâhî! Bir müeyyed, bir kerîm el yok mu, tutsun da,"*

Anlaşılan o ki M. Âkif'in Rusya ve Türkistan Müslümanları daima aklında. Rusya'nın Müslümanlar üzerindeki "tazyik/baskı" ve "zulmünü" tenkit ederken bir yandan da Avrupa'nın azınlıkları bahane ederek medeniyet adına Osmanlıya yönelttiği tenkitleri Rusya'ya karşı seslendirmedeğini de "Medeni Avrupa, bilmem, niye görmedi bunu?" diye not düşer. Bir başka ifade ile Avrupa ya da medeni dünyanın çifte standardına işaret eder. "Kafa kesmekle beyin ezmekle" hürriyet fikrinin öldürülemeyeceğini de Rusya'ya hatırlatır:

*"O zaman Rusya'da hâkimdi yaman bir tazyik...
 Zulmü sevdirmek için var mı ya bir başka tarik?
 Düşünen her kafanın mutlak ezilmekti sonu!
 Medenî Avrupa, bilmem, niye görmezdi bunu?
 Süngü, kurşun gibi kestirme ölümlerle ölen;
 Yâhud işkenceler altında ecelsiz gömülen:
 Ne soluk var, ne ışık var, ne otur var, ne durak,
 İki üç yüz kulaç altında zeminin, çıplak,
 Aç, susuz işletilen kanları donmuş canlar,
 Size milyonla desem, fazlası yok, eksiği var!
 Bilmiyorlar ki bu şiddetlerin olmaz hükmü:
 Göz yılar önce, fakat, sonra kanıksar ölümü.
 Sanıyorlar kafa kesmekle, beyin ezmekle,
 Fikr-i hürriyyet ölür. Hey gidi şaşkın hazele!
 Daha kuvvetleniyor kanla sulanmış toprak;
 Ekilen gövdelerin hepsi yarın fıskıracak!
 Hangi ma'sûmun olur hûnu bu dünyâda heder?
 Yoksa kânûn-i ilâhî'yi de yırtar mı beşer?"*

2. Çarlık Rusya Türklerinin Diriliş Mücadelesine Dair Değerlendirmesi

M. Âkif burada A. İbrahim'in ağızında özellikle cedidcilerin matbaa kurup yayınlar yaparak ve okullar açarak, yani "basım" ve "eğitim" yoluyla Müslümanların bilgilendirme ve bilinçlendirme mücadelelerine değinir. Bu mücadelede gençlerin gayreti yanında, baylar/zenginler ile ulemanın veya aydınların iş birliğinin gerekliliğine dikkat çeker:

*"Evvelâ gizlice bir matba'a te'sîs ettim;
Beş on öksüz bularak basmacılık öğrettim
Kalemim çokça pürüzlüydü, fakat çâresi ne?
Sonra, bilmem kimin üslûbu avâmın nesine!
Dilimin döndüğü şîveyle bütün gün yazdım;
Okuyanlar o kadar çoktu ki, hiç ummazdım.
Usta âsârını verdikçe çocuklar bastı;
Altı ay geçti, bizim matbaanın çıktı adı.
Göğsü imanlı beş on tane fedâî gelerek,
Dediler: "Sen ne basarsan, onu tevzî" edecek
Vâsitan işte biziz, korkulacak şey yoktur..
Para lâzımsa da bildir ki verenler bulunur."
Bir cerîdeyle hemen başlayıverdim va'za.
Zâten en başlıca yol, halkı budur ikâza.
Medeniyetteki insanlar için matbûât ,
Şimdi kürsîlerin en yükseği, lâkin, heyhât,
Sizde hiç böyle değil, belki tamâmen aksi:
En fenâ bir cereyan gösteriyor en iyisi.
Müslüman unsuru az çok uyanıktır orada;
Biz de ancak bunu tezyîd ediyorduk arada.
Parasızlıktı bidayette işin korkulusu;
Ağniyâ altını bezletti etekler dolusu..
Açtık oldukça güzel medreseler, mektepler;
Okuyup yazmayı ta'mîme çalıştık yer yer,
Tatar'ın yüzde bugün altmış hakkiyle okur;
Rusların halbuki nisbetleri gayet dündür .
Ağniyâ, zannederim, sizde de az çok olacak..."*

*Şu kadar var ki, çürük tahtaya basmazlar ayak!
Fukarânız kılıyor, aklına geldikçe namaz;
Ağniyânızda da, hiç yoksa, zekât olsa biraz.
Şöyle dursun bu temennîye kulak vermeleri,
Sadr-ı a'zam paşanız fitre alır, sunsa biri!"*

Avrupa'ya Öğrenci Gönderme Tecrübesi

Zenginlerin himmeti ve mali desteğiyle içeride okullar açıldığı gibi dışarıya/Avrupa'ya da "fen getirin" diyerek öğrenciler gönderilir. Bunların çoğu cidden tahsil ederek dönerken üç beşi de sefil fikirlerle gelirler.

*"Sonra zenginlerimiz: "Haydi gidin, fen getirin."
Diye, her isteyen şahsına bilmem kaç bin
Ruble tahsis ile sevkeylediler Avrupa'ya;
Pek fedâkâr idi hemşehrilerim doğrusu ya.
Bu giden kâfileden birçoğu cidden tahsîl
Ederek döndü. Fakat geldi ki üç beş de sefil,
Hepsinin nâmını telvîse bihakkın yetti...
Gönderenler ne peşîmân oluyorlar şimdi!"*

Ancak "züppeler" dediği bu sefillerin sesleri diğerlerinden daha baskın çıkar; gönderenler de pişman olurlar. Getirdikleri ve teklif ettikleri dini ve millî değerlerden sıyrılmak, kadın haklarından başlayarak Avrupa medeniyet değerlerine hâkim kılmak kısaca "Dini pâmâl etmek, milleti Ruslaşmaktır" ki bunu rıza gösterilse Moskof da yapar. Himmet sahibi bir Müslüman zengin hayretini ve pişmanlığını şöyle dile getirir:

*"Hiç unutmam ki, cömerdin biri, hem zengin adam,
Beni yüzdürdü nihayette şu sözlerle: "İmam,
Günde on kerre gelip istediniz hep verdim.
Yine vermezsem eğer millet için, namerdim.
Yalınız, ehline gitsin bu emekler... Olur a,
İş bizim Avrupa yârânına benzer sonra!
Hâli islâh edecekler, diyerek kaç senedir,
Bekleyip durduğumuz zübbelerin tavrı nedir?
Geldi bir tânesi akşam, hezeyanlar kustu!
Dövüyordum, bereket versin, edepsiz sustu."*

*Bir selâmet yolu varmış... O da neymiş? Mutlak,
Dini kökten kazımak, sonra, evet, Ruslaşmak!
O zaman iş bitecekmış... O zaman kızlarımız,
Şu, tutundukları gayet kaba, pek ma'nâsız
Örtüden sıyrılacak... Sonra da erkeklerden,
Analık ilmini tahsîl edecekmiş... Zâten,
Müslümanlar o sebepten bu sefâlette imiş:
Ki kadın "sosyete" bilmezmiş, esârette imiş!..
Din için, millet için iş görecek alçağa bak;
Dini pâmâl edecek, milleti Ruslaştıracak!
Bunu Moskof da yapar, şimdi rızâ gösterelim;
Başka bir mârifetin varsa haber ver görelim!
Al okut, Avrupa tahsîli desinler, gönder,
Servetinden bölerek nâ-mütenâhî para ver;
Sonra bir bak ki: Meğer karga imiş beslediğin!
Hem nasıl karga? Değil öyle senin bellediğin!
Sâde bir fuhşumuz eksikti, evet, Ruslardan...
Onu ikmâl ediverdik mi, bizimdir meydan!
Kızımın iffeti batmakta rezîlin gözüne...
Acırım tükürüğe billâhi, tükürsem yüzüne.
Demiş olsaydı eğer: "Kızlara mektep lâzım...
Şu kadar vermelisin." Kahrolayım kaçmazdım,
Elverir sardığımız bunları halkın başına...
Ben mezârımda, huzûr istiyorum, anladın a!
Biraz insâfa gelin, öyle ya artık ne demek?
Zengin olduk diye, la'net satın almak mı gerek?"*

Çarlık Rusya Türklerinin mücadele şartları ağırdır. Hükümet her daim baskı ve gözetim altında tutmaktadır:

*"İşte biz böyle didinmekte, çalışmakta iken,
Bir sabah üç tanıdık, seslenerek pencereden,
Dediler: "Şimdi hükûmet basacak matbaanı...
Durmanın vakti değildir. Hadi kaldır tabanı!"
Bir işaretle çocuklar çekilip tâ geriye,
Daldılar hepsi birer sesleri çıkmaz deliğe."*

3. Türkistan’a Dair Değerlendirmesi

Çare yeni bir mücadele yurdu veya cephesi olarak eski dünya Türkistan’a gitmektir. Zira bu coğrafya, nice filozof, düşünür, âlim ve arifi yetiştiren mübarek ve muazzam Buhârâ, Semerkant, Taşkent gibi şehirlerin yurdudur.

*“ Onların nevbeti geçmiş, sıra gelmişti bana:
Yolu tuttum yalınız doğruca Türkistan’a.
Gece gündüz yürüdüm bulmak için Taşkent’i;
Geçtiğim yerleri ta’dâda mahal yok şimdi.
Uzanıp sonra Buhârâ’ya, Semerkand’e kadar;
Eski dünyâda bakındım ki ne âlemler var?”*

a. Türkistan’da Tereddinin Sebepleri

Ne var ki M. Âkif ya da A. İbrahim burada da sukut-i hayale uğrar, aradığını bulamaz. Burada da zillet, cehalet, nifak, ahlaksızlık, taassup, hurafe, bid’at hâkimdir. Bunların baş sorumluları ise “uzun hırkasının yenleri yerlerde gezen, bakınca eşi yok dine teaddisinde eşi olmayan, ancak ne söylersen dini hemen rencide olan ulemadır. Bunlar Kitab’ı da Sünnet’i de yanlış anlamakta ve anlatmaktalar. M. Âkif’in tenkidinden medreseler de nasibini alır. Medreseler müfredat bakımından zayıftır ve “on para etmez fenler” okutmaktalar. Bunun yanında, ediplerin, şairleri de eleştirir. “Henüz nefis-i emmâre hizâsında duygulara sahip” bu kesimin ana konusu “ya oğlan ya karıdır.” Sôfiyyeye/urefâ/mutasavvıflara gelince bunlar “ibâhiyyeci” koluna mensupturlar. Her türlü şenâ’ati bî-pervâ yaparlar. Hâfız’ın dîvânı kitâbü’l-fetvâ’larıdır. Buna göre “Gönül incitme de keyfin neyi isterse becer!”

M. Âkif konuyu şöyle ortaya koyar:

*“Sormayın gördüğüm âlemleri, hiç söylemeyim:
Yâdı temkînimi sarsar da kan ağlar yüreğim.
O Buhârâ, o mübârek, o muazzam toprak!
Zilletin koynuna girmiş uyuyor müstağrak!
İbn-i Sînâ’ları yüzlerce doğurmuş iklim,
Tek çocuk vermiyor âgûşuna ilmin, ne akîm!
O rasad-hâne-i dünyâ, o Semerkand bile;
Öyle dalmış ki hurâfâta o mâzîsiyle:*

Ay tutulmuş, “Kovalım şeytanı kalkın!” diyerek,
Dümbelek çalmada binlerce kadın, kız, erkek!
Bu havâlîde cehâlet ne kadar çoksa, nifâk,
Daha salgın, daha dehşetli... Umûmen ahlak,
-“Pek bozuk!” az gelecek- nâmütenâhî düşkün!
Öyle murdârını görmekte ki insan fuhşun;
Bırakın, söylenemez: Mevki’imiz câmi’dır;
Başka yer olsa da tafsîle hayâ mâni’dır.
Ya ta’assubları? Hiç sorma, nasıl maskaraca?
O, uzun hırkasının yenleri yerlerde, hoca,
Hem bakarsın eşi yok dine teaddîsinde
Hem ne söylersen olur dini hemen rencîde!
Milletin hayrı için her ne düşünsen: Bid’at;
Şer’i tağyîr ile, terzîl ise -hâşâ- sünnet!
Ne Hudâ’dan sıkılırlar ne de Peygamber’dan.
Bu ilimsiz hocalardan, bu beyinsizlerden
Çekecek memleketin hâli ne olmaz, düşünün!
Sayısız medrese var gerçi Buhârâ’da bugün...
Okunandan ne haber? On para etmez fenler,
Ne bu dünyâda soran var ne de ukbâda geçer!
Üdebâ doğrusu pek çok, kimi görsen: Şâir.
Yalınız, şi’rine mevzû iki şeyden biridir:
Koca millet! Edebiyyâtı ya oğlan ya karı...
Nefs-i emmâre hizâsında henüz duyguları!
Sonra tenkîde giriş: Hepsi tasavvufla dolu:
Var mı sôfiyyede bilmem ki ibâhiyye kolu?
İçilir, türlü şenâ’atler olur, bî-pervâ;
Hâfız’ın ortada dîvânî kitâbü’l-fetvâ!
“Gönül incitme de keyfin neyi isterse becer!”
Urefâ mesleği; a’lâ, hem ucuz, hem de şeker!”

b. Türkistan'da Terakki Umudu

Bununla beraber Türkistan gençliği geleceğe dair umut vaat etmektedir:

*“Şu kadar var ki şebâbında ufak bir gayret
Başlamış... Bir gün olup parlayacaktır elbet.
O zaman işte şu toprak yeniden işlenerek,
Bu filizler gibi binlerce fidan besleyecek!”*

4. Bolşevik Sovyet Rus Rejimine Dair Değerlendirmesi

M. Âkif, ifade ettiğimiz gibi dünyada ne olup bittiğini anlamaya çalışmaktadır. Rusya da tabii ki onun dini ve millî bakımdan ilgi alanındadır. Kapitalist Avrupa emperyalizmine karşı bir kurtuluş alternatifi gibi doğan Marksist ateist sosyalizm Batı Avrupa'dan doğu Avrupa'da özellikle Çarlık Rusya'da taraftar bulmuştu. Lenin önderliğindeki Bolşevikler sosyalizmin insanlığı, her türlü sömürgeci ve zulümden azade, mutluluğa kavuşturacak en emin ve tek yol olduğunu söylüyorlardı. Bu söylem epeyce taraftar da toplamıştı. Osmanlı muhiti de bu tartışmalardan haberdardı ve kısmen etki alanına girmişti. Ulema, münevverler, düşünürler, edipler, siyasetçiler bunu tartışıyorlardı. M. Âkif'i de bu tartışmaların içinde görüyoruz. Trabzon'dan Ahmed Hilmi adında bir okuyucu Sebilürreşad başmuhariri M. Âkif'e şu soruyu sorar:

“...Bazıları diyorlar ki Bolşeviklik Müslümanlığın aynı imiş. Hakikaten böyle midir? Bir de öyle diyenler var ki Müslümanlar mutlaka Bolşevik olmalı imiş. Çünkü böyle olursa pek ziyade terakki ederler imiş. Lütfen bu husustaki fikrinizi ceridenizde neşredebilecek olursanız fikirlerdeki tereddüdü izale ederek memlekete büyük hizmette bulunmuş olursunuz. Baki cevabınızı dört gözle bekliyorum efendim.”

M. Âkif'in cevabı şudur:

“Efendim, sizi bekletmemek için suallerinize bugün kestirme cevap vereceğim. İnşallah gelecek hafta daha ziyade tafsilat veririz. Evvela iyi bilinmelidir ki Müslümanlık başka, Bolşeviklik başkadır. İkisinin bir olduğunu iddia edenler ya esasat-ı İslamiyeyi anlamamışlar yahut Bolşevikliği tetkike lüzum görmemişlerdir. Müslümanların Bolşevik olmasına gelince, bir kerre buna asla lüzum yoktur. Çünkü bu mezhebi Rusya'da vücuda getiren hayatî, ictimaî, iktisadî, siyasi, ziraî, sınaî el hasıl daha birçok esbab ve avamil var ki hiçbir Müslüman memleketlerinde yok. Saniyen, bunların vücudu farz-

muhal olarak kabul edilse bile Kur'an ve hadis meydanda dururken Bolşevikliğin esasat-ı hazırasını kabule Müslümanlar için imkân tasavvur olunamaz. Bu yeni mezhebi atide alacağı şekle gelince onun için hiçbir şey söyleyemeyiz. Zira istikbal öyle bir muamma-dır ki Allah'tan başkası halledemez.”¹

Aslında Türkiye’de o yıllara ve günlerde Bolşevikler ile ilişkiler ve bu hareketin fikri yönü Türkiye’yi hem siyasi hem de dinî bakımdan ilgilendirmektedir. Millî Mücadele sırasında Bolşeviklerle ilişki ve iş birliği söz konusudur. Ancak bu arada bazı Türk aydınları Bolşeviklik propagandasına başlamışlardır. Sorunun Trabzon’dan gelmesinin bu boyutla ilişkisi düşünülebilir. Zira yaklaşık üç ay önce Rusya’dan Türkiye’ye geçerek komünizm propagandası yapan ve Millî Mücadele’yi kontrollerine almak isteyen Mustafa Suphi ve arkadaşları Trabzon limanı açıklarına öldürülmüşlerdir. Dolayısıyla bölgede Bolşeviklik tartışılmaktadır.²

M. Âkif 1921’de Millî Mücadele sırasında Kastamonu Nasrullah Camii kürsüsünde “Ey iman edenler, içinizden olmayanlardan, size yabancı milletlerden dost ittihaz etmeyiniz” (Al-i İmran 3:118) mealindeki ayet esasında yaptığı vaazında Bolşevikliğe de değinir. Avrupa’nın ikiyüzlü olduğunu, Müslümanlara dostça davranmadığını, dost edinilemeyeceğini ikna edici örneklerle uzunca izah eden Âkif, İngilizler örneğinde Türkiye siyasetlerini teşrih ve tenkit edip halkı ümitli olamaya, kendine güvenmeye çağırır. Genelde Avrupa’nın özelde İngiltere’nin iki şeyi “tehlike” olarak addedip korktuklarını belirtir. Bunlar İslam ve Bolşevikliktir. Bu manada Bolşevikliği şöyle değerlendirir:

“İkinci tehlikeye gelince, Bolşeviklik denilen bu hareket Avrupa’nın doğrudan doğruya kalbine çevrilmiş bir silahtır. Senelerden beri sosyalistlik namı altında için için kaynayarak Avrupa hükümetlerini ürkütüp duran bu hareket bugün Rusya’da yanar dağlar gibi alevler saçmaya başladı. Bu yangının kıvılcımları Paris, Londra, Roma ufuklarına dağılır, oralarda yer yer yangınlar çıkarır oldu.

...

Bu adamlar/Bolşevikler diyorlar ki; - Bu harp, bu yedi seneden beri devam eden afet kırk elli milyon beşerin doğrudan doğruya harp

¹ Sebilürreşad, 21 Mayıs 1337/12 Ramazan 1339 (1921), c. 19, aded: 481, s. 131; Mehmed Âkif Ersoy’un Makaleleri, haz. Abdülkerim Abdulkadiroğlu, Nuran Abdulkadiroğlu, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara, 1990, s. 206-207.

² M. Ertuğrul Düzdağ, Mehmed Âkif Ersoy, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara, 2002, s. 113.

meydanlarında helakine sebep oldu. Bir o kadar insanı da sönen hayatların arkasından bakes, perişan bir halde bıraktı, manevi bir ölüme mahkûm etti. Neticede ne oldu? Birkaç zalim hükümetin istibdadını artırdı. Milyonlarca servet sahibi ir kaç mühtekirin hazinelerini, kasalarını doldurdu. Fukara tabakasının sefaletini artık tahammül edilemeyecek derecelere getirdi. Ahlak namına, insafa namına bir şey bırakmadı. Hepsini sildi süpürdü. Kimsenin kimseye emniyeti, itimadı kalmadı. Alem-i beşeriyet her türlü insani duygulardan sıyrılarak yırtıcı hayvanlar derekesine indi. O halde biz kimin için çarpışmış, hangi gayeye hizmet etmiş olduk? Bununla beraber, sulh şeraiti diye ortaya atılan hezeyannameler bundan böyle milletlere asla rahat, huzur temin etmeyecektir. Bilakis bunların aralarındaki ihtilafları, husumetler, rekabetleri, kinleri, intikam hislerini büsbütün körükleyecektir. Artık beşeriyet buna tahammül edemez. Artık sefil mahiyetleri bütün çıplaklığıyla meydana çıkan bu teşkilatı, bütün bu müessesatı yıkmalı, yerine yenilerini koymalıdır... İşte heriflerin mülahazaları aşağı yukarı bu merkezdedir.

...

Avrupa hükümetlerini titreten Bolşevik tehlikesi, bizler gözlerimiz açmak şatıyla âlem-i İslam hakkında tehlike değil, bilakis istifade olunacak bir fırsattır. Çünkü evvela bizde Bolşevikliğin sirayetini hazırlayacak sebepler yok. Ne sermaye sahiplerimiz ne bankalarımız ne amele meselemiz ne arazi meselemiz mevcut. Saniyen bütün harekâtımızı ev muamelatımız tanzim eden şariat sosyalistlerin, Bolşeviklerin bundan asırlarca sonra bekli bulabilecekleri düsturların esasların en insani, en ulvi, en fitri, en şefik, en rahim eşkâlini ihtiva etmektedir. Binaenaleyh, Bolşeviklerin Garb medeniyetini yıktıkları gün bizim esaslı hiçbir şeyimiz sarsılacak değildir. Sarsılsa sarsılsa Avrupalıları körü körüne ve hiç lüzumsuz yere taklit ederek aldığımız birtakım şeyler sarsılacaktır ki zaten bugünkü felaketimizin en birinci sebebi o mefasidin harim-i mevcudiyetimize sokularak hayat-ı ictimaiye ve siyasiyemizi zehirlemesidir.

Halde bizim Bolşeviklerden korkmamıza mahal olmadığı gibi, Bolşevik olmaya da ihtiyacımız yoktur. Biz elimizdeki şariatın ahkâmına, esasat-ı fazılasına tamimiyle sarıldığımız gün yakamızı kurtarmış oluruz.

Evet, düşmanın düşmanı ile dost olmak itibariyle müşterek, müteakabil menafi dairesinde Bolşeviklerle ittifak yapabiliriz. Garbın

âlem-i beşeriyeti, bilhassa biz Müslümanları ezmek için kuvvet almakta oldukları o mel'un zulüm müesseselerini yıkmak hususunda Bolşeviklere yardım da ederiz. Artık ittifakın zamanını, zeminini, dairesini, bu muavenetin derecesini tayin etmek tabidir ki selahiyet sahiplerine aittir. O cihetleri onlar düşünsünler, onlar halletsinler. Böyle bir ittifaktan biz ne kadar istifade edersek Ruslar da o derece müstefid olacaklardır. Çünkü, ihmal edilmeyecek bir kuvvet olduğunu demincek söylediğimiz İslam âlemi kendileriyle müttefik olmak şöyle dursun, bitaraf olmakla bile Bolşeviklere pek kıymetli muavenette bulunmuş olur. Buna mukabil, şimdiye kadar cenup-tan, şarktan, garptan mahrusiyet içinde kalan Müslüman milletlere de böyle bir ittifakın vereceği faideler inkâr olunamaz. Henüz silah tedarik etmemiş olanları silahlandırarak, arkalarından emin olarak önlerindeki düşmanı denize dökmeye, asırlardan beri kaydettikleri istiklali ele geçirmeye muvaffak olacaklardır.”¹

M. Âkif'in Bolşeviklik ve Ruslar ile ilgili görüşleri zamanı ve zemini çerçevesinde tutarlılık göstermektedir. O ilkesel olarak Ruslara veya Rusya'ya karşı ya da düşman değildir. Müslümanları ezen Çarlık Rus rejimine karşıdır. Bolşeviklerin kurduğu Sovyet Sosyalist Rus rejimine sırf Rus olduğu gerekçesiyle düşman veya karşı değildir. Bolşeviklere diyaneten karşıdır, ancak siyaseten iş birliğinden yanadır. Bu yaklaşım Millî Mücadele'ye Bolşevik Rusların yardımı ile açıklanabilir. Bununla beraber, Rusya Müslüman önderlerin, Kafkasya Müslüman önderlerin Türkistanlı Müslüman önderlerin özellikle de cedidcilerin önemli bir kısmı da aynı kanaattedir. Abdürreşid İbrahim de bu fikre bir süre yakın durmuştur.² Türkistan cedidcilerinden Abdurrauf Fitrat (ö.1937) da mesela, 1919'da yazdığı Şark Siyaseti adlı risalesinde aşağı yukarı Mehmed Âkif ile aynı fikirdedir.³

Sovyet rejiminin kuruluşundan yaklaşık yirmi yıl sonra vefat eden M. Âkif Ersoy'un hayatının sonraki yıllarında söz konusu rejimin Müslümanlara yaptıklarından haberdar olup fikirlerini değiştirdiği veya yeni değerlendirmeler yaptığına dair elimizde şimdilik bilgi yoktur. Ancak dinî ve millî hamiyeti ve hassasiyeti bu kadar yüksek bir şahsın Bolşeviklik ile ilgili aynı kanaatleri muhafaza etmediği ilk akla gelen ihtimaldir.

¹ Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerim'i Tefsiri, Meviza ve Hutbeleri, haz. Abdülkerim Abdulkadiroğlu, Nuran Abdulkadiroğlu, DİB yayınları, Ankara, 1991, s. 154-156.

² Seyfettin Erşahin, Türkistan'da İslam ve Müslümanlar (Sovyet Dönemi), TDV yayınları, Ankara, 2007, s. 81-87.

³ Seyfettin Erşahin, Türkistan'ın Millî Uyanışında Özbek Cedidciler Abdurrauf Fitrat Örneği, MAMER yayınları, İstanbul 2021, s. 249-271.

Sonuç Yerine

11. yüzyılın son çeyreğinde Doğu Roma İmparatorluğu'nun Anadolu coğrafyasında Selçuklu Devleti adıyla Müslüman bir Türk hâkimiyeti kurmayı başaran Türkler, 14. yüzyılın başlarından itibaren bu hâkimiyetlerini Osmanlı hanedanı öndeliğinde yenilemişler, 20. yüzyıl başlarında ise Türkiye Cumhuriyeti ile yolculuklarını devam ettiriyorlar. Yaklaşık on asırlık bu sürecin bunalım dönemlerinden biri de 19. yüzyıldan 20. yüzyıla padişahlıktan cumhuriyete geçişte yaşanmıştır. Bu zaman diliminde Türkiye umerâsı, ulemâsı, münevverî, sanatçısı çıkış yolu arayışları çerçevesinde Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi fikri-siyasi akımlar oluşturmuşlardır. Bu akımlar özellikle Cumhuriyet arefesinde II. Meşrutiyet döneminde hatırı sayılır taraftarlar toplamıştır. M. Âkif de bu dönemin insanıdır. Onun ırkçılığa dayanan kavmiyetçiliği tenkit eden şiirlerinden ve kendisinin baba tarafından Arnavut olmasından dolayı Türklük veya Türk dünyası ile ilgilenmediği gibi bir önkabul bulunmaktadır. Sanki dönemin siyasetçi, âlim, arif, mütefekkir, sanatçı, şair, edip vb. sıfat taşıyan önderlerinin belli akımlara kapılarak veya kapılanarak başka tarafa bakmadıkları düşünülmüştür. M. Âkif de bu peşin hükme kurban edilmiştir. Onu Emperyalizm ve Oryantalizmin tanımladığı “İslamcılık” veya “Türkçülük” kalıpları içine sıkıştırmanın yeterli olmadığını düşünüyoruz. Onun şahsında karşımıza Dış Türkler veya Türkistan meselesinde İslam ilkeleri ile millî duyguları telif etmeyi başarmış bir münevver çıkmaktadır. Türk dünyası ile ilgilenmiş, elindeki vasıtalarla hem iç hem dış kamuoyunu bilgilendirmeye, bilinçlendirmeye, farkındalık oluşturmaya gayret etmiştir. Genelde İslam dünyasının özelde Türk dünyasının sömürgecilerden kurtulup yeniden medeniyet inşasında özellikle Türkistan'ın mazideki başarısını hatırlatarak müstakbelin inşasında tekrar önemli rol alabileceğini düşünmüştür. Bu bakımdan olsa gerek Buhara, Semerkant, Hive vs. bölgedeki ilim ve kültür merkezlerini tenkide tabi tutmuştur. Oralardaki eğitim kurumlarını, ulemâyı, urefâyı, umerâyı uygulamalarından dolayı eleştirmiş, öze dönme, yaşanan dünyanın farkına varma ve bir diriliş mücadelesi başlatmaya çağırmıştır.

Konunun bir diğer yönü de şudur: M. Âkif'in Türkistan veya Dış Türklerle dair ilgi/yaklaşım ve bilgi eksikliği ile ilgili dile getirdiği hususlar bugün hâlâ en azından Türk dünyasında caridir. Hâlâ Dış Türkler veya Türkistan'a dair bilgi ve ilgi eksikliği devam etmektedir. Bazı aydın veya okur-yazar, Garp “medeniyetine” mensubiyet veya metfuniyet sâikiyle Şark'a bakmayı “zül” saymakta; bir kısmı ise “müteessir” duygularla anıp kendilerini tatmin etmekte. Hâlâ ilmi düzeyde yeterli bilgiye ulaşılabilmiş değildir. Türk toplumunun yeni kimliğinde önemli bir yer tutan Dış Türkler veya Türkistan

konusunda da M. Âkif'in sağduyulu, tutarlı, tenkidi, ilmi ve fikri yaklaşımı ile katkı sağladığını düşünüyoruz. O her şeyden önce doğru yaklaşımı doğru bilgi kaynaklarını önermiştir ki duyguya dayayan ilgi sağlam metodoloji ve sahih kaynaklarla ilmi bir temele kavuşabilsin.

Altı çizilmesi gereken, ancak üzerinde karşılaştırmalı olarak henüz yeterince çalışılmamış bir boyut da şu ki, M. Âkif Ersoy'un İstanbul'da çoğu ile yakın temasta bulunduğu cedidciler ve onların takipçileri üzerindeki etkisidir. Bu etkinin ortaya konması cedidciliğin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Yine aynı önemi haiz bir husus olan "İslamiyet" mi "Türklük" mü gibi kamplaştırıcı çatıştırıcı dilin birer kurgu olduğu M. Âkif'in Türk dünyasına olan ilgisi ve bilgisi üzerinden ortaya çıkmıştır. Belli çevrelerin ötekileştirdiği Müslüman şahsiyet M. Âkif din, dil, ırk ve kültür birliği ile bağlı olduğu Türk dünyasına doğru bilgi ile bakmanın önemini ısrarla altını çizmiştir. Yanlış bakış açısıyla yabancıları/müsteşriklerin yazdıklarının söz konusu dünyayı anlayıp ayniyet kurmaktan çok ayrıştırıcı bir nitelik taşıdığına işaret etmiştir. Nitekim bu sorunu bugün hala aşabilmiş değil Türk dünyası.

Kitabiyat

Abdürreşid İbrahim (2015), Rusya İmparatorluğunda Müslümanlar Çoban Yıldızı, yay. Seyfettin Erşahin, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yay, Ankara.

AKGÜN, Atif (2017), "Mehmed Âkif Ersoy'un Türk Dünyası Şairlerindeki Tesir Alanına Bir Bakış," Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 6/4, ss. 2389-2413.

ALLWORTH, Edward (1967), Central Asia A Century of Russian Rule, Columbia.

BABABEKOV, Haydarbek (1989), "Rusya Orta Asyanı Basıp Algan mı?", Fen ve Turmuş, 1989/8, 1989/10.

BABABEKOV, Haydarbek (1992), "Hive Hanlığının Zapt Etilişi", Fen ve Turmuş, 1992/1, 1992/2.

BARTHOLD, W. W (1962), Four Studies on History of Central Asia, I, (A Short History of Turkestan), Leiden.

BENNİGSEN, Alexendra, Maria Broux (1983), The Islamic Threat to the Soviet State, New York.

BENNİGSEN, Alexendra (1984), SSCB’ndeki Müslümanlar, çev, Selim Taygan, Ankara.

BİÇER, Bekir, “Abdürreşit İbrahim’in Öğrencisi”, Memleket Gazetesi, 29.07.2008

ÇANTAY, Hasan Basri (1966), Âkifnâme (Mehmed Âkif), Ahmed Sait Matbaası, İstanbul.

DEVLET, Nadir (1985), Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917), TTK yay, Ankara.

DEVİRAN, Hurşid, “Baskıncı Kahraman Boladı mı?”, Fitne Sanatı, I, ss. 44-75.

DÜZDAĞ, M. Ertuğrul (2002), Mehmed Âkif Ersoy, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

DÜZDAĞ, M. Ertuğrul (1987), Mehmed Âkif Hakkında Araştırmalar, İstanbul.

ERSOY, Mehmed Âkif (1990), Safahat, haz. M Ertuğrul Düzdağ, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara.

ERŞAHİN, Seyfettin (1999), “Osmanlı Devleti ve Türkistan Müslümanlarının Hac Seferleri (Çarlık Döneminden Günümüze)”, Diyanet İlmi Dergi, (Osmanlı Özel Sayısı), XXXV/1, 231-248.

ERŞAHİN, Seyfettin (1993), “Türkistan Meselesine Mehmed Âkif’in Bakışı”, Bizim Dergâh, Nisan 1993, yıl 6, sayı 60, ss. 7-10.

ERŞAHİN, Seyfettin (2007), Türkistan’da İslam ve Müslümanlar (Sovyet Dönemi), TDV yayınları, Ankara.

ERŞAHİN, Seyfettin (2021), Türkistan’ın Millî Uyanışında Özbek Cedidciler Abdurrauf Fitrat Örneği, MAMER yayınları, İstanbul.

ERŞAHİN, Seyfettin (2019), Türkistan Ulemasının İslam Medeniyetindeki Rolü (İsmail Gaspıralı’ya Göre), MAMER yayınları, İstanbul.

Eşref Edip, Mehmed Âkif Hayatı Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları, haz. Fahrettin Gün, Beyan Yayınları, İstanbul, 2010.

Hasani, Macid, Türkistan Baskını, Taşkent, 1992.

HAYIT, Baymirza (1975), Türkistan, Rusya ve Çin Arasında, Almandan çev, A. Sadak, İstanbul.

İNALCIK, Halil (1948), "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanallı Teşebbüsü (1569)", Belleten, no.46, ss. 349-402.

İsmailov, Ş. Ş., "XIX. Asrın Ahırlarında Türkistandaki Halk Maarifi Tarihiden (Medreseler Misalida)", Özbekistan İctimai Fenler Jurnalı, 1974/11, ss. 50-52.

KARABİBER, Namık Kemal (2009), "İslam Birliği, Abdurresid İbrahim ve Mehmed Âkif", Köprü, (İttihad-ı İslam özel sayısı), sayı 108, Güz.

KARABİBER, Namık Kemal, "Süleymaniye Kürsüsü'ndeki Vaiz: Abdürraşid İbrahim", I. Uluslararası Mehmed Âkif Ersoy Sempozyumu, 19-22 Kasım 2008 (<http://uam.mehmetakif.edu.tr/mehmetakif/files/sem/12.pdf>);

KURAT, Akdes Nimet (1940), Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına ait Yarlık ve Bitikler, Ankara.

KURAT, Akdes Nimet (1966), Türkiye ve İdil Boyu, Ankara.

KURAT, Akdes Nimet (1993), Rusya Tarihi, Ankara.

Medlin, William K., William M. Cave, Finley Carpenter, Education and Development in Central Asia, A Case Study on Social Change in Uzbekistan, Leiden, 1971.

Mehmed Âkif Ersoy'un Makaleleri, haz. Abdülkerim Abdulkadiroğlu, Nuran Abdulkadiroğlu, Kültür Bakanlığı yay, Ankara, 1990.

Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerim'i Tefsiri, Mevza ve Hutbeleri, haz. Abdülkerim Abdulkadiroğlu, Nuran Abdulkadiroğlu, Diyanet İşleri Başkanlığı yay, Ankara, 1991.

MERTOĞLU, M. Suat (2008), Sırat-ı Müstakim Mecmuası (Açıklamalı Fihrist ve Dizin), Klasik Yayınları, İstanbul.

Musa Carullah, Islahat Esasları, Petrograd, 1917.

Özbek Sovyet Ansiklopediyası, Taşkent, 1980.

Özbekistan SSR Tarihi II, ed. M. G. Vahabov, V. Ya. Nepomnin, T. N. Kâriyazov, Taşkent, 1957.

Özbekistan Tarihi, (XIX. Asrın İkinci Yarımı-XX. Asrın Başları), ed. Bababekov, H., C. Rahimov, X. Sadikov, Taşkent, 1994.

Rorlich, Azada A., “Komünist İdaresinde Volga-Ural Müslümanları”, çev. A. E. Yüksel, O.D.T.Ü Asya-Afrika Araştırmaları Grubu, Ankara, 1984.

SARAY, Mehmet (1975), Rusya’nın Türk İllerinde Yayılması, İstanbul.

Sırat-ı Müstakim

Simirnov, N. A., An Autline of the History of Islamic Studies in the USSR/ İslam and Russia, çev. Ann K. S. Lambton, Oxford, 1956.

Starr, S. Frederick, Kayıp Aydınlanma, Arap Fetihlerinden Timur’a Orta Asya’nın Altın Çağı, çev. Y. Selman, İnanç, Kronik yay, İstanbul, 2019.

TOGAN, A. Zeki Velidi (1982), Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi, İstanbul.

TOPÇU, Nurettin (2011), Mehmed Âkif, yay. Ezel Elverdi, İsmail Kara, Dergâh Yay, İstanbul.

TÜRKOĞLU, İsmail (1997), Abdürreşid İbrahim, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

UZUN, Mustafa, “Abdürreşid İbrahim”, DİA c.I, İstanbul, 1988, ss. 295-297.

Zenkovsky, Serge A., Pan-Turkism and İslam in Russia, Cambridge, 1960.

ZİYAEV, Hamid, “Çarizm İstilası”, Şark Yulduzu, 1990/8, ss. 184-190.

MEHMED ÂKİF: MISIR YILLARI

Âlim KAHRAMAN*

Mehmed Âkif'in Mısır'a ilk seyahati Ocak-Şubat 1914'tedir. Seyahat masrafları, dostu Abbas Halim Paşa tarafından karşılanmıştır. Bu seyahatinde, orada, *Sebilürreşat*'a yazılar gönderen Ömer Rıza'yı çalıştığı gazetede bulur. Ömer Rıza'yla, eserlerinden çeviriler yaptığı Ferit Vecdi'yi ziyaret ederler. Şair, Lüksor'u [El-Uksur] da ziyaret etmiş, "El-Uksur'da" adlı şiirini bu seyahatin ilhamıyla yazmıştır.¹ . Ayrıca Mısır dönüşü, Hazret-i Peygamberin mukaddes doğum gecesine ("leyle-i mukaddese-i velâdet") denk getirerek Medine'ye de uğrar.

Ankara'dan İstanbul'a Dönüşü

Âkif, Millî Mücadele'ye katılmak için gittiği Ankara'dan 1923 yılı Mayıs ayı başlarında kırgın ve yorgun bir psikoloji içinde İstanbul'a döner. Bir inzivâ ihtiyacı duymaktadır. Yazmak istediği eserleri vardır. Bunun için bir köşeye çekilmek istemektedir:

"Benim için yegâne arzu olunacak bir şey varsa o da şehrin dağ-dağasından âzade bir mahalde, meselâ Boğaziçi'nin bir tepesinde yahut Çamlıca'nın kenar bir tarafında şöyle Dergâh gibi bir yerim olmak. Evlat ve âyâlin maişet derdi olmasın. Orada tabiat ile baş başa kalayım. Düşündüklerimi yazayım. İnsanlardan uzak, insanların hırslarından, riyâlarından uzak. Yalnız beni sevenlerle benim sevdiklerim beni ziyarete gelsin. Hoş sohbetler edelim."

(Fergan, 1938, s. 94)

Bunun için bir aralık, Edremit taraflarında, Burhaniye'nin Pelitköy'üne çekilmeyi bile düşünür.

* Dr.

¹ Eşref Edip (FERGAN), *Mehmed Âkif*, İstanbul 1938, s. 429.

Kışları Mısır'da

O günlerde, kışları Mısır'da, yazları ise İstanbul'da geçiren yakın dostu Abbas Halim Paşa'dan bir teklif alır:

"Abbas Halim Paşa'dan bir mektup aldım. Ne yapacağımı soruyor. İstersem Mısır'da bana bir yer temin edeceğini, kâfi tahsisat bağlayacağını, kışları Mısır'da, yazları İstanbul'da geçireceğimizi söylüyor. Ben de muvafık görüyorum. Ömrümün gerisini bu işlere hasretmek istiyorum."

(Fergan, 1938, s. 448)

Bu sözleri Âkif, Ankara'dan ailesiyle ayrılmak üzereyken, o sırada yanına gelen, -muhtemelen hep beraber döndükleri- damadı Ömer Rıza'ya söylemektedir. Nitekim o senenin kışına doğru, Ekim başlarında, Abbas Halim Paşa'yla Mısır'a gider. Bir sonraki senenin (1924) baharında dönmek üzere! Ailesini İstanbul'da bırakmış, sadece oğlu Emin'i yanına almıştır.¹

Mısır'da geçirdiği bu ilk kışta, daha Ankara'ya gitmeden (1919) parça parça yazmaya ve yayımlamaya başladığı *Âsım*'ı tamamlar. 1924 baharında İstanbul'a nispeten neşeli döner. Buradaki dostlarını özlemiştir. Onlar da Âkif'i. Evi misafirlerle dolup taşmakta, sık sık dostları tarafından ziyafete çağrılmaktadır (Fergan, 1938, s. 449).

Altıncı *Safahat*'ı oluşturan *Âsım*, 1924 yazında (Ağustos ortaları) İstanbul'da kitap olarak çıkar. Yakın arkadaşlarından Midhat Cemal, Beyoğlu'nda Mısır Apartmanı'ndaki dairesinde bir *Âsım* gecesi tertipler. Toplantıya Abdülhak Hâmid, Cenap Şahabettin, Sami Paşazâde Sezâî, Süleyman Nazif ve Faruk Nâfiz'den oluşan seçkin bir edebiyatçı grup davet edilir.

Mehmed Âkif, o senenin sonbaharında, Abbas Halim Paşa'yla tekrar Mısır'a gider. Ezher'de eğitimini sürdürmek için Mısır'a gitmekte olan Yozgatlı İhsan Efendi de aynı vapurdadır.² Mehmed Âkif'in Mısır'da geçen hayatının bu son döneminde Yozgatlı İhsan Efendi'nin önemli bir yeri olacaktır.

Mısır'da bulunduğu sırada, Süleyman Nazif, daha önce Âkif hakkında yazıp *Servet-i Fünûn* dergisinde yayımladığı (1919) seri yazıları bir araya getirip sonuna *Âsım* hakkında yazdığı yeni bir yazı da ekleyerek, *Mehmed Âkif*

¹ Emin Âkif Ersoy, *Babam Mehmed Âkif*, (Haz.: Yusuf Turan Günaydın), İstanbul 2010, s. 101.

² Eşref Edip, "Üstad 341'de Mısır'a giderken İhsan Efendi ile aynı vapurda beraber idiler" diyor (FERGAN, 1938, s. 144). Ancak bu gidiş 1925'teki değil 1924'teki Mısır yolculuğudur.

Şairin Zâtı ve Âsârı Hakkında Bâzı Ma'lûmât ve Tedkîkât adıyla bir kitap çıkarır (1924 yılı sonu). Cenap Şahabettin ise yine yıl sonuna doğru, *Servet-i Fünûn*'da, "Safahat Mübdii" başlıklı bir yazı yayımlar.¹ Âkif Mısır'da bu yayınlardan haberdar olur.

Cenap Şahabettin, yazısında, "kuvvet ve samimiyet"i Âkif'in iki meziyeti olarak görmektedir. Âkif'teki sehl-i mümtenîye [kolay görünmekle beraber söylenmesi zor söz, ifade, şiir] dikkat çeker. Daha çok son çıkan *Âsım* üzerinde duran Cenap Şahabettin, kitapta Çanakkale şehitlerine seslenen bölümden örnekler getirerek "bunu ibdâ eden elleri eğilip hürmetle öpmek kadirşinaslığın ilk farızası değil midir" diye sorar. Yüreğindeki "alevli hisler"den bahsettiği Âkifiçin "memleketimizin yegâne destan şairidir" hükmünü de verir.

Âkif hakkında ilk kitabı yayımlamış olan Süleyman Nazif ise, şairin "kimseye benzemeyen" kişiliğine, batı edebiyat ve ilmine karşı taassubu olmamasına, yakıcı feryadına, zayıf ve yoksulun yanında oluşuna dikkat çekmektedir.

Mısır'da bulunduğu sırada, 25 Aralık 1924 tarihli *Sebilürreşat*'ta (nr. 631) Âkif'in "Firavun ile Yüzyüze" şiiri çıkar. Şair, bu şiirini "Fahrülmuharrerât Emine Hatice Hanımefendi" ifadesiyle Abbas Halim Paşa'nın eşine ithaf etmiştir. Bu şiiri, 8 Ocak 1925'te (nr. 633) "Gece", 22 Ocak 1925'te (nr. 635) de "Vahdet" izler.

1925 yılı başında, o sırada bulunduğu Hilvan'da "Hicran" ve "Hüsam Efendi Hoca" şiirlerini yazar. "Gece", "Hicran" gibi şiirler, Âkif'in çekildiği iç âlemden kopup gelen seslerdir. Bu şiirlerin daha önce yazdığı sosyal eleştiri ve mücadele şiirlerinden farklı olduğunun şair de farkındadır. Mısır'dan İstanbul'a bir dostuna yazdığı mektupta şöyle der:

*"Sana en son şi'rimi gönderdim. Bilmem nasıl bulacaksın? Kişi düştüğü yerden kalkar derler. Fâilatün, fâilatün derdine uğradığım hengâm-ı tufuliyetimde meczûb idim; şimdi gördüğün vechile yine meczûbâne vadilere rücû ediyorum. Mahalle Kahvesi'ni yazan herifle, bu 'Hicran'ı nazm eden herifin aynı herif olduğu güç anlaşılır, değil mi?"*²

¹ Cenap Şahabettin, "Safahat Mübdii", *Servet-i Fünûn*, nr. 1479, 18 Kânunievvel/Aralık 1924, s. 66-68.

² İsmail Hakkı Şengüler, *Mehmed Âkif Külliyyatı IX*, İstanbul 1992, s. 363.

Bu arada 5 Mart 1925'te 641. sayısı yayımlanan *Sebilürreşat*, Doğu ayaklanmaları gerekçe gösterilerek çıkarılan Takrîr-i Sükûn Kanunu ile kapatılan dergiler arasında yer almıştır. Eşref Edip de tutuklanarak önce Ankara, sonra Diyarbakır'da İstiklal Mahkemesi'nde yargılanır. Ancak 13 Eylül 1925'te serbest kalabilir.

Mısır'da bulunduğu 1925 yılı Ocak ayında, Âkif'in bir İspanya seyahati hazırlığı içinde olduğunu İstanbul'daki dostlarına yazdığı mektuplardan öğreniriz. Bunun devamında ise şair Hindistan'a gitmeyi istemektedir:

*"Baharda Elhamra'yı temâşâ edip yazın tasvirine çalışacağım. Gelecek kışa Himalaya dağlarına çıkarak, Ganj nehri vadilerinde dolaşarak öbür bahara Hint şiirleri yazacağım."*¹

Mart 1925'te İspanya seyahatinin biraz daha belirginlik kazandığı görülür:

"Bizler mâni zuhûr etmezse, Nisanın yedisinde İskenderiye'den binip Marsilya'ya çıkacağız. Orada üç-dört gün kaldıktan sonra vapurla Cebelüttarik'a gideceğiz. İspanya'nın Gırnata, Sesil, Kordo (eski İşbiliye, Kurtuba) şehirlerini dolaşıp gene vapurla Napoli'ye geleceğiz. Napoli'den şimendiferle Brendizi'ye çıkıp oradan deniz tarikiyle İstanbul'a döneceğiz."

Öyle anlaşıyor ki bu seyahate Abbas Halim Paşa ile beraber çıkılacaktır. Âkif'in gönlünden geçen, bu seyahatte, sevgili dostu Ferid Kam'ın da kendileriyle beraber olmasıdır. Bu isteğini ona da yazar. Eğer görevinden izin alabilirse o günlerde Ferid Bey'in de İstanbul'dan yola çıkıp Marsilya'da onlara katılması iyi olacaktır. Nasip olursa Endülüs'ü birlikte göreceklerdir.

Bir zamanlar kendisi için hayal olan bu seyahatler gerçek olma yolundadır. Fakat nedense şair bir gönül ferahlığı içinde değildir. Ruh ve maneviyât olarak harap bir haldedir. Bunun sebebini kendisi mektuplarında belirtmiyor. Ankara dönüşünden beri yaşadığı genel kırıngılık değildir sadece onu üzen. Oğlu Emin'le ilgili ailevî bir sıkıntısı da vardır. Şair, bir nevî çile dönemine girmiş gibidir. Kendisi "Dervişliğe istidadım alabildiğine artıyor" (Fergan, 1938, s. 290) diye ifade eder bu durumu.

¹ Midhat Cemal Kuntay, *Mehmed Âkif*, İstanbul 1986, s. 178.

Oğlu Emin

Âkif'in bu sefer yanına almadığı oğlu Emin, o sene devam etmekte olduğu Üsküdar Sultanisi'nden kaçıp orda burda dolaşmakta, avarelik yapmaktadır. Annesi, artık on yedi yaşına gelmiş olan Emin'le baş edememektedir. Bu haberi aldığından beri şair'in kafası alt-üst durumdadır. "Ahvâl, beni canımdan bî-zâr etmişti; bu hadise, yıkık ma'neviyyâtın üstüne tûy dikti" demektedir. Bunun için yakın dostlarından Fuat Şemsi'den yardım ister. Ev ve okulla görüşüp Emin'in terbiyesi için ne gerekiyorsa yapması konusunda ona yetki verir:

"Oğlanı azarlamak, dövmek, türlü cezaya çarpmak salâhiyyetin dâhilindedir."

(Şengüler, C. IX, s. 359-364)

Muhammed İkbâl ve Eseri Peyam-ı Maşrık

1925 yazında Âkif Mısır'dan İstanbul'a gelmiştir. O sırada İmam-Hatip mektebine tarih öğretmeni olarak atanan (16 Aralık 1924) Mahir İz de Ankara'dan İstanbul'a dönmüştür. Bu ikisi bir gün Cağaloğlu'nda karşılaşırlar. Âkif, Ankara'dan beri görmediği Mahir Bey'e son kitabı *Âsım*'dan bir nüsha hediye eder. Beraberce aynı vapurla Üsküdar'a geçerler. Âkif'in eski öğrencisine bir teklifi olur: "İkbâl bana *Peyâm-ı Maşrık*'ı göndermiş, ben iki kere okudum, güzel kitap, istersen bir de beraber okuyalım!"

Âkif, İkbâl adından *Peyâm-ı Maşrık*'la haberdar olmuş, Sebilürreşat yazıhanesine gelip giden Hintli Müslümanlarla ona Safahat'larını göndermiştir. Yine onlar aracılığıyla İkbâl'in yeni eserleri kendisine ulaşır. Âkif, İkbâl'i şöyle tanıtıyor:

"Şarkta yetişen urefayı sofîyenin [tasavvuf ehli ariflerin] bütün eş'arını okuduktan başka Almanya'ya giderek garp felsefesini adamakıllı hazmeden İkbâl hakikat yaman bir şair. (...) Mevlânâ'yı çok okumuş, çok sevmiş. Ona 'Mürşidim' diyor. (...) Gazellerinin bir ikisi bana sarhoş gibi naralar attırdı."

(Fergan, 1938, s. 143)

Sonra kendisiyle İkbâl arasında bir kıyaslama yapıp onu ilmi, irfanı, şairlik kudreti bakımından kendinden çok yüksek bulduğunu belirtiyor.

Mahir İz'in de uygun görmesiyle *Peyâm-ı Maşrık*'ı okumak üzere salı günlerini buluşma günü olarak belirlerler. Bir hafta Mahir İz, o sıralar Üsküdar'da oturan Âkif'e, sonraki hafta ise Âkif Beylerbeyi'nde oturan Mahir İz'e gitmeye başlarlar.

Mehmed Âkif, Mahir İz'i kendi çevresiyle, dostlarıyla da tanıştırır. Bunlardan biri Beylerbeyi'nde oturan Hüseyin Kazım Bey'dir. Mahir İz'i ona, "bu senin bildiğin gençlerden değildir" diyerek över. Bir başka gün de Kandilli'de Fatin Efendi'ye götürür.

Üsküdar'da Âkif'in evinde oldukları bir gün ise dersten sonra tarihî Çiçekçi Kahvesi'ne giderler. Orada Üsküdarlı şair Talat Bey'le karşılaşır. Kahvede çok güzel bir sohbet olur. Ardından Talat Bey onları Karacaahmet Mezarlığı'nda bulunan Nedim'in mezarını ziyarete götürür.¹

Balıkesirli Dostlar

1925 yılı sonbaharında, Âkif'in Mısır'a gitmeye hazırlandığı günlerde, o sıralar oturduğu Üsküdar'daki evine Balıkesir'den iki misafir gelir. Bunlardan biri, Ruhi Naci (Sağdıç), diğeri Mehmet Cavit'tir (Emir). Onları Âkif'e getiren rehberse şair Üsküdarlı Talat Bey'dir. Âkif'in mütevazı misafir odasında beraberce otururlar.²

Ruhi Naci, o sıralar bir tedavi için İstanbul'da bulunan Hasan Basri Bey'den bir pusula getirmiştir. Âkif eski dostu Hasan Basri'nin adını duyunca neşelenir. Talat Bey'e dönerek Hasan Basri'yi över. Diğer misafirin ise Pelitköylü Mehmet Cavit olduğunu öğrenir. O sırada İkinci Mecliste mebus olan Mehmet Cavit "sizinle gâibane ahbablığımı da ben Basri Bey'e borçluyum" der. Âkif, Ankara dönüşü, bir inziva köşesi aradığı sırada bir ara Balıkesir Burhaniye'ye Mehmet Cavit'in köyüne (Pelitköy) çekilmeyi de düşünmüştür. Hasan Basri bu durum için "gıyaben sevdiği Mehmet Cavit, ona bir 'bakla aş'ı temin edecek, üstad da denize nazır, sakın ve âsûde evceğizinde bu millete şiirler yazacaktı" der.³

Âkif, ertesi ve daha ertesi gün, Basri Bey'i, kalmakta olduğu Sirkeci'deki Karesi Otel'i'ne ziyarete gider. Ruhi Naci ve genç edebiyatçı arkadaşları da ordadır. Başka gelenler de olur. Hasan Basri Bey'den dinleyelim:

"Üstad ve rahmetli Ruhi Naci ile birlikte otelin gazinosunda oturuyorduk, Neyzen Tevfik çıkageldi. O 'samimi can arkadaşı'nın, o 'koca üstad'ın ellerini tuttu, yüzüne gözüne sürdü, öptü, öptü... Beş on dakika geçmedi, Hafız Sami Efendi geliverdi. O da karşıdan

¹ Mahir İz, *Yılların İz'i*, İstanbul 1990, s. 139-141.

² Ruhi Naci Sağdıç, "Kur'an Tercümeleleri Münasebetiyle Mehmed Âkif Merhum Hakkında Hâtıralar", *Sebilürreşat*, nr. 268, Mayıs 1958, s. 281-283.

³ Hasan Basri Çantay, *Âkifnâme*, İstanbul 1966, s. 34.

Üstad'ı görmüştü. Senelerden beri kendisine mütehassirdi. Gariptir ki aynı merasim-i ihtiramı o da ifa etti. Fakat oturuşu Neyzen gibi mübâlâtsiz [itinâsız] değildi, daha çok hürmetkârâne idi. Bu iki üstada Koca Üstad söylüyordu, onlar dinliyorlardı.”

(Çantay, 1966, s. 83)¹

O gün gazinonun içi dışı Âkif'i görmek, bu sohbeta katılmak isteyenlerle dolar. Neyzen Tevfik, neyiyle bir fasıl geçer.

Kur'an Tercümesi İş

1925 yılı Şubat'ında, Mecliste bütçe müzakereleri sırasında, Diyanet İşleri Reisliği tarafından Kur'an tercüme ve tefsiriyle hadis tercümesi (Tecrid-i Sarih'in tercümesi) yapılması da karara bağlanır. Tüm bunlar için yirmi bin lira ayrılır. Afyon Karahisar Mebusu Kamil Miras, bu işi kimlerin yapabileceği konusunda şunları söylemiştir:

*“Tercümenin Âkif, tefsirin de Elmalılı Hamdi merhumlar tarafından yazılması muvafık olacağını bildirdim. Meclis'te Sahih-i Buhârî'nin tercüme ve izah edilmesine de karar verilmişti. Bu mebrûr vazife-nin de Babanzâde Ahmet Naim Bey tarafından yazılması muvafık olacağını söyledim.”*²

Âkif, Kur'an'ın tercümesi teklifi kendisine yapılıncı bu görevi üstlenmeye yanaşmaz. Görevin başka birine verilmesini ister. Diyanet Riyaseti müşavere heyetinde bulunan Aksekili Ahmet Hamdi Efendi “Arzu-yu umûmi bu tercümeyi sizin yapmanızdır. Gerek Millet Meclisi, gerek bütün ehl-i irfan bu himmeti sizden bekliyor” demektedir.

Üst üste gelen ısrarlar sonunda, bir gece Elmalılı Hamdi Efendi'nin Fatih'deki evinde yapılan bir toplantıda,³ “tercüme” yerine “meal” ifadesinin kabûlüyle Âkif Bey yumuşar. Çünkü Âkif Kur'an'ın tam bir tercümesi yapılamayacağı, ancak mealen başka bir dile aktarılacağı kanaatindedir. Böylece, Kamil Miras'ın görüşü doğrultusunda görev dağılımı tamamlanır. İşin anlaşma kısmını Elmalılı Hamdi Bey'e bırakan Âkif, tefsir ve meale on iki bin lira ayrıldığını karara bağlayan anlaşmayı imzalar. Elmalılı'yla ikisine biner lira da avans verilir.

¹ Hâfız Sami, Mehmed Âkif'ten sadece bir yaş küçüktür. Ruhi Naci, onun Âkif'in elini öpmek istemesine karşılık şairin ayağa kalktığını, “Esağfirullah, estağfirullah efendim, ben papas değilim, öpüp takdis edilecek şey senin şu mübarek ağzındır, diyerek Hâfız Sami'nin çenesini okşa'dığı ayrıntısını da nakleder.

² Düccane Cündioğlu, *Bir Kur'an Şairi*, Mart 2011 (5. b.), s. 137-138.

³ O sırada bir tedavi için İstanbul'a gelen ve henüz Balıkesir'e dönmediği anlaşılan Hasan Basri Bey de vardır bu toplantıda. Ayrıca Eşref Edip'in de bulunduğunu söylüyor.

Türkiye'den Ayrılış

Âkif, 1925 sonbaharında, üçüncü defa Abbas Halim Paşa'yla Mısır'a giderken temelli Mısır'da kalma kararıyla yola çıkar. Durumu şudur: İşsiz ve maaşsızdır, ailesini Türkiye'de bırakmış sadece oğlu Emin'i yanına almıştır.

Âkif için şapka giymemek üzere Mısır'a gitti, diyenler olmuştur. Bu görüş, Âkif'in durumunu açıklayıcı bir iddia değildir. 1925 yazında, Sirkeci'de dostlarıyla otururken, "Ha, Üstad, haniya senin şapkan" diye yarı şaka yarı ciddi soran bir gence, o da aynı tavırla, şapkanın memurlar için baş giyeceği kabul edildiğini imâ ederek "Henüz sıramız gelmedi" cevabını vermiştir. Sonra da "Umumu beklemeğe hâcet yok. Şapka için artık icma-ı ümmet var. Tabîî hepimiz giyeceğiz" diye ilave eder.

Âkif'in gözlerden uzak bir köşeye çekilmesinin asıl sebebi yıllar sonra ortaya çıkar. 31 Aralık 1950 günü, Ankara Halkevi'nde yapılan bir Âkif toplantısında, Şefik Kolaylı ilk defa olarak bu sebebi açıklar:

"Pendik Bakteriyolojihanesi müdürü idim. Âkif bana geldi. Yanında Prof. Fazlı Yegül de vardı. Yarın Mısır'a gideceğini ve arz-ı vedâa [vedalaşmaya] geldiğini söyledi. Çocuklarının tahsil ve terbiye çağı olduğunu, şimdi Mısır'a gitmekle çocuklarının tahsillerinin sekteye uğraması muhtemel bulunduğunu ileri sürerek, kararından vazgeçmesinde ısrar ettik. Âkif, büyük bir hüznün ve teessür içinde dedi ki: Arkamda polis hafiyesi gezdiriyorlar. Ben vatanını satmış ve memleketine ihanet etmiş adamlar gibi muamele görmeye tahammül edemiyorum ve işte bundan dolayı gidiyorum."

Bu hatırasını naklettikten sonra Kolaylı, sözlerini şöyle tamamlar:

*"Âkif'e yobaz dediler, softa dediler, geri kafalı dediler, şapka giymemek için Mısır'a gitti dediler, inkılâbı hazmedemedi dediler. Hayır, arkadaşlar, hayır. Âkif, Cumhuriyet'e inanmıştır. Âkif bu vatanın selametini ve bu memleketin yükselmesini herkesten çok istemiştir. Âkif, vatan sevgisini aile sevgisinin üstünde tutmuştur. Bir vatan haini gibi arkasında polis hafiyesi gezdirilmesine ve adım adım takip edilmesine tahammül edemediği için öz vatanını terk etmek ve Mısır'a gitmek zorunda kalmıştır."*¹

¹ Fahri Kutluay, "Aydınlatılan İki Mühim Sır", *Sebilürreşat*, nr. 99, Nisan 1951, s. 374.

Kur'an Çevirisine Başlaması

Mısır'da, Kahire yakınlarındaki Hilvan'da Abbas Halim Paşa'nın misafiri olan Mehmed Âkif, kafasını henüz toplayamamış olsa da orada "âsûde" bir ortam içinde olduğunu da belirtir (Şengüler, IX, s. 406). Bir süre sonra az da olsa şiir çalışmalarına başlar. Bu arada Kur'an mealini hazırlamaya da girişmiştir. Bu konuda tamamen tecrübesiz değildir. Ancak "açık Türkçe olmak, asıldan ayrılmamak" gibi ön şartlar bulunmaktadır. İlk yaptığı çevirileri fikrini almak için Elmalılı Hamdi Efendi'ye gönderir. Âkif'in sadeliğine karşılık Hamdi Efendi 'cezâlet'ten [ifadede heybet] yanadır.

Güzel okuyuşa tutkun olan Âkif, Mısırlı okuyucuları dinlemek üzere cumaları Kahire'ye kadar gitmekte, ses ve okuyuşunu çok beğendiği Muhammed Rifat'ı dinlemektedir:

"Evet, Mısır'da güzel Kur'an okuyanlar çok. Hele cuma namazından bir saat evvel başlayıp ezan vaktine kadar Sûre-i Kehf'i tilavet eden bir Şeyh Muhammed Rif'at var ki, enfes. Hem sesi, hem okuyuşu, hem hâli insana cidden dokunuyor."

Bunun dışında evine kapanmış gibidir:

"Havaların sıcaklığı, evin nisbetle serinliği de öteden beri sevdiğim inzivâ hâlini âdeta mecburi kılıyor." der

(Şengüler, IX, s. 405)

Âkif'in bu gurbet diyarında en büyük desteği dostu Abbas Halim Paşa olur. Aralarında ideal birliği bulunan Abbas Halim temiz yürekli, ince zekâlı, yüksek yaratılışlı, samimi bir Müslümandır. Dostluk ölümlerine kadar devam eder. Bir araya geldiklerinde derin fikrî sohbetlere dalarlar (Fergan, 1938, s. 129). Zaman zaman kışın birkaç ayını Mısır'da geçiren Sait Halim Paşa'nın oğlu Halim Bey de Âkif'in çok sevdikleri arasındadır.

İstanbul'daki Ailesi ve Dostları

Âkif Mısır'a gitmeden en küçük kızı Suat Hanım'ı, Baytar Yüzbaşı Ahmet Bey'le (Argon) evlendirmiştir.¹ Haylazlıklarıyla annesinin baş edemediğini oğlu Emin yanındadır. Eşi, yaşlı annesi ve küçük oğlu Tahir İstanbul'da kalmışlardır. Çengelköy'de büyük damat Ömer Rıza ile beraber oturmaktadır-

¹ Selma Argon-Ferda Argon, *Dedem Mehmed Âkif*, İstanbul 2019 (5. b.), s. 38.

lar. 1926 yılı içinde, Âkif'in annesi seksen dokuz, doksan yaşlarında hayata gözlerini yumar. Emin'i yanına almıştır ama bu sefer de küçük oğlu Tahir yaramazlıklara başlamıştır. Bunu, Mısır'dan İstanbul'a, dostu Fuat Şemsi'ye yazdığı bir mektuptan anlarız.

Dostlarına çok bağlı olan Âkif onları mektupsuz bırakmaz. Mektuplarda "Hacı Baba" dediği kadim arkadaşı Ahmet Naim, Süleyman Nazif, Resam Üsküdarlı (Kuşadalı) Ali Rıza, Midhat Cemal, Ferit (Kam), Hafız Yusuf (Ararat), eski Evkaf Müdürü Hayri Bey, Gözübüyükzâde Ziya Bey, adı geçen dostlarından bazılarıdır.

Bu mektuplarından Mısır'da yanında bulunan oğlu Emin'in oradaki eğitimiyle ilgilendiğini de anlıyoruz. İlk başta bu işten fazla bir verim alamaz. Fakat zamanla onun Arapça'yı öğrenmeye başladığını yazar. Haylazlıklarına rağmen ondan memnun olduğu taraflar da vardır:

"Mamâfih çocuğun gayet iyi bir hali var. Kendisinden son derece memnunum. Şu hakkını da unutmayalım ki, Ramazan'ı tamamiyle oruçlu geçirdi."

(Şengüler, IX, s. 399)

Zamanla Âkif'e bazı arkadaşlarının ölüm haberleri de gelmeye başlar. Bunlardan ilki, yakın dostlarından Süleyman Nazif'in 4 Ocak'taki ölümüdür. Bunu kendisine 6 Ocak tarihli mektubunda haber veren Mahir İz'e¹ "Süleyman Nazif'in irtihâli haberi, mektubunuzdan daha evvel gelmiş; beni alt üst etmişti" diye yazar. Fuat Şemsi'ye yazdığı 10 Şubat tarihli mektubunda hâlâ bu ölümün izleri görülür: "Süleyman Nazif bir türlü aklımdan çıkmıyor" demektedir. Onun, Rahmet-i rahman'a kavuşmasını diler.

Ailesi Mısır'da

Âkif'in İstanbul'da bıraktığı oğlu Tahir ve eşi İsmet Hanım'ı bir süre sonra yanına aldığı anlaşılıyor. 1 Mart 1928'de kızı Suat Hanım'a annesinden haberler yazdığını görüyoruz. Ailesini tamamen Mısır'a taşıdıktan sonra Abbas Halim Paşa'nın kendisine tahsis ettiği evden ayrılır. Hilvan'ın biraz daha kenarında bir evdir bu seferki. Onu orada ziyaret eden İsmail Ezherli bu evi şöyle anlatır:

¹ Bu mektup, Uğur Derman tarafından Mahir İz'in evrakı arasında bulunup yayımlanmıştır. "Mehmed Âkif'ten Mektuplar", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Y.: 5, nr. 1, Ocak 1976, s. 34-42 (8. Mektubun dipnotu).

“[Âkif Bey] Hilvan kasabasının kenarında, Rasathâneye yakın bir evde oturuyordu. Etrafı duvarlarla çevrili, iki dönüm kadar temiz kumlu bir de bahçesi vardı. Evin önünde kırk elli metre kadar çiçek bahçesi de vardı. Nar ağacının çiçekleri çok güzeldi.”¹

Paşa yazları İstanbul’a gidince, köşkünün Selamlık kısmını Âkif’e bırakmaktadır. Köşk, yaz sıcakları için daha korunaklıdır:

“Biz yaz geleli, yani Paşa hazretleri İstanbul’a göç edeli yine sarayın selamlık tarafına taşındık. Evimiz yaz hakkına çok iyi. Hatta annen ‘Mısır’ı çok sıcak derlerdi, ama ben öyle bulmadım’ diyor; dışarıda Ümmet-i Muhammed’in nasıl tutuştuğundan haberi olmuyor.”²

Şair eşi ve çocuklarından da haberler verir:

“Kışın annen hemen her gün şırınga olmak mecburiyetinde idi. Şimdi maşallah hemen bir aya yakındır ki o mecburiyetten kurtuldu. Biraz zayıf ise de inşallah yine toplar. Kardeşlerin iyidir.”

(Fıraklı Nâmeler, s. 39)

Âkif’in çok yakın bir dostu, çoktan beri hasta olan Ali Şevki Hoca da, 4 Kasım 1927 tarihinde ebedî âleme göçmüştür.³ Mevcut mektuplarda bu ölümle ilgili bir bilgi bulunmasa da *Safahat*’a “Köse İmam” olarak giren Ali Şevki Hoca’nın ölümüne Âkif’in çok üzüldüğünü tahmin etmek güç değil.

Ezherli Üç Türk Talebe

Âkif’in Mısır’da daha çok bir inziva hayatı yaşadığından söz etmiştik. Abbas Halim Paşa ve çevresi dışında görüştüğü kişiler çok azdır. Bunlar arasında o sırada Ezher’de okuyan birkaç Türk öğrenci de vardır. Onlardan biri, 1924 yılında İstanbul’da tanıdığı ve aynı yılın sonbaharında aynı vapurla Mısır’a geldiği Yozgatlı İhsan Efendi’dir. Âkif, Mısır’da kaldığı sürece onunla irtibatı kesmez. Kalmakta olduğu Kahire’deki Mehmet Bey Medresesi’ndeki odasında onu devamlı ziyaret eder. İhsan Efendi iki arkadaşıyla beraber kalmaktadır: Osmanpazarlı İsmail Hakkı Efendi (İsmail Ezherli) ve Bayramiçli Mehmet Eşref!

¹ M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Âkif Mısır Hayatı ve Kur’ân Tercümesi*, İstanbul 2005 (2.b.), s. 81.

² *Fıraklı Nâmeler Âkif’in Gurbet Mektupları*, Haz.: Ömer Hakan Özalp, İstanbul 2011, s. 37, 39.

³ Turgay Anar, “Mehmed Âkif’in Yakın Dostu Bosnalı Ali Şevki Hoca’nın Hayat Hikâyesine Mütevazı Bir Katkı: Nâm-ı Diğer ‘Köse İmam’ Ne Zaman Vefat Etti”, *Âkif Salnamesi-1*, tarihsiz, s. 81-85.

İhsan Efendi, Âkif'ten şöyle bahseder:

“Bu diyarı gurbette o, bizim babamız, hocamız, herşeyimizdi. Onu gördükçe memleketimizi görmüş gibi olurduk. O, ne yüksek insandı! Ne mücessem faziletti! Milletimizin büyük şairi. Büyük tevazu gösteriyor bizi ziyaret ediyor. Onun milletinden, onun memleketinden olan bizler için ne saadet! Göğsümüz kabarır, kalbimiz genişlerdi. Onunla birlikte geçirdiğimiz zamanlar hayatımızın en kıymetli zamanlarıdır. Bunları hiç unutmayacağız. Bize şiirler okur, güzel sözler, güzel fıkralar, güzel hikâyeler söylerdi.”

(Fergan, 1938, s. 146)

Âkif, bazı zamanlar medresedeki bu genç ilim yolcularını kendi evine davet eder. Eşi İsmet Hanım, kendilerine ikramlarda bulunur.

Kur'an Çevirisinin Kabaca Tamamlanması

Âkif'in Mısır'da en fazla meşgul eden iş şüphesiz Kur'an çevirisidir. Mektuplarında zaman zaman bu konuya değinir. “Benim terceme de ağır gidiyor” diye yazar. Çalışma yorucudur. Önce müsvedde olarak çeviriyi tamamlayıp sonra bu ilk şeklin üzerinde düzeltmeler yapmayı düşünmektedir. Fakat bu arada şiir çalışmalarını istediği gibi yürütemez. “Ne olduysa bizim şairliğe oldu” der; “Korkuyorum: Aruz'u küstüreceğiz!” (Şengüler, IX, s. 425).

5 Temmuz 1928'de, çalışmanın üzerinden bir yıl geçtiğinde, çevirinin 28. cüze kadar geldiğini öğreniriz. Kalanını da iki ay içinde bitirmeyi planlamaktadır. Ancak, bu sefer de bu ilk halin tashih edilerek temize çekilmesi gözünde büyümektedir Âkif'in. (Şengüler, IX, s. 430). O yılın Eylül'ünde çeviri kabaca biter. Bir ay ara verecek, sonra temize çekmeye başlayacaktır: “Bakalım Cenâb-ı Hak ne gösterecek?” der (Şengüler, IX, s. 434).

Ziyaretçileri

Âkif'i Mısırdaki ziyaret eden bazı dostları olur. Bunlardan biri Hilvan'a hava değişimi için gelen İsmail Efendi El-Hâfız'dır. Âkif, 1919 yılında, İstanbul'da, bu kişiyle bir sözlük komisyonunda beraber çalışmıştır.

Elçi olarak Afganistan'a atanan Hikmet Bayur, görev yerine giderken Mısır'a Âkif'e de uğrar. Millî Mücadele Ankara'sından tanıdığı Hikmet Bayur, bu ziyaret için hatıralarında şunları söylüyor:

“1928’de büyükelçi olarak Afganistan’a giderken, Kâhire’de kendisini gördüm. Çok duygulandı. Saatlerce konuştuk. Şapka kanunu yüzünden yurttan ayrıldığığının sanıldığıını söylemem üzerine, ‘Yok canım, öyle şey olur mu? Müslümanlık, fes veya şapka ile midir sanki?’ dedi.”¹

Bu ziyaret 1928 yazında gerçekleşir. Hikmet Bayur, Âkif’e Kur’an tercümesi konusunu da açar. Bitmiş olduğunu duyduğu bu tercümeyi Kahire’deki elçimizin istediğini haber verir. Elçi “Ankara beni sıkıştırıyor” demiştir. Hikmet Bey’in belirttiğine göre Âkif, mealin tefsirden ayrı bağımsız olarak yayımlanacağını haber almış ve bundan rahatsızdır.²

Hikmet Bayur, gittiği Afganistan’dan, Mısır’a, Âkif’e hediye olarak bir seccade gönderir. Âkif, ona yazdığı mektupta, bu eski arkadaşına;

“Hediye ettiğin seccade üstünde namaz kıldıkça hidayetine dua ederim” diyecektir .

(Fergan, 1938, s. 86)

Mehmed Âkif’i Mısır’da Neyzen Tevfik de ziyaret eder. Neyzen, bir gün Hilvan’a çıkar gelir. Âkif, içki içmemek şartıyla onu evine kabul eder. Bir süre Âkif’te kalır, fakat içkisiz dengesi bozulunca oradaki meyhanenin yolunu tutar (Fergan, 1938, s. 230).

Safahat’ların Tekrar Basılması

Âkif, *Safahat*’ların tekrar basılması söz konusu olunca önceki baskıları gözden geçirmek ister. Özellikle birinci *Safahat*’taki şiirler üzerinde yeniden çalışır, bazı düzeltmeler yapar. Fakat bunun için Eşref Edip tarafından kendisine tanınan süre fazla değildir. Bir mektubunda, şair, bu konuyla ilgili şunları yazıyor:

“Yirmi gün kadar zaman olsaydı, daha iyi olacaktı; mamafih birçok yerleri tashih kabul eder gibi değil... Hem lisanı çok eskimiş, hem şiir payı gayet az.”

(Şengüler, IX, s. 371)

¹ Fethi Tevetoğlu, “Mehmed Âkif’ten Hatıralar”, *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi/Mehmed Âkif Ersoy Özel Sayısı*, 1986, C. 2, nr. 1, s. 13.

² Hikmet Bayur, “İbadet Dili”, *Necati Lugat Armağanı*, Ankara 1968, s. 151-152.

Böylece, 1928 yılında -dördüncüsü hariç- *Safahat*'lar İstanbul'da yeniden basılır. Biraz da mahzun olan şair şu dizeleri söyler:

*“Arkamda kalırsın, beni rahmetle anarsın”
Derdim, sana baktıkça a bîçare kitâbım.
Kim derdi ki sen çok de, senin arkana kalsın;
Uğrunda harâb eylediğim ömr-i hayatım.”*

Mısır’da Bir Dost ve Kahire Üniversitesinde Türk Dili Dersleri

Şairin Mısır’daki genç dostlarından biri Abdülvehhab Azzam’dır. Âkif’ten 21 yaş küçüktür. Kahire Üniversitesinde Farsça dersleri yanında Türkçe dersleri de vermektedir. 1929 yılında tanışırlar. Hilvan’da oturmakta olan Azzam, bir gün Âkif’in kapısını çalar. Sonrasını ondan dinleyelim:

“Evine gittim. Kapıyı çaldım. Altmışlık [Âkif o sırada 56 yaşındadır-AK] kırçıl, sağlam yapılı, utangaç, mütevâzı bir adamla karşılaştım. Oturduk, biraz konuştuk; bu konuşma ile aramızda sürekli sevgi ve samimi bir dostluk devresi açıldı.”

(Fergan, 1938, s. 140)

Âkif, Abdülvehhab Azzam’a Muhammed İkbâl’i tanıtır. Onunla, İstanbul’dan getirttiği *Peyâm-ı Maşrık*’ı okurlar. Daha sonra Azzam; “Toplantılarımızın en güzelleri Muhammed İkbâl’in şiirini okuduğumuz zamanlardı” diyecektir. Âkif’in ruh halini ise; “İkbâl’in şiirleri bazan ona heyecan verir, bazan içine serinlik serper, bazan da hüzün ve ızdırıp verirdi” diye tarif eder. *Peyâm-ı Maşrık*’tan sonra *Esrâr-ı Hodi* ve *Rumûz-ı Bî-Hodî*’yi okurlar (Fergan, 1938, s. 141).

Bu sohbetler böylece devam eder. İki dost, buluşup baş başa maziden, halden, Müslümanların durumundan konuşurlar, tarih ve edebiyat âlemlerinde dolaşırlar. Beraberce Hilvan sokaklarında gezintiye çıkarlar:

“En hoşlandığı, yaz gecelerinde buluşup Hilvan sokaklarında dolaşmaktı. Konuşa konuşa gezer, yol alır, şehrin dışlarına varır, gene konuşa konuşa geri dönerdik. Yürümekten yorulmaz, benim yorgunluktan şikayetim üzerine eve dönmemizi teklif eder, ya benim evime ya onun evine döner, çay içer yorgunluğumuzu dinlendirirdik.”

(Fergan, 1938, s. 140-141)

Âkif'in Kahire Üniversitesinde Türk Edebiyatı dersleri okutmaya başlaması da genç dostu Abdülvehhab Azzam aracılığıyla olur. Azzam, üzerindeki Türkçe derslerini devredeceği ehil birini aramaktadır. Âkif'i Edebiyat Fakültesinin üstadlarıyla tanıştırır. Âkif o sırlar geçim sıkıntıları içindedir. Bu dersleri okutma teklifi âdeta ilaç gibi gelir. Azzam'a "Param bitti, çareler düşünüyordum" der ve ekler: "Hamallık yapmaya da razıyım!"¹

Kur'an Tercümesi ve Ahmet Naim'e Bir Mektup

Mehmed Âkif, 1929 yılını büyük oranda, yaptığı Kur'an tercümesini temize çekmek, verdiği anlamların yerine oturup oturmadığını kontrol etmek, düzeltmeler yapmakla geçirir. Mısır'dan yakın dostu Ahmet Naim Bey'e yazdığı bir mektupta, tercümeyi temize çektiğini fakat çevirinin tam istediği düzeye ulaşmadığını belirtir (Şengüler, IX, s. 552).

Şark'ın Yegâne Dâhisi

Âkif'in o sırada Amerika'da bulunan öğrencisi ve dostu Şerif Muhittin Targan başarılı bir konser verir. Uzaktan dostunu izleyen şair, 18 Eylül 1930'da "Şark'ın Yegâne Dâhisine" diyerek "Sanatkâr" başlıklı şiirini yazar.

*"Yanık bağrında, yıllardır, kanar mızrâbının yâdı,
Gel ey bîçâre Şarkın, Şark'a küsmüş evlâdı"*

dizeleriyle başlayan şiir Şerif Muhittin'in kişiliği ve sanatının yüksek değerini terennüm etmektedir. Şiirde lirizm zirvelere tırmanır:

*"Gönüller cezbelensin, cezbeler Mevlâ'ya tırmansın,
Fezâlar Kudret'in "Lebbeyk" tûfâniyle çalkansın.
Gel ey Peygamber'in fevka'l-beşer fitratte evlâdı,
Bugün, bîçâre san'at bekliyor, bir senden imdâdı."*

Emin'in İdmancılığı ve Suat Hanım'ın Mısır'a Gelmesi

Âkif'in iki oğlu Mısır'da eğitimine devam etmektedir. Büyük oğlu Emin yirmi iki yaşına gelmiştir (1930). Boylu boslu Emin spora meraklıdır. Şairin onlarla çekildiği bir fotoğrafı da vardır. Uzaktaki ablalarına gönderilir bu fotoğraflardan. 1932'de kızı Suat'a yazdığı bir mektupta şair bunu şöyle belirtiyor:

¹ Ali Ulvi Kurucu, *Hatıralar I*, (7. b.), İstanbul 2009, s. 379.

“Resmi mahsus böyle çıkarttık ki kardeşlerinin sen görmeyeli ne kadar büyüdükleri hakkında bir fikir edinesin. Emin çok uzamış değil mi? Vücudu da gayet mütenâsip, gayet adalî. Kuvveti de yolunda.”

Âkif'in bu mektuba eklediği bir cümle Emin hakkında başka fikirler de vermektedir: “Mekteplerinin kabadayı” (1932, *Firaklı Nâmeler*, s. 89). Bu kabadayı sözü, Emin'i kontrol etmedeki bazı güçlükleri haber veriyor gibidir.

Kızı Suat'ın Mısır'a Gelmesi

Mehmed Âkif'in, o sıralar Girit'te bulunan eski arkadaşı Kuşçubaşı Eşref'e yazdığı 20 Nisan 1931 tarihli bir mektubunda, şu satırlar yer almaktadır:

“Eşref'çiğim, son aylarda biraz borçlandım. Bana beş-on lira gönderbilersen çok makbûle geçer. Mamafih hazır paran yoksa kat'iyen istemem. Benim için ötekinden berikinden istikrâza kalkışırsan vallahi'l-azîm muazzeb olurum.”

(Şengüler, IX, s. 481)

O sırada tüm dünyada sürmekte olan bir ekonomik kriz, kıt imkânlarla geçimini sağlayan Mısır'daki Âkif'i de vurmuş görünüyor. Ancak bu borç istemenin görünürde başka bir sebebi de var gibidir. Çünkü o yaz (1931) Âkif'in en küçük kızı (d. 1907) Suat Hanım Mısır'a kendilerini ziyarete gelecektir. Şair, 25 Ağustos 1931 tarihli bir mektubunda, “Benim Milas'taki en küçük kızım da iki buçuk aydır Hilvan'a geldi” demektedir. Aynı mektuptan yakında geri döneceklerini de öğreniriz.

Mısır'da Muhammed İkbâl'le Görüşmesi

Mehmed Âkif'le Hintli şair Muhammed İkbâl'in birbirlerinden haberli olduklarını biliyoruz. İstanbul'a gelen bazı Hint Müslümanlarıyla Âkif İkbâl'e *Safahat*'larından birer nüsha göndermiştir. Yine onlar vasıtasıyla kendisine de İkbâl'in şiir kitapları ulaşır. Acaba bu iki İslam şairi yüz yüze görüşmüşler midir? İkbâl'in Âkif'e yazdığı bir mektuptan söz edilir.¹ Buna rağmen kendisinden bu mektubun varlığını öğrendiğimiz Mehmet Önder, ikisi arasında yüz yüze bir görüşmenin olmadığını da yazmaktadır. Ömer Rıza Doğrul'un 1938'de Muhammed İkbâl'in ölümü üzerine yazdığı bir yazı ise iki şairin, Âkif'in Mısır'da bulunduğu yıllarda yüz yüze görüştüklerini haber veriyor.²

¹ Mehmet Önder, “Mehmed Âkif ve Muhammed İkbâl”, *Türk Kültürü*, nr. 297, s. 8-9.

² Ömer Rıza Doğrul, “Büyük Hint Şairi Mehmet İkbâl Dün Öldü”, *Tan*, 22 Nisan 1938, s. 7.

Daha önce Âkif araştırmacılarının gözünden kaçan Doğrul'un yazısında, bu görüşme, Âkif'in ağızından şu şekilde ifade edilmiştir:

“Şair[in] [İkbal kastediliyor-AK] her şeyden fazla şarkın yeni doğuşuna sarsılmaz inancı göze çarpiyordu. Şarkın ataleti muvakkattti. Şark dinamikliğini istirdad edecekti ve yeniden bütün dünyaya ışık verecekti. Bütün dünyayı gezip dolaşan ve Avrupanın birkaç üniversitesinde tahsil gördüğü için bunlarla ilmî alakasını sonuna kadar muhafaza eden şair, sık sık seyahat eder, bilgisini görgü ile tamamlar ve verdiği konferanslarla kendi beşerî ananelerimizi, en modern beşerî bilgilerin ışığı ile aydınlatarak anlatırdı. İnsanî düşünüşün bütün ileri hareketlerini gözetler, benimser, fakat istiklâlini ve tenkit kudretini kaybetmezdi. Kendisiyle tam bir kardeş gibi konuştuk ve seviştik.”

Bu görüşmenin, 1931 yılı sonbaharında gerçekleştiğini düşünüyoruz. Londra'da 7 Eylül 1931'de yapılan ve o zamanki Hint Müslümanlarının durumunu da ilgilendiren II. Yuvarlak Masa Konferansı'na İkbal de katılır. Konferans sonrası İtalya ve Mısır'a da uğrar. Kahire Üniversitesinde bir konferans verir. Muhtemelen Âkif'le o sırada görüşmüş olmalılar.

Kur'an Tercümesi Anlaşmasının Feshi

Kur'an tercümesinin teslimi için Diyanet İşleri Reis Yardımcısı Ahmet Hamdi Akseki, Mısır'a, Âkif'e resmî bir yazı gönderir.¹ Ancak bu yazıya bir cevap alamaz. Bunun üzerine Kamil Miras ve Kuşadalı Ali Rıza Efendi'ye Mısır'a bir mektup yazdırır. Dostlarının mektuplarını hiçbir zaman cevapsız bırakmayan Âkif, âdetine aykırı olarak bu mektuba da cevap vermez (Düzdağ, *Mısır Hayatı*, s. 170). Öyle anlaşıyor ki Âkif, o sırada Türkiye'de dinî alandaki reformist kıpırdanmalardan uzaktan uzağa haberdardır. 1931 yılı Âkif için birçok bakımdan sıkıntılı geçer. Sonunda tercüme işinden çekilmeye karar verir. 5 Aralık 1931 tarihli mektubunda Eşref Edip'e şunları yazar:

“Kur'an tercümesinin Hamdi Efendi Hoca'ya devri için nasıl bir kâğıt yazmak lazımsa yazın da sûretini bana gönderin, imza edeyim. Nereden tasdik ettirilecek ise ettireyim diye evvelce yazmıştım. Sen hiç aldırmadın. Şimdi yine ondan bahsediyorsun. Bu işi ihmal etme. Sonra çok müşkül vaziyette kalırız.”

(Şengüler, IX, s. 504)

¹ M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Âkif Mısır Hayatı ve Kur'an Meâli*, İstanbul 2005, s. 231.

Âkif, avans olarak aldığı bin lirayı iade ederek tefsirle beraber meal işini de Hamdi Efendi'ye devredip bu işten resmen çekilir. Bin lira avans konusunu, 'Âkif'in borcu Hamdi Efendi'ye aktarılarak çözülmüştür', diyenler vardır ki bu da akla uygundur.¹ Zaten büyük yokluklar içinde bulunan Âkif'in o sırada bu parayı hemen denkleştirmesi bir hayli zor görünüyor.²

Âkif'in bu anlaşmadan vazgeçme sebebi, kendine yapılan 'bitir ve gönder' baskılarından ibaret değildir. Yozgatlı İhsan Efendi 1950'lerde şöyle diyecektir:

"O yıllarda Türkiye'de, Kur'an'ın ibadetlerde Türkçe okunması fikri ortaya atılmıştı. Hükümet de bu fikri destekliyordu. Âkif, yaptığı tercümeyle Türkçe Kur'an denerek bu gayeye alet edileceğinden korkuyordu. Nitekim tercüme, Türkiye hükümeti tarafından elde edilebilmek için Sefaret yoluyla birkaç defa istenmişti. Daha sonra da bu eserin bende olduğu kanaatine vararak Sefaret defalarca beni sıkıştırmıştı."

(Cündioğlu, 2011, s. 558)³

Eşref Edip Mısır'da

1932 yılında Eşref Edip Mısır'a, Âkif'in yanına gider. Bunun öncelikli sebebi İstanbul'daki bir Mısırlının üstlendiği miras davasıdır. Bu işin Mısır'daki kısmını Âkif aracılığıyla halletmek ister. Âkif'in ise ne iş peşinde koşacak gücü ne de hukuki pratiklerden haberi vardır. Üstelik en sıkıntılı bir dönemini yaşamaktadır:

"Eşref, başıma dolamak istediğin işi başarmak için her şeyden evvel nakit, vakit, vukûf lazım. Ben refikamın senelerden beri devam eden hastalığı, memleketin de pahalılığı dolayısıyla fevkalâde müzâyaka [sıkıntı, darlık, yokluk] çekiyorum. Çok zaman Hilvan'dan Mısır'a inmek için yol parası bulmak müşkülâtına uğruyorum. (...) Sonra benim bu gibi mesâilde katıyyen vukufum olmadığını elbet-

¹ Hasan Basri Çantay'ın söylediklerinden ise Âkif'in avans olarak aldığı bin lirayı kendisi harcamadığı anlaşıyor: "Âkif, 1.000 lira almış bu Meâl'i yapmak için. Fakat bunu Âkif avans olarak almış, Eşref Edip merhuma vermiş, Sebilürreşat'ı çıkarması için... Ama para harcanmış... [1932'de] tekrar îade etmek icap ettiği zaman, Elmalılı Hamdi Efendi tefsir için aldığı parayı tamamen Âkif'in yerine yatırıyor." (Aktaran: Düccane Cündioğlu, *Âkif'e Dair*, İstanbul 2005, s. 25).

² Bu konularla ilgili en geniş yayını *Bir Kur'an Şairi* (İstanbul 2011, 5.b.) kitabıyla Düccane Cündioğlu gerçekleştirmiştir. Etraflı bir okuma için Cündioğlu'nun bu kitabına ve Ertuğrul Düzdağ'ın *Mehmed Âkif Mısır Hayatı ve Kur'an Mealî* (İstanbul 2005, 2.b.) adlı çalışmasına başvurulabilir.

³ Nitekim 1932 yılı Ramazan'ında bazı camilerde Kur'an, Hafızlar tarafından, makamlı Türkçe okunmaya başlamıştır. Yine o senenin 18 Temmuz'unda, Diyanet'in bir genelgesiyle ezanlar minarelerden Türkçe okunmaya başlanmıştır (DÜZDAĞ, *Mısır Hayatı*, s. 188).

te bilirsin. Hâsılı mektubunda söylediğin vechile kendin gelir, işi anlar, dinlersin. Mısır'ın müthiş bir buhran-ı iktisadî içinde olduğunu duymuşsundur. Kimseden ileride verilmek için bir lira almak imkânı yok. (...) Elimden gelir bir iş olsaydı, takibini vazife bilirdim. Lakin ne yapayım. 'Herkes ancak gücünün yettiğiyle mes'ul tutulur [Bakara Sûresi, 233. ayet]."

(Şengüler, IX, s. 498)

Eşref Edip, işlerinin takibi için kendisi Mısır'a gelir. Âkif'in Hilvan'daki evine misafir olur. Şair, kızı Suat Hanım'a yazdığı bir mektupta bundan bahseder:¹

"On-on beş gündür İstanbul'dan Eşref Bey geldi. Mısır'da bir verâset davası takip edecek. Muvaffak olursa birkaç para alacak. Allah mu'îni olsun. Senin yattığın odayı o zaptetti. Tahtakuruları, sivrisinekler misafire ikramda biraz ileri gitmiş olacaklar ki, iki gün sonra bîçarenin gözleri kan çanağına dönmüştü! Cibinlik istedi. 'Sen de bizim gibi başını yorganın altına çek!' dedik. Meğer nazlım öyle sıkıntılara gelememiş. Nihayet bizden bir fayda çıkmayacağını anlayınca gitti Mısır'dan bir cibinlik satın aldı, getirdi. Tahir de onu sevabına kuruverdi. Şimdi uykusuzluktan şikayeti yok."

Eşref Edip de şairin oradaki yaşayışından bazı kesitler aktarır:

Âkif sabahları erkenden kalkıp çayı hazırlar, sonra da Eşref Edip'i uyandırır, kahvaltı ederler. Çok az yemektedir. Gündüzleri bu kahvaltıyla geçirip akşamları da hafif sebze yemekleri ve yoğurttan başka bir şey yememektedir. Hanımı rahatsız olduğu için ev işleriyle kendisi uğraşmaktadır.

Âkif'in odası şöyledir: Birkaç kanepa, iki demir ayaküstünde duran birkaç tahtadan ibaret bir karyola, hasır seccade, bir çift nalın, bir divit! Ayrıca duvara astığı Hikmet Bey'in Afganistan'dan gönderdiği bir seccade. Bu değerli seccade odadaki havayla bütünlenmeyen tek eşyadır (Fergan, 1938, s. 118).

Genelde münzevi yaşayan şair haftada iki gün Kahire'ye inip Üniversite'deki derslerini okutur. Dersleri bitince bir trene binip eğlenmeden Hilvan'a döner. Ara ara Prens Halim Bey'i, Ezher'deki Türk gençleri ziyarete gider. Burada İhsan Efendi'nin odasında oturur, onlarla sohbet eder, çay içer. Sonra geç kalmış gibi vakit kaybetmeden Hilvan'a döner.

¹ *Firaklı Nâmeler*, İstanbul 2011, s. 85. (Mektubun tarihi belirsizdir. Ancak kitapta 1932 yılı mektupları arasına konulmuştur.)

Şehir’de dolaşmak, kalabalık içinde bulunmaktan sıkılır. Eşref Edip gelince, ona Ezher’i, müzeyi, Dârülfünûn’u, hayvanat bahçesini, Kahire’nin büyük camilerini gezdirir. Ehramları görürler. Bir cuma günü Hafız Şeyh Muhammed Rifat’ı dinlemeye giderler. Sonra “Bir de buranın en meşhur muganniyesi Ümmü Gülsüm var, onu da bir gece sen gider dinlersin” diyerek misafirini serbest bırakır.

(Fergan, 1938, s. 118)

Mısır’da Dinlediği Plaklar

Musikî ile de ilgili olan Âkif’in, Mısır’da kaldığı gurbet günlerinde dinlediği plakların başında Şerif Muhittin’in “Şarkın Sevgisi” ve “Koşan Çocuğa”sı vardır. Bunlara Tanburî Cemil Bey’in tasimleri ve saz semailerini eklemek gerekir. Diğer dinledikleri Şeyh Ali Mahmut ve Hafız Kemal’dir. Mısırlı Şeyh Ali Mahmut’un “Yâ nesîme’s-sabâ” diye başlayan plağını çok sever. Hafız Kemal’den ise elinde mevlûd plakları vardır. Bu eserler onu çok duygulandırır, ruhânî bir âleme doğru alıp götürür (Fergan, 1938, s. 119-120).

Manevî Hayatındaki Gelişmeler

Yedi yıl aradan sonra Âkif’i tekrar gören Eşref Edip, ondaki manevî tekâmülü de müşâhede eder.

“Eve döner dönmez hemen entarisini giyer, abdest alır, namaz vakti ise namazını kılardı” diyor. Devamlı: “İnzivâ hayatı, sene-lerce Kur’an tercümesiyle meşguliyet, onu takva sahibi yapmıştı” yorumunda bulunuyor. Âkif, Kur’ân üzerinde çalışırken daha önce tamamladığı hafızlığını da tazelemiş, “Kur’an’ı su gibi ezbere oku”maktadır (FERGAN, 1938, s. 116). Bu hallerinden memnundur kendisi. Eski hafızlık hocası Mehmet Rasim Efendi’ye (Arap Hafız) yazdığı mektupta: “Himmetiniz berekâtıyla hıfzım demir gibi oldu. Ya bu Ramazan, ya gelecek Ramazan, üç dört dayanıklı müslüman bulursam hatim ile teravih kıldırmak niyetindeyim.” der. Sonra da işi bir nükteye döker: “Maamafih üç beş kuruş verip ‘Müellefetül-kulûb’ takımından bir cemaat edinmek de kâbil.”

(Şengüler, IX, s. 551-552)

Âkif bu düşüncelerini gerçekleştirir. Ramazanlarda küçük oğlu Tahir cemaat olur, kendisi imam, hatimle namaz kılarlar. Sonrasını ise şöyle anlatır:

“Birkaç rekât sonra bakıyorum, Tahir arkamda yok. O kadar dayanabilmiş. Artık ben hem imam hem cemaat oluyorum.” Bazı Ra-

mazan akşamları da Yozgatlı İhsan Efendi ve arkadaşları bu hatimle kıldırıldığı Teravihlere katılacaklardır.”

(Fergan, 1938, s. 116-117)

Bunlardan birini İsmail Ezherli anlatıyor:

“Ayın onundan sonra pansiyona gelmişti. (...) ‘Filan akşam iftara geliniz, hep beraber bir de teravih kılalım. Hatimle teravih kıldırıldığıma ben de inanayım’ demişti. Sonra ilave etti: ‘Zaten Tahir, arada bir arkamdan kayboluyor, mutfağa giderek sütlaç ve başka bir şeyler yiyip geliyor, ne de olsa arkamda birisi olunca başka oluyor’ demişti.”

Yozgatlı İhsan Efendi, Hafız Eşref ve İsmail Ezherli’nin cemaat olduğu o akşam Âkif, seccadenin sağ tarafına koyduğu on adet mısır tanesiyle rekât-ları hesaplayarak, bir cüzle yirmi rekât teravihi kıldırmıştır (Düzdağ, *Mısır Hayatı*, s. 85).

Eşref Edip, Mısır’da misafir olarak bulunduğu sırada (1932), Âkif’in yaptığı Kur’ân çevirisini baştan sona okur. Çok beğenir. Ancak Âkif, aynı kanaatte değildir henüz:

“Onu tamam oldu mu zannediyorsun? Daha ne kadar noksanı var! Üzerinde bir hayli işlemek lazım. (...) Çıkıntıları, tashihleri görüyorsun. Onlar hep tebyizden [temize çektikten] sonra olmuştur. Bir kelimenin en güzel zan ettiğim karşılığını bir zaman sonra beğenmem, daha güzel bir tercüme hatırıma gelir. O kelimenin bütün tercümelerini değiştirmek icap eder. Sonra bazı ayetler de var ki muhtelif suretlerle tercüme müsaittir.”

Çeviri üzerinde artık üzerinde hiçbir baskı olmadan rahat rahat çalışmaktadır.

“Şimdi artık benim üzerimde hiç kimsenin bir hakkı yok. Ben de hiç kimseye bunu vermekle mukayyed değilim. Tamamiyle bu, benim keyfime tabi bir iştir. Ne vakit tamam olduğuna kanaat hâsıl edersem o vakit neşr ederim.” der. İstanbul’a geldikten sonra hasta yatağında bu konu açıldığında ise Âkif şöyle diyecektir: “Duyduğum manevî fayda çok büyüktür.”

(Fergan, 1938, s. 111)

Mevlânâ ve Mesnevî'si

Mesnevî çocukluk yıllarından itibaren Mehmed Âkif'in hayatının içinde olmuştur. Fatih Camii'de Esad Dede'nin derslerine devam ettiği gibi Adana-Şam günlerinde de Mesnevî bilir dostlarla beraberdir. Âkif'in Mesnevî'ye asıl yönelmesi Mısır yıllarında olur. Bu yıllardaki Mevlânâ ve Mesnevî'ye yönelmesinde "O asrımızın Celâleddin-i Rûmîsidir" dediği Muhammed İkbal'in de payı vardır. Mısır'da İkbal'i okudukça daha önce parça parça okuduğu Mesnevî'yi baştan sona, yorumunu da yaparak okumaya karar verir. Bir yandan Kur'an çevirisine devam ederken bir yandan da bu işi sürdürür:

"Yanımda Mesnevî'nin Türkçe, Farisî beş altı tane şerhi vardı. Bunlar içinde Mesnevî'yi en çok anlayanı Ankaravî'yi [İsmail Rûsûhî] buldum. Mesnevî'yi evvela kendim okurdum. Maksudını anlamaya çalışırdım. Sonra şârihleri tetkik ederdim. Anlayış hususunda Ankaravî ile birleştiğimi görünce çocuk gibi sevinirdim. O günlerim çok feyizli oluyordu. Daha büyük şevkle çalışıyordum."

Bu şekilde Mesnevî'yi iki defa baştan sona okur.

Ammî Ahmet

Mehmed Âkif, Eşref Edip'e; "Bu aile gaileleri beni çok yordu. Bu gailelerden âzâde olsaydım daha güzel eserler yazardım" diyecektir (Fergan, 1938, s. 121). Eşi İsmet Hanım'ın tekrarlayan rahatsızlıkları, yaşlılık ve gönül yorgunlukları Mısır'daki son yıllarında Âkif'in üzerine iyice çöker. Eşinin devamlı rahatsızlıkları sebebiyle şair, ev işleriyle de uğraşmak zorunda kalır. 4 Şubat 1934'te kızı Suat Hanım'a yazdığı mektubunda: "Bir-iki senedir Ammî Ahmet isminde yaşlı bir adamımız var. Bulaşık, çay, süpürge, çarşı işleri tamamıyla onun üzerinde. Bu cihetten rahat ediyoruz." demektedir (*Fırlıklı Nâmeler*, s. 115).

İsmail Ezherli, bir yıl (1933 olabilir), yaz ayları içinde Âkif'i ziyarete gittiklerini anlatır. Şair onları Nil kıyısına götürür. Ammî Ahmet'ten o da söz eder:

"Âkif Bey, hizmetini gören fellahlardan Ammî Ahmed'e hazırlığını yapmasını ve yemekten sonra Nil kenarına gideceğimizi tenbih etti. Uşak gaz ocağını, çay güğümü ile demliği, bardakları ve diğer gerekli malzeme ile bir desti su hazırlamıştı. Yürüyerek Nil kenarına indik. Suyun taşması son haddine ulaşmış, bulanık akmakta olan su bir derya olmuş azametle akıyordu. Bereket her tarafı sarmış, etraf yemyeşil idi. Göklere yükselen hurma ağaçları manzara-

ya başka bir güzellik katıyordu. Su seviyesi kıyıya çok yaklaşmıştı. Nil'deki adalardan küçük kara parçaları görünüyordu."

(Düzdağ, *Mısır Hayatı*, s. 82)

Suya çok yakın bir yere yerleşip düzenlerini kurarlar. Demlenen çaylar eşliğinde sohbet ederler. Âkif Hafız Eşref'ten bir şey okumasını ister; o da bir aşr-ı şerif okur. Âkif bir naat okur. Geç vakte kadar orada kalırlar (Fergan, 1938, s. 123-124).

Yedinci Safahat/ Gölgele'ın Basılması

Safahat'ın son kitabı *Gölgele*'i, Âkif Mısır'da 1934 yılı Şubat'ında yayımlar. Kitapta aralarında "Bülbül", "Leyla", "Fir'avun ile Yüz Yüze", "Gece", "Hicran", "Secde", "Bir "Gece", "Said Paşa İmamı", "San'atkâr"ın da bulunduğu 41 şiir yer almaktadır. Bunların bir kısmı Mısır'da yazdıklarıdır.

En başında, 1919'da yazdığı "Hüsran" şiiri bulunmaktadır:

*"Ben böyle bakıp durmayacaktım, dili bağlı,
İslam'ı uyandırmak için haykıracaktım.
Gür hisli, gür îmanlı beyinler, coşar ancak
Ben zaten uzun boylu düşünmekten uzaktım!
Haykır! Kime, lâkin? Hani sahipleri yurdun?
Ellerdi yatanlar, sağa baktım, sola baktım;
Feryâdımı artık boğarak, na'sını tuttum,
Bin parça edip şi'irime gömdüm de bıraktım.
Seller gibi vâdîyi enînim saracakken,
Hiç çağlamadan, gizli inen yaş gibi aktım.
Yoktur elemimden şu sağır kubbede bir iz;
İnler Safahat'ımdaki hüsran bile sessiz."*

İsmet Hanım Bazı Yaz Aylarını İstanbul'da Geçiriyor

Âkif'in eşi İsmet Hanım 1929 ve 1934 yazlarını İstanbul'da geçirir. Şair, 19 Ağustos 1934 tarihli bir mektubunda İstanbul'daki eşinin sıhhati hakkında o sırada Milas'ta olan kızı Suat Hanım'a şunları yazar:

*“Göğsü iyi imiş, yalnız ara sıra sinirleri tutup bayıldığını Cemile ya-
zıyor. Zaten Mısır’da iken de göğsü tutmuyor, sade on beş yirmi
günde bir sinir geliyordu. Ne diyelim Allah beterinden esirgesin.”
Mektubun devamında, “Göztepe’de de bir eczane bulmuş, aydan
aya vermek üzere veresiye istediği ilacı alıyormuş” diyor*

(Şengüler, IX, s. 464-464)

Ahmet Naim Bey’in Vefatı

Bu arada Âkif’in çok yakın dostlarından Ahmet Naim Bey, 13 Ağustos 1934 günü, öğle namazını eda ederken secdede vefat eder. Bu ölüm Âkif’i bir hayli sarsar. 8 Aralık 1934’te yazdığı bir mektupta duygularını şöyle ifade eder:

*“Bizim bîcâre Nâim’in nâbehengâm vefatı beni pek çok sarstı. Hâ-
numanım yıkılmış da ben altında kalmışım sandım. Bu zavalla şark,
öyle kıymetli vücûtları bundan sonra pek zor yetiştirir. Bilemiyo-
rum, hükümet hesabına tercüme etmekte olduğu ‘Tecrîd-i Buhârî’
hitam bulmuş muydu? İnşallah nâkıs kalmamıştır. Çünkü o suretle
bir tercüme başka hiçbir babayiğidin harcı değil.”*

(Şengüler, IX, s. 523)

Artık Âkif için hayatın bir zevki, neşesi kalmamış gibidir. Bu ölüm, Ahmet Naim’i ne kadar çok sevdiğini fark etmesini de sağlar.

Abbas Halim Paşa’nın Ölümü

Bir başka sevgili dostu, Abbas Halim Paşa’nın 10 Ocak 1935’te bekâ âlemine yürümesi Âkif’i yıkan ikinci ölüm olur. Aslında paşanın 1931’den beri sıhhati-
nin çok iyi olmadığı şairin bazı mektuplarından anlaşılıyor. Bu hastalık halinin
gittikçe ilerlediği anlaşılıyor. Ölümünden bir gün önce Abbas Halim Paşa’yı
ziyaret eder Âkif. Bir hayli rahatsızdır. Konuşamayacak haldedir. Yanından
ayrılmaya bir türlü gönlü razı gelmez. Evine gece yarısı döner. Paşayla ge-
çirdikleri eski günleri hayal eder:

*“Kâh Heybeli’deki köşkün sakın ve samimi odasında karşı karşıya
oturmuşuz konuşuyoruz... Kâh Çam Limanı’nın durgun sularında
sandalla dolaşıyoruz, balık tutuyoruz. Kâh çamların serin gölgele-
rinde Marmara’nın âfâkını seyrediyoruz... Kâh Zehebiye’de otur[-
muş], Nil-i mübareğin binlerce seneden beri akmakta olan bulanık
sularına bakıyoruz...”*

Ortalık ağarmaya başlarken Abbas Halim Paşa'nın ölüm haberi gelir. Gelen haberciyle konağa gider, paşanın odasına girer:

“Canan bu fani âleme artık gözlerini kapamış sakın, sessiz yatıyor. Siması daha ziyade nurlanmış, Baş ucunda bir Kur'an-ı Kerim. Yanında sevdiği ihtiyar bir nedimesi. Bu yüksek ruhlu kadın gözlerini Paşa'nın yüzüne dikmiş, muttasıl gözyaşı döküyor. Dondum kaldım. Hemen oracıkta çöküverdim.”

Diline şu dizeler gelir:

*Hepsi göçmüş hani yoldaşlarının hiçbirisi yok
Sen mi kaldın yalnız kâfileden böyle uzak?*

Paşayı gözyaşları içine defnederler. Âkif evine döner. Artık bundan sonra Mısır'da duramayacağını düşünmektedir (Fergan, 1938, s. 130-132).

Hatice Abbas Halim'in Uzanan Eli

Âkif'e gösterilen dostluk, Abbas Halim Paşa'nın ardından ailenin geri kalanlarınca sürdürülmüştür. Abbas Halim Paşa'nın değerli eşi, Âkif'in kendisine “Fir'avun ile Yüz Yüze” şiirini ithaf ettiği Hatice Hanım, Âkif ailesine el uzatır. Onları kiradan kurtarır. Şair, kendilerine tahsis edilen bu yeni evi şöyle tarif eder:

“Her tarafa nâzır. İki salonuyla beş odası mevcut. Odaların birini matbah ittihaz ettik [mutfak olarak kullanıyoruz]. Elhasıl o cihetten pek rahatız. Kira derdi olmaması ne büyük saâdetmiş.”

(5 Kasım 1935; *Firaklı Nâmeler*, s. 131)

Âkif'in bir başka mektubundaki şu satırlar da aynı evle ilgilidir:

“Şimdi oturduğumuz ev de çok güzeldir. Bâd-ı hevâ oluşu ayrıca bir devlet. Akar suyu, yanar elektriği, hepsi Allah ömür versin Hanımefendi Hazretleri tarafından tediye ediliyor [ödeniyor]. Bina esasen kendilerinin.”

(Damadı Ahmet Bey'e; *Firaklı Nâmeler*, s. 141; 23 Mart 1936)

Âkif'in Hastalığı ve Lübnan Seyahati

1935 yılında Âkif de belirgin şekilde hastadır. 22 Haziran 1935'te, Şefik Koplaylı'ya şunları yazar:

"Karaciğerim şöyle böyle gidiyor. Ancak son aylarda yakama yapışan sıtmadan bir türlü kurtulamıyorum. Bayram ertesi yine kinin şiringası yaptıracağım. Neticeyi bildiririm."

(Şengüler IX, s. 492)

On beş gün sonra hava değişimi için Lübnan'a gidecektir. 1935 Temmuz'unda Cebel-i Lübnan'a doğru yola çıkar. Yol arkadaşı Abdülillah Bey'le beraber önce Kudüs'e, sonra Hayfa üzerinden Beyrut'a geçerler. Burada muayene oldukları doktor, yüksek bir yerde istirahat tavsiye eder. Âliye yakınındaki Sûku'l-garp köyünde Hacı oteline yerleşir. Abdülillah Bey buradan İstanbul'a doğru yoluna devam eder.

Şair, gelişinden on beş gün sonra Beyrut'a iner. Emir Abdülmecit'i ziyaret eder:

"Öğle yemeğini yedikten bir iki saat sonra 'Cunye'ye gidelim dediler. Bir otomobile atladık. Cunye'ye varmadan deniz kenarında Suphi Bey'in oturduğu köşke uğradık. Gayet latif bir mevki. Asırlık çam ağaçlarıyla muhat [çevrili] balkonunda saatlerce oturduk. Uzun boylu sohbet oldu. Ben Hacı oteline ancak gece saat on birde avdet edebildim."

(Şengüler IX, s. 556)

Âkif'teki sıtma ara ara devam etmektedir. Burada Ali İlmi Fanî Mehmed Âkif'i ziyaret eder. Şairden dinleyelim:

"Hakikat, dünkü Perşembe günü Antakyalı dostumuz [Ali İlmi Fânî] Sûku'l-garb'e çıkageldi. Beni oradan beklediklerini ve burada yapayalnız oturmamda hiç mana olmadığını söyledi. Kararlaştırdık. İnşallah ayın sekizinci Perşembe günü birlikte Antakya'ya gideceğiz. Beni burada muntazam surette sıtma tutuyor. Sabahları sıırılsıklam terlemiş bir halde kalkıyorum. Karaciğerim fena değil. Antakya'daki adresim: Bereketzâde Cemil Bey'in konağında Mehmed Âkif."

(Şengüler, IX, s. 557)

Rıza Tevfik'in Âkif'i Daveti

Âkif, Cünye ziyaretinde Rıza Tevfik'le de görüşmüş, o da Âkif'i yemeğe davet etmiştir. Aslı Abdullah Uçman'da bulunan bir not defterinin ilgili sayfalarında şunları yazıyor Rıza Tevfik:

"16 Temmuz 1935: Bu akşam Sabih'e uğramayı va'detmiştik, geç gittik. Orada Şerif Mecid Bey ile şâir-i dindâr Âkif Bey'i gördüm. Beni ziyarete gelmişler imiş, fakat Âkif çok hasta ve halsiz olduğu için Sabih'e uğramışlar, bir çay içmişler ve benim oraya geleceğimi Sabih'ten tahkik edince kalmışlar."

"Âkif'i çok yorgun ve zayıf buldum. Karaciğer hastalıklarından on senedir muzdarip imiş. On bir senedir Mısır'dan hiç hârice çıkmamış, Orada Dârülfünûn'da lisan ve edebiyat-ı Türkiye muallimi imiş."

(Düzdağ, *Mısır Hayatı*, s. 107-108)

O gün Âkif, Rıza Tevfik'e *Gölgeler*'den bir nüsha imzalayıp vermiştir. Yine Rıza Tevfik, o gece Âkif'le hasret giderdiklerini, geçmişte (1918) yaşanan bazı tatsızlıklar dolayısıyla "helâlleştiklerini", 6 Şubat 1944'te *Yeni Sabah*'ta çıkan "Mehmed Âkif" başlıklı yazısında yazacaktır.¹

Antakya Günleri

Ali İlmî Fanî ile Âkif, Antakya'ya giderken Halep'te bulunan Refik Halid'i (Karray) ziyaret ederler. Geceyi onun evinde geçirip ertesi gün Antakya'ya varırlar. Orada şair çok iyi karşılanır. Sık sık davetler alır. Âkif, oradan İstanbul'daki Emine Abbas Hanım'a -Abbas Halim Paşa'nın kızı- yazdığı mektupta Antakya'yı şöyle tasvir eder:

"... Antakya şehri sırtını Habibü'n-Neccar dağına vermiş, ayaklarını Âsi nehrine uzatmış, gözlerini de karşıkı Toros cibaline dikmiş, ağaçlık, bahçelik, zeytinlik, bağlık, sulak, yemyeşil bir Türk yurdu. Değersiz eserleri dolayısıyla fakire gıyaben âşina çıkan ahali, fevc fevc ziyaretime geldiler; davet alıp dağlara, bahçelere, bağlara götürdüler. Hele konağına indiğim Cemil Bey, ev sahipliğini bendenize devrederek, mahcup bir misafir gibi bir köşeye büzüldü. Aşçılar, hizmetçiler bütün emirleri bendenizden telakki eder, asıl beylerine

¹ Abdullah Uçman, *Rıza Tevfik'in Şiirleri ve Edebî Makaleleri Üzerinde Bir Araştırma*, İstanbul 2004, s. 187.

hiçbir şey sormaz oldular! Asalet mutlaka kendisini gösteriyor; asil adam ne kadar düşse, gene sağlam bir tarafı kalıyor...”

(Şengüler, IX, s. 550; Kuntay, 1986, s. 204-205)

Cemil Bey “Âsi nehri kenarında, yemyeşil portakal bahçeleri arasında şahane bir köşk”te oturmaktadır. Köşk, ziyaretçi akınına uğramış, “Lütfen rahatsız etmeyelim” dense de şaire olan ilginin arkası kesilmemiştir:

“Köşkün çevresi kalabalıklaştıkça mecburen o da verandaya çıkıyor, eliyle gelenleri selamlıyordu. Akşamları buradan nefis gurûbu seyrediyor, ılık yaz rüzgârlarını içine çekiyor olmalıydı. Antakya’yı ve insanlarını çok sevmiştir. Gördüğü ilgiden duygulanıyordu. Türkçe konuşan insanlara susamıştı. Reyhanlı’dan, İskenderun’dan, Kırıkhan’dan, Yayladağ’dan, yakın köylerden gelişini duyanlar ziyaretine koşuyorlardı. Gösterilen bu olağanüstü ilgi, yapılan davetler onu çok mutlu ediyordu. Harbiye, Mâşuklu, Tosunpınar, Düeyir’e kadar seyranlar düzenleniyor o da bu davetlere icabet ediyordu. Ancak amansız bir hastalığa daha yakalanmıştı. Sıtma onu çok rahatsız ediyordu. Buna rağmen dayanıyor, acısını belli etmemeye çalışıyordu.”¹

Âkif’in Antakya’da bulunduğu sırada Hatay Fransız işgali altındaydı. Dört bir yanda Fransız bayrakları dalgalanmakta, düşman askerleri her gün “cakalı bir biçimde trampetler, borazanlar çalarak” talime gitmektedirler. Âkif, Âsi nehri kenarında gezerken yanındakilere şu dizeleri okur:

Vîrânelerin yascısı baykuşlara döndüm.

Gördüm de hazanında şu cennet gibi vatani.

Gül devrini görseydim onun bülbülü olurdum,

Yâ Rab! Beni evvel getireydin ne olurdu?”²

Âkif’in Antakya seyahati rapor edilmiştir. Bu raporda şair “irticaî” faaliyetler içinde gösterilmiş, sihhî şartlarına ise hiç değinilmemiştir. Âkif’e dostluk gösterenler de “ahmak, aptal, Arap millîcisi” gibi sıfatlarla anılmışlardır. Âkif’in suçlandığı konuları Türk inkilâbına karşı olmak, Antakya Türkleri içindeki samimi Kemalistlerden uzak durmak, Halifelik propagandası yapmak, Şapka giymenin aleyhinde konuşmak olarak belirtebiliriz.³

¹ Mustafa Arafatoğlu’nun bu hatıraları (Vakit, 22 Aralık 1993) için bkz.: DÜZDAĞ, *Mısır Hayatı*, s. 110-114.

² D. Sükûti, “Mehmed Âkif’e Âid Bir Hatıra”, *Yedi Gün*’den aktaran ÇANTAY, 1966, s. 374 (D. Sükûti, Ali İlmî Fânî’nin müstearıdır).

³ Muharrem Coşkun, *Kod Adı: İrtica-906*, İstanbul 2015, s. 55.

Emin'in Askerliği

1934 yılında, Âkif'in oğlu Emin, askerliğini yapmak üzere Mısır'dan Türkiye'ye gider. O sırada yirmi altı yaşında olan Emin, Kırklareli'nde askerliğini yaparken, ara sıra arkadaşlarına Kur'ân okur, Arapça bildiği için ayetlerle ilgili açıklamalarda bulunur. Dikkat çeken bu hareketi "irticâî mahiyette" görülerek Divân-ı Harbe sevk edilir. Orada da rahat durmaz. Çavuşuyla beraber askerden firâr eder. Önce İstanbul'a, oradan bir vapurla Mersin'e çıkarlar. Mersin'den de yaya olarak Antakya'ya doğru yola koyulurlar. Antakya'ya yarım saat kalmışken, pasaportlarının olmadığını gören jandarma tarafından tutuklanıp Kırıkhan'a hapis haneye gönderirler.

Kırıkhan hapis hanesinden Emin, baba dostu Bereketzâde Cemil Bey'e, bir mektup yazıp yardım ister. O sırada Cemil Bey Şam'da olduğundan, mektup bir hayli dolaştıktan sonra, Ali İlmî Fânî'ye verilir. Ali İlmî Fânî şöyle yazıyor:

*"Maalesef imdatlarına yetişemedik, çünkü mektup yazılıp elden ele bana gelinceye kadar günler geçmiş, kendileri de hududu aşmıştı. Bilmem ne ceza verecekler? Âkif Bey'e yazmadım. Çocuğunki divanece bir harekettir. Asker koğuşunda Kur'an tefsir olunur mu? Bugünkü inkilab rejiminden bu derece gafletin manası ne? Zavallı Âkif Bey refikasıyla beraber kendi canlarının derdiyle uğraşırken yeni bir bela ile karşılaşılıyor. Kimbilir ne kadar müteessir olacak! Kaza-yı ilâhîye bakınız ki tâ Kırklareli'nden Antakya'nın burnunun ucuna kadar geliyor, denizlerden, ovalardan, dağlardan, köylerden, kasabalardan geçiyor, hiçbir yerde tutulmuyor da Antakya'ya yarım saat mesafede yakayı ele veriyor. Çocuğun talihsizliğine de diyecek yok."*¹

O sırada hastalığı ilerlemiş, tahammül gücü zayıf haldeki Âkif, durumdan haberdar olunca Emin için çok ağır konuşur:

"Bizim namussuzun yeni rezaletini işitmemiştim, Allah canını alsın! Bari müddet-i mahkûmiyeti kısa olmasaydı da mahbesten cenazesi çıksaydı! Kuzum, bana bunu, yani kaç ay yahut kaç seneye mahkûm olduğunu bildir. Bir de Rıza'ya söyle: Tahfif-i cezası (ce-

¹ Abdullah Uçman, *Bir 150'liğin Mektupları: Ali İlmî Fânî'den Rıza Tevfik'e Mektuplar*, İstanbul 1998.

zasını hafifletmek) için çare aramaya katiyyen tevessül etmesin. Hinzır mahbesten çıkar çıkmaz daha ağır bir cinayete [suç işleme-ye] kalkışır.”

(Eşref Edib'e mektup, 7 Mayıs 1936)

Âkif, on beş gün daha kalmayı düşündüğü Antakya'dan eşinden aldığı bir mektup üzerine Mısır'a doğru yola çıkmıştır. Eşi İsmet Hanım hastadır.

Türk Doktorların Âkif'i Muayene Etmesi

Kahire'de düzenlenen uluslararası bir cerrahi kongreye (Ocak 1936) Türkiye'den Tefik Remzi Kazancıgil, Kazım İsmail Gürkan ve Ömer Vasfi Aybar katılmaktadır. Tefik Remzi Bey Mehmed Âkif'i ziyaret için önce sefere başvurur, sonra onun yönlendirmesiyle [Yozgatlı] İhsan Hoca'yı bulur. İhsan Efendi'nin yardımıyla Âkif'ten kendilerini beklediği haberini alınca beraberrindeki doktorlarla Hilvan'a Âkif'i görmeye giderler. Âkif onları gayet neşeli karşılar. Şairin elinde ve yüzündeki sarılıkları farkedenden Tefik Remzi, “Üstad, sizi bir muayene edelim” der. Âkif, işi şakaya vurur: “Siz kadın doğumcu ve cerrahsınız, ne anlarsınız” diye onlara takılır. Gülüşürler, ama yine de Âkif muayeneyi kabul eder.

Tefik Remzi karaciğerdeki anormalliği, karnın şişmesini tespit ederek hastalığın ciddiyetini anlar. “Siz istirahat edin efendim” diye tavsiyede bulunur. Âkif, son kitabı *Gölgeler*'den imzalayıp Tefik Remzi'ye verir.

Tefik Remzi İstanbul'da vaziyeti Midhat Cemal Kuntay'a anlatır. Midhat Cemal, ne yapar eder onu mutlaka İstanbul'a getirtiriz, der.¹

Âkif'in İstanbul'a Dönme Kararı

Abbas Halim Paşa'nın vefatından beri Âkif artık Mısır'da kalamayacağı düşüncesindedir. Hastalığı, İstanbul'a dönmesi için etrafın teşvikleri şairi iyice düşündürmüş olmalı. Kahire'ye indiği bir gün Deniz Yolları idaresinin İskenderiye hattında işleyen Ege vapurunda doktor olan Hüseyin Suat'la karşılaşır. Ona “Bu iklim insanı kemiriyor” deyince Hüseyin Suat, “Niçin İstanbul'a kalkıp gelmiyorsun?” cevabını verir. İstanbul'a gitmeyi doğallaştıran bu sözlerin de Âkif üzerinde etkili olduğunu yazar Midhat Cemal (Kuntay, 1986, s. 131).

¹ Ali Haydar Haksal, “Koru Avuçlarında Taşıyan Âkif'in Hüznü”, *Yedi İklim*, nr. 201 (ÂkifÖzel Sayısı), Aralık 2006, s. 96-102; Aykut Kazancıgil, “Mısır'da Aşınâ Bir Çehre”, *Derin Tarih*, Aralık 2018, nr. 81, s. 62-63.

Âkif, İstanbul'a dönme kararını kesinleştirdiğinde işlerini hızla toplarlar. Bir taraftan da üniversitede o yılki derslerini bitirmektedir. Halletmesi gereken ikinci konu ise yaptığı Kur'an çevirisidir. Onu da güvenilir bir dostuna, Yozgatlı İhsan Efendi'ye emanet bırakır. İhsan Efendi'ye kulak verelim:

“Ben sağ olup da gelirim, noksanlarını ikmal eder, ondan sonra da basarız. Şayet ölür de gelemesem bunu yakarsın.”

(Cündioğlu, 2011, s. 186)

Bu vasiyetin içinde “Birisine ver dersem verirsin” ifadeleri olduğunu belirtenler de vardır. (Düzdağ, *Mısır Hayatı*, s. 233)

Bu işi de hallettikten sonra Âkif, bu konularda içi rahat birisi olarak, İstanbul yolculuğuna hazırdır.

Kaynakça

- ARGON, Selma-Ferda Argon (2019), *Dedem Mehmed Âkif*, İstanbul (5. b.).
- ANAR, Turgay Anar, “Mehmed Âkif’in Yakın Dostu Bosnalı Ali Şevki Hoca’nın Hayat Hikâyesine Mütevazı Bir Katkı: Nâm-ı Diğer ‘Köse İmam’ Ne Zaman Vefat Etti”, *Âkif Salnamesi-1*, tarihsiz.
- BAYUR, Hikmet (1968), “İbadet Dili”, *Necati Lugal Armağanı*, Ankara, s. 151-152.
- Cenap Şahabettin, “Safahat Mübdii”, *Servet-i Fünûn*, nr. 1479, 18 Kânunievvel/Aralık 1924, s. 66-68.
- COŞKUN, Muharrem (2015), *Kod Adı: İrtica-906*, İstanbul.
- CÜNDİOĞLU, Düccane (2005), *Âkif’e Dair*, İstanbul.
- ÇANTAY, Hasan Basri (1966), *Âkifnâme*, İstanbul.
- DERMAN, M. Uğur, “Mehmed Âkif’ten Mektuplar”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Y.: 5, nr. 1, Ocak 1976, s. 34-42.
- DOĞRUL, Ömer Rıza, “Büyük Hint Şairi Mehmet İkbal Dün Öldü”, *Tan*, 22 Nisan 1938, s. 7.
- DÜZDAĞ, M. Ertuğrul(2005), *Mehmed Âkif Mısır Hayatı ve Kur’ân Tercümesi*, İstanbul,(2.b.).
- ERSOY, Emin Âkif (2010), *Babam Mehmed Âkif*, (Haz.: Yusuf Turan Günaydın), İstanbul.
- (FERGAN), Eşref Edip (1938), *Mehmed Âkif*, İstanbul.
- Firaklı Nâmeler Âkif’in Gurbet Mektupları*, Haz.: Ömer Hakan Özalp, İstanbul 2011.
- İZ, Mahir (1990), *Yılların İz*, İstanbul.
- HAKSAL, Ali Haydar, “Koru Avuçlarında Taşıyan Âkif’in Hüznü”, *Yedi İklim*, nr. 201 (ÂkifÖzel Sayısı), Aralık 2006, s. 96-102.
- KAZANCIGİL, Aykut, “Mısır’da Âşinâ Bir Çehre”, *Derin Tarih*, Aralık 2018, nr. 81, s. 62-63.
- KUNTAY, Midhat Cemal (1986), *Mehmed Âkif*, İstanbul.

KURUCU, Ali Ulvi, *Hatıralar I*, (Haz.: M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul 2009 (7. b.).

KUTLUAY, Fahri, “Aydınlatılan İki Mühim Sır”, *Sebilürreşat*, nr. 99, Nisan 1951, s. 374.

ÖNDER, Mehmet, “Mehmed Âkif ve Muhammed İkbal”, *Türk Kültürü*, nr. 297, Ocak 1988, s. 8-9.

SAĞDIÇ, Ruhi Naci, “Kur’an Tercümeleri Münasebetiyle Mehmed Âkif Merhum Hakkında Hâtıralar”, *Sebilürreşat*, nr. 268, Mayıs 1958, s. 281-283.

ŞENGÜLER, İsmail Hakkı (1992), *Mehmed Âkif Külliyyatı IX*, İstanbul.

TEVETOĞLU, Fethi, “Mehmed Âkif’ten Hatıralar”, *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi/Mehmed Âkif Ersoy Özel Sayısı*, 1986, C. 2, nr. 1, s. 13.

UÇMAN, Abdullah (1998), *Bir 150’liğin Mektupları: Ali İlmi Fânî’den Rıza Tevfik’e Mektuplar*, İstanbul.

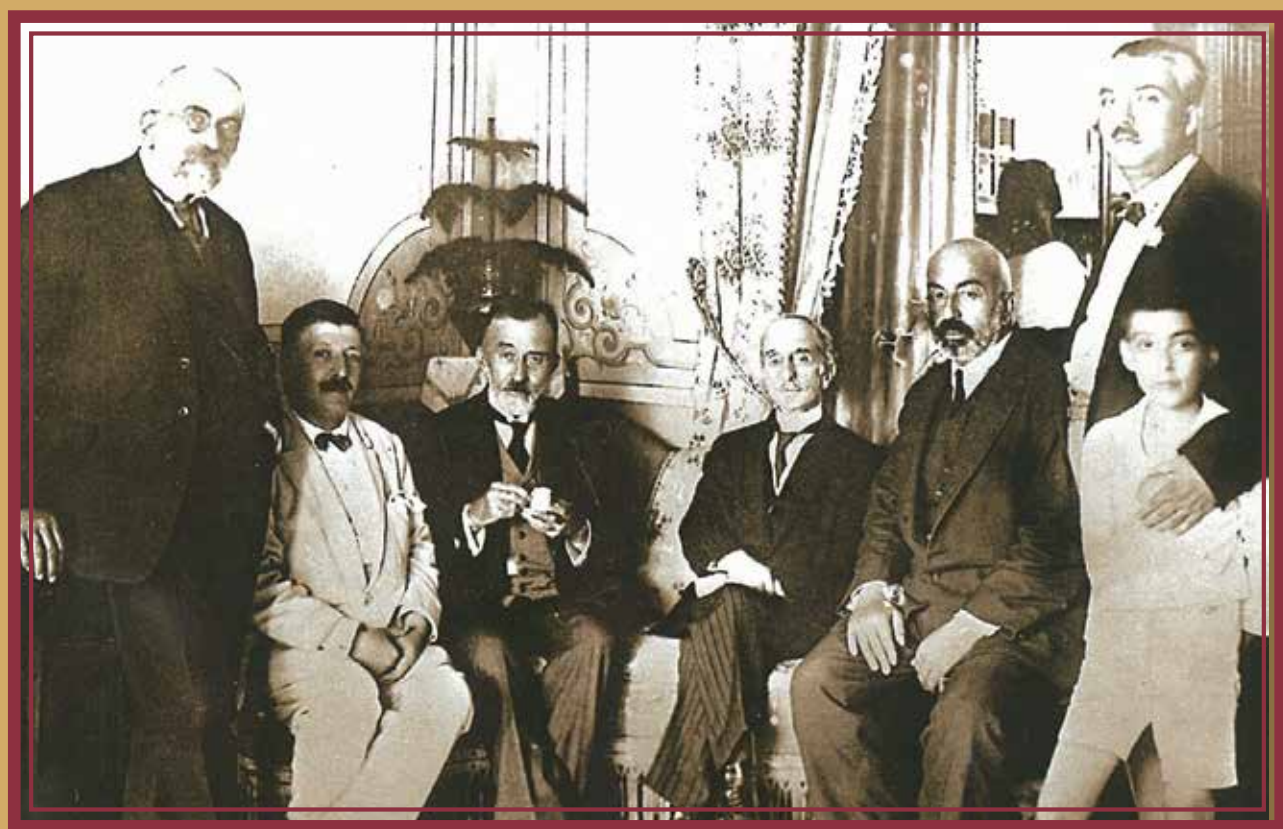
UÇMAN, Abdullah (2004), *Rıza Tevfik’in Şiirleri ve Edebî Makaleleri Üzerinde Bir Araştırma*, İstanbul.

III

SESSİZ YAŞAYAN BİR ŞAİRİN ANLAM DÜNYASI: TANIM VE TANITIM

KÜLTÜREL PSİKOLOJİ BAĞLAMINDA İSTİKLAL MARŞI, MEHMED ÂKİF ERSOY VE ŞAHSİYETİ

Osman SEZGİN*

*Âyinesi iştir kişinin lâfe bakılmaz
Kişinin görünür rütbe-i akli eserinde¹*

Ziya Paşa

Dünya, şahsiyetli insanların eserleri ile aydınlanmakta ve insanlar şahsiyet bütünlüğüne ermiş kişileri rol model alarak ve onların eserleri ile yollarını ve yönlerini doğrultmaktadırlar. O hâlde şahsiyet nedir ve şahsiyet bütünlüğü ne demektir ki insanlar ve insanlık bunları bir pusula gibi kullanarak yalnızca düşmekten kurtulsun ve bundan istifade etsin?

Bir kelimenin kökenini bilmek o konuda en doğru bilgiyi edinmek ve yine o alanda en vâzih anlayışa ulaşmak anlamına gelir. Özellikle tercüme-lerde, kelimenin kökenini bilmek, konunun daha iyi anlaşılmasını temin eden önemli hususlardan biridir. Dolayısıyla şahsiyet ve “persona” kelimelerinin kökenine bakmak, bu anlamda pek çok faydayı temin edecektir.

Şahsiyet kelimesi Arapça ş-h-s kökünden türemiş ve “yükselmek, görünmek, ortaya çıkmak; birine sabit şekilde bakmak; temsil etmek, açıklamak”² anlamlarına gelmektedir. Ayrıca vecih ve zat kelimeleri de yine şahıs anlamında kullanılmaktadır. Özellikle Türkçede yüz anlamına gelen vecih kelimesi ile insanın yüzünün şahsını temsil etmesi dikkate değer bir ilişki ortaya koymaktadır.

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi

¹ Enginün, İnci ve Zeynep Kerman. “Ziya Paşa ‘Terkib-i Bend’”. *Yeni Türk Edebiyatı Metinleri-1 Şiir (1960-1923)*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011, s. 90.

² Lahbabi, Aziz M. *İslam Şahsiyetçiliği*. İstanbul: Yağmur Yayınları, 1972, s. 21-22.

İngilizcede ise “person” kelimesi şahıs anlamında kullanılmaktadır. Kökü Latince “persona”¹ olan bu kelime, ilk kullanımında gölge ve maske anlamlarını taşımaktadır. Sahneye çıkan aktör ve aktrislerin sahnede canlandıkları rollerin şahsiyetlerine benzemek için yüzlerine maske takmaları ile hayatta canlandıkları ve üstlendikleri rolleri karşısında takındıkları tavra persona denmesi son derece uyumluluk arz etmektedir. Nitekim insanın hayatı boyunca elde ettiği tecrübelerle, doğduğu anda sahip olduğu özelliklerine yaptığı katkı yani bir anlamda kendine maske takmış olması, kelimenin kökü ile günümüzdeki anlamı arasındaki ilişkiyi netleştirmektedir.

Yaklaşık yüz yıldan fazla bir süre içinde ana akım psikolojinin, Kıta Avrupa’sının ve Kuzey Amerika’nın sınıfsal, ayrıştırıcı ve ötekileştirici yapısının üzerine bina edilen materyalist, monist ve indirgemeci bilim anlayışının oluşturduğu şahsiyet kuramlarında ve şahsiyet tanımlarında daima noksan yönler ve çelişkili fikirler gözlenmektedir.

Bize göre şahsiyet, kavram olarak, bir kimsenin kalıtsal olarak getirdikleri (natura) ile eğitimsel olarak çevreden (nurtura) edindiklerinin ötesinde mülkiyet (tapu, ruhsat vs. anlamında değil), irade, hürriyet ve değerlerin dinamik ve homojen bir entegrasyonudur denilebilir. Bu niteliklere sahip şahıslar bütün dünyada; Doğuda, Batıda, Kuzeyde, Güneyde; dün, bugün ve yarın en muhteşem, en müstesna ve zirve eserleri meydana getirmişlerdir. Bir başka ifadeyle her alanda şâhika eserler veya ürünler meydana getirmek, keşif ve icatlar yapabilmek için zaruri ihtiyaçların gerekliliğinin yanı sıra bir kişinin hazırlıklı bir zihni, uygun şartları, doğru bir hedefi, amaç ve ideali olmalıdır. Bunlara ilave olarak güçlü bir irade ve ümit sahibi olmanın gerekli olduğu da bir vakiadır.

Şahsiyet bütünlüğüne ermiş ve bu niteliklere sahip bir kişi, şartların zorluğu karşısında ye’s’e kapılmaz. Bilakis şartların zorluğunun başarının büyüklüğünü getireceğini bilir. Bu tam anlamı ile kendini bilen ve içinde bulunduğu şartları, zorlukları doğru algılayan şahsiyetli insanın davranış şeklidir. Zira şahsiyet bütünlüğüne ermiş insan kalıtsal ve çevresel bütün özelliklerin yanı sıra mülkiyet, hürriyet ve değerler sistemi doğru oluşmuş kimsedir. Bu üç kavramın doğru anlaşılması gerekir.

Mehmed Âkif Ersoy, bu anlamda mülkiyet, hürriyet ve değer kavramlarını doğru anlamış; hayatı boyunca, İstiklal Marşı’nda olduğu gibi, bu konuda isbat-ı vücut etmiştir.

¹ Sezgin, Osman. *Kültürel Psikoloji Bağlamında Şahsiyet Bütünlüğü*. İstanbul: Kalem Vakfı Yayınları, 2020, s.24.

Zirve sanat eserlerini, özellikle görsel/yazılı olanları anlamak ve anlamlandırmak için eserin, ne zaman, kim tarafından, neden ve niçin, nasıl, hangi hedef, amaç için ve hangi şartlarda oluşturulduğunu bilmek elzemdir.

Âkif'in İstiklal Marşı'nı yazdığı psikolojik, sosyolojik, siyasi, iktisadî ve diğer yönler açısından ortam/vasat fevkalade ehemmiyeti hâizdi. Yaklaşık yirmi üç milyon kilometre karelik Osmanlı Cihan Devleti tarihe karışmış, Anadolu'nun pek çok yeri işgal edilmişti. Bir başka ifade ile ölüm kalım mücadelesi verilmekte ve hatta Birinci İnönü Muharebesi devam etmekteydi. Bu durumda İstiklal Marşı'nın doğru anlaşılabilmesi için arka planındaki bütün bu şartların görülmesi gerekir.

*“Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak;
Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak.
O benim milletimin yıldızıdır, parlayacak;
O benimdir, o benim milletimindir ancak.”*

İstiklal Marşı, “Korkma” kelimesi ile başlamaktadır. İlk bakışta bu bir zaaf eseri olarak değerlendirilebilir. Ancak Âkif'in hayatı, mücadelesi ve İstiklal Marşı'nı yazdığı ortamlar değerlendirildiğinde eserin “Korkma” kelimesi ile başlaması, bir zaaf eseri değil tam tersine bir kükreme ve bir ümit, bir iman, bir ideal ve var oluşa inanma anlamında anlaşılmalıdır. Nitekim devamında “sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak” ifadesi bu düşünceleri doğrulamaktadır.

Ümitsizlik ve karamsarlık, psikolojik açıdan kişinin kendini ve içinde bulunduğu şartları bilememesi, doğru değerlendirememesi anlamına gelir ki bu da şahsiyet olgunluğu açısından çok ciddi bir zafiyeti ifade eder. Âkif, içinde bulunulan durumu gerçekçi ve doğru bir şekilde değerlendirmekte, İstiklal Marşı'nda daha ilk kelimedenden milleti, ümide davetle işe başlamaktadır.

Âkif, doğru bir tarih şuuru ve tam bir millî şuura sahip gerçek aydın kimliğiyle, bu milletin nice badireleri atlattığını bilmekte ve ona atıfta bulunmaktadır. Orhun Abideleri'ndeki “Üstte mavi gök çökmedikçe, altta yağız yer delinmedikçe, senin ilini ve töreni kim bozabilir” haykırışı ışığında Âkif'in, sayıları onları geçen Haçlı Savaşları ve Moğol istilası -ki tarihçiler bu dönemi “taş üstünde taş, gövde üstünde baş kalmadı” şeklinde tavsif ederler- gibi badireleri atlatan bu milletin yeniden ayağa kalkacağına inancı tamdır.

İstiklal Marşı'nın "Korkma" diye başlaması, bir diğer yönüyle, bütün peygamberlerde olduğu gibi Hz. Muhammed'in de hayatında vuku' bulan "var olma ve yok olma" noktasında imanın bir tezahürüne gönderme olarak anlaşılmalıdır. Nitekim Hicret esnasında Sevr Mağarası'nda saklandıkları esnada Hz. Ebubekir'in "geldiler Ya Resulullah" ifadesine cevaben verdiği "Korkma, Allah bizimle beraberdir" ayetine gönderme içerdiği söylenebilir.

Âkif'in, Millî Mücadele'ye fiilen katılmak için Anadolu'ya giderken yanında Sebilürreşat dergisinin klişesini götürmesini bir ümit delili olarak anlamak gerekir. İstiklal Marşı'nın "Korkma" diye başlamasının bir ümit ifadesi olması bu bilgiyle birleştirilerek değerlendirilmeli ve anlaşılmalıdır.

"Korkma, sönmez" ifadelerindeki şafak vaktinin, fecr değil gurup vakti olduğu ifadenin bütününden görülebilir. Güneşin batışından bahsetmesi ve o âna, işaret etmesi Hz. Mevlânâ'nın "hangi güneş batmış da daha parlak doğmamış" ifadesinde olduğu gibi yeniden doğuşun daha mükemmel olacağına işarettir.

"Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak" ifadeleri, yukarıda anlatıldığı gibi şahsiyet bütünlüğünü oluşturan psikolojik özelliklerden ümidin, azmin, iradenin ve hürriyetin bir tecellisidir. Çünkü her şeyin bitmesi, son fert ve tüten son ocağın sönmesi şartına bağlanmıştır. Bunun, son âna kadar mücadeleye ve ümidi diri tutmaya dair bir yönlendirme içermesi bu bağlamda değerlendirildiğinde fevkalade câlib-i dikkattir.

Al sancağın milletin yıldızı olarak adlandırılması, Anadolu'da var olan "yıldızı söndü" veya "yıldızı parladı" anlayışına göndermede bulunmaktadır. Ayrıca sancağı, milletin parlayan yıldızı olarak göstermesi, Kıta Avrupası ve Kuzey Amerika kökenli küresel kültürün aşırı bireyselci anlayışının aksine bizim fert ve cemiyet bütünlüğü anlayışımıza dayanmaktadır. Küresel kültürün sınıfsal, ötekileştirici, otokratik, çatışmacı ve aşırı bireyselci özelliklerinin aksine fert ve cemiyet dengesine sahip bir kültürün ve anlayışın sahibi olmak ve bunun millî marşımızda bulunması, günümüzde tazelenmesine ihtiyacıımız olan özellikler olmaları bakımından önemini korumaktadır.

"Çatma, kurban olayım çehreni ey nazlı hilâl!

Kahraman ırkıma bir gül... ne bu şiddet bu celâl?

Sana olmaz dökülen kanlarımız sonra helâl,

Hakkıdır, Hakk'a tapan, milletimin istiklâl."

İkinci kıtada, hilâle hitap ederek çehreni çatma diye seslenmesinden Âkif'in ve onun şahsında bu milletin kültürünün ve şahsiyetinin teşekkülünde dinin ve özellikle Allah inancının -ki bu Jung'da arketip olarak anlatılır- önemi görülmektedir. Nitekim hilâl, ebcet hesabı ile "Allah" ismi ile aynı rakamda buluşmakta ve rumuz olarak da Allah'ı temsil etmektedir. Hilâlin kaşlarını çatmamasının istenmesi ile Allah'ın gücenmemesi, gadaplanmaması dilenmekte ve "gayretimizi artırıp başarıya ulaşacağız ey yüce Tanrımız" şeklinde bir naz ve niyaz makamında bulunulduğu ifade edilmektedir. Bu kısım milletimizin gerek İslam âleminde ve gerekse Allah katında kıymetinin; şahsiyetin oluşumunda ise hürriyetin dolaylı anlatımları olarak anlaşılabilir.

"Kahraman ırkıma" ifadesinin, şahsiyeti yok eden, önyargının tezahürü olan ırkçılık ve ırkçı düşünce olarak ifade edilmediği çok açıktır. Zira Âkif'in şiirleri bütüncül olarak değerlendirildiğinde bu ifadeyi yorumlamak kolaylaşır. ırkçılık, hürriyet, değer ve mülkiyet kavramları ile oluşturulabilecek şahsiyet bütünlüğünü bozan, sığ ve bağnaz bir anlayıştır. Buradaki "ırk" kavramı bir vakıa olarak anlatılmış ve salt bir ırkçılık adına ırka herhangi üstünlük/ayrıcılık yüklenmemiştir. Dönemin şartları düşünüldüğünde, ırk kavramı, bugünün ifadesiyle millî kimliği temsil eden bir kavram olarak kullanılmaktadır.

Üç kıtada, yaklaşık 23 milyon kilometrekarede hilâlin yani Hakk'ın, hakkaniyetin adaletin ve insanlığın uğrunda dökülen kanların helâl olduğu ifadesi somuttan soyuta yükselmenin ve gerçek hürriyete ererek şahsiyet bütünlüğünü gerçekleştirmenin ifadesidir. Bu millet insanlık adına alnında insanlık lekesi olmadığı yani hiçbir zaman sömürgeci olmayıp, katliam yapmadığı daha net ifadesi ile daima hakkı tutup kaldırdığı için üstündür, yücedir. Bu, anlamlı ve hâlen etkili değerlere sahip olunduğunun en zarif tezahürüdür.

Gerçek bir şahsiyetin oluşması için olmazsa olmaz şartlardan olan hürriyetin yalın bir ifadesi olarak üçüncü kıta incelenebilir.

*"Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım.
Hangi çılgın bana zincir vuracakmış? Şaşarım!
Kükremiş sel gibiyim; bendimi çiğner, aşarım;
Yırtarım dağları, enginlere sığmam, taşarım."*

Bu ifadelerden oluşan kıtanın üzerinde çok teemmül edilmelidir. Gerçek hürriyet veya bir başka ifade ile iç hürriyet zaman ve mekâna sığmaz. Tam da söz konusu kıtada ifade edildiği gibi bu, bir taraftan Âkif'in şahsiyetinin ve öte yandan Türk milletinin karakterinin dışavurumudur.

Mehmed Âkif'in fevkalade mükemmel bir tarih şuuru olduğu yukarıda ifade edilmişti. Dördüncü kıtada adeta Ergenekon destanına gönderme yaparak millî tarih şuuru ile tam bir şahsiyetin yeniden teşekkülü anlatılmaktadır.

*"Garb'ın âfâkını sarmışsa çelik zırhlı duvar;
Benim iman dolu göğsüm gibi serhaddim var.
Ulusun, korkma! Nasıl böyle bir imanı boğar,
"Medeniyet!" dediğin tek dişi kalmış canavar?"*

Küreselleşme diye ifade edilen vakianın önemini ve bu zihniyetin dünyayı tektipleştirerek şahsiyet bozukluğuna sebep olduğunu, bunu araçlarla, teknolojiyle yaptığını Âkif bu kıtada "tek dişi" diye sembolleştirmektedir. Ana akım psikolojinin asrımızı "depresyon çağı" olarak isimlendirmesi ise Âkif'i teyit etmektedir.

Küreselleşmenin temel dinamikleri olan bilim, bilimin pratiğe aktarılması demek olan teknoloji ve teknoloji ile elde edilen sermayeye karşı koymak ancak kültürümüzü oluşturan dinamiklerle mümkün olabilir. Nitekim millî kültürü sağlam bir topluluğun güçlü ordularla yapılan saldırılarda ilk zamanlar mağlup gibi görünse de ilerleyen zamanlarda galip geleceği tarihte defalarca tecrübe edilmiştir.

*"Arkadaş! Yurduma alçakları uğratma, sakın;
Siper et gövdeni, dursun bu hayâsızca akın.
Doğacaktır sana va'dettiği günler Hakk'ın...
Kim bilir, belki yarın, belki yarından da yakın."*

Yukarıdaki mısranın "Arkadaş" ifadesi ile başlaması, Türk toplumunun Batı'nın aşırı bireyseliğine karşı; ferdi topluma, toplumu da ferde kurban etmeyen yani fert ve toplum dengesini mükemmel inşa eden bir zihniyete sahip olmasına gönderme yapmaktadır. Zira arkadaş, en zor zamanlarda kişinin sırtını dayadığı en güvendiği kimsedir. Bir kimsenin en ağır şartlarda bile yalnız olmaması, herhangi maddi menfaat olmaksızın destek aldığı bir insanın olması, orada bencillik yerine dayanışmanın bulunduğu en temel göstergesidir. Sadece "ben" olması aşırı ferdiyetçiliği ifade eder. Şayet "ben" derken "sen" ve "biz" de söz konusu ise işte orada fert ve cemiyet dengesi ve dolayısı ile mükemmel bir şahsiyet anlayışı mümkün olabilir.

Vatan, hürriyetin varlığının, teşekkülünün tam ifadesidir. Dolayısı ile şayet bir hürriyetten söz edilecekse orada mutlaka bir vatandan da söz edil-

melidir. Bu anlayışın sonucunda bu kıtada, bütün büyük zaferlerde olduğu gibi en büyük zaferin çok yakın olduğunun hem felsefesi yapılmakta ve hem de inancı haykırılmaktadır.

*“Bastığın yerleri “toprak!” diyerek geçme, tanı:
Düşün altındaki binlerce kefensiz yatanı.
Sen şehit oğlusun, incitme, yazıktır atanı;
Verme, dünyaları alsan da, bu cennet vatanı.”*

Psiko-pedagojik açıdan şahsiyeti oluşturan natura ve nurturanın ötesinde, gerçek bir hürriyet, sanal olmayan bir mülkiyet ve müessir olan bir değerler sistemi ile şahsiyet sahibi bir kimsenin gaflet etmeyeceği ve bastığı yerlerin neresi olduğunun farkında olacağı inancı bu kıtada ifade edilmektedir. Ancak yine de hata yapılmaması için hatırlatma yapması Âkif’in mükemmeliyetçi olmasının bir göstergesi olabilir. Bunlarla birlikte vatanın maliyetinin ne olduğu sarıh bir şekilde dile getirilmektedir. Şahsiyetin oluşması açısından atasının kim olduğunu ve nerede olduğunu bilmesi de çok önemlidir.

Bu kıtada ise peygamberlerden sonra en yüksek makam olan şehitlik makamına yücelmiş bir atanın evladının, bu vafına uygun bir şekilde davranması gerektiği hatırlatılmaktadır. Dolayısı ile hiçbir zorluktan yılmadan şehit çocuğu olduğunun şuuru ile hareket etmesi gerektiği fevkalade edebi bir üslupla anlatılmıştır.

*“Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki feda?
Şüheda fışkıracak, toprağı sıksan şüheda!
Cânı, cânânı, bütün varımı alsın da Huda,
Etmesin tek vatanımdan beni dünyada cüdâ.”*

Yukarıdaki kıtada vatan sevgisinin ölçüsü ortaya konulmakta ve maliyeti ifade edilmektedir. Söz konusu kıtayı anlayabilmek ve anlatabilmek için psikolojik açıdan sevgi, çeşitleri ve önemini anlamak gerekebilir. Psikolojik açıdan üç tür sevgiden söz edilebilir. Bunlar; yaratılışsal sevgi, iradî sevgi ve aşktır.

Hayatın ve varlıkların anlamının idrak edilebilmesi için olmazsa olmaz şart, yaratılışsal sevginin varlığıdır. Yaratılışsal sevginin yokluğu psikolojik açıdan bir problemdir. Tedavi edilmelidir. Ancak yaratılışsal sevgi, ait olduğu varlığı bir üst seviyeye çıkartmaz. Zira yaratılışsal sevgi nesnel ve kısa süreli-dır. Ayrıca bu tür sevgi, maddi menfaat veya hazlarla bozulabilir. Hayatın de-

vamî için asgarî şart olan yaratılışsal sevgi sağlam bir terbiyevî gayretle geliştirilmeye ve bir üst sevgi olan iradi sevgiye dönüştürülmeye çalışılmalıdır.

İradi sevgi maddî, nesnel ve kısa süreli hiçbir haz ile ilgili olumsuzluk karşısında bozulmaz. İradi sevgi ile donanımlı olanların dürtü ve güdüleri (motive, drive) hiçbir zaman düşmez. Kalpleri çok özel değerler sistemi ile donatılmıştır. Karşısındakilerden bir beklenti içine girmez ve daima hizmet eder ve veren taraf olur. Küsmez, gücenmez, darılmaz ve alınmazlar. Sevdikleri uğrunda fedakârlık yapmaktan çekinmezler.

İşte Âkif, yukarıdaki kıtada şahsiyet bütünlüğü için olmazsa olmaz şartlardan olan, faal değerler sisteminin bir ürünü olarak hürriyetin zeminini oluşturan vatan sevgisini zirvede anlatmaktadır. Zira maliyeti, ederi, anlamı bakımından vatan ancak böyle sevebilir ve sevmenin tezahürü olarak da fedakârlıkta böylesine zirveye çıkılır. Nitekim vatan bir yönü ile sanal olmayan mülkiyet anlayışının temsili iken öte yandan hürriyete sahip olmanın zeminini teşkil etmektedir. İşte iradi sevgi ile sevilen varlık için Âkif'in ifade ettiği gibi kişi her şeyini feda edebilmelidir.

Bütün bunların yanı sıra bu kıtada var olan şüheda, Huda, cüda kelimeleri bir ahenk/armoni sağlarken aynı zamanda “şüheda” ve “Huda” dinî tedaileri olan kelimeler olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu kelime seçimleri Mehmed Âkif'in dünyasında var olan İslamî ehemmiyeti ve önceliği tekrar bize hissettirmektedir.

Vatanın maliyetinin de anlatıldığı bu kıtada, vatan toprağı sıkılacak olsa şehit kanı fışkıracığının belirtilmesi, değer olarak karşılığının bulunamayacağını ifade etmektedir. Bu da kişiselliğimizin temel unsurlarının sağlıklı oluşumuna katkı sağlayan bir bilinç inşa etmeye yardımcı olmaktadır.

*“Ruhumun senden, İlâhî, şudur ancak emeli:
Değmesin ma'bedimin göğsüne nâmahrem eli!
Bu ezanlar -ki şehâdetleri dinin temeli-
Ebedî yurdumun üstünde benim inlemeli.”*

Öldükten sonra da var olduğuna inanılan, bölünüp parçalanmayan, Yaratıcı'dan nefhedilmiş olan ve insana asıl değerini veren ruhun bir talebi olarak mabedlerimizin korunmasının istenmesi duanın reddedilmemesi için önemli bir vasıta olarak görülebilir.

Bu kıtada bahsedilen mabetten kasıt, ibadet edilen yerlerin ötesinde ezan-ı Muhammedî'nin okunduğu ve duyulduğu her yer ve onu inanarak dinleyen herkeştir.

Sosyolojik açıdan bir beldede ezanın açıktan okunması orada birliğin, dirliğin, güvenin ve de hürriyetin var olduğunun ifadesidir. Bununla birlikte ezanı inanarak dinleyen bir kimsenin gönlü de manevi vatandır. Özetle sahip olduğumuz bütün değerler mabet olarak anlaşılmalıdır. Zira mabet kulluğun icra edilebilmesi için bir vasıta ise o hâlde bütün değerler, O'nun bir eseri olarak O'na giden yolda birer kilometre taşı olarak mabettir.

Bu kıtayı önemli kılan bir diğer husus da kelime-i şahadetten bahsetmesidir. Zira şahadet kelimesi sonlu ile sonsuzu, âciz ile kudretliyi, fâni ile bâkiyi bir araya getirerek insanın kendini anlamasına en önemli katkıyı sağlamaktadır. Bununla birlikte şahadet kelimesi, ben diye başlar ve acziyetini idrak ettirdikten sonra bencilce bir benlik algısını yok etmek için “ben şahadet ederim ki” dediğinde şahadet edilen varlığın sen, o, siz, biz ve onları da yarattığının farkına vardırarak fert ve cemiyet dengesini kurdurur ki bu durum Batı'nın toplumu ferde kurban eden aşırı bireyselci düşüncesi ile; Doğu'nun ferdi topluma kurban eden aşırı toplulukçu düşüncesine tam bir alternatif oluşturmaktadır.

*“O zaman vecd ile bin secde eder-varsa-taşım,
Her cerihamdan, ilâhî, boşanıp kanlı yaşım,
Fışkırır ruh-ı mücerret gibi yerden na'sım;
O zaman yükselerek arşa değer belki başım.”*

Okunan ezanlarla birliğin, dirliğin, emniyet, huzur ve hürriyetin sağlanmasının ve mabedimin göğsüne namahrem eli değmemesinin karşılığında bir teşekkür ifadesi olarak bu vatanın her bir taşı O'na binlerce secde eder. Zira Allah'a en yakın hâl demek olan ve kulluğun zirvesini dolayısı ile hürriyetin ve ebedileşmenin başlangıcını temsil eden secde ile teşekkürümüzü ancak arz ederiz denilmektedir. O secde ile zaman insan ve ruh öylesine yükselir ki, öylesine yüce bir dereceye vâsıl olur ki o da arş-ı âlâ'ya ulaşmak demektir.

*“Dalgalan sen de şafaklar gibi ey şanlı hilal!
Olsun artık dökülen kanlarımın hepsi helal.
Ebediyen sana yok, ırkıma yok izmihlal.
Hakkıdır, hür yaşamış bayrağımın hürriyet;
Hakkıdır, Hakk'a tapan milletimin istiklal.”*

Birinci kıtada gurup vaktine işaret eden şafak bu kıtada sabah vaktindeki şafağa yerini bırakmış; ümidin, azmin, hürriyetin, değerlerin mücade-

den zaferle çıktığının müjdecisi olmuştur. Vefa ve sadakatin gereği dökülen bütün kanların helal edildiği bir âna gelinmiştir. Artık böyle bir badireyi atlatan milletin bundan sonra hiçbir izmihlâle düşmeyeceğine ve düşürülemediğine olan inanç gayet vâzih bir şekilde vurgulanmıştır. Şiir, şahsiyetin orijinalleşmesi ve gerçek bütünlüğe ermesi için olmazsa olmaz şartı olan hürriyet ve hakka vurgu yapılarak en mükemmel bir şekilde tamamlanmıştır.

Bütün tarihi boyunca Türk milletinin hürriyetsiz ve adaletsiz yaşamamış olması, aynı zamanda bunun Türk milletinin millî karakteri olarak da anlaşılmasını gerektirir.

İstiklal Marşı bir taraftan Âkif'in şahsiyetinin göstergesi olduğu kadar öte taraftan Türk milletinin de seciye ve şahsiyetinin bir ifadesidir. Âkif'in şahsiyetinin Türk kültürünün bir üsâresi olduğu da söylenebilir. Türk milletinin seciye ve şahsiyeti, baba tarafı bir Arnavut olan Âkif ile ayrılması mümkün olmayacak derecede imtizaç etmiştir. Burada üzerinde düşünülmesi gereken en önemli husus -özellikle günümüz eğitimi adına- nasıl bir eğitim ile bu durum gerçekleşmiştir? Bugün neden bu kalitede ve bu ruhta insanlar yetiştiremediğimizi nitelikli bir şekilde düşünmemiz gerektiği çok açıktır.

Kaynakça

ENGİNÜN, İnci ve Zeynep Kerman (2011) "Ziya Paşa 'Terkib-i Bend'". *Yeni Türk Edebiyatı Metinleri-1 Şiir (1960-1923)*. İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 90.

Lahbabi, Aziz M (1972), *İslam Şahsiyetçiliği*. İstanbul: Yağmur Yayınları, s. 21-22.

SEZGİN, Osman (2020) *Kültürel Psikoloji Bağlamında Şahsiyet Bütünlüğü*. İstanbul: Kalem Vakfı Yayınları, s.24.

FARKLI BİR AYDIN ÖRNEĞİ OLARAK MEHMED ÂKİF

Hasan BACANLI*

Türkçede *aydın* kelimesi eski Türkçe *münevver* kelimesinin karşılığı olarak türetilmiş olsa gerektir. Cemil Meriç, *Mağaradakiler* kitabında aydın ve *intelijansiya* kavramını irdeler. Münevver “kendisi aydınlanmış, ama etrafını da aydınlatan kişi” anlamına gelir. Batı dillerindeki *intellectual* veya Rusça *intelijansiya* kelimeleri Pareto’nun seçkinleri ile ilişkilendirilse de, aydının anlamı biraz daha farklıdır. *İntelijansiya* veya *seçkinler*, toplumun genelinden ayrılarak farklı bir tabaka oluşturan “okumuş” kesimi ifade eder. Bizdeki karşılığı daha çok *havas* veya *ulema* olabilir. Bu kelimelerin serencamını takip ederek aydının gerçekte ne anlama geldiği açıklığa kavuşturulabilir.

İntelijansiya “entelektüeller grubu” olarak düşünülebilir. Bu kişiler çoğunlukla formel eğitim almışlardır ve düşünen, anlayan ve aydınlanan gruba mensupturlar. Bu anlamda tarihin hemen hemen bütün dönemlerinde toplumların entelektüelleri hep olagelmıştır. Bu entelektüeller büyük ölçüde kendi aydınlanmaları peşindedirler. Her ne kadar başkalarının aydınlanmalarına yardımcı olmak için yazarak veya konuşarak fikir üretmiş olsalar bile, bunu öncelikle kendi aydınlanmalarını göstermek için, ikinci olarak da kendi sınıf mensubiyetini göstermek ve tescil etmek için yaparlar.

Bu entelektüellerin en bariz vasıflarının başında toplumdan ayrı bir grup oluşturmaları gelir. Onlar doktorlar gibidir, haliyle tıp diliyle konuştukları için ne dedikleri anlaşılmaz, farklı düşünürler. Bu düşündükleri de geniş halk kitleleri tarafından “tuhaf” olarak görülür. Bir anlamda bir türküde geçen “padişahım aradan / okur aktan karadan” ifadesi halkın bu kişiler ile ilgili görüşüdür. Onlar “aktan karadan”, yani halkın anlamadığı garip şeylerden bahsederler. Halk da onlara “benim anlamadığım şeylerden söz ediyor” diye bakar. Buna karşılık o sınıfa mensup kişiler birbirlerinin dediklerini anlarlar. Bu

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi. 1 Ağustos 2023 tarihinde vefat etmiştir.

gruba mensubiyetler de yapılan çalışmalarla gösterilir. Bu çalışmaların illa ki yazmak şeklinde olması da gerekmez. Bu açıdan Batı'da sadece konuşan aydınlar vardır. Söz gelimi Saussure (örn. *Genel Dilbilim Yazıları*), Wittgenstein (örn. *Estetik, Psikoloji ve Dinsel İnançlar Üzerine Dersler ve Söyleşiler*) gibi filozoflar entelektüeldirler, yazmaktan çok konuşmuşlardır. Elimizdeki metinler de çoğunlukla onların yazdıkları değil, konuştuklarının öğrencileri tarafından tutulmuş notlarıdır. Hatta bu not tutma işi o kadar yaygındır ki, sıklıkla, yazmış olan kişilerin bile bir yerlerde yapmış oldukları konuşmalar ayrıca notlar şeklinde yayınlanmıştır. Yani entelektüelin illaki yazması gerekmez, konuşsa da yeterlidir.

Entelektüel kesimin diğer bir özelliği kendi doğrularının peşinden gitmesidir. Genellikle entelektüeller kendi doğrularına sahiptirler. Çoğu zaman başkalarının görüş ve düşünceleri onlara yetmez. Zaman zaman birbirlerini onaylasalar bile, genellikle diğerlerinin düşüncelerini geliştirirler. Yani entelektüel başkalarının düşüncelerinden yararlanır, ama kendi düşüncelerini üretir. Başkalarından yararlandığı zaman da onların düşüncelerini yorumlar.

Yorumlamaktan söz edildiğinde, *seçkin* kavramına atıfta bulunmak gerekir. Pareto *Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü: Kuramsal Bir Sosyoloji Uygulaması* kitabında seçkinlerin toplumda ayrı bir sınıf oluşturduklarını ve hatta tabakalar arası geçişlerin yapılabildiğini söyler. Bu, çalışan ve gerekli niteliklere sahip olduğunu iddia ve ispat eden kişinin bu sınıfa dâhil olabilmesi anlamına gelir. Başka bir ifadeyle seçkinler sınıfı genellikle katı bir kast sistemi oluşturmaz. Bu sınıf kendi kaynaklarıyla seçkin ürettiği gibi, kendi sınıflarının dışında üretilenlerden yeterli özelliklere sahip olanları da içine almaya hazırdır. Bu da bir anlamda toplumun kaymak tabakasını oluşturmaya benzetilebilir. Halkın içinden “zeki” insanlar çalışarak bu sınıfa girebilirler. Bu sınıf da onları içine alabilir. Bu anlamda *seçkin* terimi bizde *havas* kelimesi ile karşılanabilir. *Havas* da özel hususiyetlere sahip olan kişileri ifade eder. Onlar seçilmiş kişilerdir. Bu seçilme işlemi hem seçkinler sınıfı tarafından kabul ve ilan edilmelerine, hem de kendilerini seçtirmelerine bağlıdır. Yani seçkinler sınıfının mensupları halk tarafından seçilmez, seçkinler sınıfı tarafından seçilir. Zaman zaman halk bazı kişiler için “bu kişi bizden değil” diyebilir. Ama o kişi seçkinler tarafından “evet, sizden değil, çünkü o bizden” denmediği sürece o kişi seçkin olarak görülmez. Olsa olsa *sapkın* (çünkü halktan ayrılıp sapmıştır) olarak görülür. Bu sapkın kişi seçkinler tarafından kabul edildiğinde de halka “evet o size göre saptı, ama bizim tarafa saptı” mesajı verilir. Artık o sahipsiz bir sapkın değildir, sınıf onu kabul ettiği için artık onlardandır.

Ulema sınıfı ise bilginler sınıfı olarak anlaşılabilir. Yeterli ilmi donanımına sahip olan kişiler ulema sınıfına dâhil olurlar. Ulema sınıfına dâhil olmak da havasa veya seçkinler grubuna dâhil olmak gibidir. Ulemanın takdir buyurmadığı kişi ne kadar bilgili olursa olsun, ulemadan sayılmaz. Bunun ilginç örnekleri vardır. Zecharia Sitchin, James Churchwald ve Kazım Mirşan bu kişilerin örnekleri olarak görülebilir (Nurettin Topçu da bu sınıfa dâhil edilebilir). Bu kişiler kendileri için belirlemiş oldukları alanlarda bilgi sahibidirler, hatta başkalarından çok daha fazla bilgi sahibidirler. Ancak ulema sınıfı tarafından onaylanmadıkları için o gruptan sayılmazlar.

Bu noktada gruba dâhil olmakla ilgili sosyal psikolojik süreçler devreye girer. Doğal olarak her sınıf kendini bilgili ve yeterli ilan eden herkesi kolları açık beklemez. Onları kendi ölçülerine göre test eder, sınar, irdeler. Bu irdelenmenin demokratik olması beklenebilirdi, ama demokratik değildir. Yani o sınıf toplanıp bu kişilerin kendi aralarına girmesi veya girmemesi yönünde bir oylama veya seçim yapmaz, bir tercih yoklamasına girmez. Tercih yoklamasını daha dolaylı yapar. Bu noktada o sınıfa mensup kişilerin kıskançlık, çekememezlik, haset, gıpta gibi süreçleri de devreye girer. Bazı kişiler kendilerini onlardan daha iyi bulur ve bilirler. Bunun sonucu olarak da yeni üye adayını tabiri caizse silkelerler.

Silkelenme gene psikolojik bir sonuca yol açar: Zahmet çekilen üyeliğe gereğinden fazla değer vermek. İnsanlar ait olmak için çok çaba sarf ettikleri grup üyeliklerinin çok önemli olduğuna inanır ve onu korumaya çalışırlar. Bu önem verme duygusu sınıfın veya grubun katılaşmasını, kendini korumaya yönelmesini sağlar. Hatta bazı durumlarda sınıfın içinde alt sınıfların oluşmasına yol açar. Daha çok eziyet çekmiş kişiler sınıf içinde farklı alt gruplar oluşturarak kendilerini korumaya, daha doğrusu yerlerini sağlamlaştırmaya çalışabilirler. Bu süreçler zaten Pareto'nun da işaret ettiği süreçlerdir.

Bir anlamda entelektüel muhaliftir; hem sisteme, hem alışılmış düşüncelere.

Özetleyecek olursak, entelektüel, seçkin, havas, ulema kavramları toplumdan ayrılıp ayrı bir sınıf oluşturmuş kişileri gösterir. Aydın ise farklı bir anlama sahiptir. *Aydın* kelimesi *ay-* kökünden gelir. Aydın kişi ayılmıştır, ayıkmıştır. Her ne kadar ayrı kelimesi de aynı kökten gelirse de, aydının ayrılması şart değildir. Hatta entelektüelin tersine o halktan ayrılarak veya başka bir gruba aidiyet kazanarak aydın olmaz. Hem kendisini aydınlattığı, hem de çevresini aydınlattığı için aydın olur. O aydınlıktadır. Belki onu Sokrates'in mağara meseli ile ilişkilendirebiliriz. Gölgelerden başını çevirip ışığı görmüş ve aydınlanmıştı.

Sokrates'in aydını da topluma ters düşebilir (Eflatun, *Devlet*). İnsanlar onun anlattıklarına karşı çıkabilir, onu sapkınlıkla suçlayabilir. Ama dikkat edilirse, buradaki süreç entelektüelin aksine halk tarafından uzaklaştırılma şeklindedir, sınıfı korumak için halktan uzaklaşma biçiminde değil. Entelektüel sınıf kendini halktan uzaklaştırırken, Sokrates'in aydını halk tarafından "bizden değil sanki" denerek uzaklaştırılmaya çalışılabilir.

Entelektüel sınıfın halktan ayrılması sosyolojik bir grup oluşturma mekanizmasına dayanır. Bu kişiler kendilerini halktan yukarıda, üstte görürler. Dolayısıyla kendilerine halkı aydınlatma görevi ihdas edebilirler. Ancak aydından farklı olarak halktan ayrılarak, uzaklaşarak bunu üstlenirler. Aydın ise halkın içinden biri olarak bunu yapar. Bu ayrım önemli bir ayrımdır. Münevverleri halk sever, bunun karşılığı olan aydınları da sevmek ister. Ama entelektüeller halkı kendilerinden aşağıda algırlar ve öyle muamele ederler.

Halkın aydınları sevmek istemesinin ardında aydınlığın ve ışığın herkese lazım olmasıdır. Halk da bunun farkındadır. Birilerinde ışık gördükleri zaman onun yanında durup bu ışıktan yararlanmak istemeleri de doğaldır. Ama entelektüel sınıf kendini onlardan ayrı gördüğü için deyim yerindeyse biraz "burnu havada"dır. Bir yandan onları aydınlatmak ister, ama bir yandan da bunu onları ezerek gerçekleştirmek ister. Onları ezdiği sürece kendisinin yukarılara çıktığını zanneder. Bu durumda kullanılan söz "halka inmek" sözüdür. Entelektüeller halka inerler, aydınlar halkla beraberdirler. Gerçek aydın halka inmez, olsa olsa halka gider, halka karışır, halkla hemhal olur.

Türkiye gibi toplumlarda entelektüel grup değişik süreçlerle oluşmuştur. Tarih boyunca halktan ve İstanbul'dan uzak tutulan halk kendi yağıyla kavrulmaya yönelmiştir. Kendi yağı kendine zor yettiği için de asgari ihtiyaçlara yönelmekten, entelektüel çabalara yönelememiştir. Bu durumu İbn Haldun'un bedeviyet - medeniyet ayrımına benzetmek mümkündür. Halk bedevi hayat yaşarken, medeni hayat yaşamaya yönelememiş, hatta yönelenlere de iyi gözle bakmamıştır. Onlar "şehirli"dir, havalıdır. Halk onlara gizliden gizliye diş bilemiştir. Fabrikatöre haset eden, iflas ettiğinde neredeyse "oh olsun" diyen bir gıpta - haset karışımı bir duygudur bu. Halk bu kişilerin çoğu zaman gerçekten hak ederek orada olduklarını düşünmez, hatta kendi haklarını gasp ederek yükseldiklerini düşünür. Hatta *Dede Korkut Hikâyelerinde Salur Kazanın Hanını Yağmalatması* hikâyesinde söz edilen han yağmalatma stratejisi, halkın bu duygularına muhatap olmak istemeyen bir hanın kullandığı stratejidir.

Bir yandan takdir duygusu, bir yandan ona yönelik kızgınlığın yanında ve daha önemli olarak bunu becerememenin bir sonucu olarak Türk milleti sürekli olarak taşradaki çoğunluk olarak kalmıştır. Buna karşılık bazı azınlık gruplar entelektüel sınıfı oluşturma imkânı bulmuşlar ve başarmışlardır. Dolayısıyla bu topraklarda entelektüel sınıf halkın dışında ve halktan uzak oluşmuştur. Halk onlara iyi gözle bakmadığı gibi, onlar da halka iyi gözle bakmamışlardır. Böylelikle entelektüel sınıf ile halk arasında bağ oluşmamıştır. Entelektüel sınıf halkı “aydınlatılması gereken karanlıktakiler” olarak görmüşlerdir. Buna karşılık halk da onları “kendilerini bir şey zanneden şehirli” olarak değerlendirmişlerdir. Entelektüel sınıf toplumu yukarı yükseltmek amacını taşısa bile, halkla bütünleşmeyi sağlayamadığı için bu amacını gerçekleştirebileceği bir ortam oluşturmamıştır.

Türkiye’de aydın sayıla(bile)cek kişiler bile aydın olmanın ne olduğunu anlamakta zorluk çekmişlerdir. Bu yüzden aydın kavramı üzerinde birçok çalışma yapılmış, ne olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır. Bunun nedeni münevver veya ulema sınıfından ayrı bir sınıf olarak aydın sınıfının oluşturulmaya çalışılmasıdır. Benzer bir toplumsal sınıf olarak burjuva da genellikle diğer İslam ülkelerinde olduğu gibi, Türkiye’de de tam karşılığını bulamamıştır.

Entelektüel sınıfın bu ayrı oluşuna karşılık halk kendi aydınını kendi üretme yoluna gitmiştir. Yani Türkiye’de bir yanda entelektüel sınıf yer alırken, diğer yanda halkın kendilerini aydınlatabileceğini düşündüğü kişiler olarak gördüğü aydınlar (münevver) grubu oluşmuştur. Bu aydınlar grup olmanın bazı özelliklerini taşısa bile, seçkinler grubu gibi katı bir kast niteliği taşımazlar. Yapsa yapsa, halkın hislerine tercüman olurlar. En azından halk tarafından böyle görülürler. Bu kişiler bir yandan seçkinler sınıfının üyesi de olabilirler. Yani halkın aydını olmak entelektüel sınıfa dâhil olmanın zıddı değildir. Hatta bazıları iki gruba da dâhil olurlar ki, o zaman daha makbul olurlar. Mehmed Âkif bu gruba dâhildir. Şimdi bunun nasıl olduğuna bakalım:

Mehmed Âkif şairdir. Ancak şairliği konusunda entelektüeller hemfikir değildirler. Nazım Hikmet onu büyük şair olarak nitelerken, Nurullah Ataç onun şair olmadığını ve onun şiirlerini okuyamadığını söyler (Beşir Ayvazoğlu, *Mehmed Âkif ve Nazım Hikmet*). Yani Âkif’in şairliği bile entelektüel kesim tarafından tartışılmıştır. Resmen kabul edildiği kadar, halk tarafından da benimsenmiş olan İstiklal Marşı bile onu entelektüeller tarafından şair olarak kabul edilmeye götürmemiştir. Nazım *Kurtuluş Savaşı Destanı*’nda Âkif’i büyük şair sayarken, muhalefet şerhini düşmeyi ihmal etmez; “Doğacaktır sana vaat ettiği günler hakkın” mısraını doğru bulmadığını söyler.

İstiklal Marşı neredeyse hala okunup anlaşılabilecek bir Türkçe ile yazılmıştır. Buna karşılık örneğin Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi de benzer dönemde serdedilmiş olmakla birlikte, sadeleştirilmeden anlaşılamaz. İstiklal Marşı'nın dili halkın dilidir, halka yakın dildir. Bu yüzden halk İstiklal Marşı'nı büyük ölçüde anlar. Tabii ki bunda din adamlarının Âkif'in şiirlerini bol bol kullanmaları ve açıklamalarının payı olduğunu unutmamak gerekir. Dini konularda hassas olan bu toplum bu kullanımları da doğal karşılamış ve benimsemiştir.

Âkif İstiklal Marşı'nı yazarken de, Mısır'a giderken de halkın hislerine tercüman olmaya devam eder. Halk onun Mısır'a gitmesini istemez, ama gitmesinden dolayı da onu suçlamaz. Ancak Âkif halkın aydınıdır. Halk onun aydınlanmış kişi olduğunu bilir, onun kendisini aydınlatmasını ister ve aydınlatmasından memnun olur. Çünkü o halkla benzer şeylerden dolayı sevinmekte ve benzer şeylerden dolayı üzülmetedir. Bu yüzden halk Âkif'in şiirlerini de sever.

Hatta Âkif halkın duygularına o kadar yakındır ki, İstiklal Marşı'nda medeniyetten bahsederken "tek dişi kalmış canavar" der. Medeniyet tabii ki tek dişi kalmış canavar değildir. Hatta günümüz diliyle bakıldığında herkes medeni olmaya çalışmaktadır. Âkif'in bahsettiği medeniyet Batı medeniyetidir. O tek dişi kalmış canavar olmalıdır, çünkü Türk milleti onun karşısında aciz kalmıştır ve ona diş bilemeye başlamıştır. Fabrikatörün karşısında onun düşmesini dileyen ve düşmesinden mutlu olacak olan halk, Batı medeniyetine karşı da benzer duygular taşımaktadır. Medeniyet bu yüzden tek dişi kalmış canavardır, çünkü halkı küçümsemiştir, aciz durumuna düşürmüştür. Halk da ondan nefret etmeye başlamıştır. Anlaşılabileceği gibi, burada kastedilen "medeniyet" bugünkü anlamda medeniyet değil, medeniyeti temsil ettiği kabul edilen Batının tavrıdır. Bu duygular Âkif için de böyledir, halk için de böyledir. Âkif halkın hislerine tercüman olmuştur.

Âkif bu milletin içinde, yanında yer alan bir aydındır. Zihinsel yetenek anlamında değil, ayrı bir sınıf anlamında entelektüel gruba dâhil değildir. Hâlbuki çalışmaları açısından değerlendirildiğinde, pekâlâ o sınıfa mensup olması da mümkün biridir. O entelektüel olmayı değil, aydın olmayı seçmiştir.

Bu şekildeki bir aydın kavramı genel olarak sosyolojiye dayanılarak yapılan aydın tanımına pek uymamaktadır. O aydın tanımı bizde daha çok Osmanlı Aydını olarak görebileceğimiz ulema sınıfına denk düşer. Bu yüzden Osmanlıda saray - ordu - medrese üçlüsünde medrese, aydın veya entelektüel olarak kabul edilebilir, hatta edilmelidir. Fakat son zamanlarda onlar da halktan uzaklaşmış ve entelektüel sınıf oluşturduklarını düşünmüşlerdir.

Bu sınıfın kendi içinde birbirlerinin aidiyetini tescil mekanizmalarından en önemlisi şerh geleneği olmuştur. Birbirlerini takdir eden bu kişiler birbirlerinin düşüncelerini onayladıkları yerde, ona şerh yazarak katkıda bulunmayı bir strateji olarak kullanmışlardır.

Âkif için entelektüel veya seçkin veya havas olmak değil, aydın, yani münevver olmak daha önemli bir vasıftır. Bu millet onu böyle görmüştür, sanırım Âkif de bunun böyle görünmesini istemiş, onaylamış ve bundan mutlu olmuştur.

Bibliyografya

AYVAZOĞLU, Ayvazoğlu, “*Mehmed Âkif ve Nazım Hikmet*”, Altüst (<http://www.altust.org/2012/02/mehmet-akif-ve-nazim-hikmet>)

DAVİD G. Myers (2017), *Sosyal Psikoloji*, Çev. Ed. Serap Akfırat, Ankara, Nobel Yayınları.

DEVELİ, Hayati (2019), *Dede Korkut Hikâyeleri*, İstanbul, Kesit Yayınları.

Eflatun (2006), *Devlet*, Çev. Kerim Çetinoğlu, İstanbul, İskele Yayınları.

ERSOY, Mehmed Âkif Ersoy (2011), *Safahat*, İstanbul, İnkılap Yayınları.

İbn Haldun (2020), *Mukaddime*, Çev. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergâh Yayınları.

MERİÇ, Cemil (2016), *Mağaradakiler*, İstanbul.

RAN, Nazım Hikmet (2002), *Kurtuluş Savaşı Destanı*, İstanbul, YKY.

SAUSSURE, Ferdinand de (2014), *Genel Dilbilim Yazıları*, Çev. Savaş Kılıç, İstanbul İthaki Yayınları.

WITTGENSTEİN, Ludwig (2015), *Estetik, Psikoloji ve Dinsel İnançlar Üzerine Dersler ve Söyleşiler*, Çev. Muhsin Yılmaz, İstanbul, Sentez Yayınları.

Vilfredo Pareto (2013), *Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü: Kuramsal Bir Sosyoloji Uygulaması*, Çev. Merve Zeynep Doğan, İstanbul, Doğu Batı Yayınları.

TOPLUMSAL YAPININ REALİST, TOPLUMSAL GELECEĞİN İDEALİST ŞAİRİ MEHMED ÂKİF

Bedri MERMUTLU*

*“İşitmem başka bir ses milletim eylerken istimdad
Gözüm görmez, evet, zira muhitim hep karanlıktır”*

Mehmed Âkif’in şiirinde üç toplum görürüz: Somut toplum, ideal toplum, yitirilmiş toplum. Somut toplum, Âkif’in içinde yaşadığı kanlı canlı toplumdur. Bu toplum aktüel seyri içinde şiire konu olur. Âkif’in kaleminden su gibi akan bir tahkiye üslubu içinde resmedilen somut toplum, son demlerini yaşayan imparatorluğun genellikle İstanbul aynasında görünen manzarasıdır. Bu ayna bazen bir sokak, bazen bir kahvehane, bazen meyhane, bazen de Kartal’ın bir köyünde seyredilen güreş müsabakasıdır. Bu toplumun ele aldığı sahnesini Âkif en ince ayrıntısına kadar realist bir sadakatle mısralarında resmetmektedir. Âkif’in, Emile Zola’ya olan takdirinin kendisinde tecelli eden yansıması en belirgin şekilde, somut topluma ait anlatımlarında kendini gösterir. Şair olarak Âkif, “Hayâl ile alışverişinin olmayıp, her ne demişse görüp de söylemiş” olduğunu deklare ederken sadece poetik tarzını bildirmiyor, aynı zamanda beyanındaki konuya sadakatin etik yönünü de ifşa ediyordu. Dürüstlüğü ahlâkına temel yapmış bir insan olarak Âkif’in sanatındaki dokunun realist bir çizgide ortaya çıkması herhalde beklenebilir bir sonuçtur. Ancak Baytar Mektebi’nde gördüğü “teşrihî” eğitimin de tasvir ettiği meselelerde kendisine epeyce yararı olmuş olmalıdır. Âkif’in somut toplum şiirlerine, toplumsal anatomi örnekleri olarak bakabiliriz. En hurda ayrıntıyı bile ihmal etmeden gözlerimizin önüne serdiği toplum tabloları ancak yine bir toplumsal sorumluluk ifadesiyle tamamlanırlar ki bu noktada Âkif’in ide-

* Doç. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, mbmermutlu@ticaret.edu.tr

alizmi son sözü söyler. Tabloyu çizerken Zola'nın fırçasını kullanan realist Âkif, idealizmiyle konuşurken Şark hâkimi Sadî'nin sesiyle bunu söyler. Seyfi Baba manzumesi boyunca okuru adeta kendisiyle birlikte çamurlu karanlık sokaklarda yürüterek konunun tâ içine sokacak kadar hayatı ona yaklaştıran şair, gösterdiği tabloyu, bir hüküm cümlesiyle boşlukta kalmaktan kurtarır: *"Ya hamîyyetim olmasa, ya param olsa idi"*. Küfe şiirinde, çocuk Hasan'ın, babasından kalma küfeyi geçim kaynağı olarak nasıl yüklendiğini uzun uzadıya tasvir ettikten sonra, *"İlelebed çekecek dûş-i ızdırarında / O, yük değil, kaderin bir cezası masuma"* mısralarıyla toplumsal sorumluluk doğurmasını umduğu bir merhamet hissini kulaklara seslenir. Bir attar dükkânında tanık olunan olayları konu alan Hasır şiirinin sonunda *"Hayat nâmına, ya Rab, nedir bu devr-i azab"* mısraı da aynı minvaldeki bir başka örnektir.

Âkif'in şiirlerinin, kronolojik olarak bakıldığında, giderek ideolojik bir ton almaya başlaması, toplumsal sorunların kurumsal nedenlerden çok zihniyet temelli nedenlerden kaynaklandığı inancının onda ağırlık kazandığını göstermektedir. Somut toplumun şikayete konu olan sorunları kurumsal temelde çözülebilecek sorunlar iken zihniyet arızası olarak kabul edilen sorunlar daha derin tarihî, itikadî, göreneksel nedenlere dayalı sorunlardır. Modern dünya ile aramıza giren mesafede olduğu gibi, geçmiş medeniyet asırlarımızdan uzaklara düşmemizde de aynı zihniyet probleminin olduğunu ifade eden görüşleriyle Âkif'in ideal toplum düşüncesine ulaşırız. Almanya seyahati sonrası daha bir somut örneklerle beslenen düşüncesi iki farklı toplum kıyaslaması ile Âkif'e yeni ve daha güçlü argumanlar vermiştir. Bir yandan Batı toplumunun toplumsal kurumlar, bilim, teknoloji gibi gelişmiş yönlerine dikkat çekerken öbür yandan Kur'an'dan ayetler ve geçmiş İslam asırlarından örneklerle çağın olması gereken Müslüman zihniyetinin koordinatlarını göstermeye çalışmıştır. Birinci Dünya Savaşı yılları sonuna kadarki Meşrutiyet dönemi boyunca Mehmed Âkif'in bu yönde düşünceler geliştirmesi dönemin dinamik fikir hayatı içinde önemli bir kanadı temsil ediyordu. Ancak Millî Mücadele dönemine geçişle birlikte Âkif'in toplumsal idealizmi bağımsızlık yönünde siyasi bir ton almıştır. Bu dönem şiirleri, yine toplumun muhtaç olduğu sesle, vatan ve istiklal sesleriyle mısralarını dokumuştur.

Âkif'in üçüncü toplumu yitirilen bir toplumdur. İstiklal elde edilmiş, vatan kurtarılmış ama Âkif'e göre toplum kaybedilmiştir. Bir İslamcı şair olan Mehmed Âkif'in idealindeki toplum, dinî ve tarihî-geleneksel değerlerin toplumu olarak yaşamalıydı. Hatta Âkif, bu değerleri İstibdat ve Meşrutiyet dönemlerinde zayıflamış olarak gördüğü için güçlendirilmesine çalışıyor; toplumun da bu değerlerle güçleneceğine inanıyordu.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise bazı uygulamaların Âkif'in beklentilerine uygunluğunu söylemek zordur. Öncesindeki gidiş gelişlerinin ardından 1925 yılı itibariyle Türkiye'den ayrılarak on bir yıl vatanından uzak yaşamış; vefatından önce dönmüş olsa bile artık Türkiye'yi, bıraktığı Türkiye olarak bulmuş değildi. Bu anlamda Âkif bakımından yitirilmiş bir toplum vardı.

Âkif'in bu üç toplumunun üç siyasi döneme tekabül ettiğini söylemek yanlış bir eşleştirme olmayacaktır: Somut toplum serimi İstibdat dönemi-ne, ideal toplum arayışı Meşrutiyet dönemine, yitirilen toplum duygusu ise Cumhuriyet dönemine rastlayan toplumlardır. İstibdat dönemi toplumundan Âkif şikayetle söz ederken Meşrutiyet döneminde ümit ettiği ideal toplum arayışı içerisinde olmuş, yaşanan büyük savaşın yıkımının ardı sıra başlayan Cumhuriyet döneminde ise yaşadıklarının sonucu olarak ümidinin uzağına düşen bir toplumu uzaktan seyreden bir inkisar dönemini yaşamıştır.

Neredeyse bütün şairlik hayatı içinde toplumun kaderini bire bir yaşayarak bir yıkılış devrine tanıklık eden Âkif, toplumun acılarından başka şey terennüm edemeyecekti. Zira her gelen gün gideninden daha büyük yıkımlarla geliyordu. Mehmed Âkif 'in şiiri bu gidişin doğal akışı içinden yükselen sesten başka bir şey değildi. Şair, daha neşeli mısralar vermek için mutlu günler aramış ama nafiye; bulamamıştı. Toplumun makûs talihinin sesi olduğunu ve bu talihsizlik karşısında başka bir sesinin olamayacağını biliyordu. Şu mısralar şair ve toplum arasındaki ayrılmaz bağı ifade etmesi bakımından ne kadar çarpıcıdır:

*“Viranelerin yascısı baykuşlara döndüm / Gördüm de hazanında
bu cennet yurdu / Gül devrini görseydim onun bülbül olurum /
Ya Rab beni evvel getireydin, ne olurdu!”* (Safahat, Kıta, s. 550)

Hakkı Süha Gezgin'in isabetle belirttiği gibi;

“Balkan savaşının acısını, torunlarımız onun eserlerinde tadacaklardır. Yıkılan ocaklarda, parçalanan kardeşlerimizin yasını ilk tutan o olmuştu. Urumellerinin yangınları onun mısralarında parlamış, kanlı göç alayları onun hayalinden süzülerek yürekler yaralayıcı acılara bürünmüştü”. (Gezgin, “Mehmed Âkif İçin”, s. 367-8)

Vefatı üzerine Son Posta gazetesinde verilen haberde, Mehmed Âkif 'in, üslubuyla lisanda Türkçü, aynı zamanda aldığı gedikli medrese tahsili ve ailevî vaziyetiyle İslamcı, hayatî görüşü ve maşerî dertleri ve kahramanlıkları

ifade kudretiyle cemiyetçi olduğu ifade edilirken yine aynı kanaat paylaşılmıştır. (Son Posta, 29 Birincikânun 1936)

Naci Sadullah'ın bildirdiğine göre, Âkif, vefatından önce yapılan son görüşmesinde bile “Hatay'ın vaziyeti, İspanya'nın hali, Almanya'nın silahlanması etrafında birçok sualler sorup, daima olduğu gibi, memleket ve dünya siyaseti hakkında izahat isteyerek” son saatlerini yaşamıştır. (Naci Sadullah, “Âkif'in Son Günleri”)

Şiirinde kendini cemiyetle bütünlemiş olan şair Âkif sadece şiiriyle değil hayatının her anıyla cemiyeti içinde taşıyan bir toplum insanıdır. Şahsiyetinin her yönüyle toplumun içinden çıkmış olduğu gibi toplumu her meselesiyle içinde taşıyan bir şahsiyettir. Servetifünuncuların ve Fecriâtîcilerin aksine, Millî Edebiyatçılarla birlikte gelişen toplum için sanat anlayışı o dönemdeki en güçlü temsilcisini Mehmed Âkif'te bulmuştur. Servetifünun ve Fecriâti topluluğu mensupları içinden bazı isimler sonradan toplumsal konulara odaklanmış olsalar bile, 1900'lü yılların Türkiye'sinde doğrudan doğruya bu anlayışla şiirine başlayan isim Mehmed Âkif'tir. Şiirlerinin takdimi makamında yazdığı mısralarda, karşımızda duran şiirlerinin hangi hüviyette olduğunu merak eden okuyucuya, “*Ne tasannu bilirim, çünkü ne san'atkârım*” diye cevap vererek şiirlerinin tek hünerinin samimiyet olduğunu belirtmiştir. (Safahat, s. 5) Buradaki samimiyet, sadece sözdeki yapmacılıktan uzak olmak değil, konusundaki gerçekliktir aynı zamanda. Âkif'in realizmi bir üslup realizminden fazla olarak konu ve muhteva realizmidir.

Toplumsal hareket ve felaket zamanlarında sanatın estetik kaygılar dışına çıkarak toplumun endişelerine eşlik etmeye yönelmesi ne kadar mümkün ve olağansa bu tür endişeli ve hareketli dönemlerden çıkılıp rahatlık haline varıldığı dönemlerde de sanat endişesinin öne çıkması o kadar olağandır. Harb-i Umumi ve Kurtuluş Savaşı sonrasında edebiyatın yüzünü estetik kaygılara döndürdüğü dönemde Mehmed Âkif'in şiiri bu defa kendi iç dünyasının seslerine dönmüş olarak karşımıza çıkmıştır. Ancak kendini terennüm eden bireysel yoğunluklu gibi düşünülen şiirleri toplumsaldaki yoksunluğun şiiri olup bir karşı melodi gibi yine bir toplum yitiminin bireysel şuurda kamçıladığı çaresizliğin sesidir. İstiklal Marşı'nı yazarken haykıran şair, Gölgele'deki şiirlerinde bu yüzden inlemektedir. Kurtuluşuna var gücüyle çalıştığı kendi yurdundan ve hayal ettiği cemiyetinden “cüda kalmanın” acısını taşıyan bu şiirler aslında bireysel öyküler değil, Âkif'in öbür şiirleri kadar içtimaidir.

Mehmed Âkif'in "toplum için" olan sanatı daha sonraki zamanda ortaya çıkan toplumcu gerçekçilik akımından farklı bir temelde vücut bulur. Vakıa toplumcu gerçekçiler de sanatta estetik kaygıları ötelemişler; ancak bunu yaparken Marksist söyleme dayanan kendi ideolojilerinin değerlerini şiire hâkim kılmışlardır. Toplumcu gerçekçilerin şiirinde konular ve konuların işleniş biçimi diyalektik devinim anlayışına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. İngilizleri ve Rusları, Asya'nın kanını emen "sülük benizli vasîler" olarak betimleyen Âkif, Asya'yı, "İbrahim'in beşiği olan eski mabed" olarak manevi bir anlamla değerlendirirken bu soyguna ekonomik bir sömürüden daha fazla bir anlamla baktığı bellidir. Hindistan'ın bütün hazinelerinin "üç şaki lordun hırsını teskin için soyulup zavallı yerliyi kıtlıkla baş başa bırakan" zulme karşı sessiz değil, "hukuk-i millete hâkim olan alçak bir istibdada" karşı (Safahat, Berlin, 298) en az toplumcu gerçekçiler kadar isyankârdır. "Âcizin hakkını güçlülerden almanın zorlaştığı toplumun sonu yakındır" hadisinden aldığı ilhamla, "*Hakkı bir zalime ihtar, o ne şahane cihad!*" diyerek ezen güçlere karşı durmayı dinin en yüce amel olarak gördüğü cihatla eşleştirir. (Safahat, Âsım, 383) Mehmed Âkif'in somut toplum şiirleri olarak belirttiğimiz eserleri konu olarak toplumcu gerçekçi şairlerin ele aldıkları konulara benzese ve değerlendirmedeki yaklaşımlarda birtakım kesişmeler gösterse bile o kategoride değerlendirilmesi mümkün olmayan ve hatta gerekmeyen şiirlerdir. Âkif'in şiirlerindeki materyalist olmayan yaklaşımdan başlayarak birçok şiirlerinin ya dinî ilke ve ayetlerden yahut dinî-toplumsal kültürden referans alması ideolojik olarak iki şiiri birbirinden farklı yerlere götürmektedir. Açıkça "*zalimin hasmı olup mazlumun yanında*" olduğunu söyleyen Mehmed Âkif'le (Safahat, Âsım, 362) toplumcu gerçekçilerin konumlandığı cephe aynı olsa bile Âkif'in meseleye bakışı ve değerlendirişi dinî ve ahlâkî ilkeler yönünden iken toplumcu gerçekçilerin şiirinde ezen-ezilen/zalim-mazlum teması çatışmacı Marksist sınıf anlayışı bakışıyla değerlendirilecektir. Zaten ideolojileri birbirinden ayıran temel nokta sorunun kendisi olmayıp o soruna nereden ve nasıl bakılacağıdır. Bu bakımdan Mehmed Âkif'in toplumcu yanını, Müslüman toplum kültürünü olabildiği kadar tam temsil yetkinliğinde ele alan bir aydın yahut İslamcı düşünürün toplumsal sorumluluk davranışı olarak değerlendirmek gerekecektir. Âkif'in toplumculuğu yaşadığı dönemin gerçeklerine duyarlı bir İslam idealistinin toplumculuğudur.

Âkif'in gelenekçiliğiyle görenekçilik arasındaki farka dikkat çeken Mithat Cemal, (Mithat Cemal, s. 217) Âkif'in göreneğe değil, ananeye bağlı olduğunu söyleyerek bu meyanda ondan naklettığı bir rivayeti bildirir: Bir İngiliz'e, son derece ananeci oldukları halde nasıl terakki ettikleri sorulunca, İngiliz, kendilerinde en yeni ananenin altı yüz senelik, en eski teceddüdün ise altı saatlik olduğunu söyleyerek cevap vermiş. Âkif'in gelenekle yeniliğin bir arada

yaşanabileceğine dair verdiği bu örnek onun toplumsal değişim konusundaki düşüncelerinin özeti sayılabilir. Göreneğin gerektiğinde değişebileceğini ama geleneğin korunması gerektiğini işaret eden bu ince ayırım çoğu zaman gözden kaçmaktadır. Batı medeniyetinin unsurları topluma aktarılırken geleneğin feda edilmeden bu aktarımın yapılması, hatta yapılması gerektiği Âkif'in mısra mısra işlediği bir dikkat konusudur. Ona göre, bilge kişilerce, bir milletin inkişafının koca bir ağacın çiçeklenmesine benzetilmesi “dikkatlere şayan olacak bir şey”dir. Muazzam toplum ağacının baştan aşağı gövdesi sayısız kökleri, dalları budaklarıyla “milletin sine-i mazarine merbut” olup oradan uzayıp gelmektedir. Şayet ağaç hastalanmışsa bir bilene gösterilerek aşılmalı; ağacın taze çiçeklerle bezenmesi isteniyorsa aşısı da kendinden olmalıdır. Bilmeyen ellerin tuttuğu balta ağacı tedavi edeceğine yere sererek kurutur. (Safahat, Süleymaniye, 173) Kendi toplumumuzun ilerleyen dünyaya yetişmesi için koşması gerekiyor; çünkü dünya dev adımlarla terakki yolunda ilerliyor. İstikbâl, daha hızlı koşanlarındır. Ancak istikbâle odaklanmanın maziye unutturmaması gerektiği de Âkif'in değişmez tezlerindendir:

“Müstakbeli bul, sen de koşanlarla bir ol da / Maziye, fakat, yıkmaya kalkışma bu yolda / Mazisi yıkık milletin âtisi olur mu?” (Safahat, Azimden Sonra Tevekkül, 431)

Âkif'in, kolay inkılapların zararını kuvvetle sezmiş olarak günlük ve ısmarlama inkılaplar yerine, ruhlara ve kafalara hazmettirilerek yerleşecek esaslı inkılaplara taraftar olduğu (Bornovalı, “Mehmed Âkif ve Büyük Eseri”, s. 3-6) görülmektedir. Toplumsal değişime inanmış olmakla beraber bu değişimin doğal seyri içinde ve çok yönlü bir eğitim yoluyla olması gerektiği görüşünde olan Âkif, çağdaş Müslüman düşünürlerden Cemaleddin Afganî'nin aceleci ihtilalciliği yerine Muhammed Abduh'un zamana yayılı inkılapçılığını benimsemiştir. İnkılabın yolu müsbet ilimden geçecektir:

“Bu, fakat, yirmi yıl ister ki kolay görmüyorum”;

“İnkılâp istiyorum de, fakat Abdu gibi”;

“Varsa imkânı, yarın avdet edin Avrupa'ya” (Safahat, Âsım, 405)

“İnkılâbın yolu madem bu yoldur yalınız / Nerdesin hey gidi Berlin? diyerek yollanınız /... Şarkın ağıuşu o zaman açıktır işte size / O zaman varmanın imkânı olur gayenize” (Safahat, Âsım, 408)

Bu kritik sorunu en iyi aşan toplum örneği olarak Âkif Japonları gösterir. Japonlar medeniyeti “sade fenniyle” almış, “o da sahiplerinin lâhik izniyle” ve medeniyetin giriş limanında bekleyen binlerce dikkatli gözün muayenelerinden geçtikten sonra:

“Medeniyet girebilmiş yalnız fenniyle / O da sahiplerinin lâhik olan izniyle / Dikilip sahile binlerce basiret, im’an / Ne kadar maskaralık varsa kovulmuş kapıdan / Garbın eşyası, eğer kıymeti haizse yürür / Moda şeklinde gelen seyyie gümrükte çürür!”
(Safahat, Süleymaniye Kürsüsü, 156)

Âkif, sanayinin ve ilmin milliyeti olmadığını ve bunlarsız yaşamının artık kabil olamadığını kuvvetle belirttikten sonra bir noktanın altını tekrar çizmektedir ki o da “kendi mahiyet-i ruhiyemizin kılavuz” olmasıdır. Aksi takdirde “ümmid-i selamet beyhude” olacaktır. (Safahat, Süleymaniye, 172)

Bu fikirler önemli ölçüde Ziya Gökalp’ın kültür-medeniyet ayrımı yorumuna paralel görüşlerdir. Ancak Gökalp’ın, kaynağını ulus-toplumda bulunduğu kültürünün yerine, Âkif ümmet-toplum geleneği çizgisinde ilerler. Çünkü Âkif’in korumak istediği gelenek din ile bütünleşmiş gelenektir. Batı medeniyetine gösterdikleri kabul çerçevesinde birbirine yakın durmalarına karşın Gökalp’ı Türkçü, Âkif’i İslamcı yapan, bu ayırımdır. Ziya Gökalp yeni bir toplumun kurulmakta olduğunu düşünerek bu toplumun ulus/millet temeli üzerinde kurulmasını öncelemeye çalışırken Mehmed Âkif yeni bir toplumun kurulduğunu düşünmüyor, eski toplumun kendini yenileyerek din esasları ve din birliği temelinde varlığını devam ettirmesi için çalışıyordu. Âkif reel bir temel olan tarih içinden bulduğu sesle konuşmayı tercih eder. Gökalp’ı efsanecilikle nitelemekle kalmaz, (Safahat, Hâlâ mı Boğuşmak, 425) topluma göstermek istediği devirleri yüceltirken tarihi şahit gösterir:

“O devrin yâd-ı nûr â nuru bîpâyân şehâmettir / Mefahir onların tarihidir, ümmet o ümmettir.” (Safahat, Hatıralar, 280)

Balkan Savaşı’ndaki yenilgiyle devletin hızlanan çözülüşü ve devleti içine çeken Harb-i Umumi karadeliği karşısında Âkif’in toplumu çağırdığı manevi toplanma noktası, ona göre, aynı zamanda içine düşülen “hüsran-ı millî”yi yenebilecek kuvvetin de kaynağı olacaktı:

“Demek İslam’ın ancak nâmı kalmış Müslümanlarda / Bu yüzden miş demek, hüsran-ı millî son zamanlarda” (Safahat, Hatıralar, 280)

Hatıralar başlığı altında yer alan bir ayet tefsiri manzumesindeki bu sözlerini bir müphemliğe yer vermemecesine nihayet açık bir istikamete bağlar Âkif:

“Eğer çiğnenmemek isterlerse seylâb-ı eyyâma / Rücû etsinler artık müsümanlar sadr-ı İslam’a” (Safahat, Hatıralar, 280)

Âkif'in altın çağı sadr-ı İslam dediği ilk İslam asırlarıdır. Âkif'e göre, dini gerçek anlamıyla tetkik etmek istiyorsak, onu şimdiki durumuyla değil, ortaya çıktığı zamanı müteakip yakın yılları ölçü almak suretiyle yapmak gerekir. Kaynaktaki din temiz ve doğru haliyle oradadır çünkü. Hazret-i Muhammed'le birlikte, toplum, "otuz yılda otuz bin senelik bir terakki ile dünyaya malik olmuştur". Bu kadar kısa zamanda "bu dehşetli terakki ve müthiş sürat gibi bir harikayı insaniyet göstermiş değildir". Bir zulüm ve anarşi toplumundan "fazıl bir medeniyet" doğurulmuştur. Kâmil bir insan örneği Ebubekir, derin irfana mâlik Ali'nin yanında "zalim bir zıyırdan" adaletin timsali bir Ömer zuhur etmiştir. (Safahat, Süleymaniye, 171) Dinin topluma ve insanlığa hediyesi böyle olgunluk, irfan ve adalet değerleriyle yüklü nesillerdir. İnsanlığı yaşatan ve yükselten değerler dinin şalının altından çıkarak içinde gerçekleştiği toplumu "fazıl toplum" seviyesinde medenileştirmişti. Din, Âkif'e göre, toplumdaki geriliğin ve kabalığın doğurduğu anarşist zulmü ortadan kaldırarak mutluluk ve erdem içinde yaşanabilir bir toplum yaratmıştır. Âkif'in, "Nerede?" diye sorduğu din, "Hayatın dini" dediği İslamiyet'tir. (Âsım, 373) İslam dininin ortaya koyduklarıyla tarihte bu ispat edilmiştir. Hakkı Tarık Us'un ifadesiyle, Âkif'in dinden anladığı şeyin kültür ve medeniyet olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. (Hakkı Tarık Us, "Ölümünden On Bir Yıl Sonra", s. 6-7)

Japonların terakkisi/modernleşmesi Mehmed Âkif'in gündeminde önemli bir model olarak yer tutmaktadır. Süleymaniye Kürsüsünde Abdürreşid İbrahim'in tanıklığı üzerinden anlatıma giren bölümlerde Japon toplumunun kurumsal ve ahlâki yapısı dolayımında toplumsal değerlerin kalitesine dikkat çekilmektedir. Japon toplumu, bilim ve teknik unsurlarıyla Avrupa medeniyetini temellük edip içselleştirirken aynı zamanda toplumsal ve manevi değerlerle de donanmış bir toplum olarak takdir edilmektedir. Öyle ki Mehmed Âkif, hayat kazanan bu değerlerin İslam dininin ön gördüğü değerler olduğunu, "*Gidiniz, safvet-i İslam'ı Japonlarda görün*" mısraında vurucu bir ifadeyle altını çizerek, Japonların tek farkının "tevhid" inancından yoksunlukları olduğunu ifade eder. Japonlar üzerinden yürüttüğü düşünceyle, Âkif'in önemseddiği temel sosyal değerlerin neler olduğunu öğrenmek de mümkün olmaktadır. Bu değerler,

*"Doğruluk, ahde vefa, va'de sadakat, şefkat / Âcizin hakkını i'lâya samimi gayret / En ufak şeyle kanaat, çoğa kudret varken / Yine ifrat ile vermek, veren eller darken / Kimsenin ırzına, namusuna yan bakmayarak / Yedi kat ellerin evlâdını kardeş tanımak / İhtisât-ı hususiyyeyi söyletmeyerek / Nef'-i şahsîyi umumunkine kurban etmek"*tir. (Safahat, Süleymaniye, 1156)

Bütün bu değerler ve “*daha bunlar gibi çok nâdire*” Müslüman toplumunda giderek kayba uğrarken Müslüman olmadıkları halde Japon toplumunda kâmil anlamda uygulanma zeminini bulmaktadır. Oysa bu değerler Müslüman ahlâkının temel değerleridir. Burada Mehmed Âkif’in dinde ve dindarlıkta aradığı şeyin, manevi/iman/metafizik temelden sonra, toplumsal değerlerdeki performansı olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Yüksek değerleri toplum bekasının olmazsa olmazı olarak gören Mehmed Âkif, ahlâkî izmihlâli en dehşetli izmihlâl olarak nitelendirmekte ve bu izmihlâlden ne millet, ne milliyet, ne de istiklalin kurtulacağını belirtmektedir. (Safahat, Hatıralar, 271) “*Vefa yok, ahde hürmet hiç, emanet lafz-ı bî-medlûl / Yalan rayiç, hıyanet mültezem her yerde, hak meçhul*” ise bir toplumda Allah kulları da istihkar edilecekti. Böyle bir ahlâkî düşüklükle istiklal de muhafaza edilemezdi: “*Bu izmihlâl-i ahlâkî yürürken durmaz istiklal*” (Safahat, Umar mıydın, 420) İçine düştüğümüz izmihlali ahlâkî çöküşe bağlamakta tereddüt etmeyen Âkif’in ahlâk ile zihniyeti aynı terim ile kullandığını söyleyebiliriz: “*Hâlimiz bir inhilâl etmiş vücudun hâlidir / Rûh-i izmihlâlimiz ahlâk-ın izmihlâlidir*”. (Safahat, Hatıralar, 278) Yüksek değerler/faziletler yönüyle düşünüldüğünde İslam toplumu aslında son derece avantajlı durumdadır. Çünkü “içtimai bütün amiller” içinde kökleri en derin olanı fazilet değeridir. Üstelik onun “*Bir mübarek suyu var, hiç kurumaz: din-i Mübin!*”. Ancak çok derin köklü bu ağacın dalları budaklarıdır kırılan; gövdesi ve kökü yerindedir. Ortalık her ne kadar masiyetlerle bulanmış görünüyor ise de bunların “kalb-i cemaatte yeri yoktur”. Bu yüzden kolay izale edilebilirler. (Safahat, Âsım, 407)

Âkif’in düşüncesinde “tevhid” inancı Japonların tek eksiği gibi görülürken İslam dininin tevhid inancıyla getirmek istediği şey de toplumsal düzeni yüksek değerler üzerine inşa etmektir. İslam Peygamberi Hazret-i Muhammed’in geldiği zamandaki toplumun içinde bulunduğu çürümüşlüğe İslam’ın getirdiği sağaltıcılık yine toplumsal değerler yönünden tadad edilir. Bölücülüğün ve tefrikanın kiniyle kardeşin kardeşi boğduğu bir anarşi toplumundan, başlarda gezen kanlı ayakların suya erdiği, aklına zevali getirmeyen zulmün silinip tek şansı ezilmek olan aczin dirildiği bir toplum çıkmıştı. (Bir Gece, 461) Hazret-i Muhammed’in şahsında hareket bulan bu dirilişe bireyin de toplumun da şükran borçlu olduğunu, “*Medyundur o masuma bütün bir beşeriyet / Medyun ona cem’iyyeti, medyun ona ferdi*” mısralarıyla ortaya koyan Âkif’in açıkça üzerinde durduğu şey, toplumun dönüşümünde dinin tarihî bir rol oynadığı gerçeğidir. Din Allah’ın tekliğini bildiren bir doktrinden ibaret olmayıp, bozulan, içi boşalan, çürüyen değerleri onararak tarihî roller gerçekleştirmekle toplumların değerler tarihini belirlemektedir. Hatta dinin

ve peygamberin gönderilmesi de bu değersizleşmeyi ve anarşik gidişi düzelterek geldikleri topluma yeni bir düzen ve açılım kazandırmaya matuftur. İslam dininin özellikle bu tarihî rolünü hatırlatan Mehmed Âkif, aktüel yapının giderek “değer”sizleşmesi karşısında dinden öncelikle bu yönden ilham alınması gereği üzerinde durur. Çünkü din, ferdin inanç dünyası için olduğu kadar toplum için de değerler ve davranışlar üreten bir sistemdir. *“Fazilet hissi insanlarda Allah korkusundandır”* diyen Âkif, fertlerin ve toplumların vicdanının Allah korkusu hissiyle oluştuğunu; onun yokluğunun insanlık için hüsrân doğuracak bir sonuca götüreceği düşüncesindedir. (Safahat, Hatıralar, 271)

İslamiyet’i “insanın dini” olarak görmek onu “hayatın dini” olarak görmek demektir. “Yedi yüz yıllık eserlerle” dinin ihtiyaçlarının karşılanamayacağı inancında olan Mehmed Âkif, *“Beşerin hakka refik olmak için vicdanı / Beşeriyetle beraber yürümektir şanı”* diyerek (Safahat, Âsım, 381) zamanın içinde yaşayan canlı bir din anlayışının sözcülüğünü yapmaktadır. “Hakla beraber olmak” zaman gerçeğinden kopmamak demektir. Zamanı, geçmişin terazilerinde tartmak haksızlık; bu haksızlığı din adına yapmaksızın ayrıca dine haksızlık olacaktır. Zamanın ruhunu göz önünde tutmakta son derece ileri bir kavrayış noktasında gördüğümüz Mehmed Âkif, toplumsal kavrayışı/“asrın idrâki”ni yakalamaya çalışan güçlü bir insani sorumluluk gösterir. “Din-i beşer” ve “din-i hayat” nitelendirmeleri İslam dininin Âkif dilindeki incelikli bir tanıımıdır.

Eğitim hamlesinin şart olduğuna inanan Mehmed Âkif, “Zaman, zaman-ı ulûm!” der; fakat zaman ilim zamanı olmasaydı bile İslam dininin emri ve sıyaneti gereği yine ilimle yetismeye önem verilmesinin şart olduğunu ifade etmektedir. Bu hususta önerdiği somut yöntem mahalle mekteplerinin çoğaltılması, olanlarının da iyileştirilmesidir. *“Ne Kürd elifbayı sökmüş, ne Türk okur, ne Arap / Ne Çerkes’in, ne Laz’ın var bakın, elinde kitap”* diye şikayet ederken, okumayı mahalle mektepleriyle yaygınlaştırmadığımız için “yarım papuçla gezen” birileri cahil Arnavutluk’u isyana kaldıracaktı. “Bugün anâsır-ı İslâm’ı felakete sürükleyen en önemli cereyan” cehaletimizdir. (Safahat, Fatih Kürsüsünde, 247) Mahalle mektebiyle ilk adımın atılmasını öneren Âkif, bunun için, öğretmen konusu çok iyi düşünülmüş çözülmediği takdirde yarar yerine zarar doğuracağı düşüncesiyle öğretmende gözetilmesi gereken dört niteliği şöyle sırlamaktadır: *“‘Muallimim’ diyen olmak gerektir imanlı / Edepli, sonra liyakatli, sonra vicdanlı”* (Safahat, Fatih Kürsüsünde, 247) Gençleri çağın bilgileriyle donatırken onu mukaddes değerlerinden ve inancından uzaklaştırmamak da Âkif’in dikkatle gözettiği bir husustur: *“Evet, ulûmunu asrın, şebâba öğretilim / Mukaddesata, fakat, çokça ihtiram*

edelim". (Safahat, Fatih Kürsüsünde, 248) Çünkü "anâsır-ı İslam'ı" vatana bağlayan temel rabita bu "mukaddesat" bağıdır; onu ihmal ederek düzen sağlamak isteyenlere kapılmamalıdır.

Âkif'e göre, halka yakınlıkları bakımından medreselilerin mekteplilerden daha başarılı olduğu bir gerçektir. Mektepliler halkla temastan kaçındıkları halde medreseliler sürekli halkla iç içedirler. "Köydeki unsurla beraber yaşayan" medreseli ruhu köylünün ruhuna denk; sözleri de özleri de halkla birdi. Bu mesut ahenk, ne yazık ki bozulduğu için bu gedik kolay kolay kapamayacak gibidir. Muallimler, halkın kendilerini dinlemediğinden şikayet etmekte haksızdır; çünkü kendilerini biraz olsun halka uydurmaya çalışmadan bunu bekleyemezler. (Safahat, Âsım, 355) Modernleşmekte olan toplumun halk-aydın uzlaşmazlığı sorununa aranan çözüm birçok aydının ortak meselesidir. Sonraki yıllarda Ziya Gökalp'ın "halka doğru" prensibi ile belirttiği aydın hareketinin yönü daha önce Âkif'te de gösterilmiş bulunmaktadır. Ziya Gökalp'ın, "aydınlar halka doğru yalnız bir tek adım atabilmişler; tamamiyle halka doğru gitmiş olmak için halkın içinde yaşayarak, ondan millî kültürü tamamiyle almaları lazımdır" ifadesiyle (Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları, s. 51) Mehmed Âkif'in düşüncesi örtüşmektedir. Ayrıca Âkif, iki ayrı tip insan yetiştirmekte olan eğitimdeki ikiliği, "her yerde ülkenin azmine hâil" bir sonuç doğurduğu için eleştirmektedir. (Safahat, Âsım, 355)

Milletlerin ikbali için lüzumlu olan iki kuvvetten biri marifet, diğeri fazilettir. İkisinden birinin eksikliği toplumlar için "nâmahdud felaketler" demektir. Beşer ruhunun zehirlenmesidir bu durum. Büyük bir milletin evladı olduğumuz halde "o fazilet son üç asrın yürüyen ilmiyle birleşip gitmedi, battıkça da ümmet cehle battı". Fazilet ise hissiz, hareketsiz, ölgün. Şimdi Şark, "marifetten de cüdâ, o faziletten de!" (Safahat, Âsım, 406)

Son yüzyılda ortaya çıkan medrese-mektep ikiliği meselesi Mehmed Âkif'in kurumsal bölünmeye ilişkin şikayetlerine konu olan örneklerden biridir. Kendisi bir mektepli olarak, medresenin karşısında olmayı düşünmeden, meseleyi bir medeniyet kurumlaşması olarak görmüş ve toplumsal geleneğin kendini yenilemesi meselesi olarak konuya yaklaşmıştır. Âkif'in, "milleti vahdet-cüdâ eden ikilik" olarak gördüğü medrese ve mektep ayrıştırması "milletin öz evladının birbirine yabancından daha düşman kesilmesi" sonucunu getirmiştir. "Akıl kârı olmayan" bu ayırış, "Vücudu bir yana, dimağı bir tarafa atmak"tan farksızdır. (Safahat, Fatih Kürsüsünde, 216) Medreselerin baştan atılmış sahipsiz hallerine rağmen yine de "harice müftekir olmadan" kendi yağıyla kavrularak topluma müftü, imam, hatip, vaiz, hafız, müderris yetiştirerek şehirde ve köyde; hele kimsenin gitmek istemediği köylerde,

köylüyle iç içe olan insanlar yetiştirmesine karşın mülkiyeden, tersaneden, tıbbiyeden, bahriyeden yetişenler böyle olamadılar. Devlet bu mekteplere milyon liralara harcamasına rağmen yine yabancı uzmanlar olmasa neredeyse hiçbir işimiz yapılamayacak durumda. Mektepler bu konuda medreselerden daha iyi bir yerde değil. Bu yönden bakılınca medreselerin potansiyelinin iyi kavranamamış ve değerlendirilmemiş olduğunu gören Âkif, bu konudaki üzüntüsünü şu mısralarla özetlemektedir:

*“Biz bu âhengi harap etmeyecektik; ettik / Kapanır türlü değil aç-
tiğimiz kanlı gedik”. (Safahat, Âsım, 354-5)*

Karşıdan İstanbul’u görerek güzel hayaller kuran Abdürreşid İbrahim Efendi’nin dilinden Mehmed Âkif’in görmek istediği memleketin ana çizgi-lerinde;

*“Sayısız mektep açılmış, kadın erkek okuyor / İşliyor fabrikalar,
yerli kumaşlar dokuyor/ Gece gündüz basıyor millete nâfi’ âsâr /
Âdetâ matbaalar bir uyumaz hizmetkâr” rüyası vardır. (Safahat,
Süleymaniye, 160)*

Aslında bu rüya bütün Osmanlı aydınlarının rüyasıdır. Bu rüyanın şiirleşmiş halini Ziya Gökalp’ta da görürüz. (Ziya Gökalp, Yeni Hayat, s. 55, 61, 63, 99) Mehmed Âkif’in, “kadın erkek okuyor” dediği mektep fikrinde cinsiyet ayırımına yer olmadığı görülüyor. Matbaaların gece gündüz faydalı eserler bastığı bir ülkede sadece erkeklerin okuması yetmeyecek, kadınların da öğrenim faaliyetine katılmasıyla memleketin irfanı ikiye katlanacaktı.

Âkif’in toplum meselelerine bakışı realist, çözüm önerileri idealistti. Geleceği ne pahasına olursa kurmak Âkif’in temel idealidir. Şikayeti, zamanında, bu idealin kaybolması, gençliğin idealsiz yetişerek ümitsizliğe teslim olmasıdır.

*“Bir ışık gösteren olsaydı eğer, tek bir ışık / Biz o zulmetleri bin
parça edip çıkmıştık /İki üç yüz senedir serpemiyor bizde şebap /
Çünkü biçarenin âtisine imanı harap” (Safahat, Âsım, 371)*

Nitekim “âlemde ışık kalmamışsa o ışığı yaratmalısın!” diyen de Âkif’in idealizmidir.

Batı’nın kurumlar arasında sağladığı birliği kendi toplumumuzda parçalanmışlığa dönüşmüş görmesi Mehmed Âkif’in hanemize kaydettiği eksikliklerden biridir. Batı’nın “bir terane, bir perde” ile beşikten eşiğe, mektepten

kışlaya ve fabrikaya kadar bütün realiteyi bir ahenge bağlamış olan sistematigi, onu, geldiği terakki noktasına ulaştırmıştır. Mabedi nasılsa mektebi de öyledir; ne çan sesi sanatın teranesini boğuyor, ne de medeniyet bu ahiret sesini susturuyor orada. Bizde ise beşikden itibaren başka başka seslerle bir metotsuzluk içinde yaşanmaktadır. Okumayan zaten cahil; okuyan da okuduğunda hayatı görmüyor. Okullar hayatla irtibatsız, maarif üretime değil sade tüketime ayarlıdır; böyle olunca cehalet kadar zararlı sayılır. “Ulûm-i hâzıradan beklenen, yarardır”; oysa bizdeki hayata yabancı müsbet ilim tedrisatı bile menfi sonuç vermektedir. (Safahat, Berlin, 302)

Değişen dünyada “infiradın imkânı” kalmamıştır. Çünkü “Yaşanmaz böyle bir tek, devr-i hazır: Devr-i cemiyet”tir. Etrafımızda milletlerin “yekpâre” olmuş halde “tevhid-i âhenk” ederek tesis ettikleri işbirliği karşısında bireysel çalışmaların bir değeri olmadığı artık anlaşılmalıdır. (Safahat, Alınlar Terlemeli, 418)

Tarihin insanlığa öğrettiği bilgilerden biri de birliğini yitirmiş olan toplumların zamanın mezarlığına gömüldüğüdür. “Bütün ümmetlerin esbâb-ı helâki” parçalanmış olmaktan geçmektedir. “Toplumlar için ruh-i bekanın nerede olduğunu” merak edenlere tarihteki ümmetlerin yaşadığı aynı serencam kendi başına bir cevap olmaya yeterlidir. (Safahat, Hâlâ mı Boğuşmak, 424)

Evrendeki varlıklar “cidal-i hayat/hayat mücadelesi” ekseninde varlığını devam ettirmekte olduğu gibi “İnsan da, bu âlemde, çaresiz, mücahedeyle yaşar”; “Hayat-ı beşer mücahede mahsulüdür. Çünkü mücahede olmadıkça ne fertler ne aileler olabilir. Aileden sonra, sırayla cemaatler, kavimler hayat mücadelesinden ayrı düşünülemezler”. (Safahat, Fatih Kürsüsünde, 228-229)

“Neden iş bölümüne hiç yanaşmıyoruz?” diye soran Mehmed Âkif, bir kişinin koltuğunda on karpuz taşınamayacağı, işin adamları kimlerse onların işe koyulması gerektiğini; aksi takdirde “selâmet-i milliyemizin” öbür gelişe kalacağını söyler! Toplumda uzmanlıklara göre iş bölümü sistemi içinde örgütlenerek görev sorumluluğu dağıtılması şart olmakla birlikte, görev sorumluluğu taşımış olmak bile belki yeterli olmayacaktır. Ekstra olarak bu sorumluluğa milletçe bir fedakârlık ilâve edilmeden ilerlemedeki açığı kapatmak kolay olmayacaktır (Safahat, Fatih Kürsüsünde, s. 244)

Mehmed Âkif, toplumsal konuların siyasete bakan tarafı için realist hükümler vermekten uzak durmaz. Hayatın sıkı bir mücadele üzerine bina edilmesinin siyasi dünyadaki sonuçlarından biri daima tagallüp gerçeğidir. “Hakk-ı hayatın” çiğnenmekle yüz yüze olunması karşısında Mehmed Âkif’in sözü çok açıktır: “Çünkü bugün ortada hak sahibi / Bir kişidir: ‘Hakkımı vermem’ diyen!” (Safahat, Uyan, s. 270) Şark toplumlarını, gasp edilmiş hayat hakkını talep etmek üzere harekete geçmeye çağıran bir ses olarak duyarız Âkif’i, “Serilmiş sineler, kâbusu artık silkip üstünden / ‘Hayat elbette hakkımdır!’ desin, dünya, ‘değil’ derken”. (Safahat, Şark, 414)

Milliyetçiliğin uyandırdığı hislerin toplumda tefrika ve bölünmüşlükler yaratarak toplumsal gücün zayıflamasına ve vatanın küçülmesine yol açacağını gören Âkif, konuyu din ortak paydasında çözmek ister. Yüreklere aynı hisle çarptıran bir gaye mevcutsa “vahdetin tarumar olması” felaketi yaşanmayacaktır. “Birliği temin edince kurtuluruz”; çünkü biz Müslümanız ve İslam dini bütün kavimleri kucaklayacak genişlikte bir dindir: “Bizim diyanete sekiz dokuz millet sığmaz!”. (Safahat, Fatih Kürsüsünde, 251)

Kaynakça

BORNOVALI, Lütfü (1947), “Mehmed Âkif ve Büyük Eseri”, Hareket (M. Âkif özel sayısı), Yıl: 2, Sa. 19, Aralık, s. 3-6.

ERSOY, Mehmed Âkif (1987), *Safahat*, (Haz.: M.E. Düzdağ), M.Ü. İ.F. yayınları, İstanbul.

GEZGİN, Hakkı Süha; “Mehmed Âkif İçin”, Kurun, (ilave), 30 Birincikânun 1936.

KUNTAY, Mithat Cemal (1986), *Ölümünün 50. Yılında Mehmed Âkif*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

Naci Sadullah, “Âkif’in Son Günleri”, Son Posta, 29 Birincikânun 1936.

Son Posta, 29 Birincikânun 1936

US, Hakkı Tarık; “Ölümünden On Bir Yıl Sonra”, Selamet, Sa. 32, 26 Aralık 1947, s. 6-7.

Ziya Gökalp (1970), *Türkçülüğün Esasları*, MEB Basımevi, 1000 Temel Eser, (Haz.: Mehmet Kaplan), İstanbul.

Ziya Gökalp (2005), *Yeni Hayat*, Toker Yayınları, İstanbul.

SİYASAL İLETİŞİM VE KÜLTÜREL DİPLOMASİ KAPSAMINDA BÜYÜK İSLAM ŞAİRİ VE MÜTEFEKKİRİ MEHMED ÂKİF ERSOY BEY'İ KARDEŞ COĞRAFYALARDA TANITMAK

Zakir AVŞAR* - Serhan KOYUNCU**

Giriş

Kültürel diplomasi son yıllarda küresel çapta önemi artan kamu diplomasisi-
nin alt başlıklarından biridir. Ülkeler küresel diplomasi-
nin 21'inci yüzyılda ar-
tan önemine bağlı olarak kurumsal düzenlemeler yapmaktadırlar. Günümüz
dünyasında da kültür ve tanıtım faaliyetleri, diplomasi-
nin mutlak unsurları
arasında yer almaktadır. Bir ülkenin sahip olduğu kültürel kodlar, o ülkenin
kamu diplomasisi pratiklerini belirlemektedir. Uluslararası ilişkileri daha kar-
maşık hale getiren küreselleşmenin etkisi doğrultusunda, geleneksel diplo-
masi ile birlikte kültürel diplomasi de uluslararası toplumu etkileyebilen ve
yönlendirebilen bir yaklaşım haline gelmiştir¹ Paschalidis'e göre; "kültürel
diplomasi" kavramı 1870'lerde ortaya çıkan bir kavramdır. Bu kapsamda,
ulusal dillerin ve kültürlerin yayılması amacıyla gerçekleştirilen çalışmalar
ve başvuru yöntemleri kültürel diplomasi-
nin başlangıcı olarak kabul edil-
mektedir.² Kültürel diplomasi kavramı bu tarihten 2000'li yıllara dek farklı
süreçlerden geçmiş, dönemsel değişimler göstermiş ve çeşitli yumuşak güç

* Prof. Dr., Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğretim Üyesi

** Doç. Dr., Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğretim Üyesi

¹ İbrahim Kalın, "Soft Power and Public Diplomacy in Turkey. Perceptions, Journal of International Affairs", SAM, Center for Strategic Research, Republic of The Minister of Foreign Affairs, Volume XVI, (2011).

² Gregory Paschalidis, "Exporting National Culture: Histories of Cultural Institutes Abroad", International Journal of Cultural Policy, 15(3), (2011): 277.

araçlarını kullanarak uygulamalarda bulunmuştur. Medya ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler de kültürel diplomasiye hızlı şekilde adapte edilmiş, önce geleneksel medya, daha sonra radyo ve televizyon, 21'inci yüzyılda ise dijital medya birer araç olarak kullanılagelmiştir. Dizi film ve sinema sektörü dijital platformların da katkısı ile kültürel diplomasi alanı haline gelmiştir. Bunların yanı sıra, üniversiteler ve akademik programlar da kültürel diplomasiinin önemli bileşenleri olarak rol üstlenmeye başlamışlardır.

Kültürel diplomasi bakımından ülkelerin başvurduğu önemli yollardan birisi de tarih boyunca içlerinden çıkan bilime, düşünce hayatına, kültür ve medeniyete eşsiz katkılar sağlamış insanların yararlanmaktır. O isimleri tanıttıkça, eserlerini dünya kamuoyunun bilmesini temin ettikçe ilişkilerde de rahatlamalar, kolaylıklar ve daha iyiye gidişler temin edilebilmektedir.

Dünyada bilime, sanata, kültüre katkı vermiş insanların adlarıyla kültürel ve eğitim amaçlı değişim programları veya tanıtım amaçlı enstitüler çokça bulunmaktadır. Bunların görülen etkileri müspettir. Türkiye de tarihi boyunca pek çok önemli isimle bilime, düşünce hayatına, kültüre, sanata eşsiz katkılar sağlamıştır. Bu isimler ülkemiz kamuoyu tarafından iyi bilinmesine rağmen dünya kamuoyu tarafından bilinirlikleri yeterli düzeyde değildir. Dolayısıyla Türkiye'nin bu değerleri ile tanınması da yeterli ölçüde gerçekleşmemektedir.

Dünya ölçeğinde, özellikle kardeş coğrafyalarda bilinirliği, tanınırlığı arttırıldıkça Türkiye için de muazzam bir yumuşak güç unsuru kıymeti taşıyan isimlerden birisi de kuşkusuz ki Büyük İslam Şairi ve Mütefekkeri Mehmed Âkif Ersoy'dur. Merhum Mehmed Âkif Bey'i tüm İslam coğrafyasında ve özellikle de Türk devlet ve toplulukları arasında fikirleri, eserleri ile tanıtmak ilişkilerde yeni ufuklar açacaktır.

Kültür

“Kültür” sözcüğü Türk Dil Kurumu sözlüğünde “Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin” şeklinde tanımlanmıştır.¹ Bazı çalışmalarda milattan önce Çiçero ve Horatius tarafından bugünkü anlamına yakın bir anlamda kullanıldığı belirtilen “kül-tür” sözcüğü, Fransızca'da “tarlalara ve çiftlik hayvanlarına yapılan bakım”

¹ TDK, “Türk Dil Kurumu Sözlüğü”, erişim: 24 Kasım 2021, <https://sozluk.gov.tr/>.

anlamında kullanılmış; zaman içerisinde dönüşüm geçirerek 18'inci yüzyılda “zekânın formasyonu ve eğitimi” anlamında kullanılmaya başlanmıştır.¹ Dilbilim alanındaki bazı bilim insanları da “kültür” sözcüğünün Latince’de “toprak kültürü” anlamında kullanılan “edere-cultura” kelimesinden geldiğini belirtmektedirler.² “Kültür” sözcüğü 15'inci yüzyılın başında İngilizceye “culture” şeklinde geçmiş ve çiftçilik, tarımsal gelişimin izlenmesi gibi anlamlarda kullanılmıştır. 16'ncı yüzyıldan itibaren kelimenin anlamı insan gelişimini de içine alacak biçimde genişlemiştir. Ancak kelimedeki en can alıcı değişim, anlamına yüklenen soyut kavramlardan sonra gerçekleşmiştir. Anlamsal olarak genişleyen “kültür” kavramının gelişmesinde aydınlanma dönemi etkili olmuştur. Bu dönemden itibaren kültür sözcüğü ile birlikte eş anlamlı olarak uygarlık (civilization) sözcüğü de kullanılmıştır.³ Kültür; insanın öğrendiği ve içselleştirdiği sanat, yetenek, inanç, beceri ve alışkanlıkların tümünü kapsayan karmaşık bir yapıya sahiptir.⁴

Ziya Gökalp “kültür” sözcüğünün iki farklı anlama sahip olduğunu belirtmiştir. Bu iki anlam “hars” ve “tehzib” kelimeleri ile tercüme edilmiştir. Gökalp’e göre, hars demokratik, tehzib ise aristokratik bir nitelik taşır. Hars halkın ananelerinden, edebiyatından, musikisinden, ahlâkından ve iktisadî ürünlerini kapsar. Tehzib ise sadece yüksek eğitilmiş, gerçek aydınlara ait bir kavramdır.⁵ Cemil Meriç ise Fransızca “culture” kelimesinin karşılığı olarak “irfan”, Amerikan İngilizcesine ait “culture” kelimesinin karşılığı olarak “medeniyet” kavramının kullanılmasını tercih etmiştir.⁶ Bununla birlikte, kültür ve medeniyet arasındaki farka dair açıklamayı Thurnwald’ın net bir şekilde yaptığı görülmektedir. Thurnwald’a göre medeniyet; teknik donanım ve bilgidir. Kültür ise bir toplumsal gruptaki sosyal ilişkilerin yapısı, sahip olunan zihniyet ve değerlerdir. Bireyin bir arada yaşama sürecinde oluşan geleneklerin, adetlerin, kurumların ve fikirlerin meydana getirdiği sistem “kültür” şeklinde tanımlanabilir. Kültür, toplumun yaşama ve hayatı değerlendirme biçimidir.⁷ Bu ikiliğin dışında, kültür sözcüğünün pek çok tanımı bulunmaktadır. Kültür bireyle başlayıp sonlanan değil, sürekliliği olan bir süreçtir.⁸

¹ Denys Cuche, “La Notion de Culture Dans les Sciences Sociales”, *La Découverte*, (2020).

² Vadim Mejuyev, *Kültür ve Tarih*, 1. Baskı, trc. Suat H. Yokova, (İstanbul: Başak Yayınları, 1987), 22.

³ Raymond Williams, *Anahtar Sözcükler: Kültür ve Toplumun Sözvarlığı*, trc. Savaş Kılıç, (Ankara: İletişim Yayınları, 2005), 106-107.

⁴ Edward Burnett Tylor, “Kültür Bilimi”, *Vira Verita E-Dergi*, Sayı: 4 (2016): 91-110.

⁵ Ziya Gökalp, “Türkçülüğün Tarihi”, *Meşrutiyetten Cumhuriyete, Modern Türk Düşüncesinde Milliyetçilik*, (İstanbul: Bilge Oğuz Yayınları, 2014), 10.

⁶ Cemil Meriç, *Kültürden İrfana*, 1. Baskı (İstanbul: İnsan Yayınları, 1986), 15.

⁷ Richard C. Thurnwald, “The Price of the White Man’s Peace”, *Pacific Affairs*, 9 (3) (1936), 347-357.

⁸ Milay Köktürk, *Toplum ve Kültür: Eleştirel Yazılar*, 1. Baskı (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2015), 249.

Kültür bir toplumsal grubun yaşam biçimini, davranış ve düşünce tarzını oluşturmakta; bunun yanında, insanın doğa, teknik ve sanatsal üretimle ilişkisinde belirleyicidir. Gündelik yaşamdaki toplumsal ve bireysel etkileşimlerden oluşan kültür, toplumsal kurallar ve kodlar aracılığıyla davranış biçimleri üzerinde etkili olmaktadır.¹ Kültür kavramının farklı kullanımlarının ve bununla ilişkili olarak kavrama dair tam bir fikir birliği sağlanamamasında, erken dönemlerdeki arayışlar ve farklı yaklaşımlar belirleyici olmuştur. Williams'a göre², öncelikle ağırlık toplumun kültürel etkinliklerinde kendini bulan hayat tarzının kurucu nitelikteki ruhuna kaymıştır. Daha sonra ise çeşitli sanatsal etkinliklerle sınırları keskin hatlarla çizilebilen kültür aslında diğer toplumsal etkinlikler tarafından kurulan sosyal düzenin direkt ya da dolaylı bir ürünü olarak kabul edilmiştir. İdealist ve materyalist yaklaşım farkları kültürel üretimler ve sosyal hayatın farklı yönleri arasındaki ilişkilerin incelenmesini gerekli kılmaktadır. Yeni yaklaşım bu görüşe zıt bir şekilde, kültürel faaliyetlerin toplumsal düzenin basit birer çıktısı değil, tam tersi, söz konusu toplumsal düzenin oluşmasında rol alan temel öğeler olduğuna atıfta bulunmaktadır. Toplumsal düzen kaçınılmaz bir şekilde bu sistem içerisinden tekrar üretilmekte, yaşanmakta ve anlaşılmaktadır. Bu bakış açısı ile kültürün belirgin ve genel bir hayat tarzına atıfta bulunan antropolojik ve sosyolojik anlamının yanında, sanatsal ve düşünsel faaliyetlere işaret eden daha yaygın anlamları arasında ilişki kurulabilir.³

“Kültür” kavramı bireyin veya toplumun gelişimi dikkate alındığında farklı çağrışımlar yaratmaktadır. Bireyin kültürü, içinde yer aldığı topluluk ya da grubun kültürü ile yakından ilişkilidir. Bireyin birlikte yaşadığı topluluk ve grubun kültürü de bir üyesi olduğu topluma dayanmaktadır. Buradan hareketle, bireyin kültürünün toplumun kültürü olduğu ve terim olarak kültürün öncelikle toplum ile ilintili bir şekilde incelenmesi gerektiği söylenebilir.⁴

Farklı disiplinler yaklaşımlar kültür kavramına farklı açılardan açıklamalar getirmiştir. Bununla birlikte, kültür belli bir tanım içine alınamayacak genişlikte kavramdır. Bu nedenle herkes tarafından üzerinde uzlaşılabilen bir tanımın ortaya konabilmesi güçtür. Diğer taraftan, insan tarafından üretilen her değer ve ürün bütünsel bir şekilde kültürü oluşturmaktadır. Kültür kavramının bu çok yönlülüğü karşısında, bahsedilen tanımlar ortak yönleri atıfta bulunan tanımlardır. Bu konudaki her bir tanım, içerisinde yer alınan disiplin

¹ Michel Bourse - Halime Yücel, *Kültürel Çalışmaları Anlamak*, trc. Halime Yücel, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 135-141.

² Raymond Williams, “Cultural Origins and Environmental Implications of Large Technological Systems”, *Science in Context*, 6(2), (1993), 377-403.

³ Williams, “Cultural Origins and Environmental Implications of Large Technological Systems”.

⁴ Charles Eliot, *Hinduism and Buddhism*, 1(2), (London: Edward Arnold & Company, 1962), 206-207.

ve yaşama şekli, tasarlanan tanımın içeriğini belirlemenin yanı sıra, sınırlarını da çizmektedir. Kültür konusu bireylerin varlığını ve tüm etkinlik alanlarını içine alan bir nitelik taşımaktadır. Yapılan tanımlar ve geliştirilen açıklamalar bu konunun farklı taraflarının fark edilmesi gibi bir fayda da sağlamaktadır. Bu ise aslında kültür kavramının tanımının daha da karmaşık bir yapıya bürünmesine yol açmaktadır.¹ Kültür öğrenilen bir olgudur; tarihselliği vardır; toplumsaldır ve süreklilik taşır. İdeal veya idealleştirilmiş kuralların oluşturduğu bir sistemdir. Kültür ihtiyaçları karşılar, bütünleştiricidir, değişime açıktır ve doyum sağlayıcıdır.²

Diplomasi

“Diplomasi” kavramı Türk Dil Kurumu sözlüğünde “uluslararası ilişkileri düzenleyen antlaşmalar bütünü” şeklinde tanımlanmıştır. Bununla birlikte, literatürde diplomasi terimi ile ilgili pek çok tanıma rastlanmaktadır. Örneğin, Yılmaz³, diplomasiyi, “hükümetler arasında var olan resmî ilişkilerin yürütülmesinde uygulanan zekâ ve zarafet” olarak tanımlarken; Griffiths ve arkadaşları⁴ “başka bir ülke üzerinde, müzakere önceliğine dayanan nüfuz etme hareketi” şeklinde bir tanımlama yapmaktadırlar. Diplomasi bir uluslararası ilişkiler aracıdır, sıcak savaşın olmadığı bir yöntemdir. Oxford sözlüğüne göre diplomasi, ülkeler arasındaki ilişkilerin ülkelerin yurtdışındaki temsilcileri aracılığıyla gerçekleştirilmesidir.⁵ Tuncer’e göre⁶ ise, devletler arasındaki ilişkilerin görüşmeler yoluyla yürütülmesidir. Ülkeler arasında gerekli diyalog için resmî iletişim kanallarının açık tutulması gerekir. Çünkü diplomasi, devletler sisteminin üyelerinin kullandığı resmî iletişim kanalları yolu ile çalışır.⁷ İletişimin diplomaside stratejik bir konumu bulunmaktadır. Diplomasi bir iletişim eylemidir. Diplomasi uluslararası ilişkiler alanında ilişkilerin müzakere yolu ile yapılmasıdır. Daha genel bir ifade ile söylemek gerekirse, ilişkilerin barışçıl düzlemde yürütülmesidir.⁸

“Diplomasi” sözcüğü köken olarak Eski Yunanca’da “ikiye katlamak” anlamına gelen “diploma” kelimesine kadar uzanmaktadır. Antik Yunan’da ve

¹ Anıl Çeçen, “Demokrasi ve İnsan Hakları”, *İnsan Hakları Yıllığı* 5(6) (1984): 67-97.

² Bozkurt Güvenç, *İnsan ve Kültür*, 6. Baskı, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1994), 101-104.

³ Sait Yılmaz, “Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği’nde Kamu Diplomasisi ve Güç Projeksiyonu”, *Kamu Diplomasisi*, ed. Abdullah Özkan ve Tuğçe Ersoy Öztürk (İstanbul: TASAM Yayınları, 2012), 190.

⁴ Franklyn Griffiths & dğr., *Canada and the Changing Arctic: Sovereignty, Security, and Stewardship*, (Wilfrid Laurier University Press, 2014), 80.

⁵ Charles Crowther, “Iasos in the Second Century BC III: Foreign Judges from Priene”, *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, 40 (1), (1995): 137.

⁶ Hüner Tuncer, “Eski” ve “Yeni” Diplomasi, (Ankara: Dış Politika Enstitüsü, 1991), 1.

⁷ Geoff Berridge & dğr., *Diplomatic Theory from Machiavelli to Kissinger*. (London: Palgrave MacMillan, 2001), 1.

⁸ Bhagevatala Satyanarayana Murty, *The International Law of Diplomacy: The Diplomatic Instrument and World Public Order*, (Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 1989), 1.

Roma İmparatorluğu'nda devlete ait bütün resmî belgelere ve diğer bazı belgelere katlanış biçimlerinden esinlenilerek “diploma” adı verilmiştir. “Diplomasi” terimi, 18'inci yüzyıla varıncaya dek bu belgeleri irdeleyen bilime verilen bir addır. Diğer bir ifade ile “diplomasi”, 18'inci yüzyıl öncesinde arşiv belgelerinin korunması, devletler arasında imzalanan antlaşma ve sözleşmelerin incelenmesi ve tarihlerinin irdelenmesi bilimi anlamında kullanılmıştır. “Diplomasi” kavramının günümüzdeki anlamı ile kullanılmaya başlaması ise ancak 18'inci yüzyılın sonlarında mümkün olmuştur.¹ Bununla birlikte, Antik Yunan'dan başlayarak da devletlerin birbirlerine geçici elçiler gönderdiği bilinmektedir.

Ülkeler arasındaki ilişkilerin, tayin edilen sürekli elçiler vasıtasıyla yürütülmesi niteliğini taşıyan modern diplomasi anlayışı 15'inci yüzyılda İtalyan şehir devletlerinde ortaya çıkmıştır. Daha önce ise Antik Yunan'dan itibaren devletlerin birbirlerine geçici elçiler (ad hoc) gönderdiği bilinmektedir. 1815 yılındaki Viyana Kongresi, Avrupa'da geçerli olan kamu hukukunun uluslararası hukuka uyarlanmasında ve diplomasinin kurallarının yerleşik hale gelmesinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Çoğunlukla kapalı kapılar ardında yapılan pazarlıklar şeklinde bir algıya da sahip olan diplomasi kavramı 20'nci yüzyılın başlarından itibaren hem nitelik hem de yöntem olarak değişime uğramaya başlamıştır.

ABD Başkanı Wilson, 1919'da düzenlenen Paris Konferansı'nda Avrupalı devletlere “açık diplomasi” ilkesini kabul ettirmeye çalışmış; ancak bu ilkenin kâğıt üzerinde kalması ve uygulanamaması dünyayı yeni ve büyük bir savaşa sürüklemiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından İkinci Dünya Savaşı ve sonraki süreçten itibaren 2000'li yıllara dek, özellikle Soğuk Savaş dönemi ile birlikte tüm dünya bambaşka bir diplomatik iklime bürünmüştür. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve dünyadaki dengelerin değişmesi de son yüzyıldaki en önemli gelişmeler arasında yer almaktadır. 2000'li yıllardan itibaren dünyadaki diplomatik denge çok daha hassas ve kırılgan bir yapıya bürünmeye başlamıştır ve bu dönüşüm halen devam etmektedir.

1 Hüner Tuncer, *Diplomasinin Evrimi: Gizli Diplomasiden Küresel Diplomasiye*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2009), 19.

Kamu Diplomasisi

Uluslararası sistem, 20'nci yüzyılın son çeyreğinde daha da artan uluslararası entegrasyon ihtiyacının önem kazandığı bir niteliğe bürünmüştür.¹ Kamu diplomasisi de bu gereksinimin karşı konulamaz bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bir terim olarak ilk kez 1965 yılında Edmund Gullion tarafından kullanılmadan önce de “kamu diplomasisi” uluslararası ilişkilerde yer tutan bir ilişki şekli olarak var olmuştur. Örneğin, ABD Başkanı Franklin Pierce 1856 yılında London Times gazetesinde “kamu diplomasisi” kavramını “nezaket” kelimesi ile aynı anlamda kullanmıştır.² Kamu diplomasisi ile ilgili tüm tanımlamalar incelendiğinde, kamu diplomasisinin uluslararası alanda önemli bir zorunluluk olduğu dikkat çekmektedir. Bu kapsamda, kamuoylarıyla ilişkiler dış politika hedeflerine ulaşılmasını belirleyen temel belirleyicilerden biri haline gelmiştir.³ Kamu diplomasisi bir ülkenin, kendi fikirlerinin, düşüncelerinin, iddialarının, ideallerinin, kültürünün, politikalarının ve ulusal hedeflerinin anlaşılmasını ve onaylanmasını sağlayabilmek amacıyla, yabancı kamuoylarıyla iletişim kurma süreci olarak tanımlanabilir.⁴ Bununla birlikte kamu diplomasisinin yalnızca yabancı kamuoylarını hedeflemediği de göz ardı edilmemelidir.

Kamu diplomasisi uluslararası sahayı farklı bir kamu ile ilişki kurarak yönetme girişimidir. Tarihsel olarak bakıldığında da kamu diplomasisinin, bir ülkenin yönetiminin ya kendi devletinin ya da başka bir devletin halkına yönelik kullandığı uygulamalar akla gelmektedir. Bununla birlikte, kamu diplomasisi her zaman kitleleri de hedeflemeyebilir. Geniş bir toplumsal yapı içerisinde belirli bir gruba da seslenilmiş olabilir. Diğer taraftan, kamu diplomasisi daima başka bir devletin kamuoyunu etkilemeyi de hedeflemeyebilir. İlgili kamuoyunu anlamak ve ilgili politikaları bu çizgide üretmek de kamu diplomasisinin bir amacı sayılabilir. Kamu diplomasisi, uluslararası nitelikte bir aktöre gereksinim duyulmadan, belli bir fikir temelinde de uygulanabilir. Bu doğrultuda, kamu diplomasisinin hedefi uluslararası sahayı yönetmektir.⁵

Birinci Dünya Savaşı sürecinde ise yeni diplomatik anlayışı betimlemek amacıyla “açık diploması” (open diplomacy) terimi ile birlikte kamu diplo-

1 Robert Owen Keohane, *Power and Governance in a Partially Globalized World*, (New York: Routledge, 2002), 27-29.

2 Nicholas J. Cull, “Public Diplomacy Before Gullion: The Evolution of a Phrase”, *Routledge Handbook of Public Diplomacy*, (London: Routledge, 2008), 39.

3 Gaye Aslı Sancar, *Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İlişkiler*, (İstanbul: Beta Basım Yayımları A.Ş., 2012), 86.

4 Hans N. Tuch, *Communicating With the World: US Public Diplomacy Overseas*, (New York: St. Martin's Press, 1990), 3.

5 Nicholas J. Cull, *Public Diplomacy: Lessons From The Past*. (California: USC Center on Public Diplomacy at the Annenberg School University of Southern California, 2009), 12.

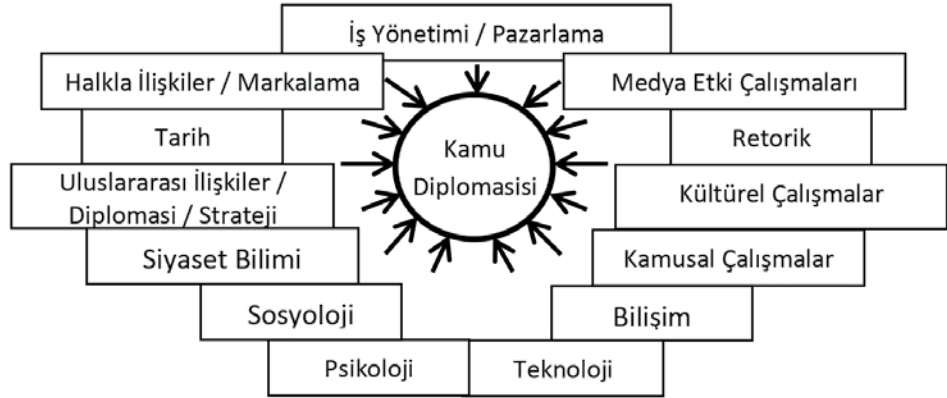
masisi (public diplomacy) kavramı da tercih edilmiştir. 9 Mayıs 1916 tarihli The New York Times gazetesinde yayımlanan bir makalede kamu diplomasi kavramından şu ifadelerle bahsedilmiştir: “Kamu diplomasisinin olumsuz yanlarından biri; kendi amacını diğer aktöre aktarırken, aynı anda kendi ülkesinin sorumluluğunu üstlenerek, yazışmaları/görüşmeleri diğer devletle sürekli bir şekilde ayakta tutmaktır.” 11 Şubat 1918 tarihinde ise ABD Başkanı Wilson, Kongre’de yaptığı bir konuşmada, “Almanya Başbakanı Hertling karşılıklı uygulanmak üzere kamu diplomasisi ilkelerini kabul etti” sözlerini kullanmıştır. 1928 yılında da Christian Science Monitor muhabiri J. Roscoe Drummond “Basın ve Kamu Diplomasisi” (The Press and Public Diplomacy) isimli bir deneme yazmış ve bu denemede kamu diplomasisinin kapsamını açıklamıştır. İkinci Dünya Savaşı döneminde de devletler arasındaki ilişkilerden bahsedilirken kamu diplomasisine dair yapılan atıflar dikkat çekmektedir. Belçika Dışişleri Bakanı Paul-Henri Spaak 1946 yılında BM Genel Kurulu’nda “Günümüzde Kamu Diplomasisi” başlıklı bir konuşma yapmıştır. London Times gazetesi ise kamu diplomasisini dış politikanın ilkelerine ilişkin sloganlar ve söz grupları şeklinde tanımlamıştır. 1950’lere ulaşıldığında da “kamu diplomasisi” daha çok uluslararası enformasyon ve propaganda kavramlarının yerini almaya başlamıştır. Walter Lippmann soğuk savaş sürecinde ABD – Rusya ilişkilerinde kurulan iletişimin kamu diplomasisi uygulamaları olarak ifade edilebileceğini belirtmiştir.¹

Soğuk savaşın sona ermesinin ardından ise, devletlerin, sahip oldukları imajları ile ilgili eski kaygıları yeniden gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Uluslararası eksende iç ve dış politika arasındaki fark zamanla kapanmaktadır ve uluslararası itibar yönetimi elit kesimlerden daha geniş kitleleri içerisine alan bir gelişimin içerisine girmiştir. Kamu diplomasisi de bu şekilde vazgeçilmez bir pratik olarak diplomasi anlayışının temel bir bileşeni haline gelmiştir. Diğer yandan, dünyanın yabancı kamuoyları arasındaki temel iletişim problemlerinin farkına varması da görece geç gerçekleşmiştir.

Diplomatik kültür yüzlerce yıllık süreç boyunca, her dönemde çağın gereklerine göre şekillenmiştir ve hem ekonomik hem de askerî güç ekseninde biçimlenen uluslararası ilişkilerin neticesinde ortaya çıkmış olan bir kültürdür. Bu doğrultuda, diplomasi alanındaki çalışmalar irdelendiğinde, kamu diplomasisine çok az özel önem atfedildiğinin görülmesi de şaşırtıcı değildir. Diplomasi ile kamu diplomasisi kavramları arasındaki en temel fark; kamu diplomasisi farklı bir toplumda kamunun tamamını, gayriresmî kesim-

¹ Cull, “Public Diplomacy Before Gullion: The Evolution of a Phrase”, 19-21.

leri, kuruluşları ve sivil toplum örgütlerine seslenirken, diplomasinin ülkelerin resmî temsilcileri veya diğer uluslararası aktörler arasında gerçekleşen ilişkileri kapsamaktadır.¹

Şekil 1. Kamu Diplomasisine Diğer Alanların Katkısı²

Şekil 1’de görülen disiplinlerin her birinin kamu diplomasisine belli oranlarda katkısı vardır. Çok uzun bir tarihsel geçmişe sahip olan kamu diplomasisi 21’inci yüzyıla değin “geleneksel kamu diplomasisi”, 21’inci yüzyıl ile birlikte ise “yeni kamu diplomasisi” şeklinde tanımlanmıştır.³ Geçmişte var olan tüm olumsuz örneklerle rağmen ve yaşanan savaşların ardından, insanların tekrar barışı hâkim hale getirme arayışları, çabaları, girişimleri ve kararlılıkları kamu diplomasisi kavramı altında somut hale gelmiştir.⁴ Geleneksel kamu diplomasisi tek yönlü ve asimetrik bir niteliğe sahipken, yeni kamu diplomasisi çift yönlüdür ve karşılıklı olarak etkileşime dayalıdır.⁵

Geniş ölçekli ve çok boyutlu bir niteliğe sahip olması nedeniyle kamu diplomasisi; siyasetle, uluslararası ilişkilerle, psikolojiyle, sosyolojiyle ilişkili bir pratiktir. Halkla ilişkiler ve markalama, pazarlama - iş yönetimi, kamuoyu yaklaşımları, medya etki çalışmaları, retorik, kültürel çalışmalar, teknoloji, tarih ve bilişim de kamu diplomasisine katkı sağlayan disiplinlerdir. “Kamu

¹ Jan Melissen, *The New Public Diplomacy*, (New York: Palgrave Macmillan, 2005), 3-4.

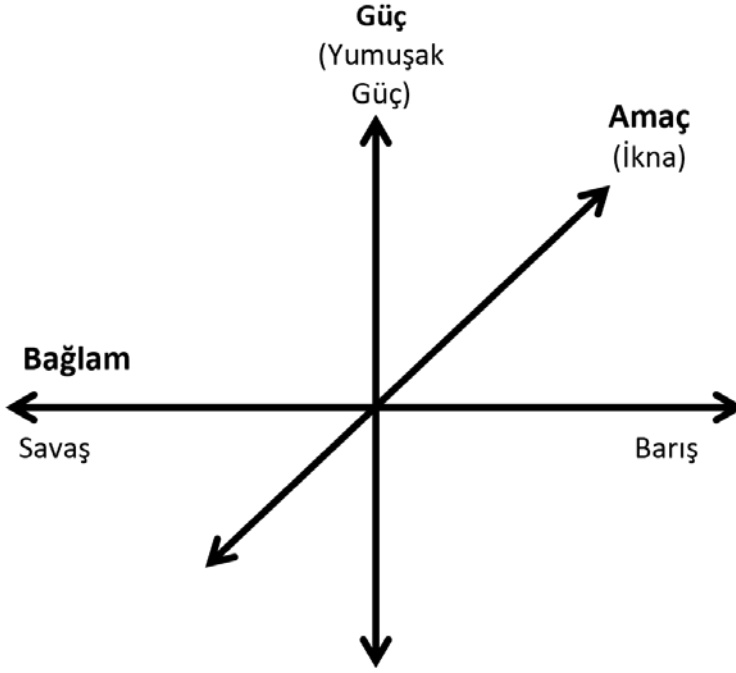
² Eytan Gilboa, “Searching For a Theory of Public Diplomacy”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 616.1 (2008): 55-77.

³ Robin Brown, “Information Operations, Public Diplomacy & Spin: The United States & The Politics of Perception Management”, *Journal of Information Warfare*, 1.3 (2002): 40-50.

⁴ Recep Tayfun, “Küresel Barışa Bir Çağrı: Kamu Diplomasisi Bağlamında Anzak Günü Etkinlikleri”, *100. Yılında Çanakkale Savaşları Uluslararası Kongresi*, (2015), 3.

⁵ B. Senem Çevik, *Uluslararası Halkla İlişkilerde İnsani Yardımlar: Kamu Diplomasisi Boyutu*, (Ankara: Stratejik Düşünce Enstitüsü, 2014), 21.

diplomasisi” ile ilgili analizler ulusal ve uluslararası şeklinde iki ayrı boyutta incelenmektedir.

Şekil 2. Kamu Diplomasisi Boyutları¹

Szondi, kamu diplomasisinin boyutlarını yukarıda görülen şekille açıklamaya çalışmıştır. Şekle göre, kamu diplomasisi savaş ve barış arasındaki yer alan düzlem üzerinde barışı önceleyen bir anlayışla çalışır; amacı da budur ve her zaman yumuşak güç araçlarına başvurur. Hedef; barışı sürekli hale getirmek ve uluslararası ilişkilerde savaşın bütünüyle devre dışı bırakıldığı bir anlayışı hâkim kılmaktır. Karşı aktörün ikna edilmesinde bir zorlamadan bahsedilemez. Kendi tarafına çekme ve gönüllü olma hali vazgeçilmez ilkelere. Savaş hiçbir şekilde düşünülmemektedir ve asla bir seçenek olamaz.

¹ Gyorgy Szondi, *Discussion Papers in Diplomacy, Public Diplomacy and Nation Branding: Conceptual Similarities and Difference*, (Netherlands Institute of International Relations "Clingendael", 2008), 9.

Kamu Diplomasisi ve Algı Yönetimi

Kamu diplomasisi ile algı yönetimi arasında direkt bir ilişki vardır. Kamu diplomasisi algı oluşturmayı amaç edinen bir iletişim pratiğidir. “Algı”, Türk Dil Kurumu sözlüğünde, “Bir şeye dikkati yöneltmek o şeyin bilincine varma, idrak” olarak açıklanmıştır. Algı kavramı dış dünyadaki somut/soyut nesnelerle ilgili olarak alınan duyumsal bir bilgidir; nesneler arasında gerçekleşen bilinçli deneyimlerdir.¹ Bir başka tanıma göre ise algı; beynin çeşitli duylardan gelen bilgi karmaşası içerisinde elde ettiği anlamlı örüntüleri yorumlamasıdır.² Algılamayla bağlantılı olarak bireyi harekete geçiren güdünün uyarılması, tutumların dönüştürülmesi veya pekiştirilmesi hedeflenir.³ Bu doğrultuda, kişinin algılaması neticesinde oluşan gerçeğin, gerçeğin kendisinden daha önemli hale geldiği ifade edilebilir.⁴ Algı sürecini etkileyen faktörler üç grupta toplanabilir:⁵ “1- Algılayan bireyin nitelikleri: Bireyin kişiliği, kişisel özellikleri, geçmişte yaşadığı tecrübeleri, 2- Algılananın nitelikleri, 3- Algılamının gerçekleştiği ortam: Algılama sürecinin olduğu sosyal, fiziksel ve örgütsel çevre şartları.” Algı yönetimi ise karşı tarafa soru sormayı ve geri bildirim almayı gerektirir. Örneğin; birçok lider geri bildirim almamaktadır veya nadiren almaktadır. Ancak etkili bir geri bildirim plânların nasıl işlerlik kazanacağı ile ilgili bilgi sağlar. Aynı zamanda, geri bildirim yapılan değişiklikleri teşvik etmesi ve buna devam edilmesi için algı yönetimi kavramına yardımcı olması açısından ayrı bir önem taşımaktadır.⁶ Algı yönetimi bir yöntem olarak ilk kez ABD Savunma Bakanlığı tarafından kullanılmıştır. Algının yönetimi ABD siyasî kararlarının hem ülke içerisinde hem de tüm dünyada kamuoyuna benimsetilmesi için kullanılan bir yöntem olarak ortaya çıkmıştır.⁷ Algı yönetimi kamu diplomasisine hizmet eden bir araçtır ve bireylerde istenilen davranışın oluşmasına yönelik olarak, onların kaynağın gerçekliğini kabul etmelerini hedeflemektedir.⁸ 19 Şubat 2002 tarihli New York Times gazetesinde “Pentagon yurtdışındaki duyarlılığı yönlendirme konusunda çaba sarf ediyor” başlığı ile bir rapor yayımlanmıştır. Bu raporda ABD Savunma Bakanlığı’nın 11 Eylül sonrasında yurtdışındaki çevrelere yönelik algı yönetiminin basının kullanılarak gerçekleştirilmesi için Stratejik

¹ Stanley Coren & dğr., *Sensation and Perception*, 6. Baskı (New York: John Wiley & Sons, 2004), 747.

² Charles Morris – H. Belgin Ayvaşık – Melike Sayıl, *Psikolojiyi Anlamak (Psikolojiye Giriş)*, 1. Basım, (Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları, 2002), 121.

³ Metin İnçeoğlu, *Tutum Algı İletişim*, (İstanbul: Beykent Üniversitesi Yayınları, 2010), 67-68.

⁴ R. Pierce Reid, “Waging Public Relations: A Cornerstone of Fourth-Generation Warfare”, *Journal of Information Warfare*, 1.3, (2002): 52.

⁵ Erol Eren, *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*, (İstanbul: Beta Yayınları, 2020), 70.

⁶ Jeffrey S. Russell, “Are You Managing Perception?” *Leadership and Management in Engineering*, 1(2), (2001): 2.

⁷ Ali Saydam, *İletişimin Akıl ve Gönül Penceresi - Algılama Yönetimi*, 9. Baskı, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2014), 78.

⁸ Sancar, *Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İlişkiler*, 67-68.

Etki Ofisi'nin oluşturulmasına yer verilmiştir. Raporun yayımlanması bunun ABD'nin yurtdışındaki güvenilirliğine olumsuz etkide bulunabileceğine dair tartışmalara neden olmuştur. Raporun gazetede yayımlanmasının ardından kısa bir süre içerisinde Beyaz Saray'ın böyle bir raporun basına sızmasından dolayı öfkeli olduğu ve bu ofisin dağıtıldığı açıklanmıştır.¹ ABD'nin küresel ölçekte algı yönetimine atfetmiş olduğu önem bu haberle gün yüzüne çıkmıştır. ABD'nin 11 Eylül'den sonra gerçekleştirmeyi plânladığı "Infinite Justice" (Sonsuz Adalet) adlı operasyonun ismi daha sonra "Enduring Freedom" (Devamlı Özgürlük) olarak değiştirilmiştir. Harekâtın ilk ismindeki "adalet" kelimesinin harekâtın adil olup olmadığına yönelik tartışmalara yol açacağı ve olumsuz bir algıya neden olabileceği saptanmış ve harekâtın isminin algı yönetimi bağlamında değiştirilmesine karar verilmiştir.

Türkiye'nin Kamu Diplomasisinde Önemli Deneyimler

1. Mevlâna ve Yükseköğretimde Mevlâna Değişim Programı

Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî, 13. yüzyılda yaşamış bir düşünür ve mutasavvıftır. Mevlâna'nın fikirleri, düşünceleri tüm dünya tarafından benimsenmiş ve ilgi görmüştür. Şiirleri ve ünlü eseri Mesnevî onlarca dile tercüme edilmiştir. ABD'de en çok tanınan ve eserleri en çok satan şair olarak kabul edilmektedir. Mevlâna'yı anmak amacıyla her yıl pek çok ülkede Şeb-i Arus ismi verilen törenler düzenlenmektedir. Şeb-i Arus; Mevlâna'nın vefatına verilen addır ve Türkçe karşılığı; "düğün gecesi"dir. Mevlâna bu geceyi Rabb'ine, sevgiliye kavuşma gecesi olarak düşündüğü için "düğün gecesi" olarak adlandırmıştır. Konya'da düzenlenen Şeb-i Arus törenleri dünyanın pek çok ülkesinden binlerce turist tarafından da ilgiyle izlenmektedir. Ünlü şarkıcı Jennifer Lopez de bir Instagram paylaşımında Mevlâna'nın "Her nereye gidersen, oranın ruhu ol" sözüne yer vermiştir. Bu örnek Mevlâna'nın tüm dünya tarafından yakından tanındığını ve düşüncelerinin paylaşıldığını göstermektedir.

YÖK'ün 2013-2014 akademik yılında uygulamaya başladığı "Mevlâna Değişim Programı" Türkiye'de üniversitelerin uluslararasılaşması açısından çok önemli bir inisiyatif olmuştur. Program yurtiçinde eğitim veren yükseköğretim kurumları ile yurtdışında eğitim veren yükseköğretim kurumları arasında öğrenci ve öğretim elemanı değişimini hedeflemektedir. Program kapsamında Türkiye'den giden öğrenci ve öğretim elemanlarının yanı sıra Türkiye'ye gelenlere de YÖK tarafından maddî destek sağlanmaktadır.

¹ Brown, "Information Operations, Public Diplomacy & Spin: The United States & The Politics of Perception Management", 40.

Bir başka ifadeyle, Mevlâna kapsamındaki tüm değişim faaliyetlerinin YÖK tarafından finanse edilmesi öngörülmüştür. Bu durum Mevlâna programının dünyadaki emsallerinden ayıran en önemli özelliğidir Mevlâna Değişim Programı, yurtiçinde eğitim veren yükseköğretim kurumları ile yurtdışında eğitim veren yükseköğretim kurumları arasında öğrenci ve öğretim elemanı değişimini mümkün kılan bir programdır. 23 Ağustos 2011 tarih ve 28034 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Yönetmelik ile birlikte yurtdışındaki yükseköğretim kurumları ile ülkemizdeki yükseköğretim kurumları arasında öğrenci ve öğretim elemanı değişiminin önü açılmıştır.

Diğer değişim programlarından farklı olarak, hiçbir coğrafi bölge ayrımı olmaksızın değişim programı bünyesindeki hareketlilik bütün dünyadaki yükseköğretim kurumlarını kapsamaktadır. Değişim programına katılmak isteyen öğrenciler en az bir en fazla iki yarıyıl eğitim için; öğretim elemanları ise en az 1 hafta en fazla 3 ay süreyle dünyadaki yükseköğretim kurumlarında ders vermek üzere programdan faydalanabilirler. Benzer şekilde dünyanın bütün bölgelerinden de öğrenci ve öğretim elemanları Türkiye’deki yükseköğretim kurumlarına gelebilirler. Mevlâna Değişim Programı, Türkiye’nin kamu diplomasisi çalışmaları içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Mevlâna’nın tüm dünya tarafından tanınan ve sevilen bir düşünür olması Türkiye’nin marka değerine önemli katkı sunmaktadır.

2. Farabi ve Yükseköğretimde Farabi Değişim Programı

Farabi, 9. ve 10. yüzyıllarda yaşamış ünlü filozof ve bilim insanıdır. Aynı zamanda, gökbilimci, mantıkçı ve müzisyendir. Batı’da Alfarabius adıyla tanınmaktadır. Farabi Aristo’nun temel eserlerinin birçoğunu Arapçaya yeniden çevirmiş, bu eserlerin daha iyi anlaşılabilmesini sağlayan şerhler yazmıştır. Bu yanılla hem İslam dünyasında antik felsefenin anlaşılmasını sağlamış, hem de Arapçanın bir felsefe dili haline gelmesine büyük bir katkı yapmıştır. Farabi; eserleri ve düşünce sistemiyle tüm dünya tarafından tanınmaktadır ve Türkiye’nin kamu diplomasisi potansiyeline katkı sağlamaktadır.

Kısaca “Farabi Değişim Programı” olarak adlandırılan, Yükseköğretim Kurumları Arasında Öğrenci ve Öğretim Üyesi Değişim Programı, Türkiye’deki üniversite ve yüksek teknoloji enstitüleri bünyesinde ön lisans, lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde eğitim-öğretim yapan yükseköğretim kurumları arasında öğrenci ve öğretim üyesi değişim programıdır. Farabi Değişim Programı, öğrenci veya öğretim üyelerinin bir veya iki yarıyıl süresince kendi kurumlarının dışında bir yükseköğretim kurumunda eğitim ve öğretim faaliyetlerine devam etmelerini amaçlamaktadır. Farabi Değişim Programı’na katılan öğrencilere karşılıksız burs verilmektedir.

3. İbn-i Sina ve Yükseköğretimde İbn-i Sina

İbn-i Sina; İslam medeniyetinin Altın Çağı'nın en önemli hekimlerinden, astronomlarından, düşünürlerinden ve yazarlarından biri olarak kabul edilmektedir. 10. ve 11. yüzyıllarda yaşamıştır. Batı'da "Avicenna" adıyla tanınmaktadır. Batılılarca modern Orta Çağ biliminin kurucusu, hekimlerin önderi olarak bilinmekte ve "Büyük Üstat" takma adıyla anılmaktadır. Tıp alanında yedi asır boyunca temel kaynak eser olarak süregelen El-Kanun fi't-Tıb (Tıbbın Kanunu) adlı kitabı ile ünlenmiş ve bu kitap Avrupa üniversitelerinde 17. yüzyılın ortalarına kadar tıp biliminde temel eser olarak okutulmuştur.

Afganistan'ın başkenti Kabil'de İran tarafından İbn-i Sina Üniversitesi kurulmuştur. Felsefî ve düşünce yapısı itibarıyla, Türkiye'de de İbn-i Sina adını taşıyan bir üniversitenin kurulması plânlanabilir. Ayrıca, yurtdışında, Afganistan örneğinde olduğu gibi, Türkiye destekli bir üniversitenin kurulması Türkiye'nin kamu diplomasisi gücü açısından değer taşıyacaktır.

4. Mimar Sinan ve Yükseköğretimde Mimar Sinan Deneyimi

Mimar Sinan, 15. ve 16. yüzyıllarda yaşamış ünlü bilim insanı ve mimardır. Eserleri sayesinde tüm dünya tarafından bilinmekte ve tanınmaktadır. Döneminin dünya çapında en ünlü mimarıdır. Eserleri bugün tüm dünyada üniversitelerin mimarlık bölümlerinde akademik ilgi alanı olmaya devam etmektedir.

İstanbul'da Mimar Sinan adına kurulmuş bir üniversite bulunmaktadır. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi; Sanat Tarihçisi, Arkeolog, Müzeci, Ressam Osman Hamdi Bey tarafından 1882'de Sanayi-i Nefise Mektebi adıyla kuruldu ve 2 Mart 1883'te öğretime başlamıştır. Ülkemizin ilk sanat ve mimarlık yüksekokulu olan Kurum, 1928'de Güzel Sanatlar Akademisi adını aldı ve böylece ülkemizde Akademi unvanını alan ilk yükseköğretim kurumu olmuştur. Güzel Sanatlar Akademisi, 1969'da 1172 sayılı Devlet Güzel Sanatlar Akademileri Kanunu'nun kabul edilmesiyle birlikte bilimsel özerkliğe kavuşmuştur. Kurum, 04.11.1981'de kabul edilen 2547 sayılı Kanun ve 20 Temmuz 1982'de çıkarılan 41 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile üniversiteye dönüşerek Mimar Sinan Üniversitesi adını almıştır.

MEHMED ÂKİF ERSOY

Mehmed Âkif Ersoy, (d: 1873- v: 1936) II. Abdülhamit Dönemi, I. ve II. Meşrutiyet'in ilânı, İttihat ve Terakkinin kuruluşu ve iktidara gelişi, imparatorluğun çöküşü, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı, Sevr ve Mondros'un imzalanması, Millî Mücadele, Lozan, Cumhuriyetin ilânı, Batılılaşma ve modernleşme çabaları gibi pek çok önemli gelişmenin ve olayın içinde yaşamış, canlı tanığı olmuş, hatta yön verenler arasında bulunmuştur.

Âkif'i yakından tanıyan ve hakkında en iyi biyografik eserlerden birini yazan Erişirgil; Âkif için *Safahat şairliğinden politika şairliğine* geçtiğine dair benzetmeyi aktarırken; Onun Muhammed Abduh'un kitaplarını okuduktan sonra şu sözleri sıklıkla tekrarladığını nakleder:

*"Allah'a sığınırım: şu siyasetten, siyaset sözünden, siyasetin manasından, siyaset sözünün ağızdan çıkan her harfinden, siyaset namına zihnimden geçen her hayalden, siyasetin anıldığı her yerden, siyasetten bahseden yahut siyaseti öğreten yahut siyasetle aklını bozan yahut siyasetle alıklaştıran herkesten, siyaset kelimesinin kökünden ve bu köklerinden gelen iştiraklerin hepsinden Allah'a sığınırım."*¹

Kuşkusuz ki, Âkif'in bu sözleri "siyaset" kelimesinin pratikte çağrıştırdığı pragmatizm ile onun idealist ve ahlâkî duruşu arasındaki derin çelişkiden kaynaklanmaktadır.

Nitekim I. Meclisteki milletvekilliği sona erdikten sonra döndüğü İstanbul'da kendisini İttihat ve Terakki Cemiyetine alan Fatin Hoca'nın "*Bundan sonra ne yapacaksın?*" sorusuna yukarıdaki cümleleri Arapçasıyla tekrarını yaparak: "*Herhâlde siyaset değil.*" cevabını vermiştir.² Âkif'in siyaset sözcüğüne yüklediği bu negatif anlam göz önüne alındığı zaman onun siyasi hayatını aslında fikir ve mücadele hayatı olarak görmenin veya fikir ve mücadele hayatı ekseninde izah etmenin çok daha anlamlı olacağı da açıktır.

Elbette ki, Âkif, siyasetin içinde olduğunu kabul ettiği dönemler yaşamış; siyasi olduğunu düşündüğü görevler üstlenmiştir. Ölümünden beş ay önce Beyoğlu Mısır Apartmanı'ndaki evinde, hasta yatağında yazdırdığı kendi hayat (otobiyografya) notlarında;

¹ Emin Erişirgil, *İslamcı Bir Şairin Romanı*, (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 1986), 133.

² Erişirgil, *İslamcı Bir Şairin Romanı*, 133.

“... Balkan Harbi’nden sonra Ziraat Nezareti’ndeki memuriyetimle Dâr-ülfünûn’dan istifa ederek çekildim. Umum-i Harpte (1914-1918 I. Cihan) Teşkilat-ı Mahsusa namına (Türk Millî İstihbarat Teşkilâtı) Almanya’ya, daha sonra siyasi vazifelerle Medine ve Necid’e gittim. Siyasi hayatla alakam bu vazifelerdedir. İstiklal Harbi devresinde Büyük Millet Meclisi’nde Burdur Mebusu idim.”¹

sözleriyle siyasi hayatını özetlerken kısaca bunları dese de, kuşkusuz ki, Onun “siyasi” hayatını fikir, mücadele ve sanat hayatından ayırmak çok da kolay değildir. Çünkü Mehmed Âkif Ersoy’u bu türden siyasi görevler almasına, üstlenmesine neden olan amiller bakımından değerlendirmek ve siyasi hayatını bu çerçevede ele almak doğru, yerinde bir yaklaşım olacaktır.

Mehmed Âkif Ersoy’un fikir, siyaset, kültür ve edebiyat dünyasındaki temayüzü 1908 yılından itibaren. O zamanki pek çok münevver gibi, istibdadın yani II. Abdülhamit idaresinin ciddi muhalifleri arasında yer alan Mehmed Âkif, II. Meşrutiyet’in ilânına kadar pek ortalıkta görünmeyen, baskı ve sansür dolayısıyla edebi yönü, kıymeti henüz tam bilinmeyen bir insan olmakla birlikte, Meşrutiyet ile birlikte başlayan özgürlük ortamında yayınlanmaya başlayan Sırat-ı Müstakim’in, sonrasında da Sebilürreşad’ın başyazarı olarak yazı ve şiirleriyle ve özellikle de bu dönemin önemli fikir akımları arasında bulunan İslamcılık akımının büyük ve güçlü bir temsilcisi olarak bilinip, tanınır.²

Âkif’in İslamcılığı gelenekten kaynaklanan taassup içeren bir İslamcılık değil; modernist bir İslamcılıktır. “*Sadr-ı İslama dönme*” yani İslamiyet’i temel ve asli özellikleri ile yeniden ortaya koyarak, Kur’an’dan ve Asr-ı Sadet’ten ilham alarak bugüne seslenmek, hakikatin üzerinde dine bulaştırılmış bid’at ve hurafeleri temizlemektir. Bunları reform, değiştirme gibi hareketlere ihtiyaç duymadan yapmaktır. Âkif, bu düşüncesi ile diğerlerine benzemeyen bir tezi gündeme getirmiştir. Bu görüş, din konusunda tavır sergileyen hiç kimsenin ve topluluğun fikriyle örtüşmüyordu. Ayrıca, Âkif’in medreseleri ve devrin din âlimi olarak bilinen kişilerini eleştirmesi, yedi yüz yıl önce yazılmış eserlerin bugünün ihtiyacına cevap veremeyeceği şeklindeki görüşleri de eklenince onu “*reformist*”likle suçlayan kimi aydınlar da olmuştur.³

¹ Ahmet Kabaklı, *Mehmed Âkif - 100 Büyük Edip 100 Büyük Şair Dizisi*, (İstanbul: Toker Yayınları, 1975), 27.

² İsmail Parlatır, “İkinci Meşrutiyet Dönemi Fikir Hareketleri İçinde Mehmed Âkif”, *I. Uluslararası Mehmed Âkif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Cilt: 1, (Burdur Mehmed Âkif Ersoy Üniversitesi Yayını, 2009): 425.

³ Kadir Şeker, “Mehmed Âkif’te Doğu Batı Düşüncesi”, *I. Uluslararası Mehmed Âkif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Cilt: 1, (Burdur Mehmed Âkif Ersoy Üniversitesi Yayını, 2009): 454.

Âkif'in "Mısır'ın muhteşem üstadı" olarak tanımladığı Abduh'da, İslam Birliği mefkûresinin esasları şu şekildedir: İslam dininde, bu dinin menşeindeki orijinal şartlarına dönerek bir reform yapmak, Arap dilinin yenileştirilmesi, hükûmete karşı halkın haklarının tespiti, Batı medeniyet âlemine karşı İslam ülkelerinin birleştirilmesi.¹ Mehmed Âkif'in, Asr-ı Saadet'e, İslam'ın klasik çağına dönüş arzusu, Cemaleddin Afganî ve Muhammed Abduh'taki gibi, o zamanın koşullarına dönmeyi değil, o zamanın ruhunu kavramayı salık verir. Bu ruh, İslam'ın ana yola çıkarak, çağın bilimsel gerçeklerini kavrayıp, o İslamî esini çağa taşımak olarak kendini göstermektedir. Âkif'in ruhta, İslam'ın uygarlık yaratan yüzünü ön plana çıkarıp Batı uygarlığının bilimsel başarılarıyla onu birleştirme anlayışı İslam modernizminde sık sık karşılaşılan bir söylem türüdür.² Kısacası, Âkif'in İslamcılık anlayışı, İslam'ın kaynağından doğru bir şekilde öğrenilmesi ve öğrenilenin de süratle hayata geçirilmesinin sağlanmasıdır. Keza, Âkif'e göre İslam, Osmanlı Müslüman toplumunun öz düşüncesi idi. Diğer fikir akımları olan, Türkçülük ve Batıcılık gibi çıkış noktası Batılı bir fikir değildi. Osmanlı Devleti'nin gerilemesi ve Osmanlı toplumunun çağa ayak uyduramamasının nedeni hem halkın hem de aydınların dini doğru anlatacak kaynaklardan kopmalarıyla ortaya çıkmıştı.

Bilindiği üzere, Mehmed Âkif'in doğup büyüdüğü dönem II. Abdülhamit'in tahtta olduğu dönemdir ve bu dönemin en önemli devlet politikası da zaten İslamcılık olmuştur.³ Banarlı da Âkif'in İslamcılık yönünü değerlendirirken şunları kaydeder:

*"Kuvvetli bir dinî terbiye gören, İstanbul'un Fâtih semti gibi, o zamanın en millî ve muhafazakâr bir semtinde, temiz bir Türk-Osmanlı ailesinin çocuğu olarak yetişen Âkif'in, bu ilk muhitinden aldığı sağlam terbiye, şairin mektep hayatıyla bütünlenerek, ona bütün hayatınca yurdunun, Müslümanlığın ve insanlığın iyiliği için çalışan bir büyük insan siması verdi. Âkif, -kalben Türk milletinin siyasî ve idarî iktidarı altında yücelmesini istediği- büyük bir İslam birliği için çalışıyor, bu samimî ideal ona hem Türkiye'yi, hem de İslam dünyasını kurtarıp yaşatacak tek çare gibi görünüyordu."*⁴

¹ Fevziye Abdullah Tansel, *Mehmed Âkif Ersoy - Hayatı ve Eserleri*, (İstanbul: Mehmed Âkif Ersoy Fikir ve Sanat Vakfı Yayınları, 1991), 55.

² Hasan Aydın, "Mehmed Âkif Ersoy'un Şiîrî Söyleminde Doğu'nun Geri Kalmışlığının Felsefî Çözümlemesi", *I. Uluslararası Mehmed Âkif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Cilt: 1, (Burdur Mehmed Âkif Ersoy Üniversitesi Yayını, 2009): 328.

³ Şeker, "Mehmed Âkif'te Doğu Batı Düşüncesi", 454.

⁴ Nihad Sâmî Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, 2. Cilt, (İstanbul: MEB Devlet Yayınları, 1979).

II. Meşrutiyet'in İlânı ve Mehmed Âkif Bey

İstibdad yönetimine karşı, gizli bir ihtilalci örgüt şeklinde çalışan İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1908'de II. Meşrutiyet'in ilânından sonra açıktan üye kaydına başlamıştı. Bu cemiyet memlekete bir hürriyet-i meşrua (şeraite uygun hürriyet) getireceğini, felâkette olan vatani kurtaracağını; orduyu, yönetimi, eğitimi ve medreseleri ıslah edeceğini vaat ediyordu. Ülkenin çok kötü olan durumu karşısında, henüz gücü ve kabiliyeti belli olmamakla beraber, hemen hemen bütün aydınlarla birlikte, din âlimleri ve tekke şeyhleri de cemiyeti bir ümit olarak görmekte ve desteklemekte idiler. II. Meşrutiyet ilân edildiğinde Âkif, Umur-ı Baytariye Dairesi Müdür Muavini idi. Meşrutiyet'in ilânından kısa bir süre sonra, (4 gün sonra) rasathane müdürü Fatin Hoca (Gökmen) Âkif'i on bir arkadaşı ile birlikte İttihat ve Terakki Cemiyetine üye yaptı. Fakat Âkif, cemiyete üye olurken edilmesi gereken yemindeki "*Cemiyetin bütün emirlerine, kayıtsız şartsız itaat*" ibaresini kabul etmeyerek, "*Cemiyetin yalnız doğru bulduğu, makul olan isteklerini yapacağına*" yemin etmiştir. İttihat ve Terakkinin yemini onun için değiştirilmiştir.¹ Ne var ki, Âkif'in İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilişkisi çok uzun sürmemiştir. Bu konuda araştırmacılar arasında genel bir yorum birliği vardır ve kimse Âkif'i İttihatçı gibi görmez.² Cemiyette (dernekte) yer alan Âkif, İttihat ve Terakki fırkalaştığı (partileştiği) zaman girmez.

Sezai Karakoç'un ifadeleriyle, 1908-1918 yılları arası daha çok Âkif'in "Mütefekkir Âkif" dönemi olarak geçer.³ Önce Sırat-ı Müstakim sonra isim değişikliği ile yoluna devam eden Sebilürreşad dergisinde bir yandan şiirleri, makaleleri ile diğer yandan büyük modernist İslamcılardan çeviriler ile ve verdiği derslerle milleti irşad, ama özellikle de aydınları bilinçlendirme çabası içinde yoğunlaşmıştır.

Sırat-ı Müstakim ilk çıktığında büyük ilgi görmüş, neredeyse dergi bütün İslam âleminde dağıtılmış; Kırım'dan Kazan'a, Balkanlar'dan Hindistan'a kadar bütün Müslümanlar okuyarak, İstanbul'dan haberdar olabilmişlerdir. Sırat-ı Müstakim'de, Eşref Edip'in eserinde zikrettiği isimlerden başka; Ömer Ferid (Kam), Said Halim Paşa, M. Şemseddin (Günaltay), Bursalı Mehmet Tahir, Ebulûlâ Mardin, Halil Halid, İzmirli İsmail Hakkı, Mithat Cemal (Kuntay), Muallim Feyzi Bey de yazmıştır.

¹ Mithat Cemal Kuntay, *Mehmed Âkif - Hayatı, Seciyesi, Sanatı*, (Ankara: Türkiye İş Bankası Yayını, 1990), 68.

² Hakan Arslanbenzer, *Şairin Düşünür Olarak Portresi, Âkif'ten Asım'a*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, 2007), 12.

³ Sezai Karakoç, *Mehmed Âkif*, (İstanbul: Yağmur Yayınları, 1968), 26.

Eşref Edip'e göre Mehmed Âkif, siyasi mücadelelere, siyasi dedikodulara karşıdır. Bu gibi hareketler toplumu altüst etmektedir. Onun için Sırat-ı Müstakim'de siyasi didişmelere ve dedikodulara yer verilmez. Eşref Edip, Âkif'in;

“Millet böyle siyaset kavgalarından böyle fayda görmez, daha ziyade tezebzüp ve teşettüte uğrar, Allah bilir ama yakında büyük bir fitne kopacağından korkuyorum.”

dediğini nakleder. Nitekim 31 Mart hadisesi yaşanır ve Âkif'in korktuğu fitne ortaya çıkar. Meşrutiyet'in ilânından hemen sonra yayın hayatına başlayan Sırat-ı Müstakim dergisi gazetenin matbaasını basan isyancılar tarafından tahrip edilmiş, gazetenin dizilen yazıları ise matbaada asiler tarafından çevreye saçılmıştır. 31 Mart'la hürriyet de tehlikeye düşmüştür. Âkif, bu yaşanan durumdan çok etkilenir. Ortalık sakinleşince *“görünüşte dinî, gerçekte ise siyasi ve irticai olan o hadise-i hile”* hakkında Sırat-ı Müstakim de uzun bir makale yayınlamıştır. Bazı Mısır ve Hint basınının yanlış inanç ve değerlendirmelerine karşı da gerçekleri açıklamıştır.¹

Mehmed Âkif Ersoy Sırat-ı Müstakim'de tercümeler de yaparak yayınlattırıyordu. Bunların başında Cemaleddin Afganî ve Muhammed Abduh'un eserleri geliyordu. Âkif; Şeyh Şibli, Ferid Vecdi, Abdülaziz Çaviş gibi çağdaş İslam düşünürlerinden de çeviriler yaparak yayınlamıştır.

Âkif, Afganî ve Abduh'dan ve diğerlerinden yaptığı çevirilerin yanında bir de, Said Halim Paşa'nın Fransızca yazdığı *“İslamlaşmak”* adlı eserini tercüme ederek Sebilürreşad'da yayımlarken, yine Said Halim Paşa'nın Malta'da kaleme aldığı *“İslam'da Teşkilatı Siyasiye”* isimli eserini de Ankara'da tercüme ederek, daha sonra Ankara'ya taşınan Sebilürreşad'da tefrika etmiştir.²

Mehmed Âkif'in İttihat ve Terakki ile ilişkisi son derece sınırlı bir çerçevede yürümüş; cemiyetin Şehzadebaşı'ndaki İlmiye Kulübü'nde Arapça dersleri vermiştir.³

Bu dönemde Âkif'in başta da belirttiğimiz gibi *“siyaset hayatı”* içinde saydığı diğer önemli görevleri Teşkilat-ı Mahsusa adına irşad amaçlı Berlin, Necid seyahatleridir.

¹ Nihat Karaer, “Mehmed Âkif ve II. Meşrutiyet”, *I. Uluslararası Mehmed Âkif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Cilt: 2, (Burdur Mehmed Âkif Ersoy Üniversitesi Yayını, 2009): 639-646.

² Mehmet Cemal Çiftçigüzeli, “Mehmed Âkif: Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşat”, *I. Uluslararası Mehmed Âkif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Cilt: 2, (Burdur Mehmed Âkif Ersoy Üniversitesi Yayını, 2009): 509.

³ Tansel, *Mehmed Âkif Ersoy - Hayatı ve Eserleri*, 55.

I. Dünya Savaşı esnasında Osmanlı'nın müttefiki olan Almanya, Türk milletinin gönlünü hoş etmek maksadıyla Müslüman esirleri el üstünde tutarak, bunlar için bulundukları kamplarda camiler, okullar açıp imamlar, hatipler, vaizler, öğretmenler getirtmiş ve bunları propaganda edebilmek için Türkiye'nin de yakından görmesini istemiştir. Bu amaçla gelen davet üzerine Harbiye Nezareti'ne bağlı Teşkilat-ı Mahsusa da Mehmed Âkif'i 1914'te Berlin'e göndermiş¹; Âkif, Tunuslu Şeyh Salih ile birlikte *farkında olmadan Osmanlı ile savaşıyan Müslüman esirlerle* konuşup onlara yanlış cephede savaştıklarını anlatırken², bu dönemde yaşadıklarını, gördüklerini *Berlin Hatıraları* adlı manzumesinde (1914 sonunda başlayan bu geziyi 18 Mart 1915 günü bitirmiştir.) kaleme almış ve bu hatıraları önce Sebilürreşad'da aralıklı zamanlarda tefrika etmiştir. Mehmed Âkif Bey, Almanların Wundsdorf'ta Müslüman esirler için inşa ettikleri camide çok heyecanlı vaazlar vermiş; plaklara kaydedilen bu vaazlar Müslüman askerlerin bulunduğu cephelerde hoparlörlerle tekrar tekrar dinletilmiştir. Bu vaazları dinleyen askerler arasından fırsatını bulunca saf değiştirenler olmuştur. Âkif'in konuşmalarının bir kısmı Almancaya da çevrilmiş, Alman gazetelerinde yayımlanmıştır.³ Rus ordusundan esir alınan bu askerlerden "Asya Taburu" adı verilen birlikler toplanmış, bu taburlar İngilizlerle çarpışmak üzere Irak Cephesi'ne gönderilmiştir.⁴

Mehmed Âkif Bey'in Teşkilat-ı Mahsusa adına yaptığı bir diğer önemli "siyasi görev" ise Necid seyahatidir. Şerif Hüseyin'in kendisini "Arap Memleketleri Kralı" olarak ilân etmesi üzerine İngilizler ve müttefikleri kendisini yalnızca Hicaz kralı olarak tanımışlar (3 Ocak 1917) ancak Necid Kralı İbn-i Reşid, Şerif Hüseyin kuvvetlerine katılmayı reddetmiş ve Osmanlı'ya bağlılığını açıklamıştı, Âkif'in görevi ise İbn-i Reşid ile bazı siyasi meseleleri değerlendirmektir.⁵ Bu seyahatte Tunuslu Şeyh Salih, Teşkilat-ı Mahsusa'dan Kuşçubaşı Eşref Sencer Bey, Enver Paşa'nın başyaveri Mümtaz Bey'ler de bulunuyordu.⁶ İslam Birliği idealini yüreğinde yaşayan, yaşatan Âkif açısından bu seyahat muazzam bir eserin ortaya çıkmasına vesile olmuş ve "Necid Çöllerinden Medine"ye şiirini kaleme almıştır ve bu şiir ilk olarak 4 Temmuz 1918'de yayımlanmıştır.

Necid seyahati esnasında Mehmed Âkif Bey'in en büyük endişesi Çanakkale Savaşlarının seyri idi. Uzun yolculukları boyunca her fırsatını buldukça,

¹ Tansel, Mehmed Âkif Ersoy - Hayatı ve Eserleri, 76.

² TBMM, İlk Meclis (I. Dönem Milletvekilleri Gelecekte Bekledikleri) Anketi, (Ankara: TBMM Kültür Sanat Yayın Kurulu Yayını, 2004), 8.

³ Tahsin Yıldırım, Milli Mücadele'de Mehmed Âkif, (İstanbul: Selis Yayınları, 2007), 118.

⁴ Sacit Kutlu, Didar-ı Hürriyet (Kartpostallarla II. Meşrutiyet) 1908-1913, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayını, 2004), 366.

⁵ Tansel, Mehmed Âkif Ersoy - Hayatı ve Eserleri, 82.

⁶ TBMM, İlk Meclis (I. Dönem Milletvekilleri Gelecekte Bekledikleri) Anketi, 8.

diğer arkadaşlarına sezdirmeden Eşref Sencer Bey'e: *"Müttefikler Çanakka-
le'ye saldırırlarsa ne olur?"* diye sorar, aynı endişeyi duyan Eşref Sencer Bey
de Mehmed Âkif'e moral verme ihtiyacı hissedermiş:

*"Merak buyurmayın aziz üstadım, İtalyanlar gibi onları da perişan
ederiz."*

Bu sözlerden tatmin olmayan Âkif Bey;

"Ah ne bileyim bu hınzırlar İtalyanlara benzer mi?"

Necid seyahati hep bu üzüntü ve tedirginlikle geçen Âkif Bey, *"Çanak-
kale direnişinin ilk gününden itibaren Türk ordusunun düşmana çok ağır ka-
yıplar verdirdiği"* haberini Eşref Sencer Bey'den aldığında büyük bir mutlul-
luk duyar ve *"Çanakkale"* şiirini yazmaya başlar.¹

Aslında Mehmed Âkif, İslamcı olduğu kadar o dönemin pek çok aydını
gibi milliyetçidir.² Onun vatan ve millet konularındaki bu duyarlılığının bir-
kaç önemli sebebi vardır. Birincisi, o günün şartlarında esaret altında bulun-
mayan tek İslam topluluğunun ve ülkesinin Osmanlı İmparatorluğu olması,
diğer İslam toplumlarının sömürge olmaları veya esaret altında bulunmala-
rı; ikincisi İslam birliği idealinin tahakkuku açısından Türkiye'nin oynayacağı
önemli roldür. Ortaylı³, Âkif'in kelimelerinin tefsirinde özellikle;

*"Hindistan'da İngilizler, en kalabalık nüfusun bulunduğu Endonez-
ya'da Hollandalılar vardı ve iki okyanusun arasındaki Rusya'da ek-
serisi Türk halklarından olmak üzere Müslümanların hepsi yapancı
bayrak altındaydı. Birinci Dünya Harbi'ne bunlar o yabancı ülkele-
rin askerleri olarak katılıyordu."*

sözleriyle İslam âleminin o günkü şartlarını ve Âkif'in içinde bulunduğu psi-
kolojiyi anlatır. Kabaklı ise, Âkif'in görüşlerinin temelini oluşturan millet ülkü-
sü ve İslamlık ülküsüne dikkat çekerken;

*"Çünkü Âkif, Türk milletinin öncü ve kurtarıcısı olduğuna inanır ve
Türklük yıkılırsa İslamlık da sönecektir."*

¹ TBMM, *İlk Meclis (I. Dönem Milletvekilleri Gelecekte Bekledikleri) Anketi*, 9.

² İsmail Kara, *Âkif'ten Asım'a*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, 2007), 138.

³ İlber Ortaylı, *Mehmed Âkif Sempozyumu*, (Ankara: TBMM, 2004).

derken; Âkif'e ümmetçi denilmesini doğru bulmaz ve onun dine bağlı bir milliyetçilik anlayışına sahip olduğunu, sadece ırkçılığa karşı durduğunu belirtir.¹

Yakın arkadaşı Hasan Basri Çantay da yine bu konuya değinirken, Âkif'in, İslam âlemine bin yıldır hizmet edenin Türk milletinden başka bir millet olmadığını bildiğini ve Türk milletinin başında olduğu Osmanlı devlet semsiyesinin bütün dünya Müslümanları için gerekli olduğunu düşündüğünü belirterek;

"Kendisine 'Üstad! Seni Türkçü görüyoruz.' diyenlere 'Ne zannediyorsun? Hiçbir kavmin Türk'e baş olmasına tahammül edemem.' diyordu. O, kavmiyetçi değildi ama onun milliyetçiliği, başında Türk milleti olmak kaydıyla milyonlarca Müslüman'ı ihata etmek şeklindeydi." der.²

Âkif, milliyetçilik ile kavmiyetçiliği birbirinden ayırmış, Türklerin başında bulunduğu İslam ülkesini ve milletini her daim savunmuş; ayrılıkçı akımları körüklediklerini düşündüğü İttihatçılara karşı çok sert eleştiriler yöneltmiştir. Ülkenin parçalanmasının, zaafa uğramasının ve özellikle de Balkan Savaşlarının ve Osmanlı'nın Dünya Harbi'ne girişinin müsebbibleri ve sorumluları olarak gördüğü İttihatçıların üç lideri Enver, Talat ve Cemal Paşa'lara karşı da yine şiirleriyle, dizeleriyle, yazılarıyla, konuşmalarıyla çok sert eleştiriler yöneltmiştir. Âkif'in ırkçı Arnavutlara ve Arnavut kökenli merhum babasına seslendiği *"Fatih Kürsüsünde"* adlı şiirinde: *"Üç beyinsiz kafanın derdine, üç milyon halk/ Bak nasıl doğranıyor? Kalk, baba, kabrinden kalk!/ Diriler koşmadı imdâdına, sen bâri yetiş.../ Arnavutluk yanıyor... Hem bu sefer pek müdhiş!"*

Âkif Bey'in Necid seyahati esnasında, kendisine Mekke Emiri Şerif Hüseyin Paşa'nın hususi daveti ulaşmış; o da bu davete icabet ederek iki aylığına Lübnan'a giderek Alaiye'de kalmıştır. Mehmed Âkif, bu seyahat esnasında yeni kurulan şer'i mahkemelerin Bab-ı Meşihat'tan ayrılmasıyla kurulan Dâr'ül Hikmet-il İslamiye Cemiyeti'ne haberi olmaksızın başkâtip olarak tayin edilmiş ve İstanbul'a dönünce bu görevine başlamıştır.

İttihat ve Terakki ile yollarını İttihatçıların benimsediği Türkçülük, Turancılık eksenli siyasete itiraz ettiği için ayıran ve Ziya Gökalp'ı da Sebilürre-

¹ Ahmet Kabaklı, *Mehmed Âkif - 100 Büyük Edip 100 Büyük Şair Dizisi*, (İstanbul: Toker Yayınları, 1975), 116.

² Hasan Basri Çantay, *Âkifname*, (İstanbul: Ahmed Sait Matbaası, 1966), 224.

şad'ın bir kısım yazarlarının imzasını taşıyan, milliyet-medeniyet tartışmalarını zararlı bulduklarını belirten bir mektup göndererek; tartışma taraflarının bir büyük salonda bir araya gelerek konuşmalarını ve bu konuya nokta koymalarını isteyen ama mektuba cevap alamayan¹, bu nedenle de Ziya Gökalp ile arası açılan Âkif'in,² İttihatçılarla son bir teması olarak yakın dostu Mithat Cemal Kuntay şu anekdotu aktarır:

“Âkif'in İttihat ve Terakki ile son ve ufak bir teması daha oldu: Ziya Gökalp ile anlaşmasını temin için Âkif'i Talat Paşa, Harb-i Umumi'de bir gün, Babıali'ye davet ediyor. Sadrazamla şairin ne konuştuklarını bilmiyorum. Yalnız bu mülakat bitince Talat Paşa Âkif'in arkasından şaşıyordu: Zerre kadar değişmemiş; hâlâ Edirne'de bıraktığım Âkif”.³

Mehmed Âkif ile Talat Paşa'nın tanışıklığı ve dostlukları Âkif'in Edirne'de hükümet baytarı olarak çalıştığı döneme dayanır. Talat Paşa ise o dönemde Edirne'de bir okulda Türkçe öğretmeni idi. Arslanbenzer, Talat Paşa'nın bu konuşmada Âkif'ten Ziya Gökalp ile uzlaşmalarını istediğini; Âkif'in ise bu isteğe şu cevabı verdiğini kaydetmektedir:

“Sen bizi bunun için mi çağırdın? Anlaşmak ne demektir? Bizim şahsi bir gayemiz, emelimiz mi var? Bizi simsar mı zannettin? Te-essüf ederim.”⁴

Mehmed Âkif'in İttihat ve Terakki yönetimiyle anlaşmazlığı elbette ki, cemiyetin benimsediği ideolojik çizgi ile uyuşmamasından neşet etse de ortalığı kasıp kavuran yokluk, yoksulluk, karaborsacılık, harp zenginlerinin türemesi gibi Âkif'in asla tahammül edemeyeceği ahlâkî çözülme ile daha da ileri boyutlara ulaşmıştır. Harp döneminde, bir gün dergi idarehanesinde evden getirdiği kuru fasulyeyi bir arkadaşı ile yerken gelen ve “*nazırının yazılarında o kadar ileriye gitmemesi ricasını*” ileten Dâhiliye Nezareti'nden bir görevliye;

“Nazırına söyle kendilerini düzeltsinler, bu gidiş devam ettikçe bizi susturamazlar. Ben fasulye aşı yemeye razı olduktan sonra kimse-den korkmam.”⁵

¹ Eşref Edip Fergan, *Mehmed Âkif: Hayatı-Eserleri ve 70 Muharriirin Yazıları*, (Asarı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, 1938), 591.

² Arslanbenzer, *Şairin Düşünür Olarak Portresi*, Âkif'ten Asım'a, 14.

³ Kuntay, *Mehmed Âkif – Hayatı, Seciyesi, Sanatı*, 71-72.

⁴ Arslanbenzer, *Şairin Düşünür Olarak Portresi*, Âkif'ten Asım'a, 14.

⁵ M. Ertuğrul Düzdağ, *Safahat - Eski ve Yeni Harflerle Tenkidli Neşir*, (İstanbul: İz Yayınları, 1991), 35.

cevabı Âkif'in bu türden telkinlere ve tesirlere kapalı, haksızla uyuşmaz, doğrularını sonuna kadar savunan yapısını ortaya koymaktadır.

İttihat ve Terakki yönetimi, her ne kadar böylesine tehdit, tenbih, telkin yöntemleri ile Âkif'i susturamamış olsa da o dönemde de siyasi, ekonomik ve mali kontrol yöntemlerinin medya üzerinde etkisini gösteren bir örnek olarak düşünülecek yöntemlerle Sebilürreşad'ın yayınına ara vermesine yol açacak tedbirler ortaya koymuştur.

Mehmed Âkif'in Necid seyahatinden dönüşünde yayımlanan *Berlin Hatıraları*'nın altıncı bölümünün çıktığı 25 Kasım 1915 tarihli 352. sayıdan sonra dergi 11 Mayıs 1916 tarihine kadar *"kâğıt kıtlığı ve parasızlıkla"* izah edilen sebeplerle yayını altı ay durdurmuş; mamafih, 26 Ekim 1916 tarihinde 360. sayıdan sonra yine durmuş ve 4 Temmuz 1918'e kadar hiç yayımlanmamıştır. Tekrar çıktığında ise bu kesintinin sebebini açıklamaz iken *"tatil olması hasebiyle"* çıkamadığı ve *"sansürün ilgası üzerine"* tekrar yayımlanabildiği yazılmıştır.¹ Eşref Edip de bu kapatılma hadisesine 30 Ekim 1924 tarihli dergide değinirken şunları kaydetmektedir:

"...[İttihatçıların arasındaki bazı aydınların dinde reform peşinde olduklarını, bunları aralarında yaptıkları toplantılarda konuşup he-nüz açığa vurmadıklarını yazdıktan sonra) Biz kararlardan daha o vakit haberdar oluyorduk. Fakat bunları mevzu bahs etmenin im-kânı var mıydı? O zaman 20. asırda dinden bahs olunamaz esbab-ı mucibesiyile iki sene Sebilürreşad sedd-ü bend edilmişti."2

Bu durum da Âkif ile İttihat ve Terakki ilişkilerinin almış olduğu boyutu göstermesi bakımından büyük önem taşımaktadır. İstibdat yönetimine karşı özgürlük yolunda İttihat ve Terakki ile birlikte hareket etmekten çekinmeyen Âkif, İttihat ve Terakkinin yönetim döneminde ne gariptir ki, yine istediği gibi yazma, konuşma özgürlüğünün sınırlanması ile karşı karşıya gelmiştir.

İttihat ve Terakki Hükümeti'nin, istibdad döneminden sonra bir umut olarak belirmesine rağmen kısa sürede bu umutları tüketmesine üzülen, baskıcı düşünce ve yönetim şekline muhalif olan Mehmed Âkif Bey'in çeşitli resmî görev kabul etmesini, Teşkilat-ı Mahsusa görevlisi olarak Berlin'e ve Necid'e gitmesini, devleti ve hükümeti birbirinden ayrı görebilen vatanseverliğinin bir gereği olarak değerlendirmek lazımdır. Kaldı ki, daha önce de

¹ Düzdağ, *Safahat - Eski ve Yeni Harflerle Tenkidli Neşir*, 33.

² Düzdağ, *Safahat - Eski ve Yeni Harflerle Tenkidli Neşir*, 35.

belirtildiği üzere fırkaya üye olmadığı gibi, Teşkilat-ı Mahsusa'da fırkanın bir siyasi uzantısı değildi ve Harbiye Nezareti'ne bağlı kamusal bir kuruluş olarak görev yapmaktaydı.

Mondros Ateşkes Antlaşması Sonrası Mehmed Âkif Bey

Mondros Ateşkes Antlaşması (Mondros Mütarekesi), I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında; İngiltere Devleti temsilcisi Amiral Calthrope ile Osmanlı Devleti temsilcisi Bahriye Nazırı Rauf Bey'in başkanlıklarında süren heyetler arası görüşmelerden sonra Limni adasının Mondros Limanı'nda demirli *Agamemnon* zırhlısında 30 Ekim 1918 akşamı imzalanmıştır.

Mondros hükümleri gerçekte Osmanlı Devleti'ni fiilen ortadan kaldırmakta; bir ateşkesten çok kayıtsız şartsız bir teslim belgesi niteliği taşımaktaydı. Yaklaşık sekiz yıl süren savaştan sonra, Osmanlı Devleti yenilmiş, orduları dağılmış, morali çökmüş, büyük insan kayıplarına uğramış, kaynakları tükenmiş, galiplerin kendisi hakkında vereceği karara boyun eğen bir görünümdeydi. Antlaşma ile birlikte de, Ordu tamamıyla dağılıyor, silah, cep hane ve ulaşım yolları ile tüm haberleşme araçları ve liman, tersaneler İtilaf Devletleri'nin denetimine bırakılıyordu. İtilaf Devletleri'ne, 7. maddeye dayanarak, gerekli gördüklerinde ülkenin herhangi bir yerini işgal hakkı tanınıyor, Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devleti kurulması için imkân hazırlanıyordu. İtilaf Devletleri, özellikle İngiltere, savaştan yenik çıkmış olan Almanya, Avusturya ve Bulgaristan'a ise Osmanlı Devleti'ne uyguladıkları paylaşma politikasını izlemiyorlardı. Çünkü Almanya, Avusturya ve Bulgaristan'ın topraklarına ateşkes imzaladıkları tarihte İtilaf Devletleri askerleri girmiş; fakat Osmanlı Devleti ateşkes imzaladığı tarihte ülke sınırları içine düşman askeri girememişti. İngiltere'de, Mondros'un imzalanmasından sonra İstanbul işgal edilip, padişah elde edilince Türk milletinin esir olacağına dair bir kanaat vardı. Lloyd George'un planı, Yunanistan'ı yeter derecede güçlendirmek ve Güney Kafkasya'da Rusya ile Osmanlı Devleti arasında kalmış olan hükümetlere yardım edip, Osmanlı Devleti'ni doğudan ve batıdan istila ve baskı altına almaktı. Avrupa'nın "hasta adamı" ölmüş ve mirasını paylaşmak birinci derecede İngiltere'nin sonra Fransa ve diğerlerinin eline kalmıştı. Rusya Bolşevik İhtilali ile birlikte savaştan çekilmiş olduğu için Doğu Sorunu'nu İngiltere ve Fransa diledikleri gibi çözebileceklerdi. Avrupa'yı, millî sınırlara bakmaksızın bölen İtilaf Devletleri Osmanlı Devleti'nin topraklarını yağma edebilecek şekilde ele geçirmişlerdi. Yüz yıllardır güneye inmek isteyen Rusya'nın Balkanlar üzerinden Boğazlara ve Kafkasya üzerinden ise İskenderun ve Basra Körfezlerine ilerleyişinin ve buraları ele geçirmesinin Osmanlı Devleti tarafından

durdurulamayacağını gören İngiltere, Birinci Dünya Savaşı sonunda, kendi politikasını uygulama imkânı yakaladığından Kafkasya'daki Rus ilerleyişini durdurmak için Ermenistan ve Balkanlar'da ilerleyen Rus tehlikesine karşı da Ege Denizi'ne egemen, Batı Anadolu'yu hatta Kıbrıs'ı da içine alan güçlü bir Yunanistan yaratmak ve İngiltere'nin desteğinde bu devletleri Rusya'ya karşı tampon olarak kullanmak, bu sayede İngiltere'nin sömürge yollarının güvenliğini sağlamak istiyordu. Dolayısıyla Mondros Ateşkes Antlaşması bu politikanın ürünü olarak İngiltere temsilcisi Amiral Calthrope'un adeta dikte ettirdiği şekilde kabul edilmişti.

Ülkenin yıllardan beri savaş içinde olmasının yarattığı zafiyetler, büyük toprak kayıpları, insan kayıpları Mehmed Âkif Bey gibi, aldığı her nefeste adeta memleketi soluyan bir insan için gerçekten ağır bir atmosfer oluşturuyordu. Bir şeyler yapmak, bu zilletten çıkmak lazımdı. O sırada, ülkenin kurtuluşuna dair birtakım görüşler ileri sürülüyor ve özellikle mandacı, himayeci anlayışlar yüksek sesle konuşup örgütlenip kamuoyunu ikna etmeye uğraşıyorlardı.

Mütarekeden sonra yeni bir dönemin başlamasını, İngilizlerin dostluğunun elde edilmesi ile mümkün gören Hürriyet ve İtilaf yandaşı İstanbul basını içindeki *Türkçe İstanbul* ve *Alemdâr* gazeteleri yıkıcı bir yayın çizgisi içinde olmuştur. İstanbul'un İttihat ve Terakki yanlısı gazeteleri ise bu dönemde Amerikan mandasını savunmuşlardır.

Üstelik İzmir'in 15 Mayıs 1919'da işgali ile manda tartışmaları artarak devam etmiştir. Mehmed Âkif Bey manda ve himaye tartışmalarının gerçekleşeceğine imkân ve ihtimal vermemekle birlikte Anadolu'da başlayan millî mukavemet hareketine zarar vereceği endişesi içinde olmuştur:

"...Türklerin 25 asırdan beri istiklallerini muhafaza etmiş oldukları tarihen müspet bir hakikattir. Hâlbuki Avrupa'da bile mebde-i istiklali bu kadar eski zamandan başlayan bir millet yoktur. Türk için istiklalsiz hayat müstahîldir. Tarih de gösteriyor ki Türk, istiklalsiz yaşayamamıştır."

diyecektir.¹

Keza İstanbul'da Mehmed Âkif'i haklı çıkaran adımlar atılmaya başlanmış ve bazı İtilafçı gazeteler Anadolu'da başlayan millî hareketi bir İttihatçı teşebbüsü olarak kamuoyuna tanıtmaya başlamıştır. Bir defasında Sebi-

¹ Osman Akandere, "Oğlu Emin Ersoy'un Anlatımlarıyla Mehmed Âkif Ersoy'un Millî Mücadele'ye Katılması ve Bazı Hususiyetleri", *I. Uluslararası Mehmed Âkif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Cilt: 2, (Burdur Mehmed Âkif Ersoy Üniversitesi Yayını, 2009), 672.

lürreşad idarehanesinde bir sohbet esnasında orada bulunanlardan birinin “Millî Mücadele hareketinin bir İttihatçılık eseri olduğunu” söylemesine büyük tepki göstermiş ve bu sözü söyleyene dönerek;

“Hayır; artık buna da İttihatçılık denemez. Bu memleket meselesidir. Buna herkes elbirliği ile sarılmalıdır.”

demmişti.¹ Mehmed Âkif, bu hareketin hiçbir şekilde İttihatçı teşebbüsü olmadığını; herkesin el birliği ile Anadolu’da filizlenmeye başlayan mücadeleye destek vermesi gerektiğini düşünmektedir.

Enginün, Mehmed Âkif’in vatan ve millet sevgisini şu sözlerle aktarır:

“Türk Milleti’nin uzun tarihi boyunca, uğrunda savaştığı ve gerektiği zaman canını hiç çekinmeden seve seve feda ettiği bazı ebedî ve kutsal değerleri vardır. Mesela hürriyet ve istiklal , Türk Milleti’nin en yüce ve en kutsaldeğerleri arasındadır. Bu değerler hemen beraberinde vatan gibi, bayrak gibi başka değerleri de getirir. Vatan, bir milletin üzerinde yaşadığı ve ecdadımızdan kan ve can pahasına bize miras kalan mukaddes bir toprak parçasıdır. Bundan dolayı vatan, millet unsurundan asla ayrı düşünülemez. Vatan bir coğrafya, millet ise bir insan topluluğudur. Bir milleti millet hâline getiren de hürriyet ve istiklal gibi; hak, hukuk, dil ve din gibi bazı mukaddes değerlerdir. İşte bu ebedî değerlerin başında gelen vatan tehlikeye düştüğü anda, millet olabilme şuuruna erişmiş ve vatanını seven her insan, vatanını kurtarmak için varını yoğunu, hatta en kıymetli varlığı olan canını bile feda etmeye hazır olmalıdır.”²

1919 yılında İstanbul’da yaşayan her Müslüman Türk gibi Mehmed Âkif Bey de büyük bir üzüntü, ıstırap içindeydi. Mondros Ateşkes Antlaşması gerekçe gösterilerek ülkenin çeşitli bölgelerinde başlayan işgaller üzerine Sebilürreşad bütün yazıları ile halka sabır, ümit ve cesaret aşılama çabası içine girmişti. Hatta öyle ki, derginin bazı yazılarının işgal kuvvetlerince yapılan sansürden geçmemesi dolayısıyla yarı yarıya boş çıktığı görülüyordu.³

Âkif’in çok sevdiği Said Halim Paşa’nın da aralarında bulunduğu pek çok eski bakan, devlet adamı, subay “savaş ve tehcir suçlusu” olarak tutuklanmış; örfi idare Divan-ı Harbi’nde idamla yargılanmışlar ve Malta adasına

¹ Fergan, Mehmed Âkif: Hayatı-Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları, 675.

² İnci Enginün, “Çanakkale Zaferi’nin Edebiyata Aksı”, Türklük Araştırmaları Dergisi, Sayı: 2, (1987): 112.

³ Düzdağ, Safahat - Eski ve Yeni Harflerle Tenkidli Neşir, 38.

sürülmüşlerdi. İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından resmen işgal edildiği 16 Mart 1920 günü ve sonrası günlerde gerçekleşen olayları izlerken büyük bir üzüntü duyan Mehmed Âkif Bey, bazı kişilerin Anadolu'da başlamış olan Millî Mücadele'ye saldırmalarına da hiç tahammül edemiyor ve bu kanaatte olanlara ciddi tepkiler duyuyordu. Türk vatanının işgalcilerin elinde olmasına Âkif'in teessürünü şu dizelerinde görmek mümkündür:

*"Ah! Karşımda vatan namına bir kabristan yatıyor şimdi!
Nasıl yerlere geçmez insan
Şu mezarlık ki uzanmış gidiyor, ey yolcu!
Nerede başladı yükselmeye, bak, nerde ucu,
Bu hicran-ı müebbed, bu ne hüsrân-ı mübin...
Ezilir ruh-ı sema, parçalanır kalb-i zemin"*

dizelerinde bu sıkıntılar vardır.¹

Mehmed Âkif Bey, Mondros Ateşkes Antlaşması ile dayatılan bu çok ağır şartlardan kurtulup ülkenin bağımsız, milletin özgür olabilmesi için bir kıvılcımın yeterli olacağına inanıyordu. Âkif'in beklediği bu kıvılcım ülkenin her yerinde işgallerle ve ilhaklara karşı kurulan Müdafaa-i Hukuk ve Muhafaza-i Hukuk cemiyetleri ile ortaya konulmuş; Batı Trakya'da, Batı Anadolu'da, Doğu Karadeniz'de ve Doğu Anadolu'da peşpeşe Millî Mücadele örgütlenmeleri kurulmaya başlamış; Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesiyle birlikte adeta bu kıvılcımlar bir kor ateşe dönüşmüş; Türkiye'nin her yanında şuurlu bir millî uyanış ve özgürlük heyecanı başlamıştı.

Vatansever bir Müslüman olan Âkif, bu zilletten çıkışta yine herkesin üzerine düşeni yapmasını zaruri görmekte, o günlerde kamuoyunda hissedilen karamsarlığı içine sindirememekte, ümitsizliğin İslam'da hiçbir şekilde yeri olmadığını ifadeyle:

"Hayata atılan insanın karşısına çıkacak ilk engel ümitsizliktir. Bu bakımdan başarılı bir hayat için lazım olan ilk ve en mühim unsur da ümittir. İnsana muhtaç olduğu ümidi, en güzel şekilde teminenden imandır, İslam imanıdır. Öyle ise imanlı insan ümitsizliğe düşmemelidir."

demektedir.

¹ Emine Kısıklı, "Millî Mücadele'de Kamuoyu Oluşumunda Mehmed Âkif", *I. Uluslararası Mehmed Âkif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Cilt: 1, (Burdur Mehmed Âkif Ersoy Üniversitesi Yayını, 2009), 203.

Ayrıca Mehmed Âkif, ümitsizliğin toplumda telafisi mümkün olmayan bir çözüme yaratabileceğinden de endişe etmektedir. *“Korkaklar utanç içinde ölürler.”* diyen Mehmed Âkif;

“Başınıza gelen her kötülükten ders alınız. Nefsinizi terbiye ediniz. Her kötülük bir hatanın sonucudur... İyi biliniz ki, düşmanlarla mücadelede korkak davranmak ve teslimiyet kabul etmek, utanç içinde ölmek demektir. Saldıranın, saldırısından kendisini korumayı başaranın hayatı aziz ve değerlidir. Bu nedenle millî ve dinî birliğinizi korumakta asla kusur etmeyiniz.”

demektedir. Ülkenin kurtuluşu için tek çıkar yolun; ümitsizlikten kurtulup, Millî Mücadele’ye yönelmek olduğunu gören Mehmed Âkif;

“Ey Müslümanlar! Sizde ruhtan, histen eser yok mu? Ne zamana kadar bu aşağılanmaya tahammül edeceksiniz? O aşağılayıcı hayat, sahibini dünyada sefil, ahirette rezil eder. İman demek, taarruza, tecavüze, hakaret tahammül etmek, din düşmanlarının eziçi baskısına boyun eğmek değildir. İman demek onurla yaşamak, onurla ölmek demektir”

sözleriyle, Anadolu’da başlayan Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Millî Mücadele hareketini desteklediğini açıkça ortaya koymaktadır.¹

Mehmed Âkif Bey 1920 Ocak ayında yakın dostu Hasan Basri Çantay’ın daveti üzerine Millî Mücadele’nin başladığı şehirlerden biri olan Balıkesir’e gelerek burada 23 Ocak 1920 Cuma günü Zağnos Paşa Camii’nde çok bilinen vaazını vermiş ve milletten Millî Mücadele’ye destek istemiştir.

Mehmed Âkif’in Balıkesir ziyareti, haftada bir defa yayımlanan vilayetin resmî gazetesi *Karesi*’nin 26 Ocak 1920 tarihli nüshasında “teşrif” başlığı adı altında kısa bir haber olarak yer almıştır:

“Sebilü’r-Reşat Ceride-i İslamiyesi muharriri Dârü’l-Hikmeti’l- İslamiye azasından Mehmed Âkif Bey Efendi hazretleriyle Sebilü’r-Reşat müdür ve sahibi Eşref Edib Bey şehrimize teşrif buyurmuşlardır.”²

¹ Kısıklı, “Millî Mücadele’de Kamuoyu Oluşumunda Mehmed Âkif”, 204-205.

² Yücel Yiğit, “İki hatip Bir Kent: Mustafa Kemal Paşa ve Mehmed Âkif Balıkesir’de”, I. Uluslararası Mehmed Âkif Ersoy Sempozyumu, Cilt: 2, (Burdur Mehmed Âkif Ersoy Üniversitesi Yayını, 2009), 836.

Aynı günlerde *İzmir'e Doğru Gazetesi*, ziyarete geniş yer ayırmış ve Âkif'in gelişini, konuşmasını, temaslarını mufassal olarak vermiştir. Âkif'i Balıkesir'e davet eden Hasan Basri Çantay da bölgede "Ses" adıyla bir gazete çıkarıyordu. Fakat Âkif'in geldiği tarihte bu gazete İngiltere'nin baskısıyla İstanbul Hükümeti tarafından 13 Mart 1919 tarihinde kapatılmıştı.

Çantay, o günleri şöyle anlatmaktadır:

"Yunanlıların İzmir'imizi işgalini müteakip Balıkesir'de başlayan millî hareketlerde de Âkif'i yanımızda bulduk. O zaman Âkif İstanbul hükümetinin Darülhikme a'zasından idi. O, millî hareketi duyar duymaz Balıkesir'e koşmuş, (Zağnos Mehmed) Paşa Camiinin kürsüsünde verdiği celadetli hitabesinde 'Ey Balıkesirliler, güzel yurdunuzu çiğnetmeyiniz, müdafaanız meşru'dur, sebat ediniz, yürüyünüz.' demiştir. Bu hitabenin memlekette yaptığı te'sir pek büyüktür. O zaman -hatırımda kaldığına göre (İzmir'e Doğru) gazetesinde de aynen intişar eden hitabe yüzünden- Âkif, İstanbul hükümetince me'muriyetten azledilmişti..."¹

Erişirgil de Eşref Edip'ten naklen bu ziyareti anlatırken şunları söyler:

"Bir gün Sebilürreşad Mecmuası idarehanesine geldi. Çok heyecanlıydı. Yanına gelen Eşref Edip'e, Haydi hazırlan, demişti gidiyoruz. Eşref Edip: nereye? diye sorunca top ve tüfeğin patladığı yere, artık burada duramıyorum, diye cevap verdi..."²

Eşref Edip de bu olayı şu şekilde anlatır:

"...Bütün fikirler hercümerc olmuştu. Türlü türlü cereyanlar ortalığı kaplamış, hele İzmir'in işgali (15 Mayıs 1919) büsbütün ye'si attırmıştı. Bütün ümitsizlikler içinde üstad bir an fütüre düşmedi. O, bu milletin İstiklal siz kalacağını hatırına bile getirmiyordu. Ayvalık'ta, Karesi'de başlayan harekâtı milliyenin mutlaka büyüyeceğine, bütün memlekete yayılacağına imanı vardı. O taraflarda bir avuç kahramanın müdafaası, bu güzel topraklar için canlarını siper etmesi üstad üzerinde büyük tesir husule getirmişti. Bir gün baktım, idarehaneye çok heyecanlı geldi:- Haydi hazırlan, gidiyoruz, dedi. - Nereye? - Harekâtı milliyenin başladığı cepheye. Artık burada duramıyorum. Ferdası (ertesi günü) hareket ettik. Balıkesir'e gelip

¹ Çantay, *Âkifname*, 23.

² Erişirgil, *İslamcı Bir Şairin Romanı*, 335.

de oradaki Millî Müdafaayı görünce üstad çok heyecana geldi. - Zafer yolu bu yoldur, dedi. Üstadı aralarında gören Balıkesirliler çok sevindiler, halk Zağnos Paşa Camii'ne toplandı. Öyle cemaat doldu ki ayakta duracak yer kalmadı. Herkes üstadı dinlemek istiyordu....”¹

Mehmed Âkif'in Bey'in şehirlerine geldiğini haber alan Balıkesirliler, Zağnos Paşa Camii'ne adeta akin ederek, ondan bir konuşma yapmasını istediler. Bu talebi kıramayan Mehmed Âkif, 23 Ocak 1920 tarihinde Cuma namazından sonra Zağnos Paşa Camii'nde halka bir vaaz verdi.

Millî Mücadele tarihimiz bakımından kamuoyu oluşmasında büyük bir katkısı bulunan bu konuşmasına 30 Ekim 1918 tarihinde İstanbul'da yazdığı “*Alınlar Terlemeli*” şiiriyle başlayan Mehmed Âkif Bey, sürekli birlik ve beraberlik üzerinde durup, mücadelenin Allah'ın rızası için, milletin selameti için olduğunu söyleyerek, adeta bu büyük kalabalığı coşturdu. Halktan büyük bir kısmı ağlamaya başladı.

Mehmed Âkif, bu vaazdan sonra birkaç gün daha Balıkesir'de kalarak Hasan Basri Bey'in misafir olmuş ve Balıkesir'deki okulları, Millî Mücadele'ye destek verenleri ve şehrin ileri gelenlerini ziyaret etmiştir. Balıkesir'den dönüş tarihi kesin olarak belirlenemeyen Mehmed Âkif, Balıkesir'e gitmek için kâtibi bulunduğu Dârü'l-Hikmeti'l- İslamiye'den izin almadığı gerekçesiyle ama gerçekte Kuvâ-yi Milliye'yi öven, destekleyen vaaz ve sözleri sebebiyle Damat Ferit Hükümeti tarafından 3 Mayıs 1920 tarihinde görevinden alındı.²

Millî Mücadele Dönemi ve Burdur Mebusu Mehmed Âkif Bey

Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıktıktan sonra 21-22 Haziran 1919 tarihinde Amasya Genelgesi'ni yayımlayarak, vatanın ve milletin tehlikede olduğunu, İstanbul Hükümeti ve Padişahın elinin kolunun bağlı bulunduğunu, bu tehdit ve tehlikeden ancak milletin azim ve kararlılığı ile kurtulunabileceğini belirtmiş; 23 Temmuz 1919 tarihinde Erzurum Kongresi'ni toplamış, 4 Eylül 1919'da ise Sivas Kongresi'ni gerçekleştirmiştir. Bu gelişmelerin İstanbul Hükümeti'ni ve işgalci İtilaf Devletleri'ni rahatsız ettiği muhakkaktır. Zira Mustafa Kemal ve arkadaşları hakkında tutuklama kararı çıkarılmış; kongreler yasak edilmiştir. 16 Mart 1920 günü ise İstanbul'da son

¹ Fergan, Mehmed Âkif: Hayatı-Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları, 51-53.

² Yiğit, “İki Hatip Bir Kent: Mustafa Kemal Paşa ve Mehmed Âkif Balıkesir'de”, 837.

Osmanlı Meclis-i Mebusan basılarak dağıtılmış; İstanbul'da Millî Mücadele taraftarları için hayat artık neredeyse imkânsız hâle gelmiştir.

Diğer yandan Millî Mücadele'nin Anadolu'da gördüğü desteği kırmak, Mustafa Kemal ve arkadaşlarını halktan koparmak için bir yandan İttihatçılık suçlamaları, diğer yandan dinsizlik ithamları ile kara propaganda faaliyetleri sürdürülmüş; 11 Nisan 1920 günü İstanbul Hükümeti Şeyhülislâm Dürrişâde imzasıyla bir fetva yayımlamış, bu fetva ile Mustafa Kemal ve arkadaşlarının halife-sultana karşı isyan ettikleri kamuoyuna duyurulmuştur.

BMM'nin (Büyük Millet Meclisi) açılışına kadar görev yapan Heyet-i Temsiliye, Dürrişâde'nin bu fetvasına karşı hemen Ankara Müftüsü Rifat (Börekçi) Efendi'nin 22 Nisan 1920 tarihinde yayımlanan fetvası ile karşılık verdi. Bu fetvanın 5. maddesinde;

"Bu suretle aslında (Halife-Sultan) istemediği hâlde düşman devletlerinin zoru ve kandırılması ile, olaylara ve gerçeğe uymayarak çıkarılan fetvalar Müslümanlar için şeriatçe dinlenmemesi..."

gerektiği belirtildi.¹

Hatta Anadolu'da başlatılan millî duruşa karşı bu türden iddialardan ötürü, Sivas Kongresi'nin açılış esnasında katılan delegelerin yeminleri de sorun olmuş; delegeler "İttihatçılık/fırkacılık (particilik) yapmayacaklarına, sadece vatanın ve milletin kurtuluşu için çalışacaklarına" dair, yemin etmek zorunda kalmışlardır. Uzun tartışmalar ve alt komisyon çalışmaları neticesinde üzerinde uzlaşılan yemin metni şöyledir:

*"Saadet ve selâmet-i vatan ve milletten başka kongrede Hiçbir maksad-ı şahsî takip etmeyeceğime; vatanın bugün duçar olduğu mesâib ve felaketin müsebbibi bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ihyasına çalışmayacağıma ve mevcut fırak-ı siyasiyeden hiç birisinin âmâl-i siyasiyesine hadim olmayacağıma vallahi, billahi."*²

Tam da bugünlerde, Mustafa Kemal Paşa da Ankara'da 66 ilden seçilip gelen milletvekilleri ile birlikte, son Meclis-i Mebusan üyelerinden Ankara'ya gelebilenlerin katılımıyla 23 Nisan 1920 günü Büyük Millet Meclisinin açılışını gerçekleştirmiş ve Meclisin açılış beyannamesinde, birlik ve beraberlik ruhunu öne çıkarmıştır.

¹ Yaşar Semiz, "Millî Mücadele ve Mehmed Âkif" *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (7), (2000): 412.

² Uluğ İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1969), 5-22.

Mehmed Âkif Ersoy'un İstanbul'dan Ankara'ya geçme kararında kuşkusuz ki, Balıkesir ziyareti ve Zağnos Paşa Camii'ndeki vaazı neticesinde resmî vazifesinden çıkarılması, özgürlüğünün tehdit altında olması gibi hususlar etkili olduğu gibi, Büyük Millet Meclisinin açılış beyannamesindeki millî birlik ve beraberlik ruhu vurgusunun da etkisi vardır. Ancak tam o günlerde Anadolu'dan bizzat Mustafa Kemal Paşa'dan Âkif'in Millî Mücadele'ye katılması yolunda bir de davet vardır. Kimliği hatırlanmayan, yürüyüşünden asker olduğu yolunda bir kanaat oluşturan bir zat/bir subay ile Çengelköy'deki evinde yarım saat konuşan Mehmed Âkif'in önce düşünceli bir hâl aldığı akabinde, konuyu sadece damadı Ömer Rıza Doğrul ve yakın arkadaşı Eşref Edip ile paylaştığı ve onlara;

“Artık burada duracak zaman değildir. Gidip çalışmak lazım. Bizim tarafımızdan halkın aydınlatılmasına ihtiyaç varmış. Çağırıyorlar... Mutlaka gitmeliyiz. Ben yarın Ankara'ya hareket ediyorum. Hiç kimsenin haberi olmasın. Sen de idarehanenin işlerini derle topla, Sebilürreşad klişesini al, arkamdan gel. Şeyhülislâmlık makamındakiyle de görüş, harekât-ı milliye aleyhinde bir harekette bulunmasınlar.”¹

dediği bilinir.

Eşref Edip, daha sonraki yıllarda; Atatürk'ün isteğiyle İstanbul'a gelen o günlerde Trabzon mebusu seçilmiş bulunan Ali Şükrü Bey'in millî hareketin manevi cephesini kuvvetlendirmek amacıyla Mehmed Âkif'i Ankara'ya davet ettiğini doğrulamıştır. Âkif de Sebilürreşad'da *“Bugün icma-ı ümmet Anadolu'dadır.”* diyerek zaten tüm varlığıyla Anadolu'daki Millî Mücadele'den yana tavrını koymuştur.²

Haklarında halife sultana isyan ettikleri gerekçesiyle idam fetvası çıkarılan, tutuklanmaları konusunda bütün vilayetlere emirnameler gönderilen Mustafa Kemal ve arkadaşları hakkında çıkarılan çeşitli dedikoduların, İttihatçı ve dine karşı suçlamalarının Millî Mücadele'yi zaafa düşürebileceği endişesi zaten Mehmed Âkif Bey tarafından da paylaşıldığı için her ortamda bunların telaffuzuna dahi karşı çıkmış; böyle bir davetin Millî Mücadele'nin manevi yönünü kuvvetlendirmesi gerekçesine dayandırılması Anadolu'da yapacağı çok iş olduğu noktasında bir duygunun kendisinde de gelişmesine elbette ki etkili olmuştur.

¹ Fergan, Mehmed Âkif: Hayatı-Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları, 139.

² Abdullah Uçman, “Mehmed Âkif'in Millî Mücadele Yıllarındaki Mevâzileri”, Millî Kültür Dergisi Mehmed Âkif Ersoy Özel Sayısı, (53), (1986): 51.

Mehmed Âkif'in Anadolu'ya, Üsküdar semtindeki Özbekler Tekkesi üzerinden geçtiği bilinir. Özbekler Tekkesi, İstanbul'un işgal edildiği günlerde Millî Mücadele'ye katılmak isteyen gönüllülerin Anadolu'ya geçirilmesinde önemli bir merkez olmuştur. Mehmed Âkif, tekkenin Millî Mücadele'ye taraf-tar şeyhi Atâ Efendi ile Nisan 1920'de buluşmuş; bu sırada İtalyan polisi ve birkaç İngiliz subayı tarafından tekke basılmış, ancak şeyhin aldığı tedbirler sayesinde kimse yakalanmamıştır. Tekkeden ayrılan Mehmed Âkif, *aileden bir hatıra olarak* yanına aldığı oğlu Emin ve yol arkadaşı Ali Şükrü Bey ile Üsküdar Karacaahmet Mezarlığı'nda buluştuktan sonra Anadolu'ya hareket etmiştir. Mehmed Âkif, kendisine Çal köyüne kadar eşlik eden Şeyh Atâ Efendi'ye dönerek:

*"Ne mutlu sana şeyhim... Kurtuluş savaşçılarına yaptığın bu büyük hizmet inan ki, hiçbir zaman unutulmayacak ve milleti istiklale kavuşturacak yıldızlar arasında adın daima hürmetle anılacak. Bu mazhariyetine ve seni bekleyen şerefli istikbaline imreniyorum."*¹

demıştır.

Mehmed Âkif'in beraberinde Anadolu'ya götürdüğü oğlu Emin Ersoy ise yıllar sonra bu seyahati anlatırken şunları söylemiştir:

"Bir Nisan sabahı babam beni pek erken uyandırdı. Kalabalık olan evimizde bir fevkaladelik, garip bir heyecan vardı... Çabucak hazırlandık...(...) Kısıklı üzerinden derhâl hareket ettik. Fayton ikindiye kadar bizi Alemdağ arkalarında bir çiftliğe götürdü. O günlerde bizim geçtiğimiz yollar pek tehlikeliydi. İşgal ordularına hizmet etmeyi kabul eden bazı vatansızlar yolları kesiyor, Millî Mücadele'ye menfaat temin edebilecek herhangi bir teşebbüse mani olmaya ellerinden geldiği kadar gayret ediyorlardı. Çiftlikte silahlı insanlar dikkatimi çekti. (...) Geceyi o civar köylerinin birinde köy muhtarının misafiri olarak geçirdik. Ertesi gün sabah erken hareket ettik. O gün bütün gün yol aldık. İzmit ile Adapazarı arasında bir köye geldik. Orada Kuva-yı Milliye'ye cephane götüren kalabalık bir kafileye rastladık ve onlara katıldık... Kafitemiz Geyve Boğazı'na yaklaşırken bir köyde konakladık ve orada Kuşçubaşı'nın oğlu Eşref Bey ile birleştik. Tehlikeli mıntıka geçildikten sonra biz (Mehmed Âkif, ben, Ali Şükrü Bey, Eşref Bey, Binbaşı Şükrü Bey) kafileden ayrıldık, tren yolu üzerinden dekovil ile Eskişehir'e geldik... Atatürk

¹ Kısıklı, "Millî Mücadele'de Kamuoyu Oluşumunda Mehmed Âkif", 206.

Ankara'daydı. Millet Meclisi yeni teşekkül etmişti. Gazi ile babamın ilk görüşmelerini bugünkü gibi hatırlarım.”¹

Emin Ersoy'un hatırladığı bu ilk karşılaşma, görüşme Ankara'ya geldiği ilk gün olan 24 Nisan 1920 günü gerçekleşmiş; Mustafa Kemal Paşa, Mehmed Âkif Bey'e hitaben şu sözlerle memnuniyetini dile getirmiştir:

“Tren öğleye doğru Ankara'ya vasil oldu. Ali Şükrü Bey, peder ve ben yaylı bir arabadan Millet Meclisinin önünde indik. Babam bana sen burada otur diyerek, Meclisin bahçesini gösteriyordu. İşte o sırada Gazi başındaki siyah kalpağı ile gözüktü. Yanında Erzurum mebusu Gözübüyükzâde Ziya Hoca var idi, daha tanımadığım iki üç kişi var idi. Evvela Ali Şükrü Bey'in elini sıkarak hoş geldiniz diyen Atatürk oldu; bilahare şaire iltifat etti.”- sizi bekliyorum efendim, tam zamanında geldiniz, şimdi görüşme kabil olmayacak ben size gelirim.”²

Gerçekten de Mehmed Âkif'in Ankara'ya gelişi başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, Millî Mücadele'nin önderlerinde büyük bir mutluluk yaratmış; özellikle Âkif'in İslamcı yönü öne çıkarılarak, kendisinin Millî Mücadele içinde yer aldığı hususunun halka her türlü vasıta ile duyurulması yoluna gidilmiştir. Âkif'in Ankara'ya intikali 28 Nisan 1920 tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde şu cümlelerle duyurulmuştur:

“Pek hassas ve ulvî İslam şairi Mehmed Âkif Bey dahi İstanbul'dan çıkarak birkaç gün evvel Ankara'ya muvassalat eylemiştir. İlhamât-i şairanesinin menba-ı asîli bilhassa hakimiyet-i diniyye ve gayret-i vataniyyesinde olan bu güzide İslam Şairi, aynı zamanda erbab-ı ilim ve hikmetin en ileri gelenlerinden bir şahsiyet-i mümtazdırlar da. Milletin giriştiği mücadele-i vatanperverâne İslam şâiri Mehmed Âkif Beyin himmet-i hamîyyetkârından pek çok feyiz ve kuvvet alacaktır. Şâir-i hakîm-i İslam'ın önümüzdeki Cuma günü halka bir mev'ıza irad buyuracağını memnuniyetle haber aldık.”³

Mehmed Âkif Ersoy da kendisiyle yapılan bir söyleşide, Anadolu'ya geçişi ile ilgili olarak şunları söylemiştir:

¹ Emin Ersoy, *Babam Mehmed Âkif - İstiklal Harbi Hatıraları*, (İstanbul: Kurtuba Yayınevi, 2010), (aktaran: Kısıklı, “Millî Mücadele'de Kamuoyu Oluşumunda Mehmed Âkif”, 207.).

² Akandere, “Oğlu Emin Ersoy'un Anlatımlarıyla Mehmed Âkif Ersoy'un Millî Mücadele'ye Katılması ve Bazı Hususiyetleri”, 674.

³ Akandere, “Oğlu Emin Ersoy'un Anlatımlarıyla Mehmed Âkif Ersoy'un Millî Mücadele'ye Katılması ve Bazı Hususiyetleri”, 674.

“İstanbul’dan mücadele aleyhine fetva çıktığı gün ayrılmıştım. Üsküdar’dan araba ile şimdi ismini hatırlamadığım bir köye gittik... O zaman Adapazarı’nda karışıklıklar vardı. Kenarından geçtik. Kâh öküz arabalarıyla, kâh beygirlerle Lefke’ye geldik ve trenle Ankara’ya ulaştık. Ankara... Ya Rabbi, ne heyecanlı, helecanlı günler geçirmiştik. Hele Bursa’nın düştüğü gün... Ya Sakarya günleri... Fakat bir gün bile ümidimizi kaybetmedik, asla yeise düşmedik. Zaten başka türlü çalışılabilir miydi? Ne topumuz vardı, ne tüfeğimiz. Fakat imanımız büyüktü.”¹

Mehmed Âkif Ankara’ya geldikten sonra aslen Burdurlu olan Tophane-i Amire Veznedarı Mehmet Emin Bey’in kızı olan eşi İsmet Hanımefendi’nin memleketi olan Burdur’dan milletvekili seçilmiştir. Ancak Burdur milletvekili seçilmesinde kendisinin bu türden bir ilişkisinin etkisi var mıdır, tam olarak bir şey söylemek durumunda değiliz, fakat onun hemen milletvekili seçilmesinde, Burdur Livası BMM azası Miralay İsmail Bey’in istifa etmesi, bu istifanın kabulü ve Mustafa Kemal Paşa’nın Konya 12. Kolordu Komutanı Fahrettin Altay’a çektiği şifre telgrafla onun yerine Mehmed Âkif’in milletvekili yapılmasını istemesi rol oynamıştır. Mehmed Âkif’in Burdur milletvekilliği, 5 Haziran 1920 tarihinde Mazbataları İnceleme Komisyonu’ndan gelen sonuçların ilk BMM tarafından kabul edilmesi ile kesinleşmiştir. Meclisin 3 Temmuz 1920 tarihli oturumunda Mehmed Âkif’in Burdur’dan sonra, Biga’dan da milletvekili seçildiği anlaşılmış, 14 Temmuz 1920 günü Meclis Başkanlığı Mehmed Âkif’e bir yazı yazarak, Burdur ya da Biga milletvekilliklerinden birisini tercih etmesi istenmiştir. Mehmed Âkif tercihinin Burdur’dan yana kullandığı hususunda Meclis Başkanlığına gönderdiği cevabi yazının sonucunu almadan, 15 Temmuz 1920 günü Mecliste bazı milletvekilleri ile birlikte yemin etmiştir. Mehmed Âkif Bey’in Burdur mebusluğunu tercihine dair cevabi yazısı ise bu yeminden daha sonra 18 Temmuz günü Meclis Başkanlığınca kabul edilmiştir.

Mehmed Âkif’in Ankara’ya ayak bastığı günlerde henüz düzenli ordu aşamasına geçmemiş olan Ankara Hükümeti, varlığını ortadan kaldırmaya ve millî hareketi yok etmeye yönelik iç ayaklanmaları bastırmakla meşguldür. İslamcı kimliği, Sebilürreşad’ın başmuharriri olması, İttihatçılara karşı mesafesi gibi Anadolu insanında o günlerde önemli etki yaratacak özellikleri sebebiyle oluşturulan “Nasihat Heyetleri” içinde Mehmed Âkif Bey de görevlendirilmiştir. BMM, 7 Mayıs 1920 tarihinde oluşturduğu ilk “İrşad Heye-

¹ Yıldırım, *Millî Mücadele’de Mehmed Âkif*, 154.

ti”nde görev alan Mehmed Âkif Bey, Hâkimiyet-i Milliye’de de duyurulduğu üzere, vatandaşların Millî Mücadele hareketi konusunda bilgilendirilmesi ve desteklerinin alınması amacıyla önce Ankara Hacı Bayram Camii’nde, sonra da Anadolu’nun işgal görmemiş bölgelerinde vaazlarına başlamıştır.

Mehmed Âkif, ilk ziyaretini Eskişehir’e gerçekleştirmiş, ardından halkın daveti üzerine seçim çevresi olan Burdur’a geçmiş, büyük bir ilgi ve sevgi ile karşılanmış ve Burdurlulara bir konuşma yapmıştır. Oğlu Emin Ersoy, Mehmed Âkif’in Burdur’da yaptığı konuşma ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

“Millî Mücadele’nin muazzam bir cihad olduğuna halkı o kadar yakından ikna etti ki, bu vadide öyle mahirane bir üslûp, öyle candan bir ahenk kullandı ki, Anadolu’nun birçok vilayetlerinde, kazalarında hatta nahiyelerinde, camilerde, medreselerde, meydanlarda insan kitlelerine hitap etti. O çok samimi konuşuyor, doğruyu söylüyordu... Onu bir kere dinleyen ve eli silah tutabilen bütün erkekler ailesiyle vedalaşıyor, evini, karısını, çocuklarını Allah’a emanet ederek cepheye koşuyordu. Babamı ilk defa Burdur’da hükümet konağında üç yüz, dört yüz kişiyi aşkın bir cemaate hitap ederken gördüm... İzmir havalisinden sızan kara haberleri, vatandaşlarımıza yapılan işkence ve hakaretleri, kirli çizmeler altında çiğnenen tarihî ve ilahî mabetlerimizi öyle yanık bir dille ifade ediyor, bu fecayiîni yürekler acısı sonuçlarını öyle acı bir dille tarif ediyordu ki, bende dinleyiciler arasında sıkışmıştım. O muazzam kalabalık derin bir sessizliğe gömülmüştü. Lakin öyle bir sessizlik, öyle bir hava idi ki, bu; kasırgalar koparacak ruhların, kellesini koltuğuna almaya niyet eden başların son ve kesin kararından doğuyordu.”

Burdur’da bir hafta kadar kalan Mehmed Âkif’in sonraki durağı Afyon-Sandıklı olmuştur. Emin Ersoy, Sandıklı’dan da Dinar’a geçtiklerini ve burada üç gün kaldıklarını, sonrasında Antalya’ya giderek, babasının yakın arkadaşı Antalya Mebusu Hacı Süleyman Efendi’nin misafiri olduklarını söyler.

Mehmed Âkif, Ankara’ya döndükten sonra “İrşad Heyeti” ile birlikte 25 Mayıs 1920 günü Konya’ya gitmiştir. Konya’ya gönderilen Antalya Mebusu Hamdullah Suphi, Trabzon Mebusu Ali Şükrü ve Konya Mebusu Refik Bey’lerle birlikte Mehmed Âkif Bey’in başkanlığında oluşan bu İrşad Heyeti’nin görevi, I. ve II. Bozkır İsyanları’ndan sonra Konya’da Dürrişâde fetvasının etkisiyle yeniden baş gösteren isyan tehlikesi karşısında halkı aydınlatmaktır. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Ankara Heyet-i

Merkeziyesi karar defterinin 5 no.lu kararında “Heyet-i İrşadiye riyasetini ifa etmekte olan şair Mehmed Âkif Bey’e -mesarif-ı zaruriyesini tesfiye etmek üzere- ikiyüz liranın itasına karar verildi.” 2 Mayıs 1336 (1920), (altı imza) denmektedir Ankara Hükümeti isyanlara karşı iki yol izlemekteydi. Birinci yöntemde isyancılara “nasihat” heyeti göndermekte; eğer böyle bir heyetin gönderilmesi mümkün olmaz ya da isyancılar “nasihat” heyetini dinlemez ve isyanlarını sürdürürlerse ikinci yönteme yani askerî kuvvet sevk etme yoluna gitmekteydi.¹

Emin Ersoy, Mehmed Âkif Bey’in Konya’daki çalışmalarını;

“Babam Konya’da Kuva-yı Milliye’yi takviye edebilecek gönüllü kabilelerini çoğaltmak, bu uğurda milletin gönlünde heyecan yaratmak maksadıyla nutuklar söyledi. Konferanslar verdi. Kalabalık insan kitleleri onu huşu içinde dinliyor, sözlerine hak veriyorlardı.”

sözleriyle anlatır.²

Mehmed Âkif, Konya’dan tekrar Ankara’ya döndükten sonra Eşref Edip’in Kastamonu’ya geldiği ve burada yaptığı bazı konuşmaların Vali Cemal Bey’e yanlış aksettirilmesinden ötürü sıkıntıya girdiği ve Sinop’a sürgün edildiği haberini aldı. Âkif, olayı haber alır almaz dönemin Dâhiliye Vekili Adnan (Adivar) Bey’e giderek konu ile ilgili bilgi ister. Adnan Bey, sürgün olayının valinin bir evhamından kaynaklandığını Eşref Edip’in serbest bırakılması için gerekli telgrafın çekildiğini söylemiştir. Bunun üzerine Âkif 4 Ekim 1920’de BMM’ye başvurarak Kastamonu’ya gitmek için izin ister. Meclis zabıtlarından ise Âkif’in “propaganda” için Kastamonu’ya gönderildiği yazılıdır. Başkan, 7 Ekim 1920’de Âkif’i 1,5 ay izinli saydıklarını bildirerek divanın bu kararını onaylamış, Meclis kabul etmiştir. Mehmed Âkif 19 Ekim 1920 tarihinde yaylı bir araba ile Kastamonu’ya geldi. Burada Müdafaa-i Hukuk ve Gençler Mahfeli tarafından sevgi ile karşılanır.³

O dönemde Kastamonu’da yayımlanan Açıksöz gazetesi 21 Teşrinievvel (Ekim) 1336 (1920) tarihli nüshasında Âkif’in Kastamonu’ya gelişini okuyucularına şu şekilde duyurur.

“Büyük İslam Şairi edib-i a’zam Mehmed Âkif Beyefendi iki gün evvel şehrimize gelmiştir. Sebilürreşad’daki yazıları ve sair asarı bergüzidesiyle İslam âleminin yegâne şairi olarak tanınan Mehmed Âkif Beyefendiye gazetemiz namına beyanı hoş âmadi eyleriz.”

¹ Semiz, “Millî Mücadele ve Mehmed Âkif” 412.

² Ersoy, *Babam Mehmed Âkif - İstiklal Harbi Hatıraları*.

³ Semiz, “Millî Mücadele ve Mehmed Âkif” 417.

Açıksöz gazetesi 22 Teşrinisanî 1336 tarihli nüshasında da “Sebilürreşad ceride-i İslamiyesi Kastamonu’muz şerefine ilk nüshasını şehrimizde neşredecektir.”

haberini verir.¹ Sebilürreşad bir süre burada yayımlanmıştır.

Mehmed Âkif, Kastamonu ve kazalarında dolaşarak halka vaazlar vermiştir. Bunların en bilineni ise Kastamonu Nasrullah Camii’nde verdiği vaazdır. Dinleyenleri ağlatan bu etkili ve duygulu vaazda Âkif, Sevr’in öldürücü maddelerini bir bir açıklayarak şunları söylemiştir:

“Sevr paçavrasını mücahitlerimiz şark tarafından yırtmaya başladılar. Bize düşen vazife Anadolu’muzun başka cihetlerindeki düşmanları denize dökmek, o murdar paçavrayı büsbütün parçalamaktır.” dedikten sonra şunları söyledi: “Milletler topla, tüfekte, zırhlı ile, ordularla, tayyarelerle yıkılmaz. Milletler ancak aralarındaki rabitalar çözülerek herkes kendi başının derdine, kendi havasına, kendi menfaatine, kendi menfaatini temin kaygusuna düştüğü zaman yıkılır... Ey cemaati müslimin! Düşmanlarımızın bugün bizden istedikleri ne filan vilayet ne filan sancaktır; doğrudan doğruya başımızdır, boynumuzdur, hayatımızdır, devletimizdir...”²

Mehmed Âkif Bey’in vaazlarının içeriğinde genel olarak değinilen temalar ana hatlarıyla din kardeşliğinin, birlik ve beraberliğin önemi; tefrikadan ikilikten kaçınılması, vatan ve millet kavramları, vatanın ve milletin selameti için mücadelenin önemi, güzel ahlâk sahibi olmak, iman ve amel birliğinin gerekliliği, bilimin önemi, cehaletle mücadele, eğitim konuları, modernleşme, çağdaşlaşma, temizliğe riayet konuları, ayet ve hadislerle, İslam büyüklerinden, Hz. Peygamber ve sahabelerinden, Hz. Ömer’den örneklerle insanların anlayacağı dille, bazen de kendi mısralarıyla veya başka güzel şiirlerle yalın ve sade bir şekilde işlenmektedir.

Çok küçük yaşlarından itibaren iyi bir İslamî eğitim ve terbiye sistemi ile yetişmiş olan Âkif’in bu zor ve sıkıntılı günlerde halkı derleyip toparlamak, insanlarımızın millî ve manevî duygularını canlı tutmak bakımından vermiş olduğu vaaz ve hutbelerin büyük bir rol ve fonksiyonunun olduğu açıktır.

Bu vaazlar, bir yandan Sebilürreşad’da basılarak, Anadolu’nun bütün vilayetleri ile sancak ve kazalardaki mutasarrıflara, kaymakam ve müftülere

¹ Semiz, “Millî Mücadele ve Mehmed Âkif” 418.

² Mehmed Âkif Ersoy, *Sebilürreşad*, 464, (25 Kasım 1920).

iletilirken, diğer taraftan Anadolu'nun bütün camilerinde ve yapılan toplanılarda yüksek sesle okunup gazetelerde yayımlanarak etkisinin artırılması yoluna gidilmiştir. Yine bu vaazlar risale ve kitap şeklinde basılarak bütün cephelere dağıtılmış, köylere varıncaya kadar her yere gönderilmiştir. Diğer taraftan Mehmed Âkif Bey'in Burdur milletvekili olarak BMM içindeki faaliyetlerinden tutanaklara yansıyan konuşmaları, açıklamaları oldukça azdır. Gizli oturumlarda bir kez, diğer oturumlarda da pek önemsiz konularda birkaç kez söz aldığı görülmektedir.

Onun BMM zabıtlarındaki en uzun konuşması, gizli oturumda, Londra Konferansı dolayısıyla Sadrazam Tevfik Paşa ile yapılan görüşmelerin değerlendirilmesi ve İstanbul Hükümeti'ne verilecek nihai cevap tartışılırken yaptığı konuşmadır. Daha önceki gizli oturumlarda Londra'ya Ankara Hükümeti'ni temsilen bir heyet gönderilmesi tartışılmış ve karara bağlanmıştı. Daha sonra da İstanbul Hükümeti'ne, Meclis Divan-ı Riyaseti adına Hamdullah Suphi Bey'in kaleme aldığı bir beyanname gönderilmesi gündeme gelmişti. İşte bunlar tartışılırken Mehmed Âkif Bey de basılıp Meclis üyelerine dağıtılan kendi beyannamesini, söz alıp Meclis kürsüsünden okumuştur. Özetle, İstanbul Hükümeti ile uzlaşmak suretiyle "BMM'nin meşruiyetinin de tescilinin temin edileceği" gibi cümleleri de içeren bu konuşmaya Mustafa Kemal Paşa açıkça karşı çıkmış ve BMM'nin meşru olduğunu Padişahın esaret altında bulunduğunu ve İstanbul'dan alacağı bir meşruiyet olamayacağını söylemiştir. Bu konuşma metninde de görüleceği üzere, Mustafa Kemal Paşa, Mehmed Âkif Bey'in önerisine karşı çıkmakla, tenkit etmekle birlikte kendisinden bahsederken çok samimi ve özenli davranmakta; "Burdur Mebusu Âkif Bey biraderimizin..." diye hitap etmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın, Mehmed Âkif Bey'in teklifine, tartışmalar sonunda bu şekilde ayrıntılı değerlendirme ve tahliller yaparak cevap vermesi, ona duyduğu saygının ve onu önemsemesinin bir göstergesidir. Oturum sonunda Reis önce müzakerelerin kâfi olup olmadığını sonra da İstanbul'a bir cevap yazılmamasını oylamış ve oylama sonucunda cevap yazılmaması kararı çıkmıştır.

Mehmed Âkif Bey'in BMM zabıtlarına yansıyan diğer konuşmalarından birisi de Bütçe görüşmelerinde Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiye bütçesi ele alınırken Sebilürreşad'a yardım yapılmasına ilişkin iddia ve değerlendirmeler üzerindedir ki, bu konu doğrudan kendisini de ilgilendirdiği ve bir yerde onuruna dokunduğu için konuşma ihtiyacı hissettiği anlaşılmaktadır. Burada çok sert sözler sarf etmiştir.

BMM'nin iç çalışmalarında neredeyse suskun, dilsiz hâle gelen Âkif Bey'in bu hâli ile ilgili yakın dostu Mithat Cemal Kuntay şunları söyler:

“Zaten onun politikacı tarafı hiç yoktur... Nasıl ki Büyük Millet Meclisi’ndeki meb’usluğu 4 (doğrusu 3 sene kadar olacak) senelik bir sükuttur. Zabıtlarda iki üç kelimesi var; bunlar bile çok defa edattır; bazen de bir nükte: Bütçe müzakeresinde, mazbata muharriri, Arap harflerinin muzipliği olarak “me’murin” kelimesini “me’mureyn” diye okuyacak, Âkif oturduğu yerden haykıracak: “memureyn olsa şekerle besleriz.”¹

Meclis zabıtlarına geçmiş oylama ve yoklama listelerine göre, Mehmed Âkif, Birinci BMM’nin açık celselerdeki toplam 232 oylama ve yoklamasından 132’sinde bulunmamıştır.

Katıldığı 100 oylamada ise; 81 kabul, 11 ret ve 8 çekimser oy kullanmıştır. Gizli celselerde ise verilen 6 oylama listesinin 4’ünde yoktur. 2’sine katılmış ve kabul oyu kullanmıştır. Burdur Mebusu Mehmed Âkif Bey, Ankara’da bulunduğu zamanlarda genel olarak düzenli bir şekilde Meclis görüşmelerine katılmıştır. Çoğu oylamada bulunmamasının ve BMM zabıtlarında fazla bir konuşmasının, tartışmalarına katkısının bulunmamasının nedeni, kendisini Ankara’ya davet sebebi olarak gördüğümüz kamuoyundaki etkisi, “İslam şairi” ve “Sebilürreşad’ın başmuharriri” sıfatlarıyla millet nezdindeki itibarı ve hüsnü kabulü dolayısıyla BMM tarafından kendisine verilen Meclis dışında irşad görevlerine ağırlık vermesinden kaynaklanmaktadır.

Milletvekili olduğu Burdur seçim çevresinden gelen vatandaş başvuruları ve talepleri karşısında dahi sıkılıp, bu istekleri yetkili makamlara iletmekten imtina eden, hatta bunları “ayıp” olarak değerlendiren Mehmed Âkif Bey’in o günlerini ve siyaset anlayışını Hasan Basri Çantay şöyle anlatır:

“O, kendini daire müdürlerine ne diye prezante edecekti? Ayıp değil miydi? Bu, kendi kendine zat-ü zaman vermek değil mi idi? Onu sevenler yapacağı işleri yapıverirlerdi. Bir gün Burdur’un kaza olması hakkında ez kaza kuvvetli bir teklif gelip çattı! Âkif’i görmeli idiniz! O, daire-i intihabiyyesini henüz tanımamıştı bile! Ne diyecekti? Bu vaziyet karşısında seyirci kalabilir miydi? Üstad istifaya kıyam etti, güç hâl ile vazgeçirdik. Kendisini seven bütün arkadaşları o hadisede adeta birer Burdur meb’usu kesildiler, kazadan da kurtulduk.”²

¹ Kuntay, Mehmed Âkif -Hayatı, Seciyesi, Sanatı, 117.

² Çantay, Âkifname, 35.

Bilindiği üzere, I. Mecliste siyasi partiler yoktu. Ülkenin dört bir yanından gelen milletvekilleri ise amaçları bir olmakla birlikte çok değişik dünya görüşlerine sahipti. Tek Mustafa Kemal Paşa, işlerin daha seri yürütülmesi amacıyla 10 Mayıs 1921'de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu (I. Grup) adıyla gayriresmî bir kuruluş oluşturmuştu. Mehmed Âkif başlangıçta bu grup içerisinde iken, sonradan Erzurum Mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'in altı arkadaşıyla Temmuz 1922'de örgütlü çalışmalarına başlayan II. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubuna (II. Grup) yakın durmuş; ancak bu grubun da bir üyesi olmamıştır. İkinci Grup içinde yakın arkadaşlarının özellikle de İstanbul'dan Ankara'ya birlikte geçtiği Ali Şükrü Bey'in bulunması İkinci Gruba yakınlığı intibai kuvvetlendirirse de zaten siyasetten hoşlanmadığı için doğrudan bu grup içine de girmemiştir. İki grup içinde de yakın arkadaşları olan Âkif Bey'in bazen I. Grup, bazen II. Grup paralelinde oy kullandığı görülmektedir. Âkif Bey'in her türlü siyasi ayrımcılığı, çekişmeyi eleştirdiği, maksadın dışına çıkılmamasını istediği ve BMM çatısı altında en önemli gayenin vatanın kurtuluşu olduğu hususu üzerinde durduğu da bilinen bir gerçektir.

Milletvekilliği boyunca Meclis Millî Eğitim ve İrşad Komisyonlarında görev almış; II. Toplantı Yılı'nda Millî Eğitim Komisyonu başkanlığını, III. Toplantı Yılı'nda İrşad Komisyonu kâtipliğini yapmıştır. Millî Eğitim Komisyonu'ndaki (Maarif Encümeni) görevinden sağlık nedenlerini ileri sürerek 9 Aralık 1922'de istifa etmiştir.¹ Fakat Millî Eğitim Komisyonu'ndan istifa etmesine rağmen 8 Mart 1923 tarihinde yine İrşad Encümeni'ne (Komisyonu) seçilmiştir.

Mehmed Âkif Bey, Millî Mücadele'nin başarısına; bu başarıya da Mustafa Kemal Paşa ile gidileceğine kesinlikle inanmış bir insandır. Mücadeleye ve o hareketin önderi Mustafa Kemal'e inanmış ve güvenmiş idi. Bu konudaki hükmü, onu en yakından tanımış kişilerin ifadelerinden açıkça görmekteyiz. Mithat Cemal diyor ki:

*"O, ömründe bir tek defabir saadete vukuundan evvel inandı: İstiklal zaferine. Doğacaktır sana vaat ettiği günler hakkın, Kim bilir belki yarın, belki yarından da yakın.-Bu sefer nasıl inandın? dedim, -Başımızdaki adamı (Mustafa Kemal) kim görse inanırdı! dedi."*²

Yakın arkadaşı Baytar Şefik de o günleri şu cümlelerle anlatır:

¹ TBMM Zabıt Ceridesi, I. Devre, C: 25, 408.

² Kuntay, Mehmed Âkif – Hayatı, Seciyesi, Sanatı, 204.

“Sakarya muharebesinin en heyecanlı bir gecesı. Top sesleri Ankara’dan ışıtılıyor. Âkif Bey’in Taceddin Dergâhı yanındaki evinin bahçesinde oturuyoruz. Meb’uslar, Ankaralı komşular, hayli kalabalık. Ledel’icap Ankara’dan uzaklaşmak için herkes tetikte. Fena bir haber gelirse hemen hareket edilecek. Üstad endişe gösterenleri teskin ediyor: - Telaşa mahal görmüyorum. Evvel Allah, ona (Mustafa Kemal’e), onun askerliğine güvenilir. Ordumuz inşallah galebe çalacak, buna imanım vardır.”¹

10-24 Temmuz 1921 tarihleri arasındaki muharebelerde, Afyon ve Kütahya gibi şehirlerin düşman eline geçmesi üzerine, BMM’nin 23-30 Temmuz 1921 tarihli gizli oturumlarında Meclisin Ankara’dan Kayseri’ye taşınması gündeme gelmiş; Ancak Mehmed Âkif, Hasan Basri gibi birçok milletvekili bu fikre kesin olarak karşı çıkmışlardır. Ailesini Eşref Edip ile birlikte Kayseri’ye gönderen Âkif, “Benim öldüğüm yerde oğlum da ölsün” diyerek, oğlu Emin’i Ankara’da alıkoymuştur. Eşref Edip’e;

“Sen klişeyi al (Sebilürreşad’ın) Kayseri’ye git, dergiyi orda çıkar. Arkamızdaki Müslümanlar yeise düşmesinler. Sakarya inşallah düşmana mezar olacaktır.”²

demıştir.

Kuşkusuz ki, Mehmed Âkif Bey’in Millî Mücadele dönemindeki en büyük hizmetlerinden birisi de İstiklal Marşı’dır. Mehmed Âkif Bey bakımından bu marşı yazmak siyasi bir görev olmamakla beraber, İstiklal Marşı’nın yazdırılma amacı milletin birlik ve beraberlik ruhunu pekiştirecek, ortak heyecanı dile getirecek bir esas olması bakımından bu konuyu da İstiklal Marşı’nın BMM’deki kabulü ortamı itibariyle kısaca ele almakta yarar bulunmaktadır. O günleri hatırlayanlardan eski Dâhiliye Vekillerinden (İçişleri Bakanı) Şükrü Sökmensüer’in İsmet Bey’in yaveri olduğu zamanlara tesadüf eden şu hatırası İstiklal Marşı fikrinin nasıl doğduğunu anlamamız için önemlidir:

“1920 sonlarına doğru Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) İsmet Bey (İnönü) Maarif vekili rahmetli Rıza Nur Bey’i makamında ziyarete gitmişti. Ben de başyaveri olarak yanında idim. Sayın İnönü millî heyecanı koruyacak ve millî azım ve manevi alanda besleyecek zinde tutacak hâlde, Marseyyaz örneğinde (Fransız millî marşı) bir marşın hazırlanması için teklif yapmıştı”³

der.

¹ Fergan, Mehmed Âkif: Hayatı-Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları, 97.

² Yıldırım, Millî Mücadele’de Mehmed Âkif, 253.

³ Çetin, İstiklal Marşı ve Mehmed Âkif Ersoy, 13.

Bu görüşmenin neticesinde Mehmed Âkif'in Kastamonu'da bulunduğu günlerde Ankara'da Maarif Vekâleti bir millî marş güfte ve beste yarışması açar. 7 Kasım 1920 tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesindeki; *"Türk şairlerinin nazar-ı dikkatine- Maarif Vekâletinden bildirilmiştir."* başlıklı bir ilânda, *"Millî Marş'ın, Maarif Vekâletince kurulan edebi bir heyet tarafından yarışmaya katılan eserler arasından 23 Aralık 1920'de seçileceği; yarışmayı kazanan eserin yazarına 500 lira, bestesi için de 1000 lira nakdi mükâfat verileceği"* duyurulur. Millî marş yarışmasına 724 şiir katılmış fakat hiçbirisi millî marş olmaya layık görülmemiştir. Rıza Nur'dan sonra Maarif Vekili olan Hamdullah Suphi Bey de dâhil olmak üzere herkes, neden Mehmed Âkif Bey'in bu yarışmaya katılmadığını merak ettikleri için yakın arkadaşı Hasan Basri Çantay'ı devreye sokarak, Âkif'in bu yarışmaya katılması için ikna etmesini isterler.¹

Mehmed Âkif Bey yarışmaya, herhangi bir parasal mükâfat veya ikramiyeyi kabul etmeyeceğini kesin bir dille ifade etmek suretiyle katılabileceğini belirtince; Hamdullah Suphi Bey bir tezkere yazarak, şartları istediği gibi hâlledebileceklerini belirtir. Mehmed Âkif Bey istediği şartların oluşması üzerine İstiklal Marş'ını yazar. İstiklal Marşı, Meclis kürsüsünde ilk defa 1 Mart 1921 günü Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey tarafından okunur; Çantay o günleri anlatırken:

"Meb'usların alkışlarından meclisin tavanları sarsılıyordu. Üstad ise mahcubiyetinden başını kollarının arasına sokmuş, sıranın üstüne yumulmuştu."

der.² Marşın resmen kabulü ise Meclisin 12 Mart 1337 (1921) tarihli oturumunda gerçekleşmiştir. Mehmed Âkif'in şiirinin İstiklal Marşı olarak kabulüne ilişkin birçok taktir verilmiştir. En sonunda "bütün meclisin ve halkın takdirlerini celbeden Mehmed Âkif Beyin şiirinin tercihen kabulünü teklif eden" Karesi Mebusu Hasan Basri Bey'in taktiri reye konularak kabul edilmiş, diğer mebuslar tarafından;

"Milletin ruhuna tercüman olan ve meclisin kabulü ile resmî bir mahiyet iktisab eden İstiklal marşının ayakta dinlenmek üzere, Maarif Vekili tarafından bir def'a daha meclis kürsüsünden okunması..."

teklif edilmiştir. Bütün üyeler ayağa kalkarak Hamdullah Suphi Bey'in okuduğu İstiklal Marş'ını bir kere daha büyük bir vecd ve heyecan içinde dinlemişler (12 Mart 1337 Cumartesi, saat: 17.45) fakat bütün bu olaylar yaşanırken

¹ Mücteba Uğur, *Hasan Basri Çantay*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, 1994).

² Çantay, *Âkifname*.

Mehmed Âkif ise heyecan ve mahcubiyetinden Mecliste duramamış salon-
dan ayrılmıştır. Marş okunurken Mustafa Kemal Paşa ise, sıraların önünde
ayakta dinlemiş ve durmadan alkışlamıştır.¹

Mustafa Sagir adlı İngiliz casusunun faaliyetlerinin ortaya çıkmasında da
Mehmed Âkif Bey'in rolü olduğu iddia edilir. Oğlu Emin Ersoy'un anlattıklarına
göre, Hindistan adına İslam âlemi ile ilişkileri tanzim maksadıyla Ankara
Hükümeti nezdinde elçi olarak gönderilen bu zat adına Mehmed Âkif Bey'in
adresine gelen postalardan birinin zarfının kazara yırtılması, yırtılan bu bü-
yükçe zarfta bulunan kâğıtların yazılı olmaması üzerine doğan kuşkulu or-
tam yapılan tahkikat neticesinde Mustafa Kemal Paşa'ya suikast amaçlayan
bir İngiliz planını ortaya koyar. Kısa bir süre zarfında yargılanan ve idama
mahkûm edilen Mustafa Sagir, İngiliz Hükümeti'nin bütün girişimlerine rağ-
men Ankara'da asılır.

Mehmed Âkif Bey'in çok üzüldüğü ve siyasetten iyice soğuduğu hadise-
ler arasında Trabzon Mebusu ve Anadolu'ya geçerken yol arkadaşı olan Ali
Şükrü Bey'in 27 Mart 1923 günü öldürülmesi de yer alır.²

Mehmed Âkif Bey'in içinde bulunduğu ilk Meclis, 1 Nisan 1923 tarihinde
seçim kararı alır. Meclisin son toplantısı 21 Mayıs'ta yapılır ve dağılır.

Mehmed Âkif Bey, tekrar milletvekili seçilmeyi düşünmez ve istemez.
Yönetimin kendisinden bir şey beklemediğini de görünce ailesiyle birlikte
mayıs ayı içinde İstanbul'a göçer. İstanbul'a giderken yanında Millî Mücade-
le'den iki hatıra vardır: İstiklal madalyası ve mebuslara verilen mavzer tü-
feği... Kendisinden de aziz milletimiz için yazdığı, kahraman ordumuza ithaf
ettiği İstiklal Marşı kalır...

Mebusluğunun bitiminden sonra en büyük arzusu gıyaben pek sevdiği
Mehmed Cavid Bey'in memleketi olan Balıkesir'in Burhaniye ilçesinin Pelit
köyüne yerleşmek ve orada arkadaşları Mehmed Cavid Bey, Hasan Basri Bey
ile denize nazır, sakin ve asude evinde çok sevdiği milletine şiirler yazmaktır.
Ne var ki, kendisini çok sevindiren bu hülya, Mehmed Cavid Bey'in 2. Dönem
BMM'ye mebus seçilmesiyle sona erer.³ Dolayısıyla bu isteği de tahakkuk
etmez.

¹ Uğur, *Hasan Basri Çantay*, 38.

² Yıldırım, *Millî Mücadele'de Mehmed Âkif*, 208-292.

³ Çantay, *Âkifname*, 34.

İstanbul'da Beylerbeyi'nde bir ev tutan Mehmed Âkif Bey'in o günlerdeki hâlet-i ruhiyesi yakın dostu Mithat Cemal'in şu cümlelerine yansır:

“Bir kenarda olmak, kimseye çarpmamak için az mevcut olmak istiyordu. Kimıldadıkça başkasının yerini almak istiyormuş gibi çekingen bir hâli vardı. Dertlerini kendi emziriyor, kendi büyütüp yetiştiriyor, bir kadın gibi gizli ağlamayı biliyordu.”¹

Aradan geçen yıllar geçer. Âkif Bey ilerleyen hastılığı sonucunda vefat eder. Hayatı boyunca İslam Birliği mefkûresine bağlı kalan, Türk edebiyatına, fikir hayatına büyük katkıları olan, Millî Mücadele'nin kahramanlarından, büyük vatansever Mehmed Âkif'in cenazesini sessiz sakin kaldırılmasına Türk gençliği müsaade etmez. Mısır'dan yurda son dönüşünde rıhtımda indiği beyaz vapurdan karşılayanlar arasında bulunan ve vefat anına kadar kendisiyle yakından ilgilenen Türkçü- Turancı fikirleri ve aksiyoner hayatıyla bilinen merhum Dr. Fethi Tevetoğlu (o günlerde askerî tıbbiye öğrencisidir.) hastabakıcıdan vefat haberini almasından itibaren bütün arkadaşlarını durumdan haberdar eder. Tevetoğlu'nun haber verdiği 11 genç Âkif Bey'i Mısır Apartmanı'ndan Beyazıt Camii'ne otomobile koymaksızın omuzlarında götürüp musallada yerleştirmişlerken birdenbire on binlerce kalabalık toplanır. Âkif'in cenazesi Tıp Talebe Yurdu'ndan getirilen bayrağın da sarılmasıyla *içi kadar dışı da değerlenen cenaze* on binlerin omuzlarında cenaze arabasına konulmaksızın Edirnekapi şehitliğine kadar taşınır. Burada da cenazeyi diğer fanilerden ayıracak bir şey daha olur, vurgunu olduğu bayrağa sarılarak cenaze toprağa indirilir ve fatihalarla, kendi yazdığı İstiklal Marşı ile ebediyete uğurlanır.²

Mehmed Âkif Ersoy ve Türk Kamu Diplomasisi

Mehmed Âkif Ersoy'un Türk kamu diplomasisi açısından önemli bir gücü bulunmaktadır. Mehmed Âkif Ersoy'un Türk ve İslam coğrafyalarına yönelik fikirleri ve eserleri evrensel bir nitelik taşımaktadır. Orta Doğu ülkeleri ile yakın ilişkileri, Balkan kökenli oluşu ve Almanya'da ikamet etmesi Mehmed Âkif Ersoy'un bu ülkelerde de tanınmasını sağlamaktadır. Bu doğrultuda, Türkiye ile Arnavutluk, Mısır, Suudi Arabistan ve diğer Müslüman dünyası arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinde ve Türkiye'nin bu ülkelerdeki imajına ve marka değerine katkıda bulunulmasında Mehmed Âkif Ersoy önemli bir etkiye sahip olabilecektir.

¹ Çetin, *İstiklal Marşı ve Mehmed Âkif Ersoy*, 108.

² Fethi Tevetoğlu, “Bayrağa Sardığım Yüce Şair”, *Millî Kültür Dergisi Mehmed Âkif Özel Sayısı*, (1986): 6-8.

Örneğin Mısır, bugün önemli sayıda Türkçe yazma eserlerin bulunduğu bir Millî Kütüphane'ye sahiptir. Ayrıca, Kahire Üniversitesi Merkez Kütüphanesi ve muhtelif üniversitelerin kütüphaneleri, Mısır Millî Arşivi'nde bulunan belge, ferman vb. ile Türk dili, edebiyatı, tarihi, kültür ve sanatı adına önemli merkezlerden biri olma özelliğini halen korumaktadır. Özellikle el-Ezher ve Ayn Şems Üniversitelerinin kütüphanelerinde, katalog çalışmaları henüz tamamlanmamış pek çok Türkçe el yazması bulunmaktadır. Ayn Şems Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, bu alanda Mısır'daki en eski bölüm olma özelliğini taşımaktadır. Mısır'da Türklere ve Türkçeye karşı yoğun bir ilgi duyulmaktadır. Bunun tabii bir neticesi olarak da -iki ülkenin yüzyıllar boyu süren ortak tarihleri, Mısır arşivlerinde bulunan ve Mısır tarihi açısından son derece önem arz eden Türkçe belgeler vb. etkilerle- birçok üniversitede Türk Dili ve Edebiyatı bölümü açılmıştır. Bu bölümlerde lisans düzeyinde verilen derslerin başlıcaları; Türkçe Dil Bilgisi, Türkçe Konuşma, Türkçe-Arapça, Arapça-Türkçe Tercüme Dersi, Osmanlı Türkçesi, El Yazma Eser İncelemesi, Divan Edebiyatı, Tanzimat Edebiyatı, Modern Türk Edebiyatı, Selçuklular Tarihi, Osmanlı Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'dir. Lisansüstü düzeydeki öğretim ise; Türk Dili, Türk Edebiyatı ve Türk Tarih ve Medeniyeti alanlarında verilmektedir.¹

Mehmed Âkif Ersoy'un "Safahat" isimli eserinin Arapça'ya en doğru şekilde tercüme edilmesi ve bu tercümeden daha fazla insanın istifade edebilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda, Mısır'da bulunan Ayn Şems Üniversitesinin Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümünden Prof. Dr. Safsafi Ahmed El-Katuri, Mehmed Âkif Ersoy'un "Safahat" eserini Arapçaya tercüme etmek istemiş; ama El-Katuri'nin vefatı nedeniyle bu proje gerçekleşmemiştir. El-Katuri, "Mısır'ın çeşitli üniversitelerinde 60 kadar Türkoloji hocası arkadaşımız var. Tercüman tekniği açısından bir sorunumuz yok. Ben bir hoca olarak Safahat'ı Türkçeden Arapçaya tercüme edebilirim. Yalnız sonraki baskı ve dağıtım işlerini kim üstlenecek. Benim bunları yapmam çok zor" şeklinde açıklamalarda bulunmuştur.² Safahat'ın tercümesinin yapılarak Mısır'daki üniversitelerde ve diğer okul seviyelerinde Mısırlı öğrencilerle buluşturulması Türkiye - Mısır ilişkilerinin gelişmesine katkıda bulunabilecek ve iki ülke arasındaki sorunların daha hızlı ve etkili bir şekilde çözülmesini sağlayabilecektir.

¹ Abdulmecit İslamoğlu, "Mısır Üniversitelerinde Türkoloji Çalışmaları", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (18), (2010): 144-146.

² Safsafi Ahmed El-Katuri, "Âkif'e Vefa Borcu Safahat Tercümesi", *Yeni Şafak Gazetesi*, (8 Ocak 2007).

Ayrıca, Mehmed Âkif Ersoy'un;

“Türk, Arap’sız yaşayamaz; kim ki yaşar der, delidir.

Arabın, Türk hem sağ gözüdür, hem sağ elidir.”

dizeleri Türk - Arap dünyası ilişkilerinin önemini ve yakınlığını vurgulamaktadır. Mehmed Âkif Ersoy'un ve eserlerinin Arap coğrafyasında tanıtılması ile Türk - Arap ilişkilerinin gelişmesine katkı sağlayacak ve Türkiye'nin Arap ülkeleri üzerindeki etkisini ve hareket sahasını arttıracaktır. İlgili ülkelerde düzenlenecek olan Mehmed Âkif Ersoy'u anma günü etkinliklerinde, bu ülkelerdeki medya araçlarının etkili bir şekilde kullanılması buna katkı sağlayacaktır. Örneğin, billboardlar, TV spotları, açık hava led ekranları, basılı medya araçları, internet siteleri vb. araçlar Mehmed Âkif Ersoy'un Türk - Arap ilişkilerinin önemini vurguladığı dizelerinin yayımlanmasında ve tanıtılmasına kullanılabilir. Bu kapsamda Türkiye'nin kamu diplomasisi yaklaşımı yeni bir boyut kazanacaktır.

Türkiye'nin Kardeş Coğrafyalara Yönelik Kamu Diplomasisi Faaliyetleri ve Mehmed Âkif Ersoy

Mehmed Âkif Ersoy'un babasının Arnavut kökenli olması, onun Kosova'daki ve Arnavutluk'taki tanınırlığında en önemli etkidir. Osmanlı döneminden beri süregelen Türkiye - Arnavutluk - Kosova ilişkilerindeki bazı sorunların çözümünde bir kamu diplomasisi gücü olarak Mehmed Âkif Ersoy'un daha etkin bir şekilde rol oynaması sağlanabilir.

Safahat'ın tercüme edilerek Makedonya, Kosova ve Arnavutluk'ta kitabevelerine dağıtılması Türkiye ile Balkan ülkeleri arasındaki ilişkilere katkı sağlaması açısından önem taşımaktadır. Bu eserin daha yaygın bir şekilde bu coğrafyada halka ulaşması amacıyla Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı ve Yunus Emre Enstitüsü gibi Türkiye'nin kamu diplomasisi politikalarına yön veren kuruluşlar tarafından yeni projeler geliştirilebilir. Aynı zamanda, bu ülkelerdeki medya araçları etkin bir şekilde kullanılarak Safahat'ın ve Mehmed Âkif Ersoy'un diğer eserlerinin tanıtımının yapılması da değer taşımaktadır.

Türkiye, uzun yıllardır Balkanlar'a yönelik yoğun bir kamu diplomasisi politikasına sahiptir. Bu başarılı kamu diplomasisi yaklaşımında Mehmed Âkif Ersoy'a ve eserlerine daha fazla yer verilmesi başarı yüzdesini yükseltici bir etki yapacaktır. Ayrıca, Kosova'da ya da Arnavutluk'ta (Afganistan'da İbni Sina Üniversitesi kuran İran örneğinde olduğu gibi) “Mehmed Âkif Ersoy”

adını taşıyan bir üniversitenin kurulması da atılabilecek adımlardan biridir. Bu yönde bir çalışma Türkiye - Arnavutluk - Kosova ilişkilerinin gelişmesine ve Kosova ve Arnavutluk'taki Türkiye algısının olumlu yönde pekişmesine destek olacaktır.

Sonuç

Merhum Mehmed Âkif Ersoy'un hayatının önemli bir bölümü, her ne kadar "siyaset" sözcüğüne olumsuz bir anlam yükleyen bir insan olsa ve Abduh'tan nakille, sıklıkla "Siyasetten Allah'a sığınan" bir insan olmayı telaffuz etse de siyaset içinde geçmiştir. Ancak siyaset hayatı, ilkelerle örülmüş çelik bir zırh gibi, kimsenin delip geçemeyeceği, kendisini vicdanen rahatsız edecek gelişmelere ve fiillere sürükleyemeyeceği ölçüler içinde olmuştur. İslam Birliği fikrini savunan bir münevver olmasına rağmen, bu fikrin önemli uygulayıcılarından birisi olan II. Abdülhamit'e karşı olmuş; özgürlük için mücadele etmiştir. Özgürlüğün olmadığı bir ortamda hiçbir şeyin olmayacağını, İslam'ın bile yaşamayacağını düşünmüştür. Özgürlük mücadelesinde İttihatçılarla iş birliğine girmiş, hatta cemiyete üye olmuş, cemiyet üyeliğine kabulde edilmesi gereken mutad yemini değiştirtmiştir. İttihat ve Terakkinin her türlü emirlerine ve kurallarına değil, sadece vicdanen, ahlâken uygun bulacağı emir ve kurallarına uyacağını söyleyebilmiştir. İttihat ve Terakkinin firkalaştığı dönemde firkadan uzak durmuş; siyaset kurumuna da bu aşamada büyük bir tepki ve eleştirel gözle bakmaya başlamıştır. Parti yöneticilerinin ve siyaset yapanların yolsuzluk, suiistimal ve yetersizliklerini her zaman eleştirmiş, bu sebeple de sıklıkla zor ve güç zamanlar yaşamıştır. Baş eğmez yapısı, Sebilürreşad dergisinin bile gerek parasızlık gerek kâğıtsızlık ve gerekse sansür gibi sebeplerle kapatılmasına yol açmıştır. Yüksek ahlâk sahibi bir insan olan Mehmed Âkif Bey, hiçbir şekilde maddi çıkarlarla ayartılabilecek bir adam olmamış; hatta maddî imkânlarının genişlemesini "hizmet için vesile" adde-den ve bu gerekçelerle hırsızlık, yolsuzluk ve suiistimallerini meşrulaştıranlardan nefret etmiştir. Güçlülerle kavga ederken korkak olmamış, düşünce ve görüşlerini her platformda, her şartta ve gerekli tonda ifade edebilmiştir.

İdeolojik olarak İslamcı olduğu gibi ahlâkî olarak da "Asr-ı Saadet" dönemindeki bir Müslüman gibi sade, temiz yaşamayı, o heyecan ve şevk ile çalışmayı ilke edinmiştir. Kısa sayılabilecek ömrü hep mücadele ile geçmiş, vaktini iyi kullanan bir insan olarak fikir, sanat, bilim ve siyaset alanında eserler bırakan bir insan olmuştur. Türk siyasal düşünce hayatının en önemli ürünlerinden birisi olan Sırat-ı Müstakim ve sonrasında Sebilürreşad nihayetinde Âkif'in çalışmalarının, entelektüel birikiminin bir tezahürüdür.

Milletin refahı ve geleceği, vatanın kurtuluşu için kendisinden yarar umulan görevleri hiç tereddütsüz kabul etmiş; İttihat ve Terakki yöneticileri ile ideolojik ve fikri sorunlarının fiili tecavüze dönüştüğü, Sebilürreşad'ın yayınına ket vurmaya gittiği bir süreçte dahi millî vazife olarak kendisine önerilen Berlin ve Necid görevlerini yerine getirmiştir.

İslam Birliği idealinin ancak hür ve bağımsız bir İslam ülkesi olan Osmanlı ve sonrasında Türkiye ile tezahür edeceğine inanmış; bu sebeple çağının diğer pek çok aydını gibi davranmamış, her türlü pesimist anlayışı reddetmiş, manda ve himaye taraftarlarını aşağılamış; “Küçük Ağa” olmuş, kürsülerden, cami minberlerinden dalga dalga kulaklara, oradan da vicdanlara uzanan vaaz ve nasihatleriyle kurtuluşun ancak mücadele ile olacağını haykırmıştır.

Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa tarafından başlatılan harekete, ilk anından itibaren inanmış, bu hareketin gelişmesi için büyük bir aşkla, şevkle, heyecanla çalışmış; meşhur Balıkesir ziyaretini ve Zağnos Paşa Camii'deki vaazını, sonuçlarını kestirebildiği hâlde gerçekleştirmiştir. Anadolu'ya geçerken, kendisinden beklenenleri de, kendisinin yapabileceklerini de çok iyi bilen, değerlendirebilen bir anlayış ve teslimiyet içinde; Millî Mücadele'nin başarısına yürekten inanarak ve her safhasında bu inancını muhafaza ederek hareket etmiştir.

Mebusluk döneminde parlamento içi faaliyetlerden ziyade günün şartlarından ötürü, kendisinin mücadeleye yararının kamuoyu oluşturma ve ikna yollarıyla olacağını kavramış; bu sebeptendir ki, özellikle İrşad Heyetlerinde çok başarılı neticelere ulaşılmasına vesile olmuştur. Nitekim Ankara'da bulunduğu günlerde de büyük bir ciddiyet ve titizlikle BMM oturumlarına iştirak etmiş, oylamalarda bulunmuştur. BMM içinde çok fazla konuşmasının bulunmamasının esas nedeni de zaten düşüncelerini, görüşlerini bir yandan vaazları ve sohbetleri ile diğer yandan yazıları ile kamuoyu ile paylaşabilme imkânına sahip olmasında aramak lazımdır.

Siyaset anlayışında her türlü nifak ve bölücülüğe karşı olma şiarı olmuş; Anadolu'da BMM içinde bulunmalarının en birinci nedeninin ülkenin ve halkın içinde bulunduğu şartlardan özgür, bağımsız günlere taşımak olduğu bilinci içinde davranmış; bu sebeptendir ki, siyasi çekişmelerin tarafı olmak yerine sürekli fayda üreten bir tarzı benimsemiştir. BMM içinde hem I. Grup ile hem II. Grup ile iyi ilişkilerinin olması, her ikisinde de çok sevdiği dostlarının bulunması ve oylamalarda grup taassubu ile değil, o anda vicdani ve akli olarak uygun gördüğü tarafa oy kullanması onun bu anlayışının sonucudur. Âkif için önemli olan insanın vatanını sevmesi ve çalışmasıdır. Nitekim bunu

BMM üyelerine yapılan ankete verdiği cevapta çok veciz bir şekilde ortaya koymuştur. Vatanını sevmeyen, onun için çalışmayan bir insanın Âkif nazârında hiçbir önemi yoktur.

Müspet bilimler öğrenimi gören bir İslamcı olarak, Müslümanların çağın gereklerini iyi bilmeleri gerektiğini, her türlü bid'at ve hurafeden sıyrılarak; bilimle, fenle, çalışarak, ataleti yenerek başarılı olacaklarını ve özgürlüklerini kazanacaklarını söylemiş, yazmıştır. Çok iyi Arapça ve Farsça bildiği gibi, çok iyi bildiği Fransızca ile Batı kaynaklarını takip edebilen; Batı'yı yakından takip edebilen bir insanın kuşkusuz ki, körü körüne Batı karşıtı olması da mümkün değildi, onun "tek dişi kalmış canavar" olarak nitelediği "medeniyet"; Doğu'yu sömürgeleştirmek isteyen, istilacı, köleleştirici zihniyeti temsil eden insanlık dışı bir yapıdır. Nitekim, *Berlin Hatıraları*, Âkif'in Batı'nın bütün yönlerini nasıl gördüğünü, anladığını ve anlattığını gösteren bir vesikadır. O kesinlikle insanlar için en iyi olanı, insanî olanı istemektedir. Temiz, güzel, içinde vicdan taşıyan, Müslümanların geleceği açısından iyi olan her şeye kaynağı, menbai neresi olursa olsun açıktır. Ama içinde insanlık olmayan her şeyi mutlaka eleştirir, kuşku ile irdeler. Kısacası, Mehmed Âkif Ersoy, yüreği vatan için, milleti için çarpan, özgürlük ve bağımsızlığı vazgeçilmez olarak gören, yüksek ahlâklı, çalışkan, bilgili bir fikir, bilim, kültür, sanat adamı olarak yaşamış; bu üstün özelliklerini siyaset hayatına da taşımıştır.

Dünyada her yıl farklı etkinliklerle literatürde önemli yere sahip isimler anılmakta ve farklı nitelikte programlar düzenlenmektedir. Örneğin, Birleşik Krallık merkezli bir organizasyon olan 1001 Inventions, İslam dünyasından bilim insanlarının dünya bilim mirasına yaptıkları katkıları dünyaya tanıtmak amacı ile kapsamlı bir çalışma yürütmüş; 20 ülkede film, sergi gibi faaliyetlerle 300 milyondan fazla insana ulaşmayı başarmıştır. Bu kapsamda iki kere de İstanbul'da "1001 İcat Bilim ve Teknolojinin 1000 Yıllık Serüveni" başlıklı sergi gerçekleştirilmiştir. Dünyada ve İstanbul'da düzenlenen sergilerde içlerinde İbn-i Sina, Mimar Sinan, Cezeri ve Piri Reis gibi Türk bilim insanlarının da bulunduğu ünlü Müslüman bilim insanları eserleri ile tanıtılmıştır. Bunun gibi sergiler Müslüman ülkelerin kamu diplomasisi faaliyetleri için olumlu etkide bulunmaktadır.

Yunus Emre Enstitüsü, TİKA, AFAD, Kızılay gibi pek çok yumuşak güç kurumumuz tarafından gerçekleştirilen faaliyetlerin 'adlandırılmaları' esnasında "Mehmed Âkif Ersoy" adının kullanılması bu bilge kişinin dünya tarafından tanınırlığı hususunda katkı sağlayacaktır. Sözelimi sivil toplum tarafından Afrika'nın dört bir yanında su kuyuları açılmaktadır, bu kuyulara zaman zaman Müslümanların manevi susuzluğunu gidermek ve maddi ve

manevi arınmaları için bütün hayatını vakfetmiş olan Merhum Âkif Bey'in adının verilmesi yine kim olduğuna dair bilgilendirici kitabeler yerleştirilmesi yararlı olacaktır.

Yine bir örnek vermek gerekirse devletimizce Arnavutluk'un Laç şehrinde yaptırılarak afetzedelere hediye edilen konutlara Mehmed Âkif Ersoy konutları veya mahallesi adını vermek çok yerinde olabilirdi. Bunun gibi pek çok faaliyet gerçekleştiren devletimizin kamu diplomasisi bakımından Mehmed Âkif Bey isminin manevi gücü ile yaptıklarının daha fazla hatırlanması ve kalıcı hale getirebilmesi mümkündür.

Keza, bilim, kültür ve sanat âleminde zikrettiğimiz isimlerin yanında, Mehmed Âkif Ersoy'un da Türkiye'nin kamu diplomasisi gücü açısından önemi ortadadır. Keza, Mehmed Âkif Ersoy'un, özellikle Orta Doğu ve Arap ülkelerinde tanınırlığı oldukça yüksektir. Suudi Arabistan, Lübnan ve Mısır gibi ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesinde, bu ülkelerde belli bir dönem de olsa, bulunmuş ve yaşamış olmasından dolayı Mehmed Âkif Ersoy önemli bir rol üstlenebilecektir. Türkiye'de her yıl düzenlenen anma etkinliklerinin genişletilerek yurtdışında da düzenlenmesi, festivaller, senaryo - kısa film yarışmaları, medya ödülleri gibi etkinliklerle Türkiye'nin tanıtımına ve ilişkilerini güçlendirmesine katkı sağlayacaktır. Burdur'da kurulan Mehmed Âkif Ersoy Üniversitesi gibi, yurtdışında da enstitüler, üniversiteler vb. eğitim kurumları kurularak karşılıklı ilişkilerin ve iletişimin güçlendirilmesi sağlanabilecektir.

Kaynakça

- ADIVAR, Abdülhak Adnan (1944), *Tarih Boyunca İlim ve Din*, Cilt: 2, İstanbul: Remzi Kitabevi Yayını.
- AKANDERE, Osman (2009), “Oğlu Emin Ersoy’un Anlatımlarıyla Mehmed Âkif Ersoy’un Millî Mücadele’ye Katılması ve Bazı Hususiyetleri”, *1. Uluslararası Mehmed Âkif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Cilt: 2, Burdur Mehmed Âkif Ersoy Üniversitesi Yayını, (2009): 671-676.
- ALBAYRAK, Sadık (1973), *Son Devrin İslam Akademisi - Dâr’ül Hikmet-il İslamiye*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- ARSLANBENZER, Hakan (2007), *Şairin Düşünür Olarak Portresi, Âkif’ten Asım’a*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını.
- AYDIN, Hasan (2009), “Mehmed Âkif Ersoy’un Şiirsel Söyleminde Doğu’nun Geri Kalmışlığının Felsefî Çözümlemesi”, *1. Uluslararası Mehmed Âkif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Cilt: 1, Burdur Mehmed Âkif Ersoy Üniversitesi Yayını, (2009): 327-336.
- AYVAZOĞLU, Beşir (2007), *Şairin Düşünür Olarak Portresi, Âkif’ten Asım’a*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını.
- BANARLI, Nihad Sâmî (1979), *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, 2. Cilt, İstanbul: MEB Devlet Yayınları.
- BERRIDGE, Geoff – Keens-Soper, Mauricer – Otte, Thomas (2001), *Diplomatic Theory from Machiavelli to Kissinger*, London: Palgrave MacMillan.
- BOŞNAKOĞLU, Hasan (1981) *İstiklal Marşı Şairimizin İstiklal Harbindeki Vazaları*, İstanbul.
- BOURSE, Michel – Yücel, Halime (2017), *Kültürel Çalışmaları Anlamak*, trc. Halime Yücel, İstanbul: İletişim Yayınları.
- BROWN, Robin (2002), “Information Operations, Public Diplomacy & Spin: The United States & The Politics of Perception Management”, *Journal of Information Warfare*, 1.3 (2002): 40-50.
- CEBESÖY, Ali Fuat (1952), *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul: Vatan Neşriyatı.

COREN, Stanley – Ward, Lawrence M. – Enns, James T. (2004), *Sensation and Perception*, 6. Baskı New York: John Wiley & Sons.

CROWTHER, Charles (1995), “İasos in the Second Century BC III: Foreign Judges from Priene”, *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, 40(1), (1995): 91-138.

CUCHE, Denys (2020), “La Notion de Culture Dans les Sciences Sociales”, *La Découverte*.

CULL, Nicholas J (2008), “Public Diplomacy Before Gullion: *The Evolution of a Phrase*”, *Routledge Handbook of Public Diplomacy*, London: Routledge, (2008): 39-43.

CULL, Nicholas J (2009), *Public Diplomacy: Lessons From The Past*. California: USC Center on Public Diplomacy at the Annenberg School University of Southern California.

ÇANTAY, Hasan Basri (1966), *Âkifname*, İstanbul: Ahmed Sait Matbaası.

ÇEÇEN, Anıl (1984), “Demokrasi ve İnsan Hakları”, *İnsan Hakları Yıllığı* 5(6) (1984): 67-97.

ÇETİN, Mehmet (2003), *İstiklal Marşı ve Mehmed Âkif Ersoy*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü Yayını.

ÇEVİK, B. Senem (2014), *Uluslararası Halkla İlişkilerde İnsani Yardımlar: Kamu Diplomasisi Boyutu*, Ankara: Stratejik Düşünce Enstitüsü.

ÇEVİK, Zeki (2009), “I. Meclis’te Bir Meb’us: Mehmed Âkif (Ersay) Bey”, *I. Uluslararası Mehmed Âkif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Cilt: 2 Burdur Mehmed Âkif Ersoy Üniversitesi Yayını, (2009): 855-870.

ÇEVİK, Zeki (2002), *Millî Mücadele’de “Müdafaa-i Hukuk’tan Halk Fırkası’na” Geçiş (1918-1923)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.

ÇİFTÇİGÜZELİ, Mehmet Cemal (2009), “Mehmed Âkif: Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşat”, *I. Uluslararası Mehmed Âkif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Cilt: 2, Burdur Mehmed Âkif Ersoy Üniversitesi Yayını, (2009): 507-512.

DUMAN, Hasan (1986), “Mehmed Âkif ve Bir Mecmuanın Anatomisi”, *Millî Kültür Dergisi*, (1986): 78-95.

DÜZDAĞ, M. Ertuğrul (1991), *Safahat - Eski ve Yeni Harflerle Tenkidli Neşir*, İstanbul: İz Yayınları.

ELIOT, Charles (1962), *Hinduism and Buddhism*, 1(2), London: Edward Arnold & Company.

El-Katuri, Safsafi. “Âkif’e Vefa Borcu Safahat Tercümesi”, *Yeni Şafak Gazetesi*, (8 Ocak 2007).

ENGİNÜN, İnci (1987), “Çanakkale Zaferi’nin Edebiyata Aksi”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2, (1987): 111-129.

EREN, Erol (2020), *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*, İstanbul: Beta Yayınları.

ERİŞİRGİL, Emin (1986), *İslamcı Bir Şairin Romanı*, İstanbul: İş Bankası Yayınları.

ERSOY, Emin (2010) “Babam Mehmed Âkif”, *İstiklal Harbi Hatıraları*, İstanbul: Kurtuba Yayınevi.

ERSOY, Mehmed Âkif. “Manda Meselesi”, *Sebilürreşad*, No: 437-438, (21 Ağustos 1335), 1919.

ERSOY, Mehmed Âkif. *Sebilürreşad*, 464, (25 Kasım 1920).

FERGAN, Eşref Edip (1938), *Mehmed Âkif: Hayatı-Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları*, Asarı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı.

GILBOA, Eytan (2008), “Searching For a Theory of Public Diplomacy”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 616.1 (2008): 55-77.

GRIFFITHS, Franklyn – Huebert, Rob – Lackenbauer, Whitney P (2014), *Canada and the Changing Arctic: Sovereignty, Security, and Stewardship*, (Wilfrid Laurier University Press).

GÜVENÇ, Bozkurt (1994), *İnsan ve Kültür*, 6. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi.

İĞDEMİR, Uluğ (1969), *Sivas Kongresi Tutanakları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, (1969): 5-22.

İNCEOĞLU, Metin (2010), *Tutum Algı İletişim*, İstanbul: Beykent Üniversitesi Yayınları.

İSKİT, Temel (2007), *Diplomasi: Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

İSLAMOĞLU, Abdulmecit (2010), "Mısır Üniversitelerinde Türkoloji Çalışmaları", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(18), (2010): 143-171.

KABAKLI, Ahmet (1975), *Mehmed Âkif - 100 Büyük Edip 100 Büyük Şair Dizisi*, İstanbul: Toker Yayınları.

KALIN, İbrahim (2011), "Soft Power and Public Diplomacy in Turkey. Perceptions, Journal of International Affaris", *SAM, Center for Strategic Resourch, Republic of The Minister of Foreign Affairs, Volume XVI*.

KARA, İsmail (2007), *Âkif'ten Asım'a*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını.

KARAER, Nihat (2009), "Mehmed Âkif ve II. Meşrutiyet", *I. Uluslararası Mehmed Âkif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Cilt: 2, Burdur Mehmed Âkif Ersoy Üniversitesi Yayını, (2009): 639-646.

KARAKOÇ, Sezai (1968), *Mehmed Âkif*, İstanbul: Yağmur Yayınları.

KEOHANE, Robert Owen (2002), *Power and Governance in a Partially Globalized World*, New York: Routledge.

KISIKLI, Emine (2009), "Millî Mücadele'de Kamuoyu Oluşumunda Mehmed Âkif", *I. Uluslararası Mehmed Âkif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Cilt: 1, Burdur Mehmed Âkif Ersoy Üniversitesi Yayını, (2009): 203-218.

KÖKTÜRK, Milay (2015), *Toplum ve Kültür: Eleştirel Yazılar*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

KUNTAY, Mithat Cemal (1990), *Mehmed Âkif - Hayatı, Seciyesi, Sanatı*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayını.

KUTLU, Sacit (2004), *Didar-ı Hürriyet (Kartpostallarla II. Meşrutiyet) 1908-1913*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayını.

MEJUYEV, Vadim (1987), *Kültür ve Tarih*, İstanbul: Başak Yayınları.

MELISSEN, Jan (2005), *The New Public Diplomacy*, New York: Palgrave Macmillan.

MERİÇ, Cemil (1986), *Kültürden İrfana*, İstanbul: İnsan Yayınları.

MORRIS, Charles – Ayvaşık, H. Belgin – Sayıl, Melike (2002), *Psikolojiyi Anlamak (Psikolojiye Giriş)*, 1. Basım, Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.

MURTY, Bhagevatula Satyanarayana (1989), *The International Law of Diplomacy: The Diplomatic Instrument and World Public Order*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers.

ORTAYLI, İlber (2004), *Mehmed Âkif Sempozyumu*, Ankara: TBMM.

PARLATIR, İsmail (2009), “İkinci Meşrutiyet Dönemi Fikir Hareketleri İçinde Mehmed Âkif”, *I. Uluslararası Mehmed Âkif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Cilt: 1, Burdur Mehmed Âkif Ersoy Üniversitesi Yayını, (2009): 425-428.

PASCHALİDİS, Gregory (2011), “Exporting National Culture: Histories of Cultural Institutes Abroad”, *International Journal of Cultural Policy*, 15(3), (2011): 275-289.

POLAT, Fethi Ahmet (2009), “İnsancıl dünya görüşü açısından Mehmed Âkif Ersoy”, *I. Uluslararası Mehmed Âkif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Cilt: 1, Burdur Mehmed Âkif Ersoy Üniversitesi Yayını, (2009): 271-284.

REID, R. Pierce (2002), “Waging Public Relations: A Cornerstone of Fourth Generation Warfare”, *Journal of Information Warfare*, 1.3, (2002): 51-64.

RUSSELL, Jeffrey S (2001), “Are You Managing Perception?” *Leadership and Management in Engineering*, 1(2), (2001): 2.

SANCAR, Gaye Aslı (2012), *Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İlişkiler*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

SAYDAM, Ali (2014), *İletişimin Akıl ve Gönül Penceresi - Algılama Yönetimi*, 9. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi.

SEMİZ, Yaşar – Akandere, Osman (2002), “Millî Mücadele’de Mehmed Âkif (Ersoy) Bey’in Faaliyetleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 18(54), (2002): 903-952.

SEMİZ, Yaşar (2000), “Millî Mücadele ve Mehmed Âkif” *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (7), (2000): 397-471.

SMITH, Philip – Riley, Alexander (2008), *Cultural Theory: An Introduction*, New York: John Wiley & Sons.

SZONDI, Gyorgy (2008), *Discussion Papers in Diplomacy, Public Diplomacy and Nation Branding: Conceptual Similarities and Difference*, Netherlands Institute of International Relations "Clingendael".

ŞEKER, Kadir (2009), "Mehmed Âkif'te Doğu Batı Düşüncesi", *1. Uluslararası Mehmed Âkif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Cilt: 1, Burdur Mehmed Âkif Ersoy Üniversitesi Yayını, (2009): 451-459.

TANSEL, Fevziye Abdullah (1991), *Mehmed Âkif Ersoy - Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: Mehmed Âkif Ersoy Fikir ve Sanat Vakfı Yayınları.

TAYFUN, Recep (2015), "Küresel Barışa Bir Çağrı: Kamu Diplomasisi Bağlamında Anzak Günü Etkinlikleri", *100. Yılında Çanakkale Savaşları Uluslararası Kongresi*.

TBMM GCZ (Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları), Türkiye İş Bankası Kültür Yay.,c. I, Ankara 1985.

TBMM ZC (Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi), C: 2, 3. Baskı, (Ankara: TBMM Matbaası, 1981).

TBMM ZC (Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi), I. Devre, C: 25, 408.

TBMM ZC, (Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi), C: 8, 2. Baskı, (Ankara: TBMM Matbaası, 1945).

TBMM ZC, (Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi), C: 9, 2. Baskı, (Ankara: TBMM Matbaası, 1954).

TBMM, *İlk Meclis I. Dönem Milletvekilleri - Gelecekte Bekledikleri Anketi*, (Ankara: TBMM Kültür Sanat Yayın Kurulu Yayını, 2004).

TDK, "Türk Dil Kurumu Sözlüğü", erişim: 24 Kasım 2021, <https://sozluk.gov.tr/>.

TEVETOĞLU, Fethi (1986), "Bayrağa Sardığım Yüce Şair", *Millî Kültür Dergisi Mehmed Âkif Özel Sayısı*.

THURNWALD, Richard C (1936), "The Price of the White Man's Peace", *Pacific Affairs*, 9(3) (1936): 347-357.

TUCH, Hans N (1990), *Communicating With the World: US Public Diplomacy Overseas*, New York: St. Martin's Press.

TUNCER, Hüner (1991), “Eski” ve “Yeni” Diploması, Ankara: Dış Politika Enstitüsü.

TUNCER, Hüner (2009), *Diplomasinin Evrimi: Gizli Diplomasiden Küresel Diplomasıye*, İstanbul: Kaynak Yayınları.

TYLOR, Edward Burnett (2016), “Kültür Bilimi”, *Vira Verita E-Dergi*, Sayı: 4, (2016): 91-110.

UÇMAN, Abdullah (1986), “Mehmed Âkif’in Millî Mücadele Yıllarındaki Mev’izeleri”, *Millî Kültür Dergisi Mehmed Âkif Ersoy Özel Sayısı*, (53), (1986): 51-56.

UĞUR, Mücteba (1994), *Hasan Basri Çantay*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.

WILLIAMS, Raymond (1993), “Cultural Originsand Environmental Implications of Large Technological Systems”, *Science in Context*, 6(2), (1993), 377-403.

WILLIAMS, Raymond (2005), *Anahtar Sözcükler: Kültür ve Toplumun Sözvarlığı*, trc. Savaş Kılıç, Ankara: İletişim Yayınları.

YILDIRIM, Tahsin (2007), *Millî Mücadele’de Mehmed Âkif*, İstanbul: Selis Yayınları.

YILMAZ, Sait (2012) “Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği’nde Kamu Diplomasisi ve Güç Projeksiyonu”, *Kamu Diplomasisi*, ed. Abdullah Özkan ve Tuğçe Ersoy Öztürk İstanbul: TASAM Yayınları.

YİĞİT, Yücel (2009), “İki hatip Bir Kent: Mustafa Kemal Paşa ve Mehmed Âkif Balıkesir’de”, *I. Uluslararası Mehmed Âkif Ersoy Sempozyumu*, Cilt: 2, Burdur Mehmed Âkif Ersoy Üniversitesi Yayını, (2009): 835-846.

ÂKİF'İN ŞİİR DÜNYASI VE POETİKASI

Tacettin ŞİMŞEK*

Giriş

Her sanatkârın şahsiyetiyle eseri arasında doğrudan ilişki kurmak kolay değildir. Bu nedenle sanatkârların hayatını ve eserini ayrı ayrı değerlendirmek gerekebilir. Ancak Mehmed Âkif bu durumun istisnalarından biridir. Çünkü Âkif'in şahsiyeti eserinin, eseri şahsiyetinin aynası durumundadır. Sanatı ve hayatı böylesine örtüşen başka isimler bulmak hayli zordur.

Orhan Okay'ın deyişiyle “bir karakter heykeli” olan Mehmed Âkif pek çok yönüyle bir yazının konusu olabilir: Düşünce adamı Âkif, dava adamı Âkif, Kur'an şairi Âkif, vatansever Âkif, milliyetperver Âkif, manevi önder Âkif, destan şairi Âkif, dinî duyarlığın ve duanın şiirini yazan Âkif, İstiklal Marşı'mızın şairi Âkif... gibi. Konu başlıkları çoğaltılabilir. Her başlık altında söylenebilecek çok söz vardır.

Bu yazıda Âkif'in şairliğinden ve şiir anlayışından söz edilecektir.

Mehmed Âkif'in Şairliği

Türkiye'de entelektüel çevrelerde Âkif'in şairliği tartışmalı bir konu olmuştur. Sevmeyenleri kadar sevenleri de Âkif'e “şair” sıfatını yakıştırmakta cimri davranırlar. Onu daha çok, “manzume yazarı” “manzum hikâyeci” sıfatlarıyla tanımlamak isterler.

Sevmeyenleri, Âkif'in dünya görüşüyle ve inancıyla kavgalı aydınlardır. Söz konusu kavgalarını Âkif'in şairliğini inkâr üzerinden yürütmeyi tercih ederler. Çünkü o abide şahsiyetiyle eleştirilere malzeme vermez.

* Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi

Âkif'in karakteri hakkında olumsuz cümle kurmak neredeyse imkânsızdır. Arapların bir darbimeseli tam da bu durumu ifade eder: "Fazilet odur ki düşmanları bile takdir etsin." Âkif'in karakterinin sağlamlığı üzerinde dost düşman herkes müttefiktir.

Hâl böyle olunca "Âkif bir inanç abidesidir, mücadele insanıdır, ümit mesalesidir, vefa anıtıdır, fedakâr bir insandır, özgecidir (diğergâmdır) ama şair değildir." deyip işin içinden sıyrılmayı tercih ederler.

"İslamcı şair" terimi, Âkif'in şiirindeki muhtevayı öne çıkarmaktan öte şairliğini tartışmalı hâle getirmek için üretilmiş gibidir. Hatırlanacak olursa Necip Fazıl'ın 1940 sonrası şiiri için de benzer bir tavır takınılmıştır.

Necip Fazıl, *Çile*'nin ön sözünde bazı edebiyat çevreleri tarafından sarf edilen "Sabık şair şiirine yazık etti." cümlesiyle bunu dile getirir: İslami duyarlığın şiirini yazmaya başlaması, bu eleştirinin temel nedenidir.

İkinci grup, Âkif'in dünya görüşüne karşı olmasa da saf şiirin (poesiepure), Yahya Kemal'in deyişiyle "halis şiir" in aynasından şiire bakanlardır. Buna göre, şiirin kendisi dışında hiçbir amacı yoktur. Şiir sadece şiir olmak için vardır. Âkif, şiire toplumsal bir amaç yüklediği için şiirden uzaklaşır.

Şiirin, toplumsal bir mesajı doğrudan iletme aracı olmadığı doğrudur. Zira doğrudan mesaj iletme düzyazının görevidir. Şiir daha örtük bir söyleyiş, daha dolaylı bir iletişim aracıdır. Diğer taraftan bir şairin ortaya koyduğu bütün şiir serveti saf şiir çizgisinde olmayabilir. Bazı eserlerinde mesaj verme endişesi güdebilir. Zaten onları yazarken saf şiir yazdığı iddiasında da bulunmaz. Hele Âkif gibi isimlerin "şairlik" iddiasında bulunması bile zordur. Bir kere tevazu buna engeldir.

Safahat'taki metinlerin tamamının saf şiir ölçüsünde olmaması, Âkif'in "şair" olmamasıyla değil, şiire yüklediği misyonla ilgilidir.

"Aslında Âkif, şairliğini bilerek dizginleyen, yeteneğini muhakemenin denetimi altına alan bir şairdir. Şair tabiatını kendi iradesiyle boğmak ve onun yerine bir idealisti, bir ahlakçıyı koymak ister."
(Okay, 1998, s.43).

Çünkü onun anlatılacak toplumsal bir derdi, verilecek ebedî bir mesajı vardır. Millî Edebiyat anlayışının gereği olarak şair, şahsi duygularını kendine saklayarak milletin derdiyle dertlenir. Muhtevayı öne çıkarırken şiiriyeti kasten geri plana iter. Ancak kalemini serbest bıraktığı dönemlerde yazdıkları bütünüyle liriktir.

“Mahalle Kahvesi”, “Köse İmam”, “Hasta”, “Hasır”, “Meyhane”, “Selma”, “Seyfi Baba”, “Kocakarı ile Ömer”, “Azimden Sonra Tevekkül”, “Yeis Yok”, “Hâlâ mı Boğuşmak?”, “Alınlar Terlemeli”, “Umar mıydın?” gibi manzumeler, mesaj endişesinin hâkim olduğu metinlerdir. Ancak Âkif, kaleminin dizginini gevşettiğinde söylediği “Gece”, “Hicran”, “Secde”, “Bülbül”, “Leyla”, “Bir Arıza”, “İstiklal Marşı” ve Âsım’ın bir bölümü olan “Çanakkale Şehitlerine” gibi eserleriyle lirik şiirler kaleme alan güçlü bir şaire dönüşür.

1913’te *Hakkın Sesleri* yayımlandığında Âkif’in üniversitede birlikte hocalık yaptığı Ömer Ferid Kam, şaire bir mektup yazar. Bu mektubun son paragrafında Ömer Ferid, Âkif’in sanat anlayışı ile ilgili şu tespitlerde bulunur:

“İhtimal ki sanat sanat içindir; sanattan maksat yine sanattır; sanatta dinî, ahlâkî, siyasî bir gaye aramak abestir.” diyen, senin mesleğine itiraz edenler, onu hoş görmeyenler vardır. Fakat o hâlde, yani sanat hakkındaki bu düstûr kabul edildiği takdirde, onu dinsizliğe, ahlâksızlığa da âlet ittihaz etmemek lazım gelir. Zira sanat bu sayede kayıttan azade edilmiş olmayıp, belki kuyûdun en berbadiyla takyid edilmiş olur. Ben senin eserlerinde bu düstûra muhalefetini gösterecek bir şey görmüyorum. Çünkü sen de sanatta gaye aramıyorsun; lâkin gayede sanat arıyorsun.” (Ersoy, 2001, s. 246).

Bir grup insan da vardır ki, edebiyattan anlamaz, söz sanatı nedir bilmez, şiiri mezurayla ölçmeye, terazide tartmaya kalkarlar. *Safahat*’ı baştan sona bir kere bile okudukları şüphelidir. Âkif’in dünya görüşünü paylaşırlar. Hatta Âkif’ten daha dindar oldukları konusunda iddialıdırlar. Çanakkale Şehitlerine hitaben yazılmış abidevi şiirde geçen *“Bedr’in arslanları ancak bu kadar şanlı idi.”* mısraına takılırlar. Âkif’in, Bedir Savaşı’ndaki sahabelerle Çanakkale’deki Mehmetçik’i kıyasladığını söyleyerek şairi mahkûm etmeye çalışırlar. Bunun her şeyden önce bir söz sanatı olduğundan habersizdirler. Dahası Bedir Savaşı ile Çanakkale Savaşlarının, İslam’ın istikbaliyle örtüşen anlam ilişkisini kurmaktan âcizdirler. Cehaletleri ayrıcalıklarıdır.

Âkif’in ruhu en çok bunlardan incinir. Nasıl incinmesin ki Âkif, ömrü boyunca cehaletle mücadele etmiştir. Onun “yüz karası” dediği cehaleti maddalya gibi göğsünde taşıyanlara asla tahammülü yoktur.

Bedir, nasıl İslam’ın var oluşunu perçinlemişse Çanakkale de Müslüman Türk’ün tarih sahnesinde yeniden var oluşunu belgelemiştir.

1900’lü yılların başında Âkif, şair olmakla olmamak arasında tereddütler yaşar. *Safahat*’a almadığı şiirlerinden birinde bu tereddütleri şöyle dile getirir:

*Şair olamam, o belli zâten,
Bir nâzım olur muyum acep ben?
Nesrimde rekâket olmasaydı;
Evvelce gözüm de dolmasaydı,
Hiç nazma temayül eylemezdim,
Bir sadece beyt söylemezdim.
Heyhât bir iptilâ imiş bu;
Ben bilmez idim, hatâ imiş bu. (Okay, 1998, s. 34).*

Bu mısralar, Âkif'in şiire yöneliş macerasını özetler.

“Şair olmak”la “nâzım olma”yı birbirinden ayırmakla söze başlayan Âkif, “şair olamayacağı” kanaatindedir; hedefi “nâzım olabilmek”tir. Şair olmak zordur çünkü semboller, hayaller, imgeler, mecazlar, metaforlar, bireysel duyarlılıklar, duygulanmalar şiire kaynaklık eden unsurlardır. Şiirin dili, günlük dilden farklı bir üst dildir. “Nâzım olmak”sa şiire ait vezin, kafiye, redif gibi dış yapı unsurlarını kullanarak bir mesajı okura iletmektir.

Şairin “nâzım olmak” isteyişindeki asıl sebep, kendi ifadesiyle “nesrindeki rekâket”tir. “Rekâket”, “kekemelik”, “pelteklik”, “pepelik” anlamındadır.

Nesir diline hâkim olamadığını düşünen, Türkçenin söz dizimine uygun güzel cümleler kuramamaktan endişe eden şair, talihini manzum ifadede arar. Bu, Âkif'in alçakgönüllü tavrının bir yansımasıdır. Çünkü *Safahat* şairinin yazıları, onun nesir diline de hâkim olduğunu gösterir niteliktedir.

Âkif, şiire yönelme sebeplerinden birini nesir dilini ustalıkla kullanamayı olarak kaydederken diğer sebebi olaylar ve durumlar karşısındaki hassasiyetine, dolayısıyla “gözlerinin dolması”na bağlamaktadır. Özetle “düzgün cümle kurmayı başarabilseydim, bir de duygusuz olabilseydim şiire asla meyletmezdim. Bir beyit bile söylemezdim.” demekte; şiirle uğraşmayı “iptilâ” olarak tanımlamaktadır. İptilâ, “düşkünlük, bağımlılık, tiryakilik” demektir. Öyleyse Âkif “bağımlılık” oluşturan şiirle uğraşmanın “hata” olduğunu düşünmektedir. “Hata” kelimesini “iptilâ” ile kafiye olsun diye tercih ettiği farz edilebilir. Ancak bu kelime yerine Âkif, olumsuz yaklaşımla “belâ”, “cezâ”; olumlu yaklaşımla “deva”, “sefa”, “şifa” gibi kelimeler de bulabilirdi. “Hata” genellikle elde olmadan gerçekleşen bir fiildir. Âkif, şiire böyle bir iç savrulmayla sürüklendiğini sezdirmek ister.

Orhan Okay'ın dikkatiyle bu mısralarda, yazmaya meraklı ve hevesli bir şair adayı vardır. Nesirde başarısız olduğunu düşündüğü için nazma yönelmiştir. Bu gerekçeyle Âkif'ten şairlik konusunda iddialı olması beklenemez.

Âkif, birinci *Safahat*'ı “iki gözüm, kardeşim” diye hitap ettiği yakın dostu Mithat Cemal Kuntay'a imzalarken kitabın iç kapağına şu dördlüğü yazar:

*“Safahât’ımda, evet, şi’r arayan hiç bulamaz,
Yalınız, bir yeri hakkında: “Hazin işte bu!” der.
-Küfe? Yok. Kahve? Hayır. Hasta? Değil. Hangisi ya?
-Üç buçuk nazma gömülmüş, koca bir ömr-i heder? (2001, s. 145).*

Bu mısralar Küfe, Mahalle Kahvesi, Hasta gibi metinlerin şiir olmadığıın Âkif'in kendi diliyle ifadesidir. Adı geçen manzumeleri anarken amacı şiir söylemek değildir.

1911'de yayımlanan ilk *Safahat*'ın manzum ön sözünde Âkif, şiir anlayışını şöyle özetler:

*Bana sor sevgili kaari, sana ben söyleyeyim
Ne hüviyyette şu karşında duran eş’ârım:
Bir yığın söz ki samîmiyyeti ancak hüneri;
Ne tasannu’ bilirim, çünkü, ne sanatkârım.
Şi’r için “gözyaşı” derler; onu bilmem, yalnız,
Aczimin giryesidir bence bütün âsârım!
Ağlarım, ağlatamam; hissederim, söyleyemem;
Dili yok kalbimin, ondan ne kadar bîzârım!
Oku, şayet sana bir hisli yürek lâzımsa;
Oku, zîrâ onu yazdım, iki söz yazdımsa (2001, s. 40).*

Bu mısralar gerçekçi bir edebiyatın manzum poetikası niteliğindedir. Aslında Âkif'i gerçekçi edebiyatın temsilcisi saymak da yeterli değildir. Onda aynı zamanda idealist bir tavır hâkimdir. Gerçekçi edebiyatta durum tespiti yapılır. Oysa Âkif, önerileri olan bir şairdir. Elinde, kaynağını dinden ve tarihten alan değerler manzumesi çevresinde toplumu yeniden inşa edecek sağlam bir reçete vardır.

Şair, manzumesinde iki kavramı karşı karşıya getirir; “Samimiyet” ve “tasannu”. Biri sözü içinden geldiği gibi söylemektir, diğeri yapmacık, sanatkârane ifadelerle süsleyerek söylemek.

İkinci karşılaştırma şiiri “gözyaşı” olarak tarif edenlerle, aczin şiirini yazarlar arasında gerçekleştirilir.

Âcizlik, sözlük anlamıyla “başarısızlık ve güçsüzlük” biçiminde tanımlanırken aşkın anlamıyla yalnızca ilahi irade karşısında boyun eğmenin ifadesidir. Âcizliğini fark etmek ve bunu şiirin diliyle ifade edebilmek. Âkif’in bütün bir *Safahat*’ı yazmaktaki amacı belki de budur.

“Şi’r için gözyaşı derler” cümlesi, Tanzimat’ın ikinci kuşağına mensup Recaizâde Mahmut Ekrem’le başlayan ve bütün Servetifünun şairlerini içine alan aşırı duygusallığa işaret eder. Servetifünun kuşağının genel tavrı melankoliye akrabadır.

“Şiir gözyaşıdır.” benzetmesinin asıl kaynağı, Fransız düşünür ve yazar Voltaire’dir. Voltaire’in bu benzetmesiyle şiiri ferdî duygulanmaların ifade aracı olarak gördüğü söylenebilir. Bu ifade, özünde şiiri yücelten bir anlam da taşımaz. Döneminin üstadı olarak kabul edilen, Servetifünun şairlerini de derinden etkileyen Recaizâde Mahmut Ekrem, *Takrizat* adlı eserinde “Voltaire’in ‘En güzel eserler insanı girye-bâr-ı teessür edenlerdir [üzüntüden ağlatanlardır].’ sözüne ziyadesiyle ehemmiyet veririm.” der Aynı eserde şu cümlelere de yer verir: “*Talim*’de [*Talim-i Edebiyat* adlı eserinde] ‘Bazen bir damla gözyaşı bürhandan [kanıttan] kuvvetlidir.’ demiştim. Ne kadar nâkıs [eksik] söylemişim! E’âli-i hissiyatı [yüce duyguları]... e’âzım-ı ihtirâsâtı [büyük ihtirasları] gözyaşı kadar belâgatle [incelikle, sanatlıca] tebyîn edecek [söyleyecek] başka ne vasıta bulunacak?” (1314, s.23-24; akt. Yetiş, 2006 s.175).

Batılıların santimentalizm dedikleri “aşırı duygululuk” içlenmeler ve kahırlanmalarla kendini gösterir. Hayat karşısında iradi bir tavır gösteremeyen; dirençsiz, eylemsiz bir duruşu temsil eder. Âkif’in bunu kabullenmesi mümkün değildir.

Âkif, “şi’r için gözyaşı derler, onu bilmem” derken bu yaklaşımın karşısında yer alır. Buradaki “bilmem” sözcüğü, konu hakkında bilgisi olmamak anlamında değil, “O düşünce bana yabancıdır, o düşünceyi benimseyemem, kabullenemem.” anlamında değerlendirilebilir.

Aynı yaklaşım, yine *Safahat*’ın *Süleymaniye Kürsüsünde* adlı ikinci kitabına şu mısralarla girecektir:

*Bırakın mâtemi yâhû! Bırakın feryâdı;
Ağlamak faide verseydi, babam kalkardı
Gözyaşından ne çıkarmış? Neye ter dökmediniz?
Bâri müstakbeli kurtarmaya bir azm ediniz! (2014, s.147)*

“Gözyaşı” pasif bir tavra ayna tutarken Âkif’in ona getirdiği karşılık, “ter dökmek”tir. Dolayısıyla “gözyaşı dökmek”nin alternatifi “ter dökmek”tir. Biri içe çekilmektir, diğeri dışa açılmak... Çalışmak meddir, ağlamak cezir. Çalışmak eylemdir; ağlamak, sessiz bir söylem.

Ağlamaya, “gözyaşı dökmek”ye bu kadar muhalif duran Âkif’in gözyaşı döktüğü durumlar da vardır. Ancak Âkif, milleti için, insanlık için gözyaşı dökmektedir. Âkif’in karşı çıktığı, sadece ferdî duygulanmalarla gözyaşı dökmektir.

Bu konuda verilebilecek en çarpıcı örneklerden biri Servetifünun Dönemi’nin Fikret’ten sonraki ikinci önemli ismi Cenap Şahabettin’e aittir. Şöyle der Cenap:

*Çöksem diz üstü karşına hürmetle ağlasam
Öpsem düpây-ı sâfını lezzetle ağlasam (2011, s.102)*

(Dizüstü karşına çöküp saygıyla ağlasam / İki saf ayağını öperek lezzet duyup ağlasam)

Âşık, sevgilinin karşısında diz çökmüş, sevgilinin iki ayağını öpmekten lezzet alıp ağlamaktadır. Ya öpmekten yahut öperken ağlamaktan ya da ağlayarak öpmekten lezzet almaktadır. Tablonun sevimli olduğunu söylemek mümkün değil.

Âkif’in nasıl ve niçin ağladığını *Hakkın Sesleri*’nden okuyalım:

*Gitme ey yolcu, berâber oturup ağlaşalım;
Elemim bir yüreğin kârı değil, paylaşalım:
Ne yapıp ye’simi kahreyleyeyim, bilmem ki?
Öyle dehşetli muhîtimde dönen mâtem ki!..
Ah! Karşımda vatan nâmına bir kabristan
Yatıyor şimdi... Nasıl yerlere geçmez insan?
Şu mezarlar ki uzanmış gidiyor, ey yolcu,
Nereden başladı yükselmeye bak, nerde ucu!*

*Bu ne hicrân-ı müebbed, bu ne hüsrân-ı mübîn...
Ezilir rûh-ı semâ, parçalanır kalb-i zemîn!
Azıcık kurcala toprakları, seyret ne çıkar:
Dipçik altında ezilmiş, paralanmış kafalar!
Bereden reng-i hüviyyetleri uçmuş yüzler!
Kim bilir hangi şenâetle oyulmuş gözler!
"Medeniyet" denilen vahşete lânetler eder,
Nice yekpâre kesilmiş de sırtmış dişler!
Süngülenmiş, kanı donmuş, nice binlerce beden!
Nice başlar, nice kıllar ki cüdâ cisminden! (2014, s.161)*

Bu acı tablo karşısında ağlamak, milletin vicdanı olmuş bir şairin tavrıdır. O, vatanına ve milletine adanmış bir hassasiyetin şairidir. Az önceki tabloyla karşılaştırdığımızda Cenab'inkini bir parça sefil, Âkif'inkini ise son derece asil bir tavır olarak tarif edebiliriz.

Ortaya konulan metinlerin şiir olup olmadığını ya da ne ölçüde şiir olduğu / olmadığı ayrıca tartışılabilir. Burada vurgulanması gereken, şairin ruh hâlidir. Âkif'in şiirindeki ağlama hâli, kişiyi kahra ve ümitsizliğe götürmez; eyleme götürür. Çünkü şiirin devamında Âkif, insanları davranmaya çağırır:

*Tükürün, Ehl-i Salib'in o hayâsız yüzüne!
Tükürün, onların aslâ güvenilmez sözüne!
Medeniyet denilen maskara mahlûku görün;
Tükürün maskeli vicdanına asrın, түкүрүн! (2014, s.162)*

Şair, yüksek perdeden seslenişini şu mısralarla tamamlar:

*Yine hicran ile çılgınlığım üstümde bugün...
Bana vahdet gibi bir yâr-ı müsâid lâzım!
Artık ey yolcu bırak... Ben yalnız ağlayayım. (2014, s.162)*

Milletçe bir ve bütün olmak, harici düşmanlara olduğu kadar, harici düşmanların içerideki temsilcilerine karşı da tek vücut olarak mücadele etmek, Âkif'in rüyasıdır. Öte yandan Âkif, şiirin "yaratılıştaki ezeli âhengi" sezmek olduğu kanaatinde. Evladı gibi sevdiği Mehmet Ali'ye hitaben yazdığı şiirde şöyle der:

*“Şi’rin başı hilkatteki âheng-i ezelmış...
Lâkin ben o âhengi ne duydum, ne duyurdum!
Yıktım koca bir ömrü de, baykuş gibi, geçtim,
Kırk beş yılın eyyâm-ı harâbında oturdum. (2014, s. 384)*

Gölgeler’in ilk şiiri Hüsran’da şair olarak yüklendiği görevi “İslam’ı uyandırmak için haykırmak” şeklinde dile getirirken muhataplarından yakınma ihtiyacı da duyar Âkif. Kendi şiir macerasını sorgular. Şiir, Âkif’in gönül dostu Şerif Muhyiddin Targan’la bir dertleşmesidir.

*Ben böyle bakıp durmayacaktım, dili bağlı,
İslam’ı uyandırmak için haykıracaktım.
Gür sesli, gür îmanlı beyinler coşar ancak,
Ben zaten uzun boylu düşünmekten uzaktım!
Haykır, kime? Lâkin hani sahipleri yurdun?
Ellerdi yatanlar, sağa baktım, sola baktım;
Feryâdımı artık boğarak, na’sını, tuttum
Bin parça edip şi’rime gömdüm de bıraktım.
Seller gibi vâdîyi enînim saracakken,
Hiç çağlamadan, gizli inen yaş gibi aktım.
Yoktur elemimden şu sağır kubbede bir iz,
İnler “Safahât”ımdaki hüsrân bile sessiz. (2001, s.455)*

Âkif, kimi poetik metinlerinde şiir ve hayal ilişkisi, kelime tercihleri, hakikati hayalin rengine boyamadan tasvir etme, topluma yönelik gözlemleri şiire taşıma gibi yazma serüveniyle ilgili bilgiler verir.

“Ben şiirde hayale dalmam. Basit şeylerden bahsederim. Mesele bir taş, ona taş derim, ‘hacer-i semavî’ demem. Bu tahta, ona ‘tahta’ derim, ‘taht’ demem. Eşyanın hakikatlerini hayal kuvvetleri ile değiştirip başka bir şekle koymam. Her şeyi olduğu gibi görür, göründüğü gibi tasvir ederim. En fukara muhitlere gider, onları bir ressam gibi aynen tespit etmeye çalışırım.” (Gökçek, 2005, s. 54).

Âkif, şiiri ilhamın kanatlarına yüklemes. Şiirin çalışmakla, uğraşmakla yazılacağını söyler. Ona göre şair, odaya çekilip düşünecek, uğraşacak ve ter dökerek bir beyit meydana getirecektir.

Safahat şairi, şiir yazma serüvenini şu cümlelerle dile getirir:

“Ben manzaraları odama getirir, orada kafa yorarım. Ter döker, dört duvar arasında şiirimi yazarım. Şiir yazmadan evvel çok düşünürüm; tam bir mühendis gibi, bir mimar gibi. Bir bina yapılacağı zaman nasıl ki mimar evvelâ düşünür; şurada oda, şurada merdiven, şurada salon, şurada mutfak, şurada banyo... Planını yapar, krokisini çizer, sonra binaya başlar. Tıpkı ben de böyleyim. Eser yazmadan evvel bütün mukaddimatı hazırlarım. Eserime nasıl gireceğim, neticeye nasıl varacağım. Bütün bunları hayalimde kurarım. Ondan sonra yazmaya başlarım. İstediğim neticeye varırım.” (Gökçek, 2005, s. 55)

Safahat’ın ikinci kitabı *Süleymaniye Kürsüsünde*, hitabet üslubuyla ve tebliğ tekniğiyle yazılmış, inananları Kur’an’ın mesajını doğru anlamaya çağıran uzun bir manzumedir.

Hakkın Sesleri adlı üçüncü kitapta, Kur’an’dan alınmış ayetlerden yola çıkarak İslam dünyasının yakından ilgilendiren sorunlar ve bunların çözüm yolları üzerinde durulur.

Fatih Kürsüsünde alt başlıklı dördüncü kitap da birlikte düşünüldüğünde Âkif bir vaiz, bir filozof, bir dava adamı ama daima dinî duyuş ve düşünüşü üst düzeyde bir isim olarak öne çıkar. İslam tarihinden seçilmiş tabloları şiirle resmeder, İran edebiyatının Sâdî gibi mutasavvıf şairlerinden alınmış kıssaları Türkçeye kazandırır.

Hatıralar’daki manzumelerde Âkif, *Hakkın Sesleri* ile başladığı ayet ve hadis meallerinden seçilmiş örneklerin serbest yorumuna devam eder. Bu fikrî muhteva, Âsım’da kendini temsil edecek genç kuşağa mensup ideal tipi bulur. Çanakkale destanıyla yalnızca düşünce planında kalmayan, eyleme dönüşen bir dinî duyuşun coşkulu örneği verilir. *Safahat*’ın son kitabı *Gölgele*’de de ayet ve hadis yorumları dikkati çeker.

İslam idealiyle izah edilebilecek örnekler dışarıda tutulursa Âkif’in “dinî lirizm”e meyyal şair mizacı, özellikle dua karakterli şiirlerinde kendini gösterir.

Süleymaniye Kürsüsü’nden duyulan

“Ya ilâhî, bize tevfikini gönder...”

-Âmin!

Doğru yol hangisidir, millete göster!...

-Âmin!" (2014, s.154)

yalvarışları veya Fatih Kürsüsü'nde yankılanan

Ya Rab, bizi kahretme, helâk eyleme...

-Âmîn! (...)

Göster bize, Yâ Rab, o güzel günleri...

-Âmin!" (2014, s.238)

yakarışları, ibadetin bir bölümü olarak değerlendirilse de Âkif zaman zaman tasavvufa ait söz dağarcığından alınmış ögelerle de bir dua atmosferi kurar ve bunu "*Senin Mecnûn'unum, bir sensin ancak taptığım Leylâ; / Ezelden sunduğun şehlâ-nigâhın mestiyim hâlâ!*" şeklinde dile getirir.

Safahat'ta ayet ve hadislerin manzum yorumlarına da yer verilir. Örneğin "*Siz, iyiliği emreyler, kötülükten nehyeder, Allah'a inanır olduğunuzdan, insanların hayrı için meydana çıkarılmış en hayırlı bir milletsiniz.*" (Âl-i İmran, 110) mealindeki ayetin manzum yorumu şöyle başlar:

Bir zamanlar biz de millet, hem nasıl milletmişiz:

Gelmişiz dünyaya milliyyet nedir öğretmişiz!

Kapkaralıkken bütün âfâkı insaniyyetin

Nûr olup fıskırmışız tâ sînesinden zulmetin... (2001, s.236)

Yine Âl-i İmran suresi, 173. ayetin "*O mü'minlere indallah ecr-i azîm var ki: Birtakım kimseler kendilerine 'Düşmanlarınız sizin için kuvvetlerini topladılar; onlardan korkmalısınız' dedikleri zaman, bu haber imanlarını artırır da, 'Allah'ın nusreti bize kâfidir; O ne güzel muhafızdır' derler.*" şeklindeki mealî, Âkif'in mısralarıyla şöyle yorumlanır:

Şehamet dîni, gayret dîni, ancak Müslümanlıktır;

Hakîkî Müslümanlık en büyük bir kahramanlıktır.(2001, s.318)

Ayet yorumlarından örnekler:

1- "*İşte sana, onların kendi yolsuzlukları yüzünden, ıpıssız kalan yurtları!..*" (Neml, 52)

Âkif'in yorumu:

Ah! Karşımda vatan nâmına bir kabristan

Yatıyor şimdi... Nasıl yerlere geçmez insan? (...) (2001, s.224)

2- “Oğullarım. Gidiniz de Yusuf’la kardeşinizi araştırınız; hem sakın Allah’ın inayetinden ümidinizi kesmeyiniz. Zîra, kâfirlerden başkası Allah’ın inayetinden ümidini kesmez.” (Yûsuf, 87)

Âkif’in yorumu:

Âtîyi karanlık görerek azmi bırakmak...

Alçak bir ölüm varsa, emînim budur ancak.

Dünyâda inanmam, hani görsem de gözümle

Îmânı olan kimse gebermez bu ölümle...

İş bitti... Sebâtın sonu yoktur!” deme, yılma.

Ey millet-i merhûme, sakın ye’s’e kapılma. (...) (2001, s. 231)

3- “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?..” (Zümer, 9)

Âkif’in yorumu:

Olmaz ya... Tabii... Biri insan biri hayvan!

Öyleyse cehâlet denilen yüz karasından

Kurtulmaya azmetmeli baştan başa millet. (...) (2001, s. 234)

Hadis yorumlarından örnekler:

1- Nizar evlâdı: Yetişin ey Nizaroğulları! Yemenliler de: Yetişin ey Kah-tanoğulları! dedi mi, hemen tepelerine felâket iner; hemen Allah’ın nusreti üzerlerinden kalkar: Hepsine birden de kılıç musallat olur.

Âkif’in manzum yorumundan:

Üç beyinsiz kafanın derdine, üç milyon halk,

Bak, nasıl doğranıyor? Kalk, baba, kabrinden kalk!

Hani, millîyetin İslam idi... Kavmiyyet ne!

Sarılıp sımsıkı dursaydın a millîyetine! (...) (2014, 163)

2- Müslümanlık huy güzelliğinden ibarettir.

Âkif’in manzum yorumundan:

Sade bir sözdür, fakat hikmetlerin en mücmeli:

Bir halâs imkânı var: Ahlâkımız yükselmeli.

Yoksa pek korkunç olur katmerleşip hüsrânımız...

Çünkü hem dünyâgider, hem dîn, eğer yapmazsanız. (...) (2001, 317)

İstiklal Şairi Âkif

İstiklal, hür olmak, kimseye bağlı olmamak, bağımsızlık demektir. “İstiklal” kavramının ilk karşılaştırmalı örneğine Âkif’in ilk eseri *Süleymaniye Kürsüsünde* kitabında rastlanır.

Azıcık bilmek için kadrini istiklalin

Bakınız çehre-i meş’ûmuna izmihlâlin. (2014, s.146)

İstiklal, kıymeti bilinmesi gereken bir kavramdır. Onun kadrini bilmek için, bozgun dönemlerine, çöküş devirlerine, çözülme vakitlerine bakmak lâzımdır. Milletçe fetrete sürüklendiğimiz dönemlerde istiklalin değerini daha iyi anlarız.

Âkif, *Hatıralar* kitabında “istiklal” ve “ahlak” kavramlarını ilişkilendirir. Ona göre fazilet duygusunun kaynağı Allah korkusudur. O korku yoksa, irfandan da, ahlaktan da, vicdandan da söz etmek mümkün değildir. Allah korkusunun yüreklerden çekilmesi hâlinde neler olabileceğini anlatır. Cenab-ı Hakk’ın yaratılıştaki geçerli olan en büyük kanunu bu korkudur.

Budur hilkatte cârî en büyük kânûnu Hallâk’ın,

O yüzden başlar izmihlâli milletlerde ahlâkın.

Fakat, ahlâkın izmihlâli en müthiş bir izmihlâl,

Ne millet kurtulur, zîrâ ne millîyyet, ne istiklal .

Oyuncak sanmayın! Ahlâk-ı millî, ruh-ı millîdir:

Onun iflâsı en korkunç ölümdür: Mevt-i küllîdir. (2001, s.310)

Allah korkusundan uzaklaşmanın getireceği tabii sonuç, ahlaki çöküntüdür. Ahlaki çöküntü de çöküntülerin en korkuncudur. Böyle bir durumda milletin de, milliyet duygusunun da, istiklalin de kurtulması mümkün değildir.

Millî ahlak denilen değer, milletin ruhu demektir. Onun iflas etmesi, millet için topyekûn bir ölümdür.

Âkif'in istiklal sevdasını en iyi yansıtan edebî metin lirizmin doruğundaki İstiklal Marşı'dır. *"Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklal."* İstiklal Marşı'nın hem 8. hem de 41. mısralarıdır. "Hakk'a tapan" ifadesini "Hakk'a ibadet eden" anlamında düşünmek, yüzeysel bir yorum olur. "Hakk'a teslim olan" anlamı daha uygundur.

Hakk'a teslim olan, Hakk'ın karşısında boyun eğen, yalnızca ona inanıp güvenen ve onun önünde eğilen insanın ve toplumun başka hiçbir güç karşısında eğilmesi söz konusu olmaz. Bu, "istiklal"ın ta kendisi, aynı zamanda kelime-i tevhidin çağrışıdır.

Âkif, şahsiyetiyle ilgili olarak şunları söyler:

*Kanayan bir yara gördüm mü yanar ta ciğerim,
Onu dindirmek için kamçı yerim çifte yerim.
Adama aldır da geç git diyemem, aldırırım;
Çiğnerim çiğnenirim Hakkı tutar kaldırırım.
Yumuşak başlı isem kim dedi uysal koyunum?
Kesilir belki fakat kesmeye gelmez boynum.
Zalimin hasmıyım amma severim mazlumu. (2014, s.329)*

Bunlar istiklaline düşkün bir insanın sıfatlarıdır. Âkif'in aradığı insan, istiklaline düşkün insandır. İstiklal bu yönüyle Türk'ün karakterini aksettiren, hem insanca hem de Müslümanca bir sıfattır. Burada Âkif'in "ben" zamirini "biz" yerine kullandığını da kaydetmek gerekir.

Âkif, kişiliğini hepimizin bildiği şu mısralarla anlatıyor:

*Zulmü alkışlayamam, zâlimi asla sevemem.
Gelenin keyfi için geçmişe kalkıp sövemem.
Biri ecdâdıma saldırdı mı, hattâ boğarım...
-Boğamazsın ki!
-Hiç olmazsa yanımdan kovarım! (2014, s.329)*

Âkif'in, kabul gören altı hadis kitabından Müslim'in İman bölümünde geçen ;

“İçinizden biri bir kötülük görürse onu eliyle, buna gücü yetmezse diliyle değiştirsın; buna da gücü yetmezse kalbiyle (ona karşı kin ve nefret beslesin). Bu ise imanın asgarî gereğidir.” (DİB, 2014, s.451)

hadis-i şerifine gönderme yaptığı düşünülebilir.

Şair *“Biri ecdâdıma saldırdı mı hatta boğarım”* derken kötülüğü eliyle düzeltmekten, *“Boğamazsın ki,”* dediklerinde, *“Hiç olmazsa yanımdan kovarım.”* sözüyle de kötülükleri, haksızlıkları diliyle düzeltmekten bahseder.

Hadis-i şerifin üçüncü bölümünün (kalbiyle kin ve nefret beslemenin) Âkif’in şiirinde karşılığı yoktur. Âkif istese burada aynı vezinle *“Kovamazsam da içimden ona nefret duyarım.”* diyebilir miydi? Hayır! Çünkü bu, imanın en zayıf derecesidir. Oysa Âkif güçlü ve sağlam bir imana sahiptir. O, haksızlıkları, kötülükleri eliyle ve diliyle düzeltmekten yanadır.

Mehmed Âkif’in Poetikası

Tarihî dönemlerin ve olayların, felsefi yaklaşımların poetikaları belirleyen bir tarafı vardır. Türkiye’de Millî Edebiyat duyarlılığıyla poetik metinler kaleme alan Ziya Gökalp, Emin Hâkî, Raif Necdet (Kestelli) gibi isimler, geçiş dönemine ait hassasiyetleri öne çıkarırlar. Millet olma süreci edebiyatı da doğru dan etkiler. Şiir toplumu uyarma görevi üstlenir.

Ziya Gökalp’ın *Yeni Hayat* adlı eserine yazdığı epigraf bunun ifadesidir:

“Şuur devrinde şiir susar, şiir devrinde şuur seyirci kalır. İçinde bulunduğumuz zaman, galiba, birinci devreye aittir: Şairler müzlerinden (ilham perilerinden) uzak düşmüş, vezinle kafiye şuurulu müteşâirler eline geçmiş.” (Tansel, 1989, s.97).

“Şiir” ve “şuur” kelimeleri aynı kökten gelse de “şuur devri” tamlaması, felsefi ve sosyolojik bir bakış açısının ifadesidir. Dolayısıyla şiir, millî şuur uyardırmalıdır.

Âkif’in *“Cemaat intibah ister uyanmaz gizli yaşlarla / Çalışmak!.. Başka yol yok, hem nasıl? Canlarla, başlarla.”* (2014, s.383) mısraları şiir anlayışının dolaylı ifadesi olarak da okunabilir. Âkif’e göre şiirin işlevi toplumu uyandırmaktır. Gizli gizli gözyaşı dökerek bunu başarmak mümkün değildir.

Âkif, 1914’te yayımlanan *Fatih Kürsüsünde* adlı 4. *Safahat*’ta yer verdiği ve şair Mithat Cemal Kuntay’a ithaf ettiği *“İki Arkadaş Fatih Yolunda”* adlı

manzum hikâyede şiir anlayışını hayal-hakikat çatışması çevresinde özetler. Yolculuk sırasında muhatabının “*Sabahleyin bir hayli nükte fırlattın! / Hayali bol bol akıttın, serâbı çağlattın!*” ifadeleri karşısında Âkif, şiir evreninde hayale hayat hakkı tanımaz ve hakikatin yanında yer alır.

Hayır, hayâl ile yoktur benim alışverişim...

İnan ki, her ne demişsem, görüp de söylemişim.

Şudur cihanda benim en beğendiğim meslek:

Sözüm odun gibi olsun, hakikat olsun tek! (2001, s. 251).

Âkif için aslolan hakikati söylemektir. Bu, sözü güzel söylemekten daha önemli ve öncelikli bir meseledir. Sözün sanatlı söylenmesi değil, gerçeği yansıtması gerekir.

Âkif’in poetikası, 27 Haziran 1912’de Sebilürreşad dergisinde yayımlanan “Şiir Nasıl Olmalı?” adlı yazıdan okunabilir. Bu metin, Sebilürreşad’ın her sayısında “Tefsir-i Şerif” başlığı altında Mehmed Âkif imzasıyla yayımlanan seri yazılardan biridir. Yazıda Âkif, şiir anlayışını Kur’an-ı Kerim’e, özellikle de Şuara suresine dayandırır. Şuara suresinin 224 ila 227. ayetlerini yorumlar. Önce ayetlerin aslını, ardından mealini verir. Âkif’in tercümesi şöyledir:

“Şairlerin arkasından ancak sapıklar gider. Görmüyor musun ki onlar her vadiye dolaşıyorlar. Hem yapmadıkları şeyleri söylüyorlar. Yalnız, iman ederek salih amellerde bulunanlarla Allah’ı sık sık hatırlayanlar, bir de zulme karşı çıkanlar için söz yoktur. Zulmedenler ise nasıl bir âkibete uğradıklarını anlayacaklardır.”

Âkif, bu meali verdikten sonra “Milleto musibet şairler” diye bir başlık atar ve özetle şunları kaydeder:

“Gerçekten, her vadiye dalıp çıkan, yalancılıktan başka sanat sermayesi olmayan, işleyeceği konular tükendikçe ötekine berikine saldıran, herkesin özel sırlarını ortaya dökmek için dilini maymun-cuk gibi kullanan; bir mazmun, bir kafiye uğruna bin hakikati, bin hikmeti kurban ediveren, bir nüktenin hatırı için akla hayale gelmeyecek rezaletlere kucak açan bu serserilerin etrafında daima bir sürü kopuk dolaşır ki, bunlar o saçmalıkları nimet sayar gibi kabullenir ve gezdikleri her yere saçıp dururlar.

İşte gerek bu mahiyetteki şairler, gerekse onların yordakçıları, mensup oldukları millet için birer musibettirler. Bunların çokluğu, toplumsal çöküşün en sağlam kanıtıdır.” (Ersoy, 2012, s. 75).

Âkif, bu yorumu yaptığı tarihten kırk dokuz gün sonra 15 Ağustos 1912'de Süleymaniye Kürsüsünde adlı manzumeyi yazar. Orada eski yeni olumsuz şairlerden söz ederken üslubu çok serttir. Manzumesinde, büyük âlim ve mücadele adamı Abdürreşid İbrahim'i Süleymaniye kürsüsüne oturtur ve onun dilinden bizdeki 'üdebâ'yı, yani edipleri, şairleri eleştirir.

Bazı şairlerimizin bayağı yaratıklar olduğunu, bu hâlleriyle halkı aydınlatmalarının mümkün olmadığını söyler. Özellikle klasik dönem şairlerine ateş püskürür. Şairleri "simsar" diye tanımlarken son derece acımasızdır. Eski divanları âdeta lanetler.

*Üdebânız hele gayetle bayâ' mahlûkat...
Halkı irşad edecek öyle mi bunlar? Heyhât!
Kimi Garb'ın yalınız fuşşuna hasbî simsar;
Kimi "İran malı" der, köhne alır, hurda satar!
Eski dîvanlarınız dopdolu oğlanla şarâb;
Biradan, fâhişeden başka nedir şi'r-i şebâb?
Serserî: Hiçbirinin mesleği yok, meşrebi yok;
Feylesof hepsi, fakat pek çoğunun mektebi yok* (Ersoy, 2001, s. 212).

Manzumenin devamında "Tarih-i Kadim" odaklı tartışmada Tefvik Fikret'i tanımlamak için kullanacağı ifadelerle şair, "Allah'a söven", "para karşılığında satın alınabilen" ve "kilisede çan çalan utanmaz" kişi olarak betimlenir. Âkif'in kaleminden yine öfke damlamaktadır.

*"Şimdi Allah'a söver... Sonra biraz bol para ver:
Hiç utanmaz, Protestanlara zangoçluk eder!"* (2001, s. 212).

Âkif, *Safahat'ın Hatıralar* adını taşıyan beşinci kitabındaki "Berlin Hatıraları"nda dönemin genel şiir zevki konusundaki eleştirisini netleştirir:

*"Ne kaldı? Bir edebiyâtımız mı? Vâ esefâ!
Bırak ki ettiği yoktur bir ihtiyâca vefâ;
Ya rûh-ı milleti efsunluyor, uyuşturuyor;
Ya sînelerdeki hislerle çarpışıp duruyor!"* (2001, s. 346).

Buna göre Âkif, edebiyatın "bir ihtiyaca cevap vermesi" yanında milletin ruhunu büyümeden, uyuşturmadan ve duygusal çatışmalara meydan vermeden yapılması gerektiği kanaatindedir.

Âkif bu düşüncelerinde yalnız değildir. Dönemin hikâye, roman, tiyatro, mektup, sözlük, antoloji ve özellikle eleştiri vadisindeki saygın ismi Raif Necdet [Kestelli] (1881-1936), 1908-1914 yılları arasında *Resimli Kitap*'ta yayımladığı, daha sonra 1922'de *Hayat-ı Edebiye*'de bir araya getirdiği yazılarda Millî Edebiyat'ın poetikasını yazar ve bu vadide Âkif'i de örnek gösterir.

Kestelli de sanatın bir ihtiyaçtan doğduğu; edebiyatın sırf zevkten, eğlenceden, aşktan, gelip geçici kişisel fantezi ve ihtiraslardan ibaret olmadığı, edebî eserlerle yalnız sanata değil, aynı zamanda toplumsal ve düşünsel yükselmeye, millî gelişmeye de hizmet edilmesi gerektiği düşüncesindedir. Öyleyse sanatkâr dikkatini bireysel fantezilerden ayırarak hakikate çevirmelidir. Şair ve edip olmadan önce toplumsal ve millî bir birey olduğunu, bunun için de şiirle ve edebiyatla insanlığa, vatana hizmet etmek zorunda olduğunu unutmamalıdır. Şair, öncelikle vatanî konuları işlemeli, okuyucunun ruhunda millî heyecanlar uyandırmalıdır. Şiir, hassas ruhlara yüksek seviyelerde titreyişler, güzellikler vermeli, şiirde mana arayanlara medeniyet ve hakikat ışıkları serpmelidir. Bu tür şiire Mehmed Emin ve Mehmed Âkif'in manzumeleri örnek verilebilir. Özellikle Âkif'in *Safahat*'ı millî dertlerimizi, gafletlerimizi bütün çıplaklığıyla göstermesi bakımından edebiyatımızın şaheserlerinden (chefd'oeuvre) biri olarak kabul edilmelidir.

Ayrıca şair, ahlak kurallarının dışına çıkmamalıdır. Zira bir sanatkâr topluma ve genel ahlak kurallarına zarar verecek toplumun bireyleri arasına nifak tohumu serpecek bir eser yazmaya hem vicdanen hem de mensubu bulunduğu toplumun bir üyesi olarak mecburdur. Bu nedenle hiçbir şair ya da edip, kayıtsız serbest ve hür olmadığını, aksine sosyal ve millî bir görevi olduğunu unutmamalıdır (Gündüz, 1999, s. 195-196).

Meşrutiyet Dönemi şairlerinden Emin Hâkî (1889-1920) de *Hakkın Sesleri* kitabının yayımlanması üzerine yazdığı yazıda Âkif'le benzer düşünceleri paylaşır:

Edebiyatı “bir milletin derece-i ilm ü irfan ve efkâr ve hissiyatının miyarı” olarak tarif eden Hâkî, Mehmed Âkif'in divan şiiri geleneğine yönelik eleştirisine bütünüyle katılır. Âkif'in, “*Eski dîvanlarınız dopdolu oğlanla şarâb; / Biradan, fâhişeden başka nedir şi'r-i şebâb?*” beytini naklederek “isimleri hatırdan olan ve olmayan sahib-i divan şairlerimizin” bu beyitteki “tariz”i [dokundurmayı] hak ettiklerini düşünür. Fuzulî divanının “ihtisaset-i âşıkane” [âşıkane duygulanmalar] ve “yeknesak feryatlar”dan [tekdüze çılgınlardan] ibaret olduğunu; Nef'i'nin “bize yalnız mutantan [tantanalı] ve ahenkdar medhiyeler, galiz ve nefret-âver hiciviyeler yadigâr” ettiğini; Nedim'in “latif

ve zarif teşbihler”den ibaret “âşıkane ve rindane parçalar” bıraktığını söyler (Erbay, Tozlu, Şimşek, 2005, s. 24).

Bu ifadeler, genel olarak Millî Edebiyat Dönemi’nin divan şiirine bakışını yansıtırken edebiyata toplumsal fayda açısından yaklaşmanın da göstergesidir.

1913’te yayımladığı *İkaz* kitabındaki şiirlerle Âkîf’in takipçisi durumundaki Emin Hâkî’ye göre şair ve yazarlar, bir milletin ahlak, fikir ve hissiyatını eğitirler. Bu nedenle gayretli omuzlarına yüklendikleri vatan görevinin ağırlığını takdir etmelidirler (Erbay vd., 2005, s. 24).

Âkîf gibi edebiyata millî gaye ve toplumsal fayda açısından bakması, Hâkî’nin divan şiiri geleneğine karşı çıkışının asıl sebebidir. Hâkî de Âkîf gibi “sanat sanat içindir” anlayışını lüks bulur ve ülke gerçekleriyle bağdaştırmaz. Edebiyatı millî amaçlara hizmet etmesi gereken bir vasıta olarak görür. *İnkılâb-ı Edebî* dergisinin Temmuz 1328/1913 tarihli 2. sayısında yayımlanan “Mütalâat-ı Edebiyeden: Yenilik” başlıklı yazısında Hâkî sanatta gaye üzerinde durur:

“Ben diyorum ki, millet şahikat-ı şeref [onur zirveleri] ve tealiyle [yücelmekle] yükselsin, tekemmül etsin [olgunlaşsın], o gün bütün genç ediplerimiz en gür sesleriyle sanat sanat içindir diye haykırırlar. Fakat bugün az çok edebiyat ile alâkadar olan her ferdin vücuda getirdiği eser, bir gaye-i millîyi [millî ülküyü] terennüm etmelidir [söylemelidir.]” (Erbay vd., 2005, s. 25).

Emin Hâkî, eski şiir geleneğini “Eslâfımız bir şey yapmadılar” cümlesiyle yargılarken, içinde yaşadığı dönem edebiyatı hakkındaki olumsuz görüşlerini de belirtir. Tıpkı Âkîf gibi Servetifünun Dönemi’nin gözyaşıyla beslenen marazi söyleyiş tarzını kesinlikle onaylamaz.

Hâkî’nin kanaatleri dönemin moda şiir anlayışlarına yönelik özeleştiri niteliğindedir:

“Fakat biz ne yaptık?.. Sâha-i matbuatı [basın dünyasını] ‘dans salonu’ menzilesine [derecesine] ve âheng-i edebîyi [edebî ezgiyi] ‘opera’ya çevirdik.

Kütüphane-i millîmizi [millî kütüphanemizi] ‘zambaklar, sayfiyeler [gezintiler], sevmek sanatları, izdivaç [evlilik] mektupları’ gibi bahnâmeler [cinsel içerikli açık saçık metinler] ve ‘yeşil rüyalar,

pembe hülyalar' gibi hezeyannâmelerle [saçmalama, sayıklama metinleriyle] imlâ ettik [yazdık].

Ahlak-ı millînin sukutuna [düşüşüne] ve dolayısıyla vatanın harabisine [yıkılmasına] pek büyük hizmetler ettik.” (Erbay vd., 2005, s. 28).

Hâkî'nin edebiyat çevrelerinde istisna olarak gördüğü ve rol model olarak benimsediği tek isim Mehmed Âkîf'tir. Hâkî, *Mektepli* dergisinin 21 Recep 1331/26 Haziran 1913 tarihli ve 5. sayısında yayımlanan “Kütüphane-i Millîde Zenginlik: Hakkın Sesleri” başlıklı yazıda şairliğine hayranlık duyduğu Âkîf'e şöyle seslenir:

“Âkîf, sen ey muhterem ve büyük üstad!

Sen bize Safahât-ı hayatı [hayat evrelerini] açtın. Orada en derin yaralarımızı gösterdin, sen bize Süleymaniye Kürsüsünden hitap ettin. Bütün emraz-ı içtimaiyemizi [toplumsal yaralarımızı], me-savi-i siyasimizi [siyasi kötülüklerimizi] okudun, şimdi de, Hakkın Sesleri'ni ismâ ediyorsun [işittiriyorsun]. O sesler; âlem-i illiyyîn-den [yüce âlemden] sâha-i süfliye [aşağılık yere], bizlere; birer hitabe-i ateşin [ateşli sesleniş], birer barika-i hakikattir [hakikat şimşegidir]. Âkîf, sen bu zemin-i pestîden [alçak yeryüzünden] o kadar yükseksin ki; muarızların [karşıtların] güneşi balçıkla sıvamak isteyen budalalardan ibarettir.

Var ol ey âlî-haslet [yüce huylu] ve muazzam [büyük] şair!

Her hususta iflas eden bu zavallı millet, hiçbir şeyiyle iftihar etmesin, yalnız evet yalnız seninle, senin eserinle.” (Erbay vd., 2005, s. 29).

Yaşadığı dönemin şiir ortamına yönelik olarak çizdiği olumsuz tablo içinde Âkîf, Rus bilim ve edebiyatını model olarak dikkatlere sunar. Rusların fen bilimlerindeki çalışmalarıyla yeni keşifler yaptığını, edebiyatıyla da yeryüzünü çalkaladığını söyler. Mümkün olsa, bizdeki sahte örnekleri ülkeden atacağını, Rusya ile kontrat imzalayarak oradan şairler getirip Türk milleti için eserler yazdırabileceğini kaydeder.

*O, benim en ebedî hasmım olan Rusya bile,
Hakk'ı teslim edelim! Hiç de değildir böyle.
Mütefenninleri tâ keşfe kadar tırmanıyor;
Edebiyyatı anıldıkça zemin çalkanıyor.*

*Kudretim yetse eğer, on yedisinden yukarı,
 Üdeba nâmına kim varsa, huduttan dışarı
 Atarım, taktırarak boynuna bah-nâmesini;
 Okuyan yaftayı elbette çıkarmaz sesini.
 Sonra bir tarz-ı telâfî bulurum: -Gerçi garib
 Konturat akdederek Rusya'dan on, on beş edib
 Getirir, yazdırırım millet için birçok eser! (2001, s. 212)*

Âkif, *Safahat*'ın altıncı kitabı olan *Âsım*'da sözü yine şairlere getirir ve Hocaşâde'nin dilinden (Ki Hocaşâde Âkif'in kendisidir.) eleştiri oklarını para karşılığı ismarlama şiirler yazan kalem erbabına yöneltir:

*Ben de tarih okudum, âlemi az çok bilirim.
 "Şuara" dendi mi, birdenbire oynar sinirim.
 İyi gün dostu herifler, o ne yordakçı gürûh,
 O ne müstekreh adamlar! Hani bakmak mekrûh.
 Dalkavukluktaki idmanları sermâyeleri...
 Onlar azdırdı, evet, başlıca pes-pâyeleri.
 Bu sıkılmazlara, "meth et!" diye mangır sunarak,
 Ne erâzil, adam olmuş, oku tarihi de bak!
 Edebiyyata edepsizliği onlar soktu:
 Yoksa din perdesi altında bu isyan yoktu. (2001, s. 370-371).*

Burada muhatap, klasik dönemin caize karşılığı şiir yazan, devletlülere abartılı övgüler dizen şairleridir. Bazılarının kalemini yer yer tasavvufa daldırmış olması Âkif'in öfkelerini yatıştırmaz; aksine kızgınlığını körükler. Ona göre "tasavvuf Türk'e sürülmüş olgun şıra"dır.

Klasik dönemde söylenen şiirlerin büyük oranda içki ve meyhane izlekli olması da Âkif'in eleştirilerine konu olur:

*Bu cihan boş, yalnız bir rakı hak, bir de şarâb;
 Kible: Tezgâh başı, meyhaneci oğlan: Mihrâb.
 Git o "Divan" mı, ne karn'ağrısıdır, aç da onu,
 Kokla bir kerre, kokar mis gibi "Sandıkburnu!"* (2001, s. 371).*

* Yenikapı'da tarihi meyhanelerin olduğu yer (Âkif'in notu)

Bütün bu olumsuzluklara rağmen, makbul şiir hangisidir?

Köse İmam'ın "Peygamberimiz şiiri sever" uyarısı karşısında Hocaîade sözlerine şöyle devam eder:

-Vâkıa, "İnnemin'e's-şî'ri..." büyük bir ni'met:

Dikkat etsen: Yine sevdikleri, lâkin hikmet..." (2001, s. 371)

der.

Âkif, Hocaîade'nin ağzından "İnnemine's-şî'ri..." derken "Öyle şiir vardır ki, hikmettir" (Canan, 1988, s. 182) mealindeki hadis-i şerife gönderme yapar. Özünde hikmet yani hakikatin bilgisi varsa o şiirin kabul göreceğini sezdirir.

Bu örneklerden yola çıkılarak denilebilir ki, Âkif'in poetikadaki temel kaynağı ayet ve hadistir. O, ayet ve hadisin makbul saydığı şiirin peşindedir. Kur'an'ı ve Peygamber sözlerini referans alan bir poetikanın sahibidir.

1910'lu yıllarda edebiyat dünyamızda bu anlamda başka bir poetika bulmak mümkün değildir; 1940'lı yıllarda Necip Fazıl'ın kaleme alacağı Poetika'ya kadar da olmayacaktır. Necip Fazıl, Âkif'in şiir, toplum ve din ilişkilerini öne çıkardığı yaklaşımını 'Poetika'sında "Şiir ve Cemiyet", "Şiir ve Din" gibi başlıklar altında sistemleştirecektir. Şiir ve şairi toplumun en sadık, en gerçek ve en emin uyarıcıları ilan edecek, "Dinin olmadığı yerde hiçbir şey yoktur; yokluk bile yok... Şiir ve sanatsa hiç yok..." (2001, s. 486, 490) diyecektir.

Kur'an ve hadis kaynaklı poetikası, Mehmed Âkif'i yaşadığı dönemde farklı kılan özelliklerden biridir.

Âkif, yayımlanan ilk şiirlerinden itibaren dinî ve ahlaki doğrultuda manzumeler kaleme alır. Tanzimat şiirinin güçlü isimlerinden etkilenmelerle başlayan bu süreç, Âkif'in cümlelerinde şu şekilde ifadesini bulur:

"İlk şiirlerim 1896 senesinde Resimli Mecmua'da çıktı. Konuları ahlaki, dinî, pek azı garmî (aşka dair, âşıkâne, lirik) idi. İlk şiirlerimde birkaç şairi kendime numune olarak almıştım. Bunların başında Ziya Paşa gelir. Nâci'den, Namık Kemal'den, Hâmit'ten de pek çok istifade ettim." (Yardım, 1996, s. 37).

Bu çerçevede "Şairin ilk şiirinin 'Kur'an'a Hitap' adını taşıması da dikkate değer bir ayrıntıdır." (Tansel, 1945, s. 14).

Âkif, “Şiir Nasıl Olmalı?” adlı yazısında, şairlerin toplum hayatındaki yerinden ve öneminden bahseder. Âkif’e göre din, ahlak ve Allah korkusu namına kalbinde hiçbir şey taşımayan; zulme, haksızlığa karşı bütün samimiyetiyle karşı çıkmayan şairler, hangi toplumda çok miktarda varsa Allah o topluluğun belasını vermiş demektir. Çünkü bir milletin ruhu edebiyatında görülür.

Ruhu yüksek olan bir milletin kalbinde, sefil karakterde insanlar türeşeler de üreyemezler. Âkif’in tespitiyle şairlerin görevi, milletin fertlerine yüksek bir terbiye sunmak, ulvi ve sağlam fikirleri güzel sözlerle ifade etmek ve kalplerde sihirli bir etki uyandırmaktır. Bu görevi ihmal etmek, milletin çöküşüne yol açar.

Âkif’in ifadesiyle İslamiyet, şiirin temizini makbul görür, murdarını reddeder. Efendimiz, sahabeler içindeki şairleri dinlemenin ötesinde, cahiliye döneminde yetişmiş söz erlerini de şiirlerinin değerine göre takdir etmiştir. Hamasî söyleyişte erişilemeyecek bir yükseklikte bulunan Antere, Peygamberimizin övgüsünü kazanmış bir şairdir. Âkif, Hazreti Abbas’ın, “Şiir hafızası Ömer kadar güçlü olan başka bir adam görmedim” sözünü naklederek Hazret-i Ömer’in şiire olan ilgisine dikkati çeker. Bütün bunlar, iyi şiiri İslam’ın da onayladığını düşündürür.

Şiirin yayımlanmış olmasının zulme karşı duruş anlamı taşıdığını vurgulayan Âkif, bunun hem kişisel hem de toplumsal bir anlamı olduğunu belirtir. Şair, saldırıya uğrayan masum kimliğini şiirle koruyacağı gibi, zulme uğrayan milletini de dil ve söz kılıcıyla savunacaktır.

Âkif toplumsal amaç, fayda ve ahlak eksenli edebiyat anlayışını madde-ler hâlinde şöyle özetler:

1. Şiir için, edebiyat için “süs”, “çerez” diyenler var. Karnı tok, sırtı pek milletlere göre bu söz belki doğrudur. Lâkin bizim gibi aç, çıplak milletlere göre süsten, çerezden evvel giyecek yiyecek lâzım. Onun için ne kadar süslü, ne kadar tatlı olursa olsun libas hizmetini, gıda vazifesini görmeyen edebiyat bize hiçbir şey söylemez. Hele “Sanat sanat içindir, sanatta gaye yine sanattır, edebiyatta edebiyattan başka gaye aramak sanatı kayıt altına almaktır.” gibi nazariyeler bizim idrakimizin çok üstündedir.

2. Biz edebiyatın vatani olduğuna iman edenlerdeniz. O sebepten hiçbir milletin edebiyatını kendimize mal etmek istemeyiz.

3. Biz, edebiyattan ahlaki, sosyal bir fayda bekleriz. Bizim inancımıza göre edepsizliğin başladığı yerde edebiyat biter.

4. Sosyal dertlerimizi dökmekten, yaralarımızı göstermekten çekinmeyiz. Meramımız kendimizi değil, maskaralıklarımızı maskara etmektir.

5. Bizim halkımız için eserler lazım.

6. Sade yazmak bizim için asıldır. Ne zaman bu asıldan ayrı düşmüşsek, mutlaka zor durumda kalmışız.

7. Sosyal hayatımızın gözünü açacak, hislerimizi yükseltecek, yardımseverliğimizi galeyana getirecek, ahlakımızı süsleyecek, kısaca bize ibret dersi verecek bir edebiyata muhtaç bulunuyoruz (Gökçek, 2005, s. 50; Yetiş, 2006, s. 74; Canım, 2007, s. 27).

Sonuç

Mehmed Âkif, referansı öncelikle ayet ve hadis olan bir şiir anlayışının temsilcisidir.

Millî Edebiyat duyarlılığıyla kalem oynatmış; şairliğini kartvizit olarak değil örtü olarak kullanmış, “toplumun var veya yok olma savaşını şairlikten önde tutmuş” (Karakoç, 2000, s. 16), “batmakta olan bir toplumu kurtarmanın çılgılığı, sesi, öfkesi, yalvarışı ve direnişi” olmuş (Karakoç, 2007, s. 68) bir imzadır. Şiiri kutsallara bağlılığın ifade aracı olarak görmüş; içinde yaşadığı ve vicdanı olmayı tercih ettiği toplumun hastalıklarına tanı koyma ve tedavi önerme amacıyla şiir yazmıştır. Poetikasında şair için biçtiği rolü hayatında eksiksiz oynamış, şiire yüklediği işlevi de eserlerinde cömertçe yansıtmıştır.

Mithat Cemal Kuntay’ın naklettiği bir anekdot, hem Âkif’in şairliği konusundaki alçak gönüllülüğünü hem de sanatkâr kişiliğinin oluşmasında çok büyük katkısı olan annesinin bilgeliğini sezdirir niteliktedir:

Oğlunun şair olduğunu herkesten sonra duyan Emine Şerife Hanım, bir gün Âkif’e sorar:

-Sen şairmişsin, öyle mi?

Âkif cevap verir:

-Eloğlu bu, söylerler. İnanma, anne!

Ardından Mahalle Kahvesi'nin, Küfe'nin "lakırdı"dan ibaret olduğunu söyledikten sonra annesinin ısrarı üzerine Kahve adlı manzumeyi okur ve ilave eder:

-Dedim ya anne, laf işte. İpe sapa gelmez şeyler...

Emine Şerife Hanım gözlüğünün üstünden oğluna uzun uzun bakar ve şefkatle gülümser.

-Hayır, der, laf değil. İncesini ipe, kalınını sapa dizmişsin (Kuntay, 1986, s. 282).

Kaynaklar

Canan, İ. (haz.) (1988). *Kütüb-i sitte*. c. 8, Ankara: Akçağ Yayınları.

Canım, R. (2007). *Mehmed Âkif ve İstiklal Marşı*. Konya: Nüve Kültür Merkezi Yayınevi.

Cenab Şahabeddin (2011). *Cenap Şahabettin'in Bütün Şiirleri*. (haz: M. Kaplan, İ. Enginün). İstanbul: Dergâh Yayınları.

Çokum, S. (1986). Şiirleri gibi bir Âkif. *Türk Edebiyatı*. S 158, Aralık.

Dayanç, M. (2012). Hatıralar ışığında Mehmed Âkif Ersoy'un karakteri. *Türk Yurdu*. Sayı: 301, Eylül.

DİB (2014). *Hadislerle İslam*. c. 5. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Erbay, E., S. Tozlu, T. Şimşek (2005). *Potin ve Şiir-Emin Hâkî'nin Hayatı ve Eserleri*. Erzurum: Suna Yayınları.

Ersoy, M. Â. (1912). Şiir nasıl olmalı? *Sebilürreşad*. 27 Haziran.

Ersoy, M. Â. (2001). *Safahat* (haz. C. Kurnaz, M. Tatçı, K. Akarsu, A. Hayber, E. S. Tozlu). Ankara: MEB Yayınları.

Ersoy, M. Â. (2012). *Tefsir Yazıları ve Vaazlar* (haz. M. Ertuğrul Düzdağ). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Ersoy, M. Â. (2014). *Safahat* (haz. M. Ertuğrul Düzdağ). İstanbul: Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları.

- Gökçek, F. (2005). *Mehmed Âkif'in Şiir Dünyası*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Gündüz, O. (2005). Resimli Kitap'taki yazılarına göre Raif Necdet Kestelli'nin poetikası. *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı* (Y. Çelik ve T. Şimşek'le). Erzurum: Bakanlar Matbaacılık.
- Karakoç, S. (2000). *Edebiyat Yazıları III: Eğik Ehramlar*. 2. Baskı, İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karakoç, S. (2007). *Edebiyat Yazıları II: Dişimizin Zarı*. 3. Baskı, İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karakoç, S. (2013). *Mehmed Âkif*. 16. Baskı, İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Kısakürek, N. F. (2001). *Çile*. 44. Baskı, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kuntay, M. C. (1986). *Mehmed Âkif: Hayatı, Seciyesi, Sanatı*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Okay, M. O. (1998). *Mehmed Âkif: Bir karakter heykelinin anatomisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şimşek, T. (2015). Mehmed Âkif'in poetikası. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, s.53. Erzurum
- Tansel, F. A. (1945). *Mehmed Âkif-Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Kanaat Kitabevi.
- Tansel, F. A. (1989). *Ziya Gökalp Külliyyatı I: Şiirler ve Halk Masalları*. 3.Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yardım, M. N. (haz.) (1996). *Safahat*. İstanbul: Kahraman Yayınları.
- Yetiş, K. (2006). *Bir Mustarip: Mehmed Âkif Ersoy*. Ankara: Akçağ Yayınları.

ŞİİRİ NASIL OKUMALI? MEHMED ÂKİF'E GÖRE İNŞÂDIN USULLERİ

Ahmet TANYILDIZ*

Giriş

İstiklal şairimiz Mehmed Âkif'in karakterine, sanatkâr şahsiyetine ve mücadeleci ruhunun feryadı olan şiirlerine dair gök kubbede birçok şey söylenmiş ve söylenmeye devam edecektir. Onun şiirlerini yazma serüveni kadar dinleyiciler karşısında bir şiiri okuma tarzı da dikkate şayandır. Bu yazının okuyucusu olan uyanık zihinler, Âkif gibi dikkat ve rikkat sahibi bir karakterin şiir okuma usulünde de birtakım prensiplere sahip olduğunu hemen tahmin edeceklerdir. Nitekim hatıralarının çeşitli yerlerinde kendi şiirlerini okurken gerekli hassasiyeti göstermeyenlere serzenişle mukabele ettiğini okumuşuzdur.

Geleneğimizdeki adıyla *inşâd* yani şiir okuma sanatı, esasında okuyan kişinin belirli bir donanımına sahip olmasını ve icra sırasında hassasiyet göstermesini gerektiren amelî bir durumdur. Zira kanaatimizce *inşâd*, şiirin kalıbı olan *lafız* ile özü olan *manâ* arasında hassas bir çizgide bulunmaktadır. Hakkı verilmeden ve şiir okuma usulünün kendine has kurallarına riayet edilmeden okunan bir şiir, öz itibarıyla kaliteli bir metin olsa da dinleyici üzerinde beklenen tesiri vücuda getirmeyecektir. Bu noktada şiir okumanın da kendine has bazı kaide ve teamüllerinin olduğunu hatırlamak gerekir.¹

Bilindiği gibi hayatının belirli dönemlerinde Mehmed Âkif'in şiir yazma usulünde ve şiirlerinin muhtevasında birtakım değişiklikler olmuştur. Şair,

* Prof. Dr., Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyat Bölümü, ahmettanyildiz@gmail.com

¹ Geleneğimizde inşâdın usulüne dair derli toplu bilgiler için bkz. Ahmet Tanyıldız, "Poetik Bir Kavram Olarak İnşâd", *Klasik Türk Edebiyatının Ses ve Anlam Dünyası Bildiriler Kitabı*, Düzce Üniversitesi Yayınları, Düzce 2020, s. 438-462.

eslâf tarzında kaleme aldığı bazı gazellerini daha sonra imha ettiğini hatıralarında dile getirir. Çünkü şairliğin asıl kudretini içtimaî ve dinî meselelere ilişkin şiirlerinde bulmuş ve nazmını o mecraya hasretmiştir. Derdi olan şair, *'karnı tok insanlara göre olan sūs ve çerezlerle'*¹ uğraşmak yerine meselenin özüne yönelmiş, *'aczinin giryesi olan şiirlerini'* hakikatin emrine vermiştir.

Şiir okuma usulünde ise Mehmed Âkif'in gelenek içerisinde damıtılmış sözlü/yazılı kaideleri ve teamülleri takip ettiği görülür. Hem eski Türk boy-larında hem de Arap kültüründe şiir okuma usulüne ilişkin teamüllerin bir kısmı Osmanlı edebî muhitlerine de yansımıştır. Özellikle son asırda inşâd birtakım yazılı kaidelere bağlanmış ve şiir okuyacakların bunları esas al-maları istenmiştir. Mehmed Âkif'in de bir dinleyici kitlesi karşısında şiir okurken nelere dikkat edilmesi gerektiğini ayrıntılı bir şekilde ele aldığını görüyoruz.

Bu yazıyı iki husus üzerine bina etmek niyetindeyiz. İlki, Mehmed Âkif'in şiir okuma usulüne dair poetik fikirlerini kaleme aldığı *Sırât-ı Müstakim*'deki yazısını değerlendirmektir. İkincisi de şairin, şiiri okuyanların okuma tarzla-rına yaklaşımı ile kendisinin nasıl şiir inşâd ettiğine hatıralar ışığında tanıklık etmektir.

Mehmed Âkif, şiir okuma usulüne ilişkin ders notu biçiminde yazdığı *"in-şâd"*² başlıklı yazısında bu meseleyi enine boyuna tartışır. Şiir teorisi konu-sunda tarihî belge niteliğini taşıyan bu notlar, gelenekte uygulanmış ama adı konmamış bir usulün yani şiir okuma yönteminin yazılı vesikalarıdır. Zira klasik dönem belâgat kitaplarında bir şiirin nasıl okunması gerektiğine dair teorik bilgilere pek rastlanmamaktadır. Bu çerçevede Mehmed Âkif'in ör-nekli ve uygulamalı inşâd notlarının önemi bir kez daha vurgulanmalıdır. Şair, doğrudan beyit ve mısralar üzerinden giderek bir şiirin nasıl okunacağını veya nasıl okunmaması gerektiğini okuyucuya tek tek aktarır. Şimdi bu yazı çerçevesinde onun inşâda dair tespitlerini sırasıyla ele alalım.³

a. İnşâd nedir?

Âkif'in ilk tespiti inşâd ibaresinin yanlış yorumlandığıdır. Ona göre dönemin edebî muhitlerinde şiir inşâdı kavramına *şiir yazmak* şeklinde yanlış manâ

¹ Mehmed Âkif Ersoy, *Düzyazılar (Makaleler-Tefsirler-Vaazlar)*, (Haz. Vahap Akbaş), Beyan Yayınları, İstanbul 2011, s. 107.

² Mehmed Âkif, "Edebiyat Bahisleri: İnşâd", *Sırât-ı Müstakim*, C VII, S 179, Dersâdet 1327, s. 358-360. Yeni yazıya da aktarılmış olan bu yazılar serisinin tamamı için bkz. Yusuf Turan Günaydın, *Mehmed Âkif Ersoy-Kavâid-i Edebiyye*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2016.

³ Mehmed Âkif'in teorik çerçevesini çizip örneklerle zenginleştirdiği bu bahisler yukarıda bahsedilen yazıda tarafımızca daha evvel tasnif edilmiş ve başlıklar hâlinde sunulmuştu. Burada birtakım ilaveler olmasına rağmen söz konusu tasnif korunmuştur. İnşâd usulüne ilişkin tespitler, örnekler ve değerlendirmeler bütünüyle Mehmed Âkif'e aittir.

verilmektedir. Hâlbuki bu kavram *bir şiiri tavr-ı mahsûsuyla okumak* biçiminde anlaşılmalı ve ona göre yorumlanmalıdır.

b. Bir şiir niçin kötü okunur?

Mehmed Âkif'e göre bir şiiri kötü bir eda ile okumanın belli başlı sebepleri şunlardır:

1. Şiir dilinde kullanılan vezinleri bilmemek ve okurken tef'ileleri birbirine karıştırmak.
2. Vezin bilmemekten dolayı bir heceyi uzatılması gereken yerde kısa geçmek, kısaltılacak heceleri de uzun okumak. Hele tabii olan, yani söylendiği gibi okunması gereken kelimelere imâle vermek. Kelimeyi icap etmediği hâlde uzatmak bir hastalıktır. Bu hastalık, şiir bilmeyen yahut şiire yeni başlayan ağızları adeta istila etmiştir. Böyle kişiler, 'mısraın hiç olmazsa iki üç kelimesinin kuyruğu, kulağı çekilmedikçe manzûm olmaz' vehminde bulunurlar. Bu illetin çaresi çokça okumaktır.
3. Şiiri nesir gibi dümdüz okuyuvermek, yani tefrit.
4. Şiiri taktî' edercesine okumak, yani ifrat.
5. Manâ itibarıyla birbirine bağlı olan mısraları/beyitleri okurken her birinin sonunda sözün bittiğini düşündürecek şekilde durmak ve dinleyicinin zihnini karıştırmak.
6. İstifhâm (soru), teessür (içlenme), taaccüb (şaşıрма), tehekküm (istihza veya tarizde bulunma) hülâsa bir başkalık, bir fevkaladelik ifade eden cümleleri de diğerleri gibi alelade okumak.
7. *Nesr-i manzûm* tarzında yazıldığı için; bazen sözü tamamlayabilmenin beş on mısraı bitirmeye bağlı olduğu yeni şiirleri de eski şiirler gibi müstakil manâlı mısralardan müteşekkil farz ederek öylece inşa da kalkışmak.
8. Kâfiyeleri dinleyenlerin kulağına zorla sokar gibi lüzumundan ziyade hissettirmek.
9. İmâleleri, özellikle Türkçe kelimelerdeki imâleleri pek belli etmek.
10. Vezinde, kâfiyede ve tavırda bir sakatlık yapmamakla birlikte şiirin

müeddâsına (manâsına) göre bir eda tercih etmeyi düşünmemek. Rakîk (ince, yumuşak), şedîd (sert, şiddetli), yüksek, derin... ne kadar hisler, hayâller, fikirler varsa hepsini birden aynı âhenge uydurmaya çalışmak.

c. Şiir okurken neye dikkat edilmeli?

1. Taktî’cilik problemi

Taktî’ ile şiir okumak, bir mısradaki vezni tamamlayan parçacıkların her birini belli edercesine okumaktır. Mehmed Âkif, arûz ilminin öğretiminde önemli bir işlevi olan taktî’in, şiir okunurken mümkün olduğu kadar gizlenmesi gerektiğini düşünür. Ona göre *inşâd* sırasında taktî’de ısrar etmek arûz mutasabıplığından ileri gelmektedir. Taktî’ciliğin, en selis (akıcı) manzumeleri bile en müstekreh kılığa soktuğunu düşünen şair şu örneği verir:

Kelimede sâkin bir harften önce gelen med harfleri biraz fazlaca çekilebilir. Bu çekiş nazma bir âheng de verir. Bazıları ise vezni şaşırmamak için o sâkin harfi harekeli okurlar. Bu surette ortaya çıkan sakâlete (ağırlık) değme kulaklar tahammül edemez. Evet:

“Bahârdır bahârdır bahârdır bahârdır”

mısrasındaki *“bahârdır”* kelimelerinin birinci *“râ”*larına birer kesre vererek *“bahâridir”* tarzında okuyanları çok gördük. Gerçi bu mısraın taktî’i sırasında her *“bahârdır”* kelimesini *“mefâilün”* cüz’üne bölmek için *“râ”*yı harekeli farz etmek icap ederse de *inşâd* ederken bunu düşünmek pek garip kaçır.

2. İmâlelere dikkat!

Mehmed Âkif’in *inşâd* sırasında imâleler konusundaki hassasiyeti dikkate değerdir. Yazısının birkaç yerinde bu hususu vurgulayan şair, şiir okurken imâlelerin mümkün mertebe hissettirilmemesi gerektiğini düşünür:

İmâleler ne kadar mümkün ise o kadar az belli edilmelidir. Hele mısra sonundaki kelimelerin son hecelerine rast gelen imâleler hiç hissettirilmemelidir.

*Ermemişken kimsenin nûr-ı nigâhı koynuna
Gizli girmiş dün gece zülf-i siyâhı koynuna*

beytinde

nûr-ı *nigâhı*
koynuna *gece*
zülf-i *siyâhı*

kelimelerinin tümü imâlelidir. İki satırda altı tane imâle, dinleyeni sıkar. Lâkin biz oldukça güzel bir inşâd sayesinde sıkıntıyı yarı yarıya indirebiliriz:

- Evet “*nûr*”un *râ*’sını ince uzun *nûr-î* şeklinde okumak yerine heceyi biraz kabaca telaffuz ederiz. O vakit imâlenin sıkleti gereği gibi azalır.
- “*Nigâhı*” kelimesindeki “*hı*” hecesine de ince uzun bir kesre vereceğimize kaba lâkin kısa bir kesre veririz. Bundaki imâle de hafifler.
- “*Koynuna*” redifindeki son heceyi ise imâlesiz okuruz.
- İkinci mısradaki “*zülf*”, “*siyâhı*” ve “*koynuna*” kelimelerinde de aynı şekilde hareket ederiz.

Demek istiyoruz ki inşâdda asıl olan, beyitteki bütün heceleri, mukabillerindeki tef’ilelere uyduracağım diye imâleleri dinleyenlerin kulağına çarpmak değildir. Belki imâlenin gayr-ı tabii bir şey olduğunu bilerek onu mümkün mertebe az hissettirmektir.

3. Şiirde med (uzatma) yapılacak yerler

Şiirde med ve imâlelerin bütün bütün işlevsiz olmadığıнын farkında olan Mehmed Âkif, inşâd sırasında gerekirse kimi hecelerin uzun okunabileceğini şöyle anlatır:

Uzatılması icap eden öyle kelimeler de vardır ki kısa geçilmesi, arûzcuların zihâf dedikleri kusuru vücuda getirir. O gibi hecelerin memdûd (medli) okunması manâ üzerinde pek güzel bir tesir hâsıl eder. Onun için böyle kelimeleri hafif geçmek tarafına asla yanaşmamalıdır. Meselâ;

Döner vâdîde dûrâdûr bir ses, rûdlar çağlar.

Hey ne sengîn-dilsin ey zâlim ki te’sîr etmiyor;

Âhlar, feryâdlar, çâk-i girîbânlar sana!

Feryâd bu gülşendeki âheng-i siyehden!

Eyvâh bu bâzîçede bizler yine yandık!

Ey vefâsız dostum senden vefâlıymış gamın!

Neşîdelerinde “dûrâdûr”, “rûd”, “âhlar”, “feryâdlar”, “feryâd”, “eyvâh”, “dostum” kelimeleri mutlaka memdûd (uzun) okunmalıdır.

Hele âh, eyvâh, heyhât, oh gibi teessüre ve tehassüre tercüman olan kelimeler kısa geçilmemeli, dörder elif miktarı çekilmelidir.

4. Merhûn (anlamı birbirine bağlı) mısraların inşâdı

Dîvân şiiri örneklerinin büyük çoğunluğunda şairin kast ettiği anlam bir mısra veya beyitte tamamlanır. Kimi şiirlerde bu yapı değişebilmesine rağmen anlam genellikle beyte münhasırdır. Anlamın beyitten taşıp diğer beyitlerde tamamlandığı örneklere ise merhûn beyit adı verilir. Mehmed Âkif, bu tür şiir örneklerinin inşâdında daha dikkatli olunması gerektiğini şöyle vurgular:

Kadim şiirimizde mühim olan inşâd, günümüz şiirine gelince büsbütün daha müthiş bir ehemmiyet alır. Zira eski şiirde her mısra, her beyit müstakil bir manâyı ihtiva ederdi. Onun için iyi de okunsa fena da okunsa beytin sonunda vakf edilince maksadın ne olduğu anlaşılırdı.

Hâlbuki şimdiki şiirler, eski nesirler gibi zincirleme gidiyor. Hatta bazen birinci mısra ile başlayan cümlelerin arkası tam sekiz on mısra sonra alınabiliyor. Onun için inşâdın hakkı verilmezse -âhengden vazgeçtik- manâ bile anlaşılmaz.

Mehmed Âkif yazısının devamında Nâmık Kemâl’in aşağıdaki dörtlüğünün nasıl inşâd edilmesi gerektiğini şöyle anlatır:

Benzetse beni hatâ değildi

Bir kimse görüp de ârifâne

Zincîrde inleyen esîrin

Koynundaki tıfl-ı nâtüvâne

kıt'asını ele alalım da nasıl okuyacağımızı söyleyelim: Görüyoruz ki şu dört mısraın dördü de birbirine merhûn, yani bağlıdır. Şimdi bu şiiri nasıl inşâd edeceğiz? Eğer her mısraın sonuna, sözün bittiğini anlatır bir tavır ile vakf edecek olursak manâ askıda kalır. O hâlde son mısraın nihayetine gelinceye kadar geçecek evvelki karar, asma karar olmalı. Yani sözün tamam olmayıp aşağıda biteceğini anlatacak tarzda 'karar' verilmelidir.

d. Hangi şiiri nasıl okumalı?

Bir şiiri muhtevasına, eda ve manâsına uygun bir şekilde okuyabilmek başlı başına bir meziyettir. Mehmed Âkif, şiirlerin ihtiva ettikleri manâya ve taşıdığı ruha münasip bir surette inşâd edilmesi gerektiğini düşünür.

Şairin bu konudaki fikirleri şöyledir: İnşâdın daha birçok incelikleri vardır ki onlar tarif edilemez. Şiiri okuyan adamın zevkine kalmış şeylerdir. Meselâ şiddetli fikirlere, ateşli hislere tercüman olan şiirler yüksek sesle ve heyecanlı bir tavırla okunmalıdır. Rakîk ve nâzik manâlar ise kendisine münasip bir lahn ile tebliğ edilmelidir. Sesi kaldırmak icap eden yerde indirmek; alçaltmak lazım gelen yerde yükseltmek pek münasebetsiz olur. Bununla beraber birtakım züppelerin yaptığı gibi, şiire ruh vereceğim diye acemi oyuncu tavrı takınarak soğuk soğuk ca'liyetler (sunilikler) göstermenin lüzumu yoktur. Bu bir tasannudur, tasannu ise her zaman merduddur.

Hasan Basri Çantay hatıralarında Mehmed Âkif'in, şiiri hakkını vermeden inşâda kalkışan veya inşâd sırasında işi bir tiyatroya çeviren kuklacı tiplerden hazzetmediğini söyler:

*"Bir gece Ankara'da (Taceddin) odasında biri onun Bülbül'ünü okumuştı. Ertesi gün üstâd dedi ki: O bülbül, bizim bülbüle benziyordu amma ne kanadını bıraktı ne kuyruğunu..."*¹

Mehmed Âkif, şiire karşı saygısız davrananlara ve kötü bir usul ile şiir inşâd edenlere karşı olumsuz tutumunu kendisi de ikrar eder. Şahsiyetini çok beğendiği ve şiir okuma edasıyla devrinde ün kazanmış olan Hersekli Ârif Hikmet'in vefatı sebebiyle bir manzume kaleme alır. Bu şiirde Hersekli'nin evinde şahit olduğu bir hadiseyi de aktarır. Manzum bir dille aktarılan hikâyeyi şöyle özetleyebiliriz: Bir gün onun huzurunda iken densizin biri çıkagelir. Bu sırada Ârif Hikmet, *Sânihalar*'dan okumaktadır. Âkif sıkıldığını belli etse

¹ Hasan Basri Çantay, *Âkifnâme*, Ahmed Said Matbaası, İstanbul 1966, s. 80.

de hazret ne yapsın, mecbur hoş görür. Hersekli, vakur bir edayla okumaya devam ederken o divanenin bir türlü susmaya niyeti yoktur. Hersekli'nin okuduğu metne atıfta bulunarak artık bunların yüzüne kimsenin bakmadığını ima eder ve meşhur “*Varak-ı Mihr ü Vefâyı kim okur kim dinler?*” mısraını garip bir tavırla inşâd eder. Bunun üzerine Ârif Hikmet'in sabrı elden gider ve yakası açılmamış hakaretlerle herifi tatlı tatlı benzetir. Mehmed Âkif ise bir adım daha ileri gider ve “*Bana kalsa döğërdim alimallah teresi!*” diyerek Hersekli'nin adamı paylarken az bile yaptığını söyler.¹

e. Mehmed Âkif nasıl şiir okurdu?

Yukarıda değerlendirmeye çalıştığımız biçimde inşâdın teorisine dair önemli fikirleri ve tespitleri olan Mehmed Âkif'in şiiri nasıl okuduğu da merak konusudur. Bu konuda şairin yakın dostu ve uzun yıllar yanı başında bulunan Hasan Basri Çantay'ın şahitliği merakımızı gidermekte ve Âkif'in inşâd usulünü bize aktarmaktadır. Çantay'ın ifadeleri şöyledir:

“Üstâd Âkif'in inşâdı tasannusuzdu. O, şiirleri Dâvûdî bir sesle okur, kelimelerin ve manânın icâbına göre sesinde -fakat tabîliği hiç bozmamak ve karşındakine adeta hissettirmemek şartıyla- güzel değişiklikler yapardı. İnşâdda gâh suratını ekşiten, gâh bir kukla gibi acayip vaziyetler gösteren, bazen bir salon kabadayısı, bazen de en nârin ve sinirli bir bayan olan inşâd tarzını Âkif hiç sevmeydi (...) Âkif'in inşâd tarzında yüksek bir tabîlik ve samimilik vardı; o Dâvûdî ses taklit edilemezdi. Üstâdın umumî yerlerde, kalabalık cemâat huzurunda inşâd ettiği şiir ile husûsî âleminde okuduğu şiir birbirinden farklı idi. Evvelkisi daha sıkılgan, öbürü daha serbestti. O, Türklerden Hersekli Ârif Hikmet ve Hüseyin Kâzım merhumlarla rahmetli Ferid Kâm'ın inşâdlarını beğenirdi.”²

1 “Bir gün ezçümle huzurunda idim ben de evet
Galiba Sânihalar'dan okuyordu Hikmet.
Çıkageldi biri, bin yâve-serâlık ederek.
Ben sıklıdım da hazret ne desin hoş göreceğ...
O devam eyledi bahsinde vakûrâne yine
Beriden susmadı heyhât bu divâne yine;
İyi ammâ a efendim diye en sonra o har,
Varak-ı Mihr ü Vefâyı kim okur kim dinler?
Şî'r-i ma'rûfunu bir tavr ile inşâd etti...
Hikmet'in sabrı da ârâmı da elden gitti:
Gayr-ı mekşûfgiribân-ı şutümü açtı,
Tatlı dilden ona bir hayli söğüşler saçtı.
Haydi şimdi bulunuz, haksız olan yer neresi
Bana kalsa döğërdim alimallah teresi!
(İstiklal Marşı'nın 100. Yılında Mehmed Âkif Ersoy Şiir Külliyyatı-Safahat, TBMM Yayınları, Ankara 2021, s. 244.)

2 Hasan Basri Çantay, age, s. 80.

Mehmed Âkif'in 'cemaat huzurunda şiir okurken sıkılğan bir halet-i ruhiyeye büründüğüne' Midhat Cemal Kuntay da bir hatırasında dikkat çeker. Safahat'ın yeni baskısı vesilesiyle evinde bir ziyafet veren Midhat Cemal, devrin meşhur şairlerini köşküne davet etmiştir. Davete Abdülhak Hamid, Cenab Şehabettin, Faruk Nafiz, Samipaşazade Sezai ve günün şeref misafiri Mehmed Âkif icabet eder. Yemekler yenip kahveler yudumlandıktan sonra Safahat'tan bazı şiirlerini okuması için Mehmed Âkif'e teklifte bulunulur. Ama Âkif şiir okumamak için bin dereden su getirir. Üst üste fıkralar anlatır, masadaki şairlere takılarak her birinin meşhur şiirlerini yine onlara okutur. Dostlarının arada bir hatırlatıp uyarmalarına rağmen o gece bir türlü şiir okumaz. Midhat Cemal, Âkif'in bu şiir okuma sırasını başından savma oyununu fark eder. Süleyman Nazif ile aralarında şöyle bir konuşma cereyan eder:

"Nazif'in kulağına eğildim:

- Görürsün, dedim. Âkif, Âsım'ı okumayacak.

- Zorla okuturuz, dedi.

-Okutamayız, onun öyle mahviyet hileleri var ki... Kalabalıkta kendini unutturmayı o kadar iyi bilir ki..."¹

Netice Yerine

Kültür tarihimizde şiir okumanın usulü daha ziyade teamüller üzerinden aktarılagelmiştir. Bir şiirin nasıl inşâd edildiğine dair ipucu mahiyetindeki verilere edebî muhitlerin ele alındığı bazı kaynaklarda, birtakım sözlü tespitlerde ve hatıralarda rastlanmaktadır. Edebiyat teorisi kaynaklarında güzel bir inşâdın nasıl olması gerektiği yazılı kaidelerle ortaya konmamıştır. Bu da inşâdın aslında zevk-i selîme göre değişebildiğini göstermektedir. Divan şiirinin inkıraz dönemi olan on dokuzuncu asra geldiğinde ise inşâd konusu sınırlı da olsa artık belâgat kitaplarına girmiştir.

Hassas bir sanatkâr olan Mehmed Âkif de şiiri güzel ve etkili okuma yöntemine dair müstakil bir yazı kaleme almıştır. Bu yazısında, kendi zamanına kadar yazılı teorik yönünün ihmâl edildiği inşâd meselesini tüm yönleriyle değerlendirmiştir. Başarılı bir şiir okurunun aynı zamanda şiirin ilmine yani vezin ve kâfiye bilgisine sahip olması gerektiğini belirtmiştir. Her alanda olduğu gibi inşâd konusunda da Mehmed Âkif'in 'samimi' olmayı öncelediği görülmektedir. Nitekim şiir okurken ağzını yüzünü büzen, şiir okumayı tiyat-

¹ Beşir Ayvazoğlu, *1924-Bir Fotoğrafın Uzun Hikâyesi*, Kapı Yayınları, İstanbul 2007, s. 7.

roya çeviren, eski usul ile yeni usul ikileminde ifrat ve tefrite kaçan tiplerden hazzetmediğini açıkça belirtir. Bu çerçevede şairin konuya dair teorik yazısı ile edebî sohbetlerdeki şiir okuma biçiminin birbirini tamamladığı söylenebilir.

Kaynakça

Ayvazoğlu, Beşir. 1924-*Bir Fotoğrafın Uzun Hikâyesi*, Kapı Yayınları, İstanbul 2007.

Çantay, Hasan Basri. *Âkifnâme*, Ahmed Said Matbaası, İstanbul 1966.

Günaydın, Yusuf Turan. *Mehmed Âkif Ersoy-Kavâid-i Edebiyye*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2016.

Mehmed Âkif (Ersoy). “Edebiyat Bahisleri: İnşâd”, *Sırât-ı Müstakîm*, C VII, S 179, Dersâdet 1327, s. 358-360.

Mehmed Âkif (Ersoy). *Düzyazılar (Makaleler-Tefsirler-Vaazlar)*, (Yayına Hazırlayan: Vahap Akbaş), Beyan Yayınları, İstanbul 2011.

Mehmed Âkif (Ersoy). *İstiklal Marşı'nın 100. Yılında Mehmed Âkif Ersoy Şiir Külliyyatı-Safahat*, (Yayına Hazırlayan: Necmettin Türinay), TBMM Yayınları, Ankara 2021.

Tanyıldız, Ahmet. “Poetik Bir Kavram Olarak İnşâd”, *Klasik Türk Edebiyatının Ses ve Anlam Dünyası Bildiriler Kitabı*, Düzce Üniversitesi Yayınları, Düzce 2020, s. 438-462.

MEHMED ÂKİF VE ÇANAKKALE DESTANI

Mustafa ÖZÇELİK

Mehmed Âkif Ersoy, son yüzyılda yaşadığımız siyasî, askerî, ekonomik, kültürel vb. bütün olayların en yakın tanığı oldu ve şiiriyle bütün bu olayları anlattı. Bunlar arasında savaşlarla ilgili olanlar adeta bir destan özelliği taşır. Onun “*Cenk Şarkısı*” şiirinden “*Bülbül*” şiirine kadar yazdığı pek çok şiiri bu özellikteki metinlerdir. Bunlar arasında ise iki şiir öne çıkar. İlki 18 Mart 1915’te yazılan aslında Âsım kitabı içinde bir bölüm olmasına rağmen sonradan “*Meçhul Şehid*” yahut “*Çanakkale Şehitlerine*” olarak adlandırılan şiiri, diğeri ise destanın son parçası olan ve 12 Mart 1921’de millî marşımız olarak kabul edilen “*İstiklal Marşı*”dır. Bu yazıda bunlardan ilki ele alınacaktır.

Çanakkale Şiirine Girizgâh

Burada öncelikle Mehmed Âkif’in Almanya seyahatinden söz etmemiz gerekiyor. Zira o, bu seyahatte iken 19 Şubat 1915’te Çanakkale Savaşı başlamış o da daha sonra Necid’de yazacağı asıl Çanakkale şiirine girizgâh sayılacak mısraları burada yazmıştır. Şimdi bu olayı hatırlayalım:

Mehmed Âkif, 1914 yılı sonu ile 1915 yılı başlarında Berlin’de bulunmuştur.¹ Ancak bazı Alman kaynaklarına bakıldığında Âkif’in Almanya’ya gidiş tarihinin daha erken olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre Âkif’in Almanya’ya gelişi Kasım ayının 17’si ile Aralık ayının başı arasında bir tarihte gerçekleşmiştir.²

Mehmed Âkif’in buraya gelişi millî bir mesele ve kendisine tevdi edilen resmî bir görevle ilgilidir. Bu mesele ve görev şudur: Müttefikimiz Almanya’da Fransız, Rus ve İngiliz orduları saflarında çarpışırken çok sayıda Kuzey

¹ M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Âkif*, s. 54

² Kadir Kon, *Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı- Alman İttifakı ve Mehmed Âkif’in Almanya’ya Gidişi*, TYB *Mehmed Âkif 100 Yıl Sonra Berlin’de Sempozyum Kitabı*, s.62

Afrikalı Müslüman asker Almanlar'a esir düşmüştü. Almanlar, bunları ayrı bir kampta toplamışlar, "Hilal" kampı olarak da bilinen bu kampta camiler yapıp mektepler açmışlar, imam, müezzin ve vaizler getirmişlerdi. Almanların amacı "Müslümanların lideri olan Osmanlılara, Müslüman esirlere karşı güzel davranışlarını göstererek; bir cemile yapmak, esirleri ise, Halife'lerinin kendileriyle birlik olduğunu göstererek kazanmak"tı. Yine ayrı ayrı lisanlarda Araplara, Hintlilere, Rusya Müslümanlarına mahsus gazeteler çıkarmaya başlarlar. Bir diğer amaçları ise "Müslüman esirlere harbin gerçek yüzünü anlatmak ve kime karşı savaştıklarının şuurunu vermektir." Başka bir söyleyişle "Bu esirler serbest kaldıktan sonra ülkelerine döndüklerinde Almanların Müslümanların düşmanı olmadıklarını göstermesi bakımından önem taşımaktadır."¹

İşte Âkif'in Almanya'ya gidişi bu gelişmelere bağlı olarak gerçekleşir. "Alman hükümeti Müslüman esirlere karış yapılan muameleyi İslâm âlemi-nin ve bilhassa Türkiye'nin görmesini, bilmesini çok istemektedir. Bunun için muhtelif milletlere mensup Müslüman muharrirleri Almanya'ya davet ederek Müslüman esirlere yapılmakta olan itinayı göstermek istemektedirler."² Almanya, işte bu gayelerle Osmanlı Devleti'nden bir heyet istemiş, Harbiye Nazırı Enver Paşa da devletin istihbarat örgütü Teşkilat-ı Mahsusa'yı da bu heyeti teşekkül ettirmekle görevlendirmişti. Bu amaç için Kuşçubaşı Eşref Bey'in önerisiyle seçilen heyet üyeleri arasında Mehmed Âkif de vardı. "Âkif, dört aya yakın kaldığı Berlin'de burada bulunan müslüman esirlere hitabelerde bulunmuş, hatta bazı konuşmaları banda alınarak İtilaf devletleri tarafında çarpışan Müslümanlara dinlettirilmişti. Yine Alman basınında kendisiyle yapılan röportajlar yayımlanmış, fotoğrafları neşredilmişti. Ayrıca "propaganda amaçlı çıkarılması düşünülen Türkçe gazetenin başına Âkif'in geçmesine dair bir teklif yer alsa da Türkçe yayından vazgeçilince görev alma durumu da ortadan kalkmıştır."³

Berlin Hatıraları

Âkif'in Çanakkale şiirinin yer aldığı "Berlin Hatıraları" şiiri işte bu gezinin ürünüdür. Berlin'de 5 Mart 1915 tarihinde tamamlanan bu şiir, 398 beyitlik uzun bir metindir. Kitap olarak ise 1917 yılında yayımlanmıştır.⁴ Şiirin büyük bir kısmında Âkif'in Berlin'de yaşayıp gördükleri anlatılır. Bu bölümden anlaşılacağı üzere Berlin seyahati Âkif'e ilim ve teknik açısından takdir ettiği Batı'yı

1 Eşref Edib, Mehmed Âkif, Hayatı-Eserleri, s.83

2 Edip, a.g.e.s. 84

3 Kon, a.g.e., s. 66

4 Mehmed Âkif Ersoy, Safahat, Hz. Fazıl Gökçek, Hatıralar, s. 7

yakından tanıma fırsatı vermiştir. Bu yüzden eserde Batı medeniyetine ait tahliller, tespitler yapılır. Osmanlı ile Almanya değişik açılardan karşılaştırılır. Onları ilerleten ve bizi gerileten sebepler üzerinde durulur.

Bu şiirin bir özel ve önemli yanı da Âkif'in bu şiiriyle *“Osmanlı devletine, İslam âlemine karşı İngiliz sömürgeciliğinin yok etme karar ve planını tam olarak kavramış ve devam eden savaş içinde mukavemet unsurlarını takviyeye çalışan biri olarak karşımıza çıkmasıdır. Ona göre İngilizler İslam dünyasının beynine pençeyi takmış, göğsüne yerleşmiştir. Kolunu (Osmanlı Devleti’ni) da hareketsiz hale getirmeye çalışmaktadır. Birinci hamlede Çanakkale’ye bayrak dikilecek, ardından hilafet merkezi olan İstanbul’a ulaşacaklardır.”*¹

İyi bir gözlemci ve tahlilci olan Âkif'in bu kaygıları boşuna değildir; zira bu şiir yazılırken İtilaf devletlerinin kuvvetleri de Çanakkale’yi hem karadan hem denizden büyük bir ordu ve gelişmiş silahlarla çökertmek için hareket halindeydiler. Dahası İtilaf devletlerinin Çanakkale önünde yaptıkları yığınak, şiddetini giderek artırdıkları müstahkem mevki bombardımanları Osmanlı Devleti’ni daha savaşın başında çok zor durumda bırakmıştı. İşte Âkif, bir görev neticesinde Almanya’dadır ama akli fikri bu yüzden Çanakkale’dir. Endişeli bir ruh haliyle olup bitenleri takip etmekte, tespit ve tahliller yapmaktadır:

*“Ne söyleyip duruyor, görmedin mi İngiliz’i:
Üzülmeyin, yaşamaktan kesin ümîdinizi!
Hakîkat ortada, ma’nâsı var mı evhâmın?
Bilirsiniz ki: Mısır, kâinât-ı İslâm’ın
O sıska gövdesi üstünde adetâ kafası;
Diyâr-ı Hind ise, göğsünde kalb-i hassâsı;
Sizinkiler de, kımıldanmak isteyen koludur.
Ki boş bırakmaya gelmez, ne olsa korkuludur!
Biz İngilizler olup hâli önceden müdrik;
O beyne pençeyi taktık, o göğse yerleştik.
O halde bir kolu kalmış ki bizce çullanacak,
Yolundadır işimiz bağladık mı kısıkvrak!
Hem öyle zorla değil, çünkü «fıkr-i kavmiyyet»*

¹ D. Mehmet Doğan, *Çanakkale Şehidleri Şiirinin Yazılışı*, TYB Akademi dergisi, sayı 14 .s. 66

*Eder bu gâyeyi teshîle pek büyük hizmet.
O tohm-i lâ'neti baştan saçıp da orta yere,
Arab'la Türk'ü ayırdık mı şöyle bir kerre,
Ne çarpınır kolu artık, ne çırpınır kanadı;
Halîfenin de kalır sâde bir sevimli adı!
Donanmamızla verip, sonra, Şark'ı velveleye,
Birinci hamlede bayrak diker Çanakkale'ye;
İkinci hamleye Dârü'l-Hilâfe! der çekeriz!" ¹*

Son yüzyılımız bilindiği üzere savaşlar yüzyılıdır. Bunlardan hem sonun başlangıcı sayılabilecek hem de bundan sonraki felâketlere kapı aralayacak savaş Balkan savaşlarıdır. Babası tarafından bir Balkan çocuğu olan Âkif, siyasî ve askerî gelişmeleri iyi okumakta ve Balkan felâketinin devamının geleceğini görmektedir. Nitekim çok geçmeden 1. Dünya Savaşı (Harb-i umumi) patlak verir ve asıl büyük savaş olan Çanakkale Savaşı'na doğru adım adım yaklaşılmaya başlanır. Âkif, bu durumu şu mısralarıyla dile getirir:

*"Balkanlardaki yangın daha kül bağlamamışken
Bir başka cehennem çıkıversin... Bu ne erken..." ²*

Âkif, her ne kadar "erken" dese de olup bitenlerin derlenip toparlanma imkânı bulamadan daha feci sonuçlara yol açmasından dolayı böyle düşünmüş olsa gerekir. Ama sonuç ortadadır. I. Dünya Savaşı başlamıştır.

Âkif'in Endişesi

Âkif'i endişelendiren asıl mesele işte budur. Yani düşmanların Çanakkale'yi geçip İstanbul'a girmeleridir. Çünkü İstanbul bizim son "istinadgâhımız"dır. Çanakkale, bu yüzden çok önemlidir. Âkif, bu durumun çok iyi farkındadır.

*"İşit de ağla! Fakat biz ne mazhariyyetsiz,
Ne bahtı kapkara milletmişiz ki dünyâda;
Şu beyni kurtaralım der, koşarken imdâda;
Beş altı pençe bir olmuş boğazlamakta bizi!
Silindi gitti Hilâl'in şu anda belki izi,*

¹ Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat*, Hz. Fazıl Gökçek, *Hatıralar/Âsım*, s. 78-79

² Gökçek, *a.g.e.*, s. 24

*Zavallı Marmara'nın şerha şerha bağrından!
Bir İngiliz bezidir, belki, şimdi dalgalanan
Bizim Çanakkale âfâk-ı târumârında,
O Dâr-ı Saltanat'ın bâb-ı şerm-sârında!”¹*

“Berlin Hatıraları” şiirini kendisine ithaf ettiği Binbaşı Ömer Lütfi Bey, onun bu endişeli tutumunu şöyle anlatıyor:

“Berlin’de merhumun en büyük endişesi Çanakkale idi. Gece gündüz Çanakkale cephesini düşünürdü. Her sabah tekrar ederdi:

-Ömer Bey, bu Çanakkale ne olacak?

-Allah bilir ama vaziyet tehlikelidir. Askerlik noktasından düşününce ümit yok. Ancak fen kaidelerinin haricinde, fevkalbeşer bir şey olmalı ki dayanabilsin.

Ben böyle dedikçe:

-Eyyvah son istinadgahımız da yıkılırsa ne olur? Dilerek çocuk gibi gözlerinden yaşlar dökülmeye başladılar. Çanakkale için ağlamadığı gün yoktu. Ben kavaidi harbiyeden bahsettikçe canı sıkılırdı. Onun böyle askeri muhakemelere tahammülü yoktu. O, daima kat’i bir kelime isterdi:

-Bütün dünya toplanıp hücum etse yine Çanakkale sükût etmez!

Onun büyük imanı başka bir ihtimale müsait değildi. Onun için tehlikeden bahsettikçe havsalası tutuşur. O zaman ben de kavaid-i harbiyeyi bir tarafa bırakır, kendisini teselli ederdim. Ne dersiniz bu sözlerim karşısında çocuk gibi sevinmez miydi? Benim onda gördüğüm yurt sevgisi, o kadar yüksekti ki onu tasvir etmek mümkün değildi.”²

“Sen Ey Boğaz ...”

Mehmed Âkif, Marmara’da İngiliz bayrağının dalgalamasından duyduğu rahatsızlıkla Çanakkale meselesini şiirin devamında şöyle anlatır:

¹ Gökçek, a.g.e., s. 80

² Edib, a.g.e., s. 108-109

*“Sen ey Boğaz ki, uzattın da âhenin kolunu,
Halîfe yurdunu tehdîd eden deniz yolunu,
Cihâna karşı asırlarca bağladın durdun;
Açık değil ya henüz rehğüzâr-ı mesdûdun;
Yerinde kaldı ya kıblem, harîm-i î mânım?
Hudâ rızâsı için söyle, pek perîşânım!
Uzakta olmama rağmen civâr-ı zârından,
Civârım inliyor âvâz-ı ihtizârından!”¹*

Şair, Çanakkale’den uzaktadır ve gönül gözüyle orada olup bitenlerin farkındadır. Her şeyi görmektedir adeta:

*“Şu anda cebheni görmekteyim: Ateş yağıyor;
Bulutların biri binlerce yıldırım sağlıyor!
Nigâhı bin bu kadar mil mesâfeden kavuran,
Alevleriyle beraber, o seyle karşı duran,
Karaltılar nedir, asker mi, taş mı, gölge midir?
Hudâ rızâsı için, seçmiyor gözüm, bildir.
Ne taş, ne gölge, ne asker... Serâb, korkuyorum,
Yığınla kül kesilen sırtlarında manzûrum!
Taş olsa, çünkü, erir; gölge olsa parçalanır;
Taşar gelir de bu tufan, önünde sed mi tanır!
Durun!.. Kımıldanıyor gördüğüm hayâletler...
Bakın: İlerledi... Asker! Hudâ bilir, asker!
Evet, gözüm seçiyor şimdi bir birefrâdı:
Halîfe ordusunun en muazzam evlâdı,
Ki pâk alınları İslâm için son istihkâm.”²*

Sonra, kutlu bir gaye için savaşılan askerlere seslenir. Âkif’in gözünde onlar “mücahidin-i kiram”dır. Tevhid için savaşmaktadırlar. Ümitlerini kesmemelerini söyler. Zira “üç yüz elli milyon can” umutlarını onlara bağlamıştır. Onların başarısızlığı bütün dünya Müslümanlarının tespih taneleri gibi dağılmalarına neden olacaktır. Bu yüzden onlara cihattan geri durmamaları için adeta yalvarır:

¹ Gökçek, a.g.e., s. 81

² Gökçek, a.g.e., s. 82

“Hudâ rızâsı için ey mücâhidîn-i kirâm!
 Sebâtı kesmeyiniz, çünkü, sâde sizde ümîd;
 Dönerseniz ebediyyen söner gider Tevhîd,
 Harîm-i hak yıkılır savletiyle evhâmın.
 O elde tuttuğunuz yer hayât-ı İslâm’ın
 Yegâne ukdesidir. Yâd ayak basarsa eğer,
 Olur me’âlimidînin bir anda zîr ü zeber!
 Ümîdi sizde kalan üç yüz elli milyon can
 -Ki hasta göğsünü yıkmakta şimdiden helecan-
 Kopup damarları şîrâzesiz kitâba döner;
 Kalır sahâifi yerlerde rast gelen çiğner!
 Minâreler sökülür sînesinden âfâkın;
 Fezâyâ söylemez artık lisânı Hallâk’ın!
 Onuç, onuç buçuk asrın ne varsa kalbinde,
 Hayât-ı mâziyemizden, şu ân için, zinde;
 Boğar da hepsini bir bir tutup tutup nisyan,
 Bütün mefâhirimiz bir serâb olur o zaman!
 Göçer hazîre-i târîhe Beyt’i Mevlâ’nın;
 Çürür giderayak altında göğsü Kur’ân’ın!
 Bilirsiniz ki, hemen, yüz yüzelli yıldır, biz,
 Ne varsa elde verip muttasıl çekilmedeyiz!
 Ömer’lerin, Yavuz’un biz vefâsız evlâdı,
 Sıyânet eylemedik yâdigâr-ı ecdâdı.
 Ne yâr-ı candı o, lâkin biz olmadık ona yâr;
 Sonunda parçalanıp yurdumuz, diyar diyar,
 Küçüldü öyle ki: Yoktur yaşatmak imkânı,
 Dönüp de arkaya nâmûsu, dîni, vicdanı!
 Evet, bu hisler için bir mezâr olur ancak,
 Kalırsa elde nihayet beş on karış toprak!
 Enîn içinde vatan... Kıymayın şu mazlûma,
 Hudâ rızâsı için ric’at etmeyin!..”¹

¹ Gökçek, a.g.e., s. 81

Eser, Çanakkale gazilerine bir hitapla biter. Şirin bu kısmı daha sonra yazılacak olan asıl *Çanakkale Şehitlerine* şiirine de bir girizgâh gibidir. Şair burada ümidi seslendirmekte ve “daha sonra yazacağı *İstiklal Marşı*’nda olduğu gibi “korkma” hitabı ile başlamaktadır.”¹ Âkif, ümit duygusunu Çanakkale’yi savunan Mehmetçiğin ağzından şöyle aktarır:

“-Korkma

Cehennem olsa gelen, göğsümüzde söndürürüz;

Bu yol ki Hak yoludur, dönme bilmeyiz, yürürüz!

Düşer mi tek taşı, sandın, harîm-i nâmûsun?

Meğer ki harbe giren son nefer şehîd olsun.

Şu karşımızdaki mahşer kudursa, çıldırsa;

Denizler ordu, bulutlar donanma yağdırsa;

Bu altımızdaki yerden bütün yanardağlar,

Taşıp da kaplasa âfâkı bir kızıl sarsar;

Değil mi cebhemizin sînesinde îman bir;

Sevinme bir, acı bir, gâye aynı, vicdan bir;

Değil mi sînede birdir vuran yürek... Yılmaz!

Cihan yıkılsa, emîn ol, bu cebhe sarsılmaz!

Nasıl ki yarmadan âfâkı pâre pâre düşer,

Hudâ’yı boğmak için saldıran cünûn-i beşer;

Nasıl ki nûr-i hakîkatle çarpışan evhâm;

Olur şerâre-i gayretle âkıbet güm-nâm,

Şu karşımızdaki mahşer de öyle haşrolacak.

Yakında kurtulacaktır bu cebhe...

- Kurtulacak?..

Demek yıkılmıyacak kible-gâh-ı âmâlim...

Demek ki ölmüyoruz...

Haydi arkadaş gidelim!”²

Âkif’in şiirin sonunda “arkadaş” diye hitap ettiği kişi Binbaşı Ömer Lütfi Bey, onun Almanya’da kaldığı süre içerisinde en yakınında bulunan kişidir. “Resmi ziyaretlerden fırsat buldukça Berlin’i ve Almanya’nın değişik bölgelerini birlikte gezmişlerdir.”³ Bu seyahat Âkif, için Batı’yı tanıma konusunda çok önemli bir tecrübe olmuştur.

¹ D. Mehmet Doğan, Camideki Şair, s. 66

² Gökçek, a.g.e., s. 83-84

³ Nazım Elmas, Mehmet Akif’in Dış Seyahatleri, Mehmed Âkif Dönemi ve Çevresi, s. 144

Harbin Sıcak Günleri

Âkif'in 1924'de kitap halinde yayımlanan "Âsım" adlı eseri, memleketin hali, Müslümanların durumu gibi pek çok hayati meseleyi ele alır. Bütün bunlar 1. Dünya Savaşı'na ait meselelerdir. Dolayısıyla Âsım'ı da ağırlıklı olarak konusunu büyük ölçüde 1. Dünya Savaşı'yla ilgili olaylardan almış bir kitap olarak görebiliriz. Kitap, bu yönüyle; devam eden bu savaşın (dolayısıyla Çanakkale Savaşı'nın) başka bir açıdan hikâyesidir.

Savaşla ortaya çıkan problemlerle ilgili anlatılanlar kitap boyunca devam eder. Hocaşâde ile Köse İmam, pek çok konuyla birlikte savaşı da konuşurlar. Akıbeti konusunda yorumlar yaparlar:

"—Hoca, keşfet bakayım, şimdi bu harbin sonunu?

—Onu Allah bilir amma, acaba var mı sonu?

—Ne demek! Nâ-mütenâhî mi bu? Elbette biter;

Tarafeynin biri ancak deyiversin ki: Yeter.

—Aklım ermezse de evlâd, bu işin bitmesine,

İki şeyden biri lâzım...

— O nedir?

— Dinlesene:

İngiliz yok mu, o hâin, ya doyup patlamalı;

*Yâhud aç kalmalıdır... Yoksa bizim fal kapalı."*¹

Âkif'in anlatımında 1. Dünya Savaşı sadece Çanakkale cephesiyle sınırlı değildir. Kafkasya'da Ruslara karşı ve Sina'da İngilizlere karşı yapılan savaşlar da konuya dâhil edilmiştir.

"..... Çocuklar koşuyor, aç çıplak,

Cebheden cebheye arslan gibi hiç durmayarak.

Yine vardır bir ölüm korkusu arslanda bile;

Yüzgöz olmuş bu çocuklar ölümün şahsiyle!

¹ Gökçek, a.g.e., s. 30-31

*Cebhenin her biri bir kıt'ada, etrâfı deniz;
Kara dersin daha dehşetli: Ne yol var, ne de iz.
Harekâtın görüyorsun ya, Hocam, en kolayı,
Yalınayak Kafkas'ı tutmak, baş açık Sînâ'yı!
Yapılır zannediyorsan, bakalım, sen de soyun...
Kıt'a kapmak, köşe kapmak değil artık bu oyun.* ¹

Cepheden cepheye aslanlar gibi koşanlar Âsım ve arkadaşlarıdır. Bunlar, bütün cephelerde destan üzerine destan yazmaktadırlar. Bu yüzden “Âsım kitabı, aynı zamanda şanlı Çanakkale müdafaasıyla şahikasına ulaşılan Batı yayılmacılığına karşı koyuşun olağanüstü güzelliğinde bir destanıdır.”²

Necid’de Zafer Müjdesi

Âkif, Berlin seyahatinin ardından bu defa yaklaşık iki ay sonra 1915 yılının Mayıs ayı ortalarında Kuşçubaşı Eşref Bey’in idaresindeki bir heyetle Arabistan seyahatine çıkar.³ Çöl yoluyla Necid’e kadar gider. Amaç, İngilizlerin kışkırtmasıyla Osmanlı Devleti’ne isyan eden Arap kabilelerine mukabil, devlete bağlı kabilelerin desteğini sağlamaktır. Bu almaçla Arap kabilelerini dolaşır, ileri gelenleriyle görüşür ve gerekli desteği sağlar.

Berlin’de olduğu gibi burada da aklı fikri yine Çanakkale’dedir. Çünkü savaş bütün hızıyla devam etmektedir. “Çanakkale’nin düşmesi, bütün İslam âleminin mukavemetinin sonu olacaktır. Çünkü düşmanlar asıl hedefe, Hilafet merkezi olan İstanbul’a ulaşacak ve mukavemet tamamıyla çökertilecektir.”⁴ Âkif’i endişelendiren durum daha önce de belirtildiği gibi budur. Fakat bu endişeden çok kısa bir zaman sonra kurtulacaktır. Zira bu yolculuk esnasında savaşın kazanıldığı müjdesini alır.

İşte asıl Çanakkale şiirinin yazılışı bu seyahatte gerçekleşir. Konu ile ilgili yaygın şekilde bilinen bilgi Cemal Kutay’ın anlattıklarına dayanmaktadır. Buna göre zaferin kazanıldığına dair telgraf Eşref Bey’e ulaştınca aklı fikri her daim Çanakkale’de olan Mehmed Âkif’e şu müjdeyi verir:

¹ Gökçek, a.g.e., s. 104

² Doğan, a.g.e., s. 267

³ Düzdağ, a.g.e., s. 70

⁴ Doğan, a.g.e., s. 71

“Üstad... Aziz üstad... Size hayatımın en büyük müjdesini vereceğim. Bana bu saadeti bahşeden Cenab-ı Hakk’a nasıl şükredeceğimi bilemiyorum: Çanakkale’de muhteşem bir zafer kazandık. Sizin duanız makbul oldu. Düşman o muazzam donanmasını da beraberrine alarak, mağlup ve mankur Boğaz’ı terk etti. İstanbul kurtuldu, vatanın şeref ve haysiyeti halâs oldu.”¹

Âkif, için beklediği güzel haber budur. Cemal Kutay, Âkif’in bu andaki ruh halini şöyle anlatır:

“Eşref Bey söze başladığı zamandan şu hüküm anına kadar heykelleşmiş duran Mehmed Âkif’i birden coşturdu. Dostunun boynuna atıldı. O sakın, o gayrının heyecan ve fevranından kaynaklanacak hadiseler karşısında sükun ve vakarını bozmayan, o tevekkül ve kadere rızanın nesli içinde örneği, o bu büyük duygu ile edebiyatımıza Safahat adı altında ölmez eserini ihdâ etmiş olan koca adam, şimdi başı Eşref Bey’in kendisi için vefa ve kadirşinaslık duygusu dolu omzunda, masum bir çocuk gibi hıçkırma hıçkırma ağlıyordu. Bu gözyaşları Çanakkale’de Mehmetçiğin oluk gibi döktüğü kan kadar cömert ve temizdi.”²

Mehmed Âkif’in El-Muazzam istasyonunda Eşref Bey’den aldığı haber dünyalara değdi. Daha önce endişeden uyuyamayan Âkif bu gece sevincinden uyuyamaz. Cemal Kutay, bu durumu da şöyle ifade etmektedir:

“El-Muazzam istasyonundaki o çöl geces, heyecan ve edebi kudretini, vatanının ve milletin saadeti, istikbali, fazileti uğruna vakfetmiş büyük bir şairin Rabbani ve İlâhi olduğuna şüphe olmayan heyecan ve vecdi andıran istiğrakına şahit oldu. Âkif, adeta cezbe halinde idi... Çok az konuşan bu büyük şair, şimdi bir çağlayan halinde idi. Benimle değil adeta kendi kendisiyle konuşuyordu. Milletin büyüklüğüne, kahramanlığına, yiğitliğine inanmıştı. İnaniyordu.... Medeniyet ve teknik, işte bütün vasıtalarıyla Çanakkale’ye yığılmıştı. Para, vasıta, malzeme, insan, her şey boldu. Ya biz? Buz bunların birisinden değil her şeyinden mahrumduk. Neyimiz vardı? Mehmetçiğin imanı.... Asım’ın Nesli dediği babasının talebesi Köse İmam’ın oğlu Asım, 1914-1918 Birinci Dünya harbinin destanını yaratmış olan o eşsiz, o fedakar, o kahraman neslin bir örneği idi.

¹ Cemal Kutay, *Necid Çölllerinde Mehmed Âkif*, s. 165-166

² Kutay, a.g.e., s. 167-168

Çanakkale’de, Sarıkamış’ta, Galiçya’da, Filistin’de daha sonra İnönü’de, Sakarya’da Dumlupınar’da kahramanlık destanını yaratmış olan bu bulunmaz nesil, Asım’ın nesli idi...Âkif o gece, bu neslin maddi ve manevi terhibini, gelecek nesillere anlatmadan canını almaması için Allah’a yalvardı. Hem de nasıl yalvarış... Kalın, davudi, erkek bir sesi vardı. Kelimelerin ve harflerin hakkını vererek konuşurdu. Adeta, kendi nefesine karşı and içiyor ve bu ahdi gönüldün inandığı Tanrı’nın yüce varlığına iletiyordu: -Ya Rabbi!.. Bana bu destanı bir aciz kulunun ifadesinin azamisi içinde yadedebilmenin saadet ve imkanını bahşet. Bu ulvi vazifeyi baha nasip et, sonra emanetini al...”¹

Cemal Kutay’a göre Çanakkale şiiri, işte böyle bir gecenin sabahında, Necid dönüşü Hicaz demiryolu hattının küçük bir istasyonu olan El-Muazzama’da böyle bir duygu haliyle yazılmıştır.² Bu şiirle bütün bir savaşın hikâyesi safha safha anlatılmış, böylece güçlü bir şairin mısralarıyla ebedileştirilmiş olur. Bu, öylesine yürekten yazılmış bir şiirdir ki “Altıncı kitap Âsım’ın ve belki bütün Safahat külliyyatının en heyecanlı, en coşkulu şiiri sayılmalıdır.”³

D. Mehmet Doğan ise şiirin yazılış tarihi hakkında Cemal Kutay’dan farklı şeyler söylemektedir. Ona göre bu şiir Anafartalar zaferi sonrası yazılmış olabilir. Daha doğrusu bu durum bir belirsizlik taşımaktadır. Zira bu şiirin yayınlanma hikâyesi böyle bir durumu düşündürmektedir. Buna göre Çanakkale Şehitlerine şiiri ancak Âsım kitap olarak tamamlanıp yayına hazır olduktan sonra 1924 yılının yazında Sebilüreşad’ın 10 Temmuz 1340 (1924) tarihli 608. sayısında yayımlanmıştır. Kitap olarak basımı ise bir ay sonra 1924 Ağustos’unda gerçekleşir. Çanakkale Savaşı, 18 Mart 1915 yılında başlamış, 9 Ocak 1916 tarihinde sona erdiği düşünüldüğünde bu şiiri müstakil bir şiir olarak değil Âsım’ın bütünlüğü içinde düşünmek gerekir. Çünkü ayrı bir başlıkla müstakil bir şiir olarak yayımlanmamıştır. Bu durum Mehmet Doğan’a göre şöyle açıklanabilir:

“Mehmed Âkif’in Çanakkale Şehitlerine şiirini o sıralar müstakilen yayınlanmaması, resmin bütününe tamamlayarak topluma güçlü bir söz söylemek kaygısı ile açıklanabilir. Elbette Çanakkale Şehitlerine şiiri başlı başına büyük bir eserdir. İlk yayımlandığında geniş ilgi görecekti ve topluma mal olacaktı. Daha sonra onun bir kitabın

¹ Kutay, a.g.e., s. 169-170

² Doğan, a.g.e., s. 25

³ İsmail Acar, Mehmed Âkif ve Safahat’ta Seyahat, s.181

*parçası olması, şöhreti kitaptan her zaman önde olan bu şirden
ötürü, çok fazla önemsenmeyecekti.”¹*

Bu durum “Âsım” kitabının bir gençlik tasavvuru olarak kaleme alınması dolayısıyla Çanakkale şiirinin o neslin kahramanlıklarını dile getirdiği için müstakil olarak değil kitap bütünlüğü içinde düşünmesi de bir sebep olarak görülebilir. Bir başka sebep ise tıpkı “*İstiklal Marşı yarışması sürecinde olduğu gibi o dönemin Harbiye nazırının Çanakkale için şiir yazacaklara yüksek miktarda para ödülü vaat etmesi de olabilir.*”² Fakat işin aslı bunlardan hangisi olursa olsun bu şiir Mehmed Âkif’in şiirleri arasında tıpkı İstiklal Marşı gibi özel bir öneme sahiptir. En önemlisi de Çanakkale Savaşı sürecinde yazılarak bu savaşı destanlaştırmış olmasıdır.

Çanakkale Şiirinin Anlattıkları

Mehmed Âkif, Çanakkale şiirine bu savaşın tarihte eşi görülmemiş bir savaş olduğunu söyleyerek başlar. Bu savaşın diğerlerinden bu anlamda önemli bir farkı vardır. Saldırıları hem denizden hem de karadan yapılmıştır. Bu yüzden bu savaşın dünyada “başka bir eşi yoktur. “En kesif” ordular, Marmara’ya geçmek için büyük bir saldırı gerçekleştirmişlerdir. Bu saldırıyı yapanların psikolojileri de “kafesini yırtmış bir aslan psikolojisi”dir. Bu yüzden vahşice saldırmaktadırlar:

*“Şu Boğaz Harbi nedir? Var mı ki dünyâda eşi?
En kesîf orduların yükleniyor dördü beşi,
-Tepeden yol bularak geçmek için Marmara’ya-
Kaç donanmayla sarılmış ufacık bir karaya.
Ne hayâsızca tehaşşüd ki ufuklar kapalı!
Nerde -gösterdiği vahşetle «bu: bir Avrupalı!»
Dedirir- yırtıcı, his yoksulu, sırtlan kümesi,
Varsa gelmiş, açılıp mahbesi, yâhud kafesi!”³*

Çanakkale önlerine gelen düşman ordusu da benzer savaşlardan farklı bir durum göstermektedir. Saldırganlar sadece Avrupalılar değildir. Avusturya’dan Kanada’ya kadar sömürgelerinden topladıkları askerler de vardır. Bunlar tam anlamıyla bir “sırtlan sürüsü”dür. Bu yüzden “çehreler, diller...”

¹ Doğan, a.g.e. s. 22

² Doğan, a.g.e., s. 23

³ Gökçek, a.g.e., s. 105

başka başka olsa bile ortak noktaları vahşetleridir. Bu, öylesine rezil bir istiladır ki bu “veba” gibi tehlikeli bir hastalık bile bu durumdan utanç duymaktadır:

*“Eski Dünyâ, Yeni Dünyâ, bütün akvâm-ı beşer,
Kaynıyor kum gibi, tufan gibi, mahşer mahşer.
Yedi iklimi cihânın duruyor karşına da,
Ostralya’yla beraber bakıyorsun: Kanada!
Çehreler başka, lisanlar, deriler rengârenk;
Sâde bir hâdise var ortada: Vahşetler denk.
Kimi Hindû, kimi yamyam, kimi bilmem ne belâ...
Hani, tâ’ûna da züldür bu rezîl istîlâ!”¹*

Bu ilk bölümde doğal olarak ciddi bir Batı eleştirisi daha doğrusu “Batı’nın öteki yüzü...”nün eleştirisi vardır. Âkif, Batı’nın ilim ve fen yüzüne ne kadar değer veriyorsa bu yüzüne de o kadar karşıdır. “Medeniyet denilen kahpe, hakikat, yüz­süz”² ifadesi bunu gösterir. Bu savaşla Batı’nın gizlediği asıl yüzü ortaya çıkmıştır, maske yırtılmıştır:

*“Ah o yirminci asır yok mu, o mahlûk-i asîl,
Ne kadar gözdesi mevcûd ise, hakkıyla sefîl,
Kustu Mehmedciğin aylarca durup karşısına;
Döktü karnındaki esrârı hayâsızcasına.
Maske yırtılmasa hâlâ bize âfetti o yüz...
Medeniyet denilen kahbe, hakikat, yüz­süz.
Sonra mel’undaki tahrîbe müvekkel esbâb,
Öyle müdhiş ki: Eder her biri bir mülkü harâb.”³*

Şiirin bundan sonraki bölümü savaşın tasviridir. Ama öylesine canlı bir tasvirdir ki okura o savaşı hareketli sahnelerle adeta bir film gerçekliğinde seyrettirir. Atılan bombalar, şehit düşen askerlerimiz, yeri göğü kaplayan ateş tufanı, parçalanmış bedenler... savaşın şiddetini gösteren unsurlardır:

¹ Gökçek, a.g.e., s. 105

² Gökçek, a.g.e., s. 106

³ Gökçek, a.g.e., s. 106

“Öteden sâikalar parçalıyor âfâkı;
 Beriden zelzeleler kaldırıyor a’mâkı;
 Bomba şimşekleri beyninden inip her siperin;
 Sönüyor göğsünün üstünde o arslan neferin.
 Yerin altında cehennem gibi binlerce lâğam,
 Atılan her lâğamın yaktığı: Yüzlerce adam.
 Ölüm indirmede gökler, ölü püskürmede yer;
 O ne müdhiş tipidir: Savrulur enkâz-ı beşer...
 Kafa, göz, gövde, bacak, kol, çene, parmak, el, ayak,
 Boşanır sırtlara, vâdîlere, sağnak sağnak.
 Saçıyor zırha bürünmüş de o nâmerd eller,
 Yıldırım yayılımı tûfanlar, alevden seller.
 Veriyor yangını, durmuş da açık sînelere”,¹

Şiirin sonraki kısmında ise Mehmetçiğin tasviri yapılır. Mehmetçiğin en büyük gücü göğsündeki imandır. O, bu imanla savaşmaktadır. Böyle bir değere sahip olan ordu elbette yenilmez. Çünkü manevi kuvvetin derecesine hiçbir maddi kuvvet ulaşamaz. Onlar, vatanlarını, namuslarını, imanlarını asla çiğnetmezler. Onlar şehitliği en yüce değer bilerek savaşır. Savaşlarının anlamı kutsal değerlerdir. Bu yüzden şairin zafere imanı tamdır. Bundan en ufak bir kuşku bile duymaz:

“Sürü hâlinde gezerken sayısız tayyâre.
 Top tüfekten daha sık, gülle yağın mermiler...
 Kahraman orduyu seyret ki bu tehdiye güler!
 Ne çelik tabyalar ister, ne siner hasmından;
 Alınır kal’a mı göğsündeki kat kat iman?
 Hangi kuvvet onu, hâşâ, edecek kahrına râm?
 Çünkü te’sîs-i îlâhî o metîn istihkâm.”²

Mehmetçik, bu savaşta tarihin kaydettiği en müthiş savunmayı yapmaktadır. Bu direnen göğüsler, Hakk’ın dinini ebediyete kadar koruyacak olan bir ilahi yapıdır. Asla sarsılmaz. İşte bu müthiş savunmayı gerçekleştirenler ise “Âsım’ın nesli”dir. Şair, onlara güvenmekle doğru bir iş yapmıştır. Bu nesil, bu güvene layık olduğun göstermiş, milletin namusunu çiğnetmemiştir:

¹ Gökçek, a.g.e., s. 106

² Gökçek, a.g.e., s. 106

*“Sarılır, indirilir mevki’-i müstahkemler,
Beşerin azmini tevkîf edemez sun’-i beşer;
Bu göğüslerse Hudâ’nın ebedî serhaddi;
«O benim sun’-i bedî’im, onu çiğnetme» dedi.
Âsım’ın nesli... diyordum ya... nesilmiş gerçek:
İşte çiğnetmedi nâmûsunu, çiğnetmiyecek.
Şühedâ gövdesi, bir baksana, dağlar, taşlar...
O, rûkû olmasa, dünyâda eğilmez başlar,”¹*

Şehitlik, Çanakkale’de savaşanların isteyerek, severek koştukları bir idealdir. Onları yücelten de bu duygudur. Bu yüzden şair, onları yine aynı gayeler uğrunda savaşan “Bedir Mücahitleri”ne benzetir. Çünkü onlar da aynı gaye uğruna yani “Tevhid” için savaşmaktadırlar.

*“Yaralanmış temiz alnından, uzanmış yatıyor
Bir hilâl uğruna, yâ Rab, ne güneşler batıyor!
Ey, bu topraklar için toprağa düşmüş, asker!
Gökten ecdâd inerek öpse o pâk alnı değer.
Ne büyüksün ki kanın kurtarıyor Tevhîd’i...
Bedr’in arslanları ancak, bu kadar şanlı idi.”²*

Bu çapta bir kahramanlık gösteren askerlere yeryüzündeki bütün makberler dar gelir. Onları tarihe bile gömsek yine sığmazlar. Hiçbir kitap onların yaptıklarını yazamaz, kalemler aciz kalır. Onları ancak “sonsuzluk” içine alabilir:

*“Sana dar gelmeyecek makberi kimler kazsın?
«Gömelim gel seni târihe» desem, sığmazsın.
Herc ü merc ettiğin edvâra da yetmez o kitâb...
Seni ancak ebediyyetler eder istîâb.
«Bu, taşındır» diyerek Kâ’be’yi diksem başına;
Rûhumun vahyini duysam da geçirsem taşına;
Sonra gök kubbeyi alsam da, ridâ namıyla,
Kanayan lâhdine çeksem bütün ecrâmıyla;*

¹ Gökçek, a.g.e., s. 107

² Gökçek, a.g.e., s. 107

*Mor bulutlarla açık türbene çatsam da tavan,
Yedi kandilli Süreyyâ'yı uzatsam oradan;
Sen bu âvîzenin altında, bürünmüş kanına,
Uzanırken, gece mehtâbı getirsem yanına,
Türbedârın gibi tâ fecre kadar bekletsem;
Gündüzün fecr ile âvîzenil ebrîz etsem;
Tüllenen mağribi, akşamları sarsam yarana...
Yine bir şey yapabildim diyemem hâtırana.”¹*

Şiirin son bölümünde ise savaşın nasıl bir sonuç doğurduğu dile getirilir. Mehmetçik, bu mücadelesiyle “ehl-i salîb”e dur demeyi başarmış, bu kahramanlığıyla Selahaddin Eyyubî'yi, Kılıç Arslan'ı yani daha önce Haçlılara karşı mücadele etmiş kahramanları bile kendisine hayran bırakmıştır. Onların bu fedakârlığı karşısında bizim beşer olarak yapabileceğimiz bir şey yoktur. Ne yapsak, ne söylesek onların kıymetini takdir edemeyiz. Onlar ödülleri Hz. Peygamber'den alacaklardır. Hz. Peygamber avuçlarını açmış onları beklemektedir.

*“Sen ki, son ehl-i salîbin kırarak savletini,
Şarkın en sevgili sultânı Salâhaddîn'i,
Kılıç Arslan gibi iclâline ettin hayran...
Sen ki, İslâm'ı kuşatmış, boğuyorken hüsrân,
O demir çenberi göğsünde kırıp parçaladın;
Sen ki, rûhunla berâber gezer ecrâmı adın;
Sen ki, a'sâra gömülse taşacaksın... Heyhât,
Sana gelmez bu ufuklar, seni almaz bu cihât...
Ey şehîd oğlu şehîd, isteme benden makber,
Sana âgûşunu açmış duruyor Peygamber.”²*

Böylece savaş kazanılmış, Balkan mağlubiyetinin çok ağır bir utancını yaşayan Osmanlı ordusu, şimdi dünyanın en büyük karma donanma ve ordusunu Çanakkale önlerinde dize getirmenin gurunun yaşamaktadır. Millet de bu sevince ortak olmuştur. Nitekim müttefiklerin Gelibolu yarımadasını terk etmelerinden sonra bu haber İstanbul'a ulaşınca yer yerinden oynar.

¹ Gökçek, a.g.e., s. 106

² Gökçek, a.g.e., s. 108-109

Büyük bir coşku yaşanır. Gazeteler bu mutlu olayı haber konusu yaparlar. Sonuç olarak tarihimizin en muhteşem savaşlarından biri daha galibiyetle neticelenir. Mehmed Âkif ise bu muhteşem mücadeleyi destanlaştıran şair olarak tarihe geçer. Bununla da kalmaz ve edebiyatımızda bir Çanakkale edebiyatının doğmasına yol açmış olur. Konu ile ilgili yazılanların elbette kıymeti vardır ama hiçbiri bu şiirin derecesine ulaşamaz.

Şiirle İlgili Değerlendirmeler

Çanakkale şiirinin en başta gelen özelliği Mehmed Âkif'in İstiklal Marşı'ndan sonra en tanınmış şiiri olmasıdır. Fakat şiirin başka özellikleri de vardır. Bu şiir her şeyden önce, samimi bir imanın, yüksek duyuş ve düşüncenin eseridir. Edebiyatımızda pek çok savaş temalı şiir vardır. Ama hemen hiçbirinde *Çanakkale Şehitlerine*'deki heyecanı bulamayız. Âkif'i bu şiirinde bu kadar başarılı kılan özellik ise anlatımına öncelikle yüreğini katmasıdır. Çünkü hissedilmeden böyle bir şiir yazılmaz.

Yine savaşı, bir “*tablo*” şeklinde ele alması, tasvirlerin gücü böylece göze hitap ediyor olması, tıpkı bir filmdeki gibi hareket unsurlarına yer vermesi, her olayı neredeyse kare kare anlatması bu şiiri benzerlerinden çok farklı kılmaktadır.¹ Böylece okuyucu, şiirle hemen bütünleşebilmekte, gerçeklik duygusunu hiç yitirmeden savaşı şairi nasıl yaşar gibi yazmışsa, okuru da aynı şekilde okumakta, kalben de zihnen de onunla bütünleşebilmektedir.

Burada şiirindeki anlatım gücünü anlayabilmek için Mithat Cemal'in şu sözlerine de bakmak gerekir:

*“Âkif, görüleni görülmeyen taraflarıyla yazdı. Fakat bu sathı ne kadar derinleşmesi mümkünse o kadar kazdı. Toprakta sath altında Türk askeri yatıyorsa çok derindir. Âkif, Çanakkale şiirinde sathın bu derin yerini buldu. Ve Çanakkale şiirinde toprakta yürürken Âkif'in alnına yıldızlar takılır. Bunda bir ruh yaratılışının kıvılcım saçan sesi vardır. Üstünde bu sesin titrediği nazım! İşte Âkif'in nazmı.”*²

Şiir, yüksek edebi mahiyetinin yanı sıra muhtevasındaki fikirler itibarıyla da önemlidir. Bu şiirde de Âkif'in çağının meselelerini çok iyi bilen aydın vasfı hemen dikkati çekmektedir. Âkif, savaşı başlatan düşmanların niyetlerinin gayet farkındadır. Bu bir din, medeniyet eksenli bir savaştır. Dolayısıyla bizim için bir iman mücadelesidir. Savaşan askerlerimiz de mukaddes de-

¹ Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar*, s. 205

² Kuntay, a.g.e., s. 45

ğerler adına savaşmaktadırlar. Savaşın sonucu bizim dirilişimizi yahut ölüşümüzü belirleyecek önemdedir.

Çanakkale Şehitlerine şiiri bu bakımdan hemen bütün edebiyat eleştirmenlerince çok olumlu değerlendirmelere konu olmuş ve bu şiir “*edebiyatımızın şaheserleri*” arasında sayılmıştır. Bu durumu daha iyi anlayabilmek için bu değerlendirmelerden bazılarını aktarmak uygun olacaktır. Bunlar arasında en dikkat çekeni Mehmed Âkif’in, şiiri çok beğenip takdir ettiği hatta şiire başladığı ilk yıllarda kendisinden çok etkilendiği, “*o bize Mevlâna’yı, Hugo’yu, Homer’i hatırlatan, kaya gibi, dağ gibi şair*” dediği “*şair-i azam*” Abdülhak Hamid’e ait olanıdır:

“Bir gün sofrada, Hamid’in orduya yazdığı şiiri, arkadaşlarından biri okumuştı. Oradakiler büyük şairi göklere çıkarmaya başladılar. Sanatkar olur da, alkış karşısında kayıtsız kalır mı? Hamid de çok neşelenmişti. Orada bulunanlardan biri “Âkif’in Çanakkale için yazdığı bir parça var, onu da okuyalım” teklifinde bulununca, birdenbire bu büyük Türk şairi hüzünlü bir durum almış, “kuzum demiş, bunu şimdi okumayın, hazır neşelendim, bunu bozmayın. Âkif’in şiiri yanında demin okuduklarınız pek sönük kalacak Size bir şey söyleyeyim mi, Âkif’in Çanakkalesi bir şiir abidesidir ki şimdiye kadar öyle bir şey Türkçe’de yazılmadı, korkarım ki bundan sonra da yazılmayacak.”¹

Abdülhak Hamid’in yaptığı bu değerlendirme şiire olumlu bakanların hemen hemen ortak kanaatidir. Bunu daha da somutlaştırmak için şu değerlendirmelere de bakmakta yarar var. Mesela Mehmed Âkif, hakkında bir kitabı da bulunan Nurettin Topçu bu şiiri şöyle değerlendirir:

“Dünya edebiyatında bir zafer âbidesi teşkil eden bu sanat sahnesinin huzurunda bütün edebî sanatların, mecazların, istiâre ve mübalağaların dili tutulmuş kalmıştır sanki. Sözün güzellikte daha ötesi olamaz. Çanakkale şehitleriyle Âkif, bu mukaddes şehitlerin ruhaniyetinden, kendisinin ruhunda ve insanlığın hafızasında ebedî kalacak bir taltif madalyası almış ve dâhi adına hak kazanmıştır.”²

¹ Kaplan, a.g.e., s. 323

² Nurettin Topçu, Mehmed Âkif, s. 33

Nihat Sami Banarlı ise;

“Şurası muhakkaktır ki Âkif imzalı manzumelerin, şiirin tabii hudutlarını semalara doğru aşmaya muvaffak olduğu ilk mısraları Çanakkale Şehitleri için söyledikleridir. (...) Çanakkale şehitleri için söylenen şaheser, dört başı mamur bir inanmış şairin eseri”¹ olarak görür: Ona göre: “Âkif’in Çanakkale şiiri, şiirin aslî bütün unsurlarını kendinde toplayan yüksek duyuş ve heyecanın eseridir. Savaşı derinden hisseden ve kavrayan bir bakış acısının ürünüdür. Âkif’in düşünce dünyasında Çanakkale zaferi, bu sonucu elde eden millî irade ve ruh bakımından zaferin de ötesine geçen çok zengin ve derin anlamlar ifade eder. Onun Çanakkale şiiri, inanmış bir milletin her türlü zorluk ve yokluğa rağmen bütün emperyalist güçlere karşı durabileceğinin edebi bir tanığıdır.”²

Çanakkale şiirini “edebiyatımızın en mühim irtifalarından biri” olarak gören bir başka isim ise edebiyat tarihçisi İsmail Habip Sevük’tür. O da şöyle der:

“Mehmed Âkif, bilhassa Çanakkale harbinin tasvirine ait sayfalarında, Mehmetciğin türbesine yaptığı haşmetli âbidede bize yalnız kendi şiirinin son zirvesini değil, aynı zamanda edebiyatımızın da en mühim irtifalarından birini vermiştir.”³

Âkif, hakkında çok önemli araştırmalara imza atan, D. Mehmet Doğan da benzer görüşlerin sahibidir:

“... Çanakkale Şehitleri, Türk Edebiyatı’nın en destani şiiridir. (...) Mehmed Âkif, Çanakkale Şehitleri ile edebiyatımızın en muhteşem destan parçasını yazmıştır. Türkçemizde bu destanın yakınından geçebilecek bir şiir geçmişte yazılmadı, bundan sonra da yazılabileceği şüphelidir. Her mısraı bir “sehl-i mümteni”dir. Türkçe’nin ifade kudretinin büyüklüğünü gösterir.”⁴

¹ Nihat Sami Banarlı, *Kültür Köprüsü*, s. 311-314

² Banarlı, a.g.e., s. 311-314

³ İsmail Habip Sevük, *Edebi Yeniliğimiz*, s.291

⁴ Doğan, a.g.e., s. 201

Çanakkale Şiiri ile İlgili Eleştiriler

Çanakkale şiirine daha çok muhtevastından kaynaklanan sebeplerle olumsuz eleştiriler de yapılmıştır. Bir zihniyetin tezahürlerini anlamak için bunlara da bakılması gerekir. Burada ilginç olan ilk husus, bu tür eleştirileri yapanların düşünsel kimlikleridir. Şiire bu anlamda hem dindarlar, hem de inkılâp ruhuyla hareket eden resmi ve sivil kişiler olumsuz eleştiriler yöneltmişlerdir. *Çanakkale Şehitlerine*, dindar kesimler için daha çok:

“Ne büyüsun ki kanın kurtarıyor Tevhîd’i...

Bedr’in arslanları ancak, bu kadar şanlı idi,”¹

beytinden dolayı eleştiri konusu yapılmıştır. Zira onlar bu beyti Âkif’in Çanakkale şehitlerini Bedir savaşçılarından üstün tuttuğu böylece *“dini açıdan hata ettiği”* şeklinde yorumlamaktadır. Bu tür tenkitlerden en önemlisi Necip Fazıl’a ait olanıdır. Ona göre Âkif, bu ifadesiyle Bedir Savaşı’na iştirak eden sahabeye saygısızlık yapmıştır. Kısakürek Çapa Yüksek Öğretmen Okulu’nda yaptığı söz konusu konuşmadan on bir yıl sonra 1976’da yayımlanan *“İhtilâl”* adlı eserinde Necip Fazıl’ın Mehmed Âkif’e bu konuda getirdiği bakış şöyledir:

“Bedr, İslâm aksiyonunun ilk vücuda geliş hareketi olarak o kadar kıymetlidir ki, insanlığın Allah uğrunda Âdem Peygamberden başlayarak İsa Peygamberin gökten inişine kadar yaptığı ve yapacağı bütün mukaddesat savaş ve şahlanmaları inbiklerden geçirilip de özü ve ruhu alınsa, herhangi bir Bedr gazisinin çarığına denk tutulamaz. Bu nükteyi anlayamayan ve Çanakkale şehitlerini Bedir kadrosıyla bir tutan, İslâm şairi farz ettikleri zata acımak lâzımdır.”²

Çanakkale şiirine siyasi ve fikri gerekçelerle olumsuz yaklaşanlar da vardır. Mesela Âkif’i *“ittihatçı”* ve *“Jön Türk zihniyetinden beslenen biri olarak”* gören Rasim Özdenören, Çanakkale’nin destanlaştırılmasını, büyütülmesini buna bağlayarak *“Çanakkale aslında son tahlilde bir müdafaa harbidir. Onu öylesine mübalağalı bir şekilde övüyor ki Âkif, “Bedrin arslanları ancak bu kadar şanlı idi” diyor. Hadi orda mübalağa sanatını kullandı diyelim. Gerçi mübalağanın kendisi de önemli bir şey. Fakat iki sene sonra bakıyorsun ki yine aynı İngilizler İstanbul’u işgal ediyor.”* demekte ve Âkif’in bu savaşı *“abartılı”* olarak anlattığını söylemektedir.³

¹ Gökçek, ag.e., s. 107

² Necip Fazıl Kısakürek, *İhtilâl*, s. 34

³ Rasim Özdenören, Müslüman Bir Düşünür Olarak Âkif’in Çelişkileri, *Hece dergisi*, sayı 133, s. 77

Meseleye “*inkılapçılık*” ruhuyla karşı çıkanlar da vardır. Bunlara örnek olarak Münir Müeyyed Berkman’ın şu ifadesine bakmak gerekir:

*“Bir Çanakkale destanı ve değeri inkılapçılık değerlerinden uzak olan ve maalesef hâlâ dudaklarımızın arasında çırpınan millî marşı gibi bazı şiirlerle hiçbir kimseyi edebiyatın millî bir kahramanı olarak göstermek salahiyetine haiz değiliz.”*¹

Şükufe Nihal de muhtevaya karşı olanlardandır. Fakat eleştirisini şiir tekniği açısından yapıyor görünür:

*“Sönük! Tarihin dümdüz kaydettiği sayfalar bence daha canlı!.. Nedir o şehitler için hazırladığı türbe! O ne fantezi, ne cici bici bir şey!.. Muhabbet yok, karşısında titremiyoruz, bir yığın pırıltı...”*²

O dönemlerde büyük eleştirilere uğrayan bu sözler, *Çanakkale Şehitleri*-ne şiirinin muhtevasıyla her zaman belli kesimlerin muhalefet edecekleri bir şiir olduğunun işaretini de vermektedir.

Eleştirilere Cevaplar

Çanakkale şiiriyle ilgili her iki türdeki eleştiriler konusunda, meseleyi izah bağlamında yapılan açıklamalar da vardır. Burada onlara da değinmek gerekiyor. Bunlara geçmeden biz, önce teknik bir açıklama yapalım. Bunun için tartışma konusu olan beyte yeniden dönecek olursak Âkif şunu diyor:

*“Ne büyüksün ki kanın kurtarıyor Tevhîd’i...
Bedr’in arslanları ancak, bu kadar şanlı idi,”*³

İşte dini hassasiyetlerle bu söyleyişe karış çıkanlar açısından buradaki sorun Âkif’in bu benzetmede Çanakkale şehitlerini mi yoksa Bedr’in arslanlarını mı üstün tuttuğunda düğümlenmektedir.

Mehmed Âkif, bu beytinde anlatmak istediklerini daha anlaşılır kılmak için teşbih (benzetme) sanatına başvurmuştur. Bilindiği üzere teşbih sanatının iki ana unsuru benzetilen ve kendisine benzetilendir. Burada benzeyen “*nitelikçe zayıf olan*”, kendisine benzetilenin “*nitelikçe güçlü olduğu*” şeklindeki kural dikkate alındığında Âkif’in bu sanat gereğince “*Çanakkale şehitleri*”ni, “*Bedr’in arslanları*”na üstün tuttuğu gibi bir sonuç doğabilir. Fakat bu

¹ Nuran Özlük, *Türk Basınında Mehmet Akif Ersoy Üzerine Polemikler*, s. 24

² Özlük, *a.g.e.*, s. 209

³ Gökçek, *a.g.e.*, s. 107

teşbihte “*ancak*” edatı ve ondan sonraki virgül dikkate alındığında mısrayı virgülden durarak okumak gerektiğinden teşbihin unsurlarını şöyle ayırmak gerekecektir: Çanakkale şehitleri “*benzeyen*”, Bedir şehitleri ise “*kendisine benzetilen*”dir. Meseleye böyle bakılınca beyitten çıkacak anlam şudur: “*Bedir’in aslanlarından başkası bu kadar şanlı değildir. Seni benzetebileceğim başka bir varlık yoktur. Sen ancak Bedir aslanlarına benzersin.*”

Bu söyleyişte işte bu sebeple şairin amacının şanlılık bakımından iki tarafı karşılaştırıp üstünlüğü Çanakkale şehitlerine vermek şeklinde olmadığı görülür. Şairin amacı Çanakkale’deki şehitlerin savaş niyetleri konusundaki durumlarını daha anlaşılır kılmak için bu konuda İslam tarihindeki ilk ve en önemli örneğe atıfta bulunarak meseleyi izah etmektir. Yani ilk bakışta teşbihin güçlü unsuru Çanakkale şehitleri gibi gözükse de aslında Bedir savaşçılarıdır. Çünkü din uğruna savaşma ve şehit olma konusunda onlar ilk, asıl ve en önemli örneklerdir. Ayrıca bu bir benzetmedir, edebiyatta benzeyen ile kendisine benzetilen hiçbir zaman aynı şey değildir. Bir başka ifadeyle benzerlik aynıyla değil misliyle değerlendirilir.

Burada Bedir savaşçıları ile Çanakkale şehitleri arasında kurulan ilginin nasıl bir düşünce zeminine oturduğunu anlamak için de her iki savaşın mahiyetini hatırlamak yararlı olacaktır. Bedir’in Çanakkale ile ilişkilendirilmesi bu iki mücadelenin ortak özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Her şeyden önce bu iki savaşa katılanların da gayeleri müsterektir. Her iki ordu da din ve iman kaygısıyla savaşmışlardır. Bu yüzden bir yazarımızın ifadesiyle; “*Bedir Çanakkale’ydi, Çanakkale Bedir’di...*” İki savaş arasında on dört asırlık bir zaman farkı vardır ama bu tespiti yapan yazarın ifadesiyle “*Dokuz yüz müşrikle üç yüz müminin harbiydi Bedir. Mahviyetle bitseydi, yeryüzünde Allah’ın adını anacak kimse kalmayacak ve İslâm güneşi daha doğmadan sönecekti.*” Çanakkale ise “*Ehl-i Salib’in karşısında tevhidin son kalesiydi. Çanakkale geçilseydi, yeryüzünde tek bağımsız İslam devleti kalmayacak ve Türk milleti tarih sahnesinden silinecekti.*”¹

D. Mehmet Doğan’ın Mustafa Kemal’e atfen aktardığı şu cümleler de Çanakkale’de savaşanların niyetleri konusunda açık bilgi vermektedir:

“Mütekabil siperler arasında mesafemiz sekiz metre... Yani ölüm muhakkak, muhakkak... Birinci siperdekiler, hiçbiri kurtulmamacasına kamilen düşüyor. İkincidekiler onların yerine gidiyor, fakat ne kadar şayan-ı gıpta bir itidal ve tevekkülle biliyor musunuz? Öleni

¹ Nuri Sağlam, Bedir Çanakkale’dir, *Yedi İklim dergisi Mehmet Akif Özel sayısı*, sayı 2001, s. 68

görüyor, üç dakika sonra öleceğini biliyor. Hiç ufak bir fütur bile göstermiyor. Sarsılmak yok. Okumak bilenler ellerinde Kur'an-ı Kerim, cennete gitmeğe hazırlanıyorlar. Bilmeyenler kelime-i şahadet çekerek yürüyorlar. Bu Türk askerinin ruh kuvvetini gösteren şayan-ı hayret ve tebrik bir misaldir. Emin olmalısınız ki, Çanakkale muharebesini kazandıran bu yüksek ruhtur.”¹

Dolayısıyla Âkif, Çanakkale'yi, Bedir'le bu yüzden kıyaslar. “Kanaatimizce, Âkif, bu teşbihiyle sahabeyi ikinci plâna düşürmeyi hedef seçmemiş, bilakis Çanakkale şehitlerini onların mertebesine yaklaştırmak istemiştir. Yani lafızda hata var bile olsa mana da yoktur.”² Mehmet Doğan da meseleyi böyle düşünenler arasındadır. Bir yazısında konu ile ilgili şunları söylemektedir:

“Çanakkale’de savaşanların kanları tevhidî, yani İslamiyet’in esası olan Allah’ın birliği inancını kurtarmaktadır. Onlar Bedrin aslanları kadar şanlıdırlar... Hz Muhammed’in sahabeleri içinde en seçkinleri Bedir savaşçıları, Ashab-ı Bedir’dir. Mehmed Âkif Çanakkale şehitlerini Peygamberimizin seçkin arkadaşlarıyla bir tutmakta ve en seçkin sahabe mevkiinde görmektedir.”³

Öte yandan Çanakkale Şehitlerine dini hassasiyet noktasında karşı çıkma aslında yeni zamanların meselesidir. Şiirin yayımlandığı 1924 yılından Necip Fazıl’a gelinceye kadar böyle bir eleştiri yapılmamıştır. Nitekim “bugün olduğu gibi o zamanda memleketimizde İslam dinini bilen insanlar vardı. Şiir yayımlandığı zaman onların hiçbirinden böyle bir tenkit gelmemiştir.”

Burada Âkif’i çok yakından tanıyan rahmetli Ali Ulvi Kurucu’nun kendisiyle yapılan bir söyleşide bu konuyla ilgili söyledikleri de bu tespiti doğrular mahiyettedir. Şöyle diyor Kurucu:

“Eğer bir mesele olsaydı, onun döneminde hâlâ hayatta olan büyük ulema buna karşı çıkardı. Hiç kimseden bir itiraz gelmeyip de bugünkü Osmanlıca’yı dahi bilmeyen kimselerden itirazın gelmesine ben hayretteyim. Şiir heyecandır, histir, duygudur”⁴

Çanakkale şiirine inkılâpçılık ruhuyla karşı çıkanlar için ise söylenecek fazla bir şey yoktur. Onların yaklaşımları ne ilmi, ne tarihi gerçeklere uymamaktadır. Ne Bedir’den ne Çanakkale’den haberleri vardır.

¹ Doğan, a.g.e., s. 203

² Ahmet Taş, Halefsiz Şair Mehmet Âkif Ersoy, <http://www.haznevi.net/Derlemeoku.aspx?DID=72>

³ Doğan, a.g.e., s. 90

⁴ Mustafa Aydın, İstanbul’dan bir Âkif-i Sâni geçti-Ali Ulvi Kurucu. http://www.davetci.com/d_soylesi/rop_aulvikurucu.htm

Sonuç olarak söylenmesi gereken ise şudur: Çanakkale bizim kader savaşımız olmuş, zaferle neticelendiği için düşman emelleri gerçekleşmemiştir. Daha sonradan İstanbul'un ve Anadolu'nun pek çok yerinin işgali söz konusu olmuşsa da İstiklal harbiyle bu saldırı ve işgaller de püskürtülmüş ve yeni bir devlet Türkiye Cumhuriyeti devleti kurulmuştur. İşte Âkif'in İstiklal Marşı nasıl bu yeni devletin kuruluş destanı olmuşsa Çanakkale şiiri de öncesindeki Çanakkale mücadelesinin destanı olmuştur.

Kaynakça

- Ahmet TAŞ, Halefsiz Şair Mehmet Akif Ersoy,
<http://www.haznevi.net/Derlemeoku.aspx?DID=72>
- Ali GÜNVAR, Mehmed Âkif'e Saldırmanın Tahammül Fersa Hafifliği, Yedi İklim dergisi, sayı 117-118, İstanbul 2001
- Cafer GARİPER/Yasemin KÜÇÜKCOŞKUN, Necip Fazıl'ın Mehmed Âkif Eleştirisi, Modern Turkish Literature Researches Temmuz-Aralık 2016/8:16 (79-94)
- Cemal KUTAY, Necid Çöllerinde Mehmed Âkif, İstanbul 1963
- D. Mehmet DOĞAN, Camideki Şair Mehmed Âkif, İstanbul 2006
- D. Mehmet DOĞAN, Çanakkale Şehidleri Şiirinin Yazılışı, TYB Akademi sayı 14 Mayıs 2015
- Eşref EDİB, Mehmed Âkif, Hayatı-Eserleri, İstanbul 1960
- İsmail ACAR, Mehmed Âkif ve Safahat'ta Seyahat, İstanbul 2005
- İsmail Habib SEVÜK, Edebi Yeniliğimiz, İstanbul 1931
- Kadir KON, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı- Alman İttifakı ve Mehmed Âkif'in Almanya'ya Gidişi, Mehmed Âkif 100 Yıl Sonra Berlin'de, TYB Sempozyum Kitabı, Ankara 2014
- Mehmed Âkif ERSOY, Safahat, Hz. Fazıl Gökçek, İstanbul 2007
- Mehmet Kaplan, Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar, İstanbul 1994
- M. Ertuğrul DÜZDAĞ, Mehmed Âkif hakkında Araştırmalar, İstanbul 1989
- M. Ertuğrul DÜZDAĞ, Mehmed Akif, İstanbul 2004
- Mithat Cemal KUNTAY, Mehmed Âkif Ersoy, Hayatı, Seciyesi, Sanatı, Ankara 1990
- Mustafa AYDIN, İstanbul'dan bir Âkif-i Sâni geçti-Ali Ulvi Kurucu http://www.davetci.com/d_soylesi/rop_aulvikurucu.htm
- Nazım ELMAS, Mehmet Akif'in Dış Seyahatleri, Mehmed Âkif Dönemi ve Çevresi 2008
- Necip Fazıl KISAKÜREK, İhtilal, İstanbul 1992
- Nihat Sami BANARLI, Kültür Köprüsü, İstanbul 1985
- Nurettin TOPÇU, Mehmed Âkif, İstanbul 1998

Nuran ÖZLÜK, Türk Basınında Mehmet Akif Ersoy Üzerine Polemikler, Ankara 2007

Nuri SAĞLAM, Bedir Çanakkale'dir, Yedi İklim dergisi Mehmet Akif Özel sayısı, sayı 2001 İstanbul 2001

Orhan OKAY, Mehmed Âkif, Bir Karakter Heykelinin Anatomisi, Ankara 1989

Polat SAFİ/ Alphan AKGÜL, Destansı Topraklar Çanakkale, İstanbul 2007

Ramazan KAPLAN, İki Çanakkale Şiiri, Hece dergisi Mehmed Âkif Özel sayısı, Ankara 2008

Rasim ÖZDENÖREN, Müslüman Bir Düşünür Olarak Âkif'in Çelişkileri, Hece dergisi, sayı 133, Ankara 2008

S. Dilek YALÇIN, "Ay Bedir Halindeydi, Zafer Kazanıldı... Mehmet Akif Ersoy'un 'Çanakkale Şehitleri'" Bilig Güz / 2003, S. 27: 85-106

Sezai KARAKOÇ, Mehmed Âkif, İstanbul 1979

Süleyman NAZİF, Mehmed Âkif, Hz. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul 1991

ÂKİF'İN “HAKKIN SESLERİ”NDE KAHIR DUYGUSU

Namık AÇIKGÖZ*

Mehmed Âkif Ersoy (1873-1936), Safahat adlı eserinde, 1900 ilâ 1930 yılları arasını, çeşitli kesitlerle safha safha anlatmış ve bu yüzden eserine “Safahat” adını vermiştir. 1911 ve 1933 yılları arasında neşredilen 7 kitap, Âkif'in kendi zamanına tutulan bir ayna olduğu kadar, sonraki zamanlar için de belgesel birer metin olmuştur. 20. yüzyılın ilk 30 yılını değerlendirecek olan tarihçiler ve kültür insanları, Âkif'in Safahat'ını okumadan karar verirlerse, dönemle ilgili bilgilere tam ulaşamamış olacaklardır.

Âkif'in döneminin durumu ve zihniyetini en belirgin şekilde ifade ettiği metni Hakkın Sesleri'ndeki 10 şiirdir. 1897 Türk-Yunan harbinde son zafer duygusunu yaşayan Türk milleti, 8 Ekim 1912-10 Ağustos 1913 arasında yaşanan Balkan Harbi'nden büyük kayıplarla çıkınca, “93 Harbi” (1877-1878) olarak adlandırılan Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra ikinci büyük yenilgiyi yaşamış oluyordu. 35 yıl arayla yaşanan bu olumsuzluklar, Âkif'in 40 yaşına kadar yaşadığı bir dönem olmuştur ve 93 Harbi trajedisini yaşadığında henüz daha çocuk olan Âkif, Balkan mağlubiyetinde, bu acıyı sadece yüreğinde hissetmekle kalmamış; bir münevver olarak Ömer Seyfeddin (1) gibi, metin haline de getirmiştir. Hakkın Sesleri bu hâlet-i ruhiye ile söylenmiş şiirlerden oluşur.

Kitapta yer alan 8 şiirin her birinin başında Âkif Kur'an-ı Kerim'den ve bir şiirde de hadisten alıntı yapar ve şiirlerin giriş kısmında bu kutsal metinleri, yaşanan mağlubiyet ve acılara göre yorumlar. Yani, Allah'ın sözlerini ve peygamberin bir hadisini, dönemin zihniyetini anlamak için referans kabul eder ve yaşanmakta olan acıları bu açıdan yorumlar.

* Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Balkan bozgunu ile yaşanan acılar, toplumda ve tabii ki Âkif'te derin bir teessür uyandırır ve Âkif bu trajediyi metin haline getirirken yoğun bir kahr duygusu yansıtır. Bilindiği gibi, kahr duygusu üç türdür. Birisi, muhataba doğrudan yöneltilen olumsuzluk temennisi ifadesidir; ikincisi, şefkatten beslenen ve muhatabın olumsuzluğunu şefkatle karşılayarak yaşanan bireysel kahırdır. Üçüncü tür kahr ise yaşanan olumsuzluklar karşısında çaresizliğin verdiği ve kendi kendine yaşanan ve ifade edilen bir duygu şeklidir. Âkif'te, büyük mağlubiyetin yaşattığı acılar ve bu acıların ortaya çıkması karşısında çare üretmemeye acizliğinin doğurduğu ve bireysel olarak kendi kendine hissedilen kahr dile getirilmiştir.

Hakkın Sesleri'ndeki ilk şiirde (9 Ocak 1913), (2) Âl-i İmran Sûresi'nin 26. ayeti zikredilir ve Âkif bununla Allah'ın istediği şeylerin olduğunu belirtir ama Osmanlı'nın ve Müslümanların başına gelen olumsuzluklar karşısında, bireysel ve toplumsal bir kahr duygusunu yansıtır.

Allah'ın "mülkün sahibi" olduğuna inandığını söyleyen Âkif, Balkanlarda yaşanan acıların "bir buçuk milyar" olduğu söylenen İslam dünyasında hiçbir tesiri olmamasını, şu kahırlı dille ifade eder:

*"Şu sessiz kubbenin altında insandan eser yokmuş!
Diyorduk: "Bir buçuk milyar!" Meğer tek bir nefer yokmuş!
Bu hissiz toprağın üstünde mazlûmîne yer yokmuş!
Adâlet şöyle dursun, böyle bir şeyden haber yokmuş!
Bütün boşlukmuş insanlık: Ne istersen, meğer yokmuş!"*

Döneminde en güçlü İslam devleti olan Osmanlı'nın ve kocaman İslam dünyasının, Avrupalılar tarafından yenilmesi ve Balkan coğrafyasının kaybını hazmedemeyen Âkif, altı yüz bin Müslüman'ın katledildiği bir dönemden söz etmektedir. Nice canların yok edildiği, namusların ayaklar altına alındığı, masum ihtiyaçların bile süngülenerek katledildiği ve her tarafın yangın yerine döndüğü bir coğrafya ve zamandan, Âkif şöyle söz eder:

*"İlâhî, altı yüz bin müslüman birden boğazlandı...
Yanan can, yırtılan ismet, akan seller bütün kandı.
Ne ma'sûm ihtiyaçlar süngüler altında kıvrandı!
Ne bîkes hânümanlar işte, yangın verdiler, yandı!
Şu küllenmiş yığınlar hep birer insan, birer candı!"*

Ezanların sustuğunu, çan seslerinin her yerde duyulur, haçların her yerde görünür olduğunu, kahırla dile getiren Âkif,;

“Ne doğmaz günmüş ey âcizlerin kudretli Hallâk’ı!”

diyerek kahr duygusunu Allah’a yöneltir ve arkasından İslam dünyasının (şer’i masum) son toprakları olan Balkan topraklarında en rezil kavminin Müslümanlara yaşattığı zulmü zikrederek kahırlı bir ifadeyle Allah’a “Seyret” der ve istikbal için çarpan yüreklerin durduğunu söyledikten sonra, Allah’a yalvarırcasına kahr duygularını dile getirirken ondan cemâliyle değil celâliyle tecelli ettiğini, gene kahırlı bir üslupla şöyle ifade eder:

*“Tecellî etmedin bir kerre, Allah’ım, cemâlinle!
Şu üç yüz elli milyon rûhu öldürdün celâlinle!”*

Balkanlarda Allah’ın adını bitirmeye niyetli düşmanların zulmü karşısında Allah’ın “suskun” kalmasına da akıl erdiremeyen Âkif, gene kahırlı bir üslupla Allah’a seslenir:

*“Oturmuş eğlenirlerken senin -hâşâ- zevâlinle,
Nedir ilhâdı imhâlin o sâmitin fiâlinle?
Nedir İslâm’ı tenkîlin bu müsta’cel nekâlinle?”*

Görüldüğü gibi Âkif, bu mısralarında dinsizlerin alabildiğine saldırganlaşması, Müslümanların “tenkil” edilmesi ve acılara-ızdıraplara gark edilmesi karşısında hissettiği kahr duygusunu dile getirir.

Âkif bu şiirinde önce bir buçuk milyar insandan hiç ses çıkmaması karşısında bir kahr hissi yaşar; sonra da Müslümanların Balkanlardan sürülüp çıkarılmasına Allah’ın bir şey yapmamasına kahrılır. Tabii ki, şiirin sonunda, her olanın onun tarafından yapıldığını söyler.

Âkif, Hakkın Sesleri’ndeki ikinci şiirinde (30 Ocak 1913), Kur’an’daki “ıssız kalmış yurtlar (Neml-52)” tavsifine karşılık gelen “terk edilmiş Balkan toprakları”nın yaşadığı bireysel kahrı dile getirir. Görülen manzara, “çiğnenmiş topraklar, ziyaretçisiz kalmış mezarlar, parçalanan yürekler, yükselen matem sesleri, kırılmış kalpler, ümitsizlik ve ruhî çöküntü”dür:

*“Geçenler varsa İslâm’ın şu çiğnenmiş diyârından;
Şu yüz binlerce yurdun kanlı, zâirsiz mezârından;
Yürekler parçalar bir nevha dinler reh-güzârından.
Bu mâtem, kim bilir, kaç münkesir kalbin gubârından
Hurûş etmekte, son ümmîdinin son inkisârından?”*

Yaşanan bu acılar karşısında Âkif'i kahreden şey, büyük İslam dünya-sından hiç yardıma gelen olmaması, milyonlarca Müslüman'ın hep uzaktan bakmasıdır:

"Uzaktan baktı -koşmak nerde!- milyonlarca yârânı!"

Bu şiirin ilk kısmında acı bir şekilde tasvir edilen yurdun mazisi hatırlan-
landığında, kahr duygusu daha da derinleşip sarsıcılığı daha da artacaktır.
Çünkü mağlubiyetten sonra ıssız kalan yurdun mazisi hayat doludur:

*"Bu ıssız âşiyânlar bir zaman candan muazzezdi;
Bu damlar böyle baykuş seslerinden çın çın ötmezdi;
Şu kurbağalar seken vâdîde ceylânlar koşup gezdi;
Şu coşmuş, ağlayan ırmak ne handan gölgeler sezdi;
Bütün mâzîyi bir tûfan, fakat, hep boğdu, hem ezdi!"*

Candan yüce olan o yurttaki eskiden baykuş sesleri duyulmaz; akarsula-
rında kurbağalar öter, yamaçlarında ceylanlar koşup gezer; ırmakları coşup
akardı. İşte bu hayat dolu toprakları büyük bir tufanın boğup ezerek bozgun
ile ıssızlaştırması, Âkif'teki kahr duygusunu daha da arttırmıştır.

Eski ve hayat dolu hâlimden sonra işgal edilip ıssızlaşan yurttaki olum-
suzlukları tasvir etmeye devam eden Âkif, herkesin terk ettiği coğrafyada
vefa peşinde koşarak yaşadığı bir kahr duygusunu yansıtır. Bunu yaparken,
"vefasızlık, kalbi kararmışlık, ışıksızlık, kimsesizlik, bunalma, tanıdık olma-
ması" kavramları üzerinden vatansız kalmış bir garibin sığınacak yer ara-
ma gayretini ve duygusunu kahrılı bir şekilde mısralara döker ve "yok mu?"
sorusuna cevap verecek bir kişinin bile olmamasını tespitle kahrın zirvesini
ifade eder:

*"Vefâsız yurd! Öz evlâdın için olsun, vefâ yok mu?
Neden kalbin kararmış? Bin ocaktan bir ziyâ yok mu?
İlâhî kimsesizlikten bunaldım, âşinâ yok mu?
Vatansız, hânümansız bir garîbim... Mültecâ yok mu?
Bütün yokluk mu her yer? Bâri bir "Yok!" der sadâ yok mu?"*

Bu şiirin beşliklerden oluşan birinci kısmından sonra mesnevî şeklinde
kafiyelerle tanzim edilmiş ikinci kısmında; kahrından ağlayan insan portresi
vardır ve "kahr" kavramı burada açıkça terennüm edilir:

*“Gitme ey yolcu, berâber oturup ağlaşalım:
Elemim bir yüreğin kârı değil, paylaşalım:
Ne yapıp ye’simi kahreleyeyim, bilmem ki?
Öyle dehşetli muhîtimde dönen mâtem ki!..”*

Âkif, şiirin bu kısmında, dehşet veren bir vatan tasviri yaparak, işleyeceği kahr duyusunun gücünü daha da arttırır ve şiirin ilerleyen satırlarında:

“Bizde leşten daha hissiz, daha kokmuş can var!”

diyerek, kahr duyusunu çok keskin bir şekilde ifade eder. Bu ifadede muhatap, yaşanan acılar karşısında sessiz ve hareketsiz kalan “biz”dir; yani kendisi ve mensup olduğu toplumdur.

Takip eden mısralarda, yaşanan trajedi karşısında bir şey yapmayanlarla beraber saldırgan “medeniyet” mensuplarının yüzüne tükürerek kahr duyusunu nispeten hafifletmeye çalışan Âkif, şiirin sonunda kahrını yalnız kalıp ağlayarak yaşamak düşüncesini dile getirir:

“Artık ey yolcu bırak... Ben, yalnız ağlayayım!”

Hakkın Sesleri’nin üçüncü şiiri (6 Mart 1913), (4) üzerlerinden Allah’ın nusretinin kalktığı halkın gark olduğu durumu anlatan hadisin paralelinde söylenmiştir ve Balkan coğrafyasındaki hazin tabloyu anlatır. Trajik bir tasvirin içinde Âkif, “kavm-i necip” olduğu söylenen ama yaşanan trajedide hiç yer almayan Araplara da kahreder ve onlardan bir tek kişinin bile meydanlarda görünmemesine kahreder:

*“Hani, milletlere meydan okuyan kavm-i necîb?
Görmedim bir kişi, tek bir kişi meydanda... Garib!”*

Balkan harbi esnasında diğer Müslüman milletlerin vurdumduymazlığına da kahrolan Âkif;

“Görmüyor gittiği yanlış yolu, zannım, çoğunuz...”

diyerek tutulan yolun yanlış olduğunun bile farkına varılmamasını zikrederek kahr duyusunu pekiştirir.

Dördüncü şiir (14 Mart 1913) (5) Yûsuf Sûresi 87. ayetteki ümitli olmaya paralel bir gayret teşvikini konu edinirse de konu zorluğu aşmaya gelince kimsenin yardım etmediğinin kahrını anlatır:

*“Evler tûnek olmuş, ötüyor bir sürü baykuş...
Seslerde: “Vatan tehlikedeymiş... Batıyormuş!”
Lâkin, hani, milyonları örten şu yığından,
Tek kol da “Yapışsam...” demiyor bir tarafından!”*

Ümitsizlik ortamında gayreti artırmak için uğraşan Âkif, dillere pelesenk olan şu iki mısrai da bu vesileyle söyleyip kahır duygusunu, gayret ile kırma-ya çalışmıştır:

*“Sâhipsiz olan memleketin batması haktır;
Sen sâhip olursan bu vatan batmayacaktır.”*

Hakkın Sesleri'ndeki beşinci şiir (10 Nisan 1913) (6) kahır duygusunun en yoğun bir şekilde ifade edildiği bir şiirdir. Kur'ân-ı Kerim'deki “İçimizdeki beyinsizlerin işledikleri yüzünden, bizi helâk eder misin, Allah'ım...” (Kur'an, A'râf Sûresi, 155. ayet) ayetinin epigraf olarak alınmasından da anlaşılmaktadır. Ayet'te Allah'a helak olmak için dua etme sahnesi vardır ve bu tavırda, kendine karşı istenilen olumsuzluk şeklinde tezahür eden bir kahır duygusu yansıtılması görülür. Çünkü şiirde de dile getirildiği gibi, umutsuz bir karanlık yaşanmakta; böyle bir gecenin de sabahının olup olmayacağı karşısında şüpheler bulunmaktadır. Bu yüzden yaşanan olumsuzluk karşısında çaresiz kalanların kurtuluşları, kendilerine değil de mahşer gününde Allah'a kalmıştır. Âkif insanların bir şey yapamamasından dolayı kahrolmaktadır.

*“Yâ Râb, bu uğursuz gecenin yok mu sabâhı?
Mahşerde mi bîçârelerin, yoksa felâhı!”*

İnsanlardan ümidini kesen Âkif, güçlü bir İslâm inancına rağmen, yaşanan olumsuzluklar karşısında âdeta isyankâr bir tavır takınarak, Allah'ın bile kendilerine yardım etmediği düşüncesini güçlü bir kahır duygusuyla şöyle dile getirir:

*“Nûr istiyoruz... Sen bize yangın veriyorsun!
“Yandık!” diyoruz... Boğmaya kan gönderiyorsun!”*

Beşinci şiirin en keskin kahır ifadesi de, Âkif'in ilahî adaleti sorgulayarak yaşadığı ve dile getirdiği beytinde görülür. Beyitte, yaşanan olumsuzluklardan usanıldığı ve Allah'ın adaletiyle tecelli edip mazlumlara yardım etmesi kahrırlı bir dille sorgulanmıştır:

*“Yetmez mi musâb olduğumuz bunca devâhî?
Ağzım kurusun... Yok musun, ey adl-i îlâhî!”*

Âkif'in bu şiirde kahr duygusunu Allah'a yöneltmesi dikkati çeker. Çaresizlik karşısında yaşanan şiddetli kahr duygusunun insanı isyana bile sürükleyeme tehlikesine işaret eden bu şiirde, baştaki ayette de dile getirildiği gibi, yaşananlardan sorumlu olanlar insanlardır ve Allah da bu yüzden insanları kahretse yeridir.

Âkif, altıncı şiirde (24 Nisan 1913) (7) yaşanan acıları cehalete bağlar ve “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” (Kur'an, Zümer, 9) ayetinin anlamı çerçevesinde, “bilmek” ve buna bağlı olarak yaşanan olaylardan dolayı “uyanık olmak” gerektiğine vurgu yaparken, yaşananların sebebini kahrılı bir dille cehalete bağlıyor ve yaşanan cehalet karşısında ne din ne de namus kaldığını söyleyerek topluma karşı kahr duygusunu dile getiriyor ve bu cehalet yüzünden İslâm dünyasına kapkara bir kâbus çöktüğünü gene kahrılı bir şekilde ifade ediyor:

*“Bir baksana: Gökler uyanık, yer uyanıktır;
Dünyâ uyanırken uyumak maskaralıktır!
Eyvâh! Bu zilletlere sensin yine illet...
Ey derd-i cehâlet, sana düşmekle bu millet,
Bir hâle getirdin ki, ne din kaldı, ne nâmûs!
Ey sîne-i İslâm'a çöken kapkara kâbus”*

İslâm dünyasına çöken kapkara kâbus karşısında çaresiz kalan ve cehalete düşen sözde Müslümanların bir yandan da İslâm'ı batırmaya çalışırcasına cehalet sergilediklerini belirten Âkif, yaşanacak olan acı sona doğru giderken dinin de kötü sona sürüklenmemesini gene kahrılı bir dille ifade eder:

*“Ey millet, uyan! Cehline kurban gidiyorsun!
İslâm'ı da “Batsın!” diye tutmuş, yediyorsun!
Allah'tan utan! Bâri bırak dîni elinden...
Gir leş gibi topraklara kendin, gireceksen!”*

Yedinci şiirin (26 Mayıs 1913) (8) başına “Siz iyiliği emreyler, kötülükten nehyeder, Allah'a inanır olduğunuzdan, insanların hayrı için meydana çıkarılmış en hayırlı bir milletsiniz...” (Kur'an, Âl-i İmrân, 110) epigrafını koyan Âkif, mazi ile hâl mukayesesini yaparak mazideki başarılarla işaret ederken hayıflanır ve kahrılı bir dil kullanır:

*“Bir zamanlar biz de millet, hem nasıl milletmişiz:
Gelmişiz dünyâya milliyet nedir öğretmişiz!
Kapkaranlıkken bütün âfâkı insâniyyetin,
Nûr olup fışkırmışız tâ sînesinden zulmetin;
Yarmışız edvâr-ı fetretten kalan yeldâları,
Fıkr-i ferdâ doğmadan yağdırmışız ferdâları!”*

Hâlde yaşanan olumsuzluklar ve hatta trajedi karşısında mazideki “insanîyet” arasındaki derin çelişkiyi fark eden şair bilinciyle konuşan Âkif, burada bireysel olduğu kadar, toplumsal bir kahr duygusunu da işler.

Sekizinci şiir (22 Mayıs 1913) (9) “Onlara: “Yeryüzünde fesat çıkarmayın!” denildiği zaman, “Biz ıslahtan başka bir şey yapmıyoruz!” derler. Gözünü aç, iyi bil ki: Onlar yok mu, işte asıl müfsit onlardır. Lâkin farkında değiller. (Kur’an, Bakara, 11-12)” ayetinin ifade ettiği sözde “ıslahatçılar”ın eleştirildiği ve buna bağlı olarak kahr duygusunun ifade edildiği bir şiirdir.

Yaşanan bozgun günlerinde, toplumsal dokunun “inkılapçı” aydınlar tarafından dejenere edilmeye çalışılması karşısındaki duygularını kahırlı bir üslupla dile getiren Âkif, bu sözde aydınların bütün İslâm âlemini darmadağın edecek fikirlere sahip olması karşısında elbette kahırlanacaktır:

“Târumâr olsun bütün bir Müslümanlık âlemi...”

Bu sözde aydınlar, her zaman olduğu gibi, yaptıklarından asla utanmazlar ve hatta bütün namussuzluklarına rağmen salih insanlar gibi görünerek toplumu ifsad etmeye devam ederler. İşte bu tablo da Âkif’e kahr duygusu yaşatır ve yazdırır:

*“Bir kızarmaz çehre bulmuşsun ya, ey cânî, bürün;
Hem bütün dünyâyı ifsâd eyle, hem muslih görün!”*

Bu sözde aydınlar, ne Doğu medeniyetini bilirler ve ne de peşinde koştukları Batı medeniyetini!.. Bunlar asla utanmayan ve yaşanan olumsuzluklar karşısında gözleri yaşarmayacak kadar duyarsız insanlardır. İşte bu tiplerin toplumsal etkilerinin olması Âkif’i kahr duygusuna sevk eder:

*“Şark’a bakmaz, Garb’ı bilmez, görgüden yok vâyesi;
Bir kızarmaz yüz, yaşarmaz göz, bütün sermâyesil..”*

Dokuzuncu şiir (5 Haziran 1913) (10) “Allah’ın âsâr-ı rahmetine bir baksana: Toprağı, öldükten sonra, tekrar nasıl diriltiyor? İşte o Allah, bütün ölüleri muhakkak diriltecektir, hem O, her şeye kâdirdir. (Kur’an, Rûm, 50)” ayetinin anlamındaki “öldükten sonra diriltme gücü olan Allah” bilgi ve şuuru çerçevesinde, bir dirilişe inansa da mevcut durumun hiç de iç açıcı olmayan yönüne işaret eden Âkif, yad ellere düşen vatan toprağının işgalciler tarafından çiğnenmesi karşısında duyduğu kahr hissinin ve ümidini şu mısralarla dile getirir:

*“Âşinâlık yok, hayâlin konsa en bildik yere,
Yâd ayaklar çiğniyor: Düşmüş vatan yâd ellere!
Başka ses bilmem, muhîtimden enîn eyler hurûş;
Beklerim, dinsin bu mâtem; beklerim, olmaz hamûş!
Âh! Tek bir âşiyandan bin yetîmin nâlesi
Yükselirken, dinleyen insan mıdır bülbül sesi?
Kendi sağlam... Hissi ölmüş, ruhu ölmüş milletin!
İşte en korkuncu hüsrânın, helâkin, haybetin!..”*

Onuncu şiir, yaşanan olumsuzluklar karşısında Peygambere yakınma şeklinde tezahür eden bir kahr duygusunun ifadesidir. Özellikle Balkan bozgunu başta olmak üzere yıllardan beri yaşanan olumsuzluklar, İslâm âleminin bütün zamanlarını Muharrem mâtemi yaşar gibi yaşamasına yol açmıştır. Bütün iyiliklerin kötüleştiğini söyleyen Âkif, Hz. Muhammed’in İslâm’ı ve mazlumları yalnız bırakmaması için dua ederken, yaşanan kayıpları ve olumsuzlukları kahrılı bir dille ifade eder:

*“Yıllar geçiyor ki, yâ Muhammed,
Aylar bize hep Muharrem oldu
Akşam ne güneşli bir geceydi...
Eyvah, o da ley-i mâtem oldu!
Âlem bugün üç yüz elli milyon
Mazlûma yaman bir âlem oldu
Çiğnendi harîm-i pâki şer’in;
Nâmûsa yabancı mahrem oldu!
Beyninde öten çanın sesinden*

*Binlerce minare ebkem oldu.
Allah için Nebiyy-i Ma'sûm,
İslâm'ı bırakma böyle bîkes,
İslâm'ı bırakma böyle mazlum"*

Sonuç

Mehmed Âkif Ersoy, 20. yüzyıl başlarındaki toplumsal yapıyı ve olayları dile getirdiği Safahat adlı eserinde, eleştirel bir tavır takınarak, yaşanan olumsuzluklara işaret etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu gibi muhteşem bir sosyal yapının sarsılmaya başladığı döneme şahitlik eden Âkif, yaşanan pek çok olumsuzluklar karşısında, çaresiz kalmanın getirdiği psikoloji ile şiirlerinde kahr duygusunu işlemiştir. Balkan bozgunu günlerinde yaşananları dile getirdiği Hakkın Sesleri'nde çekilen acılar karşısında çaresiz kalan devlet ve çözüm üretemeyen İslâm dünyası, Âkif'i bireysel bir kahr duygusu yaşamaya sevk etmiştir. Âkif zaman zaman bu kahrını İslâm dünyasına ve sözde aydınlara yöneltirken, zaman zaman çaresizliğin verdiği derin kırılmalarla, Allah'ın yardım etmemesinden yakınarak ona yöneltir. Ama bu kahrılar, daha çok yakınma ve çaresizlik menşeli olduğu için kendisine, topluma ve İslâm dünyasına matuftur.

1 Ömer Seyfettin'in Balkan savaşları ile ilgili hikâyeleri için bakınız:

Ahmet KOÇAK, Savaşın Gölgesinde Yazılan Hikâyeler: Ömer Seyfettin'in Hikâyelerinde Savaşın Yansımaları, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı* 13, Bahar 2015, Sayı: 18, ss. 637-656, 100. Yıl

(<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/45174>) (Erişim tarihi 27.12.2021)

Alaattin Karaca, "Ömer Seyfettin'in Hikâyelerinde Balkanlar", *Bir Dünya Yazarı Ömer Seyfettin Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2011, s. 76-93.

Mehmet Güneş, "XX. Yüzyılın Başlarında Balkanlardaki Siyasî ve Etnik Çatışmaların Ömer Seyfettin'in Hikâyelerine Yansıması", *TÜBAR*, Bahar 2011, s. 163-187.

2 Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat*, Akvaryum Yayınları, İstanbul 2006, s.183.

3 M. A.Ersoy, *a.g.e.*, s. 186.

4 M. A.Ersoy, *a.g.e.*, s. 189

5 M. A.Ersoy, *a.g.e.*, s. 194

6 M. A.Ersoy, *a.g.e.*, s. 196

7 M. A.Ersoy, *a.g.e.*, s. 199

8 M. A.Ersoy, *a.g.e.*, s. 201

9 M. A.Ersoy, *a.g.e.*, s. 203

10 M. A.Ersoy, *a.g.e.*, s. 206

11 M. A.Ersoy, *a.g.e.*, s. 208

MEHMED ÂKİF'İN MÛSİKÎ İLGİSİ¹

Osman ÖKSÜZOĞLU*

Giriş

Yazmış olduğu şiirleriyle dönemine damgasını vurmuş ve vatan şairi hüviyetini kazanmış Mehmed Âkif gibi edebi bir şahsiyetin mûsikî ile geçen yaşamı bugün belki de çok az bir kesim tarafından bilinmektedir. Mûsikîyi kendine zevk edinen Mehmed Âkif, bir dinleyici olmanın ötesinde mûsikî ile iştigal etmiş gerek bir enstrüman çalmaya çalışarak gerek yeni eserler öğrenerek bu alanda derin bilgiye ulaşmaya, mûsikî bilgisini arttırmaya çalışmıştır.

Kültürün, sanatın en yaygın olduğu ve en meşhur sanatkarların bulunduğu İstanbul gibi bir kültür ve medeniyet şehrinde yaşamış olması Mehmed Âkif'e, mûsikî meclislerinde dönemin en iyi hânende ve sazandeleriyle bir arada bulunma, mûsikîyi iyi ağızdan dinleme ve öğrenme imkânı sunmuştur. O, bu sanatı öğrenmek için dersler almış ve oldukça yoğun bir çaba sarf etmiştir. Dinlediği eserlere hâkim olma arzusu, bazen de iyi bir icracı olma hevesiyle en ağır ve en zor eserleri fem-i muhsinden meşk ederek hafızaya almıştır.

Mehmed Âkif'in mûsikîye olan ilgisini yakın dostu Mithat Cemal, bir iptila [tutkunluk] olarak değerlendirir ve "Halk dostluğu Âkif'in servetiydi, mûsikî de sefahati"² diyerek onun dünyasında mûsikînin önemine vurgu yapar. Hasan Basri ise mûsikî sevdasını şöyle anlatır:

*Rahmetli Mehmed Âkif mûsikîyi çok severdi. Hususi sohbet âlemlerinde arkadaşlarıyla birlikte ilâhîler, şarkılar okur, güzel seslilere gazeller, na'tlar okuturdu. Ankara'nın Tâceddin Dergâhı'ndaki odasında, kendi evinde, bağ evlerimizde bu âlemleri zaman zaman tekrar ederdik.*³

* Dr., Kültür ve Turizm Bakanlığı İstanbul Devlet Türk Müziği Araştırma ve Uygulama Topluluğu Sanatçısı

¹ Bu çalışma, 2021 yılında AlBaraka Yayınları tarafından yayımlanan "Mehmed Âkif'in Mûsikî Dünyası" isimli eserden alıntılanmış, "Mehmed Âkif'in Bestelenmiş Şiirleri" bölümü eklenerek genişletilmiştir.

² Mithat Cemal (Kuntay), *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1986, s. 184.

³ Hasan Basri Çantay, *Âkifnâme (Mehmed Âkif)*, İstanbul: Ahmed Sait Matbaası, 1966, s. 83.

Neyzen Tevfik ile Ney Meşki

Mehmed Âkif'in, "Mademki ben de hafızım, mademki güzel sese meraklıyım, nısfıye mi olur, ud mu olur, niye birini çalmağı öğrenmeyeyim"¹ diye dile getirdiği bu arzusu, 1896 yılında² Medrese eğitimi için İstanbul'a gelen Neyzen Tevfik ile tanışmasıyla gerçeğe dönüşür. Bu tanışma, Edirne'de görev yaptığı dönemde mûsikî vesilesiyle tanıdığı ve daha sonra yakın dostluk kurduğu Bursalı Hafız Emin vasıtasıyla olur.³

Mehmed Âkif, uzun bir süre Neyzen Tevfik'den ney dersleri alır, bu sazı icra edebilmek için yoğun çaba harcar. Meşke, ilk olarak Neyzen Salim Bey'in Hicaz makamındaki peşrevi ile başlanır. Ney sazını icra etmek sanıldığı kadar kolay değildir. Özellikle yeni öğrenenler için Ney sazından iyi bir ses elde etmek, tavır ve üslûbu saza yansıtmak uzun zaman çalışma gerektirmektedir. Öyle ki, bazen bir eser üzerinde altı ay gibi uzun bir süre çalışılması çok normal karşılanır. Mehmed Âkif de bu sazı öğrenirken oldukça zorlanmış hatta bazen umutsuzluğa kapıldığı olmuştur. Fakat azminden ve kararlılığından ödün vermeden uzun süre hocası Neyzen Tevfik ile meşklere devam etmiştir. Mithat Cemal, Mehmed Âkif'in o yıl boyunca ney ve nota öğrenmeye çaba harcadığını; notayı öğrenmesine karşın ney sazında istediği ilerlemeyi gerçekleştiremediğini, fakat zoru başarmayı seven Âkif'in mûsikînin peşinden gitmekten vazgeçmediğini söyler. Ve Mehmed Âkif'in bir enstrüman çalma arzusuyla mûsikî ilminde ilerlemeye çalışmasından duyduğu hayret ve şaşkınlığını şöyle dile getirir:

*"Boğaziçi'nde yüzme yarışı kazanan; Çatalca'da güreşen; Veliefendi çayırında adım atlayan: "Mütenebbi"yi, "İbnülfaraz"ı, Kur'an'ı ezber bilen; Hersek müftüsü Fehmi Hoca ile "İlm-i Ensab" konuşan; Dağıstanlı Halis Hoca ile "Kitabü'lKamil"i hasbihal eden; Musa Kazım Hoca ile Bedrettin'in "Varidat"ını okuyan; sonra Emile Zola'nın romanlarında, insan yığınlarını idaredeki kudretini seven ve münekkitlerin de bunu beğendiklerini görünce takdirindeki isabete sevinen; sonra Halkalı mektebinin bahçesinde, "istiska-i batn"a uğrayan ineklerin karnından "trocart" ile su alan; sonra "Aruz"un orkestrasyonunu yapan Âkif, bir taraftan da nısfıye de üflüyordu."*⁴

¹ Emin Erişirgil, *Ölümünün 50. Yılında İslamcı Bir Şairin Romanı*, (hzl. Aykut Kazancıgil, Cem Alpar), Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1986, s.63.

² Eşref Edip eserinde, Mehmed Âkif'in 1896 yılında Neyzen Tevfik ile tanıştığını yazmaktadır. Fakat Hilmi Yücebaş ve Alpay Kabacalı, Neyzen Tevfik'in İstanbul'a 1898 yılında 19 yaşındayken geldiğini ve Âkif'le de bu tarihte tanıştığını belirtmektedirler.

³ Eşref Edip (Fergan), *Mehmed Akif, Hayatı, Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları*, c. I, İstanbul: Asarı İlmîye Kütüphanesi Neşriyatı, 1938, s. 226.

⁴ Mithat Cemal, *a.g.e.*, s. 182-185.

İki yıldan fazla bir süre Neyzen Tevfik'ten ney meşk eden¹ Mehmed Âkif'in ciddi manada ney dersleri almasına, bu yolda ilerleme kat etmek için uzun uğraşlar vermesine ve eserler icra edecek seviyeye gelmesine karşın bu sazda herhangi bir iddiası olmamıştır. Mehmed Âkif heveskârlık seviyesini aşmış bir mûsikîşinastır fakat icracılıktan ziyade iyi bir dinleyici olmayı tercih etmiştir. O, sadece sanatta bilgi ve deneyimini arttırmak, bu sanatın daha derinlerine dalarak ondan manevi bir haz duymak ve kendini mutlu etmek adına bu sazla iştigal etmiştir. Bununla beraber yıllar sonra, Çamlıca Köşkünde kendine dost edindiği Şerif Muhiddin'in, "Sanatın yüzde doksan dokuzu ter, yüzde biri ilhamdır"² sözü karşısında mahzunlaşması, aslında Mehmed Âkif'in ney sazını öğrenmekte azim ve sebat edip daha ileri bir seviyeye ulaşamaması hususundaki üzüntü ve pişmanlığının ifadesiydi. Zira "İsterseniz istediğiniz adam olursunuz. İsterseniz, yani çalışırsanız!" sözünün sahibi bizzat kendisiydi...

Yakın arkadaşı Mithat Cemal, Mehmed Âkif'in dostu Şerif Muhiddin'den duyduğu bu sözü çok sevdiğini ve bu sözün önünde birdenbire mahzunlaştığını belirtmektedir. Zira Âkif, ney üflemek konusunda gerekli olan gayreti göstermediğini ve bu sanatta kendisini bile avutacak bir seviyeye ulaşamadığını düşünerek üzülmemektedir. Nitekim;

"Aziz Dede³ olacak değildim ya! Ancak çalışsaydım bugün kendimi bir köşede avuturdum..."⁴

serzeniş de bu yüzdendir.

Bir anlamda kendi zevki için bu sazla iştigal eden Mehmed Âkif'in yaşamının ilerleyen dönemlerinde de zaman zaman sazını üfleyerek ilişkisini sürdürdüğünü görmekteyiz. Ankara'da, Taceddin Dergâhı'nda kaldığı dönemde, orada bulunan bir Mevlevi Dede'sinin kendisine bir ney verdiği ve ekseriyetle dergâhta yalnız kaldıkları zamanlarda bu sazı üflediği bilinmektedir.⁵

¹ Hilmi Yücebaş, *Neyzen Tevfik, Hayatı, Hatıraları, Şiirleri*, İstanbul: Yelken Matbaası, 1976, s.7.

² Mithat Cemal, *a.g.e.*, s. 186.

³ Neyzen Aziz Dede (ö.1905). İstanbul'da Üsküdar Doğancılar'da doğdu. Hüsameddin Dede'nin şeyhliği sırasında çilesini tamamlayarak "dede" oldu. Bir müddet sonra şeyh Mehmed Atâullah Efendi'nin daveti üzerine Galata Mevlevihânesi neyzenbaşılığı görevi ile İstanbul'a geldi. Sonraları Üsküdar ve Bahariye mevlevihâneleri neyzenbaşılığı da kendisine verildi. Üç mevlevihânedeki vazifesini ölümüne kadar sürdüren Aziz Dede, 30 Zilhicce 1322 (7 Mart 1905) günü yetmiş yaşlarında vefat etti ve Üsküdar Mevlevihânesi bahçesine gömüldü. Bkz: Nuri Özcan, "Aziz Dede", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. IV, s. 334-335.

⁴ Mithat Cemal, *a.g.e.*, s.186.

⁵ Eşref Edip (Fergan), *a.g.e.*, c. I, s. 91.

Ali Bey Hanı'nda Mûsikî Meşkleri

Mehmed Âkif ney derslerinin yanı sıra nota okumayı öğrenmek ve yeni eserler meşk edip hafızaya almak suretiyle mûsikî repertuarını genişletmek için ciddi gayret sarf etmiştir. 1889-1903 yıllarında Neyzen Tevfik ve kardeşi Şefik Kolaylı'nın kaldığı Ali Bey Hanı'nda bir yandan Neyzen Tevfik ile ney meşklerini sürdürürken diğer yandan da bugün isimlerini bildiğimiz fakat pek azlarının yaşamları hakkında malumatımızın olduğu Edirneli Kocabaş Arif, Tanburi Aziz, İzmirli Hafız Ahmet, Beylikci Nasır Bey ve oğulları Haşim, Karantinada memur Sait Bey gibi mûsikîşinaslar ile eser meşk etmiş, onlarla beraber fasıllar ezberlemiştir.¹

Onun bu uğurda gösterdiği çaba takdire şayandır. O dönem devlet memuru olarak çalışan Âkif, her sabah mesai saati öncesinde, ney ve eser meşki için bu hana gider, dostlarıyla bir araya gelir. Burası âdeta bir konservatuar mahiyetinde, oldukça ciddi ve titiz mûsikî çalışmalarının sürdürüldüğü bir mahfil hâlini almıştır. Eserleri üstün körü öğrenmek yoktur, bilakis sanatın üstünlüğü, sahiciliği esas alınarak oldukça titiz çalışılır. Öyle ki burada bazen bir fasıl öğrenmenin üç ay gibi uzun bir zaman aldığını söyler Mithat Cemal. Bu ciddi, titiz ve yoğun çalışma yüzünden umutsuzluğa kapılıp şevkini yitirdiği anlarını Mehmed Âkif şu dizeleriyle dile getirmektedir:

Heyhat! Söndü şevkim şevkimle ben de söndüm:

*Hanlarda sürte sürte âşık garîbe döndüm.*²

Fakat bu noktada Mehmed Âkif, iyiye ve güzele ulaşma hususunda azmini ve inadını arttıran Namık Kemal'e ait şu beyti hatırladığını dile getiriyor Mithat Cemal:

Felekten intikam almak demektir ehl-i idrake

*Edip tezyîd-i gayret müstefîd olmak nedametten.*³

Mehmed Âkif, mûsikî öğrenimindeki meşakkatli yolu engin sabrıyla aşmaya çalışır ve birçok eser öğrenerek ve öğrendiği eserleri usûl vurup tatbik etmeye çalışarak kat eder. Özellikle Eşref Edip'in "Asar-ı kadimenin çoğu ve en yüksekleri hafızasındaydı" dediği Tanburi Aziz'den pek çok eser öğrenir. Azmi ve kararlılığı sayesinde mûsikîdeki vukufu, Tanbûri Ali Efendi'nin hü-

¹ A.g.e., c. I, s. 227.

² Mithat Cemal, a.g.e., s. 183.

³ A.g.e., s. 183.

seynî¹ makamında ağır aksak semâî usûlündeki “Şimşîr-i nigâhınla vuruldum ciğerimden” güfteli şarkısını, Kazasker Mustafa İzzet’in segâh makamında ağır aksak semâî usûlündeki “Doldur getir ey sâkî-i gül-çehre piyâle” güfteli şarkısını ve muhtelif makamlarda Devr-i Kebîr usûlünde öğrendiği eserleri, “o çok tatlı ve davûdî sesi”² ile usûl vurarak icra edecek dereceye ulaşır.³

Mûsikî eğitiminde ilerlemeye çalışırken çektiği sıkıntıyı, gösterdiği azmi yıllar sonra (25 Kasım 1924) evladım diye hitap ettiği Hafız Âsım Şakir’e Mısır’dan yazdığı mektubunda;

“... Ben zavallı iki buçuk şey öğrenmek için kaç kapıya başvurdum, ne adamların kahrını çektim, bilsen!”⁴

sözleriyle dile getirir.

Mehmed Âkif’in mûsikî alanında ulaştığı seviye ve engin bilgisi yakın arkadaşlarının da nazarından kaçmaz. Onun mûsikî alanındaki derin bilgisini ve eriştiği seviyeyi Hasan Basri Çantay *Âkifname* isimli eserinde; “Âkif’in sesi çok tatlı ve davûdî idi. Onda eslâfın en güzide besteleri vardı. Bunlardan bazılarını bize de geçti.”⁵ ifadeleriyle dile getirir.

Mehmed Âkif, bir dönem İstanbul’da oldukça şöhret bulmuş hafız dostlarından Eğinli Hafız’ın okuyuşundaki maharetini methederken;

“Benim Eğinli Hoca mûsikî bilmez. Fakat onun sevk-i tabîî ile bazen hicazdan, bazen uşşakdan öyle okuyuşları var ki değme mûsikîşinas hafız, o mehareti, o sanatı gösteremez.”⁶

demektedir. Bu sözler bir bakıma kendisinin de mûsikîde ulaştığı seviyeyi ifade etmektedir.

Bir Dinleyici Olarak Mehmed Âkif’in Mûsikî Zevki

Mehmed Âkif mûsikîyi, iyi icra eden bir sazendeden, güzel okuyan bir hanendenin ağzından dinleme arzusuyla yaşadığı tüm şehirlerde mûsikî adamlarını ve ortamlarını yakından takip eder. Mûsikî ile kesişen yolda, hayatının sonuna kadar sürdürdüğü takdire şayan dostlukları olur. Hafız Kemal Gür-

¹ Tanbûri Ali Efendi’ye ait olan bu eserin, Mehmed Âkif ile ilgili bazı yazılı kaynaklarda Hicâz makamında bestelendiği ifade edilmektedir. Fakat repertuarımızda, Tanbûri Ali Efendi’nin bu güfte ile bestelediği, Hüseyinî makamının dışında herhangi bir eser örneğine rastlayamadım.

² Hasan Basri Çantay, *a.g.e.*, s. 84.

³ Eşref Edib (Fergan), *a.g.e.*, c. I, s. 92.

⁴ Mithat Cemal, *a.g.e.*, s.182.

⁵ Hasan Basri Çantay, *a.g.e.*, s. 84.

⁶ Eşref Edip (Fergan), *a.g.e.*, c. I, s. 241.

ses, Şerif Muhiddin Targan, Neyzen Tefvik, Bursalı Hafız Emin, İzmirli Hafız Ahmet, Tanbûri Aziz, Medeni Aziz Efendizâde Zühtü, Hafız Âsım Şakir, Sarıyerli Hilmi Bey, Ali Rifat Çağatay, Hafız Sami, Hafız Sadettin Kaynak gibi dönemin mûsikî dehaları onun yakın çevresinde yer alır.

Mehmed Âkif, kimi dostlarının sesine, kimi dostlarının sazına hayranlık duyar. Mithat Cemal'in, Mehmed Âkif'e hitaben söylediği, "Kaptan Paşa gibi senin de hanendelerin sazandelerin var"¹ nüktesi, aslında onun yüksek mûsikî zevkine işaret eder ve bu yüksek mûsikî zevki birçok hususta Âkif'in yaşamında belirleyici rol oynar. Onun bu hassasiyeti, Hafız Kemal'in sesinden dinlediği arî mevlitte; Edirne'de gür sesine ve olağanüstü icra tarzına hayranlık duyduğu Bursalı Hafız Emin'den dinlediği ezanda, Eğinli Hafız'dan dinlediği Kur'an'da, Neyzen Tefvik'den dinlediği ney taksimlerinde, Şerif Muhiddin'den dinlediği eşsiz ud taksimlerinde muhabbetin derinliğini artıran en önemli etkidir.

Mehmed Âkif, şiir ve edebiyatta olduğu gibi mûsikîde de gönlüne hitap eden eserleri sınırların ötesinde, doğu-batı ayrımı gözetmeksizin sevmiş ve dinlemiştir. Cemil Meriç'in belirttiği gibi, "Batı'yla Doğu, insan beyninin iki yarım küresi. Vehimlerinden sıyrılan ruh için ne Doğu var ne Batı."² Mehmed Âkif de bu bakış açısıyla edebiyata, sanata ilgi göstermiş, güzellikte sınır ve ayırım görmemiştir. O, Buhurizâde Mustafa Efendi (İtrî)'nin, İsmail Dede Efendi'nin bestesinden aldığı hazzı, Bach'ın *Chaconne*'unda da aynı derecede hissetmiştir. Bu bağlamda Türk mûsikîsi eserlerinin yanı sıra Batı mûsikîsi eserlerini de dinleyen ve bundan oldukça zevk alan bir Mehmed Âkif vardır karşımızda.

Onun yaşamındaki birkaç hadise Batı mûsikîsini ne denli bildiğini, bu eserlerini dinlemekten ne denli zevk aldığını oldukça açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Bu hadiselerden biri Şerif ailesinin Çamlıca'daki köşkünde cereyan eder. Burası yerli ve yabancı birçok sanat ve bilim adamının ağırlandığı, kültür ve sanatın üst düzeyde sergilendiği ve yaşatıldığı dönemin önemli bir mekânıdır. Şehrin aydınları haftanın belirli günlerinde burada toplanır, şiir, mûsikî, edebiyat ve diğer alanlarda sohbet eder, dinletiler gerçekleştirir. Şerif Ali Paşa himayesinde her hafta kurulan bu mûsikî ve edebiyat meclisine dönemin en güzide edipleri, hanendegân ve sazandegânı davet edilir. Ve burada

¹ Mithat Cemal, *a.g.e.*, s. 184.

² Cemil Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, (hızl. Mahmut Ali Meriç), İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, s. 88.

edebiyat ve mûsikî sohbetlerini takip eden belli bir zümrenin katılımıyla düzenli olarak mûsikî meşikleri icra edilir, bu toplantılar çoğu zaman sabahlara kadar sürer. Bu köşkün müdavimleri arasında her cumartesi köşke devam eden Macar keman virtüözü Charles Berger¹ de yer almaktadır. Bir cumartesi günü Berger'in keman icrasını, gözlerini kapayarak büyük bir zevkle dinleyen Mehmed Âkif, bir sonraki toplantıda, "Geçen hafta Bach'ın 'Chaconne'unu çalmıştınız; yine lütfetmez misiniz?"² diyerek hem kendi arzusunu dile getirmiş hem de Berger'in sanatını taltif etmiş olur. Berger, Âkif'in Batı müziğine olan ilgisinden ve üst düzey mûsikî bilgisinden oldukça etkilenir. Mithat Cemal'in anlatımıyla Macar keman virtüözünün gözleri hayretle açılır. Çünkü Âkif, onca eserin içerisinde süsten âri melodileri, sade sanatı ve abide mimarisi olan bu eseri seçmiştir.³ Aslında Berger'i hayrete düşüren, ileride daha da yakından tanıyacağı bu Türk şairin yüksek sanat kültürü, zevki ve bilgisidir.

Bu köşke bir dönem ünlü piyanist Leopold Godowsky⁴ de misafir olmuş fakat Mehmed Âkif, o dönem Şerif ailesi ile henüz tanışmamış olduğu için "Niye ben bu büyük piyano sanatkârını dinleyemedim." diyerek yıllarca üzüntü duymuştur. Bununla beraber dostu Şerif Muhiddin'den Godowsky gibi büyük bir müzisyenin müziğini; diğer icracılardan çalış farkını anlatmasını rica ederek dostunun gözünden bu virtüöz müzisyeni tanımaya, onun müziğini tasavvur etmeye çalışmıştır.⁵

Bunun yanı sıra Mehmed Âkif'in yaşamının son dönemlerinde de Batı mûsikisini dinlediğini görmekteyiz. Mısır'da yaşadığı dönemde Mehmed Âkif'in büyük bir zevkle dinlediği az sayıdaki plaklar arasında dâhiyane keman sanatçısı Joscha Heifetz ve viyolonsel sanatçısı Pablo Casals'ın plakları da yer alır.⁶ Bu plakların, dostu Şerif Muhiddin tarafından kendisine hediye edilmiş olma ihtimali oldukça yüksektir.

¹ Charles (Karl) Berger (Arad, 6.1.1894-İstanbul, 25.9.1947), Macar keman virtüözü. 1911'de girdiği Viyana Müzik Akademisinden 1914'te birincilikle mezun oldu ve Viyana Senfoni Orkestrası'na solist payesiyle atandı. Arad şehri Romanya sınırları içinde kalınca oradan ayrıldı, arkadaşı piyanist Fischer'le birlikte memleketini terk ederek İstanbul'a geldi. O zamanın Veliahdı Abdülmecid Efendi'ye takdim edildi. Hem Abdülmecid Efendi hem de zevcesi Berger'den keman dersi aldı. Halife Abdülmecid Efendi, "A Mon Cher Maître Carl Berger, Abdul Medgid 1921" ithafıyla kendisine keman ve piyano için yazılmış bestesi Elegie'yi armağan etti. 1947 yılında geçirdiği kalp krizi neticesinde hayata gözlerini yumdu. Detaylı bilgi için bkz. Emin Erişirgil, *a.g.e.*, s. 66'daki dipnot.

² Emin Erişirgil, *a.g.e.*, s. 67.

³ Mithat Cemal, *a.g.e.*, s. 188.

⁴ Leopold Godowsky (13 Şubat 1870- 21 Kasım 1938), Leh asıllı Amerikalı piyano virtüözü, besteci. 20. yüzyılın en ünlü klasik müzik piyanistlerindedir. Kendine özgü piyano tekniği ile tanınmıştır.

⁵ Mithat Cemal, *a.g.e.*, s. 188; Emin Erişirgil, *a.g.e.*, 67.

⁶ İbrahim Öztürkçü, *Âkif'in Şehirleri Mısır*, İstanbul: Pendik Belediyesi Kültür Yayınları, 2019, s. 38.

Mehmed Âkif'in İki Kadim Dostu

Mehmed Âkif'in şiirlerinin en zengin malzemesini, tanıdığı insanlar, içine girdiği kalabalıklar oluşturur. Onun şiirlerine ruh veren insanların birçoğu gerçek hayatta vardır ve bu insanlar onun *Safahat*'ına isim değiştirerek girerler.¹ Âkif'in mûsikî ile kurduğu yakın ünsiyet şiirlerine yansımış, karşılıklı sevgi besleyip özel sohbetlerinden zevk aldığı ve gönül dünyasında çok önemli yere sahip olan mûsikîşinaslar, onun kaleminde hayat bulmuştur. Mehmed Âkif, Şerif Muhittin Targan ve Neyzen Tevfik için yazdığı şiirleri *Safahat*'ına alarak âdeta bizlere, onlara duyduğu sevgi ve muhabbetin derecesini göstermektedir.²

Şerif Muhiddin Targan (1892-1967)

21 Ocak 1892 yılında İstanbul'un Çamlıca semtinde dünyaya gelen Şerif Muhiddin, soyu Allah Resulü'ne uzanan Şerif ailesinden Meclis-i Ayan ikinci reisi, Evkaf Nazırı ve son Mekke Emiri (Şerifi) Ali Haydar Paşa'nın oğludur. Şerif Muhiddin, küçük yaşlarda müziğe ilgi duyar. Konaklarında babasının sıklıkla verdiği davetlere katılan mûsikî üstadlarını dinler, onların icra ettikleri eserleri ezberler ve bunları piyanoda çalmaya çalışır. Daha sonra ud sazına ilgi duyar ve başlangıçta ailesinden gizleyerek bu sazı kendi başına öğrenmeye çalışır. Konaklarına sıklıkla gelen udî Ali Rifat Çağatay'ı dikkatlice dinlemesi, sazını geliştirmesinde oldukça fayda sağlar. Ali Rifat Çağatay ve Zekaizade Ahmet Irsoy ve Rauf Yektâ Bey gibi dönemin ünlü sanatkârlarından, makam, usûl ve repertuar hususunda istifade eden Şerif Muhiddin, 13 yaşına geldiğinde iyi bir udî olarak tanınır ve bu dönemde ilk bestesi, Hüzam saz semâîsini besteler. Amcası Ali Cabir Paşa'nın yönlendirmesi ile 14 yaşında çello öğrenmeye başlar ve bu enstrümanda da çok üst düzeye erişir. Şerif Muhiddin, 18 yaşına kadar özel dersler aldırılarak yetiştirilir. Bu dönemde Farsça, Arapça, İngilizce, Fransızca öğrenir. 1908'de Dârülfünun Hukuk Fakültesi ve bir yıl sonra Edebiyat Fakültesi'ne girer ve her ikisinden de başarıyla mezun olur.³ Mehmed Âkif ile tanışmaları, onun Edebiyat Fakültesi'ndeki öğrenciliği sırasında gerçekleşir.⁴

Şerif Haydar Paşa, çocukları Şerif Muhiddin ve kardeşi Abdülmecid'in hocası ve Mehmed Âkif'in yakın arkadaşı İzmirli İsmail Hakkı Bey'den, gıya-

¹ Sevinç Çokum, "Şiirleri Gibi Bir Âkif" *Türk Edebiyatı Dergisi- Mehmet Akif Anıt Sayısı*, Sayı: 158, İstanbul: Aralık 1986, s. 17.

² Osman Öksüzöğlü, *Mehmed Âkif'in Mûsikî Dünyası*, İstanbul: AlBaraka Yayınları, 2021, s. 63.

³ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Hoş Sada: Son Asır Türk Mûsikîşinasları*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1958, s. 271-272.

⁴ Ayşe Adlı, "Âkif'in Saklı Kahire Mektupları", *Aile Albümünden Fotoğraflarla Mehmed Âkif Ersoy*, (hızl. Yusuf Çağlar), İstanbul: Zaman Kitap, 2010, s. 67. (Mehmed Âkif, 21 Kasım 1908'den 1914 yılına kadar Edebiyat Fakültesi'nde "Osmanlı Edebiyatı" hocası olarak ders vermiştir.)

ben tanıdığı ve şiirlerini büyük bir zevkle okuduğu, bu büyük şair ile tanıştırılmasını ister. İzmirli İsmail Hakkı Bey de bu rica üzerine yakın dostlarından Mehmed Âkif'i köşke götürür. Bu vesile ile Mehmed Âkif, Şerif ailesi ile tanışır ve burada Şerif Muhiddin'i dinleme fırsatı bulur.¹ Şahsında barındırdığı yüksek kültürü, udundan çıkardığı eşsiz nağmelerle sunan Şerif Muhiddin'in sanatından oldukça etkilenir. Şerif Muhiddin ile Mehmed Âkif'in Dârülfünûn'da başlayan tanışıklıkları Çamlıca'daki köşkte dostluğa dönüşür ve bu dostluk ilişkisi yaşamlarının sonuna kadar, artarak devam eden bir sevgiyle beslenir.

Ud ve viyolonselindeki icra zarafetiyle Âkif'in gönlünde taht kuran Şerif Muhiddin Targan, hukuk ve edebiyat fakültelerini bitirmiş, mûsikînin yanı sıra resim sanatıyla da uğraşmış donanımlı bir sanatkârdır. Müstesna bir şair olmakla beraber Arapça, Farsça ve Fransızca'yı iyi bilen, bu dillerde yazılmış eserleri doğrudan okuyup değerlendiren Mehmed Âkif'in karşısında, tıpkı kendisi gibi hem Doğu hem de Batı kültürüyle iç içe olan, bu iki kültürün diline ve sanatına vâkıf bir başka aydın sanatkâr vardır. Bu yüzden Mehmed Âkif, Şerif Muhiddin ile mûsikînin yanı sıra edebiyat üzerine yaptıkları sohbetlerden de oldukça zevk alır. Türk ve Batı edebiyatı üzerine konuşurlar. Âkif, kendi şiirlerinden okur. Şerif Muhiddin ise Mehmed Âkif'e, Byron, Shelley gibi İngiliz şairlerinden bahseder, onların şiirlerinden okur.² Bir başka deyişle Mehmed Âkif'in Şerif Muhiddin ile mûsikînin dışında da münazara ve münakaşa edebileceği pek çok husus bulunmaktadır. Bu yüzden ki edebiyat, şiir ve mûsikî bağımlısı bu iki güzide insan, tanıştıktan kısa zaman sonra çok yakın iki dost olmuşlardır.

Mehmed Âkif, hasta yatağında bile Şerif Muhiddin ile geçirdiği zamanları anar durur. O, Şerif Muhiddin'in fazilet ve irfanına, yüksek mûsikî dehasına hayranlığını;

*"Cedd-i muazzamınızın mukaddes namına yemin ederim ki hayatımda muhalled, maddiyattan mücerred bir zevk duydumsa onu sizinle geçen âlemlerde duydum."*³

sözleriyle dile getirir. Sanatının yanı sıra Şerif Muhiddin'in Peygamber soyundan gelmesi Mehmed Âkif'i bu dostlukta etkileyen önemli bir husustur ve onun "Cedd-i muazzam" olarak kastettiği de Allah Resulü'dür. Şerif Muhiddin, Hz. Peygamber'in 37. kuşaktan torunudur. Nitekim Mehmed Âkif bu hususta;

¹ Eşref Edip (Fergan), *a.g.e.*, c. II, s. 189.

² Mithat Cemal, *a.g.e.*, s. 187.

³ Mithat Cemal, *a.g.e.*, s. 186.

“Rasûlul’lahın neslinde derlerdi ki bir feyiz var; ben bunu anlamazdım. Fakat Muhyittin Bey’i dinleyince buna inandım. Bunda mutlaka ondan bir feyiz, bir şemme-i nur var.”¹

demektedir.

Birinci Dünya Savaşı’nın ardından, Şerif Hüseyin’in Osmanlı Devleti’ne karşı Arabistan’da başlattığı isyanda yakın akraba olmalarına rağmen Şerif Muhittin’in babası Ali Haydar Paşa ve ailesi yer almaz. Şerif Muhiddin’in babasına ait pek çok gayrimenkul Osmanlı’dan koparılan topraklarda kalır ve savaşın da etkisi ile aile maddi ve manevi sıkıntı yaşamaya başlar. Bunun üzerine Şerif Muhiddin, yakınlarının da teşviki ile Amerika’ya gitme kararı alır. Fakat bu kararı almak onun için pek kolay olmaz, tereddütler yaşar. Bu kararı almadan önce yaşadığı tereddütleri yakın dostu Mehmed Âkif ile de paylaşır. Mehmed Âkif, 1924 yılında Mısır’dan yazdığı mektubunda yaşadığı tereddütleri ortadan kaldırmaya, gitmesi hususunda onu teşvik etmeye çalışır. Nitekim “İki Gözüm, Beyim, Efendim” hitaplarıyla yazdığı mektuplarında bu yakın dostunu;

“Azminiz, kararınız şüphe yoktur ki mûsipdir. Bidayette tesadüf edilecek mâniâlar tabii görülmeli. İnsan bir mahalleden diğerine göç edince bile değişiklik icabı az çok rahatsız oluyor, alışınca da kadar sıkıntı çekiyor...”

diyerek cesaretlendirir.²

Fakat fazilet ve irfanına, mûsikî dehasına meftun olduğu bu yüksek değeri Amerika’ya gitmesi yönünde her ne kadar teşvik etse de bu ayrılık onu çok üzer. 25 Mart 1924 tarihli mektubunda bu seyahatin ona hissettirdiklerini;

“Ah! Sizi garba doğru uçurmak isterken benim zavallı şarkımın mazhariyet-i elîmesini düşünüyorum da beynimin sarsıldığını hissediyorum. Ne olurdu, yurdun âfâkı nida-yı sanatı sadâlarla karşılayacak kısmet ve kabiliyette olaydı! ... Aramıza dünyalar kadar bu’ d girmesini hiç istemezdim...”³

diye ifade eder.

¹ Eşref Edip (Fergan), a.g.e., c. II, s. 121.

² Ayşe Adlı, a.g.m., s. 68.

³ A.g.m., s. 69.

Mehmed Âkif'in, Şerif Muhiddin'in Amerika'ya gitmeye kesin karar vermesinin ardından yazdığı düşünülen bir sonraki mektubu oldukça duygu yüklüdür. Bir yandan dostunu gitmesi yönünde teşvik ederken diğer yandan oldukça derin bir üzüntü yaşamaktadır. Belki de gurbetliği, dost ve vatan özleminin ne denli ağır olduğunu iyi bilen biri olarak gönlü onun ayrılmasına el vermiyordu. Âkif, bu ayrılığın onda yaşattığı teessürü mektubunda şu şekilde dile getirmektedir:

“İltifatnâme-i kerîmânelerini okuduğum zaman fart-ı teessürümden saatlerce ağladım. Demek, artık aramıza koca bir Bahr-i Muhit girecek. Demek, artık ben istediğim zaman gelip sizin o lâhutî sâ-nihâtınızı dinleyemeyeceğim.”¹

Şerif Muhiddin Amerika'ya gitmeye karar verir ve bu yolculuk babasının ve kendisinin yakın dostu, ABD Başkanı Theodore Roosevelt'in oğlu Archibald Roosevelt'in desteği ile 1924 yılında gerçekleşir. New York'a varışından bir hafta sonra, İstanbul'da Çamlıca Köşkü'nde yıllar önce ağırladıkları dostu, piyano virtüözü Leopold Godowsky, Şerif Muhiddin'in şerefine verdiği davet ile onu sanat çevrelerine takdim eder. Mischa Elman (1891-1967), Jascha Heifetz (1901-1987), Leopold Auer (1845-1930) ve Fritz Kreisler (1875-1962) gibi dönemin dünyaca ünlü virtüözlerinin ve müzik eleştirmenlerinin bulunduğu bu davette, Şerif Muhiddin'den ud çalması rica edilir. Onun o akşamki büyüleyici icrası, sanat kabiliyeti ve ustalığı, 24 Ağustos 1924 tarihli *The New York Herald Tribune* gazetesinin magazin kısmında yer alır. Şerif Muhiddin'e dair yazılmış uzun bir makalede onun sanatı, dünyaca ünlü keman virtüözü Paganini ile kıyaslanır ve “Paganini'nin kemanda yaptığı inkılabı, udda yapan sanatkar” diye Şerif Muhiddin'den övgü ile bahsedilir.²

Mehmed Âkif, Şerif Muhiddin'den ayrı kaldığı zamanlarda hissettiği derin özlemi ve acıyı şiirlerinde de dile getirir:

*Yanık bağrında yıllardır, kanar mızrabın yâdı,
Gel ey biçare Şarkın, Şarka küsmüş gitmiş evlâdı.
Gel ey Peygamberin fevka'l-beşer fitratte evlâdı,
Uyansın, gel ki, mızrabınla Şarkın dalgın eb'âdı.*

Şerif Muhiddin'e mektup olarak yazdığı fakat *Safahat*'a almadığı “Şarkın Yegâne Dâhisine” isimli şiirinde Şerif Muhiddin'i “Şarkın, Şark'a küsmüş git-

¹ Ayşe Adlı, *a.g.m.*, s. 69.

² İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *a.g.e.*, s. 273.

miş evladı” olarak görür ve Amerika’daki bu “dâhi evlâdı” yurda çağırır. “Bu virân kubbeğe yüksek bir ses” onun udundan çıkan seste saklıdır ve “biçâre şark”ın uyanışı için Şerif Muhiddin gibi bir sanatkârın mızrabına ihtiyaç duyulmaktadır.

Emin Erişirgil, Mehmed Âkif’in bu ayrılığa sadece bir defa, Şerif Muhiddin’in New York’ta konser vereceğini öğrendiği zaman sevindiğini söyler. Şerif Muhiddin ilk defa Amerika’da bizim diyarın sesini duyuracaktı. Mehmed Âkif’e göre Amerikalılar, Muhiddin Bey’in udundan çıkacak feryatlarla Müslümanların çektikleri ıstırapları anlayacaklar, hiç olmazsa onları tanıyacaklardı.¹

Evet bizim medeni Garbın ilk işittiği ses,

Çölün yanık yüreğinden kopup gelen bu nefes.

Şerif Muhiddin, 13 Aralık 1928 yılında New York Town Hall’de bir ud ve viyolonsel resitali gerçekleştirir. Yirmi civarında dönemin önde gelen müzik eleştirmeninin hazır bulunduğu resitalinde, Johann Sebastian Bach, Claude Debussy, Maurice Ravel ve David Popper gibi batılı bestecilerin eserlerini ve kendi bestelerini seslendirir. Konser oldukça başarılı bulunur, *Sunday Telegraph*, *New York Times* ve *Sun* gibi gazetelerde sanatından övgüyle bahsedilir. 16 Aralık 1928’de *Sunday Telegraph* gazetesinde onun için şöyle yazmaktadır:

“Sanatkâr, viyolonselde zengin bir sesle kibar bir üslûba, müstesna sağ ve sol el tekniğine maliktir. Uddan çıkardığı yuvarlak sihirli seslerle arada Segovia’yı hatırlatıyorsa da ondan farklı olarak udda şimdiye kadar işitilmemiş bir tekniği ibda eylemiştir.”

New York’un yanı sıra Amerika’nın diğer şehirlerinde de viyolonsel ve ud resitaleri verir, radyo programlarına katılır. ABD yolculuğu sırasında gemide bestelediği “Koşan Çocuk” adlı eseri ve diğer besteleri Amerikan sanat çevresinde büyük beğeni kazanır.²

Mehmed Âkif, Şerif Muhiddin’in 13 Aralık 1928’de New York’un ünlü Town Hall konser salonunda verdiği ud ve viyolonsel resitalini “Sanatkâr” isimli şiiriyle kaleme alır. Bu manzumesinde Şerif Muhiddin’in sanatını tasvir eder ve Amerika’da verdiği konserlerindeki başarılarından bahseder. Sazında en üstün seviyeye ulaşmasını, dünya çapında kabul görmüş sanatkârlar ve Batılı eleştirmenler tarafından bir virtüöz olarak kabul görüp takdir edil-

¹ Emin Erişirgil, *a.g.e.*, s. 69-70.

² İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *a.g.e.*, s. 273.

mesini anlatır. Bu bir anlamda bu medeniyetin yüksek sanatının, kültürünün de temsilidir. Godowsky'nin sesi olur ve hürmetle Şerif Muhiddin'i tebrik ve tebci eder:

...

*Emîr! O kudrete eş varsa, nerde, bilmiyorum,
Ne muhteşem çalışıyorsun! Seninle mağrûrum.
Bütün senâların üstündesin, bugün...*

Çaldığı sazları, ud ile viyolonselî karşılaştırır ve bu sazların zorluk dereceleri hakkında bilgiler verir. Mehmed Âkif yazmış olduğu “Sanatkâr” şiirini, “Mr. Archibald Bullok Roosevelt cenaplarına” ithaf eder. Roosevelt’e ithafının sebebini de dipnotta şöyle açıklar:

*Afrika’da bir münzevinin, böyle yenedünya evlâdından birine eser
ithafına kalkışması garip görülmecin: Şerif Muhyiddin Beyefendi
New York’ta iken, bu asil genç kendisine karşı misafirseverliğinin, biz
şarklıları bile hayran edecek derecesini gösterdi. Bunun için gıyabî
minnettariyım.*

Mehmed Âkif, “Sanatkâr” şiirini tamamladıktan bir hafta sonra Şerif Muhiddin’e bir mektup yazarak manzumenin tamamladığını haber verir. Yazdığı mektupta şiiri ile ilgili kurgusunu şöyle izah eder:

*“Vakayı biraz altüst ettim. Meselâ New York’ta ilk konserde geçen
hadisâtı Boston konserine aktardım; Kanadalı kızcağızı da sizinle
beraber Boston’da trene bindirdim. Böyle şeylere cevaz verilir. Ta-
rihî vakaların bile değiştirildiği olur, öyle değil mi efendim?”¹*

Mehmed Âkif, bu ebedi dostuna olan muhabbetini *Safahat*’ta da sürdürür. *Safahat*’ının son kitabı olan “Gölgeler”i, 1933 yılında Kahire’de bastırır ve Şerif Muhiddin’e ithaf eder. Emin Erişirgil, onun Şerif Muhiddin’e duyduğu muhabbeti şöyle dile getirmektedir:

*Âkif, “Şerif Muhiddin’e “diye bir şiir yazdı, bunu yeter görmedi,
“Sanatkâr”ı yazdı, onu da yeter görmedi. Nihayet Safahat’ın son
cildi olan “Gölgeler”i “Şark’ın tek dâhi-i sanatı Şerif Muhiddin Be-
yefendiye hatıra-i tâzim” diyerek top yekûn ona ithaf etti. Bunu
yeter saydı mıydı? Bilinemez!”²*

¹ Emin Erişirgil, a.g.e., s. 74.

² Emin Erişirgil, a.g.e., s. 74-75.

Şerif Muhiddin de Mehmed Âkif'e nazirelerde bulunur. Ona, bestelediği iki eserini ithaf eder. 13 yaşında bestelediği, iki hane ve teslimden oluşan Hüzam saz semâisini 1924 yılında tamamlar ve "Hocam büyük şair Mehmed Âkif'e naçiz bir ithaf" diye takdim eder. Bir diğeri ise yazmış olduğu bir etüd (Re Minör)'dür.¹

Şerif Muhiddin, Mehmed Âkif'in vefatından sonra söylediği şu cümle ile bu dostluğa vurgu yapar:

"Diyebilirim ki ben ondan gördüğüm mânevi alâkayı, muhabbeti yeryüzünde hiç kimseden görmedim. Ben Amerika'da, gurbet ille-rinde, kimsesiz kaldığım zamanlarda yalnız ve yalnız o beni unut-madı. Uzak yerlerde bana tek teselli veren onun vefalı ve yüksek kalbindeki sevgi idi.

*Âkif, Âkif... O, anlaşılmaz bir hilkat sırrıdır."*²

Neyzen Tevfik (1879-1953)

Neyzen Tevfik, 19 yaşında iken babasının teşvik ve ısrarı ile medrese tahsili için İstanbul'a gelir. Fethiye Medresesi'nde müderris olan Musa Kâzım Efendi'ye babasının verdiği mektubu götürür ve o gün Fethiye Medresesi'ndeki mollalar arasında bir odaya yerleştirilir. Fakat ney üflemesi medresede hoş karşılanmaz, kendisi de ilk bakışta medrese hayatına asla uyamayacağını anlar ve ertesi günden itibaren soluğu Yenikapı ve Galata Mevlevîhânelerinde alır. Galata Mevlevîhanesi'nde, "Hayatımda dinlediğim en güzel, en üstad ses" diye nitelediği Bursalı Hafız Emin ile tanışır. Bursalı Hafız Emin, Edirne'de görev yaptığı esnada bir enstrüman çalma arzusu içinde olduğunu bildiği dostu Mehmed Âkif ile Neyzen Tevfik'i bir araya getirir. Ve böylece Neyzen Tevfik, İstanbul'a geldiğinin üçüncü günü Fatih'te Mehmed Âkif ile tanışmış olur. Bir iki saatlik konuşma, sonsuz bir sevgi ve dostlukla bağlanmalarına yetmiş ve yeni evli olmasına karşın koca şair, Neyzen'i hemen o akşam evine misafir götürmüştür.³

Mehmed Âkif'in ney sazına ve mûsikîye ilgi duyması, Neyzen Tevfik'in ise şiire, edebiyata olan merakı bu dostluğun kurulmasında en önemli et-kendir. Mehmed Âkif, Neyzen Tevfik ile sık sık Sarıgözel'deki evinde bir ara-

¹ Bilen Işıktaş, "Şair'in Kaleminden Ud'un Mızrabına; Şark'ın Hazin Sesleri" Halil İnancık Armağanı III, (ed. Ahmet Özcan), Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2017, s. 387-388.

² Eşref Edip (Fergan), a.g.e., c. II, s. 190.

³ Alpay Kabacalı, Çeşitli Yönleriyle Neyzen Tevfik, Hayatı, Kişiliği, Şiirleri, İstanbul:Özgür Yayınları, 2003, s. 16; Eşref Edip (Fergan), a.g.e., c. II, s. 226

ya gelir; ona Fransızca, Farşça, Arapça dersleri verir, aruzu öğretir. Neyzen Tevfik de Mehmed Âkif'e ney üfler ve mûsikî konusunda yardımcı olur. Bu yıllarda Mehmed Âkif, Ziraat Nezaretinde Baytar Müfettişliği Başkâtibi olarak görev yapmaktadır.¹

Bir süre sonra Neyzen Tevfik'in babası, küçük oğlu Şefik'in eğitimini İstanbul'da devam ettirmesini ister. Bu vesileyle İstanbul'a gelir ve burada Mehmed Âkif ile tanışır. Mehmed Âkif, Neyzen Tevfik'in öğretmen babasına ve kardeşine yakın muhabbet duyar. Şefik ve Neyzen Tevfik'in eğitimiyle bizzat ilgilenir.

Neyzen Tevfik'in İstanbul'daki ilk dönemlerinde tanınmasında ve şöhretinin yayılmasında; emsalsiz kıymetteki meclislerin kapısından içeri girmesinde Mehmed Âkif ona rehber olmuştur. Zamanla medreseden "setre pantolon giyiyor, sarık ve cübbe taşıyor" diye; Mevlevihaneden de namaz kılmadığı ve abdest almadan ayine katıldığı iddiasıyla güler yüz gösterilmeyip kınandığı anlarında Mehmed Âkif ona kol kanat germiştir. O dönem henüz çok genç olmasına rağmen İstanbul'un kalburüstü birçok büyükleri ve vezirleriyle tanışmasına, devrin maruf edip ve şairleriyle saz ve ses üstatlarıyla buluşup görüşmesine, damat ve sultan saraylarına, Valdepaşa'nın saraylarına girip çıkmasına kendi tabiri ile her bakımdan hocam ve mürşidim dediği Mehmed Âkif önderlik etmiştir.²

Neyzen Tevfik, Mehmed Âkif'in yaşamı üzerindeki tesirini onun ardından şu sözlerle dile getirir:

*"Merhum Akif İstanbul'a ilk gelişimde kelimenin tam mânâsı ile rehberim olmuş, bana sarayların, vüzera konaklarının kapılarını -sihirli düdüğümün de yardımı ile- o açtırmıştı. Bu meyanda devrin en mümtaz sîmalarını, değerli edip ve şairlerini tanıtan, Hersekli Arif Hikmet'lerin, İbnülemin Mahmut Kemal'lerin, Şair Halil Edib'lerin cidden emsalsiz kıymetteki meclislerinde yer almama, hususî mevki edinmeme rehber olan yine o idi."*³

Neyzen Tevfik, Mehmed Âkif sayesinde İstanbul'un bütün aydınlarıyla buluşup görüşme imkânına kavuşmuştur. Bunların arasında dönemin ünlü müzisyenleri de bulunmaktadır. Öncelikle Mehmed Âkif'in, Edirneli Kocabaş Ârif, Tanburî Aziz, İzmirli Hafız Ahmet, Beylikci Nasır Bey, oğulları Haşim

¹ Eşref Edip (Fergan), a.g.e., c. II, s. 226.

² Hilmi Yücebaş, Neyzen Tevfik, *Hayatı, Hatıraları, Şiirleri*, İstanbul: Yelken Matbaası, 1976, s. 80.

³ Selman Yaşar, "Mehmed Âkif ve Musiki", *I. Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu Bildirileri*, c. II, Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 727.

Bey, Selâhaddin Bey ve diğer bazı müzisyen dostlarıyla tanışır ve hep birlikte mûsikî fasılları geçilir. İlerleyen zamanlarda Hacı Arif Bey, Tanburi Cemil Bey, Kemeñçeci Vasil, Udî Nevres, Hafız Kemal gibi oldukça genişleyen bir dost çevresi edinir.¹

1897’de, Mehmed Âkif ney meşki için uzun bir süre Neyzen Tevfik’in Fatih’te ve Çukurçeşme’de kaldığı hana devam eder. Ney ve mûsikîyi öğrenmek adına uzun uğraşlar verir.

Mehmed Âkif ve Neyzen Tevfik, kişilikleri ve yaşam biçimleri tamamen zıt iki insan olmalarına rağmen yaşamlarının sonuna kadar dostluk ilişkilerini sürdürürler. Neyzen Tevfik’in Mehmed Âkif’i anlatırken, “Aramızdan zaman zaman kara kediler geçmiş olmasına rağmen hâlâ onu anarken Hocam Mehmed Âkif demekten büyük bir haz ve şeref duyarım”² ifadesindeki “kara kediler” ibaresi, tercih ettikleri yaşam şeklinin zıtlığından, Mehmed Âkif’in gayretlerine rağmen çalışmayı bırakmasından ve içkiden vazgeçmemesinden kaynaklanmaktadır. Belli ki Mehmed Âkif bu durumdan hoşnut değildir ve bu hoşnutsuzluk Neyzen Tevfik’in Mısır’a kaçtığı 1903 yılına kadar devam eder. Mehmed Âkif, Neyzen Tevfik’in bu âvâreliğine “Hersekli Ârif Hikmet” adlı şiirinde vurgu yapar:

*Hazret’in defni uzun sürmeyerek pek öyle,
Ben çekildim oradan Neyzen-i âvâre ile.³*

Neyzen Tevfik 1903 yılında gittiği Mısır’da yedi yıl gibi uzun bir süre kalır. Daha sonra İzmir’e geçer, 25 gün sonra da İstanbul’a döner. Dönüşünde dostları tarafından oldukça coşkulu bir şekilde karşılanır. Bu dostlarının en başında da Mehmed Âkif yer almaktadır. Neyzen Tevfik o günü şöyle anlatır:

“Yıldırım hızıyla etrafa yayılan onurlu gelişim haberini duyup koşanlardan biri de hocam Mehmet Akif’ti. “Vay Neyzenim!” diye çayhaneden içeriye rüzgâr gibi girmiş ve özlemle boynuma sarılmıştı...

Mısır’dan döndüğüm o gün bana ilk candan ilgiyi gösteren yine o olmuş, beni alıp evine götürmek istemişti. Fakat misafirlik kabul etmemekte inadımı görünce, çaycı Hacı ile birlikte çayhanenin üstünde kendi eliyle bana bir oda hazırlamıştı. O gece aynı bina içindeki -Şark Tiyatrosu eklentisinden- şerefime hazırlanan ziyafet

¹ Eşref Edip (Fergan), a.g.e., c. II, s. 227; Hilmi Yücebaş, a.g.e., s. 80.

² Hilmi Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle Mehmet Akif*, İstanbul: Dizerkonca Matbaası, 1958, s. 181.

³ Selman Yaşar, “Mehmed Âkif ve Musiki”, *I. Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu Bildirileri*, c. II, Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 722.

sofrasına otururken kendimi bir rüya âleminde gibi hissediyordum. Çünkü sofranın etrafına sevdiğim, özlediğim dostlar toplanmış, hattâ o zaman okulu yeni bitiren kardeşim Şefik de dönüşümü haber alarak gelmişti.”¹

Neyzen Tevfik’in etrafında, ilmi ve bilgisiyle oldukça etkin bir grubun olmasına karşın, üzerinde Âkif kadar tesirli bir başka dostu yoktur. Yaşanılan hadiselerden anlaşıldığı üzere Mehmed Âkif, Neyzen Tevfik’in hayatta kıramayacağı yegâne isimdir. Onu verdiği sözden caydırmaya, yaptığı hatalardan döndürmeye Âkif’ten başka kimsenin gücü yetmez. Mehmed Âkif’in yakın dostu Hasan Basri Çantay’a anlattığı bir hadisede bunu açıkça görmekteyiz:

Tevfik bir arkadaşıyla galiba bir fırının üstündeki bir odaya kapanmışlar, kırk gün, kırk gece içmeye, dışarı çıkmamaya karar vermişler! Eşleri, dostları kendilerini vazgeçirmeğe çalıştıkça, tek bir cevap vermeyerek, daha evvelden odaya astıkları şu iki levhayı göstermişler:

1. Vaaz ve nasihat dinlenmez!

2. Fikr-i ferdâ ve endişe-i maişet memnudur!

Bana haber verdiler, gittim, kararlarını bozдум. Tevfik beni sebat-sızlıkla ittihâm edecekler diye bırakıp soluğa ta Mısır’da aldı.”²

Neyzen Tevfik “Hazret-i Âkif ki: Sâhib-i Fazl u üstâd-ı Güzin” olarak nitelediği hocasını Mısır’da yaşadığı yıllarda da yalnız bırakmaz. Âkif’e duyduğu özlem, samimi muhabbet ve hocasının yakınında olma arzusu, Neyzen’i 1929 yılında Mısır’a, Mehmed Âkif’i görmeye sevk eder.

İskenderiye’de bir meyhânede bir süre takılır. Daha sonra trenle Hilvan’a Mehmed Âkif’in evine gider.

Âkif:

- İnceksen evime girme, der.

Neyzen de:

- Hayır, içmeyeceğim, diye cevap verir.

Mehmed Âkif, bu şartla Neyzen Tevfik’i Hilvan’daki evine kabul eder.

¹ Alpay Kabacalı, a.g.e., s. 27.

² Hasan Basri Çantay, a.g.e., s. 84.

Bu ziyareti esnasında Neyzen Tevfik, Mehmed Âkif'in mûsikî özlemini bir nebze olsun giderir. Neyzen, Mehmed Âkif'in hasretini çektiğini söylediği makamlarda ona taksimler yapar, eserler geçer. Neyzen Tevfik, Mehmed Âkif ile olan anısını şöyle anlatır:

“Akif sabahları güneş doğmadan kalkar, Kur'an tercümesine başlardı. Sabah namazını kılar, çayı hazırlar, beni uyandırır. Ona hasretini çektiğini söylediği makamlardan taksim yapardım. Gözlerinden damla damla akıttığı yaşı benden saklamak ister ve sonra bana tercüme ettiği Kur'an'dan parçalar okurdu. O zaman da ben coşar, elime neyimi alır ve duygularımı neye bırakırdım...”¹

İstanbul'un ardından bu iki dostun içki yüzünden küskünlük ve barışıklık hâlleri Mısır'da da devam eder. Neyzen birkaç gün içkisiz kalınca verdiği sözü yine tutamaz, iş şirazesinden kayar ve Hilvan meyhanelerine devam ederek Mehmed Âkif'e verdiği söz gereği, Mehmed Âkif'in evine dönebilir.² Mehmed Âkif, 1930 yılında Hilvan'da kaleme aldığı “Derviş Ahmet” manzumesine *Safahat*'ında yer verir ve şiirine “-Tevfik Neyzen'in üç bin dört yüzüncü tövbesinden istifası münasebetiyle-” dipnotunu düşer. Mehmed Âkif, “Derviş Ahmet” adlı manzumesinde tövbesi yarım gün ancak süren Neyzen Tevfik'in pejmürde hayatını, ironik bir dil ve yer yer psikolojik tahlillerle nedereyse bütün ayrıntılarına kadar anlatır.³

Mehmed Âkif, Neyzen Tevfik için yaşamının hiç bir döneminde başka bir kimseye gösterdiği vakî olmayan bir müsamaha hâli içerisinde olmuştur. Her ne kadar Neyzen Tevfik'in içki müptelâlığı yüzünden aralarında zaman zaman kısa süreli kırgınlıklar yaşanmış olsa bile bu iki dostun birbirine olan bağlılıkları ve muhabbetlerini anlatmaya kelimeler kifayet etmez. Neyzen Tevfik, Mehmed Âkif'i gördüğünde kıymetli ney torbasını bir kenara fırlatıp ona koşarak, “Ah Üstâdım, sevimli üstâdım, kıymetli üstâdım!” diyerek dizlerine kapanıp ellerini öpmesi bu muhabbetin en derin göstergesidir.

Neyzen Tevfik, fasıl yaptıkları meclislere Mehmed Âkif'in gelmesinden büyük onur duyduğunu ve Mehmed Âkif'e, “Üstâd, hani yangın yerlerinde saz âlemleri yapardık. Sen de gelirdin.” sözüyle hatırlattığında, Mehmed Âkif, “Öyle... beni sözünle de sazınla da dilşâd ettiğin zamanlar hiç unutulur mu?” diyerek Neyzen'e duyduğu muhabbeti dile getirir.

¹ Hilmi Yücebaş, *Neyzen Tevfik, Hayatı, Hatıraları, Şiirleri*, İstanbul: Yelken Matbaası, 1976, s. 288; Selman Yaşar, “Mehmed Âkif ve Musikî” *I. Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu Bildirileri*, C. II, Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 727.

² Eşref Edip (Fergan), *a.g.e.*, c. I, s. 230.

³ Şevkiye Kazan Nas, “Safahat'ın 'Gölgeler'inin Işığında”, *Mehmed Âkif ve Gölgeler*, Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, 2014, s. 103.

Neyzen Tevfik'le beraber olduğu bir mûsikî meclisinde, Neyzen'in yapmış olduğu dâhiyane icraların akabinde, Mehmed Âkif çok duygulanır ve bir kamış parçasının farklı iki elde ve farklı iki sanat dalında nasıl abideler ortaya koyduğunu; Neyzen'in sazını Hattat Hamid'in kalemiyle özdeşleştirerek eşine az rastlanır bu iki büyük ustanın sanatlarına şu dizelerle dikkat çeker:

Hâmid'in kalemi, Neyzen'in kamışı... öteki sesi, beriki nefesi âhenk yapıyor.

Dünyâya Hâmid'in eşi gelir mi? Hilkat Neyzen'i bir daha tekrar eder mi?...¹

Mehmed Âkif, 17 Haziran 1936 yılında hasta olarak yurda döner ve ömrünün son aylarını Mısır Apartmanı'nda kendisine tahsis edilen dairede geçirir. Yurda döndükten sonra hastalığı epeyce ilerlemiş olduğundan dairesinden dışarı pek çıkamaz. Fakat Mehmed Âkif'in yurda döndüğünü duyan dostları, öğrencileri, farklı sınıf ve meslekten sevenleri onu yalnız bırakmaz, dairesi ziyaretçilerle dolar, taşar. Yakın dostu Neyzen Tevfik de Mehmed Âkif'i yaşamının bu son döneminde yalnız bırakmaz gerek neyi ile gerek sohbeti ile ona destek olmaya, moral vermeye çalışır. Mehmed Âkif'i ziyaret ettiği bir gün, onun sancılar içinde kıvrandığını görünce avutmak ister ve aralarında şöyle bir muhavere geçer:

Neyzen Tevfik:

- Bu yaradan bende de var üstadım.

Mehmed Âkif:

- Bırak şimdi hastalığı... Ben buraya dert dinlemeye gelmedim. Ülkemin havasını solumaya, sizlerin yüzlerini görmeye geldim. Ney'in yanında mı?

-Yanımda üstad!

- Öyle ise çal Anadolu havalarından da kulaklarımın pası, yüreğimin yası dağılsın.

- Başüstüne üstad...

Mehmed Âkif, Neyzen'in yapmış olduğu etkileyici taksimini gözlerini kapayarak dinler. Dinlerken de gözyaşlarına hâkim olamaz.²

¹ Hasan Basri Çantay, a.g.e., s. 262.

² Selman Yaşar, a.g.m., s. 728.

Mehmed Âkif yaşamının sonuna kadar muhabbet duyduğu bu dostu için, “Kendime yâr edindim” demekten büyük zevk duyar ve Safahat’ın altıncı kitabı olan “Âsım”ın 1924 tarihli ilk baskısının bir nüshasını, “-Yar-ı kadim ve müebbedim Tevfik’e hatıra-ı muhabbetimdir...”

notuyla imzalayarak Neyzen Tevfik’e hediye eder.

Mehmed Âkif’in Bestelenmiş Şiirleri

Gerek yaşadığı dönemde gerek sonrasında Mehmed Âkif’in şiirleri birçok bestekâr tarafından güfte olarak seçilmiş ve farklı mûsikî formlarında bestelenmiştir. Ali Rıfat Çağatay, Saadettin Kaynak gibi Mehmed Âkif’in yaşadığı dönemin meşhur bestekârları onun şiirlerini ilk besteleyen bestekârlardır. Günümüze dek onun şiirlerinin bestelenişi artarak devam etmiş ve hâlen günümüz bestekârlarınca oldukça yoğun bir şekilde bestelerine güfte olarak tercih edilmektedir.

Bugün elimizde güftesi Mehmed Âkif’e ait olan 115 eser bulunmaktadır. Bu eserler kırk bir farklı bestekâr tarafından bestelenmiştir. Arşivleri tarayarak bir araya getirdiğim eserler ile Prof. Ahmet Hakkı Turabi’nin yapmış olduğu *Mehmed Âkif Ersoy: Hayatı, Mûsikî Yönü ve Bestelenmiş Şiirleri* isimli çalışmadaki eserlerin karşılaştırılması ve birleştirilmesi sonucu bu eser sayısına ulaşılmıştır.

Mehmed Âkif’in bestelenmiş şiirlerini iki başlık altında ele alacağız. İlk olarak İstiklal Marşı’nın bestelerine, sonraki bölümde ise diğer mûsikî formlarında bestelenmiş eserlerine yer vereceğiz:

İstiklal Marşı

Cumhuriyet öncesi Osmanlı’da birçok marş olmasına rağmen resmî bir millî marş bulunmamaktaydı. Avrupalı ülkelerle olan ikili ilişkilerde resmi marş çalınması gereken yerlerde dönemin padişahlarının adlarına bestelenen özel marşlar “Osmanlı Marşı” (Marche Ottoman) olarak çalınmakta ve bu anlayış, II. Mahmut’tan bu yana devam ettirilmekteydi. Bu marşlar arasında Mızıkai Humâyun’da görev yapan Giuseppe Donizetti Paşa’nın (ö. 1856), II. Mahmut için bestelediği “Mahmudiye Marşı” ile II. Mahmut’un ölümünden sonra tahta çıkan oğlu Sultan Abdülmecit için bestelediği “Mecidiye Marşı”; Callisto Guatelli Paşa’nın (ö.1899) Sultan Abdülaziz’in tahta çıkması üzerine besteleyip yeni padişaha ithaf ettiği “Aziziye Marşı” (Sultani Marşı) sayılabilir. Sonraki dönemlerde de bir millî marş bestelenmesi ve benimsenmesi yönünde ara-

yışlar olmasına karşın bir sonuç alınamamış ve değişik marşlar çalınmaya devam edilmiştir.¹

Millî Mücadele yıllarında Garp Cephesi Komutanlığı tarafından bir millî marş arzusu gündeme getirilir ve bu arzu Garp Cephesi Kurmay Başkanı olan İsmet Paşa (İnönü) tarafından, ordu adına Maarif Vekili (Millî Eğitim Bakanı) Dr. Rıza Nur'a aktarılır. Bu teşebbüsün sonucunda Fransızların Marseyyez Marşı (Fransız millî marşı) örneğinde millî heyecanı koruyacak, millî azim ve imanı besleyecek, zinde tutacak bir marşın yazılması ve bestelenmesi fikri benimsenir.² Yazılacak İstiklal Marşı ve bestesi için iki ayrı yarışma düzenlenir ve her yarışma için beşer yüz liralık ödül konulur. Buna göre ilk olarak marşın şiiri seçilecek daha sonra bestesi düzenlenecektir. Yarışmaya katılan 700'den fazla şiir arasından kurul, yedi şiiri seçerek bastırır ve Meclis üyelerine dağıtır. 12 Mart 1921 günü Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında toplanan Mecliste Mehmed Âkif'in şiiri beğenilir ve bütün milletvekillerince ayakta alkışlanan şiir, millî marş olarak bestelenmek üzere kabul edilir.³

İstiklal Marşı'nın kabulünün ertesi günü, şiirin bestelenmesi için gerekli çalışmaların yapılması hususu Maarif Vekâleti'ne bildirilir. Vekâlet aracılığıyla Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay) Umum Merkezi'nce 500 lira ödüllü bir beste yarışması açılır ve gerekli duyuru yapılır. 17 Mart 1921 tarihli Hakimiyet-i Millîye gazetesinde yayımlanan yarışma ilanı şu şekildedir:

Maarif Vekâletinin Müsabakası

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyetinden: Burdur mebusu, şair-i muhterem Mehmed Âkif Bey tarafından yazılıp Büyük Millet Meclisince kabul ve gazetelerde ilan edilen İstiklal Marşı'nın bestesi Maarif Vekâletince müsabakaya konulmuştur. Notanın mayıs gayesine [sonuna] kadar gönderilmesi ve kabul edilecek beste için beş yüz lira mükâfat-ı nakdiye verileceği ilan olunur.⁴

Fakat Anadolu'daki savaşın iyice kızıştığı bu dönemde düzenlenen beste yarışması tabii olarak güfte yarışması kadar ilgi görmez. Etem Üngör'e göre yarışmaya ancak 24 bestekâr⁵ katılmıştır. Kendisinin tespit ettiği 17 bestekâr şunlardır:

¹ Mehmet Çetin, *İstiklal Marşı ve Mehmed Âkif Ersoy*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2003, s. 12.

² Beşir Ayvazoğlu, *İstiklal Marşı Tarihi ve Manası*, İstanbul: Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları, 1986, s. 21.

³ Etem Üngör, *Türk Marşları*, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1965, s. 71.

⁴ Mehmet Çetin, *a.g.e.*, s. 38.

⁵ Muhiddin Nalbantoğlu, *İstiklal Marşımızın Tarihi* (İstanbul: Cem Yayınevi, 1964) adlı çalışmasında ve Osman Şevki Uludağ *Müzik Mecmuası*'nda yer alan makalesinde besteci sayısı 22 (bk. Osman Şevki Uludağ, "İstiklal Marşı Hakkında", *Müzik Mecmuası*, sy. 74 (1954), s. 42.); Vural Sözer, (*Müzik ve Müzisyenler Ansiklopedisi*) ise yarışmaya 25'ten fazla bestecinin katıldığını yazmaktadır.

Ahmet Cemalettin Cinkılıç, Ahmet Yekta Madran, Ali Rifat Çağatay, Giritzen Asım Bey, Bedri Zabaç, Hasan Basri Çantay, Hüseyin Sadettin Arel, İsmail Hakkı Bey, İsmail Zühdü, Kâzım Uz, Lemi Atlı, Mehmet Baha Pars, Mustafa Sunar, Osman Zeki Üngör, Rauf Yekta, Sadettin Kaynak ve Mehmet Zati Arca.

Tespit edemediği diğer yedi bestekârın ise şu isimler arasında yer aldığını kuvvetle tahmin ettiğini söyler: Ahmet Muhtar Ataman, Bimen Şen, İsmail Fenni Ertuğrul, İzzettin Hümayı Elçioğlu, Kazım Karabekir, Leyla Saz, Muhlis Sabahattin, Musa Süreyya Bey, Mustafa Nezihi Albayrak, Osman Şevki Ulu-dağ, Santuri Ethem Efendi, Sedat Öztoprak, Suphi Ezgi.¹

1 Kasım 1921 tarihinde bestekârların gönderdikleri eserleri Mecliste gündeme getiren Maarif Vekili Hamdullah Suphi, İstanbul'da bir seçici heyetinin kurulmasını ve bu eserler arasından birincinin o heyet tarafından belirlenmesini önerir. Ancak memleketin içerisinde bulunduğu karışık durumdan ötürü bu teklif kabul görmez. Bunun yerine Ankara'da böyle bir heyet kurulması kararı alınır. Fakat bu karışık dönemde Ankara'da böyle bir mûsikî heyeti bulmak ve kurmak mümkün olmaz ve birkaç yıl beste seçimi gerçekleştirilemez.² Bunun yanı sıra bestelerin Paris Müzik Akademisi'nce seçilmesi fikri de gündeme getirilir. Maarif Vekâleti, Telif ve Tercüme Heyeti reisliğine gönderdiği 9 Haziran 1922 tarihli yazısında, marş besteleri arasından Paris'e gönderilecek eserlerin seçilmesini ister.³ İstanbul'da yayımlanan *Tevhid-i Ef-kâr* ve bazı Anadolu gazetelerinde yer alan haberde, yabancılardan Türk ruhuna ve millî zevke uygun davranamayacağı ileri sürülerek bu karar eleştirilir.⁴ Başta Kazım Karabekir olmak üzere dönemin birçok vekilinin de itirazı ile bu karardan daha sonra vazgeçilir.

Fakat burada oldukça ilginç olan, beste yarışması sonuçlanmamasına rağmen, bu dönem içerisinde bestekârların kendi çalışmalarını bulundukları şehirlerde okutmaya, yaymaya çalışmasıdır. O dönem Ankara'da Osman Zeki Üngör'ün marşı okunmakta iken Edirne'de müzik öğretmenliği yapan Ahmet Yekta Madran'ın marşı; İzmir ve Eskişehir'de ise İzmir'de müzik öğretmenliği yapan İsmail Zühtü'nün bestelediği marş okunmaktadır. İstanbul'da ise durum biraz daha ilginçtir, çünkü şehrin iki farklı bölgesinde iki farklı marş okunmaktadır.

¹ Etem Üngör, *a.g.e.*, s. 71.

² Muhiddin Nalbantoğlu, *a.g.e.*, s. 150; Mehmet Çetin, *a.g.e.*, s. 38.

³ Nuri Özcan, "İstiklal Marşı", *DİA*, c.XXIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, s. 357.

⁴ Mehmet Çetin, *a.g.e.*, s. 40.

Nitekim Avrupa yakasında birçok okulda öğretmenlik yapan Zati Arca'nın bestesi, Anadolu yakasında ise Ali Rifat Çağatay'ın bestesi okunmaktadır.¹

12 Şubat 1923 tarihinde Maarif Vekâleti, bir komisyon kurulması ve marşın bestesinin seçilmesi için yeniden harekete geçer. İstanbul Maarif Müdürlüğü'ne gönderilen yazıda, İstanbul'da Mûsikî Encümeni Reisi Ziyâ Paşa'nın başkanlığında kurulan heyete mevcut marş bestelerinin incelettirilerek uygun bestenin seçilmesi istenir.² 12 Temmuz 1923'te heyet çalışmasını tamamlar ve gönderilen 55 beste arasından Ali Rifat Çağatay'ın bestesi başarılı bulunur ve sonuç notalarla birlikte Ankara'ya gönderilir. Kurul ayrıca Rauf Yekta, Zati Arca, Kâzım Uz ve Dr. Suphi Ezgi'nin bestelerini de dikkate değer bulur. Fakat bakanlıklara ve okullara gönderilen bu marş bestesi hakkında kısa sürede itirazlar başlar.³

Beste seçiminde nihai karar 11 Mart 1924 tarihinde verilir. Bu tarihte Maarif Vekâletinde toplanan bir Mûsikî Heyeti tarafından besteler değerlendirilmeye alınır. Heyet, yaptığı değerlendirme sonucunda, Ali Rifat Çağatay'ın Acemaşiran makamındaki bestesini millî marşın bestesi olarak seçer ve eseri birinci ilan eder. Sonuç, Maarif Vekâleti'nce bir genelgeyle tüm okullara, resmî kurumlara ve bandolara bildirilir. Ayrıca seçilen eser basın-yayın organları yoluyla da kamuoyuna duyurulur. Yapılan değerlendirmeye birtakım itirazlar olmasına karşın Ali Rifat Çağatay'ın eseri, bu tarihten itibaren 1930 yılına kadar yani 6 yıl boyunca tüm yurttan resmî millî marş bestesi olarak çalınıp söylenir.⁴

Fakat o yıl Maarif Vekâleti tarafından resmî kurumlara gönderilen genelde Riyaseti Cumhur Orkestrası şefi Zeki Üngör'ün bestesinin millî marş olarak kabul edildiği bildirilir. Bu marşın bestesi ile ilgili çok ciddi eleştiriler dile getirilmiştir. Bestenin orijinal olmayıp *Carmen Silva* adlı bir operetten alındığı iddiasının yanı sıra eserde pek çok prozodi (söz ve müzik uyumsuzluğu) ve sair teknik hataların olduğu ve ritmin bir marş ritmine göre oldukça ağır kaldığı yönündeki iddialar Cumhuriyet Halk Partisi meclis grubunun 7 Mayıs 1940 tarihinde yapılan oturumunda, İstanbul Milletvekili Osman Şevki Uludağ tarafından dile getirilir ve Maarif Vekilinden izahat istenir.⁵ Marşın değiştirilmesi yönünde gerek Mecliste gerek başka ortamlarda her ne kadar

¹ Etem Üngör, *a.g.e.*, s. 71.

² Zeki Sarıhan, İstanbul'da ikinci bir yarışma düzenlendiğini ve bu yarışmanın sonucunda Ali Rifat Çağatay'ın eserinin başarılı bulunduğunu yazmaktadır. (Bk., *Vatan Türküsü: İstiklal Marşı Tarihi ve Anlamı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.)

³ Nuri Özcan, *a.g.e.*, s. 357.

⁴ Etem Üngör, *a.g.e.*, s. 72; Ali Uçan, "İstiklal Marşı ve Ankara", *Anadolu'nun Sırlı Sesi: Müziğiyle Ankara*, Ankara: Ankara Kalkınma Ajansı, 2017, s. 269.)

⁵ Osman Şevki Uludağ, "İstiklal Marşı Hakkında", *Mûsiki Mecmuası*, Sayı: 74, 1954, s. 42.

bu tür eleştiriler yapılırsa da Osman Zeki Üngör'ün eseri o tarihten beri millî marşımız olarak çalınıp söylenmektedir.

Bugün maalesef İstiklal Marşı'nın bestelenmesi için yarışmaya katılan bestekârların gönderdikleri eserlerin tamamını bir arada bulmamız mümkün değildir. Bu alandaki en kapsamlı çalışma kıymetli hocam Prof. Dr. Ahmet Hakkı Turabi editörlüğünde gerçekleştirilmiştir. Mehmed Âkif'in bestelenmiş şiirlerinin bir arada sunulduğu bu çalışma, alandaki bir boşluğa bir cevap olmuştur. Yapmış olduğum bu çalışmada Mehmed Âkif'in bestelenmiş fakat kayıt altına alınmamış şiirlerine ulaşmayı hedefledim ve edindiğim eserler ile genişleyen listenin bu alanın araştırmacılarına ve ilgililerine fayda sağlayacağını umuyorum.

Millî marş şiirinin bestelenmesi için yarışmaya katılarak eser gönderen bestekârlardan bugün elimizde notaları mevcut olan sanatkârlar şunlardır: Abdülkadir Töre (1873-1946), Ahmet Cemâleddin Cinkılıç (1889-1987)¹, Ahmet Cemil Bey (Trabzon Mûsikî Muallimi), Ahmet Yekta Madran (1885-1950), Ali Rifat Çağatay (1869-1935), Giriftzen Âsım Bey (1851-1929), Muallim İsmail Hakkı Bey (1865-1927), İsmail Zühdü Bey (1876-1924), Kâzım Uz (1872-1943), Lemi Atlı (1869-1945), Mehmet Zati Arca (1864-1951), Mustafa Sunar (1881-1959), Osman Zeki Üngör (1880-1958). Bu bestekârların eserlerinin yanı sıra bestekârı tespit edilemeyen bir İstiklal Marşı bestesi daha bulunmaktadır.

Mehmed Âkif'in İstiklal Marşı şiiri sonraki dönemde üç farklı bestekâr tarafından marş formunda bestelenmiştir. Cinuçen Tanrıkorur (1938-2000), Akin Özkan (1934-2007) ve Mehmet Kemiksiz (d.1969) şiiri besteleyen bestekârlarımızdır.

Bestelenmiş Diğer Şiirleri

İstiklal Marşı dışında Mehmed Âkif'in 50 farklı şiirinin bestelendiği 96 eser yer almaktadır. Mehmed Âkif'in Edirne'de davet edildiği bir düğünde yazmış olduğu, "Bak şu güzel kız acaba böyle neden ağlıyor" şiirinin o esnada arkadaşları Hafız Mehmet tarafından bestelenen Suzinak makamındaki eser Mehmed Âkif'in bestelenen ilk şiiridir.

¹ Ahmet Hakkı Turabi'nin *Mehmed Âkif Ersoy: Hayatı, Mûsikî Yönü ve Bestelenmiş Şiirleri* isimli çalışmasında Trabzon mûsikî muallimi Ahmet Cemil Bey'in İstiklal Marşı bestesi sehven Giritli Ahmet Cemâleddin Cinkılıç'a kaydedilmiştir. Giritli Ahmed Cemâleddin'in [Cinkılıç] İstiklal Marşı bestesinin notası, 1926 yılında Şamlı İskender tarafından neşredilmiştir. Eldeki mevcut notadan şiirin Nihavend makamında bestelendiğini görmekteyiz.

Türk mûsikîsinin önemli bestekârlarından Ali Rifat Çağatay da Mehmed Âkif'in şiirlerini yaşadığı dönemde besteleyen ve Türk mûsikîsi repertuarımıza kazandıran ilk bestekârlardandır. Nihavend makamında ve marş formunda bestelemiş olduğu ilk şiir, "Ordunun Duası" dönemin Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) Mareşal Fevzi Çakmak tarafından ordunun bütün birimlerine gönderilerek okunması yönünde talimat verilmiştir. Düşmanla mücadele edilen o günlerde bu eserle asker cesaretlendirilmiş, moraller yüksek tutulmaya çalışılmıştır. Mehmed Âkif, Ankara Tâceddin Dergâhı'nda yazmış olduğu "Bülbül" şiiri ile edebiyatımıza bir nâdide eser kazandırırken Ali Rifat Bey de yapmış olduğu Mahur makamındaki bestesiyle Türk mûsikîsi repertuarına aynı kıymette bir eser bırakmıştır. Mehmed Âkif sağlığında bu sanatlı eseri bestekârından dinlemiş, hayranlığını dile getirmiş ve eserin bestelenmesinden oldukça memnun olmuştur.

Burada belirtmemiz gereken bir başka husus, Ali Rifat Çağatay'ın sadece Türk mûsikîsi alanında değil, aynı zamanda Batı mûsikîsi alanında da Mehmed Âkif'in eserini bestelemiş olmasıdır. Zira Çağatay, "Köse İmam" şiirini tek perdelik bir operet olarak bestelemiştir. Fakat arşivlerde bu operetin notalarının tamamı maalesef mevcut değildir. İki farklı nüshanın bir araya getirilmesi suretiyle, şiirin bir kısmının yer aldığı dört sayfalık bir bölümüne ancak ulaşabildim. Bununla beraber sevindirici olan bir husus, eserin güftesiz bir nüshasının elimizde olmasıdır.

Bütün bunların neticesi olarak geçmişten günümüze Mehmed Âkif'in şiirlerini besteleyen bestekârlarımızı ve besteledikleri eser sayılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

Mehmet Kemiksiz 41, Amir Ateş 11, Süleyman Erguner 8, Ali Rifat Çağatay 4, Bora Uymaz 3, Rüştü Eriç 3, Sadeddin Kaynak 3, Abidin Gerçeker 2, Ahmet Yekta Madran 2, Akın Özkan 2, Cahit Atasoy 2, Cinuçen Tanrıkorur 2, Mustafa Kılıç 2, Mustafa Sunar 2, Şentürk Deveci 2, Abdülkadir Töre 1, Ahmet Cemâleddin Cinkılıç 1, Ahmet Cemil Bey 1, Ahmet Kaya 1, Ali Kemal Belviranlı 1, Ali Nihat Karamemişoğlu 1, Ayşe Başak Harmancı 1, Cahit Öney 1, Faruk Şahin 1, Giriftzen Âsım Bey 1, Hafız Mehmet Efendi 1, Hüseyin Akpınar 1, İsmail Zühdü Bey 1, Kâzım Uz 1, Lemi Atlı 1, M. Kâmil Dürüst 1, Mehmet Zati Arca 1, Muallim İsmail Hakkı Bey 1, Osman Nuri Özpekel 1, Osman Zeki Üngör 1, Ömer Karaoğlu 1, Salih Suphi Soner 1, Şerif İçli 1, Yahya Soyyiğit 1, Yıldırım Gürses 1, bestekârı bilinmeyen eser 1.

Bestekârların Mehmed Âkif'in şiirlerini bestelerken tercih ettikleri formların sayısal değerleri şu şekildedir:

44 Marş, 38 Şarkı, 21 İlahi, 5 Mersiye, 2 Fantezi, 2 Yürük Semâî, 1 Ağıt, 1 Bayramiye, 1 Operet ve 1 Türkü.

Mehmed Âkif, yazmış olduğu İstiklal Marşı şiiriyle, vatan şairi olarak bu milletin gönül hanesinde sarsılmaz bir yer edinmiştir. Vefatının ardından geçen süreçte bestelenen altmış küsur şiiri ve bugün hâlen artarak devam eden beste sayıları, onun sadece İstiklal Marşı şiiriyle değil, bütün şiirleriyle bu toplumla özdeşleştiğini açıkça göstermektedir.

Kaynakça

ADLI, Ayşe, “Âkif’in Saklı Kahire Mektupları”, *Aile Albümünden Fotoğraflarla Mehmet Akif Ersoy*, (hzl. Yusuf Çağlar), İstanbul: Zaman Kitap, 2010.

AYVAZOĞLU, Beşir, *İstiklal Marşı Tarihi ve Manası*, İstanbul: Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları, 1986.

ÇANTAY, Hasan Basri, *Âkifnâme (Mehmed Âkif)*, İstanbul: Ahmed Sait Matbaası, 1966.

ÇETİN, Mehmet, *İstiklal Marşı ve Mehmed Âkif Ersoy*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2003.

ERİŞİRGİL, Emin, *Ölümünün 50. yılında İslâmcı Bir Şairin Romanı*, (hzl. Aykut Kazancıgil, Cem Alpar), Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1986.

FERGAN, Eşref Edib, *Mehmed Akif, Hayatı, Eserleri ve 70 Muharriri Yazıları*, C. I-II, İstanbul: Asarı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, 1938.

IŞIKTAŞ, Bilen, “Şair’in Kaleminden Ud’un Mızrabına; Şark’ın Hazin Sesleri”, *Halil İnalcık Armağanı III*, (ed. Ahmet Özcan), Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2017.

İNAL, İbnülemin Mahmud Kemal, *Hoş Sadâ: Son Asır Türk Mûsikîşinasları*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1958.

KABACALI, Alpay, *Çeşitli Yönleriyle Neyzen Tevfik, Hayatı, Kişiliği, Şiirleri*, İstanbul: Özgür Yayınları, 2003.

(KUNTAY), Mithat Cemal, *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1986.

MERİÇ, Cemil, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, (hzl. Mahmut Ali Meriç), İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

- NALBANTOĞLU, Muhiddin, *İstiklal Marşımızın Tarihi*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1964.
- NAS, Şevkiye Kazan, “Safahat’ın ‘Gölgeler’inin Işığında”, *Mehmed Âkif ve Gölgeler*, Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, 2014.
- ÖKSÜZOĞLU, Osman, *Mehmed Âkif’in Mûsikî Dünyası*, İstanbul: AlBaraka Yayınları, 2021.
- ÖZCAN, Nuri, “İstiklal Marşı” *DİA*, C. XXIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- ÖZTÜRKÇÜ, İbrahim, *Âkif’in Şehirleri Mısır*, İstanbul: Pendik Belediyesi Kültür Yayınları, 2019.
- SARIHAN, ZEKİ, *Vatan Türküsü: İstiklal Marşı Tarihi ve Anlamı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- TURABİ, Ahmet Hakkı, *Mehmed Âkif Ersoy: Hayatı, Mûsikî Yönü ve Bestelenmiş Şiirleri*, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2018.
- UÇAN, Ali, “İstiklal Marşı ve Ankara”, *Anadolu’nun Sırlı Sesi: Müziğiyle Ankara*, Ankara: Ankara Kalkınma Ajansı, 2017.
- ULUDAĞ, Osman Şevki, “İstiklal Marşı Hakkında”, *Mûsikî Mecmuası*, Sayı: 74, 1954.
- ÜNGÖR, Etem, *Türk Marşları*, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1965.
- YAŞAR, Selman, “Mehmed Âkif ve Musikî”, *I. Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu Bildirileri*, C. II, Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları, 2009.
- YÜCEBAŞ, Hilmi, *Bütün Cepheleriyle Mehmed Âkif*, İstanbul: Dizerkonca Matbaası, 1958.
- YÜCEBAŞ, Hilmi, *Neyzen Tevfik, Hayatı, Hatıraları, Şiirleri*, İstanbul: Yelken Matbaası, 1976.

İMANDAN GÜFTEYE, GÜFTEDEN BESTEYE

-İstiklal Marşı'nın Bestelenmesi ve Bestekârları-

Kâmil BÜYÜKER*

Tarih boyunca pek çok önemli dönemeçlerden geçmiş, isimli ve isimsiz kahramanları ile destan yazmış milletimiz, nihayet Anadolu topraklarına İstiklalin sancağını dikerek son mührünü bu topraklara silinmeyecek şekilde vurmuştur. Bu yolda cephede vuruşanlar kadar, cephe gerisinde kürsüde, minberde, meclislerde haykırırlar da bu kutlu mücadelenin kahramanlarıdır. “Şairleri haykıran bir millet”in bağrından çıkan dertli, inançlı, mücadelecî bir isim olan Mehmed Âkif de sözüyle, şiiriyle bu yola baş koymuş abide bir şahsiyettir. Öyle olmasa idi bu milletin sinesinde heyecanı, aşkı, destansı mücadeleyi diri tutan İstiklal Marşı bir asırdır aynı hissiyatla okunmazdı. “İstiklal Marşı, hem şâirine çok yakışan bir şiir, hem de Türk ruhunun tercümanıdır.”¹ Harcı imanla, aşkla, mücadele ile karılan İstiklal Marşı'nın sözleri/güftesi bugüne kadar çok konuşulup yazılmasına rağmen, bestesi yeterince ele alınamamış, İstiklal Marşı'nın kabulünün ardından marşın bestesi ile ilgili yaşanan belirsizlikler, yerini şimdilerde okuduğumuz Osman Zeki Üngör bestesine bırakmıştır.

Vecdin Eseri Bir Marş

Türkiye’de ilk defa bir millî marş yazılması teşebbüsü 3 Mayıs 1920’de kurulan İcra Vekilleri Heyeti’nde Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye Vekili olan M. İsmet İnönü tarafından yapıldı. Maarif Vekili Dr. Rıza Nur’u ziyaret eden M. İsmet İnönü, millî heyecanı koruyacak, millî azim ve imanı besleyecek, zinde

* Öğr. Gör., Yozgat Bozok Üniversitesi Yozgat Meslek Yüksekokulu

¹ Banarlı, Nihad Sami, *Mehmed Âkif* (aynı adı taşıyan kitapta yer alan makale), Milliyetçiler Derneği Neşriyatı, s.20, İstanbul 1961.

tutacak Fransızların *Marsailles* marşına benzer bir marşın yazılmasını ordu adına teklif etti. Bir marş zaruret hâlini alınca dönemin önemli gazetelerine şöyle bir ilan geçildi:

“Türk şairlerinin nazar-ı dikkatine:

Milletimizin dâhili ve harici İstiklal uğruna girişmiş olduğu mücadeledeyi ifade ve terennüm için bir İstiklal Marşı, Umur-u Maarif Vekâleti Celilesi’nce müsabakaya vazedilmiştir. İşbu müsabaka, 23 Kanunuevvel sene 36 tarihine kadar olup bir heyet-i edebiye tarafından, gönderilen eserler arasından intihap edilecektir ve kabul edilen eserin güftesi için beş yüz lira mükâfat verilecektir.

Ve yine lâakâl beş yüz lira tahsis edilecek olan beste için bilahare ayrıca bir müsabaka açılacaktır. Bütün müracaatlar Ankara’da Büyük Millet Meclisi Maarif Vekâleti’ne yapılacaktır.”¹

İstiklal Marşı’ndan önce Millî Mücadele yıllarının başlarında Mehmed Âkif’in “Ordunun Duası” adlı manzumesinin Ali Rifat (Çağatay) tarafından yapılan bestesi Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye reisliğince bütün askeri birliklere okunmak üzere tamim edilmişti. Daha sonra 724 şiir arasından seçilen ve 7 şiir arasında bulunan Âkif’in şiiri 1 Mart 1921’de Türkiye Büyük Millet Meclisinde 3 kez okunmuş, 12 Mart 1921’de de Mehmed Âkif tarafından yazılan şiir Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından resmî millî marş olarak kabul edilmiştir.² Yine dönemin resmî gazetesi olan Ceride-i Resmiye’de marş, 21 Mart 1921 tarihinde yayımlanmıştır. Marşın kabulü ve sonrasında yaşanan gelişmelere ilişkin detaylı malumat bugüne kadar sıklıkla yazılıp çizildi.³ Ancak yeni bilgi ve belgeler gösteriyor ki İstiklal Marşı’nın kabul edilmesinden dört yıl sonra (1925) yeni bir yarışma teşebbüsü olmuş, Millet ve Akşam gazetelerinde 13 Kasım 1925 tarihinde bir yarışma şartnamesi yayımlanarak yeniden bir millî marş arayışına girilmiştir ama netice akim kalmıştır.⁴ Yine marşla birlikte üzerinde sınırlı sayıda yazılmış bir konu ise İstiklal Marşı’nın bestelenmesi ve bestekârlarıdır.

¹ Hâkimiyet-i Milliye, 25 Teşrinievvel (Ekim) 1920.

² Bilgin, Azmi, “İstiklal Marşı ve Üzerine Yapılan Çalışmalar”, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 2007, c 37, s.24, İst. 2009.

³ Sarıhan, Zeki, *Vatan Türküsü, İstiklal Marşı Tarihi ve Anlamı*, T.C. Kültür Bakanlığı yay. 146 s., Ankara, 2002; Nalbandoğlu, Muhiddin, *İstiklal Marşımızın Tarihi*, 207 s. Cem yay. İstanbul, 1964; Düzdağ, Ertuğrul, *Mehmed Âkif Hakkında Araştırmalar I*, İFAV yay. İst. 2000; Yıldırım, Halil İbrahim, *İstiklal Marşı Nasıl Yazıldı?* Ankara: Kültür Bakanlığı yayınları, 2000.

⁴ Hadisenin tafsilatı için bkz. Bekir Şahin, “İstiklal Marşı’nı Değiştirme Girişimleri ve Belgeleri (1925)” *Mehmet Akif Millî Mücadele ve İstiklal Marşı*, TYB Yay., Aralık 2011, 63-90 ss.

İstiklal Marşı Bestesinin Kısa Tarihi

İstiklal Marşı'nın kuruluşu ustacadır. On kıta içinde bir millet için gerekli moral değerleri yer almıştır. Ümit, cesaret, yüce değerler, kimlik tanımı, kendini bilme, vatanın önemi, toprağın vatan oluşunu sağlayan unsurlar; rahat, müsterih, asûde eda ve şükrün ifadesi ile final kısmına ulaşır.¹

İstiklal Marşı, kabulünün ardından önce 17 Şubat 1337/1921 tarihli Sebilürreşâd ile Hâkimiyet-i Millîye'de daha sonra müstakil nota kitapçıkları halinde yayımlandı.

Marş yarışmasının ikinci kademesi olan beste yarışmasıyla alâkalı olarak İstiklal Marşı bestesinin İstanbul'da bir Heyet-i Mûsikî Marifetiyle İntihab Edilmesi Hakkında Maarif Vekâleti Tezkeresi² görüşmelerinden sonra yarışmaya katılan elli beş eserden, şu isimler daha ziyade ön plana çıktı: A. Cemalettin Cinkılıç, Ahmet Yekta Madran, Ali Rifat Çağatay, Neyzen Âsım

¹ Elmas, Nazım, "Mehmed Âkif'in Sanatı ile Milli Marş Olan Şiir", *Eğitim*, s.86-91, Mart 2006. S.: 73

² Tezkere görüşmelerinde şu konuşmalar geçti:

REİS-Efendim İstiklal Marşı bestesinin İstanbul'da bir heyet-i mutahassıs tarafından intihabına dair Maarif Vekâleti'nin tezkeresi vardır.

"Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Burdur Mebusu Muhterem Mehmed Âkif Beyefendi'nin Büyük Millet Meclisi'nce milli marş olmak üzere kabul edilen şiiri hakkında memleketin en maruf mûsikî üstadları tarafından tertib edilen besteler, Vekâleti âciziye gönderilmiş ve bu bestelerin kabulüne tahsis edilmiş olan müddet de nihayete ermiş olduğundan besteler arasında en muvafık olanın intihabının İstanbul'da teşekkül edecek bir mütehassıs heyete havale edilmesi acizlerince muvafık görüldüğü cihetle bu cihetin Meclisi Âli'ce mazharı tasvib olup olmadığının tâynini hususunda delâleti fahimanelerini istirham ederim, efendim.

Maarif Vekili Hamdullah Suphi"

REİS-Efendim, İstiklal Marşı bestesinin İstanbul'da bir heyeti mütehassıs tarafından intihab edilmesine dair mezuniyet isteniyor. Tensip buyurursanız bunu Maarif Encümeni'ne göndereyim.

HASAN BASRİ B. (Karesi) - Reis Bey mûsikî meselesi bir ihtisas meselesidir. Vekâlete intihab ettiğimiz zatın kendi selâhiyetinden istifade ederek münasip bir marş ve beste kabul etmesi hakkında Meclis tarafından bir salâhiyet verilmekten başka çare yoktur. Binaenaleyh bunu Maarif Encümeni'ne veyahut diğer encümenlere göndermekte fayda yoktur. Her halde Maarif Vekâleti'ne bu hususta salâhiyet vermeliyiz.

TUNALI HİLMİ B. (Bolu) - Efendim, tahuttur edilirse buraya takdim etmiş olduğum bir takrir üzerine Maarif Vekâleti güftelerin intihabı hususunda her ne kadar bir salâhiyete mâlik ise de tasdik için buraya getirilsin denilmişti ve güftesi burada da tasdik olundu. Binaenaleyh; bestesinin de bu veçhile tasdiki icabeder.

DURAK. (Erzurum) - Reis Bey rica ederim, her isimiz bitti de şimdi marşlara mı kaldık? Bunları bırakalım, beyhude vakit geçiriyoruz. Bırakınız rica ederim, bırakalım bu münakaşaları, başka şeylere geçelim. Memleket kan ağlıyor. (Gürültüler)

TUNALI HİLMİ B. (Bolu) - Onun kutsiyetini takdir edemeyen ağzını açmasın. (Gürültüler) Zira burada Milli Marş üzerine bahsolunuyor. Milletın marşı mukaddesdir. O mukaddesata karşı marş takdir etmek lâzım. (Şiddetli gürültüler) Ona hürmet lâzım. Ankara bütün işini yapacaktır. Bu yetim kendi göbeğini kendi eliyle kesti. Ve bugün sinni rûşte vâsıl olmuştur. Bu marş İstanbul'a gidemez. Ankara her şeyi kendisi yapar. (Alkışlar).

VEHBI B. (Karesi) - Durak Bey biraderiniz hâmiyetşiarane beyanatta bulundular. Ama düşünmediler ki; Ey Gaziler marşı bütün bir orduyu hayatını fedaya sevk etti. Binaenaleyh Milli Marş olarak kabul edilecek marş ensaldenensaleilâyevmikıyame devam edip gidecektir. Binaenaleyh bunun doğrudan doğruya Maarif Vekâleti'ne bırakmak doğru değil. Maarif Vekâleti salâhiyet almak istiyor. Biz o salâhiyeti verebiliriz. Maarif Vekâleti'nin salâhiyeti dâhilindedir, demek doğru değildir. Bu besteyi Maarif Vekâleti temyiz ve tefrik ettirebilir ve Meclis'e ondan sonra gelir ve kabul edilir.

REİS - Efendim, Maarif Vekâleti'nden gelen tezkerenin müzakeresini kâfi görenler el kaldırsın... (Gürültüler)

DURAK B. (Erzurum) -Müsaade buyurunuz efendim, bendeniz cevap vereceğim.

REİS - Efendim, şimdi Maarif Vekâleti, bana mezuniyet verin, bu besteyi İstanbul'a göndereyim, bir heyete tetkik ettirelim diyor. (Ret, sesleri) (Gürültüler) Efendim Maarif Vekâleti'nin tezkeresini reynize arz edeceğim. Maarif Vekâleti'nin tezkeresini kabul edenler lütfen el kaldırsın. Kabul edilmedi. O halde Ankara'da bir heyeti mûsikîye tetkik edecek demektir (O da yok, sesleri) (Ret sesleri).

Bey (Giriftzen), Dr. Suphi Bey (Ezgi), Abdülkadir Töre, Bedri Zabaç, Muallim İsmail Hakkı (Aksoy), İsmail Zühtü Bey, Kâzım Uz, Lemî Atlı, Mehmet Baha (Pars), Mustafa Sunar, Rauf Yekta, Sadeddin Kaynak, Hasan Basri (Çantay), Mehmed Zâti Arca ve Osman Zeki Üngör.

İlk değerlendirme Şark Mûsikî Cemiyeti Reisi Ali Rifat Bey'in bestesini "millî marşların tanziminde nazar-ı dikkate alınması lazım gelen bütün nitelikleri haiz" bulmuş, bu beste dışında Rauf Yekta, Zati Bey, Muallim Kâzım ve Doktor Suphi Bey'lerin bestelerini de dikkate değer görmüştü. Fakat Kurtuluş Savaşı'nın şiddetlenmesi yüzünden bu yarışma sonuçlanamadı. Yaklaşık üç yıllık bir değerlendirme sürecinde her bestekâr kendi bestesinin yaygınlaşması için uğraştı. Ankara'da başka, İstanbul'da başka besteye marş söylenmeye başlandı. Öyle ki yurdun muhtelif bölgelerinde adı geçen bestekârların eserleri söylenmeye devam ediyordu. Edirne'de müzik öğretmeni olan Ahmet Yekta'nın (Madran); İstanbul'da, -Rumeli yakasında muhtelif okullarda hoca olması dolayısıyla- Mehmed Zâti'nin (Arca) marşı hâkimdi. Yine İstanbul'da söylenen bir diğer beste Ali Rifat Çağatay'ın bestesi idi. İzmir ve Eskişehir'de de İsmail Zühtü'nün eseri söyleniyordu. Ankara ve havalisinde Osman Zeki'nin (Üngör) bestesi söylenmeye devam etmekteydi. Hatta Âkif'in yakınlarından Balıkesir Mebusu Hasan Basri'nin (Çantay) bestesi de Balıkesir ve havalisindeki okullarda bir süre okutulmuştur.¹

Bestelerle ilgili bir diğer husus ise İstiklal Marşı'nın hangi kıtasının besteleneceği meselesi idi. Bu hususta ise herhangi bir sınırlamaya gidilmemiştir. Bestecilerin beşi marşı bestelerken sadece 1. kıtayı baz almışlardır. Dört besteci ise hem 1. hem 2. kıtayı bestelemişlerdir. Bir besteci ise (Ahmet Yekta Madran) şiirin 1, 5, 7 ve 10. kıtasını bestelemiş 17 dizelik bir beste yapmıştır. Marşın beste yarışmasında bestelenecek kıtayla ilgili herhangi bir kural olmamasına karşın, birçok kaynakta kısa ve çarpıcı olması istendiği bahsedilmektedir. Bu istek bestecileri tek kıta bestelemeye yönlendirmiş olabileceği gibi, şiirin bestelenmeye uygun düşünülerek yazılmamasından kaynaklanan hece sayısı eşitsizliği, bestecileri tek kıtayı besteleme ile sınırlamış olabilmektedir.²

İstiklal Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasının ardından İstiklal Marşı'nın bestelenmesi meselesi yeniden gündeme geldi. Bunun üzerine Maarif Vekâleti, 12 Şubat 1923 tarihinde İstanbul Maarif Müdürlüğüne gönderdiği bir yazıyla, mevcut marş bestelerinin İstanbul'da Mûsikî Encümeni Reisi Ziyâ

¹ Nalbandoğlu, Muhiddin, *İstiklal Marşımızın Tarihi*, s. 148-151, Cem yay. 1964

² Sonsel, Ömer Bilgehan, Selçuk Bilgin, "Ön Elemeyi Geçen İstiklal Marşı Bestelerinin Eğitim Müziği Açısından İncelenmesi", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.39, S.3, 2019, s.1827-1846.

Paşa'nın başkanlığında kurulacak bir komisyona incelettirilerek uygun bestenin seçilmesini istedi.

Komasyon çalışmalarına devam ederken yabancı elçiliklerden ve Türkiye'de bulunan kurumlardan marşın bestesinin notasını talep eden istidalar gelmeye devam ediyordu. Bu isteklere cevaben resmî marşın henüz belirlenmediği bildiriliyordu. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde yer alan bir evrakta Tahran Büyükelçiliğinin İstiklal Marşı notasını istediği görülmektedir. Bu isteğe cevaben İstanbul Maarif Müdürü Safvet Bey tarafından telgrafla verilen cevapta bestenin tespit çalışmalarına devam edildiği bildirilmektedir.¹

Komasyon çalışmalarını 12 Temmuz 1923'te tamamladı ve Ali Rifat Çağatay'ın bestesi İstiklal Marşı olarak kabul edildi.²

İstanbul Maarif Müdürlüğü tarafından Maarif Vekâletine 19 Temmuz 1923 tarihinde şöyle bildiriyordu:³

Maarif Vekâlet-i Celilesi'ne

Burdur Mebusu Âkif Bey tarafından tanzim olunan İstiklal şiirini marş olmak üzere bestelemiş olan kişilerin tetkik için gönderilen elli beş adet marş bestelerinin Mûsikî Encümeni Reisi Ziya Paşa Hazretleri'nin başkanlığı altında İstanbul'da mevcut müzisyenlerden teşkil eden komisyon tarafından icra kılınan inceleme neticesinde Şark Mûsikîsi Cemiyeti Reisi Ali Rifat Beyefendi'nin tertip ettikleri marşın resmi ve millî marşların tanziminde nazar-ı dikkate alınması lazım gelen bütün niteliklere haiz olduğu anlaşılmasına binaen diğerlerine tercihen birinci derecede kabul edilmiş, ayrıca Rauf Yekta, Zati, Muallim Kâzım, Doktor Suphi Beylerin besteleri dahi bidderece seçilerek diğer bestelerin seçilmeye değer görülmemiş olduğu 12 Temmuz 1923 tarihli komisyon mazbatasında bildirilmiş olduğu arz ve adı geçen mazbata ile marş besteleri zarf içerisinde takdim kılınmıştır efendim.

İstanbul Maarif Müdürü

(İmza)

¹ BCA 180 09 6 35 118, (17 Nisan 1923) aktaran için bkz. Nilgün Doğrusöz, Ali Ergur, *Mûsikinin Asrî Prensi Ali Rifat Çağatay*, Gece Kitaplığı, Haziran 2017, s. 144-145.

² Özcan, Nuri, DİA, "İstiklal Marşı (Mûsikî)", c.23, s.357.

³ Önder, Mehmet. "İstiklal Marşı Besteleri". *Türk Edebiyatı*. Aralık 1986, s.34-41

Marşın kabul edilmesinin ardından yurdun muhtelif yerlerinden marşın notasına ulaşma noktasında sıkıntı çekildiği ve notanın talep edildiği arşivlerde yer alan kimi yazışmalarda yer almaktadır. Bunlardan birisi Elazığ Maarif Müdürü tarafından Maarif Vekâletine yazılmış yazıdır. Yazı şöyledir:

Maarif Vekâlet-i Celîlesi Yüksek Tedrisat Müdür-i Umumiliği Cânîb-i Âlisine--

Talebeye yürüyüş zamanlarında söyletmek için pek çok tahayyıra-tıma rağmen İstiklal Millî Marşı'nın notasını elde edemedim. İş bu marşı şâyan-ı tercih bir tarzda bestelediğini istihbar eylediğim Rifat Bey'in notasından vekâlet-i celîlece tab ettirilmiş var ise irsaline veyahut nereden tadariki mümkün olabileceğinin lütfen işarına müsaade buyurulmasını istirham ederek takdim-i ta'zimat eylerim efendim. 30 Kanunusani 340.¹

Bu yazıya mukabil on iki gün sonra yazılan cevabî yazıda ise marşın basım aşamasında olduğu ve işlemler tamamlanır tamamlanmaz bir nüshanın Elazığ'a gönderileceği bildirilmektedir.²

Bu talepler olduğu kadar besteye itirazlar da söz konusu olmuştur. Kimi bestekârlar;

"Devlet sanki onun bestesine sahip çıkmayacak da bizimkileri mi icra ettirecek? Kardeşi Samih Rifat hem milletvekili, hem de Maarif Vekâleti'ne istediği her kararı aldırabilecek güce sahip. Tabii ki ağabeyinin marşını okutturacak..."

diyorlardı.³

İstiklal Marşı bestekârları arasından ise itirazını resmî başvuru ile ilgili mercilere ulaştıran kişi ise Mızıka-i Hümayun ser-muallimliği görevini yürüten Zâti Arca'dır. Şikayet bestenin resmîyet kazanmasından bir ay kadar sonra Ankara'ya ulaşmıştır. Bu konuda işlem yapıldığına dair arşiv vesikaları bulunmaktadır.⁴

1930 yılına kadar marş bu besteyle söylendi. Ali Rifat Bey'in İstiklal Marşı bestesinin, 1930 yılından sonra ne şekilde değiştirildiğine ve yerini Osman Zeki Üngör'ün bestesine bıraktığına dair elimizde fazla bir bilgi yoktur. Ali

¹ BCA, 180 09 35 14, (30 Ocak 1924)'ten aktaran için bkz. Doğrusöz, Ergur, a.g.e., s. 146.

² Doğrusöz, Ergur, a.g.e., s.147-148.

³ Murat Bardakçı "İstiklal Marşı'nı orkestraya bir Ermeni vatandaşın uyarladığını bilir misiniz?" Habertürk, 09.03.2014.

⁴ Detaylar için bkz. Doğrusöz, Ergur, a.g.e., s.149-150.

Rifat Çağatay'ın marşının millî marş statüsünden kaldırılmasına dönük olarak Zâti Arca'nın şikayetlerinin rol oynadığı ifade edilir. Zâti Arca'nın oğlu Kadri Zâti Arca'dan nakledilen sözlü beyanda şunlar ifade edilmektedir:

“1923 yılında Gazi Hazretleri İzmir’de bulunuyorlardı. Zâti Bey bu oldu bittiye getirilmek istenen hikâyeyi Gazi’ye arz etti ve kendilerine bir muhtıra takdim etti. Zâti Bey maruzatında Ali Rifat Bey’in marşının armoni bilgi ve kaidelerine muvafık olmadığını, binaenaleyh, bu yersiz kararın ref’i ile bütün müsabakaya giren marşların Viyana Konservatuari’na gönderilerek orada bîtaraf bir şekilde karara varılmasını istiyordu.

Gazi Hazretleri kendisiyle alakadar oldu. Zâti Beyi -muhtırayı alı koyarak- o zaman Bornova’da Garp cephesi kumandanlığına Vekâlet eden Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi (Çakmak) Paşa’ya gönderdi. Mesele Fevzi Paşa’ya da anlatıldı. Bundan sonra Ali Rifat Bey’in marşı hakkında verilen karar verildi.”¹

Ali Rifat Çağatay'ın bestesinin resmî ve millî hüviyetten çıkarılması hakkında ise yeni ortaya çıkan bilgi ve belgelerde 1923'te bestenin kabul edilmesinden bir yıl sonra yeni bir beste yapılması konusunda kararname yayımlandığı görülmektedir. Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Bakanlar Kurulu imzası ile yayımlanan Kararnâme içeriği şöyledir:

“Kararnâme suretidir

Devletçe kabul olunacak resmi marşın Türk bestekârlarınca yapılması şiddetle arzu edilmekte ise de şimdiye kadar bu hususta yapılmış tecrübelerle bestekârlarımız arasında müeyyed bir hayatta ve umumi bir kabule mazhar olabilecek kuvvet ve kudrete malik bir eserin vücuda getirilmesi imkânsızlığı tezahür etmiş ve marşın umumi bir müsabakaya arz edilmesi münasip görülmüş olduğundan devletçe kabul edilecek marşın Avrupalıların ve Türk bestekârlarının iştirak edeceği bir müsabaka neticesinde toplanacak eserlerin Paris, Viyana ve Napoli Konsevatuarlarında sanat ve ilm-i kıymetleri nokta-yi nazarından ayrı ayrı tedkik ve temyiz ettirilmesi bu suretle intihab edilecek üç eserin burada birçok defalar müteaddid zevata ve cemiyetler azalarına dinlettirerek millî ruhumuz itibarıyla en munis ve muvafık olanın kabulü ve kabul edilecek bestenin sahibine münasip bir mükâfat-ı nakdiyye ve bir maarif ma-

¹ Nalbandoğlu, a.g.e., s.151.

dalyası itası hakkında maarif vekâlet-i celilesinin 6 Nisan 340 tarihi 3905 numaralı tezkiresiyle vuku bulan teklifi icra vekilleri heyetinin 19 5 340 ictimainda ledet tezkir vekâlet-i müşarunileyhimanın mü-talaası muvafık görülmüştür.”¹

1924’ten 1930’a kadar olan tarihi aralıkta millî marş olarak bir bestenin resmîyet kazanmadığı görülmektedir. Buna rağmen Ali Rifat Çağatay bestesi okunmaya devam etmiştir.

Osman Zeki Üngör bestesinin kabulü ile ilgili olarak zikredilen bir nakilde o sıralarda Riyaset-i Cumhur Mûsikî Heyeti’nin başkanı olarak Ankara’da güçlü bir etkiye sahip olan ve daha önce Gazi Mustafa Kemal Paşa’ya ve Latife Hanım’a konser vesilesi ile² bestesini dinletmiş ve övgü almış olan Osman Zeki Bey’in bu vesile ile kendi bestesini ön plana çıkarıp kabul ettirmesi ihtimal olarak düşünülebilir.³

Osman Zeki Üngör’le yapılmış bir mülakatta bu hususa açıklık getirerek marşın bestesini Atatürk’ün de dinlediğini ve beğendiğini belirterek şunları aktarmıştır:

“Zaten ilk dinleyen de O idi. Ben bu marşı büyük zaferi müteakip İstanbul’da yapmıştım. O sırada henüz İstanbul’da Muzika- i Hümayun Muallimi idim. Bir akşam ziyaretime gelen Talim ve Terbiye heyeti âzasından Haydar beyle içiyorduk, ilkokul öğretmenlerinden İhsan da gelmişti. Bana süvarilerimizin İzmir’e nasıl girdiklerini anlatırken kendimi tutamadım, kemen piyanomun başına geçerek marşa başladım. Hiçbir hazırlığım yoktu. O anda duyduğum heyecana parmaklarım klevyelerin üzerinde kayıyordu. Birkaç figür daha yaptım. (-Aman pek güzel... Bunu marş yapalım.) dediler. Hiç bir kararım yoktu, bakalım, filân, dedim. Ertesi sabah kalktım, bak-

¹ BCA, 30 18 01 01 09 26 26 12 (19 Mayıs 1924)’ten aktaran için bkz. Doğrusöz, Ergur, a.g.e., s.152-153.

² Konser duyurusu 6 Mart 1924 tarihli Hâkimiyet-i Millîye gazetesinden coşkulu bir biçimde duyurulur. 11 Mart 1924 tarihinde konserini icra eden Osman Zeki Bey, İstiklal Marşı bestesini Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın önünde okur. Konser sonrası Osman Zeki Bey, Mustafa Kemal’e “Paşam, marşımız budur” der. Mustafa Kemal de: “Allah razı olsun Zeki Bey. Çok beğendim, aferin”, cevabını verir. Detaylar için bkz. Nalbandoğlu, s.155-156.

³ Zeki Üngör, İstiklal Marşını nasıl bestelediğine dair beyanatlarında şunları söyler:

“Kurtuluş ordusu süvarilerinin İzmir’e girdiklerinden iki veya üç gün sonra evimde (...) oturuyorduk. Kapı çalındı. İlkokul öğretmeni İhsan merhum geldi. Büyük bir heyecan içinde süvarilerin İzmir’e girişlerini anlatmaya başladı. Hepimiz coşmuştuk. Hemen kalkıp piyanonun başına geçtim ve derhal içimden doğan parçayı çalmağa başladım. Böylece marşın ilk “ti...” yerine kadar olan akoru çıktı. Bu şekilde iki üç mözör yaptım. Arkadaşlarım “Aman” dediler, “bu çok güzel bir şey olacak” Bunun üzerine İhsan’a, İzmir’in kurtuluşunu ve büyük zaferi bütün teferruatıyla anlatmasını rica ettim. O anlattı, ben çaldım. Böylece kısa zamanda eserin taslağı ortaya çıktı. Ertesi gün de çalıştım. İki gün sonra beste bitti. Götürüp arkadaşlara gösterdim. Çok beğendiler. Bunun üzerine bu müziği millî marş olarak takdime karar verdim. Ve kıymeti hakkında daha kat’i bir karar edinmek maksadıyla sonra direktörden gelen bir mektupta, eserin çok orijinal bulunduğu ve melodisinin Türk milletinin ihtişamına yakışacak şekilde olduğu belirtilerek tebrik ediliyordum. Bu mektup geldikten on beş gün sonra beni Ankara’dan çağırıldılar...”

tım, bu melodi hiçbir şeye benzemiyor. Bunun üstünde ehemmiyet vermeden, âdeta lâf olsun diye birkaç gün daha çalıştım. Mızıkai Hümayundaki arkadaşlara gösterdim. Güzel buldular. Nihayet bir müddet daha çalışarak tamamladım. Viyana Konservatuvarı direktörlüğüne gönderdim onlar da beğenmişler, verdikleri cevapta (Bu marşın çok eksantrik olduğunu) beyanla tebrik ediyorlardı. Ben de işte o zaman, bu memleketin marşı bu olacaktır, dedim. O sırada Gazi beni Ankara'ya çağırmişti. Gittim. Görüştük. İstanbul'daki müessesenin Ankara'ya naklini emir buyurdular. Bu uzun bir hikâyedir. Çünkü henüz İstanbul'da bulunan Sultan Vahidettin'in haberi olmadan nakil işini yapmak lâzım geliyordu. Bir hayli korkular geçirerek, nihayet öylece de yaptık.

150 kişilik heyeti bütün levazımıyla dört vagona yükliyerek, Ankara'ya naklettik. Hiç unutmam, Ankara istasyonu ambarlarının birindeki alt kata yerleşmiştik. Üst katta da muhafaza taburu vardı. İşte o esnada Ankara'da - galiba ilk balo veriliyordu -. Gazi gelirken, orkestraya bu marşı çaldırdım ve gittim kendisine: (-Paşam, marşınız budur.) dedim. Verdikleri cevap, aynen şu olmuştu: (-Allah razı olsun Zeki Bey... Çok beğendim, aferin!..)¹

1930 yılında okunmaya başlanan yeni marşın armonik düzenlemesi Edgar Manas², bando düzenlemesi de İhsan (Servet) Küncer³ tarafından yapıldı.⁴ Osman Zeki Üngör bestesi dönemin gazetelerinde şöyle yankı buldu:

Yeni Bir İstiklal Marşı:

İstiklal neşidesi üzerine mûsikîşinaslarımızdan bazıları tarafından besteler tertip edildiği malumdur. Haber aldığımız göre, mûsikî muallimi maruf viyalenist Zeki Bey de bu manzumeyi esas ittihaz ederek müheyyiç bir marş vücuda getirmiştir.

¹ "İstiklal Marşı Bestekârı Zeki Üngör'le Konuştuk", Taha Toros Arşivi. (<http://dspace.marmara.edu.tr/handle/11424/159365>)

² 1875 yılında İstanbul'da doğdu. Mûsikî tahsilini İtalya'da yaptı. Nazariyatçı "L. Bottazzo'dan armoni, kontrpuan ve fûg dersi aldı. 1923 yılında İstanbul'da tesis edilen Konservatuar'a armoni muallimi olarak tayin edildi. Sayıları yüz elliye bulan eserleri içinde millî mefahirimizin hatırları ile meydana getirilmiş zeybek havaları ile dört marşı bulunmaktadır. Bkz. a.g.e. Nalbandoğlu, s. 176-178

³ Cumhurbaşkanlığı Armoni Muzikanın şefliğini yapmış olan Küncer, Mızıkai Hümayun flütistlerinden Yüzbaşı Servet Bey'in oğludur. 1900 yılında İstanbul'da dünyaya geldi. Üsküdar Ravza-i Terakki Rüştiyesinde okuduktan sonra 1912-1913 yılında Mızıkai Hümayun'a alındı. Burada keman sınıfında keman eğitimi aldı. Solistiklik yaptı. 1926 yılında açılan müsabakada kısım muallimi oldu. Muzikanın muallimler heyetine dâhil oldu. Ankara Mûsikî Muallim Mektebi'nin kurucuları arasında yer aldı. 1933 yılında orkestranın ayrılmasından sonra Bando da kaldı. Cumhuriyet devrinin ilk Armoni Şefi sıfatının sahibi olan Küncer, aynı zamanda 1938 yılında "Muzikaortaokulu"nun kurucusudur. Bkz. Gazimihâl, Mahmut R. *Türk Askeri Mızıkaları Tarihi*. S.156-164. İstanbul: Maarif Vekâleti yay., 1955.

⁴ "İstiklal Marşı", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh yay. .C. 5, s. 28-32, Eylül 1982

Birkaç gün evvel, Refet Paşa Hazretleri Beşiktaş'ı ziyaret ettiği esnada Zeki Bey, idare ettiği orkestra ile beraber bulunarak bu marşı bizzat çalmış ve notasını nişane-i hürmet olarak müşarünileyhe takdim etmiştir¹.

İstiklal Marşı'nın Bestesi Etrafında Yapılan Tartışmalar

İstiklal Marşı'nın kabulü ve bestelenmesi pek çok sancılı tartışmaları da² beraberinde getirmiştir. Bunların büyük kısmının aslında temelde Âkif'in şiirinin marş olarak seçilmesine yönelik iddia ve ithamlar olduğu söylenebilir. Zira o dönemde şiire tepki veremeyenler bir süre sonra şiire yapılmış besteleri mevzu bahis yaparak şiiri de eleştirmeye kalkmışlardır.

İlk önemli tepki Cumhuriyet'i kuran önemli isimlerden Kâzım Karabekir Paşa'dan gelmiştir. Karabekir, başından beri İstiklal Marşı'nı şiir olarak beğenmemiştir. Bu bir yana İstiklal Marşı bestesi için Avrupa'da bir müسابaka açılmasına ve bunun yerinin de Paris olarak karar verilmesine de karşı çıkmıştır. (Mayıs 1922) Bu esnada Kâzım Karabekir, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'dan 7 Mayıs 1922 tarihli bir mektup alır. Çalışmalarının övüldüğü bu mektup, Karabekir'e "bir istiklal marşı ilhamını" verir. Bunun üzerine Karabekir kendi "İstiklal Marşı"nı yazar ve besteler:

*"Ya istiklal ya ölüm!
Ya istiklal ya ölüm
Vatanım, milletim, sancağım evim.
İstiklalsiz yoktur yerim.
Zincir vurdurur mu Türkler boynuna?
Varlığı fedadır vatan yoluna
Biz tarihin Türk dediği yılmaz milletiz
Hür yaşar, hür ölür nurlu ümmetiz."*³

Garip bir tecellidir ki Âkif'in şiirinde dinî ibarelere karşı çıkan Karabekir, kendi şiirini "nurlu ümmet"le bitirmiştir. İş bununla da kalmaz "ilahi gibi" bulunduğu, Âkif'in İstiklal Marşı'nı ve yapılan besteyi dil, üslup, muhteva, marş tek-

¹ Renin Gazetesi, 1 Kasım 1922

² Burada sadece farklı dönemlerde de bu durumun sıcaklığı gösterme sadedinde farklı metinler üzerinde duruldu. Farklı zaman dilimlerinde yapılan beste tartışmasına katkı için bkz. Toros, Taha. *Türk Edebiyatında Altı Renkli Portre*. s. 52-54. İstanbul: İsis yayınları, 1998.

³ Sarıhan, a.g.e. s.72-74.

niği, mûsikî gibi noktalardan eleştirir. Bunu 26 Temmuz 1922’de Rauf Bey’e (Orbay) Sarıkamış’tan yazdığı mektupta görüyoruz:

“Bir mebus sıfatıyla istirham ediyorum ki kabul edilecek marşımız şiir ve mûsikîye az vukûfumla beraber yaptığım âtideki marştan daha sönük olmasın. Marşın ruhu iç noktadadır: “Birincisi: Mukaddesâtım hürdür, İkincisi: Esarete karşı her şeyimi feda ederim, üçüncüsü: Türklüğün ne olduğunu tarih de söyler.”

Mektubun dipnotlarında şu satırlar yazılıdır:

“Millet Meclisi, Âkif Bey’in yaptığı ilahi gibi şiiri alkışlarla İstiklal Marşı diye kabul etti. Bestesi için de Paris’te müsabaka yapılacağını haber alınca bunun muvafık olmadığını Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti’ne yazdığım gibi, Heyeti Vekile Reisi Rauf Bey’e sunu yazdım. (...)Ankara, gerek maarif programıyla gerekse İstiklal Marşıyla dehşetli geriye gidiyor. Layihalarım bunu protesto demektir.”¹

Bir diğer eleştiriyi Nurullah Ataç yazmıştır. Âkif’in yakın dostlarından Hasan Basri Çantay, “Âkifnâme” isimli kitabında Nurullah Ataç’tan şu satırları naklediyor (Akşam Gazetesi, 6 Mart 1967):

“(…) İstiklal Marşında bizim bugünkü ideallerimize uyacak, onlara hiç olmazsa bir telmih sayılacak hiçbir şey yoktur. “La kavmiyyete-Fil’islâm” düşüncesi ile yazıldığı için Türk’ten, Türkiye’den bahsedemez. İçinde ezan vardır, minare vardır, imanı, müezzini, kayyımı ile bütün cemaat vardır. Millet yoktur. Doğrusu marş değil, bir ilâhi, bir “tazaru”dur. O güfte bugünkü Türkiye’yi temsil edemez. (...) İstiklal Marşı bestesiyle de bir millî marş değildir. Mûsikîden anlamadığımı kaç defa söyledim; bestenin san’at kıymeti hakkında bir hüküm veremem. Fakat mûsikîşinaslarla görüştüm, o beste “zor” bir beste imiş; şöyle orta hallice söylenebilmesi için bile insanın hayli mûsikî terbiyesi görmüş olması lazımmış. Hâlbuki millî marşın, dilsizlerden başka, bütün vatandaşlar tarafından, benim gibi mûsikîye istidadı olmıyanlar tarafından da söylenebilmesi lazımdır. Millî marş için kolaylık sadece bir meziyet değil, bir şarttır.”²

¹ Karabekir, Kâzım, *İstiklal Harbimiz*, s. 1054–1057, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1969; Nalbandoğlu, a.g.e. s. 145-147.

² Çantay, Balıkesirli Hasan Basri, *Âkifnâme (Mehmed Âkif)*, s.363–364, İstanbul 1966.

Yazar 25 Şubat 1937 tarihli Yeni Adam'da iddiasını sürdürür ve daha da ileri giderek Âkif'in şairliğini yok sayar. Onun "din şairi, din filozofu değil, mahalle kahvesi hatibi" olabileceğini söyler.

Yine döneminin önemli nazariyatçı, bestekârlarından olan Dr. Osman Şevki Uludağ da İstiklal Marşı'nın bestesine ciddi eleştiriler getirir. "İstiklal Marşı Hakkında" başlığıyla yazdığı makalede özetle şunları söyler:

"(Nadir Nadi'nin İstiklal Marşı hakkında yazdığı yazıyı destekleyerek) İstiklal Marşımız hakikaten temposunu beceremediğimiz bir bestedir, öyle bir beste ki, şiirin üstünde iğreti gibi duruyor. (...) Az çok mûsikî ile uğraşan bir insan olarak söyleyeyim ki, şiirin mısraları uzundur. Böyle uzun mısralı şiirleri bestelemek kolay olmadığı gibi yapılan bestelerin de ruhları heyecana vermesi güçtür. Ancak bu şiirin yazıldığı zamanın özelliği düşünülürse o zamanı bu şiir kadar muvaffakiyetle ifade eden bir manzume bulmak mümkün değildir. (...) Behçet Kemal Çağlar yeni bir Cumhuriyet marşına ihtiyaç görse de bu şiire dokunmak doğru olmaz ve o zamanı ancak o ifade edebilmiştir. Onu bir tarih olarak muhafaza etmek inkılapçılık borcudur. Marşın bestesine gelince, işin burası birçokları gibi benim tarafımdan da muhtelif gazete ve mecmualarda CHP gurbu toplanmalarında ve Meclis'te defalarca münakaşa olunmuştur. Beste, şiir gibi BMM tarafından dinlenerek kararlaştırılmış değildir. Onun için İstiklal Marşı'nın yalnız şiiri millîdir, beste bu mazhariyete erişmemiştir. Bestenin kabulü ayrı bir meseledir ve onu hikâye edebilirim,"

diyerek sözlerine devam eden Uludağ, Ali Rifat Çağatay'ın bestesinin şimdikine göre daha ehven olduğunu ifade ederek, Zeki Üngör'ün kendi bestesinin millî marş olması için Latife Hanım'ın tavassutunu rica ettiğini, Latife Hanım'ın da Maarif Vekâletinden Necati Bey nezdinde iltimas ederek Ali Rifat Çağatay'ın bestesini kaldırarak kendi bestesinin yani dördüncü sırada derece alan Zeki Üngör bestesinin onun yerine geçtiğini iddia eder. Zeki Üngör'ün besteciliğinin çok zayıf olduğunu bunun da kanıtı olarak Maarif Vekâletinde okutulan "Mûsikî" kitabında "Papatyalar" adlı şarkının notalarının altına kendisinin olmayan besteyi "Bestekâr" imzasıyla yayımlanmasını gösterir.

Ancak esas iddia Zeki Üngör'ün Carmen Silva adında bir sokak şarkıcısından transpozisyon suretiyle intihal yaptığıdır. Uludağ, bunu Meclis kürsüsüne de taşır:

“Ben bunu 7.5.940’da CHP Meclis Grubu’nda Maarif Vekili’ne sordum ve izahat istedim. Sonra da İstiklal Marşı’na geçerek bunun ilk kısmını teşkil eden on ölçüsünün Carmen Silva adında bir sokak şarkıcısından transpozisyon suretile alındığı rivayetini naklettikten sonra sordum:

-Bu marş, İstiklal Marşı olarak ortaya çıkarılmazdan evvel Vahdetin’e marş olarak takdim edilmiş midir, değil midir? Bu marşın orkestrasyonunu yapan Ermeni milletinden Manas Efendi değil midir?”¹

İddiaları cevaplama ve konuya açıklık getirme sadedinde Hasan Âli Yücel’de bir konuşma yapar:

“... Demek isteniyor ki bizim bestekârlarımız, kompozitörlerimiz yoktur, başka milletlerin bestelemiş oldukları şarkıyı alıp sözlerini değiştiriyor, ve o nağmeleri alıp kendi çocuklarımıza veriyoruz. Üstelik de bunları nereden aldığımızı söylemiyoruz. Arkadaşımızın bunda hakkı vardır. Çünkü hakikatten bir kısım şarkılarda ve marşlarda böyle iktibaslar, intihaller yapılmış ve bunu yapanlar da kemali cesaretle kendi adlarını altına koymuşlardır... Adaptasyon mutlaka fena şey değildir. Fakat yalancılık, terceme ettiği bir eser üzerine “benimdir” diye imza koymak ayıp şeydir...”

Ve sonra İstiklal Marşı’na geçerek devam etti:

“Mütehassısların bendenize söylediklerine gore bu, bize Carmen Operası’ndan bir kısım değil de Carmen Silva diye bir vals varmış, revaçta imiş, onun bilmem kaç batutası benziyormuş. Zeki Bey bunun orkestrasyonunu Ermeni bir zata yaptırmıştır...”²

1990’lı yıllarda Kültür Bakanı eliyle konu tekrar tartışmaya açılır. Bu kez Dr. Cahit Öney, “Mûsikî Mecmuası”nda “İstiklal Marşımızda Beste Değişikliği” başlıklı iki yazı kaleme alır. Yazıdan bazı pasajlar nakledelim:

“İstiklal Marşımızın değiştirilmesi konusu Kültür Bakanı Namık Kemal Zeybek’in basına yansıyan beyanlarıyla gündemdedir. Peşinen

¹ Konunun detayları ve yazının tamamı için bkz. Uludağ, Osman Şevki, “İstiklal Marşı Hakkında” *Mûsikî Mecmuası*, sayı: 74, Nisan 1954. Osman Şevki Uludağ’ın mûsikî yazıları bir araya getirilmek suretiyle tekrar yayımlandı. Aynı yazı için bkz. Yıldızeli, İrem Elâ, *Bir Kültür Savaşçısı Dr. Osman Şevki Uludağ –Mûsikî Yazıları-*, s. 158–162, Pan yay. Şubat 2009.

² Uludağ, a.g.m. *Mûsikî Mecmuası*, sayı 74.

bildirelim ki, İstiklal Marşımızın bestesini değiştirmek gerekli, fakat çok veballi bir görevdir.

İstiklal Marşımızın şiiri Mehmed Âkif Ersoy (1873-1936) tarafından “Kahraman Ordumuza” ithafı ile yazılmış, TBMM’nde 12.03.1921 günü İstiklal Marşı olarak besteletilmek üzere alkışlarla kabul edilmiştir. 1982 Anayasası 7. maddesi ile de “güftesinin değiştirilemeyeceği” açık hükmü getirilmiştir.

Bugün için İstiklal Marşımızın bestesi O. Zeki Üngör’e (1880-1958) aittir. O. Z. Üngör, İstanbul’da Mızıka-i Hümayun Şefi iken, İzmir’i geri alışımızı duyar duymaz, güftesiz (enstrümantal) bir marş bestelemiştir. Aradan 8 yıl geçtikten sonra 1930 yılında Riyaset-i Cumhur Orkestra Şefliğinde M. A. Ersoy’un şiirine bu marşın melodisini tatbik etmiştir. 1924-1930 yılları arasında ise Ali Rifat Çağatay’ın bestesi çalınmakta idi.”

“O. Zeki Üngör’ün Bestesinin Kusurları” başlığıyla yazar, bestenin değişmesi gerekliliğini savunmaya devam eder:

Evvelce ve başka bir maksatla yapılan beste, Mehmed Âkif’in şiirine uymamıştır. Melodi, kelimeleri ikiye bölmektedir. (...bu şafak/larda yüzen...) gibi. Şiirdeki virgüller, mısra başlarıyla melodik cümlecikler (periodlar) birbirine ters düşmüştür: 2. kıt’ada “bir gül” ile “ne”, “bu celal” ile “sana”, “helâl” ile “hakkıdır” kelimeleri birleştirilerek bestelenmiştir. Bu şekilde mana da değişmektedir. (...) O. Zeki Üngör’ün bestesindeki kusurların düzeltilmesi imkânsızdır ve yeniden bestelenmesini gerektirecek kadar önemlidir. (...) Sayın Adnan Saygun’un “Eğer bana bu konuda bir teklif gelirse seve seve değerlendirir ve yeniden bestelerim” sözü karşısında üzülerek şunları söylemek gerekir: Bu iş teklifle, siparişle yürütülmez. 1921’de şiiri ve 1924’de bestesi teklifle, tekellüfle değil, yarışma sonucu seçilmiştir.”¹

Dr. Cahit Öney yazısını delillendirmek için bu konuda farklı görüşlere başvurur:

“Bir kısım müzisyenler (Bülent Tarcan, Cenk Koray): “60 yıldır söylenen beste değişmesin, yadırganır” derken, bazıları da (Cem Karaca, Mazhar Alanson): “yeniden besteleme yerine prozodi hataları düzeltilsin ve bu mümkündür.” görüşlerini ileri sürmüşlerdir.

1 Dr. Cahit Öney, “İstiklal Marşımızda Beste Değişikliği”, *Müzik Mecmuası*, Yıl: 43, Nu. 430, Eylül 1990, s.18-19-30.

“ Yazar beste ya da güfte düzeltme fikrini sahici bulmaz. Çünkü burada bir düzeltme vaki olacaksa bu bestekâra ya da güfte sahibine aittir. “Bu hususta varislerin muvaffakatı bile geçerli değildir.”

der.

Prof. Dr. Selahattin İcli 4.8.1990 tarihinde bir yazı kaleme alır ve bu yazı ile birlikte özet olarak “hâlihazır bestenin, tashihi mümkün olmayacak kadar çok hataları bulunduğu yeniden besteletmenin tek çıkar yol olduğu” hususunda gerekli mercilere ve dönemin Kültür Bakanına bilgi sunulmuştur.”¹

Aynı derginin bir sonraki sayısında (s. 431) Nihat Sami Banarlı “İstiklal Marşı” isimli bir yazı yazarak İstiklal Marşı’nı değiştirmek isteyenlere şu cümlelerle seslenir:

“İstiklal Marşı’nı değiştirmek isteyenler, binlerce, on binlerce Türk halkının genç, ihtiyar, kadın, erkek hep bir araya geldikleri millî törenlerde bu marşı söylerken yekpareleşen millî ruhun vatan semalarını dolduran yüksek, ilahi ve heybetli sesini bir kerecik olsun duymadılar, böyle bir heyecanla bir kerecik olsun ürpermediler mi? Türk milleti, İstiklal Marşı’nı söylerken, onların aklından geçenleri düşünmeyecek kadar, kendinden geçiyor ve bu terennümü seviyorsa, bu bir kabahat midir? Düşünmeliyiz ki bu marş artık ne yalnız güfte, ne yalnız bestedir. Bu marş, duyulmuş ve yaşanılmış bir heyecanın, İstiklal Savaşı’nın zafer sayfalarıyla ve altın hatıralarıyla birleşip yekpareleşmiş canlı ifadesidir. Yaşayan tarihtir. Değişmez.”²

Prof. Dr. Mehmet Kaplan ise İstiklal Marşı’nın şiir olarak hususiyeti ve beste hakkındaki düşüncelerini şu sözlerle ifade eder:

“İyi niyetlerinden şüphe edilebilecek bazı kimseler İstiklal Marşı’nın güfte veya bestesini tenkit etmişlerdir. Bestesi hakkında söz söyleyecek salâhiyete sahip değilim. Onun istenilen sürat ve tempoda teganni edilebileceğine birkaç kere şahit oldum. Onun bir marş olarak ses, şekil ve muhtevası gerçekten güzeldir ve büyük bir şairin damgasını taşır. (...) İstiklal Marşı, bir marşın taşınması gereken bütün hususiyetleri en mükemmel şekilde haizdir. Ses, kafiye, cümle ve hayal sistemi ile muhtevası arasında tam bir uygunluk vardır.”³

¹ a.g.m. Nu. 431, s.7-9, Aralık 1990.

² Hürriyet gazetesinden 05.12. 1953 naklen, *Mûsikî Mecmuası*, Yıl: 43, Nu. 431, s.4-6, Aralık 1990.

³ Kaplan, Prof. Dr. Mehmet. “Türk İstiklal Marşı” *Türk Kültürü* 194 (1978): 65-69

İstiklal'in Bestecileri ve Hayatlar

İstiklal Marşı'na yapılan besteler ve besteciler konusunda muhtelif rivayetler kaynaklarda yer almaktadır. Marşın bestelenmesi için 17 Mart 1921 tarihinde gazetelere ilanla Maarif Vekâleti ödül olarak beş yüz lira mükâfat koymuştur. Yarışmaya iştirak eden ilk eserler bir kaynakta 13 isim¹ olarak zikredilmektedir. Diğer bir eserde, yarışmaya katılan 55 eserin olduğu ve bu eserlerden dokuzunun² dikkate değer bulunduğu nakledilir. Bu meselede önemli bir kaynak olarak zikredilebilecek bir eserde ise 24 eserin katıldığı zikredilir. Bunlardan 17'sinin ismi³ zikredilir. Yarışmaya katıldığı tahmin edilen isimlerden de 13'ünün ismi verilir. Son dikkate değer çalışma web üzerinden de yayımlanmış "1 Güfte 12 Beste" adıyla düzenlenen bir konserin muhtevasının yer aldığı metindir. Burada 29 beste ve bestekârın biyografileri yer almaktadır. Günümüzde üç yeni isim İstiklal Marşı bestesi yapmışlardır: Cinuçen Tanırkorur, Akın Özkan ve Mehmet Kemiksiz.⁴

Bugüne geldiğimizde elimizde notası bulunan ve marş olarak okunmuş bestelerin sahiplerinin biyografilerini vermekle yetineceğiz.

İstiklal Marşı Bestekârları

Abdülkadir Töre: Seyyid Abdülkadir Töre, Seyyid Yakup Han'ın oğludur. 1873'te Türkistan'ın Kaşgar şehrinde doğdu. Babasının sefarette görevi sebebiyle İstanbul'da bulunduğu yıllarda annesiyle Kaşgar'dan gelip Cerrahpaşa Camii civarına yerleşti. Aksaray'da Yusuf Paşa ve Davut Paşa mekteplerinde ve iki sene Mülkiye Mektebinde okuduktan sonra Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemine girdi. Uzun zaman hizmet ettikten sonra emekli oldu. 12 yaşında iken Kanuni Halil Bey'den kanun meşk etmeye başladı. Hacı Nafiz Bey'den birçok ilahi ve durak; Hacı Kirmani Efendi'den fasıllar ve Seyyid Nizam dergâhî zâkirbaşısı Fehmi Efendi'den usûl ve makam; Kemânî Tatyos Efendi'den

¹ Muhittin Nalbandoğlu'nun eserinde zikredilen isimler: Ali Rifat Çağatay, Ahmet Yekta Madran, İsmail Zühtü, M. Zati Arca, Rauf Yekta, Saadettin Kaynak, Mehmet Baha, Kâzım Uz, Mustafa Sunar, Neyzen Asım Bey, Osman Zeki Üngör, Bedri Bey, Hasan Basri Çantay'dır. Bu isimlerden dokuzunun biyografisi geniş olarak eserde yer alır. Geniş bilgi için bkz. *İstiklal Marşımızın Tarihi*, 207 s. Cem yay. İstanbul, 1964.

² Mehmet Altun'dan nakledilen isimler şunlardır: Ali Rifat (Çağatay), Ahmet Yekta (Madran), İsmail Zühtü, Mehmet Zati (Arca), Rauf Yekta, Osman Zeki (Üngör), Lemi (Atlı), Abdülkadir (Töre) ve Bedri Bey isimlerini zikreder. Yine yayımlanan eserde 10 bestekârın biyografisine yer verilir. Geniş malumat için bkz. *Özgürlük Notaları –Millî Marşın Öyküsü*, Tekfen Vakfı yay. 149 s., İstanbul: Ekim 2008; Murat Bardakçı, "Daha 55 adet İstiklal Marşı var", *Hürriyet*, 17 Mart 1996, s.16.

³ Etem Ruhi Üngör'ün kayıtlarında zikredilen 17 isim şunlar: Ahmet Cemalettin Çinkılıç, Ahmet Yekta Madran, Ali Rifat Çağatay, Asım Bey (Giriftzen), Bedri Zabaç, Hasan Basri Çantay, H. Sadettin Arel, İsmail Hakkı Bey, İsmail Zühtü, Kâzım Uz, Lemi Atlı, Mehmet Baha Pars, Mustafa Süre, Rauf Yekta, Sadettin Kaynak, Zati Arca, Zeki Üngör. Yine katıldığı tahmin edilen kişiler arasında Üngör şu isimleri zikreder: Ahmet Muhtar Ataman, Bilmen Şen, İsmail Ertuğrul, İzzet Hüması Ekşioğlu, Kâzım Karabekir, Leyla Saz, Muhlis Sabahattin, Süreyya Bey, Mustafa Nezih Albayrak, O. Şevki Uludağ, Santuri Ethem Efendi, Sedat Öztoprak, Suphi Ezgi. Detaylı bilgi için bkz. *Türk Marşları*, Ankara 1956. s.70–71.

⁴ Ahmet Hakkı Turabi, *Mehmed Âkif Ersoy Hayatı, Müsiki Yönü ve Bestelenmiş Şiirleri*, Kocaeli Büyükşehir Bel. Yay., Şubat 2018, s.34.

de keman meşk etti. 1908 senesine kadar Kemânî Kirkor Efendi'den ders aldı. Türk mûsikîsi alanında ilk kez *"Usûl-i Tâlim-i Keman"* adında keman metodunu yazdı.(1913) 1914 yılında Dârü'l-bedâyi açıldıktan sonra "İlmî Heyet" te çalıştı. Burada mûsikî nazariyatı okuturdu. Tanbûrî Cemil Bey'in ölümünden sonra Dârü'l-bedâyi'de *"Sersâzende"* oldu. Töre "Dârü'l Elhan" isimli ilk Türk Konservatuari'nin kurucuları arasındadır. Aynı zamanda burada nazariyat dersleri okuttu. İstanbul'daki orta dereceli okullarda mûsikî müfettişliği yaptı. 1918 yılında kendi evinde açtığı "Gülşen-i Mûsikî" mektebinde dokuz sene talebe yetiştirdi. 1941 yılında Şehzâdebaşı'ndaki Letâfet apartmanında bir grup arkadaşıyla beraber *"Türk Mûsikîsi'ni Koruma Cemiyeti"*ni kurdu. Son resmî görevi Dârüşşafaka Lisesi mûsikî öğretmenliğidir. Abdülkadir Töre'nin, muhtelif makam ve formda (ilâhi, durak, peşrev, semai, beste, nakış, şarkı) 200'den fazla eseri vardır. Talebesi Ekrem Karadeniz ile birlikte hazırladıkları *"Esâsât-ı Mûsikîyye ve Türk Mûsikîsinde Terakki ve Tekâmül"* adlı eserin basıldığını görememiştir. Töre, 27 Ağustos 1946 yılında 73 yaşında Cerrahpaşa'daki evinde vefat etti. Eyüp mezarlığına defnedildi.

Ahmet Yekta Madran: 6 Mayıs 1885 yılında Edirne'nin Kırkağaç kazasında doğdu. Müderris Yekta Efendi'nin oğludur. İlk tahsilini bu şehirde yaptı ve İzmir Sanat okuluna yerleştikten sonra okulun bandosunda görev yapmıştır. Orada mektebin bando takımına ayrılmış ve klarnet çalmayı ilk kez burada, öğretmen İsmail Zühtü Kuşçuoğlu'ndan öğrenmiştir. Burada eğitim görürken askere alınmış, askerde kaza sonucu bir gözünü kaybetmiştir. 1906 yılında sürgün olarak Kıbrıs'a gönderilmiş ve orada iki sene kadar öğretmenlik yaptıktan sonra, İstanbul'a dönerek Mızıkâ-i Hümayun bandosunda görev almıştır. Mecburi bir vazifeyle Mısır'a gönderilmiş, burada iken dünya turuna çıkan 300 kişilik Alman orkestra heyetine solist olarak girmiş ve üç sene bu heyetle dolaşmıştır. 1923 yılından sonra Ankara'da teşekkül eden Riyaset-i Cumhur Orkestrası'nda şef olarak çalışmıştır. 1926 yılından itibaren Kayseri, Edirne, Nişantaşı, Elazığ, Biga, İzmir ve Karşıyaka'daki çeşitli okullarda mûsikî öğretmenliği yapan Ahmet Yekta Bey, 1 Nisan 1950 yılında kalp krizinden vefat etti. İzmir'e defnedildi.

Ali Rifat Çağatay: 1869 yılında İstanbul'da doğmuştur. Piyade Yarbay Rifat Bey'in oğludur. Samih Rifat ve Cevat Rifat Atilhan'ın kardeşidir. İstiklal Marşı'mızın ilk resmî bestekârıdır. "Alaturka mûsikîye Garp tekniği armonize etmek hususunda ilk kuvvetli adımları atmış ve muvaffak olmuş değerli bir sanatkâr" olarak anılır. Özel eğitim görmüş ve dönemin ünlü mûsikîşinaslarından müzik eğitimi almıştır. Mûsikî hayatının ilk dönemlerinde Udî Ali Rifat adı ile tanınırdı. Ud sazının yanında kemençe, viyolonsel ve tanbur çalmayı da bilirdi. Ud sazında en başarılı öğrencisi Şerif Muhiddin Targan olmuştur.

1. Dünya Savaşı yıllarında İstanbul'da kurulan ve İstanbul mûsikî tarihinde önemli yeri olan, "Şark Mûsikî Cemiyeti"nin başkanlığını yapmış ve "Türk Mûsikîsi Ocağı" adlı kurumu kurmuştur. İsmail Hakkı Bey'in vefatından sonra "İstanbul Belediye Konservatuvarı Tetkik ve Tasnif Heyeti" üyesi oldu. Bu yıllarda Rauf Yekta Bey ve Ahmet Irsoy'la beraber Türk Mûsikîsi Klasikleri'nin yayımlanmasına hız verdi. 1914 yılında Darü'l Elhan adıyla açılan devlet konservatuvarının öğretim kadrosunda yer almış, Üsküdar Mûsikî Cemiyeti'nde öğrenciler yetiştirmiş, Operet, marş, fantezi, medhâl, saz semâisi, oyun havası, beste ve şarkı olarak 55 civarında eser bırakmış ve mûsikî üzerine çok sayıda makale yazmıştır. Mûsikîmizde bir saz eseri formu olan "Medhâl"i ilk kullanan odur. Kızıltoprak'taki köşkü bir dönem mûsikî meşkleri için önemli adreslerden biri olmuştur. Yeniliğe taraftar olması sebebi ile "çokseslilik" üzerinde durmuş, bazı denemeler yapmıştır. Bu konuda kontrbas, viyolonsel, piyano ve flüt'ü ilk kez kullanmıştır. İlk armoni denemesini Kemâni Rıza Efendi'nin Tahir-bûselik peşrevi üzerinde yapmıştır. Ali Rifat Bey, İstiklal Marşı'ndan başka Âkîf'in "Köse İmam", "Bülbül" gibi eserlerini bestelemiştir. Çağatay, 3 Mart 1935 yılında İstanbul'da vefat etti. Kadıköy mezarlığına defnedildi.¹

Halid Lemî Atlı: 1869'da Üsküdar'da Sultantepe'sinde doğdu. Çerkez İbrahim Bey'in oğludur. Annesi Dilber Hanım'dır. Küçük yaşta anne ve babasını kaybetmiş, ablasının ve eniştesinin yanında büyümüştür. Eniştesi mûsikî sever bir kimse olduğundan her on beş günde bir evinde "Küme faslı" yaptırır; bu toplantılara Kanunî Fenerli Milke, Tanburî Garbis, Kanunî Solak Mihal, Giriftzen Rıza Bey, Santûri Ethem Efendi de katılırdı. Hanendeler ise Beylerbeyli Hakkı Bey, Domates Ahmet Bey, Beylikçizâde Sadık Bey, Hâfız Yusuf idi. Lemî Atlı bu mûsikî yüklü atmosfer içinde büyüdü. Tezgâhçılar ilkokulunu bitirdi. 1882-1883 yıllarında Fatih Askeri Rüştîyesine başladı. Okul camisinde okuduğu ikinci ezanları vesilesiyle Fatih çevresinde tanınan bir isim oldu. 1887 yılında bu okuldan mezun olan Atlı, "Mülkiye Mektebine" kaydoldu ise de bu okulu bitiremedi. Okul yıllarında -17 yaşında- Enderûnî Hafız Yusuf Efendi'den ilk mûsikî dersini almıştır. Daha sonra hocasının delaletiyle Hacı Arif Bey'i tanımış ve bestekârın üzerinde büyük bir tesiri olmuştur. Hacı Arif Bey'in de bulunduğu bir mecliste onun "Humârı yok bozulmaz meclis-i meyhane-i aşkın" şarkısını okudu. Hacı Arif Bey kendisini çok beğendi. 1885 yılından ölümüne kadar Lemî Bey'e ders verdi. İlk bestesini 17 yaşında yapan Atlı, klasik ekolün son çağ bestecilerini yakından tanıdığı ve bilhas-

¹ Ali Rifat Çağatay hakkında iki önemli çalışma için bkz. *Mûsikînin Asrî Prensi Ali Rifat Çağatay*, Nilgün Doğrusöz, Ali Ergur, Gece Kitaplığı, Haziran 2017, 317 s.; Ali Rifat Çağatay, Prof. Gökay Yıldız, Pendik Bel. Yay., Aralık 2017, 68 s.

sa bunlar arasında Hacı Arif Bey'den eser geçtiği için Klasik Türk Mûsikîsi zincirinin son halkalarından biri olarak telakki edilir. 1889 yılında "Dâhiliye Nezareti Mektûbi Kalemi"nde memuriyete başladı. Bir yandan da Takvim-i Vekâyî'de yazarlık yaptı. 1895 yılında çok değer verdiği Dâhiliye Nazırı Reşid Mümtaz Paşa'nın mühürdarı olarak Bursa'ya gitti, burada kaldığı süre içerisinde mûsikî çalışmalarını sürdürdü. Aynı yıl içinde İstanbul'a döndü. 10 yıl boyunca Kanlıca ve Rumeli Hisarı'nda oturdu. 1907'de Takvim-i Vekâyî'den ayrıldı. 1932-33 yıllarında İzmir Deniz Ticaret Müdürlüğü'ne atandı. 500'ün üzerinde şarkı besteleyen Atlı'nın, günümüze 170 eseri ulaşmıştır. Eserlerini Leon Hancıyan, Selahattin Pınar, Fulya Akaydın ve Suat Gün notaya almıştır. Lemî Atlı, şarkı formunda eserler dışında mahûr makamında bir saz semâisi ile bir de "İstiklal Marşı" bestesi yapmıştır.

Atlı, 1888 yılında sözlerini Reşid Mümtaz Paşa'nın yazdığı ilk bestesinin ardından, elli yedi yıl sonra, bu kez Reşid Mümtaz Paşa'nın oğlu Samih Rifat'ın yazdığı "Seneler geçti haber yok senden/Kalmadı bende tahammül cidden" dizesiyle başlayan şiiri Sûzinak makamında bestelemeye çalışırken 25 Kasım 1945 tarihinde vefat etti. Cenazesi İçerenköy mezarlığına defnedildi.¹

İsmail Zühtü Bey (Ateş): 1876 yılında Aydos'ta doğmuştur. 1888 yılında kurulan İzmir Sanayi Mektebi Muzikanesinde yetişip muzikacılar arasında yer alan İsmail Zühtü Bey, Sanayi Mektebini seçkin bir talebe olarak bitirdi. Okul yıllarında Macar Tevfik'ten piyano ve armoni dersi aldı. Santurkari adlı bir sanatkârdan da alaturka ve nazariyat dersleri aldı. Daha sonra önce muavinlik ve sonra şeflikle aynı muzikanın başında kalan Zühtü Bey, besteler yaparak ve maarif mekteplerinde öğretmenlik ederek de yıllarca mesleğini icra etti. Bandoyu eski şart ve imkânlarından en üst seviyeye çıkarmayı başarmıştı. Millî Mücadele yıllarında İzmir'in işgal edilmesi üzerine Ankara'ya gelerek Riyaseti Cumhur Bandosunu idare etti ve Garp Cephesi bando şefliğinde bulundu. Savaşın sona ermesi üzerine İzmir, Eskişehir ve Ankara'da ilk ve orta dereceli okullarda müzik öğretmenliği yaptı, okullar için de birtakım marşlar ve şarkılar besteledi. 1924 yılında vefat eden bestekârın yüze yakın okul şarkısı ve senfonik parçaları mevcuttur.

Kâzım Uz: İşkodralı Mustafa Efendi'nin oğludur. 11 Zilhicce 1288 (1872)'de İstanbul'da Draman mahallesinde doğdu. Hafız Paşa İbtidai Mektebi ile Fatih Askeri Rüştiyesinde ve Darüşşafakada tahsilini ikmal eyledi. 1890'da mezun

¹ Bu konuda yazılmış müstakil bir eser için bkz. Akdoğdu, Onur, *Lemî Atlı*, Kültür Bakanlığı yay. 72 s., Ankara 1990.

oldu. “Telefon ve Posta Muhasebe Kalemi”nden sonra “Mûsikî İstılahatı” adlı eserinden dolayı “Mızıkâ-i Hümayun”a alındı. Burada iki yıl çalıştıktan sonra istifa ederek ayrıldı. “Maarif Meclisi” huzurunda başarılı bir sınav vererek öğretmenlik hakkını elde etti. İstanbul Sultanisinde mûsikî hocalığı yaptı. Bir süre muallimlik yaptıktan sonra “Maarif Müfettişi” oldu. Mûsikî çalışmalarına Dârüşşafakada okuduğu yıllarda Zekâi Dede Efendi’den ders alarak başladı. On beş yaşında başlayan bu dersler Zekâi Dede’nin vefatına kadar sürdü. Kâzım Bey, Bahariye Mevlevîhânesi’ne muntazaman devam etmiş, burada Zekâi Dede’den Mevlevî ayinlerini geçmişti. Mevlevîhâne’de nutribe çıkar âyin okurdu. Bu sıralarda Hüseyin Fahreddin Dede’yi tanıdı, bu büyük ustadan mûsikîmizin inceliklerini öğrendi. Zekâi Dede’den öğrendiklerini “Hattaü’l-Ervâh” adı altında yazdı ise de bastıramadı. Hüseyinî Bûselik makamı onun buluşudur. Musullu Hafız Osman Dede’nin ısrarıyla 1898’de sultanî-yegâh makamında Mevlevî ayini besteledi. İki yüz kadar eser bestelemiştir. Bunlardan âyin, durak, ilâhi olmak üzere altı dinî eser, bir operet, üç peşrev, iki saz semâisi, bir beste, yirmi altı şarkı ile yirmi beş marşı biliniyor. 9 Ocak 1943 tarihinde vefat etti. Edirnekapi’da refikasının yanına defnedildi.

Mehmed Zâti Arca: İstanbul Beyazıt’ta 1864 senesinde dünyaya geldi. Sırmakeş Hüsnü Efendi’nin oğludur. 1873’te “Mızıkâ-i Hümayun”a girerek önce keman muallimi Pascuallî’den kemana başladı. Bu sazda başarılı olamayınca flüt sınıfına geçti. Flütü de bırakıp Miralay Mehmet Ali Bey’in teşvikiyle klarnete geçti. Tiyatro çalıştı. “Osmanlı Saray Tiyatrosu”nun kuruluşunda ve tekâmülünde büyük rol oynadı. İtalyan Guatelli Paşa’dan armoni ve d’Arenda Paşa’dan piyano dersleri aldı. Aynı zamanda saray müziğinde klarnet çalıyordu. Padişahın yirminci doğum yılı münasebetiyle sarayda yapılan toplantı için bestelediği bir marşı, aynı ses topluluğuna icra ettirerek “altın liyakat madalyası” aldığı gibi, Binbaşılıkla “Umum Muzikalar Müfettişi” de nasbolundu. Son olarak miralaylığa kadar yükseldi. Maarif mekteplerinde lüzümlü gördüğü “gınâ” derslerine girdi. Önce Dârü’l-bedâyi, sonra Dârü’l Elhan’da çalıştı. Mektep hocalığı sırasında, bu okullar için mûsikî kitabı yazdı. 1924’te yaşı ilerlediğinden emekli oldu. İyi klarnet çalan Arca, “Türk Klarnet Okulu” adıyla anılan kolun kurucuları arasında yer aldı. Zâti Bey’in muhtelif cülus sene-i devriyelerinden, merasimden ve buna benzer tarihi hadiselerden mülhem olarak öteden beri yazmış olduğu birçok marş ve parçalar vardır. Zâti Arca 1946 yılında maariften yaş haddinden emekliye ayrıldı. Ağustos 1951’de Suadiye’deki evinde vefat etti. Merkez Efendi mezarlığında toprağa verildi.

Muallim İsmail Hakkı (Aksoy): İdare-i Mahsûsa memurlarından Raşit Efendi’nin oğludur. 1865 yılında Balat semti Molla Aşkî mahallesinde doğ-

muştur. 13 yaşında Mercan'da örücü İbrahim Ağa yanına çırak olarak girerek örücülük sanatını çok iyi bir şekilde öğrenmiştir. Bir gün çarşı camisinde okuduğu ezan devlet büyüklerinden birinin dikkatini çekmiş ve Mızıka-i Hümayun'a girmiştir. Burada Latif Ağa'dan meşk etmiştir. Orkestra Şefi Zâti (Arca) Bey'den Batı notasını öğrenmiş, Guatelli Paşa'dan da ders almıştır. 1883'te Hünkâr müezzini olarak vazife yapmıştır. Mûsikî-i Osmanî Cemiyetinde uzun yıllar çalışmış, aynı isimli "Mekteb"i kurmuştur. Dârü'l Elhan'da solfej ve fasıl hocalığı yapmış, Türk Mûsikîsi kısım müdürlüğünde bulunmuştur. Bu bölümün lağvedilmesi üzerine 9 Aralık 1926'da Türk Mûsikîsi Tasnif Heyeti azalığına getirilmiştir. 30 Aralık 1927 Cumartesi günü Dârü'l Elhan'dan Bebek'teki evine dönerken tramvayda kalp krizi geçirerek vefat etmiştir. 14 Aralık 1927 Salı günü Eğrikapı mezarlığına ve Bektâşi Saka Baba'nın yanına defnedilmiştir. 2000'den fazla eser bestelediği rivayet edilir. 117 makamdan verdiği eserlerden 940 kadarı bugün elimizdedir ve TRT Müzik Dairesi Arşivi'nde bulunmaktadır. Sosyal hayatın her aşamasına uygun formda bestelemiş olduğu eserlerde klasik formdan operet, vals, kanto, mazurka ve tasviri manada saz eserlerine kadar geniş bir yelpazeyi kullanmıştır. Çok çalışkan ve üretken bir bestekârimiz olması hasebiyle kendisine "Muallim, Hoca, Ser-Hanende" ünvanları verilmiştir. Muallim İsmail Hakkı Bey kendi eserlerini fasiküller halinde yayımlamak istemiş ancak 4 fasikül çıkarabilmiştir. "Solfej yahut Nota Dersleri", "Usûlât", "Solfej", "Nazariyat ve İlaveli Nota Dersleri", "Mahzen-i Esrâr-ı Mûsikî" adlı yayımlanan eserleri zamanında oldukça etkili olmuştur.¹

Mustafa Sunar: Kemanî ve Rebâbî Eyüblü Mustafa Bey olarak tanınan Mustafa Sunar, 1881 yılında İstanbul'da Draman Tercüman Yunus mahallesinde dünyaya geldi. Eyüp Sultan'da oturduğu için Eyyübî lakabıyla anıldı. Mâliye Nezâreti Aşâr Müdürü Bozcaadalı Ketânizâde Hüseyin Hüsnü Efendi'nin oğludur. İlkokuldan sonra öğrenim görmedi. Babası mûsikî ile uğraşmasına şiddet ile muhalifti. Buna rağmen küçük yaştan beri mûsikîye merak sarak, biriktirdiği para ile gizlice bir keman aldı. Durumu öğrenen babası çok öfkelenerek kemanını kırdı. Buna aldırmayan Sunar, bir keman daha tedarik etti ve çalışmalarına mahalle bakkalı ile anlaşp onun evinde gizlice devam etti. Bu duruma çok üzülen annesi babasını güçlükle razı ederek evde çalışmasını sağladı. İlk mûsikî çalışmalarına Santuri İzak'tan ders alarak başladı. Bundan başka Kemânî Aleksan, Kemânî Tatyos, Kemânî Memduh ile Kemânî bûlbülü Salih Efendi'den yararlandı. Mûsikîmizin inceliklerini Hoca Ziya Bey, Bolahenk Nuri Bey, Ahmet Irsoy ve İsmail Hakkı Bey'den öğrendi.

1 Bkz. Yenigün Hayri, "İsmail Hakkı Bey (Muallim)". *Mûsikî ve Nota* 15: s. 13. (Ocak 1971).

Memuriyet hayatına Bahriye Nazırı olarak başladı. 1908’de Meşrutiyet ilan edildiğinde 27 yaşında olmasına rağmen, muhasebe kalemi havalat ve varidat mümeyyizi idi. Temmuz 1904’te III. Rütbe Osmani, 9 Ekim 1905’te ûlâsânisi rütbesi verildi. 17 Kasım 1907’de de II. Rütbe Mecidi nişanlarını aldı. 1923’te emekliye ayrılıp Eyüp’e yerleşti. Bu tarihten sonra ilk ve ortaokullarda mûsikî dersleri verdi. 1924 yılında Eyüp Mûsikî Cemiyeti’nde görev yaptı ve birçok öğrencinin yetişmesini sağladı. Öğrencileri arasında Safiye Ayla, Sabahattin Volkan, Edip Seviş, Haydar Sanal gibi sanatçılar bulunmaktadır. 1925 yılında Atatürk ve devlet ricalinin huzurunda konserler yönetti. 1926 yılında İstanbul’da Eyüp ilçesinin bir semti olan Osmaniye’de kurulan İstanbul Radyosu’nda hizmet veren sanatçılar arasında yer aldı. Dârü’l Elhan’da keman muallimliği, Hüseyin Sadettin Arel’in davetiyle İstanbul konservatuvarında İcra Heyeti üyeliği ve şefliği yaptı. Uzun süren bir hastalık döneminden sonra 1959 yılında Ankara’da vefat etti.

Mûsikîmizin inceliklerini başta eniştesi Hoca Ziya Bey olmak üzere Bolahenk Nuri Bey, Ahmet Irsoy, İsmail Hakkı Bey’den öğrenen Mustafa Sunar, Sancak Marşı, Kazım Karabekir Marşı, Mustafa Kemal Marşı, Vatan Marşı gibi marşların da bestekâridir.¹

Osman Zeki Üngör: 1880 yılında Üsküdar’da doğdu. Şekerci Hacıbekir Ailesinden Hüseyin Bey’in oğlu ve Mızıka-i Hümayun’daki “fasl-ı cedîti” kuran santuri Miralay Hilmi Bey’in torunudur. Beşiktaş Askeri Rüştiyesinde okudu. Onbir yaşında kaydolduğu Mızıka-i Hümayun’da büyük bir istidatla çalışmaya başladı. II. Abdülhamid’in dikkatini celbettiğinden, D’Aronda Paşa, Mustafa Saffet Paşa, İtalyan Pepini Gaayto’dan ve Fransız Viyolonist Vondra Bey’den dersler alması irade olundu. Onların yanında yetişerek ilk Türk konser kemancısı ünvanını aldı. Padişaha sık sık verdiği keman konserleri daima taltifle karşılanıp, rütbesi genç yaşta binbaşılığa yükseldi. Meşrutiyetin “tasfiye” kanunuyla rütbesi mülâzımlığa indirildi. Yeni kurulan muzika teşkilatında orkestra kısmında “birinci sınıf rütbesiyle” yine başkemancılık rahlesine oturdu. Yaşının ilerlemesi sebebiyle bir üst rütbe olan kısım muallimliğinden ve orkestra idaresinden ayrılan Viyolenselci Cemil Bey’in (Hacı Arif Bey’in oğlu) yerine “kısım muallimliğine” terfi ettirildi. Zeki Üngör bir süre sonra orkestra şefliğine kadar yükseldi. Döneminde Avrupa’da Viyana, Berlin, Münih, Peşte ve Sofya gibi merkezlerde “Bethoven’in “Eroik” senfonisi gibi eserler seslendirildi. Hilafetin ilgası ve başkentin Ankara’ya nakli

¹ Detaylı malumat için bkz. Tahsin Yıldırım, İbrahim Öztürkçü, *Besteleriyle İstiklal Marşı’nın Hikâyesi*, Bağcılar Bel. Yay., 2014, s.72; Vasfi Hatipoğlu, “Mustafa Sunar’ın “Alaturka Keman Muallimliği” İsimli Öğretim Kaynağının İncelenmesi,” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 11 Sayı: 55 Şubat 2018, s. 607-608.

üzerine -yaşlılık gerekçesiyle emekli olan- Zati Arca'nın yerine müessesesinin şefi oldu. Mûsikî Muallim Mektebinin de kurucuları arasında yer alan Üngör'ün, en büyük icraatlarından birisi olarak "Orkestra"yı Millî Savunma Bakanlığından ayırarak Millî Eğitim Bakanlığına devrettirmesi zikredilebilir. Asırlık mazisi bulunan "Muzika" müessesesinin Millî Eğitim Bakanlığına geçmesi üzerine bando ve orkestra iki merkeze ayrılmış oldu. (1933) Mızıka-i Hümayun'un yetiştirdiği iyi bir müzisyen ve ilk Türk viyolonisti olarak marif okullarında uzun süre öğretmenlik yapan, gençlik şarkıları besteleyen Üngör, 28 Şubat 1958 yılında, 78 yaşında Moda'daki evinde vefat etti. Karacaahmet mezarlığına defnedildi. Üngör'ün, ellinin üzerinde şarkı bestesinin yanında başlıca eserleri arasında: İlim Marşı, Azmü Ümit Marşı, Töre Marşı, Türk çocukları, Cumhuriyet Marşı gelmektedir.

Rauf Yekta Bey: Mehmet Rauf ismiyle, 1871'de İstanbul Aksaray'da Muh-tesip Karagöz mahallesinde doğdu. Ahmet Arif Bey'le İkbâl Hanım'ın oğludur. Simkeşhane İbtidaîsini ve 1884 yılında da Mahmudiye Rüştîyesini bitirdi. 1884 yılında Divan-ı Hümayun kalemine girer. Lisan Mekteb-i Âlisine devam etti ve çok iyi derecede Fransızca öğrendi. Dört yıl sonra diploma aldı. 1894 yazında Hasan Paşa adında Halep'te görevli bir yönetici tarafından kitabet ve yazısının beğenilmesi üzerinde bir süre Halep'te kaldı. Tekrar Divan-ı Hümayundaki görevine döner burada hattatlığı öğrendi ve icazet aldı. Kendisine bu durumundan dolayı "Yekta" mahlası verilir. Rauf Yekta Bey, Bab-ı Âli'den 1922 yılında yapılan tenkîsatla Divan-ı Hümayun Beylikçi Muavini iken emekli edilir. Rauf Yekta Bey soyadı kanunundan sonra "Yek-tay" soyadını kullanmıştır. Mûsikîye küçük yaşlarda başlamış, ilk hocası Galata Mevlevihânesi Şeyhi Ataullah Efendi'dir. Mûsikî alanında ders aldığı diğer zevat ise şunlardır: Bahariye Mevlevihânesi Şeyhi Hüseyin Fahreddin Dede, Yenikapı Mevlevihânesi Şeyhi Celâleddin Efendi, Cemal Efendi (ney meşketmiştir), Hoca Zekai Dede ve Bolahenk Nuri Bey. Mûsikî alanında resmî görevlerde bulunan Rauf Yekta Bey, Dârü'l Elhan sonra İstanbul Konservatuvarı ve buradan Türk Mûsikîsi bölümünün lağvına kadar Şark Mûsikîsi Tarihi ve Türk Mûsikîsi Nazariyatı okuttu. Vefat tarihi olan 1935'e kadar da İstanbul Konservatuvarı Tarihi Türk Mûsikîsi Eserlerini Tesbit ve Tasnif Komisyonu Başkanlığı yapmıştır. Mûsikîyle ilgili olduğu andan itibaren 1887 yılından itibaren İkdâm gazetesinde mûsikî yazıları yazmıştır. Avrupa'nın önemli ansiklopedilerinden "Larousse" nin 150 sayfalık "Türk Mûsikîsi" maddesini yazmıştır. Kahire Şark Mûsikîsi Kongresi'ne Mesut Cemil'le beraber ülkemizi temsilen katılmıştır. Büyük bir mûsikî âlimi olan Rauf Yekta Bey, yüzden fazla da eser bestelemiştir. Rauf Yekta'nın en önemli eserlerinden biri de "Müellifin-i Kadime-i Mûsikîye Kütüphanesi"dir. Rauf Yekta Bey bu kütüphane için Molla Cami'nin "Risale-i Mûsikî"sini, Şeyh Safiyyüddin Abdülmünim'in "Şerefiye"sini,

Kutbuddin Şirazi'nin "Dürretüttac"ından mûsikî bahsini tercüme etmiştir. 8 Ocak 1935 tarihinde İstanbul Beylerbeyi'ndeki evinde vefat etti. Nakkaştepe mezarlığına defnolundu. Rauf Yekta Bey, Fransızca, Arapça, Farsça bilir, İngilizce anlardı.

Bitmeyecek Bir Beste: Mehmed Âkif ve Şiirleri

Mehmed Âkif'in sarsılmaz imanı ve ahlakının yansıması olan sadece İstiklal Marşı değil, Safahat'ta yer alan diğer şiirleri de bestekârların teveccühüne mazhar olmuştur. Ali Rifat Çağatay, Hafız Saadettin Kaynak, Rüştü Eriç, Şerif İçli, Akın Özkan, Ali Kemal Belviranlı, Ali Nihat Karamemişoğlu, Mustafa Cahit Atasoy, Câhit Öney, Cinuçen Tanrıkorur, Hafız Zeki Altun, Osman Nuri Özpekel, Abidin Gerçek, Yıldırım Gürses, Yahya Soyyiğit, Mehmet Kemiksiz gibi sayısı ellinin üzerinde isim Âkif'in şiirlerini bestelemişlerdir. Aynı ruh ve hissiyatla besteler yapılmaya devam edecektir.¹ Sadece dikmiş olduğu İstiklal Marşı bayrağı ile değil, azim, cesaret, mücadele ve iman örgüsü ile ilmek ilmek işlenmiş olduğu Safahat isimli eserinde yer alan şiirleri ile de Mehmed Âkif, yeni çağlara da ses vermeye de devam edecektir.

Kaynakça

- Akdoğdu, Onur. *Lemi Atlı*. Ankara: Kültür Bakanlığı yay. 1990.
- Aksüt, Sadun. *Türk Mûsikîsinin 100 Bestekârı*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1993.
- Altun, Mehmet. *Özgürlük Notaları -Millî Marşın Öyküsü*. İstanbul: Tekfen Vakfı Yayınları, Ekim, 2008.
- Banarlı, Nihad Sami. "Mehmed Âkif". *Mehmed Âkif Kitabı*. İstanbul: Millîyetçiler Derneği Neşriyatı, 1961.
- Bardakçı, Murat. "İstiklal Marşı'nı orkestraya bir Ermeni vatandaşın uyarladığını bilir misiniz?" *Habertürk*, 09.03.2014.
- Bardakçı, Murat. "Daha 55 adet İstiklal Marşı var". *Hürriyet*, 17 Mart 1996.
- Bilgin, Azmi. "İstiklal Marşı ve Üzerine Yapılan Çalışmalar". *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 2007 (37). İstanbul: 2009

¹ Âkif'in bestelenmiş şiirlerine dair tafsilatlı bir çalışma için bkz. Kâmil Büyüker, "Mehmed Âkif'in Türk Müziğinde Bestelenmiş Şiirleri", *İstiklal Marşı ve Mehmed Âkif Ersoy*, ed. Yusuf Çağlar, İBB Kültür A.Ş. yay. 2011; Ahmet Hakkı Turabi, *Mehmed Âkif Ersoy Hayatı, Mûsiki Yönü ve Bestelenmiş Şiirleri*, Kocaeli Büyükşehir Bel. Yay., Şubat 2018, s. 34.

- Büyüker, Kâmil. "Mehmed Âkif'in Türk Müziğinde Bestelenmiş Şiirleri", *İstiklal Marşı ve Mehmed Âkif Ersoy*. ed. Yusuf Çağlar, İstanbul: İBB Kültür A.Ş. yay. 2011;
- Büyüker Kâmil. "İstiklal Marşı'nın Güftesi, Bestesi ve Bestekârları", *Mebus ve Şair Mehmet Akif Ersoy*. Zeytinburnu Beld. 2021; Gaziantep Büyükşehir Beld. 2021.
- Çantay, Balıkesirli Hasan Basri. *Âkifnâme (Mehmed Âkif)*. İstanbul: 1966.
- Doğrusöz, Nilgün, Ali Ergur. *Mûsikînin Asrî Prensi Ali Rifat Çağatay*. İstanbul: Gece Kitaplığı, Haziran 2017.
- Düzdağ, Ertuğrul. *Mehmed Âkif Hakkında Araştırmalar I*. İstanbul: İFAV yay., 2000.
- Ediboğlu, Baki Süha. *Ünlü Türk Bestekârları*. İstanbul: Ak Kitabevi, 1962.
- Elmas, Nazım. "Mehmed Âkif'in Sanatı ile Millî Marş Olan Şiir". *Eğitim* 73. Ankara: Mart, 2006.
- Gazimihal, Mahmut R. *Türk Askeri Mızıkaları Tarihi*. İstanbul: Maarif Vekâleti yay., 1955
- Hatipoğlu, Vasfi. "Mustafa Sunar'ın "Alaturka Keman Muallimliği" İsimli Öğretim Kaynağının İncelenmesi," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 11 Sayı: 55 Şubat 2018.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal. *Hoş Sadâ*. İstanbul: İş Bankası yayınları, 1958.
- "İstiklal Marşı Bestekârı Zeki Üngör'le Konuştuk", Taha Toros Arşivi.
(<http://dspace.marmara.edu.tr/handle/11424/159365>)
- "İstiklal Marşı". *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. c. 5. İstanbul: Dergâh yayınları. Eylül 1982.
- Kaplan, Prof. Dr. Mehmet. "Türk İstiklal Marşı" *Türk Kültürü* 194. Ankara:1978.
- Karabekir, Kâzım. *İstiklal Harbimiz*. İstanbul: Türkiye yayınevi, 1969.
- Nalbandoğlu, Muhiddin. *İstiklal Marşımızın Tarihi*. İstanbul: Cem yay., 1964.
- Önder, Mehmet. "İstiklal Marşı Besteleri" *Türk Edebiyatı*. Aralık 1986
- Öney, Dr. Cahit. "İstiklal Marşımızda Beste Değişikliği". *Mûsikî Mecmuası* 430. (Eylül 1990)

- Özalp, Dr. M. Nazmî. *Türk Mûsikîsi Tarihi I-II*. Ankara: MEB yay. 2000.
- Özcan, Nuri. “İstiklal Marşı (Mûsikî)” *DİA*. c.23, s.357.
- Salgar, Fatih. *50 Türk Müziği Bestekârı*. İstanbul: Ötüken yay., 2005.
- Sarıhan, Zeki. *Vatan Türküsü, İstiklal Marşı Tarihi ve Anlamı*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yay., 2002.
- Sağır, Turan. “İstiklal Marşı Besteleri”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Y.3, S.5, Aralık 2010.
- Sonsel, Ömer Bilgehan, Selçuk Bilgin, “Ön Elemeyi Geçen İstiklal Marşı Bestelerinin Eğitim Müziği Açısından İncelenmesi”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.39, S.3, 2019.
- Şahin, Bekir, “İstiklal Marşı’nı Değiştirme Girişimleri ve Belgeleri (1925)” *Mehmet Akif, Millî Mücadele ve İstiklal Marşı*. Ankara: TYB yay., Aralık 2011.
- Toros, Taha. *Türk Edebiyatında Altı Renkli Portre*. İstanbul: İsis yayınları, 1998.
- Turabi, Ahmet Hakkı. *Mehmed Âkif Ersoy Hayatı, Mûsiki Yönü ve Bestelenmiş Şiirleri*. Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Bel. Yay., Şubat 2018.
- Uludağ, Osman Şevki. “İstiklal Marşı Hakkında”. *Mûsikî Mecmuası* 74. İstanbul: Nisan 1954.
- Üngör, Etem Rûhi. *Türk Marşları*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., 1963.
- Yekta, Rauf. *Türk Mûsikîsi*. (Rauf Yekta biyografi yazısı: Murat Bardakçı). İstanbul: Pan Yayınları. 1986.
- Yenigün, Hayri. “İsmail Hakkı Bey (Muallim)”. *Mûsikî ve Nota* 15. (Ocak 1971).
- Yıldırım, Tahsin, İbrahim Öztürkçü. *Besteleriyle İstiklal Marşı’nın Hikâyesi*. İstanbul: Bağcılar Bel. Yay., 2014.
- Yıldız, Gökay. *Ali Rıfat Çağatay*. İstanbul: Pendik Bel. yay., Aralık 2017.
- Yıldızeli, İrem Elâ. *Bir Kültür Savaşçısı Dr. Osman Şevki Uludağ -Mûsikî Yazıları-*. İstanbul: Pan yay., Şubat 2009.

MİTHAT CEMAL KUNTAY'IN HATIRALARI IŞIĞINDA MEHMED ÂKİF ERSOY'U YENİDEN DÜŞÜNMEK

Tolga KESGİN*

Özet

Bu yazıda, Mithat Cemal Kuntay'ın hatıra ve değerlendirmeleri ışığında, Mehmed Âkif Ersoy'un farklı yönleri incelenmektedir. Âkif'in çevresi, görüşleri, tarih içindeki yeri ve edebi kişiliği pek çok araştırmanın konusu olmuştur. Tüm bunlar dikkate alınarak Âkif hakkında bilinmeyen bir şey kalmadığı düşünülse de; onun, inancına, düşüncelerine, sanatına, politik tercihlerine ve duruşuna da yansıyan insani yönlerine, karakter özelliklerine ve meşrebine ilişkin bazı detayların onu bütünüyle tanımak adına tekrar değerlendirilmesinde fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu konuda en güvenilir kaynaklardan birinin de yıllarını onunla birlikte geçirmiş, pek çok özel anında yanında bulunmuş yakın arkadaşı Mithat Cemal Kuntay'ın aktarımları olacağı aşîkârdır. Bu yazıda, kendisinin Mehmed Âkif'in hayatı, seciyesi ve sanatını anlattığı kitabından¹ muhtelif kesitler seçilerek ve alıntılar yapılarak yorumlanmakta ve Âkif'in karakteri hakkında oluşan bazı kanaatler aktarılmaktadır.

“Sessiz yaşadım, kim beni nerden bilecektir” diyen Âkif'i bütünüyle tanımak ve tanıtmak mümkün değildir. Bu yazıda da bütün bir Âkif portresi ortaya konmamıştır. Bir yakın arkadaşının şahitliğine dayalı olarak, Âkif'in hayatında dikkat çeken bazı hatlar öne çıkarılıp yorumlanmıştır. Kuntay'ın ha-

* Dr., Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, tolgakeskin@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3449-913X

¹ Mithat Cemal Kuntay, *Mehmet Akif Ersoy: Hayatı, Seciyesi, Sanatı*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2018. (Not: Yazının tümünde bu esere atıf yapılacağı için, ilgili yerlerde künye bilgisi olarak metin arasında parantez içinde sadece sayfa bilgisi verilecektir.)

tıralarını kaynak alarak Âkif'i bir kez daha yorumlayan bu çalışmanın onunla ilgili diğer bilinenlerle birlikte ele alınması daha sağlıklı olacaktır.

Giriş

Kendisi hakkında yapılan yaygın değerlendirmelere bakıldığında, Mehmed Âkif Ersoy için, farklı perspektiflerden bakılarak 'İstiklal şairi', 'millî mücadelecî', 'modernist İslamcı', 'inanmış adam' gibi tanımlamalar yapıldığı görülmektedir. Bunlar tek başlarına Âkif'i tanımlamaya yetmeyeceği gibi, bir bakıma da o bunların hepsidir. Bunların yanında daha pek çok şeydir de. En başta ise insan. İdealleriyle, hayalleriyle, umutlarıyla insan...

Âkif bir yandan samimi bir mümin olarak İslam dünyasının sorunlarıyla ilgilenmiş, müslümanların içinde bulunduğu zor şartlardan kurtulmasını arzu etmiş, edebiyatın gücünü kullanarak bunu insanlara duyurma çabası içinde olmuştur. Diğer yandan hayatın içinde bir insan olarak öğrenci olmuş, meslek icra etmiş, bir aile babası olarak geçimini temin etmeye çalışmış, dostluklar kurmuş, hastalanmış ve zamanı geldiğinde asli vatanına dönmüştür.

Onun bireysel hayat mücadelesi ile toplumsal hassasiyetleri iç içe olmuş; fen, edebiyat, din ve siyaset ile harmanlanmış yoğun bir hayat yaşamıştır. Toplumun farklı kesimleriyle irtibatta olmuş, inançlarını yaşamaya, duygularını ve fikirlerini anlatmaya çalışmıştır. Bu süreçte, sevinçle ve üzüntüyle karşıladığı olaylar, güldüğü ve ağladığı anlar olmuştur.

İlmi, siyasi ve edebi cemiyetlere girmiş çıkmış, başarabildiği başaramadığı işler, mutlulukları ve hayal kırıklıkları olmuştur. Âkif'in hayat tecrübesinde günümüz insanının da örnek ya da ibret alabileceği pek çok husus vardır. Bu hususlar bir sonraki bölümde konularına göre başlıklandırılarak incelenmiştir.

Farklı Yönleriyle Mehmed Âkif Ersoy

a. Kişilik Özellikleri ve Genel Ahlakı

Âkif'in belki de dünya zevklerine mesafe koymasından kaynaklı sert bir kişiliği vardı. Kuntay'a göre, karakterinin katılığıyla hayatının kuruluğu birleşti. Her hazdan mahrumiyeti, bu dünyevi çıplaklık onu mermerleştirdi, heykel adam dininin ve vatanının huzurunda, donmuş bir dalganın vecdi içinde kaskatı yaşadı, öldü... Büyük imanların körlüğü basiretten bile daha güzeldi (s.241).

Bir filozofa göre, ahlak ilmi biyoloji ilmine dahildir; çünkü ruh uzviyetin esiridir. Dimağda bir damla eksik veya fazla kan insanda büyük bir ıstırap doğurabilir. Farklı gıdalar farklı fikirler çıkarır. Pirinç Buda dinini yaparken, Alman metafiziği biranın mahsulüdür. Âkif'in ahlakı da maddi hayatının hasılasıydı. Çok sağlam yaratılan bu adamı kendi adaleti sımsıkı bağlamış, hiçbir zevkin, hiçbir sefahatin güzel elleriyle bu bağın kördüğümleri gevşetilmemişti (s.241, 242).

Âkif, dünya hazlarına dağılmadı. Kendinde mahpus kaldı ve beynindeki birikimler bünyesinin kuvvetiyle birleşti, benliğinden iman halinde fışkırdı. O, bu büyük imanın altında ezilecekti, fakat sanatkâr ruhu büyük imanın büyük tazyikine emniyet menfezi gibi kötümserliği buldu. İnsanlar ona göre bedbaht olmak için doğuyorlardı. Ve saadete yalnız kendisinde değil, başkasında da inanmıyordu... Meşrutiyete iki hafta sevindi. Bir ay sonra hep susuyordu. Balkan harbinde yenileceğimize harpten evvel emindi. Ömründe bir tek defa bir saadete vukuundan evvel inandı: İstiklal zaferine (s. 242, 243).

Âkif yaklaşık şeyleri sevmiyor, net olmak istiyordu. Randevuya on dakika geç kalmak önemli bir kabahatti. Treni kaçırmak namusa muğayyerdi. Söz verildiyse ne olursa olsun tutulmalıydı. (s. 244).

Ona göre insanlar ya iyiydi ya kötü. Arası olamazdı. Bir insanla ilgili ilk intibai pek değişmezdi. Sonraları, Kuntay'ın insanların değişebileceği, iyi ve kötü yönleri olabileceği, nerede ne yapabileceklerinin belli olmadığı fikrine katılmış görünse de tavrı değişmedi (s. 252).

Küçük görünen şeyler onun için büyük anlamlar ifade edebilirdi. 1908 Meşrutiyeti'nin ilk günlerinde Prens Sabahattin bir konferans verecekti. Önce kürsüye bir başkası çıktı ve bir vatan nutku söyledi. Bir yerinde iyice coştı ve dedi ki: "Efendiler, 10 Temmuz inkılâbıyla vatan bir gülizara döndü." Aslında 'gülzara döndü' demek istemişti. Âkif bunu duyunca adamın adına utanmış ve Kuntay'a 'kaçalım' demiş ve dışarı çıkınca "inkılâba bu ağızlarla mı sevinecektik" diyerek sitem etmiştir (s.287).

Âkif fitraten utangaçtı. Görünmeyecek kadar derinde kalan yüzü müstehzi idi, bu istihza, kendi muvaffakiyetsizliğiyle bile eğlenecek kadar tarafsızdı. İyi bilmediği şeye karışmaması, fazla susması, kendi içindeki müstehzi yüzün kendi haline gülmesinden korktuğu içindi. "İnsanın kendinden üstün olanla eğlenmesi budalalıktır; kendinden aşağısı ile eğlenmesi gaddarlıktır; kendine müsavi olanla eğlenmesi de kendi kendiyile eğlenmesidir" diyordu (s. 365).

Kuntay, Âkif'in ağladığı iki andan bahseder. Bunlardan biri, 'Hasta' şiirindeki çocuk, veremden ölen Ahmet'i yazarken, diğeri Süleymaniye Kürsüsünde inkiraz tasvir ederkendir (s. 79).

Onun için şu dört şey pis ve kötüdür: *Cimrilik, ikbal şımarıklığı, kibir, maddi pislik* (özellikle tırnak ve diş). Kimseden bir şey istemediği için müsayiydi. Borç verenin efendi, alanın esir olduğuna inanıyordu (s. 253, 257).

Menfaatinizi, ailenizi, sırrınızı, mukaddesatınızı ona emanet edebilirdiniz (s.276). Baytar mektebindeyken sınıf arkadaşı Hasan Efendi ile iyi bir dostlukları vardı. Öyle ki, kim erken ölürse onun çocuklarına kalan bakacaktı. Yıllar sonra, ziraat memuriyetinden istifa ettiği günlerde, Kuntay beş çocuğu olan Âkif'in evinde sekiz çocuk gördüğünde bunun sebebini Âkif açıklayacaktı. Hasan Efendi ölmüştü (s.294, 295). Âkif ihtiyaç içinde olmasına rağmen sözünü tutmuştu.

Spinoza'nın şu sözünü okuduklarının en güzeli olarak severdi: "Saadet, faziletin mükâfatı değildir, faziletin bizzat kendisidir." Bunun muhalif mefhumundan da şu çıkardı: "Felâket cürmün cezası değildir, cürmün bizzat kendisidir" (s. 277, 278).

Kuntay, onun iç yüzüne baktığı vakit gökyüzüne, denize bakar gibi ferahladığını hissetmiş ve onun siyah ve pis tek bir dakikası dahi olmayan, çok berrak bir 63 sene yaşadığını söylemiştir (s. 28).

Âkif bazen kibirli, kendini beğenmiş gibi görünse de bu geçici bir hal olurdu. Bir gün talebesi Mehmet Ali Ratıp onu köşkte ders için fazla bekletince Âkif kızıp gitmeye kalkar. Giderken salonda talebesiyle karşılaşır ve merdivene doğru yönelince Mehmet Ali arkasından yetişir, gözleri doludur. Bu kadar refahın içinde kendisi gibi bir 'hiç'ten mahrum olmaya tahammül edemeyip ağlayan bu gencin halinden etkilenmiştir (s.61).

Âkif, bütün servetini yelek cebinde taşıyan biriydi (s.60). Hakkı olan emekli parasını dahi vaktinde hükümete müracaat edip almamıştı (s.97). Kuntay, ondan bahsederken "Dünya işine akli ermeyen Âkif" diyor ve bütün âşıkların bir gün ilhamla birdenbire kurnaz olabileceğine işaret ediyor (s. 59).

Ölümünde terekesi muhtasardı: Bir kat esvap, yepyeni bir şapka, bir mavzer tüfeği ve bir istiklal madalyası, yastığının altında birkaç lira, bir fakfon saat... (s.302, 303).

Her adamın Âkif'i başkaydı (s.25). Belki de herkes onda kendinden bir yansıma görüyordu.

Birleştirici bir insandı. Son zamanlarında İstanbul'a tedavi olmak için geldiğinde ziyaretçileri çok oluyordu. Müteahhit, mutasavvıf, romancı, bankacı, iyi giyinen, kötü giyinen... En zıt insanlar karşısına oturmuş sağlığını merak ediyorlardı (s.170, 171).

Âkif dalkavukluktan hoşlanmazdı (s.118). İttihat ve Terakki'nin Sadrazamı Talat Paşa, Âkif ile Ziya Gökalp'in anlaşmasını temin etmek için Harb-i Umu-mi'de bir gün Âkif'i Babiali'ye davet eder. Sadrazamla şairin ne konuştuğu bilinmese de, mülâkat bitince Talat Paşa, Âkif'in arkasından şaşkınlıkla şunu söyler: "Zerre kadar değişmemiş, hala Edirne'de bıraktığım Âkif" (s.86).

Bu olay Âkif'in, Abdülhamid Han'a karşı desteklediği İttihat ve Terakki'den iktidarı döneminde bir beklentiye girmediğini, desteği menfaat için değil memleketin selâmeti niyetiyle verdiğini, ayrıca güce boyun eğmediğini göstermektedir. Ne var ki Sultan Hamid'den yönetimi devralan İttihat ve Terakki de Âkif'in beklentilerini karşılamayacaktı.

Diğer yandan Âkif, mesleğinden feragat etmemek için mahrumiyetlere katlanmış ve mahrumiyet gururu göstermemiştir (s. 90).

Âkif borcuna sadık ve hakka girmeme konusunda hassas olduğu gibi, şöhretinden menfaat elde etmeyi de düşünmeyen, iyi niyeti suistimal etmeyen biriydi. Aylıkların düzenli ödenemediği bir dönemde kebabçıdan veresiye yemişti. Bu hal üzere de dükkana gelip tekrar yemek söylemekten memnun değildi. Ancak kebabçı Kâmil bunu hiç sorun yapmamış, hatta Âkif aylığını aldığı anda borcunu ödemek isteyince de gözleri dolarak kabul etmek istememişti. Âkif kebabçının bu sevgi ve saygısını suistimal etmemiş, borcunu ödemişti ve şöyle demişti: "Kâmil Efendi, bana iyilik etmek isterseniz aylığımın üstünden gün geçmeden alacağınızı alınız. Bundan sonra da hükümet yine aylıkları geciktirirse beni yine eski yüzünüzle karşılayınız, kâfi!" (s.110).

İstiklal Marşı için tahsis edilen ikramiyeyi almamak şartıyla katılmıştı yarışmaya (s. 142).

Marşı Safahat'a da almadı. 'Neden' dediklerinde, şöyle cevap verdi: "O benim değil memleketimin" (s. 144).

Sonrasında ise marşın parasını almıştı ve herkes onu marşın parasını aldı bilmişti. Halbuki o bu parayı meçhul zaruretlerin adreslerine meçhul bir adam olarak dağıtacak. Ölen arkadaşının çocuklarına babalık ettiğini de kimse duymayacaktı (s.306).

b. Tevazu ve Mahviyet Sahibi Oluşu

Âkif bir yönüyle Yûnus'a benzer. Ona rahatlıkla Âkif diyebiliyoruz. Önüne sonuna çeşitli ünvanlar takmadan da, arkadaşımız gibi çağırabiliyoruz. Bize bu rahatlığı sağlayan onun kendinde bir varlık görmekten, kibirden uzak olmaya çalışan halidir.

Âkif, şiirlerinin bastırmaya değer olmadığını düşünmüştür (s.18). Cadde-lerden kaçıp, تنها sokaklardan yürümüştür (s.19). Başkalarının cakasından bile utanırdı. Kuvvet şımarıklığı en iğrendiği şeydi (s.27).

Sanatını ve kabiliyetini abartmamış, Muallim Naci'den etkilendiğini, hat-ta Naci'den çıktığını, çocukluğunda Naci'nin manzumelerini örnek tuttuğu-nu, Naci'nin şiirlerini nesre çevirdiğini samimi bir şekilde ifade etmişti. Kuntay'a göre o 'sahnesiz bir adam'dı (s.32).

Kuntay, Âkif'te gördüğü bazı acziyetlerin daha sonra tevazu olduğunu anlayıp yapması gerekeni belirleyecektir: "Bu adamın hayalimde uydurduğum aczlerine acımdan vazgeçip tuhaf bir mahviyetle benden gizlediği kıymetlerinden istifadeye bakmak; başka lisanı en yerli Türkçeye çevirmek-teki bu melekesinden örnekler almak" (s.36).

Âkif'in şu sözleri de tevazu işaretidir: "Biz de şair miyiz? Binlerce eser oku, yüzlercesinin tesirinde kal, sonra da yazdığın çorbaya, sıkılmadan es-e-rimdir de... Tabiatı bir kitap gibi açıp okuyabiliyor musun, doğrudan doğruya tabiatı,o zaman şairsin" (s.58).

Kuntay'a göre onun insanlığında sadece mermerin güzelliği vardır, fakat mermer olmaktan da çekinir ve seciyesindeki mermeri iptidai bir tahta ka-dar değersiz gösterir (s.101).

Süleyman Nazif de Âkif'in ahlakından övgüyle bahsediyordu. Özellikle onun pek çok kabiliyeti ile birlikte tevazusunu önemsiyordu: "Bu ne müt-hiş tevazuydu. Mehmed Âkif bir şey bilmiyormuş gibi konuşuyordu (s.104). Âkif'in bazen kibirli ve gururlu olduğunu düşündürecek davranışları da ol-muştur. Bunun karşısındaki kişiye karşı takındığı geçici bir tavır olduğu ka-naatindeyiz.

Âkif girdiği ortamlarda şair olduğunu duyurmaz, zaten soran olmazsa, şairliğini kendi de hatırlamazdı (Kuntay: 2018: 26).

Kendini ön plana çıkarmaktan hoşlanmazdı. Öyleki, pek çok edebiyat şöhretinin davet edildiği Kuntay'ın evindeki Âsım gününde Âkif'in şiirler okuması planlanmıştı, ancak Âkif kendisi şiir okumayı hep ertelemiş, sürekli Faruk Nafiz'den şiirler istemişti. Neden böyle yaptığını soran Kuntay'a ise "ayıp, o çocuğun şiirleri varken ben kendimi nasıl okurum" diye cevaplamıştı (s.150, 151).

Âsım ismindeki gence Fransızca'yı iyi öğrenmesini nasihat ederken, edebiyatından ziyade hayatın içindeki dili de öğrenmesini istiyordu. Onu öğrenmeye teşvik etmek amacıyla kendisinin Arapça, Farsça ve Fransızca'yı iyi öğrenemediği için, Mısır'da, Tahran'da ve Paris'te iş göremediğini söylüyordu (s.289).

Âkif, yüzüne karşı beğenilmekten de hoşlanmıyordu. Hatta Cenap Şahabettin ve kardeşi Nusret, Âkif'in şiirlerini talebesi Mehmet Ali Ratıb'ın yanında beğenince Âkif talebesine dönerek, "sen onlara inanma Ali, bu iki kardeş herkesle alay ederler" demişti (s.54).

Kusurlarını karşısındaki kişiye doğrudan söyleyen, inceliksiz Ali Şevki Hoca'yı bu mertliğinden dolayı seviyordu ve beğenilmemek ihtiyacını onun yanında karşılıyordu (s.64).

Başkalarının zaafılarını ise görmüyor, eksiklerini yüzlerine vurmuyor, nezaketle, incelikle dolaylı yoldan söylüyordu. Kuntay kendisine edebiyat konusunda biraz bilgiçlik tasladığında, onun Nedim'in kasidelerini iyi bilmediğini dolaylı şekilde kendisine hissettirmişti (s.43). Âkif'in güzel karakter özelliklerini ifade eden bu hatıralar, her yerde ve devirde ihtiyaç duyulan, özlenen bir insan tipini de tasvir etmektedir.

c. İnsan İlişkileri, Yalnızlığı, Beğenileri ve Dostlukları

İnsanlara ilk tanıştığı dönemlerde yakınlık göstermeyen, kalabalıklar içinde kendini yalnız hisseden Âkif, yüzünün tek güzel çizgisini yakaladığı adamı, onunla görüşmeyerek, kendi kendine severdi. Hayali bozulmasın diye onunla tanışmak istemezdi gibi de bir hali vardı (s.247). İstibdatta Darüşşafaka'da tarih hocası olan Binbaşı Nuri Bey'in şu sözünü çok sevmişti: "Memleketinden ümidini kesmek istemezsen, büyük adamlarını yakından tanıma!" (s.247).

Caddelerden, nutuklardan, düşünlerden, bir kelimeyle şehirden kaçan adamdı. Sokak hilekârdı, izdiham yalancıydı, şehir münafıktı (s.276). Sana-

tiyla da, seciyesiyle de gerçek adamdı. Herkes olmaktan kurtulan insandı. Ne politikada bir fırkanın, ne de edebiyatta bir mektebin adamı değildi (s.354).

Kuntay'a göre, Âkif'in gıyaben düşmanları da şunlardı: Memleketin sırtından para kazandığı halde çocuklarını bir yatı mektebinde bedava okutan kişi, çalınan servetle kendine han-hamam yaptırdıktan sonra, şayet ahiret varsa ne olur ne olmaz diye bir de cami yaptıran kişi, Abdülhamid'e müslümanlığın altıncı şartı gibi tapan şeyhülislam kapısının hocaları ve Yahudiler (s.249).

Âkif'in dostlukları olduğu gibi mesafeli olduğu insanlar da vardı ancak o sevmediklerine dahi hürmet gösterebilmeyi, hakkı teslim etmeyi biliyordu ve karşılığında da hürmet görüyordu.

İnsanların kendisine karşı yaptıkları hataları hoşgörü ve sabırla karşılıyordu. Normalde bir yanlışlık olduğunda öfkelenen Âkif, Recaizade Mahmud Ekrem'in kendisini ilk görüşte hafife almasına tahammül göstermiş, onun kabalığına hürmet göstermiş, zarafetle mukabelede bulunmuştu. Kuntay, Âkif'i 'Üstad Ekrem'le tanıştırmaya götürdüğünde Ekrem'in kılık kıyafeti gösterişli idi. Âkif ise yine paltosuz, ceketiyle gelmişti ve üşümüyordu. Kuntay "Âkif bir şiir okusun" deyince Ekrem "uzun mu" diye sormuş, sonrasında ise çok beğenmişti. Âkif bu konuda şöyle demiştir: "Üstad haklı, saçıma sakalıma baktı. 'Bu adam edebiyatta bir mevki sahibi olsaydı, bu yaşına kadar ben onu tanırdım' diye düşündü" (s.49-50).

Tenkitlere karşı yaklaşımı da olgunluğunun bir göstergesidir. Celal Sahir'in Safahat'taki kafiyeyle ilgili tenkidini haklı bulmuş, kelime seçimleriyle ilgili tenkidini ise önce saçma bulsa da sonra kabul ederek kelimelerin bir kısmını değiştirmiştir (s.111). Raif Necdet'in Safahat'ı samimi bularak takdir etmesine ise kızmıştı. Çünkü Necdet Safahat'ta samimiyet görüyor ama sanat göremiyordu (s.112). Yakın arkadaşı Ferit Kam da, Âkif'in karakterine meftundu ancak şairliğini beğenmiyordu (s.117).

Âkif, memleketin genel ahvali ve problemleri kadar sanatta geri oluşumuza da hassaten üzüldü. 'Abdülhamid baştan gitse edebiyatta ne adamlar çıkacak' diye düşünürdü. Bu düşüncesini Kuntay'la paylaştıktan 3 gün sonra 1908 Meşrutiyeti ilan edildi (s.82-83). Âkif, İttihat ve Terakki'ye dahil olmuş ancak sonra gücenmişti (s.84). İttihat ve Terakki'ye dargınlığı olsa da, onun yayın organı olan Tanin Gazetesi'nin başyazarı olan Hüseyin Cahit'i, pek sevmediği halde, takdir edebiliyordu (s.85).

Âkif'in, sevmediği insanlara dahi hürmet gösterebilmesi karşılığını da benzer şekilde buluyordu. Âkif, İttihat ve Terakki'ye darılıp ayağını kestikten sonra, bir gün iâşe bakanı Kara Kemal'a bir fesat cemiyeti hazırlandığı bilgisi ulaştırılıyor. Polis müdürünü aramak üzere telefonu kaldıran Kara Kemal, haberi getiren adamın 'bu cemiyette Âkif de var' demesi üzerine telefonu bırakıyor ve 'içinde Âkif varsa fesat cemiyeti değildir' diyor (s.85, 86). Bir başka örnekte, Âkif, babası öldükten sonra kendisine bakan bir hocayı kurtarıyor. Hoca 31 Mart'tan sonra geçmişte Derviş Vahdeti'nin komşusu olması gerekçesiyle hapsediliyor. Âkif bu durum üzerine gidip Kara Kemal'e çatıyor. Kara Kemal, Âkif'in bu tavrını soğuk karşılamak şöyle dursun, Âkif'in hoca'nın namuslu oluşu üzerine şehadetiyle hocayı hapisten çıkarıyor (s.86). Âkif, intikam duygusu olmayan adamı 'mert' olarak değerlendirmiştir. İstibdat'ta Paşa'nın oğullarından Direklerarası'nda dayak yiyen adam Meşrutiyet'te İttihat ve Terakki'de yüksek mevki elde edince intikam peşine düşmemiş, unutmıştu (s.384, 385).

Yusuf Akçura'nın tenkit etmediği tek adamdı o: "Mehmed Âkif hiçbirimi-ze benzemez, o başka adam" (s.108).

Âkif duyguları ayırmayı biliyordu. Sevmediği bazı kişilerin beğendiği eserleri olabiliyordu. Örneğin, "Hugo'yu, Nef'i'yi sevmiyor ama beğeniyor-du" (s.39). Bu da 'hakkını teslim etmek' düşüncesiyle olsa gerektir. Şöyle diyordu: "Bir adamı beğenmek başka, sevmek başka!" (s.93).

Eserlerde şahsi bir intihabı (seçmesi) vardı. Namık Kemal'in 'Hürriyet' kasidesinden şu beyti beğenmiştir:

*"Cihanda kendini her ferdden alçak görür ol kim
Utanmaz kendi nefsinden de ar eyler melâmetten" (s.41).*

Kuntay ile Âkif'in birlikte okudukları şeyler de vardı. Örneğin, bazı Acem şairleri (en başta Hatifi İsfihânî'nin tevhidi. Bu şiirde nabız damarından kilise çanına kadar her şey Allah'ı haykırır. Âkif bu şiirin nakarat beytindeki 'huuu!' kelimesini bir ney gibi üflerdi (s.36).

Kuntay, Acem edebiyatından Hayyam'ı, Firdevsî'yi beğenirken Âkif, Sa'dî'yi beğeniyordu. Hayyam'ın kıymetinin 'intrinsèque' (içsel) olmadığını, kabul edilmiş fikirleri kabul etmemekten çıkan, parlayan birçok şey gibi yalancı bir kıymet olduğunu söylüyordu. Firdevsî'nin altmış bin beyitlik kitabının Sa'dî'nin Bostan'ındaki sekiz beyitlik hikâyesi kadar insanlığa hizmet etmediğini düşünüyordu (s.75). Buradan Âkif'in şiire sadece edebi yönü açısından

bakmadığını, şiirin topluma ve insanlığa bir fayda üretmesi gerektiğini düşündüğünü anlıyoruz.

Edebiyatın durumundan bahsederken Kuntay'ın karamsarlığına katılmaz ve yeni yetişen çocukların iyi olduğunu söylerdi. Mesela Orhan Seyfi ve Yusuf Ziya... Kuntay “senden sonra bunlar mı var diyeceğiz” deyince, “benden sonra ne demek, bu çocuklar benden düzgün yazıyorlar, ne temiz Türkçe'dir o” demiştir. Kuntay “sahi mi söylüyorsun, Safahat'taki şiirleri bunlar yazabilirler mi?” deyince ise Âkif “benim yazdığım şeyleri yazabilirler mi bilmem, kendi yazabildikleri şeyleri benden güzel yazıyorlar” demiştir (s.107).

Âkif'in sosyal hayattaki tercihleri ve günlük basit gibi görünen konulara bakışı da düşüncesinden, fikriyatından ayrı değildi. Örneğin, kebabçı Kâmil... Burası bir Türk'ün idare ettiği o müesseseydi ki yemekleri hilesizdi; sahibi doğruluğuyla ekmeğini kazanan adamdı! Âkif'in kebabçıya muhabbeti vatan sevgisiyle karışarak ince bir şey oluyordu. İstakoz, istiridye gibi şeyleri sevmeyen Âkif için baklava millî mevcudiyetimizin bir parçasıydı ve onun gözünde karpuz kabukları da Tekirdağ kadar vatandı (s.109).

Âkif'in hayatında dostlarının çok önemli bir yeri vardır. Babanzade Ahmet Naim'i çok severdi. Ona kırk iki yıl hürmet etti, öldüğü gün “evim bar-kım yıkıldı, altında kaldım” demiştir (s.125). Babanzade hakkında şöyle derdi: “Naim, sormazsan malumatını söylemeyen adamdır. Naim, dinlemesini bilen adamdır.” Âkif, Naim'e inandıkça rahat ediyordu, hem de her şeyde: Dinde, politikada, edebiyatta... (s.126). Naim'in ilmi ve faziletleri Âkif'i etkiledi. Sivri taraflarını yumuşattı (s.138).

Sebilürreşad Dergisi sahibi Eşref Edip'ten de etkilenmişti... Âkif daha kuvvetli olmasına rağmen bu nasıl oluyordu. Kuntay'a göre Âkif önce dostuna kuvvetini verir, sonra ona tabi olurdu (s.414).

Ahmet Naim Bey ilim ehli oluşu, ahlakı ve karakter özellikleri açısından Âkif'e benzer bir insandır, ancak Âkif sadece kendisi gibi olanları sevmiyordu.

Onun dostlukları arasında en dikkat çeken iki tanesine daha bakmak faydalı olacaktır. Bu iki dostluk Âkif'in samimiyete önem verdiğine, menfaat beklentisi olmadığına, kendisi gibi olmayanları da sevebildiğine işaret eden iki önemli örnektir. Karakter özellikleri ve sosyal yaşamdaki yerleri açısından farklı profillerdeki bu iki insan, Mısırlı Prens Abbas Halim ve Neyzen Tevfik...

Mısırlı zengin prens ile dostlukları menfaat üzerine kurulu değildi. Âkif ona mülkü için hürmet etmiyordu. Âkif onda ameli dostluğu görmüştü (s.95)

ve onun ölümünden büyük acı duymuştu (s.96). Hakkı olan emekli parasını dahi vaktinde hükümete müracaat edip almayan bir Âkif, prensi de kızını da kendi muhabbetine layık bulduğu için seviyordu (s.97).

Yine bu nedenle, normalde başkasına yük olmaktan tüyleri ürperen Âkif, Mısır'da 12 yıl prens Abbas Halim'in misafiri olmuş, mektup yazmayı hiç sevmeyen en heyecanlı mektuplarını, Prens Abbas Halim'in kızı, koruyucu melek olarak gördüğü prenses Emine Abbas Halim'e yazmıştı (s.97).

Mısır günlerinde, Prens Abbas Halim'in yanındaki hayatı istese lüks içinde geçebilirdi ama o varlığa tenezzül etmedi. İstanbul'a Mısır'da görüştüğü adamların kasırlarından bir tek hikâye, bir tek renk, bir tek çizgi getirmede. Salonlarının şeref mevkilerinde oturduğu prenslerin, ne vukela maaşlı mutfak nazırlarını biliyordu, ne de Sudan'da onların otuz bin liralık kaplan avlarını... O Nil'in kenarında kendi bayrağını ağlayarak aradı. Onu kendine eşit düzeyde misafir eden Prens Abbas Halim şöyle diyordu: "Âkif ne zaman olsa bir Abbas Halim bulur, fakat ben bir Âkif bulamam. O benim için bir tâlihtir." Prens'in kızı, prenses Emine kendini Âkif'in kızı gibi görüyordu. Âkif, Dülger Hasan Baba'dan Prens Abbas Halim'e kadar sevdiği her insanı sadece insanlıklarından dolayı seviyordu. Kuntay'a göre, Âkif'in kalbine girerken fakir adam giyinmez, zengin adam soyunur, ikisi de o kalbe çıplak girerdi (s.152, 153).

Son günlerinde ara ara Prens Halim'in Alemdağı'ndaki Baltacı Çiftliği'ne ve köşke gidiyordu (s.179). Cenazesinden bir gün sonra Alemdağı'ndaki köşk yandı (s.182).¹

Neyzen Tevfik'e gelince... O da Âkif'in çok yakın olduğu, en özel anlarına şahitlik edebilmiş bir insan. Prens çok zengin ve itibarlı, Neyzen kendi varlığından dahi geçmiş, harap olmuş ve kınanmakta olan bir garip, kimine göre şarapçı, dağınık, pis, ağzı bozuk... Zahirdeki bu tezata rağmen, ikisi de Âkif'i gönülden yakalayabiliyor...

d. Din, Milliyet ve Medeniyetle İlgili Bazı Yaklaşımları

Âkif insanın özgür olmasını istemiştir ve bu hususta şöyle demiştir: "İsteyen güneşe tapar, isteyen ateşe. Ben kimsenin Allah'ına peygamberine karışmam, fakat kimse de benimkine karışmamalı" (s.30).

¹ Bunu dostunun ölümünden duyduğu üzüntü ile prensin yapmış olabileceği de akla gelmektedir.

Dindar bir kişiliği olmakla beraber riyadan uzaktı. Bir gün yeni tuttukları hizmetçi bir şeyler çalıp kaçmış. Evdekiler üç aylar orucunu bile tutan bir müslümanın bunu nasıl yapabildiğine şaşırıırken, Âkif kızarak şöyle demiş: “Onun üç aylar orucu tuttuğunu bana söyleseydiniz, ben onu bir gün evimde tutmazdım” (Kuntay, 90). Bu olay Âkif’in, riyaya, ibadetlerdeki gösterişe ve dinin menfaat teminine alet edilmesine katlanamaz bir kişiliği olduğunu gösteriyor.

Âkif, dinilik ile millîliği tek bir gaye olarak düşünüyordu (s.55). Demek oluyor ki dinî olan millî menfaate de uygun, ya da millî menfaatler dine de uygundu.

Farklı inançların ve milletlerin temsil ettiği değerlere bakıldığında bu yaklaşım en çok da Türklük ile İslamlık’ta mümkündü. Dinsiz vatanın da, vatanlı dinin de onun fikriyatına ve meşrebine uygun olmadığı söylenebilir.

Âkif’te din vatanla karıştı (s.141). Onun gözünde cami de vatandır. Ankara’ya gitmeden evvel Kastamonu’daki o hıncahınç dolu olan Nasrullah Camii’nde Âkif mukabele okumadı, kalabalığı yardı, kürsüye çıktı ve Sevr’i yırtmayı, düşmanı denize dökmeyi haykırdı (s.142).

Mevlütlerde okusun diye Bursalı Hafız Emin’e naatlar yazıp veriyordu, ancak mevlütte okunduktan sonra onları yırtıyordu. Şiiri peygambere yeti-şemezdi, Muhammed’e (sav) naat yazılamazdı, hatta Âkif peygambere hürmetinden makta’ beyitlerine adını koymuyordu (s.215) Şiirinde peygamberimize hakaret ettiğini düşündüğü için Tefvik Fikret’i sevmezdi (S.120).

Âkif için müslümanlık güzel diye değil doğru diye sevilmelidir. Yani sanatkar gibi değil, mütefekkir gibi sevmelidir. Onun ihtiyarlığındaki tasavvufi şiirlerinde dahi his değil, fikir mistisizmi vardır. En buhranlı şiirinde bile Allah’ın zatına değil sıfatına hitap eder: “...yok musun, ey adl-i ilahi”. Onun müslümanlığı orijinal ve sadedir. Esâtirli, hikâyeli, masallı, efsaneli, Acem işi değildir (s.258). Âkif’in peygamberi elle tutulur. ‘Ben de herkes gibiyim’ der. Başka dinlerin nebilerinde ise efsanenin dokusu tarihin derisini örtmüştür. Üzerine halktan eklemeler yapılmıştır (s.259).

Âkif göreneklere değil ananeye bağlıdır. Çin müslümanlarını görenekçi bularak sevmez ama Japon budistleri ananeci oldukları için sever. Şiirlerinde de bunlara yer verir. On dört asırlık ananeye, on dört saatlik yeniliğin beraber yürümesini ister (s.263).

Garbın ilmini almalı ama gümrükten geçirerek arındırmalıydık. Garp medeniyetini millî ruhumuzla mübadele etmemeliydik. Japonlar böyle yapmış ve Âkif'in övgüsüne mazhar olmuştu (s.265). Âkif, Şark'ın uyanmasını çalışmaya bağlar. Halbuki çoğunlukta olanlar ise, bırakın fedakarlık yapmayı, belirlenmiş vazifesini bile düzgün yapmayan adamlardır (s.266).

Âkif şu iki kişiyi sevmezdi: Avrupa'ya takılıp memleketinin toprağına işreti basan, bir de kaşlarına kadar Şark'a batarak gözü Avrupa'yı görmeyeni. Baytar Miralayı İbrahim Bey hem Şark hem Garp adamıydı ve Âkif bu ihtiyara âşıktı (s.292).

İstanbul'da ise herkes 'Sırat-ı Müstakim' dergisinin bir tarafına kızıyor-du. Sarıklılar, Musa Kazım'ın 'kadınlar konferans verebilir' yazdığına, fesiiler mecmuanın 'din batarsa dünya biter' dediğine (s.416).

Âkif'in Mısır'dan İstanbul'a dönüşü üzerine, İstanbul Basın Kurumu Reisi ve Giresun Mebusu Hakkı Tarık Us ile Atatürk arasında, Kur'an tercümesi yoğunluklu, uzun bir konuşma geçmişti. Atatürk, Âkif'e tercümeyi teslim etmediği için kızmıyor, şaşıyor ve acıyordu (s.237). Âkif tercümeyi Mısır'da Yozgatlı İhsan Efendi'ye bırakmıştı. Beğenmediği yerleri olduğunu düşünüyordu. Mısır'a dönerse alıp yeniden bakacaktı, dönemezse yakılmasını istemişti (s.239).

Tercüme konusunda Kuntay'a şöyle demiştir: "Kur'an'ı tercüme etmek için insan ya çok âlim olmalı ya çok cahil (s.240).

Âkif, Kur'an tercümesinden yorulduğunda Mesnevî okuyordu. En çok da İsmail Ankaravî'nin şerhini seviyordu. Ona koca Türk mutasavvıfı diyordu. Kabrini ziyaret edip hallenmişti (s.234). Şair Mevlânâ için Divan-ı Kebir, mürşit Mevlânâ için Mesnevî okumak gerektiğini düşünüyordu (s.235).

Âkif, Acem'den Türk'e geçen tasavvufu sevmiyordu. Arap müslümanlığının takva şairiydi o... Bu yüzden çok beğendiği Şeyh Galib'e bile dargındır çünkü 'Hüsn-ü Aşk' şairi sofulardan şair çıkmayacağını söylemiştir (s.271).

Onun karşı olduğu, cürüm işlemek için gerekli olan bir nevi karanlık ortam olarak kullanılan tasavvuftu. "İstek haktır" diye menahi (yasak) namına irtikap etmedik bir maskaralık bırakmayan Bektaşîleri sevmez, ancak onların içinden de ahkâm-ı şeriatla mukayyet adamların çıkabildiğini kabul ederdi. Katı bir şeriatçı gibi görünen ve şiirlerinde dervişliği, kalenderliği zemmeden, müslümanlığı kılıç ve çekiç dini diye seven Âkif'in kendi tarzında bir tasavvuf zevki vardı (s.272, 273).

Âkif, İttihat ve Terakki'nin şeyhülislamı Musa Kâzım Efendi'yle Şeyh Bedrettin'in 'Varidat'ını okuyordu. Musa Kâzım Efendi ise o dönemde ruh çağırıp Sultan Hamid'in ne zaman hallolunacağını öğrenmeye çalışıyordu. Âkif, Varidat okumak için Musa Kâzım'a gidiyordu ancak onun ruh seansına kızılıyordu. Bir gün 'bu gece de ruh gelirse bir daha Musa hocaya gitmem' dedi. O gece masanın ayaklarından alfabe çıkaran genç olmadığı için ruh gelmedi ve 'Varidat' okundu. Sonrasında o genç veremden öldü (s.51-52).

Âkif'in mûsikîye karşı da ilgisi vardı. Neyzen Tevfik'ten ney dersi almıştı. Zor olan bu işi çok iyi öğrendiği söylenemese de o zoru sevmiştir. Kolay, yumuşak, yakın... Bunlar Âkif'in sevmediği şeylerdi (s.219).

Şerif Muhiddin'i çok sever, ud icrasını dinler ve tavsiye ederdi. Onu dinlemek için Çamlıca'daki köşküne gidiyor, bazen dostlarını da götürüyor, orada mesut oluyordu (s.225).

Mûsikî eserleri içinde iki tanesini çok seviyordu: "Ben melâmet hırkasını kendim giydim eynime" ve "Gözüm ki kâne boyandı, şerâbı neyleyeyim" (s.230).

Âkif sadece ilim, irfan, kültür ve medeniyetle iç içe değildi. Toplumun gündışına yön veren en önemli unsurlardan olan siyasetle de çok aktif olmasa da iştigal etmişti. Siyaset onun idealleri açısından önemliydi ancak siyasetin ya da siyaset makamında vazife yapanların onun beklentilerini yeterince karşılamadığı, hatta hayal kırıklığı oluşturduğu da söylenebilir.

e. Siyaset: II. Abdülhamid Han, İttihat ve Terakki, Mustafa Kemâl Paşa

İstibdat döneminde Abdülhamid Han'a muhalefetin tek bir zümreye ait bir tavır olmadığı söylenebilir. İslamcı/ümmeççi bir perspektiften Mehmed Âkif, Türkçü/milliyetçi bir yaklaşımla Mehmet Emin Yurdakul ve Batıcı/materyalist görüşe sahip Abdullah Cevdet bunların başlıcalarıdır. Bu isimler, ortak bir nokta olarak Cemaleddin Afgani ve Muhammed Abduh gibi reformist İslamcılarının etkisinde kalmış görünmektedirler.

Bu isimlerden, hürriyet taraftarı Âkif, istibdat dönemi yaşatan II. Abdülhamid Han'a yönelik hakarete varan ifadelerde bulunmaktadır. Elbette her alanda her kişiye yönelik tenkitler onun daha doğru faaliyette bulunması için gerekli olabilir. Ancak, Âkif'in bunun dozunu bazı şiirlerde kaçırmış olduğu hususu da tartışılmaktadır. Bunun sebebi Âkif'in fikri yönden sert meşrebi ve

heyecanı olsa gerektir. Rıza Tevfik ve Süleyman Nazif gibi isimler Abdülhamid Han'a yönelik tenkitlerinden zaman ilerlediğinde pişmanlık duymuşlardır. İslam dünyasının ayağa kalkmasını isteyen Âkif'in, Afgani ve Abduh gibi isimlerin etkisi altında kalması da onun tenkitlerini şekillendirmiştir. Ancak, Âkif'in ahlaki ve tavizsiz bakış açısıyla, zor şartlar altında siyasi liderlik yürütenin sorumluluğu ve ağırlığını kavramak zor görünmektedir. Ahlaken doğru olan ile siyaseten faydalı olan arasındaki çelişki toplum ve devlet işlerinde hep ortaya çıkmıştır. Vatanın kurtarılması yolunda Âkif'in de Abdülhamid Han'ın da gereklilikleri, üslupları, hassasiyetleri farklı, hatta çelişebilen iki farklı türden gayretin içinde olduğu görülmektedir.

Âkif'in, Abdülhamid Han'a hakperestlik sınırını zorlayan muhalefetine karşılığını (cezasını) II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde maruz kaldığı haksız uygulamalarla, ya da en azından beklentilerinin gerçekleşmemesiyle gördüğü şekilde de bir yorumda da bulunabiliriz.

Kanaatimizce, tarihin her döneminde siyaset, ticaret, din, fen ve sanat çevrelerinin toplumsal olaylara bakışları ve tavırları arasında farklılıklar tabiidir. Kişi dine, devlete, vatana, millete ihanet içinde değilse, düşmanca tavır göstermiyorsa farklılıklar hoş görülebilir ve uzlaşma yolu aranabilir. Özellikle tarihte kalmış, şahitlik etmediğimiz konularda kesin hüküm vermemekte fayda vardır. Farklı disiplinlerin olaylara bakış açısı farklı olduğundan bunların gerektirdiği tavırlar da farklıdır. Ahlak doğru olanı, sanat güzel olanı, siyaset mümkünler içinde en faydalı olanı arar ve yapmaya çalışır. Bu açıdan kavramları da doğru koymak gerekir. Örneğin, Âkif ile Abdülhamid Han arasındaki ilişkiyi hangi kavram üzerinden tartışmak gerekir? Muhalefet/ihtilaf, karşıtlık/zıtlık, düşmanlık, çelişki, ayrılık, ayrışma, tefrika... Bu kavramların fitriliği, tabiiliği, toplumsallığı, zihniliği de tartışılabilir. Diğer yandan, zahirde görülen ve buna göre alınması gereken şer'i tavır ile perde arkasındaki hakikatin keşfedilmesi, kabul edilmesi ve seyredilmesi arasındaki farkı da gözönünde bulundurmak gerekir.

Abülhamid Han'ı tenkid eden ve hürriyet özlemiyle İttihat ve Terakki'yi destekleyen Âkif orada da aradığını bulamamıştır. İttihat ve Terakki iktidarı onun için bir hayal kırıklığı dahi sayılabilir. Âkif ve yakın arkadaşı Babanzade Ahmet Naim, İttihat ve Terakki'ye beraber tepki göstermişlerdir. Zira, 1908 Meşrutiyeti'nde İttihat ve Terakki Ahmet Naim'i taşraya müfettiş olarak göndermiş. Naim, Cemiyet'in taşradaki murahhaslarının valilere tahakkümünü beğenmemiş ve bunu rapor olarak yazmış. İttihat ve Terakki bu rapora aldırış etmeyince Âkif'le birlikte şaşırmış ve darılmışlardır (s.135).

Bir başka vakada, Meşrutiyet döneminin ziraat nazırı, baytar umum müdürü Abdullah'ı derecesini indirerek başka yere kaydirmıştı. Âkif onun muaviniydi. Bu duruma öfkelenmiş ve bu haksızlık karşısında ertesi gün ziraat nezaretindeki memuriyetinden istifa etmişti. Artık Beylerbeyi'ndeki evinde kendi yağıyla kavrulacaktı (s.294). Âkif'in, İttihat ve Terakki'ye katılırken sert yemin metnine ve Balkan Savaşları sonrası artan milliyetçi politikalarına itirazlar sunduğu da hatırlanmalıdır.

Abdülhamid Han'dan sonra İttihat ve Terakki'de de aradığını bulamayan Âkif, Cumhuriyetten ve Mustafa Kemâl'den umutluydu. Edebiyatı toplumsal kaygılarını ifade etmede bir araç olarak da kullanıyordu ancak siyasete çok ilgili değildi. Ankara'ya geldiğinde ev aramamıştı. Politikaya meraklı olan Taccettin Dergâhı şeyhi onu tekkeye almıştı. Âkif mebus olunca şöyle demişti: “Bu iş ters oldu, onun postunda ben oturacaktım, mecliste benim koltuğumda o oturacaktı.” Âkif, 4 yıl mebusluk yapmış ve neredeyse hiç konuşmamıştı (s.140). Bilmediği şeye karışmak istemiyordu. Bu suskunluk İstiklal Marşı ile bir çıığığa dönüştü. Şiiri yarışmada birinci oldu ama Âkif kendi sesiyle okumak istemedi ve Hamdullah Suphi okudu (s.141). Genelde karamsar olan Âkif bu 4 yıllık Ankara günlerinde iyimserdi (s.144).

Âkif, Hakkı Tarık Us ile Kur'an tercümesinin konuşulduğu bir görüşmesinde şöyle diyecektir: “Tarık bey, ben yemin etmem; fakat işte yemin ediyorum, ben Millî Mücadele'de yanında bulundum; yakından tanıdım, Vallahi'l-azim, eğer Atatürk olmasaydı, bu zafer kazanılamazdı (s.240).

Genellikle karamsar bir yapıya sahip olan Âkif, ömründe bir tek defa bir saadete vukuundan evvel inandı: İstiklal zaferine. Bu sefer nasıl inandın dediler. Dedi ki: “Başımızdaki adamı kim görse inanırdı...” (s.242, 243).

Toplumsal baskılar ve önyargılar, günümüz şartlarında farklı siyasi ekoller tarafından kabul gören ve sahiplenilen Abdülhamid Han'ı, Enver Paşa'yı ve Mustafa Kemâl Paşa'yı aynı anda kabul edebilmeyi engelliyor... Zıtların sevgisi bir kalpte olur mu denirse, bunların zıt değil, tamamlayıcılar olduğunu düşünmek, meşrepte ve mertebede ihtilafın rahmet olduğunu hatırlamak gerekir. Bunları, devletin çöküşünü durdurma ve bağımsızlığı kaybetmeme mücadelesinde, farklı dönemlerde, farklı misyonlar üstlenmiş, icraatları tercihlerinden ziyade içinde bulundukları şartlar ve yapmak zorunda oldukları işler tarafından sınırlanmış, doğruları ve hatalarıyla insanlar olarak algılayıp, kabul edip anlamaya çalışmak daha sağlıklı bir yaklaşım olacaktır kanaatindeyiz. Bu yolda bazı tarihi gerçeklikler toplumsal önyargı ve algıları bir kenara bırakmak konusunda bize yol gösterici ve yardımcı olabilir.

Örneğin, günümüzde daha çok ‘İslamcı’ kesimlerce sahiplenilen büyük şair ve mücadele adamı Mehmed Âkif Ersoy, yine İslamcılar tarafından sahiplenilen Abdülhamid Han’a muhalefet ederken, Türkçü/milliyetçi kesimlerde daha çok kabul gören Enver Paşa ile İttihat ve Terakki’ye destek olmuş, ‘cumhuriyetçiler’ tarafından sahiplenilen Mustafa Kemâl Paşa için “Vallahi’l-azim, eğer Atatürk olmasaydı, bu zafer kazanılamazdı” demiştir.

Âkif’in değerini muhafaza etmesi için Abdülhamid Han’a muhalefetten pişmanlık duyduğunun ispatlanmasına gerek yoktur. Diğer yandan, dönemin bazı aydınlarının Sultan Hamid’e önce muhalefet edip sonra bunun bir hata olduğunu kabul etmeleri Sultan Hamid’in her yaptığı için çok doğru olduğu anlamına da gelmez. Herkes kendi pozisyonunun, durduğu yerin gereğini yapmaya çalışmıştır. Kanaatimizce, Âkif’in, Sultan’ı tenkit ettiği için zemmedilmesi de, Abdülhamid Han’ın Âkif tarafından tenkide uğradığı için de zemmedilmesi de hakkaniyetli olmayacak, bu tavırlar milletimizin tarihinin kritik bir dönemini doğru anlamamızı engelleyecektir. Benzer bir dünya görüşünün bu iki farklı tezahürünü kendi şartları içinde anlamaya çalışmak gerektiğini düşünüyoruz. Zaten, Âkif’in İttihat ve Terakki’den/Meşrutiyet’ten umduğunu bulamamış olması meselenin sadece Abdülhamid Han’ın istibdatı olmadığını göstermektedir.

f. Kaderin Cilveleri, Hayatın İmtihanları, Dönüşümler

Tarihin akışı ve ilahi programın kendi adaleti üzere işleyişi bazen insanı şaşırtır. Herkes kaderini inançları, fikirleri, tercihleri ve amelleriyle kendisi örer ancak bunun nerelere varabileceğini önceden bilemez. Bunu herkes kendi hayatına objektif bakabildiğinde görür. Âkif’in hayatında da ilginç tecelliler ortaya çıkmıştır.

Onun da her insan gibi hayatının farklı dönemleri vardı. Bu farklı dönemlerde fiziksel olduğu gibi düşünsel ve ruhsal olarak da birtakım değişimlerin olması kaçınılmazdır. Onun da diğer insanlar gibi idealleri, hayalleri, yapmak isteyip yapamadıkları, yapmam deyip yapmak zorunda kaldıkları olmuştu. Örneğin; İspanya ve Hindistan seyahatlerini çok istemesine rağmen gerçekleştirememiştir (s.213).

Abdülhamid Han’a ve istibdat dönemine ağır tenkitler yönelten, hürriyet yanlısı Âkif, Meşrutiyet’in beklentilerini karşılamaması üzerine İttihat ve Terakki’den ayrılmış ve sonraları “Allah benim ömrümden alsın Mustafa Kemal’e versin” diyebilmiştir. Ne var ki, Cumhuriyet döneminde de bazı kötü muamelelerle karşılaşmıştır. Âkif ise tüm bu dönemlerde vatanın ve milletin

selametini öne alarak resmi ve sivil vazifelerini en iyi şekilde yapma gayreti içinde olmuştur.

Âkif'in hayatındaki ibretlik kader cilvelerinden bir diğeri de evlâdı hususundadır. Kuntay, Rousseau'nun, kendisini beğenmeyen bir tiyatro müellifi-ni haklı görüp müdafaa eden bir filozofu haksız buluşunu anlatıp, Âkif'i de ona benzetince, Âkif şöyle bir karşılık verir. "Ben ne onun kadar büyük fikir adamıyım, ne de onun kadar küçük insan. Beş tane çocuğunu piçhanenin dönme dolabına bırakan adama beni benzetme" (s.113). Âkif bu sözleriyle bir yandan tevazu gösterirken diğer yandan ileride imtihan edileceği bir id-diaya, bir ucuba mı düşmüştü acaba? Yıllar sonra kader, belki de ibretlik bir şekilde, Âsım'ın neslini yazan büyük şairin oğlu Emin'e celâl yüzünü çevirip, ömrünün sonuna kadar perişan bir hayat yaşatacak, ona içki, esrar, eroin, hapisane ve tımarhane gösterecek ve cesedi ölümünden sonra bir kamyon kasasında günler sonra bulunacaktı...

Kuntay'ın aktardığı bir başka konu da Âkif için hayatın bir cilvesi sayıla-bilir. Babası Tahîf Efendi oğluna ebced hesabıyla 1290 tutan Ragîf ismini ver-mişti ama insanlar onu yıllarca hep Âkif diye çağırırdı (s.188). Hâlâ da yaygın olarak öyle bilinmekte ve çağırılmaktadır.

Bir başka vakada ise, Mülkiye idadisi diploma töreninde Maarîf Nazırı Münîf Paşa konuşmasını şöyle bitirmişti: "Efendiler, hükümet kapılarına bak-mayın, ticaret müesseselerine girin." Âkif bu nutkun heyecanıyla hükümet kapısına bakmama kararı vermişti, ancak kader onu ölünceye kadar maliye bütçesinden para almak durumunda olacağı işlere sevk etmişti (s.193).

Âkif düğünlere pek gitmezdi ama bir daveti kıramadı ve gidecekti ama söylenip durmuştu. Böyle zamanda düğün mü yapılırdı... Balkan mağlubi-yetinde de bir arkadaşının terfisine kızmıştı ve "memleket batarken..." diye başlamıştı. Düğüne sinirleniyordu ve niçin kadınlara bunun manasız olduğu-nu anlatamadığını düşünüyordu. Aylar sonra düğünleri, merasimleri, teşri-fatları anlamsız bulan Âkif, oğlu Emin'in sünneti için hokkabaz takımı tutma-ya gidecekti. Bu sefer de eve yenilmişti (s.285).

Âkif'te, din ile hayat da hep mücadele halinde olmuştur. Hem yeise düş-mandır, hem de bedbindir. Meyus olmamayı ona dini söyler, fakat hayat onu bedbin eder (s.301).

Âkif'in hayatının farklı dönemlerinde, düşüncelerinde ve yaşam tarzın-daki bazı değişiklikler doğal şartların gereği olabildiği gibi bazen de olgun-laşmanın getirdiği bilinçli tercihlerdir.

Yıllarca palto giymeden, en soğuk ve karlı havalarda dahi ceketle dolaşan Âkif, son demlerinde Mısır gibi, her mevsiminde sıcğından şikayet ettiğı bir yerde paltosuz duramıyordu. Bunu kızına yazdığı bir mektupta söylemişti (s.166).

Tedavi için İstanbul'a geldiğı son demlerinde, 63 yaşında, yıllarca soğuk ve sessiz duran Âkif konuşuyor, şakalaşıyordu (s.169). İstanbul'da hastalığının son demlerinde huyları da biraz değişmişti. Etrafında kendisini sevenleri görüp şaşırıyordu. Ömrü boyunca sadece bir kere, sevdiği için Ruşen Eşref'in anketine cevap veren adam, şimdi gazetelere konuşuyordu. Üzerindeki coşkunluk vatanında ölebileceğı içindi. Mısır'da ölmekten korkmuştu... (s.170, 171).

Yine son demlerinde, hastaneden çıkmış, Mısır Apartmanı'na geçmişti. Montrö'ye sevinmiş, Abdülhak Hamit'in eserlerini istemiş, Kuntay'a edebiyat dedikodusu sormuştu (s.176).

Hülasa, Âkif'in de pek çok insan gibi düşündükleri ile yaşadıkları arasında farklar ortaya çıkmıştır. Neticede o da bir insandır ve insan, belki de bir hikmet gereğı, hayatına etki eden faktörleri tamamen kontrol altında tutamaz. Gücünün yettiklerini değiştirir, dönüştürür. Gücünün yetmediğı yerde değişip dönüşerek hayata devam eder. Değişmek ve dönüşmek zorunda kalmak her zaman acziyet de ifade etmez. Bazen yapması gereken ya da hakkında hayırlı olandır.

Sonuç

Yakın arkadaşı Mithat Cemal Kuntay'ın hatıralarından yapılan bu aktarımlar ve değerlendirmeler neticesinde Âkif hakkında şunları söylemek mümkündür:

Âkif millî kahraman ve büyük şair de olsa neticede insandır ve hataları olabilir. Onu tüm yönleriyle kabul edip anlamaya çalışmak ondan istifadeyi artırır. Zira Âkif kendisi de zaman zaman hatalarını kabul etmiş ve düzeltme yoluna gitmiştir.

İnsanların küçük farklılıklardan dolayı ayrıştığı bir dönemde, Âkif'in Neyzen'le dostluğu ibret vericidir. Farklı kişilik yapılarına rağmen bu iki insanı bir araya getirebilen nedir denirse en iyi cevaplardan biri gönül ve samimiyet olabilir. Âkif'in dindarlığı ve disiplini ile Neyzen'in dağınık görüntüsü onları birbirinden ayırmamıştır.

Âkif'in Abdülhamid Han, Enver Paşa ve Mustafa Kemâl ile ilişkilerinde de önemli dersler bulunmaktadır. Bir insanın hassasiyetlerini paylaşan insanlar onun siyaseten rakibi dahi olabilir, bunları paylaşmayan insanlar ise onunla aynı siyasi kamp içinde görülebilirler. İddia sahipleri iddialarından imtihan edilirler. Vatan ve millet sevgisinin, devlet hizmetinin, insani ve ahlaki davranışların, bireysel ve sosyal iyiliklerin siyasi çatılara bağlı olarak sınırlandırılması birlik beraberlik duygusuna zarar verebilir ve hayal kırıklığıyla sonuçlanabilir.

Abdülhamid Han da, İttihatçılar da geldi ve geçti. Enver Paşa da, Mustafa Kemâl Paşa da kendi misyonlarını icra ettiler, doğruları ve yanlışlarıyla imtihanlarını verdiler.

İnsanın nihai hüküm verebilecek bilgisi ve kudreti mevcut değildir. Göçenleri iyilikleriyle anmak doğru ve faydalı olandır.

Âkif'ten bize kalan; din, millet ve insanlık için faydalı hizmetlerde bulunma niyeti ve gayretidir. İlmiyle, sanatıyla, makamıyla ve bahsedilmiş diğer tüm imkânlarıyla hayra hizmet etmek ve gelecekte de hayırla yâd edilecek şekilde bir ömür tamamlayıp aslî vatanına huzurla dönebilmektir.

Kaynaklar

Mithat Cemal Kuntay, Mehmed Âkif Ersoy: Hayatı, Seciyesi, Sanatı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2018.

MEHMED ÂKİF ERSOY BİBLİYOGRAFYASI (1911-2021)

Yusuf Turan GÜNAYDIN

Mehmed Âkif hakkında yazılanları eksiksiz bir biçimde ortaya koyabilmek geniş bir zaman ve ortak bir mesai gerektirir. Bugüne kadar yapılmış Âkif bibliyografyaları elbette yayımlandıkları yıla kadar oluşan Âkif birikimini görürünür kılmaları açısından oldukça faydalıdır. Fakat bibliyografyaların yayımlanır yayımlanmaz eskimeye başlaması önüne geçilemez bir durumdur ve bu durumdan bütün bibliyografyalar etkilenir.

Âkif bibliyografyalarının en kapsamlılarından biri olan Millî Kütüphane yayını bibliyografya (2005)¹ bile Âkif hakkında yazılanlardan bir seçme hükmündedir. Bu bibliyografyada gazete yazıları yer almaz. Oysa gazetelerde kalmış birçok yazının yanı sıra yazı dizileri de vardır. Ayrıca Millî Kütüphanenin Atatürk Belgeliği bölümünde muhafaza edilen yazar zarflarından tam on bir adedi Mehmed Âkif'e ayrılmıştır ve içinde çok sayıda gazete kupürü barındırır. Dolayısıyla Millî Kütüphane, bu bibliyografyayı hazırlarken elindeki zengin malzemeyi değerlendirmemiş durumdadır. Gerçi artık bu kupürler Millî Kütüphaneden tasfiye edilmiş görünmektedir. Daha önceki yıllarda "BYG KUP ... ZRF" kısaltmasıyla arandığında bu kütüphanenin çevrimiçi katalogundan çıkan söz konusu zarf ve klasörlere ait kayıtlar bugün artık çıkmamaktadır. Zaten bizzat yaptığımız başvurularda da Millî Kütüphanede bu zarf ve klasörlerin bulunmadığı tarafımıza şifahi olarak ifade edilmiştir.

Bibliyografyamızı oluştururken önceliği bizzat yaptığımız taramalara verdik. Mevcut bibliyografyalarda zaman zaman rastlanabilecek aktarma hatalarından kendimizi koruyabilmek için bu yolu tercih ettik. Yayımlanmış Âkif bibliyografyalarını kendi oluşturduğumuz listeyle karşılaştırarak eksik künyelerimizi tespit ettik ve bunları da bibliyografyaya dâhil ettik.

¹ Bkz. <http://www.millikutuphane.gov.tr/bibliography/detail/Mehmet-Akif-Ersoy-Bibliyografyasi-1> (Erişim: 3 Ocak 2022)

Hece, Dergâh, Yedi İklim, Kayıtlar, Merdiven Şiir gibi dergilerin bütün koleksiyonlarını taradık fakat bir kısım dergileri ancak kısmî olarak tarama imkânımız oldu. Ağırlıklı olarak 1936-1979 yılları arasında yayımlanmış gazete yazılarını ise Millî Kütüphanenin -yukarıda değindiğimiz- yazar zarflarında bulunan kupürlerden taramıştık. Bilindiği gibi *Büyük Doğu, Hareket, Diriliş* dergilerini artık koleksiyonlarına gerek kalmadan *Hece*'nin ilgili özel sayılarından tarama imkânına sahibiz. *Hece*'yi ise bizzat hazırladığımız *Hece Dizini*'nden taradık. Adı Âkif'le birlikte anılan *Sırât-ı Müstakim* ve *Sebilürreşad* dergilerini taramada Abdullah Ceyhan tarafından hazırlanmış *Fihrist*'ten yararlandık. Bu çalışmanın "Yeni Sebilürreşad" dönemini de kapsaması taramamızın sınırlarını genişletti. Çünkü burada hemen Âkif sonrası dönemde, üstelik çoğu onun dostları tarafından yazılmış çok sayıda yazı, hatıra, şiir ve yazı dizisi yer almaktadır. *Sebilürreşad*'ın Âkif sonrası dönemini önceki dönemlerden ayırmak için isminin başına köşeli parantez içinde bir [Yeni] nitelmesi ekledik. Bu derginin yayını yakın bir zamanda tekrar sürdürülmeye başlanmışsa da elimizde bütün sayıları olmadığından hepsini tarayamadık.

Soyadı kullanılmadan yayımlanmış yazılarda isimleri esas alarak isimlerden sonra köşeli parantez içinde soyadları yerleştirmiş isek de bazı yazarların hem soyadlı hem de soyadsız yayımlanmış yazılarına rastlayınca hepsini soyadlarına göre bir araya getirdik. İnternet ortamında sanal bir biçimde dolaşan ve matbu bir metin olarak basılmamış yazıları bibliyografyaya dâhil etmedik. Mevcut Âkif bibliyografyalarında rastladığımız bazı bilgi hatalarını düzeltmeye çalıştık. Örneğin *Genç Öğretmen* dergisinin Aralık 1964-Ocak 1965 tarihli 10. sayısı kaynaklarda özel sayı olarak niteleniyorsa da bir özel sayı değildir. Gerçi bu, dergi ilgililerinin hazırladıkları Âkif dosyasının sunuşta özel sayı olarak lanse etmelerinden kaynaklanıyor olsa gerektir. Yine *Hürriyet Gösteri*'nin özel sayı olarak nitelenen Nisan 2003 tarihli 247. sayısı da bir özel sayı değildir, sadece içinde bir dosya barındırır.

Bibliyografyalar, hazırlandıkları alanda bazı hususların dikkate çarpmasını sağlayabilir. Âkif'in ölümünden 70'li yılların sonlarına kadar gazeteler Mehmed Âkif'e özel bir önem vermiş görünmektedir. Bu yıllar arasında Türkiye'nin her tarafından Âkif'i anma gün ve toplantıları düzenlendiğine dair çok sayıda habere rastlanır. Bir müddet eski hızını kesen bu programlar, Âkif'in 50. ölüm yıl dönümü olan 1986'da tekrar canlanmış görünür.

İlgi çekici bir durum da basında -belki- belli periyotlarla Âkif'i hedef alan hakaret ve karalama furyalarına rastlanmasıdır. Bunu gazete yazılarından çok rahat izleyebiliriz.

Kaynakça vasıtasıyla dikkatimize çarpan hususlardan biri de Âkif hakkında çok yazdığı hâlde bunları kitaplaştırmamış yazarların varlığıdır. Nurettin Artam'ın *Ulus ve Halkçı* adlı iki gazetede yazdığı yazıların kaynakçamıza aldığımızdan çok daha fazla olduğunu söylemeliyiz. Artam'ın birçok yazısı Millî Kütüphane Atatürk Belgeliği'ndeki BYG KUP ZRF'larında kesilmiş fakat kartonlara yapıştırılmamış ve dolayısıyla tarihleri ile hangi yayında yer aldıkları belirtilmemiştir. Artam'ın yazıları bir kitap boyutuna ulaşıyorsa da tespit ettiğimiz Âkif kitapları arasında bu yazara ait herhangi bir kitaba rastlanmaz.

Ali Ekrem Bolayır'ın *Safahat* yazıları da müstakil bir kitap teşkil edebilecek boyutlardadır. Fakat bunlar Abdülkerimoğlu'nun kaynakçada gösterilen Safahat derlemesinde yer almıştır. Burada başka yazarların makaleleri de yer aldığı için Bolayır'ın söz konusu yazıları görünür durumda değildir. Yine Mehmet Kaplan'ın dergilerdeki Âkif yazıları kitaplarına dağınık olarak girmişse de bir araya toplandığında müstakil bir kitap teşkil edebilir. Kaynakçamızda gösterilen Erişirgil, Sezai Karakoç, Cemal Kutay, Hayreddin Karan, ve Mithad Cemal Kuntay'ın yazı dizileri kitaplaşmış, M. Raif Ogan, Adnan Aşkın, Nurettin Artam, Cemal Oğuz Öcal, Mehmet Önder ve daha başka birtakım yazarların yazı dizileri kitaplaşmamıştır.

İçindeki yazıları aktardığımız ortak kitap, sempozyum/bilgi şöleni kitaplarının “A. Kitaplar” kısmında yer alan künyelerinden sonra [→] işareti kullanılmıştır. Bu işaret, söz konusu kitapların barındırdığı yazıları “B. Yazılar” kısmına aktardığımızı göstermektedir.

Kullandığımız kısaltmalar şunlardır:

b.: Basım, baskı; B.evi: Basımevi; bk. Bakınız; Bld.: Belediye, Belediyesi; Bş.: Büyükşehir; C.: cilt; çev.: Tercüme eden, çeviren; derl.: Derleyen; DİB.: Diyanet İşleri Başkanlığı; DT: Doktora Tezi; E. Edib: Eşref Edib; ed. Editör; F.: Fakültesi; H.: Hicrî; haz. Hazırlayan; hk.: hakkında; K.evi: Kitabevi; KB.: Kültür Bakanlığı; KTB.: Kültür ve Turizm Bakanlığı; LT: Lisans Tezi; Matb.: Matbaası; Neşr.: Neşriyatı, Neşreden; ö.s.: özel sayı; R.: Rûmî; s. : sayfa; S.: Sayı; SBE: Sosyal Bilimler Enstitüsü; SM: *Sırât-ı Müstakîm*; SR: *Sebîlü'r-Reşad*; t.siz: Tarihsiz; TDV.: Türkiye Diyanet Vakfı; Tür.: Türkçe; Ü.: Üniversitesi; Y.: Yayınları, Yayıncılık; Y.evi: Yayınevi, YLT: Yüksek Lisans Tezi.

Kaynakçanın bölümleri şunlardır:

A. Kitaplar

B. Kitaplarda Bölümler

C. Yazılar

D. Yazı Dizileri

E. *Antolojiler, Edebiyat Tarihleri, Yazar Sözlükleri, Yıllıklar, Dizin ve Ansiklopediler*

F. *Özel Sayılar*

G. *Dosyalar*

H. *Röportaj, Anket, Açık Oturum ve Soruşturmalar*

I. *Tezler*

İ. *Safahat Baskıları ve Diğer Kitapları*

J. *Âkif'in Tercümeleri*

K. *Diğer Dillerdeki Kitaplar*

Kaynakçada Âkif'le ilgili birtakım sempozyum, anma ve derleme kitaplarındaki yazıları da ilgili bölümlere dâhil ettiğimiz için bu tür kitaplarla ilgili bir tasarrufumuzu açıklığa kavuşturmalıyız. Söz konusu kitapların ayrıntılı künyelerini her makalenin sonunda tekrar etmektense kısaltmalarla göstermenin daha pratik olacağını düşündük. Bu sebeple kullandığımız kısaltmaları göstermeliyiz:

-*Âkif Salnâmesi-1*, MAKÜ, İstanbul, 2021 (2. bs.): *Âkif Salnâmesi-1: Mehmed Âkif ve Çevresine Dair Araştırmalar*, ed. İbrahim Öztürkçü, Mehmed Âkif Ersoy Üniversitesi Yayını & Vadi Yayıncılık, ilaveli 2. bs. İstanbul 2021, 235 [1] s.

-*Âkif Salnâmesi-2*, MAKÜ, İstanbul, 2020=*Âkif Salnâmesi-2: Mehmed Âkif ve Çevresine Dair Araştırmalar*, ed. Tahsin Yıldırım, Mehmed Âkif Ersoy Üniversitesi Yayını & Mahya Yayıncılık, 1. bs. İstanbul 2020, 259 [1] s.

-*Âkifnâme*, 1966: Hasan Basri Çantay, *Âkifnâme (Mehmed Âkif)*, Ahmed Sait Matb., İstanbul 1966, 404 s.

-*Âkif'ten Asım'a*, (Çevik,) T.C. K.T.B., Ankara 2007: *Âkif'ten Asım'a*, ed. Sezgin Çevik, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Y., Ankara 2007, 160 s. + 1 CD-Rom.

-*Asım'ın Âkif'i: Anadolu Mektebi*, Aksaray Bld., 2016: *Asım'ın Âkif'i: Anadolu Mektebi Mehmed Âkif Okumaları*, ed. Ayşe Karaman, Aksaray Bld., Y., Aksaray 2016, 206 s.

-*Bir İstiklal Âşığı Mehmed Âkif*, DBY, 2011: *Bir İstiklal Âşığı Mehmed Âkif: Hayatı, Sanatı, Fikirleri Üzerine Araştırma ve İncelemeler*, ed. Turgay Anar, DBY, 1. bs., İstanbul 2011, 239 s.

-*Bir Şimdiki Zaman Şairi*, 2008: *Bir Şimdiki Zaman Şairi Mehmed Âkif Ersoy*, ed. Duran Boz, yay. haz. Erdoğan Aydoğan-Mustafa Köneçoğlu-Ahmet Türk, Kahramanmaraş Yıldırım Beyazıt Anadolu Lisesi Y., 1. bs., Ankara 2008, 200 s. [→].

-*Bütün Cepheleriyle M. A.*, 1958: Hilmi Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle Mehmed Âkif*, Dizerkonca Matb., İstanbul 1958, 240 s.

-*Direnen Meâl: Âkif Meâli*, (Şentürk), Mahya, 2016: *Direnen Meâl: Âkif Meâli*, ed. Recep Şentürk, Mahya Y., 1. bs., İstanbul 2016, 317 [2] s.

-*M. Âkif Ersoy'a Aydın Yaklaşımlar*, (Adıgüzel-Dalaman), İstanbul Aydın Üniversitesi, 2013: *Mehmed Âkif Ersoy'a Aydın Yaklaşımlar*, ed. Muhammet Sani Adıgüzel-Zeynep Banu Dalaman, İstanbul Aydın Üniversitesi Türkiye Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Yayını, İstanbul 2013, VIII + 193 s.

-*M. Âkif İlmî Toplantısı*, 1986: *Mehmed Âkif İlmî Toplantısı (Bildiriler)* 27-29 Aralık 1986, KB. Millî Kütüphane Başkanlığı Y., Ankara 1989, 272 s.

-*Marmara Üniversitesi 50. Yılında M. Â. Ersoy*, 1986: *Ölümünün 50. Yılında Mehmed Âkif Ersoy*, Marmara Ü. Fen-Edebiyat F. Y., İstanbul 1986, V+252 s.

-*Mebus ve Şair*, (Şerifoğlu), Gaziantep Bş. Bl., 2021: *Mebus ve Şair: Mehmed Âkif Ersoy*, yay. haz. Ömer Faruk Şerifoğlu, Gaziantep Bş. Bl. Y., Gaziantep 2021, 172 s. + 10 adet kartpostal [*Millî Mücadele ve İstiklal Marşı Kartpostalları*].

-*Mehmed Âkif, 100 Yıl Sonra Berlin'de, 2014 Berlin*, TYB, 2015: *Mehmed Âkif, 100 Yıl Sonra Berlin'de = Mehmed Âkif, Nach 100 Jahren in Berlin*, 19-21 Aralık 2014 Berlin, yay. D. Mehmet Doğan, TYB Y., Ankara 2015, 232 s.

-*Mehmed Âkif Armağanı*, (Cevahircioğlu-Cebeci), MTTB, 1972: *Mehmed Âkif Armağanı*, haz. M. Zeki Cevahircioğlu-Bahaeddin Cebeci, MTTB Y., İstanbul 1972, 48 s.

-*Mehmed Âkif Ersoy*, (Kurt), DİB, İstanbul 2021 = *Mehmed Âkif Ersoy ve İstiklal Marşı'mız*, Yay. Yönet.: Fatih Kurt, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. bs., İstanbul 2021, 240 s.

-*Mehmed Âkif Ersoy*, (Uzun), T.C. KTB Y., 2011: *Mehmed Âkif Ersoy: İstiklal Marşı'nın Kabulünün 90. ve Âkif'in Ölümünün 75. Yılı Anısına*, ed. Mustafa İsmet Uzun, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 1. bs., Ankara 2011, 488 s.

-Mehmed Âkif ve 70 Muharririn Yazıları II: Eşref Edib [Fergan], Mehmed Âkif / Hayatı, Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları 2. Cilt: Sebilürreşad Neşriyat Bürosu Y., İstanbul 1939, 323 s.

-*Mehmed Âkif*, (M. Sencer-N. Salih), İstanbul 1937: *Mehmed Âkif*, toplananlar: M. Sencer-N: Salih, Bozkurt Basımevi, İstanbul 1937, 36 s.

-*Mehmed Âkif, Âsım ve Gençlik: Bildiriler*, TYB, 2015: *Mehmed Âkif, Âsım ve Gençlik: Bildiriler*, yay. D. Mehmet Doğan, Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı Y., Ankara 2015, 272 s.

-*Mehmed Âkif Bilgi Şöleni*, 2017, TYB: *80 Yıl Sonra Mehmed Âkif Ersoy Bilgi Şöleni*, 27-28 Aralık Ankara, ed. Enes Dağ, TYB Y., Ankara 2017, 292 s.

-*Mehmed Âkif Bilgi Şöleni 1*, TYB, 2007: *Mehmed Âkif, Türkiye’de Modernleşme ve Gençlik Bilgi Şöleni*, yay. haz. D. Mehmet Doğan, Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı Mehmed Âkif Araştırmaları Merkezi Y., Ankara 2007, 260 s.

-*Mehmed Âkif Bilgi Şöleni 2*, TYB, 2008: *Vefatının 71. Yılında Mehmed Âkif Ersoy Bilgi Şöleni: Mehmed Âkif, Dönemi ve Çevresi*, yay. D. Mehmet Doğan, TYB Y., Ankara 2008, 280 s.

-*Mehmed Âkif Bilgi Şöleni 3.*, TYB, 2009: *Vefatının 72. Yılında Mehmed Âkif Ersoy Bilgi Şöleni 3. Mehmed Âkif, Edebî ve Fikrî Akımlar*, yay. D. Mehmet Doğan, TYB Y., Ankara 2009, 351 s.

-*Mehmed Âkif Bilgi Şöleni 4.*, TYB, 2010: *Vefatının 73. Yılında Mehmed Âkif Ersoy Bilgi Şöleni 4. Mehmed Âkif, Edebiyat ve Düşünce*, yay. D. Mehmet Doğan, TYB Y., Ankara 2010, 268 s.

-*Mehmed Âkif Bilgi Şöleni 5*, TYB, 2011: *Vefatının 90. Yılında Mehmed Âkif Ersoy Bilgi Şöleni 5. Mehmed Âkif, Millî Mücadele ve İstiklal Marşı*, yay. haz. Ercan Yıldırım, TYB Y., Ankara 2011, 416 s.

-*Mehmed Âkif Bilgi Şöleni 6*, TYB, 2014: *Mehmed Âkif Ersoy Bilgi Şöleni 6. Mehmed Âkif ve Gölgeleler*, yay. D. Mehmet Doğan, TYB Y., Ankara 2014, 244 s.

-*Mehmed Âkif Ersoy (DİB.)*, 2013: *Vefatının 75. Yılı Anısına: Mehmed Âkif Ersoy*, Diyanet İşleri Bşk. Y., 1. bs., Ankara 2013, 199 s.

-*Mehmed Âkif Ersoy Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Tiran-Arnavutluk*, Eğitim-Bir-Sen, 2017: *Atayurdunda Mehmed Âkif Ersoy Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Tiran - Arnavutluk, 11-12 Mart 2016 = *Esetë e Simpoziumit Nderkombëtar Mehmed Âkif Ersojnë Vendllindje, Tiranë -*

Shqipëri / 11-12 Mars 2016, haz. Hıdır Yıldırım, Arnavutça çev. Jonida Begal, Eğitim-Bir-Sen Yayınları, [Ankara] 2017, 352 s. [Tür.+Arnv.]. [->].

-*Mehmed Âkif Kitabı* (Kara-Kemikli), 2007: *Bülbülün Şarkısı: Mehmed Âkif Kitabı*, ed. Mustafa Kara-Bilal Kemikli, Osmangazi Belediyesi Yerel Gündem Y., İstanbul 2007, 255 s.

-*Mehmed Âkif Simpozyumu*, 1976: *Mehmed Âkif Simpozyumu/ Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdarî Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nce Tertiplenen "Mehmed Âkif Ersoy, Fikirleri ve Tesirleri" Simpozyumu (27-28 Aralık 1976)*, Hacettepe Ü. Y., Ankara 1976?, 166 s.

-*Mehmed Âkif'in Kabri İçin*, İstanbul 1938: *Mehmed Âkif'in Kabri İçin*, Abdurrahman Konuk vd., Bozkurt Matb., İstanbul 1938, 16 s. [Âkif'in ölüm yıldönümü münasebetiyle üniversite gençliğinin yayımladığı broşür].

-*Millî Şair Mehmed Âkif Ersoy*, 1986 (Niğde): *Ölümünün 50. Yılında Millî Şair Mehmed Âkif Ersoy*, Niğde Valiliği Y., Arı B.evi, Konya 1986, 56 s.

-*Millî Şair Mehmed Âkif Ersoy*, 1987 (Aydın): *Millî Şair Mehmed Âkif Ersoy / Ölümünün 50. Yılında [Mehmed Âkif Ersoy Özel Sayı]*, Aydın MEGSB Müdürlüğü, İzmir 1987, 75 s.

-*Selçuk Üniversitesi Armağan*, 1986: *Ölümünün 50. Yılında Mehmed Âkif Ersoy'a Armağan*, Selçuk Ü. YL., Konya 1986, 164 s.

-*Türk Dünyasını Aydınlatanlar: Âkif ve Tukay Sempozyumu, Kazan 2014: Bildiriler*, (Özalp), Bağcılar Bld., 2016: *Türk Dünyasını Aydınlatanlar: Mehmed Âkif Ersoy ve Abdullah Tukay Uluslararası Sempozyumu*, Kazan-Tataristan, Kazan/13-17 Mayıs 2014: *Bildiriler*, ed. Ömer Hakan Özalp, Bağcılar Bld. Y., İstanbul 2016, 551 s.

-*Vefatının 75. Yılında Âkif Sempozyum Bildirileri*, (Işık), Zeytinburnu Belediyesi, 2011: *Vefatının 75. Yılında Uluslararası Mehmed Âkif Ersoy Sempozyum Bildirileri* 12-13 Mart 2011, haz. Vahdettin Işık, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Y., İstanbul 2011, 590 [21] s.

-*50. Yıl Anma Kitabı* 1986: *Ölümünün 50. Yılında Mehmed Âkif Ersoy'u Anma Kitabı*, Ankara Ü. Rektörlüğü Y., Ankara 1986, IX+210 s.

-*60. Yıl Sempozyum Bildirileri* 1996, İSAR, 1997: *Vefatının 60. Yılında Mehmed Âkif Sempozyumu Bildirileri* 30 Aralık 1996, haz. İnci Enginün, İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Vakfı [İSAR] Y., İstanbul 1997, 117 s.

Mevcut Âkif Bibliyografyaları

1. *Mehmed Âkif Bibliyografyası / Kitap-Makale*, Ed. Orhan Doğan, T. C. Kültür Bakanlığı Millî Kütüphane Başkanlığı Y., Ankara 1990, 137 s. CD'ye aktarılmış (Ed. Sema Akıncı, Ankara, 2005, V+65+XXI s.) bir versiyonu da bulunan bu bibliyografya üzerinde başta da durduk. Burada diğer bibliyografyalarda rastlayamayacağımız Âkif'le ilgili kitap-makale dışı materyaller dahi gösterilmektedir.

Fazıl Gökçek bu bibliyografya için bir tenkit ve tekmile yazmıştır: “Mehmed Âkif Bibliyografyası”, *Dergâh*, C. IV, Mart 1993, S. 37, s. 9.

2. *Millî Kütüphane Zarfları (BYG KUP ZRF)*: Millî Kütüphane Atatürk Belgeliği'nde bulunan bu zarflardan on bir tanesi Mehmed Âkif'e ayrılmıştır. 11 adet zarf ve dosyada toplam 653 kupür; BYG KUP 87 No.lu olanında ise birkaç Âkif özel sayısı ile diğer bazı evrak bulunmaktadır. Yalnız kupürler, herhangi bir tasnif esası gözetilmeden zarf ve dosyalara rastgele yerleştirilmiştir ve bolca mükerrer kupür vardır. Bir eksikliği de bazı kupürlere derlendiği yayının ad ve tarihinin yazılmamış veya künye bilgisinin eksik yazılmış olmasıdır. Numaratörle basılmış bir kısım tarihler ise okunaksız veya siliktir. Millî Kütüphanede incelediğimiz yazar ve şair zarfları arasında en fazla zarf Mehmed Âkif'e aittir. Bu zarflarla ilgili künye ayrıntılarını kaynakçamızın “Dosyalar” bölümünde gösterdik.

3. M. Serhan Tayşi - Nevzat Kaya, *Mehmed Âkif Bibliyografyası / Ölümünün Ellinci Yılı Münasebetiyle*, Osmanlı Y., İstanbul 1986, 31 s.

Çalışma, Âkif'in eserlerinin ve tercüme ettiği kitapların farklı baskıları ile birlikte hakkında yazılmış kitapların künyelerini de barındırır. Makale/yazı içermez. Basıldığı yıla kadarki kitap varlığını izleyebilmemiz açısından derli toplu bir kaynaktır ve sanırız Âkif'le ilgili ilk müstakil basılmış bibliyografya dır.

4. Rüyan Soydan, “Mehmed Âkif Ersoy Tarafından Yazılan ve Tercüme Edilen Eserler ile, Mehmed Âkif Hakkında Yazılan Eserlerin Listesi”, *Kültür*, Ocak 2006, S. 2 (ö.s.), s. 105-107.

Bu liste 2006'ya kadarki kitap varlığını içermektedir. Dikkatle incelendiğinde içerdiği kitaplar ve künyelerdeki hatalar açısından birtakım eksiklikler taşıdığı görülebilir. Buradaki bir kısım künyelerin hem tamamlanması hem de tadil edilmesi gerekir. Buna rağmen gözden kaçabilecek bir kısım künyeleri kayda geçirmesi açısından önemli bir bibliyografyadır.

5. Hasan Duman, “Mehmed Âkif ve Bir Mecmuanın Anatomisi”, *Millî Kültür*, Aralık 1986, S. 55 (ö.s.), s. 78-95.

Âkif’in sadece kitaplarının değil, Sırât-ı Müstakîm ve Sebîlürreşad dergilerinde yayımlanmış bütün şiir, yazı ve tercümelerinin bir dökümüdür. Burada Âkif’in yazıları konularına göre ayrıntılı bir biçimde tasnif edilmiştir. Ayrıca bu iki dergide Âkif hakkında yazılmış yazılar da ayrı bir bölümçükte toplanmıştır. En farklı taraflarından biri de *SM.* ve *SR.*’da Âkif’e ait imzasız yazıları tespit etmiş olmasıdır.

6. Fevziye Abdullah Tansel, “Tenkidli Bibliyografya”, *Mehmed Âkif / Hayâtı ve Eserleri*, İrfan Y., 2. bs., İstanbul 1973, 291 s. Diğer basım: Basım yeri belirtilmemiş, 1991, 3. bs., XV+291 s.

Yayımlanmış Âkif bibliyografyaları içinde açıklamalı tek bibliyografyadır. Âkif hakkında yazılmış eserler, broşür, makale, dergi ve özel sayılar, Âkif’in kendi eserleriyle ilgili bibliyografik notlar ve hatta yazmayı plânladığı eserleriyle ilgili bilgiler içerir. Şu anki birikimi kapsamasa da ilk Âkif yayınları hakkında kıymetli bir rehberdir.

7. Eşref Edib [Fergan], *Mehmed Âkif / Hayâtı, Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları*

1. Cilt: Âsâr-ı İlmiye Kütüphanesi Y., İstanbul? 1938, 712+9 s.; 2. bs., İstanbul 1960, 400 s.;

2. Cilt: Sebilürreşad Neşriyat Bürosu Y., İstanbul 1939, 323 s.

Eşref Edib’in bu kitabı birincisi 1938, ikinci cildi 1939’da basılmış iki cilttir. Fakat yazar birinci cildi “Ahlâk ve Secayâsı Bazı Fikir ve Nükteleri” başlıklı XI. Bölümü çıkartarak 1960’ta tekrar bastırmıştır.

İki ciltlik bu çalışmanın sadece II. Cildi bibliyografik bir özellik gösterir. Bu cilt hem Âkif hakkında yazılmış birçok yazıyı iktibas yoluyla içerir ve hem de eserin ilk cildiyle ilgili basında çıkmış tanıtım-eleştiri yazılarını kapsar. Basım tarihi itibarıyla Âkif hakkındaki ilk yazıların yer aldığı bibliyografik bir antoloji görünümündedir.

8. Hasan Basri Çantay, *Âkifnâme (Mehmed Âkif)*, Ahmed Sait Matb., İstanbul 1966, 404 s.

Çantay, Mehmed Âkif’in en yakınında bulunmuş kişilerden biridir. Değindiğimiz çalışması ise çok sevdiği bir yakını kaybeden bir insanın son bir gayretle derlediği bir armağan kitabı görünümündedir. Buna bir tür vefa

borcu da diyebiliriz. Kitabı, Âkif'in ölümünden önce ve sonra yazılan yazılardan seçmeler oluşturur. Bu yönüyle de Eşref Edib'in yukarıdaki eseriyile benzeşir.

9. Abdülkerim-Nuran Abdulkadiroğlu (Haz.), *Mehmed Âkif Ersoy Hakkında Yazılanlar / Sırat-ı Müstakîm ve Sebîlü'r-Reşâd Mecmûaları'nda Çıkan Makaleler*, Mehmed Âkif Ersoy Fikir ve Sanat Vakfı Y., Basım yeri ve tarihi belirtilmemiş, 282 s.

Bu eser de konusu oldukça sınırlandırılmış bibliyografik bir antolojidir. Sadece *SM.* ve *SR.*'da Âkif ve eserleriyle ilgili yazıları kapsar. Kitapta ağırlıklı olarak Midhat Cemal Kuntay ve Ali Ekrem Bolayır'ın bu iki dergideki yazıları yer alır. *SM.* ve *SR.*'da Âkif hakkında neler yazıldığını topluca görmek isteyen araştırmacıları zahmetten kurtarması açısından iyi düşünülmüş bir çalışmadır.

10. Hilmi Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle Mehmed Âkif*, Dizerkonca Matb., İstanbul 1958, 240 s.

Yücebaş "Bütün Cepheleriyle" üst başlıklı kitaplarından birini Âkif'e tahsis etmiştir. Eşref Edib ve H. Basri Çantay'ın eseriyile doğru orantılı bir çalışmadır. Âkif hakkında yazılmış gözden kaçması muhtemel bazı yazılar içerir. Ne yazık ki düzensiz ve yığma bir görünüm sergiler ve yazılara ait kaynak bilgisi yetersizdir. Bu sebeple içerdiği yazıların bir kısmının ilk olarak nerede yayımlandığını kitaptan öğrenmek mümkün değildir.

11. Düccane Cündioğlu, "Seçilmiş Kaynakça", *Bir Kur'an Şairi / Mehmed Âkif ve Kur'an Mealî*, Birun Y., 1. bs., İstanbul 2000; Gelenek Y., 2. bs., İstanbul 2004, 507 s.

Cündioğlu'nun söz konusu çalışmasının zengin bir kaynak birikimine dayalı olması, kullandığı kaynaklardan seçilmiş bu bibliyografyayı da dikkat çekici kılmaktadır. Künyeleri kendi içinde kümelenendirerek sunuşu, "1999 Gata Tartışmaları" ara başlıklı bir bölüm içermesi gibi özellikleri de cabasıdır. "Seçilmiş" bir kaynakça olmasına rağmen zengin bir kaynakçadır. Daha da önemlisi Cündioğlu burada, mufassal bir bibliyografya hazırlama müjdesi de vermektedir.

12. Yusuf Turan Günaydın, "Mehmed Âkif Kitaplarını Tasnif Denemesi", *Kültür*, Ocak 2006, S. 2 (ö.s.), s. 96-100.

Kültür dergisi Mehmed Âkif özel sayısı için Âkif kitaplarından en önemlilerini öne çıkarmayı amaçladığımız ufak bir bibliyografyadır.

13. Mertoğlu, Suat, “Âkif Araştırmalarına Bibliyografik Bir Katkı: Mehmed Âkif’in Arapçadan Yaptığı Tercümeler Üzerine Notlar”, *Divan İlmî Araştırmalar*, 1999/2, S. 7, s. 234-249.

Konusu başarıyla sınırlandırılmış bulunan bu bibliyografya Âkif’in tercüme ettiği yazı ve eserler üzerinedir.

14. Ramazan Çiftlikçi, *Açıklamalı Mehmed Âkif Ersoy Bibliyografyası*, İnönü Ü. SBE, YLT., Malatya 1990.

Basılmamış bir tez olan bu çalışmayı görme imkânımız olmadı. Yalnız yazarın *Yedi İklim*’de yayımlanmış “Mehmed Âkif Ersoy’la İlgili Kitaplar ve Tezler Bibliyografyası” (*Yedi İklim*, Şubat 2000, S. 119, s. 42-46) künyeli yazısı bu tezin sadece iki bölümünü kapsayan kısmı olmalıdır.

15. “Kısa Bir Bibliyografya”, *Mehmed Âkif Simpozyumu/ Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdarî Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nce Tertiplenen “Mehmed Âkif Ersoy, Fikirleri ve Tesirleri” Simpozyumu (27-28 Aralık 1976)* içinde, Hacettepe Ü. Y., Ankara 1976?, s. 161-166.

Yetersiz ama barındırdığı bazı künyeler açısından önemli bir bibliyografyadır.

16. “Mehmed Âkif Hakkında Yayınlanan Eserler”, *Mehmed Âkif Armağanı*, (Cevahircioğlu - Cebeci), MTTB, 1972, s. 46-48.

Yetmişli yıllara kadarki birikimi göstermesi açısından ilgi çekici küçük bir bibliyografyadır.

17. Uğur, Abdullah - M. İsmet Uzun, “1911-2011 Âkif Bibliyografyası”, *Mehmed Âkif Ersoy*, (Uzun), T.C. KTB Y., 2011, s. 432-457.

“Âkif Bibliyografyası” denildiği hâlde sadece Âkif hakkındaki kitap çalışmalarını ihtiva eder. Bu bibliyografyada bizim daha önce *Hece* dergisi Âkif özel sayısında yer alan bibliyografyamıza ufak bir eleştiri de yöneltmiştir. Müellif adı olarak “A. C.” kısaltmasının kullanıldığı kitabın künyesinde köşeli parantez içinde “Emre” soyadını tasrih etmiştik. Bibliyografyayı hazırlayan Uğur ve Uzun bu açıklamanın “yanlış” olduğunu söylemiş ve “doğrusu”nu açıklamadan mevzuyu muallakta bırakmışlardır. Konuyu uzatmadan, bu künyeye, “A. Kitaplar” bölümünde bir dipnotla açıklık getirdiğimizi belirtelim.

18. Anar, Turgay, “Mehmed Âkif Ersoy Hakkında Yazılmış Kitapların Bibliyografyası”, *Bir İstiklal Âşığı Mehmed Âkif*, DBY, 2011, s. 219-239.

19. Soydan, Mehmet Ruyan, “Âkif Kitablığına Bir (Celb-i) Nazar: Mehmed Âkif’in Eserleri”, *Mebus ve Şair*, (Şerifoğlu), Gaziantep Bş. Bl., 2021, s. 138-153.

20. Cevat Akkanat, “Âkif Kütüphanesi”, *Kitap Postası*, Aralık 2005, S. 9, s. 57-62.

Mehmed Âkif Bibliyografyası için başta özel kitaplığımız olmak üzere, Hece Kütüphanesi ve Millî Kütüphaneden yararlandık. Bazı özel kütüphanelere de girdik. Ayrıca bibliyografya hazırlıkları süresince Hüseyin Su, Prof. Dr. Nurullah Çetin, Necmettin Turinay, Prof. Dr. Ali Yılmaz, Ersin Özarslan, Cüneyt İssı ve Kadircan Dilber teşvik ve katkıda bulundular. Yusuf Ünal, Âkif’in oğlu Emin Ersoy’un *Millet*’te tefrika edilmiş hatıralarının hem sayfa taramalarını, hem künyelerini gönderdi. Ayrıca üzerinde çalışmakta olduğu Cumhuriyet dönemi dergilerinden *İslâm’ın İlk Emri Oku* ve eski *İslâm* dergilerinin bibliyografik taramalarında rastladığı Âkif’le ilgili makaleleri derleyip tarafımıza ulaştırdı. Necmettin Turinay dikkatini çeken bir kısım yazıların künyelerini getirdi. Ersin Özarslan bizi Hacettepe Üniversitesinin düzenlediği “Simpozyum” kitabını kütüphanelerde arama zahmetinden kurtardı. Prof. Dr. Nurullah Çetin öğrencilerine hazırlattığı dergi tarama tezlerini gözden geçirmemize müsaade etti. Bibliyografyanın 2021 sonuna kadar ikmal edilmesi yönünde Selma Günaydın da elindeki bibliyografik Âkif künyelerini vererek katkıda bulundu. Nihayet Yusuf Sancar Günaydın bibliyografik karşılaştırmada yardımcı oldu. Hepsine çok ama çok teşekkür ediyoruz.

Bunca katkıya ve şahsî gayretlerimize rağmen eksiksiz bir bibliyografya ortaya koyamadığımızı düşünüyoruz. Daha önce *Hece Âkif* özel sayısının sınırlı hazırlık süresi boyunca tarayabileceğimiz ana kaynakları taramaya çalışmıştık. Bu bibliyografyayı aynı özel sayının bir yıl kadar sonra yapılan ikinci baskısı için de genişletmiştik. Şimdi ise 2008’den bu yana not almaya devam ettiğimiz bibliyografik künyeler sayesinde bu bibliyografyayı 2021 sonuna kadar genişletmiş bulunuyoruz. Bu durumda önceki bibliyografik çalışmamıza neredeyse bir o kadar daha künye eklemiş olduk. Daha taranması gerekli yığınla dergi ve gazete koleksiyonu var elbette. Yine de mevcut Âkif bibliyografyalarını aşan bir çalışma ortaya koyduğumuzu söyleyebiliriz. İnşallah bu bibliyografya daha geniş ve eksiksiz bir Âkif bibliyografyası için araştırmacıları isteklendirir.

BİBLİYOGRAFYA

A. Kitaplar

A[hmed] C[evad]¹, *Mehmed Âkif / Hayatı, Seçme Şiirleri*, Numune B.evi., İstanbul 1937, 80 s.

Abdulkadiroğlu, Abdülkerim-Nuran, *Mehmed Âkif Ersoy'un Makaleleri*, KB. Y., Ankara 1987, 273 s.

Abdulkadiroğlu, Abdülkerim-Nuran, *Mehmed Âkif'in Kur'ân'ı Tefsiri / Mev'iza ve Hutbeler*, DİB. Y., Ankara 1992, 231 s.

Abdulkadiroğlu, Abdülkerim-Nuran Abdulkadiroğlu (haz.), *Mehmed Âkif Ersoy Hakkında Yazılanlar / Sırat-ı Müstakîm ve Sebîlü'r-Reşâd Mecmûaları'nda Çıkan Makaleler*, Mehmed Âkif Ersoy Fikir ve Sanat Vakfı Y., Basım yeri ve tarihi belirtilmemiş, 282 s.

Abdüsselâm Abdülazîz Fehmî, *Mehmet Âkif: Şâirü'l-İslâm*, Mektebetü't-Tâlib, Mekke, t.siz, 101 s. (Arapça).

Acar, İsmail, *Açıklamalı İstiklâl Marşı ve Gençliğe Hitabe*, Liva Y.evi, Balıkesir 2005, 143 s.

Acar, İsmail, *Mehmet Âkif ve Safahat'ta Seyahat*, Liva Y.evi, Balıkesir 2005, 238 s.

Ahmed, Abdurrazek, *Mehmet Âkif'in Mısır'daki Tesellisi: Abdülvehhâb Az-zâm*, Pendik Bld. Y., İstanbul 2017, 76 s.

Ahmet Bülent, *Resimlerle İstiklâl Marşı*, Ekonomik Sosyal Y., Ankara 1976, 18 s.

Aile Albümünden Fotoğraflarla Mehmet Âkif Ersoy, haz. Yusuf Çağlar, 1. bsm., İstanbul 2010, 127 [1] s.

Akay, Asuman, *Mehmet Âkif Ersoy'un Şiirlerinde Mısır*, Kahire 2007, 106 s.

Akay, Hasan-M. Fatih Andı (ed.), *İstiklâl Marşı İstikbal Marşı*, Hat Y., İstanbul 2011, 523 s.

Akçal, İsmet, *İstiklâl Marşımız ve Esrarı*, Elif K.evi Y., İstanbul 1984, 64 s.

¹ Bu kısaltma şu kaynakta "Orhan Cevad" şeklinde açıklanmıştır: Mehmed Âkif Armağanı, (Cevahircioğlu - Cebeci), MTTB, 1972, s. 46.

Âkif İklîmi: Mehmet Âkif Ersoy, Genel Sanat Yön. Mehmet Kemiksiz, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı katkılarıyla, [İstanbul 2017], 5 adet CD-ROM, kitap-
çık.

Âkif Salnâmesi-1: Mehmed Âkif ve Çevresine Dair Araştırmalar, ed. İbrahim Öztürkçü, Mehmet Âkif Ersoy Üniversitesi Yayını & Vadi Yayıncılık, ilaveli 2. bs. İstanbul 2021, 235 [1] s. [®].

Âkif Salnâmesi-2: Mehmed Âkif ve Çevresine Dair Araştırmalar, ed. Tahsin Yıldırım, Mehmet Âkif Ersoy Üniversitesi Yayını & Mahya Yayıncılık, 1. bs. İstanbul 2020, 259 [1] s. [®].

Âkifnâme (Mehmed Âkif), bk., Çantay Hasan Basri.

Âkif'ten Asım'a, ed. Sezgin Çevik, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Y., Ankara 2007, 160 s. + 1 CD-Rom. [®].

Akyurt, Ali, *Bir Hilal Uğruna: Çanakkale Şehitleri Şiiri ve Açıklaması*, Yarımada Y., İstanbul 2007, 63 s.

Altay, Devrim, *Mehmet Âkif Ersoy*, Alter Y., Ankara 2010, 141 s. [roman].

Anar, Turgay, *Edebî Hafızanın Mayalandığı Mekânlar: Mehmet Âkif'in Devam Ettiği Kültür, Sanat ve Edebiyat Mahfilleri*, Pendik Bld. Y., İstanbul 2017, 76 s.

Argon, Ferda-Selma Argon, *Dedem Mehmet Âkif: Zorluklarla Geçen Bir Ömrün Saklı Kalmış Hikâyesi*, [haz.] Fatih Bayhan, Timaş Y., 1. bs., İstanbul 2015, 208 + Albüm (16 s.).

Arıbaş, Selahattin, *Mehmet Âkif'in Eğitim Üzerine Düşünceleri*, Medeniyet Y., İstanbul 1992, 158 s.

Altın, Şükrü, *Yalnız Adam Âkif: Haksızlıklara Karşı Susmayan Bir Yürek*, İlgi Kültür Sanat Y., 1. bs., İstanbul 2014, 216 s.

Asım'ın Âkif'i: Anadolu Mektebi Mehmet Âkif Okumaları, ed. Ayşe Karaman, Aksaray Bld., Y., Aksaray 2016, 206 s. [®].

Aslan, Bahtiyar (haz.), *Türk Edebiyatı Dergisinde Mehmet Âkif ve İstiklâl Marşı*, TEDEV Y., İstanbul 2021, 368 s.

Atayurdunda Mehmet Âkif Ersoy Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Tiran – Arnavutluk, 11-12 Mart 2016 = Esetë e Simpoziumit Nderkombëtar Mehmet Âkif Ersojnë Vendlindje, Tiranë – Shqipëri / 11-12 Mars 2016, haz. Hıdır Yıldırım, Arnavutça çev. Jonida Begal, Eğitim-Bir-Sen Yayınları, [Ankara] 2017, 352 s. [Tür.+Arnv.]. [→].

Avcı, Nazmi, *Âkif'in Işığında Asım Olmak*, Gece Kitaplığı Y., 1. bsm., Ankara 2016, 255 s.

Ayral, Alparslan, *Açıklamalı İstiklal Marşımız*, Gönül Matb., Balıkesir 1984, 47 s. Diğer basım: *Yorumlu İstiklâl Marşı*, Alem Basım-Y., 2. bs., Balıkesir 1996, 68 s.

Ayvazoğlu, Beşir, *İstiklal Marşı / Tarihi ve Manâsı*, Tercüman Aile Kültür Kitapları Y., İstanbul 1986, 63 s.

Ayvazoğlu, Beşir (ed.), *Safahat ve Mehmed Âkif*, Tercüman Y., İstanbul 1986, 304 s.

Ayvazoğlu, Beşir, *Üsküdarlı Âkif: Vefatının 71. Yılı Hatırası*, Üsküdar Bld. Y., İstanbul 2007, 16 s.

Ayvazoğlu, Beşir, *1924 Bir Fotoğrafın Uzun Hikâyesi*, Kapı Y., 1. bs., İstanbul 2006, 286 s.

Bâkiler, Yavuz Bülent, *Mehmet Âkif'in Çağdaş Türkiye İdeali*, DİB. Y., Ankara 1990, 50 s.

Bâkiler, Yavuz Bülent, *Ölümünün 50. Yılında Mehmed Âkif Ersoy*, KB. Y., Ankara 1986, 48 s.

Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı, *şiar Mehmet Âkif İçin Memleketin Fikir ve Sanat Adamları Ne Diyor?*, Haz. Yusuf Turan Günaydın, Kopernik Kitap, 1. bs., İstanbul 2018, 67 s.

Bayhan, Fatih, *Mehmet Âkif'in İdeal Nesli Asım*, Sebilürreşad Yayınevi, Ankara 2016, 165 s.

Bayraktar, Duhter, *Mehmet Âkif Ersoy ve İstiklal Marşı*, Servet Y., İstanbul 1987, 78 s.

Benazus, Hanri, *Mehmet Âkif*, Bizim Kitaplar Yayını, İstanbul 2012, 336 s.

Bilgegil, M. Kaya, *Mehmed Âkif / Resmî Hâl Tercümesi, Basılmamış Bazı Mektup ve Manzumeleri*, Atatürk Ü. Y., Erzurum 1971, 40-XXII s.

Bir İstiklâl Âşığı Mehmet Âkif: Hayatı, Sanatı, Fikirleri Üzerine Araştırma ve İncelemeler, ed. Turgay Anar, DBY, 1. bs., İstanbul 2011, 239 s. [→].

Bir Şimdikizaman Şairi Mehmet Âkif Ersoy, ed. Duran Boz, yay. haz. Erdoğan Aydoğan-Mustafa Köneçoğlu-Ahmet Türk, Kahramanmaraş Yıldırım Beyazıt Anadolu Lisesi Y., 1. bs., Ankara 2008, 200 s. [→].

- Bolayır, Fethi, *Mehmed Âkif Ersoy*, Sanem Matb., Ankara 1986, 16 s.
- Boşnakoğlu, Hasan, *İstiklal Marşı Şairimizin İstiklâl Harbindeki Vaazları*, Er-Tu Matb., İstanbul 1981, 98 s.
- Boyacıoğlu, Metin-Erdal Aslan, *Mehmet Akif'in Kastamonu Günleri*, y.evi ve bsm. Yeri yok, t.siz, 143 s.
- Boz, Duran (ed.), *bk. Bir Şimdiki Zaman Şairi Mehmet Âkif Ersoy*.
- Bozdağ, Muhammed, *Mehmet Âkif Ersoy*, Asır Ajans, İstanbul 2006, 78 s.
- Bülbülün Şarkısı/Mehmet Âkif Kitabı*, ed.: Mustafa Kara-Bilal Kemikli, Osmangazi Belediyesi Yerel Gündem Y., İstanbul 2007, 255 s. [→].
- Büyüker, Kâmil, *Âkif'in Mısır Günlerinde Hakikatli Bir Dost: Mehmed İhsan Efendi*, Pendik Bld. Y., İstanbul 2017, 76 s.76 s.
- Canım, Rıdvan-Etem Çalık, *Mehmed Âkif ve İstiklâl Marşı*, Yedi İklim Y., İstanbul-1995, 200 s.
- Cerrahoğlu, A. [Kerim Sadi], *Mehmed Âkif: Bir İslâm Reformatörü*, İstanbul Matb., İstanbul 1964, 110 s.
- Cevahircioğlu, M. Zeki-Bahaeddin Cebeci (haz.), *Mehmed Âkif Armağanı*, Ahmed Sait Matb., İstanbul 1972, 48 s. [→].
- Ceyhan, Abdullah, *Sırat-ı Müstakim ve Sebilü'r-Reşad Fihristi*, DİB. Y., Ankara 1991, 610 s.
- Coşkun, Muharrem, *Kod Adı: İrtica-906: Mehmet Âkif Ersoy/'İlk Kez Yayınlanan Belgelerle...' 'Vatanında Cüda' İstiklal Şairi*, Gaziosmanpaşa Bld. Y., İstanbul 2014, 168 s.
- Cumalıoğlu, Fehmi, *Mehmed Âkif'in Hayatı ve İstiklâl Marşı*, Sönmez Neşr., İstanbul-1962, 23 s.
- Cumalıoğlu, Fehmi, *Mehmed Âkif'in Tefekkür Cephesi*, Ayyıldız Matb., Ankara 1959, 21 s.
- Cündioğlu, Düccane, *Âkif'e Dair*, Kaknüs Y., 1. bs., İstanbul 2005, 127 s.; Kapı Y., 2. bs., İstanbul 2010, 175 s.
- Cündioğlu, Düccane, *Bir Kur'an Şairi / Mehmet Âkif ve Kur'an Mealî*, Birun Y., 1. bs., İstanbul 2000, 550 s.; Gelenek Y., 2. bs., İstanbul 2004, 507 s.

- Cündioğlu, Dücane, *Mehmed Âkif'in Kur'an Tercümeleri*, Kaknüs Y., 1.bs., İst.-2005, 126 s.
- Çağbayır, Yaşar, *İstiklâl Marşının Tahlili*, TDV. Y., Ankara 2000, 396 s.; 12. bs., Ankara 2012, 408 s.
- Çakan, İsmail L., *Âkifçe*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006, 146 s.
- Çakar, Hüseyin, *İstiklâl Marşı Şairimiz Mehmet Âkif Ersoy'un Aziz Hatırasına*, Erzincan Doğu Gazetesi Y., Erzincan 1987, 32 s.
- Çalı, A. Metin - Hüseyin Ceylan - Duran Durulmuş, *Milli Şairimiz Mehmet Âkif*, Aydın B.evi, Çorum 1986, 31 s.
- Çantay, Balıkesirli Hasan Basri, *Âkifnâme (Mehmed Âkif)*, Ahmed Sait Matb., İstanbul 1966, 404 s.
- Çetin, Mehmet, *İstiklâl Marşı ve Mehmet Âkif Ersoy*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Y., 1. bs., Ankara 2003, 159 s.
- Çetin, Mehmet-M. Cemal Çiftçigüzeli, *Mehmed Âkif Ersoy Albümü*, Mehmed Âkif Ersoy Vakfı Y., İstanbul 2002, 80 s.
- Çetin, Nurullah, *Çanakkale Savaşları ve Mehmet Âkif*, Atlas Y., 1. bs., Ankara 2017, 80 s.
- Çetin, Nurullah, *Emperyalizme Direnen Türk: Mehmet Âkif Ersoy*, Türk Ocakları Ankara Şubesi Y., Ankara 2015, 28 s.; Akçağ Y., 1. bs., Ankara 2012, 238 s.
- Çetin, Nurullah, *Mehmet Âkif'i Doğru Anlamak: Yalçın Küçük'ün İftiralarına Cevaplar*, Ferfir Y., İstanbul 2011, 96 s.
- Çınar, Abdullah, *Mehmed Âkif ve Gençlik*, Kültür ve Edebiyat Dergisi Y., Ankara 1987, 46 s.
- Çiftçigüzeli, Mehmet Cemal-Çetin, Mehmet, *TBMM'de İstiklâl Marşı ve Mehmed Âkif*, Mehmet Âkif Ersoy Fikir ve Sanat Vakfı Y., İstanbul 2002, 263 s.
- Dağılma, İbrahim, *İman Abidesi Bir Şair: Mehmet Âkif Ersoy*, Mütercim Y., 1. bsm., İstanbul 2018, 160 s.
- Debus, Esther, *Sebilürreşâd: Kemalizm Öncesi ve Sonrası Dönemdeki İslamcı Muhalefete Dair Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, çev. Atilla Dirim, Libra Y., 1. bs., İstanbul 2009; 2. bs., 2012, 316 s.
- Demirci, Mehmet, *Yahya Kemal ve Mehmet Âkif'te Tasavvuf*, Akademi K.evi Y. (İzmir), İstanbul 1993, 109 s.

Diñçer, Ferruh, *Veteriner Hekim Gözüyle Veteriner Hekim Mehmet Âkif Ersoy Dosyası*, Türk Veteriner Hekimleri Birliği Y., Ankara 2011, XII + 330 s.

Direnen Meâl: Âkif Meâli, ed. Recep Şentürk, Mahya Y., 1. bs., İstanbul 2016, 317 [2] s. [→].

Doğan, D. Mehmet, *Camideki Şair Mehmed Âkif*, Nehir Y., İstanbul 1989, 72 s.; İz Y., 2. bs., İstanbul 1998, 160 s.; 3. bs., İstanbul 2006, 302 s.; Yazar Y., 5. bs., İstan.-2013, 271 + 9 s.

Doğan, D. Mehmet, *İslâm Şairi İstiklâl Şairi Mehmed Âkif*, Yazar Y., 1. bs., Ankara 2008, 157 s.; 3. bs., Ankara 2016, 174 s.

Doğan, D. Mehmet, *İslâmcılığın İki Kurucusu: Mehmet Âkif-Necip Fazıl*, Pınar Y., 1. bs., İstanbul 2016, 236 s.

Doğan, D. Mehmet, *Mehmed Âkif: Çanakkale'den Sakarya'ya*, Yazar Y., 1. bs., Ankara 2017, 220 s.

Doğan, Orhan, *Mehmed Âkif Bibliyografyası*, KB. Y., Ankara 1990, 137 s.

Duman, Ahmet, *Mehmet Âkif / Hayatı, Şahsiyeti ve Seçme Şiirleri*, Edebiyat Y., Ankara 1970, 72 s.

Dursun, Yusuf, *En Gür Seda / İstiklâl Marşı*, Nehir Y., İstanbul 2006, 80 s.

Düzdağ, M. Ertuğrul, *İstiklâl Marşı ve Çanakkale Şehidleri Şiirinin Açıklaması*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Y., İstanbul 1986, 16 s.; İstanbul 2006, 32 s.

Düzdağ, M. Ertuğrul, *İstiklâl Şairi Mehmed Âkif*, İSKİ Y., İstanbul 2002.

Düzdağ, M. Ertuğrul, *Mehmed Âkif / Mısır Hayatı ve Kur'ân Meâli*, Şûle Y., 2. bs., İstanbul 2005, VIII+351 s.

Düzdağ, M. Ertuğrul, *Mehmed Âkif Ankara'da-Millî Mücadele Yılları-*, Ankara Bş. Bld. Y., 1. bs., İstanbul 2013, XIII + 298 s. [kutu içinde].

Düzdağ, M. Ertuğrul, *Mehmed Âkif Ersoy*, KB. Y., Ankara 1988, X+134 s. Diğer basım: Ankara 1996, XXIV+267 s.

Düzdağ, M. Ertuğrul, *Mehmed Âkif Hakkında Araştırmalar*, Marmara Ü. İFAV Y., İstanbul 1987, 416 s. Diğer basımlar: 2 cilt, İstanbul 1989, 254+254 s.; 3 cilt hâlinde: İstanbul 2006, 254 + 248 + 306+3 s.

Düzdağ, M. Ertuğrul, *Üstadım Mehmed Âkif*, bk., İz, Mâhir.

Düzdağ, M. Ertuğrul, *Safahat Tetkikleri*, MED Y., İstanbul 1979, 360 s.

Ekiz, Osman Nuri, *Memed Âkif Ersoy*, Toker Y., İstanbul 1985, 344 s.

Elemim bir Yüreğin Kârı Değil!: Mehmet Âkif Albümü, metin: İsmail Kara-Fulya İbanoğlu, Timaş Y., 1. bs., İstanbul 2013, 133 s.

Eliacık, R. İhsan, *Mehmed Âkif*, İlke Y., İstanbul 2004, 96 s.

Eliacık, Recep İhsan, *Mehmet Âkif Ersoy Hayatı, Fikirleri, Eserleri: Korkma*, İnşa Y., İstanbul 2007, 110 s.

Elmalı, Murat, *Mehmet Âkif'ten Seçmeler*, Erdem Y., İstanbul 2005, 80 s.

Elmas, Nazım, *Mehmet Âkif Ersoy (San'atı ve San'at Anlayışı-Üslûbu)*, Türkiye Sağlık İşçileri Sendikası Y., Ankara 2000, XI+276 s.

Er, Sırrı, *Çocuklara Safahat'tan Hikâyeler*, Akçağ Y., Ankara 2004, 64 s.

Erbay, Erdoğan, *Mehmed Âkif: İnsan ve Medeniyet*, Fenomen Y., 1. bs., Erzurum 2011, 106 s.

Erdem, Melike, *Millî Günler ve İstiklâl Marşı*, Erdem Y., İstanbul 1990, 128 s.

Erdoğan, Aziz, *Abide Şahsiyet Mehmet Âkif Ersoy (Biyografik Roman)*, Yağmur Y., 1. bs., İstanbul 2010; 6. bsm., 2012, 184 s.

Erdoğan, Fahrettin, *7 Milyonluk Alevi Türklerine Kızıl Komünist Damgasını Vuran Sebilürreşat'çılara Cevap*, Y.evi yok, Ankara 1951, 12 s.

Ergenekon Çil, Adalet, *Mehmed Âkif Ersoy ve İstiklal Marşı / Açıklamalı*, Yeni Okul Y., Basım yer, yok, 2. bs., İstanbul 1991, 74 s.

Erişirgil, Emin, *Bir İslamcı Şairin Romanı / Mehmed Âkif I-IV*, Güzel İstanbul Matb., İstanbul 1956, 504 s. Diğer basım: *İslâmcı Bir Şairin Romanı*, yay. haz. Aykut Kazancıgil-Cem Alpar, Türkiye İş Bankası Kültür Y., Ankara 1986, VI+II+438 s.

Erol, Aydil, *Mehmet Âkif Ersoy: Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Eserlerinden Seçmeler*, Hikmet Neşr., İstanbul 2002, 143 s.

Ersoy, Emin Âkif, *Babam Mehmet Âkif -İstiklâl Harbi Hatıraları-*, derl.-giriş: Yusuf Turan Günaydın, Kurtuba Kitap Y., 1. bs., İstanbul 2010, 135 s.; 2. bs.: 2011, 136 s.; 3. bs.: 2016, 136 s.; 4. bs., 2017, 136 s.; 5. bs.: Mamak Bld. Y., Ankara 2021, 135 s.

Ertan, Veli, *Mehmed Âkif'in Hayatı, Eserleri ve Tesirleri*, Bahar Y., İstanbul 1969, 64 s.

Eryiğit, İbrahim, *Kur'an'la Konuşan Şair*, Pınar Y., 1. bsm., İstanbul 2011, 88 s. [roman].

Eski, Mustafa, *Milli Mücadelede Mehmed Âkif Kastamonu'da*, Ayyıldız Matb., Ankara 1983, 80 s.

Eşref Edib [Fergan], *İnkılâb Karşısında Âkif-Fikret, Gençlik-Tancılar / Kurtuluş Harbinin İman Kaynağı İstiklâl Marşı mı Tarih-i Kadim mi?*, Âsâr-ı İlmiye Kütüphanesi Neşr., İstanbul 1940, 47 s.

Eşref Edib [Fergan], *İstiklâl Mahkemelerinde -Sebilürreşad'ın Romanı-*, haz. Fahrettin Gün, Beyan Y., 2. bs., İstanbul 2005, 206 s.

Eşref Edib [Fergan], *Mehmed Âkif / Hayatı-Eserleri*, Abdullah Işıklar K.evi, 2. bs., İstanbul [1938], 400 s.

Eşref Edib [Fergan], *Mehmed Âkif / Hayatı, Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları*

1. Cilt: Âsâr-ı İlmiye Kütüphanesi Y., İstanbul? 1938, 712+9 s.; 2. bs., İstan.-1960, 400 s.;

2. Cilt: Sebilürreşad Neşriyat Bürosu Y., İstanbul 1939, 323 s.[E. Edib'in bu kitabı birincisi 1938, ikinci cildi 1939'da basılmış iki cilttir. Fakat yazar birinci cildi "Ahlâk ve Secayâsı Bazı Fikir ve Nükteleri" başlıklı XI. Bölümü çıkartarak 1960'da tekrar bastırmıştır.]

Eşref Edib [Fergan], *Mehmed Âkif / Hayatı, Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları*, haz. Fahrettin Gün, Beyan Y., İstanbul 2010, 871 s. [birleştirilmiş basım].

Eşref Edib [Fergan]-Hayrettin Karan, *Millî Mücadele Yılları*, haz. Fahrettin Gün, Beyan Y., İstanbul 2002, 112 s.

Fischer, A., *DreigedichtevonTevfiq Fikret undzweivon Mehmet Âkif*, Berlin, t.siz.

Genç, H. Mustafa, *Genç Devletimizin Kuruluş Destanı / İstiklâl Marşı ve Mehmet Âkif*, Canik Belediyesi Kültür Y., Samsun 2006, 102 s.

Gençliğin Kaleminden Üç Cephesiyle Mehmet Âkif, Türkiye İslâm Enstitüleri Talebe Federasyonu Y., Tan Matb., İstanbul 1968, 151+2 s.

Gerger, Mehmet Emin – Ramazan Topdemir, *Bilinmeyen Yönleriyle İslam ve İstiklal Marşı Şairimiz*, Gerger Y., İstanbul 2011, 379 s.

- Göçmenoğlu, Kasım, *İstiklal Marşı Yazılıyor*, Erdem Y., İstanbul 2002, 80 s.
- Gökçek, Fazıl, *Mehmet Âkif'in Şiir Dünyası*, Dergâh Y., 1. bs., İstanbul 2005, 360 s.
- Göze, Hicran, *Mehmed Âkif: Hüzünlü Bir Yolculuk*, Kubbealtı Neşr., 1. bs., İst.-2008, 152 s.
- Gülendam, Yılmaz-Enver Yavuz - Şenol Bağcı, *Mehmed Âkif*, Konya Anadolu Lisesi Y., Konya 1993, 75 s.
- Güler, Ali, *Bayraklaşan Âkif*, Halk K.evi, İstanbul, t.siz, 368 s. [kapakta: *Mehmet Âkif Ersoy'un Soyu, Ailesi ve Hayatı*].
- Gün, Fahrettin, *Kadim Bir Dost Eşref Edib*, Pendik Bld. Y., İstanbul 2017, 89 s.
- Gün, Fahrettin, *Mehmed Âkif-Tevfik Fikret Çatışması*, Beyan Y., İstanbul 2014, 318+1 s.
- Gün, Fahrettin, *Mehmed Âkif'in Kronolojik ve Fotoğraflı Hayat Hikâyesi*, Beyan Y., İstanbul 2020, 435 s.
- Gündem, Ali Uğur, *Ölümünün Otuzuncu Yıldönümünde Mehmed Âkif*, İkinci Kuvay-ı Milliye Konya Şubesi Yayınları, Konya 1966, 45 s.
- Gündüzalp, Selim, *Mehmet Âkif Ersoy: Hayatı ve Eserlerinden Seçmeler -Belge ve Fotoğraflarla-*, Zafer Y., İstanbul 2008, 302 s.
- Güneş, Deniz, *Mehmet Âkif'ten Seçmeler*, Bahar Y., İstanbul 2005, 79 s.
- Günaydın, Yusuf Turan, *Âkif: Biyo-Bibliyografik Detaylar*, Kopernik Kitap, 1. ve 2. bs., İstanbul 2018, 304 s.
- Güntekin, Mehmed (yön.), *Bestelenen Şiirleriyle Mehmed Âkif*, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Y., İstanbul 1996.
- Gürel, Nazlı Rânâ-Zeki Gürel, *Korkma Sönmez*, Üçem Y., Bolu 2013, 219 s.
- Gürel, Zeki, *Ölümünün 70. Yılında Mehmed Âkif'e Mektup Var*, Eğitim-Kültür Hizmetleri Yayını, Ankara 2007, 303 s.
- Güvemli, Zahir, *Mehmed Âkif / Hayatı, San'atı, Şiirleri*, Varlık Y., İstanbul 1953, 120; 5. bs., İstanbul 1967, 86 s.
- Hakikat Adamı Mehmet Âkif'e Armağan*, ed. Mehmet Bayyığıt-Ahmet Çaycı, Kombassan Y., Konya, 2011, 386 s.

- Haksal, Ali Haydar, *Âkif Duruşlu Âsım*, İnsan Y., 1. bs., İstanbul 2006, 149 s.
- Hamzaçebi, Yakub, *Büyük Vatansever, Millî Şair Mehmed Âkif Ersoy'un 29. Ölüm Yılı Dönümü Dolayısıyla Afyon Ordu Evi Konferans Salonunda Yapılan Anma Töreninde Veteriner Bölge Gıda Kontrol Laboratuvarı Müdürü, Gıda Kontrol Uzmanı Veteriner Hekim Yakub Hamzaçebi'nin Konferansı*, Tarım Bakanlığı Veteriner İşleri Genel Müdürlüğü Afyon Veteriner Bölge Gıda Kontrol Laboratuvarı Müdürlüğü Eğitim ve Öğretim Y., Afyon 1966, 12 s. [teksir].
- Hansu, Hüseyin, *Âkif'in 'Hacı Baba'sı Babanzade Ahmed Naim*, Pendik Bld. Y., İstanbul 2017, 76 s.
- Hekimoğlu İsmail, *Mehmed Âkif'te Dün, Bugün ve Yarın*, Timaş Y., İstanbul 1998, 480 s.
- Hilmi, Tolga, *Mehmet Âkif Ersoy*, Anonim Yayıncılık, 1. bs., İstanbul 2009, 170 s.
- İşık, Vahdettin, *Asrın Maskeli Vicdanı ve Âkif'in Tarihe Tanıklığı*, Pendik Bld. Y., İstanbul 2017, 67 s.
- İşıқтаş, Kazım, *Bayrağımız ve İstiklal Marşımız*, Fikir Y., İstanbul 1969, 32 s.
- İşıқтаş, Bilen, *Harflerin ve Seslerin Ruhundaki Seyyahlar: Mehmed Âkif Ersoy ve Şerif Muhiddin Targan*, Pendik Bld. Y., İstanbul 2017, 76 s.
- İbrahim Sabrî, *ez-Zılâl min Safahât li's-Şâiri't-Türkiyyi'l-Kebîr Mehmed Âkif*, Kâhire, t.siz, 90 s. [Mehmed Âkif'in *Gölgeler* adlı şiir kitabının tercümesi].
- İkbal, Feride, *Safahat'tan Öyküler*, Timaş Y., İstanbul 2006, 153 s.
- İkinci Ölüm Yılı Münasebetiyle Mehmed Âkif (1873-1936)*, Veteriner Fakültesi Talebe Cemiyeti Y., Ankara 1958, 32 s.
- İmamoğlu, Abdülvahit, *İman ve Aksiyon Adamı Mehmed Âkif*, Ravza K.evi Y., İstanbul 1997, 231 s.
- İmamoğlu, Abdülvahit, *Mehmed Âkif ve İnanan İnsan*, Ravza K.evi Y., İstanbul 1996, 190 s.
- İnan, Âkif, *Mehmet Âkif Ersoy: İlk Şair*, haz. Yusuf Turan Günaydın, İz Y., İstanbul 2021, 59 + 2 s.
- İslâmoğlu Erdem, Hatice, *Kur'an ve Âkif*, Düşün Y., 1. bs., İstanbul 2012, 512 42 s.

İstiklal Marşı, Afyon Veteriner İşleri Genel Müdürlüğü Afyon Veteriner Bölge Gıda Kontrol Laboratuar Müdürlüğü Y., Afyon 1967?, 4 s.

İstiklal Marşı Kamuoyu Araştırması, PİAR Araştırma Ltd. Şti. Y., İstanbul?, 1990, 80 s.

İstiklal Marşımız ve Mehmet Âkif Ersoy, Konya Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Y., Konya 1997, 95 s.

İstiklal Marşı ve Mehmet Âkif, Beyoğlu Belediye Başkanlığı, İstanbul, t.siz, 48 s.

İstiklal Marşı ve Mehmet Âkif Ersoy, TBMM Y., Ankara, t.siz, 16 s. + 1 CD-Rom.

İstiklal Marşı'nın Doğuşu ve Kurtuluş Savaşı / Resim Yarışması, KTB Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü Millî Aydın Bank / Tarihbank Y., Aydın 1986, 12 s.

İz, Muallim Mâhir, *Üstadım Mehmet Âkif: Muallim Mâhir İz'in Hâtıraları*, derl. & haz. M. Ertuğrul Düzdağ, Bağcılar Bld. Y., 1. bs., İstanbul 2014, 319 s.; MED Kitap, 3. bs., İstanbul 2017, 282 [6] s.

Kabaklı, Ahmet, *Mehmed Âkif*, Toker Y., İstanbul 1970, 160 s. Diğer basım: Türk Edebiyatı Vakfı Y., İstanbul 1984, 223 s.

Kabaklı, Ahmet, *Sohbetler II / Mehmed Âkif - Yahya Kemal-Necip Fazıl Kısakürek*, Türk Edebiyatı Vakfı Y., İstanbul 1987, 301 s.

Kabulünün 89. Yılı Münasebetiyle İstiklâl Marşı ve Mehmet Âkif Ersoy, Çorum Bld. Y., Çorum 2010, 60 s.

Kaçar, İzzet, *Eğitimci Yönüyle Mehmet Âkif*, Esra Y., Konya 1990, 64 s.

Kadınhanı İlçe Milli Eğitiminden Mehmet Âkif Ersoy'a Vefatının 52. Yıl Armağanı, Kadınhanı İlçe Milli Eğitim Gençlik ve Spor Müdürlüğü Hazırlama Komitesi Y., Konya 1993?, 32 s.

Kahraman, Âlim, *Mehmet Âkif: Tutuşmuş Bir Yürek, Adanmış Bir Hayat*, Büyüyenay Y., 1. bs., İstanbul 2020, 464 s.

Kaplan, Sadettin, *20. Yüzyıl Türk Şirinde Beş Şair: Tefik Fikret, Mehmet Âkif, Yahya Kemal, Nazım Hikmet, Necip Fazıl*, Marifet Y., İstanbul 1996, Diğer basım: Saka Y., Gebze 2005, 326 s.

Kaplan, Sadettin, *Mehmed Âkif ile Kemâl'e Ermek*, Alioğlu Y., İstanbul 2006, 141 s.

Kara, İsmail, *Âkif İçin Bir Muhlis-i Sâdık: Hüseyin Kâzım Kadri*, Pendik Belediyesi Yayını, İstanbul-2017,68 s.

Kara, İsmail, *bk. Elemim Bir Yüreğin Kârı Değil*.

Karaca, Mehmet Selim, *Âkif'e, Fikret'e Dair*, Gencay Matb., İstanbul 1971, 94 s.

Karakoç, Sezai, *Mehmed Âkif*, Diriliş Y., İstanbul 1968, 56 s.; İstanbul 1985, 46 s.; 22. bs., İstanbul 2011, 96 [1] s.

Karanlıktagezer, Nusret, *İstiklâl Marşımız ve Mehmet Âkif Ersoy*, Y.evi yok, Ankara 1986, 80 s.

Kaya, Murat, *Alkış Sevmeyen Şair Mehmet Âkif Ersoy*, Gonca Y., İzmir 2006, 139 s.

Kaymaz, Rıfki, *Mehmet Âkif Ersoy ve İstiklal Marşı*, Akçağ Y., Ankara 2009, 192 s.

Kaytancı, Ali, *İstiklal Marşımız ve Milli Ruh*, Uğurel Matb., Malatya 1972, 136 s.; Kırşehir Bld. Y., 4. bs., Ankara 2008, 354 s.

Keskin, Raşit, *Mehmet Âkif Ersoy: Hayatı, Safahat'tan Seçmeler, Hatıralar*, Çizgi Y., Konya 2009, 119 s.

Kesten, Fikret, *Mehmet Âkif ve İstiklal Marşımızın Tahlili*, Y.evi yok, Sivas, 1997, 141 s.

Kılıç, Ahmet Faruk, *Millî Yürek: Mehmet Âkif Ersoy'un Din ve Toplum Anlayışı*, Değişim Y., İstanbul 2008, 193 s.

Kılıç, Cemil, *Mehmed Âkif'ten Seçmeler*, Karanfil Y., İstanbul 2005, 94 s.

Koca, Mücahit, *Asım'ın Nesli*, Sur Y., İstanbul 2004, 348 s.

Kocakaplan, İsa, *İstiklâl Marşımız ve Mehmed Âkif Ersoy*, Türk Edebiyatı Vakfı Y., İstanbul 1999, 111 s.

Koyuncu, Fahrettin, *41 Soruda İstiklal Marşı ve Mehmet Âkif Ersoy*, Denizli Bld. Y., 1. bs., İstanbul 2012; 2. bs., İstanbul 2013, 79 s.

Köksal, Yaşar, *Mehmet Âkif Ersoy*, Köksal Neşriyat Yurdu, İstanbul 1960, 15 s.

Kuntay, Midhat Cemal, *İstiklâl Şairi Mehmed Âkif*, Semih Lütfi B.evi, İstanbul 1939, 446 s.

Kuntay, Midhat Cemal, *Mehmed Âkif*, Ülkü K.evi Y., İstanbul 1944, 24 s.

Kuntay, Midhat Cemal, *Mehmed Âkif: Hayatı, Sanatı, Seciyesi ve Şiirler*, Yeni Mecmua Y., İstanbul 1948, 56 s.

Kuntay, Midhat Cemal, *Mehmed Âkif Ersoy: Hayatı, Seciyesi ve Sanatı*, Türkiye İş Bankası Kültür Y., Ankara 1986, 377 s.; 2. bs., Ankara 1990, 384 s.

Kurtoğlu, Mehmet, *Şâir, Derviş, Kahraman Mehmet Âkif*, Kopernik Kitap Y., 1. bs., İstanbul 2021, 280 s.

Kurtoğlu, Mehmet, *Taceddin Dergâhı'nda İstiklâl Şairi: Mehmet Âkif*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Y., Ankara 2016, 178 s.

Kurtoğlu, Nazım, *Mehmet Âkif ve Milli Mücadele*, Küçükçekmece Bld. Y., İstanbul.- 2005, 79 s.

Kutay, Cemal, *Necid Çöllerinde Mehmed Âkif*, Tarih Dünyası Y., İstanbul 1963, 309 s. Diğer basım: Posta Kutusu Y., İstanbul 1978.

Kuter, Murat, *İstiklâl Marşı ve Mehmet Âkif*, Osmangazi Bld. Y., 1. bsm., Bursa 2007, 56 s.

Kürsüdeki Şair: Mehmet Âkif, DİB Y., 1. bs., Ankara 2013, 58 s. [→].

Levend, Agâh Sırrı, *Âkif'in İdeolojisi*, İstanbul 1939.

M. Âkif Ersoy: Yaşamı ve Sanatından Esintiler I-II, Doğuş Kültür Hizmetleri Y., 1. bs., İstanbul 1997.

M. Sencer – N. Salih (topl.), *Mehmet Âkif*, Bozkurt Matb., İstanbul 1937, 36 s. [®].

Malkoç Öztürkmen, Neriman, *Mehmed Âkif ve Mekan*, Şehir Matb., İstanbul 1958, 112 s.

Malkoç Öztürkmen, Neriman, *Mehmet Âkif ve Dünyası / Safahat'ta Geçen Yapı Unsurlarının Stilistik Bir Tahlili*, Altınok Matb., Ankara 1969, XLI+239 s.; Kültür Bakanlığı Y., 1. bs., Ankara 1990, XVIII + 230 s.

Marmara Ü. 50. Yılında M. A. Ersoy, Gerger Kaymakamlığı Halk Eğitimi Merkezi Müdürlüğü Y., Adıyaman 1986, 30 s.

Marmara Ü. 50. Yılında M. A Ersoy'a Armağan, Selçuk Ü. Y., Konya 1986, X+164 s.

Mebus ve Şair: Mehmet Âkif Ersoy, yay. haz. Ömer Faruk Şerifoğlu, Gaziantep Bş. Bl. Y., Gaziantep 2021, 172 s. [→].

Mehmed Âkif, Milliyetçiler Derneği Neşr., Çeltüt Matb., 2. bs., İstanbul 1961, 104 s. [A. Nihad Tarlan, Nurettin Topçu, Ferruh Bozbeyli, Uğur Kökten, N. Sâmi Banarlı ve Peyami Safa'nın yazıları].

Mehmed Âkif, Yüksek Ziraat Enstitüsü Talebe Cemiyeti Y., Ankara 1939, 96 s.

Mehmed Âkif, Âsım ve Gençlik: Bildiriler, yay. D. Mehmet Doğan, Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı Y., Ankara 2015, 272 s. [→].

Mehmed Âkif: Ölümünün 10. Yılı, MTTB Y., İstanbul 1946, 26 s.

Mehmed Âkif, 100 Yıl Sonra Berlin'de = Mehmed Âkif, Nach 100 Jahren in Berlin, 19-21 Aralık 2014 Berlin, yay. D. Mehmet Doğan, TYB Y., Ankara 2015, 232 s. [→].

Mehmed Âkif 1873-1936, Veteriner Fakültesi Talebe Cemiyeti Y., Ankara 1938, 32 s.

Mehmed Âkif Armağanı, haz. M. Zeki Cevahircioğlu-Bahaeddin Cebeci, MTTB Y., İstanbul 1972, 48 s. [→].

Mehmed Âkif Ersoy (Sırat-ı Müstakîm ve Sebîlü'r-Reşad Mecmualarında Çıkan Makaleler), haz. Adulkerim Abdulkadiroğlu-Nuran Abdulkadiroğlu, Mehmet Âkif Ersoy Fikir ve Sanat Vakfı Y., ?t.siz, 282 s.

Mehmed Âkif Ersoy: Güvercin Kitapları Şiir Serisi, Emek Basım ve Y., Ankara 1952, 15 s.

Mehmed Âkif Ersoy: İstiklal Marşı'nın Kabulünün 90. ve Âkif'in Ölümünün 75. Yılı Anısına, ed. Mustafa İsmet Uzun, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Y., 1. bs., Ankara 2011, 488 s. [→]

Mehmed Âkif Ersoy ve İstiklal Marşı'mız, DİB Y., 2. bs., Ankara 2021, 240 s. [→].

Mehmed Âkif'i Anlatıyorlar, Aydınlar Ocağı Y., İstanbul 1986, 104 s. [Süleyman Yalçın, Kazım Yetiş, Ahmet Kabaklı, A. Bolak, Necat Birinci, M. Ergin].

Mehmet Âkif, toplayanlar: M. Sencer-N. Salih, Bozkurt B.evi, İstanbul 1937, 35 + 1 s. [→].

Mehmet Âkif: Ölümünün 30'uncu Yıldönümünde, İkinci Kuvây-ı Milliye Derneği Konya Şubesi Neşr., Kanaat Matb., Konya, 1966, 45 s.

Mehmet Âkif, Âsım ve Gençlik: Bildiriler, Yay. D. Mehmet Doğan, TYB Y., Ank.-2015, 272 s.

Mehmet Âkif Ersoy, ed. Kalender Yıldız, Sütun Y., İstanbul 2007, 63 [1] s. [→].

Mehmet Âkif Ersoy Anısına Şiirler, haz. Turhan Bayraktar, Bay Ajans, İstanbul 1996, 193 s.

Mehmet Âkif Ersoy Bilgi Şöleni 6. Mehmet Âkif ve Gölgeleler, yay. D. Mehmet Doğan, TYB Y., Ankara 2014, 244 s. [→].

Mehmet Âkif Ersoy: Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Eserleri, Elips Kitap Y., Ankara 2005, 100 s.

Mehmet Âkif Ersoy: Hayatı ve Eserleri, Bulvar Gazetesi Y., İstanbul 1985, 64 s.

Mehmet Âkif Ersoy: Ölümünün 50. Yılı Anma Programı, Hatay İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Y., Antakya 1986, 40 s.

Mehmet Âkif Ersoy Uluslararası Saraybosna Sempozyumu, Mehmet Âkif Ersoy Fikir ve Sanat Vakfı Y., İstanbul 2012.

Mehmet Âkif Ersoy: Vefatının 58. Yılı Hatırasına, Trabzon Belediyesi Kültür Y., Trabzon 1995.

Mehmet Âkif Ersoy'a Aydın Yaklaşımlar, ed. Muhammet Sani Adıgüzel-Zeynep Banu Dalaman, İstanbul Aydın Üniversitesi Türkiye Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Yayını, İstanbul 2013, VIII + 193 s. [→].

Mehmet Âkif Ersoy'u Anma Sempozyumu Konuşmaları, haz. İbrahim Aykaç, Dicle Ü. Y., Diyarbakır 1986, 34 s.

Mehmet Âkif Ersoy'un Aile Mektupları, haz. Ömer Hakan Özalp, MAKÜ Rektörlüğü Yayını, 1. bs., Ankara 2010, sayfa no. yok.

Mehmet Âkif Ersoy'un Ölümünün 30. Yılı, İkinci Kuvay-ı Milliye Dern. Y., Kon-ya 1966, 45 s.

Mehmet Âkif Ersoy'un Ölümünün 50. Yılı, Hatay İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Y., Hatay 1986, 40 s.

Mehmet Âkif Ersoy'un Ölümünün 50. Yılı, Urfa İl Halk Kütüphanesi Y., Urfa, 1986, 7 s.

Mehmet Âkif, Hayatı, Şahsiyeti, Seçme Şiirleri, Edebiyat Y., Ankara 1970, 72 s.

Mehmet Âkif İlmî Toplantısı (Bildiriler) 27-29 Aralık 1986, KB. Millî Kütüphane Başkanlığı Y., Ankara 1989, 272 s. [*].

Mehmet Âkif Simpozyumu/ Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdarî Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nce Tertiplenen "Mehmed Âkif Ersoy, Fikirleri ve Tesirleri" Simpozyumu (27-28 Aralık 1976), Hacettepe Ü. Y., Ankara 1976?, 166 s.

Mehmet Âkif, Türkiye'de Modernleşme ve Gençlik Bilgi Şöleni, yay. D. Mehmet Doğan, TYB Y., Ankara 2007, 260 s. [→].

Mehmet Âkif'in Kabri İçin, Abdurrahman Konuk vd., Bozkurt Matb., İstanbul 1938, 16 s. [Âkif'in ölüm yıldönümü münasebetiyle üniversite gençliğinin yayınladığı broşür].

Mengüşoğlu, Metin Önal, Müstesnâ Şair Mehmed Âkif, Pınar Y., 1. bs., İstanbul 2007, 192 s.

Meydan, Sinan, Öteki Mehmed Âkif: Vaiz, İnkılâp K.evi, İstanbul 2015, 296 s.

Midhat Cemal, bk. Kuntay, Midhat Cemal.

Millî Egemenlik, İstiklal Marşı ve Mehmet Âkif Ersoy Paneli, TBMM B.evi, Ank. 2006, 127s.

Millî Mücadele ve İstiklâl Marşı Kartpostalları, [haz.] Ömer Faruk Şerifoğlu, Mebus ve Şair Mehmet Âkif Ersoy, Gaziantep BŞ. Bld. Y., Gaziantep 2021'in eki [10 adet kartpostal tıpkıbasımı].

Millî Şair Mehmet Âkif Ersoy'un Ölümünün 50. Yılı, Aydın Milli Eğitim Gençlik ve Spor Müdürlüğü & Aydın Öğretmenevi Y., İzmir 1987, 80 s.

Millî Şair Mehmet Âkif'in Ölümünün 50. Yıl Dönümünde Anma Faaliyetleri, Millî Şair Mehmet Âkif Ersoy'u Ölümünün 50. Yıldönümünde Yapılan Anma Faaliyetleri, KTB. Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Y.,Ankara?, 1987, 56 S.

Millî Şair Mehmet Âkif Ersoy: Ölümünün 50. Yılında, Aydın 1986 [Mehmet Âkif Ersoy Özel Sayı], Aydın MEGSB Müdürlüğü Y., İzmir 1987, 75 s.

Mithat Cemal, bk. Kuntay, M. Cemal.

Mürebbi, Yunus, Manifesto: Mehmet Âkif'in Kastamonu'da ve Milli Mücadele Çalışmaları, Pozitif Y. & Cide Bld., 1. bs., İstanbul 2012, 174 s.

Müstecaplıoğlu, Esat Âdil, Mehmed Âkif / Ferdî ve İçtimâî Karakteri – Vatanperverliği – Milliyetçiliği-Şairliği, Ülkü B.evi, İstanbul 1937, 56 s.

Nalbantoğlu, Muhiddin, Mehmed Âkif ve İstiklâl Marşı, Veli Y., İstanbul 1981, 80 s.

Nalbantoğlu, Muhittin, *Nesillerin Destanı / İstiklâl Marşımızın Tarihi*, Muhit Y., İstanbul 1964, XVI+207 s.

Okay, Orhan, *Mehmed Âkif: Bir Karakter Heykelinin Anatomisi*, Akçağ Y., Ankara 1998, 109 s.; 2. bs., Ankara 2005.

Okay, Orhan, *Mehmed Âkif: Kalabalıklarda Bir Yalnız Adam*, Dergâh Y., 1. bs., İstanbul 2015, 226 s.

Okay, Orhan, *Mehmed Âkif'in Milliyetçiliği*, Akçağ Y., Ankara 1991, 140 s.

Oktay, Osman, *İstiklal Marşımızın Şairi: Mehmet Âkif Ersoy (Hayatı, Şiirleri ve Millî Mücadele'deki Rolü)*, Hikmet Neşriyat, İstanbul 2003, 92 s.

Ongun, Cemil Sena, *Mehmed Âkif Hayatı, Eserleri ve İdealleri*, Tefeyyüz B.evi, İstanbul 1947, 112 s.

Orhan Seyfi [Orhon], *Mehmet Âkif / Hayatı ve Eserleri*, Cumhuriyet Kütüphanesi Y., İstanbul 1937, 62 s.

Öksüz, Ahmet, *Açıklamalı İstiklal Marşı*, ABC K.evi Y., İstanbul 1982, 32 s.

Ölmez, M. Hakan (ed.), *Mehmet Âkif'ten Seçmeler*, Gözde Kitap Y., Bursa 2005, 108 s.

Ölümünün 30'uncu Yıl Dönümünde Mehmed Âkif, İkinci Kuvâyı Milliye Derneği Konya Şubesi Neşr., Konya 1966 [Ali Uğur, Atilla Öztörün, Mehmet Karagülle, Zeynel Timur].

Ölümünün 50. Yılında Mehmet Âkif Ersoy, Marmara Ü. Fen-Edebiyat F. Y., İstanbul 1986, V+252 s.

Ölümünün 50. Yılında Mehmed Âkif Ersoy'a Armağan, Selçuk Ü. YL., Konya 1986, 164 s.

Ölümünün 50. Yılında Mehmet Âkif Ersoy'u Anma Kitabı, Ankara Ü. Rektörlüğü Y., Ankara 1986, IX+210 s.

Ölümünün 50. Yılında Millî Şair Mehmet Âkif Ersoy, Niğde Valiliği Y., Arı B.evi, Konya 1986, 56 s. [*].

Özalp, Ömer Hakan, *Ummanı Gören Irmaklar: Mehmed Âkif'in Talebeleri*, Pendik Bld. Y., İstanbul 2017, 108 s.

Özalp, N. Ahmet, *Aklı Kamaştıran Belagat Kavgası: Safahat'ın Yankıları (1911-1924)*, Büyüyeany Y., 1. bs., İstanbul 2019, 477 s.

- Özbadem, Ferhat, *Mehmet Âkif*, Sude Y., 2. bs., İstanbul 2018, 120 s.
- Özbek, Abdullah, *Bir Eğitimci Olarak Âkif*, Selam Y., Konya 1988, 91 s.
- Özçelik, Mustafa, *Bir Hisli Yürek Mehmet Âkif Ersoy*, Muhit Kitap Y., 1. bs., İstanbul 2020, 166 s.
- Özçelik, Mustafa, *Mehmed Âkif ve İstiklâl Marşı*, Lamure Y., İstanbul 2005, 117 s.
- Özçelik, Mustafa, *Mehmet Âkif Ersoy: Kronolojik Hayat Hikâyesi*, Erguvan Yevi, İstanbul 2009, 112 s.
- Özçelik, Remzi, *Mehmet Âkif: Oyun-İki Bölüm*, Atatürk Kültür Merkezi Y., 1. bs., Ankara 2013, 136 s.
- Özer, Ali, *Mehmet Âkif ve Eğitim*, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Y., İzmir 1991, 95 s.
- Özgül, M. Kayahan, *Üstad-Tilmiz İlişkisinden Doğan Dostluk: Ali Ekrem'le Mehmed Âkif*, Pendik Bld. Y., İstanbul 2017, 66 s.
- Özlük, Nuran, *Türk Basınında Mehmet Âkif Ersoy Üzerine Polemikler*, Paradoxs & BSR Yayın Grubu, İstanbul 2011, 328 s.
- Öztürkçü, İbrahim, *Meşhur Bir Dost, Meçhul Bir Adam Hafız Mustafa Âsım Şakir Görün*, Pendik Bld. Y., İstanbul 2017, 76 s.
- Pekolcay, Necla, *Mehmed Âkif'in Verdiği Mesajlar ve Tesir Alanları*, Marmara Ü. İFAV Y., İstanbul 1958, 112 s.
- Resimlerle İstiklâl Marşı*, Ekonomik ve Sosyal Y., Ankara 1977?, 20 s.
- Safahat'ın Dili ve Üslûbu*, Muhit Matb., İstanbul 1970, 80 s. [İçinde: Necmeddin Hacıeminoğlu, T. Nejat Gencan, Kerim Yund, F. Kadri Timurtaş].
- Sarıhan, Zeki, *Mehmed Âkif*, Kaynak Y., İstanbul 1996, 271 s.
- Sarıhan, Zeki, *Vatan Türküsü İstiklâl Marşı / Tarihi ve Anlamı*, Öğretmen Dünyası Y., İstanbul 1984, 130 s.; Kültür Bakanlığı Y., 2. ve 3. bs., Ankara, t.siz; Ulusal Eğitim Derneği Y., 4. bs., Ankara 2008; Öğretmen Dünyası Y., 5. bs., Ankara 2012 ve 6. bs., Ankara 2016, X + 154 s.
- Semiz, Yaşar - Nesrin Karaca - Emine Kısıklı - Mustafa Güneşli, *Mehmet Âkif: Çanakkale'den Milli Mücadele'ye İstiklal Şairi*, Yakın Plan Y., 1. bs., İstanbul 2011, 268 s.

Sertel, Sabiha Zekeriya: Bk. Zekeriya Sertel, Sabiha.

Sevim, Emine (haz.), *Safahat'tan Seçmeler*, Erdem Yayınları, İstanbul 2018, 199 s.

Sılay, Mehmet, *Seyyah-ı Beyaban Mehmet Âkif: Mehmet Âkif'in Seyahatleri*, Erguvan Y.evi, İstanbul 2009, 240 s.

Sırât-ı Müstakîm: Din, Felsefe, Edebiyat, Hukûk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir, proje yürütücüsü: M. Ertuğrul Düzdağ, ed. Mustafa İsmet Uzun, Ç. yazı kurulu: İskender Türe, Metin Mergen, Fuat Recep, Osman Uslu, Nevzat Sağlam, Sabri Atay, Cafer Yücel, Bağcılar Bld. Y., İstanbul, t.siz, XXXVI + 394 + 392 + 402 + 460 + 408 + 392 + 392 s. + 1 CD-Rom.

Solmaz, N. Mehmet, *Mehmet Âkif'ten Seçmeler*, Elif Matb., Ankara 1987, 49 s. Diğer basım: İsmat Matbaacılık Y., Ankara 2007.

Subul, Serpil, *Hayatı, Sanatı, Eserleriyle Mehmet Âkif*, Türk Köyü Y., Isparta 1961, 16 s.

Süleyman Nazif, *Mehmed Âkif: Şâirin Zâtı ve Âsârı Hakkında Bazı Malûmât ve Tedkîkât*, ÂmidîMatb., İstanbul 1924, 107 s. (Osm.).

Süleyman Nazif, *Mehmed Âkif*, Ç. yazı: M. Ertuğrul Düzdağ, İz Y., İstanbul 1991, 138 s. [Osm.+Türkçe]

Süleyman Nazif, *Mehmed Âkif*, haz. Nizameddin Nazif Tepedelenlioğlu [?], Millî Hareket Y., İstanbul 1971, 136 s.

Süleyman Nazif, *Mehmed Âkif*, haz. Mustafa Kurt, Cümle Y., Ankara 2015, 214 [1] s.

Süleyman Nazif, *Mehmed Âkif*, Mihrabad Y., 5. bs., İstanbul 2014, 166 s.

Şanlı, Cevdet, *Safahat Sözlüğü*, Çağrı Y., 1. bs., İstanbul 2010, 198 s.

Şehsuvaroğlu, Lütfü, *Mehmed Âkif Ersoy*, Alternatif Y., Ankara 2002, 256 s.

Şehsuvaroğlu, Lütfü, *Mehmet Âkif-Milli Şairin Baytar ve Muallim Olarak Portresi*, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Ankara 2010, 292 s.

Şehsuvaroğlu, Lütfü, *Mehmet Âkif: Belgeleriyle Milli Şairin Portresi*, Hasret K.evi, 3. bs., Ankara 2017, 472 s.; Ankara 2017, 447 s. [e-kitap].

Şen, Abdurrahman, *İstiklal Âşığı -Mehmed Âkif Ersoy-*, Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü Gençlik Hizmetleri Dairesi Başkanlığı Y., Ankara 2011, 230 s.

Şen, Abdurrahman, *İstiklal Marşı ve Mehmet Âkif Ersoy*, İBB Kültür Müdürlüğü Y., İstanbul, 2006, 64 s.; Denizli Belediyesi Y., [Denizli], t.siz, 64 s.

Şengüler, İsmail Hakkı (haz.), *Açıklamalı ve Lügatçeli Mehmed Âkif Külliyyatı* I-X, Hikmet Neşr., İstanbul 1990-1992, (XX+)504 +431 +534 +484 +427 +514(+93) +656(+93) +600(+93) +622 +500 s. Diğer bsm: Hak Yayıncılık, 7. bs., İstanbul 2000.

Taceddin Dergâhı Müzesi, koleksiyon: Mehmet Rüyan Soydan-Bağcılar Bld. Arşivi, araştırma: Nuran Özlük, Bağcılar Bld. Y., İstanbul 2013, 135 [1] s.

Tanaçar, Türkan & Şükran, *Mehmed Âkif'ten Bir Demet*, Ticaret Mat., Erzurum 1968, 67 s.

Tansel, Fevziye Abdullah, *Mehmed Âkif: Hayatı ve Eserleri*, İrfan Y., 2. bs., İstanbul 1973, 291 s. Diğer basım: Basım yeri belirtilmemiş, 1991, 3. bs., XV+291 s.

Tansel, Fevziye Abdullah, *Mehmed Âkif*, Kanaat K.evi Y., İstanbul 1945, 247 s.

Tansel, Fevziye Abdullah, *Mehmed Âkif Ersoy: Hayâtı ve Eserleri*, Mehmet Âkif Ersoy Y., düzl. ve eklerle 3. bsm., ? 1991, XV + 291 s.

Tarlan, Ali Nihad, *Mehmed Âkif Ersoy: Zindegînâme ve Bergüzîde-i Âsâreş*, Regional Cultural Institue Y., Tahran 1969, 278 s. [Farsça].

Tarlan, Ali Nihad, *Mehmed Âkif*, Suhulet B.evi, İstanbul 1939, 15 s.

Tarlan, Ali Nihad, *Mehmed Âkif His Life and Works*, KB. Y., Ankara 1986, s. 84 s.

Tarlan, Ali Nihad, *Mehmet Âkif ve Safahat*, Nida Y., Ankara 1971, 166 s.

Tarlan, Ali Nihat-Nurettin Topçu, *Mehmed Âkif / 20. Ölüm Yıldönümü*, Milliyetçiler Derneği Y., İstanbul 1957, 40 s.

Tartan, Yılmaz, *Cephe Gerisinde Savaş*, DİB. Y., Ankara 2002, 96 s.

Tartan, Yılmaz, *İki Derste İstiklâl Marşı*, DİB. Y., Ankara 1997, 112 s.

Tartan, Yılmaz, *Mehmet Âkif Hikâyeleri: Bulutlardan Yıldırım Sağdıç*, DİB. Y., Ankara 2002, 96 s.

Tayşi, Mehmed Serhan-Nevzat Kaya, *Ölümünün 50. Yıldönümü Münasebetiyle Mehmed Âkif Ersoy Bibliyografyası*, Osmanlı Y., İstanbul 1986, 31 s.

Tekiner, Celâl, *Millî Marş*, Emek Matb., Kırşehir 1984, s. 50.

Timurtaş, Faruk Kadri, *Mehmed Âkif ve Cemiyetimiz*, Yağmur Y., İstanbul 1962, 136 s. Diğer basım: KTB Y., 1. bs., Ankara 1987, 150 s.

Topçu, Nurettin, *Mehmed Âkif*, Hareket Y., İstanbul 1970, 119 s.

Topçu, Semih, *Âkif'i Yaşamak İstiyoruz*, Milliyetçiler Derneği Y., İstanbul 1971, 21 s.

Toptaş, Mahmut, *Âkif'in Diliyle Açıklamalı İstiklâl Marşı*, Cantaş Y., İstanbul 1999, 82 s.

Toros, Taha, *Türk Edebiyatından Altı Renkli Portre*, İsis Y., İstanbul 1998, 173 s.

Tosun, Yusuf, *Âkif'i Anlamak*, Çıra Y., İstanbul 2018, 167 s.

Tuncor, Ferit Ragıp-elahattin Arıkan, *Mehmed Âkif, Jan Jak Ruso, İbrahim Müteferrika, Charles Darwin*, Öğretmen Dergisi Gençlik Y., İstanbul 1952, 63 s.

Türk Dünyasını Aydınlatanlar: Mehmet Âkif Ersoy ve Abdullah Tukay Uluslararası Sempozyumu, Kazan-Tataristan, Kazan/13-17 Mayıs 2014: Bildiriler, ed. Ömer Hakan Özalp, Bağcılar Bld. Y., İstanbul 2016, 551 s. [→].

Türk Gençliği ve Mehmed Âkif, İstanbul Ü. Talebe Birliği Y., İstanbul 1944, 28 s.

Türk, Hikmet Sami, *İstiklâl Marşı ve Mehmet Âkif Ersoy*, KB. Y., Ankara 2004, 173 s.

Uç, Himmet, *Mehmed Âkif ve Hikâye Sanatı*, Bizim Büro Y., Ankara 2000, 173 s.

Uğur, Hüseyin, *Edebî Ses: İstiklâl Marşımız*, B.evi yok, Malatya, 1990, 64 s.

Uluçay, Mustafa, *Tasannûsuz Bir Sanatkâr: Mehmet Âkif: Dil, Üslûp ve Sanatı*, Atlas Y., 1. bs., Ankara 2016, 252 s.

Uluer, Cahit, *İstiklâl Marşı'nın Hikâyesi: Halkalı'dan Ankara'ya*, Gölcük Rotary Kulübü Y., İstanbul, t.siz, 8 s.; International Rotary Kulübü Y., İstanbul 2000, 6 s.

Uluşan, Ahmet, *İstiklal Marşımızın Doğuşu -Piyes- (4 Perdelik)*, Elif Matbaacılık, Ankara, t.siz, 56 s.

Ummuna Dökülen Irmaklar: "Mehmet Âkif Ersoy'un Dost Çevresi"/M. Ruyan Soydan Koleksiyonu, Mehmet Âkif Ersoy Fikir ve Sanat Vakfı & Pendik Bld. Y., Pendik 2017, 185 [7] s. (albüm).

Uslu, Mustafa, *Hakkın Sesi Mehmet Âkif: Hayatı-Ahlakı-Hatıralar-Seçmeler*, Erkam Y., 1. bs., İstanbul 2021, 176 s.

Uyguner, Muzaffer, *Mehmet Âkif*, Bilgi Y., Ankara 1991, 173 s.

Uzun, Mustafa İsmet, *Mehmed Âkif Ersoy'un Damadı Türk-İslâm Dünyasının Yorulmaz Kalemi Ömer Rıza Doğrul*, Pendik Bld. Y., İstanbul 2017, 99 s.

Uzun, Mustafa İsmet, *Mehmed Âkif Ersoy'un Talebesi Abdullah Mâhir İz Hocamız*, Pendik Bld. Y., İstanbul 2017, 84 s.

Ünler, Fethi, *İstiklâl Marşımız ve Mehmet Âkif*, Konya 1972, 47 s.

Ünlü, Hüseyin, *İstiklâl Marşı ve Çanakkale Şehitleri*, Ünlü K.evi Y., İstanbul, 1988, 64 s.

Ünlü, Hüseyin – Mehmet Ünlü, *Mehmet Âkif, İstiklâl Marşı ve Çanakkale Şiirinin Açıklaması*, Ünlü K.evi Y., İstanbul, 1990, 80 s.

Ünlü, Seyfettin, *Mehmet Âkif ve Etkilendiği Dünya*, Pendik Bld. Y., İstanbul 2017, 67 s.

Vakkasoğlu, Vehbi, *Âkif Dede: Asım'ın Nesli Onu Çok Seviyor*, Nesil Y., İstanbul 2011, 176 s.

Vakkasoğlu, Vehbi, *Mehmed Âkif*, Yeni Asya Y., İstanbul 1976, 287 s.

Vakkasoğlu, Vehbi, *Mehmed Âkif: Hayatı, Sanatı, Eserleri*, Boğaziçi Y., İstanbul 1997, 148 s.

Varlı, Mustafa, *Mehmet Âkif Ersoy ve Çanakkale Ruhu*, Ensar Neşriyet, 1. bsm., İstanbul 2011, 168 s.

Vefatının 60. Yılında Mehmet Âkif Ersoy, Tarım ve Köyşleri Bakanlığı Teşkilatlanma ve Destekleme Genel Müdürlüğü Y., Ankara 1996

Vefatının 75. Yılı Anısına Mehmet Âkif Ersoy, DİB Y., 1. bs., Ankara 2013, 199 s. [®].

Vefatının 71. Yılında Mehmet Âkif Ersoy Bilgi Şöleni: Mehmet Âkif, Dönemi ve Çevresi, yay. D. Mehmet Doğan, TYB Y., Ankara 2008, 280 s. [→]

Vefatının 72. Yılında Mehmet Âkif Ersoy Bilgi Şöleni 3. Mehmet Âkif, Edebî ve Fikrî Akımlar, yay. D. Mehmet Doğan, TYB Y., Ankara 2009, 351 s. [→].

Vefatının 73. Yılında Mehmet Âkif Ersoy Bilgi Şöleni 4. Mehmet Âkif, Edebiyat ve Düşünce, yay. D. Mehmet Doğan, TYB Y., Ankara 2010, 268 s. [→].

Vefatının 75. Yılı Anısına: Mehmet Âkif Ersoy, Diyanet İşleri Bşk. Y., 1. bs., Ankara 2013, 199 s. [→].

Vefatının 75. Yılında Uluslararası Mehmet Âkif Ersoy Sempozyum Bildirileri 12-13 Mart 2011, haz. Vahdettin Işık, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Y., Ankara 2011, 590 [21] s. [→].

Vefatının 90. Yılında Mehmet Âkif Ersoy Bilgi Şöleni 5. Mehmet Âkif, Milli Mücadele ve İstiklâl Marşı, yay. haz. Ercan Yıldırım, TYB Y., Ankara 2011, 416 s. [®].

Yaşar, Selahattin, *Mehmed Âkif: Hayatı-Sanatı - Mücadelesi*, Nesil Y., İstanbul 2008, 192 s.

Yenidinc, Yılmaz, *Milli Şairimiz Âkif Dede*, Yediveren Y., 1. bs., İstanbul 2013, 72 s.

Yerguz, İsmail (haz.), *Mehmet Âkif Ersoy: Yaşamı, Sanatı, Yapıtları*, Engin Y., İstanbul 1997, 230 s.

Yeşilyurt, Evrim, *Mehmet Âkif Ersoy / Hayatı ve Eserleri I-III*, Yeryüzü Y., Ankara 2003.

Yetiş, Kâzım, *Bir Mustarip: Mehmet Âkif Ersoy*, Akçağ Y., 2. bs., Ankara 2011, 270 s.

Yetiş, Kâzım, *Mehmet Âkif'in Sanat-Edebiyat ve Fikir Dünyasından Çizgiler*, Atatürk Kültür Merkezi Y., Ankara 1992, VI+218 s.

Yıldırım, Ercan, *İslamcılığın İki Kurucusu: Mehmet Âkif-Necip Fazıl*, Pınar Y., İstanbul 2016, 236 s.

Yıldırım, Ergün, *Âkif'in Leylâsı Millet*, 1. bs., Etkileşim Y., İstanbul, 2013, 168 s.; Erkam Y., 2. bs., İstanbul 2020, 171 s.

Yıldırım, Halil İbrahim, *İstiklâl Marşı Nasıl Yazıldı*, Güney Matb., Adana 1986, 30 s.; Kültür Bakanlığı Y., Ankara 2000, VII + 72 s. [oyun].

Yıldırım, Tahsin, *Dalgacı Bir Ömrün Hikâyesi: Mehmet Âkif ve Aile Efradı*, Pendik Bld. Y., İstanbul 2017, 83 s.

Yıldırım, Tahsin, *Mehmed Âkif'le Başbaşa*, Yağmur Y., 1. bs., İstanbul 2011, 136 s.

Yıldırım, Tahsin, *Millî Mücadele'de Mehmet Âkif*, Selis Y., 1. bs., İstanbul 2007, 344 s.

Yıldırım, Tahsin-Şaban Özdemir, *Fikirler ve Hatıralar Etrafında Mehmet Âkif'i Anlamak*, Yağmur Y., 1. bs., İstanbul 2008, 344 s.

Yılmaz, Adnan, *Milletin Sesi Mehmet Âkif Ersoy*, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Y., Ankara 2020, 117 s.

Yılmazoğlu, Adil, *Milli Şair Mehmed Âkif*, Milliyetçiler Derneği Y., İstanbul 1968, 76 s.

Yund, Kerim, *İstiklal Marşı Bilgisi*, Hüsnütabiat Matb., İstanbul 1961, 48 s.

Yücebaş, Hilmi, *Bütün Cepheleriyle Mehmet Âkif*, Dizerkonca Matb., İstanbul 1958, 240 s. [→].

Yüceer, İsa, *Cuhûdu Mehmed Âkif ve Ârâuhû fî Mecâli't-Terbiyeti'l-İslâmî*, Yüzüncü Yıl Ü. Y., Van 1995, V+350 s. (Arapça).

Yüceer, İsa, *Mehmet Âkif: Çağı ve İslâmî Davetteki Hizmetleri*, Yüzüncü Yıl Ü. İlâhiyat F. Y., Van 1995, 516 s.

Yüksel [Serdengeçti], Osman, *Mevlâna ve M. Âkif*, Serdengeçti Y., Ankara 1958, 48 s.

Yüzüncü Yılında İstiklâl Marşı ve Mehmet Âkif, ed. İdris Akdin-Ercan Yalçın-Ayhan Çırak, Samsun Kültür Yayınları (SKY), Samsun 2021, 389 s. [Ercan Yalçın, Bilgehan Şahin, Sevim Odabaş, Ayhan Çırak, İlknur Karahan, Nilgün Sarıçoban].

Zekeriya Sertel, Sabiha, *Tevfik Fikret-Mehmet Âkif Kavgası Münasebetile: Sebilürreşatçıya Cevap*, Muallim Ahmet Halit K.evi Y., İstanbul 1940, 56 s.

Zekeriya Sertel, Sabiha, *Tevfik Fikret - Mehmet Âkif Kavgası*, Tan Matb., İst.-1940, 24 s.

*

1. Uluslararası Mehmet Âkif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı: 19-21 Kasım 2008/Burdur, I-II, ed. Gökay Yıldız-M. Zeki Yıldırım -Şevkiye Kazan - Hülya Yazıcı Okuyan, MAKÜ Y., 1. bs., Burdur 2009, X + 488-993 s.

80 Yıl Sonra Mehmed Âkif Ersoy Bilgi Şöleni, 27-28 Aralık Ankara, ed. Enes Dağ, TYB Y., Ankara 2017, 292 s. [→].

100 Ülke 100 Marş: İstiklal Marşı, ed. Birol Emil-Zeki Taştan, Kesit Y., İstanbul 2021, 720 s.

B. Kitaplarda Bölümler

Abak, Şaban, “Esarete İtirazın Erkek Sesi: İstiklâl Marşı”, *Meşaleyi Tutan El*, Vadi Y., 1. bs., Ankara 2007, s. 87-98; *Yıldız Tutulması*, Vadi Y., 1. bs., Ankara 2013, s. 150-152.

Açıkgöz, Nâmik, “İki “Mahalle Kahvesi”: A- Mehmet Âkif’in Mahalle Kahvesi”, *Kahvenâme*, Akçağ Y., Ankara 1999, s. 164-169.

Akbaş, A. Vahap, “Linz’de, Salzburg’da Mehmet Âkif’i Anlamak”, *Seferî Yazılar*, Pınar Y., 1. bs., İstanbul 2013, s. 203-213.

Akdemir, Rıza, “Mehmet Âkif ve Din Anlayışı”, *Bir Gün Gelecek*, Hamle Y., İstanbul 1992, s. 51-56.

Akgün, Necat, *Burası Ankara*, Ankara Kulübü Y., Ankara 1996, s. 69 (değini).

Akın, Hüseyin, “Bir Aksi Adam: Mehmet Âkif”, *Geçmiş Günler Matinesi*, Artus Y., 1. bs., İstanbul 2007, s. 55-60.

Akın, Hüseyin, “Korkma Sönmez!”, *Kaybolmak İçin Nereye Gitmeli?*, Ülke Edebiyat Y., 1. bs., İstanbul 2014, s. 94-97.

Akkanat, Cevat, “Galip Hayat Manzumesi: Mehmet Âkif”, *İlhan Berk’in Haşeması*, Okur Kitaplığı Y., İstanbul 2012, s. 99-102.

Akpınar, Turgut, “Mehmed Âkif’in Edebiyatımızı Tenkidi”, *Türk Tarihinde İslâmiyet*, İletişim Y., 1. bs., İstanbul 1993, s. 147-148.

Aksu, Nizamettin, “Mehmet Âkif Ersoy’a”, *Hilâlden Damlalar*, ER-TU Matb., [İstanbul 1976?], s. 63 (şiiir).

Aktaş, Şerif, “Hasta (Mehmet Âkif Ersoy)”, *Şiir Tahlili: Teori ve Uygulama*, Akçağ Y., 2. bs., Ankara 2011, s. 201-209.

Aktaş, Ümit, “Nazım Hikmet ve Mehmet Âkif”, *Edebiyat, İdeoloji ve Poetika*, Okur Kitaplığı Y., 1. bs., İstanbul 2012, s. 40-45.

Akyol, Taha, “Âkif’e Saygı”, *Kitaplar Arasında*, Doğan Kitap Y., 1. bs., İstanbul 2002, s. 89-90 [M. E. Düzdağ’ın *Mehmet Âkif Hakkında Araştırmalar*, 1987 adlı eseri hk.].

Akyüz, Kenan, “Servet-i Fünun Dışındaki Edebiyat/Şiir”, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1860-1923*, İnkılap Kevi Y., 5. bs., İstanbul 1990, s. 136-139; “Mehmet Âkif Ersoy”, s. 221.

Albayrak, Haşim, “Mandal Hoca (Mandan Hoca)”, *Of ve Çaykara-I*, Cantekin Matb., 1. bs., Ankara 1986, s. 94-97.

Albayrak, Sadık, “Dâr-ül-Hikmet-il-İslâmiye Âzalarının Tercüme-i Hâlleri / Mehmet Âkif Ersoy”, *Son Devrin İslâm Akademisi / Dâr-ül Hikmet-il İslâmiye Teşkilât ve Azaları*, Yeni Asya Y., İstanbul 1973, s. 173-174.

Albayrak, Sadık, “Şeriatı Şiirde Terennüm Eden Millî Şair...”, *Yürüyenler ve Sürünenler...*, Araştırma Y., 5. bs., İstanbul 1990, s. 213-222.

Ali, Sabahattin, “Şair Mehmet Âkif İçin”, *Markopaşa Yazıları ve Ötekiler*, haz. Hikmet Altınkaynak, Yapı Kredi Y., 9. bs., İstanbul 2014, s. 39-40.

Alpyağıl, Recep (derl.), “Mehmet Âkif Ersoy (1873-1936): 1. Süleymaniye Kürsüsünde”den”, *Türkiye’de Bir Felsefe Gelen-ek-i Kurmaya Çalışmak: Feylesof Simalardan Seçme Metinler - I*, İz Y., İstanbul 2010, s. 221

Altunbay, Mustafa vd., “Mehmed Âkif: Safahat”, *Trabzon İl Halk Kütüphanesi Arap Harfli Basma Eserler Kataloğu*, T. C. Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Y., 1. bs., Trabzon 1998, s. 142, 268.

Anar, Turgay, “Ali Şevki Hoca ile Mehmet Âkif Bey’den Hatıra Parçaları”, *Büyük Bir Geçmiş Zamanın İzinde Bosnalı Ali Şevki Hoca*, Pendik Bld. Y., İstanbul 2017, s. 59-72.

Andı, M. Fatih, “Safahat - Birinci Kitab’ın Devrinde Uyandırdığı Akisler”, *Edebiyat Araştırmaları I*, Kitabevi Y., İstanbul 2000, s. 233-260.

Araz, Rıfat, “Mehmet Âkif Ersoy / Bülbül”, *Şiir İncelemeleri*, Alp Y., 1. bs., Ankara 2005, s. 483-488.

Arık, Remzi Oğuz, “Mümin Âkif”, *İdeal ve İdeoloji*, Hareket Y., İstanbul 1967, s. 193-243.

Armağan, Mustafa, “Atatürk Mehmed Âkif’i Nasıl Eleştirdi?”, *Yakın Tarihin Kara Delikleri / Küller Altında Yakın Tarih 2*, Timaş Y., İstanbul 2007, s. 32-36.

Armağan, Mustafa, “Mehmet Âkif’in Abdülhamid Aleyhtarlığı”, *Abdülhamid’in Kurtlarla Dansı*, Ufuk Kitapları Y., 6. bs., İstanbul 2007, s. 296-299.

Arsel, İlhan, “Kur’an’ın Arapçadan Başka Dile Çevrilemeyeceği Tezine Saplanan Türk Şeriatçısı”, *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, Ankara Ü. Hukuk F. Y., 2. bs., Ankara 1973, s. 219-224.

Arslan, Avni, “Mehmet Âkif ve Kur’an Tercümesi”, *Yakın Tarihten Hatıralar*, Akçağ Y., 1. bsm., Ankara 2011, s. 171-187.

Arslanbenzer, Hakan, “Âkif’te Buluşmak”, *Neo-Epik Şiir*, Okur Kitaplığı Y., 1. bs., İstanbul 2012, s. 139-148; “Âkif’in Hikâyesi, Mehmet Can Doğan’ın Nesi?”, s. 327-332.

Arslanbenzer, Hakan, “Mehmed Âkif: Hayatı, Seciyesi, Sanatı, Mithat Cemal Kuntay”, *Eskimeyen Kitaplar*, Avangard Kitap Y., 1. bs., İstanbul 2017, s. 86; “*Safahat*, Mehmet Âkif Ersoy”, s. 171-173.

Artam, Nurettin-Nurettin Sevin, “Okuyalım: Ordunun Duası, Mehmet Âkif”, *Müslüman Çocuğun Kitabı*, MEB. Y., İstanbul, 1948, s. 132.

Aslan, Bahtiyar, “Mehmed Âkif ve Kara Gün Dostu Süleyman Nazif”, *Kara Gün Dostu Süleyman Nazif*, Pendik Bld. Y., İstanbul 2017, s. 45-54.

Asma, Necmettin (çizim) – Güven Adıgüzel (metin), “Mehmet Âkif Ersoy”, *59 Yüz: Portreler*, Ketebe Y., 1. bs., İstanbul 2018, s. 136-139.

Atalay, Mehmet, “Mehmet Âkif ile Olan Dostluğu”, *Tâhirü’l-Mevlevî*, Pendik Bld. Y., İstanbul 2017, s. 43-52.

Ateş, İbrahim, “Yoyav’da Âşûrâ ve Âkif Günü”, *Mikrofondan Müminlere Konuşmalar – Konferanslar -2-*, Yoksullara Yardım ve Eğitim Vakfı Kültür Y., Ankara 2016, s. 171-173; 3. Cilt: “Âkif’i Anıyoruz”, s. 214-216; “Âkif’in Hamiyesi”, s. 217-221; “Âkif Kimdir?”, s. 222-223; “Âkif’i Anlamak”, s. 224-225; “Âkif’i Arıyoruz”, s. 226-227.

Ay, Arif, “Safahat’tan Sefahata”, *Gece Yazıları*, İz Y., İstanbul 1993, s. 217-218.

Ayaşlı, Münevver, “Mehmed Âkif ve Muhammed İkbâl”, *İşittiklerim Gördüklerim Bildiklerim*, Boğaziçi Y., İstanbul 1990, s. 154-164.

Ayaydın, Kibar, “Mehmet Âkif ve Muhammed İkbâl’de Birlik Şuuru”, *Edebiyat Yazıları*, Akasya Kitap Y., Ankara 2007, s. 119-132; *Şiirden Şiire*, Sütun Y., İstanbul 2015, s. 47-60.

Aytaç, Gürsel, “Mehmet Âkif Ersoy’un “Berlin” Hatıraları”, *Edebiyat Yazıları-I*, Gündoğan Y., Ankara 1990, s. 79-88.

Ayvazoğlu, Beşir, “Dost Peşinde Evden Eve: Mehmet Âkif’in Üsküdar Yılları”, *Bir Ateşpâre Bin Yangın*, Kapı Y., 1. bsm., İstanbul 2017, s. 103-114.

Ayvazoğlu, Beşir, “Hafız Asım Şakir Âsım’ı Anlatıyor”, *Gel Söyleşelim Cümle Geçen Demleri*, Timaş Y., İstanbul 2012, s.

Ayvazoğlu, Beşir, “Mehmed Âkif’in Neyzenliği”, *Ney’in Sırrı Hâlâ Hasret / Bir Meşk Silsilesi*, Kubbealtı Neşr., 1. bs., İstanbul 2002, s. 19-20.

Ayvazoğlu, Beşir, “Midhat Cemal’in Âkif’i”, *Midhat Cemal Kuntay*, Pendik Bld. Y., İstanbul 2017, s. 45-60.

Ayverdi, Samiha, “Mehmed Âkif’in Gayesi”, *Âbide Şahsiyetler*, Kültür Bakanlığı Y., 1. bs., İstanbul 1976, s. 147-158; *Türk Kültürü ve Medeniyeti (Makaleler)*-I, Atatürk Üniversitesi Türk Kültür ve Medeniyetini Araştırma Enstitüsü Deneme Y., Ankara 1976, s. 131-138.

Bağcı, Rıza, “Mehmet Âkif’in Şairliği”, *Medeniyet Buhranı Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar*, Kaynak Y., İzmir 2006, s. 31-44; “Mehmet Âkif’in Ahlâk ve Karakteri”, s. 45-54; “Mehmet Âkif’in Şiirinde Hz. Ömer ve Asr-ı Saadet’ten Bir Tablo”, s. 55-62; “Yahya Kemal, Mehmet Âkif ve Tefik Fikret’in Eserlerinde Ezan”, s. 79-88.

Banarlı, Nihad Sâmî, “Millî Şâir Olarak Âkif”, *Kitaplar ve Portreler: Mehmed Âkif’ten Günümüze*, Kubbealtı Neşr., İstanbul 1985, s. 9-23.

Batur, Enis, “Berlin Hâtıraları (Mehmet Âkif Ersoy)”, *Sahici Trenler İçin Oyuncak Kitap*, Yapı Kredi y., 1. bs., İstanbul 2003, s. 94-98.

Bayraktar, Osman, “Mehmet Âkif’in Zamanları”, *Şiir ve Hayat*, İz Y., İst.-2015, s. 11-42.

Bayur, Yusuf Hikmet, “Tefik Fikret ve Mehmet Âkif [Ersöy]”, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. III – Kısım 4, Türk Tarih Kurumu Y., Ankara 1983, s: 433-456; “İslamcılık Akımı / Sebil-ül-Reşad’ın Yayınları”, s. 456-460.

Behramoğlu, Ataol, “Mehmet Âkif’i Anarken”, *Şiir Hayatın Neresinde?*, Tekin Y.evi, İstanbul 2015, s. 21-23; “Âkif’i Rahat Bırakın”, s. 24-26.

Bekman, Muzafer, “Mehmed Âkif”, *Veteriner Hekimliğimizin Büyükleri (Biyografi)*, Marifet B.evi, İstanbul 1945, s. 96-111.

Belada, Ahmet, “Âkif: Vitam İmpendere Vero”, *Tarihe Yön Veren Simalar*, İlkadım Y., 1. bs., Ankara 2013, s. 241-249.

Bergen, Lütfi, “Mehmet Âkif’i Nasıl Anlamalıyız?”, *Kent-İslam ve Kapitalizm*, Doğu K.evi Y., 1. bs., İstanbul 2014, s. 97-98.

Berke, F., “Mehmet Âkif Bir İslâm Reformatörü / Tahir Alangu”, *Kerim Sadi 50. Yılında [Yazı Hayatının 50. Yılında]*, Hilâl Matb., İstanbul 1969, s. 58-60.

Berkes, Niyazi, “Din Sorunu (2)”, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Bilgi Y., İstanbul 1978, s. 533-539.

Beşkardeş, Hâmit Nizami, “Giryelerim -Üstadım Mehmed Âkif’e-”, *Tübâ*, Ak-Ün B.evi, İstanbul 1948, s. 15 (şiir).

Bilgegil, Kaya, "Mehmed Âkif'e Dair", *Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar II*, Atatürk Üniversitesi Y., Erzurum 1980, s. 403-433.

Birgen, Muhittin, "İttihatçılar Zamanında Sağ Fikirler", *İttihat ve Terakki'de On Sene-I*, haz. Zeki Arıkan, Kitap Y., 1. bs., İstanbul 2006, s. 365-366; "Sebil'ür-Reşat'ın Rolü", s. 366.

Bolay, Süleyman Hayri, "Mehmet Âkif Ersoy", *Türk Düşüncesinde Gezintiler*, Nobel Basım Y., Ankara 2007, s. 410-411; Atlas Y., 2. bsm., Ankara 2021, s. 430-431.

Borak, Sadi, "Mehmet Âkif Ersoy", *100 Türk Büyüğü*, Kırmızı Beyaz Y., 1. bs., İstanbul 2004, s. 64-65.

Bostan, Hanefi, "Mehmed Âkif'le Dostluğu", *Said Halim Paşa*, Pendik Bld. Y., İstanbul 2017, s. 79-88.

Bozgeyik, Burhan, "Feride Akçor (Ersay) Babası Mehmed Âkif'i Anlatıyor", *Mülâkatlar*, Bedir Yevi, İstanbul 1997, s. 126-133.

Böer, Ingeborg-Ryth Haerkötter - Petra Kappit, "Mehmet Âkif Ersoy", *Berlin'den Türkler Geçti 1871-1945*, çev. Can Uralcan, 1.bs., İstanbul 2012, s. 137-150.

Buğra, Tarık, "Âkif'in Düşündürdüğü", *Politika Dışı*, Ötüken Neşr., İstanbul 1992, s. 8-10.

Bulaç, Ali, "Cumhuriyet Sonrası İslâm Düşüncesi / 100-1960 Arası Dönem", *İslâm Dünyasında Düşünce Sorunları*, İşaret Y., 3. bs., İstanbul 1988, s. 55 (değini).

Can, Şefik, "Sessiz yaşadım, kim beni nerden bilecektir", *Mevlânâ ile Bir Ömür*, Konuşan: Sezai Küçük, Sufi Kitap Y., 1. bs., İstanbul 2008, s. 79-87.

Cangızbay, "Millî Marşın Bestesini Değıştirmek ya da İslâmî Sivillikten, Devlet Müslümanlığına", *Sosyolojik Praksis*, Öteki Y., 1. bs., Ankara 1998, s. 47-55.

Cemal Süreya, "720. Gün", *999 Gün: Üstü Kalsın*, Broy Y., İstanbul 1991, s. 338.

Cevdet Kudret [Solok], "Aruz Ölçeğinin Başlıca Kalıpları: A. Düz Kalıplar / Örnekler: Mehmet Akif Ersoy, Bahar", *Örneklerle Edebiyat Bilgileri-I*, İnkılâp Kevi, İstanbul 1980, s. 131 vd.

Ceyhan, Abdullah, "Mehmed Âkif", *Sırat-ı Müstakîm ve Sebîlürreşad Mecmuaları Fihristi*, DİB Y., Ankara 1991, s. 127-131; s. 400-405.

Çağan, Kenan, “Mehmed Âkif: Batılılaşma ve İslâmcılık”, *Münevverden Entelektüele*, Tezkire Y., 1. bs., İstanbul 2015, s. 45-79.

Çağan, Kenan, “Şiirin Sosyolojik İmkânı Bağlamında Mehmed Âkif Şiirinin Toplumu Anlamaya Katkısı”, *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*, ed. Köksal Alver, Hece Y., 1. bs., Ankara 2004

Çağatay, Neşet, “İki Kardeş Ülkenin İki Çağdaş Şairi: M. Âkif Ersoy ve Dr. M. İkbâl”, *Güncel Konular Üzerine Makaleler*, TTK Y., Ankara 1994, s. 341-346.

Çağlar, Yusuf, “Mehmet Âkif Ersoy’dan Mektup Var!”, *Belgezar*, Zamankitap Y., 2. bsm., İstanbul 2011, s. 65-68.

Çalık, Etem, “Mehmed Âkif Ersoy”, *Şair ve Yazarlarımızdan Nükteleler*, Ötüken Neşr., İstanbul 1993, s. 129-137.

Çelik, Hüseyin, “Bir Âbide Şahsiyet: Mehmet Âkif Ersoy”, *Türkiye’de Değişim, Demokrasi ve Aydınlar*, Ufuk Kitapları Y., 1. bs., İstanbul 2002, s. 223-227.

Çetin, Mehmet, “Mehmet Âkif ile Dostluğu”, *Pendik Bld. Y.*, İstanbul 2017, s. 73-88.

Çetişli, İsmail, “Millî Edebiyat’ın Bazı Şair ve Yazarları / Mehmet Âkif Ersoy”, *II. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı*, 1. bs., Ankara 2007, s. 265-276 [Ortak kitabın diğer yazarları: Nurullah Çetin, Abide Doğan, Alim Gür, Şenol Demir, Cengiz Karataş].

Çetişli, İsmail, “Şiir Tahlilleri: Mehmet Âkif Ersoy / İstiklâl Marşı”, *Metin Tahlillerine Giriş -Şiir-*, Fakülte K.evi Y., 2. bs., Isparta 2002, s. 129-149.

Çevik, Adem, “Mehmet Âkif Ersoy”, *Âlem Sana Hayran*, Sütun Y., İzmir 2007, s. 45-52.

Çolak, Ali, “Neyzen Tevfik Ney Üfler, Âkif Ağlardı”, *Şair Dediğin*, Kapı Y., 1. bs., İstanbul 2012, s. 174-179.

Çoştı, Kamil, “Mehmet Âkif’in Dostluğu”, *Manastırlı İsmail Hakkı*, Pendik Bld. Y., İstanbul 2017, s. 55-66.

Davudoğlu, Ahmed, “Mehmed Âkif (1873-1936)”, *Dini Tamir Davasında Din Tahripçileri*, Bid’atlarla Mücadele Y., 3. bs., İstanbul 1978, s. 141-148.

Demirci, İbrahim, Mehmet Âkif Vesilesiyle”, *Hay Hay Hayat*, Ebabil Y., 1. bs., Ankara 2007, s. 160-161.

Dizdaroğlu, Hikmet (ed.), “Mehmet Âkif ve Güzel İstanbul Türkçesi / Nurettin Artam”, *Dilcilere Saygı*, TDK Y., Ankara 1966, s.11-15; “Mehmet Âkif / Ağâh Sırrı Levend”, s. 16-24.

Doğan, D. Mehmet, “Âkif Tartışması”, *Modernleşmenin Bedeli*, Atlas Y., 1. bs., Ankara 2017, s. 120-126; “Gerçek Bir Örnek Şahsiyet”, s. 127-134.

Doğan, D. Mehmet, “Âkif ve Mısır Dostları, Çevresi, Meşguliyeti”, *Ortadoğu’nun Türkçesi*, Yazar Y., 1. bs., Ankara 2017, s. 39-43.

Doğan, D. Mehmet, “İstiklâl Marşı Yasak! / Mehmed Âkif de Yasak!”, *Yüzyılın Soykırımı*, İz Y., İstanbul 2004, s. 171-175.

Doğan, Mehmet, “Vatan Mersiyesi’nden İstiklal Marşı’na”, *Ruhun Tavır Alışları*, Sütun Y., İstanbul 2015, s. 91-117.

Doğan, Mehmet Can, “Yenik İdeoloji: Mehmet Âkif Ersoy”, *Şair Sözü*, Yapı Kredi Y., 1. bs., İstanbul 2006, s. 49-58.

Dönmez, Ali Osman, “Mehmet Âkif ve Modern Bilim”, *Mısraların İzinde*, Sütun Y., İzmir 2007, s. 51-60.

Düzdağ, M. Ertuğrul, “İslâmcı Bakışla Irkçılık Milliyetçilik / Mehmed Âkif’in Eserlerinde Irkçılık”, *Türkiye’de İslâm ve Irkçılık Meselesi*, TÜRDAV Y., 3. bs., İstanbul 1983, s. 169-212.

Edibali, Aykut, “Mehmet Âkif’de Milliyet Telakkisi”, *Millî Siyasetin Meseleleri ve Birlik Davamız*, Bayrak Y., İstanbul 1991, s. 43- 45.

Ekinci, İdris, “Hayat mı, Şiir mi?”, *Poetik Fiiller*, Ebabil Yayınları, 1.bs., Ank. 2015, s. 171-175.

Emre, Ali, “Çaresizi Gözet, Adaleti Ayakta Tut / Mehmet Âkif / Kocakarı ile Ömer”, *Acar Süvari Tutuk Arbalet*, Ketebe Y., 1. bs., İstanbul 2020, s. 15-28.

Enginün, İnci, “Mehmet Âkif’in Şiiri”, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Dergâh Y., 2. bs., İstanbul 1991, s. 145-158; “Mehmet Âkif’te Şahıslar ve Fikirler”, s. 380-386; “Mehmet Âkif’te İroni”, s. 562-569.

Enginün, İnci, “Safahat’ta İstanbul’un Romanı”, *Araştırmalar ve Belgeler*, Dergâh Y., 1. bs., İstanbul 2000, s. 179-189.

Ercilasun, Ahmet Bican, “Mehmet Âkif’in Dili”, *Makaleler: Dil-Destan Tarih – Edebiyat*, yay. haz. Ekrem Oruçoglu, Akçağ Y., 1. bs. Ankara 2007, s. 629-637.

Ergin, Osman, “Dinde İnkılâp: Tekbirin, Ezanın, Hutbenin Türkçeleştirilmesi ve Heykel Yasağının Kaldırılması”, *Türkiye Maarif Tarihi*, C. V., Osmanbey Matbaası, İstanbul, 1943; İstanbul 1977, s. 1907-1937; “Din İnkılâbında Atatürk’ün Hamleleri”, s. 1938-2004.

Erişirgil, M. Emin, *Neden Filozof Yok?* Güzel İstanbul Matb., Ankara 1957, S. 5, 32, 29, 23 (değini).

Eroğlu, Ebubekir, “1900’lerin İki Eşiği”, *Modern Türk Şiirinin Doğası Üstüne*, Yapı Kredi Y., İstanbul 1993, s. 18, 25-26.

Ertuğrul, Feyzullah, “Kimi Yapıtlarından Prof. Esen’in Aktardıkları / Mehmet Âkif Üzerine”, *Özgürleşme Yolunda Unutulmuş Bir Uğrak: Hasan-Âli Yücel Kenan Onur Davası*, Güldiken Y., 3.bs., Ankara 2000, s. 177.

Esen, Muammer, “Ek: Cemaleddin Afganî Mehmed Âkif”, *Doğulu Bir Dâhi Bilgin: Cemaleddin Afganî*, Pendik Bld. Y., İstanbul 2017, s. 117-22.

Ezel Erverdi Kitabı / Bir Yayın Dünyası Bir Fikir Mücadelesi, haz. İsmail Kara, Dergâh Y., 1. bs., İstanbul 2006, s. 20, 35, 90, 94, 132, 140, 156, 167, 259, 292, 347.

Fanî, Ali İlmi, *Bir 150’liğin Mektupları / Ali İlmi Fanî’den Rıza Tevfik’e Mektuplar*, haz. Abdullah Uçman – Handan İnci, Kitabevi Y., İstanbul 1998, s. 96, 98-99.

Garip, Recep, “Mehmet Âkif ve İstiklal Şuuru”, *Herkes İçindeki Dünya Kadar-dır*, Karma Kitaplar Y., İstanbul, t.siz, s. 186-201.

Gezgin, Hakkı Süha, “Mehmed Âkif”, *Edebî Portreler*, haz. Beşir Ayvazoğlu, Timaş Y., İstanbul 1997, s. 179-181.

Gökçek, Fazıl, “Mehmed Âkif’le İlişkisi”, *Cenap Şahabettin*, Pendik Bld. Y., İstanbul 2017, s. 39-56.

Göktürk Tunceroğlu, Ayşe, “Okyanus Ötesinde Bir Âkif”, *Amerika Mektupları-I*, Türk Edebiyatı Vakfı Y., 1. bs., İstanbul 1992, s. 250-253.

Gökay, Orhan Şaik, “Mehmet Âkif Ersoy’un Dili Üzerine”, *Eski, Yeni ve Ötesi (Seçme Makaleler 1)*, İletişim Y., 1. bs., İstanbul 1995, s. 363-382.

Gökay, Orhan Şaik, “Mehmet Âkif Ersoy’un Sanat ve Şiir Anlayışı Üzerine”, *Kim Etti Sana Bu Kârı Teklif (Seçme Makaleler 2)*, İletişim Y., 1. bs., İstanbul 1997, s. 285-302.

Gövsa, İbrahim Alâettin, "Mehmet Âkif", *Acılar / Nazım-Nesir*, İş Bankası Kültür Y., Ankara 1966, s. 44-46.

Gümüş, M. Sıddık [Hüseyin Hilmi Işık], "Muhammed Âkif", *Tam İlmihâl / Se'âdet-i Ebediye*, Hakikat K.evi Y., 44. bs., İstanbul 1989, s. 1100.

Güner, Zekâi-Orhan Kabataş, "Sebilü'r-Reşat'ın Anadolu Halkına Beyannâmesi", *Milli Mücadele Dönemi Beyânnâmeleri ve Basını*, Atatürk Kültür Merkezi Y., Ankara 1990, s. 108-110.

Güngör, Erol, "Âkif'in Yeri Neresidir?", *Sosyal Meseleler ve Aydınlar*, haz. R. Güler – E. Kılınç, Ötüken Neşr., İstanbul 1993, s. 466-468.

H. Numan, "Mehmet Âkif", *Edebî Âbideler-V*, B.evi yok, İstanbul?, 1935?, s. 15.

Her Doğum Bir Mucizedir: Aykut Kazancıgil Kitabı, söyleşi: Figen Şakacı, Türkiye İş Bankası Y., 2. bs., İstanbul 2006, s. 351-355.

Hatemî, H. Hüsrev, "Mehmed Âkif'i Anlamak", *Hoşça Bak Zâtına*, İşaret Y., 1. bs., İstanbul 1989, s. 116-118.

Hatemi, Hüseyin, "İstiklal Marşı ve Müfredat", *Şafak Yazıları-I*, Keşif Y., Ankara 2006, s. 60-62.

Heper, Metin, "Ersoy, Mehmet Âkif (1873-1936)", çev. Zeynep Mertoğlu, *Türkiye Sözlüğü / Siyaset, Toplum ve Kültür*, Doğu Batı Y., 1. bs., Ankara?, 2006, s. 243.

Hepsev, Haydar Murad, "Asrın İdrakine Söyletmeliyiz İslâmı", *Söz: Fikir Yazıları*, Söz Kitapları Y., İstanbul 1991, s. 30-34.

Hızlan, Doğan, "ABD Elçisi Mehmet Âkif Okudu", *Yalnızlık Kahvesi*, Yapı Kredi Y., 1. bs., İstanbul 2003, s. 154-155.

Işık, Hüseyin Hilmi: bk. Gümüş, M. Sıddık.

Işimer, Yalçın, "Atatürk'üm ve Türkçem", *Gülhane Tıp Akademisi 1999-2000 Eğitim-Öğretim Yılı Açılış Töreni*, GATA B.evi, İstanbul 1999, s. 65-72 [Âkif'in Kur'an tercümesi hk.].

İbanoğlu, Fulya, "Mehmet Âkif ile Dostluğu", *Ömer Ferit Kam*, Pendik Bld. Y., İstanbul 2017, s. 53-66.

İbrahim Refik, "Âkif'i Büyük Yapan Meziyet", *Tarih Şuuruna Doğru*, TÖV Y., İzmir 1997, s. 42-43.

İmzasız, “İstiklâl Marşı, Mehmet Âkif Ersoy”, *Türk İşçi Çocukları İçin Türk Kültüründen Derlemeler*, MEGSB Y., Ankara, t.siz, s. 1-2; “Ordunun Duası”, s. 15-16; “Hz. Ömer’in Yardımseverliği”, s. 95-96.

İnan, M. Âkif, “Mehmet Âkif”, *Portre Gölgeleleri I*, haz. Yusuf Turan Günaydın, Eğitim-Bir-Sen Y., Ankara 2019, s. 79-102.

İsmail Habib [Sevük], “Bugünün Edebiyatı / Mehmed Âkif”, *Türk Teceddüd Edebiyatı Tarihi*, Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti Neşr., 1. bs., İstanbul 1340 [1924], s. 653-658.

İsmail Habib [Sevük], “Mehmed Âkif’in Şahsiyeti, Evsaf-ı Mümeyyizesi”, *Edebî Yeniliğimiz*, Remzi K.evi Y., İstanbul 1937, s. 362-373.

İsmail Habib [Sevük], “Meşrutiyet Devri Şairleri / Mehmed Âkif (1873-1937)”, *Avrupa Edebiyatı ve Biz: Garptan Tercümeler-II*, Remzi K.evi Y., İstanbul 1941, s. 560.

İz, Mahir, “Şâir Mehmed Âkif’in Bey’le Tanışma”, *Yılların İz*, Kitabevi Y., 2. bs., İstanbul 1990, s. 124-133; “Şâir Mehmed Âkif Bey’le Hâtıralar”, s. 139-146.

Jäschke, Gotthard, “Ziya Gökalp, Mehmet Âkif ve Mehmet Şemsettin”, *Yeni Türkiye’de İslâmlık*, Çev. Hayrullah Örs, Bilgi Y., 1. bs., Ankara 1972, s. 17.

Kahraman, Âlim, “Âkif Üzerine Yazmak”, *Çalışan Saat*, Yedi İklim Y., İstanbul 1989, s. 93-94.

Kahraman, Âlim, “Bir Tablonun İçinde Duran Üç İsim: M. Âkif, A. Haşim, Y. Kemal”, *Edebiyatın Saklı Dili*, İz Y., İstanbul 2001, s. 9-12.

Kanık, Mahmut, “Mehmet Âkif’in Şiirlerine Toplu Bakış”, *Dört İklimden Esin-tiler*, Hece Y., 1. bs., Ankara 2004, s. 201-215.

Kapkıner, Murat, “Bir Muhakkık Olarak Âkif”, *Yaşamayı Göze Almak*, Esra Y., 2. bs., İstanbul 1994, s. 143-146.

Kaplan, Mehmet, “Atatürk ve Mehmet Âkif”, *Edebiyatımızın Bahçesinde Do-laşırken*, Dergâh Y., 1. bs., İstanbul 2007, s. 47-50.

Kaplan, Mehmet, “Mehmed Âkif’e Göre İlim ve Din”, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 2*, Dergâh Y., 1. bs., İstanbul 1987, s. 191-202.

Kaplan, Mehmet, “Süleymaniye Kürsüsünden Bir Parça”, *Şiir Tahlilleri / Tan-zimat’tan Cumhuriyet’e Kadar*, Dergâh Y., 10. bs., İstanbul 1988, s. 172-177.

- Kara, İsmail, “Âkif Merhumun Bilinmeyen bir Yazısı”, *Aramakla Bulunmaz*, Dergâh Y., 1. bs., İstanbul 2006, s. 69-73; “Sebilürreşad’ın Azim ve Mühim Bir Teşebbüsü”, s. 173-177; “Âkif’ten Şerif Muhiddin’e Üç Mektup”, s. 217-230.
- Kara, İsmail, “Âkif’ten İki Dikkat Çekici Metin”, *Amel Defteri*, Kitabevi Y., İstanbul 1998, s. 230-238.
- Kara, İsmail, “Mehmed Âkif Ersoy / Âsım’dan” vd., *Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi’nin Temel Metinleri*, Gerçek Hayat Y., İstanbul, t.siz, s. 257-321.
- Kara, İsmail, “İslâm Modernizmi ve Âkif’e Dair Birkaç Not”, *Din ile Modernleşme Arasında / Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, Dergâh Y., 1. bs., İstanbul 2003, s. 198-211.
- Kara, İsmail - Rabia K. Gündoğdu, “*Sırat-ı Müstakîm-Sebilürreşad* Günleri”, *Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki 1. Hayatı Mücadelesi ve Eserleri*, DİB Y., 1. bs., İstanbul 2019, s. 65-70; “Şehzadebaşı İlmiye Kulübü ve Âkif’le İlk Tanışma”, s. 91-93
- Karaer, Nihat, “Mehmet Âkif Ersoy ile Dostluğu”, *Eşref Kuşçubaşı*, Pendik Bld. Y., İstanbul 2017, s. 39-56.
- Karaismailoğlu, Adnan, “Âkif ve Sa’dî; Hikmette Birlik”, *Vatan Etmek*, 1. bs., Ankara 2004, s. 77-82.
- Karakaş, Şuayb, “Biyografi ve İnceleme Çalışmaları: Mehmed Âkif”, *Süleyman Nazif*, KTB Y., 1. bs., Ankara 1988, s. 235-240.
- Karakılıç, Selçuk, “Safahat Şairinin İstihbarat Dosyası”, *Sürgün, İntihal ve İntihar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018, s. 33-56; “Yahya Kemal, Mehmet Âkif’in Cenazesine Katıldı mı?”, s. 223-234.
- Karakoç, Emine Üfeyra, “Bir Delikanlı’ya Selam ile”, *Edebiyatın Kırk Çınarı*, ed. Zeynep Kır, 40’lar Kulübü Y., İstanbul, t.siz, s. 33-39.
- Karakoç, Sezai, “Âkif’in Doğumu”, *Günlük Yazılar II. Sütun*, Diriliş Y., 4. bs., İstanbul 1989, s. 55-57.
- Karakoç, Sezai, “Mehmed Âkif ve Dolayısıyla”, *Edebiyat Yazıları III. Eğik Ehramlar*, Diriliş Y., 3. bs., İstanbul 2011, s. 15-18.
- Karaosmanoğlu, İbrahim, “Mehmet Âkif Bizi Merak Ediyor”, *Çalışınca Oluyor*, Euromat Entegre Matbaacılık, İstanbul 2009, s. 284-286.
- Karaveli, Orhan, “Dedemin Konuğu Mehmet Âkif ‘İstiklal Marşı’nı Yazıp İlk Kez Anneme Okuyor”, *Bir Ankara Ailesinin Öyküsü*, Pergamon Y., 2. bs., İstanbul 2006, s. 81-90.

Kavcar, Cahit, “Öğretmenlik Yoluyla Eğitim/Mehmed Âkif Ersoy”, *II. Meşrutiyet Devrinde Edebiyat ve Eğitim*, AÜ. Eğitim F. Y., Ankara 1974, s. 82.

Kırbaçoğlu, Mehmet Hayri, “İkbal ve Âkif’te İman ve İslam Arayışı”, *Üçüncü Yol Mukaddimesi*, Otto Y., 1. bs., Ankara 2014, s. 269-276.

Kısakürek, Necip Fazıl, “Büyük Doğu Akademyası”, *Edebiyat Mahkemeleri*, haz. Suat Ak, Büyük Doğu Y., 1. bs., İstanbul 1997, s. 19-23; “Üçüncü Mahkeme: Mehmet Âkif”, s. 51-62.

Kısakürek, Necip Fazıl, “Dolap Beygiri”, *Bâbîâlî*, Büyük Doğu Y., 3. bs., İstanbul 1985, s. 279-282 [İstiklâl Marşının değiştirilip Necip Fazıl’a yazdırılması girişimi hk.]

Kısakürek, Necip Fazıl, “Mehmed Âkif”, *Hitabeler*, Büyük Doğu Y., 2. bs., İstanbul 1985, s. 123-129.

Koca, Mücahit, “Mehmet Âkif Ersoy”, *Şairler Silsilesi*, Sur Y., 1. bs., İstanbul 2013, s. 140-144.

Koçak, Ahmet, “Mehmet Âkif’in Şiir Kaynakları”, *Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi*, Pendik Bld. Y., İstanbul 2017, s. 61-78.

Koçak, Hüzeyme Yeşim, “Âkif’e Gelince”, *Edibâne Süz(ül)üşler*, Romantik Kitap Y., İstanbul 2008, s. 27-31; “Yüz Akı Bir Münevver Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay ve Âkif Sevgisi”, s. 61-64.

Komisyon, “Mehmet Âkif (Ersay) / Altmış Yıl Önceki Bir Yazı”, *Yaşayan Türkçemiz I*, Tercüman Gazetesi Y., İstanbul 1981, s. 150;

Komisyon, “Türk Diline Hizmet Edenler / Mehmet Âkif Ersoy”, *Yaşayan Türkçemiz III*, Tercüman Gazetesi Y., İstanbul 1980, s. 131.

Kortantamer, Tunca, “Mehmed Âkif ile Sadî Arasında Muhteva ve Anlatım Tekniği Açısından Bir Karşılaştırma Denemesi”, *Eski Türk Edebiyatı / Makaleler*, Ankara 1993, s.

Köksal, A. Cüneyd, “Peygamberimiz Adlı Eser ve Mehmed Âkif’in Ölümü Üzerine Yazdığı Şiir”, *M. Âsım Köksal Hayatı ve Hatıraları*, Köksal Y., İstanbul 2000, s. 33-35.

Kuran, Ercüment, “Mehmed Akif’in Milliyetçilik Fikrinin Tekâmülü”, *Türk İslam Kültürüne Dair*, yay. haz. Mehmet Erdoğan, Ocak Y., Ankara 2000, s. 155-161.

Kurt, Ali, “Mehmet Âkif Ersoy ile Olan Dostluğu”, *Ebül’ûla Mardin*, Pendik Bld. Y., İstanbul 2017, s. 35-40.

Kurt, İhsan, “Âkif’in İlham Kaynağı”, *Zekâyı Efendileştirmek: Edebiyat Yazıları*, Asil Y., 1. bs., Ankara 2008, s. 216-219; “Âkif’in Çizdiği Yüksek Karakter”, s. 220-221; “Mehmet Âkif ve Eğitim”, s. 223-229; “Mehmet Âkif’te Çocuk”, s. 230-238; “Âkif ve İstanbul”, s. 239-244.

Kurucu, Ali Ulvi, “Mehmed Âkif” *Gümüş Tül ve Alevler*, haz. Dr. Ali Kemâl Belviranlı, Marifet Y., İstanbul, Nisan 2003, s. 121-122; “Âkif (Ebedî Şâirimiz)”, s. 124-125; “Âkif (İslâm Şâirimiz)”, s. 126-127; “Âkif (İstiklâl Marşı Şairimiz)”, s. 123 (şiir).

Kurucu, Ali Ulvi, “Safahat Ufuklarında”, *Gecelerin Gündüzü*, neşre haz. M. Ertuğrul Düzdağ, Marifet Y., İstanbul 2004, s. 237-240; “Mehmed Âkif’i Anarken”, s. 241-245.

Kurucu, Sare (haz.), “Hayranı Olduğum Şairler [Mehmed Âkif]”, *Bir Ömürden Sayfalar Ali Ulvi Kurucu’dan Hatıralar*, Marifet Y., İstanbul, Kasım 2002, s. 177-186.

Kuşçubaşı, Eşref, “Eşref’in Arabı” veya “Arap Musa’nın Hayatı”, *Hayber’de Türk Cengi*, yay. haz. Philip H. Stoddard – H. Basri Danışman, Arba Y., 1. bs., İstanbul 1997, s. 231 (değini).

Kutay, Cemal, “Diyeceksiniz ki (...)”, *Pembe Mendil*, Yeni Asya Y., İstanbul 1975, s. 45-55 [Âkif’in Kuşçubaşı’na bir mektubu ve tipkibasımı].

Kutay, Cemal, “İstiklal Marşı Şairi Mehmet Âkif’in Mısır’daki Son Yılları ve “İki Gözü Eşrefciği”ne Hicran Mektupları”, *Tarih Sohbetleri 1*, Halk Matb., İstanbul 1966, s. 163-179; “Mehmet Âkif ve İlk Olmak!”, s. 167; “Yakılmasını Vaziyet Etiği Büyük Emeği”, s. 169; “Meclis Albümünde”, s. 171.

Kutay, Cemal, “Nejat Bey İstanbul’a Geliyor ve Mühim Haberler Getiriyor”, *Lavrens’e Karşı Kuşçubaşı*, Tarih Y., İstanbul 1965, s. 83 (değini).

Kutluer, İlhan, “Şairim Âkif”, *İki Denizin Birleştiği Yer*, Nehir Y., İstanbul 1987, s. 151-145.

Küçükçiftçi, Murat, “İslamcılığın Halka Açılan Kapısı: Mehmet Âkif”, *Tarih Kimlik Hanefilik*, Avangard Kitap Y., 1. bs., İstanbul 2016, s. 52-58; “İki Kürsü Tek Mesele: Mehmet Âkif’in Şiirlerindeki Halkçı İslamcılık”, s. 59-65.

Kürkçüoğlu, Kemâl Edib, “Büyük Şair Muhammed Âkif’in Ölüm Yılı Dönümü”, *Dilimin Döndüğü Kadar: Bal Tadında Nesirler*, haz. Mustafa S. Kaçalın, Büyüyenay Y., 1. bs., İstanbul 2016, s. 293-300.

Levend, Agâh Sırrı, “Mehmet Âkif -Ölümü Münasebetiyle-”, *Eserler ve Şahsiyetler*, Eminönü Halkevi ve Edebiyat Şubesi Y., İstanbul?, 1940.

Malatyalı Muhammed Reşâd, “İstitrâd: Muhammed Âkif Bey’in Efğânîciliği Hakkında”, *Cemâleddin Afgânî Hakkında Makaleler*, Mat-Yapım Matbaacılık, İstanbul, 1996, s. 215-217; “Şâir Muhammed Âkif Bey’in Efğânî Müdâfaası”, s. 205-207.

Maraş, M. Atilla, “Bir Hakikat Şairi: Mehmet Âkif”, *Beyaz Adamın Kutusu*, Vadi Y., 1. bs., İstanbul 2001, s. 114-116.

Mardin, Şerif, “Cumhuriyet Devrinde “Volk” İslâmı”, *Din ve İdeoloji / Bütün Eserleri 2*, İletişim Y., 6. bs., İstanbul 1993, s. 148 (değini).

Mazioğlu, Hasibe, “Mehmet Âkif Ersoy (1878-1936)”, *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*, TDK Y., 1.bs., Ankara 2009, s. 815-841.

Memet Fuat [Bengü], “İnanmış Adam”, *Nâzım Hikmet Üstüne Yazılar*, Adam Y., 1. bs., İstanbul 2001, s. 132-136 [N. Hikmet’in M. Âkif’le ilgili dizeleri üstüne].

Mengüşoğlu, Metin Önal, “Panislamist ve Öncü: Mehmet Âkif”, *Kimliğin Fotoğrafsız Yaprağı*, Okur Kitaplığı y., 2. bs., İstanbul 2013, s. 140-151; “Mehmed Âkif’in Ruhi Portresini Tanıma Denemesi”, s. 152-159.

Meriç, Cemil, “İki Düşman Kardeş”, *Kültürden İrfana*, İnsan Y., İstanbul 1986, s. 223-226; İletişim Y., haz. Mahmut Ali Meriç, 1. bs., İstanbul 2013, s. 269-272 [Âkif ve Fikret hk.].

Mert, Hamdi, “Kastamonu’da Mehmet Âkif Gerçeği”, *Türk Dünyasına Açılan Şehir Kastamonu*, TDV Matb., Ankara 2001, s. 57-60.

Miyasoğlu, Mustafa, “Mehmet Âkif”, *Muhacir*, Suffe Y., 3. bs., İstanbul 1982, s. 229-235.

Mustafa Sabri Efendi, *Kur’ân Tercümesi Meselesi*, çev. Süleyman Çelik, Bedir Y., İstanbul 1993, s. 187 (değini).

Mutluay, Rauf, “50 Yılın Türk Şiiri”, *50 Yılın Türk Edebiyatı*, İş Bankası Y., İstanbul 1976, s. 155.

Müftüoğlu, Mustafa, “İkinci Meşrutiyet’ten Bâzı Sîmalar: Mehmed Âkif Ersoy”, *Yalan Söyleyen Tarih Utansın-II*, Çile Y., İstanbul, 1979, s. 217-220.

Müftüoğlu, Mustafa, “Mehmed Âkif Bey’in Hazırladığı Kur’an-ı Kerim Mealine Dair”, *Yalan Söyleyen Tarih Utansın-III*, Çile Y., İstanbul, t.siz, s. 308-317.

Müftüoğlu, Mustafa, “Mehmed Âkif Bey Kur’an-ı Kerim Mealini Nasıl Hazırladı, Bu Meal Ne Oldu?”, *Cumhuriyet Tarihinde Mühim Olaylar*, Seha Neşriyat, İstanbul, t.siz, s. 197-209.

Müftüoğlu, Mustafa, "Mehmed Âkif Bey'in Kabrine Dair", *Yalan Söyleyen Tarih Utansın-IV*, Çile Y., İstanbul, 1981, s. 309-311.

Nar, Ali, "Mehmet Âkif Ersoy ve Şiirinin Tahlili", *Şiir Tahlilleri*, İslamî Edebiyat Y., İstanbul, t.siz, s. 83-97 [İstiklal Marşı].

Nar, Ali, *Ortadoğu Günlüğü*, Çığır Y., İstanbul 1977, s. 288 (değini).

Nâzım Hikmet [Ran], "Milli Marş", *Yazılar (1937-1962) / Yazılar-5*, Yapı Kredi Y., 4. bs., İstanbul 2004, s. 26-27.

Oğuzbaşaran, Bekir, "Mehmet Âkif Ersoy", *Kültür ve Edebiyatımızdan Manzum Portreler*, Laçın Y., 1. bs., Ankara 2007, s. 52.

Okay, M. Orhan, "Mehmed Âkif'in Milliyetçiliği", *Edebiyat ve Kültür Dünyamızdan -Makaleler Denemeler Sohbetler-*, Burak Matb., Ankara 1991, s. 117-129.

Okay, Orhan, "Kalabalıklarda Bir Yalnız Adam: Mehmet Âkif", *Silik Fotoğraflar*, Ötüken Neşr., İstanbul, 2005, s. 41-45.

Okay, Orhan, "Tarih-i Kadim Münakaşaları Dışında Tevfik Fikret ve Mehmet Âkif", *Edebiyat ve Sanat Yazıları*, Dergâh Y., 1. bs., İstanbul 1990, s. 143-158; "Şehitlikte Bir Şair: Mehmed Âkif", s. 159-175; "Mehmed Âkif'in Bazı Şiirlerinde Şekil Muhteva Münasebetleri", s. 176-183; "Mehmet Âkif'in Sosyal Muhtevalı Bir Şiirinin İncelenmesi", s. 184-188.

Okumuş, Salih - Sabit Bayram, "Mehmet Âkif Ersoy", *Gülpınar Dergisinde Edebî Portreler*, Serüven Kitap, Ordu 2012, s. 90-94.

Ortaç, Yusuf Ziya, "Mehmet Âkif", *Bir Varmış, Bir Yokmuş! / Portreler*, Yeni Matb., İstanbul 1960, s. 59-66.

Ortaylı, İlber, "Mehmet Âkif Günleri", *Kırk Ambar Sohbetleri*, Aşina Kitaplar Y., 4. bs., Ankara 2006, s. 236-288.

Öner, Necati, "Var'dan Varetme", *İnsan Hürriyeti*, Selçuk Y., İstanbul 1982, s. 64-65 (değini).

Özarslan, Ersin, "Mehmet Âkif Ersoy", *Düşünce Ufuklarında Erol Güngör'ün Sanat, Edebiyat, Dil ve Tercüme Hakkındaki Görüşleri*, Lotus Y., Ankara 2007, s. 99-103.

Özbahçe, Osman, "Adı Türkiye Anlamına Gelen Âkif", *Görevimiz Tehlike*, haz. Atilla Mülayim, Atlas Yayınları, 1. bs., Ankara 2018, s. 204-206.

Özbalcı, Mustafa, “Batılılaşma Gayretleri ve Mehmet Âkif”, *Kültür Köprüsü*, Akçağ Y., Ankara 2000, s. 38-84.

Özcan, Ömer, “Ulusal Kurtuluş Dönemi / Mehmet Akif (Ersay)”, *Türk Edebiyatında Hiciv ve Mizah (Yergi ve Gülmece)*, İnkılâp Y., İstanbul 2002, s. 328-331.

Özcan, Şuayip, “İstiklal Marşımızın 86’ncı Yıldönümü Kutlu Olsun”, *Şuayip Özcan’ın Kaleminden-I*, Basım yeri ve yılı yok, s. 60-61.

Özçelebi, Betül, “Şiir ve Şairler Üzerine Düşünceler / 5. Mehmet Âkif Ersay”, *Cumhuriyet Döneminde Edebî Eleştiri 1923-1938*, T. C. Kültür Bakanlığı Y., 1. bs., Ankara 1998, s. 136-138.

Özçelik, Mustafa, “Bir Aydın Portresi: Mehmet Âkif Ersay”, *Eylül Irmakları*, Sütun Y., İzmir 2007, s. 33-36.

Özçelik, Mustafa, “Mehmet Âkif’i Anmak”, *Şiir İklimi*, Sütun Y., İzmir 2006, s. 81-82.

Özdemir, Emin, “Şiirde Yeni Açılımlar ve Yönelimler”, *Türk ve Dünya Edebiyatında Dönemler, Yönelimler*, Bilgi Y., 3. bs., Ankara 1999, s. 180-182.

Özdemir, Şaban, “Halde Haldâş Hak Yolunda İki Yoldaş”, *Yeşil Toprağın Yüzler Ağartan Âlimi Hasan Basri Çantay*, Pendik Bld. Y., İstanbul 2017, s. 37-66.

Özdenören, Alâaddin, “Şiirin Geçitleri”, *Şiirin Geçitleri*, Esra Sanat Y., 1. bs., Konya 1997, s. 33 (değini).

Özdenören, Rasim, “Âkif ve Batı”, *Yumurtayı Hangi Ucundan Kırmalı?*, İz Y., 4. bs., İstanbul 1999, s. 119-121.

Özel, İsmet, “İstiklâl Marşı Derneğinin Manifestosu: Doğacaktır sana vaat ettiği günler Hakkın”, *Toparlanın Gitmiyoruz*, II, haz. Osman Özbahçe, Ebabil Y., 1. bs., Ankara 2008, s. 9-11; “İstiklal Marşı tıpkı Cumhuriyet Türkiye’si gibi kâfirlerden kaçırılmış bir metindir”, s. 12-28; “Siper et gövdeni”, s. 404-405; “İstiklal Marşımız”, s. 406-408; “İstiklal Marşımızın hayatınızın yön verici metni olmasını istiyoruz”, s. 409-419.

Özel, İsmet, “İstiklal Marşı İrkçidir”, *Küfrün İhsanı Olmaz*, Tam İstiklâl Yayıncılık Ortaklığı, 1. bs., İstanbul 2013, s. 89-92.

Özgül, Metin Kayahan, “Süleymaniye Kürsüsünde”, *Siyasî Rüyâlar*, Ankara, t.siz, s. 139-141.

Öztürkçü, İbrahim, “Bir Prens’le Bir Şair’in Dostluğu”, *Bir Ahlâk Âbidesi Abbas Halim Paşa*, Pendik Bld. Y., İstanbul 2017, s. 47-78.

Öztürkçü, İbrahim, “Mehmet Âkif’in Çengelköy Yârânı”, *Mü’min ve Muvahhid Bir Muallim Ahmed Vahyi Ölmez*, Pendik Bld. Y., İstanbul 2017, s. 41-58.

Peker, Nurettin, “Büyük Türk Şairi Mehmet Âkif Bey’in Kuvayı Milliye İltihakı”, *1918-1923 İstiklâl Savaşının Vesika ve Resimleri: İnönü, Sakarya, Dumlupınar Zaferlerini Sağlayan İnebolu ve Kastamonu Havalisi: Deniz ve Kara Harekâtı ve Hatıralar*, Gün B.evi, İstanbul 1955, s. 261-263 ve 494.

Pekolcay, Necla, “Mehmed Âkif’in Hayatı”, *İslâmî Türk Edebiyatı I*, Kitabevi Y., İstanbul 1994, s. 337-349; “Mehmed Âkif, Safahat’tan, Tevhid Yahut Feryat – Süleymaniye Kürsüsünde”, s. 465-468; “Mehmed Âkif, Tevhid Yahud Feryat [Metin İzahı]”, s. 524-527, “Mehmed Âkif, Safahat”, s. 129; “Mehmed Âkif’in El Yazısı”, s. 134-135.

Perin, Cevdet, [Mehmed Âkif], *Tanzimat Edebiyatında Fransız Tesiri*, İstanbul Ü. Edebiyat F. Y., İstanbul 1946 (değini).

Sadri Sema [Aydoğmuş], “Meşrutiyet Yıllarının Kalem Sahipleri”, *Eski İstanbul Hatıraları*, haz. Ali Şükrü Çoruk, Kitabevi Y., İstanbul 2002, s. 501 ve ayrıca 87, 325, 532, 545 [değiniler].

Safa, Peyami, “İslamcıların Programı”, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, İnkılâp ve Aka K.evi Y., 2. bs., İstanbul, T.siz, s. 59 (değini).

Safi, İsmail, “Mehmet Âkif Ersoy ve ‘İslâmî Modernleşme’”, *Türkiye’de Muhafazakâr Siyaset ve Yeni Arayışlar*, Lotus Y., Ankara 2007, s. 164-167.

Sağdıç, Ozan, “Dostlar, Tanıdıklar / Mehmet Âkif Ersoy”, *Yirminci Yüzyıl Denen O Mazi / 1: Birinci Savaştan İkincisine*, Dünya Kitapları Y., 1. bs., İstanbul 2005, s. 265-268.

Sanay, Ayşe Belkıs, “İstiklâl Şairi Mehmet Âkif”, *Mithat Cemal Kuntay/Hayatı, Sanatı, Eserleri*, TC. KB. Y., 1. bs., Ankara 2002, s. 144-155; “Ölümünün 50. Yılında Mehmet Âkif / Eserin Edebî Değeri”, s. 156-160.

Serter, Gökhan, “Mehmet Âkif Ersoy (1873-1936)”, *Şahitler*, MGV Y., 2. bs., Ankara 2017, s. 39-46.

Sifil, Ebubekir, “Âkif’e, Din Mühendisliğine, Türkçe İbadete Dair”, *Çağdaş Dünyada İslâmî Duruş*, Rihle Kitap Y., İstanbul 2010, s. 45-67.

Soyak, Murat, “Mehmet Âkif”, *İrmaklarca*, İlk Kitap Y., İstanbul 2006, s. 25 (şiiir).

Soydan, Mehmed, “Mehmet Âkif’le Tanışması”, *Ispartalı Ağlarcızâde Mustafa Hakkı*, Pendik Bld. Y., İstanbul 2017, s. 37-50.

Stoddard, Philip H., “Eşref Kuşçubaşı veya Diğer Kaynaklar Tarafından Teşkilat-ı Mahsusa Ajanları Arasında Sayılan Başka Kişiler”, *Teşkilât-ı Mahsûsa*, çev. Tansel Demirel, Arba Y., 1. bs., İstanbul 1993, s. 146.

Su, Hüseyin, “Düşünce, Tarih ve Bir Coğrafya Tasarımı Olarak Mehmet Âkif”, *Kalemin Yükü*, Şule Y., İstanbul 2014, s. 93-106.

Süleyman Fahir, *İman ve Ahlâk*, Kürsü Y., İstanbul 1965 [Babanzâde, A. Mahmud Akkad ve Mehmed Âkif’ten seçmeler].

Süleyman Nazif, “Büyük Dostum ve Büyük Şair Mehmed Âkif’in “Nefsimle Hasbihal’e Güzel Bir Paylaması...”, *Malta Geceleri*, sadl. İhsan Erzi, Tercüman 1001 Temel Eser Y., İstanbul 1979, s. 130-133 [Âkif’in üç şiiri].

Şahiner, Necmeddin, “Mehmed Âkif Ersoy”, *Son Şahitler Bediüzzaman Said Nursî’yi Anlatıyor-VI*, Nesil Y., İstanbul, 2006?, s. 265-270.

Şarkdemir, Hakan, “Süleymaniye’nin İki Şairi”, *Poetik Hikem*, Ebabil Yayınları, 1. bs., Ankara 2018, s. 63-75.

Şenocak, İhsan, “İman ve Fikir Atlasımızın Büyük Muzdaribi: Mehmet Âkif”, *Kudemâ Meclisi*, Hüküm Kitap Y., 1. Ve 2. bs., İstanbul 2016, s. 189-212.

Talu, Ercümen Ekrem, “Süleyman Nazif”, *Geçmiş Zaman Olur ki / Anılar*, haz. Alâattin Karaca, Hece Y., 1. bs., Ankara 2005, s. 109 [“Türkün Şehnâme-sini ancak Âkif’in yazabileceğine” dair bir not].

Tanpınar, Ahmet Hamdi, “Şair Mehmet Âkif İçin Memleketin Fikir ve Edebiyat Adamları Ne Diyorlar”, *Mücevherlerin Sırrı*, haz. İlyas Dirin-Turgay Anar - Şaban Özdemir, Yapı Kredi Y., 1. ve 2. bs., İstanbul 2002, s. 153-155.

Tanyu, Hikmet, “Âkif-Fikret Tartışması”, *Tevfik Fikret ve Din*, İrfan Y., İstanbul 1972, s. 137-141; “Süleyman Nazif, “Mehmed Âkif” Münasebetiyle”, s. 148-150; “Edebiyat Dergilerinde: Tevfik Fikret-Mehmed Âkif Kavgası”, s. 260-261.

Tarakçı, Celâl, “Mehmet Âkif Ersoy ve Gençlik”, *Konferanslar*, Eser Matb., Samsun 1997, s. 55-68.

Tarakçı, Celâl, “Mehmet Âkif’in Fikir Dünyası”, *Düşmanı Bil Dostu Tanı*, Samsun 1992, s. 32-62; “Âkif ve Öğretmen”, s. 147-149; “Mehmet Âkif Ersoy ve Çanakkale”, s. 162-172.

Taş, İsmail, “Ulus Devlet Anlayışı ve Avrupa Birliği Çerçevesinde Mehmet Âkif ve İstiklal Marşı”, *Türk İslam Düşüncesi Üzerine Yazılar*, Kömen Y., 1. bs., Konya 2011, s. 381-405.

Tok, Vedat Ali, “Bir Gece / Mehmet Âkif Ersoy”, *Gül Arzusu (Na’t Tahlilleri)*, Laçın Y., 1. bs., Kayseri 2005, s. 186-192.

Toprak, Osman, “Mehmet Âkif Ersoy’un Dili”, *Dil ve İmkân*, Profil Y., 1. bs., İstanbul 2009, s. 136-144.

Toptan, Köksal, “İstiklâl Marşı’nın Kabulünün 87. Yıldönümü Etkinlikleri”, *Konuşmalar Açıklamalar I*, TBMM B.evi, Ankara 2009, s. 119-121; “İstiklâl Marşı’nın Kabulünün 88. Yıldönümü Etkinlikleri”, s. 155-158.

Toros, Taha, “İstiklal Marşımızın Şairi Mehmet Âkif Ersoy”, *O Güzel İnsanlar*, Aksoy Y., 1. bs., İstanbul 2000, s. 258-271.

Tuna, Fahri, “Mehmet Âkif Ersoy: “Sessiz yaşadım kim nereden bilecektir!...”, *Akşamın Aydınlığında Portreler*, Değişim Y., İstanbul 2010, s. 109-112.

Tural, Sadık, “Okuyucu Zümreleri Açısından Safahat’ın Gördüğü İlgî”, *Edebiyat Bilimine Katkılar*, Ecdâd Y., Ankara 1993, s. 145-154.

Tural, Sadık Kemal, “Mehmet Âkif’in Bir Şiirinin Edebiyat Sosyolojisi Açısından Tahlili”, *Zamânın Elinden Tutmak / Edebiyat Nazariyâtı * Edebî Tenkit Örnekleri*, Ötüken Neşr., 1. bs., İstanbul 1982, s. 171-192.

Tural, Secaattin, “Mehmet Akif”, *Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Din Duygusu*, Kitabevi Y., İstanbul 2002, s. 44, 142, 157 vd.; “Safahat”, s. 32, 69, 156 vd.

Turinay, Necmettin, “Nesrin Varoşlarını Zorlayan Bir Şiirin Nihayeti”, *Kültür Dil ve Sanata Dair*, Burak Matb., 1. bs., Ankara 1996, s. 54-62; “Kalabalıktan ve Nümayışten Kurtarılan Münzevi”, s. 218-220.

Turinay, Necmettin, “Pergelin Ucu Hani Nerede?”, *Dua ve Yakarış*, Etkileşim Y., İstanbul 2005, s. 207-210; “Küresel Dergi Sırat-ı Müstakîm”, s. 211-214.

Turinay, Necmettin, “Roman, Âkif ve Âliye Öğretmenin Katline Dâir”, *Geleceğin Dünyası Yeniliğin Ufukları*, Birlik Y., 1. bs., Ankara 1983, s. 96-107.

Tülbentçi, Feridun Fazıl, “Mehmet Âkif’in Ölümü”, *Geçmişte Bugün III*, AKBA K.evi Y., Ankara 1944, s. 79-80; “İstiklâl Marşı”, C. IV, s. 18-21.

Türkoğlu, İsmail, “Mehmet Âkif Ersoy ile Dostluğu”, *Süleymaniye Kürsüsü’ndeki Vaiz Abdürreşid İbrahim*, Pendik Bld. Y., İstanbul 2017, s. 61-70.

Türkoğlu, İsmail, “Abdürreşid İbrahim’in Fikirlerinin Türkiye’deki Etkileri”, *Sibiryalı Meşhur Seyyah Abdürreşid İbrahim*, Türkiye Diyanet Vakfı Y., Ankara 1997, S. 147-152.

Türküne, Mümtaz'er, "Mehmet Âkif", *Cemaleddin Afgani*, Türkiye Diyanet Vakfı Y., Ankara, 1994, s. 117-121.

Uçman, Abdullah, "Dil, Edebiyat ve Estetikle İlgili Görüşleri / Mehmed Âkif", *Rıza Tevfik'in Şiirleri ve Edebî Makaleleri Üzerinde Bir Araştırma*, Kitabevi Y., İstanbul 2004, s. 186-187.

Ural, A. Ali, "Mehmet Âkif Ersoy (1873-1936)", *Güneşimin Önünden Çekil / Doğu ve Batı'dan Portreler*, Şûle Y., İstanbul 2007, s. 115-117.

Userin, Ali Görkem, "Mehmet Âkif'in Mektupları", *Kral Yolu*, Profil Y., 1. bs., İstanbul 2011, s. 21-24; "Safahat Şairini Oğlundan Dinleyiniz", s. 25-29.

Yakıt, İsmail, "Mehmet Âkif Ersoy'da Türk Kimliği", *Türklüğü Tartışılan Meşhurlar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016, s. 88-104.

Yalçın, Soner, "Dönme" Hoca'nın Ünlü Öğrencisi", *Beyaz Müslümanların Büyük Sırrı/ Efendi 2*, Doğan Kitap Y., 1. bs., İstanbul 2006, s. 203-208.

Yardım, Mehmet Nuri, "Mehmet Akif Ersoy", *Edebiyatımızın Güteryüzü*, Çatı Kitapları Y., 2. bs., İstanbul 2003, s. 200-207.

Yardım, Mehmet Nuri, "Muhsin İlyas Subaşı: "Mehmet Âkif'in Kavgası Şahsî Değil", *Türk Şiirinden Portreler*, Nesil Y., İstanbul 2005, s. 90-102.

Yavuz, Fehmi, "Aydınlık Ufuklar ve Anadolu Gerçeği", *Ölüm Duyuruları*, Dayanışma Y., 1. bs., İstanbul 1983, s. 88-93.

Yavuz, Hilmi, "Yahya Kemal ve Mehmet Âkif", *Edebiyat ve Sanat Üzerine Yazılar*, Yapı Kredi Y., 1. bs., İstanbul 2005, s. 169-171.

Yavuz, Hilmi, "Yahya Kemal ve Mehmet Âkif", *Yazın Üzerine*, Bağlam Y., İstanbul 1987, s. 93-96.

Yener, Ali Galip, "Mehmet Âkif Ersoy Şiirine Tanpınar ve Karakoç'un Yaklaşım Farkları Üzerine Notlar", *Şairin Sabrı*, Mühür Y., İstanbul 2012, s. 8-16.

Yetkin, Çetin, "Mehmet Âkif Ersoy", *Toplumsal ve Siyasal Açılardan 13 Yazar Üzerine Notlar*, Ümit Y., 1. bs., Ankara 1996, s. 50-61.

Yıldırım, Cafer, "İki Şair, İki Umut: İhtilal ve İslam", *Şiir Hayatları / Sesler, Yüzler ve Şehirler*, Ozan Y., İstanbul 2006, s. 9-27.

Yıldırım, Ercan, "Batı Karşıtlığı, Vatan, Millet Bağlamında Mehmet Âkif'te İslâm Düşüncesi", *Türk Düşüncesinde İslâm*, Hece Y., 1. bs., Ankara 2013, s. 157-192.

Yıldırım, Tahsin, “Mehmet Âkif’le Dostluğu”, *Sarıklı Türkçü Halim Sâbit Şibay*, Pendik Bld. Y., İstanbul 2017, s. 53-60.

Yıldız, Gökay, “Ali Rifat Çağatay, Mehmet Âkif Ersoy ve Musiki”, *Ali Rifat Çağatay*, Pendik Bld. Y., İstanbul 2017, s. 35-60.

Yılmaz, Murat, “Mehmet Âkif Ersoy”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce - Muhafazakarlık-V*, ed. Ahmet Çiğdem, İletişim Y., İstanbul 2003, s.

Yılmaz, Tuba, “Fatin Gökmen’in Mehmet Âkif Ersoy ile İlgili Gözlem, Hatıra ve Düşünceleri”, *Âlim Bir Dost Fatin Gökmen*, Pendik Bld. Y., İstanbul 2017, s. 37-56.

Yücebaş, Hilmi, “Âkif İçin Yazılan Şiirler”, *Bütün Cepheleriyle Mehmet Âkif*, Dizerkonca Matb., İstanbul 1958, s. 3-10.

Yüzendağ, Ahmet, “Müslümanlıkta Hitabet / Mehmet Âkif’ten: Bayezid Kürsüsünden”, *Dinî Hitabet ve Meslekî Uygulama*, Emel Matb., 8. bs., Ankara, t.siz, s. 60-65.

C. Yazılar

Aba, Veli, “Âkif’in Doktoru Mahmut Kopaner”, *Hece*, Ocak 2008, S. 133 (ö.s), s. 573-575.

Aba, Veli, “Mehmet Âkif’in Hastalığı ve Ölümü”, *Güneysu*, Kış 2013, S. 104, s. 3-7.

Abacı, Tahir, “Şairler Kahvehanesi 21. Öldükten Sonra Kavga Eden (Ettirilen) İki Şair: Tefvik Fikret-Mehmet Âkif”, *Yasak Meyve*, Yıl: XVI, Ocak-Şubat 2018, S. 90, s. 47-56.

Abacı, Tahir, “Şiir Kitapları Sözlüğü-30 / Safahat-Gölgeler”, *Yasak Meyve*, Yıl: VII, Eylül-Ekim 2009, S. 40, s. 105-107.

Abakay, Mehmet Ali, “Safahat’ta Medeniyet Kavramı / Gölgeler”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 6*, TYB, 2014, s. 193-199.

Abdülfeyyaz Tefvik, “[Âkif’in] Yüksek Seciyesi, Büyük İmanı”, *Mehmet Âkif ve 70 Muharririn Yazıları II*, s. 408-409.

Acar, Mihriban, “Âkif ve Asım”, *Asım’ın Âkif’i: Anadolu Mektebi*, Aksaray Bld., 2016, s. 189-193.

- Acar, Zafer, “Mehmet Âkif’i Metafizik Açıdan Sorgulamak”, *Vefatının 75. Yılında Âkif Sempozyum Bildirileri*, (Işık), Zeytinburnu Belediyesi, 2011, s. 341-351.
- Acar, Zafer, “Nurettin Topçu’nun “Mehmet Âkif”inden İlhamla Birkaç Söz”, *Yedi İklim*, Aralık 2006, S. 201 (ö.s.), s. 116-119.
- Acar, Zafer, “Soylu Bir Soluk: Ali Haydar Haksal’ın Âkif Duruşlu Âsım’ı”, *Yedi İklim*, Temmuz 2006, S. 196, s. 65-66.
- Acun, Niyazi, “Mehmed Âkif’in Yanında”, *Yedi İklim*, Nisan 1996, S. 73, s. 64-67 Ayrıca bk. Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle M. Â.*, 1958, s. 78-84 [Âkif’le Yarım Ay, 15 Temmuz 1936’da yapılan bir röportaj].
- Açıkgöz, Namık, “Hikmet ve Vecizeden Aforizmaya Mehmet Âkif’in Beyitleri”, *Muhit*, Mart 2021, S. 15, s. 119-122.
- Açıkgöz, Nâmık, “İstiklâl Marşı’nı Yeniden Okumak”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: XI, Mart 2010, S. 121, s. 3-5; *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: XII, Mart 2011, S. 133, s. 75-77.
- Ada, Ahmet, “Mehmet Âkif İçin Birkaç Not”, *Hece*, Yıl: XII, Ocak 2008, S. 133, s. 610.
- Adakoğlu, Ali-Burak Orhan, “Başkan Erdoğan’ın Yargılanma Süreci: “İstiklâl Marşı Bizim Manifestomuzdur”, *Millî Gazete*, 28 Nisan 1998, S. 9234, s. 2.
- Adakoğlu, Ali-Rahim Parlar, “Mehmet Âkif’in İlk Eğitim Gördüğü Medrese Fatih Belediyesi Tarafından Yıktırıldı: İstiklâl Şairine Büyük Hakaret”, *Millî Gazete*, 4 Ocak 1998, S. 9123, s. 11.
- Ademoğlu, B. Kâmil, “Mehmet Âkif’in Dil Görüşü”, *Çağrı*, Temmuz 1969, S. 138, s. 12-13.
- Adivar, Mahir, “Mehmet Âkif Gibi Sevmek”, *Ümitvar*, Mart 2013, S. 1, s. 30-32.
- Adıbeş, Mahir, “Veteriner Hekim Mehmet Âkif”, *Bizim Külliye*, Mart-Mayıs 2006, S. 27, s. 52.
- Adıgüzel, Muhammet Sani, “Metinlerarası İlişkiler Açısından Bir İstiklâl Marşı Okuması”, *M. Âkif Ersoy’a Aydın Yaklaşımlar*, (Adıgüzel - Dalaman), İstanbul Aydın Üniversitesi, 2013, s. 29-36.
- Agar, M. Emin, “M. Âkif ve Sadeleşmeye Bakışı”, *Kültür*, Ocak 2006, S. 2 (ö.s.), s. 26-28.

Ağabegüm, Ayla, “Âkif’le Beraber Düşünmek”, *Türk Edebiyatı*, Aralık 1986, S. 158 (ö.s.), s. 42.

Ağabegüm, Ayla, “Âkif’in Manzum Hikâyeleri”, *Türk Edebiyatı*, Mart 1983, S. 113 (ö.s.), s. 36-40.

Ağabegüm, Ayla, “Mehmet Âkif Nasrullah Camii Kürsüsünde”, *Haber Ajanda*, Yıl: III, Temmuz 2008, S. 27, s. 54-56.

Ağaoğlu, Ahmet, “Âkif’in İslam Uyanışına ve Türklüğe Büyük Hizmetleri”, *İkdam*, 10 Şubat 1939.

Ahmed, Abdurrazek, “Mehmed Âkif ile Hafız İbrahim Şiirlerinde Hz. Ömer bin Hattab”, *Vefatının 75. Yılında Âkif Sempozyum Bildirileri*, (Işık), Zeytinburnu Belediyesi, 2011, s. 391-425.

Ahmed Nuri, “Mehmet Âkif”, *Mehmet Âkif*, (M. Sencer-N. Salih), İstanbul 1937, s. 28-31.

Ahmed Talat [Onay], “Millî Marş, İstiklâl Marşı”, *Hayat*, Mart 1928, S. 67, s. 294-295.

Ahmet Nedim [Ç.], “Diriliş’in Kitapları / Mehmed Âkif”, *Yedi İklim*, C. VI, Kasım-Aralık 1993, S. 44-45, s. 151.

Ahmet Nedim [Ç.], “Safahat’ın Öyküsü”, *Yedi İklim*, C. IV, Ocak 1993, S. 34, s. 90-94.

Ahmet Taha, “İşte Safahat”, *Millî Gazete*, 26 Aralık 1991, S. 6735, s. 8.

Ahmeti, Nuredin, “Mehmet Âkif Ersoy’un Figürü Kosova’da”, *Mehmet Âkif Ersoy Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Tiran-Arnavutluk, Eğitim-Bir-Sen, 2017, s. 104-112.

Ak, Gülsüm, “Âkif’ten İstanbul Manzaraları”, *Türk Edebiyatı*, Aralık 1986, S. 158 (ö.s.), s. 33.

Ak, M. Âkif, “Âkif Bir Romandaki Gibi”, *Pınar*, Ocak 1978, S. 73, s. 21-32.

Ak, M. Âkif, “Âkif’in Sanatı Bugüne Ne Anlatıyor?”, *Pınar*, C. VI, Aralık 1977, S. 72, s. 2-16.

Ak, M. Âkif, “Savaş İçinde Sanatkâr”, *Pınar*, C. III, Aralık 1974, S. 36, s. 5-12; *Sabah*, 3 Ocak 1975.

Ak, Murat, “İstiklal Marşı Şairinin Sessizliğidir”, *Mahalle Mektebi*, Kasım-Aralık 2015, S. 26, s. 30-32.

Akanaç, Nadir, “Mehmet Âkif Ersoy’un hayatı ve Eserleri”, *İstiklâl*, (Kulu), Yıl: II, Mart 2006, S. 2, s. 11.

Akarçay, Fevzi, “İstiklal Marşımıza Dair Görüşümüz”, *Ulus*, 16 Ağustos 1966.

Akarçay, Fevzi, “İstiklal Marşına Dair”, *Halkçı*, 21 Şubat 1955.

Akarsu, Kamil - Mustafa Yücel, “Mehmet Akif Ersoy’un Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Eserleri”, *Düşünce ve Tarih*, Yıl: I, Aralık 2014, S. 3, s. 32-37.

Akay, Asuman Ahmed, “Mehmed Âkif Ersoy’un Şiirlerinde Mısır”, *Mecelle-tü’l-Dirâsâtî’ş-Şarkıyye* (Kahire), Temmuz 1998, S. 21.

Akay, Hasan, “Âkif’in “Gece”sini Gündüz Eden Sır: Sözde ‘Şiir’ Gözde ‘Leylâ’”, *Yedi İklim*, C. XX, Aralık 2006, S. 201, s. 57-60.

Akay, Hasan, “Âkif’in Safahat’ında Zamanın Ruhu”, *Vefatının 75. Yılında Âkif Sempozyum Bildirileri*, (Işık), Zeytinburnu Belediyesi, 2011, s. 233-249.

Akay, Hasan, “Âkif’in “Gece”sini Gündüz Eden Sır: Sözde ‘Şiir’ Gözde ‘Leylâ’”, *Yedi İklim*, Aralık 2006, S. 201 (ö.s.), s. 57-60.

Akay, Hasan, “Meâllerarasılık ve Şiirsellik Açısından Âkif’in Kur’an Meâli ve Diğerleri”, *Direnen Meâl: Âkif Meâli*, (Şentürk), Mahya, 2016, s. 97-112.

Akay, Hasan, “Mehmet Âkif’in Bülbül ile “Hasbihâl”i”, *Mehmet Âkif Ersoy Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, *Tiran-Arnautluk*, Eğitim-Bir-Sen, 2017, s. 248-275.

Akay, Hasan, “Modern Türk Şiirinde Üç Ölüm Daveti!”, *Dergâh*, C. IX, Mart 1998, S. 97, s. 7-8 [Hâşim, Âkif ve N. Fazıl hk.].

Akay, Hasan, “Safahat’ın ‘Önsöz’ü: Demokrat Bir Estetiğin ‘Mukaddime’si’”, *Hürriyet Gösteri*, Nisan 2003, S. 247, s. 72-78.

Akay, Hasan, “Safahat’ın Öbür Yüzüne Bak, Korkma!”, *Merdiven Şiir*, Aralık 2006-Ocak 2007, S. 11, s. 60-66.

Akay, Hayri, “Mehmet Âkif ve Din”, *Ülkü Pınarı*, Aralık 1976, S. 9, s. 24 ve 22.

Akay, İ. H., “Türk San’at Dehâsından Bir Burç Daha Yıkıldı”, *Âkifnâme*, Ahmet Sait Matb., İstanbul 1966, s. 285-287.

Akay, Mehmet, “Büyük Şair Mehmet Âkif’i Anıyoruz!..”, *Adalet*, 27 Aralık 1969.

Akbaş, A. Vahap, “İnsan ve Aydın Mehmet Âkif’ten Çizgiler”, *Ardıç*, Yıl: I, Kasım-Aralık 2006, S. 10-11, s. 6-7.

Akbaş, A. Vahap, “İslâm İdealinin Şairi”: Mehmed Âkif”, *Aşkın e-Hali*, Ekim-Aralık 2012, S. 28, s. 16-17; *Şairin Şems’iyesi: Şiirimize Etki Eden 50 Şair*, haz. Eyyüp Akyüz, Aşkın e-Hali Kitaplığı Y., 1.bs., İstanbul 2013, s. 17-21.

Akbaş, A. Vahap, “Mehmet Âkif: Ne İçinde Sufiliğin Ne de Büsbütün Dışında”, *TYB Akademi*, Yıl: IV, Mayıs 2014, S. 11, s. 125-132.

Akbaş, A. Vahap, “Mehmet Âkif ve Musikî”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 1*, TYB, 2007, s. 98-105; *Umran*, Şubat 2007, S. 150, s. 90-93.

Akbaş, A. Vahap, “Mehmet Âkif’e Düzyazılarından Bakış”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 3.*, TYB, 2009, s. 78-85; *Umran*, Nisan 2009, S. 176, s. 62-67.

Akbaş, A. Vahap, “Mehmed Âkif’te Bir Anlatım Aracı Olarak Nükte ve İroni”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 4.*, TYB, 2010, s. 56-66.

Akbaş, A. Vahap, “Safahat’taki İstanbul”, *Bizim Külliye*, Haziran-Ağustos 2007, S. 32, s. 42-46.

Akbaş, A. Vahap, “‘Verme dünyaları alsan da bu cennet vatani’: Mehmet Âkif Ersoy”, *Biyografi Analiz*, Şubat 2004, S. 9, s. 51-52.

Akbaş, Onur, “Kutsal Damacana Filminde Tevfik Fikret ve Asım Motifi”, *Temrin*, Mayıs 2009, S. 13, s. 5-6.

Akbaş, Onur, “Mehmet Âkif Bir Hakikat Şairi mi Yoksa Bir Realist mi?”, *Temrin*, Nisan 2010, S. 24, s. 37-40.

Akbulut, Rüknettin, “İstiklâl Marşı Şairimiz Mehmed Âkif Ersoy”, *Yeni Ant*, 27 Aralık 1961.

Akçakoyunluoğlu, Sedat, “Mehmet Âkif’i Tanıklar Anlatıyor”, *Irmak*, Mart 2009, S. 99, s. 18-21 [piyes metni].

Akçay, Ebru, “Âkif’ten Bir Hikâye”, *Umut Gemisi* (Antakya), Nisan 2014, S. 3, s. 33-34.

Akçiçek, A., “Mehmet Âkif ve Serdengeçti”, *Yeni Devir*, 29 Aralık 1984, S. 2742, s. 2.

Akdemir, A. Rıza, “Ölümünün Yıldönümü Dolayısıyla Mehmet Âkif ve Din Anlayışı”, *Zafer* (Ankara), 30 Aralık 1958.

Akdemir, Rızâ, “Âbide İnsan Mehmet Âkif ve Düşünce Dünyası”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: XII, Mart 2011, S. 133, s. 190-192.

Akdemir, Rıza, “Mehmed Âkif ve Berlin Hatıraları”, *Mehmed Âkif Araştırmaları Dergisi*, Aralık 1986, S. 1, s. 35-37.

Akdemir, Rıza, “Mehmet Âkif’in Medeniyet Anlayışı”, *Yeni Düşünce*, 31 Aralık 1982, S. 65, s. 22-24.

Akdeniz, Sabri, “Âkif-Medeniyet-Batı”, *İslâmın İlk Emri Oku*, C. X, Mart 1972, S. 120, s. 11 ve 27.

Akengin, Yahya, “O Mısralar”, *Türk Edebiyatı*, Mart 1983, S. 113, s. 12 (şiir).

Akgül, Ayşegül, “Hiç Bedir Ashabıyla Mehmetçik Bir Olur mu?”, *Akit*, 1 Ekim 1999.

Akgül, Aziz, “Mehmet Âkif’in İlim Anlayışı”, *Din Öğretimi Dergisi*, Ocak-Mart 1988, S. 14, s. 83-87.

Akgül, Muhittin, “Anlaşılr olması Açısından M. Âkif Ersoy’un Meali ve Elmalı’yla Mukayesesi”, *Direnen Meâl: Âkif Meâli*, (Şentürk), Mahya, 2016, s. 137-162.

Akın, Hüseyin, “Mehmet Âkif’in Şiirinde Dünya ve Ahiret Anlayışı”, *Vefatının 75. Yılında Âkif Sempozyum Bildirileri*, (Işık), Zeytinburnu Belediyesi, 2011, s. 353-367.

Akın, Kenan, “Mehmet Âkif’in Oğlu Sefaletle Mücadelede”, *Tercüman*, 24 Şubat 1966.

Akış, İbrahim, “Mehmet Âkif Ersoy ve Türklük”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. 97, 2011, S. 193, s. 35-46.

“Âkif’in Yayımlanmamış Bir Mektubu: Yusuf Çağlar Arşivinden”, *Mehmet Âkif Ersoy*, ed. Kalender Yıldız, İstanbul 2007, s. 55.

Akkanat, Cevat, “Âkif Kendi Şairliğini Nasıl Gördü?”, *Millî Gazete*, 25 Aralık 2014, S. 15172, s. 15.

Akkanat, Cevat, “Âkif Kütüphanesi”, *Kitap Postası*, Aralık 2005, S. 9, s. 57-62.

Akkanat, Cevat, “Âkif: “Tevfik, Taharrîye, Taharrî Ona Âşık...”, *Kültür*, Ocak 2006, S. 2 (ö.s.), s. 76-77. Ayrıca bk. *Mehmet Âkif Kitabı* (Kara-Kemikli), 2007, s. 163-167.

Akkanat, Cevat, “Âkif’in Sanat Anlayışındaki Tutarlılık”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 1*, TYB, 2007, s. 106-109.

Akkanat, Cevat, “Âkif’in Tenkit Ettiği Şair Tutumları”, *Millî Gazete*, 1 Ocak 2015, S. 15178, s. 15.

Akkanat, Cevat, “Âkif’ten Gençlere Azim ve Çalışma Düsturu: “Tevfik, taharrîye, taharrî ona âşık”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: XI, Mart 2010, S. 121, s. 114-117; *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: XII, Mart 2011, S. 133, s. 166-169.

Akkanat, Cevat, “Bir Mukayese Denemesi: Mehmet Âkif’ten Etkilenen Şairler”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 5*, TYB, 2011, s. 304-318.

Akkanat, Cevat, “Çağının İdeolojileri Karşısında Mehmed Âkif”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 3*, TYB, 2009, s. 234-239.

Akkanat, Cevat, “Mehmet Âkif’in Çocukluk Arkadaşı Olarak Fatih Camii”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 4*, TYB, 2010, s. 78-84.

Akkanat, Cevat, “Mehmet Âkif’in Hayatı”, *Sebîlürreşad*, Nisan 2018, S. 1027, s.

Akkanat, Cevat, “Safahat’taki İthafatlar Ne Söyler?”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 2*, TYB, 2008, s. 116-125.

Akkaya, Kadir, Eşit Özne Olamamak ve Aynı Göz Hizasında Konuşmamak: Mehmed Âkif Örneği”, *Mehmed Âkif, 100 Yıl Sonra Berlin’de, 2014 Berlin*, TYB, 2015, s. 86-94.

Akkoyunlu, Adil, “Âkif’i Anlamak”, *Millî Gazete*, 15 Ocak 1988, S. 5331, s. 7.

Akkoyunlu, Adil, “Modern İnsan İhtiyaçların Kölesi”, *Nida*, Ekim-Kasım 2009, S. 138, s. 44-45.

Akkurt, Mustafa, “Mehmet Âkif”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 1*, TYB, 2007, s. 254 [“Mehmet Âkif Neyi Anlatır?” konulu liseler arası kompozisyon yarışması ikincisi].

Akkuş, Mehmet, “Mehmet Âkif Ersoy’dan Gençliğe Nasihat”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 5*, TYB, 2011, s. 334-344.

Akpınar, Ali, “Vahyin Aydınlığını Yaşayan Adam: Mehmet Âkif”, *Diyanet İlmi Dergi*, C. XLVII, Ekim-Aralık 2011, S. 4, s. 7-20.

Aksakal, Kahraman, “Mehmet Âkif’in Düşüncesi”, *Bilim ve Tasavvuf*, Yıl: III, Ağustos 1985, S. 32, s. 18-20.

Aksakal, Kahraman, “Mehmet Âkif”, *Bilim ve Tasavvuf*, Yıl: IV, Mart 1987, S. 39, s. 24-26.

Aksay, Hasan, “Âkif’i Anarken”, *Babıalide Sabah*, 27 Aralık 1967.

Aksay, Hasan, “Mehmet Âkif’i Anmak ve...”, *Vakit*, 25 Aralık 2006.

Aksay, Ömer, “Eskiz Defteri: Mehmed Âkif Ersoy”, *Hece*, Ocak 2008, S. 133 (ö.s), s. 154-163.

Aksoy, Ebubekir, “Vefatının 53. Yıldönümü Münasebetiyle İslâm Şairi Mehmet Âkif Ersoy”, *Millî Gazete*, 28 Aralık 1989, S. 6029, s. 9.

Aksoy, Hasan, “Bir Türk Musikisi Muhibbi Olarak Mehmet Âkif”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: VII, Mart 2006, S. 73 (ö.s.), s. 151-153; *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: XII, Mart 2011, S. 133, s. 72-74.

Aksoy, Kemal, “Mehmet Âkif’i Anarken”, *İçel Kültürü*, 1988, Yıl: II, S. 4 (ö.s), s. 42-44.

Aksoy, Mustafa, “Âkif’e Göre Aile, Eğitim ve Aydınlar”, *Millî Eğitim*, Mart 1990, S. 95, s. 39-42.

Aksu, Begüm Esmâ, “Altmış Üç Basamaklı Merdiven”, *Mehmet Âkif Kitabı* (Kara - Kemikli), 2007, s. 20-22.

Aksüt, Ali Kemalî, “M. Kemal Paşa ve Kur’an Tercümesi”, *[Yeni] Sebilürreşad*, C. IV, Şubat 1951, S. 96, s. 328-330.

Aktar, Ayhan, “İstiklâl Marşı Müsameresi”, *Taraf*, 27 Ekim 2008.

Aktaş, Cihan, “Mehmet Âkif: Alıp Götüren Bir Okuma”, *Umrân*, Mart 2021, S. 319, s. 47-53.

Aktaş, Şerif, “Mehmed Âkif ve İnsan”, *Millî Eğitim*, Mart 1989, S. 83, s. 15-24; *Hece*, Ocak 2008, S. 133 (ö.s), s. 25-37.

Aktaş, Şerif, “Millî Romantik Duyuş Tarzı ve Mehmet Âkif Ersoy”, *Millî Kültür*, Haziran 1989, S. 65, s. 54-58.

Aktay, Yasin, “Âkif”, *Yeni Şafak*, 13 Ocak 2007.

Aktimuroğlu, A. R., “Mehmed Âkif’in Huzurunda”, *Yeni İstiklâl*, Yıl: IV, 22 Ocak 1964, S. 152, s. 7.

Akünel, Dündar, “Mehmed Âkif ve Müzik Üzerine Düşünceleri”, *Hürriyet Gösteri*, Aralık 1986, S. 73, s. 26-29.

Akünel, Dünder, "Mehmed Âkif'in Kızına Yazdığı Mektuplar", *Tarih ve Toplum*, C. XI, Şubat 1989, S. 62, s. 14-17.

Akyavaş, Ragıp, "Büyük Şair Mehmet Âkif", *Adalet* (Ankara), 16 Temmuz 1967.

Akyavaş, Ragıp, "Mehmet Âkif", *Adalet*, 26 Şubat 1965.

Akyavaş, Ragıp, "Örnek İnsan Âkif", *Kudret* (Ankara), 27 Aralık 1961.

Akyıldız, Ali, "Vahyin Aydınlığında Yaşayan Adam: Mehmet Âkif", *Mehmet Âkif Ersoy* (DİB.), 2013, s. 25-40.

Akyol, Taha, "Âkif'e Saygı", *Milliyet*, 27 Aralık 1999.

Akyol, Taha, "Asker ve Laiklik", *Milliyet*, 30 Eylül 1999.

Akyol, Taha, "Doğu ve Batı Karşısında Mehmed Âkif", *Türk Edebiyatı*, Mart 1984, S. 125, s. 61-64; "Doğu ve Batı Karşısında Mehmet Âkif", *Mavera*, C. VII, Haziran 1983, S. 79, s. 45-54.

Akyol, Taha, "İstiklalimizin Şairi", *Milliyet*, 28 Aralık 1999.

Akyürek, Mehmet, "Mehmet Âkif'in Berlin Hatıraları", *Yenidünya*, Aralık 2008, S. 182, s. 16-21.

Akyürekli, Taha, "Muteber İnsan Mehmed Âkif", *Temmuz*, Aralık 2016, S. 5, s. 68-69.

Akyüz, Eyyüp, "Âkif'in Saklı Kalmış Hikâyesi", *Star Kitap*, 14 Mayıs 2015, S. 79, s. 10 [Selma Argon, *Dedem Mehmet Âkif* hk.].

Akyüz, Fikri, "Bunlar Bile Yazılabildi", *Edebiyat Bilinci*, Mayıs 2013, S. 1-2, Özel Sayı: 21-22, s. 89; *Sebilürreşad*, C. XLI, Ağustos 2016, S. 1008, s. 31.

Akyüz, Hatice, "65 Yıldır Söylenen Şiir; İstiklâl Marşı", *Millî Şair Mehmet Âkif Ersoy*, 1986 (Niğde), s. 55.

Akyüz, Kenan, "Mehmed Âkif Ersoy", *Türk Kültürü*, Aralık 1976, C. XV, S. 170, s. 1-14.

Akyüz, Yahya, "Eski Eğitim Değerlerine Karşı Mehmet Âkif ve Gençliğin Eğitimi", *Millî Eğitim*, Ekim-Aralık 1986, S. 70 (ö.s.), s. 33-37.

Akyüz, Yahya, "Mehmet Âkif'in Eğitim Görüşleri ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri", *50. Yıl Anma Kitabı*, 1986, s. 67-73; *Millî Eğitim*, Ekim-Aralık 1986, S. 70 (ö.s.), s. 33-37.

Alan, İbrahim, “Dolaştım Mülk-i İslamı bütün viraneler gördüm”-3. Sürgün, Mrajinal, Yabancı: Mehmet Âkif”, *Mahalle Mektebi*, Temmuz-Ağustos 2014, S. 18, s. 99-101.

Alangu, Tahir, “Mehmet Âkif Bir İslâm Reformatörü”, *Kim*, Yıl: VII, 17 Aralık 1964, s. 335.

Albayrak, Hakan, “Ebu Hanife’nin Ayetleri!!!”, *Millî Gazete*, 30 Eylül 1999 [Âkif tartışmaları bağlamında].

Albayrak, Hakan, “Ümmet-i Muhammed’in Ümmetçi Olmaması Mümkün mü?”, *Millî Gazete*, 5 Ekim 1999.

Albayrak, Hüseyin, “Mehmed Âkif ve İstiklâl Marşı”, *Babıalide Sabah*, 7 Ocak 1972.

Albayrak, Sadık, “Sapıkça Yorumların Sonu...”, *Millî Gazete*, 1 Ekim 1999.

Aldemir, Mahmut, “Nur İçinde Yat Şairler Sultanı”, *Akit*, Yıl: X, 18 Mart 2012, S. 3164, s. 12.

Algül, Hüseyin, “Mehmed Âkif’te Asr-ı Saâdet’e Göndermeler ve Mevlid-i Nebî Düşünceleri”, *Mehmet Âkif Kitabı* (Kara - Kemikli), 2007, s. 192-198.

Alıçlı, Sırrı, “Mehmet Âkif”, 4 Eylül (Sivas), 27 Ocak 1942.

Ali Âli, “İdeal Yaratan Şair”, *Mehmed Âkif / Hayatı Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları-II*, 1939, s. 78-80.

Ali Ekrem [Bolayır], “Mehmed Âkif” (I), *Sebilü’r-Reşad*,

Ali Ekrem [Bolayır], “Mehmed Âkif: Safahat - Üçüncü Kitap: Hakkın Sesleri” (II), *Sebilü’r-Reşad*, 8 Ağustos 1329-18 Ramazan-ı şerif 1331, C. X, S. 258, s. 385-389.

Ali Ekrem [Bolayır], “Mehmed Âkif: Safahat - Birinci Kitap / Selmâ” (III), *Sebilü’r-Reşad*, 5 Eylül 1329-16 Şevval 1331, C. XI, S. 262, s. 21.

Ali Ekrem [Bolayır], “Mehmed Âkif” (IV), *Sebilü’r-Reşad*, 12 Eylül 1329 - 23 Şevval 1331, C. XI, S. 263, s. 38-39.

Ali Ekrem [Bolayır], “Mehmed Âkif: Safahat - Birinci Kitap / Hasta” (V), *Sebilü’r-Reşad*, 3 Teşrînievvel 1329-15 Zilkade 1331, C. XI, S. 266, s. 85-88.

Ali Ekrem [Bolayır], “Mehmed Âkif: Safahat - Birinci Kitap / Hasta 2” (VI), *Sebilü’r-Reşad*, 10 Teşrînievvel 1329-122 Zilkade 1331, C. XI, S. 267, s. 100-102.

Ali Ekrem [Bolayır], “Mehmed Âkif: Safahat – Birinci Kitap / Meyhâne” (VI), *Sebilü’r-Reşad*, 24 Teşrînievvel 1329-6 Zilhicce 1331, C. XI, S. 269

Ali Ekrem [Bolayır], “Mehmed Âkif: Safahat – Birinci Kitap / Meyhâne” (VII), *Sebilü’r-Reşad*, 31 Teşrînievvel 1329-13 Zilhicce 1331, C. XI, S. 270, s. 150-151.

Ali Ekrem [Bolayır], “Mehmed Âkif: Safahat – Birinci Kitap / Seyfi Baba” (VIII), *Sebilü’r-Reşad*, 28 Teşrînisânî 1329-11 Muharrem 1332, C. XI, S. 274, s. 210.

Ali Ekrem [Bolayır], “Mehmed Âkif: Safahat – Birinci Kitap / Seyfi Baba” (IX), *Sebilü’r-Reşad*, 12 Kânûnuevvel 1329-26 Muharrem 1332, C. XI, S. 276, s. 244-246.

Ali Süha, “Âkif’le Meşgul Olunur mu?”, *Tan*, 1 Ocak 1939.

Ali Süha, “Laik Şair, Din Şairi”, *Tan*, 5 Ocak 1939.

Alkılıç, L. Sadi, “İstiklâl Marşını Dinlerken”, *Tanrıdağ*, 14 Ağustos 1942, S. 15, s. 15 (şiir).

Alkım, “Mehmet Âkif’in Ölümü”, *Âkifnâme*, Ahmet Sait Matb., İstanbul 1966, s. 350.

Almıla, Ayşe, “Mehmet Âkif’e Dair Bir Kitap”, *Töre*, Yl: VIII, Şubat 1976, S. 57, s. 44-46 [Eşref Edib’in kitabı hk. tanıtma].

Alp, Ali Rıza, “Mehmet Âkif’siz 30 Yıl!..”, *Tercüman*, 25 Aralık 1966.

Alp, Ali Rıza, “Ölümünün 30. Yıldönümünde Millî Mücadeleye Camilerden Başlayan Unutulmaz Şair: Mehmet Âkif”, *Tercüman*, 27 Aralık 1966.

Alp, Ali Rıza, “Örnek Şair”, *Bütün Cepheleriyle M. Â.*, 1958, s. 11.

Alp, S. A. Rıza, “TRT ve Mehmet Âkif”, *Tercüman*, 9 Ocak 1966.

Alp, S. Ali Rıza, “Destansız Destanlar”, *Tercüman*, 24 Mart 1968.

Alpay Gün, Mine, “Âkif Kur’an Tercümesini Niçin Yaktırdı?”, *Millî Gazete*, 3 Ekim 1999, S. 9759, s. 12.

Alpay Gün, Mine, “Âkif, İlerici ve Devrimciydi”, *Millî Gazete*, 2 Ekim 1999, S. 9758, s. 12.

Alpay Gün, Mine, “Âkif’in Ahlâkı da Zirve İdi”, *Millî Gazete*, 1 Ekim 1999, S. 9757, s. 12.

Alper, Ayşenur, “Kendi Feryadımdır ancak ses veren feryadıma”: Mehmet Âkif’in Hayat Hikâyesi”, *Fayrap*, Mayıs 2015, S. 72, s. 4-8.

Alptekin, Turan, “Mehmed Âkif Ersoy’un Çağdaşlarıyla Üslûp Yakınlıkları”, *Hürriyet Gösteri*, Nisan 2003, S. 247, s. 67-69.

Alpyörük, O., “Geciken Vazife”, *Mehmet Âkif’in Kabri İçin*, İstanbul 1938, s. 9-10.

Altan, Çetin, “Enver Paşa’nın Kız Kardeşi ve Mehmet Âkif’in Oğlu”, *Sabah*, 5 Ağustos 1999; *Haftaya Bakış*, Yıl: VIII, 5-12 Ağustos 1999, S. 9, s. 2.

Altan, Hüsnü, “Ölümünün 48. Yılında Mehmet Âkif Ersoy”, *Yeni Devir*, 27 Aralık 1984, S. 2740, s. 2.

Altan, Hüsnü, “Ölümünün 50. Yılında Mehmet Âkif Ersoy”, *Yeni Devir*, 27 Aralık 1986, S. 3178, s. 2.

Altepe, Recep, “Bizim Bülbülümüz”, *Mehmet Âkif Kitabı* (Kara-Kemikli), 2007, s. 11-12.

Altınoluk, “Mehmed Âkif Araştırmaları Merkezi Etrafında”, *Altınoluk*, Ocak 1988, S. 23, s. 44-45.

Altıntaş, Erhan, “Mehmet Âkif ve Bazı Hatıralar” (I-II), *Kütahya*, 2 Ocak 1954; 4 Ocak 1954.

Altıntaş, Hayrani, “Hakkın Seslerinde Mehmet Âkif”, *50. Yıl Anma Kitabı*, 1986, s. 83-96.

Altun, Selahattin, “Dalan Âkif’e İftra Etti”, *Millî Gazete*, 29 Aralık 1986, S. 4959, s. 3.

Altun, Şükrü, “Sebilürreşad’ın Kastamonu Hikayesi”, *Sebilürreşad*, C. XLI, Ağustos 2016, S. 1008, s. 7-8.

Altunkal, Halim, “Bir Şükranın İfadesi: Hem “Mehmet Ragıyf”e, Hem “Mehmet Âkif”e..”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 3.*, TYB, 2009, s. 8-9.

Altuntaş, Servet, “Siz de Tükürün!”, *İstiklâl*, (Kulu), Yıl: II, Mart 2006, S. 2, s. 18-19.

Altuntaş, Yunus Emre, “Yusuf Turan Günaydın Bilinmeyen Yönleriyle Akif’i Anlattı”, *Hece*, Yıl: XXI, Şubat 2017, S. 242, s. 173-174.

Alvan, Türkân, “Said Paşa İmamı Hasan Rıza Efendi’yi Anma Toplantısı (Kitap, CD, Panel, Konser), 6 Nisan 2013, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Ocak 2013, S. 2, s. 427-428.

Alver, Köksal, “Mehmed Âkif Şiirinin Sosyo-politiği Üzerine”, *Hece*, Ocak 2008, S. 133 (ö.s), s. 349-355.

Amaçlı, Haluk, “Asım (Şiir-Oyun, Record)”, *Teklif*, Yıl: II, 15 Mart-15 Mart 1990, S. 22, s. 47 [*Safahat*’tan uyarlanmış bir bant tiyatrosu kaseti hk.].

Anaç, Hamza, “T.B.M.M. Gizli Zabıtlarında M. Âkif”, *Millî Şair Mehmet Âkif Ersoy*, 1986 (Niğde), s. 9-11.

Anaç, Mehlika, “Gerçek Aydın Mehmet Âkif”, *Millî Şair Mehmet Âkif Ersoy*, 1986 (Niğde), s. 38.

Anar, Turgay, “İmza ve Vecize: Bosnalı Ali Şevki Hocaya Dair Yeni Bilgiler”, *Âkif Salnâmesi-2*, MAKÜ, İstanbul, 2020, s. 173-177.

Anar, Turgay, “Mehmed Âkif’in Yakın Dostu Bosnalı Ali Şevki Hoca’nın Hayat Hikâyesine Mütevazı Bir Katkı: Nam-ı Diğer “Köse İmam” Ne Zaman Vefat Etti”, *Âkif Salnâmesi-1*, MAKÜ, İstanbul, 2021 (2. bs.), s. 161-166.

Anar, Turgay, “Mehmet Âkif Ersoy Hakkında Yazılmış Kitapların Bibliyografyası”, *Bir İstiklâl Âşığı Mehmet Âkif*, DBY, 2011, s. 219-239.

Anar, Turgay, “Osmanlı Padişahlarının Safahat’taki Serencamları”, *Edebiyat Bilinci*, Mayıs 2013, S. 1-2, Özel Sayı: 21-22, s. 66-72.

Anar, Turgay, “Sebilürreşad ve Safahat’a Yansıyan Yönleriyle Mehmet Âkif Ersoy’un Ata Vatanına Dair Görüşleri”, *Mehmet Âkif Ersoy Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Tiran-Arnautluk*, Eğitim-Bir-Sen, 2017, s. 216-225.

Andı, M. Fatih, “Birkaç Çizgi ve Bir Âkif Portresi”, *Hece*, Yıl: XII, Ocak 2008, S. 133, s. 597-598.

Andı, M. Fatih, “Cemiyetin Ulusal Kimlik Oluşturma Süreçleri ve Mehmed Âkif”, *Hece*, Yıl: XX, Nisan 2016, S. 232, s. 83-88.

Andı, M. Fatih, “Darülfünûn Müderrisi Mehmed Âkif ve Edebiyat Dersleri”, *İtibar*, Yıl: IV, Şubat 2014, S. 29, s. 29-32.

Andı, M. Fatih, “Mehmed Âkif’in Dârülfünûn Hocalığı”, *Mehmed Âkif Ersoy*, (Uzun), T.C. KTB Y., 2011, s. 314-323.

Andı, M. Fatih, “Mehmet Âkif’in Dârülfünûn Hocalığı ve Dârülfünûn’da Verdiği Edebiyat Dersleri”, *Vefatının 75. Yılında Âkif Sempozyum Bildirileri*, (Işık), Zeytinburnu Belediyesi, 2011, s. 287-299.

Andı, M. Fatih, “Safahat – Birinci Kitab’ın Devrinde Uyandırdığı Akisler”, *Türkiyat Mecmuası*, C. XX, 1997, s. 37-67.

Apalı, Özgen, “Âkif ve Âsım”, *Millî Gazete*, 27 Aralık 1986, S. 4958, s. 8; *Kültür Edebiyat*, Aralık 1986, S. 6, s. 5-6.

Apaydın, Dinçer, “Maddî İmkânsızlık Teması Etrafında Mehmet Âkif’in Üç Manzumesi”, *Türk Kültürü*, C. V, Bahar 2012, S. 1, s. 33-46.

Apuhan, Recep Şükrü, “Asım’ı Anlatıyorum Köse İmam’a”, *Yeni Düşünce*, 25 Haziran 1982, S. 38, s. 20.

Arabacı, Caner, “Âkif ve Abdülhamid ilişkisi”, *Mehmed Âkif Bilgi Şöleni*, 2017, TYB, s. 159-177.

Arabacı, Caner, “Cumhuriyet Başlarında Millî Marş Arayışı”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 4.*, TYB, 2010, s. 125-146.

Arabacı, Caner, “Eşref Edib Fergan ve Sebilürreşad Üzerine...”, *Bilgi Yolu*, Yıl: VII, Temmuz 2007, S. 10 (ö.s.), s. 20-46.

Arabacı, Caner, “Hasan Basri Çantay’a Göre Mehmet Âkif”, *Vefatının 50. Yılında Hasan Basri Çantay*, C. I, ed. Mehmet Bayyığıt-Yunus Emre Gördük - Mehmet Özkan, Altıeylül Bld. Y., 1.bsm., Balıkesir 2021, s. 129-147.

Arabacı, Caner, “Mehmed Âkif’in Yurtdışı Seyahatlerle Pekişen Batı Medeniyeti Algısı”, *Mehmed Âkif, 100 Yıl Sonra Berlin’de, 2014 Berlin*, TYB, 2015, s. 95-109.

Arabacı, Caner, “Mehmet Âkif, Eşref Edip ve Sebilürreşad”, *Muhit*, Mart 2021, S. 15, s. 133-137.

Arabacı, Caner, “Mehmet Âkif’in Mısır Hayatı”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 2*, TYB, 2008, s. 38-51.

Arabacı, Caner, “Mehmet Âkif’te İslâm Birliği Düşüncesi”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 3.*, TYB, 2009, s. 58-68.

Arabacı, Caner, “Sebilürreşad’ın Cumhuriyet ve Yeniliklere Bakışı”, *Selçuk İletişim / Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 1 Temmuz 1999, S. 1, s. 13-23.

Arafatoğlu, Mustafa, "Mehmet Âkif Fikir ve Sanat Vakfı'nın Paneli", *Millî Gazete*, 27 Mart 1986, S. 4689, s. 2.

Arafatoğlu, Mustafa, "Mehmet Âkif'i Anma Faaliyetleri", *Millî Gazete*, 4 Ekim 1986, S. 4876, s. 2.

Arafatoğlu, Mustafa, "Mehmet Âkif'i Anma Faaliyetleri", *Yeni Devir*, 27 Haziran 1989, S. 4950, s. 2.

Argon Ersoy, Selma, "İstiklal Marşı Bestesi Hakkında Decdem Mehmet Âkif Ne Demişti?", *Sebilürreşad*, Nisan 2018, S. 1027, s. 2.

Argon Ersoy, Selma, "Mehmet Âkif'in Kürsüsü.... Umar mıydın?", *Sebilürreşad*, C. XLI, Kasım 2016, S. 1011, s. 2.

Arı, Ahmet, "Âkif'ten Âsım'a...", *Yedi İklim*, C. XXI, Kasım-Aralık 2007, S. 212-213, s. 47-53.

Arı, Ahmet, "Âkif'ten Asım'a", *Âkif'ten Asım'a*, (Çevik,) T.C. K.T.B., Ankara 2007, s. 31-44.

Arı, Mehmet Salih & İbrahim Halil Ozan, "Sırât-ı Müstakîm ve Volkan'a Göre 31 Mart Vakası", *"İslam'ı Uyandırmak": Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İslamcı Düşünce ve Dergiler*, C. I, ed. Lütfi Sunar, İLEM Y., İstanbul 2018, s. 225-247.

Arıcan, Musa Kazım, "Mehmet Âkif'te İslâm Düşüncesinin Temel Problemi Olarak Sorunlu Tevekkül Anlayışı ve Eleştirisi", *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni* 6, TYB, 2014, s. 76-83.

Arıç, Sabahattin, "Mehmet Âkif Ersoy", *Haber*, 20 Ocak 1967.

Arık, Remzi Oğuz, "Mehmet Âkif Hakkında/On Birinci Yıldönümü Vesilesiyle", *Bayrak*, t.siz.

Arık, Remzi Oğuz, "Mehmet Âkif Hakkında", *Yücel*, Şubat 1948, S. 22 (136), s. 511-516.

Arık, Remzi Oğuz, "Mehmet Âkif Hakkında / Onbirinci Yıldönümü Vesilesiyle", *Bayrak*, t.siz.

Arık, Remzi Oğuz, "Mü'min Âkif", *Hareket*, V. Dönem, Aralık 1966, S. 12, s. 6-7.

Arık, Şahmurat, "İstiklâl Marşı ve Diğer Devlet Marşlarının Mukayesesi", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: XI, Mart 2010, S. 121, s. 80-88; *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: XII, Mart 2011, S. 133, s. 138-145.

Arifoğlu, Yunus, “Bir Şiir Bir Hikâye: Âkif’i Hatırlarken Âkif’in Aynasındaki Biz”, *Muhit*, Mart 2021, S. 15, s. 108-109.

Armağan, Mustafa, “Âkif’in Âsım’ı da Darbeciliğe Soyunmuştu!”, *Mehmet Âkif Kitabı* (Kara - Kemikli), 2007, s. 220-223.

Armağan, Mustafa, “Âsım’ın Nesli Projesi”, *Yenidünya*, Aralık 2008, S. 182, s. 8-11.

Armağan, Mustafa, “Çanakkale ve Âkif Nasıl Unutturuldu?”, *Zaman*, 1 Nisan 2007, s. 6.

Armağan, Mustafa, “Eğitimin Çanakkale’sini Başarmak!”, *Zaman Pazar*, 30 Mart 2008, S. 70, s. 6.

Arseven, Sedat, “Askerin Açıklaması Üzerine”, *Akit*, 14 Ekim 1999 [Âkif tartışmaları].

Arseven, Sedat, “Askerin Sıkıntısı”, *Akit*, 1 Ekim 1999.

Arseven, Serdar, “İlâhiyatçı Subay”, *Akit*, 30 Eylül 1999.

Arseven, Tülin, “Gölgeler’de Mehmet Âkif”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 6*, TYB, 2014, s. 110-122.

Arseven, Tülin, “İki Arıza”, *Hece*, Ocak 2008, S. 133 (ö.s), s. 408-418.

Arseven, Veysel, “İstiklâl Marşı Değişmeli mi?”, *Dost*, Ocak 1962, S. 8 (10), s. 8 ve 15.

Arslan, Fatih, “Bir Cemiyet Mistiği: Mehmet Âkif”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 5*, TYB, 2011, s. 365-373.

Arslan, Fatih, “Mehmet Âkif’i Yeniden Okumak”, *Edebiyat Bilinci*, Mayıs 2013, S. 1-2, Özel Sayı: 21-22, s. 83-86.

Arslan, Hasan, “Mehmet Âkif’in Bilgeliğinin Derinliği Hakkında Düşünebilmek”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 1*, TYB, 2007, s. 110-117; *Bilgi Yolu*, Yıl: VII, Temmuz 2007, S. 10 (ö.s.), s. 122-126.

Arslan, Kâzım, “İç Boş Bir Konuşma”, *Millî Gazete*, 30 Eylül 1999.

Arslan, Osman, “Âkif: İnsan, Müslüman, Vatansever...”, *Anadolu Çınarı*, Yıl: III, Aralık 2006, S. 33, s. 2-5.

Arslanbenzer, Hakan, “Âkif: Tarih Şuurundan Tarih Sahnesine”, *Fayrap*, Mayıs 2015, S. 72, s. 1-3.

Arslanbenzer, Hakan, “Âkif’in Hikayesi; Mehmet Can Doğan’ın Nesi?”, *Atlılar*, Aralık 2000-Ocak 2001, S. 6, s. 50-51.

Arslanbenzer, Hakan, “Âkif’te Buluşmak”, *Fayrap*, Aralık 2007-Ocak 2008, S. 8, s. 45-48.

Arslanbenzer, Hakan, “Mehmet Âkif Ersoy Okuma Kılavuzu”, *Kılavuz*, Mayıs 2004, S. 14, s. 35-40.

Arslanbenzer, Hakan, “Mehmet Âkif ve Eliot Türk Basınında”, *Dergâh*, C. X, Aralık 1999, S. 118, s. 10-11 ve 22.

Arslanbenzer, Hakan, “Şairin Düşünür Olarak Portresi”, *Âkif’ten Asım’a*, (Çevik,) T.C. K.T.B., Ankara 2007, s. 10-30.

Arslantürk, Zeki, “Mehmed Âkif’de İçtimâî Nizam”, *Türk Yurdu*, VII. Devre, C. VIII, Aralık 1987, S. 11 (357), s. 41-44.

Artam, N[urettin], “Heyecanla Tagaddi Eden Şair”, *Ulus*, 28 Aralık 1938.

Artam, Nureddin, “Âkif Hakkında Bir Eser”, *Ulus*, 31 Mart 1939 [E. Edib’in kitabı hk.].

Artam, Nureddin, “Mehmet Âkif ve Güzel İstanbul Türkçesi”, *Türk Dili*, C. I, Ocak 1952, S. 4, s. 206-209.

Artam, Nurettin, “Âkif’in İstiklâl Marşını Yazdığı Yer...”, *Ulus*, 5 Eylül 1953.

Artam, Nurettin, “Âkif’ten Nükteler” I-V, *Halkçı*, 14-16, 27 ve 29 Ocak 1955.

Artam, Nurettin, “Âkif-Nazif!”, *Halkçı*, 15 Mayıs 1955.

Artam, Nureddin, “Âkif ve Ferit Kam”, *Bütün Cepheleriyle M. Â.*, 1958, s. 166-167.

Artam, Nurettin, “Beklediğimiz Eser”, *Halkçı*, 4 Ocak 1955 [Erişirgil’in daha sonra kitaplaşacak yazı dizisi hk.].

Artam, Nurettin, “Gene Âkif’e Dair”, *Ulus*, 5 Nisan 1954.

Artam, Nurettin, “Hicviyeler...” (I-II), *Halkçı*, 13 Şubat 1955; 15 Şubat 1955.

Artam, Nurettin, “İstiklâl Marşı”, *Ulus*, 27 Aralık 1956.

Artam, Nurettin, “Mahalle Kahvesi!”, *Halkçı*, 25 Ağustos 1955.

Artam, Nurettin, “Mehmet Âkif Ersoy”, *Ulus*, 26 Aralık 1956.

- Artam, Nurettin, “Mehmet Âkif...”, *Halkçı*, 25 Aralık 1954.
- Artam, Nurettin, “Satılığa Çıkarılan Bir Ev”, *Ulus*, 21 Haziran 1957.
- Artam, Nurettin, “Şair Mehmet Âkif”, *Ulus*, 2 Nisan 1954.
- Artam, Nurettin, “Şair Mehmet Âkif...”, *Ulus*, 27 Aralık 1952.
- Aruç, Numan, “Mehmet Âkif Ersoy’un Eğitim Felsefesi”, *Vefatının 75. Yılında Âkif Sempozyum Bildirileri*, (Işık), Zeytinburnu Belediyesi, 2011, s. 185-199.
- Arvas, İbrahim, “Fali Rıfkı Atay’a Açık Mektup”, *Yeni İstiklâl*, 2 Aralık 1964, S. 173, s. 7.
- Asarcıklı, Hayreddin, “Vefatının 47. Yıldönümü Münasebetiyle/Mehmet Âkif Ersoy’un Kabri Gençliğin Gayretiyle Yaptırılmıştı -1-”, *Yeni Devir*, 27 Aralık 1983, S. 2426, s. 2.
- Asarcıklı, Hayreddin, “Vefatının 47. Yıldönümü Münasebetiyle/Üniversitelerimiz Âkif’i Unutmamalıdır -2-”, *Yeni Devir*, 28 Aralık 1983, S. 2427, s. 2, 5.
- Asilkan, Haşmet, “Mehmet Âkif ve Ayyaş Neyzen”, *SEKA Sanat Edebiyat ve Kültür Akademisi*, 2012, S. 1, s. 22-23.
- Aslan, Bahtiyar, “Âkif’in Safahat’a Yansıyan İsyan Ahlâkı”, *Vefatının 75. Yılında Âkif Sempozyum Bildirileri*, (Işık), Zeytinburnu Belediyesi, 2011, s. 461-472.
- Aslan, Bahtiyar, “Mehmed Âkif’e İthaf Şiirlerine Bir Örnek”, *Âkif Salnâmesi-1*, MAKÜ, İstanbul, 2021 (2. bs.), s. 19-24.
- Aslan, Celal, “Ali Ulvi Kurucu: Mehmet Akif’in İzinde Bir Şair”, *Türk Edebiyatı*, Yıl: XXXVI, Ocak 2008, S. 411, s. 58-60.
- Aslangiray, Hakan, “Mehmet Âkif’in Sanatı”, *Yeni Devir*, 18 Mart 1980, S. 1068, s. 5.
- Aslantürk, Hümeysra, “Âkif Bey’le Hasbihal”, *Altınoluk* Kasım 1987, S. 21, s. 8 (şiir).
- Asma, Necmettin, “Sürgün”, *Temmuz*, Aralık 2016, S. 5, s. 120 [çizgi].
- Asya, Arif Nihad, “Âkif’in Mezarı”, *Yeni İstanbul*, 26 Mayıs 1962.
- Aşkar, Mustafa, “İstiklâl Marşının Yazıldığı Mekân Olarak Ankara’da Bir Celvetî Dergâhı ve Taceddin Sultan”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 1*, TYB, 2007, s. 118-137.

Aşkın, Adnan, “İstiklâl Marşımız ve Mehmed Âkif 1”, *Babıali'de Sabah*, 14 Mart 1972.

Aşkın, Adnan, “İstiklâl Marşımız ve Mehmed Âkif 2 / Farsça, Arapça ve Fransızca Biliyordu”, *Babıali'de Sabah*, 15 Mart 1972.

Aşkın, Adnan, “İstiklâl Marşımız ve Mehmed Âkif 5 / Abdülhamid Aleyhine Çalışmıştır”, *Babıali'de Sabah*, 18 Mart 1972.

Aşkın, Adnan, “İstiklâl Marşımız ve Mehmed Âkif 6 / Fikret, Âkif'ten Hakettiği Cevabı Almıştır”, *Babıali'de Sabah*, 19 Mart 1972.

Aşkın, Adnan, “İstiklâl Marşımız ve Mehmed Âkif 7 / Fikret, Âkif'ten “Molla Sırat” Diye Bahseder”, *Babıali'de Sabah*, 20 Mart 1972.

Aşkın, Adnan, “İstiklâl Marşımız ve Mehmed Âkif 8 / Âkif İrkçilik Taraftarı Olmamıştır”, *Babıali'de Sabah*, 21 Mart 1972.

Aşkın, Adnan, “İstiklâl Marşımız ve Mehmed Âkif 9 / O, İslâmın Kavmiyeti Reddettiğini Biliyordu”, *Babıali'de Sabah*, 22 Mart 1972.

Aşkın, Adnan, “İstiklâl Marşımız ve Mehmed Âkif 10 / Kur'an'ı Din ve Dünya Kitabı Sayardı”, *Babıali'de Sabah*, 20 Mart 1972.

Aşkın, Adnan, “İstiklâl Marşımız ve Mehmed Âkif 11 / Tercümenin Yakılmasını Vasiyet Etmişti”, *Babıali'de Sabah*, 19 Mart 1972.

Aşkın, Adnan, “İstiklâl Marşımız ve Mehmed Âkif 12 / Kur'an'ı Tahrif Etme Oyununa Gelmedi”, *Babıali'de Sabah*, 23 Mart 1972.

Aşkın, Adnan, “İstiklâl Marşımız ve Mehmed Âkif 13 / Âkif Gerçek Hürriyetin Taraftarıydı”, *Babıali'de Sabah*, 26 Mart 1972.

Aşkın, Adnan, “İstiklâl Marşımız ve Mehmed Âkif 14 / Âkif, Hürriyet Hazmettirilmedi Diyordu”, *Babıali'de Sabah*, 27 Mart 1972.

Aşkın, Adnan, “İstiklâl Marşımız ve Mehmed Âkif 15 / Siyaseti Hayata Hizmet İçin İstemmişti”, *Babıali'de Sabah*, 28 Mart 1972.

Aşkın, Vehbi Cem, “Hoş Geldin Üstat [Mehmed Âkif]”, *Taşan* (Merzifon), Ocak-Ağustos 1936, S. 3 (27), s. 1.

Atabek, F., “İstiklâl Marşı ve Mehmet Âkif”, *19 Mayıs*, Haziran-Temmuz 1941, S. 5 (56), s. 5-6.

Ataç, Nurullah, “Mehmed Âkif”, *Akşam*, 30 İkincikânun 1937. Ayrıca bk. *Âkif-nâme*, Ahmet Sait Matb., İstanbul 1966, s. 361-363.

Ataç, Nurullah, “Şiir Değil Nesir”, *Haber*, 6 Ocak 1939.

Ataç, Nurullah, “Yine Âkif”, *Akşam*, 6 Mart 1937; *Âkifnâme*, Ahmet Sait Matb., İstanbul 1966, s. 363-364.

Atakan, Hülya, “Sorunuz şimdi japonlar da nasıl millettir?”, *Türk Edebiyatı*, Haziran 2009, S: 428, s. 52-59.

Atakan, Yavuz, “Sessiz Yaşadım, Kim Beni Nerden Bilecektir?”, *Gerçek Hayat*, 2 Mayıs 2011, S. 549, s. 30-31 [Âkif ve İkbâl hk.].

Atalar, Mustafa, “Âkif’in Eğitim Sorunumuza Bakışı”, *Edebiyat Bilinci*, Mayıs 2013, S. 1-2, Özel Sayı: 21-22, s. 92-121.

Atalay, Mehmet, “Mehmed Âkif’in Mısır Yolculuğu ve Firavunla Hesaplaşması”, *Millî Gazete*, 28 Aralık 1987, S. 5317, s. 7; *Yeni Devir*, 4 Nisan 1988, S. 4571, s. 6.

Atalay, Memduh, “Sanatın Hakikati ve Âkif’in Şiiri”, *Bir Şimdikizaman Şairi*, 2008, s. 59-60.

Atalayer, Atıf, “Millî Şairimiz Âkif”, *Çağrı*, Yıl: XII, Ocak 1968, S. 120, s. 8.

Atay, Dinçer, “Müslüman Doğu Topluluklarının Eleştirisini Mehmed Âkif’in Leyla Şiiri Bağlamında Bir Asır Sonra Yeniden Okumanın Zarureti”, *Mehmed Âkif Bilgi Şöleni*, 2017, TYB, s. 241-249.

Atay, Falih Rıfkı, “Müşterek Taraf”, *Yedigün*, 20 Kânunusânî 1937, S. 202, s. 4.

Atay, Falih Rıfkı, “Şair Mehmet Âkif”, *Yedigün*, 20 İkincikânun (Ocak) 1937, S. 202, s. 4. Ayrıca bk. *Âkifnâme*, Ahmet Sait Matb., İstanbul 1966, s. 359.

Atçeken, Zeki, “Türk İstiklâl Marşı’nın Doğuşunu Hazırlayan Atmosfer”, *Ata*, Aralık 1993, S. 4, s. 53-58.

Ateş, Ahmed, “Mehmet Âkif Ersoy ve İslâm Ansiklopedisi Hakkında”, *Babı-lide Sabah*, 15 Haziran 1966.

Ateş, Avnullah Enes, “Tekitli Cümlelerin Çevirisi Bakımından Âkif’in Meali”, *Kocaeli İlahiyat Dergisi*, C. IV, Haziran 2020, S. 1, s. 161-178.

Ateş, Erdoğan, “Mehmet Âkif Ersoy’un Musikî Anlayışı ve Bestelenen Şiirleri”, *Tabula Rasa*, Eylül-Aralık 2002, S. 2 (6), s. 241-254.

Ateş, İbrahim, “Âkif’e Allah’tan Rahmet Diliyoruz”, *YOYAV Dergisi*, Yıl: XXI, Şubat 2012, S. 232, s. 1.

Ateş, Sami, “Âkif ve Millî Mücadele”, *Kemalist Atılım*, Nisan 1986, S. 4 (33), s. 12-13.

Atik, Necmi, “Kendi El Yazısıyla Mehmet Âkif Ersoy’un İki Cüzlük Meâli”, *Der-gâh*, C. XXVII, Ekim 2016, S. 320, s. 26-28.

Atilhan, Cevat Rifat, “Büyük İnsan Mehmet Âkif”, *[Yeni] Sebilürreşad*, C. XIV, Şubat 1962, S. 332, s. 106.

Atlansoy, Hüseyin, “Âkif: Kalbimizin Yalnızlığı”, *Hece*, Yıl: XII, Ocak 2008, S. 133, s. 616.

Atlansoy, Hüseyin, “Zorbe”, *Yedi İklim*, Aralık 2006, S. 201 (ö.s.), s. 70 [şiir-alıntı].

Atsız, [H. Nihal], “Mehmet Âkif”, *Mehmet Âkif*, (M. Sencer-N. Salih), İstanbul 1937, s. 3.

Atsızyoldaş, M., “Âkifin Ağzından Akan Kan”, *Mehmet Âkif’in Kabri İçin*, İstanbul 1938, s. 3.

Avlupınar, Bekir, “Mehmet Âkif ve Maarif Hakkındaki Fikirleri” (I-III), *Kütahya*, 5-7 Ocak 1954.

Avşar, B. Zakir, “Siyasal İletişim Bağlamında Bir Biyografi Çalışması: Mehmet Âkif Ersoy”, *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Bahar 2010, S. 30, s. 241-251.

Ay, Arif, “Bir Portre: Mehmed Âkif”, *Yedi İklim*, C. XII, Aralık 1999-Ocak 2000, s. 117-118 (ö.s.), s. 13; *Yedi İklim*, C. XII, Şubat 2000, S. 119, s. 37.

Ay, Arif, “Öteye Mektuplar/8. Kapkara Günlerin Şairine”, *Yeni Şafak Kitap*, 15 Şubat 2020, S. 154, s. 6.

Ay, Arif, “Safahat’tan Sefahata”, *Zaman*, 29 Aralık 1986.

Ay, Arif, “Sesimi Duyan Yok mu?”, *Hece*, Yıl: XII, Ocak 2008, S. 133, s. 599-600.

Ay, Arif, “Utanmak” ve “Kurtulmak”, *Yedi İklim*, C. XX, Aralık 2006, S. 201 (ö.s.), s. 73-74.

Ay, Arif, “Üstad”, 7 *Güzel Adam’ın Maraş’ı*, ed. Duran Boz, Kahramanmaraş Bş. Bld. Y., İstanbul 2021, s. 15 (şiir).

Ayal, İhsan, “Mehmed Âkif: Bir Karakter Heykelinin Anatomisi”, *Yedi İklim*, Aralık 2006, S. 201 (ö.s.), s. 120-122 [tanıtma].

Ayan, Dursun, “Mehmet Âkif’te Pasif İslam Tevekkül Zihniyeti Eleştirisi”, *Düşünen Siyaset*, 2004, S. 19, s. 177-179.

Ayasbeyoğlu, Sabit, “Mehmed Âkif’in Safahat’ta Bulunmayan Bir Şiiri Üzerine”, *İslâm Medeniyeti*, Yıl: I, Nisan 1968, S. 9, s. 19-24.

Ayasoğlu, Nevzad, “Sebilü’r-Reşâd’ın Ellinci Yıldönümü: Sırat-ı Mustakîm-Sebilü’r-Reşâd’ın Geçirdiği Safhalar”, *[Yeni] Sebilürreşad*, C. XII, 1959, S. 278, s. 40-42.

Ayaşlı, Münevver, “Büyük Mehmed Âkif ve Büyük Mehmed İkbal”, *Babıalide Sabah*, 29 Aralık 1971.

Ayaşlı, Münevver, “Büyük Şâir, Büyük İnsan”, *Türk Edebiyatı*, Aralık 1986, S. 158 (ö.s.), s. 19-20.

Ayaşlı, Münevver, “Büyük Şair, Büyük Vatanperver, Büyük İnsan”, *Babıalide Sabah*, 19 Mart 1971.

Ayaydın, Kibar, “Gölgelerde İsyan Ahlâkı”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni* 6, TYB, 2014, s. 135-155.

Ayaydın, Kibar, “Mehmed Âkif’in Şiirlerinde “Cehaletin” Tenkidi ve Millî Uyanış”ın Ele Alınışı”, *Mehmed Âkif Bilgi Şöleni*, 2017, TYB, s. 139-148.

Ayçil, Ali, “Bir Coğrafyadan Öksüz Kalmak”, *Mostar*, Aralık 2005, S. 10, s. 18-20.

Ayçil, Ali, “Bülbülü Küstürmek”, *Mostar*, Ocak 2006, S. 23, s. 14-15.

Ayçil, Ali, “Dördüncü Kitap (Fatih Kürsüsünde) İçin Dolaylı Bir Şerh”, *Hece*, Ocak 2008, S. 133 (ö.s.), s. 286-292.

Ayçil, Ali, “İsmail Kara’nın Kitabı Vesilesiyle İstiklâl Marşı Etrafında Dokuz Pasaj”, *Dergâh*, C. XXXII, Aralık 2021, S. 382, s. 26-27.

Ayçil, Ali, “Mehmet Âkif Şiirinin Modern Türk Şiirine Etkisi Var mıdır?”, *Vefatının 75. Yılında Âkif Sempozyum Bildirileri*, (Işık), Zeytinburnu Belediyesi, 2011, s. 331-340.

Aydar, Hidayet, “Bir Kur’an Müfessiri Olarak Mehmet Âkif”, *Diyanet İlmî Dergî*, C. XXXII, Ekim-Aralık 1996, S. 4, s. 25-50.

Aydar, Hidayet, “Mehmed Âkif ve Kur’an-ı Kerim Tercümesi”, *Diyanet İlmî Dergî*, C. XXXII, Ocak-Mart 1996, S. 1, s. 43-56.

Aydemir, Uygur, “Hece’nin Mehmet Âkif Özel Sayısı”, *Kanat*, Kış 2008, S: 26, s. 7.

Aydın, Aslıhan - Hasan Önal, “Devletin Zirvesinden İstiklâl Marşı Mesajı: Dünya durana dek söyleyeeğiz”, *Zaman*, 13 Mart 2008.

Aydın, Derya, “İstiklâl Marşımızın Doğuşu”, *Millî Şair Mehmet Âkif Ersoy*, 1986 (Niğde), s. 53.

Aydın, M. Âkif, “Bu Kadar Sehl Olmaz”, *Yeni Şafak*, 30 Eylül 1999.

Aydın, M. Tevfik, “Âkif’i Niçin Severiz?”, *Halk* (Trabzon), 2 Kanûnusânî 1942’den iktibas: *İslâm-Türk Ansiklopedisi/Muhitülmaarif Mecmuası*, C. I, 23 Kanûnusânî 1942, S. 27, s. 3-4.

Aydın, Mehmed S., “Mehmet Âkif’in İslâm’a Bakışı”, *Mavera*, C. VII, Haziran 1983, S. 79, s. 47-48; *Diyanet*, Ekim-Aralık 1983, S. 4, s. 3-12.

Aydın, Mehmet, “Mehmet Âkif’in Şahsiyeti”, *Vefatının 75. Yılında Âkif Sempozyum Bildirileri*, (Işık), Zeytinburnu Belediyesi, 2011, s. 17-26.

Aydın, Mustafa, “Âkif’in Cenazesine Âsım’ın Nesli Sahip Çıktı”, *Ailem*, 6 Mart 2004, S. 65, s. 25-26.

Aydın, Mustafa, “Âkif’in İslâmcılığı”, *Pınar*, Aralık 1977, S. 6 (72), s. 21-32.

Aydın, Mustafa, “İstiklâl Mücadelesi Devam Ediyor...”, *Umran*, Mart 2021, S. 319, s. 41-46.

Aydoğan, Erdoğan, “Gönderilmemiş Mektuplar”, *Bir Şimdikizaman Şairi*, 2008, s. 21-22.

Aydoğan, Erdoğan, “Mehmet Âkif Ersoy ve İstiklâl Marşı Ruhunun Diriltilmesi”, *Bir Şimdikizaman Şairi*, 2008, s. 83-92.

Aydoğan, Erdoğan, “Safahat Ufuklarında”, *Bir Şimdikizaman Şairi*, 2008, s. 45-46.

Aydoğan, Mustafa, “Âkif Gideli 70 Yıl Olmuş”, *Yeni Şafak Kitap*, 7 Şubat 2007, S. 14, s. 32.

Aydoğan, Osman, “Mehmet Âkif’in Medeniyet Tasavvuru”, *Asım’ın Âkif’i: Anadolu Mektebi*, Aksaray Bld., 2016, s. 114-120.

Aydüz, Davut, “Mehmet Âkif Ersoy’un Tefsirciliği”, *Diyanet İlmi Dergi*, C. XL-VII, Ekim-Aralık 2011, S. 4, s. 37-56; *Mehmed Âkif Ersoy*, (Uzun), T.C. KTB Y., 2011, s. 276-288.

Aydüz, Davut, “Sırât-ı Müstakîm ve Sebîlür-Reşad Mecmualarında Çıkan Tefsirle İlgili Yazılar”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1996, S. 1, s. 27-56.

Aygut, Süleyman, “Mehmed Âkif: Hayatı ve Eserleri”, *Giresun*, 16 Mart 1939 [E. Edib’in kitabı hk.].

Ayhan, Hâlis, “Mehmed Âkif’in Âsım’ında Gençlik ve Eğitim”, *Mehmed Âkif Ersoy*, (Uzun), T.C. KTB Y., 2011, s. 310-313.

Aykan, Necati, “Hayatı ve Hatıralarıyla Mehmet Âkif”, *Pınar*, Aralık 1977, S.6 (72), s.33-42.

Aykut, İbrahim, “Âkif’i Anma Paneli”nde Konuşan Ali Ulvi Kurucu: O Peygamber Terbiyesiyle Yetiştirdi”, *Millî Gazete*, 31 Aralık 1996, s. 8774, s. 3.

Aykut, İbrahim, “Mehmet Akif, ordu için gecesini gündüzüne katmıştı” Diyen Yaşzede Binbaşı Mustafa Hacımustafaoğulları: Güzel konuşanı herkes alkışlar”, *Millî Gazete*, 20 Ekim 1999, S. 9776, s. 5.

Aykut, Şeref, “Mehmet Âkif Edirne’de”, *Yedigün*, Yıl: IV, C. VIII, 13 İkincikânun 1937, S. 201, s. 12. Ayrıca bk. *Âkifnâme*, Ahmet Sait Matb., İstanbul 1966, s. 348-349.

Aylar, Selçuk, “Buyurun İşte Bir Kahve!": Mehmet Âkif’te Kafe ile Kahvenin Karşılaşması”, *Yasak Meyve*, Yıl: VI, Eylül-Ekim 2008, S: 34, s. 73-77.

Aymutlu, Ahmet, “Bizim Gönüllerimize Ne Karşıyorlar”, *Mehmed Âkif ve 70 Muharririn Yazıları II*, s. 160-161.

Aytaç, Gürsel, “Mehmet Âkif Ersoy’un “Berlin Hatıraları”, *Millî Kültür*, Aralık 1986, S. 55 (ö.s.), s. 30-34.

Aytaç, Gürsel, “Mehmet Âkif Üzerine”, *Hece*, Yıl: XII, Ocak 2008, S. 133, s. 609.

Aytan, Necmi, “Çanakkale Ruhuyla Yaşayan Muzdarip Bir Şair: Âkif”, *Mehmet Âkif Ersoy*, ed. Kalender Yıldız, İstanbul 2007, s. 42-45.

- Aytaş, Gıyasettin, “Mehmet Âkif Ersoy ve İstiklal Marşı: “Geçmişi Bilmek Geçmişe Bakmak”, *Türk Yurdu*, Yıl: 109, Haziran 2020, S. 394, s. 39-45.
- Aytekin, Kerim, “Kahraman Âkif”, *Tohum*, Yıl: V, Aralık 1970, S. 57, s. 16-17.
- Aytekin, Zeliha, “İdealist Bir Yürek”, *Kültür*, Ocak 2006, S. 2 (ö.s.), s. 103-104.
- Ayvazoğlu, Beşir, “Âkif ve Atsız”, *Zaman*, 28 Şubat 2008, s. 23.
- Ayvazoğlu, Beşir, “Akif’in Bilinmeyen (Safahat’ta Yer Almayan) İki Kıt’ası”, *Zaman*, 9 Ağustos 2007.
- Ayvazoğlu, Beşir, “Âkif’in Doğum Yeri”, *Zaman*, 30 Ocak 2013, s. 19.
- Ayvazoğlu, Beşir, “Asım Şakir’e Göre Âkif”, *Aksiyon*, 22 Ekim 1999, s. 16.
- Ayvazoğlu, Beşir, “Emin Ersoy’un Trajik Hayatı”, *Zaman*, 23 Eylül 2010.
- Ayvazoğlu, Beşir, “İki Farklı Gözlemle Medine”, *Yol Kültürü*, Ocak 2001, S. 9, s. 130-135 [M. Âkif ve F. Rıfkı’nın gözlemleri hk.].
- Ayvazoğlu, Beşir, “İstiklâl Marşı Dosyası”nın Hikâyesi”, *Tercüman*, 18 Eylül 1986.
- Ayvazoğlu, Beşir, “Mahalle Kahvesine Bir Şair”, *Mehmed Âkif Ersoy*, (Uzun), T.C. KTB. Y., 2011, s. 242-251.
- Ayvazoğlu, Beşir, “Mehmed Âkif, Faruk Nafiz ve ‘İkinci Mektup’”, *Âkif Salnâmesi-2*, MAKÜ, İstanbul, 2020, s. 31-43.
- Ayvazoğlu, Beşir, “Mehmed Âkif ve Ahmet Hâşim”, *Zaman*, 13 Mart 2008, s. 19.
- Ayvazoğlu, Beşir, “Mehmed Âkif ve Muhammed İkbâl”, *İzlenim*, Ocak 1996, S. 29, s. 65-70.
- Ayvazoğlu, Beşir, “Mehmed Âkif’in Mûsıkî Anlayışı”, *Türk Edebiyatı*, Yıl: XXV, Şubat 1997, S. 280, s. 11-13; 60. *Yıl Sempozyum Bildirileri*, 1997, s. 25-32.
- Ayvazoğlu, Beşir, “Mehmed Âkif’in Şairliği Hakkında”, *Türk Edebiyatı*, Yıl: XXIV, Mayıs 1996, S. 271, s. 18-19.
- Ayvazoğlu, Beşir, “Mehmed Âkif’in Üsküdar Yılları”, *Türk Edebiyatı*, Aralık 2006, S. 398, s. 19-23.
- Ayvazoğlu, Beşir, “Mehmed Âkif’in Üsküdar’ı”, *Mehmet Âkif Kitabı* (Kara-Kemikli), 2007, s. 63-73.

Ayvazoğlu, Beşir, “Mehmet Âkif’e Nihayet Gereken Önem Veriliyor”, *Tercüman*, 19 Temmuz 1986.

Ayvazoğlu, Beşir, “Mehmet Âkif’in Prens Dostları”, *Said Halim Paşa Kitabı*, haz. Asım Öz, Zeytinburnu Bld. Y., İstanbul 2021, s. 61-65.

Ayvazoğlu, Beşir, “Nerde Yârânım?": Mehmed Âkif'in Dostları ve Dostluk Anlayışı", *Mehmed Âkif Ersoy*, (Kurt), DİB, İstanbul 2021, s. 73-81.

Ayvazoğlu, Beşir, “Safahat'ta Şiir Aramak”, *Kaşgar*, Kasım 1999, S. 12, s. 21-24.

Ayvazoğlu, Beşir, “Safahat'tan İstanbul Manzaraları”, *Türk Edebiyatı*, Yıl: XXII, Aralık 1994, S. 254, s. 17-18.

Ayvazoğlu, Beşir, “Tek Dişi Kalmış Canavar”, *Zaman*, 9 Ekim 1999.

Ayyıldız, Mustafa, “Fazıl Ahmet Aykaç'ın “Kırpıntı” Adlı Hatıratında Âkif ve Gökalp”, *Prof. Dr. Celâl Tarakçı Armağanı*, haz. A. Cüneyt İssı - Dinçer Eşitgin, Birleşik Y., Ankara 2008, s. 99-101.

el-A'zab, Abdullah İbrahim, “Âkif'in Safahat'ında Seyahat”, *Vefatının 75. Yılında Âkif Sempozyum Bildirileri*, (Işık), Zeytinburnu Belediyesi, 2011, s. 439-446.

Azimli, Mehmet, “Bosnalı Ali Şevki Hoca Nam-i Diğer Köse İmam”, *Mehmed Âkif, Âsım ve Gençlik: Bildiriler*, TYB, 2015, s. 218-225.

Azzam, Abdurrahman, “Yakın Dostu Dr. Abdülvehhâb Azzâm'a Göre Mehmed Âkif'in Mısır Hayatından Bazı Tesbitler”, çev. Fuat Günel, *Mehmed Âkif Ersoy*, (Uzun), T.C. KTB Y., 2011, s. 254-263.

Azzam, Abdülvehhab, “İslâm Şairi Mehmed Âkif”, çev. Sabiha Tak, *Kültür*, Ocak 2006, S. 2 (ö.s.), s. 68-69.

Azzâm, Abdülvehâb, “İslâm Şairi Mehmet Âkif”, *Yedi İklim*, çev. Yusuf Enes Karaman, Şubat 2021, S. 371, s. 70.

Azzâm, Abdülvehâb, “İslâm Şairi Mehmet Âkif -II-”, *Yedi İklim*, çev. Yusuf Enes Karaman, Mart 2021, S. 372, s. 59-60.

Azzâm, Abdülvehâb, “İslâm Şairi Mehmet Âkif III”, *Yedi İklim*, çev. Yusuf Enes Karaman, Nisan 2021, S. 373, s. 54-55.

Babacan, Mahmut, “Mehmet Âkif'in Şiir Dünyası / Fazıl Gökçek”, *Hece*, Yıl: X, Şubat 2006, S. 110, s. 142-243 [tanıtma].

Babashova, Zhala, "Mehmet Akif Ersoy'un Hüseyin Cavid'in Sanatındaki Etkileri", *Türk Yurdu*, Aralık 2014, S. 328, s. 61-66.

Babayeva, Eşqanə, "Osmanlı'nın Çöküşü ve Cumhuriyet'in Başlangıcı: Midhat Cemal Kuntay'ın *Üç İstanbul* Romanında Mehmet Âkif Karakteri", *Türk Dünyasını Aydınlatanlar: Âkif ve Tukay Sempozyumu, Kazan 2014: Bildiriler*, (Özalp), Bağcılar Bld., 2016, s. 50-65.

Bağcı, Rıza, "Edebiyat Teorileri Işığında Âkif'in *Küfe* Şiirinde Sosyal Eleştiri", *Hece*, Ocak 2008, S. 133 (ö.s), s. 428-434.

Bahadıroğlu, Yavuz, "İstiklâl Marşı'mızdan Ne İstiyorlar?", *Vakit*, 28 Şubat 2008, s. 10.

Bahçeci, Hakan, "6. Kitap; Asım (Âkif ve Asım'ın Eğitimi)", *Bilgi Yolu*, Yıl: VII, Temmuz 2007, S. 10 (ö.s.), s. 102-107.

Bahsi, Mehmet, "Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri", *Millî Şair Mehmet Âkif Ersoy*, 1986 (Niğde), s. 30-33.

Bakiler, Yavuz Bülent, "Bir Abide Adam, Bir Destan Adam", *Anadolu Çınarı*, Yıl: III, Aralık 2006, S. 33, s. 14-15.

Bâkiler, Yavuz Bülent, "Dosdoğru Adam", *Türk Edebiyatı*, Aralık 1986, S. 158 (ö.s.), s. 27-30.

Bâkiler, Yavuz Bülent, "Mehmet Âkif Ersoy'da Çağdaş Türkiye İdeali", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: VII, Mart 2006, S. 73 (ö.s.), s. 50-56.

Bakiler, Yavuz Bülent, "Mehmet Âkif'te Çağdaş Türkiye İdeali", *M. Âkif İlmî Toplantısı*, 1986, s. 41-53.

Bal, İdris, "Örnek Bir Şahsiyet Mehmed Âkif", *Teklif*, Yıl: I, 15 Şubat-15 Mart 1989, S. 11, s. 29-31.

Balancar, Ferda, "Âkif O Çeviriyi Yaptı", *Aktüel*, 7 Ekim 1999.

Balcı, Sıtkı, "Sesleniş", *İslâmın İlk Emri Oku*, Ocak 1962, S. 11, s. 4 (şiir).

Balcioğlu, Şahap, "Marşın Bektekârı Ne Diyor?", *Cumhuriyet*, 2 Aralık 1953 Ayrıca bk. Yücebaşı, *Bütün Cepheleriyle M. Â.*, 1958, s. 68-72.

Balık, Macit, "Mehmet Âkif Ersoy'da İttihâd Fikri", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: XI, Mart 2010, S. 121, s. 107-113; *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: XII, Mart 2011, S. 133, s. 159-165.

Balkan, Etem Ruhi, “Asırlar Değiştikçe Yaşayan Eserler”, *Kızılay*, 1 Şubat 1939.

Balkan, Ethem Ruhi, “Fazilete Hürmet Lâzımdır”, *Yeni Sabah*, 8 Ocak 1938.

Balkır, Münir, “*Mehmed Âkif Araştırmaları: Yeni Bir Dergi*”, *Millî Gazete*, 24 Ocak 1987, S. 4984, s. 8.

Balkır, Nazmi, “Büyük Âkif”, *Yeni Mersin*, 26 Aralık 1953.

Baltacı, Cahid, “Mehmed Âkif ve Din”, *Tohum*, Yıl: IV, Aralık 1969, S. 45, s. 4-6.

Baltacı, Cahid, “Mehmet Âkif: Büyük Nâzım ve Dahi Sanatkâr”, *İslâm Medeniyeti*, Yıl: III, Aralık 1972, S. 26, s. 46- 52.

Baltacı, Cahit, “Mehmet Âkif’in Eğitim Görüşleri”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: VII, Mart 2006, S. 73 (ö.s.), s. 130-133; *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: XII, Mart 2011, S. 133, s. 53-56.

Banarlı, Nihad Sami, “Âkif’in Çehresi”, *Hürriyet*, 9 Ağustos 1958.

Banarlı, Nihad Sami, “Büyük Şâir Mehmet Âkif”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, Ocak-Şubat 1967, S. 1-2, s. 5-11.

Banarlı, Nihad Sami, “Büyük Şairimizi, Âhirete İntikalinin 34. Sene-i Devriyesinde Hürmetle Anıyoruz”, *Tohum*, Yıl: V, Aralık 1970, S. 57, s. 8-9.

Banarlı, Nihad Sami, “İstiklâl Marşı”, *Musikî Mecmuası*, Aralık 1990, S. 43 (431), s. 4-6.

Banarlı, Nihad Sami, “İstiklâl Marşının Mânâsı”, *Bizim Dağarcık*, Mart 1951, S. 1, s. 4-5; *ATO Dergisi*, Aralık 1974, S. 12, s. 19-24; *Millî Eğitim*, Ekim-Aralık 1975, S. 3 (31-33), s. 57-63; *Doğuş Edebiyat*, Eylül 1983-1983, S. 17-18 (Yeni Dizi), s. 32-35; *Türk Yurdu*, VII. Devre, C. VIII, Aralık 1987, S. 11 (357), s. 20-23.

Banarlı, Nihad Sami, “Mehmed Âkif”, *Hürriyet*, 29 Aralık 1956.

Banarlı, Nihad Sami, “Mehmed Âkif”, *Tohum*, Aralık 1970, S. 57, s. 8-9.

Banarlı, Nihad Sami, “Mehmet Âkif”, *[Yeni] Sebilürreşad*, C. XIII, Şubat 1960, S. 303, s. 47.

Banarlı, Nihad Sami, “Millî Şair Olarak Âkif”, *Bilgi*, C. XX, Ocak 1966-Şubat 1967, S. 236-237, s. 5-7 ve 25.

Barbarosoğlu K., Fatma, “Akif’in Berlin’i: Anlatılamayan / Anlatamayacak Kadınlar”, *Yeni Şafak*, 15 Temmuz 2008, s. 9.

Bardakçı, Murat, “Âkif’in Meâli Muamması”, *Direnen Meâl: Âkif Meâli*, (Şentürk), Mahya, 2016, s. 309-312.

Bardhi, İsmail, “Logos-A” Yayınevinin İlhamı Mehmet Âkif Ersoy”, *Mehmet Âkif Ersoy Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Tiran-Arnautluk, Eğitim-Bir-Sen, 2017, s. 172-178.

Barış, Ferhat, “Şu Ülkeye Bakar mısınız Allah Aşkına”, *Zaman*, 30 Eylül 1999.

Barut, Ali Asker, “İnanmış Adam” Mehmet Âkif Ersoy ya da “Üç Buçuk Nazma Gömülmüş Koca Bir Ömr-i Heder”, *Edebiyat Ortamı*, Yıl: XII, Mart-Nisan 2019, S. 67, s. 10-15.

Baş, Fazıl, “Âkif’in İslamcılığına Dair”, *Fayrap*, Mayıs 2015, S. 72 (ö.s), s. 33-36.

Baş, Nuri, “İslâm Şairi Mehmet Âkif Ersoy’a”, *İslâmın İlk Emri Oku*, Mart 1970, S. 97, s. 11 (şiir).

Baş, Nuri, “M. Âkif ve Safahat”, *İslâmın İlk Emri Oku*, C. II, Ocak 1963, S. 22, s. 11.

Başaran, Ahmet Edip, “Mehmed Âkif ve Diriliş”, *Yedi İklim*, C. XII, Aralık 1999-Ocak 2000, s. 117-118 (ö.s.), s. 96-97.

Başdoğan, Avni, “M. Âkif ve İstiklal Marşı”, *Hamle* (Maraş), Yıl: I, 15 Mart 1953, S. 5, s. 1.

Başeski, Altan, “Âkif’i Anarken”, *Millî Şair Mehmet Âkif Ersoy*, 1986 (Niğde), s. 6.

Başkaya, F. Büşra, “Bir Devrin Bittiği Yerde: Mehmet Âkif Ersoy’u Tanımak”, *Üslup*, Ocak-Şubat 2009, S. 1, 40 s. 4-7.

Bayat, Sevgi, “Mehmet Akif Ersoy’un İdeal Toplum Fikirleri”, *Düşünce ve Tarih*, Yıl: I, Aralık 2014, S. 3, s. 56-57.

Baybeyli, Ferruh, “Âkif’in Leylâsı”, *[Yeni] Sebilürreşad*, Ocak 1958, S. 261, s. 164-166.

Baydar, M. Çetin, “Mehmet Âkif’te İlm ü Fen Telakkisi”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 2*, TYB, 2008, s. 84-91.

Baydar, Mustafa, “Mehmet Âkif’in Gerçek Hüviyeti”, *Varlık*, Yıl: XV, 1 Şubat 1948, S. 331, s. 6-7.

Baydar, Mustafa, “16 ncı Ölüm Yıldönümünde Mehmet Âkif”, *Cumhuriyet*, 26 Aralık 1952.

Baydar, Mustafa, “16 ncı Ölüm Yıldönümünde Mehmet Âkif”, *Ulus*, 26 Aralık 1952.

Bayhan, Fatih, “Aydın Ahlâkı, Aynı Havzadan Beslenen İki Irmak...”, *Sebîlür-reşad*, Nisan 2018, S. 1027, s. 4-5 [İkbal ve Âkif].

Bayhan, Nevzat, “Bir Şahsiyetin Abideleşmesi Mehmet Âkif’te Vefa, Dostluk ve Nüktedanlık”, *Edebiyat Bilinci*, Mayıs 2013, S. 1-2, Özel Sayı: 21-22, s. 73-78.

Bayık, Hüdai, “Millî Şairimiz Mehmet Âkif’i 29 Yıl Önce Bugün Kaybetmiştik”, *Zafer*, 27 Aralık 1965.

Baykara, Abdülbaki, “ “Gece”ye Nazire”, *Mehmet Âkif Kitabı* (Kara-Kemikli), 2007, s. 105-106 (şiir).

Baykara, Tuncer, “Mehmed Âkif ve Medeniyet”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1987, S. 1.

Baykurt, Fakir, “İstiklâl Marşını Dinlerken”, *Vatan*, 18 Mart 1962.

Bayraktar, Kâmil, “Mehmed Âkif’i Anma Gecesinde ‘Âsım’ın Nesli’ Ankara’daydı...”, *Öğüt*, Yıl: III, Şubat 1988, S. 28, s. 18-20.

Bayraktar, Kâmil, “Sibiryalı Meşhur Seyyah (3) “Süleymaniye Kürsüsünde”, *Yeni Mesaj*, 17 Mart 1998, S. 110, s. 2.

Bayraktar, Levent, “Değerler Buhranı Karşısında Mehmet Âkif Ersoy”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni* 6, TYB, 2014, s. 179-183.

Bayraktar, Levent, “Mehmed Âkif’in Güncelliği”, *Mehmed Âkif Bilgi Şöleni*, 2017, TYB, s. 118-121.

Bayraktar, Levent, “Mehmed Âkif’ten Nurettin Topçu’ya İsyan Ahlâkı”, *Mehmed Âkif, 100 Yıl Sonra Berlin’de, 2014 Berlin*, TYB, 2015, s. 152-155.

Bayraktar, Osman, “Mehmet Âkif’in Zamanları”, *Yedi İklim*, C. XXIII, Aralık 2010, S. 249, s. 30-43.

Bayraktar, Osman, “Sükût Sancısı”, *Yedi İklim*, C. XII, Aralık 1999-Ocak 2000, s. 117-118 (ö.s.), s. 14.

Bayraktar, Osman, “Mehmet Âkif’in Zamanları”, *Yedi İklim*, C. XXIII, Aralık 2010, S. 249, s. 30-43.

Bayram, Cezmi, "Asım'ın Neslinin Dramı", *Türk Yurdu*, VII. Devre, C. VIII, Aralık 1987, S. 11 (357), s. 1-2.

Bayşu, Nihat, "Mehmet Âkif'i Anarken", *Kaynaklar*, 1988, S. 6, s. 13-14.

Bayülken, Korkut, "Âkif'i Nasıl Anlamak İstediler?", *Kaynak* (Balıkesir), 19 Şubat 1937, S. 49, s. 13-15 [Hasan Âli Yücel'e cevap]. Ayrıca bk. *Âkifnâme*, Ahmet Sait Matb., İstanbul 1966, s. 353-356.

Bayyigit, Mehmet, "Mehmet Âkif'te Din ve Toplum Sorunu", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, S. VIII, s. 53-68.

Bedir, Murteza, "Mehmet Âkif Mealindeki Alternatif Mealler Meselesi ve Tefsir Geleneği", *Direnen Meâl: Âkif Meâli*, (Şentürk), Mahya, 2016, s. 181-198.

Bekman, Münir Müeyyed, "(Açık Söz)ün 1.7.1936 Nüshasından", *Âkifnâme*, Ahmet Sait Matb., İstanbul 1966, s. 312-314.

Bektaş, Şemsinur, "Mehmet Akif Vefa Bekliyor", *Zaman Pazar*, 26 Aralık 1999, S. 52, s. 16-17.

Belada, Ahmet, "Sebîlürreşad'a Emek Verenler-4. Mehmet Âkif Ersoy", *Sebîlürreşad*, C. XLI, Kasım 2016, S. 1011, s. 10.

Belada, Ahmet, "Sebîlürreşad'a Emek Verenler-6. Mehmed Âkif Ersoy", *Sebîlürreşad*, C. XLI, Ocak 2017, S. 1013, s. 27.

Bengü, Bahtiyar, "Halkçı" Şairler", *Bugün*, 27 Temmuz 1972.

Berçin, Cafer, "Doğacaktır Sana Vaat ettiği Günler Hakkın", *Bilgi Yolu*, Yıl: VII, Temmuz 2007, S. 10 (ö.s.), s. 100-101.

Berfe, Süreyya, "Âkif'ten Öğreneceklerimiz Var", *Hece*, Yıl: XII, Ocak 2008, S. 133, s. 620.

Berk, Cihangir, "Mehmed Âkif'in Hayatında ve Şiirlerinde Oruç", *Yedi İklim*, C. XXII, Eylül 2008, S. 222, s. 42-44.

Berk, Sümeyra, "Âkif'in Millî Mücadele'deki Rolü", *Asım'ın Âkif'i: Anadolu Mektebi*, Aksaray Bld., 2016, s. 87-92.

Berke, Fikret Baha, "Mehmet Âkif", *Haber*, 29 Aralık 1964.

Berki, Kâmil Eşfak, "Mehmet Âkif'in Poetik Cilveleri-Görünüşleri", *Yedi İklim*, C. XXIII, Ağustos 2011, S. 257, s. 37-41.

Berki, Kâmil Eşfak, "Necip Fazıl ve Mehmet Âkif -Bir Şiir Sürprizi-", *Yedi İklim*, C. XXIII, Temmuz 2011, S. 256, s. 71-76.

Berki, Kâmil Eşfak, “Mehmet Âkif’in Poetik Cilveleri-Görünüşleri”, *Yedi İklim*, C. XXIII, Ağustos 2011, S. 257, s. 37-41.

Beyaz, Yasin, “Arap Dünyasında Mehmed Âkif ve Arapça Literatürde Mehmed Âkif Bibliyografyası Denemesi”, *Âkif Salnâmesi-2*, MAKÜ, İstanbul, 2020, s. 179-197.

Beyzadeoğlu, Yusuf Z., “Mehmet Âkif”, *Hamle* (Maraş), 15 Ocak 1955, S. 14, s. 5.

Bıldırki, Oyhan Hasan, “Âkif’e Göre Doğu Batı”, *Hisar*, C. XIII, Haziran 1973, S. 114 (189), s. 21-23.

Bıldırki, Oyhan Hasan, “Âkif’in Şiiri ve Sanatı”, *Millî Şair Mehmet Âkif Ersoy*, 1987 (Aydın), s. 23-28.

Bıyık, Beyzanur, “Kur’an-ı Kerim ve Hadislerin Işığında Safahat Anatomisi”, *Mehmed Âkif Bilgi Şöleni*, 2017, TYB, s. 274-276.

Bıyıklı, Mahmut, “Ali Ulvi Kurucu’da Mehmet Âkif Ersoy İzleri”, *M. Âkif Ersoy’a Aydın Yaklaşımlar*, (Adıgüzel – Dalaman), İstanbul Aydın Üniversitesi, 2013, s. 11-14.

Bıyıklıoğlu, Tefvik, “Balkan Harbine Dair”, *Halkçı*, 5 Mart 1956 [Emin Erişirgil’in Âkif’le ilgili yazı dizisi hk.].

Biçer, Fatih, “Milli Mücadele’nin Şairi Mehmet Âkif”, *Kitap Zamanı*, Yıl: II, 3 Aralık 2007, S. 23, s. 28 [T. Yıldırım, *Milli Mücadelede Mehmet Âkif’i* hk.].

Bilge, Serkan, “Âkif’ten Helallik İstiyoruz”, *Genç*, Yıl: II, Mart 2008, S. 18, s. 41.

Bilgegil, M. Kaya, “İstiklâl Marşının 50. Kabûl Yıldönümü Münasebetiyle: Osmanlı Devletinin Fenâ Durumu Karşısında Mehmet Âkif’in Gençlere Gösterdiği Yol”, *Atatürk Ü. Edebiyat F., Araştırma Dergisi*, Nisan 1971, S. 2, s. 17-42.

Bilgegil, M. Kaya, “Mehmet Âkif, Resmî Hâl Tercümesi, Basılmamış Bazı Mektup ve Manzumeleri”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Derg.*, 1971, S. 3, s. 1-34.

Bilgiç, Emin, “Ölümünün Ellinci Yılında Millî Şârimize İhtirâm”, *Türk Edebiyatı*, Aralık 1986, S. 158 (ö.s.), 21-23.

Bilgin, A. Azmi, “İstiklal Marşı’nın Kabulü, Tahlili ve Üzerine Yapılan Çalışmalar”, *Mehmed Âkif Ersoy*, (Uzun), T.C. KTB Y., 2011, s. 181-189.

Bilgin, Lemi, “İttihatçı İslâmcı”, *K*, 14 Eylül 2007, S. 50, s. 20-23.

- Bilgin, Mücahit, “İstiklâl Marşı ve Mehmet Âkif”, *Millî Şair Mehmet Âkif Ersoy*, 1986 (Niğde), s. 54.
- Bilgiz, Musa, “Çağdaş Bir Kur’an Mütefekkiri: Mehmet Âkif”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 2*, TYB, 2008, s. 60-83.
- Bilgiz, Musa, “Mehmet Âkif ve Milli Birliğin Korunması”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 4*, TYB, 2010, s. 148-167.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, “Mehmet Âkif: Hayatı ve Eserleri”, *Giresun*, 16 Mart 1939 [E. Edib’in kitabı hk.].
- Binark, İsmet, “Çanakkale Zaferi”, *Önasya Dergisi*, Mart 1968.
- Binark, İsmet, “Mehmet Âkif’in Fikrî Cephesi ve Gayesi”, *Önasya*, Aralık 1967, C. III, S. 28, s. 2-20.
- Binark, İsmet, “Ölümünün 63. Yılında Mehmet Âkif’i Hatırlarken: Âkif’in Fikrî Cephesi ve Gayesi”, *Türk Kültürü*, Aralık 1999, S. 440, s. 728-732.
- Binat, Tarık, “Bizim İstanbul / Mehmet Âkif”, *Son Saat*, 15 Aralık 1961.
- Bingül, Hidayet, “Mehmet Âkif Ersoy’un Evi Tamir Edilip Müze Yapılacak”, *Bugün*, 22 Temmuz 1969.
- Bir Öğretmen, “İstiklal Marşımızdaki Ezan Kelimesinden Korkanlar”, *Yeni İstiklâl*, 18 Mayıs 1966.
- Birekul, Mehmet, “Bir Dönemin Hafızası: Sırât-ı Müstakîm-Sebilürreşad Dergileri ve İslamcılık Düşüncesi Üzerine Bibliyografik Bir İnceleme”, *“İslam’ı Uyandırmak”: Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e İslamcı Düşünce ve Dergiler*, C. I, ed. Lütü Sunar, İLEM Y., İstanbul 2018, s. 339-369.
- Birgül, Mehmet Fatih, “Nurettin Topçu’nun Âkif’i ve Safahat’ın Felsefesi”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 5*, TYB, 2011, s. 234-239.
- Birinci, Ali, “Bir Şahsiyet Abidesi Olarak Mehmet Âkif”, *Millî Eğitim*, Mart 1989, S. 834, s. 27-28.
- Birinci, Ali, “Mehmet Âkif’in Tahsil Hayatından Bir İsim: Hoca Mehmet Kadri Nâsih Efendi”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 2*, TYB, 2008, s. 18-25.
- Birinci, Ali-Yusuf Turan Günaydın, “Mehmed Âkif’in “Zeytin Ağacı”, *Dergâh*, C. XXVIII, Mayıs 2017, S. 327, s. 24-26.
- Birinci, Necat, “Âkif’in Hayatı ve Eserleri”, *Türk Edebiyatı*, Aralık 1986, S. 158 (ö.s.), s. 70-78.

Birinci, Necat, “İstiklâl Marşı’na Çıkan Yol”, *M. Âkif Ersoy’a Aydın Yaklaşımlar*, (Adıgüzel – Dalaman), İstanbul Aydın Üniversitesi, 2013, s. 59-92.

Birinci, Necat, “Millî Mücadele Yıllarında Mehmet Âkif”, *M. Âkif İlmî Toplantısı*, 1986, s. 54-62.

Birlik, Fazilet, “Mehmet Âkif’in Din ve Ahlâk Anlayışı”, *Asım’ın Âkif’i: Anadolu Mektebi*, Aksaray Bld., 2016, s. 137-145.

Birsaygılı, Peren, “Çöl Ortasında Bir Şair Mehmet Âkif”, *Söz ve Adalet*, Yıl: I, Şubat 2008, S. 1, s. 137-139.

Bitlisi, Nesimizade Hulusi, “Mehmet Âkif”, *Ehli Sünnet*, Yıl: II, 1 Mayıs 1948, S. 35 (9), s. 3 (şiir).

Bitlisligil, Ali, “Mehmet Âkif”, *Bütün Cepheleriyle M. Â.*, 1958, s. 94-96.

Bodur, Hüsnü Ezber, “Âkif’e Dini Sosyolojik Bir Bakış”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997, S. XIII, s. 21-29.

Bohça, A. Şevket, “Mehmet Âkif Korkusu”, *Zafer*, 3 Ocak 1972.

Bolak, A. Aydın, “Mehmed Âkif Bey’in Ankara’sı”, *Türk Edebiyatı*, Aralık 1986, S. 158 (ö.s.), s. 60.

Bolat, Mustafa, “Mehmed Âkif Ersoy’un Edebî Kişiliği ve Eserleri”, *Türk Dünyasını Aydınlatanlar: Âkif ve Tukay Sempozyumu, Kazan 2014: Bildiriler*, (Özalp), Bağcılar Bld., 2016, s. 66-73.

Bolay, Süleyman Hayri, “Âkif’in İnsana Bakışı”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 2*, TYB, 2008, s. 148-163.

Bolay, Süleyman Hayri, “Düşünür Olarak Mehmed Âkif”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1987, S. 1.

Bolay, Süleyman Hayri, “Mehmed Âkif’in Aileye Bakışı”, *Türk Kültürü*, Yıl: XXIV, S. 284 (ö.s.), s. 757-763 [29-35].

Bolay, Süleyman Hayri, “Mehmed Âkif’in Düşüncesinde Felsefe Meseleleri”, *50. Yıl Anma Kitabı*, 1986, s. 29-36.

Bolay, Süleyman Hayri, “Mehmed Âkif’in Gençliğe Bakışı ve Âsım’ın Nesli”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 1*, TYB, 2007, s. 52-55.

Bolay, Süleyman Hayri, “Mehmet Âkif’in İnsan Anlayışı”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni*, TYB., 2008, s. 148-163.

- Bolay, Süleyman Hayri, "Mehmet Âkif'te İnsan Tipleri", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu / Tebliğler*, 1989, s. 167-172.
- Bolay, Süleyman Hayri, "Neden Mehmed Âkif", *Mehmed Âkif Araştırmaları Dergisi*, Aralık 1986, S. 1, s. 3-5.
- Boratav, Pertev Naili, "Penbe Kitap", *Yurt ve Dünya*, Ağustos 1943, S. 32 [E. Edib'in Âkif-Fikret tartışmalarını ele aldığı *Penbe Kitap*'ının eleştirisi].
- Bornovalı, Lütfü, "Mehmet Âkif ve Büyük Eseri", *Hareket*, V. Dönem, Aralık 1947, S. 10, s. 2-4.
- Bostan, Mesut, "Siyasi Şiirin Üç Şartı / Âkif Üzerine", *Fayrap*, Temmuz 2009, S. 17, s. 19-23.
- Bostancı, Mehmet Naci, "Mehmet Âkif Ersoy'un Fikir Dünyasını Oluşturan Tarihsel Arkaplan", *Bir Şimdikizaman Şairi*, 2008, s. 33-44.
- Bostancı, Naci, "Mehmet Âkif Ersoy ve Dönemi Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 3.*, TYB, 2009, s. 224-227.
- Bostancı, Naci, "Mehmet Âkif Ersoy'u Bilmek ve Anlamak", *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 1*, TYB, 2007, s. 18-21.
- Boyacıoğlu, Metin, "Mehmet Mesut Boyacıoğlu'nun Ardından", *Âkif Salnâmesi-2*, MAKÜ, İstanbul, 2020, s. 245-249.
- Boz, Duran, "Bir Şimdiki Zaman Şairi: Âkif", *Bir Şimdikizaman Şairi*, 2008, s. 15-20; *Temmuz*, Aralık 2016, S. 5, s. 45-48.
- Boz, Duran, "Köse İmam", *Bir Şimdikizaman Şairi*, 2008, s. 99-104.
- Boz, Sümeyye, "Hasta", *Bir Şimdikizaman Şairi*, 2008, s. 109-112.
- Bozan, Kübra, "Bir Garip Mehmet Âkif", *Sinada*, Yıl: II, Kış 2014, S. 6, s. 22.
- Bozdemir, Mehmet, "Mehmet Âkif ve İnsanî Değerler", *YOYAV Dergisi*, Yıl: XXI, Şubat 2012, S. 232, s. 13-14.
- Bozgeyik, Burhan, "Günden Güne / Mehmed Âkif'in Cenaze Merasimi", *Millî Gazete*, 27 Aralık 1993, S. 7660, s. 9.
- Bozgeyik, Burhan, "Günden Güne/Mehmet Âkif'ten Cevaplar (1)", *Millî Gazete*, 12 Mart 1997, S. 8844, s. 11.
- Bozgeyik, Burhan, "Günden Güne/Mehmet Âkif'ten Cevaplar (2)", *Millî Gazete*, 14 Mart 1997, S. 8845, s. 11.

Bozgeyik, Burhan, “Günden Güne/Mehmet Âkif’ten Cevaplar (3)”, *Millî Gazete*, 17 Mart 1997, S. 8848, s. 11.

Bozkaplan, Şerif Ali, “Mehmet Âkif Ersoy’da Sosyal Temalar ve İşleniş Şekilleri”, *Türk Dili*, C. LI, Aralık 1986, S. 420, s. 567-572; *İnönü Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1987, S. 1, s. 216-222.

Bozkurt, M. Muhsin, “Türk İstiklâl Marşı ve Mehmed Âkif Ersoy” (I-II), *Bugün*, 18-19 Mart 1971.

Boztepe, Şükrü, “Büyük Şair Mehmet Âkif’le Başbaşa”, *Akpınar*, Şubat-Nisan 1940, S. 44-46, s. 6-9.

Bölükoğlu, Mehmet, “Âkif ve Sanatkârın Yaşama Gücü”, *Pınar*, Cilt: III, Aralık 1974, S. 36, s. 13-17; *Sabah*, 2 Ocak 1975.

Buğra, Tarık, “Âkif’in Düşündürdüğü”, *Yeni İstanbul*, 30 Aralık 1962; *Genç Öğretmen*, Aralık 1964-Ocak 1965, S. 10, s. 11.

Buğra, Tarık, “Mehmet Âkif İçin”, *Tercüman*, 27 Aralık 1969.

Buhara, Halime, “Mehmet Âkif’in Mektupları”, *Asım’ın Âkif’i: Anadolu Mektebi*, Aksaray Bld., 2016, s. 73-78.

Buhara, Nesteren, “Mehmet Âkif’in Karakter Özellikleri”, 57-61.

Bulaç, Ali, “Redd-i Miras’tan Keşf-i Kadim’e / Mehmet Âkif ve Muhammed İkbâl’in Aziz Hatıralarına!..”, *Yedi İklim*, Aralık 2006, S. 201 (ö.s.), s. 75-82.

Bulaç, Ali, “Yeni Kitaplar: Safahat”, *Zaman*, 4 Haziran 1987, S. 8212, s. 2.

Bulut, A. Erol, “Şairin Özedönüş Tasarımı”, *Özlenen Fark*, Yıl: II, Ağustos 1997, S. 13, s. 35.

Bulut, Ali, “Atatürk, İstiklâl Marşımız ve Mehmet Âkif”, *Millî Kültür*, Nisan 1983, S. 39, s. 16.

Bumin, Mecit, “Mehmed Âkif’in Cenazesi ile İlgili Bir Hatıra”, *Türk Edebiyatı*, Mart 1983, S. 113 (ö.s.), s. 41.

“Bunları Biliyor musunuz? / Mehmet Akif’i Ankara’ya Gazi Mustafa Kemal Paşa Çağırdı, İşte Belgesi”, *Düşünce ve Tarih*, Yıl: I, Aralık 2014, S. 3, s. 67 [tıpkıbasımla].

Buran, Ahmet, “Mehmet Âkif’in Dil ile İlgili Görüşleri”, *Türk Dünyasını Aydınlatanlar: Âkif ve Tukay Sempozyumu, Kazan 2014: Bildiriler*, (Özalp), Bağcılar Bld., 2016, s. 75-81.

Burca, Nilgün, “Günümüzde Yaşayan Âkif”, *50. Yıl Anma Kitabı*, 1986, s. 207-208.

Burhan Cahid, “Pehlivan Şair”, *Son Posta*, 29 Aralık 1938.

Bürün, Vecdi, “Âkif’in Vücutsuzluğunda Bir Yıl Daha”, *Orkun*, Ocak 1982, S. 5, s. 10.

Büyüker, Kâmil, “Âtî’ye Yazılmış Yazılar”, *Diyanet Aylık Dergi*, Ocak 2013, S. 265, s. 60 [*Tefsir Yazıları ve Vaazlar* hk.].

Büyüker, Kâmil, “İman’dan Güfte’ye, Güfte’den Beste’ye -Mehmed Âkif Ersoy’un Türk Musikisinde Bestelenmiş Eserleri-”, *Kültür*, Ocak 2006, S. 2 (ö.s.), s. 108-113.

Büyüker, Kâmil, “İstiklâl Marşı’nın Güftesi, Bestesi ve Bestekârları”, *Mebus ve Şair*, (Şerifoğlu), Gaziantep Bş. Bl., 2021, s. 74-95.

Büyüker, Kâmil, “Mehmet Âkif’i Anlamak”, *Çâre* (Sorgun), Kış 2010, S. 1, s. 10-11.

Büyüker, Kâmil, “Mehmet Âkif’in Türk Müziğinde Bestelenmiş Şiirleri”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 3.*, TYB, 2009, s. 299-308.

Büyüker, Kâmil, “Mehmet Âkif’in Vaaz Haritası”, *Kürsüdeki Şair: Mehmet Âkif*, DİB Y., Ankara 2013, s. 50-58.

Büyüker, Kâmil, “Onun İçin İki Şey Mukaddesti: Din ve Dil”, *Yeni Şafak Kitap*, 29 Aralık 2005, S. 1, s. 33 [D. Cündioğlu, *Âkif’e Dair* hk.].

Büyüker, Kâmil, “Safahat: 7 Kitap 7 Hakikatli Beyan”, *Yeni Şafak Kitap*, 15 Ağustos 2021, S. 172, s. 6 [Beyan Yayınlarının *Safahat*’ı hk.].

Büyüker, Kâmil, “Şair Âkif İçin Ne Dediler?”, *Yeni Şafak Kitap*, 10 Ekim 2018, S. 138, s. 32 [Baltacıoğlu’nun Âkif Anketi hk. tanıtma].

Büyükkara, Mevlüt, “İstiklâl Marşı Şairimiz Mehmet Âkif’in Yirminci Ölüm Yıldönümü Münasebetiyle/(1873-1936) Mehmet Âkif Ersoy”, *Yeni Konya*, Yıl: VIII, 16 Ocak 1957, S. 2725, s. 3.

Büyükkavas Kuran, Şeyma, “Toplumsal Bir Mesele Olarak Mehmed Âkif Ersoy’a Göre Kadın”, *Mehmed Âkif Ersoy*, (Kurt), DİB, İstanbul 2021, s. 211-225.

Büyükkörükçü, Tahir, “Kudretli İslâm Şairimiz: Mehmet Âkif’i Anarken”, *İslâmın İlk Emri Oku*, Ocak 1962, S. 11, s. 10-11.

Can, Âdem, “Bir Bülbülün Feryadı”, *Yedi İklim*, C. XX, Aralık 2006, S. 201 (ö.s.), s. 61-66.

Can, Adem, “Matbuatın Mehmet Âkif Sansürü”, *Dergâh*, C. XXIV, Mayıs 2013, S. 279, s. 10.

Can, Dilâver, “Mehmet Âkif”, *Dıranaz*, Ocak 1931, S. 13, s. 5.

Can, M. Enis, “Meclis Alkıştan İnliyor, İstiklal Marşı Defalarca Ayakta Okunuyordu”, *Ailem*, 6 Mart 2004, S. 65, s. 22-23.

Can, Mustafa, “Mehmet Âkif Ersoy’un Şiirlerinde Millî Kültür Motifleri ve Yaklaşım Tarzı”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 2*, TYB, 2008, s. 102-109.

Can, Mustafa, “Safahat’ın Konu Bakımından Tasnifi”, *M. Âkif İlmî Toplantısı*, 1986, s. 63-80; *Bilgi Yolu*, Yıl: VII, Temmuz 2007, S. 10 (ö.s.), s. 110-119.

Can, Serdar, “İslâm Şairi Âkif’ten Çizgiler”, *Sur*, Yıl: XII, Aralık 1987, S. 141, s. 25.

Can, Serdar, “Mehmed Âkif Hakkında Araştırmalar / M. Ertuğrul Düzdağ”, *İlim ve Sanat*, Mayıs-Haziran 1989, S. 25, s. 76-77 [tanıtma].

Canatan, Kadir, “Mehmet Âkif’in “Şark” ve “Garp” İmgesi”, *Hece*, Ocak 2008, S. 133 (ö.s), s. 104-112.

Canbaz, Firdevs, “Mehmet Âkif Ersoy ve Müslüman Kadını”, *Hece*, Ocak 2008, S. 133 (ö.s), s. 230-237.

Caney, Sıtkı, “Kıssa’dan Destan’a Mehmed Âkif’in Şiiri”, *Sebilürreşad*, C. XLI, Ağustos 2016, S. 1008, s. 27.

Canım, Rıdvan, “Mehmet Âkif Ersoy’un Safahat’ına Göre Medeniyetimizin Şiir Coğrafyası”, *Mehmet Âkif Ersoy Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Tiran-Arnautluk*, Eğitim-Bir-Sen, 2017, s. 190-215.

Canım, Rıdvan, “Mehmet Âkif Ersoy’un Şiir Coğrafyası”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 4*, TYB, 2010, s. 252-268.

Cebeci, Dilaver, “Âkif’in Bir Şiiri Etrafında Düşünceler”, *Türk Edebiyatı*, Aralık 1986, S. 158 (ö.s.), s. 53-54.

Cebeci, Sırrı Yüksel, “Ölümünün 31. Yıldönümü Münasebetiyle Büyük Şair Mehmet Âkif”, *Son Baskı* (Ankara), 29 Aralık 1987.

Cebeci, Suat, “Mehmet Âkif’te Din ve Siyaset İlişkisi”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 3*, TYB, 2009, s. 69-75.

Cebeci, Suat, "Mehmet Âkif'in İslam Anlayış ve Sunuş Tarzı", *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 2*, TYB, 2008, s. 52-57.

Cedit, Cengiz, "Taceddin Dergâhı'ndaki Anma Töreninde Kur'an'la Safahat Okundu!" & "Âkif Modernleşme ve Gençlik Sempozyumu" & "Âkif'in İsminde Yazım Birliği", *Yedi İklim*, Aralık 2006, S. 201 (ö.s.), s. 132-133.

Celâl Sâhir [Erozan], "Safahat Hakkında", *Servet-i Fünûn*, 21 Temmuz 1327, S. 1052.

Celâl Sâhir [Erozan], "Safahat Hakkında", *Servet-i Fünun*, 1 Eylül 1327, S. 1058.

Celkan, Hikmet, "İttihad-ı İslâm ve Mehmet Âkif", *Marmara Üniversitesi 50. Yılında M. Â. Ersoy*, 1986, s. 167-175.

Cem [Kerestecioğlu], İ. Semahaddin, "M. Âkif Enstitüsü Kurulmalıdır", *Tohum*, Yıl: III, Şubat 1969, S. 36, s. 24-25.

Cem [Kerestecioğlu], [İ] Semahaddin, "Âkifimiz", *Hilâl*, C. V, 15 Mart 1966, S. 56, s. 23-25; *Babıalide Sabah*, 13 Mayıs 1966.

Cem, Serdar, "Mehmed Âkif Araştırmaları Merkezi Etrafında", *Altınoluk*, Yıl: II, Ocak 1988, S. 23, s. 44-45.

Cenab Şehâbeddin, "Safahat Mübdii", *Servet-i Fünûn*, 18 Kânûnusânî 1340 (18 Ocak 1924), S. 5 (1479), s. 66. Çeviriyazısı için bk. "Safahat" Mübdî'i, *İslâm Düşüncesi*, ç.yazı: ?, Mart 1967, S. 1, s. 16-21; *Merdiven Şiir*, ç.yazı: ?, Aralık 2006-Ocak 2007, S. 11, s. 61-71.

Cengiz, Ebru, "Âkif'in Yazdıkları Bugüne Ayna Tutuyor", *Genç Öncüler*, Nisan 2008, S. 40, s. 35 [*Genç Safahat*'ın Çizeri Erhan Dünder hk.].

Ceren, Hamdi, "Âkif ve Asım'ın Nesli", *Asım'ın Âkif'i: Anadolu Mektebi*, Aksaray Bld., 2016, s. 194-200.

Cerrah, Selim, "Âsım: İki Hakikat, İki Tasavvur", *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 3.*, TYB, 2009, s. 86-92.

Cevdet Kudret [Solok], "Babalar ve Oğulları", *Yazko Edebiyat*, Mayıs 1982, S. 19, s. 81-87 [Emin Âkif-Halûk mukayesesı].

Cevdet Kudret [Solok], "Ölümünün 30. Yıldönümü Dolayısıyla Emperyalizm Karşısında Mehmet Âkif", *Yön*, 30 Aralık 1966.

Cevizoğlu, Hulki, “Daha Önce de Oldu”, *Akşam*, 8 Ekim 1999; *Haftaya Bakış*, Yıl: VIII, 7 Ekim 1999, S. 17, s. 20.

Cevizoğlu, Hulki, “Deliyürek – Bir Çuval İncir Çekirdeği”, *Akşam*, 6 Ekim 1999.

Cevizoğlu, Hulki, “Mehmet Âkif’in Türkçe Kur’an’ı”, *Akşam*, 1 Ekim 1999.

Ceyhan, Nesîme, “Mehmet Âkif’in Şiirlerinde ve Hânesinde “Aile”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 4*, TYB, 2010, s. 67-77.

Ceyhan, Nesîme, “Şâiri Mektupla Anlamak”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 3*, TYB, 2009, s. 93-100.

Ceyhan Akça, Nesîme, “Âkif’in Duâsı”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 5*, TYB, 2011, s. 204-210.

Ceyhun, Abdülkadir, “Âkife Hücum Biz Gençliği İncitmektir”, *Mehmed Âkif ve 70 Muharririn Yazıları II*, s. 162.

Ceylan, M. Sadık, “Mehmet Âkif Ersoy”, *Öğüt*, Yıl: V, Mart 1990, S. 57, s. 56.

Ceylan, Cafer, “Mehmed Akif ve Çanakkale Şehitlerine Adlı Şiiri”, *Rehber*, Mart 2008, S. 60, s. 40-43.

Ceylan, Ömür, “Mehmed Âkif ve Divan Şiiri”, *Mehmed Âkif Ersoy*, (Uzun), T.C. KTB Y., 2011, s. 199-205.

Cilasun, Bilge, “Mehmet Âkif’in Şiirlerinde Kadın ve Aile Temi”, *Hacettepe Ü. Edebiyat F. Dergisi*, Şubat 1987, C. V, S. 1 (ö.s), s. 34-40.

Civelek, İsmail, “İstiklâl Marşımız”, *SEKA Sanat Edebiyat ve Külltür Akademisi*, 2012, S. 1, s. 4-6.

Coşkun, Ali Osman, “Mehmet Âkif Ersoy’un “Berlin Hatıraları”, *Millî Kültür*, Aralık 1986, S. 55 (ö.s), s. 30-34.

Coşkun, Sezai, “Bir Kanonik Kurban: Türk Millî Eğitiminin Mehmet Âkif Algısı”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 5*, TYB, 2011, s. 218-224.

Cug, Yalçın, “İşte İstiklâl Düşmanları”, *Adalet*, 5 Şubat 1967.

Cumalıoğlu, Erdoğan, “Akif”, *Tohum*, Yıl: I, Ocak 1964, S. 4, s. 16-17.

Cunbur, Müjgân, “Mehmet Âkif ve Açık Söz Gazetesi”, *Marmara Üniversitesi 50. Yılında M. Â. Ersoy*, 1986, s. 203-210.

Cunbur, Müjgân, “Mehmet Âkif ve Tarih Şuuru”, *M. Âkif İlmî Toplantısı*, 1986, s. 260-272.

Cunbur, Müjgân, “Mehmet Âkif’in Çevresindeki ve Şiirlerindeki Kadınlar”, *Türk Kadını*, Ocak 1967, C. I, S. 8, s. 8-9 ve 34; *Türk Kadını*, Aralık 1973, C. XII, S. 73, s. 10-13.

Cura, Ali, “Yirminci Yüzyılın Şairi M. Âkif Ersoy”, *Millî Gazete*, 1 Ocak 1998, S. 9120, s. 10.

Cura, Ali, “Yirminci Yüzyılın Şairi M. Âkif Ersoy (2)”, *Millî Gazete*, 2 Ocak 1998, S. 9121, s. 10.

Cündioğlu, Düccane, “Âkif Merhûm’un Lisan Haritaları I-IV”, *Dergâh*, C. XI, Şubat 2000, S. 120; Mart 2000, S. 121, s. 15-19; Nisan 2000, S. 122, s. 15-18; Mayıs 2000, S. 123, s. 15-19.

Cündioğlu, Düccane, “Âkif’e Dâir”, *Kültür*, Ocak 2006, S. 2 (ö.s.), s. 35-39.

Cündioğlu, Düccane, “Âkif’in Kur’an Tercümesine Dâir”, *Yeni Şafak*, 8 Ekim 1999.

Cündioğlu, Düccane, “Âsım’ın Nesliymiş!”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 1*, TYB, 2007, s. 22-23 [*Yeni Şafak*, 20 Ocak 2007’den alıntı].

Cündioğlu, Düccane, “Bir “Kur’an Şairi”nin Kur’an Tercümeleri”, *Dergâh*, C. X, Aralık 1999, S. 118, s. 14-20.

Cündioğlu, Düccane, “Bir Çuval Cevizkabuğu”, *Yeni Şafak*, 5 Ekim 1999.

Cündioğlu, Düccane, “Biz Hakikatin Ta Kendisiyiz”, *Yeni Şafak*, 4 Ocak 2000.

Cündioğlu, Düccane, “Dört Yılda Oniki Mısra”, *Tarih ve Düşünce*, Kasım 1999, S. 1, s. 15-25.

Cündioğlu, Düccane, “Gâibden Gelen Bir Mektûb”, *Yeni Şafak*, 10 Aralık 1999.

Cündioğlu, Düccane, “İşimer Sadece Konuşmamış, Yazmış da...”, *Yeni Şafak*, 19 Ekim 1999.

Cündioğlu, Düccane, “Kuştı Gitti Muhabbet”, *Yeni Şafak*, 1 Ekim 1999.

Cündioğlu, Düccane, “Kuyruklu Yalan ve/veya Yalanın Kuyrukluşu”, *Yeni Şafak*, 12 Kasım 1999.

Cündioğlu, Düccane, “Mehmed Âkif’e Dâir Bazı Notlar”, *Yeni Şafak*, 31 Aralık 1999.

Cündioğlu, Düccane, “Mehmed Âkif’in *Kur’ân Meali*’ne Dair Tartışmalar (1964-1999)”, *Yedi İklim*, C. XII, Aralık 1999-Ocak 2000, s. 117-118 (ö.s.), s. 101-117.

Cündioğlu, Düccane, “Mehmed Âkif’in Kur’an Meâlîne Dair Mısır Mektupları”, *Tarih ve Düşünce*, Kasım 1999, S. 2, s. 26-31.

Cündioğlu, Düccane, “Mehmed Âkif’in Oğlu Tahir Bey Merhûmun Ardından”, *Yeni Şafak*, 14-18 Nisan 2000.

Cündioğlu, Düccane, “Safahat’a Suikast”, *Yeni Şafak*, 2 Mart 2008 [Kemal Bek sadeleştirmesi hk.].

Cündioğlu, Düccane, “Utanmak Erdemdir”, *Yeni Şafak*, 25 Ocak 2000.

Cündioğlu, Düccane, “Üç Maymun Stratejisi”, *Yeni Şafak*, 12 Ekim 1994.

Cündioğlu, Düccane, “Yağmura Hakkınız Olsun!”, *Yeni Şafak*, 26 Kasım 1999.

Çağan, Kenan, “Batılılaşma, İslâmcılık ve Mehmed Âkif”, *Hece*, Ocak 2008, S. 133 (ö.s), s. 78-98.

Çağan, Kenan, “Mehmet Âkif’te Toplum ya da Şiirle Sosyoloji”, *Vefatının 75. Yılında Âkif Sempozyum Bildirileri*, (Işık), Zeytinburnu Belediyesi, 2011, s. 155-184.

Çağan, Kenan, “Son Dönem Osmanlı Siyasetinde İslamcılık ve Batılılaşma”, *Tezkire*, Ekim/Kasım 2006, S. 45, s. 34-61.

Çağatay, Neşet, “Allama Muhammed İqbaland Mehmet Âkif Ersoy”, *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, 1980, S. IV, s. 61-66.

Çağbayır, Yaşar, “Millî Mücadele’de Mehmet Âkif”, *Millî Şair Mehmet Âkif Ersoy*, 1987 (Aydın), s. 29-34.

Çağın, Sabahattin, “Âkif’in Kişiliğine Dair”, *Hece*, Yıl: XII, Ocak 2008, S. 133, s. 617-619.

Çağın, Sabahattin, “Fikir Akımları Karşısında Mehmet Âkif Ersoy”, *Yeni Türk Edebiyatı*, Ekim 2010, S. 2, s. 69-81.

Çağın, Sabahattin, “Mehmet Âkif Ersoy’un İnsan Şiiri”, *Bilim ve Aklın Aydınlanışında Eğitim*, Yıl: XI, Mart 2010, S. 121, s. 129-133; *Bilim ve Aklın Aydınlanışında Eğitim*, Yıl: XII, Mart 2011, S. 133, s. 179-182.

Çağın, Sabahattin, “Muhammed Ferid Vecdi’nin “İnsan” Makalesi ve Mehmed Âkif’in “İnsan” Şiiri”, *Mehmed Âkif, Âsım ve Gençlik: Bildiriler*, TYB, 2015, s. 55-59.

Çağın, Şerife, “Şair Eşref’ten Mehmed Âkif’e”, *Mehmed Âkif, Âsım ve Gençlik: Bildiriler*, TYB, 2015, s. 193-204.

Çağırıcı, Lokman, “İki Kardeş Milletin Milli Şairleri: Mehmet Âkif Ersoy ve Abdullah Tukay”, *Türk Dünyasını Aydınlatanlar: Âkif ve Tukay Sempozyumu, Kazan 2014: Bildiriler*, (Özalp), Bağcılar Bld., 2016, s. 15-19.

Çağlar, Behçet Kemal, “Mehmet Âkif İçin”, *20'nci Asır*, 3 Ocak 1957.

Çağlar, Behçet Kemal, “Mehmet Âkifimiz”, *Doğu*, 1943'ten, Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle M. Â.*, 1958, s. 117.

Çağlar, Yusuf, “Mehmet Âkif'i ve Ailesini Hâlâ Tanımıyoruz”, *Kuşluk Vakti*, Yıl: II, Mart 2009, S. 11, s. 4.

Çağlar, Yusuf, “71 Yıl Olmuş, Âkif, Bozmuyor Sessizliğini”, *Mehmet Âkif Ersoy*, ed. Kalender Yıldız, İstanbul 2007, s. 50-53.

Çağlayan, Hasan, “Âkif”, *Mehmet Âkif Ersoy*, ed. Kalender Yıldız, İstanbul 2007, s. 56-57.

Çağrı, Yılmaz, “Mehmet Âkif Üzerine”, *Çınar*, Yıl: V, Aralık 1999, S. 61, s. 17-19.

Çakan, İsmail Lütfi, “Âkif ve “Kahraman Ölüm”, *Diyanet Aylık Dergi*, Mart 2013, S. 267, s. 56-58.

Çakan, İsmail L., “Âkif'in Fikir Dünyasından Yansımalar”, *Mehmed Âkif Ersoy*, (Uzun), T.C. KTB Y., 2011, s. 234-241.

Çakan, İsmail Lütfi, “Din Hizmetinde Örnek Şahsiyet: Mehmet Âkif”, *Diyanet İlmi Dergi*, C. XLVII, Ekim-Aralık 2011, S. 4, s. 69-82.

Çakan, İsmail L., “Halk Eğitimi Açısından Camiler ve Âkif”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: VII, Mart 2006, S. 73 (ö.s.), s. 146-150; *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: XII, Mart 2011, S. 133, s. 68-71.

Çakıcı, Bilal, “Mehmet Âkif'in Geleneğin İzindeki Bir Şiiri: Terkîb-i Bend”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 3.*, TYB, 2009, s. 201-208.

Çakır, Erdal, “Tekirdağ Vatandır da Karpuz Kabuğu Vatan Değil midir?”, *Hece*, Ocak 2008, S. 133 (ö.s), s. 242-244.

Çakıroğlu, N., “Ecdadını Zannetme Asırlarca Uyurdu”, *Millî Gazete*, 27 Ocak 1988, S. 5342, s. 7.

Çakmak, Ali Osman, “Cumhuriyet Dönemi İslamcılığının Kurucu Tavrı Olarak *Sebilürreşad* Dergisi (1948-1950)”, *“İslam'ı Uyandırmak”: Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İslamcı Düşünce ve Dergiler*, C. I, ed. Lütfi Sunar, İLEM Y., İstanbul 2018, s. 309-338.

Çalık, Etem, “Âsım’ın Nesli”, *Türk Yurdu*, 7. Devre, Cilt: IX, Mart 1988, S. 14 (360), s. 29-30.

Çalık, Etem, “Ölümünün Altmışüçüncü Yılı Münasebetiyle Mehmed Âkif Ersoy”, *Mina*, Aralık 1989, S. 10, s. 36-38.

Çalık, Mustafa, “İşimer, Sen Kim, Âkif Kim?”, *Ayyıldız*, 4 Ekim 1999.

Çalışan, Mehmet, “Âkif’le Ravza-yı Mutahhara’da”, *Mahfer*, Aralık 2014-Ocak 2015, S. 5, s. 7.

Çalışkan, Adem, “Ölümünün 56. Yılında Mehmet Âkif Ersoy’un Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri”, *Din Öğretimi Dergisi*, Ocak-Şubat 1993, S. 38, s. 76-90.

Çalışkan, Özgür, “Eskimeyen Kitaplar / *Safahat*, Mehmet Âkif”, *Kılavuz*, Nisan 2003, S. 1, s. 54.

Çalışkan, Selami (haz.), “İstiklal Marşı ve Mehmed Âkif”, *Yeni Devir*, 12 Mart 1983, S. 2149, s. 6.

Çalışkan, Selami, “Şair’e Saygı Günü’nde Konuşan Yazarımız Sadık Albayrak: Akif’in Evlerini Müze Yapalım”, *Millî Gazete*, 18 Ekim 1999, S. 9774, s. 9.

Çalmaz, Fatih, “Üç Korner Bir Penaltı, Üç İstanbul Bir Ankara: Türk Romanında Mehmet Âkif”, *Fayrap*, Mayıs 2015, S. 72 (ö.s), s. 30-32.

Çalmuk, Fehmi, “Mehmet Âkif Rahmetle Anılıyor”, *Millî Gazete*, 30 Aralık 1988, S. 5677, s. 5.

Çam, Nuhan Nebi, “Savaşçı Şairler Gibi”, *Kültür*, Ocak 2006, S. 2 (ö.s.), s. 95.

Çamlıbel, Faruk Nafiz, “Âkif’in Sekizinci Ölüm Yılı”, *Yeni Sabah*, 26 Birincikânûn, 1943.

Çamlıbel, Faruk Nafiz, “Mehmet Âkif”, *Yedigün*, C. VII, 8 Temmuz 1936, S. 174, s. 17. Ayrıca bk. *Hürriyet Gösteri*, Nisan 2003, S. 247, s. 74.

Çamlıdere, Serdar, “Eğitim” Dergisinin Âkif Özel Sayısı”, *Yedi İklim*, Aralık 2006, S. 201 (ö.s.), s. 135-136.

Çankırılı, M. Âkif, “M. Âkif’in Vefatının 56 Yılı Dolayısıyla/İstiklâl Marşı’nın Bestesini Ne Yapmalı?”, *Millî Gazete*, 31 Aralık 1992, S. 7104, s. 8.

Çantay, Hasan Basri, “Âkif’e Ait Hatıralar”, *Fetih*, 27 Aralık 1957.

Çantay, Hasan Basri, “Âkif’in Mümeyyiz Vasıfları”, *İslâm-Türk Muhitülmaârif Mecmuası*, C. II, Haziran 1947, S. 71, s. 12-14.

- Çantay, Hasan Basri, "Aziz Kardeşim Eşref Edib Beye", *Türk Dili*, 13 Nisan 1939. Yazı için bk. *Mehmed Âkif ve 70 Muharririn Yazıları* II, s. 293-295 [E. Edib'in kitabı hk.].
- Çantay, Hasan Basri, "Mehmet Âkif Gecesinde", *[Yeni] Sebîlürreşad*, C. XIV, Eylül 1962, S. 342, s. 265-266.
- Çantay, Hasan Basri, "Mehmet Âkif Hangi Şairleri Severdi?", *Hareket*, III. Dönem, Ocak 1948, S. 11, s. 8-9.
- Çantay, Hasan Basri, "Merhum Âkif Hakkında", *İslâm-Türk Muhitülmaârif Mecmuası*, C. II, Haziran 1947, S. 72, s. 12-14.
- Çantay, Hasan Basri, "Rahmetli Âkif'in İftarında", *Hilâl*, C. I, Ocak 1960, S. 12, s. 5.
- Çantay, Hasan Basri, "Türkçe Kur'an mı?", *[Yeni] Sebîlürreşad*, C. XI, Ekim 1957, S. 255, s. 68.
- Çantay, Hasan Basri, "Vatanperver Âkif", *Hareket*, III. Dönem, Ocak 1948, S. 11, s. 3-4.
- Çataloğlu, Vedat, "Mehmed Âkif - Haccetü'l-Vedâ", *Âkifnâme*, Ahmet Sait Matb., İstanbul 1966, s. 271-275.
- Çavuşoğlu, Semiramis, "Eğilmeyen İnsan", *Türk Edebiyatı*, Aralık 1986, S. 158 (ö.s.), s. 31-32.
- Çekmegil, M. Said, "Mehmed Âkif, Eşref Edib ve Sebîlürreşat", *Babıalide Sabah*, 10 Ocak 1972.
- Çelebi, Necati, "Vatan Şairi Mehmet Akif Ersoy Anıldı", *Özden*, 23-29 Mart 2010, s. 2.
- Çelebi, Sait, "Millî Şairimiz Mehmet Âkif", *Çağrı*, Yıl: XIII, Ocak 1969, S. 132, s. 6-8.
- Çelen, Hamdi, "Mehmed Âkif: Hayatı ve Eserleri", *Cumhuriyet*, 15 Nisan 1939 [E. Edib'in kitabı hk.].
- Çelik, Ahmet, "Âkif'i Anarken...", *Kültür Edebiyat*, Yıl: I, Nisan 1986, s. 2-4.
- Çelik, Hüseyin, "Mehmet Âkif Külliyyatı" Üzerine", *Polemik*, Ocak-Şubat 1994, S. 11, s. 10-11.
- Çelik, Hüseyin, "Mehmet Âkif Üzerine Bir Kitap", *Bilge*, Yaz/Temmuz 1994, S. 1, s. 32-24 [Kâzım Yetiş'in kitabı hk.].

Çelik, İsa, “Çağdaş İki İslâm Şairi: Muhammed İkbal ve Mehmet Âkif”, *Atatürk Ü. İlâhiyat F. Dergisi*, 2004, S. 22, s. 151-192.

Çelik, Mücahit, “İpekli Temiz Tahir Efendi’nin Mahdumu Mehmet Âkif”, *Asım’ın Âkif’i: Anadolu Mektebi*, Aksaray Bld., 2016, s. 31-38.

Çelik, Serpil, “Âkif’in Fikrini ve Düşünce Yapısını Bilmek Gerek”, *Millî Gazete*, 22 Mart 1992, S. 6821, s. 8.

Çelik, Serpil, “M. Âkif’e Göre İmanın Baş Düşmanı Ümitsizlik”, *Yeni Devir*, 23 Mart 1992, S. 5795, s. 3.

Çelik, Yakup, “Mehmet Âkif ve Mithat Cemal Kuntay’ın İstanbul Değerlendirmeleri”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 4.*, TYB, 2010, s. 14-21.

Çelik, Yunus, “Âkif ve Gençlik”, *Millî Gazete*, 10 Ocak 1990, S. 6042, s. 8.

Çerçel, Nihat, “İstiklâl Marşının Doğuşu”, *Millî Şair Mehmet Âkif Ersoy*, 1987 (Aydın), s. 57.

Çerçioğlu, Necati, “Âkif’in Milliyetçiliği”, *İslâmın İlk Emri Oku*, C. III, Ocak 1964, S. 32, s. 4-5 ve 26.

Çete, Halit, “İstiklâl’in Takvimi”, *Çelimli Çalım*, Rabiülevvel 1436, S. 7, s. 40.

Çetin, Dicle, “Safahat’ta Kadın ve Çocuk Kavramları”, *SEKA Sanat Edebiyat ve Kültür Akademisi*, 2012, S. 1, s. 20-21.

Çetin, Mehmet, “Akif Geçmişle Gelecek Arasında Sıkışmış Bir Ruh ve Vicdandır”: Babamız Akif”, *Zaman*, 7 Ocak 1987, S. 10404, s. 7.

Çetin, Mehmet, “Erdemini Şiirleştiren Bir İnsan: Mehmed Âkif”, *Zaman*, 14 Ocak 1987, S. 10412, s. 7.

Çetin, Mehmet, “Mehmet Akif Kimdi?”, *Zaman*, 30 Aralık 1986.

Çetin, Mehmet, “Mehmet Âkif ve Neyzen Tevfik Dostluğu”, *Almıla*, 2017, S. 27, s. 118-121.

Çetin, Mehmet, “Yazamadıkları ve Yayımlamadıkları ile Mehmet Âkif”, *Türk Dünyasını Aydınlatanlar: Âkif ve Tukay Sempozyumu, Kazan 2014: Bildiriler*, (Özalp), Bağcılar Bld., 2016, s. 82-93.

Çetin, Nurullah, “Âkif’te Modernizm Kaynaklı Arızalara Karşı Yerli Değerler Önerisi”, *Türk Dünyasını Aydınlatanlar: Âkif ve Tukay Sempozyumu, Kazan 2014: Bildiriler*, (Özalp), Bağcılar Bld., 2016, s. 94-106.

- Çetin, Nurullah, "Günümüze Işık Tutan "Münevver Aydın" Mehmet Âkif Ersoy", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: VII, Mart 2006, S. 73 (ö.s.), s. 57-68.
- Çetin, Nurullah, "İstiklâl Marşı'mızın Tarihî, Edebî, Dinî ve Kültürel Kaynakları", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: XI, Mart 2010, S. 121, s. 6-32; *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: XII, Mart 2011, S. 133, s. 78-101.
- Çetin, Nurullah, "Mehmet Âkif İrkçi miydi?", *Müşvedde*, Nisan-Mayıs 2010, S. 10, s. 4-5.
- Çetin, Nurullah, "Mehmet Âkif'e Göre Siyasî Emperyalizmin Bir Aracı: Nasyonalist Politika", *Müşvedde*, Yıl: I, Ekim-Kasım 2009, S. 7, s. 4-5.
- Çetin, Osman, "Altını Çizdiğim Mısırlar", *Mehmet Âkif Kitabı* (Kara-Kemikli), 2007, s. 213-219.
- Çetin, Remzi, "Nur İçinde Yat Akif", *Millî Gazete*, 31 Aralık 1999, S. 9848, s. 5.
- Çetişli, İsmail, "Batı Karşısında Mehmet Âkif", *Fırat Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. III, 1989, S. 2, s. 81-93.
- Çetişli, İsmail, "İstiklâl Marşı'nın Tahlili", *Türk Yurdu*, 7. Devre, C. XVIII (L), Temmuz 1997, S. 119 (480), s. 48-56.
- Çetişli, İsmail, "Mehmet Âkif'in "Berlin Hâtıraları"ndaki Eleştiri ve Endişeleri", *Mehmed Âkif, 100 Yıl Sonra Berlin'de, 2014 Berlin*, TYB, 2015, s. 110-122.
- Çetişli, İsmail, "Mehmet Âkif'te Azim", *Türk Edebiyatı*, Temmuz 1987, S. 165, s. 47-48.
- Çevik, Sezgin, "Âkif'i Okumak", *Âkif'ten Asım'a*, (Çevik,) T.C. K.T.B., Ankara 2007, s. 151-158.
- Çıkla, Selçuk, "Mehmet Âkif'in Vatan Coğrafyası", *Prof. Dr. Celâl Tarakçı Armağanı*, haz. A. Cüneyt İssı-Dinçer Eşitgin, Birleşik Y., Ankara 2008, s. 172-185.
- Çıkla, Selçuk, "Safahat'ta İslam Beldelerinin Düşüş Sebepleri, Sonuçları ve Yükseliş Çareleri", *Mehmed Âkif Ersoy*, (Kurt), DİB, İstanbul 2021, s. 99-115.
- Çınarlı, Mehmet, "Mehmet Âkif'in Toplumculuğu", *Töre*, C. IX, Şubat 1977, S. 69, s. 14-17.
- Çınarlı, Mehmet, "Ölümünün 40. Yıldönümü Dolayısıyla Mehmet Âkif'in Şiir Dünyası", *Hisar*, C. XVII, Ocak 1977, S. 157 (232), s. 3-5.

Çıra, Emrah, “Mehmet Âkif ve Gençlik I-III”, *Edebiyat Otağı*, Ocak 2006, S. 4, s. 36-41; Şubat 2006, S. 5, s. 33-34; Nisan 2006, S. 7, s. 28-30.

Çiçekler, Mustafa, “Bir Doğu Klasiği Bağlamında Safahat”, *Vefatının 75. Yılında Âkif Sempozyum Bildirileri*, (Işık), Zeytinburnu Belediyesi, 2011, s. 473-480.

Çift, Salih, “Mehmet Âkif ve Zorunlu Vatanı Mısır”, *Mehmet Âkif Kitabı* (Kara-Kemikli), 2007, s. 74-80.

Çiftçi, Ferhat, “Aydın, Toplum ve İktidar Bağlamında Âkif ve Âkif Algısı”, *Temmuz*, Aralık 2016, S. 5, s. 33-44.

Çiftçigüzeli, Mehmet Cemal, “Derviş, Çelebi, Bilge ve Filozof Bir Yazar; Mehmet Çetin”, *Âkif Salnâmesi-2*, MAKÜ, İstanbul, 2020, s. 251-259.

Çiftçigüzeli, Mehmet Cemal, “Dostluk ve Mehmet Akif Ersoy”, *Sebilürreşad*, C. XLI, Ağustos 2016, S. 1008, s. 28-29.

Çiftçigüzeli, Mehmet Cemal, “Mehmed Âkif, Sıratımüstakim ve Sebilürreşad”, *Mehmed Âkif Araştırmaları Dergisi*, Aralık 1986, S. 1, s. 28-34.

Çiftçigüzeli, M. Cemal, “Mehmed Âkif, *Sırat-ı Müstakîm* ve *Sebilürreşad* 1-”, *Yeni Devir*, 21 Nisan 1990, S. 5202, s. 6.

Çiftçigüzeli, Mehmet Cemal, “Mehmed Âkif, Sıratımüstakim ve Sebilürreşad (1)”, *Millî Gazete*, 19 Ocak 1987, S. 4979, s. 8.

Çiftçigüzeli, Mehmet Cemal, “Mehmed Âkif, Sıratımüstakim ve Sebilürreşad (2)”, *Millî Gazete*, 20 Ocak 1987, S. 4980, s. 8.

Çiftçigüzeli, Mehmet Cemal, “Mehmed Âkif, Sıratımüstakim ve Sebilürreşad (3)”, *Millî Gazete*, 21 Ocak 1987, S. 4981, s. 8.

Çiftçigüzeli, Mehmet Cemal, “Mehmed Âkif Ersoy Fikir ve San’at Vakfı mı Dediniz?”, *Âkif Salnâmesi-1*, MAKÜ, İstanbul, 2021 (2. bs.), s. 229-235.

Çiftçigüzeli, Mehmet Cemal, “Mehmed Âkif Ersoy’un Basın Hayatı Sırat-ı Müstakîm ve Sebilü’r-Reşâd”, *Mavera*, C. VII, Haziran 1983, S. 79, s. 48-49.

Çiftçigüzeli, Mehmet Cemal, “Mehmet Âkif Üzerine Polemikler-2”, *Sebilürreşad*, Nisan 2018, S. 1027, s. 22.

Çiftçigüzeli, Mehmet Cemal, “Mısır Günlerinde Bir Hisli Yürek: Mehmet Âkif Ersoy”, *M. Âkif Ersoy’a Aydın Yaklaşımlar*, (Adıgüzel – Dalaman), İstanbul Aydın Univ., 2013, s. 15-28.

Çiftçigüzeli, Mehmet Cemal, “Vakfımızın Öyküsü”, *Âkif Salnâmesi-2*, MAKÜ, İstanbul, 2020, s. 231-237 [Mehmet Âkif Ersoy Fikir ve Sanat Vakfı].

Çiftçigüzeli, Mehmet Cemal, “Yarınki Türk Dünyasında Mehmet Âkif Ersoy ve Abdullah Tukay”, *Türk Dünyasını Aydınlatanlar: Âkif ve Tukay Sempozyumu, Kazan 2014: Bildiriler*, (Özalp), Bağcılar Bld., 2016, s. 22-30.

Çiftlikçi, Kâmil, “Mehmet Akif’i Anarken”, *Birdenbire* (Aydın), Yıl: II, Mart-Nisan 2007, S. 7, s. 43-45.

Çiftlikçi, Ramazan, “M. Ertuğrul Düздаğ’ın Hazırladığı Safahat”, *Yedi İklim*, C. X, Ekim 1995, S. 67, s. 75-76.

Çiftlikçi, Ramazan, “Mehmet Âkif Ersoy’la İlgili Kitaplar ve Tezler Bibliyografyası”, *Yedi İklim*, Şubat 2000, S. 119, s. 42-46.

Çiftlikçi, Ramazan, “Mehmet Âkif Ersoy’u Anma Çalışmaları”, *Yedi İklim*, C. X, Aralık 1995, S. 69, s. 69.

Çiftlikçi, Ramazan, “Özel Mektuplarına Göre: Mehmed Âkif ve Çevresi”, *Yedi İklim*, C. XII, Aralık 1999-Ocak 2000, s. 117-118 (ö.s.), s. 54-66.

Çiğdem, Şeyma Nur, “Öğrenci/Öğretmen Âkif”, *Asım’ın Âkif’i: Anadolu Mektebi*, Aksaray Bld., 2016, s. 46-56.

Çoban, Ahmet, “Bir Arıza”nın Tahlili”, *Türk Edebiyatı*, Temmuz 1987, S. 165, s. 49.

Çokum, Sevinç, “Mehmet Âkif ve Hakkın Sesleri”, *Yeni Düşünce*, 31 Aralık 1982, S. 65, s. 21.

Çokum, Sevinç, “Şiirleri Gibi Bir Âkif”, *Türk Edebiyatı*, Aralık 1986, S. 158 (ö.s.), 16-18.

Çolak, Ali, “Bir Mehmet Âkif Fotoğrafında Okuduklarım”, *Hece*, Yıl: XII, Ocak 2008, S. 133, s. 605-606.

Çolak, İhsan, “Safahat’taki Ayetler Üzerinden Mehmet Âkif’in Zihin Haritasını Okumak”, *Direnen Meâl: Âkif Meâli*, (Şentürk), Mahya, 2016, s. 123-136.

Çolak, Veysel, “Amaç İçin Bir Hayat”, *Hece*, Yıl: XII, Ocak 2008, S. 133, s. 611-612.

Çolak, Züleyha, “İstiklal Marşı ve Âkif’in Milli Birlik Projesi”, *Vefatının 75. Yılında Âkif Sempozyum Bildirileri*, (Işık), Zeytinburnu Belediyesi, 2011, s. 277-285.

Çongur, Rıdvan, “Âkif’in İslâma Bakışı”, *M. Âkif İlmî Toplantısı*, 1986, s. 81-86.

Çongur, H. Rıdvan, “Mehmet Âkif’in Düşünce ve Sanatı”, *Millî Kültür*, Nisan 1989, S. 64, s. 63-69.

Çongur, H. Rıdvan, “Neden Âkif”, *Millî Kültür*, Aralık 1986, S. 55 (ö.s.), s. 23-26.

Çongur, Rıdvan, “İstiklâl Marşı Şairimiz Mehmet Âkif Ersoy”, *Türk Yurdu*, 7. Devre, C. XX, Nisan 2000, S. 152 (513), s. 8-11.

Çorak, Reyhan, “Süleymaniye Kürsüsünde İki Vaiz: Abdürreşid İbrahim Efendi ve Mehmet Âkif Ersoy”, *Dergâh*, Ağustos 2015, S. 306, s. 20-21.

Çotuksöken, Yusuf, “Edebiyatımızda Tefik Fikret ve Mehmet Âkif Kavgası”, *Hürriyet Gösteri*, Şubat 1986, S. 63, s. 17-20.

Çubukçu, Aydın, “Mehmet Âkif’e Saygı”, *Evrensel Pazar*, 17 Ekim 1999; *Haf-taya Bakış*, Yıl: VIII, 14-12 Ekim 1999, S. 19, s. 48.

Çulcu, Murat, “Âkif’in “Bülbül”ü Şah Sinemasının Salonunu İnletti...”, *Tercü-man*, 23 Mart 1970.

Dağ, Enes, “Bir Hikmet Şairi Mehmed Âkif ve Onun Asr Suresi’nin Tefsiri”, *Mehmed Âkif Bilgi Şöleni*, 2017, TYB, s. 257-272.

Dağ, Mustafa, “Mehmet Âkif’in Yeisten Azme, Çalışmaktan Tevekküle Uza-nan Hayat Telakkisi”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni* 6, TYB, 2014, s. 229-242.

Danışman, Rıfki, “Mehmet Âkif’in 40. Ölüm Yıldönümü Anma Töreni Konuş-ması”, *Çağrı*, 1977, S. 228.

Daşcıoğlu, Yılmaz, “Şiir, Gerçeklik ve Mehmed Âkif Üstüne”, *Yönelişler*, Yıl: IV, Nisan 1985, S. 40, s. 34-36.

Daşcıoğlu, Yılmaz, “Yaşayan Kültürde Mehmet Âkif İmgesi”, *Vefatının 75. Yılında Âkif Sempozyum Bildirileri*, (Işık), Zeytinburnu Belediyesi, 2011, s. 553-558.

Dav’er, Âbidin, “İstiklâl Cephesinin Manevî Cephesi Kahramanı”, *Cumhuriyet*, 29 Kânûnuevvel, 1936.

Daver, Abidin, “Mekteplerde İstiklâl Marşı”, *Cumhuriyet*, 29 Aralık 1938.

Daver, Abidin, “Türk Bayrağındaki Hilâl”, *Cumhuriyet*, 20 Şubat 1939.

Davudoğlugil, Hasan, “Mehmet Âkif’in Musikî Şinaslığı ve Bestelenmiş Eser-leri”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, Ocak-Şubat 1974, S. 1, s. 43-48.

- Dayanç, Muharrem, "Hatıralar Işığında Mehmet Âkif Ersoy'un Karakteri/ Şiir, Türklerde Milletçe Bir Tutkudur", *Türk Yurdu*, 7. Devre, Cilt: XXXII (LXIV), Eylül 2012, S. 301 (662), Yıl: 101, s. 47-55.
- Dayanç, Muharrem, "Mehmet Âkif Ersoy'un Çanakkale Şehitleri Şiirinin Hikayesi", *Türk Yurdu*, 7. Devre, C. XXVII (LIX), Yıl: 96, Mart 2007, S. 235 (596), s. 56-59.
- Dedeoğlu, Mesut, "Âkif'in Düşünceleri ve Eserleri Nesiller Boyu Yaşatılacaktır", *YOYAV Dergisi*, Yıl: XXI, Şubat 2012, S. 232, s. 10.
- Değirmenci, Aslan, "İstiklal Marşı'nın Kabulünün 85. Yılı / Doğan: 2006 Âkif Yılı İlan Edilsin", *Vakit*, 12 Mart 2006.
- Değirmenci, Bilal, "Bir Kur'an Şairi / Düccane Cündioğlu, Gelenek Yayınları", *Vaha*, Nisan 2005, S. 1, s. 44 [tanıtma].
- Deliorman, Altan, "İstiklâl Marşı Değiştirilebilir mi?", *Türkiye*, 13 Kasım 1986.
- Demir, Mine, "Âkif'ten Günümüze Eğitim Anlayışı", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: XII, Mart 2011, S. 133, s. 193-197.
- Demir, Tayfun, "Şair Anadolu'da", *Fayrap*, Mayıs 2015, S. 72 (ö.s), s. 41-44.
- Demir, Yavuz, Mehmet Âkif Ersoy ve Ömer Seyfettin'in Eserlerinde Bulgar Zulmü Üzerine", *Türk Kültürü*, Yıl: XXV, Şubat 1987, S. 286, s. 48-58.
- Demiray, Ebru, "İstiklâl Marşı", *Millî Şair Mehmet Âkif Ersoy*, 1986 (Niğde), s. 35.
- Demirci, Berat, "Mahallî Millî ve Evrensel Karşısında Mehmed Âkif", *Kültür*, Ocak 2006, S. 2 (ö.s.), s. 83-84.
- Demirci, Berat, "Ontolojisiz Milliyetçilik ve Mehmed Âkif", *Türk Edebiyatı*, Ocak 2007, S. 399, s. 26-28; *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 2*, TYB, 2008, s. 26-29.
- Demirci, Bünyamin, "Tarihin Türbedârı", *Karabatak*, Temmuz-Ağustos 2014, S. 15, s. 54-57.
- Demirci, Emin Yaşar, "Fert-Toplum İlişkisi Açısından Mehmet Âkif ve Şiir", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1987, S. 1, s. 15-22
- Demirci, Etem, "İstiklâl Marşımız", *Yeni İstiklâl*, Yıl: I, 1 Aralık 1961, S. 50, s. 4.
- Demirci, İbrahim, "...laaardaayüüzeenaalsancaaak!", *Kitap Postası*, Nisan 2005, S. 1, s. 24-25.

Demirci, İbrahim, “Mehmet Âkif’in Şiir Külliyyatını Tamamlama Yolunda”, *Karagöz*, Temmuz-Eylül 2013, S. 24, s. 60-61.

Demirci, İbrahim, “Mehmet Âkif’in Türkçesi”, *Hece*, Ocak 2008, S. 133 (ö.s), s. 395-402.

Demirci, Mehmet, “Mehmed Âkif ve Mûsikî”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Yıl: XVI, S. 3, s. 19.

Demirci, Mehmet, “Mehmed Âkif’te ve Safahat’ta Tasavvuf İzleri”, *Mehmed Âkif Araştırmaları Dergisi*, Aralık 1986, S. 1, s. 10-23.

Demirci, Mehmet, “Mevlânâ ve Âkif”, *Tercüman*, 17 Aralık 1986.

Demirci, Ömer Faruk, “Mehmet Âkif ve Şiir Anlayışı”, *Asım’ın Âkif’i: Anadolu Mektebi*, Aksaray Bld., 2016, s. 102-108.

Demircioğlu, Halit, “Bütün Âkif”, *Kaşgar*, Ocak-Şubat 2003, S. 31, s. 60-62.

Demirel, İsmail, “Değıniler / “Yepyeni Bir *Safahat* Yayını” Bağlamında Birkaç Söz”, *Yedi İklim*, C. XXII, Ocak 2009, S. 226, s. 77-79.

Demirel, İsmail, “Işığın Etrafında Kelebekler: Mehmed Âkif Ersoy’un Yakın Çevresi -1-”, *Yedi İklim*, Mart 2021, S. 372, s. 51-56.

Demirkol, Mehmet Kürşat, “Bayrak ve İstiklâl Marşı”, *Millî Şair Mehmet Âkif Ersoy*, 1987 (Aydın), s. 55-56.

Demirli, Ekrem, “Mehmet Âkif’in Şiirinde Tasavvuf: Safahat’ı Bir Tasavvuf-Ahlak Metni Olarak Okumak”, *Vefatının 75. Yılında Âkif Sempozyum Bildirileri*, (Işık), Zeytinburnu Belediyesi, 2011, s. 135-155.

Demirli, Ekrem, “*Safahat*’ı Bir Tasavvuf-Ahlak Metni Olarak Okumak”, *Mehmed Âkif Ersoy*, (Uzun) 289-299.

Demirtaş, Faruk, “Ölüm Yıldönümü Münasebetiyle Büyük Şair Mehmet Âkif ve Şahsiyeti”, *Milliyet*, 29 Aralık 1953.

Demirtaş, Faruk Kadri, “Mehmet Âkif’in İçtimaî Fikirleri”, *Tanrıdağ*, Ocak 1951, S. 5, s. 4-5; 27 Şubat 1951, S. 7, s. 2.

Deniz, Bahri, “Ölümünün 36. Yılı Münasebetiyle Mehmet Âkif (1878-1936)”, *İslâmın İlk Emri Oku*, C. XI, Aralık 1972, S. 128, s. 7-9.

Deniz, Cihan, “Kara Safra”, *Keşke*, Kasım-Aralık 2014, S. 8, s. 28-30 [T. Fikret-M. Âkif].

Deniz, Halit, “Edebi Portreler / Mehmet Âkif”, *Bugün* (Adana), 4 Şubat 1953.

Dere, Nurgül, “Hasan Basri Çantay / Mehmed Âkif ile Dostluğu ve Milletvekilliği”, *Ulemâ [Seküler Düzendeki Âlim Olmak]*, Kayıhan Y., İstanbul 2014, s. 184-187.

Derin, Bengü Merve, “Çatlamış Çınar”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 1*, TYB, 2007, s. 252-253 [“Mehmet Âkif Neyi Anlatır?” konulu liseler arası kompozisyon yarışması birincisi].

Derman, M. Uğur, “Bir Dostunun Kaleminden Mehmet Âkif’in Son Günleri”, *Türk Edebiyatı*, Nisan 1977, S. 42, s. 14-17.

Derman, M. Uğur, “Mahir Hoca’dan İzler”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Yıl: IV, s. 1, s. 15

Derman, M. Uğur, “Mehmet Âkif’in Bilinmeyen Bir Şiiri”, *Âkif Salnâmesi-1*, MAKÜ, İstanbul, 2021 (2. bs.), s. 16-17.

Derman, M. Uğur, “Mehmed Âkif ‘ten Mektuplar”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Yıl: 4, Nisan 1975 S. 2, s. 45-48; Yıl: 4, Temmuz 1975, S. 3, s. 33-38; Yıl: 4, Ekim 1975, S. 4, s. 27-31; Yıl: 5, Ocak 1976, S. 1, s. 34-42; Yıl: 5, Nisan 1976, S. 2, s. 57-59; Yıl: 5, Temmuz 1976, S. 3, s. 47-50; Yıl: 5, Ekim 1976, S. 4, s. 14-22; Yıl: 6, Ocak 1977, S. 1, s. 43-49.

Derman, M. Uğur, “Mehmed Âkif’e Dair İki Vesika”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Yıl: VI, Temmuz 1977, S. 3, s. 50-53.

Derman, M. Uğur, “Said Paşa İmamı”, *Yazılışının 600. Yılında Bir Kutlu Doğum Şaheseri: Uluslararası Mevlîd Sempozyumu*, ed. Bilal Kemikli-Osman Çetin, TDV Y., 1. bs., Ankara 2010, s. 520-529.

Dervishi, Zydhi, “Mehmet Âkif Ersoy’un Arnavutluk Toplumunun Gerçeklerine Yönelik Şiirsel, İdealist ve Özgecil Vizyonun Değerleri”, *Mehmet Âkif Ersoy Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Tiran-Arnavutluk*, Eğitim-Bir-Sen, 2017, s. 276-287.

Dev, Begüm, “Mehmet Âkif Ersoy ve Kur’an-ı Kerim”, *Azade*, Aralık 2010, S. 2, s. 4-5.

Deveci, Mustafa, “Küfr Olur Başka Değil Kavmini Sürmek İleri”, *Çelimli Çalım*, Zilkade 1436, S. 15, s. 28-29.

Deveci, Nurullah, “Şair ve Âşığın Hissiyâtına Dair - IV. Aşkın Ketum Mekânı: Şiir”, *Keşke*, Kasım-Aralık 2014, S. 8, s. 25-27.

Develi, Hayati, “Âkif’in Meâl’inde Deyimler ve Gündelik Dilin Örnekleri”, *Diren-en Meâl: Âkif Meâli*, (Şentürk), Mahya, 2016, s. 113-122.

Devli, Rıdvan Naci, “Âkif’in Hayatı ve Eserleri”, *Millî Şair Mehmet Âkif Ersoy*, 1987 (Aydın), s. 9-12.

Devrim, Tunay, “II. Meşrutiyet Dönemi Edebiyat Tematiği Açısından Mehmet Âkif’in Safahat’ı”, *Dergâh*, C. XVIII, Ağustos 2006, S. 198, s. 20-23.

Diclehan, Şakir, “Mehmet Âkif-Tevfik Fikret Çatışması”, *Yedi İklim*, C. XXVII, Şubat 2015, S. 299, s. 59-61.

Diclehan, Şakir, “Ölü Çağa Ruh ve Soluk Üfleyen İki Şair: İkbâl ve Âkif”, *İslâmî Edebiyat*, Nisan-Haziran 1994, S. 24, s. 12-16.

Diken, Abdurrahman, “Mehmet Âkif, yazar: Mithat Cemal Kuntay”, *Üslup*, Ocak-Şubat 2009, S. 1 (ö.s), s. 54 [tanıtma].

Dilber, Kadir Can, “Mehmet Âkif Ersoy’a Kanon Dışı Bakış”, *Hece*, Ocak 2008, S. 133 (ö.s), s. 197-215.

Dilipak, Abdurrahman, “Mehmed Akif Üzerine...”, *Millî Gazete*, 6 Ocak 1984, S. 3886, s. 3 ve 9.

Dilligil, T., “Bir İstismar Kazanı Kaynıyor: Sebilürreşad (Bırakalım da Bolşevik mi Olsun Ümmeti Müslüman)”, *İstiklâl*, 12 Kasım 1952, S. 25, s. 4.

Dinçer, Ferruh, “Mehmet Âkif Ersoy’un Veteriner Hekim Olarak Meslekî ve İlmî Kişiliği”, *50. Yıl Anma Kitabı*, 1986, s. 37-66.

Dinçer, Nahit, “Mehmed Âkif” (I-III), *Hilâl*, C. I, Ocak 1959, S. 3, s. 9-10; Şubat 1959, S. 4, s. 10-11; Mart 1959, S. 5, s. 11.

Dinçer, Nahit, “Mehmet Âkif ve Maarif”, *Filiz* (Ankara), C. IV, Aralık 1971, S. 19, s. 13-16, 22-23; *Büyük Türkiye*, Yıl: I, Şubat-Mart 1971, S. 11-12, s. 17-22.

Dinçer, Nahit, “Mehmet Âkif’in Davası”, *Sabah*, 22 Aralık 1976.

Diriöz, Meserret, “Âkif’in San’atı”, *M. Âkif İlmî Toplantısı*, 1986, s. 104-109.

Dirin, İlyas, “Ahmet Hamdi Tanpınar’ın Edebiyat Anketlerine Verdiği Cevaplar-I”, *Hece*, Yıl: V, Eylül 2001, S. 57, s. 76-80 [Tanpınar’ın *Yeni Adam*, S. 168’de yayımlanan Âkif konulu ankete verdiği cevap].

Divlekçi, Celaettin, “Mehmet Âkif’i Gözden Düşürme Çabası”, *Sebilürreşad*, Nisan 2018, S. 1027, s. 16.

Diyar, Aysel, “Mehmet Âkif’e Göre Kurtuluş Yolu”, *Asım’ın Âkif’i: Anadolu Mektebi*, Aksaray Bld., 2016, s. 160-165.

Diyar, Büşra, “Mehmet Âkif’e Göre Batılılaşma ve Modernleşme”, *Asım’ın Âkif’i: Anadolu Mektebi*, Aksaray Bld., 2016, s. 121-125.

Dizdaroğlu, Hikmet, “Mehmet Âkif ve Şiirleri”, *Yücel*, Yıl: XXIII, Temmuz-Ağustos 1948, S. 141-142, s. 259-262.

Doğan, Âbide, “Mehmet Âkif Fatih Kürsüsünde”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: VII, Mart 2006, S. 73 (ö.s.), s. 136-145; *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: XII, Mart 2011, S. 133, s. 57-67.

Doğan, Abide, “Mehmed Âkif’in Manzumelerinde Çocuk”, *Mehmed Âkif, Âsım ve Gençlik: Bildiriler*, TYB, 2015, s.178-192.

Doğan, D. Mehmet, “Âkif’i Karalamak Fikret’i Diriltir mi?”, *Kültür*, Ocak 2006, S. 2 (ö.s.), s. 12-14; *Anadolu Çınar*, Yıl: III, Aralık 2006, S. 33, s. 20-21.

Doğan, D. Mehmet, “Âkif’in Mealinden Mahrum Kalmamızın Bedeli: Türkçede Meal Anarşisi”, *Direnen Meâl: Âkif Meâli*, (Şentürk), Mahya, 2016, s. 49-58.

Doğan, D. Mehmet, “Batı Karşısında İki Kimlik Şairi: Mehmed Âkif ve Yahya Kemal”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 3.*, TYB, 2009, s. 209-221.

Doğan, D. Mehmet, “Bir Mirî Malı: Safahat (1-2)”, *Zaman*, 15 Haziran 1987, S. 8223, s. 3; 16 Haziran 19787, S. 8223, s. 3.

Doğan, D. Mehmet, “Bir Sataşma Üzerine”, *Zaman*, 10 Temmuz 1987, S. 8254, s. 3.

Doğan, D. Mehmet, “Çanakkale Edebiyatı ve Mehmed Âkif”, *TYB Akademi*, Yıl: V, Mayıs 2015, S. 14, s. 11-18.

Doğan, D. Mehmet, “Çanakkale Şehidlerine Şiirinin Yazılışı”, *TYB Akademi*, Yıl: V, Mayıs 2015, S. 14, s. 19-26.

Doğan, D. Mehmet, “Gelin de Bayramı Fatih’te Seyredin”, *Yeni Şafak Kitap*, 13 Temmuz 2015, S. 100, s. 4.

Doğan, D. Mehmet, “Gençliğin Seyir Defteri: Halûklar ve Âsımlar”, *Anadolu Gençlik*, Mayıs 2008, S. 100, s. 8-10.

Doğan, D. Mehmet, “Gençlik İçin İki Model: Halûk ve Âsım”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 1*, TYB, 2007, s. 156-165.

Doğan, D. Mehmet, “Hacettepe İstiklâl Marşı Parkı/Bağı, Hacettepe Mehmed Âkif Parkı/Bağı”, *Türkiye Kültür ve Sanat Bülteni*, Kasım-Aralık 1994, Sayı belirtilmemiş, s. 3-5 ve 7.

Doğan, D. Mehmet, “İhtilal Uğruna”, *Zaman*, 19 Haziran 1987, S. 8227, s. 3.

Doğan, D. Mehmet, “İki Hayatî Savaş, İki Büyük Şiir: Çanakkale Şehidlerine ve Sakarya Türküsü”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 4.*, TYB, 2010, s. 168-186.

Doğan, D. Mehmet, “İslâm Şairi Âkif Bey” Ankara’ya Ne Zaman Geldi?”, *Yedi İklim*, Aralık 2006, S. 201 (ö.s.), s. 27-32.

Doğan, D. Mehmet, “İstiklâl Marşı: Derin Bir Millî Mutabakat Metni”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: VII, Mart 2006, S. 73 (ö.s.), s. 92-94; *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: XII, Mart 2011, S. 133, s. 36-38.

Doğan, D. Mehmet, “İstiklâl Marşı: İslam Şairi’ne Yazdırılan “Millî Marş”, *Mehmed Âkif Ersoy*, (Uzun), T.C. KTB Y., 2011, s. 168-180.

Doğan, D. Mehmet, “İstiklâl Marşı ve Şairi Mehmed Âkif”, *Mehmed Âkif, 100 Yıl Sonra Berlin’de, 2014 Berlin*, TYB, 2015, s. 23-29.

Doğan, D. Mehmet, “İstiklal Marşı’nın Sağladığı İttifak”, *Akit*, 13 Mart 1996.

Doğan, D. Mehmet, “Korunacak Eserler – Yıkılacak Eserler”, *Vakit*, 4 Ocak 1995.

Doğan, D. Mehmet, “Mehmed Âkif: Camideki Şair”, *Divan*, Yıl: I, Ocak 1979, S. 3, s. 9-10.

Doğan, D. Mehmet, “Mehmet Âkif Ersoy: Hayatı, Mücadelesi, Eseri ve Tesirleri”, *Mehmet Âkif Ersoy* (DİB.), 2013, s. 7-24.

Doğan, D. Mehmet, “Mehmet Âkif Kürsüde: Camideki Şair”, *Kürsüdeki Şair: Mehmet Âkif*, DİB Y., Ankara 2013, s. 15-20.

Doğan, D. Mehmet, “Mehmet Âkif Kime “Korkma” Dedî?”, *Muhit*, Mart 2021, S. 15, s. 83-86.

Doğan, D. Mehmet, “Mehmet Âkif ve Ankara”, *Bilgi Yolu / Mesleki Sosyal Kültürel Sanat ve Edebiyat Dergisi*, Yıl: VII, Temmuz 2007, S. 10 (ö.s.), s. 6-14.

Doğan, D. Mehmet, “Mehmed Âkif ve Millî Mücadele”, *Mavera*, C. VII, Haziran 1983, S. 79, s. 49-50.

Doğan, D. Mehmet, “Mehmet Âkif ve Süleyman Nazif”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 2*, TYB, 2008, s. 254-271.

Doğan, D. Mehmet, “Mehmed Âkif’i Anlamak, Anmak ve Yaşatmak...”, *Türkiye Kültür ve Sanat Bülteni*, Kasım-Aralık 1994, Sayı belirtilmemiş, s. 1-3.

Doğan, D. Mehmet, “Mehmed Âkif’in Ölümünden Sonraki Hayatı”, *Zaman*, 28 Aralık 1986.

Doğan, D. Mehmet, “Mehmed Âkif’ten Nureddin Topçu’ya”, *Hangâh*, Yıl: I, Mayıs-Temmuz 2017, S. 2, s. 28-29.

Doğan, D. Mehmet, “Nurettin Topçu ve Mehmed Âkif: İki Şahsiyet, Tek Karakter”, *Hece*, Yıl: X, Ocak 2006, S. 109 (Nurettin Topçu ö.s.), s. 215-219.

Doğan, D. Mehmet, “Şairin Mısır’daki Gölgesi”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni* 6, TYB, 2014, s. 34-44.

Doğan, D. Mehmet, “Şiirden Kaçan Adam”, *Zaman*, 8 Temmuz 1987, S. 8246, s. 3.

Doğan, D. Mehmet, “Taceddin Dergâhı Ne Durumda?”, *Akit*, 29 Nisan 1995.

Doğan, D. Mehmet, “90 Yaşındaki Delikanlı!”, *Mehmed Âkif, Âsım ve Gençlik: Bildiriler*, TYB, 2015, s. 105-113.

Doğan, Gülsün, “İstiklal Marşı’nın Doğuşu”, *İstiklâl*, (Kulu), Yıl: II, Mart 2006, S. 2, s. 12.

Doğan, İsmail, “Mehmet Âkif’i Sanatı ile Değerlendirmek”, *Millî Kültür*, Aralık 1990, S. 79, s. 42-43.

Doğan, Mehmet, “Hem Mehmet Âkif Düşmanı, Hem Türkçe Dostu!”, *Türk Edebiyatı*, Yıl: XXVII, Kasım 1999, S. 313, s. 19-21.

Doğan, Mehmet Nuri, “Âkif’i Âkif Yapan Fikir Sistemi Selefi Dünya Görüşüdür”, *Millî Gazete*, 27 Aralık 1984, S. 4238, s. 9.

Doğan, Mehmet Can, “Çöl Dedikleri Bitmeyen Nakarat”, *Merdiven Şiir*, Aralık 2006-Ocak 2007, S. 11, s. 75-77.

Doğan, Mehmet Can, “Mehmet Âkif Ersoy’u “İstiklâl Marşı” Yazmaya Getiren Fikrî Süreç ve Şiirlerindeki Yansımaları”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: XI, Mart 2010, S. 121, s. 71-79; *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: XII, Mart 2011, S. 133, s. 127-134.

Doğan, Mustafa, “1924 Bir Fotoğrafın Uzun Hikâyesi”, *Nida*, Mayıs 2008, S. 127, s. 73-77 [tanıtma].

Doğan, Süleyman, “Konya’da Mehmet Âkif Ersoy Lisesi Açıldı”, *Zaman*, 9 Kasım 1987, S. 8370, s. 3.

[Doğramacı, İhsan], “Onursal Rektör Sayın Prof. Dr. İhsan Doğramacı’nın Konuşması”, *Mehmet Âkif Simpozyumu*, 1976, s. 15-18.

Doğramacı, İhsan, “Rektör Sayın İhsan Doğramacı’nın Açış Konuşması”, *Safahat*, İnkılâp ve Aka Kitapevleri Y., 11. bs., İstanbul 1977, s. LXVI+LXVIII.

Doğru, Yasin, “Âkif’ten Osmanlı’nın Dibacesine Ağıt: *Bülbül*”, *Yedi İklim*, C. XII, Aralık 1999-Ocak 2000, s. 117-118 (ö.s.), s. 32-34.

Doğrul, Ömer Rıza, “Bütün Vatana Yayılan Âkif Muhabbeti”, *Tan*, 28 Aralık 1938.

Doğrul, Ömer Rıza, “İstiklâl Marşı Şâiri Âkif’in Son Günleri”, *Tan*, 29 Kânûnu-
evvel 1936; *Tercüman*, 20 Aralık 1936.

Doğrul, Ömer Rıza, “Mehmed Âkif’in Hayatı”, *Safahat*, İnkılâp ve Aka Kitapevleri Y., 11. bs., İstanbul 1977, s. I-L.

Doğrul, Ömer Rıza, “Mehmet Akif’in İkinci Ölüm Yıldönümünde”, *Tan*, 28 Kânunievvel (Aralık) 1938, s. 5.

Doğrul, Ömer Rıza, “M. Âkif’in 2. Ölüm Yıldönümünde”, *Tan*, 1939’dan *Bütün Cepheleriyle M. Â.*, 1958, s. 97-99.

Doğrul, Ömer Rıza, “Mütefekkir Âkif”, *Bütün Cepheleriyle M. Â.*, 1958, s. 35-49.

Doğrul, Ömer Rıza, “(Tan) Gazetesinin 29 Kanunuevvel 1936 Tarihli Nüshasından”, *Âkifnâme*, Ahmet Sait Matb., İstanbul 1966, s. 330-333.

Doğu, S., “Âkif’in Kabrinde”, *Mehmet Âkif’in Kabri İçin*, İstanbul 1938, s. 11.

Doğu, Sami, “Büyükklere Hürmet Vazifemizdir”, *Yeni Sabah*, 6 Ocak 1939.

Doğru, Ahmet, “Bir Mütefekkir Olarak Mehmet Akif”, *Güneysu*, Bahar 2016, S. 111, s. 4-6.

Doktor İhsan, “Haksızlıkları Münakaşa”, *Mehmed Âkif ve 70 Muharririn Yazıları-II*, 1939, s. 50-60.

Dönmez, Cengiz, “Konya’da Mehmed Âkif Sempozyumu Düzenlendi”, *Tercüman*, 20 Aralık 1986.

Dönmez, Erdem, “Sırât-ı Müstakîm’de Mehmed Âkif”, *Edebiyat Ortamı*, Yıl: XI, Mayıs-Haziran 2018, S. 62, s. 88-90.

Dönmez, Tuğbanur, “Âkif ve Gençlik”, *Ölçü*, Mayıs 2008, S. 3, s. 8-10.

Dudic, Mevlud, “Mehmed Âkif Ersoy ve Balkanlar’daki Milletlerin Durumu”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 5*, TYB, 2011, s. 356-358.

Dudiç, Mevlud, “Uticaj Situacije u Balkanu u Pocetku XX Vekana Âkifovu Poeziju = XX Yüzyılın Başında Balkanlardaki Durumun Âkif’in Şiirlerine Etkisi”, *Mehmet Âkif Ersoy Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Tiran-Arnavutluk, Eğitim-Bir-Sen*, 2017, s. 179-189.

Dusebayeva, Dinara, “Muhtar Avezov’un ‘Abay Yolu’ Adlı Romanı ile Mehmet Âkif Ersoy’un ‘Safahat’ Adlı Eserinde Örnek İnsan Tipi”, *38. ICANAS 10-15 Eylül 2007, Ankara-Türkiye / Bildiri Özetleri Kitabı*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Y., Ankara 2007, s. 1139-1140, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* (İzmir), C. IX, 2009, S. 1, s. 33-34.

Duman, Hasan, “Mehmet Âkif ve Bir Mecmuanın Anatomisi”, *Millî Kültür*, Aralık 1986, S. 55 (ö.s.), s. 78-95.

Duman, M. Zeki, “Mehmet Âkif’in Tefsir Anlayışı ve Metodu”, *Erciyes*, C. X, 1987, S. 113, s. 17-20.

Duman, Mahir, “Bir Portre: Bir Ümit Işığı”, *Üslup*, Ocak-Şubat 2009, S. 1 (ö.s), s. 31-32.

Duman, Musa, “Âkif’in Dili”, *Vefatının 75. Yılında Âkif Sempozyum Bildirileri*, (Işık), Zeytinburnu Belediyesi, 2011, s. 303-313.

Duman, Musa, “Mehmet Âkif’in Dile Bakışı”, *İlmî Araştırmalar*, 1997, S. 4, s. 127-134.

Duman, Musa, “Mehmet Âkif’in Mealinin Dil ve Üslup Özellikleri”, *Direnen Meâl: Âkif Meâli*, (Şentürk), Mahya, 2016, s. 199-206.

Duman, Rahmi, “Akliyecî Gözüyle “Safahat”, *Poliklinik Aylık Tıbbi Mecmua*, İkincikanun 1944, s. 150-157.

Duran, Mustafa, “Hakikat Şairi”nden...”, *Değirmen*, Yıl: IV, Aralık-Ocak-Şubat 2007, S. 9, s. 81-82.

Durak, Mehmet, “Görüşleriyle Mehmet Âkif”, *Üçüncü Yeni*, Yıl: I, Nisan 1984, S. 1, s. 10.

Durdu, Mustafa, “Milleti İçin Gözyaşı Döken İlk Şair”, *Bilgi Yolu*, Yıl: VII, Temmuz 2007, S. 10 (ö.s.), s. 108-109.

Durgun, Harika, “Mehmed Âkif’in ve Süleyman Nazif’in Umudu/Umutsuzluğu”, *Mehmed Âkif, Âsım ve Gençlik: Bildiriler*, TYB, 2015, s. 60-72.

Durmuş, Abdullah, “*Sebilürreşad* Dergisinde Çokeşlilik Tartışmaları: Ahmed Hamdi Akseki Örneği”, “*İslam’ı Uyandırmak*”: *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e İslamcı Düşünce ve Dergiler*, C. I, ed. Lütfi Sunar, İLEM Y., İstanbul 2018, s. 249-269.

Durmuş, Hüseyin, “Âkif’e Sesleniş!”, *Altınoluk*, Aralık 2008, S. 274, s. 49-51.

Durmuş, Mitat, “20. Yüzyıldaki “Bilinç Yitimi” ve “Kaygı Kaybını” Mehmed Âkif ve Ömer Seyfettin Bağlamında Okumak”, *Mehmed Âkif Bilgi Şöleni*, 2017, TYB, s. 230-240.

Durmuş, Mithat, “Gölgeden Aydınlığa: Bir Bilinç Sağaltımı Olarak Mehmet Âkif Ersoy”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 6*, TYB, 2014, s. 123-134.

Durmuş, Mithat, “Mehmet Âkif’in Millî Mücadelede Millî Bilincin Uyanmasındaki Rolü”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 5*, TYB, 2011, s. 290-301.

Dursun, Ahmet, “Bir Kaşılaştırma Örneği: Risale-i Nur’daki Meal Örnekleri ve Âkif Meali”, *Direnen Meâl: Âkif Meâli*, (Şentürk), Mahya, 2016, s. 279-300.

Dursun, Ahmet, “Mehmet Âkif’te “Medeniyet”, *Köprü*, 2003, S. 81, s. 92-101.

Dursun, Ahmet, “Meşrutiyet Dönemi Gazetelerinde Bediüzzaman Said Nursi ve Nursi’nin *Sebilürreşad* Mecmuası ile Münasebetleri”, “*İslam’ı Uyandırmak*”: *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e İslamcı Düşünce ve Dergiler*, C. I, ed. Lütfi Sunar, İLEM Y., İstanbul 2018, s. 75-99.

Dursun, Şahin, “Âsım’a Vücut Veren Mütefekkir: Nurettin Topçu”, *Mehmed Âkif, Âsım ve Gençlik: Bildiriler*, TYB, 2015, s. 73-85.

Duru, Ahmet, “Şiirlerde Mehmet Âkif”, *Konevî*, Aralık 1982, S. 6, s. 18-20.

Duru, Fatma, “Türkün Yükselen Sesi”, *Millî Şair Mehmet Âkif Ersoy*, 1986 (Niğde), s. 44.

Duru, Nedim Kemal, “Üsküdarlı Gözü ile Mehmet Âkif”, *İstanbul Ekspres*, 26 Aralık 1959.

Duruay, İbrahim Enes, “Âkif’te Ses Bulan Milli Ruh: İstiklal Marşı”, *Eğitim Dergisi* (Muradiye Özel Koleji), Nisan 2016, S. ?, s. 105.

Durukan, Hüseyin, “Âkif Üstüne”, *Millî Gazete*, 18 Aralık 1988, S. 5664, s. 2.

- Durukan, Hüseyin, “Âkif’in Divanı: Safahat”, *Millî Gazete*, 28 Aralık 1984, S. 4239, s. 10.
- Durukan, Hüseyin, “Âkif’in Mektupları”, *Kayıtlar*, Şubat 1992, S. 16, s. 58-60.
- Durukan, Hüseyin, “Âkif’ten Kesit... Kesit...”, *Millî Gazete*, 27 Aralık 1988, S. 5673, s. 2.
- Durusal, Sadık, “Millî Edebiyatımızda M. Âkif Ersoy’un Yeri”, *İller Bankası Dergisi*, C. IV, Temmuz 1971, S. 47, s. 29-30.
- Duyar, Ayşe, “İstiklâl Marşı’nın 50. Yılı”, *Zafer*, 15 Mart 1971.
- Duymaz, Recep, “Edirne Yılları”, *Mehmed Âkif Ersoy*, (Uzun), T.C. KTB Y., 2011, s. 89-105.
- Duymaz, Recep, “Filibe’nin “Gayret”i”, *Teferrüç*, Yıl: III, 2019, S. 9, s. 3-4.
- Duymaz, Recep, “İdealinden Kalkıp Estetiğini Kuran Sanatkâr”, *Hece*, Yıl: XII, Ocak 2008, S. 133, s. 593-594.
- Duymaz, Recep, “Mehmet Âkif Ersoy’un Eserlerinin Bibliyografyası”, *Ölümünün 50. Yılında Mehmed Âkif Ersoy*, Marmara Ü. Fen-Edebiyat F. Y., İstanbul 1986, s. 225-252.
- Duymaz, Recep, “Mehmet Âkif Ersoy’un Estetiği - I): Estetik Süje/Sanatkâr”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 5*, TYB, 2011, s. 152-170.
- Duymaz, Recep, “Mehmet Âkif Ersoy’un Şahsiyetinin Kaynakları”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: VII, Mart 2006, S. 73 (ö.s.), s. 26-30; *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: XII, Mart 2011, S. 133, s. 4-8.
- Dündar, A. Merthan, “Türk Milliyetçilerinin Japonya Algısına Bir Kaynak Olarak Mehmet Âkif’in Mısralarında Japonya ve Japonlar”, *Türk Yurdu*, C. XXXII, Mart 2012, S: 295, s. 589-593.
- Düz, Ali, “Açıklamalı Safahat”, *Genç*, Yıl: II, Mart 2008, S. 18, s. 53 [*Genç Safahat* hk.].
- Düz, Ali, “Bir Kur’an Şairi Mehmed Âkif Ersoy ve Kur’an Meâli”, *Yedi İklim*, Aralık 2006, S. 201 (ö.s.), s. 123-124 [D. Cündioğlu’nun aynı adlı kitabı hk.].
- Düzdağ, Ertuğrul, “Mansur’dan ve Asım’dan Bugüne”, *Tevhid*, 5 Mart 1979, S. 11, s. 4-5.
- Düzdağ, M. Ertuğrul, “Âkif’i Anlamak Nasıl Mümkün Olabilir?”, *Zaman*, 27 Aralık 2006.

Düzdağ, M. Ertuğrul, “Âkif’in Dilinden Mehmed Âkif”, *Mehmed Âkif Ersoy*, (Uzun), T.C. KTB Y., 2011, s. 117-145.

Düzdağ, M. Ertuğrul, “Âkif’in Düşüncesindeki “Genç”; “Asım” Üzerine I-XIII”, *Diriliş*, VI. Dönem, Şubat 1983, S. 100, b. 2 – 15 Şubat 1983, S. 112, s. 2.

Düzdağ, M. Ertuğrul, “Âkif’in Kur’an Meâli Nasıl Yakıldı?”, *Zaman*, 20 Aralık 1994.

Düzdağ, M. Ertuğrul, “Âkif’in Önemi ve Son Notlar”, *Millî Gazete*, 28 Aralık 1993, S. 7661, s. 2.

Düzdağ, M. Ertuğrul, “Bir Tenkid Yazısı / Âkif Haccetti mi?”, *Kültür*, Ocak 2006, S. 2 (ö.s.), s. 53-54.

Düzdağ, M. Ertuğrul, “Cumhuriyet Yazarına Cevap / Âkif “Bugün Var Yarın Yok Bir Köşe Yazarı” Değildir”, *Tercüman*, 17 Aralık 1986 [M. Ekmekçi’nin 19 Ekim 1985 tarihli yazısına cevap].

Düzdağ, M. Ertuğrul, “İstiklâl Marşı”nı Açıklama Denemesi”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: VII, Mart 2006, S. 73 (ö.s.), s. 95-98.

Düzdağ, M. Ertuğrul, “M. Âkif – T. Fikret Mes’elesi”, *İslâmî Edebiyat*, Mart 1991, S. 11, s. 6-12.

Düzdağ, M. Ertuğrul, “Mehmed Âkif Ersoy: İstiklâl Marşı’nı Satmayan Adam!”, *Gençlik Spor*, Mart 2012, S: 3, s. 46-51.

Düzdağ, M. Ertuğrul, “Mehmed Âkif Mısır’a Neden Gitti?”, Yıl: II, *İzlenim*, Aralık 1994, S. 16, s. 62-63.

Düzdağ, M. Ertuğrul, “Mehmed Âkif ve Milli Mücadele”, *Zaman*, 27 Şubat 1987, S. 10397, s. 2.

Düzdağ, M. Ertuğrul, “Mehmet Âkif Belgeseli Üzerine”, *Zaman*, 5 Ocak 1987, S. 10402, s. 7.

Düzdağ, M. Ertuğrul, “Mehmet Âkif Ersoy Hayatı-Eserleri-Ahlakı 1/Çocukluk ve Gençlik Yılları”, *Millî Gazete*, 15 Aralık 1993, S. 7648, s. 8.

Düzdağ, M. Ertuğrul, “Mehmet Âkif Ersoy Hayatı-Eserleri-Ahlakı 2/Safahat Şairi”, *Millî Gazete*, 16 Aralık 1993, S. 7649, s. 8, 6.

Düzdağ, M. Ertuğrul, “Mehmet Âkif Ersoy Hayatı-Eserleri-Ahlakı 3/Fikret ve Tarih-i Kadim”, *Millî Gazete*, 17 Aralık 1993, S. 7650, s. 8, 6.

Düzdağ, M. Ertuğrul, "Mehmet Âkif Ersoy Hayatı-Eserleri-Ahlakı 4/?", *Millî Gazete*, 18 Aralık 1993, S. 7651, s. 8.

Düzdağ, M. Ertuğrul, "Mehmet Âkif Ersoy Hayatı-Eserleri-Ahlakı 5/Millî Mücadele'de", *Millî Gazete*, 19 Aralık 1993, S. 7652, s. 8, 9.

Düzdağ, M. Ertuğrul, "Mehmet Âkif Ersoy Hayatı-Eserleri-Ahlakı 6/Son Yılları", *Millî Gazete*, 20 Aralık 1993, S. 7653, s. 8, 6.

Düzdağ, M. Ertuğrul, "Mehmet Âkif Ersoy Hayatı-Eserleri-Ahlakı 7/Ahlakı ve Eserleri", *Millî Gazete*, 21 Aralık 1993, S. 7654, s. 8.

Düzdağ, M. Ertuğrul, "Mehmet Âkif Ersoy Hayatı-Eserleri-Ahlakı 8/?", *Millî Gazete*, 22 Aralık 1993, S. 7655, s. 8.

Düzdağ, M. Ertuğrul, "Mehmet Âkif Ersoy Hayatı-Eserleri-Ahlakı 9/ "Selamün Aleyküm Kör Kadı", *Millî Gazete*, 23 Aralık 1993, S. 7656, s. 8.

Düzdağ, M. Ertuğrul, "Mehmet Âkif Ersoy Hayatı-Eserleri-Ahlakı 10/Âkif'ten Hatıralar: "Ya Söz, ya Ölüm", *Millî Gazete*, 24 Aralık 1993, S. 7657, s. 8.

Düzdağ, M. Ertuğrul, "Mehmet Âkif Ersoy Hayatı-Eserleri-Ahlakı 11/"Bizi Simsar mı Zannettin?", *Millî Gazete*, 25 Aralık 1993, S. 7658, s. 8.

Düzdağ, M. Ertuğrul, "Mehmet Âkif Ersoy Hayatı-Eserleri-Ahlakı 11/Mısır'daki Münzevi Hayatı", *Millî Gazete*, 26 Aralık 1993, S. 7659, s. 8.

Düzdağ, M. Ertuğrul, "Mehmet Âkif Ersoy, Hayatı ve Eserleri", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: VII, Mart 2006, S. 73 (ö.s.), s. 5-18; *Mehmet Âkif Ersoy*, ed. Kalender Yıldız, İstanbul 2007, s. 4-15.

Düzdağ, M. Ertuğrul, "Mehmet Âkif ile Tefik Fikret'in Kalem Düellosu", *Yeni Devir*, 8 Şubat 1993, S. 6068, s. 5.

Düzdağ, M. Ertuğrul, "Neden Mehmet Âkif?", *Millî Gazete*, 15 Kasım 1993, S. 7648, s. 2.

Düzdağ, M. Ertuğrul, "Süleymaniye Camii Kürsüsünden", *Kürsüdeki Şair: Mehmet Âkif*, DİB Y., Ankara 2013, s. 28-42.

Düzdağ, M. Ertuğrul, "Umar mıydın Neden Yazıldı?", *Türk Edebiyatı*, Mart 1983, S. 113 (ö.s.), s. 20-21.

Düzdağ, M. Ertuğrul, "Vefatının 49. Yılında Âkif'ten Çizgiler", *Tercüman*, 27 Aralık 1985.

Düzdağ, M. Ertuğrul – M. İsmet Uzun, “Mehmed Âkif’in Hayatı ve Eserleri: Biyografi”, *Mehmed Âkif Ersoy*, (Uzun), T.C. KTB Y., 2011, s. 14-41.

Düzdağ, M. Ertuğrul – M. Orhan Okay, “Mehmet Âkif Ersoy (1873-1936)”, *Mebus ve Şair*, (Şerifoğlu), Gaziantep Bş. Bl., 2021, s. 44-61.

Düzenli, Yahya, “Emin Âkif’in Hâtıratında Ali Şükrü Bey...”, *Trabzon Günebakış*, (gazete), 6 Ekim 2010, s. 2.

E., Nejad, “Hayal ve Hakikat”, *Mehmet Âkif’in Kabri İçin*, İstanbul 1938, s. 8.

Ebüzziya, Ziyad, “Âkif’i İlk ve Son Ziyaretim”, *Türk Edebiyatı*, Aralık 1986, S. 158 (ö.s.), s. 39-41.

Edgüer, Ş., “Âkifin Kabri”, *Mehmet Âkif’in Kabri İçin*, İstanbul 1938, s. 12-13.

Edip, Ahmet, “Vefasızlığımız”, *Mehmet Âkif Kitabı* (Kara-Kemikli), 2007, s. 243-245.

Efe, Mehmet, “Asım’ın Üçüncü Günü”, *Kültür Edebiyat*, Aralık 1986, S. 6, s. 2-4.

Efe, Mehmet, “Asım’ın Üçüncü Günü”, *Millî Gazete*, 26 Aralık 1986, S. 4958, s. 8 ve 11 [*Kültür Edebiyat* dergisinin özel sayısı hk.].

Efe, Mustafa, “Bir Muzdarip Şair: Mehmet Âkif Ersoy”, *Mehmet Âkif Kitabı* (Kara-Kemikli), 2007, s. 127-131.

Ege, M. Fettah, “Ölümünün 25 inci Yılında Mehmet Âkif ve İkinci Amnofis”, *Ulus*, 27 Aralık 1961.

Egeli, Ekrem Şerif, “Âkif”, *Bilgi*, Yıl: XX, Aralık 1967-Ocak 1968, S. 236-237 (ö.s.), 1-2.

Egeli, Ekrem Şerif, “Mehmed Âkif”, *Türk Kültürü*, Aralık 1966, S. 50, s. 243-245.

Ehadünnâs, “Konya İslâm Gençliği Mehmet Âkif’i Andı”, *Yeni İstiklâl*, 11 Ocak 1967.

Eker, Erdem, “Mehmet Âkif’i Anarken”, *Millî Şair Mehmet Âkif Ersoy*, 1986 (Niğde), s. 56.

Ekici, Gıyasettin, “Âkif’in Şiirlerinde Ototerapötik Unsur”, *Yedi İklim*, C. XX, Aralık 2006, S. 201 (ö.s.), s. 42-46.

Ekici, Necdet, “Mehmed Âkif’in Mefkûresi ve Seciyesi”, *Türk Yurdu*, VII. Devre, C. VIII, Aralık 1987, S. 11 (357), s. 36-40.

- Ekinci, İdris, “Hayat mı Şiir mi?”, *Karagöz*, Ekim-Aralık 2010, S. 13, s. 54-55.
- Ekmekçi, Mustafa, “Âkif Üzerine Bir Çeşitleme”, *Cumhuriyet*, 23 Ekim 1985.
- Ekmekçi, Mustafa, “Arnavutluk Büyükelçiliğinde”, *Cumhuriyet*, 19 Ekim 1985.
- Ekmekçi, Mustafa, “Ataç’ın Gözüyle Âkif”, *Cumhuriyet*, 30 Ekim 1985.
- Ekmekçi, Mustafa, “Fikret ile Âkif”, *Cumhuriyet*, 7 Aralık 1985.
- Ekmekçi, Mustafa, “Perapalas Olayı”, *Cumhuriyet*, 13 Kasım 1985.
- Ekmekçi, Mustafa, “Yine Âkif ile Fikret”, *Cumhuriyet*, 28 Aralık 1985.
- Elbir, Vahap, “Âkif’in Eğitime Bakışı”, *Türk Edebiyatı*, Aralık 1986, S. 158 (ö.s.), s. 59.
- Elçin, Şükrü, “Mehmed Âkif Ersoy’un Bir Mektubu”, *Türk Edebiyatı*, C. III, Eylül 1974, S. 33, s. 31-32.
- Eldessouky, Ahmed Mourad, “Mehmet Âkif Ersoy: “Gölgeler”in Gölgesinde”, *Bir İstiklâl Âşığı Mehmet Âkif*, DBY, 2011, s. 211-218.
- Eliaçık, İhsan, “Kahraman Irkıma Bir Gül Ne Demek?”, *Gerçek Hayat*, 30 Kasım 2007, S. 371, s. 19.
- Eliaçık, İhsan, “Yeniden Mehmed Âkif Demenin Tam Zamanı”, *Kültür*, Ocak 2006, S. 2 (ö.s.), s. 80-81.
- Eliusta, Mehmet, “Mehmet Âkif Üzerine Notlar-III-”, *Aşkar*, Yıl: II, Mayıs-Haziran 2009, S. 9, s. 18-19.
- Elmas, Nazım, “Afrika’daki Bir Münzevinin Işık ve Gölgede Muhasebesi”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 6*, TYB, 2014, s. 45-51.
- Elmas, Nazım, “Âkif ve Millî Mücadele”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 5*, TYB, 2011, s. 345-353.
- Elmas, Nazım, “Berlin’de Bir Millî Şair: Mehmed Âkif Ersoy”, *Mehmed Âkif 100 Yıl Sonra Berlin’de, 2014 Berlin*, TYB, 2015, s. 50-49.
- Elmas, Nazım, “Mehmet Âkif ve Batı Emperyalizmi”, *TYB Akademi*, Yıl: IV, Mayıs 2014, S. 11, s. 117-124.
- Elmas, Nazım, “Mehmet Âkif’in Berlin, Necid ve Mısır Seyahatleri”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 2*, TYB, 2008, s. 140-147.

Elmas, Nazım, “Mehmet Âkif’in Dış Seyahatleri”, *Yedi İklim*, C. XII, Şubat 2000, S. 119, s. 39-41.

Elmas, Nazım, “Mehmet Âkif’in Mektuplarındaki Edebî Dünya”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 3.*, TYB, 2009, s. 101-113.

Elmas, Nazım, “Mehmet Âkif’in Sanatı ile Millî Marş Olan Şiir”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: VII, Mart 2006, S. 73 (ö.s.), s. 86-91; *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: XII, Mart 2011, S. 133, s. 30-35.

Elmas, Nazım, “Mehmet Âkif’in Şiirinde Kurgu ve Kompozisyon”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 4.*, TYB, 2010, s. 85-94.

Elmas, Nazım, “Mehmet Âkif’in Şiirlerinde Edebi Ortam”, *Edebiyat Bilinci*, Mayıs 2013, S. 1-2, Özel Sayı: 21-22, s. 62-66.

Elmas, Nazım, “Nasıl Bir Gençlik? Hangi Âsım?”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 1*, TYB, 2007, s. 62-73.

Emil, Birol, “İstiklâl Marşımızın Kabulünün 65. Yıldönümü”, *Türk Edebiyatı*, Temmuz 1986, S. 153, s. 18-19.

Emil, Birol, “Mehmed Âkif’in Şiirinde Üç Temel Kavram: Fazilet, Ma’rifet, Sa’y”, *60. Yıl Sempozyum Bildirileri 1996*, İSAR, 1997, s. 7-18.

Emirgil, Mehmet, “Mehmed Âkif Ersoy”, *Diyanet*, Mart 2000, S. 111, s. 47-48.

Emiroğlu, Ünal, “Mehmet Âkif ve Musikimiz”, *İnci (Tercüman eki)*, 26 Kasım 1971.

Emre, Âkif, “Bir İslâm Şairinin Gelecek Tasavvuru”, *Hece*, Ocak 2008, S. 133 (ö.s), s. 38-45.

Emre, Âkif, “Mehmet Âkif’in “Fatha”sı”, *Direnen Meâl: Âkif Meâli*, (Şentürk), Mahya, 2016, s. 313-314.

Emre, Ali, “Mehmed Âkif’in “Kocakarı ile Ömer” Şiiri”, *Post Öykü*, Yıl: I, Ocak-Şubat 2015, S. 2, s. 31-38.

Emre, Ali, “Müslüman Yöneticilerin Kulağına Küpe: “Kocakarı ile Ömer” Şiiri”, *Temmuz*, Aralık 2016, S. 5, s. 98-103.

Emre, Ali, “Son Siper, Son Nefer: Mehmed Âkif”, *Temmuz*, Aralık 2016, S. 5, s. 25-32.

Emre, Ali, “Süleymaniye Kürsüsünde”, *Hece*, Ocak 2008, S. 133 (ö.s), s. 271-276.

- Emre, Fatih, “Âkif’in Şiiri Çevresinde”, *Yeni Devir*, 27 Ocak 1983, S. 2105, s. 8.
- Emre, İsmet, “Modernleşme ve Mehmet Âkif Ersoy”, *Muhafazakâr Düşünce*, Yıl: X, Ocak-Mart, 2014, S. 39, s. 150-159.
- Emre, İsmet, “Üç Devir Üç İnsan: M. Âkif, N. Fazıl, S. Karakoç”, *İlim ve Sanat*, Ekim 1990, S. 27, s. 55-57.
- Emre, Süleyman Arif, “Din Eğitimi Kısıtlayanlar İbret Alsınlar”, *Millî Gazete*, 1 Ekim 1999.
- Engin, Kadir, “Üniversiteler ve Âkif”, *Yedi İklim*, C. XX, Aralık 2006, S. 201 (ö.s.), s. 134.
- Enginün, İnci, “Mehmed Âkif Ersoy’u 60. Ölüm Yılında Anma Toplantısı Hakkında”, *60. Yıl Sempozyum Bildirileri 1996*, İSAR,1997, s. 3-6.
- Enginün, İnci, “Mehmed Âkif’te İrony”, *Marmara Ü. 50. Yılında M. Â Ersoy* 1986, s. 211-223; *Türk Kültürü*, Yıl: XXIV, Aralık 1986, S. 284 (ö.s.), s. 764-774 [36-46].
- Enginün, İnci, “Mehmet Âkif’in Şiirlerinde Fikir ve Yapı”, *Hareket*, VII. Dönem, Eylül 1981, S. 24 (186), s. 62-67.
- Enginün, İnci, “Mehmet Âkif’te Şahıslar ve Fikirler”, *M. Âkif İlmî Toplantısı*, 1986, s. 126-136; *Kaynaklar*, 1988, S. 6, s. 15-20.
- Enginün, İnci, “Safahat’ta İstanbul’un Romanı”, *60. Yıl Sempozyum Bildirileri 1996*, İSAR,1997, s. 63-78.
- Er, Hüseyin, “Kitaplar Yazıldıkça: Mehmet Âkif”, *Bugün*, 27 Mart 1968 [S. Karakoç’un eseri hk.].
- Eraslan, Cezmi, “Milli Mücadelede Mehmet Âkif ve Âkif’in Ankara Günleri”, *Vefatının 75. Yılında Âkif Sempozyum Bildirileri*, (Işık), Zeytinburnu Belediyesi, 2011, s. 61-78.
- Eraslan, Yunus Nadir, “Âkif’in Ahlakî Üzerine”, *Edebiyat Ortamı*, Yıl: VII, Temmuz-Ağustos 2014, S. 39, s. 72-76.
- Erbaş, Mehmet Âkif, “Mehmet Âkif’i Yetiştiren Muhit: Türk Ailesi”, *Türk Yurdu*, 7. Devre, Cilt: XXX (LVII), Temmuz 2010, S. 275 (636), s. 56-62.
- Erbay, Erdoğan, “Âkif ve Cemiyet”, *Yedi İklim*, C. XXIV, Nisan 2012, S. 265, s. 47-50.

Erbay, Erdoğan, “Mehmed Âkif ve Düşüncenin Hedefi”, *Ur Dergisi*, Bahar 2012, S. belirtilmemiş, s. 3-6.

Ercilasun, Ahmet B., “Mehmet Âkif’in Dili”, *M. Âkif İlmî Toplantısı*, 1986, s. 110-118.

Ercilasun, Bilge, “Mehmed Âkif ve Otokritik...”, *Türk Kültürü*, Yıl: XXIV, Aralık 1986, S. 284 (ö.s), s. 783-789 [55-61].

Ercilasun, Bilge, “Mehmet Âkif, Mehmet Emin ve Tevfik Fikret Arasında Bir Mukayese”, *M. Âkif İlmî Toplantısı*, 1986, s. 137-143; *Türk Kültürü*, Yıl: XXVI, Ekim 1988, S. 306, s. 628-633.

Ercilasun, Bilge, “Mehmet Âkif’in Şiirlerinde Kadın ve Aile Temi”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1987, S. 1, s. 34-40.

Erçin, Ömer, “Cumhuriyete Tanıklık Eden Mehmet Âkif”, *Ayraç*, Temmuz 2014, S. 57, s. 18-21.

Erdal, Mustafa, “Bir Erdem Anıtı Mehmet Âkif Ersoy”, *Yakamoz / Çubuk İHL Kültür Dergisi*, Yıl: II, Mayıs 2007, S. 2, s.

Erdem, Ali Nâili, “İstiklâl Marşı”, *Fedai*, C. V, Ekim 1979, S. 8, s. 12.

Erdem, Ali Nâili, “Millî Eğitim Bakanı Ali Nâili Erdem’in Konuşması”, *Mehmet Âkif Sempozyumu*, 1976, s. 19-24.

Erdem, Galip, “Mehmed Âkif ve İnkılâpçılık”, *Yeni İstanbul*, 29 Aralık 1962.

Erdem, Hüsameddin, “Mehmed Âkif’de Tefekkür”, *Selçuk Üniversitesi Armağan*, 1986, s. 89-96.

Erdemir, Avni, “Millî Mücadelenin Mânevî Kahramanlarından Hasan Basri Çantay”, *Türk Edebiyatı*, Yıl: XXIII, Ağustos 1995, S. 262, s. 27-28.

Erdemir, Ergin, “Bir İman ve İsyan Hareketi Olarak Mehmet Âkif Ersoy”, *fel-sefer*, Yıl: I, Haziran 2013, S. 4, s. 14-20.

Erden, Yavuz, “Çeşitli Yönleriyle Mehmet Âkif ve İstiklal Marşı”, *Bilgi Yolu*, Yıl: VII, Temmuz 2007, S. 10 (ö.s.), s. 120-122.

Erder, Vehbi, “(Mehmet Âkif) Kitabı Hakkında”, *Aksu*, Yıl: II, Temmuz 1940, S. 22, s. 9-12. [E. Edib’in kitabı hk.].

Erdoğan, Aziz, “Âkif’in Gençliğe Mesajı”, *Bir İstiklâl Âşığı Mehmet Âkif*, DBY, 2011, s. 123-139.

- Erdoğan, Beyhan, “Kendi Sözleriyle ve Şiirleriyle Âkif 1873-1936”, *Millî Şair Mehmet Âkif Ersoy*, 1987 (Aydın), s. 13-17.
- Erdoğan, Ferahfeza, “Mehmet Âkif’in Sesine Ses Ver”, *Yeni Şafak Kitap*, 15 Haziran 2021, S. 170, s. 3 [Aziz Erdoğan, *Dirvashk.*].
- Erdoğan, İsmail, “Affet Bizi Âkif Dede”, *Umut Gemisi* (Antakya), Nisan 2014, S. 3, s. 34.
- Erdoğan, M. Aziz, “Âkif’in Rüyası Gençlik: Asım’ın Nesli”, *Umrân*, Mart 2021, S. 319, s. 80-82.
- Erdoğan, Mustafa, “Safahat’ın Temalarından Biri: İslamî Modernleşme Görüşü”, *50. Yıl Anma Kitabı*, 1986, s. 147-158.
- Erduran, Refik, “Âkif’i Anarken”, *Milliyet*, 29 Aralık 1966.
- Eren. Burhan, “Mehmet Akif Ersoy: Kökü Âtide Olan Rol Modeli”, *Zaman Pazar*, 27 Aralık 2006, s. 12.
- Eren, Hasan, “İstiklâl Marşı Üzerine”, *Türk Dili*, C. LI, Aralık 1986, S. 420, s. 492.
- Eren, Mehmet, “Mehmet Âkif Ersoy’un (1873-1936) Tefsir’e Dair Yazıları ile Vaaz ve Hutbeleri”, *Selçuk Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1999, S. 4, s. 409-428.
- Eren, Mehmet, “Mehmet Âkif Ersoy’un Tefsir Yazıları ile Vaaz ve Hutbelerinde Kullandığı Hadislerin Değerlendirilmesi” I-II, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, S. IX, s. 345-374; S. X, s. 403-442.
- Erer, Tekin, “Âkif ve Kurban Bayramı”, *Son Havadis*, 27 Ocak 1972.
- Ergenç, Kamil, “Âkif’i Unut(tur)arak İslâmcılıktan Teberrî Etmek”, *Umrân*, Mart 2021, S. 319, s. 65-69.
- Ergenekon, “Mezarsız Şair” Faciasının Son Perdesi”, *Mehmet Âkif’in Kabri İçin*, İstanbul 1938, s. 14-16.
- Ergenekon, Mustafa Kemal, “Mehmet Âkif”, *Mehmet Âkif*, (M. Sencer-N. Salihi), İstanbul 1937, s. 24-27.
- Ergin, Muharrem, “Atatürk ve Âkif”, *Millî Kültür*, Aralık 1986, S. 55 (ö.s.), s. 2-5.
- Ergin, Muharrem, “İstiklâl Marşımız ve Mehmed Âkif”, *Mehmet Âkif’i Anlatıyorlar*, Aydınlar Ocağı Y., İstanbul 1986, s. 100.

Ergin, Muharrem, “Mehmet Âkif ve İstiklâl Marşımız”, *Türk Edebiyatı*, Aralık 1985, S. 146, s. 26-30; *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, Yıl: XX, Nisan 1985, S. 230, s. 7-11.

Ergin, Osman, “Mehmed Âkif’e İrfan Abidesi / M. Cevdet-Mehmed Âkif -Abdulkhak Hamid”, *Yeni Sabah*, 17 Nisan 1939 [E. Edib’in kitabı hk.]

Ergüç, Arslan, “Mehmet Âkif’e ve Eserlerine Atılan Taşlar”, *Çağrı* (Konya), Ocak 1962.

Ergüç, Arslan, “Ölümünün 20. Yıldönümü Dolayısıyla/Mehmet Âkif”, *Yeni Meram*, Yıl: VI, 27 Aralık 1956, S. 2277, s. 2, 3.

Ergüner, Suad, “Büyük Millet Şairi Mehmet Âkif”, *[Yeni] Sebilürreşad*, C. XII, Kasım 1958, s. 281, s. 84-86 [konferans metni].

Ergüzel, M. Mehdi, “Mehmed Âkif”, *Türk Edebiyatı*, Mart 1983, S. 113 (ö.s.), s. 14-15.

Ergüzel, M. Mehdi, “Mehmet Âkif Törenlerle Anıldı”, *Türk Edebiyatı*, Şubat 1987, S. 160, s. 77-78.

Eriñç, Ömer, “Safahat”ın Hasbahçesinde Korlaşan Ateş”, *Hece*, Ocak 2008, S. 133 (ö.s.), s. 419-427.

Erişirgil, Emin, “Mehmet Âkif Ersoy / Bir İslâm Şairinin Romanı” (1-135), *Halkçı*, 9 Ocak 1955-23 Mayıs 1955.

Erişirgil, Emin, “Şair Âkif ve İdeali”, *Memleket Sesi*, Nisan 1957, S. 6, s. 4-5 ve 25. Ayrıca Bk. Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle M. Â.*, 1958, s. 50-53.

Erkân-ı Harb Yüzbaşlıları, “Safahatlar Muharrir-i Muhteremi Mehmed Âkif Beyefendi’ye Dimetoka’dan”, *Sebilürreşad*, 15 Ağustos 1329-25 Ramazan 1331, C. X, S. 259, s. 410 (Mektup).

Erkul, Rasih, “Tahkiye Geleneğinde Mehmed Âkif”, *Yedi İklim*, Aralık 2000, S. 129, s. 40-42.

Eroğlu, Ahmet, “M. Âkif Ersoy Üstad’a Hürmetlerimle...”, *Kültür*, Ocak 2006, S. 2 (ö.s.), s. 55-56.

Eroğlu, Deniz, “Gölge Biyografi: Mehmet Âkif Ersoy”, *Yaren*, Haziran-Temmuz 2009, S. 1, s. 34-36.

Eroğlu, Ebubekir, “Âkif’in şiiri mücadelesini aynıyle yansıtır”, *Millî Gazete*, 27 Aralık 1984, S. 4238, s. 9.

Eroğlu, Nazmi, “Beyanülhak Mecmuası’nda İslamî Dayanışma”, *Köprü*, Güz 2009, S. 108, s. 143-150.

Erol, Metin, “Şiir Pozunda Şair Olgusu”, *Karabatak*, Mayıs-Haziran 2013, S. 8, s. 22-23.

Erol, Murat, “Sath-ı Vatan ya da Mehmet Âkif Ersoy’un Makaleleri”, *Hece*, Ocak 2008, S. 133 (ö.s), s. 179-196.

Ersoy, Emin, “Trabzon Mebusu Ali Şükrü Beyle Beraber, Bir Yaylı Araba ile Yola Çıktık-I”, *Millet*, Yıl: III, 12 Şubat 1948, S. 106, s. 16.

Ersoy, Emin, “Eskişehir’de Silâhlı Kahramanlar Yolları Doldurmuştu-II”, *Millet*, Yıl: III, 19 Şubat 1948, S. V/107, s. 16.

Ersoy, Emin, “Âkif ve Sarhoş İki İtalyan Şoförü-III”, *Millet*, Yıl: III, 26 Şubat 1948, S. 108, s. 15.

Ersoy, Emin, “Âkif En Ziyade Süs ve Modaya Düşkün Erkeklerle Çok Kızardı-IV”, *Millet*, Yıl: III, 11 Mart 1948, S. 110, s. 16.

Ersoy, Emin, “Âkif’in Hayatında Yegâne Görebildiği Toplu Para: 970 Lira İdi-V”, *Millet*, Yıl: III, 18 Mart 1948, S. 111, s. 17.

Ersoy, Emin, “Anlaşıldı ki Mustafa Sagir Bir Hain ve Casustu. Mustafa Kemal Paşa’yı Öldürmek İçin Ankara’ya Gelmişti. Şair Âkif Bir Mektubunu Açınca-VI”, *Millet*, Yıl: III, 25 Mart 1948, S. 112, s. 15.

Ersoy, Emin, “Âkif, Gözyaşları İçinde Yazıyordu-VII”, *Millet*, Yıl: III, 1 Nisan 1948, S. 113, s. 18.

Ersoy, Emin, “Türk Neslinin Günden Güne Bozulduğunu Görmek Âkif’i Çok Üzüyordu-VIII”, *Millet*, Yıl: III, 8 Nisan 1948, S. 114, s. 18.

Ersoy, Emin, “Safahat Şairini Oğlundan Dinleyiniz-IX”, *Millet*, Yıl: III, 15 Nisan 1948, S. 115, s. 18.

Ersoy, Emin, “Pek Sevddiği Ali Şükrü Bey’in Kayboluşu Babama Gözyaşları Döktürmüştü-X”, *Millet*, Yıl: III, 22 Nisan 1948, S. 116, s. 18.

Ersoy, Emin, “Gecenin Issızlığında Top Sesleri Ankara Sokaklarında Duyuluyordu-XI”, *Millet*, Yıl: III, 29 Nisan 1948, s. 117, s. 18.

Ersoy, Emin, “Annem Gözyaşları İçinde Beni Hasretle Bağrına Basmıştı-XII”, *Millet*, Yıl: III, 6 Mayıs 1948, S. 118, s. 18.

Ersoy, Emin, “Büyük Taarruz Başlamıştı, Her Taraftan Gelen Müjdeli Haberler Birbirini Kovalıyordu-XIII”, *Millet*, Yıl: III, 13 Mayıs 1948, S. 119, s. 18.

Ersoy, Emin Âkif, “Mehmet Âkif, Kurtulan Edirne’ye de Gitmişti-XIV”, *Millet*, Yıl: III, 27 Mayıs 1948, S. 120, s. 18.

Ersoy, Emin Âkif, “Ruhu Huzur İçinde, Vatan Topraklarında Yatıyor”, (XV), *Millet*, Yıl: III, 10 Haziran 1948, S. 122, s. 15 (Birinci kısmın sonu).

Ersoylu, Halil, “Mehmed Âkif’in Şiirlerinde Renk Belirten İsimler ve Fiiller”, *Selçuk Üniversitesi Armağan*, 1986, s. 35-56.

Erşan, Tuncay, “Mehmet Âkif Ersoy ve İstiklâl Marşı Üzerine Düzenleme”, *Millî Şair Mehmet Âkif Ersoy*, 1987 (Aydın), s. 58-72.

Ertan, Veli, “İstiklal Marşı Büyük Millet Meclisi’nde Nasıl Kabul Edildi”, *Millî Kültür*, C. I, Aralık 1979, S. 12, s. 8-10.

Ertan, Veli, “Mehmed Âkif Ersoy (1873-1936)”, *Yeni Defne*, Yıl: II, Nisan 1983, S. 21, s. 16-21.

Ertan, Veli, “Mehmed Âkif ve Eserleri”, *Tohum*, Yıl: VII, Ocak 1974, S. 83, s. 4-10.

Ertan, Veli, “Mehmet Âkif (1873-1936)” (I-II), *İslâmın İlk Emri Oku*, C. IV, Ocak 1965, S. 42, s. 16; Şubat 1965, S. 43, s. 16 ve 26 [Ölümünün 2[9]. yıl münasebetiyle].

Ertan, Veli, “Mehmet Âkif’in Şahsiyeti, Eserleri ve Tesirleri”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, Yıl: IX, Kasım-Aralık 1970, S. 102-103, s. 430-437.

Ertan, Veli, “Ölümünün 34. Yıldönümü Münasebetiyle Mehmet Âkif Ersoy <1873-1936>”, *Türk Kültürü*, Yıl: IX, Ocak 1971, S. 99, s. 36-43.

Ertan, Veli, “Ölümünün 42. Yıldönümü Münasebetiyle/İstiklâl Marşı Şairimiz Mehmed Âkif Ersoy - 1-2”, *Sebil*, 22 Aralık 1978, S. 156, s. 14-15; 1 Ocak 1979, S. 157, s. 20.

Ertan, Veli, “Ölümünün Ellinci Yılı Münasebetiyle Mehmed Âkif Ersoy”, *Diyanet*, Yıl: XXII, Ekim-Aralık 1986, S. 4, s. 43-51.

Ertan, Veli, “Ölümünün Yıldönümünde: Mehmed Âkif (1873-1936)”, *Oku*, Yıl: XV, Aralık 1975, S. 163, s. 12-13.

Ertan, Veli, “Vefatının 36. Yılı Münasebeti ile İstiklâl Marşı Şairi Mehmed Âkif”, *Tohum*, Yıl: VII, Aralık 1972, S. 74, s. 11-12.

- Ertana, Tuncer, "Asım'ın Nesli", *Millî Şair Mehmet Âkif Ersoy*, 1986 (Niğde), s. 43.
- Ertaş, Selman, "Âkif'in Düşmanları", *Fayrap*, Mayıs 2015, S. 72 (ö.s), s. 48-50.
- Ertem, Sadri, "İdeal Kahraman", *Kurun*, 31 Kanunuevvel 1936.
- Ertuğrul Şevket, "29. Ölüm Yılında Âkif", *Her Gün*, 3 Ocak 1966.
- Ertuğrul Şevket, "Korkma Sönmez", *Her Gün*, 28 Aralık 1962.
- Ertürk, Merve Nur, "Muhammed İkbâl/Muhammed Âkif", *Mehmet Âkif Kitabı* (Kara- Kemikli), 2007, s. 189-191.
- Eryiğit, İbrahim, "Kocakarı ile Ömer" Şiiri Örneğinde Âkif'in Duyarlı Bir Aydın Olarak Portresi", *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 3.*, TYB, 2009, s. 334-339.
- Eryiğit, İbrahim, "Mehmet Âkif Ersoy", *Sebilürreşad*, Nisan 2018, S. 1027, s. 27 (şiir).
- Eryiğit, İbrahim, "Mehmet Âkif'in Şiirinde Ölüm Olgusu", *Hece*, Ocak 2008, S. 133 (ö.s), s. 435-439. Erzen, Melih, "Safahat'ta Aydın Eleştirisi", *Mehmed Âkif, Âsım ve Gençlik: Bildiriler*, TYB, 2015, s. 226-238.
- Esen, Ali, "Âkif Öldü!..", *Ribat*, Yıl: III, Şubat 1985, S. 28, s. 15.
- Esen, Muammer, "İslâm ve İstiklâl Şairi Mehmed Âkif'in İnanç Dünyası", *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 5*, TYB, 2011, s. 226-233.
- Eser, Mehmet, "Gençliğin Kaleminden/Mehmed Âkif'i Tanımayanlar", *Yeni İstiklâl*, Yıl: II, 8 Mart 1962, S. 64, s. 7.
- Eski, Mustafa, "Millî Mücadele Yıllarında Mehmet Âkif Ersoy'un Kastamonu'daki Faaliyetleri", *Mavera*, C. VII, Haziran 1983, S. 79, s. 50; *Boğaziçi*, Temmuz-Eylül 1990, S. 3, s. 37-41.
- Eskimez, Esat Mücahit, "Bulanlar Arayanlardır", *Okur Kitap Dergisi*, Mart-Mayıs 2017, S. 1, s. 51 [*Kur'an Meâli* hk.].
- Eşitgin, Dinçer, "Küfe / Mehmet Âkif'in 'Küfe' Adlı Şiirini Hikâyeleştirme Denemesi", *Açık Pencere*, Yıl: II, Ocak 2007, S. 3, s. 16-19.
- Eşref Edib [Fergan], "Âkif Tercümeyi Niçin Yakmıştı?", *Babıalide Sabah*, 26 Aralık 1971.
- Eşref Edib [Fergan], "Âkif'in Kur'an Tercümesi Nasıl Başladı, Sonra Nasıl Yaktı?", I-V, [*Yeni*] *Sebilürreşad*, C. I: V. XII, Nisan 1959, S. 291, s. 244; Mayıs

1959, S. 292; Mayıs 1959, S. 293, s. 277-278; Eylül 1959, S. 294, s. 302-303; Ekim 1959, S. 295, s. 316-318.

Eşref Edib [Fergan], “Âkif’in Kur’an Tercümesi Nasıl Başladı, Sonra Nasıl Yıkıldı?” I-III, *Yeni İstiklâl*, 6, 10, 13 Ocak 1965, S. 177-1768-179, s. 11.

Eşref Edib [Fergan], “İstiklâl Marşı...”, *[Yeni] Sebilürreşad*, Yıl: XIII, Ocak 1961, S. 316, s. 245-248.

Eşref Edib [Fergan], “Fazileti Fazilet Ehli Tanır”, *İslâm-Türk Ansiklopedisi [Muhîtü’l-Maârif] Dergisi*, C. I, 9. Fasikül, 7 Mart 1941 [Naci Sadullah’ın *Tan* gazetesinde Âkif hk. yazdığı bir yazıya cevap].

Eşref Edib [Fergan], “İstiklal Marşı Gönülleri Heyecanla Dolduran Muazzam Günlerin Ebedi Hatırası”, *[Yeni] Sebilürreşad*, C. XIII, Ocak 1961, S. 316, s. 245-248.

Eşref Edib [Fergan], “İstiklal Marşı Yıkılamaz O Milletın Ruhudur Öldürülemez”, *[Yeni] Sebilürreşad*, C. XIV, Aralık 1961, S. 330, s. 74-77.

Eşref Edib [Fergan], “İstiklâl Marşımız Nasıl Yazıldı?”, *Damla*, Şubat 1947, S. 38, s. 4-5.

Eşref Edib [Fergan], “Kendi Dilile Mehmet Âkif”, *Büyük Millet*, 6 Aralık 1962.

Eşref Edib [Fergan], “Mehmed Âkif Ersoy / “Safahat Şairi” (I-XV), *Bugün*, 14-28 Mart 1971.

Eşref Edib [Fergan], “Mehmet Âkif, Milli Şair, Büyük İslâm Şairi / Hayatı, Eserleri”, *[Yeni] Sebilürreşad*, Yıl: IX, Aralık 1955, S. 211, s. 163-173.

Eşref Edib [Fergan], [P. Naili Boratav’ın *Penbe Kitap*’la ilgili eleştirileri üzerine E. Edib’in gönderdiği mektup], *Yurt ve Dünya*, Birinciteşrin 1943, S. 34.

Eşref Edib [Fergan], “Safahat İkinci Kitap: Süleymaniye Kürsüsünde”, *Sebilürreşad*, 23 Ağustos 1328-23 Ramazan 1330, C. IX (II), S. 209 (27), s. 20.

Eşref Edib [Fergan], “Sebilürreşad İstiklâl Mahkemelerinde -1”, *Yeni İstiklâl*, 30 Haziran 1965, S. 203, s. 4.

Eşref Edib [Fergan], “Sebilürreşad İstiklâl Mahkemelerinde -2”, *Yeni İstiklâl*, 7 Temmuz 1965, S. 204, s. 4.

Eşref Edib [Fergan], “Sebilürreşad İstiklâl Mahkemelerinde -3. İdama Götürülen Baba-Oğul”, *Yeni İstiklâl*, 14 Temmuz 1965, S. 205, s. 4.

Eşref Edib [Fergan], “Sebilürreşad İstiklâl Mahkemelerinde - 4”, *Yeni İstiklâl*, 21 Temmuz 1965, S. 206, s. 4.

Eşref Edib [Fergan], “Sebilürreşad İstiklâl Mahkemelerinde - 5”, *Yeni İstiklâl*, 28 Temmuz 1965, S. 207, s. 4.

Eşref Edib [Fergan], “Sebilürreşad İstiklâl Mahkemelerinde -6”, *Yeni İstiklâl*, 4 Ağustos 1965, S. 208, s. 4.

Eşref Edib [Fergan], “Teşekkürlerimiz”, *Mehmed Âkif ve 70 Muharririn Yazıları* II, s. 302-303 [Âkif’le ilgili kitabı hakkındaki sitayişlere].

Etik, Arif, “Mehmed Âkif” (I-II), *İslâmın İlk Emri Oku*, Aralık 1969, S. 94, s. 8-9; Ocak 1970, S. 95, s. 7.

Etik, Enver, “Mehmed Âkif/Hayatından Hatıralar Dînî ve İçtimaî Görüşleri”, *İslâmın İlk Emri Oku*, C. X, Aralık 1971, S. 117, s. 22-23.

Evren, Maruf, “Âkif”, *Son Havadis*, 12 Şubat 1971.

Evren, Maruf, “Âkif’i Anarken”, *Son Havadis*, 28 Aralık 1967.

Eyi, Ali, “Tarihten İki İsim”, *Yeni Şafak Kitap*, 24 Şubat 2017, S. 119, s. 28 [Ercan Yıldırım, *İslamcılığın İki Kurucusu* hk.].

Eygi, Mehmet Şevket, “Âkif Meâlini Niçin Yaktırttı?”, *Millî Gazete*, 21 Kasım 1997, S. 9083, s. 2.

Eymen, Vedid, “Nesrin Kapılarında Duran Şair”, *Divan*, Yıl: I, Ocak 1979, S. 3, s. 7-8.

Ezherli, İsmail, “İki Sadık Dost: Mehmed Âkif Ersoy’un Kur’ân Meâli”, haz. Kemal Şenocak, *İslâm*, Yıl: XX, Mayıs-Temmuz 1976, S. 9-10, s. 5-7.

Ezik, İlhan, “Mehmet Âkif’i Anma Günü”, *Babıalide Sabah*, 15 Mart 1971.

FA., “Sanat Kronikleri / Mehmet Âkif”, *Yeni İstanbul*, 28 Aralık 1956.

Fatma Betül, “Mısralarıyla İstiklâl Marşı ve Mehmet Âkif”, *Millî Gazete*, 27 Aralık 1985, S. 4599, s. 2.

Fedai, “Millî Mücadelemizin Manevî Babası Âkif’i Anıyoruz”, *Fedai*, Yıl: I, Ocak 1964, S. 6, s. 10-11.

Fedai, Celâl, “Modern Hayat Politikalarını ve Modern Şiir Poetikalarını Dışlayan Hayatiyetin ‘Poetika’sı”, *Hece*, Ocak 2008, S. 133 (ö.s), s. 339-348.

Fedai, Özlem, “İman Şövalyesi”nin Mağarasındaki *Gölgeler*”, *Hece*, Ocak 2008, S. 133 (ö.s), s. 314-322.

Fedai, Özlem, “Mehmet Âkif’in Mısır’daki Mağarasından Yansıyan: Gölgeler”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni* 6, TYB, 2014, s. 22-31.

Fersoy, Orhan Cemal, “Edebiyatımızdan Zirveler: 2 / Mehmet Âkif”, *Bugün*, 22 Temmuz 1969.

Fettah Efendi, “Üsküp’te Mehmet Âkif’in Vefatı”, haz. Muhammed Aruçi, *Dergâh*, C. VI, Şubat 1996, S. 72, s. 22.

Feuerle, Mark, “Modern Öncesi Dönemde Türk-Alman Diplomasisi”, *Mehmed Âkif, 100 Yıl Sonra Berlin’de, 2014 Berlin*, TYB, 2015, s. 203-217 (Tür.+Alm.).

Feyzioğlu, Muin, “İstiklâl Marşımız Değişemez”, *[Yeni] Sebilürreşad*, C. XIV, Aralık 1961, S. 330, s. 78-79.

Feyzioğlu, Muin, “Türk Şiirinde Âkif -I-II-”, *Filiz*, Yıl: VI, Ekim 1964, S. 9-I, s. 3-4.; Kasım 1964, S. 9-2, s. 3 ve 10.

Fırlalı, E. Ruhî, “Mehmed Âkif ve Şahsiyeti”, *İslâmın İlk Emri Oku*, C. III, Ocak 1964, S. 32, s. 11-13 ve 23.

Fidan, Ahmet, “Mehmed Âkif’in Temel Konularından Biri Olarak Eğitim”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni* 1, TYB, 2007, s. 186-193.

Fidan, Ahmet, “Mehmet Âkif’in İdeal Genci: Âsım’ın Nesli”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: VII, Mart 2006, S. 73 (ö.s.), s. 134-135.

Fidan, Ahmet, “Vefatının 70. Yılında Mehmet Âkif ve Gençlik”, *Anadolu Çınar*, Yıl: III, Aralık 2006, S. 33, s. 22-23.

Fidan, Ahmet Kasım, “Kavaid-i Edebiyye”, *Mostar*, Yıl: XIII, Mart 2017, S. 145, s. 59 [tanıtma].

Fidan, Ahmet Kasım, “Safahat”, *Mostar*, Yıl: X, Temmuz 2014, S. 113, s. 50 [tanıtma].

Fidancı, Ulvi Reha, “Meslektaşım Mehmet Âkif”, *Türk Veteriner Hekimliği Dergisi*, C. IV, 1932, S. 3, s. 3-5.

Filizok, Rıza, “Mehmet Âkif’in Batı Medeniyetine Bakış Tarzı”, *Marmara Üniversitesi 50. Yılında M. Â. Ersoy*, 1986, s. 53-66.

G., Mehmet Nezir, “Mehmet Âkif Üzerine Düşünceler (1-2)”, *Millî Gazete*, 3 Ocak 1991, S. 6385, s. 8; 4 Ocak 1991, S. 6386, s. 8.

Garip, Recep, “Bir Medeniyet Tasavvuru Olarak Safahat”, *M. Âkif Ersoy’a Aydın Yaklaşımlar*, (Adıgüzel – Dalaman), İstanbul Aydın Üniversitesi, 2013, s. 43-52.

Gariper, Cafer, “Kurtuluş Savaşı’nın Varlık Kazandırdığı İki Metin: İstiklâl Marşı ve Kuvâyi Milliye Destanı”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni* 5, TYB, 2011, s. 374-385.

Gariper, Cafer-Yasemin Küçükcoşkun, “Kendi Şiir Anlayışının Dışına Düşmüş Bir Şair: Mehmet Âkif’in Poetik Görüşleri Işığında Sanatına Bir Bakış”, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Ocak-Haziran 2015, S. 13, s. 55-76.

Gedik, Nuri, “İslamcılık İstiklal Marşı’nın Ruhudur”, *Gerçek Hayat*, Yıl: III, 3 Ekim 2003, S. 154, s. 23.

Gedikli, Yusuf, “Mehmet Âkif Ersoy (1873-1936)’un Türkçesi”, *M. Âkif Ersoy’a Aydın Yaklaşımlar*, (Adıgüzel – Dalaman), İstanbul Aydın Üniversitesi, 2013, s. 93-192.

Gel, Hayri, “Mehmet Âkif Deyince”, *Bir Şimdikizaman Şairi*, 2008, s. 7-9.

Gencan, Tahir Nejat, “Mehmet Âkif’te İstanbul Ağzı”, *İstanbul Kültür Dergisi*, Yıl: I, Mayıs 1944, S. 12, s. 10-11; *Yeni Halk*, 16 Mayıs 1944.

Gencer, Mustafa, “Dinleri var, işimiz gibi, işleri var dinimiz gibi”: Mehmed Âkif’in, Avrupa ve Osmanlı Modernleşmesi Hakkındaki Düşünceleri”, *Mehmed Âkif, 100 Yıl Sonra Berlin’de, 2014 Berlin*, TYB, 2015, s. 79-85.

Genç, Hatice, “Türk’ün Haykırışı”, *Millî Şair Mehmet Âkif Ersoy*, 1987 (Aydın), s. 54-55.

Gençosman, Kemal Zeki, “Âkif”, *Ulus*, 1941’den, Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle M. Â.*, 1958, s. 105-106.

Gerger, Mehmet Emin (haz.), “58. Vefat Yıldönümü Münasebetiyle... / Büyük Dâva Adamı ve İslâm Şâiri, Üstad Mehmed Âkif Ersoy (1873-1936), *Millî Gazete*, 27 Aralık 1994, S. 8023, s. 9.

Gerger, Mehmet Emin, “Zalimin Hasımı, Mazlumun Dostu” Bir İslâm Şairi Mehmet Âkif Ersoy”, *Millî Gazete*, 28 Aralık 1996, s. 8771, s. 2 [tekrar: *Millî Gazete*, 28 Aralık 1997, S. 9116, s. 13.].

Gezgiç, Salih, “İşini Bilecek Memur, Darlığı Yenecek Sermaye! Yasa(k)lar Kitabında Marşımız: “LardaNimmilletimin O Be...”, *Çelimli Çalım*, Muharrem 1437, S. 17, s. 17-19.

Göçer, Güngör, “Ankara’ya Geçme Arefesinde Mehmet Âkif Ersoy ve Sebî-lürreşâd”, *Umrân*, Mart 2021, S. 319, s. 61-64.

Göçgün, Önder, “Mehmet Âkif’e Göre: “Mütefekkir ve Din”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Şubat 1986, S. 40, s. 101-109.

Göçgün, Önder, “Mehmed Âkif’in Realist Cephesi ile Manzum Hikâyeleri”, *Selçuk Üniversitesi Armağan*, 1986, s. 13-34.

Göçgün, Önder, “Mehmet Âkif’te Türkçenin Zaferi”, *M. Âkif İlmî Toplantısı*, 1986, s. 119-125; *Türk Kültürü*, Yıl: XXV, Şubat 1987, S. 286, s. 42-47.

Gök, Sezgin, “Mehmet Âkif Ersoy”, *Hürriyet Gösteri*, Nisan 2003, S. 247, s. 64-65 [kronolojik hayat hikâyesi].

Gök, Sezgin, “Mehmet Âkif Hakkında Yayımlanan Kitapların Başlıcaları”, *Hürriyet Gösteri*, Nisan 2003, S. 247, s. 79.

Gökay, Fahreddin Kerim, “Mehmed Âkif: Hayatı ve Eserleri”, *Yeşilay*, Mart 1939 [E. Edib’in kitabı hk.].

Gökçe, M. Selim, “Âkif Batı Müziği Dinler miydi?”, *Türk Edebiyatı*, Nisan 2006, S. 390, s. 53-55.

Gökçe, Orhan Rahmi, “Mehmet Âkif ve Nurullah Ataç”, *Anadolu* (İzmir), 3 Şubat 1937. Ayrıca bk. *Âkifnâme*, Ahmet Sait Matb., İstanbul 1966, s. 365-367.

Gökçek, Fazıl, “Âsım’ı Etkili Kılan Edebî-Estetik Unsurlar”, *Mehmed Âkif, Âsım ve Gençlik: Bildiriler*, TYB, 2015, s. 128-134.

Gökçek, Fazıl, “Bir Yazar, Bir Şair, Bir Şehir: Ahmet Mithat Efendi ve Mehmed Âkif’in Berlin İzlenimleri”, *Mehmed Âkif, 100 Yıl Sonra Berlin’de, 2014 Berlin*, TYB, 2015, s. 123-132.

Gökçek, Fazıl, “Çamlıbel Sanki Şehir, Zabıta Yok, Rabıta Yok!” / II. Meşrutiyet’in Süleymaniye Kürsüsünde’n Görünüşü”, *Türk Edebiyatı*, Temmuz 2008, S. 417, s. 36-39.

Gökçek, Fazıl, “Kur’an Ayetlerinin Yorumu Olarak “Tevhid yahut Feryad” ve “İnsan” Şiirleri”, *Direnen Meâl: Âkif Meâli*, (Şentürk), Mahya, 2016, s. 81-96.

Gökçek, Fazıl, “Mehmet Âkif Bibliyografyası”, *Dergâh*, C. IV, Mart 1993, S. 37, s. 9 [tanıtma].

Gökçek, Fazıl, “Mehmet Âkif, Gölgele ve Tasavvuf”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni* 6, TYB, 2014, s. 16-21.

- Gökçek, Fazıl, "Mehmet Âkif'in Resimli Gazete'de Yayımlanan Şiirleri I-II", *Yedi İklim*, C. X, Mart 1996, S. 72, s. 26-30; Nisan 1996, S. 73, 52-63.
- Gökçek, Fazıl, "Mehmet Âkif'in Sanat ve Edebiyat Konusundaki Görüşleri", *Dergâh*, C. IV, Eylül 1993, S. 43, s. 21-12.
- Gökçek, Fazıl, "Mehmed Âkif'in Şiirine Dair", *Mehmed Âkif Ersoy*, (Uzun), T.C. KTB Y., 2011, s. 157-166.
- Gökçek, Fazıl, "Mehmet Âkif'te Millet Kavramı", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: VII, Mart 2006, S. 73 (ö.s.), s. 69-73; *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: XII, Mart 2011, S. 133, s. 25-29.
- Gökçek, Fazıl, "Orhan Okay'ın Mehmet Âkif Hakkındaki Çalışmaları Üzerine Bazı Dikkatler", *Yeni Türk Edebiyatı*, Nisan 2018, S. 17, s. 15-20.
- Gökçek, Fazıl, "Sessiz Yaşadım", *Yeni Türk Edebiyatı*, Ekim 2011, S. 4, s. 255-256 [tanıtma].
- Gökhan Murad, "Mehmet Âkif, Radyo ve Bir Türkçe Salatısı", *Adalet*, 30 Aralık 1971.
- Gökhan Murad, "Sana dar gelmeyecek makberi kimler kazsın...", *Adalet*, 18 Mart 1971.
- Göksel, Kemal, "Âkifi Unutmıyalım", *Bugün* (Adana), 26 Aralık 1952.
- Göksu, Dursun, "Hayat, Hakikat ve Müşahede: Âkif'in Kaynakları ya da Safahat'ın İlk Hamlesi", *Fayrap*, Mayıs 2015, S. 72, s. 9-11.
- Göktaş, Göksan, "Tevazuyu Soyadı Bilen Bir Halk Kahramanı: Mehmet Âkif", *Sabah Kitap*, Yıl: XII, 14 Eylül 2018, S. 140, 8-9.
- Gökyay, Orhan Şaik, "Mehmed Âkif'in Dili", *Türk Edebiyatı*, Yıl: XXVIII, Temmuz 2000, S. 321, s. 9-13.
- Gökyay, Orhan Şaik, "Mehmet Âkif Ersoy'un Dili Üzerine", *Millî Kültür*, Aralık 1986, S. 55 (ö.s.), s. 10-17.
- Gökyay, Orhan Şaik, "Mehmet Âkif Ersoy'un Edebî Hayatı ve Karakteri", *Türk Yurdu*, Aralık 1956, S. 263, s. 433-437.
- Gökyay, Orhan Şaik, "Mehmet Âkif Ersoy'un Sanat ve Şiir Anlayışı", *Tarih ve Toplum*, C. VII, Mart 1987, S. 39, s. 17-19.
- Gölen, Zafer, "Burdur Mehmet Âkif Ersoy Üniversitesi Mehmet Âkif Ersoy Uygulama ve Araştırma Merkezi", *Âkif Salnâmesi-2*, MAKÜ, İstanbul, 2020, s. 239-243.

Gölpınarlı, Bâki, “Mehmed Âkif”, *Âkifnâme*, Ahmet Sait Matb., İstanbul 1966, s. 276-278.

Gönenç, Edip, “M. Âkif”, *Yeni Devir*, 29 Aralık 1984, S. 2742, s. 3.

Göral, Dilek, “Hürriyet Meşalesi; İstiklâl Marşı”, *Millî Şair Mehmet Âkif Ersoy*, 1986 (Niğde), s. 48.

Gövsâ, İbrahim Alâeddin, “Âkif Öldü”, *Karikatür*, 6 İkinci Kânun (Ocak) 1937; *Yedigün*, 6 İkinci Kânun 1937, S. 200, s. 13. Ayrıca bk. *Âkifnâme*, Ahmet Sait Matb., İstanbul 1966, s. 346-347.

Gövsâ, İbrahim Alâeddin, “Mehmed Âkife Dair”, *İkdam*, 15 Şubat 1939 [E. Edib’in kitabı hk.].

Göze, Ergun, “Âkif’i Kızdırmayın”, *Tercüman*, 27 Aralık 1970.

Göze, Ergun, “Âkif’in Huzurunda”, *Tercüman*, 27 Aralık 1985.

Göze, Ergun, “Anma’ya Dair”, *Tercüman*, 4 Ocak 1972.

Göze, Ergun, “Türk Milleti ve Mehmed Âkif”, *Büyük Türkiye*, Yıl: I, Şubat-Mart 1971, S. 11-12, s. 14-16.

Göze, Ergun, “Vatan Şairi”, *Babıalide Sabah*, 28 Aralık 1965.

Göze, Hicran, “Mehmet Âkif’i Tanımak ve Unutmamak”, *Kubbealtı Akademi-Mecmuası*, Yıl: XXIX, Ocak 2000, S. 1, s. 29-35.

Gözen, Necmi, “Âkif Hakkında”, *Mehmet Âkif*, (M. Sencer-N. Salih), İstanbul 1937, s. 32-35.

Gözler, H. Fethi, “Mehmet Âkif Ersoy’un Edebi Şahsiyeti ve Karakterinden Çizgiler”, *Gölpınar*, C. X, 1986, S. 119, s. 11-14.

Gözler, H. Fethi, “Mehmet Âkif’in Manevi Yönü Üzerine Düşünceler”, *Millî Kültür*, Aralık 1990, S. 79, s. 53-54.

Gözler, H. Fethi, “Mehmet Âkif Ersoy’un Manevi Yönü ve İstiklal Marşı Üzerine”, *Gölpınar*, C. XII, 1987, S. 140, s. 7-12.

Gözler, H. Fethi, “20. Ölüm Yılı Münasebetiyle: Mehmet Âkif Ersoy’un Edebi Hayatı ve Karakteri”, *Türk Yurdu*, Aralık 1956, S. 263, s. 433-437.

Gözübüyük, Faik, “Âkif Hakkında Birkaç Söz”, *Orkun*, 8 Haziran 1951, S. 36, s. 12’den, Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle M. Â.*, 1958, s. 118.

Gözübüyük, Faik, "Mehmet Âkif'in Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla / Mehmet Âkif ve Muhammed İkbâl", *Türk Yurdu*, Yıl: L, Ocak 1960, S. 280 (10), s. 49-51.

Gözütok, Şakir, "Mehmet Akif Ersoy ve İttihat ve Terakki ile İlişkileri", *İttihatçılar ve İttihatçılık Sempozyumu*, 25 Kasım 2014, Ankara, C. III, Türk Tarih Kurumu Y., Ankara 2015, s. 1-16.

Gül, Kemal Vehbi, "Millî Şair Mehmed Âkif", *Son Havadis*, 26 Aralık 1961.

Gülcemal, Oğuzhan, "Tozlu Satırlar: Mehmet Âkif Ersoy", *Keşke*, Kasım-Aralık 2014, S. 8, s. 6-10.

Gülçür, Musa Kazım, "Mehmet Âkif Ersoy'un Dinî Duygu ve Düşüncelerinin Kısa Bir Değerlendirmesi", *Selçuklu Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1994, S. 3, s. 197-204.

Gülendam, Ramazan, "İdealist Bir Bilim Adamının / Hocanın Gözüyle Üç İdealist Edebiyatçımız: Mehmet Âkif, Ziya Gökalp ve Mehmet Emin", *Prof. Dr. Celâl Tarakçı Armağanı*, haz. A. Cüneyt Issı-Dinçer Eşitgin, Birleşik Y., Ankara 2008, s. 69-92.

Güler, A., "Bir Amerikan Gizli Belgesinde Âkif'in Kur'an Tercümesi", *Millî Eğitim*, Mart 1989, S. 834, s. 29-33.

Güler, Abdulkadir, "Mehmet Âkif Ersoy'un Şahsiyeti Üzerine Düşünceler", *Gülpınar*, C. XII, 1986, S. 136, s. 24-27. Ayrıca bk. *Millî Eğitim*, Ekim-Aralık 1987, S. 74, s. 41-46.

Güler, Ali, "Vefatının 80. Yılında Mehmet Âkif Ersoy'un Türkiye'ye Dönüşü, Hastalığı, Son Günleri ve Vefatı", *Düşünce ve Tarih*, Yıl: III, Ocak 2017, S. 28, s. 16-29.

Güler, Halit, "Mehmet Âkif", *İslâmın İlk Emri Oku*, Ocak 1962, S. 11, s. 2.

Güler, İbrahim, "Bandırma'da Bir Gün: Bizim Mehmed Âkif'i övmemiz, onun eksik anlatılmasına yol açar", *Yedi İklim*, C. XX, Aralık 2006, S. 201 (ö.s.), s. 92-94.

Güler, Muhammed İkbâl, "Âsım'ı Âkifçe Okumak", *Mehmed Âkif Ersoy*, (Kurt), DİB, İstanbul 2021, s. 83-98.

Güler, Salih, "Âkif Gecesinde Açış Konuşması", *Tohum*, Yıl: III, Kasım 1968, S. 35, s. 4-5.

Güler, Serdar (haz.), "Bir İdeoloji Olarak İstiklâl Marşı", *İstiklâl Marşı Derneği İkinci Sene-i Devriye Bülteni*, 2009, s. 23-24.

Güler, Zekeriya, “Mehmed Âkif’in Fatih Kürsüsünde ve Âsım’da Hadis Atıfları”, *FSM İlmî araştırmalar*, Bahar 2013, S. 1, s. 198-210.

Gülerce, İbrahim, “İstiklâl Marşı ve Millî Mücadele”, *Pınar*, Mart 1972, S. 3, s. 25-27.

Güleryüz, Nail, “Kahire Üniversitesi’nden Mehmet Âkif’e Vefa”, *Mostar*, Şubat 2006, S. 12, s. 94.

Güleşçe, Orhan, “18 Mart ve Çanakkale”, *Birliğe Çağrı*, Mart 1988, S. 11, s. 11.

Güloğlu, Emre, “Araştırdık: Türkiye’nin En Sevilen Yazarları Kim?”, *Kitap Hayattır*, Mart-Nisan 2005, S. 3, s. 10-11.

Gültekin, Asım, “Bayrağını Düşürmüş Bir Nesile!”, *Gerçek Hayat*, Yıl: V, 31 Aralık 2004, S. 219, s. 34.

Gültekin, Asım, “Beyaz Haberler / Âkif Üzerine İyi Bir Özel Sayı”, *Gerçek Hayat*, Yıl: VII, 13 Ocak 2006, S. 273, s. 11 [*Kültür* dergisinin ö.s. hk.].

Gültekin, Asım, “Beyaz Haberler / Mehmed Âkif Kosova İçin de Muhteşem Bir Bayrak!”, *Gerçek Hayat*, Yıl: VI, 27 Ocak 2006, S. 275, s. 28.

Gültekin, Asım, “Bin Safahat Grubu! Sen de Katıl!”, *Gerçek Hayat*, 15 Şubat 2008, S. 382, s.

Gültekin, Asım, “İstiklal Kendine İnanan Bir Milletin Hakkıdır”, *Kültür*, Ocak 2006, S. 2 (ö.s.), s. 82.

Gültekin, Asım, “Safahat Elimizde Yürüyeceğiz!”, *Gerçek Hayat*, 7 Mart 2008, S. 385, s. 23.

Gültekin, M. Asım, “Mehmed Âkif İçin Bir Biyografi”, *Yedi İklim*, C. XII, Aralık 1999-Ocak 2000, s. 117-118 (ö.s.), s. 98-100; *Millî Gazete*, 27 Aralık 1999, S. 9844, s. 2.

Gültekin, M. Asım, “Mehmet Akif’in Kavâid-i Edebiyye’si İkmal Ediliyor!”, *Hece*, Yıl: XX, Mayıs 2014, S. 233, s. 126-127.

Gültekin, Cemal, “Mehmet Âkif”, *Taşan* (Merzifon), 7 Aralık 1937, S. 33, s. 7.

Gültekin, İbrahim, “Mehmet Âkif’te “Şark” ve “Garb” Kelimelerinin Kullanım Sıklığı ve Âkif’in Bu Kelimelere Yüklediği Anlam”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: XI, Mart 2010, S. 121, s. 134-140; *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: XII, Mart 2011, S. 133, s.183-189.

Gün, Fahreddin, “Eşref Edib’e Göre Mehmed Âkif’in Seciyesi”, *Yedi İklim*, C. XII, Aralık 1999-Ocak 2000, s. 117-118 (ö.s.), s. 93-94.

Gün, Fahrettin, “Eşref Edip Fergan’ın Hayatı, Eserleri ve *Sırât-ı Müstakîm-Se-bilürreşad* Mecmuası”, “*İslam’ı Uyandırmak*”: *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e İslamcı Düşünce ve Dergiler*, C. II, ed. Lütfi Sunar, İLEM Y., İstanbul 2018, s. 249-265.

Gün, Fahreddin, “Mehmed Âkif’in Kabri Başında”, *Millî Gazete*, 19 Mart 1992, S. 6818, s. 8.

Gün, Fahreddin, “Mehmet Âkif Tarafından Yazılan İstiklâl Marşı’nın Kabulü Üzerine Kronolojik Bir İnceleme...”, *Yedi İklim*, Nisan 2021, S. 373, s. 54-55.

Gün, Fahreddin, “Şair Mehmet Âkif’le İlgili Bir Hatıra”, *Millî Gazete*, 25 Ekim 1997, s. 9057, s. 10.

Gün, Fahrettin, “İslamcı Bir Şair ve Düşünürün Yaşam Öyküsü -I”, *Millî Gazete*, 27 Aralık 1994, S. 8023, s. 8.

Gün, Fahrettin, “İslamcı Bir Şair ve Düşünürün Yaşam Öyküsü -II”, *Millî Gazete*, 28 Aralık 1994, S. 8024, s. 8.

Gün, Fahrettin, “Şairülislam Mehmet Âkif’in Mısır’daki Yılları -III”, *Millî Gazete*, 29 Aralık 1994, S. 8025, s. 8.

Gün, Fahrettin, “Şairülislam Mehmet Âkif’in Hazin Bir Cenaze Merasimi...-IV”, *Millî Gazete*, 30 Aralık 1994, S. 8026, s. 8.

Gün, Fahrettin, “Şairül İslâm Mehmet Âkif’in Seciye ve Hususiyetlerine Dair...-V”, *Millî Gazete*, 31 Aralık 1994, S. 8027, s. 8.

Gün, Fahrettin, “Şairülislâm Mehmet Âkif’in Hayatından Çizgiler...”, *Millî Gazete*, 1 Ocak 1995, s. 8028, s. 8.

Gün, Fahreddin, “Vefatının 58. Yıldönümünde Mehmet Âkif Ersoy’u Rahmetle Anıyoruz/Nasrullah Kürsüsünden”, *Millî Gazete*, 27 Aralık 1994, S. 8023, s. 8.

Günay, Ali Suat, “Bülbül Şiirinin Tahlili ve Âkif”, *Pınar*, Aralık 1970, S. 21-22, s. 7-10.

Günay, Durmuş, “Âkif Yetmiş Yaşında”, *Yedi İklim*, C. XX, Aralık 2006, S. 201 (ö.s.), s. 112-115 [S. Karakoç, *Mehmed Âkif* hk.].

Günay, Ertuğrul, “Mehmet Âkif Ersoy İmgesi”, *Hece*, Yıl: XII, Ocak 2008, S. 133, s. 590-592.

Günaydın, Selma, “Çanakkale Şehitlerine”, *Yeni Taşova*, Yıl: IV, 24 Nisan 1987, S. 427, s. 3.

Günaydın, Selma, “Mehmed Âkif’e ve Sanatına yöneltilen Eleştiriler”, *Mehmed Âkif Bilgi Şöleni*, 2017, TYB, s. 45-53.

Günaydın, Selma, “Vaiz Mehmet Âkif’in İlham Kaynağı Şahsiyetler”, *Kürsüdeki Şair: Mehmet Âkif*, DİB Y., Ankara 2013, s. 43-49.

Günaydın, Yusuf Turan, “Âkif, Sessiz Gelişen Elem, Albüm Çalışmaları”, *Karagöz*, Temmuz-Eylül 2013, S. 24, s. 42-43.

Günaydın, Yusuf Turan, “Âkif 106 Yıl Önce Çevrilsin Demişti”, *Okur Kitap Dergisi*, Kasım 2016, Tanıtma sayısı, s. 26.

Günaydın, Yusuf Turan, “Âkif’e Meslektaşlarından Bir Sürpriz: Veteriner Hekim Gözüyle Âkif”, *Müfredat*, Ocak-Şubat 2013, S. 12, s. 6-8.

Günaydın, Yusuf Turan, “Emin Âkif Ersoy’un Hâtıralarında Mehmet Âkif”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 4*, TYB, 2010, s. 238-251.

Günaydın, Yusuf Turan, “Hâtırat Kitaplarında Mehmed Âkif”, *Edebiyat Bilinci*, Mayıs 2013, S. 1-2, Özel Sayı: 21-22, s. 13-17.

Günaydın, Yusuf Turan, “Kur’ân Meâli Yakıldı mı?”, *Sebilürreşad*, C. XLI, Aralık 2016, S. 1012, s. 29-30.

Günaydın, Yusuf Turan, “M. Orhan Okay Hoca’nın Âkif’e Dair Müllefâtı”, *Hece*, Mart 2017, S. 243, s. 164-165.

Günaydın, Yusuf Turan, “Mehmed Âkif Ersoy Kaynakçası (1911-2007)”, *Hece*, Yıl: XII, Ocak 2008, S. 133, s. 659-751.

Günaydın, Yusuf Turan, “Mehmed Âkif Kitaplarını Tasnif Denemesi”, *Kültür*, Ocak 2006, S. 2 (ö.s.), s. 96-100; *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 1*, TYB, 2007, s. 228-237.

Günaydın, Yusuf Turan, “Mehmet Âkif’in Bektaşiliğe Yaklaşımı”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 3*, TYB, 2009, s. 114-118.

Günaydın, Yusuf Turan, “Mehmed Âkif’in Dârülfünûn Ders Kitapları Arasında Basılan Eseri: Kavâ'id-i Edebiyye”, *Diyanet İlmi Dergi*, C. XLVII, Ekim-Aralık 2011, S. 4, s. 129-157 [tıpkıbasım ile]; *Mehmet Âkif Ersoy* (DİB.), 2013, s. 169-199 [tıpkıbasımla birlikte].

Günaydın, Yusuf Turan, “Mehmed Âkif’in Mektupları”, *Hece*, Ocak 2008, S. 133 (ö.s), s. 440-520.

Günaydın, Yusuf Turan, “Mehmet Âkif Araştırmaları Derinleşiyor”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 3.*, TYB, 2009, s. 340-351.

Günaydın, Yusuf Turan, “Mehmet Âkif’in Hayatının Edirne Safahatına Dair -Arşivden İki Belgeyle Hayat-Siyaset-Edebiyat İlişkileri-”, *Yedi İklim*, C. XXX-VI, Aralık 2021, S. 381, s. 24-26.

Günaydın, Yusuf Turan, “Mehmet Âkif’le İlgili Bibliyografik Çalışmalar”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 2*, TYB, 2008, s. 170-175.

Günaydın, Yusuf Turan, “Mektup Neşirleri Bakımından Sırât-ı Müstakîm ve Sebîlürreşâd”, *Mehmed Âkif Bilgi Şöleni*, 2017, TYB, s. 68-78.

Günaydın, Yusuf Turan, “Ölümünden Birkaç Ay Sonra Âkif Tartışılıyor”, *Hece*, Haziran-Ağustos 2018, S. 258-260 (Polemik ö.s.), s. 203-206.

Günaydın, Yusuf Turan, “Sevgili Ecdadın En Son Yurdu”: Safahat’ta Balkan Coğrafyası”, *Mehmet Âkif Ersoy Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Tiran-Arnavutluk*, Eğitim-Bir-Sen, 2017, s. 226-233.

Günaydın, Yusuf Turan, “Sırât-ı Müstakîm ve Sebîlû’r-Reşâd’da Mehmed Âkif’in Rolü ve İzleri”, *Hece*, Ocak 2008, S. 133 (ö.s), s. 258-261.

Günaydın, Yusuf Turan, “Turinay Düzenlemesiyle Safahat”, *Karagöz*, Ocak-Mart 2013, S. 22, s. 62-63.

Günaydın, Yusuf Turan, “Türk Basınında Mehmet Âkif’in Ölümü”, *Vefatının 75. Yılında Âkif Sempozyum Bildirileri*, (Işık), Zeytinburnu Belediyesi, 2011, s. 543-551.

Günden, Ali, “Âkif’in İdealindeki Nesil”, *Millî Şair Mehmet Âkif Ersoy*, 1986 (Niğde), s. 39.

Gündoğdu, Ahmet, “İstiklal Marşı Bir Millî Mutabakat Metnidir”, *Basında Eğitim-Bir-Sen*, 2003, s. 147.

Gündoğdu, Ahmet, “M. Âkif Ersoy’un Sözlerinden-Anlam Kazanan ‘Eser Bırakma’ Çağrısına Uymak Zorundayız”, *Yeni Asya*, 29 Aralık 2007.

Gündoğdu, Bayram, “Azerbaycan’da M. Âkif Hayranı Bir Şair: Bahtiyar Vahabzade”, *Ay Vakti*, Yıl: X, Aralık-Ocak 2009-2010, S. 111-112, s. 25-28.

Gündoğdu, Seriiye, “Akif’in “Bülbül” Şiiri ile Vahabzade’nin “Okuma Bülbül” Şiirlerinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi”, *Türk Yurdu*, C. XXIX, Aralık 2009, S. 268, s. 27-29.

Gündoğdu, Seriiye, “Mehmet Âkif’e Göre Sağlam Bir Cemiyetin Kurulmasında Aile ve Kadının Rolü”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 5*, TYB, 2011, s. 211-217.

Gündüz, Mustafa, “Çağdaş Türk Düşüncesinde Mehmet Âkif’i Anlama ve Konumlandırma Sorunu”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 3.*, TYB, 2009, s. 22-30.

Gündüz, Mustafa, “Sırât-ı Müstakîm’de “Hürriyet, İlim ve Terbiye” Üzerine Bir Tartışma”, *“İslam’ı Uyandırmak”: Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e İslamcı Düşünce ve Dergiler*, C. I, ed. Lütfi Sunar, İLEM Y., İstanbul 2018, s. 183-224.

Gündüzalp, Selim, “Türk Şiirinde Anlam Anlayışları: Mehmet Âkif’in Duygu ve Fikir Dünyasında Kısa Bir Yolculuk”, *Değirmen*, Yıl: VI, Bahar 2009, S. 17, s. 92-94.

Günebakan, H. Ali, “M. Âkif’in ve Mevlânâ’nın Ölüm Yıldönümleri Bir Programla Anıldı”, *Yeni Devir*, 2 Ocak 1993, S. 6037, s. 2.

Güner, Ahmet (sunan), “Âkif Açık Oturumu”, *Türk Edebiyatı*, Mart 1983, S. 113, s. 26-31 [Mehmet Kaplan, İhsan Toksarı, Ahmed Güner, Emin Işık].

Güner, Ahmet, “Âkif’in Mesajı”, *Türk Edebiyatı*, Mart 1983, S. 113 (ö.s.), s. 31.

Güner, Ahmet, “İlk Meclisten Kalanlar”, *Bugün*, 14 Mart 1971.

Güner, Fikret, “Gençliğin Sevgisini Toplayan Faziletli Âkif”, *Mehmed Âkif ve 70 Muharririn Yazıları II*, s. 185-187.

Güner, Filiz, “Allah Bu Millete Bir Daha İstiklâl Marşı Yazdırmasın!”, *Kuşluk Vakti*, Yıl: II, Mart 2009, S. 11, s. 7.

Güner, Musa, “Mehmet Âkif Hamaset Sisinde Kaybolmasın!”, *Kuşluk Vakti*, Yıl: II, Mart 2009, S. 11, s. 1.

Güneş, Esmâ, “Safahat ve Belagat”, *Fayrap*, Mayıs 2015, S. 72 (ö.s.), s. 26-29.

Güneş, Mehmet, “Nesillere Öncü ve Örnek Üç İdealize Şahsiyet Abidesi: “Asım”, “Gül Yetiştiren Adam” ve “Yedinci Oğul”, *Mehmed Âkif Bilgi Şöleni*, 2017, TYB, s. 108-177.

Güneş, Özlem, “Mehmet Âkif’in Millî Mücadele Yılları”, *Bir İstiklâl Aşığı Mehmet Âkif*, DBY, 2011, s. 55-67.

Güneş, Sami, “Mehmet Âkif Ersoy Şiir, Resim ve Tahlil Yarışması”, *Zaman*, 29 Mayıs 1987, S. 8208, s. 7 [Türk Edebiyatı Vakfı’nın yarışması].

Güneş, Vedat, “Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: Mehmet Âkif ve Cemiyetimiz”, *Zaman*, 4 Eylül 1987, S. 8300, s. 7 [tanıtma].

- Güneyceli, N., “Âkif’ten Üç Mektup Daha: İnsanın şerefi öyle bir hasara uğramasın!..”, Ç.yazı: Ertuğrul Düzdağ, *Dergâh*, C. III, Nisan 1992, S. 26, s. 23 [Âkif’in bir mektubu].
- Güneyceli, Necati, “Âkif’in Edebiyat Siyasetine Zeyl”, *Dergâh*, Cilt: III, Kasım 1992, S. 33, s. 20.
- Güneyceli, N., “Uçuruma Doğru, Doludizgin...”, *Dergâh*, C. II, Ocak 1992, S. 23, s. 23 [Âkif’in Eşref Kuşçubaşı’na bir mektubu].
- Güneyceli, Necati, “Âkif’in Edebiyat Siyasetine Zeyl”, *Dergâh*, C. III, Kasım 1992, S. 33, s. 20.
- Güneyceli, Necati, ““1924” Yahut Fotoğraf Donmuş Bir An mıdır?”, *Mehmet Âkif Kitabı* (Kara-Kemikli), 2007, s. 96-99.
- Güneyli, Sadri Ersin, “Ölümünün XXV. Yıldönümünde Mehmet Âkif”, *İslâm*, C. C, Kasım-Aralık 1961, s. 2-3.
- Güngör, Bilgin, “Bir “Edebiyat Nazariyecisi” Olarak Âkif”, *Yedi İklim*, Haziran 2016, S. 315, s. 37-39.
- Güngör, Erol, “Âkif’in Yeri Neresidir?”, *Türk Edebiyatı*, Mart 1983, S. 113 (ö.s.), s. 24; *Millî Şair Mehmet Âkif Ersoy*, 1986 (Niğde), s. 7-8.
- Güngör, Erol, “Dindar Aydının Dünkü Meseleleri”, *Mehmet Âkif Simpozyumu*, 1976, s. 58-65.
- Güngör, Pınar, “Var Olmak”, *50. Yıl Anma Kitabı*, 1986, s. 209-210.
- Güngör, Selâhattin, “Şüheda Kaynağı Topraklar”, *Cumhuriyet*, 29 Aralık 1938.
- Güngör, Semih, “Mehmed Âkif’i Anmak”, *Yeni Devir*, 13 Mart 1983, S. 2150, s. 2.
- Güngör, Yaşar, “Mehmet Âkif’in Ankara’daki Evi Kömürlük Yapıldı”, *Tercüman*, 17 Mayıs 1969.
- Güngör, Zülfikar, “Mehmed Âkif’in Safahat’ta Ayet ve Hadis Serlevhalı Şiirlerle Verdiği Mesajlar”, *Mehmed Âkif Ersoy*, (Kurt), DİB, İstanbul 2021, s. 155-178.
- Güngör, Sevim, “Büyük Türk Şairi Mehmet Âkif”, *Ülkücü Öğretmen*, Ocak 1966, S. 80, s. 6.
- Günler, F., “Ağlar *Safahat*’ımdaki Hüsrân Bile Sessiz”, *Millî Gazete*, 16 Ocak 1999, S. 9500, s. 12.

Günler, F., “Âkif; İpekten İnce ve Nazik, Tunçtan Kavi Bir Şairdir”, *Millî Gazete*, 15 Ocak 1999, S. 9499, s. 12.

Günler, F., “Eşref Edib, İstiklâl Şairi Mehmet Âkif’i Anlatıyor -II-: Batılı Yazarlara İlgisi”, *Millî Gazete*, 28 Aralık 1999, S. 9845, s. 2.

Günler, F., “Eşref Edib, İstiklâl Şairi Mehmet Âkif’i Anlatıyor -III-: Şiir Serüveni”, *Millî Gazete*, 29 Aralık 1999, S. 9846, s. 12.

Günler, F., “Eşref Edib, İstiklâl Şairi Mehmet Âkif’i Anlatıyor -IV-”, *Millî Gazete*, 30 Aralık 1999, S. 9847, s. 12.

Günler, F., “Eşref Edib, İstiklâl Şairi Mehmet Âkif’i Anlatıyor -V-”, *Millî Gazete*, 31 Aralık 1999, S. 9848, s. 12.

Günler, F., “Hatıraların Işığında Şair Mehmet Âkif”, *Millî Gazete*, 13 Ocak 1999, S. 9497, s. 10.

Günler, F., “İslâmcı Sırat-ı Müstakim Necmuasının İntişarı” (I), *Millî Gazete*, 15 Ekim 1998, S. 9400, s. 10.

Günler, F., “İslâmcı Sırat-ı Müstakim Necmuasının İntişarı” (II), *Millî Gazete*, 17 Ekim 1998, S. 9402, s. 10.

Günler, F., “İslâmcılık Akımı ve Sebilürreşad’la İlgili Gerekli Bir Hulasa”, *Millî Gazete*, 20 Ekim 1998, S. 9405, s. 10.

Günler, F., “Millî Mücadele’de Sebilürreşad’ın Fonksiyonu -I-”, *Millî Gazete*, 29 Kasım 1998, S. 9444, s. 12.

Günler, F., “Millî Mücadele’de Sebilürreşad’ın Fonksiyonu -II-”, *Millî Gazete*, 30 Kasım 1998, S. 9444 s. 10.

Günler, F., “Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad’ın İdeolojik Örgüsü ve Kadrosu”, *Millî Gazete*, 18 Ekim 1998, S. 9403, s. 10.

Günler, F., “Şair Mehmet Âkif, “Mısır’a Neden Kaçtı?”, *Millî Gazete*, 13 Mart 2000, S. 9921, s. 12.

Günler, F., “Şair Mehmet Âkif’in Mütevaziliği”, *Millî Gazete*, 11 Temmuz 1999, S. 9675, s. 12.

Günler, F., “Şair Mehmet Âkif’ten”, *Millî Gazete*, 21 Şubat 1999, S. 9539, s. 12.

Günler, F., “Şair Mehmet Âkif’ten Hayasızlara Haya Dersi”, *Millî Gazete*, 10 Ekim 1999, S. 9766, s. 12.

- Günler, F., “Şair Mehmet Âkif’ten Manzum Bir Mektup -1”, *Millî Gazete*, 20 Şubat 1999, S. 9538, s. 12.
- Günler, F., “Üstad H. Basri Çantay’ın Dilinden Üstad Mehmet Âkif -1-”, *Millî Gazete*, 14 Ocak 1999, S. 9498, s. 12.
- Günler, F., “Üstad Mehmet Âkif’i Rahmetle Anarken”, *Millî Gazete*, 26 Aralık 1998, S. 9482, s. 12.
- Günler, F., “Vefatının 63. Yıldönümünde Şair Mehmed Âkif (1). Her Veçhesiyle Âkif”, *Millî Gazete*, 11 Aralık 1999, S. 9828, s. 27 Aralık 1999, S. 9844, s. 12.
- Güntekin, Reşad Nuri, “Mehmed Âkif Muallim Darülfünûnunda”, *Tan*, 2 Ocak 1939. Ayrıca bk. Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle M. Â.*, 1958, s. 181-184.
- Günvar, Ali, “Mehmed Âkif’e Saldırmanın Tahammülfersa Hafifliği”, *Yedi İklim*, C. XII, Aralık 1999-Ocak 2000, s. 117-118 (ö.s.), s. 86-88.
- Gür, Âlim, “Mehmed Âkif’ten Nükteler”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (Konya), Bahar 1999, S. 5, s. 195-224.
- Gür, Âlim, “Safahat’ta Halk ve Aydın üzerine Düşünceler”, *M. Âkif İlmî Toplantısı*, 1986, s. 144-159.
- Gür, Muhammet, “Mehmed Âkif Ersoy’un Edebiyat Anlayışı”, *60. Yıl Sempozyum Bildirileri 1996*, İSAR, 1997, s. 79-102.
- Gür, Salih, “Değerli Şair Mehmet Âkif Ersoy”, *Kadın Gazetesi*, 1 Haziran 1964.
- Gürbüz, Büşra, “Mehmet Âkif’in Siyaset Anlayışı”, *Asım’ın Âkif’i: Anadolu Mektebi*, Aksaray Bld., 2016, s. 131-136.
- Gürbüz, Yılmaz, “Mehmet Âkif Mektebi”, *Yeni İstanbul*, 27 Aralık 1967.
- Gürdoğan, Nazif, “Mehmet Âkif: Kökleri Geçmişte Olan Gelecek”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 1*, TYB, 2007, s. 182-185.
- Gürel, Şevket, “Âkif’in Günışığına Çıkmamış Mektupları”, *Kültür*, Ocak 2006, S. 2 (ö.s.), s. 70-72.
- Gürel, Zeki, “Âkif’in Can Dostu Bolulu Halil Ağa Kim?” I-IV, *Bolu Havadis*, Yıl: I, 30 Ocak 2012, S. 10; 6 Şubat 2012, S. 11; 13 Şubat 2012, S. 12; 20 Şubat 2012, S. 13.
- Gürel, Zeki, “Bolulu Neyzen Tevfik Kolaylı I-III”, *Bolu Havadis*, 9 Nisan 2012, S. 20; 16 Nisan 2012, S. 21; 23 Nisan 2012, S. 22.

Gürel, Zeki, “Hakkın Sesi Mehmed Âkif Millî Mücadele’de”, *Türk Yurdu*, Yıl: 109, Nisan 2020, S. 392, s. 55-63.

Gürel, Zeki, “İstiklal Marşı Mecliste Okunduğunda Ayağa Kalkmayan Bolu Milletvekili Kim?”, *Bolu Havadis*, 27 Şubat 2012, S. 14; 5 Mart 2012, S. 15.

Gürel, Zeki, “İstiklâl Marşı Şairi Âkif’le Ankara’nın Soğuk Günlerinde Palto-sunu Paylaşan Bolulu Kim? I-II”, *Bolu Havadis*, Yıl: II, 18 Mart 2013, S. 66, 31 Mart 2013, S. 67.

Gürkan, Emin, “Sanatkâr Sanat Eseri Bağlamında İstiklal Marşı”, *Bilim ve Ak-lın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: XII, Mart 2011, S. 133, s. 135-137.

Gürlek, Dursun, “Âkif ve Nükte”, *Mehmed Âkif Ersoy*, (Uzun), T.C. KTB Y., 2011, s. 370-375.

Gürlek, Dursun, “Âkif’in Aziz Dostu Babanzade Ahmed Naim”, *Yeni Mesaj*, 29 Aralık 1997, S. 32, s. 12.

Gürlek, Dursun, “Âkif’in Son Yolculuğu”, *Kültür*, Ocak 2006, S. 2 (ö.s.), s. 15-18.

Gürocak, Manolya, “Büyüklerin Sofrasında Bir Sabah”, *Hece*, Yıl: XXL, Eylül 2017, S. 249, s. 173-174 [Âkif’in torunu Selma Argon’un Rasim Özdenören’i ziyareti hk.].

Gürpınar, Sena, “Mehmed Âkif ve Edebiyat”, *İslâmın İlk Emri Oku*, C. XVII, Ekim-Kasım 1978, S. 197-198, s. 4-6 [Vefâtının 42. sene-i devriyesinde].

Gürses, İbrahim, “Psşik Süreçler Açısından Şair: Bir Yiğit Adam Âkif’i An-lama Girişimi”, *Mehmet Âkif Kitabı* (Kara-Kemikli), 2007, s. 175-180. Ayrıca bk. *Hece*, Ocak 2008, S. 133 (ö.s.), s. 238-241.

Gürsoy, İdris, “Orduyu Bağlamaz”, *Zaman*, 6 Ekim 1999.

Gürtaş, Ahmet, “Mehmet Âkif Hakkında Birkaç Söz”, *İslâmın İlk Emri Oku*, Ocak 1966, S. 53, s. 3 ve 19.

Gürtunca, M. Faruk, “İstiklâl Şairimiz Mehmet Âkif”, *Her Gün*, 28 Aralık 1965.

Güvemli, Zahir, “50. Ölüm Yıldönümünde Heyecan Şairi Mehmet Âkif”, *Tür-kiyemiz*, Yıl: XVI, Şubat 1987, S. 51, s. 35-37.

Güven, D. Ali, “Ölümünün 22. Yıldönümünde Mehmet Âkif”, *Ulus*, 27 Aralık 1958.

Güven, Derya, “Mehmet Âkif’te Yabancı Ulus İmgeleri”, *Dergâh*, C. XVIII, Aralık 2007, S. 214, s. 20-23.

Güven, Tülin, “Savaşan Kalem”, *50. Yıl Anma Kitabı*, 1986, s. 203-205.

Güvenç, Faruk, “En Son Ocak O Be”, *Ulus*, 5 Ocak 1962.

Güvenç, Salâhi, “Layıklığı Yanlış Göstermeyelim”, *Yeni Sabah*, 9 Ocak 1939.

Güzel, Abdurrahman, “İstiklâl Savaşında Mehmed Âkif”, *Türk Kültürü*, Yıl: XXIV, Şubat 1986, S. 284 (ö.s.), s. 741-748 [13-20].

Güzel, Aburrahman, “Millî Birlik ve Mehmet Âkif Ersoy”, *Belgelerle Türk Tarihi*, Eylül 1987, S. 3, s. 25-29; *Türk Kültürü*, Yıl: XXV, Temmuz 1987, S. 292, s. 22-31.

H. Hikmet, “İlmî Bir Hadise: Mehmed Âkif Kitabı”, *Yeni Sabah*, 9 Şubat 1939.

Hacaloğlu, Yücel, “Fedakâr İnsan...”, *Yeni İstanbul*, 29 Aralık 1966.

Hacıeminoğlu, Muhittin, “Gönüllerde Yaşayan Âkif”, *Türk Edebiyatı*, Mart 1983, S. 113 (ö.s.), s. 13.

Hacıeminoğlu, Necmettin, “Âkif’te Devlet Fikri ve Millî Tarih Şuuru”, *Türk Edebiyatı*, Aralık 1986, S. 158 (ö.s.), s. 13-15.

Hacıeminoğlu, Necmettin, “Gönüllerde Yaşayan Âkif”, *Türk Edebiyatı*, Mart 1983, S. 113 (ö.s.), s. 13.

Hacıeminoğlu, Necmettin, “Safahat’ın Dil ve Üslûbu”, *İstanbul Ü. Edebiyat F. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. XVIII, Ağustos 1970, s. 81-112.

Hafız, Nimetullah, “Balkanlarda Bulunan Mehmet Âkif Ersoy’un Bir Özgün Yazma Eseri”, *Mehmed Âkif, Âsım ve Gençlik: Bildiriler*, TYB, 2015, s. 240-249.

Hakkı Süha [Gezgin], “Âkif’in Akidesine Dil Uzatmak Haksızlıktır”, *Vakit*, 7 Ocak 1939.

Hakkı Süha [Gezgin], “Mehmed Âkif”, *Yeni İstiklâl*, 24 Şubat 1962.

Hakkı Süha [Gezgin], “Mehmet Âkif”, *Yeni Mecmua*, C. II, Ekim 1939, S. 24, s. 14-19.

Hakkı Süha [Gezgin], “Mehmet Âkif: Hayatı Eserleri”, *[Yeni] Sebilürreşad*, Yıl: XIV, Mart 1962, S. 333, s. 122.

Hakkı Süha [Gezgin], “Türkçe Yaşadıkça Anılacak Şair”, *Kurun*, 30 Kânûnu-evvel 1936.

Haksal, Ali Haydar, “Âkif Duruşlu Olmak”, *Yedi İklim*, C. XII, Aralık 1999-Ocak 2000, s. 117-118 (ö.s.), s. 78-83.

Haksal, Ali Haydar, “Âkif’ten Safahat’a”, *Kültür*, Ocak 2006, S. 2 (ö.s.), s. 29-31.

Haksal, Ali Haydar, “Bir Düşünce Adamı: Mehmet Âkif Ersoy”, *Yenidünya*, Aralık 2008, S. 182, s. 12-14.

Haksal, Ali Haydar, “İdeal Sahibi İnsanların Hedefleri”, *Anadolu Gençlik*, Eylül 2007, S. 92, s. 56-57.

Haksal, Ali Haydar, “Kor’u Avuçlarında Taşıyan Âkif’in Hüznü: “Gül devrini bilseydim onun bülbülü olurum”, *Yedi İklim*, C. XX, Aralık 2006, S. 201 (ö.s.), s. 96-102.

Haksal, Ali Haydar, “Mehmed Âkif”, *Yedi İklim*, C. VIII, Şubat 1995, S. 59, s. 5-9.

Haksal, Ali Haydar, “Mehmed Âkif: Şiirine Bakışı, Poetika ve Eleştirisi”, *Yedi İklim*, C. XII, Aralık 1999-Ocak 2000, s. 117-118 (ö.s.), s. 4-12.

Haksal, Ali Haydar, “Mehmed Âkif Trajedisi”, *Millî Gazete*, 28 Aralık 1999, S. 9845, s. 2.

Haksal, Ali Haydar, “Mehmed Âkif’in Mektupları’ndan Yansıyan”, *Yedi İklim*, C. XXII, Mart 2009, S. 228, s. 70-73 [Y. T. Günaydın / *Mehmet Âkif’in Mektupları* hk.].

Haksal, Ali Haydar, “Mehmed Âkif’te Milliyetçilik, Irk ve Kavim Kavramları”, *Yedi İklim*, C. XXI, Kasım-Aralık 2007, S. 212-213, s. 55-57.

Haksal, Ali Haydar, “Yeniden Okumalar: *Fatih Camii*: Geçmişten Geleceğe Bir Yolculuk”, *Yedi İklim*, C. XII, Aralık 1999-Ocak 2000, s. 117-118 (ö.s.), s. 35-39.

Haliloğlu, Nagihan, “Âkif’in Mealinde Bağlam ve Tekrar”, *Direnen Meâl: Âkif Meâli*, (Şentürk), Mahya, 2016, s. 217-230.

Halim Sabit [Şibay], “Mehmed Âkif: Hayatı, Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları”, *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1939.

Hamdullah Suphi [Tanrıöver], “Musahabe-i Edebiye: Safahat”, *Servet-i Fünun*, Temmuz 1327, S. 10 (1050), s. 223-229.

Hamidi, Abdullah, "Mehmet Âkif Ersoy'un Şiirinde Kosova ve Arnavutlar", *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni* 5, TYB, 2011, s. 96-99.

Hanoğlu, Özdemir, "Mehmet Âkif", *Kaynaklar*, 1988, S. 6, s. 11-12.

Hansu, Hüseyin, "Babanzade Ahmet Naim (1872-1934) ve Sırât-ı Müstakîm Mecmuasındaki Hadis Tercümelere", *"İslam'ı Uyandırmak": Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İslamcı Düşünce ve Dergiler*, C. I, ed. Lütfi Sunar, İLEM Y., İstanbul 2018, s. 101-120.

Harboğlu, N., "Gözümüze Çarpanlar / Mehmet Âkif Ersoy'un 25. Ölüm Yıldönümü", *Türk Yurdu*, Yıl: L, Aralık 1960, S. 291 (9), s. 49-51.

Harmancı, Abdullah, "Safahat'ta Mizahi Üslup", *Vefatının 75. Yılında Âkif Sempozyum Bildirileri*, (Işık), Zeytinburnu Belediyesi, 2011, s. 315-330.

Harmancı, M. Esat, "Akif'ten Çağdaş Âsım'a Nasihatler", *SEKA Sanat Edebiyat ve Kültür Akademisi*, 2012, S. 1, s. 7-11.

Has-Er, Melin, "İstiklal Marşımız", *Millî Kültür*, C. I, Aralık 1979, S. 12, s. 62-64.

Hasırcı, Metin, "87., 88. Ve 93. Yıldönümleri", *Vakit*, 19 Mart 2008, s. 14 [İstiklâl Marşı hk.].

Hatemi, Hüseyin, "Âkif'e Saygı", *Cumhuriyet*, 8 Ocak 1990 [Cemil Yener'in 27 Aralık 1999 tarihli yazısına cevap].

Hatemi, Hüsrev, "Âkif İnlanmış Adam", *Yedi İklim*, C. XX, Aralık 2006, S. 201 (ö.s.), s. 48.

Hatemi, Hüsrev, "İstiklâl ve İstikbalimizin Şairi Mehmet Âkif", *Muhit*, Mart 2021, S. 15, s. 93-94.

Hatemi, Hüsrev, "Mehmed Âkif Kişiliği", *Yedi İklim*, C. XII, Aralık 1999-Ocak 2000, s. 117-118 (ö.s.), s. 84-85.

Hatemi, Hüsrev, "Mehmed Âkif'i Anlamak", *Türk Edebiyatı*, Aralık 1986, S. 158 (ö.s.), 24.

Hatiboğlu, Mehmed Said, "Âkif'in Yayınlanmamış Bir Mektubuyla İlgili Olarak Mehmed Said Hatiboğlu'ndan Aldığımız Mektup", *Yedi İklim*, C. XX, Aralık 2006, S. 201 (ö.s.), s. 49.

Hatiboğlu, Yasin, "Neşter/Âkif'i Rahmetle Anarken...", *Yeni Devir*, 21 Aralık 1990, S. 5409, s. 2.

Hatusil, Ali Müfehhar, “Mehmet Âkif ve Cahit Sıtkı”, *Türk Edebiyatı*, Şubat 1993, S. 252, s. 59-60.

Hayber, Abdülkadir, “Mehmed Âkif ve Hiciv”, *Türk Edebiyatı*, Mart 1983, S. 113 (ö.s.), s. 48-50.

Hekimoğlu, Emin, “Gönüllere Sürgün Mehmet Âkif Ersoy ve Sürgün Yılları”, *Keşke*, Kasım-Aralık 2014, S. 8, s. 11-15.

Hepsev, Haydar, “Mehmed Âkif’le İlgili Bilinmeyen Bir Olay ve Yeni Bir Belge”, *Tarih-Düşünce Dergisi*, Ağustos 2003, s. 44-46; *Yüce Devlet Dergisi*, 16 Ekim 1995, s. 8-9.

Hesimova, Terane, “Azerbaycan Doğubilimciliği’nde Mehmet Âkif Ersoy Sanatı – Millî Mübarize Yönleri”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 5*, TYB, 2011, s. 359-364.

Hıdır, Özcan, “Âkif’in Diğer Din ve Kültürlere Yönelik Bazı Ayetlere Dair Meâl-Yorum Tekniği”, *Direnen Meâl: Âkif Meâli*, (Şentürk), Mahya, 2016, s. 259-272.

Hızlan, Doğan, “Kitap Köşesi: Mehmed Âkif / Hayatı, Aksiyonu, Düşünceleri”, *Yeni Gazete*, 15 Mart 1968 [S. Karakoç’un eseri hk.].

Hızlan, Doğan, “Mehmet Âkif Üzerine Tamamlanmayı Bekleyen Notlar”, *Hece*, Yıl: XII, Ocak 2008, S. 133, s. 585-589.

Hızlan, Doğan, “Zeytini Ne Kadar Tanıyorsunuz?”, *Hürriyet Kitap Sanat*, Yıl: V, 19 Şubat 2021, S. 212, s. 3 [*Zeytin Ağacı*hk.].

Hızlı, Mefail, “Mehmed Âkif’in “Nefesi””, *Mehmet Âkif Kitabı* (Kara - Kemikli), 2007, s. 168-174.

Hocaoğlu, Durmuş, “Hatâ’yı Tashih ve Yanlış’ı İptal Beyanındadır”, *Ayyıldız*, 6 Ekim 1999.

Hocaoğlu, Durmuş, “Işımer Yalnız Işımer’i Bağlar”, *Ayyıldız*, 2 Ekim 1999.

Hocaoğulları, Sedat Servet, “Son Kalenin Burçları: Aliya, İkbâl ve Âkif”, *Sebilürreşad*, Nisan 2018, S. 1027, s. 9.

Hocin, Fatima, “*Safahat*’ın *Âsım* Bölümünde Mehmet Âkif’in Kullandığı Bazı Atasözleri ve Deyimler”, *Türk Dünyasını Aydınlatanlar: Âkif ve Tukay Sempozyumu, Kazan 2014: Bildiriler*, (Özalp), Bağcılar Bld., 2016, s. 119-135.

Hulusi Şerif, “Mehmet Âkif, Hayatı ve Eserleri”, *Ankara*, Eylül 1945, S. 3, s. 52-55.

Huyugüzel, Ömer Faruk, “Mehmet Âkif’in Asım’da Başvurduğu Anlatım Varsıta ve Teknikleri”, *Marmara Ü. 50. Yılında M. Â. Ersoy* 1986, s. 31-52.

Hüseyin Cahid [Yalçın], “Âkif’in Hayatı Daha Büyük Bir Şairdir”, *Fikir Hareketleri*, Yıl: VII, S. 170, s. 219-220.

Ilgar, İhsan, “Ölümünün 25 inci Yıldönümünde M. Âkif Ersoy”, *Kudret* (Ankara), 27 Aralık 1961.

Ilgaz, Hasene, “Şair Mehmet Âkif’in Mezarı Nakledildi”, *Kadın Gazetesi*, 28 Mayıs 1962.

Ilıcak, Nazlı, “Bedr’in Arslanları ve Tuğgeneral Işimer”, *Yeni Şafak*, 29 Eylül 1999.

Ilıcak, Nazlı, “Gamalı Baykuş ve “Faşizm” ”, *Yeni Şafak*, 1 Ekim 1999.

Irmak, Mustafa, “17 Sene Sonra Âkif! 17 Sene Sonra Türkiye!”, *Yedi İklim*, Aralık 2006, S. 201 (ö.s.), s. 133.

İspartalı Hakkı, “Âkif ve Sanat”, *Sırât-ı Müstakîm*, 21 Nisan 1327-7 Rebîülâhîr 1329, C. VI, S. 140, s. 152-156.

İspartalı Hakkı, “Sınâat-ı Şî’riyye’den İktibas Yoluyla Bir Tecrübe”, *Sırât-ı Müstakîm*, C. IV, 6-13 Mayıs 1326. S. 89-90, s. 187.

Issı, A. Cüneyt, “Bir Güç/lenme Metni Olarak İstiklâl Marşı”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: XI, Mart 2010, S. 121, s. 69-70; *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: XII, Mart 2011, S. 133, s. 125-126.

Issı, Cüneyt, “Safahat’taki İsyanı ‘Arbede’ Başlığı Altında Okumak”, *Bilig*, Kış 2007, S. 40, s. 79-97.

Işık, Ali, “Oğlunun Hatıratından Mehmet Âkif’in Millî Mücadele Yıllarındaki Konya Günleri”, *Bilgi Yolu*, Yıl: VII, Temmuz 2007, S. 10 (ö.s.), s. 68-71.

Işık, Emin, “Âkif ve Cami”, *Türk Edebiyatı*, Mart 1983, S. 113 (ö.s.), s. 29-30.

Işık, Emin, “Âkif ve Gençlik”, *Türk Edebiyatı*, Mart 1983, S. 113, s. 29-30.

Işık, Emin, “Akif’in İmanı”, *Tohum*, Yıl: II, Ocak 1965, S. 16, s. 3-5.

Işık, Emin, “Âkif’in Kur’ân Tercümesi”, *Türk Edebiyatı*, Aralık 1986, S. 158 (ö.s.), s. 25-26.

Işık, Emin, “İstiklâl Marşı Üzerine Düşünceler”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Temmuz 1987, S. 16, s. 14-18.

- Işık, Emin, “Mehmed Âkif’i Anarken”, *Kültür*, Ocak 2006, S. 2 (ö.s.), s. 32-34.
- Işık, İhsan, “Âkif, Çanakkale ve Sonrası”, *Bilgi Yolu*, Yıl: VII, Temmuz 2007, S. 10 (ö.s.), s. 15-18.
- Işık, İhsan, “Mehmet Âkif’in Şiirinde Temalar”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 2*, TYB, 2008, s. 128-139.
- Işık, Talip, “Batı Medeniyetine Karşı Tek Başına Direnen Şâir”, *Mahfer*, Aralık 2014-Ocak 2015, S. 5, s. 8.
- Işık, Vahdettin, “Mehmet Âkif’in Yaşadığı Dönemin Fikri ve Siyasi Yapısı”, *Ve-fatının 75. Yılında Âkif Sempozyum Bildirileri*, (Işık), Zeytinburnu Belediyesi, 2011, s. 39-60.
- Işık, Vahdettin, “Sırât-ı Müstakîm Dergisinde Doğu ve Batı Algısı”, *“İslam’ı Uyandırmak”: Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e İslamcı Düşünce ve Dergiler*, C. I, ed. Lütfi Sunar, İLEM Y., İstanbul 2018, s. 371-390.
- Işık, Vahdettin, “*Sıratı Müstakîm* Dergisi’nde Yayınlanan Mektupların Ufkuna Dair Kısa Bir Değerlendirme ve Örnek Bir Mektup”, *Âkif Salnâmesi-1*, MAKÜ, İstanbul, 2021 (2. bs.), s. 167-178.
- [Işıl, Sadi], “Sadi Işıl Anlatıyor...: Mehmed Âkif ve Leylâ Hanımın İltifatları...”, *Vatan*, 19 Eylül 1953, S: 4434, s. 5 ve 6.
- Işıl, Sadi, “Şair Mehmed Âkif Hakkında Bir Hatıra”, *[Yeni] Sebilürreşad*, C. VII, Ekim 1953, S. 159, s. 142-143.
- İbanoğlu, Fulya, “Hakkın Sesi, Halkın Şiiri”, *Din ve Hayat*, Ağustos 2014, S. 22, s. 84-87.
- İbanoğlu, Fulya, “Kürsünün Gücü ya da Şairin Vaizliği: Mehmet Âkif Ersoy”, *Kürsüdeki Şair: Mehmet Âkif*, DİB Y., Ankara 2013, s. 7-14.
- İbanoğlu, Fulya, “Matbuat Âkif’i Nasıl Karşıladi?”, *Dergâh*, C. XXII, Nisan 2011, S. 254, s. 14-17.
- İbrahim Alâeddin [Gövsâ], “Türk Halkının Gönlünü Terennüm Eden Şair”, *Yedigün*, 6 Kânûnuevvel 1937, S. 2000, s. 13.
- İbrahimi, Zekeriya, “Mehmet Âkif Ersoy’un Safahat Eseri”, *Mehmet Âkif Ersoy Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Tiran-Arnavutluk, Eğitim-Bir-Sen, 2017, s. 324-332.
- İbrahimi, Zekeriya, “Seyahatname / Dahilerin Eserinde”, *Köprü* (Üsküp), Yıl: IV, Aralık 2006, S. 19, s. 20-21 [Âkif’in babası Tahir Efendinin köyü Suşitsa’ya bir yolculuk].

- İlbak, A. Üzeyir, "Hakk'ın ve Halkın Şairi Âkif", *Yeni Sıla*, Yıl: I, Haziran 1990, S. 1, s. 22-27.
- İldeniz, Aysun, "Millî Mücadelede Mehmet Âkif", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: VII, Mart 2006, S. 73 (ö.s.), s. 74-78.
- İleri, Suphi Nuri, "Mehmet Âkif Münakaşası / Üstat Baltacıoğlu'na", *Yeni Adam*, 13 Mayıs 1937, S. 176, s. 13-19.
- İlgen, Abdülkadir, "Sahnesi Olmayan Adam: Mehmet Âkif = A Man Without A Stage: Mehmet Âkif", *.tr*, Mayıs-Haziran 2016, S. 8, s. 80-85 [Tür.+İng.].
- İlhan, M. Edip, "Âkif'in Makberinde", *Millî Gazete*, 27 Aralık 1986, S. 4958, s. 8.
- İlhan, Müfide, "Mehmed Âkif", *Yeni Mersin*, 27 Aralık 1952.
- İlhan, Müfide, "Mehmet Âkif", *Yeni Mersin*, 29 Aralık 1953.
- İlkbahar, Abdurrahman, "İslâm Şairi Mehmet Âkif", *Hakses*, Aralık 1987, s. 2-9.
- İlkbahar, Abdurrahman, "İslâm Şairi Mehmed Âkif/Cemiyetçi Şair, İlahi Aşk Terennüm Ediyordu", *Yeni Devir*, 4 Nisan 1988, S. 4571, s. 6
- İlkbahar, Abdurrahman, "İslâm Şairi Mehmed Âkif/Asım Gelecek Asra Bir Heyecan Selâmıdır", *Yeni Devir*, 12 Mayıs 1988, S. 4605, s. 2.
- İlkbahar, Abdurrahman, "Ölümünün 51. Yıldönümünde İslâm Şairi Mehmed Âkif - 1. İman ve Aksiyon Şairi", *Millî Gazete*, 24 Aralık 1987, S. 5313, s. 7.
- İlkbahar, Abdurrahman, "Ölümünün 51. Yıldönümünde İslâm Şairi Mehmed Âkif -2. İstiklâlden Gurbete Giden Yol", *Millî Gazete*, 25 Aralık 1987, S. 5314, s. 7.
- İlkbahar, Abdurrahman, "Ölümünün 51. Yıldönümünde İslâm Şairi Mehmed Âkif - 3. Âkif İrfan Savaşında ...", *Millî Gazete*, 26 Aralık 1987, S. 5315, s. 7.
- İlkbahar, Abdurrahman, "Ölümünün 51. Yıldönümünde İslâm Şairi Mehmed Âkif - 4. Sade Yazmak Bizim İçin Asıldır", *Millî Gazete*, 27 Aralık 1987, S. 5316, s. 7.
- İlkbahar, Abdurrahman, "Ölümünün 51. Yıldönümünde İslâm Şairi Mehmed Âkif - 5. Cemiyetçi Şair İlâhi Aşk Terennüm Ediyordu", *Millî Gazete*, 28 Aralık 1987, S. 5317, s. 7.
- İlkbahar, Abdurrahman, "Ölümünün 51. Yıldönümünde İslâm Şairi Mehmed Âkif - 6. Asım ...", *Millî Gazete*, 29 Aralık 1987, S. 5318, s. 7.

İlkbahar, Abdurrahman, “Ölümünün 51. Yıldönümünde İslâm Şairi Mehmed Âkif - 7. Asım ...”, *Millî Gazete*, 30 Aralık 1987, S. 5319, s. 7 (son blm).

İlker, Faruk, “Kervan Yürüyecektir”, *Yeni Sabah*, 9 Ocak 1939.

İlyasoğlu, Aynur, “Mehmet Akif ve İslâm”, *Yazko Felsefe Yazıları*, 7. Kitap, İstanbul 1983, s. 158-167.

İmamoğlu, A. Vahit, “Âkif’in Hayatından Seçmeler”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1991, S. X, s. 324-335.

İmamoğlu, Abdulvahid, “M. Âkif’in Dindarlık Anlayışı”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 4*, TYB, 2010, s. 222-237.

İmamoğlu, Abdulvahit, “Mehmed Âkif’in Müslümana Bakışı”, *Mehmed Âkif Bilgi Şöleni*, 2017, TYB, s. 56-67.

İmamoğlu, Abdulvahit, “Mehmet Âkif’in Vaazlarındaki Millî Mücadele Ruhu”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 5*, TYB, 2011, s. 44-55.

İmamoğlu, Abdulvahit, “Mehmet Âkif’te Dostluk ve Dayanışma”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 2*, TYB, 2008, s. 176-185.

İmamoğlu, Hasan Hüseyin, “İslâm ve Âkif”, *Özlenen Fark*, Yıl: II, Ağustos 1997, S. 13, s. 31-32.

İmamoğlu, Şamil, “Âkif’in Gülen Yüzü”, *Üslup*, Ocak-Şubat 2009, S. 1 (ö.s), s. 29.

İmset, İsmet, “Varan Biri!”, *Son Posta*, 3 Temmuz 1936. Ayrıca bk. *Âkifnâme*, Ahmet Sait Matb., İstanbul 1966, s. 314.

İmzasız, “AGD, Mehmet Âkif’i Kur’an’la Andı”, *Vakit*, 28 Aralık 2008, s. 10.

İmzasız, “Ah! Âkif’e Yine Vefasızlık / Mehmet Âkif’in Kızı (Suat Ersoy Toprağa Verildi)”, *Yeni Şafak*, 29 Şubat 2000, s. 1 ve 8.

İmzasız, “Âkif Anılırken Cem Karaca’nın Plâğı Çalındı”, *Babıalide Sabah*, 15 Mart 1971.

İmzasız, “Âkif Anılıyor”, *Millî Gazete*, 19 Aralık 1990, S. 6370, s. 8.

İmzasız, “Âkif Anılıyor”, *Millî Gazete*, 21 Aralık 1990, S. 6372, s. 8.

İmzasız, “Âkif Bizim Şairimiz Olamaz”, *Tan*, 4 Ocak 1939.

İmzasız, “Âkif, Fatih Ordusunun Kumandanlığını Üzerine Almış Bir Mücahid-dir”, *Bugün*, 19 Mart 1971.

İmzasız, “Âkif Günü”, *Orkun* (Ankara), 15 Ocak 1963.

İmzasız, “Âkif Hâlâ Özür Bekliyor”, *Yeni Şafak*, 1 Ekim 1999; *Haftaya Bakış*, Yıl: VIII, 7 Ekim 1999, S. 17, s. 20.

İmzasız, “Âkif Londra’da Yâd Edildi”, *Bugün*, 25 Ocak 1970.

İmzasız, “Âkif Töreninde Işimer’e Tepki”, *Yeni Mesaj*, 28 Aralık 1999, S. 762, s. 8.

İmzasız, “Âkif ve Asya Anıldı”, *Bozkurt*, 1-15 Ocak 1976, S. 41-42, s. 4-5.

İmzasız, “Âkif, Vefatının 45. Yıldönümü Dolayısıyla Bugün Törenle Anılıyor”, *Yeni Devir*, 27 Aralık 1981, S. 1714, s. 1 ve 5.

İmzasız, “Âkif Yarışmasında Derece Alanların Biyografileri ve Eserlerinden Bölümler”, *Türk Edebiyatı*, Temmuz 1987, S. 165, s. 45-56.

İmzasız, “Âkif Yarışmasının Mükâfatları Dağıtıldı”, *Türk Edebiyatı*, Temmuz 1987, S. 165, s. 42-44.

İmzasız, “Âkif’i Anıyoruz”, *Fedai*, Yıl: XVI, Devre: 3, Ocak 1979, S. 1, s. 6.

İmzasız, “Âkif’i Rahmetle Anıyoruz”, *Millî Gazete*, 26 Aralık 1986, S. 4957, s. 1 ve 11.

İmzasız, “Âkif’in Edebiyat Üzerine Düşünceleri ve Bazı Hatıralar”, *Pınar*, Aralık 1977, S. 72, s. 46-48.

İmzasız, “Âkif’in Fikriyatı”, *Türk Edebiyatı*, Mart 1983, S. 113 (ö.s), s. 42-45.

İmzasız, “Âkif’in Gün Işığına Çıkmamış Mektupları”, ç.yazı: Şevket Gürel, *Kültür*, Ocak 2006, S. 2 (ö.s.), s. 70-72.

İmzasız, “Âkif’in Kemikleri Şehitliğe Nakledildi; Fikret Anıldı / İstiklâl Marşı Şairinin Vefatından 26 Yıl Sonra Yapılan Tören Parlak Oldu”, *Cumhuriyet*, 24 Mayıs 1962.

İmzasız, “Âkif’in Mübarek Kemikleri Yeni Kabrine Nakledildi”, *Yeni İstanbul*, 24 Mayıs 1962.

İmzasız, “Âkif’in Şimdiye Kadar İntişar Etmeyen İki Kıtası”, *Hareket*, III. Dönem, Ocak 1948, S. 11, s. 9.

İmzasız, “Âkif’ten Hâtîrâlar / Âkif’in Mısır’daki Yaşayışı”, *Türk Edebiyatı*, Aralık 1986, S. 158 (ö.s.), s. 88-89.

İmzasız, “Âkif’ten Hatıralar...”, *Millî Şair Mehmet Âkif Ersoy*, 1986 (Niğde), s. 47.

İmzasız, “Âkif’ten Özür Dilesin”, *Yeni Şafak*, 29 Eylül 1999.

İmzasız, “Âkif-Fikret Çatışması”, *Yeni Devir*, 16 Aralık 1993, S. 6330, s. 4.

İmzasız, “Allama Muhammad İqbaland Mehmet Âkif Ersoy”, *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, 1980, S. 4, s. 61-65.

İmzasız, “Anadolu’nun Bağından Bir Haykırış: İstiklâl Marşı”, *Yerli Düşünce*, Mart 2008, S. 2, s. 84-85.

İmzasız, “Başöğretmenden Bedir Dersi”, *Zaman*, 3 Ekim 1999.

İmzasız, “Birkaç Belge ve Kupür”, *Yedi İklim*, Aralık 2006, S. 201 (ö.s.), s. 125-131.

İmzasız, “Birkaç Hatıra”, *Ulus*, 30 Aralık 1938.

İmzasız, “Büyük Bir Kayıp: Şair Mehmed Âkif Dün Akşam Öldü”, *Akşam*, 28 Kânunievvel 1936.

İmzasız, “Büyük Şair Mehmet Âkif Bugün Anılıyor”, *Bizim Anadolu*, 28 Aralık 1969.

İmzasız, “Büyük Şairin Ölümü”, *Cumhuriyet*, 28 İlkanun 1936. Ayrıca bk. *Âkifnâme*, Ahmet Sait Matb., İstanbul 1966, s. 317-318.

İmzasız, “Büyük Türk Şairi Mehmet Âkif Ersoy”, *Ülkücü Öğretmen*, Ocak 1966, Yıl: VII, S. 80, s. 4.

İmzasız, “Commersration de la Mort du Poete Mehmet Âkif”, *İstanbul*, 28 Aralık 1956?.

İmzasız, “Demirel, Vatan Şairine Gösterdikleri Saygı İçin Gençleri Kutladı”, *Son Havadis*, 21 Ocak 1959.

İmzasız, “Doğumunun 100. Yıldönümü / İstiklal Marşı Şairi M. Âkif Bugün Anılıyor”, *Son Havadis*, 29 Aralık 1973.

İmzasız, “DP. Mehmet Âkif’in Meclis’te Anılmasını Teklif Etti”, *Adalet*, 12 Mart 1971.

İmzasız, “Eğitimci Yönüyle Mehmed Âkif”, *Kitap Dergisi*, Ocak-Şubat 1990, S. 35-36, s. 57 [İzzet Kaçar’ın aynı adlı kitabının tanıtımı].

İmzasız, “Elmalılı, Âkif’i Şu Mısraıyla Anıyor: Bütün ömrün cihâddır koca aslan Âkif”, *Yeni Şafak*, 13 Aralık 2017, s. 21 [Necmi Atik’in iddiaları üz.].

İmzasız, “ESDER Âkif’i Rahmetle Andı”, *Vakit*, 28 Aralık 2008, s. 10.

İmzasız, “Eşref Edip’in Kaleminden Âkif’in Aziz Dostları”, *Yeni Mesaj*, 25 Aralık 1997, S. 28, s. 11

İmzasız, “Genç Kuva-yı Milliyeciler Âkif’i Parlak Bir Merasimle Andılar”, *Bugün*, T.siz.

İmzasız, “Hatırlamanız İçin... / Mehmet Âkif Ersoy”, *Vatan*, 28 Aralık 1967.

İmzasız, “Hece’den Mehmet Âkif Özel Sayısı”, *Gerçek Hayat*, Yıl: VIII, 18 Ocak 2008, S. 3 (378), s. 37.

İmzasız, “Hem Nalina, Hem Mihına: İstiklal Marşı Şairinin Ölümü Karşısında”, *Cumhuriyet*, Yıl: XIII, 29 Birincikânun (Aralık) 1936, S. 4536, s. 3.

İmzasız, “Hercümerç ettiğin edvâra da sığmaz...”, *Yücel*, Ocak 1947’den, Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle M. Â.*, 1958, s. 15.

İmzasız, “Hisar’ın Sanat Takvimi / Mehmet Âkif Ersoy”, *Hisar*, C. XIII, Haziran 1973, S. 114, s. 21-23.

İmzasız, “İLESAM Mehmet Âkif’i Andı”, *Millî Gazete*, 2 Ocak 1991, S. 6384, s. 8.

İmzasız, “İman, Kur’ân ve Vatan Şairi Âkif”, *YOYAV Dergisi*, Yıl: XXIX, Ocak 2020, S. 35, s. 46-47.

İmzasız, “İslâm Şairi Mehmet Âkif İçin Anma Törenleri Oldu”, *Yeni İstiklâl*, 28 Aralık 1964.

İmzasız, “İslâmî Edebiyat’ın Âkif Gününde Konuşan Ali Ulvi Kurucu: “Âkif Asrın Mesnevisini Yazdı”, *Millî Gazete*, 27 Aralık 1990, S. 6378, s. 8.

İmzasız, “İstiklâl Marşı”, *Sebilürreşâd*, 21 Mart 1337-11 Recep 1339, C. XIX, S. 472 (27), s. 38 [İstiklâl Marşı için konulan para mükâfatının Âkif tarafından Dârü’l-Mesâî adlı bir hayır kuruluşuna bağışlandığına dair haber].

İmzasız, “İstiklal Marşı Film Oluyor / Dev Bütçeli Yapım”, *Türkiye*, 31 Ağustos 2017, s. 2.

İmzasız, “İstiklâl Marşı – Güfteyi Değiştirmek Lâzım”, *Yücel*, İlkânûn 1937’den Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle M. Â.*, 1958, s. 63-65.

İmzasız, “İstiklâl Marşı Nasıl Millî Marş Oldu?”, *Türk Kültürü*, Ekim 1968, S. 73, s. 37-47; *Türk Silâhlı Kuvvetleri Malûlleri Dergisi*, Mayıs 1969, S. 110, s. 10-15; *Halkevleri Dergisi*, C. II, Ocak 1969, S. 27, s. 20-25.

İmzasız, “İstiklâl Marşı Şairi Mehmed Âkif Vefatının 56. Yıldönümünde Anıldı”, *Türkiye Kültür ve Sanat Bülteni*, Ocak 1993, S. 33, s. 8.

İmzasız, “İstiklal Marşı Şairimiz Anıldı”, *Yeni Devir*, 30 Aralık 1993, S. 6340, s. 3.

İmzasız, “İstiklal Marşı” Şairimizin Hayatı”, *Yeni Devir*, 16 Aralık 1993, S. 6328, s. 3.

İmzasız, “İstiklâl Marşı ve Behçet Kemal”, *Yeni İstiklâl*, 5 Ocak 1962.

İmzasız, “İstiklâl Marşımız Nasıl Yazılmıştı”, *Tercüman*, 24 Nisan 1970.

İmzasız, “İstiklâl Marşı’na Klip”, *Yeni Mesaj*, 21 Nisan 1998, S. 145, s. 11.

İmzasız, “İstiklâl Marşı’nı En Güzel Okuyan Seçildi”, *Adapazarı Şube*, 3 Mart 2006.

İmzasız, “İstiklâl Marşı’nı Kim Yazdı?”, *Çelimli Çalım*, Ramazan 1436, S. 13, s. 40.

İmzasız, “İstiklal Marşı’nın 83. Kabul Yıldönümü”, *Ülkü Ocakları*, Yıl: II, Nisan 2004, S. 13, s. 36.

İmzasız, “İstiklâl Marşı’nın Ellinci Yıldönümü”, *Cumhuriyet*, 13 Mart 1971.

İmzasız, “İstiklâl Marşı’nın Kabulü Törenlerle Kutlandı”, *Tercüman*, 13 Mart 2004.

İmzasız, “İstiklal Marşı’nın Kabulünün Yetmiş Dokuzuncu Yılı Kutlandı/Anayasa’ya Güç Katıyor”, *Millî Gazete*, 13 Mart 2000, S. 9921, s. 19.

İmzasız, “İstiklâl Ruhu Yaşatılmalı”, *Vakit*, 13 Mart 2004.

İmzasız, “İstiklal Savaşı Vaazları”, *İslâm*, Yıl: I, Ağustos 1984, S. 12, s. 56 [Bahar Yayınlarının *İstiklal Savaşı Hitabeleri ve Vaazları* adlı yayını hk.].

İmzasız, “İstiklâl Unutulmadı”, *Tercüman*, 13 Mart 2004.

İmzasız, “K. Toptan: İstiklal Marşı’nın Bestesi Düzeltilmelidir”, *Yeni Devir*, 1 Ocak 1993, S. 6036, s. 2.

İmzasız, “Kabulünün Yıldönümü Münasebetiyle İstiklâl Marşımızın Beste-leri”, *Sanat Dünyası*, 1 Mart 1963.

İmzasız, “Keçiören’e Mehmet Âkif Ersoy Anıtparkı”, *Yeni Şafak*, 15 Mart 2021, S. 9501, s. 15.

İmzasız, “Kızına Hasret Bir Şairin Portresi”, *Yeni Şafak Pazar*, 6 Ocak 2013, S. 5, s. 4.

İmzasız, “Kitaplar: Mehmed Âkif ve Cemiyetimiz”, *Düşünen Adam*, 18 Nisan 1962 [F. K. Timurtaş’ın eseri].

İmzasız, “Konya’da İstiklal Marşı Hakkında Konuşan Cumalioğlu: Âkif Mücadelede Yalnız Başınaydı”, *Babıalide Sabah*, 24 Mart 1971.

İmzasız, “M. A. Ersoy “Safahat Şairi” Olarak da Anılır”, *Yeni Devir*, 17 Aralık 1993, S. 6329, s. 3.

İmzasız, “M. Âkif Anılırken TRT Lânetlendi”, *Hergün*, 30 Aralık 1967.

İmzasız, “M. Âkif, Ünlü Bir Şair Olduğu Kadar İyi Bir Hatip ve Yazardı”, *Yeni Devir*, 24 Aralık 1993, S. 6335, s. 3.

İmzasız, “M. Âkif’den Kuşçubaşı’na Mısır’dan Gönderilen Mektup”, *Yeni Devir*, 23 Mart 1992, S. 5795, s. 4.

İmzasız, “M. Âkif’in Bilinmeyen Şiiri: Haya Öğren İlkini!..”, *Yeni İstiklâl*, Yıl: I, 9 Aralık 1961, S. 51, s. 1.

İmzasız, “Manzum Bir Mektup”, *Yeni Selâmet*, C. IV, 24 Ağustos 1949, S. 33 [99], s. 3 ve 12.

İmzasız, “Meclis’te TRT’den Hesap Soruldu / Mehmet Âkif’e Hakaret Eden TRT Millî Olamaz!”, *Bugün*, 20 Ocak 1968.

İmzasız, “Mehmed Âkif”, *Millî Gazete*, 31 Ağustos 1989, S. 5917, s. 9.

İmzasız, “Mehmed Âkif Anısına Yarışma”, *Hece*, Yıl: X, Aralık 2006, S. 120, s. 13.

İmzasız, “Mehmed Âkif Araştırma Merkezi Başkanı D. Mehmet Doğan’ın İstiklâl Marşı’nın 85. Yıldönümü ile İlgili Açıklaması”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 1*, TYB, 2007, s. 244-245.

İmzasız, “Mehmed Âkif Bey’in Hakîm Senâî’den Bir Tercümesi”, *Âkif Salnâmesi-2*, MAKÜ, İstanbul, 2020, s. 16-17.

İmzasız, “Mehmed Âkif Bey’in Mısır ve Medine’ye Seyahati”, *Sebîlürreşâd*, 26 Kânûnevvel 1329-11 Safer 1332, C. XI, S. 278, s. 288.

İmzasız, “Mehmed Âkif Bir Ahlak Kahramanıydı”, *Yeni Devir*, 25 Aralık 1993, S. 6336, s. 6.

İmzasız, “Mehmed Âkif Cepheye Askere Cesaret Veriyordu”, *Yeni Devir*, 21 Aralık 1993, S. 6332, s. 4.

İmzasız, “Mehmed Âkif / D. Mehmed Doğan”, *Kitap Dergisi*, Mart 1989, S. 25, s. 47 [tanıtma].

İmzasız, “Mehmed Âkif Ersoy (1873-1936)”, *Semerkand*, Yıl: IX, Aralık 2007, S. 108, s. 6.

İmzasız, “Mehmed Âkif Ersoy’la İlgili Neler Yapılabilir?”, *Kitap Postası*, Aralık 2005, S. 9, s. 62.

İmzasız, “Mehmed Âkif Ersoy”, *Kemalizm ve Türkiye*, Yıl: VIII, Nisan-Mayıs 1983, S. 85-86, s. 29.

İmzasız, “Mehmed Âkif Günü”, *Yeni İstiklâl*, Yıl: I, 29 Aralık 1961, S. 54, s. 3.

İmzasız, “Mehmed Âkif Hayatı, Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları”, *İslâm-Türk Ansiklopedisi / Muhitülmaarif Mecmuası*, C. I, 21 Mart 1941, S. 10, s. 4 [E. Edib’in kitabının tanıtımı].

İmzasız, “Mehmed Âkif Hiçbir Fırka ve Akıma Dahil Olmadı”, *Yeni Devir*, 28 Aralık 1993, S. 6338, s. 4.

İmzasız, “Mehmed Âkif Kahire’de Takva Sahibi Olmuştu”, *Yeni Devir*, 29 Aralık 1993, S. 6339, s. 4.

İmzasız, “Mehmed Âkif / Prof. Dr. M. Orhan Okay”, *Kitap Dergisi*, Eylül 1989, S. 31, s. 33 [tanıtma].

İmzasız, “Mehmed Âkif Semineri”, *Mehmed Âkif Araştırmaları Dergisi*, Aralık 1986, S. 1, s. 51-52.

İmzasız, “Mehmed Âkif Şiir Tahlili Yarışması Hakkında Açıklama”, *Türk Edebiyatı*, Nisan 1987, S. 162, s. 72.

İmzasız, “Mehmed Âkif Üzerine”, *Divan*, C. I, Ocak 1979, S. 3, s. 3-6.

İmzasız, “Mehmed Âkif’i Andık”, *Türkiye Kültür ve Sanat Bülteni*, Ocak 1992, S. 23, s. 1 ve 11.

İmzasız, “Mehmed Âkif’i Anma Törenleri”, *Yol*, 5 Ocak 1966.

İmzasız, “Mehmed Âkif’i Kaybettik: Büyük Şair Dün Akşam Vefat Etti”, *Cumhuriyet*, Yıl: XIII, 28 Birincikânun (Aralık) 1936, S. 4535, s. 1 ve 3.

İmzasız, “Mehmed Âkif’i Tanımak”, *Yeni Devir*, 4 Nisan 1988, S. 4571, s. 6.

İmzasız, “Mehmed Âkif’i Unutanlar/Radyoların ve Matbuatın, Tevfik Fikreti Andıkları Hâlde İstiklâl Şairini Unutmaları Affedilemez”, *Yeni İstiklâl*, Yıl: I, 29 Aralık 1961, S. 54, s. 1, 7.

İmzasız, “Mehmed Âkif’in Cenazesi Her Sene Mehmet Âkif Günü Yapılacak”, *Akşam*, 29 Kânunievvel (Aralık) 1936.

İmzasız, “Mehmed Âkif’in Cenazesi Merasimle Kaldırıldı: Gençlik Büyük Şairin Tabutunu Eller Üstünde Taşdı”, *Cumhuriyet*, Yıl: XIII, 29 Birincikânun (Aralık) 1936, S. 4536, s. 1 ve 3.

İmzasız, “Mehmed Âkif’in Çocukluk Evi Müze Oluyor”, *Türkiye*, 8 Ocak 2008, s. 17.

İmzasız, “Mehmed Âkif’in Çok Güçlü ve Zengin Bir Hafızası Vardı”, *Yeni Devir*, 27 Aralık 1993, S. 6337, s. 4.

İmzasız, “Mehmed Âkif’in Evi Mezbelelik Haline Geldi!”, *Bugün*, 18 Mayıs 1970.

İmzasız, “Mehmed Âkif’in Göz Yaşları”, *Ailem*, 22 Aralık 2006, S. 211, s. 26-28.

İmzasız, “Mehmed Âkif’in Kur’an Meali 1961 Yılında Yakıldı”, *Yeni Devir*, 22 Aralık 1993, S. 6333, s. 6.

İmzasız, “Mehmed Âkif’in Meal ve Tefsiri’nden”, *Yazı*, Eylül 1986, S. 6, s. 9.

İmzasız, “Mehmed Âkif’in Tabutunu Üniversiteli Gençler Eller Üstünde Taşıdılar”, *Yeni Devir*, 23 Aralık 1993, S. 6334, s. 4.

İmzasız, “Mehmed Âkif’in Torunu Hayata Veda Etti”, *Star*, 2 Aralık 2012, s. 4 [Ferda Argon].

İmzasız, “Mehmet Âkif ”, *Türk Dünyası*, Yıl: XI, Ekim-Aralık 1976, S. 43, s. 49-51.

İmzasız, “Mehmet Âkif Anılacak”, *Mavera*, Yıl: III, Aralık 1978, S. 25, s. 37.

İmzasız, “Mehmet Âkif, Bilgi Şöleni’nde Anıldı.”, *Zaman*, 29 Aralık 2008, s. 23.

İmzasız, “Mehmet Âkif Bugün Anıldı”, *Türk Sesi* (İstanbul), 24 Aralık 1955.

İmzasız, “Mehmet Âkif Cuma Hutbelerinde Anlatılacak”, *Tercüman*, 18 Eylül 1986.

İmzasız, “Mehmet Âkif de Ümmü Gülsüm Dinlemiş!”, *Kitap Postası*, Temmuz-Ağustos 2005, S. 4-5, s. 4.

İmzasız, “Mehmet Âkif Elazığ’da Anıldı”, *Sabah*, 7 Şubat 1973.

İmzasız, “Mehmet Âkif Ersoy 1873-1936”, *Kemalizm ve Türkiye*, Yıl: II, Mart 1977, S. 15, s. 27.

İmzasız, “Mehmet Âkif Ersoy Adına Araştırma Merkezi Kuruldu”, *Zaman*, 16 Şubat 2006.

İmzasız, “Mehmet Âkif Ersoy Anıldı”, *Yeni Mesaj*, 28 Aralık 1998, S. 396, s. 10.

İmzasız, “Mehmet Âkif Ersoy Fikir ve Sanat Vakfı”, *Türkiye Kültür ve Sanat Bülteni*, Aralık 1992, S. 32, s. 15.

İmzasız, “Mehmet Âkif Ersoy Soyağacı”, *Mebus ve Şair*, (Şerifoğlu), Gaziantep Bş. Bl., 2021, s. 40-41.

İmzasız, “Mehmet Âkif Ersoy Vefatının 57. Yıldönümünde Anıldı”, *Türkiye Kültür ve Sanat Bülteni*, Şubat 1994, S. belirtilmemiş, s. 7.

İmzasız, “Mehmet Âkif Ersoy’u Anma Töreni”, *Çağrı*, 1984, S. 313.

İmzasız, “Mehmet Âkif Ersoy’u Bugün Anıyoruz”, *Yeni Devir*, 27 Aralık 1983, S. 2426, s. 1, 5.

İmzasız, “Mehmet Âkif Ersoy”, *Töre*, Yıl: XIV, Ocak 1985, S. 164, s. 70.

İmzasız, “Mehmet Âkif Ersoy”, *Türktarım*, Ocak-Şubat 2001, S. 137, s. 16-18.

İmzasız, “Mehmet Âkif, Haçlı Zihniyetini Yakından Tanıma Fırsatı Bulmuştu”, *Yeni Devir*, 10 Kasım 1994, S. 6636, s. 3.

İmzasız, “Mehmet Âkif, Hayatı, Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları”, Yıl: VIII, *Töre*, Şubat 1976, S. 57, s. 44-46 [Eşref Edib’in kitabı hk.].

İmzasız, “Mehmet Âkif Külliyyatı”, *Millî Gazete*, 19 Haziran 1990, S. 6189 s. 8.

İmzasız, “Mehmet Âkif” Münakaşası”, *Varlık*, Yıl: VI, C. VII, 1 Şubat 1939, S. 134, s. 78-79 [Ölümünün 2. yıl dönümü münasebetiyle yapılan neşriyat ve tartışmalar hk.].

İmzasız, “Mehmet Âkif Öldü”, *Yarım Ay*, 1 İkincikânun 1937, No: 46, s. 2-3.

İmzasız, “Mehmet Âkif Özel”, *Yenidünya*, Aralık 2009, S. 494, s. 46-47 (seçme ve derleme).

İmzasız, “Mehmet Âkif Resim Yarışması Sonuçlandı”, *Türk Edebiyatı*, Nisan 1987, S. 162, s. 72.

İmzasız, “*Mehmet Âkif*, Süleyman Nazif”, *İlim ve Sanat*, Ekim 1990, S. 27, s. 77 [tanıtma].

İmzasız, “Mehmet Âkif Taceddin Dergâhında Anıldı”, *Türkiye Kültür ve Sanat Bülteni*, Kasım 2007, s. 12-13.

İmzasız, “Mehmet Âkif ve Dede Efendi Bugün Anılıyor”, *Tercüman*, 27 Aralık 1971.

İmzasız, “Mehmet Âkif ve İslâm Dünyası”, *Hareket*, Temmuz 1967, S. 19, s. 10-11.

İmzasız, “Mehmet Âkif ve İstiklâl Marşı / Millî Marş Nasıl Yazılır?”, *Ülker*, Mart 1937, S. 6, s. 50-54.

İmzasız, “Mehmet Âkif ve İstiklâl Marşımız”, *Balkanların Sesi: Sınır Ötesi*, Yıl: I, 5-19 Mayıs 2008, S. 12, s. 1 ve 3.

İmzasız, “Mehmet Âkif ve İttihatçılar”, *Yeni Devir*, 20 Aralık 1993, S. 6331, s. 6.

İmzasız, “Mehmet Âkif ve Milliyetçiliği”, *Hareket*, V. Dönem, Aralık 1996, S. 12, s. 3-4.

İmzasız, “Mehmet Âkif ve Musiki”, *Tercüman*, 11 Aralık 1986. [Dündar Akünal’ın *Gösteri*’deki yazısına eleştiri].

İmzasız, “Mehmet Âkif ve Şehid Kubilây Anıldı”, *Cumhuriyet*, 2 Aralık 1955.

İmzasız, “Mehmet Âkif *Yedi İklim*’de”, *Millî Gazete*, 1 Şubat 1993, S. 7134, s. 8.

İmzasız, “Mehmet Âkif Yılı Faaliyet Programı Taslağı”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 1*, TYB, 2007, s. 240-243.

İmzasız, “Mehmet Âkif’i Anma Sergisi”, *Türkiye Kültür ve Sanat Bülteni*, Ocak 1993, S. 33, s. 8.

İmzasız, “Mehmet Âkif’in Ardından”, *Yeni Tanin*, Yıl: II, 3 Kasım 1965, S. 524, s. 2.

İmzasız, “Mehmet Âkif’in Bilinmeyen Şiirleri Yayınlandı”, *Hece*, Yıl: XVI, Kasım 2012, S. 191, s. 10.

İmzasız, “Mehmet Âkif’in Bir Hâtırası”, *Yeni Selâmet*, C. IV, 3 Ağustos 1949, S. 32 [98], s. 2 [33/99. Sayıda yayımlanan “Manzum Bir Mektup”].

İmzasız, “Mehmet Âkif’in Evi Müze Haline Getirildi / Şairimizin Evi Kendi Eşyaları ile Donatıldı”, *Tercüman*, 2 Ocak 1974.

İmzasız, “Mehmet Âkif’in Evinin Satışı Üzüntü Yarattı”, *Ulus*, 20 Haziran 1957.

İmzasız, “Mehmet Âkif’in Gözüyle”, *Millî Gazete*, 12 Ocak 1998, S. 9131, s. 10 [Hekimoğlu İsmail’in kitabı hk. tanıtma]

İmzasız, “Mehmet Âkif’in Hayatından Fıkralar”, *Millî Şair Mehmet Âkif Ersoy*, 1987 (Aydın), s. 51-53.

İmzasız, “Mehmet Âkif’in Manevî Huzurunda”, *Hareket*, III. Dönem, Aralık 1948, S. 22, s. 4.

İmzasız, “Mehmet Âkif’in Mezarı Başında Kur’an Okundu”, *Yeni Devir*, 28 Aralık 1983, S. 2427, s. 1, 5.

İmzasız, “Mehmet Âkif’in Mısır’dan Eşref Edib’e Gönderdiği Mektup ve Zarfı”, *Hürriyet Gösteri*, Nisan 2003, S. 247, s. 81 [mektup metni].

İmzasız, “Mehmet Âkif’in Satışa Çıkarılan Evi”, *Ulus*, 20 Haziran 1957.

İmzasız, “Mehmet Âkif’in Şiir Dünyası / Fazıl Gökçek”, *Kitap Postası*, Temmuz-Ağustos 2005, S. 4-5, s. 62.

İmzasız, “Mehmet Âkif’in Şiirleri “Besmeleler” ile Okundu / İmanlı Şâir Âkif’in 29 uncu Ölüm Yıldönümünde Safahat’ın Sayfaları Çevrildi, İstiklâl Marşı Söylendi”, *Tercüman*, 3 Ocak 1966.

İmzasız, “Mehmet Âkif’in Vaizleri ve Tefsirleri”, *Yeni Gün*, 8 Nisan 1959.

İmzasız, “Mehmet Âkif’le Yola Çıktık”, *Yeni Şafak*, 8 Ağustos 2018.

İmzasız, “Mehmet Âkif’ten Seçmeler”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: VII, Mart 2006, S. 73 (ö.s.), s. 165-232.

İmzasız, “Merhum Âkif Yıllar Önce, Zalim Şah’a Şöyle Sesleniyordu: “Mevlâ Caniye Yataklık Etmez!”, *Tevhid*, 19 Şubat 1979, S. 9, s. 17.

İmzasız, “Millî Savunma Bakanı Sabahattin Çakmaklı, Âkif’i Kucakladı / Nazik ve Anlamlı Cevap”, *Yeni Mesaj*, 4 Ekim 1999, S. 678, s. 9 [İşimer’e cevap].

İmzasız, “Millî Şair Dualarla Anılıyor”, *Vakit*, 28 Aralık 2008, s. 10.

İmzasız, “Millî Şâir Mehmet Âkif Bursa’da Anıldı”, *Babıalide Sabah*, 5 Şubat 1970.

İmzasız, “Millî Şair Mehmet Âkif Ersoy Şiir Yarışması”, *Türk Edebiyatı*, Aralık 2007, S. 410, s. 77.

İmzasız, “Millî Şairimiz Mehmet Âkif Törenlerle Anıldı”, *Yeni Tanin (Ankara)*, 3 Ocak 1966.

İmzasız, “Ne V@r Ne Yok? / İstiklâl Marşı Şairimiz Yok!”, *Gerçek Hayat*, Yıl: I, 15 Aralık 2000, S. 8, s. 39.

İmzasız, “Orduda Terfiye Âkif Şartı”, *Millî Gazete*, 31 Aralık 1999, S. 9848, s. 3.

İmzasız, “Ölümünden Onbir Yıl Sonra Mehmet Âkif”, *Selâmet*, 26 Aralık 1947, S. 32, s. 6-7.

İmzasız, “Ölümünün 31. Yıldönümünde Mehmet Âkif”, *Kemalizm*, Yıl: VI, Aralık 1967, S. 65, s. 20-21.

İmzasız, “Ölümünün 46. Yıldönümünde İstiklal Marşımızın Şairi Mehmed Âkif’i Anıyoruz”, *Yeni Devir*, 27 Aralık 1982, S. 2074, s. 1, 5.

İmzasız, “Safahat’ın Yayın Hakkı Kültür Bakanlığına Geçiyor”, *Millî Gazete*, 30 Aralık 1984, S. 4241, s. 9.

İmzasız, “Sesler – Mehmet Âkif”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi (Danıştayın 100. Yılı ö.s.)*, Nisan-Haziran 1968, S. 11, s. 49 [S. Karakoç’un iki eseri hk.].

İmzasız, “Sivas’ta Mehmed Âkif Günü”, *İslâm-Türk Ansiklopedisi / Muhitül-maarif Mecmuası*, C. I, 20 Şubat 1942, S. 28, s. 4.

İmzasız, “Süleyman Nazif’le Mehmet Âkif Konuşuyor”, *[Yeni] Sebilürreşad*, C. II, Ocak 1949, S. 29, s. 50-51 (Nazif’in *Son Nefesimle Hasbihal*; Âkif’in *Süleyman Nazif’e* başlıklı şiirleri).

İmzasız, “Şair Âkif İçin Dün Eminönü Halkevinde Bir Tören Yapıldı”, *Yeni Halk*, 28 Birincikânun 1943.

İmzasız, “Şair Âkif İçin Yarın Mihrimah Camiinde Mevlüt Okutulacak”, *Yeni Halk*, 25 Birincikânun 1943.

İmzasız, “Şair Ersoy Törenle Anıldı”, *Yeni Devir*, 2 Ocak 1991, S. 5419, s. 1.

İmzasız, “Şair Mehmed Âkif İçin Üniversitede Yapılan İhtifal”, *Akşam*, Yıl: XXI, 29 Kânûnievvel 1938, No. 7257, s. 6.

İmzasız, “Şair Mehmet Âkif Anıldı”, *Son Saat*, 30 Aralık 1966.

İmzasız, “Şair Mehmet Âkif’in Kabri Şehitliğe Nakledilecek”, *Hür Vatan*, 9 Mayıs 1962.

- İmzasız, “Şiir Tahlili Sonuçları”, *Türk Edebiyatı*, Mayıs 1987, S. 163, s. 41.
- İmzasız, “Taceddin Dergâhı Ne Durumda?”, *Akif*, 29 Nisan 1995.
- İmzasız, “Taceddin Dergâhı ve Yazarlar Birliği / Âkif Enstitüsüne Doğru”, *Türk Edebiyatı*, Mart 1983, S. 113 (ö.s.), s. 32-34.
- İmzasız, “Tarihte Bu ay / Mehmet Âkif Ersoy (Millî Şair)”, *İslâm*, Yıl: II, Aralık 1985, S. 28, arka kapakta.
- İmzasız, “Televizyon / Mehmed Akif”, *Millî Gazete*, 19 Aralık 1984, S. 4230, s. 8 [İzmir Televizyonunun İz Bırakanlar programı].
- İmzasız, “Türk Büyükleri / Mehmet Âkif Ersoy”, *Barış*, 22 Aralık 1972.
- İmzasız, “Türk Milliyetçiliğinin Büyük Önderi: Mütefekkir ve Şair Mehmet Âkif Ersoy Anıldı”, *Yeni İstanbul*, 30 Aralık 1963.
- İmzasız, “Türkçü, Cemiyetçi, İslâmcı Mehmed Âkif”, *Son Posta*, 29 Kânûnu-evvel 1936.
- İmzasız, “Türklerin Millî Şairi”, *Times*, 28 Nisan 1939. Tercümesi için bk. *Mehmed Âkif ve 70 Muharririn Yazıları II*, s. 322.
- İmzasız, “TYB Genel Başkanı D. Mehmet Doğan Kitabını Yayınlayan Kuruluşların Mehmed Âkif’in Hatırasına Saygı Göstermelerini İstedi”, *Türkiye Kültür ve Sanat Bülteni*, Ekim 1991, S. 20, s. 1 ve 15.
- İmzasız, “Üstad Âkif’in Nasrullah Camii’ndeki Veciz Konuşması Bugünlere Bile Işık Tutuyor”, *Yeni Devir*, 27 Aralık 1994, S. 6650, s. 5.
- İmzasız, “Vatan Şairi”, *Akın* (Kayseri), 23 Eylül 1966.
- İmzasız, “Vefatına Tarih Düşürülen Şiirler”, *Bir Şimdikizaman Şairi*, 2008, s. 186.
- İmzasız, “Vefatının 40. Yılında Millî Şairimiz Mehmed Âkif Ersoy’u Andık”, *Millî Kültür*, C. I, Şubat 1977, S. 2, s. 80.
- İmzasız, “Vefatının 51. Yılında Mehmed Âkif”, *Yeni Devir*, 4 Nisan 1988, S. 4571, s. 6 [Birlik Vakfı’nın düzenlediği, Ebubekir Eroğlu, Mustafa Miyasoğlu, Durali Yılmaz, İsmail Lütfi Çakan’ın katıldığı “Vefatının 51. Yılı Münasebetiyle Mehmed Âkif Ersoy” konulu sohbet toplantısı hk.] .
- İmzasız, “Veteriner Fakültesi Broşürü”, *Mehmed Âkif / Hayatı Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları-II*, 1939, s. 117-121.

İmzasız, “Yazarlar Birliği ve İLESAM’dan Örnek Davranış/Âkif’in Kızına Yardım”, *Millî Gazete*, 11 Ekim 1991, S. 6661, s. 8.

İmzasız, “Yedi İklim” [Âkif Ö. S.], *Yeni Mesaj*, 31 Aralık 1998, S. 765, s. 12 [tanıtma].

İmzasız, “Yeni Çıkan Kitaplar: Mehmet Âkif-Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları”, *Millî Yol*, Ocak 1962, S. 1, s. 16 [tanıtma].

İmzasız, “Yeni Harflerle Sıratımüstakim”, *Türk Edebiyatı*, Nisan 2013, S. 474, s. 79-80 [tanıtma].

İmzasız, “Yeni Yayınlar, N. Mehmed Solmaz / Mehmed Âkif’ten Seçmeler”, *Millî Gazete*, 15 Mart 1987, S. 5334, s. 6 [tanıtma].

İmzasız, “Yıldönümleri Münasebetiyle: Tevfik Fikret – Mehmet Âkif Kavgası”, *Ocakbaşı* (Ankara), 5 Ocak 1952, s. 1 [Yazı imzasız yayımlanmışsa da derginin sahibi Vasfi Mahir Kocatürk tarafından yazılmış olmalıdır].

İmzasız, “Zehirli İğneli Fıçı”, *[Yeni] Sebilürreşad*, C. II, S. 35, s. 159-160 [N. Artam’ın T. İ. / Toplu İğne müsteârıyla yazdığı yazıya cevap].

İmzasız, “1986 Yılı Mehmed Âkif” Yılı İlân Edildi”, *Tercüman*, 27 Aralık 1985.

İmzasız, “1996 ‘Mehmet Âkif Yılı’”, *Millî Gazete*, 23 Aralık 1995, S. 8382, s. 12.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, [Mehmed Âkif], *Hece*, Ocak 2008, S. 133 (ö.s), s. 521-522.

İnan Karatepe, Mihriban, “Küfe’ye Dair”, *Yedi İklim*, C. XII, Aralık 1999-Ocak 2000, s. 117-118 (ö.s.), s. 30-31.

İnan, Âkif, “Âkif’te Batıcılık Etkisi”, *M. Âkif İlmî Toplantısı*, 1986, s. 246-252.

İnan, Âkif, “Fikir-Edebiyat Ayrılmazlığı ve Âkif”, *Mavera*, Yıl: IX, Mayıs 1985, S. 101, s. 31-34.

İnan, Âkif, “İlk Şair: Âkif”, *İslâm*, Yıl: II, Aralık 1984, S. 16, s. 54-55.

[İnan], Âkif Reha, “Âkif ve Kur’an Tercümesi Meselesi”, *Yeni Devir*, 3 Ocak 1983, S. 2081, s. 2 ve 7.

İnan, Âkif, “Mehmet Âkif Günü”, *Yeni Devir*, 31 Aralık 1979, S. 991, s. 2.

[İnan], Âkif Reha, “Mehmet Âkif Üzerine (1)”, *Millî Gazete*, 2 Ocak 1987, S. 4962, s. 2.

- [İnan], Âkif Reha, “Mehmet Âkif Üzerine (2)”, *Millî Gazete*, 3 Ocak 1987, S. 4963, s. 2.
- [İnan], Âkif Reha, “Mehmet Âkif Üzerine (1)”, *Millî Gazete*, 4 Ocak 1987, S. 4964, s. 2.
- [İnan], Âkif Rehavi, “Çizgiler/Mehmet Âkif’in Düşüncesi”, *Yeni Devir*, 4 Ocak 1985, S. 2747, s. 2.
- [İnan], Âkif Rehavi, “Çizgiler/Mehmet Âkif’in Düşüncesi -2-”, *Yeni Devir*, 5 Ocak 1985, S. 2748, s. 2.
- [İnan], Âkif Rehavi, “Çizgiler/Mehmet Âkif’in Düşüncesi -3-”, *Yeni Devir*, 7 Ocak 1985, S. 2749, s. 2.
- İ[nan], M. Â[kif], “Önder Âkif”, *Hilâl*, C. II, Aralık 1961, Yıl: 3, S. 22, s. 12.
- İnan, Ali Mithat, “Mehmet Âkif ve Dünyası”, *Silâhlı Kuvvetler Dergisi*, Eylül 1972, S. 243, s. 82-87.
- [İnan, Fuad Şemsi], “Bir Dostunun Kaleminden Mehmet Âkif’in Son Günleri”, *Türk Edebiyatı*, derl. M. Uğur Derman, Nisan 1977, S. 42, s. 14-17.
- İnanç, Feyyaz, “Mehmet Âkif Ersoy’da Nükte 1-3”, *Yeni Mesaj*, 14-16 Eylül 1998, S. 291, s. 11.
- İnandı, Battal, “Mehmet Âkif’in Berlin Hatıraları”, *50. Yıl Anma Kitabı*, 1986, s. 139-146.
- İnce, Ömer, “İstiklal Marşı ve Mehmet Âkif”, *Temrin*, Ağustos 2009, S. 16, s. 23-28.
- İslamoğlu, “Merhum Millî Şairimiz Mehmet Âkif’i Andık”, *Hür Adam*, 19 Aralık 1959.
- İslamoğlu Ali Münif, “Mehmet Âkif”, *Hareket*, II. Dönem, Şubat 1942, S. 9, s. 267-269.
- İslamoğlu, Mustafa, “Utaniyorum”, *Akit*, 4 Ekim 1999.
- İsmail, Gülay, “Mehmet Âkif Ersoy (1973-1936)”, *Köprü* (Üsküp), Yıl: V, Nisan 2007, S: 23, s. 34-36.
- İsmail Habip [Sevük], “Âkif Yedi Asrın En Büyük İrtifaidir”, *Son Posta*, 11 Ocak 1946.
- İsmail Habip [Sevük], “Mehmet Âkif Hasta Döşesinde”, *Doğu*, 1943’ten, Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle M. Â.*, 1958, s. 73-75.

- İsmaili, Adnan, “Mehmet Âkif’i Yeniden Keşfetmek”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni* 5, TYB, 2011, s. 141-149.
- İz, Fahir, “Mehmet Âkif Ersoy – Bir Biyografi”, çev. Ahmet Cevizci, *Erdem*, C. IV, Mayıs 1988, S. 11, s. 325-337.
- İz, Fahir, “Mehmet Âkif Ersoy (1873-1936) A Biography”, *Erdem*, C. IV, Mayıs 1988, S. 11, s. 311-323.
- İz, Mahir, “Büyük Âkif, Rehberimiz Âkif”, *[Yeni] Sebilürreşad*, C. IV, Mart 1962, S. 333, s. 124-125.
- İz, Mahir, “İstiklâl Marşı Şâirimizin Vefatının 30. Yıldönümü”, *İslâmın İlk Emri Oku*, Ocak 1967, S. 62, s. 9.
- İz, Mahir, “İstiklâl Marşımız Hakkında”, *Bâbıâlide Sabah*, 6 Eylül 1966; *Bilgi*, Yıl: XX, Ocak-Şubat 1967, S. 236-237 (ö.s.), s. 19.
- İz, Mahir, “Mahir İz Hoca Âkif’i Anlatıyor”, *İslâmî Edebiyat*, Yıl: II, Ocak-Mart 1990, S. 3, s. 22-77.
- İz, Mahir, “Mehmed Âkif: Hayatı, Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları”, *Cumhuriyet*, 19 Mart 1939.
- İz, Mahir, “Mehmed Âkif’in İnançları ve Seciyesi”, *İslâm Medeniyeti*, Yıl: II, Ocak 1969, S. 17, s. 29-31.
- İz, Mahir, “Mehmet Âkif’in İnançları ve Seciyesi”, *İslam Medeniyeti*, Ocak 1969, S. 17, s. 29-31.
- İz, Mahir, “Sayın Mahir İz’in Teypten Naklolunan Açış Konuşması”, *Safahat*, İnkılâp ve Aka Kevleri Y., 11. bs., İstanbul 1977, s. LXIX.
- İz’at, Aytuğ, “Kültür ve Turizm Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı ve Anma Faaliyetleri Genel Koordinatörü Aytuğ İz’at’ın Yaptığı Takdim Konuşması”, *Millî Şair Mehmet Âkif Ersoy’u Ölümünün 50. Yıldönümünde Yapılan Anma Faaliyetleri*, KTB. Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Y., Ankara?, 1987, s. 56.
- İzeti, Metin, “Mehmet Âkif Ersoy’un Şiirinde Estetik İşlevsellik”, *Mehmet Âkif Ersoy Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Tiran-Arnavutluk*, Eğitim-Bir-Sen, 2017, s. 148-158.
- Jandar, Yetkin İlker, “Âkif’in Şiirinde İstanbul”, *Kültür*, Ocak 2006, S. 2 (ö.s.), s. 89-91.

K., H., “Fikri Yönüyle Âkif”, *Ülkü Pınarı*, Aralık 1976, S. 9, s. 14-20.

Kabacalı, Alpay, “Türkiye’de Yazar Ne ile Yaşar? (4)/Cumhuriyet Döneminde Kimi Yazarlara Olanaklar Sağlandıysa da Soruna Köklü Çözüm Getirilmedi/Âkif 10 Bin Lira Aldı mı?”, *Milliyet Sanat* Dergisi, 9 Nisan 1979, S. 318, s. 15.

Kabahasanoğlu, Vahap, “Mehmed Âkif’te Sosyal Tema”, *Türk Edebiyatı*, Aralık 1986, S. 158 (ö.s.), s. 45-46.

Kabaklı, Ahmet, “Âkif-İkbal ve Tarlan”, *Tercüman*, 14 Eylül 1972.

Kabaklı, Ahmet, “Âkif ve İkbal”, *Türk Edebiyatı*, Ocak 1982, S. 99, s. 1-2. Alıntı: *Sebilürreşad*, Nisan 2018, S. 1027, s. 11-12.

Kabaklı, Ahmet, “Âkif’in Bir Sözü Üzerine”, *Tercüman*, 2 Ocak 1969.

Kabaklı, Ahmet, “Âkif’in Karakteri”, *Tercüman*, 28 Aralık 1964.

Kabaklı, Ahmet, “Âkif’te İdeal Ülke I-II”, 30 Aralık 1969-1 Ocak 1970.

Kabaklı, Ahmet, “Atatürkçülerin Atatürk Düşmanlığı”, *Türk Edebiyatı*, Yıl: XXVII, Kasım 1999, S. 313, s. 9-13 [Âkif tartışmaları bağlamında].

Kabaklı, Ahmet, “Homeros’tan M. Âkif’e Truva’dan Çanakkale’ye”, *Türk Edebiyatı*, Yıl: XXIV, Mart 1996, S. 269, s. 3-5.

Kabaklı, Ahmet, “İki İftiraya Cevap”, *Tercüman*, 31 Aralık 1984 [Basında Âkif’e hakaret edenlere cevap].

Kabaklı, Ahmet, “İstiklâl Marşı Hakkında”, *Büyük Türkiye*, Yıl: I, Şubat-Mart 1971, S. 11-12, s. 9-11.

Kabaklı, Ahmet, “Kahraman ve Âkif”, *Tercüman*, 6 Ocak 1966.

Kabaklı, Ahmet, “Karakter Abidesi”, *Tercüman*, 5 Ocak 1964.

Kabaklı, Ahmet, “Kaybolan Ümit yahut Leylâ”, *Türk Edebiyatı*, Mart 1983, S. 113 (ö.s.), s. 3-4.

Kabaklı, Ahmet, “Kur’ân ve Âkif”, *Tercüman*, 31 Aralık 1973.

Kabaklı, Ahmet, “Mehmed Âkif’in Kültür Çevreleri”, *M. Âkif İlmî Toplantısı*, 1986, s. 179-191; *Türk Edebiyatı*, Aralık 1986, S. 158 (ö.s.), s. 4-9.

Kabaklı, Ahmet, “Mehmed Âkif’in Mısır Günleri”, *Mavera*, C. VII, Haziran 1983, S. 79, s. 51.

- Kabaklı, Ahmet, “Öğretmen Mehmet Âkif”, *Tercüman*, 27 Aralık 1966; *Genç Öğretmen*, Yıl: II, Aralık 1964-Ocak 1965, S. 10, s. 19.
- Kabaklı, Ahmet, “Temellerin Duruşması: 9 / Bedr’in Arslanları”, Haziran 1988, S. 173, s. 46-47.
- Kaçalin, Mustafa S., “Âkif’in Meâli Üzerinde Türkçe Açısından Yapılacak Çalışmalar Neler Olabilir?”, *Direnen Meâl: Âkif Meâli*, (Şentürk), Mahya, 2016, s. 207-216.
- Kafkasyalı, Ali, “İstiklâl Harbiziminde Mehmed Âkif”, *Türk Yurdu*, VII. Devre, C. VIII, Aralık 1987, S. 11 (357), s. 51-53.
- Kaflı, Kadircan, “Âkifnâme...”, *Tercüman*, 1 Ocak 1967.
- Kaflı, Kadircan, “Fikret ve Âkif”, *Tercüman*, 9 Ocak 1968.
- Kaflı, Kadircan, “Mehmet Âkif Gibi...”, *Tercüman*, 27 Ocak ?.
- Kaflı, Kadircan, “Mehmet Âkif ve Fikirleri”, *Tercüman*, 31 Temmuz 1958.
- Kaflı, Kadircan, “Mehmet Âkif ve Toplum”, *Tercüman*, 14 Mart 1962.
- Kahraman, Âlim, “Âkif, Gününde Yaşayan Adamdı”, *Millî Gazete*, 27 Aralık 1984, S. 4238, s. 9.
- Kahraman, Alim, “Âkif Üzerine Yazmak”, *Zaman*, 19 Haziran 1987, S. 10398, s. 7.
- Kahraman, Âlim, “Âkif’in Safahat’ında Bir Semtin Profili: “Fatih”, *Vefatının 75. Yılında Âkif Sempozyum Bildirileri*, (Işık), Zeytinburnu Belediyesi, 2011, s. 447-460.
- Kahraman, Âlim, “Bir Okuyucu Olarak Âkif”, *Yedi İklim*, Yıl: I, Mayıs 1987, S. 3, s. 3-5; *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: VII, Mart 2006, S. 73 (ö.s.), s. 31-33; *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 1*, TYB, 2007, s. 74-77, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: XII, Mart 2011, S. 133, s. 9-12.
- Kahraman, Âlim, “Bir Tablonun İçinde Duran Üç İsim Mehmet Âkif, Ahmet Haşim, Yahya Kemal”, *Yedi İklim*, C. IV, Kasım 1992, S. 32, s. 3.
- Kahraman, Âlim, “İstiklal Marşı’ndaki Dinî ve Millî Ögeler”, *Mehmed Âkif Ersoy*, (Kurt), DİB, İstanbul 2021, s. 65-70.
- Kahraman, Âlim, “Mahir İz, Uğur Derman ve Mehmet Âkif”, *Yeni Şafak Kitap*, 10 Ekim 2018, S. 138, s. 33.

Kahraman, Âlim, “Mehmed Âkif’i Yetiştiren Çevre”, *Mehmed Âkif Ersoy*, (Uzun), T.C. KTB Y., 2011, s. 42-58.

Kahraman, Âlim, “Mehmed Âkif’in *Servet-i Fünûn*’un Bir Anketine Verdiği Cevaplar”, *Yedi İklim*, C. XII, Aralık 1999-Ocak 2000, s. 117-118 (ö.s.), s. 44.

Kahraman, Âlim, “Mehmet Âkif Dostları Arasında”, *Yeni Şafak Kitap*, 15 Mart 2021, S. 167, s. 8.

Kahraman, Âlim, “Mehmet Âkif İkbâl’le Görüştü mü”, *Yeni Şafak Kitap*, 11 Temmuz 2018, S. 13, s. 6.

Kahraman, Âlim, “Mehmet Âkif ve Nesir”, *Yedi İklim*, C. IV, Ocak 1993, S. 34, s. 3-5.

Kahraman, Âlim, “Mehmet Âkif’in Gençlik Dönemine Ait Bilinmeyen Bazı Şiirleri ve Bir Mektubu”, *İlmî Araştırmalar*, 1998, S. 6, s. 345-353.

Kahraman, Âlim, “Mehmet Âkif’in Muhammed İkbâl’le Görüşmesi”, *Âkif Sal-nâmesi-2*, MAKÜ, İstanbul, 2020, s. 19-29.

Kahraman, Âlim, “Şahsiyetiyle Mehmet Âkif”, *Muhit*, Mart 2021, S. 15, s. 75-78.

Kahraman, Mehmet, “Mehmet Âkif’in Edebî Kişiliği”, *Yedi İklim*, C. XI, Mayıs 1996, S. 74, s. 49-52.

Kahraman, Mehmet, “Safahat’ta Edebî Tür Problemi”, *Yedi İklim*, C. XII, Aralık 1999-Ocak 2000, s. 117-118 (ö.s.), s. 48-53.

Kala, Muhammed Enes, “İlim-İrfan-Hikmet Ekseninde Mehmet Âkif’in Çağrısını Okumak”, *Muhit*, Mart 2021, S. 15, s. 95-101.

Kalafat, Ertuğrul, “M. Âkif Ersoy’u Anlamak”, *Ortadoğu*, 2 Ekim 1999.

Kaleli, Halil, “Mehmed Âkif Kimdir?”, *Zaman*, 4 Ocak 1987, S. 10401, s. 10.

Kalyon, Abuzer, “Herkese Benzemeyen Âkif”, *İstiklâl*, (Kulu), Yıl: II, Mart 2006, S. 2, s. 22.

Kalyon, Abuzer, “Mehmed Âkif Ersoy’un Mısır Günleri”, *Mehmed Âkif Bilgi Şöleni*, 2017, TYB, s. 122-138.

Kalyon, Filiz, “Lâl ve İstiklâl”, *İstiklâl*, (Kulu), Yıl: II, Mart 2006, S. 2, s. 20.

Kam, Ferit, “Âkif Hakkında Eşref Edib’in Eseri / Taklidî Değil İbdaî Bir Eser”, *Mehmed Âkif ve 70 Muharririn Yazıları II*, s. 289-290.

Kâmî, "İhtiyar Sohbeti / Mehmed Âkif Hakkında", *Anadolu* (İzmir), 17 Mart 1937. Ayrıca bk. *Âkifnâme*, Ahmet Sait Matb., İstanbul 1966, s. 367-374.

Kanar, Yüksel, "Âkif'in Medeniyet ve Çağdaşlık Algısı", *Vefatının 75. Yılında Âkif Sempozyum Bildirileri*, (Işık), Zeytinburnu Belediyesi, 2011, s. 201-232.

Kanar, Yüksel, "Anlaşılmaz Bir Mehmet Âkif Düşmanlığı", *Yedi İklim*, C. XXIII, Temmuz 2011, S. 256, s. 65-70.

Kanber, Pelin İlknur, "Bir Nazlı Sevda Çiçeği", *İstiklâl*, (Kulu), Yıl: II, Mart 2006, S. 2, s. 21.

Kanber, Şükrü, "Mehmed Âkif Arap Milliyetçisi mi, İstiklâl Şairi mi?", *Akit*, 1 Ekim 1999; *Millî Gazete*, 1 Ekim 1999, S. 9757, s. 9.

Kandemir, Feridun, "İstiklâl Marşı Nasıl Yapılmıştı?", *Dün ve Bugün*, 13 Temmuz 1956, s. 36.

Kandemir, [Feridun], "Millî Edebiyatın En Kuvvetli Yazıcısı: M. Âkif", *Yedigün*, C. VII. 1 Temmuz 1936, S. 173, s. 6-8. Ayrıca bk. *Âkifnâme*, Ahmet Sait Matb., İstanbul 1966, s. 308-312.

Kandemir, [Feridun], "Millî Şairimizin Son Günlerinden Bir Hatıra", *Tarih ve Düşünce*, Haziran-Temmuz 2003, S. 6, s. 60-62 [*Yeditepe*'den alıntı]. Ayrıca bk. *Mehmet Âkif Kitabı* (Kara-Kemikli), 2007, s. 251-255.

Kangal, H. Hurşid, "Masum Bir Yazı", *Âkifnâme*, Ahmet Sait Matb., İstanbul 1966, s. 288-289.

Kanık, Mahmut, "Edebiyatı ve Yabancı Dilleri Sevmemde Mehmet Âkif'in Etkisi ve Safahat", *Mehmet Âkif Kitabı* (Kara-Kemikli), 2007, s. 230-237.

Kanık, Mahmut, "Mehmed Âkif'in Şiirlerine Toplu Bakış", *Yedi İklim*, C. XII, Aralık 1999-Ocak 2000, s. 117-118 (ö.s.), s. 17-21.

Kanık, Mahmut, "Mehmet Âkif Ersoy [1873-1936] Poète Turc, Auteur de l'Hymne National Turc", *Yedi İklim*, C. XX, Aralık 2006, S. 201 (ö.s.), s. 103-104 [Fransızca].

Kantarıcı, Seher, "Âkif Denince Aklımıza Ne Geliyor?", *Ailem*, 6 Mart 2004, S. 65, s. 18-20.

Kanter, Beyhan, "Asım'ın ve Haluk'un İdealize Ettiği Tipler ve...", *Bizim Külliye*, Mart-Mayıs 2006, S.27, s. 53-55.

Kanter, Beyhan, "Mehmed Âkif Ersoy'un Şiirlerinde Mekânın Anlam Alanları", *Mehmed Âkif Bilgi Şöleni*, 2017, TYB, s. 213-221.

Kanter, Beyhan, “Mehmet Âkif Ersoy’un Şiirleri Üzerine Sembolik Çözümleme: Bir Toplum İnşasında Şiirin Kesif Dili”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni* 5, TYB, 2011, s. 319-325.

Kantürk, M. Emin (derl.), “Mehmed Âkif”, *Atatürk Türkiye’si*, Ocak-Şubat 1983, S. 88-89, s. 27-28.

Kapar, M. Ali, “Mehmet Âkif’i Tanımak”, *Bilgi Yolu*, Yıl: VII, Temmuz 2007, S. 10 (ö.s.), s. 62-66.

Kaplan, Mehmet, “Âkif ve Çanakkale Şehitleri”, *Türk Edebiyatı*, Mart 1983, S. 113 (ö.s.), s. 26-28.

Kaplan, Mehmet, “Asım ve Çanakkale Şehitleri”, *Türk Edebiyatı*, Mart 1983, S. 113, s. 26-28.

Kaplan, Mehmet, “Atatürk Milliyetçiliği Açısından Mehmet Âkif Ersoy”, *Marmara Üniversitesi 50. Yılında M. Â. Ersoy*, 1986, s. 1-10.

Kaplan, Mehmet, “Atatürk ve Mehmet Âkif”, *Türk Dili*, C. LI, Aralık 1986, S. 420, s. 499.

Kaplan, Mehmet, “Cami ve Atom Enerjisi”, *Genç Öğretmen*, Yıl: II, Aralık 1964-Ocak 1965, S. 12, s. 2-3.

Kaplan, Mehmet, “İstiklal Marşı”, *Millî Kültür*, C. I, Eylül 1977, S. 9, s. 6-9.

Kaplan, Mehmet, “İstiklal Marşı Üzerine Bir Tahlil Denemesi”, *Mebus ve Şair*, (Şerifoğlu), Gaziantep Bş. Bl., 2021, s. 62-73.

Kaplan, Mehmet, “İstiklâl Marşının Tahlili”, *Ülkü Pınarı*, Aralık 1976, S. 9, s. 4-8; *Türk Edebiyatı*, Aralık 1986, S. 158 (ö.s.), s. 56-58.

Kaplan, Mehmet, “Mehmet Âkif”, *Bilgi*, Yıl: XX, Ocak 1968, S. 248, s. 4-5.

Kaplan, Mehmet, “Mehmet Âkif Ersoy”, *Kaynaklar*, 1968, S. 6, s. 3-10.

Kaplan, Mehmet, “Mehmet Âkif ve Çanakkale Savaşı”, *Marmara Ü. Türklük Araştırmaları Dergisi*, 1986, S. 2, s. 137-144.

Kaplan, Mehmet, “Mehmed Âkif’e Göre İlim ve Din”, *Mehmet Âkif Simpozyumu*, 1976, s. 149-160.

Kaplan, Mehmet, “Mehmed Âkif’in İslâmiyet ve Garp Medeniyeti Hakkında Görüşleri”, *Bilgi*, C. XX, Şubat 1967, S. 236-237 (ö.s.), s. 11-13.

- Kaplan, Mehmet, "Türk İstiklâl Marşı", *Hisar*, C. XI, Nisan 1971, S. 88 (163), s. 4-6; *Türk Kültürü*, Yıl: XVII, Aralık 1978, S. 194, s. 1-5; *Türk Kültürü*, Yıl: XXXIII, Ekim 1995, S. 390, s. 1-5; *Selçuk Üniversitesi Armağan*, 1986, s. 1-6.
- Kaplan, Mehmet, "13. Ölüm Yılı Dolayısıyla: Mehmed Âkif", *İstanbul*, Aralık 1954.
- Kaplan, Mehmet, "56 Yıldan Beri Hergün Söylenen Şiir: İstiklal Marşı", *Millî Kültür*, Yıl: I, Cilt: I, Eylül 1977, S. 9, s. 6-9.
- Kaplan, Ramazan, "İki Çanakkale Şiiri", *Hece*, Ocak 2008, S. 133 (ö.s), s. 323-326.
- Kaplan, Ramazan, "Hakk'a İnancın Şiiri İstiklâl Marşı", *Millî Eğitim*, Mart 1989, S. 834, s. 12-14.
- Kaplan, Ramazan, "Safahat'ta Aydın Tipi", *Mehmet Âkif Ersoy Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Tiran - Arnavutluk*, Eğitim-Bir-Sen, 2017, s. 296-314.
- Kaplan, Ramazan, "Safahat'ta Medeniyet Tasavvuru", *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 1*, TYB, 2007, s. 24-31.
- Kaplan, Sefa, "Âkif'siz Kırksekiz Yıl..." mı?", *Millî Gazete*, 28 Aralık 1984, S. 4239, s. 10.
- Kaplan, Yusuf, "Âkif ve Nesl-i Âsım: Varlık ve Resm-i Hakikat", *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 1*, TYB, 2007, s. 152-155.
- Kaplan, Yusuf, "Âkif'in Varoluş İradesi ve Hakikat Mücadelesi: Şiarı, Şuuru ve Şiiri", *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 3*, TYB, 2009, s. 150-172.
- Kaplan, Yusuf, "Mehmet Âkif ve Medeniyet Fikri", *Mehmet Âkif Ersoy Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Tiran-Arnavutluk*, Eğitim-Bir-Sen, 2017, s. 165-170.
- Kaplan Öz, Hale, "İdrakin Ufuk Noktasındaki Hakikat", *Yeni Şafak*, 23 Mayıs 2011, s. 17.
- Kapusuz, Naci, "Âkif'i Tanımak", *İslâmın İlk Emri Oku*, C. X, Aralık 1971, S. 117, s. 9.
- Kara, İsmail, "Âkif Merhumun Bilinmeyen Bir Makalesi", *Dergâh*, C. XI, Ekim 2000, S. 128, s. 3-4.
- K[ara], İ[smail], "Âkif'in Ahmet Midhat'a Dair Söyledikleri", *Dergâh*, C. I, Mayıs 1990, S. 3, s. 20.

Kara, İsmail, “Âkif’in Aktif Din ve Ahlak Anlayışı”, *Vefatının 75. Yılında Âkif Sempozyum Bildirileri*, (Işık), Zeytinburnu Belediyesi, 2011, s. 115-133; *Mehmed Âkif Ersoy*, (Uzun), T.C. KTB Y., 2011, s. 218-233.

Kara, İsmail, “Âkif’in Mektupları”, *Tarih ve Toplum*, C.IV, Temmuz 1985, S. 19, s. 2-3 [Sami Önal’ın yayınındaki yanlışlar üz.].

Kara, İsmail, “Âkif’ten Şerif Muhiddin’e İki Mektup”, *Kültür*, Ocak 2006, S. 2 (ö.s.), s. 73-75.

Kara, İsmail, “Âkif’ten Şerif Muhiddin’e Üç Mektup”, *Dergâh*, C. XVII, Mart 2006, S. 193, s. 16-18.

Kara, İsmail, “Bir Tür Edebiyat Siyasetinin Beyannamesi”, *Dergâh*, C. III, Ekim 1992, S. 32, s. 11.

Kara, İsmail, “İslâm Modernizmi ve Âkif’e Dair Birkaç Not”, *60. Yıl Sempozyum Bildirileri 1996*, İSAR, 1997, s. 43-54; *Dergâh*, C. VIII, Nisan 1997, S. 86, s. 15-18.

Kara, İsmail, “İstiklâl Marşı Şerhi’ne Giriş: İstiklâl Fikri, İstikbâl Şiiri”, *Dergâh*, C. XXXII, Mayıs 2021, S. 375, s. 26-28.

Kara, İsmail, “Kimin Milletindensin? İstiklâl Marşı’ndaki “Millet” Üzerine Bir Deneme”, *Dergâh*, C. XXI, Ocak 2011, S. 251, s. 16-19.

K[ara], İ[smail], “Mehmet Âkif’in Samih Rifat’la Ortak Bir Şiiri”, *Dergâh*, C. I, Ağustos 1990, S. 6, s. 8.

Kara, İsmail, “Rüya ile Sayıların Esrarı Arasına Sıkışmış Bir Secde-Ömür”, *Mehmet Âkif Kitabı* (Kara-Kemikli), 2007, s. 140-144.

Kara, İsmail, “Safahat”, *Gergedan*, Şubat 1988, S. 12, s. 123 [KTB Yayını hk.].

Kara, İsmail, “Yoktur elemimden şu sağır kubbede bir iz”, *Dergâh*, C. XXX, Aralık 2019, S. 358, s. 28-30.

Kara, Mustafa, “Âkif Kimelere Hayrandı Niçin?”, *Hece*, Ocak 2008, S. 133 (ö.s.), s. 113-125.

Kara, Mustafa, “Âkif’in Hayran Olduğu Şahsiyetler”, *Mehmet Âkif Kitabı* (Kara-Kemikli), 2007, s. 31-441; *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 2*, TYB, 2008, s. 188-201.

Kara, Mustafa, “Benzer Olan ve Olmayan: Tevfik Fikret-Mehmet Âkif”, *Dergâh*, C. XXVI, Temmuz 2015, S. 305, s. 14.

- Kara, Mustafa, "Mehmet Âkif Ersoy'un Vefatına Tarih", *Mehmet Âkif Kitabı* (Kara-Kemikli), 2007, s. 19 (şiir).
- Kara, Mustafa, "Mehmet Âkif'in Bursalı Şâir Dostu: Halil Edib Bey", *Bursa Günlüğü*, Mart-Mayıs 2021, S. 12, s. 4-7.
- Karabay, Muhsin, "Ufûlünün 66. Yılında Mehmet Âkif Ersoy", *Tarih ve Toplum*, C.IXL, Ocak 2003, S. 229, s. 38-46.
- Karabiber, Namık Kemal, "İslam Birliği, Abdurreşid İbrahim ve Mehmed Akif", *Köprü*, Güz 2009, S. 108, s. 119-136.
- Karabörk, Kürşat, "Mehmet Âkif'i Anlamak", *Fikirde ve Siyasette Akademi*, Yıl: I, ay ve yıl yok, S. 2, s. 2-5.
- Karaburç, Harun, "Âkif'e 'Küçük' İftirallara Cevap", *Yeni Şafak*, 15 Mart 2011, s. 18 [N. Çetin, *M. Âkif'i Doğru Anlamak* hk.].
- Karaca, Alaattin, "Mehmed Âkif Ersoy ve Üç Tarz-ı Siyaset (Osmanlılık-İttihad-ı İslâm ve Türkçülük)", *Mehmed Âkif, 100 Yıl Sonra Berlin'de, 2014 Berlin*, TYB, 2015, s. 133-142.
- Karaca, Alâattin, "Mehmed Âkif ve Said Halim Paşa'da Terakkî Meselesi", *Mehmed Âkif Bilgi Şöleni*, 2017, TYB, s. 18-24.
- Karaca, Alaattin, "Mehmed Âkif'te Medeniyet ve Terakki", *Mehmed Âkif Ersoy*, (Kurt), DİB, İstanbul 2021, s. 199-208.
- Karaca, Alâattin, "Mehmet Âkif'e Göre Etnik Milliyetçilik", *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 5*, TYB, 2011, s. 386-392.
- Karaca, Barış E., "Âkif'in İstanbul'u...", *Millî Hikâye*, Aralık 2016, S. 1, s. 52-59.
- Karaca, Mehmet, "Halkalı Ziraat Mektebine Dair Bir Belge", *Âkif Salnâmesi-2*, MAKÜ, İstanbul, 2020, s. 101-107.
- Karaca, Mehmed, "Köse İmam", *Filiz*, Cilt: II, Eylül 1966, S. 24, s. 4, 9, 10.
- Karaca, Nesrin, "Âsım" ya da Mehmed Âkif Ersoy'un Manzum Kurgusunda Gençlik ve Gelecek Tasarımı", *Mehmed Âkif, Âsım ve Gençlik: Bildiriler*, TYB, 2015, s. 88-104.
- Karaca, Nesrin, "Bursa'nın İşgali ve "Bülbül" Şiirinin Hatırlattıkları", *Bursa Günlüğü*, Mart-Mayıs 2021, S. 12, s. 8-15.

Karaca, Nesrin Tağızade, "Mehmet Âkif Ersoy'un Hayatında ve Safahat'ta Kadın", *Diyanet İlmî Dergi*, C. XLVII, Ekim-Aralık 2011, S. 4, s. 113-128; *Mehmet Âkif Ersoy* (DİB.), 2013, s. 149-167.

Karaca, Şeyma, "İslâm Medeniyeti'nin Çöküşü Karşısında Mehmet Âkif'in Şiirlerinde Umut ve Umutsuzluk", *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni* 6, TYB, 2014, s. 184-192.

Karaca, Yusuf, "Âkif ve İkbâl", *İslâmî Edebiyat*, Yıl: II, Ocak-Mart 1990, S. 3, s. 28-30.

Karaçalı, Ali, "Âkif'i Değerlendirirken", *Millî Eğitim*, Ocak-Mart 1986, S. 67, s. 27-32.

Karaçorlu, Sait, "Asım'ın Nesli", *SEKA Sanat Edebiyat ve Kültür Akademisi*, 2012, S. 1, s. 12-15.

Karadaş, Cağfer, "Bendeki Âkif, Âkif'teki Ben", *Mehmet Âkif Kitabı* (Kara-Ke-mikli), 2007, s. 203-207.

Karademir, Ahmet, "Mehmet Âkif Ersoy Hakkında Yazılanlar", *Türkiye Kültür ve Sanat Bülteni*, Temmuz-Eylül 1992, S. 29, s. 11 [Abdulkerim & Nuran Abdulkadiroğlu'nun kitabı hk.]; "Safahat", s. 12 [DİB basımının tanıtımı].

Karademir, Feyzanur, "Bir Karakter Abidesi: Mehmed Âkif", *Mehmed Âkif Bilgi Şöleni*, 2017, TYB, s. 280-282.

Karadeniz, Abdurrahim, "Mehmet Âkif'in Düşünsel Öncüleri ve Gelenek Algısı", *Hece*, Ocak 2008, S. 133 (ö.s.), s. 46-54.

Karadeniz, Abdurrahim, "Mütevazı Bir Şair: Mehmet Âkif Ersoy", *Hece*, Yıl: V, Mayıs-Temmuz 2001, S. 53-55 (Türk Şiiri ö.s.), s. 150-156.

Karahan, Abdulkadir, "Mehmet Âkif Ersoy", *Türkiye*, 10 Ocak 1992.

Karahan, Abdulkadir, "Mehmet Âkif Ersoy'un İslâmî Görüşü", *Millî Kültür*, Aralık 1986, S. 55 (ö.s.), s. 18-22.

Karahan, Abdülkadir, "Mehmed Âkif Ersoy'un Temel Görüş ve Düşünceleri", *Türk Kültürü*, Yıl: XXIV, Aralık 1986, S. 284, s. 1-12 (729-740).

Karahan, Abdülkadir, "Mehmet Âkif Ersoy'un İslami Görüşü", *Millî Kültür*, Aralık 1986, S. 55, s. 18-22.

Karahan, Abdülkadir, "Mehmet Âkif Ersoy'un Temel Görüş ve Düşünceleri", *Türk Kültürü*, Yıl: XXIV, S. 284 (ö.s.), s. 729-740.

Karahan, Abdülkadir, "Mehmed Âkif'in İslâm Birliği Ülküsü ve İstiklâl Savaşında Mehmed Âkif", *Mehmet Âkif Simpozyumu*, 1976, s. 48-57.

Karahan, Abdülkadir, "Muhammed İkbal ve Mehmed Âkif", *Türk Yurdu*, Mayıs 1956, S. 256, s. 822-825.

Karahan, Abdülkadir, "Ölümünün 30. Yılında: Mehmed Âkif'te Din Duygusu", *Türk Kültürü*, Aralık 1966, S. 50, s. 246-249.

Karahan, Abdülkadir, "Üstadın Kabri Başında Söylenen Hitabe", *Mehmet Âkif*, (M. Sencer-N. Salih), İstanbul 1937, s. 9-10.

Karaismail, Erdem, "Mehmed Âkif / O İmandıklarını Söyler ve Daima Müdafaa Ederdi", *Adalet*, 29 Aralık 1963.

Karaismailoğlu, Adnan, "Âkif ve Sa'dî; Hikmette Birlik", *Yedi İklim*, C. XII, Aralık 1999-Ocak 2000, s. 117-118 (ö.s.), s. 75-77.

Karaismailoğlu, Adnan, "Gelenek ve Gelecek Kavşağında Mehmet Âkif", *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 1*, TYB, 2007, s. 56-61.

Karaismailoğlu, Adnan, "Hikmetle Geleceğe Yürüyenler; Şeyh Sadi ve Âkif", *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 3*, TYB, 2009, s. 292-298.

Karaismailoğlu, Adnan, "Mehmet Âkif'in 'Bir Hasbihal'i veya 'Ömür Bir Gündür/Demdir Düşüncesi'", *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 4*, TYB, 2010, s. 22-26.

Karaismailoğlu, Adnan, "Safahât'ta Hicrân ve Himmet Kavramları", *Mehmed Âkif Bilgi Şöleni*, 2017, TYB, s. 150-158.

Karakaş, Şuayb, "Süleyman Nazif'in Nazarında Mehmed Âkif", *Doğuş Edebiyat*, Eylül 1983-1983, S. 17-18 (Yeni Dizi), s. 32-35; *Türk Yurdu*, VII. Devre, C. VIII, Aralık 1987, S. 11 (357), s. 24-28.

Karakaya, Hasan, "Gata... Askere Ayrı, Subaya Ayrı Ders mi?", *Akit*, 1 Ekim 1999.

Karakaya, Hasan, "Mark ve GATA'yı da Türkçeleştirebilir misiniz?", *Akit*, 30 Eylül 1999.

Karakaya, Mustafa, "Mehmed Âkif'in Gerçekleştiremediği Özlemleri", *Türk Dünyasını Aydınlatanlar: Âkif ve Tukay Sempozyumu*, Kazan 2014: Bildiriler, (Özalp), Bağcılar Bld., 2016, s. 157-163.

Karakılıç, Selçuk, "Âkifname'yi Yeniden Okumak", *Yeni Şafak Kitap*, 15 Ocak 2021, S. 165, s. 6 [N. Turinay neşri hk.].

Karakoç, Sezai, “Âkif, Yahya Kemal ve Necip Fazıl”, *Diriliş*, III. Dönem, Ekim 1970, S. 13, s. 26-29 [Sait Yeni müsteâriyla].

Karakoç, Sezai, “Âkif’in Doğumu”, *Babıalide Sabah*, 27 Aralık 1967.

Karakoç, [Sezai], “Benim hakkım, sus, ey bülbül senin hakkın değil matem”, *Yeni İstanbul*, 27 Aralık 1963.

Karakoç, Sezai, “Hakikat ve Propaganda”, *Sabah*, 30 Aralık 1967 [Âkif’i unutturmak konulu].

Karakoç, Sezai, “Mehmed Âkif (Hayatı, Aksiyonu ve Düşünceleri-Şiiri)” I-III, *Diriliş*, II. Dönem/Aylık, Ekim 1966, S. 7, s. 34-44; Kasım 1966, S. 8, s. 42-56; Aralık 1966, S. 9, s. 48-50 [Yazı dizisi imzasız yayımlanmıştır].

Karakoç, Şeyda, “Mehmet Âkif’in Gençlik Mefkûresi”, *Asım’ın Âkif’i: Anadolu Mektebi*, Aksaray Bld., 2016, s. 182-188.

Karakoyunlu, Yılmaz, “Bilinmeyen Yönleriyle Mehmet Âkif Ersoy”, *İstiklâl*, (Kulu), Yıl: II, Mart 2006, S. 2, s. 27-32.

Karal, Cevdet, “Vefatının 70. Yılından Mehmed Âkif’e Mektup”, *Yedi İklim*, C. XX, Aralık 2006, S. 201 (ö.s.), s. 4-7.

Karaman, Hayrettin, “Bir Güzelin Takdimi”, *Direnen Meâl: Âkif Meâlî*, (Şentürk), Mahya, 2016, s. 301-302; “Âkif’in Meali”, s. 315-317.

Karamanlioğlu, A. F., “Âkifnâme”, *Türk Kültürü*, C. IV, Ekim 1966, S. 48, s. 1148-1149 [tanıtma].

[Karan, Doğan], “Hacettepe Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Doğan Karan’ın Konuşması”, *Mehmet Âkif Simpozyumu*, 1976, s. 11-14.

Karan, Hayrettin, “Millî Mücadele’de Sebilürreşad, Mehmet Âkif ve Eşref Edip” (I-XX), *[Yeni] Sebîlürreşad*, Yıl: X, Aralık 1956, S. 234, s. 142 – Aralık 1957, S. 258, s. 123-124.

Karanfil, Mustafa (haz.), “İstiklâl Marşı: Âbide Milletin Kaidesi”, *İstiklâl Marşı Derneği İkinci Sene-i Devriye Bülteni*, 2009, s. 21-23.

Karanfil, Mustafa (haz.), “İstiklâl Marşı ile Asrın İdraki”, *İstiklâl Marşı Derneği İkinci Sene-i Devriye Bülteni*, 2009, s. 25-26.

Karanfil, Veli, “Bir Milletin İnkisar, İzmihlâl ve İstiklâl Hikâyesi ya da Mehmet Âkif’in *Safahat’ı*”, *Değirmen*, Yıl: XI, Ocak-Haziran 2014, S. 39-40, s. 41-51.

- Karataş, Cengiz, “Mehmed Âkif ve Mefkûrecilik”, *Mehmed Âkif Bilgi Şöleni*, 2017, TYB, s. 101-106.
- Karataş, Cengiz, “Mehmed Âkif’te Aidiyet Duygusuna Dair”, *Mehmed Âkif, Âsım ve Gençlik: Bildiriler*, TYB, 2015, s. 114-126.
- Karataş, Cengiz, “Safahat’ta Meşrutiyet’in Gölgelelerine Dair”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 6*, TYB, 2014, s. 52-64.
- Karataş, Cengiz, “Safahat’tan Hareketle Ana Çizgileriyle Mehmed Âkif’in Fikirlerine Bir Bakış”, *Mehmed Âkif, 100 Yıl Sonra Berlin’de, 2014 Berlin*, TYB, 2015, s. 156-172.
- Karataş, Turan, “Devrinin En Dürüst Şairine”, *Muhit*, Mart 2021, S. 15, s. 79-82.
- Karataş, Turan, “Hasan Basri Çantay’ın Gözüyle Âkif”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 3*, TYB, 2009, s. 187-191.
- Karataş, Turan, “Mehmet Âkif, Teşrih Masasında”, *Mina*, Kasım 1989, S. 9, s. 21-23 (M. O. Okay’ın *Mehmed Âkif -Bir Karakter Heykelinin Anatomisi-* adlı kitabı hk.).
- Karataş, Turan, “Mehmed Âkif’in Mektupları”, *Mehmed Âkif Ersoy*, (Uzun), T.C. KTB Y., 2011, s. 359-369.
- Karataş, Turan, “Safahat: Her Yüzde, Yüz İstirap”, *Hece*, Ocak 2008, S. 133 (ö.s), s. 262-270.
- Karataş, Turan, “Safahat: İlk Kitap, İlk Göz Ağrısı”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 2*, TYB, 2008, s. 30-37.
- Karataş, Turan, “80 Sene Sonra Mehmed Âkif’i Hatırlamak İçin 40 Sebep”, *Mehmed Âkif Bilgi Şöleni*, 2017, TYB, s. 12-17.
- Karatepe, Şükrü, “Yaşadığı Dönem İçinde Mehmet Âkif”, *Millî Gazete*, 29 Aralık 1984, S. 4240, s. 2.
- Karatepe, Tarık Sezai, “Mehmet Âkif: Bir Dava ve Aksiyon Adamı”, *Yazar* (gazete), 15 Mart 2021, S. 21, s. 2.
- Karauğuz, Tahir, “Büyük Türk Şairi, İlerici İslâm Şairi Mehmet Âkif Ersoy”, *Çaba*, Yıl: III, Temmuz 1969, s. 33, S. 7-9.
- Kardeş, İbrahim, “Türkiye’nin Millî Marşı”, *Yeni Şafak*, 5 Ekim 1999.
- Kardeş, Mehmet, “Mehmet Âkif Ersoy”, *Gülpınar*, C. XXIV, 1999, S. 284, s. 7-11.

Kardeş, Mehmed, “Mehmed Âkif Ersoy (1873-1936)”, *Güneyde Kültür*, C. IV, Aralık 1992, S. 46, s. 19-22.

Kargılı, Zübeyde, “İstiklâl Marşımızın Tahlili ve Önemi”, *Millî Eğitim*, Ekim-Aralık 1986, S. 70, s. 15-30.

Karlığa, Bekir, “Âkif’in İsteddiği “İnkılap”, *Yedi İklim*, C. X, Şubat 1996, S. 71, s. 9-11.

Karlığa, Bekir, “Beklenen Muştı”, *Direnen Meâl: Âkif Meâli*, (Şentürk), Mahya, 2016, s. 303-306.

Karlığa, Bekir, “Bir Uygarlık Düşünürü Olarak Mehmed Âkif”, *Yedi İklim*, C. XII, Aralık 1999-Ocak 2000, s. 117-118 (ö.s.), s. 22-29.

Karlığa, Bekir, “Mehmet Âkif ve Batıcı Aydınlar”, *Vefatının 75. Yılında Âkif Sempozyum Bildirileri*, (Işık), Zeytinburnu Belediyesi, 2011, s. 27-32.

Kartal, Ülkü Nur, “Hayatını Şiir Gibi Yaşayan Adam”, *Ülkü Ocakları*, 15 Aralık 2008, S. 66, s. 58-61.

Kasapoğlu, Abdurrahman, “Mehmet Âkif Hakkında Araştırmalar 1-/(1)”, *Millî Gazete*, 11 Şubat 1990, S. 6071, s. 8 [M. Ertuğrul Düzdağ’ın aynı adlı kitabı hk.].

Kasapoğlu, Abdurrahman, “Mehmet Âkif Hakkında Araştırmalar 1-/(2)”, *Millî Gazete*, 12 Şubat 1990, S. 6072, s. 8.

Kasapoğlu, Abdurrahman, “Mehmet Âkif Hakkında Araştırmalar 2-/(1)”, *Millî Gazete*, 13 Şubat 1990, S. 6073, s. 8.

Kasapoğlu, Abdurrahman, “Mehmet Âkif Hakkında Araştırmalar 2-/(2)”, *Millî Gazete*, 14 Şubat 1990, S. 6074, s. 8.

Kavaklı, Ali Erkan, “Büyük İdealleri Olan Şair Mehmet Akif”, *Vakit*, 14 Mart 2008, s. 7.

Kavaklı, Ali Erkan, “Şair Mehmet Âkif Ersoy ve İdealizm”, *Türk Edebiyatı*, Yıl: XXIV, Ocak 1998, S. 291, s. 40-42.

Kavaklı, Ali Erkan, “Şekspir’e Karşı İngiliz General, Goethe’ye Karşı Alman Subay, Victor Hugo’ya Karşı Profesör”, *Akit*, 10 Ekim 1999.

Kavas, D. Celaleddin, “14 Mayıs 1950’de Türk Milleti Demokrat Parti’yi Değil, İstiklâl Marşı’nı Seçti”, *Çelimli Çalım*, Şevval 1435, S. 2, s. 20-21.

Kavaz, İbrahim, “Safahat’ın Yeni Bir Tertibi Dolayısıyla”, *Bizim Külliye*, Haziran-Ağustos 2007, S. 32, s. 47-48 [A. Vahap Akbaş neşri hk.].

Kavcar, Cahit, “Mehmet Âkif’in Şiirlerinde Eğitim Değerleri”, *50. Yıl Anma Kitabı*, 1986, s. 129-138; *M. Âkif İlmî Toplantısı*, 1986, s. 169-178.

Kavukçuoğlu, Nuşin, “Millî Şairimiz Mehmet Âkif”, *Eflâtun*, C. XXX, Ocak 1987, S. 359, s. 16-17.

Kavurmacıoğlu, Mustafa Sami, “Nüktedan Bir Şair: Mehmet Âkif”, *Asım’ın Âkif’i: Anadolu Mektebi*, Aksaray Bld., 2016, s. 67-72.

Kaya, Ahmet İhsan, “Mehmet Âkif ve Hikâye Sanatı”, *Dergâh*, C. XVIII, Aralık 2007, S. 214, s. 10-11.

Kaya, İbrahim, “Hayatın İçinden Çıkan Hakikat: Safahat”, *Aydos*, 2019, S. 19, s. 60-64.

Kaya, Mahmut, “20. Yüzyılda İki Öncü Şair: Mehmed Âkif ve Necip Fazıl”, *Kültür*, Ocak 2006, S. 2 (ö.s.), s. 18-22.

Kaya, Mesut, “Âsım’ın Nesli...”, *Diyordum ya...*, *Genç*, Yıl: II, Aralık 2007, S. 15, s. 30-31.

Kaya, Mesut, “İki Büyük Mütefekkirin Kaleminden Mehmed Âkif”, *Genç*, Aralık 2008, S. 27, s. 30-31.

Kaya, Remzi, “Mehmet Âkif’in Bende Bıraktıkları”, *Mehmet Âkif Kitabı* (Kara-Kemikli), 2007, s. 224-229.

Kaya, Tekin, “Bir Millet, Bir Destan, Bir Şair”, *İstiklâl*, (Kulu), Yıl: II, Mart 2006, S. 2, s. 13 (şiir).

Kayacan, İsa, “Millî Şairimiz Mehmet Âkif Ersoy”, *Gülpınar*, C. XI, 1987, S. 129, s. 6-8; *Gülpınar*, C. XXV, 2000, S. 289, s. 10-12; *Standart*, C. XXXVIII, Aralık 1999, S. 456, s. 43-44.

Kaylan, Aziz, “Mehmet Âkif’in 37 inci Ölüm Yıldönümü”, *Son Havadis*, 27 Aralık 1973.

Kaymaz, Rıfki, “Âkif’in Hayatı ve Şiiri / Genel Bir Değerlendirme”, *Diyanet*, Aralık 1999, S. 108, s. 60-62.

Kaymaz, Rıfki, “Âkif’in Hayatı, Şiiri ve Aksiyonu Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, *Sümerbank*, Yıl: XV, Aralık 1976, S. 174, s. 22-25.

- Kaymaz, Rıfki, “İstiklal Şairi’ne”, *Irmak*, Mart 2009, S. 99, s. 16-17 (manzum).
- Kazan, Hüseyin, “Âkif’e Söyleyeceklerim Var”, *Yazar* (gazete), 29 Mart 2021, S. 23, s. 3.
- Kazan Nas, Şevkiye, “Safahat’ın “Gölgeler”inin Işığında”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni* 6, TYB, 2014, s. 84-108.
- Kazancı, Ahmet Lütfi, “Âkif ve Biz”, *İslâmın İlk Emri Oku*, Ocak 1962, S. 11, s. 4.
- Kemal, Hasan Hüseyin, “Mehmet Âkif Ersoy’un Gizli Mektupları”, *Aktüel*, 15-23 Eylül 2011, S. 252, s. 70-72.
- Kemikli, Bilâl, “Âlemde Ziya Kalmasa”, *Mehmet Âkif Kitabı* (Kara-Kemikli), 2007, s. 133-139.
- Kemikli, Bilal, “Demevî Şiir yahut Âsım’ı Yeniden Okumak”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni* 5, TYB, 2011, s. 240-245.
- Kerman, Zeynep, “Mehmet Âkif Ersoy’un Şiirlerinde Merhamet Temi”, *Türk Dili*, Aralık 1998, S. 564, s. 505-511.
- Keskin, Merve, “Merve Âkif ve İdeal İnsan Tipi”, *Asım’ın Âkif’i: Anadolu Mek-tebi*, Aksaray Bld., 2016, s. 166-168.
- Keskin, Mustafa, “Mehmed Âkif Ersoy ve Hakkın Sesleri”, *Erciyes Ü. SBE Der-gisi*, 1999, S. 8, s. 85-95.
- Keskin, Mustafa, “Mehmet Âkif Ersoy’a Göre Doğu’nun Geri Kalmışlığının Batı’nın Gelişmişliğinin Eğitim-Öğretim ile İlişkisi”, *Erciyes Ü. SBE. Dergisi*, 2005, S. 18, S. 18, s. 1-14.
- Kesova, Nail, “Şerif Muhiddin Targan”, *Türk Edebiyatı*, Aralık 1986, S. 158 (ö.s.), s. 61-62.
- Kılavuz, Ahmet Saim, “Mehmet Âkif ve Kader-i İlâhî”, *Mehmet Âkif Kitabı* (Kara-Kemikli), 2007, s. 208-212.
- Kılıç, Ahmet Faruk, “İslahatçılık ve Modernistlik Açısından Mehmet Âkif Er-soy”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni* 3, TYB, 2009, s. 192-200.
- Kılıç, Ahmet Faruk, “İstiklâl Marşı’nın Fonksiyonel Önemi ve Meclisteki Âkif”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni* 5, TYB, 2011, s. 195-203.
- Kılıç, A[hmet] Faruk, “Safahat Kültür Atlasında Bir Müze (Bir Proje Önerisi)”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni* 4, TYB, 2010, s. 203-219.

- Kılıç, İhsan, “Âkif Günü”, *Millî Gazete*, 27 Aralık 1987, S. 5316, s. 17.
- Kılıç, İhsan, “Âkif Günü”, *Yeni Devir*, 4 Nisan 1988, S. 4571, s. 6.
- Kılıç, Recep, “Mehmet Âkif’te Cehalet ve Tembelliğin Dinî Zihniyet ile İlişkisi”, *Türk Yurdu*, 7. Devre, C. XXII (LIV), Aralık 2002, Yıl: 91, S. 184 (545), s. 50-54.
- Kılıç, Yasin, “Mehmet Âkif Ersoy’un Çalışma Konusundaki Görüşleri”, *Edebiyat Bilinci*, Mayıs 2013, S. 1-2, Özel Sayı: 21-22, s. 27-29.
- Kılıçbay, Mustafa, “Mehmed Âkif’e Mektup”, *Edebiyat Otağı*, Yıl: III, Mayıs 2008, S. 32, s. 55 (şiir).
- Kılıçoğlu, Vecihe, “Mehmet Âkif”, *4 Eylül* (Sivas), 27 Ocak 1942.
- Kılınç, Mustafa, “Ömer Rıza Doğrul’a Takdim Edilen Fince Kur’ân-ı Kerim Tercümesi Üzerine”, *Âkif Salnâmesi-1*, MAKÜ, İstanbul, 2021 (2. bs.), s. 221-228.
- Kıllıoğlu, İsmail, “Âkif, ‘Kaldığı Yerden’”, *İslâm*, Yıl: I, Aralık 1983, S. 4, s. 43.
- Kıllıoğlu, İsmail, “Bir Kişiliğin Üç Boyutu”, *Yedi İklim*, C. XXIV, Eylül 2011, S. 258, s. 32-35.
- Kır, İbrahim, “Mehmet Âkif Ersoy ve Toplum”, *Fırat Ü. SBE Dergisi*, C. IV, 1990, S. 1, s. 171-179.
- Kır, İbrahim, “Mehmet Âkif Ersoy’a Göre, İdeal Gerçeklik: Âsım’ın Nesli”, *Fırat Ü. Dergisi*, Yıl: IV, 1990, S. 2, s. 159-172.
- Kırca, Celal, “Mehmet Âkif’in Şiirlerine Konu Ettiği Ayetler”, *Erciyes*, C. X, 1987, S. 113, s. 17-20.
- Kırca, Celal, “Mehmet Âkif’in Şiirlerine Konu Ettiği Ayetler ve Tahlili”, *Şiir Vakti Dergisi*, Bahar, 2013, S. 4, s. 75-85.
- Kırçalı, Nilgün, “Mehmet Âkif Ersoy”, *Devran*, Yıl: I, Ağustos 1980, S. 2, s. 22.
- Kırlangıç, Hicabi, “Eskiyle Yeni Arasında Mehmed Âkif’in Şiiri”, *Mehmet Âkif Ersoy Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Tiran-Arnavutluk, Eğitim-Bir-Sen, 2017, s. 236-47.
- Kırlangıç, Hicabi, “Şair Mehmed Âkif”, *Hece*, Yıl: XII, Ocak 2008, S. 133, s. 607-608.
- Kırmacı, Said, “Mehmet Âkif: Hayatı ve Eserleri”, *Maraş*, 17 Mart 1939.
- Kısacık, Übeydullah, “Mehmet Âkif Ersoy ile İlgili Arşiv Belgeleri”, *Bir İstiklâl Âşığı Mehmet Âkif*, DBY, 2011, s. 179-209.

- Kısakürek, Necip Fazıl, “Âkif’in 101. Yılı”, *Büyük Doğu*, 1972.
- Kısakürek, Necip Fazıl, “Mehmed Âkif’e Dair”, *Hilâl*, C. V Şubat 1965, S. 49, s. 4-5; *Mehmed Âkif Armağanı*, (Cevahircioğlu-Cebeci), MTTB, 1972, s. 25-29.
- Kısaoğlu, Hayrettin, “İstiklâl Savaşında Âkif”, *Ülkü Pınarı*, Aralık 1976, S. 9, s. 9-13.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Son Yazı”, *Hürriyet*, 22 Ekim 1999.
- Kıvanç, Münir, “Saygısızlığın Bu Derecesi Olmaz”, *Yeni Sabah*, 9 Ocak 1939.
- Kızıltaş, Cansaran, “Bir Dava ve Bir Gönül Adamı”, *Edebiyat Bilinci*, Mayıs 2013, S. 1-2, Özel Sayı: 21-22, s. 48-50.
- Kızıltaş, Ekrem, “Safahat’ın Yeni Neşri”, *Altınoluk*, Temmuz 1987, S. 17, s. 42.
- Kirişcioğlu, Fatih, “Mehmet Âkif’te Dil ve Üslûp Özellikleri”, *Türk Yurdu*, 7. Devre, C. XXII (LIV), Aralık 2002, Yıl: 91, S. 184 (545), s. 55-57.
- Kişmir, Celalettin, “Âkif’in Yıkılışı”, *Yeni Konya*, 25 Ocak 1967.
- Kişmir, Celalettin, “Âkif’te Vatan ve Millet Anlayışı”, *Yeni Konya*, 24 Ocak 1967.
- Kişmir, Celalettin, “İstiklal Marşı ve Mehmet Âkif”, *Yeni Konya*, 15 Mart 1971.
- Kişmir, Celalettin, “Mehmet Âkif İçin / 12. Ölüm Yılında”, *Ekekon*(gazete), 27 Aralık 1948.
- Koca, Mücahit, “Bir Başka Açıdan Âkif”, *Yedi İklim*, C. XII, Aralık 1999-Ocak 2000, s. 117-118 (ö.s.), s. 89-92.
- Koca, Mücahit, “Mehmet Âkif: Şairler Zincirinde Bir Halka”, *Mehmet Âkif Kitabı* (Kara-Kemikli), 2007, s.107-111.
- Koca, Osman, “Âkif Şiirlerinde Kimlik ve Kişilik”, *Kültür*, Ocak 2006, S. 2 (ö.s.), s. 78-79.
- Kocakaplan, İsa, “İstiklâl Marşı’nın Edebî Sanatlar Açısından Tahlili”, *Türk Edebiyatı*, Yıl: XXVII, Mart 1999, S. 305, s. 41-44.
- Kocakaplan, İsa, “İstiklâl Marşının Tahlili”, *Türk Edebiyatı*, Mart 1983, S. 113 (ö.s.), s. 17-19.
- Kocakaplan, İsa, “Türk İstiklâl Marşı Meclis’te”, *Bercesta*, Yıl: III, Mart 2005, S. 33, s. 23-25.

Koç, Ferhat, “100 Yıl Sonra Mehmed Âkif’in İzinden Berlin”, *Mehmed Âkif, 100 Yıl Sonra Berlin’de, 2014 Berlin*, TYB, 2015, s. 218-223.

Koç, Hatice Nilüfer, “M. Âkif’in Mücadeleci Şahsiyeti”, *Teklif*, Yıl: I, 15 Şubat-15 Mart 1989, S. 11, s. 32-33.

Koç, Mustafa, “Âkif’in Ruh ve İrfan Mimarı Arap Hoca”, *Türk Edebiyatı*, Yıl: XLVII, Ocak 2019, S. 543, s. 22-29 [içinde: C. S. Revnakoğlu, “Mehmet Âkif Ersoy ve Hocası Arap Hoca”].

Koç, Mustafa, “Mehmet Âkif Ersoy’un Çocukluk ve Mektep Devresi, İlk Şiirleri”, *Dergâh*, C. XXIX, Haziran 2018, S. 340, s. 25-27.

Koç, Mustafa (haz.), “Mehmet Âkif Ersoy’un Çocukluk ve Mektep Devresi, İlk Şiirleri, Babası İpekli Tâhir Efendi’nin Mevlid’i-II”, *Dergâh*, C. XXIX, Temmuz 2018, S. 341, s. 26-28.

Koç, Mustafa, “Mehmet Âkif Ersoy’un Meçhul Kalmış Şiiri”, *Dergâh*, C. XXIX, Mayıs 2018, S. 339, s. 23 [“Allâh” başlıklı şiir].

Koç, Okan, “Bir Aile Reisi Olarak Mehmet Âkif”, *Mehmet Âkif Ersoy*, ed. Kallender Yıldız, İstanbul 2007, s. 21-29.

Koç, Sadık, “Yuttuğunu Kusmayan İslam Olamaz: Mehmet Âkif’in Düzyazıları Üzerine”, *Fayrap*, Temmuz 2010, S. 29, s. 46-47.

Koç, Sami, “Türk Şiirinin Kutup Yıldızı”, *Millî Şair Mehmet Âkif Ersoy*, 1987 (Aydın), s. 8.

Koç, Turan, “Mehmed Âkif’in Şiir Estetiği”, *Mehmed Âkif Ersoy*, (Uzun), T.C. KTB Y., 2011, s. 192-198.

Koç, Turan, “Mehmet Âkif’in Şiirinde Dinî Duyarlığın İki Ucu”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 4*, TYB, 2010, s. 96-103.

Koç, Turan, “Sanatını Aşan Şair: Âkif”, *Mehmed Âkif, 100 Yıl Sonra Berlin’de, 2014 Berlin*, TYB, 2015, s. 36-43.

Koçak, Hüzeyme Yeşim, “Âkif Varlığı”, *Bilgi Yolu*, Yıl: VII, Temmuz 2007, S. 10 (ö.s.), s. 98-99.

Koçak, Mesut, “Başkentlere Götüren Kumandan”: Mehmet Âkif Ersoy, Necip Fazıl Kısakürek ve Sezai Karakoç Şiirlerinde Bir Medeniyet Kurucusu Olarak Hz. Peygamber”, *Karabatak*, Mayıs-Haziran 2017, S. 32, s. 80-83.

Koçu, Reşad Ekrem, “Mehmed Âkif Ersoy ve İslâm Ansiklopedisi”, *Babıalide Sabah*, 11 Haziran 1966.

Kodalak, Abdussamet, “İstiklâl Marşı”, *Millî Şair Mehmet Âkif Ersoy*, 1986 (Niğde), s. 51.

Kolbay, Fatih (ç.yazı), “Âkif’in Yayınlanmamış Bir Mektubu”, *Mehmet Akif Ersoy*, Sütun Y., İstanbul 2007, s. 55 [Ispartalı Hakkı’ya].

Kolcu, Ali İhsan, “Mehmet Âkif’in Gece Şiirinin Çözümlemesi”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: VII, Mart 2006, S. 73 (ö.s.), s. 99-102.

Kon, Kadir, “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı-Alman İttifakı ve Mehmed Âkif’in Almanya’ya Gidişi”, *Mehmed Âkif, 100 Yıl Sonra Berlin’de, 2014 Berlin*, TYB, 2015, s. 60-70.

Kon, Kadir, “Yeni Bilgiler Işığında Mehmed Âkif’in Almanya Seyahati”, *Mehmed Âkif Ersoy*, (Uzun), T.C. KTB Y., 2011, s. 106-116.

Konuk, Abdürrahman, “Âkif, Ruh, Mezarı...”, *Mehmet Âkif’in Kabri İçin*, İst. 1938, s. 4.

Konuk, Abdürrahman, “Mehmed Âkif’e Hörmet İstiklâl Marşına Saygı”, *Mehmet Âkif*, (M. Sencer-N. Salih), İstanbul 1937, s. 11-17.

Konuk, Enes Sabahattin, “Tarih Bilinci ve Mehmet Âkif”, *Edebiyat Bilinci*, Mayıs 2013, S. 1-2, Özel Sayı: 21-22, s. 90-91.

Konuk, Hasan, “Mehmet Âkif ve Dönemin Fikir Akımları”, *Edebiyat Bilinci*, Mayıs 2013, S. 1-2, Özel Sayı: 21-22, s. 43-47.

Konuk, Osman, “Gerçek Mehmet Âkif’i Resmî Mehmet Âkif’ten Kurtarmak”, *Hece*, Yıl: XII, Ocak 2008, S. 133, s. 601-602.

Konukman,ERCÜMENT, “Mehmed Âkif’in Ardından”, *Hareket*, V. Dönem, Aralık 1066, S. 12, s. 9.

Kopuz, Fethi, “İstiklâl Marşımıza Saygı”, *Orkestra*, Yıl: XVIII, Ağustos 1987, S. 168, s. 8-12.

Koraltan, Tefik, “Mehmet Âkif Ersoy Anıldı/Kültür Bakanı Tefik Koraltan’ın Anma Töreninde Yaptığı Konuşma”, *Millî Kültür*, Cilt: I, Aralık 1979, S. 12, s. 8.

Korap, Ali Rıza, “Mehmed Âkif: Hayatı, Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları”, *Vakit*, 25 Şubat 1939.

Korap, Ali Rıza, “Mehmet Âkif Hakkında: Şükufe Nihal’e Cevap”, *Bütün Cepheleriyle M. Â.*, 1958, s. 102-104.

Korap, Ali Rıza, “Tek Kalmak Hastalığı”, *Yeni Sabah*, 5 Ocak 1939.

Koray, Yunus, “Mehmet Âkif Ersoy”, *Merdiven Şiir*, Aralık 2006-Ocak 2007, S. 11, s. 82.

Korkmaz, Ferhat, “Birinci Dünya Savaşı Karşısında Mehmed Âkif”, *Birinci Dünya Savaşı’nın 100. Yılı Sempozyumu: Bildiriler*, C. II, TTK Yayını, Ankara 2017, s. 21-39.

Korkmaz, Levent, “Âkifâne Düşünmek Gerek”, *Aydos*, 2019, S. 19, s. 69-72.

Korkmaz, Merve, “İslam Şairi İstiklal Şairi Mehmed Âkif”, yazar: D. Mehmet Doğan”, *Üslup*, Ocak-Şubat 2009, S. 1 (ö.s), s. 51-52 [tanıtma].

Korkmaz, Merve, “Yol Alma Vakti”, *Üslup*, Ocak-Şubat 2009, S. 1 (ö.s), s. 27-28.

Korkmaz, Müslim, “Ölümünün 29. Yıldönümünde İnkılâpçı M. Âkif”, *Adalet*, 2 Ocak 1966.

Korkmaz, Zeynep, “Mehmed Âkif Ersoy ve Türkçe”, *Mehmet Âkif Sempozyumu*, 1976, s. 25-47.

Korkmaz, Zeynep, “Mehmet Âkif’te Dil ve Üslûp Özellikleri”, *Türk Dili*, C. LI, Aralık 1986, S. 420, s. 554.

Kortantamer, Tunca, “Mehmet Âkif ile Sadi Arasında Muhteva ve Anlatım Tekniği Açısından Bir Karşılaştırma Denemesi”, *Marmara Üniversitesi 50. Yılında M. Â. Ersoy*, 1986, s. 89-134.

Korucuoğlu, Nevin, “Mehmet Âkif Ersoy”, *Gülpınar*, C. XXII, 1997, S. 255, s. 11.

Koytak, Elyesa, “Gölgeler: Dua Olarak Şiir”, *Fayrap*, Mayıs 2015, S. 72 (ö.s), s. 21-25.

Koytak, Elyesa, “1924, Kapı Yay., Beşir Ayvazoğlu”, *Genç Öncüler*, Mart 2007, S. 30, s. 37 [tanıtma].

Kozak, İ. Erol, “Bir Sosyal Gözlemci / Sosyal Bilimci Olarak Mehmet Âkif”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 1*, TYB, 2007, s. 40-49.

Kök, Mustafa, “Âkif’ten Bugüne Âsım’ın Nesli” Bağlamında, Vefatının 55. Yılında Sade İnsan Bilgeliliği ya da Rahmi Eray’ları Tanımak”, *Dergâh*, C. XXIV, Ekim 2013, S. 284, s. 15-17.

K[ökçe], H[alime], “Müstesna Şair: Mehmet Âkif”, *Gerçek Hayat*, Yıl: VII, 1 Haziran 2007, S. 345, s. 37 [M. Önal Mengüşoğlu’nun kitabı hk.].

K[ökçe], H[alime], “Şedid Şair Mehmet Âkif”, *Gerçek Hayat*, Yıl: VII, 9 Şubat 2007, S. 329, s. 37 [D. Cündioğlu’nun *Âkif’e Dair* adlı kitabı hk.].

Köksal, Ali, “Mehmet Âkif ve İstiklâl Marşı”, *Millî Şair Mehmet Âkif Ersoy*, 1987 (Aydın), s. 43-49.

Köksal, Damla, “Mehmet Âkif’in Basın Hayatı”, *Asım’ın Âkif’i: Anadolu Mektebi*, Aksaray Bld., 2016, s. 175-180.

Köksal, Mahmut, “KİM’e Mektuplar: Mehmet Âkif’in Ölüm Yılı”, *Kim*, 20 Şubat 1959.

Köse, Hatice, “Âkif’in Gözüyle Gençlik”, *Konevi*, Yıl: II, Ocak 1984, S. 16, s. 31-32.

Köneçoğlu, Mustafa, “Bir Yalnız Adam Portresi: Mehmet Âkif”, *Bir Şimdiki zaman Şairi*, 2008, s. 55-58.

Köse, Hatice, “Âkif’in Gözüyle Gençlik”, *Konevi*, Yıl: II, Ocak 1984, S. 16, s. 31-32.

Köseoğlu, Mehmed Âkif, “Mehmed Âkif ve Hüsam Efendi Hoca”, *Keşke*, Kasım-Aralık 2014, S. 8, s. 16-18.

Köseoğlu, Nevzat, “Nesillerin Yalnızları”, *Doğuş Edebiyat*, Eylül 1983-1983, S. 17-18 (Yeni Dizi), s. 1-3.

Krasniqi, Milazim, “Mehmet Âkif Ersoy’un Bakış Açısının Sentezi Olarak “Safahat” Eseri”, *Mehmet Âkif Ersoy Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Tiran-Arnavutluk*, Eğitim-Bir-Sen, 2017, s. 159-164.

Kraya, Musa, “Mehmet Âkif Ersoy’un Edebi Çalışmalarında ve Faaliyetlerinde Pedagojik Fikirler”, *Mehmet Âkif Ersoy Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Tiran-Arnavutluk*, Eğitim-Bir-Sen, 2017, s. 315-323.

Kuanç, Cemil, “Türkiye ve Mehmed Âkif”, *Hareket*, Aralık 1966, S. 12, s. 8.

Kudbay, Ümit, “Âkif ve Mekân”, *Temmuz*, Aralık 2016, S. 5, s. 94-97.

Kukul, Halistin, “Mehmed Âkif ve Gençlik”, *Türk Edebiyatı*, Aralık 1986, S. 158 (ö.s.), s. 67.

Kukul, M. Halistin, “İstiklâl Marşı Üzerine Bir Tahlil Denemesi”, *Türk Edebiyatı*, Mart 1988, S. 173, s. 44-45.

Kukul, M. Halistin, “Asım yahut VI. Safahat’ta Millî Eğitim Meselesi Olarak Türk Gençliğinin Gayesi ve Hedefleri”, *Millî Kültür*, Aralık 1986, S. 55 (ö.s.), s. 57-64.

- Kukul, M. Halistin, "Mehmed Âkif Ersoy'un "İnsan" Adlı Şiirinin Tahlili", *Türk Edebiyatı*, Temmuz 1987, S. 165, s. 45-56; *Millî Kültür*, Aralık 1989, S. 67, s. 13-17.
- Kukul, M. Halistin, "Mehmet Âkif "Kadar" Türk Olmak", *Türk Yurdu*, 7. Devre, C. XXXII (LXIV), Nisan 2012, S. 296 (657), Yıl: 101, s. 77-81.
- Kukul, M. Halistin, "Mehmet Âkif'in İnsana Bakışı", *Millî Kültür*, Aralık 1990, S. 79, s. 44-48.
- Kukul, M. Halistin, "Mehmet Âkif'in Şiiri", *Türk Edebiyatı*, Aralık 1985, S. 146, s. 30-31.
- Kukul, M. Halistin, "Mehmet Âkif'te Millî Şuur", *Türk Yurdu*, Aralık 2014, S. 328, s. 56-59.
- Kukul, M. Halistin, "Poetikalar Çatışması-II. Mehmet Âkif ve Yahya Kemal", *Hece*, Yıl: XVIII, Mart 2014, S. 207, s. 49-50.
- Kukul, M. Halistin, "Türk İstiklâl Marşı'nda Millî Tarih Şuuru", *Erciyes*, Yıl: XXXII, Ocak 2009, S. 373, s. 6.
- Kumsar, İsmail, "Cemiyette Fena Olan Şair Mehmet Âkif le Cemiyette Beka Bulan Kitabı Safahat", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: XI, Mart 2010, S. 121, s. 118-128; *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: XII, Mart 2011, S. 133, s. 170-178.
- Kumsar, İsmail Alper, "Âkif'in Şiir ve Zihin Dünyasında Kur'an", *Muhayyel*, Ağustos 2018, S. 4, s. 34-38.
- Kuntay, M. Cemal, "Âkif'in Sanatkâr Tarafı", *Safahat*, İnkılâp ve Aka Kitapevleri Y., 11. bs., İstanbul 1977, s. LI+LXV.
- Kuntay, Mithat Cemal, "Ankara'da Akif", *Millet*, C. VIII, 22 Aralık 1949, S. 202, s. 17 ve 19.
- [Kuntay], Mithat Cemal "Din Edebiyatı", sadl. Zülfikar Güngör, *İlâhiyat Eksenî*, Yıl: I, ay ve yıl belirtilmemiş, S. 2, s. 6-8 [*Sebîlürreşâd*, C. XX, S. 504, s. 118-120'den].
- Kuntay, Mithat Cemal, "Mehmed Âkif'e Hücum", *Servet-i Fünûn*, 28 Ağustos 1335, S. 1424, s. 295 [ironik manzume].
- Kuntay, Mithat Cemal, "Mehmet Âkif ve Dinler", *Türk Yurdu*, Ocak 1955, S. 240, s. 495-497.

Kuntay, Midhat Cemal, “Onu Unutamayız!”, *Son Posta*, 27 Aralık 1953.

[Kuntay], Midhat Cemal “Safahat” Hakkında Notlar / Fatih Camii, Tevhîd, Mezarlık, Meyhâne” (I), *Sırât-ı Müstakîm*, 23 Haziran 1327-10 Recebül’l-ferd 1329, C. VI, S. 148, s. 283-285.

[Kuntay], Midhat Cemal “Safahat” Hakkında Notlar / Fatih Camii, Tevhîd, Mezarlık, Meyhâne” (II), *Sırât-ı Müstakîm*, 30 Haziran 1327-17 Recebül’l-ferd 1329, C. VI, S. 149, s. 299-302.

[Kuntay], Midhat Cemal “Safahat” Hakkında Notlar / Tevhîd, Mezarlık, Meyhâne” (III), *Sırât-ı Müstakîm*, 7 Temmuz 1327-23 Recebül’l-ferd 1329, C. VI, S. 150, s. 312-315.

[Kuntay], Midhat Cemal “Safahat” Hakkında Notlar / Mezarlık, Meyhâne” (IV), *Sırât-ı Müstakîm*, 14 Temmuz 1327-30 Recebül’l-ferd 1329, C. VI, S. 151, s. 333-335.

[Kuntay], Midhat Cemal “Safahat” Hakkında Bilgiler”, *Sırât-ı Müstakîm*, 27 Temmuz 1327-13 Şabanü’l-muazzam 1329, C. VI, S. 153, s. 359-361.

[Kuntay], Midhat Cemal “Safahat” Şâirine” (I), *Sebilü’r-Reşad*, 30 Ağustos 1328-30 Ramazan 1330, C. IX (II), S. 210 (28), s. 25-26.

[Kuntay], Midhat Cemal “Safahat” Şâirine” (II), *Sebilü’r-Reşad*, 6 Eylül 1328-8 Şevval 1330, C. IX (II), S. 211 (29), s. 51-52.

[Kuntay], Midhat Cemal “Safahat” Şâirine” (III), *Sebilü’r-Reşad*, 20 Eylül 1328-22 Şevval 1330, C. IX (II), S. 213 (31), s. 88-89.

Kuntay, Midhat Cemal, “Şair Mehmet Âkif’in San’atı”, *Türk Yurdu*, Kasım 1954, S. 238, s. 337-343. Aynı yazı tekrar: Yıl: LV, Aralık 1966, S. 330, s. 4-7.

Kuntay, Midhat Cemal, “Şair Mehmet Âkif’in San’atı”, *Türk Yurdu*, Kasım 1954.

Kuntay, Midhat C[emal], “Tenkide Katlanan Adam”, *Son Posta*, 28 Aralık 1954.

Kuran, Ercüment, “Mehmet Âkif’in Milliyetçiliğinin Mahiyeti ve Gelişmesi”, *M. Âkif İlmî Toplantısı*, 1986, s. 192 [metin yer almamıştır].

Kuran, Neslihan, “İstiklal Şairine İstiklal’de Anma”, *Bugün*, 28 Aralık 2007.

Kurdakul, Necdet Salih, “İstiklal Marşı Şairi Mehmed Âkif”, Mayıs 1955, S. 2, s. 33-37.

- Kurdakul, Şükran, "Mehmed Âkif Konusunda", *Bilim ve Sanat*, Şubat 1984, S. 38, s. 33.
- Kurnaz, Cemâl, "Âkif'in Evinde", *Türk Edebiyatı*, Aralık 1986, S. 158 (ö.s.), s. 66.
- Kurnaz, Cemâl, "Âkif'in Şiirlerinde Halka Hitap Etme Düşüncesinden Kaynaklanan Özellikler", *Millî Kültür*, Aralık 1986, S. 55 (ö.s.), s. 36-42.
- Kurnaz, Cemâl, "Çanakkale Harbi ve Mehmed Âkif", *Millî Eğitim*, Ocak-Mart 1995, S. 126, s. 35-36.
- Kurnaz, Cemâl, "Halkın Çağdaş Şairi", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: VII, Mart 2006, S. 73 (ö.s.), s. 34-44; *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: XII, Mart 2011, S. 133, s. 13-24.
- Kurnaz, Cemâl, "Serdengeçti'nin Âkif'e Yaklaşımı", *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni* 3, TYB, 2009, s. 173-186.
- Kurnaz, Cemâl, "Yirminci Asrı En İyi Anlayanlardan Biri Mehmed Âkif", *Türk Kültürü*, Yıl: XXIV, Aralık 1986, S. 284 (ö.s.), s. 790-787 [62-69].
- Kurt, Ali, "Vefatının Ardından Devrin Süreli Yayınlarında Mehmet Âkif Ersoy'la İlgili Çıkan Yazılara Eleştirel Bir Bakış", *Bir İstiklâl Âşığı Mehmet Âkif*, D-BY, 2011, s. 153-177.
- Kurt, Ali Vasfi, "Mehmet Âkif Fevziye Kürsüsünde", *SEKA Sanat Edebiyat ve Kültür Akademisi*, 2012, S. 1, s. 16-17.
- Kurt, İhsan, "Âkif ve İstanbul", *Millî Kültür*, Eylül 1989, S. 66, s. 72-73.
- Kurt, İhsan, "Mehmet Âkif İçin", *Millî Kültür*, Şubat 1983, S. 38, s. 64.
- Kurt, İhsan, "Mehmet Âkif ve Eğitim", *Millî Kültür*, Aralık 1986, S. 55 (ö.s.), s. 74-76.
- Kurt, İhsan, "Mehmet Âkif'te Çocuk", *Millî Kültür*, Nisan 1983, S. 39, s. 1.
- Kurt, Murat, "FotoKritik: Mehmed Âkif", *Temmuz*, Aralık 2016, S. 5, s. 118-119.
- Kurtoğlu, Mehmet, "Çelik İradeli Şair", *Mehmet Âkif Ersoy Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Tiran-Arnautluk, Eğitim-Bir-Sen, 2017, s. 62-82.
- Kurtoğlu, Mehmet, "İki Kadim Dost (Âkif ve Babanzade Ahmed Naim)", *Mehmed Âkif Bilgi Şöleni*, 2017, TYB, s. 222-228.
- Kurtoğlu, Mehmet, "Safahat'ın Şehirleri", *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni* 3, TYB, 2009, s. 317-333.

Kurucu, Ali Ulvi, "Büyük Şair Mehmet Âkif", *[Yeni] Sebilürreşad*, C. XXI, Mart 1958, S. 265, s. 236 (şiir).

Kurucu, Ali Ulvi, "Mehmed Âkif", *İslâmın İlk Emri Oku*, C. III, Ocak 1964, S. 32, s. arka kapak (şiir); *İslâmın İlk Emri Oku*, Aralık 1966, S. 61, s. 13 (şiir); *İslâmın İlk Emri Oku*, Ocak 1970, S. 95, s. 26 (şiir).

Kurucu, Ali Ulvi, "Safahat Ufuklarında", *Türk Yurdu*, VII. Devre, C. VIII, Aralık 1987, S. 11 (357), s. 3-4.

Kuseyri, Şemsi, "İstiklâl Marşı", *TBMM Dergisi*, Nisan 1986, S. 2, s. 51-56.

Kutadgu, Mükîb, "Büyük Vatan Şairi Mehmed Âkif", *Yeşilay*, Yıl: V, S. 49.

Kutay, Cemal, "Âkif'in (Leş Kesildin) Dediği", *Yeni İstanbul*, 31 Mart 1972.

Kutay, Cemal, "O Günler-Bu Günler / Hazırlanınız: Taceddîn Dergâhında, Mehmet Âkif Müzesinde "Vefa Ayini" Yapacağız!", *Sohbetler*, Mart 1969, S. 4, s. 135-144.

Kutay, Cemal, "Pelit Köyünde Bir Kulübe Hasreti...", *Köprü*, Aralık 1978, S. 21, s. 6-7.

Kutay, Cemal, "Teşkilât-ı Mahsusa... Âkif... Gurbet Mektupları", *Türk Edebiyatı*, Aralık 1986, S. 158 (ö.s.), 10-12.

Kutlu, Halil İlteriş, "Din-Cemiyet İlişisini Mehmet Âkif'ten Sormak", *Türk Yurdu*, Yıl: 109, Şubat 2020, S. 390, s. 46-49. 7

Kutlu, Halil İlteriş, "Mehmet Âkif ve Protestan Ahlak", *Edebiyat Ortamı*, Yıl: XI, Mayıs-Haziran 2018, S. 62, s. 83-8

Kutlu, Mustafa, "Âkif'in Gözleri", *Hece*, Yıl: XII, Ocak 2008, S. 133, s. 595-596.

Kutlu, Şemsettin, "Ölümünün 27. Yıldönümünde: Mehmet Âkif Ersoy", *Cumhuriyet*, 27 Aralık 1963.

Kutluay, Fahri, "Aydınlatılan İki Mühim Sır: Mehmed Âkif Mısır'a Niçin Gittiği ve Hazırladığı Kur'an-ı Kerim'in Tercemesini Buraya Niçin Getirmemişti?", *[Yeni] Sebilürreşad*, Nisan 1951, S. 99, s. 374-376.

Küçet, Erbay, "Mehmet Âkif ve Hiciv", *Millî Gazete*, 28 Aralık 1999, S. 9845, s. 5.

Küçet, Erbay, "Mehmet Âkif'i Anlamak", *Millî Gazete*, 29 Aralık 1999, S. 9846, s. 4.

Küçet, Erbay, "Türkiye Büyük Millet Meclisinde Kabul Edilmesinin 89. Yılında İstiklal Marşı: "O şiir artık benim değildir...", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: XI, Mart 2010, S. 121, s. 94-98.

Küçük, Hasan, "Âkif İdealizminin Felsefî Cephesi", *Türk Yurdu*, VII. Devre, C. VIII, Aralık 1987, S. 11 (357), s. 5-7.

Küçükalp, Kasım, "Âkif'i Anlamaya Bir "Geçit" Olsun Diye", *Mehmet Âkif Kitabı* (Kara-Kemikli), 2007, s. 123-126.

Küçükçifçi, Murat, "Faruk Nafiz Mehmet Âkif'e Benziyor mu?", *Fayrap*, Ekim 2015, S. 77, s. 22-24.

Küçükçifçi, Murat, "İki Kürsü Tek Mesele", *Fayrap*, Mayıs 2015, S. 72 (ö.s), s. 13-16.

Küçükçifçi, Murat, "İslamcılığın Halka Açılan Kapısı", *Fayrap*, Mayıs 2015, S. 72 (ö.s), s. 37-40.

Küçükçifçi, Murat, "Zalimane Duruş ve Âkif", *Fayrap*, Şubat 2013, S: 69, s. 23 [Hayriye Ünal'la *Varlık*, Ocak 2015 sayısındaki röp. hk.].

Küçükosmanoğlu, Muazzez, "Millet Şairi Âkif", *Töre*, C. XII, Ocak 1983, S. 140, s. 48-49.

Küçükşakalak, Durmuş, "Bir Kılıf Değil, Kınında Bekleyen Bir Kılıç", *İstiklâl Marşı Derneği İkinci Sene-i Devriye Bülteni*, 2009, s. 5.

Küçükşakalak, Durmuş, "İstiklâl Marşı Vesiletü'n-Necat Gibidir", *Çelimli Çalışım*, Recep 1436, S. 11, s. 1-2.

Küçükyıldız, Arslan, "Mehmet Âkif ve Arap Derin Görüntüsü", *Kardeş Kalem*, Eylül 2011, S. 57, s. 67-81.

Küçükyıldız, Arslan, "Mehmet Âkif'in İthafı", *Türk Dünyasını Aydınlatanlar: Âkif ve Tukai Sempozyumu, Kazan 2014: Bildiriler*, (Özalp), Bağcılar Bld., 2016, s. 164-181.

Kültür-Sanat Servisi, "Âkif'le İlgili Sohbeta, Ayvaz Gökdemir Katıldı", *Millî Gazete*, 5 Ocak 1991, S. 6387, s. 8.

Kürkçüoğlu, Kemal Edip, "Büyük Şâir Mehmet Âkif'in Ölüm Yıldönümü", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, Yıl: VII, Ocak-Şubat 1968, S. 68-69, s. 10-14.

Lâç, Abdurrahman Şeref, "Âkif'in Mezarı Başında", *Zafer* (Ankara), 30 Aralık 1966.

- Lermioğlu, Ayten, “İstiklâl Marşı Şairi”, *Sabah*, 25 Aralık 1977.
- Lermioğlu, Ayten, “Mehmed Âkif”, *Babıalide Sabah*, 29 Aralık 1971.
- Lermioğlu, Ayten, “Mehmed Âkif’i Anarken”, *Sabah*, 5 Ocak 1975.
- Lermioğlu, Ayten, “Nasıl Oldu”, *Babıalide Sabah*, 19 Mart 1971.
- Levend, Agâh Sırrı, “Âkif’teki Millet Sevgisi Emsalsızdır”, *Son Posta*, 12 Ocak 1939.
- Levend, Agâh Sırrı, “Eserler ve Hâdiseler: Mehmed Âkif”, *Yeni Türk*, 1 Mart 1937. Ayrıca bk. *Âkifnâme*, Ahmet Sait Matb., İstanbul 1966, s. 371-374.
- Levend, Agâh Sırrı, “Mehmet Âkif”, *Türk Dili*, C. II, Ocak 1953, S. 16, s. 192-198.
- Levend, Agâh Sırrı, “Ölümünün 24. Yıldönümünde Mehmet Âkif – Tefik Fikret”, *Ulus*, 27 Aralık 1960; *Yeni Adana*, 30 Aralık 1960, S. 16767, s. 3.
- Livaneli, Zülfü, “Mehmet Âkif Ersoy Üzerine”, *Sabah*, 28 Aralık 1999.
- M. Nezihi, “Yeni Neşriyat: Âkifnâme”, *Babıalide Sabah*, 4 Ocak 1967.
- Makal, Tahir Kutsi, “İstiklâl Marşı’nın 50. Yıldönümü”, *Son Havadis*, 12 Mart 1971.
- Makal, Tahir Kutsi, “Kaltabanlar ve Mehmet Âkif”, *Son Havadis*, 9 Ocak 1972.
- Makal, Tahir Kutsi, “Mehmet Âkif İhtiyacı”, *Son Havadis*, 27 Aralık 1976.
- Makal, Tahir Kutsi, “Millî Şairimiz Mehmet Âkif Dün Anıldı...”, *Son Havadis*, 3 Ocak 1966.
- Malkoç, M. Nihat, “Âkif’in Dünyası”, *Yeni Mesaj*, 8 Haziran 1999, S. 560, s. 12.
- Malkoç, M. Nihat, “Marşların En Güzeli: İstiklal Marşı”, *Yeni Mesaj*, 11 Mart 1999, S. 469, s. 11.
- Malkoç Öztürkmen, Neriman, “Mehmet Âkif Asla Gerici Değildir”, *Türk Kadını*, Yıl: IV, Temmuz 1970, S. 44, s. 16-22.
- Malkoç Öztürkmen, Neriman, “Mehmet Âkif ve Şahsiyeti”, *Türk Kadını*, Yıl: I, Ocak 1967, S. 8, s. 15-16.
- Marangoz, Cafer, “Mehmet Âkif ve Çağdaş Bilim”, *İstiklâl*, (Kulu), Yıl: II, Mart 2006, S. 2, s. 23-36.

- Matsohi, Hysen, "Mehmet Âkif Ersoy Şiirinin Özellikleri", *Mehmet Âkif Ersoy Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Tiran-Arnavutluk*, Eğitim-Bir-Sen, 2017, s. 288-293.
- Mazioğlu, Hasibe, "Mehmet Âkif Ersoy (1873-1936)", *50. Yıl Anma Kitabı*, 1986, s. 7-28.
- Mazioğlu, Hasibe, "Mehmet Âkif ve İstiklâl Marşı", *Millî Eğitim*, Ekim-Aralık 1986, S. 70, (ö.s), s. 48-57.
- Mehmed Süreyya, "Mehmed Âkif Beye", *Sebilürreşad*, Yıl: XII, Mayıs 1914, S. 289, s. 65-66.
- Mekeç, Şuayb, "Sırat-ı Müstakîm ve Sebîlürreşad Dergileri", *Temmuz*, Aralık 2016, S. 5, s. 72-78.
- Mengüşoğlu, Metin Önal, "Kalbiyle Konuşan Adam Mehmed Âkif", *Kültür*, Ocak 2006, S. 2 (ö.s.), s. 40-43.
- Mengüşoğlu, Metin Önal, "Kur'an'la Konuşan Şair", *Mehmet Âkif Kitabı* (Kara-Kemikli), 2007, s. 154-162.
- Mengüşoğlu, Metin Önal, "Mehmed Âkif Tek Başına Bir Ümmet", *Mehmet Âkif Ersoy Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Tiran-Arnavutluk*, Eğitim-Bir-Sen, 2017, s. 83-103.
- Mengüşoğlu, Metin Önal, "Mehmed Âkif'in Devrin Müslüman Mütefekkirleriyle İrtibatı", *Mehmet Âkif Ersoy Bilgi Şöleni*, TYB., 2008, s. 110-115.
- Mengüşoğlu, Metin Önal, "Müstesnâ Şairim Mehmet Âkif ve İstiklâl-i Tam", *Umrân*, Mart 2021, S. 319, s.
- Mengüşoğlu, M. Önal, "Sadırî İslâm'a Rücu", *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 2*, TYB, 2008, s. 110-115; *Nida*, Şubat 2008, S. 124, s. 3-7.
- Mengüşoğlu, Metin Önal, "Tarih Tefekkürü ve Mehmet Âkif", *Bizim Külliye*, Mart-Nisan-Mayıs 2009, S. 39, s. 12-14.
- Mengüşoğlu, Metin Önal, "Zahirî Görüntüler", *Mehmed Âkif Armağanı*, (Cevahircioğlu-Cebeci), MTTB, 1972, s. 13-23.
- M[enteş], M[urat], "Mehmed Âkif'e Bir Çift Selam", *Gerçek Hayat*, Yıl: VII, 19 Mayıs 2006, S. 291, s. 36 [Haksal ve Doğan'ın kitapları hk.]
- Menteş, Murat, "Sonuna Kadar İstiklâl Marşı!", *Gerçek Hayat*, Yıl: I, 17 Ağustos 2001, S. 43, s. 12-13.

Menteşe, Nahit, “Mehmet Âkif de Öldükten Sonra”, *Bütün Cepheleriyle M. Â.*, 1958, s. 88-89.

Menteşe, Nahit, “[*Yeni Milas* mecmuasının 1 Ocak 1937 nüshasından], *Âkifnâme*, Ahmet Sait Matb., İstanbul 1966, s. 341-342.

Menteşoğlu, Mehmet, “Ölümünün 40. Yılında Mehmet Âkif’i Anarken”, *Türk Edebiyatı*, Şubat 1977, S. 40, s. 25-32.

Meriç, Cemil, “İki Düşman Kardeş”, *Türk Edebiyatı*, Mart 1983, S. 113 (ö.s.), s. 5-6 [M. Âkif-T. Fikret].

Meriç, Salih Zeki, “Âkif: Yüksek Bir Vicdan”, *Yeni Şafak Kitap*, 15 Mart 2021, S. 167, s. 4.

Mermutlu, Bedri, “Mehmet Âkif’in Yazmış Olduğu Mealin Sessiz Muhafızı: Mustafa Runyun”, *Direnen Meâl: Âkif Meâli*, (Şentürk), Mahya, 2016, s. 27-38.

Mert, Hamdi, “Âkif’te Din Motifi”, *M. Âkif İlmî Toplantısı*, 1986, s. 197-202; *Türk Yurdu*, 7. Devre, Aralık 1989, S. 374, s. 53-55.

Mert, Hamdi, “Mehmet Âkif Yılı”, *Tercüman*, 25 Temmuz 1986.

Mert, Necati, “Âkif Bahçesi”, *Hece*, Yıl: XII, Ocak 2008, S. 133, s. 603-604.

Mert, Nihan, “Mehmet Âkif Ersoy’a”, *Millî Kültür*, C. I, Haziran 1977, S. 6, s. 77 (şiir).

Mertoğlu, Suat, “Âkif Araştırmalarına Bibliyografik Bir Katkı: Mehmet Âkif’in Arapçadan Yaptığı Tercüme Üzerine Notlar”, *Divan İlmî Araştırmalar*, 1999/2, S. 7, s. 234-249.

Mertoğlu, M. Suat, “Bir Müstear Kurgusu ya da Âkif’e Zorla Hal’ Fetvası Yazdırmak”, *Türk Edebiyatı*, Ocak 2010, S. 435, s. 12-19.

Mertoğlu, M. Suat, “Mehmet Âkif ve İçtimai Kur’an Tefsiri”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni* 2, TYB, 2008, s. 202-211.

Mertoğlu, Suat, “Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad Sermuharriri Âkif”, *Vefatının 75. Yılında Âkif Sempozyum Bildirileri*, (Işık), Zeytinburnu Belediyesi, 2011, s. 79-91.

Mestçi, Mehmet (haz.), “Rıza Tevfik-Babanzade Ahmed Naim Münakaşası-20. Âkif Bey Yazabilir miydi?”, *Millî Gazete*, 4 Ocak 1986, S. 4607, s. 5.

Metin, Ali K., “Bir Ahlak ve Halk Davası Olarak Mehmed Âkif Şiiri”, *Temmuz*, Aralık 2016, S. 5, s. 49-51.

Metin, Ali K., “*Hakkın Sesleri: Siperden Yükselen Feveran*”, *Hece*, Ocak 2008, S. 133 (ö.s), s. 277-285.

Metin, Fatih, “Mehmet Âkif Üzerine”, *Yeni Taşova*, 4 Ocak 1991, S. 644, s. 1.

Mevlana İdris [Zengin], “Âkifimiz”, *Gerçek Hayat*, 27 Aralık 2007, S. 375, s. 32.

Meydan, Sinan, “Mehmet Akif İstismarı ve Gerçekler”, *Düşünce ve Tarih*, Yıl: I, Aralık 2014, S. 3, s. 42-47.

Midhat Cemal *bk.* Kuntay, Midhat Cemal.

Millî Gazete, “M. Âkif Ersoy, 57 Yıl Önce Hak’kın Rahmetine Kavuştu/Millî Şairimiz Anıldı”, *Millî Gazete* 2, 29 Aralık 1993, S. 7662, s. 8.

Minnetoğlu, Mualla, “Günün Kitapları / Mehmet Âkif”, *Ekspres*, 10 Aralık 1967 [Varlık Yayınlarının Âkif biyografisi hk.].

Miraç, Büşra, “Mehmet Âkif Ersoy Üzerine İki Bakış”, *Hece*, Ocak 2008, S. 133 (ö.s), s. 164-170.

Miras, Kâmil, “Kur’an Tercümesi Hakkında Tarihî Hatıralar ve İlmî Hakikatler”, *Tasvir*, 8 Nisan 1949. Ayrıca *bk. Sebilürreşad*, C. II, Nisan 1949, S. 38, s. 194-196 ve 208; *Selâmet*, C. IV, 20 Nisan 1949, S. 15 (83), s. 5.

Miras, Kâmil, “Mehmed Âkif: Hayatı ve Eserleri”, *Cumhuriyet*, 24 Şubat 1939 [E. Edib’in kitabı hk.].

Miyasoğlu, Mustafa, “Ahmet Mithat’tan Mehmet Âkif’e yahut Yıl Sonu Düşünceleri”, *Millî Gazete*, 30 Aralık 1984, S. 4241, s. 2; *Yeni Devir*, 8 Kasım 1986, S. 3136, s. 2.

Miyasoğlu, Mustafa, “Mehmet Âkif, Safahat ve Asım’ın Nesli”, *Ay Vakti*, Nisan 2009, Yıl: IX, S. 103, s. 12-17.

Miyasoğlu, Mustafa, “Mehmet Âkif ve Safahat’ı Okumak”, *Dil ve Edebiyat*, Aralık 2010, S. 24, s. 80-82; *Edebiyat Bilinci*, Mayıs 2013, S. 1-2, Özel Sayı: 21-22, s. 79-82.

Miyasoğlu, Mustafa, “Mehmet Âkif’in Şiir Anlayışı”, *Millî Gazete*, 4 Ocak 1987, S. 4964, s. 8 ve 11; *Türk Edebiyatı*, Yıl: XXVII, Ocak 1999, S. 303, s. 32-34; *Sanat Olayı*, Ağustos 1987, S. 64, s. 62-63; *Yeni Devir*, 26 Ocak 1989, S. 4823, s. 2; *Millî Gazete*, 1 Ocak 1995, s. 8028, s. 8.

Miyasoğlu, Mustafa, “Mehmet Âkif, Safahat ve Asım’ın Nesli”, *Ay Vakti*, Yıl: VIII, Mart 2009, S. 102, s. 12-17.

Miyasoğlu, Mustafa, “Mehmet Âkif ve Safahat’ı Okumak”, *Umran*, Aralık 2008, S. 172, s. 63-65.

Miyasoğlu, Mustafa, “Mevlâna ve Âkif’i Anmak Zamanı”, *Vakit*, 11 Aralık 2006, s. 14.

Mohammed, Hazem Said, “Mehmet Âkif ve Mısır’lı Şair Ahmed Muharrem’in Şiirinde Çanakkale Savaşı”, *Vefatının 75. Yılında Âkif Sempozyum Bildirileri*, (Işık), Zeytinburnu Belediyesi, 2011, s. 369-390.

Mollaahmedoğlu, Ali Nuri, “Mehmet Âkif’in Medeniyet Anlayışı”, *Millî Gazete*, 20 Ocak 1989, S. 5701, s. 8.

Muhtar, Cemal, “İstiklâl Marşı’nın Arapçaya Tercümesi”, *Marmara Ü. İlahiyat F. Dergisi*, III, s. 363-370.

Mumcu, H. Yasemin, “İki Mütefekkir Şair Mehmed Âkif Ersoy ve Muhammed İkbal’in Gözünden İslâm Âlemi”, *Mehmed Âkif, Âsım ve Gençlik: Bildiriler*, TYB, 2015, s. 22-54.

Mutlu, Yücel, “Âkif’in Hatırlattıkları”, *YOYAV Dergisi*, Yıl: XXI, Şubat 2012, S. 232, s. 15-16.

Muzaffer Kemal, “Âkif İçin”, *Mehmet Âkif*, (M. Sencer-N. Salih), İstanbul 1937, s. 36 (şiir).

Müftüoğlu, Atasoy, “Mümtaz Bir Mübelliğ, Mümtaz Bir Mübeşşir”, *Kültür*, Ocak 2006, S. 2 (ö.s.), s. 10-11.

Müftüoğlu, Atasoy, “Sorumlu İmanın ve Sorumlu Vicdanın Sesi”, *Hece*, Yıl: XII, Ocak 2008, S. 133, s. 580-581.

Müftüoğlu, Atasoy, “Unutamadığım Kitaplarım / Ufkumun Kalbi”, *Kitap Postası*, Haziran 2005, S. 3, s. 34.

Müftüoğlu, Emre, “Mehmet Âkif’i Anıyoruz”, *Yeni Devir*, 27 Aralık 1981, S. 1714, s. 2, 5.

Müftüoğlu, İsmail, “Kim Bu?”, *Akit*, 3 Ekim 1999.

Müftüoğlu, Mustafa, “İlk Meclis’ten Mühim Bir Sima: Mehmet Âkif Ersoy”, *Yeni Devir*, 28 Nisan 1997, S. 7454, s. 2.

Müftüoğlu, Mustafa, “Kabulünün Yıldönümü Dolayısıyla İstiklâl Marşı ve Mehmed Âkif”, *Millî Gazete*, 12 Mart 1986, S. 4674, s. 5.

Müftüoğlu, Mustafa, "M. Âkif/İstiklâl Marşı 69 Yıl Önce Kabul Edilmişti", *Yeni Devir*, 22 Aralık 1990, S. 5410, s. 6.

Müftüoğlu, Mustafa, "Mehmed Âkif Bey'in Hazırladığı Kur'an-ı Kerim Mealine Dair I-IV, *Millî Gazete*, 25-28 Nisan 1976.

Müftüoğlu, Mustafa, "Mehmed Âkif'in Millî Mücadeledeki Faaliyeti", *Millî Gazete*, 27 Aralık 1984, S. 4238, s. 9.

Müftüoğlu, Mustafa, "Mehmet Âkif "Bitler İçinde" Ölmedi", *Millî Gazete*, 27 Aralık 1985, S. 4599, s. 7 ve 9.

Müftüoğlu, Mustafa, "Ölümünün 46. Yıldönümü Münasebetiyle/Mehmet Âkif Bey'in Hazırladığı Kurân-ı Kerim Meâli Ne Oldu? -1-", *Yeni Devir*, 27 Aralık 1982, S. 2074, s. 6.

Müftüoğlu, Mustafa, "Ölümünün 46. Yıldönümü Münasebetiyle/Mehmet Âkif Bey'in Hazırladığı Kurân-ı Kerim Meâli Ne Oldu? -2-", *Yeni Devir*, 28 Aralık 1982, S. 2075, s. 6.

Müftüoğlu, Mustafa, "Ölümünün 46. Yıldönümü Münasebetiyle/Mehmet Âkif Bey'in Hazırladığı Kurân-ı Kerim Meâli Ne Oldu? -3-", *Yeni Devir*, 29 Aralık 1982, S. 2076, s. 6.

Müftüoğlu, Mustafa, "Ölümünün 46. Yıldönümü Münasebetiyle/Mehmet Âkif Bey'in Hazırladığı Kurân-ı Kerim Meâli Ne Oldu? -4-", *Yeni Devir*, 30 Aralık 1982, S. 2077, s. 6.

Müftüoğlu, Mustafa, "Ölümünün 46. Yıldönümü Münasebetiyle/Mehmet Âkif Ersoy'a Dair -1-", *Yeni Devir*, 27 Aralık 1982, S. 2074, s. 6.

Müftüoğlu, Mustafa, "Ölümünün 46. Yıldönümü Münasebetiyle/Mehmet Âkif Ersoy'a Dair -2-/Âkif Milli Mücadele'de Anadolu'ya Koşanlar Arasında İdi!..", *Yeni Devir*, 28 Aralık 1982, S. 2075, s. 6.

Müftüoğlu, Mustafa, "Ölümünün 46. Yıldönümü Münasebetiyle/Mehmet Âkif Ersoy'a Dair -3-/Yüzünü Görmediği Halde Âkif'in Sevmedikleri Kimdi?", *Yeni Devir*, 29 Aralık 1982, S. 2076, s. 6.

Müftüoğlu, Mustafa, "Ölümünün 46. Yıldönümü Münasebetiyle/Mehmet Âkif Ersoy'a Dair -4-/Âkif: "Devlete bir şey satılmaz, yalnız hediye edilir" diyen adamdır!..", *Yeni Devir*, 30 Aralık 1982, S. 2077, s. 6.

Müftüoğlu, Mustafa, "Tarih Sohbeti/Mehmed Âkif ve Bâzı Gerçekler", *Millî Gazete*, 24 Aralık 1993, S. 7657, s. 8.

Mühendis Sâlim, “Âkif’in Omuzlarını Çöktüren Ağır Yük”, *Mehmet Âkif ve 70 Muharririn Yazıları*, s. 331-332.

Mülayim, Atilla, “Mehmet Âkif’e İçeriden Bakmak”, *Karagöz*, Ocak-Mart 2011, S. 14, s. 85 [Emin Âkif, *Babam Mehmet Âkif* hk.].

N. Salih, “Millî Marş ve Âkif”, *Mehmet Âkif*, (M. Sencer-N. Salih), İstanbul 1937, s. 21-24.

Naci Sadullah [Danış], “Cennet Gibi Yurt”, *Son Posta*, 29 Kânunuvvel 1936. Ayrıca bk. *Âkifnâme*, 1966, s. 333-335.

Naci Sadullah [Danış], “Sadece İdealist Bir Sanatkâr”, *Tan*, 6 Ocak 1939.

Nalbandoğlu, Muhiddin, “Âkif’den Beste Yapanlar:1-İstiklâl Marşı”, *Mehmed Âkif Armağanı*, (Cevahircioğlu - Cebeci), MTTB, 1972, s. 30-38.

Nalbantoğlu, Muhiddin, “Gözyaşları ile Yazılan “Bülbül”ün Hikâyesi”, *Tercüman*, 28 Aralık 1964.

Nalbantoğlu, Muhiddin, “İstiklâl Marşımız ve Komünistler”, *Yeni İstiklâl*, Yıl: III, 29 Mayıs 1963, S. 127, s. 3.

Nalbandoğlu, Muhiddin, “Mehmed Âkif Bibliyografyası”, *Bilgi*, Yıl: XX, Ocak-Şubat 1967-1968, S. 236-237 (ö.s), s. 16-17.

Nalbantoğlu, Muhittin, “Mehmet Âkif İstiklâl Marşı ve Münekkitleri”, *Millî Hareket*, 1 Kasım 1966.

Nalbandoğlu, Muhiddin, “Mehmet Âkif’in Bestelenmiş Eserleri”, *Musikî Mecmuası*, Yıl: XVI, Aralık 1964, S. 202, s. 309-310.

Nalbandoğlu, Muhiddin, “Ölümünün 28. Yılında Anlaşılmayan Mehmed Âkif”, *Yeni İstanbul*, 27 Aralık 1964.

Nalbandoğlu, Muhiddin, “Vefatının Yıldönümünde Ölümsüz Millî Şairimiz: Mehmet Âkif Ersoy ve İstiklâl Marşı”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Yıl: IV, Aralık 1990, S. 48, s. 15-18.

Nalbantoğlu, Muhittin, “Vefatının 28 inci Yıldönümünde Büyük İman Şairi Mehmet Âkif / Gözyaşları ile Yazılan “Bülbül”ün Hikâyesi”, *Tercüman*, 27 Aralık 1964.

Namık, (Hukuk Fakültesinden) “Mehmet Âkif”, *Mehmet Âkif*, (M. Sencer-N. Salih), İstanbul 1937, s. 17-21.

- Namık Yusuf, “Bir Konuşmanın Ardından/ Âkif Kimdir?”, *Bizim Külliye*, Mart-Nisan-Mayıs 2009, S. 39, s. 91-92.
- Nar, Ali, “Âkif İçin (1-2)”, *Millî Gazete*, 18-19 Mart 1986, S. 4680-4881, s. 2.
- Nar, Ali, “Âkif İçin”, *Yeni Devir*, 29 Mayıs 1987, S. 4309, s. 6.
- Nar, Ali, “Âkif Üzerine -I-”, *Yeni Devir*, 18 Aralık 1977, S. 264, s. 4.
- Nar, Ali, “Âkif Üzerine -II-”, *Yeni Devir*, 19 Aralık 1977, S. 265, s. 4.
- Nar, Ali, “Âkif Üzerine -III-”, *Yeni Devir*, 20 Aralık 1977, S. 266, s. 4.
- Nar, Ali, “Âkif Üzerine -IV-”, *Yeni Devir*, 21 Aralık 1977, S. 267, s. 4.
- Nar, Ali, “Mehmed Âkif’i Niçin Anıyoruz?”, *İslâmî Edebiyat*, Mart 1991, S. 11, s. 3-5; *Kültür*, Ocak 2006, S. 2 (ö.s.), s. 61-64.
- Nar, Maşallah, “Mehmet Âkif Ersoy: Islahatçılığın Sâdık Mürîdi, Münzevî Bir İslâmcı”, *Cumhuriyet Dönemi Türk Düşüncesi*, ed. Öner Buçukçu, Bibliyotek Y., 1. bs., Ankara 2017, s. 233-251.
- Narlı, Mehmet, “Firavun İmanı’nda Mehmed Âkif”, *Temmuz*, Aralık 2016, S. 5, s. 52-58.
- Narlı, Mehmet, “İstiklal Marşı’mızın Hikâyesi”, *Mehmed Âkif Ersoy*, (Kurt), DİB, İstanbul 2021, s. 45-82.
- Narlı, Mehmet, “İstiklâl Marşı’nı İdrak Etmek İçin Bazı İlkeler”, *Muhit*, Mart 2021, S. 15, s. 87-88.
- Narlı, Mehmet, “Kahire Mektupları-IV: Şahıslar ve Mekânlar / Bizim Âkif”, *Dergâh*, C. XVI, Şubat 2006, S. 192, s. 21.
- Narlı, Mehmet, “Mehmet Âkif’te Sosyal Tespit ve Teklifler”, *Bir Şimdikizaman Şairi*, 2008, s. 47-54.
- Narlı, Mehmet, “Romanlarda Mehmet Âkif Portresi”, *Vefatının 75. Yılında Âkif Sempozyum Bildirileri*, (Işık), Zeytinburnu Belediyesi, 2011, s. 501-526.
- Nemutlu, Özlem, “Mehmet Âkif Ersoy’un Âsım’da Atıfları”, *Mehmed Âkif, Âsım ve Gençlik: Bildiriler*, TYB, 2015, s. 153-166.
- Nemutlu, Özlem, “Yayın Tanıtım: Mehmet Âkif’in Şiir Dünyası”, *Türklük Bilim, Araştırmaları* (Niğde), Bahar 2006, S. 19, s. 551-557.
- Nerimanoğlu, Kamil Veli, “Mehmet Âkif Ersoy ve Azerbaycan Şiirinde Vatan ve Vatandaşlık Temaları”, *M. Âkif Ersoy’a Aydın Yaklaşımlar*, (Adıgüzel – Damlaman), İstanbul Aydın Üniversitesi, 2013, s. 1-4.

Nesimizâde Hulusi Bitlisi, *bk.* Bitlisi, Nesimizade Hulusi.

Neyzen Tefvik [Kolaylı], “Neyzen Tefvik Anlatıyor”, *Bütün Cepheleriyle M. Â.*, 1958, s. 181-184.

Nirun, Nihat, “Sosyoloji Açısından Mehmed Âkif Ersoy”, *Mehmet Âkif Sempozyumu*, 1976, s. 86-148.

Nizameddin Nazif, *bk.* Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif.

Nomer, Kemâleddin, “Mehmed Âkif’in Bilinmeyen Hizmet ve Mâceraları”, *İslâm*, Yıl: VIII, Aralık 1963, S. 75, s. 83-84.

Nomer, Kemâleddin, “Mehmet Âkif ve Gizli Hakikatler”, *Haber*, 27 Aralık 1967.

Nuhoğlu, Hidayet, “Kitab Sohbetleri: Hazret-i Âkif Hakkında”, *60. Yıl Sempozyum Bildirileri 1996*, İSAR, 1997, s. 103-109.

Nurdağ, Salih, “Roman Kahramanı Olarak Mehmet Âkif”, *Hece*, Ocak 2008, S. 133 (ö.s), s. 216-225.

O., “Lâik, Gayri Laik Şairler Olur mu?”, *Mehmed Âkif ve 70 Muharririn Yazıları II*, s. 183-185.

Odabaş, Nedim, “Mehmet Âkif.”, *Millî Gazete*, 29 Aralık 1999, S. 9846, s. 17.

Ogan, M. Raif, “Millet Şairi Mehmet Âkif” (I-IV), *[Yeni] Sebilürreşad*, Yıl: XII, Aralık 1959, S. 299, s. 384-385; Aralık 1959, S. 300, s. 405-407; Yıl: XIII, Ocak 1960, S. 302, s. 21; Şubat 1960, S. 303, s. 42.

Ogan, M. Raif, “Millî Şair Mehmet Âkif” (I-IV), *[Yeni] Sebilürreşad*, Yıl: XII, Ocak 1959, S. 284, s. 141-144; Ocak 1959, S. 285, s. 160; Şubat 1959, S. 286, s. 167-168; Şubat 1959, S. 287, s. 180-181.

Ogan, M. Raif, “Şeyhlikten “Şûh”luğa Atlama Rekoru”, *Yeni Sabah*, 123 Mart 1949 [Yazıdan Âkif’in Duhâ Sûresi Tercümesi”ne Dâir Bir Tenkîd” başlıklı bir alıntı için bk. Düccane Cündioğlu, *Mehmed Âkif’in Kur’an Tercümeleri*, Kaknüs Y., 1. bs., İstanbul 2005, s. 121-126.].

Oğuz, Celal, “Mehmet Âkif Ersoy’a İthaf”, *Birliğe Çağrı*, Mart 1988, S. 11, s. 10 (şiir).

Oğuz, İsmail, “Mehmed Âkif Okulu”, *Bugün*, 2 Ağustos 1967.

- Oğuz, M. Üftade, “Haydar Baş: Âkif gibi mükemmel bir şahsiyet yeryüzünde bir daha zor görülür”, *Millî Gazete*, 30 Aralık 1988, S. 5677, s. 5 [İlmî Araştırmalar Vakfı’nın toplantısında].
- Oğuzbaşaran, Bekir, “Âkif ve Öğretmenlik”, *Türk Edebiyatı*, Mart 1987, S. 161, s. 44-46.
- Oğuzbaşaran, Bekir, “Mehmet Âkif Ersoy’un Makaleleri”, *Millî Kültür*, Aralık 1990, S. 79, s. 49-50.
- Oğuzbaşaran, Bekir, “Mehmet Âkif ve Halk Eğitimciliği”, *Türkiye*, 13 Kasım 1986.
- Oğuzbaşaran, Bekir, “Millî Birlik ve Bütünlüğümüz Açısından Mehmet Âkif ve Çanakkale”, *İlim ve Sanat*, 1997, S. 46-47, s. 72-81.
- Oğuzbaşaran, Bekir, “Tarihlerle Âkif’in Biyografisi”, *Küçük Dergi*, Şubat 1981, C. II, S. 21, s. 10-11.
- Ok, Mürüvvet, “Mehmet Âkif’in Gençliği ve Arkadaşları”, *Asım’ın Âkif’i: Anadolu Mektebi*, Aksaray Bld., 2016, s. 39-45.
- Okan, [Ali] Hâdi, “Mehmet Âkif Ersoy”, *Türk Yurdu*, Yıl: LV, Aralık 1966, S. 330, s. 19-21.
- Okay, M. Orhan, “Asım’ın Nesli”, *Kümbet* (Erzurum), Mart 1968, S. 3, s. 2-3.
- Okay, M. Orhan, “Bedr’in Arslanları”, *Zaman*, 3 Ekim 1999.
- Okay, M. Orhan, “Duanın şiiri”, *Türk Dili*, C. LI, Aralık 1986, S. 420, s. 504-511.
- Okay, [M.] Orhan, “Düşünce ve Edebiyat Dünyamızda Âkif İmajı”, *Hece*, Yıl: XII, Ocak 2008, S. 133, s. 578-579.
- Okay, M. Orhan, “Fikret-Âkif Taraftarlığı Meselesine Bir Bakış”, *Kültür ve Sanat* (Kayseri), Nisan 1983, S. 25, s. 2-4.
- Okay, M. Orhan, “İslâmı Asrın İdrakine Söyleten Şair: Mehmed Âkif” (I-III), *Zaman*, 20-29 Aralık 1988.
- Okay, M. Orhan, “Kader ve İrade Problemi Karşısında Mehmet Âkif”, *M. Âkif İlmî Toplantısı*, 1986, s. 160-168; *Türk Kültürü*, C. XXV, Şubat 1987, S. 286, s. 1-9.
- Okay, M. Orhan, “Kırkların Bir Ağızdan Söyledikleri”, *Mehmed Âkif Ersoy*, (Uzun), T.C. KTB Y., 2011, s. 59-71.

Okay, M. Orhan, "Mehmed Âkif ve İstiklâl Marşı", *Yedi İklim*, C. XV, Nisan 2002, S. 145, s. 57-59.

Okay, M. Orhan, "Mehmed Âkif ve Safahat " (I-III), *Türkiye*, 22-30 Aralık 1989.

Okay, M. Orhan, "Mehmed Âkif'in Sanatı", *Mehmed Âkif Araştırmaları Dergisi*, Aralık 1986, S. 1, s. 24-27.

Okay, M. Orhan, "Mehmet Âkif'in İçtimâî Bir Şiirinin İncelenmesi", *Kültür ve Sanat* (Kayseri), Haziran 1983, S. 27, s. 2-4.

Okay, M. Orhan, "Mehmet Âkif'in Bazı Şiirlerinde Şekil-Muhteva Münasebetleri", *Mehmet Kaplan'a Armağan*, Dergâh Y., 1. bs., İstanbul 1984, s. 211-220.

Okay, [M.] Orhan, "Mehmet Âkif'in Karakteri ve Sanatı", *Hece*, Yıl: XII, Ocak 2008, S. 133, s. 8-24 [alıntı].

Okay, M. Orhan, "Mehmet Âkif'in Milliyetçiliği", *Türk Yurdu*, 7. Devre, C. XI, Mayıs 1991, S. 45 (391), s. 42-46.

Okay, M. Orhan, "Mehmet Âkif'in Şiir Sanatı", *Mehmet Âkif Araştırmaları Dergisi*, S. 1, s. 24-27.

Okay, M. Orhan, "Okul Sıralarında ve Kürsülerde Büyük Yazarlarımız II: Mehmet Âkif", *Millî Eğitim*, Nisan 1989, S. 84, s. 15-20.

Okay, M. Orhan, "Saray Karşısında Mehmed Âkif", *Türk Kültürü*, Yıl: XXIV, S. 284 (ö.s.), s. 749-756 [21-28].

Okay, M. Orhan, "Şair Mehmed Âkif", *60. Yıl Sempozyum Bildirileri 1996*, İSAR, 1997, s. 19-24.

Okay, M. Orhan, "Şehitlikte Bir Şair: Mehmet Âkif", *Türk Kültürü*, Mayıs 1985, S. 265, s. 313-331.

Okay, M. Orhan, "Tarih-i Kadim Münakaşaları Dışında Tefik Fikret ve Mehmet Âkif", *Marmara Ü. 50. Yılında M. Â. Ersoy*, 1986, s. 67-88.

Okçuoğlu, A., "Âkif Geride Kalıyor!", *Millî Yol*, Yıl: I, 6 Şubat 1962, S. 23, s. 12.

Oktay, Murat, "Mehmed Âkif Hüzünlü Bir Yolculuk, Hicran Göze", *Dil ve Edebiyat*, Nisan 2011, S. 28, s. 90-91 [tanıtma].

Okumuş, Ejder, "Şahsiyeti ve Fikir Dünyasıyla Mehmet Âkif", *Mehmet Âkif Ersoy Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Tiran-Arnavutluk, Eğitim-Bir-Sen, 2017, s. 114-147.

Okumuş, Fatih, “Mehmet Âkif Mealinin Üslup Tercihleri: Çeviri-bilim Açısından Bir İnceleme”, *Direnen Meâl: Âkif Meâli*, (Şentürk), Mahya, 2016, s. 71-80.

Okurer, Cahit, “M. Âkif’in İnsanî Değeri”, *Hareket*, III. Dönem, Aralık 1947, S. 10, s. 10.

Okutan, Birsan Banu, “*Hareket*’in Çalışma Sesi: Âkif’i Yeniden Okumak”, “*İslam’ı Uyandırmak*”: *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e İslamcı Düşünce ve Dergiler*, C. II, ed. Lütfi Sunar, İLEM Y., İstanbul 2018, s. 207-223.

Okutan, İsmail, “Âkif’e”, *İslâmın İlk Emri Oku*, C. X, Ocak 1972, S. 118, s. 18 (şiiir).

Okutan, Mehmet, “M. Âkif’in Bülbül’ünü Tahlil Denemesi”, *Yeni Devir*, 28 Aralık 1981, S. 1715, s. 2, 5.

Okutan, Mehmet, “Mehmet Âkif’in Eğitim Felsefesi”, *Millî Kültür*, Mayıs 1987, S. 57, s. 82-86.

Okutan, Mehmet, “Mehmet Âkif’in Manzum Hikayeciliği ve “Vahdet”, *Yeni Devir*, 26 Nisan 1979, S. 752, s. 2.

Okutan, Mehmet, “Sanatçının Namusu ya da Âkif’i Anlatabilmek”, *Yeni Devir*, 28 Mart 1981, S. 1445, s. 6.

Okutan Abid, M., “Türk Düşüncesinde Mehmet Âkif’in Yeri”, *Yeni Devir*, 26 Kasım 1979, S. 956, s. 2, 7.

Olçum, Atilla, “Sevdası İstiklâl Olan İslâm Şairi”, *Mehmet Âkif Ersoy Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, *Tiran-Arnavutluk*, Eğitim-Bir-Sen, 2017, s. 14-16.

Olgun, Tahir, “Âkif’i Nasıl Tanıdım, Nasıl Görüştüm ve Nasıl Gördüm”, *Bilgi Yurdu*, Ocak 1939, S. 6, s. 566-570.

Olpak Koç, Canan, “Bir Mahur Beste Çalar” Gölgelelerin Üzerinde “Doğu Algısı”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni* 6, TYB, 2014, s. 156-167.

Omur, Sinan, “Büyük Zafer Destanı Çanakkale’nin 56. Yıl Dönümü”, *Bugün*, 20 Mart 1971.

Onaran, Mustafa Şerif, “Âkif İnanmış Adam”, *Cumhuriyet Kitap*, 14 Şubat 2008, S. 939, s. 24 [Hece M. Âkif ö.s. hk.].

Onaran, Mustafa Şerif, “M. Âkif’in “Tefrika” Anlayışıyla Savaşımı ve “Sait Paşa İmamı” Şiiri Üzerine İki Yaklaşım”, *Hece*, Ocak 2008, S. 133 (ö.s), s. 171-178.

Onaran, Mustafa Şerif, “Safahat’tan İnsan Manzaraları”, *Vefatının 75. Yılında Âkif Sempozyum Bildirileri*, (Işık), Zeytinburnu Belediyesi, 2011, s. 429-438; *Hürriyet Gösteri*, Ocak-Mart 2011, S. 303, s. 12-16.

Onay, Fatma, “Görüşler 1/İstiklâl Marşı”, *Millî Gazete* 2, 2 Şubat 1994, S. 7695, s. 2.

Onay, Fatma, “Görüşler 2/İstiklâl Marşı”, *Millî Gazete* 2, 3 Şubat 1994, S. 7696, s. 2.

Onbaşıoğlu, M., “Âkif’i Unutamayız, Gençlik Köksüz Nesil Değildir”, *Mehmed Âkif / Hayatı Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları-II*, 1939, s. 63-66.

Onbaşıoğlu, M., “Mezarı Başında”, *Mehmet Âkif’in Kabri İçin*, İstanbul 1938, s. 5-6.

Oral, Haluk, “Mehmet Âkif Ersoy”, *Hürriyet Gösteri*, Nisan 2003, S. 247, s. 80-83.

Orçan, Mustafa, “Aydın ve Toplum Ekseninde Mehmed Âkif Ersoy”, *Mehmed Âkif, 100 Yıl Sonra Berlin’de, 2014 Berlin*, TYB, 2015, s. 44-49.

Orçan, Mustafa, “Toplumsal ve Kültürel Değerinin Aydını Olarak Mehmet Âkif Ersoy”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni* 6, TYB, 2014, s. 202-208.

Orhan, Cafer, “Yaşayan Âkif”, *İstiklâl*, (Kulu), Yıl: II, Mart 2006, S. 2, s. 17.

Orhan, Selçuk-Mehmet Erte, “Pot (Sekizinci Bölüm) Odun Hakikat, Arabesk Edebiyat”, *Kitap-ılık*, Temmuz-Ağustos 2015, S. 180, s. 100-101.

Orhon, Orhan Seyfi, “Âkifin Bir Hatırası”, *Havadis*, 7 Mart 1959.

Orhon, Orhan Seyfi, “Âkifin Romanı”, *Zafer*, 2 Ocak 1955 [Erişirgil’in eseri hk.].

Orhon, Orhan Seyfi, “Bir Gece”, *Son Havadis*, 1 Mart 1972.

Orhon, Orhan Seyfi, “Haksızlık!”, *Havadis*, 3 Ocak 1962.

Orhon, Orhan Seyfi, “Her Şey Onun İçin!”, *Son Havadis*, 6 Ocak 1966 [Cumhuriyet gazetesinde Âkif’le Nâzım’ı birlikte ele alan bir yazı hk.].

Orhon, Orhan Seyfi, “Mehmed Âkif”, *Havadis*, 2 Ocak 1962.

Orhon, Orhan Seyfi, “Mehmet Âkif”, *Havadis*, 26 Aralık 1959.

Orhon, Orhan Seyfi, “Şair Mehmet Âkif”, *Çınaraltı*, Yıl: III, Aralık 1944, S. 66, s. 7.

[Orhon], Orhan Seyfi, “(Tan) Gazetesinin 25 Haziran 1936 Tarihli Nüshasından”, *Âkifnâme*, Ahmet Sait Matb., İstanbul 1966, s. 306.

Orhon, Orhan Seyfi, “Tevekkül!”, *Son Havadis*, 16 Nisan 1972.

[Orhon], Orhan Seyfi, “Türk Edebiyatına Erkek Sesi Getiren Şâir”, *İstanbul*, 25 Haziran 1936.

“Osmanlı Arşivi’nden Belgeler”, *Mebus ve Şair*, (Şerifoğlu), Gaziantep Bş. Bl., 2021, s. 96.

Otyakmaz, Hayati, “İstiklâl Marşı ve Mehmed Âkif”, *Diyanet*, Mart 2002, S. 135, s. 27-28.

Ozan, Aykut, “İstiklâl Savaşımızın Mânevi Mimarı”, *Millî Şair Mehmet Âkif Ersoy*, 1987 (Aydın), s. 7.

Ozan, K. Feyzi, “Ölmedi... Ölmiyecek... Ölemez!”, *Âkifnâme*, Ahmet Sait Matb., İstanbul 1966, s. 349-350.

Ozansoy, Halit Fahri, “Mehmed Âkif”, *Servetifünun-Uyanış*, C. LXXX/XVII, 31 İkkânun 1936, S. 421 (2106), s. 82.

Ozansoy, Munis Faik, “Fikret – Âkif İkiliği”, *Hisar*, C. VIII, Şubat 1968, S. 50 (125), s. 3-4 ve 27.

Ozansoy, Munis Faik, “Mehmed Âkif”, *Marmara*, Ocak 1937, S. 6, s. 173-175.

Öbek, Ali İhsan, “İkinci Asım”dan Bir Portre: Hüseyin Kâzım Kadri”, *Türk Edebiyatı*, Yıl: XXIV, Haziran 1986, S. 173, s. 40-42.

Öcal, Cemal Oğuz, “Hilal ve İstiklal Şairimiz Mehmet Âkif Ersoy’un Ulu Ruhuna”, *[Yeni] Sebilürreşad*, C. III, Aralık 1949, S. 67, 260 (şiir).

Öcal, Cemal Oğuz, “Mehmet Âkif’i Anmanın Manası”, *[Yeni] Sebilürreşad*, C. III, Aralık 1949, S. 67, s. 259.

Öcal, Cemal Oğuz, “Mehmet Âkif’in Ulu Ruhuna”, *Serdengeçti*, Yıl: IV, Şubat 1950, S. 9, s. 2.

Öcal, F. C. Oğuz, “Âkif’i Tanımak ve Sevmek İhtiyacı”, *Yeni İstiklâl*, Yıl: III, 25 Aralık 1963, S. 143, s. 8.

Öcal, F. Cemâl Oğuz, “İstiklâl Marşımıza Saygı”, *Yeni İstiklâl*, Yıl: I, 12 Temmuz 1961, S. 30, s. 9.

Öcal, F. Cemal Oğuz, “Mehmet Âkif, İstiklâl Marşı, Türediler ve Biz”, *Yeni İstiklâl*, Yıl: II, 2 Şubat 1962, S. 59, s. 8.

Öcal, F. Cemal Oğuz, “Ölümünün 26. Yıldönümünde: Mehmet Âkif Ersoy’a Sesleniş”, *Yeni İstanbul*, 29 Aralık 1962.

Öcal, Fazlıoğlu Cemâl Oğuz, “Mehmed Âkif, Devrimbazlar ve Biz...”, *Yeni İstiklâl*, Yıl: I, 29 Aralık 1961, S. 54, s. 2.

Öcal, Fazlıoğlu Cemal Oğuz, “Mehmed Âkif, İstiklâl Marşı ve O’na Saygı” (I-XII), *Hürsöz*, 28 Aralık-12 Ocak 1959.

Öğreten, Hulki, “Mehmet Âkif Ersoy”, *Mızrap*, Yıl: II, Aralık 1983, S. 15, s. 11 ve 30.

Öğüt, Süheyb, “Sahih/Salih Bir Fail Olarak Âkif ve Kurban Olarak Meal”, *Direnen Meâl: Âkif Meâli*, (Şentürk), Mahya, 2016, s. 273-278.

Öksüz, Necmettin, “Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak”, *Türkiye*, 12 Mart 2008, s. 13.

Ömeroğlu, S[erdar], “Safahat(lar)”, *Millî Gazete*, 10 Temmuz 1987, S. 5149, s. 7; *Yeni Devir*, 28 Nisan 1989, S. 4901, s. 2.

Önal, Mehmet, “İstiklâl Marşı”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: XI, Mart 2010, S. 121, s. 33-57; *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: XII, Mart 2011, S. 133, s. 102-124.

Önal, Mehmet, “Yeni Yüzyılın Işığında Mehmet Âkif Ersoy (1873-1936)”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: VII, Mart 2006, S. 73 (ö.s.), s. 45-49.

Önal, Sami, “Mehmet Âkif’in Bilinmeyen Bazı Mektupları”, *Tarih ve Toplum*, C. III, Mayıs 1985, S. 17, s. 24-27.

Önay, Mustafa Nadir, “İstiklal Marşı’nın Kabulünün 90. Yılı ve Vefatının 75. Yılında Mehmet Âkif Belgeselleri ve Filmleri Üzerine Düşünceler”, *Türk Yurdu*, 7. Devre, C. XXXI (LXIII), Kasım 2011, S. 291 (652), Yıl: 100, s. 298-305.

Önberk, Nevin, “Mehmet Âkif’in Topluma Bakışı”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. V, Aralık 1987, S. 1, s. 6-14.

Önder, Mehmet, “Belgeleriyle İstiklâl Marşı Dosyası” I-VIII, *Son Havadis*, 22 Nisan 1977-29 Nisan 1977.

- Önder, Mehmet, “İstiklâl Marşı Belgeleri”, *Türk Edebiyatı*, Aralık 1986, S. 158 (ö.s.), s. 34-38.
- Önder, Mehmet, “İstiklâl Marşı ile İlgili Yeni Belgeler”, *M. Âkif İlmî Toplantısı*, 1986, s. 203-213.
- Önder, Mehmet, “Mehmed Âkif’te Mevlânâ Sevgisi”, *Türk Edebiyatı*, Mayıs 1987, S. 163, s. 40-41.
- Önder, Mehmet, “Mehmet Âkif ve Muhammed İkbal”, *Millî Kültür*, Mayıs 1980, S. 57, s. 51-53; *Türk Kültürü*, Ocak 1988, S. 297, s. 5-9.
- Öner, Haluk, “Toplumla Barışık Bir Aydın Değerlerine Yabancılaşmayan Bir Entelektüel: Mehmet Akif Ersoy”, *Türk Yurdu*, Aralık 2014, S. 328, s. 52-55.
- Önertoy, Olcay, “Mehmet Âkif’in Şiirlerinin ve Sanatının Özellikleri”, *Hisar*, Yıl: XI, C. VII, Şubat 1967, S. 38 (118), s. 19-20.
- Öney, Cahit, “İstiklâl Marşımızda Beste Değişikliği 2”, *Musikî Mecmuası*, Yıl: XLIII, Aralık 1990, S. 431, s. 7-9.
- Örgen, Ertan, “Safahat’ta Bazı İmajlar”, *Temmuz*, Aralık 2016, S. 5, s. 59-60.
- Örs, Ahmet, “Hangi Mehmet Âkif”, *Tasfiye*, Yıl: IV, Kasım-Aralık 2007, S. 14, s. 12-15.
- Öymen, Altan, “Erdoğan’ın ‘Millet’ Anlayışı Mehmet Âkif’inki Gibi”, *Radikal*, 1 Şubat 2013, s. 14.
- Öz, Asım, “Dar Vakitte Sanata İlişkin Süreççilik”, *Haksöz*, Aralık 2009, S. 225, s. 68-74.
- Öz, Asım, “Düccane Cündioğlu’nun Atölyesi ya da Âkif Hakkında Söylenemeyenler”, *Umrân*, Aralık 2008, S. 172, s. 53-56.
- Öz, Asım, “Edebiyatta Sorumluluk ve Mehmet Âkif”, *Haksöz*, Aralık 2007, S. 201, s. 70-74.
- Öz, Asım, “Hece Dergisinin Özel Sayıları ve Mehmet Âkif Özel Sayısı Üstüne Kenar Notları”, *Umrân*, Şubat 2008, S. 162, s. 63-67.
- Öz, Asım, “Kur’an’ın İlhamı Asrın İdraki: Âkif’in Eşikleri Aşan “Kırılğan” İslamcılığı”, *Vefatının 75. Yılında Âkif Sempozyum Bildirileri*, (Işık), Zeytinburnu Belediyesi, 2011, s. 250-275.

Öz, Asım, “Rasim Özdenören’in Aynasında Âkif Yanılsaması”, *Haksöz Haber* / “Mehmet Âkif’in Fikir Esprisi: Karışıklıklar İçinde Beliren Ufuk”, *Özgün İrade*, Haziran 2009, S. 62, s. 58.

Öz, Safure Nermin, “Mehmet Âkif’te Sorumluluk Bilinci”, *Asım’ın Âkif’i: Anadolu Mektebi*, Aksaray Bld., 2016, s. 154-159.

Özal, Turgut, “Millî Şâir Mehmet Âkif Ersoy’un 50. Yıldönümü Dolayısıyla (...)”, *Millî Şâir Mehmet Âkif Ersoy’u Ölümünün 50. Yıldönümünde Yapılan Anma Faaliyetleri*, KTB. Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Y., Ankara?, 1987, S. 14-18.

Özal, Turgut, “Vatan Şairimiz Mehmet Âkif Ersoy”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi: Dün/Bugün/Yarın*, Aralık 1986, S. 22, s. 12-13.

Özalp, Ahmet, “*Mehmed Âkif Hakkında Araştırmalar*, M. Ertuğrul Düzdağ”, *Zaman*, 26 Temmuz 1987, S. 8264, s. 7 [tanıtma].

Özalp, Ahmet, “*Safahat*, Mehmet Âkif Ersoy, Mehmed Âkif Ersoy Araştırmaları Merkezi”, *Zaman*, 16 Haziran 1987, S. 8224, s. 7 [tanıtma].

Özalp, Ömer Hakan, “Mahmud Şevket Paşa Son Günlerinde Sürekli Safahat Okuyormuş!”, *Âkif Salnâmesi-1*, MAKÜ, İstanbul, 2021 (2. bs.), s. 141-144.

Özalp, Ömer Hakan, “Mehmed Âkif’e Dair Bir Bibliyografya Denemesi: Matbuâtta Mehmed Âkif 1925-1936”, *Âkif Salnâmesi-1*, MAKÜ, İstanbul, 2021 (2. bs.), s. 83-140.

Özalp, Ömer Hakan, “Mehmed Âkif’in Vefatına Üsküp’ten Yükselen Mersiye ve Birkaç Tashih”, *Türk Edebiyatı*, Ekim 2017, S. 528, s. 42-45.

Özalp, Ömer Hakan, “Muasır Üç İslâm Şairi: Mehmed Âkif, Muhammed İkbâl ve Mustafa Sâdık er-Râfiî ve Ahiretten Gelen Bir Mektup”, *Âkif Salnâmesi-2*, MAKÜ, İstanbul, 2020, s. 131-143.

Özarslan, Sadık, “Mehmed Âkif’e Muhtacız”, *Millî Gazete*, 11 Aralık 1987, S. 5300, s. 2.

Özata, Melda, “Mehmet Âkif: Vatanın Sesini İçinde Duyan Müstesna Kişilik”, *Edebiyat Bilinci*, Mayıs 2013, S. 1-2, Özel Sayı: 21-22, s. 140-146.

Özaydın, Lütfi, “Türkiye ve İstiklâl Marşı Vesiletü’n-Necat’tan Hâsıl ve Kamusu Üç İhlas Bir Fatiha’dan”, *Çelimli Çalım*, Recep 1436, S. 11, s. 4-5.

Özbalcı, Mustafa, “Batılılaşma Gayretlerimiz ve Mehmet Âkif Ersoy”, *Ondokuz Mayıs Ü. Eğitim F. Dergisi*, C. II, 1987, s. 189-220.

- Özbek, Abdullah, “Âkif’le Başbaşa”, *Bilgi Yolu*, Yıl: VII, Temmuz 2007, S. 10 (ö.s.), s. 76-78 (şiiir).
- Özbek, Abdullah, “Bir Eğitimci Olarak Âkif”, *Mehmed Âkif Ersoy*,(Uzun), T.C. KTB Y., 2011, s. 302-309.
- Özbek, İlhan V., “Mehmet Âkif ve İstiklâl Marşı”, *Bayrak*, Yıl: XXII, Şubat 1975, S. 44, s. 30-32.
- Özcan, Ali Osman, “M. Âkif Ersoy’da Eğitim İdealleri”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Yıl: XVI, S. 2, s. 26-28.
- Özcan, Ali Osman, “Mehmet Âkif’in Yaktığı Işık”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. L, Ekim 1987, s. 213-217.
- Özcan, Mustafa, “Safahat’ta Çocuklar”, *Selçuk Üniversitesi Armağan*, 1986, s. 73-82.
- Özcan, Nezahat, “Mehmet Âkif’in Şiirlerinde Yoksul İnsan Manzaraları”, *Türk Yurdu*, C. XXIX, Aralık 2009, S. 268, s. 20-26.
- Özcan, Nuri, “Mehmet Âkif Ersoy’un Bestelenmiş Eserleri”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: VII, Mart 2006, S. 73 (ö.s.), s. 154-161 [Notaların tıpkıbasımlarıyla].
- Özcan, Nuri, “Mehmed Âkif ve Musiki”, *Mehmed Âkif Ersoy*,(Uzun), T.C. KTB Y., 2011, s. 378-393.
- Özçelik, Mustafa, “Âkif’in İki Altın Destanı: Çanakkale Şehitlerine ve İstiklâl Marşı”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: XI, Mart 2010, S. 121, s. 89-93; *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: XII, Mart 2011, S. 133, s.146-150.
- Özçelik, Mustafa, “Birleştirici Bir Değer Olarak Mehmed Âkif ve İstiklâl Marşı”, *Mehmed Âkif, 100 Yıl Sonra Berlin’de, 2014 Berlin*, TYB, 2015, s. 30-35.
- Özçelik, Mustafa, “Hatıra Kitaplarında İstiklâl Marşı”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni* 5, TYB, 2011, s. 100-113.
- Özçelik, Mustafa, “İstiklâl Marşı Etrafındaki Tartışmalar”, *Kültür*, Ocak 2006, S. 2, [Nevruz Yenigün imzasıyla].
- Özçelik, Mustafa, “İstiklâl Marşı’nın Hikâyesi”, *Muhit*, Mart 2021, S. 15, s. 93-94.
- Özçelik, Mustafa, “Kur’ân Şairi Mehmed Âkif”, *Yedi İklim*, C. XII, Aralık 1999-Ocak 2000, s. 117-118 (ö.s.), s. 67-71.

Özçelik, Mustafa, “Kur’ân Şairi Mehmed Âkif”, *İslâmî Edebiyat*, Nisan-Haziran 2009, S. 46, s. 6-9.

Özçelik, Mustafa, “Kur’ân Şairi Mehmed Âkif”, *Yedi İklim*, C. XII, Aralık 1999-Ocak 2000, s. 117-118 (ö.s.), s. 67-71; *Mehmet Âkif Kitabı* (Kara-Kemikli), 2007, s. 144-153.

Özçelik, Mustafa, “Mehmed Âkif Ersoy İçin Bir Biyografi Denemesi”, *İlim ve Sanat*, Kasım-Aralık 1986, S. 10, s. 43-45.

Özçelik, Mustafa, “Mehmet Âkif Kimleri Okudu?”, *Yeni Şafak Kitap*, 15 Mart 2021, S. 167, s. 14-15.

Özçelik, Mustafa, “Mehmet Âkif ve Bursa”, *Bursa Günlüğü*, Eylül 2018, S. 3, s. 16-21.

Özçelik, Mustafa, “Mehmet Âkif’i Yetiştiren Çevre”, *Diyanet*, Aralık 2006, S. 192; *Mehmet Âkif Ersoy*, ed. Kalender Yıldız, İstanbul 2007, s. 16-20.

Özçelik, Mustafa, “Mehmed Âkif’in Batı’ya Bakışı / “Batı... Batı dedikleri...”, *Kültür*, Ocak 2006, S. 2 (ö.s.), s. 44-46; *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 1*, TYB, 2007, s. 194-203; *Ay Vakti*, Temmuz-Ağustos-Eylül 2007, Yıl: VII, S. 82-83-84 (Medeniyet Özel Sayısı), s. 409-416.

Özçelik, Mustafa, “Mehmed Âkif’in Bir Muallim Olarak Portresi”, *Mehmed Âkif Bilgi Şöleni*, 2017, TYB, s. 250-256.

Özçelik, Mustafa, “Mehmet Âkif’in Bir Genç yahut Asım Olarak Portresi”, *Mehmet Âkif Ersoy Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Tiran-Arnautluk, Eğitim-Bir-Sen, 2017, s. 333-342.

Özçelik, Mustafa, “Mehmet Âkif’in Dil ve Edebiyat Anlayışı”, *Kültür*, Aralık 1987, S. 8; *Ay Vakti*, Aralık 2007, Yıl: VIII, S. 87, s. 18-19.

Özçelik, Mustafa, “Mehmet Âkif’in Din Anlayışı”, *Ay Vakti*, Yıl: VIII, Aralık 2007, S. 87, s. 18-19.

Özçelik, Mustafa, “Mehmet Âkif’in Düşünce Dünyası”, *Ay Vakti*, Aralık 2006, S. 75.

Özçelik, Mustafa, “Mehmet Âkif’in Kürsü Dili”, *Kürsüdeki Şair: Mehmet Âkif*, DİB Y., Ankara 2013, s. 21-27.

Özçelik, Mustafa, “Mehmet Âkif’in Mısır’daki Edebî Faaliyeti”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 2*, TYB, 2008, s. 92-101.

- Özçelik, Mustafa, "Mehmet Âkif'in Okuduğu Yazar ve Eserler", *Yedi İklim*, Ocak 2001, S. 130, s. 41-43.
- Özçelik, Mustafa, "Mehmet Âkif'in Süleymaniyesi", *Edebiyat Bilinci*, Mayıs 2013, S. 1-2, Özel Sayı: 21-22, s. 8-12.
- Özçelik, Mustafa, "Mehmet Âkif'in Tartışılan İki Şiiri: Çanakkale Şehitlerine ve İstiklâl Marşı", *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 3*, TYB, 2009, s. 39-57.
- Özçelik, Mustafa, "Mehmet Âkif'in Vefalı Torunu", *Berçeste*, Yıl: VI, Ekim 2007, S. 64, s. 13-14.
- Özçelik, Mustafa, "Mehmet Âkif'te "Çalışma" Fikri", *Somuncu Baba*, Yıl: XIV, Kasım 2007, S. 85, s. 23-25.
- Özçelik, Mustafa, "Mehmet Âkif'ten Erdem Bayazıt'a", *Yedi İklim*, C. XXI, Şubat-Mart 2008, S. 215-216, s. 58-60.
- Özçelik, Mustafa, "Millî Mücadele'de Bursa Mebusu Bir Nakşibendî Şeyhi: Abdullah Servet Akdağ", *Bursa Günlüğü*, Mart-Mayıs 2021, S. 12, s. 16-19.
- Özçelik, Mustafa, "Safahat Dersleri-1: Safahat'ın Anlam Dünyası", *Sebilürreşad*, C. XLI, Eylül 2016, S. 1009, s. 31.
- Özçelik, Mustafa, "Safahat Dersleri-2: Safahat'ın Bölümleri", *Sebilürreşad*, C. XLI, Ekim 2016, S. 1010, s. 31.
- Özçelik, Mustafa, "Safahat Dersleri-3: Safahat'ın Muhtevası (1. Kitap)", *Sebilürreşad*, C. XLI, Kasım 2016, S. 1011, s. 31.
- Özçelik, Mustafa, "Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad Dergileri Bağlamında Mehmet Âkif-Eşref Edip Dostluğu", *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 4*, TYB, 2010, s. 35-53.
- Özçelik, Mustafa, "Sırat-ı Müstakim-Sebilürreşad Dergisi", *Değirmen*, Yıl: IX, Ocak-Haziran 2012, S. 29-30-31, s. 12-20.
- Özçelik, Mustafa, "Şiirin Hikmet Burcundaki İki Şair Mehmet Âkif ve Şirazlı Sâdi", *Dergâh*, C. X, Kasım 1999, S. 117, s. 19-20.
- Özçelik, Mustafa, "Vefatının 70. Yılında Mehmet Âkif Üzerinde Düşünmek", *Berçeste*, Yıl: V, Ocak 2007, S. 55, s. 4-5.
- Özdamarlar, Kadir, "Âkif'in Çevresi", *Küçük Dergi*, Yıl: I, Şubat 1980, S. 9, s. 3-6.

Özdaş, Ahmet Kurbanî, “Mısır’dan Erciş’e Mehmet Akif Ersoy’dan Mektuplar”, *Hayal Bilgisi*, Bahar 2016, S. 20, s. 21-23.

Özdemir, Ahmet, “Mehmet Akif Ersoy’dan Genç Yazarlara Nasihatler”, *Yağmur*, Yıl: VI, Ocak-Mart 2005, S. 26, s. 40-42.

Özdemir, Ahmet, “Saat Saat Yeniden Doğan Bir Millî Şair: Âkif”, *Asım’ın Âkif’i: Anadolu Mektebi*, Aksaray Bld., 2016, s. 81-86.

Özdemir, Hikmet, “Hakk’ın Sesleri”, *Dil ve Edebiyat*, Mart 2013, S. 51, s. 42-45.

Özdemir, Hikmet, “Mehmet Âkif’in Sanatı ve Fikriyatı”, *Vefatının 75. Yılında Âkif Sempozyum Bildirileri*, (Işık), Zeytinburnu Belediyesi, 2011, s. 33-36.

[Özdemir], Mehmed Niyazi, “Mehmed Âkif’in Şiirindeki Özellikler”, *Zaman*, 21 Ocak 2013, s. 17.

Özdemir, Mehmet (derl.), “Âkif’in Eserleri ve Özellikleri”, *İslâmın İlk Emri Oku*, C. XII, Aralık 1973, S. 140, s. 5-6.

Özdemir, Sefer, “Dezenformasyonun Gücü ve Mehmed Âkif’in “İstibdat” Şiiri”, *Mehmet Âkif Kitabı* (Kara-Kemikli), 2007, s. 93-95.

Özdemir, Yunus, “Bir Merhamet Güzelini Anlamak İçin: Mehmet Akif”, *Ayraç*, Yıl: VII, Temmuz 2016, S. 81, s. 50-51 [İ. Öztürkçü, *Berlin, Necid, Mehmed Âkif* hk.].

Özdemir, Yunus Bilge, “Âkif’in Hayaletleri”, *Fayrap*, Mayıs 2015, S. 72 (ö.s), s. 51-52.

Özdemir, Yusuf, “İstiklal Marşı’nın Düşündürdükleri”, *Yeni Devir*, 12 Mart 1983, S. 2149, s. 2.

Özdemir, Vaize Ayşe, “Âkif’in “Bülbül”ü 2”, *Babıalide Sabah*, 29 Mart 1970.

Özden, Seçkiner, “Mehmet Âkif’in Güç Kaynağı-1”, *Yeni Devir*, 28 Aralık 1982, S. 2075, s. 2.

Özden, Seçkiner, “Mehmet Âkif’in Güç Kaynağı-2”, *Yeni Devir*, 29 Aralık 1982, S. 2076, s. 2.

Özden, Seçkiner, “Mehmet Âkif’in Güç Kaynağı-3-”, *Yeni Devir*, 30 Aralık 1982, S. 2077, s. 2 ve 5.

Özdenören, Rasim, “Müslüman Bir Düşünür Olarak Mehmet Âkif’in Çelişkileri”, *Hece*, Ocak 2008, S. 133 (ö.s), s. 70-77.

- Özekin, Mustafa, “İstiklal Marşı, Mehmet Âkif ve Halide Edib”, *Sebilürreşad*, C. XLI, Ocak 2017, S. 1013, s. 14-15.
- Özensel, Bilal Enes, “Âkif Kimlere Hayrandır?”, *Mehmed Âkif Bilgi Şöleni*, 2017, TYB, s. 277-279.
- Özel, Alper Tunga, “Mehmet Âkif’e Dair/Yakın Portre”, *Millî Hikâye*, Aralık 2016, S. 1, s. 60-61.
- Özel, İsmet, “Allah’a Kaçın; İstiklâl Marşı Ezberini Bozmayın”, *Çelimli Çalım*, Recep 1436, S. 11, s. 20-24.
- Özel, İsmet, “İstiklâl Marşı’nı Kim Yazdı?”, *Çelimli Çalım*, Ramazan 1436, S. 13, s. 40.
- Özel, İsmet, “Tarihe Sığmak”, *İlim ve Sanat*, Ocak-Şubat 1986, S. 5, s. 7-10.
- Özel, İsmet, “Türk Olmak İçin”, haz. Âdem Yıldırım, *İstiklâl Marşı Derneği İkinci Sene-i Devriye Bülteni*, 2009, s. 16-18.
- Özel, Mustafa, “Çanakkale Ruhu, İslâm Kardeşliğidir”, *Muhit*, Mart 2021, S. 15, s. 112-114.
- Özel, Mustafa, “Safahat ve Kur’ân”, *Yedi İklim*, Cilt: XIII, Nisan 2000, S. 121, s. 45-57.
- Özel, Semiha, “Hikâyeci Yönüyle Mehmed Âkif ve Âsım”, *Mehmed Âkif, Âsım ve Gençlik: Bildiriler*, TYB, 2015, s. 167-176.
- Özer, Ali, “M. Âkif’e Göre Eğitimde Bulunması Gerekli Bazı Özellikler”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1987, S. IV, s. 357-362.
- Özer, Ali, “Mehmet Âkif’in Eğitim Görüşleri”, *Marmara Üniversitesi 50. Yılında M. Â. Ersoy*, 1986, s. 177-202.
- Özer, Fevzi, “Malatya’da Millî Şairimiz Mehmet Âkif’i Anma Gecesi”, *İslâmın İlk Emri Oku*, C. II, Ocak 1963, S. 22, s. 23-24.
- Özer, Nilay, “Büyük İdeallerin Kayıp Çocukları: Haluk, Âsım ve Fetret”, *Yasakmeyve*, Yıl: 2, Eylül/Ekim 2004, S. 10, s. 48-56.
- Özertim, Sami Nabi, “İki Ozan Üzerine Kavga / Mehmet Âkif – Tevfik Fikret Kavgası Üzerine”, *Öğretmen Dünyası*, Yıl: VII, Ağustos 1986, S. 80, s. 17-19.
- Özertim, Sami N[abi], “Mehmet Âkif, Safahat ve Mekan (N. M. Öztürkmen)”, *Türk Dili*, C. VII, Nisan 1958, S. 79, s. 367-369 [tanıtma].

Özgen, Lemi, “Mehmet Âkif Ersoy: İttihatçı İslamcı”, *K*, 14 Eylül 2007, S. 50, s. 20-23.

Özgödek, Ünal, “Âkif’i Şükranla Anıyourz”, *Millî Şair Mehmet Âkif Ersoy*, 1986 (Niğde), s. 5.

Özgül, M. Kayahan, “Sekmeler / Yanlış Güzeldir”, *Sonsuzluk ve Bir Gün*, Mayıs-Haziran 2005, S. 2, s. 35-36.

Özgürel, Avni, “Atatürk ve Mehmet Âkif”, *Radikal*, 12 Ekim 1999; *Haftaya Bakış*, Yıl: VIII, 7-14 Ekim 1999, S. 19, s. 48.

Özhan, Nevin, “İstiklâl Marşı’nın Önemi”, *Sakarya Ticaret*, Yıl: I, Mayıs 1985, S. 2, s. 18-19.

Özkafa, Fatih, “Hat Sanatında Mehmed Âkif Ersoy ve Şiirleri”, *Mehmed Âkif, Âsım ve Gençlik: Bildiriler*, TYB, 2015, s. 135-152.

Özkafa, M. Süleyman, “Ölümsüz Şair M. Âkif Ersoy”, *İslâmın İlk Emri Oku*, C. VIII, Ocak 1969, S. 84, s. 6-7.

Özkafa, Süleyman, “*Necid Çöllerinde Mehmed Âkif*”, *İslâmın İlk Emri Oku*, C. III, Ocak 1964, S. 32, s. 19-20 ve 25 [kitap tahlili].

Özkan, Senâil, “Doğu-Batı Kavşağında Âkif, İkbâl ve Goethe”, *Mehmed Âkif Ersoy*, (Uzun), T.C. KTB Y., 2011, s. 264-274.

Özkaya, Necdet, “Yavuz [Özkaya] yahut Asımın Nesli”, *Doğuş Edebiyat*, Aralık-Şubat 1983-1984, S. 22-24, s. 33-34.

Özkırımlı, Atilla, “Din ve Edebiyat”, *Sanat Olayı*, Şubat 1981, S. 2, s. 40-42.

Özkırımlı, Atilla, “Edebiyat Tartışmaları (7)/Tevfik Fikret-Mehmet Âkif Kavgası, Düşüncel Bir Çatışmada Üstünlüğü Sağlamayı Amaçlıyordu”, *Milliyet Sanat Dergisi*, 21 Mayıs 1976, S. 185, s. 14-16, 31.

Özkök, Ertuğrul, “Genelkurmay Galiba Bilmiyordu”, *Hürriyet*, 7 Ekim 1999.

Özkök, Ertuğrul, “Mehmet Âkif’in Şapkası”, *Hürriyet*, 29 Eylül 1999.

Özkul, M. Murat, “Ali Haydar Haksal Düşüncesinde Bir Durak: ‘Âkif Duruşlu Asım’ ”, *Yedi İklim*, C. XXIII, Ocak 2011, S. 250, s. 137-140 [tanıtma].

Özlük, Nuran, “İstiklal Marşı’nın İlk On Beş Yılı Kabuller-Redler”, *Ay Vakti*, Nisan 2008, Yıl: VIII, S. 91, s. 18-25.

- Özlük, Nuran, “Mehmet Âkif’in Mısır Dönüşü ve Vefatı Günlerinin Dönemin Matbuatına Yansımasına Dair Bibliyografya”, *İlmî Araştırmalar*, Bahar 2007, S. 23, s. 23.
- Özmel, İsmail, “Âkif’in Dünyası”, *Türk Edebiyatı*, Aralık 1986, S. 158 (ö.s.), s. 63-65.
- Özmel, İsmail, “Emin Erişirgil’in Kalemıyla Mehmet Âkif”, *Akpınar*, Yıl: VI, Temmuz-Ağustos 2011, S. 34, s. 14-18.
- Özmel, İsmail, “Mehmet Âkif Ersoy’un Dünyası”, *Akpınar*, Yıl: VI, Mart-Nisan 2011, S. 32, s. 10-14.
- Özmel, İsmail, “Mehmet Âkif’in Hayatından Çizgiler”, *Millî Şair Mehmet Âkif Ersoy*, 1986 (Niğde), s. 22-29; *Akpınar*, Yıl: VI, Mayıs-Haziran 2011, S. 33, s. 10-14.
- Özmen, Murat, “Mehmet Âkif Ersoy”, *Kemalist Ülkü*, Yıl: XX, Haziran 1987, S. 224, s. 27-29.
- Özobut, Sema (haz.), “Artık Âkiflerin Uğramadığı Dünyamızda ‘Âkifçesine Sevgi’lerdir En Büyük Değerimiz”, *Yürüyüş* (Konya), Güz 2012, S. 27, s. 41-42.
- Özoğuz, Emin-Yalçın Türkmenoğlu, “Milliyetçilik Oyunu -29/Âkif Gibi Said-i Nursi de Irkçılık ile Mücadele Etmiştir”, *Yeni Devir*, 15 Ağustos 1979, S. 863, s. 4.
- Özönder, Hasan, “İstiklâl Marşı ve Taceddin Dergâhı”, *Selçuk Üniversitesi Armağan*, 1986, s. 113-164.
- Özönder, Hasan, “50. Yıldönümü Münasebetiyle İstiklâl Marşımız”, *Türk Kültürü*, Yıl: IX, Mart 1971, S. 101, s. 9-33; *Meslekî Teknik Öğretim*, Yıl: XIX, Ekim 1971, S. 224, s. 5-19.
- Özören, Tuncay, “Görünen Köy/Mehmet Âkif, Aydınlık ve Değişim”, *Yeni Devir*, 3 Ocak 1980, S. 994, s. 2.
- Özövez, Murat, “Onyedinci Ölüm Yıldönümünde İstiklal Marşı Şairi Âkif Mehmet”, *Kütahya*, 27-28 Aralık 1953.
- Özsaray, Yunus Emre, “Yeni Okumalar Değıniler/Âkif, Abduh ve Mevlana”, *Yedi İklim*, C. XXIV, Mayıs 2012, S. 266, s. 73-74.
- Özsan, Hasan, “Âkif’in Ulusçuluğu”, *Cumhuriyet*, 22 Ocak 1990.

Özsoy E[rdoğan], Funda, “Yazarların Gözünden Âkif”, *Yeni Şafak Kitap*, 14 Temmuz 2021, S. 171, s. 3 [*Türk Edebiyatı* dergisinde M. Âkif hk.].

Özsoy Erdoğan, Funda, “1924 Bir Fotoğrafın Uzun Hikâyesi”, *Dergâh*, C. XVIII, Haziran 2007, S. 208, s. 21-22.

Özsöz, Nazır, “Hacc ve Diyanet”, *Millî Gazete*, 20 Haziran 1990, S. 6190, s. 2.

Özturanlı, M. İskender, “Mehmet Âkif’i Anarken”, *Memleket Sesi*, Ocak 1948, S. 18-19, s. 21-22.

Öztürk, Ali, “İstiklâl Marşı ve Mehmet Âkif”, *Babıalide Sabah*, 9-10 Nisan 1968.

Öztürk, Ali, “Mehmed Âkif ve İstiklâl Marşı’nın Kaynakları”, *Türk Yurdu*, VII. Devre, C. VIII, Aralık 1987, S. 11 (357), s. 54-56.

Öztürk, Ali, “Mehmet Âkif’de Tarih Temi”, *Türk Yurdu*, Yıl: LVI, Ocak 1967, S. 331, s. 15-17.

Öztürk, Ali, “*Sırâtı müstakîm ve Sebîlürreşâd* Mecmuaları Çerçevesinde Mehmed Âkif’in Matbûat Hayatı”, *Mehmed Âkif Ersoy*, (Uzun), T.C. KTB Y., 2011, s. 347-358.

Öztürk, Ali Osman, “Ignáz Kúnos’un Derlediği Bir Türkü ve İstiklâl Marşımız”, *Tarih ve Toplum*, Yıl: XXVII, Mart 1997, S. 159, s. 18-20.

Öztürk, Bekir, “Âkif in Vatan Anlayışı”, *Selçuk Üniversitesi Armağan*, 1986, s. 103-112; *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Yıl: XVI, S. 1, s. 30.

Öztürk, Bekir, “Mehmet Âkif Ersoy ve İstiklâl Marşımız”, *Millî Kültür*, Aralık 1986, S. 55 (ö.s.), s. 65-70; *Millî Şair Mehmet Âkif Ersoy*, 1986 (Niğde), s. 15-19.

Öztürk, Fehmi, “Mehmet Âkif’in Ölümünün 41. Yılı Münasebetiyle/ Âkif-Gökalp Kavgası”, *Yeni Devir*, 31 Aralık 1977, S. 277, s. 8.

Öztürk, Hasan, “Mehmet Âkif Ersoy’un “Seyfi Baba” Şiirinde Bir Dönemin Panoraması”, *Millî Kültür*, Aralık 1990, S. 79, s. 51-52; *Diyanet*, Yıl: XXVI, Ekim-Aralık 1990 S. 4, s. 97-102.

Öztürk, Hüseyin, “İslâm Şairi ve İstiklâl Şairi”, *Vakit*, 12 Mayıs 2008, s. 15 [tanıtma].

Öztürk, Hüseyin, “İstiklâl Marşı’ndan...”, *Vakit*, 18 Mart 2008.

Öztürk, Hüseyin, “Mehmet Âkif’de Kültür ve Medeniyet Kavramları”, *Millî Şair Mehmet Âkif Ersoy*, 1986 (Niğde), s. 36-37.

Öztürk, Mahmut, “Mehmed Âkif’in İçtimaî Tefsir Yorumları: Hakkın Sesleri Örneği”, *Mehmed Âkif Bilgi Şöleni*, 2017, TYB, s. 79-100.

Öztürk, Nazif, “Birlikte Hayat, Tefrikada Hezimet Vardır”, *YOYAV Dergisi*, Yıl: XXV, Şubat 2017, S. 289, s. 8-13.

Öztürk, Nazif, “Geçmişten Günümüze İstiklâl Marşı’nın Yazıldığı Mekân Tâceddin Dergâhı”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 1*, TYB, 2007, s. 204-210.

Öztürk, Nazif, “İstiklâl Marşı’nın Yazıldığı Mekân Tâceddin Dergâhı’nda Marifet Eğitimi”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 5*, TYB, 2011, s. 16-43.

Öztürk, Nazif, “İstiklâl Marşı’nın Yazıldığı Mekân Tâceddin Dergâhı’nın Vakfiyesi Bulundu”, *Mehmed Âkif Bilgi Şöleni*, 2017, TYB, s. 25-44.

Öztürk, Nazif, “İstiklâl Marşı’nın Yazıldığı Mekânın Bânîsi Şeyh Tâceddin Mustafa’nın Edebî Şahsiyeti ve Divançesi”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 4*, TYB, 2010, s. 187-202.

Öztürk, Nazif, “M. Âkif’in İçerisinde İstiklâl Marşı’nı Yazdığı “Kasr-ı Ebniye”yi İnşa Ettiren Tâceddin Dergâhı Şeyhi Osman Vâfi Efendi”, *Mehmet Âkif Bilgi Ş. - 3.*, TYB, 2009, s. 240-261.

Öztürk, Nazif, “Tâceddin Sultan’dan Mehmet Âkif’e”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 2*, TYB, 2008, s. 212-229.

Öztürk, Nazif, “Toplumsal Sefalet Karşısında Âkif’in Feryadı”, *YOYAV Dergisi*, Yıl: XXI, Mart 2012, S. 233, s. 10-17.

Öztürk, Nurettin, “Mehmet Âkif Ersoy’un Bilim ve Medeniyet Anlayışı”, *Millî Eğitim*, Ekim-Aralık 1987, S. 74, s. 58-61.

Öztürk, Osman, “Mehmet Âkif’ten Dersler ve İbretler”, *Teklif*, Yıl: I, 15 Şubat-15 Mart 1989, S. 11, s. 28.

Öztürkçü, İbrahim, “Aka Gündüz’ün Âkif ve ‘Ebced’ Seferberliği”, *Türk Edebiyatı*, Ocak 2014, S. 483, s. 72-75.

Öztürkçü, İbrahim, “Elmalılı’nın Âkif Mersiyesi’ne Dair (!)”, *Türk Edebiyatı*, Ocak 2018, S. 531, s. 29-31.

Öztürkçü, İbrahim, “Mehmed Âkif’in Bilimeyen Bir Hasbihâli”, *Âkif Salnâmesi-1*, MAKÜ, İstanbul, 2021 (2. bs.), s. 25-38.

Öztürkçü, İbrahim, “Mehmet Âkif’in Vefatlarına Ağladığı Dostları ve Ömründe Gördüğü En Hazine Cenaze”, *Bir İstiklâl Âşığı Mehmet Âkif*, DBY, 2011, s. 141-151.

Öztürkçü, İbrahim, “Neyzen Tefik Mehmed Âkif’in Evinde”, *Türk Edebiyatı*, Ocak 2013, S. 471, s. 52-56.

Öztürkçü, İbrahim, “*Safahat* ve Mehmed Âkif’te Cemâleddin-i Afgânî Tesiri”, *Türk Dünyasını Aydınlatanlar: Âkif ve Tukay Sempozyumu, Kazan 2014: Bildiriler*, (Özalp), Bağcılar Bld., 2016, s. 212-224.

Öztürkçü, İbrahim, “Tâhirü’l-Mevlevî ve Mehmed Âkif’in “İrfan” Dostluğu”, *Âkif Salnâmesi-2*, MAKÜ, İstanbul, 2020, s. 45-67.

Öztürkmen, Neriman, “Millî Şâirimiz Mehmet Âkif”, *Kadın Mecmuası*, Ocak 1970, S. 4, s. 44.

Özüdoğru, Cahit, “Haberler Yorumlar Dokundurmalar / Âkif, Modernleşme ve Gençlik Sempozyumu”, *Yedi İklim*, C. XX, Aralık 2006, S. 201, s. 132-133.

Özüdoğru, Cahit, “Haberler Yorumlar Dokundurmalar / “Eğitim” Dergisinin Âkif Özel Sayısı”, *Yedi İklim*, C. XX, Aralık 2006, S. 201, s. 134.

Özülkü, Maruf, “Hayatı, Çilesi ve Şiirleriyle “Millî Şair” Ünvanını Hak Eden Mehmet Âkif Ersoy’u Rahmetle Anıyoruz”, *Yeni Mesaj*, 26 Aralık 1997, S. 29, s. 11.

Özyalçın, Kadri, “Âkif”, *Taşan* (Merzifon), 1 Şubat 1937, S. 33.

Özyıldırım, Bekir Sıdk, “Mehmed Âkif Ersoy”, *Zafer*, 1 Ocak 1969.

Özyıldırım, Bekir Sıdk, “Ölümünün Yıldönümünde: Mehmed Âkif Ersoy”, *Zafer*, 26 Aralık 1967.

Özyön, Hilal Berru, “Mehmet Âkif’in Eğitim Anlayışı”, *Asım’ın Âkif’i: Anadolu Mektebi*, Aksaray Bld., 2016, s. 146-153.

Özyurt, Cevat, “Nostalji Şairi Olarak Mehmet Âkif: Bir Sürgünün Analizi”, *Mehmed Âkif Bilgi Şöleni*, 2017, TYB, s. 194-204.

Paksu, Mehmed, “Bir Ümit Çağlayanı: Mehmed Âkif”, *Köprü*, Aralık 1983, S. 69, s. 2-9.

Palabıyık, Osman, “Şairler ve Oğulları: Mehmet Âkif Ersoy”, *Sinada*, Yıl: I, Kış 2013, S. 2, s. 62.

- Pamak, Mehmet, "Mehmet Âkif'i Anlamak ve Vicdan Muhasebesi", *Töre*, Yıl: XIII, Şubat 1984, S. 153, s. 31-33.
- Pamir, Altay, "Mehmet Âkif'i Unutturmak İsteyenler", *Babıalide Sabah*, 29 Aralık 1966.
- Parlaktürk, M. Emin, "Mehmed Âkif'i Anarken", *Oku*, Yıl: XV, Aralık 1975, S. 163, s. 14-15.
- Parlatır, İsmail, "Mehmet Âkif (Türk Büyükleri)", *Millî Kültür*, Aralık 1983, S. 43, s. 15-20.
- Parlatır, İsmail, "Mehmet Âkif'in Şiiri Üzerinde Bir Üslup İncelemesi", *50. Yıl Anma Kitabı*, 1986, s. 97-127; *Kaynaklar*, 1988, S. 6, s. 21-26.
- Parlatır, İsmail, "Mehmet Âkif'te Acıma Duygusu ve Hasta Manzumesi", *Türk Dili*, C. LI, Aralık 1986, S. 420, s. 532.
- Parmaksız, Hasan, "Âkif'in Huzurunda", *İslâmın İlk Emri Oku*, C. II, Ocak 1963, S. 22, s. 7 (şiir).
- Parmaksızoğlu, Adnan, "Mehmet Âkif ile Nâzım'ın Mukayesesini Yapana: Saçmalıyorsunuz!", *Babıalide Sabah*, 9 Ocak 1966 [İlhan Selçuk'un 3 Ocak 1966 günlü *Cumhuriyet* gazetesindeki yazısı hk.].
- Pekin, Nermin, "Mehmed Âkif ve Terakkinin Sırrı", *Haber*, 27 Mart 1968.
- Pekin, Nermin, "Mehmet Âkif'in Milliyetçiliği", *Yeni Düşünce*, 15 Ocak 1982, S. 15, s. 29.
- Pekolcay, Neclâ, "Fatih Câmîi Şiiri ve Mehmed Âkif", *Tohum*, Yıl: VII, Aralık 1972, S. 74, s. 13-15.
- Pekolcay, Neclâ, "Mehmed Âkif'in Safahat'ında ve Münferit Şiirlerinde Nidaların Kullanılışı", *Selçuk Üniversitesi Armağan*, 1986, s. 57-66.
- Pekolcay, Neclâ, "Mehmed Âkif'in Şark ve Garp Hakkındaki Fikirleri", *Köprü*, Aralık 1978, S. 21, s. 19-20.
- Pekolcay, Neclâ, "Mehmet Âkif'in Ardından", *Tohum*, Yıl: III, Şubat 1969, S. 36, s. 27.
- Pekolcay, Necla, "Mehmet Âkif'in Şiirlerinde Teşbih Unsurları", *İslâmî Edebiyat*, Yıl: II, Ekim-Kasım 1989, S. 2, s. 21-23.

Pesen, Mustafa Nezihi, “Âkif’in Gerçek Karakterini Anlama Teşebbüsü”, *Fayrap*, Mayıs 2015, S. 72 (ö.s), s. 45-57.

Pesen, M[ustafa] Nezihi, “Fokurdayan ve Kanayan Dipdiri Bir Kalb Medeniyeti”, *Ur Dergisi*, Bahar 2012, S. belirtilmemiş, s. 22.

Pesen, Mustafa Nezihi, “Kükremiş Sel Gibi”, *Temmuz*, Aralık 2016, S. 5, s. 66-67.

Pınar, “Âkif’i Anıyoruz”, *Pınar*, C. III, Aralık 1974, S. 36, s. 1-4.

Pınar, Feridun, “27 Aralık 1936 – 27 Aralık 1986 / Gönüllerde Yaşayan Âkif”, *Millî Şair Mehmet Âkif Ersoy*, 1986 (Niğde), s. 40-42.

Pickthall, M. W., “1929-30 Yıllarında Kahire’de Bir Kur’an Meâlî Tartışması”, *İzlenim*, çev. Kemal Kahraman, Şubat 1993, S. 2, s. 88-92.

Polat, Adem, “Mehmed Âkif: İnsan ve Medeniyet”, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Temmuz-Aralık 2012, S. 8, s. 188-192 [tanıtma].

Polat, Ayşe, “*Sırât-ı Müstakîm* ve Okuyucu Mektupları: Sorulan, Tartışılan ve İnşa Edilen İslam”, “*İslam’ı Uyandırmak*”: *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e İslamcı Düşünce ve Dergiler*, C. I, ed. Lütfi Sunar, İLEM Y., İstanbul 2018, s. 391-419.

Polat, N. Mustafa, “Âkif’i Anarken”, *Babıalide Sabah*, 30 Aralık 1967.

Polat, N. Mustafa, “Âkif’ten Hâtıralar”, *Babıalide Sabah*, 31 Aralık 1967.

Polat, Nazım H., “Âkif’in Bir Vaazı ve Bunun Akisleri”, *M. Âkif İlmî Toplantısı*, 1986, s. 214-222.

Postalıcı, M. U., “Bir Hatıra”, *İslâmın İlk Emri Oku*, Ocak 1962, S. 11, s. 9.

Poyraz, Hakan, “Model ve Teklif”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 1*, TYB, 2007, s. 146-151.

Poyraz, Hakan, “Şair ve Mütefekkir”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 3*, TYB, 2009, s. 36-38.

Pulur, Hasan, “12 Mart 1921-12 Mart 1971”, *Milliyet*, 15 Mart 1971.

Pur, Doğan, “Mehmed Âkif’in Doğup Büyüdüğü Semt: Fâtih-Sarıgözel”, *Kültür*, Ocak 2006, S. 2 (ö.s.), s. 101-102.

R., A., “Ödenmeyen Borç”, *Mehmet Âkif’in Kabri İçin*, İstanbul 1938, s. 4.

Raif Necdet [Kestelli], “Musâhabe-i Edebiye”, *Resimli Kitap*, C. V, Nisan 1327, S. 29, s. 358-363 [*Safahat*’la ilgili bir yazı].

Raif Necdet [Kestelli], “Musâhabe-i Edebiye”, *Resimli Kitap*, C. V, Mayıs 1327, S. 30, s. 444-462 [Ö. Rıza Doğrul’un bir eleştirisine cevap].

Ramazan Taha, “Marksist Mürteci ve Mehmet Âkif”, *Ribat*, Yıl: IV, Ocak 1986, S. 37, s. 22-23.

Rasin, İsmet, “Âkif Türk müdür? Türk Olmak Ne Demektir?”, *Yücel*, Yıl: VIII, Şubat 1939, s. 48, s. 297-298.

Rayman, Hayrettin, “Mehmet Âkif’in Sosyal Temalı Şiirleri ve Bunların Teknik Yapısı”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 5*, TYB, 2011, s. 393-398.

Refet Nuri, “Millî Marş, İstiklâl Marşı”, *Hayat*, Yıl: III, Nisan 1928, S. 72, s. 387-388.

Refik Ahmed [Altınay], “Mehmed Âkif’in Şiirlerinde Hâkim Vasıflar: İçtimâî, Millî, Dinî”, *Kurun*, 29 Kânûnuevvel 1936.

Ressam, “Dindar Âkif ve Milliyetçi Âkif”, *Tan*, 5 Ocak 1939.

Revnakoğlu, C. Server, “Mehmet Âkif Ersoy ve Hocası Arap Hoca”, *Türk Edebiyatı*, Yıl: XLVII, Ocak 2019, S. 543, s. 22-29 [Mustafa Koç’un “Âkif’in Ruh ve İrfan Mimarı Arap Hoca” başlıklı makalesi içinde].

Revnakullah Server, “Âkif’i Diriltten Kitâp”, *Mehmed Âkif ve 70 Muharririn Yazıları* II, s. 295-301 [E. Edib’in kitabı hk.].

Rıza Tevfik [Bölükbaşı], “Âkif’e Dâir Hatıralar / Filozof Rıza Tevfik Anlatıyor-lar”, *Bütün Cepheleriyle M. Â.*, 1958, s. 167-170.

Rıza Tevfik [Bölükbaşı], “Edebiyat Âleminde Tanıdıklarım I – Mehmed Âkif”, *Yeni Sabah*, 6 Şubat 1944.

Rıza Tevfik [Bölükbaşı], “Filozof Gözüyle Mehmet Âkif, *Filozof Rıza Tevfik: Hayatı-Şiirleri-Hâtıraları* (Hilmi Yücebaş), Orhan Mete ve Ortağı Kol. Şti. Matb., 3. bs., İstanbul 1958, s. 134-139.

Ruhi Naci, *bk.* Sağdıç, Ruhi Naci.

Rustow, Dankwart A., “Mehmet Âkif’in “İstiklâl Marşı”: Atatürk’ün Kurtuluş Hareketinde Din ve Milliyetçilik”, çev. Zeki Gürel, *Türk Yurdu*, 7. Devre, C. XXX (LVII), Mart 2010, S. 271 (632), Yıl: 99, s. 58-61.

Ruşenay, Doğan, “Mehmed Âkif”, *Hamle*, Yıl: I, Ağustos 1940, S. 1, s. 30-31 [Kuntay’ın kitabının tanıtımı].

S., M., “Âkif’in Mezarı Önünde”, *Mehmet Âkif’in Kabri İçin*, İstanbul 1938, s. 7.

Saatçi, Hikmet, “Millî Şair Mehmet Âkif Ersoy, TOBB’da Anıldı”, *Millî Gazete*, 23 Mart 1987, S. 5042, s. 6; *Yeni Devir*, 12 Nisan 1989, S. 4938, s. 6.

Safa, Peyami, “Âkif’in Büyük Vatan Sevgisi”, *Cumhuriyet*, 28 Aralık 1938; *Genç Öğretmen*, Yıl: II, Aralık 1964; Ocak 1965, S. 2, s. 4.

Safa, Peyami, “Mehmet Âkif Geldi”, *Bütün Cepheleriyle M. Â.*, 1958, s. 73.

Safa, Peyami, “Mehmet Âkif ve André Gide”, *Cumhuriyet*, 1937’den Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle M. Â.*, 1958, s. 89-91.

Safa, Peyami, “Mehmed Âkif ve Midhat Cemal”, *Cumhuriyet*, 11 Ocak 1940.

Safa, Peyami, “Mehmed Âkif’e Dair Bir Kitap”, *Cumhuriyet*, 12 Mart 1939 [E. Edib’in kitabı hk.].

Safa, Peyami, “Vatan Şairi Mehmed Âkif”, *Cumhuriyet*, 30 Kânûnevvel 1936 Ayrıca bk. *Âkifnâme*, 1966, s. 340-341.

Sâfi, İhsan, “Mehmet Âkif’in Hürriyete (İkinci Meşrutiyet’e) Bakışı”, *İstanbul Ü. Edebiyat F. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 2003 (2001-2003), S. XXX, s. 387-402.

Safi, İhsan, “Mehmet Âkif’in, Şanlı Osmanlı Devleti’nin Yıkılması Karşısındaki Duygu ve Düşünceleri”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 5*, TYB, 2011, s. 261-289.

Safi, İhsan, “Terk Etmedi Sevdan Beni Balkan İzlenimleri/Mehmet Âkif’in Köyü”, *Temrin*, Mayıs 2010, S. 25, s. 38.

Sağ, Emin, “Bir Kitap: Safahat Tetkikleri”, *Kültür Edebiyat*, Yıl: I, Nisan 1986, s. 4-5.

Sağbaş, Reha, “İstiklâl Marş(lar)’ımızın Müziklendirilmesi”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 1*, TYB, 2007, s. 166-171.

Sağdıç, Ruhi Naci, “Âkif Hakkında Bir Dost Yazısı”, *Âkifnâme*, Ahmet Sait Matb., İstanbul 1966, s. 255-270.

Sağdıç, Ruhi Naci, “Kur’an Tercümeleri Münasebetiyle M. Âkif Merhum Hakkında Hatıralar I-II”, *[Yeni] Sebilürreşad*, C. XI, Mayıs 1958, S. 268, s. 281-283; Mayıs 1958, S. 269, s. 302-303.

Sağlam, Nuri, “Bedr Çanakkale’dir”, *Yedi İklim*, C. XX, Aralık 2006, S. 201 (ö.s.), s. 67-69.

Sağlam, Nuri, “Mehmet Âkif, Millî Mücadele’ye Ne Zaman Katıldı?”, *Türk Edebiyatı*, Ocak 2010, S. 435, s. 22-25.

Sağlam, Nuri, “Siyasal Bir Eleştiri Metni olarak Mehmed Âkif’in “Firavun ile Yüzyüze” Şiiri”, *İtibar*, Yıl: III, Aralık 2013, S. 27, s. 63-66.

Sağlık, Şaban, “Mehmet Âkif’in Şiirlerindeki Hikâye Unsurları”, *Hece*, Ocak 2008, S. 133 (ö.s), s. 362-394.

Sakaoğlu, Saim, “Mehmed Âkif’te Halk Edebiyatı Unsurları”, *Türk Kültürü*, Yıl: XXV, Aralık 1987, S. 296, s. 31-37.

Sakar, Ekrem, “Doğru Yol”un Dergileri”, *Arka Kapak*, Yıl: II, Şubat 2017, S. 17, s. 46 [*Sıratımüstakim-Sebilürreşad* çeviriyazıları, I-III hk.].

Sakarya, Tülay, “Mehmet Âkif’in Toplumsal Sorunlara Bakışı”, *Asım’ın Âkif’i: Anadolu Mektebi*, Aksaray Bld., 2016, s. 126-130.

Sakatürk, Baha, “Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak/ O; Allahı na Sığınmış, Milliyetçi ve Vatanperver Bir Ruhun Sahibi İdi”, *İstiklâl*, 27 Aralık 1952, S. 70, s. 4.

Salih Necdet [Kurdakul], “Mehmet Âkif”, *Yurd Üniversiteliler Dergisi*, Yıl: I, Şubat 1040, S. 1, s. 9-10 ve 22.

Salmangazlı, Safa, “Tâceddîn Dergâhı ve Bursa”, *Mehmet Âkif Kitabı* (Kara - Kemikli), 2007, s. 45-61.

Saltuk, Süreyya, “Âkif’in Mevlidinde”, *Yeni Sabah*, 1 Aralık 1939.

Samedoğlu, Hulûsi, “Âkif ve İstiklâl Harbi”, *Asım’ın Âkif’i: Anadolu Mektebi*, Aksaray Bld., 2016, s. 93-95.

Sançar, Nejdet, “İstiklal Marşımız Niçin Değiştirilemez?”, *Millî Yol*, Yıl: I, Şubat 1962, S. 2, s. 11.

Sandal, Ahmet, “Mehmet Âkif Ersoy’un Çanakkale Şiiri Temelinde Bir Kahramanlık Destanı’nı Anlamak”, *Yazar* (gazete), 22 Mart 2021, S. 22, s. 2.

Saraç, Emine, “Mehmet Âkif’in Çocukluğu ve Şahsiyeti”, *Edebiyat Bilinci*, Mayıs 2013, S. 1-2, Özel Sayı: 21-22, s. 122-123.

Saraç, M. A. Yekta, “Mehmed Âkif’in *Gölgeler*’inin Arapçaya Tercümesi ve İbrahim Sabri Efendi”, *İlmî Araştırmalar*, 1997, S. 5, s. 247-258.

Saraylı, Mehmet, “Muhavere-i Ma’neviyye”, *Mehmet Âkif Kitabı* (Kara-Kemikli), 2007, s. 238-240.

Sarı, Mehmet, “Mehmet Âkif Ersoy’un Bir Şiirinde Karamsarlık ve Ümit”, *Afyon Kocatepe Ü. SBE. Dergisi*, C. V, Aralık 2003, S. 2, s. 167-191.

Sarı, Muhammed, “Âkif’te Ahir Zaman Bilgisi: Gülsüz Bir Bülbül Olmak”, *Karabatak*, Temmuz-Ağustos 2014, S. 15, s. 26-35.

Sarı, Muhammed, “Hakkın Sesleri: Kur’an Sesleri [Vakıa Düşünce Belagat]”, *Fayrap*, Mayıs 2015, S. 72 (ö.s), s. 17-20.

Sarıççek, Mümtaz, “Gölgeler’de “Gölge” Arketipi”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni* 6, TYB, 2014, s. 66-75.

Sarıhasanoğlu, M. Kasım, “Safahat’ın Öyküsü”nü Doğru Yazmak”, *Yedi İklim*, C. V, Haziran 1993, S. 39, s. 27-33 [Ahmet Nedim’in yazısı hk.].

Satoğlu, Abdullah, “Âkif Büyük Bir Şair ve Dava Adamıdır”, *YOYAV Dergisi*, Yıl: XXI, Şubat 2012, S. 232, s. 11-12.

Satoğlu, Abdullah, “Vatan Şairimiz Mehmet Âkif”, *Filiz* (Ank.), C. IV, Aralık 1970, S. 7, s. 3.

Savcı, Gürhan, “Mehmet Âkif Müze Parkı 36 Yıl Sonra Tamamlanıyor”, *Zaman*, 27 Aralık 2006.

Sayan, Füsün, “Âkif’in Kızına Millî Ayıp!”, *Cemre*, S. 5, s. 5-6.

Sayar, Ahmed Güner, “Siyaset ve Velâyet Karşısında Mehmet Âkif Bey”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni* 3, TYB, 2009, s. 31-35.

Sayar, Süleyman, “70. Yılda Âkif Üzerine Çeşitleme”, *Mehmet Âkif Kitabı* (Kara - Kemikli), 2007, s. 81-84.

Saygılı, Hasan Hüseyin, “Yeni Yüz Liralıklarda Yeni bir Yüz..”, *Barış*, 2 Ocak 1984.

Sefercioğlu, Necmeddin, “Şu Boğaz Harbi Nedir?”, *Türk Yurdu*, 7. Devre, C. XXI, Nisan 2001, S. 164 (525), s. 8-9.

Seferoğlu, Ş[ükrü] Kaya, “Mehmet Âkif’te Bir Bayram Sabahı”, *Millî Kültür*, Aralık 1986, S. 55 (ö.s.), s. 43-46.

Sel, Ahmet Selami, “Mehmet Âkif”, *Her Gün*, 28 Aralık 1959.

Selçuk, Halûk, “Kitaplar Arasında / Mehmed Âkif”, *Son Havadis*, 3 Mart 1971 [Kabaklı’nın Âkif’le ilgili kitabı hk.].

Selçuk, İlhan, “Âkif İnancı Kişiydi”, *Cumhuriyet*, 31 Aralık 1967 [Âkif’le Nâzım’ı birlikte ele alan bir yazı].

Selçuk, İlhan, “İstiklâl Marşı’nın 50. Yılı”, *Cumhuriyet*, 13 Mart 1971.

Selçuk, İlhan, “Mehmet Âkif”, *Cumhuriyet*, 3 Ocak 1966 [İlhan Selçuk’un tepki gören yazısı].

Selçuk, Oğuz Adem, “Ölümünün Ellinci Yılında Mehmet Âkif Ersoy”, *PTT Dergisi*, Aralık 1986, S. 49, s. 13-14.

Selim, İbrahim, “Âkif’in Bir Şiirini Tahlil Denemesi” (1-2), *Millî Gazete*, 21-22 Ocak 1990, S. 6052-6053, s. 8.

Selim, İbrahim, “Süleyman Nazif’in Kaleminden Âkif”, *Millî Gazete*, 4 Temmuz 1991, S. 6563, s. 8.

Selim, İbrahim, “İslâmî Edebiyat’ın Âkif Toplantısında Konuşan Ertuğrul Düzdağ: “Âkif-Fikret Kavgası” (1), *Millî Gazete*, 27 Aralık 1990, S. 6378, s. 8.

Selim, İbrahim, “İslâmî Edebiyat’ın Âkif Toplantısında Konuşan Ertuğrul Düzdağ: “Fikret Zangoçluk Yapmıştır” (2), *Millî Gazete*, 28 Aralık 1990, S. 6379, s. 8.

Selim, İbrahim, “İslâmî Edebiyat’ın Âkif Toplantısında Ali Nar da Konuştu: “Âkif’i Niçin Anıyoruz?” (1), *Millî Gazete*, 29 Aralık 1990, S. 6380, s. 8.

Selim, İbrahim, “İslâmî Edebiyat’ın Âkif Toplantısında Ali Nar da Konuştu: “Büyüklüğün Başında İnanılan Dava Gelir/Âkif Müslümandır” (2), *Millî Gazete*, 30 Aralık 1990, S. 6381, s. 8.

Selvi, Osman, “Âkif Biyo-Bibliyografik Detaylar”, *Yörünge*, Yıl: I, Aralık 2017, S. 3, s. 107-109 [Y. T. Günaydın, *Âkif* hk. tanıtma].

Selvi, Sadık, “69. Yıldönümü Münasebetiyle İstiklâl Marşı”, *Öğüt*, Yıl: V, Nisan 1990, S. 58, s. 24-25.

Semahaddin Cem [Kerestecioğlu], bk. Cem [Kerestecioğlu], Semahaddin.

Semiz, Gürkan, “Milli Mücadele Yıllarında Mehmet Âkif”, *İstiklâl*, (Kulu), Yıl: II, Mart 2006, S. 2, s. 14.

Semiz, Yaşar, “İstiklâl Marşımız Hakkında Yapılan Tartışmalar ve Kısa Bir Cevap”, *Ata Dergisi*, Aralık 1993, S. 4, s. 59-70.

Semiz, Yaşar, “Millî Mücadele ve Mehmet Âkif”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Güz 1999, S. 6, s. 397-471.

Semiz, Yaşar, “Millî Mücadele’de Mehmet Âkif (Ersoy) Bey’in Faaliyetleri”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XVIII, Kasım 2002, S. 54.

Semiz, Yaşar, “I. Dünya Savaşında Mehmet Âkif”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Bahar 1999, S. 5, s. 237-267.

Semiz, Yaşar-Osman Akandere, “Millî Mücadelede Mehmet Âkif (Ersoy) Bey’in Faaliyetleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XVIII, Kasım 2002, S. 54, s. 903-952.

Sencer, M., “Âkif Hakkında Haksız Yazılar”, *Tan*, 3 Ocak 1939.

Sencer, M., “Âkif’in Bütün Kabahati Fazileti mi?”, *Yeni Sabah*, 8 Ocak 1939.

Sencer, M., “Bir Milletin Üç Şeyi Değişmez: Vatanı, Marşı, Bayrağı”, *Yeni Sabah*, 9 Ocak 1939.

Sepetçioğlu, M. Necati, “Günü Geçmiş Dünceler (1)”, *Zaman Pazar*, 2 Kasım 1999, S. 40, s. 25.

Serarslan, Halim, “Âkif ve Safahat Üzerine İki Değerlendirme”, *Selçuk Üniversitesi Armağan*, 1986, s. 83-89.

Seraslan, Halim, “Türk İstiklâl Marşı’nın Doğuşu”, *Türk Kültürü*, Yıl: XXIX, Mart 1991, S. 335, s. 1-8.

Serdengeçti [Osman Yüksel], *bk. Yüksel*, [Serdengeçti] Osman.

Serter, Gökhan, “Bir Gençlik İdeali Olarak Âsım’ın Nesli”, *Yedi İklim*, Aralık 2018, S. 345, s. 48-57.

Sertpolat, Mehmet, “Görüşler/İstiklal Marşı ve Mehmet Âkif Üzerine Düşünceler”, *Millî Gazete*, 4 Aralık 1991, S. 6713, s. 2.

Seven, Ahmet, “Mehmet Âkif Ersoy”, *Bilgi Yolu*, Yıl: VII, Temmuz 2007, S. 10 (ö.s.), s. 96-97.

Sevengil, Refik Ahmet, “Mehmed Âkif: Hayatı, Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları”, *Mehmed Âkif ve 70 Muharririn Yazıları II*, s. 248-250.

- Sever, Yusuf, "Kendi Mısraları ile Mehmet Âkif Ersoy", *Yeni Devir*, 30 Aralık 1979, S. 999, s. 2, 7.
- Sevgi, Ahmet, "İman ve İsyan Şairi M. Âkif", *Yeni Mesaj*, 27 Aralık 1997, S. 30, s. 12.
- Sevgi, Ahmet, "Kültürel Değerlerimiz ve Mehmet Âkif", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Güz 1999, S. 6, s. 377-382.
- Sevgi, Ahmet, "Mehmet Âkif ve Cemiyet", *Müsvedde*, Şubat-Mart 2010, S. 9, s. 24.
- Sevgi, Ahmet, "M. Âkif'in Gerçekleşmeyen Ülküsü", *Türk Edebiyatı*, Mart 1985, S. 137, s. 53.
- Sevgi, Ahmet, "Mehmet Âkif'te Sâdi Tesîri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Bahar 1999, S. 5, s. 183-194.
- Sevgi, Ahmet, "Mehmet Âkif'te Sâdi Tesîri (2)", *Yeni Mesaj*, 1 Ocak 1999, S. 400, s. 2.
- Sevim, Ayşe, "Bir Devrin Tanığı/Sanığı: Mehmet Âkif Ersoy", *Yeni Şafak Kitap*, 3 Mart 2016, S. 111, s. 30-33.
- Sevinç, Canan, "Polemik Doğuran Polemik: Tefik Fikret-Mehmed Âkif Polemiğinden Rıza Tefik-Babanzade Ahmet Naim Polemiğine", *Hece*, Haziran-Ağustos 2018, S. 258-260, s. 189-199.
- Sevmez, Hasan, "Mehmed Âkif Ersoy ve İdeal Gençlik", *Bilgi Yolu*, Yıl: VII, Temmuz 2007, S. 10 (ö.s.), s. 134-137.
- Seyfi Ömer, "Mehmet Âkif: Hayatı ve Eserleri", *Silvan*, 23 Şubat 1939 [E. Edib'in kitabı hk.]
- Seyhan, Recep, "İstiklâl Marşı Üzerinde Bir Tahlil Denemesi", *Anadolu* (Rize), Yıl: V, Nisan 1990, S. 2, s. 5-14.
- Seyidoğlu, İsmail, "Âkif'in Din Adamlığı Kimliği", *Altınoluk*, Yıl: X, Ocak 1996, S. 119, s. 37-38.
- Seyidoğlu, İsmail, "Âkifçe: Câmî ve Mâbed Tasvirleri", *Altınoluk*, Kasım 1996, S. 129, s. 23.
- Seyidoğlu, İsmail, "Âkifçe: Çıkar Yol - Halâs İmkânı", *Altınoluk*, Ekim 1996, S. 128, s. 42.

Seyidoğlu, İsmail, “Âkifçe: Değişim/Teceddüt”, *Altınoluk*, Yıl: XI, Temmuz 1996, S. 125, s. 23.

Seyidoğlu, İsmail, “Âkifçe: Yetim Sevindirenin Ömrü Çok Olur”, *Altınoluk*, Aralık 1996, S. 130, s. 40.

Sezgin, İsmail, “Süleyman Nazif’in Gözüyle Mehmed Âkif”, *Yeni Şafak Kitap*, 15 Mart 2021, S. 167, s. 15 [Tanıtma].

Sherill, Charles H., “Âkif’in “Kur’an Meâli’ne Dâir”, *bk. Düccane Cündioğlu, Bir Kur’an Şairi*, Gelenek Y., 2. bs., İstanbul 2004, s. 319-321.

Siaves, B. de, “Nos Grands Ecrivains / Mehmet Âkif (1873-1936)”, *Le Journal d’Orient*, 1-2 Nisan 1981.

Sığircı, Sevil, “İnsanın Şiirini Yazan Adam”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 1*, TYB, 2007, s. 255-256 [“Mehmet Âkif Neyi Anlatır?” konulu liseler arası kompozisyon yarışması üçüncüsü].

Sılay, Mehmet, “İsyân Kitabı *Safahat*”, *Hece*, Yıl: X, Ocak 2006, S. 109 (Nurettin Topçu ö.s.), s. 470-471 [N. Topçu’nun Âkif üzerine bir semineriyle ilgili hatıralar].

Sılay, Mehmet, “Mehmet Âkif ve İnkılâbımız”, *Hareket*, V. Dönem, Aralık 1969, S. 48, s. 10-13.

Sibgatullina, Elfine, “Tukay ve Ersoy’un Eserlerinde”Millet” ve “Ümmet” Konusu”, *Türk Dünyasını Aydınlatanlar: Âkif ve Tukay Sempozyumu, Kazan 2014: Bildiriler*, (Özalp), Bağcılar Bld., 2016, s. 440-446.

Silleli, M. Doğan, “Mehmet Âkif ve Millî Mücadele”, *Pınar*, C. VII, Kasım-Aralık 1978, S. 83-84, s. 21-25.

Simitçi, Hüseyin, “Mehmed Âkif ve Türk Gençliği”, *Millî Gazete*, 28 Aralık 1986, S. 4959, s. 2; *Kültür Edebiyat*, Aralık 1986, S. 6, s. 10-15.

Solak, Halil, “Kitabın Ortasından I. Mehmet Âkif Kitabının İkinci Cildi Nerede?”, *Yeni Şafak Kitap*, 15 Mart 2021, S. 167, s. 16 [Âkif *Salnamesi* hk.].

Solak, Saffet, “Büyük Adam’ın Hususiyetleri ve Mehmet Âkif”, *Fedai*, C. IV, Ekim 1969, S. 44, s. 4-5.

Solmaz, Gürsoy, “Türk Okul Tiyatrolarında Mehmet Âkif’in Eserleri ve Etkileri”, *Mehmed Âkif Bilgi Şöleni*, 2017, TYB, s.185-192.

Solok, Cevdet Kudret, “Babalar ve Oğullar”, *Yazko Edebiyat*, C. III, Mayıs 1982, S. 19, s. 81-84 [Tevfik Fikret, Mehmet Âkif Ersoy ve oğulları hk.].

Somer, Tarık, “[Mehmet Âkif Ersoy’u Anma Günü dolayısıyla] Açış Konuşması”, *50. Yıl Anma Kitabı*, 1986, s. 1-6.

Somuncu, Selim, “Berlin’den Necid Çöllerine Doğu’dan ve Batı’dan Haberdar Şiirler: *Safahat*’ın Beşinci Kitabı: *Hâtıralar*”, *Hece*, Ocak 2008, S. 133 (ö.s), s. 293-309.

Somuncu, Selim, “Safahat’ın Asım Bölümünde Tahkiye ve Unsurları”, *Mehmed Âkif, Âsım ve Gençlik: Bildiriler*, TYB, 2015, s. 205-216.

Soncan, Emre, “Erdoğan Şehitlere Akif’in Çanakkale Şiirini İthaf Etti”, *Zaman*, 25 Şubat 2008.

Songar, Ayhan, “İstiklâl Marşımızın Psikanalizi”, *Türk Edebiyatı*, Mart 1983, S. 113 (ö.s), s. 11-12.

Songür, Hasan, “QuoVadis İstiklal Marşı?”, *Yeni Mesaj*, 22 Nisan 1998, S. 145, s. 11.

Soyak, Murat, “Mehmet Âkif”, *Yedi İklim*, Ekim 2004, S. 175, s. 13 (şiir).

Soydan, Hıdır, “Seni Tanımak”, *Millî Şair Mehmet Âkif Ersoy*, 1986 (Niğde), s. 49-50.

Soydan, Mehmet Ruyan, “Abbas Halim Paşa’dan İsmail Canbolat’a Mektuplar (1921-22)”, *Âkif Salnâmesi-1*, MAKÜ, İstanbul, 2021 (2. bs.), s. 39-82.

Soydan, Mehmet Ruyan, “Âkif Kitablığına Bir (Celb-i) Nazar: Mehmet Âkif’in Eserleri”, *Mebus ve Şair*, (Şerifoğlu), Gaziantep Bş. Bl., 2021, s. 138-153.

Soydan, Mehmet Ruyan, “Hazîne-i Evrâk”, *Âkif Salnâmesi-1*, MAKÜ, İstanbul, 2021 (2. bs.), s. 179-220.

Soydan, Mehmet Ruyan, “Hazîne-i Evrak”, *Âkif Salnâmesi-2*, MAKÜ, İstanbul, 2020, s. 199-229.

Soydan, [Mehmet] Rüyan, “Mehmed Âkif Ersoy Tarafından Yazılan ve Tercüme Edilen Eserler ile, Mehmed Âkif Hakkında Yazılan Eserlerin Listesi”, *Kültür*, Ocak 2006, S. 2 (ö.s), s. 105-107.

Soydan, Mehmet Ruyan, “Mehmed Âkif ile İlgili Birkaç Mektup, Birkaç Evrak”, *Türk Dünyasını Aydınlatanlar: Âkif ve Tukay Sempozyumu, Kazan 2014: Bildiriler*, (Özalp), Bağcılar Bld., 2016, s. 225-259.

Soydan, Mehmet Ruyan, “Mehmed Âkif Kitablığı”, *Vefatının 75. Yılında Âkif Sempozyum Bildirileri*, (Işık), Zeytinburnu Belediyesi, 2011, s. 561-590.

Soydan, Mehmet Ruyan, “Mehmet Âkif’in Eserleri”, *Mehmet Âkif Ersoy*, (Şerifoğlu), Zeytinburnu Belediyesi, İstanbul 2021, s. 134-151.

Soydan, Mehmet Ruyan, “Mithat Cemal’in “Mehmed Âkif” Kitabının İkinci Cildi”, *Âkif Salnâmesi-2*, MAKÜ, İstanbul, 2020, s. 109-117.

Soysal, İlhami, “Âkif, Fikret ve de Nâzım”, *Akşam*, 31 Aralık 1967.

Soysal, İlhami, “Sanatçı Kadro İçinde Tek Bir Şair Vardı: Mehmet Âkif Ersoy”, *Millî Gazete*, 7 Ekim 1986, S. 4879, s. 7 ve 11 [*Milliyet Sanat*, S. 151’den iktibas].

Söğütlü, Abdullah, “Safahat Kürsüsünden / Eşsiz İnci”, *Sebil*, 10 Aralık 1979, S. 205, s. 6.

Söğütlü, Abdullah, “Safahat Kürsüsünden / “Cahilliğe Razıyız!.. Muğlanın-Çamköylülerine”, *Sebil*, 24 Aralık 1979, S. 207, s. 6.

Sönmez, Asım, “Mehmet Âkif Ağlıyor...”, *Yedi İklim*, C. XI, Eylül 1998, S. 102, s. 55.

Sönmez, Asım, “Şair, Bestekâr, Mesnevîhan Osman Kemâlî Efendi / Mehmet Âkif ile Kemâlî Efendi”, *Hayat Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, Temmuz 1978, S. 7, s. 91-92.

Sönmez, Zekiye, “Hasan Basri Çantay’ın, Mehmet Âkif Ersoy’la Dostluğu ve Millî Mücadeleye Katkıları”, *Vefatının 50. Yılında Hasan Basri Çantay*, C. I, ed. Mehmet Bayyigit - Yunus Emre Gördük - Mehmet Özkan, Altıeylül Bld. Y., 1. bsm., Balıkesir 2021, s. 215-236.

Söylemez, Orhan, “*Marmara Ü. 50. Yılında M. A Ersoy*”, *Kaynaklar*, 1988, S. 6, s. 81-83 [tanıtma].

Sözer, Elif, “Türk Şiirine Son Darbe”, *Yeni Mesaj*, 7 Ocak 1998, S. 41, s. 11 [M. Âkif-N. Fazıl].

Sözeri, M. Sabri, “Mehmet Âkif Ersoy Almanya’da da Anıldı”, *Tercüman*, 27 Ocak 1967.

Sözeri, Mustafa Sabri, “Mehmet Âkif’in Dindarlığı”, *Hareket*, III. Dönem, Ocak 1948, S. 11, s. 7 ve 10.

Su, Bekir [Muzaffer Civelek], “Mehmed Âkif ve İslâm Dünyası”, *Hareket*, V. Dönem, Temmuz 1967, S. 19, s. 10-11.

Su, Mükerrerem Kâmil, "Bayan (Mükerrerem Kâmil Su) nun Yazısı", *Âkifnâme*, Ahmet Sait Matb., İstanbul 1966, s. 283-284.

Subaşı, Muhsin İlyas, "Âkif, Fikret'le Barışabilir mi?", *Doğuş Edebiyat*, Ocak 1985, S. 28 (25), s. 25-26.

Subaşı, Muhsin İlyas, "Âkif ve Çağdaşları", *Mehmed Âkif Araştırmaları Dergisi*, Aralık 1986, S. 1, s. 38-43.

Subaşı, M. İlyas, "Âkif'te İslâm ve Batı", *Türk Edebiyatı*, Aralık 1986, S. 158 (ö.s.), s. 68-69.

Subaşı, Muhsin İlyas, "Safahat: Çağımızın Didaktik Manzum Romanı", *Türk Edebiyatı*, Mart 1983, S. 113 (ö.s.), s. 35.

Subaşı, Muhsin İlyas, "Safahat: Türk Milletinin Mistik Yorumu", *Berceste*, Aralık 2003, S. 18, s. 3-5.

Sucu, Ebru, "Edebî ve Ebedî İstiklâl", *Mehmed Âkif Bilgi Şöleni*, 2017, TYB, s. 283-284.

Sucu, Ebru, "Yazmak ve Yaşamak: Âkif", *Asım'ın Âkif'i: Anadolu Mektebi*, Aksaray Bld., 2016, s. 109-111.

Suner Pekin, Nermin, "Âkif ve Terakki'nin Sırrı", *Türk Edebiyatı*, Aralık 1986, S. 158 (ö.s.), s. 49-50.

Sutüven, Mustafa Seyyid, "Genç ve Mütefekkir Şairimiz Edremit'li (Mustafa Seyyid Sutüven) in Mektubu", *Âkifnâme*, Ahmet Sait Matb., İstanbul 1966, s. 287-288.

Sükutî, D., "Bir Hâtıra", *Bütün Cepheleriyle M. Â.*, 1958, s. 171.

Süleyman Nazif, "Bir Şiir Mucizesi Mehmed Âkif'in "Asım" İsimli Eseri Üzerine", *Türk Edebiyatı*, Şubat 1987, S. 160, s. 51-53.

Süleyman Nazif, "İki Secde", *Servet-i Fünûn*, 4 Mart 1926, S. 68 (154), s. 2.

Sülker, Kemal, "Âkif-Fikret Tartışması", *Yazko Edebiyat*, Kasım 1981, S. 13, s. 70-81.

Sülker, Kemal, "Babil Kulesi", *Yazko Edebiyat*, Aralık 1981, S. 14, s. 77.

Sülün, Murat, "Kur'an Tercüme ve Teknikleri Açısından Âkif'in Meali [İlk 9 sure]", *Direnen Meâl: Âkif Meâli*, (Şentürk), Mahya, 2016, s. 163-180.

Sümbül, Halis, “Yaşayan Âkif’im”, *İslâmın İlk Emri Oku*, Aralık 1966, S. 61, s. 13 ve 26.

Sümer, Talat, “Mehmet Âkif’i Anarken”, *Bâbıâlide Sabah*, 27 Aralık 1966.

Süreyya Musa, “İstiklâl Marşı”, *Darülelhan*, Yıl: I, 1925, S. 6, s. 229-230.

Sürmelioglu, Ali, “Elemim Bir Yüreğin Kârı Değil”, *Karabatak*, Mayıs-Haziran 2018, S. 38, s. 44-53.

Şafak, Yakup, “Ahmed Remzi Dede’nin Mehmed Âkif Bey İçin Yazdığı Tarih Manzûmesi”, *Yedi İklim*, C. XX Aralık 2006, S. 201 (ö.s.), s. 83-86.

Şafak, Yakup, “Mehmet Âkif ve Aruz”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Bahar 1999, S. 5, s. 225-236.

Şafak, Yakup, “Yazma Mecmualar Arasında Mehmed Âkif Bey’le İlgili Birkaç Not”, *Yedi İklim*, C. XXVI, Aralık 2013, S. 285, s. 42-46.

Şafak, Yakup, “Yeni Aruzda Muallim Nâcî Mehmed Âkif Çizgisi”, *Yedi İklim*, C. XII, Aralık 1999-Ocak 2000, s. 117-118 (ö.s.), s. 72-74.

Şahin, Bekir, “İstiklâl Marşı’nı Değiştirme Girişimleri ve Belgeleri (1925)”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 5*, TYB, 2011, s. 63-90.

Şahin, Ebubekir, “Mehmet Âkif’in İnşâda Dair Düşünceleri ve Âkif’in Şiirini Okumak”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 3*, TYB, 2009, s. 309-316.

Şahin, Engin, “Büyük Şaire Sevgi Seli”, *Millî Gazete*, 28 Aralık 1999, S. 9845, s. 11.

Şahin, İbrahim, “Mehmet Âkif ve Devrine Dair”, *Türk Yurdu*, 7. Devre, C. XV, Aralık 1995, S. 100 (446), s. 3-6.

Şahin, Mustafa, “Mehmet Âkif / Muhammed İkbal: Ümmet-i Muhammed’in Mahzun İkiizleri”, *Hece*, Ocak 2008, S. 133 (ö.s.), s. 55-69.

Şahin, Mustafa, “Ölümünün 53. Yılında Ümmet Şairi Mehmet Âkif”, *Panel*, 15 Ocak-15 Şubat 1990, S. 13, s. 52.

Şahin, Seyyid Ahmed, “Hilâl ve Âkif”, *Hilâl*, C. I, Ocak 1959, S. 3, s. 18.

Şahin, Tuğba, “Dedemin Gözyaşları”, *Millî Şair Mehmet Âkif Ersoy*, 1986 (Niğde), s. 11.

Şahin, Yusuf, “Batılılaşma Sürecinde Âkif Bize Ne Söyler?”, *Kültür*, Ocak 2006, S. 2 (ö.s.), s. 92-94.

Şahiner, Necmettin, “Tâceddin Dergâhından Yükselen Niyaz”, *Köprü*, Aralık 1978, S. 21, s. 7-9.

Şahiner Demir, Seray, “Mehmet Akif’in Zeytin Ağacı”: Mehmet Akif Ersoy’un Halkalı Ziraat Mektebi Öğrencileri İçin Tercüme Ettiği “Zeytin Ağacı” Kitabı İlk Kez Gün Yüzüne Çıktı”, *Yeni Şafak*, 4 Mayıs 2017, s. 18.

Şahinler, Seray, “Mısır Apartmanı: Burada Bir Şair Öldü”, *Yeni Şafak Pazar*, 21 Mart 2021, S. 752, s. 3.

Şakar, Cemal, “Bir Tahkiye Olarak Safahat”, *Vefatının 75. Yılında Âkif Sempozyum Bildirileri*, (Işık), Zeytinburnu Belediyesi, 2011, s. 481-488.

Şakar, Cemal, “Mehmet Âkif: “Kucaklaşır Medeniyyetle Din Tamâmiyle”, *Hece*, Ocak 2008, S. 133 (ö.s), s. 99-103.

Şansi, Faysal, “Nerde Bir Dert Görse, İlgilendi!”, *Millî Gazete*, 29 Aralık 1999, S. 9846, s. 12.

Şanverdi, Ali, “Âkif’in Dünyası”, *Mehmet Âkif Ersoy*, ed. Kalender Yıldız, İstanbul 2007, s. 58-59.

Şar, Selahattin, “Millî Şairimiz Mehmed Âkif”, *Yeni İstanbul*, 25 Mayıs 1962.

Şarkdemir, Hakan, “Süleymaniye’nin İki Şairi”, *Karagöz*, Nisan-Haziran 2009, S. 7, s. 36-40.

Şefik Celal, “Âkif Milli Olamaz”, *Tan*, 6 Ocak 1939. Ayrıca bk. *Mehmed Âkif ve 70 Muharririn Yazıları-II*, 1939, s. 145-146.s

Şeftali, Serhat, “Adımız Gibi Adımımız da Âkif Gibi Olmalı”, *Ailem*, 22 Aralık 2006, S. 211, s. 2.

Şeker, Fatih M., “Yerli Kalarak Modernleşmek: Mekteple Memleket Arasında Bir Mütefekkir ve Vaiz Olarak Âkif”, *Diyanet İlmi Dergi*, C. XLVII, Ekim-Aralık 2011, S. 4, s. 83-112; *Mehmet Âkif Ersoy* (DİB.), 2013, s. 7-24. 113-148.

Şeker, Mehmed, “Cemiyetimizin Dertleri Karşısında Mehmed Âkif”, *İslamın İlk Emri Oku*, Yıl: VII, Ocak 1968, S. 73, s. 6-7.

Şeker, Şemseddin, “Büyük Şaire Saygıyla”, *Dil ve Edebiyat*, Şubat 2009, S. 2, s. 48-50.

Şeker, Şemseddin, “Mehmed Âkif ve Sultan Abdülhamit”, *Kültür*, Ocak 2006, S. 2 (ö.s.), s. 65-67.

- Şen, Abdurrahman, “Gözü Kör Olsun Cehaletin!”, *Yeni Asya*, 2 Ekim 1999.
- Şen, Abdurrahman, “Mehmet Âkif Ersoy’u Tanımak”, *Dil ve Edebiyat*, Ocak 2009, S. 1, s. 47-51.
- Şen, Abdurrahman, “Mehmet Âkif Ersoy’un Aydın Kişiliği ve Aydınlarla, Alimlerle İlişkisi”, *Vefatının 75. Yılında Âkif Sempozyum Bildirileri*, (Işık), Zeytinburnu Belediyesi, 2011, s. 93-111.
- Şen, Abdurrahman, “Mehmet Âkif’in Dostluk Anlayışı”, *Dil ve Edebiyat*, Aralık 2010, S. 24, s. 76-79.
- Şen, Adil, “Mehmed Âkif’in Ayrılıkçı Hareketlere Bakışı”, *Eski Yeni*, Yaz 2007, S. 6, s. 66-73; *Üslup*, Ocak-Şubat 2009, S. 1, 40 s. 10-15.
- Şen, Adil, “Mehmet Âkif’in Ruh ve Fikir Dünyası”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 3*, TYB, 2009, s. 262-264.
- Şen, Âdil, “Mehmet Âkif’te Tarih Şuuru”, *Altındağ*, Yıl: VI, 2008, S. 8, s. 65-69.
- Şen, Ercan, “Kur’an’la Hayatı Buluşturma Yolunda Bir Şair ve Mütefekkir: Mehmed Âkif Ersoy”, *Mehmed Âkif Ersoy*, (Kurt), DİB, İstanbul 2021, s. 133-154.
- Şenay, Bülent, “Mâhiyet-i Rûhiye” Şairi Âkif ve “Mütefekkilere” Seslenişi”, *Mehmet Âkif Kitabı* (Kara-Kemikli), 2007, s. 116-122.
- Şenel, Orhan, Mehmet Âkif Ersoy”, *Millî Eğitim*, Ocak-Mart 1986, S. 67, s. 11-14.
- Şenler, Gonca Gülser, “Âkif’in Kabrine Giderken”, *Kadın Gazetesi*, 4 Haziran 1962.
- Şenler, Şûle Yüksel, “25.ci Ölüm Yılında Mehmet Âkif’i Anıyoruz”, *Kadın Gazetesi*, 6 Ocak 1962.
- Şenler, Yaşar, “Safahat’ta Aydın Profili”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 5*, TYB, 2011, s. 246-260.
- Şenocak, İhsan, “İman ve Fikir Atlasımızın Büyük Muzdaribi: Mehmet Akif” (I-IV), *Sebilürreşad*, C. XLI, Ağustos 2016, S. 1008, s. 19; *Sebilürreşad*, C. XLI, Eylül 2016, S. 1009, s. 17; *Sebilürreşad*, C. XLI, Ekim 2016, S. 1010, s. 17; *Sebilürreşad*, C. XLI, Kasım 2016, S. 1011, s. 17.
- Şenol, Bahaddin, “Millî Şair Anılıyor / Mehmet Âkif Haftası”, *Son Havadis*, 28 Aralık 1964.

Şenol, Sümer, “Mehmet Âkif ve Medeniyet”, *Hisar*, C. VIII, Şubat 1968, S. 50 (125), s. 3-4 ve 27.

Şentürk, Recep, “Akif’in Mealini Neden Yakmadık: “Mâni zâil olunca memnû avdet eder”, *Kitap Zamanı*, Yıl: VII, 1 Ekim 2012, S. 81, s. 12.

Şentürk, Recep, “Direnen Meâl: Âkif’in Kur’an Meâli’nin Tarihi ve Tahlili”, *Direnene Meâl: Âkif Meâli*, (Şentürk), Mahya, 2016, s. 11-25.

Şentürk, Recep, “Mehmet Âkif Ersoy ve Kur’an Meali Üzerine”, *M. Âkif Ersoy’a Aydın Yaklaşımlar*, (Adıgüzel – Dalaman), İstanbul Aydın Üniversitesi, 2013, s. 53-58.

Şerifoğlu, Ömer Faruk, “Mebus ve Şair: Mehmet Âkif Ersoy”, *Mebus ve Şair*, (Şerifoğlu), Gaziantep Bş. Bl., 2021, s. 14-39.

Şerifoğlu, Ömer Faruk, “Mehmet’in Hikâyesi” ve İstiklâl Marşı Kartpostalları”, *Mebus ve Şair*, (Şerifoğlu), Gaziantep Bş. Bl., 2021, s. 156-163.

Şerifoğlu, Ömer Faruk, “Uğur Derman’dan Ziyad Ebüzziya’ya Bilgi Notu: Mehmed Âkif ve Kur’an Mealine Dair”, *Âkif Salnâmesi-2*, MAKÜ, İstanbul, 2020, s. 119-129.

Şevik, Zeki, “Mehmet Âkif Ersoy”, *Yeni Devir*, 27 Aralık 1981, S. 1714, s. 2 ve 5.

Şeyhanlioğlu, Hüseyin, “İslamcılık ve İttihad-ı İslam Düşüncesinin Doğuş Süreci ve Temel Öğeleri”, *Köprü*, Güz 2009, S. 108, s. 53-70.

Şeyrani, A., “Mehmed Âkifi Dinleyiniz”, *Rize Gazetesi*, 23 Şubat 1937.

Şimşek, Hikmet, “Gene “İstiklâl Marşı” Problemi Üzerine”, *Orkestra*, Yıl: XIX, Haziran 1988, S. 178, s. 6-9.

Şimşek, Mehmet, “Kim Erken Ölürsel!”, *Ailem*, 6 Mart 2004, S. 65, s. 21.

Şimşek, Murat, “Bir Kitap/“İstiklal Marşı Şairimizin İstiklal Harbindeki Vaazları”, *Yeni Devir*, 2 Ekim 1981, S. 1629, s. 8 [Hasan Boşnakoğlu’nun kitabı hk.].

Şimşek, Selami, “Mehmet Âkif ve Mevlevilik”, *Dergâh*, C. XIX, Mart 2008, S. 217, s. 11, 20-21.

Şimşek, Selami, “Mehmed Âkif ve Vahdet-i Vücut”, *Ay Vakti*, Aralık 2011, S. 135, s.

Şimşek, Selami, “Mehmet Âkif’in Sûfileri, Şâirleri ve Edipleri”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 3.*, TYB, 2009, s. 119-147.

Şişman, Adem, “Mehmet Âkif ve İstiklâl Marşı”, *Afyon Kocatepe Ü. SBE. Dergisi*, C. III, 1999, s. 13-20.

Şükrüoğlu, Yavuz Selim, “İstiklal Marşı’nın Kabulünün 54. Yıldönümü Dolayısıyla Asım’ın Nesli ve Haluk”, *Çağrı*, 1977, S. 229.

Şükufe Nihal [Başar], “Bana Göre Mehmed Âkif”, *Tan*, 31 Aralık 1938.

Takı, Hakkı, “İz Bırakanlar: Mehmed Âkif Ersoy”, *Çatı*, 2011, S. 3, s. 102-107.

Talay, Aydın, “Van Gençliği Âkif’in Yolu” Gecesi Tertip Etti”, *Bugün*, 4 Nisan 1968.

Talu, E., “Mehmet Âkif: Hayatı ve Eserleri / Sevgi, Saygı, Vefakârlık Abidesi”, *Son Posta*, 23 Mart 1939 [E. Edib’in kitabı hk.].

Talu, Ercüment, “ÂkifinKasdettiği Kanlı Medeniyet”, *Son Posta*, 3 Şubat 1939.

Talu, Ercüment, “Devle Cüce”, *Son Posta*, 3 Temmuz 1936. Ayrıca bk. *Âkifnâme*, Ahmet Sait Matb., İstanbul 1966, s. 315-316.

Talu, Esin, “Zavallı Mehmet Âkif!”, *Akşam*, 8 Ocak 1962.

Tan, M. Şahap, “Mehmet Âkif’in Bî Çare Kızı”, *Bugün*, 17 Ocak 1968.

Tan, M. Turhan, “Adı Türk İstiklâline Bağlı Şâir”, *Cumhuriyet*, 29 Kanunuevvel 1936.

Tan, M. Turhan, “Âkif Müstesna Bir Şairdir”, *Mehmed Âkif / Hayatı Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları-II*, 1939, s. 94-95.

Tan, M. Turhan, “Kaybettiğimiz Büyük Adam: Ölüm, Âkif’i Aramızdan Aldı Götürdü, Fakat...”, *Cumhuriyet*, 29 Birincikânun (Aralık) 1936, S. 4536, s. 3; *Âkifnâme*, Ahmet Sait Matb., İstanbul 1966, s. 320-322.

Tan, M. Turhan, “Mehmet Âkif İçin”, *Mehmet Âkif*, (M. Sencer-N. Salih), İstanbul 1937, s. 4-5.

Tan, M. Turhan, “70 Muharririn Yazdığı Bir Eser / Mehmet Âkif: Hayatı ve Eserleri”, *Tan*, 9 Mart 1939.

Tanay, Hasan Râsih, “Mehmed Âkif’in Ölümü”, *Haber*, 28 Kanunuevvel 1936.

Tangör, Safa, “İstiklâl Marşı <Millî Marş>”, *Ankara Filârmoni*, Yıl: VII, Nisan 1971, S. 57, s. 10-12.

Tanık, İbrahim Aşkî, “Heyecanlı Faziletli Şair”.

Tanrıkörur, Cinuçen, “İstiklâl Marşımızın Besteleri Dolayısıyla Marş Besteciliğinde Prozodi”, *Mavera*, C. VII, Haziran 1983, S. 79, s. 51-53.

Tanrıkulu, Hüseyin, “Büyük Vatan Şâiri Âkif’i Anarken”, *Sabah*, 27 Aralık 1976.

Tanrıverdi, Hüseyin, “Âkif Unutulmayan Ender İnsanlardan Biridir”, *YOYAV Dergisi*, Yıl: XXI, Şubat 2012, S. 232, s. 8-9.

Tansel, Fevziye Abdullah, “Âkif’in Şöhreti ve Tesiri”, *Türkiyemiz*, Yıl: XV, Şubat 1987, S. 51, s. 38-42.

Tansel, Fevziye Abdullah, “Mehmet Âkif Mektupları: Fuat Şemsi’ye Mehmet Akif’in Mısır’dan Gönderdiği Bu Mektupların Tahlili ve Değerlendirilmesi”, *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, Yıl: XV, Aralık 1979, S. 2 (180), s. 6-24.

Tansel, Fevziye Abdullah, “Mehmed Âkif Üzerinde Çalışılması Gerekli Mevzu ve Meseleler”, *Mehmet Âkif Simpozyumu*, 1976, s. 66-85; *Mavera*, C. VII, Haziran 1983, S. 79, s. 53-54.

Tansel, Fevziye Abdullah, “Notlar ve Tenkidler”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Yıl: VII, Nisan 1978, S. 2, s. 17-26 [Mehmet Âkif’e dair iki vesika].

Tansel, Fevziye Abdullah, “Notlar ve Tenkidler”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Yıl: VI, Nisan 1977, S. 2, s. 40-51 [Mehmet A. Ersoy, Hikmet Şinasi, A. Haşim ve eserleri hk.].

Tantik, Abdülaziz, “Mehmed Âkif (1873-1936)”, *Ellî Müslüman Düşünür*, ed. Mustafa Tekin, Pınar y., İstanbul 2016, s. 357-364.

Tanyol, Cahit, “Mehmet Âkif ve İslâm Enternasyonalı”, *Hece*, Ocak 2008, S. 133 (ö.s), s. 576-577.

Tanyu, Hikmet, “Mehmet Âkif’in İlim ve Atom Enerjisi Hakkındaki Fikirleri”, *Dernek*, 4 Haziran 1955, S. 1-3, s. 4.

Tarakçı, Celâl, “Mehmet Âkif’in Fikir Dünyası”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 1*, TYB, 2007, s. 32-39.

Taranoğlu, Güzide, “Mehmet Âkif ve Hayatındaki Kadınlar”, *Kemalist Atılım*, Yıl: IV, Mart 1986, S. 32, s. 8-9.

Tarhan, Nihat, “Millî İstiklâl Şairimiz Mehmet Âkif Ersoy”, *Kemalizm ve Türkiye*, Yıl: X, Eylül-Kasım 1985, S. 110-112, s. 7.

Tarı, Gültekin, “Safahatımda şiir arayan hiç bulamaz” Diyen Mehmet Âkif Bir Sosyal Eleştiriciydi”, *Milliyet Sanat Dergisi*, 4 Ocak 1974, S. 61, s. 13.

Tarım, Şakir, “Âkif ve Milletimiz”, *Millî Gazete*, 27 Aralık 1997, S. 9115, s. 13.

Tarım, Şakir, “Bir Merkez Şahsiyet: Mehmet Âkif Ersoy”, *Millî Gazete*, 27 Aralık 1998, S. 9483, s. 2.

Tarım, Şakir, “Millî Bütünlüğümüzün Teminatı”, *Millî Gazete*, 11 Mart 1999, S. 9557, s. 2.

Tarioğlu, Ekrem, “İstiklâl Marşımızın Yazıldığı Ev Şimdi Depo! / Mehmed Âkif’i Bu İztiraptan Kim Kurtaracak?”, *Bugün*, 9 Ağustos 1969.

Tarlan, Adnan Siyadet, “Mehmet Âkif Anılıyor”, *Babıalide Sabah*, 26 Aralık 1967.

Tarlan, Adnan Siyadet, “Mehmet Âkif Müzesi Kısa Zamanda Tamamlanmalı”, *Babıalide Sabah*, 22 Mart 1972.

Tarlan, Adnan Siyadet, “Mehmet Âkif Müzesini Kurmak Millî Bir Vazifedir”, *Babıalide Sabah*, 13 Mart 1967.

[Tarlan, Ali Nihad], “Âkif’in Ölümünün İkinci Yıl Dönümü Münasebeti ile Üniversite Konferans Salonunda Dr. Ali Nihat Tarlan Tarafından Verilen Konferans”, *Mehmed Âkif Araştırmaları Dergisi*, Aralık 1986, S. 1, s. 44-50.

Tarlan, Ali Nihad, “Gençliğin Samimi ve Şuurlu Sevgisi”, *Son Posta*, 8 Ocak 1939.

Tarlan, Ali Nihad, “Mehmed Âkif ve İstiklâl Marşı”, *Haber*, 6 Nisan 1966.

Tarlan, Ali Nihad, “Mehmed Âkif”, *Bugün*, 28 Aralık 1966.

Tarlan, Ali Nihat, “Mehmet Âkif ve Eserleri”, *Yeni Asya*, 22 Mart 1976.

Tarlan, Ali Nihat, “Mehmed Âkif ve Hususiyetleri”, *Hareket*, V. Dönem, Aralık 1966, s. 12, s. 5-7.

Tarlan, Ali Nihat, “Mehmet Âkif ve İstiklâl Marşı”, *Babıalide Sabah* I-III, 27-29 Mart 1971.

Tarlan, Ali Nihat, “Mehmet Âkif ve İstiklâl Marşı”, *Ege Ekspres* (İzmir), 16 Mart 1963. Ayrıca bk. *Hürsöz* (Erzurum), 19-23 Mart 1963; *Yeni İstanbul*, 19-21 Mart 1963; *Haber* (İstanbul), 5 Nisan 1968.

Tarlan, Ali Nihad, “Mehmet Âkif ve İstiklal Marşı” I-II, *Yeni İstiklâl*, 19 Mart 1966; 21 Mart 1966.

Tarlan, A[li] Nihat, “Mehmed Âkif ve İstiklâl Marşı 1-2”, *Zafer*, 26 Mart 1966; 6 Nisan 1966.

Tarlan, Ali Nihat, “Mehmet Âkif”, *Bugün*, 23 Aralık 1966.

Tarlan, Ali Nihad, “Onun Sesi”, *Mehmed Âkif / Hayatı Eserleri ve 70 Muharri-rin Yazıları-II*, 1939, s. 35-47.

Tarman, Hasan Basri, “Mehmet Âkif ve Bir Ev”, *Tercüman*, 6 Şubat 1971.

Tarman, Hasan Basri, “Millî Şairimiz Mehmet Âkif İçin Enstitü Kurulmalıdır”, *Son Havadis*, 20 Ocak 1971.

Tartan, Yılmaz, “Aydınlarımız Mehmet Âkif’i Anlatıyor”, *Diyanet*, Aralık 1999, S. 108, s. 55-58.

Tartan, Yılmaz, “İstiklâl Marşı Üzerine”, *Türk Edebiyatı*, Yıl: XXVIII, Kasım 2000, S. 325, s.54-55.

Tarus, İlhan, “Mehmet Âkif Sokağı”, *Zafer*, 10 Ocak 1957.

Tasnâdi, Edit, “Mehmet Âkif Ersoy ile Macar Şiirindeki Benzer Motiflerden”, *Türk Kültürü*, Yıl: XXXVI, Mart 1998, S. 419, s. 157-160.

Taş, Hüseyin, “Mehmed Âkif Ersoy’un Almanya Günlerinin Edebî Eserleri Üzerindeki Tesiri”, *Mehmed Âkif, 100 Yıl Sonra Berlin’de, 2014 Berlin*, TYB, 2015, s. 71-78.

Taş, M. Erol, “Hem Cahil, Hem Kaba, Hem de...”, *Akif*, 30 Eylül 1999.

Taşan, Aziz, “Büyük Şair Mehmet Âkif’in Ölümü Münasebetiyle”, *Taşan* (Merzifon), Yıl: IX, Ocak-Şubat 1037, S. 33, s. 7.

Taşan, Aziz, “Moralist Şair”, *Taşan* (Merzifon), 1 Şubat 1937, S. 33.

Taşçı, Hamit, “İstiklâl Marşımızın Kabulünün 64. Yılıni Kutlarken”, *Din Öğreti-mi Dergisi*, Ocak-Mart 1985, S. 2, s. 16-22.

Taşcıoğlu, Yılmaz, “Samimiyeti, Hüneri”, *Yedi İklim*, C. XX, Aralık 2006, S. 201 (ö.s.), s. 50-56.

Taşkesen, Ümit Savaş, “İstiklâl Marşı Derneği Konya Şubesi Açıldı”, *Karagöz*, Haziran-Ağustos 2008, S. 3, s. 61.

Taşkın, A. Gaffar [Rasim Özdenören], “Notlar/Âkif Fikret yahut Ters Yüz Edilmiş Kavramlar”, *Yeni Devir*, 2 Nisan 1981, S. 1450, s. 2.

Taşdelen, Vefa, “*Safahat*’ın Eğitim İmaları”, *Hece*, Ocak 2008, S. 133 (ö.s), s. 149-153.

Taşdelen, Vefa, “*Safahat*’ın Felsefi Yapısı”, *Hece*, Ocak 2008, S. 133 (ö.s), s. 356-361.

Taşgetiren, Ahmet, “Âkif’i Anarken”, *Türk Edebiyatı*, Aralık 1981, S. 98, s. 10-11.

Taşgetiren, Ahmet, “Bu Portreyi Ordu Taşıyabilir mi?”, *Yeni Şafak*, 29 Eylül 1999.

Taşgetiren, Ahmet, “Genelkurmay Başkanına Açık Mektup”, *Yeni Şafak*, 30 Eylül 1999.

Taşgetiren, Ahmet, “İşimer İçin Bir Yazı Daha”, *Yeni Şafak*, 11 Ekim 1999.

Taşgetiren, Ahmet, “Mehmet Âkif’i Rahmetle Anıyoruz, Arıyoruz”, *Pınar*, Yıl: VII, Kasım-Aralık 1978, S. 83-84, s. 7-14.

Taştan, Zeki, “Âkif’in Gölgele’de Yükselen Feryadı!”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni* 6, TYB, 2014, s. 170-178.

Taşyürek, Muzaffer, “Mehmet Âkif Ersoy”, *Semerkand*, Aralık 1999, S. 12, s. 35-38.

Tatçı, Mustafa, “Safahat’ta Tasavvufi Unsurlar”, *Türk Kültürü*, Yıl: XXIV, Aralık 1986, S. 284 (ö.s.), s. 812-825 [84-97].

Tek, Zeynep, “Mehmet Âkif Ersoy’un Şiirlerinde Ölümsüzlük Arketipi”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni* 6, TYB, 2014, s. 218-228.

Teke, Ömer Lütfi, “Büyük Şair Mehmet Âkif”, *Merhem / Veteriner Dergisi*, Şubat 1950, S. 2, s. 15-16.

Tekerek, Tuğba, “‘İstiklal Marşı’nda Ağlamam, Ağlatırım”, *Taraf*, 8 Aralık 2010, s. 16.

Tekin, Mehmet, “Mehmed Âkif’i Anlamak”, *Divan*, Yıl: I, Ocak 1979, S. 3, s. 11-12.

Tekkoyun, M. Fatih, “Vefatının 75. Yılı Anısına Mehmet Akif Ersoy”, *Diyanet Aylık Dergi*, Ocak 2014, S. 277, s. 79 [tanıtma].

Temur, Mustafa, “İstiklal Marşı’nı Okuyoruz”, *Kılavuz*, Mart 2005, S. 24, s. 14-17.

Tenekeci, İbrahim, "Kısaca: Mehmet Âkif", *Millî Gazete*, 29 Aralık 1999, S. 9846, s. 17.

Tepedelenlioğlu, Nizameddin Nazif, "Bütün Türk Irkına Taziyet", *Açık Söz*, 29 Kânunuevvel 1936. Ayrıca bk. *Âkifnâme*, 1966, s. 327-329.

Tepedelenlioğlu, Nizameddin Nazif, "İstiklâl Şairi Âkif", *İkdam*, 13 Ocak 1939.

Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif, "Mehmet Âkif Nâm Şâir-i A'zam İçin", *Yeni İstanbul*, 28 Aralık 1966.

Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif, "Mehmet Âkif Sokağı Ne Oldu?", *Yeni İstiklâl*, 15 Mart 1969.

Terzi, Ahmet, "İstiklâl Marşı 85 Yaşında", *Yeni Asya*, 12 Mart 2006.

Terzioğlu, Ahmet, "Mehmet Âkif'in Düzyazıları", *Mostar*, Nisan 2010, S. 62, s. 70 [A. Vahap Akbaş'ın çalışması hk.].

Tevetoğlu, Fethi, "Bayrağa Sardığım Yüce Şair", *Millî Kültür*, Aralık 1986, S. 55 (ö.s.), s. 6-9 [*Zafer*, 27 Aralık 1951'den alıntı].

Tevetoğlu, Fethi, "Büyük Âkif", [*Yeni*] *Sebilürreşad*, C. IV, Şubat 1951, S. 95, s. 319 [27 Aralık 1950'de Ankara Radyosunda yapılan konuşmanın metni].

Tevetoğlu, Fethi, "Gazi Mustafa Kemal-Şâir Mehmet Âkif", *Türk Yurdu*, VII. Devre, C. VIII, Aralık 1987, S. 11 (357), s. 8-14.

Tevetoğlu, Fethi, "Hamdullah Suphi Tanrıöver ve İstiklal Marşımız", *Türk Kültürü*, Temmuz 1966, S. 45, s. 790-795.

Tevetoğlu, Fethi, "Mehmed Âkif'ten Hatıralar", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. II, 1986, S. 1 (ö.s.), s. 11-18.

Tevetoğlu, Fethi, "Mehmet Âkif'ten Hatıralar", *Türk Dili*, C. LI, Aralık 1986, S. 420, s. 547; *M. Âkif İlmî Toplantısı*, 1986, s. 229-238.

Tevetoğlu, [Fethi], "Ölümünün Onbeşinci Yılında Mehmed Âkif", *Zafer*, 27 Aralık 1951.

Tevetoğlu, Fethi, "Türk Gençleri'nin Uğurladığı ve Çanakkale Şehidlerinin Karşıladığı Yüce Âkif", *Türk Kültürü*, C. XXIV, Aralık 1986, S. 284 (ö.s.), s. 775-779.

Tevetoğlu, Fethi, "Türk Gençlerinin Uğurladığı ve Çanakkale Şehitlerinin Karşıladığı Yüce Âkif", *Türk Kültürü*, Yıl: XXIV, S. 284 (ö.s.), s. 775-779 [47-54].

Tevetoğlu, Fethi, “31. Ölüm Yıldönümünde Büyük Âkif”, *Son Baskı*, 27 Aralık 1967.

Tırıl, Ahmet, “Meşhur Olma Sevdası”, *Akif*, 3 Ekim 1999.

Tiken, Servet, “Safahat’ın İzinde Âkif’in Edebî Şahsiyeti”, *Mehmed Âkif Ersoy*, (Kurt), DİB, İstanbul 2021, s. 31-42.

Timur, Necdet, “*Kültür* Dergisinin Mehmed Âkif Özel Sayısı”, *Yedi İklim*, C. XX, Aralık 2006, S. 201 (ö.s.), s. 133-134.

Timuroğlu, Vecihi, “M. Âkif’in Yansıtma Yöntemi”, *Barış*, 30 Ağustos 1973.

Timurtaş, Faruk Kadri, “Âkif ve Çanakkale Şehidleri”, *Son Havadis*, 28 Mayıs 1962.

Timurtaş, Faruk Kadri, “Âkif ve Hürriyet”, *Son Havadis*, 21 Aralık 1961 ve 10 Ocak 1962.

Timurtaş, Faruk Kadri, “Âkif ve Nazım Hikmet”, *Son Havadis*, 8 Ocak 1966.

Timurtaş, Faruk Kadri, “Âkif, Gökâlp ve Fikret”, *Bilgi*, C. XX, Ocak 1967-Şubat 1968, S. 236-237, s. 14-15.

Timurtaş, Faruk Kadri, “Âkif, Nazım Hikmet ve Ötesi”, *Babıalide Sabah*, 8 Ocak 1968.

Timurtaş, Faruk Kadri, “Âkif’in “Semerci” Hikâyesi”, *Son Havadis*, 1 Ocak 1962.

Timurtaş, Faruk Kadri, “Cemiyetçi Şair”, *İstanbul Boğaziçi*, 1 Şubat 1961; *Selçuk Üniversitesi Armağan*, 1986, s. 7-11.

Timurtaş, Faruk Kadri, “Çanakkale Şehitleri ve Âkif”, *Babıalide Sabah*, 22 Mart 1968.

Timurtaş, Faruk Kadri, “Çanakkale Şehitleri ve Âkif”, *Tercüman*, 26 Mart 1971.

Timurtaş, Faruk Kadri, “Fikret, Âkif ve Radyonun Münasebetsizliği”, *Son Havadis*, 6 Ocak 1968.

Timurtaş, Faruk Kadri, “İstiklâl Marşı ve Âkif”, *Son Havadis*, 25 Mart 1961.

Timurtaş, Faruk Kadri, “İstiklâl Marşı ve Âkif”, *Türk Yurdu*, Yıl: L, Mayıs 1961, S. 296 (2), s. 19-20.

Timurtaş, Faruk Kadri, “İstiklâl Marşı ve Batı Medeniyeti”, *Tercüman*, 5 Mart 1971.

Timurtaş, Faruk Kadri, “İstiklâl Marşı ve Şairi”, *Tercüman*, 16 Mart 1973.

Timurtaş, Faruk Kadri, “İstiklâl Marşımız”, *Büyük Türkiye*, Yıl: I, Şubat-Mart 1971, S. 11-12, s. 6-8.

Timurtaş, Faruk Kadri, “İstiklâl Marşının 40. Yıldönümü”, *Son Havadis*, 25 Mart 1961.

Timurtaş, Faruk Kadri, “İstiklâl Marşımızın 50. Yılı”, *Tercüman*, 12 Mart 1971.

Timurtaş, Faruk Kadri, “İstiklâl Marşı’nın 45. Yılı”, *Son Havadis*, 26 Mart 1966.

Timurtaş, Faruk Kadri, “İstiklâl Marşı’nın Yazıldığı Ev”, *Son Havadis*, 7 Şubat 1970.

Timurtaş, Faruk Kadri, “İstiklâl Marşımız Değiştirilemez”, *Son Havadis*, 30 Kasım 1961.

Timurtaş, Faruk Kadri, “İstiklâl Marşımızın 47. Yıldönümü”, *Babıalide Sabah*, 29 Mart 1968.

Timurtaş, Faruk Kadri, “M. Âkif ve İstiklâl Marşının Yazıldığı Ev”, *Tercüman*, 10 Ocak 1971.

Timurtaş, Faruk Kadri, “Mehmed Âkif İçin -Ölümünün 35. Yıldönümünde-”, *Tercüman*, 31 Aralık 1971.

Timurtaş, Faruk Kadri, “Mehmed Âkif Sevgisi”, *Son Havadis*, 25 Ocak 1965; *Son Havadis*, 29 Aralık 1977.

Timurtaş, Faruk Kadri, “Mehmed Âkif Sevgisi”, *Tercüman*, 29 Aralık 1972.

Timurtaş, Faruk Kadri, “Mehmed Âkif ve Hürriyet”, *San Havadis*, 21 Aralık 1961.

Timurtaş, Faruk Kadri, “Mehmed Âkif ve İstiklâl Marşının Yazıldığı Ev”, *Tercüman*, 3 Ocak 1974.

Timurtaş, Faruk Kadri, “Mehmed Âkif ve Millî Mücadele”, *Tercüman*, 11 Ocak 1974.

Timurtaş, Faruk Kadri, “Mehmed Âkif’i Anarken”, *Köprü*, Aralık 1978, S. 21, s. 2.

- Timurtaş, Faruk Kadri, “Mehmed Âkif’i Anarken”, *Yeni İstiklal*, 4 Ocak 1961.
- Timurtaş, Faruk Kadri, “Mehmed Âkif’in Eğitim Görüşü”, *Haber*, 22 Şubat 1967.
- Timurtaş, Faruk Kadri, “Mehmed Âkif’in Eğitim Görüşü”, *Son Havadis*, 31 Aralık 1966.
- Timurtaş, Faruk Kadri, “Mehmed Âkif’in Milliyetçiliği”, *Tasvir*, 27 Aralık 1946.
- Timurtaş, Faruk Kadri, “Mehmed Âkif’in Türkçeciliği”, *Düşünen Adam*, 27 Aralık 1946; *Tanrıdağ*, 27 Şubat 1951.
- Timurtaş, Faruk Kadri, “Mehmed Âkif”, *Babıalide Sabah*, 28 Aralık 1967.
- Timurtaş, Faruk Kadri, “Mehmet Âkif Müzesi”, *Tercüman*, 15 Ocak 1971.
- Timurtaş, Faruk K., “Mehmet Âkif”, *Yeni İstiklâl*, Yıl: I, 4 Ocak 1961, S. 3, s. 7.
- Timurtaş, Faruk Kadri, “Mehmet Âkif ve Garp Medeniyeti”, *Yeni İstanbul*, 28 Aralık 1962.
- Timurtaş, Faruk Kadri, “Mehmet Âkif ve İstiklâl Marşının Yazıldığı Ev”, *Çağrı*, 1974, S. 193.
- Timurtaş, Faruk Kadri, “Mehmet Âkif’i Niçin Seviyoruz?”, *Son Havadis*, 30 Aralık 1967.
- Timurtaş, Faruk Kadri, “Mehmet Âkif’in Doğumunun 100. Yıldönümü”, *Tercüman*, 14 Kasım 1973.
- Timurtaş, Faruk Kadri, “Mehmet Âkif’in Fikirleri”, *Türk Yurdu*, Yıl: L, Aralık 1960, S. 291 (9), s. 41-42.
- Timurtaş, Faruk Kadri, “Mehmet Âkif’in Maarif Görüşü”, *Bilgi*, C. XX, Ocak 1967-Şubat 1968, S. 236-237, s. 10.
- Timurtaş, Faruk Kadri, “Mehmet Âkif”, *Son Havadis*, 28 Aralık 1968.
- Timurtaş, Faruk Kadri, “Mehmet Âkif”, *Yeni İstiklâl*, 4 Ocak 1951.
- Timurtaş, Faruk Kadri, “Ölümünün 20. Yılında Mehmed Âkif”, *Türk Yurdu*, Aralık 1956, S. 263, s. 429-432.
- Timurtaş, Faruk Kadri, “[29.] Ölüm. Yıldönümünde Mehmed Âkif”, *Son Havadis*, 25 Aralık 1965.

Timurtaş, Faruk Kadri, “Ölümünün 30. Yıldönümünde: Mehmed Âkif”, *Türk Kültürü*, Ocak 1967, S. 51, s. 202-206.

Timurtaş, Faruk Kadri, “Ölümünün 34. Yılında Mehmet Âkif”, *Tercüman*, 18 Şubat 1971.

Timurtaş, Faruk Kadri, “Ölümünün 41. Yıldönümünde Mehmed Âkif”, *Tercüman*, 27 Aralık 1977.

Timurtaş, Faruk Kadri, “Yaşayan Mehmed Âkif”, *Yeşilada*, 5 Ocak 1951.

Toker, Metin, “Mehmed Âkif Tefik Fikret’e Karşı...”, *Milliyet*, 29 Aralık 1967.

Tokgöz, Kenan-Gülşen Kılınçer-Arzu Şahin, “Mehmet Âkif Ersoy Vefatının 61. Yılında Beyoğlu’nda Rahmetle Anıldı: Âkif’i İyi Anlamalıyız”, *Millî Gazete*, 3 Ocak 1998, S. 9122, s. 10 [katılanlar: Recep Tayyip Erdoğan, Nusret Bayraktar, Ali Erilli, Sadık Albayrak].

Toksarı, İhsan, “Âkif ve İslâm”, *Türk Edebiyatı*, Mart 1983, S. 113 (ö.s.), s. 28-29.

Toksarı, İhsan, “Âkif’in Dînî Cephesi” (1), *Tohum*, Yıl: III, Kasım 1968, S. 35, s. 16-17.

Toksarı, İhsan, “Âkif’in Dinî Cephesi” (2), *Tohum*, Yıl: III, Şubat 1969, S. 36, s. 16-17.

Tola, Abdullah Cemal, “Asım’ın Neslinden Koca Âkif’e Selam Olsun!”, *Edebiyat Bilinci*, Mayıs 2013, S. 1-2, Özel Sayı: 21-22, s. 87-88.

Topaloğlu, Bekir, “Âkif’te Ümid”, *Nesil*, C. III, Ocak 1979, S. 4, s. 24-28.

Topbaş, Mümtaz Turgut, “Mehmet Âkif, Asım ve Türk Gençliği”, *Kültürel Etkinlikler*, 1994-1995, s. 7-13.

Topçu, Nurettin, “Âkif’in Ruhu”, *Dergâh*, C. XVIII, Aralık 2007, S. 214, s. 24.

Topçu, Nurettin, “Âkif’te Sanat ve Cemiyet”, *Hareket*, V. Dönem, Aralık 1969, S. 48, s. 4-9.

Topçu, Nurettin, “Âkifnâme’ye Dair”, *Âkifnâme*, Ahmet Sait Matb., İstanbul 1966, s. 7-9.

Topçu, Nurettin, “Hürriyet Kahramanı Mehmed Âkif”, *Yeni İstanbul*, 16 ve 19 Ocak 1963.

Topçu, Nurettin, “Hürriyet Kahramanı Mehmed Âkif” (1), *Yeni İstiklâl*, 2 Ocak 1963, S. 107, s. 2.

Topçu, Nurettin, “Hürriyet Kahramanı Mehmed Âkif” (2), *Yeni İstiklâl*, 9 Ocak 1963, S. 108, s. 2.

Topçu, Nurettin, “Hürriyet Kahramanı Mehmed Âkif” (3), *Yeni İstiklâl*, 16 Ocak 1963, S. 109, s. 2.

Topçu, Nurettin, “Mehmed Âkif”, *Hareket*, III. Dönem, Aralık 1947, S. 10, s. 8-11.

Topçu, Nurettin, “Mehmet Âkif Ersoy’u Vefatının 70. Yılında Rahmetle Anıyoruz / Âkif’in İsyanı”, *Dergâh*, C. XVII, Aralık 2006, S. 202, s. 24.

Topçu, Nurettin, “Mehmet Âkif, Hayatı, Eserleri”, *[Yeni] Sebilürreşad*, C. XI, Aralık 1957, S. 258, s. 116-117.

Topçu, Nurettin, “Mehmet Âkif Hayatı-Eserleri”, *Yeni İstiklâl*, 23 Mayıs 1962, S. 75, s. 1, 5.

Topçu, Nureddin, “Mehmed Âkif’in Büyük Eseri”, *Hilâl*, C. I, Ocak 1960, S. 12, s. 3-5, 23-24.

Topçu, Nurettin, “Mehmet Âkif’in İsyanı”, *[Yeni] Sebilürreşad*, Yıl: XIV, Haziran 1962, S. 337, s. 183-184.

Topçu, Nurettin, “Mehmet Âkif’in İsyanı”, *[Yeni] Sebilürreşad*, C. XI, Aralık 1957, S. 258, s. 116-117.

[Topçu, Nurettin], “Nurettin Topçu’dan / Âkif ve Asım”, *Türk Edebiyatı*, Mart 1983, S. 113 (ö.s.), s. 6.

Topçu, Nurettin, “Safahat’ın Felsefesi”, *Tohum*, Yıl: I, Ocak 1964, S. 4, s. 18-20; Şubat 1964, S. 5, s. 18-20; Mart 1964, S. 6, 18-21.

T[oplu] İ[ğne], “Türkçe’nin Kudreti”, *Ulus*, 1 Mart 1949 [N. Artam’ın T. İ. müstearıyla yazdığı bu yazı Âkif’in Kur’an meâli hakkındadır.]

Toprak, Asude Zeynep, “Genç Safahat”, *Genç Öncüler*, Şubat 2008, S. 38, s. 37 [tanıtma].

Toprak, Osman, “Mehmet Âkif Ersoy’un Dili”, *Dergâh*, C. XVI, Şubat 2006, S. 192, s. 18-19.

Toprak, Ömer Faruk, “Mehmet Âkif’e Bakmak...”, *Yön*, 30 Aralık 1966.

Toprak, Salih, “Mehmed Âkif Hakkında”, *Yazı*, Haziran 1986, S. 3, s. 10-12.

Toprak, Süleyman, “Âkif’in İmanı”, *Selçuk Üniversitesi Armağan*, 1986, s. 97-102.

Toptan, Köksal, “Âkif Büyük Bir Mücadele Adamıdır”, *YOYAV Dergisi*, Yıl: XXI, Şubat 2012, S. 232, s. 6-7.

Topuz, Mustafa, “Mehmet Âkif”, *Hilâl*, C. V, Şubat 1965, S. 49, s. 30 (şiiir).

Topuz, Mustafa, “O’nu Anarken/M. Âkif’in Edebi Şahsiyeti ve Tefekkür Cephesi”, *İslâmın İlk Emri Oku*, C. II, Ocak 1963, S. 22, s. 4 ve 24.

Toraganlı, Hasan, “İstiklâl Marşı”, *Ankara Filârmoni*, Yıl: VIII, Ocak 1972, S. 66, s. 1-3.

Toros, Taha, “Mehmet Âkif’te Sanat ve Sanatkâr Övgüsü”, *Tarih ve Toplum*, C. VII, Mart 1987, S. 39, s. 17-19.

Toscuoğlu, Ahmet Selâmi, “Millî Şairimiz Mehmet Âkif”, *Son Havadis*, 4 Ocak 1962.

Tosun, Necip, “Edebiyat Kanonu ve Mehmet Âkif Ersoy”, *Yeni Şafak Kitap*, 15 Mart 2021, S. 167, s. 6-7.

Tosun, Necip, “Mehmet Âkif Ersoy Yalnızlığı”, *İtibar*, Nisan 2018, S. 79, s. 36-38.

Tosun, Necip, “Nurettin Topçu ve Sezai Karakoç’ta Mevlâna, Yunus Emre, Mehmet Âkif Algısı ve Karşılaştırması”, *Hece*, Yıl: X, Ocak 2006, S. 109 (Nurettin Topçu ö.s.), s. 200-209.

Tosun, Sevim, “Âkif: Sahici, İçten, Samimi Bir Şair”, *Asım’ın Âkif’i: Anadolu Mektebi*, Aksaray Bld., 2016, s. 62-66.

Tozkoparan, M. Esat, “Mehmet Âkif Ersoy”, *Gülpınar*, C. VIII, 1983, S. 85, s. 7-8.

Tökel, Dursun Ali, “Mehmet Âkif ve Mitoloji: *Safahat*’ta Mitolojik Arka Plân”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 3*, TYB, 2009, s. 265-279.

Tökel, Dursun Ali, “Mehmet Âkif’in Divan Şiirine Bakışı”, *Hece*, Ocak 2008, S. 133 (ö.s), s. 327-338.

Törehan, Habib Edib, “Şair Mehmet Âkif”, *Yeni İstanbul*, 29 Aralık 1956 Ayrıca bk. Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle M. Â.*, 1958, s. 172-174.

Törenek, Mehmet, “Gerçekçilik Açısından Âkif’in Şiiri”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni* 3, TYB, 2009, s. 282-291.

Törenek, Mehmet, “Mâzi ile Âtî Arasında Bir Şair”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni* 4, TYB, 2010, s. 104-113.

Törenek, Mehmet, “Mehmet Âkif’e Bir Başka Cepheden Bakmak”, *Yedi İklim*, C. XXIII, Ocak 2011, S. 250, s. 128-130 [Ali Haydar Haksal’ın *Âkif Duruşlu Âsım* adlı kitabı hk.].

Törenek, Mehmet, “Mehmed Âkif’in Karakterine Ait Bazı Özellikler ve Şiirine Yansımalar”, *Mehmed Âkif, 100 Yıl Sonra Berlin’de, 2014 Berlin*, TYB, 2015, s. 143-151.

Törenek, Mehmet, “Mehmet Âkif / Bir Karakter Heykelinin Anatomisi”, *İlim ve Sanat*, Ekim 1989, S. 26, s. 79-80 [Orhan Okay’ın kitabı hk.].

Törenek, Mehmet, “Tarık Buğra’nın *Firavun İmanı* Romanında Âkif ve Çevresi”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni* 2, TYB, 2008, s. 164-169.

Tuna, Fahri A., “Portre: Mehmet Âkif Ersoy / “Sessiz yaşadım kim nereden bilecektir!..”, *İrmak*, Yıl: I, Mart-Nisan 2001, S. 3-4, s. 29.

Tuncer, Faruk, “Mensur Meal, Manzum Tefsir”, *Direnen Meâl: Âkif Meâlî*, (Şentürk), Mahya, 2016, s. 59-70.

Tuncer, Hüseyin, “İslâm Birliği ve Âkif”, *Türk Yurdu*, VII. Devre, C. VIII, Aralık 1987, S. 11 (357), s. 29-35.

Tuncer, Kutup Ata, “Mehmet Âkif Ersoy’da Şiir ve Musiki”, *Edebiyat Bilinci*, Mayıs 2013, S. 1-2, Özel Sayı: 21-22, s. 33-42.

Tuncor, Ferit Ragıp, “Mehmet Âkif Ersoy”, *İlk Öğretim*, Yıl: XXIV, Şubat 1959, S. 450, s. 10-11.

Tunçbilek, Selim, “İslamcı Aydın Mehmet Akif”, *Berceste*, Yıl: II, Aralık 2003, S. 18, s. 7-8.

Tural, Sadık K., “Mehmed Âkif’in Safahat Baskılarına Girmemiş Bir Şiiri: Kartal Köyü”, *Türk Kültürü*, Yıl: XXIV, S. 284 (ö.s.), s. 780-782.

Tural, Sadık Kemal, “Mehmed Âkif’in Bir Şiirinin Edebiyat Sosyolojisi Açısından Tahlili”, *Millî Kültür*, C. I, Aralık 1979, S. 12, s. 38-46.

Tural, Sadık Kemal, “Mehmet Âkif’in Düşündürdükleri”, *Töre*, Yıl: VI, Kasım 1974, S. 42, s. 48-54.

- Tural, Sadık Kemal, "Mehmet Âkif'te Çocuk", *M. Âkif İlmî Toplantısı*, 1986, s. 239-248.
- Tural, Sadık Kemal, "Okuyucu Zümreleri Açısından Safahat'ın Gördüğü İlgi", *Türk Dili*, C. LI, Aralık 1986, S. 420, s. 523-528.
- Turan, Feride, "Berlin İçindeki Çanakkale ve Âkif", *Muhit*, Mart 2021, S. 15, s. 115-118.
- Turan, Mustafa, "İstiklâl Marşımız", *Edebiyat Gazetesi*, Eylül 1995, S. 9, s. 6.
- Turgay, Nurettin, "Mehmet Âkif Ersoy'un Kur'an'a Yaklaşımı", *Direnen Meâl: Âkif Meâli*, (Şentürk), Mahya, 2016, s. 231-258.
- Turgut, Bekir, "Millî Şair Mehmet Âkif Ersoy Üzerine", *Millî Eğitim*, Aralık 1986, S. 70 (ö.s.) s. 44-47.
- Turinay, N[ecmettin], "Âkif ve Dinî Tavırdaki Değişme", *Millî Eğitim*, Mart 1989, S. 83, s. 25-26.
- Turinay, Necmettin, "Âkif Okumaları", *Yeni Şafak*, 30 Aralık 1999 [Ahmet Rıdvan müsteârıyla].
- Turinay, Necmettin, "Âkif ve Medeniyet Düşmanlığı", *Pınar*, Aralık 1969, S. 15, s. 2-3.
- Turinay, Necmettin, "Âkif'in Fikir Romanları/2. Fatih Kürsüsünde Çağdaş Bir Müslüman Entellektüelin Fikir ve Ruh Dünyası", *Edebiyat Bilinci*, Mayıs 2013, S. 1-2, Özel Sayı: 21-22, s. 129-139.
- Turinay, Necmettin, "Âkif'in Leylâ-yı Vicdân'ı", *Türk Edebiyatı*, Aralık 1986, S. 158 (ö.s.), s. 47-48; *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 5*, TYB, 2011, s. 92-95.
- Turinay, Necmettin, "Bilimin İslâmileştirilmesi ve Mehmet Âkif'in Bundaki Rolü", *Muhit*, Mart 2021, S. 15, s. 123-132.
- Turinay, Necmettin, "Büyük Şairin Trajîği: Kendi Bir Yanda Eseri Bir Yanda", *Şiraze*, Mayıs-Haziran 2021, S. 5, s. 4-7.
- Turinay, Necmettin, "İki İktidar Değişimi Döneminde Mehmet Âkif ve İstiklâl Marşı Tartışmaları (1937-11 Kasım 1938)", *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 1*, TYB, 2007, s. 78-95.
- Turinay, Necmettin, "Kalabalıktan ve Nümayişten Kurtarılan Adam", *Belde* (Ankara), 30 Aralık 1988 [V. Ahmet Selim müsteârıyla].

Turinay, Necmettin, “M. Âkif Yılı ve M. Âkif Araştırmacıları Üzerine Birkaç Söz”, *Yeni Şafak Kitap*, 15 Mart 2021, S. 167, s. 18-19.

Turinay, Necmettin, “Mehmet Âkif’in Büyük Âlemi”, *Üslup*, Ocak-Şubat 2009, S. 1, 40 s. 25-26; *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 4*, TYB, 2010, s. 114-124.

Turinay, Necmettin, “Mehmet Âkif’in Kanayan Yarası Bursa”, *Bursa Günlüğü*, Aralık 2019, S. 8, s. 40-45.

Turinay, Necmettin, “Mehmet Âkif’in Kızı Suat Hanım”, *Yeni Şafak*, 14 Ocak 2000 [Ahmet Rıdvan müsteârıyla].

Turinay, Necmettin, “Mehmet Âkif’in Kızı Suat Hanım’ın Vefatı”, *Yeni Şafak*, 29 Şubat 2000 [Ahmet Rıdvan müsteârıyla].

Turinay, Necmettin, “Mehmet Âkif’in Kişiliği”, *Diyanet Gazetesi*, Mart 1982, S. 227, s. 10-11.

Turinay, Necmettin, “Mehmet Âkif’in Oğlu Tahir Bey Hastanede”, *Yeni Şafak*, 11 Kasım 1999 [Ahmet Rıdvan müsteârıyla].

Turinay, Necmettin, “Mehmet Âkif’in Oğlu Tahir Bey’in Ardından”, *Yeni Şafak*, 21 Nisan 2000 [Ahmet Rıdvan müsteârıyla].

Turinay, Necmettin, “Mehmet Âkif”, *Diyanet Gazetesi*, Aralık 1982, S. 286, s. 6 ve 17.

Turinay, Necmettin, “Mehmet Âkif”, *Yeni Asya*, 30 Aralık 1993.

Turinay, Necmettin, “Mehmet Âkif’ten Ahmet Midhat’a Sırât-ı Müstakim Arkaplanı”, *Ahmet Midhat Efendi Armağanı*, ed. M. Miyasoğlu, Beykoz Bld. Y., İstanbul 2012, s. 113-127.

Turinay, Necmettin, “Nesrin Kapılarında Duran Şair”, *Divan*, C. I, Ocak 1979, S. 3, s. 7-8.

Turinay, Necmettin, “Nesrin Varoşlarını Zorlayan Bir Şair”, *Millî Kültür*, Aralık 1986, S. 55 (ö.s.), s. 27-29.

Turinay, Necmettin, “Pergelin Ucu Hani Nerede?”, *Yeni Şafak*, 11 Kasım 1999 [Ahmet Rıdvan müsteârıyla].

Turinay, Necmettin, “Roman-Âkif ve Aliye Öğretmenin Katli Üzerine”, *Hisar*, C. XVII, Mart 1977, S. 159 (234), s. 14-17.

- Turinay, Necmettin, “Türkiye’nin ve Balkanların Ortak Değeri Mehmet Âkif”, *Mehmet Âkif Ersoy Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Tiran-Arnavutluk, Eğitim-Bir-Sen*, 2017, s. 44-61.
- Tülbentçi, Feridun Fazıl, “Büyük Türk Şairi Mehmet Âkif’in Ölümü / Tarihte Bugün”, *Vatan*, 27 Aralık 1955, s. 3.
- Tümtürk, Münir, “Âkif ve Mahutlar”, *Yeni İstanbul*, 29 Aralık 1962.
- Tümtürk, Münir, “Mehmet Âkif ve Malûmlar / Şair İslâmiyeti Terennüm Ettiği İçin Tenkidlere Uğradı”, *Babıalide Sabah*, 10 Aralık 1965.
- Türk, Ahmet, “Seyfi Baba”, *Bir Şimdikizaman Şairi*, 2008, s. 105-108.
- Türk, Yeprem, “Şairlerin İlahiyatçıların Gülü”, *Kuruluş*, Ocak-Şubat 2014, S. 1, s. 14-15 [M. Âkif, Y. Kemal, S. Karakoç hk.].
- Türk Edebiyatı, “Âkif’in Fikriyatı”, *Türk Edebiyatı*, Mart 1983, S. 113, s. 42-45.
- Türkay, Cevdet, “Âkif’in Sevgisini Gönlümüzden Kim Sökebilir”, *Mehmed Âkif ve 70 Muharririn Yazıları II*, s. 160-181.
- Türkçüoğlu, T. Bozkurt, “İkinisan / Mehmet Âkif”, *Yeni İstiklâl*, 25 Ocak 1961.
- Türkoğlu, Melike, “Mehmed Âkif ve Müslüman Kadın”, *Yedi İklim*, C. XII, Aralık 1999-Ocak 2000, s. 117-118 (ö.s.), s. 118-122.
- Türker-Küyel, Mübahat, “Mehmet Âkif ve Kişilik”, *M. Âkif İlmî Toplantısı*, 1986, s. 193-196; *Millî Kültür*, Aralık 1990, S. 79, s. 40-41.
- Türkmen, Erkan, “Muhammed İkbâl ve Mehmed Âkif’te Hürriyet Fikri”, *Selçuk Üniversitesi Armağan*, 1986, s. 67-72.
- Türkmen, Fikret, “Mehmet Âkif’te Halk Edebiyatı Unsurları”, *M. Âkif İlmî Toplantısı*, 1986, s. 223-228.
- Türkmen, Hüseyin, Mehmet Akif’i Rahmetle Anarken”, *Berceste*, Yıl: II, Aralık 2003, S. 18, s. 9-10.
- Türkmenoğlu, Necip, “Millî Şair Anılırken”, *İşçi Postası*, 2 Ocak 1965.
- Türkoğlu, Hanifi Can, “Fatih Kürsüsünde”, *yaşamak Acayip Bir Hiç...: Ali Fuat Başgil SBE Lisesi Edebiyat Düşünce Dergisi*, Yıl: I, Güz 2009, S. 1, s. 9-12.
- Türkoğlu, İsmail, “Mehmed Âkif’in Süleymaniye Kürsüsündeki Vaizi Abdürreşid İbrahim”, *60. Yıl Sempozyum Bildirileri 1996*, İSAR,1997, s. 55-62.

Türkyılmaz, Selçuk, “Mehmet Âkif’i Anlamak İçin”, *Yeni Şafak*, 15 Mart 2021, S. 9501, s. 14.

Tütün, Sevgi, “Mehmet Âkif Ersoy’un Vaaz ve İrşad Faaliyetlerinde Kur’an Tefsirinin Yeri ve Önemi”, *Diyanet İlmî Dergi*, C. XLVII, Ekim-Aralık 2011, S. 4, s. 57-68; *Mehmet Âkif Ersoy* (DİB.), 2013, s. 88-96.

Tütün, Sevgi, “Mehmed Âkif’in Dinî Faaliyetleri (İrşat ve Vaaz Faaliyetleri)”, *Mehmed Âkif Ersoy*, (Kurt), DİB, İstanbul 2021, s. 117-130.

Tüylü, Abdullah, “Mehmet Âkif Ersoy’un Şiirlerinde Ahlâk ve Millet Münasebetine Dair Görüşler”, *Türk Kültürü*, Yıl: XXIV, S. 284 (ö.s.), s. 826-832 [98-104].

Tüylü, Abdullah, “Mehmet Âkif Ersoy’un Şiirlerinde Medeniyet ve Çağdaşlaşma Meselesi”, *Hacettepe Ü. Edebiyat F. Dergisi*, C. V, Aralık 1987, S. 1, s. 29-33.

Tüzer, İbrahim, “Bir İroni Olarak Mahalle Kahvesi ya da Mehmet Âkif’te Hayat-ı Aile”, *Mehmed Âkif Bilgi Şöleni*, 2017, TYB, s. 205-212.

Tüzer, İbrahim, “Buhran Çağının “Büyük Adam”ı Mehmed Âkif Ersoy: Dönem- Hayat- Şahsiyet”, *Mehmed Âkif Ersoy*, (Kurt), DİB, İstanbul 2021, s. 11-28.

Tüzer, İbrahim, “Hocazade’nin Bilinciyle Aydınlanan Nesil: ‘Asım’ın Nesli ve “Yeniden Doğuş” İmkânı Olarak Varoluş Alanı”, *Mehmed Âkif, Âsım ve Gençlik: Bildiriler*, TYB, 2015, s. 250-258.

Tüzün, Güngör F., “Mehmet Âkif’i Doğru Değerlendirmek”, *Bilim ve Sanat*, Şubat 1983, S. 26, s. 12-17.

Uç, Himmet, “Bediüzzaman ve Âkif, Camiden Topluma Sosyolojik Reçeteler: Hutbe-i Şâmiye, Fatih ve Süleymaniye Kürsüsünde”, *100. Yılında Hutbe-i Şâmiye Konferansı: 1. İslam Birliği ve Küresel Barış Konferansı 4 Şubat 2012 Ankara*, Merak Y., Ankara 20134, s. 197-205.

Uçak, Salih, “Âkif’i Yeniden Okumak”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: VIII, Ağustos-Eylül 2007, S. 90-91, s. 13-16.

Uçak, Salih, “Âkif’i Yeniden Okumak”, *Ay Vakti*, Yıl: VIII, Ekim-Kasım 2007, S. 85-86, s. 12-13.

Uçan, Hilmi, “Gurbet, Hüzün, Para ya da Mehmet Âkif Ersoy”, *Hece*, Yıl: XII, Ocak 2008, S. 133, s. 613-615.

Uçar, Nail, “Gittikçe Büyüyen Âkif”, *Türk Edebiyatı*, Aralık 1986, S. 158 (ö.s.), s. 51-52.

Uçman, Abdullah, “Mehmet Âkif ve Millî Mücadele”, *Marmara Üniversitesi 50. Yılında M. Â. Ersoy*, 1986, s. 11-30.

Uçman, Abdullah, “Mehmed Âkif’in Millî Mücadele Yılları”, *Türk Edebiyatı*, Aralık 2006, S. 398, s. 14-18; “Mehmed Âkif’in Mücadele Yılları”, *Mehmed Âkif Ersoy*, (Uzun), T.C. KTB Y., 2011, s. 72-88.

Uçman, Abdullah, “Mehmet Âkif ve Çanakkale Destanı”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: VII, Mart 2006, S. 73 (ö.s.), s. 103-108; *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: XII, Mart 2011, S. 133, s. 39-44.

Uçman, Abdullah, “Mehmed Âkif Üstüne”, *Hece*, Yıl: XII, Ocak 2008, S. 133, s. 582-584.

Uçman, Abdullah, “Mehmed Âkif’in Çanakkale Destanı”, *Edebiyat Bilinci*, Mayıs 2013, S. 1-2, Özel Sayı: 21-22, s. 57-61.

Uçman, Abdullah, “Mehmet Âkif’in Millî Mücadele Yıllarındaki Mev’izeleri”, *Millî Kültür*, Aralık 1986, S. 55 (ö.s.), s. 51-56.

Uçman, Abdullah, “Millî Mücadele, Mehmed Âkif ve İstiklâl Marşı”, *Dergâh*, C. XXXII, Mayıs 2021, S. 375, s. 29-31.

Uçman, Abdullah, “Vaiz Mehmet Âkif”, *Vefatının 75. Yılında Âkif Sempozyum Bildirileri*, (Işık), Zeytinburnu Belediyesi, 2011, s. 527-542.

Uğraş, A. Cevat, “Düşünce Dünyamızdaki Âkif”, *Anayurt*, 30 Aralık 2011, s. 1.

Uğur, Abdullah – M. İsmet Uzun, “1911-2011 Âkif Bibliyografyası”, *Mehmed Âkif Ersoy*, (Uzun), T.C. KTB Y., 2011, s. 432-457.

Uğur, Ahmet, “Âkif’i Anma”, *İstiklâl*, (Kulu), Yıl: II, Mart 2006, S. 2, s. 16 (şiir).

Uğur, Özgür, “Âkif ve Kuran Meali”, *Cumhuriyet*, 7 Şubat 1990.

Uğurcan, Sema, “Mehmet Âkif’in Safahat Kitabında Aile”, *M. Âkif İlmî Toplantısı*, 1986, s. 96-103.

Uğurcan, Sema, “Mehmed Âkif’in Şiirlerinde Savaş”, *Türk Kültürü*, Yıl: XXIV, S. 284 (ö.s.), s. 798-811 [70-83]; *Marmara Üniversitesi 50. Yılında M. Â. Ersoy*, 1986, s. 135-166.

Uğurcan, Sema, “Mehmet Âkif’te Zaman”, *60. Yıl Sempozyum Bildirileri* 1996, İSAR,1997, s. 33-42.

Uğurlu, Mehmet, “Ölümünün 52. Yıldönümü Münasebetiyle Düzenlenen Âkif’i Anma Töreni’nde TRT’nin Bulunmayışı Tepkiyle Karşılandı/Âkif, Rahmetle Anıldı”, *Millî Gazete*, 4 Ocak 1989, S. 5683, s. 5.

Uludağ, Süleyman, “İki Büyük Adam Bir Küçük Fikir”, *Mehmet Âkif Kitabı* (Kara-Kemikli), 2007, s. 85-92.

Uludağ, Süleyman, “Selefilik-Sûfilik ve Âkif”, *Hece*, Ocak 2008, S. 133 (ö.s), s. 136-148.

Uluengin, Hadi, “İstiklâl Marşı Son Mısra”, *Hürriyet*, 27 Şubat 2008. Ayrıca bk. *İktibas*, Mart 2008, S. 351, s. 59-60.

Uluer, Sevim, “Mehmet Âkif ve Almanya Seyahati”, *Asım’ın Âkif’i: Anadolu Mektebi*, Aksaray Bld., 2016, s. 171-174.

Ulukut, Süleyman Vehib, “Edebiyatımızda İçki Düşmanlığı”, *Yeşilay*, Yıl: VII, S. 59.

Ulunay, [Refii Cevad], “Âkif ve Mücahadesi”, *Milliyet*, 28 Aralık 1956.

Ulunay, [Refii Cevad], “Mehmed Âkif Merhum”, *Milliyet*, 30 Aralık 1953; *Milliyet*, 4 Ocak 1966.

Ulunay, [Refii Cevad], “Mehmed Âkif’in Oğlu”, *Milliyet*, 30 Ocak 1965.

Ulusoy, Vahide, “SAM Şiir Akşamları / Turgut Uyar 24 Ocak 2007, Mehmet Âkif 20 Şubat 2007, Behçet Necatigil 31 Mart 2007”, *BSV Bülten*, Yıl: XVII, Ocak-Nisan 2007, S. 63, s. 43.

Uluyurt, Abdullah, “İstiklal Marşımız Üzerine”, *Gençliğin Sesi*, Eylül 1990, S. 5, s. 14.

Unaner, İhsan, “Bir Fikir ve Fikirsizliğin Cevabı”, *Mehmet Âkif*, (M. Sencer-N. Salih), İstanbul 1937, s. 6-8.

Unaner, İhsan, “Mehmed Âkif: Hayatı ve Eserleri”, *Cumhuriyet*, 10 Şubat 1939 [E. Edib’in kitabı hk.].

Unaner, İhsan, “Mehmet Âkif Öldü”, *Yarım Ay*, 1936’dan Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle M. Â.*, 1958, s. 85-88b.

Unaner, İhsan, “Zavallı Hasta Ruhlu Münekkid!”, *Mehmed Âkif ve 70 Muharirinin Yazıları* II, s. 164-166 [Ataç’ın *Haber*’deki yazısına cevap].

Ural, A. Ali, “Âkif’in Paltosundan Çıkmak”, *Merdiven Şiir*, Bahar 2008, S. 15, s. 2-5.

Ural, A. Ali, “Âkif’in Yüzü”, *Kuşluk Vakti*, Yıl: II, Mart 2009, S. 11, s. 5.

Ural, A. Ali, “Özlemek mi Oğlum... Özlemek mi!!!”, *Merdiven Şiir*, Aralık 2006-Ocak 2007, S. 11, s. 72-75.

Ural, A. Ali, “6. Kitap: Âsım ya da Âsım Nerede?”, *Hece*, Ocak 2008, S. 133 (ö.s.), s. 310-313.

Ural, Murat (haz.), “Bir Çağın Başlangıcı Bir Alanın Açılımı Bir Biçimin Sunumu Olarak İstiklâl Marşı”, *İstiklâl Marşı Derneği İkinci Sene-i Devriye Bülteni*, 2009, s. 29-30.

Us, Ali, “Âkif Filmi Yapacak Yönetmenler Aranıyor”, *Yedi İklim*, C. XX, Aralık 2006, S. 201 (ö.s.), s. 132.

Us, Hakkı Tarık, “Ölümünden On Bir Yıl Sonra Mehmet Âkif”, *Selamet*, 26 Aralık 1947, S. 32.

Us, Hakkı Tarık, “Şair Mehmet Âkif’i On Bir Yıl Evvel Bugün Kaybetmiştik”, *Vakit - Yeni Gazete*, 27 Aralık 1947.

Userin, Ali Görkem, “Safahat Şairini Oğlundan Dinleyiniz”, *Ayraç*, Ekim 2010, S. 12, s. 54-55.

Userin, Ali Görkem, “Türk Şiirinin İstiklâli: Safahat”, *Genç*, Nisan 2007, S. 7, s. 41.

Uslu, Hakkı, “Çizgi”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: XII, Mart 2011, S. 133, s. 2.

Uslucan, Fikret, “Gözyaşı, Alın Teri, Kan ve Mürekkep (Mehmed Âkif’in Millî Mücadele Ruhu ve Kurtuluş Savaşı Yıllarındaki Faaliyetleri)”, *Mehmed Âkif Ersoy*, (Kurt), DİB, İstanbul 2021, s. 227-240.

Uslucan, Fikret, “Mehmed Âkif’in Mısralarında Hz. Muhammed”, *Kültür*, Nisan-Haziran 2006, S. 3, s. 64-71.

Usta, Veysel, “Trabzonlu Şairler Mehmet Mustafa Bey ve Mehmet Edip Bey Arasında İstiklal Marşı Üzerine Bir Tartışma”, *E*, Yıl: III, Mart 2002, S. 36, s. 58-63.

Utku, Gönül, “İslâm’ı Asrın İdrakine Söyleten Şairin Limanı”, *Yedi İklim*, C. XIX, Mayıs 2006, S. 194, s. 117-119.

Utku, Gönül, “Nil’e Düşen İz”, *Hece*, Ocak 2008, S. 133 (ö.s), s. 245-248.

Uyanık, Necmi, “Hakk’a Adanmış Bir Ömür: Mehmet Âkif Ersoy’un Hayatı ve Bazı Fikirleri Üzerine”, *Muhit*, Mart 2021, S. 15, s. 67-74.

Uygun, Merve, “Mısır Apartmanı’nda Hatıra Evi”, *Dergâh*, C. XXXII, Nisan 2021, S. 374, s. 2.

Uygur, Tahsin Nahit, “Büyük Şair”, *Türk Baytarlar Birliği Dergisi*, Yıl: VII, 1 Kânûnusani 1937, S. 1-2.

Uygur, Tahsin Nahit, “Mehmed Âkif”, *Türk Baytarlar Birliği Mecmuası*, 1 Mart 1937. Ayrıca bk. *Âkifnâme*, Ahmet Sait Matb., İstanbul 1966, s. 388-400.

Uysal, İdris Nebi, “İstiklâl Marşı’nı Anlama Sözlüğü”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni* 5, TYB, 2011, s. 114-119.

Uysal, İdris Nebi, “Safahat’ın Bağlamı Sözlüğü Üzerine Bir Deneme: Hüsrân Örneği”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni* 6, TYB, 2014, s. 209-217.

Uz, M. Ali, “Bir Konferansta Dile Gelen Hakikatler”, *İslâmın İlk Emri Oku*, Ocak 1962, S. 11, s. 13.

Uz, M. Ali, “İstiklal Marşı Şairi Mehmet Âkif”, *[Yeni] Sebilürreşad*, C. XIV, Mart 1962, S. 333, s. 123.

Uz, Muhiddin Okyay, “Âkif İçin”, *Âkifnâme*, Ahmet Sait Matb., İstanbul 1966, s. 284-285.

Uzel, Celal, “Şair Mehmet Âkif Ersoy Sokağı”, *Halkçı*, 17 Mayıs ...

Uzun, Adnan, “Bursa’nın İşgali ve “Bülbül” Şiirinin Hatırlattıkları”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni* 5, TYB, 2011, s. 327-339.

Uzun, M. İsmet, “Mehmed Âkif’in Bestelenmiş Eserlerinden Örnekler”, *Mehmed Âkif Ersoy*, (Uzun), T.C. KTB Y., 2011, s. 394-429.

Uzun, Tacettin, “Mehmet Âkif Ersoy’un Verdiği Mesajlar”, *Bilgi Yolu*, Yıl: VII, Temmuz 2007, S. 10 (ö.s.), s. 72-75.

ÜFAB, “Mehmet Âkif’i Anış”, *Babıalide Sabah*, 10 Şubat 1968.

Ünal, Ertan, “İstiklâl Marşımızın Doğduğu Gün”, *Popüler Tarih*, Yıl: II, Mart 2002, S. 19, s. 34-39.

Ünal, Hayriye, “Bir Yetimin Nâlesi”, *Merdiven Şiir*, Aralık 2006-Ocak 2007, S. 11, s. 83.

Ünal, Hayriye, “Yalnız Şiirle Doğanlar ve Anlatılası Mücadeleleri / III. Vakarlı Bir Alın: Âkif”, *Hece*, Yıl: X, Mayıs 2006, S. 113, s. 51-61 [Yazının sadece üçüncü bölümü Âkif hk.].

Ünal, Mehmet, “Bir Mukâvele’nin Serencâmı: Mehmed Âkif’in Akîm Kalan Meâlî Üzerine”, *Diyanet İlmî Dergi*, C. XLIV, Ocak-Mart 2008, S. 1, s. 7-30.

Ünal, Mehmet, “Sırat-ı Müstakîm ve Sebîlürreşad Dergilerinde Bulunan Kur’an ve Tefsirle ilgili Çalışmalar”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XII, 2008, S. 2, s. 109-145.

Ünal, Mustafa, “Mehmet Âkif Ersoy’un Şiirlerinde Mâtürîdilik”, *Uluğ Bir Çınar: İmâm Mâtürîdî Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı 28-30 Nisan 2014, Eskişehir*, haz. Ahmet Kartal, Eskişehir 2013 & Eskişehir Valiliği y., 1. bs., İstanbul 2014, s. 259-270.

Ünal, Mustafa, “Ne Gurbettir Çöken...”, *Zaman*, 3 Ekim 1999.

Ünal, Nihat, “Mukaddesatçı Gençler Soruyor: Mehmed Âkif Müzesi Ne Oldu?”, *Babıalide Sabah*, 23 Şubat 1972.

Ünal, Selamettin, “Mehmet Âkif”, *Mehmet Âkif Kitabı* (Kara-Kemikli), 2007, s. 241-242.

Ünal, Tahsin, “Mehmet Âkif’in Sosyal Görüşleri”, *Bayrak*, Yıl:18, Mayıs 1971, S. 77, s. 8-9.

Ünaldı, Mustafa, “İstiklal Marşı”, *Vakit*, 18 Mart 2008, s. 17.

Üngör, Ethem Ruhi, “İstiklâl Marşımız Okullarda Nasıl Öğretilmelidir?”, *Musikî Mecmuası*, Yıl: XXXII, Aralık 1972, S. 362, s. 25-26.

Üngür, Sevim, “Ölümünün XXV. Yıldönümünde Mehmet Âkif”, *Bilgi*, Yıl: XIV, Nisan-Haziran, S. 163-165.

Ünlü, Seyfettin, “Ayna ve İz / -Gölgeler Şairi’ne-”, *Yedi İklim*, Aralık 2006, S. 201 (ö.s.), s. 72 (şiir).

Ünlü, Seyfettin, “Hakikat Dilinden Konuşan Şairin Vedası”, *Yedi İklim*, C. XX, Aralık 2006, S. 201 (ö.s.), s. 88-91.

Ünlü, Seyfettin, “Mehmet Âkif’ten Mektup Var”, *Yedi İklim*, C. X, Ağustos 2018, S. 341, s. 41-43.

Ünlü, Seyfettin, “Zaman Defteri’nden”, *Yedi İklim*, C. XII, Aralık 1999-Ocak 2000, s. 117-118 (ö.s.), s. 15-16.

Ünlü, Seyfettin, “Zamanın Ezelî ve Ebedî Çizgisi”, *Yedi İklim*, C. XII, Aralık 1999-Ocak 2000, s. 117-118 (ö.s.), s. 2.

Ünver, Ziya, “İstiklâl’in Şairi”, *İstiklâl*, (Kulu), Yıl: II, Mart 2006, S. 2, s. 3-4.

Ürkmez, Nuran, “Âkif’in Müzikle İmtizâc Edemeyen Şiiri”, *Yedi İklim*, C. XX, Aralık 2006, S. 201 (ö.s.), s. 38-41.

Ürün, Ahmet Kazım, “Ahmet Şevki ve Mehmet Âkif’te Ortak Unsurlar”, *Nüsha*, 2002, S. 7, s. 83-98; *Bilgi Yolu*, Yıl: VII, Temmuz 2007, S. 10 (ö.s.), s. 50-61.

Ürün, Ahmet Kâzım, “Mehmed Âkif Ersoy’un Şiirlerinde Gurbet Teması”, *Mehmed Âkif, 100 Yıl Sonra Berlin’de, 2014 Berlin*, TYB, 2015, s. 173-179.

Ürün, Ahmet Kazım, “Mehmet Âkif Ersoy’da Mısır Arap Edebiyatının İzleri”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 2*, TYB, 2008, s. 230-237.

Üstünova, Mustafa, “Safahat’ta Çocuk ve Toplumsal Öğeler”, *Türk Dili*, Ocak 1999, S. 565, s. 23-32.

Üzmez, Hüseyin, “Çanakkale Şiirinin Yazılışı”, *Türk Edebiyatı*, Mart 1987, S. 161, s. 47-49.

Üzmez, Hüseyin, “Mehmet Âkif Ersoy”, *Vakit*, 5 Ocak 2007, s. 5.

“Vaazlarından Örnekler”, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, Uğur, Abdullah – M. İsmet Uzun, “1911-2011 Âkif Bibliyografyası”, *Mehmed Âkif Ersoy*, (Uzun), T.C. KTB Y., 2011, s. 460-488.

Vakkasoğlu, Vehbi, “Bir Ahlak ve Karakter Âbidesi: Mehmed Âkif”, *Yeni Dünya*, Aralık 2008, S. 182, s. 6-7.

Vakkasoğlu, Vehbi, “Mehmet Âkif’in Bilinmeyen Yönleri”, *Yeni Dünya*, Yıl: XV, Aralık 2007, S. 170, s. 30-33.

Vakkasoğlu, A. Vehbi, “Vefatının 31. Senesi Münasebetiyle Mehmet Âkif”, *İslâm Medeniyeti*, C. I, Aralık 1967, S. 5, s. 47-55.

- Vakkasoğlu, Vehbi, “Vefatının 72. Yılında Mehmet Âkif Ersoy -3: Öğrenmeye ve Öğretmeye Doyamayan Bir Öğretmendi”, *Vakit*, 28 Aralık 2008, s. 2.
- Vakkasoğlu, Vehbi, “Vefatının 72. Yılında Mehmet Âkif Ersoy-4: Mehmetçik Taşta Toprakta Yatarken, Ben Uyuyamam”, *Vakit*, 28 Aralık 2008, s. 2.
- Vakkasoğlu, Vehbi, “Vefatının 72. Yıldönümünde Mehmet Akif Ersoy - 6: Medine Akif Bey için “Canan Yurdu” İdi”, *Vakit*, 31 Aralık 2008 s. 2.
- Vardar, Ekrem, “Baytarlar Namına”, *Mehmed Âkif / Hayatı Eserleri ve 70 Mu-harririn Yazıları-II*, 1939, s. 66-71.
- Varlı, Mustafa, “Âkif’ten Menkıbeler”, *Hilâl*, C. II, Ocak 1962, Yıl: 3, S. 23, s. 17.
- Vatandaş, Celalettin, “Mehmet Âkif’in Batı Anlayışı ve Türkiye’nin Batılılaş-masına İlişkin Görüşleri”, *Umrân*, Mart 2021, S. 319, s. 54-60.
- Vedat, Veysel, “Kara Kayalıkların Çılgın Martısı”, *Millî Gazete*, 28 Aralık 1984, S. 4239, s. 10 (şiir, *Deneme*, 1971’den).
- Viyolonist Zeki, “İstiklâl Marşı Bestesi”, *Dergâh*, 5 Aralık 1922, S: 40, s. 955 [Tekin – İzgöer neşrinde].
- Will, Alexander, “Birinci Dünya Savaşı’nda Alman-Osmanlı İlişkileri Bağla-mında Cihad Propagandası, Bunun Etkileri ve Getirdiği Sorunlar”, *Mehmed Âkif, 100 Yıl Sonra Berlin’de, 2014 Berlin*, TYB, 2015, s. 180-202 (Tür.+Alm.).
- Wilson, Brett, “Mehmet Âkif Ersoy ve Kur’an’a Erişim”, çev. Sema Üstün, *Di-renen Meâl: Âkif Meâli*, (Şentürk), Mahya, 2016, s. 39-48.
- Yakar, Serdar, “Âkif Ölümünün 50. Yılında Anılacak”, *Millî Gazete*, 19 Temmuz 1986, S. 4803, s. 5.
- Yakıcı, Ali, “Mehmet Âkif Ersoy Ankara’da Yapılan Toplantılarda Anıldı”, *Türk Dili*, C. LI, Aralık 1986, S. 420, s. 573.
- Yakıcı, Ali, “Mehmet Âkif Ersoy’un Makaleleri”, *Türk Yurdu*, C. VIII, Aralık 1987, S. 11, s. 57-58.
- Yakıcı, Ali, “Mehmed Âkif’in Safahat’ında Türk Folkloru Unsurları”, *Türk Yur-du*, VII. Devre, C. VIII, Aralık 1987, S. 11 (357), s. 45-50.
- Yakın, A. Can, “Âkif’in Sesi”, *Kaşgar*, Kasım 1999, S. 12, s. 34-36.
- Yakıştıran, Bekir, “M. Âkif, Devlet Ananın Yeniden Dirilişi İçin Kurtuluş Sava-sına Katıldı -1-”, *Yeni Devir*, 4 Ocak 1985, S. 2747, s. 2.

Yakıştıran, Bekir, “M. Âkif, Devlet Ananın Yeniden Dirilişi İçin Kurtuluş Savaşına Katıldı -2-”, *Yeni Devir*, 5 Ocak 1985, S. 2748, s. 2, 7.

Yakupoğlu, Yakupbey, “Dava Adamı Âkif”, *Bilgi Yolu*, Yıl: VII, Temmuz 2007, S. 10 (ö.s.), s. 130-132.

Yalçın, Alemdar, “Birinci Dönem Meclis Zabıtlarında Mehmed Âkif”, *Mavera*, C. VII, Haziran 1983, S. 79, s. 54.

Yalçın, Alemdar, “İstiklâl Marşımızın Kabulü Üzerine”, *Türk Edebiyatı*, Mart 1988, S. 173, s. 46-47.

Yalçın, Alemdar, “M. Âkif Ersoy’un TBMM’nde Faaliyetleri ile Alâkalı Bazı Yeni Bilgiler”, *Türk Edebiyatı*, Mart 1984, S. 125, s. 67-69.

Yalçın, Alemdar, “Mehmet Âkif’in Biyografisine Ait Bazı Meseleler”, *M. Âkif İlmî Toplantısı*, 1986, s. 253-259.

Yalçın, Alemdar, “Meclis’te Âkif”, *Türk Edebiyatı*, Mart 1983, S. 113 (ö.s.), s. 9-10.

Yalçın, Alemdar, “Mehmet Âkif’in Edebi Şahsiyeti”, *Millî Eğitim*, Ocak-Mart 1986, S. 67, s. 15-17.

Yalçın, Alemdar, “Mehmet Âkif’in T.B.M.M. Gizli Celselerindeki Konuşmaları”, *Türk Edebiyatı*, Nisan 1985, S. 138, s. 36-37.

Yalçın, Ali, “Sancılı Yılların Gerçek Öncüsü”, *Mehmet Âkif Ersoy Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Tiran-Arnautluk*, Eğitim-Bir-Sen, 2017, s. 8-12.

Yalçın, Burhan Sadık, “Mehmet Âkif ve Nâzım Hikmet”, *Havadis*, 11 Ocak 1966.

Yalçın-Çelik, S. Dilek, “Ay Bedir Hâlindeydi, Zafer Kazanıldı... Mehmet Âkif Ersoy’un “Çanakkale Şehitleri”, *Bilig*, 2003, S. 27, s. 85-106.

Yalçın, Yılmaz, “Nefsini Sınayan Adam”, *Cuma*, Aralık 1993-6 Ocak 1994, S. 178, s. 29.

Yalçınova, Ömer, “İki Farklı Mehmet Âkif”, *Rail Life*, Nisan 2014, S. 67, s. 88-89 [D. Cündioğlu, *Âkif’e Dâir* hk. tanıtma].

Yalçıntaş, Nevzat, “Mehmet Âkif Ersoy’un İslam Dünyasına Yansıması”, *M. Âkif Ersoy’a Aydın Yaklaşımlar*, (Adıgüzel – Dalaman), İstanbul Aydın Üniversitesi, 2013, s. 37-42.

Yalsızuçanlar, Sadık, “‘Dili yok kalbimin ondan ne kadar bizarım’”, *Edebiyat Bilinci*, Mayıs 2013, S. 1-2, Özel Sayı: 21-22, s. 30-32.

Yalsızuçanlar, Sadık, “Efendimiz’in Kucağındaki Şehid”, *Edebiyat Ortamı*, Yıl: XII, Mart-Nisan 2019, S. 67, s. 80-83.

Yalsızuçanlar, Sadık, “Üç buçuk nazma gömülmüş koca bir ömr-i heder”, *Zaman*, 30 Aralık 2007.

Yaman, Ertuğrul, “İzmihlâlden İstiklâle: İstiklal Marşı”, *Yazar* (gazete), 22 Şubat 2021, S. 18, s. 3.

Yaman, Ertuğrul, “Mehmet Âkif ve İdeal Gençlik: Âsım’ın Nesli”, *Eğitime Bakış*, Yıl: IX, Temmuz-Eylül 2013, S. 26, s. 77-82.

Yaman, Sami, “Ölümünün 63. Yılında Mehmet Âkif Ersoy”, *Çınar*, Yıl: V, Aralık 1999, S. 61, s. 20-25.

Yanar, Işık, “Yirminci Yüzyıl İslâm Düşüncesine Mehmet Âkif’in Katkıları”, *Hece*, Ocak 2008, S. 133 (ö.s), s. 126-135.

Yardım, Mehmet Nuri, “Mehmed Âkif Ersoy’un Çocukluğu, Hayatı ve Sanatı”, *Kültür*, Ocak 2006, S. 2 (ö.s.), s. 4-9.

Yardım, Mehmet Nuri, “Mehmet Âkif Ersoy’un Çocukluk Yılları”, *Bilim ve Akılın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: VII, Mart 2006, S. 73 (ö.s.), s. 19-25.

Yarımağa, Ömer Faruk, “70 Muharririn Eseri”, *Mehmet Âkif Kitabı* (Kara-Kemikli), 2007, s. 23-29.

Yasa, Ş. Alparslan, “Mehmed Âkif’in Fransızcadan Tercümeleri”, *Folklor/Edebiyat*, 2009/4, C. XV, S. 60, s. 81-110.

Yasa, Ş. Alparslan, “Mütercim Olarak Mehmed Âkif”, *Mehmed Âkif Ersoy*, (Uzun), T.C. KTB Y., 2011, s. 324-346.

Yaşar, İslâm, “Âkif’in Tefekkür Dünyası”, *Yeni Asya*, 28 Aralık 2008, s. 12.

Yaşar, İslâm, “Âsım’ın Nesli Diyordum ya”, *Yeni Asya*, 4 Ocak 2009, s. 12.

Yaşar, Mehmed, “Yaşıyacak Ölü!”, *Âkifnâme*, Ahmet Sait Matb., İstanbul 1966, s. 289-290.

Yaşar, Ramazan, “Şiirini İslâm’a Vakfeden Şair: Mehmed Âkif Ersoy”, *Kadın ve Aile*, Yıl: VII, 15 Ocak-15 Şubat 1992, S. 82, s. 35-36.

Yatman, Mustafa, "İstiklal Marşı'nın 70. Yıldönümü Sebebiyle", *Millî Kültür*, Mart 1991, S. 82, s. 39-40.

Yavaş, Hatice Büşra, "Âkif'in Vatanseverliği ve Dinî Tasavvuru", *Asım'ın Âkif'i: Anadolu Mektebi*, Aksaray Bld., 2016, s. 96-99.

Yavaş, Muammer, "Mehmet Âkif Ersoy'a ve Sevdiklerine Selam Olsun", *Kertenkele*, Aralık 2013, S. 26, s. 38-39.

Yavuz, Cem, "Var Olmayan Bir Toplum'un Azîz'i; Mehmet Âkif!..", *Merdiven Şiir*, Aralık 2006-Ocak 2007, S. 11, s. 78-81.

Yavuz, Faruk, "Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Döneminde Mehmet Âkif", *SEKA Sanat Edebiyat ve Kültür Akademisi*, 2012, S. 1, s. 17-19.

Yaz, Nâmık, "Millî Şair Mehmet Âkif", *İslam*, C. I, Nisan-Temmuz 1958, S. 1-4.

Yazgan, Mustafa, "Âkif'in İslâm Savaşçılığı" (1), *Tohum*, Yıl: III, Kasım 1968, S. 35, s. 18-20.

Yazgan, Mustafa, "Âkif'in Savaşçılığı" (2), *Tohum*, Yıl: III, Şubat 1969, S. 36, s. 15.

Yazgan, Mustafa, "Mehmet Âkif Ersoy'u Hasretle Anarken", *İslâmî Kültür, Sanat ve Edebiyat*, Kasım 1988-Ocak 1989, S. 3, s. 42-44.

Yazgan, Mustafa, "Millî Şairi Anarken", *Haksess*, Yıl: III, Ocak 1967, S. 25, s. 9-11.

Yazgan, Recep, "Mehmet Âkif Bizim Neyimiz Olur?", *Yolcu*, Yıl: VIII, 2007, S. 42, s. 8.

Yazıcı, Hayri, "(Son Posta) Gazetesinin 22 Haziran 1936 Tarihli Nüshasından", *Âkifnâme*, Ahmet Sait Matb., İstanbul 1966, s. 303-306.

Yazıcı, Mustafa, "Vatan, İstiklal ve Sportmen Şairimiz Mehmet Âkif Ersoy", *Gülpınar*, C. XI, 1986, S. 85, s. 5-8.

Yazıcı, Nesimi, "Ceyhan, Abdullah: Sırât-ı Müstakim ve Sebilürreşad", *TTK-Belleten*, C. LVIII, 1994, S. 221, s. 237-239 [tanıtma].

Yazıcı, Rifki, "Mehmet Âkif ve Gençlik", *Millî Şair Mehmet Âkif*, 1986 (Niğde), s. 12-14.

Yazıcıgil, Ahmet, "Kabulünün 40.ci Yıl Dönümü Münasebetiyle İstiklâl Marşı-mız ve Mehmet Âkif", *Hilâl*, C. II, Ağustos 1961, Yıl: 3, S. 18, s. 17.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi, “Muhammed Âkif”, *Yeni Şafak Kitap*, 13 Aralık 2017, S. 128, s. 22 ve 24, “Âkif’in Ruhuna”, s. 25 (N. Atik’in sehven Yazır’a ait gösterdiği şiirler).

Yediyıldız, Bahaeddin, “Mehmet Âkif’i Anarken”, *Türk Yurdu*, 7. Devre, C. XVIII (L), Şubat 1998, S. 126 (487), s. 2-6.

Yediyıldız, M. Asım, “Doğu ve Batı Medeniyeti Arasında Mehmet Âkif”, *Mehmet Âkif Kitabı* (Kara-Kemikli), 2007, s. 112-115.

Yener, Ali Galip, “Mehmet Âkif Ersoy Şiirine Tanpınar ve Karakoç’un Yaklaşım Farkları Üzerine Notlar”, *Hece*, Ocak 2008, S. 133 (ö.s), s. 403-407.

Yener, Cemil, “Mehmet Âkif Üzerine”, *Cumhuriyet*, 27 Aralık 1990.

Yeni, Sait, *bk.* Karakoç, Sezai.

Yeni Devir, “Yazarlar Birliği Mehmet Âkif’i Andı”, *Yeni Devir*, 29 Aralık 1978, S. 635, s. 1, 7.

Yenigün, Nevruz, “İstiklâl Marşı Etrafındaki Tartışmalar”, *Kültür*, Ocak 2006, S. 2 (ö.s.), s. 85-88.

Yenihaber, Asım, “Tesettürlü Açıklama”, *Akit*, 13 Ekim 1999.

Yenisey, Fâzıl, “Ölümünün 18.ci Yıldönümünde Mehmet Âkif Ersoy”, *Hakimiyet Milletindir* (Bursa), 27 Aralık 1954.

Yeniterzi, Emine, “Mehmet Âkif’in Çalışmaya Verdiği Önem”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Güz 1999, S. 6, s. 383-396.

Yeşil, Kâmil, “Ahmet Hamdi Tanpınar’ın Eserlerinde Mehmet Âkif Ersoy”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 5*, TYB, 2011, s. 56-62.

Yeşil, Kâmil, “Gerçek “Küçük Adam”ın Manzûm Hikâyesi: “Küfe”, *Kurgan*, Kasım-Aralık 2013, S. 16, s. 75-80.

Yeşil, Kâmil, “İstiklal Marşı Yazma Yarışmasına Kaç (Büyük) Şairimiz Katıldı?”, *Millî Gazete*, 22 Aralık 2005.

Yeşil, Kâmil, “Mehmet Âkif ve İstiklâl Marşları”, *Yeni Devir*, 15 Şubat 1990, S. 5146, s. 6.

Yeşil, Kâmil, “Mehmet Âkif’e Tavır (mı)?”, *Türk Edebiyatı*, Mart 2009, S. 425, s.

Yeşil, Kâmil, “Mehmet Âkif’in Hikâyeciliği”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 2*, TYB, 2008, s. 238-253.

Yeşil, Kâmil, “Mehmet Âkif’ten Sansür Kalktı, Sıra İstiklâl Marşı’nda”, *Türk Edebiyatı*, Temmuz 2009, S. 429, s. 76.

Yeşil, Kâmil, “ÖSYM’den İstiklal Marşı’na ve Mehmet Âkif’e Tavır (mı?)”, *Türk Edebiyatı*, Mart 2009, S. 425, s. 66-69; *Eğitime Bakış*, Yıl: V, Nisan-Haziran 2009, S. 14, s. 70-77.

Yeşil, Kâmil, “Vefatının 50. Yıldönümü Dolayısı ile / Mehmet Âkif ve İstiklâl Marşları”, (I-II), *Millî Gazete*, 24-25 Aralık 1986, S. 4955-4956, s. 8.

Yeşilyurt, Muharrem, “İslâm ve İstiklâl Şairi Mehmet Âkif Ersoy”, *Mostar*, Yıl: X, Temmuz 2014, S. 113, s. 17.

Yeşilyurt, Şamil, “Yaşlı Bilge” Arketipi Bağlamında “Âsım’ın Nesli”, *Türk Yurdu*, 7. Devre, C. XXXIV (LXVI), Haziran 2014, S. 322 (683), Yıl: 103, s. 90-93.

Yetim, Derya, “Gazeteci Rahîm Er: Mehmet Akif Ruhu Hâlâ Canlı”, *Türkiye*, 15 Mart 2008, s. 9.

Yetiş, Kâzım, “Âkif’in Yeni Türk Edebiyatı ile İlgili Görüşleri”, *Mehmed Âkif Ersoy*, (Uzun), T.C. KTB Y., 2011, s. 206-215.

Yetiş, Kâzım, “Bir Mektup Münasebetiyle”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Yıl: VIII, Nisan 1979, S. 2, s. 64-74.

Yetiş, Kazım, “İstiklâl Marşı’nın Yazıldığı Dönem”, *M. Âkif Ersoy’a Aydın Yaklaşımlar*, (Adıgüzel – Dalaman), İstanbul Aydın Üniversitesi, 2013, s. 5-10.

Yetiş, Kâzım, “Mehmet Âkif’e Göre Edebî Eserde Plân Meselesi”, *M. Âkif İlmi Toplantısı*, 1986, s. 87-95; *Türk Yurdu*, VII. Devre, C. VIII, Aralık 1987, S. 11 (357), s. 16-19.

Yetiş, Kâzım, “Mehmet Âkif’e Göre Muhayyileyi İşletme ve Konu Bulma Meselesi”, *Türk Dili*, C. LI, Aralık 1986, S. 420, s. 536.

Yetiş, Kâzım, “Mehmet Âkif’in Âsım’ın Kişiliğinde Çizdiği Modernleşme”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 1*, TYB, 2007, s. 138-143.

Yetiş, Kâzım, “Mehmet Âkif’in Yabancı Dil ve Edebiyatlarla Türk Dili ve Edebiyatı Hakkındaki Görüşleri I-III”, *Millî Kültür*, Aralık 1986, S. 55 (ö.s.), s. 47-50; Mart 1987, S. 56, s. 93-95; Mayıs 1987, S. 57, s. 90-94.

Yetiş, Kâzım, “Safahat’ta Bir Anlatım Tekniği Olarak Karşılıklı Konuşmalar”, *Vefatının 75. Yılında Âkif Sempozyum Bildirileri*, (Işık), Zeytinburnu Belediyesi, 2011, s. 489-498.

Yetiş, Kâzım, “Safahat’ta Tasvirin Gücü”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: VII, Mart 2006, S. 73 (ö.s.), s. 109-116; *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: XII, Mart 2011, S. 133, s. 45-52.

Yetkin, Çetin, “Baticıların Sevmediği Bir Ozan: Mehmed Âkif Ersoy”, *Milliyet Sanat Dergisi*, Yeni Dizi, Temmuz 1980, S. 6 (356), s. 50-52.

Yıldırım, Ali, “Mehmet Âkif Ersoy’un Tanrı Anlayışında Allah’ın İsim ve Sıfatları”, *Yedi İklim*, C. XX, Aralık 2006, S. 201 (ö.s.), s. 33-35.

Yıldırım, Ercan, “Batı Karşıtlığı, Vatan, Millet Bağlamında Âkif’in İslâmcılığı”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 5*, TYB, 2011, s. 171-194.

Yıldırım, Ercan, “Bir Osmanlı İslamcısı olarak Mehmet Akif”, *İtibar*, Temmuz 2014, S. 34, s. 66-72.

Yıldırım, Ercan, “Batı Karşıtlığı, Vatan, Millet Bağlamında Âkif’in İslâmcılığı-I-II”, *Dergâh*, C. XXII, Mayıs 2011, S. 255, s. 17-21; Haziran 2011, S. 256, s. 20-23.

Yıldırım, Galip, “(Dik Duruşun Timsali, Vatan Aşığı Bir Şair ve Din Âlimi)”, *Bilgi Yolu*, Yıl: VII, Temmuz 2007, S. 10 (ö.s.), s. 79-80.

Yıldırım, Harun, “Bu Ayın Dergileri / Mehmed Âkif Araştırmaları”, *Zaman*, 20 Ocak 1987, S. 10417, s. 7.

Yıldırım, Mehmet, “Mehmed Âkif ve İstiklâl Marşı”, *İslâmın İlk Emri Oku*, Ocak 1962, S. 11, s. 7-8.

Yıldırım, Muharrem, “Mehmed Âkif ve Milli Musiki”, *Musiki Mecmuası*, Yıl: XVII, Ocak 1966, S. 215.

Yıldırım, Nazmi, “Âkif’in Düşünce Yapısında Entelektüel Çevrenin Etkisi”, *Yedi İklim*, C. XXIV, Eylül 2011, S. 258, s. 36-39.

Yıldırım, Ramazan, “Mehmet Âkif’in İslam Tasavvuru”, *Diyanet İlmi Dergi*, C. XLVII, Ekim-Aralık 2011, S. 4, s. 21-36.

Yıldırım, Suat, “Mehmet Âkif’e Göre İdeal Türk Gençliğinin Vasıfları”, *Din Öğretimi Dergisi*, Nisan-Haziran 1985, S. 3, s. 37-47.

Yıldırım, Suat, “Mehmet Âkif’in Kur’an Anlayışı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1988, S. VIII, s. 1-18.

Yıldırım, Tahsin, “Hâlim Sâbit’in *Amelî İlmiha*’i ve Mehmed Âkif’in Bu Kitaba Dair Görüşleri”, *Türk Dünyasını Aydınlatanlar: Âkif ve Tükay Sempozyumu, Kazan 2014: Bildiriler*, (Özalp), Bağcılar Bld., 2016, s. 271-284.

Yıldırım, Tahsin, “Mehmet Âkif Ersoy’un Hayatı, Edebî Kimliği, Eserleri”, *Bir İstiklâl Âşığı Mehmet Âkif*, DBY, 2011, s. 9-53.

Yıldırım, Tahsin, “Mehmet Âkif Ersoy’un Meclis Çalışmaları”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 5*, TYB, 2011, s. 120-140.

Yıldırım, Tahsin, “Mehmed Âkif İngiliz Casusu Mustafa Sağır’i Nasıl Yakalattı?”, *Edebiyat Bilinci*, Mayıs 2013, S. 1-2, Özel Sayı: 21-22, s. 51-56.

Yıldırım, Tahsin, “Mehmet Âkif’e Dair”, *İstanbul: Eğitim ve Kültür Dergisi*, Mart 2010, S. 1, s. 74-75.

Yıldırım, Tahsin, “Mehmed Âkif’in Darüşşafaka’ya Katkıları”, *Âkif Salnâmesi-1*, *Âkif Salnâmesi-1*, MAKÜ, İstanbul, 2021 (2. bs.), s. 145-160.

Yıldırım, Tahsin, “Mehmet Âkif’in Dostu Sarıklı Türkçü; Halîm Sâbit Şibay”, *Söğüt*, Mart-Nisan 2021, S. 8, s. 40-49.

Yıldırım, Tahsin, “Mehmed Âkif’in Güreş Merakı ve Hocası Kıyıcı Osman Pehlivan’a Dair”, *Âkif Salnâmesi-2*, MAKÜ, İstanbul, 2020, s. 145-171.

Yıldırım, Tahsin, “Mehmet Âkif’in Millî Mücadele Yılları”, *Bir İstiklâl Âşığı Mehmet Âkif*, DBY, 2011, s. 69-122.

Yıldırım, Tahsin, “Millî Mücadele’de Mehmet Âkif”, *Muhit*, Mart 2021, S. 15, s. 102-107.

Yıldırım, Tahsin – Şaban Özdemir, “Mehmet Âkif’in Çok Bilinmeyen bir Röportajı”, *Mehmet Âkif Ersoy*, ed. Kalender Yıldız, İstanbul 2007, s. 36-41.

Yıldız, Abdullah, “Ümmetin Felaketi / “Tarumar olan vahdet”, *Umrân*, Şubat 2008, S. 162, s. 63-67.

Yıldız, Ahmet, “Mehmet Âkif Merhumun Örnek Kişiliği”, *Bilgi Yolu*, Yıl: VII, Temmuz 2007, S. 10 (ö.s.), s. 127-128.

Yıldız, Ali İhsan, “Mehmet Âkif Ersoy’un Gelişmeciliği Teşvik Düşüncesi ve Gençlere Öğüdü”, *Birliğe Çağrı*, Mart 1988, S. 11, s. 8-10.

Yıldız, Âlim, “Haydi Arkadaş Gidelim!”, *Muhit*, Mart 2021, S. 15, s. 110-111.

Yıldız, Ebubekir, “Mehmet Âkif Şiirinde Mekânlar”, *Bir Şimdikizaman Şairi*, 2008, s. 61-80.

Yıldız, Gökay, “Mehmet Âkif Ersoy ve Abdullah Tukay’ın Eserlerinde Hürriyet Kavramı”, *Türk Dünyasını Aydınlatanlar: Âkif ve Tukay Sempozyumu, Kazan 2014: Bildiriler*, (Özalp), Bağcılar Bld., 2016, s. 285-290.

Yıldız, Harun, “Mehmet Âkif ve Türkçe”, *Selçuk Ü. SBE Dergisi*, 1999, S. 4, s. 115-125.

Yıldız, Kalender, “Sivil İtaatsizlik ve Mehmet Âkif”, *Yağmur*, Yıl: XVII, tarih yok, S. 76, s. 54-56.

Yılmaz, A., “Yeni Neslin Kalbinde Yatan Âkif”, *Kızılırmak* (Sivas), 6 Ocak 1939.

Yılmaz, Abdullah, “Âkif’i Anmak ve Yanılgılar”, *Millî Gazete*, 30 Aralık 1987, S. 5319, s. 7; *Yeni Devir*, 7 Mayıs 1988, S. 4601, s. 6.

Yılmaz, A., “Mehmed Âkif’te Tek Gaye: İslâm”, *Millî Gazete*, 8 Ocak 1988, S. 5326, s. 7.

Yılmaz, A. “Sağlam Bir Şahsiyet: Mehmet Âkif”, *Yeni Devir*, 28 Mart 1988, S. 4565, s. 6.

Yılmaz, Abdullah, “Sağlam Bir Şahsiyet: Mehmed Âkif” (I-II), *Millî Gazete*, 3-4 Ocak 1988, S. 5322-5323, s. 7.

Yılmaz, Ahmet, “Büyük Şair Mehmet Âkif’in Ölümü Karşısında”, *Taşan*, Yıl: IX, Şubat 1937, S. 33, s. 1-2.

Yılmaz, Ali, “Mahir İz’in Hatıralarına Göre Mehmet Âkif’i Anlamak”, *Somuncu Baba*, Aralık 2006, S. 74, s.

Yılmaz, Ali, “Mehmed Âkif’in Penceresinden Geleceğimize Güvenle Bakabilmek”, *Mehmet Âkif Bilgi Şöleni 1*, TYB, 2007, s. 172-179.

Yılmaz, Durali, “Esinti/Âkif ve İstiklal Marşı”, *Yeni Devir*, 12 Mart 1983, S. 2149, s. 2.

Yılmaz, Ebru Burcu, “Berlin Hatıraları” Bağlamında Batı Medeniyeti Karşısında Mehmed Âkif Ersoy”, *Mehmed Âkif Ersoy*, (Kurt), DİB, İstanbul 2021, s. 178-197.

Yılmaz, Engin, “İstiklâl Marşı’nın Dili Üzerine Bir İnceleme”, *Türk Dili*, Nisan 1999, S. 568, s. 291-297.

Yılmaz, İhsan, “Bir Ailenin Dramı / İstiklal Marşı’nın yazarı ünlü şair Mehmet Âkif Ersoy öldüğünde geride yıllardır tartışma yaratan bir kişilik ve beş çocuk bırakmıştı”, *Milliyet*, 22 Nisan 2000.

Yılmaz, İhsan, “Bir Ailenin Dramı”, *Milliyet*, 22 Nisan 2000.

Yılmaz, Mehmed, “Min Zikriyyâtî’s-Şâ’irine’l-Vatanî Mehmed Âkif Ersoy fî Âhiriyyâtî Eyyâmihî” [Millî Şairimizin Son Günlerinden Hatıralar], *Mehmet Âkif Kitabı* (Kara - Kemikli), 2007, s. 181-188 [Kandemir’in Âkif’le yaptığı ve *Yedigün* dergisinde yayımlanan son konuşmasının Arapçaya tercümesi].

Yılmaz, Mehmet, “Mehmet Âkif Ersoy’un Tanıtımı”, *İslâmî Edebiyat*, Nisan-Haziran 2009, S. 46, s. 6-9.

Yılmaz, Mesut, “Millî Şairimiz Mehmet Âkif Ersoy”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi: Dün/Bugün/Yarın*, Aralık 1986, S. 22, s. 14-16.

Yılmaz, Mesut, “(...) A. Mesut Yılmaz’ın Yaptığı Konuşma”, *Millî Şair Mehmet Âkif Ersoy’u Ölümünün 50. Yıldönümünde Yapılan Anma Faaliyetleri*, KTB. Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Y., Ankara?, 1987, s. 14-18.

Yılmaz Mete [Er], “Âkif Mealini Neden Yaktı?”, *Millî Gazete*, 11 Aralık 1999, S. 9828, s. 12 [*Tarih ve Düşünce* dergisinin dosyası dolayısıyla].

Yılmaz Mete Er, “*Kültür Dünyası*’ndan Âkif Dostları”, *Millî Gazete*, 2 Ocak 1998, S. 9121, s. 10 [adı geçen derginin ö.s hk.].

Yılmaz, Muammer, “Âkif’in Karakteri”, *Türk Yurdu*, Yıl: VI, Şubat 1989, S. 25, s. 38-39.

Yılmaz, Murat, “Cunta’dan Çanakkale’ye, İstiklâl Marşı’na Mehmet Âkif”, *Hece*, Ocak 2008, S. 133 (ö.s), s. 226-229.

Yılmaz, Mustafa, “Bir Devrin Anatomisi ve Mağrur Bir Adamın Hazin Hikâyesi”, *Temmuz*, Aralık 2016, S. 5, s. 79-85.

Yılmaz, Mustafa, “Mehmet Âkif, İslam Birliği İçin Mücadele Etmişti”, *Millî Gazete* 2, 9 Ocak 1994, S. 7673, s. 1.

Yılmaz, Osman, “Âkif ve Vatan”, *Millî Şair Mehmet Âkif Ersoy*, 1987 (Aydın), s. 35-38.

Yılmaz, Remziye, “Marmara Ü. 50. Yılında M. A Ersoy”, *Karınca*, Yıl: LIII, Şubat 1987, S. 602, s. 42-49.

Yılmaz, Sabri, “Genç Liseli Arkadaşlara Âkif Haftasında Sesleniş!”, *Bugün*, 14 Mart 1971.

Yılmaz, Şeref, “Bir Eğitimci Olarak Mehmet Âkif”, *Mehmet Âkif Ersoy*, ed. Kalender Yıldız, İstanbul 2007, s. 30-33.

Yılmaz, Şeref, “Mehmet Âkif Ersoy: Tek Başına Bir Eğitim Gönüllüsü”, *Ailem*, 22 Aralık 2006, S. 211, s. 18-21.

Yilmazer, Tuncay, “Çanakkale ve Mehmed Âkif”, *Kültür*, Ocak 2006, S. 2 (ö.s.), s. 57-60.

Yırcalı, Azmi, “Âkif, Fikret, Necip Fazıl...”, *Millî Gazete*, 28 Aralık 1984, S. 4239, s. 10.

Yırcalı, Azmi, “Nerde O Eski Kalemşörler...-III / Ferşi Çiğneyip Arşa Hırlamak”, *Zaman*, 15 Temmuz 1987 [Âkif-Fikret tartışması hk.].

Yiğit, M. Emin, “Âkif’i Saygıyla Anıyoruz...”, *Millî Şair Mehmet Âkif Ersoy*, 1986 (Niğde), s. 45-46.

Yiğit, Yücel, “Mehmet Âkif’in Balıkesir Hitabesi”, *Hece*, Ocak 2008, S. 133 (ö.s.), s. 249-257.

Yiğitoğlu, Hamza, “Âkif’te Sanat, Alinteri Demektir”, *Millî Gazete*, 1 Ocak 1989, S. 5680, s. 5.

Yiğitoğlu, Hamza, “Âkif’te Ülkü, Estetikten Ayrılmaz”, *Millî Gazete*, 3 Ocak 1989, S. 5682, s. 5.

Yiğitoğlu, Hamza, “Âkif’in Şiiri, İnsanı Manevî Kirlerden Arındırır”, *Millî Gazete*, 4 Ocak 1989, S. 5683, s. 5.

Yiğitoğlu, Hamza, “Şiiri Hayatla, Hayatı Şiirle Kaynaştıran Şair: M. Âkif”, *Millî Gazete*, 31 Aralık 1988, S. 5679, s. 5.

Yiğitoğlu, Hamza, “Şiirleriyle Âkif: Şahsiyeti ve Zamanı -2. Âkif Çöküş Devri Şairidir”, *Millî Gazete*, 1 Ocak 1988, S. 5320, s. 7.

Yiğitoğlu, Hamza, “Şiirleriyle Âkif: Şahsiyeti ve Zamanı -3. Hürriyet Diye Bağırınlar, Nizam Yerine Terörü Yerleştirdiler”, *Millî Gazete*, 2 Ocak 1988, S. 5321, s. 7.

Yiğitoğlu, Hamza, “Şiirleriyle Âkif: Şahsiyeti ve Zamanı -4. Üç Tercihli Yolda “İslâm” Diyordu”, *Millî Gazete*, 3 Ocak 1988, S. 5322, s. 7.

Yiğitoğlu, Hamza, “Şiirleriyle Âkif: Şahsiyeti ve Zamanı -5. Öldürseler Başlasak Feryada Biz”, *Millî Gazete*, 4 Ocak 1988, S. 5323, s. 7.

Yiğitoğlu, Hamza, “Şiirleriyle Âkif: Şahsiyeti ve Zamanı -6. Âkif, Devrinden Davacıdır”, *Millî Gazete*, 5 Ocak 1988, S. 5323, s. 7.

Yiğitoğlu, Hamza, “Şiirleriyle Âkif: Şahsiyeti ve Zamanı -7. İslâm’ın Sadece Bilgi ve Kültür Birikimi Olarak Anlaşılmasına Tahammülü Yok”, *Millî Gazete*, 6 Ocak 1988, S. 5324, s. 7.

Yiğitoğlu, Hamza, “Şiirleriyle Âkif: Şahsiyeti ve Zamanı -8. Kurân, Yaşanmak, Yaşamak İçindi, Bir Nizam Sunan”, *Millî Gazete*, 7 Ocak 1988, S. 5325, s. 7.

Yiğitoğlu, Hamza, “Şiirleriyle Âkif: Şahsiyeti ve Zamanı - 9. Âkif, Takdim Edildiği Gibi Türk-İslâm Sentezcisi Değildir”, *Millî Gazete*, 8 Ocak 1988, S. 5326, s. 7.

Yiğitoğlu, Hamza, “Şiirleriyle Âkif: Şahsiyeti ve Zamanı - 10. “Medeniyet” Denilen İki Yüzlü Canavarı İyi Tanıyordu”, *Millî Gazete*, 9 Ocak 1988, S. 5327, s. 7.

Yiğitoğlu, Hamza, “Şiirleriyle Âkif: Şahsiyeti ve Zamanı - 11. Uyanın Artık Şehidler İntikam Bekler”, *Millî Gazete*, 10 Ocak 1988, S. 5328, s. 7.

Yiğitoğlu, Hamza, “Şiirleriyle Âkif: Şahsiyeti ve Zamanı-12. Âkif, Sorumluları, vicdan Sahiplerini Harekete Geçirme Gayretiyle Ömrünü Geçirdi”, *Millî Gazete*, 11 Ocak 1988, S. 5329, s. 7.

Yiğitoğlu, Hamza, “Şiirleriyle Âkif: Şahsiyeti ve Zamanı -13. Âkif, Hayatı Şiire, Şiiri Hayata Sokmuştu”, *Millî Gazete*, 12 Ocak 1988, S. 5330, s. 7.

Yiğitoğlu, Hamza, “Şiirleriyle Âkif: Şahsiyeti ve Zamanı -14. Âkif’in Aruzla Yazdığı Şiiri Hafızalardan Silinmiyor, güncelliğini yitirmiyor”, *Millî Gazete*, 13 Ocak 1988, S. 5330, s. 7.

Yiğitoğlu, Hamza, “Şiirleriyle Âkif: Şahsiyeti ve Zamanı -15. Kendi derdi gön-lümün billah gelmez yadına”, *Millî Gazete*, 14 Ocak 1988, S. 5331, s. 7 (son blm.).

Yiğitoğlu, Hamza, “Şiirleriyle Âkif Şahsiyeti ve Zamanı/Şair, Milletın Sesi, Kulağı, Gözü ve Kalbidir”, *Yeni Devir*, 26 Şubat 1988, S. 4537, s. 2.

Yiğitoğlu, Hamza, “Şiirleriyle Âkif Şahsiyeti ve Zamanı/“Öldürseler başlasak feryada biz/Hasret olduk eski istibdada biz”, *Yeni Devir*, 28 Mart 1988, S. 4565, s. 6.

Yiğitoğlu, Hamza, “Şiirleriyle Âkif Şahsiyeti ve Zamanı/Hürriyet Diye Bağır-
ranlar, Nizam Yerine Anarşi ve Terörü Yerleştirdiler”, *Yeni Devir*, 13 Nisan
1988, S. 4579, s. 2.

Yorulmaz, Hüseyin, “Ölümünün 48. Yılında Mehmed Âkif”, 28 Aralık 1984, S. 4239, s. 10.

Yönetken, Halil Bedi, “İlk ve Orta Okullarda İstiklâl Marşı”, *Emekli Öğretmen Dergisi*, Yıl: III, Haziran 1961, S. 1, s. 7-8.

Yurdan, Zehra, “Âkif’i Taksim’de, Taksim’e Anlatabilmek... / Sergi ve Panel”, *Mecra*, Aralık 2007-Ocak 2008, S. 17, s. 43-45.

Yurtgezen, Ali, “İstiklâl Marşı Tahlilleri”, *Dolunay*, Mart 1986, S. 15, s. 15; *Bir Şimdikizaman Şairi*, 2008, s. 93-96.

Yurtman, V[ahdi], “Mehmet Âkif”, *Tarım Dergisi*, Yıl: I, Nisan 1952, S. 2, s. 62-71.

Yurtman, Vahdi, “Türk Milletinin Ender Yetiştirdiği Büyük Kıymet-Merhum Mehmed Âkif”, *Dünya ve Türkiye*, Yıl: III, Ekim 1952, S. 33, s. 13.

Yüce, Sefa, “Kendisini Milletine Adayan Büyük Şahsiyet: Mehmet Âkif”, *Mehmed Âkif Bilgi Şöleni*, 2017, TYB, s. 178-184.

Yücel, Ahmet, “*Mehmet Âkif ve Cemiyetimiz*”, *Yeni İstiklâl*, 23 Ocak 1963, S. 110, s. 6 [Faruk K. Timurtaş’ın aynı adlı kitabı hk.].

Yücel, Hasan Âli, “[İzmir’de Münteşir *Anadolu* Gazetesinin 2.1.1937 nüshasından], *Âkifnâme*, Ahmet Sait Matb., İstanbul 1966, s. 342-346.

Yücel, Hasan Âli, “Milleti Terennüm Eden Şair”, *Akşam*, 4 Kânunusânî 1937.

Yücesoy, Eşref Serkan, “Kendini Milletine Adayan Kahraman Mehmet Âkif Ersoy”, *Yağmur*, Yıl: IX, Ekim-Aralık 2006, S. 33, s. 12-17.

Yüksel [Serdengeçti], Osman, “Âkifimiz”, *Yeni İstiklâl*, 28 Aralık 1966.

Yüksel [Serdengeçti], Osman, “Çanakkale Abidesi ve Mehmetçik”, *Serdengeçti*, Ekim-Kasım 1952, S. 19-20, s. 22; *Serdengeçti*, Mart 1958, S. 27, s. 14.

Yüksel [Serdengeçti], Osman, “Hakk’ın ve Halkın Şairi Büyük Âkif”, *Serdengeçti*, Şubat 1950, S. 9, s. 8-9; *Türk Yurdu*, C. VII, Mart 1970, S. 3, s. 55-60.

Yüksel [Serdengeçti], Osman, “M. Âkif”, *Yeni İstanbul*, 31 Aralık 1967.

Yüksel [Serdengeçti], Osman, “M. Âkif Neden Mısır’a Gitmişti?”, *Yeni İstiklâl*, 21 Ekim 1954.

Yüksel [Serdengeçti], Osman, “Mehmet Âkif”, *Serdengeçti*, 28 Aralık 1957, S. 26, s. 2; *Zafer* (Ankara), 28 Aralık 1965; *Türk Edebiyatı*, Aralık 1982, S. 110, s. 14-15.

Yüksel [Serdengeçti], Osman, “Mehmet Âkif Mısır’a Niçin Gitmişti?”, *Serdengeçti*, 30 Aralık 1959, S. 31, s. 10-13; *Yeni İstiklâl*, Yıl: IV, 21 Ekim 1964, S. 166, s. 3.

Yüksel, Erencan, “Necip Fâzıl’ın Edebiyat Mahkemesindeki Mehmet Âkif”, *Temmuz*, Aralık 2016, S. 5, s. 64-65.

Yüksel, Fatih, “Müstesna Şair Mehmet Âkif-Metin Önal Mengüşoğlu”, *Bizim Külliye*, Eylül-Kasım 2007, S. 33, s. 76 [tanıtma].

Yüksel, Halil, “Âkif İçin 2 Dörtlük”, *Türk Edebiyatı*, Mart 1983, S. 113 (ö.s.), s. 41.

Yüzbaşıoğlu, Rifat, “Yavuz Bülent Bâkiler, Mehmet Âkif Ersoy Fikriyatıyla Yazanlar Arasındadır”, *Yavuz Bülent Bâkiler Kitabı*, Yakın Plan Y., İstanbul 2016, s. 395.

Zabsız, Fethi, “İstiklâl Marşı Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Nasıl Kabul Edildi?”, *Kemalizm*, Yıl: XVI, Ekim 1977, S. 191, s. 18-23.

Zekeriya Sertel, Sabiha, “Gençliğin Âkif’e Yaptığı İhtifâl”, *Tan*, 19 Aralık 1938.

Zelyut, Rıza, “Hangi Mehmet Âkif” (I-II), *Akşam*, 1-2 Ekim 1999.

Zengin, H. Salih, “Bin Safahat Grubu, Âkif’in İzinde”, *Zaman*, 2 Mart 2008, s. 11 [Asım Gültekin’in faaliyeti hk.].

Zerdeci, Tevfik, “Âkif’in Şarkısı”, *Âkifnâme*, Ahmet Sait Matb., İstanbul 1966, s. 275-276.

Zeren, Çetin, “110. Ölüm yıldönümü Münasebetiyle Mehmet Âkif...”, *Töre*, Nisan 1983, S. 143, s. 71-73.

Zorlutuna, Halide Nusret, “Büyük Şair, Büyük İnsan Mehmet Âkif”, *Kudret* (Ankara), 29 Aralık 1960.

Zorlutuna, Halide Nusret, "Mehmet Âkif", *Hisar*, C. VIII, Şubat 1968, S. 50 (125), s. 10-11 ve 27.

Zülfikar, Hamza, "Mehmet Âkif Ersoy'un Dili Üzerine", *Türk Dili*, C. LI, Aralık 1986, S. 420, s. 512.

Zülfikar, Hamza, "Mehmet Âkif'in Şiirinde Söz Varlığı", *50. Yıl Anma Kitabı*, 1986, s. 75-82.

Zülfikar, Hayal, "Mehmet Âkif Ersoy'un Şiirlerinde Konu ve Kelime Zenginliği", *Din Öğretimi Dergisi*, Ocak-Mart 1988, S. 14, s. 88-92.

C. Yazı Dizileri

Ali Ekrem [Bolayır], "Mehmed Âkif: Safahat" (I-IX), *Sebilü'r-Reşad*, 8 Ağustos 1329-18 Ramazan-ı şerif 1331, C. X, S. 258, -12 Kânûnuevvel 1329-26 Muharrem 1332, C. XI, S. 276.

Artam, Nurettin, "Âkif'ten Nükteler" I-V, *Halkçı*, 14-16, 27 ve 29 Ocak 1955.

Aşkın, Adnan, "İstiklâl Marşımız ve Mehmed Âkif" (I-XV), *Babıalide Sabah*, 14-28 Mart 1972.

Bozgeyik, Burhan, "Günden Güne/Mehmet Âkif'ten Cevaplar (1-2-3)", *Millî Gazete*, 12, 14, 17 Mart 1997, S. 8844-8845-8848, s. 11.

Çiftçigüzeli, Mehmet Cemal, "Mehmed Âkif, Sıratımüstakim ve Sebilürreşad (1-2-3)", *Millî Gazete*, 19-20-21 Ocak 1987, S. 4979-4980-4981, s. 8.

Derman, M. Uğur, "Mehmed Âkif 'ten Mektuplar" (I-VIII), *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Yıl: 4, Nisan 1975 S. 2, s. 45-48; Yıl: 4, Temmuz 1975, S. 3, s. 33-38; Yıl: 4, Ekim 1975, S. 4, s. 27-31; Yıl: 5, Ocak 1976, S. 1, s. 34-42; Yıl: 5, Nisan 1976, S. 2, s. 57-59; Yıl: 5, Temmuz 1976, S. 3, s. 47-50; Yıl: 5, Ekim 1976, S. 4, s. 14-22; Yıl: 6, Ocak 1977, S. 1, s. 43-49.

Düzdağ, M. Ertuğrul, "Âkif'in Düşüncesindeki "Genç"; "Asım" Üzerine I-XIII", *Diriliş*, VI. Dönem, Şubat 1983, S. 100, b. 2 - 15 Şubat 1983, S. 112, s. 2.

Düzdağ, M. Ertuğrul, "Mehmet Âkif Ersoy Hayatı-Eserleri-Ahlakı I-XI, *Millî Gazete*, 15 Aralık-26 Aralık 1993, S. 7648-7659, s. 8.

Erişirgil, Emin, "Mehmet Âkif Ersoy / Bir İslâm Şairinin Romanı" (1-135), *Halkçı*, 9 Ocak 1955-23 Mayıs 1955.

Eşref Edib [Fergan], “Âkif’in Kur’an Tercümesi Nasıl Başladı, Sonra Nasıl Yakıldı?”, I-V, *[Yeni] Sebilürreşad*, C. I: V. XII, Nisan 1959, S. 291, s. 244; Mayıs 1959, S. 292; Mayıs 1959, S. 293, s. 277-278; Eylül 1959, S. 294, s. 302-303; Ekim 1959, S. 295, s. 316-318.

Eşref Edib [Fergan], “Âkif’in Kur’an Tercümesi Nasıl Başladı, Sonra Nasıl Yakıldı?”, *Yeni İstiklâl*, 13 Ocak – 26 Aralık 1955.

Eşref Edip [Fergan], “Mehmed Âkif Ersoy / “Safahat Şairi” (I-XV), *Buğün*, 14-28 Mart 1971.

Eşref Edib [Fergan], “Sebilürreşad İstiklâl Mahkemelerinde – I-VI”, *Yeni İstiklâl*, 30 Haziran-4 Ağustos 1965, S. 203-208, s. 4.

Gün, Fahrettin, “İslamcı Bir Şair ve Düşünürün Yaşam Öyküsü – I-V”, *Millî Gazete*, 27 Aralık 1994-31 Aralık 1994, S. 8023-8027, s. 8.

İlkbahar, Abdurrahman, “Ölümünün 51. Yıldönümünde İslâm Şairi Mehmed Âkif 1-7, *Millî Gazete*, 24-30 Aralık 1987, S. 5313-5319, s. 7.

[Karakoç, Sezai], “Mehmed Âkif (Hayatı, Aksiyonu ve Düşünceleri-Şiiri) I-III”, *Diriliş*, II. Dönem, Kasım 1966, S. 8, s. 42-50; Ekim 1966, S. 7, s. 34-44; Aralık 1966, S. 9, s. 48-50.

Karan, Hayrettin, “Millî Mücadele’de Sebilürreşad, Mehmet Âkif ve Eşref Edip” (I-XX), *[Yeni] Sebilürreşad*, Yıl: X, Aralık 1956, S. 234, s. 142 – Aralık 1957, S. 258, s. 123-124.

Kutay, Cemal, “[Emin Ersoy]”, I-XV, *Millîet*, Yıl: III, 12 Şubat 1948, S. 106-10 Haziran 1948, S. 122, s. 15 (Birinci kısmın sonu).

[Kuntay], Midhat Cemal “Safahat” Hakkında Notlar” (I-V), *Sırât-ı Müstakîm*, 23 Haziran 1327-10 Recebül’l-ferd 1329 (1911), C. VI, S. 148, s. 283-285; 30 Haziran 1327-17 Recebül’l-ferd 1329, C. VI, S. 149, s. 299-302; 7 Temmuz 1327-23 Recebül’l-ferd 1329, C. VI, S. 150, s. 312-315; 14 Temmuz 1327-30 Recebül’l-ferd 1329, C. VI, S. 151, s. 333-335; 27 Temmuz 1327-13 Şabanü’l-muazzam 1329, C. VI, S. 153, s. 359-361.

Müftüoğlu, Mustafa, “Mehmed Âkif Bey’in Hazırladığı Kur’an-ı Kerim Mealine Dair I-IV, *Millî Gazete*, 25-28 Nisan 1976.

Müftüoğlu, Mustafa, “Ölümünün 46. Yıldönümü Münasebetiyle/Mehmet Âkif Bey’in Hazırladığı Kurân-ı Kerim Meâli Ne Oldu? -I-IV-”, *Yeni Devir*, 27-30 Aralık 1982, S. 2074-2077, s. 6.

Müftüoğlu, Mustafa, “Ölümünün 46. Yıldönümü Münasebetiyle/Mehmet Âkif Ersoy’a Dair -I-IV-”, *Yeni Devir*, 27-30 Aralık 1982, S. 2074-2077, s. 6.

Nar, Ali, “Âkif Üzerine -I-IV-”, *Yeni Devir*, 18-21 Aralık 1977, S. 264-267, s. 4.

Ogan, M. Raif, “Millet Şairi Mehmet Âkif” (I-IV), *[Yeni] Sebilürreşad*, Yıl: XII, Aralık 1959, S. 299, s. 384-385; Aralık 1959, S. 300, s. 405-407; Yıl: XIII, Ocak 1960, S. 302, s. 21; Şubat 1960, S. 303, s. 42.

Ogan, M. Raif, “Millî Şair Mehmet Âkif” (I-IV), *[Yeni] Sebilürreşad*, Yıl: XII, Ocak 1959, S. 284, s. 141-144; Ocak 1959, S. 285, s. 160; Şubat 1959, S. 286, s. 167-168; Şubat 1959, S. 287, s. 180-181.

Öcal, Fazlıoğlu Cemal Oğuz, “Mehmed Âkif, İstiklâl Marşı ve O’na Saygı” (I-XII), *Hürsöz*, 28 Aralık-12 Ocak 1959.

Önder, Mehmet, “Belgeleriyle İstiklâl Marşı Dosyası” I-VIII, *Son Havadis*, 22 Nisan 1977-29 Nisan 1977.

Özden, Seçkiner, “Mehmet Âkif’in Güç Kaynağı -I-III-”, *Yeni Devir*, 28-30 Aralık 1982, S. 2075-2077, s. 2.

Yiğitoğlu, Hamza, “Şiirleriyle Âkif: Şahsiyeti ve Zamanı – 1-15”, *Millî Gazete*, 31 Aralık 1987-14 Ocak 1988, S. 5320-5331, s. 7.

D. Antolojiler, Edebiyat Tarihleri, Yazar Sözlükleri, Yıllık, Dizin ve Ansiklopediler

“Ersoy (Mehmet Âkif)”, *Meydan Larousse-IV*, Meydan Y., İstanbul 1971, s. 339.

“Ersoy Mehmet Âkif”, *Alfabetik Okul Ansiklopedisi-VI*, Görsel Y., İstanbul 1990, s. 02.

“Ersoy, Mehmed Âkif (1873-1936)”, *Masa Ansiklopedisi*, Risale Y., İstanbul 1988, s. 145.

“Ersoy, Mehmed Âkif (1873-1936)”, *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi-IV*, Anadolu Y., İstanbul 1984, s. 2021-2023.

“Ersoy, Mehmed Âkif (d. 1873, İstanbul-ö. 27 Aralık 1936, İstanbul)”, *AnaBritannica-VIII*, Ana Y., İstanbul 1988, s. 01.

“Ersoy, Mehmet Âkif (1873-1936)”, *Yeni Türk Ansiklopedisi*-III, Ötüken Neşr., İstanbul 1985, s. 831-834.

“Ersoy, Mehmet Âkif”, *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*-VIII, Milliyet Y., Ankara 1986, s. 3790-3791.

“Ersoy, Mehmet Âkif”, *Cumhuriyet Ansiklopedisi*-V, Arkın K.evi Y., İstanbul 1970, s. 1305.

“Ersoy, Mehmet Âkif”, *Gelişim Hachette / Alfabetik Genel Kültür Ansiklopedisi*-IV, Gelişim Y., İstanbul 1983, s. 1261.

“Ersoy, Mehmet Âkif”, *Görsel Büyük Genel Kültür Ansiklopedisi*-V, Görsel Y., İstanbul T.siz, s. 3015.

“İstiklal Marşı”, *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*-XI, Milliyet Y., İstanbul, T.siz, s. 5884-5885.

“Mehmet Âkif (Ersoy) (1873-1936)”, *Grand Master / Genel Kültür Ansiklopedisi*-IV, Milliyet Y., İstanbul 1992, s. 870.

“Mehmet Âkif Ersoy”, *Genç Larousse*-IV, Meydan Y., İstanbul 1993, s. 1240.

“Safahat”, *Büyük Larousse Sözlük ve Anrsiklopedisi*-XIX, Milliyet Y., İstanbul, T.siz, s. 10047.

Abdin, Tofiq, “Mehmet Âkif Ersoy”, *Türk Şeiri: Esrar DədədənOrxanArasaddək*, Vektorneşrler evi, Bakı 2006, s. 61-63.

Acaroğlu, Türker, “Mehmet A. Ersoy / Aslan ile Tilki & Bayram Yeri”, *Çocuk Şiirleri Antolojisi*, BerkalpK.evi Y., Ankara 1944,s. 47-49.

Ali Canip [Yöntem], “Mehmet Âkif”, *Türk Edebiyatı Antolojisi*, Maarif Vekâleti Y., İstanbul 1931, s. 279-282.

Altınkaynak, Hikmet, “Ersoy, Mehmet Âkif”, *Türk Edebiyatında Yazarlar ve Şairler Sözlüğü*, Doğan Kitap Y., 1. bs., İstanbul 2007, s. 243-244.

Akkanat, Cevat, “Mehmet Âkif Ersoy (1873) / Hakkın Sesleri’nden”, *Baba, Bu Kitap Sana (Babalar İçin Şiirler) İnceleme - Antoloji*, Odunpazarı Belediyesi Y., Eskişehir?, 2005, s. 16.

Aktaş, Şerif, “Mehmed Âkif Ersoy (1873-1936)”, *Yenileşme Dönemi Türk Şiiri ve Antolojisi (1860-1920)* I, Burak Matb., 1. bs., Ankara 1996, s. 187-198 ve 530-563.

Anar & Nazim İbrahimov, "Mehmet Âkif Ersoy (1873-1936)", *Min Beş Yüz İlin Oğuz Şeri / Antologiya* - I, Azerbaycan Neşriyyatı, Bakü 1999, s. 590-593.

Artan, Gündüz, "Ersoy, Mehmet Âkif (1873-1936) Bedayiü'l-Acem *Lâ *Lâed-rî *Sa'dî", *Takma Ad - Soyadı - Rumuz Dizinleri (Tanzimattan Günümüze)*, Türk Kütüphaneciler Derneği İçel Şubesi Y., Mersin 1994, s. 26.

Atasoy, Ahmet Emin, "Yeni Türk Şiirinde Rumeli / Mehmed Âkif Ersoy: Hakk'ın Sesleri'nden & Vaiz Kürsüsünden", *XV. Yüzyıldan Bugüne Rumeli Motifli Türk Şiiri, Antolojisi*, Asa Y., İstanbul 2001, s. 178-182.

Banarlı, Nihad Sâmî, "XIX. Asır Türk Edebiyatının Müstakil San'atkârları / Mehmed Âkif Ersoy (1873-1936)", *Resimli Türk Edebiyatı Târîhi-II*, MEGSB Y., İstanbul 1987, s. 1151-1162.

Berk, İlhan, "Mehmet Âkif Ersoy", *Başlangıçtan Bugüne Beyit-Mısra Antolojisi*, Varlık Y., 1. bs., İstanbul 2003, s. 76.

Canberk, Eray, "Mehmet Âkif Ersoy (1873-1936) / Kıssadan Hisse & İtiraf & Çocuklara", *Türk Yazınından Seçilmiş Yergi Şiirleri*, Adam Y., 1. bs., İstanbul 1993, 34 s.

Canberk, Eray, "Ersoy, Mehmet Âkif", *İstanbul Ansiklopedisi-III*, K.B. & Tarih Vakfı Y., İstanbul 1994, s. 194-195.

Çalışlar, Aziz (ed.), "Ersoy, Mehmet Âkif (1873 İstanbul-1936 İstanbul)", *Türk ve Dünya Edebiyatçıları II*, Remzi K.evi Y., İstanbul 1987, s. 34-35.

Çetin, Mehmet, "Mehmed Âkif Ersoy (1873 İstanbul, 27 Aralık 1936)", *Tanzimattan Bugüne Türk Şiiri Antolojisi I*, Birleşik Dağıtım K.evi Y., 1. bs., Ankara 1991, s. 97-110.

Çevik, Adem, "Mehmet Âkif Ersoy / Bir Gece", *Âlem Sana Hayran*, Sütun Y., İzmir 2007, s. 45-47.

Çiloğlu, Fahrettin, "Mehmet Âkif", *Kurtuluş Savaşı Sözlüğü*, Doğan Kitap Y., 1. bs., İstanbul 1999, s. 152.

Değirmenci, Mehmet Saim, "Ersoy, Mehmed Âkif / Berlin Hâtıraları'ndan", *İçinden Tren Geçen Şiirler*, Kül Sanat Y., Ankara 2005, s. 86-87.

Doğan, D. Mehmet, "Ersoy, Mehmed Âkif", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi-III*, Dergâh Y., İstanbul 1979, s. 71/79.

Doğrul, Ömer Rıza, "Âkif. Safahat Mübdi'i", *İslâm-Türk Ansiklopedisi-I*, Asarı İlmiye Kütüphanesi Neşr., İstanbul 1941, s. 213-231.

Düzdağ, M. Ertuğrul, "Safahat", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*-VII, Dergâh Y., İstanbul 1990, s. 406-410.

Elçin, Şükrü - Muhtar Tefvikoğlu, "Mehmed Âkif Ersoy (1873-1936) / Edebiyat", *Yeni Türk Nesri Antolojisi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Y., Ankara 1987, s. 64-66.

Elçin, Şükrü, "İstiklâl Marşı", *Çocuklarımıza Şiirler*, Kültür Bakanlığı Y., İstanbul 1980, s. 9-10; "Çanakkale Şehitleri & Tilki ile Aslan & Âsım'dan: İmânda Birlik", s. 78-81.

Gövsâ, İbrahim Alâettin, "Âkif, Mehmet [1873-1936]", *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Yedigün Neşr., İstanbul, t.siz, s. 28-29.

Hekimoğlu İsmail - Ali Erkan Kavaklı, "Mehmed Âkif Ersoy (1873-1936) / Zulmü Alkışlayamam" vd., *Aşka, Cihada, Çileye, Davaya, Dirilişe, Kavgaya Sevdalı Şiirler 2*, Timaş Y., 5. bs., İstanbul 1998, s. 19-45.

Heper, Metin, "Ersoy, Mehmet Âkif (1873-1936)", Çev. Zeynep Mertoğlu, *Türkiye Sözlüğü / Siyaset, Toplum ve Kültür*, DoğuBatı Y., 1. bs., Ankara?, 2006, s. 243.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemâl, "Âkif Bey (Mehmed Âkif Ersoy)", *Son Asır Türk Şairleri-I*, haz. Müjgan Cunbur, Atatürk Kültür Merkezi Y., 1. bs., Ankara 1999, s. 131-136.

İsen, Mustafa & Muhsin Macit, "Mehmed Âkif Ersoy (1873-1936) / Tevhîd Yahut Feryâd", *Türk Edebiyatında Tevhidler*, TDV Y., Ankara 1992, s. 109-115.

Kaplan, Mehmet, "İstiklâl Marşı", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*-V, Dergâh Y., İstanbul 1982, s. 28-32.

Karaalioğlu, Seyit Kemal, "Ersoy, Mehmet Âkif (1873-1936)", *Resimli Türk Edebiyatçıları Sözlüğü*, İnkılâp ve Aka Y., 2. bs., İstanbul 1982, s. 203-204.

Karaalioğlu, Seyit Kemal, "Millî Edebiyatçıları / Mehmet Âkif Ersoy (1873-1936)", *Resimli - Motifli Türk Edebiyatı Tarihi-III: Cumhuriyet Edebiyatı*, İnkılâp ve Aka Kitapevleri Y., İstanbul 1980, s. 593-626.

Karakan, Hüseyin, "Mehmet Âkif Ersoy", *Şiirimizin Cumhuriyeti: Antoloji-I*, Şiir Y., İstanbul 1958, s. 47-49.

Karakoç, Bahattin - Hüseyin Özbay - Mustafa Tatcı, "Seyfi Baba / Mehmet Âkif Ersoy", *Şiir Burcunda Çocuk / Güldeste*, MEB Y., 1. bs., İstanbul 1993, s. 33-36.

Kılıç, Filiz & Muhsin Macit, "Mehmed Âkif Ersoy / Ramazan", *Türk Edebiyatında Ramazan Şiirleri (Güldeste)*, TDV Y., Ankara 1995, s. 130.

Kurdakul, Şükran, "Ersoy, Mehmet Âkif", *Şairler ve Yazarlar Sözlüğü*, İnkılâp K.evi Y., 5. bs., İstanbul 1989, s. 248-250.

Kurdakul, Şükran, "Meşrutiyet Dönemi / Mehmet Âkif Ersoy", *Çağdaş Türk Edebiyatı I, Meşrutiyet Dönemi/1. Kitap*, Bilgi Y., 3. bs., Ankara 1992, s. 154-173; "Yeniçağ ve Yeni Düşün Adamları / Mehmet Âkif", *Çağdaş Türk Edebiyatı II, Meşrutiyet Dönemi/2. Kitap*, s. 213-216.

Kurnaz, Cemâl, "Süleymaniye Kürsüsünde / Mehmed Âkif Ersoy (1873-1936)", *Münâcât Antolojisi*, TDV Y., Ankara 1992, s. 55.

Memet Fuat [Bengü], "Ersoy, Mehmet Âkif (1873-1936)", *Aydınlar Sözlüğü*, Adam Y., 1. bs., İstanbul 2001, s. 242-243.

Mardin, Yusuf, "The National Anthem (First Stanza) & "For The Martyrs of Çanakkale &The Moral of a Tale & For My Photograph & The National Anthem", *The Pocket Book of Twentieth Century Turkish Poetry*, Kültür Bakanlığı Y., Ankara 1980, s. 1-3.

Necatigil, Behçet, "Ersoy, Mehmet Âkif", *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, Varlık Y., 12. bs., İstanbul 1985, s. 130-131.

Okay, Orhan - M. Ertuğrul Düzdağ, "Mehmed Âkif Ersoy (1873-1936)", *İslam Ansiklopedisi-XXVIII*, Türkiye Diyanet Vakfı Y., Ankara 2003, s. 432-439.

Okay, M. Orhan - Şerif Aktaş, "Yirminci Asırda Türk Edebiyatı / Mehmed Âkif Ersoy", *Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klâsikleri / Tarih - Antoloji - Ansiklopedi - X*, Ötüken-Söğüt Y., İstanbul 1990, s. 340-392.

Olker, Burhaneddin, "Ersoy (Mehmed Emin)", *İstanbul Ansiklopedisi (Koçu)*, C. X, Koçu Y., İstanbul 1971, s. 5220.

Onur, Hüdavendigar, "Mehmet Âkif Ersoy", *Türk Sağı [Sözlüğü]*, Burak Y., İstanbul 2001, s. 180-181.

Özcan, Nuri, "İstiklâl Marşı", *İslâm Ansiklopedisi-XXIII*, TDV Y., Ankara 2001, s. 355-358.

Özkan, Abdullah - Refik Durbaş, "Mehmet Âkif Ersoy / Bülbül & Resmim İçin & Safahat İçin & Hüsrân", *Cumhuriyetten Günümüze Türk Şiiri Antolojisi-I*, Boyut Y.b, İstanbul 1999, s. 26-29.

Özkırımlı, Atilla, “Ersoy, Mehmet Âkif”, *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi-II*, Cem Y., İstanbul T.siz, s. 453.

Öztürk, Osman – Bekir Topaloğlu, “Kur’ân-ı Kerim’den Âyetler, M. Âkif Ersoy”, *Cumhuriyet Devrinde Yayınlanan İslâmî Eserler Bibliyografyası (1923-1973)*, DİB Y., Ankara 1975, s. 83.

Pamukçu, Ebubekir, “Mehmet Âkif Ersoy”, *Ozanlar ve Yazarlar*, Piya Y., 2. bs., İstanbul 1979, s. 163-164.

Prigent, Simone – Georges Simoni, “Mehmet Âkif”, *Kim Kimdir? / 500 Ünlü Kişi*, çev. ve düzenleme: Mehmet Arseven, Baskan Y., İstanbul 1977, s. 71.

Rek, Ahmet Bülent -Reşid Hâlid Gönç, “Ersoy, Mehmed Âkif”, *İstanbul Ansiklopedisi* (Koçu), C. X, Koçu Y., İstanbul 1971, s. 5213-5220.

Schimmel, Annemarie, “Mehmet Âkif Ersoy (1873-1936) / Der Gefallene von der Dardanallen & ES GAB annodazumalhier”, *Aus Dem Goldenen Becher / Türkische Gedichte aus Sieben Jahrhunderten*, Önel Verlag, Köln 1993, s. 135-137.

Semih, Mehmet, “Ersoy, Mehmet Âkif (1873-1936)”, *Türk Edebiyatında Mahlaslar, Takma Adlar, Tapşırmalar ve Lakaplar / Sözlük*, Anahtar Kitaplar Y., İstanbul 1993, s. 33.

Sezgin, Ahmet – Cengiz Yalçın, “Mehmet Âkif Ersoy / Ahiret Yolundan & Bir Mezar Taşına Yazılmış İdi”, *Türk Edebiyatında Ölüm Şiirleri Antolojisi*, Ünlem Y., 1. bs., İstanbul 1993, s. 112-113.

Subaşı, Aziz, “C- Seçme Şiirler / Mehmed Âkif Ersoy”, *Kevser / Mevlid-i Şerif ve Günümüzde Okunan Kasîdeleri, İlâhîler, Nat-ı Şerifler, Mehter Marşları, Serhad Türküleri ve Şiirlerden Seçmeler*, Pamuk Y., İstanbul 1982, s. 285-312.

Tansel, Fevziye Abdullah, “Mehmed Âkif Ersoy (1873-1936) / Durmayalım”, *Servet-i Fünun ve Son Devir Edebiyatı’nda Dinî Şiirler*, DİB. Y., Ankara 1962, s. 29-92.

Tekelioğlu, İbrahim, “Mehmet Âkif Ersoy 1873-1936 / Küfe’den”, *Çocuk Şiirleri Antolojisi*, Meşale Y. (Gaziantep), Ankara 1960, s.

Umran, Sedat & Hasan Akay, “Mehmet Âkif Ersoy / Çanakkale Şehitleri İçin & Necid Çölleri’nden Medine’ye & Bülbül”, *Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Bilinen ve Bilinmeyen Şaheserler Antolojisi*, İşaret Y., İstanbul 1994, s. 66-71.

Ural, Orhan, “Mehmet Âkif Ersoy (1873-1936)/Küfe”, *Şiirlerde Çocuk*, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1. bs., İstanbul 1979, s. 39-44.

Uraz, Murad, “Mehmet Âkif”, *Türk Edip ve Şairleri- II*, Tefeyyüz Kitaphanesi Y., İstanbul, t.siz, s. 102-104.

Ünlü, Mahir, “Mehmet Âkif Ersoy (1873-1936) / Küfe”, *Türkçede Öykü-Roman: Seçki (Antoloji)*, İnkılap Y., İstanbul 2009, s. 76-79.

Üzümeri, M. Ekrem-Selâmi Dinçer-Sadi Kazancı, “Mehmet Âkif Ersoy”, *Türkiye Ansiklopedisi-IV*, Yıldız Matb., Ankara 1957, s. 120.

Velibeyoğlu, Veli Recai, “Mehmet Âkif Ersoy (Safahat)”, *Örneklerle Basılı Bütün Şiirler kitapları Antolojisi-II*, İstanbul?, 1975, s. 971.

Yüksel [Serdengeçti], Osman, “Bir Gece / Mehmet Âkif”, *Müslüman Türk Çocuğunun Şiir Kitabı*, Serdengeçti Neşr., Ankara 1960, s. 12.

Yürüten, Ergin-M. Şevket Eygi, “Hâtıralar’dan&Âsım’dan& Hayat Arkadaşıma & Kıssadan Hisse”, *Güldeste -Seçilmiş Şiirler-*, Balkanoğlu Matb., Ankara 1958, s. 38-39.

E. Özel Sayılar

“Âkif Özel Sayısı”, *Hareket*, Aralık 1947, S. 18.

“Doğumunun 110’uncu ve İstiklâl Marşının Kabulünün 62’inci Yıldönümünde Mehmet Âkif’in Hatırasına”, *Türk Edebiyatı*, Mart 1983, S. 113, 50 s.

“İstiklâl Marşı”, *İstiklâl*, (Kulu), Yıl: II, Mart 2006, S. 2, 32 s.

“İstiklâl Marşı 90. Yıl”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: XII, Mart 2011, S. 133, 200 s. [→].

“İstiklâl Marşı ve Mehmet Âkif”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: XI, Mart 2010, S. 121, 144 s. [→].

“Karakter Âbidesi ve Bir Çığlık Olarak Mehmet Âkif Özel Sayısı”, *Hece*, Yıl: XII, Ocak 2008, S. 133, 751 s. [2. bs.: Nisan 2008].

“M. Âkif Özel Sayı”, *Bilgi*, C. XX, Ocak-Şubat 1967, S. 236 (37).

“Mehmed Âkif Anıt Sayısı”, *Türk Edebiyatı*, Aralık 1986, S. 158, 93 s.

“Mehmet Âkif Ersoy”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: VII, Mart 2006, S. 73, 232 s.

“Mehmed Âkif Ersoy”, *Yedi İklim*, C. XIII, Aralık-Ocak 1999-2000, S. 117-118, 122 s.

“Mehmet Âkif Ersoy”, *Hacettepe Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Aralık 1987, C. V, S. 1. Ekim-Aralık 1986, S. 70, s. 33-37.

“Mehmet Âkif Ersoy”, *Millî Kültür*, Aralık 1986, S. 55, 40 s.

“Mehmet Âkif Ersoy”, *Pınar*, C. VI, Aralık 1977, S. 72, 45 s.

“Mehmet Âkif Ersoy”, *Üslup*, Ocak-Şubat 2009, S. 1, 40 56 s.

“Mehmed Âkif Ersoy Anısına...”, *Kültür*, Ocak 2006, S. 2, 113 s.

“Mehmed Âkif Ersoy Özel Sayısı”, *Türk Yurdu*, VII. Devre, C. VIII, Aralık 1987, S. 11 (357), 63 s. [→].

“Mehmet Âkif Ersoy Özel Sayısı”, *Edebiyat Bilinci*, Mayıs 2013, S. 1-2, Özel Sayı: 21-22, 151 s. [→]

“Mehmed Âkif Ersoy Sayısı”, *Türk Kültürü*, Yıl: XXIV, Aralık 1986, S. 284, s. 109 s.

“Mehmet Âkif ve Gençlik”, *Kültür Edebiyat*, Yıl: I, Aralık 1986, 20 s.

“Mehmet Âkif’e Yeni Bir Bakış”, *Fayrap*, Mayıs 2015, S. 72 (ö.s), 52 s.

“Ölümünün 75. Yılında Mehmet Âkif Ersoy”, *YOYAV Dergisi*, Yıl: XXI, Şubat 2012, S. 232, 16 s.

“Vefatının 75. Yılında Mehmet Âkif (Özel Sayı)”, *Diyanet İlmi Dergi*, C. XLVII, Ekim-Aralık 2011, S. 4, 160 s. [→].

“Vefatının 70 Yılında Mehmed Âkif’e Mektup”, *Yedi İklim*, C. XX, Aralık 2006, S. 201, 144s.

“Zamanın Ezelî ve Ebedî Çizgisi”, *Yedi İklim*, C. XII, Aralık 1999-Ocak 2000, S. 117-118, 122

“Zulmü Alkışlayamam”, *Bilgi Yolu / Mesleki Sosyal Kültürel Sanat ve Edebiyat Dergisi*, Yıl: VII, Temmuz 2007, S. 10, s. 141 s.

F. Dosyalar

“Âkif: İnsan, Müslüman, Vatansever”, *Anadolu Çınar*, Yıl: III, Aralık 2006, S. 33, s. 1-5 ve 12-28 [Osman Arslan, Ebru Cengiz, Y. Bülent Bakiler, Hicabi

Kırlangıç, M. C. Çiftçiğüzeli, D. Mehmet Doğan, Ahmet Fidan, İsmail Alkan, Aysun İldeniz].

“Âkif’te Sanat ve Cemiyet”, *Hareket*, Aralık 1969, S. 48, s. 4-13 [Nurettin Topçu, Mehmet Sılay].

“Asım’ın Nesli Nesilmiş Gerçek”, *Yeni Şafak Kitap*, 15 Mart 2021, S. 167, s. 4-18 [S. Zeki Meriç, N. Tosun, Â. Kahraman, İ. Öztürkçü, Ayşe Olgun, İsmail Sezgin, M. Özçelik, Halil Solak, N. Turinay].

“Babam Mehmed Âkif”, *Köprü*, Aralık 1978, S. 21, s. 1-9 ve 19-20 [Faruk K. Timurtaş, Cemal Kutay, Necmettin Şahiner, Neclâ Pekolcay].

“Bir Ahlâk ve Karakter Âbidesi: Mehmet Âkif”, *Yenidünya*, Aralık 2008, S. 182, s. 6-21 [Vehbi Vakkasoğlu, Mustafa Armağan, A. Haydar Haksal, Mehmet Akyürek].

BYG KUP 83: Mehmed Âkif Ersoy Zarfı (109 Kupür), Ankara Millî Kütüphane.

BYG KUP 84: (72 Kupür), Millî Kütüphane.

BYG KUP 85: (54 Kupür), Millî Kütüphane.

BYG KUP 86: (89 Kupür), Millî Kütüphane.

BYG KUP 87: (Özel sayılar ve Emin Erişirgil’in yazı dizisinin bütünü), Millî Kütüphane.

BYG KUP 88: (44 Kupür), Millî Kütüphane.

BYG KUP 89: (67 Kupür), Millî Kütüphane.

BYG KUP 90: (37 Kupür), Millî Kütüphane.

BYG KUP 91: (61 Kupür), Millî Kütüphane.

BYG KUP 92: (58 Kupür), Millî Kütüphane.

BYG KUP 93: (62 Kupür), Millî Kütüphane.

“Doğumunun 110. Yıldönümünde Mehmet Âkif”, *Mavera*, C. VII, Haziran 1983, S. 79, s. 45-54 [Taha Akyol, Mehmet S. Aydın, M. Cemal Çiftçiğüzeli, D. Mehmet Doğan, Mustafa Eski, Ahmet Kabaklı, Cinuçen Tanrıkorur, Fevziye A. Tansel, Alemdar Yalçın].

“Doğumunun 120. Yılında İnanmış Bir Şair Mehmet Âkif Ersoy [Âkif 120 Yaşında / İnanç Şiire Düşman mı?]", *Hürriyet Gösteri*, Nisan 2003, S. 247, s. 60-

83 [A. Uçman, Orhan Okay, Sezgin Gök, Turan Alptekin, Kandemir, Hasan Akay, Haluk Oral].

“Elmalılı Hamdi, Âkif’in Mealini Saklamış”, *Yeni Şafak Kitap*, 12 Ekim 2016, S. 114, s. 6-9 [Necmi Atik, A. Cüneyd Köksal, Recep Şentürk].

“İnanmış Bir Mü’min, Sorumlu Bir Şair ve Yılmaz Bir İttihad-ı İslamcı Mehmed Âkif”, *Temmuz*, Aralık 2016, S. 5, s. 22-109 ve 118-120 [Ali Emre, Ferhat Çiftçi, Duran Boz, Ali K. Metin, Mehmet Narlı, Ertan Örgen, Y. T. Günaydın, Erencan Yüksel, M. N. Pesen, Taha Akyürekli, Şuayb Mekeç, Mustafa Yılmaz, Selahattin Eş Çakırgil, Ümit Kudbay].

“İstiklâl İstikbal Mücadelesi: Müstesnâ Şair Âkif, Millî Mücadele ve Kuşatmalar”, *Umran*, Mart 2021, S. 319, s. 34-82 [Metin Önal Mengüşoğlu, Mustafa Aydın, Cihan Aktaş, Celalettin Vatandaş, Güngör Göçer, Kamil Ergenç, Mehmet Furkan Ören, Abdullah Yıldız, Aziz Erdoğan].

“İstiklâl Marşı Mehmet Âkif / İstiklâl Marşı Millî Mutabakat Metnidir”, *Muhit*, Mart 2021, S. 15, s. 66-145 [Necmi Uyanık, Âlim Kahraman, Turan Karataş, D. Mehmet Doğan, Mehmet Narlı, Mustafa Özçelik, Hüsrev Hatemi, Muhammed Enes Kala, Tahsin Yıldırım, Yunus Arifoğlu, Âlim Yıldız, Mustafa Özel, Feride Turan, Namık Açıkgöz, Necmettin Turinay, Caner Arabacı, Osman Toprak, Soner Karakuş].

[Mehmed Âkif], *Millî Eğitim*, Mart 1989, S. 83, s. 5-33 [Orhan Okay, Ramazan Kaplan, Şerif Aktaş, N. Turinay, Ali Birinci, A. Güler].

“Mehmet Âkif”, *Pınar*, C. III, Aralık 1974, S. 36, s. 1-17 [Pınar, M. Âkif Ak, Mehmet Bölükoğlu].

[Mehmed Âkif], *Teklif*, Yıl: I, 15 Şubat-15 Mart 1989, S. 11, s. 24-33 [İsmail Kara, Ali Bal, Osman Öztürk, H. Nilüfer Koç, Ruhan Ç. Eskin].

“Mehmed Âkif: Dosdoğru Bir İnsan”, *Ailem*, 6 Mart 2004, S. 65, s. 16-27 [Seher Kantarcı, Mehmet Şimşek, M. Enis Can, Mustafa Aydın].

“[Mehmet Âkif Ersoy]”, *Düşünce ve Tarih*, Yıl: I, Aralık 2014, S. 3, s. 32-67 [Kamil Akarsu-Mustafa Yücel, Yaşar Ahmet Bahar-Selma Argon, Sinan Meydan, Emine Türkdöğün-Nurullah Çetin, Sevgi Bayat].

“Mehmed Âkif Ersoy”, *İslâmın İlk Emri Oku*, Ocak 1962, S. 11 s. 2-13 [Halit Güler, A. Lutfi Kazancı, Sıtkı Balcı, Mehmet Yıldırım, M. U. Postalıcı, Tahir Büyükkörükçü, M. Ali Uz].

“Mehmet Âkif Ersoy”, *Keşke*, Kasım-Aralık 2014, S. 8, s. 6-24 [Oğuzhan Gülcemal, Emin Hekimoğlu, Mehmed Âkif Köseoğlu, D. Mehmet Doğan, Nurullah Deveci, Cihan Deniz].

“Mehmet Âkif Ersoy”, *Mahfer*, Aralık 2014-Ocak 2015, S. 5, s. 4-8 [Hayrullah Eraslan, Mehmet Çalışkan, Talip Işık].

“Mehmet Âkif Ersoy”, *Millî Eğitim*, Ekim-Aralık 1986, S. 70, s. 33-37.

“Mehmet Âkif Ersoy”, *SEKA Sanat Edebiyat ve Kültür Akademisi*, 2012, S. 1, s.4-23 [İsmail Civelek, M. Esat Harmancı, Ali Vasfi Kurt, Sait Karaçorlu, Dicle Çetin, Faruk Yavuz, Haşmet Asilkan].

“Mehmet Âkif Ersoy: İdeali, Sözleri ve Hayatıyla Örnek İnsan”, *Ailem*, 22 Aralık 2006, S. 211, s. 18-29 [Serhat Şeftali, Şeref Yılmaz].

“Mehmet Âkif Hamaset Sisinde Kaybolmasın!”, *Kuşluk Vakti*, Yıl: II, Mart 2009, S. 11, s. 1, 4-5 ve 7 [Musa Güner, Yusuf Çağlar, A. Ali Ural, Filiz Güner].

“Mehmed Âkif Özel Bölümü”, *Türk Edebiyatı*, Mart 1984, S. 125, s. 61-69 [Taha Akyol, Alemdar Yalçın].

“Mehmet Âkif ve Bursa”, *Bursa Günlüğü*, Mart-Mayıs 2021, S. 12, s. 4-20 [Mustafa Kara, Nesrin Karaca, Mustafa Özçelik].

“Mehmet Âkif’i Anarken”, *Türk Edebiyatı*, Aralık 1981, S. 98, s. 10-12 [Ahmet Taşgetiren ve Âkif’ten seçmeler].

“Mehmet Âkif’i Düşünmek”, *Merdiven Şiir*, Aralık 2006-Ocak 2007, S. 11, s. 47-83 [T. S. Eliot, Hasan Akçay, Cenab Şahabeddin, A. Ali Ural, Mehmet Can Doğan, Cem Yavuz, Yunus Koray, Hayriye Ünal].

“Mehmet Âkif’in Fikirleri, Şiiri ve Yepyeni Bir Safahat Yayını”, *Dergâh*, C. XVIII, Aralık 2007, S. 214, s. 10-16 ve 20-23. [A. İhsan Kaya, Fazıl Gökçek, Derya Güven].

“Mehmet Âkif’in İrtihalinden Beş Yıl Geçmesi Münasebetile”, *Halk* (Trabzon), 2 Kanunusânî 1942.

“Niçin Âkif Özel Sayısı”, *Genç Öğretmen*, Yıl: II, Aralık 1964-Ocak 1965, S. 10, 1-11 [Mehmed Kaplan, Peyami Safa, F. K. Timurtaş, A. Kabaklı, Tarık Buğra]. (“Özel Sayı” denilmesine rağmen sadece dosya boyutundadır).

“Ölümünün 48. Yılında Bir Mücadele Adamı olarak Âkif” [1], haz. Hüseyin Yorulmaz, *Millî Gazete*, 27 Aralık 1984, S. 4238, s. 9 [Mehmet Nuri Doğan, Âlim Kahraman, Ebubekir Eroğlu].

“Ölümünün 48. Yılında Mehmet Âkif” [2], haz. Hüseyin Yorulmaz, *Millî Gazete*, 28 Aralık 1984, S. 4239, s. 10 [Hüseyin Durukan, Sefa Kaplan, Azmi Yırcalı, Veysel Vedat].

Ölümünün 50. Yılında Mehmet Âkif”, *Hürriyet Gösteri*, Aralık 1986, S. 73, s. 26-29 [Dündar Akünel, Âkif’ten seçmeler].

G. Röportaj, Anket, Açık Oturum ve Soruşturmlar

Akgül, Mehmet, “Mehmet Âkif Ersoy: “Bedr’inarslanları ancak bu kadar şanlı idi” derken hata mı etmişti?..”, *Gözyaşı*, Yıl: II, Aralık 1988, S. 17, s. 23 [Mehmed Emin Er, Tahir Silahtaroglu].

Akın, Mahmut Hakkı, “[Selma Argon ile:] 84. Vefat Yıldönümünde Mehmet Âkif Ersoy, Mücadelesi”, *‘Şehre Sözümüz Var’*, ed. Saffet Yurtsever, Konya TYB Yayını, Konya 2021, s. 899-928.

Akkanat, Cevat, “Mehmet Âkif’in Hayatı Dizi veya Sinemaya Aktarılmalı mı? Niçin?”, *Sebülürreşad*, Nisan 2018, S. 1027, s. 26 [Yaşar Bedri Özdemir, Alaattin Karaca, Ali Osman Ggündloğan, Ejder Okumuş, İbrahim Kilik, Ayşegül Genç, Asım Gültekin].

Akünel, Dündar, “Suat Ersoy: Bizi kimseden başka türlü yaşatmadı”, *Hürriyet Gösteri*, Aralık 1986, S. 73, s. 28-29.

Alpay, N., “M. Özkaldı: “Âkif eşsiz insandı” / Mehmet Âkif Ersoy’un 85 Yaşındaki Arkadaşı O’nu Anlatırken Ağlıyordu”, *Babıalide Sabah*, 28 Eylül 1967.

Altıntaş, Samet, “İsmail Kara: Akif’in fikirlerini konuşmaya başlamadık bile”, *Zaman Pazar*, 16 Haziran 2013, s. 6 [*Elemim Bir Yüreğinin Kârı Değil* üz.].

Aslan, Celal, “Beşir Ayvazoğlu ile Mehmet Âkif’in Şiiri ve Sanatı Hakkında”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: VII, Mart 2006, S. 73 (ö.s.), s. 79-85.

“Aydos Olarak Mehmet Âkif Ersoy Hakkındaki Çalışmalarıyla da Bilinen Mustafa Özçelik ve Yusuf Tosun’a Âkif’i Sorduk, Onlar da Lütfedip Cevapladılar”, *Aydos*, 2019, S. 19, s. 65-68.

Bahar, Yaşar Ahmet, “Selma Argon: Dedem Mehmet Akif Ersoy”, *Düşünce ve Tarih*, Yıl: I, Aralık 2014, S. 3, s. 38-41.

Bal, Ali, “İsmail Kara ile “Mehmed Âkif ve İslâmcılık Düşüncesi” Hakkında: Bugünkü İslâmcıların seviyesi II. Meşrutiyet devri seviyesinden çok gerilerdedir.”, *Teklif*, Yıl: I, 15 Şubat-15 Mart 1989, S. 11, s. 24-27

Bıyık, Ahmet, “[D. Mehmet Doğan’la] Siyasilerin ‘özgür değilim’ diyerek sustuğu ortamda Âkif’e yazarlar sahip çıktı”, *Zaman*, 5 Ekim 1999.

Bozgeyik, Burhan, “Babam Mehmed Âkif”, *Köprü*, Aralık 1978, S. 21, s. 1-4.

Bozoklu, Mustafa, “Ergün Yıldırım ile: Milletine meftun bir münevver”, *Okur Kitap Dergisi*, Kasım-Aralık 2020, S. 16, s. 52-53 [E. Yıldırım, *Âkif’in Leylâsı, Millet* hk.].

“Cemal Çiftçigüzeli: Âkif’e gençler sahip çıkmıştır.”, *Anadolu Çınar*, Yılı: III, Aralık 2006, S. 33, s. 18-19.

“Cemile Doğrul’la İstiklâl Marşı’nın 50. Yılı Dolayısıyla”, *Hayat*, 1 Nisan 1971.

Cinoğlu, M. Fatih, “D. Mehmet Doğan ile Söyleşi”, *Keşke*, Kasım-Aralık 2014, S. 8, s. 19-24.

Coşkun, Nusret Safa, “Mehmet Âkif’i Oğlu Anlatıyor”, *Vakit - Yeni Gazete*, 27 Aralık 1947.

Çağlar, Yusuf, “Âkif’in Kızı Suat Hanım Anlatıyor”, *Zaman*, 28 Aralık 2008.

Çevik, Sezgin-Yazgıç, Suavi Kemal-Faruk Nafiz Fazlıoğlu, “M. Orhan Okay: Âkif’i bir karakter olarak tasavvur ettim her zaman”, *Âkif’ten Asım’a*, (Çevik), T.C. K.T.B., Ankara 2007, s. 45-60.

“D. Mehmet Doğan ile Âkif Tartışmaları Üzerine: “Gerçek bir örnek şahsiyet: Mehmet Âkif”, *Altınoluk*, Aralık 1999.

Diken, Abdurrahma-Merve Korkmaz, “D. Mehmet Doğan ile Mehmet Âkif Üzerine Söyleşi”, *Üslup*, Ocak-Şubat 2009, S. 1, 40 s. 18-21.

Durgun, H. Harika, “[Fazıl Gökçek ile:] Mehmet Âkif’in Fikirleri, Şiiri ve Yepyeni Bir Safahat Yayını”, *Dergâh*, C. XVIII, Aralık 2007, S. 214, s. 12-16.

Durman, Nurettin, “Mustafa Özçelik: Akif, yarına da sözü olan bir fikir öncüsüdür”, *Gerçek Hayat*, 3-9 Mart 2014, S. 10 (697), s. 31.

“Düşünce Dünyasında Sırat-ı Müstakim / Soruşturma”, *Umran*, Nisan 2009, S.?, s. 74-82 [Ramazan Yıldırım, Mustafa Gündüz, Bahadır Kurbanoğlu].

“Erişirgil İzahat Veriyor / Bir İslâm Şairinin Romanı” Yazarı ile Bir Röportaj Yaptık”, *Halkçı*, 8 Ocak 1955.

“[Ertuğrul Günay:] Âkif, bir büyük ahlâk örneğidir”, *Yeni Asya*, 21 Kasım 2008, S. 13902, s. 8 [MAKÜ 1. Uluslararası Mehmet Âkif Ersoy Sempozyumu dolayısıyla].

Eşitgin, Dinçer, “İstiklâl Marşı Üzerine Bir Soruşturma”, *Bilim ve Aklın Aydın-
lığında Eğitim*, Yıl: XI, Mart 2010, S. 121, s. 58-68 [Ali Ayçıl, Celâl Tarakçı, Fazıl
Gökçek, İbrahim Demirci, İsmal Karakurt, Kamil Aydoğan, Mustafa Aydoğan,
Orhan Okay, Ramazan Gülendamlar, Sadık Yalsızuçanlar, Şaban Sağlık, Turan
Karataş].

Fazlıoğlu, Faruk Nafiz-Suavi Kemal Yazgıç - Sezgin Çevik, “İsmail Kara: Bu-
gün Türkiye’de ayakları yere basan bir şekilde yol almak isteyen her seviye-
deki Türk insanı için Âkif büyük bir yol gösterici...”, *Âkif’ten Asım’a*, (Çevik,) T.C. K.T.B., Ankara 2007, s. 136-150.

Güldal, Fatih, “Prof. Dr. Orhan Okay ile M. Âkif Üzerine Mülakat”, *Kültür*, Ocak 2006, S. 2 (ö.s.), s. 23-25.

Güldal, Sümeyra, “M. Serhan Tayşi Bey’le Milli Şairimiz Mehmed Âkif Üzeri-
ne...”, *Kültür*, Ocak 2006, S. 2 (ö.s.), s. 47-52.

Gün, Mustafa, “Yrd. Doç. Dr. Mukim Sağır ile Mehmet Âkif’in Şiiri Üzerine.../
‘Âkif Dil ve Üslup Şairiydi’”, *Millî Gazete*, 26 Aralık 1995, S. 8386, s. 10.

Güner, Ahmet (sunan), “Âkif Açıkoturumu”, *Türk Edebiyatı*, Mart 1983, S. 113, s. 26-31 [Mehmet Kaplan, İhsan Toksarı, Emin Işık, Ahmet Güner].

Gür, Aslı, “[Nejla Sarıkaya:] Çocuklar M. Akif’in hayallerini okuyacak”, *Star*, 10 Ocak 2013, s. 24 [Mehmet Akif ve Ben hk.].

Haksal, Ali Haydar-Seyfettin Ünlü, “Orhan Okay / Mehmed Âkif: Şiiri ve Düşün-
çesi Üzerine Bir Konuşma”, *Yedi İklim*, C. XII, Aralık 1999-Ocak 2000, s. 117-118 (ö.s.), s. 40-43.

Harmancı, Abdullah, “Mehmet Âkif Araştırmalarıyla Tanınan Yusuf Turan Gü-
naydın: Herkesin bir Âkif’i var!”, *Mahalle Mektebi*, Mart-Nisan 2018, S. 40, s. 36-45.

“Hicabi Kırılancık: Âkif bir düşünürdür, eylem adamıdır”, *Anadolu Çınar*, Yıl: III, Aralık 2006, S. 33, s. 16-17.

İldeniz, Aysun, “Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı Başkanı D. Mehmet Doğan’la
İstiklâl Marşı’mız ve Büyük Şairi Mehmet Âkif Ersoy’u Daha İyi Anlayabilmek
Üzerine”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: XI, Mart 2010, S. 121, s. 99-
106; *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: XII, Mart 2011, S. 133, s. 151-158.

İldeniz, Aysun-Banu Davun, “Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay ile Mehmet Âkif’in Düşünceleri Hakkında”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: VII, Mart 2006, S. 73 (ö.s.), s. 117-129.

“İstiklâl Marşı’nda Anlatılan Türkiye’de mi Yaşıyoruz?”, *Gerçek Hayat*, 12 Aralık 2009, S. 425, s. 16-17 [Reha Muhtar, Ertuğrul Düzdağ, Y. B. Bakiler, Aydemir Güler, D. M. Doğan, M. Nuri Yardım, Turgut Alaca].

“İstiklâl Marşı’nın Kabulünün 77. Yıldönümündeyiz İstiklal Marşı ve Şair İçin Ne Dediler?”, *Yeni Mesaj*, 12 Mart 1998, S. 105, s. 11 [Muharrem Ergin, Mehmet Kaplan, Cemâl Kurnaz, Hüseyin Hatemi, Taha Akyol].

Kabaklı, Ahmet, “Celâl Bayar İstiklâl Marşımızın Mecliste Kabulünü Anlatıyor”, *Türk Edebiyatı*, Mart 1983, S. 113, s. 8.

Kandemir, “Pendik Bakteriyolojihanesinde Bir Saat”, *Yedigün*, 2 Birinci Teşrin 1936, S. 195, s. 10-13 [Şefik Kolaylı ile].

Karakuş, Soner, “Mustafa Özçelik: Hiçbir şey Mehmet Âkif ve İstiklâl Marşı sevgisini bu milletin gönlünden silmememiştir”, *Muhit*, Mart 2021, S. 15, s. 138-141.

Kardaş, Hamit, “Alim Kahraman: Âkif, şiirini milletin emrine verdi”, *Okur Kitap Dergisi*, Mayıs-Haziran 2021, S. 19, s. 40-41.

Kartal, Can, “Beşir Ayvazoğlu: “Âkif’in ahlâkı, dünyada tek başına kalırsa bile yaşanacak bir ahlâktır”, *Yedi İklim*, C. XX, Aralık 2006, S. 201 (ö.s.), s. 22-26.

Koca, Osman, “Bir Neslin İki Zıt Kutbu: Âkif-Fikret/Fahrettin Gün ile Âkif-Fikret Çatışmasının Bilinmeyen Yönlerini Konuştuk”, *Yedi İklim*, C. XXVII, Mart 2015, S. 300, s. 52-58.

Kökce, Halime, “İstiklâl Marşı Derneği kuruyorum çünkü İstiklâl Marşı bizim tarifimizdir”, *Gerçek Hayat*, 9 Şubat 2007, S. 329; *Toparlanın Gitmiyoruz III*, haz. Osman Özbahçe, Ebabil Y., 1. bs., Ankara 2008, s. 194-202.

“[M. Orhan Okay ile] Mehmed Âkif’in Düşünce ve Sanatı [Üzerine]”, *Millî Kültür*, Nisan 1989, S. 64, s. 63-69.

“M. Suat Mertoğlu ile Röportaj: Türkiye’de İslamcılık ve Sırat-ı Müstakim”, *Umran*, Nisan 2009, S. ?, s. 68-73.

Mayadağlı, Hüsnîye, “Bahtiyar Vahapzade: Sabır ve Mehmet Âkif örneğimdi”, *Türk Edebiyatı*, Ağustos 1993, S. 238, s. 47-50.

“Mehmet Âkif Üzerine Konuşma”, *Divan*, C. I, Ocak 1979, S. 3, s. 7-8 [katılanlar: Necmettin Turinay, Beşir Ayvazoğlu, Mehmet Doğan, M. Cemal Çiftçigüzeli].

“Mehmet Âkif’le Yapılan Son Röportaj”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: XI, Mart 2010, S. 121, s. 141-144; *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: XII, Mart 2011, S. 133, s. 198-200.

Olgun, Ayşe, “[D. Mehmet Doğan:] *Asım’ın neslinin nesli kesilmez*”, *Yeni Şafak Kitap*, 15 Mart 2021, S. 167, s. 12-13.

Olgun, Ayşe, “[İbrahim Öztürkçü:] Âkif’i karşılayanlar sadece 12 kişiydi”, *Yeni Şafak Kitap*, 15 Mart 2021, S. 167, s. 10-11.

Olgun, Ayşe, “[Necmi Atik:] Âkif’e mersiye”, *Yeni Şafak Kitap*, 13 Aralık 2017, S. 128, s. 20-25.

Olgun, Ayşe, “Selma Argon’la”, *Yeni Şafak*, 3 Nisan 2006.

Okyanus, “Mehmet Âkif Ersoy ile Söyleşi”, *Açık Pencere*, Yıl: II, Ocak 2007, S. 3, s. 3-5 [kurgu-röportaj].

“[Orhan Okay ile] Mehmet Âkif Üzerine Konuşma”, *Kaşgar*, Kasım 1999, S. 12, s. 21-24.

Ömeroğlu, Serdar, “Âkif’in Şiir Kaseti Üzerine Ömer Fuat ile: Mehmet Âkif’i yeterince tanmıyoruz”, *Millî Gazete*, 25 Aralık 1986, S. 4956, s. 8.

Özcan, Mustafa, “Ünlü Siyaset ve Fikir Adamı Fethi Tevetoğlu Bir Devre Işık Tutuyor: “Âkif, bayrağa sarılı gömülen tek Türk Evlâdı idi”, *Akit*, 8 Şubat 1987, s. 8 ve 13.

Özden, Sadullah, “M. Âkif Ersoy Külliyyatı Yayınlandı”, *Yeni Devir*, 16 Ocak 1993, S. 6049, s.2 [Alaeddin Şengüler ile röp.].

Özkaya, Fatma (haz.), “Soruşturma: Âkif’in Yeni Bulunan ‘Allah’ Başlıklı Şiiri Hakkında Ne Düşünüyorsunuz?”, *Dergâh*, C. XXIX, Temmuz 2018, S. 341, s. 15 [Abdullah Uçman, Cihan Aktaş, Ali Şükrü Çoruk, Zeynep Arkan, Turgay Anar].

Öztürk, İlker Nuri, “Yusuf Turan Günaydın – Selma Günaydın: Akif savaşın etkisini ilimle iyileştirdi”, *Yeni Şafak Pazar*, 29 Mart 2020, S: 702, s. 2.

Öztürkçü, İbrahim, “Geride Bıraktığımız “2011 Mehmed Âkif Yılı”nı ve Ölümünün 76. Yıldönümünde Mehmed Âkif’i Prof. Dr. M. Fatih Andı ile Konuştuk”, *Edebiyat Bilinci*, Mayıs 2013, S. 1-2, Özel Sayı: 21-22, s. 18-26.

Paşalı, Melek, “İsmail Kara: “Âkif merkeze alınarak, bütün dönem düşüncesi okunabilir”, *Yedi İklim*, C. XX, Aralık 2006, S. 201 (ö.s.), s. 14-21.

Pektaş, Ali, “[M. Orhan Okay:] Safahat’ı yeniden okumalıyız”, *Zaman*, 27 Aralık 2006.

“RTÜK Üyesi D. Mehmet Doğan: “Mehmed Âkif bu toprakların bin yıllık kültürüne sahiptir”, *İlk Adım*, Aralık 2003.

“Proje Koordinatörü Yazarımız Asım Gültekin’le Konuştuk/ Bin Safahat Okuma Grubu çıg gibi büyüyor!”, *Genç*, Yıl: II, Mart 2008, S. 18, s. 25.

Saatçı, M. Hikmet, “Mehmed Âkif’in Ölüm Yıldönümünde Alaeddin Özdenören ile.../ Âkif, “Şiirle Düşünmüş” Bir İnsandır”, *Yeni Devir*, 31 Aralık 1985, S. 2962, s. 6.

Sağlam, Nuri, “M. Orhan Okay: “Âkif’in eseri şahsiyetidir”, *Yedi İklim*, Aralık 2006, S. 201 (ö.s.), s. 8-12.

Saatçı, M. Hikmet, “Mehmed Âkif’in Ölüm Yıldönümünde Alaeddin Özdenören ile.../ Âkif, “Şiirle Düşünmüş” Bir İnsandır”, *Yeni Devir*, 31 Aralık 1985, S. 2962, s. 6.

“Selahaddin Eş Çakırgil: “Mehmed Âkif, Türkçe İslâmî Edebiyatın İkinci Yunus Emre’sidir”, *Temmuz*, Aralık 2016, S. 5, s. 86-93.

Solak, Halil, “[Necmi Atik:] Âkif’in Meâlinin yakılmadığı ortaya çıkacak”, *Yeni Şafak Kitap*, 12 Ekim 2016, S. 114, s. 6-9.

Songür, Hasan Ali, “Destan Güzelliğinde Bir Ömür / Mehmet Cemal Çiftçigüzeli’yle Mehmet Âkif Üzerine...”, *Yeni Mesaj*, 28 Aralık 1997, S. 31, s. 11.

Şahinler, Seray, “Yahya Coşkun: Hatıra evinde Âkif dünden bugüne seslenir”, *Yeni Şafak Pazar*, 21 Mart 2021, S. 752, s. 1 ve 3.

Şahinler, Seray, “Yusuf Turan Günaydın’la: İnsani yönleriyle Mehmet Âkif”, *Yeni Şafak*, 27 Aralık 2017, s. 3.

“Şair Mehmet Âkif İçin Memleketin Fikir ve Edebiyat Adamları Ne Diyorlar?”, *Yeni Adam*, 11 Mart 1937, S. 167, s. 10 (Abdülhak Hamid, Peyami Safa, İsmail Hami, Şükufe Nihal); 18 Mart 1937, S. 168, s. 10-11 (Sabiha Zekeriya, Tanpınar, Burhan Toprak); 25 Mart 1937, S. 169, s. 10 (Burhan Belge, Yaşar Nabi, Suphi Nuri, Sabahattin Ali); 1 Nisan 1937, S. 170, s. 10 (Faliş Rıfkı, Nurettin Artam, Sadri Ertem); 8 Nisan 1937, S. 171, s. 10-11 ve 19 (Kerim Sadi, Orhan Seyfi, Yusuf Ziya, Raif Necdet); 15 Nisan 1937, S. 172, s. 10 (Nurullah Ataç, Atsız, Faruk

Nafiz). [Soruşturma soruları: 1. Âkif milliyetçi bir şair midir, İslâmcı bir şair midir? 2. Âkif bir sınıf şairi midir, yoksa bir halk şairi midir? 3. Âkif'in Türk İnkılâbına hizmeti var mıdır? 4. Âkif'in edebiyata (...) ne bakımdan hizmeti olmuştur? 5. Âkif'in memleketten uzaklaşmasını nasıl izah edebilirsiniz? 6. Âkif'in eserlerinde belli bir tez var mıdır? 7. Âkif'in insanî olan tarafları var mıdır].

“Şairlere Mehmet Âkif'i Sorduk”, *Merdiven Şiir*, Aralık 2006-Ocak 2007, S. 11, s. 74-83 [Mehmet Can Doğan, Cem Yavuz, Yunus Koray, Hayriye Ünal].

Tezcan, Gülcan, “Abdurrahman Şen: Omurgalı olmanın tek örneği: Mehmet Âkif Ersoy”, *Gerçek Hayat*, 22 Şubat 2008, S. 383, s. 28-29.

Tiryakiol, Selim, “[Harun Kırkıl:] Âkif'in olmadığını bir düşünsenize”, *Genç*, Yıl: V, Mayıs 2021, S. 56, s. 53.

Toprak, Osman, “D. Mehmet Doğan: Zaferlerin arkasında şairin sözü vardır”, *Muhit*, Mart 2021, S. 15, s. 138-141.

Türkdoğan, Emine, “Prof. Dr. Nurullah Çetin'le Mehmet Âkif'te Kavmiyet-milliyet Meselesi”, *Düşünce ve Tarih*, Yıl: I, Aralık 2014, S. 3, s. 48-55.

Uçman, Abdullah, “Orhan Okay: Hiçbir şairimiz Âkif kadar cemiyet mistiği olmamıştır”, *Hürriyet Gösteri*, Nisan 2003, S. 247, s. 62-66.

Userin, Ali Görkem, “Yusuf Turan Günaydın: “Âkif çalışmalarının seyri gittikçe ivme kazanıyor”, *Ayraç*, Ekim 2010, S. 12, s. 56-58.

“Yalçın Küçük'ün Mehmet Âkif'e Dair İftiraları”, *Ayraç*, Aralık 2011, S. 26, s. 23-46 [Nurullah Çetin ve İbrahim Tüzer ile söyleşi].

Yazgıç, Suavi Kemal-Faruk Nafiz Fazlıoğlu-Sezgin Çevik, “Süleyman Hayri Bolay: Âkif Bey mütefekkirlerimizden pek çok şey bekliyordu”, *Âkif'ten Asım'a*, (Çevik), T.C. K.T.B., Ankara 2007, s. 61-78.

Yazgıç, Suavi Kemal-Faruk Nafiz Fazlıoğlu-Sezgin Çevik, “Beşir Ayvazoğlu: Asım ile Mehmet Âkif arasındaki benzerlik...”, *Âkif'ten Asım'a*, (Çevik), T.C. K.T.B., Ankara 2007, s. 93-108.

Yazgıç, Suavi Kemal-Faruk Nafiz Fazlıoğlu - Sezgin Çevik, “Düccane Cündioğlu: Âkif'in “Kur'an'dan alıp ilhamı asrın idrakine söyletmeliyiz İslam'ı...”, *Âkif'ten Asım'a*, (Çevik), T.C. K.T.B., Ankara 2007, s. 109-120.

Yazgıç, Suavi Kemal-Faruk Nafiz Fazlıoğlu-Sezgin Çevik, “Kurtuluş Kayalı: Bugün yirmi-otuz yaşında sıradan bir okuyucunun Mehmet Âkif'le buluş-

ması mümkün değil.”, *Âkif’ten Asım’a*, (Çevik), T.C. K.T.B., Ankara 2007, s. 121-136.

Yeşil, M. İsa, “[M. Rüyan Soydan:] Mehmet Âkif’e ait her şeyi mübarek bir emanet gibi görüyorum!”, *Türk Edebiyatı*, Aralık 2017, S. 530, s. 18-21.

Yıldırım, Galip, “Hicabi Kırlangıç [ile] Bilgi Yolu Dergisi İçin, Merhum Mehmet Âkif Ersoy’la İlgili Söyleşi”, *Bilgi Yolu / Mesleki Sosyal Kültürel Sanat ve Edebiyat Dergisi*, Yıl: VII, Temmuz 2007, S. 10, s. 138-141.

“Yrd. Doç. Dr. M. Sağır: Âkif’in Şiirleri, O Günkü Türkçe’nin En Güzel Örnekleridir”, *Yeni Devir*, 26 Aralık 1995, S. 6965, s. 3.

Yücel, Emrehan – Yıldız Saygılı, “Yusuf Turan Günaydın’la Mehmet Âkif Ersoy Üzerine Kitap Okur Topluluğunun Röportajı”, *İçimizdeki Daktilo*, Mart 2015, S. 1, s. 16-19.

H. Tezler

Abdallah, Suliman Nasir Ibarhim, *Mehmet Âkif ve Abdullah et-Tayyib’in Şiirlerinde Geleneğin İhyası*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Ü., SBE., Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, YLT., İstanbul 2016, 130 s.

Acuner, Celaledin, *Mehmet Âkif’in Mev’ize ve Hutbelerindeki Din Eğitimi Unsurları*, Marmara Ü. SBE, YLT., İstanbul 1995, 146 s.

Açıkgöz, Gönül, *Mehmet Akif’in Safahat Adlı Eserinde İsim Tamlamalarının İncelenmesi*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Ü., SBE., Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Kahramanmaraş 2019, 77 s.

Adaş, Ulvi, *Mehmet Âkif Ersoy’un Dil ve Üslubu*, Ankara Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya F. LT., Ankara 1971.

Akar, İlhan, *Mehmet Âkif Ersoy’un Dinî Görüşleri*, Ankara Ü. İlahiyat F., İslâm Felsefesi Ana Bilim Dalı, LT., Ankara 1978, V+42 s.

Aktaş Yazıcı, Fatma Sultan, *Mehmet Akif Ersoy’un Safahat İsimli Eserindeki Ahlâk Anlayışı ile İlgili Görüşleri*, Marmara Ü., SBE., İlahiyat Ana Bilim Dalı, YLT., İstanbul 2007, 346 s.

Aksoy, Mustafa, *Safahat’daki Bazı Kavramların Sosyolojik Tahlili*, İstanbul Ü., SBE., Sosyoloji Ana Bilim Dalı, YLT., İstanbul 1989, 101 s.

Alzubaidi, Sarah, *Almutanbî ile Mehmet Âkif Ersoy'un Şiirlerinin Dil ve Muh-teva Açısından Karşılaştırılması*, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, YLT., Karabük 2021, 99 s.

Anbar, Gülnur, *Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad Dergileri Ekseninde Din-Dev-let-Siyaset Tartışmaları*, Gazi Ü., SBE., Din Sosyolojisi Bilim Dalı, YLT., Ankara 2007, 160 s.

Apaydın, Nihal, *Mehmet Âkif'in Nesirleri*, İstanbul Ü. Edebiyat F. LT., İstanbul 1964.

Arıbaş, Sebahattin, *Mehmet Âkif'in Eğitim Anlayışı*, Marmara Ü. SBE, YLT., İstanbul 1985, 126 s.

Arık, Necati, *Mehmet Âkif Ersoy'un Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad Der-gilerinde Yayınlanmış Makaleleri*, Ankara Ü. İlâhiyat F. İslâm Felsefesi Tarihi Ana Bilim Dalı, LT., 1+88 s.

Arslan, Yasemin, *Sebilürreşat Dergisi'ndeki Dil ve Edebiyat Yazılarının İnce-lenmesi (1912-1925)*, Trakya Üniversitesi. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, YLT, Edirne 2004, 651 s.

Aslan, Turan, *Mehmet Akif ve Milli Mücadele'de Birlik ve Beraberliği Sağla-maya Dönük Faaliyetleri*, Gaziantep Ü., Tarih Ana Bilim Dalı, YLT., Gaziantep 2010, 174 s.

Ateş, Faruk, *Sırat-ı Müstakim Mecmuasında Yayımlanan Siyasi Yazılar (Bazı Mühim Siyasi Konuların Ele Alınışı)*, Eskişehir Osmangazi Ü., SBE., Tarih Ana Bilim Dalı, YLT., Eskişehir 2001, 141 s.

Avcı, Nazmi, *Milli Şairimiz Mehmet Âkif Ersoy`da Eğitim Düşüncesi*, Atatürk Ü. SBE, YLT., Erzurum 2000, 71 s. [basıldı].

Aydın, Hatice, *Mehmet Âkif Ersoy'un Şiirlerinde Edebi Sanatlar*, İstanbul Ü., SBE., Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, YLT., İstanbul 2002, 407 s.

Aydın, Nilgün, *Mehmet Âkif Ersoy'un Şiirlerinde Sosyal Meseleler*, Ankara Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya F. LT., Ankara 1984.

Aydilek, Merve, *Mehmet Akif Ersoy'un Düşüncelerinin Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarına Yansıması*, Mehmet Akif Ersoy Ü. Sosyal Bilgiler Öğretmenliği B.D., Burdur 2017, 222 s.

- Aygün, Fettah, *Mehmet Âkif Ersoy'un Sırat-ı Müstakim Dergisinde Yayınlanmış Yazıları*, Ankara Ü. İlâhiyat F. Türk İslâm Edebiyatı Ana Bilim Dalı, LT., Ankara 1993, I+54 s.
- Bacaksız, Haluk, *Mehmet Akif Ersoy'da Aile, Toplum ve İnsan*, Sakarya Ü., SBE., Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, YLT., Sakarya 2018, 132 s.
- Baraklı, Nur, *Sırat-ı Müstakim ve Sebilü'r-Reşad Dergilerinde Hadis ve Hadis Yorumları*, Erciyes Ü., SBE., Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, YLT., Kayseri 1998, 121 s.
- Başkan, Zekeriya, *Mehmet Âkif'in Eserlerinde İdeal İnsan*, Ankara Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya F. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü LT., Ankara 1994, 60 s.
- Başkurt, Buse, *Mehmet Akif'in Fatih Kürsüsünde Adlı Eserinde Söylem Analizi (Kiplikler)*, Manisa Celal Bayar Ü., SBE., Yeni Türk Dili Bilim Dalı, YLT., Manisa 2019, 141 s.
- Bayram, Kerim, *II. Meşrutiyet Dönemi Yayın Organlarından Sırat-ı Müskim'de Kadın ve Aile*, Ankara Ü., SBE., İslam Tarihi Bilim Dalı, YLT., Ankara 2010, 192 s.
- Baysülen, Ercan, *Mehmet Akif Ersoy'un Eğitim Felsefesi (Konuşmaları ve Yazdığı Eserler Bağlamında Nitel Bir Analiz)*, Ege Ü., SBE., Eğitim Yönetimi, Teftişi, Planlaması ve Ekonomisi Bilim Dalı, YLT., İzmir 2016, 157 s.
- Bıçer, Seçil, *Değerler Eğitimi Açısından Mehmet Akif Ersoy'a Ait Safahat Adlı Eserin İncelenmesi*, Uşak Ü., SBE., Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, YLT., Uşak 2013, 203 s.
- Bostan, Fatma, *Political Perspectives of Sebilürreşad*, Boğaziçi Ü. Sosyal Bilimler E., YLT., İstanbul 1996, 68 s.
- Bulut, Ekrem, *Sırat-ı Müstakîm ve Sebilürreşad Dergilerinde Yayımlanan Makaleler Bağlamında Son Dönem Osmanlı Medreseleri ve Islâh-ı Medâris Hakkındaki Düşünceler*, Sakarya Ü., SBE., İslam Tarihi Bilim Dalı, YLT, Sakarya 2011, 152 s.
- Bulut, Hasan, *Mehmet Âkif'in Şiirlerinde Ahlâkî Kavramlar*, Ankara Ü. İlâhiyat F. Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, LT., Ankara 1998, III+41 s.
- Bulut, Hüseyin, *Sırat-ı Mustakim ve Sebilürreşad Dergisinde Milliyetçilik Meselesi (1910-1914)*, Marmara Ü. Ortadoğu ve İslam Ülkeleri E., Siyasi Tarih ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, YLT., İstanbul 2000, 145 s.

Büyükçulhacı, Ahmet, *Mehmet Âkif Ersoy'un Safahat Adlı Eserinin Hatıralar Bölümünün Lügat Çalışması*, Hacettepe Ü. Edebiyat F. LT., Ankara 1981.

Can Uçar, Emine, *Mehmet Akif Ersoy'un Eserlerindeki Temel Değerlerin Din Eğitimi Açısından İncelenmesi*, Marmara Ü., SBE., Din Eğitimi Bilim Dalı, YLT., İst. 2020, 134 s.

Canpolat Bakçı, Esmâ, *Mehmed Akif Ersoy'un Safahat Adlı Eserine Kelâmî Bir Bakış*, Harran Ü. Kelam Bilim Dalı, YLT., Urfa 2019, 107 s.

Cebeci, Osman, *Mehmet Akif Ersoy'un İslamcılıkla İlişkisi (1873-1936)*, Erciyes Ü., SBE., Mezhepler Tarihi Bilim Dalı, YLT., Kayseri 2019, 251 s.

Cemal, Kerem, *İspartalı Hakkı'nın Sırat-ı Müstakim ve Sebil'ür-Reşat Dergilerinde Yayınlanan Makalelerinin Sistematik Tahlili*, Yüzüncü Yıl Ü., SBE., TDE. Ana Bilim Dalı, YLT., Van 1997, 155 s.

Cengiz, Fatma Türkan, *Din Temelli Toplumsal Taleplerin Demokratik Süreçlere Kanalize Edilmesinin Sosyolojik Analizi (1945-1950 Sebilürreşad-Büyük Orta Doğu Örneği) / Sociological Analysis of Adoption of Religion Based Social Demandsto Democratic Process (Case Study: 1945-1950 Sebilürreşad-Büyük Doğu)*, Uludağ Ü., SBE., Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, YLT., Bursa 2003, 172 s.

Cihanoğlu, Aysun, *Asım'ın Lügati*, İstanbul Ü. Edebiyat F. Türkiyat Enstitüsü LT., İstanbul 1974.

Coşkun, Sedat Erol, *Mehmed Âkif'te Batılılaşma*, İstanbul Ü. Türkoloji Bölümü LT., İstanbul 1961.

Çakır, Şerafeddin, *Mehmed Âkif'in Fikirleri Üzerinde Bir İnceleme*, Atatürk Ü. Eğitim F. LT., Erzurum 1976.

Çakmak, Ali Osman, *Sebilürreşad ve Büyük Doğu Dergileri Üzerinden 1940-1950 Döneminde Türkiye'de İslamcılık*, İstanbul Medeniyet Ü., SBE., Kamu Yönetimi Bilim Dalı, YLT., İstanbul 2016, 138 s.

Çam, Çiğdem, *Mehmet Akif, Tefik Fikret ve Nazım Hikmet'in Şiirlerinde Gelecek Tasavvuru*, Balıkesir Ü., SBE., TDE. Ana Bilim Dalı, YLT., Balıkesir 2011, 94 s.

Çay, Turan, *Mehmet Akif'in Eğitim Anlayışı*, Atatürk Ü., SBE., Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Ana Bilim Dalı, YLT., Erzurum 2003, 98 s.

Çay Yetim, Hilal, *Sebilürreşad'daki Makaleleri Işığında Ahmed Hamdi Akseki'nin Kelami Görüşleri*, Marmara Ü. Kelam Bilim Dalı, YLT., İstanbul 2017, 146 s.

Çelenlioğlu, Asiye, *Mehmet Âkif'in Kur'an Yorumu*, Marmara Ü., SBE., YLT., İstanbul 1998.

Çelik, Safiye, *Edebiyat Sosyolojisi Bağlamında Mehmed Akif Ersoy*, Fırat Ü., SBE., Kurumlar Sosyolojisi, YLT., Elazığ 2010, 215 s.

Çetin, Emrah, *Türk Basınında Hicaz Demiryolu (1900-1918) (İkdam, Sabah, Saadet, Sebilü'r-Reşad, Servet-i Fünûn, Şûra-yı Ümmet, Takvim-i Vekâyi, Tanin, Tercüman-ı Hakikat Adlı Gazete ve Dergilere Göre)*, Erciyes Ü., SBE., Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, YLT., Kayseri 2009, 333 s.

Çığşar, Kubilay, *Mehmet Âkif Ersoy'un Sırat-ı Müstakim ve Sebilü'r-Reşad'daki Makaleleri ve Fikir Dünyası*, Hacettepe Ü. Edebiyat F. LT., Ankara 1987.

Çifçi, Gülden, *Mehmet Akif Ersoy'un Safahat Adlı Kitabının Halk Edebiyatı ve Halk Bilimi Unsurları Üzerine Bir İnceleme*, Selçuk SBE., Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı Konya 2010, 161 s.

Çiftlikçi, Ramazan, *Açıklamalı Mehmed Âkif Ersoy Bibliyografyası*, İnönü Ü. SBE., YLT., Malatya 1990, 208 s.

Çil, Ziya, *Mehmet Âkif'in Muhammed Abduh'dan Yaptığı Tercümeler*, İstanbul Ü. Edebiyat F. LT., İstanbul 1980.

Dağ, Atıf, *Mehmet Âkif Ersoy'da Modernleşme Düşüncesi*, Ankara Ü. İlâhiyat F., İslâm Felsefesi Ana Bilim Dalı, LT., Ankara 2005, 58 s.

Dayanç, Muharrem, *Sırat-ı Müstakim Dergisi'ndeki Dil, Edebiyat ve Sosyal Kavramların Sistematik İncelenmesi*, İstanbul Ü., SBE., TDE Ana Bilim Dalı, DT., İstanbul 1997, 327 s.

Dede, İsmail, *Sebilürreşad Dergisinde Medrese Öğrencilerinin Medreseyi Değerlendirmeleri*, Çanakkale Onsekiz Mart Ü., SBE., Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, YLT., Çanakkale 2006, 113 s.

Demir, Yasin, *Mehmet Âkif Ersoy'un Kader Anlayışı*, Ankara Ü. İlâhiyat F. Kelâm Ana Bilim Dalı, LT., Ankara 1999, 35 s.

Demirbaş, Mehmet, *Mehmed Âkif'in Şiirlerinde Realizm*, Sakarya Ü., SBE., Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, YLT, Sakarya 2009, 161 s.

Demirci, Mehmet, *Mehmet Âkif Ersoy'un Kur'an Tasavvuru*, Atatürk Ü., SBE., Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, YLT., Erzurum 2016, 148 s.

Demirçelik, Hikmet, *Mehmet Âkif Ersoy'un Safahat'ının I. Kitabının Sistematik Şiir Lügati*, İstanbul Ü. Edebiyat F. LT., İstanbul 1964-1965.

Devrez, Yıldız, *Safahat'ta Tezyif, Tahkir, İstihza, Küfür ve Beddua Unsurları*, İstanbul Ü. Edebiyat F. LT., İstanbul 1967.

Dusebayeva, Dinara, *Mehmet Akif Ersoy'un "Safahat" ve Muhtar Avezov'un "Abay Yolu" Adlı Eserinin Tema Bakımından İncelenmesi*, Gazi Ü., SBE., Yeni Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, DT., Ankara 2008, 463 s.

Duman, Abdullah, *Eğitim (Din Eğitimi) Açısından Sebilürreşad ve İctihad Dergilerinin İncelenmesi ve Karşılaştırılması*, İstanbul Ü., SBE., Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, DT., İstanbul 2021, 549 s.

Duman, Abdullah, *Sebilürreşad Dergisi Bağlamında Osmanlının Son Dönemindeki Kelami Tartışmalar*, Marmara Ü., SBE., Kelam Bilim Dalı, YLT., İstanbul 2007, 157 s.

Durak, Sabahat, *Mehmet Âkif Ersoy'un "Hakkın Sesleri"nin Lügati*, İstanbul Ü. Edebiyat F. LT., İstanbul 1965-1966.

Duran, Nigar, *Batılılaşma Sürecinde Türk Toplumuna Sunulan Çocuk ve Genç Tipleri (Mehmet Akif, Tevfik Fikret, Muallim Naci Örneği)*, Marmara Ü., SBE., Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği, YLT., İstanbul 2007, 186 s.

Durdudiler, Zeynep, *Mehmet Akif Ersoy'un Milliyetçilik Anlayışı*, İstanbul Arel Ü. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bilim Dalı, YLT., İstanbul 2020, 91 s.

Durmaz, Receb, *Mehmet Âkif Ersoy'un Tefsirleri ve Mev'izeleri*, Marmara Ü., SBE., YLT, İstanbul 1985.

Dursun, Ahmet, *Safahat'ın Sistemantik Sözlüğü*, Trakya Ü. SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, YLT., 1999, 442 s.

Dündar, Hause, *Safahat'ta Edebî Sanatlar*, İstanbul Ü. Edebiyat F. YLT., İstanbul 1991.

Düzgün, Salim, *Mehmet Âkif Ersoy (Tarihi, Sosyal ve Eğitimci Kişiliği)*, Ankara Ü. SBE, Tarih (Yakınçağ Tarihi) Ana Bilim Dalı, YLT, Ankara 2002, 156 s.

Elmas, Nazım, *Mehmet Âkif Ersoy (Sanatı ve Sanat Anlayışı-Üslubu)*, Ondokuz Mayıs Ü. SBE, DT., Samsun 1997, 342 s.

Emer, Asım Mikail, *Safahat'ta Değerler Eğitimi Unsurları*, Yıldırım Beyazıt Ü., Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, YLT., Ankara 2014, 260 s.

Erdem, Halil Cahid, "*Tarih-i Kadim*" Münasebetiyle Mehmed Âkif-Tevfik Fikret Mücadelesi, Atatürk Ü. Edebiyat F. LT., Erzurum 1972.

Erdem, Hatice, *Mehmet Akif Ersoy'un Safahat'ında Toplumsal Değişmenin Sosyolojisi*, İstanbul Sabahattin Zaim Ü. Lisansüstü Eğitim E., Sosyoloji Bilim Dalı, YLT, İstanbul 2021, 363 s.

Evsen, Gönül, *Sebilürreşad'da İslam Tarihine Atıflar (1912-1919)*, Eskişehir Os-mangazi Ü., SBE., İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, YLT., Eskişehir 2021, 89 s.

Gökçek, Fazıl, *Mehmet Âkif Ersoy'un Şiiri Üzerinde Bir İnceleme*, Ege Ü., SBE, DT., İzmir 1995, 245 s.

Görsün, Güner, *Mehmet Âkif Ersoy'un Safahat'ının İkinci Kitabının Sistemati-k Şiir Lüğati*, İstanbul Ü. Edebiyat F. LT., İstanbul 1965-1966.s

Gözen, Mehmet, *Mehmet Akif Ersoy'un Nesir ve Nazımlarında İçtimai Tefsir*, Karabük Ü. Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, YLT., Karabük 2019, 116 s.

Gül, Adnan, *Sebillürreşad (Sırat-ı Müstakim) Dergisine Göre Batılaşma Prob-lemi*, Hacettepe Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi E., DT., Ankara 2006, 268 s.

Gül, Yılmaz, *1908-1924 Yılları Arasında Sırat-ı Müstakim ve Sebilü'r-Reşad Dergilerinde Hindistan ile İlgili Çıkan Haberler*, İnönü Ü., SBE., Genel Türk Tarihi Bilim Dalı, YLT., Malatya 2019, 306 s.

Güler, Esmâ, *Sebilürreşad ve İslam Mecmûası'nda Yer Alan Usûlü'l-Fıkh ve Fıkıh Konularındaki Makalelerin Değerlendirilmesi*, Kırklareli Ü., SBE., Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, YLT., Kırklareli 2021, 203 s.

Güleryüz Erken, Hümeýra, *1948 Sonrası Sebilürreşad Dergisinde Hıristiyanlık ve Hıristiyanlar*, Dokuz Eylül Ü., SBE., Felsefe ve Din Bilimleri Bilim Dalı, YLT., İzmir 2014, 162 s.

Gülüser, Ayşe, *Mehmet Akif Ersoy'da Tanrı Problemi*, Selçuk Ü., SBE., Din Felsefesi Bilim Dalı, YLT., Konya 2010, 98 s.

Gün, Fahrettin, *Sebilürreşad Dergisi'nde Din, Siyaset ve Laiklik (1948-1954)*, Marmara Ü. Ortadoğu ve İslam Ülkeleri E., Sosyoloji ve Antropoloji Ana Bilim Dalı, YLT., İstanbul 1998, 333 s.

Gündoğdu, Şenol, *Namık Kemal ve Mehmed Akif'in 'Batı' Algıları*, Afyon Kocatepe Ü., SBE., Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, YLT., Afyon 2014, 141 s.

Gündoğdu, Şenol, *Nation and Nationalism According to Islamists During Second Constitutional Period, A Case Study: Sirat-i Müstakim-Sebilürreşad*, İhsan Doğramacı Bilkent Ü., Tarih Ana Bilim Dalı, YLT., Ankara 2014, 187 s.

Güney, Hakkı, *Mehmed Âkif'te Deyimler*, İstanbul Ü. Edebiyat F. Türkoloji Bölümü, LT., İstanbul 1961.

Gürler, Nurullah, *Sirat-ı Müstakim Mecmuasındaki Dil, Edebiyat, Tenkid Yazıları Üzerine Bir İnceleme*, Fırat Ü. SBE, TDE. Ana Bilim Dalı, YLT., Elazığ, 1995, 340 s.

Güventürk, Özcan, *Mehmet Âkif Ersoy'un Şiirlerinde Cihad ve Vatan Teması*, Ankara Ü. İlahiyat F. Türk İslâm Edebiyatı Ana Bilim Dalı L.T., Ankara 1991, 46 s.

Horoz, Yavuz, *Mehmet Akif Ersoy'un Safahatta Anlam ve Telmih Olarak Kullandığı Hadislerin İncelenmesi*, Marmara Ü. İlahiyat Ana Bilim Dalı / Hadis Bilim Dalı, YLT., İstanbul 2010, 178 s.

İlter, Nihat, *Mehmet Âkif Ersoy'un İnanç Dünyası*, Erciyes Ü., SBE., Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Kayseri 2020, 152 s.

İmamoğlu, A. Vahit, *Mehmed Âkif'te Dini Hayatın Psikolojisi*, Atatürk Ü., SBE., Din Psikolojisi Bilim Dalı, DT., Erzurum 1991, 378 s.

Husseiny, Amira Ashraf Elsayed, *Mehmet Akif Ersoy'un Mısır Hayatı Üzerine Bir Araştırma*, Sakarya Ü., SBE., Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, YLT, Sakarya 2019, 91 s.

Işık, Vahdettin, *II. Meşrutiyet Dönemi Türk Düşüncesinde Doğu-Batı Algısı: İctihad ve Sirat-ı Müstakim Dergileri Örneği*, İbn Haldun Ü., Medeniyetler İttifakı E., Medeniyet Araştırmaları Ana Bilim Dalı, DT., İstanbul 2018, 351 s.

Kabaklı, Servet, *Safahat'ta İçtimaî Levhalar*, Fırat Ü. Edebiyat F. LT., Elazığ 1980.

Kaçar, İzzet, *Eğitimci Yönüyle Mehmed Âkif*, Selçuk Ü., SBE., YLT., Konya, 1989, 71 s.

Kahraman, Aslı, *1912-1925 Yılları Arasında Sebilürreşad Dergisi'nde Yayınlanan Hristiyanlıkla İlgili Makaleler ve Tahlilleri*, Çukurova Ü. SBE, YLT., Adana 2009, 136 s.

Karagöz, Hasan, *Mehmet Akif Ersoy ve Tevfik Fikret'in Şiirlerindeki Kopuş, Süreklilik ve Yenilik*, Fırat Ü. SBE, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, YLT., Elazığ 2021, 173 s.

Karakaş, Hatice, *Mehmet Âkif Ersoy'un Ahlâk Anlayışı*, Ankara Ü. İlâhiyat F., Din Felsefesi ve Mantık Ana Bilim Dalı, LT., Ankara 1986, 1+41 s.

Karakuş, Ece, *Nationalist Conservatism and its Enemies: Communists, Jews, Donmehs and Free Masons in Büyük Doğu, Serdengeçti and Sebilürreşad*, Orta Doğu Teknik Ü., SBE., Medya ve Kültürel Çalışmalar Ana Bilim Dalı, YLT., Ankara 2014, 168 s.

Karataş, Sevilay, *Safahat'ın Sahife 1-75'e Kadar Sistematiik Lügati*, Atatürk Ü. Edebiyat F. LT., Erzurum 1973.

Karayel, Selahattin, *Gölgeler (Safahat VII) / İndeks*, İstanbul Ü. Edebiyat F. LT., İstanbul 1972.

Kaya, Hasan, *Mehmet Akif Ersoy'un Dini ve Siyasi Fikirleri*, Fırat Ü., SBE., Mahalli İdareler ve Yerinden Yönetim Bilim Dalı, YLT., Elazığ 2009, 152 s.

Kaya, Sevim Zehra, *Yeni Türk Edebiyatında Toplumsal Kaygı: Abdullah Cevdet, Mehmet Âkif Ersoy ve Ziya Gökalp'in Edebi Eserleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Ü. Lisansüstü Eğitim E. Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, DT., İstanbul 2021, 364 s.

Kayhan, Melek, *Milli Mücadele ve Mehmet Akif Ersoy*, Niğde Ü., SBE., Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı ,YLT., Niğde 2013, 320 s.

Kjahja, Shukrije, *Millet ve Milliyetçilik Kavramları Etrafında Mehmet Akif'in Eseri ve Arnavut Aydınlarının Yorumları*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Ü. Lisansüstü Eğitim E., TDE Bilim Dalı, YLT., İstanbul 2020, 133 s.

Khalilova, Günay, *Mehmet Akif Ersoy ve Mirze Elekber Sabir Arasında Bir Karşılaştırma*, Ankara Ü., SBE., Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, DT., Ankara 2019, 324 s.

Kıcıman, Münevver, *Mehmet Âkif Ersoy'un Safahat Adlı Eserinin Asım Bölümünden Lügat Çalışması*, Hacettepe Ü. Edebiyat F. LT., Ankara 1983.

Kılıç, Ahmet Faruk, *Mehmet Âkif Ersoy'un Din ve Toplum Anlayışı*, Marmara Ü., SBE., YLT., İstanbul 1995, 111 s. [basıldı].

Kılıçoğlu, Osman, *Mehmet Akif Ersoy'un Dini-Sosyal Islahatçılığı*, Marmara Ü., SBE., Din Sosyolojisi Bilim Dalı, YLT., İstanbul 2011, 147 s.

Kıpçak, Mikail, *Sırât-ı Müstakîm Mecmuası ve Muhammed Ferîd Vecdî Vecdî'nin Kelamî Görüşleri*, İnönü Ü., SBE., Kelam Bilim Dalı, YLT., Malatya 2020, 95 s.

Kır, İbrahim, *Mehmet Âkif Ersoy'un Görüşlerinin Sosyolojik Analizi*, Fırat Ü., SBE., YLT., Elazığ 1988, 258 s.

Kısaoğlu, Hayrettin, *Mehmet Âkif ve İstiklâl Savaşı*, Ankara Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya F. LT., Ankara 1976.

Koçak, Birgül, *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı-Türk Aydınında Batı Eleştirisi: Sırât-ı Müstakîm Örneği*, İstanbul Ü., SBE., Sosyoloji Ana Bilim Dalı, YLT., İstanbul 2010, 258 s.

Koçak, Mesut, *Mehmed Âkif Ersoy, Necip Fazıl Kısakürek ve Sezai Karakoç'un Eserlerinde Coğrafya, Tarih, Medeniyet Düşüncesi*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Ü., SBE., Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, DT., İstanbul 2016, 377 s.

Koçyiğit, Demet, *Safahat'ta İnsanın Zaman, Mekân ve Eşya ile İlişkisi*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Ü., SBE., Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, YLT., İstanbul 2013, 244 s.

Kopuzlu, Savaş, *Safahat'ın Gramatikal İndeksi*, Atatürk Ü. Edebiyat F. LT., Erzurum 1970.

Kumandaş, Niyazi, *Sırât-ı Müstakîm*, Atatürk Ü. Edebiyat F. LT., Erzurum 1978.

Kumsar, İsmail Alper, *Safahat'ta Özlü Sözler*, Gazi Ü., SBE., Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, YLT., Ankara 2010, 255 s.

Kurnaz, Engin, *Mehmet Âkif'in Sırât-ı Müstakîm ve Sebilü'r-Reşad'daki Nersirleri*, Gazi Ü. Gazi Eğitim F. LT., Ankara 1983-1984.

Kurt, Hülya, *Sebilürreşad Dergisi'nde Yayımlanan Yazılar Bağlamında Laiklik, İnkılaplar ve Din Eğitimi (1948-1955)*, Pamukkale Ü., SBE., Sosyoloji B.D., YLT., Denizli 2019, 181 s.

Küçük, Yusuf, *II. Meşrutiyet Dönemi İslamcılarında 'Terakki' Fikri: Sırât-ı Müstakîm Örneği*, İstanbul Ü., SBE., YLT., İstanbul 2002, 145 s.

- Küçükkaya, Cihat, *Mehmet Akif Ersoy'un Şiirlerinin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi*, Yüzüncü Yıl Ü. Eğitim Bilimleri E, Eğitim Programları ve Öğretim Bilim Dalı, YLT., Van, 2014, 109 s.
- Macit, Meliha, *Mehmet Âkif Ersoy'un Geleneksel Din Anlayışına Eleştirisi*, Ankara Ü. SBE, Kelâm Bilim Dalı, YLT., Ankara 2006, 159 s.
- Malkoç, Neriman, *Âkif'in Safahat'ında Bina ve Eşya Unsuru*, İstanbul Ü. Edebiyat F. LT., İstanbul 1955-1956.
- Marangoz, Ahmet Ziya, *Tevfik Fikret ve Mehmet Âkif'in Sosyal Görüşleri*, Ankara Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya F. LT., Ankara 1965.
- Meral, Betül, *20. Yüzyılın Ürettiği İtikâdi-Kelâmi Problemlere Mehmet Akif Ersoy'un Bakışı*, Bursa Uludağ Ü., SBE., Kelam Bilim Dalı, YLT., Bursa 2020, 86 s.
- Mertoğlu, Suvat, *Osmanlı'da II. Meşrutiyet Sonrası Modern Tefsir Anlayışı; Sırat-ı Müstakim / Sebîlürreşad Dergisi Örneği: 1908-1914*, Marmara Ü., SBE., Tefsir Bilim Dalı, DT., İstanbul 2001, 564 s.
- Mısır, Beytullah, *Sırat-ı Müstakim ve Sebîlürreşad'da Hindistan (1908-1918)*, Marmara Ü., SBE., İslam Tarihi Bilim Dalı, YLT., İstanbul 221, 92 s.
- Moğul, Selçuk, *Mehmet Akif Ersoy'un Safahat İsimli Eserinin Türkçe Eğitimi ve Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi*, Erciyes Ü. Türkçe Eğitimi Bilim Dalı, YLT., Kayseri 2012, 153 s.
- Mumcu Ay, Yasemin, *Sırat-ı Müstakim ve Sebîlür-Reşad Dergilerinde Dış Türkler*, Ege Ü. SBE, YLT., 1994, 167 s.
- Müezzinoğlu, E. Neriman, *Mehmet Âkif'te İslâm Birliği*, Ankara Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya F. LT., Ankara 1973.
- Narin, Nazan, *Mehmet Âkif'in Özel Mektupları Üzerinde Bir İnceleme*, İnönü Ü. Eğitim F. LT., Malatya 1997.
- Ocak, Bekir, *Fuzulî, Mehmet Akif ve Sezai Karakoç'ta Leylâ*, Atatürk Ü., SBE., İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, YLT., Erzurum 2015, 100 s.
- Öğüt, Ayşe Nur, *Before the Collapse of the Public: A Study of the Conditions of Possibility of the Public Sphere Between The Period Since The Late Ottoman Until The Early 2000s Through the Exemplary Subjectivities of Mehmet Akif Ersoy and Mithat Cemal Kuntay*, İstanbul Şehir Ü., SBE., Kültürel Çalışmalar Ana Bilim Dalı, YLT., İstanbul 2017, 104 s.

Öksüz, Refik, *Safahat'ta Ahlaki Unsurlar*, Ankara Ü., SBE., İslâm Felsefesi Bilim Dalı, YLT, Ankara 1999, 301 s.

Özcan, Recep, *Mehmet Akif'de Sosyal Problemlerimiz ve Çözüm Yolları*, Selçuk Ü., SBE., Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Konya 1994, 123 s.

Özdemir, Kemal, *Âkif ve Şiiri*, Atatürk Ü. Edebiyat F. LT., Erzurum 1967.

Özdemirci, Hacer, *Mehmet Âkif'in Şiirlerinde Memleketin Geri Kalmasının Nedenleri*, Ankara Ü. İlâhiyat F. Türk İslâm Edebiyatı Ana Bilim Dalı, LT., Ankara 1998, II+63 s.

Özdenoğlu, Ferahzat, *Mehmet Âkif'in Dinî Dünyası*, Atatürk Ü. Edebiyat F. LT., Erzurum 1985.

Öztürk, Nurettin, *Mehmet Âkif ve İslâmcılık*, Dokuz Eylül Ü. Buca Eğitim F. LT., İzmir 1984.

Pak, Süleyman, *Sebilürreşad ve Sırat-ı Müstakim Dergilerinde Çıkan Eğitimle İlgili Yazıların Tesbit ve Tahlili*, Selçuk Ü., SBE., Din Eğitimi Bilim Dalı, YLT., Konya 1995, 177 s.

Pekmerdol, Behçet, *Mehmet Âkif*, Ankara Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya F. LT., Ankara 1945.

Pir, Hasan, *Sırat-ı Müstakim Dergisinin İzahlı Fihristi (1. ve 2. Ciltler)*, Atatürk Ü. Edebiyat F. LT., Erzurum 1977.

Polat, Hulisi, *Mehmet Akif Ersoy'un Gölgele Adlı Şiir Kitabında Cümlelerin Ögeleri*, İnönü Ü., SBE.,TDE. Ana Bilim Dalı, YLT., Malatya 2014, 595 s.

Sabuncu, Recep, *Mehmet Akif'in Hayatı ve Bir Eğitimci Olarak Din Eğitimi Hakkındaki Görüşleri*, Uludağ Ü., SBE., YLT., Bursa 1996, 115 s.

Sağdaş, Zehra, *Safahat'ın 76-150. Sayfalarının Sistematiği Lügâti*, Atatürk Ü. Edebiyat F. LT., Erzurum 1973.

Salancı, Çamay, *Mehmed Âkif'te Temalar*, Ankara Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya F. LT., Ankara 1960.

Sarı, Hüseyin, *Mehmet Âkif Ersoy'un İlim ve Eğitim Anlayışı*, Ankara Ü. İlâhiyat F. Din Eğitimi Ana Bilim Dalı, LT., Ankara 2001, 58 s.

Sarımermer, Rumeysa, *Sırat-ı Müstakim Dergisinde İslamcı Münevverlerin Kadın Algısı*, Marmara Ü., SBE., Din Sosyolojisi Bilim Dalı, YLT., İstanbul 2019, 103 s.

Sargut, Münevver, *Mehmet Âkif'in Yabancılaşma Hakkındaki Görüşü*, Ankara Ü. İlahiyat F., Din Felsefesi ve Mantık Ana Bilim Dalı, Ankara 1986, I+II+82 s.

Savan, Mehmet, *II. Meşrutiyet Döneminde Sırat-ı Müstakim Mecmuası Örneğinde İslamcıların İktisadi Görüşleri (1908-1912)*, Marmara Ü., SBE., İktisat Tarihi Bilim Dalı, YLT., İstanbul 2017, 281 s.

Selçuk, Hayri, *Safahat I Üzerinde Sentaks Çalışmaları*, İstanbul Ü. Edebiyat F. LT., İstanbul 1966.

Sevgi, Ahmet, *Mehmet Âkif Ersoy'un Siyasî ve Sosyal Fikirleri*, Fırat Ü. Edebiyat F. LT., Elazığ 1980.

Somel, Sina Akşin, *Sırat-ı Müstakim: Islamic Modernist Thought in the Ottoman Empire (1908-1912)*, Boğaziçi Ü., SBE., Tarih Ana Bilim Dalı, YLT., İstanbul 1987, 405 s.

Soydar, Emine, *Sırat-ı Müstakim Mecmuası'ndaki (1908-1912) Siyer Bilgilerinin Tespiti*, Sakarya Ü., SBE., İslam Tarihi Bilim Dalı, Sakarya 2011, 343 s.

Soytürk, Remzi, *Bir "Tefrika Roman" Olarak Safahat*, Boğaziçi Ü., SBE., YLT, İstanbul 2019, 155 s.

Soyyığitoğlu, Muradiye, *Mehmet Âkif Ersoy'un Hadis Anlayışı*, Ankara Ü. İlahiyat F., Hadis Ana Bilim Dalı, Ankara 2003, 44 s.

Söylemez, Pınar, *Mehmet Âkif Ersoy'un Safahat Adlı Eserinde +da Hâl Ekinin İşlevsel Kullanımı*, Ağrı İbrahim Çeçen Ü. Lisansüstü Eğitim E., Yeni Türk Dili Bilim Dalı, YLT., Ağrı 2021, 101 s.

Şahin, Emir Ali, *Sırat-ı Müstakim Dergisindeki Dil ve Edebiyat Yazıları*, Trakya Ü., SBE., TDE Ana Bilim Dalı, YLT., Edirne 2001, 578 s.

Şahin, Sinan, *Sırat-ı Müstakim Dergisine Göre Rusya Müslümanları*, Afyon Kocatepe Ü., SBE., Tarih Ana Bilim Dalı, YLT., Afyon 2019, 316 s.

Şanivar, Suat, *Mehmet Âkif'in Şiirinde Realizm*, Atatürk Ü. Edebiyat F., LT., Erzurum 1970.

Şenbalcı, Gülsüm, *Mehmed Akif ve Tevfik Fikret'in Eğitim Görüşlerinin Mukayesesi*, Marmara Ü., SBE., Din Eğitimi Bilim Dalı, YLT., İstanbul 2009, 180 s.

Şengün, Ömer, *Mehmet Akif Ersoy'un Tefsirciliği ve Kur'an Yorumu*, Sakarya Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Temel İslam Bilimleri ABD., YLT., Sakarya 2007, 189 s.

Şentürk, Nurdan, *Safahat IV (Fatih Kürsüsünde) / İndeks*, İstanbul Ü. Edebiyat F. LT., İstanbul 1976.

Şeyda, Arzu, *Mehmet Akif Ersoy'un Safahat'ında Söz Dizimi*, Atatürk Ü., SBE., Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, DT., Erzurum 2011, 1485 s.

Şimşek, Merve, *İdeal Bir Genç Modeli Olarak Safahat'ta Asım*, Recep Tayyip Erdoğan Ü., SBE., Din Eğitimi Bilim Dalı, Rize 2013, 149 s.

Taştan, Melih, *Mehmet Akif Ersoy'un Dine Dayalı Ahlak Anlayışı*, Gaziosmanpaşa Ü., SBE., İslam Felsefesi Bilim Dalı, YLT., Tokat 2015, 104 s.

Temel, Tevrat, *Kadın ve Din: Sebilürreşad Dergisi Örneği (1923-1925)*, İstanbul Ü., SBE., Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, YLT., İstanbul 2017, 116 s.

Tezer, Kadir, *Mehmet Âkif'in Safahat'ında Kelime Grupları*, Sakarya Ü., SBE., Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, YLT., Adapazarı 1999, 249 s.

Topcu, Hava, *Sebilü'r-Reşad Dergisi Bağlamında Kadın Sorunu ve Hüseyin el-Cisr'in Konuya Bakışı*, Bursa Uludağ Ü., SBE., Kelam Bilim Dalı, YLT., Bursa 2020, 138 s.

Topçu, Ahmet, *Mehmet Âkif'in Sırat-ı Müstakim Gazetesinde Çıkan Manzum ve Mensur Eserleri*, Atatürk Ü. Edebiyat F. LT., Erzurum 1978.

Toptaş, Emre, *Sebilürreşad ve Büyük Doğu Dergilerinde Demokrat Parti'nin Laiklik Anlayışının Eleştirel Analizi*, Kocaeli Ü., SBE., Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı, YLT., İzmit 2018, 138 s.

Tuncer, Kutup Ata, *Sözden Sese: Mehmet Akif Ersoy'un Çanakkale Şehitlerine Şiirinin Bestelenmesi*, Haliç Ü., SBE., Türk Musikisi Ana Bilim Dalı, Sanatta Yeterlik T., İstanbul 2016, 130 s.

Turgut, Sevim, *Mehmed Âkif'te Fikir, His ve Hayâl*, Ankara Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya F. LT., Ankara 1975.

Türk, Ayşe, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatında Mehmed Akif'e Dair Yazılmış Eserlerdeki Değerlendirmeler*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Ü., SBE., Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, YLT., İstanbul 2018, 142 s.

Tüylü, Abdullah, *Mehmed Âkif Ersoy'un Şiirlerinde Sosyal Meseleler*, Gazi Ü., SBE., Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, YLT., Ankara 1986, 255 s.

Ufuk, Kemal, *Islamist and Turkist Conceptualization of Nation in the Late Ottoman Period: A Comparison of Mehmet Akif Ersoy and Ziya Gökalp*, An-

kara Yıldırım Beyazıt Ü., SBE., Uluslararası İlişkiler (İngilizce) Bilim Dalı, YLT., Ankara 2019, 229 s.

Uğurlu, Nilgün, *Safahat'ta İstanbul*, Atatürk Ü. Edebiyat F. LT., Erzurum 1986.

Uluçay, Mustafa, *Mehmet Akif Ersoy'un Eserleri Üzerinde Dil ve Üslûp İncelemesi*, İstanbul Ü., SBE., Yeni Türk Dili Bilim Dalı, DT., İstanbul 2014, 277 s. (basıldı).

Unsu, Ahmet, *Mehmet Âkif Ersoy ve Tevfik Fikret'in Şiirlerindeki Tema Karşılaştırması*, Fırat Ü., SBE., Yeni Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, YLT., Elazığ 2018, 212 s.

Uslu, Emine Merve, *Mehmet Akif Ersoy'un Safahat Adlı Eserinde Eğitim Olgusu*, Çanakkale Onsekiz Mart Ü. Eğitim Programları ve Öğretim Bilim Dalı, YLT., Çanakkale 2015, 164 s.

Uslu, Süheyla, *Aksiyon Felsefesi ve Mehmet Âkif*, Ankara Ü. İlahiyat F. Felsefe Tarihi Ana Bilim Dalı, LT., Ankara 2002, 1+75 s.

Uzman, Bahire, *Mehmed Âkif'te Tasvir*, Ankara Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya F. LT., Ankara 1960.

Uzuner, Aysel, *Mehmet Âkif Düşüncesinde Mü'min*, Ankara Ü. İlahiyat F. İslâm Felsefesi Ana Bilim Dalı LT., Ankara 1984, 1+3+45 s.

Ünal, Nurhan, *Mehmet Âkif Ersoy'un Safahat Adlı Eserinin (I. Kitabının Sonu, Süleymaniye Kürsüsünde, Hakkın Sesleri) Bölümlerinin Lügât Çalışması*, Hacettepe Ü. Edebiyat F., LT., Ankara 1982.

Ünlü, Sacide, *Sırat-ı Müstakim ve Sebilü'r-Reşad Dergilerine Göre Medrese Eğitiminde Gelişmeler: 1908-1920*, Marmara Ü., SBE., Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, İstanbul 1997, 85 s.

Ünsal, Cahit, *Mehmet Âkif Ersoy'da İslâmcılık*, Ankara Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya F. LT., Ankara 1964.

Yardım, Dilek, *Mehmet Akif'in Şiirlerinde Tasvir Üzerine Bir İnceleme*, Dokuz Eylül Ü. SBE.;TDE., Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, YLT., İzmir 2020, 257 s.

Yavuz, Nejat, *Mehmet Âkif'te İçtimaî Levhalar*, Fırat Ü. Edebiyat F. LT., Elazığ 1981.

Yazıcı, Leyla, *Mehmet Âkif Ersoy'un Safahat'ında İdeal İnsan Tipleri*, Ondokuz Mayıs Ü. Fen-Edebiyat F., TDE Bölümü, LT, Samsun 2007, s.

Yıldırım, Ali, *Mehmet Âkif Ersoy'a Göre Tanrı ve Özgürlük*, Erciyes Ü. SBE, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı / Din Felsefesi Bilim Dalı, YLT., Kayseri 2005, 84 s.

Yıldırım, Erol, *Mehmet Âkif, Fatih Kürsüsünde / Sözlük*, İstanbul Ü. Edebiyat F. LT., İstanbul 1972.

Yıldırım, Yurdağül, *Mehmet Âkif Ersoy'un Eserlerinde Dini Muhteva*, Ankara Ü. İlahiyat F., Türk İslâm Edebiyatı Ana Bilim Dalı, LT., Ankara 1995, II+109 s.

Yıldız, Hamit, *Sebilürreşad'da Din Eğitimi*, Atatürk Ü., SBE., Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Erzurum 2002, 155 s.

Yılmaz, Aysun, *Evaluation of Community Development Based Urban Regeneration: The Case of Mehmet Akif Ersoy*, Ankara, ODTÜ, Fen Bilimleri E., Şehir ve Bölge Planlama Ana Bilim Dalı, YLT., Ankara 2017, 217 s.

Yılmaz, Bora, *Mehmet Akif Ersoy'un Eserlerinde Halk Kültürü ve Halk Edebiyatı Materyallerinden İstifade*, Sakarya Ü., SBE., Halk Bilim (Folklor) Bilim Dalı, YLT., Sakarya 2009, 186 s.

Yılmaz, Naci, *Mehmet Âkif Ersoy (Hayat ve Görüşleri)*, Ankara Ü. İlahiyat F. Din Sosyolojisi Ana Bilim Dalı, LT., Ankara 1979, I+20 s.

Yılmaz, Reşit, *Ortaokul Sosyal Bilgiler Eğitiminde Safahat'ın Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi*, Necmettin Erbakan Ü. EBE., Sosyal Bilgiler Eğitimi Bilim Dalı, YLT., Konya 2017, 137 s.

Yiğit, Şakir, *Mehmet Âkif Ersoy'un Safahat Adlı Eserinin IV. Kitap Fatih Kürsüsünde Bölümünün Lügât Çalışması*, Hacettepe Ü. Edebiyat F. LT., Ankara 1984.

Yüceer, Mustafa İsa, *Yaşadığı Devirde Mehmed Âkif ve İslâmî Tebliğdeki Hizmetleri*, Ümmü'l-Kurâ Ü. Tebliğ ve Usûlü'd-Dîn F. YLT., Mekke 1989-1990 (Arapça).

Yücel, Esra, *Mehmet Âkif Ersoy'un Safahat Adlı Eserinin (Safahat) Bölümünün Lügât Çalışması*, Hacettepe Ü. Edebiyat F. LT., Ankara 1982.

I. Safahat Baskıları ve Diğer Kitapları

Safahat, Sebîlür-Reşâd Kütüphânesi Y., 2. bs., H. 1330/R. 1328, 228 s.

Süleymâniye Kürsüsünde / İkinci Kitap, Sebîlür-Reşâd Kütüphânesi Y., İstanbul, 2. bs., H. 1330/R. 1328, 61 s.

Fâtih Kürsüsünde / Dördüncü Kitap, Sebülü'r-Reşâd Kütüphânesi Y., İstanbul, 2. bs., H. 1330/R. 1328, 102 s.

Gölgeler / Altıncı Kitap, Âmidî Matb., İstanbul H. 1342, 122 s.

Safahat/Basılan ve Basılmayan Bütün Şiirler, Eserin Türk harfleriyle ilk basılışını hazırlayan eseri tashih eden ve mukaddimelerini yazan, indeks ve lügat-çesini yapan ve yayan: Ömer Rıza Doğrul, İnkılâp Kitabevi Y., İstanbul 1943, 7 cilt.

Safahat, tertip eden: Ömer Rıza Doğrul, İnkılâp ve Aka Kevleri Y., 11. bs., İstanbul 1977, LXXII+599 s. [Bu baskıyı denetleyip haz. M. Ertuğrul Düzdağ].

Safahat, neşre haz. M. E. Düzdağ, KTB. Y., 1. bs., İstanbul 1987, LIV+518 s. [Sunuş: A. Mesut Yılmaz].

Safahat, haz. Orhan Okay- Mustafa İsen, DİB. Y., 2. bs., Ankara 1992, LXIV+504 s.

Safahat / Eski ve Yeni Harfli Metinler ile Tenkildi Neşir (Edisyon Kritik) Bir Arada, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İz Y., İstanbul 1991, XCIII+538+596 s.

Safahat, haz. M. Orhan Okay-Mustafa İsen, DİB. Y., 2. bs., Ankara 1992, 504 s.

Safahat, haz. belirtilmemiş, Ankara Büyükşehir Belediyesi Eğitim Kültür Dairesi Y., Ankara 1999, 632 s.

Safahat: Safahat'ı Teşkil Eden Yedi Kitabın Tam Metni ile Safahat Dışında Kalmış Bir Kısım Şiirleri, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, Çağrı Y., İstanbul 1999, 664 s.

Safahat / I. Kitap, haz. Fazıl Gökçek, Dergâh Y., 1. bs., İstanbul 2007, 240 s.

Safahat / II. Kitap: Süleymaniye Kürsüsünde, haz. Fazıl Gökçek, Dergâh Y., 1. bs., İstanbul 2007, 74 s.

Safahat / III. Kitap: Hakkın Sesleri, haz. Fazıl Gökçek, Dergâh Y., 1. bs., İstanbul 2007, 56 s.

Safahat / IV. Kitap: Fâtih Kürsüsünde, haz. Fazıl Gökçek, Dergâh Y., 1. bs., İstanbul 2007, 110 s.

Safahat / V. Kitap: Hâtıralar, haz. Fazıl Gökçek, Dergâh Y., 1. bs., İstanbul 2007, 102 s.

Safahat / VI. Kitap: Âsım, haz. Fazıl Gökçek, Dergâh Y., 1. bs., İstanbul 2007, 131 s.

Safahat / VII. Kitap: Gölgeleler, haz. Fazıl Gökçek, Dergâh Y., 1. bs., İstanbul 2007, 119 s.

Safahat, haz. Rıdvanoğlu, Batı Yayın Dağıtım, Elazığ 2007, 712 s.

Safahat, haz. belirtilmemiş, Elips Y., 3. bs., Ankara 2007, 557 s.

Safahat'tan Seçmeler: En Güzel Şiirleri, haz.-seç. M. Ertuğrul Düздаğ, Trabzon Valiliği Y., 1. bs., İstanbul 2007, 299 s.

Genç Safahat: Mehmet Âkif'in Safahat İsimli Şiir Külliyyatının Gençler İçin Düzenlenmiş Özü, haz. D. Mehmet Doğan, TYB Vakfı Y., Ankara 2007, 168 s. [resimli].

Safahat, haz. Hüseyin Su - Abdurrahim Karadeniz, Hece Y., Ankara 2008, 528 s. [kutu içinde].

Safahat, yay. haz. Mustafa Miyasoğlu, Metropol Y., İstanbul 2009, 510 s.

Safahat: Safahat'ı Teşkil Eden Yedi Kitabın Tam Metni ile Safahat Dışında Kalmış Bir Kısım Şiirleri ve Şair Hakkında Geniş Bir Giriş Yazısı, haz. M. Ertuğrul Düздаğ, DİB Y., Ankara 2011, 541 s. [kutu içinde].

Safahat, neşre haz. M. Ertuğrul Düздаğ, TDV Y., 5. bs., Ankara 2011, 541 s.

Safahat: 'Asım', haz. D. Mehmet Doğan, Yazar Y., Ankara 2014, 266 [2] s. [tıpkıbasımla birlikte].

Safahat -Fletët-, Arnavutçaya çev. Mithat Hoxa, Semih Ofset, İstanbul 2016, 660 + 6 s.

Gençler İçin Safahat, [haz.] Fatih Bayhan, Sebilürreşad Y.evi, Ankara 2016, 196 s.

Safahat'dan Seçme Hikayeler, haz. A. Vahap Akbaş, Beyan Y., İstanbul 2017, 77+77 [1] s. [Osm.+Yeni Türkçe].

Güzide-i Eş'âr u Şerh-i Hayât u Efkâr: Ey Cemaat Uyanın, çev. Mes'ud Sadr-i Mahmûdî, İntişârât-i Aydı, Tebriz 2020, 224 s. [Âzerî Türkçesiyle].

*

Mehmed Âkif Külliyyatı, C.I: *Safahat Birinci Kitap*, haz. İ. H. Şengüler, Mert Y., İstanbul, t.siz, 504 s.; C. II: *İkinci Kitap & Üçüncü Kitap, & Dördüncü Kitap*; C. III: *Beşinci Kitap & Altıncı Kitap*, 533 s.; C. IV: *Yedinci Kitap & Safahat Dışında Kalan Şiirlerin Bir Kısım*, 484 s.

Safahat, haz. belirtilmemiş, Haşmet Y., Konya, t.siz, 518 s.

Safahat: Orijinal Metin-Sadeleştirilmiş Metin-Notlar, C. I-II, haz. Ömer Faruk Huyugüzel-Rıza Bağcı-Fazıl Gökçek, Almanya, t.siz, 544-1056 s.

Safahat, yay. haz. Necmettin Turinay, sadl. Necat Çavuş, TOBB Y., Ankara, t.siz [2011], 1307 s.

*

Düzyazılar: Makaleler-Tefsirler-Vaazlar, - A. Vahap Akbaş, Beyan Y., İstanbul 2011, 542 s.

Firaklı Nâmeler: Âkîf'in Gurbet Mektupları, haz. Ömer Hakan Özalp, Timaş Y., 1. bs., İstanbul 2011, 168 s.

Kavâid-i Edebiyye: Edebiyat, Dil ve Eğitim Yazıları / Basımı Yarım Kalmış Bir Eseri Tekmil Çalışması, haz. Yusuf Turan Günaydın, Büyüyenay Y., 1. bs., İstanbul 2016, 141 s.

Mehmed Âkîf'in Kur'an-ı Kerîm'i Tefsiri, Mev'îza ve Hutbeleri, [haz.] Abdulkerim Abdulkadiroğlu-Nuran Abdulkadiroğlu, DİB. Y., Ankara 1991, 231 s.

Mehmet Âkîf'in Mektupları, [haz.] Yusuf Turan Günaydın, Ebabil Y., Ankara 2009, 153 s.

Mektuplar, haz. Yusuf Turan günaydın, Atlas Y., 1. bs., Ankara 2009, 193 s.

Osmanlı Edebiyatı Ders Notları: 1908-1909 Eğitim Dönemi, notları tutan: Mehmed Zekai (Konrapa), yay. haz. Ömer Hakan Özalp, Bağcılar Bld. Y., İstanbul 2014, 397 s.

Tefsir Yazıları ve Vaazlar, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, DİB. Y., 1. bs., Ankara 2012, 360 s.

J. Âkîf'in Tercümeleri

Anglikan Kilisesine Cevap, Abdülaziz Çaviş'den, TBMM Şer'iye ve Evkaf Vekâleti Y., İstanbul 1339, 290 s. (Osm.). Sadeleştirilmiş basım: Süleyman Ateş, DİB. Y., Ankara 1974, 199 s.

Beşeriyeti Kurtaracak Tek Çığır İslâm Fazileti, Abdülaziz Çaviş'den, İsmail Akgün Matb., İstanbul 1952, 39 s.

Hazret-i Ali Diyor ki, Hz. Ali'den, Diyanet İşleri Reisliği Y., Ankara 1954, 35 s.
Diğer basım: *Hazret-i Ali'nin Bir Devlet Adamına Emirnâmesi*, Hz. Ali'den, Doğan Güneş Y., İstanbul 1963, 32 s.

Honato'nun Hucûmuna Karşı İslâm'ı Müdâfaa, Muhammed, Abduh, Sebî-lü'r-Reşâd Y., İstanbul 1331, 80 s. (Osm.).

Hutbeler, sadl. Maruf Evren, Anadolu Y., İstanbul 1982, 72 s.

İçkinin Hayat-ı Beşerde Açtığı Rahneler, Abdülaziz Çavış'den, Ali Şükrî Matb., İstanbul 1339, 68 s. (Osm.).

Kur'an Meali: Fâtiha Sûresi - Berâe Sûresi, haz. Recep Şentürk - Âsim Cüneyd Köksal, Mahya Y., 2.bs., İstanbul 2013, XXII + 426 s.

Mehmed Âkif Ersoy'un Kurân Meâl: Âkif'in Kendi El Yazısıyla İki Cüzlük Meâli, haz. Necmi Atik, Büyüyenay Y., 1. bs., İstanbul 2016, 132 s. [tıpkıbasımla birlikte].

Mehmed Âkif Külliyyatı, C. VI: "Abduh'tan Tercümeler" & "Said Halim Paşa'dan", Mert Y., İstanbul T.siz, 513 s.; C. VII: "Ferid Vecdi'den Tercümeler [Müslimanlıkta Medeniyet & Hadika-i Fikriye & Müslüman Kadını]", C. VIII: "Abdülaziz Çavış'ten Tercümeler [Anglikan Kilisesine Cevap & Âlem-i İslâm Hastalıkları ve Çareleri & İçkinin Hayat-ı Beşerde Açtığı Rahneler]".

Müslüman Kadını, M. F. Vecdi'den, sadl. Mahmud Çamdibi, Sinan Y.evi, 3. bs., İstanbul 1982 [1. bs.: 1972; 2. bs.: 1982], 194 s.

Müslüman Kadını, Muhammed Ferid Vecdi'den, yay. haz. Muhammed Yetim, Erkam Y., Şebnem Kitapları, İstanbul 2007, 197 s.

K. Diğer Dillerdeki Kitaplar

Abdüsselâm Abdülazîz Fehmî, *Mehmet Âkif: Şâirü'l-İslâm*, Mektebetü't-Tâlib, Mekke, T.siz, 101 s. (Arapça).

Fischer, A., *Dreigedichtevon Tevfik Fikret undzweivon Mehmet Âkif*, Berlin, T.siz [Almanca].

İbrahim Sabrî (çev.), *ez-Zılâmin Safahâtli's-Şâiri't-Türkiyyi'l-Kebîr Mehmed Âkif*, Kâhire, t.siz, 90 s. [Gölgeler tercümesi].

Tarlan, Ali Nihad, *Mehmed Âkif Ersoy: Zindegînâme ve Bergüzîde-i Âsâreş*, Regional Cultural Institue Y., Tahran 1969, 278 s. [Farsça].

Tarlan, Ali Nihad, *Mehmed Âkif: His Life and Works*, KTB. Y., Ankara 1986, X+84 s. [İngilizce].

Yüceer, İsa, *Cuhûdu Mehmed Âkif ve Ârâuhû fî Mecâli't-Terbiyeti'l-İslâmî*, Yüzüncü Yıl Ü. Y., Van 1995, V+350 s. (Arapça).

